İÇİNDEKİLER.

(Yanlarında *p.* harfi olmıyanlar ait oldukları paragrafı gösterir.)

ÖN SÖZ[1]

I. Fransızcada şimdiye değin intişar eden bir çokları dururken, yeniden bir Türk grameri vücude getirmenin sadece kitapçılarda mevcutları tükendiğinden değil, eskimiş te oldukları yüzünden faydalı birşey olacağı mülâhazasında bulunduk. Bu kitaplar başlıca, Fransız ve Lâtin gramerlerinde güdülen dili sergileyiş itiyat ve tarzlarını türkçenin tahsil ve talimi hususunda da muhafaza etmek gibi bir nakisa ile malûldürler. Türk-Tatar dillerinin morfoloji sistemi Hint - Avrupanınkinden çok ayrı gayrı olduğu için, o tarzda bir aktarmanın tehlikesizce yapılması mümkün değildir. Güya böyle yapılırsa, türkçe tahsiline girişen Fransız talebesine bu dili yadırgatmamak suretiyle bir fayda temin edileceğinden dem vurmak batıldır; çünkü bu takdirde gramer hadiselerinin *tahrif edilmesi* veya *meskût geçilmesi* gibi daha büyük bir mahzur yüzünden bu fayda hiçe inmiş olacaktır.

Bu sebeple biz sırf mantıkî bakım noktasında durarak, türkçeyi, önceden edinilmiş hiç bir fikir olmadan bakıldığı zaman nasıl görünüyorsa öylece kendine mahsus dehasiyle göstermek hususuna bağlı kaldık.

Ve bizim bildiğimize göre ilk defa olaraktır, ki Osmanlı türkçesi sentaks (nahiv) ının etraflı bir sergileyiş (teşhir) i yapılmış bulunuyor.

II. Bir takım gramer hadiselerine şimdiye kadar hiç yanaşılmamış, bir takımlarına da ancak yabancı dillerde "bilhassa yunanca ve almancada„ el değdirilmiş olduğu için, şöyle yapmak zorunda kaldık:

1° Yeni terimler icat etmek suretiyle bazı muhdes (yenimsenik) lûgatler (néologismes) kullanmak, veya zaten mevcut terimlerin manasına yeni bir kavram (acception) vermek. Daha iyi hal çareleri önünde baş eğmeğe her zaman hazır olmakla beraber, şu tabirlere «şimdilik» yer verilmesini dileriz: (gayrı muarref, tenkirli) raciiyet «aidiyet» alâmeti [2] «indice de rappel (indéfini)», mürekkep nağt (épithète complexe), mebna «taban» (base), tağyirci (modificateur), mutavaatsı (quasi - passif), şibhi müştereke «fer'i filimsi» (pro - participe), üssiye «teme, temelce» (thème), cümlemsi (quasi - proposition) (bak, endekse);

[1] Bu eserin tercümesi, Bursa'da 25 temmuz 1926 dan 18 birinci teşrin 1927 ye kadar devam etmiştir. A.U.E.

[2] Bu tabir, bize Robert Gauthiot tarafından telkin edilmiştir. J.D.

2° Bu neviden bir el kitabı «eldelik» için aşırı sayılacak bir vüs'at vermek pahasına da olsa tafsilâta girişmek. Kaldı ki bu mahzur hadiseler neticesinde daha ziyade artmış ta bulundu. 1914 te başlıyan tabı işi altı buçuk yıl sürdü; ve bu müddet zarfında, bilhassa asker terhisinden beri, bir çok tetkik ve mütalealar elde edebildik ki, bunları bu eserin nihayetinde zeyil şeklinde kayit ve zikretmek bizce faydalı göründü. [1]

Buna mukabil, esere lûgatçeli seçme metinler ilâve etmek yolundaki ilk niyetimizden vazgeçtik. Büyük miktarda verdiğimiz misaller, bunları kısmen telâfi etmektedir. Her nekadar çok kereler - bilhassa eserin başlarında - iktibas edildikleri müellif isimlerini vermekte imsak etmiş bulunuyorsak ta, nadir istisnalar hariç, bu misallerin hiç biri kendimizden değildir. [2]

Bu esere, pek büyük mikyasta oluşundan mütevellit mahzurlara çare olmak üzere, bir nevi gramer lûgati suretinde istifade edilebilecek tafsilâtlı bir *endeks* (göstermeç) ilâve ettik. Fakat bu, muvakkat bir kolaylık tedbirinden başka birşey olmayıp, okuyucu kitabın bütünü hakkında malûmat edindikten sonradır ki, bundan müessir bir istifade temin edebilir. Bununla beraber okuyucunun mesaisi, eserimizi iki kısma ayırmış olduğumuz için, kolaylaşmış olacaktır. Bu kısımlardan «*küçük harfli*» olanlar ilk okuyuşlarda tehir edilebilir.

III. Bu eser, esas itibariyle bugün İstanbullu bir münevver Türkün konuştuğu şimdiki Osmanlı türkçesinden bahseder. Osmanlı türkçesinin bugünkü halinde bu konuşma dili, yazı dilinden binnisbe az değişik bir vaziyettedir ki, kitabımızda buna da geniş bir yer verilmiştir. Daha hususî olarak ta, edebî dil için yer verilen teşekküllerin edebî olduklarına işaret edilmiştir.

Bununla beraber (avam) halk türkçesi denilen menus türkçeyi, ve vilâyet türkçelerini (lehçe ve diyalekt tabirlerini) de ihmal etmiş değiliz.

Bir tarihî gramer yapmak niyetinde olmamakla beraber, eski osmanlıca [3] ya geniş bir hisse verdik. Eski osmanlıca tabiriyle Türkiyede XIV üncü asırla, dil ıslahatının takribî bir tarihi olan 1850 arasındaki yazı veya konuşma dilini tarif ve kastediyoruz.

---

[1] Bu zeyiller, müelifin raporunda işaret ettiği üzere, tarafımızdan, eserinin tercümesinde, ait oldukları yerlere nakledilmiştir. A.U.E.

[2] Bak. sahife XXVIII de istifade ettiğimiz türkçe el kitapları «eldelikler» listesine.

[3] «Eski türkçe» terimini, M. V. Thomsen'in dehasiyle keşif ve halledilen (VIII inci asır) Orhon kitabeleri diline, ve Osmanlı İmparatorluğunun tesisinden (1300) evvelki vesikalara tahsis ediyoruz. Böyle bir lüzum için (Fransızcada «turc» sözünden ayri olarak) «k» : (türk) sözünü kullanmak mümkündür.

IV. (Bu eserde), öteki Türk dilleriyle yahut çok kere kullanılan «Şark türkçesi» ile sık sık mukayeselere müracaat ediyoruz; (bununla beraber) biz elverişli, fakat müphem olan bu tabiri kullanmaktan mümkün olduğu kadar çekindik.

Esas itibariyle, böyle bir el kitabının ancak müesses ilmî bir akidenin neticelerini ihtiva etmesi icap ederse de, biz araya bir takım şahsî nazariyelerimizi sıkıştırmaktan kendimizi alamadık ki, bunlardan birkaçı faraziye olarak serdedilmiştir, ve şüphesiz münazaunfih olmağa müsaittir.

V. Bu kitap, söylemesi bile lüzumsuz, bir hocanın takrir suretindeki tedrisleri yerini tutamaz, ve en iyi tesadüf hocası, yine elbette Boğaziçi'nin gelip gideni, veya İstanbul çarşısının sizi iltifatla karşılıyan dükkâncısıdır.

Bununla beraber talebe kendisinden şunu saklamamalı ki, türkçeyi - hele bahis mevzuu yazı türkçesi olduğu zaman - ciddî bir surette öğrenmek oldukça çetindir; ve çok kere büyük bir tecrit hamlesi ister. Bunun için, böyle uzun bir el kitabının okunması nekadar çetin görünürse görünsün, buna katlanması dahi kendisince zamandan bir tasarruf olacağına inanıyoruz.

Şurada meşhur oriyantalist Max Müller'in bu sözlerini zikretmemize müsaade buyrulsun: «Osmanlı Türklerinin söylediği lehçeye gelince, diyebiliriz ki, türkçeyi söyleyip yazmak hususunda en ufak bir arzu beslenmemiş olsa dahi, bir türkçe grameri okumak bile hakikî bir zevktir. Gramer sigalarını vücude getiren hünerli tarz, bütün insıraf (déclinaison) ve tasrif (conjugaison) sistemlerinde hâkim olan kıyasilik hali, teşekküllerde baştan başa görülen... bir şeffaflık vaziyeti, lisanda tecelli eden, beşer zekâsının bu harikalı kudretini duyanları hayrete düşürmekten hali kalamaz.» (*La Science du langage*, fransızca tercümesi, 1846, Paris, s. 333.) [1]

[1] Türk dili bülteni (2. s. 28, 1933) ndeki bir tercümede görüldüğü gibi, müellif eserinin daha ilerisinde de (s. 369 - 370) türk diline hayranlığını şöyle anlatıyor (A.U.E.):

(İnsanın ancak en iptidaî ihtiyaçlarını anlatmıya yetecek kadar az miktarda köklerle, duygu ve düşüncenin en ince menevişlerini anlatabilen bir ifade aleti yapmak.. manası belli belirsiz bir mastarla sert bir emir maddesinden «vücubî ve inşaî» gibi sigalar, «muzari ve müstakbel» gibi zamanlar, çıkarmak.. birbirine uymaz ses parçalarından her tarafı derli toplu, kaide'i, ve tamamiyle ahenkli bir fonetik sistemi yaratmak: işte insan zekâsının dilde işleyip meydana koyduğu eser budur. Dillerin bir çoğunda, bu iptidaî yaratış çığırından artık iz kalmamıştır... Halbuki, bunun aksine olarak, türkçenin gramerinde tamamiyle saf bir dil yapısı görüyoruz; bu öyle bir gramerdir ki, bir billûr kovan içinde bal peteklerinin oluşunu nasıl seyredebilirsek, onda da düşüncenin iç oluşlarını öyle seyredebiliyoruz.

Yüksek bir şarkçı âlim (orientaliste), Türk dili hakkında: - İnsan bu dilin yüce bir ilim akademyası müzakerelerinden çıkmış olduğu zannına düşebilir, demişti.

Bu dil aynı zamanda ahenkli, mecaz ve teşpihleri bol, manidar bi dildir. Sık sık kullanılan taklidî isimler (onomatopées), kelimelerde ayn cinsten vokal dizileri (allitérations), nidalar, ona bu ahenk ve ehemmiyet vermektedir.

Halen süratle tekâmül ve inkişaflar geçirmekte olan bu lehçe, asr bir medeniyet diline zarurî olan her türlü kıvraklığı da almak yolunı tutmuş bulunuyor.

VI. Burada M. Antoine Meillet'ye, ve zıyaına pek acındığımız Rober Gauthiot' nun hatırasına borçlu olduğumuz şükranlarımızı bildirmekte kendimizi alamayız.

M. Meillet bu eserin bir ilk telif suretini lûtfen okumuş, ve yin eserimizi baştan yeni bir kalıba koyduğumuz zaman büyük bir lûtu olarak serdettikleri tavsiyeler, bizim için kıymetli olmuştur. Gauthiot isc kendisinin salâhiyettar elleri arasına koyduğumuz bazı nazik noktaların tetkik ve muayenesi hususuna bir çok uzun celseler hasretmekten çekinmemiştir.

Bir taraftan da, Şark dilleri kâtibi olup aynı müessesenin türkçe kursunda mukayyet bulunan M. Beaulieu'nün de, yorulmaz bir gayretl yazılarımızı daha iyi bir hale koymak hususunda gösterdiği yardım v hizmetlerini yadetmek borcumuzdur.

Diğer taraftan, Şark dilleri mektebi mezunlarından (breveté: ruuslularından) M. Lecerf, provaların bir kısmını tashih etmek hususunda yardımını arzetmiş ve arkadaşlarından M. Sauvageot da ilmî, bir terimin yersiz kullanılmasından bizi sakındırmak gibi bir hizmette bulunmuştur.

Bu esere doğrudan doğruya hizmeti olmamakla beraber, idare âmirimiz M. Paul Boyer de, bize bezlettiği daimî teşvikleriyle minnettarlığımızı yeniden haketmiş bulunuyor.

Fakat Türkistan'ın bozkırları ortasında, kendi başına kalmış beşer zekâsının sade kendi yaratmasından ayrılmaz kanunlar delâletiyle yarattığını, hiçbir âlimler cemiyeti dahi yaratmasına imkân yoktu.)

KISALTMALAR [1]

* Bir kelimenin solundaki tek yıldız işareti, onun nazarî olarak düşünülen, farazî veya kullanılmaz bir şekil olduğunu gösterir. Bu yıldız kelimenin sağında bulunduğu zaman, onun arapçadan alınan bir kelime olduğunu işaret eder.

** Bir kelimenin sağındaki çift yıldız işareti, onun farsçadan alınan bir kelime olduğunu gösterir.

( ) Münferit lâhikaların gösterilmesinde çift ay işareti, sığınık (intercalaire) konsonları göstermeğe yarar. (bak. § 183)

[ ] Aynı şartlarda kullanılan çift kanca işareti, kararsız (instable) vokalleri işaret etmeğe yarar (bak. § 182)

{ } Çift kulaç işareti, bir çok kelimelerden müteşekkil olmakla beraber, sentaks bakımından tek kelime gibi hareket eden tabirleri göstermeğe yarar.

— Birleşim oku işareti solda bulunduğu zaman, sağdakinin bir lâhika olduğunu gösterir: (meselâ: — ler); sağda bulunduğu zaman, soldaki kelimenin bir fiil tabanı (base verbale), yahut bir fiil tabanı lâhikası olduğunu bildirir. (Meselâ ol —; — dir —).

---

[1] J. Deny, (5 mayıs 1933 te) tercümemize dair verdiği raporda, bu kısaltma bahsinin böylece basitleştirilebileceğini bildirdiğinden, biz de buna göre hareket ederek kitabındaki ilk metne istinat etmedik. A.U.E.

BİBLİYOGRAFYA MALÛMATI [1]

I

METİNDE ADI GEÇEN ESERLER.

ʿABD-UR-RAḤMAN ŞEREF. *Tārīḫ-i-devlet-i-ʿaliye* (Osmanlı devleti tarihi) İstanbul, 1315; 2 cilt, 352 ve 488 sahife, in-12.

ʿABD-UR-RAḤMAN EFENDI. *Miḳyās-ül-lisān ḳısṭās-ül-beyān* (تورکجه غرامر). İstanbul, 1299; 184 sahife in-4°.

Abouchḳa veya Abuşḳa. Bak. VELIAMİNOF ZERNOF.

ABU-ḤAYYAN AL-GARNATĪ. *Kitāb-ül-idrāk li lisān-il etrāk* (Arapça gramer ve lûgatçe, ikmali: 20 ramazan 762=18 ikinci kânun 1313). 1309 da Mustafa Bey tarafından İstanbul'da neşredilen; 213 sahife in-12. — *J. As.* VIIIe serie, 1892, t. XX, p. 326-335 Cl. Huart, ve actes du XIVe congrès international des orientalistes, t. III, Lucien Bouvat'nın kontrandüleri (şerh ve tahlilleri).

ABOULGAZI. (Ebülgāzī) Abulghazi Behadür Chani. Historia Mongolorum et Tatarorum. Casani, 1825, ex Universitatis Impérialis Typographeo; 215 sahife in-folio.

—— Aboul-Ghazi Bahadour Khan. Mogol ve Tatarların tarihi, baron Desmaisons tarafından tercüme edilen. Pétersbourg; 2 cilt, 187 ve 174 sahife.

ʿĀŞIḲ PAŞA ZĀDE. *Tārīḫ*. Hicrî 908 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu tarihi. İstanbul, 1332 hicrî; 318 sahife in-8°.

ADOSSIDES (Constantin). Στοιχεῖα τῆς ὀθωμανικῆς γραμματικῆς. İstanbul, 1850; 304 sahife in-4°.

---

[1] Bu bibliyoğrafya listesini verirken müellif ve kitap isimlerini Türkçe telâffuz ve imlâlariyle ve asli şekillerini mümkün olduğu kadar transkopisyon harfleriyle göstermek istedik. Ancak bazı yerlerde j, ğ gibi yabancı harfli kelimeleri olduğu gibi muhafaza etmemiz, burada riayet edilen alfabe tertibini bozmamak mecburiyetiledir. Bununla beraber yine bu gibilerinin yanına ( ) ler içinde olmak üzere Türkçe imlâlı şekillerini de kattık. yalnız bu listedeki muhtelif yabancı dil kelimelerinin baştanbaşa Türk imlâsiyle yazılmaları bu alfabe tertibini bozacağı gibi, aslî okunuşları hakkında da tereddütlü bulunduklarımız olduğu için birçoklarını haliyle bırakmağı tercih ettik. A.U.E.

AḤMED ʿĀSIM. Bak. *Būrhān ı-Ḳāṭıʿ* ve *Ḳāmūs*, türkçe.

AḤMED CEVDET. *Ḳısas-ı-Enbiyā*. Istanbul, 1300; 519 sahife in-12.

—— *Tārīḫi Cevdet*. Hicrî 1188 (=1774) den itibaren Osmanlı İmparatorluğu vakayii, 1[inci] tabı, İstanbul 1271 (=1855); 10 cilt in-8⁰.

AḤMED CEVDET. Ayni eser. 2[inci] tabı. İstanbul, 1309 (=1891); 12 cilt, in-8⁰. Bak. bir de RECĀİ ZĀDE ve FUĀD EFENDİ, s. XXVIII.

AḤMED RĀSIM. *Şehir Mektupları* (İstanbul şehri mektupları). İstanbul. 1328; 3 cilt, 208, 208, 160 sahife, küçük in-80.

—— *ʿOsmanlı tārīḫi*. İstanbul, 1326-1327. III[üncü] cildi, Mahmut II nin cülûsunda kalır.

AḤMED VEFİḲ PAŞA. *Yorgaki Dandini oyunu* („Georges Dandin„ in türkçeye çevrilmişi). Yeri, tarihi yok, 1280; 71 sahife in-12.

—— *İnfiʿāl-i ʿaşḳ* („Le Dépit amoureux„ nün türkçe tercümesi). Yeri, tarihi yok, 1290; 40 sahife in-12.

ʿAyyar Ḥamza, Bak. RUCIZKA OSTOIS.

AḪUNDOF. (Fetḥ ʿAli). *Temsīlāt* (azerce komediler). Tiflis, 1277; 286 sahife in-80. [Kısmen Barbier de Meynard, Cillière ve Bouvat taraflarından tercüme edilmiş.]

ʿALİ ʿULVĪ. [1] *Gel keyfim gel* (Türkçe fıkralar mecmuası). İstanbul, 1307; 192 sahife in-12.

ALRİC. Fragments de poésie turque populaire (Türk halk şiirlerinden parçalar). [Arap harfli metin ve tercüme]. *J. As.* Temmuz - Ağustos 1882, s. 143-192.

Bāber-Nāme. Bak. BEVERİDGE.

BANG. Zu den köktürkischen Inschriften, *T'oung Pao*, c. IX (1898), s. 117-141.

BARTHOLD. Bak. *Kitāb-i-Ḳorḳud*.

Baṭṭal. Bak. *Menāḳib*...

Bedāyiʿ-i-edebiye. Müntaḫabāt: Münif Paşa, Hersekli ʿĀrif Ḥikmet, Żiyā Paşa, Kemal Bey, vs. Bulḳurlu zāde Rıżā, İstanbul, 1326. 2 kısım, her biri 384 sahife, in-12.

BEHĀĪ. *Leṭāif-i-Nasr-ed-din* (Nasreddin hoca hikâyeleri, BEHĀĪ müstear adiyle Veled Çelebi tarafından toplanmış, 1325; 252 sahife in-8°, resimli.

[1] Bu zat, Ahmet Rasim'in bir eserinde bahsettiği, diğer bir Ali Ulvi'dir. Şiirleri de vardır. Arada çocuklara dair birkaç manzume de yazmıştır. Bir mısraı: (Çocuğu sevmiyen çocukluk eder). A.U.E.

Behrnauer. (W. F. A). Sulaiman des Gesetzgebers (Kanuni) Tagebuch auf seinem Feldzuge nah Wien. Viyana, 1858; 34 ve 28 s. in-80.

Belin. Relations diplomatiques de la République de Venise avec la Turquie (fragment). [Sultan Mehmet III ile doca Mario Grimani arasında akdedilen 1595 ʿ*Ahidnāme*'sinin metin ve tercümesi]*J. As.*, ikincitcşrin-birincikânun 1876, s. 381-424.

Berezin. Библіотека восточныхъ историковъ (Şark tarihçileri kütüphānesi), c. II: Tatar dilinde Türk ve Mogollar tarihi [جامع التواريخ]. Cāmiʿ-üt-tevārīḫ, Kazan, 1851.

Beveridge. (Annette). The Bābar-Nāma... reproduced in facsimile from a Manuscript belonging to the late Sir Sálár Jang of Haydarâbâd. Leide, Brill, 1905; in-8⁰. (E. J. W. Gibb Memorial, cilt I.)

Blau. (Otto). Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler. Leipzig, 1868; 316 sahife. in-8⁰. (Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes herausg. von der Deutschen Morgenl. Ges., t. V, nº 2.)

—— Griechisch-türkische Sprachproben aus Mariupoler Handschriften. Z. D. M. G., c. XXVIII (1874), s. 562-575.

Boehtlingk. (Otto). Ueber die Sprache der Jakuten. Grammatik, Text und Wörterbuch. Besonderer Abdruck des dritten Bandes von Dr. A. Th. v. Middendorff's Reise in den äussersten Norden und Osten Sibiriens. Saint-Pétersbourg, 1851; 380, 97 ve 184 sahife in-4⁰.

Bonelli. (Luigi) ve Iasigian. yazıcıyan Il turco parlàto. Milano, Hoepli, 1910; 343 sahife in-16.

Boudagof. Сравнительный словарь турецко-татарскихъ нарѣчій (Rusça Türk-Tatar lûgati). Petrograd, 1869; 2 cilt, 810 ve 415 sahife in-4⁰.

Būrhān-ı-Ḳāṭıʿ. Aḥmed ʿĀsım (احمد عاصم) tarafından türkçeye çevrilmiş Fars lûgati. İstanbul, 1214; 863 sahife. in-4⁰.

Carbognano. (Cosimo Comidas de). Primi principi della Gramatica turca, ad uso dei missionari apostolici di Costantinopoli. Roma, 1794; 730 sahife in-4⁰.

Castrén. (Alexander). Versuch einer Koibalischen und Karagassischen Sprachlehre nebst Wörterverzeichnissen aus den tatarischen Mundarten des Minussinschen Kreises. Petrograd, 1857; 210 sahife in-8⁰.

Dieterici. Crestomathie ottomane. Berlin. 1854.

Diez. Ermahnung an İstanbol oder Strafgedicht des türkischen Dichtets Uweïssi... Berlin, 1811; in-4⁰.

Div. L. T. Bak. Kaşgarî. (Kâşgarî).

DJENAB (CENAP) ŞEHĀB'ED-DİN *Neşr-i-ḥarb, neşr-i-sulḥ* ve *tiryāki sözleri.* İstanbul, 1334; 192 sahife in-12.

DJEVDET (CEVDET) PAŞA. Bak. AḤMED CEVDET.

DJOULARDIAN. (CULARDIYAN) Տանկական Առած. (Ermenice harflerle kayit ve nakledilen türkçe atasözleri dergisi). Venedik, 1882; 190 sahife in-16.

D. L. T veya *Div.* L. T. Bak. KAŞGARĪ. (KĀŞGARİ)

DOBROLIOUBOF ve ZOLOTNITSKI. Ознакомленіе съ фонетикой и формами чувашскаго языка (Çuvaşça fonetik ve morfoloji [bir çuvaşça metnin tahlili]). Kazan, 1879; 60 sahife in-8°.

EBÜ-Ż-ŻIYĀ TEVFIḲ. (*Ne edāt -ı- nefyi ḥakkında tetebbüʿāt*). İstanbul 1909, Ebü-ż-Żiyā matbaası; in-16.

ERAM GÜZEL OGLU. Fransızca - türkçe yeni mükâlemeler. İstanbul, 1852; 404 sahife in-8°.

FĀİḲ REŞAD. *Külliyyāt-ı-Leṭāif.* İstanbul, 1328; 920 sahife in-12.

FĀLIḤ RIFKI. (فالح رفقی). *Ateş ve güneş.* İstanbul, 1335; 182 sahife in-12.

FETḤ ʿALİ AḪUNDOF. Bak. AḪOUNDOF.

G. D. Bak. GUIGANOF. Lûgat.

Γ. *veya* Γερ. =Γεροσιάθης γιαυι τζοτζουκλουκ κεμαλετιμιν βουκουατλερι (Kiérostathès yani çocukluk kemaletimin vukuatları hikâyesi). Léon Mélas'ın Karaman türkçesiyle yazdığı bu isimde bir eserin Aristovulos tarafından (Yunan harfleriyle yunancaya) tercümesi. Atina, 1867, iki kısım, 252 ve 197 sahife in-8°.

G. G. Bak. GUIGANOF. Grammaire.

GIBB. (Elias John Wilkinson). A. History of Ottoman Poetry. London. Luzac, 1900-1905. 6 cilt in 8°. Cilt VI, containing the Turkish originals edited by Edward G. Browne.

GIESE. (Friedrich). Materialen zur Kenntnis des Anatolischen Türkisch.- Ehrzählungen und Lieder aus dem Vilayet Qonjah [almanca transkripisyon ve tercümesiyle türkçe metin]. Halle ve New-York, Rudolf Haupt, 1907; 126 sahife in-8°. (Cilt I, des: Beiträge zum Studium der türkischen Sprache und Literatur.)

—— Der übereifrige Xodscha Nedim [مراقلی ندیم خواجه Meraḳlı Nedim Ḫoca]. Eine Meddâh-Burleske [metin ve tercüme]. Berlin, Müller, 1907; 33 ve ٦٠ sahife in-42. (Georg Jacob tarafından neşredilen Türkische Bibliothek'in VIII inci cildi).

Gramer (altayca). Bak. MAKARI.

GRENARD. Spécimens de la littérature moderne du Turkestan chinois. (Çin türkistanı yeni edebiyatı örnekleri). *J. As.*, mart-nisan 1899, s. 304-346.

GRZEGORZEWSKI. (Jan). Zsidzyllatów rumelijskich... (Sofya'da mahfuz, Viyana muhasarası zamanına ait türkçe resmî vesikalar, metin ve Lehı diliyle tercüme). Léopol, 1912; 264 ve ١٤٤ sahife gr. in-8°.

GUIGANOF. Словарь россійско-татарскій (Rusça-tatarca lûgat, Tobolsk'ta telif edilmiş). Petrograd, 1804; 630, sahife in-4°.

—— Грамматика татарскаго языка (Tatar dili grameri). Petrograd, 1801.
Gülliver (türkçe). Maḥmut Nedim Efendi tercümesi. İstanbul, 1289; 1 inci cüz, 144 sahife in-16.

HADJI (ḤACI) Ḫalîfe. = (Katip Çelebi) *Cihannümā*. İstanbul, 1145 (=1732); in-folio.

—— *Tuḥfet-ül-kibār fī esfār-il biḥār*. İstanbul.

ḤADJI (ḤACI) BEKOF. (ʿUzeyir Bek). *Arşın mal alan* (Seyyar basmacı). Azer (baycan) türkçesiyle dört fasıllık operet. Baku, 1917; 53 sahife in-8°.

ḤĀFIẒ REFÎ' Yunanca gramer.

ḤAKİM ATA Bak. SALEMAN.

HARTMANN. (Martin). Caghataisches. Die Grammatik *üssi lisāni türkī* des Meḥmed Sādıḳ. Heidelberg, 1902; 83 sahife in-8°.

HERBIN. Développements des principes de la langue arabe moderne. (Asrî Arap dili esaslarının inkişafları). Paris, Baudouin, 1803; in-folio (221-250 sahifelerinde: şark hüsnühattı «üzerine» deneme.)

HERSEKLİ 'ĀRIF ḤİKMET. Bak. *Bedāyiʿ-i-edebiye*.

HINDOGLU. (Artin). Theoretisch-praktische Türkische Sprachlehre für Deutsche, mit einer Auswahl der nothwendigen Gespräche, Leseübungen, v.s.. Viyana 1829; 178 sahife in-4°.

—— Grammaire théorique et pratique de la langue turque. (Türk dilinin nazarî ve amelî grameri). Paris, 1834; 182 sahife in-8°. Yukarki eserin tercümesi (bunda transkripsiyon daha az itinalı, metinler de yok.)

Ḫusrev-ü Şīrīn. Paris. mill. kütüp., A. f. t. 312.

HOUTSMA. (M. Th.) Ein alttürkisches gedicht (1233) yılının bir Selçuk şiiri). Z. D. M. G; c. XLIII, s. 69-98. Leipzig, 1889.

—— Ein türkisch-arabisches Glossar. Leyde, Brill, 1894. 114 ve •٧ sahife in-8°.

Hümāyun-nāme, ʿAli Çelebi tarafından kalîlâh wa Dimmah (kelîle ve dımne). Boulaḳ, 1251 (1835); in-4°.

ḤÜSEYİN CĀHİD. (حسين جاهد) *Türkçe ṣarf-ü-naḥv,* İstanbul; 334 sahife in-12.

ḤÜSEYİN RAḤMİ. *Metres.* İstanbul, 1316; 904 sahife in-16.

— *Teṣādüf.* İstanbul, 1316; 677 sahife in-16.

— *Ṭoraman.* İstanbul, 1335; 295 sahife in-12.

ḤÜSEYİN SU'AD. *Kirli çamaşırlar.* Türkçe komedi.

KÂŞGARI. (Maḥmud ben El-Ḥusseïn ben Moḥammed el-). *Kitābü-Dīvān lūgāt-it-Türk* [arapça-türkçe lûgat, 11 cem. ahir, 466 Hicrî (=11 ikinci kânun 1074) de ikmal edilmiş. İstanbul, 1333-1335; 3 cilt, 436, 31 ve 351 sahife in-4°.

KÂMİL. Bak. KIAMİL.

KATANOF. Опытъ изслѣдованія урянхайскаго языка (Uranha dili üzerinde tetkik denemesi, diğer türk dilleriyle başlıca münasebetleri gösterilerek) Kazan, 1903; XLII-1539-LX sahife in-8°.

— Татарскія сказанія о семи спящихъ отрокахъ (Yedi uyurlar "Aṣḥab kehf„ e ait tatar menkıbeleri; metin, Çin Türkistanı türkçesiyle.) Rus arkeoloji cemiyeti şark şubesi muhtıraları, Petrograd, c. VIII (1893) s. 224-245.

KAZAZ. Учебникъ древне-еврейскаго языка для караимскихъ школъ (Karaït mekteplerinde kullanılmak üzere ibranice el kitabı). Odesa, 1869; 294 sahife in-8°.

KĀZEM-BEK. (Mirzā A.) Общая грамматика турецко-татарскаго языка (Türk-Tatar dillerinin umumî grameri), 2 [nci] tabı, Kazan, 1846. ZENKER tarafından almancası neşredilmiştir: Allgemeine gramatik der türkisch-tatarischen sprache von A. Ḳāsem-Beg. Leipzig, 1848.

KEMAL. Bak. KIEMAL.

ḲHĀLİD (ḪĀLİD) ŻİYĀ (ᶜUşşāḳī - Zāde). *ᶜAşḳ-ı memnūᶜ* (türkçe roman). İstanbul, tarihsiz; 530 sahife in-12.

KĀMİL PAŞA. *Tārīḫ-i-Siyāsī-i-devlet-i-ᶜaliye* (Osmanlı imparatorluğu politika tarihi). İstanbul, 1325; 329 sahife in-8°.

KEMAL BEY. Bak. *Bedāyiᶜ-i-edebiye.*

KEMAL (PAŞA ZĀDE) Bak. PAVET DE COURTEILLE. Histoire de la campagne de Mohacz (Mohaç seferi tarihi.)

Kitāb-i-Dede Ḳorḳud; ᶜalā lisān-ı-ṭāife-i-Oğūzān (Oğuz taifesi dilince Dede Korkut kitabı). [Berlin yazmasına göre, original (aslî nüsha) in kopyası Dresde'te.] İstanbul, 1332; 172 sahife in-8°. — İslâmî ve millî tetkikler cemiyeti neşriyatı. — Ayni eserin parçalar halinde bir tab'ı (Китаби коркудъ) Barthold tarafından Rus arkeoloji cemiyeti şark şubesi muhtıralarında verilmiştir: c. VIII (1893-1894), s. 203-218; c. XI,

Ḥüseyin Cāhid. (حسين جاهد) *Türkçe ṣarf-ü-naḥv*, İstanbul; 334 sahife in-12.

Ḥüseyin Raḥmi. *Metres*. İstanbul, 1316; 904 sahife in-16.

— *Teṣādüf*. İstanbul, 1316; 677 sahife in-16.

— *Ṭoraman*. İstanbul, 1335; 295 sahife in-12.

Ḥüseyin Su'ad. *Kirli çamaşırlar*. Türkçe komedi.

Kâşgari. (Maḥmud ben El-Ḥusseïn ben Moḥammed el-). *Kitābü-Dīvāni lûgāt-it-Türk* [arapça-türkçe lûgat, 11 cem. ahir, 466 Hicrî (=11 ikinci kânun 1074) de ikmal edilmiş. İstanbul, 1333-1335; 3 cilt, 436, 319 ve 351 sahife in-4°.

Kâmil. Bak. Kiamil.

Katanof. Опытъ изслѣдованія урянхайскаго языка (Uranha dili üzerinde tetkik denemesi, diğer türk dilleriyle başlıca münasebetleri gösterilerek). Kazan, 1903; XLII-1539-LX sahife in-8°.

— Татарскія сказанія о семи спящихъ отрокахъ (Yedi uyurlar "Aṣḥabı kehf" e ait tatar menkıbeleri; metin, Çin Türkistanı türkçesiyle.) Rus arkeoloji cemiyeti şark şubesi muhtıraları, Petrograd, c. VIII (1893), s. 224-245.

Kazaz. Учебникъ древне-еврейскаго языка для караимскихъ школъ (Karaït mekteplerinde kullanılmak üzere ibranice el kitabı). Odesa, 1869; 294 sahife in-8°.

Kāzem-bek. (Mirzā A.) Общая грамматика турецко-татарскаго языка (Türk-Tatar dillerinin umumî grameri), 2 nci tabı, Kazan, 1846. Zenker tarafından almancası neşredilmiştir: Allgemeine gramatik der türkisch-tatarischen sprache von A. Ḳāsem-Beg. Leipzig, 1848.

Kemal. Bak. Kiemal.

Ḳhālid (Ḥālid) Żiyā (ʿUşşāḳī - Zāde). *ʿAşḳ-ı memnūʿ* (türkçe roman). İstanbul, tarihsiz; 530 sahife in-12.

Kâmil Paşa. *Tārīḫ-i-Siyāsī-i-devlet-i-ʿaliye* (Osmanlı imparatorluğu politika tarihi). İstanbul, 1325; 329 sahife in-8°.

Kemal Bey. Bak. *Bedāyiʿ-i-edebiye*.

Kemal (Paşa Zāde) Bak. Pavet de Courteille. Histoire de la campagne de Mohacz (Mohaç seferi tarihi.)

Kitāb-i-Dede Ḳorḳud, ʿalā lisān-ı-ṭāife-i-Oğūzān (Oğuz taifesi dilince Dede Korkut kitabı). [Berlin yazmasına göre, original (aslî nüsha) in kopyası Dresde'te.] İstanbul, 1332; 172 sahife in-8°. — İslâmî ve millî tetkikler cemiyeti neşriyatı. — Ayni eserin parçalar halinde bir tab'ı (Китаби коркудъ) Barthold tarafından Rus arkeoloji cemiyeti şark şubesi muhtıralarında verilmiştir: c. VIII (1893-1894), s. 203-218; c. XI,

(1897-1898), s. 175-194; c. XII (1899) s. 037-058 ve c. XV (1902-1903) s. 139 ve devamı.

KREHL. (Ludolf). Die Erfreuung der Geister von ʿOmar ben-Suleiman, türkisch und deutsch. Leipzig, 1848 (=*Nüzhet-ül-Ervāḥ*, tasavvufa dair eser); ٥٦ ve 96 sahife in-8°.

KUNOS. (Ignácz). *Orta-ojunu* (Türk halk tiyatrosu: *Būjūdžū ojunu* (būyūcū oyunu) piyesi; Arap harfli türkçe metin, macarca transkripsiyon ve tercüme). Budapeşte. 1888; 86 ve ٢٦ sahife in-8°.

—— Naszreddin Hodsa tréfái (Nasreddin hoca hikâyeleri; arap harfleriyle türkçe metin, İzmir diyalekti telâffuzuna göre macarca transkripsiyon ve tercüme). Budapeşte, 1899; 96 ve ٢٢ sahife in-8°.

—— Oszman-török Nyelvkönyv Nyeltan, szotár, olvasmányok (Türkçe seçme parçalar ve gramer). Budapeşte; 1905; 524 ve 69 sahife in-8°.

—— Adalékok a Jarkendi (keletázsiai) törökség ismeretéhez (Yarkend lehçesiyle metinler). Budapeşte; hususî basım, 70 sahife (Orta Asya ve Doğu Ucu'nun keşif ve tetkiki için milletler arası cemiyetinin Macar komitesi yayınlarından.)

—— Materialen zur Kenntnis des Rumelichen Türkisch. — Türkische Volksmärchen aus Adakale [almanca transkripsiyon ve tercümeli metin]. Leipzig ve New-York, Rudolf Haupt, 1907.—2 kışım, 265 ve 373 sahife in-8°. (Tome II des: Beiträge zum Studium der türkischen Sprache und literatur.)

KUUN. (Géza). Codex Cumanicus Bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum, Budapest, Acad. Hung., 1880; 395 sahife in 8°.

LE COQ. (A. von). Chuastanift. Ein Sündenbekenntnis der Manichäischen Auditores gefunden in Turfan. Berlin, 1911; 43 sahife in-8°. (Aus dem Anhang zu den Abhandl. der Königl. Preuss. Akad. der Wiss.)

Λογατναμὲ (lûgatnāme, Karaman ahalisi için yunan harfli türkçe lûgatçe ve cümleler). Atina, 1840.

LÜTFI. (*Tārīḫ-i*) (Hicrî 1241 yılından itibaren Osmanlı imparatorluğu vakayii). İstanbul 1290. (VIII[inci] cilt 1329 da ʿAbd-ur-Raḥman Cheref «Şeref» Bey tarafından neşredilmiştir.)

MAHMUD NEDĪM EFENDI. Bak. Türkçe Gülliver.

(MAKARI.) Грамматика алтайскаго языка составлена членами Алтайской Миссіи

(Altay Murahhas heyeti azaları tarafından telif edilen, Altayca gramer, rusça). Kazan, 1869; 289 sahife in-8°.

Manuscrits (El yazmaları), Cezayir mill. kütüph.; n° 732 (382) حلويات شاهى . (Ḥalviyyāt -i- şāhī). İslâm dininin beş şartı 77 bap olarak yazılmış türkçe eser, Abul-Ḥasan İsmā'il ben İbrāhīm... ben Yaman Cendar, tarafından. Güzel yazılı, 953 Hicrī (= 4 mart 1546 — 20 şubat 1547), baştan başa harekeli. 318 folio; 309 × 207 milimetre.

—— Ayni kütüphane, n° 1640 (eski, 920) تبر المسبوك فى جهاد غزاة جزائر والملوك (Tibr-ü-l-mesbūk fī cihād-i guzāt-i Cezāir we l-mülūk: Cezayir gazileri ve hükümdarlarının din savaşında eridilip kalıba dökülen altın, gümüş hurdaları). 1189 (=1775) de İspanyolların Cezayire hücumunu hikâye eden türkçe eser). 1199 (= 1785) kopyası.

—— Ayni kütüphane, n° 1719 (1764). *'İbretnāme*, Lāmi'ī, tarafından. Natamam nüsha. XI^inci^ asrın eyi bir neshī türkçe yazısı; 99 folio 15 satırlı; 200×142 milimetre.

—— Paris mill, Kütüp., A. f. t. 5, fol. 69-89. (ملحمة » ملحمة دانيال « A.U.E) Melcemei Daniyal peygamberin teşe'ümleri. Hicrī 879 (= 18 mayıs 1474 - 6 mayıs 1475) kopyası.

—— Ayni kütüphane, A. f. t. 86. *Tezkere-i-Evliyā*, Ferīd-ed-dīn 'Aṭṭār metninin türkçe tercümesi. Bir çok eller tarafından yazılmış epeyce itinasız kopya, Hicrī 826 (15 birinci kânun 1422 den 4 birinci kânun 1423 e kadar) tarihli. 285 folio 266×177 milimetre.

—— Ayni kütüphane. A. f. t. 87. Ayni eserin diğer tercümesi. Bursa'da 1 muharrem 835 (= 9 Eylûl 1431) cumartesi ikmal edilmiş itinalı kopya.

—— Ayni kütüphane, A. f. t. 312 خسرو و شيرين *Ḫusrev ü-Şīrīn*, Ḳuṭb-ed-dīn. Niẓāmī metninin şark türkçesine adaplasyonu. (tatbikli tercümesi) Hicrī 785 (= 6 mart 1382 - 23 şubat 1384) kopyası, Ḳıpçaklı Berekeh eliyle.

Manuscrits (el yazmaları). Paris mill. Kütüph. S. t. 1207. *Ḥikāyet-i-Ṣalṣāl, gazā-i-'Alī kerreme-l-lāhu vechehū* (fol. 73-97). İbn Yusuf, tarafından; tarihi, tayine muhtaç.

—— Ayni kütüphane, S. t. 9 (fol. 134 V° à 145 ve 124-126) ve S. t. 17 *Fütüvvet-nāme*. S. t. 17 el yazması 1009 (= 1600) da yazılmıştır.

—— Ayni kütüphane. Ermenice elyazması 194. (Komancaya yakın bir lehçe ile) ve Kamienieç (Podolie) Ermeni cemaatince kullanılmak üzere tarih ve vaız ve nasihatelerden mürekkep derlemeler; XVII^ci^ asır.

—— Bibliothèque publique de Rouen (Ruen umumî kütüphanesi) yazmaları. n° 1493 (or. 19). *Tevārīḫi - Āl - i - ʿOsman ve gazevāt - ı - īşān.* (726 dan 894 e kadar. Osmanlı tarihi. Hicrî 895 kopyası; 88 folio; 204×140 milimetre.

—— Ayni kütüphane, n° 1502 (or. 28) *Ḳānūn - nāme - i - Mışr.* Hicrî 959 (=29 birinci kânun 1551 den 17 birinci kânun 1552 ye kadar.)

—— Ayni kütüphane, n° 1486 (or. 12). *Lugāt - ı - mirḳāt.* arapça-türkçe lûgat. 995 te kopya edilmiş; n° 1528 (or. 54), ayni eser.

—— Londra. British Museum. Oriental: n° 6815. ʿOmar B. Muḥammad Al - Nasafī Al - Manẓūmāt Al - Ḫilāfiyāt.

—— 1426 yılı yazmaları. *Tefsīr - i - Enfes - ül'ğevāhir* (=cevāhir). türkçe Kur'an şerhi, ابوالفضل موسى بن حاجى حسين بن عيسى الازنيقى tarafından. Timurtaş oğlu Umur Beya ithaf edilmiş. 1ci cilt. Baştan başa harekelenmiş; Hicrî 829 (19 dan 29 nisan 1426) yılı cemāẕ il āḫirinin 2ci onu tarihli kopya. (Hicrî 1198 = 26 ikinci teşrin 1783 ten 13 ikinci teşrin 1784 tarihinde Ḥanīfe kızı Emetullah tarafından vakfedilen). Sedd-ül-Bahir camii (kitaplarından A.U.E.) 326 folio. 180×273 milimetrelik. - Paris mill. kütüphanesinde ayni eserin (Hicrî 955 kopya tarihli) IIIcü cildi var. Ebül-Fażl Mūsa El-İzniḳī, Ḥacı Ḫalīfe, IV, 422, de adı geçmiştir.

—— *Dīvān-ı-haḳīḳī.* 15 satırlı 268 folio da yazma (tamamlanmamış). Kendi elimizde.

—— *Tevārīḫ-i-fütūḥāt-ı-ḥuṣūn-ı-ḥaṣīn ve ḳilāʿ-i- gūh-temkīn der vilāyeti-Yemen.* Sinan Paşa'nın Yemen seferi tarihi, manzum. Hicrî 977 nin basılmamış el yazması. 23 satırlı 32 folio. Kendi elimizde.

MAXIMOF. Опытъ изслѣдованія тюркскихъ діалектовъ въ Худавендгярѣ и Караманіи (Ḫudāvendigār ve Karaman lehçelerinin bir tetkik denemesi) Petrograd, 1867; 98 sahife in-8°.

MEḤMET ʿĀSIM. (محمد عاصم). *Ḳarikatür.* İstanbul, 1322; 186 sahife in-12.

MEḤMED EFENDİ sefāret-nāme. Yaşıyan Şark dilleri hususî ve kıralî mektebi talebesinin okumasına mahsus eski türkçe metin. Paris, Firmin Didot, 1841; 80 sahife in-8° (1757 de Julien Galland tarafından fransızcaya tercüme edilmiştir.)

MEḤMED ṢALĀḤĪ. (محمد صلاحى) *Ḳāmūs-i ʿOsmānī* (arapça ve farsçadan alınma kelimelere ait türkçe lûgat) İstanbul, 1322. Dört kısımlık.

MEḤMED TEVFİḲ. *İstanbul'da bir sene.* İstanbul, 1299.

MELAS. (Léon). Bak. Γεροστάθης.

MELIORANSKI. Краткая грамматика казакъ-киргизскаго языка (Kazak-Kırgız [veya kırgız-kaïssak] ların muhtasar grameri, rusça). Petrograd, 1894. İki kısımlık, 72 ve 92 sahife in-8°.

——. Арабъ Филологъ о турецкомъ языкѣ (Arap filoloğu). Rusçaya tercüme ve tahlil edilmiş türkçe-arapça dillik. [1] Petrograd, 1900; LXXXIV, 122 ve 85 sahife in 4. (Saint-Pétersburg Üniversitesi şark dilleri Fakültesi neşirlerinden).

—— Памятникъ въ честь Кюлъ-Тегина (Kül-Tegin şerefine Abide). Rus arkeoloji Cemiyeti şark şubesi muhtıraları, c. XII (1899), s. 1 den 144 e kadar.

Menāḳib-i-gazevāt-ı-seyyid Baṭṭal gāzi. Kazan, 1877. On fasikülde.

MENINSKI. Francisci à Mesgnien Meninski. İnstitutiones linguae turcicae. Viyana, 1756. 2 kısım 256 ve 252 sahife, küçük in-4°.

—— Francisci à Mesgnien Meninski. Lexicon [1] turcico-arabico-persicum. Viyana, 1780. Dört cilt in-folio (Thesaurus'un yeniden tab'ı.)

MIHRÎ. *Leṭāif-i-Āsār.* Istanbul, 1303; 48 sahife in-12.

Mi'rāc-Nāme Bak. PAVET DE COURTEILLE.

MURAD BEY. (Mehmet). *Ṭurfanda-mı yoksa ṭurfa-mı?* Istanbul, 1308; 420 sahife in-12.

MÜLLER. (F. W. K). Uigurica. 1. Die Anbetung der Magier, ein christliches Bruchstück. 2. Die Reste des buddhistischen «Goldglanz-Sūtra». Berlin, 1908; 60 sahife in-80. (Abhandlungen des Königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften.) - Uigurica II. Berlin, 1912; 110 sahife in-4°.

MÜNİF PAŞA. Bak. *Bedāyi'-i-edebiye.*

NA'ÎMÂ. *tārīḫi (Ravżāt-ül-Ḥüseyn fi ḫülāṣat-i-aḫbār-i-l-ḫafāḳeyn).* İstanbul tabğı, 6 ciltlik.

NÂMIK KEMAL BEY. Bak., *Bedāyı'-i-edebiye.*

NESTEROF. Жалоба на современность. Киргизская пѣсня (Zamaneden şikâyet. Kırgız türküsü.) Rus arkeoloji Cemiyetinin şark şubesi muhtıraları, c. X (1896); s.83-69.

NEVÂÎ. *Muḥākemet-ül-lûgateyn.* Quatremère'in şark türkçesi seçme parçaları başında. Paris. Firmin Didot, 1841.

[1] Lexique = lûgat (sözlük). Bir dilin eskimiş veya az bilinen bir takım kelimeleri hakkında izahat veren lûgat ise (dillik = glossaire) dir. Bunu lûgatçe, kelime hazinesi (vocabulaire) ile karıştırılmamalı. A.U.E.

— Ayni eser, Velet Çelebi tarafından osmanlı türkçesine tercümesi İstanbul, 1315; 104 sahife in-12 (=Ahmet Cevdet tarafından neşredilen İkdam kütüphanesinin n° 12 si.)

— *Tāʾīḫ-i-mülük-i- ʿAcem,* Quatremère'in şark türkçesinden seçme parçalarında. Paris Firmin Didot, 1841; n°s 40 ve devamı.

NÖLDECKE. Auszüge aus NEŞRI'S. Geschichte des osmanischen Hauses. Z D. M. G., c. XIII (1859), s. 176-218 ve c. XV, s. 272-332.

Nüzhet-ül-Ervāḥ. Bak., KREHL. (Ludolf).

PAVET DE COURTEILLE. Histoire de la campagne de Mohacz par Kemal Paşa Zāde, metin ve tercüme. Paris, İmprimerie impériale. 1859: 190 ve ١٦٥ sahife in-8°.

— Miʿrādj-Nāme, Millî kütüphane'nin Uygur yazmasına göre; metin ve tercüme, Paris, Ernest Leroux (Yaşıyan Şark dilleri Mektebi neşriyatından), 1882; 72 ve ٩٥ sahife, büyük in-8°.

— Şark türkçesi lûgati. Paris, Imprimerie impériale, 1870; 562 sahife in-4°.

— Tezkere-i-Evliyā. Millî kütüphane'nin Uygur yazması [Hicrî 840= 1436-1437] héliogravure basması. Paris, Millî kütüphane, 1890; 392 sahife in-folio.

— Tezkere-i-Evliyā. Millî kütüphane'nin Uygur yazmasından tercüme edilmiş evliyalar ahvalinden bahseder kitap. Paris, Millî kütüphane, 1889; 238 sahife in-folio.

PEKARSKI. Словарь якутскаго языка (Yakutça-rusça lûgat). Petrograd; 1ci cüz 1907, 2ci 1909, 3cü cüz 1913.

PINAZOLA. (Bernardino). Grammatica, dizionari e colloqui per imparare le lingue italiana, greca-volgare e turca e varie scienze. Edizione terza. Venezia, 1801.

PISSAREF. Нѣсколько словъ о требнзундскомъ діалектѣ (Trabzon diyalekti üzerine birkaç söz. Rus arkeoloji Cemiyeti Şark Şubesi muhtıraları, c. XIII ١ (1901), s. 173 ten 201 e kadar.

PRÖHLE. Karatschajische Studien. *Keleti Szemle,* 1909.

Ḳāmūs, türkçe = *El-uḳyānūs el-basīṭ li tercemeti-l-ḳāmūs ül-muḥīṭ.* Firūz ābādī'nin El-Ḳāmūs el-Muḥīṭ'inin Ahmet ʿĀsım tarafından türkçe tercümesi.

Ḳırḳ vezir, Belletête tab'ı. Paris, İmprémerie impériale, 1812; 258 sahife in-4°.

Ḳutadgu Bilig.. Bak. RADLOFF. Das Ḳudatḳu Bilik.

RADLOFF (W.) Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. Petrograd, 1895; 406 sahife in-4°.

Yine öyle. Neue Folge nebst einer Abhandlung von W. Barthold: Die historische Bedeutung der alttürkischen Inschriften. Petrograd, 1897; 181 ve 36 sahife in-4°.

Yine öyle. Zweite Folge: W. Radloff, Die Inschrift des Tonjuḳuḳ; Fr. Hirth, Nachworte zur Inschrift des Tonjuḳuḳ; W. Barthold, Die alttürkischen Inschriften und die arabischen Quellen. XXIV, 120, 140 ve 29 sahife in. 4°.

—— Das Ḳudatḳu Bilig des Jusuf chass-Hadschib aus Balasagun. Metin, iki kısımda almanca transkripsiyon ve tercüme; XCIII, 252 ve 560 sahife in-4°. (ve fac-similé).

—— Das türkische Sprachmaterial des Codex Comanicus.. nach der Ausgabe des Grafen Kuun. Petrograd, 1887; 132 s. in-4°. (Petrograd İlimler Akademyası muhtıralarından çıkarılma).

—— Proben der Volkslitteratur der Türkischen Stämme. On bir cilt in-8°. Petrograd, 1885 ve ertesi yıllar.

—— Phonetik der nördlichen Türksprachen. Leipzig, 1882; XLV ve 316 sahife in-8°.

RAQUETTE (G). Eastern Turki Grammar, practical and theoretical with Vocabulary. Berlin, 1913; iki kısım 73 ve 99 sahife in-8°. Ayrı tabı: Mittheilungen des Seminars für orientalische Sprachen, yahrgang XVI.)

REŞİD PAŞA. *Aṡār-ı-siyāsiye*. Yeri, tarihi gösterilmiyen iktibaslar.

RECĀĪ ZĀDE ve AḤMED CEVDET. *Nevādir-ül-Aṡār* (100 den fazla divan'dan seçilmiş en güzel türkçe şiirler - mecmuası.) [İstanbul, 1288=1871.]

REFİḲ ḪĀLİD. *Kirpinin dedikleri*. İstanbul (1326); 265 sahife in-8°

—— *Sakın aldanma, inanma, kanma*. İstanbul, 1335; 132 sahife in-12.

Relation de Mehmed Efendi Bk. MEḤMED EFENDİ.

RİFʿAT PAŞA. *Müntehabāt-ı-āṡār*. Yeri, tarihi yok.

Risāle-i-Birgevī (Meḥmed ben Pir ʿAli Birgevī tarafından din akideleri) Üsküdar, 1212 (kendi elyazısına göre basılmış); 86 sahife in-12 (Bu eser Garcin de Tassy tarafından fransızcaya tercüme edilmiştir.)

RONZEVALLE (Louis). Les emprunts turcs dans le grec vulgaire de Roumélie (Rumeli halk yunanca "rumca„ sından türkçeye geçen kelime-

ler) *Journal Asiatique*, 1911 (2ci semestre). Ayrı basım, 1912; 178 sahife in-8°.

RUCIZKA-OSTOIC. (Camilla). Transcription des türkisch-bearbeiteten Lustspieles Ajjari Ḥamza, nach dem Molière, schen Lutspiel: Les Fourberies de Scapin... Viyana, 1883; 90 sahife in-8°.

ŞAL,ĀḤĪ. Bk. MEḤMET ŞAL,ĀḤĪ.

SALEMAN. Легенд апро Хакимъ-Ата, حكيم آتا رسالسى, Petrograd Asya Müzesi n° 563, yıl 1133 elyazmasına göre. Petrograt imparatorluk ilimler Akademyası bülteni, Vci seri, cilt IX, n° 2 [eylül 1898], s. 105 ten 149 a kadar.

SĀMİ BEY (Şems-ed-din). *Ḳāmūs-i-türkī*. Istanbul, Ikdam matbaası, 1317; 1574 sahife in-8° (türkçe lûgatlerin en iyisi).

Sept Dormants (Yedi Uyurlar.) Bk. KATANOF.

Şeybānī-Nāme, Muḥammed Ṣāliḥ, tarafından. Melioranski'nin ölümünden sonra Samoïlovitch'in idaresi altındaki neşri. Petrograd 1908 (çagatayca metin, XV ve 225 sahife in 4°).

Seyyid Baṭṭal. Bk. *Menāḳib*.

SEYYİD ('ALİ) REİS (veya *Kātib-i-Rūmī*). *Mirʾāt-ül-Memālik*, Ahmet Cevdet tarafından neşredilen türkçe metin. Istanbul, 1313; 99 sahife in-12.

SHAW. Sketch of the Turki language as spoken in Eastern Turkistan (Kâshgar and Yarkand). Part I, Grammar. Câlcutta, 1878; Part II, Vocabulary, 1880.

SMIRNOF. Образцовыя произведенія османской литературы osmanlı seçme eserleri mecmuası, rusça). Petrograd, 1903; XXV ve 391 sahife in-4°.

SÜLEYMAN ÇELEBİ. Muṣaḥḥaḥ Mevlid-i-şerif (Kendi elyazısına göre tashihli metin). Istanbul, 1324; 31 sahife in-12.

TAMBOURĪ AROUTINE. (Tamburî Arutin) *Ṭahmas Ḳulu Ḫanın tevarihi yazılmış Istanbullu Tamburî Arutinden osmanlı elçisi ile yolculuğunda Acemistan taraflarına. Bir âlim kimsenin çahdı ve harcı ile basma olundu Venedik şehrinde sene* 1800 (Nādir Şah tarihi) Ermenice harflerle türkçe metin. Venedik, 1800; in-16.

TEKE-ZĀDE M. SA'ID. *Durūb-ı-emṣāl-i-türkiye*. Istanbul, 1312; 384 sahife in-16.

THOMSEN (Vilhelm). Déchiffrement des Inscriptions de l'Orkhon et de l' Yénisséi (Orhon ve Yenisey kitabelerinin halli. İlk malûmat. (Kıral Akademisi Bülteninden çıkarılma.) Kopenhag, 1894; 15 sahife.

— Inscriptions de l'Orkhon déchiffrée par Vilh. Thomsen, (Vilhelm Tomsen tarafından halledilen Orhon kitabeleri), 1ci 2ci cüzüler. Helsingfors, 1894-1896. (finno-ugrien Cemiyeti muhtıralarından çıkarılma).

— Turcica. (Finno-ugrien Cemiyeti muhtıraları XXXVII [1916].)

— Sur le système des consonnes dans la langue ouigure (Uygur dilinde konsonlar sistemine dair). *Keleti Szemle*, 1901, s. 241 den 259 a kadar (XIci milletler arası oriantalistler kongresine yapılan beyanat, (Paris, 1897.)

VAMBÉRY (Hermann). Alt-osmanische Sprachstudien. Leyde, Brill, 1901; 232 sahife in-8°

VELED ÇELEBİ. Bk. BEHĀİ ve NEVĀİ.

VELIAMINUF ZERNOF (Çağatay-türkçe lûgati). Petrograt, 1869.

VIGUIER. Eléments de la langue turque (Türk dili unsurları). Istanbul, Palais de France matbaası, mart 1790; 462 sahife in-4°.

WAHRMUND (Adolf). Praktische Grammatik der osmanish-türkischen Sprache. Giessen, 1869. İki kısım, 428 ve 104 + 24 sahife in-8°

WICKERHAUSER (Moriz). Seldschukische Verse. *Z. D. M. G.*, C. XX (1873), s. 574-588.

YAḲUB ḲADRI. *Bir serencām* İstanbul 1330; 277 sahife in-12.

ZENKER. Bk. KĀẒEM-BEK.

II

İstifade edilip te kitabımızda adı geçmiyenler

AHMED CEVAD. *Lisān-ı- ʿosmānī. Ṣarf ve naḥv.* 3 üncü kısım. İstanbul, 1328; 518 sahife in - 12.

AḤMED RĀSIM. *ʿAmelī ve nazarī taʿlīm-i- lisān-ı- ʿosmānī.* 3° tabı. İstanbul, 1323; 245 sahife in - 12.

FUAT EFENDI ve CEVDET EFENDI. *Ḳavāʿid-i ʿosmāniye.* İstanbul, 1851. Litoğrafya basması.
Cevdet Paşa ve Fuad Paşa isimleri altında veya Ahmet Cevdet Paşa ismiyle (bazen *Ḳavāʿid-i-türkiye* unvaniyle) birçok defa yeniden basılmıştır. Helsingfors'ta prof. Kellgren tarafından almancaya çevrilmiş ve tahlil edilmiştir. Helsingfors, 1855, 191 sahife küçük in- 8°. İşbu eserin sonundaki karşılık almancalariyle türkçe gramer terimlerine müracaat.

HÜSEYİN RĀGIB. *İbtidāīlerde türkçenin usūl-i tedrīsi.* İstanbul, 1332. - 1ci cilt 188 sahife küçük in-8°.

MEḤMED RIFʿAT. *Ḫāce-i lisān-ı ʿosmanī.* İstanbul, 1311. İki cilt.

—— *Mecāmiʿül-Edeb.* İstanbul, 1308.

ṢĀLIḤ İḤSAN. *ʿOsmanlı lisānı.* İstanbul, 1323; 192 sahife küçük in 8°.

ṬĀHİR KENʿAN. *Ḳavāʿid-i lisān-ı türkī.* İzmir, 1309-1310; 455 sahife in-12.

ẒEKI. *ʿİlāveli ṣarf ve naḥv.* 3 üncü sene. 2 nci tabı. İstanbul, 1319; 33[illegible] sahife in-12.

III

Osmanlı gramerleri listesi [1]

ALEXANDRIDES (Demetrius) Γραμματικὴ γραικικοτουρκική. Viyana, 1812; 158 sahife in 8°; ardınca bir Λεξικόυ τουρκικο-γραικικου.

BONELLI (Luigi). Elementi di grammatica turca osmanlı con paradigmi, crestomazia e glossario. Milano, Hoepli, 1899; 193 sahife in - 16. (Pek tavsiye edilen.)

DAL MEDICO (Moïse Bey). Méthode théorique et pratique pour l'enseignement de la langue turque (türkçenin tedrisi için nazarî ve amelî usul) 1 inci ve 2 nci kısım. 2 nci tab'ı. İstanbul, 1908; 425 sahife in 12.

F. E. L (= Frère Eustache Louis). Grammaire complète de la langue turque comprenant les trois éléments: turc, persan, arabe. (Türkçe, farsça, arapça, üç unsuru havi mükemmel türk dili grameri). Istanbul, 1908; 425 sahife in-12.— Ayni müellif ل. ا müstear adiyle türkçe el kitapları yazmıştır.

HAGOPIAN (V. H.). Ottoman-Turkish conversation-grammatik, a practical methot of learning the Ottoman-Turkish language, London. D. Nutt, 1907; XII-492-34 sahife in-8°. (Méthode Gaspey-Otto-Sauer.)

(HOLDERMANN.) Grammaire turque ou méthode courte et facile pour apprendre la langue turque (Türk gramerini veya türkçeyi öğrenmek için kısa ve kolay usul.) İstanbul, 1730; 194 sahife küçük in-4°.

JAUBERT (Amédée). Éléments de la grammaire turque (türkçe gramerin unsurları.) Paris. Firmin Didot, 1833; 376 sahife in-4°. (Lûgatçesi Holdermann'ın gramerinden alınmıştır.)

JEHLITSCHKA (Henry), Türkische Konversations - Grammatik. Heidelberg, 1895; 420 sahife in-8°. (Méthode Gaspey-Otto-Sauer.)

[1] Bu gramer listesi tamam olmaktan uzaktır. Biz burada en mühimlerini veya en maruflarını zikretmekle iktifa ettik. Bir takımları yukarılarda «adı geçen eserler» sırasında evvelce zikredilmişti: (Meninski, Kunos, Viguier, Kāẓem-Bek, 'Abd-ur-Raḥman Efendi, Adossidès, Carbognano, Ḥāfıẓ Refi', Hindoğlu, Ḥüseyin Cāhid, Pianzola, Wahrmund). Diger cihetten, harp içinde Almanya'da neşredilen binnisbe çok miktardaki eserleri tedarik etmek bizce mümkün olmadı. J. Deny.

KELLGREN. Bak. s. XXVIII: FU'AD EFENDI. VS.

KHLOROS (Χλῶρος). Γραμματική. 1887 ve 1894.

MANISSADJIAN (Manisacıyan) (J. J.) Lehrbuch der modernen osmanischen Sprache. Stuttgart, 1893; in-8°. (Lehrbücher des Seminars für orientalische Sprachen in Berlin. t. XI.) Ayni müessese 1917 de Weil tarafından yazılan bir Türk grameri neşretmiştir: (Grammatik der osmanisch türkischen Sprache).

MÜLLER (Auguste). Türkische Grammatik mit Paradigmen, Litteratur, Chrestomathie und Glossar von August Müller unter Mitwirkung von Hermann Gies. Berlin, Reuther, 1889; XI, 136 ve 136 sahife in-12. (Porta linguarum orientalium.)

PFIZMAIER (Auguste). Grammaire turque ou développement séparé et méthodique des trois genres de styles usités, savoir l'arabe, le persan et le tartare. (Türk grameri veya üç nevi yani Arab, Fars, Tatar tarzının ayrı ve usulli tafsil ve izahı.) Viyana, 1847; in 8°.

REDHOUSE (James W.). Grammaire raisonnée de la langue ottomane. (Osmanlıcanın müdellel grameri) Paris, Gide, 1846; 336 sahife in-8°.

WIED (Karl). Leichtfassliche Anleitung zur Erlernung der Türkischen Sprache für den Schul-und Selbstunterricht. 4cü tabı. Viyana ve Laypzig; 184 sahife in-12.

YUSUF (R.) [le P. Joseph Reali, S. J.]. Grammaire complète de la langue ottomane comprenant les trois éléments turc, persan et arabe. (Türkçe, farsça, arapça olmak üzere üç unsuru havi osmanlı dilinin mükemmel grameri.). İstanbul, 1892; XI ve 340 sahife in-12.

HAMIŞ. — Georg Jacob'un (Berlin, Mayer et Müller, 1911) Hilfsbuch für Vorlesungen über das Osmanisch - Türkische "Osmanlı türkçesine dair dersler için yardımcı kitap„ adlı eserinde faydalı bibliyografya malûmatı vardır.

TÜRK DİLİ GRAMERİ

(OSMANLI LEHÇESİ) [1]

SÖZ GİRİMİ.

LİSANLARIN TASNİFİ BAKIMINDAN TÜRKÇE. UMUMÎ MORFOLOJİ VASIFLARI.

I. TÜRK - TATAR DİLİ.

1. Mukayeseli sarf, malûm birçok lehçe (idiome) ler içinde bir takım lisanî zümre veya ailelerin fark ve temyiz edilmesine yardım etmiştir.

Bu suretledir ki, Avrupa'da oturan kavimlerden hemen umumunun söylediği lisanlarda yapılan mukayeseli tetkikler neticesinde, bunların müşterek bir kütüğün dalları gibi bir takım zümrelere ayrılmış oldukları meydana çıkmıştır.

Hiç bir yazılı eser ile teyit edilmediği cihetle, hakkında sırf nazarî malûmattan gayri elde mevcut birşey olmıyan bu müşterek lisana Hint - Avrupa lisanı deniliyor, ve bunu temsil eden başlıca şubeler hint - iranca, yunanca, italik, keltçe, cermence, balt - islavca, arnavutça ve ermenice isimlerini haiz bulunuyor.

Aynı zümre dahilinde lisanlar şubelenmekte devam edebiliyor. Bilhassa (italik şubesi lisanlarından biri olan) lâtince de böyle olmuştur: Bu lisandan fransızca, italyanca ve roman lisanları denilen diğer lisanlar türemiştir. Bu lisanlardan herbiri de bu defa sırasiyle bir takım lehçe veya mahallî kaba şiveleriyle (patois) görülüyor ki, onlar da aynı dal üzerinde biten yeni budaklara benzetilebilir.

GİRİM.

Şurası gözden uzak kalmamak lâzımdır ki, eski Türkiye lehçesine edebî tesiri büyük olan *Fars* lisanı, Hint - Avrupa lisanları ailesine ait

[1] «Osmanlı lehcesi» yerine «eski Türkiye lehçesi» tabiri de kullanılabilir. Umumî türkçeye (Türk dili) deyip, bugünkü Türkiye lehçesine (türkçe) diyerek bir tefrik yapmak ta mümkündür.

olup, hint - iranca şubesine dahildir; ve ahemenit (achéménide) kitabelerindeki eski farsça'nın yeni şeklini gösteriyor.

Diğer taraftan, ilimce sabit benzerlikler neticesinde yine, samî lisanlar ismi altında asurca, süryanîce, ibranîce, ve bahusus (Osmanlı lûgatinin pek büyük bir miktarda kelime aldığı) *arapça* gibi bir sürü lisanın birbirlerine yaklaştırılması mümkûn olmuştur.

Şimdiye kadar az veya çok tetkik edilen diğer zümreler de yavaş yavaş umum arasından sıyrılıp çıkıyor. Yeni yeni akrabalıklar seziliyor, keşfediliyor ve gerçekleşiyor.

Bu suretledir ki, 19 uncu asrın ilk yarısından itibaren Türk-Tatar lehçelerinin diğer lisanlarla bir takım benzerlikler gösterdiğine bakılarak, İran'ın şimalindeki memleketlere eski bir Fars tabiriyle Turan denilmesinden istifade edilmiş, ve bunlar turanca lisanlar ismiyle zümrelenmekte acele edilmiştir. Bu zümreye Fin-Ugur (finno-ougrienne), Samoyet, Türk-Tatar, Mogol, Tunguz ve hattâ Japon ile Mançu lisanları ithal edilmiştir.

Bu zümre sonradan Ural-Altay ismiyle ifade edilmiştir; hakikaten de böyle iki şubeye ayırmak ihtıyacı hissolunmuştur: 1° Fin-Ugur lisanlarını ihtiva eden Ural şubesi ki, başlıcaları fince (Finlandiya dili) ve macarcadır; buna samoyetçeyi de bağlıyorlar; 2° Altay şubesi ki, Türk-Tatar, Mogol ve Mançu lisanlarını ihtiva ediyor.

Şimdi bu iki zümreyi de ayırıyorlar. Macaristanlı ve Finlandyalı âlimlerin son zamanlardaki mesaisi sayesinde Fin-Ugur lisanlarının mukayeseli sarfı büyük hatlariyle tanınmış oldu. O vakittenberi türkçe ve macarcada sezilen müşterek unsurların, olsa olsa oldukça eski bir zamanda yapılan kelime alış verişinden gayri birşey göstermedikleri gerçekleşti.

Altay zümresine gelince, mantıkî bir mukayese ameliyesiyle umumî bir Türk-Tatar lehçeleri sarfı çıkarılmadıkça, bu zümrenin, daha mahdut olmakla beraber pek muvakkat bir kıymeti haiz olmaması mümkün değildi.

Mösyö Radlof'a nazaran (Şimalî Türk dillerinin fonetiği - *Phonetik der Nordlichen Türksprachen*, Lâyipzig, 1883, s. 280 ve mabaadi,), Türk lehçeleri şu suretle zümrelenmek icap eder:

I. Şark lehçeleri: Asıl Altay lehçeleri (Altay, Teleut); Şimalî Altay lehçeleri (Lebed lehçesi, Şor lehçesi); asıl Abakan lehçeleri (Sagay, Koybal, Kaçınça yahut Kaça lehçesi); Kızıl yahut Yus lehçesi (Abakan lehçeleriyle ilgilidir); Karaba lehçesi, Küerik (yahut Çulım) lehçesi; Soyot lehçesi, Karagas lehçesi; Uygur lehçesi.

II. Garp lehçeleri: Kırgız lehçesi (Kara Kırgız, Kırgız Kazak ve Kara Kalpak); İrtiş lehçesi, (Turalı, Kordak, Tobolsk lehçesi, Tiyumen lehçesi); Başkır lehçesi (ova Başkırı, dağ Başkırı); Volga lehçeleri (Mişer lehçesi, Kama lehçesi, Simbirsk lehçesi, Kazan lehçesi, Belebey lehçesi, Kasimof lehçesi).

III. Merkezî Asya leçeleri: Tarançı lehçesi; Hanı lehçesi; Aksu lehçesi; Kâşgar lehçesi; Yarkend lehçesi, Çağatay lehçesi (Şimalî Sart lehçesi, Hokant lehçesi, Zerefşan vadisi Özbekleri lehçesi, Buhara lehçesi. Hiyve lehçesi).

IV. Cenup lehçeleri: Türkmen lehçesi; Azerî (yahut Azerbaycan lehçesi); Kafkas lehçeleri, Anadolu lehçesi (Hudavendigâr lehçesi, Karaman lehçesi); Kırım lehçesi, Osmanlı (yahut Türkiye A. U. E.) lehçesi.

Bu saydığımız lehçeler nisbeten biribirlerine çok benzerler: Türk dilleri birbirlerine nisbetle Avrupa lisanlarınınkinden daha az tekâmül etmiştir. Asıl söylemek lâzımgelirse, bunlar lisandan ziyade lehçelerdir. Bununla beraber arapça ve farsçadan da alınma birçok kelimeleriyle büyük bir kıvraklığı haiz edebî bir alete sahip olan Türkiye Türklerinin tekellüm vasıtasına lisan unvanını vermemek kabil değildir.

Yalnız yukarıdaki cetvelde esasen gözükmiyen «*Yakut*» ve «*Çuvaş*» lehçeleri pek şaşırtıcı vasıflar gösteriyor.

Türk-Tatar kavimleri — Türk-Tatar lisanlarını söyliyen muhtelif kavimler hep sarahatle taayyün etmiş etnik (ethnique) zümreler teşkil etmiyorlar. Aşağıda coğrafî tevezzülerine göre (merbut haritaya bakınız) kavimlerin cetveli gösterilmiştir. Rakamlı işaretler Rusya Türkleri için, 1905 te Sen-Petresburg'ta N. Troiçki tarafından neşredilen 1897 nüfus sayımı umumî hulâsasından, diğer memleketler için de 1896 da *Jivaia Starina*'da neşredilen M. Aristof'un mesaisinden iktibas edilmiştir.

I. SİBİRYA VE MOGOLİSTAN TÜRKLERİ [1].

1.	Yakutlar ve Dolganlar (harita: 1)	227,384
2.	Altay Türk-Tatar aşiretleri: Asıl Altay Tatarları (Harita: 2a); şimali Altay yahut Kuzneçkiye Tatarları (Yenisey ve yukarı Ob havalisi, (harita: 2b); Abakan Tatarları (harita: 2c) . . . . daha fazla tafsilât için yukarıdaki Şark lehçeleri cetveline bakınız.	210,154
3.	Barabalar (harita: 3a) ve garbî Sibirya Tatarları, İrtiş ve Tobol havalisi (harita: 3b)	
4.	Rusya ve Çin Oranha yahut Soyotları (harita: 4), takribî olarak . .	45,000

II. ORTA ASYA TÜRKLERİ.

1. Kırgız Kazaklar (Harita: 5):

a.	Rusya Kırgız Kazakları	3,787,222	
b.	Hiyve ve Buhara Kırgız Kazakları . . .	44,000	
c.	Çin Kırgız Kazakları	101,000	
	Yekûn . . .	3,932,222	3,932,222
d.	Kıpçaklar (harita: 6)		7,607
h.	Kara Kalpaklar ki yine Özbeklere bağlayorlar (harita: 7)		104,274

[1] Bütün bu listedeki malûmat, müellifin sonradan neşrettiği bir eserde tadil ve ikmal suretiyle ayrıca verilmiştir. Bu eser için raporunde bahsettiği üzere başkaca vereceğini vedettiğini muaddel yazılar elde edilememiştir. A. U. E.

2. Kara Kırgız yahut Burutlar (harita: 8):

a. Rusya'da	201,682	
b. Buhara ülkesinde	4,000	
c. Çin'de	10,000	
Yekûn . . .	215,682	216,682

3. Türkmenler (harita: 9):

a. Rusya Merkezî Asya'sında	248,767	
b. Hiyve ve Buhara beyliklerinde	203,750	
c. Efganistan ve İran'da	80,000	
d. Kafkasya'da.	24,522	
h. Avrupa Rusya'sında	281,357	
Yekûn . . .	838,396	838,396

4. Özbekler (harita: 10):

a. Rusya Merkezî Asya'sında.	726,534	
b. Hiyve ve Buhara ülkelerinde	1,257,500	
c. Efganistan'da	200,000	
Yekûn . . .	2,184,034	2,184,034

5. Sartlar (harita: 11):

a. Merkezî Rusya Asya'sında	968,655	
b. Buhara ülkesinde.	700,000	
c. Efganistan'da	100,000	
Yekûn . . .	1,768,655	1,768,655

6. Şarkî Türkistan Türkleri (harita: 12):

a. Kolca ve Çin Türkistanı Türkleri	1,050,000	
b. Rusya Türkistanında yerleşen Tarançılar .	56,469	
c. Rusya Türkistan'ında yerleşen Kâşgarlılar .	14,938	
Yekûn . . .	1,121,407	1,121,407

7. Kansu Türkleri (harita: 13) Salarlar ve Sarı Uygurlar; Maloff'a göre bu sonuncuların miktarı. 2,000

8. Avrupa Rusya'sından ve Sibirya'dan Rusya Merkezî Asya'sına hicret eden Tatarlar 60,197

9. Rusya nüfus tahririnde etnografik vasfı tayin edilemiyen Merkezî Asya Türkleri 439,930

III. CENUBUGARBÎ VE MAVERAYI KAFKAS (CENUBÎ KAFKAS) TÜRKLERİ.

1. Türkler yahut evvelce Osmanlı Türkleri denilen Türkiye Türkleri (Küçük Asya ve Balkan'larda) (Harita: 14): Takribî olarak 10,000,000

2.	Rusya'da yerleşen TürkiyeTürkleri, hemen hepsi (142,676)sı Maverayı Kafkas'ta (harita: 14).	153,032
3.	Maverayı Kafkas Tatarları (Azerbaycanlılar), (harita: 15) . .	1,475,553
4.	İran Türkleri (Azerbaycanlılar), (harita: 15)	2,000,000
5.	Karapapahlar (harita: 16)	29,902

AVRUPA RUSYA'SI VE ROMANYA TÜRKLERİ.

1. Şimali Kafkasya Türkleri:

a.	Karaçaylar (harita: 17).	27,223	
b.	Kumuklar (harita: 18)	83,408	
c.	Kara Nogaylar (harita: 19)	64,080	
d.	Kabarda yahut dağ Tatarları (Gorskiye): Urusbiler, Balkarlar, Hulamlar, ilâh. (harita: 20).	34,232	
	Yekûn . . .	208,943	208,943

2. Ural Türkleri:

a.	Başkır (harita: 21)	1,321,363	
b.	Meşçeriyaklar yahut Mişerler (harita: 21) .	53,847	
c.	Tepterler (harita: 22)	117,734	
	Yekûn . . .	1,49 944	1,492,944

3 Volga ve Kırım Türkleri:

a.	Kazan, Simbirsk, Saratof, Astrakan, Panza, Tambof Riyazan, Nijni Novgorot vilâyetleri Tatarları (harita: 23)	1,755,637
b.	Kırım Tatarları (5,600 ü Karaitler) (harita: 25) . . .	196,854
c.	Çuvaşlar (harita: 24).	843,755

4.	Besarabya Gagauzları (Hıristiyanlaşmış) (harita: 26) . . .	55,790
5.	Dobruca Nogayları yahut Çıtaklar (harita: 27) takribî olarak	40,000
	Umumî yekûn	29,490,352

Bunların hemen hepsi islâmdır. (Rusya'da müslümanlar yüzde 89,52; ortodokslar %10,05; şamaniler %29; Karaitler %7; Museviler %4; Budiler %1, Gregoriyenler %1; ve raskolnikler %1 dir).

Asıl Türkiye Türklerinden maada küçük Asya (Anadolu) da İzmit, Bursa, Sıvas, Diyarbakır, Musul, İzmir ve Adana vilâyetlerinde Türkmenler bulunur. Son iki vilâyette yine Yörük denilen aşiretler vardır. Sonra Türkiye'nin Balkan'larda kaybettiği vilâyetlerden ve Dobruca'dan miktarı gittikçe artan *muhacirler* (göçmenler) gelip Anadolu'da yerleşmektedir.

Karaman rumları Türkiyede iken türkçe konuşurlardı; bunlardan 7752 miktarı Rusyanın Ekaterinoslav ve Torit vilâyetlerinde yerleşmiş olup türkçe söylerler. Birçok Ermeniler (bilhassa vaktiyle Maraşta'kiler) kendi ana lisanlarından üstün olarak türkçeyi kullanırlardı,

II. TÜRK-TATAR DİLLERİNİN MORFOLOJİ [1] VASIFLARI.

3. Lisanların, bahsettiğimiz üzere biribirinden doğup teselsül etmesi üzerine kurulmuş tasnifinden ayrı diğer bir tasnifi daha vardır ki, yalnız gramer bünyesinin benzerliklerine, «morfoloji» nin umumî vasfından çıkarılan mütalealara istinat eder.

Bu bakımdan, meselâ tek heceli (monosyllabique) lisanlar Çince tibetçe, annamca, ilâh); insırafî (à flexion) lisanlar (Hint-Avrupa, Samî), ve sonra *iltisakî* (bitişken — agglutinant) lisanlar tefrik edilir ki, bu sonuncu lisanlar son derece şamil bir zümre olup, iki evelkiler içinde tasnif edilmemiş büyük miktarda birçok lisanlar (bu arada Türk - Tatar dilleri) da buna dahildir.

Bu tasnifin sıhhati az olduğu için, tasdik ve ayırt edilmesi hakkında serde dilen mütalealan bildirmekten ise, türkçenin, menus olduğumuz Hint-Avrupaî lisanlariyle mukayesesinden hâsıl olan neticeye göre, morfolojisinin umumî vasıflarını birkaç kelime ile göstermeği daha üstün bulduk. (Amelî sebepler dolayısiyle burada kullandığımız misaller asrımız lisanlarından alınmıştır.)

4. *Kelimenin bina* (yapı) *unsurları* — Türkçede, Hint - Avrupa lisanlarında olduğu gibi, kelime içinde şu bina unsurları ayırd edilebilir:
Cezir (racine) + *lâhika* (suffixe) + *münteha* (désinence),

---

[1] Bu kelime lûgat manasiyle yunanca (morphe = şekil ve logos = kelâm, bahis) kelimelerinden terkip edilmiş bir isim olup «şekiller bahsi, şekliyat» demektir. (İsim veya fiil olan) kelime şekillerinin ifade edecekleri münasebetlere göre uğradıkları değişikliklerden bahseden gramer kısmıdır ki bizim evvelce sarf (bu kelim, evvelce bulunulan hal ve vaziyetten ayrılmak demektir) dediğimizdir. Morfoloji, sesleri ses olmaları itibariyle değil, gramerce ifade ettikleri mana itibariyle mütalea etmek cihetinden fonetik (sesler bahsi, savtiyat) tan-ayrılır. Meselâ kavuk kelimesi eski türkçenin bir kag. vuk (içi boşalmış) aslından gelmiş olması meselesi fonetik bir cihettir. Fakat bu kelimenin lar katımiyle (kavuk. lar) suretinde cemilenmiş olacağı meselesini itibara aldığımız zaman morfoloji sahasına girmiş oluruz.

Bu böyle olunca morfoloji kelimelerin hem türeme (dérivation) ve bitiştirme (terkip composition) yollariyle teşekkülleri bahsini, hem de tema (thèmes) ların isim, fiil ve saire olmak üzere aldıkları münteha, alâmet (désinence) lerle uğradıkları değişiklikler bahsini ihtiva eder. Bu iki bahisten birincisi iştikak (étymologie) adını almış, morfoloji ise çok kere ikincisine tahsis edilmiştir.(İsim ve fiillerin sigalanması, inşırafi ve tarifler buna dahildir.)A.U.E.

1°. *Gezir* (kök) manayı havi esaslı bir unsurdur. Kelimenin asıl mayası, çekirdeği demek olan *fikr*i ifade eder ki, buna ilâve olarak yüklenecek malûmat, yine gelüp onun etrafında kümelenir.

2°. *lâhika* (ek), cezrin manasını başkalaştırır. Bu, ikinci derecede manacı (sémentique) bir unsurdur ki, *türeme* (derivé)[1] kelimeler teşkiline yarar:

Ml.: aim - *able* (sevimli).

3°. *münteha* (sonuç), (esasında morfolojik olan) *halis şekil* unsurudur ki, kelimelerin bir kelâm kısımlarından olmaları itibariyle aralarında var olan *münasebet*i işaret eder:

Ml.: aim - *ons* (sevelim).

5. Türk dilleriyle Hint - Avrupa lisanları arasında kelimenin bina unsurları bakımından mevcut olan farklar şunlardır:

1°. Hint - Avrupa *cezri* alelâde, münferit bir halde mevcut değildir: Hemen daima, bir lâhika yahut bir münteha ile veyahut bu iki unsurun birden her ikisiyle beraber bulunur.

Ml.: *pren* - (cur).
ven - (ir).

Türk cezri böyle değildir. Her Türk cezrinin münferit bir halde görünmesi ve hiç bir lâhika veya müntehanın yardımı olmadan morfolojik bir vazife görmesi mümkündür; (bu bapta bak § 133).

Ml.: *Vėr* (emir sıgasının müfret muhatabı).

6. — 2°. Türkçede sonekleme (suffixation), türeme kelimeler teşkil edebilmek için yegâne tarzdır. Hint - Avrupa dillerinde de ayniyle böyle idi; fakat daha yeni olan Hint - Avrupa lisanları önekleme (prefixation) ile de türeme kelimeler teşkil ediyorlar. Türkçede hiçbir zaman önekleme yoktur, *türkçe* bir kelimenin başında bulunan unsur, ister istemez *cezirdir.*

7. — 3°. Türkçe *müntehalar*, gramer özellikleri (catégories grammaticales) denilen kaçlık (kemiyet=nombre), kız erlik (keyfiyet=genre), kimselik (şahıs=peresonne), olgu (haliyet=cas), ilâh gibi birçok fikirleri hep birden ifade eden Hint - Avrupa dilleri müntehalarından farklıdır.

[1] Burada verdiğimiz misaller, esasen itibaridir. «Cezir» kelimesinin kullanışı da böyledir. Fransız lisanı, bizzat müşterek ve umumî Hint - Avrupa dilinden pek farklı olan bu lâtinceye göre okadar tekâmül etmiştir ki, bunda hakiki olarak cezir bahis mevzuu olamaz. Fakat bu tabir kelimenin manacı (sémantique) olup teşkilci (formatif) olmıyan unsurunu bildirmek üzere az da elverişli değildir ki, esasen biz türkçe kelimelerde bu tabiri işte bu kavramı (accéption) ile kullanıyoruz. (§ 130) Y. Deny.

Türkçede bir münteha, bir defada bu fikirlerden ancak bir tanesini ihtiva eder.

Lâtincede meselâ ikinci insıraf (déclinaison) lu isimlerdeki muzafünileyh müfredinde-*i* müntehasiyle: *domin*-i suretinde, ve cem'inde- *ōrum* müntehasiyle: *domin- ōrum* suretinde gösterilir. Yani - i müntehası kendi nev'inde hem (muzafünileyh) haletini, hem (*müfret*) kemiyetini birden işaret eder. Hep birden hem *muzafünileyh* hem *cemi*, gösteren - örum müntehasında da ayni hal vakidir.

Türkçede bilâkis muzafünileyh yegâne bir münteha: (ڭ = *iñ*) ile gösterilir ki, bu yalnız haliyet fikrini gösterir, ve hem müfret hem cemi için farksız kullanılır. Kelimeye kemiyet (cemi,) fikri verilmek istenildiği zaman bir (-*ler*, - lar) lâhikasına müracaat edilir ki bu, muzafünileyh müntehasının evveline getirilir. Meselâ (ev), müfret muzafünileyhte (ev-iñ); cemi, muzafünileyhte (*ev- ler- iñ*) şeklini alır. Bu morfem (morphème) ler kümelenmesi Türk-Tatar dillerinin ve umumiyetle iltisakî lisanların en bariz mizacî (caractiristique) vasıflarından biridir. Bu haller, bazan böyle son derece uzun kelimeler teşkiline meydan verebilir:

Ml.: *İl. iş. tir. il. eme. miş. mi. ydi.*

8. — *Fonetik değişmeler.* — Türk kelimesinin teşkilci unsurları, nisbeten sabit bir manzara gösterir.

Bu unsurların maruz oldukları ses değişmeleri Osmanlı türk lehçesinde (bilhassa Osmanlı Edebiyat lehçesinde) pek az bir şeyden ibaret kalır. En mühimleri vokallerdeki ahenk kanunundan ileri gelenlerdir. (§ **136** ve mabaadi. Boğuk "sourde„ ve çınlak "sonore„ konsonlar arasındaki bazı becayiş "mutation„ lara da bakınız; bakınız § **169** ve mabaadi, ve § **176** ve mabaadi. Yine bakınız § **185** ve mabaadi.

Münavebe (geşiklenişler=alternances) lere gelince, bunlar eski Türkiye türkçesinde hemen de istisnaidir. Bir misali **156** ncı bentte (muzaaf veya münavebeli vokalleme lâhikaları) ında görülür.

Hint - Avrupa lisanlarında, bilhassa münavebe örneklerinin nihayetsiz derecede çok değişken olduğu fransızcada ise bu, büsbütün başkadır. Meselâ « - dre » ile nihayetlenen fransızca kelimeler, mastar ile müştereke (participe) arasında bir sürü tebadüller gösterir:

1. fendre - fendant,. tendre - tendant, ilh.,
2. ceindre - ceignant.. teindre - teignant, ilh.,
3. prendre - prenant,
4. moudre - moulant,
5. absoudre - absolvant,
6. coudre - cousant,

9. Bu farkın belli başlı bir ehemmiyeti vardır. Çünkü nihayet bu, türkçenin lehine olmak üzere, onun iki esaslı mizacını: lisanın morfoloji sisteminin şeffaflığını, ve gramerinin kıyasiliğini doğurmuş oluyor.

1° Morfoloji sisteminin şeffaflığı. — Kelimenin teşkilci unsurları görünüşteki sabitliklerini, nisbî değişmezliklerini o kadar muhafaza ederler ki, bu sayede her zaman onları parçalamak, meselâ mihanikî bir surette biribirinden bir çizgi ile ayırmak kolaydır. (Ve bu gramer için kabul edilen transkripsiyonda daima bu tarza müracaat edilecektir).

Türkçe kelimeler, adeta mozayikler, bitişivermiş, biribirine *yapışmış* (agglutiné) unsurlar mecmuası gibidir.

(Bununla beraber **162** bendin ihtarında vokaller ahenk kanununun bu hususta icap ettirdiği mülâhazalara bakınız; yine **130** uncu bende de müracaat.)

Türkçe kelimenin muhtelif morfem [1] lerle bu parçalanmak hassasını muhafaza etmesine daha çok sebep olan bir şey de, cezrin evvelce görüldüğü üzere (§ **5**) kendiliğinden bir manayı haiz olabilmesidir.

Fransızca kelimenin yapısı ise bambaşkadır: O, bir malgamaya yahut bütün cüzüleri biribirini tutan, biribiriyle mütesanit olan canlı bir uzviyete kıyas edilebilir.

2° Gramerin kıyasiliği. — Osmanlı türk lehçesinde müstesna nadirdir. Hakikatte her istisna, hususî bir münavebeye delâlet eder. Halbuki bu münavebelere türkçede pek seyrek tesadüf edilir.

Türkiye lehçesinde yalnız bir tasrif (conjugaison) sureti olduğu gibi, yalnız bir insıraf (déclinaison) sureti vardır.

Bu kıyasilik büyük miktarda lâhikalarla bunların yayılmalarından ileri gelen, yine oldukça büyük miktarda mürekkep (binişik) sigaların mevcut olmasına mâni değildir.

İHTAR: 1. — Türkçede her gramerce değişme için bir lâhika getirilmek icap eder. Bu sebeple:

HAL	MAZI
je viens	je vins

gibi fransızca'nınkilerle, yahut:

I come	I came

[1] Morfem, bir kelimenin manasını başka bir biçime koyan herbir gramer unsuruna derler (J. Deny). Morfemler yeni yeni kelime kalıpları (sigalar = kuyumlar) dökmeğe yarıyan vasıtalardır. İster isim, ister fiil her nevi siga bunlarla yapıldığı için, bunlar sigalık, kuyumluk) demektir. Şu halde (morfoloji) tabiri (sıgalanış = kuyumlanış, yeni kalıp ve şekillere dökülüş, kuyumlama bahsi) demektir. [yk. dilimizde kuyumcu = isagacı].
A.U.E.

gibi ingilizceninkilerle mukayese edilebilecek münavebeler Osmanlı türkçesinde olamaz. Türkçede icabında her bir hale göre ayrı bir lâhika gelir:

gel-dim *gel-iyor-um.*

Bütün Türk morfolojisi, lâhikalar, ve yalnız lâhikalar üzerine kuruludur. (Bunda biz kelimelerin, daha ziyade sentaks ile ilgili olan kelâmdaki *mevki* ini itibara almıyoruz.)

Türk gramerini öğrenmek, bu lisanda kullânılan lâhikaların istimalini öğrenmek demektir.

İHTAR. 1 — Türkçe, sentaks bakımından fransızcadan hissedilir bir surette farklıdır. Bu fark, bilhassa rabıt edatlarına hacet bırakmıyan fiilin pek zâhir olan ismî tabiatinden [bakınız. § 599], ve türkçede her tâli unsurun cümlede aslî unsurdan evvele getirilmesi kaidesinden [ki bu fransızca tarzın tamamen zıddıdır, bakınız § 1063] ileri gelir.

Gramerce alâkalarda ismî mefhumun hâkim oluşu türkçede haddi zatında, gramer özellikleri fikrinin müşahhas (concret) mizacı neticesidir. [Bakınız § 193, 198, 199].

Mecburî olarak pek umumî bir surette gösterdiğimiz bu seçkin mizaçlar, bir taraftan türkçenin dahil olduğu iltisakî (bitişken) lisanlar, diğer taraftan osmanlıca ile meşgul olanları bilvasıta alâkadar eden başlıca farsça ve arapçanın mensup olduğu bükünlü (à flexion) lisanlar arasında gösterilen farkı anlatmıya kâfidir.

BİRİNCİ KISIM

YAZI VE TRANSKRIPSİYON [1]

1. TÜRKLERCE KULLANILMAKTA OLAN YAZI. [2]

10. Birçok islâm kavimleri gibi Türklerin yazısı da Kur'an'ın yazılı olduğu hat usulü üzeredir. Farsların yaptıkları cüz'î değişikliklerle türkçeye kabul edilen Arap alfabesi otuz bir harf şeklini ihtiva ediyor ki, bu şekiller âdet olduğu üzere sağdan sola doğru ve harfin başta, içeride, sonda olmasına göre hafifçe değişik bir surette yazılır.

Bu değişmeler şundan ileri gelmektedir ki, iki harfi biribirine ulaştırmak için sağdakinin ancak esas kısmı yazıldığı halde, sondaki (veya münferit) harfler bir nevi hattî zeyli (yazı kuyruğunu) haiz olarak daha gelişken bir şekil halini almış görünürler. (başta: ﺣ ; sonda: ح). Arap alfabesini öğrenirken, harflerin esas unsurlarının şeklini bellemeğe çalışmalı; Bu yazı işaretlerinin yapısı o zaman daha vazıh olarak görünür.

Birtakim harfler yazıda alt yanlarındaki harfe bitişmez; tabiîdir ki, sayısı ve istimali zaten sıkısıkıya muayyen ve mahdut olan hüsnühat icabı bazı cevazların bununla ilişiği yoktur. Hafızada iyice tutulması icapeden bu harfler şunlardır: ا ، د (ذ) ، ر (ز ، ژ) ، و ، ه [1] (*hāi-resmiye*). Bunlara (حروف منفصله Huruf-u-munfasıla = ayrı harfler) denir.

Sayıca daha çok olan öteki harfler, alt yanlarındaki harflere bitişirler. O zaman gerek el, gerek *basma* yazısı harflerinde ulaştırma *mecburî*dir.

Bu ulaştırma zarureti, harfler başta olup olmadıklarına göre onların kıyafet ve manzarasını değiştirmekte de amildir. O zaman başta olmıyan harfler kendinden evel gelen harfin ulaşma çizgisine daha kolayca kavuşacak surette sağa doğru meylederler. (Aşağıdaki cetvelde gösterildiği üzere bu çizginin ucu, içeride ve sondaki harflerde zarurî olarak görünük kalır.) Baştaki harfler daha amudî bir manzara muhafaza eder.

---

[1] Transkripsiyonumuz daha ileride izah edilecektir. Bakınız levha § 35 (vokaller için) ve § 30 (konsonlar için).

[2] Bu eser yazıldığı zaman henüz harf inkılâbı olmamıştı. A. U. E.

Şuna da dikkat edilmeli ki, birtakım harfler ayni örnekte olup biribirlerinden ancak farik (*Ayırtçı =diacritique*) denilen ve bir, iki, üç tane olarak şeklin üstüne veya altına konulan noktaların vaziyetleriyle ayırt edilir.

Alfabe sırası da muhakkak ki ayni örnekte harflerin art arda gelmesi suretiyle taayyün ediyor. Böylece teşekkül eden guruplar başa alınmış ve ancak bir harf olarak kullanılan örnekler sona bırakılmış, yalnız elif, alfabenin ilk harfi olarak en başa getirilmiştir.

Şu halde « حروف هجا = hurüf'u hecā » denilen bu tertip tamamiyle sun'î olup, bidaî samî alfabesi tertibine muvafık değildir ki, bu samî alfabenin izleri ancak harflerin kemmî kıymetlerindeki tedricinde görülmektedir. (Bakınız levhaya). Bu tertibe « حروف ابجد = hurüf'u ebced» deniliyor ki, kendilerini belletmeğe yarıyan hatırlatıcı remizler sırası (série mémotechnique) nın ilk kelimesi ismiyle: (ا = 1 ، ب = 2 ، ج = 3 ، د = 4) anılır. [1]

İHTAR. — ن = *n*, ى = *y* harfleri, alt yanındaki harfe bitiştikleri zaman ب (ب ، ت ، ث) örneğinin aynıdırlar; ancak sonda veya münferit oldukları zaman ondan ayrı şekilde bulunurlar.

11. Arap - Fars alfabesinin kabulü, türkçeye geçen arapça ve farsça kelimelerin ait oldukları lisanlardaki aslî heyetlerini türkçede de muhafaza etmelerine saik olmuştur.

Arap ve Fars kelimelerinin kendi aslî heyetlerini muhafaza etmeleri bir fayda ise, bu fayda *vokallerin yazılması* bakımından bu kabulün intaç ettiği mahzurları karşılamaz. Arap alfabesinin met harfi denilen ve kelimenin bünyesi içinde (ا و ى = elif, vav, ye) şekilleriyle kullanılan ancak üç memdut (uzun) harekesi (vokali) vardır ki esasen bunlar, konson olarak ta ayrıca kullanılır (bakınız § **27** و , ى). Halbuki türkçenin sekiz vokali vardır.

Buna mukabil arapçanın fonetik sisteminde türkçeden daha çok miktarda mütenevvi harfler vardır. (Halbuki türkçenin boğaz harfleri «guttural» az miktarda olup, ne diş arası «inderdental» harflerini ne de tumturaklı «emphatique» harfleri tanımaz.); bunun içindir ki: (ء ، ث ، ح ، ذ ، ص ، ض ، ظ ، ع) harflerinin istimalini bilmez. [§ **12.** hamiş]

Bununla beraber bu harflerin öz türkçe kelimelerde de kullanıldığına dair istisnaî hallere bakınız: § **105**, ihtar (hemze); § 69, ihtar (ḥa).

(ظ zı), bazı müellifler tarafından birkaç sesleme ismin ilk harfi olarak (art sınıftan vokalli hecelerde); yerine kullanılmıştı: ظیر zır (§ **850**), ظو zu (§ **1034**), ظورت zurt (Burh. Kat., türkçe), ilh.

---

[1] Harflerin kemmî kıymetleri, türklerce تاريخ tarih (chronogramme) düşürmekte kullanılır ki bu, her hangi bir vak'a, hâdise tarihini bir kelime veya cümle manzarası içinde bulundurmaktan ibaret fikir oyunudur. İstanbul'da umumî abidelerin ekserisinde - bilhassa çeşmeler üzerinde - inşa zamanını işaret eden böyle tarihleri havi nazımlar görmek mümkündür.

(ذ zel), türkçenin arap harfli en eski transkripsiyon (göçürme) lerinde çınlak dişarası konsonunu gösterir ki bu ses, osmanlı türkçesinde (y) ye varmıştır (muk. § 76, ihtar 1): آذاق > آیاق.

Sonra türkçe, klâsik arapçadan tehecci (articulation) itibariyle daha az zengin olmakla beraber, arapçanın tanımadığı şu seslere maliktir:(*p, ç, g, v*)[1] Farsça, kendisinde bu sesler olduğu için işbu noksana hiç olmazsa kısmen çare olmak üzere (پ , چ = *p, ç*) gibi iki yeni harf icat etmiş, türkçe de bu tadilâtlı harflere ihtiyacı olduğu için onları kendisine mal edivermiştir.

Bununla beraber şuna da dikkat edilmeli ki, yazıda (bilhassa eski Osmanlı lehçesinde) çınlakları gösteren (bir noktalı) (ب ، ج = b, c) harfleriyle, boğukları gösteren (üç noktalı) پ , چ = p , ç harfleri birbirlerine daima karıştırılmaktadır. Bunun içindir ki, eski Osmanlıca lûgatler (meselâ Bianchi lûgati) ج , چ veya ب , پ ile başlıyan kelimeleri aynı bapta göstermeğe mecbur olmuşlardır.

İHTAR: 1 — Türkçe söyliyen Ermeniler türkçeyi Ermeni harfleriyle yazarlardı ki, bu harfler esasen türkçeyi edaya fevkalâde muvafıktır. İstanbul'daki ermenice gazetelerin çoğu bu harflerle yazılır. Türkçe söyliyen (Karaman) Rumları da rumca harfleri istimal ederlerdi ki, bunlar bilâkis türkçeyi edaya az müsaittir [2]. (Yahudi dininde olan) Kırım karait Türkleri (yine türkçe söylemekle beraber) ibranîce alfabesini kullanırlar.

İHTAR: 2 — Arap alfabesinin kabulünden evvel Türk kavimleri (runiformes) denilen *eski İskandinavya'lıların kullandıkları gibi* bir takım harfler (Milâdı 8 inci asırdaki Orhun kitabeleri harfleri); ve aramî alfabesinden doğma olan Sogd alfabesinden çıkmış Uygur harflerini kullanmışlardır.

[1] Arap (vav) و, *(ava)* gibi okunduğuna göre türkçeninkinden büsbütün ayrıdır.

[2] kitabın yazıldığı zamanlarda öyle idi; sonra bunlar hep değişti, kalmadı. (A.U.E).

2. Alfabe.

12. Aşağıki cetvelde, (türkçe isimleriyle) alfabe harflerini ve transkripsiyonlarını veriyoruz:

Harf isimleri	Münferitler	Yalnız kendinden evvelkine bitişenler	Kendinden evvelkine ve sonrakine bitişenler	Yalnız kendinden sonrakine bitişenler	Transkripsiyon ve mülâhazalar	Adedî kıymeti
Elif	ا	ـا	—	—	(Kelimelerin başında) *e* (muk. § 20). [1] yalnız alt yanındaki harf و (*v*) veya ی (*y*) gibi vokal olarak kullanılan şekiller ise, *o* zaman söylenmez olur. Bk. daha aşağıda و , ی harfleri. (Kelimelerin içerisine): *a* (muk. §. 23); lâhikalamada bazan: *e* . (Kelimelerin sonunda): *a* (bk. § 35).	1
Elifi memdūde	آ	—	—	—	*ā* [2] Ancak kelime başlarında kullanılıp *a* vokalini işaret eder.	
be	ب	ـب	ـبـ	بـ	*b* (bk. § 45).	2
*pe***	پ	ـپ	ـپـ	پـ	*p* (bk. § 45).	
te	ت	ـت	ـتـ	تـ	*t* (bk. § 48).	400
*se**	ث	ـث	ـثـ	ثـ	*s̱* s gibi söylenir, (bk § 97).	500
cim	ج	ـج	ـجـ	جـ	*ǧ* = *c* (bk. § 50).	3
*çim***	چ	ـچ	ـچـ	چـ	*ç* (bk. § 50).	
*ha**	ح	ـح	ـحـ	حـ	*ḥ* telâffuzu için, (bk. 68, 92).	8
xi (ḫı)	خ	ـخ	ـخـ	خـ	*ḫ* telâffuzu için, (bk. 61, 92).	600
dal	د	ـد	—	—	*d* (bk. § 48).	4
*zel**	ذ	ـذ	—	—	*ẕ* z telâffuzlu; (bk. § 48). Pekaz haller-de farsça kelimelerde de görülebilir.	700
rı	ر	ـر	—	—	*r* (bk. § 70).	200

[1] (muk.) rumuzu (mukayese ediniz) demektir.

[2] Trankripsiyon harfleri olarak, uzun vokaller ā, ī, ū, - kısa vokaller ă, ĭ, ŭ, suretlerinde; ve arap telâffuzlu (v), icap ettikçe (w) suretinde gösterilmiştir. A.U.E.

HARF İSİMLERİ.	MÜNFERİTLER.	YALNIZ KENDİNDEN EVVELKİNE BİTİŞENLER.	KENDİNDEN EVVELKİNE VE SONRAKİNE BİTİŞENLER.	YALNIZ KENDİNDEN SONRAKİNE BİTİŞENLER.	TRANSKRİPSİYON VE MÜLÂHAZALAR.	ADEDÎ KIYMETİ.
ze	ز	ـز	—	—	*z* (bk. § 48).	7
*je***	ژ	ـژ	—	—	*j* (bk. § 77). Arapça hariç, yalnız yabancı kelimelerde görülür.	
sin	س	ـس	ـسـ	سـ	*s* (bk. § 48).	60
şın	ش	ـش	ـشـ	شـ	*ş* (bk. § 50). — *tumturaklı* denilen harfler. Türk telâffuzu bunlardaki tumturağı atar.	300
sad	ص	ـص	ـصـ	صـ	*ṣ s* (bk. § 48).	90
*dad**	ض	ـض	ـضـ	ضـ	*ż* bazan *d* telâffuzlu (bk § 96).	800
tı	ط	ـط	ـطـ	طـ	*ṭ t* (bk. § 96).	9
*zı**	ظ	ـظ	ـظـ	ظـ	*ẓ z* (bk. § 96).	900
*ayın**	ع	ـع	ـعـ	عـ	ʿ. (bk. § 94).	70
gayın	غ	ـغ	ـغـ	غـ	*g, ġ, ğ,* bazan *v* (bk. § 59, 62).	1000
fe	ف	ـف	ـفـ	فـ	*f* (bk. § 45).	80
qaf	ق	ـق	ـقـ	قـ	*ḳ* (bk. § 58, 92). Bu harf evvelkisinden yalnız noktalar sayısıyle değil, daha yuvarlak olan halkasının şekliyle de ayrılır.	100
k'ef	ك	ـك	ـكـ	كـ	*k* (bk. § 51). Bu halinde *kâfı 'arabî* denir. *g* *kâfı farisî* denir (§ 52.) ki bazan: گ gibi yazılır (bk. § 73). *ñ* sağır nun denir ve bazan böyle yazılır: ڭ (bk. § 73). *ỹ* *kâfı yâ'î* denir ve bazan گ yazılır; bazan ʿ (= müsehhel «yumşak» hemze ki şimdi yumşak *g* «*ğ*» dediğimiz) (bk. § 54). *v* (pek nadir) *kâfı vâvî* denir, bazan evvelki gibi yazılır. (bk. § 47).	20
lâm	ل	ـل	ـلـ	لـ	*l*, l (bk. § 71. 72).	30
mim	م	ـم	ـمـ	مـ	*m* (bk. § 75).	40

HARF İSİMLERİ.	MÜNFERİTLER.	YALNIZ KENDİNDEN EVVELKİNE BİTİŞENLER.	KENDİNDEN EVVELKİNE VE SONRAKİNE BİTİŞENLER.	YALNIZ KENDİNDEN SONRAKİNE BİTİŞENLER.	TRANSKRİPSİYON VE MÜLÂHAZALAR.	ADEDÎ KIYMETİ.
nun	ن	ن	ـنـ	نـ	*n* (bk. § 73).	50
vav	و	ـو	—	—	*v* Konson olarak : (bk. 45). Vokal olarak : (bk. § *o*, *ö*, *u*, *ü* (bk. 16,25). Bazan kelimelerin sonunda : *i*, *ı* (14, 26). Kelimelerin başında : Daima konson.	6
he	(ة) ه	ـه	(ـهـ)	هـ	*h* (bk. § 69). Çift yaylar içindekilerin bugün modası geçmiştir.	5
hâi resmiye	ه	ـه	—	—	*a*, *e* (bk. § 35); ancak kelime sonlarında ve lâhikalamalarda görülebilir. (Yeni istimalde kelimeler içerisinde kullanılmağa da yüz tutmuştur.)	
ye	ى	ـى	ـيـ	يـ	*y* Konson olarak : (bk. § 75). *ı*, *i* Vokal olarak : (bk. § 16,25). Bazan (lâhikalamalarda) *ü*, *u*. Kelime başlarında : Ancak konson olabilir.	10

HAMİŞ — (*) tek yıldızlarla işaretli olanlar ancak arapça kelimelerde görülebilir ki şunlardan ibarettir:

ث ، ح ، ذ (farsça bir kaç kelimede de bunlara raslanır), ص ، ض ، ط ، ظ ، ع . çift yıldızla işaretli olanlar Arap alfabesine Farslar tarafından katılmış olanlardır ki şunlardır : پ ، چ ، ژ (hepsi üç noktalıdır). — *lâm* dan sonra *elif* gelirse hususî bir ulaşma teşkil eder : لا veya ﻻ ki, Araplar bunu ayrı bir harf sayarlar. — ح *ḥ* örneğindeki (yani *cim*, *çim*, *ḫı*) harflerine gelince, gözden uzak tutmamalı ki, (bu eserde kabul edilen ulaştırma sistemine : (حـ ، ـحـ) göre, ulaşmayı *alttan* yapacak yerde Türkler ve umumiyetle şarklılar *üstten* yaparak evvelki harfi, bahis mevzuu harflerin yukarı

ucuna kadar uzatırlar: (ج ، ح). Bundan iki netice hâsıl olur: 1° bu harfler sağlarındaki harflere nazaran aşağı düşerler: حجج (*ha + cim + cim*). 2° evelki harf (yalnız ardınca gelene bitişik olanı) başta ب=b örneğinden ise, harfin şekli değişir. Şu بح ، بح ، تح ، ثح ، نح ، يح ilâh. suretlerinde olacak yerde بج ، بح ilâh. suretlerinde olurlar. Bu harfler م = m ile ulaştıkları zaman da aynı değişikliğe uğrarlar: خم ، جم ilâh.

III. YAZI NEVİLERİ.

13. Şarkta ötedenberi kamış kalemlerle yazı yazıldığı ve herkesin kendi kalemini bizzat yonttuğu malûmdur. Kalemin ucu ortasından yarık olup, arkasından bakılınca sağdan sola, yazılacak yazının nev'ine göre az veya çok eğri makta'lı bir müntehayı havi madenî kalem uçlarına benzer.

El, yazı yazarken Avrupa'lıların yaptığı gibi kısmen kapalı tutulur; fakat aynı zamanda kalem, kâğıt üzerinde büklümsüz ve serbest yatan serçe ve yüzük parmaklarının üstüne yarı devrilmiş olan elin orta ve şehadet parmaklarına istinat ederken, baş parmak ta gelip kalemi destekliyerek tutar. Böylece kalemin ucu yazana doğru hafifçe çevrilmiş bulunur. Bu vaziyet, sağdan sola işlerken bile dolgun çizgiler yapılmasına müsaittir. Fakat aynı zamanda kâğıdın daha çok uysal ve her vaziyetialmağa hazır bir halde olması icap eder. Bunun içindir ki şarkta ve yakın zamanlara kadar, hattâ el'an kâğıdı masaya tercihan sol el üzerinde kullanmayı daha elverişli bulanlar vardır. Lâkin ecnebilerde olduğu gibi Türkiyede de demir kalemlerle masada yazmak artık taammüm etmiştir.

Türkçede birçok *hat* nevileri vardır:

Nesih veya *neshî* yazısı. matbaa hurufatının örnek alınarak döküldüğü basma yazısıdır. Vaktiyle istinsah edilen yazma eserleri müstensihler (nasihler) ekseriya bu hatla yazarlardı. (nesih = kopya, istinsah etmektir).

Sülüs, nesihten daha kibar ve zarif bir hattır. Başlıca farkları şunlardır. Harflerin bâyüklüğü, çizgilerinin kalınlığı daha fazladır; harfler yazı çizgisi itibara alınmıyarak sadece tezyinî zevkın ilhamlarına göre vaziyetler alır. Yazıların istifi arasında beyaz boşluklar bırakılmamiya bakılır, bırakılsa bile fazla süslerle doldurulur. Bu yazı hemen de ecnebi hatlarda kullanılan başlıklar (mağaza ve saireye mevzu levhalar, gazete serlevhaları, ilâh) gibi vazifelerde kullanılır. Bu gibi hususlarda, fakat daha nadir olarak, eski kûfî yazısının keyfe göre değiştirilmişi olan bu günkü kûfî yazısı da kullanılır olmakla beraber bunun okunması türklerce dahi müşküldür.

Rık'a (arapçada *rak'a*), bugün memleketimizde istimali en ziyade şayi olan bir sür'at ve ihtiyaç yazısıdır. *Nesih* hattından daha topludur; harflerdeki amudî bacaklar, kollar, dişler azaltılmış ve bazan bütün hazfedilmiştir; (meselâ, *s*, alelâde ufkî bir çubuk şeklini almıştır). Çift noktalar kısa bir çizgiye, üç noktalar ufak bir nevi ʌ = 8 rakamıa çevrilmiştir. (ş, k, n) şekillerinin noktaları hazfedilerek yerlerine bu harflerin bünyeleri nihayetlerine bir zeyil verilmiştir.

Bu yazı madenî kalem kullanma dolayısiyle esasen istihaleye uğramaktadır.

Bu yazılardan başka, pek fazla girift çizgilerlyle karışık bir yazı olan divanî hattı ile, iranilerden alınmış olup vaktiyle şiirler, divanlar yazmakta kullanılan (*rık'aya* benzer, fakat yukarıdan aşağıya daha süzgün, narin ve kıvrak) bir yazı olan *tâlik* hattı da vardır.

Kırma, siyâḳat, icâzet, reyḥânî gibi yazı nevileri artık kullanılmıyor.

Son zamanlara kadar münevverlerin kültürü için zarurî bir tekemmül sayılmakta olan hüsnü hatta (güzel yazıya) büyük bir ehemmiyet verilirdi.

Yazı nevilerini bukadar çokluğu, türklerin kabul ettikleri Arap yazısının tezyinli kaynaklarından istifade etmek suretiyle bunları nekadar büyük bir zevk ile işleyip tekâmül ettirdiklerine şahittir.

Daha ziyade tafsilât için bak. *Herbin, Essai de calligraphie orientale* (şark hüsnü hattı denemesi), *Développements des principes de la langue arabe moderne* (şimdiki arap dili esaslarının inkişafları) bahsinden sonra, Paris, Baudouin, 1803, s. 221 - 250, levhalarla. [1]

IV

TRANSKRİPSİYON [2]

14. Arap harflerinin kullanılması Türkçe kelimelerin manzarasını toptan bozmaktadır. Bunun neticesi olarak dilin öğrenilmesi bir transkripsiyon yardımı olmadan yanaşılmaz bir haldedir.

Biz prensip olarak transkripsiyonda şunları kabul ettik:

1° Bir tek sesi bir tek şekille göstermek. Bu itibarla:

a. Fransızcada muadilleri olup iki harfle yazılanlardan:

eu yerine *ö*
ou „ *u*
ch „ *š* = *ş*

şekillerini kullanıyoruz.

[1] Yazı ve nevileri, tekâmülleri, ustatları hakkında mufassal malûmat için (bakınız: birinci sene Tedrisat mecmuası, Darülmuallimin'de İsmail Hakkı Beyin konfranslarından: yazı öğrenmenin yolu. s 165-179; islâm yazıları. s. 111-124 + ikinci sene Tedrisat mecmuası, yine İsmail Hakkı Beyin Darülmuallimin'deki konfranslarından, islâm yazılarının tarihçesi, s. 175-184; 213-222 + üçüncü sene Tedrisat mecmuası. Darülmualimin'de yine İsmail Hakkı Beyin konfransları, mabaat, s. 1-13; 65-73. A.U.E.

[2] Kabul ettiğimiz alfabe Avrupada en umumî olarak kullanılanıdır. Bunda İtalyanca, (Lâtin harfli) İslâvca, ve Almancadan alınma harfler vardır. Biz bunlara kendimizden Fransız imlâsı itiyatlarına daha uygun olmak üzere ancak bazı fer'î tadiller ilâve ettik: (Almanca *u* yerine *u*; Almanca *j* yerine *y*). Y. Deny.

b. Fransızcada muadilleri olmayıp harf kümeleriyle kâfi bir yakınlıkta gösterile bileceklerden:

dj yerine *ğ*=*c*
tch „ *č*=*ç*

şekillerini kullanıyoruz.

c. Fransızcada muadilleri olmıyan ve hiç bir lâtin harf kümesiyle gösterilemiyenleri:

ı, *ḥ*, *ġ* ve yerleşme (mouillure) yi gösteren (')

suretinde gösteriyoruz.

2° Her harf şeklinin bir sese karşılık olması, yani her sesin okunması. *et*, *qan*.

Bu takdirde Fransızcanın genizli (nazal) vokalleri olan (*an*, *in*, *on*, *un*)ları ve okunmaz e (e, muet) gibi şeyleri bu alfabede yoktur.

3° Her harf şekli için kararlı, tahavvülsüz bir telâffuz kabul etmek.

Bunda Fransızcanın iki vokal arasında (*z*) okunan (*s*) leri, düşünülmiyeceği gibi, bu gibi hallerde bunları (*ss*) ile (*s*) okutmak ta düşünülemez. Yine Fransızcada olduğu gibi (*e*, *i*) den evvelki (*g*) ler, *j* okunmıyacağı için (*g*) den sonra (*u*) (guerir, imlâsında olduğu üzere) getirmek te faydasızdır.

Arapça (ve Farsça) kelimelerde Türk telâffuzu üzere transkripsiyon yapılacaktır.

İKİNCİ KISIM

SESLER.

15. Sesler (sons) in veya ses unsurları (phonèmes) nın çıkartılmasında başlıca üç safhanın mevcut olduğunu tefrik etmek lâzımgeleceği malûmdur:

1° Nefesleme (zefir, *expiration*). — Bir nevi körük gibi işleyen akciğerler, bir miktar havayı harice doğru iterler.

2° Sesleşme, tasavvut, (sesleşme, *phonation*). — Yukarı doğru itilen hava sütunu, gırtlak dediğimiz hançereye geçer. Hançerenin deliği yahut mizmar (nefes borusu), ses telleri (*cordes vocales,*) denilen iki adaleden müteşekkildir ki bunlar havanın itimiyle biribirinden az çok ayrılıp, istenildiği gibi ihtizaze gelecek surette gerilebilir. Bu ses telleri ihtizaz edip etmediklerine göre, çıkarılan vokaller de *çınlak* (sonore) veya *boğuk* (sourde) ismini alırlar.

3° Heceleşme, articulation, *tehecci* Hava sütunu belum (pharynx) ve ağız kovuğuna (ve bazan da damakzarı "hanekî gışa„ alçalmış bir vaziyette ise geniz çukurlarına) gider. Hanekî gışanın, dilin, dudakların ve alt çenenin hareketleriyle nefes ve ses yolunun hacmi ve şekli değişerek, böylece her sesin tehecci yeri yani "mahrec„ i taayyün eder. Bu oynak uzuvlar bir seslemeç (résonateur) vaziyeti aldığı ve çıkartılan hava sütunu zefir halinde ağız - burun cihazından geçerken hiçbir gürültü çıkarmıyacak surette ayrı kaldığı zaman - bilhassa o vakit ses tellerinin ihtizaziyle hâsıl olan - sesler, vokal, seslik ismini alırlar. Bu tarif ile, vokallerin hepsi çınlak (sonore) tır.

Bilâkis mezkûr uzuvlar, ağız - burun cihazının cidarları arasında sıkışan hava sütunu geçerken bir gürültü hâsıl edecek surette yaklaşırlarsa, çıkartılan sesler konson (seslenik) ismini alırlar.

Konsonların bir takımı çınlaktır, diğerleri de boğuktur.

BAHIS I.

VOKALLER.

I. VOKALLER VE YAZILIŞLARI.

16. Türkiye Türkçesinde sekiz vokal vardır. Bunlar nadiren kapalı vokaller olup, umumiyetle İtalyan telâffuzundakileri andıran oldukça vazih, açık bir tınneti haizdirler.

Bunları, izahı 36 ncı bentte görülecek şöyle bir tertip dahilinde zikrediyoruz. (Yazılışa ait malûmat 17 ve mabadi bentlerde cemedilmiştir.)

1. *e*, Fransızcanın « vert = yeşil » kelimesindeki açık « e » sine muadildir. Bu vokal bazan daha açıktır.

Ml. : Etek.

2. *i*, Fransızcanın «Paris» kelimesindeki orta «i» sine muadildir.

Ml. : Sis.

3. *ö*, Fransızcanın « jeune = genç » kelimesindeki orta « eu » süne muadildir.

Bu vokal, Türkiye Türkçesi kelimelerinin ancak ilk heeelerinde görülür.

Ml. : Söyle-mek.

4. *ü*, Fransızcanı «brouyard=sis» kelemesindeki orta «u» suna muadildir.

Ml. : Süt.

5. *a*, Fransızcanın «Paris» kelimesindeki orta «a» sına muadildir.

Ml. : Var.

6. *ı*, Bu sesin Fransızcada muadili yoktur. Yalnız Fransızcada pek kapalı bir «é», bunun hakkında takribî bir fikir verebilir.

İngilizcenin «cherry» kelimesindeki İngilizce «y» ile rusçanın быть kelimesindeki ы si (Lehçe był) arasında bir vokaldir.

Bu sese pek yakın bir ses çıkarabilmek için alelâde (i) sesini çıkarırken dudakları nasıl tutarsak yine öyle tutmak, fakat ayni zamanda dili arkaya çekmek lâzımdır.

Ml. : Sıpa.

7. *o*, Fransızcanın «socle = bina, sütun kaidesi» kelimesindeki orta «o» suna muadildir.

Ml. Toz.

8. *u*, Fransızcanın «bouche = ağız» kelimesindeki orta «ou» suna muadildir.

Ml. Tuz.

17. *Vokallerin yazılışı* — Türkçede vokaller şu dört işaretle eda edilir:

ا ، و ، ه ، ى

Bu harf şekillerinin kabulü sebeplerinden ileride (§ 26 ve mabaadi) bahsedilecektir. Kullanılmaları suretine gelince, şöyle hulâsa edilebilir:

، (ه ، ا) , (*e*, *a*), vokallerini,

(ى), (*i*, *ı*) vokallerini,

(و) ، *ö*, *o*, *ü*, *u* vokallerini

göstermeğe yararlar.

18. Bir vokalin imlâsı, kelimede bulunduğu yere, başta, içeride, sonda olmasına göre değişebilir. Kelimenin içerisinde bile ilk veya diğer hecelerde bulunduğuna göre farklıdır. Bu değişiklikler, tamamiyle sarih ve kat'î kaidelere istinat etmeyip, vokalin yazıda bazan gösterilmesi, bazan gizlenmesi meselesinden ileri geliyor. Bu ise müptediler için türkçe ibarelerin okunmasında başlıca zorluklara sebep oluyor. Kelimelerin sonunda ise, vokaller her zaman yazılıyor.

19. İlk hecenin imlâsı, ikinci ve sonraki hecelerin imlâsından daha muttarittir. Filhakika bu sonraki heceler, lâhikalarda olduğu gibi (bakınız § 162) birtakım tereddütler ve kararsızlıklardan doğan ayni itiyatlara tabidirler.

Her vokalin muhtelif yazılışları hâlen kullanılan imlâya göre gösterilecektir. Klâsik imlâya ait mütalealar tırnak içine alınacaktır.

Bütün bu malûmat 35 inci bentteki cetvelde hulâsa edilecektir.

Yazıda bir vokalin gizlenmesi «sıfır» kelimesiyle işaret edilecektir.

20. ا ، ه *vokalinin yazılışı*. — (ا ، ه) şeklinde yazılan *elif ve hai resmiye* (*e*) ye muadildir.

1° Kelimelerin başında: ا

Ml. ات *et*.

Bazı yenilikçiler bu makamda *hemzeli* ا = (أ) de kullanıyorlar: أت *et*.

2° Kelimelerin içerisinde:

1. İlk hecede [1] : sıfır.

Ml. : سس *ses.*

b. Diğer hecelerde [2] (sıfır), yahut (ە) (bazan ا).

Ml. : [كورمادم] ، كورمهدم ، كورمدم = *gör-me-dim.*

3° Kelimelerin sonunda: (ە).

Ml. : چكه = çene.

Aşağıdaki misal (ە) vokalinin mümkün olan bütün yazılışlarını ihtiva eder:

اليهجك ، الهيهجك = *ele-yecek.*

21. *İstisna* — Miktarı az fakat kullanılması çok olan şu birkaç kelimede (ە) vokali, gösterdiğimiz alelâde *i* vokali işaretiyle gösterilir:

ایتمك	*et-mek*	اينمك	*en-mek*
ایرته	*erte*	دیمك	*de-mek*
ایرمك	*er-mek*	كیجه	*ge-ce*
ایل	*el*	ویرمك	*ver-mek*
ایلچی [3]	*elçi*		

ikiz kelimesi bazan [4] *ekiz* suretinde telâffuz ediliyor

Muk. *işit-mek* ve eşit-mek (Viguier, s. 390); *işid-ici* ve eşid-ici (*yine o.* s. 360); *mişe* ve *meşe.*

Eski osmanlıcada şu imlâlar da görülür: şimdiki یر *yer* yerine ییر veya یر; n'et-mek (= ne et-mek) yerine نيتمك veya نتمك n'it-mek (muk. § 319 ihtar); نرده *nerde* yerine نرده *nirde* (نه *ne*, çağatayca'nın, نی *ni*, sine muadildir); şimdiki بش *beş* yerine بيش veya بش (çağataycada olduğu gibi), ilh..

Farsça تيز *tiz* = çabuk, پيشين *pişin*, پيشتخته *piştahta* kelimeleri Türklerce *tez, peş...* [**] suretlerinde telâffuz edilir.

Yine muk. *dīv* yerine *dev*; *bīzar* yerine bezar (Hindoglu). Farsça هيچ *hiç*, çağatayca'da häç (heç) veya *äç* (eç) söylenir (Tezk. Evl.; Mir. Nam.). Muk. Karaman lehçesinde heç Λογατναηέ, s. 16).

---

[1] Yani cezirde.

[2] Veya lâhikalarda.

[3] Bu kelimenin yerini şimdiki kullanışta da arapça müradifi olan *sefir* kelimesi tutmuştur. A.U.E.

[4] Bunu biz işitmedik. A.U.E.

22. **Bir takım kelimelerde bu vokalin imlâsı sabit değildir:**

ایر	veya	ار	*er*;
ایركن	veya	اركن	*erken*;
ایرن	veya	ارن	*eren* (evliya);
اینشته	veya	انشته	*enişte*;
ایورمك چیورمك	veya	اورمك چورمك	*evir-mek çevir-mek*;
تیمور	veya	دمیر	*demir*;
دیرمك	veya	درمك	*der-mek*;
دیرنك	veya	درنك	*der-n-ek*;
دیوشرمك	veya	دوشرمك	*devşir-mek*;
چیتین	veya	چتین	*çetin*;
کیرو	veya	کری	*g'eri*;
ییمك	veya	یمك	*ye-mek*;
ییمش	veya	یمش	*yemiş*.

Bazan telâffuz (*i*) ile (*e*) arasında kararsızdır: كیيمك *g'iy-mek* veya كیمك *g'ey-mek*.

Bu ve bundan evelki bentte gösterilen hadisesine (yani *e* sesli bir takım vokallerin her zaman *i* sesine tahsis edilmiş olan işaretle gösterilmesine) Orhon kitabelerinde de raslanır ki, bu, M. V. Thomsen'ı pek eski bir devirden beri türkçede ä (bu gramerde biz bu harfi muadili olan e ile gösteriyoruz) sesinden hariç olarak bir de *i* ile ä arasında daha kapalı söylenir bir vokalin var olduğunu kabule sevk etmiştir.

Radloff, böyle bir vokalin varlığını kabul etmekle beraber bunun binnispe sonralık (XIV üncü asırdan sonra) olduğu kanaatinde idi (Meliranski, *Mém. Soc. arch. rasse*, 1899, s. 20 - 24). Thomsen, sonraları, bu müddeasına kat'î deliller getirmiştir (*Journ. Soc. finno-ougr.*, c. XXX). [*]

Bu vokalin geçmişleri ne olursa olsun, şunu da kaydedelim ki, Redhouse ve Manissadjian şimdiki osmanlı türkçesinde bir kapalı e ayırt ediyorlar. Ancak bu farkın İstanbul şivesine şamil olduğunu zannetmeyiz. Bunu daha ziyade Türkiye vilâyet lehçelerine hasretmek icabeder: Biz kendimiz de Maraş'ta «millet, halk, yabancı» manalarında kapalı e ile söylenen (Belki koldaki «*el*» ile iltibasından kaçınmak için?) bir *ėl* telâffuzunu kaydettik. J. Deny.

23. *a, Vokalinin yazılışı* — a vokali, *elif* ve *hai resmiye* ile tersim edilir. Şu halde bu, esasen hafif farklarla (*e*) nin yazılışı gibidir: Bu farklar başta (آ) işaretiyle yazılması, bu harfin daha az yazılmaz bırakılması (الف) in (ه) ye tercih edilmesi gibidir.

1° Kelimelerin evvelinde: آ [ا]

Ml.: آت *at*.

2° Kelimelerin içinde:

a. İlk hecede: ا [veya sıfır; fakat kelime tek heceli ise vokal daima yazılır].

[*] Bunun hakkındaki mütalealarımız için bak. (Türk dili Belleteni «*Yenisey yazıtlarının yanlış tanınmış bir harfi*» ne dair, sayı 1 - 2, 1940, Ankara) A.U.E.

Ml. : قار *ḳar*.. یاتاق [veya یتاق] *yataḳ*.

b. Diğer hecelerde : ا, sıfır, veya ه

Ml. : صورمادم ، صورمه‌دم veya صورمدم *sor-ma-dım*.

3° Kelimelerin sonunda : ا veya ه.

Ml. : قرا veya قره *ḳara*.

Aşağıdaki misal *a* vokalinin bütün muhtemel yazılışlarını topluyor: آرایه‌جق *ara-yacaḳ*.

24. *i, ı vokallerinin yazılışı.* — Bu iki ses için yazılış tamamiyle aynidir.

1° Kelimelerin evvelinde : (اي) yani *elif, ye*; [bazan ا].

Ml. : ایستمك [استمك] *iste-mek*.

ایصلاتمق [اصلاتمق] *ısl'at-maḳ*.

2° Kelimelerin içinde :

a. İlk hecede: (ي), [bazan sıfır].

Ml. : دینج [دنج] *dinç*.

قیز [قز] *ḳız*.

b. Diğer hecelerde : (ي) veya sıfır, [bazan و].

Ml. : بیلیر بیلر [بیلور] *bil-ir*.

آلیر ، آلر [آلور] *al-ır*.

3° Kelimelerin sonunda : ی [veya و].

Ml. : ایی [ایو] *eyi*.

یوقاری [یوقارو] *yoḳarı*.

İHTAR 1 — i veya ı ya müsavi olan *v* yazılışı, şimdiki kullanışta hemen de tamamiyle terkedilmiştir. Bununla beraber bu yalnız (وب=üp) rabıt sigasında kalmıştır (bak. § 1310).

İHTAR 2 — Farsça (كه *ke*) ve (چه *çe*) edatları türkçede (*ki*) ve (*çi*) okunur. Türkçe (چیك çiğ) veya (چی *çiy*) kelimesi daha eskiden (چه) suretinde yazılırdı.

25. *(u, ü o, ö,) vokallerinin yazılışı.* — Esasta bu dört vokalin yazılışı aynıdır: (و harfi ile). Bununla beraber bir taraftan *ü* ve *u*; diğer taraftan *ö* ve *o* vokallerinin imlâsı arasında hafif farklar vardır. Bu iki sonraki vokal yazıda daha az gizlenik bırakılır. Bundan maada bunlar bir türkçe kelimenin yalnız ilk hecesinde bulunabilir. Diğer hecelerde bulunduğu görülen kelimelerin, yabancıdan alınmış kelimeler olması icap eder.

Bu vokallerin yazılışlarına ait tafsilât şunlardır:

1° Kelimelerin evvelinde: او.

Ml.: اوچ *üç*;
اوچمق *uç-maḳ*;
اولمك *öl-mek*;
اولمق *ol-maḳ*.

2° Kelimelerin içinde:

a. İlk hecede: و [bazan sıfır; fakat kelime tek hecalı ise و harfi daima yazılır.]

Ml.:

ü { دوز *düz*; كوموش [كمش] *gümüş*.

u { قوم *ḳum*. بوچوق [بچوق] ، بچق *buçuḳ*.

ö { سوز *söz*; بولوك [بلوك] *bölük*.

o { بوز *boz*; قولاى *ḳolay*.

b. Diğer hecelerde: و ، ى ، veya sıfır.

Ml.: ü: اولدرمك، اولديرمك، اولدورمك *öl-dür-mek*.
u: طولدرمق، طولديرمق، طولدورمق *dol-dur-maḳ*.
o: قونسلوس، قونسولوس *ḳonsolos*.

3° Kelimelerin sonunda: و [bazan ى].

Ml.:

ü: اوتو [اوتى] *ütü*.
u: قوطو [قوطى] *ḳutu*.
ö: مونتسكيو *Monteskiyö*.
o: بالو *balo*

İHTAR. — *ö* vokali öz türkçe tek heceli kelimelerin sonunda hiçbulunmaz, kendinden sonra daima bir konson gelir: سوز *söz*, اوز *öz*.

II. VOKALLERİN İMLÂ TARİHİ.

26. Farslar ve onların ardınca türkler, vokallerin tersimi hususunda, arap alfabesindeki pek az bir varlıktan istifade edebilmişlerdir. Bundan doğan vokalleri tersim usulü, sun'î ve nakıstır. (Bak. § 11).

Malûmdur ki türkçenin sekiz vokali (ا ، و ، ى ، ه) gibi dört işaretle yazılıyor (Bak. § 17).

Bunlara (حروف املا *ḥurūf-ı-imlā*) diyoruz. (*ḥurūf* ile *imlā* kelimeleri arasında görülen *ı* nın kıymeti hakkında bak. § 1129 ve mabaadi).

Yine bazı hallerde yazı hattının üstüne ve altına koyduğumuz bazı tamamlayıcı işaretler de kullanıyoruz. Bu vokal işaretlerine *ḥareke** diyoruz [1].

1° ـَ اوستون *üstün* [2];
2° ـِ اسره *esre*;
3° ـُ (اوترو)، (اوترى) *öt(ü)rü.*

İHTAR. — *(üstün, esre, ötürü)* kelimeleri farsça vokal işaretlerinin (harekelerin) tercümesidir: زبر (*zeber***), زير (*zîr***), پيش *pîş***).

اسره، Şark türkçesinde آسرا *asra* yani alt manasındaki kelimeye muadildir. (Bk. § 139)

اوترو، vaktiyle çok eskiden *ütrü* ve *ütürü* gibi telâffuz ediliyordu. (MENİNSKİ, *Ins.*, s. 18). Bu kelime Şark türkçesinde: *utru, udru, uduru, utur, udra, üdürü* ye muadildir. Bütün bu kelimeler (önünde, karşısında) demektir.

Kazan'da neşredilen gramerler, yukarıdakilere müradif olarak, اوست *üst*, است *ast* ve اوتر *ütür* tabirlerini kullanıyorlar.ᵉ

Türkçede kullanılan vokallerin kayit ve tersim usulünü (notation) daha iyi anlamak için, esas olarak alınmış oldukları Arap kayit ve tersim usuliyle bunu karşılaştırmak icap eder.

27. *Klâsik arapçada vokallerin kayit ve tersimi.* — Klâsik arapçanın üç vokali (ا ، و ، ى) vardır ki, bunlar bazan kısa (*ă, ĭ, ŭ*) bazan uzun (*ā, ī, ū*) dur.

Kısa vokaller ancak Kur'anda ve çocuklara mahsus kitaplarda yazılır. Bu takdirde bunlar harekeler (vokal işaretleri) ile görünürler; bu hareke şeklindeki vokaller öbürlerinin aynıdır, yalnız arapçada tabirleri başkadır:

---

[1] Kelime bünyesine katılan diğer harfî harekelere karşılık bunlar kelime bünyesine katılmıyan vokaller mahiyetinde olup resmî harekeler adını da almaktadır. A.U.E.

[2] ـَـُ deki ufkî çizgi yazı satırında harflerin umumî hizasını gösteriyor.

1° *ă* için ـَ = فتحه *fetḥa.*

Ml. : صَحَّ *saḥḥa* (sahihtir, esastır).

2° *i* için ـِ = كسره *kesre*.

Ml. : بِ *bi.*

3° u için ـُ = ضمه *zamme.*

Ml. : بعدهُ *baʿdehu.*

*سكون *sükūn* veya جزم * *cezim* vokal olmadığını bildirir.

Uzun vokaller: *ā*, *ī*, *ū* da (ا، ى، و), veya (ـَا، ـِى، ـُو) ile işaret edilir.

1° Ml. : ا *ā* : كبار *kibār* (büyükler);
2° ى *ī* : كبير *kebīr* (büyük);
3° و *ū* : عجوز *ʿacūz* (kocakarı).

Görülüyor ki bu memdut harekelerden [1] *fetha*, yalnız *sakil fetha*; *kesre* yalnız *hafif kesre*; *zamme* ise yalnız *sakil* ve *makbuz* (büzgün) *zamme*dir. Bunlara *met harfleri* (حروف مد* *ḥurūfi med*, حروف المد* *ḥurūfülmed* = uzatma harfleri) de derler (Muk. § 117).

28. *Kelimelerin iptidasındaki vokaller.* — Arap yazısında bir kelime daima ya asıl bir konson veya bir *elif* ile başlar.

Klâsik arapçada *elif*, bir *hemze*nin (ء, mizmarî bir mehmus "süreksiz" sesin işareti: son occlusif glottal; bakınız § 79) kürsüsü olabilir ki, bu hemze de bizzat bir hareke - vokal alabilir.

Ml. : أكبر ; türkçe telâffuziyle *ʾekber* (daha büyük);
إسلام ; „ „ *ʾislām* (müslüman);
أمّ ; „ „ *ʾümm* (ana).

Elif, doğrudan doğruya bir hareke - vokal de alabilir (ki bu hareke, bir kelimenin nihayetinde de bir hareke olduğu zaman hazfedilir.)

Ml. :
استقبال * *ʾistiḳbāl* *

Her zamanki kullanışlarında Araplar ne hareke-vokallerini, ne de (baştaki) *hemze*yi yazmazlar. Bunun içindir ki, bu gösterdiğimiz farkı ihmal ederek *elifi*, *başta bir harekenin mevcut olduğunu haber vermeğe* hizmet

[1] (ا، ى، و) harflerinin başka vazifeleri de var: (ا) *hemzeye* kürsü vazifesi görür (bk. § 28); ى، و yarım vokal (semi-voyelle) olan (*v*, *y*) gibi de kullanılır.

eden bir işaret saymakla iktifa ederler. Bununla beraber şuna da dikkat etmeli ki *elif* (*ä*, *ï*, *ü*) okunabilen vokalin *ses* keyfiyetini (timbre) kendiliğinden bildirmeğe kâfi değildir.

Ml. : اكبر (*ʾekber*); اسلام (*ʾislām*); ام *ʾümm*.

29. *Arap kayıt ve tersiminin türk vokallerine tatbikı.* — Türkçede şu mütalea ettiğimiz bütün arap harfleri, gösterdikleri vokallerin kemiyyet (quantité) ine bakılmıyarak kullnılıyor. Hakikaten daha ileride görüleceği üzere, *türkçe kelimeler*de uzun harekeler, kısalarından ayırt edilmiyor. Türkçede bu işaretlerden her birinin, yalnız gösterdikleri ses keyfiyet (timbre) lerine bakılır. Bu sebeple türk vokalleri, *kelimelerin iç ve sonlarında* şu suretle kaydediliyor:

e, *a*, ا veya َ işaretiyle [1];

ı, *i*, ى „ ِ işaretiyle;

u, *ü*, *o*, *ö* و „ ُ işaretiyle.

Arap harflerinin kısmen ilk vazifelerinden inhiraf ettirilmiş olduklarını göstermek içindir ki türkçede, bunlara arapça bir kelmede bulunduklarına göre, (*met harfleri*; *fetha*, *kesre*, *zamme*), veya öz türkçe bir kelimede bulunduklarına göre (*imlâ harfleri*; *üstün*, *esre*, *ötrü*) gibi muhtelif tabirler veriliyor (yukarıda bak. § 26 ve 27).

30. *Başta türkçe vokallerin yazılışı.* — Türkçe bunda da, Arap kayit ve tersimi usulünü meşk ittihaz etmiştir: Türkçenin baştaki bir vokali, ses keyfiyeti (timbre) ne olursa olsun, *elif* [2] ile tersim edilir. (Bak. yukarıda § 28 *nihayetine*).

Ml. :

ات } *at*; *et*; *it*.

ایله *öyle*.

Daha iptidalarda, bu vokal *ü*, *u*, *ö*, *o* okunacağı zaman, *elif*ten

[1] Hareke işaretleri olan َ , ِ , ُ eski yazma kitaplarda sık sık istimal edilmiş olduğu halde bugün bırakılmıştır.

[2] Kelimenin başına (و ،ى) harflerini getirmekle bir taraftan *ı*, *i*, *u*, *ü*, *o*, *ö*, vokalleri, diğer taraftan (v, y) konsonları arasında karışıklıklar husulüne meydan verilmiş olurdu.

sonra bir و koymak suretiyle baştaki vokalin ses keyfiyetini (timbre) tayin etmek itiyadı hâsıl olmuştur. [1]

Ml. : اویله öyle, ilâh..

Yine i, ı vokalleri, ى işaretiyle fakat daha az muttarit bir surette gösterilmiştir.

Ml. : ایت it.

Böylece *elif* daha ziyade a, e seslerine tahsis edilmiş kaldı. Kullanılmakta olan imlâ, arap alfabesinin diğer bir işareti olan (˜) meddi, elifin üzerine koymak suretiyle bu iki harekeyi ayırt etmiye muvaffak oldu. Baştaki a vokali şimdi (آ), baştaki e vokali ise sadece (ا) suretinde yazılıyor:

Ml. : آت at.
ات et.

31. *Sondaki a, e vokallerinin yazılışı.* — Arapların hattî usulüne ait itiyatları taklit etmek meyli, Türkçede sondaki *a*, *e* ye, *resmî ha'* diye hususî bir kayit ve tersim verilmesine saik olmuştur. Bu harf, arapçanın müfret müennes alâmeti olan bir lâhikası şeklinden istiare edilmiş olup, klâsik arapçada şu şekilde yazılır:

ـَةٌ , ـَةٌ (*ātün*).

Bu ة (ة) harfine *merbuṭ ta'* derler. Üstündeki iki noktası noksan olarak sondaki (ه) nin aynıdır. Bu, klâsik arapçada alelâde (ت) gibi telâffuz edilir, fakat yalnız mezkûr lâhikada, yani daima bir (*a*) dan sonra olarak bulunur.

Bu münteha (terimnaison) bizzat Araplarca telâffuzda - *a* (-*e*) , ve yazıda ه (ة) suretinde kısaltılmıştır.

Ml. : Klâsik arapçada: مادّةٌ* *māddetün*:

Şimdiki arapçada: (مادّة) مادّه *mādda* (*mādde*).

[1] Bizce bunlarda, bu itiyattan ise esas olarak uyulan bir prensip hâkimdir: Herhangi bir vokalle başlıyan kelimenin ilk harfi, esasen yok denecek kadar yumuşamış bir konson olan hemzedir ki, bu vokalde erimiş bir hale geldiğinden, artık sadece vokal olarak söylenmektedir. Arabın da Yunanın da kanaâti kelimelerin vokalle başlamadığı ve baştaki her vokalin bidaî bir *hemze* den sonra geldiğidir. Hareke konsonu tahrik için kendisinden sonra getirilip, konsonların bir arızası demektir. Vokaller konsonların arazları olduğundan arapçada bunlar asıl olan konsonlar arasına yazıda katılmaz. İşte baştaki (ا), vokallerden evvel bu sönük *hemze* yi işaret için getirilmektedir. A.U.E.

Ayırtçı (diacritique) noktalarından tecritedilmiş ة veya ة harfinden ibaret olan (ﻪ ﺔ ة) şeklen, (ه) nin sondaki suretiyle karışıyor. Arapçada buna *Merbut ta*ʾ, türkçede *resmî ha*ʾ isimleri verilmesi bundandır [1]. Türkçe (veya farsça) kelimelerde sondaki *-a* (*-e*) vokalini de kayit ve tersim için kullanılan bu harftir. Türkçede ayrı yazıldığı zaman buna sadece ufak bir halka şekli verilir.

Ml. :

دوه *deve.*

قره *kara.*

Bu, fiil cezirlerinin sonundaki *-a* (*-e*) vokalini tersim için de kullanılır:

Ml. : ايلهمك *eyle-mek.*

Bazı lâhikalar içindeki vokallerin kayit ve tersiminde de böyledir:

Ml. : صوقهجق *sok-acak.*

Bununla beraber şimdiki imlâ (ا işaretini *a* nın tersimine bırakarak) bu işareti *e* ye tahsis etmiye meyyaldir:

دوه *deve.*

قارا *kara.*

Müfrit ıslahatçılar bu şekli açıktan açığa kelimeler içine de sokuyorlar:

Ml. : (کرك) yerine کورهك *gerek.*

Görülüyor ki *resmî ha*ʾ harfi kelime içinde bulunduğu zaman yazıda alt yanındaki harfe bitişmiyor. Şu halde bu bir *bitişmiyen harf* tir (Bak. § 10). Böylece (*he*) harfiyle bunun arasında bir fark hâsıl oluyor. Bunun neticesi olarak kelimelerin evvelinde ve içinde bu iki işaret arasında karışıklık olması mümkün değildir. Sonra sonunda (ﻪ ﻪ ه *he*) harfi olan kelimelerin miktarı pekaz olmak itibariyle, kelimelerin sonunda da karışıklık olmasından daha hiç korkulmaz. o kelimeler de hemen şunlardan ibarettir:

---

[1] Türkçede yalnız resmedilip okunmıyan harflere رسمى *(resmî= graphique)* deniliyor. Dikkat edilince görülüyor ki, resmî hā' denilen (ه) nin okunmaz sayılması doğru değildir. Çünkü işaretin gitmesiyle sesin de gitmesi icap eder. Meselâ: ضربه *darbe* ki, ضرب *darb* tan. Şu halde resmî ha' dedikleri harf, kayit ve tersimin gösterir gibi olduğu üzere (ه) suretinde değil de *(e) a* suretinde okunur demek lâzımdır. Bu, bir *okuma şaşkınlığı (mater lectionis)* olacaktır.

شاه ** *şāh;*
پادشاه ** *pādişāh;*
گاه ** *gāh;*
اشتباه * *iştibāh;*
انتباه * *intibāh;*
تنبيه * *tenbih* [1].

32. Vokallerin imlâsı henüz kullanışta yerleşmiş değildir. Harflerin yazılışında, Avrupada kullanılan imlâların her vakit tanımadıkları bir istikrar hassası olduğu halde vokallerin imlâsı, umumiyetle türkçe imlâ meselesinin en ehemmiyetli kısımlarını teşkil ediyor.

Türkçe vokallerin imlâsındaki kararsızlık, hangilerinin intihabı lâzımgeldiğinden ziyade, bunlarin yazıda ne vakit gösterilmek, ne zaman gizlenmek icap ettiğini bilmek meselesindedir.

Osmanlı türkçesinin imlâ tarihi, denilebilir ki *imlâ harfleri* (Bakınız § **26**) dedikleri şekillerin istimalindeki tedricî bir yayılış tarihinden başka birşey değildir.

Osmanlı türkçesinin ilk metinlerinde vokaller, pek nadir olarak yazılırdı. Öyle zannediliyor ki, *memdut* harekeleri göstermekten ibaret hususî ve mümeyyiz vazifeleri malûm olan bu şekillerin başka hususlarda kullanılmasından çekiniliyordu.

Bu suretle okuma müşkülâtı pek ziyade artmış olduğu için, bazan harflerin alt ve üstlerine getirilen vokal işaretleri (yukarıya bakınız) ile buna çare bulmıya çalışıyorlardı ki, bunların kullanılması eskiden yazma kitapları istinsah eden hattatların hüsnühat ile yazdıkları yazılarda oldukça yaygın olmakla beraber, seri ve cari olan istimale göre pekaz amelî görünüyordu.

Ml. : بيردى (cārî imlâda : بويوردى) buyurdu.

33. Bu hallere çare olmak üzere, nihayet ister istemez gittikçe daha fazla olarak (ا ي و ى ه ئ) harfleri kullanılmıya başladı. Fakat hattî usulün bu tekâmülü, makûs cihete doğru vaki olan bir meyil dolayısiyle seyrinden geri kaldı. Bu meyil ise, öz türkçe kelimelerinde de, bazı vokallerin (bilhassa kısalarının) yazılmadığı arapça kelimelerine mümkün mertebe benziyecek haricî bir manzara temininden ibaretti.

Bundan hâsıl olan imlâ usulü, 18 inci asırda takarrür etti ki, bunu Osmanlı türkçesinin klâsik imlâsını temsil eden bir örnek diye sayabiliriz.

Bunun başlıca hususiyetleri şunlardır:

1° Kelimelerin evvelinde *a, e, i, ı* vokalleri (ا) *elif* ile; *o, ö, u,* ü vokalleri او ile eda edilirdi.

2° Kelimelerin içinde:

a. *e* vokali hiç yazılmazdı.

Ml. : ايلمك *eyle - mek.*

b. *i, ı* vokalleri ayni kelime içinde en az iki defa tekrarlanıyorsa ancak o vakit yazılırdı.

Ml. : قلج *kılıç.*

---

[1] Esasen bu gibi kelimelerde sonda konson olan (ه) lerin, vokal olan (ه) olmasına imkân yoktur. Çünkü kendinden evvelki harfleri zaten uzun vokallerden ibaret olduğuna göre bunların konson (ه) olacağı tabiîdir. A.U.E.

i, *ı* vokalleri tek heceli kelimeler içinde yazılmazdı.

Ml. : قز *kız*.
دل *dil*.

e . *a* vokali ve *o*, *ö*, *u*, *ü* vokalleri, ***her zaman*** ve ***bir defa*** olmak üzere yazılır: Bu kayıt ve tersim (notation) sureti zarurî ve kâfi sayılır; ve umumiyetle bunları aynı kelimede iki defa yazmaktan çekinilir:

Ml. : باتاق *batak*;
چوجق *çocuk*.

Bunun neticesi olarak, tek heceli kelimelerde bu vokaller her zaman yazılır.

3°. Türkçe kelimelerin sonunda bütün vokaller yazılır.

34. *yeni imlâ*. — Tahminen 1850 den itibaren, millî türk edebiyat intibahı başladığı zaman, lisanı daha makul ve mantıkî bir imlâ usuliyle techiz etmek çaresi düşünüldü. Ve o vakit, her söylenen *vokalin muadil bir yazılı şekli olması* esası kabul edildi. Ancak imlâya vereceği yeknesaklık dolayısiyle nazariyece muhik görülen bu esas, tatbikatta kelimelerin hattî dağınıklığı gibi vahim bir mahzur ile çarpıştı. Hakikaten malûmdur ki, vokallerin yazılışı için kullanılan dört şekilden üçü (ا ، و ، ه), yazıda alt yanındaki harfe bitişmez. Bu şekiller çoğaltılınca kalem, her defasında kâğıttan ayrılmağa mahkûm olur ki bunun, vasıllarla dolu olan arap yazısı itiyadiyle telifi kabil değildir.

Bu sebepledir ki, ıslah edilen imlâ, herkesçe kabule mazhar olamadı. Kimi el'an klâsik imlâyı meşk tutuyor; kimi de eskiden daha ziyade olmak üzere ***imlâ harflerini*** kullanmakla iktifa ediyor. Bu hususta yalnız ve bilhassa lâhikalar, bunları kabul etmemekte inat ediyor. (Bu bapta bak. § 162).

Bununla beraber, bir vakıa teeyyüt etmişe benziyor: İlk hecenin *e* den gayrı olan her vokali daima yazılıyor. Şimdi bu neticeye bakınca, klâsik imlânın gösterdiği nisbî istikrarın feda edilmesine bukadar az birşey değer miydi? suali hatıra gelmemek mümkün değildir.

Hakikaten, birinciden gayrı diğer hecelerde, en kâmil bir kararsızlık ve keyfî bir iltizam hüküm sürüyor.

Şurası da dikkate değer ki, şu bahsettiğimiz mahzurlardan başka olarak, bugünkü günde iltizam edilen usul, kullanılan şekillerin yetişmez sayısı (sekiz harekeye «vokale» mukabil dört şekil) gibi esaslı bir noksana deva olamıyor. Meselâ (ی) şekli, *i*, *ı* vokallerini (*y* konsonu hesaptan hariç), ve (و) şekli *ü*, *u*, *ö*, *o*, vokallerini (yine *v* konsonunu hesaba katmıyoruz), gösteriyor [1].

Bu gibi haller karşısında biricik çare buna deva olabilir: Diğer bir alfabe (meselâ lâtin alfabesinin) kabuli [2]. Yazık ki bu, müslüman memleketlerinde pek kuvvetli olan din erbabının birçın mukavemetine çarpar. Sonra da bunun, türkçede büyük bir miktarda olan arapça kelimelerin bu harflerle yazılması meselesini kurcalamak gibi bir mahzuru da olur. [3]

---

[1] Epir'deki (*Vuvo*) ırmağı, Arap harfli türkçe coğrafya kitaplarında (وووو) suretinde yazılıdır.

[2] Sami Bey'in *Kamusu Türkî*'sinde kullanılan harf üstü işaretleme usulü, yalnız matbu şekillerden başkasına tatbik edilemez.

1914 senesi mayısından itibaren Harbiye nezaretinin verdiği karar ile, askerî mensupları arasında resmî muhabereler, (´, ˋ, ʌ, ٧,) gibi Fransız aksan işaretleriyle ayırd edilen sekiz vokalin kullanılması üzerine vazedilmiş yeni bir imlâ ile kaleme alınmağa başlamış idi. Bu usulde her harfin bitişmiyen bir tek şekli kullanılır idi. (Ulaşma olmamak cihetinden) bu da gayriamelî olmak dolayısiyle bir müddet sonra terkedilmiştir. J.D.

[3] Atatürk, bu fikrin türkler için pek aşikâr olan isabetsizliğini, birkaç yıl sonra Türkiyede yaptığı muazzam inkılâplar, bilhassa muharririn hiç ihtimal vermediği harf inkılâbiyle ispat etmiştir. A.U.E.

Şu halde öyle görünüyor ki, bu mesele, bir taraftan nahak ve lüzumsuz yere unutulup giden öz türkçe kelimeleri yeniden canlandırmak, diğer taraftan arap kelimelerinin kullanışını ilmî ıstılahlara hasır ve tahdit etmek suretiyle, osmanlı türkçesinin hakikî bir surette millîleştirileceği zamana bırakılmak icap ediyor.

35. Aşağıdaki cetvelde vokallerin kullanılan imlâ [ve klâsik imlâ] daki bütün tafsilâtı hulâsa edilmektedir.

	Başta.	İçeride. İlk hecede.	İçeride. Diğer hecelerde.	Sonda.
e	ا Bazı defa إ	Sıfır	Sıfır; Bazan ه [bazan ا]	ه
a	آ [ا]	ا [veya sıfır; tek hecelilerde her zaman ا]	ا veya sıfır; bazan ه	ا veya ه
i ı	اي [veya ا]	ي [sıfır]	ي veya sıfır	ى [veya و]
ü u	او (Bazan	و [veya sıfır; tek hecelilerde her zaman و]	و veya sıfır; bazan ي	و bazan ى
ö o	ؤ ö, ü yerine.)	و	و (Yalnız ödünçleme kelimelerde olabilir)	

III. VOKALLERİN TASNİFİ.

36. Türkçenin vokalleri, üç muhtelif esasa göre tasnif edilebilir:

Birinci ayırış esası: Dilin ufkî satıhda aldığı mevkie göre vokallerin tehecci edildiği yer bakımından.

Bu bakımdan iki tehecci yeri (mahrec, çıkarca) ayırt edilebilir.

a. Sert damağın ön kısmı. Bu yerde tehecci edilen vokallere *ön* veya *damak önü vokalleri* (ön damaklılar) derler ki: *e, i, ö, ü* vokalleridir.

b. Damağın art kısmı. Burası *art* veya *damak ardı* vokalleri (art damaklılar) olan: *a, ı o, u* nun tehecci yeridir. [1]

En belli başlı ayırış budur ki, bütün Türk lisanına hâkimdir. (Bak. § **136** ve aşağısı).

Bunu aşağıdaki taslakla gösterebiliriz:

Birinci taslak (şema).

Ön vokaller.	*e i ö ü*
Art vokaller.	*a ı o u*

Daha yukarıda ön vokallere (bak. yine § **16**) verdiğimiz tertip, sırf bakışıklık (tenâzur, symétrie) gibi amelî sebepler dolayısiyle ihtiyar edilmiştir. (Bak. aşağıdaki taslaklara). Doğrusunu söylemek lâzım gelirse, mahreci daha önde olan *i* vokalinden başlayıp, tehecci noktası en geride olan *u* da karar kılmamız icap ederdi. Ve o zaman vokallerin tertibi şöyle olurdu:

i — e — | *a — ı — o — u*
ü — ö

ü, ö vokalleri *i, e* vokalleri gibi aynı noktadan, yani aynı mahreçten tehecci edilir. Mahrecinden çıkması, azaların vaziyeti durgun hallerinde nasılsa hemen de yine öyle kalmasına bağlı olan *a* vokali, vokaller ahengi (bak. daha aşağıda § **136**) bakımından, diğer art vokaller gibi bir haldedir. Bunun içindir ki, bu vokali, türkçede bu türlü vokaller arasına koymağa mahal vardır. Daha haklı olarak ta, *a* dan daha geride tehecci edilen *ı* vokali için de aynı hal vardır. Şu halde biz, Hint - Avrupa lisanları fonetiğine dair eserlerde, *ı* vokalinin (ki mahreci, dilin orta kısmı ve sert damağın art kısmıdır) dahil olduğu muhtelit vokallere ayrılışı cihetini, türkçede mühim neticelere sebep olmadığı cihetle, ihmal ediyoruz.

Ön (damak önü) ve art (damak ardı) vokalleri tabiri yerine, bazan *damaklılar* (palatales), *boğazlılar* (gutturales) tabirleri de kullanılıyor.

Bazı yabancı gramerciler vokaller için (*leyyin* ve *haşin*) yahut (*zayıf* ve *şedit*) suretindeki tavsifleri tercih ediyorlar. (Bu iki zümreyi mezcederek: *leyyin* ve *şedit* te diyorlar). Türkçe gramerlerde ise bunlara *hafif* ve *sakil* (ince ve kalın) deniliyor. [1]

37. *Birinciden müstakil olarak ikinci ayırış esası:* Dilin şakulî istikametteki mevkii.

[1] Müellifin mütaleasına göre, şimdi biz bunlara tek kelimelerle: öncül, artçıl da diyebiliriz. A.U.E.

Bu bakımdan yüksek, orta, alçak vokaller diye ayırt edilir. Fakat türkçede daha amelî olmak üzere, çıkışında dilin yükseldiğine göre *yüksekler: i, ı, ü, u*; ve çıkışında dilin alçaldığına göre *alçaklar: e, a, ö, o* diye bir ayırış yapmak yeter. Yukarda muhtelit vokaller için yaptığımız gibi, orta vokallerin ayırışını da ihmal ediyoruz.

(Yüksekler, alçaklar) yerine *(darlar ve genişler)* de deniliyor.

Bu tasnifi, gözden hiçbir zaman uzak tutulmamak lâzımgelen birinci tasnifle kaynaştırarak şöyle bir taslak vücude getiririz:

İkinci taslak.

	Alçaklar.	Yüksekler.
Önler.	*e ö*	*i ü*
Artlar.	*a o*	*ı u*

Bu ayırış, bütün türkçe lâhika (sonek) unsurlarının iki sınıfa bölünmesine sebep olmuştur (bak. § 154).

İHTAR. — Türkçede, alçak vokaller, yüksek vokallerden daha müstakır, daha sabit unsurlardır. Bakılınca, yüksek vokaller bazan telâffuzdan düşer (bak. § 120 ve aşağısı) oldukları gibi; aksine, yabancı dilden gelmiş bir kelimenin telâffüzunu kolaylaştırmak için, iki harf arasına girebilirler. (Bak. § 112 ve 114). Bu veya diğer halinde, bunlar öyle kaçamaklı ve kararsız unsurlardır ki, esas itibariyle kendilerine ancak yüksek vokallerde de te'adüf edilebilir.

Türkçede nisbeten çok olan sesleme isimler (onomatopées) de yüksek vokaller, alçak vokallere nazaran yine tâli bir rol oynarlar. Meselâ *pat, çat, car, tak, faş.* vs. sesleme isimler, yüksek vokalli muadil sesleme isimler olan *pıt, çıt, cır, tık fış,* vs. den daha gürültülü sesleri ifade ederler.

Yine dikkat edilirse görülür ki, lâhikalarda alçak vokaller, her zaman ses vurgusu (accent tonique) nu kendilerine çektikleri halde, yüksek vokaller bunu bazan kelimeye bırakırlar (bak. § 210, ihtar 1333, ihtar 2).

38. *Üçüncü ayırış esası:* Dudakların açılma şekli.

Bir ayna ile kolayca görülür ki, dudaklar *ö, o, ü, u* yu telâffuz için yuvarlak bir delik vücude getirerek, ileriye doğru uzandıkları (*yuvarlak* vokaller) halde, *e, a, i, ı* yi telâffuz için yarık şeklinde açılırlar. (*yuvarlak olmıyan* yahut *bîtaraf* «düz» vokaller).

ö, ü vokalleri, dudakların yuvarlaklaşmasiyle *e, i* vokallerinden (sıraya göre: *ö, e* den; *ü, i* den) ayrılırlar: başka bir suretle söylersek, *ö* = dudaklaşık *e*; ve *ü* = dudaklaşık *i* dir.

Bu yeni tasnifi birincisiyle mezcedersek şu taslağı elde ederiz:

Üçüncü taslak.

	Düzler.	Yuvarlaklar.
Önler.	*e i*	*ö ü*
Artlar.	*a ı*	*o u*

Bu üçüncü ve son ayırışın kolayca tatbikı yeri, çift keşikleniş (münavebe=alternance) li lâhikalar olacaktır (§ 158).

İHTAR. 1 — Yuvarlak *(dudaklaşık)* vokaller, komşu harfleri *dudaklı* kılmıya da mütemayildirler. Bu bapta bak. § 188.

İHTAR. 2 — Yuvarlak vokaller, Türkiye türkçesinde hemen çok defa bitaraf «düz» vokaller suretini alıyorlar. *ü, i* oluyor; *ö, e* oluyor; *o, a* oluyor.

Ml. :	Şark türkcesi.		Türkiye türkçesi.
	üy	. . . . . .	*ev;*
	ötmek	. . . . . .	*etmek* «*ekmek*»;
	düb (tüb, tüp)	. . . . . .	*dib;*
	büt-mek	. . . . . .	*bit-mek* «neşvünemâ bulmak + sona ermek»;
	ḳovuḳ	. . . . . .	*ḳavuḳ* «içi boş, oyuk; mesâne; baş kisvesi»;
	tülkü, tülki	. . . . . .	*tilki.*

39. Üçüncü taslak, birincidekileri de havi olan ikinci ile mezcedilince, şöyle bir taslak vucüde geliyor:

	Düzler «bitaraf».		Yuvarlaklar.	
	Alçaklar.	Yüksekler.	Alçaklar.	Yüksekler.
Önler.	*e*	*i*	*ö*	*ü*
Artlar.	*a*	*ı*	*o*	*u*

Bunlar böyle okunabilir:

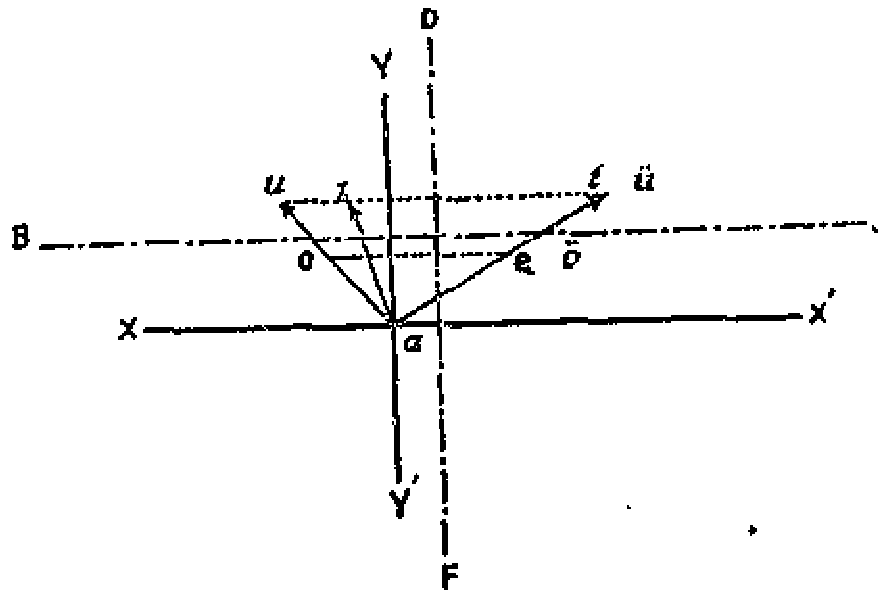
e	Ön	alçak	düz	vokal
i	«	yüksek	«	«
ö	«	alçak	yuvarlak	«
ü	«	yüksek	«	«
a	Art	alçak	düz	«

ı	Art,	yüksek	düz	vokal	
o	«	alçak	yuvarlak	«	
u	«	yüksek	«	«	[1]

Türkçenin sekiz vokaline ait bu üçüzlü bölünüşte vokaller, her biri ayrı ayrı dörtten ibaret iki müsavi tertipli zümreye ayrılmak suretiyle bir tenazur vücude getirmektedir ki, dikkat edilince, bu tenazurun ne kadar tam ve kâmil olduğu görülür:

1°	4	Ön	—	4	art;
2°	4	Alçak	—	4	yüksek;
3°	4	Düz	—	4	yuvarlak.

40. Türkçe vokallere hendesî bir taslak [2] tatbik edilince, şöyle bir şekil vücude gelir:

a u hattı üzerinde art vokaller; *a i* çizgisi üzerinde ön vokaller görünür. *a ı* muhtelit vokaller çizgisidir. «Her noktanın YY' mihverinden mesafesi, dilin orta *a* mevkiinden itibaren ilerleyişini veya gerileyişini *takribî* bir surette gösterir; her noktanın XX' mihverinden budü, dilin ayni menşeden itibaren yükselişini *takribî* bir surette gösterir.» DF hattı, türkçede ön ve art vokaller arasındaki hududu gösterir (bu, orta *a* nın sağından geçer). BC hattı türkçede yüksek ve alçak vokaller arasındaki hududu gösterir.

41. $\frac{\ddot{o}}{o}$ *vokallerine dair ihtar.* — Telâffuz bazan, alçak yuvarlak vokaller olan $\frac{\ddot{o}}{o}$ ile, muadilleri yüksek yuvarlak vokaller olan $\frac{\ddot{u}}{u}$ arasında mütereddit (bocalayıcı) kalır.

اوغلان *oğl'an* veya (takbih ve azarlama nidası *ulan*);

اوغرامق *oğra-maḳ* veya (*uğra-maḳ*);

[1] Bizce, düz (bîtaraf) lerin alçaklarına «üstünler»; yükseklerine «esreler»; yuvarlakların alçaklarına «yaygın ötrüler»; yükseklerine «büzgün ötrüler» denilebilir ki, bunlar hem ötedenberi daha menus, hem de dile daha kolay, daha kısa öz türkçe kelimelerdir. A.U.E.

[2] M. Léonce Roudet'nin Éléments de phonétique générale = *umumî fonetik unsurları* adlı kitabındaki Helwag'ın hendesî taslağından iktibas edilmiştir. (Paris, 1910 S. 84). J. D.

بيوك *böyük* veya (*büyük*);

بوغا *boğa* veya (*buğa*);

بوغداى *boğday* veya (*bağday*).

Yuvarlak vokallerin yüksek ses keyfiyeti (*ü*, *u*) ile alçak ses keyfiyeti (*ö*, *o*) arasındaki bu karışıklık, Türkiye türkçesine mahsus birşey değildir; bir Türk lehçesinden başka bir Türk lehçesine göre de bunlara tesadüf edilir. Bununla beraber dikkat edilirse görülür ki, Türkiye türkçesinde böyle tereddüt hâsıl ve mümkün olan hallerde $\frac{ü}{u}$ vokallerini tercih hususunda gittikçe bariz bir meyil vardır.

$\frac{ö}{o}$ Vokallerinin lâhikalardan hariç kalması hakkında bak. § **140**.

BAHİS II.

KONSONLAR.

I. KONSONLARIN TASNİFİ VE MAHİYETİ.

42. Kendilerine konson ismi verilen ses unsurları, (seslem = phonèmes) daha yukarıda (§ 15) te gördüğümüz gibi, hava sütununun burun-ağız cihazından geçerken hâsıl ettiği gürültüden çıktığı için, bunları pek tabiî, hava sütununun çıkışına göre tasnif etmek lüzumu görülmüştür.

Burun-ağız cihazı unsurlarının teşkil ettiği nisbeten sıkışık kanal, bir konsonun yerinden bırakılışı (émission) sırasında, havanın fasılasız bir surette çıkmasına müsait olacak kadar açık kalırsa, o konsona *sürekli* (continu, mechur) [1] derler: *v f*, *z*, *s*, vs.

Buna mukabil, bu uzuvlar arasında bir temas vaki olup ta, *bir an için* hava sütununun geçmesine mâni olarak, burun-ağız boşluğunda bundan dolayı bir *tıkanma* (insidat, occlusion) hâsıl olursa, böylece araya girmiş maniayı zorlıyan havanın tazyikı altında konson, bir patlayış (*feveran*, *explosion*) olmadıkça çıkartılamaz.

Bu yoldaki konsonlara *süreksiz* (*tıkanık: mehmus*, *insidādī*, *occlusif*) [2] derler: *p*, *b*, *t*, *d*, vs.

Sonra, konuşma uzuvlarının mürekkep ve karışık oluşu, muhtelit sesler vücude gelmesine yol açar ki, bunlar konson olmakla beraber, bazı cihetlerden vokallere yaklaşır. Bunlar ünlek (*tannan*, *sonnant*)

---

[1] Veya *tazyikli*=constrictif; veya *daraltılı*=spirant; veya *sürtünük*=fricatif J. D.
[2] Veya, *ānī* = momentané; veya *patlayıcı* = explosif, J. D.

adiyle ifade edilir ki, şu konsonlardır: *y*, *l*, *r*, *m*, *n* (son iki konsona *genizli «hayşūmî = nazal»* denilir). Bu ünlekler, (vokaller gibi) sürekli *«devamî* = continu» seslerdir.

43. — Bu tasnif (sınıflama) den başka olarak, konsonları mahreçlerine göre zümre «küme» lemek te mümkündür ki şöyledir:

Dudaklılar (şefevîler = labiales): *p*, *b* (ki, iki dudağın değintisiyle hâsıl olur, ve bunun için bunlara *çift dudaklılar* «bi - labiales» adı da verilir); *f*, *v* (ki, alt dudak ve üst dişlerin değintisiyle hâsıl olur: *Dudaklı - dişliler* «labio - dentales»);

Dişliler (sinnîler = dentales): *t*, *d*, *s*, *z* (ki, dilin dış kenarı ve dişlerle hâsıl olur);

Damaklaşık dişliler «hanekî sinnîler = dentales palatalisées» (ki, dilin ön kısmiyle damaktan hâsıl olur), vs. (Bak cetvele § **80**).

44 — Nihayet, bu iki sınıflama tarzına, evvelce daha yukarda işaret edilen *boğuk* «şāmit = sourd» ve *çınlak* (şāit = sonore) *konsonlar* tefrik «ayırt» i de katılır.

Ünlekler, vokaller gibi, esas bakımından çınlaktırlar. *Sürekliler*, ve *süreksizler*'e gelince, bunlar bazan boğuk, bazan da çınlaktırlar. Meselâ *p*, *b* konsonları birbiri ardınca telâffuz edilince görülür ki, bu iki konson ayni bölgeden (iki dudağın tıkantısından) çıkar; lâkin *b*, mizmar (glotte) sarsıntılarının varlığiyle *p* den ayrılır. Bunun böyle olduğuna kolayca kani olmak için, bu iki sesi çıkarırken kendi ünüğünü (ün, ses aleti = pomme d'Adam) iki parmak arasında tutmak yeter.

İHTAR. — Türkiye türkçesinde her zaman boğuk konsonlar, çınlaklardan pek açık bir surette ayırt edilmez.

Böylece boğuk (خ = *ḫ* ile çınlak ه = *h*) birbirine karıştırılır: *ḫangi* × *hangi*.

Bu gibi kararsızlıklar kelime başlarında, bilhassa *t* × *d* de pek sık olur. (bak. § **82**). Kelime içlerinde ise seyrektir: *sapan* × *saban* (İstanbul'da, belki ayrı ayrı manalara geldikleri için bunlar, karışıklıktan çekinerek böyle kullanılır).

Aşağıdaki bentlerde, Türkiye türkçesinin muhtelif konsonlarını: dudaklılar, dişliler, buğazlılar, gırtlaklılar ve ünlekler tertibi üzere üleşerek (tevzi ederek) sayıp anlatacağız.

A. DUDAKLILAR (labiales).

45. — *Dudaklı* konsonlar (ünlek *m*, § **75**, yi sayıya katmadan), dörttür.

1° İki süreksiz (çift dudaklı = bilabiales);

a. Bir boğuk *p*. (Fransız telâffuzundaki gibi).

Yazılışı : پ (ﭙ ، ﭗ).

Ml. [1] : ایپ ip.

b. Bir çınlak: *b* (Fransız telâffuzundaki gibi).

Yazılışı : ب (ﺑ ، ﺒ).

Ml. : بابا *baba*.

2° İki sürekli (dudaklı - dişli = labio - dental):

a. Bir boğuk : *f*. (Fransız telâffuzundaki gibi).

Yazılışı : ف (ﻓ ، ﻔ).

Bu konson, aslını söylemek lâzım gelirse, Türk lehçelerine ait olmayıp, ya ödünçleme (d'emprunt) kelimelerden, veya sesleme isimler "onomatopées„ olan : *öf* [2] *lemek, üfürmek*, vs. gibi ifadeci kelimelerden başka yerlerde buna rastlanmaz.

b. Bir çınlak: *v* (Fransız telâffuzundaki gibi).

Yazılışı: و (ﻮ) (bazan da ﻍ ، ﻙ ; bak. iki aşağıki bende).

Ml. : او *ev*.

46. — Türkiye türkçesindeki *v* konsonu bazan, müşterek türkçe - tatarcadaki bir *b* ye muadildir:

Ml. : Türkiye türkçesi.	Öteki lehçeler.	
ver - mek,	*bir - mek*	yerine;
var - mak,	*bar - maḳ*	» ;
var,	*bar*	» ;
vaz geç - mek,	*baz geç - mek*	» ;
yal' var - mak,	*yal' bar - maḳ*	» .

v konsonu, çok daha eski bir boğazlı konsonun en son varımlı (=aboutissement) sıdır.

[1] «Ml.» rumuzu, «Misal» kelimesinin kısaltılmış şeklidir. A.U.E.

[2] üf, olacak. A.U.E.

صوارمق *suvar - mak.* صوغارمق *suğar - maķ* yerine;

طاووق *tavuk* veya طاؤق *tauk;* داقوق *daķuķ* (تاقوق *taķuķ* yerine); (Bak, aşağıki bende).

47. ك ' غ harfleri, şu aşağıki kelimelerde *v* gibi telâffuz edilir (mk. [1] § 188):

اووز - اوكز	*ūvez ;*
اووی - اوك	*üveẏi (ōgey,* yerine) ;
دوكك	*dōv-mek;*
سوكك	*söv-mek;*
كوكرجين	*güvercin;*
كووده - كوكده	*gövde;*
كوونمك - كوكنمك	*güven-mek;*
اوغمق	*ov-maķ;*
اوغالامق	*oval'a-maķ ;*
قوغمق	*kov-maķ;*
يل قوغان	*yel ķovan;*
قوغان	*ķovan;*
قوغوش	*ķovuş;* [2]
قوغه	*ķova*
قلاوز - قولاغوز	*ķul'ağuz, ķul'avuz, ķıl'avuz);*
قاوانوس - قوغانوز	(*ķoğanoz*), *ķavanos ;*
یاوق - یاغوق	*yavuķ*, ki yavuķ-l'u bundandır, aslı *yağuķ* "= yakın, yaklaşık„.

اوت *evet*, kelimesi de daha eski bir اوكات *öget* "iyi, âlâ„ [3] yerindedir.

[1] Mk. ve Muk. rumuzu, «mukayese ediniz» cümlesindeki birinci kelimenin kısaltılmışıdır. A.U.E.

[2] Koğuş. olacak. A.U.E.

[3] Daha doğrusu : övülmüş, memdūḥ, A.U.E.

İHTAR 1. — Anadolu'da bu nevi *v*, çok defa alt dudağın kenarı üst dişlere yaklaştırılmadan telâffuz edilir (ki, bu bir çift dudaklı *v* dir).

İHTAR 2. — Yukarıda geçen bir çok kelimeler ك *k* veya ق *ḳ* gibi bir boğazlı konsonla başlar (ki, bunlar arasına daha az kullanılan كوكج *güveç* كوكز *güvez*, كوكه *güve* kelimeleri de katılabilir; bak. Kamuslara); bu da $\frac{k}{ḳ} > v$ suretindeki değişmenin daha ziyade bu konsonların ayni kelime içinde katmerleşmesiyle gereken bir gibileşmezlik (dissimilation) yüzünden ileri geldiğini gösterir.

B. ASIL DİŞLİLER (Dentales proprement dites).

48.— Asıl *dişliler*, (*r*, *n* § 70 ve 73 ünlekleri "sonnantes" sayıya katılmaksızın) dörttür.

1° İki süreksiz:

a. Bir boğuk: *t*. (Fransız telâffuzundaki gibi). Art (damaklı) sınıftan[1] kelimelerde, bilhassa *i* vokalinden sonra bazan hafif bir tumturak (ses gürlüğü = emphase) duyurulur. [2]

Yazılışı: Ön (damaklı) sınıfta [3] her zaman ت (ﺗ ، ﺘ); art (damaklı) sınıfta (bak. § 141 ve 144) ise, ت veya ط (ﻃ، ﻄ).

b. Bir çınlak: *d*. (Fransız telâffuzundaki gibi).

Yazılışı: Ön sınıftan kelimelerde her zaman د (ﺪ): art sınıftan kelimelerde د veya ت (bak. § 141 ve 144).

2° iki sürekli:

1° Bir boğuk: *s*. (Fransız telâffuzunda kelime başlarındaki s "sort = tāliᶜ", veya kelime içlerindeki ç "français" deki gibi).

Yazılışı: Ön sınıftan kelimelerde her zaman س (ﺳ ، ﺴ); art sınıftan kelimelerde hemen de her zaman ص (ﺻ ، ﺼ), (bak. 141 ve 144).

İHTAR. — Arapça kelimelerdeki ث ، س ، ص harfleri türkçede alelâde *s* gibi söylenir.

[1] Kalın vokalli. A.U.E.

[2] Bizce art damaklı (kalın vokalli) hecelerde vokal, ت den sonra veya önce olsun, bu ت hep kalın ت = ط gibi söylenir. A.U.E.

[3] İnce vokalli, A.U.E.

b. Bir çınlak: z. (Frasız telâffuzunda "gaz„ kelimesindeki gibi).

Yazılşı: ز (ز).

Ml.: بوز *buz.*

49. *z.* **konsonu öz türkçe bir kelimenin başında bulunmaz. Diğer türk lehçelerinin tanımadığı زوگورت** ***züyürt*** **(yoksul) kelimesi yabancı (ermenice) bir menşeden olabilir. [1]**

Bununla beraber, halk dilinde ödünçleme (dahil = sığınık, d'emprunt) bir kaç kelimenin başındaki boğuk ***s*** **konsonları çok defa** ***z*** **gibi söylenir:**

Ml.: صنعت ***sanat*** **veya** ***zanaat;***

صرنا ، صورناء ***surna,*** **türk söyleyişinde** ***zurna.***

İHTAR — Arapça kelimelerdeki ذ ، ز ، ض ، ظ harfleri, türkçenin alelâde *z* si gibi söylenir.

C. DAMAKLAŞIK DİŞLİLER.

50. *Damaklaşık dişliler* dörttür:

1° İki süreksiz:

a. Bir boğuk: *ç.* (Yazıda çok kere *tch* harf kümesiyle kaydedilen) bu konsonun söylenişi, *t+ş* seslerinin *çağdaş* (simultané) olarak ağızdan çıkartılmasına hemen de muadildir. Fransada provençal lehçesinin "pitchoun„ kelimesindeki tch sine, İtalyancanın "cicerone„ kelimesindeki *c* sine, İngilizcenin "chester„ kelimesindeki *ch* sine, rusçanın чай kelimesindeki ч sine, lehlicenin "czas„ kelimesindeki "*cz*„ sine, macarcanın "cs„ sine muadildir.

Yazılışı: چ (چـ ، ـچ).

Ml.: صاچ *saç.*

b. Bir çınlak: *c.* Telâffuz bakımından bu, mizmar ihtizazları (vibrations glottales) nın varlığiyle evelki konsondan ayrılır. Bunun neticesi olmak üzere, *d+j* çınlak konsonlarının *çağdaş* (hemzaman) olarak ağız-

[1] Bu kelime D.L.T. III. 145 saygırmak = tenha bir hale yaklaşmak, ve III. 142, sayıkmak = tenha kalmak, mastarlariyle ilgili görünüyor: saygurmak'tan say (*s, z* değişimiyle *zay*) *gurt* = «paradan yana» seyrekleşmiş; ve ince şekliyle *s* (*z*) *eygürt*'ten.? veya: sökürt < zöğürt (paraca söktürülmüş, sökülmüş ?) olabilir. Öztürkçe kelimelerde de (s) den değişmiş (z) ler vardır: zır (= sır = ısır: hararetli, kızgın) deli; (ykl.: isi, ısı: ı-sıcak; i-sir, ke = hararet veren); zır (= ı, sır: kızgın) zop (= sop: soy) yani deli nevği; zıvana (sığana «k»: içine bir şey sığan yer, istiğāb yeri; mecāz olarak = havsala: zıvanasından çıkmak = kabından taşmak, kabına sığmamak, kabı almamak, kızmak); vs. A.U.E.

dan çıkartılışına muadil olur. Mk. arapçanın نتيجه netice [1] kelimesindeki ج si, İtalyancanın "buon giorno" tabirindeki *g* si, İngilizcenin "John" kelimesindeki *j* si.

Yazılışı: ج (جـ ، ـجـ).

Ml.: باجى *bacı*.

2° İki sürekli ki, birisi ancak yabancı asıldan kelimelerde görülür:

a. Bir boğuk: *ş*. Söylenişi: Fransızcanın "cheval = at" kelimesindeki «ch» si, alamancanın «sch» si, ingilizcenin «sch» si, rusçanın Ш si, lehçenin «sz» si, macarcanın «s» si gibidir.

Yazılışı: ش (شـ ، ـشـ).

Ml.: شيشه şişe.

b. [Bir çınlak: *j*. [2] Ancak yabancı asıldan olan kelimelerde bulunur; bak § 77]. [3]

Birkaç müstesna hallerde, *ç* ve *c* konsonları çıkartılırken, dilin alçalması neticesi olarak, bunlardaki süreksizlik unsuru (élément explosif = infilâkî unsur) kaybolur ki, o zaman bu konsonlardan *ç*, *ş* de, ve *c*, *j* de karar kılar.

Ml.: *iç - inde* yerine *iş - inde* (İstanbul halk ağzında).

سجده *secde* yerine *sejde* (halk dilinde. Viguier, 43 ve 356).

İkinci misaldeki hadise, belki bir gibileşmezlik (dissimulation) dolayısiyledir.

ç > *s* tekâmâlü, sonralık bir vakıa değildir. Muk. اچ تون iç ton «iç don» yerine ايش تون *iş ton* Melioranski, *Ar. Fil.*, *s*, 078. [4]

---

[1] J. D. bunun yerine, Metica (Afrika'da bir şehir) kelimesini kullanıyor. A.U.E.

[2] Bu konson umumiyetle *ž* şekliyle kaydedilir. Bu yazı göçürme (transcription) şekli, bizim kabul ettiğimiz *j* şeklinden eyidir; çünkü *j* şekli çok zaman (ingilizlerce) *c*, (alamanlarca) *y* karşılığı olarak kullanılır. Bununla beraber bu harfi kullanacağımız yerler pek az bir miktarda olduğu için, transcription sistemimize yeni bir harf ile boş yere kalabalık vermemeyi tercih ettik. J.D.

[3] Bu harf D.L.T. te epeyce kelimelerde *c* veya *ş* konsonlarından değişmiş olarak görünür: D.L.T. I. 423 قرغژن *korugjin* = *kurşun*; III. 240 ژغيلادى *jagıl'amak*=*çagıl'amak*: *çağl'amak*, vs. A.U.E.

[4] Bu hâdise lehçemizde (*d*, *t*) den evel gelen sükûnlu (*c*, *ç*) lerde de görülür: *Nec - det*: (*ec* = *eş*, *ej*); *vic - dan*: (*ic* = *iş*, *ij*); *uç-tu*: (*uç* = *uş*); *ic - tim*: (iç = iş) vs. - (*l*) den evel gelen sükûnlü (*c*) ler ise, (*j*) gibi söylenir. *nec - lâ*; *ic - lâl*, *mec - lûp*: (*ec*, *ic* = *ej*, *ij*.) vs. A.U.E.

D. DAMAKÖNÜ BOĞAZLILARI (Gutturales prépalatales).

51. *Damakönü boğazlıları*, (ünlek *l* § 71 sayıya katılmaksızın) dörttür.

1° İki süreksiz:

a. bir boğuk *ḱ*.

Bu konson kuvvetli bir yeleşme (mouillure) ile *k'* söylenir, yani dili alelâde *k* [1] de olduğundan ziyade damağın ilerisine getirerek telâffuz edilir. Bu, *ĕ-ḱe* suretinde yalnız iki hece ile söylenilen fransızca «inquiet = indişeli» kelimesindeki «qui» parçasının söylenişiyle hemen de aynı kıymettedir. Mk. Paris varuş mahalleleri ağzında *sĕḱ* gibi söylenen «cinq = beş»; ve *koḱ* gibi söylenen «*coq* = horoz» kelimelerindeki *q* ler. Yine mk. ingilizce «cube» kelimesindeki *c*; rusça «косарь» kelimesindeki к; ve lehlice «kiedy» kelimesindeki K.

Bu konsonun hemen de belli belirsiz bir *y* ile söylenişi (yeleşmesi: mouillure) *ö*, *e* vokallerinden evel çok duyulur bir haldedir; yeleşme *ü* den evel daha az duyulur; *i* den evel ise hemen hemen duyulmaz bir haldedir. Bunun için biz *ö*, *e* vokallerinden evel gelenleri transkripsiyonumuzda *ḱ* ile göstereceğiz. Bu yeleşme, söyliyen kimselere göre az çok duyulur: *bil-mek, bil-meḱ.*

Yalnız ön sınıf (veya damakönü) kelimeleri, *ḱ* almağa müsaittir.

Yazılışı: ك (گ، ک).

Ml.: كوپك *ḱöpek*;

كسمك *ḱes-mek*;

كوپ *küp*;

تلكی *tilki*.

İHTAR. — Bu konson, art sınıf kelimelerinde ق *ḳ* sesine karşılıktır (§ 141). Lâhikalarda onunla becayiş eder (değişlenir). (bak. § 168). *Baş harfi* boğazlı olan lâhikalarda غ *ğ* konsonilye de değişlenir (bak. § 173).

52. — *b.* Bir çınlak: *g*.

Söylenişi: Yeleşmiş (mouillé) *g* dir. Fransızcanın *e-g'er* suretinde iki heceyle söylenen «aiguière = ibrik» kelimesindeki «gui» unsuruna muadildir. Yine mk. Fransızca varuş söylenişiyle «bag'» suretindeki «bague = yüzük» kelimesinin «g» si; yine mk. rusça «Гoрpiй» kelimesindeki г ler, ve lehlice "gielda" kelimesindeki *g*. Bu konson, yeleşme (mouillure) ve göçürme (transkription) bakımından, bundan evelki konsondaki ayni mütalea ve müşahedelere yer vermektedir.

---

[1] Bu, arapçanın yeleşmemiş (non mouillé) ince *ḳ* sinden ayrıdır (ki, «hal ḳevi» deki *ḳ*, ve yine arapça söylenişli «ḳemal» deki *ḳ* gibidir). A.U.E

Ayniyle onun gibi, ancak ön sınıftan kelimelerde kendisine raslanabilir.

Sonra şuna da dikkat edilmeli ki, *g* harfi yalnız iki çınlak konson arasında görünebilir. Bu itibarla hiç bir vakit boğuk bir konson yanında ona raslanamaz,

Yazılışı: ك (ﻜ ، ﮐ); tıpkı bundan evelki konsonda olduğu gibi. Bunu ötekinden ayırdetmek için, bazan (ﮔ ، ﮒ) [1] şekilleri de kullanılır.

Ml.: كوسترمك (گوسترمك) g'öster-mek;
كوشك (گوشك) g'evşek;
كونش (گونش) güneş;
كيتمك (گيتمك) git-mek.

Bu konson bir vokalden evel bulunduğu zaman, çok defa sürekli *y* ye çevrilir (bak. § 54).

Dudaklaşık (*ö, o, ü, u*) vokallerinden biriyle temasta bulunduğu zaman, dudaklı *v* ye de çevrilebilir (bak. § 47). Bu hadise, kelime içlerinde veya bazı fiil köklerinin sonlarında, fakat *g* > *ý* değişiminden daha az muttarit olarak vukua gelir.

İHTAR. — Lâhikalarda, *g* konsonu ancak başta görülebilir. O zaman bir taraftan *k* konsoniyle, bir taraftan da *g* ile değişlenir (bak. § 174).

53. — 2° Bir çınlak sürekli: *ý*.

Bu konsonun söylenişi yarı - vokal *y* nin söylenişine duyulur derecede benzer (bak. 76); fakat ك [2] ile yazılır.

Bu, başlıbaşına bir konson olmayıp, sadece evelki *g* nin bir değişit (succédané) idir. Bir vokalden sonra bulunduğu zaman, çok defa *g* konsonunun aldığı şekildir. Bunun neticesi olarak, *g* konsonu gibi, buna da ancak ön sınıftan kelimelerde, ve iki çınlak conson arasında raslanabilir. (Bununla beraber, meselâ *deý-se* gibi boğuk *s* ile başlıyan bir lâhikadan evel bulunması müstesna; muk. § 175).

54. *g* > *ý* *değişimi - (Süreksiz, patlayıcı, explosif)* *g* konsonu bir vokalden sonra bulunduğu zaman, çok kere (karşılığı olan *sürekli*) *ý* ye çevrilir.

---

[1] Bu harfin başta ve içerdeki bitişik şekillerine ikinci bir kol (keşide) getirmekle ötekilerden bazan ayırdedildiği olursa da, ayrı şekli bundan da mahrum olduğu için o vaziyettekilerin ayırdedilmesi mümkün değildir. A.U.E

[2] Traskripsiyonda her işaretin hususi bir söylenişe muadil olacağı hakkında kabul ettiğimiz esastan bunda ayrılmış oluyoruz. J.D.

Bu hal fiilen:

Ml.: بكنمك *beỹen - mek*,

أكلنمك *eỹlen - mek*,

gibi kelime içlerinde ve:

Ml.: بك *beỹ*

gibi tek heceli kelime sonlarında görülür.

Daha iyi manasındaki يك *yeg* (eskimiş) kelimesi müstesnadır, [1]

Bazı hallerde *ỹ* sesi, daha ziyade zayıf bir damaklılık gösteren bir mizmarî (vélaire: ᶜ konsona [2] yaklaşır (mk. § 62). Bazan da büsbütün söylenişten düşer.

يكيد *yigit* > *yiᶜit yiīt*; [3]

يكن *ye'en* [4] > *yeen*.

Eğer bu düşüş iki ayni vokal arasında olursa, bu iki vokal sadece bi: uzun vokal halinde kaynaşmış olabilir: *yigirmi* > *yirmi* [5], *zügürt* [6] > *zürt* (Kunos, *or. oj.*, s. 12; mk. bulgarca зюрть).

Bunun aksi olarak *g* konsonu, ***kendisinden evel bir vokal bulunmadığı zaman*** daima olduğu gibi kalır, düşmez; yani fiilen:

Ml.: كرچك *g'erçek*

gibi kelime başlarında ve:

Ml. كولكه *g'ölg'e*

gibi (çınlak bir konsondan *sonra olmak üzere* kelime içlerinde söylenir.

İHTAR. — Yukarda zikri geçen bu konsonun çok heceli kelime sonlarındaki hali, kasten bırakılmıştır. Şu sebeple ki, osmanlı türkçesinde çok heceli bir kelime sonunda bir damaklı konson bulunduğu zaman, bu konson daima boğuktur; ister bu, evelce de başka türlü olmamış olmasından ileri gelsin, ister sondaki çınlak konsonları boğuk olarak söylemekten ibaret olan, ve bir çok lisanlarda müşterek bulunan umumî bir temayüle uyarak,

[1] Lehçelerimizde hâlâ yaşıyan bu kelime de, tıpkı (*beỹ*) de olduğu gibi (*ỹ*) ile (*yeỹ*) suretinde söylenir. A.U.E.

[2] Burada ' şekliyle kaydedilen bu mizmarî (vélaire) konson, arapçada müsehhel «yumşak» hemze dedikleridir ki, biz buna şimdi «yumşak g» diyor, ve (*ğ*) suretinde kaydediyoruz. A.U.E.

[3] Yiğit, A.U.E.

[4] Yeğen, A.U.E.

[5] *Yigirmi* > *yirmi* misalinde (*g*), daha doğrusu (*ğ*) düştükten sonra, iki yanındaki (*i i*) ler uzun vokal teşkil etmez; bir kısa vokalden ibaret kalır. Hattâ (*g ğ*) nin söylenişten düşmesiyle uzun vokal (= met harfi) teşekkülü, (züürt) gibi misallerden ziyade, vokallerin biri kelime sonunda olanlarda görülür: *kücüğe* = *küçē; dediği* = *dedī*, vs. Kalın hecelerde de böyledir; *uşağı* = *uşā* (*çağır* = çağr = çār); *uşağa* = *uşā* (söyle); bulduğu = *buldū*; *aldığı* = *aldī*; *ağa* = *ā*; *ağır* = *ār*, (ki, lehcelerde *zāhir* kelimesinin «h» si hemzelenerek, bu kelime de «*zār*» gibi söylenir), vs. A.U.E.

[6] Zügürt, A.U.E.

daha ilk zamanlardan beri kelime sonlarındaki çınlak konsonlar gitgide: *g* > *k* yoliyle *boğuk konsonlar* haline gelmek üzere bir tekâmül geçirmiş olmasından ileri gelsin. (muk. § 65, ki bu bentte *art* sınıftan kelimelerin sonlarında çınlak damaklıların izleri görülüyor). Şu halde daha yukarıda verilen kaide, şöylece ikmal edilmeli: *g* konsonundan evel bir vokal bulunduğu zaman, *çok heceli bir kelime sonundan maadaki her türlü hallerde* bu *g* ekseriya *ẏ* ye çevrilir.

55. Sözün kısası, *g* konsonu, müstesnalar hariç, ancak kelime başlarında ve (çınlak) bir konsondan *sonra* olmak üzere kelime içlerinde bulunabilir; *ẏ* konsonuna gelince, bu ancak birden ziyade heceli kelime içlerinde, ve (her zaman bir vokalden sonra olmak üzere) tek heceli kelime sonlarında görülebilir.

56. Burada (*g* ile muhtemel iltibası yüzünden) okunuşta gösterdikleri güçlükler dolayısiyle, kendilerinde *ẏ* sesi olan bütün kullanılır kelimeleri veriyoruz.

اكر	*eẏer;*	توك veya توى	*tüẏ;*
اكرتى	*eẏerti;*	جكر	*ciẏer;*
اكرمك veya اكيرمك	*eẏir-mek;*	جيك veya جى	*çiẏ;*
اكرى (بوكرى)	*eẏri (büẏrü);*	دكرمن	*deẏirmen;*
اكلنمك	*eẏlen-mek;*	دكرمى	*deẏirmi;*
اكمك	*eẏ-mek;*	دكشمك	*deẏiş-mek;*
اكه	*eẏe;*	دكل	*deẏil;*
اوكرتمك	*öẏret-mek;* [1]	دكمك	*deẏ-mek;*
اوكرنمك	*öẏren-mek;* [1]	دكنك	*deẏnek:*
اوكه veya (اوله)	*öẏle; muk§399 (tahşiye);*	دكين	*deẏin;*
اوكنمك	*öẏ-ün-mek;* [2]	دوكه	*düẏme;* [4]
اوكوت	*öẏüt;*	دوكون	*düẏün;*
اوكوتمك	*üẏüt-mek;*	سكرتمك	*seẏirt-mek;*
ايكرنج	*iẏrenç;* [3]	سكرك	*seẏrek;*
ايكنه	*iẏne;* [3]	سوكود	*söẏüt;*
بك	*beẏ;*	سوكوش	*süẏüş;* [5]
بكنمك	*beẏen-mek;*	كوكس	*göẏüs;* [5]
بوكو	*büẏü;*	هكبه	*heẏbe;*

[1,1] Müellif *ẏ* harfini, hem ince yumşak hemze *ğ*, hem de *y* söylenen *ğ* (=*kâfi yâi*) yerine kullandığı için, bu cetveldeki bütün *ẏ* leri *y* sayıyor. Bunların ilk heceleri (*ẏ*) ile değil, uzun (*ö*) vokali halindeki (öğ) ile söylenir. A.U.E

[2] Bundaki ilk hecede (*ẏ*) değil, (*v*) söylenişi vardır. A. U. E

[3,3] Bu kelimelerdeki ilk hecelerin (*ẏ*) leri, (*ẏ*) olmayıp, heceler uzun ī (= iğ) olarak söylenir. A. U. E.

[4] Bundaki ilk hece (*ẏ*) li olmayıp, uzun *ü* (= *üğ*) gibi söylenir. A. U. E.

[5,5] Bunlardaki ilk hecelerde de (*ẏ*) sesi değil, yumuşak hemze: (*ğ*) sesi vardır; sonra *süğüş*, *söğüş*, tür A.U.E.

Yabancı dillerden ödünçleme birkaç kelimede de böyledir:
(سكبان) سكبان *seğmen*: köpek bekçisi (farsça: *sek. bān*); eski osmanlılarda bir nevi asker.

57. *k > ğ değişimi.* — Bu değişme, çok heceli kelime sonlarında bazı şartlar içinde olur. Bundan ileride § 202 de bahsedilecektir.

E. DAMAKARDI BOGAZLILARI.

58. — *Damakardı* veya *damakzarı boğazlıları* (gutturales postpalatales veya vélaires) dörttür.

1° İki süreksiz:

a. Bir boğuk: *ḳ* (=*q*).

Söylenişi: Bu konson şark türkçesinde arapçanın ق sı gibi boğaz dibinden, Türkiye türkçesinde ise, fransızcanın «col = boyun» kelimesindeki «c», ve «Kléber» kelimesindeki «k» gibi söylenir. Bu, yeleşmesiz (sans mouilloure) [1] *k* (§ 51) ayarında olup, onun ön sınıf kelimelerinde oynadığı rolü, bu ayniyle, tahsis edildiği art sınıf kelimelerinde oynar. Başka bir tabirle bu, *k* nin art sınıf karşılığıdır (bak § 51 İhtar). Yine bak. daha ilerideki X (= *ḫ*) (§ 61).

Yazılışı: ق (ﻗ ، ﻘ).

Ml.: قان *ḳan.*

İHTAR. — Lâhikalarda, *ḳ* konsonu *k* konsoniyle becayiş eder. Bir boğazlı ile *başlıyan* lâhikalarda *ğ* (= *ġ*) konsonu *ile de* değişlenir (muk. § 51, İhtar).

59. *b.* Bir çınlak *ġ* [2].

---

[1] Şu halde *k* ve *ḳ* (= *q*) seslerini eda etmek için, ikisine bir tek işaret olmak üzere *k* kabul edilebilir; ve yalnız lüzumu halinde yeleşme (mouillure) yi göstermek için sağından yana bir aksan (') verilerek, böyleleri (*k'*) suretinde ayırt edilebilir idi. Ancak bu iki konson arasında eski devrelerde, ve *ḳ* (*q*) sesinin (arapçada olduğu gibi) çok boğazdan söylendiği şark türkçesi lehçesinde bu gün bile mevcut olan çok sarih fark cihetiyle, Avrupaca tahsis edilen *k* ve *q* (*ḳ*) işaretlerini olduğu gibi mahafaza etmek lâzım geldiğine kani olduk. Ayni mülâhaza *ġ*, *g* ye de şāmildir. J. D.

(Harf inkılâbımızda ise, bu iki ayrı sesin, bir tek *k* şekliyle eda edilmesi cihetı kabul edilmiştir ki, bu fikri Şemseddin Sami Bey [Ḳamüsu Turkî, C 2, s. 1135] daha evel şöyle ifade etmişti:

«Lisanımızın telâffuzu mahsusasına göre ve tasviri mahâriç hikmetine muvafık surette huruf aranılacak olsa, kâfı arabî ك (*k*) ile ق (*ḳ*) bir, ve kâfı farisî گ (*g*) ile غ (*ġ*) yine bir harfle yazılıp...». Biz ise bu cihette J. Deny'in fikrine tamamiyle iştirak ederiz. A.U.E.)

[2] Elyazısı transkripsiyonunda bu sesi, evelkisinden ayırt etmek için, yunancanın γ (Bu harfin üzerinde nokta var, eserin aslında öyle veriliyor. A.U.E.) harfi kullanılabilir. J.D.

Söylenişi: Fransızca «garde = muhafaza» kelimesindeki ġ gibi. Bu konson, art sınıftan karşılığı olan - yeleşme (mouillure) hariç - *g* konsonu ile ayni ayardadır.

Onun gibi ancak iki çınlak arasında görülebilir.

Yazılışı: غ (غ ، ﻐ).

Ml.: یاغین *yan - ġın.*

Bu konson öz türkçe kelimelerde, kendisinden evel bir vokal bulunduğu zaman daima sürekli ğ [1] ye çevrilir (bak. § 64).

Dudaklaşık (*o, ö, u, ü*) vokallerinden biriyle temasta olduğu zaman ise, yine daima dudaklı *v* ye çevrilebilir (bak. § 47).

İHTAR 1. — *g* konsonu, lâhikalarda ancak baş harf olarak görünebilir. O zaman, bir taraftan *ḳ* (q), bir taraftan da *ġ* ile becayiş eder. (bak. § 174).

İHTAR 2. — Anadolu'da *ḳ* (ق), bazan *ġ* (غ) gibi söylenir: *ġan* (= *ḳan*).

60. *ġ* (غ) ile *g* (ك) arasında kayd edilen muvazilik, şu iki noktada eksik bulunmaktadır:

1° *ġ* (غ) konsonu, hemen de hiç bir zaman öz türkçe bir kelime başında bulunmaz. [2]

2° *g* (ك) konsonu *bazı defa* bir vokalden sonra da (§ 54) görülebildiği halde, *ġ* (غ) konsonuna ancak (çınlak) *bir konsondan sonra raslanır.*

Ml. قارغه *ḳarġa.*

ġ (غ) konsonu bir vokalden sonra *daima* sürekli *ğ* olur.

61. 2° İki sürekli:

a. Bir boğuk: X (= *ḫ*) ki, ekseriya transkripsiyonda *kh* suretindeki harf kümesiyle kaydedilir. [3]

Söylenişi: Dışarıya verilen havanın uzuvlar arasında bir nevi boğuk hırıltı gibi işitilen bir sürtünme vücude getirebilmesi için, dilin art kısmını yetecek miktarda damakzarına (voile du palais = küçük dil) yaklaştırmakla meydana gelir.

Fransızlarda olmıyan bu sesi, bazı gürültüler, meselâ horlarken boğazdan zorla dışarıya çıkan havanın gürültüsü, takribî bir surette onların kulağına duyurabilir. Bu ses, bir taraftan boğazı elle sıkarak dile istenilen kısıklığı verirken, diğer taraftan havayı ciğerlerden dışarıya itmek suretiyle de husule getirilebilir.

---

[1] J. Deny, transcripsiyonda böylelerini dik yazılışlı *ġ* şekliyle kaydediyor. Bizse onun bu şeklini (غ) için kullanarak, (*g*) şeklini de yalnız (ك) ye ayırıyoruz A.U.E.

[2] Bununla beraber, işte (*ġ* غ) ile başlıyan iki kelime: غایده *ġayda*, غاغا *ġaġa*. Birincinin öz türkçe bir kelime olduğu temin edilemez. İkincisi ise, (bir vokalden sonra sürekli *ğ* gelmesi icap ederken *ġ* gelmiş olması yüzünden) bir kıyassızlık ta gösteriyor. — Ancak, bir takım sesleme isimler *ġ* (غ) ile başlarlar. J. D.

[3] Biz bu eserde böylelerini hep (*ḫ*) şekliyle gösteriyoruz. A.U.E.

Bu konsona az çok damaklılığıyle arapça خليفه = *ḫalīfe* kelimesindeki خ da, ispanyolca "Jota", "Xeris" kelimelerindeki "j, X" de, alamanca "ach!" kelimesindeki "ch" de, rusça "Харьковъ" kelimesindeki "X" de, felemenkçe "gegeven" kelimesinde raslanır.

Bu ses Osmanlı türkçesinde pek nadir olup, ancak *ḳ (q)* nın [1] bir değişit (succédané) i olarak görülür. Buna mukabil bu, türkçede, arapçadan ödünçleme epeyce çok miktardaki kelimelerde خ şekliyle kaydedilmiş olarak görülür. İstanbul ağzında bunun söylenişi, boğazlılığını duyulur derecede kaybetmiş bir halde olup, alelâde büyük bir soluklanık (aspiré) olan *ḥ* ح dan hiç farklı değildir. Hattâ bazan da tekâmül, git gide çınlak bir *h* (§ 69) ye varır. Bu eserdeki transkripsiyonumuzda biz İstanbul ağzını asas tutmuş olduğumuz için, X işareti yerine *ḥ* veya *ḫ* işaretlerini kullanıyoruz.

Yazılışı: خ (ـخـ ، خـ), (bazan da ق).

Ml. (bak § 68).

İHTAR.— X Konsonuna ancak lehçelerde raslanır: — *maḳ* (mastar lâhikası) yerine — *max*.

62. *b.* Bir çınlak: *ğ* [2] veya ʿ.

Söylenişi: Bu konson, esas itibariyle ancak ünük (mizmar, glotte) te yaptığı tepsirme (ihtizaz) lerle evelkisinden ayrılır. Bu ses bir nevi çınlak hırıltı veya boğaz çınlamasıdır.

[1] Bu konsonun en eyi bir surette şekillendirilmesi üstü noktalı (*q*) işaretiyle olurdu. Harfin üzerine konulan nokta, konsonun sürekli mizacını işaretlemiş olurdu ki, bu da karşılıkları olan *g* - *ğ* çınlak boğazlılarının transkripsiyonuna *q* - *q* «noktalı» (yani bizce burada kullanılan *k* - *ḳ* A.U.E.) suretiyle karşılık teşkil ederek uygun düşerdi. Ve bu transkripsiyon büsbütün yeni bir şey de olmazdı; çünkü Türk dilinin ilk Fransız gramercilerinden (P. Holdermann ve Viguier), buna karşılık *qh* işaretini kullanıyorlardı. Yazık ki bu, yaygınlaşamadı. J. D.

[2] Elyazısı transkripsiyonda bunun için (noktalı) γ kullanılabilir. Bu gün en yaygın transkripsiyonda süreksiz ve süreklisi ayırdedilmeden γ (yani *ğ*) harfi kullanılıyor (bizde kullanılanı ise: *ğ*, A.U.E); noktalısının da kullanılmasiyle birbirlerinden ayırdedilmek meselesi temin edilmiş olurdu. J. D.

(Müellifin, kitabında bu ʿ işaretini *ğ* mize muadil olarak aldığı *ġ* yanında ona müsavi bir işaret olarak koyması haksız değildir; çünkü türkçede arapçanın (ع) ları ve hatta (ع)laşan (غ)ları var ki, türkçemizdeki söylenişleriyle bizim yumşak (*ğ*) mize muadildirler. Arapçanın (hemze=ء) leri de böyledir: معلوم (ع) = mağ (=ʿ) lûm; معاينه = muğ (=ʿ) āyene — مغلوب mağ (غ=ʿ) lûp; مغبر = muğ (غ=ʿ)ber — مأمور = meğ (ء=ʿ) mür; مؤبد müğ (ء=ʾ) ebbet, vs. Şu halde bunlar içinde yalnız hemzelileri değil, hepsini (ʾ) ye muadil saymalı idik. Şimdiki imlâmızda böyle yazmadığımız için burada şaşırabiliriz; bu cihetle eserde bu gibiler hakkında müellifçe tutulan tarzın daima göz önünde bulundurulması icap eder. Bak. §79 [1] haşiyedeki mütalealarımıza A.U.E.

Osmanlı türkçesinde bu konsonun söylenişi, öteki şark türkçesi lehçelerinde (veya arapçada) olduğu kadar boğazlı olmaktan uzaktır. İstanbul ağzında, dilin sırtı damakzarından nisbeten uzak tutulmak suretiyle olan söylenişi çok yumuşaktır.

Bazan bu konsonun heceleşme (articulation) si o kadar silik bir halde olur ki, komşu vokalin alelâde bir uzantısı suretinde duyulur.

Fransızcada bu sesin de muadili yoktur. Muk. arapça söylenişle «غرق *gaṛḳ*» taki غ (*g*), alamanca «Wagen» deki *g*, rusça «господи» deki Γ, şimdiki yunanca «Γάλλος» takı Γ.

ağa > *aʿa* > *aā* > *ā*;

ağaç > *aʿaç* > *aāç*.

Yazılışı: غ (ـغ ، ـغـ), (öteki غ da olduğu gibi).

Ml. : آغا *ağa*.

Kulağın güçlük ile duyabildiği bu sesi çıkartmakta biraz zorluk çekecek olan ilk başlıyan (müptedi, débutant) lar, bunu telâffuz etmeyip sadece komşu vokali, meselâ «طاغلر *dā-lar*» gibi uzatmakla daha iyi yapmış; ve böylece, zoraki ve boğunuk sesler çıkartmaktan ise, doğru söylenişe daha çok yaklaşmış olurlar.

İHTAR. — *q* (*ḳ*) > *ğ* değişimleri için, bak. § 202.

63. Bu konson, *ẏ* nin art sınıftan karşılığıdır. Bu da onun gibi başlı başına (=başlak, müstakil) bir konson değildir. Evelki *ġ* (غ) konsonunun sadece bir değişit (succédané) idir.

Buna ancak bir vokalden sonra raslanır.

(Bak. Yukarıdaki misallere.)

64. *ġ>ğ konsonlarının değişimi.*— (غ) konsonu bir vokalden sonra daima sürekli *ğ* olur. *ġ* ve *ğ* konsonları sırasiyle *g'* (ك) ve *ẏ* (=*ğ*) nin art sınıftan karşılıkları olduğuna bakınca, bundan da *ġ>ğ* değişiminin *g>ẏ* değişimine (§ 54) tamamiyle muvazi (=koşut) olduğu görülür. Her iki halde de bu durumlar, (süreksiz) bir boğazlıdan evel (sürekli ses olan) bir vokal bulunmasından ileri geliyor. (muk. § 186). Bu hadise ön sınıf kelimelerinden daha muttarit olarak, art sınıftan kelimelerde vukua gelir.

Bir de bir *ğ>y* tekamülü izleri görülüyor: *sağa - maḳ>saya - maḳ* «ölüye ağlamak»; *çağl'ayıḳ > çayl'ayıḳ* «çağlıyan»; *g'öz bağıcı > göz bayıcı* «göz bağıcı, büyücü». Yine muk. *deng > daq* (*ḳ*) > *ta* ; 930).

Bilhassa l sesinden evel husule geldiği görülen bu hadiseye öteki Türk dillerinde de raslanır: *bağl'a-maḳ > bayl'a-maḳ* (Radloff, *Prob.*, VII s. 15, l. 8; Miklosisch, Die Slav. El. im Türk., s. 2); muk. alt. *ağl'amzra - maḳ > ayl'amzra - maḳ* «ağlamsamak». (y) sesi, —menşece boğazlı bir (*ẏ*) olduğu zaman, ön sınıftan kelimelere mahsus olduğu için, ön ve art sınıftan sesler arasında *yiyit* gibi (bak. § 54) kelimelerde, aksi tarafa olmak üzere vukua gelen iltibasa benzer bir iltibas (ikircinlik) var gibidir. Bak. son zamanlarda M. Bang tarafından türkçenin boğazlılarına dair neşredilen eserdeki boğazlıların damaklaşması üzerine başka misallere.

65. *ğ* konsonuna, karşılığı olan *ġ* (§ 55) gibi, ancak birden ziyade heceli kelimelerde ve tek heceli fiil kökleri de dahil, tek heceli kelimelerin sonlarında (daima bir vokalden sonra) raslanır.

Ml.: آغلامق *ağl'a-maķ*;
آغير *ağır*;
ياغ *yağ*;
طوغمق *doğ-maķ*.

Bununla beraber, *ğ* konsonu; epeyce uzun zamanlar devam etmiş olan bir takım eski imlâ kalıntı (survivance) larında görüldüğü üzere, meselâ bu gün ايراق *ıraķ* gibi yazılıp söylenen ايراغ *ırağ* suretindeki çok heceli kelimelerin sonlarında da bulunuyordu. [1]

66. غ harfinin (bu Arap harfiⁱ türk imlâsında A.U.E.) (*ġ*) ve (*ğ*) gibi iki sesi gösterdiği malûmdur.

Yukardaki mütalealar, şöyle bir amelî kaide kurulmasına yol açmaktadır:

غ harfi, kendisinden evel (yazılı olsun, olmasın) bir vokal bulunduğu zaman *ğ*, bir konson bulunduğu zaman *ġ* söylenir.

F. TÜRKÇEDEKİ BOĞAZLI HARFLER NAZARİYESİNİN HULÂSASI.

67. Türkçede bütün boğazlı konsonlar, her iki sınıftan olanlarda: hem ön sınıf (damakönü) boğazlılarında, hem de art sınıf (damakardı) boğazlılarında şekillendirilmiştir.

1° Boğuk süreksiz *boğazlı* K (ق) $= \frac{k}{ķ}$ (*q*);

2° Çınlak süreksiz *boğazlı* G (غ) $= \frac{g}{ğ}$;

3° Çınlak sürekli *boğazlı* Ġ (غ) $= \frac{ġ}{ğ}$.[2]

(Yalnız, boğuk bir sürekli boğazlı olan *ḫ* (*x*) nin, ön sınıftan karşılığı yoktur; zaten *ķ* (*q*) nın bir değişit «succédané» inden başka bir şey olmıyan bu konsonun türkçede gerçekten bir müstakil varlığı bulunmuyor.)

Çınlak sürekli bir boğazlı olan *ğ* de, çınlak süreksiz bir boğazlı olan *ġ* nin bir değişitinden başka bir şey olamayıp, esasen *bir vokalden sonra* onun yerine geçer; öyle ki 3° başlığı 2° başlığına bağlanabilir, ve o zaman da şöyle bir manzara alır:

2° G (Ġ) : (غ) $= \frac{g \text{ (گ) } (ġ)}{ğ \text{ (غ) } (ğ)}$. 2]

[1] *Irağ* ve hattâ *otağ* gibi eski imlâ kalıntılarının bu imlâlarda (*ğ*) okunmadığı, *ķ*>*ğ* tekâmülünü geçiren bu türlü kelimelerin sonunda yalnız sükûnlu hallerinde *ķ* okundukları, ve ancak bu tekâmülden sonra bu *ġ* lerin, hareketli hallerinde (*ğ*) oldukları pek muhtemeldir. Nasıl ki lehçemizdeki çok heceli kelimelerin sonunda da bu (*ġ*) lerdir ki, sükûnlu hallerinde *ķ* okunurlar (ve imlâmızda da *ķ* yazılırlar); hareketli hallerinde ise (*ğ*) ye çevrilirler: çocuğ=(*ķ*) çocuğ-a, vs. A.U.E.

[2,2]]. Deny'nin eserinde kabul ettiği bu şekil, bizim şimdiki yazımızda art vokalli ve ön vokalli heceler için müşterek olarak kullandığımız (*ğ*) nin, yalnız ince hecelere tahsis ettiği şeklidir ki, bu itibarla müellif bizim şimdiki yazımızdaki (*ğ*) yi, eserinde (*ġ*) şeklinde olarak art vokalli hecelere ayırmıştır. A.U.E.

G. GIRTLAKLILAR (Laryngales).

68: Türkçede *gırtlaklı* olarak ancak şu konsonlar gösterilebilir:

1° Bir süreksiz: *hemze* (*süreksiz ünük sesi* = son occlusif glottal) ء ki, ancak türkçedeki arapça kelimelerin söylenişinde rastlanır. [1] Bundan daha ileride, § 79, bahsedilecektir.

2° İki süreksiz (aspiré = soluklanık, dedikleri).

a. Bir boğuk: ḫ (خ X, bazan da ه) [2].

Bunun, söylenişte, gırtlağa pek zayıf bir büzgünlük vermesi gibi bir hususiyeti vardır. Bu ses, göğüs kafesine birdenbire bir sönüklük vererek havayı gırtlaktan itip çıkarmakla, (yani, pek şayi bir surette kullanılan «soluklanık konson = consonne aspirée» tabirinin zannettireceği gibi nefes almakla değil, vermekle) elde edilebilir; bir az tıknefes (asthmatique = yelpikli) birinin nefesinden çıkan gürültüye benzer.

Türkçede *ḫ* sesi X (§ 61) sesinin bir yumşantı (adoucissement) sıdır.

Ml.: حال *ḫal'ı* yerine ki, aslı قال *ḳal'ı*;

خوتوز Xotoz *ḫotoz* veya هوتوز *hotoz* ki, eski imlâsiyle قوتاز، قوطاس *ḳutas* (z); هانكى *ḫangi* veya *hangi* (bak, § 69) ki, aslı olan قنقى *ḳangı*, yerindeki *Xangı*, dan.

Bu *ḥ* şekli, türkçenin arapçadan alınma kelimelerindeki ح harfinin, *ḫ* ise ekseriya (İstanbul ağziyle söylenen) خ (muk. § 69) harfinin telâffuzunu göstermeğe yarar.

Kelimenin menşei bir tarafa bırakılarak, şöyle bir amelî kaide konulabilir:

خ ve ح harfleri, *ḥ* suretinde söylenir.

69. — *b*. Bir çınlak: *h* («ه»، «ﻬ»، «ﻪ»، «ﻫ», bazan da خ).

Bu ses tıpkı Fransa'nın Loren, Normandiya vilâyetlerinde; ve Théatre - Français «fransız tiyatrosu» de «Je te hais = senden nefret ediyorum» cümlesindeki «hais» kelimesinde söylenildiği gibidir. Muk. alamancanın "*h*" sini, ingilizcenin «Alkohol» kelimesinde iki vokal arasındaki "*h*" sini.

---

[1] Öz türkçede de bu ses, mahdut bir kaç sesleme isimler (onomatopées) de vardır: *ci'*, *bö'*. *ö'*, gibi. A.U.E

[2] Bu sesin türkçede ح *ḥ* ayarında bir söylenişi olduğu için, müellif çok defa bunu bu eserde *ḫ*, X yerine, *ḥ* şekliyle de kaydiyor; biz ise şaşırtmamak için خ ile olanları hep *ḫ* şekliyle gösteriyoruz; bu bendin sonunda müellifin mütaleasına bakınız. A.U.E.

Bu konson, ancak ünük tepsintileri (= mizmarî ihtizazlar — vibrations glottales) ile evelkisinden ayrılır.

İstanbul türkçesinde bu ses, evelkisinin sadece bir eşidir. Hakikaten, telâffuz boğuk ve çınlak arasında kararsızdır, *ḥangi* veya hangi (bak. evelki ve 61 inci bende).

Arapçadan alınma kelimelerde *h* suretinde gösterdiklerimiz ه harfine, ekseriya da ح veya خ harflerine muadildir (muk. § 92).

Kelimenin menşei bir tarafa bırakılarak, şöyle bir amelî kaide konulabilir :

ه ve bazı hallerde خ ve ح harfleri, *h* suretinde söylenir.

İHTAR. — Eski Osmanlı türkçesinde *h* ه ve *ḫ* خ sesleri, öz türkçe kelimelerde bile bazan ح *ḥ* ile gösteriliyordu. Şimdiki imlâda ise, bu harf ancak arapça kelimelerde kullanılır. Bu gün, vaktiyle olduğu gibi حیدود، حیقرمق ، حولامق değil de هایدوت *haydut*, هایقیرمق *haykır - mak*, هاولامق *hav-l'a-mak*, vs. yazılır.

H. ÜNLEKLER (SONANTES).

70. *Ünlekler* altı tanedir.

1° Üç *titrek* (vibrante):

a. Bir *dişli titrek*: *r*. — Bu ses dil ucunun titremeleriyle çıkartılır ki, Fransa'nın cenubuna mahsus bir tekerleme «roulé» *r* ye benzer (Fransa'nın şimalinde söylenen peltek «grasseyé» *r* dişli değil, damakzarlı (vélaire) veya küçükdilli «uvulaire» olup, küçükdil «uvule veya luette» in ihtizazlarından çıkar.)

Yazılışı : ر (ر).

Ml. : قار *ḳar*.

İHTAR — Bu ses, Osmanlı türkçesinde bazan *l* ile becayiş eder :

کورکه *g'örge* yerine کولکه *g'ölge*;

کورش *güreş* yerine کولش *güleş* [1] (muk. bir de § 1325.)

71. *b*. Bir *yanlama titrek* (vibrante latérale) ki, buna düz (plat) *l* derler.

Bu konson fransızcanın "*l*„si gibi, fakat pek hafif bir yeleşme"mouillure„ ile söylenir. Öz türkçe kelimelerde ancak ön sınıftan kelimelerde, veya yabancı kelimelerde ön sınıf bir vokalden evel görülür. Arapçadan ödünçleme kelimelerdeki söylenişi için bir de § 91 e bak.

---

[1] Aslı «*güreş*» tir ki, «*güreşmek* = karşılıklı kuvvet sarf etmek» mastarından olup, bundaki «*gür*» kökü *gürbüz* de olduğu gibi «kuvvet» fikrini veriyor: *gür ses, gür su, gür saç,kaş*,. «*güre*» de güç, kuvvet demektir. Fakat «gölge» nin aslı «görge» olması ihtimali uzak görünüyor: D.L.T. III, 131; I, 373: *költgä*; ve I,334: *költk* = gölge. Bu taktirde bunda *r* > *l* değil; *l* > *r* becayişi olabilirdi. Ancak müellifin *görge* diye gösterdiği kelime *körge* olup, bu da «perde, gerili şey» manasında (bak: *Tarama dergisi*) «*gerdek, gergef*» ailesinden *kerge*'nin bir değişmişi olabilir ki, yine aslında gölge manasında değildir. A.U.E.

Yazılışı ل (ا ، ا).

Ml: بولمك *böl̡-mek.*

72. — c. Bir *damakzarlı yanlama titrek* (vibrante latérale vélaire) ki, buna çukur (creux) *l'* derler. [1]

Bu ses evelkine benzemekle beraber, dilin ön kısmını çukurlaştırarak, ve bu suretle art kısmı damakzarı (küçük dil, vélaire) tarafına itilmiş bulunmakla, yandan fırlayıp çıkan hava için daha geniş bir meydan bırakarak telâffuz edilir.

Bu, ingilizce "wel", "told" kelimelerindeki "*l*" lerdir; rusçanın л, ve ingilizcenin *w* sine oldukça yakın olan lehlicedeki " ł ", bu konsonan bir mubaleğalısıdır.

Ancak art sınıf kelimelerinde görünür.

Yazılışı: ل (ا ، ا), (tıpkı düz l deki gibi).

Ml.: بولق *bul'-mak̡*

73. — 2° *İki genizli (nazales):*

a. Bir *dişli genizli: n* (bazan transkripsiyonda *ñ* ile kaydedilir). Söylenişi: fransızca «natte= *hasır*» kelimesindeki «*n*» gibi.

[1] Elyazısı transkripsiyonunda bunu evelkinden ayırt etmek için, (leh alfabesinin) *ł* si gibi bir şekil kullanılabilir. Kaldı ki, bu *l* şeklini, her ikisi için aynen kullanmakta da mahzur yoktur; şu şart ile ki, bu *l* nin kullanıldığı kelimenin ön sınıftan veya art sınıftan olduğuna göre düz veya çukur gibi muhtelif söylenişleri olacağı hatırdan çıkmasın; J. D.

Bizce düz ve çukur (*l̡ l'*) lerin ayrılmasına şu cihetlerden lüzum vardır: Bir kerre gerek öz türkçe ve gerek yabancı kelimelerdeki bir takım (*l*) ler, hecesinin art sınıftan olmasına rağmen, yine düz *l̡* söylenişiyle kullanıldığı için, ön art sınıftan olmak esası bu gibilerinde sahih bir kaide olamaz:

Öztürkçe; *ayl̡ar, çayl̡ak, hayl̡a,* vs.

Yabancı; *fasul̡ya, bal̡yoz, ful̡ya, Napol̡yon, madal̡ya, kal̡yon,* vs.

Bütün bu art sınıftan kelimelerde *l* nin çukur olarak söylenememesinde yegâne amil, (*y*) konsoniyle komşuluğudur ki, bu komşuluk öz türkçede *y* nin soldan, yabancı kelimelerde de sağdan bitişik olması suretindedir. Şu halde, «art sınıftan kelimelerde çukur söylenmek lâzım gelen *l* nin sol veya sağında *y* konsonu bulunursa, bu *l* düz okunur» suretinde bir kaide ile, bu imlâ meselesini okuma esaslarına katmak (yani bir fonetik meselesi demek olan imlâ meselesini bir kıraat meselesi yapmak, daha başka emsali gibi) mümkün görünür. Ancak bu iş bu kadarla da kalmıyor. Dilimizdeki yabancı kelimelerde uzun vokallerden evelki *l* lerin hepsi, hecesi art sınıftan olmasına rağmen, yine düz söylenir; alâmet malûm, vs.

Uzun vokalleri ayırt edecek olan bu işaretler yerine, yalnız bu «*l*» leri düz okutmak için şimdiki imlâmızda *l* nin sağındaki vokallerin üzerine (^) işareti konulmak zarureti görülmekte (yani düz *l* konsonunun vazifesi, yanındaki bir vokale yükletilmekte) ise de, bu (^) işareti başka vokallerde, meselâ *i* de uzatma rolünde de göründüğü için, bunların uzatma ve *l* yi düz okutma rollerinden hangisi için olduğu ciheti bir takım hallerde karışabilir.

Sonra yine dilimizdeki yabancı kelimelerin art sınıftan olan kısa vokalli heceleri başında çukur okunması lâzım gelen *l* ler de, düz okunmak zoriyle aynı A işaretli tarza uydurulmaktadır:

Yazılışı; ن (ـنـ ، ـن); veya, ڭ (ڭـ ، ـڭ) — ڭ (ڭـ ، ـڭ)[1] ki, bu sonrakilerin transkripsiyonu *ñ* iledir.

Ml. : نه *ne?*

دکز veya دڭز *deñiz.*

Tenbih — İkinci misalde görülen *sağır nun* [2] dedikleri ses, bugün Osmanlı türkçesinde alelâde bir *n* gibi söylenir.

Bu konson, bazı vilâyetlerde boğazlı bir *n* (— *ñ*) suretinde söylenir ki, bunu söylemek için dil boğaza doğru olmak üzere daha ziyade geriye itilir. Buna benzer bir ses, alamanca ve ingilizcede *n* nin ardınca g gelen kelimelerde sık sık görülür (alm. «lange», ing. «long» kelimelerindekiler gibi).

Türkçede bu sesin (ki, Orta Asya'da ڭ suretinde yazılır) *ng* [3] konson kümesiyle yakın akrabalığı vardır. İstanbul türkçesinde ise, yalnız eski bir imlâ kalıntısından başka bir varlığı yoktur.[4] Bu sebeple unutulmamalı ki, bir osmanlı türk gramerindeki *ñ* harfinin değeri, traskripsiyon «yazı göçürme» itibariyle değil, (ڭ veya ڭ şeklini göstermek için) ancak

---

Lâf, lûtfi, lôdos, Lôzan, lôca, lôkma, vs.; (ancak kapalı hecelerde bu, mümkün olmıyor; Alfons, Ülvi, Oldenburg, rol, vs.

Bizce gerek öz türkçe ve gerek yabancı kelimeler için ayrılması lüzumu kat'i olan düz ve çukur *l* lerden biri, komşu vokale yükletilen husuî bir işaretle öbürlerinden ayrılmak cihetinden, fonetik olmak kaygusiyle kurulan imlâ sistemimizde tezat teşkil eder ki, bu ve daha bu gibi vaziyetlere meydan verilmesi doğru görünmüyor. Müellif kitabında düz (ل) leri (*l'*), çukurlarını dik ve dibi noktalı *(ḷ)* suretiyle ayırıyor. Biz burada bunları ayırt etmek üzere, müellifin düz için (*l'*) suretinde verdiklerini çukur için, ve (*ḷ*) yi de düz için kullanıyoruz. A.U.E.

[1] Kullanışı nadir olan bu ڭ (ڭـ ، ـڭ) işaretinin, *ñ* ile *k* arasındaki iltibası ortadan kaldırmak gibi bir faydası vardır. Biz bu noktalı ڭ şekillerini bu eserde kullanmadık; çünkü eserde Arap harfleriyle verilen bütün türkçe kelimelerin yanlarında transkripsiyonları de beraber bulunduğu için, ك şekillileriyle ڭ şekillilerinin birbirine karıştırılmasından korkmaya mahal yoktur. J.D.

Bize kalırsa, şimdiki imlâmızda *(ñ)* şekli, muhatap ve gaib *(n)* lerini birbirinden ayırt etmek için gramer bakımından lüzumlu ve faydalıdır: Yaptığının (senin) farkında mısın?; yaptığının (onun) farkında mısın?.. Ne yaptığını (senin) bilmiyorum; ne yaptığını (onun) bilmiyorum, vs. gibi yerlerde bunlar birbirine karışıyor. A.U.E.

[2] Veya *sağır kef «kâf»; kâfi nünî, gunneli kâf* ta dedikleri. A.U.E.

[3] Orta Asya ve Anadolu'daki bu «gunneli kef ڭ»in transkrpsiyonu için biz burada *nğ* konson kümesini kullanıyoruz A.U.E.

[4] Bununla beraber boğazlı söyleyiş, bazı kelimelerde devam eder görünüyor ki, bunlarda esasen sesler, *n+g* (نگ) suretinde birbirinden ayrılmıştır. Biz böylelerini de *ng* suretinde gösteriyoruz.

Ml.: سونگی *süngü* (eski imlâsı: سوڭی); muk. uygurca süngük; سونگر *süngär* (= sünger). Kaldı ki, bu gibilerde bir *süñ* köküne başı boğazlı bir lâhikanın katılmış olması bahse mevzu olabilir; ve bunun «*süngü*» kelimesindeki devamı böylece izah edilebilir ki, o zaman bu, *süñgü* yerinde demektir. J.D.

translitération «harfgöçürme» itibariyledir. [1] Başka bir tabirle, *n* harfinin üzerindeki (˘) işareti, söylenişte hesaba katılmamalıdır.

İHTAR. — Bu *ñ* sesi, (*o, ö, u, ü*) dudaklaşık vokallerinden biri yanında bulunduğu zaman, bazı defa dudaklı m [2] ye kadar varır.

Ml. : طوكز *doñuz* > طوموز *domuz*;
قوكشو *ḳoñşu* > قومشو *ḳomşu*;
كوكلك *göñlek* > كوملك *g'ömlek*.

74. — Bu *ñ* sesi, boğazlılığını kaybedecek yerde, bu hadiseden daha çok nadir olarak, genizliliğinden sıyrılıp sırf bir boğazlı *ḳ,ğ* haline gelebilir.

sañız (alt.) > صاقز sakız;
sañışḳan (alt.) > صاقساغان saksağan;
sañır (astrakh.) > صاغر sağır;
añdar (alt.) > آقتارمق aktar-mak (eski imlâsı آقدارمق);
çañḳır (alt.) *zenger* (kazan) > چاقر *çakır*;

Osmanlı türkçesinde *tañrı* (طاكرى ، تاكرى ، تكرى) kelimesi, bazan halk dilinde *tağrı* diye söylenir.

Dikkat edilmeli ki, bütün bu misallerdeki *ñ* > *ḳ* değişimi, *a* vokalinden sonra oluyor.

Muk. bir de *añl'a-mâḳ* yerine *ağna-maḳ*.

Yine Anadolu'da, ihtimal ki *ñ*>*g* > *ÿ* yerine olmak üzere, bir *ñ* >*ÿ* tekâmülünün izleri görülüyor: *öñ - ün - de* > *öy-ün-de* (önünde). Muk. *eñil-*(alt; gr. alt. voc. s. 159) > *eyil-mek*. (osm.) Yine muk. *deñ* > de*ÿ*; s. 649, ayni gramerde. Muk. *iñäk*, *äñäk* yerine *iyäk*. [3] Bianchi, كنكشك *geñşek*: halk dilinde *gevşek* kelimesini veriyor ki, bu da bir *ñ* > *g* > *v* tekâmülüne delildir.

75. — *b.* bir *dudaklı genizli : m.*

Söylenişi : fransızca «mère = ana» kelimesindeki «m» gibi.

Yazılışı : م (مـ ، ـمـ).

Ml. : *um - maḳ*.

---

[1] Bizim bu eserde transkripsiyon için kabul ettiğimiz esaslardan bu, ikinci ayrılışımızdır. Muk. 53 not. J. D.

[2] Bununla beraber صكسون *sañsun* > صامسون samsun gibi eş kelimeler (doublets) vardır ki, şüphesiz bunlardaki *ñ* > *m* tekâmülü, bu yuvarlak vokallerin komşuluğiyle izah edilemez. Burada bahse mevzu olan şey, bir gibileşmezlik (dissimilation) tir. J.D.

[3] *ä*, alelâde *e* demek olup, şark türkçesinin Arap harfli imlâsında kalın ve ince üstün yerine kullanılan (ا) bedelidir. Bunun için, bunların transkripsiyonunda kalın okunan (ا), *a* ile ve ince okunan ise, *ä* ile gösterilir. Bu imlâ tarzının eski Bābı Ālī yazılarında da yaşadığı, آلان *alan*, يازان *yazan*, بيلان *bilän*, كوران *göräa* vs. gibi emsalinden anlaşılır. Eski umumî imlâda da böyle yazılan kelimler kalmıştı: سكسان seksän, فنار fenär, vs. A.U.E.

76. 3° Bir yarı-vokal *y*.

Söylenişi: fransızca «Yolande» kelimesindeki «*y*», veya «biscaïen = bir nevi tüfek» kelimesindeki «ï», gibi, (muk. lâtince «Caius» kelimesindeki «i», ingilizce «Yes!» kelimesindeki «y», alamanca «ja!» kelimesindeki «j»).

Bu ses türkçenin tanıdığı biricik yarı-vokaldir (muk. § 95).

Yazılışı: ى (ي).

Ml.: *Yeyorum* [1].

İHTAR 1. — Osmanlı türkçesinde bu *y*, bazan eski bir dişli (veya dişaralı = interdentale) [2] nin yerini tutar.

Ml. اذاق *ad'ak* yerine اياق *ayak;* muk. *adım;*

ياغ = يذاغ *yad'ağ* yerine يايا *yaya;*

كذمك ، كذمك *ked'* (=) *käd'-mäk* yerine *g'ey* (= *giy*) *mek*.

Osmanlı türkçesinin başlama (initiale) *y* si, şark türkçesi lehçelerinde *c* ye karşılık olur:

Ml. ياقه (ياقا) *yaķa*, muk. *caķa* (Kırgız, kazan);

يارم *yarım*, *carım*, vs.

İHTAR. — Bu *y* konsonunun menşe'i, bazan süreksiz damaklaşık boğazlılar olan ك *k* > گ *g* dir. O zaman ك ile yazılır ki, bunun transkripsiyonunu biz *ẏ* ile yapıyoruz (bak. § 54).

J. YABANCI KELİMELERİN KULLANIŞİYLE ALFABEYE GİREN KONSONLAR.

77. — Türkçede bazı konsonların varlığı, sırf yabancı dillerden gelen ödünçleme kelimeler dolayısiyledir ki, şunlardan ibarettir:

1° *Islıklı* «chuintant»: *j*.

Söylenişi: Fransızca "jonc = saz, kamış" kelimesindeki "j" gibi.

Yazılışı: ژ (ژ).

[1] «Yeyorum» da olduğu gibi, «*yor*» «*g*» ninin tesiriyle kendinden evvelki «*e*», çok kere «*i*» olur: *yi-yorum*, *di-ye*, vs. Bak. daha ileride *y* nin tesiriyle evelindeki vokallerin değiş dokuşları hakkındaki mutalealarımıza A.U.E.

[2] Bu harf Dîvânü Lûgâtit Türk'te ذ ile gösterilmektedir ki, Brockelmann bu gibilerin transkripsiyonda kolu soldan biraz aşağıya büküldükten sonra sağa doğru helezonlu *d* ile kaydediyor. Biz burada «*d'*» suretinde kaydediyoruz. A.U.E.

Ml. : ژیوه *jive* (farsça) [1];

ژورنال *jurnal*, (fransızca) [1].

78. — Türkçede ج *c* sesi, daha alışılmış bir ses olduğu için, bu gibi kelimelerdeki *j* ler, c okunup yazılır : جیوه *cıva*, جورنال *curnal*.

79 — 2° *Ünük* (mizmar) *lü süreksiz ses* (Le son occlusif glottal) veya همزه *hemze* ء = ʾ [2] ki, alamanların *Absatz* ıdır.

Söylenişi: Esasen hava gırtlaktan çıkarılmadan evel ses telleri, onun kurtulup geçmesine engel olmak istiyormuş gibi yaklaştırılarak, bir an için küçükdilin kapatılmasiyle husule gelir (ki, tıkanıklık = süreksizlik = occlusion, buradandır). Sonra havanın cehdiyle ses telleri ayrılınca, bir küçük patlayış "explosion„ olur ki, arapçanın *hemze* (= çimdik, dürtük) dediği budur. Fransızca bu sesi tanımaz. Bununla beraber, bu dilde birisinin

---

[1,1] Müellifin verdiği «*jive, Jurnal*» misalleri, yerinde değildir, sanırız; çünkü bunlar lehçemizde hep «*c*» ile söylenir; «*jive*» telâffuzu da lehçemizde art sınıftan vokallerle «*cıva*» dır. Aslının da farsça olmasından ziyade türkçe olması muhtemel görünüyor; belki farsça, bunu birçok emsali gibi türkçeden almış olabilir: Türk lehçesinde baştaki vokalden evel şimdi belirsiz, fakat menşede belirli olması muhtemel bir hemze var ki bu, lehçeden lehçeye, veya aynı lehçe içinde (bir taraftan *c,ç s,ş* «*j*», *z* dişlileriyle; bir taraftan da, *h, y* konsonlariyle) değişim yapmıştır(yoksa bunların çok eski önek unsurları olmaları düşünülemez):

ses manasındaki müşterek bir kök ('ır), şu mastar köklerinde böyle görünüyor : *'ır) la* -; *h. ır) la* - ; *y. ır) la* - ; *s. ır) la* - ; *z. ır) la* - ; *c. ır) la - mak*, vs.

Şu halde (*aceleci, çâlâk*) manasında olarak ses değişimlerine uğramış olan *jive*, (farsçada *jeyve* ve arapçalaşmışı *zeybak*) kelimesi, *c) ive* = *(ive. k)* den doğmuş olabilir; netekim (tezlenen, tez yürüyen, aslî manasından, canlı ve oynak manasındaki) *c)ivelek* sözü de, bir *(iv-mek*=tez yürümek*)* kökünden görünüyor — Burada meselâ «*japon, müjde, jandarma*» gibi misaller daha uygun olurdu. A.U.E

[2] Arapçada bu sert hemze (ء) nin, bir başka türlüsü de (ع) dır; netekim (ء) ye betrâ «kuyruğu kesik, güdük» ع denilmesi de bunların mahiyet itibariyle olduğu gibi, şekil itibariyle de birbirine yakın olmasındandır.

Dilimizde her ikisi de yumuşak hemze (*ğ*) ayarındadır. Hattâ sukûn halinde ve bazan iki vokal arasında hareket halindeki arapça *(ğ* ع*)* de bu hükümdedir. Bu itibarla hepsi hemen (*ğ*) hükmünde oldukları için, bunlar *(ğ)* ile de kaydedilebilirdi.

Mücerret kelime sonunda (ء ، ع) ve bu ayardaki (ع) lar (*ğ*) ile kaydedilmeli ki, bu olmadığı takdirde sonu vokalli kalan kelime, bazı insıraf hallerinde şiveye uymıyan bir *(y)* ile söylenmekten kurtulsun.

Bunun (mel'un, neş'e, mün'im) vs. gibi iki vokal ararasında bulunmıyanlarıdır ki, hemen de sert hemze gibi söylenip okunur; ve bu itibarla sert hemze yerinde olan kesme, işaretine de, *ğ* ile gösterildiği zaman lüzum kalmaz.

Öz türkçe kelimelerdeki sert hemze sesi ise, evvelce de söylediğimiz gibi «*ce', bö', ö'*» gibi sesleme isimlerine munhasırdır. A.U.E.

yanından ayrılmak üzere ayağa kalkılırken teklifsizce söylenilen *ah* (= *'a*) nidası, buna kıyas edilebilir. "*Sert veya zorlu saldırışlı diller* = langues à attaque dure ou forte„ dedikleri bazı lisanlar, kelime başlarındaki vokallerden evel böyle sert bir hemze getirirler (bilhassa alamancada hal böyledir ki, bu dilin sert ve aksak tavrı bundandır).

Bu hemze, kelime başındaki vokallerden evel ا şekliyle gösterildiği gibi, kelime içinde ve sonunda ekseriya «ا ، و ، ى (ئ ، ـ)» kürsüleri üzerinde ء şekliyle görünür [1] (muk. § 105). Fakat türkçede bu hemzeler ancak bir konsondan evel, ve bazan kelime sonlarında seylenir:

Ml. تأسيس *te'sis*;

جزؤ *cüz (ü)'*.

Türkçedeki arapça kelimelerde bulunan (ع) lar da, bazan böyle söylenir [2] (muk.) § 94).

[1] Söyleniş kıymeti (ء) hemzede olup, kürsülerinin bu yolda hiç değeri yoktur. Yalnız hemzeden evel üstün vokal olduğu zaman kürsüsü (ا), ötrü vokal olduğu zaman kürsüsü (و), esre vokal olduğu zaman da kürsüsü (ى = ئ , ـ) dir. A.U.E.

[2] Bizce bu ve bunu muadil olanlar, kelime içinde teşdidin ilk haddinde kendileri sükûnlu iken (*tese'l'ül*), veya kelime içinde sükûnlu bir konsondan sonra ve bir vokalden evvel bulunurken (*neş'e*) bir çok hallerde sert hemze olarak söylenir; mükerrer (=teşditli) olduğu zaman ise, daima söylenir: تسأل tese''ül, تشأم teşe''üm vs.

Hattâ bunun art sınıftan hecelerde karşılığı gibi olan (ع) da, türkçemizde ayni vaziyette böyledir: تنعم *tena''um*, فعال *fa''āl*, vs.

Bunlar diğer bir çok hallerde (ğ), yani yumuşak hemze değerinde ve rolündedir. (ilk olmıyan ön ve art hecelerde) معاون *ma'āvin* (= muğavin); تأمل *te'emmūl* (= teğemmül); ساعى *sa'ī* (= sâğî); مآل *me'āl* (= meğal) vs. olup, türkçe *bağa, olduğum, bildiğin* kelimelerindeki *ğ* ler gibidir.

Sükûnlu hallerinde ise, bunların hepsi kendilerinden evelki vokali uzatır (öz türkçe kelimelerdeki *ğ* gibi):

mağ (ع) lûm, iğ (ع) *lān*, meğ (ء) mur, müğ (ء) min, vs.

Arapçanın (غ) ları da, bu vaziyette ayni bükme uyar: *mağ* (غ) *rip*, *iğ* (غ) *birar* ve burada misal olarak verilen تأسيس = *te'sis*, جزؤ *cüzü'* gibi. A.U.E.

80. TÜRKÇE KONSONLAR LEVHASI. [1]

KONSONLAR.		DUDAKLILAR.		DİŞLİLER.		BOĞAZLILAR.		GIRTLAKLILAR.
		ÇİFT DUDAKLILAR.	DUDAKLI-DİŞLİLER.	ASIL DİŞLİLER.	DAMAKLAŞIK. DİŞLİLER.	DAMAK-ÖNLÜLER.	DAMAK-ARTLILAR.	
SÜREKSİZLRR.	*Boğuk.*	*p* (پ)	. . . . .	*t* (ت ، ط)	*ç* (چ)	*k* (ك)	*ḳ* (ق)	
	Çınlak.	*b* (ب)	. . . . .	*d* (د ، ط)	*c* (ج)	*g* (گ)	*ġ* (غ)	
SÜREKLİLER.	*Boğuk.*	*f* (ف) *v*(و)=گ،غ	*s* (ص،س)	*ş* (ش)	. . . . .	. . . . .	*ḫ* (خ)	
	Çınlak.	*bazan.*	*z* (ز)	[*j* (ژ)]	. . . . .	. . . . .	*ğ* = (غ)	*h* (ه)
						DAMAKÖNÜ.	DAMAKARDI.	
ÖNLEKLER.	*Yarı - vokal.*	. . . . .	. . . . .	. . . . .	*y* (ى , گ)			
	Titrek.	. . . . .	. . . . .	*r* (ر)	. . . . .	*ļ* (ل)	*l'* (ل)	
	Genizli.	*m* (م)	. . . . .	*n* (ن , ڭ)				
		Hem ön sınıftan, hem art sınıftan kelimelerde.				Yalnız [2] ön sınıftan kelimelerde.	Yalnız art sınıftan kelimelerde [3].	

Yabancı kelimelerin kullanışiyle alfabeye giren *j* konsonu bir tarafa bırakılırsa, yukarıki levha yalnız öz türkçe konsonlarla onların yazılışlarını vermektedir.

Arap sesleri ve onların harflerinden daha ileride (§ 86 ve aşağısı) bahsedilecektir.

Bu cedvelde düz *l* ve çukur *l* leri boğazlılardan saymamalı.

---

[1] Bu levhadaki konsonların tamam olması için yalnız İstanbul ağzında değil, Türkiye lehçelerindeki boğazlı genizli ڭ nin (*nğ* ile), sert söylenen ح nın (*ḫ* ile) kerreler içinde gösterilmesi uygun olurdu.

Bir de (*ḳ*, *ġ* ق, غ) ların yeleşimsiz (non mouillé) sesleri, lehçelerimizde söylenmekte olduğu gibi, İstanbul lehçesindeki yabancıdan gelme kelimelerde de kullanılmakta olduğu için, böylelerine de yine kerreler içinde, meselâ (*ḳ*, *ġ*) gibi şekillerle yer vermek lâzımdı: *Şevḳī*, *zevḳ* - *Vaşinġton*, *terġīb*, vs.

Bundan başka, gramerce muhatabı gaipten ayırt etmek için (*n*) lerin birini (*ñ*) ile göstermek lüzumu var olduğuna göre, muhatap (*ñ*) sini alelâde (*n*) yanında ikinci bir çeşidi olarak göstermek iyi olurdu.

Bir de istanbul halk dilinde de ret ve inkâr nidası olarak söylenen sert hemzeli ('*a*' *a* = '*ı*' *ı*) gibi kelimeler, ve (*ce*', *bö*', *ö*') gibi nidalar olduğuna göre, az olmakla beraber bu sert hemzeyi de cedveldeki yerine koymak icap ederdi.

En sonra halk dilinde bir ret ve inkâr nidası olarak (*t*+s) dişlilerinin bir tek ses kümesi halinde ve kendilerinden sonra (*e*, *ö*, *ı*) vokallerinden biri işmam edilerek kullanıldığına göre, bu mürekkep dişli yi de, biricik olmakla beraber, unutmamak lâzımdı.

Bu cetvele vokaller girmemiş olmakla beraber, vokaller bahsinde, sükûnlu (*ğ*) lerin üst yanlarındaki kısa vokalin sekiz çeşidiyle vücude getirdiği uzun vokalleri dahi sarahatle göstermek iyi olurdu. A.U.E.

[2] Meselâ, türkçe kelimelerde kendilerinden evel (*y*) bulunan art hecelerde (*l*), hecesine rağmen ön sınıftan gibi söylendiği için, (yalnız) sözü yerine (ekseriya) demek daha uygundu. A.U.E.

[3] «Ön ve art sınıftan kelimelerde» tarifi yerine biz «*hecelerde*» suretiyle tarifini daha uygun buluyoruz. Meselâ *limon*, *kâfi*, *nigâr* gibi, biri ön biri art heceli kelimelere toptan (ön sınıf, art sınıf) tabiri uygun gelmiyecek: öz türkçe *elma*, *şişman*, vs. kelimelerinde de böyledir.

Bir de şuna dikkat edilmeli ki, bu cetvelde (ك, گ) lerin yalnız ön sınıf, ق, غ ların da, yalnız art sınıf kelimelerde (hecelerde) kullanıldığı söylenmekte ise de, şimdiki imlâmıza göre (*k*, *g*) ler ve ayrıca (*ğ*) ler, hem ön hem art sınıf hecelerde kullanılmaktadır; düz ve çukur (*l* *l'*;) ler de yalnız (*l*) şekliyle gösterildiğine göre bu da öyledir. A.U.E.

II. BAŞLAMA (initiale) VE SONLAMA (finale) KONSONLARA DAİR MÜŞAHEDELER.

A. BAŞLAMA KONSONLAR.

81. — Öz türkçe kelimelerin başlama konsonları :

Nadir olarak bir *çınlak sürekli* olur ;

Hiçbir zaman *ẏ* ve *ğ* olmaz ;

Pek nadir olarak ta bir ünlek (sonant) olur. Bu nevi konsonlar içinde gerek kaypak (liquide) lardan *r* ve *l* ye, gerek boğazlı genizli *nğ* ye öz türkçe kelime başlarında ilk konson olarak hiç rastlanmaz ; *m* ve *n* de bu mevkide nadirdir. (Hiç değilse osmanlı lehçesinde bir genizli konsonla başlıyan bir tek fiil yoktur).

Süreksiz konsonlar içinde boğazlı küçük dilli *ğ* de, kelime başlarında nadir bulunur.

İHTAR. 1. — Sesleme isimler bu kaidenin dışında kalır.

İHTAR. 2. — Kaypakların *r* ve *l* den birisiyle başlıyan yabancı kelimelerde ise, halk dili umumiyetle, bunlardan evel (yüksekler sınıfından) bir takma (prothétique) vokal getirmiye müracaat eder.

Ml. : لازم * *lāzım* yerine *i) lāzım* ;
ربع * *rub'* yerine *u) rub* ;
روم yerine *u) rum* ;
روس *rus* yerine *u) rus* (veya moskof).

82. *Boğuk ve çınlak başlama konsonlar.* — Süreksiz dişliler, kelime başlarında ekseriya çınlak (*d*) söylenişiyle boğuk (*t*) söylenişi arasında [1] kararsızdır : طاش *taş* ve *daş*, طات *tat* ve *dat*.

Bu yoldaki değişişlerde görülen kararsızlıkla beraber, şu gibi temayüller kaydedilebilir: (Bu hususta Viguier'nin ilgilendiren müşahedesi [s. 54] kayde değer : «*başlama t*, bir vokalden. veya yumuşak bir konsondan sonra ? *d* söylenişini alabilir».)

1° Osmanlı türkçesindeki başlama bir *d* veya bir *g*, öteki türk dillerinde bir *t* veya *k* nın karşılığı olur:

Demir	*temir* ;
dur-mak	*tur-mak* ;
dür-lü	*tür-lüg* ;
dağ	*tağ* ;
düg'eli	*tügel-i* (muk. § 349, ihtar) ;
gümüş	*kümüş* ;
gün	*kün* ;
g'öz	*köz* ;
g'eyik	*keyik*, vs.

2° Bununla beraber şimdiki osmanlı türkçesi, ihtimalki Anadolu lehçelerindeki söylenişinin tesiriyle, bu başlama konsonu boğuklaştırmağa meylediyor :

tür-lü (klâsik imlâsı درلو) ;
titre-mek (درتمك) ;
tik-en (دیكن), dik-mek fiilinden ;
tilki (eski imlâsı دلكو).

[1] İstanbul ve taşra lehçelerinde. A.U.E.

Yabancıdan ödünçleme kelimelerde de böyledir:

دستگاه ** *destg'āh*, söylenişi *tezg'ah;*
دانه ** *dāne*, söylenişi *tāne.*

Bu hadise boğazlılarda daha nadir olur [Bununla beraber muk, §310, ihtar I].
Başka misaller: *g'endi* > *kendi* (§ 310, ihtar 1);

galebe-lik > *ḳalaba-lık*; *guruş*, eskiden *groş* > *ḳuruş* (muk. lehlice «grosz», alamanca «grosschen», fransızca «gros», aşağı lâtince «grossus»); *gulāmpāre* > *ḳal'ampara*; *gayri* > *ḳayrı* (§ 465); *gal'ata* > *ḳal'ata*.. Yine muk. § 93, *sonunda* ve 99 *sonunda*.

Dudaklılardan *b* ve *p*, kelime başlamalarında daha iyi ayırt edilmiştir. Bununla beraber ufak miktarda bir takım kelimeler içinde çift (double) söylenişliler bulunup gösterilebilir:

بكار *buñar*, veya پكار *pıñar*;
باصدرمه *bastırma*, veya پصدرمه *pastırma*.

paşa kelimesi de *baş a'a* dan gelir (muk. § 1156). [1]
Yabancı dillerden alınma kelimelerdeki dudaklı başlamalar bazan boğuklaştırılır.

پازار	*pazar*,	بازار **	*bāzār*;
پرلانته	*pırl'anta*,		*brillante* (italyanca).
پوت	*pat*,	بت **	*būt*;
پویراز	*poyraz*		βορέᾱς (şimdiki yunancada, βορέας' tan = Şimal rüzgârı).

Damakönlü *ç* ve *c* konsonları, *p* ve *b* den daha çok açık olarak ayırt edilmiştir.

İHTAR.—Türkçede yabancı dillerden ödünçleme bazı isimlerin ıslıklı başlamaları çınlaklaştırıldığı malûmdur. Bu ise, türkçede *z* ile başlıyan kelime olmadığına göre, ilk bakışta epey şaşırtıcı görülebilir [2] (muk. § 49).

81 inci bendin ilk iki fıkrasında görülen kaideler, bahis mevzuu *ḡ* olmadığına, ve orada *d*, *g* ve *p* konsonlarına başlama olarak hiç raslanmadığına göre, Orhon kitabeleri diline de tatbik edilebilir. Şu halde Osmanlı türkçesinde bu üç konsonun kelime başlarında görünüşünü (muk. § 82) nisbeten sonralık bir vakıa olarak saymak icap eder.

Bir başka genizliyi havi olan kelime başlarında *b* nin kalmış olmasına gelince bu, Osmanlı türkçesinde adı geçen kitabeler kadar eskimsek (archaïque) tir. Öteki türk dillerinde bu gibi hallerde umumiyetle *m* görülür: *bin-* × *min-*; *beñ* × *meñ*; *biñ* × *miñ*; *buñda* × *muñda*; *boynuz* × *muynuz*.

Yine muk. Osmanlı türkçesinde *pamuk* [3] (yunanca) × çağt. ماموغ *mamuġ* (Abuşka, 381); *buncuk* [4] çağt. مونجوق *muncuk*.

---

[1] Bu kelimenin bu asıldan oluşu, bizce şüpheli görünüyor: muk. başak = sakında müstakil olan; *başḳa* (k) = müstakil: Bundan başka = bundan müstakil (olarak); ykl. D.L.T. I. 366, başgan = kavmin reisi (+ büyük balık). Şu halde «beşe» suretinde de görülen kelime, bu köklere bağlı olarak, başa (= başak, başka, başkak = müstakil) ve paşa = müstakil ve belli başlı memur demektir. A.U.E.

[2] Sonralık bir hadise de olsa, öz türkçe kelimelerin baş harflerinde *s* × *z* değişimiyle *z* görülür: *zır zop* = *ısır sop* = hararetli, kızgın soy (= azgın deli); zıvana (= sığana. (k) = içine bir şey sığacak boşluk); akıl zıvanası = akıl *sığanağı* = aklı içine alan şey, akıl muhiti, vs. A.U.E.

[3] Eski imlâsı پنبوق *panbuk*, farsça پنبه *penbe*, den. D.LT. I. 246. vs.: *kebez*. A.U.E.

[4] *boncuk* olmalı; lehçelerde (ufak o, ufak bu) manasında «oncuk buncuk» denilir. A.U.E.

Osmanlı türkçesi, Orhon kitabeleri (thomsen) nde *män* (men) olan zamirini de *ben* suretinde muhafaza etmiştir; fakat hiç değilse yabancı dillerden alınma kelimelerdeki başlama *b* yi genizleştirmek temayüllerinden büsbütün kurtulmamıştır: (farsça) *behāne* > (halk osm. türkçesi) *mahana*; (farsça) *benefşe* > *menekşe*.

83. Az miktarda türkçe kelimelerin başlama harfleri, kendilerinden evel bir *h* ile veya *h* siz söylenebilir: *h)arın, h)apaz, h)üngür, h)örgüc* (bunların manaları için lûgatlere bak.). Bu hadise Osmanlı türkçesine mahsus değildir. (Bak. PAVET DE COURTEILLE, *D.T. oriental* «şark türkçesi kamusu».un daki şu kelimelere: اراول-هراول *h)*aravul; اورکوك-هورکوك *h)*ürküt-mek; اورمق-هورمق *h)ur-mak*; اول - هول *h)ol.*)

Türkçede vokalle başlıyan ödünçleme kelimelerde o konsondan evel bazan *h* konsonu getirilir. آبریز ** *ābrīz* yerine *h)avraz*; آونك ** *āveng* yerine *h)eveng* انبار** *enbār* yerine *h)ambar*; (belki yunanca αὐλή dan [1]) آولی *avlı* yerine *h*=*h) avl'ı*; البته ، البت *elbet, elbette* yerine *h) elbette*; muk. azerce هلبت *h)elbet*; ایجه *ep-eyi-ce* yerine *h) ep-eyi-ce* [2]

Ayniyle, bazı kelimelerin başlarındaki ı veya i vokalleri de, kendilerinden evvel başlama bir *y* konsoniyle veya *y* siz söylenebilir:

y)it-mek; [3]
y)igit; [3]
y)ırak.

یلان *yıl'an* kelimesi ایلان *ıl'an* suretinde de yazılırdı. یلدرم *yıl'dırım* kelimesi şark türkçesindeki ایلدرم *ıl'dırım* kelimesine muadildir. Yine (fazla olarak bir vokal değişimini de havi olan) şu muadil kelimeleri muk.: osm. türkçesinde *ağaç*, şark türkçesinde *y) ıgac*; *ağla-, y) ığla-*.

B. SONLAMA KONSONLAR.

84. — Türkçede sonlama konsonların söylenişi, umumiyetle boğuklaştırılmıştır. Birçok dillerde müşterek olan bu temayüle, bizce, türkçede ancak imlânın muhafazakâr tesiri engel olmuş görünüyor [4].

یکید *yiğit* yeya *yiit* (muk. § 83);
آغاج *ağaç* veya *aāç*.

Süreksiz boğazlılar (ك *k*, ق *ḳ*), çok heceli kelimelerin sonlarında daima boğuktur. Çınlak (گ *g* ve غ *ğ*) konsonlarına kelime sonlarında hiçbir zaman raslanmaz.

Çok heceli kelime sonlarında bir tek (گ ، غ) misali göstermiyen şimdiki (Arap harfli A.U.E) imlâ ile söyleniş, burada birbirine uygundur.

Kendilerine katılacak lâhikanın başlama vokali evelindeki durumlarında sonlama boğuk konsonların, uğradıkları muameleden daha ileride (§ 176 ve aşağısı) bahsedilecektir.

[1] Öz türkçenin her lehçesinde ağıl (avul) kelimesi dururken, bunu yunancadan diye düşünmek uzaktır. (bak. çğt. aıl=hatîre, avlı) A.U.E.

[2] Yabancıdan alınma misaller arasında bu öz türkçe kelimenin yeri yoktur. A.U.E

[3,3] Bu kelimelerin *yitmek* ve *iğit* çeşitlerini lehçemizde işitmedik. A.U.E

[4] Bizce ise, bu imlâ muhafazakârlığının bütün Arap harfli türk lehçelerinde ısrarla devamı, an'ane ve göreneği bozmamak endişesinden değil, türkçenin bünye zarureti dolayısiyledir.

85. ***Fiil köklerinin sonlama konsonları.*** — **Bir fiil kökü, (*p, t, ç, k, ḳ, s,*) boğuk konsonlarından biriyle, veya bir sürekli ya bir *ünlek* olmak üzere (*z, ğ, v, m, n, r, l, l', b, y*) çınlak konsonlarından biriyle sonlanabilir.**

Hiçbir fiil kökünün son konsonu (*b, d, c, ġ, g*) gibi süreksiz bir çınlak olamaz. Yalnız, esasen az kullanılır olan şu üç fiil, bu kaidenin müstesnalarını teşkil eder:

قوجمق *ḳoç-maḳ (kucakla-mak)*;

كدمك *ked-mek (kedikle-mek)*;

يدمك *yed-mek* (kendi ardınca çekip sürmek).

Türkçede gerek isim ve gerek fiil tabanlarının sonunda:

b, p - t, d - c, ç - s, z - ḳ (ق), *ġ (غ) - k* (ك), *g* (گ) guruplarından her birindeki ilk boğuk konsonlar, sükûnlu (durgun) hallerinde ekseriya yanlarındaki karşılıkları gibi çınlak söylenir; fakat haraketli (tepreşik: yani bunlara katılan ekin başlama harfi vokal olduğu, veya kendinden sonra gelen kelimenin başlama harfi vokal olduğu zaman) bu guruplardaki konsonlardan kimi boğuk, kimi çınlak vaziyette olur.

A. Öz Türkçe kelimelerde.

	Sükûnlu halinde.	Hareketli halinde.
(b):	*ḳalb (= p) . . görüb (= p).*	*ḳalb-ı, ın.. görüb-en (=* görmüş olarak. *alab-an = almış olarak:* (eski lehçelerde.)
(p):	*çap . . küp.*	*çap-ı, ın . . küp-ü, küpün.*
(d):	*ad (=t) . . çivid (=t). gid (=t) . . ed (=t)..*	*ad-ı, ın . . çivid-i, in. gid-er, ince . . ed-ecek, ed-iyor,* vs. (bu gibi fiiller J.D. nin saydığı «yed-, g'id-» ten ibaret değildir; bizim saydıklarımızdan başka da var.)
(t):	*ot . . çaput.*	*ot-u, un . . çaput-u, a.*
(c):	*uc (= ç) . . güc (ç).*	*uc-u, a . . güc - endi* (kendine güç göründü, gücüne gitti, darıldı).
(ç):	*üç . . iç.*	*üç-ü, ün . . iç-er (=* içine alır).
(z):	*yüzsüz (= s) . . domuz (= s). içmez (=s), olmaz (=s).* (çğt. fiillerde hep *(s)* iledir: *(almas, imäs)*; şimdiki imlâmız bunları da fonetik esasa göre ötekiler gibi *(s)* ile yazmalı idi).	*yüzsüz-ü, ün . . domouz-u, un.* su *içmez-e* (süt ver); olura *olmaz-* bakmaz *(s).*
(s):	*pas . . göğüs*	*pas-ı, ın . . göğs-ü, üm.*

BAHİS III.

ARAPÇADAN ALINMIŞ KELİMELERİN SÖYLENİŞİ.

86. Arap harfli Türk yazısında arapça kelimelerin harfleri, ayniyle öz türkçe kelimelerin harfleri gibi olduğundan, türkçede bunlar kendi imlâlarını muhafaza etmekle beraber, söylenişleri his edilir derecede değişmiş bulunuyor. Esasen türkçenin fonetik sistemi, arapçanın fonetik sisteminden pek farklıdır.

-. Bir taraftan türk, hecelerini daha önleme söyler, yani onun söyleyişi daha az boğazlıdır. [1] Diğer taraftan türkçe, arapçanın ne tumturaklı (emphatique), ne de dişaralı (interdentale) konsonlarını tanımaz.

Arapça kelimelerin türk söyleyişinde uğradığı değişiklikler, şöyle hulâsa edilebilir:

87. *Vokaller.* — Kısa vokaller damaklaştırılır (Bir art vokal yerine bir ön vokal söylenir).

Klâsik arapçanın kısa *ä* si *e* olur. [2]

[1] Bununla beraber, Şark tarafına yaklaşıldıkça boğazlılığın artarak barizleştiği gözden uzak tutulmamalı. J.D.

[2] Bu halk arapçasında da ekseriyetle böyledir. J.D.

		Sükûnlu halinde.	Hareketli halinde.
y) leşmesiz (non mouillé)	*ġ* (غ):	*çoġ* (= *ḳ*) . . *duraġ* (= *ḳ*). *aġ* (=*ḳ*) . . *olduġ* (= *ḳ*). (eski Osmanlı imlâsında mücerretleri (ق) ile yazılırdı).	*çoğ-u, unuz; durağ-ı, ımız; ağ-ar, ardı; olduğ-um.*
	ḳ (ق):	*toḳ* . . *meraḳ*. *çıḳ* . . *ḳorḳ*.	*toḳ-un; meraḳ-ım; çıḳ-ar, ınz; ḳorḳ-up, unca;*
y) leşmeli (mouillé)	*g* (ك):	*göġ* (= *k*) . . *çiçeg* (= *k*); *beg* (= *y*) . . *ekmeg* (= *k*); *deg* (= *y*) . . *deng* (=*k*) . . *aheng* (=*k*);	*göğ* (= *y*) *ün* . . *çiçeğ* (= *y*)*-i e, beg* (= *y*)*-in, i* . . *ekmeg* (= *ğ*, *veya y*)*-i, in; deg* (= *y*) *er, ince deng-i; aheng-e.*

B. Yabancı kelimelerde:

y) leşmesiz (non mouillé).	*ġ* (غ):	(Kalın hecelerde) *franġ* (= *ḳ*); *Lüksemburġ* (= *ḳ*).	*franġ-ın, ı* .. *Lüksemburġ - a, an;*
	ḳ (ق):	(İnce hecelerde) *mürġ* (= *ġ*); *mitinġ* (=*ḳ*)	*mürġ-ü (dil)* .. *mitinġ-e;*
	(ق):	(Kalın hecelerde) *farḳ*; *Iraḳ*; *ahlâḳ*.	*farḳ-ı, ın* . . *Iraḳ-a, ın; ahlâḳ-a, ın;*
y) leşmeli (mouillé).	*k* (ك):	(İnce hecelerde) *zevḳ* .. *tahḳiḳ*	*zevḳ-i, in* . . *tahḳiḳ-i, e;*
		(Kalın ve ince hecelerde) *hāk*; *istimlâk*. *memlūk*; *temlīk*.	*hāk-inde* . . *istimlâk-i, e; memlūk-ün* . . *temlik-e.*

Ml. : سكنه* sek'ene «oturanlar» sākănātün yerine).

Bununla beraber, bir vokale komşu olarak (ح، غ، ص، ض، ط، ظ، ع، ق) gibi tumturaklı, boğazlı veya gırtlaklı konsonlardan biri bulunursa, vokal türkçede a söylenir.

Ml. : حرف* ḥarf.
ظرف* ẓarf.

88. Klâsik arapçanın kısa u su, (ص، ض، ط، ظ) gibi bir tumturaklıya: (صلح sulḥ), veya (ق) gibi bir boğazlı: (طرق* ṭuruḳ) ya komşu olduğu zamanlar dışında ü söylenir:

Ml. : جرم* cürm.

Bu (u)-ü sesi yerine, o, ö vokallerinin bulunduğu bir miktar müstesna vardır:

نقطه * noḳṭa u yerine;
لقمه * loḳma u yerine;
صحبت * soḥbet u yerine; (veya söḥbet? J. D.);
عمر * ʿÖmer u yerine;
عثمان * ʿOsman u yerine;
سفره * ṣofra u yerine;
صوف * sof u yerine;
تحف * toḥaf u yerine; (تحفه * tuḥfe'nin cem'i);
عذر * ʿöz(ü)r u yerine;
تهمت * töhmet ü yerine;

Kaldı ki, fi'l tabanlarının içinde veya ucundaki ekseriya müteaddi manalı (ت) ler, hareket hallerinde değişmemek, veya (d) ile değişmek gibi her iki vaziyete de müsaittir: *yarat / an; yarad / an; yarat / ıl / dı = yarad / ıl / dı; işit / en, işit / ilir = işid / en, işid / ilir*, vs.

J. Deny alfabe cetvelinde ve izahlarında *y) leşmesiz* (ك ، غ) seslerine dair kâfi malûmat vermediği gibi, gerek bunların ve gerek öz türkçe kelimelerin sükûn ve hareket hallerinde değişen ve değişmiyenleri için de etraflı bir fikir edinilemiyor.

Tek ve çok hecelilerde bilhassa boğazlılarda hareket halinde değişen ve değişmiyenler var; asılları y) leşmeli veya y) leşmesiz (غ ، ك) li olanlar var.

Türk dili bünyesindeki ve bu bünyeye göre imlâsındaki fonetik zaruretlerin, ekser Avrupa dillerinde aynen bulunup bulunmadığı ayrıca tetkika değer bir meseledir. Bunu, Arap imlâsındaki bazı sesçe muadil konson bolluğuna mukabil, türk dilinde bazı konsonların ve vokallerin yokluğu ve var olan vokallerin imlâda kâh yazılıp kâh yazılmaması meselesiyle karıştırmamalı. Bizce, Arap harfli alfabelerde bu konsonların çok değişik vaziyetlerine göre, onlar için şimdiki alfabemizde olduğu üzere sükûnlu halleri kabul edilecek yerde, ekseriyetle hareket halleri kabul edilerek bunun hep böyle devam ettirilmesi, türkçenin fonetik bünyesini imlâya tatbik yolunda bu ciheti tercih için haklı sebepler görülmüş olmasındandır. Kâşgarlı Mahmud'ta Araplara kolaylık olsun diye ekseriya kendilerinden sonra (ت) bulunan (د) leri, (ت) ile yazdığı halde, kitabında her fırsat düştükçe bunların her zaman hareket hallerinde söylendikleri gibi yazılmaları daha isabetli olduğunu kaydetmektedir. Bak. D.L.T, C. II, s. 29. Şu halde meselâ sükûnlu *ġ* غ , *g* گ halinden (*ḳ* ق , *k* ک değil, çünkü bu bir imlâ galatıdır.) hareket haline geçerken *ğ* (ve bazan *y, v*) olmaları umumî bir kaide değildir. (Bakınız yukarıki misallere). A.U.E.

شهرت * *şöhret* *ü* yerine;
مهلت * *möhlet* *ü* yerine; (veya *mühlet*);
حكم * *ḥök(ü)m ü* yerine; (veya *ḥük[ü]m*) A.U.E.)

IHTAR. — *nevbet, tevbe* yerine *nöbet, tövbe* (*töbe?* J. D.) denir.

89. Vokallerden *i*, kendi söylenişi üzere kalır. Bununla beraber, bazı müstesna hallerde, boğazlı seslerin komşuluğu yüzünden art vokal ı gibi söylenir.

خرقه* *ḥırḳa;*
فرقه* *fırka.*

Bu hadise ancak halk ağzı kullanışına geçmiş olan kelimelerde vaki olup, esasında, böyle ödünçleme kelimelere vokaller ahenginin tatbikından ileri gelir (muk. § 138).

90. Uzun vokaller (= *med harfleri*), pürüzsüzçe söylenir (muk. § 117). [1]

91. *Konsonlar.* — Bütün vokallerden evelki *k* (ك), ve bütün art vokallerden evelki *l* (ل), damaklaşık olup, bir yeleşme (mouillure) ile *k* (muk. § 51) ve *l*, suretlerinde söylenir. (muk. italyanca «me (gli) o» ve rusça «бп (лішрдь)». Bunun aksine *l* ل harfi *e* den evel yeleşmesiz (sans mouillure) düz *l* olarak söylenir: *fažīlet.*

Ml. : كامل * *k'āmil* (= *kyāmil, kiāmil*);
افلاس * *iflās.*

Bununla beraber, halk diline geçmiş bir arapça kelime olduğu zaman, müstesna hallerde yanlama titrek (vibrant latéral) konsonun türkçe (çukur) *l'* gibi söylendiği de olur: اصل* *aṣıl* (*aṣl* yerine); عقل* *'akıl'* (*'akl* yerine).

Arapçanın الله *al'l'ah* kelimesi, araplarca da iki çukur *l'* ile söylenir.

92. Arapçanın boğazlıları boğazlılıkları azaltılmış olarak söylenir.

---

[1] Bu her vakit böyle değildir: son *kapalı* hecesinde *ā, ū, ī* uzun vokallerinden biri bulunan Arap, Fars kelimelerinin:

a. Çok heceli mücerret hallerinde bu uzun vokaller türkçede daima kısalaşır: *şarā(ă)p, cevvā(ă)l; tabū(ŭ)t, vücū(ŭ)d; iğbirā(a)r, perhī(ĭ)z, nāhī(ĭ)d.*

b. Bu kelimelere başı konsonlu bir ek katıldığı vakit te böyledir:
kitā(ă)p. sız, *iflā(ă)s.* tan; *mepğā(ū)s.* tur, *meçbū(ŭ)r.* sun; *edī(ĭ)p.* ler, *delī(ĭ)l-*dir, vs. (fakat kapalı heceden sonra başı vokalli ek: mecbūr-um; açık heceden sonra başı konsonlu ek: edā. sı vs.)

c. Türkçede has isim olarak kullanılan Arap, Fars kelimelerinin son açık hecesi sonundaki yalnız *ī* vokali kısalaşır:
Şevkī(ĭ); Şevkī(ĭ). den, yi;
Niyāzī(ĭ); Niyāzī(ĭ). den, nin, ye, vs.
Halk dilinde son açık hecesinin nihayeti *ā* olan bazı has isimlerin bu *ā* ları da kısalaşır: Mustafā (ă).. yı, dan, vs.
Şu halde, bu uzun vokallerin arapçada olduğu gibi pürüzsüz olarak söylenişi, ancak bu saydığımız vaziyetlerin dışında mümkündür. A.U.E.

Bu dildeki ق* *q*, boğaz dibinden değil de, türkçenin *ḳ* (=fransızca k) sı gibi söylenir (§ 58).

خ* *ḫ* sesi, esas itibariyle, türk lehçesinin x si gibi ise de, buna İstanbul ağzında boğuk bir ح *ḥ* değeri verilir (§ 68).

ح* *ḥ* da böyle söylenir ki bu, Arap söyleyişinde gırtlağın sırf bir büzgünlüğiyledir.

Bunun neticesi olarak ح* ve خ* (*ḥ*) harfleri, ayni söylenişte olup, bunlar da bazan ه gibi söylenirler (ki bu söyleniş, bilhassa halk ağzından sık sık duyulur.)

Ml.: خفيف* *xafīf* > *ḫafīf* > (halk: *hafif*);

حكيم* *ḥakīm* «akıllı, ālim» + هكيم *hekim.*

Türkçede ه *h*, arapçanınki gibi söylenir.

93. — Arapçanın غ *ġ* sesi pek yumuşamış olup, bazan türkçenin *ğ* (§ 62) si, bazan *ġ* (§ 59) si gibi söylenir. [1]

Ml.: مغلوب* *mağlūb;* مبالغه* *mubālağa;*

غازى* *gāzi.*

Münferit bazı hallerde [2] *ḳ* söylenir:

غيب ايتمك* *ḳayb etmek;*

غرابيه* *ḳurābiye.* - muk, § 93, *sonunda.*

94. — Arapçanın ع* *ayın* denilen sesi, pek bambaşka (deve haykırışına benzetirler) ve bir avrupalı boğazı için pek zor söylenişlidir. Bu da arapçanın ح *ḥ* sesi gibi, gırtlak büzgünlüğiyle, fakat ses tellerinin de beraberce tepsinmeleriyle (vibrations) olur. Türkçede belli belirsiz söylenir [3]: Kelime başlamalarında hiç söylenmez (ki bu sebeple böylelerini bu durumlarında transkripsiyona almıyoruz).

---

[1] Gerek غ *g*, gerek ع, türkçemizde yumuşak hemze (= *ğ*) ve غ mahiyetinde olarak, onların uyduğu hükümlere uyar:

a. Sükûnlu halinde kelime içinde ve sonunda kendinden evelki kısa vokali uzatır, onunla uzun vokal teşkil eder:

mağ (غ) *lup*, *meblağ* (غ), *iğ* (ع) *lân*, *mağ* (غ) *lûm*, *muğ* (ع) *cize.*

Kendinden evelki uzun vokalden sonra ***kelime nihayetinde*** yalnız şekilce vardır: *iblā (ğ)*, *teblīğ.*

b. (غ) türkçede olduğu gibi, 1: kelime başında *(garb, gā'ib)* 2: kelime içinde ekseriya yumuşak harflerden ve ıslıklılardan sonra *(mül. gā, id. gām. mer. gūb, ıs. gā, iş. gāl* vs.), söylenir. (ع) kelime başında yalnız şekilce vardır: *ʿilim*, *ʿirfan*, va; kelime içinde konsonlardan sonra sert bir hemze gibidir: (*ıʿām mesʿadet*, *mün ʿim*, *emʿā*,) vs.

c. İki vokal arasında (غ, ع), türkçenin (*ğ*) si gibidir: *mubaleğ* (ع)*a*, *muğ* (غ) *āmele* A.U.E

[2] Başlama harfi olarak. A.U.E.

[3] Belirli ve tam boğazdan söylemeğe «ayını çatlatmak» tabirini kullanırız. A.U.E

Bu harf kelime içlerinde bir konsondan evel bulunduğu zaman, gerek -ʾ sureksiz sesine veya *hemze* (§ 79) ye benzer bir söyleniş kesmesiyle, ve gerek § 62 de bahsettiğimiz ve ʿ- işaretiyle gösterdiğimiz gibi olarak (hemen hemen komşu vokalin sadece uzamasına muadil olmak üzere) duyulur duyulmaz bir boğazlılık haliyle eda edilir.

Ml. : عالم* *ʿālim ;*

تعليم* *taʿlīm ;*

معارفه* *muʿārefe* (= ğ : *muğārefe* A.U.E.)

فعال *feʿʿāl* (= ğ : *fe'ğāl.* A.U.E.) [1]

[1] Bütün bu saydığımız (ق، ح، خ، ع، غ) Arap boğazlıları, türkçemizde kendi seslerimize göre bir mahiyet almış olduktan, sertliklerini yumuşattıktan başka, art vokalli hecesinin icaplarından ayrılarak hecesini şekline rağmen. ön vokalli hece mahiyetine koyar; adeta *inceltici* konsonlar rolünü oynar.

Arapçadan alınmış umumiyetle sükûnlu çift konsonlu, tek heceli kelimeler, türk ağzında iki heceli kelimeler halinde söylenmek zaruretinde olduğu zaman, bunu iki sükûnlu arasına hecenin ahengine göre esre ve veya ötrü nev'inden, sığınık bir vokal getirmekle yapar:

şükr = şük(ü)r ;

nakl = ak(i)l vs.

a. Ancak bu gibi tek hecelerde bu konsonlardan yalnız *biri* (başta ortada, veya sonda olsun) varsa, hecenin kalın (art) olmasına rağmen, bu sığınık (intercalaire) vokal, ince esre veya ötrü olur:

ق :	قبر*	*ḳabr*	= *ḳab*	(i) *r ;*
ح :	نحو*	*naḥv*	= *naḥ*	(i) *v ;*
خ :	خوف*	*ḫavf*	= *ḫav*	(i) *f ;*
ع :	عفو*	*ʿafv*	= *ʿaf*	(i) *v ;*
غ :	غسل*	*ġusl*	= *ġus*	(ü) *l .*

b. Bu harfleri (başta, ortada, sonda olsun) havi hecelerden sonra katılan başı konsonlu veya vokalli türkçe ekler, evvelki kalın (art vokalli) hecelere rağmen,ayni konsonların tesiriyle hep ince vokallilerden olur:

ق *ḳabr. in ; vaḳt. i, vaḳit. ler, ṣadāḳat. i ;*

ح *naḥv. in ; naḥ (i) v. ce ; melāḥat. i ; semāḥat.* in ;

خ *ḫavf. im, ḫav (i) f. ler ;*

ع *ʿafv. inizi ; ʿaf (i) v. den ; sāʿat.-ler, iniz ;*

غ *ġusl. ü, ġus (ü) l. den ; feṣāġat-iniz,* vs.

Alt yanındaki türkçe eklerede nâzım bir rol oynıyan bu şekiller, şimdiki imlâmızda ayırt edilememekle beraber, söylenişte devam etmektedir.

Bu inceltme rolünde, kalın hecelerde olmakla beraber, «ك ،ل» yabancı konsonları da görülüyor:

ك k' : *em. lāk. i, ini, ine, im, ten,* vs.

ل ḷ : *roḷ. ü, ün, ünü, ce; ik. maḷ. i, ini, den,* vs.

Bu konsonlardan iki tanesi veya (ص ،ض ،ط ،ظ) dan biri bulunursa, gerek sığınık esre ve ötrüden, gerek bunlardan birini havi hecelerden sonra gelen türkçe ekler kalın (art sınıftan) olur:

صبر *ṣabr = sab (ı) r, sabır. lı,* vs.

قصد *ḳasd (=t) = ḳast. ı, ḳast. lar,* vs.

ع > ḥ tekâmülüne ait misallere de raslanıyor: طمعكار *tamaḥkār*. Muk. Karaman lehçesinde اعتبار yerine *iḥtibar* (rec., II, 30).

95. — *Arapça yarı-vokal v* (*wav*) sesi, fransızca *ouate* «kıtık» kelimesindeki *ou*, ve ingilizcenin *w* si gibi değil, daima türkçenin alelâde *v* si gibi söylenir.

Ml. : *vekīl* (*wekīl*, değil), أصيل * *asīl* zıddı.

96. *Tumturaklılar.* -- Türkçe söyleyişte bu konsonlar, tumturaklı olmaktan sıyrılır, yani arapçada olduğu gibi dil damağa kapaklanmaz (süreksizlik alelâde konsonlarda olduğu gibi sadece dilin uciyle temin edilir). Arapların *eṭbāḳ ḥarfleri* dedikleri bu konsonlardır:

ص* *ṣ* = adi *s* gibi söylenir: صداقت* *ṣadāḳat*;

ط* *ṭ* = adi *t* [1]: *ṭıbb*;

ظ* *ẓ* = adi *z*: *ẓāhir*.

ض *ż* nın iki türlü söylenişi vardır:

1° (Çok kere) adi *z* dir:

ضابط* *ż* *żābiṭ*, *iżāfet*;

2° (Daha nadir olarak) adi *d* dir:

قاضى* *ḳadı*

ضاد* *dād*;

(مثل*) ضرب* *darb-ı- mesel.*

97. Arapçada, ingilizcenin "*thing*" kelimesindeki yumşak "*th*" ve "*the*" kelimesindeki sert *th* gibi söylenen ث *s̱* , *ẕ* ذ suretindeki dişarası harfleri, türkçede *s*, *z* konsonları değerini alır, dil dişler ardından geçer:

بحث* *baḥs̱*;

مذكور* *meẕkūr*.

98. — Yukarıki mülâhazalardan anlaşıldığı üzere, Osmanlı türkçesinde kabul edilen Arap harfli alfabede (ظ ، ض ، ز ، ذ) dan ibaret dört konson

[1] Bununla beraber, şuna dikkat edilmeli ki, konsondaki tumturak bazan kalıyor: *ṭıbb*. J.D.

Bunlardan sonra inceltici ḷ varsa, bu cins konsonlara rağmen sığınık esre ve ötrüler de, kendinden sonra gelen türkçe eklerde yine inceleşir:

ظلم = *ẓulm* = *ẓul-(ü)m*: *ẓulm*, *ünüz*, *ẓul(ü)m*. *den*, *ler*,

صلح = *sulh* = *sulh*. *ü-ün*;

طلع = *ṭal'* = *ṭal'i*. *in*.

Bunların arasında türkçeleşip çukur *l'* ile söylenenler vardır ki, bu kaidenin dışındadır:

ضلع = *dıl'* = *dıl'ı*, *dıl'(ı)'lar*, vs. A.U.E.

z gibi, (ص ، س ، ث) tan ibaret uç konson *s* gibi, (ط ، ت) dan ibaret iki harf *t* gibi söylenir.

Farsça kelimelerin söylenişine dair mülâhazalar.

99. Türkçe ile farsçanın fonetik sistemleri birbirine türkçe ile arapçanınki kadar benzemezlik göstermediği için, türkçede farsça kelimelerin söylenişi ehemmiyetli mülâhazalara yol açmaz.

Bununla beraber Farsın *k,ġ* boğazlıları, türkçede daima damaklaşıktır:

کاکل** *k'āk'ül* veya کاکول *k'āk'ūl*, mogolca asıldan;
گاه** *g'āh.*

Bunun neticesi olarak, bu boğazlılardan sonra gelen *o* vokali, türkçede bazan *ö* söylenir:

گونه** *g'ōne* (*g'ūne*), Türk söylenişinde *g'öne?*

Başlama *g* (veya *ġ*) konsonu, çok kere boğuklaştırılır:

گوشه**, *k'ūşe* Türkçe de *k'öşe*;
غنچه**, *gonce* türkçede *konçe?* vs. (muk. § **93** *sonunda*, ve **82**).

BAHİS IV.

BAZI ARAPÇA KELİMELERİN İMLÂSINDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER.

100. Türkçeye giren her arapça kelimenin aslındaki imlâ ile kalması esasından, türkçe nadir olarak ayrılır.

Bu yolda müşahede edilebilen birkaç müstesna çok defa, bazı kelimelerin iştikakı unutularak öz türkçe lûgattir diye sayılmış olmalarındandır.

Ml.: قیرمیزی *kırmızı*, قرمزی yani قرمز* kırmız'a mensup (renk);

صوفرا veya صوفره , سفره* *sūfre* (muk. § 88);
ماشراپه *maşrapa*, مشربه* *mişrebe* (içmek aleti).

İşaret ettiğimiz bu müstesnalardan başka, arapça kelimelerin imlâsı bazan fer'î noktalarda değiştirilir. Aşağıda bunların başlıcalarını sayıyoruz.

101. Uzun *a* (=*ä*) suretinde söylenen *kısaltık (makṣūr) elif* ى -' yerine, çok defa ا yazılır.

Ml.: معنى* *ma'nā* yerine معنا .

102. *Nunlama* (تنوين tenvin), Kur'anın bir ibaresinde geçmedikçe (halk arapçasında olduğu gibi) yazıda kaldırılır:

قلب *ḳalb*[ün] yerine *ḳalb*.

-ٍ ile sonlanan isimler, mücerret (salt) halinde bu *tenvin* yerine ى ile yazılır.

Ml.: آتٍ *āt*[in] yerine آتى* *ātī*;

ماضٍ *māżi*[n] yerine ماضى* *māżī*.

103. Bununla beraber birçok zarf (adverbe) tabirlerinde bu tenvin, dolayısız (direct) halde, olduğu gibi kalır.

Ml.: فعلاً* *fi'l*[en];

نظراً* *naẓar*[en];

موقتةً* (bazan موقتاً) *muvaḳḳat*[en];

نسبةً* *nisbet*[en].

Böyle bazı kelimelerin imlâsında (meselâ, اولاً *evvel*[en] yerine, vokal - işaret olan -ً i ihmal ederek اولا gibi) sadece bir *elif* yazmakla iktifa edilmek neticesi olarak, öyle okuyuş hataları meydana gelmiştir ki, bunlar gitgide kullanışta doğru sayılmıştır. Bunun içindir ki *evvelden* yerine doğru sayılarak bu gün *evvelâ* deniliyor. Muk. *dāyımā* ve *ekseriyā* (s. 260), ve aşağıdaki zarflar:

مثلا *meselā*; (A.U.E.):
اصلا *asl'ā*;
قطعا *ḳaṭ'ā*;
حالا *ḥālā*;
فرضا *farażā*;
عجبا *acabā*;
مقدما *muḳaddemā*;
غالبا *ġālibā*;
واقعا *vāḳi'ā* (veya *vāḳaa*);
محضا *maḥżā*;
مطلقا *muṭl'aḳā*).

Bazan arapça imlâsında *elif* le sonlanmıyan kelimeler de *elif* le yazılır:

صورتا *sūretā*, صورةً *sūret*[en] yerine;
عادتا *'ādetā*, عادةً *'ādet*[en] yerine.

Tenvin'in dolayılı (indirect) halde yazıda kalması, hemen de müstesna bir şeydir: بحقٍ *biḥaḳḳ*[in]

Tenvin yazıda kaldığı zaman, boğazlı seslerle komşu iken bile ön vokallerden biriyle (*en*, *in*, *ün*) suretlerinde söylenir.

104. Arapça kelimelerin *teşdīt* (şeddeleme, katmerleme, redoublement) i, türkçe söylenişte, esas itibariyle kalmıştır:

Bununla beraber halk diline geçmiş حمال* *ḥammāl* yerine *ḥamal* gibi kelimelerde, ve epey miktarda yenimsenikle (néologismes) teşkil etmiye yarıyan aslı ـيٌّ *iyy*[ün], ـيّة

= ـيّت — *iyyet* ün ile türetilmiş kelimelerde *iy, iyet* suretlerinde umumiyetle teşditsiz olarak, meselâ مسئوليت* *me'ûliyyet* yerine *mes'ûliyet* gibi kullanılır (muk. 108).

105. Yazıda *hemze* [1] kelime başlarında hiçbir zaman kullanılmaz. (Bununla beraber muk. aşağıdaki ihtar.) Bu gibi hallerde araplar da bunu umumiyetle kaldırır [2]. Bu harfin söylenişi için, bak. § 79.

Sonlama *hemze*, bilhassa uzunlama bir harf (med harfi) ten sonra olduğu zaman umumiyetle kaldırılır.

Ml.: علما *'ulemā'* yerine *ülemā*;

Bir de muk. شیء *şey'* yerine شی *şey.*

Kelime içlerinde *hemze* daima yazılır.

Bununla beraber, kendinden evvel bir uzunlama (prolongation) elif bulunduğu zaman ayırtmaç (diacritique) bir *y* (ئ) kürsüsü üzerinde yazıldığı vaziyetlerde, bu, Türk söylenişinde kaldırılıp, yerine bir yarı-vokal *y* getirilir (muk. § 116, ihtar). Bu tarz riayatkâr olanlarca asla sıhhatli sayılmamakla beraber, kullanışta bu cevaz (licence) sıhhatleştirilmiştir.

Ml.: جزائر *cezāir* yerine جزایر *cezāyir.*

İHTAR. — Bazı yenimsek (novateurs) kimseler şimdi *hemze* yi *türkçe* kelimelerin başlarında (elif ا kürsüsü yerine koyarak) *e* vokalini işaret için kullanıyorlar.

أوت *evet.*

Bu yazılış, kelimenin okunuşta اوت *ot* kelimesiyle iltibasını ortadan kaldırır. Türkçede (ön sınıftan) *ö, ü* vokallerini kaydetmek için de ayni işaret yazıda kullanılır; o zaman hemze *y* (ئ)kürsüsü üzerinde olarak, ardınca *v* و gelir.

ئولمك *öl-mek*; ئوچ *öc.*

Böylece art sınıftan olan *o, u* vokalleriyle muhtemel bir iltibasın önüne geçilmiş olur.

Bu imlâ sistemiude nida kelimesi *e!*, ئ suretinde yazılır.

Evvelki bir vokalle koşa (hiatus) teşkil eden (ön veya art sınıftan) bir vokal olduğu zaman da bazan ayni yazılış kullanılır:

صوئوق *souk*, صوغوق *soğuk* yerine;
نوئل *Noël.*

Bir de muk. § 250 ve 1135.

[1] nin ء şekli. A.U.E.
[2] Kürsüsü olan *elif* ا i bırakırlar. A.U.E.

ÜÇÜNCÜ KISIM.

HECE.

I. TÜRK HECESİNİN [1] YAPISI.

106. Türk hecesine örnek olarak, kökler veya daha iyisi tek heceli tabanlar (bases) (§ 569) alınabilir. Heceler; ya yalnız bir vokalden (ki böylelerindeki vokalden evel Arap imlâsında ا elif denilen söylenişte belirsiz bir hemze konsonu var. A.U.E.) ya bir konson (iki olamaz) ile bir vokalden; ya bir konson ile bir vokal ve bir konsondan; veya bir konson, bir vokal ve iki konsondan (ki böylesi, nadir olup o zaman da birincisi ya bir kaypak «liquide» veya bir ıslıklı «sifflant» konson olur) teşkil edilir.

Vokalleri *v*, konsonları *k* ile ifade ederek aşağıdaki taslakları elde etmiş oluruz:

V	. . . .	(او)	*o* ;
KV	. . . .	(بو)	*ba* ;
VK	. . . .	(اوپ)	*öp* ;
K^1VK^2	. . . .	(قال)	*kal* ;
VK^1K^2	. . . .	(اوست)	*üst* ;
$K^1VK^2K^3$	. . . .	(صارپ)	*sarp*.

Türkçede bir hecenin varlığı için biricik zarurî unsur olan vokali ayrı bir V ile yazarak $K^1VK^2K^3$ şeklini verirsek, bütün ötekilerini en tam olarak hulâsa etmiş oluruz [2].

Öz türkçe bir kökte birbiri ardınca iki konsondan ziyade ses kümesi olamaz.

107. Yukarıki mütalealardan çıkan neticeye göre türkçe bir kelime, hiçbir zaman iki konson ile başlıyamaz. Bunda müstesna olarak yalnız şu kelime zikredilebilir:

---

[1] Hece kelimesini yaygın manasiyle almıyoruz. İlimce gayri sahih olmakla beraber, bunun Türk vezinlerinde amelî bir tatbik yeri vardır. Bu sebepledir ki, bu tabiri alakoyduk. Hecenin daha tam bir tarifi A. MEILLET nin *Introduction à l'étude comparée des langues indo-européennes* adlı eserinin 98 ve aşağısı sahifelerinde bulunur. J.D.

[2] Bizce bütün bunlar şöyle hulâsa edilse daha iyidir:

V veya KV	. . . .	(بو ، آ): *'a*; *bu*:		açık	hece.
K^1VK^2	. . . . .	(اوچ، قار): *üç*, *kar*:	tek	kapalı	hece.
$K^1VK^2K^3$	. . . . .	(آلپ، قارت): *alp*, *kart*:	çift	kapalı	hece.

A.U.E

براق *braḳ-maḳ* [1].

Bunun neticesi olarak, şayet yazıda iki konson ile başlıyan bir kelmeye raslanırsa, okunuşta birinci konsondan sonra bir vokal getirilmesi icap eder:

Ml.: صقال *saḳal.*

Türkçenin en çok kelime aldığı arapça ve farsçaya da bu kaide tatbik edildiği için, bunun daha çok ehemmiyeti vardır.

108. Esas itibariyle, türkçede ikizlenik (géminé) konsonlar (bakınız § **104** ve 191) hiç yoktur. bu kaidenin müstesnaları pek nadirdir.

الّى *elli;*
آنّه *anne;*
ياصى *yassı;*
ايصى *ıssı.* (eskimiştir; muk. azerce: ايسق *ıstı.* [2]

Bununla beraber, ihtimal ki ifedekâr tekellümün bir tarzı olarak, tek tük denilebilecek bir surette bazı konsonların ikizletilme (تشديد gemination) si yolunda bir temayül de kayde değer:

---

[1] Türkçede bu gibi bir halde bir vokalin lüzumu o kadar kuvvetle duyulur ki, bazan bu kelimeyi iki konson arasına bir *ı* getirerek بیراق *bırakmak* suretinde yazarlar (bakınız § 112). Zaten eskiden *atmak* manasiyle براق‌مورندق *b, r* konsonları arasında bir vokal vardı. (Bakınız MENİNSKİ, S. 435: *bırakmak*; VIGUİER, S. 304 («*buragıb*» *bouragheb*). (Muk.: altayca: *pırka-mak* «atmak»).

[2] Bizce bu hâdise daha şumullü görünmektedir.

Lehçemizde teşdit (ikizleme) iki türlüdür: 1. yalnız söylenişe ait, 2. söylenişe ve manaya ait.

1. Söylenişe (lâfza) ait teşdit, dolayısiyle (arızı) dır ki, aslı maddeye katılan bir ekin baş konsonu, o maddenin sonunda yine kendi cinsinden birine raslandığı zaman olur. (Müellifin bahsettiği ve nadirdir dediği işte bu türlüsüdür ve nadir de değildir):

alt.ta, gül.ler, kes.se bel.li ve saire, ki, bu teşditler, eklerin getirdiği yeni mana hariç, kelimiye başka bir mana katmaz.

2. Manaya ait teşdit, doğrudan doğruya ve (iltizamî) olup, kelimeye mubaleğa manası verir:

Bu da iki türlüdür:

a. Hangisi olursa olsun, aynı konsonu mubalâğa kastiyle bir daha tekrar etmekle olur. *kur.ru, küç.çük, af.facık, am.man, yaz, zık, güz.zel, kıs.sır, aş. şağ(ı) yaş.şa.*

evet yerine *evvet*;

küçük yerine *küççük*, karaman lehçesinde,

anne kelimesi de bu sıraya girse gerektir. (*ana*'dan; *anṇa* > *anne*? A. U.

Şark lehçeleri de bazı sayı isimleri ortasındaki konsonu (takvimin vazıhlığı için ifadekâr bir unsur diye?) ikizletirler :

ikki veya *ekki* «iki»; *yetti* «yedi»; *dokkuz* «dokuz»,

Belki bu hadise, osmanlı türkçesindeki *elli* şekline bir izah olabilir.

— Birden *eş.şek* deme, biçare henüz müsvedde ;

Ne getişkinleri var, dursun o sağlam şedde.

(- M. Akif - Sefahat Asım. 51).

Bu teşdit ekseriyetle ikinci hecenin başındaki konsonların tekrariyle oldudu gibi, üçüncü hece başındaki konsonun tekrariyle de olur ki, bu türlüsü nisbeten azdızdır.

— Vay *babas.sının* ... (M. Akif, Safahat).

b) Açık veya kapalı ilk hecedeki vokalin bir daha tekrarı, onun uzatılması (ـٓ) ile olur.

Ca.a (= *ā*) *nım*, *ku.u* (= *ū*)*zum*, *e.e* (= *ē*) *nfes*, *pi.i* (= *ī*) *s*, *ba.a* (= *ā*) *şüstüne*, vs.

Türkçenin sekiz kısa vokali de mubalâğanın derecesine göre bir, bir daha imale suretiyle teşedit edilip, mubalâğa manası kastedilir.

(Bu itibarla türkçenin sekiz kısa vokalinden maada, sükûnlu *ğ* den evvelki kısa vokallerle, *ğ* nin söylenişinden doğan yine sekiz nevi uzun vokal, ve ayrıca mubalâğa manası verilmek kastiyle kısa vokallerin tetkrarlanmasından husule gelen sekiz uzun vokal vardır ki, bunlar Arap ve Farsın türkçemizde yalnız (*ā*, *ū*, *ī*) den ibaret üç uzun vokaline nisbetle çok zengindir. Türkçede Arap Fars kelimelerinin uzun vokallerini ayırdetmeğe ihtiyaç görülmemesi, türkçenin şivesine mugayyir olduğu, çünkü türkçede böyle uzun vokaller bulunmadığı iddiasına dayanırsa bu, türkçenin bu yoldaki fonetik zenginliğinden tegalül olur. Bu günkü gibi imlâmızda yalnız *ğ* ile yapılan uzun vokaller yazıldığı halde ne bunlar, ne de şivemizi bozmak bahasına işaretlenmiyen yabancı uzun vokaller gösterilmemektedir. Türkçenin halihazır fonetiği iyice tetkik edilince, esasen şimdiki imlâ tarzının gerek harf eksikleri, gerek tarz bozukluğu yüzünden kifayetli olmaktan ne kadar uzuk olduğu anlaşılır.)

Eski lehçelere gelince, gerek arızî, gerek kastî teşdit bunlarda da görülür. Aynı veya mahreçleri yakın olan meselâ (*t*, *d* - *s*, *z* - *s*, *ş* - *l* - *k*) gibi konsonların Arp imlâ tarzındaki şedde (ّ) işaretiyle gösterilenleri Divanı Lûgatit Türk'te bir haylidir. Hattâ Divan'dan sonraki türk lehçelerinde de türkçe sözlerin bu türlü olanlarında tek konson üzerine teşdit işareti konulduğu görünür :

Er kis.(s)i (= kişisi kadını D. L. T. c. 1. s. 203 ; c. 3. s. 170) *birle tok tok boldı* (D. L. T. c. 1. s. 279) = koca karısiyle çarpışıcı oldu.

Ot. (*t*) *uz ıçip kıkralım* (c. 1. s, 127) = ücer (üçer) içik haykıralım.
At ad'akı takır takır it.(t)i (c. 1. s. 302).

109. **Yukarıki kaideler, kelimeye bir ek katılmasiyle sakatlanmış bulunabilir :**

Ml. : چارپمق *ça (rp-m) ak,* **(üç konson kümesi) ;**

اللمك *e (l-l) e - mek* (ikizlenik konsonlar).

110. Diğer taraftan, bu kaideler ne sesleme isimlere, ne de yabancıdan alınmış kelimelere ait değildir.

Ml. : قرال *ḳral'* (Islavcadan); [1]

پراسه *prasa* (Yunancadan).

Bu kelimeler [2] iki konsonla başlıyor.

[1] Bu kelime, böyle değil. *ḳıral'* söylenişlidir. A.U.E.

[2] Bizce bu kelimelerden yalnız ikincisi. A.U E.

Yavl'aḳ tıl' l'ıg bigden kerü yal'ınğus tal' yig. (c. 3, s. 97) = kötü dilli kocadan ise, (kadının) mücerret, dul (kalması) daha iyi.

Fakat bu gibileri, dolayısiyle ve arızî teşditlerdir. Halbuki Kâşgârlı (c. 1. s. 127) de: *Is.sız* (gaddar, çok kötü ve utanmaz kişi), kelimesi münasebetiyle (teşdit mübalâğa içindir) dediği gibi ; *ar rığ neng* (çok temiz, cidden nazif şey), dedikten sonra, (teşdit, mubalâğa içindir) izahını tekrar veriyor.

Arap yazısının kifayetsizliği yüzünden, bugünkü lehçemizdeki vokallerde olduğu gibi, met suretiyle teşdidin bu eski lehçelerde de var olup olmadığı anlaşılmakta ise de, biz bunun da var olmak ihtimalini kuvvetli buluyoruz. Lehçemizde yaşıyan arızî teşditler ise, ister işaretli, ister işaretsiz ve tek harfle yazılı olsun, gerek Arap harfli, gerek daha evelki uygur ve orhon yazılı imlâlarda yer yer görülmektedir.

Mu'in,ü-l- mürîd'ten :

t : — *Köngül Ḥaḳ ḳa büt(t)üng su'âlim sanğa* (s. 4) ;

— *Yoḳ irdük yarat(t)ı yene yoḳ ḳıl'ur.* (s. 8) ;

— *Mu'ayyen bahā sat'(t)ım al'dım yeter* (s. 31).

Paul Pelliot'nun Uygurca (Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesi - Hüseyin Namık Orkun) dan :

t : No III. satır 19; XII. s. 6; XLI. s. 8. *ay(ı)t(t)ı* [= LXVI. s. 4. *ayıtdı*] ; XXX. s. 5. *yarat(t)ı* ; LI. s. 11 X*alıt(t)ı* ; LI. s. II; LXVII. s. 6 *il(i)t(t)i* ;

l : VI. s. 6 *il(l)ig* ; XXIII. s. 3 *ḳul(l)ug* ;

g: IX. s. 10; XXVII. s. 3 *y(a)rl(ı)(g)ḳadı* [= XV. s. 11 *y(a)rlıg-gadı* ; XIX, s. 3 *yarlıg-ḳamadı*] ; XIV. s. 1 *yula(g)ḳa.*

THOMSEN'in *Inscriptions de l'Orkhon* = Orhon yazıtları, adlı eserinden :

II E 5 te, teşditli *l* :

[illegible]

yoğçı siğ(ı)tçı öngre kün toğs(ı)ḳda bükli çöl(l)iğ il = matemci, nevhacı(lardan) önce gün doğusunda(ki) ormanlı çöllü balk...

II. YABANCI KELİMELERİN SÖYLENİŞİNDE SIĞINIK [1] ve takma vokaller.

111. Türkçeye, yabancı dillerden, bu gösterilen esaslara uymaz konson kümelerini havi kelimeler alındığı zaman, daha yukarıda (§ 106) bildirilen örneklere uydurulmak üzere küme arasına daima yüksek vokaller sınıfından (§ 37) biri sığıştırılır.

Bunlar iki halde kullanılır:

1° Yabancı kelime, iki konson ile başladığı zaman. Bunda tutulacak yollar değişiktir:

a. Baştaki konson kümesinin evveline, takma (prothétiqe) bir vokal katılarak başlama konson kümesinden bir başka iç küme yapılır:

Ml.: ایسویچره *i)sviçre,* İtalyanca (Sv)izerra dan;
استاوروز *i)stavroz,* Yunanca (σ)αυρός (haç) dan;
استیم *i)stim,* İngilizce (st)eam (buhar) dan;
استوفا *i)stofa,* İtalyanca (st)ufato (etüvden geçirilmiş «kumaş») dan.

112. — *b.* Baştaki konson kümesi, iki konson arasına bir vokal getirilerek bölünür.

Ml.: فرنك *freng* yerine, *fireng,* «Avrupalı, Franc» manasına;
(فیرر) فرر *frer* yerine, *firer* (frère, fransızca kardeş manasında olup, Frères des Ecoles chrétiennes = Hıristiyan mekteplerinde öğretmenlik eden rāhip kardeş)[2].

(st) ile başlıyan hemen bütün yabancı kelimelerde de böyledir [3].

---

[1] Kütahyalı Abdürrahman Fevzi Efendi, eserinde bu sığınık (intercalaire) vokaller için (müctelib «hariçten getirilmiş» harfler tabirini kullanır. A.U.E

[2] Halk dilinde böyleleri arasına daima sığınık bir vokal girer: p(o)rogram, g(ı)ramer, p(i)lātin, k(ı)ravat, p(i)lân, vs. A.U.E.

[3] (*sp, sf, sl,* vs.) gibi diğer kümelerde de böyledir. Şu halde bütün emsali gibi, kaide üzere meselâ (ıspor) diyecek yerde (sipor ?) demek Türk teevidi dışına çıkmak olur; aksi halde meselâ italyanca yayvan sepet, *ısporta* manasındaki *sporta,* ve fransızcada durak manasındaki *station* ve saireyi «*şiporta, sitasyon*» gibi hep kaide tersine söylmek için de cevaz vermek, veya bir takım kaide dışında istisnalar yaratmak cihetine gidilmiş olur. A.U.E.

I E 6 da:

[illegible]

türk bad(a)n il(l)(e)däk = türk camiası(nı) ülkeledik.

I E 10 da teşditli *k*:

[illegible]

is(i)g küç(i)g birtük(k) (i)rü s(a)k(ı)nm(a)tı = işi(ni) gücü (nü) bıraktıktan sonra sakınmadı.

I S 12 de. teşditli *t*:

[illegible]

t(a)bg(a)ç k(a)ğ(a)n(ı)nğ içr(e)ki b(e)d(i)zçig tı(t)ı = Çin hakanı(nı)n içerdeki (saraydaki, has) nakkaşı(nı) gönderdi. vs. A.U.E.

113. *c.* İkinci tarzın bir başka çeşidi vardır ki, sığınık vokalı bizzat kelimesinden alarak, onu alelâde bir *aktarma* [1] (kalp, métathèse) yapmak suretiyle, baştaki konson kümesi arasına sığıştırmak ve böylece kümeyi bölmekten ibarettir.

Ml. : بروسه *Brusa* ? veya *Barsa*, eski «Pruse» şehri;

پرلانته *pırl'anta* italyanca: «brillànte» den «parlak»;

پرنال *pırnal'* veya پرنار *pırnar* πρινάρι, πρίνος dan: «çalı meşe».

114. 2° Birincisi bir kaypak veya bir ıslıklı olmıyan iki konsonla nihayetlenmiş tek heceli bir yabancı kelimede, bu iki konson arasına yüksek bir vokal sıkıştırılır. Bu hadise (ekseriya bu şekilde olan) arapça kelimelerde çok vakidir.

Ml. : امر* *em* (*i*) *r*, *emr* yerine;

عقل* *aḳ* (*ı*) *l'* ;
عمر* *öm* (*ü*) *r* ;
قهر* *kah* (*ı*) *r* ;
وقت* *vaḳ* (*ı*) *t* ;
سطار* *sat* (*ı*) *r* .

Farsça kelimelerde de böyledir:

شهر** *şeh* (*i*) *r* ;
مهر** *müh* (*ü*) *r* .

Muk. başka misalleri: *cisir «*köprü*» (Tam. Ar., s. 29); **sepit gün* «سبط = cumartesi» (Viguier, s. 433); *'ilim* (eski yazmalar: علم*); ***zehir*; bulgarcaya geçen şu kelimeleri muk: азпъ: عزل* рехнъ; رهن*.

Sığınık vokalin ne mahiyette olacağı, ikinci sınıftan lâhikaların vokaline nazım olan kaidelerle tayin edilir (bak § 159). Bununla beraber bu, dudaklı *v* konsonundan sonra geldiği zaman, *ü* veya *u* ya *gibileşme* (تمثل assimilation) yoliyle dudaklaşabilir.

قوم* *kȧv* (*ü* ?) *m* (muk. 1426 yılı yazmaları: قوموق) [2];

حوض* *ḥav* (*u*) *z*.

Osmanlı türkçesinin en eski metinlerinde bitaraf (düz) vokallerden sonra bile yuvarlak sınıfından sığınık vokaller bulunuyor:

---

[1] Aktarma, Türkiye lehçesinde bilhassa öz türkçe kelimelerde umumiyetle biraz nadir olarak vakidir. Birkaç misal:

çömlek - *çölmek*; *gömlek* - *gölmek*; *çemrenmek* - چرمنمك (Bibliothèque Nationale, yazmalar, 394, yaprak 60).

Aktarmalı iki sesten birisi hemen de daima bir kaypak olur. Başka misaller: *torba* × *tobra*; *çorba* × *çobra*; *domrucaḳ* × *domurcaḳ*; *ḳırba* × *ḳıbra* قبرا (*Gülliver*, türkçe, s. 85); *oğrıl'ayın* × *oğurl'ayın*; *burgul'* × *bul'gur*; *derviş* × *devriş*; *derven*(*d*) × *devrend*. Bu hadise Anadolu tâli lehçelerinde ve azerce de daha sıktır: (*doğrusu*) yerine *dorgusu*; (*ḳuyruḳ*) yerine *ḳuryuḳ*; (*öğren-mek*) yerine *örg'en-mek* (Nevaï, muk. اورکانك); (Hüseyin Rahmi, Metres, s. 22, 14 ve 23); *ayrı* × *aryi* (bak. s. 914, not 2, bu gramerde). Muk. Akhundof (bu misallerden bir kaçı daha evelce M. Bouvat tarafından işaret edilmiştir); *arvad* (muk. s. 795. bu gramerin notu); *ileri* yerine ایرلو *irelü*; *yapraḳ* yerine یارپاق *yarpaḳ*; *topraḳ* yerine تورپاغ *torpaḫ*; *köprü* yerine کورپی *körpü*; *partal'* yerine پالتار *pal'tar* (J. As. 1912, xx, 516).

Diğer suretlerde (kaypaksız) aktarmalar nadirdir: *mizāc* yerine halk dilinde *micaz* (Gıadyrgy, *sub abitudine*, muk. Гео.); *sarımsaḳ* × *sarmusaḳ*; muk. Azerce: *tutsaḳ* yerine دوستاق *dustaḳ*; *tütsü* yerine توستو *tüstü*, bak. Altaycada aktarmalar hakkında, *Gr. alt* 17. J.D.

[2] Bununla beraber bu kelime lehçemizde: *ḳav*(*i*)*m* dir. A.U.E.

شهر* *şeh (ü) r* ;
میل* *mey (ü) l* (Vambéry, Alt Osm., s. 38).

İHTAR. 1. — Sükûnlu konsonlar kümesindeki ikinci harf, öz türkçedekilerde olduğu üzere [1], birincisi olan ıslıklılarla beraber bulunanlardan değilse bile, ikisi arasına yine bir vokal katılabilir.

Ml. : اسم* *is (i) m* ;
رسم* *res (i) m* ;
قسم* *kıs (ı) m* ;
مصر* *Mıs (ı) r*.

İHTAR 2. — Bütün bu kelimelerde bölünen iki hece, vurgu dediğimiz savtî şedde (accent tonique)nin kuvveti bakımından hemen aynıdır. Bununla beraber *vakit, satır* kelimelerinde vurgu, açıktan açığa ikinci hece üzerindedir.

İHTAR 3. — Bazı dafa sığınık vokal, birinci konsonun bir nevi *y)eleşme* (mouillure) si halinde, tasarlanık gibi var yok bir haldedir.

Ml. : حزم* *ḥaz'm.*

---

[2] Gerek öz türkçe kelimelerdeki iki sükûnlu konson kümeleri hakkında, ve gerek bunlardaki ilk harflerin ya (ر ، ز ، ل ، ن ،م) gibi kaypaklardan, veya (س ، ش) gibi ıslıklılardan ibaret olması lâzımgeldiği hakkında bu eserde şimdiye kadar ve daha sonraları bir malûmat verilmemiş olduğu için, onları burada gösteriyoruz:

r	s	*a(rs)lan, sa(rs)tı, te(rs), tı(rs), ḳa(rs), ö(rs);*
	ş	*a(rş);*
	ç	*sü(rç)müş, bo(rç), ḫa(rç);*
	t	*ḳa(rt), ḳu(rt), a(rt)maz, süpü(rt)müş;*
	p	*ça(rp)tı, çı(rp)mış;*
	ḳ	*ḳo(rḳ)sa, ḫa(rḳ), ḳı(rḳ), sa(rḳ)sın;*
	k	*tü(rk), kü(rk), ü(rk)mez.*
l	ç	*ö(lç)tü;*
	t	*a(lt), ḳısa(lt)mış, küçü(lt)mez;*
	p	*a(lp), ḳu(lp);*
	ḳ	*ḳa(lḳ)sın;*
	k	*ı(lk), si(lk)memiş.*
n	ç	*sevi(nç), ge(nç), d(inç), usa(nç), ta(nç), iğre(nç);*
	t	*a(nt), çe(nt)miş, yo(nt)maz;*
	p	*cu(np=mp);*
	ḳ	*zo(nḳ)ladı;*
	k	*kü(nk).*
s	t	*ü(st), pi(st);*
ş	t	*hi(şt), ho(şt);*
	k	*kö(şk); vs.*

İşte ekseriya öz türkçe kümelerin bu gösterdiğimiz vaziyetlerinde olmıyan veya mahreççe yakınları bulunmıyan ve bilhassa ilk konson itibariyle bu saydıklarımızın dışında kalan yabancı kelimelerdeki kümeleredir ki müellifin bahsettiği (اوزو ، امرء) cinsinden sığınık vokaller katıştırılır. A.U.E.

115. Eğer kelime, vokalle başlıyan sonuçluk (désinentiel) bir lâhika alırsa, söylediğimiz sığınık vokaller, kararsız (instable) vokallerdeki muameleye tâbi olurlar (bakınız : § 207).

Arapça kelimelerdeki böyle sığınık vokalleri çifte yay (parenthèse) içine alacağız. Bu gibi vokallere gizli (*furtif*) vokal denilebilir.

Şuna da dikkat etmeli ki söylenişte kelimeye sığınık bir vokal katılmasının imlâya tesiri pek azdır.

Misal : جويز *ceviz*, جوز* *cevz* yerine. (Esasen arapçasına göre sığınık olan bu vokal türkçede yerlileşmiştir. Meselâ, muzafünileyhte *ceviz-iñ* denilir).

III. KOŞA [1] (Hiatus).

116. Türkiye lehçesi, esas itibariyle, kelimelerin içinde koşa (iki vokalin ardarda gelmesi) yı kabul etmez. [2]

Bu sebepledir ki, bir kelimenin sonlama vokali ile buna katılan bir ekteki başlama vokalin çatışmasından kaçınmak için, sığınık konsonlar kullanır (Bak. § 183).

Bununla beraber, bazı münferit hallerde, iki vokal arasındaki bir boğazlının düşmesiyle, kelimeler içinde koşalar hâsıl olabilir :

Ml. : صوغوق *s(oa)ḳ*, (*soğuḳ* yerine) (Muk. § 105, *sonunda*) ;
طاوق *t(au)k*.

Böyle bir halde *i, u* vokalleri, (*tavuḳ*) ta olduğu gibi bir nevi *w*, ve ayrıca *y* yarıvokali teşkil ederek, bunlar bir vokalden diğerine geçişi kolaylaştırırlar.

Bu, bilhassa *i* vokalinde duyulur :

Ml. : خستەيدم *ḥastagıdım*, خستە ايدم *ḥasta idim* yerine ;
مسايل *mesāyil*, مسائل *mesā'il* yerine «Arap yazısında hemzenin varlığına rağmen». (muk. yine § 1024 ve 1035, tenbih).

Biz, bütün bu eserde raslanacak olan böyle gizli yarı-vokalleri transkripsiyonda umumiyetle işaret etmek cihetini bırakarak, bunlar için buradaki bu mütaleamızı kâfi görüyoruz. Yalnız kendilerinden sonra veya evvel bir vokal gelen *i* yi ve *u* yu, o vokallerden ayırarak söylemiye lüzum olmadığını hatırda tutmak icap eder.

IV. VOKALLERDE UZUNLUK, KISALIK (Quantité).

117. Türk dili, lisanın öz malı olan kelimelerde uzun, kısa vokaller farkı nedir, tanımaz [3]. Arapça ve farsçadan alınma kelimelerde (ki bun-

---

[1] Koşa tabirini, türkçenin (koşmak : eş, çift etmek) kökünden ve çift manasında (koş, koşa) daki kullanışından alıyoruz : D. L. T, II, 299 *ḳoş ḳılıc ḳınḳa sığmas* = çift kılıç kına sığmaz.. Kitabı Dede Ḳorḳud (s. 8. st, 6) قوشه بادم صغمین طار اغزلم da *ḳoşa badem sığmayan ṭar ağızlım* A.U.E.

[2] Bununla beraber şimdiki imlâmızda bilhassa yabancı kelimelerde buna cevaz veriyoruz : *mutal(ea), tab(ii), ş(eā)met, Rom(eo), t(eo)loj, m(uā)vin ; r(iā)yet, Pomp(ei), m(uī)n*, vs. A.U.E.

[3] Bununla beraber lehçemizde sükûnlu *ğ* nin kendinden evvelki sekiz kısa vokalle ilk hecelerde (bağ, sığ, doğ, vs.) ; ve son hecelerde (*uşağ* «ı») çağ«ı»r ; *aşağ* «a» söyle, vs.) suretlerinde teşkil ettiği uzun vokaller olduğu gibi, mubaleğa manasiyle konsonları tekrar ettikten başka, vokallerini de *cā.nım, kū.zum, bāş üstüne*, vs. gibi tekrar ederiz ki, bu vokal tekrarı, yine uzun vokaller meydana getirir. (Bak. § 108) ait verdiğimiz notlara). A.U.E

larda, bilhassa uzun *ā* da) ise böyle olmayıp, uzunluk hissettirilir. Bunun için transkripsiyonumuzda uzun vokaller, türkçenin kısalarından olup bunlara muadil, ـَـِـُ ile işaret edilen arapça ve farsça kısalarından ayırt edilerek, eserimizde ekseriya (*a, u, i*) kısa şekilleri üzerinde bir çizinti ile (*ā, ū, ī*) suretlerinde gösterilecektir.

مكالمه* *mūk'āleme.*

Kur'ânın lâhin ile okunuşunda bu uzun vokaller daha ziyade hissettirilir. Bilâkis hıristiyanlar böyle vokalleri kısaları gibi söylerler.

118. Bir taraftan türkçe, diğer taraftan arapça ve farsça arasındaki bu esaslı farka [1] rağmen, Türk vezni, uzunluk kısalık üzerine kurulu olan Arap - Fras veznini meşkedinmiştir.

Bununla beraber bu taklit, bazı türkçe vokallerin kimini uzun kimini kısa sayacak kadar ileri vardırılmamış, kapalı heceler, yani kelime sonunda bir vokalden sonra bir veya iki konsonlu olan heceler uzun hece sayılmakla iktifa edilmiştir.

Buna mukabil halk şiiri, hecelerin sayısı ve *vurgu* [2] üzerine kurulmuş (heceleri parmakla saymak esasına göre *parmak usuli* dedikleri) bir sayı vezni kullanır ki, dilin dehasına yegâne uygun gelen vezin de budur.

V. DARALTI (ادغام contraction).

119. Türkiye türkçesinde, şimdiki diğer türk lehçelerinin ekserisinde olduğundan çok daha nadir olarak daraltıya tesadüf edilir. Bununla beraber ayrı ayrı vokallerin veya konsonların veya hep birden birçok seslerin düşümüne ve karıntı (crase) ya dair birtakım misaller bulunmaktadır.

A. VOKAL DÜŞÜMÜ (syncope).

120. Daha ileride (§ 181 ve aşağısı) gösterilen şartlar içinde, eklerdeki kararsız vokallerin muntazam bir surette düşmesinden başka olarak, kelime içlerinde vokaller düşümü, umumiyetle *son hece*dekilerde ve yalnız *vurgusuz* ve *yüksek* olanlarında görülür.

Ml. : هپسی *hepsi, hepi-si* yerine ;
اويقو *uyḳu, uyu-ḳa* yerine ;
دركَ *de·n·ek, der-in-ek* yerine .

Başka misaller : *ḳoḳ-maḳ ve ḳork-maḳ* mastarları eski Osmanlı türkçesinde *ḳoḳa-maḳ* ve *ḳoruḳ-maḳ* suretlerinde söylenirdi; muk. *ḳazı-maḳ* ve *ḳaz-maḳ*.

121. Bahis mevzuu olan, daima münferit hallerdir. Bununla beraber ikinci hece bir vokalden sonra gelen bir kaypak konsonla nihayetlendiği zaman (böyle bir hadisenin menşei ne isterse olsun), bu temayül daha sık olarak görünür. Bu hâdise ise, baş harfi

---

[1] Yukarıki mütalealarımıza göre bizce esaslı fark, türkçede uzun vokallerin Arap, Fars dillerindekilerinden daha zengin ve daha çeşitli olmasındadır. A.U.E

[2] Türk vezninde ingiliz ve alman vezinlerinde olduğu gibi, hecenin vurgulu vurgusuz olduğuna bakılmaz. Sonra müellifin *parmak* usuli dediği, parmak hesabı «benāni» vezindir ki, bizim milli vezin dediğimizdir. Esasen her çeşit vezin hemen de heceler üzerine kurulu olduğu için, veznimize tahsis ile «hece vezni» demek doğru olmaz. Bu, fransızca, ispanyolca, vs. de olduğu gibi, bir sayı veznidir. A.U.E.

vokal olan bir ekin bir kaypakla sonlanan iki heceli bir kelimeye katılmasından ileri gelebilir.

Ml.: یاڭلمق *yañıl'-maķ* tan یاڭيلش *yañıl'-ış* yerine, یاڭلش *yanl'-ış* ;
آيرمق *ayır-maķ* tan آيرى *ayır-ı* yerine, آيرى *ayr-ı* ;
قيورمق *ķıvır-maķ* tan قيوراق *ķıvır-aķ* yerine, قيوراق *ķıvr-aķ*

(Muk. *ķıvır-maķ, ķıvrım, ķıvrıntı*); [1]

دورمك *devir-mek* ten دوريك *devir-ik* yerine, دوريك *devr-ik* ;
چورمك *çevir-mek* ten چورنتى *çevir-inti* yerine, چورنتى *çevr-inti* ;
سوپورمك *süpür-mek* ten سوپوردى *süpür-üntü* yerine, سوپردى *süpr-üntü*.

sıçra-maķ fiili eskiden *sıçıra-maķ* suretinde söylenirdi (Tamb. Ar., s. 16 *ve eserde serpişik olarak*).

Seslerin [2] böyle ardarda gelişi, (yüksek) bir vokalle sonlanan iki heceli bir kelimeye kaypak bir konsonla başlıyan bir ekin katılmasından ileri gelmiş olabilir.

درى *diri* den, درىلك *diri-lik* yerine درلك *dirlik*;
قراكو «eskidir» *ķarañu* dan قراكولق *ķarañu-luķ* yerine قراڭلق *ķarañ-lıķ* (düşüm, üçüncü hecede).

Muk. *ķoķu-l'a-maķ* < *ķoķl'a-maķ* ve *sepile-mek* > *sep-le-mek*. [3]

Yukarıda geçen bütün misallerde bahsin mevzuu bir türeme eki oluyor. Fakat ayni hâdise bir *sonuç* (désinence) ekiyle de vaki olabilir; bu hal, bazı isimlerin insırafl arında görülür ki, bu sebepten bunlara kararsız vokalli isimler (Bakınız § 207) adını vereceğiz.

İHTAR. — Türkiye lehçesinde birinci hecenin vokali yazıda esas itibariyle sabit bir unsurdur. Bunun hilâfına olarak, diğer türk lehçelerinin ekserisinde kelimenin ilk hece vokalinin hazfi çok vakidir:

كيشى *kişi* yerine كشى *kşi*.

122. Alçak vokaller olan (*a*, *e*) nin düşümü nadirdir:

اوراده *ora-da* yerine, (اورده *orda*);
نره‌ده *nere-de* yerine, (نرده *nerde*), muk. *değnek*, eski osmanlıcadaki *deg'enek* yerine, (Vambéry, eski osmanlıca, s. 40, I. 3; Bianchi. muk. sırpça: degenek).

İHTAR. — Üçüncü hecede vokalin düşümü müstesna bir hadisedir.

Ml. يوقاريده *yuķarı-da* yerine, يوقارده *yuķarda*;
ايچريده *içeri-de* yerine, ايچرده *içerde*;
ديشاريده *dışarı-da* yerine, ديشارده *dışarda*;
يومورطالامق *yumurta-l'a-maķ* yerine يومورطلامق *yumurtl'a-mķ*.

muk. yukarıdaki *ķaran-l'ıķ*.

---

[1] Müellif, bundan sonra *çıngır* (madenî gürültüleri taklit eden sesleme isim) diye gösterdiği kelimeden gelmiş saydığı *çıngr-aķ* misalini de veriyor ise de bu, *çıngır-aķ* söylenişli olduğundan, arkadaş olarak öteki misallerin yanına yakışmıyor. A.U.E

[2] *rl, ñl, gr, vr, pr* vs. gibi olanlarının. A.U.E.

[3] ve *besi-le-mek* > *bes-le-mek*; *sızı-l'a-maķ* > *sız-l'a-maķ*, vs. gibi. A.U.E.

B. KONSON DÜŞÜMÜ.

123. Bu yolda işaret edilebilecek hadiselerin çoğu Türkiye lehçesi gramerine ait olmayıp, daha ziyade muhtelif Türk lehçelerinin mukayesesinde görülür.

Ml.: Türkiye lehçesinde چکرکه *çekirge*, şark türkçesinde *çekür(t)kä* yerine;
اوتورمق *otur-mak*, *o(t')tur-mak* yerine;
اوتوز *otuz*, *o(t')tuz* [1] yerine;
کتیرمك *g'etir-mek* *g'el-tir-mek* yerine.

124. Bununla beraber, (صوکره ، صوکرا *soñra* > *sora*) [2] gibi birkaç münferit misalden başka, Osmanlı türkçesinin bilhassa çok heceli kelime sonlarındaki eklerde, boğazlıları düşürmeğe doğru gösterdiği umumî temayül de kayde değer.

Ml.
یایا *yaya*, *yayık* yerine;
چری *çeri*, (یکیچری, *yeni-çeri*), *çerik* yerine;
قیصه *kısa*, *kıska* yerine;
یاپراق *yıprak*, *yapurğak* yerine;
قاییرمق *kayır-mak*, *kayğar-mak* yerine;
طیشاری *dışarı*, *dışkarı* yerine (muk. § 382);
ایچری *içeri*, *içkeri* yerine;
قیشلا *kışl'a*, *kış-l'ak* yerine;
یایلا ، یایلاق *yayla(k)*, *yay-lak* yerine (şark türkçesinde *yay*: «*yaz*»);
طوزله ، طوزلاق *tuz-l'a(k)*, *tuz-l'ak* yerine;
قازان *kazan*, *kazğan* yerine.

Birçok türkçe ekler, Türkiye lehçesinde böylece boğazlılarını kaybetmişlerdir. (Bakınız § 733 ihtar 2; 868 [s. 576], 918, 1343, 1384, 1412.).

İHTAR. — Sonra bugünkü dilde buna benzer bir hadise zikredilebilir. Bu da sonu bir boğazlı ile nihayetlenen isimlere küçükleme eki -*cık*(-*cık*-), (bak. § 510) ve -*rek* (-*rak*), (bak. 518) katılacağı, veya son harfi boğazlı olan bu isimlerden -[e]l (§ 842, ihtar) suretindeki fiil ekiyle fiil kökü teşkil edileceği zaman, böyle isimler sonundaki boğazlıların, küçükleme ekleri, ve -[e]l kökü önünde düşmeleridir.

C. BİRÇOK SESLEMLERİN BİRDEN DÜŞÜMÜ.

125. Birçok seslerin ayni zamanda düşümü nadirdir.

Ml.: آجیق *acık* «halk dilinde», آز *az*ın küçüklemesi olarak آزیجق *azı-cık* veya *az-acık* yerine;
قارداش ، قاداش *kardaş*, قارنداش *karın-daş* [3] yerine.

[1] Belki *o(t)taz*. A.U.E.

[2] Hattâ *sōra* > *sōna* (bazan). A.U.E.

[3] Bu kelime D.L.T. I, 80 *ka.daş* suretinde görülür ki, Radloff II; 315 *kağadaş* suretini de verir. Kelimenin, zarf, boşluk manasına *kafğı* (bak. *ka kaça* D.L.T. III 158 = kap kacak) ile, musahabet manasındaki *daş* tan yapılmış olduğuna hükmedilebilir. Bu *ka* kelimesinin zarfiyet manasında bir edat vazifesiyle eski türk lehçelerinde ve halâ şark lehçelerinde mefulünileyh [e)lenik] ekini teşkil ettiği anlaşılıyor ki, Orhon kitabelerinde daha

D. KARINTI (erase).

126. Yanyana iki muhtelif kelimenin bazı sesleri biribiri içinde kaynaşarak o iki kelimenin bir kelime halinde karılıp birleşmesi demek olan karıntı da Osmanlı türkçesinde nadirdir.

Ml.: قويورمك *ḳoyver-mek*, *ḳoy-u vermek* yerine;

Bu hal, yukarıda (§ **120** den **122**) mütalea edilenlere benzetilebilir.

پكى *peki*, پك ايى *pek eyi* yerine;

بيلدر *bıldır* بر يلدر *bir yıldır* [1] yerine. — muk. bir lehçe tabiri olan *bıyaḳ-tan*, بر آياقدن *bir ayaḳ-tan* [2] yerine; muk. (§ **396**, tenbih);

ḳahval'tı, (قهوه آلتى) *ḳahve-al'tı* yerine [3]

آيول *ayol*, آى اوغل *ay oğal* yerine.

برز *bir-ez*, براز *bir az* yerine (Bianchi; muk. Tamb. Ar. s, **15**: bir ez zaman?).

Yine bak. § **161**, ihtar, **319** ihtar, **310** ve **383**.

---

evelce mefulünfih [de) lenik] roliyle de kullanıldığı görülmektedir. Şu halde lehçemizdeki (*ḳ* sı düşmüş *e*, *a*) bu mefulünileyh edatının bir çeşididir:

Kağuk, *kav*, *kab* ve emsali kelimelerde boşluk manası olduğu gibi, *kağ-rın* kelimesi = boşluğa mensup, batın) manasiyle ve *ğ>r* değişimiyle (veya, kelime aslında *kağ-ın* da olabilir.) *karın* kelimesini vermiş görünüyor.

[1] D.L.T, I. 380 *tağ bal'dırı* = dağın ileriye doğru çıkıntısı; *bal'dır ogul*, *bal'dır ḳız* ḳadının evelki kocasından oğlu, kızı, (bu kelimeyi, dilimizde «baldız» suretinde r > z değişmiyle, ve az değişik manasiyle görüyoruz); *bal'dır tarığ* = bahar başlangıcında ekilen ekin; *bal'dır ḳuzı* = ilk doğumda dünyaya gelen kuzu; ve yine her işin yapıldığı zamanın ilkine *bal'dır* denilir.

Bu tariflere göre, bunların bir çeşidi olduğu anlaşılan *bıl'dır* sözünün «bir yıldır» söziyle alâkası yok görünüyor A.U E.

[2] Müellifin *bıyaḳtan* suretinde verdiği ve aslının «bir ayaktan» olduğuna hükmettiği kelime, bizce *bayak* olup, aslı da «bir ayaktan» değildir: eski, kadim, geçmiş manasını havi bir kök olan *bay* kökünden yapılmış olup, «geçmiş zamanda, deminden» gibi bir manadadır: D L T III. 128. *bayat* = (kadim) Allah; Çağ. lûgati, s, 88 *bayat* = eski, kadim + bir türk aşireti + musikide bir nağme + geceden kalmış yemek.; lehçemizde eskimiş: bayat ekmek, bayat peksimet ve yine Çağ. lûgati, s, 88 *baya* = kadim, eski, köhnelenmiş, çoktan kalma, geceden kalma; s, 73: *bayrı* = köhne, 'atîk + kadimi emektar: s, 93 *beyri*, *beyrü* = kadim, 'atîk, eski, köhne, fersûde, hizmeti eski (emekdar). A.U.E.

[3] Muk. پانقالتى *Pangaltı* = بانقا آلتى *banḳa al'tı?* yerine A.U.E.

DÖRDÜNCÜ KISIM.

KELİME.

BAHİS I. — ÖZ TÜRKÇE KELİME,

KENDİ MORFOLOJİ UNSURLARI [1] BAKIMINDAN.

127. *Öz türkçe kelimenin morfoloji unsurları.* — Öz türkçe kelimenin içinde şu morfoloji unsurları (muk. § 4) bulunur:

Kök (racine) + *ek* (suffixe) + *sonuç* (désinence) [2],

veya daha iyisi:

Kök + bir veya birçok türeme (dérivation) ***ekleri + bir veya birçok sonuçluk ekler.***

Bir türkçe kelime içinde bulunmamasına imkân olmıyan biricik unsur, köktür. Aşağıda gelecek üç taslak, kelimenin ekli veya eksiz olmasına göre aldığı muhtelif manzaraları gösterir.

128. Kelimenin birinci taslağı: *Kök.*

Yalnız kök ile yapılanlar; *ilkleme* (primitif) *kelime*lerdir.

Her türkçe kök, hiçbir ekin yardımı olmadan, (Muk. § 5; yine bak. § 133 tenbih) kendi kendine bir kelime olabilir.

Ml.: ایش *iş* ;

ور *ver*.

Kökler ya *fiil* (işlev) vazifesiyle görünürler ki, bunlar (*ver* gibi), fiilin (verbal = işlevcil, işlevlik,) denilen kökleridir; veya *isim* vazifesiyle görünürler ki, bunlar (*iş* gibi), *isimlik* (nominal = adcıl, adlık) denilen köklerdir.

[1] İfade edeceği alâkaya göre kelimenin uğradığı *şekil* (=sın) değişmesi ki bu, kelimenin, insiraf (déclinaison) ve tasrif (conjugaison) da dahil, şamil manasiyle sigalanması, yeni kalıplara, şekillere dökülmesi demektir. Bu bakımdan gramerin bu bahsi umumiyetle (sigalanma = kuyumlanma) bahsidir. Buna bakarak morfoloji (=sarf)ye, arapçanın «siyga» kelimesi manasına uyarak sıgalama manasiyle (kuyumlama veya kuymaca), veya sigalamıya meyil etme manasiyle (*kayuncama* «*sürünceme* gibi») tabirler kullanmak; ve şekilci, şekil verici unsur olan eke de (kuymaç = kalıba, şekle dökmek vasıtası) demek mümkündür. Yine yunancanın «morphé = şekil» kelimesi manasına uyarak «morphologie» ye «sınlanma = şekillenme» de denilebilir. Dergi : sın = şekil; Ykl. lehçemizde sınamak = «zihindeki düşünceye» şekil vermek, denemek, tecrübe ve tatbik etmek. Bu itibarla ses unsuru (phonème) için, (seslem) tabirini kullandığımız gibi. şekil unsuru (morphème) için de (sınlam) tabirini kullanmak ta mümkündür. A.U.E

[2] Bu kelime, lâtince (*desinere* = finir = nihayetlemek) masdarındandır. Sonlama tabirini (finale) karşılığı olarak, sonluk tabirini de (terminaison, münteha) için bıraktık. A.U.E.

Bir kök, nadir müstesnalardan maada (muk. § 849) hep birden hem isim, hem fiil olamaz.

129. Kelimenin ikinci taslağı: *Kök + bir veya birçok türeme ekleri.*
Bir veya birçok türeme eklerini içine alan kelime, *türeme* (dérivé = türemli) bir kelimedir.

Ml.: ایشجی *iş-çi* ;
وردیر *ver-dir.*

Türeme kelimelerden, § 508 ve alt tarafında, § 837 ve alt tarafında bahsedilecektir.

Kök, ilkleme (primitif) *kelime, türemsiz* (non dérivé) *kelime* tabirlerinin ancak itibarî ve muvakkat bir değeri vardır. Türkçenin morfoloji sistemindeki şeffaflığa rağmen, bu dilin mensup olduğu lisan zümresinin mukayeseli grameri o kadar ilerlemiş değildir ki, herhangi bir kelime unsurunun köke mi, yoksa şimdiki halde söyliyen tarafından öyle olduğu hiç te farkedilmiyen eski bir eke mi ait olduğu daima kat'iyetle bilinebilsin.

Bu suretledir ki, eski türkçe metinlerde *ba-maḳ* (bağlamak) fiiline raslanmamış olsaydı, ilkleme bir kelime gibi görünen *bağ* kelmesinin hahikatte *ba* + ile bir türeme eki olan *- ğ* den ibaret olduğu bilinmiyecekti [1].

Buna mukabil, *bal'ıḳ* ve *ḳul'aḳ* gibi kelimeler, *ḳul', bal'* parçaları malûm bir türkçe köke bağlanamamakla beraber, (başka kelimelerin de şahitlik ettiği *-aḳ -ıḳ,* ekleriyle yapılmış) türeme kelimeler manzarasını veriyor. [2]

---

[1] Bizce bu misal yerinde görülmüyor. *bağ* kelimesinin *ba+ğ* suretinde türeme bir kelime olması şüphelidir. Bu kelime, arkadaşları olan *pek* (=kuvvetli, YKL. pekiştirmek); *bek* (*bey*) (= kudretli, eli üstün); *baḳa* D.L.T. 1.70. (= baga, sert, kuvvetli kabuk); *boğa* = (kuvvetli «hayvan»; *bag*) (= Çag. ağaç kabuğu); *buḳoğu* (=kuvvetli bağ); *baḫatur* (=bahadır, kuvvetli); D L.T. III. 133. *baḳanuḳ* =(at tırnağındaki sert et, bakanak); *baḳır*(=sert, kuvvetli maden); *boğmak* (= kuvvetle bastırmak); *boğça* (= kuvvetle sıkılıp bağlanan paket), gibi kelimelerde *b* (*p*) *ḳ*, *b* (*p*) *k*, *bğ*, *bğ* (*y*) gibi değişik vokallerle görülenlerin bir çeşidi olarak görünüyorki, *bada* da (*ğ*) si düşmüş haliyledir. Nitekim D.L.T. III., 155 *bu* (= buğu), da böyledir. A.U.E.

[2] Birinci kelimenin aslı *bağlıḳ*<*bolıḳ*, *balḳ*, (= *balh*, *belh* şehri) = tahkim edilmiş «şehir» olabilir. Deniz hayvanı manasındaki *balık* ise, *bol* × *uk* «bollaşmış, mebzul» aslından olabileceği gibi, «par/ça» manasındaki *pul* aslından «pullu, pullanmış» manasiyle *poluk* dan değişmiş te olabilir: ykl, *par/ça; pol'çoḳ* (Radloff. IV) *pör/tül* (= parça dergi: Kandıra); lehçemizde *par.tal* (=parça parça); *pır.tık* (=paralanmış); *böl.mek* (=parçalamak), ayırmak vs. ki, bunlar *b* > *p*, *r* > *l* konson değişimleriyle, ve ayrıca vokal değişimleriyle görülmektedir. İkinci kelime: *ḳulaḳ* (Radloff II. 968: *ḳuğlaḳ*) (= içi boşanık «yer»); veya D.L.T Küg. II., 96 lâhin, ahenk. (YKL kükremek = şiddetli ses çıkarmak), D.L.T. II. 160. kü = ses (manasından sıyt, şöhret) kelimelerinin *art* sınıftan muhtemel bir çeşidi (*ḳug* ile *laḳ* = ses yeri..) manasında bir kelime olabilir. Şu halde her iki kelimede (*ık, ik*) eki değil, *l'aḳ, lik* eki düşünülebilir. A.U.E.

Bu sebeple türeme olsun olmasın, bütün türkçe kelimeler ayni suretle insıraf ve tasrif edildikleri için, bunlar hakkında *türemli, türemsiz* veya *ilkleme* tabirlerinin kullanılmasında amelî bir faide olmadığına göre, biz bunları kullanmaktan çekinerek, (yalnız bir türeme ekinin varlığını kaydetmek icap ettiği zaman) *türeme kelimeler* den bahsetmeyi yeter görüyoruz.

Fiillik (işlevlik) kökler ise, bahsettiğimiz tereddütlere nadiren meydan verdiğinden, icabında (*türemsiz*) *fiiller* için *kök* tabiri alakonabilir; fakat bunun için bile, 569 uncu bentte sergilenecek sebepler dolayısiyle, daha anlaşılır bir tabir olan *ilk «fiillik» taban* (base «verbale» élementaire) tabirini kullanmak daha iyidir .[1]

131. Kelimenin üçüncü taslağı:

Kök . . . . }
Kök + bir veya birçok türeme eki. } + *bir veya birçok sonuçluk ekler.*

Bir veya bir çok sonuçluk ekleri kucaklıyan, (ilkleme veya türeme) kelime, *bükünlü* (fléchi) bir kelimedir.

TENBIH. — Bükünlü kelimelere karşı olarak, birinci ve ikinci taslaklarla gösterilen kelimeler, bükünsüz (non fléchi) veya *taban* (base) kelimelerdir.

Bunun neticesi olarak bir taban, türemli veya türemsiz olabilir.

132. *Değişir* (değişimli = variable) ve *değişmez* (değişimsiz = invariable) *kelimeler.* — Türkçe bir kelime bükünlü *olabildiği* zaman *değişir, olamadığı* zaman *değişmez*dir.

---

[1] Müellif, gerek isim, gerek fiil mahiyetinde olan köklere umumiyetle (ilk taban), isim olanlarına (isimlik ilk taban), fiil olanlarına (fiillik ilk taban) diyor.

Meselâ: (*göz*) bir isimlik ilk tabandır. *göz+lük*, (göz) isimlik ilk tabanından türeme bir isimdir.

(*Gör*) bir fiilik ilk tebandır. *gör+dür*— (gör) fiillik ilk tabanından türeme bir fiildir.

(*Gözlükçü*) kelimesindeki son (*cü*) ekine göre: evvelce bir türeme isim olan (*gözlük*), şimdi bir türeme isim tabanıdır; (*gözlükçülük*) kelmesindeki son (*lük*) ekine göre: evelce iki budaklı bir türeme isim olan *gözlükçü*, bu defa bir türeme isim tabanıdır, vs.

(Göz) ilk tabanından türetme ekleriyle yapılan *göz/lük*; *gözlük/çü*; *gözlükçü/lük* kelimeleri hep türeme isimler olup bükünlüdürler. Tek başına haliyle (göz) bükünsüzdür ki, bu durumunda ayni zamanda bir ilkleme isimdir.

Fiillere gelince: Fiillik ilk taban dediği: kendisine bina eklerinden biri veya birkaçı henüz katılmamış, katkısız (mücerret) fiil köküdür; türeme fiil dediği de: kendisine bina eklerinden biri veya birkaçı katılmış, katkılı (mezid) bir fiil köküdür. Bu bina ekleri bir, iki, üç olduğuna göre bunlar da tek, çok budaklı veya iki, üç, dört, vs. budaklıdır.

Bu eserin tercümesinde tabiidir ki, müellifin tabirlerini türkçeye çevirdik. Ancak bize kalırsa biz bu tabirler için (kök, köken) kelimelerini tercih ederiz. Malûmdur ki lehçemizde

133. Şu halde *her değişir türkçe* kelime. *bükünsüz* kalabilir, diğer bir tabirle, bazı hallerde kendisinde sonuçluk ek olmaksızın görünebilir.

Bu hâdise:

1° *isimlerde*, müfret *mücerret* (=tekil salt, nominatif singulier) oldukları zaman, (yani, mutlak «= absolu» halinde iken) [muk. § 239 ve aşağısı] görünür. Bükünlü olmıyan isimlere, isim tabanı (base mominale) adını verebiliriz.

2° *fiillerde*, emrin müfret muhatabı oldukları zaman görünür. Bükünlü olmıyan fiillere *fiil tabanı* (base verbale) ismini verebiliriz.

TENBİH. — Bu kaide yalnız türeme kelimelere değil, ilkleme kelimelere de uyarlandığından, bunun neticesi olarak saf ve sade bir *kök*, bir morfoloji vazifesi görebilir. Hakikatan, kendisinde bir sonuç eki olmadan kullanılan bir *isimlik kök*, müfret mücerret değerindedir: ایش *iş* gibi; ve bir *fiillik kök* ise, *emrin* müfret muhatabı değerindedir. ویر *ver*, gibi.

134. *Sonuçluk ekin tarifi.* — Evelki bentlerde verilen malûmattan istifade edilerek, sonuçluk ekin şöyle bir tarifi yapılabilir: *isimlik tabanlardan müfret mücerret olmak kıymetini ve fiillik tabanlardan müfret* (*muhatab*)a emir olmak kıymetini gölüren bir unsurdur. [1]

---

köken: kökü toprakta bulunan asıl kökten türeyerek yerde kol salan ikinci bir köktür ki, bunun üzerinde yaprak, çiçek, meyva biter: karpuz, kavun, kabak vs. kökeni.

Şu halde isim ve fiilin ilk tabanına kök (isim kökü, fiil kökü: göz. gör-), ve bunlardan türeme olan isim ve fiil tabanına köken demek daha uyğundur: (İsim kökeni: «gözlükçü» de «çü» ye göre gözlük; «gözlükçülük» te «lük» e göre gözlükçü) gibi ki, bunlar da iki, üç, dört vs. budaklı olurlar. — (Fiil kökeni: «*gör-üş-ül/dü*» de «*ül*» e göre «*görüş*»; ve «*görüştürülme/di*» de «*me*» ye göre «*görüştürül*») gibi ki, bunlar da iki, üç, dört vs. budaklı olurlar. Ayni zamanda dikkat etmeli ki, «*görüştürül/dü*» de «*ül*» e göre «*görüştür*»; «*görüştür/dü*» de «*tür*» e göre «*görüş*» kelimeleri de, hem bir emri hazır fiili, hem de bu eklere göre birer «köken» dir. Bunlarda da ilk taban olan «*gör*» bükünsüz, ötekiler bükünlüdür.

Bunların arasında gerek kökleri ve gerek ekleri itibariyle şimdilik sarih bir malûmat edinilemeyen veya (uğra-, okşa-, alda-, aksa-) gibi aslı bilinip kullanılmıyan eklerle, kullanıştan düşen eklerin teşkil ettiği kaynaşık kökler de vardır ki, bunları hakikatte *köken* olmakla beraber *kök* saymak icabeder.

Bundan başka isimlere fiil yapma ekleri meselâ (*-la,-sa,-r*, vs.) getirilerek (*ağ-la*, *an-la*, *taş-la*, *su-sa*, *kara-r*) suretinde henüz fiil kökü haline getirilenler vardır ki, ayrı sınıf olmakla beraber, bunlar henüz (kök) sayılırlar ve ayrıca köken de olurlar: *ağla/t-*, *anla/ş-*, *taşla/n-*, *susa/t-*, *kara/t-*..., vs. A.U.E

[1] Bu tarif, Kütahyalı Abdürrahman Fevzi Efendinin Mikyāsü-l-lisān kıstāsü-l-beyān adlı türkçe gramerinde biraz farklı olarak, meselâ fiilden türeyen isimlerde مغیرةالنسبه «*mugayyiret-ün nisbe* = alâkayı değiştirici» ve mücerret fiillere bina ekleri katarak fiiller yaratmakta مغیرةالاحداث «*mugayyiret-ül ahdās* = hadesleri değiştirici» tabirleriyle ifade edilmiştir: A.U.E.

Ml.: *iş-ten* : *iş* ilkleme isminden, *den)lenik* [1] haleti;
iş-çi-den : *iş-çi* türeme isminden, *den)lenik* haleti;
ver-dim : *ver-* ilkleme fiilinden;
ver-dir-dim : *ver-dir-* türeme fiilinden.

İHTAR. 1 — *Ortaklaşık veya zamirlik ekleme* — Bunlar, türeme ekleri ile sonuçluk ekler olmak vazifelerinde ortak olan eklerdir. Türeme ekleri olarak, katıldıkları isimde müfret mücerretlik haletini bırakırlar.

(Meselâ, isim bu halini evelce kaybetmiş olsa bile - *ki* suretinde bir ek ona bu haletini yeniden verebilir.)

Fakat, asıl türeme ekleri denilenlerden şu farkla ki, bunlar bazan sonuçluk eklerinden sonra gelirler. Ve böylece sonuç ekleri vaziyetini almış olurlar.

Ml.: *ben-im*; *ben-im-ki.*

(görülüyor ki - *ki* eki bu misalde sonuçluk ek olan "im =„*(in)lenik]* ekinden sonra gelmiştir).

Ortaklaşık ekler bunlardır: mülkiyet (possesif) eki (bakınız § **220**) ve - *ki* eki (bak.§ 284). Her ikisi de zamir mahiyetinde olduklarından, bunlara zamirlik ekler (suffixes pronominaux) de denilebilir.

Bir ortaklaşık eki kucaklıyan kelimelerin taslağı böyledir:

Kök / *Kök + bir veya birçok türeme eki* } *+ bir veya birçok sonuçluk ek + bir ortaklaşık ek* *+ bir veya birçok sonuçluk ek.*

İkinci olarak türeme kelime.

Bu taslak daha ziyade nazarı bir şeydir. Burada gösterilen bir veya birçok unsurlar, yapılışta bulunmıyabilir (Muk. **291**).

İHTAR. 2. — Kelimeleri bükünsüz halleriyle mümkün olduğu kadar gösteren kamuslar da, türkçe fiiller, emrin müfret muhatabı suretiyle gösterilmeli idi. Avrupada neşredilen ilmî gidişli kamuslar (bilhassa M. Radloff'un dört ciltlik büyük kamusu) umumiyetle bu yolda olup kelimeler, ait oldukları lisanların transkripsiyonlarına göre tasnif edilmiştir. Fakat bunlar, Arap yazısındaki şekillerine göre tasnif edildikleri zaman, fiilleri mastar şekillerinde göstermekten ibaret olan an'anevî usul, (mastar alâmeti dolayısiyle) onları kıyafetçe isimlerden ayırt etmeğe (ve bu ekte mevcut bir boğazlı sayesinde) aynı zamanda mensup oldukları sınıfı göstermeğe yaramak cihetinden faidelidir.

[1] İnsiraf (ismin halleri)a mahsus tabirleri, şöyle türkçeleştirmek te mümkündür:

salt	:	(mücerret = nominatif)
i)lenik	:	(mefulünbih = accusatif)
e)lenik	:	(mefulünileyh = datif)
de)lenik	:	(mefulünfih = locatif)
den)lenik	:	(mefulünanh = ablatif)
in)lenik	:	(aidiyet, «izafet» = génitif) A.U.E.

135. Değişimli türkçe kelimeler şunlardır: değişimli isimler (alem "substantif" ve zamir), ve fiil.

Değişmez kelimeler şunlardır: sıfat (zarf) ve edatlar.

Değişimli, değişimsiz kelimeler taslağına gelince, 133 üncü bentteki mütalealardan çıkan neticeye göre, değişir bir kelime, 128, 129 ve 131 inci bentlerde gösterilen üç taslağın herhangi bir halinde görülebilir, ve değişmez bir kelime ise, yalnız ilk iki taslağa uyarlanabilir.

---

[1] Daha iyisi bu kelimeye fransızcası adjectif, karşılığı olarak (katmaç denmeli idi. Sıfat (daha doğrusu vâsıf), bir varlık (zat)ı vasıflarından biriyle bildiren kelimedir ki, bu varlık söylenik olsun (güzel çiçek), veya gizlenik kalsın (güzel), daima onlardaki bir «güzellik» vasfını bildirir. Ve varlık söylenik olduğu zaman o varlık isminden evel ona katılır ki, asıl vâsıf «sıfat» böyleleridir. Fakat ayni vaziyette varlıklara katılan (düşen çocuk) terkibinde olduğu gibi, «düşen» kelimesi, güzellik gibi bir (düşerlik?) vasfını bildirmez, sadece o varlığa meselâ «çocuğa» arız olan bir hadesi bildirir. Buna da sıfat demek doğru değil; bu terkipte sıfat, nahiv sıfatıdır. Nitekim (bu adam) daki «bu» kelimesi de güzellik gibi bir (buluk?) vasfı bildirmez. Frenkler bunun için asıl sıfata adj. qualificatif = vasıflıyan katmaç, ötekisine de adj. déterminatif = tarifleyici katmaç derler. A.U.E.

[2] Katkın (= adverbe), fiilin üst yanına katılan kelimedir ki «zarf, hal» vs. gibi hususî manaları vardır. Fakat ne zarf (zaman, mekân), ne hal, bu kelimenin umumî tabiri olamaz. Kaldıki bu: 1. fiilin kucakladığı hadesin manasını tamamlamak için ondan evel katılır: güzel söyledi (söyledi fiilinde var olan söylemek hadesinin nasıl olduğunu bildirerek onun manasına değişiklik katar. 2. sıfatın manasına değişiklik katar: (çok) inatçı. 3. bazan failin halini bildirir, ona aittir: Öğretmen mektepten yorgun geldi. Yorgun kelimesi fiile değil öğretmene aittir ki, onun yorgun halini bildirir. vs. A.U.E.

[3] Bu sebeple buna pek âlâ *vokallerin gibileşmesi* (assimilation vocalique) de denilebilir. (D.L.T. III, 85 kib = kalıp: kerpiç kibi = kerpiç kalıbı. Oğuzda misil ve benzer: bu er anıng kibi = bu adam onun misli A.U.E.) Bununla beraber, türkçede bu hadisenin pek kendine mahsus olan garip mahiyeti, esasen kullanıla kullanıla yerleşmiş olan vokaller ahengi tabirinin istimalini haklı gösteriyor. Sık sık kullanılmış olan sadece ahenk (euphonie) tabirinin ise, pek şümullü olmak gibi bir mahzuru vardır. J.D.

Bizdeki « savtî ahenk» tabirindeki savt (= ses) ise, hem vokale, hem konsona ait olduğu için, bu tabir de yerinde değildir. A.U.E.

BAHİS II. — ÖZTÜRKÇE KELİME

KENDİ FONETİK UNSURLARI BAKIMINDAN.

ÖZ TÜRKÇE KELİMENİN VOKALLERİNE DAİR KAİDELER.

I. VOKALLER AHENGİ VEYA VOKALLER GİBİLEŞMESİ.

136. *Öz türkçe* kelimenin vokalleri, daha umumî bir fonetik hadise olan *gibileşme* (benzeşme = assimilation)un (muk. § **185**) hususî bir halinden başka bir şey olmıyan vokaller ahengin (harmonie vocalique) den gelme bir tesire baş eğer.

Bu hadise yüzünden bilhassa *pek mühim* bir kanun meydana çıkar ki, bunu şu yolda ifade etmek mümkündür:

Bir tek ve ayni öz türkçe kelimede, ya yalnız ön sınıf vokalleri olan: *e i, ö, ü,* den, ya yalnız art sınıf vokalleri olan: *a, ı, o, u* dan biri bulunur.

Bunun neticesi olarak, bütün türkçe kelimeler iki sınıfa ayrılır.

1° *Ön (damaklı)* sınıf.

Ml.: دری *deri ;*

اوروجی *örücü.*

2° *Art (boğazlı)* sınıf.

Ml.: طوندرمه *dondurma ;*

آلین *alın.*

137. Bu kaidenin müstesnaları son derece nadir olup, böyleleri ise hemen daima (*ı* yerine) *i* söylenişli olur.

هانکی *hangi ;*

هانیا *haniya, hani* yerindedir (bak. § **385** [1]

دخی *daḫi ;*

---

[1] Bu kelime, *hani-ya* suretinde iki kelimenin kaynaşmasiyle vücude gelmiştir : A.U.E.

اشبو *işbu* (eskimiştir); [1]
اينانمق *inan-maḳ*; ve ayni kökten: *inan, inanç, inaḳ*;
ايراق *iraḳ*;
ايرماق *ırmaḳ*; [2]
تيمور *timur* (bu esasen kitap söylenişiyle olup asıl konuşma dilinde دمير *demir* dir);
طيشارى *dışarı* veya *dişarı*;
الما *elma*, (diğer lehçelerde: *aḷma*).

(muk. yine داش - *daş*, كى - *ki*, كن - *ken* ekleri için § 146 da söylenenlerle.)

Bu listeye şu dışarlaklar da katılır: *şişman; ḳatmer; ḳaşmer;* (acaba yabancı bir kelime mi?); [3] *yang'ec* [4].

hangi kelimesi *hanğı* veya *ḳanğı* diye söylenir (muk. VIGUIER s, 80; muk. eski imlâsiyle قنغى).

iraḳ kelimesi ihtimal ki *ayır-maḳ* mastarından daha eski şekilde bir* *ayır-aḳ* tan gelmiş olacak; muk. 1426 yılı yazmaları, yaprak 197 de bu fiilin imlâsı:

اشبو يرده محكم طروك دخى بر يره ارلب كيتمك ...... بوندن ايرمك (ايرلك) yerinde

işbu yerde muḥkem taruñ daḫı bir yere irilüb [5] gitmeñ..... bundan iyirmekke? [6] (irilmekke).

Ayni yaprakta başka misaller: ايرلك muk. BIANCHI, ارلق *ırılmaḳ* ايرلق *airılmaḳ* yerine.

138. Büyük vokaller kanunu, yalnız öz türkçe kelimelere uyarlanır. Yabancı (Arap, Fars ve başka) dillerden alınma kelimeler, esas itibariyle menşelerindeki söylenişlerini bırakmadıkları için bu kanunun tesirinden kaçmaktadır.

Ml.: فضيلت* *fazīlet*;
ابرو** *ebrū*;
پروتستو (italyanca) *protesto*.

---

[1] Bu kelime de, eski şekli (اوشبو) suretinde görüldüğü üzere, *os + bu* (= işte bu) gibi iki kelimenin katılmasiyle vücude gelmiştir. A.U.E.

[2] Müellifin burada (*iraḳ, ırmaḳ*) gibi verdiği iki misal, esasen *i* değil *ı* ile dir A.U.E.

[3] Bu kelime (ḳaşmer) zulüm ve sitem manasına arapçadır. A.U.E.

[4] Lehçemizde: yeng'eç. A.U.E.

[5] Bu kelime, D.L.T, I, 227 de *irilmek* = noksan, eksik olmak manasiyledir; yine I. 155 te *ed'irmek* (tefrik, ayırmak) kelimesiyle ilgili görünüyor: *etli tırnaḳlı ed'irmes* = *et(li)* tırnak (lı) ayrılmaz; yalnız bunda üstün olan baş harf evelkisinde esrelidir. A.U.E.

[6] Bu kelime hareke işaretlerinin durumuna göre (*buradan iyirmekke* = buradan ayrılmağa) olacak; meğer ki nasih yanlışlığı ile başka bir kelime yerine yazılmış ola. Her halde «iyrilmek» okunamaz. A.U.E.

Fakat, türkçe ve bilhassa halk dili bunlarda bile, dilin bir temel kanununu insiyak (itinti) ile uyarlıyarak, vokallerin söylenişini ahenk kanunu icaplarına göre ekseriya bozar.

Ml.: صورت* *süret* asli söylenişi yerinde : *surat* ;

الا* *illā* aslî söylenişi yerinde : *ille* ;

هنوز** *henūz* aslî söylenişiyerinde : *henüz.*

139. *Sınıf değiştirme.* Türkiye lehçesinde ön sınıftan olan bir kelimenin bazan, öteki bir Türk lehçesinde art sınıftan olduğu görülür.

Ml.: Türkiye lehçesinde: یکی *yeni* - altay lehçesinde: *yañı* ;
يشيل *yeşil* - öteki lehçelerde: *yaşıl*, *gajil* ;
پیشمك *piş-mek* - şark türkçesinde: *pış-maḳ* ;
اسره *esre*: (*ı*, *i*) vokalleri işareti (muk. § 26) - şark türkçesinde: *asra* «altta».

Art sınıftan ön sınıfa geçiş, her zaman tam bir surette olmaz ki bu, ayni kökün iki sınıftan da türemeleri bulunmasına sebep olur.

Ml.: بیچمك *biç-mek*, fakat ayni zamanda *bıç-aḳ* (şark türkçesinde *bıç-maḳ*). [1]

اوتمك *üt-mek* [2] (veya *öt-mek*) = اوتمق *ut-maḳ* her iki sınıfta ortaktır.

Başka misaller (ki manaları için kamuslara bak.) *yiliş-mek* × *yılışmaḳ* ; *kişir* × *ḳışır* ; *kirpik* × *ḳırpıḳ* ; *çigir* × *çığır* ; *issi* × *ıssı* ; *bizlengiç* × *bızlangıç* ; *imizgen-mek* × *ımızġan-maḳ* ; *bisrik* × *bısrıḳ* ; *yülük* × *yoluḳ* ; *çögen* × *çoğan* ; *çigit* × *çıgıt* ; *öyük* × *oyuḳ* ; *çepreş-mek* × *çapraş-maḳ* ; *gürük* × *ġuruḳ* ; *gelingeç* × *yalıngaç* ; *çiz-mek* × *çız-maḳ* ; *büyü* × *buğu*. *Çocuḳ* kelimesi Rumeli'de *çöcük* suretinde söylenir.

Türkiye lehçesinin ön sınıf söylenişini üstün tutmağa meylettiğine bir başka misal olarak, bak. § **163**.

B. *o*, *ö* VOKALLERİNE AİT KAİDE.

140. Türkiye lehçesinde ön vokallerden *ö* ve bunun art karşılığı olan *o*, kelimelerin yalnız ilk hecelerinde bulunabilir. (muk. § **613**).

Ml.: اوروجك *örümcek* ;

قولايلاشمق *ḳolaylaş-maḳ* ;

Bu kaidenin dışarlakları son derece az bir miktardadır.

Ml.: قولون *ḳolon* (صبيا); [3]

---

[1] Sonra yine lehçemizde alt yanındaki hece vokalinin gerileşik (régressif) tesiriyle *bu-çuḳ* ki, bunun da ayni *bıç-maḳ* mastarından ilk şekli *bı-çaḳ* olmak gerektir. A.U.E.

[2] Lehçemizde: yutmak'tan, yutulmak: oyunda kaybetmek A.U.E.

[3] Divānü Lûgāt-it-Türk I, 338 *ḳulan* = tay. A.U.E.

خوطوز *ḫotoz* (bak: § 68). [1]

Bu kaide, ne yabancılardan alınmış kelimelere:

Ml.: قونسولوس *ḳonsoḷos* [2],

ne de kelime terkiplerine (ki bu hal oldukça seyrektir) uzanmış değildir.

Ml.: آلیقومق *aḷaḳo(y)-maḳ*.

II. VOKALLER AHENGİNİN KONSONLARDA YANKILANIŞI.

141. Esasen yalnız vokallerle ilgili olan ahenk hadisesi, bazı konsonlara: meselâ boğazlılara ve yandan titrek *l* ye de akseder.

Ön sınıftan (*damaklı vokalleri olan*) bir kelimede *damak önlü* dediğimiz *k* ك, *g* گ, *y* ڭ den başka boğazlılar bulunamaz.

Ön vokallerin varlığı yüzünden dilin ileriye gidişi, bu saydığımız boğazlıların ye)leşme (mouillure) sine sebep olur.

Art sınıftan bir kelime ise, *damak artlı* denilen *ḳ* ق (*ḫ* خ, *h* ه), *ġ* غ, *ğ* (bak. § 58, muk. levha § 80) den başka boğazlıları alamaz. Vokallerin mahiyeti yüzünden dilin geriye çekilişi, konsonların tabiati üzerinde başka bir tesir yapar.

l sesine gelince, ön sınıf kelimelerinde, hemen de fransızcanın *l* si gibi bir *düz l* suretinde söylenir; halbuki daha geriden çıkartılan yandan titrek *damakardı* *ḷ* ancak art sınıf kelimelerinde (muk. § 71 ve 72) görünür ki, *elma* (muk. 137 §) bundan dışarıdır.

Bu konson değişişleri ancak boğazlılardaki yazılış farklariyle görünür. Kaypak konsonlar olan *ḷ* (*l*) ise, Arap yazısında daima ayni (ل) şekliyle gösterilir. Buna mukabil *t*, *d*, *s* konsonlarından herbiri, her iki halde de

---

[1] Bununla beraber daha başka misaller de bulunabilir:

ḳoḳoz (paradan yana boş, sıfrülyet), zifos (zipos ? = belki çamurdan zıplıyan miktar); *bornos* (arapçada برنس ' برنس - ال : bürünmek, ten *bürünüş?* kelimesi yine arapçalaşmış برد - ال = el - bürde: baştan geçirilen uzun örtü, kelimesi gibi türkçe «bürü-mek» ten görünüyor); *yelloz* rüzgârlanmış, havāî (meşrep); *cadaḷos* (cadılaşmış); *salyangos* (salyalanmış); *ḳavanoz* (içi boşanık), *ḳoncoḷos* (umacı × vampir, ki aslı belki ya ceza, işkence manasına *ḳın* dan: cezaya, işkenceye meyleden, işkence eden; veya aslı ḳan'dan: kana meyleden manasiyle *ḳıncıḷos* × *ḳancıḷos* asıllarından ?).

Bütün bunlar, gerek Orta Asyada hâlâ bazı lehçelerde; ve gerek çok eski Türk lehçelerinde umumiyetle cari olan bu halin lehçemizdeki kalıntıları halinde görülebilir. A.U.E.

[2] خوروس *horos* kelimesi de böyledir: yunanca, «beraber ötenler» manasında *choros*, veya «dikkat» manasına *chronos* tan. A.U.E.

ayni söylenişli olmakla beraber birbirinden ayrı ikişer mahiyet göstermektedir.

İHTAR. — Osmanlı türkçesinde konsonların yazılış sistemi, çağatay ve uygur metinlerinde görülen yazılış sisteminden daha karışıktır: bu metinlerde yalnız boğazlılarda (ön ve art sınıflar için) ikişer şekil kullanılır. Buna mukabil Osmanlı türkçesinin yazı sistemi, Rum biçimi [1] yazıda kabul edilen sistemden daha basittir: bu Rum biçimi türkçe yazıda ne boğazlılar, ne de *t, d, s* dişlileri hesaba katılmaksızın, *b, y, r, l, n* nin her biri için iki şekil vardır.

142. Aşağıdaki cetvelde bu mütalealar hulâsa edilmektedir:

(Cetvelde görülen *ḳ* veya *x* خ [§ 61] bilindiği üzere, öz türkçe kelimelerde, sesleme isimler ve bazı seyrek kelimeler hariç, *ḳ* ق nın bir eşinden başka bir şey değildir; ve bunun neticesi olarak yalnız alt sınıf kelimelerinde bulunabilir.)

KONSONLARIN MAHİYETİ		TRANSKRİPSİYONLARI VE YAZILIŞLARI.		AYIRT EDİLİŞLERİ.
		ÖN SINIF.	ART SINIF.	
BOĞAZLILAR.	boğuk süreksizler	*k* ك (*k'öy* كوى).	*ḳ* ق (*ḳar* قار).	Yazı ve söylenişte.
	çınlak süreksizler	*g* گ (*g'öl* گول).	*ġ* غ (*ḳarġa* قارغه).	
	çınlak sürekliler	*ẏ* [2] گ (*deẏil* دگل).	*ğ* غ (*ağır* آغير).	
	boğuk sürekli	. . . .	*ḫ* خ, *h* ه (*ḫortlaḳ* خورتلاق, *hani* هانى)	Ön sınıftan karşılığı yok.
YANLAMALAR. (YANLAKLAR)		*l* ل (*bil-mek* بيلمك).	*ḷ* ل (*aḷ-maḳ* آلمق).	yalnız söylenişte.
DİŞLİLER.	boğuk süreksiz	*t* ت (*türk* ترك , تورك).	*ṭ* ط veya ت (*ṭop* طوپ ; *at-maḳ* آتمق)	yalnız yazıda.
	çınlak süreksiz	*d* د (*dil* ديل).	*ḍ* ط veya د (*ḍar* طار ; *ḍaḷ* دال).	
	boğuk sürekli	*s* س (*sen* سن).	*ṣ* ص veya س (*ṣaç* صاچ ; *sancaḳ* سنجاق).	

[1] İskandinav, cermen ve diğer şimal kavimlerinin çok eskiden kullanmış oldukları. A.U.E.

[2] Müellif bu şekli yalnız ön (ince) sınıftan hecelerde kullanıyor ki, bizim art (kalın) hecelerde de müşterek kullandığımız (ğ) demektir A.U.E.

143. Yukarıdaki cetvelden şu kaideler çıkarılabilir:

1° Yazılışta ق ، غ ، ط ، ص ، خ ، «ه» [1] harflerinden birini içine alan her *türkçe* kelime, art sınıfa aittir.

2° Yazılışta ك (bu şeklin iki sınıf kelimelerine de uzanan «ڭ» nin gösterdiği hal ayrı) harfini içine alan her türkçe kelime, ön sınıfa aittir.

Bu kaideler (Arap yazılı) türkçe kelimelerin okunuşu için faydalıdır. Hakikaten görüldüğü üzere, vokalleri gösteren şekiller, (bilhassa kelimelerin iki sınıfı üzerinde de koşuşan ى ، و şekilleri) bunların mahiyetini (bakınız § 35) göstermeğe hiç elverişli ve yeter değildir.

Şu halde ق ، ك harfleri, büyük bir miktarda öz türkçe kelimelerde ve birçok eklerde bulundukları için, yukarıda verilen bu malûmatın amelî kıymeti pek büyüktür.

144. Buna mukabil, ت ، د ، س harfleri kendileriyle beraber bulunan vokallerin mahiyetini kat'iyetle tanıtmağa müsait değildir. Hakikaten, ص ، ط harflerinin kullanışı art sınıfın bütün kelimelerine uzatılmayıp yalnız keyfe göre içlerinden bir takımına özellenmiştir. Hattâ ekseriya öyle olur ki, bir tek ve ayni kelimenin ayni zamanda, (simultané) olarak hem ت hem ط, veya hem د hem ط ile iki türlü yazılışı olur:

Ml.: طاتلى *ṭat-lı* [2]
طوداق *t(=d)udaḳ.*

ص ، س şekilleri hususunda, her halde şuna da dikkat etmeli ki, şimdiki kullanışta, birinci şeklin ön sınıfa, ikincinin art sınıfa özellenmesiyle biribirinden sıkı sıkıya ayırt edilmesine doğru bir meyil görünüyor.

Bir defa da hem ت hem د suretinde iki ses göstermek gibi büyük bir mahzuru olan ط nın yazıda umumileşmesi hakkında var görünen korku olmasaydı, (ت/د X ط) harflerinde de buna benzer bir tekâmül hâsıl olacaktı. Halbuki işaret ettiğimiz bu temayül şimdiki kullanışa göre kelime vokalinin mahiyetini hesaba katmaksızın söylenişte her *d* olanı د yazarak bu karışıklığı önlemekten ibaret olan karşılık bir temayülle çatışmış bulunuyor.

Ml.: طوداق *ṭudaḳ* yerine, دوداق *dudaḳ*;
طوغرو *ṭoğru* yerine, دوغرو *doğru.*

---

[1] Bununla beraber (ـهـ) hep denir. J.D. (Bu harfi buraya katmak doğru görünmüyor. A.U.E.)

[2] ط = ت yazılışı (art sınıf) kelimelerinin sonundan veya içinden ziyade, başlarında daha çoktur. Fiillerde ت başta daima ط şeklinde, fiillik kök veya tabanların sonunda ise ت şeklinde yazılır: طوتمق (*ṭut-maḳ*) طانيتمق (*ṭanıt-maḳ*). J. D.

III. EKİ OLAN KELİMELERİN FONETİĞİ.

145. Hep bilinen bir şeydir ki, ek (bak. § 9, ihtar 1), öz türkçede kullanılan biricik unsur olduğu için, bunun kullanışında nâzımlık (dizginlik) eden kaideleri iyice bilmek gerektir.

Bu kaideler, eklerin bütününe, (türemlik = dérivatif) ve (sonuçluk = désinentiel) eklere uyarlanır.

146. Bir türkçe kelime ile bir ekin ilişik etmesi, bazan vokallere, bazan konsonlara tesir ederek, bu iki unsurun fonetik teşekkülünde başkalaşmalar olmasına sebep olur. Biz bu başkalaşmalara (vokal veya konson değiş tokuşları) adını veriyoruz.

Bundan maada bu değiş tokuşlar (mutations) içinde şunlar ayırt ediliyor:

1° Ekle ilgili olan değiş tokuş ki, her hangi bir ekin vokal veya konson yapısı, onun katılmış olduğu kelimenin mahiyetine göre tayin edilmesiyle ifade edilir (bunlar ek değiş tokuşları "mutations suffixales" dır). Sayıca en çok ve tatbik sahası en geniş olanlar bunlardır. Hakikaten yalnız داش - *daş* (§ 546), کى - *ki* (§ 284), کن - *ken* (§ 1352), den ibaret üç ek, katıldıkları kelime her ne olursa olsun, daima oldukları gibi kalırlar. Kaldıki, halk dilinde bunların son ikisi [1] bile bu başkalaşımlara uğrarlar.

2° Kelimenin kendisiyle veya daha doğrusu, kelimenin bazı sonlama (finales) konsonlariyle ilgili olan değiş tokuşlar (mutations consonantiques). Bunlar daha az mıktarda olup tatbik sahaları da daha darlaşıktır.

Bunlara bakarak daha şimdiden şu netice çıkarılabilir: (*eklemsiz*) *bir öz türkçe kelime, fonetik yapısı itibariyle eklerin fonetik yapısından daha çok duraklı* (sabit) *bir unsurdur.*

Şimdi bu değiş tokuşların iki türlüsünü sırasiyle gözden geçireceğiz.

A. EKLERE AİT DEĞİŞ TOKUŞLAR.

147. Ek değiş tokuşları, eklerde bazan vokallere, bazan konsonlara dokunur.

I. EKLERDE VOKAL DEĞİŞ TOKUŞLARI (eklerde vokaller ahengi).

148. Bunlar, eklerdeki son vokalin işleminden (fonction) ileri gelir. (bak, daha ileride § 150 ve 151).

[1] Ve bazan birincisi: A.U.E.

A. Ek vokalleri.

149. Bir ekte yalnız şu altı vokal bulunabilir:

$$\frac{e \; i \; ü}{a \; ı \; u}.$$

ö ve *o* vokalleri, **140** ıncı bentte gösterilen kaidenin tatbikıyle, ekler dışında kalmış oluyor.

Bu altı vokal, yukarıda (§ 39) gösterilen tasnife uydurulunca, birbiri üstüne üç sıraya bölünür:

1°	Alçak vokaller (iki)	:	*a, e;*
	Yüksek vokaller (dört)	:	*ı, i, u, ü;*
2°	Art vokaller (üç)	:	*a, ı, u;*
	Ön vokaller (üç)	:	*e, i, ü;*
3°	Düz (bîtaraf) vokaller (dört)	:	*ı, i, [a, e]* [1]
	Yuvarlak vokaller (iki)	:	*u, ü.*

B. Ek vokallerinde değişirlik (variabilité).

150. *Ek vokalleri duraklı (sabit) unsurlar değildir.* Bunlar daima ekli kelime sonundaki vokalin işlem (fonction) ine göre uyarlanırlar. Başka türlü söyliyelim: aynı bir ek içindeki vokalin mahiyet (timbre) i *değişir;* çünkü o vokal, ekin katıldığı kelimenin *son vokal* ine göre adımını uydurur. Bunun içindir ki, meselâ اگر *eỹer* kelimesinin *i)lenik* (mefulünbih, accusatif) hali اگری *eỹer-i* olduğu halde, قازان *ḳazan* ın *i)lenik* hali قازانی *ḳazan-ı;* توتون *tütün* ün *i)lenik* i توتونی *tütün-ü;* قورشون *kurşun*un *i)lenik* i قورشونی *ḳurşun-u* olur.

151. Bu kaide aslı yabancı olan kelimelere katılan eklere de uyarlanır.

152. Hiç olmazsa öz türkçe kelimelere ait olmak üzere vokaller ahengine ait umumî kanunun uyarlanması (bak. § **136** ve alt tarafı) eklerde duraklı (değişmez mahiyetli) bir vokalin bulunması imkânını tek başına ortadan kaldırmağa yeter.

Meselâ, *e)lenik* (mefulün ileyh, datif) için bir *- a* eki var; bu unsur, *ḳol,* gibi bir kelimeye katılabilir ise de, yalnız art vokalleri kucaklıya bildiği için, onun bu haldeki şekli *ḳol-a* suretindedir. Fakat *bel* gibi ön sınıftan bir kelimede bu böyle olamaz. Buna da ayni *- a* yı verip * *bel-a* dense, bu yukarıda geçen kanuna karşı olacağı için, *- a* nın ön sınıftan karşılığı olan *- e* alınarak *bel-e* denilir. Demek ki *e)lenik* eki, ne *e* ne de *a* olup, *nöbetle e* ve *a* mahiyetinde olan bir vokaldir. Bu ise vokallerde bir

[1] Eklerdeki düz ve yuvarlak vokaller içinde *a, e* nin de gösterilmesinde amelî bir netice olmadığını anlatmakak için onları köşeli çengel içine aldık. J. D.

keşikleme [1] (alternance) dir ki, şöyle bir $\frac{e}{a}$ taslağıyle gösterilebilir. Lisaniyat (linguistique) ta bu keşiklenme (tenavüp) tabirinin hususî bir kavramı olduğu içindir ki, biz burada bunun yerine *değiş tokuş* (mutation, değişleniş,) tabirini kullanmış bulunuyoruz.

153. Bu kaide bütün ek vokallerine uyarlanır. Bunun neticesi olarak, ek vokallerinin değiş tokuşlarında son derece geniş bir uyarlama sahası vardır. Bunlar içinde malûmdur ki, yalnız üç ek bu kaideden dışarı kalıyor (bak. § **146**)

C. Bir ek vokalinde olabilen değişirliklerin hududu. Ek unsurlarının iki sınıfa bölünüşü.

154. Bir ek vokalinde mümkün olan değişirlikler keyfe göre değildir. Bunlar bir yönelme (orientation) tutturmuş olup, bazı sınırlardan ileri geçmezler.

Ek vokallerindeki değiş tokuşların yöneltisi de, hududu da aşağıdaki esasa göre belirlenir:

Ekteki yüksek bir vokal, ancak yüksek bir vokalle değiş tokuş eder, ve edebilir. (Yani herhangi bir ekteki vokal meselâ bir *i* ancak *ı, ü, u* ile değiş tokuş eder de hiç bir zaman *a, e* ile edemez).

Yine ekteki alçak bir vokal ise, ancak alçak bir vokalle değiş tokuş edebilir. Bu da şu demektir ki, herhangi bir ekteki vokal meselâ bir *e*, (esasen alçak eklerde yalnız iki vokal olduğu için) ancak *a* ile değişlenir (permuter).

Bu esas, eklerin tasnifinde temel olmağa yarar.

155. Türkiye lehçesinde ekler (daha iyisi eklik unsurlar = éléments suffixaux [2]) iki sınıfa ayrılır:

1° Kendilerinde *e, a* vokalleri bulunan, ve daha doğrusu, hakikatte nöbet nöbet *a e*, ses mahiyetlerinde görüldüğü halde bir bakıma göre tek bir

[1] Türkçe lehçelerinde *keşik* kelimesi nöbet karşılığı olarak halâ kullanılmaktadır. kaldıki, coğrafya ıstılahlarında da buna *keşişleme* suretinde raslanmaktadır. Şemsettin Sami Beyin tefsirine göre: bu bir rüzgârın ismidir ki, Marmara denizine nisbetle Keşiş (arapçası, ķısîs ten farsçalaşmış şekil) dağı cihetinden esen cenubu şarkî rüzgârı olup, bu tarafla cenup tarafı arasından esenine kıble keşişlemesi, ve yine bu tarafla şark tarafı arasından esenine de gün doğusu keşişlemesi denir. Bundan da anlaşıldığına göre bu, bizce nöbet nöbet iki cihet arasından esen rüzgâra verilmiş keşikleme (nöbetleme) tabirinin bir çeşide veya bozuntusudur. A. U. E

[2] Veya eklik heceler. Hakikaten bir lâhikada mütenevvi mizaçlı iki eklik unsur (iki hece) bulunabilir:

- *(y) elim* (iltizamînin cemi mütekellim eki), — *(y) eli* (bir ulaķ = gérondif eki) gibi. D. J.

vokali olan eklik unsurlardır. Bunun içindir ki biz bunlara birinci sınıf veya yalın *değiş tokuşlu* $\left(\frac{e}{a}\right)$ eklik unsurlar adını veriyoruz (ki böylelerine itibarî bir tabirle: *e* vokalli eklik unsurlar demek te olur). [1]

Başkaca, *a e alçak* vokaller olduklarına göre (muk. § 37), bunları *alçak vokalli eklik unsurlar* diye isimlemek te olur.

2° Kendilerinde *i, ı, ü, u* vokalleri bulunan ve daha doğrusu, bir bakıma göre, tek bir vokalli olduğu halde icabında bu dört ayrı manzara ile görünen eklik unsurlardır. Başka bir tabirle, bazan $\frac{i}{ı}$ değiş tokuşu bazan da $\frac{ü}{u}$ değiş tokuşu ile göründüğüne göre bu, $\left(\frac{i}{ı} \times \frac{ü}{u}\right)$ suretinde bir değiş tokuşun değiş tokuşudur. Bunun içindir ki biz bunlar için ikinci sınıf veya *katmer değiş tokuşlu* eklik unsurlar tabirlerinin her ikisini de fark gözetmeden kullanıyoruz. İtibarî olarak ve kısaltma suretiyle bunlara *i* vokalli eklik unsurlar demek te olur.

Başkaca, *i, ı, ü, u* yüksek vokaller olduklarına göre (bak. fıkra 37), bunları *yüksek vokalli eklik unsurlar* diye isimlemek te olur.

İHTAR. — **Bu kitabın devamınca hep ayrı olarak kayıt ve işaret edilmiş olan eklerde e veya i den başka vokal görülmez; fakat unutulmamalı ki, bu bir sadeleştirme tarzından ibaret olup, yoksa bu vokaller, daima hatırda tutulması lâzım gelen kaidelere göre ses mahiyetlerini değiştirirler.**

156. Bu ayırıştaki faide şudur ki, her hangi eklik bir vokalin uğradığı değişirlikler, o vokali ait olduğu sınıfın çerçivesi dışına çıkaramaz. Meselâ bir *de* eki *da* olur da, *di* vs., olamaz.

---

[1] Bizim için bunda şu iki isimlemeden birinin tercih edilmesi daha uygundur: ya inceli kalınlı sadece üstünü havi olan bir çeşitliler için *biriz ekler*: (ki bu kelimeyi tabir diye böyle kullandık);

İnceli kalınlı esre + inceli kalınlı ötrüyü havi iki çeşitliler için (*ikiz ekler*);

İnceli kalınlı üstün + inceli kalınlı esre + inceli kalınlı ötrüyü havi üç çeşitliler için (*üçüz ekler*) gibi kısa türkçe tabirler kullanmak, veya en munis olarak, türkçemizin verdiği (üstün, esre, ötrü) tabirlerine burada meydan vermektir:

Birinci sınıf için, (üstünlü) ekler (= eklik unsurlar); ikinci sınıf için (esreli×ötrülü) ekler; üçüncü sınıf için (üstünlü × esreli × ötrülü) ekler tabirleri bizce daha açık görünmektedir. Vaktiyle yalnız hareke (vokal) işaretlerini bildirmeğe yarayan bu türkçe tabirler, esasen vokal nevilerini ayırdetmek gibi ahenk kanununun bu kısımlarını izaha çok elverişli ve bu yoldaki ihtiyaçlara çok uygun düşmektedir.

Bir de müellif burada yalnız iki sınıfı gösteriyor; muzaride, menfi ekinde ve daha başkalarında görülen üçüzlü vokal hali, meselâ: *aç-ar, geç-er* (üstün), *al-ır, ver-ir* (esre) *ol-ar, öl-ür* (ötrü) burada gösterilmiyor. A.U.E.

Dilin şimdiki halinde böyledir; fakat Türk dillerinin mukayeseli ve tarihî grameri gösteriyor ki, gerek ayni bir lehçe içinde, gerek muhtelif lehçelerde bir takım ekler bazan alçak (veya geniş) vokalli, bazan yüksek (veya dar) vokalli olabiliyor.

Bazı hallerde (muk. s. 635), apaçık olarak alçak (veya geniş) mahiyetin yüksek (veya dar) bir mahiyet halinde zayıflayışı (affaiblissement) veya duruluşu? (amuissement) olur; fakat bazı hallerde de mümkündür ki, iki eklem sınıfı arasındaki kararsızlık daha ilk çıkış zamanında başlamış olsun.

Bu seslem (phonème) lerin ilkleme hali ne olursa olsun, böyleleri *toptan vokallenik* ekler diye isimlenebilir, ve vokali de muhtelif altı ses mahiyetli olması ihtimali gösterilmek üzere yunancanın α: alpha harfiyle gösterilebilir.

Bu ekler şunlardır: *-dan* (§ 343, ihtar, 2, sonunda) ki, bu belki daha eski bir *-dañ* (s. 649, ihtar) dandır; *-(yα)* (s. 898, tenbih 2) ki, daha eski bir *-kay* (§ 1343; s. 938-939) dandır; *-kan* (§ 865 ve 868) ki, ihtimal daha eski bir *kañ* (§ 1396) dandır; *-çañ* (s. 635 *a*); *-lañ* (s. 924, tenbihler); *-ḳağ* (§ 870) ve daha az ehemmiyetli başka ekler (bak. § 871).

Her hangi eklik bir unsurun hangi sınıfa ait olduğunu ancak kullanış gösterebilir.

Meselâ, cemi alâmeti, ve *e)lenik, den)lenik, de)lenik,* sonuçları, vs., birinci zümreye aittir.

Temellük eki, aidiyet «izafet» eki, *i)lenik,* vs. sonuçları, ikinci zümreye aittir.

Şimdi bu değiş tokuşların nasıl halledileceğini, yani her hangi bir kelimeye katılan her hangi bir ekin ses mahiyeti ne olacağını bilmek kalıyor.

D. *Eklik bir vokaldeki değişirlik mekanizması.*

(Eklik vokalin değiş tokuş kanunları.)

157. Eklik vokalin birinci değiş tokuş kanunu:

Kelimenin son vokali ön sınıftan ise, ek vokali de ön sınıftan olur.

Bununla bakışık (symétrique) olarak, kelimenin son vokali art sınıftan ise e vokali de art sınıftan olur.

Bu kanun eklik unsurların iki zümresine de kol salmıştır ki, 136 ncı bentte gösterilen büyük ahenk kanununun pek tabiî bir neticesinden başka bir şey değildir. Yabancı kelimelere de kol salmış olduğu için bunun daha geniş bir tatbik sahası vardır.

Bu birinci değiş tokuş kanununu birinci sınıftan (yalın değiş tokuşlu) eklik unsurlara uyarlamakla şöyle bir amelî (işe yatkın) bir kaide elde etmiş oluruz.

Ekli bir kelimenin son vokali *e, i, ö, ü* vokallerinden biri ise ek vokali *e* olur.

Bununla bakışık olarak, ekli bir kelimenin son vokali *a, ı, o, u* vokallerinden biri ise ek vokali *a* olur.

(لر -*ler* ekiyle) çoklanık (cemi = pluriel) tan misaller:

درسلر *ders-ler;*	آداملر *adam-lar;*
مندیللر *mendil-ler;*	قادینلر *kadın-lar;*
گوزلر *göz-ler;*	قوزولر *kuzu-lar;*
یوزوکلر *yüzük-ler;*	چوجقلر *çocuk-lar.*

Değiş tokuş yalın olduğu yani sadece iki vokalle sınırlandığı için, birinci sınıftan bir ek vokalinin herbir hususî hale göre mahiyeti ne olacağını tayin etmiye birinci kanun yeter.

Bunun zıddına, ayni kanun eklik unsurların ikinci sınıfına tatbik edilince şu hakikatlere yol açar:

e, i, ö, ü den sonra ek vokali ya *i* ya *ü* olur.
a, ı, o, u dan sonra ek vokali ya *ı* ya *u* olur.

Bunda değiş tokuş katmerli olduğundan birinci kanun tatbik edilirse, bu değiş tokuştan ancak biri halledilir; öteki $\frac{i}{\imath}\ \frac{\ddot{u}}{u}$ değiş tokuşu ise ancak ikinci bir kanunla halledilebilir ki, bunun mevzuu ne gibi hallerde *i* nin *ü* ye, *ı* nın *u* ya tercih edilmesi lâzım geleceğini tayin etmek olacaktır.

İHTAR. — Bu kanunun tatbikı, ardınca konson değiş tokuşlarına yol açar ki, bundan ileride **166** ve aşağısındaki bentlerde bahsedilecektir.

158. İkinci vokal değiş tokuş kanunu (ikinci sınıftan eklik unsurlara mahsus):

Kelimenin son hecesi yuvarlak vokalli (bak. § 38) *ise, katmer değiş tokuşlu bir ek unsurunun (yüksek) vokali yuvarlak olur.*
Kelimenin son hecesi düz (bitaraf) ise, ek vokali de, düz (bitaraf) olur.

Yani kullanışta şöyle olur:

Kelimenin son hecesindeki $\frac{\ddot{o}}{o}\ \frac{\ddot{u}}{u}$ dan sonra ek vokali $\frac{\ddot{u}}{u}$ olur;

Kelimenin son hecesindeki $\frac{e}{a}\ \frac{i}{\imath}$ dan sonra ek vokali $\frac{i}{\imath}$ olur [1].

Bu ikinci değiş tokuş kanunu, birinciye muvazi olmayıp, onun üstüne gelir ve onunla çaprazlanır. Bunun içindir ki, burada biz vokalleri, birinci kanunun tatbikında daha evvelce uğradıkları halleriyle gösterecek surette

[1] Bu kayit, küçük harflerle basılmış metni şimdiye kadar gözden geçirmiş olanlara aittir. J. D.

kümeledik. Burada ikinci sınıftan bir ek vokalinin (veya yüksek bir ek vokalinin) [1] görünebileceği dört manzaranın tafsilâtını veriyoruz; misal

[1] Bizce bu kanun, yalnız ekleri belli olan kelimelere değil, belli olmıyan kelimelere de şamil olmak üzere (isim, fiil) hepsine ait olacak, ve tabiî müellifin bu verdiklerini de ihtiva edecek surette daha umumîdir:

Art ve ön vokallerde umumî bir benzeşirlik kanunundan başka, yine bu kanun içinde olmak üzere vokallerin ayrıca bir çeşitleniş kanunu vardır ki, öz türkçe kelimelerdeki eklerin de 1 türlü 2 türlü, 3 türlü olarak keşiklenmelerine sebep olur.

a. Art vokallerde:

1. Kalın üstün (*a*) lı evvelki bir heceden sonra gelen hecenin vokali, kalın üstün (*a*), kalın esre (*ı*), kalın ötrü (*u*), dan biri olabilir (ki, müellif kanunun bu son ihtimalini burada itibara almamıştır. Filhakika bu da eklere ait olmakla beraber ekle kökün ayırdedilemediği kelimelerde de görülür, ve yine herhalde köklere aittir.):

ḳab - aḳ, çal - ar;
yaḳ - ın, al - dı;
tav - uḳ, ——— .

Bu son vaziyet yalnız isimlere mahsustur; fiillerde bu yoktur. İsimlerde de ancak sonraki hecenin kapalı hece olması şarttır. Sonraki hece açık olursa yine bu da olamaz. Meselâ *ḳapa, ḳapı,* olur da, faraza *ḳapu* da olduğu gibi evelki hecenin *a* vokalinden sonra bir açık hecenin vokali *u* olamaz. (eski *tapu*, kelimesi tek müstesnadır; halbuki bu tecvidimiz haricinde son zamanlarda bazı terimler ve soyadları alınmış görülmektedir).

2. Kalın esre (*ı*) lı evelki bir heceden sonra gelen hecenin vokali kalın üstün (*a*), kalın ötrü (*u*) dan biri olabilir:

ḳız - aḳ, sız - ar;
ḳıy - ı, ḳıy - dıñ.

3. Kalın ötrü (*o, u*) lu evvelki bir heceden sonra gelen hecenin vokali kalın üstün (*a*), kalın ötrü (*u*) dan biri olabilir:

ḳov - a, boz - ar — tu - zaḳ, bul - sa;

ḳor - u, sor - sun — su - cu, dur - sun.

(*ö, o*) lu hece yalnız kökü havi ilk hecedir.

b. Ön vokallerde:

1. İnce üstün (*e*) li evvelki heceden sonra gelen hecenin vokali ince üstün (*e*), ince esre (*i*) den biri olabilir:

gec - e, geç - er;
gem - i, gez - dik.

2. İnce esre (*i*) li evvelki bir heceden sonra gelen hecenin vokali ince üstün (*e*), ince esre (*i*) den biri olabilir:

biz - e, in - er;
siz - i, bil - sin.

3. İnce ötrü (*ö, ü*) lü evelki bir heceden sonra gelen hecenin vokali ince üstün (*e*), ince ötrü (*ü*) den biri olabilir:

göz - den, ör - se — gü - zel, gül - me;

köp - rü, öl - dü — büt - ün, sür - dü.

Bu vaziyetlere göre, art sınıftan vokallerin umumî ahengi içinde (isim, fiil ne olursa olsun) kelimenin ilk hecesi vokali ikinci hece vokale, ikinci hece vokali, üçüncü hece vokale vs. bu esaslar dahilinde zincirleme nâzım olmaktadır. Ön sınıftan vokallerin umumî ahengi içinde de her evvelki hecenin sonraki heceye yine bu esaslar dahilinde zincirleme nâzım olduğu anlaşılır. A. U. E.

olarak ta şühudî mazinin birinci şahsı olan - دم (ki itibarî olarak - *dim* - olsun) ekini alıyoruz:

e / i	den sonra, *i*:	*söyle-dim* / *getir-dim*	سویلهدم / كتيردم ;
ö / ü	den sonra, *ü*:	*çöz-düm* / *yürü-düm*	چوزدم / يورودم ;
a / ı	dan sonra *ı*:	*kullan-dım* / *alış-dım*	قوللاندم / آليشدم ;
o / u	dan sonra *u*:	*sor-dum* / *unut-dum*	صوردم / اونوتدم .

İHTAR. — Eğer bir ek iki heceden kümelenmiş olur ve *e* mahiyetinde bir vokali, onun ardınca da *i* mahiyetinde bir vokali kucaklamış bulunursa, kendisinde *i* vokali olmakla beraber ek, yalın değiş tokuşlu olur. Bu itibarla iltizamînin cemi mütekellimi olan -(*y*)*elim* eki, ancak -(*y*) *alım* ile değişlenebilir. Şu halde meselâ *-(*y*) *alum*, *- (*y*) *elüm* çeşitleri, ikinci vokal değiş tokuş kanunu icabınca imkânsız olur:

Ml.: *ver-elim*;
al-alım.

Katmer değiş tokuşlu bir ek, yalın değiş tokuşlu bir ekten sonra geldiği zaman da böyledir. Bu takdirde bu da $\frac{i}{ı}$ suretinde bir yalın değiş tokuş haline gelmiş olur. Nitekim *-ler* ekinden sonra *-im* eki ancak *-ım* ekiyle keşiklenebilir.

Ml.: كوزلرم *göz-ler-im*;
صاچلرم *saç-lar-ım*.

e. Vokaller ahengine ait kaidelerin bütünleme görünüşü ve süzüntüsü.

159. Gerek umumî olarak türkçe kelimeye ait (§ 136 dan 139), ve gerek hususî olarak eklere ait (§ 148 den 158) olmak üzere söylenilen şeyler şöylece hulâsa edilebilir.

1° Türkçe kelimelerin (içlerinde ek unsurları da olmak üzere) bütününe ait olan vokaller ahengi esası.

Türkçe kelimelerin, ön ve art vokallerin ayırt edilmesi üzerine kurulu olarak ikiye bölünüşü (ufkî bir tertip içinde dil alımlanışı = attraction linguale) dir.

$$\frac{E\ İ\ Ö\ Ü}{A\ I\ O\ U}.$$

İHTAR. — *Ö ve o* vokalleri kelimenin ancak ilk hecesinde bulunabildikleri için ek vokalleri takımından dışarda kalmış olurlar ki, böylece bu takım, şu altı vokale inmiş olur.

$$\frac{e \quad i \quad ü}{a \quad ı \quad u}.$$

2° (Kelimeden müstakil olmak üzere) yalnız kendileri itibara alınan ek unsurlarına ait vokaller ahengi esası.

Alçak vokallerle yüksek vokallerin (şakulî bir tertip içinde dil alımlanışı) diye ayırt edilmesi üzerine kurulu olarak, ek unsurlarının yalın değiş tokuşlu ve katmer değiş tokuşlu ek unsurları suretinde iki sınıfa bölünüşüdür.

$$\left(\frac{e}{a}\right) \quad \left(\left(\frac{i \; ü}{ı \; u}\right)\right)^{[1]}.$$

Tek yaylar içindekiler yalın değiş tokuşu, çift yaylar içindekiler de katmerli değiş dokuşu gösterir.

3° (Türkçe veya yabancı) *kelimenin son vokali* ile ilgileri itibara alınan ek unsurlarına ait vokaller ahengi kanunları.

a. Eklerin iki sınıfına uyarlanan birinci kanun.

Kelimedeki *son vokaller* in, büyük vokaller kanunundaki ayni esas üzerine kurulu olarak iki zümreye bölünüşüdür.

Bu kanun, birinci zümreye (yalın değiş tokuşluya) ait bir eklemde, vokali tayin etmeğe yeter. O zaman bunun tatbik sureti şöyle hulâsa edilebilir:

$$\left(\frac{e}{a}\right) \quad \frac{i \; ö \; ü}{ı \; o \; u}.$$

Ufkî çizgi, kelimedeki son vokallerin iki zümreye bölünüşünü gösterir.

b. İkinci kanun, evelkinin üstüne getirilip onunla çaprazlaşır. Bu kanun, ikinci zümre (katmer değiş tokuşlu) nun ek unsurlarına aittir.

(Ufkî çizgiyi çaprazlıyan bir çizgi ile gösterilmiş olup), yuvarlak vokallerin ve bîtaraf (düz) vokallerin ayırt edilmesi (dudak alımlanışı) üzerine kurulu olarak kelimedeki son vokallerin bölünüşüdür.

Taslağı:

$$\frac{e}{a} \left(\left(\frac{i}{ı}\right)\right) - \Big| \; \frac{ö}{o} \left(\left(\frac{ü}{u}\right)\right).$$

160 Önce geçen iki taslağı da bununla katıştırarak aşağıda gösterildiği üzere muhtıra nev'inden rumuzlu bir cetvel elde edilir ki, bunda vokallerin tertibi § 39 da verilen tertibe muadil olur:

$$\left(\frac{e}{a}\right) - \left(\left(\frac{i}{ı}\right)\right) - \Big| \; \frac{ö}{o} \left(\left(\frac{ü}{u}\right)\right).$$

Birinci sınıftan (tek yaylarla gösterilen yalın değiş tokuşlu) ek unsurları isteniliyorsa, bu taslak şöyle okunmalı:

[1] (S. 105, 1) deki haşiyelerde verdiğimiz izahlara göre bir üçüncüsü de vardır ki, bu taslak ona göre tadil edilebilir. A.U.E.

Kelimenin son vokali *e, i, ö, ü,* den biri ise ek unsurunun vokali *e* olur.

Kelimenin son vokali *a, ı, o, u,* dan biri ise, ek unsurunun vokali *a* olur.

İkinci sınıftan (çift yaylarla gösterilen katmer değiş tokuşlu) ek unsurları isteniliyorsa, bu taslak şöyle okunmalı:

Kelimenin son vokali *e, i* den biri ise, ek vokali *i* olur.

Kelimenin son vokali *a, ı* dan biri ise, ek vokali *ı* olur, vs. (bak: 158).

161. Dikkat edilince görülür ki, türkçede vokal ahengi, vokallerin türlü türlü ayırtlanma esaslarından çıkıyor. Bazı şark lehçelerinin şu cihetten daha mütevazin bir vokal ahenkleri vardır ki, $\frac{ö}{o}$ vokalleri de eklem (suffixation) lerde bulunabildikleri için, bunlarda alçak vokalli ek unsurları da katmer değiş tokuşludurlar.

İHTAR. — Türkçede vokal ahengi (veya gibleşirliği) ilerleşik (progressif) tir; yani bir vokalin mahiyetini kendisinden önce gelen bir vokal tayin eder. Bununla beraber (bir vokalin mahiyetini kendisinden sonra gelen bir vokalin tayin ettiği) gerileşik (régressif) gibleşme de olur ki, buna da şu misal vardır:

bu - gün yerine, karıntı (krase) halinde: *bü - ğün.*

Şu (münferit) misalde de ilerleşik bir gibleşme ile gerileşik bir gibleşme arasında çatışma vardır:

o - biri yerine, karıntı halinde: *ö - bürü* (§ 323).

Şuna da dikkat edilmeli ki, işaret edilen şu iki müstesnada da [1], bir kelimeden öbürüne doğru giden bir gibleşirlik var. muk. § 126.

[1] Bundan başka, yine vokaller ahengiyle ilgili olduğu halde, müellifin kaydetmediği, başka bir hadise vardır ki, bu da *y* yarı vokalinin tesiriyle kelime içinde kısmen gerileşik bir gibleşme vücude gelmiş olmasıdır. Bunda (*y*) nin üst tarafında raslanan üstün (*a, e*) nevinden vokaller, yine umumî vokal ahengi içinde onun tesiriyle, bazı haller ve şartlara göre, başka başka mahiyette değişlenmektedir. (Gerileşik vokal keşiklenmesi ki, fransızca tabirle alternance vocalique régressive, diyebiliriz):

Sonu bir vokalle biten tek veya çok heceli bir fiil kökünün hemen ardınca gelen bir *y* yarı vokali, kelimede asl olan ilerleşik (progressif) çeşitleniş gidişini büsbütün bozmamakla beraber kökün sonundaki bu vokalde değişimler yapar ki, bunun sâikı *y* nin sağ ve sol yanındaki vokallerde bir benzeşmezlik (dissimilation) olsa gerektir. *Y* konsonunun yaptığı bu tesir, vokal düzen yasasında (ahenk kanununda), sondan başa doğru kısmen (*gerileşik*, régressif) bir tesirdir:

A. Ekseriyetle çok heceli türeme bir fiil kökünde (veya kökeninde):

1. Birinci durum değişlenişi.

$$\begin{matrix} a \\ e \end{matrix} \Big| \; y \; \Big| \begin{matrix} a \\ e \end{matrix} > \begin{matrix} ı \\ i \end{matrix} \Big| \; y \; \Big| \begin{matrix} a \\ e \end{matrix}$$

Bu vaziyette *y* nin bitişik sol tarafındaki kalın ve ince üstünler (*a, e*), kalın ve ince esreler (*ı, i*) ile değişlenir:

sakla, çıkma, okşa, uğra (ı)	*y*	*a, an, arak, acak,* vs.;
besle, iste, gükre, dövme (i)		*e, en, erek, ecek,* vs.

F. Tamamlayıcı mütalealar.

162. *İmlâya dair mütalea.* Vokal ahengi kaidelerinin giriftliği, türkçe eklem (suffixation) lerde niçin vokal yazılmadığını izah eder.

---

2. İkinci durum değişlenişi.

a.

a/*e* | *y* | *o* > *ı*/*i* | *y* | *o*

Bu vaziyette *y* nin bitişik sol tarafındaki kalın ve ince üstünler (*a, e*), kalın ve ince esreler (*ı, i*) ile değişlenir; şu şart ile ki, *y* nin sol tarafındaki heceden bir evvelki hecenin vokalleri üstün (*a, e*) ve esre (*ı, i*) nevilerinden biri olsun:

sak-la, çık-ma (*ı*) | *y* | *or.*
bes-le, is-te (*i*) |

b.

a/*e* | *y* | *o* > *u*/*ü* | *y* | *o.*

Bu vaziyet te (*y*) nin bitişik sol tarafındaki kalın ve ince üstünler (*a, e*), kalın ve ince (büzgün) ötrüler (*ü, u*) ile değişlenir; şu şartla ki, (*y*) nin sol tarafındaki heceden bir evelki hecenin vokalleri yaygın veya büzgün ötrü (*ü, u - ö, o*) nevilerinden biri olsun:

ok-şa, uz-a (*u*) | *y* | *or.*
döv-me, gük-re (*ü*) |

B. Bazı (çünkü türkçe fiiller içinde sonu vokalli olanlar pek azdır) tek heceli bir fiil kökünde de şöyledir:

e | *y* | *e*/*o* > *i* | *y* | *e*/*o*

Bu vaziyet te çok hecelilerdeki vaziyetin aynıdır. Ancak sonu (*a*) vokalliler, lehçemizde bulunmaz. Şu halde (*y*) den sonraki vokal gerek *e*, gerek *o* olsun, (*y*) den evvelki (*e*) yine (*i*) ile değişlenmektedir:

d (*e*); *y* (*e*) | *y* | *e, en, erek, ecek*, vs.; *or;* > *d* (*i*); *y* (*i*) | *y* | *e, en, erek, ecek*, vs. *or.*

İHTAR. — *y* n'n iki tarafındaki vokallerin bu yukarıdakilerinden başka türlü ve başka vaziyetlerde olanlarında bir değişiklik yoktur:

okşa | | *ıp, ıñ, ıcı, ıver;*
söyle | *y* | *ip, iñ, içi, iver;*
kazı | | *ıp, ıñ, ıcı, ıver;*
eri | | *ip, iñ, ici, iver;*

kuru | | *up, uñ, ucu, uver;*
bürü | *y* | *üp, üñ, ücü, üver;*
koru | | *up, uñ, ucu, uver;*
yürü | | *üp, üñ, ücü, üver*, vs..

Sonu *o* ile biten bir tek heceli fiil sonunda da böyledir:

ko | *y* | *up, uñ, ucu, uver*, vs.; *or.*

Bu kök aynı zamanda *koy* suretinde de çeşitlenmiş olduğundan, bazı vaziyetlerde sonradan katma (*y*) nin aldığı şekillerle iltibas halinde bulunur: *koy-ar* = *ko-*(*y*) *ar* A.U.E.

$\left(\frac{k}{ḳ}, \frac{g}{ġ}, \frac{l}{ḷ}\right.$ bir tarafa$\left.\right)$, daima vokal değiş tokuş kanunları tesirinden kurtulmuş olan konsonları yazıda göstermekle kalarak, bu suretle sonluk (terminaison) lara nisbeten duraklı bir manzara verilir ki, bu da onların daha kolay tanınmalarına yarar.

Bazı hallerde vokal yazılmak icap eder ki, bu da eklerin imlâsında sık sık güçlüklere, iltibaslara, kararsızlıklara sebep olur (25 § muk. cetvel, sütûn: «öteki heceler»); bunlar ise birbirine zıt şu iki temayülü beyhude uzlaştırmağa çalışmaktan ileri gelir:

Ekte duraklı bir manzara bırakmak, ve mümkün olduğu kadar tam bir sıhhatle söylenişi işaret etmek. Nitekim - li eki (§ 529) - *ḷu, lü* suretlerinde de söylenildiği halde, bu gün hep bir şekilde olmak üzere - li suretinde yazılır. Eski Osmanlı imlâsında ise yine - *ḷı, li* suretindeki söylenişiyle beraber لو - şeklinde yine hep bir türlü olarak yazılırdı.

Şunu da kaydedelim ki, şimdiki Osmanlı imlâsı eklerdeki yüksek vokalleri yazmak için (ى) harfini kullanmıya meylettiği halde, eski Osmanlı imlâsı bu yolda umumiyetle (و) harfini tercih ederdi. Bununla beraber şimdiki Osmanlı imlâsında da eski imlânın kalıntıları bulunur (muk. وب - eki, § 1310).

Önce geçen mütalealar, türkçe imlânın kifayetsizliğini karşılamak üzere yukarıdaki kaidelerin ne kadar zarurî olduğu hakkında bir fikir edinmeğe yardım eder.

İHTAR. — Vokaller ahengi hadisesi, kelimenin teşkilci unsurları arasında bir et tırnak olma (solidarité) vaziyeti kurmaktadır. Bu nisbî ilişiklik (cohersion) bukünlü (à flexion) dillerdeki kelimelerin (muk. § 9, 10) teşkilci unsurları arasındaki ilişikliğe kıyas edilememekle beraber, umumiyetle bitişken (agglutinant) dillerin almıya meylettiği parçalı, dağınık, sanki bel kemiksiz hali türkçe kelimeden gidermiye yeter.

163. *Edebî dilde veya umumî olarak yazı dilinde söyleyiş üzerine mütalea.* — Konuşma dilinde vokal değiş tokuşları kanunlarına sıkı sıkıya riayet edilir. Fakat yazılı bir metin, sesle okunduğu zaman iş değişir. O zaman eklerde ve bilhassa arapça kelimelerdekilerde ön vokallerle söyleyiş daha kibar sayılır; bunlarda *a* yerine *e* yi, *ı* yerine *i* yi tercih etmek yolunda bir meyil görülür. Hiç değilse şimdiki Osmanlı lehçesinde düz (bîtaraf) vokaller yani $\frac{i}{ı}$, yuvarlak vokallere yani $\frac{ü}{u}$ ya tercih edilir.

Diğer taraftan itibarî ve sisteme az uygun bir imlânın verdiği alışkınlıklar, söylenişte bir takım tecvizlere meydan vermiştir: nitekim sırf (ى) nin imlâya kabul edilmesi yüzünden bazı hallerde $\frac{ü}{u}$ yerine $\frac{i}{ı}$ (muk. § 162) söylendiği gibi, (و) bulunması yüzünden de bazı hallerde aksi

hadise olur. Bazıları da iki vokal arasındaki *k* den doğan bir *ẏ* yi, sırf *k* yazıldığı için *g* gibi söylemeğe kadar varırlar (muk. § 45).

164. Eskiden, edebî dilde vokal ahengine bugünkiden çok daha az ehemmiyet verilirdi.

On yedinci ve on sekizinci asırlardaki türkçeye ait Avrupa gramerlerinde verilen transkripsiyonlar yüksek vokalli eklerin iki zümreye ayrılmış olduklarını gösteriyor. Bunlardan biri yalın keşiklenişli $\frac{i}{\iota}$ vokalleriyle olan ekleri (meselâ : *i - lenik* sonucuyla *gün - i*, *ḳol - ı*, vs.) havi bulunmakta ; öbürü de duraklı *ü* vokaliyle olan ekleri (meselâ, şühudî mazi sonucuyla : *gel - düm*, *al - dum*, vs.) havi bulunmaktadır ; (şimdiki kullanışta bu söylenişin bir kalıntısına bak. § 530) . Şu halde *u* sesi hariç tutulmuş bulunuyordu.

Ondan beri söyleniş, vokal ahenginin icaplarına daha uygun bir tekâmül gösteriyorsa, şüphesiz ki bu, daima artmakta olan halk dili tesirlerinden ileri gelmektedir.

165. *Eklerdeki vokal değiş tokuş kanunlarının ek olmıyan unsurlara tesiri.* — Düz (bîtaraf) veya yuvarlak bir vokalden sonra ayni mahiyette bir vokal geleceğine dair olan kanunun hükmü esasen, ancak vokal ekleri üzerindedir. Fakat yine halk dilinin tesiriyle Türkiye lehçesi söylenişinin geçirdiği tekâmül gözden geçirilince görülür ki, bu kanun bu noktaya kadar kelimenin kendisi üzerine, yani (meselâ yabancıdan alınma kelimeler gibi) ya hiç bir zaman ek olmıyan kelimeler, veya söyliyenler tarafından ek oldukları artık hiç hatıra gelmiyen unsurlar üzerine de tesir edebilir.

Nitekim, ایی (ایو) ، اینجی (اینجو) دکل ، gibi yazılıp vaktiyle *eyü*, *incü*, *değül* diye söylenen kelimeler bu gün *eyi*, *inci*, *deyil* suretlerinde söylenilmektedir.

Bir takım yabancı kelimelerde de böyledir :

Ml. : آخور *aḥur* yerine *aḥır* ;

زيتون *zeytun* yerine *zeytin*.

Bu gün bile bir takım kelimelerde bu tekâmül görülmektedir. Şu kelimelerde ise hâlâ ikiz söylenişler işitilir : [1]

---

[1] Bunlar eski Osmanlı lehçesinin bu günkü lehçemizde istikrar bulan tekâmülleri icabındandır ki, bu lehçenin tecvidi (bugünkü kökleşmiş ve kaideleşmiş fonetik sistemi) ne girmiş bulunuyor ; ve bunlara riayetsizlik ise fesahatsizlikler doğuruyor. Bunun için alınmış ve alınacak terimlerde ve soy adlarında Türk tecvidinin bu cihetini de kollamak lâzımdır.

a) Fiillerde : *(a, e - i, ı)* vokallerinden birini havi evelki bir heceden sonra gelen hecenin eski Osmanlı lehçesinde *(ü, u)* dan biriyle söylenip yazılan vokalleri, bugünkü lehçemizde hep *(i, ı)* olmuştur.

ḳal, - ur > *ḳal, - ır*; *gel - dük* > *gel - dik*, *istemez - ük* > *isteme* (*yiz*), vs.

b) İsimlerde , 1) . *(a)* vokalini havi evelki bir heceden sonra gelen (kapalı) hecenin eski Osmanlı lehçesinde *(u)* ile söylenip yazılan vokali, bu günkü lehçemizde de umumiyetle hep *(u)* olarak kalmıştır :

ṭab - ur, *ḳab - uḳ*, *ṭav - uḳ*, *yav-uḳ (l,u)*, vs.

Bununla beraber insırafa dahil olan bir takım eklerin ve aidiyet zamirlerinin *(u)* vokalleri hep *(ı)* olmuştur : *ocağ - un* > *ocağ - ın* ; *an - un* > *an - ın*, vs.

آلتون (آلتن) *altun / altın;*
ایچون (ایچن) *içün / için;*
قاپو (قاپی) *kapu / kapı;*
چابوق (چابق) *çabuk / çabık (Anadolu'da).*

Bu değişirliklerin akisleri, fakat biraz geçikmiş olarak imlâda da görülüyor. Bazan aynı gibleşme hadisesi, gerileşik [1] durumda husule gelmektedir.

Ml.: *çıbak* yerine *çubak* ki, (Anadolu'da *çıbık* derler).

2. EKLERDE KONSON DEĞIŞ TOKUŞLARI.

166. Eklik konsonlar vokallerden daha az değişirliklere tâbidir. Eklerdeki konson değiş tokuşları da iki nevidir:

[1] (bak. gerileşik vokal değişlenişi § **161**, haşiye, 1). A.U.E.
Bunların dilimizdeki yabancı kelimelerde de tesiri görülmektedir: *bāzū > pazı; henüz > heniz,* vs. A.U.E.

Lehçemizde mahdut bir takım kelimelerin bu vaziyette olan müteakıp hecesi, vokalinin eski Osmanlı lehçesinde *(a)* olmasına rağmen, lehçemizde *(ı)* olmıya da meylederek, birkaç ikiz kelime yaratmıştır: *çab-uk > çab-ık* gibi.

2) *(a)* vokalini havi evelki bir heceden sonra gelen (açık) hecenin eski Osmanlı lehçesinde *(u)* ile söylenip yazılan vokali, bu günkü lehçemizde *(tap-u* kelimesi müstesna*)* hep *(ı)* olmuştur:

kap-u > kap-ı; yaz-u > yaz-ı, zaval-lu (= zevāl-lü) > zaval-lı, firak-lu > firak-lı; yukar-u > yukarı, vs.

3) *(e)* vokalini havi evelki bir heceden sonra gelen açık veya kapalı hecenin eski Osmanlı lehçesinde *(ü)* ile söylenip yazılan vokali, bu günkü lehçemizde hep *(i)* iledir:

ev-üñ > ev-iñ; ben-üm > ben-im, sen-üñ > sen-iñ (ikinciler kapalı hece), vs.

söyle-yü (virdi) > söyleyi (verdi), ey-ü > ey-i; ken-dü > ken-di; devlet-lü > devlet-li; merhamet-lü > merhamet-li; yer-lü > yer-li; berü > beri; gerü > geri; ilerü > ileri, vs.

(de-yü > di-yü; ye-yü > yi-yü) gibi fiilden türeme nadir sigalar bu kaideye uymayıp *(di-ye, yi-ye)* suretlerinde başka türlü kullanılır.

4) *(ı-i)* vokallerinden birini havi evelki bir heceden sonra gelen kapalı veya açık hecenin eski Osmanlı lehçesinde *(u-ü)* ile söylenip yazılan vokali, bu günkü lehçemizde hep *(ı-i)* olmuştur.

kız-un > kız-ın; atası-nuñ > atası-nıñ; sır-uk > sır-ık; sıñ-ur > sıñ-ır, vs. (sondakiler kapalı hece).

biz-üm > biz-im; siz-ün > siz-iñ; içün > için; del-ük > del-ik; erük > erik vs. (sondakiler kapalı hece).

karın-lu > karın-lı; sabır-lu > sabır-lı; akıl-lu > akıl-lı, vs. (sondakiler açık hece).

misil-lü > misil-li; din-lü > din-li; din-süz > din-siz, vs. (sondakiler açık hece). A.U.E.

1° Ön ve art konsonlar arasında değiş tokuşlar ki bunlar, yukarıda mütalea edilen vokal değiş tokuşlarının bir neticesinden başka bir şey değildir;

2° Boğuk konsonlarla çınlak konsonlar arasındaki değiş tokuşlar.

a. Ön ve art konsonlar (daha iyisi damak önü ve ardı konsonları) arasında değiş tokuşlar.

167. Bu konson değiş tokuşları yukarıda gösterilen vokal değiş tokuşlariyle etli tırnaklıdırlar. Şu itibar ile ki bunlar, *ek alacak kelimedeki son vokalin işlemine göre* belirir, ve vokal değiş tokuşları gibi onlar da, vokaller ahengindeki umumî esasın bir neticesi olup *bu esasın konsonlarda akislenmesinden ileri gelir* (§ **141** den **144** e).

Vokaller ahengine girmeğe müsait olan bütün konsonlar, *ḫ* (x) veya *h* hariç, bir ekte görünebilir.

Bunun neticesi olarak, bahis mevzuu olan konson değiş tokuşları için, yukarıda (**157** §) söylenilen vokallere ait birinci değiş tokuş kanununu hem çevresi içine alan hem tamamlıyan şu düsturu verebiliriz:

Ek alacak kelimenin son vokali ön sınıftan ise, ekte vokal olarak sadece ön sınıftan olanlar, konson olarak ta boğazlılardan sadece ön damaklılar, yani k ك, g گ, ŷ ڭ den biri veya yanlamalardan da sadece düz l bulunabilir.

Ek alacak kelmenin son vokali art sınıftan ise, ekte vokal olarak sadece art sınıftan olanlar, konson olarak ta boğazlılardan sadece art damaklılar, yani ḳ (ق), ġ (غ) ğ (غ, گ) den biri ve yanlamalardan sadece (çuḳur) ḻ bulunabilir. [1]

[1] Müellif, çukur ḻ ye ait olup bu düstura uymıyan şu ciheti kaydetmiyor:

Öz türkçe kelimelerde ek alacak kelimenin vokali art sınıftan ise, ekte yanlama (yanlak=latérale) lardan çukur *ḻ* bulunması lâzım geldiği düsturu şu cihetten bozulmaktadır: Ek alacak kelimenin art vokalinden sonra (yani başlama harfi l olan ekten evvel) yarı vokal *y* konsonu bulunursa, ek art vokalli olmasına rağmen, onun bu çukur ḻ si düz l ile değişir:

ay - lar, boy - lu, yay - lı, çay - laḳ, pay - ladı, ḳolay - laşır, vs.

Yabancı kelimelerde ise, art vokalli hece sonundaki *l* den sonra yine *y* bulunduğu zaman bu *l* düz kalır: *bal-ya, Ḳal-yon, ful-ya, madal-ya, Napol-yon*, vs.

Burada müellifin yine temas etmediği şu cihetler, Türk tecvidinin yabancı kelimelerdeki tesirleri bakımından faydalıdır.

Dilimizdeki yabancı ve bilhassa arapça kelimelerin *l* leri *Allah* kelimesindekiler müstesna, hep düz l dir. Bununla beraber Türk tecvidi tesiriyle bu düz *l* ler de, bazı konsonların yakınlığı yüzünden çukur *ḻ* ile değişlenmektedir.

Bu konsonlar (ق = ظ ، ط ، ض ، ص) suretinde yüksek söylenişli olanlardır ki, düz *l* den (evvel) veya (sonra) bulunmak vaziyetlerinde tesir ederek, onu çukur *ḻ* ye değiştiriyorlar:

168. Bu konson değiş tokuşları şöyle bir üleşme (distribution) gösterir:

Boğazlılarda $\frac{k\ ك}{ḳ\ ق}$ (boğuk) değiş tokuşu olur:

---

a. Düz l, yüksek konsonlardan (sonra), çukur ł olur:

1° Bu konsonlardan biri art vokalli açık bir önleşik (mütekaddim) hece başında olur, ve ondan sonraki kısa art vokalli açık bir hece başında düz l bulunursa bu, çukur ł olur:

ص : صله *ṣı-ła*, فاصله *fāṣı-ła*, حاصله *ḥāṣı-ła*, محصله *maḥaṣṣa-ła*, مواصله *muvāṣa-ła*;
ض : فاضله *fāḍı-ła*;
ط : باطله *bāṭı-ła*;
ض : فاضله *fāżı-ła*.

İHTAR. — 1. İlk hecesi ön vokalle söylenir, veya son hece vokali uzun söylenirse, bu *l* değişmez: *ışṭı-łaḥ*, (*işṭi-lāḥ*); اصلاح *ış-łaḥ*, (*iş-lāḥ*);

2° Bu konsonlardan biri, evelki art vokali kapalı bir hece sonunda olur, ve sonraki kısa art vokalle söylenen herhangi bir hece başında da düz l bulunursa, bu l çukur ł olur:

ص : مصلحت *maṣ-łaḥat*, مصلوب *maṣ-łub*, وصلت *vaṣ-łat*, اصلا *aṣ-łā*;
ض : فضله *foḍ-ła*;
ط : مطلب *maṭ-łab*, مطلوب *maṭ-łub*, بطلان *buṭ-łan*;
ظ = ض : مظلوم *maẓ-łum*, فضله *faż-ła*.

İHTAR. — 1. Artlaşık (müteakıp) hece ön vokalli ise, düz l değişmez: خصلت *ḥaṣ-let*, وصلت *vuṣ-let*.

3° Düz *l*, art vokalli ayni hece içinde bu konsonlardan sonra tek başına veya bir başka konsonla beraber sükûnlu olarak bulunursa çukur *ł* olur:

ص : (tek başına) : مفصل *maf-ṣał*, مفصل *mafaṣ-ṣał*, فصل *fa-ṣıł*, وصل *va-ṣıł*, اصل *a-ṣıł*;
(beraber sükûnlu) : فصل *faṣł*, وصل *vaṣł*, اصل *aṣł*;
ض : (tek başına) : فاضل *fā-ḍıł*, افاضل *efā-ḍıł*, فضل *fo-ḍuł*,
(beraber sükûnlu) : فضل *faḍł*, ضلع *ḍıł'*
ط : (tek başına) : باطل *bā-ṭıł*, ابطال *baṭ-ṭał*, طلسم *ṭıł-sım*;
(beraber sükûnlu) : رطل *rıṭł*, طفل *ṭıfł*;
ض : (tek başına) : فاضل *fā-żıł*, فضل *fa-żıł*;
(beraber sükûnlu) : فضل *fażł*.

İHTAR: 1 — Beraber sükûnlu olan başka konson, *l* den sonra ise, bu değişmez: صلب *ṣulb*, صلب *ṣalb*, صلح *ṣulḥ*; ikinci sükûnlu *ğ* ise, düz *l* çukur ł olur: ضلع *ḍıł'*.

İHTAR: 2 — Ayni hece içinde bu yüksek konsonlarla sonra gelen düz *l* arasında uzun vokal varsa yine *l* değişmez; *u-ṣūl*. Fakat bu uzun vokal kısa söylenirse düz *l* yine çukur *ł* olur: اصول اصول *u-ṣūł u-ṣuł*, اصولجه‌جق *u-ṣułcacık*

b. Düz l, yüksek konsonlardan (evvel) çukur ł olur:

Yukarki vaziyetlerin aksi olarak:

1° Düz *l*, kısa art vokalli önleşik kapalı hece sonunda olur, ve bu yüksek konsonlardan biri yine art vokalli açık veya kapalı artlaşık heçe başında bulunursa düz *l*, çukur ł olur:

Ml.: ورمك *ver-mek*;
آلمق *aḷ-maḳ*.

Ki, birbiri ardınca birkaç ek varsa bu da, yine boğazlılardan $\frac{\dot{g}\ (\text{ك})}{\breve{g}\ (\text{غ})}$ (çınlak) değiş tokuşiyle değişlenebilir (Bak. § 186 ve § 202 ve aşağısı):

Ml.: ورمكه *ver-meġ-e*;
آلمغه *aḷ-mağ-a*.

Ve diğer taraftan, eğer boğazlı, ekin başlama harfi ise $\frac{g\ (\text{ك})}{\dot{g}\ (\text{ك})}$ (çınlak) değiş tokuşiyle değişlenebilir (bak. aşağıki bentlere, muk. § 187):

Ml.: دوزكون *düz-gün*;
بوزغون *boz-ğun*.

Yanlak (latérale) larda düz ve çukur ل $\frac{l}{ḷ}$ değiş tokuşu olur ki, Osmanlı türkçesinin Arap yazılı alfabesinde bunlar için hiçbir fark gözetilmez.

Ml.: كوزلك *göz-lük*;
آوجيلق *avcı-ḷıḳ*.

b. Boğuk ve çınlak konsonlar arasında değiş tokuş.

169. Bu değişlenmeler ancak bir konsonla başlıyan eklerde ve o da yalnız içlerinden bazılarında olur. Başka bir tabirle, bir ek bir konsonla başladığı zaman, bazan boğukla çınlak arasındaki bir değiş tokuşla gösterilir. Bu konson değiş tokuşları, ek alacak kelimedeki *sonlama seslem* (phonème) *in işlemiyle* vücude gelir.

ص : غلصمه *ğaḷ-ṣama*;
ط : سلطان *suḷ-ṭan*, سلطه *suḷ-ṭa*, سلطنت *saḷ-ṭanat*.

İHTAR: 1 — Artlaşık hece ön vokalli ise, düz *l* değişmez: غلظت *ğıl-ẓat*.
2° Düz *l*, kısa art vokalli aynı kapalı hece içinde tek olarak bu konsonların birinden sonra ise, veya aynı vaziyette bu konsonla beraber sükûnlu bulunursa çukur *ḷ* olur:

ط: (tek başına) : غلط *ğa-ḷaṭ*;
(beraber sükûnlu) : خلط *ḫaḷṭ*.

İHTAR: 1 — Aynı hece içindeki düz l, hece başında mükerrer bir l nin ikincisi ise (ki düz olmakta birincinin tesirine uyar), kendisinden sonra bu yüksek konsonlardan biri bulunmasına rağmen yine değişmez:

ص : تقلص *teḳal-lüṣ*;
ط : مسلط *musal-laṭ*, تسلط *tesal-laṭ*, vs. A. U. E

170. Osmanlı türkçesinde bir ekin başlama konsonu ancak şu seslerden biri olabilir:

1° Boğazlılardan iki boğuk $\frac{k\ (ك)}{ḳ\ (ق)}$ ki, 167 nci bentte gösterilen esas namına daha evelce kendi aralarında değişlenir, ve yine bunların karşılığı olan çınlak $\frac{g\ (گ)}{ġ\ (غ)}$ ki, bunlar da kendi aralarında değişlenir [1].

---

[1] 1. Tek ve çok heceli kelime sonlarında boğazlılar. 2. Tek ve çok heceli kelime başlarında ve çok heceli kelime ortalarında (*r, z, l, m, n v, y*) konsonlarından sonra hareketli hallerinde vokaller.

a. (Tek hecelilerde): 1. Bunlardan bir takımı ilkleme olan boğuk boğazlı hallerini muhafaza etmişlerdir; sükûnlu hallerinde: *toḳ, aḳ, barḳ — yük, tek, pek*; hareketli hallerinde: *toḳ - u, aḳ - ı, barḳ - ını — yük - ünü, tek - i, pek - ini.* 2. Bir takımı ilkleme esasından tekâmül ederek (*ġ, g*) suretinde karar kılmıştır. Bunlar Anadolu lehçelerinde, sükûnlu hallerinde de: *daġ, sıġ, doġ - dı — beg, deg - di, ög - di*; hareketli hallerinde: *daġ-ı, sıġ - ı, doġ -ar (aġa, oġul,* vs.)*—beg - üm, deg - er, ög - di, degül,* vs. suretlerinde halen de söylenir ki, işte bu gibileri *ġ, g > ğ* suretinde tekâmül ederek İstanbul lehçesinde şu söylenenlerde karar kılmıştır: 3. (sükûnlu hallerinde): *dağ, sığ, doğ - du — çiğ, iğ - ne, düğ - me*; (hareketli hallerinde)*dağ - ı, sığ - ın, doğ-ar*—(Bu hallerinde ayrıca ön vokalliler tamamiyle aşağıki istihaleye uyar): 4. *ğ > v* veya *ğ > y* (sükûnlu ve hareketli halinde): *ḳoğ (v) ar — döğ (v) er;* sükûnlu ve hareketli halinde: *beğ (y),* e*ğ* (y) lendi, *değ (y) er*; vs.

Bu vaziyetlere bakarak, bütün bu gibi (*ḳ k*) noktasından başlayıp kimi olduğu gibi kalan, veya istihaleler geçirerek kimi birinci tekâmül merhalesi (*ġ, g*) de, kimi ikinci tekâmül merhalesi (*ğ*) de, kimi üçüncü tekâmül merhalesi (*v, y*) de karar kılanları, hareket halleri essas tutulmak üzere karar kıldıkları merhalelerdeki söylenişleriyle imlâda göstermek doğru olur. Yalnız ayni kökten türemelerde kiminin (*ğ*), kimin *v*, kiminin (*y*) ile göründüğü vaziyetlerde, bunlar'a iştikak birliğini muhafaza için hepsini (*ğ*) ile göstermek daha uygun görünür. Bunlar içinde münferit kalanlar (*v, y*) ile yazılabilir: *köy* (Anadolu'da *ḳoy*) *köv*, ki bu gibi ikiz çeşitli söylenişlerde galip söylenişli olanın imlâsını tercih etmek icap eder.

b. (çok heceli kelimelerde): Tek hecelilerde olduğu gibi bunlarda boğuk boğazlı merhalesi olmayıp, onlar *ḳ, k > ġ, g* merhalesinde karar kılmıştır. Bu merhale Anadolu lehcelerinde ikinci merhaledir (ki, *ġ > ḫ* خ suretinde de inkişaf gösterir: *ḳaboġ > ḫ* vs.) (Art ve ön vokallerde) 1. sükûnlu: *ḳabaġ, sarıġ, oyuġ — köpeg, kemig, köpüg* 2. hareketli: *ḳabaġ - ı, sarıġ - ın, oyuġ - u — köpeg - i, kemig - in, köpüg - ü.* Bu merhaleden Osmanlı lehçesinde arta kalmış (*otaġ, başbuġ*) gibi nadir kelimeler vardır. Fakat osmanlı lehçesi böyle sükûnlu hallerinde (*ġ, g*) lerin tekrar (*ḳ,k*) söylendiklerine bakarak [bu günkü lehçemizdeki vabancı kelimelerde meselâ *Lüksenburg* (*ḳ*), *Lemberġ* (*ḳ*), *mitinġ* (*ḳ*) gibi] yazıda bunları (ق ، ك) ile göstermiştir. Halbuki bunların sükûn hallerinde (*ġ, g*), okunduğu kıraat kaidelerine bırakılarak kendileri hep (*ġ, g*) ile yazılmak icap ederdi; çünkü yanlış olarak koyduğu [(ق ، ك) harekelenince (غ ، گ) olur] kaidesi esasen yanlış olup, doğrusu sükûn hallerinde (*k, ḳ*)gibi söylenen (*g, ġ*)ler, harekethalinde (*ğ*)olur, suretindedir ki, vaki olan da *k, ḳ >g, ġ>ğ* suretinde sıralı bir kaç merhale olmayıp, sadece *g, ġ>ğ* merhalesidir. Netekim müellif te buna aldanarak, iki merhaleyi aynı zamanda atlanır suretinde gösterdiği gibi, şimdiki imlâmız da müellife bunda uygunluk göstermiştir.

2° Dişlilerden iki süreksiz çınlak : *c* (ج) ve *d* (د) ile, bunların karşılıkları olan *ç* (چ) ve *t* (ت) ط sürekli *s* (س). [1]

3° Ünlek (sonant) lerden *m* (م), *l* (ل) ve *y* (ى).

171. Bu konsonların bir çoğuna ait olan değiş tokuş kanunu şu suretle ifade edilir:

Ek alacak kelime çınlak bir seslem (phonème) le sonlandığı zaman, her hangi bir ekin başlama konsonu çınlak olur; kelime boğuk bir konsonla nihayetlendiği zaman, başlama konsonu da boğuk olur:

Ml.: چالغى *çal - ğı*;
آصقى *as - ḳı*.

Bunlarda ek ayni olmakla beraber, birinde bir çınlak *ğ*, ötekinde boğuk bir *ḳ* ile başlamıştır.

172. *Eklerdeki türlü türlü başlama konsonlarına bu kanunun uyarlanışı.*

Boğuk karşılıkları olmıyan çınlak seslemler oldukları için, ünlekler bu değiş tokuş kanunundan ayrılmış bulunurlar.

Meselâ mastar eki, bir boğukla sonlanan köke katılsa bile, başlama konsonu olan *m* yi alakoyar:

آتمق *at - maḳ*.

Halbuki boğazlılar ve dişlilerde böyle değildir.

173. *Boğazlılar.* — Bunlarda değiş tokuş kanunu şiddetle uyarlanır.

Ml.:

1° Boğuklar:
دوشكون *düş - kün*;

2° Çınlaklar:
دوزكون *düz - gün*.

Art sınıftan bir kökte kullanılan ayni eklere dair misaller:

3° Boğuklar:
طوتقون *tut - ḳun*;

4° Çınlaklar:
طورغون *dur - ğun*.

---

[1] *b - p*, de vardır; bak, haşiyelerimize. A.U.E.

Kaldıki, bu merhaleden sonra da *ğ* tekâmül ederek son bir merhale doğurmuş olup, bu da *ğ* > *v*, veya *ğ* > *y* dir: *çiçeğ(y) - i, gelmeğ(y) - e*, vs.

Bu gibilerinde *v*, yerine ilk iştikak hecelerinde *ğ* görülür: *göğ(v)ercin, söğ(v)er, güğ (v) enir*, vs.

Nihayet (*k*, *ḳ*) nın kelime başlarında hareketli olarak kendi sesleriyle okunduğu çok vaki olduğu halde, bu vaziyette (*ğ*, غ) lılar mıkdarca az, *g* گ ler epeycedir.

Kelime içlerinde ise (*ğ g* غ ك), sükûnlu *r, z, l, m, n, v. y* konsonlarından sonra hareket hallerinde değişmez olarak bulunur: *yor-ğun, gir-gin, az-ğın, gez-gin, sol-ğun, öl-gün*, vs.

Bu konsonlardan maadasında (*k ḳ* ق ك) kalırlar: *taş-ḳın, piş-kin, yat-ḳın, bit-kin*, vs.

Bununla beraber yukarıda sayılan yumuşak harflerden sonra (غ ، گ) yerine (ق ، ك) kalan kelimeler de müstesna olarak görülmektedir.

Arḳa, sirke, vs. gibi ki, bunlar *k, ḳ* esasının menşelerde umumî olduğu halde yumuşak harflerden sonra çoğunun tekâmülle *g, ğ* suretlerini aldığına şahittir. A.U.E.

İHTAR. — Boğuk ile çınlak arasındaki değiş tokuş, (vokaller ahengi hakkında yukarıda gösterilen, bak § 167 ve 168) art boğazlı ve ön boğazlı arasındaki değiş tokuşa gelip katılmakla iş öylesine varır ki, bir tek ve aynı ekin boğazlı başlama konsonu dört muhtelif manzara alabilir:

Ön sınıf kelimeleriyle:

1. Bir boğuktan sonra boğuk *k* (ك);
2. Bir çınlaktan sonra çınlak *g* (ك).

Art sınıf kelimeleriyle:

3. Bir boğuktan sonra boğuk *ḳ* (ق);
4. Bir çınlaktan sonra çınlak *ğ* (غ).

Verilen şu misalleri birbiriyle mukayese ediniz.

Boğuk ve çınlak arasındaki değiş tokuşun imlâ üzerine olan akisleri ancak art sınıf kelimelerde olur (3 ve 4 teki misaller: *ḳ* ق — *ğ* غ).

174. Türkçedeki eklem (suffixation) lerde boğazlılara dair mütalealarıı süzümliyen taslak:

	ÖN SINIF.	ART SINIF.
BOĞUKTAN SONRA.	*k* (ك)	*ḳ* (ق)
ÇINLAKTAN SONRA.	*g* (گ)	*ğ* (غ)

175. Dişliler. — Değiş tokuş kanunu, dişlilere de, fakat boğazlılardakinden daha az şiddetle uyarlanır. Nitekim, boğuk bir dişli (sürekli *s*) ile başlıyan ekler, bunun hükmünden tamamiyle sıyrılmıştır ki, bu *s* konsonu daima boğuk kalır.

Ml.: كيتسه *git-se*;

آغلاسه *ağla-sa* [1].

Çınlak bir dişli (c. *d*) ile başlıyanlar, kanuna kısmen ramoluyorlar. Bu konsonlar bir boğuktan sonra bulundukları zaman, bazan boğuk olurlar, bazan çınlak kalırlar. Bunlardaki söyleniş şahıslara göre değişirlik gösterir.

جى - *ci* ekiyle (Bak. § 542) Ml.

Çınlaklar: بوياجى *boya-cı*;

Boğuklar: بالقجى *balıḳ-çı* (veya çınlakla *balıḳ-cı* [2].

دى — *di* ekiyle (Bak. § 653) Ml.

Çınlaklar: كلدى *g'el-di*;

كيتدى *git-ti* (veya çınlakla *git-di*) [3].

---

[1] Bununla beraber, eski metinlerde *bol-ṣun* (= *ol-sun*) şekli yerine *bol-zun* şekli görülüyor. D. J.

[2] *balıḳ-cı* suretinde çınlaklı bir süsleyiş İstanbul ağzında ekseriyetle yoktur; bunlar yalnız imlâ tarzında böyledir. A.U.E.

[3] *git-di* suretinde çınlaklı bir söyleyiş İstanbul ağzında ekseriyetle yoktur. Bunlar da yanlız imlâca böyledir. A.U.E.

Boğuklarla çınlaklar arasındaki değiş tokuş, bir dişli ile başlıyan eklerin imlâsını değiştirmez. Bunlar her iki halde de esasen çınlak seslere tahsis edilmiş olan (*c* ج) ve (*d* د) harfleriyle yazılır.

Bununla beraber bazı kimseler, söyleniş bir boğuk icap ettirdiği zaman (*c* ج) yerine (*ç* چ) getirmek itiyadındadırlar:

Ml.: تركجه *türk - ce* yerine, تركچه *türk - çe*, vs.
Kullanışta (د) ile başlıyan eklerin imlâsına buna benzer bir çeşitlenme verilmesi kabul edilmemiştir.

Çağataycada ise bu böyle değildir:

Ml.: Lehçemizdeki ایتدی *et - ti* (ve lehçelerde *it - ti*) ye mukabil ایتتی yerine ایتی (*Şeybānî - nāme*)

TENBİH. — Dişlilerdeki değiş tokuşun bu çok kat'î olmıyan tabiati dolayısiyle, biz bunları transkripsiyonumuzda itibara almıyarak boğuktan sonra bile, böylelerini yine (çınlaktan sonraki halleriyle) *de - den - di*, vs. suretinde yazacağız [1].

---

[1] Görülüyor ki müellif de hemen bütün eski türk gramercilerinin bu muayyen harflerde iltizam ettikleri aynı yolu, yani bu konsonların (yalnız *hareketli hallerinde söylenişleri*) şeklini pek haklı olarak imlâda esas tutmaktadır. Bununla beraber burada müellif tarafından pek sathi temas edilen şu cihetler de, türk tecvidinin yabancı kelimelerdeki tesirleri bakımından faydalı göründüğü için tafsile değer.

Boğazlılar ve yanlak (latéral) larda değiş tokuş kanununu (§ 168 haşiyelerinde ayrıca biz de) göstermiştik. Burada müellifin bahsetmediği dudaklı (*b — p*) ye ve dişlilere ait olan mütalealarımızı da ayrıca bildiriyoruz: Bunlar (*b — p; d — t; c — ç; s — z*) den ibaret olup, görüleceği üzere bütün boğuk ve çınlaklakları arasında değiş tokuş vardır. Müellifin mütaleası hilâfına İstanbul ağzında boğuk (*s*), çınlağı (*z*) ile değiş tokuştan büsbütün değil kısmen sıyrıldığı gibi, *d — t; c — ç* deki değiş tokuşlar da kat'î olup, bunlardan her ikisinin aynî vaziyetlerde boğuk ve çınlak suretlerinde ikişer türlü söylenmelerine cevaz yoktur.

Bütün bu boğazlı, yanlak, dudaklı, dişlilerin boğuk ve çınlaklarından, çukur ve düzlerinden hangisi menşelerinde asıl olduğu ciheti halledilmiş olmamakla beraber, hepsindeki boğuk ve çınlakların birbiriyle karşılıklı değiş tokuş ettikleri görülmektedir.

Dudaklılardan b — p.

a. (Tek heceli kelime sonlarında): Bunlar aslî olarak ya *p* veya *z* olanlardan ibarettir ki, *p* olanlar da *b* olanlar da hareketli hallerinde aslî söylenişlerini açığa vururlar.

Aslı *p* olanlar: sükûnlu ve hareketli hallerinde kendi esas sesleriyle kalanlardır.

(Sükûnlu hallerinde): *sap, top, turp, ḳulp — ip, çöp, küp*; (hareketli hallerinde): *sap - ı, top - a, turp - uñ, ḳulp - u— ip - i, çöp - e, küp - üñ*, vs.

Aslı *b* olanlar: sükûnlu hallerinde (*p*) ile değiş tokuş ederek hareketli hallerinde asıl sesleriyle kalırlar.

(Sükûnlu hallerinde): *ḳab — dib (p)*; (hareketli hallerinde): *ḳab - ı — dib - e*.

Bu türk tecvidinin tesiriyledir ki türkçeye yabancı dillerden gelmiş kelimelerde de aynı esas (sükûnlu halinde: *b* > *p*) hüküm sürer: *bab(p), bab(p)lar — bāb - ı; ceb(p), ceb(p)ler — ceb - i*, vs.

Bu esas yabancı kelimeler içinde sükûnlu olan (*b*) lerde de hüküm sürer; şu şart ile ki, böyle (*b*) lerden sonra sert bir konson bulunsun, (yoksa yumuşaklardan biri bulunursa aslî sesini muhafaza eder.)

B. BİR EK ALACAK KELİMEYE AİT DEĞİŞ TOKUŞLAR.

176. Eklere ait olanlarından farklı olarak bu değiş tokuşlar, ancak konsonlara ve yalnız ek alacak kelimelerin sonlama konsonlarına tesir eder. Bu cihetledir ki bunlara, *kelimenin sonlama konsonlarında değiş tokuş* (mutations consonantiques en fin de mots) adı verilebilir.

(sonra) b. den				
	p	= p	:	—
	f		:	—
	t		:	*müb(p)tedi, ib(p)tida, müb(p)telā, ib(p)ṭāl, żab(p)ṭ;*
	s		:	*ib(p)ṣar, teb(p)ṣire;*
	ç		:	—
	ş		:	*teb(p)şir;*
	ḳ		:	*ib(p)ḳa, ṭıb(p)ḳı;*
	k		:	*eb(p)kem, seb(p)k;*
	h		:	*müb(p)hem, meb(p)ḥaṣ, ṣub(p)ḥi;*
	ʿ		:	*ṭab(p)ʿiye, istib(p)ʿād, meb(p)ʿuṣ,* vs.

Kendilerinden sonra yumuşak konsonlardan *r, z, l, m, n, v, y* veya vokaller geldiği zaman kendi aslî sesiyle kalır; mükerrer (teşditli) olanlar da böyledir:

(sonra) b. den				
	vok.	= b	:	*cābir, ḳabir, ḳabūl ;*
	r		:	*teb - rīk, Meb - rūre, İb - rāhim, ebr, ib - rik*
	z		:	*meb - ẓul, kab - ż;*
	l		:	*teb - liğ, meb - lağ, ib - lağ;*
	m		:	—
	n		:	*meb - nī, eb - niye, ib - n;*
	v		:	*eb - vab;*
	y		:	*eb - yat, süb - ye (sous-pied), eb - yaż;*
	şed.		:	*ḥab - be, ḳub - be, cüb - be, düb - bü ekber, müeb - bed, aṭib - ba, rab - bim, deb - boy,* vs.

Bunlar arasında *züppe* gibi müstesnalar vardır; yoksa umumiyetle mükerrer konsonlardan ikincinin yumuşak bir harf olmasiyle birinci de yumuşak söylenir.

b. (Çok heceli kelime sonlarında): Bunlarda aslî olarak hepsi (b) dir ki, sükûnlu hallerinde *b* > *p* değiş tokuşu yaptıkları halde, hareketli hallerinde daima kendi öz seslerini belli ederler:

(Sükûnlu hallerinde): *dolab(p), ırıb(p) (ığrıb), olub(p), gelib(p)*; (hareketli hallerinde): *dolab - ı, ırıb - ıñ, olub - an, gelib - en* (eski haliye sıgaları: *en, an* ile).

Bu türk tecvidinin tesiriyledir ki, türkçeye yabancı dillerden gelmiş kelimelerde de ayni esas (sükûnlu halinde: *b* > *p*) hüküm sürer:

Bunlarda aslî *b* veya *p* olanlar ayrılır:

p. (Sükûnlu hallerinde): *supap, miyop, Diyep,* (hareketli hallerinde): *supap - ı miyop - uñ, Diyep - e,* vs.

b. (Sükûnlu hallerinde): *cevab(p), garib(p), şurub(p)*; (hareketli hallerinde): *cevab - ı, garib - im, şurub - uñ,* vs

Dişlilerden: t - d.

a. (tek heceli kelime sonlarında): bunlar aslî olarak ya *d*, veya *t* olanlardan ibarettir ki, *d* olanlar da *t* olanlar da hareketli hallerinde aslî söylenişlerini belli ederler.

Bunlar (bazan süreksiz, bazan sürekli olan) boğuk ve çınlak konsonlar arasındaki değiş tokuşlardır. *Ekin başlama unsuru* bir vokal veya konson olduğuna göre, bu değiş tokuşlar o unsurlara uyarak belirlenirler.

Aslı *t* olanlar: sükûnlu ve hareketli hallerinde kendi esas sesleriyle kalanlardır:

(Sükûnlu hallerinde): *at, sırt, ot - et, it, üst;* (hareketli hallerinde): *at-ı, sırt-ını, ot-uñ, et-i, it-iñ, üst-e,* vs.

Aslı *d* olanlar: sükûnlu hallerinde *t* ile değiş tokuş ederek hareketli hallerinde aslî sesleriyle kalırlar:

(Sükûnlu hallerinde): *ad (t), kurd (t), yurd (t) - öd (t), dörd (t), kürd (t);* (hareketli hallerinde): *ad-ı, kurd-uñ, yurd-a - öd-ü, dörd-e, kürd-ün,* vs.

Bunlar arasında nadir kelimeler her iki vaziyete de müsaittir ki, henüz kararını bir taraf için vermiş değil demektir: *süt, süt-ü > süd : süd-ü.* Bu türk tecvidinin tesiriyledir ki, türkçeye yabancı dillerden gelmiş kelimelerde de ayni esas (sükûnlu halinde: *d > t*) hüküm sürer:

t: baht > baht-ıñ, vs.

d. ferd (ferd «t» ler) > ferd-i, vs.

Bu esas yabancı kelimeler içinde sükûnlu olan *d* lerde de hüküm sürer; şu şart ile ki, böyle *b* lerden sonra sert bir konson bulunsun, (yoksa yumuşaklardan biri bulunursa aslî sesini muhafaza eder.):

d. den (sonra)	*p*	= t	: —
	f		: *med (t) fen;*
	t		: —
	s		: *kad (t) sî;*
	ç		: *Had (t) çe (Hadîce'den);*
	ş		: *had (t) şe;*
	k		: *şıd (t) kı, ted (t) kik;*
	k		: *bed (t) kâr, hod (t) kâm;*
	h		: *müd (t) hiş, med (t) hi;*
	'		: *med (t)'ü;* vs.

Kendilerinden sonra yumuşak konsonlar veya vokaller geldiği zaman kendi aslî sesiyle kalır; mükerrer (teşditli) olanlar da böyledir:

d. den (sonra)	*vok.*	= *d*	: *dāima idāre;*
	r		: *id-rar, bed-ri, süd-re, id-rak, kud-ret, med-rese:*
	z		: *iz-dırap (d, t söylenirse z > s olur: ıstırap); iz-divac;*
	l		: *'ad-liye, fod-la, sed-lic;*
	m		: *şa-dme, hid-met, id-man;*
	n		: *'Ad-nan, ed-nā;*
	v		: *ed-viye, ed-var;*
	y		: *sed-ye, mid-ye, istirid-ye, fid-ye;*
	şed.		: *müd-det, hid-det, Nured-din, Hayred-din,* vs.

Mükerrerlerde yine ilk sükûnlu (*d*), kendi cinsinden ikinci bir hareketli yumuşak konsondan evveldir.

b. (Çok heceli kelime sonlarında): Bunlar içinde de aslî olarak *t* olanlar vardır ki, sükûnlu ve hareketli hallerinde bu seslerini muhafaza ederler; bir de aslı *d* olup ta sükûnlu

177. Başka türlü anlatmak lâzım gelirse, bir konsonla sonlanan *bir takım* kelimeler, şöyle fonetik değişikliklere uğrar:

Kelimeye başı vokalli bir ek katıldığı zaman o kelimenin sonlama konsonu bir çınlak olur. Aksi takdirde, yani kelimeye bir ek katılmadığı,

---

hallerinde arızî olarak *t* söylenenler vardır ki, hareketli hallerinde bunların aslî sesleri olan *d* belirir:

t liler (sükûnlu hallerinde) : *hoyrat, çaput, bulut - kerevet, Tibet, sepet,* vs.
(hareketli hallerinde) : *hoyrat-ıñ, çaput-u, bulut-u - kerevet-e, Tibet-iñ, sepet-e,* vs.

d liler (sükûnlu hallerinde) : *avrad (t), armad (t) - tirid (t), simid (t),* vs.
(hareketli hallerinde) : *avrad-a, armud-uñ - tirid-i, simid-in,* vs.

Bu esaslar fiil köklerine de şamildir: onlarda da aslı ت, hem ت hem د, ve yalnız (د) olanlar vardır ki, aslı (د) olanlar sükûnlu hallerinde *d* > *t* suretinde değiş tokuş ettiği halde, hareketli hallerinde aslî sesi gözükür:

t liler (sükûnlu hallerinde) : *yat, yırt, - bit, dört,* vs.
(hareketli hallerinde) : *yat-ar, yırt-ılır - bit-ince, dört-üştür,* vs.

d liler (sükûnlu hallerinde) : *gid (t), yed (t), did (t), ed (t), güd (t)* (bu gibileri mahduttur);
(hareketli hallerinde) : *gid-er, yed-ilir, did-irgin, ed-er, güd-ülmez,* vs.

ت ، د liler katkılı müteaddi ve bazan (sapıtmak, unutmak gibi) mutavaat eki olan (ت ، د) li olmakta müşterektir:

yarat = d : yarat-an = yarad-an — yarat-ılır, yarad-ılış, vs.
işit = d : işit-ir = işid-ir — işit-ilen = işid-ilen, vs.

Bu türk tecvidinin tesiriyledir ki, türkçeye yabancı dillerden gelmiş kelimelerde de aynı esas (sükûnlu halinde *d* > *t*) hüküm sürer. Bunlar de aslı *d* veya *t* olanlar ayrılır:

t. (Sükûnlu hallerinde): *ḳıravat (Karpat, sırat) tabut (Beyrut, ḳaput), ḳamarot — millet (kuvvet, jilet) Hitit (müfrit, 'ifrit),* vs.
(Hareketli hallerinde): *ḳıravat-ı, tabut-uñ, kamarot-a — millet-e, Hitit-i,* vs.

d. (Sükûnlu hallerinde): *imdad(t), hudud(t), pelid(t), tirid(t), Girid(t),* vs.
(Hareketli hallerinde): *imdad-a, hudud-u, pelid-iñ, tirid-i, Girid-e,* vs.

c. Yabancı kelimeler içinde sert konsonlardan (evel) sükûnlu halinde gelen *d* lerin *t* ile değiş tokuş etmesi, ve yumuşak konsonlardan (evel) kendi sesiyle kalması esasının zıddı olarak, türkçe kelimeler içinde (başı *d* li bir ek dolayısiyle) sükûnlu sert bir konsondan (sonra) gelen (*d*) ler *t* ile değiş tokuş eder; ve sükûnlu yumuşak konsonlardan (sonra) ise, kendi sesiyle kalır:

(evel) *d.* den				
	p	= *t*	*küp - d(t)e, cöp - d(t)ür, öp - d(t)ü;*	*kitab(p)-d(t)an, sevab(p)-d(t)ır;*
	f	= *t*	*küp-d(t)en, püf-d(t)ür, gergef-d(t)e;*	*şaf-d(t)ır, ḥarf - d(t)en;*
	t	= *t*	*at-d(t)an, yut-d(t)u, ḳanad(t)d(t)an*	*ṣādaḳat-d(t)ir, murad(t)-d(t)ır;*
	s	= *t*	*sis d(t)e, sus - d(t)uḳ, es - d(t)i;*	*heves - d(t)ir, esas - d(t)a;*
	ç	= *t*	*borc(ç) - d(t)an, iç - d(t)ik;*	*iḥtiyac(ç) - d(t)an, maḥtac(ç)-d(t)ır;*
	ş	= *t*	*iş - d(t)en, şiş - d(t)i;*	*teşvış - d(t)en;*
	ḳ	= *t*	*aḳ - d(t)ır, yoḳ - d(t)an;*	*fıraḳ-d(t)an, Kopenhağ(=k)d(t)an;*
	k	= *t*	*köpek - d(t)ir, etek - d(t)en;*	*felek - d(t)en;*
	h	= *t*	*ah - d(t)an;*	*ṣabah - d(t)ır, 'aleyh - d(t)e,* vs.

veya katılacağı takdirde başı konsonlu ek katıldığı zaman o kelimenin sonlama konsonu boğuk olur [1].

178. Bu suretle görünebilen değiş tokuşlar şöyledir:

1. Dişlilerde: $\frac{t}{d}$ ve $\frac{ç}{c}$ (ki boğuk süreksizlerle, çınlak süreksizler arasındadır);

[1] Buna şu da ilâve edilebilir; ve bunun aksine ekin kendisi de değişmiş bulunabilir (*muk.* § 169 ve aşağısı) J. D.

Kendilerinden (evel) yumuşak konsonlar veya vokaller geldiği zaman kendi aslî sesiyle kalır:

(evel) d-				
vok.	... d	:	*ada - da, kedi - den, yedi - dir;*	*(āzāde, edā);*
r		:	*var - dık, gör - dü, yer - de;*	*naẓar-dan, esir-dir;*
z		:	*saz - dan, üz - dü;*	*maraż - dır, ifraz - dan;*
l		:	*bol - dur, gül - düm;*	*ḥal - den, kefil - dir;*
m		:	*uçurum - dan, göm - dük;*	*verem - den, serom - dur;*
n		:	*yan - dan, ḳon - du;*	*insan - da, fen - dir;*
v		:	*av - da, sev - dim;*	*'afiv - den;*
y		:	*köy - de, uy - duḳ.*	*şey - den;* vs.

Her ek tek olduğu zaman kelime ucunda, ve başka eklerle beraber olduğu zaman kelime içinde bulunebileceği için, ek ucu konsonlarının değişmesi kelimenin insıraf hallerinde kelime ucunda, diğer hallerde kelime içinde görünür.

Böyle ek başı değişmeleri ise, ekin köke katılması dolayısiyle daima kelime içinde görünür.

Dişlilerden : c, ç.

a (Tek heceli kelime sonlarında): Bunlar aslî olarak ya *c*, veya *ç* olanlardan ibaarettir ki, *c* olanlar da, *ç* olanlar da hareketli hallerinde esas seslerini belli ederler:

Aslı *ç* olanlar sükûnlu ve hareketli hallerinde kendi esas sesleriyle kalanlardır:

(Sükûnlu hallerinde): *ḳaç, ḳıç, ḳoç — meç, iç, üç.*

(Hareketli hallerinde): *ḳaç - a, ḳıç - ı ḳoç - u — meç - i, iç - im, üç - ü*, vs.

Aslı *c* olanlar: Yalnız sükûnlu hallerinde *ç* ile değiş tokuş idip, hareketli hallerinde kendi sesiyle kalanlardır:

(Sükûnlu hallerinde): *bac(ç), hınc(ç), ac(ç) — genc(ç), dinc(ç), öc(ç).*

(Hareketli hallerinde): *bac aldı, hınc - ı, ac - a — genc idim, dinc ise, öc alır* (vasıl hali de hareket hali sayılır).

Bu türk tecvidinin tesiriyledir ki, türkçeye yabancı dillerden gelmiş kelimelerde de ayni esas (sükûnlu halinde *c* > *ç*) hüküm sürer:

ç: *maç* > *maç - ı*, vs.

c: *ḥarc(ç)* (*ḥarcaçılık*) > *ḥarc - ı*, vs

Bu esas, yabancı kelimeler içinde sükûnlu olan *c* lerde de hüküm sürer; şu şart ile ki, *c* lerden sonra sert bir konson bulunsun, (yoksa yumuşaklardan biri bulunursa aslî sesini muhafaza eder):

2° Boğazlılarda: $\frac{k}{\dot{g}}$ ve $\frac{k}{\dot{y}}$ (ki boğuk süreksizlerle, çınlak süreklilér arasındadır).

Boğazlılar arasındaki ve ayrıca $\frac{ç}{c}$ arasındaki değiş tokuşlar ancak isimlere ait olduğu için, bunlardan daha ileride (bak. § **202** den **206**) bahsedilecektir.

(ç den, sonra) = ç	
p	: —
f	: *ec (ç)-fan;*
t	: *ic (ç)-tima', ic (ç)-tisar, müc(ç)tebā;*
s	: *ec(ç)-sam, tec(ç)-sim;*
ç	: —
ş	: —
ḳ	: —
k	: —
h	: *mec(ç)-hal, tec(ç)-hiz;*
'	: —

Kendilerinden sonra yumuşak konsonlar veya vokaller geldiği zaman kendi aslî sesiyle kalır; mükerrer (teşditli) olanlar da böyledir:

(c den sonra) = c	
vok.	: *cebel, becāyiş, ecel;*
r	: *mec-rāh, tec-ribe, mec-rā, ic-rā;*
z	: *ec-zā, tec-ziye, mec-zum;*
l	: *mec-lis, ic-lâl, ḥac-le, nec-lâ, tec-lid;*
m	: *mec-muğa, ic-mağ, mec-mu';*
n	: *nec-mi, mec-nun, ec-nās, ec-nebi;*
v	: *tec-vid, tec-viz;*
y	: *tec-yid, tec-yil;*
d	: *tec-did, ec-dad, nec-det, vec-di;*
teş.	: *mec-cāni, lüc-ce, mürec-caḥ,* vs.

Bunlar arasında sükûnlu *c* den sonra hareketli *d* geldiği zaman bazı halk dilinde bu *c*, *ş* ye yakın; *l* geldiği zaman ise *j* gibi söylenmiye mütemayildir: *nec(ş)det, vec(ş)di; nec(j)lâ, ic(j)lâl,* vs.

b. (Çok heceli kelime sonlarında): Bunlar içinde de aslî olarak *ç* olanlar vardır ki, sükûnlu ve hareketli hallerinde bu seslerini muhafaza ederler; ancak öz türkçe isimlerde böyleleri yoktur; onların hepsi aslında *c* olup, sükûn hallerinde *ç* ile değiş tokuş eder; hareket hallerinde daima *c* olarak söylenir.

Ancak fiil köklerinde aslî *ç* veya *c* olanlar vardır:

ç: iç. — iç-er; göç — göç-üp; ḳaç — ḳaç-an; uç — uçamaz;

c: güc(ç) — güc-endi; tac(ç) — tac-andı; (böyleleri pek azdır);

Aslı *c* olanlar:

(Sükûnlu hallerinde): *ağac(ç), ardıc(ç), ḳulunc(ç), — gümec(ç), sevinc(ç), ödünc(ç).*
(Hareketli hallerinde) *ağac-ı, ardıc-ın, ḳulunc-u — gümec-i, sevinc-e, ödünc-e,* vs.

Yine bu Türk tecvidinin tesiriyledir ki, türkçeye yabancı dillerden gelmiş kelimelerde de aynı esas (sükûnlu halinde *c* > *ç*) hüküm sürer. Bunlarda aslî *c* veya *ç* olanlar ayrılır:

179. ن/د değiş tokuşu.

ن/د değiş tokuşu, bazı fiilerde görülebilir.

ç. (Sükûnlu hallerinde) : *Kamboç, Grenoviç, Kembriç, Pasiç*;
(Hareketli hallerinde) : *Kamboç-a, Grenoviç-e, Kembriç-i, Pasiç - in*, vs.

c. (Sükûnlu hallerinde) : *ihtiyac(ç) Halic(ç), oruc(ç)* (*urüze*, bir günlük'tcu).
(Hareketli hallerinde) : *ihtiyac-ı, Halic-e, oruc-u*, vs.

C. Yabancı kelimeler içinde sert konsonlardan (evel) sükûnlu halde bulunan *c* lerin *ç* ile değiş tokuş etmesi ve yumuşak konsonlardan (evel) kendi sesiyle kalması esasının zıddı olarak, türkçe kelimeler içinde (başı c li bir ek dolayısiyle) sükûnlu sert bir konsondan (sonra) gelen *c* ler *ç* ile değiş tokuş eder; ve sükûnlu yumuşak konsonlardan (sonra) ise kendi sesiyle kalır:

ç, den (evel)				
p	= ç	:	*top-c(ç)a, çöp-c(ç)ü*;	*kebab(P)-c(ç)ı, ahbab(p)-c(ç)a*;
f		:	*gergef-c(ç)i*;	*keyif-c(ç)e*;
t		:	*et-c(ç)i, çift c(ç)i*;	*zerzavat-c(ç)ı*;
s		:	*ses-c(ç)e*;	*makasc(ç)ı, miras-c(ç)a*;
ç		:	*kirec(ç)-c(ç)i, kılıc(ç)-c(ç)a*;	*pabuc(ç)-c(ç)u, ihtiyac(ç)-c(ç)a*;
ş		:	*baş-c(ç)ı, aş-c(ç)ı (= ah-çı)*;	*nakış-c(ça)*;
k		:	*kabak-c(ç)ı, tavak-c(ç)a*;	*Farük-(c)ça, harik-c(ç)ı*;
k		:	*ekmek-c(ç)i, köpek-c(ç)e*;	*tebrik-c(ç)i*,
h		:	*leh-c(çe)*, vs.	*sabah-c(ç)ı, refah-c(ça)*, vs.

Kendilerinden sonra yumuşak konsonlar veya vokaller geldiği zaman kendi aslî sesiyle kalır:

c, den (evel)				
vok.	= s	:	*(acı, cüce, cici), arı - cı, örü - cü*;	*baba - ca, mahallebi - ci*;
r		:	*kar - cı, kırar - casına, kör - ce*;	*pazar - cı, mezar - cı, zor - ca*;
z		:	*göz - cü, buz - cu, biz - ce*;	*parasız - ca, ingiliz - ce*;
l		:	*bal, - cı, bol, - ca, yol, - cu*;	*fal, - cı, ikmal - ce*;
m		:	*mum - cu, kuyum - ca*;	*hamam - cı, ikram - ca*;
n		:	*oyun - cu, han - cı, yaban - cı*;	*insan - ca, fırın - cı*;
v		:	*av - cı, ev - ci, sav - cı*;	*İslâv - ca*;
y		:	*yay - cı, boy - ca, kolay - ca*; vs.	*çay - cı, debboy - cu*; vs.

Dişlilerden: s. z.

a (Tek heceli kelime sonlarında): Bunlar aslî olarak ya *s*, veya *z* olanlardan ibarettir ki, *s* olanlar da, *z* olanlar da hareketli hallerinde aslî söylenişlerini belli ederler.

Aslî *s* olanlar: sükûnlu ve hareketli hallerinde esas sesleriyle kullanılanlardır:

(Sükûnlu hallerinde) : *pas, tırs, pus*, — *ters, pis, süs*, vs.

(Hareketli hallerinde) : *pas - ı, tırs - a, pus - un* — *ters - i, pis - in, süs - ü*, vs.

Aslı *z* olanlar : tek hecelilerde gerek sükûnlu gerek hareketli hallerinde (*z*) olarak söylenenlerdir:

(Sükûnlu hallerinde) : *yaz, kız, buz* - *bez, iz, yüz*;

(Hareketli hallerinde) : *yaz - ı, kız - a, buz - u* — *bez - in, iz - i, yüz - ü*, vs.

Ml.: كيدن *gid-en*, كيتمك *git-mek*'ten;
ايدر *ed-er*, ايتمك *et-mek*'ten.

كوتمك *güt-mek*, ديتمك *dit-mek*, طاتمق *dat-mak*[1] ta da böyledir. *muk.* يوتمق *yut-mak*, ki bundan *yud-um*, veya *yut-um* gelir [2] § 855.

[1] *tat-mak* olacak; A.U.E.

[2] Bu fiil kökü lehçemizde *d* li değil, (*t*) lidir: *yut-ap*, *yut-acak*, *yut-ar*, *yut-arak*, *yutul-maz* v.s.; fakat bir isim türemesi olan «*yut-um*» da, müstesna olarak *t* nin *d* ile değiş tokuş ettiği görülmektedir. A.U.E.

Bununla beraber bunlar mücerret hallerinde sükûnlu iken *z* söylenişli olmalarına rağmen, kendilerinden sonra katılan bir ekin veya sonra gelen bir kelimenin baş harfi sert bir konson ise, söylenişte bu *z* ler sükûn hallerinde *s* ile değiş tokuş ederler:

(sonra) s den

p	= *s*	:	*az (s) para, bez (s) parçası, toz (s) pembe;*
f		:	*saz (s) faslı, az (s) fena;*
t		:	*göz (s) tepe, öz (s) türkçe, kız (s) tarafı, düz (s) taban, toz (s) toprak;* [1]
s		:	*yüz (s) süz, düz (s) sarı, biz (s) se, siz (s) siniz, naz (s) sevmez;*
ç		:	*kaz (s) çobanı, yüz (s) çadır, bez (s) çanta;*
ş		:	*yüz (s) şart, az (s) şerefli;*
ķ		:	*az (s) kalsın, boz (s) kurd, düz (s) kapı, yüz (s) kadar, boz (s) toğan;*
k		:	*yüz (s) kişi, biz (s) kim, boz (s) kürk;*
h		:	*baz (s) hâne, yaz (s) havası, yüz (s) havlısı,* vs.

Türkçeye yabancı dillerden gelmiş kelimeler içinde de, aslı *s* veya *z* (ظ ض ز ذ) olanlar vardır:

s : *hars, lems, temās, hırs* > *hars-i, lems-e, temās-ı, hırs-ın,* vs.

z : *farz, gürz, azīz, lâfız* > *farz-ı, gürz-üñ, azīz-im, lâfz-ı,* vs.

Türk tecvidinin tesiriyledir ki, türkçeye yabancı dillerden gelmiş kelimelerde de ayni esas (sükûnlu halinde *z* > *s*), yukarıki sert konsonlardan sonra hüküm sürer: *farz (s) sayar; gürz (s) çaldı,* vs.

Kelime içinde de *z* veya o hükümde olan bir konson, sükûnlu halinde iken kendisinden sonra bu sert konsonlardan biri bulunursa, yine *s* ile değiş tokuş eder:

ız (s) tırab (veya *z* kalırsa, yanındaki sert *t*, *d* ile teğiş dokuş ederek: *ız-[d] ırab*), *ız (s) tırar, muz (s) tar, mez (s) kûr, mez (s) heb, maz (s) har,* vs.

Fakat türk tecvidi tesiriyle yabancı kelimeler içindeki sükûnlu *z* ler, kendisinden sonra yumuşak bir konson bulunduğu zaman kendi sesini muhafaza eder:

[1] *bezesten* > *bedesten* kelimesinde de böyledir. Eski türkçe izafet kaidesile yapılan bu terkipli kelimenin *n* > *m* değişimiyle aslı, *bed'iz(s) tam* (sanatlı ve bedii şeyler çarşısı «kapalı çarşı») dır. *bed'iz* (Dergi: bedīa, nakış, resim masnuat, tezyinat); *tam* (eski türkçede, asıl yerden yüksek şey, duvar manasında ise de, lehçemizde «*d*» ile, evin en yüksek yeri ve üstü + üstü ve etrafı kapalı her yer: ev, ahır, hapishane). A.U.E.

Tek heceli ilkleme (primitif) fiillerde pek nadir olan bu hadise, çok heceli fiillerde sık sık görülür:

Ml.: اونوتمق *unut-maḳ*, اونودلق *unud·uḷ-maḳ*, (veya *unut-uḷ-maḳ*).

---

s den (sonra)			
	vok.	= z	: *ez - an, mez - ar ;*
	r		: *maz - ruf, ʿaz - rā, ez - raḳ ;*
	z		: —
	l		: *muz - lim, maz - ḷum, fazḷa ;*
	m		: *müz - min, ez - mine, iz - mar, Naz - mi ;*
	n		: *maz - nun, vez - ne, ḥaz - ne, İz - nik ;*
	v		: *tez - vir, cez - ve ;*
	y		: *tez - yin ;*
	ʿ		: *ez - ʿaf ;*
	b		: *iz - be, ez - ber, mez - bele,* vs.

b. (çok heceli kelime sonlarında): Bunlarda aslî olarak hepsi *z* dir ki, sükûnlu hallerinde *z* > *s* değiş tokuşu yaptıkları halde, hareketli hallerinde daima kendi öz seslerini belli ederler:

(Sükûnlu hallerinde): *yaramaz, (s), arsız(s), topuz(s), Et - yemez (s), temiz (s), yüz(s)süz(s) ;*

(Hareketli hallerinde): *yaramaz-ın, arsız-a, topuz-u, Et-yemez-e, temiz-e, yüz*(s) *süz-ün*, vs.

Çağatay türkçesinde bunların hepsi *s* olarak gösterilir: ایماس *imes*, کیلماس *kilmes*, آلماس *aḷmas*, قوماس *ḳomas*, vs.

Lehçemizde ise, yalnız hareketli hallerinde *z* oluyorlar (ki kendilerinden sonra sert konsonlarla yine böyle *s* dir: *bilmez (s) siniz, bilmez (s) çesine, pekmez* (s) *çi*, vs. (bak. tek hecelilerdeki durumlarına).

Bu Türk tecvidinin tesiriyledir ki, türkçeye yabancı dillerden gelmiş kelimelerde de aynı esas (sükûnlu halinde *z* > *s*) hüküm sürer.

Bunlarda aslı *z* veya *s* olanlar ayrılır:

(Sükûnlu hallerinde): *nāmus, mīras* > *nāmūs-u, mīrās-ı*, vs.

(Hareketli hallerinde): *namaz* (s), *temyiz* (s) > *namaz-a, temyiz-e*, vs.

Sükûnlu *z* lerin *s* söylenip söylenmediklerini, kendilerinden sonra başı (c, ç) li eklerden hangisinin kullanıldığı da belli eder. (dil bildiren *fransız-ca, ingiliz-ce, portekiz-ce* gibilerinden maadasında) bunların (ç) ile] olduklarına bakarak, *z* nin *s* söylendiğine hükmedile bilir: *temiz* (s) *çe, kurnaz (s) ça*, vs.

c. (Tek hecelilerde olduğu gibi) çok heceli kelime sonlarındaki sükûnlu *z*, kendisinden sonra başı yumuşak konsonlu veya sadece vokalli bir ek katıldığı, veya bulunduğu kelimeden sonra yine böyle başı bir yumuşak konsonlu veya vokalli bir başka kelime geldiği zaman, asli sesini muhafaza eder (ki aynı vaziyetlerdeki yabancı kelimelerde de böyle olduğu yukarıda tek hecelilerde gösterilmiştir.):

آووتمق *avut-mak̦*, آووتلمق *avud-ul̦-mak̦* (veya *avut-ul̦-mak̦*) [1].

180. Ayni konson değiş tokuşu tek veya çok heceli bir takım kelimelerde de olabilir.

[1] Bak. § 175 teki haşiyelerimize A.U.E

(sonra) den s			
	vok.		: *biz-im, siz-e, yüz-üm;*
	r		: (*az-rak̦, temiz-rek:* eskidir), *söz Rizā'nın;*
	z		: *az zarar, yaz zamanı;*
	l		: *sıvaz-l̦adı, saz-l̦ık̦, hız-l̦ı, bilmez-ler;*
	m		: *yaz-mak̦, süz-me, az-man, söz-mü;*
	n	= z	: *az nazlı, göz nura;*
	v		: *tez veren, söz verdi;*
	y		: *temiz yer, söz yeri;*
	b		: *az bildi, yüz buldu;*
	d		: *yaramaz-dır, biz-den, namaz-da, k̦ız-dım;*
	g		*öz-ge, ez-gi, boz-ğun, diz-gin,* vs.

Görülüyor ki boğazlılar, dil yanlılar (yanlak̦lar), dudaklılar, ve diğer dişliler arasında karşılıklı boğuk ve çınlak değiş tokuşları ayniyle cereyan etmektedir. *s-z* arasında ise, başı (*s*) li ekler bu değiş tokuştan hariç olduğuna göre, bu değiş tokuş kısmîdir: (*sir, se, sa*) gibi eklerin başındaki boğuk *s*, ötekilerde olduğu gibi yumuşak konsonlardan sonra çınlağıyle değiş tokuş edip z olmuyor. Eski Osmanlı lehçesinde [em. s (*z*) ir-mek, dam. s (*z*) ır-mak̦] gibi müstesnalar görülür ki, bunlar üst yanlarındaki [m, l] gibi yumuşakların tesirinden ileri gelmiş görünüyor. (Daha eski lehçelerde çınlağıyle değiştiğine müellifin başka bir münasebetle verdiği «*bol̦-sun* = olsun yerine: *bol̦-zun* kelimesindeki ekte ve Orhon kitabelerinde raslanan meselâ: *İnscri. de l'Orkhon, Thomsen*, IE 11 de, ve daha sonra IIE 17 de:

(Sağdan sola)	NiYİT	NUZaMLOB	K̦OY	NUDUB	KRÜT
	diye	olmasın	yok	milleti	Türk

(Sağdan sola)	NiYİT	NUZaMLaK̦	ZiSiDİ	BUS	RİY
	diye	kalmasın	sahipsiz	su	yer

cümlelerinde *bol̦ma-zun, k̦al̦ma-zun* daki eklerde de böyledir.)

Osmanlı imlâsında, boğukları çınlaklariyle değiş tokuş eden kelime uçlarındaki (*k̦-ğ*, *k, g*) boğazlılarından yalnız (*k̦ k*) boğukları esas tutulmuş; bir tek ل şekliyle gösterilen dil yanlılardan (*l - l̦*) ayırt edilmemiş; (*b - p*) dudaklılarının, (*d - t*), (*c - ç*) dişlilerinin çınlakları yazıda esas olarak alınmış; yine dişlilerden (*s - z*) ayrı ayrı olarak yazılmış olduğuna göre, ekseriyetle çınlaklar esas tutulmuş olmakla beraber, yine bunların imlâsında bir ıttırat gözetilmemiştir. Bu Arap harfli İmlâya halef olan lâtin harfli yeni imlâmız, Osmanlı imlâsının esasen yanlışları olan boğazlılar esasını (ki: *ġ* > *ğ*, ve *g* > *ğ* suretinde olmak lâzımgeldiği halde, *k̦* > *ġ* > *ğ*; *k* > *g* > *ğ* suretinde iki merhaleyi ayni zamanda atlatmak tarzıdır) taklit etmiş; yine ona uyarak *l - l̦* arasını ayırt etmemiş; dudaklılarda ve (*s - z*) lerden maada dişlilerde boğukları yani bunların sükûnlu hallerini esas tutmuştur.

Arap harfli hemen bütün Türk imlâları ve Türk eliyle yazılan türkçe gramerler ise, daima çınlakları, yani bu seslerin hareket hallerini esas olarak almıştır.

Ml.: اوت veya اود *ot* ki muzafünileyhi: اودڭ *od-uñ* (sana ait ateş) olur. (Nebat manasına olduğu zaman vokalden evvel boğuk *t* kalır: اوتڭ *ot-uñ*); بولوت (بولوط) *bulut* ki aidiyet ekiyle: بولودڭ *bulud-un* [1] (buluta ait) Şu aşağıdakilerde de böyledir:

[1] Bu kelimenin bulut-un suretinde değiş tokuşsuz kullanıldığı görülür. A. U. E.

Kâşgârlı Mahmut'ta Araplara Türk kamusunu ve gramerini verirken, bunları bazan ıttıratsız olarak boğuk şekilleriyle gösterdiği halde, birçok hallerde hep çınlak şekilleriyle (hareket halleri esası üzere) göstermiş olduğu gibi, tercihinin bu cihette olduğunu da eserinin müteaddit yerlerinde birçok fırsatlarla anlatmaktadır:

Nitekim *C. Brockelmann*'da, eserinin mukaddemesinde (s. 5) şöyle der:

«Her nekadar Kâşgârî II.28,16 da sert harfleri sarahatle zikretmekte, ve: (sulp harfler bu lehçelerde (yine D.L.T. e göre, Kıfçak, Yemek, Yağma ve Arğu ahalisi ve Suvarlardan Peçenek'lere kadar olan çadır halkınca, A.U.E) dörttür: پ ، ث ، ج ، ق — ك ... د *d* konsonu sert harflerle bulunduğu zaman o harflerdeki mahrecin şiddeti yüzünden *t* ye çevrilir) demekte ise de, bunları yazıda başka hiçbir yerde göstermemektedir.»

Yine Kâşgârlı C. 2, s. 29 da şöyle der:

«*d* konsonu sert harflerle (ki bu harfler onun gösterdiği dört konsondan ibaret olmayıp, lehçemizdeki diğerleri de bunlara dahildir A.U.E.) bulunduğu zaman o harfler mahrecinin şiddeti yüzünden *t* ye çevrilir. Mazi bütün fiillerde دى *di* ile mukayyet olup hiç değişmez. Yalnız bunlarda asl olan *d* dir ki bu, sert harflere mukarin olduğu zaman nutukta *t* olması daha fasihtir. Ve bu, bütün eserdeki mucerret ve mezit fiiller de kıyastır.»

Şu halde bu çınlak: (*ġ, g - b, d, c, z*) konsonlarının sükûn hallerinde (*ḳ, k - p, t, ç, s*) söylendiği kaidesini okuma ve gramer kitaplarına bırakarak, imlâda bunları bir esas dahilinde muttarit olmak üzere hep çınlaklarla göstermek; ve çınlakların ikisi yan yana geldiği müstesna hallerde yalnız evvelki çınlağı boğuk şekliyle yazmak târzı, imlânın ıttıradına ve Türk dili bünyesi ihtiyaçlarına bizce daha uygun görünmektedir. Kaldıki hemen bütün Arap harfli türkçe imlâlar bilerek veya bilmiyerek, bu ciheti bu dilin yapısı için daha münasip bulmuş görünüyorlar. Şu halde tek hecelilerde hareket hallerinde son harfi *ḳ k - ġ g - ğ, v, y* olanları sınıf sınıf ayırıp böyle esas vaziyetleriyle kamuslarda göstermek, diğer takımlarda da esas olan boğuk ve çınlakları yine böyle ayrı ayrı kaydetmek icap eder.

Şimdiki imlâmızda olduğu üzere, kelime uçlarında esası çınlak olan ayni kelimelerin, sükûnlu ve hareketli hallerinde değişik uçlarla ayrı ayrı kelimeler gibi görünmesinden ise, bu suretle her vaziyetinde tek şekillerle görünmeleri de (fonetik olamıyan ve bilhassa gramerle uzlaşarak icab eden yerlerde göze hitab etmek lâzım gelen imlâmız için) ayrıca terciha lâyıktır. Kaldıki bunlar, ekler dolayısiyle gramerde hem çınlak hem boğuk şekilleriyle gösterilmek gibi zaten umumî ahenk kaidesi ve vokal çeşitlenişi yüzünden, mevcut şekil değişmelerine yeni kalabalıklar katmaktadır:

dir, dır, dür, dur + da, de + dan, den, vs.
tir, tır, tür, tur + ta, te + tan, ten, vs.

ca, ce + casına, cesine, vs.
ça, çe + çasına, çesine, vs.

cı, ci, cu, cü + cak + cık, cik, cuk, cük, vs.
çı, çi, çu, çü + çek + çık, çik, çuk, çük, vs.

توقات *tokɜt*; زوكورت *züğürt*;
سوت *süt* veya *süd*; سوكوت veya سوكود *söğüt*;
طات *tat* veya *dat* [1] قورت veya قورد *ḳurt*;

[1] ve *tad*. A.U.E.

Bir cihetten de, şimdiki imlâ tarzında bunların çınlak veya boğuk olanları sükûnlu hallerinde ekseriyetle boğuklarla gösterildiği için, hareketli hallerinde hangilerinin değişip hangilerinin değişmiyeceği meselesi Türk olanlar için kulaktan belli olduğu düşünülse bile (ki lehçe ayrılıkları dolayısile bu da her zaman belli değildir), hariçten dilimizi öğrenmek istiyenler için çok müşkülât gösterir bir vaziyettedir. A.U.E

***

Bunlardan başka imlâ sistemimizdeki aksaklıkları düzeltmek üzere şu cihetlerin ayrıca dikkate alınması icabeder.

a. Vokallerin ikmali:

Yalnız dilimizdeki yabancı sözlerde değil, bizzat öz türkçe kelimelerde muhtaç olduğumuz uzun vokallerin ayırt edilmesi: Bunlarda kısalarının üstlerine veya altlarına verilecek ufak bir çizgi bu işi görebilir ise de, ayni mahiyette işidilen ve söylenen seslerde tek ölçü kullanmak üzere, meselâ: *ağ-ḷamaḳ, yığ-dı, uğ-raş, oğ-ḷum, uşağ-ı çağ (ı) r, uşağ-(a)söyle, aḷdığ-(ı), oḷduğ-(u), iğ-ne, öğ-ren, gördüğ-(ü), bildiğ-(i)*, vs. gibi öz türkçe kelimelerde sekiz kısa vokalin sükûnlu *ğ* ile birleşmesinden husule gelen [misallerde görülüyor ki, bir çoklarının ucunda kereler içindeki vokaller gramer zaruretiyle kalması icap eden ölü harflerdir; böyle olmıyanlarda da iştikak zaruretiyle kalanlar vardır: *ağ-(a) ağ (ı) r*, vs; yine görülüyor ki, türkçenin bünyesi fonetik bir imlâya bir çok hallerde müsait değildir] sekiz uzun vokalle yabancı (bilhassa Arap, Fars) kelimelerindeki *ī, ū, ā* vokallerinin türkçedeki muadil *iğ, uğ, ağ* uzun vokalleriyle gösterilmesi cihetı var: *mağ-lûp, mağ-mur, iğ-ma, iğ-fāl, iğ-māl, meğ-mur, muğ-ber, müğ-lim, müğ-min*. vs. Bu arada türkçede *koşa* «hiatus» olamıyacağı için, *oldu-ğ-u* ve emsalinde görülen ölü *ğ* konsonunu yabancı kelimelerde, meselâ «*vuḳu-ğ-u, ma-ğ-ārif, matba-ğ-a, tabi-ğ-i*» gibilerinde vermek (kelimelerin milliyeti herkesçe bilinmeyeceğine göre) imlânın ıttıradı için lâzımdır. Yine türk tecvidi iktızasınca sonu uzun veya kısa vokalli kelimelerin insıraflarında bunlardan sonra, *y, n, s* kononlarından icabına göre biri gelmesi zarurî olduğuna göre, yabancı kelimelerde yalnız sonu uzun vokalli olanlarını: *eşyā-ya, ebrā-sa, talâkkī-nin*, .vs. suretlerinde uzun vokalle yazmak;

Böyle olmayıp ta sonda uzun vokal halinde bulunanları:

tebliğ-i, menşeğ-e, mevzuğ-u, vs. suretlerinde (türkçe *kemiğ-i, çocuğ-u*, vs. gibi) imlâya getirmek;

Ayrıca öz türkçe (ve yabancı) kelimelerde türk garamerine dahil mübalağa manasiyle meselâ:

bā-ş üstüne, ḳā-zum, cā-nım, canī-m, ē-nfes, güzē-l, yazī-ḳ, vs. uzun vokallerini de bu gibi gramer ihtiyaçlarında ayni mikyasla işaretlemek cihetleri var. Halbuki türk kulağı için hep bir mahiyette olan (*ağ iğ uğ* + *ā ī ū* + *aa ii uu*) sistemlerinden yalnız türk bünyesine en uygun olan bir tanesi kabul edilmek zaruridir.

b. konsonların ikmali:

1. Yabancı kelimelerin ön vokalli hecelerinde görülen ve mevcut harf şekillerimiz tarafından gösterilmesi imkânı olmıyan yeleşimsiz *ğ ḳ* boğazlı çeşitlerini yeleşik olanlarından ayırt etmek: *miḳrop, miḳrofon, müşfiḳ, zevḳ, telâḳḳi, şevḳi*, gibi. [*Halḳevi* terkibinde

يورت *yurt.* [1]

Yabancıdan alınma bazı kelimeler de aynı değiş tokuşa uğrar:

Ml.: كوكرد ***kükürt*, izafet zamiriyle: كوكردك *kükürd-üñ* [2] (sana ait kükürt) [3].

[1] veya يورد *gurd;* يوغورت *yoğurt* ve يوغورد *yoğurd* ta böyledir. A. U. E.

[2] Veya aidiyet (*nisbet*) ekiyle *kükürd-ün* (kükürde ait, mensup). A. U. E.

[3] Bütün bu bahis hakkında bak. § 175 teki haşiyelerimize. A. U. E.

---

işitilen *k̦* ki, meselâ *kemik* teki yeleşik «mouillé» *k̦* dan ayrıdır]. Yine *Vaşinğton, mitinğ, Gütenberğ, k̦lerinğ, füriğ, mürğ* gibi kelimelerde işitilen ve söylenen *ğ* de, [*aheng, ferheng, deng, gemi, zengin*) deki *yeleşik g* den ayrıdır.]

~~2. Dil yanlılarını düz ve çukurlarını ayırt etmek:~~

Öz türkçede düzleşen çukur *l*, leri, ve yabancı kelimelerde art vokalli hecelerde de çukurlaşan düz *l* leri göstermek üzere:

(*ay-lar, boy-la, ay-lık̦,* vs. + *faz-la, mut-lak̦,* vs. (bak § 168 de *l* bahsindeki notlarımıza) misallerinde olduğu gibi ayırd etmek.

c. Gramer ihtiyaclarına göre bazı işaretlerin ikmali:

Türkçenin izafet zamirleri:

Müfret ve cemi mütekellime izafet zamirleri; [*i*] *m*, [*i*] *miz*: *ev-im, ev-imiz* (sonu konsonlu kelimelerde); *bahçe-m, bahçe-miz* (sonu vokalli kelimelerde);

Müfred ve cemi muhatap izafet zamirleri, [*i*] *ñ*, [*i*] *ñiz*: *ev-iñ, ev-iñiz* (sonu konsonlu kelimelerde; *bahçe-ñ, bahçe-ñiz* (sonu vokalli kelimelerde)

Müfret ve cemi gaip izafet zamirleri:

I. İzafet terkibi mücerret halinde iken; *i*: *ev-i* (sonu konsonlu kelimelerde); *si*: *bahçe-si* (sonu vakalli kelimelerde); *ev-leri, bahçe-leri* (sonu konsonlu veya vokalli kelimelerde);

II. İzafet terkibi insıraflı halinde iken; (*s*) *in*, *ler-in*:

İzafetin muhatap ve gaibinde mefulünbih: *ev-in*) *i* = sana veya ona muzaf olan ev) i;

» muhatap ve gaibinde mefulünileyh: *ev-in*) *e* = sana veya ona muzaf olan ev) e;

» muhatap ve gaibinde mefulünfih: *ev-in*) *de* = sana veya ona muzaf olan ev) de;

» muhatap ve gaibinde mefulünanh: *ev-in*) *den* = sana veya ona muzaf olan ev) den;

» muhatab ve gaibinde aidiyet : *ev-in*) *in* = sana veya ona muzaf olan ev) e ait.

Eski Türk lehçelerinde (*s*) *in*, *ler-in* suretleri cümlede mefulünbih olarak [şimdiki *evin-i, bahçesin-i, evlerin-i, bahçelerin-i* suretleri gibi] kullanılırdı: *ev-in bork̦-ın yık̦tı; evlerin, bahçelerin harab etti*, vs.

Şu halde görülüyor ki, bir muhatap zamiri [*i*] *ñ* den başka bir de gaibe izafet terkibi mücerret halinden insıraf hallerine geçişinde kullanılmıya mahsus gaip zamiri (in) var. Yukarıki misallerde de görüldüğü üzere, bunlar iltibas halindedir. Bu iltibası kaldırmak için söyleyişte ve yazıda aynı olan bu zamirlerden muhatabı, hiç olmazsa yazıda *iñ* suretinde işaretliyerek gaibi olan *in* den ayırmak lâzımdır. [Gaip zamirinin insıraflı hallerinde, mücerret *i* li halinden fazla olarak görülen «*n*» ye gramerlerimiz vikaye nunu demiş,

C. BİR VOKALLE BAŞLIYAN EKLER. [1]

181. *Bir vokalle başlıyan* ekin bu vokali ya ârızî (yardımcı, auxiliaire) veya aslî (constitutif) olabilir.

[1] Aşağıda verilen malûmat türkçe kelimelerin hece itibariyle teşekkülü (üçüncü kısım, § **106** ve aşağısı) bahsinde verilebilirdi; fakat bunları *eklere* ait kaidelerin umumî heyetinden ayırmamak, bizce daha üstün göründü. J. D.

ve güya iki vokalin çatışmasından hasıl olan *koşa* «hiatus» dan vikaye için bunun bir *sığıntık* «intercalaire» konson olduğunu kastetmiş olmaları doğru olsaydı, bu (*n*) in daima iki vokal arasında bulunması icap ederdi; halbuki mefulünfih, mefulünah hallerinde koşa vaziyeti yoktur; ve (*in*), tarihî bir teşekkülün varlığından ibaret olarak, izafet terkiplerinin yalnız insıraflı hallerinde görünmektedir.]

Kaldı ki bu muhatap zamiri, sonu vokalli bir kelimeye katıldığı zaman gaip zamirinden söyleniş ve yazılışta ayrıldığı da olur: *bahçe-ñ* = sana muzaf bahçe (muhatap); *bahçe-sin)de* = gaibe muzaf *bahçe-de.*

Şimdi bu iki muhatap ve insıraflı gaip zamirinden maada bir (*n*)*in* daha vardır ki, bu da ötekilerle söyleniş ve yazılışta iltibas etmekle beraber, gramerdeki mana ve fonksiyonu itibariyle ayrıdır:

Mütekellim ve muhatap zamirleri isme bitişik ek halinde zamirlerdir ki, mercilerinin yerlerini tutarlar. Fakat bu *in* de, gerek fert halinde mücerretlere ve gerek izafet terkibi halinde mücerretlere ayrıca idiyet manasiyle katılır.

Mücerret fert isimlerde: *ev-in* = ev - e ait;

Mücerret izafet terkiplerinde: *eviñ-in* = sana muzaf olan ev - e ait;

» » » : *evin-in* = ona muzaf olan ev - e ait.

Bu aidiyet eki ötekiler gibi zamir olmayıp, katıldığı kelimeye mensubiyet ve aidiyet manası vererek girer; ve o kelimeleri bir ismi mensup (nisbet sıfatı) yapar; (yalnız bunun şekli *ben*, *biz* kelimelerine katılınca *in* yerine *m* ile değişerek *im* olur: *ben-im*, *biz-im* = «*ben-in* — *biz-in*: bana, bize ait, yerinde»: zaten *ben*, *biz* zamirlerine eklenen bu edatın yine zamir olmasına ihtimal verilemez.):

sen-in, *siz-in* — *ev-in*, *bahçe-n-in*, *evim-in*, *bahçe-ler-iñ-in* (= sana, size, eve, bahçeye ait; bana muzaf eve, sana muzaf bahçelere ait).

1. Nisbet sıfatı olduğu yerler:

ben-im, *biz-im* (=*in*)*ev* = Bana, bize ait ev (sıfat terkibi);

senin, *siz-in çocuk* = Sana, size ait çocuk » ».

Lehçemizde bu vazife ile (o, onlar) gaip zamirlerine katılmaz: *on-un*,*onl*,*ar-ın* ev denilmez. Ancak gaip vaziyetinde yalnız *imam-ın* Hatçe = imama ait Hatice (sıfat terkibi) gibi lehce kullanışları vardır.

2. İzafet terkiplerinin teşkili izafet zamirleriyle olur; mütekellim, muhatap aynî mecliste oldukları için ne evel ne sonra bu zamirlerin mercii söylenmez: *ev-im*, *ev-iñ*.

Fakat gaibe izafette merciinin söylenmesine ihtiyaç vardır:

Öğretmen mektebe geldi, (kitab-ı) evde kaldı.

Kitap, gaip olan (ı) zamirine aittir ki, mercii üst cümledeki fail (öğretmen) dir.

Eğer söze başlarken gaibe izafet fikri verilmek isteniliyorsa, o zaman *öğretmen-in* (*kıtab-ı*) deriz ki, (kitab-ı) izafet terkibi zâhir bir isimle zamir bir isimden (ki bitişik bir ek halindedir) vücude gelmiş olup, muzaf olan kitap, muzafün ileyh zamirleri demek

Bu mevkideki vokallerin ârızî mi yoksa aslî mi oldukları, ek yine sonu *vokalli* bir kelimeye katıldığı zaman bilinir; bu vaziyette ârızî olan vokal düşer de, aslî olan vokal olduğu gibi kalır.

182. *Ek başlarında ârızî veya duraksız (instable) vokaller.* — Şimdi görüldüğü üzere, ancak bir konsonla sonlandığı zaman yerinde kalabilen

---

olan izafet zamirlerinden gaip olan şahsa izafet edilmiş ve bu, gaip olduğu için mercii olan (öğretmen) üst başında hemen söylenmiştir.

Bu takdirde bu şekil, (merciiyle beraber gaibe izafet) şeklidir ki, merci bu terkibe *in* aidiyet ekiyle, yani o da bir zamir olmayıp rapt eki olanla bağlanmıştır. Ve bu mercili şekil marifedir ki, nekre şekli «öğretmen (kitab-ı)» dır. (Söylemiye hacet yoktur ki bu gaip, bir merciin vekili olarak terkipte müzafün ileyh rolünde olup, muzafı bitişik olduğu kelimedir. Vekil olan zamir müzafünileyh olunca, tabiîdir ki aslî olan (öğretmen) de merci rolüyle ve dolayısiyle müzafün ileyhtir.

Yine bu takdirde (ev-im, ev-iñ — ev-imiz, ev-iñiz) gibi mütekellime ve muhataba izafet terkiplerinde de görüldüğü üzere terkipte muzaf evvel, müzafün ileyhler de (izafet zamirleri denilen ve muzafa eklenen bitişik zamirler halinde) sonradır; ve bu zamirler hakiki müzafün ileyhler olan mütekellim, muhatap gaip şahısların terkipte vekilliğini etmekte, onlara köprü vazifesini görmektedir. Bundan da anlaşılıyor ki, türkçede izafet, muzafünileyh zamirlerinin bir muzaf mevkiine gelen isimlere eklenmesiyle olur da, zamirden başka vasıta ile iki zahir isim, biri ötekine ait olmak fikrini veremez.

3. Aidiyet ekinin daha evvelce girdiği kelimeyi sıfat ta yaptığını söylemiştik: Bizim ev, senin oğlan, imamın Hatice, vs.
Bu ek isim cümlelerindeki bir isme katılarak, onları haber rolünde bulunacak (başka bir sıfat gibi) sıfat yapar ki, nisbet sıfatıdır: Bu kitap öğretmenindir (öğretmene aittir). (Bu çocuk çalışkandır, isim cümlesinde «çalışkan» sıfatının rolü gibi).

İhtar.— Mefulün ileyh eki olan *(a, e)* de, bu yerde ayni rolü görür:

Sözüm sanadır (sana ait, sana mahsus tur); oyuncak çocuğadır (çocuğa ait, çocuğa mahsustur), vs.

Tasrifteki gaip zamiri ile aidiyet manasında muhtelif rolleri olan bu *in* ekini (yani gaibe izafet terkibine mercii bağlıyan ek ile nisbet ve aidiyet sıfat ekini) birbirinden yine ayrı bir işaretle ayırmak icap ederse de, hiç olmazsa muhatap ve gaip zamirlerini birbirinden ayırt edip bunları, rollerini siyak ve sibaktan sezmek üzere haliyle bırakmak ta olur.

Bir de frenk gramerlerinin bunlardan hangisine «génitif» dediklerini bilmek icap eder: (Her ne kadar buna gramerlerimizde «muzafun ileyh hali» deniliyorsa da) şüphesiz ki bu, ne müfret muhatap zamiri olan *ın*, ne de gaib mercii izafet terkibine bağlıyan *i)n* dir; o halde génitif insıraf hallerinde kullanılan gaip zamiri mi, yoksa bu aidiyet ekimi?

Fransız kamuslarında génitif'e ait malûmat şöyle hulâsa ediliyor:

[Lâtince «casus genitivus = doğuran halet» yerinde sadece: génitif = doğuran. Gramerce: insıraflı kelimelerde isimlerin, sıfatların, zamirlerin ve feri' fiillerin aldığı bir hal olup, esasen pek mütenevvi olan mahiyeti, ekseriya nisbet ve aidiyet fikrini işaret etmekten ibarettir.

Hind - Avrupa dillerinde (hakkiyle söylemek lâzımsa, diğer bir dil ailesinde bunun varlığı bahis mevzuu olamaz?) génitif sigalarının menşei ve ilkleme manası aydınlanamadı. Hattâ bu haletin mütenevvi kullanışlarını bir vâhide irca etmek imkânsız kaldı; lisaniyatçılar bir fiilden teşkil edilen génitif ile bir isimden (alem veya sıfattan) teşkil edilen génitif'i ayırt etmekle iktifa ediyorlar. Fakat Hind - Avrupa dillerinin tarihi inkişafı devamınca génitif'in ayrı olan sigası yerine bir veya bir çok yerlerde başka bir

bu vokaller, daima *i* suretinde (bak. § 155) dir. Bu sebeple bu gibileri ikinci sınıf (esreli × ötrülü) eklik unsurlar kısmına dahildir.

Lüzumu halinde bunları çift köşeli çengel işareti arasına koyarak göstereceğiz.

---

halet kullanılmıştır. Nitekim lâtincede zarf rolündeki génitif yerine, «yemek, içmek, arzulamak, vs.» gibi manalar bildiren fiillerde mefulün bih kullanmıştır ki (énallage casuelle = bir kelime haletini başka bir kelime haleti yerinde kullanmak = haletler becayişi) dedikleri de budur. Fazla olarak Hind - Avrupa müşterek ve umumî dilinde bazı halet şekilleri iltibas halindedir:

O lu olanlardan maada teme (aslî madde) lerin müfret génitif'lerinde ve mefulün anhlarında olduğu gibi ki bu, (syncrétisme proéthnique = beşerin kavimleşmeden evelki zamanlarına ait sigaların bir olması) dır. Şu halde hemen de bütün gramer katagorileri gibi génitif katagorisi, şekli gibi işlemi bakımından da tam ve kat'i bir tarife pek az müsaittir.]

Bu izahlara istinat ederek, dilimizdeki bu eklerin de uzak bir menşede bir oldukları (çünkü nihayet izafet te bir frenk kamusunun génitif için dediği gibi, bir nisbet ve aidiyet demektir) düşünülebilir; şurası meydandadır ki, ikisi (muhatap ve gaib) zamiri olarak, üçüncüsü zamir olmayıp sadece bir (sıfat, nisbet ve tahsis) eki kalarak sonraları vazifelerde ayrılmış halleriyle bugünkü lehçemizde yaşamaktadır. Ve bizce onun içindir ki, ilk zamanlarda bir olması lâzım gelen bu ekler şimdi böyle iltibaslı bir halde görünüyorlar. Haletler becayişine «énallage casuelle» gelince, eski Orhun ve Yenisey yazılarında yer yer mefulünfih yerinde de kullanıldığı görülen *ḳa* nın yine mefulünileyh yerinde kullanıldığı görülür ki, bu *ḳa* lehçemizde (*e, a*) mefulünileyhinin ceddidir.

Bu itibarla frenklerin génitif tabirinden bizim anlıyacağımız, muhataba izafet zamiri olan i)*ñ*, ve gaibe izafet zamiri olan i)*n*, ve yine gaibe izafet terkibininin merciini o izafet terkibine bağlıyan tahsis manalı rabıt eki i)*n* değil, aidiyet eki olan i)*n* olmak icap eder. İsmin halleri arasında sayılan ve (isim cümlesinde) haber olan budur; yoksa bunda mercii, gaibe izafet terkibine tahsis eden ve muzafünileyh edatı denilen *n-in* hatıra gelmemelidir. Kaldıki Türk génitif'inin esas manası Hind - Avrupanınkiler gibi sarahatsız de olmayıp, gerek mana bakımından (bilhassa insıraflı gaip zamiriyle sıfat va nisbet ekinde) ekseriya aidiyet fikriyle birleşmekte, ve gerek şekil bakımından bir vahide irca edilebilmeğe müsait görünmektedir.

2. *ler'i* suretindeki cemi gaibe izafet zamirlerinin, muzaf ve muzafünileyh tek veya çok yahut müşterek olduklarına göre ayırt - edilmesi:

Orhan'ın (evi) = Orhan'a muzaf bir ev; *evi* (1. muzafün ileyh ve muzaf tek);

Orhan'ın (evleri) = Orhan'a muzaf çok ev: *evler-i* 2. (muzafün ileyh tek, muzaf çok);

(Bahçıvanların), Orhan ve Türkân'ın evi = (bahçıvanlara), Orhan ve Türkân'a ortaklaşa muzaf bir ev: *ev-i* (muzafün ileyh çok, muzaf tek);

(Bahçıvanların), Orhan ve Türkân'ın evleri = (çok bahçıvandan herbirine) veya Orhan ve Türkân'dan herbirine muzaf ayrı bir ev: *ev-leri* (ayrı ayrı muzafün ileyh çok, ayrı ayrı muzaf çok).

(Bahçıvanların), Orhan ve Türkân'ın evleri = (ortak olan bahçıvanlardan herbirine) veya Orhan ve Türkân'dan herbirine ortaklaşa muzaf çok ev: *evler-i* (ortak muzafün ileyh çok, ortaklaşa muzaf çok).

Bu son vaziyette bunlar (*evler «ler» -i, ev «ler» -leri*) yerinde olup iki ayni cemi ekinden biri düşmüş sayılır.

Ayni şekilde yazılıp, gösterdiğimiz müteaddit manalara şumulü olan bu müfret ve cemi gaibe izafet zamirlerinin, yukarıda işaret ettiğimiz gibi her manaya göre birleşik veya

Müfret mütekellim mülkiyet (possessif) eki, duraksız bir vokalle başlar: — [*i*] *m* [1]; ve böylece

پدرم ** *peder-im* olur; fakat kelime sonu vokalle biterse:

بابام *baba-m* suretinde olur.

Söylemeğe lüzum yoktur ki, bu ârızî vokal yerinde kaldığı zaman daha yukarılarda (§ 148 ve aşağışı) gösterilen keşikleniş (alternance) kaidelerine başeğer.

IHTAR. — Bahis mevzuu olan bu eklerin, bir konsonla başladıklarını ve kelimenin kendisi de bir konsonla nihayetlendiği zaman bu konsonun, yerini bir ârızî vokale bıraktığını söylemek, nazarî olarak daha doğru olurdu. Bununla beraber öz türkçe kelimeler ekseriya bir vokalden ziyade bir konsonla nihayetlendiği, ve bunun neticesi olarak ârızî vokalin düşümünden ziyade kalımı daha sık olduğu görülmekte olduğundan, bu eklerin *ârızî bir vokalle başlıyan* ekler olarak i ibara alınması daha müreccah olacağına hükmettik [2].

[1] Bitişik zafet zamiri. A.U.E.

[2] Bu *i*, keşiklenerek kelime ahengine göre (*ı, ü-u*) da söylenir. Müellifin bu gibi hallerde hep aynı surette [*i*] gibi gösterdiği şekil, ahenk icaplarına göre hangisi ise ona işaret olduğu anlaşılmak lâzım gelen şamil bir rumuzdan ibarettir. A. U. E.

(-) ile ayrılmış bir surette yazılarak hiç olmazsa göz için ayırd edilmesi, yazan tarafından hangi manasının kasdedildiğinin anlaşılmasını kolaylaştıracağı gibi, adlî ve hukukî bakımdan da ehemmiyetli sayılabilir.

3. Kelimenin ilk hecesindeki kısa veya uzun bir vokalden sonra vurgunun işaretlenmesi.

a. Nida edatı rolünde olduğu zaman:

Hü°sniye, Mā°cit yanıma geliniz; *ka°rdeşim* nerdesiñ? (= ey bana muzaf kardeş, nerdesiñ) demektir. «*Kardeşim* geldi» cümlesindeki (kardeşim) gaip mevkiinde fail rolünde olup, evelkisi gibi değildir; evelkisi hitap yerinder.)

b. Cins isim, has isim olduğu zaman:

Ka°rtal-a giden tren (bu, «kartal büyük bir kuştur», cümlesindeki cins ismi olan kartal gibi söylenmez);

Fe°ner-de oturuyor, *Ça°rşamba-ya* gidecek (bunlar cins ismi olan, fener ve çarşamba gibi söylenmez), vs.

c. Cümledeki nahvi tertibi bozmadan ona dâhil bir kelimeye ötekilerden üstün bir ehemmiyet vermek istenildiği zaman (ki bunlardan bir tanesinin ilk hecesindeki vokalden sonra bu vurgu verildimi, artık başkalarına verilemez):

be°n (başkası değil) bu gün annemi görmek için İstanbula indim.

Ben *bu°gün* (başka gün değil) annemi görmek için İstanbula indim.

Ben bu gün *a°nnemi* (başkasını değil) görmek için istanbula indim.

Ben bu gün annemi *görme°k* için (başka şey için değil) İstanbula indim.

Ben bu gün annemi görmek için *İstanbul°a* (başka bir yere değil) indim.

Fiilin yapıldığı, ehemmiyetle belirtilmek istenildiği zaman, onun son hecesindeki vokalden sonra getirilir:

183. *Ek başlarında aslî (constitutif) vokaller.* — Bu vokaller, yine bir vokalle biten kelimelerden sonra bile, yerlerinde kalır.

Bununla beraber, kelimenin sonlama vokaliyle ekin başlama vokalinin bir araya düşmesinden doğacak koşa (hiatus) dan sakınmak için, *kelime ile ek arasına bir konson sığıştırılır ki bu, âdet üzere bir sığınık (intercalarie) konson hizmetini gören yarı vokal y dir. y* nin bu rolü hususî bazı hallerde *n* ve *s* konsonlariyle de görülür. [4]

Ml.: انا *ana*; *e)lenik* hali (mefulünileyh): *ana-(y)a.*

Başlama vokali aslî olan bir takım eklerin, eski osmanlı türkçesinde arızî bir başlama vokali vardı (bak. § 645 ve 608).

---

[3] Burada fazla yer tutacağı için, ek başlarındaki ârizi veya aslî vokaller hakkındaki görüşlerimizi ileride ayrıca kayıd edeceğiz. A. U. E.

[4] Yalnız bukadar değil: konsonla nihayetlenen sayılarda ahenge göre (*er,ar*) dan ibaret olan ek, sonu vokalli olan sayı isimleri (iki, altı, yedi, yirmi, elli) ne katıldığı zaman başa getirilen (*ş*) de, bir sığınık vokal hizmeti gördüğü için bunlara katılmak lâzımdır. A.U.E.

---

en bu gün annemi görmek için İstanbula *gitti°m.*

Söyliyenin, istediği cümle cüz'ünü vurguladığı söyleyişinden belli ise de, yazanın ehemmiyet verdiği cümle cüzünü belli etmek üzere ona vurgu işareti vermesi, daha evvelki vaziyetler için olduğu kadar, bu nahvî faide için de elzem görünüyor. Vurgunun daha başka ve değişik rolleri hakkında bak. § 517 deki notlarımıza.

Yukarıdan beri topluca izahına çalıştığımız imla meseleleri hakkında netice olarak diyeceğimiz şudur:

Dil, tarihi akışı içinde uğradığı fonetik değişiklikler dolayısile, az çok devam eden farklı söyleniş merhalelerinden geçer ki, imlâ bu merhalelere ayak uydurmak için vakit vakit bazı tadillere uğramaya namzet olarak kurulmuş bulunur. Şu halde onun başlıca vazifesi dilin bulunduğu merhaledeki örnek söylenişini gramer ve iştikak icaplarını da kollıyarak muayyen ve şamil bir sistem halinde yazıda mümkün mertebe azami derecede sıhhatle aksettirmektir; yoksa ne bugünkü söyleniş vaziyetine hakim olmak, ne de ilerideki söylenişleri önlemeğe çalışmak onun kârı değildir. Bunun için, özlüğüne doğru kuvvetli hamlelerle yürüdüğünü şükranla gördüğümüz türk dilinde ne zaman ve ne kadarı düşeceği malûm olmaksızın halâ yaşamakta devam eden bilhassa benimsenmiş veya ileride benimsenmesi muhtemel (islam ve hıristiyan aslından) yabancı kelimeleri bu günün imlâsında şimdiden hesaba katmamak doğru değildir. Esasen hep istediğimiz bu tasfiye hasıl olduğu zaman, imlâmızın icap eden tenzil ve tadilleri yapmasını engelliyecek bir şey yoktur. Kaldı ki her imlâ, tarihi bir dil devresinin söyleniş manzarasını yazıda sıhatle aksettirmek rolünde olacağına göre, bu rolü bazı cihetlerden aksak ve eksik yapan bugünkü imlâ sistemimiz, tabiidir ki mühtaç olduğu sıhhat ve kat'iyyeti temin edememek yüzünden bir imlâ birliği tesis edemediği gibi, bugünkü söyleniş manzarası hakkında tam bir vukuf edinmek istiyecek olan yarının dilcileri için de tamamiyle sağlam bir zemin veremiyecektir. Bu itibarla da salim ve şamil esaslar dahilinde bir an evvel kat'i olarak tadil ve tespit edilmesi gereklidir. A.U.E.

D. EKLERE AİD KAİDELERİN HULÂSASI.

184. **145** den **183** üncü bende kadar gösterilen kaideler şöylece süzümlenebilir:

Bütün ekler, **148** ve aşağısı bentlerde anlatılan vokaller ahengi kaidelerine başeğer. Ekler, bu vokal değişikliklerinden *başka olarak* şu aşağıdaki değişikliklere de uğrıyabilirler:

1° Eğer ek, bir konsonla başlarsa, bu konson, kelimedeki sonlama unsurun mahiyetine göre keşiklenerek boğuk veya çınlak olabilir (ki bu değiş tokuş, ekin başlama konsonu bir boğazlı olduğu zaman daima vakidir § **169** ve aşağısı).

2° Ek bir vokalle başlarsa, mesele şu cihetlerden ayrılır:

a. Kelime bir konsonla nihayetlenir ki, o zaman bu konson bir takım değişikliklere uğrıya *bilir.* (Bak. § **176** ve aşağısı).

b. Kelime bir vokalle nihayetlenir ki, bunda da mesele ayrılmak icap eder:

α. Ekin (başlama) vokali ârizî ise bu vokal *düşer* (§ **182**).

β. Ekin (başlama) vokali aslî ise kelime ile ek arasına bir konson *sığıştırılır* (§ **183**).

Muhtelif ekler, hattâ şimdi hulâsa ettiğimiz tertip içinde olmak üzere daha ileride eşelenecektir.

IV. GİBLEŞİRLİK (BENZEŞİRLİK, assimilation).

185. Yukarıda sergilenen bahiste gibleşme hadisesinin bir çok uyarlama yerlerini eşelemek fırsatını bulmuştuk. Bunlar içinde en ehemmiyetlisi olan *vokaller ahengi* kanunu (bak. § 136 ve aşağısı), kendi yanı başında bitişik olmıyan seslem (phonèmes)lere tesir etmek gibi bir hususîlik göstermektedir. Öteki gibleşme halleri şu aşağıdaki örneklere irca edilebilir:

186. — 1° *sürekli* bir sesin teması yüzünden ileri gelen gibleşmeler. — süreksiz bir ses, sürekli bir sesle temas halinde bulunduğu zaman, bazan sürekli olur.

Ml.: آقشام *akşam* > آخشام *ahşam* (Anadolu'da).

Bu suretiedir ki, süreksiz çınlak boğazlılar olan *ġ* ve *g*, *kelimelerin içinde bir vokalden sonra* bulundukları zaman (*ġ* daima ve *g* bazan olmak üzere) birincisi *ğ* ye ikincisi *ý*) ye çevrilir. Sonunda bulundukları çok heceli isimlere (veya fiilin isim sigalarına) başı vokalli bir ek katıldığı zaman, süreksiz boğuk boğazlılar olan *ḳ*, *k*, konsonları *çınlak süreklliler* olan *ğ*, *ý* ye çevrilirler (bak. § **201** ve aşağısı).

187. — 2° Çınlak bir seslemin teması yüzünden ileri gelen gibleşmeler. — boğuk bir ses, çınlak bir sesle temasta bulunduğu zaman bazan çınlak olur.

Bu suretledir ki, ekin katıldığı kelime bir vokalle veya çınlak bir konsonla nihayetlendiği vakit, ekin başlama konsonu bazan çınlak olur (ki bu tekâmül dalma boğazlı bir konsonda görülür.) (bak, § 169 ve aşağısı; § 176 ve aşağısı).

Evvelki bentte kelimelerin sonundaki ḳ ve k boğazlılarının da bazı hallerde çınlak hale geldikleri görülmüştü.

188. — 3° Dudaklı bir sesin teması yüzünden ileri gelen gibleşmeler:

a. *ġ* ve *g* çınlak boğazlıları, kelime içinde (*ö*, *o*, *ü*, *u*) dudaklaşık vokallerinden birinin önünce veya ardınca gelirse bazan *v* mahiyetini alır. (bak § 46, 47).

b. Bir boğazlı genizli olan *ñ* de, ayni vaziyette *m* olabilir. (§ 73 ihtar).

189. — 4° Yarı vokal *y* nin teması yüzünden ileri gelen gibleşmeler (ki şimdiye kadar bahsi geçmiyen biricik gibleşme hali budur). (*a*, *e*) alçak vokalleri yarı vokal olan *y* nin önünce veya ardınca gelirse, bazan yukarıki sırasına göre (*ı*, *i*) yüksek vokalleriyle değişirler.

Bu gibleşme hadisesi münferit bir kaç halde vukua gelir:

یایقامق *yayḳa - maḳ* > ییقامق *yıy* (= *yı*) *ḳa - maḳ*;

ینه *yene* > *yine* [1];

کیمك *g'ey - mek* > *g'iy - mek*.

mak. bir de § 627, ihtar 2, ve § 644.

Bunlardada öyledir:

Diğer türk dillerinde *çayan* (*çadan*) a muadil olan *çıyan*;

çeyne - mek e karşılık olan چیكنه‌مك *çiyne - mek*.

5° *n* (veya *ñ*) den sonra *l* > *n* gibleşmesi (ki daha evvel VİGUİER tarafından kaydedilmişti): *onlar* yerine *onnar*; *görsünler* yerine *görsünner*; *dinle - mek* yerine *dinne - mek*. Şuna da dikkat edilmeli ki, bu hadise konsonun teşdidine (gémination) varıyor.

(Gibleşmezlik dolayısiyle) teşditten sakınma demek olan şu makûs hadiseyi muk: *molla* yerine *monla*; *yol - la* yerine *yon - la* (Blau, S. 245).

Eski Osmanlı türkçesinde *m* den evvel bir *l* > *m* gibleşmesi izlerine de dikkat edilmeli (bak. misaline, § 137). [2]

---

[1] Bunlardan bugünkü lehçemizde yalnız *yine* söylenişi yaşadığı gibi, başta *y* > *g* değişimiyle de *yene* yerine *gene* sureti kullanılır A.U.E.

[2] Buraya müellifin kaydetmediği şunları da katmak icabeder:

6° Dudaklılardan boğuk veya çınlak (*b*, *p*) den evvel *n* (*ñ*)>*m* gibleşmesi (ayni ve ya ayrı kelimelerde):

a: (Ayni kelimede): *pen* (*m*) *be*, *ten* (*m*) *bel*, *tan* (*m*) *bar*, *ḳan* (*m*) *bur*, *çen* (*m*) *ber*, *İstan* (*m*) *bul*, *añ* (*m*) *ber*, *an* (*m*) *bar*, vs.

b: (Ayrı kelimede): *son* (*m*) *bahar*, *bin* (*m*) *başı*, *on* (*m*) *para*, *yan* (*m*) *pürü*, vs.

7° Dil yanlı *l* den evvel *r* > *l* gibleşmesi:

Bu hadise bütün İstanbul'da yaygın olmamakla beraber, bir kısım halkının dilinde işitilir:

şeker (*l*) *li kahve*, *gelir* (*l*) *ler*, *alır* (*l*) *lar*, *ker* (*l*) *li* *fer* (*l*) *li*, vs. A.U.E.

V. GİBLEŞMEZLİK (Benzeşmezlik, dissimilation).

190. Bu hadise Osmanlı türkçesinden ziyade bir takım şark lehçelerinde daha sık görülür. Osmanlı türkçesinden bir kaç misal:

آشجى *aş - cı* [1] yerine *aḫ - ci* [1] de söylenir;

دپمه *tep - me* yerine تكمه *tek - me* de söylenir.

قيرپمق *kırp - mak* yerine قيرقمق *kırk - mak* ta söylenir.

(Bu iki misalde dudaklılardan biri, boğazlılara çevrilmek suretiyle gibleşmezlik haline getirilmiştir.)

191. Osmanlı Türkçesi kelimelerinde az vaki olan gibleşmezlik, yabancıdan alınma kelimelerde, bilhassa (görüldüğü üzere Türk fonetiğine zıt olan [2] bak. § 108) ikizlenik (teşditli, géminé) konsonları havi kelimelerde pek çok olur.

عطار* *attar*, halk ağzında: آقطار *aktar*;

مشمع* *muşamma'*, halk söyleyişinde: *muşamba*.

Farsçanın تنور** *tennur* kelimesi türkçeye تندور (*tandur*) veya تاندير *tandır* kelimesini vermiştir [3].

Daha birkaç gibleşmezlik misali:

پركار** *pürk'âr*, halk ağzında: پرگل *pergel*; italyanca *batista*'dan پاتيسقه *patiska*; *neste* (bak. § 1227, ihtar 2.); *inan*, halk ağzında *inam*; *devşirmek*, eski Osmanlı türkçesindeki *derşür-mek* yerine (bak. § 580).

VI. VURGU (= ses vurgusu, accent tonique).

192. Türkiye türkçesi umumiyetle, vurguyu kelimelerin sonuna bırakmıya meyleder.

Eklemsiz türkçe kelimelerde vurğu daima son heceye gelir.

Eklere gelince, bunların bir takımında vurguyu kendilerine çekmek hassası olup, bir takımı ise onu ek alacak kelimeye bırakır.

muk. bilhassa § **210**, (isimlerde) ve § **594**, **607** ve **624** (fiillerdeki: şahsi sigalarda.)

[1, 1] Bu kelimelerin lehçemizde söylenişleri *c* ile değil *ç* iledir. A.U.E.

[2] Müellifin mütaleasına göre Türk fonetiğine zıt olan bu ikizlenme (teşdit, gémination) hadisesi, fikrimizce çok eski zamanlardanberi olduğu gibi bugünkü lehçemize de hiç yabancı değildir Bak. Daha evvel geçmiş bahislerde buna dair mütalealarımıza. A.U.E

[3] Bizce bu iş aksine olup, türkçenin *tandur* > *tandır* kelimesini Farslar *tennur* şeklinde benimsemişler, ve Araplara da vermişlerdir. Öz türkçede bunun, (hararet) ve dolayısiyle (ışık) esas manalarında görünen (tan) kelimesiyle ilgili olduğu seziliyor. Bak. D.L.T (bazan *n* > *m* değişimiyle): *tam-u* (III. 177) cehennem; *tam-du* ve *tam - dak* (I. 350) yangın; *tan-ç-ġa-mak* = *tan-ca-mak* = (II. 171) et ateşte yanıp kokmak (muk. muhtemel bir art vokalli *tancara* (*k*)dan lehçemizdeki *tencere*=ateşe dayanır kap; ve yine muk. Yahudilerde mukaddes ay sayılan *tam-uz(s)*, *tam-muz(s)* söylenişli lehçemizin *tem-muz* kelimesi ki, sıcağa mensup demek olan yaz ayı; (Bürhanı Kātı') farsça: *tem-muz* şiddetli hararet manasınadır; ve yaz ayı ismi ki, bu ayda güneş seretan bürcünde devreder. A.U.E

Fiilin ismî sıgalarına (§ 808), türeme isimlere (§ 508 den 547 ve 852 den 871), ve eklenik bağlaçlara (postposition) gelince, bunlar:

- *li* (§ 529); (vokalden sonra) - [*i*] *li* (§ 853); - *ci* (§ 524), - *ce* (§ 918), - *ki* veya - *gi* (§ 868), - *ri* (§ 906) de olduğu üzere, *tek heceli ve sonu vokalli* bulunanlar müstesna, vurguyu kendilerine çekerler. Bu ekler, veya edatlar (particules) ise sonu *konsonlu* oldukları zaman vurguyu eklemli tabana (kökene) bırakırlar.

- *mè* eki hususî bir hal teşkil eder (böyle iki ek oldoğu için bunları birbirine karıştırmaktan çekinmeli). Bak. 711 ihtar.

Tek bir vokalden ibaret eklerin bocaltyan bir vurgulanması var. Muk § 1333, İhtar 2: - *u* (*ū*) [§ 869], - *ı* (*i*) den daha çok vurgulanır [1].

Bonelli, Nielsen ve Proehle gibi müellifler, türkçede tahsisen vurgu meselesine dair monoğrafiler yazmışlardır.

[1] Vurgu hakkında bak. § 175 teki izahlarımızada. A.U.E

BEŞİNCİ KISIM.

KELİME KISIMLARI.

(*Parties du discours*).

(GİRAMER KATEGORİ [1] LERİ BAKIMINDAN TÜRKÇE KELİME)

193. *Umumiyetle kategoriler.* — Türkçedeki muhtelif gramer kategorileri, meselâ, fransızcada olduğu kadar, tamamiyle ve sıkı sıkıya ayırt edilmiş değildir. Bu dilde keyfiyet fikri yoktur; kemiyet fikri de her zaman itibare alınmaz. Kelimenin muhtelif kısımlarını ayıran hudut hattı her vakit pek sarih olarak çizilmemiştir. Kısacası, gramer kategorileri fikri Hint - Avrupa dillerinde olduğu kadar bir tecrid işi geçirmemiştir. Bu ise kısmen, bükün (flexion) den daha müşahhas bir mahiyeti olan eklerin, morfolojik değişiklikler için biricik vasıta olarak kullanılmasından ileri gelir.

(Kemiyet, şahıs, zaman, tarz [2]) gibi türlü türlü gramer kategorileri, her kelime kısmının sırası geldikce ve her lüzum görüldükçe mütalea edilecektir.

Burada yalnız *keyfiyet (kız-erlik) [3] e ve kemiyet (kaçlık̦) e dair bazı müşahedeler kaydetmekle kalacağız.

194. *Keyfiyet* (du genre).— Türkçede (farsçada da öyle) keyfiyet ifade eden bir ek yoktur. Kızerliği tasrih etmek lâzım geldiği zaman (erkek, dişi, kız, karı, kadın) gibi kelimeler kullanılır.

Ml. اركك قورد *erk'ek k̦urt*;

دیشی قورد *dişi k̦urt*;

خدمتجی *h̦izmet-çi* { قاری *k̦arı*; قیز *k̦ız*; قادین *k̦adın*.

---

[1] Tefekkür sahasına düşen şeylerin gelip orada yer aldığı en umumî neviler (tabakalar) den her biri; (ve bu ıstılah yaygınlaştırılarak) şahısların ve eşyanın (varlıkların), içinde yer alıp tertibe girdiği umumî sınıflardan her biri, tasavvur tabakası «sanı-k̦at». (Fransız kamusuna göre). A.U.E

[2] Tarz (mode): Söz söyliyenin, bir fiil ve hareketi veya bir hali şahıs, kemiyet, zaman, bina vaziyetleri haricinde olarak düşünür olduğunu türlü türlü suretlerle bildiren fiil sıgaları: ihbâriye, inşâiye tarzları gibi. (Fransız kamusuna göre). A.U.E.

[3] Hem erkekliği hem dişiliği olan hünsâ'ya (Radl. IV K̦ırğız) *kızdeke* deniliyor ki, (kız ve teke) olsa gerek. Buna benzeterek (keyfiyet, cinsiyet, genre) manasına bu kelimeyi verdik (= k̦ızlık̦ + erlik). A.U.E.

195. *Arapça kelimelerde dişileşme.* — Bununla beraber türkçedeki arapca kelimelerde dişileşme (müenneslik, feminin) fikri vardır. Bu noktada türkçede farsçayı taklit etmiş bulunuyor. Bu taklit tatbik sahasında şu cihette belirmektedir ki, arapça bir sıfat yine arapça bir isimle (mevsufla) fars sintaks (nahv) ine göre terkiplendiği zaman (bak. § **1129** ve aşağısı), sıfat, mevsufu olan isimle kızerlik bakımından uyarlaşır (s'accorder).

Şunlar, dişileşik (müennes) olarak sayılmaktadır.

1° (Kelimenin aslından olmıyan) ت - *t* veya ه - *e* ile nihayetlenmiş arapça isimler. Bu sonluklar (terminaison) yukarıki sırayla *-et* (*- āt*) veya *- e* (*- a*) suretinde söylenirler.

Ml.: امانت* *emānet* ;
صحيفه* *saḥīfe.*

Bunların her ikisi de, klâsik arapçanın ة-*t^ün* sonluğunu gösterir (muk. § **31**).

Ayni kelime türkçede bazan *- et* (*- āt*), bazan *- e* (*- a*) sonluğiyle söylenir:

كره* *kerre* ki, vaktiyle كرت* *kerret* suretinde söylenir ve yazılırdı.

Çok defa bu şekil ikilikleri, mana yüzünden olur; şu bakımdan ki ه - (*-e*) sonluğu, kelimelerin fenni (technique) veya ilmî (savant) cihetinden olan kavramlarına tahsis edilmiş bulunur. Bu ikiliklere bir kaç misal:

حركت* *ḥarek'et* «kıpırtı, teprenti»;
حركه* *ḥarek'e* «vokal işareti»;

حكايت* *ḥik'āyet* «hikâye»;
حكايه* *ḥik'āye* «1. hikâye 2. gramerde: mazide mazi» (muk. § **656**)

ارادت* *irādet* «irâde, isteleyiş»;
اراده* *irāde* «isteleyiş + emir, buyurtu»;

عبارت* *ibārèt* «müteşekkil»;
عباره* *ibāre* «kelâm»;

قوت* *ḳuvvet* «güç»;
قوه* *ḳuvve* «fizikte ve metafizikte kuvvet: güre»;

غايت* *gāyet* «nihayet derece, son derece»;
غايه* *gāye* «güdülen isteğin sonu, ulaşılacak uç: ülkü».

İHTAR. — Sonluk – ت - *t* ve – ه - *e* leri, aslî maddeden oldukları için dişileşme göstermiyen arapça kelimelere dair misaller :

قوت* *ḳūt* ;

انتباه* *intibāh* [1] (muk. 31 inci bendin sonu).

2° - *ā* ya muadil olup, yazıda ا veya ى (maksur, kısaltılmış elif) suretinde son harfleri aslî maddeye dahil olmıyan arapça isimler.

Ml. : دنیا *dünyā* ;

دعوا veya دعوى *daʿvā*.

مستثنا *müstesnā*, معنا veya معنى (muk. § 101) gibi arapça kelimelerdeki ا (*elif*) ve ى (*yé*), aslî maddeden oldukları için dahil oldukları bu isimler erleşik (müzekker, masculin) dir.

İHTAR. — Arapça birtakım isimler, dıştan bir erleşik kılığında görünmekle beraber hakikatte dişileşiktirler ki, bu yüzden türkçede kızerlikleri hususunda yanılmalar oluyor.

Nitekim (Musa peygamberin ak eli mânasında) ید بیضا *yed-i-beyżā* terkibini doğru olarak kullandıkları halde, nurlu güneş manasında (شمس منیره *şems-i-münīre* yerinde) شمس منیر *şems-i-münīre* kullanmak gibi yanlışlar yapıyorlar.

196. *Kaçlık.* — (kemiyet, du nombre) türkçede, şahıs katagorisinin de elbirliğiyle beraber (tekil = müfret, singulier veya çoğul = cemi, pluriel'den ibaret olan) kaçlığı belirten bir çok ekler var (bak. cetvel, § 605); fakat içlerinden bir tanesinin kaçlığı işaret etmekte hususî bir salâhiyeti vardır ki bu da: *cemi* eki olan *- ler, - ḳar* dır.

Bu ek muayyen bir kelâm kısmına mahsus olmayıp, yalnız (alemler, zamirler gibi) değişir (variable) isimlere değil, fiil sigalarının üçüncü şahısları (müfret gaipleri) ne eklenebilir.

Ml. : *ev - ler ;*

g'el - di - ler.

- ler eki kullanışının bu umumileştirilmesi hakkında verilebilecek izahlar için, bak. § 1181 ; bir de bak. § 212.

Ekseriya çokluk fikri, ibarenin kendi içinden işaretlenmiş bir halde ise, türkçede artık cemi ekini kullanmıya lüzum görülmez. Nitekim üst yanındaki bir sayı veya kemiyet ismiyle beraber bulunan isimlerde (bak. § 497, ihtar, ve 1080), mülkiyet eklerinin gaibinde (bak. § 1095), şahsî fiil sigalarının gaibinde (bak. § 1185, ihtar) ve isim cümlelerinin müsnet «prédicat» lerinde (bak. 1179) böyledir.

[1] Bu misal yerinde görünmüyor: Müellif bunu (*e, h*) gibi iki türlü söylenişe müsait olan (ه) şekline rağmen «ه = *h*» suretinde doğru okumuştur. Öyle iken, yine bunun *et* (*at*) suretindeki esas dişileşme sonluğundan (*t*) nin düşmesiyle kalmış ayni dişileşme sonluğu çeşidi gibi kullanılan- *e* (*a*) olmadığına, ve bilâkis ه *h* diye söylendiğine dikkat etmemiş olsa gerek.. Misalini yine bu şartlar içinde *e* (*a*) gibi söylenen bir kelime olarak seçmesi icap ederdi. A.U.E

Diğer taraftan Türk dili, kelimeler teşkili sırasında cemi eki için pek kat'î olarak tayin edilmiş bir yer de tahsis etmemiştir. Bu hususta bazı kararsızlıkları gösterilebilir (bak. § 1181 ve 1113).

Bu mütalealarımız, türkçede gramer kategorilerinin muşahhas mahiyeti hakkında söylediklerimize (§ 193) uygun düşmektedir.

İHTAR. — Türk dili *ikileme* (tesniye, duel) tanımaz. Yalnız şurası kaydedilmeli ki, arapçadan tesniye şekliyle alınmış bir kaç kelimesi vardır. Ancak bunları kullanmak vaziyeti gelince, mücerret tesniye sonucu olan ان - *ān* kullanılacak yerde, ayni kaçlığın mecrur «oblique» haleti olan (ve klâsik arapçanın ين - *eyn-i* si yerine alınan) - *eyn* eki kullanılır ki, halk arapçasında da esasen böylesi kullanılır.

Ml.: دولتين* *devlet-eyn*, çift (iki) devlet;

مملكتين* *memleket-eyn* çift memleket (ki vaktiyle Osmanlı devletine tâbi olan Eflak (*Valachie*) ve Boğdan (Moldavie) adiyle andığımız Tuna beylikleri.

197. *Söz* (kelâm, discours) *ün muhtelif kısımları.* — Sözün muhtelif kısımlarını şöyle ayırt ediyoruz:

ISİM (nom)
- değişir olanı (variable)
  - *alem* (= zat ismi: substantif "belgi„) [§ 201 ve aşağısı];
  - *zamir* (pronom "gizlek„) [§ 294 ve aşağısı];
- değişmez olanı (invariable)
  - *sıfat* "daha doğrusu: vâsıf„ (adjectif "katma„) [§ 328 ve aşağısı];
  - *zarf* (adverbe "katmac„) [§ 371 ve aşağısı];

FİİL (verbe [§ 548 ve aşağısı];

EDAT (particule) [§ 872 ve aşağısı].

Kaçlık isimleri (alem veya sıfat olarak kullanıldıklarına göre) bazan değişir, bazan değişmez olan isimlerdir. Mekân ve zaman zarfları kısmen değişir olanlardır: Bunlar ismin üç haletini: e-lenik (mefulünileyh) den-lenik (mefulünanh) ve de-lenik (mefulünfih) alabilirler.

198. Türkçede söz kısımlarının, fıransızcada olduğu kadar sarih bir surette ayırtlanmamış, hudutlanmamış olduğunu evvelce (§ 193) söylemiştik.

Meselâ bir takım kelimeler, kâh alem, kâh sıfat olarak kullanılır. Böyle bir şey, fıransızcada da, fakat daha çok seyrek olarak vakidir (§ 358).

Zarf (katmac) bile ekseriyetle bu vazife ile kullanılan bir sıfattan, veya (mefulünileyh, mefulünanh veya mefulünfiyh) suretlerinde hal ve mekân halet (cas: olgu) lerine konulmuş bir alemden başka bir şey değildir (§ 371 ve aşağısı).

İşte bu sebeple, biz sözün bu üç kısmını (zamiri de ilâve ederek) hep birlikte *İsim* umumî unvanı altında zümrelemiş bulunuyoruz ki, bu

tarz sözün bütün kısımlarını: (İsim, Fiil, Edat) suretinde üç büyük sınıfa irca etmemize müsait bulunmaktadır.

199. Kaldıki bu üç büyük sınıf ta birbirine girgin bir halde bulunuyor. Nitekim türkçenin fiilinde *isim* fikri hâkimdir: daha ileride (bak. § 599 ve aşağısı) *fiilin ismî sigaları*'nın büyük ehemmiyet ve inkişafı görülecektir.

Diğer taraftan, türkçede ilgiç (postposition) denilen edatların yetmezliği, isimlerle teşkil edilen ilgiçlik tabirler (locutions postpositives) in yardımiyle telâfi edilmektedir.

Gramer alâkalarını bildiren unsurlarda isim halinin ve isim mefhumunun baskın olması türk dilinin göze görünür bir mizacıdır.

İHTAR. — Türkçede türlü türlü söz kısımlarının karşılıklı olarak birbirine girift ve girgin bir halde bulunduğuna dair şu söylediğimiz şeylerden, bu dilde hiç bir şeyin ayırt edilmemiş uzviyetsiz bir yığın halinin var olduğu zannına düşmemeli. İçlerinden bir çoğu ancak alem, bir çoğu sıfat, vs. olarak kullanılan büyük miktarda kelimeler olduğu gibi, hiç bir ismî mahiyeti olmaksızın sırf fiilî olan sıgalar da vardır.

BİRİNCİ AYRIM.

İSİM.

200. Türkçe isim, değişimli (variable) veya değişimsiz (invariable) olur (bak. § **197** ve aşağısı).

I inci BÖLÜM. — **Değişimli isim.**

201. Değişimli, isim: *alem* (ismi zat, substantif) ve *zamir* (pronom) i havidir. Sıfat (adjectif) ta alem olarak kullanıldığı zaman değişimli olur.

Değişimli isimler ve bunların alabileceği ekler § **145 — 184** te mütelaa edilen ve § **184** te hulâsa olunan kaidelere tâbi olur; bir de yalnız isimlere tatbik edilen keşikleniş (alternance) kaidelerini de bunlara ilâve etmelidir ki, onlar aşağıda gösterilmektedir.

(Bütün bu kaideler şu ayırt üzerine kurulur: ek alacak kelime, başı vokalli bir ek alıp almadığına göre değişir.)

Bir boğazlı ile nihayetlenen isimler. — Türkçe veya türkceleşmiş *çok heceli* bir kelime, (damak önü veya ardı sınıfından) *bir boğazlı* ile nihayetlenmiş ise, başı vokalli bir ek alacağı zaman bu boğazlı konson *ğ* غ ، *ỷ* گ gibi çınlak süreksizlerden biri olarak bulunur; eğer başka hallerde ise, yani kelime ek almamış veya başı konsonlu bir ek almış ise bu boğazlı konson, *ḳ* ق، *k* ك gibi boğuk süreksizlerden biri olarak görünür.

Bundan da birbirine muvazi şu iki değiş tokuş (becayiş) doğar.

1° $\frac{k \text{ ك}}{\dot{y} \text{ گ}}$ ki, ön sınıf kelimelere mahsustur;

2° $\frac{\underset{.}{k} \text{ ق}}{\breve{g} \text{ غ}}$ ki, ard sınıf kelimelere mahsustur.

Ml.: كوپك *k'öpek*, كوپكم *k'öpe-ỷim*;
قولاق *ḳul'aḳ*, قولاغم *ḳul'ağ-ım*.

Dikkat etmeli ki, bahis mevzuu olan bu değişimin imlâ üzerine [1] tesiri, ancak (*ḳ* ق ile nihayetlenen) art sınıftan kelimelerde olur.

203. *Neticeler.* — Bu kaideler söylenirken, şu kayitlerin hatırlatılmasına yol açılmış olur:

a. Bu kaide, fiillere, daha doğrusu fiil tabanlarına (bases verbales) tatbik edilmez (§ 133). Bir boğazlı ile nihayetlenen *çok heceli* fiil tabanları, esasen pek az mıktardadır ki, bunlar da *g'ec-ik-mek; bir-ik-mek; acıḳ-maḳ; arıḳ-maḳ* (zayıflamak); *g'öz-ük-mek; g'erek-mek; bal'ıḳ-maḳ* (kımıldamak, sallanmak) tan ibarettir.

Bununla beraber, fiilin *isimlik* şekillerine (§ 699 ve aşağısı) tatbik olunur. Bu suretledir ki, *sev-mek* (سومك) ve *yaz-maḳ* (يازمق) mastarları mefulünileyhlerinde: *sev-meğ-e* (سومكه) *yaz-mağ-a* (يازمغه) olur. Yine, muk. *sev-eceğ-im* ve *oḳu-yacağ-ım* (§ 635) gibi mustakbel sıgasının müfret mütekellimlerini ki, bunların teme [2] (thème) si de aslında fiilin isimlik şekilleri (fiilden türeme isim şekilleri) idi.

204. — *b.* Bu kaide, yabancı bir dilden alınma kelimelere tatbik edilmez.

Bu müstesnalığın hedefi, filiyatta yalnız arapça, ve şiir lisanında da farsça kelimelerdir.

Ml.: (Arapça) ادراك *idrāk,* ادراكى *idrāk-i;*

„ اتفاق *ittifāḳ,* اتفاقه *ittifāḳ-a;*

(Farsça) مردمك *merdümek* (gözbebeği), *merdümek-e;* [3]

Gerçek ki bunlar, edebiyat lisanından alınmadır. Söz söyliyen bunları kullanırken, öz türkçelerden gayri bir kelime söylediğinin farkındadır.

Buna mukabil, başka dillerden alınma bir takım kelimeler kullanırken, onların yabancı asıldan oldukları hiç hissedilmez. Böyleleri çok kere halk dilinin aldığı yabancı kelimelerdir ki, onlara öz türkçe kelimeler gibi muamele edilir.

---

[1] Harf şekli itibâriyle. A.U.E.

[2] *teme*, Çağataycada temel kelimesinin bir çeşidi olarak ayni manadadır ki, (mevzu ve mebna) demek olan yunanca (théma) ya söyleniş ve manaca benzerliği dikkate değer. A.U.E.

[3] Müellif farsça kelimeye كنيزك *kenizek* (cariyecik) kelimesini misal vermiştir ki, osmanlıcada yaygın olmadığı için, biz onun yerine *merdümek* kelimesini koyduk. Bu kelime, dilimize *mercümek* (öz türkçesi «yasmıḳ») suretinde bir çeşidini vermiş görünüyor. A.U.E.

Ml.: لاستيك *lâstik* لاستيكم (*l'astiğ-im*).

205. — *c*. Bu kaide *tek hecelilere* tatbik edilmez. Yalnız şunlar müstesnadır:

چوق *çoķ*, چوغى *çoğ-u* (Mefulünbih);

يوق *yoķ*, يوغيدى *yoğ-udu*;

كوك *g'ök*, كوكه *g'öğ-e*;

فرانق *franķ*, فرانغه *frang-a* (Mefulünileyh). [1]

İHTAR. — Bununla beraber, *var-ı-nı yoķ-u-nu* (yerine *yoğ-u-nu*) *sat-dı* derler.

206. *Bir dişli ile nihayetlenen isimler* (muk. § 178. — $\frac{ç\ (چ)}{c\ (ج)}$ keşiklenişi boğazlılardaki ayni şartlarda olduğu gibidir. (Yani çok heceli türkçe kelimelerde bir vokalden evvel *c*, diğer durumlarda *ç* bulunur).

Ml.: آغاچ [2] *ağaç*, آغاجه *ağac-a* (Mefulünileyh).

207 *Kararsız vokalli isimler*. — (Türkçe kelimelerde, muk. § 121 *sonlarında*) ikinci hecesinde kararsız bir vokal bulunan, veya (yabancı kelimelerde) gizli bir vokali olan isimlerin bu vokalleri, o isimler başı vokalli bir ek aldıkları zaman kaldırılır. Başka hallerde ise bu vokal kalır.

Bu Türkçe isimlerden bir kaçını aşağıda gösteriyoruz. (Gizli vokalli arapça kelimeler için bak. § 144)

اوغل	*oğ(u)l*;	(آغز) آغيز	*ağ(ı)z*;
كوكل	*g'ön(ü)l*;	(قارن) قارين	*ķar(ı)n*;
آلين	*al(ı)n*;	كوكس	*göğ(ü)s*;
(بورن) بويون	*boy(u)n*;	اوغور	*oğ(u)r*. [3]
(بورن) بورون	*bur(u)n*;		

Şunlar da ayni diziye girer:

boğ(ı)r, *beg(i)n*, *ḥıs(ı)m*, *tor(u)n*, ve eski osmanlıcada *av(u)c*: اوجونه = *av()cuna*, (*Hül*, *Şāhi*, yaprak. 33).

Dikkat edilmeli ki, bütün bu kelimeler ya insan vücudünün bir kısmını, veya bir akrabalık derecesini gösteriyor; yalnız *oğur* kelimesi müstesna görünüyor.

---

[1] Bu müstesna denilenler, yalnız bunlardan ibaret değildir: ḥaķķ, sāķ, tāķ, tanķ, ğonķ vs. vs. A.U.E.

[2] Bu Arap harfli yazıda bu ve bu durumda olan muayyen konsonlardan ekserisinin imlâsı boğuklarla değil, çınlaklarladır. Şu halde (*c*) ile ağac olacak. A.U.E.

[3] Dikkat edilmeli ki, sükûnlu hallerinde kararsız vokallariyle söylenilen böyle kelimeler, başı vokalli bir ek aldıkları (daha doğrusu hareketli hallerde bulundukları) zaman bu vokallerini ekseriya şu kaypak konsonların (sağdan veya soldan, veya her iki taraftan) komşuluğu yüzünden kaybetmektedirler:

Bütün bu kelime heyeti türkçede benzetme (*analogie*) yoliyle yapılan teşkiller için meraklı bir misal gösteriyor.

r : ḳar (.) *n-t* ; *bur* (.) *n-u* ;
l : al, (.) *n-ım* ; *g'ön* (.) *l-üm* ;
n : ben (.) *z-iñiz* ; *g'en* (.) *z-iñiz* ;
y : ḳoy (.) *n-uñ* ; *boy* (.) *n-uñ* ;
ğ : oğ (.) *l'-u* ; *göğ* (.) *s-ü* , vs.

Bu hadise bunlara munhasır olmayıp, fiilden türeme kelimeler içinde de görülür: *yag* (.)*lım*, *oy*(.)*lum*, *bük*(.)*lüm*, vs. A.U.E

Bu kelimelere meselâ bir vokalle başlıyan mülkiyet ekinin mütekellimi katılırsa, o eklenik kelimelerdeki kararsız vokalin düşmesiyle şu suretler meydana gelir:

اوغلم *oğ (.) l'-um* ; كوكلم *g'ön (.) l-üm* ; [1] vs.

İHTAR. — Arapça خاطر *ḫātır* kelimesinin vokali de bazan kararsız vokal gibi olur: *ḫat (.) r-ım-da dır*,

BAHİS I. Alem [2] (substantif).

Alem'in sonuçluk ekleri.

208. Türkçede umumî alem ismine (substantif, "nom„ commun) اسم* جنس* *ism-i-cins* adı verilir. Hususî alem ismine (*nom propre*) اسم* علم* *ism-i alem*, اسم خاص *ism-i-ḫās* denir.

[1] Bu kelimenin başka çeşidi olan *g'öyün*, *gönül* gibi mücerret haliyle de kullanılamayıp, yalnız (cemi gaibi müstesna) izafet zamirleriyle beraber kullanılır: *g'öy(.)nüm*, *g'öy(.)n-üñüz*, vs. A.U.E.

[2] Alem kelimesi arap lûgatinde «alâmet, nişan» demektir ki, türkçe «belgi» buna karşılık olabilir. Gramerde kelime evvelâ: 1. (başlı başına «müstakil» manalı olan) 2. (başlı başına manalı olmıyan) suretinde ikiye ayrılır ki, birinciler içinde: *a.* zaman bildirmiyen (isim) ler, *b.* zaman bildiren (fiil) ler, *c.* bir taraftan zamansız isim, bir taraftan zamanlı fiil olmakta müşterek (participe) olan (fer'i fiil) ler; *d.* zaman bildirmiyen isme benzer kelimeler vardır. İkinciler içinde sadece, «edat» lar vardır ki, bunlar manaca müstakil olanlarla beraber bulundukları zaman hem kendi manaları meydana çıkar, hem de o manaca müstakil olan kelimelere yeni mana katar.

Zaman bildirmiyen (isim) ler, sıfat, zamir, adet, işaret gibi biribirinden ayrı daha hususî nevilere ayrılır. Onun içindir ki bu gibileri, (isimi sıfat, isimi zamir, ismi adet, ismi işaret) gibi «isim» söziyle de söylenirdi.

İşte bu şamil (isim) adı altındaki neviler içinde bir de «*alem*» vardır ki, ötekiler gibi bu da isimlerin bir nev'i olduğu için (alem ismi) de denir. Alem, müşahhas veya mücerret varlık (zat-substance) ları belli etmiye, bildirmiye mahsus olan bir nevi isimdir. Onun içindir ki, (ismi alem)e, (isimi zat) ta denilmiştir. Bu nevi isimler de iki türlü olur. 1. Müşahhas veya mücerret varlıkları umumî olarak belli eden (umumî alem) ler ki, bugünkü gramerlermizde bunlara (alemi cins) yerine (ismi cins) diyoruz. 2. müşahhas veya mücerret

209. Alem isminin sigasında (morfologie), daha evvelce görüldüğü üzere (bak. § **127**) üç unsur vardır:

Kök + bir veya bir çok türeme ekleri + bir veya bir kaç sonuçluk ekler.

1° *Kök.* — Umumî türkçeye ait bugünkü ilmî tetkiklerin durumuna nazaran, bu unsura dair sarih ve katʿî malûmat vermek imkânsızdır. Bunun için daha yukarıda (bak. § **128** ve aşağısı) umumî mahiyette olarak verilen mütalealarla kanaat edilmesi lâzım gelir. Başlıca şu cihet hatırlanmak ister ki, bir isimlik kök, kendi başına bir siga rolü (bak. daha ileride § **239** — **242**), mücerret halet (cas absolu) rolü oynıyabilir.

2° *Türeme ekleri.* — Bunlar, yeni isimler vücude getirmeğe hizmet ettikleri için vazifeleri, lûgatça (lexicologique) olmaktan ziyade gramerce (grammatical) dir. Onun için bunlardan ayrıca (§ **508** ve aşağısı) bahsedilecektir.

3° *Sonucluk ekler.* — İşte ilkin biz, asıl gramer unsurları olan bunlarla meşgul alacağız.

210. Türkçe bir isme dokunağı (tesiri) olan *sonucluk ekler* (*suffixes désimantiels*) üç türlüdür.

a. Cemi eki (§ **211** — **213**);

b. Mülkiyet (possession) ekleri (§ **220** — **238**);

c. Halet (olğu, cas) ekleri (§ **239** — **283**);

Bunlara bir de şu ilâve edilebilir:

d. - *ki* كى - eki (§ **284** — **293**).

Eğer kelime, bu üç ekin hepsini birden kucaklamış, veya birden ziyadesini almış bulunursa, bunlar şu sıraya göre yer alırlar:

Ml. : اولرمزده‌كى *ev-ler-imiz-de-(ki).*

Vurguya dair ihtar. — Alem ismindeki sonucluk eklerin vurgulanma (accentuation) sına dair şu kaideler konulabilir:

Eğer çok heceli bir ek veya kümelenik (cumulé) ekler var ise, ekin (veya bütün ek kümesinin) son hecesi vurgulanır.

Ml. : اومز *ev - imi°z ;*

اولرمزك *ev - ler . imiz . i°n.*

varlıkları hususî olarak belli eden (hususî alem) ler ki, bunlara da (alemi has) yerine (ismi has) diyoruz. Frenklerce «substantif» tabiri, umumî alem (ismi cins, ismi zat) karşılığı olarak kullanılır. Bunun karşılığı olan «alem» tabiri ise, lehçemizde daha ziyade hususî alem manasiyle kullanılır: Kamus'ü-l-âlâm gibi ki, hususî alemler «ismi haslar» kamusu demektir.) A.U.E

Tek heceli bir ek olduğu zaman :

Bu ek tek değiş tokuş (becayiş) li (birinci) sınıftan (§ **155**) ise, vurguyu kendine alır:

اوده *ev - de°* ;

Çift değiş tokuşlu (ikinci) sınıftan ise, vurguyu alem ismine bırakır.

اوك *e°v - iñ* [1].

-ki eki, hiç bir vakit vurgulanmaz. Vurguyu kendisinden evvelki hece alır.

I. CEMİ EKİ.

211. Bu, tek becayişli (vurgulu) $\frac{-le^{\circ}r}{-la^{\circ}r}$ ekidir. (muk. § **196**).

(Türkçe veya yabancı) bir kelimenin son vokali ön sınıftan ise, eklem (suffixation) i *- ler* ile, art sınıftan ise eklemi *- ḷar* ile olur (muk. § **157**).

Şurada, son heceleri türkçenin sekiz vokalinden birini havi olan isimlere bu ekin eklendiğini gösteren tam bir misaller dizisi veriyoruz :

I. Son hecesi ön sınıftan olan alemler :

1. Son vokali *e* olan alemler :

Ml. : أو *ev.* — cem'i : أولر *ev - ler.*

2. Son vokali *i* olan alemler :

Ml. : بيكير *beygir* (بارگير ** *bārgīr* = yük taşıyan, yerine) - cem'i: بيكيرلر *beygir - ler.*

3. Son vokali *ö* olan alemler :

Ml. : سوز *söz* .— cem'i : سوزلر *söz - ler.*

4. Son vokali *ü* olan alemler :

Ml. : تأسف * *te'essüf* .— cem'i : *te'essüf - ler.*

II. Son hecesi art sınıftan olan alemler :

1. Son vokali *a* olan alemler :

Ml. : آت *at* - cem'i آتلر *atḷar.*

2. Son vokali *ı* olan alemler :

Ml. : قاطير *ḳatır* - cem'i : قاطيرلر *ḳatır - ḷar.*

---

[1] Müellif bunda yanılmış olacak : Bizce bu da tek becayişli sınıftakilerde olduğu gibidir ; yani vurgu, ekin vokalinde olup, kökün (= alem isminin) vokalinde değildir : *ev - i°n.* A.U.E

3. Son vokali *o* olan alemler:

Ml. : فايطون *fayton* (fransızca phaéton'dan).— cem'i فايطونلر *fayton-ḷar.*

4. Son vokali *u* olan alemler:

Ml. : قوشوم *ḳoşum* - cem'i: قوشوملر *ḳoşum-ḷar.*

l ve *ḷ* arasındaki becayiş için, bak. § 168 sonuna.

Cemi eki, besbelli ki bir sonuçtur: 134 üncü bentte verilen taʿrife mutabıktır.

İHTAR. — Şunu da hatırlamalı ki, alemlerin müfretlerine ait hususî bir ek yoktur.

1. AŞIRILIK (mübalağa, amplification) CEM'İ.

212. Türkiye lehçesinde cemi eki, bazı hallerde eşyanın çokluk (pluralité) unu göstermekten ise, ifadeye daha ziyade kuvvet ve şiddet vermek için kullanılır. Bu, bir nevi *mübalağa cem'i* dir.

Ml. : قانلره بويامق *ḳan-ḷar-a boya-maḳ;*
دنيالر قدر مال *dünya-ḷar ḳadar mal;*
باشى آتشلره يانْدى *baş-ı ateş-ler-e yan-dı;*
طوپراقلرده ياتمق *topraḳ-ḷar-da yat-maḳ.*

213. Samimî ve teklifsiz ḳonuşmalarda daha manidar olan bu kıvraklık, kelâm mübalağalı bir manayı havi olmadığı zaman bile, severek kullanılır.

Ml. : خسته‌يى كونشلرده كزديرمك *ḥasta-yı güneş-ler-de g'ez-dir-mek;*
صيجاق هوالر بيتمه‌دى *sıcaḳ hava-ḷar bit-me-di;*
بو آقشام ينه اتلريكى يييورسڭ *bu aḳşam yine et-ler-iñ-i ye-mi-yor-suñ.*

muk. Mübaleğa cem'i münasebetiyle § 299, 314 ve 1081. [1]

---

[1] Bizce bu ekin cemi manasından başka birkaç türlü manası daha vardır:

a. ismi haslarda: 1 mübalağa (aşırılık) manası: bu kışta kıyamette ben onun için (Ankaralar) a kadar geldim; onunla beraber (İstanbullar) mı (İzmirler) mi (Adanalar) mı, Konyalar) mı dolaşmadım; (Çamlıcalar), (Büyükadalar) (Göksular), daha neler neler gördük, vs.

2. İstimrar manasiyle mübalağa manası: [bir] zamanlar (mazide devamlı geçen zamanlar) ḳarārgâhım idi — Bedevîler gibi beyābanlar (Hâmit); vs.

3. Teşpih manasiyle (müşebbehün bihin cem'i): Atatürkler (Atatürk gibi zatlar), İnönüler (İnönü gibi zatlar) her devrin yetiştirdiği insanlar değildir, vs.

4. Mensubiyet (mensubun ileyin cem'i ile) manası: bu gece (muhtarlar) da (=muhtarın mensup olduğu ailede) toplanacağız.

Bu manasiyle (ismi cinslerde) de görülür: Teyzemler (teyzem ve ona mensup olanlar) geldi.

Bu gibi yerlerde lehçelerimiz (gil) gelimesi kullanır: Yazındı yaz Ömer, Osman gile selâm ederim (Kemalzade Ali Ekrem); (teyzem gil)e gidelim.

2. ARAPÇA KELİMELERİN CEM'İ.

214. Osmanlı türkçesinde arapça kelimeler, arapça cemi halinde sık kullanılır, nitekim (arapça شرط* *şarṭ* kelimesinin türkçe cem'i olan) شرطلر *şarṭ-l'ar* yerine ekseriya شروط* *şurūṭ* (daha çok شرائط *şerāiṭ* A.U.E.) denir.

Cemi manasının, ancak pek müstesna olmak üzere, kaybolduğu kelimeler de vardır.

Ml.: طلبه* *ṭalebe* ki esasen طالب* *ṭālib* kelimesinin arapça cem'i olup, türkçede müfret yerinde kullanılır.

فقرا* *fuḳara* (İstanbul lehçesinde ayrıca *fuḳāre* A.U.E.) ki فقير *fakir kelimesinin arapça cem'i olup, türkçede müfret yerinde kullanılır.

قرنا* *ḳurenā* (*chambellan*) ki, قرين* *ḳarīn* (yakın) kelimesinin arapça cem'i olup, türkçede müfret yerinde kullanılır.

Aynı sıraya şunlar da girer: ملائكه *mel'āike*; اوليا *evliyā*; تجار *tüccār*; عمله *ᶜamele*; تبعه *tebaᶜa* (= *tebᶜa* da: A.U.E.), اعضا *ᶜazā*; اعيان *ᶜayān*; رهبان *rühbān*; اولاد *evl'ād*; احباب *aḥbāb* (= *ehbab* da: A.U.E.), اقربا *aḳraba* (*aḳriba* yerine); عيال *ᶜayāl*; كبار *kibār*; بدلا *budal'a*, آبدال *abdal*; نوازل *nevāzil*; اجزا *eczā*; وقوعات *vuḳuāt*; تحف *tuḥaf*; (bak. § 88) عجائب *acāyib* (sıfat). Bunların *ᶜayān*, *ᶜazā* gibi bazıları ayrıca cemi olarak ta kullanılır.

رعايا *rāyā*, علما *ᶜulemā* kelimeleri ise frenk müelliflerince müfret manada kullanılır [1].

---

[1] Bunlar bu kadardan ibaret değildir: ارباب *erbāb*; عمليات *'ameliyāt*; اشيا *eşyā* gibi daha başkaları da var.

Müellif bunların arasına خلايق *ḫalayıḳ* kelmesini de katmıştır. Hesapça bu «mahlûk» manasına arapça خليقه *ḫalīḳa* müfredinin cemi ise de, mahlûk olmak, kul taifesinden olan bu kadın kısmına ait değildir.

Kelime, (eski türkçede emsali görülen türeme kelimeler cinsinden, meselâ «cırlayık» bir kır kuşu; D. L. T, I. 418 *talḳamaḳ* (zarar vermek) mastarından türeme تالغوق > دالاووق gibi, türkçe bir türeme bozuntusu manzarası gösteriyor ki, işte قولاغوق ta قولايق (ve ḳ > ḫ değişimi ve ayrıca vokal değişmesiyle) = halayık (kul edilmiş « kız, kadın ») olacak; ykl. *ḳul-lanmaḳ* = kendine kul etmek, ve mecaz manasiyle istihdam (istimal) etmek. A.U.E

Bazan (ey) kelmesi de böyledir: teyzemi eye gittim; (bu ey, çağatayca اُو manasındaki «üy» e benziyor).

5. Hazfedilen (adlı insan) kelimesine katılmış gibi bir mana ile ismi haslara eklenir: Türkiyede Mehmetler (Mehmet «adlı insanlar») Ayşeler («Ayşe adlı insanlar») nekadar çoktur, vs.

b. ismi cinslere, sayı isimlerine, maruf ve muayyen bir topluluğu bildirmek manasiyle katılır: şu beş kardeşleri (tokat, şamar) görüyor musun ?; üç silâhşorlar; iki ahbap çavuşlar; birler, onlar, yüzler; üçler, yediler, kırklar... A.U.E

Klâsik arapçada iki nevi cemi vardır: 1° Kıyasî (salim) cemi, 2° Gayri kıyasî (kırık, mükesser) cemi.

215. — 1° Kıyasî (salim) cemi ki, içinden değişmemiş kalan isme şunların ilâvesiyle yapılır:

a. müzekker için mücerret haletinde ونَ - *ūne* (- *ūn*) ve munharif (iʿrablı) haletlerinde ينَ - *īne* eki. Bu, arapçanın müştereke (participe: ismi fail, ismi meful) sigalarına mahsus cemi şeklidir. Türkçede bu (hattâ mücerette bile) ين *īn* suretinde söylenip yazılır.

Ml.: مأمورين* *meʾ - mūr - īn.*

b. Müennes için ات - *āt* eki. (Daha doğrusu mücerette: اتٌ *ātün*; ve iʿrablı hallerinde اتٍ - *ātin*). Bu, isim olan (عادت* ʿ*ādet,* cem'i عادات* ʿ*ādāt*) gibi, ve müştereke siga (ismi fail, ismi meful) olan (وارد* *vārid,* cem'i واردات* *vāridāt*) gibi, mastar ve mastar ismi (nom d'action) halinde fiilden türeme kelimeler olan (اخراج *iḫrāc,* cem'i اخراجات *iḫrācāt*) gibi kendilerinde müennes alâmeti ـة ، ـة - *t* bulunan (muk. § 31) pek çok kelimelerin cemi suretidir.

Bu misallerde görüldüğü üzere, müşterek sigalar (feri fiiller) ve mastarlar cemilendikleri zaman, vücude gelen ifadelerin manası ekseriyetle hususîleşmiş bulunur.

216. Bundan başka kıyasî (salim) sigasiyle görünen bir çok fennî veya ilmî yenimsenik tabirler (néologismes) vardır. Bu kelimelerin (kâh mefruz, kâh hakikaten mevcut olan) müfredi: müzekkerine klâsik arapçada يّ - *iyyūn* ve türkçede ى - *iy* ilâvesiyle; müennesine klâsik arapçada يّةٌ - *iyyetün* türkçede يّت - *iyyet* veya - *iyet* ilâvesiyle sun'i olarak teşkil edilen türeme bir isimdir. (Muk. § 104).

Makul davranmak istenilirse, bunlara müzekkere mahsus kıyasî eklem için kullanılan ون - *ūn* (ين - *īn* değil) ilâve edilir, demeli.

Ml.: اشتراكيون*	*iştirākiyy - ūn*	(اشتراك)	mastarından	sun'î	olarak	yapılan	(اشتراكى)	den;
ارتجاعيون*	*irticāʿiyy - ūn*	(ارتجاع)	»	»	»	»	(ارتجاعى)	den;
سياسيون*	*siyāsiyy - ūn*	(سياست)	»	»	»	»	(سياسى)	den;
ماليون*	*māliyy - ūn*	(مال)	kelimesinden	»	»	»	(مالى)	den;
ماديون*	*māddiyy - ūn*	(ماده)	»	»	»	»	(مادى)	den;
طبيعيون*	*ṭabiʿiyy - ūn*	(طبيعت)	»	»	»	»	(طبيعى)	den.

Makul davranmamak istenilirse, müennese mahsus kıyasî ek: - ات - *āt* kullanılır.

Bu gibi hallerde müfret müennes sigaları mefruz olup, hakikatte var olup olmadıkları düşünülmez:

Ml.: نشریات* *neşrig (y) āt,* نشر *neşr* den; [1]
سوقیات* *sevkiyyat,* سوق *sevk* ten;
تلفیات* *telefiyyāt,* تلف *telef* ten; (ki bunun yerine تلفات *telefāt* kullanılır):
حسیات* *hissiyyāt,* حس *hiss* ten;
کشفیات* *keşfiyyāt,* کشف *keşf* ten.

217. — 2° Gayri kıyasî (mükesser) cemi ki, bunun yapılması, kelime içindeki unsurlar (harfler) arasında bir değişiklik vücude getirir.

Ml.: طرف* *taraf,* cem'i: اطراف *etrāf.*

Ekser hallerde, hangi arapça müfret kelimelerin, muhtelif mükesser cemi sigalarından hangileriyle cemilenir olduğunu tayin eden, sadece kullanıştır [2].

Bu bapta daha fazla tafsilât için, arapça sarflara müracaat etmek icab eder.

3. FARSÇA KELİMELERİN CEM'İ.

218. Farsça cemi, türkçede daha nadir kullanılır. Bununla beraber (arapça veya farsça kelimelerde) ان — *-ān* ekinin kullanıldığına dair misaller vardır:

مبعوثان *meb'ūs-ān,* مبعوث* *meb'ūs* tan;
ضابطان *żābit-ān,* ضابط* *żābit* ten;
شاگردان *şāgird-ān* شاگرد** *şāgird* ten.

(Türkçede farsçadan alınma kelimelerde, ها *hā* suretindeki cemi eki kullanılmaz, denilebilir.)

219. *Bazı Türkçe kelimelerin arapça veya farsça cem'i.* — Resmî (idarî) lehçenin bazı öz türkçe kelimeleri, bir nevi kibarlaştırma kaygusiyle arapça veya farsça sayılıp, bu dillerden alınma cemi ekleriyle cemilenmeğe müsait bir vaziyet almışlardır:
Eski Osmanlı kullanışında bu gibi resmî galatlar pek yaygındı.

Ml.: اغوات *ağavāt,* آغا *ağa* dan;
خواتین *havātīn,* خاتون *hātun* dan;
حیادید *hayādīd,* حیدود, هایدوت *hāydud* tan;
ینکیچریان *yeniçeri-yān;* ینکیچری *yeniçeri* den. [3]

[1] *neşriyye (t)* ten *e (t)* kaldırılıp, yerine *-at* getirildiği düşnülmez; hepsinde de böyledir. A.U.E.

[2] Yani, cemi mükesser sigaları semaîdir. A.U.E.

[3] Daha başkaları da var: چفتلکات *çiftlikāt* (ve halk dilinde) gidişāt, gelirāt, vs. A.U.E.

II. MÜLKİYET EKİ.

220. Mülkiyet eki, katılmış olduğu kelimedeki mefhumun başka bir mefhuma ait olduğunu gösterir, veya o kelime mefhumuna asıl mülkiyet manasını okşıyabilen daha mühim bir bağla bağlanır.

Bunlar, fransızca tayinî sıfatlar olan "mon, ton, son, ma, ta, sa, notre" vs. gibi ayni vazifeyi görürler [1].

[1] Müellifin bu tarifi, bizce kendi dili olan fransızcanın gramerine uydurulmak kaygusiyle yapılmış olsa gerek. Fransızcanın yapılışı itibariyle *mon* (*ma*), *ton (ta)*, *son(sa)* X *notre*, *votre*, *leur* gibi kelimeler, o dilde tarif ettikleri kelimelerden evvel geldiği için, bunlara da emsali gibi *adjectif* (yani isimden evvel getirilen katma, hakikî sıfat değil) denilmiştir. Terkipte aldığı mevki itibariyle bu böyle ise de, manaca bunlarda tıpkı türkçemizde olduğu gibi zamirlerdir.

Nitekim onun (mülkiyet, possession) eki dedikleri, türkçemizde izafet zamirleri yani izafet yapmıya yarıyan zamirlerdir ki, bunların terkipteki mevkileri, muzafünileyh mevkiidir, ve hakikatte bunlar muzafünileyh olan zamirlerdir. Esasen bunların ek halinde (yani bitişik, muttasıl) zamirler de olduğunu müellif daha sonraki (§ 221, 233) izahlarında da kaydetmiş bulunuyor.

Kaldı ki bunlar, müellifin dediği üzere sadece (mülkiyet) manası da bildirmezler; daha umumî mana ile izafet (= nispet, aidiyet) bildirirler: *(ev - im)* derken *(ev) benim* mülküm ise, o zaman (mülkiyet) manasındadır. Fakat *(baba - m)* dersem, *baba* benim mülküm değildir, vs. Şu halde tabir umumî ve şamil manasiyle *izafet* olmak lâzımgelir. Nitekim *mon père* de de *mon* mülkiyet manasında değil *izafet*, *nisbet* manasındadır.

İşte bundan dolayı müellif, *mülkiyet eki* tabiriyle bu ekin, izafet zamiri olan muttasıl bir kelime olduğunu bir an unutmuş görünüyor; bununla beraber bu tariften dahi izafet uzaktan uzağa sezilmektedir, ve zaten aşağıda (§ 221) bunun zamir olduğunu kendisi de açıkça söylüyor. *ev-im* terkibinde: *-im* zamir ekinin katıldığı *ev* mefhumu, muzaf (ait olmuş) manasındadır ki, ait olduğu şahıs ta mütekellim olan bir merciin yerini tutan (*-m*) zamiridir; ve mercii olan mütekellim kimsenin yerini tutan bu zamir, terkipte muzafünileyhtir. (*ev-imiz*; *ev-iñ*, *ev-iñiz*) de böyledir. Gaibe izafette merci gaip olduğu için evvel veya sonra anılmak zorundadır; onun içindir ki, gaibe izafet terkiplerinden evvel meselâ öğretmen (in) + ev / i, ev / leri veya *öğretmen (.)* + *ev / i* veya *evler / i* denilir.

Nasıl ki, fransızcada da türkçeye makûs bir terkiple *ma maison*, *ta maison*, *sa maison* denilir: (*öğretmen* burada, ama *evleri* Bursada) denildiği gibi. Fakat fransızcada bu gaip zamiri olan (son) u bilirtmek istersek o zaman o terkip aksedilerek (*«maître» «sa» maison* yerine), *la maison du maître* denilir ki türkçede bu, merciyle beraber gaibe izafet terkibi olan [*öğretmen (in) - ev-i*] yerindedir. Türkçede bunun alelade bir sonuçluk ek olmayıp, isme bitişik bir zamir olduğu rolünden belli olduğu gibi, bunların ilk teşekküllerinde isimden sonra ayrı olarak getirilen ayrık (اوزلر، اوز، سز، سن، بز، بن) zamirlerinden ibaret olduğu ve bunların zaman ile uymaç (enclitique) haline gelerek isimle birleştiği sezilmektedir.

ev-men (= *ev-im*); *ev sin* (= *ev-iñ*); *ev biz* (= *ev-imiz*) vs. deki zamirlerin şimdikilerden çok değişik olması, bunların henüz bilinemiyen başka şeyler katılmasiyle yapıldığını gösteriyor.

Eski fiil sigalarının sonlarındaki zamirlerin de ayrık zamirlerden ibaret olduğu eski metinlerden seziliyor:

D.L.T Müteaddit yerlerde, من كلدى من ، بز كلدى بز (= كلديمز) vs. A.U.E

221. Mülkiyet eki, doğrusunu söylemek lâzımsa, sonuçluk bir ek değildir. Bu bir *ortaklaşık* (mixte) ektir, veya *zamir* ekidir. (bak. § 134, ihtar 1). Gerçek ki bu ek, ismi mücerret halde bırakabilir; fakat isimde cemi eki varsa mülkiyet eki cemi ekinden sonra gelir.

Cemi eki, esasen mülkiyet ekinden evvel gelebilen biricik sonuçtur, ve bu ekin mezkûr mülkiyet ekinden sonra gelip tekrarlanması mümkün olmadığı için, neticede evvelce gösterilen (§ 134, ihtar 1) taslak, içinde mülkiyet eki olunca şu hale çevrilir:

Kök . . . . } + *cemi alâmeti* + *mülkiyet eki.*
Kök + *bir veya birçok türeme eki* } + *cemiden başka sonuçluk ekler.*

Bu da 210 nuncu bentte gösterilen düstura varmış olur ki, böylece mülkiyet ekini sonuçluk ekler sırasında muayyen mevkii olan bir sonuç gibi telâkki etmemize müsait bulunur.

A. MÜLKİYET EKİYLE YAPILAN İSİM SİGALARI.

(*Morphologie du suffixe possessif*).

222. Mülkiyet ekleri şunlardır:

Mütekellim	ـم	- [*i*] *m*	ـمز	- [*i*] *mi°z*
Muhatap	ـك	- [*i*] *ñ*	ـكز	- [*i*] *ni°z*
Gaip	(س)ى	- (*s*) *i*	ـلرى	- *leri°*

Ek alacak kelime, yazıda alt yanındaki harfe bitişmeyen bir harfle nihayetlenirse, ekin başlama *i* si ekseriya ى ile gösterilir: اوم ؛ اوك ؛ اويكز ؛ اويز.

Bunların vurgulanması hakkında bak. § 210, ihtar. Bununla beraber dikkat edilmeli ki, mülkiyet eki, yardımcı vokalini kaybetse bile (ki o zaman bir heceye iner) yine vurguludur. Bak. § 228, 3 üncü fıkra.

Mülkiyet ekinin uğrıyabileceği veya eklenecek isimde sebep olacağı bütün değişiklikleri öğrenmek için, 160 bentte hulâsa edilen kaidelere müracaat etmek yeter. Daha fazla aydınlatmak üzere bu değişiklikleri, onlara şahit olacak misalleriyle aşağıda gösteriyoruz.

223. *Mülkiyet eki vokalinde değişirlikler.* — Mülkiyet ekinin bütün şahıslarında çift becayişli ek unsurları (§ 155 ve 158) vardır; yalnız cemi gaip eki tek becayişli: $\frac{leri}{ları}$ dır. (§ 158, ihtar).

Cemi için aldığımız aynı misaller dizisinden (§ 211) istifade ederek onları buraya da alıyoruz:

I. Son vokali ön sınıftan olan isimler:

1. Son vokali *e* olan isimler: او *ev*:

	Müfret		Cemi	
Mütekellim :	اوم	*ev - im ;*	اومز	*ev - imiz ;*
Muhatap :	اوڭ	*ev - iñ ;*	اوڭز	*ev - iñiz ;*
Gaip :	اوى	*ev - i ;*	اولرى	*ev - leri.*

2. Son vokali *i* olan isimler : بیگیر *beygir :*
ev kelimesindeki gibi, ayni ek vokallerini alır :
beygir - im, - iñ, - i, - imiz, - iñiz, - leri.
3. Son vokali *ö* olan isimler : سوز *söz :*

	Müfret		Cemi	
Mütekellim :	سوزم	*söz - üm ;*	سوزمز	*söz - ümüz ;*
Muhatap :	سوزڭ	*söz - üñ ;*	سوزڭز	*söz - üñüz ;*
Gaip :	سوزى	*söz - ü ;*	سوزلرى	*söz - leri.*

4. Son vokali *ü* olan isimler : تأسف *te'essüf.*
te'essüf - üm, - üñ, - ü, - ümüz, - üñüz, - leri.
II. Son vokali art sınıftan olan isimler :
1. Son vokali, *a* olan isimler : آت *at :*

	Müfret		Cemi	
Mütekellim :	آتم	*at - ım ;*	آتمز	*at - ımız ;*
Muhatap :	آتڭ	*at - ıñ :*	آتڭز	*at - ıñız ;*
Gaip :	آتى	*at - ı ;*	آتلرى	*at - ları .*

2. Son vokali *ı* olan isimler : قاطر *katır :*
at kelimesinde olduğu gibi ayni ek vokallerini alır :
katır - ım, - ıñ, - ı, - ımız, - ıñız, - ları.
3. Son vokali *o* olan isimler : فايطون *fayton :*

فايطونم	*fayton - um ;*	فايطونمز	*fayton - umuz ;*
فايطونڭ	*fayton - uñ ;*	فايطونڭز	*fayton - uñuz ;*
فايطونى	*fayton - u ;*	فايطونلرى	*fayton - ları.*

1. Son vokali *u* olan isimler : قوشوم *koşum.*
fayton kelimesinde olduğu gibi, ayni ek vokallerini alır,
koşum-um, - uñ, - u, - umuz, - uñuz, - ları. [1]

[1] (اولرى *evleri*) kelimesi, ve buna benzer bütün (leri لرى) ekli kelimeler, bu imlâlariyle evvelce de söylediğimiz gibi. müteaddit manalar bildirirler ki, bunların ayırt edilmesi ancak cümledeki gelişinden gidişin mümkündür :

1. اولرى *evler + i* = müfret gaibe ait ev: *Ali'nin (birden ziyade) evi;*

224. *Başkaca ses değişiklikleri* - İlk önce şuna dikkat edilmeli ki, ünlekler (sonnant) den biri (§ 172) ile başlıyan mülkiyet ekinin cemi gaibine ait başka hiç bir mütalea ve ihtara lüzum yoktur. Bütün isimlerdeki şekli $\frac{\textit{- leri}}{\textit{- ları}}$ dan ibarettir.

Diğer şahıslarda mülkiyet eki bir vokal ile başladığı için, katılacağı isimlerde şöyle değişmelere sebep olur:

Sonlama boğazlının değişmesine, sonlama dişlinin değişmesine, kararsız bir vokalin düşmesine.

225. — *Bu eki alacak kelimelerdeki sonlama boğazlının değişmesi* (bak. § 201 ve aşağısı).

Ml. Ön sınıftan kelimelerde:

كوملكم	*g'ömleÿ - im*; [1]	كوملك	*g'ömlek* ten;
كوستكك	*k'östeÿ - iñ*;	كوستك	*k'östek* ten;
بيله‌زيكي	*bileziÿ - i*;	بيله‌زيك	*bilezik* ten;
ايپكمز	*ipeÿ - imiz*;	ايپك	*ipek* ten;
يوزوككز	*yüzüÿ - üñüz*;	يوزوك	*yüzük* ten;

Cemi gaiplerde ise:

كوملكلرى *g'ömlek - leri*; كوستكلرى *k'östek - leri*, vs. olur.

Ml.: Art sınıftan olan kelimelerde:

قالپاغم	*ḳalpağ - ım*;	قالپاق	*ḳalpaḳ* tan;
قوشاغك	*ḳuşağ - ıñ*;	قوشاق	*ḳuşaḳ* tan;
ياصديغى	*yastığ - ı*;	ياصديق	*yastıḳ* tan;
قولتوغمز	*ḳoltuğ - umuz*;	قولتوق	*ḳoltuḳ* tan;
قوللغكز	*ḳolluğ - uñuz*;	قوللق	*ḳolluḳ* tan;

Cemi gaiplerinde ise:

قالپاقلرى *ḳalpaḳ-ları*; ياصدقلرى *yastıḳ-ları*; قولتوقلرى *ḳoltuḳ-ları*... olur.

---

2. اولرى *ev + leri* = (ululanması kastedilen) müfret gaibe ait (*bir*) *ev*: filân beyefendinin (*bir*) *evi*;

3. اولرى *ev + leri* = cemi gaibe ait ev: *Ali'nin + Mehmed'in ortaklaşa* (*bir*) *evi*;

4. اولرى *evleri* = cemi gaibe ait evler: *Ali'nin + Mehmed'in veya zenginlerin* (her birinin birden ziyade) *evi*, ki bu, (*evler + leri* yerindedir). A.U.E.

[1] Daha evvelce de söylediğimiz gibi, *ÿ* ler, müellifin metinlerde kullandığı hususî şekildir ki bu, bizim ince hecelerdeki *ğ* mizdir. Bunların içinde asıl *y* gibi söylenenler de vardır. A. U. E.

226. — 2° *Sonlama dişlinin değişmesi* (Bak. § **180** ve **206**).

Ml.: یورت *yurt.*

یوردم *yurd-um,* یوردك *yurd-uñ,* یوردی *-u,* یوردمز *-umuz,* یوردكز *-uñuz;* Cemi gaipte ise, یورتلری *yurt-ları.*

سوت *süt;* طات *ṭat* (*dat*) vs. kelimelerinde de böyledir.

Farsçanın türkçede *k'āat* gibi söylenen کاغد kelimesi de, aynı vaziyette dönüp yine *k'aad* (*kâğat*) olur.

227. — 3° *Kararsız vokalin düşmesi* (ikinci hecesinde böyle bir vokali bulunan kelimelerde). Bak. § **207**.

Ml.: اوغلم *oğl-um, oğ(u)l* dan;

قارنك *ḳarn-ıñ, ḳar(ı)n* dan[1].

Gizli, sığınık (furtif, intercalaire) vokalli arapça kelimelerde de böyle olur (§ **114**).

Ml.: اسمم *ism-im, is(i)m* den, vs. [2].

228. *Bir vokalle nihayetlenen isimler.* — Eğer mülkiyet eklerini alacak isim bir vokalle nihayetlenirse, şu aşağıdaki değişiklikler olur: Müfret ve cemi mütekellimlerde mülkiyet eklerinin başlama vokali yardımcı olduğundan düşüverir (§ **182**).

Müfret gaibinde ise bu, olduğu gibi kalır; ve onunla ismin vokali arasına *s* konsonu sıkıştırılır. Böylece vücude gelen ek, **210** uncu bendin ihtarında gösterilen kaideye uygunsuz olarak vurgulanır.

Misaller dizisi:

I. Sonlama vokali ön sınıftan olan isimler:

1. Sonlama vokali *e* olan isimler: دده *dede:*

	Müfret	Cemi
Mütekellim:	ددهم *dede°-m* ;	ددهمز *dede-mi°z;*
Muhatap:	ددهك *dede°-ñ* ;	ددهكز *dede-ñi°z;*
Gaip:	ددهسی *dede-(s)i°* ;	ددهلری *dede-leri°.*

Cemi gaip *dede-leri°* gibi olan sigalar hep değişmez kalır.

2. Sonlama vokali *i* olan isimler: گوكی *güveỹi.*

---

[1] گوكلی *gönl-ü, gön(ü)l* den; بكزمز *benz-imiz, ben(i)z* den; آغزيكز *ağz-ıñız, ağ(ı)z* dan da böyledir. A. U. E.

[2] Cemi gaipte ise *is(i)m-leri* olur. A. U. E.

dede kelimesinde olduğu gibi bunda da eklerin söylenişi aynıdır. *güveyi - m, - ñ, - (s)i, - miz, - ñiz, - leri.*

3. Türkiye türkçesinde *ö* ile nihayetlenen kelime yoktur.

4. Sonlama vokali *ü* olan isimler: (اورتی) اورتو *örtü*:

	Müfret	Cemi
Mütekellim:	اورتوم *örtü - m* ;	اورتومز *örtü - müz*;
Muhatap :	اورتوك *örtü - ñ* ;	اورتوكز *örtü - ñüz*;
Gaip :	اورتوسی *örtü - (s)ü*;	اورتولری *örtü - leri.*

II. Sonlama vokali art sınıftan olan isimler:

1. Sonlama vokali *a* olan isimler: بابا *baba*:

	Müfret	Cemi
Mütekellim:	بابام *baba - m* ;	بابامز *baba - mız*;
Muhatap :	باباك *baba - ñ* ;	باباكز *baba - ñız*;
Gaip :	باباسی *baba - (s)ı*;	بابالری *baba - ľarı.*

2. Sonlama vokali *ı* olan isimler: طایی *dayı.*

baba kelimesinde olduğu gibi bunda da eklerin söylenişi aynıdır. *dayı - m, - ıñ, - (s)ı, - mız, - ñız, - ļarı.*

3. Sonlama vokali *o* olan isimler (ki hepsi yabancı bir dilden gelmiştir [1]): پالطو *paļto*:

	Müfret	Cemi
Mütekellim:	پالتوم *paļto - m* ;	پالتومز *paļto - muz*;
Muhatap :	پالتوك *paļto - ñ* ;	پالتوكز *paļto - ñuz*;
Gaip :	پالتوسی *paļto - (s)u*;	پالتولری *paļto - ļarı.*

4. Sonlama vokali *u* olan isimler: قومشو *ķomşu*:

paļto kelimesinde olduğu gibi bunda da eklerin söylenişi aynıdır: *ķomşu - m, - ñ, - (s)u, - muz, - ñuz, - ļarı.*

229. — Biricik müstesna صو *su* kelimesidir ki, mülkiyet ekleriyle şu sigaları alır:

[1] Türkçemizde eski lehçelerin kalıntıları olarak son hecesi *o* vokalli bazı kelimeler bulunmaktadır: *ķoķ - oz* (boşluğa mensup, sıfrülyet), *ķav-an-oz* (içi boş olmıya mensup); salyangoz (= *salyar - goz: salyar = tükrük*), tükrüğe mensup; *ķapar - oz* (kapar olmağa, gasbetmeğe mensup); *çağan - oz* (D.L.I, 1343 *çad'an* = akrep: Lehçemizde: çıyan) dan, akrebe mensup, yengeç; *yel(l) - oz* «ahenksiz» (başı *yelli*, havalı, hafifmeşrep); *ḳotoz* (aslı, قوتاس *ķotas*), v.s. A.U.E.

	Müfret	Cemi
Mütekellim:	صويم *suy - um* ;	صويمز *suy - umuz* ;
Muhatap :	صويك *suy - uñ* ;	صويكز *suy - uñuz* ;
Gaip :	صويى *suy - u* ;	صولرى *su - ları*. [1]

230. — *Kendisinde esasen bir cemi alâmeti olan isme katılan mülkiyet ekleri.* — Bilindiği üzere, bir isimde hem cemi eki, hem de mülkiyet eki hep birden bulunacağı zaman, cemi eki mülkiyet ekinden evvel gelir (§ **210**). Bundan başka mülkiyet ekindeki vokaller $\frac{i}{ı}$ suretinde tek becayişli vaziyetine düşmüş bulunur (muk. § **155**, ihtar).

Ml.:

	Müfret	Cemi
Mütekellim:	اولرم *ev - ler - im* ;	اولرمز *ev - ler - imiz* ;
Muhatap :	اولرك *ev - ler - iñ* ;	اولركز *ev - ler - iñiz* ;
Gaip :	اولرى *ev - ler - i* ;	اولرى *ev - ler - i*.

bunlar da ayniyledir:

at - lar - ım, - ıñ, - ı, - ımız, - ıñız, - ları, vs.

231. Cemi gaipte *ev - ler - leri* yerine (*ler* unsurunu tekrarlamamak için) *ev - leri* denilir. Bundan dolayıdır ki *ev - ler - i* kelimesi, cemi gaibe ait (müşterek) bir ev veya (ayrı ayrı) birer ev, veya (ayrı ayrı) çoğar ev

---

[1] Cemi gaip sigası kıyasîdir. Halbuki ötekilerde kaideye göre:

su - m, - ñ, - (s)u, - muz, - ñuz,

Suretinde olmak gerekti. Bunun sebebi bizce şöyle görünüyor: Cemi gaip sigasından gayri sigalarında iki vokal arasında bir sığınık (*y*) var ise de, bu *y* sonradan katılma (sığınık) değil, aslîdır.

Eski lehçelerde *ṣug, ṣub, ṣuv,* gibi çeşitleriyle görülen bu maddenin bir çeşidi de *ṣuy* olacak. Nitekim lehçemizde mücerret halinde veya başı konsonlu eklerle bulunduğu zamanlar *su* şeklinde görülen bu kelime, başı vokalli bir ek aldığı zaman bu eski *suy* şekliyle görünmektedir.

Muk. D.L.T. II. 167 *sug - raşmak* (kum), suyu içmek;

I. 375 vs. *suv* = su; II. 37 vs. *suv - garmak* = suvarmak, su içirmek;

III. 211 vs. *suv - samak* = susamak.

Lehçemizde *soy ṣop* suretiyle kullanılan kelime, bu (su) kelimemizin itba yoliyle kullanılan iki çeşidi olup (*suy sup*) yerindedir ki, mecaz manasiyle (nesil, zürriyet) demektir.

Ne müphem zamiri de bu eklerle: *ne - m, - ñ, - (s)i, - miz, - ñiz, - leri,* olduğu gibi, bazan (*y*) ile de söylendiği olur: *ne-y - im, - iñ, - i, - imiz, - ñiz, - leri.* A.U.E.

(leur maison, leur maisons) manasına geldiği gibi *ler* + *i* = *leri* olmak itibariyle müfret gaibe ait çok ev (ses maisons) manasına da gelir.

232. Mülkiyet ekli tabirlere bir kaç misal:

اوت افندم *evet efendi-m* (افندی+م=افندم, yerine); يوق جانم *yok̩ can-ım* (جان**, dan); خيربكم *ḫayır bey-im* (*yok̩ ḫayır* dan daha naziktir); آغام *ağa-m*; پاشام *paşa-m*; [1] كوزم (ايكى) (*iki*) *g'öz-üm*; ياورم *yavru-m*; قوزوم *k̩uzu-m*; عزيزم* *azīz-im*; دوستم**(عزيز) (*aziz*) *dost-um* بنده كز** *bende-ñiz*; *داعيكز *dāʿī-ñiz*; محبكز *muḥibb-iñiz*.

İHTAR. — Daha ileri § **252** de mülkiyet ekli isimlerin ınsıraflarından bahsedilecektir.

B. KELÂMDA MÜLKİYET EKİNİN ROLÜ.

233. Mülkiyet eki bir isme katıldığı zaman daima katıldığı isim mefhumunun, malik ve sahip [2] durumunda olan bir mefhuma [3] ait olduğu manasını verir. muk. § **1091**.

---

[1] Bütün bu unvanlar için bak. § **1155** ve aşağısı. J.D.

[2] Her zaman malik, sahip, mutasarrıf değil, umumiyetle mensubuileyh ve kendi tabiriyle (muzafüniley̆h) tir. bak § **220** haşiyemize A.U.E.

[3] Malik ve sahip durumunda bulunan, yani (muzafünileyh) olan o mefhum, bizce muttasıl zamir olan ekin kendisidir. O olmasa (muzaf) olan bu isme bu manayı veren bulunmaz; ve bu ekledir ki, onun katıldığı isim ile beraber bir (izafet terkibi) olur. Bu izafet terkipleri, müellifin mülkiyet eki dediği izafet zamirlerinin (müfretli, cemili) mütekellime, muhataba, gaibe göre olması yüzünden üç türlüdür. Yalnız mütekellime ve muhataba izafetlerde bu izafet zamirleri (ki terkipte muzafünileyh mevkiindedir) nin mercileri söylenmesine lüzum yoktur. Ancak gaibe izafet terkiplerinde bu zamirlerin mercii ya hemen üst başında veya uzakta olur. Hemen üst başında olan merci, izafet terkibine ya (n) ile veya (n) siz olarak bağlanır: Birincisi mercii marife olanıdır; ikincisi mercii nekre olanıdır ki, bu türlüleri mürekkep isimler yaratmakta çok kullanılır.

ev-im, -imiz; -iñ, -iñiz; -i, -leri. (mütekellim ve muhataplara izafet terkiplerinde mercilerinin anılmasına lüzum yoktur. Çünkü her ikisi de aynı mecliste oldukları için birbirine göre malûm sayılır).

ev-i, ev-leri. (gaiplere izafet terkiplerinde mercilerinin ya üst yanlarında ya uzakta anılmasına lüzum vardır.)

Öğretmen (in) + *ev-i*; *öğretmen* (.) + *ev-i* (mercileri üst başında, gaibe izafet terkibine *in* li marife, *in* siz nekre manasiyle bağlanmıştır).

Öğretmen (in) + şu yamaç üzerindeki sık ağaçlar arasından görünen *ev-i*: (marife olan mercii uzakta gaibe ait olan izafet terkibi; (*öğretmen*) Ankara'da bir vazife ile bulunuyor: *ev-i* Bursa'dadır. (Bu gaibe izafet terkibinde uzak mercii, evelki cümlenin faili olan «*öğretmen*» dir.)

Bu suretle:

اوی چوبانڭ *çoban-ın ev-i*;
اوی كوز *göz ev-i*;

ifadelerinde *i* eki, (ev) mefhumunun, (*çoban*) ve (*göz*) mefhumlarına ait olduğunu bildirir.

Mülkiyet ekinin bu vazifesi, onun daima malik ve mutasarrıf olan bir mefhuma raci olduğu söylenilerek anlatılabilir: Bunun içindir ki, buna *irca* (raciiyet, aidiyet) *alâmeti* (indice de rappel) adını veriyoruz; bu ifade, türkçede kullanılan bazı söz çalımları (tournure de phrase) hakkında vazıh bir fikir edinmeğe müsaittir. (Bunun için *zamir alâmeti* = indice pronominal, tabiri de kullanılabilir ki bu tabirin, daha az manidar olmakla beraber, 237 nci bentte haber verilen hal ve şart dahilinde kullanılabilmek cihetinden üstünlüğü vardır.)

Buna mukabil, malik ve sahip mefhumuna, *mülkiyet ekinin mercii* (antécédent du suffixe possessif) ismi verilebilir. Gerçek ki merci tabiri ancak zamire nisbetle kullanılabilir, fakat malûmdur ki, mülkiyet eki de zamir mahiyetindedir (§ 221); ve türkçede مرجع *merci* (bir şeyin dönüp kendisine geri geldiği, müracaat yeri) demektir.

234. Kendi karşılıkları olan «ben, biz; sen, siz» gibi şahıs zamirlerinin yalnız mütekellim ve muhatapları için irca alâmeti vazifesini görebilen mülkiyet ekleri, gaip için olan mülkiyet zamirinden çok daha az olarak kullanılır: Gaip için olan mülkiyet eki bu vazifeyi yalnız şahıs zamiri için görmekle kalmayıp, umumî bir surette mümkün olan bütün isimler için de görmektedir.

Bazan müfret gaibe mahsus mülkiyet eki, türkçede pek gayri muayyen ve müphem olduğu için, hattâ ifade edilmemiş bırakılan bir mefhum için irca alâmeti vazifesini görür. Bu müphem mefhum ifade edilmek lâzımgelse, mesela fransızcada «müphem manalı bir işaret zamiri = fransızcanın bitaraf zamiri» şeklini alarak, (cela, la chose que vous savez; yani: Bu, bildiğiniz bu şey) suretinde olurdu. (Muk. § 314). İleride böyle bir vaziyet önü-

---

Marife mercii, gaibe izafet terkibine bağlamakta da kullanılan -(*n*)*in* ise, zamir olmıyan ayrı bir aidiyet ekidir ki, başka mücerretlere katıldığı gibi, bizzat izafet terkiplerindeki mülkiyet ekleri (= izafet zamirleri) nden sonra da katılabilir:

1. Marife merci eki: *öğretmen* (*in*) + *ev-i*;
2. » » »: *ev-im* (*in*); *ev-imiz* (*in*); *ev-iñ* (*in*); *ev-iñiz* (*in*); *öğretmen* (*in*) *ev-i* (*nin*); *öğretmen* (*in*) *evler-i* (*nin*) *bahçe* (*s*) *i*. v.s.
3. Girdiği ismi sıfat ve zamir yapan ek:

Siz-in (= size ait) *ev*; *Muhtar-ın* (muhtara ait) Ayşe., vs. (sıfat).

Bu kitap *öğretmen-in* (öğretmene ait) dir. (İsim cümlesinde haber).

(Ben, biz) e katılan (*n*) *in* deki *n*, *n* > *m* değişimine uğrar: *ben*, *biz-in* (= *im*).

İşte frenklerin génitif dedikleri, bu zamir olmıyan ve aidiyet manasında bulunan ektir. Şekil ve imlâca müfret muhatap zamir ekine benzemekle beraber o değildir, ve ona muzafünileyh eki demek te doğru olamaz. A.U.E.

müze çıktığı zaman (üçüncü şahıs = gaip) mülkiyet eki, *müphem irca alâmeti* (indice de rappel indéfini) olarak kullanılmış, diyeceğiz [1]

Türkçede bir takım basma kalıp ifadeler vardır ki, bunlarda müphem irca alâmeti bulunur. (Fransızcaya çeviriştc bunları umumiyetle hesaba katmıya mahal yoktur.)

تمامیله *tamām - ı - ile*;	اوزومندن فضله *l'üzüm - ün - dan fazla*;
حقیله *hakk - ı - ile*;	کرکی کبی *g'ereré - i gibi*;
لایقیله *l'āyık - ı - ile*;	اسکیسی کبی *eski - (s)i gibi*;
(درجه‌ده) اوزومی قدر *l'üzü - m - ü kadar (derecede)*;	طوغریسنی ایسترسه‌کز *doğru - (s)un - u isterseñiz.*

Müphem irca alâmeti, oldukça ehemmiyetli bir gramer rolü oynar. Muk. 323 ve aşağısı.

235. Malik ve sahip mefhumu, kendisinde irca alâmeti bulunan ismin üst yanında olarak onunla birlikte bir isim terkibi vücude getirir. Buna *izafet terkibi* (rapport d'annexion) [2] derler ki, daha ileride (§ **1091** ve aşağısı) mütalea edilecektir.

236. Mülkiyet eki, ekseriya isimlere ilâve olunur, fakat sıfatlara (hattâ bazan zarflara) da ilâve edilebilir.

Sıfata ilâve edilişi, daha ileride (§ **360** ve aşağısı) mütalea edilecektir.

237. Müfret gaip mülkiyet eki, kelâmda henüz söylenmemiş olan bir kelime için zamir alâmeti hizmetini sık sık görebilir. Böylece, o kelimenin yeri gelip söyleninciye kadar, fikir daima uyanık ve tetikte bırakılır. Bu yoldaki teşkilâta fransızcada da raslanır. (Ml.: ayant reconnu *sa* faute, *il* me demanda pardon = kabahat *i* ni anlayınca *o* benden af diledi.). Türkçede bu tarzın *mürekkep sıfat* (épithète complexe) adını verebileceğimiz şeyleri vücude getirmeğe müsait olduğu (§ **354** ve **761** ve aşağısı) görülecektir.

[1] Müellifin dediği gibi, bunların mercileri müphem görünmekle beraber, hiç yok değildir. Meselâ: Bu işi (gereği gibi) yapınız, cümlesindeki *gereğ - i* suretindeki gaibe izafet terkibinde *i* gaip zamirinin mercii, *yapınız* fiiline mef'ul olan *iş* tir ki: İşi, (bu işin) gereğ - i gibi yapınız, demektir. vs. A.U.E.

[2] Görülüyor ki müellif, muhtelif zamirlerimiz arasında birde izafet zamirleri (izafet terkibi yapmıya yarıyan zamirler) olmasına rağmen (müfretli, cemili) mütekellim ve muhatap mülkiyet ekleri (= izafet zamirleri) ile vücude gelen izafet terkiplerine umumiyetle izafet ve izafet terkibi diyememiş; bunu ancak hemen üst yanında merciiyle beraber bulunan gaibe izafet eki (gaibe izafet zamiri = zamiri izafî müfret gaip veya cemi gaip) ile yapılanlara tahsis etmiştir. Bu, kendi dillerindeki meselâ (le livre du maître = öğretmenin kitabı) gibi teşekküllere, makûs vaziyette olmasından sarfınazar, uygun gelir. Fakat müellif buna mukabil, kendi dilinde mülkiyet sıfatları (adjectifs possessifs) sayılan *mon, ton, son* vesaireye karşılık, türkçede muttasıl zamirler olan (*m, ñ, i*) ve saireyi, zamir oldukları da umumî olarak kabul etmekle beraber, sadece (mülkiyet eki) adiyle kabul etmiştir. A. U. E.

İHTAR. — Türkçede, mülkiyet ekleri, fransızcadaki mülkiyet sıfatları (*adjectifs possessifs*) olan (mon, ton, son, vesaire) den daha çok kullanılır.

Türkçede iki mefhum arasında karşılıklı bir aidiyet bağlantısı var olduğunu ifade etmek için mülkiyet eki (nin müfret gaip şekli) ekseriya iki isim arasına konulur:

اوغلی باباسنه اویماز *Oğl - u baba - (s) ı - na uymaz*. Yine muk. **1358** inci bendin sondan bir evelki misali;

اقدام غزته‌سی بر مقاله‌سنده دیبوردی که... *İkdam gazete - (s) i bir makāle - (s) i - nde diyordu ki;*
سزه بر سرری آچمق ایسترم *Size bir sırr - ım - ı aç - mak ister - im;*
شو شمسیه‌ی ور *Şu şems (= ş) iye - m - i ver;*
چانطه‌ی اله آلوب *Çanta - m - ı el - im - e alıp.*

238. Esas itibariyle mülkiyet ekleri bir kelimede kümelenmez, yani bir kelime bir defada ancak tek bir mülkiyet eki alabilir (muk. § **1098**). Bununla beraber şurada birkaç ifade var ki, kendilerinde müfret gaip eki: *i - (s) i* suretinde çift görünüyor:

کیمیسی *kim - i - (s) i* (bak. § **323**);
اکثریسی *ekser - i - (s) i*;
اولیسی (halk dilinde) *evel - i - (s) i* (muk. § **400**, ihtar 3).
Yine § **323** ve **1124** te (بریسی *bir - i - (s) i*) [1] suretindeki müstesnaya bak.

---

[1] Müellif § **1114** (*baş - ı - (s) ı*) misalini de bu müstesnalar nev'ine dâhil etmiş ise de, böyle teşekküller lehçemizde hiç te müstesna olmadığı için, biz bunu buradan çıkardık; çünkü bizce nekre merciiyle beraber gaibe izafet terkibi suretinde teşekkül eden bu yoldaki mürekkep isimlerde *- ı - sı* suretinde çift mülkiyet eki (izafet zamiri) olması müstesna bir şey değildir: Nitekim meselâ *aşçı* + (*baş - ı*) suretinde nekre (aşçı) merciiyle beraber (*baş*-ı) suretindeki gaibe izafet terkibinden teşekkül etmiş olan mürekkep isim, tekrar mülkiyet eklerini (izafet zamirlerini) alarak bu defa bu (*aşçı + baş - ı*) mütekellime, muhataba, gaibe yeniden izafet edilebilir, ve şöyle ardınlama izafet terkibi olabilir.

(*aşçı* + *baş-ı*) + *m*.
(« «) + *ñ*.
(« «) + (*s*) *ı*, vs.

Ve tabiatiyle bu ve emsalinde, çift *ı* + (*s*) *ı* suretinde mülkiyet ekleri (izafet zamirleri) bulunabilir. Bizce bütün bu yanılmalar ve birbirine karıştırmalar, tekrar ederiz, izafet zamirleriyle vücude gelen biri zâhir isim biri bitişik zamir isminden ibaret teşekkülleri, dilin icap ettirdiği üzere izafet terkibi saymamak, ve bu izafet zamirlerinin hepsini alelâde mülkiyet eki telâkki etmekten ileri geliyor. Halbuki:

(*ev - im, ev - iñ, ev - i*) veya (*tanrı*) + *ev - i* ne ise, meselâ arapça (beyt - î, beyt - ek, beyt - uhū) veya beyt - ullah) odur; ve bu dildeki bitişik zamirler nasıl izafet terkibi teşkil ediyorlarsa, türkçedeki bitişik zamirler de öylece (hem aynı vaziyette olarak) izafet terkipleri teşkil ediyorlar. Ve bu terkiblerde ayni tertiple birinci (*ev*) kelimesi muzaf, ikinci mütekellime, muhataba, gaibe izafet zamirinden ibaret kelime de muzafünileyh rolünde bulunuyor.

Beyt-ullah veya la maison du (de) Dieu» gibi yabancı dillerin makûs terkiplerine muadil olan (*tanrı*+*nın*) veya (*tanrı*) + *evi* teşkiline gelince, merciî gaibe izafet terkibi olan bunda *ev* kelimesi, *i* gaip zamirine ait ve muzaf olup, bu (*i*), ev kelimesine göre muzafünileyhtir, ve bu gaip zamiri, öteki zamirler gibi köprü hizmetini görerek, asıl muzafünileyh olan zâhir isimleri bildirirler ki, burada bu merciler, vekilleri olan (*i*) lerin muzafünileyh olmaları gibi,

Yine, شيسى *şey - si* [1] (bak. § 324) ve هپسى *hepsi* (bak. § 323) gibi kelimelerin de *şey - i - (s) i, hep - i - (s) i* olmak itibariyle aynı müsteanalar sırasına bağlanması mümkündü. Eski Osmanlıcada جميسى *cemi - i - (s) i* kelimesi de söylenirdi. Diğer misaller:

مجموعسى *mecmu' - u - (s) u* (yazmalar, Bibl. Rouen, or. 28 yaprak 40); دكليسى *düg'el - i - si* (yazmalar. Bibl. nat. A.f.t. 87, yaprak 9 v°); آدمسى *adam ı - (s) ı* (yazmalar. or. Bibl. Rouen. 28, yaprak v° 41; *Ahd - nāme* 1595 in, Belin tarafından neşredilen, J. as. 1876², s. 397, I. 3). Muk. şu aşağıki mısrada *def' - i - si* kelimesi: ne deñlü sây ederlerse anın defisine imkân yok. [2] (*Üveysî* nin şiiri, 1626 da yazılmış, Diez tarafından neşredilmiş: 1811, *Ermahnung an Islambol),* Berlin.. *ahşam - ı - (s) ı* kelimesi için, bu sahifenin aşağısına bakınız.

MÜLÂHAZA 1. — Esas itibariyle bir mülkiyet ekiyle nihayetlenen bir isim, kelâmda ancak alem (substantif) olarak kullanılabilir. Bu kaidenin müstesnası azdır:

ارتسى كون *erte - si gün ;*

اولسى كون (سنه) *evel - si gün* (sene) ;

دورسى كون (سنه) (Halk dilinden) *devr - i - (s) i gün*, (sene).

Diger misaller: فرداسى كون (سنه) *ferdā - (s) ı gün (sene), (K'âmil Pacha, Tārīh - i - siyāsī* I, 14, ve 17); او بريسى *o bir - i - (s) i gün* (*Behāī, Let. Nasr. s. 125*); muk. Azerce صباحى كون *sabah - ı gün* (Feth. Akh., s. 279).

Dikkat edilmeli ki bütün bu misaller, zaman tabirlerine dairdir.

Aşağıki misal, *- si* ile nihayetlenen bütün bu kelimeler, birinci haddi hazfedilen bir izafet terkibinin ikinci haddini teşkil ettiklerini gösteriyor (ki birinci haddin kaldırılması, o haddin *- si* li ismi ardınca gelen muarref bir isimde tekrarlanmış olmamasından ileri geliyor): Belgrada dâhil olduğu günün ertesi gün (. . . . *gün - ün ertesi gün*) (Meninski tarafından neşredilen bir metinden çıkarılmıştır. *Inst.* II. s, 165).

Erte - si kelimesi, şark türkçesindeki *yarın - da - sı, tañ - ta - sı* veya *tañ - la -* (*Nevāi, Tar. Mal. Ac; s. 75,*) ifadeleriyle yaklaştırılmalı. Şu halde *erte* kelimesi, *er* (اركن) + *te* den yapılmıştır. Muk. (Tayin ve tarif edici kelimeler olarak kullanılmamakla beraber) buna benziyen ifadeleri: اخشامسى *ahşam - ı - (s) ı* veya *ahşam - ı - (s) ı - nda* (Rifat Paşa *Seyāhātname,* S. 25, 28, 29, 30). Muk. *sabah - a - (s) ı* (Tamb. ar., S. 37).

MÜLÂHAZA 2. — Pek müstesna olarak, mülkiyet eki (dolayısız kelâm=discours direct'te, yani birşey anlatılırken bir kimseye atfedilen söz o kimsenin ağzından çıkıyormuş gibi idare edilen kelâmdaki) cümleye bile ilâve edilebilir. Bak. § 1110.

[1] Müellif bunu *şey - i - si* olarak (kimisi, ekserisi, evelisi) misalleri arasında göstermiş ise de, bizce yeri orası olmadığı için buraya aldık. A.U.E.

[2] Bu mısra, bu haliyle vezinsizdir, ya *defisine* kelimesi *def'ine* olmalı, ya *imkân* kelimesinin yerinde meselâ *yol* gibi tek heceli bir kelime olmalı. A.U.E.

onlar da asıl olmak itibariyle yine zâhir isim halinde muzafünileyhtirler. (*n*) li olan birincisi, marife merci; (*n*) siz olan ikincisi nekre mercidir. Ve yine tekrar ederiz, mütekellim ve muhatap zamirlerine yapılan: (*ev - im, ev - miz; ev - iñ, ev - iñiz*) gibi izafet terkiplerinde *m* zamirinin mercii meselâ ben isem (Ali Ulvi) nin; *n* zamirinin mercii sen yani meselâ (*Fikret*) ise, (*Fikret*) in adını anmağa lüzum yoktur; bir mecliste oldukları için mütekellim ve muhatap zamirlerinin mercileri olan zâhir isimler hiç bir vakit anılmaz. Bunlar daima zâhir isim mercileri anılmadan kullanılan (mütekellime, muhataba ait) izafet terkipleri olurlar. A.U.E.

III. HALETLİK SONUÇLAR (désinences casuelles) = İSMİN HALLERİ (les cas du nom) — İNSIRAF (déclinaison).

239. Türk kelâmında bir isim, hiç bir haliyet (hal) sonucu almadan da görünebilir ki, şu aşağıki durumlarda böyledir:

1° Cümlenin faili durumunda (= mücerret «salt, yalın» nominatif).

آت قوشار *at koş-ar.*

240. — 2°. Nekre (indéterminé) olan sarih meful durumunda; Bak, § **258**.

بر آت كوردم *bir at g'ör-düm.*

241. — 3° İsimlik mütemmim [1] (complément nominale) durumunda; (Muk. § **1101** ve aşağısı).

آت يلهسى *at yele-si;*
كوز أوى *g'öz evi-i* (Muk. § **233**).

Şu halde türk dillerinde ismin insırafsız kullanılmakla iktifa edildiği haller de vardır. (Muk. § **133**).

İHTAR. — İsmin bu mutlak (insıraftan azat edilmiş) haleti (cas absolu), ünlemeç (nidalık, vocatif) olarak ta kullanılmasına yarar.

---

[1] Müellifin isimlik mütemmim dediği ve (at yelesi, göz evi) gibi misallerle teyit eylediği şeyler, nekre mercili gaibe izafet terkipleridir.

Halbuki izafet zamirlerinin gaip şekilleriyle yapılan bu türlü izafet terkiplerinden maada, (müfretli cemili) mütekellime ve muhataba ait izafet zamirleriyle yapılan başka izafet terkipleri de vardır ki, onlar da (mürekkep isimler gibi) yine mücerret halinde olup, ayrıca insıraf hallerini alırlar:

ev - im, - imiz	*i, e, de, den, in;*
ev - iñ, - iniz	» » » » »;
ev - i, - leri	*(n)* » » » » »;

göz evi (-)	*im, - imiz*	*i, e, de, den, in;*
	iñ, - iñiz	» » » » »;
	i, - leri	*(n)* » » » » »;

aşçı baş - ı - m, - mız	*ı, a, da, dan, ın;*
aşçı baş - ı - ñ, - ñız	» » » » »;
aşçı baş - ı - sı, - ları	*(n)* » » » » ».

Nekre mercili gaibe izafet terkipleri (meselâ: yukarıki misaldeki «göz evi» gibi «mürekkep şişesi»), tekrar izafet zamirleri alarak ardınlama izafet terkibi yapılacağı zaman birinci gaip zamiri hazfedilir.

mürekkep şişe(-)	*m, miz*	*i, e, de, den, in;*
	ñ, ñiz	» » » » »;
	si, leri	*(n)* » » » » ». A.U.E.

242. — Yukarıki söylediklerimizden çıkan neticeye göre, klâsik arapça, yunanca ve lâtincede mücerret için hususî bir *sonuç* olduğu halde türkçede bu yoktur. Meselâ lâtince de mücerret: *lup - us* (kurt); aidiyet (génitif): *lup - i* (*kurd - un*).

Mücerret için hususî bir *şekil* de yoktur; çünkü sonuçsuz, ve daha iyi bir tabirle söyliyelim, «sıfır» sonuçlu bir kelimeye bu vazife verilsin dense, o haldeki kelimenin daha başka vazifeleri de vardır. Şu halde netice türkçenin, hiç değilse, alemlerinde mücerret haleti olmadığını tasdik ve kabul etmeğe varıyor. Muk. § 298. Bu tabir, yalnız ifade kolaylığı bakımından kullanılabilir. Bununla beraber böyle vaziyetlerde de mutlak halet (cas absolu) veya nekre haleti (cas indéfini) tabirlerini kullanmak ciheti daima tercih edilmelidir.

A. HALET SONUÇLARININ MORFOLOJİSİ.

243. Mutlak halet itibara alınmazsa, türkiye lehçesinin insırafı beş haletten ibaret sayılabilir:

مضاف اليه* *müzāfün ileyh* (génitif) [1], başka bir mefhumun kendi mefhumuna ait olduğunu bildiren kelime: (*in - lenik*);

مفعول به* *mef^cūlün bih* (accusatif), fili yüklenen kelime: (*i - lenik*);

مفعول اليه* *mef^cūlün ileyh* (datif), fiil kendisine tahsis edilen ve yöneltilen kelime: (*e - lenik*);

مفعول عنه* *mef^cūlün anh* (ablatif), fiil kendisinden doğan kelime: (*den - lenik*);

مفعول فيه* *mef^cūlün fīh* (locatif) [1], fiil kendisinde vukua gelen kelime: (*de - lenik*).

---

[1], [2] Müellif burada muzafün ileyh tabirimiz yerine izafet (annexion) tabirini kullanmıştır. Bununla beraber yukarıki haşiyelerimizin birinde bahsettiğimiz gibi, asıl (*génitif*) yazılış ve söylenişte tamamiyle kendisine benziyen ve müfret muhataba izafet zamiri olan (*ev - iñ* [sana mensup ev; ta maison] burada mı?) *ñ* değildir.

Bunun dışında -(*n*)in aynı söyleniş ve yazılışıyle bir kaç türlü olarak kullanılır; hepsinde de bu ek (mütekellim, muhatap, gaip) düşünülmiyerek sadece (aidiyet) manasında olur ki, asıl (génitif) budur:

1. Gaibe izafet terkibinin marife olan merciini aidiyet manasiyle bu izafet terkibine bağlar: (*öğretmen - in*) *ev - i*.

2. Aidiyet manasıyle katıldığı ismi sıfat yaparak mevsufiyle beraber sıfat terkibinde ilk kelime halinde bulunur: (*Ben - im*) *ev*; (*biz-im*) *ev* [bunlardaki ek *n* > *m* değişimlidir]; (*sen - in*) çocuk ne âlemde?; (*siz - in*) işten ne haber?; (*çoban - ın*) Mustafa ne yapıyor? (lehçelerde).

Bunlara *görelik* (nazarenlik, nisbîlik=relatif), bir mefhumun başka bir mefhuma göre olmasını bildiren kelimedeki : (*ce - lenik*) haletini de ilâve etmek mümkündür ki, bundan daha ileride (§ 917 ve aşağısı) bahsedilecektir.

Halet sonuçları eklenik hallerinde mülkiyet eklerinden (*ve zarurî olarak, cemi alâmetinden*) sonra yer alır. Bunlar iki nevidir:

Çift becayişli	muz. ileyh . . .	ك(ن) –	*(n)in*;	sığınık konsonlarla.
	mef. bih . . .	ى(ي) –	*(y)i*;	
Tek becayişli	mef. ileyh . . .	ه(ي) –	*(y)e*;	
	mef. anh . . .	دن –	*den*;	
	mef. fih . . .	ده –	*de*;	
	nisbî. . . .	جه –	*ce*.	

İHTAR 1. — Muzafünileyh (aidiyet) (*in - lenik*) sonucu konsonla nihayetlenen bir isme katıldığı zaman, mülkiyet ekinin müfret muhatabiyle aynı şekilde olur. *ev - iñ* kelimesi: 1. Sana ait ev (ta maison) 2. Eve ait (de, de la maison) manalarını bildirir. [1]

İHTAR 2. — Mefulünileyh (*e - lenik*) te eskiden bir boğazlı konson da var olup bu: *- ke*, (*- ḳa*) (§ 144) suretinde idi. Türkiye lehçesinde bu şeklin izleri ancak *başḳa* ve *özge* [2] kelimelerinde bulunuyor ki, bunlar

[1] Bu arap imlâlı osmanlıcaya mahsus olup, her iki halde de (ڭ) ile yazılandır. A.U.E.

[2] Bizce *başḳa*, *özge* kelimelerinin sonundaki *ḳa*, *ge* ler, müellifin dediği gibi eski mefulünileyh ekleri değildir. Kaldıki müellif, § 267 haşiyesinde bunu zaten şüpheli gösteriyor; ve orada verdiği misalde «başka» kelimesinin kullanışı da verdiğimiz manayi teyit ediyor. Bu ekler eski lehçelerde bir isme katılarak onları emri hazır veya fiil kökü yapan mastarlık eklerdir. D.L.T. 352 I. *ar - ḳa - maḳ* (şimdiki leçemizde *ḳ* sı düşmüş) *ar - a - mak*; I. 215 *el - ke - mek* (şimdiki lehçemizde *k* si düşmüş) *el-e-mek*; ve lehçemizde *yaş - a - mak* ve emsali kelimeler hep (*k*, *ḳ*) ları düşmüş mastarlardır: Fiil maddelerine o madde mefhumunun devamı (mubalağa) manasiyle katılmış olanlar da var; *çal - ka - mak* = müteaddit defalar çalmak, vurmak; *tık - (k)a - mak* (bir *ḳ* düşmüş) = müteaddit ve devamlı tıkmak vs. İşte *baş - ḳa* (*k*), *öz - ge* (*k*) gibi kelimeler bizce böyle mastarların sıfatlarıdır: Bundan *baş - ka*(*k*), *öz - ge*(*k*) = bundan müstakil, kesilmiş (olarak.) A.U.E.

3. İsim cümlesinde bu aidiyet eki sıfat, haber olur: Bu ev (*öğretmen - in* «öğretmene ait») tir. A.U.E.

(1) numaradaki misalde gaibe izafet zamiri olan (*i*), terkipte muzafünileyhdir ki, muzafı (*ev*) dir. (*Öğretmen*) ise (*i*) gaip zamirinin mercii olduğu için dolayısiyle o da muzafünileyhtir. Fakat ona (*n*) katıldığına bakarak bu aidiyet ekine sadece buradaki roliyle muzafünileyh eki demek doğru değildir. Çünkü (2) nci ve (3) üncü numaralarda görüldüğü üzere bu asıl isim cümlesinde (haber) olan aidiyet ekli bir sıfattır. Bu itibarla buna aidiyet eki demek doğrudur.

(Mütekellim, muhatap, gaibe) izafet zamirlerinden sonra da aynı mana ile katılır. (*ev - im*) *- in*, (*ev - iñ*) *- in*, (*ev - in*) *- in* gibi. Bununla beraber müellifin tabirini değiştirmiyoruz. A.U.E.

baş ve *öz* kelimelerinin eski mefulünileyhleridir. Muk. § **267** tenbih; yine Muk § **295** ve **296**.

Mefulünanh (*den - lenik*) in, eskiden çift veya keşiklenişli vokali vardı: *dan* (§ **156**); *dın*. Eski osmanlıcada, çağataycada olduğu gibi *- din* şekli bulunur. Muk. s. **623** ve § **1419**.

Haletlik sonuclar (désinences casuelles) in hepsi, mülkiyet zamirleri gibi, **160** ıncı bentte hulâsa edilen kaideler icabına göre mütalea edilmelidir.

244. *Ek vokalinin değişirlikleri.* — Bu değişirlikler şöyle hulâsa edilebilir: Muzafünileyh ve mefulünbih eklerinin vokalleri çift becayişli, bütün öteki haletlere ait eklerin vokalleri tek becayişlidir (Muk. yukarıdaki cetveli).

a. Son vokali ön sınıftan (*e, i, ö, ü*) olan isimler:

1. *e* vokalli: أو *ev*.

Muz. ileyh. . . . أوك *ev - in°*;
Mef. bih. . . . أوى *ev - i°*;
Mef. ileyh. . . . أوه *ev - e°*;
Mef. anh. . . . أودن *ev - de°n*;
Mef. fih. . . . أوده *ev - de°*; [1]
[Nisb.; . . . أوجه *e°v - ce*].

2. *i* vokalli: بيكير *beygir*.
beygir - in, - i, - e, - den, - de, (*- ce*).

3. *ö* vokalli: سوز *söz*.
söz - ün, - ü, - e, - den, - de, (*- ce*).

4. *ü* vokalli: تأسف *teessüf*.
teessüf - ün, - ü, - e, - den, - de, (*- ce*).

b. Son vokali art sınıfdan (*a, ı, o, u*) olan isimler:

1. *a* vokalli: آت *at*.

Muz. ileyh . . . آتك *at - ın*;
Mef. bih. . . . آتى *at - ı*;
Mef. ileyh. . . . آته *at - a*;

---

[1] Müellif bu cetveldeki misallerin baştan ikisini teşkil eden muzafünileyh ve mefulünbih (*ev - in; ev - i*) kelimelerinde vurguyu (*ev*) ismi üzerinde göstermiş ise de, hakikatte vurgu eklerin vokallerinde olduğu için biz bunları o yolda gösterdik. A.U.E.

Mef. anh. . . . آتدن *at-dan;*
Mef. fih. . . . آتده *at-da;*
[Nisb. . . . آتجه *at-ca*].

2. *ı* vokalli: قاطر *ḳatır.*
Ḳatır-ın, -ı, -a, -dan, -da, (*-ca*).

3. *o* vokalli: فايطون *fayton.*
Fayton-un, -u, -a, -dan, -da, (*-ca*).

4. *u* vokalli: قوشوم *ḳoşum.*
Ḳoşum-un, -u, -a, -dan, -da, (*-ca*).

Temrin. — تركمن *türkmen*; اكين *ekin*; كوچ *g'öç*; تورك *Türk*; تاتار *Tatar*; قيرقيز *Ḳırḳız*; مغول *Moğol*; اويغور *Uygur* kelimeleri de hep böyle insıraf eder.

245. *Diğer seslik değişmeler.* — Mefulünanh, mefulünfih (ve nisbî) de halet sonucu bir dişli konsonla başlar. Şu halde bu konson esas itibariyle, boğuk ve çınlak arasında bir becayişe uğrar ki, bundan **175** inci bentte bahsedilmişti.

Ml.: Mef. anh: *ev-den*, fakat *at-tan*;
Mef. bih: *ev-de*, fakat *at-ta*.

Bununla beraber ayni bendin (tenbih) inde gösterilen sebepler dolayısiyle, transkripsiyonda umumiyetle çınlakları muhafaza ediyoruz: *at-da.*

Öteki üç halet (müz. ileyh, mef. anh, mef. fih) ise bir *vokal* ile başlarlar, ve netice itibaryile şu aşağıdaki değişikliklere meydan verirler ki, bundan daha önce mülkiyet eki dolayısiyle (§ **224** ve aşağısı) bahsetmiştik.

246. — 1° *Eklenik* (*suffixé*) *ismin sonlama boğazlısında değişiklik.* Muk. **202** ve aşağısı.

a. Ön sınıftan:

چيچك *çiçek.*

Muz. ileyh . . . چيچكك *çiçeğ-i°n*;
Mef. bih. . . . چيچكى *çiçeğ-i°*; [1]
Mef. ileyh. . . . چيچكه *çiçeğ-e°*;

[1] Müellif bu kelimede vurguyu ikinci hecenin (*e*) sinde göstermiş ise de vurgu, arkadaşlarında olduğu gibi, hep son hecededir. A.U.E.

Fakat mef. anh, ve mef. fih. de: *çiçek-de°n, çiçek-de°.*

Şunlar da münasip vokallerle hep öyle insıraf eder: چليك *çelik*, كوتوك *k'ütük* [1].

b. Art sınıftan:

اوراق *orak*

Muz. ileyh. . . .	اوراغك	*orağ-ı°n*; [2]
Mef. bih. . . .	اوراغى	*orağ-ı°*; [2]
Mef. ileyh. . . .	اوراغه	*orağ-a°*;

Fakat mef. anh ve mef. fih te اوراقدن *orak-da°n*, اوراقده *orak-da°*.

Şunlar da münasip vokallerle hep öyle insıraf eder: طيرميق *tırmık*, چوبوق *çubuk*.

247. — 2° *Sonlama dişlide değişiklik.* (Bak. **180** ve **206**).

Ml.: قورت *kurt*; بولوت (veya بلوط) *bulut*.

Muz. ileyh قوردك *kur-dun*, بولودك *bulud-un* [3], vs.

248. — 3° *Bazı isimlerde kararsız (instable) vokalin düşmesi.* (Bak. § **207**).

Ml.: قارين *karın* dan, mef. bih. قارنى *karn-ı*, vs.

249. *Bir vokalle nihayetlenen isimler.* — İsim bir vokalle nihayetlenirse, şöyle değişiklikler olur: İsim ile ekin başlama konsonu arasına muz. ileyhte *n*, mef. ileyh ve mef. bihte *y* sığınık konsonları getirilir. mef. fih ve mef. anhda isim değişimsiz kalır.

1. M.: دده *dede°*.

Muz. ileyh . . .	ددهنك	*dede-n-i°n*; [4]
Mef. bih . . .	ددهيى	*dede-y-i°*; [4]
Mef. ileyh . . .	ددهيه	*dede-y-e°*;

---

[1] Müellif bu kelimeyi *k'ötük* okuyor. A.U.E.

[2, 2] Müellif bu kelimelerde de vurguyu ikinci hecelerdeki (*a*) larda göstermiş ise de, vurgu yine son hecededir. Eğer konuşma dilinde olduğu gibi sondaki eklerin vokalleri söylenmeyip, kelime üç heceden iki heceye düşerse, o zaman vurgu ikinci hecenin vokalinde olur. A.U.E.

[3] *bulut* kelimesi başı vokalli bir ek aldığı zaman da (*t*) si (*d*) ile değişme yapmaz: *bulut-un* kalır. A.U.E.

[4, 4] Müellif, muz. ileyh ve mef. bih misallerindeki vurguyu *dede* isminin son hecelerinde göstermişse de vurgu, bunların arkadaşları olan misallerde olduğu üzere yine eklerin vokallerinde olduğu için biz de öyle gösterdik. — iki hecesi (*d*) li olan isimler (*dede, dadı, dadu*), mef. anh ve mef. fihlerde yine (*d*) li bir ek alarak ses çetrefilliği (tenafür = cacophonie) vücude getirirler. A.U.E.

Mef. anh . . . ددهدن dede - de°n;
Mef. fih . . . ددهده dede - de°.

Şu kelimeler de hep böyle insıraf eder:

güveyi - nin, - yi, - ye, - den, - de;
örtü - nün, - yü, - ye, - den, - de;
baba - nın, - yı, - ya, - dan, - da;
dayı - nın, - yı, - ya, - dan, - da;
pal'to - nun, - yu, - ya, - dan, - da;
ḳomşu - nun, - yu, - ya, - dan, - da (muk. § **228**).

Şunlar da münasip vokallerle hep öyle insıraf eder: دره *dere;* آری *arı;* دری *deri;* قویو *ḳuyu;* سوری veya سورو *sürü.* (Muk. § **35**).

صو *su* kelimesi muz. ileyh de صوڭ *su - nuñ* olacak yerde صویڭ *su - yuñ* olur. Muk. § **227**.

Bununla beraber bazı eski metinlerde صوڭ (*su - nuñ*) şekli de kullanıldığına dair şahitler görülüyor.

Ml.: صوڭ یوزن *sunuñ yüzin* = *suyuñ yüzün* (ü) (mef. bih) [1426 yılı yazmaları, yaprak 69 V°];

صوڭ یقاروسندن *sanuñ yuḳarusundan* (ayni yazmalar, yaprak 170).
su kelimesi, daha çok eski bir *sub, suv, sug* yerindedir. Muk. Böhtlingk, s. 134.

250. *Bir vokalle nihayetlenen isimlerin yazılışına dair mülâhazalar.* — Böyle hallerde sonuclar, yazıda isimden ayrılmış bulunurlar. Çünkü sonlama vokalleri işaretliyen harfler içinde: *a* karşılığı ا; *e* ve *a* karşılığı ه ; *u, ü, o, ö* karşılığı و ; *ı, i* ve bazan de *u, ü* karşılığı ی vardır. Yalnız bu sonuncusu, yazıda kendinden sonra gelen harfe ی suretinde bitişebilir. Bununla beraber bu harfle de olsa, ek verileceği zaman bir dizi ی lerin kümelenmesinden çekinilerek, mef. bih ve mef. ileyh ekleri ayrı yazılır.

Ml.:	دری *deri.*	(سوری) سورو *sürü.*
Muz. ileyh:	درینڭ *deri - niñ* ;	سورینڭ *sürü - nüñ* ;
Mef. bih :	دری‌یی *deri - yi* ;	سوری‌یی *sürü - yü* ;
Mef. ileyh:	دری‌یه *deri - ye* ;	سوری‌یه *sürü - ye* ;
Mef. anh :	دریدن *deri - den* ;	سوریدن *sürü - den* ;
Mef. fih :	دریده *deri - de* ;	سوریده *sürü - de.*

İHTAR. — Eski osmanlı lehçesi metinlerinde ، ه ى vokalleriyle nihayetlenen kelimelerin mefulünbihlerini yazmak için, farsça imlânın bir hüsusiyetinden alınmış ayrı bir yazış (muk. § 1135) tarzı: yazılı esre işaretli hemze ء şekli kullanılırdı (§ 26).

پنجرهٔ** *pencere*'nin mefulünbihi olan پنجره‌یی, *pencere-yi* yerine پنجرهٔ .

251. *Cemilenmiş isimlerin insırafı.* — İsim cemilenmiş ise, muzafünileyh ve mefulünbih ekini alması, *- ler* (*- l'ar*) dan sonra olacağı için bu, tek değişimli $\frac{i}{ı}$ suretinden ibaret kalır (Bak. § **158**, ihtar).

Şu halde, haliyet (cas) sonuçlarının ancak iki örneği bulunabilir:

ler, den sonra:	*- iñ, - i, - e, - den, - de*;
l'ar, dan sonra;	*- ıñ, - ı, - a, - dan, - da.*

Son ek hecesi daima vurgulu olur. Muk. § **210**, ihtar.

I. *- ler* ekiyle cemilenmiş kelimeler.

Ml.: اولر *ev - ler.*

Müzafünileyh	. . .	اولرك	*evler - iñ*;
Mefulünbih	. . .	اولری	*evler - i*;
Mefulünileyh	. . .	اولره	*evler - e*;
Mefulünanh	. . .	اولردن	*evler - den*;
Mefulünfih	. . .	اولرده	*evler - de.*

beygirler, sözler, teessüflerde de böyledir. (Bak. Bent, **211**).

II. *- l'ar* ekiyle cemilenmiş kelimeler.

Ml.: آتلر *at - l'ar.*

Müzafünileyh	. . .	آتلرك	*at - l'ar - ıñ*;
Mefulünbih	. . .	آتلری	*at - l'ar - ı*;
Mefulünileyh	. . .	آتلره	*at - l'ar-a*;
Mefulünanh	. . .	آتلردن	*at - l'ar - dan*;
Mefulünfih	. . .	آتلرده	*at - l'ar - da.*

*ḳatır - l'ar, fayton - l'ar, ḳoşum - l'ar*da da böyledir (Bak. Bent, **211**).

252. *Mülkiyet eki alan isimlerin insırafı.* — Bu insıraf, mülkiyet ekinin müfret ve cemi mütekellimlerinde muttarittir.

Daima, ekin son vokali vurgulu olur. (Muk. § **210**, ihtar).

Dikkat edilmeli ki, muzafünileyh ve mefulünbihe haliyet eki getirilince, sadece mülkiyet ekinin vokali tekrarlanmış olur. Hakikatte, bunların ikisi de ayni mahiyette (ikinci sınıftan) dır.

Ml.: اوم veya اوم *ev-im.*

Muzafünileyh . . . أومك *ev-im-iñ;*
Mefulünbih . . . أومى *ev-im-i;*
Mefulünileyh . . . أومه *ev-im-e;*
Mefulünanh . . . أومدن *ev-im-den;*
Mefulünfih . . . أومده *ev-im-de.*

أوك ، أوك *ev-iñ*

Muzafünileyh . . . أوكك *ev-iñ-iñ;*
Mefulünbih . . . أوكى *ev-iñ-i;*
Mefulünileyh . . . أوكه *ev-iñ-e;*
Mefulünanh . . . أوكدن *ev-iñ-den;*
Mefulünfih . . . أوكده *ev-iñ-de.*

أومز ، أوعز *ev-imiz.*

Muzafünileyh . . . أومزك *ev-imiz-iñ;*
Mefulünbih . . . أومزى *ev-imiz-i;*
Mefulünileyh . . . اومزه *ev-imiz-e;*
Mefulünanh . . . أومزدن *ev-imiz-den;*
Mefulünfih . . . أومزده *ev-imiz-de.*

أوكز ، أويكز *ev-iñiz.*

Muzafünileyh . . . أوكزك *ev-iñiz-iñ;*
Mefulünbih . . . أوكزى *ev-iñiz-i;*
Mefelünileyh . . . أوكزه *ev-iñiz-e;*
Mefulünanh . . . أوكزدن *ev-iñiz-den;*
Mefulünfih . . . أوكزده *ev-iñiz-de.*

*beygir-im, beygir-iñ; beygir-imiz, beygir-iñiz*de de böyledir. *söz-üm, söz-üñ; söz-ümüz, söz-üñüz* kelimeleri şu ekleri alır: *-üñ, -ü, -e, -den, -de,* vs.

253. Kendisinde mülkiyet ekinin müfret gaibi bulunan isimlerin insırafında hususiyet vardır:

Bunun bütün haletlerinde araya ن - *n* sığınık konsonu girer.

Ml.: Müfret gaip: أوى *ev-i,* آتى *at-ı.*

Muzafünileyh . . . اوینك *ev - i - n - iñ*; | *at - ı - n - ıñ*;
Mefulünbih . . . اوینی *ev - i - n - i*; | *at - ı - n - ı*;
Mefulünileyh . . . اوینه *ev - i - n - e*; | *at - ı - n - a*;
Mefulünanh . . . اویندن *ev - i - n - den*; | *at - ı - n - dan*;
Mefulünfih . . . اوینده *ev - i - n - de*; | *at - ı - n - da*. [1]

Cemi gaip: اولری *ev-leri* (ses maisons, leur maison, leurs maisons).

Müzafünileyh . . . اولرینك *ev - leri - n - iñ*;
Mefulünbih . . . اولرینی *ev - leri - n - i*;
Mefulünileyh . . . اولرینه *ev - leri - n - e*;
Mefulünanh . . . اولرندن *ev - leri - n - den*;
Mefulünfih . . . اولرنده *ev - leri - n - de*.

Şu kelimeler de yine böyle insıraf ettirilir:

چكه‌سی *çeñe-si*; اوموزی *omuz-u*; آیاغی *ayağ-ı*, كمیكی *k'emiğ-i*, صاچلری *saç-l'ar-ı*.

İHTAR. 1. آتی *at-ı* suretinde gaip mülkiyet zamiriyle mutlak (saltık, absolu) halette görülen ی *ı*, eğer ismin son harfi yazıda kendisinden sonraki harfe bitişmiyenlerden biri ise, öteki haletlerde [2] yazılmaz. [O zaman mülkiyet zamirinin varlığı ancak ن *n* den anlaşılır.]

[1] Bizce buradaki ن *n* sığınık bir konson değildir. Eski gramercilerimiz buna «vikâye nunu» demişlerdir ki, besbelli iki vokalin yanyana gelmesinden doğan koşa (hiatus) dolayisiyle hissedilecek tenafürden kelimeyi vikaye (korumak) için getirilen ن *n* kastediliyordu. Fakat bir kaç halette bu düşünceyi haklı gösterecek iki vokal komşuluğu var ise de, meselâ *mef. anh ve mef. fih* lerde bu koşa vaziyeti yoktur ki, ن *n* oraya bunun için gelmiş olsun: *ev-i-n-iñ, ev-i-n-i, ev-i-n-e.* Fakat ötekilerde, şark lehçelerinde görüldüğü üzere, *ev-i-den, ev-i-de,* demek lâzımdı; çünkü *i* den sonra başka vokal gelmeyip, bir konson *d* geliyor.. Hattâ bu bir benzeşme (imtisal, analogie) hadisesinden ileri gelmiş de değildir. (Bak. § 254).

Bizce müfret gaip mülkiyet (izafet) zamiri, eski lehçelerde *in* ve *i* suretlerindedir ki, şimdiki lehçemizde (*s*) *i* şekli bu zamirin mücerret haline munhasır kalmış olup, diğer haletlerinde ise daima *in* şekli yaşamaktadır. Bunda vikaye nunu dedikleri sığınık vokal bahse mevzu olamaz; ve bu itibarla müellifin yaptığı gibi *ev-i-n-iñ* vs, suretinde *n* yi sığınık olduğunu göstermek üzere, evvelki *i* den ayırmayıp, *ev-in-iñ*, vs. suretinde kaydetmek icap ederdi. A.U.E

[2] Bizce bu ی *ı*, ismin son harfi kendisinden sonraki harfe bitişmiyenlerden olursa, Arap yazılı türkçe imlâda yalnız mefulünanh ve mefulünfih haletlerinde yazılmaz; eğer son harf bitişenlerden olursa hiçbir halette yazılmaz:

a. اوندن *ev-(.)n-d(.)n*; اونده *ev-(.)n-de*;

b. آتنك *at-(.)n(.)ñ*, آتنی *at-(.)n-ı*, آتنه *at-(.)na*, آتندن *at-(.)n - d(.)n*, آتنده *at - (.)n - da*. A.U.E.

İHTAR. 2. — Eğer konsonla nihayetlenen bir isim olursa, müfret mütekellim ve muhataba ait mülkiyet ekinin insırafı *söylenişte* ayni olur.

Müz. ileyh . . . *evinin* (*sana, ona ait evin*: de ta, de sa masion);
Mef. bih . . . *evini* (*sana, ona ait evi*: ta maison, sa maison), vs. [1]

İHTAR. 3. — Gaip mülkiyet ekiyle nihayetlenen kelimenin mef. bihindeki sonlama *i*, eski metinlerde ve eski nazımda söyleniş ve yazıdan ekseriya düşerdi.

Ml.: Gaip mülkiyet ekli *baş-ı* kelimesinin mef. bihi *baş-ı-nı* yerine *baş-ın* [2].

254. (*bu, şu, o* § 312, *k'endi* § 303 ve *-ki* eki § 289) gibi zamirlerin insırafında ortaya çıktığı için zamirlik ن *n* diyebileceğimiz şu şimdi bahsi geçen ن *n*, her zaman var olmuş değildir.

Meselâ, Çağataycada, *törä-si-dä* gibi (*n* siz) ve *törä-si-n-dä* gibi (*n* li) şekiller arasında kararsızlıklar görülüyor. Yine Muk. § 304 ve 881, İhtar ve S. 595 yukarılarında.

Türkiye lehçesi bu hal ve vaziyetin ancak zayıf izlerini muhafaza etmiştir: İhtimal ki farsça **آن *ān*, kelimesinin mef. fihi, mülkiyet ekiyle (yine böyle zamirlik *n* almaksızın) آنيده *an-i-de* olmuştur. aniden

255. Ayni zamanda hem cemi hem mülkiyet eki almış olan isimlerin insırafı muttarittir.

Muz. ileyh . . . اولرمك *ev-ler-im-iñ*;
Mef. bih . . . اولري *ev-ler-im-i*, vs.

B. KELÂMDA MUHTELİF HALETLERİN VAZİFESİ [3].

256. Mutlak halet (cas absolu) in kullanışlarını evvelce (Bak. § 239 ve aşağısı) göstermiştik. Şimdi öteki haletlerin kavramlarını mütalea etmek işi kalıyor.

---

[1] Daha evvelce de söylediğimiz üzere, muhataba izafet zamırı olan ك ile aidiyet eki olup üç şahsın her birine de eklenebilen ك edatının arap imlâlı türkçede aynı şekilde olduğuna bakarak, müellif bunları hep *ñ* ile gösteriyor. Halbuki yalnız muhatab zamirini *ñ* ile gösterip, insıraflı hallerdeki gaip zamirini ve aidiyet edatını *n* ile göstermesi daha iyi olurdu fikrindeyiz. A.U.E.

[2] *(bāş-ın) alamaz bir dahi bārān-ı belādan.. Ziya Paşa.* (. . . belâ yağmurundan bir daha başını alamaz.) Ve bu, gaip mülkiyet zamirinin mücerret haletidir ki, mefulünbih eki almadan da mefulübih yerinde kullanılırdı A.U.E.

[3] Biz, insırafın muhtelif haletlerine dair olan etraflı tetkikimizi, gramerin sonuna (sentaksa) bırakmamış bulunuyoruz ki bu, alelâde tutulan yolun aksi bir tarzdır. Eğer biz de ayni surette yapmış olsaydık, sentaks (nahiv) ta (muhtelif *kelime kümelerinin* mütaleasında muk. § 1061 ve aşağısı) kabul ettiğimiz pilân, bütün bunları dağıtmamıza sebep olacaktı; halbuki biz ayrıca bunları bir bütün halinde mütalea etmeyi tercih etmiş bulunuyoruz. J.D.

1. MUZAFÜNİLEYH (AİDİYET) (Génitif = in-lenik).

257. Muz. ileyh, aitlik (appartenance) bildirir.

Ml.: بو كيمڭدر *bu kim-iñ dir* (à qui est-ce?).

آت بينڭ ، قيليج قوشاناڭ (ايش بجرەنڭ) در *at bin-en-iñ, kılıc kuşan-an-ıñ, "iş becer-en-iñ„ dir* (le cheval est à celui qui[le] monte, le sabre à celui qui [le] ceint, "l'œuvre à celui qui [l'] accomplit„)[1] (ata sözü). Bu misallerde Muz. ileyh, bir isim cümlesinin haber (prédicat) i olarak kullanılır (§ **1174**). Fakat ekseriya tayinci (tarifci, déterminatif) mütemmimleri (veya isimleri) göstermeğe yardım eder.

Ml.: چوبانڭ أوى *çoban-ıñ ev-i* (maison du berger).

Türkçede tarifci mütemmim (complément déterminatif), manasını tamamladığı kelimeden daima evvel gelir; ve bu tamamlanan kelime (Bak. yukarıdaki misale) irca alâmeti (indice de rappel) ni (§ **233**) alır. Bu suretle teşekkül eden kümeye izafet terkibi (izafi terkip, rapports d'annexion) adı verilir. Muz. ileyh o zaman bu izafetin yani aidiyetin birinci haddi (terme) dir. (Bak. § **1091** ve aşağıları).

Bazı ilgeç (cer ve ilsak edatı, postposition) lar zamirlerin muz. ileyh haletine nâzım olurlar (régissent = o haleti kendilerine çekip alırlar).

2. MEFULÜBİH (accusatif, i-lenik).

258. Marife (belirgen, déterminé) bir mana ile kullanılan alemlerden vücude gelmiş sarih mefuller (dolayısız işlenikler [2]) haletidir.

Nekre (bürüngen. indéterminé) alemler mutlak halette kalırlar (muk. § **240**).

Ml.: مكتوبى آلدم *mektub-u al'dım* (j'ai reçu [la] lattre);

بر (ايكى) مكتوب آلدم *bir (iki) mektup al'dım* (j'ai reçu une [deux] lettre[s];

(جوز) جوز [صاتين] آلدم *ceviz [satın] al'dım* (j'ai acheté des noix);

طاش آتمق *taş at-mak* (jeter des pierres);

كتاب صاتمق *kitap sat-mak* (vendre des livres).

[1] Bu kısmın fransızcası, türkçesi gibi tarafımızdan ilâve edilmiştir. A.U.E.

[2] Fransız dilinde meful kelimesinin tam karşılığı yoktur. İsmin mütemmimi karşılığı olarak (complément du nom) dedikleri gibi, fiilin mütemmimi (tamamlayıcısı, tümleyicisi) için de meful karşılığı (complément du verbe) gibi tabirler kullanırlar. Biz dilimizde meful için, karşılık olabilecek (işlenik) kelimesini tabir olarak uygun buluyoruz. Şu halde işlev (fiil), işlevci (fail) işlenik (meful) gibi ayni aileden kelimelerle, gramerin bu tabirlerini türkçe olarak kullanmak mümkün olabilir. Marife (déterminé) için *belirli* ve nekre (indéterminé) için de *belirsiz* tabirleri kullanılmak ta mümkündür; fakat bu tabirleri sarih, gayri sarih tabirlerine karşılık bırakmak ta olur. A.U.E.

Türkçede nekre sayılan bir kelime fransızcadaki karşılığında marife edatı (harfi tarif, article défini) ile beraber bulunabilir, yani marife olabilir.

Ml. : كوز يومق *g'öz yum-mak* = fermer (les) yeux (gözleri yummak);
توتون ايچمك *tütün iç-mek* = fumer le tabac (tütünü tüttürmek);
شراب ايچمك *şarap iç-mek* = boire du vin;
پيانو چالق *piyano çal'-mak* = jouer du piano.

259. Sarih bir meful olan kelimeden evvel fransızcanın nekre edatı (article indéfini) ile (Bak. § 332) aynı manada kullanılan بر *bir* kelimesi bulunursa, o kelime esas itibariyle meful haletini almaz.

Ml. : بر مكتوب آلدم *(bir) mektup al'dım.*

Bununla beraber kullanışta bu kaide dışına çıkıldığı da görülür.

(bir) kelimesinden başka tarifçi (déterminant) leri bulunan sarih fiil mütemmimleri de mef. bih haletine konulabilir.

Ml. : ...حريفك برى كرايه آلمق ايسته‌ديكى بر دائره‌يى كزركن *herif-iñ biri kirā-ya al'mak istediğ-i (bir) dāire-yi g'ez-er-ken...* (Un individu, tandis qu' il visitait un appartement qu'il voulait louer...) [1]

Şu aşağıdakilere de mefulünbih alâmeti getirilebilir :

1° Söz söyliyen (mütekellim) zat, ifadeye verilen nekre şekline rağmen, bahse mevzu şeyin ne olduğunu esasen biliyorsa :

Ml. : بكا براوى كوستردیلر *baña (bir) ev-i g'öster-di-ler* (On m'a montré une maison). (Bunda kelime, muhatap için nekre kalmakla beraber, söz söyliyen [mütekellim] zat için marifedir.)

Bu halinde بر *bir* sıfatı, 333 üncü bentte gösterilen manada olabilir.

2° Fiilin sarih mütemmimiyle ifade edilen mefhuma dikkati çekmek isteniliyorsa :

Ml. : بر چوجغى بويله يالكز براقارلرى [2] *(bir) çocağ-u böyle yalñız bırak-ar-l'ar mı* (laisse-t-on ainsi seul un enfant!).

Bu halinde بر *bir* sıfatı, 334 üncü bentte gösterilen manada olabilir.

260. *mülkiyet ekli isimlerin* mef. bihi. — Esas itibariyle, fiilin mülkiyet ekli her sarih mütemmimi, mef. bih alâmetini alır.

---

[1] Müellifin dediği üzere, biz bunda (bir) kelimesinden başka tarifçisi olan ne bir sarih fiil mütemmimini, ne de onun mef. bih haleti aldığını göremiyoruz. Bizce bu cümle, üst tarafındaki mütaleaya bağlanarak, aşağıdaki misaller sırasına girer ki, bundada ötekiler gibi (bir) nekre edatına rağmen sarih fiil mütemmimi mef. bih haletini almış bulunuyor: (bir) daireyi.. Fakat cümlede bundan başka tarifçi kelimesi olan sarih fiil mütemmimi yoktur. A.U.E.

[2] Bu kelime doğru olarak, براقیرلرى *bırak-ır-l'ar-mı* suretinde söylenir. A.U.E.

Ml. : بر باستونمی چالدیلر *(bir) baston-um-u çal'-dı-l'ar* (on[m']a volé une canne).

Bununla beraber, fiilin sarih mütemmimi, **1102** nci bentte gösterilen örnekte (yani mutlak haletteki birinci haddi «muz. ileyh.» olan [1] ve ikinci haddiyle birlikte hemen de mürekkep bir isime muadil bulunan) bir izafet terkibinden ibaret ise, bu izafet terkibi nekre olduğu surette, mutlak halette kalabilir (Muk. § 1112).

Ml. : بر یل دکرمنی یاپدیردم *bir yel deyirmen-i* (*ni, yerine*) *yap-dır-dım* (j'ai fait construire un moulin à vent).

...طاووق قیزارتمەسی ییرکن *tavuk ḳızart-ma-sı* - (*nı, yerine*) *ye-r - k'en...* (en mangeant du rôti de poule...)

Bu nevi isim kümelerinde zaruri olarak bir gaip mülkiyet ekinin var olduğu düşünülünce, şöyle bir kaide konulabilir. Kendisinde müfretli cemili mütekellim ve muhatap mülkiyet eki bulunan fiilin sarih mütemmimi, *daima* mef. bih sonucu alır. [2]

İHTAR. — Eski osmanlı lehçesinde bu yukarıki kaidelere o kadar sık riayet edilmezdi.

Ml. : کلدیککی کوروب *g'el-diğ-iñ-i g'ör-üp* yerine, کلدیکک کوروب *g'el-diğ-iñ gör-üp* (voyant que tu es venu..ki kelime kelime: voyant ton fait de venir, yerindedir). [*Kırk vezir* s. 102].

3. MEFULÜNİLEYH [datif = e-lenik], VE MEFULÜNANH [ablatif, den-lenik].

261. *Umumî mülâhazalar.* — Mef. ileyh ve Mef. anhın ikisi de, taban tabana zıt manalarda olmak üzere, fiilin gayri sarih (dolayılı, indirect) mütemmimlerini ifade eder. Mef. ileyh ***bir şeye doğru yönelme*** (direction vers) yi, mef. anh ise bir şeyden ***uzaklaşma*** (éloignement) yı, ***ayrılma*** (séparation) yı, ***çıkıp açılma*** (s'écarter) yı gösterir. Türkçede bu zıtlık sarih olup, iki halet birbirinin doğrudan doğruya aksi olarak görünür.

Fazla olarak kelâmda bir hareket fikri bulunduğu zaman, yine ayniyle birbirine zıt mahiyette olarak, hâlükâr (circonstance) mütemmimleri vücude getirirler [3].

---

[1] Yani ڭ *n* sız nekre merci ki, son devir gramercilerimiz böylelerine «ikinci türlü izafet terkibinin muz. ileyhi» derler. A.U.E.

[2] *ev-im-i, ev-imiz-i* ; *ev-iñ-i, ev-iñiz-i* gibi.. Bununla beraber bütün gaibe izafet zamirli kelimeden evvel bulunan ve o zamirin marife mercii olan kelime marife aidiyet eki olan *n* yi almadan da marife manasiyle kullanılabilir : *göz - üm* (= *göz - üm - üñ*) *nur-u; baş-ıñ-, göz-üñ-* (=*baş-ıñın, göz-üñün*) *sadaḳa-sı; yüz-ü* (=*yüz-ünüñ*) *su-yu*, vs. A.U.E.

[3] Bu iki halet arasındaki zıtlığı daha iyi göstermek için (datif = mef. ileyh) tabiri yerine (gidimli mefulünileyh = datif - allatif) tabirini koymak mümkündür (ki bu «allatif» tabiri «fin - ugor» gramerlerinde hususî bir halet tabiri olarak kullanılır.) J.D.

MEFULÜNİLEYH (datif - allatif).

262. Bir hareketin veya umumiyetle bir fiilin *varıntı noktasını*, bu hareketin yöneldiği cihetî bildiren isimler mef. ileyh haletini alırlar (ki bunlardaki hareket hakikî veya mecazî bir *yaklaşma*, bir hedefe doğru meyil ve teveccühten ibarettir.)

Fransızcada (à . . .), bazan (sur . . .).

Ml. : اوه كيرمك *ev - e gir - mek* (entrer à la maison) ;

طامه آتمق *dam - a at - mak* (jeter sur le toit) ;

آته بينمك *at - a bin - mek* (monter à cheval) ;

كيمه ويردڭ *kim-e ver-diñ* (a qui [l']as-tu donné ?) ;

برينڭ اوينه مسافر اولمق *bir-i-niñ ev-i-ne müsâfir ol'-mak* (être hébergé «reçu comme hôte» chez quelqu'un).

Yakınlık (proximité) fikrini bildiren bir sıfatla beraber :

مكتبه ياقين *mekteb - e yakın* (près de l'école).

263. Yaklaşma sırf mecazî olabilir. Mef. ileyh haletini alan kelime, bazan *gayri müteaddi bir fiilin mütemmimi* [1] rolüne düşmüş bulunur. Kaldıki tabiî olarak mef. ileyh haletini alan bazı fiiller vardır.

Ml. : باقمق [2] *bak-mak* 1. Birine veya bir şeye göz atmak, 2. Birini tedavi etmek, bir şeye özen vermek ;

شاشمق *şaş-mak* (s'étonner de quelque chose), vs.

Uyarlık, uygunluk, râzilik, gereklik, kâr, ziyan ifade eden fiil ve sıfatlar (ekseriya arapça fer'i fiiller) de de böyledir.

MEFULÜNANH (ablatif).

Bir hareketin yahut umumiyetle bir fiilin *başlama noktasını*, bu hareketin doğup çıkdığı, kopup geldiği cihetî bildiren isimler mef. anh haletini alırlar (ki bunlardaki hareket hakikî veya mecazî bir *uzaklaşma*, bir *ayrılma*dan ibarettir).

Fransızcada (de . . .), bazan (en . . .).

Ml. : اودن چيقمق *ev-den çık-mak* (sortir de la maison),

طامدن دوشمك *dam-dan düş-mek* (tomber du toit) ;

آتدن اينمك *at-dan in-mek* (décendre de cheval) ;

كيمدن آلدڭ ؟ *kim-den al'-dıñ ?* (de «à» qui l'as-tu pris «reçu» ?);

ات طرناقدن آيريلماز *et tırnak-dan ayrıl'-maz* (la chair ne se sépare pas de l'ongle), (ata sözü).

uzaklaşma, ayrılma fikrini bildiren bir sıfatla beraber :

ايشيدندن ايراق *işid - en - den ırak* (loin de celui qui écoute) ki, kem akibeti önlemek için nezaket tabiridir.

Uzaklaşma sırf mecazî olabilir. Mef. anh haletini alan kelime, bazan *gayri müteaddi bir fiilin mütemmimi* [3] rolüne düşmüş bulunur. Kaldıki tabiî olarak mef. anh haletini alan bazı fiiller vardır.

Bunlar başlıca *korku, tiksinti, hoşlanmazlık, uzaklaşma, vazgeçerlik* bildiren fiillerdir.

قورد قارتالدن قورقماز (ata sözü) *Kurt kartal'-dan kork-maz* (le loup ne craint pas l'aigle) ;

آبدال دوكوندن ، چوجق اويوندن اوصانماز (ata sözü) *abdal' düğünden çocuk*

[1] Burada kastedilen mütemmim, tıpkı müteaddi fiillerin sarih mefulü selâhiyetinde olan mutat mütemmimdir. Yalnız bunun ötekinden şu farkı vardır ki, müteaddi fiiller fazla olarak gayri sarih mütemmimler de alabilir; şu kelâmda olduğu gibi :(Donnez cette lettre *à mon père* = bu mektubu *babama* veriu.)

[2] *At-a dost gibi bak-mal'ı, düşman gibi bin-meli* «ata sözü» = (Il faut soigner le cheval comme un ami et le monter comme un ennemi). J. D.

Ml.: بربرینه اویمایور *bir-bir-i-ne uymayor* (ils ne se conviennet pas);
توتون سزه طوقنورمی *tütün siz-e dokun-nur-mu?* (le tabac vous gêne-t-il?);
سکا نه *saña-ne* (que t'importe; de quoi te mêle-tu);
بکا بر چاقی لازم *baña bir çakı lâzım* (j'ai besoin d'un canif);
آته آرپا ، یکیده پلاو *at-a arpa yiğid-e pilav* (orge pour le cheval, pilau pour le brave).

oyun-dan usan-maz (le tzigane ne se dégoute [jamais] de la noce, ni l'enfant du jeu);
بن بو ایشدن واز کچدم *ben bu iş-den vaz g'eç-dim* (j'ai renoncé à cette affaire).

İHTAR. — Bununla beraber mütemmim, bir mastar veya mastar ismi (nom d'action) olursa, bu fiiller mef. ileyhe nâzım olurlar.
کلمکه (آغز آچمغه) قورقار *g'el-meğ-e «ağız aç-mag-a» kork-ar* (il a peur de venir, d'ouvrir la bouche);
سویلمکه ایسته‌میورم (اوتانیورم) *sözlemeğ-e iste-me-yorum* (*utan-ıyorum*) (je ne veux pas «j'ai honte de» parler) [2].

264. Mefulünileyh (biraz nadir olarak) bir sonlama sebep (illeti gâiye, cause final) ifade eder.
نیه *ne-ye* [1] (*niçin* = pour quoi, müradifi);
خدمتجی یمك کتیرمکه کیتدی *hizmet-ci ye-mek g'etir-meğ-e git-di* (le domestique est allé chercher le repas).

İHTAR. — باشلامق *başl'a-mak* fiili de mef. ileyhe nâzım olur (régit, gouverne = yeder, çekimler).

Mefulünanh bir başlama sebep (cause initiale) ifade eder. Muk. § 1436.
نه‌دن *ne-den* (pourqui?);

آجلقدن طاری اکمکی حلوادن طاتلی *açl'ık-dan darı ekmeğ-i helvâ-dan tatl'ı* (la faim «aidant» le pain de millet est meilleur que le gâteau de sésame).

265. (Müteaddi veya gayri müteaddi) fiil hakikî bir hareketi bildirirse mef. ileyh nereye (yani hangi istikamete doğru manasiyle lâtince: quo?) gibi bir suale karşılık olacak *mekân bildiren bir hal ve kâr* «circonstance» *mütemmimi* kıymetini alabilir.

Ml.: استانبوله کیتمك *İstambul'-a git-mek...* (partir pour Constantinople);
مکتبه کله‌جکمیسکز؟ *mekteb-e g'elecek-mi-siniz?* (viendrez-vous à l'école?);
کل بورایه *g'el bura-ya* (viens ici).

Bazı ilgeçler (postposition) mef. ileyhe nâzım olurlar (Muk. § 903 ve aşağısı).

(Müteaddi veya gayri müteaddi) fiil hakikî bir hareketi bildirirse, mef. anh nereden (manasiyle lâtince: unda?) gibi bir suale karşılık olacak *mekân bildiren bir hal ve kâr mütemmimi* kıymetini alabilir.

Ml.: استانبولدن کلمك *İstonbul'dan g'el-mek* (venir de Costantinople);
مکتبدن کلیورم *mekteb-den g'el-iyor-um* (je viens de l'école);

کیت بورادن *git burdan* (va-t'en d'ici).

Bazı ilgeçler mef. anha nâzım olurlar (Muk. § 909 ve aşağısı).

---

[1] «*y*» den evvel gelen *e*, tercihan *i*, söylenir: *ni-ye*, A.U.E.

[2] Bunlar daha ziyade *söylemek istiyorum*, *söylemekten utanıyorum* suretlerinde kullanılır. A.U.E.

MEFULÜİLEYHİN HUSUSÎ KULLANIŞLARI.

266. Mef. ileyh (yaklaşma fikrine yakın olan) *gayet* «limite» (§ 395, ihtar, ki umumiyetle edatlarla beraberdir: § 913 ve aşağısı) ve *mukayese* (comparaison) manalarını da ifade eder. Bunun içindir ki, bazı *mukayese* bağlaçları (gérondifs de comparaison mef. ileyh alırlar: *-cesine* (Bak. § 929) ve *-(y)esi-ye* (Bak. § 796).

Değer, diyet [1] (compensation), *bedelleme* (remplacement) fikirleri de mukayese fikirine bağlanır (Muk. *-(y)eceğ-im-eli* bağlaç tabirleri, Bak. § 1471).

Buna *misil* bedel (contre-valeur) fikrini de ilâve etmeli ki, fiyat bildiren kelimelerde mef. ileyh alıyorlar.

Ml.: بونی قاچه آلدیکز *bunu kaç-a al'-dı-ñız* (à quel prix l'avez-vous acheté?)
بش غروشه *beş kuruş-a* (pour cinq piastres).

Şu ifadeler, tarifçi gibi kullanılabilir (Muk. § 1089).

Ml.: یوز غروشه بر ساعت *yüz kuruş-a bir sā'at* (une montre de 100 piastres).

267. Bir çok zarf (ulak, ulamaç, adverbe) terkipleri mef. ileyhle vücude gelmiştir:

Ml.: بوناك اوزرینه *bunañ üzer-i-ne* (là-dessus);
باش اوستنه *bāş üst-ü-ne* (volontiers) Muk. arapça: على الرأس والعين = baş ve göz üstüne);
بربری اوستنه *bir bir-i üst-ü-ne* (l'un dans l'autre, tous au même titre);
بوش یره *boş yer-e* (inutilement, sans raison);
یوق یره *yok yer-e* (inutilement, sans raison);
کندی باشنه *k'endi baş-ı-na* veya باشلی باشنه *baş-l'ı baş-ı-na* [2] (par lui-même) (Muk. S. 814, yukarısında).

268. Bir takım zarf terkipleri, tekrarlı bir isimden vücude gelmiş bir kümenin ikinci kelimesini mef. ileyh haletine koymakla teşkil edilir. Bu terkipler bazan bir biriyle karşılıklı olma (réciprocité) fikri bildirir.

Ml.: قارشی قارشی‌یه *karşı karşı-ya* (en face l'un de l'autre).
Bazan da bu yapılama (construction), sadece bir şiddet (intensif) manası verir.

Ml.: کندی کندینه *k'endi k'endi-ne*, ayniyle کندی باشنه (Bak. yukarıya) manasındadır;
صولوق صولوغه *sol'uk sol'uğ-a* veya صولوغی صولوغنه *sol'uğ-u sol'uğ-u-na* (en respirant avec précipitation, tout essoufflé, sans laisser de répit, toute de suite);

---

[1] Diyet kelimesi «kan bahası» manasiyle arapça «ödemek» karşılığı «eda, tediye» den türeme ise de, bedel manasına türkçenin (değer) kelimesi gibi «değet» in bir çeşidi olarak ta türkçe sayılabilir; *e* sinin *i* olması *y* den evel oluşundandır. A.U.E.

[2] Bu ifadelerin varlığı, («ayrı, mustakil, diğer» manalarında eski kelimeler olan) *baş-ka, öz-ge* kelimeleri hakkında (§ 243, ihtar 2) verdiğimiz iştikakı ihtimalî bir hale koymaktadır. Muk. دافع الغموم *Dāfiğ-ül-gumūm* (Bibl. Nat. = millî kütüphane yazmaları A.f.t., 394, yaprak r° 59) da geçen şu ala sözü: باشقا بولامق یمكدن ایللر ایله پلاو یمك یكدر *baş-ka bul'a-maç ye-mek-den il-ler ile pilav yi-mek yeğ-dir.* (il vaut mieux manger du pilau en compagnie «des inconnus» que manger *tout seul* du boul'amadj). J. D.

(سويلمك) صيجاغى صيجاغنه *sıcağ-ı sıcağ-ı-na* (*söylemek*) («servir quelque chose» tout chaud), mecaz olarak, (parler à brûle-pourpoint);
كونى كوننه *gün-ü gün-ü-ne* (le même jour, sans remettre au lendemain);
كريسى كريه *g'eri-si g'eri-ye* (à reculons).

269. Eğer tekrarlı kelime -(*y*)*en*li bir feri fiil suretinde ise ifade, bir çok kimseler tarafından «birbirine bakarak» yapılan fiil manasını verir. (Bu nevi ifadeler fransızcaya tam şahıslı fiil sıgalariyle tercüme edilir).

قوشان قوشانه *koş-an koş-an-a* (tout le monde courait, on courait de tout côtés);
قاچان قاچانه *kaç-an kaç-an-a* (C'est une fuite générale);
آتلانان آتلانانه *at-l'a-n-an at-l'a-n-an-a* (chacun court «courait» à son cheval);
ابليسه سوكن سوكنه *iblis-e söv-en söv-en-e* (il maudissaient, le diable à qui mieux mieux), (*Şehir mektub-l'arı*, Ahmed Rasim S. 20);
آمان مصادمه اولاجق دين دينه «*Aman, musādeme ol'acak*» *di-y-en di-ye-n-e* (tout le monde criait: attention! il va y avoir une collision) (Aynı eser, s. 23).

270. Ekseriya mefulünanh alâmeti kümenin ilk kelimesinden sonra gelir.

Ml.: آچيقدن آچيغه *açık-dan açığ-a* (ouvertement);
طوغريدن طوغرىيه *doğru-dan doğru-ya* (directement);
(آرامق) انجه‌دن انجه‌يه *ince-den ince-ye* (*aramak*) (rechercher méticuleusement). Muk. (chercher) le fin du fin, fransızca tabirini.

İHTAR. — Bu gibi kelime terkiplerinin muhakkak zarf terkipleri vücude getirmesi şart değildir.

Ml.: آريلر چيچكدن چيچكه قونوب بال طوپلار *arı-l'ar çiçek-den çiçey-e kon-up bal' topl'ar* (les abeilles se posant de fleur en fleur recueillent le miel).

271. Mef. ileyhin kullanılmasındaki hususiyetlere dair dahâ bir kaç misal. (Yine Muk. § 395).

ناميكزه *nām-ınız-a* (en votre nom);
صاچلرينى سياهه بويامق *saç-l'ar-ı-nı siyah-a boya-mak* (teindre ses cheveux en noir);
آتشه (آتشلره) ياغق *ateş-e* (*ateş-ler-e*) *yanmak* (brûler de [mille] feux).

MEFULÜNANHIN HUSUSÎ KULLANIŞLARI.

272. Bir hareket veya bir fiilin *geçiş yerini veya yerlerini, onların aralanma noktalarını* ifade eden isimler de yine mef. anh haletini alırlar.
Bunların karşılıkları fransızcada ekseriya (par . . ., à travers . . .) ile ifade edilir.

Ml.: (آتلامق) پنجره‌دن باقق *pencere-den bak-mak* (*atl'a-mak*) (regarder, «sauter» par la fenître);

قيليجدن كچيرمك *kıl'ıc-dan geçir-mek* (faire passer «par les sabres»);
كوزدن كچيرمك *g'öz-den g'eçir-mek* (parcourir des yeux);
الندن طوتمق *el-i-nden tut-mak* (prendre par la main);
قولپندن ياقه‌لامق *kul'p-u-ndan yakal'a-mak* (saisir par l'anse «ou, le manche»).

273. Mef. anh yine böyle kullanışla, *nereden?* (lâtince: qua?) sualine cevap olan mekâna ait hâlükâr mütemmimleri vücude getirmeğe yarıyabilir.

Ml.: بورادن گيت *bura-dan git* veya sesi daha yükselterek başka bir mana ile *git bur-dan* (va, dirige-toi par ici); [1]
نره‌دن گچه‌يم *nere-den geçe-yim* (par où dois-je passer?).

274. Mef. anh ile ifade edilen başlıca iki mefhum (bir yerden çıkış mefhumu ve bir yerden geçiş mefhumu), bütün mef. anhlarda az çok sarahatle ifade edilmiş görülen *çıkıp yayılma* (émanation) umumî fikrinde hamur olmuş görülür. Bu fikir daha şöyle bir takım mana budaklanmalarına da varabilir:

a. (Umumiyetle) *menşe* (provenance), *mahrec* (extraction), *mebde* (origine). Muk. § 1087.

Ml.: بن بو افترايى سندن بيليرم *ben bu iftirā-yı sen-den bilir-im* (je considère que cette calomnie «provient» de vous);
كيمدن صوره‌جغم *kim-den sor-acağ-ım?* veya mef. ileyh ile *kim-e* (à qui le demanderai-je? (mef. anhlısı, birinden bir şey sorarak öğrenmekte ısrar edildiğini; mef. ileyhlisi sadece birine bir şey ~~soruldugunu~~ bildirir.); soruacağını
بندن پاره استه‌دى *ben-den para iste-di* (il me demanda de l'argent);
اوجاقدن يتيشمه *ocak-dan yetiş-me* (qui est «sorti» de l'Ocak; qui est élevé «depuis l'enfance dans le foyer (ocak) de la milise des Janissaires»);
چالغيجيلقدن ديشجى اولان بر آدم *çal'gı-cı-l'ık-dan diş-ci ol'-an bir adam* (un homme qui de musicien était devenu dentiste);
آتالردن قالمه نصيحت *ata-l'ar-dan kal'-ma nasīhat* (un «bon» conseil qui nous vient de nos aïeux).

275. *b.* (Tariflerde) bir ferdin, bir fertler *sınıfına ait olması.*

Ml.: سمور زردوا و صكصار جنسندن بر حيواندر *semmur* (*halk dili: samur*) *zırdava ve sañsar cins-i-n-den bir hayvan-dır* (la zibeline est un animal de l'espèce des martres et des fouines)
حب وطن الاڭ بيوك فضيلتلردندر *hubb-ü* (*veya -i*)*-vatan en büyük fazīlet-ler-den-dir* (l'amour de la patrie est l'une des plus grandes vertus).

276. *c.* Bir şeyin yapıldığı *madde*, bir şeyin *terkib-i.*

Ml.: فقيرلك آتشدن كوملكدر (atasözü) *fakir-lik ateş-den gömlek-dir* (la pauvreté est une chemise de feu);
هفته يدى كوندن عبارتدر *hafta yedi gün-den ibāret-dir* (la semaine se compose de sept jours).

277. *d.* Yine çıkıp yayılma (émanation) fikrinde ortaklığı olan diğer bir fikri *bir parçalık* (kısmîlik, partitif) mefhumunu da bu fikirlere ilâve etmeli.
دام (طام) دن دوشن دامدن دوشنڭ حالندن بيلير *dam dan düş-en dam-dan düşen-iñ hal-i-nden bil-ir* (celui qui est tombé du toit conait [un peu; en partie]

---

[1] *bura-dan git* cümlesinde vurgu (buradan) kelimesinde olup, bir muhataba gidilecek yolun *buradan* diye gösterildiğini bildirir. *git bura-dan* cümlesinde vurgu (git) emir sigasında olup, muhatabın gösterilen yerden uzaklaşması (defolması) şiddetle talebedildiğini bildirir. A.U.E.

la situation de celui qui en tombe.) Muk. fransızcadaki «il en sait quelque chose !» ;

افندم بنم عقلم اوقدر درین ایرمز حکمتدن اکلامام efendim; ben-im akl'-ım o kadar derin er-mez hikmet-den añl'a-mam (Monsieur, mon esprit ne va pas si loin (kelimesi kelimesine: si profondément), je ne comprends pas [grand'chose en fait] de philosophie = «Pour moi, je ne sait point tant de philosophie). Molière, in, "Dépit amoureux„ ünde son fransız cümlesi böyle olduğu halde, Ahmed Vefik paşa'nın İnfi'āl-i 'Aşk'ında yukarıki cümlelerle tercüme edilmiştir. Bu gün حکمت hikmet yerine فلسفه felsefe deniyor;

آدم عليه السلام منع اولنان میوه‌دن یدی ādem aleyh-is-selām men'ol'un-an meyve-den ye-di (Adam «que le salut soit sur lui !» mangea du fruit défendu).

278. Diğer taraftan *uzaklaşma, ayrılma* fikri *ayird edilme* (différenciation) fikrine yaklaşır. Ve (üstünlük veya aşağılık) manasiyle mukayese rolündeki bir sıfat veya bir zarfın mef. ileyh haletini almış olarak kullanılması da bundan ileri gelir.

Ml.: او بندن بیوك *o ben-den bü(ö)yük* (il est plus grand «ou plus âgé» que moi. Muk. § 930).

4. MEFULÜNFİH (locatif = de-lenik).

279. İçinde bir fiilin olup geçtiği yeri veya zamanı gösteren mekân (veya zaman) bildirici halükârlık (circonstanciel) mütemmimler mef. fih haletini alırlar.

Bu haletler fransızcada (à..., en..., dans...) ile eda edilir.

تورکیه‌ده *Türkiye-de* (en Türquie);

ممالك عثمانیه‌ده *memālik-i osmāniye-de.* kelimesi kelimesine: «Aux pays de Ottomans, en Turquie»;

پارسده *Pāris-de* (à Paris);

١٩١٤ سنه‌سنده *bin-dokuz-yüz-on-dört sene-sin-de* (en l'année 1914);

١٩١٤ ده *bin-dokuz-yüz-on-dört-de* (en 1914);

شباطده *şubat-da* (en fevrier);

بو صوڭ کونلرده *bu son gün-ler-de* (dans ces derniers jours).

Şu terkiplerde de ayniyledir:

خاطرمده *hatır-ım-da* (je me souviens);

آیاقده *ayak-da,* (debout, sur pied);

هرحالده *her hal-de* (en tout cas) [Muk. § 163];

الده بر *el-de bir* (hesap yaparken: je retiens un).

Şu atasözünde dört mef. fih vardır.

صندیقده‌کی آرقه‌مده ، انبارده‌کی قارنمده *sandık-da-ki arka-m-da, anbar-da-ki karn-ım-da* (Ce qui est «à mettre» dans le coffre, «est» sur mon dos; ce qui est «à mettre» danş le grenier «est» dans mon ventre) (lâtince darbı mesel: Omnia mecum porto).

280. Mef. fih, bazan «müddet içinde» (dans l'intervalle de, dans l'éspace de...) manasındadır.

Ml.: بش كونده *beş günde* (dans l'éspace de cinq jours, en cinq jours).

281. Bazan: uzunluğunda «de la longueur de...», mıkdarında «de la mezure de...», vs. manalarını ifade eder:

Ml.: آدم بویندە بر قویو *adam boy-an-da bir ḳuyu* (un puits de la taille d'un homme);
هر پارچەسی بر پارمق اوزونلغندەدر (*her parça-sı bir parmaḳ uzun-l'uğ-u-nda-dır* (chaque morceau [de cette chose] est de la longueur d'un doigt);
اوتوز یاشندە برآدم *otuz yaş-ı-nda bir adam* (un homme de terente ans).

İHTAR. — Kesirlerin mahreci, mef. fih alır: Bak. § 493.

282. (Nerede) (lâtince: ubi?) sualine cevap olan mef. fih, yine mef. ileyh ve mef. anhta olduğu üzere, cümlenin bir hedefe doğru yöneliş, veya bilâkis bir yerden ayrılış ifade edip etmediğini düşünmeğe mahal kalmaksızın bir *fiil* i veya bir *hal* i olduğu yerde çerçevelemeğe; o yere munhasır kılmağa yarar.

Ml.: اودە (اوتورمق، كزمك) *ev-de* (*otur-maḳ, g'ez-mek*) (rester assis, se promener à la maison).

Bununla beraber, eski Osmanlı lehçesinde, manaya ve usule göre mef. ileyh alan (ve zaten daha evvelce de almakta bulunan) fiillerde bazan mef. fih kullanılırdı.

Ml.: قندە كیدەیم؟ *ḳanda gideyim* (où dois-je aller? Mevlid, beyit 216);
قاتمدە كیرمز؟ *ḳat-ım-da girmez*; *Kırk vezir*) (il n'entre pas chez moi).

Çağatayca metinlerde mef. fih ve mef. ileyh'in kullanışında aynile böyle girişiklik (tedahül, confusion) misalleri görülmektedir.

(5. NİSBÎ HALET, Cas relatif = ce-lenik).

283. Nisbî (türkçe karşılığile: göre-lik) halet, جە *ce*, ilgec (postposition) i (Bak § 917 ve aşağısı) münasebetiyle tetkik edilecektir.

MÜLÂHAZA. — Müstesna olarak halet sonucları, söyleyen ağzından (dolayısız kelâmlı, à discours direct) bir cümle sonuna katılabilir, Bak. § **1110.**

IV KARMAŞIK EK VEYA ZAMİRLİK EK - *ki* (كی-).

(Bak. § 134, ihtar 1.)

284. Karmaşık (muhtelit, mixte) ek veya zamirlik (pronominal) ek dediğimiz bu ek, vurguyu kendine almaz ve hakikî bir uymaç (enclitique) [1] halini alır (ki daima kendisinden evelki hece vurgulanır); diğer taraftan umumiyetle vokal ahengi kaidelerine uymaz.

Halk dilinde, katıldığı hece art vokalli ise (- *ḳı*) suretinde söylenmekle beraber şimdiki edebiyat dilinde böylesi kabul edilmiş değildir.

[1] Yazıda kendisinden evvelki kelimeye bitişerek (fransızca: suis-je = ben miyim, gibi) onunla bir tek kelime halinde görünen ve vurgu almıyan kelimeye derler. A.U.E.

Halbuki eski metinlerde bu ekin art sınıftan kelimelerde (غى - *-gı*) suretinde yazıldığına şahit olan sözler görülür.

Ml.: صكره‌غى *soñra-gı*.[2] Yine Muk. § 388, ihtar 2 ve 469.

Bu ek bazan *ü* vokalinden sonra, *kü* de söylenir. *dün-kü* (Bak. daha aşağıya § 287).

Bu ek fransızcada (étant..., qui est...) kelimelerinden sonra onun katıldığı kelimenin karşılığiyle birlikte tercüme edilir.)

285. *- ki* (كى) eki ancak üç nevi ifadeye katılabilir:

1° İsimlerin ve zamirlerin muzafunileyh (aitlik, génitif) haletine:

[O zaman ifadenin manası fransızcada (qui est de..., à..., celui de...) karşılığı olur.]

Ml.: احمدككى *Aḥmed-iñ-ki* (celui d'Ahmet).

286. — 2° İsimlerin ve zamirlerin mef. fih (locatif) haletine:

Ml.: كتبخانه‌مزده‌كى كتابلر *kütüpḫāne-miz-de-ki kitab-l'ar* (les livres qui sont dans notre bibliothèque).

287. — 3° Mekân (yer) ve zaman (çağ) zarflarına.

Bu kullanış, bundan evelkinin hususî bir halinden başka bir şey değildir, zira zaman ve mekânda bir *yerlikleyiş* (localisation) ifade ediyor.

آشاغيكى دكان (*aşağı-ki dükk'an*-[*tük'an*] (la boutique qui est en bas, la boutique d'en bas);

قارشيكى طاغلر *karşı-ki dağ-l'ar* (les montagnes d'en face);

دونكى ياغمور *dün-ki yağmur* (la pluie d'hier);

بوكونكى غزته *bugün-ki gazete* le journal d'aujourd'hui).

288. Bu muzafünileyh (aitlik, génitif) haletiyle vücude getirilen ifadeler, daima alem olarak kullanılır; diğerleri sıfat hizmetini de görebilirler.

(Alem olarak kullanılan *- ki* li ifadeler, fransızcada «celui, celle, ce qui est...» ile başlıyan kelimelerin karşılığı olur [Muk. § 769 ve aşağısı]).

Yukarıda tetkik edilen üç takımda da böyledir.

1° Aitlik haletinde:

ارقداشمككى *arkadaş-ım-ıñ-ki* (celui de mon camarade).

---

[2] Halk dilinde bu ekin ahenk kaidelerine uydurularak söylendiği de işidilir - *onuñ-ḳu*, *oranın-ḳı*, *köprünüñ-kü*, *seniñ-ki*.

Aynı söylenişte fakat ayrı roldeki rabıt (bağlaç, conjonction) edatı olan *- ki* nin de halk dilinde ahenk kaidelerine uydurulduğu görülür. gördü-kü (ki) gelmiyor, olur-ḳu (ki) gelmez.. (Hattâ farsçanın buna benzer bir kelimesi: *çün-kü* (*ki*) de de böyle olur). A.U.E.

Şahıslık (personnel) zamirlerin aitlik haletleriyle vücude gelen ifadeler, hakikî *mülkiyet* (possessif) *zamirleri* sayılabilir.

بنمکی *ben-im-ki* (kelimesi kelimesine: le mien, la mienne = celui "celle„ qui est à moi);

سنڭکی *sen-iñ-ki* (le tien, la tienne);

اونڭکی *onuñ-ki* (le sien, la sienne);

بزمکی *biz-im-ki* (le «la» nôtre);

سزڭکی *siz-in-ki* (le «la» vôtre);

اونلرڭکی *onl'ar-ın-ki* (le «la» leur).

Bunların cemileri ise, *-ki* den sonra cemi eki katılarak yapılır: بنمکیلر *ben-im-kiler*, سنڭکیلر *sen-iñ-ki-ler*, vs.

2° Mef. fih haletinde:

Ml.: اوده‌کی *ev-de-ki* (celui "celle, ce„ qui est à la maison);

کوڭللرڭزده‌کی *gönül-ler-iñiz-de-ki* (celui "celle, ce„ qui est à "dans„ vos cœurs);

3° Zarflarda:

(مقدمکی) اولکی *evvel-ki* (*muḳaddem-ki*) (celui "celle, ce„ d'avant);

اولکی کونکی *evvel-ki gün-kü* (celui «celle» d'avant-hier).

289. Bu ifadeleri alem olarak kullanıldıkları cihetle, cemilemek ve insıraf ettirmek mümkündür.

Bunların insırafı, bir vokalle nihayetlenmiş bir takım zamirlerde görülen şu aynı hususiyeti gösterir: Müfret haletlerinin hepsinde bir sığınık *n* katılmasını. (ki bu da کی *-ki* ekinin zamir mahiyetinde olduğiyle izah edilir; Muk. § 254).

İnsıraflı haletlerinde کی *-ki* nin ی *i* si umumiyetle yazılmaz.

Ml.: بنمکی *ben-im-ki* (le mien).

aitlik	:	بنمکنڭ	*ben-im-k(i)*	*-n - ıñ*	;
mef. bih	:	بنمکنی		*-n - i*	; [1]
mef. ileyh	:	بنمکنه		*-n - e*	; [1]
mef. anh	:	بنمکندن		*-n - den*	; [2]
mef. fih	:	بنمکنده		*-n - de*	. [2]

[1] Bu haletlerde *n* yerine *y* ile de kullanılır: *ben-im-ki-yi, ben-im-ki-ye.* A.U.E.

[2] Bu haletler ise *n* yi hiç almıyarak ta kullanılabilir: *ben-im-ki-den, ben-im-ki-de.* Şu halde hiç olmazsa bu haletlerde müellifin § 289 da şahit gösterdiği zamir mahiyeti görülmüyor. A.U.E.

پدرككككى *peder-iñ-iñ-ki* (celui de ton père).

aitlik	: پدركككنك	*peder-iñ-iñ-k(i)*	- *n* - *iñ*;
mef. bih	: پدركككنى		- *n* - *i*;
mef. ileyh	: پدركككنه		- *n* - *e*;
mef. anh	: پدركككندن		- *n* - *den*;
mef. fih.	: پدركككنده		- *n* - *de*.

290. Bazı kere - *ki* eki zarf (adverbe) iken ilgeç (postposition) olan, veya bağlaç (gérondif) lık terkiplerde (tabir, locution) bulunan kelimelere katılmış olmakla, kelâmın bütün bir uzvuna katılmış bulunur.

Ml.: (مجلسك فسخندن صوكرا) كى اراده (*meclis-iñ fesh-i-nden soñra)-ki irāde* (l'irade qui a été «promulgé» après la dissolution de la Chambre...);

(حكومتك محاربه‌يى اعلان ايتمه‌دن اول) كى وضعيت دوليه‌سى (*hukūmet-iñ muharebeyi i'lān etme-den evvel) ki vaz'iyet-i düveliye-si* (la situation politique du gouvernement d'avant la proclamation de la guerre).

291. Yukarıda sayılan bütün misaller, § 134 (ihtar 1) de gösterilen taslağa bağlıdır; fakat hiçbiri de, mezkûr düstura göre nazarî olarak kurulabilen ifade kadar uzun bir ifadeye varamaz. Bununla beraber كى - *ki* ekinin kullanılışı, diğer bir karmaşık (mixte) ek olan mülkiyet ekinden daha karışık ifadeler yaratabilir.

292. (كى - ki = qui est...) eki, uymaç (enclitique) bir fiil sıgası, alemlik (substantif) bir fiilin feri fiili olarak ta sayılabilir; çünkü bu - *ki* yerine (اولان) *ol'an* feri fiil (participe) i konulabilir. Muk. S. 960, tenbih, *sonlarında*.

Ml.: اوده‌كى *ev-de-ki* = اوده اولان (*ev-de ol'an*) [1].

293. كى - *ki* ekinin hususî mahiyeti dolayısiyle kullanışlarına dair misalleri çoğaltmak faydalı görünüyor:

قوناغك ايچنده‌كيلر *konağ-ıñ iç-i-nde-ki-ler* (ceux qui se trouvent dans le palais [2];

اون سنه اول (مقدم) كى بر معاهده‌نامه *on sene evvel (mukaddem)ki bir mu'āhede-nāme* (un traité d'il y a dix ans);

صولده‌كى صفر كبى زائد *sol'-da-ki sıfır gibi zā'id* (qui est de trop, comme un zéro de gauche);

اوده‌كى حساب چارشويه اويماز (atasözü) *ev-de-ki hesap çarşı-ya uy-maz* (le compte «fait d'avance» à la maison ne convient pas «ne sert de rien» au marché);

انسانى كورورسك يوره‌كنده‌كينى [3] كيم بيلير؟ *insan-ı g'ör-ür-süñ, yüreğ-i-nde-ki-ni kim bil-ir?* (tu vois l'homme, «mais» qui sait ce qu'il a dans son cœur?).

---

[1] Bunun içindir ki, - *ki* ekli olan bir kelimeden sonra böyle bir fer'i fiil (olan, bulunan, vs.) getirilerek evdeki olan (bulunan, yatan, oynıyan, vs.) denemez. A.U.E.

[2] Müellifin «saray» manasındaki «palais» kelimesi yerine esasen «konma, misafir olma yeri, + menzil» manasında olan *konak* kelimesinin tam karşılığı «hôtel» veya «hospice» gibi bir şey olmalıydı.

[3] Buradaki misalde görüldüğü üzere, arapça yazılı imlâda, müellifin § 289 da verdiği kaidenin dışına çıkıldığı da olur A.U.E.

الده‌کی بلبلدن بنده‌کی قارنجه البته ایيدر (Atasözü) *el-de-ki bülbül-den ben-de-ki ḳarınca elbette eyi-dir* (la fourmi qui est chez moi vaut certainement mieux que le rossignol qui est chez les antres);

جبه‌جیلر شیمدیکی طابور توفنکجی اوسته‌لری مقامنده ایدیلر *cebeci-ler şimdi-ki tabur tüfeng-ci usta-l'arı maḳām-ı-nda idi-ler* (les djebedjis étaient (correspondaient aux) maîtres armuriers de bataillon [1] d'aujourd' hui).

---

[1] Müellif (*-ki*) ekinin muhtelif rollerini sarih bir surette birbirinden ayırt edememiş görünüyor; bizce bu ek başlıca iki rolde kullanılır:

1° Nisbet eki ki, ya - *ki* veya *de-ki* suretinde kullanılır;

2° Zamir eki ki, daima *in-ki* suretinde kullanılır.

1° *a.* nisbet eki olan - *ki* yalnız zaman ve mekân mefhumunu veren isimlerin sonuna doğrudan doğruya katılır, ve katıldığı ismi mensubiyet sıfatı (ismi mensup) yapar.

Ya mevsufiyle beraber sıfat terkibi halinde kullanılır: *dün-ki* (düne mensup) yağmur; *sabah-ki* (sabaha mensup) gazete; *karşı-ki* (karşıya mensup) ev;

Ya diğer sıfatlar gibi mevsufu hazif ve takdir edilerek onun yerinde isim gibi kullanılır. *dün-kiler* (yani düne mensup insanlar) daha müsterih yaşadılar, *bugün-kiler* (bugüne mensup insanlar) i bir çok endişeler kemiriyor, vs..

[bu *-ki* eki farsçanın nisbet *-ī* sinin vazife itibariyle aynıdır: *nām* (ad), *nām-ī* (ada mensup); bu dilde sonu konsonalu kelimelere sadece - *ī* katıldığı halde, sonu vokalli kelimelere hemen de türkçemizdeki gibi - *gī* katılmakta olması dikkate çok değer bir hadisedir: *hāne* (ev), *hāne-gī* (eve mensup, evci). Farsçada, böyle sıfat yapıldığı gibi, sıfatlara bu ek katılarak mastar da yapılmaktadır: *sāde*, *sāde-gī* = sadelik (= sadeye mensup «hal ve keyfiyet»)].

b. Bu zaman ve mekân mefhumlu kelimelerden başkasına doğrudan doğruya - *ki* eki katılamaz; ve katılmak için de ilkin o kelimelere (mekân, zarfiyet) manasında kullanılan (*-da*, *-de*) eki katılır; şu halde katılan, *de-ki* suretinde murekkep bir ektir: - *ki* den daha evvel kendisine başka bir unsur katılan böyle kelimeler, tabiîdir ki o unsurun manasını da - *ki*, nin manasına katılmış olarak bildirirler. Bu mana ise: o kelimelerde - *de* nin ifade ettiği *zarfiyet* e mensup olma fikridir; bu kelimeler de, evvelkiler gibi mensubiyet sıfatı (ismi mensup) olurlar; ve onlar gibi hem sıfat terkibi halinde, hem de mevsufları kaldırıldığı zaman mevsufları yerinde kullanılan isimler halinde bulunurlar:

ev (de) - *ki* (evde varolana, bulunana mensup) pazar; *başım* (da) - *ki* (başımda bulunana mensup) ağrı; *sokak* (da) *-ki* (sokakta vukua gelene, yapılana mensup) patırdı. vs.

Böyle mensubiyet sıfatları (ismi mensup) ile yapılan sıfat terkiplerinin bazılarında - *ki* eki hazf ve takdir edilir:

Tavada yumurta, ısgarada balık, dalda kebap, suda halkalar, vs.

Bu misaller arasında (- *de*) nin şekil için kalarak, yalnız (- *ki*) nin manasına istinat eden mensubiyet sıfatları halinde kullanılanları çok olduğu da görülür: *ev* (de) *-ki* pazar (eve mensup pazar); *ısgara* (da)ki *balık* (ıskaraya mensup balık). vs.

Mevsuflar kaldırılıp onların yerinde isim olarak kullanılan bu mensubiyet sıfatlarındaki (- *ki*) leri zamir saymak, doğru değildir: *evdeki* (= evdeki çocuk) yi kime bırakayım; *karşımdaki* (karşımdaki adam) ye söz anlatamıyorum; hasta *dünkü* (dünkü hal) ye bakınca bugün daha iyidir, vs.

Bunlar bu vaziyette kullanılan başka sıfatlar gibidir: Yeşil renk (sıfat terkibi); yeşili severim. Bilen (kimse), bilmiyen (kimse) söyler: bilen söyler, bilmiyen söyler. Gelen (kimseler) i, geçen (kimseler)i seyretmekle oyalanır: geleni geçeni seyretmekle oyalanır, vs.

BAHİS II. ZAMİR (pronom).

ŞAHISLIK (= kimselik, personnel) *ZAMİRLER.

(Şahsî zamir, şahıs zamiri).

294. Şahıs zamirleri [1] şu aşağıdakilerdir;

[1] *Şahıs zamirleri* tabirini yalnız bunlara tahsis etmek doğru değildir. Hemen bütün zamirler (mütekellim, muhatap, gaip) mevkiinde olan şahısların yerlerini tutar. Hepsi şahıs zamiridir. Bu itibarla bu tabir yerinde değildir. Bunlar *şahıs*ların yerini tutan zamirlerin nevileri içinde bir nevidir ki, müphem zamirler gibi ayrık (munfasıl) zamirlerdendir. Ayrıca, bitişik (muttasıl) zamirler vardır ki iki kola ayrılır: 1. İsme bitişik olanlar, (= izafet zamirleri) + mensubiyet (-ki) zamiri 2. Fiile bitişik olanlar: fiilden sonra ona bitişik olarak gelen zamirlerdir ki, bunlar fail olan şahısların yerlerini tuttukları için adına (fail) zamiri demek daha doğrudur. A.U.E.

2 Zamir eki ki, belki ayni menşe'eli olmakla beraber, yine doğrudan doğruya isimlere katılmayıp önce aidiyet eki olan *-in* i alır. Şu halde bu eki *-in-ki* suretinde mürekkep bir ek saymak daha doğrudur:

Bu vaziyette şahıs zamirlerine veya isimlere bitişik bir zamir olarak katılır, ve katıldığı isimden başka olan gaip vaziyette bir ismin (şahsın) yerini tutar. Tabiîdir ki bunlar, yukarikiler gibi mensubiyet sıfatı olamadıkları için, meselâ (benimki kitap, Ahmedinki bahçe) suretinde kullanılamaz:

Müf.	1 inci şahıs	:	ben	in (ın - ün, un)	*ki* (+ *le«a»r*).
	2 » »	:	sen		
	3 » »	:	o(n)		
Cemi.	1 inci şahıs	:	biz		
	2 » »	:	siz		
	3 » »	:	o(n)+lar		

Öğretmenin kitab-ı resimli; *benimki* (*-imki, kitab*ın yerini tutan zamir) resimsizdir;

Bahçenin ağaç-ları yeşermiş; mektebinkilerde (*-inkiler, ağaçlar*ın yerini tutan zamir) henüz bir hayat eseri yok, vs.

Ben, biz şahıs zamirlerine katılan aidiyet eki, *m* < *n* değişimiyle *im* olur.

Kendisinde *-ki* eki bulunan kelime, ismin haletlerini aldığı zaman *y* veya *n* gibi bir sığınık konson alır:

evdeki - (y) i = *evdeki* - (n) i.

n nin gaip zamiri olarak düşünülmesi, bizce doğru görünmiyor. *-ki* sonundaki *i* nin gaip zamiri diye tevehhüm edilmesinden ise, bu *n* nin sonradan benzeşme (imtisal, analogie) yoliyle getirildiğini düşünmek daha doğrudur; çünkü asıl gaip zamirlisi *evdeki-si* (*n*) *i* dir. A.U.E.

Müt. (1 inci şahıs)	بن *ben* (bk. § **82** *sonda*);	(لر) بز *biz (ler)*;
Muh. (2 inci şahıs)	سن *sen*;	(لر) سز *siz (ler)*;
Gāī. (3 üncü şahıs)	او *o*;	اونلر ، آنلر *on*=*an*(*lar*) [1].

یا بن یا سن *ya ben ya sen*;
نه بز نه سز *ne biz ne siz.*

295. *Şahıs zamirlerinin insırafındaki hususiyetler.*— Bunlarda müfret ve cemi mütekellimin aitlik eki (génitif), ڭ - *ıñ* yerine م - *im* olur.

بنم *ben - im*;
بزم *biz - im*.

Müfret mütekellim ve muhataptaki ن *n* yerine (ڭ = *sağır nun*) *ñ* getirilir, ve bundan sonra da *e* yerine *a* vokali getirilerek kelimenin sigası ön sınıftan iken art sınıfa geçmiş olur. Bu hadise, eskiden mefulünileyh ekinde bulunan *boğazlı* nın tesirinden ileri gelmektedir (Bak. § **243**, ihtar 2).

بكا *baña* (بڭه **bene* yerine);
سكا *saña* (سڭه *sene* yerine, ki Anadolu'da bu söylenişe de raslanır).

Müfret gaipte de böyledir:
اوكا oña. آكا *aña.*

Gaibin fazla olarak şu hususiyeti vardır ki, cemi eki ve muhtelif halet ekleri, müfret mücerret olan (او = *o*) ya değil, kendisinde (zamirlik) bir *n* bulunan bir şekle, yani (اون = *on*) veya (آن = *an*) kelimesine katılır. Muk. § **254**.

---

[1] Müellif buradaki *n* ye zamirlik *n* diyor, ve sonradan katılmış bir konson olduğunu söylemek istiyor. Fakat bu zamirin o(*n*)a, o(*n*)u gibi insıraflarda iki vokal arasına girmekle kalması icap ederdi. Halbuki *on*-dan, *on*-da, *on*-lar, *an*-cak; *on*-ca, *on*-ca(ı)layın, vs. gibi iki vokal arasında olmadan da yine varlığı görülüyor.

Bu vaziyetlere bakarak, bunun zamir *n* si olmadığı anlaşılabilir; ve hattâ iki vokal arasına koşa (hiatüs) dan kaçınmak için getirilmiş bir sığınık (intercalaire) vokal de olmaması lâzım gelir.

Bizce lehçemizdeki şahıs gaip zamiri yalnız müfret mücerret halinde *o* dur. Fakat gerek insıraf ekleri gerek cemi eki ve başka ekler alacağı zaman, bunun eski lehçelerdeki çeşitleri görünmektedir ki bu, *ol* dur, *l* > *n* değişimiyle *on* dur, ve bunun bir çeşidi de *an* dır: *on* u, *on* dan, *on* ca, *an* ca, *on* uñ, *on* lar, *on* cuk, *bun* cuk, *on* cağız, *bun* cağız. *bun-lar*, *şun-lar*; *bun-ca*, *şun-ca*, vs.. deki *n* ler, *o* daki *n* ye imtisal (analogie) yoliyle gelmiş olabilir. A.U.E.

Eski osmanlıcada zamirlik *n* si olmıyan cemi misalleri görülür: اولر ، شولر ،بولر ، *bu-l'ar, şu-l'ar, o-l'ar* (1426 yılı yazmaları, yaptak V° 119, V° 217, 218 ve *öteberi yerlerde*. — Lehçelerde sık sık *on-l'ar* yerine *on-nar* şekline raslanır Muk. § 191.

an şekli eskimsek (archaïque) ve kitapça (livresque) olduğu için ahenk kanununa pek uymıyan bir söylenişe yol açar, (Muk. § 163).

Bunların vurgulanma (accentuation) sına dair ihtar. — Bütün haletlerinde bunların son hecesi vurgulanır. Bununla beraber müfredin aitlik (génitif) inde ve mef. bihinde sık sık zamirin kendisi de vurgulanır: *be°n-i, se°n-i*. Eskimsek şeklinde ise ekseriya böyle olur: *a°n-ı* [1].

296. ŞAHIS ZAMİRLERİNİN İNSIRAFI.

HALETLER.	MÜTEKELLİM (söylevci) *I inci şahıs.*	MUHATAP (dinlevci) *2 inci şahıs.*	GAİP (yitkin) *3 üncü şahıs.* ŞİMDİKİ ŞEKİL.	ESKİ ŞEKİL.
		MÜFRET.		
Mücerret.	بن *ben*	سن *sen*	او *o*	
Aitlik.	بنم *ben-im*	سنك *sen-iñ*	اونك *onuñ*	انك *an-ıñ.*
Mef. bih.	بنی *ben-i*	سنی *sen-i*	اونی *onu*	آنی *an-ı.*
Mef. ileyh.	بکا *bañ-a*	سکا *sañ-a*	اوکا *oñ-a*	آکا *añ-a.*
Mef. anh.	بندن *ben-den*	سندن *sen-den*	اوندن *on-dan*	اندن *an-dan.*
Mef. fih.	بنده *ben-de*	سنده *sen-de*	اونده *on-da*	انده *an-da.*
		CEMİ.		
Mücerret.	بز *biz*	سز *siz*	اونلر *onl'ar*	آنلر *anl'ar.*
Aitlik.	بزم *biz-im*	سزك *siz-iñ*	اونلرك *onl'ar-ıñ*	آنلرك *anler-in*
Mef. bih.	بزی *biz-i*	سزی *siz-i*	اونلری *onl'ar-ı*	آنلری *anler-i.*
Mef. ileyh.	بزه *biz-e*	سزه *siz-e*	اونلره *onl'ar-a*	آنلره *anler-e.*
Mef. anh.	بزدن *biz-den*	سزدن *siz-den*	اونلردن *onl'ar-dan*	آنلردن *anler-den.*
Mef. fih.	بزده *biz-de*	سزده *siz-de*	اونلرده *onl'ar-da*	آنلرده *anler-de.*

Türkçenin, içlerinde muhtelif şahıs zamirleri bulunan hususî çalım (idiotismes) larından bir kaçını şurada veriyoruz:

بکا باق *baña bak*; (fransızcada: dis donc, samimî olarak bir şey sorulacağı zaman);

[1] Bizce, zamirlerin ekli hallerindeki bu vurgulanışı şivemize uygun olmayıp vurgular, yine eklerdedir A.U.E.

سنى كيدى بنى بيلمز *sen-i gidi ben-i bil-mez* (fransızcada: attends un peu, tu ne sais pas à qui tu as affaire: hele dur, ben sana gösteririm. — *gidi* kelimesi küfürlük manasını çok kaybetmiştir [1]);

سزه نه *siz-e ne* (cela ne vous regarde pas; que vous importe?);

بزده *biz-de* (dans notre pays, chez nous);

بز بزه *biz biz-e* (par nous mêmes, entre nous).

297. Şahıs zamirinin müfret gaibi, işaretlik (démonstratif) zamirlerden birinin sigasiyle iltibas eder (yani bu iki siga aynı şekilde olup bir birine karışır). Esasen bu şahıs zamiri, manaca zayıflamış bir işaretlik zamirden ibarettir (aşağı lâtincedeki «ille» kelimesinde de bu böyle idi). Bak. § **311** ve aşağısı.

298. Bir zamirin mutlak (saltık) haleti, bir alemin mutlak haletinden (bakınız § **239** ve aşağısı) farklı olarak ancak *fail haleti* vazifesini görmesindedir. Filhakika bir zamir, sarih meful ise *daima* mef. bih haletini ve ve isimlik (nominal) bir mütemmim ise *daima* aitlik (génitif) haletini alır. Bunun neticesi olarak zamirler hakkında, bir mücerret haleti vardır, demek yerinde olur; bu mütalea, bütün zamirlere şamildir.

299. Cemi alâmeti *-ler*, şahıs zamirlerinin ancak gaibinde bulunur. *biz* ve *siz* kelimeleri, bu ekin yardımı olmadan da kendi kendilerine cemilik ifade ederler. Bununla beraber bunlar bazan mubalâğa (amplif ication)lı cemi için bu ekle beraber olarak ta kullanılırlar. (Muk. § **213**).

بزلر *biz-ler*; سزلر *siz-ler*.

300. Şahıs zamirlerinin kullanılışı iki halde ihtiyarîdir:

1° Şahıslık bir fiil sigasının (§ **1187**) faili vazifesini gördükleri zaman;

Ml.: (او) خستەدر (*o*) *ḥasta-dır*;
(بن) آلدم (*ben*) *al'-dı-m*.

Bu takdirde fiilin sigası, (mütekellim, muhatap, veya gaip) şahsı göstermeğe kâfidir.

2° Kelâmda (kendilerine bir *irca alâmeti* "indice de rappel„ hizmetini gören) mülkiyet ekiyle bulunduğu zaman:

Ml.: چانطەم *çanta-m*.
Burada şahıs, bizzat mülkiyet ekiyle gösterilmiştir.

---

[1] (*gidi*) kelimesi, lehçemizdeki *kötü* (Dergi: deyyüs) kelimesinin lehçelerdeki bir başka çeşidi gibi görünüyor A.U.E.

İHTAR. — Yukarıda gösterilen iki halde şahıs zamirinin kullanılmaıs, sadece şahsın gösterilmesinde ısrar edilmek dolayısiyledir:

آلدم (بن) (be°n) al'dım (yani başkası değil; sadece ben);
خستەدر (او) (o°) ḫasta-dır (yani başkası değil, sadece o);
چانطەم (بنم) be°n-im çanta-m (yani başkasının değil, sadece benim) [1].

301. *Konuşmada şahıs zamirlerinin kullanışına dair mütalealar.* — Mütekellimde bazan بن *ben* yerine بز *biz* kullanılır. Bu yolda kullanış daha teklifsiz ve samimî ve bazan da mütevazı sayılıyor. Ekseriyetle bunun yerine kullanılan بندەكز *bende-ñiz* (yani, köleniz) tabiri (§ 232), bugün artık (1908 inkılâbından sonra) pek mubalâğalı bir ihtiram ve saygı kelimesi sayılıyor.

İstanbul kullanışında muhatap zamirleri olan سن *sen* ، سز *siz* zamirleri arasında içtimaî bakımdan görülen fark evelkinin teklifsiz ve lâubali, ikincisinin saygılı ve hürmetkâr olmasındadır. Tıpkı fransızcanın (toi) ve (vous) mukabil şahıs zamirleri gibi.. Taşralarda ve bilhassa köylerdeki kullanış, sonli konuşmadan gayrısını tanımaz.. Muk. Eski Osmanlı lehçesi için, «MENİNSKİ, *Inst.*, II, 4: *attamen...*».

Gaibin zatından kendi huzurunda bahsedildiği zaman müfret yerine cemi gaip şahsının kullanmasiyle daha nezaketlice ve daha terbiyelice davranılmış olur.

Nihayet, bilhassa saygılı ve gönül okşar olmak istenilirse سز *siz* yerine ذاتكز *zāt-ıñız*, ذات عاليكز *zāt-ı ālī-ñiz* veya ذات عاليلری *zāt-ı ālī-leri* kullanılır.

كندی *kendi* zamiri.

302. Şahıs zamirlerinin tekitlisi, türkçede (ilk hecesi vurgulu olan) كندی *k'e°ndi* [2] kelimesine mülkiyet eklerinin ilâvesiyle yapılır.

Müfret.			Cemi.		
كنديم	*k'endi-*	*m*;	كنديمز	*k'endi-*	*miz*;
كنديك	*k'endi-*	*ñ*;	كنديكز	*k'endi-*	*ñiz*;
كنديسی	*k'endi-*	*si*;	كنديلری	*k'endi-*	*leri*.

303. Bütün bu ifadeler muttarit olarak insıraf ederler. Müfret gaipte كنديسی *kendi-si* yerine ekseriya kısaca كندی *kendi* denilir.

---

[1] Müellif bu zamirleri hep vurgulu farzettiği için kendi diline, bu hasr-ü tahsis manasını verecek surette tercüme ediyor.

Fakat bu manalardan ayrı olmak üzere, ve mütekellimden başkası için failin şahsı şüpheli kalır endişesiyle, aynı şahıs zamirleri vurgusuz olarak ta yalnız tekit ve tasrih için kullanılır.

ben aldım fiilindeki *m* zamiri mütekellim olduğu halde fiilden evvel bir vurgusuz mütekellim zamiri olan (ben) gelmesi, sadece bu (m) yi tekit ve tasrih içindir. Diğer misallerde de hep böyle manalarla şahıs zamiri vurgusuz olarak ta getirilir. A.U.E.

[2] Müellifin bahis ve kaydettiği gibi vurgu, *k'endi* kelimesinin ilk hecesinde değil, ikinci hecesindedir. A.U.E.

Ml. : ایکی یاشنده‌کی صیپا ، کندی کیدر صویه (atasözü) *iki yaş-ı-nda-ki sıpa k'endi gid-er su-ya* (un ânon de deux ans va lui-même à l'eau).

Muk. nezaket cem'i için (کندیلری *kendi-leri*) yerine (کندیلر *kendi-ler*) kullanılması NĀ'İMĀ, III, 171.

Böylece kullanılan (کندی *kendi*) kelimesi kendilerinde gaip mülkiyet eki bulunan kelimeler gibi (bütün haletlerinde *n* konsonunun da katılmasiyle ; muk. § 254) insıraf eder:

Aitlik. . . .	کندینك	*kendi-n-*	*iñ*	;
Mef. bih . . .	کندینی		*i*	;
Mef. ileyh . . .	کندینه		*e*	;
Mef. anh . . .	کندیندن		*den*	;
Mef. fih . . .	کندینده		*de*	.

Ml.: کندیندن *k'endi-n-den* (*Sua sponte*, de son propre mouvement, de soi-même).

304. کندی *kendi* kelimesinin bu tarzda insırafı sonralıktır. Hattâ on dokuzuncu asrın metinlerinde bir vokalle nihayetlenen *isimler*in alelâde misallerine mutabık olmak üzere, کندی *kendi* — veya uzun müddet yazıldığı üzere کندو *kendü* — kelimesinin şöyle bir insırafı görülüyor :

Aitlik. . . .	کندونك	*kendü-*	*(n)-ün*	;
Mef. bih. . . .	کندویی		*(y)-ü*	;
Mef. ileyh. . . .	کندویه		*(y)-e*	; vs.

305. Bu zamir ekseriya mutavaat (réfléchi = münakis, dönüşken, yedingen) zamiri gibi kullanılır.

Ml. : اولادینی دوکین صوکنده کندینی دوکر *evlād-ı-nı döv-mi-y-en soñ-u-nda k'endi-ni döv-er* (celui qui ne bat pas ses enfants, finalement se donne des coups à soi-même - pour se punir de ne l'avoir pas fait).

306. Bu takdirde کندی *k'endi* kelimesi tekrarlanabilir.

Ml. : بیچاره آدم کندی کندیسنه دییوردی... *biçāre adam k'endi k'endi-si-n-e de-yordu ki...* [1] (le pauvre homme se disait à soi-même que...).

O zaman ilk کندی *k'endi* kelimesi sıfat olarak [2] kullanılmış olur. Bak. daha aşağıda § 309. Bu mükerrer şeklin mef. ileyhi zarf olarak ta kullanılabilir:

کندی کندیمه *k'endi k'endi-m-e* ;
کندی کندیکه *k'endi k'endi-ñ-e* ; vs.

---

[1] «*y*» den evvel gelen (*e*) ler daha ziyade *i* söylenir: *di-yor*. A.U.E.

[2] 309 uncu benttekiler sıfattırlar. Fakat buradaki *k'endi* kelimesi, müellifin ifadesine göre sıfat değildir. Sıfat olsa yanı başındaki diğer *kendisine* kelimesini tavsif etmiş olurdu; burada: biçare adam(ın) kendisi, kendisine diyordu ki... manasındadır. A.U.E.

Ml.: چوجقلر کندی کندیکزه صاندالدن چیقمایکز *çocuk-l'ar k'endi k'endi-ñiz-e sāndal'-dan çık-ma-yın·ız* (enfants, ne sortez pas de vous-même (sans aide) de la barque).

307. Müfret gaip olan کندیسی *k'endi-si* kelimesi, alelâde şahıs zamirinin müfret gaibi olan او o manasiyle sık sık kullanılır.

Ml.: حس ایدردیکه بوقادین کندیسنی سومیور *hissed-er-di ki bu kadın k'endi-si-ni sev-me-yor.* [1] (il sentait que cette femme ne l'aimait pas);
کندیسی ادعا ایدیورکه... *k'endi-si iddi'ā ed-iyor ki...* (il prétend que...).

308. کندی *kendi* kelimesi izafet terkibi (rapport d'annexion) nin ikinci haddi [2] olabilir.

Ml.: قباحت کیمده؟ وقعه‌نك کندیسنده *kabahat kim-de? vak'ā-nıñ k'endi-si-nde* (à qui la faute? à l'événement lui-même).
Bu vaziyette *k'endi* kelimesi bu kısaltılmış şekliyle, mülkiyet ekini almış sayılır.

Ml.: قیزك کندینه دکل بلکه عفتنه جسارتنه عاشق اولدم *kız-ıñ k'endi-ne değil, belki iffet-i-ne cesāret-i-ne āşık ol'-dum* (je devins amoureux moins de la jeune fille elle-même, que de sa chaste vertu et de son courage).

309. کندی *kendi* kelimesi sık sık sıfat olarak ta kullanılır; o zaman kendisinde mülkiyet eki bulunan bir isimden evvel gelir, ve bunun gösterdiği manayı takviye (tekit) eder.

Ml.: کندی اوم *k'endi ev-im* (ma propre maison);
کندی الیله *k'endi el-i-ile* (de sa propre main).

310. Bazan halk dilinde کندی *k'endi* kelimesi, küçültme eki olan جك *-cik* (Bak. § 509) katılarak ta kullanılır ki, bu *-cik* şefkat manasında olur:

Ml.: کندیجیکی بونی سویلدی *k'endi-ciğ-i bunu söyle-di* (il l'a dit lui même, le cher homme)[3]

[1] *sev-me-yor* kelimesindeki *me* nin *e* si de *y* den evvel *i* söylenir: *sev-mi-yor.* A.U.E.

[2] Müellifin ikinci had dediği, (muzaf) tır. A.U.E.

[3] Bizce bunda müellifin dediği gibi şefkat manası değil, küçültme (tasgir) yoliyle (tahdit ve hasretme) manası vardır; ve *-cik* bunda (sırf, munhasıran) manasını vermektedir: kendiciği = (sırf, munhasıran kendisi). Muk. sevdiceğim = (munhasıran sevdiğim); bildiceğin (munhasıran bildiğin) gibi ki *gör-dük, bil-dik* suretinde fiilden türeme kelimelere (meselâ *gündüz-ün, kış-ın* gibi kelimelerde görülen) zaman ve haliyet eki *-in* katılmakla olur; yine meselâ *bi°ndiğ-in* suretinde ve (binerek) manasında haliye bağlaç (gérondif) ları kullanılacakken, bunun yerine bu defa *-cek* ekinin katılmasiyle *bin-dik* te ki *k* düşürülerek yapılan *bin°di-ceğ-in* sigası eski Rumeli lehçesinde kullanılmakta idi ki, buradaki *-cek* te (hasır ve tahdid) e yakın (hele bir kere, tahsisen) gibi manalar vermektedir:
yarın kara vapur-un-a bin°di-ceğ-in (= hele bir kere şimendifere bindiğim zaman);
yüz-üñ-e bak°dı-cağ-ın; («birkerecik, tahsisen, hele» yüzüne baktığım zaman);
-şura-dan şöyle sap°ıt-cağ-ın gid-er-iz; (= şuradan şöyle «birkere, tahsisen» saptığımız zaman) gideriz. Sabır-ü sebat, 2 nci perde — Abdülhak Hâmit.. A.U.E.

İHTAR 1. — Eski Osmanlı lehçesinde *k'endi* zamiri [1] *g'endi* suretinde söylenirdi. Bunun hakkında Muk. VIGUIER S. 53. Osmanlıcanın en eski metinlerinde şöyle karıntı (crase) larda görülür. كندوزم *g'endözüm*, *g'endözüñ* vs., ki *k'endim*, *k'endiñ* vs. nin manadaşlar (müteradif) ıdır; ve şöyle teşekkül etmiştir:

g'endi + öz + mülkiyet eki.

öz kelimesi (Muk. § 243, ihtar 2) Osmanlıcanın *k'endi* kelimesindeki aynı mana ile şark türkçesinde hâlâ kullanılmaktadır. Muk. Uygurcada buna benzer bir karıntı (crase) *öt'öz-im* (كتوزم). Muk. Uranha lehçesinde *pot*, Kaç. lehçesinde *pos*, Alt. lehçesinde *poy* (Osmanlıca *boy*) = boy, vücut.

İHTAR 2. — كندولكلیندن *k'endil-liğ-inden* ifadesi, (kendi teşebbüsiyle = de sa propre initiative) manasındadır. (Muk. § 528).

II. İŞARETLİK (démonstratif) ZAMİRLER.

(İşaret zamirleri).

311. Umumî olarak kullanılan işaret zamiri, بو *bu* kelimesidir.

Çok veya az uzak şeyleri işaret etmekte bir fark gözetmek istenilirse şöyle kullanılır:

---

[1] Ötedenberi türkçe gramerlerde şahıs zamiri olarak gösterilen bu kelime, bizce hakikatte bir şahış zamiri olarak mevzu değildir. D. L. T. II, 25. 157. istikamet almak, ve doğru olmak, ve bu manadan aşarak halis, öz olmak (bak,) dergi: *köni* = doğru, muhlis, samimi) manasındaki *kön-mek* mastarının (*gör-dük, bil-dik*) sigaları suretinde bir *kön-dük* (= mustakim olan, halis, muhlis, öz olan) sıfatı olacak ki, lehçemizdeki *k'endi* kelimesi işte bundan, vokal değişimi ve sonundaki *k* konsonunun düşümiyle doğmuş görünüyor.

Fakat lehçemizde *kendi* kelimesinin sıfat halinde kullanılması mahdutlanmış, ve ancak sıfat terkibi halinde iken mevsufları izafet zamiri ekiyle bulunanlara munhasır kalmıştır.

kendi iş - im, - iñ, - i, - imiz, - iñiz, - leri.

gibi ki, bana, sana, ona vs. ye ait doğrudan doğruya olan, halis muhlis, öz olan iş demektir. Mevsufu hazif ve takdir edilen her sıfat gibi bu kelime de, (zat, şahıs, nefs, öz) isimleri yerinde kullanılarak izafet zamiri ekleriyle beraber bulunur:

kendi-m, - iñ, - si, - miz, - ñiz, - leri.

gibi ki, mütekellime (bana, bize), muhataba (sana, size), gaibe (ona, onlara) ait zat (şahs, nefs, öz) demek olur.

İşte ilkin (doğrudan doğruya olan), sonraları (halis muhlis olan, asıl olan, «zat») manasındaki bu kelime, en sonra sadece (zat, şahıs, nefs) manası yoliyledir ki, yalnız bu şekilleriyle lehçemizde zamir gibi kullanılmaktadır.

Eski lehçelerde (kendüzüm, kendüzün, kendüzü) vs. suretlerinde kullanılanlar ise: *kendi öz-üm, - üñ, - ü* vs. suretlerindeki sıfat terkiplerinin mevsufları yine izafet zamirleriyle beraber olanlarından ibarettir ki bunlar, karıntı (crase) ye uğrayarak bir kelime gibi yazılıp söylenmiştir. Bunların arasında gaibe izafet ekiyle görünen *kendi-özi* = *kend'özi* terkibini başka bir teşekkül yoliyle vücude gelen *kendi-si* sözünün menşei saymak doğru değildir. A.U.E.

بو *bu* , yakın şeyleri işaret etmekte;

شو *şu*[1] } , uzak şeyleri işaret etmekte.
او *o*

شو *şu* ve او *o* arasındaki farka gelince: *şu* kelimesi, uzak fakat yine göz erimi dahilinde olan şeyleri, halbuki او *o* kelimesi işaretle gösterilemiyecek olan şeyleri ifade eder.

بو شو *şu bu*, bilinmedik ve mühimsenmedik her şey (kimse, şahıs) hakkında kullanılır.

İHTAR. — Bazan, اوته‌کی *öte-ki* kelimesi de işaret kavramiyle kullanılır ki, bu kelime (ötedeki, uzaktaki) manasında olup (شو *şu* ve او *o* nun müradifi olarak) uzak şeyleri ifade etmekte kullanılır. Muk. S. 906 ve 907. اوته‌کی *öte-ki* kelimesi, manaca بریکی *beri-ki* (= *beri-de-ki*, beri taraftaki) kelimesinin zıddıdır. Birleşik اوته‌کی بریکی *öte-ki beri-ki* zamirleri شو بو *şu bu* (Bak. yukarıya) tabiriyle aynı manadadır.

Uzaklaşık şeylerin gösterilmesi, pek tabiî bir mana yayılması (tamim) ile, muhtelif şeylerin gösterilmesi manasına çevrilir (Bak. § 343, ihtar).

İŞARET ZAMİRLERİNİN İNSIRAFI.

312. İşaret zamirleri, او *o* zamiri gibi yani bir zamirlik *n* alarak (Bak. yukarıda § 295 ve 296) insıraflanır:

1. Müc.	...	بو *bu* ;	شو *şu* ;
2. Aitlik.	...	بوڭ *bunuñ* ;	شوڭ *şunuñ* ;
3. Mef. bih.	...	بونی *bunu* ;	شونی *şunu* ;
4. Mef. ileyh.	...	بوڭا *buna* ;	شوڭا *şuna* ;
5. Mef. anh.	...	بوندن *bundan* ;	شوندن *şundan* ;
6. Mef. fih	...	بونده *bunda* ;	شونده *şunda* .

بونلر *bunl'ar* (celles-ci, ceux-ci) ve شونلر *şunl'ar* (celles-là, ceux-là) zamirleri muttarit olarak insıraflanırlar.

[1] شو *şu* kelimesindeki *ş* nin manalık (sémantique) mahiyeti hakkında Bak. 1041 inci bendin ihtarına. J. D.

[2] Fransızcada bunların karşılıkları sırasiyle şöyledir:

(bu) lularda: 1. celui-ci, celle-ci, ceci, ce, c'; 2. de celui-ci, de celle-ci, de ceci, de 3. celui-ci, celle-ci, ceci; 4. à celui-ci, à celle-ci, à ceci, «y»; 5. de celui-ci, de celle-ci, de ceci, «en»; 6. en (dans, chez) celui-ci, en (dans, chez) celle-ci, en (dans, chez) ceci, «y».

(şu) lularda: bunlar da (bu) luların aynıdır; yalnız fransızca (*ci*)li olanlarının yerine (*la*) getirilmeli.

o, işaret zamiri olarak kullanıldığı zaman fransızcada *şu* zamirine karşılık olan aynı kelimelerle ifade edilir. J. D.

İHTAR. — İşaret zamirleri mülkiyet zamirlerini almağa müsait değildirler.

Bununla beraber شو بو *şu bu* suretindeki ifade, haber (prédicat) i وار *var* kelimesi olan isim cümlelerinin gaibinde mülkiyet zamirini alır:

شوسی بوسی وار *şu-su bu-su var* (il a toutes sorte de choses) [1].

313. Türkçede (fransızcada olduğu gibi) işaret zamiri, şunlara ait olabilir.

a. Canlı bir mefhuma:

Ml.: بونك لاقيرديسنه باقه *bunañ l'akırdı-sı-na bak-ma* (ne regarde pas «ne fais pas attention» aux paroles de celui-ci, de celle-ci «de cette homme, de cette femme».

b. Cansız bir mefhuma:

Ml.: بو قيريقدر *bu kırık-dır* (celui-ci «ceci» est cassé);
شونك رنكی دها قويو *şunañ reng-i daha koyu* (la couleur de celui-ci «de celà» est plus foncée (fransızcada bazan müzekker bazan müennes zamirlerle, bazan en, y, ça, cela, ceci gibi bitaraf zamirlerle).

c. Ortaklaşık bir mefhuma veya bir hükme:

Ml.: بو قولايدر *bu kolay-dır* (c'est facile «de faire telle ou telle chose»);
او بكا چوق تحف كلدی *o bañа çok to(h)af g'el-di* (cela m'a paru très drôle «ce qu'un tel a fait ou dit»);
بونك فرقنه واره‌مدم *bunuñ fark-ı-na var-ama-dım* (je n'ai pu le comprendre).

314. *Müphem* (indéfini) *manalı işaret zamirlerine dair mülâhazalar* [2]. — Bunlar umumiyetle müfret haletinde kalmakla beraber bazan cemi alâmetini alabilirler.

Ml.: هله شونلره باق *hele şunl'ar-a bak* (voyez-moi ça, un peu!).

315. Bunların yerine بوراسی *bura-sı*, شوراسی *şura-sı*, اوراسی *ora-sı* (Muk. § 384 ve 392) ifadeleri kullanılabilir.

Ml.: بوراسی ميدانده *bura-sı meydan-da* (c'est évident);
شوراسی اونوتماملی كه [3] *şura-sı-nı unut-ma-malı ki* (il ne faut pas oublier (ceci) que...);
اوراسی اويله *ora-sı öyle* (c'est vrai; c'est ainsi);
اوراسنی كيم بيلير *ora-sı-nı kim bilir?* (qui le sait).

---

[1] Yalnız bu gaip şekli değil, mütekellim ve muhatap şekilleri de kullanılır: şu-m var, bu-m var, şu-ñ var; bu-ñ var, şu-muz var; bu-muz var; şu-ñuz var, bu-ñuz var; şu-su var, bu-su var; şun-ları var, bun-ları var, dedim; inanmadılar. A.U.E.

[2] (şu bu) mücerret ve insıraflı halleriyle, işaret zamiri olmaktan çıkarak müphem zamirler rolünde de bulunurlar: sen *şunun bunun* (müphem kimselerin) dediğine bakma. Çarşıdan *şunu bunu* (müphem şeyler, öteberi) aldım.

Şu halde gerek müfretlilerini, gerek cemililerini müphem zamirler bahsine bırakmak daha iyi olur gibi görünüyor. Burada *öteki beriki* tabirlerini de unutmamalı A.U.E.

[3] Bu misalde olduğu üzere, bağlantılı (vaslî, relatif) bir cümlenin mercii olarak ekseriya kullanılan *şura-sı* kelimesidir. J.D.

Bu tabirler, *bu, şu, o* zamirlerinden daha manidardır: iş (mesele, hal) in bu (şu, o) noktası (tarafı) manalarını verirler:

Ml.: بورالرینی ایجه آكلاتملی *bura-l'ar-ını eyi-ce anl'a-t-mal'ı* (il faut bien expliquer tous ces points particuliers).

316. Müphem manalı bir işaret zamirinin şu iki vaziyette kullanılması, gaip zamirinin tâbi olduğu şartlardaki gibi ihtiyarî olabilir (Muk. § 300 ve 301).

1° (Gaip halinde) şahıs sigalı (à forme personnelle) bir fiilin faili olduğu zaman (Muk. § 1107).

Ml.: (بو) خستەدر (*bu*) *ḫasta-dır* (il est malade);
(بو) قیریقدر (*bu*) *kırıḳ-dır* (c'est cassé);
(بو) قولایدر (*bu*) *ḳol'ay-dır* (c'est facile);
(او) بكا پك تحف كلدی *o baña pek tohaf g'el-di* (*cela*) m'a paru très drôle).

317. — 2° (kendisine irca «merci» alâmeti «indice de rappel» hizmetini gören) bir mülkiyet ekiyle beraber olduğu zaman:

Ml.: (بونك) لاقیردیسنه باقمه *bunuñ l'aḳırdı-sı-na baḳ-ma* (ne regarde pas «ne fais pas attention» à *ses* paroles):
(شونك) رنكی دها قویو (*şunuñ*) *reng-i daha ḳoyu* (la couleur *en* est plus foncé);
(بونك) فرقنه وارهمادم (*bunuñ*) *farḳ-ı-na var-ama-dım* (je n'ai pu *le* comprendre).

Bunun hakkında Bak. *müphem irca* alâmeti § 234.

318. § 316 da kaydedilen misallerde görüldüğü üzere, fransızcanın bitaraf işaret zamirleri kullandığı yerlerde türkçe ekseriya bir şey koymuyor.

Bu şundan ileri geliyor ki, türkçede şahıs zamirinin gaibiyle işaret zamirleri sarih bir surette ayırt edilmiş olmadığından, şahıs zamirlerinde olduğu gibi bu işaret zamirleri bazan ifadeye alınmaktan muaf tutuluyor. [1].

---

[1] Türkçede şahıs zamirleri (ben, sen) arasındaki gaip şahıs zamiri *o* ve işaret zamirleri (bu, şu) arasındaki uzağı göstermeğe mahsus işaret zamiri *o*, söyleniş bakımından aynı, kullanış bakımından ayrıdır. Gaip şahıs zamiri hem göze görünmiyeni, hem de göze hiç görünmiyecek kadar olması yüzünden uzak sayılanı ve işaret edilemiyeni bildirir; gaip işaret zamiri ise, göze görünmekten çıkmayacak bir uzaklıkta olanı işaret ederek bildirir.

Birincisi işaret edilmesi mümkün olmadığı için gaip şahıs (maddî veya manevî bir varlık) yerine kullanılır şahıs zamiridir:

Kendisinden bahsedilen bir adam (meselâ Ahmet), bir hayvan (meselâ bir balık), bir şey (meselâ bir yemek), bir manevî varlık (meselâ kibir) için; (onu sevmem) dediğim zaman, o kelimesi (Ahmed, balık, yemek, kibir) varlıklarının yerini tuttuğu için bir şahıs zamiri, ve bu şahıslar gözle görülmez veya uzak oldukları için gaiptir.

İkincisi göz erimine dahil bir uzaklıkta gaip gibi görünen (maddî bir varlık) i muhataba işaretle göstermek için kullanılır işaret zamiridir:

Gözle görülebilecek bir uzaklıkla bir (insan, bir hayvan, bir tepe) gaip gibi görünmekle beraber seçilecek bir halde ise, karşımdakinin dikkatini çekip bunları işaret ederek göstermek için: (onu görüyorsun ya) dediğim zaman: o kelimesi, (insan, hayvan, tepe) varlıklarının yerinde kullanılmış bir kelime olduğu için bir şahıs zamiri, ve bu şahıslar uzak olmakla beraber gözle görüleceğine göre işaret edildiği için işaret edilebilir şahıs

Bilâkis fransızcada işaret zamirleri kullanışta muhafaza edilir; esasen bunun yerine konulmak lâzım gelse ancak zatiyeti epeyce belli olan şahıslar veya şeyler için şahıs zamiri getirilebilir: (il est malade < celui-ci est malade; prends ce crayon, *il* est meilleur.)

Fakat modern fransızcada şu ifadelerde olduğu üzere daha müphem şeylerde veya tasdik hükümleri hakkında böylesi olamıyor: (c'est facile; cela m'a paru drôle; la couleur en est plus foncée).

---

zamiri olur ki, artık böylesine şahıs zamiri demeyiz de, doğrudan doğruya işaret zamiri deriz.

Demek ki, bunların her ikisi de esasen gaip ve uzak bir varlığı bildiren bir şahıs zamiridir. Şu fark ile ki birisi hakikaten gözle görülmiyecek surette ve uzaktadır. Bunu işaretle göstermek mümkün değildir. Buna *gaip şahıs zamiri* deriz. Biri de nekadar uzakta olsa gözle görülebilecek olduğu için işaretle gösterdiğimiz *gaip şahıs zamiri*dir ki, araya işaret fikri de girdiği için bu türlüsüne (gaip şahıs zamiri) demeyüp ayırır ve uzağa işaret zamiri deriz.

(bu, şu) kelimeleri de aynı vaziyette gaip şahıs zamirleridir ki, işaret fikriyle beraber oldukları zaman çok veya az yakına mahsus *işaret zamiri* adını alırlar.

bunu, şunu (bu adamı, şu adamı muhataba işaret ederek) çağır; bunu, şunu (bu hayvanı şu hayvanı muhataba işaret ederek) kov, gitsin; bunu, şunu (bu yemeği, şu yemeği muhataba işaret ederek) sevmiyorum; vs. (Bu maddî varlıklar dışındaki manevî varlıklar işaretle gösterilemiyeceği için «bu, şu», öylelerinde işaret diye kullanılmaz.)

Buna mukabil manevî varlıklar için (bu, şu) kelimeleri işaretsiz alelâde gaip zamiri olur ki, az çok yakınlık fikri de bildirirler:

Kıskançlık fena bir şey; (bunu, şunu) herkes bilir de yine bazan kendisini kaptıranlar olur.

(bunu, şunu) kelimeleri (kıskançlık veya şey) kelimesinin yerini işaretsiz olarak tutan alelâde gaip şahıs zamirleridir. Böylelerinin mercii cümlede meselâ şey gibi sarih olarak söylenmiş olmaz da, geçen bir cümleden çıkarılan hüküm merci vazifesini görebilir:

Türkler fedakâr, kahraman bir millettir. Bunu, (veya şunu yani evelki cümlenin hükmünü) herkes bilir..; kederimin artması için sevinmek isterim, bunu (= evelki cümlenin hükmünü) kimselere anlatamam (Abdülhak Hâmit).

Buraya kadar bütün sergilediğimiz mütalealar gramerlerin (bu, şu, o) kelimelerini ayrıca zamir saydıklarına göredir. Yoksa fikrimizce bu kelimeler zatında zamir değil, işaret isimleri (işaretle tarif: harfî tarif) dir ki, terkipte nahvî sıfat rolündedir.

Mevsuflariyle beraber sıfat terkibi halinde kullanıldıkları zaman biz bunlara işaret sıfatı diyoruz: (bu, şu, o) adam (veya balık, veya yemek, veya fikir) sıfat terkiplerinde (bu, şu, o), nahvî sıfat (adjetif déterminatif) rolündedir, (gerek işaret fikriyle beraber olsun, gerek olmasın).

Fakat umumiyetle her sıfat için kabul edilen bir cihet vardır ki, o da mevsufları hazif ve takdir edildikleri zaman bunlar mevsufları yerine geçerek onlar gibi isim vaziyetinde kullanılırlar;

(Yeşil renk)'i severim = (yeşil) i severim; (çalışan insan) a diyecek yok = (çalışan) a diyecek yok. vs.

Şimdi bu sıfatların mevsufları gidip te kendileri mevsufları olan isimler yerinde kullandıkları ve mevsuflarını hatırlattıkları için bunlara nasıl *zamir* demiyorsak, [bu, şu, o (adam)] sıfat terkiplerinden mevsufları olan (adam) sözünü kaldırmakla bu işaret sıfatlarının (adam) mefhumunu hatırlatmasından dolayı kendilerine *zamir* tabirini vermememiz lâzımdı.

III. MÜPHEM ZAMİRLER.

A. İNSIRAFLI (déclinable) MÜPHEM ZAMİRLER.

319. İnsıraflı müphep (indéfeni) zamirler şunlardır:

> ؟ کم *kim* ? (qui ?);
> ؟ نه *ne* ? (quoi ?).

Daha eski *kay* sorguluk (interrogatif) unun (Bak. § **1062**, ihtar 2) yerini tutmuş görünen *ne* kelimesinin de ilkin hiç te sorguluk manası yoktu; bu kelime daha eskiden *nenğ* kelimesi yerindedir: *nänğ bilmäz·lär* = (bir) şey bilmezler (Uigurica, II, S. 4, I, 2, Muk. *Aynı eser* I, S. 12). Bu kavramın kalıntıları, eski Osmanlıcadaki *ne* kelimesinde yaşar görünüyor:

> هر کم ایده تکری ننك اوزنده در یا نده در یا ننك یانده در اول کافردر *her kim eyde tanğrı nenünğ üzerinde dür ya nede dür ya nenünğ yanında dur ol' kâfirdür* (Quiconque dira que Dieu est sur quelque chose, ou dans une chose ou à côté d'une chose, parlera comme un infidèle). Bibl. nat. yazmaları,

A. f. t. 87, yaprak V° 13). Aynı ibare *Tezkere-i Evliyā*, S. 17, I., 13 ve aşağısında şöyle tercüme edilmiştir:

Bu mütaleamız gaibe mahsus olarak kullanılan gerek işaretsiz şahıs zamirleri, gerek işaret zamirleri (ki bunlar da şahıs zamirleridir) olan (bu şu, o) nun bu her iki rolde bulunanlarına da şamildir.

Yani zamir diye saydıklarımız, esasen mevsufları hazfedilmekle beraber takdir edilerek yalnız başına isim gibi kullanılanlardır ki, bu mevsufu zikrederek daima yanına verip tekrar sıfat terkibi haline koyabiliriz; ve o zaman bunlar zamirlikten çıkıp işaret sıfatı olurlar:

Bu (hareket) doğru değil.. Bunu (bu hareketi) yapmayınız. vs.

Şu halde müellifin «bu şundan ileri geliyor ki, türkçede şahıs zamirinin gaibiyle işaret zamirleri sarih bir surette ayırd edilmiş olmadığından, şahıs zamirlerinde olduğu gibi bu işaret zamirleri bazan ifadeye alınmaktan muaf tutuluyor» hükmünü biz doğru bulmuyoruz.

Bir kere şahıs zamirlerinin türkçede ifadeye pek nadir olarak alındığı doğrudur. Bu, türkçenin hazif ve takdirli (éliptique) yapısı iktızasındandır: (Kartal yırtıcı bir kuştur, havalarda uçar, süzülür, şikârını gözler ve sonra büyük bir hızla üzerine çullanır) cümlelerinde kartal failinin bulunduğu cümleden sonra artık onun yerini tutacak bir gaip zamirine türkçe lüzum göstermez; çünkü fiillerin gaip şekli o zamirleri gizlemektedir.

Fakat faransızcada birinci cümleden sonraki cümlenin fiili ekseriyetle bir gaip zamiri ister:

L'aigle est un oiseau carnassier; (il) s'envole et (il) plane dans les airs, (il) guette sa proie et puis (il) fond sur elle avec une grande vitesse.

Görülüyor ki, işaret zamiri rolünde veya tekit kastiyle olmadığı zamanlarda bu zamirlere türkçede lüzum yoktur. İşaret zamirlerinin bazan ifadeye alınmamasına gelince, bunlar bu rolde daima ifadeye alınmaktadır. Şu halde gaip şahıs zamiriyle işaret zamirinin türkçede ayırdedilmediği doğru olmadıktan başka, işaret zamirleri gibi gaip şahıs zamirlerinin de bazan ifadeye alınmadığı cihetinin bu yüzden ileri geldiği de fikrimizce yerinde görülmüyor. A.U.E.

ärkim oyıtsa kim tañğrı ta'ālā yoḳarı ya ḳoyı ya falan yärdä tar(ur)ya ayıtsa kim tañğrı ta'ālā falan nämä-tin turur tisä kafir bolur.

(şey) manası, esasen (herhangi bir şey) manasındaki (nä + mä muadili olan) *nämä* kelimesindle muhafaza edilmiştir (Bak. § 423). *närsa* ve *nämärsä* (§ 1227, ihtar 2) nin müradifi olan bu kelime *Tezkere-i Evliyā* da sık sık geçer: *üç nämä-m yok-tur* = ey, bir şeyim yoktur (S, 76, I, 2), vs. Sorguluk kıymetini kaybedince yeniden bir *nä* alması mümkündü: *nä nämä kältürtüñğ* = ne (gibi) şey getirdin ?. *aynı eser* S. 78, I. 12). Eski Osmanlıcada da böyle idi; Bak. § 1017, sondan bir evelki misal.

كيمسه *kimse* (personne) menfi cümlede. (Eski şekli كيمسنه *kimesne*) *kimse* kelimesi *kim-ise*, *kim-se* demektir (Muk. 1227).

kimse (quelqu'un) kelimesinin eskimsek (archaïque) manasına dair misal:

(بو آلتون) كمسه دن دشمش اولا (*bu altun*) *kimse-den düşmüş ol'-a* 'qulqu'un aura perdu "cette pièce d'or„). (Bibl. Nat., yazmalar, A.F.T 87, yaprak 22).

Ml.: كيم بو؟ *kim bu?* veya (كيمدر او) *kim-dir o* (qui est-ce?);
سن كيمسك *sen kim-siñ* (qui est-tu?);
نه وار نه يوق؟ *ne var ne yoḳ?* (quoi de neuf?);
كيمسه يوق *kimse yoḳ* (il n'y a personne);
كيمي صورويورسك *ki-mi sor-uyor-suñ* (qui demandes-tu?);
بو كيمك اوغلي *bu kim-iñ oğl'-u* (de qui est-ce le fils?);
نه يه قرار ويرلدى *ne-ye ḳarar ver-il-di* (qu'est-ce qui a été décidé?).

İHTAR. — Sıfat olarak ta kullanılan نه *ne* kelimesi (Muk. § 338), bazan yazıda (bir takım zarflık tabirlerde) kendinden evelki kelimeye bitişir: نقدر *neḳadar* (combien), نوقت *nevaḳit* (quand).

Bazan (*ne* nin mefulünileyhinde) نه يه *ne-ye* yerine, نيه *niye* yazılır.

Kullanışın tayin ettiği bir takım hallerde *ne* nin vokali, kendinden sonraki kelimenin başlama harfi vokal olduğu zaman, hazfe (élision) uğrar: ناصل *nasıl* (comment), (اصل + نه *ne-asıl* yerine): نيچون *niçün* (pourquoi), (ايچون + نه *ne* + *içün* yerine); نوله *nol'ā* (eskidir: plût à Dieu que..., si...), (اوله + نه *ne* + *ol'a* yerine); نيلەمك *neyle-mek* (n'avoir que faire de qulque chose), (ايلەمك + نه *ne* + *eyle-mek* yerine.)

Ml: قره يه صابون دلي يه اوكوت نيله سين؟ *ḳara-ya sabun deli-ye öğüt neyle-sin?* (Ata sözü). («que voulez-vous» que fasse le savon au nègre et le conseil au fou?); عقللى اولادك وارسه مالى نيلرسك عقلسز اولادك وارسه مالى نيلرسك *aḳıl'-l'ı evlād-ın var-sa mal'-ı neyle-r-siñ, aḳıl'-sız evlād-ıñ var-sa mal'-ı neyle-r-siñ?*) (Ata sözü). (si tu as des enfants sages, à quoi bon garder ta fortune? «ils sauront bien la regagner» [2] si tu as des enfants insensés, à quoi bon garder ta fortune? «il la dissiperont»).

[1] (her kim dese ki tanrı ta'ālā yokarı(da) ya aşağı(da) ya falan yerdedir ya dese [ki] tanrı ta'ālā falan şeydendir dise kâfir olur — A.U.E.)

[2] Bizce bunun izahı böyle de olabilir; Akıllı evlâdın varsa malı neylersin (ki o sana en iyi maldır) manasındadır. A.U.E.

قدر بويله ايمش نه‌ياپايم *kader böyle imiş neyapa-l'ım* (Cevdet paşa tarihi, II, 143) *ne* nin vokali söylenişte kaldırılmadan. = (c'est la destinée, qu'y pouvons-nous).

Muk. *ne istemek* mastarı yerinde نستمك *niste-mek*:

جهود مسجدده نستر *cuhud mescid de niste-r?* (que vient faire «que cherche, que désire» ce juif [1] dans le mosquée) (Bibl. Nat. A.f.t. 87, yaprak 44; Bak. § 1390 sondan bir evelki misalde: نيدوكين = *neydügin*: نه ايدوكين *ne idügin* yerinde).

Muk. *nät-mek* (que faire?) mastarı:

anı nätgü käräk (*nä ät-gü* yerinde; Muk. §. 1343, 2° $\frac{-kü}{-ku}$). (Que doit-on lui faire?).

Muk. *nap-mak*, *nä yap-mak* yerinde (kırım lehçesi):

napayım (que ferai-je?).

sän munda napaysın (*munda* = *bunda*: *burada*) (que fais-tu ici?) (Radloff. Prob., VII, s. 2, I. 14 vs. 15, I. 15 aşağıda).

Maraş'ta *neylemek* yerine *neynemek* [2] denir:

aç karın katığı neyner uykusuz baş yastığı neyner (à ventre affamé nul besoin de condiment, à tête qui n' a sommeil nul besoin d'oreiller).

320. Esas itibariyle bu zamirler müfret olarak kalır. Bununla beraber mubalâğa veya nezaket manalı olarak cemi haliyle de kullanılırlar (Muk. § 212).

Ml.: كيملر كلدى *kim-ler g'el-di?* (qui est venu?);

كيملرى كورديكز *kim-ler-i gör-dü-ñüz?* (qui avez-vous vu?);

نه‌لر چكدم *ne-ler çek-dim* (j'en ai vu de toutes couleurs!, que n'ai-je point enduré);

كيمسه‌لر يوق *kimse-ler yok* (il n'y a personne). [3]

321. Ayni zamirlerle beraber olan mülkiyet zamiri, ancak bir takım basma kalıp ifadelerde bulunur:

كيمم وار *kim-im var* (sur qui puis-je compter? qu'ai-je?);

نه‌ڭ وار *ne-ñ var* (qu'est-ce qui t'arrive? qu'ast-tu?);

كيمسه‌م يوق *kimse-m yok* (je suis tout seul, je n'ai personne);

حسن افندى سزڭ نه‌ڭزدر *Hasan Efendi siz-iñ ne-niz dir* (comment Hasan Efendi est votre parent?);

بو چوجوق كيمڭ نه‌سى *bu çocuk kim-iñ ne-si?* (à qui est cet enfant?) [4];

بر آدمڭ نه‌نڭ نه‌سى اولدوغنى بيلمه‌دن دوست طوتمه *bir adam-ıñ ne-nin ne-si ol'-duğ-u-nu bil-me-den dost tut-ma* (avant de savoir qui est un (tel) homme, ne (le) prends pas pour ami).

---

[1] cuhud = çıfıt - A.U.E

[2] *y* den sonra gelen *l* nin, *n* ile de değişim yaptığı görülüyor. A.U.E.

[3] Bunlar arasında ilk iki misaldeki cemi, alelâde manada olup, bunlarda mübalâğa veya nezaket manası yoktur. A.U.E.

[4] Fransızca verilen karşılık, türkçemizde ancak «bu çocuk kimindir» cümlesine muadil olur. Halbuki (bu çocuk kimin nesi) tabiri, «bu çocuk hangi kimseye ne cihetten mensuptur» demek olup bu mensuplukta oğul olmak ta dahil, amca, dayı, hala, teyze oğlu, vs. gibi başka akrabalıklar olabileceği gibi, hizmetçi, uşak, vs. gibi bir kimseye ilişkinliği olmak fikri de bulunmak yüzünden bunun daha umumî bir manası vardır. A.U.E.

(كرك) لازم نمه *ne-m-e lâzım (g'erek)* (que m'importe); (كرك) لازم نڭه *ne-ñ-e lâzım (g'erek)* (que t'importe), vs. [1].

Şu cümle, bu ifadenin menşeini daha vazıh bir surette gösterir:

پس محمددن صكره دراك سزوڭ نه اشوڭزه كرك *pes Muhammed-den soñra dir-lik siz-uñ ne iş-üñüz-e g'erek*; («donc,» que vous importe la vie, après «la mort du Prophète» Muhammed. (1426 yılı yazmaları, yap. 197 V°).

نه سنى صورريورسكز *ne-si-ni sor-uyor-sañuz* (que demandez-vous?). [2].

Buradaki mülkiyet zamiri müphem bir irca alâmetidir (§ 234).

İHTAR. — Zarf (ulamaç, adverbe) olarak (§ 449) ve sıfat olarak (§ 335) kullanıldığını göreceğimiz هيچ *hiç* kelimesi bazan hiç bir şey (rien) manasını bildirir.

B. İNSIRAFSIZ هپ hep KELİMESİ

322. İnsırafsız هپ *hep* [3] (tout, tous) kelimesi ekseriya bir zamir mahiyetindedir. *bütün* § 345 kelimesinin böyle kullanışı daha nadirdir).

[1] ne kelimisi izafet zamirlerini alarak:

ne-m, - ñ, - si, - miz, - ñiz, - leri,

suretinde kullanıldığı gibi, sağınık bir (*y*) ile bazan:

ney-im, - iñ, - i, - imiz, - ñiz, - leri

suretinde kullanıldığı da görülüyor.

[2] Fransızca verilen karşılık, türkçemizde ancak «ne, neyi soruyorsunuz) cümlesine muadil olur. Halbuki (*nesini soruyorsunuz*) tabiri, (maddî, manevî herhangi bir varlıktan birine ait olanlardan hangisini soruyorsuz) demektir ki, o karşılık bu türkçenin ifade etmek istediğini tamamiyle tutmuyor.

Bu insıraflı müphem zamirler arasında bizce şunlar da gösterilmeliydi: *şu bu, öte beri, öteki beriki.*

şu bu işaret fikrinden ayrılarak alelâde müphem bir zamir gibi kullanılır: ben şunu bunu bilmem; şuna buna bakma; şundan bundan konuştuk; çarşıdan şunu bunu aldım; şunun bunun dediğine bakma, vs.

öte beri mekân fikrinden ayrılarak alelâde müphem bir zamir gibi kullanılır. Çarşıdan öteberi aldım; cebine öteberi sıkıştırır, vs.

öteki beriki uzak yakın bir mekâna ait olan kimseler fikrinden ayrılarak alelâde müphem bir zamir gibi kullanılır: ötekine berikine sataşır; ötekinin berikinin işine karışma, vs. A.U.E.

[3] Bu kelime eski türkçedeki *ḳop* kelimesinin türkçemizdeki şeklidir: D.L.T., I., 268, 419, mubalâğa ve tekit edatı: *ogul' ḳop bedüdi* = çocuk çok büyüdü. Bunun hafif şekli *köp* te yine çok, sık manasınadır: *köp sögütkä ḳuş ḳonar* = çok, sık (yapraklı) söğüde kuş konar; *neng ḳop bol'up* = servet çok olunca...

Görülüyor ki, bu kelime eskiden de olduğu gibi sıfat olup, zarf manasiyle de kullanılıyor. Fakat zamirle ilişiği yoktur: Müellifin *hep dünyayı dol'aştı* misali, (hep, dünyayı dolaştı = dünyayı hep dolaştı) yerinde olup zarftır: dünya kelimesinden evvel bulunuşu, onu bu kelimenin sıfatı gibi gösteriyor ise de, «daima» manasındadır. Zarf ile fiil arasında isim bulunması yalnız bu misalde de munhasır değildir. (Hep, beni görüyorsun = munhasıran beni görüyorsun) demektir ki, (beni hep görüyorsun) yerinde de olur. Sıfat olarak kullanıldığı yerler de var, fakat o zaman (bütün ve munhasıran) manasındadır: hep (bütün, munhasıran) senin için çalışıyor. (bu: hep, senin için çalışıyor cümlesi, senin için hep çalışıyor, cümlesinden farklıdır).

(bütün) manasiyle zarf olarak ta kullanılır: Onlar hep (bütün) gittiler. A.U.E.

Ml.: بونلر هپ كيتديلر *bun-l'ar hep git-di-ler* (ils sont tous partis).

Bununla beraber *hep* kelimesi isimden evel gelip onu tayin ettiği zaman (هپ دنيايى دولاشدى *hep dünya-yı dol'aş-dı* "il a parcouru tout le monde„ bir sıfat olarak, ve her vakit (tout le temps) manasında olduğu zaman zarf (adverbe) olarak (Muk. § 401) dahi kullanılır. Müphem irca alâmeti alabilir: *hep-i-si* yerine *hep-si* (Muk. § 228) ki o zaman bu, zamir hizmetini de görür: [1]

Ml.: هپسنى وردم *hepsi-ni ver-dim* (j'ai tout donné).

هپسى بر *hepsi bir* (c'est la même chose; c'est tout un).

C. MÜPHEM ZAMİRLİ TABİRLER.

323. Müphem sıfatlara, müphem irca alâmeti olarak kullanılan (Bak. § 234) müfret gaip mülkiyet eki katılarak, bir takım müphem zamirler vücude getirilir.

Müphem sıfatların bir çoğu mülkiyet ekleriyle kullanılarak şöyle müphem zamirler vermiş bulunuyor:

برى *bir-i* veya (tekrarlı gaip ekiyle) بريسى *bir-i-si* (quelqu'un, l'un); [2] (بر *bir* kelimesinden); [3]

بربرى *bir-bir-i* (karşılıklı «reciproque» zamir); [4] (l'un l'autre);

هانكيسى *hangi-si* (lequel);

هانكى برى *hangi bir-i* (lequel);

هر برى *her bir-i* (chacun);

هيچ برى *hiç bir-i* (aucun);

بعضيسى *ba'zı-sı* (tekrarlı da kullanılır) *ba'zı-sı..., ba'zı-sı* (certains..., certains d'autres);

كيمى ... كيمى *kim-i..., kim-i...* (evelkininiñ müradifi);

كيميسى ... كيميسى (tekrarlı gaip ekiyle) *kim-i-si..., kim-i-si...* (evelkinin aynı);

باشقه‌سى *başḳa-sı*; (l'autre);
اوبرى *o bir-i* [5] veya *öbürü* (§ 161, ihtar); (l'autre);
ديكرى *dig'er-i*; (l'autre);
غيريسى *gayrı-sı*; (l'autre);

بر باشقه‌سى *bir başḳa-sı* (un autre);

سائرى ، سائرلرى *sāir-i, sāir-leri* (les autres);

بويله‌سى *böyle-si* (un pareil, le pareil).

---

[1] Bunda da zamir fikri görülemiyor; zamir olan yalnız (*si*) dir: hepsi, (her hangi bir varlığın bütünü, topu) demektir. A.U.E.

[2] Bunlar tekrarlı olarak ta kullanılır: biri (birisi) çalar, biri (birisi) oynar. A.U.E

[3] Eski osmanlıcada aynı manada بركو *bir-egü* kelimesi de kullanılırdı (yazmalar, Bibl. Nat., A.f.t., n° 87 yaprak 13 *ve muhtelif yerlerde*). Muk. *-egü* ekinin diğer sayı isimlerine de katıldığı çağataycada *ik-egü* her ikisi, vs. Muk. § 504 J.D.

[4] Bilhassa söyleyenin ağziyle olan ibarelerde *bir-bir-i-niñ* (l'un l'autre), vs. suretinde kullanılır. Cemi mütekellim ve muhatap ekleriyle de kullanılır: *bir-bir-i-miz-i sev-er-iz*.

Bu zamir her zaman mülkiyet eki almamış görünüyor: *iki-si daḫi bir bir-e muctemi' olup* (Meninski, *Fabulae Loḳmani*) 136 II, *İnst.* J.D.

[5] *öte-ki* de denilir; Muk. § 311, ihtar ve 343 ihtar. J. D.

IHTAR. — هپسی *hep-si* (Bak. § 322) ve burası, şurası, vs. (Bak. § 315, 384 ve 392) zamirlerinde de müphem bir irca alâmeti bulunmaktadır.

324. Türkçede söylemek istenilirken hatıra gelmiyen bir şeyin ismi yerinde ağızlarda oldukça çok dolaşan شی *şey* kelimesi de, müphem zamir olarak sayılabilir. Bazıları da söze: شی افندم *şey efendim* kelimeleriyle başlamak itiyadındadırlar.

شی *şey* kelimesi mülkiyet zamirinin müfret gaibini tekrarlı olarak ta alabilir: *şey-i-si* yerinde *şey-si*. Teklifsiz ve samimî konuşmalarda *şey* bazan *kimse* manasında kullanılır:

zâdeg'anşey (c'est quelqu'un de la haute «société»);

kız iri yarı bir şey-miş (c'était, sans que je m'en aperçu, une très grosse fille «Husseïn Rahmi, *Metres*, s. 55 ve 294). (Muk. § 469, 1 inci misal).

Muk. Fransızcada bitaraf zamir olup alay makamında insanlar hakkında da kullanılan (cela) zamiri: «et cela veut discuter!» «bu da kalkmış bahse karışıyor.»

Buna mukabil *kim-i... kim-i...* (§ 323) kelimeleri vakit vakit eşya hakkında da kullanılır.

Ml.: *dol'ap kopak-l'ar-ın-dan kim-i ara-l'ık kim-i açık toz iç-in-de öyle tam takır duruyordu* (*yukariki ayni eser*, 656). (l'armoire était vide et poussiéreuse, avec des portes entr'ouvertes et d'autres toutes béantes).

Azerecede *şey* yerine farsça زاد *zâd* kullanılır.

Bir şeyi, bir kimseyi olduğu gibi adiyle söylemenin lüzumsuz olduğuna hükmedildiği zaman, فلان *filân* veya *fal'an* [1] (arapçası *fülân*) (un tel) kelimesi kullanılır ki, bu bazan sıfat rolünde olur:

فلان آدم کلدی *filân adam g'el-di* (un tel homme est venu, un tel est venu);

فلان فلان کیدهجکدر دیه تصریح ایتملی *filân filân gid-edecek-dir dıye tasrih et-meli.* (il faut spécifier en disant: un tel et un tel partiront).

filân veya *fal'an* kelimeleri, «vesâire» (et caetera) manasındadır.

---

[1] Eski türk Irak lehçesinde bu kelimenin karşılığı olarak *tävük* görünmektedir. D.L.T. III 212 de *tev-şe-mek* (teşevvüş ve ihtilâta uğramak), ve II, 185 de *tev-ül-mek* (dolaşıp karışmak, iltibas ve ihtilâta uğramak) gibi mastarların delâletiyle bir de *tev-mek* (karışmak, sarmaşmak, bulaşmak, dolanmak) mastarı olması icap eder ki, *täv-ük* bundan türeme bir kelime olabilir: (bulaşık, bulanık, müphem) manasında olmak gerektir. Nitekim D.L.T. te yukarıki mastarlardan birinin karşılığı iltiyâs (mülevves olmak) tır: (levs) ise bir manasiyle «şibhi delâlet» yani (anlatır gibi oluş, müphemiyet) demektir. *tev* kökü lehçemizde *tav* suretinde *tav-cı* (= karışıklığa getirip dolandırıcı) kelimesinde görülür. Başka şekilleri de (hile, düzen) manasında (tef, dek) tir: tefe koymak = karışıklıga getirip aldatmak; dek etmek = aldatmak, dekbaz = aldatıcı, ayyar: tefeci = hileli kazançla uğraşan, mürabahacı; *deve yapmak* = çocuğun elindeki bir yiyeceği aldatarak almak.

tävük (ning) kızkınası (بنية فلان) = filân(ıñ) kızcağızı (İbni Muhennā s. 85);

tävük kaçgac keldi (جاء فلان هاربا) = filân kaçarak geldi (*Aynı eser*, s. 90);

tävük Irak ka tägi barmıs (فلان مشى حتى العراق) = filân Iraka değin gitmiş (*Aynı eser*, s. 91);

tävük bilä (birlä) bardu(ı)m (مضيت مع فلان) = filan ile gittim (*Aynı eser* s. 93);

tävük yarın kelsün erdi (فلان غدا ليت يجئ) = filân yarın gelse idi (*Aynı eser* s. 94);

tävük altunı bar mu (هل لفلان ذهب) = filan(ın) altını var mı (*Aynı eser* s. 98);

tävükni yerindin turdurdum (اقمت فلانا من موضعه) = filanı yerinden kaldırdım (*Aynı eser*, s. 132).

Kayseri ve İspartada (filân) kelimesinden sonra (kolan) kelimesini de katarak söylerler A.U.E.

Ml. : صندق فلان كبى اشيا كز وارمى *sandıḳ falân gibi eşyā-nız var-mı* (avez-vous des objets comme une malle, etc.).

يازه جغم فلان ديدى *gazı-yaz-acağ-ım filân de-di* (il a dit : je vais écrire et puis faire aussi autre chose) (j'ai affaire).

İHTAR. — (etc. = vs.) demenin, teklifsiz ve samimî konuşma arasında pek kullanılan diğer bir tarzı da, eğer söylenilen bir kelimenin başlama konsonu *m* den başka bir konson ise, onun ardınca aynı kelimeyi yalnız başlama konsonunu *m* yaparak tekrarlamaktır. *sandıḳ mandıḳ gibi eşya-nız var-mı* [1].

325. Fransızca «rien» kelimesinin muadili yoktur; ancak menfi kelâmlarda برشى *bir şey* (aucune chose, pas une chose) ifadesi buna karşılık sayılır [2]. Eskiden bu mahiyetle نسنه *nesne* kelimesi kullanılırdı.

Ml. : برشى دكل *bir şey değil* (ce n'est rien, de rien) «bir teşekküre karşılık olarak».

326. Türkçede fransızca «on» müphem zamirinin de muadili yoktur. Müphem fail fikrini vermek için gerek meçhul (pasif = mefuliyetli) fiilin müfret gaibi, gerek malûm (actif = faiiliyetli) fiilin cemi gaibi kullanılır.

Böyle hallerde انسان* *insan* (homme, hommes) kelimesi de kullanılabilir. Bu kelime kullanışta aynı manadaki كيشى *kişi* kelimesi yerini tutmuştur. *kişi* kelimesinin ise bugünkü manası ancak (bir kimse, fert) manasından ibarettir.

Ml. : انسان بوكا شاشار *insan buna şaş-ar* (on est surpris = il y'a de quoi se montrer surpris) ;

كيشى مركب يالامغله عالم اولماز *kişi mürekkeb yal'a-mağ-ile ālim ol'-maz* (Ata sözü). (on ne devient pas savant rien qu'à lécher l'encre).

327. *Bağlantılık, vaslî* (relatif) *zamir.* — Uymaç (enclitique) olan كه *ki* edatı (§ 986) bazan (değişmez, invariable) bağlantılık zamir (Bak. § 1243) hizmetini görür.

---

[1] Bu rolde ekseriyetle *m* konsonu görülmekle beraber, hattâ kitap dilinde (*b, p, f,*) gibi başka dudaklılara da rastlanmaktadır:

1. *şu, (m)u* yerine *şu, (b)u* (müphem zamir olarak) ;
2. *aḳ, (m)aḳ* yerine *ak, (p)aḳ*;
3. *sıḳı, (m)ıḳı* yerine *sıḳı, (f)ıḳı.* A.U.E.

[2] Fransızca «rien» kelimesinin de menşeindeki manası, lâtince *rem* (yani «chose» şey) suretinde olarak aynı idi. J.D.

İKİNCİ BÖLÜM.

DEĞİŞMEZ İSİM.

BAHİS I. — SIFAT.

I. UMUMİYETLE SIFAT [1].

328. Türkçe sıfat (meselâ lâtincedeki: bon-us, facil-is te olduğu gibi) sonluk (terminaison) alınaz. İsme nisbetle sıfatın seçkin vasfı *değişimsiz* (invariable) olması, yani sonuçluk (désinentiel) eklerin hiç birini almamasıdır ki, bu ekler isim münasebetiyle mutalea edilmişti (bak. §210). Şu halde sıfatlar için esas itibariyle ne kemiyet[2](kaçlık,nombre)ne de insiraf (déclinaison) [3] bahis mevzuu olamaz [4]. Şu halde mevsufu olan sıfatla mutabakat eden fransızca sıfatın ve bunun arasında, ehemmiyetli bir fark var demektir.

---

[1] (Sıfat) tabiri, meselâ *güzellik* gibi bir vasfın terimi olabilir. Esasen sıfat, vasıf demektir. Şu halde sıfat diye yerinde olmıyarak kullandığımız *güzel* gibi kelimelerin terimi *vâsıf, vasfî isim* olmak gerekti. A.U.E.

[2] Bununla beraber eski dilde bunun bir müstesnası vardır (bak. 1180) J.D.

[3] İsmin halleri (olguları) diye gramerlerimizin verdiği bu isim, (ismin tahavvülleri, değişmeleri) manasında ise de, dilimizde hal kelimesinin müteaddit kullanışları olduğundan, bu tabirin ifade ettiği rol belirsiz kalıyor. Fransızların (déclinaison) tabiri arapça (insıraf) ın tam karşılığıdır: Sarf (bir şeyi bir halden başka bir hale çevirmek,) asli manasından insıraf, bir haldden başka bir hale gelme ve çevrilme demektir. Türkçe lehçelerde bunun karşılığı (aynatmak, aynaşmak) dır. Nitekim halk ağzındaki «aynacı» (halden hale dönen, mütehavvil, dönek) kelimesi, (aynamak) mastarından mubalağalı ismi fail olan «aynayıcı» 'nın bozulmuş şeklidir. Şu halde bu insırafın ve tahavvülün türkçe tam karşılığı (aynaşma, aynaşıklık) olabilir. A.U.E.

[4] Fransızcada sıfatın adı adjectif'tir ki, ismin evveline katılan (ilâve, katkın) demektir. Şu halde bizim vâsıf diyeceğimiz sıfat karşılığı fransızcada qualificatif'tir. Onun içindir ki, fransızlar bizim sadece sıfat dediğimizi «adjectif qualificatif» (vasıflayıcı katkın) tabiriyle ifade ederler.

«Adjectif déterminatif» (belirtici katkın) terimiyle kastettikleri ise: üç adam, şu çocuk, bazı defa vs., gibi aslında sıfat olmadıkları halde terkipte sıfat olanlardır ki, dilimizde ana kuş, baba hindi, gümüş bilezik, vs. nin de girebileceği nahvî sıfat yani naat (épithète) olmak lâzım gelir; gramerlerimiz bunlara tayinî sıfat diyorlar; tarifçi sıfat ta denilebilirdi.

«Mon livre» gibileri de, fransızcanın bu nevi sıfatlarına girer. Fakat manaca karşılığı olarak *kitabım* kelimesi başka bir durumda yapılmış olup bizce izafettir. A.U.E.

Ml.: كوزل آت *güzel at*;
كوزل آتلر *güzel at-l'ar*;
كوزل آتك *güzel at-ıñ* (1. sana ait güzel at; 2. güzel ata ait).

Sıfatın değişmezliği, bir *isimlik terkip* (groupe de noms) in birinci haddi olarak kullanılmasından ileri gelmektedir. (bu iş için, bk. § **1063** ve **1071**).

Bununla beraber sıfat, türeme (dérivation) eklerini alabilir.

Ml.: كوزللك *güzel-lik*.

Bazı hallerde mülkiyet (izafet = posession) ekini de alır (bk. § **360** ve aşağısı).

İHTAR. — Arapçadan alınma sıfatlar, fars nahvi (syntaxe) üzere terkiplendikleri zaman, mevsufları olan isimle keyfiyet (nitelik) ce mutabakat ederler. (bk. § **1137**). Eski Osmanlıcada türkçe terkipler halinde iken de mutabakat ederlerdi.

Ml.: بر مكاره عورت *bir mekkāre ʿavret*.

II. TAYİNİ (déterminatif) SIFATLAR [1].

329. *İşaret sıfatları*. [2]. — Bunlar şekilce işaret zamirlerinden farklı değillerdir, fakat değişmez (değişimsiz) olmak dolayısiyle onlardan ayrılırlar. Muk. § **311**.

بوطرف *bu taraf* (umumiyetle gösterilen en yakın taraf);
شوطرف *şu taraf* (yine gösterilebilen uzakça taraf);
اوطرف *o taraf* (umumiyetle uzak, ve bilhassa gösterilemiyen taraf).

330. Eski osmanlı lehçesinde bu üç şekil yirine bazan sırasiyle اشبو *işbu* (daha eski bir اوشبو *oşbu* yerine, Muk. § **1039**, ihtar), شول *şol* ve اول *ol'* kullanılırdı.

Ml.: اشبوكره *işbu k'erre*;
(اولوقت) اول‌وقت *ol' vaḳit* (o vakit).

اشبو kelimesi, el'an bugün resmî kitabette, fakat yalnızca sıfat olarak bazan kullanılıyor.

[1] Müellif burada (indéfini) veya (déterminatif) diye iki tabir kullanıyor. Biz ikincisini tercih ederek (tayini) karşılığiyle gösterdik. Birincisi (gayri muayyen, müphem) demektedir ki, tayinî yanına ve ona muadil olarak vermeyi zihin karıştırır diye münasip görmedik. Kaldı ki (müphem, indéfini) denilen de, bu umumî kısım içinde bir hususi nevi ifade etmektedir. A.U.E.

[2] D.L.T. I, 78 vs. imlämäk = işaretlemek, ki dilimizde bozarak (mimlemek) deriz. Bu itibarla bu işaretçi sıfatlara «mimlemeç sıfatlar» da diyebiliriz. A.U.E.

اول kelimesi de böyle olup, bazı eskimsenik yazılar (archaïsmes) da görülür. (bk. yukarıki misallere).

331. (او) *o* işaret sıfatından sonra (bir) kelimesi gelebilir (bk. aşağıki bende).

Ozaman bir nevi işaret sıfatı hâsıl olur ki, daha uzak bir zatı (şahıs veya mücerret varlığı) gösterecek yerde *farklı* bir zatı ifade eder.

Ml.: اوبركون *o bir gün* (yarından sonraki gün; bir başka gün).

332. *Müphem* (belirsiz, indéfini) *sıfatlar.* — Müphem sıfatlar şunlardır.

بر *bir* ki, esasen bir sayı ismi olup müphem sıfat roliyle bir çok hükümleri vardır:

1° Mutlak bir müphem hükmündedir "ki ozaman fransızcanın nekre tarif edatına denktir„.

Ml.: بر آدم *bir adam* (herhangi bir adam).

333. 2° (Pek sarahatsiz işaretle bir başlayışı olmakla beraber) nisbî bir müphem hükmündedir "ki o zaman fransızcanın [un(e) certain(e)] kelimesine denktir„.

Ml.: بر درجه[ده] *bir derece[-de]* «dans un certaine mesure» Muk. daha aşağıda § **350** برقاچ ؛ برچوق sıfatları.

İHTAR. — Bu ikinci kavramda *bir* den sonra gelen isim bazan cemi alâmetini alabilir.

Ml.: بروقتلر *bir vakıt-l'ar* (ler);
برشيلر *bir şey-ler.*

O zaman بعضى kelimesinin manasına yaklaşır (§ **336**).

334. — 3° Müphem sıfat olan *bir* den sonraki kelimenin söylenişine basılarak *bir* kelimesine «*öyle bir*, un tel (que)» manası hükmü verilir (Muk. § **390** ihtar).

Ml.: بر سيله اوردم كه عمرنده اونوتمايه جق *bir sille vurdum ki ömr-ü-nde unutma-yacak.*

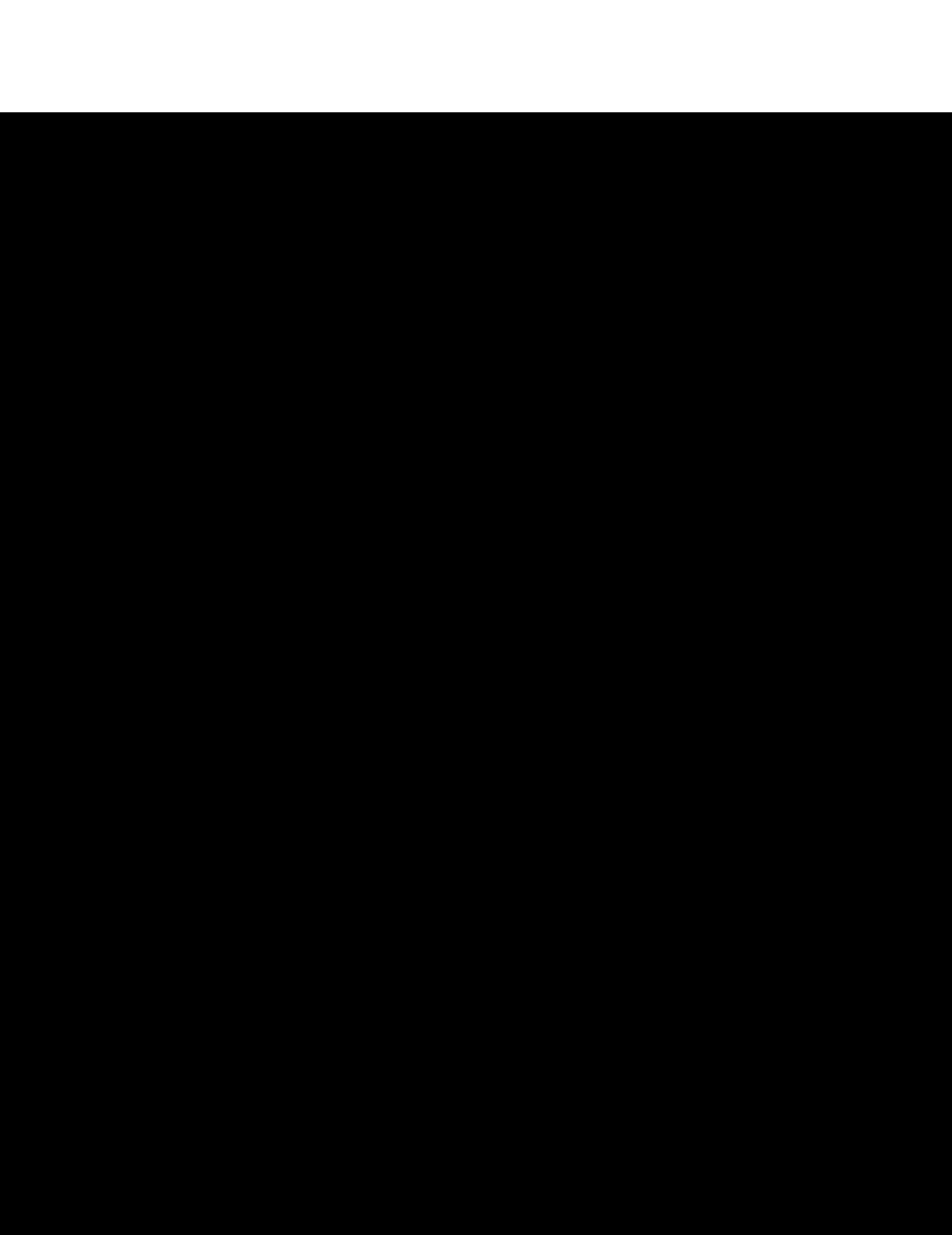
Bu takdirde görülüyor ki, *bir* den evvel بويله *böyle*, اويله kelimelerinden biri getirilir (bk. § **344**).

335. Menfi cümlelerde *bir*: *tekbir, hiçbir* manalarını ifade eder.

Ml.: بر آرابه بوله مادق *bir araba bul'-ama-dık*;
بر تورلو آكلامايور *bir türlü anl'a-ma-yor.*

Bu takdirde *bir* den evel هيچ zarf (adverbe) i getirilebilir. (Muk. § **449**):

hiç bir araba bul'amadı.

336. بعضی (tasfiyecilerce بعض) *ba'zı* «quelques, certains».

Esas itibariyle ancak (türkçe ve arapça) cemilenmiş isimlerle kullanılır.

Ml.: بعضی قادینلر *ba'zı kadınl'ar;*
بعضی علما *ba'zı ülemā.*

Bununla beraber bazan, bilhassa zaman mefhumunu havi olan müfret bir isimden evel de bulunduğu görülür.

Ml.: بعض کره *ba'zı kerre;*
بعضی کیجه(لر) *ba'zı gece(ler).*

بعض kelimesi zarf (katmaç, adverbe) olarak بعضاً manasını verir.

İHTAR. — Bazı defa, (بعضی) kelimesi yerine (gayri muayyen bir miktar manasında olarak) farsça چند *çend* kelimesi kullanılır (eskimiştir).

Ml.: بوندن چند کون مقدم *bun-dan çend gün mukaddem.*

337. هانکی *hangi* soru (istifham) sıfatı (ki eski şekilleri قنق ، قنغی ، قانغی ، خانغی dır; Muk. § 1026, ihtar 2) «lequel? quel?».

Ml.: هانکی کون *hangi gün;*
هانکی سوقاقده *hangi sokak-da?.*

338. نه *ne* «quoi» (bk. § 319), sıfat olarak ta kullanılabilir.

Ml.: نه وقت *ne vakit* «quand»;
نه درلو *ne türlü* «de quelle manière? quelle sorte?»;
نه بچیم *ne biçim* «de quelle manière? quelle sorte?».

339. Sıfat olarak kullanılan *ne*, *hangi* kelimeleri, büsbütün müteradif (manadaş) değillerdir, *hangi* kelimesi, benziyen ve bir ayarda olan zatlardan ibaret bir bütün içinde bir zatın *işaret edilmesini*, bir zatın *hüviyetinin tayini* ni bildirecek bir cevap istêr.

Ml.: هانکی چوجوق ؟ *hangi çocuk* «celui-ci, où l'autre?» sualine cevap olarak meselâ: bu çocuk veya Orhan, vs. «celui-ci, ou Orhan» denilir.

ne kelimesi ise böyle halde kullanılamaz; fakat bundaki fazlalık şudur ki, alelâde tasvir ve tavsiften ibaret bir cevap istiyen suallere girebilir. Bu takdirde sualin ait olduğu şey, sualin kendisinde *ifade* edilebilir.

Ml.: بو نه چوجوقدر؟ *bu ne çocuk-tur?* «Quel est cet enfant?».

Zamir olan *ne*, yine zamir olan *hangisi* kelimesiyle (bk. § 323) mukayese edilince, mana farkı daha ziyade belirir.

340. *ne* kelimesinin manası, şaşma, azarlama, darılıp gücenme, veya beğenip güzel bulma gibi bir ifade ile renklenip çeşitlenebilir.

Ml.: ! بونه بلادر *bu ne belâdır* «quel malheur!».
aynı manada ناصل *nasıl* katmac (zarf) ı kullanılabilir.

Ml.: بوناصل شی؟ *bu nasıl şey?* «qu'est-ce que c'est encore?; en voilà des manières!»
ne kelimesi bu kavramiyle çok kere bir sıfattan evvel gelir. O zaman rolü bir zarf (katmaç) rolüne hemen hemen yaklaşır. (Muk. en § 368).

Ml.: ! نه اعلا[1] *ne a'lā* «Que c'est bien! c'st parfait, à la bonne heure, tant mieux».

341. (Sıfat olan) *ne* kelimesi yerine yine نه کبی *ne gibi* «Quel?, dans quel genre?» (§ 887) tabiri de kullanılabilir.

Ml.: نه کبی شیلر *ne gibi şey-ler?* «quelles choses?».

342. Farsça sıfat olan هر *her* «chaque» (ki buna *bir* de katılarak) *her biri.*

Ml.: هرکون *her gün* «chaque jour»;
هریرده *her yer-de* «en chaque lieu, partout»;
هرهانکی *her hangi* «chaque».

İHTAR. 1. — (*her* den sonra bir sıfat yahut, bir soru zamiri getirilerek yapılan) *herhangi* suretinde sıfatları havi cümlelerin mana ve terkiplerinden daha ileride (§ 1226 ve aşağısı) bahsedilecektir.

İHTAR. 2. — Farsçada *herbir* manasında olan بهر** *beher* tabiri, türkçede (her) kelimesinin müradifi olarak bazan kullanılıyor. Vokal ile başlıyan bir ek aldığı zaman [2] bazı kere ikinci vokali düşürülür.

Ml.: بهرینه *beher-i-ne* yerine *beh(.)rine*;
بهریچون *beher-i-için* yerine *beh(.)r-i-için.*

343. (باشقه) باشقه *başka* (Muk. § 267, tenbih) "autre";
دیکر *dig'er* "autre";
غیری *gayri* (arapça *gayr* dan). Muk. § 1149 "autre".

Ml.: باشقه چشیت *başka çeşit* "autre manière, manière différente";
دیکر طلبه *dig'er talebe* "(un) autre étudiant; (d')autres étudiants";
بو ایشی یاپ ، غیری ایش ایستهمز *bu işi yap, gayri iş iste-mez* [3].

Yine bu manada olan arapça سائر *sā'ir (sayir)* kelimesi ekseriya (türkçe veya arapça) cemilenmiş isimlerle kullanılır:

---

[1] (Ne iyi) gibi (oh olsun) manasını da verir. A.U.E.

[2] *(her)*, *(hiç)* kelimeleri mülkiyet (izafet) eki almazlar. D.J.

[3] Müellif (gayri) kelimesi için misal vermediğinden tarafımızdan ilâve edilmiştir: (Ümidiñ kes zaferden «gayri» den imdād lâzımsa) da, ayrı bir misal olur. A.U.E.

سائر اثرلر (آثار) *sā'ir eser-ler (āsār)* «les autres ouvrages».

سائر «بر» کیمسه اولسه اوقدر اهمیت ویرمزدم [1] *sā'ir bir kimse olsa o kadar ehmiyet (ehemmiyet) ver-mez-dim.*

İHTAR. — Esas itibariyle *uzak edatları* gösteren şu kelimeler de (başka) manasında kullanılır:

اوبر *o bir* «l'autre..., cet autre...»;

اوته‌کی *öte-ki* «l'autre, autre» (ki bu da zamir olarak kullanılır [2], Muk. s. **216** tenbih **311** ihtar.

344. Şu aşağıdaki zarf (adverbe) ler sıfat olarak kullanılırlar (ki fransızcada «ainsi» kelimesiyle ifade edilir) (bk. § **402**):

(بر) بویله *böyle (bir),*
(بر) شویله *şöyle (bir),*
(بر) اویله *öyle (bir).*

Ml.: بویله بر شاعر *böyle bir şāʾir* "un pareil poète, un tel poète".
Şu aşağıdaki ifadelerde aynı şartlar içinde kullanılır:

بو (شو ، او) تورلو *bu (şu, o) türlü* «cette sorte»;

بو چشیت *bu çeşit*
بو نوع* *bu nevi*
بو گونه** *bu g'öne (g'önā)*
} *bu türlü* «cette sorte»;

بو کبی *bu gibi* «comme cela» (§ **887**).

İHTAR. — Eski osmanlı türkçesinde aynı manada بو دکلو *bu (şu, o) deñlü*; بو اصل *bu asıl'*; بو مقوله *bu maḳūle*; بو رسمه *bu resme*; بو قبیل *bu ḳabil* kelimeleri kullanılırdı.

345. Bir bütünlük (totalité) fikri veren sıfatlar sunlardır:

بوتون (بتون) *bütün*;
تکمیل (arapça tamamlama, ikmal etme) *tekmil*;
عموم* *umum*;
جمله* *cümle*;
جمیع* *cemīʾ* (eskimiştir).
} «tous les..., toutes les...».

Bütün bu sıfatlar, topluluk isimleri (ismi cami, ismi cemi, collektif) olmadıkları surette cemilenmiş isimlerle kullanılır.

[1] Müfret kelime ile de kullanıldığına misal olarak tarafımızdan verilmiştir. A.U.E

[2] (Asıl, geçilen taraf manasındaki. A.U.E.) *öteki* kelimesi, bizzat *başka* manasiyle hazır yapılma bazı tabirlerde kullanılıyor:

öte gün «l'autre jour»; *öte dünyā* «l'autre monde», *öteberi* de. J.D

Ml.: بوتون كاتبلر *bütün kâitb-ler*„ tous les secrétaires, tous les scribes„;
تكميل اشيالرمز *tekmil eşya-l'ar-ımız* "tous nos effets„;
عموم عالم *umum ʿālem* "tout le monde„;
جمله مؤلفلر *cümle müellif-ler* "tous les auteurs„. [1]

346. جمله ve عموم yerine bazan بالجمله* *bi-l-cümle* بالعموم *bi-l-ʿumum* da denir. جمله kelimesi, sık sık isimle izafet haline (ikinci had yani muzaf olarak) girer.

Ml.: مخلوقاتك جملەسی *mahlūkāt-ın cümle-si* "la totalité des créatures».
Bu takdirde جمله kelimesi yerine كافه *k'āffe* kelimesi kullanılabilir:
Ml.: مخلوقاتك كافەسی *mahlūkāt-ın k'āffe-si* «toutes les créatures».
(Bütün, kelimesi bu kullanışta olan isimlerle izafet terkibine giremez. Muk. § 348).

347. جميع kelimesi bugün az kullanılır. Vaktiyle farsça izafet terkibine girerdi:
جميع فنون *cemī'-i fünūn* bütün sanatler «tous les arts».
([Müfret olarak] جميع فن *cemī'-i fenn* de, her sanat «chaque art» manasını bildirirdi.)
Aynı terkip, كافه ve قاطبه kelimeleriyle de yapılırdı:

Ml.: كافهٔ مخلوقات *k'āffe-i mahlūkāt* bütün yaratıklar «toutes le créatures».

İHTAR. — جميع manasına olan قاطبه kelimesine ancak padişahlara iletilen arīza (requêtes) lerin sonundaki resmi tabirlerde rastlanır (dı):

اولبابده و قاطبهٔ احوالده امروفرمان حضرت ولی الامر افندمزكدر *ol'-bab-da ve kātıbe-i ahval-de emr-ü fermān, Hazret-i veli-y-ül-emr efendimiz-iñ-dir.*

O (bu) işte ve her (türlü) halde buyuruş, işin sahibi olan efendimizin (katına ait) dir.

348. بوتون ve تكميل kelimeleri bazan eksik gedik olmayıp tüm olarak (dans son intégrité; lâtince: totus) manasını bildirir:

بوتون (تكميل) كون *bütün (tekmil) gün* "tout le jour„.
الماك بوتونی، تكميلی *elman-ıñ tekmil-i, bütün-ü* «toute la pomme»[2].

هپ *hep* kelimesi için bk. § 322.

349. — İHTAR. — Eski osmanlı lehçesinde yine *hep*, *bütün* «tous, tout» manalarında şu kelimeler de kullanılırdı:
تمام *temām* ve *temāmet* (*ġazevāt-ı seyyid Battal'*, muhtelif yerlerinde.);
قمو *kamu* (Muk. başka lehçelerde: *kamuğ*, *kamuk*);
دكلی، دوكلی، توكلی (izafet ekiyle: *d«t»ük'el-i*, *d«t»ügel-i*).

[1] (Bütün kâtipler, tekmil eşyalarımız, umum insanlar, cümle müellifler) gibi misaller, cemi isimlerle kullanışlarını; (bütün sınıf, tekmil ordu, umum halk, cümle alem) gibileri de, ismi cemi denilen topluluk isimleriyle kullanışlarını gösterir. A.U.E.

[2] *dini bütün* ifadesinde *bütün* kelimesi *tüm*, *tam* manasında olduğu gibi, sabit ve sahih olmuş manasında da düşünülebilir ki, din-i bütün = (herkesçe) dini tasdik edilmiş, gerçeklenmiş demektir: II 237 D.L.T. *bütmek*, sabit ve sahih olmak, isbat edilmiş olmak + ikrar ve tasdik etmek. A.U.E.

Bu kelime şark lehçelerinde تو(ك)كال tögäl, tögäl taslağına varan bir şekil göstermektedir ki bu, tükä - tamamlamak, bitirmek, tüketmek mastarına bağlanır (Muk. osmanlıca tüke-n-mek, tüke-t-mek; Muk. § 445 tenbih) [1].

350. Başka bir takım tabirler ve bilhassa şunlar müphem sıfat vazifesini görürler:

برطاقم bir takım (ki بعض ba'zı ile aynı manada, bazan da kötüleşik, yozlaşık «péjoratif» bir mana farkiyle kullanılır.)

برقاچ bir kaç "plusieurs, quelques";

برچوق bir çok "beaucoup de".

Ml.: برطاقم خفيهلر bir takım hafiyye-ler "certains espions politiques";

Ml.: برطاقم مزوّرلر bir takım müzevvir-ler «un certain nombre de faussaires»;

برقاچ غروش bir kaç kuruş «quelques piastres»;

برچوق اسير bir çok y)esir «beaucoup de prisonniers».

(قاچ و چوق kelimeleri için yine bk. § 475 ve 483).

III. SIFATIN KELÂMDAKİ ROLÜ.

351. *Belirleyiş* (tarif ve tayin, détermination). — Her sıfat *tarif ve tayin işini görebilir.* Bir anlâm (mefhum)ı tarif ve tayin etmek, onun manaca uzanıp yayılış (şumul ve ihata, étendue) ını, yanına getirilen bir kelimenin verdiği mana değişimiyle kısıp çevrelemek demektir. Nitekim yalnız başına kullanılan "adam" kelimesi, manaca alabildiğine yayılan ve bunun içinde mefhumu müphem kalan bir kelimedir. Fakat «bir adam, bir yiğit adam, bütün adamlar, dağ adamı» gibi isim kümelerinde (groupes de noms) "adam" ın daha dar ve bunun içinde daha sarih manaları vardır.

Manası böyle başkalaştırılmış, değiştirilmiş olan kelimeye *belirtkin* (muarref, déterminé), ve onun manasını değiştiren kelimeye de *belirtken*

---

[1] Bizce kelimenin aslı bu mastar değil dilimizde halen (*tek tük* = az, çok) tabirinde kullandığımız *tük* dür; ve tükel kelimesi (çoğa mensup) manalı bir kelime olduğu gibi, müellifin saydığı mastarlar (çoklamak) asli manasından (tamamlamak, ikmal etmek ve bitirmek) manalariyle teşkil edilmiş olacak. D.L.T. I, 280, III 271, *dük minğ* = çok bin (binlerce), D.L.T. I. 349 da vezne göre *dük* eksik olduğu anlaşılan:

kol'daçığa (dük) minğ yağak; barça bilä ayruk tayak.

Dilenciye yüzbin (binlerce) ceviz (vermeli), bununla beraber ayrıca değnek (de atmalı). (*tümen* = yüzbin, kelimesinin de aslen *tük minğ* = çok bin olduğu düşünülebilir). A.U.E.

[redacted]

(muarrif = déterminant) denilebilir ki, yukarıki misallerde (bir, yiğit, bütün, dağ) kelimeleri belirtkenlerdir.

Belirtken olarak kullanılan isimler, yalnız sıfatlar değildir. (bk. § **1066** ve aşağısı).

Bir sıfat veya ortac (participe = fer'i fiil) belirtkenlik işini görürse, ona belgec (nağt, épithète) denir.

Kaide: türkçede sıfat, belgeci olduğu ismin evveline gelir (bk. § **1066** ve aşağısı).

	BELIRTKEN.		BELİRTKİN.
Ml.:	قرمزی أو *kırmızı*	ev	maison rouge;
	بو أو *bu*		cette maison.

352. *Vasıflayış* (tavsif, qualification). — Müphem sıfatlar yalnız tarif ve tayin işini görebilirler (ki "tayini„ tabiri bundandır). Buna mukabil, vasıflayıcı sıfatlar? [2] da fazla olarak bir de vasıflamak (sanlamak) hassası vardır. Bir anlam (mefhum, concept) ı vasıflamak, belirleyiş (tarif ve tayin) haline mahsus olan manaca kısıp çevreleme cihetini muhakkak itibara almak zorunda olmaksızın, o mefhuma başka bir ismin gösterdiği resimleme bir hali isnat etmek demektir.

353. Vasıflayıcı sıfat:

1° *Yalnız vasıflama işini yapabilir.*

Ozaman *haber* (savlık, prédicat) olarak kullanılıp ancak vasıfladığı *isimden sonra* gelebilir; başka türlü söyliyelim, vasıfladığı isim (mevsuf) le birlikte bir isim cümlesi (proposition nominale) teşkil eder.

[1] Lugatte sıfat, (vasıf) ve vâsıf manasiyle kullanılır; gramerde düşünülen şey, vâsıf = vasıflayıcı manasıdır. Sıfat (müşahhas veya müceret) bir varlığın yaradılışca, huyca olan alâmetlerini sayıp anlatmakdır, ki bunları yapan da (vâsıf) manasında kullanılan sıfattır. Sıfat bir zatta kendisiyle devam üzere olan hal ve keyfiyettir. İlim ve karalık gibi. Fakat nahivciler sıfattan bu manayı anlamazlar, onlar nağti kastederler ki ismi fail, ismı meful gibi kelimeler yahut mana cihetiyle bunlara raci olanlardır, (misil, şibih) gibi. Nahivcilerce sıfatta tekarrür, sebat ve halde inkilâp muteberdir. Kamus mütercimi, sıfat = vâsıf ile nağt arasında kelime manasınca fark olmayıp bunlar müteradiftir, der. A.U.E.

(Adı sanı) ifadesinde kullandığımız üzere, sıfatın türkçe karşılığı: san (ki arapçaya şeen = şan = hal, suretiyle geçmiş olması mümkündür), vâsıf manasiyle sanlayıcı, sanlac olabilir.

[2] «Adjectif qualificatif» tercümesi olan bu tabir yerinde değildir. Çünkü bunun karşılığı vasıflayıcı (tavsîfî) katkındır. Evvelcede söylediğimiz üzere, adjectif sıfat demek olmayıp (ismin evveline getirilen) ilâve, katmacdır. Şuhalde tavsîfî sıfat tabiri garip ve manasızdır. Sıfat = vâsıf, zaten vasıflayıcı demek olduğundan bu (vasıflayan vasıflayıcı) gibi bir şey olur. Görülüyor ki, zaten harışık olan bu arap tabirini biz de fransızcaya tatbik ederken daha çok karıştırmışız A.U.E.

mübtada haber

Ml.: *ev kırmızı* (= ev kırmızıdır: la maison est ronge).

(Müphem sıfatlar, vasıflayamadıkları için, haber rolunü oynamaya müsait değildirler.) [1]

2° Bir defada *hem vasıflaya, hem belirleyebilir.* Ozaman vasıflayıcı sıfatlar belgec (nağt) vazifesini görürler. (bk. yukarıki *kırmızı ev*).

(Bir vasıflayıcı sıfat, vasıflamadan belirliyemez.)

354. *Çitişik [2] belgecler* (épithètes complexes). — Esas itibariyle belgeclik: sıfatın iki vazifesi olan (vasıflayış ve belirleyiş), ayni isim üzerinde yapılır. Meselâ *kırmızı ev* terkibinde *kırmızı* kelimesi bir ve ayni isim olan *ev* i vasıflar ve belirler. Söylediğimiz suret *düz belgecler* (épithètes simples) diyebileceğimiz terkiplerde olur.

Fakat türkçede olabilir ki, belgec bir B mefhumunu vasıflamakla ber.ber kendisinde bir A mefhumunu da kısmen belirlemek hassası bulunur. Bu hal ise *çitişik belgecler* de olur.

Çitişik belgec aracı bir B mefhumuna ait olan bir vasıf ile bir A mefhumunu belirler. Bu aracı mef'hum, belirtkin A mefhumunun izafet alâmetini (indice de rappel) almağa mecburdur. [2]

Ml.: داى قرمزى او *dam-ı kırmızı ev.*

(Doğrusu, fransızca da bu ifadelerin muadili yoktur. Meselâ bunun fransızcaya en doğru tercümesi «la maison à toit rouge» olur ki, bu da türkçe (kırmızı damlı ev) suretindeki binişik (mürekkep) sıfat terkibinin dengi olur. Kelime kelime tercüme ise şöyle olabilir: «son toit rouge maison» ki, bunu bozmak bahasına şu biçimde tamamlayabiliriz: (une) maison (telle que) son toit (est) rouge. Muk. § 1090).

355. *kırmızı* kelimesi *dam-ı* kelimesini vasıfladığı için, bu iki kelimeyi (damı kırmızı «dır») suretinde bir isim cümlesi diye saymak ve bunda (kırmızı) kelimesini (haber) vazifesinde görmek mümkündür.

---

[1] Bununla beraber (sorulu, sorusuz) müphem sıfatların izafet halleriyle veya aidiyet ekiyle haber rolünde oldukları görülür:

Bu resim kimindir? çalıştığınız ne dir? Sizin bildiğiniz bunlardân bazısıdır; beğendiğiniz hangisidir, vs. A.U.E

[2] Complexe, lugat manasiyle *kocaşuk, kucaklaşık* demektir. Buna *girişik* (müteda-hil) tabirini vermek de mümkündü; fakat *çitişik* tabirini mevzuun hal ve tabiatine daha uygun bularak tercih ettik. A.U.E.

[2] Bizce böyle kelime kümelerinde kelime tertipleri ve manalariyle birbirine girişik ve çitişik iki terkip vardır: 1. Sıfat terkibi (kırmızı dam), 2. Mercili izafet terkibi (evin dam-ı ev-in = merci halinde müzafünileyh; dam-ı = izafet terkibi ki, dam muzaf, -ı muzafünileyh olan gaip zamiri, ve mercii «ev-in» deki «ev» dir.

Şu halde bu ikizli terkipte ortak olarak kullanılan *ev* kelimesi, hem (*kırmızı*) sıfatının mevsufu, hem (*dam-ı*) izafet terkibinin mercii halinde muzafünileyhidir. (*kırmızı*) ve (*ev*) kelimeleri, kümedeki yerleri itibariyle sıfat mevsuf gibi görünürse de, hakikatte (*kırmızı*) üst yanında izafet terkibi halinde bulunan (dam) ın sıfatıdır. Ve bu takdirde mevsufu kendisinden evvel gelmiş bir sıfattır ki, üçüncü kelime (bad) onun cüz'ü (parça) dür. Ve sıfat, tertip itibariyle ve şekilce buna, mana itibariyle ise cüz'e aittir: İçi boş testi, kulpu kırık küp, boynu yaralı pehlivan, ağzı bozuk kimseler, vs. A.U.E.

Fakat *kırmızı* kelimesi burada başka bir vazife de görüyor: sadece *kırmızı ev* misalinde olduğu gibi *ev* kelimesinden evvel gelerek ona karşı olan belirleyiş hükmünü kısmen yapıyor. Bu belirleyiş hükmünü böyle kısmen yapıp tam olarak yapamayışı, bu vazifeyi: *dam-ı kırmızı* ifadesinin bütünüyle paylaşmasından ileri geliyor.

Bu sebeple çitişik belgeçlerdeki sıfatın kullanışında bir ikircinlik (ambiguïté) doğmaktadır: Bir taraftan (haber) vazifesini görüyor, bir taraftan da sıfatların belirleyiş vazifesine ortak oluyor.

Bu ikircinlik, sıfatın yerine bir fiil, daha doğrusu bir (ortaç, fer'i fiil) [1] gelmekle daha görünür bir hal alıyor. Sıfat, (haber) olmak dolayısiyle yerine fiil gelmek lâzım iken, ortaç gelince bunlar *belirtken* olarak kullanılan fiillerden oluyor (bk. daha ileride § 738 ve aşağısı).

Aracı isim olarak belirtken kümesine giren *dam-ı* kelimesine gelince, bu (kendisi de belirlenmiş bir kelime olan) *ev* ismiyle belirlenmiştir, çünkü kendisinde *ev* e izafet alâmeti olan -i bulunmaktadır. [2].

356. *Çitişik belgeçin hususi hali.* — Bahsedilen aracı isim, bir yerine iki olabilir. Yani öyle bir izafet terkibi halinde olur ki, birinci haddinde de izafet alâmeti bulunur:

MI.: دامنڭ یاریسی قرمزی او *dam-ı-nıñ yarı-sı kırmızı ev* «maison dont la moitié du toit est rouge»; ve kelime kelime: «de son toit sa moitié rouge maison». [3]

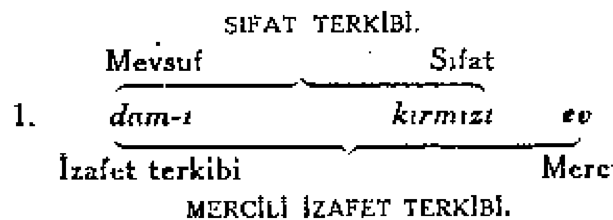
---

[1] İçi yanan adam, modası geçmiş cevap, yakası açılmadık sözler, eşi bulunmayan kitap, vs. A.U.E.

[2] Burada izafet alâmeti denilen şey, hakikatte terkip içinde muzafünileyh rolünü oynıyan izafet zamirleri dediğimiz zamirlerin gaibe ait olanı: -ı dır. (*dam-ı*) izafet terkibinde *dam* muzaf olup, muzafünileyh olan -ı bitişik gaip zamirlerine izafet edilmiş, ait kılınmıştır. Her zamirin bir mercii olduğuna, yani zamirler ismin yerini tutan vekiller olduğu için onların asilleri bulunduğuna göre, -ı gaip zamirinin mercii (*ev*) dir. Şu halde vekili olan -ı zamiri terkipte muzafünileyh rolünü oynadığı gibi, asili olan *ev* de muzafünileyhtir, fakat merci rolüle muzafünileyhtir.

Müellif bu gaip zamirinin, bir ek gibi eklendiği kelimeyi (*ev*) kelimesine irca ettiğine bakarak, buna (indice de rappel = irca, raciiyet, aidiyet alâmeti) diyor ki, bu raciiyet vasıtası, aynı manada ve rolde olan gaibe izafet zamirinin kendisinden ibaret olduğu (izafet, zaten aidiyet, mensubiyet demektir) için buna izafet zamiri demek lâzım idise de, biz müellifi tercüme ettiğimiz için ona uyarak (raciiyet veya izafet alâmeti) tabirini kullanıyoruz. Müellifin başka münasebetle kullandığı mülkiyet eki (suffixe possessif)de yine bu izafet (muzafünileyh) zamiridir; bunları ayrı ayrı tabirle başka şeylermiş gibi ayırmağa lüzum yoktu sanırız.

[3] Gerek bir aracısı (ki o da yine izafet terkibidir), gerek iki, hatta daha fazla aracısı olan çitişik belgeçleri şöyle göstermek mümkündür.

1. Düz çitişik belgeçler.

357. Hülâsa, bir sıfat, yalnız belirlediği ismi vasıfladığı zaman (düz belgec hali) değil, aracı bir mefhumu vasıfladığı (çitişik belgeç hali) zaman da belgec olarak kullanılabilir. Bundan başka aracı isim ikileşebilir.

Bu kaideler içinde ortaç (fer'i fiil) ların ve ortacıması (fer'i fiilimsi) ların sintaksı filiz halinde bulunmaktadır. (Bk. § 740 ve aşağısı).

(2, 3) iki, üç zincirleme izafetli çitişik belgeçler.

SIFAT TERKİBİ.

Mevsuf — Sıfat

2. *dam-ı(nıñ)* *kenar-ı* *kırmızı* *ev*

İzafet terkibi — izafet terkibi — Merci

MERCİLİ İZAFET TERKİBİ

Merci — İzafet terkibi

SIFAT TERKİBİ.

Mevsuf — Sıfat

3. *mutfağ-ı(nın)* *dam-ı(nın)* *kenar-ı* *kırmızı ev*

İzafet terkibi — İzafet terkibi — Merci

MERCİLİ İZAFET TERKİBİ

Merci — İzafet terkibi

MERCİLİ İZAFET TERKİBİ

Merci — İzafet terkibi

Görülüyorki çitişik belgeçlerdeki aracılar birbirine izafet edilmek suretiyle iki, üç ve daha fazla da olabilir; fakat birisi nekre olursa kulağa ağırlık vermediği halde, üç tanesi de marife (*iñ*) aidiyet ekiyle bağlandığı, ve (*iñ*) ler ard arda tekrarlandığı zaman hiç de hoş değildir. Bunlara eski tabirle (tetabulu izafet) denirdi ki, zincirleme izafettir. Bunlar çitişik belgeçlerle aracı mahiyette oldukları gibi, onlarsız olarak yalnız başlarına da bulunabilirler.

1. Çitişik belgeçlerle zincirleme izafetler: mutbağ *(-ı+nın, (dam-ı+nın, (saçağ-ı+nın (kenar-ı kırmızı ev*; vs.

2. Alelâde zincirleme izafetler: *baba-sı+nın, (amıca-sı+nın, (ahbab-ı+nın, (bağçe-si+nin (kuyu-su., üçüncü ordu+nun, (dördüncü fırka-sı+nın, (ikinci al'ay-ı+nın, (birinci tabur-u+nun, (ikinci takım-ı+nın, (birinci manga-sı+nın* erlerinden *[filan oğlu falan]... dede-m+in, (dede-si+nin, (dede-si+nin, (dede-si*, vs.

Bu takdirde meselâ birinci misale göre belirleyişler zincirine yeni bir aracı isim halinde yeni bir halka katılmış bulunuyor. Başka bir ifadeyle, *ev* kelimesi *kırmızı* sıfatiyle belirleniyor ki, bu *kırmızı* kelimesi ikinci bir mefhum olan *kenarı* kelimesini seçkin haliyle gösteriyor; *kenarı* kelimesi ise üçüncü bir mefhum olan *dam* a aittir ki bu da, belirtkin bir mefhum olan (*ev*) e ait olup kendisinde bu aitlik (izafet) alâmeti (*-i*) bulunuyor. A.U.E.

IV. İSİM OLARAK KULLANILAN SIFATLAR.

358. Bazı [1] sıfatlar isim olarak kullanılabilirler.

Ml.: كوزل *güzel* 1° sıfat; 2° isim: (güzel kimse, erkek veya kadın);
آچیق *açık* 1° sıfat; 2° isim; (memur boşluğu; engin);
انكين *engin* 1° sıfat «geniş; lehçelerde: aşağı; isim: (denizin açıkları.)

Böyle düşünülünce, sıfat yalnız bir vasfı değil, o vasıf ile vasıflanan mefhumun kendisini de ifade eder.

Bu hâdise fransızcaya yabancı değildir, fakat kelime kısımlarını ayıran hudud çizgisinin her zaman sarih olarak çizilmemiş olduğu türk dilinde bu, daha büyük bir rol oynamaktadır (Muk. § 193).

359. Yukarıda çitişik belgecler adiyle mütalea edilen belirtkenler de isim olarak kullanılabilirler.

Ml.: باشی‌بوزوق ، باشیبوزوق *baş-ı bozuk* («üstü başı düzgün olmıyan manasiyle» nizamsız asker; «kıyafet itibariyle» sivil);
بالدری چپلاق *bal'dır-ı çıpl'ak* «pauvre hère»;
دینی (ایمانی) آیری *din-i (imān ı) ayrı* «hérétique, hétérodoxe».

İsim olarak kullandığı zaman sıfat, ismin aldığı aynı ekleri alabilir.

Ml.: بردینی آیری‌یه ویریلن یمینك حکمی یوقدر *bir din-i ayrı-ya ver-il-en yemīn-iñ hükm-ü yok-tur.* (Kardinal Césarini'nin, VARNA muharebesine sebep olan meşhur sözünün tercümesi).

V. MÜLKİYET EKİ [2] ALAN SIFATLAR.

360. Sonunda mülkiyet eki bulunan bir sıfatla yapılmış ifadeler, isim olarak kullanılan sıfatlara bağlı sayılabilir.

Bu ifadeler, bir bütün, bir küme veya topluluk içinden, bu maddelerin birini veya bir çoğunu bir belirleyişle (bilhassa seçkin bir vasıfla) seçimleyerek ayırt etmek istendiği zaman kullanılır.

Ml.: كوتولری *kötü-leri* «les manvais parmi...».

Bunda *kötü* sıfatı, seçkin bir vasfı ifade ediyor, mülkiyet eki olan -leri, bir bütüne (veya bir topluluğa) raciiyet alâmeti hizmetini görüyor,

[1] Bizce: bir çoğu. A.U.E.

[2] Müellifin, «suffixe possesif» tabirini aynen tercüme ediyoruz. Yoksa bu, evvelce de söylediğimiz gibi kelimeye bitişik olan gaibe izafet (muzafunileyh) zamiridir. A.U.E.

ve her ikisi birlikte kötünun içinden alınan zatı (varlığı) veya zatları gösteriyor.

Burda sıfat, bir zatı (baskın olan vasfıyle) *göstererek* alelâde isimlere vergi olan rolü çiğneyip geçmiş bulunuyor ki, kaideye uygun olmayarak bir ek alışı da, bundan ileri gelse gerektir.

361. Küme veya topluluk bildiren kelimeye gelince, cümlede izafet terkibinin birinci haddi olmak [1] salâhiyetiyle bulunabilir.

Ml.: آدملرك كوتولرى *adam-l'ar-ıñ kötü-leri* «les méchants parmi les hommes». (bk. bunun için § 1121 ve aşağısı).

Fakat mefulünanh haletine de girebilir (bk. daha aşağıda § 364).

362. (Fransızcada bu ifadelerin muadillerini verebilmek için, çok kere topluluk bildiren ismin evveline «d'entre, parmi» kelimeleri koymak, ve sıfattan evvel tayinli (maarife) tarif edatını «article défini» getirmek (Muk. yukariki misal) gerektir. Bazan küme veya topluluk bildiren mefhumu hatırlatmak için fransızca "en" zamirini de koymak gerekli olur.

Ml.: بو مؤاخذه‌لرك ايچنده پك طوغرولرى‌ده واردر *bu muāheze-ler-iñ iç-i-n-de pek doğru-l'arı-da var-dır* "parmi ces reproches il y *en* a de très justes".

İHTAR. — Pek tabiî bir mana gelişimiyle bu terkipler, çok kere bir nevi tafdil "superlatif" sıgaları halini alırlar. Bu mana ve kullanışı sağlamlaştırmak için bugün umumiyetle اك *eñ* "le plus" zarfı (Muk. § 368) sısıfatın evveline getirilir.

Ml.: شهزاده‌لرك اك معتبرى *şehzāde-ler-iñ eñ muʿteber-i* «le plus considéré parmi les princes impériaux».

---

[1] Müellif, birinci had tabiriyle (muzafünileyh) i, ikinci had tabiriyle (muzaf) ı kast ediyor; meselâ «*çoban(ın) armaganı*» izafet terkibinde *çoban* (muzafunileyh = birinci had), *armagan* (muzaf = ikinci had) dır. Halbuki türkçede izafet ancak izafet (muzafunileyh) zamirleriyle yapılır: Bu itibarla izafet terkibi evvelkisi ismi zahir, ikincisi ona bitişik ismi zamir ekidir. Yani bu da muhtelif iki isimden teşekkül ediyor ki, bu takdirde birinci had muzaf olan ismi zahir, ikinci had muzafunileyh gaip zamiri olan kelimedir. Bu izafet terkibinin üst başındaki *çoban-ın* kelimesi ise, muzafunileyh zamirinin mercii roliyle izafete (*n*) li veya (*n*) siz olarak bağlıdır; ve çok defa böyle yaklaşık mercili gaibe izafet terkibi halinde bulunduğu gibi, (öğretmen geldi; «*çanta-sı*» evde kaldı) cümlesinde olduğu üzere, mercii üst başında bulunmayarak (uzaklaşık mercili, gaibe izafet terkibi) de olur. Nitekim bunda merci ilk cümlenin failini teşkil eden (*öğretmen*) dir. *Armagan-ı* izafet terkibinde *-i* gaip zamiri muzafunileyh vekili olduğu için, *çoban* kelimesi de merci olmak itibari ile asil olarak muzafunileyhtir. Türkçede izafet için daima izafet zamirleri köprü yapılarak, mercileri olan ismi zahirler de dolayısiyle, muzafunileyh olurlar; böyleleri mercileri yaklaşık veya uzaklaşık (gaibe izafet terkibi) dirler. A.U.E.

363. Mülkiyet (izafet) eklerini alan yalnız vasıflayıcı sıfatlar değildir: (işaretçi sıfatlar haric) belirtken (tarif ve tayin edici) sıfatlar ve sayı isimleri de bu ekleri alabilirler.

Ml.: هیچ برینی ایسته‌مم *hiç bir-i-ni iste-me-m* «je n'en veux aucun»;

بونلرك ایكیسی *bunl'ar-ın iki-si* «1°. *bunl'arın içinde ikisi* = deux d'entre ceux-ci» 2° هرایكیسی «tous les deux»; اوچمز *üç-ümüz*; «1° içimizden üçü: trois d'entre nous: 2° her üçümüz: nous trois» (bk. § **1123** ve aşağısı).

364. Bir sayı ismi veya (belirsiz) bir miktar bildiren belirtken (déterminatif) bir sıfat olduğu zaman daha ziyade, topluluk bildiren isim, mefulünanh haletini alır.

Ml.: اتحاد فرقه‌سندن اللی سكزی *ittihad fırka-sı-n-dan elli sekiz-i* "cinquante-huit (membres) du parti de l' Union";

سلطانلردن برقاچی *sul'tan-l'ar-dan bir kaç-ı* „quelques uns d'entre les sultans";

بونلردن بر طاقیمی *bun-l'ar-dan bir takım-ı* "quelques-uns d'entres eux";

ایكیمزدن هانكیمز *iki-miz-den hangi-miz* "lequel de nous deux„.

Ortaçlar (fer'i fiiller, participes) için bk. § **1126**.

365. Mülkiyet ekinin kendisi, belirsiz (manalı) bir raciiyet alâmetinden ibaret bulunursa, eklendiği kelimeyle beraber hakiki belirsiz zamirler mahiyetini alırlar.

VI. MUKAYESE (ölçümleyiş, comparaison) DERECELERİ

366. Türkçede *üstünleme* (superlatif = comparatif de supériorité) ve *aşağılama* (comp. d'infériorité) ye mahsus ek yoktur [1].

Türkiye lehçesinde *-rek* veya *-rak* ekinin üstünleme alâmeti olmak vazifesi yalnız یكرك *yeg-rek, yeğ-rek* "daha iyi, bir tercihe lâyık, pré-

---

[1] Müellif, üstünleme (tafdil) karşılığı olarak yalnız (superlatif), ve ölçümleyici, ölçümcü demek olan (comparatif) tabirlerini veriyor; ve aşağılamadan ileride misal verdiği halde burada bahsetmiyor. Üstünlemenin fransızcada bir karşılığı (superlatif) olduğu gibi, bir karşılığı da comparatif de supériorité = üstünlük ölçümcüsü) oluyor. A.U.E.

férable„ kelimesinde kalmıştı ki, o da eskimişti. muķ. صكره‌رق soñra-raķ "daha sonra, après coup„ (Burh, Ķat.. s. 78, l. 18) [1].

367. *Üstünleme* (superlatif). — Türkçede sıfatın evveline دها *daha* "plus„ zarfı getirilerek üstünleme bildirilir. bk. § 418 (آز *az* "peu„ aşağılama ölçümleyiş için).

Ml.: دها گوزل *daha güzel* "plus joli(e)„;
دها بيوك *daha büyük* "plus grand(e) (bk. § 488).

Ölçümleyiş haddi [2] aynı cümlede söylenmediği zaman böyledir. Aksi takdirde bunu mefulünanh haletine koyarak *daha*, *ziyāde* (§ 485 ihtar 2) kelimeleriyle veya bunlarsız olmak üzere sıfattan evvel getirmek yeter.

Ml.: بندن (دها) بيوك *benden* (*daha*) *büyük* "plus grand que moi„;
سزدن آز، زنكين *siz-den az, zengin* "moins riche que vous„ [3].

368. *Nisbi üstünleme* (superlatif relatif). — Sıfattan evvel اڭ *eñ* zarfı getirilerek yapılır:

Ml.: اڭ گوزل *eñ güzel* "le (la) plus joli (e).

Yine ölçümlenen şeylerin bütününe raciiyet (izafet) alâmeti olmak üzere sıfata bir mülkiyet (izafet) eki eklenebilir. Bu bütünü bildiren isim[4] aidiyet (genitif) haletine girer (bk. § 362, ihtar). Bu nisbi üstünlemeyi bildirme şekli, şimdiki dilden ziyade eski osmanlıca lehçesinde kullanılırdı.

---

[1] Dillerin çoğunda muhtelif mukayese fikirlerini ifade edecek teşkilci (ekli) şekiller yoktur. Bunlarda sıfatın ve zarfın evveline bir başka zarf getirmekle bu iş görülüyor ki, esasen bu değişikliği almaya müsait yegâne kelimeler de bu sıfat-zarflardır. Fakat eski türkçede *-rek*, *-raķ* edatı hemen her türlü sıfatın sonuna getirilerek, mukayese fikri bu ek vasıtasiyle ifade edilirdi ki, bugün bu kullanışı türkçemiz kaybetmiştir. Frenkçe bir Kamusun bildirdiğine göre, yunanca, lâtince, ingilizce gibi bir takım dillerde ise, üstünleme ilgisi (eski türkçede olduğu gibi) hususi müntehalarla ifade edilir. Fransızcada da az mıktarda hakiki ölçümcüler vardır. meilleur: (daha iyi) yerine; moindre: (daha küçük) yerine; pire: (*beter*, daha fena) yerine; pis: (daha fena) yerine (ki bunlar lâtince asıllardandır). A.U.E.

[2] Mukayese haddi A.U.E.

[3] Bunun söyleyiş itibariyle iki manası olabilir: 1° Sizden az — zengin = zenginliği sizinkinden daha az (aşağılama ölçümleyiş) 2° Sizden — az zengin = sizden bir az, daha biraz fazla zengin, zenginliği sizinkinden az mıktarda fazla (üstünleme ölçümleyiş). Bu itibarla bunda dikkat edilecek şey, bu iki mananın hangisi isteniliyorsa, vurguyu ona göre (birincide *sizden az* kelimesinden, ikincide *sizden* kelimesinden sonra koymaktır. A.U.E.

[4] Bu, merci rolünde muzafunileyh olup, *iñ* aidiyet ekini alır.

Ml.: چورباجیلرك اسكیلری *çorbacı-l'ar-ıñ eski-leri* "les plus anciens parmi les officiers (de janissaires)„.

Muk. (ایئیسی ؟) ایئی‌سی *eyi-si* veya (ایئیسی ؟) ایئی‌سی *eyi-si mi?* "le mieux, ce qu'il a de mieux c'est...„.

Topluluk, küme bildiren kelimenin cümlede söylenik olması icap etmez, ve mülkiyet (izafet) eki müphem (belirli olmayan) bir raciiyet alâmeti hükmünde bulunabilir; nasıl ki *eyi-si mi?* ifadesinde böyledir.

Bir şeyi kıyaslayıcı bir vasıfla *göstermek* için, bir üstünleyici verilecek yerde, aynı teşkkül bir ölçümleyici ile mezc edilebilir. (Muk. § 360). Bu takdirde mülkiyet eki müphem bir raciiyet alâmeti olarak kullanılır (ve bunun fransızcadaki muadili zamir olan *en* kelimesi olur). Diğer taraftan aynı ek, mukayese halini bir isme çevirmek hizmetini görür (ki bunda fransızcanın şu kelimelerine muadilliği görülür: «*un* de plus [sıfat]..., *quelqu'un* de plus [sıfat]...»)

Ml.: *Ben-den memnun değil-seniz, daha münâsib-i-ni arayıñız* «si vous n'êtes pas content de moi, cherchez-en un de plus idoine»;
Kendi-ñ-den aşağı-sı-na bak da hal-i-ñ-e biñ kerre şükr et «regarde ceux qui sont plus pauvres que toi et benis le ciel».

Sonra şu da kaydedilmeli ki, üstünlemeyi ifade etmenin diğer bir (müstesna) sureti vardır ki bu da, aynı sıfatı (birincisini gaibe mülkiyet ekiyle olduğu halde) tekrarlayarak yapılır:

Ml.: *Al-ı al', mor-u mor bir halde* «tout rouge, tout violet» (Husseïn Rahmi, Tesadüf, s, 534).

369. Yine sıfatların manası sağlamlaştırılmak için bunlar (fransızcada olduğu gibi) ya bütün tekrar edilir: *yüksek yüksek* = çok yüksek "très haut„ gibi; veya kısmen tekrar edilir. Yani, sıfattan evvel o sıfatın ilk hecesindeki birinci konsonla vokal alınarak buna ikinci konson olmak üzere *r, s, m, p* den biri eklenmekle vucude gelen hece getirilir [1].

---

[1] Birinci hece açık ise o haliyle yani konsonu vokaliyle veya sadece vokaliyle alınır: *ka-ra: ka-p kara; u-zun: u-p uzun.*

Hece kapalı ise sonundaki konson atılarak yukarıdaki açık hecede olduğu gibi yapılır: *bo(ş): bo-m boş.*

İkinci vokallerden hangisinin ekleneceğini kullanış tayin eder; yani bu cihet semaidir. Hattâ bazan aynı sıfat için bu konsonlardan ikisi de aynı rolle eklenebilir:

ye-p(= m) yeşil; si-p(= m) siyah; ka-p(s) katı, vs.

Bazan sıfatın ilk açık hecesine bu konsonlardan biri katılmakla doğan pekleştirici eke, bir vokal de katılır:

sa-p(= sa-pa) sağlam; ya-p (ya-pa) yalnız; dü-p(= dü-be) düz, vs.

Türkçenin osmanlı lehçesinde görülen bu hâdise, biricik olarak bir *ek in* başa gelmesidir ki, bu bir ön ek «préfixe» dir: kendisinde her ek gibi müstakil bir mana yoktur, eklendiği kelimeye yeni bir mana (tekit) vermek itibariyle diğer son ek «suffixe»ler gibidir. Ayni sıfatın ilk konsonu vokaliyle alınarak ona baş tarafından eklendiği için, her iki kelimede aynı harf dizilenip tekrarlanması suretiyle de bir «allitération» vücude getirir. Fakat bu hâdise onun ön ek rolünde olmasına mani değildir A.U.E.

Ml.: بوم بوش *bo-m boş* "entièrement vide„ ;
اوپ اوزون *u-p uzun* "très long„ ;
ماص ماوى *ma-s mavi* "tout à fait bleu„ ;
(بسبتون) بوس بوتون *bü-s bütün* "complètement„ ;
چیرچیپلاق *çı-r çıpl'ak,* "tout nu„, vs.

370. Arapçanın bir çok üstünleme isimleri (ismi tafdil, élatif) türkçede kullanılır ki, bunlar: (e) f ğ (a) l örnegindedir [1] ‹

(e) *f ğ* (a) *l*

Ml.: اكثر (e) *k s* (e) *r* , كثير *kesīr* sıfatının üstünleme ismi «plus nombreux, la plupart»;
اعظم (a) ᶜ *z* (a) *m,* عظيم *azīm* sıfatının üstünleme ismi «plus grand, le plus grand»;
اقدم (a) *ḳ d* (e) *m,* قديم *ḳâdīm* sıfatının üstünleme ismi «plus ancien, le plus ancien»;
ادنا (e) *d n* (.) *ā*[2], دنى *deniy* sıfatının üstünleme ismi «plus bas, le plus bas»; müennesi دنيا *dünyā* «le plus bas, ce bas (monde), (muk. ismi tafdillerin müennesi § **1138**).

Bu misallerde görüldüğü üzere arapçanın tafdil isminde hem üstünleme (comparatif), hem nisbi üstünleme (superlatif relatif) manası vardır.[3] Bununla beraber türkçede bazan mubalâğa (superlatif absolu) manasında kullanılır: الزم *elzem* چوق لازم *çok lāzım* "très nécessaire„

اهم *ehemm* çok ehemmiyetli «très important», ve انفع *enfa'* çok faydalı «très utile» kelimeleri de böyledir.

Farsçanın üstünleme veya nisbī üstünlemeleri artık kullanılmayor. Bununla beraber Muk. *bedter* "pis, pire„ yerine بتر** *beter* (بد** *bed*)

Yine muk. كمتر* *k'emter* ve كمترين *k'emterīn* ki, كم** *k'em* "kötü, eksik„ kelimesinin üstünleme ve nisbi üstünlemesi olup, bu tabirler osmanlı resmi kitabetinin son demlerine kadar kullanılmıştı: كمترقول *k'emter kul'-u,*

[1] Müellif burada sadece şöyle diyor: (bunlar افعل $ăc^1c^2ăc^3$ şeklindedir. Biz $c^1c^2c^3$ ile arapçanın tabii olan kökünü göstermiş oluyoruz). Halbuki biz bunu daha ziyade açıklamak özere onun verdiği ayni misalleri yukarıki tarzda ve (ف ع ل) örneğine yani köke katılan konson ve vokalleri kereler içine alarak göstermeği daha uygun bulduk. Vokallerin karşıklı ince veya kalın olması yanındaki yüksek veya alçak konsonların tesirinden ileri gelir. A.U.E.

[2] Kelimenin mastarı kamus'a göre *denāvet* = yakınlık. *v*, *ā* ya çevrilmiştir. Müellif bunun aslını «alçak» manalı «deniyy» den alıyor. A.U.E.

[3] Daha lâzım, en lâzım, gibi. A.U.E.

«mauvais» nin üstünlemesi) ki, türkçede galat olarak buna دها da ilâve edilir: *daha beter*.

کمترلری *k'emter-leri*, بندۀ کمترین *bende-i-k'emterīn* «votre très humble (indigne) serviteur».

XV inci asırda, fars üstünlemeleri bazan kullanılmakta idi.

Ml.: سن اولیترسن دعایه کم یریوزنده سندن عزیزتر یقدر *sen evli-ter sin du'ā-ya kim yer yüz-ü-nde sen-den 'aziz-ter yok-dur.* «tu es plus digne de faire la prière, car il n'existe point d'homme plus saint que toi sur la terre» (Bibl. nat., yazmalar. A.f.t., 87, yaprak. 17; arapça tercümesi: انت اولى بالدعاء).

قنقسی فاضلترد ر *kanķı-sı fādıl'-ter dür* «lequel est plus considérable?» (yazmalar, aynı eser. 86, yaprak 10 V°; kı Tezkere-i Evliyā 12, I. 2 de *kanğısı artuk-rak tur-ur* kelimelerine muadildir).

TENBİH. — Arapça ve farsçadan alınma sıfatların türkçedeki fars nahvine göre terkipte ne şekil aldıkları hakkında, bk. § **1129** ve aşağısı[1]

[1] Yukarıdan beri devam eden bu babiste müellif, «superlatif» kelimesinin fransızcada aşırılık (mubalâğa) ve ölçümleyiş (mukayese) manalarında ortak olması itibariyle bu iki ayrı meseleyi burada aynı sahada karışık olarak göstermektedir.

Halbuki bunlar birbirine karışdırılmıyacak şeylerdir. Mubalâğada mukayese yoktur; fakat mukayeseye giren sıfatlar düz (positif) oldukları gibi, bunların mubalâğalısı da olabilir: *Bursa camileri içinde en (çok) güzeli Yeşil camidir*; gibi. Şu halde yapılacak iş, ilkin bu bahsin başlığı — fransızca için de tavsiye ettikleri gibi — (sıfatların manalarındaki dereceler) suretine konduktan sonra şöyle olamalı idi:

Sıfatlar manalarına göre iki kısma ayrılır: 1. Ölçümsüz sıfat, 2. Ölçümlü (ölçümleyici) sıfat.

1. (Ölçümsüz sıfat) ya düz «positif» olur: *güzel* gibi; ya aşırı (mubalâğalı) olur: *çok güzel, kup kuru*, vs. gibi.

2. (Ölçümlü, comparatif) sıfat: bir karşılaştırmadan ibaret olan ölçümleyiş (comparaison), iki had (yaka) arasında olur; veya biri bütün (kül), biri parça (cüz'ü) olan iki had arasında olur. Ve sonra bu iki hadden ikisi de ya cümle içinde söylenik veya biri söylenik, biri gizlenik kalır.

Çümlesindeki hüküm ister müspet olsun ister menfi olsun, bir mukayesede yapılış itibariyle üç ihtimal vardır:

1° Mukayesede denklik (musavat): Ali Veli (*kadar*) çalışkandır veya değildir: Ali ile Veli arasında ortak bir vasıf olan (çalışkanlık) da her ikisi zihince mukayese edilerek, neticede iki haddin bir birine müsavi ve muadil olduğu veya olmadığı hükmü veriliyor. (müellif bu *kadar* «ve müradifleri»ile yapılan musavatlı mukayeseden burada bahsetmiyor.

2° Mukayesede denksizlik (musavatsızlık): Ali Veli (*den, den daha*) çalışkandır veya değildir: Ali ile Veli arasında müşterek olan (çalışkanlık) vasfında her iki had mukayese edilerek neticede bunların birbirine müsavi olmayıp, bu hususta Alinin Veliden üstün olduğuna veya olmadığına hüküm veriliyor. İşte (den, den daha) kelimesi hadlerden ev-

BAHİS II. KATMAÇ (adverbe).

371. Türkçede katmaç [1], sıfat ve isimden fransızcada olduğu kadar sarih bir surette ayrılmış değildir. Bu hükmümüz, aşağıdaki hâdiselere dayanmaktadır:

1° Hemen bütün sıfatlar, hal (manière) katmacı olarak kullanılır:

Ml.: اوزون سويلهميكز *uzn söyle-me-yiñiz* "ne parlez pas longuement, ne bavardez pas";

[1] Bu kelimenin mefhumu arap tarzına uyan gramerlerlerimizde (hal), fransızcaya uyanlarda (zarf) ile tercüme edilmiştir. (hal) tabiri alelâde (hal ve şart) manasından başka, (ismin halleri) ndeki (hal), şimdiki zaman için fiillerde kullanılan (hal) gibi mana ve rolleri ayrı kelime mefhumlarıyle iltibas etmesi yetmeyormuş gibi, bir de rabıt sıgalarından (haliye) kelimesiyle, ve (zarf) kelimesiyle iltibaslar yaratmıştır. Bu itibarla sarih olmak için bunu ötekilerinden ayırmaya kati bir lüzum vardır. Firenkler fiilin ve sıfatın manasına kendi manasını katarak onu tadil için fiilden ve sıfattan evvel getirilip katılan kelime manasında adverbe (kelimenin evveline katılan, yani katmaç) diyorlar. Nasıl ki isme getirilip katılan ve o isme yeni bir mana katan kelimeye de aynı asıldan (adjectif, katkın) demişlerdir ki, biz ona sıfat diyoruz.

Son zamanlarda teklif edilen (*ulak*) kelimesi (*vâsıl, ulaştıcı*) manasında olup, bu roldeki diğer bir kelime meselâ (rabıt, sıla sıgaları: gérondif) için kullanılmak daha uygun görünüyor.

(Zarf) ise, kap manasında olup zaman veya mekânı çevreleyici manasında da olduğundan, bu rolü ifade edemez. Kaldı ki bu rolde olanlar da, yine katmaçların bir nev'ini teşkil etmektedir. A.U.E.

velkisine eklenerek sıfattan evvel getirilmekle yapılan bu musavatsız mukayese şeklidir ki, üstünleme, (tafdil, superlatif) oluyor.

Musavatsız mukayesede bir tarafın üstün olduğuna ya olmadığına hükmedilirse, tabiidir ki öteki tarafın zımnı (manaca) aşağı olduğuna veya olmadığına hükmedilmiş olur. Bu itibarla üstünleme ölçümleyişinde terazinin bir kefesi yukarıya ağınca, alt kefesi aşağıda kalması gibi, aşağı ölçümleyiş de vardır; ve ihtimalki müellif bunun için aşağı ölçümleyişten ayrıca bahse lüzum görmemiştir. Bununla beraber *den* veya *den daha* dan sonra *az* sıfatı getirilmekle de mukayesenin aşağılama (comparatif d'infériorité) sureti yapılmış olur ki, bunda evvelkisi gibi zımni (gizli, manaca) bir aşağılama değil, aleni (belli, kelimece) bir aşağılama görülür.

Mukayesenin buraya kadar olanları, hep birbiri cinsinden iki bütün veya iki parça arasında yapılanlardır. Bunların bir başka türlüsü de vardır ki, *eñ* ekiyle yapılır; Bunda cümlesinde söylenik veya gizlenik olan bir kül (küme, bütün) yine onun içinden alınan bir cüz'ü (parça) ile mukayese edilerek o cüz'ü o kümeye üstünleniyor ki, fransızcada bu türlüsüne nisbî üstünleme (superlatif relatif) tabiri verilmektedir. Halbuki bizce nispet, mukayesenin her çeşidinde olduğuna göre, bu tabir yerine meselâ, *bütüne (kümeye) üstünleme* tabiri daha uygun görünmektedir:

En güzel sevgi (= sevgilerin «küme» içinde en güzel sevgi «parça») vatan sevgisidir; Bursa'da en güzel cami (= Bursa camileri «küme» içinde en güzel cami «parça») Yeşildir, vs. A.U.E.

یاواش یاواش *yavaş yavaş* "tout doucement„ (= اوصول اوصول *usul' usul'*, *usūl ile*; اصوالله (جق) *usul'l'a (cık)*, اصولجاجق *usul'cacık*; اصولتله ? *usūlet - le*).

جه *ca(e)* ekini almış sıfatlar da böyledir (bk. § **517**: یاواشجه *yavaşca*.

ایی *iyi* (Şark türkçesi ve eski Osmanlıcada [aslı *yakış-ı*? olan] یخشی *yaxş - ı* sıfatı da kullanılırdı);

کوزل *güzel* "joli„;

خوش *hoş* "joli, bon, agréable, délicieux„;

مکمل* *mük'emmel* "très bien, dans la perfection„.

Ml.: کوزل (ایی) چالمق *güzel (iyi) çal'mak* (kelime kelime: güzel (eyi) vurmak, bien jouer "d'un instrument à musique„);

خوش کلدیکز *hoş g'el-di-ñiz* "vous avez été le bien venu, merci de votre visite„ (ki buna bazan: قدم کتردیکز *kadem g'etir-di-ñiz* "vous nous avez apporté le bon augure„ de ilâve edilir);

خوش بولدق *hoş bul'-duk* "enchanté de vous avair vu„ (evelki nezaket tabirine cevap);

فنا* *fenā* veya *k'ötü* "mal, mauvais„ [2];

چیرکین *çirkin* "laid„.

372. 2° bazı isimler katmaç veya zarflar, (ablatif, datif, locatif) durumlarına konuldukları zaman, mekân veya zaman katmaçları olarak kullanılabilirler (bk. § 389 ve aşağısı).

Bir takımları da göre-lik (relatif) durumuna konularak tarz katmaçları hizmetini görebilirler (bk. § **922**).

---

[2] *yaman* kelimesi bugün bu manada az kullanılır: *hāl-im yaman* «je suis dans de mauvais draps». Ekseriya (korkunç, müthiş, terrible) manasını verir. Eski osmanlı lehçesinde کم** *k'em* (Muk. § 370), bazan da «yabancı» manasında یادلی ، یاتلو ، یتلو *yad - l'ı yat-l'u* kelimeleri kullanılırdı. (Muk. Bibliothèque nationale, A. f. t., yazmalar 394, yaprak r° 10 ve muhtelif yerleri.)

(Pek, çok «très» manasında olarak daha ileride görülecek olan § 488. ihtar) *g'ey* kelimesi, eskiden "iyi„ manasında da kullanılırdı. Muk. XX ve Z.D.M.G. tarafından neşredilen Selçuk şiiri, ki bu kelime, fena manasına alınan *yavuz* kelimesinin zıddı olarak kullanılmıştır. *yavuz*, *yaman* (müthiş, korkunç, terrible) müradifi olarak bugün lehcelerde zıd bir mana: «iyi, maruf» ile kullanılmaktadır (Muk. *kıyak*, *dehşetli*, S. 558). *yavuz*, kötü manasında *yavl'ak* kelimesine yaklaştırılabilir ki, bunun (pek, çok «très» manasında da kullandığı görülecektir (§ 488, ihtar). Bütün bu kelimeler, hakikatte bir vasfın, bazan kötü, bazan iyi bir vasfın mübalâğasını bildirmektedir. Makedonyada iyi, alâ "bien, bon„ manasında اصلاح* *islah* derler. J.D.

373. 3° Bunun aksine, bilhassa katmaç olarak kullanılan bazı kelimeler bir isim veya bir sıfat rolünü kolayca oynayabilirler. (bk. § 380).

374. 4° Bazı katmaçlar (mekân ve zaman bildirenler) az derecede olmakla beraber, isimler gibi *değişimli* (variable) olurlar. Bunda katmaç hallerine münhasır olmaları dolayısiyle katmaçlık (adverbiale) denilebilecek kısmı bir temayül vardır. (Fazla tafsilât için bk. § 376 ve aşağısı).

I. ASIL KATMAÇLAR.

375. Yukarıdaki bahislerden anlaşıldığı üzere, asıl katmaçların yani *katiyetle değişmez* olmakla beraber ancak *katmaç olarak* kullanılabilen isimlerin mıktarı bu lehçede ehemmiyetsiz olup şunlardan ibarettir.

1° Sıfatların eveline getirilerek onlara bir üstünleme (superlatif) mahiyeti veren (bk. § 368) ve *soñra, evvel* den ibaret az mıktarda katmaçlardan evvel ilâve edilen اڭ *eñ*;

2° اوت *evet* "oui„ katmaçı. [1]

İHTAR. — Öteki gerçekleyiş (tasdik, affirmation) veya geri çeviriş (red ve inkâr, négation) katmaçları arapça veya farsçadan alınmıştır [1]

خير* (yeni imlâsı: خايِر) *ḥayır* «non» (halk dilinde daha çok يوق *yoḳ* kullanılır);

بلى** *belī* = evet «oui, certes, si» bilhassa şark vilâyetlerinde);

البته* *elbette* veya *elbet* «certaiment».

Halk ağzında *h)elbette, h)elbet* şekilleri de var (Muk § 83). Eski osmanlı lehçesinde bu katmaç, (israr fikrini havi olması yüzünden) «kati olarak, muhakkak = absolument, à toute force» manasında da kullanılırdı. Bk. s. 841, sahife sonundan evvel 3 üncü misal. Muk: *helbette yanıma gelsin* «il faut absolument qu'il se rende auprès de moi» (Ar., Tamb. s. 51).

Menfi cümlelerde *elbette*, "hiç de, katiyyen = absolument pas, du tout» manasında kullanılırdı.

Ml.: حسن اول گيجه البته انديشه‌دن ِيغدى اويومادى *Hasan ol' gice elbette endīşe-den yatma-dı uyu-ma-dı* «Hasan ne se coucha pas et ne ferma pas l'œil de

---

[1, 1] Müellif, kelimece benzediği halde manaca hiç ilişiği olmayan *ḥayır* kelimesini, iyilik manasındaki arapça *ḥayr* ile bir tutuyor ki, bunun imkânı yoktur. Red ve inkâr manasındaki (hayır), türkçe olmak lâzım gelir. Bu kelime (başka, ayrı) manasında D.L.T. I. 49 vs. deki (ayın) kelimesi gibi, sıfat ve zarf olarak kullanılan (Oğuzda: ayruk) şimdiki (ayrı) kelimesinin baştaki hemzesi (*h*) olmuş, sondaki *ḳ* sı ve (*u*) su düşmüş bozuk şekline benziyor: *h)ayır(u)* ki, muhatabın sözüne karşı (muhalif ve gayri) manasına kullanılmış görünüyor. Müellifin (belī, ḥayır, evet) gibi tasdik ve inkâr nidalarını katmaç (zarf) sayıp buraya almasını da doğru bulmuyoruz. A.U.E.

toute la nuit, à cause de ces préocupations» (Bibl. nat., yazmalar, A.f.t. 87, yaprak. 33 V°);

البته هیچ کسنه‌یی کندودن کمتر بلمزدی *elbette hiç kimse-yi kendü-den kemter bil-me-z-di* (*Aynı eser.*, yaprak, 34 V°).

Helbetde ye yakın olan البتده *elbetde* suretindeki (bk. yukarıya) eski imlâya dikkat edilmeli. muk. *karaman* lehçesinde *hatde* (καττε) ki حتی *hattā* yerinde kullanılabilirdi. § 438 (Τερ., II, 190, I. 10).

Yine muk. nidalar (interjection).

Şu aşağıdaki katmaç tabirleri (locutions adverbiales) de, razı oluş (acquiescement) veya hoş görüş (aprobation) bildirirler.

پکی *peki* «très bien»;
پك اعلا* *pek a'lā* «parfait»;
کوزل *güzel* «joli, sıfatı gibi»;
تمام *tamam* «c'est juste, ce qu'il faut, c'est parfait»,
اصابت* *isābet* «c'est juste, c'est parfait, tant mieux»;
اولور *ol'ur* «celà va, je veux bien»;
طوغری *doğru* «c'est exact»;
ظاهر* *zāhir* «manifestement»;
شبهه‌سز *şüpe-siz* sans aucun doute»;
طبیعی* *tabi'i* «naturellement»;
صحیح* *sahi(h)*; halk ağzı *sāhi-den*, *g'er-çek-den* «vraiment»;
کرچك* *g'erçek* «c'est vrai!».

g'erçek bazan soruşlu cümlelerde «c'est vrai! à propos» manalarını bildirir.

Ml.: *g'erçek niçin g'el-me di-ñiz* "c'est vrai; pourquoi n'êtes-vous pas venu?

Aynı manada:

eyi hatır-ım-a g'el-di "c'est bien (que) je me le sois rappelé" de denir.

3° - (*y*)*in* ve - *leyin* ile türeme katmaçlar (bk. § **401**, ihiar 1 ve 2).
4° Bazı zaman katmaçları (bk. § **396** ve **397**).

II. Mekân (lieu) KATMAÇLARI.

376. Mekân katmaçları ve katmaçlık tabirler (locutions adverbiales)i şu haller ve şartlar içinde şekil değiştirirler:

1° Katmaç bir ediş (action) veya oluş (état) ın yalnız zarflandırmasını bildirmek için olursa insırafta mefulünfih sonucu olan -*de* ekini alır (Muk. § **279**):

آشاغیده قالمق *aşağı-da kal'-mak* "rester en bas".

377. — 2° Bir hareket (mouvement) olarak düşünülen ediş (action) in umumî yöneliş (orientation) ini göstereceği zaman katmacın şekli, *varıntı noktasını* (point d'aboutissement) veya *kalkıntı noktasını* (point de départ) bildirdiğine göre değişir (muk. § **261**).

a. Katmaç, varıntı noktasını bildirecekse *çok defa,* insırafta mefulünileyh sonucu olan - (*y*)*e* ekini alır:

آشاغی‌یه اینمك *aşağı-ya en-mek* «descendre en bas».

378. — *b*. Katmaç, kalkıntı, çıkış (extraction), kopuş (origine) vs. noktasını bildirecekşe *daima* insırafta mefulünanh sonucu olan - *den* ekini alır:

آشاغیدن كلمك *aşağ-dan gel-mek* «venir d'en bas».

A. "*DIŞARI*" ÖRNEĞİNDE MEKÂN KATMACI.

379. Şu kelimeleri bilhassa (mekân) katmaçları olarak kullanılır:

طیشاری *dışarı* «dehors»;
ایچری *içeri* «dedans»;
یوقاری *yo*(*u*)*ḳarı* "en haut";
آشاغی *aşağı* (eski Osm.: *aşağa* "en bas";

ایلری *ileri* "en avant, devant»;
كری *g'eri* «en arrière»;
بری *beri* "en deçà";
اوته *öte* [1] "au delà";
قارشی *ḳarşı* «en face, vis-à-vis».

Yalnız bu kelimeler (mefulünfih, ileyh, anh süretindeki) katmaç halet (cas) lerinden birini almaksızın (mekân) katmaçları olarak kullanılabilir. Bunlar ilgiç (postposition) vazifesini de görebilirler (bk. § **907** ve **912**).

Ml.: آشاغی قالمق *aşağı ḳal'-maḳ* mecaz manasiyle "rester inférieur»;
آشاغی اینمك *aşağı en-mek* "descendre en bas";
Fakat, آشاغیدن كلمك *aşağı-dan gel-mek* "venir d'en bas".
Bu misalleri yukarıda § **376** — **378** de verilenlerle karşılaştırınız.

İHTAR. — باش آشاغی *baş aşağı* «à l'envers, la tête en bas» ile, باشدن آشاغی *baş-dan aşağı* "de pieds à la tête, du haut en bas» ifadelerini birbirine karıştırmamalı.

380. Katmaçlık vazifeleri daha baskın olmakla beraber, şu kelimeler sıfat olarak kullanılabilir, yani isimden evvel gelip onu belirleyebilir.

Ml.: قات { آشاغی *aşağı* / یوقاری *yoḳarı* } *ḳat*; «étage { d'en bas»; / d'en haut»;
قسم { ایلری *ileri* / كری *g'eri* } *ḳısım*; «partie { d'avant»; / d'arrière»;

---

[1] Eski osmanlıcada aynı manada اكارو *añaru* (karşı taraf): **Ml.** كیم برو دیر كیم اكارو *kim(i) berü dır kim(i) añaru* «les uns disent par ici les autres par là» S. Sami Bey'in *ḳāmūs-ı türki* sinde اكاری بكری *añarı büñeri* = اوته بری *öteberi*. J. Deny.

یاقا	بری *beri* / اوته *öte*	*yaka*	«rive	«d'en deça»; «d'en delà» (l'autre rive);
او	قارشی *karşı*	*ev*		«maison d'en face».

Bununla beraber *dışarı* ve *içeri* katmaçları yerine, böyle bir halde ekseriya طیش *dış* «extérieur» ve ایچ *iç* «intérieur» kelimeleri kullanılır:

طرف	طیش *d(t)ış* / ایچ *iç*	*taraf*	«côte	«extérieur»; «intérieur».

381. Aynı kelimeler bazan isim olarak kullanılabilirler. Yine Muk, § 391 ve aşağısı.

Ml.: یوقارینك هواسی سریندر *yokarı-nıñ hava-sı serin-dir* «l'air d'en haut est frais».

382. Şu söylenilen katmaçların ekserisinde *-rı* (*-ri*) sonucu vardır ki bu, yönelti (direction) bildiren ve mefulünileyhi çekimleyen (cerreden, nâzım olan, qui gouverne) eski bir edat, ilgiç (postposition) dir;

dış-a-rı, eski şekli: *d(t)ış-ka-rı* (Muk. § 243, ihtar);
iç-e-ri, eski şekli: *iç-ke-ri* [1].

Şu halde bunlar esasen türeme katmaçlardır. Muk. § 906.

---

[1] Bizce buradaki *-rı(i)*, başlı başına bir ek olmayıp, bu kelimelerin sonuna getirilen eski türkçenin (karşı) manasındaki (*karu*) kelimesidir ki bu, sonradan ahenge uyarak *k(ġ)aru*, *k(g)ärü* suretlerini almıştır. bk. D.T.L. 69 II.

yağı kara kiriş kurdum = *düşmana karşı yay(ımı) gerdim.*

Şu halde *yok karu* (yan yana gelen aynı harften biri çok defa söylenişten düşer: *yok* D.L.T. III. 3. yüksek) = yükseğe karşı (doğru); *tış karı* = tışa (harice) karşı (doğru) *iç kärü* = içe (dahile) karşı (doğru). Orhon yazıtları Vilh. Thomsen, Inscriptions de l'Orkhon, S. 115, 152:

[illegible]
[illegible]
[illegible]

il(k)gärü	*kün*	*toġs(ık)ka*	*bir(i)g(ä)rü*	*kün*	*ortusınġ(a)ru*
ileride	gün	doğusunda (şarkta)	beride (altta)	gün	ortasına doğru (cenupta)
kurı(ġ) ġaru	*kün*	*bats(ı)kınga*	*yır(aġ) ġaru*	*tün*	*ortusın ġ(a)ru...*
boşlukta	gün	batısında (garpte)	uzakta	gece	ortasına doğru

ilk gärü (*ilke, başa karşı «doğru»*); *biri gärü* (*beriye doğru.* böri D.L.T. III. 166 beri, alt taraf); *kurı(ġ) ġaru* (*boşluğa doğru.* kuruġ D.L.T. I. 313 hâlî, boş. kärik D.L.T. I. 86 (geri = uzak); *yıra(k) ġaru* (*ırağa, uzağa doğru*); *ortusın ġaru* (*ortasına doğru* vs. bu kitabelerde mükerrer harfler hatta (mütekarip *k*, *ġ*) gibi harfler yalnız bir tanesiylede yazılır. A.U.E.

B. "*BURA*„ ÖRNEĞİNDEKİ MEKÂN KATMAÇLARI.

383. Şu kelimeler, hem isim hem mekân katmacı olurlar:

بورا *bura* "cet endroit-ci„;
شورا *şura* } "cet endroit-là„;
اورا *ora* }
نره *nere* "quel endroit?„.

Bu kelimeler, ekleşik (juxtaposé) lerden ibaret olup birinci unsuru işaretlik veya sorumluk (*şu, bu, o, ne*) zamirleri ve ikinci unsuru آرا *ara* "interstice, intervalle) kelimesidir. (bk. § 379).

Bu ifadeler, bütün isimler gibi insirallanabilir, Fakat katmaç olmayan hallerinde (mücerret, aidiyet muzafunileyh «génitif» ve mefulünbih) haletlerinde az kullanılabilir. Bu müstesna kullanışlarına bir kaç misal:

بورا (شورا ، اورا) آدملری (halk ağzı) *bura (şura, ora) adam-l'arı* «les gens d'ici, (de là-bas)»;
بورانك (شورانك ، اورانك) هواسی *bura (şura, ora)-nın hava-sı* «l'air d'ici, le climat d'ici»;
بورایی (شورایی اورایی) كزملیسكز *bura (şura, ora)-yı g'ez-meli-siñiz* «vous devriez visiter cet endroit-ci-(là)»;
بو نره نك مالیدر؟ *bu nere niñ mal'-ı-dır?* «d'où vient cet objet? (kelimesi kelimesine: «cette marchandise est d'où?).

384. *bura, şura, ora, nere* kelimeleri bir katmaçlık haletinde çok kullanılır (ve o zaman fransızca "où, là, ici„ katmaçlarının alelâde muadilleri olur.) Sırasiyle mefulünfih, ileyh, anhlılardan her birinin mahiyetleri hakkında bk. yukarıdaki § 376 ve aşağısı, yine muk. § 391 ve aşağısı.

بوراده *bure-da [1], bur-da* (muk. § 122) } "ici„;
بورایه *bura-ya;* }
بورادن *bura-dan, bur-dan* "d'ici„
شوراده ، اوراده *şura-da (şur-da), ora-da (or-da)* } "là„;
شورایه ، اورایه *şura-ya, ora-ya* }
شورادن ، اورادن *şura-dan (şur-dan), ora-dan (or-dan)* "de là„;
نرهده؟ *nere-de (nerde)?* } "où?„.
نرهیه؟ *nere-ye?* }

[1] Eski osmanlı lehcesinde sadece بورا *bura* «ici» denirdi. J. Deny.

Müellifin türkçede esasen isim sayılan bu gibi kelimeleri katmaçlık haletleri «cas adverbiales» dediği mefulünileyh, mefulünfih, mefulünanh hallerinde katmaç sayması, bunların kendi dilindeki kelimelere manaca bu şekilleriyle muadil olmalarına göredir. Yoksa

nerede kelimesi, iki isim cümlesinin haberi vaziyetinde tekrarlandığı zaman şu manaları alır: «filan şeyle falan şey birbirinden nekadar uzak!», «filan şeyle falan şey arasında hiç münasebet yok».

Ml.: *şāir nerede, sen nerede! = sende şairlikten eser yok* «tu n'as rien d'un poète.» Muk. azerce: män harda dīvān harda (Feth. Akh., s. 199).
نره‌دن؟ *nere-den (ner-den)?* «d'où»;

Mefulünfih yerine bazan görelik (relatif) haleti kullanılır (ki meful o zaman ekseriyetle meçhul, «passif» şeklinde bulunur):

بوراجه ، شوراجه ، اوراجه *bura-ca, şura-ca, ora-ca* (Muk. § **924**).

İHTAR. — Eski dilde, katmaç (adverbe) haletlerinden birini almış işaretçi zamirler kullanılırdı: بوندە *bu-nda = burada* «ici»; شونده *şu-nda*, اونده *o-nda* veya آنده *a-nda* = *şurada, orada* «là»: بوندن *bu-ndan = buradan* «d'ici» vs. Bu ifadeler bugün az kullanılır.

385. *nere-de* nin هانی؟ *hani* «où» (eski şekilleri: قنی ، قانی *kanı*) suretinde bir anlamdaş (müteradif)i vardır.

Ml.: جیجیم کل ، بکا کل هانی بونك آننه‌سی؟ *cici-m g'el, baña g'el, hani bu-nuñ anne-si?* «viens mon petit [1], viens à moi; où est sa petite maman?» [2] (bir annenin çoçuğunu okşayıp severken söyledikleri).

Soruyu daha manidar bir hale koymak (bilhassa aranılan şeyin, yerinde olacakken olmadığını bildirmek, o şeyin bulunmadığına dikkati çekmek) için daha çok bu kelime kullanılır. *ya* nidasının da bu katmaçla birlikte kullanılması bundan ileri geliyor ki, o zaman kelime هانیا *hani-ya* «où donc» şeklini alıyor (*ya* unsuru hakkında bk. § **1035**).

Ml.: هانی (هانیا) لیرامك قصوری؟ *hani (haniya) lira-m-ıñ kasur (küsur)-u?* «où est le reste de ma livre (turque?)» (la monnaie de ma pièce d'or);
هانی او اسکی ایشلر هانی او اسکی صفالر *hani o eski iş-ler, hani o eski se(a)fā-lar?* «où sont les roses d'antan?» (kelimesi kelimesine: où sont ces anciennes affaires, où sont ces anciens plaisirs?).

386. *hani* katmacı (evelki mânadan doğma olarak) sadece bir hatırayı canlandırmak, uyandırmak için çok kere kullanılır.

Bazan evelce verilen bir vadi hatırlatmak yolunda olur (ki fransızca muadili: «vous vous rappelez, te rappelles-tu?» dür).

Ml.: هانیا رسمکی (فوطوغرافکی) کوندره‌جکدك *haniya resm-iñ-i (fotoğraf-ıñ-ı gönder-ecek-diñ?* «te rappeles-tu? tu devrais m'envoyer ta photographie!»;
هانیا آغلامایه‌جقدیکز *haniya ağla-ma-yacak-dıñız* «vous aviez pourtant promis de ne pas pleurer!».

Çok defa da sadece görülen bir şeyi hatırlatmak için olur (ki fransızca muadili: «vous savez bien; tu sais bien!»).

---

bunlar, bütün başkalarında da olduğu üzere, ismin halleri ve insıraflarıdır: Yani ismin mefulünileyh, fih, anh haletleridir. A.U.E.

[1] Çocuk dilinde *cici*, her güzel şey, ve oyuncak (bijou) mânasındadır. A.U.E.

[2] (Bunun) kelimesinin karşılığı olarak fransızcasında (de celui-ci) yani (de cet enfant) kasd ediliyor. A.U.E.

Ml.: كمال بك . . . هانيا سعيد پاشانك اوغلى *K'emal Bey . . . haniya Said Paşa-nıñ oğl'-u* «(c'est) Kemal Bey; vous savez bien . . . , le fils de Said Pacha»;

صارى اما صاپ صارى، چيك، هانيا گوزلرى ايصيران صارى *sarı, amma sap sarı, çiy, haniya g'öz-ler-i ısır-an sarı* «jaune, mais tout jaune, cru, vous savez bien, d'un jaune qui fait mal aux yeux (kelimesi kelimesine: qui mord les yeux).

Bazı hallarde hatıra gelebilecek bir fikri hemen reddetmek üzere, başka bir tâbirle, karşısındakini kendisine gelebilecek bir fikirden sakındırmak üzere kullanılır.

هانى پارا گزده گوزم اولديغى ايچين سويله‌ميورم *hani para-ñız-da g'öz-üm ol'-dağ-u için söyle-me-yorum* «je ne dis pas (celà) parce que j'ai l'œil sur votre argent» (parce que j'en veux à votre argent).

388. *nere-de* nin ikinci bir anlamdaş (müradif)i vardır:

هانده *han-da* (eski şekli: قنده، قانده *ḳan-da*; قانجه، قنجه *ḳan-ca* da derlerdi).

Ml.: قنده [1] اولسه عاشق بيچاره جانانن آرار *ḳan-da ol'-sa āşıḳ-ı bīçāre cānān-ın arar* «le pauvre amoureux cherche sa mâtresse (partout) où il se trouve (meselleşmiş mısra').

Halk ağzında «بر آز دها، بر آزدن، بويوله گيدرسه = pour un peu, sous peu, si celà continue», manâsında olarak هانده ايسه *han-da ise* ifadesi de kullanılır.

Ml.: هانده ايسه گله‌جك *han-da ise g'el-ecek* «il ne tardera pas à venir»;

هانده ايسه بكا طاياقده آته‌جق *han-da ise bana dayaḳ-da at-acaḳ* «si celà continue, il va bientôt me donner des coups»;

هانده ايسه مكتبه باشلايه‌جق *han-da ise mektеb-e başl'a-yacaḳ* «il ne tardera pas à aller à l'école».

İstanbul'da aynı mânada olmak üzere نره‌ده ايسه *nerede ise* derler. (Muk. § 1227).

Ml.: نره‌ده ايسه ياغمور ياغه‌جق *nere-de ise yağmur yağ-acaḳ* «il va pleuvoir d'un moment à l'autre, la pluie menace».

İHTAR 1. — قندن *ḳan-dan* kelimesine, نره‌دن *nere-den* kelimesine muadil olarak eski metinlerde de raslanır:

Ml.: هاى اولياءم قندن گليرسن *hoy Evliyā-m ḳan-dan g'el-irsin* «he mon (cher) Evliyā, d'où viens-tu?» (Evliyā - Çelebi, V, 251); muk. *Ḳay-dın kel-diñ-lär* = nere-den g'el-diniz (Yedi Uyurl'ar).

İHTAR 2. — *han-ı han-da*, (mef'ulün fiyh), ve *han-dan* (mef'ulün anh) da raslanan *h (ḳ) an* unsuru *han-gi* de de görülür (337 §) ki bu, *han-ki* veya *hanı-ki* [2] suretinde sökümlenebilir. (bk. § 1026, ihtar 2).

---

[1] Bunu (kan içinde) mânasiyle karıştırmamalı: Halk ağzında hâlâ söylenen "iki elim kanda olsa yardımına koşarım = iki elim *kan içinde* değil, *nerede* olsa (ne ile meşgul olsa, bırakıp) yardımına koşarım, demektir. A.U.E.

[2] Müellif, bunlar arasında görülmesi lâzım gelen ve aynı *ḳan* kelimesiyle *saru* kelimesinden terkip edilen ḳancaru (ne semt) şeklinden bahsetmiyor. Bu kelime aslen (ḳan+saru) suretinde olmak lâzım gelir ki s<c değişimiyle böyle olmuştur. Saru (ı))Çg.: yan,

C. MEKÂN KATMACI OLARAK KULLANILABİLEN İSİMLER VE SIFATLAR.

389. uza (feza ve buud = espace) fikri bildiren şu isimler, katmaçlık haletlerinden birini veya görelik (relatif) haletini aldığı zaman mekân katmaçları vazifesini görebilirler:

اوست *üst* «le dessus» (s. 606, tenbih);

آلت *al't* «le dessous»;

اوك *ön* «le devant»;

آرقه *arka* } «le dos»;
آرد، آرت *ard(t)* }

آره، آرا *ara, iki veya daha çok şey arasındaki uza, aralık*; (*ve umumiyetle*) *yer* «espace, intervalle, interstice, endroit»;

اورته *orta* vasat «milieu», insanın kendi önünde, gözü önündeki uzası «espace devant les yeux»;

semt, taraf, cihet.) Anadoluda bazı köy isimlerinde: taš sarı (=Şark semti) vs.: Yunus Emre divanından:

Her kancaru döner isem
Aşkıl'adır işüm benim (s. 226);

Bunl'ar böyle bezenüben,
Dost'dan yana uzanuban
Bir sor ahı bunl'ara sen,
Kancarudur azm-i sefer (s. 268).

han (*kan*) kelimesi, farsca? (kân) gibi mekân manasiyle mustakil bir kelime olsa gerek: Taş-han, Zincirli han, vs. *han-gi* (*kan-gı*) = soru edasiyle mekâna mensup. *akşam-kı* [*ki, k* (*ğ*) *ı*] = akşama mensup; dün-ki = düne mensup; evde-ki = eve mensup; (eskiden: sonra-ği = sonraya mensup). Bu mensubiyet eki (*a-ki*) suretinde lehçemizdeki bazı kelimelerde kullanılır: *zor-āki* (zora mensup); *Lâhur-aki* = (Hindistanda Lâhur şehrine mensup); *şal-āki* (şala mensup). (Şemseddin Sami Bey bu gibi teşekkülleri haksız olarak rumca kaidesince yapılmış farzediyor. Halbuki eskiden beri, en ziyade asıl nispet edatı olarak kullanılan ek bu (*ki*) dir.)

(Bunun farsçaya da geçmiş olması ihtimali var: *hāne-gī* = eve mensup. *ğ,g* konsonu sonu vokalli olanlarda kalmış, konsonlularda *ğ,g* düşerek ī kalmış görünüyer: şah - (.) ī = şaha mensup).

Eski türkçede (kı) suretinde diğer bir mustakil edat vardır ki, nida olan (*ey, hey, yā,*) mânasındadır (D. L. T. III. 159): *kı berü-kel* = hu, beri gel (bu *kı*, lehçemizde *k>h* değişimiyle *hu* dediğimizdir: arapçanın aynı mânadaki nida *yā* siyle pekiştirilerek *yāhū* suretinde halk dilinde çok kullanılır:

(D. L. T. I. 48): *Bardı közüm yarukı* (gitti gözüm «ün» nuru); *Aldı özüm konukı* (aldı içim «in» misafiri «ni = canımı»); *kan-da erinç kanı kı* (nerde acaba, nerde ya; *İmdi ud'ın ud'garar* (imdi «beni» uykudan «gafletten» uyandırıyor.)

Bu kelime (sevgileyiş) mânasiyle akraba isimlerinin sonuna getirilir: *ata-kı* = babacığım, *ana-kı* anacığım. A.U.E.

(Mefᶜulün fihle) : اوکده طورمق *ön-de dur-maḳ* «se tenir devant»;

(Mefᶜulün ileyhle): آرقه‌یه باقمق *arḳa-ya baḳ-maḳ* «regarder derrière»;

(Mefᶜulün anhla) : اورتادن قالدیرمق *orta-dan ḳal'dır-maḳ* «enlever (de devant les yeux)».

390. Şu bir takım sıfatlar da buna benzer fikirler bildirmek dolayısiyle ayni rolü görebilirler. (muk. Fransızcadaki kullanışı):

صاغ *sağ* (*sol'* un zıddı) «droit»;

صول *sol'* «gauche»;

یاقین *yaḳın* «proche, près»;

اوزاق *uzaḳ* | «lointain, éloigné, loin».
ایراق *ıraḳ* |

Ml. (Mefᶜulün fihli) صاغده اوطورمق *sağ-da otur-maḳ* «être assis à droite»;

(Mefᶜulün ileyhli) صوله صاپمق *sol'a sap-maḳ* «dévier, tourner à gauche»;

(Mefᶜulün anhlı) اوزاقدن دونمك *uzaḳ-dan dön-mek* «retourner de loin».

İHTAR 1. — اوزر *üzer* kelimesi, daima bir mülkiyet (izafet) zamiriyle birlikte kullanılır. muk. § **899**.

İHTAR 2. — اوستون *üstün* «dessus» katmacının aslı: *üst-ün* olup (§ **401** ihtar), Osmanlı Türkçesinde ancak münferit bir kaç ifade de görülür:

آل الدن اوستوندر عرشه چیقنجه‌یه قدر [1] *el el-den üstündür arş-a çıḳ-ınca-ya ḳadar* «On trouve toujours plus fort que soi»;

اوستون کلمك *üstün gel-mek* «avoir le dessus».

Bu kelime, *a* (*e*) vokal alâmetinin adıdır. (muk. § **26**).

D. MÜLKİYET EKİYLE (VE CEMİ ALÂMETİYLE) MEKÂN KATMAÇLARI.

391. طیشاری *tışarı* örneğinde (bk. § **379** ve aşağısı) mekân katmaçlarının hepsi, gaip mülkiyet (izafet) ekini, yani herhangi bir isme raciiyet (aitlik) alâmetini alabilirler. Eğer merci olan isim ayni cümlede söylenik

[1] Bu (el) mecaz manasiyle anlaşılabildiği gibi, aslı mânasiyle (bilinmiyen kişiler, halk) mânasındaki (il) de olabilir: i'l i'l-den (kişi kişi-den) üstündür, ta arş-a kadar. *üst-ün*= üstten (sathi): *üst-ün körü*=üstten (sathî) görerek. (kör.u = eski türkçede bu mastarın haliye sigası) Buradaki -*ün*, zarf alet edatı mânasındadır, *gündüz-ün* vs. de olduğu gibi. A.U.E.

bulunursa, onunla birlikte izafet terkibi (rapport d'annexion) vücuda getirirler [1].

Ml. ترنك (قطارك) ايلريسى *tiren-in (ḳatar-ın) ileri-si* «l'avant du train»; قوناغك يوقاريسى *ḳonağ-ın yoḳarı-sı* «le haut de l'ḥôtel (particulier); دنيانك نرهسنه كيديلسه *dünyā-nın nere-si-ne gid-il-se* «où qu' on aille, dans le monde).

Her şeyden evel, yukarıda (§ 383 ve aşağısı) söylenilen ve hakikatte katmaçtan ziyade isim olan diğer ifadeler de böyledir.

Ml. يرآلتى *yer al't-ı* «souterrain» (keli. keli.: dessous de la terre); مكتوبك اوزرى *mektub-uñ üzer-i* «adresse, enveloppe» (keli. keli.: dessus de la lettre).

392. Bu ifadeler, muhatap ve mütekellim mülkiyet eklerini de alabilirler.

Ml. نره‌كز آغرييور؟ *nere-ñiz ağrı-yor* «où avez-vous mal?» (keli. keli.: votre où, votre quel endroit fait mal?);

بورام آغرييور *bura-m ağrı-yor* «j'ai mal ici» (evelki bir soruya cevap).

آرامز آچيلدى *ara-mız aç-ıl'-dı* «nous sommes brouillés».

İHTAR. — Bütün bu ifadeler böyle kullanılınca, artık katmaç gibi değil de gerçekten isimler olarak sayılmalıdır. Bununla beraber bunlar *katmaçlık haletlerinden birine* «à un cas adverbial» konuldukları zaman ilgiçlik tâbirler (locutions postpositives) olurlar (§ 931 ve aşağısı). Diğer taraftan bu ifadeler *belirsiz* (*müphem*) *bir raciiyet alâmeti* [2] «un indice

[1] Hakikatte muzafünleyh zamirleri olan izafet eklerinin müfretli cemili mütekellimini, muhatabını, gaibini ek gibi kendine bitişik olarak alan her kelime, o zamirle bilikte izafet terkibidir. Bu zamirlerin mütekellime, muhataba ait olanları bir mecliste hazır oldukları için mercileri söylenmez. Gaip zamirli olanların mercii söylenir ki, bu merci izafet terkibinin üst tarafında ya aidiyet eki -(*n*)in ile, veya bunsuz olarak bu terkibe bağlanır; ve o zaman bu gaibe izafet terkibi (marife veya nekre mercili) izafet terkibi olur. (kitab+ı) izafet terkibinde (kitap) muzaf olup, *ı* gaip muzafün ileyh zamirine aitlik bildirir.

Öğretmen + *iñ* (kitab+ı) gaip muzafün ileyh zamiri olan *ı* nin mercii (ki vekili olan zamir gibi o da asıl muzafün ileyhtir) -(*n*)in tahsis ve aidiyet ekiyle (kitab+ı) izafet terkibine bağlandığı için, bu türlüsü (marife mercili izafet terkibi) olur. Müellif evvelce de söylediğimiz gibi, izafet zamirlerinin izafet için konulmuş olmaları kaidesinden bir an ayrılarak ve mülkiyet eki dediği izafet zamirinin yalnız gaip şekli için (irca alâmeti) adını vererek başka bir hususiyet yaratmış gibi oluyor; ve gaip mercili izafet şeklini izafet terkibi sayarak (kitab-ım, ıñ, ı- mız, ñız, ları) suretlerini hakiki izafet diye tanımıyor. A.U.E

[2] Müellifin (indice de rappel indéfini) dediği bu gaibe izafet zamiri, kendisince mercii belirsiz (müphem) sayıldığı için, bu ad verilmiş görünüyor: (*bura-sı*) *güzel* misa-

de rappel indéfini» almakla yeni baştan apaçık bir katmaç mahiyeti alırlar.

Ml. بوراسی كوزل *bura-sı güzel* «c'est joli, ici».

طيشاريسی *dışarı-sı* yerine *dışar-sı* da derler (muk. § **122**, ihtar).

393. Bazı katmaçlar, bilhassa halk dilinde mübalâğa (amplification) cemi alâmetini alırlar.

Ml. يوقاريلرده *yokarı-l'ar-da* «en haut, ci-dessus»;

ياقينلرده *yakın-l'ar-da* (mekân katmacı olarak) «non loin d'ici, de là»;

اوزاقلره كيتمك *uzak-l'ar-a git-mek* «partir au loin»;

احمد اورالرده‌می؟ *Ahmed ora-l'ar-da mı?* «Ahmed est-il là-bas?»;

آناطولینك ایچریلرنده *Anadolu-nun içer (i)-ler-i-nde* «à l'intérieur (au fond) de l'Anatolie».

III. ZAMAN KATMAÇLARI.

394. Zaman katmaçları, mekân katmaçları gibi, üç katmaçlık haletinden birinde daha az bulunurlar.

Bunda mefʿulün fih haleti çok müstesna olarak, o da bilhassa zaman katmacı olacak ifade (ekseriya bir mübalâğalı cemi mânasında bulunan, § **212**) bir cemi alâmeti ile beraber olduğu vakit kullanılır.

Ml. بو كونلرده *bu gün-ler-de* «ces jours-ci»;

(كچنده) كچنلرده *g'eçen-ler-de* (veya, *g'eçen-de*) «ces temps derniers»;

---

lindeki *sı* gibi. Halbuki *bura -sı* gaip zamirine izafet ve nispet edilmekle [*sı* ya ait olan *bura*] mânasiyle bir izafet terkibi doğuyor ki, bu muzafün ileyh rolünü oynıyan *sı* zamirinin mercii, söylenik olmamakla beraber yok ve müphem değildir, mukadderdir: (bu yerlerin, bu semtin, bu şehrin) gibi sükût edilen bir asıl muzafün ileyhin vekili olan *sı*, bu itibarla (müphem) belirsiz sayılmamak gerektir. Netekim mütekellim ve muhataba izafet edilerek aynı *bura* kelimesiyle yapılan (*bura-m*, *bura-ñ* terkiplerinde *bura* kelimesi, (*m*, *ñ*) ye muzaf olduğu zaman *m*, *ñ* nin mercileri olan mütekellim ve muhatap zatların adları söylenik olmadığı için bu *m*, *ñ* nin de belirsiz muzafün ileyhler olamayacakları meydandadır. Bizce bütün bunlar yalnız izafet zamirleriyle yapılan terkipleri izafet saymamaktan ve gaibe izafet terkibini sadece [*öğretmen* + *in* (*kitab* — *ı*)] suretindeki mercili gaibe izafet terkibi örneklerine munhasır kılmaktan ileri geliyor; ve bu itibarla da izafet zamirinin gaip sureti müellifçe bir defa ve aslen ayrıca kendi tâbiriyle de zamir (indice pronominal indéfini) iken, bir defada da ayrıca raciiyet alâmeti suretinde kabul edilmek gibi aynı kelimeye iki muhtelif vazife yükletiliyor, demektir. A.U.E.

(یاقینلرده، یاقینده) *yakın-l'ar-da* (veya, *yakın-da*) [zaman katmacı olarak] «récemment, prochainement».

Bu hususi hal hariç, mücerret haleti, zamanın zarflandırılmasını (localisation) işaret etmeğe yarar:

بو کون *bu gün, bügün, büyün* (§ **161**, ihtar) «aujourd'hui» (kelime kelime: ce jour);

دون *dün* «hier».

395. Mef'ulün ileyh ve mef'ulün anhlı haletlerine gelince, bunlar sırasiyle biri varış noktasını, öbürü (müddet içinde) kalkış noktasını bildirmek için kullanılır, fakat bunlardan sonra da şu ilgiç (postposition)ler getirilir:

Mef'ulün ileyhten sonra (قدر *kadar* «jusqu'à»):

دونه قدر *dün-e kadar* «jusqu'à hier»;

Mef'ulün anhtan sonra (اول *evvel* «avant»; صوکره *sonra* «après»; بری *beri* «depuis»):

دوندن بری *dün-den beri* «depuis hier».

Başka misaller:

Bir iki gün-den «dans un ou deux jours»;
demin-den «il y a un instant»;
sabah-dan kahve istermisiniz «voulez-vous un café demain de bonne heure? (Hindoğlu).
hilek'âr-ın mum-u akşam-dan sön-er «c'est dès le soir même que s'éteint la bougie du trompeur» (Viguier, s. **340**); muk. *erk'en-den*, § **398**.

İHTAR. — Bazı hazır ifadelerde mef'ulün ileyh ve anh ilgiç almazlar. Bu takdirde katmaç, zaman içinde bir müddet bildiriyorsa, mef'ulün ileyhle (henüz... olmadan «avant qu'il ne soint...») mânasını verir; herhangi bir müddet bildiriyorsa (...den daha az da «en moin de...») mânasını verir. (muk. s. **612**) mef'ulün anhın ise, oldukça mütenevvi kavramları vardır (s. 1039 tenbih).

یارینه *yarın-a* «pas plus tard que demain»;
اقشامه *akşam-a* «avant la nuit»;
هفته‌یه *hafta-ya veya hafta-sı-na* «dans la semaine»;
اون سنه‌یه *on sene-ye* «en moins de dix ans»;
اقشامه صباحه *akşam-a sabah-a* «du jour au lendemain, d'un moment à l'autre; keli. keli.: «à ce soir ou à demain matin»;

صوکره‌دن *sonra-dan* «après coup»;
شیمدیدن *şimdi-den* «dès à présent»;
دوندن *dün-den* «dès hier»;
آندن *an-dan* (eski Osmanlıca) «après quoi, ensuite»;
بر آزدن *bir-az-dan* «sous peu»;
چوقدن *çok-dan* «depuis longtemps».

A. ASIL ZAMAN KATMAÇLARI.

396. (Dilin şimdiki halinde) şu katmaçlar tahsisen veya başlıca zaman katmaçları olarak kullanılmaktadır:

شيمدى *şimdi* 1° (şimdilik «hal, présent» fiiliyle) «maintenant»; 2° (ilerdelik, gelesilik «islikbal, müstakbel, futur» fiiliyle) «tout de suite, incessamment»; 3° geçmişlik «māzi, passé» fiiliyle) «avec le verbe au passé).

Muk. شيمديجك *şimdi-cik* «maintenant, à l'instant même» (muk. § 513);
شيمديلك *şimdi-lık* «pour le moment» (muk. s. 332);

شيمديكى حالده *şimdi-ki hal-de* (*veya* *الحالة هذه el-hāletü hāzihi «en ce moment, pour le moment»);

شيمديدن (شيمدن) صوكره (كرى) şimdi-den (*şim-den*) soñra (g'eri) «désormais»;
شيمديلرده *şimdi-ler-de* «ces temps-ci».

Bu katmacın halk ağzında ve lehçelerde diğer şekilleri de şudur: *şimdi, şimdik* (*şindik*). Bunda eskiden (şimdi «maintenant») mânasında olan *imdi* (bk. § **1041**), *indi, indik* kelimesinin evveline getirilip takılmış (prothétique) bir -*ş* görmek mümkün ve lâzımdır. muk. *sinci* (Gieze, S, 43).

دمين *demin* [1] «tout à l'heure, il y a un instant» (muk. دمينجك *demin-cik* [2] «il y a à peine un instant»);

دون *dün* (eski Osmanlıcada bu kelime «gece = nuit» mânasında idi; muk. şarḳ türkçesinde: *tün* «gece»);

يارين *yarın* «demain» (bazan isim olarak «erte = le lendemain» mânasında kullanılır);

بيلدر *bıl'dır* «l'an passé» (بر ييل در *bir yıl'* dır [3] «il y a un an» yerine).

---

[1] Anadolu (Maraş) da aynı mânada *bıyaḳ-dan* kullanılır ki, bu *bir ayaḳ-dan* (muk. daha ileride *bir ayaḳ evvel*) veya *bayaḳı-dan* (ki bu da *baya* veya *bıya* dan olsa gerek) suretinde (muk. *bayağı* § 469) izah edilebilir. — *Demin*, farsça «zaman» mânasındaki *dem* den gelir... J. D.

[2] *bayaḳ-dan* kelimesi hakkında bk. § 126 haşiyemize. *Demin* kelimesine gelince, bunun farsçadan gelmiş olması ihtimali kelimenin lâfız ve mâna bakımından benzerliğine dayanmakla haklı görünüyor ise de, bu kelime D. L. T. I. 344 te (bu zamandan evvel) mânasiyle (*timin*) suretinde öz türkçe olarak kullanılmaktadır. *Timin keldim* = bu (zaman) dan evvel geldim. Kaldı ki kelime farsçadan geçmiş olsaydı, *in dem* suretinde geçmeli idi. A.U.E.

[3] *bıl'dır* hakkında § bk. 126 haşiyemize. A.U.E.

397. صوكره *soñra* [1] «après coup, plus tard, après» (صوك آرا *soñ ara* muk. § 896)

Muk. صوكره‌يه براقمق *soñra-ya bırak-mak* «remettre à plus tard»;
صوكره‌سی *soñra-sı* «ce qui a été (sera) après, la suite de...»;
صوكره‌لری *soñra-l'arı* «dans ces derniers temps, récemment»;
اك صوكره *eñ soñra* «enfin, après tout»;
دها صوكره *daha soñra* 1° «plus tard encore», 2° = *soñra*.

soñra kelimesi ilgiç (postposition) olarak da kullanılır (bk. § 911).

398. ارکن، ایرکن *er-k'en* «de bonne heure, tôt», *er ik'en* yerinde (muk. § 558).

ایر (ار) کندن *erk'en-den* «de bonne heure»;
کج *g'ec* «tard» (muk. ارکج، ایرکج *er-g'ec* «tôt ou tard».

Şu kelimeler bazan sıfat olarak kullanılırlar:

ایرکن وقت *erk'en vakit* «heure matinale»;
کج وقت *g'ec vakit* «heure tardive».

B. ZAMAN KATMACI İŞİNİ DE GÖREBİLEN KELİMELER VE İFADELER.

399. Kendi kavramlarından müstakil olarak zaman katmacı diye kullanılabilen kelimeler içinde, ilk önce zaman fikri bildiren isim ve sıfatlar gelir:

کوندوز *gündüz* «journée», katmaç olarak: *gündüzün* «(pendant) le jour», aşağıki kelimenin zıddı;

کیجه *g'ece* «nuit», katmaç olarak: g'eceleyin «(pendant) la nuit»; muk. کیجه کوندوز *g'ece g'ündüz* «nuit et jour», کیجه یاریسی *g'ece yarısı* «minuit» ve *g'ece yarısında* mânasiyle «à minuit»;

اویله، اویلن *öyle, öylen* [2] «midi, à midi»;

---

[1] Bu kelimenin (son ile ara) dan teşekkül etmiş olması şüphelidir. Muk. *iç-re, taş-ra* (eski *as-ra* = altta) ki, bunlardaki *ra(re), l'ak* — mekân eki manasiyle muhtemel bir *rak* ekinin *k* si düşmüş kalıntısı olabilir: *iç-re(k), taş-ra(k), as-ra (k)*, vs; veya doğrudan doğruya *r*, daha eski *l* den çevrilmiş olacaktır: *son-l'a(k), iç-le (k), taş-l'a(k)*, vs. A.U.E.

[2] Bunun muhtemel türemleme, (etymologie) si şöyle olsa gerektir: (muhtelif türk lehçelerinde) (*öy*) *öd'* «zaman» + *le* (*n*) eki. [muk. *ile* (*n*) «avec».] Muk. altayca

اويله اوستى *öyle üst-ü* «après-midi»;

صباح *sabāh* [1] 1° «matin», 2° (maziye ait bir fiil ile olduğu zaman) *bu sabah* «ce matin», 3° (istikbale ait bir fiil ile olduğu zaman) *yarın sabah* «demain matin»; muk. چين صباح *çıñ sabāḥ* [2] «de grand matin»;

آقشام [2] *akşam* 1° «soir», 2° (müstakbele ait bir fiil ile) *bu akşam* «ce soir» 3° (maziye ait bir fiil ile) *dün akşam* «hier soir»; muk.

صباح آقشام *sabaḥ akşam* «matin et soir, continuellement».
Ayni mânada olan şunlar da kullanılır:

آقشام اذانى *akşam ezan-ı*, اذان وقتى *ezan vakt-i*, اذانده *ezan-da* آقشام اوستى.

(اوزرى) *akşam üst-ü* (*üzer-i*) «vers le soir, sur le tard».

İHTAR. — Günün veya gecenin diğer zamanları şu ifadelerle gösterilir:

شفق وقتى* *şafak vakt-i* «à l'aurore» (arapçada şafak kelimesi «güneş doğmadan evvel ve güneş battıktan sonraki ziya [3]» mânasındaki fransızcanın «crépuscule» karşılığıdır, türkçede: güneş doğmadan evvelki aydınlık mânasiyledir ki, öz türkçe طاڭ *tañ* ın yerini tutmuştur);

على السحر* *'ale-s. seher*, على الصباح * *'ale-s. sabaḥ* «dès potron-minet»;

قوشلق وقتى *kuş-l'uk vakt i* «kuşlara yem verilecek zaman; [4] sabahın saat 10 u suları»;

---

[1] Bu kelime türkçenin *erte* yerini tutmuştur ki, Osmanlıcada bu *erte* kelimesi (muayyen bir zamandan sonra diğer bir muayyen zaman demek olan «ferda, lendemain» manasını almıştır. (muk. § 400, ihtar 3) A.U.E.

[2] Bu kelimeyi Ş. Sami Türkçe *ak* ile Farsça «akşam» demek olan *şām* dan yapılmış sayıyor. Bizce kelime öz Türkçe olup, bir yerden bir yere hareket mânasında olan *ak-mak* (*ağ-mak*) ile meyil ve teveccüh eki (*sa*) dan yapılan (*ak-sa-mak*) mastarının türeme *ak-sa-m* şeklidir (*sağla-mak*'dan *sağla-m* gibi yapılmıştır); ve yerinden oynayıp hareket etmeğe (Arapca karşılığı: zeval) e meyil ve teveccüh eden mânasında bir sıfattır ki, *s>ş* değişimiyle de *ak-şa-m* suretinde ve zeval vakti manasında bir isim olmuştur.

[3] Güneş battıktan sonraki aydınlık, alaca karanlık «crépuscule» ki, sular karardığı zamandır. D. L. T. I. 15 *iñğir*, oğuzda *imir* (ايمر). A.U.E.

[4] Müellifi bu tevile götüren *kuş* kelimesi olacak ki, bizce bunun bildiğimiz (kuş) la hiç ilgisi yoktur. Kelime D.L.T. I, 295. «güneş, hararet» mânasındaki eski *koyaş*'dan *koyaş-l'ık* olsa gerek ki, sonradan bozularak *kuş-l'uk* olmuş. Nitekim Kamus mütercimi Asım'ın Arapça *tüs* 1° «زمان» 2° «اوكه». Ş. Sami'nin kabul ettiği (اوكه) imlâsı, bunu «göğüs, ön» manasındaki (*öğ*) den türeme farzetmiş olmasındandır. J. D.

(*öy*) kökü, zaman manasiyle lehcemizde meselâ *bir öy-ün* «bir zamanlık, bir zamana mahsus» kelimesinde yaşıyor. Bunun (*oy*) suretindeki kalın şekli de *oy-un* «zamanlık, vakit geçirilecek, oyalanacak şey — passe-temps» kelimesinde görünüyor. Bu, «döneklenmek, kararsız olmak» mânasındaki eski (*aynaşmak*), *aynamak* tan türeme ve değişmede olabilir (Ykl. aynacı = aynaşı(k): kararsız, dönek.) A.U.E.

(یاریلری) کیجه یاریسی *g'ece yarı-sı (yarı-l'arı)*, *نصف اللیل *nısf-ü l-leyl* «minuit».

Yine zamanı tahsise yarıyan [1] günlük namazlar «prières quotidiennes» vardır ki, isimleri şunlardır:

نمازی	صباح	*sabah*	*namazı* «prière	du matin;
	اویله (اوکله)	*öyle*		de midi;
	ایکندی	*ikindi*		de l'après-midi;
	آخشام	*akşam*		du soir;
	یاتسی	*yatsı*		de la nuit».

400. Zaman katmaçları sayılabilecek birtakım tâbirler, yukarıda görülen کون *gün* «jour», کیجه *gece*, صباح *sabah*, آقشام *akşam* (muk. 399; کوندوز *gündüz* yerine کون *gün* getirilmekle), kelimeleriyle ve ayni takımdan şu bir kaçı ile de vücuda getirilir:

**هفته *hafta* (Farsça, *hefte*: yedilik, yedice) «semaine»;

آی *ay* «mois»;

*سنه *sene* veya *yıl'* «année»;

قیش *kış* «hiver»;

یاز *yaz* [2] «été»;

رمضان *ramazan* (*remezan*), oruc ayı «mois du jeûne, Ramadan» vs.

O zaman bu kelimelerden evvel şu sıfatlardan biri getirilir:

بر *bir* «un»;

بو، شو، او *bu, şu, o* (işaretçiler);

او بر *o bir* «l'autre»;

کله‌جك *g'el-ecek* (lehçelerde *g'el* yalnız olarak da);

اوکزده‌کی *öñ-ümüz-de-ki* (keli. keli. «qui est devant nous»), «prochain»;

کچن *g'eç-en* (veya چیقان *çıķ-an*) «passé, dernier»;

اولکی *evel-ki* «d'avant, avant-dernier» halķ ağzı : *evvel (i) - si*) [muk. s. 169];

**هر *her* «chaque».

[1] بش وقت *beş vakit* (اوقات خمسه *evķāt-ı ḫamse*) dediğimiz. A.U.E.

[2] Şark Türkçesinde ve eski Osmanlıca'da *yaz* veya *yas* ایلتبار ve *yay* یاز mânasındadır. muk. ملجمه دانیال Melceme-i Danial, Bibl. nat. yazmalar, A. f. t. 5 no. J. D.

(ضحوة) *ḍaḥve* kelimesi izahlarından böyle anlaşılıyor : Bu Arapça kelime, (irtifā'ı nehār = gün yükselmesi) mânasındadır ki, sonradan hulûl ve zarfiyet alâkasiyle *genç ķuş-l'uķ* vakti mânasını almıştır. Güneşin henüz ufuktan kalkıp yeni yeni yayıldığı vakittir. Bundan sonraki zaman ضحی *ḍuḥā*'dır ki, Türkçede *ķaba ķuş-l'uķ* dediklerididir. Bundan da sonrakisi ضحی *ḍoḥā* dır ki Türkçede *ķoca ķuşl'uk* denilir, gün ortasına karip vakitdir : bu izahlara göre *ķuşl'uķ* Arapcadaki aslı mânaya göre *ķuyaşl'ıķ* olup, maruf olanı da *ķoca ķuşl'uķ* yerine sadece *ķuşl'uķ* dediğimizdir. Aynı zamanda ضحی kelimesinin, güneş *ķoyaş* mânasında da olduğu mütercim Âsım'ın izahlarından anlaşılmaktadır. A.U.E.

Ml. برکون *bir gün* veya کونك برنده *gün-ün biri-nde,* کونلرده بر کون *gün-ler-de bir gün* «un jour»;

بوکون *bu gün* «aujourd'hui»;

کچن سنه *geçen sene* «l'an dernier»;

[آی] كلەجك *g'el-ecek* [*ay* A.U.E.] «[le mois] prochain», vs.

İHTAR 1. — کچن کون *g'eç-en gün,* دون *dün* «hier» دکل *değil,* اوته کون، برقاچ کون اول *öte gün, bir kaç gün evvel* «l'autre jour» demektir.

İHTAR 2. — Fars nahvine göre yapılmış olan şu ifadeleri mukayese ediniz:

ماه حال *māh-ı ḥāl* «le mois courant»;

سال حال *sāl-i ḥāl* «l'année en cours».

İHTAR 3. — *erte* «lendemain» şöyle kullanılmaktadır:

Ml.: جمعهایرتسی *cum'a erte-si* (keli. keli: le lendemain de vendredi) «samedi»;

بازارایرتسی *pazar-erte-si* [1] (keli. keli: le lendemain de dimanche) «lundi».

Şu tâbirler de bunlardan doğmadır:

ایرتەسی کون *erte-si gün* «le lendemain»;

ایرتەسی سنه *erte-si sene* «l'année suivante (bu ifadeler ve buna benzer başkaları hakkında, bk. § 238 mülâhaza 1).

اوبرکون (یارین دکل) (*yarın değil*) *o bir gün* (keli. keli: «pas demain, l'autre jour») «après demain»;

اوبرکون (دون دکل) (*dün değil*) *o bir gün* (keli. keli: «pas hier, l'autre jour» veya اولکی کون *evvel-ki gün* (halk ağzı): *evve-li-si,* muk. § 238 «avant-hier», *evvelisi sene* (halk ağzı: «l'année avant-dernière»).

بر کون اول *bir gün evvel* «un jour avant, un jour plus tôt».

İHTAR 4. — بوکون *bu gün* yerine bazan بوکونلك *bu gün-lük* denir (muk. § 528).

401. Diğer zaman katmaçları ve katmaçlık tâbirleri:

نه وقت (بوقت)، نه زمان *ne vaḳit, ne zaman* «quand»;

قاچان [2] (قچان، هاچان) *ḳaçan* (*haçan*) «quand» (edebî dilden ve İstanbul ağzından düşmüş bir kelimedir);

بر وقت، بر زمان [3] *bir vaḳit, bir zaman* «à un moment donné»;

او وقت (اولوقت)، او زمان [4] *o vaḳit* (*ol' vaḳit*), *o zaman,* [5] او صیره (اثنا) ده *o sıra* (*esnā*)*da* «alors» (bk. § 1376).

[1] Bayram ertesi, ramazan ertesi, yaz ertesi, kış ertesi, düğün ertesi gibi kullanılanlar da var. A.U.E.

[2] Ne «quel» mânasına *ḳay* kelimesi ile «zamanda» mânasına *çağ-ın* kelimesinden teşkil edilmiş: *çaḳ* «zaman, ölçü». (bk. § 918), muk. Ḳatanof'un Rusça *Uranḫa grameri*, s. 293. J. D.

[3, 4] Mübalâğalı cemi ekiyle de bir vakit (ler), bir zaman (lar) - o vakit (ler), o zaman (lar) suretinde de kullanılır. A.U.E.

[5] Dem, hengâm, ān (da) kelimeleri de kullanılır. A.U.E.

الآن* *el-ān*, اليوم *el-yevm*, حالا* *ḥālā* 1° *şimdi* «maintenant»; 2° *daha* «encore»;
اول* *evvel* «avant» (müphem zamir alâmeti «indice pronominal indéfini» ile de kullanılır: اولی *evvel-i*, اوللری *evvel-leri*, اولجه *evvel-ce* «avant»;

İsim olarak kullanıldığı zaman *evvel* kelimesi «başlangıç, iptida: commencement» mânasındadır; Arapçada «ilk, birinci: premier» mânasında kullanılır:

اوکجه *önce* «avant, d'avance»;
ایلك اوکجه *ilk ön-ce* «de premier abord, tout d'abord (*eñ evvel, evvel be-evvel*), vs, ile mânadaştır;)
(اول باول) اك اول [1] *eñ evvel* (*evvel be-evvel*) «tout d'abord, avant tout»; (mânadaş) ları *ilk öñ-ce* den başka şunlardır:
اول امرده *evvel-i emir-de*, وهلةً *vehleten*, وهلهٔ اولاده *vehle-i ūlā-da;*
مقدما* *muḳaddemā* «avant, précédemment, antérieurement, plus anciennement»;
اقدمجه* *aḳdem-ce, muḳaddem*-ce* «peu avant, récemment»;
یکی *yeni* «nouvellement, récemment» (sıfat olarak: «nouveau»);
اخیرا* *aḫiren* «récemment, dernièrement» (mânadaşı: *bu yaḳın-da*);
بالاخره* *bi'l-āḫire* 1° = *sonra-dan* «ensuite, plus tard», 2° = soñra, «enfin, en dernier lieu»;
مؤخرا* *mu'aḫḫaren* 1° = *sonra-dan* «ensuite, après, plus tard, dans la suite, ultérieurement, postérieurement»; 2° = *soñ zaman-l'ar-da* «récemment»;
(بویله) بوندن صوکره *bun-dan soñra* (*böyle*), بعدذا *ba'd'e zā*, *ba'd''ez īn* «désormais, dorénavant» (bu son ikisine ancak edebiyat dilinde raslanır);
اوندن صوکرا *on-dan soñra* 1°= «après quoi, ensuite, postérieurement, dans la suite» (mânadaşı: بعده* *ba'de hū*) 2°= *ardınca*; *ileride:* «ultérieurement, à l'avenir» (mânadaşları: بعدما* *ba'de-mā*, من بعد* *min ba'd*, فیما بعد* *fī-mā ba'd*, عقیبنده *aḳīb-i-nde*, متعاقبا* *müte'āḳib-en*, درعقب *der-'aḳab* «immédiatement après»).
عن قریب *an ḳarīb*, قریبا *ḳarîben*, (دن) چوق کچمز *çoḳ g'eç-mez* (*-den*) «avant peu, bientôt, prochainement» (muk. s. 943, 3üncü fıkra);
بو کره، بو دفعه *bu kerre, bu defā* «cette fois-ci, actuellement» (resmî dilde çok kullanılır te'yīd tabiri);
هپ *hep* (§ 322) 1°= «toujours» (mânadaşları: دائما *dāimā* veya هر دائم (*her*) *dāim*; (آن** ، دم**) هر* وقت** *her vaḳit (dem, ān)* (lehçelerde: *temel-li*, *temen-li*); 2°= «constamment, à tout moment, continuellement, sans cesse» (mânadaşları: بر دوزیه *bir düziye* [2], دوام اوزره *devām üzere*, علی الدوام* *'al-e d-devām*, متمادیا *mütemādiyen*, لاینقطع* *lā yenḳaṭı'* طورمقسزین *durmaḳ-sızın* «sans s'arrêter», آره ویرمکسزین *ara vermek-sizin*, بلا فاصله* *bil,ā fāsıl'ā* [«sans intervalle, sans relâche, sans cesse.» A.U.E.]
هیچ** *hiç* (muk. § 449), هیچ بر وقت *hiçbir vaḳit* «jamais» (menfi bir cümlede) [muk. اصلا* *asl'ā*, قطعا* *ḳaṭ'ā* § 103 eski Osmanlıca هرگز** *hergiz*];
بر آن (کون) اول *bir an* (*gün*) *evvel* «le plus tôt possible» (keli. keli: «un moment (un jour) avant»;

---

[1] İtba' (=hendiadys) ve takviye yoliyle *ilk evvel* de kullanılır. A.U.E.

[2] بر تویه *bir tevi-ye* de, بر دوزیه bir düziye (=bir diziye?) mânasında olarak kullanılır. D. L. T. I. 336 täv-mek: nazm etmek, dizmek, dizilemek. Bundan da anlaşıldığına göre *tevi* kelimesi eskiden دیزی mânasında kullanılmış olacak. A.U.E.

بر آياق اول *bir ayaḳ evvel* «le plus tôt possible» (muk. eski Osm. بر قدم اقدم *bir ḳadem aḳdem*) ;

وقتيله *vaḳt-i-ile* «jadis, en son temps» ;

چوق دفعه (كره) *çoḳ defa* (*kerre*) «souvent» (mânadaşları: صيق *sıḳ* «dense», صيق صيق *sıḳı sıḳı*, صيقجه صيقجه *sıḳ-ça sıḳ-ça*. دفعاتله *def.'at-l'a*, بالدفعات *bi-d-def'āt*, مراراً *mirāren*, ايكيده بر (ده) *iki-de bir-de* «une fois sur deux» ; menfi cümlelerde: چوقلق *çoḳ-l'uḳ*) ;

اكثريا *ekseriyā* «le plus souvent» (mânadaşları: اكثري *ekseri*, اكثريت اوزره *ekseriyet üzere*, على الاكثر *ale l-ekser*) ;

بعضى *ba'zı* «quelquefois» (mânadaşları: بعضاً *ba'ża(e)n*, بعض دفعه (كره) *ba'zı defā* (*kerre*) ;

او ساعت *o sa'at*, او آنده *o an-da*, آنيده *an-ī-de* (eskimiştir),

درحال *der-hal* «aussitôt» (muk. همان *heman* § 426):

آكسزين *añ-sız-ın* veya آپ اكسز (ين) *ap añ-sız-(ın)*, بردن بره *bir-den bir-e* دفعةً *def'aten* بغتةً *baġteten*, على الفور *'ale l-fevr* «tout à coup», inopinément, subitement ;

آرا صيره (صيرا) *ara sıra* «parfois, de temps en temps» ; mânadaşları :

آراده صيره ده *ara-da sıra-da* ; آرا آرا *ara ara* آرالق آرالق *ara-l'ıḳ ara-l'ıḳ* وقت وقت *vaḳit vaḳit*, گاه گاه *g'āh g'āh*, گه گه *g'eh g'eh* [muk. § 974], احياناً *aḥyānen*);

آن بآن *an be-an* «progressivement», ساعت بساعت *sā'at be-sā'at* «d'heure en heure», ماه بماه *māh be-māh* «de mois en mois» ; ve bunlara benzetilerek şu galat kelime گون بگون *gün be-gün* ki, daha doğrusu گوندن گونه *gün-den gün-e* «de jour en jour, de plus en plus» (muk. دها *daha* [§ 420], هنوز *henüz* [§ 425] ve همان *heman* [§ 428]) ;

هر گون *her gün*, يومى *yevm-ī*, يوميه *yevm-iy(y)e* veya *yövm-iye* «tous les jours, chaque jour, quotidiennement» ;

گون آشيرى *gün aşırı*, ايكى گونده بر *iki gün-de bir* «tous les deux jours» ; گونى گوننه *gün-ü gün-ü-ne* «le même jour» [muk. § 263].

İHTAR 1 — En sonra (vurgusuz) (ـ ين) *ı̇n - y* (*ı, u - i, ü*)*n* suretindeki eski bir aliyet (instrumental) ekiyle teşkil edilen birtakım zaman katmaçları vardır :

يازين *yaz-ın* «en été»;

گوزون *güz-ün* «en automne»;

قيشين *kış-ın* «en hiver»;

گوندوزون *gündüz-ün* «dans la journée»;

ايكنديين *ikindi-yin* «au moment de la prière de l'après - midi, dans l'après - midi»;

ياتسين *yat-sı-yın*.

(Meninski, s. 228, : *sabaḥ-ın, aḳşam-ın, ḳuşl'uğ-ın, oruc-ın,* misallerini de veriyor) [1].

[1] Lehçemizde bu takıma giren *dönüş-ün*=dönüşte «au retour» de kullanılır A.U.E.

(*y*)*ın*- ekine Osmanlıca'da *añ-sız-ın* (s. 161) kelimesinde, ve eksiklik «carence» bildiren ulak (rabıt sıygası, gérondif) lerde (s. 941 ve aşağısı), ve niçinlik «cause» bildiren *meğin* (§ 1424) ulağında ve daha bir kaç münferit katmaçta rastlanır:

اوستون *üst-ün* (§ 389, ihtar 2);
آردين آردين *ard-ın ard-ın* } «en arrière, à reculons».
قيچين قيچين *ḳıç-ın ḳıç-ın* }
bk. diğer misallere § 867, ihtar 1.

İHTAR 2. — (لاين -) لين - *ley-in* (- *l'ay-ın*) eki de az miktarda birtakım zaman katmaçları teşkil etmeğe yaramaktadır:

صباحلاين *sabaḥ-l'ayın* «au matin»;
كيجهلين *gece-leyin* «durant la nuit».

Bu ekin türemlik (türeleme, etymologie) ine dair olan iki tevil arasında fikir kararsız kalmaktadır: [1]

1° (bir zaman katmacı içinde olmak üzere)-*ile* (-*le*) (§ 875) ve bahsettiğimiz (-*in*) den ibaret olabilir. Malûmdur ki *ile* ilgici katmaç teşkiline yaramaktadır: *g'ece ile* (Meninski, s. 228); دونله *dün-le* veya دونلكله *dünleg-le* (*Kırk vezir*, s. 163; muk. Şark türkçesinde «demain, le matin, avec l'aurore» *tañ-l'a* muk. اويله *öy-le* (s. 255, tenbih 1).

2° bir fiil sıygası olabilir. muk. buna dair, s. 597.

---

[1] Bizce bu iki tevil de uzak görünmektedir. Bu ek yine sadece (*y*)*in* den ibarettir. Bilindiği üzere, bu her çeşit türeme kelimenin sonuna eklenebiliyor. Netekim müellif bunların bir çok misallerini vermiştir. Fakat yalnız sonu (*liḳ*, *lük-l'ıḳ*, *l'uḳ*) ile türeme kelimelerin (*y*) *in* alışı ciheti düşünülmemiştir. İşte böyle kelimelerde *lik* eki son harfinin *k*>*g*>*ğ*>*y* değişimleriyle *liy* olarak *in* le beraber (*liy-in*) suretinde bir şekil almış gibi görünmektedir: *gece-lik-in gecelig-in*<*geceliğ-in*<*geceliy-in* (*ğ* iki vokal arasında kalmakla *y* olur) = geceye mahsus halde, *aḳşam-l'ıy-ın* = akşama mahsus halde vs. Bunlardaki esrelerin ahenk gereğince sonradan üstün olduğu anlaşılmaktadır: *aḳşaml'ay-ın geceley-in*, vs..

bence-liğ-in, *sence-liğ-in* kelimeleri de, aynı yoldan *benceliy-in*, *senceley-in* ve sonradan ikinci *e* lerle üçüncü vokal *i* ler becayiş ederek bencileyin, sencileyin vs. olmuş görünüyor. *adamcıl'ay-ın* gibileri ise, ancak örneklenme «analogie» yoliyle teşekkül etmiş görünüyor. Bu gibi teşekkülleri ilkleme halleriyle eski metinlerde görmek mümkündür:

Hoastuanift T. II. D 178, 1. (Türk Yurdu c. I, s. 68):

(Satır: 1,2,3,4) Hurmuzta tängri biş tängri birlä ḳamuğ täñrilär süzinlügün yäk gä süñğüşgäli kälti hinti. (5) biş türlüg yäklär ʸ lügün süñğüşdi. (9) süyin yäklügün süñğüşüb baliğ başliğ boltı.

= Hurmuzt tanğrı beş tanrı ile bütün tanrılar halislik (leri) ile şeytanlılarla savaşmak üzere geldi, indi. (5) beş türlü şeytanlara ait olan (lar) la çarpıştı. (9) süyin (adlı) şeytana mensup (olanlar) ile savaşıp mecruh, yaralı oldu.

süz-in-lüg-in (= halis-lik. ile); *yäk-ler-lüg-ün* (şeytan. lar. lı. ile: bu lehçede cemi edatı *ler*, nispet edatı *lüg* den evvel gelebiliyordu) *yäk. lär, lüg. in* = şeytan, lı (lar) ile.

İkinci, üçüncü kelimelerdeki (*lüg*) ler lehçemizin (*li*) ekine muadildir; birinci misal ise lehçemizin (*lik*, *lük*) ekine muadildir. A.U.E.

اويله‌ين *öyleyin* «à midi» kelimesine gelince, *öyle* ile - (*y*) *in* den türeme bir katmaç sayılabileceği gibi *gece-leyin* örneğine benzeşme «analogie» yoliyle vücut bulmuş bir sıyga da sayılabilir.

İHTAR 3. — Birtakım zaman katmaçları da *sabah, akşam, gece, sonra, evvel* kelimelerine müphem zamir alâmetinin cemi gaibi eklenmekle yapılır: *sabaḥ-l'arı, akşam-l'arı, gece-leri*, vs.

Bu katmaçlar tekrarlı «itératif» veya devamlı «duratif» fiillerle beraber bulunurlar.

IV. TAVIR [1] KATMAÇLARI.

بويله، شويله، اويله *böyle, şöyle, öyle.*

402. Evvelce sıfat olarak kullanıldığını (bk. § 344) gördüğümüz *böyle, şöyle, öyle* kelimeleri tavırlık işaret katmaçları olarak «bu (şu, o) gibi, ve bu (şu, o) nun gibi» mânalarını ifade eder.

Ml. اويله ياپمه شويله ياپ *öyle yap-ma şöyle yap*;
اويله‌مى *öyle mi?* «n'est-ce pas»;
اويله‌يا *öyle ya!* «certes oui!, c'est juste!»;
شويله‌كه *şöyle ki* «c'est ainsi que..., à savoir».

Bu kelimeler ناصل *nasıl'* (muk. § 340 ve § 319, ihtar) ve (eski Osmanlı lehçesinde نه دكلو *ne deñlü* [muk. § 344 ihtar], نيجه *nice* sualine cevap olurlar. Ekseriya bir işaret hareketine dayanırlar.

Ml.: خوش كلديكز شويله بيوريك *ḫoş g'eldi-niz şöyle buyur-uñ* «soyez le bienvenu! veuillez (vous asseoir) ainsi»

(Misafiri karşılayışta kullanılan mutat söz ki, oturulacak yer gösterildiğini tazammun eder).

---

[1] Tavır, kelimesi Arapçada 1. haz ve miktar 2. bir şeyin etrafını fır dolayı dolaşmak, çizginmek manalarında mastar ve bir şeyin muhiti, cevresi manasında isimdir.

Türkçede ise (*tıp, tep, tap, dav, tav*) suretlerinde çeşidli köklerle (his ve hareket) mânasındadır:

(*t*) *dav-ar*: hareket eder (olan, mevaşı); *tav-ır*: hareket (ve hareket neticesi gürültü: arabanın *tavır* ını duydum, (Bursa köyleri); *tav-uş-ḳan*: kendince çok his ve hareket eden (hayvan: tavşan).

tep-ren-mek; t (d) av-ran-maḳ kendi kendine hareketlenmek; *tıp-ış tıp-ış* yürüyor= hareket(li) hareket(li) yürüyor;

Bu itibarla kelimeyi Türkçe esasından saymak daha yerinde olur ki, buna (manière) karşılık olarak (hal) ile beraber (hal ve hareket) (hal ve tarz) da diyoruz. A.U.E.

Eski Osmanlıca'da tavırlık işaret katmacıları başkaca şunlardır: نشكل veya شكل نه ne ş(e)kil نته veya نيته nite (§ 1001 ihtar 1); aşağıki misalde aynı zamanda *nite* ve *nice* kelimeleri bulunmaktadır:

نجه كچيورسن نته سن *nice g'eç-in-ür sin... nite sin* «comment cela va-t-il... comment te portes-tu?» (Bibl. Nat., Yazmalar A. f. t. 87, yaprak, 21).

nice kelimesini, ne kadar manasındaki *nece* ile karıştırmamalı: *bir nece* «bir miktar, bir takım - quelques».

Maraşda nasıl manasında olarak *heyle* (ki *hayla* suretinde de söylenir) gibi bir lehce şeklini kaydetmiş bulunuyoruz.

Ml.: *o nazl'ı yar-im-i sen heyle (hayla) g'ör-dün* «comment as-tu trouvé ma tendre amie? = او نازلى يارى سن ناصل كوردك (Garībī) nin halk türküsü; aynı türkünün 5 inci bendinde:
o nazl'ı senem-i [1] *sen nasıl' gördün.*

heyle kelimesi bes belli *ķay, hay* (§ 1026 ihtar 2; muk. D. L. T. III, 176: *ķal'ı* «nasıl, Allah vere de» sorgu kelimesinden gelmiş olacaktır. Esasen *böyle, şöyle, öyle* kelimeleri de *heyle* den benzeşme (analogie) yoliyle yapılmış görünüyor. *Heyle* nin vokallik (vocalisme)i için muk. *öyle* karşılığı olan eski Osmanlıca'nın ايله *eyle* (1426 yılı yazmaları) ve Azerecenin *ele* kelimeleri; azercede *böyle* yerine *begle.. le-* unsuruna gelince öyle görünüyor ki, bunun eskiden *-la* gibi ikiz bir vokalleniși olup bir buğazlıyı da? havi bulunuyordu. Muk. ابلق (belki اوق + ايله) = *böyle* yerinde D. L. T. s. 100 yine mümkündür ki, bu burada fiillik bir ek olan *-leyin, -ley* den ibaret olsun (s. 597-599). Eski Osmanlıca'da *işböyle* (bk. s. 720, tenbih 1) katmacı da tanınmakta idi.

403. Çok defa bu katmaçlar müphem bir kavramda kullanılırlar.

403. شويله بويله *şöyle böyle* «ni bien, ni mal; tant bien que mal, couci, couça» (teklifsiz konuşmada).

Yine muk. *şöyle* nin mânasını *şöyle dursun* § 448 ifadesinde.

Bazı defa bu katmaçların kullanılması sırf dolguluk (explétif) mahiyetinde olur.

Ml.: قالين و قوى قوندوره‌لر (اويله) اسقاربين كبى دار اولاماز *ķalın ve ķavi ķundura-l'ar (öyle) isķarpin gibi dar ol'amaz.*

404. *Şöyle* katmacı çok defa (bir az, hafifce, sathice, belirsiz, yavaşça, usulla) mânasında olup ekseriya bu takdirde buna جه *ce* ilgici (postposition) katılır.

Ml.: افندى الى شويله‌جه اوزادوب راست كلن كتابى آلدى *efendi el-i-ni şöyle-ce uzad-ıp rast g'el-en kitabı al'-dı* (Murad Bey)=le maître allongea légèrement le bras (keli. keli.: sa main) et prit le premier livre qui lui tomba sous la main);

اونلرله شويله بر معارفه‌سى وار *on-ļar-ļa şöylę bir muarefe-si var* «il les connait assez peu (keli. keli.: avec eux sa telle quelle connaissance existe). Bu misalde *şöylece* sıfat olarak kullanılmıştır.

[1] Bu kelime Arapça put (ve put gibi güzel) mânasındaki (sanem)in ince vokallisi olarak da düşünülebilirdi. Fakat Türkçe olarak Radloff, IV *senmek*, kırgız; (ve lehcemizde kalın vokallerle sanmak = itimat, itibar etmek.. *senimli* = mutemet, muteber) kelimelerine göre, «senim, senem» (itimat, itibar) ve (mutemet, muteber) mânalarında olabilir A.U.E.

شویلەجە صایەجق اولورساق *şöyle-ce say-acak ol'ursak* «si nous comptons en chiffres ronds, en gros».

405. شویلە بر *şöyle bir* tâbiri, tasarlanan veya taslak halinde başlanılan bir iş veya davranış olduğu zaman (bakmak, göz atmak, el sürmek, vs.) fiilleriyle (ve hemen de Fransızcanın «une petite fois, bir defacık» sözü karşılığı olarak) çok kullanılır.

Ml.: شویلە بر باقدی *şöyle bir bak-dı* «il jeta un coup d'œil»;
شویلە بر کوزدن کچیردی *şöyle bir g'öz-den g'eçir-di* «il parcourut rapidement des yeux»;
...کیرلی دیوارک قارشیسندە بر قاچ دقیقە طورەرق شویلە بر کوز کزدیردکدن صکرە *kirli davar-ın karşı-sı-nda bir kaç dakika dur-arak şöyle bir g'öz g'ez-dir-dik-den sonra...* «elle promenait sur cette murail un regard vague... (Emil Zola, nın Nâci tarafından tercüme edilen *Thérèse Raquin* adlı eseri.) «keli. keli.: après être restée quelques minutes devant la muraille sale et avoir promené vaguement ses yeux...»;
شویلە بر دوشوندکدن صوکرە *şöyle bir düşün-dük-ten soñra* «après avoir réfléchi un moment».

İHTAR. — *böyle* (*şöyle, öyle*) nin yerine bunlardan *lik* - § 528 ekiyle) türeme eki ve *ile* ilgici katılmış şu isimler de kullanılabilir: بویلەلکلە *böylelikle*.

Ml.: بویلەلکلە (شویلەلکلە، اویلەلکلە) ایش کورولمز = *böylelikle* (*şöylelikle, öylelikle*) *iş g'ör-ül-mez!* «(ce n'est) ainsi (qu') on travaille!»

دخی (دە)

406. دخی [1] *dahi* ve kısaltık şekli olan *de*, bir katıklık (accession) fikri verir; evvelce ifade edilen veya hiç değilse altta gizlenik kalan bir mefhuma herhangi başka bir mefhumun üstelik olarak gelip katıldığı bildirilmek istenildiği zaman kullanılır.

Bu kelime (bilhassa kısaltık şekliyle) pek kullanılır.

407. *dahi* veya *de* katmacının tam mânası aşağıdaki türlü türlü misallerden iyice çıkartılabilir:

1° birbirine yaklaşık iki mefhum arasındaki katıklık fikrine eş, benzer olmak fikri de katılmış bulunur ki, fransızcadaki karşılığı «aussi, également» dir. mânadaşları: هم** *hem* (bak. § 424), کذلک* *k'ezālik*.

Ml.: سز دخی (دە) کلیکز *siz dahi (de) g'el-iñiz* «venez, vous aussi»;
بونی دخی (دە) یازمالیسکز *bu-nu-da yaz-malı-sınız* «il faut que vous écriviez ceci également»

İHTAR 1. — Benzerliği gürleştirmek için katmaç iki defa söylenilebilir.

[1] Bu kelime menşeinde bir fiil şekli, *tak-mak* fiilinden *i-* ی bir ulak (gérondif) (§ 1340) gibi görünüyor. (takmak; eski imlâsı داق Bibl. nat. A. f. t. 86, yaprak 44 v° iliştirmek, katmak). muk. Çağatayca تاقی *takı* ki دخی ile aynı mânadadır. Yine muk. eski imlâsiyle دق (Brit. Mus, Şark yazmaları, 6815, yaprak 11 ve müteaddit yerlerde). Yakutçada bunun muadil kelimesi olan *dağanı* da bir fiil şeklidir. J.D.

Ml.: قوردی کورنده «هواه» دیر، کورمه‌ینده «هواه» دیر (darbımesel) *kurd-u g'ör-e'n de «hol» de-r, g'ör-me-yen-de «hol» de-r* «(tout le monde) crie au loup celui qui l'a vu comme celui qui ne l'a pas vu».

İHTAR 2. — Benzerlik kavramı ایکیسیده *iki-si-de* «tout les deux» اوچیده, *ücü-de* «tout les trois» (muk. § 363) ifadelerinde de görülür.

Ml.: مسافر مسافری سومز، او صاحبی ایکیسنیده (darbımesel) *misāfir misāfir-i sev-mez, ev sāhib-i iki si-ni de* «un invité n'aime pas (un autre) invité; le maître de la maison ne les aime ni l'un, ni l'autre».

İHTAR. 3. — Türkçede کذا *k'ezā* «idem», دفعه *defā* «dito», ایضا *eyzan* «ibidem» de denir.

408. — 2° Katıklık fikri iki mefhum ~~arasında~~ aleİâde bir muvaziliğe ~~hattâ bazan~~ hafif bir zıdlığa yol açar. (fransızca karşılığı: quant à).

Ml.: شیمدی هرکس چالیشیور، سن‌ده کیف سوریورسك *şimdi herkes çalış-ıyor, sen de k'eyf sür-üyor-suñ* «en ce moment tout le monde travaille, quant à toi (tandis que toi, et toi) tu prends du bon temps».

Zıdlığı daha ziyade gürleştirmek için حالبوکه *halbuki* «tandis que...» de kullanılabilir.

İHTAR 1. — Tekrar edilen iki edat arasındaki muvaziliği açığa vurmak için bazan ikincisine de *de* katmacı getirilir:

نه *ne...* نه‌ده *ne de* «ni... ni...»;
هم *hem...* هم‌ده *hem de* «et... et...»;
کیمی *kim-i...* کیمی‌ده *kim-i de* «les uns... les autres...».

İHTAR 2. — Özden (cevheri) fiilin farzlık (suppositif) siygasının müfret gaibi olan ایسه *ise* kelimesi, hemen de ده *de* mânasında bir edat gibi kullanılır. (Fransızcada bu çok defa «quant à...» tabiriyle tercüme edilmek lâzım geldiği gibi, ekseriya tercümesiz de bırakılır.) Bu edat, (ده) gibi mensup olduğu kelimenin ardınca getirilir.

Ml.: او صاحبی قورنازلقله پاصدیرمه‌یی اینجه طوغرار، قورناز مسافر ایسه ایکیشر اوچر یوتار (darbımesel). *ev sahib-i kurnaz-lık-la pastırma-yı ince doğra-r, kurnaz misāfir ise iki-şer üç-er yut-ar* «le maître de la maison, usant de ruse, tranche menu la viande fumée, quant à l'hôte rusé, il avale (les bouchées) par deux et par trois»;

بوکا ایسه هیچ شبهه یوقدرکه *buña ise hiç şüphe yok-tur ki...* «quant à cela, il n'est pas douteux que...; or il n'est pas douteux que...»;

بو بحثده ایسه آرای حکما پك چوق شعبه‌لره منقسمدر (Kemal bey) *bu bahisde ise āra-yı hükemā pek çok şu'be-ler-e münkasim-dir*;

هرکس سیاسی بر محرر اوله‌بیلیر، فقط هرکسك ادیب اوله‌میه‌جغی ایسه مثبتدر (Kemal bey) *herkes siyāsī bir muharrir ol-a bil-ir, fakat her kes-in edīb ol-ama-yacağ-ı ise müspet-dir.* «tout le monde peut devenir journaliste (plus exactement, écrivain politique), mais quant à ce qui est de devenir écrivain, ce n'est pas donné à tout le monde».

409. — 3°. Katkınlık fikri, her türlü tâli mânadan sıyrılmış olarak sade bir tertipleyiş (coordinatin) yerini tutar. (Fransızca muk.: et). Bu takdirde hakiki bir bağlaç «con-

jonction» olur. Onun bu yolda kullanışı bağlaçlar «conjonctions» bahsinde görülecektir. (Bak. § 960 ve aşağısı).

410. — 4°. Mütekellim zat, bu katmacılar ilâve edildiği kelime üzerinde direnmek, o kelimeye yüklenmek ister (daha ileride bak. § 411).

(Bu takdirde *de* katmacı fransızca da «même» ile tercüme edilmeğe elverişlidir)

Ml. : حقی بو قدرده ایتمز *hakk-ı bu kadar-da et-mez* «cela ne vaut même pas ça : keli. keli. : son prix (son droit) ne fait même pas autant».

de katmacı, şartî veya farazî bir fiil siygasından sonra (bak. § 1233) gelirse fıransızcanın aynı karşılıgiyle tercüme edilir.

Fakat çok kere ifadeye veya cümleye daha kuvvetli bir ses perdeleyişi «intonation vermek de yeter.

Ml. : عالمده نه ده جسور آدملر وارمش *ālem-de ne de' cesur adam-lar var-mış* «quels gens courageux il ya dans le monde»; (fransızcada bunun burasına «tout de même» sözleri de katılabilir.)

حاضرمی؟ نه قدرده اوزون *hazır-mı? ne kadar-da uzun* «est-il prêt? comme il est long!» (evelki misaldeki aynı mütalâa buna da gelir);

بوکا یاپمق هیچده معقول اولمایه‌جق *bana yap-mak hiç-de ma'kūl ol-ma-yacak* «ce ne serait certes pas raisonnable de faire cela»;

(آدم) سن‌ده! (*adam*) *sen-de* «allons donc! voyons! fi ! que vous importe?» ;

آمان سزده! *aman siz-de* «allons donc! voyons! que vous importe?» (daha nezaketli).

Yine muk. برده *bir de* (§ 413), همده *hem de* (§ 424) ifadeleri.

İHTAR. — Şartî bir cümlenin cezaiye (apodose) si başına belirsiz mânalı bir işaret zamirinden sonra (muk. § 316) çok defa *de* katılır: اوده *o da*, بوده *bu da* «c'est bien...»

Ml. : انسانك قبول ایده‌میه‌جکی برشی وارسه اوده حقیقتك اورتادن غائب اولماسیدر *insan-ın kabūl ed-eme-yecey-i bir şey var-sa, o da hakikat-in orta-dan kayb ol-ma-sı-dır* «s'il y a une chose que l'homme ne puisse accepter, c'est bien l'anéantissemennt de la vérité».

411. دخی *dahi* veya ده *de* katmacının cümledeki yeri.- *dahi* katmacı ve bunun kısaltık şekli olan *de*, ancak *en ziyade ait oldukları kelimeden sonra* gelir. Bu kelime cümlede fail veya mef'ul rolünü oynayabilir. (Burada fiil olması düşünülemez, çünkü *de* fiillik şahsi bir sıygadan sonra gelince hakiki bir *bağlaç* «conjonction» olur [§ 960] ki yalnız § 408, ihtarda mütalâa edilen hali müstesnadır.)

Ml. : بن‌ده بونی ایسترم *bĕn de bunu ister-im* «moi aussi je le desire»;

بن بونی‌ده ایسترم *ben bunu-da* (yani bana verdiğinizden fazla olarak) *ister-im* [1] «je désire cette chose-là également» (bu misallerde katmacın bulunduğu yere göre cümlenin aldığı mâna değişikliklerine dikkat edilmelidir).

[1] Şu misalde de böyledir: *ben bunu ister-im de* «yani meselâ dil öğrenmesini severim, fazla olarak da isterim» yerindedir A.U.E.

412. *Bu katmacın kısaltık şeklinin uymaca «enclitique» mahiyeti.* *de* kelimesi başlaklığını (autonomie) kayb etmiş olup, vurgusunu bütün veya bir kısım olarak ardınca geldiği kelimeye bırakır; ve onunla birleşip tek vücut olur (muk. cevheri fiilin hal sıygası ki, onda da böyle bir hâdise olmaktadır § 550).

Bazan *de* katmacı beraber bulunduğu kelime hesabına olarak vurgusundan büsbütün sıyrılır; bazan vurgusu hem kendi hem yanında bulunduğu kelime arasında bölüşülür (ki, bu mütekellim olan zata ve kelâmın gidişine bağlıdır).

بنده [1] *bende* veya *ben-de* «Moi aussi»; Böylece *de* katmacı (ayni seslemleri havi olan) *de* lenik (mef'ulün fih) alâmetinden şu cihetle ayrılıyor ki, o vurguyu kendisine almaktadır:

بنده *ben-de* «dans moi, en moi, chez moi»;

Bazı Türk gramercileri bu iki benzer unsuru yazıda ayırt etmek için mef'ulün fih alâmeti rolünde olanı kendinden evvelki kelimeye bitiştirmeği, ve katmaç rolünde bulunduğu zaman ise kelimesinden ayrı yazmayı (bak. geçen misallere) tavsiye etmekte iseler de, bu kaideye her zaman riayet edilmemektedir.

Ahenk kaideleri icabınca *a* ile olmak lâzım gelen yerlerde bazan bu katmaç *e* ile söylenmektedir: *bu-da* yerine *bu-de* [2] mk. § 163.

برده

413. برده *bir-de* (bir kere de, fazla olarak, ve sonra «aussi, et aussi, de plus, et puis») manalarındadır. Bu kelime (bir defa) mânasına (bir) ile yukarıda (§ 410) da görülen *de* katmacından teşkil edilmiştir.

bir-de katmacı, *dahi* katmacı gibi fakat ondan daha kuvvetli olarak katkınlık ifade eder (muk. verdiğimiz fıransızca muadillerini); *dahi* katmacından şu aşağıki noktalarda ayrılır:

1° kendisinin en çok ait olduğu kelimeden *evvel* gelir.

Ml.: بر قاضی ایله تجاردن بر کیمسه برده نصرالدین خواجه یولداش اولمشلر *bir kadı ile tüccar-dan bir kimse bir-de Nasreddin Hoca yol-daş ol-muş-lar* «(un jour) un cadi, un marchand (keli. keli.: une personne d'entre les marchands) et aussi Nasr-ed-Din Khodja firent route ensemble».

[1] Müellif bunda yanılıyor. (*ben dahi*) mânasındaki bu ikinci kelimede vurgu yalnız kelimenin ilk hecesindeki *e* üzerindedir. A.U.E.

[2] Müellif bunda da yanılmaktadır. *da* icap eden yerlerde ahenk kaidesinin bozulup *de* ile söylendiği hiç bir kelime hatırlamayoruz. Edebî dile taallûk eden § 163 hükümlerine de bu dahil değildir. Bu itibarla biz müellifin § 411 deki ikinci misalinde *bunu-de* suretinde verdiği kelimeyi de tashih ettik A.U.E.

414. — 2° Çok kere öyle bir cümlenin başına gelir ki, kendisi onun üzerine dikkati çekmeğe yardım eder; bunun kullanışı da buradan geliyor:

a. Bir münakaşaya nihayet verecek bir delil getirmek için; (fransızca karşılıkları: et puis, de plus, d'ailleurs, sans compter que).

Ml.: بردە بن سزە خبر ویرمکە مجبور دکلدم *bir-de ben size ḥaber ver-meğ-e mecbur değil-dim* «et puis je n'étais pas obligé de vous avertir».

415. — b. Ortaya sürülen bir faraziyenin kabul edilir bir delil teşkil edemiyeceğini göstermek için: (fransızca karşılıkları: quand bien même; même en admettant que):

Ml.: بردە اویلە دیمشم بوندن نە چیقار *bir-de öyle de-miş im bun-dan ne çık-ar?* «en admettant que je vous l'aie dit, où est le mal (keli. keli.: qu'est-ce qui sort de cela).»

416. — C. Bir müşahedeyi daha görünür kılmak, meselâ, onun birden bire ve gafletle vaki olduğunu göstermek için.., bu mânası (bakmak) fiiliyle çok kullanılır. «fıransızca karşılıkları: voilà que, tout à coup»:

Ml.: سلیمان افندی آغاجی صارصمغە باشلادی؛ بردە باقدم کە المە ایلە قاریشیق زردالو دوکولیور *Süleyman Efendi ağaç-ı sars-mağ-a başla-dı; bir-de bak-dım ki elma-ile karışık zerdāli dök-ül-üyor* «Soliman (Süleyman) Efendi se mit à secouer l'arbre et voilà que (tout à coup) je vis tomber des pommes mêlées à des abricots». MUALLİM NACİ.

417. İHTAR. — Bazan بردە *bir-de* kelimesi, belirsiz bir katmaç olan *bir* ile ardınca belirlediği bir isimden teşekkül eder (meselâ bir *kuşak* gibi; o zaman *de* usul üzere kelime kümesinden sonra gelecek yerde kümeyi teşkil eden iki kelime arasına girer.

Ml.: بردە قوشاق ویریکز طاقم تکمیل اولسون *bir-de kuşak ver-iñiz; takım tekmīl ol-sun* «donnez également une ceinture pour que le vêtement soit au complet». بردە قوشاق *bir-de kuşak* tâbiri şu ikisi arasında mütavassıt bir ifade sayılabilir: Muttarit teşekkülü bir ifade olan برقوشاق *bir kuşak-da*; ifadesi ile *bi°rde* katmacının büs bütün müstakil kaldığı bir ifade olan بردە برقوشاق *bi°rde bir kuşak* ifadesi arasında.

دها

418. *daha* katmacı (Fransızcası olan «encore» gibi) ayni mânalarda kullanılır.

1° Bir hadesin yenileşmesi (ki bu mâna *dahi* katmacının mânasına çok yaklaşır). Bunun mânadaşı: تکرار* *tekrar*.

Ml.: دها یارین کلەجك *daha yarın g'el-ecek* «il viendra encore demain; il reviendra demain».

Cümle, menfi ise, hiçbir daha, bir daha «ne... plus» mânasında olur.

Ml.: دها کلمیەجك *daha g'el-me-yecek* «il ne viendra plus».

İHTAR. — بر دها *bir daha* tâbiri (bir kere daha «une fois encore») veyahut sadece (daha «encore») mânasındadır.

Ml.: بر دها گیتسین *bir daha git-sin* «qu'il (y) aille encore (une fois)»;
بر دها گلمیه‌جك *bir dāha g'el-me-yecek* «il ne viendra plus».

419. — 2° Artış, çoğalış mânası (= kaçlık katmacı «davantage, plus, encore»). Mânadaşı: زیاده *ziyāde* (muk. § 485).

Ml.: دها ور *daha ver* «donnes - (en) encore».

İHTAR 1. — *daha* kelimesi bir sıfattan evvel gelince mukayese yapmıya veya mukayeseyi gürleştirmeğe yarar (muk. § 367).

İHTAR 2. — Bir toplam yapıldığını ifade etmek için de *daha* kelimesi kullanılır (bak. § 497).

420. — 3° Bir āna kadar müddetin uzatılışı mânası (= zaman katmacı). Mânadaşları: الآن* *elân*, الیوم* *el-yevm*; حالا *hālā* «encore (maintenant)»

Ml.: دها یاتیور *daha yat-ıyor* «il est encore couché»;
دها خسته‌در *daha ḥasta-dır* «il est encore malade»;
دها گلمدی *daha g'el-me-di* «il n'est pas encore venu»;

421. İHTAR. — Maziye ait cümlelerde *daha* katmacı bir zaman katmacından (veya umumiyetle bir isimden) *evvel* gelirse bazan «fransızcada: à peine, ne... que..; seulement, karşılığı olarak» mânadaşları olan هنوز *henüz* (bak. § 425), همان *hemen* (bak. § 426), انجق *ancaḳ* (bak. § 429) gibi kullanılır.

Ml.: دها شمدی گلدم *daha şimdi g'el-dim* «j'arrive à peine; j'arrive à l'instant; je viens d'arriver (keli. keli.: je suis venu encore maintenant)»;
اوشاق چاماشیرمی دها بوگون گتیردی *uşaḳ çamaşır-ım-ı daha bu gün g'etir-di* «le domestique n'a apporté mon linge qu' aujourd'hui; c'est seulement aujourd'hui que...».
Bu türlü ifadelerde geçmiş bir hâdise o kadar yeni ve taze olarak gösterilir ki, hal zamanına ayak basmıştır denilebilir; bu ise belli ki bahsettiğimiz müddet uzayışı mânasının bir gelişmesinden ibarettir.

422. Bu ifadelerde *daha* nın yeri değişmekle mânası da değişir.

Ml.: دها آلتی آی وار *daha al'tı ay var* «il y a à pein six mois; il y a encore six moix (de cela)»;
آلتی آی دها وار *al'tı ay daha var* «il y a à encore six mois (à attendre); ce sera pour dans six mois».
İkinci misaldeki *daha* kelimesi artık (ancak, zar zor «à peine») mânasını vermediği gibi, cümle de artık maziye ait olmaz.

423. *daha* katmacı hakikatte *dahi* katmacının az farklısından başka bir şey değildir. *dahi* deki katkınlık fikrinin alelade bir gelişmesinden doğan *daha* kelimesi, *dahi* kelimesine nazaran bütün başlaklığını (indépandance) son zamanlık osmanlı lehçesinde kazanmıştır.

gerçek konuşma dili epiyce erkenden *dahi* «aussi» ile *daha* «encore» arasındaki farkı yapıyordu, fakat *daha* diye söylenişi uzun zamanlar yabancı sayılmış, yazı dili bunları şu veya bu hallerinde olsun hep *dahi* suretinde kullanmıştır.

Ml. : دخی *dahi* (halk dilinde *daha*) küçük «plus petit».

Uygurcada *ymä* edatı (*Uigurica,* s. 6, l. 4; s. 7, l. 12; s. 37, l. 3 ve *müteaddit yerlerde*; *Chuast. Man*, s. 9; l. 10) ki, (Div. L. T. III, s. 271 يما *yämä* olup *mä* [veya *ma*] suretinde kısaltılmış olarak bazan bağlaç (muk. § **409**] veya pekiştiriş «corroboratif» edatı halinde [mk. § **410**] görülür), *dahi* katmacına muadildir.

Ml.: *yädürür ḳamuġnı ma yämäz özi* «Tanrı» yedirir herkesi, dahi yemez kendisi (Ḳut. Bil., 4, 15);

yaratḳan törätkän ma ḳadir kemal «yaradan, meydana getiren dahi güçlü tam (Tanrı)» (*ayni eser* 4, 12);

yana ma ayıttı «yine dahi söyledi». (*ayni eser,* 293).

Şuna da dikkat edilmeli ki, Kahire yazmasındaki ما edatı bazan Uygurca metindeki (belki *de* yerinde olan) *ta* ya muadil bulunuyor.

ma edatı uymaca «enclitique» dır (mk. § **412**).

Bu, Çin Türkistanında hâlâ yaşamaktadır. [1]

Ml.: *u[arma kälip kölniñ suïġa çomdi* «onlar (güvercinler) de gelip gölün suyuna daldı» (Radloff, Prob., VI Tarançi lehçesi, s. 92);

sän-me aġa män-me aġa atni kim baḫa, sen de ağa ben de ağa ata kim baka (timar ede) (muk. böyle bir ata sözü, bu gramerin s. 413 ünde = § **646**).

Bu edat, *hem* (§ 424) den kâh evvel kâh sonra getirilerek bazan onunla karışıyor.

Ml.: *män-ma häm barur-män* = ben de (hem) varırım (*yedi uyurlar,* 229);

biz häm-mä keynimizdin ḳorḳa-dur-miz biz hem de geridekimizden korkarız» (*ayni eser*).

---

[1] Anadolu'nun bazı taraflarında da hâlâ yaşadığı anlaşılıyor.
Şimdi umumî dilde *nah*, *na* ya çevrilen *mah* (*meh*) suretinde:
— *meh* (*me*), şu on guruşu al da bağa bir cigara getür (Ordu);
(Bir şey verir veya getirirken) — *Meh*, şuracıkta yeyiver;
— Bunu mu istedin? *meh* (*me*), al. (Yalvaç);
— Çoraplarım nerde ? — *Meh oğlum* (Gerede);
— *Meh yavrum, meh, sen hiç üzälme*;
— Kitap burada *meh* (*me*), sora getirirsin (Burdur).
— *Mah* (*meh*) (köpek, manda, inek gibi hayvanları çağırır ve onlara yem verirken) Yalvaç (İsparta). Bu misallar o yerler halkından olan talebeden derlenmiştir. A.U.E.

(bütün, hep) mânasındaki Farsça *heme*** de şüphesiz bundandır:
bu törtülänniki hämmesi «bu dörtlenmişin hepsi» (*ayni eser*, § **226**).

Bazan bu edatın vokali (*u, o*) arasında ortalama bir sese: (*ŭ*) ye kadar zayıflar:

seni-mŭ xuda yaratḳan, bizni-mŭ xuda yaratḳan «seni de tanrı yaratıcı (dır), beni de tanrı yaratıcı (dır)» (*ayni eser*, **230**);

bu it boḷsa-mŭ xudanın maxḷoğı «bu köpek olsa dahi, (köpek dahi olsa) tanrının mahlûku (dur)».

Bu itibarla *ma* veya *mŭ* edatını sorgu edatı *mu, mi* (§ **442**) ile belki hısım saymak lâzım gelir. [1]

Ayni edat, «her kim, hangisi dahi» mânasındaki *ḳayuma* (*Ḳut. Bil.*) ve *nämä, neme* (§ **319**, zeyl) kelimelerinde de görülür.

Bunu *ma, me* nidalariyle (§ **1042**, zeyl) karıştırmamalı.

Yine muk. tekrarlı iki isim veya iki sıfat arasında gürleştirici «intensif» bir edat olan *me*: تزمتز *tez me tez*=çabucak (Guiganof, *Dict.* s. **68**).

muk. Kırgızca *kös-bō-kös* deki *bō* Osmanlıca ve Farsçada *be* (muk. s. **261** *b*, *p.* s. **549**, ihtar 2.).

ymä yerinde *oḳ* (اوق) edatı da kullanılırdı.

424. *hem* «à la fois, aussi» katmacı da katkılık bildirir. Bununla beraber tekrarlı olduğu zaman (ki en çok bulunduğu haldir) hakiki bir bağlaç «conjonction» olarak sayılmalıdır (bak. § 967).

Tek olarak kullanıldığı zaman *hem* edatı (*bir-de*; bak. § 414, 415) kelimesinin mânadaşı olarak («esasen, zaten, kaldıki, üstelik, ve sonra» karşılıkları olan fransızca « et puis, de plus, sans compter que, d'ailleurs» kelimeleri gibi) kullanılır.

Ml.: هم بن سزه سویلدی ایدم *hem ben siz-e söyle-di idim* «d'ailleurs, je vous l'avais dit»;

هم نه لزوم وار *hem ne lüzūm-a var* « à quoi bon, du reste? » burada da *hem* kelimesine *de* ilgizi «postposition» ilâve edilebilir.

Ml.: چولوغی چوجوغی اکسیك دکل هم ده هپسی کوزل و صاغلام *çoluğ-u çocuğ-u eksik değil, hem-de hepsi güzel ve sağlam* «ses enfants ne sont pas peu nombreux; sans compter qu'ils sont tous jolis et bien portants».

İHTAR. — Eski osmanlıcada *hem* kelimesi bazan *ve* bağlacına ilâve edilir, (*ve hem*) denirdi.

[1] Biz bütün bu *ma, mu* ları işaret kelimesi olan *bu* (b> m değişimi) ile de ilgili görüyoruz. A.U.E.

هنوز

425. zaman katmacı olan *henüz* (asli söylenişiyle *henūz* ve halk söyleyişiyle *heniz* muk. § 165) kelimesi şunları bildirir :

1° Bir ana kadar müddetin uzayışını (ki *daha* nın 3° mânadaşı, muk. § 420).

Ml. : والده‌سی هنوز كندیسنی بر كوچك چوجق كبی شیمارديیوردی *valide-si henüz k'endi-si-ni bir küçük çocuk gibi şımart-ıyor-du* «sa mère le gâtait encore comme un petit garçon (Naci) ;
هنوز كلمدی *henüz g̃el-me-di* «il n'est pas encore venu».

2° *Yeni, son zamanlık* bir şey fikrini bildirir (=geçmişte olduğu halde devam eden bir hadesin hale ayak basışı ; muk. § 421). Bu mâna kısmı bir zaman birliği «coïncidence partielle» mânasına yaklaşıyor. Mânadaşı : *hemen,* bak. § 426 ; *şimdi* bak. §396.

Ml. : هنوز كلدی *henüz g'el-di* veya (*şimdi g'el-di*) «il vient d'arriver» ;
حیات عمومیه‌یه هنوز كيرمش بر قوم *hayat-ı umūmiye-ye henüz girmiş bir kavim* «un peuple qui entre à peine dans la vie publique» ;
هنوز چیقمق اوزره ایدی *henüz çık-mak üzre idi* «il était [à peine] sur le point de sortir».

همان **

426. *hemen* (şiirde *hemān*) katmacı هم *hem* (muk. § 424) ile (Farsça işaret zamiri) آن *ān* dan teşekkül etmiştir. *zaman birliği* «coïncidence» ifade eder. Bu kelime menşeinde «bizzat kendisi, ta kendisi, aynile o = le même, précisément, celui-ci, celui-la même» mânalarını ifade ederdi.

Farsçada همان *heman,* zamir veya işaret sıfatı ve katmaç olarak kullanılır. Türkçede yalnız katmaçtır. Her halde eski Osmanlıcada *hemen* kelimesinin sıfat olarak kullanıldığının izleri de görülüyor.

Ml. : همان ساعت *heman sa'at* veya هماندم *heman dem* aynı saat, aynı dem «au même instant».
heman kelimesinin tam muadili olarak هم اول *hem ol,* idi ki, bu da kullanılıyordu. O zamandan beri bu kullanış bırakılmıştır. Bu gün «همن او ساعت *hemen o sa'at*» denilebilir. Bu ifade evelkisinden az değişik olmakla beraber *,hemen* kelimesinde «tam = précisément» gibi bir katmaç kıymeti olup işaret zamiri ayrıca *o* ile ifade edilir.

427. Tavır katmacı olarak *hemen* kelimesinin şu kavramları vardır :

1° Aşağı yukarı, denebilir ki, az kaldı, eli kulağında (müezzin vaziyeti) = «autant dire, pour ainsi dire, on dirait presque, presque» :

Ml. : همان بسبتون خالی بر آطا *hemen büs-bütün hālī bir ada* «une île presque déserte» ;
اوطه‌نك همان تا اورتاسنده *oda-nıñ hemen ta orta-sı-nda* «presque au milieu de la chambre» ;
همان دوشیوردم *hemen düş-üyor-dum* «pour un peu, j'allais tomber (muk. *handa ise,* § 388 ve 825) ;

همان یاری آچ یاری طوق قالدم *ḥemen yarı aç yarı toḳ ḳaḷ-dım* «je suis resté autant dire, à moitié rassasié» (keli. keli.: à moitié affamé, à moitié rassasié);

همان چوغی نقصان *hemen çoğ-u noḳsan* «on dirait qu'il en manque beaucoup».

2° Sadece, yalnız, tek, yeter ki «tout juste, ne... que, seulement, sans plus, à peine, guère que...» (mânadaşı *ancaḳ*; bak. § 429).

Ml.: همان بر اومز واردر *hemen bir ev-imiz vardır* «nous n'avons qu' une maison»;

همان شو ایلکی وار *hemen şu iy(i)-liğ-i var* « cela n'a guère que ce bon côté » [1].

428. Zaman katmacı olarak *hemen* şunları ifade eder:

1° Dakikasında, bu dakika, şimdicik «sur-le-champ, aussitôt, à l'instant même»; mânadaşı: *şimdi* (muk. § 396).

Ml.: همان کیده‌جکم *hemen g'id-eceğim* «je m'en vais tout de suite»;

همان صویونوب یاتدی *hemen soy-un-up yat-dı* «il se déshabilla et se mit au lit aussitôt»;

همان بنده‌کزی ترکمی ایده‌جکسکز *hemen bende-ñiz-i terk-mi ed-ecek-siñiz* «vous voulez déjà me quitter?» (muk. yine s. 700).

2° بر دقیقه وارکه، بر دقیقه یا وار یا یوق « à l'instant même, il y a un moment *à peine*». muk. *şimdi* (§ 396) ve *henüz* (§ 424).

Ml.: سز کلدیککزده بن همان قالقمشدم *siz g'el-diğ-iñiz-de ben hemen ḳaḷḳ-mış-dım* «lorsque vous êtes venu, je venais de me lever».

3° Her dakika, her an, her zaman, daima, bir düziye «à tout moment, à chaque instant, continuellement». Muk. *hep* (§ 401).

Ml.: همان سویلر *hemen söyler* «il parle constamment»;

دیمه قیش یاز طورما همان اوقو یاز *de-me kış yaz, dur-ma, hemen oḳu yaz* «été comme hiver, n'arrête pas de travailler» keli. keli: «ne dis pas: (c'est) l'hiver, (c'est) l'été; n'arrête pas; lis et écris tout le temps» (halk sözü).

İHTAR 1. — *hemen* katmacı çok kere ikizlenir.

[1] Buraya şu misali de ilâve edebiliriz: *hemen siz sağ ol-uñ.* A.U.E.

Ml.: ایشکزی بیتردیکزمی *iş-iñiz-i bit-ir-di-ñiz-mi?* «avez-vous fini votre travail?» Sualine cevap olarak: هان هان *hemen hemen* «presque».

Yukarda bütün misallerdeki katmaçlar da ikizlenebilir.

İHTAR 2. — Yukardan beri geçen bütün kavramlar Farsçada da zaten vardır.

İHTAR 3. — Eski Osmanlıcada همین** *hemīn* (هم + این *hem+īn*=bizzat bu) da kullanılırdı.

آنجق

429. *ancaḳ* katmacı, *daraltış* «restriction» ve *sınırlayış* «limitation» ifade eder.

İşaret kelimesi olan *an* (muk. § 295) ile *caḳ* (muk. §. 918) ilgicinden yapılmıştır. Bu itibarla menşeinde «bunun gibi, bu kadar = comme ceci, de cettı qualité» mânasında olup, mânadaşları da *ancıḷayın* (muk. s. 598), o *ḳadar, o gibi* idi.

430. Sonraları bu kelime «yalnız bu kadar» [1] ve daha sonra da «yalnız» mânasını vermiştir. muk. Rusçada böyle bir gelişme: столько «o kadar = tant» ve только «yalnız = seulement». muk. §. 479, 2°.

Ş. Sami bey, *Kāmas-uTürki* sinde *ancaḳ* kelimesinin bu günkü kavramlarını şu sıra ile vermektedir:

1° tek, yalnız, sade, mücerret, mahza, sırf, hassaten «seulement, uniquement» mânadaşı: یالکز *yalñız* (muk. § 469, ihtar 1).

Ml.: دون بز انجق اسکداره کیتدك *dün biz ancaḳ Üskūdar-a git-dik* «nous sommes allés hier, seulement jusqu'à Scutari (d'Asie)».

431. — 2° Tamamı tamamına, daradar, güç hal ile «au plus tôt, au plus, difficilement, à peine»

Ml.: بو چوال انجق بر کیله آلیر *bu çuval' ancaḳ bir kile al-ır* «ce sac contient une kile (37 litrelik sığış ölçüsü) à peine».

واپور انجق یارین یتشه‌جك *vapur ancaḳ yarın yetiş-ecek* «le bateau n'arrivera que demain; arrivera demain, au plus tôt».

İHTAR. — Eski osmanlıcada misalleri görülen «nadiren = rarement» mânasını da bu kavrama yaklaştırmalı.

Ml.: بر جنبش لطیف ایدیکه آنجق اولور [2] (سفارتنامهٔ محمد افندی) *bir cünbiş-i lātīf idi ki ancaḳ*

[1] Muk. *Tezkere-i-evliyā*, yaprak 128 (çağatayca) *ämdi ancaḳ sözlängiz* «imdi, o *ḳadar söyleyiñiz* = n'en dites pas davantage»; J. D.

[2] Bizce burada *ancaḳ* kelimesinin mânası «o gibi, öyle, o ḳadar» dır: hoş bir eğlenti idi ki (olursa) o kadar (o gibi, öyle) olur. A.U.E.

ol-ur «ce fut une fête comme il y en a rarement» (relation de Mehmet Efendi) ;

عهده رعايت انجق بو قدر اولور *'ahd-e ri'āyet ancak bu kadar ol-ur* «il est rare qu'on fasse preuve d'autant de fidélité aux engagements (*Tarîh-i Cevdet* II, 11)». [1]

432. — 3° *ancak* kelimesi «lâkin, fakat = mais» mânasında bağlaç olarak da kullanılır; mânadaşı: *amma* (§ **981**).

Ml.: آوه كيده‌جكدم انجق هوا مساعده ايتمدى *av-a gid-ecek-dim, ancak hava müsāade et-me-di* «je me préparais à aller à la chasse, mais le temps ne me l'a pas permis» ;

چوق سويلدى انجق بر شى آكلاشلمدى *çok söyle-di ancak bir şey añlaş-ıl-ma-dı* «il a beaucoup parlé, mais on n'y a rien compris».

433. *ancak* yerine «sırf, mahza, mücerret = uniquement» mânasında Arapçanın فقط *fakat* katmacı bazan kullanılır [2].

بونى فقط سزه سويله‌يورم *bunu fakat siz-e söyle-yorum* «je ne le dis qu'à vous».

Bu edat bağlaç olarak da kullanılır; muk. § **984**.

ينه

434. *yine* (halk dilinde ve eski Osmanlıcada *g'ene, gine*) katmacı aslı ve mecazi kullanışlariyle *yenileşme* «renouvellement» *yeniden başlama* «recommencement» mânalariyle yeniden, yeni baştan «de nouveau, encore» gibi kullanılır. Mânadaşları *bir daha, tekrar* (§ **418**).

Ml.: دون كلن آدم بو كون ينه كلدى *dün g'el-en adam bu gün yine g'el-di* «l'homme qui est venu hier, est revenu aujourd'hui»;

ينه‌مى باشلادڭ؟ *yine mi başla-dıñ* (sitem) «encore! tu commences!»;

مشروطيت اداره باشقه‌در، مشروطيتى تطبيق ايده‌جك انسانلر ينه باشقه‌در *meşrūtiyet-i idāre başka-dır, meşrūtiyet-i tatbik ed-ecek insan-lar yine başka-dır* «autre chose est la constitution, autre chose (encore), les hommes qui doivent l'appliquer» (il ne faut pas confondre les deux choses = iki (şeyi) sini birbirine karşırmamalı.»).

---

[1] Bu ve böyle misaller eski Osmanlıcaya mahsus olmayıp, lehçemizde ayni kuvvetle yaşamaktadır. Buradaki (*ancak*) da evelkisi gibi (olursa, olsa olsa) mânalarında olup (nadiren) mânası her ikisinde de yoktur. A.U.E

[2] Bu kullanış eskiden tek tük muharrirlerde az görülen bir şey olup, lehçemiz bunu tutmamıştır: «*siz-i uzak-dan yakın-dan tehdīd ed-en inhidam fakat biz-i ez-di*» (Süleyman Nazif) l'écroulement que vous menaçait de proche ou de loin n'a écrasé que nous. A.U.E.

435. Müsait olmıyan hallerin çatıp gelmesine rağmen bir işin *haliyle kaldığını* bildirmek lâzım gelince de bu katmaç kullanılır. «Fransızca muadilleri; mais, pourtant, tout de même».

Ml.: الماس يِنه الماس يِنه [1] الماسى چامورە آتمشلر، (*Sabr-ü sebat* - Abdulhak Hâmit) *elmas-ı çamur-a at-mış-Lar*; *yine elmas, gine elmas*; on a jeté le diamant dans la boue, pourtant sa valeur n'a diminué en rien»; (keli. keli.): (il est) encore (le même) diamant, (il est) encore (le même) diamant»;

مع‌مافیه، یِنه دونن کره‌در (Galilée'nin meşhur «e pursi muove» nidasının tercümesi: (ناءق كل) *ma'māfi (h) dōn-en yine küre-dir* (keli. keli.: malgré cela, pourtant, ce qui tourne est la terre»;

Katmacın bu kavramı, bağlaşık «corrélatif» şart cümlelerinin bozumlayıcı (contradictoire) ceza «apodose» cümlesinde bilhassa sık sık görülür (bak. § **1236**, yine muk. § **983**).

436. (yine) bir işaret kelimesinden evvel gelirse (ayniyle, ayni «le même») mânasınadır.

یِنه او *yine o* «le même»;

یِنه بو قدر *yine bu ķadar* «le même quantité» vs.

(Yenileşme, yeniden başlama fikrinin yerini [aynilik, tıpkılık «identité»] fikri tutar; muk. Fransızca «tout de même»)

Ml.: خاطرلایورم (خاطرنشانمدر) كه گچن هفته بز یِنه بو اوه دعوت ایدلمش ایدك *hatırLa-yoram (hatır-nişan-ım-dır) ki g'eç-en hafta* [2] *biz yine bu ev-e-da'vet ed-il-miş idik* «il me souvient qu'un jour nous avions été invité dans cette même maison»;

دون ناصل یازدیكزسه یِنه اویله یازمالیسكز *dün nasıL yaz-dı-ñız-sa yine öyle yaz-maL'ı-sıñız* «écrivez de la même façon qu'hier» (keli. keli.: «de quelques façon que vous ayez écrit hier, de la même façon il faut écrire»)

بیله

437. *bile* katmacı, her hangi bir işin beklenilmeyen bir genişlik ve yaygınlık aldığını ifade etmekte kullanılır. Mânadaşı: حتى *hattā* «même» (bk. aşağıki bende). Bu katmaç aid olduğu kelimeden daima *sonra* yer alır.

Ml.: بر چوجق بیله بونی یاپه‌بیلیر *bir çocuķ bile bunu gap-abil-ir* «même un enfant peut le faire»;

خروس بیله وقتسز اوتمز *horos bile vaķit-siz öt-mez* «le coq lui-même ne chante pas à contre-temps» (ata sözü).

---

[1] Müellifin bundan sonraki cümlesi şöyledir: yine kıymetine halel gelmemiş. A.U.E.
[2] Müellif bu kelimeyi bizde olmıyan Fars telâffuziyle *hefte* yazıyor A.U.E.

bile kelimesinin şart ve faraziye sıygasiyle kullanışı hakkında bk. § 1234 [1].

İHTAR. — Eskiden *bile* kelimesi «birlikte = ensemble» mânasını ifade ederdi (bugün bu mekamda برابر *berāber* denir). Bu kelime, ekser Türk lehçelerinde kullanılan *birgä* ye muadildir, halbuki *bile* kelimesi aynı lehçelerde ايله (ile «avec») mânasındadır [2].

Ml. : نرده كل اولسه بيله‌در خار + نرده يار اولسه بيله اغيار

nerede gül olsā bile-dir hār;
nerede yār olsa bile ağyār.

---

[1] *bile* nin kullanış yerlerine dair şu misaller de faideli olur:

آق دڭزڭ سزه اون سنه كرسىٔ استغراق اولان آدالرى دورت يوز بش يوز سنه‌لك بر تاريخى اونوتمش بيله.

Ak-deniz-in siz-e on sene kürsī, i istiğrāk ol-an ada-l'ar-ı dört yüz, beş yüz sene-lik bir tārīh-i unut-muş bile. (Süleyman Nazif, Namık Kemal ile hasbıhāl);

ona acı-ya-rak para ver-se-ñiz (bile)
« « « para (bile) ver-se-ñiz
« « « (bile) para ver-se-ñiz
} nafiledir.

Bütün bu misallerde *bile,* kendinden evelki kelimenin mefhumunda bir ehemmiyet ve üstünlük yaratmaktadır.

Bizce bu iki *bile,* söylenişte bir olmakla beraber, menşeleri itibariyle de cümledeki mevki ve işlemleri itibariyle de büsbütün ayrı iki kelimedir.

Cümlede her kelimeden sonra gelebilerek o kelimeye hususi bir ehemmiyet ve üstünlük veren *bile* kelimesi, bizce eski Türkçenin *bil e* (= bil ha) suretindeki bir kalıntısıdır ki, ikaz ve tenbih mânasiyle ufak bir mutarıza cümlesidir.

(D. L. T. II., s. 22).

Külsä kişi atma anğar örter (kül e)

Bakkıl angär ed'gülükün ağzın küle Bak ona eyilikle, ağızla gülerek..
kişi, atma ona yanar (kül ha); (Yüzüne) gülse (bir)

(D. L. T. III. 129).

Kod' ğıl, menğe akıl,ık bol'sun menğe (ayağ a)
İd'ğıl, meni tokışğa yüvgil menğe (ul,ağ a).

Koy bana cömertlik (ahilik adını ki) olsun bana lâkab ha,
Gönder beni savaşa, ikram et bana ulaştıracak at ha.
(Aybet, ü l - Hakāyık s. 43).

Tili yal,ğan irtin yırak tur (tiz e)
Dili aldatan erden uzak dur çabuk ha.
(Aybet, ül - Hakāyık s. 68) vs.

Asız kıl,ğan ergä sen edgü (kıl a)
Kerem ninğ başı bu irür köt (bil e).
Kötülük eden ere sen iyi et ha;
İyiliğin başı bu olur iyi bil ha.
(Ve eski Osmanlı lehçesinde: *bak a* = bak ha).

Görülüyor ki, lehçemizin uyarış, pekleştiriş (ha) sı, bu eski lehçelerde ahenge uyan bir (*a, e*) den ibaret olarak her kelimeden sonra (hattâ bitişik yazılarak) getirilirdi.

(Birlikte, beraber) mânasındaki *bile* ise, eski Türkçenin (*birlä*) (bir, beraber olarak) kelimesidir ki, sonradan (*r*) si düşerek (bile) suretinde kalmıştır.

Lehçemizdeki (ile) kelimesi ise, eski (*bol,-mak* < *ol,māk*) ta olduğu gibi, (*b*) si düşerek (*ile*) şeklinde kalmıştır; veya (*ile*) kelimesi müstakil olarak *il-mek* (ilişik = taallûk etmek) mastarından *gül-e, eğlen-e* gibi bir haliye sıygasıdır ki, (ilişerek, mütaallik olarak) mânasındadır: Ahmed ile (Ahmede ilişik, onunla birlikte olarak) vs. . A.U.E.

«partout où est la rose, les épines sont (avec elle);
partout où est l'ami, les ennemis sont (avec lui);
بیله یاتوب بیله اوطورمق bile yat-up bile otur-maḳ «demeurer ensemble».

(*ce* § 917 ilgiciyle beraber olarak) بیلهجه *bile-ce* de denir.

Eski kullanışta *bile* kelimesinden sonra mülkiyet (izafet) eki ve onun ardınca *ce* getirilir: *bile-m-ce, bile-ñ-ce, bile-sin-ce,* vs., denirdi.

Ml.: بیلهمزجه بر چالغیجی واردی *bile-miz-ce bir çal'ğı-cı var-dı* «il y avait avec nous (= beraberimizde) un musicien».

(Bazan da [mef'ulün fih halinde] *bile-sin-de* kullanılırdı. Başka birtakım Türk lehçeleri mef'ulün ileyh ile *birgä-m* [*ñ, sin*] - *ä* vs. kullanırlar. muk. Bibl. Nat. yazmalar [Ermeni harfleriyle] 194, yaprak 36, 41).

Bazan bu tâbirler hâlâ bugün kullanılmaktadır.

بیلهسنجه گیتدی *bile-sin-ce gıt-di* «il est parti en sa compagnie»;

Al'l'ah bile-ñ-ce ol-sun «que Dieu t'accompagne» (Bonelli, *Il Turco parlato* ve Boudagov, Rusça, Dictionnaire).

bile (*berāber* gibi: muk. § 875) *ile* ilgicine ilâve edilebiliyordu; nasıl ki şark Türkçesinde *birgä, ile* demek olan *bilä* ya ilâve edilebilir. Yine mk. *män-iñ bilä-n bilä* «benim ile, avec moi» *Baber*, yaprak 11, 12 V°).

حتی *

438. *ḥattā* kelimesi Arapçada bir varıntı «aboutissement» fikri verir, ve ilgiç «préposition» olarak *a ḳadar* «jusqu' à» ve (bağlaç «conjoction» olarak) o kadar ki «jusqu' à ce que» mânasını bildirir.

Türkçede, bir işe verilen daha büyük bir *genişlik veya yaygınlığı* «extension» ifade eder.

(Fransızca en çok, *bile* kelimesindeki gibi *même* ile tercüme edilmelidir; bazan da «öyle ki, o kadar ki, o derecede ki» karşılığı olarak «tellement que... si bien que...» ile tercüme edilebilir.

Ml.: گورمهمش ، حتی ایشیتمهمش *g'ör-me-miş, ḥattā işit-me-miş* «il n' a pas vu, pas même entendu»;

چوق یاغمور یاغمش، حتی اولری صو باصمش *çoḳ yağ-mur yağ-mış, ḥattā evleri su basmış* «il a plus beaucoup, à tel point que l'eau a envahi les maisons»;

دولت عثمانیه و حتی بوتون عالم اسلام... *devlet-i - Osmāniye ve ḥattā bütün 'ālem-i-islām* «la Turquie (l'Etat Ottoman) et même tout le monde musulman...».

ḥattā katmacı cümlede aid olduğu kelimeden evvel gelir.

439. *ḥattā* kelimesi sadece bir iş hakkındaki malûmatın evvelce verilenlerden ibaret kalmayıp, (sayılıp dökülmek suretiyle) onun hakkında daha başka malûmat da edinilmiş olduğunu bildirmeğe yarayabilir [1].

Ml.: رشدی افندی بو صباح قایقده ایدی حتی بوغازایچنه طوغری گیدیوردی *Rüşdi Efendi bu sabah ḳayıḳ-da idi ḥattā Boğaziç-i-ne doğru gid-iyor-du* «Ruchdi Efendi était en caïque, il allait même du côté de Bosphore».

440. *ḥattā* nın mânası *bile* nin mânasından şu cihetten farklıdır ki, *ḥattā* ile ifade edilen genişleyiş ve yayılışın evvelden düşünülmeyen mahiyeti üzerinde daha az israr

[1] Şunu da (şurasını da) biliyorum ki (veya söyliyeyim ki...) mânasındadır. A.U.E.

edilir. Bunun içindir ki, bu iki katmaç aynı cümle içinde bulunabilir, ve bu takdirde *bile* kelimesi *hattā* ile evvelce bildirilen mânayı gürleştirmeğe yarar. Böyle bir halde bu iki kelime, aid oldukları kelimeyi veya cümle uzviyetini aralarına alarak çerçevelemiş olur.

Ml.: سردار اکرملر اردوده سرعسکر و سائر قوماندانلری نصب و عزل حتی اعدام بیله ایدرلردی *Serdār-ı-ekrem-ler orda-da serask'er ve sāir ḳumandanl'ar-ı nasb-u-azl' hattā i'dam bile ed-er-ler-di. (Ahmed Rasim).* «Les serdares (le plus hautes dignitaires de la hiérarchie militaire de l'ancienne Turquie) nommait à l'armée, et destituaient les commandants en chefs et les autres généraux; ils les mettaient même à mort (au besoin)».

تا

441. Türkçe ve Farsçada (§ 390) ortaklaşa kullanılan *ta* edatı هاتده «presque» karşılığı olarak şu mânalardadır: [1]

1° Zaman veya mekânın aşırı uzayışını ifade için olur. Bu durumunda *ta* kelimesi eğer bir varıntı noktasını bildiriyorsa mef'ulün ileyh ile, eğer kopup ayrılış noktasını bildiriyorsa mef'ulün unh ile birlikte olur (mk. § 261).

Ml.: تا صباحه قدر یانمده اوتوردی *ta sabāḥ-a ḳadar yan-ım-da otur-du* «il resta près de moi jusqu'au matin (même)»;

تا بدایت حربدن بری *ta bidāyeti ḥarb-den beri* «depuis le commencement (même) de la guerre»;

تا ادرنه‌دن بصره کورفزینه وارنجه‌یه قدر *ta Edirne-den Basra k'örfez-i-ne var-ınca-ya ḳadar* «Depuis Adrinople jusqu' au golfe de Basora».

2° Bir şeyin tam yerinin açıkça belirtilmesi için olur. «Fransızcada: «en plein,.. juste».

Ml.: تا قارشیسنده *ta ḳarşı-sın-da* «juste en face de lui»;

بر آغاجك تا تپه‌سنده *bir ağac-ın ta tepe-sin-de* «tout au sommet d'un arbre».

3° کندیسی *kendisi* zamirinin mânasını pekleştirmek için olur:

Ml.: ایشته تا کندیسی *işte ta kendisi* «le voilà en personne».

İHTAR 1. — *ta* ardınca *be* gelmek üzere Farsça hazır tâbirlerde (a kadar «jusqu'à ...») mânasiyle kullanılır.

Ml.: تابصباح *ta be-sabaḥ* sabah-a kadar «jusqu' au matin»;

İHTAR 2. — *ta* eki bazan -(*y*) *ince* ulağı «gérondif» iyle beraber olur. (mk. s. 992) Eski Osmanlıcada şahıs sıygalı fiillerle bağlaç «conjonction» olarak kullanılırdı:

1° İhbariye sıygasında (-*dikçe* «tant que») mânasiyle:

Ml.: تا خسرو سیاره فلکده سفر ایلر *ta hüsrev-i seyyare* (gezgin yıldızların padişâhı = güneş) *felek-de sefer eyler* «tant que le soleil gravitera dans le ciel»;

ve öyle ki, o kadar ki «si bien que» mânasiyle:

[1] Farsçasında *tā* nın (a) sı daima (ā) uzun, Türkçesinde kısa ise de, Türkçede mübalâğa için her kelimenin vokalinde olduğu gibi bu da (hattâ mübalâğanın derecesine göre istenilen miktarda) uzatılır. Bundan başka Rumeli lehcelerinde *te* suretinde de kullanılır; ve bunda da *e* mübalâğa için uzatılabilir. A.U.E.

Ml.: تا سوپای قیردم *ta sopa-m-ı ḳır-dım* «si bien que je cassai mon bâton»;
2° İnşaiye sıygasında «sonunda, binnetice - afin que» mânasiyle:

Ml.: تا کورمیه *ta g'ör-mi-ye* «afin qu'il ne voie point». Bu son kavramında bugün birleşik «composé» bağlaç olan *tā ki* kullanılmaktadır (mk. § 999) [1].

ی

442. Soru katmacı olan mi (şark Türkçesinde: مو mu) uymaca «enclitique» tır. Sorulan kelimeye katılır (Bak. § 688) ve umumiyetle ahenk kaidelerine uyar.

Ml.: پدرکزمی کله‌جك *peder-iñiz-mi g'elecek?* «est-ce demain que viendra votre père qui doit venir?»

پدرکز یارینی کله‌جك *peder-iñiz yarın-mı g'elecek?* «est-ce demain que viendra votre père?»

پدرکز کله‌جکمی *peder-iñiz g'el-ecek-mi?* «votre père compte-t-il venir (ou non)?» [2].

443. Cümledeki soru mânası عجبا* *acabā, acebā* veya عجب* *aceb* (Arapça: taaccüp, şaşma) katmaciyle gürleştirilir.

Ml.: چاماشیرجی کلدیمی عجبا *çamaşır-cı g'el-di-mi acabā* «le blanchisseur (ou la blanchisseuse) est-il (elle) venu?»; *acabā* kelimesi cümlenin başına da getirilebilir):
بو کون بیرامی عجب *bu gün bayram-mı aceb* «est-ce fête aujourd, hui?»;
نه یاپسهم عجبا *ne yap-sa-m acabā?* «que dois-je (faire».

444. *acabā* yerine eski dilde Farsça آیا *āyā* kelimesi, bilhassa ardınca başka bir soru edatı geldiği zaman sık sık kullanılırdı.

[1] Bu mânada *ki* siz olarak yalnız *tā* suretinde de kullanılır:
Bālā-lar-a doğru et-me pervāz + *(tā) ol-mı-ya sin düçār,ı şehbāz*
(Muallim Naci)

Yükseklere doğru uçma, ta ki şahine yakalanmıyasın.
Bu mânada sadece *ki* de kullanılır:
Yükseklere doğru uçma (ki) seni şahin tutmasın A.U.E.

[2] Meselâ (Siz bugün komşunuzu görmek için ilk vapurla Boğaziçinden İstanbula gidersiniz) cümlesinin her hangi bir kelimesinden sonra soru katmacı gelir, ve yalnız onu ehemmiyetle sormak için kullanılır:

1. Siz (mi), yoksa başkası mı. 2. Bugün (mü) yoksa başka zaman mı. 3. Komşunuzu (mu) yoksa başka birini mi. 4. Görmek için (mi) yoksa başka bir şey için mi. 5. İlk vapurla (mı) yoksa başka bir vapurla mı. 6. Boğaziçinden (mi) yoksa başka bir yerden mi. 7. İstanbula (mı) yoksa başka bir yere mi. 8. Gider (mi) siniz - yoksa gitmez misiniz vs. A.U.E.

Ml.: اياغا نيچون ايچرى گيردى *āyā niçün içeri gir-di* «pourquoi est-il entré ?» (Evliyā Çelebi seyāhat nāmesi, V, 260).

Bu edat şiirde hâlâ kullanılır:
Soru cümlelerinde *hiç* katmacının mahiyeti hakkında Bak. § 450.

دكل

445. Olumsuz (menfi, négatif) katmaç *değil* [1] «non pas, ne... pas» bilhassa isim cümlelerinin sonlarında, yani bu cümlelerin haberi olarak kullanılır:

Ml.: خسته دكل *ḫasta değil* «il n'(est) pas malade».

Mk. § 562 nâkıs özden (cevheri) fiil olan *i*- ile kullanışına dair şeyler hakkındaki *-me-* edatının başka fiillerde oynadığı ayni rolü oynamaktadır:

ben ...	*değil*	im	biz ...	*değil*	iz
sen ...		sin	siz ...		siniz
o ...		.(dir)	onlar ...		ler (dir; dirler).

446. *değil* katmaçı, olumsuz (négatif) bir kavrama koyduğu cümlenin bir uzvu ardınca olumlu (positif) bir cümle uzvu geldiği zaman da kullanılır ki, o zaman bu olumlu cümle uzvu öteki olumsuz cümle uzvunu sanki *ödekleyici* «compensant» mahiyette olur.

[1] دكل (*değil, değil*) kelimesinin iştikakı pek aydınlaşmış değildir. 18 inci asra kadar *değül* suretinde söyleniyordu; ve Şark lehçelerinde *twgwl* (burada dudak vokalleri olan *ü ö* yü, *w* ile gösteriyoruz) tipinde kelimelere muadildir.

(Bütün mânasında olan *twgwl* (bak. § 349) ile bunun yaklaştırılması zaruri görünüyor. (muk. Fransızca, olumsuz mâna ile «du tout !»). J.D.

Biz müellifin bu fikrine iştirak edemiyoruz; Kâşgarlı, lûgatinde D. L. T. III, 114 şöyle der:

«*dağ, d'ağ* (Argu lehçesi) Arapça (ليس) mânasında edattır:

ol, andağ dağ ol: o onun gibi (öyle) değil.

Oğuz Arguya komşu olduğu ve kelimeleri onlarla karışık bulunduğu için, onların bu *d'ağ ol* kelimesini alıp değiştirerek *tekül* demiştir.»

Görülüyorki kelime müstakil olarak (*d'ağ ; dağ*) ile (*dır*) mânasına (*ol*) dan ibarettir. *d'* ise bir taraftan *d* ile olduğu gibi Kâşgarlının söylediği üzere, başka lehçelerde bir taraftan *y* ile de değişim yapar olduğu için, (*yağ*) suretinde de söylene bilir ki bu, lehçemizin ve bu eski lehçelerin de kullandığı *yok* = *yoğ* ın aynı mânalı bir çeşididir: şu halde *dağ ol* (*değil*), aslında (yoktur) mânasında olmak gerektir.

Diğer taraftan her ikisi de D.L.T. III, 185, *tıd'-mak* = mâni olmak, mastarının kökünü teşkil eden *tıd'* (yaklaştırınız III, 92, tug: sed, mânia, bend, «lehçemizde tıkamak, tıkaç (Adanada pencere kepengi mânasında) taka, ve sonra toka,) kökiyle ilgili görünmektedir. (dir) mânasına *ol*, D.L.T. III, 93, *bu karı ol, oğlan-sığ*: bu ihtiyar (dır) oğlansı (tabiatça çocuğa benziyen, çocuksu, çocuğumsu). Bu (sığ) ise lehçemizin (*sı*) teşpih ekini ve (cık) tasgir ekini vermiştir. A.U.E.

(Bu iki cümle uzvu isimlik cümlelerden ibaret olursa bunların Fransızca karşılıkları «mais = fakat» bağlaciyle birleştirilebilir).

Ml.: كشی طوغديغی يرده دكل طويديغی يرده‌در *kişi doğ-duğ-u yer-de değil, doy-duğ-u yer-de dir* (atasözü) Lâtincesi: «ubi bene est, ibi patria» = l'homme n'est pas à l'endroit où il est né, (mais) à l'endroit où il rassassié».

Fiil cümlelerindeki iki müsnet «prédicat» arasında bulunur (ki bunun Fransızca karşılıkları «ce n'est pas que..., mais...; non que..., mais...») ile olur.

Ml.: ايسته‌مدم دكل ياپه‌مدم *iste-medi-m değil yap-ama-dım* «ce n'est pas que je n'aie point voulu, mais je n'ai pu le faire».

İki tümleç «complément» arasında bulunur (ki Fransızca karşılığı «non pas»).

~~**Ml.:** اك مكمل بر آلتی عجمی بر ال فنا قوللانيرسه بونك قباحتی آلته دكل قوللاننه عائد اولمق طبيعيدر~~
eñ mükemmel bir ālet-i acemī bir el fenā kul'l'anır-sa bunun ḳabāhat-i ālet-e değil ḳul'l'anan-a āit ol-maḳ tabiī-dir «si un main inhabile fait un mauvais usage de l'instrument le plus perfectionné, il est naturel que la faute en retombe non pas sur l'instrument, mais sur celui qui s'ent sert».

447. Aynı cümle kıvramı «tour de phrase» bir *ağırlaştırılış* «renchérissement» fikrini ifade etmek için kullanılır (ki Fransızca da bu gibi bir halde «non seulement..., mais...» ile karşılığı söylenir).

Ml.: دكل يازمغه، اوقومغه بيله اقتداری يوقدر *değil yaz-mağ-a (yaz-ma-ya) oḳu-mağ-a (oḳa-ma-ya) bile iḳtidar-ı yoḳ-tur* «il est incapable non seulement d'écrire, mais même de lire».

Bu misalde görüldüğü üzere *değil* katmaçı ait olduğu kelimeden evvel gelebilir.

448. İHTAR 1. — Aynı mâna *dik-den başka* (bak. § 1468) ulağiyle veya شويله دورسون *şöyle dursun* tâbiriyle ifade edilebilir. *şöyle* kelimesinin mânası § 402 de izah edilmiştir. *dur-sun* «qu'il reste» kelimesi ise *dur-maḳ* mastarının gaibe emir sıygasıdır. Böyle bir tâbirin kelimesi kelimesine mânası şöyledir: (üzerinde fazla durulmıyarak) bu şey olduğu gibi kalsın, ancak..., hesaba katılmaksızın, dile alınmaksızın. — ki bunların Fransızcaları «que cette chose reste telle quelle (sans qu'on s'en occupe davantage), mais...; sans parler de...».

Ml.: سلاطين عظام حضراتنك اوقاف عاليه‌لری شويله دورسون، وزرا وامرانك تاسيساتی بوكون تحسين وتحيرمزی جلب ايتمكده‌در *selātīn-i-izām ḥazerāt-ı-nın evḳāf-ı 'āliye-ler-i şöyle dursun vüzerā ve ümerā-nın te'sīsat-ı bugün taḥsīn ve teḥayyür-ümüz-ü celb et-mek-de-dir* «sans parler des [illustres] fondations pieuses de Leurs Majestés les [grands] Sultans, les établissements fondés par les ministres et les dignitaires attirent aujourd'hui notre approbation et notre admiration».

Çok kere bu tâbirin aid olduğu fiil [mücerret halinde] mastar halinde kullanılır.

Ml.: يازمق شويله طورسون اوقومغه‌ده اقتداری يوقدر *yaz-maḳ şöyle dursun oḳumağa-da iḳtidar-ı yoḳ-dur* (447 inci bent misālindeki aynı mâna);

دشمن ايلرلمك شويله طورسون كری چكيليور *düşman ileri-le-mek şöyle dur-sun g'eri çek-il-iyor* «loin d'avancer, ennemi recule».

İHTAR 2. — نرده قالدی *nerede ḳaldı* «Fransızca keli. keli.: «où est (ce-) resté» yani bu şey o kadar uzak kaldı, üzerinden o kadar zaman geçti (ki artık dile alınamaz) «(cette chose) est restée (tellement) loin, a été (tellement) dépassée (qu'il ne peut plus en être question)» (Fransızca karşılığı «*à fortiori*, à plus forte raison».

Ml.: سزکله او قدر حقوق وارکن سزك ایچون بو ایشی یاپمازسه نرده قالدی بزم ایچون یاپمق *siz-in-le o ḳadar ḥuḳuḳ-u var-k'en siz-in içün bu iş-i yap-maz-sa, nere-de kal-dı biz-im içün yap-maḳ* (Ş. Sami Bey) «si, malgré les rapports d'amitié (ou les obligations) qu'il a avec vous, il refuse de s'occuper de cette affaire, combien moins s'en occupera-t-il pour nous»; keli. keli.: «à plus forte raison refusera-t-il de la faire pour nous».

هیچ **

449. *hiç* edatı *yokluk* «néant» fikri bildirir. Olumsuz cümlelerde (bir şey, asla: Fransızca «jamais veya aucunement, rien» mânalarını bildirir. Başka bir tâbirle söyleyelim, olumsuzluk «négation»u pekleştirir.

Ml.: هیچ قازانمادم *hiç ḳazan-ma-dım* «je n'ai rien gagné»;

هیچ ایی دکل *hiç eyi değil* «cela ne vaut rien» (keli. keli.: ce n'est nullement bon);

هیچ کورمدم *hiç gör-me-dim* «je n'ai jamais vu». Bazan bir yasağı (prohibition, nehi) pekleştirmek için kullanılır.

Ml.: هیچ صورمه *hiç sor-ma* «ne m'en parlez pas» (keli. keli.: «ne demande aucunement»);

هیچ قورقمایکز *hiç ḳorḳ-ma-yıñız* «ne craignez rien».

İHTAR. — Aynı mânada اصلا *asl̦ā* (Arapçada اصلاً *asl^en* «asıl, esas olarak) ve قطعا *ḳatʿā* (Arapçada قطعاً *ḳatʿan* kat'i, kesin olarak) kullanılır: *asl̦ā iste-me-m* «je ne le désire nullement».

450. Soruluk cümlelerde *hiç*, aynı şartlar içinde kullanıldığı zaman «rasgele, herhangi bir sırada, zamanda, vs.» tâbirleri mânasiyle (Fransızca «jamais» gibi) kullanılır:

Ml.: اونك کبی بر خستەیه هیچ تصادف ایتدیکزمی؟ *onun gibi bir hasta-ya hiç tesādüf et-di-ñiz-mi?* «avez-vous jamais rencontré un malade comme lui?»;

Ml.: برادرمی هیچ کوردیکك واری؟ *birāder-im-i hiç gördüğ-üñ var-mı?* «as tu jamais vu mon frère?».

Bazan *hiç* kelimesi, bir soruya verilecek cevabın olumsuz bir cevaptan başka bir şey olamıyacağını göstermek için kullanılır:

Ml.: هیچ اویله شی اولورمی؟ *hiç öyle şey ol-ur-mu?* «de pareilles choses sont-elles possibles?» gibi ki, bunun içinde: «şüphesiz hayır, olamaz: certainement non, elles sont impossibles» olumsuz cevabı gizlidir.

هله**

451. *hele* katmacı (ki Farsçada da *helâ* dır) özelleyiş «particulation, tahsis» bildirir. Söyleyen zatın her hangi bir mütalâa ve müşahede üzerinde hususi bir surette durup ısrar ettiği mânasını verir. Bu kelime hemen de katmaç olduğu kadar nida olmak rolünde de bulunur (mk. § 464). Mk. *hallā*, Caspari, *Gr. arabe*, § 534.

Mânadaşları: خصوصیله *husūs-u ile*; علی الخصوص *al'ā-l-husus* (ve ekseriya Fransızca karşılığı: «surtout»).

Ml.: نه کوزل چوجوقلر! هله اوغلان *ne güzel çocuk-lar! hele oğlan* «quels jolis enfants! surtout le petit garçon»;

هله سزه او سوز هیچ دوشمزدی *hele siz-e o söz hiç düş-mez-di* «ces paroles vous convenaient moins qu'à tout autre» ve keli. keli.: «surtout à vous cette parole ne tombait pas (ne convenait nullement)».

Bununla beraber ötekisinden daha az olmayan - şu aşağıki hallerde *hele* katmacı başka mânalar alır (ki Fransızcada epeyce değişik karşılıklarla eda edilmek lâzımdır):

452. — 1° Söyleyen zat vereceği hükme bir *çekiniş ilintisi* «kaydı ihtirazi, réserve» koymak kasteder: (bana) kalırsa, (ben) ce, ne de olsa «pour (moi), quant à (moi), quoi qu'il en soit».

Ml.: هله بن بوندن برشی آکلایهمدم *hele ben bundan birşey añl̤a-yama-dım* «pour moi, je n'y ai rien compris».

453. 2° Söyleyen zat birşey üzerinde durmak, ısrar etmek ister. Bu takdirde *hele* edatı bir emir veya iltizamî (talebiye, optatif) sıygasiyle beraber bulunur. Bu kullanışta *artık* (mk. § 463, 3°) katmacına yaklaşır: Her halde, bir kere de, bakalım «voyons, un peu, tout de même» vs, yerlerinde kullanılır:

Ml.: هله پاشا افندیمزی کوره‌یم *hele paşa efendi-miz-i g'ör-e-yim* «je voudrais bien, tout de même, voir son Excellence le gouverneur (notre sieur Pacha)»;

هله براز قوقلا *hele bir az kok-l̤a* «sentez-moi cela, un peu»;

طوریکز هله چاپقینلر *dur-uñuz hele, çapkın-l̤ar* «arrêtez-vous donc, coquins attendez un peu»;

هله برکره شونك رنکنه باقیکز *hele bir k'ere şunun reng-i-n-e bak-ıñız* «jetez donc un coup d'œil sur cette couleur (la couleur de cela)».

Ekseriya emir sıygasından sonra کوره‌یم *g'ör-e-yim* veya باقالم *bak-al̤ım* kelimesi gelir.

Ml.: حکیم بکا دیدی که هله اوکسور کوره‌یم *hekim baña de-di ki hele öksür g'ör-e-yim* «le médecin me dit «voyons, tousse un peu (que je voie)». Muk. halk Fransızcası: «pour vous».

Cümle bir meydan okuyuş «défi», bir ürkütüş «menace» kavramı da alabilir.

Ml.: هله اورسون كوره‌يم *hele vur-sun g'ör-e-yim* «qu'il frappe seulement! nous verrons bien!.»;

هله چوجوغمه خطا كلسون *hele çocuğ-um-a hatā g'el-sin* «qu'il arrive seulement du mal à mon enfant!». (halk ağzı) [1].

454. — 3° Sabırsızlıkla beklenen, *hasusi olarak* üzerinde durulup ehemmiyet verilen bir hâdise hakkında söylenir. Mânadaşları: Nihayet, artık, § 463 (ki Fransızca karşılığı: finalement, enfin).

M.: هله امدادیمزه كلديلر *hele imdâd-ımız-a g'el-di-ler* «enfin on vint à notre secours».

Bu durumunda هله شكر *hele şükür* «enfin, grâce à Dieu», هله نهايت *hele nihāyet* taşra dilindeki هله كه *hele ki* «heurensement que...» bundandır. (İstanbulda bu makamda بركت ويرسين كه *bereket ver-sin ki* ifadesi kullanılır ki. teşekkür ederim «merci», bahtın açık, talihin gür olsun «bonne chance» da demektir) [2].

هله كه دوشمه‌دم *hele ki düş-me-dim* «heureusement que je ne suis pas tombé!».

İHTAR. — *hele* kelimesi sadece sabırsızlanış bildirmeğe da yarar.

Ml.: *dört yüz altan değil-mi hele?* [3] «alors tu me demandes 400 pièce d'or, n'est-ce pas?» (Ruzička Ostoič, Ajjar-Hamza [4], s. 52).

بلكه

455. *belki* (eski metinlerde بلكيم ويا بلكم *belkim*) katmacı Arapça «daha iyisi, bien mieux» mânasındaki بل *bel* ile كه *ki* bağlacından yapılmış olup şu aşağıki kavramlarda kullanılır:

1° Olabilir ki «probabilité» mânasiyle «Fransızca: «peut-être»; mânadaşları: احتمال كه *ihtimal ki*; شايد *şāyet* (bk. § 457).

Ml.: كورولتى ايتمه بلكه اويانير *gürültü et-me belki uyan-ır* «ne fais pas de bruit, il se reveillerait peut-être»;

سفره‌ده اصرار ايتميكز بلكه قارنى طوقدر *sofra-da ısrār et-me-yiñiz, belki karn-ı tok-dur* «n'insistez pas (trop) à table, peut-être est-il rassasié».

456. — 2° «Ağırlaştırış» mânasiyle «hattâ, daha iyisi, daha ötesi, zıddına: «même, de plus, mieux que cela, bien mieux, bien au contraire, bien plus».

Ml.: معرفت، حيات قدر قيمتلى، بلكه اربابى عندنده آندن زياده معتبردر *mārifet, hayat kadar kıymet-li, belki erbāb-ı ind-in-de on-dan ziyāde mu'teber-dir* «la sci-

[1] Halk ağzında *hele bir kıl'-ın-a dokun-sun-lar* da denir A.U.E.

[2] *ki* li olmıyarak sadece *bereket versin* de, bu mânalara gelebilir A.U.E.

[3] Bu ifadede (sabırsızlanış) mânası değil, (çoğumsanan bir şeyde azalış ummak) mânası var. A.U.E.

[4] *Ayyar Hamza* olacak A.U.E.

ence est aussi précieuse que la vie; elle a plus de valeur encore, aux yeux de ses adeptes».

Şu mânada *belki* kelimesinden evel daima *değil* (§ 445) kelimesi bulunur:

Ml.: اونى يالكز سائر احباسنه دكل بلكه اقرباسنه ترجيح ايدر *onu yalñız sāir aḥibbā-sın-a değil belki aḳrabā-sın-a tercīḥ ed-er* «il le préfère non seulement à ses autres amis, mais même à ses parents».

belki nin bu kullanışı şimdiki Türkçede evvelki kullanışından daha az ise de katmacın ilkleme mânasına daha yakındır.

Eski Osmanlıcada buna bir misal:

اكر بو رسالتدن بكا بر آفت مترتب اوله لايقم بلكه بيك او قدره مستحقم *eğer bu risalet-den baña bir āfet müterettib ol-a lāyıḳ-ım, belki biñ ol ḳadar-a müstaḥıḳḳ-ım* «s'il m'arrive malheur de cette ambassade, je l'aurai mérité. Bien mieux, il m'en arriverait un mille fois, plus grand que je n'aurai encore que ce que j'ai mérité» (*Hümāyun-Nāme* s. 96).

İHTAR. — Halk dilinde bazan *belkim* ve *belkilim* galat (barbarisme) leri kullanılır.

شايد**

457. (Aslında Farsça münasip ve lâyık mânasındaki شايستن *şāyesten* mastarının muzari müfret gaibi olan) *şāyed* kelimesi olabilirlik (ihtimal) bildirir.

Bu katmaç en ziyade şart cümlelerinin birinci şart haddinde (protase) bulunur (ki Fransızcada «si jamais, si par hasard» kelimeleriyle tercüme edilir).

Ml.: شايد بو آقشام كليه جك ايسه يارين صباح مطلقا كلمليدر *şāyet bu aḳşam g'el-mi-yecek ise, yarın sabaḥ mutlaḳa g'el-meli-dir* «si par hazard il ne vient pas ce soir, il viendra demain matin».

Şāyed ihbariye sıygasiyle kullanılınca, belki «peut-être» mânasını verir.

Ml.: شايد كليور ايرسكز ديه بر يره چيقمامش ايدم *şāyet g'el-i-ver-ir-siñiz diye bir yere çıḳ-ma-mış idim* «j'étais resté chez moi, me disant que vous arriveriez peut-être d'un moment à lautre».

İHTAR. — Eski Osmanlıcada شايدكه *şāyed ki* sözü de ayni mânada kullanılırdı.

واقعا*

458. *vāḳıā vāḳaa* [1] (Arapça, düşen, olan, vukua gelen mânasındaki واقع *vaḳi'* ismi failinin katmaçlık hali واقعا *vāḳi'an* yerine) bir katmaç ki (mk. فى الواقع *fi-l-vāḳi'*, Çağatayca واقعى *vāḳi'i*, حقيقة *ḥaḳiḳaten*) gibi eski Osmanlıcada gerçek, gerçek ki, cidden «effectivement, véritablement, en vérité» mânalarını da verirdi.

Ml.: واقعا پاك و توانا عسكر ايدى *vāḳıā pāk ve tüvānā ask'er idi* «c'étaient vraiment de belles et fortes troupes» (relation de Mehmed Efendi).

Bugün bu katmaç, ardınca *amma* «mais» gelen bir cümle başından başka bir yerde kullanılmaz. «gerçek ki... ama (fakat)...; itiraf (tasdik) ederim ki... amma (fakat)... «il faut reconnaître que...; mais..., il est vrai que... mais...» mânalariyledir.

[1] Müellifin ayrıca verdiği *vaḳıā, vaḳ'a* gibi söylenişler bizce şüphelidir. Bunun yerine kendisinin misallerde kaydedip burada vermediği *vāḳaā* söylenir. A.U.E.

Ml.: واقعا بن او سوزی سویلدم آما او معنا ایله سویلمدم *vakaa ben o söz-ü söyle-dım, amma o mā'nā ile söyle-me-dim* «il est vrai que j'ai prononcé cette parole, mais je ne l'ai pas dite dans ce sens».

باری**

459. *bāri* (halk ağzında *bārim* [1] «au moins») katmacı. Mânadaşı: هیچ اولمازسه *hiç ol-maz-sa* «kelimesi kelimesine: si ce n'est rien».

Ml.: بر ایش یاپه‌جقسه‌ڭ باری لایقیله یاپ *bir iş yap-acak-sañ bāri lāyik-ı-yle yap* «si tu dois faire quelque chose, fais-le au moins convenablement».

ذاتاً*

460. Zāten (halk ağzında *zāti*) katmacı (Arapçada, zatında, haddi zatında, aslında, esasında, esasen, «par soi-même, en personne, dans (son) essence».

Türkçede ortada artık *olup bitmiş* «acquis» görünen ve bu itibarla diğer işlerin de ona üstelik katılmış sayılması icap eden *esaslı bir iş* bulunduğunu bildirir.

(Bu katmacın Fransızca karşılıkları çok değişiktir. Ekseriya şunlarla ifade edilir: «sans cela: bu da olmasa; d'ailleurs, du (au) reste; kaldı ki: aussi bien; déjà: oldum olası, öteden beri.» (Bazı hallerde de «précisément, au fond, comme de raison, par le fait, de toute façon; naturellement, justement vs, » ile tercüme edilebilir.)

Ml.: ذاتاً ضعیف ایدی بو خسته‌لق کندیسنی بوسبتون دوشوردی *zāten zaif idi bu hastal'ık k'endi-sin-i büsbütün düş-ür-dü* (Ş. Sāmi - Bey) «il était faible sans cela (il était déjà faible), cette maladie l'a tout à fait mis à bas ;

او ذاتاً چارشی‌یه گیده‌جکدی بن‌ده بعضی شیلر اصمارلادم *o zāten çarşı-ya gid-ecek-di ben-de bazı şey-ler ısmarl-a-dım* (Ş. Sāmi Bey) « sans cela déjà (de toute façon) il allait au marché, (aussi) lui ai-je donné quelques commissions» ;

عربلر طوپدن تفنکدن قورقمازلردی ذاتاً دشمنڭ قورشونلری بر شی یاپمازدی *arab-l̦ar top-dan tüfe(n)g'-den kork-maz-l̦ar-dı; zāten düşman-ın kurşan-l̦arı bir şey yap-maz-dı* «les Arabes ne craignaient pas les canons ni les fusils; d'ailleurs les balles (kelime kelime «le plomb») des ennemies ne faisaient aucun mal» (Tarabulus harbine dāir bir gazete makālesinden).

Fransızcada tam karşılığı olmıyan bu katmacın kullanışındaki güçlükler dolayısiyle, meşhur Nasreddin Hocaya atfedilen bir iki hikâyeyi burada söylemeği faideli buluyoruz ki; bunların içinde bu kelimenin çok dikkate değer mahiyetteki kullanışları görülmektedir.)

Nasreddin Hoca nasılsa attan düşmüş ve kendisini yuhaya tutan bir alay çocuk başına üşmüş; hoca dönüp onlara :

A çocukl'ar demiş, düş-me-sem-de, zāten ben in-ecek-dim «qu'importe que je sois tombé, j'allais descendre de toute manière (= nasıl olsa, nasılsa). (Kelime kelime: même si je n'étais pas tombé, sans cela déjà j'allais descendre);

(İslâm dininde karı ölünce kocasından boş düşmüş sayılır). Hocaya karısının öldüğünü haber vermişler, (yiğitlik kendisinde kalsın diye) demiş ki:

[1] Rumeli lehçelerinde *bariliğim* ve hattâ *bāriliğime* çeşitlerini duymuşumdur. A.U.E.

Öl-me-se-idi de zāten beñ onu boşa-yacak-dım. «qu'importe qu'elle soit morte, j'allais la répudier de toute manière.»;

Bir gün hamamda beraber yıkanırlarken (Timurlenk) in kendince elli akçe ettiğini nasılsa ağzından kaçırmış. Timurlenk kızmış: «Yalnız şu üstümdeki (futa) peştemal o kadar eder» deyince, o da hemen:

Ben de zāten peştemal'a baha biç-miş-dim demiş. «Aussi bien est-ce la serviette que j'avais estimé».

* حاضر

461. *ḥazır* katmacı.

Bu kelime sıfat olarak kullanıldığı zaman «var = présent, eli kulağında = (müezzinin ezan okumak durumu) prêt» mânalarını verir. Katmaç olarak kullanıldığı zaman bir iş (veya vaka) ının, istifade edilecek (hap hazır) bir *fırsat* «occasion» olarak göründüğünü bildirir.

(Fransızcadaki karşılıkları oldukça değişik olabilir: «Madem ki (çünkü)... puisque, du moment que... — den istifade ederek, tam zamanıdır, cela arrive à point nommé, cela tombe à pic».

Ml.: حاضر چیقیورسڭ بڭا بر قاچ پول صاتين آل *ḥazır çık-ıyor-suñ baña bir kaç pul' satın al,* «puisque tu sors, achète-moi (par la même occasion) quelques timbres-poste».

Çok kere bunun ardınca hal ulağı (gérondif) olan *-ken* gelir.

Ml.: حاضر آبدستم واركن بن ده جماعته يتيشه‌يم *ḥazır abdest-im var-k'en ben de cemā'at-e yetişeyim* «puisque je suis en état de pureté légale, j'en profiterai pour me joindre à la prière» (kelime kelime: ayant, à propos, l'ablution, que je rejoigne la communauté». (altta gizli «sous-entendu»: qui est en prière);

حاضر كزركن بزه ده اوغراملى ايديڭز *ḥazır g'ez-erk'en bize-de uğra-mal'ı idi-ñiz* «du mement que vous étiez en promenade, vous auriez dû entrer chez nous».

آرتق (آرتيق)

462. *artık* (eski şekli آرتق *artuk*) katmacı (bu böyle, işte böyle = décidément; nihayet, akıbet = à la fin; nihayetülemir, finalement).

Vurgusu son hecede olan *artık* kelimesi ise esasen آرتمق *art-mak* [1] fiilinin köküne *-ık* eklenmesiyle yapılan (bk. § 860) bir türemedir; mk. Yakutça *ord-uk*.

İlkleme mânasiyle:

1° Fazla «excédent», üstelik «surplus», kalıntı «reliefs (d'un repas)» (اكسيك *eksik* «insuffisance, manque» ın zıddı); alem, sıfat ve zarf (katmaç) olarak kullanılırdı.

---

[1] Veya (M. RADLOFF, *alt. Inschr.* I, 87) göre, aynı mânada olan *armak* tan ki, o zaman ek *tık* (*tuk*) *olur. J. D.*

Ml. : خانجی طاوونی کبی یولجی آرتغیله کچینیر *ḫan-cı tavuğ-u gibi yol-cu artığ-ı-ile g'eç-inir* «comme la poule de l'aubergiste il vit de ce que laissent les voyageurs» (halk sözü);
ذنبك نه قدر چوقسه امیدك آندن آرتق اولور *zenb-iñ ne ḳadar çoḳ-sa ümīd-iñ an-den artıḳ ol-ar* «si grande que soit ta faute, tes espérances sont encore plus considérable» (ata sözü);
عبادتی آرتیجق ایتمکیچون *'ibādet-i artı-caḳ it-meg-içün* «pour faire ses dévotions un peu plus longtemps (*artı-caḳ*, *artıḳ* ın küçültümü). [*Ris. Birg.* s. 36].

2° Başka «autre», başkaca «autre que» (sıfat); ayrı, ayrıca «excepté» (katmaç) mânasiyle.

İhtimal ki «ayrı» demek olan *ayruḳ*, *adruḳ* = *ayrı* ile iltibas dolayısiyle. bk. § 465.

463. *artıḳ* kelimesi katmaç olduğu ~~zaman vurgu ilk hecesindedir ki~~ Türkçede fazlalık «superfluité, surplus», fikrine bağlı olan epeyce mütenevvi kavramlar alır; (halbuki Fransızcadaki karşılıkları muayyenlik «définitif», katilik «décisif» fikrine bağlanan katmaçlardır).

Bu muhtelif mânalar şu aşağıdaki örneklere vardırılabilir:

1° Söyliyen zat, falanca müşahedesinin kendi gözünde *olup bitmiş* bir kıvama geldiğini, *bundan böyle* ortada varlaşık «müktesep, acquis» bir vakıa bulunduğunu bildirmek ister [1].

Ml. : آرتق اختیار اولدم *artıḳ iḫtiyar ol-dam* «décidément, je suis devenu vieux»;
آرتق هوا کیتدکچه ایصینیر *artıḳ hava git-dik-çe ısın-ır* «décidément, l'air devient de plus en plus tiède»;
آرتق هپسی هپسی بیتدی *artıḳ hep-si hep-si bit-di* «tout, tout est fini, décidément»;
آرتق دیلنمکه باشلادی *artıḳ dilen-meğ-e başl'a-dı* «finalement, il se mit à mendier».

2° Söyliyen zat kendince *haddinden çok* «trop» devam etmiş görünen bir hale nihayet vermeği arzu eder, (ki bu evelkine yakın bir mânadadır).

Ml. : یتر آرتق *yet-er artıḳ* «(décidément) c'est assez, cela suffit».
! صوص آرتق *sus artıḳ* «tais-toi, à la fin!».

Bir şeyin bittiğini görmek husussundaki sabırsızlığı daha çok bildirmek için halk dilinde bazan الا الله *ill' Al,lah* (ki *lā il'āh,e ill'al,lah* düsturunun kısaltığıdır) kelimesi bu *artıḳ* kelimesine katılarak söylenir:

Ml. : بیقدم آرتق الاالله *bıḳ-dım artıḳ il'l'Al'l'ah* «j'en ai assez, grand Dieu!»

3° Sonra *artıḳ* katmacı, yukarıdaki iki başlıkta bildirilen mânaların hep gelişme veya zayıflamasından ibaret epeyce mütenevvi mânalarda kullanılır.

(Misallerinde görüleceği üzere bunların Fransızca karşılıkları da epeyce mütenevvi ve hattâ bazan sadece bir nida işaretinden ibaret olabilir).

artıḳ kelimesi bazan şaşırış «surprise» ve *kabüllenmeyiş* «protestation» bildirmeğe yarar.

Ml. : آرتق بو قدری‌ده کافی دکل *artıḳ bu ḳadar-ı da k'âfi değil* «alors, même ceci (keli. keli.: même autant») est insuffisant!».

[1] *Bu böyle, işte böyle, bundan böyle* mânalarını da duyuruyor. Halk dilinde *lâmı cimi yoḳ* tabirinin mânası da sezilir. A.U.E.

Bazan kelâmı sadece daha *kandırıcı* «persuasif» veya daha *anlatışlı* «expressif» yapar.

Ml.: آرتق بنم كبی بر اختیار نصیحت ویره‌بیلیر *artık ben-im gibi bir ihtiyar nasihat ver-e-bilir* «un vieillard comme moi peut bien donner des conseils»;

بو مسئله‌یه غزته‌لرده قاریشه‌جق آرتق سیر ایله‌یك گومبوردی‌یی *bu mes'ele-ye gazete-ler-de karış-acak, artık seyr eyle-yiñ gümbürtü-yü* «les journaux se mêleront également de cette affaire, voyez un peu (vous verrez pour le coup) le bruit (que cela fera)».

464. Yukarıki misallerle anlaşılıyor ki bu katmaç gürleştirici, pekleştirici «corroboratif» bir edat olup *nesnelik* «objectif» olmaktan ziyade *kimesnelik*[1] subjectif» bir mânası vardır. Çünkü teklifsiz konuşmada hiç kullanılmayıp ekseriya hususi bir duygu durumunu «état d'âme» (bilhassa hoşnutsuzluk duygusunu) açığa vurur, ve bu bakımdan nidalara yaklaşır. Bu takdirde *hele* (§ 451) ile mânadaştır.

artık katmacının cümlede duraklı bir yeri yoktur.

[Olumsuz cümlelerde *artık* ın Fransızca karşılığı «ne... plus (désormais)» dır]. (mk. § 418 ve 485. İhtar I.).

Ml.: بر كره سوزه باشلادیمی آرتق صوصمق بیلمز *bir kere söz-e başla-dı-mı, artık sus-mak bil-mez* « quand il a commencé à parler, il ne veut plus se taire » (keli. keli.: «a-t-il commencé la parole, il ne sait plus se taire ») [*Fāik Reşad*];

مسلمانلر مغلوب اولدقلری مملكتلرده آرتق یاشایه‌میورلر *müslüman-lar mağlûb ol-duk-lar-ı memleket-ler-de artık yaşa-yama-yor-lar* «les Musulmans ne peuvent plus vivre dans les pays ou ils ont été vaincus» (Hüseyin Cāhit).

465. *artık* yerine bazan غیری *ğayri, ğayrı* (halk dilinde *kayrı*) ve eski Osmanlıcada ایرق *ayrak* kelimeleri bir ayırt «différence» fikri bildirir ki, fazla «surplus» fikrine yakındır.

Ml.: بیتدی غیری *bit-di ğayrı* «c'est décidément fini»;

ایسته‌مم غیری *iste-mem ğayrı* «(mais puisque je vous dis que) je ne veux pas»;

ایرق ثابتله بن بر یره جمع اولمزن *ayruk sābit-le ben bir yer-e cem ol-maz-ın* «je ne veux plus voir. Sābit (1426 yazmaları, yaprak 130 V).

الا*

466. *il'l'ā* (mk. Caspari, § 534) ve الله *ille* nin şu aşağıki kavramları vardır:

1° یوقسه *yok-sa* «sinon» nın mânadaşıdır. Türkçede bu mânasiyle kullanıldığı zaman başına *ve* bağlacı getirilir (ki bu kullanış eskimiştir).

Ml.: اوده بو شركته كیرملیدر و الا پاره قازاناماز *o-da bu şirket-e gir-meli-dir ve illā para kazan-amaz* «il faut qu'il entre aussi dans cette compagnie, sinon il ne gagnera pas d'argent».

2° Olumsuz (menfi) bir cümleden sonra (müstesna olarak «excepté, sauf» ancak, olsa olsa) yerinde gelir ki «sinon» mânasiyledir.

[1] *Kimselik* de olabilir. A.U.E.

Ml. : بنی سندن کیمسه آییرهماز الاالاجل ben-i sen den kimse ayır-amaz ill'ā ecel «personne ne saurait me séparer de toi, excepté la mort» (ancak, ın mânadaşı, § 429).

Ekseriya bu nevi cümlelerde olumsuz fiil olumlu olarak tekrarlanır: ... ill'ā ecel ayır-ır (yine bk. § 985).

3° hele nin mânadaşı (bk. § 451) olur. O zaman ille suretinde söylenir (ki bu kullanış Arapçada yoktur).

a. bilhassa «surtout» [1].

Ml. : بونلریده سورم اما ایله سنی bun-ları da sever-im amma ille sen-i «je les aime (tous, mais) surtout toi»,

اوده یاراماز اما ایله سن o-da yara-maz amma ille sen «il ne vaut (pas grand' chose, mais toi encore moins» (keli. keli. : «mais surtout toi»).

b. Muhakkak, mutlaka «absolument», ne yapıp yapıp «à toute force» mânasında olur. [2]

Ml. : ایله ایچکیدن واز کچه‌جکسك ille içki-den vaz g'eç-ecek-siñ «il faut absolument que tu renonces à la boisson»;

قان دوکه‌جکز ایله ادرنه بزم اولاجق kan dök'-eceğiz ille Edirne biz-im ol-acak «nous verserons du sang (s'il le faut mais) Andrinople sera à nous, coûte que coûte».

یوقسه

467. Yoksa veya یوخسه yohsa (ki aslı یوق ایسه yok ise «si c'est non» dur) katmaç veya bağlacı farazi bir mülâhazanın, bir zan ve tahminin, reddedildikten sonra varılan hükmün eveline getirilir.

(Bu gibi hallerde Fransızca karşılığı «autrement, sans quoi, sinon» dur.)

Ml. : بن بویله اولدیغنی بیلمیوردم یوقسه مانع اولمازدم ben böyle ol-duğ-un-u bil-mi-yor-dum yoksa māni ol-maz-dım «je ne savais pas que c'était ainsi, sans quoi je ne m'y serais pas opposé».

Bazan yoksa kelimesi, girmiş bulunduğu cümlenin sadece evelki cümle mefhumunu bozumladığını (nakzettiğini) bildirmeğe yarar.

(Fransızcanın teklifsiz konuşma dilinde «sans quoi» kelimesinin de bazan buna benzer bir kavramı var.)

Ml. : مظلوم اولانلرك مرجعی الله‌در یوقسه یالکز انسانلرك عدالتی دکل mazlūm ol-an-lar-ın merci'i Allah-dır yoksa yal-ñız insan-lar-ın adāleti değil «le refuge des opprimés, c'est Dieu, (sans quoi) ce n'est pas la justice des hommes».

468. Bir soru cümlesinde yoksa kelimesi, veya «ou» mânasını bildirir (mk. § 980).

Ml. : فریق پاشا کلدیمی یوقسه کلمدیمی؟ ferik paşa g'el-di-mi yoksa g'el-me-di-mi? «est-ce que le général [de devision] est venu ou non?»;

---

[1] Eski Osmanlıcada yine bu mânada olarak illā suretinde de kullanılırdı:
Bir hik'āyet eyle-riz illā siz-e. (Mevlid-Süleyman Çelebi).

[2] Ne pahasına olursa olsun «coûte que coûte» mânasiyle de. A.U.E.

پیاده فریق یوقسه سواری فریق؟ *piyāde ferīk-i yoksa süvāri ferīk-i?* «le divisionnaire d'infanterie ou celui de cavalerie?».

İHTAR. — Nazımda bazan (ayni mânada) یوقسه‌كه *yoksa ki* tâbiri kullanılır ki, o zaman *ki* bir dolgu (haşiv, cheville») den ibarettir.

باياغى (بياغى)

469. *bayağı* kelimesi sıfat olarak (âdi, alelâde, basit, âmiyane, pespaye «ordinaire, vulgaire, commun, simple») mânalarındadır ki belki kırgızcada, Kazan Türkçesinde ve eski Osmanlıca'da (mk. *Battal'*, s. 32 ve 36) mukaddema, eskiden beri, öteden beri «d'avant, de l'ancien temps» mânasındaki *bayağı* ile yaklaştırılabilir. Bu da اول «avant» mânasında olan *baya* ile *ki* + (§ 284) den ibarettir; mk. بيا *baya*: *kitāb-ı-Korkud*) Barthold, s. 210, l. 17), Altaycada *paya* veya *-piya* -evel- «ci-dessus, avant» (yine mk. *bıyakdan* § 396, tenbih) [1].

Bu kelime, pek beklenmedik, şaşırtıcı veya üzücü görünmekle beraber verilmesi zarurî bir hüküm hakkında katmaç olarak kullanılır. (Fransızcada karşılıkları: «vraiment, tout simplement, tout bonnement» gibi kelimeler olabilir) [2].

Ml.: كندينى باياغى معلوماتلى بر شى ظن ايديور *k'endi-ni bayağı ma'lūmat-lı bir şey zann ed-iyor* «il s'imagine tout bonnement qu'il est un savant» (keli. keli.: «qu'il est une chose savante»).

*عادتا

'ādetā kelimesi aslında (mk. § 103) «âdet, mutat olduğu üzere «selon le coutume» mânasını veriyordu.

Ml.: عادتا اوچر دردر قات بنا ايدرلر ايكن بونى فقط بر قات بنا ايتمشلر *ādetā üç-er dör-der kat binā id-er-ler iken bun-u fakat bir kat binā et-miş-ler* «quoique ce soit la coutume (en France) de bâtir à trois ou quatre étages, ce (palais) n'en a cependant qu'un» (Mehmet Efendi sefaretnamesi [relation de Mehmed Efendi] Julien Galland tercümesi);

بونى ناصل پيشيره‌جكسك؟ *bun-u nasıl pişir-ecek-siñ* «comment feras-tu cuire ceci?» sualine cevabolarak:

- عادتا *ādetā* «comme d'habitude» (Nasreddin Hoca hikâyelerinden).

برابر، بونكله *ādetā* katmacı çok kere yukarıki *bayağı* kelimesinin mânadaşı olur (ve Fransızcada litteralement, véritablement, veraiment, simplement, tout simplement «ni plus ni moins, autant dire, pour ainsi dire, proprement» gibi mânalar [2] bildirir (mk. دوزجه *düzce* katmacı ki Fransızca karşılığı «tout uniment» dir).

---

[1] Daha evvelce bu kelime hakkındaki mütalâalarımız hakkında, bk. bu eserin tercümesi § 126, s. 89 notlar. Ayni kök ve mânadan bozulup sonradan iki ayrı mânada gelişmiş olan bu kelime, باس بياغى *basbayağı* suretinde her ikisinde tekitli olarak da kullanılır. A.U.E.

[2, 2] Bu Fransızca tâbirlerin Türkçede aşağı yukarı karşılıkları *durmuş ta, haline bakmadan, düzcesi, gerçekten, eni konu, adam akıllı, gûya, sözüm yabana, az çok* gibi kelimelerdir. A.U.E.

Ml. : اورته‌لق عادتا کیجه کبی قارانلق اولدی *orta-lık ādetā g'ece gibi karanlık ol-du* «il fait noir comme s'il faisait (vraiment) nuit»;

کدی عادتا کوچولمش آرسلان کبیدر *k'edi ādetā küçül-müş arslan gibi-dir* «le chat est, pour ainsi dire, un lion en miniature»;

عادتا بر لابوراتوار ترتیب ایتمش *ādetā bir laboratuvar tertīb et-miş* «il a organisé un véritable laboratoire».

İHTAR 1. — Türkçede bu mânalarla ilgili صالت *salt*; صرف* *sırf*, محضا* *mahzā*; ساده** *sāde*; مجرد* *müeerred*; kelimeleri de vardır (ki Fransızcada: «uniquement, purement et simplement, seulement» gibi ifadelerle eda edilir). Yine mk. تك *tek* (§ 1000, *sonunda*, ve § 530), *yalınız* ve *ancak* (§ 469).

İHTAR 2. — Balkanlarda (Rumelide) *bayağı* kelimesi (ekseriya *baya* suretinde kısaltılmış olarak) پك *pek* «très» mânasını almıştır. mk. Kazan ve Tobolsk: *baştak*.

صانکه

470. *sanki* katmacı *san-mak* «penser, croire» fiilinin emri ardınca getirilen *ki* bağlaciyle yapılmış olup (keli. keli.: zannet ki... crois que, itibar et ki..., considère que, farz et ki... suppose que) mânalarındadır.

Bu katmacın başlıca kullanışları şunlardır:

1° Aynı zamanda bir çekiniş ilintisi «kaydı ihtirazi, réserve) ortaya sürmek üzere farazi bir hükmün kabul ve teslim edildiğini bildirir (ki Fransızcası: kabul edelim ki, mânasında «admettons» dır). Mânadaşı: *tut-alım* «tenons» [1].

Ml. : صانکه قیردم *sanki kır-dım* «admettons que je l'aie cassé ? » (ne olacak = et puis après ?)

(Bazan bu kelimenin aynı mânada kullanılan kısaltık *san* şekline de rastlanır [2]).

2° İddia edilen bir şeyin ancak bir zan ve tahminden, yersiz ve asılsız bir ifadeden haksız veya uydurma bir isnat ve iftiradan ibaret olduğunu bildirir.

(Fransızca karşılığı: «soi-disant, comme si...»). Mânadaşları: کویا** *g'öyā*, کأن* *k'ecnne* veya کأنه* *k'eennehū*, همانا** *hemānā*.

Ml. : صانکه بن بونی دیمشم *sanki ben bun-u de-miş-im* «c'est moi qui l'aurais raconté, soi-disant».

3° Kelâmı daha iymalı veya daha kandırıcı kılmak için, bazan de ona sadece bir aydınlık ve açıklık getirmek üzere tekit edatı olarak kullanılır.

(Bu takdirde Fransızca karşılıkları epeyce değişik olur: «voyez-vous, ma foi! c'est ainsi que... comme qui dirait vs.).

Ml. : کناره آتمایکز اوده صانکه آدمدر ، ها *k'enar-a at-ma-yınız, o da sanki adam-dır ha!* «ne le traitez pas par-dessus la jambe, ce n'est pas le premier venu, ma foi!»;

بعض یرلرده شاهینی تربیه ایدرلر صانکه آلیشدیروب آوجیلقده قوللانیرلر *ba'zı yer-ler-de şahin-i terbiye ed-er-ler sanki alış-dır-ıp av-cı-lık-da kullan-ır-lar* «dans

[1] *Tutalım* gibi, *tutalım ki* ve hattâ *tut ki* de kullanılır: Tut ki yedim A.U.E.

[2] Kendim bunun böyle kullanıldığına rastlamadım. A.U.E.

certains endroits on éléve des faucons: on les dresse et on s'en sert à la chasse» (Rif'at Bey, hikâyeleri, s. 4).

4° Çok defa *sanki* katmacı, bir soruyu pekleştirmeğe yarar.

Ml.: صانكه اوكا بر مكتوب كوندرسهم اولمازمى *sanki on-a bir mektub g'önder-se-m ol-maz-mı?* «si je lui envoyais une lettre («qu'en pensez-vous?» ne der-siñiz?);

آغاجلرى نيچون بودارلر صانكه؟ *ağaç-lar-ı niçün buda-r-lar sanki?* «(dites-moi, pourqoi émonde-t-on les arbres?».

صانكه آدمى او؟ *sanki adam-mı o?* «et cela s'appelle un homme?»;

آ صيقلدم نيچون اويله كوليورسكز صانكه؟ *ā, sık-ıl-dım niçün öyle gül-üyor-suñuz sanki?* «ah! je ne suis pas content, pourquoi riez-vous ainsi?».

**كاشكه

471. *k'eşki* (halk dilinde: *k'eşke*) katmacı, Farsça كاش *k'āş* veya كاج *k'āc* ile *ki* den olup: Allah vere de «plût à Dieu que...» mânasını verir. Bulunduğu cümlenin fiili iltizami (ve bazan bunun yerine şart) olur.

Vaktiyle كاش كه ، كاشكى *k'āş ki, k'āşki* suretlerinde de yazılırdı. mk. كاشكه *k'āş (i) ke* (1426 yılı yazmaları, yaprak, 43, 206 7° va.)

Ml.: كاشكه دونكدن كلمش اولهيديكز *k'āşki dün-den g'el-miş ol-a-ydıñız* «ah! si vous étiez venu dès hier!».

Eski Osmanlıcada كاش *k'āş* kelimesi ardınca *ki* si olmayarak kullanıldığı gibi (نوله‌يدى) *n'ol-a-(ydı)* «que serait-ce»; ve بولايكه [1] *bol-ay ki* (mk. § 620, ihtar) gibi mânadaşları da kullanılırdı. نوله كاشك *n'ol-a k'eşki* «keli, keli: que cerait-ce si...» de derlerdi.

*حاشا

472. *ḥāşā* (Allah saklasın, Allah esirgesin, Allah etmesin «Dieu garde, à Dieu ne plaise» mânalarında bir ifade olup Arapçada خارج ، مستثنا «excepté, hormis») mânasından alınarak Türk diline Kur'andaki حاشلله = (حاشا لله) ibaresinden girmiştir.

(Nazımda) حاشاكه *ḥāşā ki* de denir.

Bu kelime haksız bir isnada, iftiraya karşı ret ve inkâr roliyle kullanılır.

Ml.: او دكانجى ناموسسزمیدر؟ حاشا! *o dük'k'āncı nāmus-suz-mu-dur? ḥāşa* «ce boutiquier serait malhonnête, (d'après vous)? jamais de la vie!»;

حاشا مقصدم شكايت دكل *ḥāşā maksad-ım şik'āyet değil* «ne croyez pas que j'ai l'intention de me plaindre».

Bazan aynı tâbir ayıplanacak veya uygunsuz, münasebetsiz bir şey olduğunu bildirir.

Ml.: مكتب طبيه‌ده حاشا اللهى انكار ايديورلرمش *mekteb-i tıbbiye-de ḥāşā Allāh-ı ink'âr edi-yor-lar-mış* «à ce qu'il parait, on nie l'existence de Dieu à l'Ecole de médecine!»;

---

[1] بولاى *bolay* kelimesini Rumelide *bol-ay ki* ve daha çok *bol-a ki* suretlerinde işittim. A.U.E.

Bu kelime eski bol-mak = ol-mak mastarının o vakitlerde yaşayan iltizami müfret gaibi (*bol'ay* = اوله) dır. Bunun, (*bu ol-a ki*) den koşa «hiatus» dolayısiyle *u* düşerek *b' ol-a ki* olması uzaktır. A.U.E.

ثنویه طائفه‌سی دیرلرکه حاشا خالق ایکیدر *Seneviyye tā'ife-si der-ler ki ḥāşā Ḫāliḳ iki-dir* «les dualistes prétendent qu'il existe deux créateurs» Bürhān-ı Ḳāṭı', Türkçe tercümesi, s. 59).

mk. حاشا حضوردن *ḥāşā huzur-dan*, حاشا من حضور *ḥāşā min hazur* «sauf votre respect (ve keli. keli. : loin de la présence»).

Daha eskiden Arapçanın حاشا من السامعين *ḥāşā min,e(l)s-sāmi'īn* «loin de ceux qui écoutent = işidenlerden uzak» tâbiri kullanılırdı.

mk. şu mânadaş tâbirleri: بزدن اوزاق *biz-den uzaḳ* «loin de nous»;

ایشیدندن ایراق *işid-en-den ıraḳ* «loin de celui qui écoute»;

الله کوسترمه‌سین *Al,lah g'öster-me-sin* «Dieu garde, que Dieu ne montre pas»;

نعوذبالله (من الشیطان الرجیم) *ne'ūz,ü b,i l,lāh -i,min,e ş-şe,ṭān,i r-racīm* = (*taşlanmış Şey-tan-dan*) *Al,la-ha sığın-ır-ız* «nous nous refugions en Dieu (contre Satan «lapidé»);

سوزم یابانه *söz-üm yaban-a* (mk. § 912, 2° misal); *l'ā teşbih; Al,lah sakla-sın;* خدا نکرده** *ḫadā nek'erde, Al,lah et-me-sin*, vs. [1].

(خود**)

473. *ḫod* edatı Farsçada (Fransızcanın lui-même, moi-même vs. deki «même» kelimesi gibi) bir mânada olup artık bugün Türkçede kullanılmaz. Eski Osmanlıcada şu mahiyetleri vardı:

1° *ise* (mk. § 408, ihtar) veya *ḫal-bu-ki* «quant à..., pour ce qui est de..., tandis que» kelimelerinin mânadaşı.

Ml. : کچنده محمد پاشا وزیر ایکن ویردیکز بو خود بر دفتردار در ویروب فتنه‌یی دفع ایدك *g'eç-en-de Mehmed Paşa vezir iken ver-di-niz bu ḫod bir defterdar-dır vir-üb fıtne-yi def' ed-iñ.* «dernièrement vous avez livré (aux janissaires révoltés = ayaklanan yeniçerilere) Mehmet Pacha qui était un vizir; quant à (ou tandis que) celui-ci (il n') est qu'un trésorier. Livrez-le pour étouffer l'insurrection» (Na'īmā tāriḫi);

[2] آدم خوذ (tuhaf!) الهیله عهد ایلدکم (ایلدی کم ، یرنه) اول اغاجدن یمیه *Ādem ḫod' Al,lah-l,a 'ahd eyle-di kim ol ağaç-dan yi-me-ye* «quant à Adam, il avait fait un pacte avec Al,lah de ne point manger de cet arbre» (*Envār-ı-'Āşiḳīn*, yaprak. 25. Bibl. nat. yazmaları).

İHTAR. — Çok kere *ḫod* kelimesi bir zamirden sonra gelirdi:
بن خود *ben ḫod* سن خود *sen ḫod* vs. «quant à moi, à toi».

2° Bir hükmü veya bir emri daha tesirli kılmak için *artık* (mk. § 462) veya *hele* (§ 453) gibi pekleştirici (tekidici) bir edat mahiyetindedir.

---

[1] Edebe uymyaz veya tiksindirici bir şey söylemek zoriyle söyliyen zat o şeyi bildiren sözden evvel konuşma dilinde *destar-uñ* der ki, bu da bu kelimeler arasına girer: *destar-uñ abdest-i g'el-miş*. vs.

Bu kelime de halk dilinde «af edersin» mânasiyle ve *haydi-ñ* gibi bir emir siygası halinde kullanılır. A.U.E.

[2] Farsçada (*d*) lerin bir takımı ذ = *d'* ile de olur. Bu da bunlar arasında olduğu farz edilerek burada böyle yazılmıştır ki, müellif bu münasebetle (tuhaf, ne münasebet) mânasında *sic* diyor. A.U.E.

Ml. : واِلاّ خود ویرمزز *ve illā ḫod vir-mez-üz.* «sinon, nous ne donnerons rien» (Ḳırḳ vezir, s. 113);
بیك ویرمزسه یوز خود ویره *biñ vir-mez-se yüz ḫod vir-e* «s'il ne donne pas 1000 (aspres), qu'il en donne du moins 100) (*aynı eser*, s. 184).

Diğer tavır katmaçları.

(885 § ve aşağısına da bakınız).

474. طبق* *tıbḳ-ı* «exactement».

زار زور *zar zor*; ایستر ایستمز *iste-r iste-mez* «malgré tout» muk. s. 1020 [1]
حاصل* *ḥāsıl-ı* (*ḥāsil-i** yerine), الحاصل* *el-ḥāsıl*,
حاصل کلام *ḥāsıl-ı k'el'ām* خلاصه* *ḫul'āsa*,
خلاصهٔ کلام* *ḫül'āsa-i-k'el'ām*, نتیجهٔ کلام* *netice-i-k'elām*,
سوزك قیصهسی *söz-ün ḳısa-sı* القصه* *el-ḳıssa* «en résumé, bref». muk. eski Osmanlıcada ماحصل* *ma-hasal* ve محصل* *muḥassal*,
بناءً علیه* *binā'en'aleyh*, بنابرین *bina-ber-în* «par conséquent, en conséquence» (keli. keli. «en construction sur ceci»);
باشلیجه *baş-lı-ca* «principalement»;
خصوصیله* *ḫusūs-i-ile*, باخصوص** *bā husūs*, خصوصاً* *ḫusūs-en*, علی الخصوص* *al'e-l-ḫusūs*, «surtout»; muk. خوینق (Bianchi);
آیریجه *ayrı-ca*, بالخاصه *bi-l-ḫāssa* «spécialement»
مخصوص* *maḫsūs* «à dessein, exprès, spécialement»
بالالتزام* *bi-l-iltizām*, «à dessein, exprès»;
بیلهرك *bilerek*, قصداً* *ḳasden* عمداً *amden* «volontairement, à dessein»;
یالاندن *yalan-dan* «soit- disant, tant bien que mal, pour donner le change».

V. KAÇLIK KATMAÇLARI.

(Adverbes de quantité).

475. Kaçlık katmaçları نه قدر *ne ḳadar* «combien» (quelle quantité) sualine cevab olanlardır. (mk. bu bapta § 1076 ve aşağısı). Bu katmaçların bir kaçı miktar belirtkenleri «déterminants» olabilir (bk. § 1076 ve aşağısı, 891 ve aşağısı).

476. Kaçlık işaret katmaçları şunlardır: بو قدر ، شو قدر ، او قدر *bu* (*şu*, *o*) *ḳadar* «tant, une telle quantité,». Bu tâbirler işaret zamirleri olan *bu*, *şu o* ardınca gelen *ḳadar* ilgicinden yapılmıştır: «autant que cela, autant que ceci».

Eski Osmanlıcada ayni mânada بونجه *bunca*, شونجه *şunca*, اولقدر (اولقدر) *olḳadar* da denirdi.

[1] چارناچار *çār nā çār* ve خواه ناخواه *hāh nā hāh* kelimeleri de bu araya girer. A.U.E.

Bu katmaçlar sıfatlarla kullanılır. Bazan bir işaretli harekete dayanır.

Ml.: بو قدر اوزون bu kadar uzun «long comme ceci, de cette longueur». Kaçlık belirtkeni olarak ta kullanılırlar (mk. § 1076).

477. Bu katmaçlardan evvel بر bir geldiği zaman, bir daha o miktar «une fois autant, un aussi grand» mânası verir (muk. § 895).

Ml.: بر او قدر دها بكلدم bir okadar daha bekle-dim «j'attendis encore une fois autant» (keli. keli. «une même quantité encore»).

478. Bu katmaçlar tasgir alâmeti olan cik - de alırlar, o zaman ufak bir miktar «une petite quantité» mânasını verirler.

Ml.: او قدرجق اوفاق o kadar-cık ufak «tout petit» bir hükmün belirtkenleri olarak kullanıldıkları zaman bir tarif edatını «article» alır.

Ml.: بو قدرجق بر پاره bu kadar-cık bir para «une si petite somme».

479. بو قدر bu kadar kelimesi şu kavramları alabilir:

1° (Bir sayı isminden sonra geldiği zaman aşağı yukarı, takriben, tahminen, «environ») mânasını verir.

Ml.: اوتوز بو قدر سنه اول otuz bu kadar sene evvel «il y a environ trente ans».

2° Yalnız, sadece mânasıcı verir «pas plus que cela» (yani olsa olsa bu miktar). mânadaşı: آنجق ancak (muk. § 429).

Ml.: مسطرسز یازیلان كتابك اوقونەجغى بوقدردر mıstar-sız yaz-ıl-an kitab-ın oku-na-cağ-ı bu kadar-dır «voilà tout ce qu'on peut lire d'un livre qu'on a écrit sans se servir d'une règle» (halk sözü). (mıstar [1] yerine جدول cedvel de kullanılır.

480. او قدر o kadar kelimesi, olumsuz bir cümlede bazan pek «pas beaucoup» mânasını verir. (Muk. fransızca [teklifsiz konuşma dili] da «pas tant que cela».

Ml.: قیشین قوشلر انساندن او قدر قاچماز kış-ın kuş-l'ar insan-dan o kadar kaçmaz [2] «en hiver, les oiseaux ne fuient pas beaucoup les hommes».
o kadar katmacından evvel پك pek kelimesi de (§ 487) getirilebilir.

Ml.: بونك چارەسنى بولمق پك او قدر قولای اولماسه كرك bun-un çare-sin-i bul-mak pek o kadar kolay ol-ma-sa g'erek «il ne doit pas être si facile que cela de trouver un remède à ceci».

481. bu (şu, o) kadar katmaçları bir şahıs bildiren ismin önüne gelince bu, şu o yaşta «d'un tel âge» mânasını bildirir (muk. 1205).

[1] Mıstar, cedvel değildir. Çizgisiz kâğıtlar üzerinde eski nasih ve kâtiplerin düzgün satırla yazmaları için kâğıt boyunda mukavva üzerine ölçülü ve muntazam iplikler halinde evvelden tasarlanmış sahifenin satırları gergin dikilüp dizilenir. Yazılacak kâğıtlar bunun üzerine bastırılınca izleri, satırsız olan o kâğıt üzerinde kalır, ve bunun üzerinden yazı yazılırdı. İşte bu «satırlık» mukavvaya مسطر denilir. A.U.E.

[2] Bu yerde pek de kullanılır: pek kaçmaz A.U.E.

Ml. : شو قدر چوجق يالكز كزه مز *şu ḳadar çocuḳ yalnız g'ez-emez* «un enfant de tel âge ne peut se promener seul».

482. Bağlaç tâbiri «locution conjonctive» olan شو قدر (وار) كه *şu ḳadar var ki* ifadesinin, bununla beraber «néanmoins, pourtant» suretinde daraltıcı bir mânası vardır.

483. Katmaç olarak kullanılan چوق *çoḳ* «beaucoup» kelimesi (mk. § 1076) şu mânaları verir:

1° Sıfatlarla, *pek* «très» mânasını:

Ml.: چوق چالیشقان *çoḳ çalış-ḳan* «très travailleur, très laborieux»;

2° Fiillerle, *ziyāde* «beaucoup», çok kere, ekseriya «souvent», çok zaman, uzun müddet «long temps» mânalarını:

Ml.: سزی چوق سورم *siz-i çoḳ sever-im* «je vous aime beaucoup»;
بزه چوق كليردی *biz-e çoḳ g'el-ir-di* «il venait souvent nous voir».
بن ارضرومده [1] چوق اوتوردم *ben Erzurum-da çoḳ otur-dum* «j'ai habité longtemps à Erzurum [1]».

İHTAR. — *çoḳ-dan* kelimesi *çoḳ zamandanberi* «depuis longtemps», *çoḳ çoḳ* veya *pek pek* kelimeleri en çok, aʿzamī «tout au plus, au maximum» mânalarını verir. muk. § 1238.

3° Fazla «trop» mânasını.

Ml.: چوق آلديكز *çoḳ aldıñız* «vous (en) avez pris trop ou beaucoup» [Fransızcadaki «beaucoup, trop» kelimelerini Türkçe, ayırt etmiyerek «çoḳ» ile bildirir].

484. (Evelkinin zıtlanık = ters-ad «antonyme» i olan) آز *az* kelimesi şunları bildirir:

1° جزئی* ، قليل* «peu».

Ml.: آز وير چوق يالوار *az ver çoḳ yalvar* «donne peu, quémande beaucoup».

2° سيرك «*seyrek*», نادراً *nādiren* «rarement» mânasını.

Mânadaşları: آز كره (دفعه) *az k'ere* (*defā*).

Ml.: بويله بر آت آز بولونور *böyle bir at az bul-un-ur* «on trouve rarement un pareil cheval».

[1,1] Müellif bu kelimenin Osmanlıca imlâsını (ارزروم) ve Fransızca imlâsını (Erzeroum) suretinde veriyor. A.U.E.

İHTAR. — بر از biraz «un peu» bir miktar az, az bir miktar ve برپارچه** [1] bir parça «une pièce» bir ufak kıta ve yine biraz «un peu») manâsiyle kullanılır: *bir az* (*bir parça*) *rahatsız* «un peu incommodé, malade»;

Eski osmanlıca da aynı mânada برز *bir-ez*, بر مقدار *bir mikdar* (ki bu ikinci kelime bu gün sadece «une certaine quantité» mânasındadır) ve سهل* *sehl* (kolay «facile») denirdi.

485. زياده* *ziyāde* «augmentation» kelimesi çok, artık, fazla «trop davantage, plus» mânalarını bildirir. Bu katmaç, *daha* (mk. § 418) kelimesinden daha çok anlatışlı (mânidar) dır.

Ml. الله زياده ايتسين *Allah ziyāde et-sin* meselâ bir yemeği almazlık ederken) teşekkür ederim «merci» yerinde kullanılır (keli. keli.: «que Dieu passe davantage, que Dieu vous en accorde plus encore que vous ne m'en offrez»;

بو چوخه زياده كلدى *bu çuha ziyāde g'el-di* «il y a plus de drap (qu, il n'en faut), il y a trop de drap», (keli. keli.: «ce drap est venu trop».

ziyāde katmacı bir sıfattan evvel geldiği zaman *çok* ve *pek* kelimelerinin mânadaşı olur: *ziyāde çal'ışkan, pek ziyāde çal'ışkan* da denir.

İHTAR 1. — Olumsuz bir cümlede artık fazla «ne... plus...» mânasındadır: *ziyāde iste-mem* (mk. § 418 ve 464).

İHTAR 2. — *daha* kelimesi gibi tafdil (comparatif) i pekleştirmeğe yarar:

Benden ziyāde bü(ö)yük «(il est) plus grand que moi» (mk. § 367).

486. فضله *fazla* «surplus» kelimesi (Fransızca «plus» ve bilhassa «trop» mânasiyle) *ziyāde* kelimesinin mânadaşı olarak kullanılır:

Ml. لزومندن فضله *lüzüm-un-dan fazla* «plus que de raison»;

فضله سويله *fazla söyle-me* «ne parle pas trop, ne parle pas inutilement».

İHTAR. — Edebi dilde bazan fazla «plus» mânasında متجاوز* *mütecāviz* (aşkın, geçkin) ve ازيد* *ezyed* (çok ziyade) kelimeleri mef'ulün anh halleriyle kullanılırdı (Cevdet Tarihi, I, 111, 137, 142).

---

[1] Müellif *parça* kelimesinin Farsça olduğunu ** işaretiyle gösteriyor. Halbuki Farsçaya Türkçeden geçen bu kelimenin *p* (*b*) *r* maddesi şubelere ayrılmış mânasında (bk. Radloff IV. parçalanmış, mânasında) *pır-tıl'*; *pır-tık*, *par-tal'*, *bör-tük*; (*pıl'ı*) *pır-tı*, *bör-tür*; *bur-tak*, *bür-tek*, *bur-çak* ve *par-a*, *para-l'amak* kelimelerinde de görülmektedir Hepsinde (ayrılma, dağılma, tanelenme) fikri vardır. A.U.E.

487. پك *pek.*

Bu kelime sıfat olarak kullanıldığı zaman sert, katı, sağlam «solide, ferme, dur» mânalarında olur.

Ml. يورك پك *yüreġ-i pek* «(il a) le cœur dür»;

آغزم پك *ağ(.)z-ım pek* «je garde bien les secrets»;

كوزى پك *göz-ü pek* «cruel» [1].

pek kelimesi, katmaç olarak (çok, kuvvetli, kuvvetle, şiddetli, şiddetle «fort, très, avec intensité, avec force») mânalarını verir.

Ml.: پك قوشمق *pek koş-mak* «courir vite»;

پك قيزمق *pek kız-mak* «être fort en colère» vs.

Sıfatlardan evvel gelirse, *ziyade* ve *çok* kelimelerinin mânadaşı olur: *pek çalışkan.*

488. Şu kelimeler de ayni mânada kullanılabilir:

غايت *ġāyet,* (غايتله *ġāyet-le,* غايت‌ده *ġāyet de,* بغايت *beġāyet*); آشيرى (آشرى) *aşırı* (aşuru) eskimiştir; mk. s. 905) «extrêmement»;

قتى (قاتى) *katı* (asıl mânasiyle: sert «dur»); صوڭ درجه(ده) *soñ derece(de)* «au dernier degré»; حددن زياده (طشره) *hadden ziyāde* (taşra, *daşra*) (*daşra* eskimiştir); veya بى حد *bī hadd* «excessivement»;

فوق العاده* *fevk,a l-ᶜāde* «extraordinairement»; [2] vs. Yine mk. § 469, ihtar 2.

İHTAR. — Eski Osmanlıcada عظيم* *ᶜazīm* كى *g'ey* (muk. uygurca *käd*) ve يولق *yavlak* kelimeleri de ayni kavramda kullanılırdı.

جعفر ايچون عظيم پريشان اولدلر *Caᶜfer içün ᶜazīm perīşān ol,-du-lar* ils furent très inquiets au sujet de Djafer.

عظيم بيوك *ᶜazīm büyük* «très grand» (Sey. Battal Gaz. s. 10 ve 12);

كى صقين *g'ey sakın* «sois bien sur tes gardes» (Kırk vezir s. 95, 225);

يولق سوكلو *yavl,ak sevgilü* «très aimable» (Bibl. nat. yazmaları, A. f. t. n° 5, yaprak, 69).

Katmaçların mukayese dereceleri, ayniyle sıfatlar da olduğu gibi ifade edilir (§ 367 ve aşağısı).

---

[1] Müellifin bu kelimeye verdiği «zalim, cruel» mânası yerinde değildir. Bu ifade «pervasız; korkusuz; cüretkâr; cesur» mânasındadır. Bu misaller arasına *sırtı pek* «sağlam giyinmiş» de katılabilirdi A.U.E.

[2] Aynı mânada فوق الغايه* *fevk, a l-ġāye* de kullanılırdı. A.U.E.

Ml.: *daha yuḳarı çıḳ-dı* «il monta plus haut»; «il s'assit à la dernière place» *eñ aşağı otur-du* (keli. keli.: «le plus bas);

eñ evvel «en tout premier lieu, tout d'abord».

ile (§ 875) ve bu bapda *-li* ile türemlenen isimler de olduğu gibi iş gören *siz* (§ 881) ilgiçlerini havi olan katmaçlık tâbirlerde de böyledir.

Ml.: كلر الرينى بو سفر دها شدتله چیرپدی *Ḳler el-ler-in-i bu sefer daha şiddet-le çırp-dı* «cette fois, Claire applaudit plus fort encore» (Yaḳub Ḳadri, *Bir Serencam*, s. 101).

-lik veya *-li* li isimlerle *-ile* den yapılmış tâbirler arasındaki bu iş benzerliği, 521 inci bent te söylenenleri pekleştirmektedir.

BÖLÜM III. — Sayı isimleri.

489. Sayı isimleri (اسماء اعداد* *esmā-i aᶜdad*) asıl sayı (اعداد اصليه* *aᶜdād-ı asliye*), dereceli sayı (اعداد رتبيه* *adād-ı rütbiye*) paylı (üleşimli) sayı (اعداد توزيعيه *aᶜdād-ı tevziᶜiye*) isimlerine "les noms des nombres ordinaux, les noms des nombres cardinaux, les noms des nombres distributifs„ ayrılır.

I. Asıl sayı isimleri.

490. Türkçede birlik (احاد *unités*) lere برلر *birler* denir ki şunlardır:

1. bir	بر	(١);	*6. altı*	آلتى	(٦);
2. iki	ايكى	(٢);	*7. yedi*	يدى	(٧);
3. üç	اوچ	(٣);	*8. sekiz*	سكز	(٨);
4. dört	د(و)رت	(٤);	*9. doḳuz*	ط(و)قوز	(٩).
5. beş	بش	(٥);			

onlar (عشرات* *ᶜaşerāt* - dizaines) şunlardır:

10. on	اون	(١٠);	*60. aḷtmış*	(٦٠);
20. yirmi	يكرمى	(٢٠);	*70. yetmiş*	(٧٠);
30. otuz	اوتوز	(٣٠);	*80. seksen*	(٨٠);
40. ḳırḳ	قرق	(٤٠);	*90 doḳsan*	(٩٠).
50. elli	اللى	(٥٠);		

Başka sınıftan sayı isimleri şunlardır:

yüz (١٠٠); *bin̄* (١٠٠٠); *on bin̄* (١٠٠٠٠).[1]

yüz bin̄ (١٠٠٠٠٠); *milyon* (eski Osm.: *bin̄ g'ez*[2]*bin̄*; *milyar*.

Türkçede, Fransızcada olduğu gibi (11 den 16) ya [3] kadar hususî isimler yoktur.

İHTAR 1. — بر *bir* şu mânalara da gelir:

1° Tek bir, biricik «unique, un seulement»:

Ml.: الله بردر *Allah birdir* «il n' y a qu'un Dieu» (keli. keli.: «Dieu est un»).

2° Aynı şey «la même chose, le même».

Ml.: هپسی بر *hep-si bir* «c'est la même chose, c'est tout un».

هر دعوی بر اولماز *her da'vā bir ol-maz* «il y a procès et procès» (keli. keli.: «tout procès n'est pas une - même chose»);

بیلن ایله بیلمه‌ینك حالی برمیدر؟ *bil-en ile bil-me-yen-in ḥāl-i bir-mi-dir?* «savoir et ne pas savoir fait deux», (keli. keli.: «la situation de celui qui sait et de celui qui ne sait pas est-elle la même?» (Atasözü).

3° Bir defa «une fois» (bk. 492).

Ml.: بر آلدانان ینه آلدانیر *bir aldan-an yine alдan-ır* «qui s'est laissé duper une fois, sera dupe encore» (Ata sözü);

---

[1] Eski Türkçede buna تومان *tuman* veya *tümän* denilirdi. J. D.

Bu kelime evvelce de söylediğimiz üzere çok mânasına olan *tük* (lehçemizde: tek tük = bir veya çok) ile bin mânasına olan *minğ* den terkip edilmiş olarak, *çok bin* mânasındaki *tük minğ* den bozma görünüyor: D. L. T. I. 280: *dük minğ* binlerce. A.U.E.

[2] *g'ez* Türkçede *kerre, defā* mânasındadır ki, bu itibarla (bin kere bin) demektir. Diğer taraftan *g'ez* ayni mâna ilgisiyle «nöbet ve humma» kavramlarını alarak D. L. T. III. 8. *kezik* suretinde kullanılmıştır: *sarığ kezik* = sarı sıtma; (mk. şark vilâyetlerinde *çemiş kezik (kezek)* = [*çömüş? çömük*: Çağatayca, bataklık] = bataklık sıtması?) yine D. L. T., III. 8. *kezik* = nöbet, sıra, ki lehçemizde $ş < z$ değişimiyle *keşik* tir: *keşikleme* (rüzgâr nöbetleşmesi) = *keşişleme* A.U.E.

[3] Müellif (11 - den 19) diyor. Halbuki Fransızcada sadece (on + bir) yerine *onze* (on + iki) yerine *douze*; (on + üç) yerine *treize*; (on + dört) yerine *quatorze*; (on + beş) yerine *quinze*; (on + altı) yerine *seize* denir. (19) a kadar olanları ise, meselâ (17) Türkçede olduğu gibi (on + yedi = *dix - sept*. (18), (on + sekiz = *dix - huit*): (19), (on + dokuz = *dix-neuf*) dür. Eski türkçede de bunların aralarında "zaidi„ manasında "artukı„ kelimesikullanılırdı: Yüz artukı iki = 100 + 2 = 102.

Bundan başka, Türkçedeki yetmiş yerine (altmış + on = *soixante-dix*), seksen yerine (dört × yirmi = *quatre-vingt*), doksan yerine (dört × yirmi + on = *quatre-vingt-dix*) derler.

Türkçe (altmış, yetmiş) kelimeleri (on) mânasına olması muhtemel *miş* ile terkip edilmiş olarak (altı mış = altı × on; yedi miş [eski Türkçede yedi = yeti] = yedi×on) mânalarında ve (seksen, doksan) ise (sekiz × on; dokuz × on) yerindedir.

miş (şark Türkçesinde *biş* ki $m < b$ değişimli olacak) sayı isminin, ilkin bir eldeki parmak sayısı olan (beş) olduğu ve bunun sonradan iki eldeki beş (= 10) mânasına kullanıldığı düşünülebilir. A.U.E.

مركب بيله بر دوشدكى يره بر دها دوشمز *merk'eb bile bir düş-düğ-ü yer-e bir daha düş-mez* «l'âne lui-même ne tombe pas deux fois au même endroit», keli. keli.: «même l'âne ne tombe pas *une fois encore* à l'endroit où il est tombé *une fois*;»

بر وار ايمش بر يوغيمش *bir var-imiş bir yoğ-umuş* (masal başlaması. mk. Macar ve Arnavud masalları) «il y avait une fois...» (keli. keli.: «il y avait une fois, il n' y avait pas une fois...»;

بر دولاش ده كل *bir dol.aş da g'el* «fais un tour et reviens»;

بربر بنى بر تراش ايله *berber ben-i bir tıraş eyle* «coiffeur, rasez-moi (une fois);

بونى بر تميز دوكدى *bun-u bir temiz döv-dü* «il l'a battu d'importance».

(Son misallerde görüldüğü üzere *bir* kelimesine Fransızcada daima bir karşılık vermek icap etmez. Öyle hazır ifadeler olur ki *bir* kelimesi yerine *bir defa* karşılığını koyayım derken ifadenin mânası değişiir.)

İHTAR 2. — بر بر *bir bir* birer birer «un à un.» mânasını verir.

Mİ.: صايوب اورتاقلرى اسد بر بر (Ekrem Bey - Lafontaine'den) *say-ıb ortak-lar-ı esed* (arslan) *bir bir* «le lion ayant compté les associés un à un»; [1].

bir kelimesi, mef'ul halleriyle ve başka kelimelerle terkip edilerek türlü mânalar alır [2].

Mİ.: بردن *bir-den* «tout d'un coup, d'un seul coup, tous à la fois» ve هپ بردن *hep bir-den* (ki bu mânada بر اوغوردن *bir oğur-dan* da denilebilir);

بردن بره *bir-den bir-e* «subitement, tout à coup» (yine mk. § 401).

(دفعة *def'aten* kelimesi bu iki ifadenin mânasını kendisinde birleştirmiştir).

بره قدر *bir-e kadar* «jusqu'au dernier»;

بره بر *bir-e bir* (ilâç, vs. hakkında) «efficace, infaillible».

İHTAR 3. — *beş* sayısı ekseriya hazır ifadelerde kullanılır:

Mİ.: بر بش *bir beş* en nihayet, git gide, böyle gidince (giderse) «à la longue» (keli. keli.: bir defa, beş defa mânasındadır) [3].

برى بش يازمق *bir-i beş yaz-mak* «exagérer un compte, écrire cinq au lieu de un»;

بره بشه باقمامق *bir-e beş-e bak-ma-mak* «ne pas éplucher un compte, être de bonne composition»;

بش يوقارى بش آشاغى كزمك *beş yukarı beş aşağı g'ezmek* «se promener de long en large» (keli. keli.: cinq en haut, cinq en bas»);

خوش كلدك بش [4] كيتدك *hoş g'el-dik beş git-dik* «nous somme arrivés avec plaisir nous partons satisfait» (ki bundan da şu ifade doğmuştur).

خوش بشلر *hoş beş-ler* «compliments». mk. başka bir misal. § 955.

---

[1] Verilmesi lâzım gelen bu misal müellif tarafından verilmemiş olduğundan tarafımızdan ilâve edilmiştir.

[2] Numaralı satır da, aşağıki misallere göre önceden verilmek lâzım geldiği halde müellifi vermemiş olduğu için, yine tarafımızdan konulmuştur. A.U.E.

[3] *Bir beş, usanç geldi; bir beş, canım sıkıldı, dayanamadım* vs. A.U.E.

[4] Bu *beş* kelimesi, dilimize Farsçadan geçmiş olup (güler yüzlü, beşaşetli) demektir ki bunun da aslı, Arapçada (güler yüzlü *beşuş* olmak, birisini veya bir şeyi güler yüzle karşılamak) mânasında teşditli *beşş* tir; veya *hoş moş* daki *moş* yerindedir A.U.E.

491. Türkçede sayılama «tadad, numération» (Fransızcada olduğu gibi) yukarı sınıftan başlar, ve her sınıfta yukarı mertebeler tertibiyle devam eder. Bu itibarla meselâ 123,456,789 sayısı şöyle okunur:

yüz - yirmi - üç (milyon), dört yüz-elli-altı (biñ), yedi (yüz) - seksen dokuz.

Arapçadan alınan yazılama (terkim, numération écrite), - rakamların görünüş farkı müstesna - tamamiyle Avrupada kullanılanların aynidir; yine Avrupada olduğu gibi soldan sağa yazılır:

1914 = ١٩١٤

Alfabe harfleri kıymetleriyle yazılama ise, yalnız تاریخ *tārīḫ* «chronogramme» ler için kullanılır (mk. § 10, tenbih).

492. چفت *çift* (*çüft* yerine) «pair».

تك *tek* «impair» (mk. § 930).

Ml.: چفت عدد *çift aded* «nombre pair».

كره *kerre* (*kere*) veya *defā* «fois» (eski Osmanlıcada كز *g'ez*) [1].

«une fois» ifadesi, *hele* (§ 453) nin mânadaşı olarak bir pekleştiriş edatı mahiyetinde de kullanılır:

Ml.: دوشونك بر كره *düşün-üñ bir k'ere* «mais réfléchissez donc un peu» [2].

493. *Kesirler ve kesirlik sayılar.* — Türkçede kesirler, paylak «mahreç, dénominateur» mefulün fih haline koyduktan sonra ardınca paylık «suret, nominateur»ü getirmekle olur.

Ml.: اوچده بر ($\frac{1}{3}$) *üç-de bir* «tiers» (yani üç payda bir pay = «un sur (dans) trois»;

آلتمشده اون يدى ($\frac{17}{60}$) *altmış-da on-yedi* «altmış hissede on yedi hisse, dix-sept soixantième».

İHTAR. — Türkçede (yüze, yüz için = «pour cent») karşılığı olarak da kelimeye *de* eklenir;

[1] Veya *giz* ki Farsçada هركز *her giz* (aslî mânası: her defa) olup (hiç bir defa, hiç bir zaman, asla) mânasiyle kullanılandır. A.U.E.

(دفعه) بركره *bir ker(r)e (defā)* (eski Osmanlıcada دفعى *def'i* veya بركز *bir g'ez*)

[2] Asıl sayı isimleri başka isimler gibi *-li* ve *-lik* eklerini alarak tekrar sıfat oldukları gibi, içlerinden bir takımı bu halleriyle alem haline geçerler; veya mevsufları kaldırılmış sıfatlar gibi alelâde isim olarak da kullanılırlar:

Birli, ikili, üçlü, dörtlü, beşli, altılı, yedili, sekizli, dokuzlu, onlu (oyun kâğıtlarında); 308 li (308 yılı doğumlu) vs.

Birlik, ikilik, üçlük, dörtlük, beşlik, altılık, yedilik, sekizlik, dokuzluk, onluk; yirmilik, otuzluk, kırklık, ellilik; altmışlık, yetmişlik, seksenlik, doksanlık, yüzlük, binlik, milyonluk, milyarlık: seksenlik ihtiyar, yüzlük sigara, binlik şişe, milyonluk adam; bana bir yirmilik (cigara) al; şu yüzlüğü (yüz para) ü ona ver vs. A.U.E.

یوزده آلتی (% 6) *yüz-de altı* («her» yüz e [her yüz için] altı).

494. 1/2 ve 1/4 kesirleri için hususî kelimeler kullanılır.

(Kaçlık belirtkeni olan) (یارم) یارم *yarım* «moitié, demi, de» 1/2 kesrini ifade için sıfat olarak kullanılır.

Ml.: یارم لیرا *yarım lira* «demi-livre turque»;
یارم ساعت *yarım saat* «demi-heure»;
یارم تدبیر *yarım tedbir* «demi-mesure» (mecaz mânada);
یارم الدیون *yarım eldiven* «mitaine, yani demi-gant».

یاری *yarı* «une moitié, la moitié» kesri isim olarak veya «à moitié» katmaç olarak kullanılır.

Ml.: سوقاغك یاریسی *sokağ-ın yarı-sı* «la moitié de la rue»;
گیجه یاریسی *g'ece yarı-sı* «minuit»;
یاری ترکجه یاری عربجه قونوشیور *yarı Türkce yarı Arabca konuş-uyor* (Ş. Sami Bey);
یاری‌یه باتدی *yarı-ya bat-dı* «il s'est enfoncé à demi».

495. *yarı* kelimesi de bir belirtken «déterminant» olabilir. Bu takdirde «bir şeyin yarısına muadil mikdar» mânasını değil, «başla sondan *müsavi uzaklıkta* bulunan nokta veya zaman, orta» mânasını verir.

Ml.: یاری یولده *yarı yolda* «à mi-chemin»;
یاری گیجه *yarı gece* «mi-nuit».

Kesir sayıları için bir de (بچوق) [1] بوچوق *buçuk* «et demi» vardır.

Ml.: بش بوچوق اوقه *beş buçuk okka* «cinq oques et demie».

İHTAR — یاری بوچوق *yarı buçuk* veya آز بوچوق [2] *az buçuk* tâbirleri, *iyi kötü* «tant bien que mal» mânasını verir ki, یارم یامالاق [2] *yarım yamalak* (keli. keli.: «à moitié rapiécé») da aynı mânadadır.

496. 1/4 kesri için دردده بر *dört-de bir* tâbiri kadar (Farsça *çehār-yek* kelimesinin çeşidi olan چاریك *çār-yek* «quatre-un» den bozma olarak)

[1] Bu kelime *bıç-mak* mastarından *bıçuk* > *buç-uk* («ikiye» biçilmiş) mânasındadır A.U.E.

[2] Yarı buçuk (yarı ve buçuk); az buçuk (az ve buçuk); yarım yamalak (yarım ve yablak) yerindedir.

Yamalak kelimesi (kötü ve berbat) mânasında olan *yamlak* < *yablak* tan bozulmuş görünüyor ki, bu takdirde tâbir (yarım ve berbat) demektir.

yablak kelimesi, eski Osmanlıcada yine (kötü ve berbat) mânasiyle ve *v* < *b* değişimli olarak *yavlak* suretindedir. A.U.E.

çeyrek kelimesi bilhassa saat veya مجیدیه *mecidiye* dedikleri paranın dörtte biri hakkında kullanılır.

Ml.: بر چاریك ساعت *bir çeyrek sa^cat* «un quart d'heure»;

بر چاریك مجیدیه *bir çeyrek mecidiye* (veya sadece: bir çeyrek) «un quart de medjidié»;

Bazan Arapça kesir isimleri (§ 507) kullanılır.

497. Sayı isimleri (meselâ, sayılanma «calcul» de olduğu gibi) soyuk «mücerret, abstrait» sayıları bildirdikleri zaman (insıraf eden) hakikî alemler olurlar.

Ml.: بش ایكی داها یدی ایدر *beş iki daha yedi ed-er* «deux et cinq font sept»;

بشدن ایكی چیقدی اوچ قالدی *beş-den iki çık-dı üç kal-dı* «cinq moins deux égale trois» (keli. keli.: «de cinq, deux est sorti, trois est resté»);

بش كره بش یكرمی بش *beş kere beş yirmi beş* «cinq fois cinq, vingt cinq (şu da katılabilir: elde «var» iki = «je garde deux», keli. keli.: [en main, «on a» deux]»).

Saati bildirmek için sayı isimleri ekseriya oldukları gibi kısaca söylenir. Bu takdirde de insıraf ederler.

Ml.: طوقوزده *dokuzda* (*sa^cat dokuzda* [1] yerine) «à neuf heures». Seneleri [2] söylemekte de böyledir.

Ml.: بیكده *biñ-de* (*biñ yılında*, yerine) «en l'an mille».

Sayılı (madut, dénombré) eşya ismi sayısiyle (adediyle) beraber söylendiği zaman sayı ismi hakikî bir sıfattır (mk. § 1078).

1/2 Kesrinin alem, sıfat ve katmaç (zarf) olarak kullanıldığı görülmüştü (§ 494).

İHTAR. — Sayı isimlerinden sonra gelen alemler cemi alâmetini almazlar (mk. § 1080).

---

[1] *Saat dokuzda* suretindeki tâbirler saat (itibariyle) dokuzda, vs. demektir ki bunlar hazf ve takdir (ellipse) lidirler. A.U.E.

[2] Ay, gün, hafta gibi bütün zaman isimlerinde de böyledir:

Eylûl (de) geldi; cumartesi (.) gitti; perşembe (.) gelir, vs.

Ancak gün isimleri mefulün fih alâmeti olan: (de)yi almazlar. Yalnız fiil müstakbel olursa (mefulün ileyh) alâmeti: - (y) e alabilirler: Perşembe (ye) geliniz, cuma (ya) kalmam, gelirim; salı (ya) gidecek, vs. bu bir halet becayişi «enallage du cas» gibi görünmektedir. A.U.E.

Ml.: اون كتاب *on kitab* «dix livres (volumes)».

Sayı isimleri bazan cemi alâmeti alabilirler. mk. daha yukarılardaki birlik «unité» isimleri olan *bir-ler*, *on-lar*, *yaz-ler*, vs.

Şunlarda da öyledir (ki Fransızcada böyleleri büyük harflerle yazılıp başlarında târif edatı bulunur):

üç-ler «les trois (la Trinité, le Triumvirat)»;
Dört-ler meclis-i «le conseil des Quatre (de la Conférence de la paix)».

İslâm tasavvuf türbesi (panthéon) nde *Üç-ler* «les Trois», *Yedi-ler* «les Septs», *Kırklar* «les Quarantes» dan anılanlar vardır.

Kırkl'ar kelimesi *kırk gün* de demektir ki doğuran bir kadın bu müddet içinde evden çıkamaz.

Bununla beraber bazı hallerde aşkınlık (mübalega, amplification) cem'i kullanılır.

اون كتابلر [1] *on kitab-lar*.

Bu ise daha umumî bir kaidenin ancak hususî bir halinden ibarettir (bk. § 212).

Yine mk. *üç aylar* «les trois mois (sacrés)» (ki Recep, Şaban, Ramazan dır) suretindeki hususî ifadeler.

II. DERECELİK SAYI İSİMLERİ.

498. Bunlar asıl sayılara - نجى [*i*] *nci* (i, yardımcı i dir) getirmekle yapılır.

(mk. Uygurcada - *inç* veya - *inc*; Azercede *inci*; ve Çağataycada - *länçi* eklerini).

Ml.: برنجى *bir-inci* «premier»;
ايكنجى *iki-nci* «second».

صوڭ *soñ* un zıddı olarak (birinci) için ايلك *ilk* «premier» denir:

ايلك بهار *ilk bahar* «printemps (premier)»;

صوڭ بهار *soñ bahar* «printemps (dernier) = كوز *g'üz* «automne».

[*i*] *nci* eki, ikiz becayişli (değiş tokuşlu) olduğundan şu vokal çeşitlenmesiyle görünür.

---

[1] Müellifin bu misali iyi seçilmiş görünmüyor; çünkü böyle kullanış yoktur. Bunun yerine meselâ daha evvelki misal için (iki ahbap çavuş, üç silâhşör, beş kardeş) gibi bir şey verip, bu misali de iki ahbap çavuşlar «les Deux sergents amis», üç silâhşorlar «les Trois mousquetaires», beş kardeşler «les Cinqs frères» yani tokat, sille «souflet», suretinde göstermeli idi. A.U.E.

- *inci* : 1, 5, 8, 7, 70, 80, 1000;
- *ıncı* : 40, 60, 90;
- *üncü*: 3, 4, 100;
- *uncu*: 9, 10, 30.
- *nci* : 2, 7, 20, 50;
- *ncı* : 6.

Dörtten *dörd-üncü* olur (mk. § 179).

Binişik (mürekkep) sayılarda derece eki sayıların en sonuncusuna katılır.

Ml. : اوتوز اوچنجی آلای *otuz-üçüncü (33üncü) alay* «33e régiment».

499. Aşağıki kelimeler sayı isimleri olmadıkları halde benzerlik (kıyas, imtisal) yoliyle derece ekleri alırlar.

(Öteki Türk dillerinde, mk. Azerce آخریجی *ahır-ımcı* «sonuncu, dernier» ve Altayca *kal-ğan-çı* «kalıcı; dernier, restant»).

قاچ *kaç* - قاچنجی *kaç-ıncı* «le quantième»;
فلان* *fil'an* - فلانجی *fil'an-ıncı* «tantième»;
بو قدرنجی (§ 476) *bu kadar* - بو قدرنجی *bu kadar-ıncı* [1] «tantième»;
صوك *soñ* - صوکنجی *soñ-uncu* «le dernier»;
باش *baş* - باشنجی *baş-ıncı* [2] «le premier, l'initial»;
(اورته) اورتا *orta* - اورتانجی *orta-ncı* [3] «celui de milieu».

500. Derece sayısı isimleri sıfattırlar:

Ml.: برنجی (ایلك) دفعه *bir-inci* (*ilk*) *defa* «première fois».

III. PAYLI SAYI İSİMLERİ.

501. Paylı sayı isimleri, asıl sayı isimlerine -*(ş)er* eki getirilmekle yapılır.

Ml.: برر *bir-er* «un à un»;
ایکیشر *iki-şer* «deux à deux»;
آلتیشر *al'tı-şar* «siz par siz»;
اونر *on-ar* «dix par dix»;
(*Yarı-şar* yerine) kaide dışında olarak *yarım-şar* denir.

[1] Türkçede böyle bir kullanış olduğunu bilmiyoruz. A.U.E.
[2] Lehçemizde böyle bir kullanış ta yoktur. A.U.E.
[3] Bu kelimedeki -*ncı* eki, lehçemizde -*nca* suretiyle söylenerek kelime *orta-nca* şeklini alır. A.U.E.

502. Eşya ve şahıslar müsavi miktarlı kümeler halinde üleştirilmiş (pay edilmiş) olarak sayılacakları zaman paylı sayı isimleri kullanılır. Bunlar şöylece kullanılırlar:

1° Sıfat olarak.

Ml.: حماللره يديشر غروش ويريكز *ḥam(m)al-lar-a yedi-şer kuruş ver-iniz* «donnez sept piastres à chaque portefaix».

2° Katmaç (zarf) olarak (ki o zaman tekrarlı kullanılırlar):

Ml.: اوچر اوچر كلديلر *üç-er üç-er g'eldi-ler* «ils sont venus par trois, par groupes de trois».

503. Aşağıdaki isimler benzerlik yoliyle (par analogie) paylı sayı ekleri alabilirler:

تك *tek* - تكر تكر *tek'-er tek'-er* «un à un»;
چوق *çok* - چوغر چوغر (چوغار چوغار) *çoğ-ar çoğ-ar* «beaucoup (à) chacun»;
آز *az* - آزار آزار *az-ar az-ar* «peu (à) chacun»;
قاچ *kaç* - قاچر (قاچار) *kaç-ar (kaç-ar)* «combien (à) chacun?» [1].
Paylı sayı ekinden sonra *-li* veya *-lik* de gelebilir.

Ml.: طابورلر بيكرلى (لك) در *tabur-lar biñ-er-li (lik)-dir* «les bataillons sont de mille (1000) hommes chacun».

504. -[i] z eki bazı asıl sayı isimlerine eklenince çiftleşik «apparié», ikileşik «géminé» şeyleri bildirir [2].

ايكز (veya ايكز چوجق) *iki-z (çocuk)* «jumeau»;

Üçüz (kullanılmaz) [2] «trijumeau».

Yukarıki iki kelimeye *-li* eki (§ 529) ve 4 ten 7 ye kadar sayı isimlerine -[i] *z-li dörd-üz-lü, beş-iz-li, altı-z-l'ı, yedi-z-li* (getirilmekle ikili «à deux», üçlü «à trois», dörtlü «à quatre», beşli «à cinq», altılı «à six», yedili «à sept» yani iki, üç, dört, beş, altı, yedi kola veya kısma ayrılmış (şeyler) mânasını verir.

Ml.: اوچوزلو شمعدان *üç-üz-lü şamdan* «candélabre à trois branches».

Toplu «collectif» *sayı isimleri* - Osmanlıcada asıl sayı isimlerine mülkiyet

---

[1] Tek olarak (kaçar = her biri kaç): yumurtaları kaçar paraya (her birini kaç paraya) aldınız? Çift olarak (kaçar = hep birden kaç): Kirazları kaçar kaçar (hep birden kaç tane olarak) yeyorsun, vs.

Bu itibarla bu ek, bu iki kullanışında ayrı mânalardadır. Birincide pay ediş «distribution» fikri ikincide topluluk, collectivite fikri vardır ve başka tek veya çift kullanılan r li sayılarda da bu böyledir. A.U.E.

[2, 2] Yalnız (ikiz) değil (üçüz, dördüz, beşiz, altız, yediz) kelimeleri de sıfat olarak kullanılmağa müsaittir. Fakat (biriz) de dahil olduğu halde hepsi *-li* ile kullanılır. Sonu esasen (z) li olan asıl sayılara *(z)* eklenemez *(sekiz-iz, dokuz-uz, otuz-uz)* denemez. Esasen yediden ötesinin kullanıldığı görülmemiştir. Bu itibarla müellifin yalnız (çiftleşik, ikileşik) şeyleri gösterir, demesi doğru değildir. A.U.E.

«possessif» eki katılarak (ikimiz, ikiniz, ikisi ve. mk. § 363) tous, nous deux, tous les deux, tous vous deux» suretinde toplu sayı fikri verilir.

Öteki Türk lehçelerinde ise bunun için hususi ekler kullanılır: (Uygurcada) - *ägü* (mk. s. 215, Tenbih 1), (Kazanda) - *äv*, (Çin Türkistanında) - *ilän*, (Çağataycada) *äv-lü* veya *äv-läp*.

Azerecenin hem Osmanlıcaya hem Şark lehçelerine yaklaşan bir şekli vardır: - *lü* ardınca bir mülkiyet eki. Bu şekle Çağataycada da raslanır.

IV TÜRKÇEDE KULLANILAN ARAPÇA SAYI İSİMLERİ.

505. Türkçede Arapça sayı isimlerinin kullanışı tam da klâsik Arapçada olduğu gibidir.

(bir «un» kelimesinin karşılığı müstesna) Arapçanın asıl sayı isimleri daima müennes (dişileşik) şeklini alır.

احد *ehad* veya واحد *vāhid*	= bir	«un»;		ستة *sitte*	= *altı*	«six»;
اثنين *isneyn*	= *iki*	«deux»;		سبعة *seb'a*	= *yedi*	«sept»;
ثلاثه *selāse*	= *üç*	«trois»;		ثمانيه *semāniye*	= *sekiz*	«huit»;
اربعه *erbo'a*	= *dört*	«quatre»;		تسعه *tis'a*	= *dokuz*	«neuf»;
خمسه *hamse*	= *beş*	«cinq»;		عشره *'aşere*	= *on*	«dix».

Yirmiye عشرين *'işr-in* denilir.

«Otuz, kırk vs.» sayılarını teşkil etmek için asıl sayı isimlerinin müenneslerindeki — ه *e* — (veya — يه (*y*)e veya *iye* —) kaldırılıp yerine — ين *in* — getirilir.

ثلاثين *sel'ās-in* (otuz) vs.

Bu isimler, Fars nahvi kaidelerine göre yapılmış olup ancak az bir miktardaki hazır ifadelerde görülür (bak. bu bapta § 1142).

506. Türkçede Arapçanın dereceli sayı isimleri çok kullanılır.

اول *evvel*	= birinci	«premier»;		سادس *sādis*	= altıncı	«sixième»; [2]
ثانى *sāni*	= ikinci	«deuxième»;		سابع *sābi'*	= yedinci	«septième»;
ثالث *sālis*	= üçüncü	«troisième»		ثامن *sāmin*	= sekizinci	«huitième»; [3]
رابع *rābi*	= dördüncü	«quatrième»; [1]		تاسع *tāsi'*	= dokuzuncu	«neuvième»; [4]
خامس *hāmis*	= beşinci	«cinquième»;		عاشر *'āşır*	= onuncu	«dixième»; [5]

10 uncu (عاشر) den sonraki Arapça dereceli sayı isimleri şu örnekte olur:

حادى عشر *hādi 'aşer* = 11 inci;

ثانى عشر *sāni 'aşer* = 12 nci; vs.

20 nci, 30 uncu, vs. için عشرين *'işr-in* ثلاثين *sel'ās-in* vs. denir.

الحادى والعشرين *el-hādi ve-l-'işr-in* = 21 inci;

الثانى والعشرين *es-sāni ve-l-'işr-in* = 22 nci; vs.

اول *evvel* kelimesinin müennesi (اولى), *ūlā* olur. Ötekilerini teşkil etmek için başı elifle başlamıyan Arapça asıl sayı isimlerinin ilk harfinden sonra bir uzun elif *ā* getirilir [6].

[1,2,3,4,5] Müellif bunları vermemiş olup, tarafımızdan ilâve edilmiştir A.U.E.

[6] Ve bundan sonraki — ه (e-) ler kaldırılır, vokallerinde de değişiklik olur. A.U.E

Bunların müennesi (dişileniği) ise böylece teşkil edilen dereceli sayı isimlerinin sonuna ﻪ (-e) getirilmekle olur. ثالث sālis; ثالثه sālis-e = üçüncü.

Arapça dereceli sayı isimleri, mephas ve fasıllar için, muahedeler, akitler, mukaveleler idarî metinler vs. için kullanılır. Bunlar daima Fars nahvi üzere teşkil edilmiş bulunurlar (bak. § 1143).

İHTAR. — اول *evvel* kelimesi Türkçede önce «avant» mânasiyle katmaç ve ilgiç olarak da kullanılır. Eski Osmanlıcada اولکی *evvel-ki* kelimesi birinci «premier» mânasında dereceli bir sayı ismi idi, fakat bugün yalnız (önde olan «celui d'avant») mânasındadır.

507. Türkçede Arapçanın kesir isimleri de epeyce kullanılır:

نصف* *nıs(ı)f* «moitié».

1/3 e karşılık olan kesirlerden itibaren diğerlerini elde etmek için, dereceli sayı isimlerinin birinci harfinden sonra gelen uzun *ā* vokalleri yerine *ü* (veya *u*) ve ikinci harfinden sonra da yine (kararsız) bir *ü* (veya *u*) getirilir.

ثلث *sül (ü) s*;

ربع *rub (u)*, vs.

Bu son kelime halk dilinde *urub* suretinde söylenir.

İHTAR. — Farsça sayı isimleri ancak münferit bir kaç ifadede ve tavla oyunundaki zar atışında kullanılır.

BÖLÜM IV.

BAŞKA BİR İSİMDEN TÜREME İSİMLER.

508. Bu bölümde yalnız menşei yine bir isim olan isimlerden bahsedilecektir. Fiilden türeme olanlar ise ileride § 852 ve aşağısında fiil başlığı altında söylenecektir.

İlkin (nispeten pek ehemmiyetli bir mâna değişikliği göstermiyen) küçümsenik [1] «diminutif» lerden sonra da asıl türeme «dérivé» lerden bahsedeceğiz.

I. KÜÇÜMSENİKLER.

$\frac{\text{جك - } cik}{\text{جق - } cık}$, $\frac{\text{جك - } cek}{\text{(جاق) جق - } cak}$ ekleri.

509. Küçümseniklerin alelâde eki, menşeinde teşpih edatı olan *-cak,cek* edatı (iştikakı hakkında bak. § 918) idi.

Bu ek, ancak pek az miktarda isimlerde bu şekliyle kalmıştır. بیوجك *büyü-cek* «assez grand» بیوك *büyük* kelimesinin küçümseniği; اویونجاق *oyun-cak* «jouet», اویون *oyun* «jeu»

[1] Bunlarda «azımsanık» manası da vardır. A.U.E.

kelimesinin küçükseniği [1]; طومروجق *tomru-cuk (cak)* طومروق *tomruk* «bourgeon» kelimesinin (yine muk. *sağl'i-cak* صاغلق *sağ-l'ık* «bonne santé») küçümseniği.

Eski Osmanlıcada şu kelimeler de öyledir:

تيزجاك *tiz-cek* «très vite, assez vite» (1426 yılı yazmaları, yaprak, 50);
يالنجق *yalın-cak* «tout nu» (yaprak, 126);
اسيجق *ısı-cak* (şimdiki صيجاق *sı-cak*) *ısı* veya *ısık* kelimesinin küçümseniği «chaud»;
كموجاك *k'emücek* (yaprak, 123) «petit os»;
اچوجق *aça-cak* «tout ouvert» (aynı yazmalar);
چوجوجاق *çocu-cak* «tout petit enfant» (*Cevdet Tarihi* II, 13).
Muk. چقرجق *çukur-cak* «petite cavité» (1426 yılı yazmaları, yaprak 232 7°).

Sıcak kelimesi de, *ılık* «tiède» kelimesinin küçümseniği olan *ıl'ıcak* kelimesine yaklaştırılmalı. Bu ekin uzantılı şekli *caŷ-az*, *ceŷ-ez* idi:

دوستجغز *dost-cağaz* «cher ami, petit ami» قلبجغز *kalb-cağaz* (Bak. Risālei Birgevi s. 36, 63, Üsküdar tab'ı, müellifinin yazmasından).

-cak eki, daha erkenden şu başka iki şekle çevrilmiş görünüyor ki, bu gün açıkça kendisinden farklı bir haldedirler:

1° *-cik* (Muk. eklerdeki alçak ve yüksek vokallerde keşiklenişli diğer misaller § 156).

2° *-ce* (soldaki boğazlının düşmesiyle, muk. § 124). Bundan daha ileride (§ 517) bahsedilecektir.

510. *-cik* eki alemlere eklenir.

Ml.: الجك *el-cik* «petite main», *el* «main» kelimesinin küçümseniği.

Bazan küçümsenik mânasından müstakil olarak çok heceli kelimelerde bir şefkat «tendresse hypôcoristique» mânasını alır: [2].

Ml.: ياوروجق *yavru-cuk* «cher petit», *yavru* «petit (d'un animal)» nun sevgi küçümseniği [3].

Ayni ekin uzantılı bir şekli olan *ceŷiz-* جكز / *cağız-* جغز [4] eki de şefkat gibi bir mâna farkı duyurur.

Ml.: الجكز *el-ceğiz* [5] «petite main»;
قيزجغز *kız-cağız* [6] «petite fille».

[1] Bu kelime lehçemizde *tomar-cuk* suretinde söylenir. A.U.E.

[2] Müellif metinde olmayan bu izahların sonradan verdiği raporunda buraya ilâvesi lâzım geldiğini bildiriyor ki, biz de öyle yaptık. A.U.E.

[3] *Anne-ciğ-im* = sevgili annem; *baba-cığ-ım* sevgili babam vs. A.U.E.

[4, 5, 6] Misallerinde müellifin verdiği *ciŷez-cığaz* okunuşları doğru değildir. Lehçemizde *ceğiz-cağız* suretlerinde yazılıp söylendiği gibi, eski Osmanlıcada olduğu üzere *ceğez-cağaz* da söylenir: *can-cağ-az-ım* A.U.E.

Bazan bu ek, küçümsenik mânasından müstakil olarak çok heceli kelimelerde nezaketli bir acıyış «commisération polie» mânasını alır: [1]

Ml.: آدمجغز *adam-cağ-ız* = zavallı, sevgili adam «le pauvre cher homme». *adam* kelimesinin seviş ve acıyış küçümseniği.

Bu ekler, has isimlere de eklenebilir.

Ml.: عثمانجق *ʿOsman-cıḳ* «Türk tarihçilerinin Osmanlı imparatorluğunu kuran zata verdikleri isim», - *cik* li küçümsenikler müstesna olarak kötüleme «péjoratif» bir mâna alabilir:

شاعرجك *şāʿir-cik*; şair taslağı «rimailleur, petit poète».

511. İsmin sonunda boğazlı *k* (ك), *ḳ* (ق) dan biri varsa düşer.

Ml.: ببك *bebek*, ببجك *bebe-cik* «petit bébé»;

اوغلاق *oğlaḳ* اوغلاجق *oğl'a-cıḳ* «petit chevreau».

Bunungla beraber bazan hem böylesi, hem de boğazlısı kalmış olarak kullanılır.

Ml.: اشك *eşek*, اشجك *eşe-cik* veya اشككجك *eşek-cik* «ânon».

512. Yukarda geçen ekler alemden başka olan şu kelime kısımlarına da eklenir:

a. bazı sıfatlarda (Fransızcasında sıfattan evel getirilen «tout» bunun tam karşılığı oluyor).

Ml.: اينجه *ince* «fin»: اينجه جك *ince-cik*;
قيصه *ḳısa* «court»: قيصه جق *ḳısa-cıḳ*;
كوچك *küçük* «petit»: كوچوجك *küçü-cük* [2];
(تفك) اوفاق *ufaḳ* (tefek) «petit»: (تفه جك) اوفاجق *ufa-cıḳ (tefe-cik)*;
يوكسك *yüksek* «haut»: يوكسجك *yükse-cik*;
آلچاق *alçaḳ* «bas»: آلچاجق *alça-cıḳ*;
يومشاق *yumuşaḳ* «mou»: يومشاجق *yum(u)şa-cıḳ*.

513. *b*. bazı zamirlere.

Ml.: بونجغز *bunca-ğız*, شونجغز *şuncağız*, اونجغز *oncağız* [3]; كيمسه جك *kimse-cik*, كنديجكى *kendi-ceğ-i*.

---

[1] Müellif metinde olmayan bu izahların sonradan verdiği raporunda buraya ilâvesi lâzım geldiğini bildiriyor ki, biz de öyle yaptık A.U.E.

[2] Veya küçü-cük A.U.E.

Bu şekillerde *bu*, *şu*, *o*, *kimse*, *kendi* kelimelerinin aynı mânaları vardır, fakat cümlenin okşayıcı bir perde ile söylenmiş olduğunu bildirirler [1].

514. *c* bazı katmaçlara.

Ml.: شيمدى *şimdi*, شيمدجك *şimdi-cik* [2] «à l'instant même»;

(بورده) بوراده *bur(a)da* «ici», بوراجقده *bura-cıḳ-da* «ici-même»;

(شورده) شوراده *şurada* «là-bas»,شوراجقده *şura-cıḳ-da*«là-bas,même»[3];

بو قدر *bu ḳadar* «tant» بو قدرجق *bu ḳadar-cıḳ* (şu kadarcık ve o kadarcık) «si peu».

Yine mk. halk sözü: سنى نره جگه آصيم *seni nere-ciğ-e* [4] *as-ayım* «où veux-tu que je te pende» (alaylı seviş).

515. *d.* şu ortaç (feri fiil, participe) şekillerine:

Ml.: سوديكم *sev-di-ÿim*, سودجكم *sev-diceÿ-im* [5] «celui (celle) que j'aime» (okşayış tâbiri);

چكديكم *çek-diÿ-im*, چكدجكم *çek-diceÿ-im* [6] «celui (celle) que je supporte» (okşayış tâbiri).

---

[1] Bizce cümleye okşayıcı bir mâna vermekten ziyade, bu *ceğiz* ler eklendikleri kelimelere hususi bir mâna verirler ki (buncağız, şuncağız, oncağız) kelimelerinde bu mâna sevüp okşama (tahbip) mahiyetinde görünüyor. (kimsecik, kimsecikler) de ise (cik) de, (bir tek ve dolayısiyle hiç kimse) mânası vardır. Kimsecik, kimsecikler (ferdi vahid, hiç kimse (ler)) demektir. A.U.E.

[2] *Şimdi-cek.*

[3] Ve (oracıkta). Bunlarda (*cık*) (asıl, tam) mânasını almıştır: Buracıkta, şuracıkta, oracıkta («tam, asıl, bizzat» burada, şurada, orada) demektir. A.U.E.

[4] *Hangi sevğili (hayırlı) yere* demektir. — *ne* nin küçümseniği olan *ne-ciḳ* Rumelide bahse konulacak şey için kullanılır. Seninle (neciğine) istersen bahsederim (veya oynarım). A.U.E.

[5 6] (Sevdiceğim, çekdiceğim) kelimelerindeki küçümsenikleri müellif *ciğ-im*-suretlerinde veriyor ki, bu söyleyiş lehçemizde yoktur. A.U.E.

Bu kelimelerde bizce okşayış mânası da yoktur. Bu mâna, (sevdiceğim) de biraz hissedilse bile (çekdiceğim) de hiç görülmüyor. Kaldı ki, buradaki (*cik*, *cek*) ler yine (asıl, bizzat, tam) mânalarındadır. Sevdiceğim (asıl, bizzat sevdiğim); çekdiceğim (asıl, bizzat) cektiğim vs. Bundan başka bu ek fer'i fiillere katıldığı zaman lehçelerde (hemen, tez) mânasını da verir:

Ml.: Kara vapuruna bindiceğin (hemen binerek) soluğu Edirnede aldı vs. A.U.E.

516. آز *az* «peu», طار *dar* «étroit» kelimelerinin küçümsenik yapılışları biraz kaideden dışarıdır, ekten evvel sığınık bir vokal alırlar:

آزجق ، آزاجق *az-a(ı)cık* [1] (halk dilinde: *acık*) «un petit peu»;

طاراجق *dar-(a)cık* «légèrement étroit, veya très étroit».

بريجك *bir-(i)cik* «un seul (unique), *bir* in küçümseniği (mk. s. 30).

Küçümsenik جه - *ce* eki.

517. Bu ek sıfatlara eklenir, ve cümlenin mânasına göre (*hemen de, oldukça, biraz* «légèrement, assez, un peu») mahiyetinde azımsanık «diminutif», bazan (pek, çok iyice «fort, très») mahiyetinde çoğumsanık «augmentatif» bir kıymet alır. Çok defa sesin perdesi, bu iki kavramdan hangisinin kastedildiğini göstermeğe yeter [2].

---

[1] Rumelinde *azacık* ile birlikte olarak *çoğacık* da nadiren kullanılır A.U.E.

[2] Bizce mesele sesin perdesinden ziyade vurgunun 1. sıfat ve katmaçlara, 2. Azımsanık ve çoğumsanık mânalarına göre yer değiştirmesindedir.

Azımsanık
(sıfatlarda): Güzel-ce Hisar, Börklü-ce Mustafa, Ak-ça Koca, hoş-ça bir zaman, yaşlı-ca bir adam, tatlı-ca bir vakit vs.;
(katmaçlarda): Hızlı-ca söyle; sert-çe vurdu vs.

Bunlar da vurgu - *ce* ekindedir.

Çoğumsanık
(sıfatlarda): Başlı-ca vazifemiz;
Bunlarda vurgu kelimenin ilk hecesindedir.
(katmaçlarda): Güzel-ce haşla; iyi-ce düşündüm; uzun-ca söyle-di vs.

Bunlarda vurgu - *ce* den evelki hecededir.

Bunların dışında ki - ce eki:

1. Azımsanık ve çoğumsanık mânalarını havi olmadan alelâde sıfat mânasiyle katmaç rolünde bulunur.

hoş-ça kal, gizli-ce söyle-dim, uzun-ca anlat-dı, vs.
Bunlar da vurgu kelimenin ilk hecesindedir.

2. a. (. . . . . e yakışır, bakımından, itibariyle) mânasında:

(Sıfat rolünde): Nufus-ça zayiat, insan-ca muamele, çocuk-ça hareket; Türk-çe imlâ, ilim-ce üstün vs.

b. (. . . . e göre) [görelik, relatif] mânasında:

(Katmaç rolünde): Ben-ce böyle-dir, insan-ca bak, Türk-çe düş-ün, kahraman-ca dövüş-tü, ahbap-ça konuş-alım vs.

c. Ayni mânada temyiz rolünde bulunur:

O benden yaş-ça büyük bir insandır; bu kitap öteki-sin-den hacim-ce küçük-tür. vs.

Bu sıfat ve isimlere eklenen - *ce* li kelimelerde vurgu yine ekin üst başındaki hecededir.

Ml.: گوزلجه *güzel-ce* «gentil» *güzel* in küçümseniği;

اوزونجه *uzun-ca* «rudement long, plus long, assez long», *uzun* un küçümseniği;

اختيارجه *iḫtiyar-ca* «assez vieux» *iḫtiyar* ın küçümseniği.

-*ce* eki katmaçlara da eklenebilir.

Ml.: (ور) چوقجه [1] *çoḳ-ça (ver)* «(donnes en) en grande quantité» *çoḳ* un küçümseniği;

(آلدى) زيادهجه *ziyāde-ce (al-dı)* [2] «(il en a pris) en grand quantité» *ziyāde* nin küçümseniği.

جه -*ce* ekinin mânası ayrıca جك -*cik* (§ 510) katılmakla gürleşitirilir.

Ml.: *Yaḳın-ca* «tout près», ياقين *yaḳın* nın küçümseniği.

Yaḳın-ca-cıḳ (çok yakınca «encore tout près») *yaḳın-ca* nın küçümseniği.

جه -*ce* ekinin daha başka kullanışları vardır ki ileride (§ 917 ve aşağısı) görülecektir.

Sıfatların (ve katmaçların) küçümsenikleri için bir de -*cene* eki vardır ki, daha evelce Cod. Com. (161) de görülmüştür: *şöyle-cene* [3] buna şimdiki kalk dilinde de raslanır: گوزلجنه *güzel-cene* «gentiment» *(Kahveci Güzeli hikâyesi)*; *çabuḳ-çana* [4] «rapidement» (Kunos, *orta oyunu*; s. 9).

Arap harfli metin چابوقجغنه *çabuḳ-cağ-ı-na* [5] suretini veriyor ki, *cana* nın [*caḳ(ğ)* + mülkiyet ekinin müfret gaibi + mefulün ileyh] den ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Bu izah makul görünüyor. mk. buna benzer bir teşekkül olan *cesine (ce-si-ñe)* [§ 929].

Şu teklifsiz konuşma ifadesinde ayni teşekküle mülkiyet ekinin müfret mütekellimiyle raslanmaktadır:

آندن صوڭرا *andan sonra* yerine آندن صوڭراجغمه [6] *an-dan soñra-cığ-ım-a* (Hüseyin Rahmi, *Toraman*) mk. § 911.

[1, 2] (ver, aldı) kelimelerini havi misaller metinde olmayıp, katmaç halini görünürlemek için tarafımızdan ilâve edilmiştir. A.U.E.

[3, 4, 5, 6] *Şöylecene, çabukçana* (müellif bu ikincisini -*cene* suretinde veriyor), bizce *şöyle-ciğ-in-e, çabaḳ-cağ-un-a* dan bozma kelimelerdir ki *cik, cuḳ* eklerinin *cek, caḳ* çeşidli olabileceği de tabiidir, (Arap harfli metindeki *çabuḳ-çağ-ın-a* daki gibi). Bu ise, Rumelide bahis ve iddia için kullanılan *ne-ciğ-in-e* oynayalım; seninle on *portaḳal-cığ-ın-a*

Vurgunun bu rolleri daha evelce vurgu bahsinde söylenilenlere ilâve edilince, yazımızda vurgunun hiç olmazsa böyle zarurı yerlerde ayird edilmek için işareti olmaması ne kadar mahzurlu olduğu bir daha anlaşılır. A.U.E.

رك - *rek*
――――― ekleri.
راق - *rak̦*

518. Miktarca pek az olan bir kısım sıfatların küçümsenikleri bu ekle yapılır. Kelimenin sonundaki boğazlı konson - *cik* ekinde olduğu gibi, düşer.

Ml.: كوچورك *küçü-rek* [1] «petit, petiot» *küçük* kelimesinin küçümseniği;
اوفاراق *ufa-rak̦* «petit, petiot» *ufak̦* kelimesinin küçümseniği;
آجيراق *acı-rak̦* «un peu amer» (az kullanılır) *acı* kelimesinin küçümseniği;
بوزراق *boz-rak̦* «grisâtre» (az kullanılır) *boz* kelimesinin küçümseniği.

Yine mk. *ince-rek*, *yufk̦a-rak̦*, *k̦ısa-rak̦*, *yükse-rek*, *al̦ça-rak̦*.

İHTAR. — Bu eski bir tafdil ekidir. Daha çok eskiden *irek* - *ırak̦* suretlerinde söylendiğine göre bunun uzak «loin» mânasındaki *ırak̦* tan gelmiş olduğu farzedilebilir [2] (mk. 1426 yılı yazmaları: اساراق *asān-ırak̦* «plus facile», yaprak V. 51, V. 57; مكرمرك *mükerrem irek* «daha çok ikram edilen, plus vénéré», yaprak V. 97, 7, vs.).

519. Sonra yine çok mahdut olarak kullanılan ve ancak bazı sıfatlara eklenebilen birtakım ekler vardır ki, bunlar (hemen de küçümsenik mânalı olmak üzere) bir benzerlik fikrini taşıyan türemeler vücuda getirirler (Fransızca karşılığı başlıca «âtre» ile olur).

Bunlar da سی - *si*, - مسی [i] *msi*, $\frac{\text{- [i] mırek مترك}}{\text{- [i] mırak̦ متراق}}$ ekleridir.

Renk «couleur» bildiren sıfatların ekserisine katılırlar:

---

[1] Bu ek hakkında D. L. T. I, 6. «tafdil edatı olarak kullanılır» der. Mk. Mikyāsüllisān Kıstāsülbeyān, s. 30: Bu ondan düşkünrektir; Ahteri-i Kebir « الشبرم » maddesi: Boğumluca dedikleri bir nevi ottur ki, ufacık yaprağı ve kırmızı çiçeği ve mercimek gibi «akrak ve sarurak» tohumu olur (burada «akça ve saruca» mânasiyle küçümsenik rolünde görünüyor) A.U.E.

[2] Müellifin bu ek hakkında «ırak» kelimesinden gelebileceği yolunda yaptığı tahmin bizce uzak görünüyor. Vakıâ edatların, eklerin çok eski müstakil kelimeler olup ayni rollerde başka kelimelerden sonra kullanıla kullanıla istiklâllerini kaybederek sonraları edat mahiyetini almış olmalarına, ve Türkçe kelimelerin ilk harfleri de (r) li olamıyacağına göre *ırak̦* olabilmeleri bakımından bu tahmin yerinde sayılabilir. Ancak bu haliyle ekin *r* < *l* değişimine sonradan uğrayan *al'-ak̦* olması da düşünülebilir ki, böyle yapılmış eski Türkçe kelime misalleri görülüyor: (Çg. lûgati s. 246: *k̦ız-al'ak̦* = kırmızırak; gelincik çiçeği; ufak ve küçük kız çocuğu), *dang-al'ak̦* (*tang*: şaşma, şaşırma:) = çok şaşkın, vs. Çg. lûgatinin bu izahı tahminimizi teyit eder mahiyette görünüyor. A.U.E.

---

bahsederim, vs. deki misallere uygundur; ve bu itibarla *andan sonracığıma* ifadesindeki *m* de, *n* den değişme olacaktır: *soñra-cığ-ın-a*; (*ın*) gaip mülkiyet zamiri; (*a*) da, için mânasına ek olduğuna göre, [onun asıl sonrası için] demektir.

Mk. Rumeli (Üsküp tarafları) n da: Süt, yumurta ve şekerle yapılır bir nevi krema ismi olan *k̦aymaçına* (= *k̦ayma k̦*)-*çığ*-*ın*-*a* = kaymağa benzer surette: *k̦aymak̦ça*). A.U.E.

Ml. : بياض *beyaz* : بياضمسى *beyaz-ımsı*, بياضمتراق *beyaz-ımtraķ* [1] «blanchâtre»;
قرمزى *ķırmızı* : قرمزيمسى *ķırmız-ımsı*, قرمزيمتراق *ķırmızı-mtraķ* «rougeâtre»;
صارى *sarı* : صاريمسى *sarı-msı*, صاريمتراق *sarı-mtraķ* «jaunâtre»;
مور *mor* : مورمسى *mor-umsu*, مورمتراق *mor-umtraķ* «violacé»;
ماوى *māvi* : ماويمسى *māvi-msi*, ماويمترك *māvi-mtrek (māyi-mtraķ)*, «bleuâtre».

[ı] *mtrek* için yine mk.

yeşil-imtrek [2] «verdâtre» (Viguier, s. 453);

بوزمتراق *boz-umtraķ* «grisâtre (*Bürh. Ķāt.*, s. 124, l. 24);

köse-mtrek «à poil rare (barbe)» (Tamb. Ar., s. 10).

- si için mk.

ķızıl-sı «rougeâtre» (*Ķam.* I. 930); *ķumral-sı*.

Dikkat edilmeli ki, *- si* kısaltık şekline *- (ķ) k, - n* (s. 596) ve *l* den ve bazan *e* veya *a* vokallerinden sonra raslanıyor. *i (ı)* vokalinden sonra ise daima *- msi* şekli geliyor.

Tat «saveur» bildiren sıfatlara eklenir:

Ml. : آجى «amer» : *acı-mtraķ* «légèrement amer»;
اكشى «aigre» : *ekşi-mtrek, ekşi-msi* «aigrelet»;
طاتلى «doux» : *tatlı-msı* «douceâtre»;
ككره «piquant, âpre» *kekre-msi, kekre-si* (kullanılmaz) «légèrement âpre».

Diğer bir takım (alem yerinde olan, bk. s. 596) sıfatlara eklenir.

آبدال *abdal'* : *abdal-sı* «un peu bête, sot»;

بودالا *budala* : *budala-msı* ve *budala-sı* «sot»;

اركك *erkek* : «mâle», *erkek-si* «homasse»;

جوجه *cüce*: *cücemsi* «nain, nabot»;

الافرانغهمسى دوشنمش بر اوطه *alafranğa-msı düşenmiş bir oda* «une chambre meublée à l'européenne»

شفافمسى *şeffaf-ımsı* «légèrement opaque, assez transparent».

Sivri-msi, ķolay-ımsı, bayat-ımsı, arıķ-sı, bulanıķ-sı, yanıķ-sı kelimelerinde de böyledir.

---

[1] *traķ, trek* ekleri başındaki *tr* de olduğu gibi iki konsonun birden söylenmesi Türkçenin tecvidine uygun değildir. Bunların aslı *tıraķ, tirek* olmak gerektir; söylenişinde aralarındaki (*i, ı*) ya kaybolmuş ya duyulur duyulmaz derecede zayıflamıştır. Şu halde ek *ım-tır-aķ, im-tir-ek* suretinde ve daha doğrusu evelce bir *m* < *n* değişimi dolayısiyle *ın-tır-aķ, in-tir-ek* olmak gerektir ki üç ayrı ekten mürekkep demektir. Halbuki (*ın*) haliyet ve aliyet eki olarak kendinden evelki kelimeye aittir. *Beyaz-ın* beyaz ile + tura.k (Çığ lûgati turamak = türemek, meydana gelmek, zâhir olmak) mastarından ismi fail (türemiş). Bundan da bunların iki kelimeden mürekkep olduğu anlaşılıyor: *beyazım+traķ* (beyaz ile meydana gelmiş, türemiş), *yeşil-in+türe.k* yeşil ile meydana gelmiş, türemiş, vs. (ki, eski müstakil kelimelerin nasıl edatlaştıklarına bu da bir misaldir). Ayrıca (Çığ lûgati, s. 117) *tur-l'uğ, tür-lüg*: nevi ve elvan (türlü). Bu bakımdan *beyazımtur-aķ (tür-ek)* beyazla renklenmiş (veya nevilenmiş) suretinde de düşünülebilir. A.U.E.

[2] Metinde böyle ise de *yeşilimtrek* olacak. A.U.E.

İHTAR 1. — *-si*, *-[i] msi* ekleri, (Kazan, Altay'daki uzun vokalli) $\frac{-sü}{-su}$ ekine ve yine Kazan, Altaydaki; mk. *-man* § 520 eki) $\frac{-simen}{-sıman}$ eklerine, (Chor lehçesinde)*-sıban* ekine, (Tobol lehçesinde) *-sımal'* ekine, (Kırgız lehçesinde) *-sımak̩* ekine, (Kazan lehçesinde) *-sim* ve yine (Kazan lehçesinde) *-sıl'* eklerine yaklaştırılabilir gibi geliyor.

Bu muhtelif lehçelerde *k̩ara-msı* «noirâtre» yerine: *k̩ara-sa*, *k̩ara-sıman*, *k̩ara-sımak̩* vs. denilir. *Yeşil-imsi* «verdâtre» yerinde de: *yeşil-sü*, *yeşil-simen*, *yeşil-sim* ve (Teleutça) *yaşıl-zıman* vs. denilir. *K̩ızıl'* «rouge», *kök* «bleu», *sarı* «jaune» kelimelerinde de böyledir.

-sı eki *-cek* eki gibi menşede bir teşpih «comparaison» edatı idi (mk. § 890).

İHTAR 2. — *-[i] mtrek* eki gibi, *k̩ara-mtık̩* da görülen *-mtık* eki ve *göğ-ümtül* de görülen *[i] ımtıl'* eki de ünlek «sonant» ardınca gelmiş bir dişliden ibaret *mt* ses kümesini taşımaktadır ki, bu hal kendilerinin öteki Türk lehçelerinde renk bildiren sıfatlardaki küçümsenik eklerine yaklaştırılmalarına müsaittir. Hakikaten İhtar 1 de zikri geçenler hariç tutulursa görülüyor ki, zâhirde pek değişik manzaralı olan bütün bu eklerde de ünlek ardınca bir dişliden ibaret ses kümesi vardır:

(Teleutça da) *k̩ara-(mt)ık̩*, (Çağataycada) *k̩ara-(mt)uk̩*, (Sagayca ve Koybalcada) *k̩ız-a(mt)ık̩*,(Kaçacada) *yajıl'-ı(md)ık̩*, (Sagaycada) *sarı-(md)ık̩*, (Sagaycada) *sarğ-ı(md)ık̩*, (Şor ve Sagaycada) *kög-ü(md)ük̩*, (Şorcada) *sarı-(md)ak̩*, (Şorcada) *sarı-(mz)ak̩*, (Çağataycada) *yaş-ı(mt)ul'*, (Kazancada) *yeşki(ld)im*, [1] (Kırgızcada) *kığı(ld)ım*, [2] (Kazancada) *k̩ızğı(l't)*, [3] (Kazancada) *sarğı(l't)*, (Kazancada) *yeşki(lt)*, (Şorcada) *kögü(ld)ügüm* [4], (Kazancada) *kögü(lc)im* (Şorcada) *kögülü(md)rik* [5].

Bunlarda, bilhassa mânidar kelimelere mahsus (mk. § 850 ve 858) kendi nevinden hususî bir teşekkül var gibi görünüyor.

-[i] mtik eki, eskiden daha çok kullanılırdı: صارمتق *sarı-mtık̩*, بوزمتق *bozumtuk̩* (*K̩ümus* tercümesi, I. 113.).

Fiil tabanlariyle kullanılan ayni ek hakkında bk. s. 553.

Çoğumsanık «augmentatif» $\frac{man\ -\ \text{مان}}{men\ -\ \text{من}}$ eki.

520. Bu ekle pek az miktarda türemeler teşkil edilmiştir.

Ml.: قوجه «grand, vieux», قوجه‌مان *k̩oca-man* «énorme»;
(قارا) قره «noir», قره‌مان *k̩ara-man* «très brun»;
ترك «turc», تركمان veya توركمن *türk-men* «turcoman»;

---

[1] *Yeşkil-dim*, [2] *Kızğıl'-dam*, [3] *Kızğıl't* kelimelerinde *yeşil*, *k̩ızıl'* sıfatlarının ilk şekillerinde *k̩ k*, *ğ g* gibi bir boğazlı olduğu anlaşılıyor. *mt*, *md* suretindeki ses kümelerinde *m* lerin *n* den çevrilmiş olmaları pek mümkündür. Şu halde bütün bu lehçelerdeki ekler *n* den sonra olsun olmasın, ahenge göre değişen *t(d) ek*, *-t(d) ik*, *t(d) il*, *s(z) ik*, *t(d) im*, *cim*, *t* den ibaret görünüyor. A.U.E.

[4] Bunlar arasında *düg-üm* ile görünen mürekkep ekli misale nazaran *t(d)im* eklerinin daha eskiden bu şekilde olduğu mânası çıkarılabilir.

[5] *dirik* ile biten misaldeki bu ek de *dir-ik* suretinde mürekkep görünüyor. Bu gibilerin daha aşağı misallerde görülen *tik* ekini vermiş oldukları düşünülebilir. A.U.E.

كوله «esclave», كولهمن *köle-men* «Mamelouk»;

شيش «enflure, enflé», شيشمان *şiş-man* «obèse»;

كوسه «qui a les poils de la barbe rare, qui porte un barbiche» كوسهمن *k'ösemen* [1] «le bouc, le belier»;

دكرمن *değir-men* (*tekir-men* yerinde) Çağatayca [*tekir* müdevver] [2] değirmen «moulin».

Yine mk. دليشمن *deliş-men* [3] «delimsi, folâtre» ve Balkanlarda [4] şöyle bazı isimler:

Dik-men, çöl-men, mk. Çağatayca آغرمن *ağır-man* ağır, «lent»; جوجومان *cücü-män* «tatlımsı, douceâtre», çucuk «cücük» den, - *men* unsurunun (Kazanca, Altaycadaki) yukarıda adı geçen - *sıman* (§ 519, ihtar 1) ekine yaklaştırılması da mümkündür.

Aynı ek fiil tabanlarına da eklenebilir görünüyor: *az-man, sar-man* [5], *ķoda-man*, mânadaşlarıdır); *talaş-man, türemen (tora-man) sağ-man, (sağ-mal)*.

II. ASIL TÜREMELER.

lik - لك / *lık* - لق ve - *li* ekleri.

521. - *li* eki, - *lik* ekinin solundaki boğazlının düşmesiyle ondan türemiş bir ektir. Osmanlı Türkçesi - *li* şeklini sıfat türemine, - *lik* şeklini de isim türemine ayırmıştır ki, bu kaidenin müstesnaları nadirdir.

Ml.: رحمتلك *rahmetlik* veya رحمتلى *rahmet-li* (Tanrının rahmetine namzet) kelimeleri rahmet [6] «miséricorde» kelimesinden türemiş olarak birbiri yerine merhum «défunt, feu» gibi kullanılır.

- *li* eki eski Türkçede yine sıfat teşkiline yarayan (çınlak boğazlı *g* ile) - *lig* ekine muadildir. (Boğuk boğazlı *k* ile) - *lik* eki daha önce eski Türkçede de vardı (mk. Thomsen, MELİORANSKİ ve Türkçeden Arapçaya eski kelime sözlükleri «glossaires»).

Ml.: Eski Türkçede *ulug* (sıfat) اولوغ «grand»; *ulugluk* (isim) ululuk «grandeur»;
« « *körk* (isim) كورك «beauté»; *körklüg* (sıfat) güzel «beau».

(Çağataycanın ekseriya birbirine karıştırdığı) - *lig* ve - *lik* seslemleri, çift vokallenişli olan daha eski bir eke (§ 156) bağlı gibi görünüyor. mk. Yakutça - *lüx*. Bunların

---

[1] Müellif *kösemen* kelimesini verirken, sürü başında giden keçi (ve koç) için söylendiğini kastediyor. (Seyrek sakallı, köse), mânasının keçi için varit olması doğru ise de koç hakkında böyle değildir. Bizce sürü başındaki (keçi veya koç) a verilen bu isim (köse) likle ilgili değildir. Aslı *göz-emen* dir ki gözcü, nigehban demektir. (Menüm ulu dergâhımda *gözemen-lik* eyleye dedi) Kitab-ı Dede Korkut, s. 88. A.U.E.

[2] Lehçemizde: *teker, tekerlek*.

[3] *dal'aş-man* ın incelenmişi olması muhtemeldir. A.U.E.

[4] Ve başka Türk ellerinde. A.U.E.

[5] Bu kelime (Karaman) gibi (*sar*[ı]*man*) olsa gerek ki fiil tabanından değildir. A.U.E.

[6] Yine muk. لازملك *lâzım-lik* ve لازملى *lâzım-li* (Bk. Kamuslar.) J. Deny.

ile(n) (bk. § 876, İhtar 2, § 488 ve 533) ilgiç «postposition» i ile mânaca ve gramerce ilgileri de var. Şüphesiz ki bir *-lan* ekinin varlığını kabul etmek icabeder [1].

لك - *lik* / لق - *lık* ekleri.

522. Bu ek [2] mücerret veya müşahhas mânalı alemler teşkil etmeğe yarar.

1° Bu alemler mücerret mânalı olur.

a. Bir sıfattan türeme oldukları zaman.

Ml.: قولاى «facile», قولايلق *kolay-lık* «facilité»;
كوچ «difficile», كوچلك *güç-lük* «difficulté»;
كوزل «beau, joli» كوزللك *güzel-lik* «beauté»;
چيركين «laid», چيركينلك *çirkin-lik* «laideur»;
ايى «bon», ايلك *ey(i)-lik* «bon œuvre»;
كوتى «mauvais», كوتيلك *kötü-lük* «mauvaise action»;
فنا «mauvais»; فنالق *fena-lık* «mauvaise action»;
طالغين «distrait», طالغينلق *dalgın-lık* «distraction»;
آغير «lourd», آغيرلق *ağır-lık* «lourdeur»; ve müşahhas bir mâna ile koca tarafından peşin olarak verilen «izaz ve ikram, ağırlama» parası, mehri mu'accel.

فقيرلك اوغرلغه باعثدر *fakir-lik oğru-luğ-a bā'is-dir* «pauvreté engendre rapine»;
mk. Azerce (Akk. Feth. s. 28):

آدم اجلوقندان سوسيزلقندن وغورلوقا قولدورلوقا قورشانور *adam ac-luk-un-dan su-suz-luk-un-dan ogur-luk-a, koldar-luk-a kurşan-ur* «à force d'avoir faim et de soif l'homme s'attache au vol et à la rapine»;

صاغلق وارلقدن يكدر *sag-lık var-lık-dan yey-dir* «mieux vaut santé que richesse».

b. Bir şahıs isminden türeme oldukları zaman.

Ml.: عسكر «militaire», عسكرلك *asker-lik* «état militaire, métier du soldat, »;
قاضى «cadi», *kadı-lık* «fonction de cadi, circonscription du cadi,»;
چوبان «berger», *çoban-lık* «état, métier de berger»;
چوجق «enfant» *çocuk-lak* enfance, enfantillage»;
آوجى «chasseur» *avcı-lık* «chasse, métier de chasseur,»;
طيارەجى «aviateur» *tayyareci-lik* «aviation».

523. Şu türemeler de bir şahıs isminden yapılmış olmakla beraber mücerret mânalı olabilirler:

---

[1] *r* için de söylediğimiz gibi, edatlar dilin eski müstakil kelimeleri olduğu halde diğer kelimelerden sonra aynı mevkilerde ve ayni rollerle çok kullanılarak tâbi vaziyete düşmüş, istiklâllerini kaybetmişlerdir. Türkçe de ise r gibi l de kelimelerin baş harfi olarak bulunmaz. Şu halde *-le(n)* kelimesinin aslı, cezbetmek; lemsetmek, temas etmek; vasletmek manalarında olan *il. mek* mastarından *dü-şe, kal'-ka* gibi kelimelerde emsali görülen haliye siygası *il.* dir ki, meselâ Ahmed ile (Ahmede ilişik olarak, onunla beraberce) demek olur; halk dilinde *il. e-n* ki bu *n, yaz-ın, kış-ın* daki haliyet ekidir A.U.E.

[2] Bu ek de *l* ile başladığına göre aslında ilişmek manasında olan (Dergi, bk.) il-mek den ismi meful olan *il-ik* (ilişilen) kelimesinin bozuntusu olsa gerek. A.U.E.

بابا «père», *baba-lık* «paternité» (mücerret mânalı), ve üvey baba «beau-père, père adoptif» (müşahhas mânalı); mk. *ata*, *ata-lık*;

آنا «mère», *ana-lık* «maternité» (mücerret); ve üvey ana «belle-mère, mère adoptive» (müşahhas);

گلین «belle-fille, fiancée» *g'elin-lik* «qualité, état de fiancée» (mücerret); «evlenecek çağda olan genç kız «jeune fille en âge d'être mariée»; (müşahhas) [1].

اولاد «enfant», *evl'ad-lık* «qualité de fils, de fille» (mücerret); üvey evlât «enfant adoptif» (müşahhas);

اوغل «fils», *oğul-luk* aynı mâna (bu makamda آخرتلك *ahret-lik* de derler ki 'ahretini [ebedî hayatını kazanmağa vesile olan ahirete mahsus] demektir [2].

524. — 2° *-lik* ile türemiş kelimeler, cansız bir şey isminden (bazan bir şahıs isminden) yapılmış isseler mücerret mânalıdırlar.

... e mahsus şey «la chose destiné à ...», ... e yarar «la chose devant servir à ...» mânasında olurlar.

Ml.: يمك «nourriture», *yemek-lik* «ce qui est destiné à l'alimentation»;

يم «fourrage» *yem-lik* «ce qui est destiné à servir de fourrage»;

اثواب* veya البسه* *esvab-lık*, *elbise-lik* «étoffe pour faire de vêtement»;

صاتى «vente», *satı-lık* «ce qui est à vendre»;

كرا* «kirā» *kirā-lık* «ce qui est à louer»;

قارشى «en contrepartie, en face, vis-à-vis», *karşı-lık* «ce qui doit servir de contre-valeur, provision, couverture (commerciale);

صالونلق خدمتنى ده ايفا ايدن يمك اوطه سى *salon-luk hizmet-in-i-de īfā eden yemek odası* «une salle à manger, servant également de salon»;

mk. şahıs mevzulu şu misalleri:

اوطه «chambre», *oda-lık* vaktiyle oda hizmeti için alınan kız, halayık; «odalisque»;

جنت* «paradis» *cennet-lik* «élu, destiné à aller au paradis»;

525. Bu müphem kavramda alınınca bu türemeler sıfat olarak kullanılabilirler. (O zaman bunlar sadece (... e mahsus «destiné à ...») mânasını bildirirler) [3].

Ml.: يمكلك سبزه *yemek-lik sebze* «légumes qui sont destinés à la nourriture»;

يملك اوت *gem-lik ot* «herbe pour fourrage»;

صاتيلق (عجله) باغچه *(acele) satı-lık bahçe* «jardin à vendre (d'urgence)»;

كرالق او *kirā-lık ev* «maison à louer»;

---

[1] Gelinlik elbiseye de sadece *gelinlik* denir. A.U.E.

[2, 3] Bizce *-lik* eki katılan isimler umumî kaideye göre başlıca:

1° Mevsuflariyle beraber olarak daima sıfat olurlar: Gecelik entari.

2° Mevsufları kaldırılınca bütün bu vaziyetteki sıfatlar gibi isim yerinde kullanılırlar. Geceliğ (entari) imi getir.

3° Bunların içinde alemliğe geçmiş olarak hep öyle kullanılan birçok kelimeler vardır: Güzlük (göze mahsus âlet), tuzluk (a mahsus kab), yağmurluk (a mahsus manto) vs. Birinci halden maadasında daima münasip bir mevsuf takdir etmek mümkündür. A.U.E.

Sıfat olarak kullanıldığına diğer misaller:
يازلق تياترو *yaz-lıḳ tiyatro* «théatre d'été»;
يازلق البسه (اثواب) *yaz-lıḳ elbise (espap)* «vêtements d'été»;
قيشلق البسه (اثواب) *kış-lıḳ elbise (espap)* «vêtements d'hiver»;
بايراملق البسه (اثواب) *bayram-lıḳ elbise (espap)* «vêtements de fête»;
يابانلق البسه (اثواب) *yaban-lıḳ elbise (espap)* «vêtement de sortie (étranger)»;
كوملكلك بز *g'ömlek-lik bez* «toile pour chemise»;
كيجه‌لك قيافت *g'ece-lik ḳıyāfet* «toilette de nuit».

526. Diğer taraftan, aynı sınıftan kelimelerin müphem bir mânada kullanılacak yerde pek muayyen bir mâna almaları, sarih maddeleri bildirmeleri ve netice itibariyle mücerret mânalı alemler [1] olmaları mümkündür.

Ml.: كيجه «nuit»: *g'ece-lik* «chemise de nuit»;
يم «fourrage»: *yem-lik* [2] «mangeoire»;
كوز «oeil»: *göz-lük* «lunettes»;
قول «bras»: *ḳol-luḳ* «manchettes»;
آغز «bouche»: *ağız-lıḳ* «embouchure, porte-cigarette»;
ياغمور «pluie»: *yağmur-luḳ* «manteau imperméable»;
ياغ «graisse»: *yağ-lıḳ* «mouchoir»;
فيشك «cartouche»: *fişek-lik* «cartouchière»;
توز «poussière»: *toz-luḳ* «jambière»;
طوز «sel»: *tuz-luḳ* «salière».

Yine mk. eski Osmanlıcada آرپه‌لق *arpa-lıḳ* [3], بشمقلق [4] *başmaḳ-lıḳ* (Bianchi, bk.).

527. *b.* - *lik* ekinin katıldığı isim o ismin bildirdiği şeyin mikdarca çok olduğu yeri bildirir.

Ml.: آغاج «arbre»: *ağaç-lıḳ* «endroit planté d'arbres»;
اورمان «forêt»: *orman-lıḳ* «endroit boisé»;
باتاق «marécage»: *bataḳ-lıḳ* «endroit marécageux»;
چامور «boue»: *çamur-luḳ* «endroit boueux»;
ميوه «fruit»: *meyve-lik* (veya *meyva-lıḳ*) «verger»;
آلما «pomme, pommier»: *elma-lıḳ* «verger de pommiers»;
آيوا «coing, cognassier»: *ayva-lıḳ* «verger de cognassier»;
زيتون «olive, olivier»: *zeytin-lik* «jardin d'oliviers».

528. - *lik* ekinin bazı hususî kullanışları.

1° İsim kümelerine eklenebilir: چوق و صيق آغاچلق ير *çoḳ ve sıḳ ağaçlıḳ yer* (*Ḳamus tercümesi*) (1. 648). «endroit planté d'arbres nombreux et serrés»

Bazı isim kümeleriyle ölçü belirtkenleri «déterminants de mesure» vücuda getirir (mk. § 1083).

[1] 523. üncü bendde müstesna diye kaydettiğimiz beş kelime, tabiîdir ki şahıs bildiren isimlerden türeme olmasalardı burada yer alabilirlerdi. Onlar (baba, ana, gelin, evlât, oğul vazifesini görecek) mânasındadırlar. Bu takdirde ancak kısmen gayri kıyasîdirler. J. Deny

[2] mk. daha yukarıda (başka bir yoldan vücuda gelen) *yemlik* kelimesinin diğer bir mânası. J. Deny.

[3] İlmî tarik ricaline aynen veya nakden verilen muhassesat. A.U.E.

[4] Vaktiyle sultanların tahsisatı, has Arpalık. A.U.E.

2° Bazan mastara katılır (§ 712).

3° Olumsuz (négatif) fiillerin muzari fer'i fiillerine katılarak (bk. § 1426) hususî tâbirler teşkil etmeğe yarar.

4° Birkaç münferit halde zamirlere, katmaclara ve hattâ bir veya iki isimli mef'ulün fiillere katılır:

بن «moi», *ben-lik* «caractère personnel, égoïsme»;

هیچ «rien», *hiç-lik* «néant»;

چوق «beaucoup» *çok-luk* «souvent (katmaç olarak kullanıldığı zaman);»

كونده «par jour» *gün-de-lik* «paye jurnalière», ce qu'on touche en un jour, vêtement de tous les jours»;

اونده «pour dix» *on-da-lık* «profit, gain d'un dixième, dîme».

mk. قنده‌لق *kan-da-lık* «Aufenthaltsort, das Wosein» (Vambiry *Alt. Osm.*, s. 186). [1].
Yine mk. بويله‌لك *böyle-lik* (§ 405, İhtar), شيمديلك *şimdi-lik* (§ 396), كنديلك *k'endi-lik* (§ 310, İhtar 2) ve eski Osmanlıca'da نته‌لك *nite-lik* türemeleri (bk. Bianchi).

Aşağıdaki ifadeler *şimdi-lik* «pour le moment» (§ 396) örneğine göre yapılmış olup daraltık «rectrictif» bir mâna «pour... seulement» bildirirler.

بو كونلك *bu gün-lük* de hemen aynı mânadadır «pour aujourd'hui seulement»;

بر دفعه‌لق اولەرق *bir defā-lık olarak*, *bir defā ol-arak* tabiri ile hemen de aynı mânadadır «une (seule) fois».

mk. *bu sefer-lik* «pour cette fois»; *bu g'ece-lik* «pour cette nuit seulement».

Şuna dikkat edilmeli ki bu ifadeler 524 üncü bendde mütalâa edilen mânaya bağlanırlar.

İHTAR. 1 — *-lik* eki hâlâ çok canlı ve doğurgan «productif» kalmış bulunuyor ki birçok yenimsenik kelimeler «néologismes», alaycı ve tuhaf tâbirler vermektedir.

Ml.: محافظه‌كارلق وليبراللك *muhafazakâr-lık ve liberal-lik* «conservatisme et libéralisme»;

عثمانلى ايمپراطورلغى *Osmanlı imparator-luğ-u* «l'Empire Ottoman» (yenimseniktir; öteden beri *Devleti Aliye* veya *Memālik-i Osmāniye* denir);

فضله‌لق و اكسيكلك *fazla-lık ve eksik-lik* «supériorité et infériorité»;

ايتاليا «دول معظمه» لقدن سقوط ايتمك ايسته‌ميور *İtalya «düvel-i mu'azzama»-lık-dan sukūt et-mek iste-mi-yor* «l'Italie ne veut pas perdre le rang de grande puissance»;

بن بو قازانى كيل قوطولغى زمانندن برى بيليرم *ben bu kazan-ı kil kutu-luğu zamān-ın-dan beri bil-ir-im* «je connais cette marmite depuis le temps où il était une (simple) boite à savon» (kil: argile remplaçant le savon) «kil kutu-(su) luk, yerine».

mk. mülkiyet eki olan *-si(-su)* nun hazfi hakkında § 535; (Nasreddin Hoca hikâyelerinden alınmış bir misal).

mk. şu misali: *Gālibā kahve tepsi-liğ-in-den müteķā'id teneke parça-sı* «un morceau de fer-blanc qui était probablement un plateau à café en retraite) «Hüseyin Rahmi).

İHTAR. 2 — *elik* eki hakkında bk. s, 582.

لى *-li* eki.

[1] Neredelik, nerde oturmuş, nerde bulunmuş. A.U.E.

529. Bu ek, evelkisinden farklı olarak türeme *sıfatlar* teşkil etmeğe yarar.

Bu sebepledir ki zaten sıfat mânası olan isimlere hiç eklenmezler (ki bu da *-lık* ekiyle başkaca bir farktır).

-li eki şunlara ilâve edilir:

Malikiyet «possessien» sıfatları teşkil etmek üzere muhtelif alemlere katılır: (... le mücehhez «muni de..., pourvu de...»; ... e malik «possédant...»; ... i havi «qui comporte...»; ... i olan «qui a...» mânalarına gelir.

Ml.: دكر «valeur», *değer-li* «qui a de la valeur, de valeur»;
بها** «prix», *paha-lı* «cher»;
قيمت* «prix», *ḳıymet-li* «précieux»;
طات «goût» *taṭ-lı* «doux»;
فس «fez» *fes-li* «coiffé d'un fez»;
شاپقه «chapeau» *şapḳa-lı* «qui porte chapeau»;
امك «peine, traveil», *emek-li* «exigeant beaucoup de travail pénible»;
طالغه «vague», *dalga-lı* «agitée (mer)»;
صو «eau», *su-lu* «aqueux»;
منطق* «logique» (isim) *mantıḳ-lı* «logique» (sıfat);
سيغورطه «assurance», *sigorta-lı* «assuré» (contre les risques);
تعهد* «prise à charge», *teahhüd-lü* «recommandée (lettre)»;
جاذبه* «attrait», *cāzibe-li* «charmant, attrayant»;
خير* «bien», *ḫayır-lı* «de bonne augure»;
نشان** «cadeau de fiançailles, but, marque» *nişan-lı* (Anadoluda *yavuḳ-lu* da derler) «fiancé»;
سابقه* «antécédent (judiciaire)» *sābıḳa-lı* «repris de justice récidiviste (mânadaşı: mükerrer)»;
اوروج «jeûne» *oruc-lu* [1] «qui jeûne».

530. Bu sınıfa resmî Osmanlı rütbe sıraları (silsile-i meratip, protocole) ine göre tâyin edilen fahrî unvanlar (elkab-ı resmiye, titres honorifiques) da aittir. Bunlar hâlâ eski imlâları üzere ekseriya لو suretinde yazılmakla beraber bazan -lü ile söylenir:

Ml.: شوكتلى ويا شوكتلو *şevket-li* (veya : *lü*) «puissant»;
قدرتلى ويا قدرتلو *kudret-li* (veya : *lü*) «puissant».

---

[1] Bu kelime aslen Farsça (bir günlük) mânasına olan *rūze* den bozmadır. Türkçede başı *r* li kelimelerden evvel, kelimenin ilk hece ahengine göre *u* getirilerek *(u) ruze* olarak söylenmiş, sonra *c* < *z* değişimiyle ve son vokalin düşmesiyle kelime *uruc* ve sonra *oruc* olmuş görünüyor. A.U.E.

Bu iki lâkap sultana mahsustur. Yabancı hükümdarlara حشمتلی *haşmet-li* debdebe ve dârât sahibi «majestieux» ünvanı verilir.

فخامتلی ویا فخامتلو *fehamet-li* (veya : *lü*) ululuk sahibi «glorieux» ki, Fransızcada «altesse» denir (sadrıâzama ve Mısır Hidivine verilen ünvan);

دولتلی ویا دولتلو *devlet-li* (veya : *lü*) eli üstün, galip olan, ikbal sahibi, kutlu «heureux» (vezir veya mareşal rütbesinde olan memurlara verilen lâkap);

عطوفتلی ویا عطوفتلو *atufet-li* (veya : *lü*) şefkatli «miséricordieux» *rütbe-i bâlâ* sahiplerine verilen lâkap);

سعادتلی ویا سعادتلو *sa'adet-li* (veya : *lü*) mutlu «heureux» (*rütbe-i ūl'ā* sahiplerine verilen lâkap).

Bu son üç lâkap Fransızcada «Excellence» kelimesiyle ifade edilir.

Diğer resmî rütbeler sırasının ünvanları şunlardır :

عزتلی *izzet-li (lü)* şeref, büyüklük sahibi «honoré» (miralay, kaymakam ve bunlara muadil rütbelerde olan mülkiye memurları ünvanı);

رفعتلی *rif'at-lı (lü)* yücelik sahibi «élévé»; binbaşılara, bahriye miralaylarına ve bunlara muadil «sālise» rütbesindeki mülkiye memurlarına verilen ünvan);

فتوتلی *fütuvvet-li (lü)* cömertlik, keremkârlık sahibi «magnanime, généreux» («râbia» rütbesinde yüzbaşılara ve bu rütbeye muadil rütbesi olan mülkiye memurlarına verilen ünvan);

حمیتلی *ḥamiyet-li (lü)* yurt sever «patriote, zélé» (mādûn zabitlere ve bunlara muadil mülkiye memurlarına verilen ünvan) vs.

(Sefir, konsolos ve sefarethane ve konsoloshane memurlarının şefleri gibi) yabancı devletler mümessillerine rütbe ayırdetmeksizin اصالتلی *asalet-li* «titulaire, noble» ünvanı verilir.

Umumiyetle din mensuplarına فضیلتلی *fazilet-li (lü)*; kadınlara عصمتلی *ismet-li (lü)* «chaste» vasfı verilirdi.

531. 2° *menşe* «origine» bildiren nisbet «relatif» sıfatları teşkil etmek üzere bir (mahal, mevki) isimlerine katılır.

Altayca'da - *lu (du, tu)* ekleri (... de bulunan «qui se trouve dans...») mânasını verir :

Ayak-tu su (kadeh-de su «l'eau qui est dans la coupe») (*Gr. alt.* s. 20) [1].

Bunlar şöyle olabilir :

a. Has isimler (birtakım memleket isimleri ve bütün şehir, kasaba, köy veya mevki isimleri).

Ml.: آوروپا «l'Europe», *avrupa-lı* «européen»;

یونان «la Grèce», *yunan-lı* «hellène»;

[1] Müellif Altayca'nın *-lu (du, tu)* eklerini aynı mânada görerek bir tutmak istiyor. Ancak biz *du (tu)* ekini *-lu* ya yakın mânası olmakla beraber, ayrı görüyoruz. Bu bizim mef'ulün fih *de (te)* sinin bir çeşidi olsa gerek; bu ek lehçemizde de aynı vaziyette türemci «formatif» bir rol oynar :

Isgara-da balık, dil-de destan, dal-da kebap, söz-de hasta, baş-ta çiçek, vs. A.U.E.

آوستریا «l'Autriche», *avusturya-ḷı* «autrichien»;
ایتالیا «l'Italie» *italya-ḷı* [1] veya *italyan* «italien»;
استانبول «Istanbol,» *istanboḷ-ḷu* «costantinopolitain»;
پارس «Paris» *pāris-li* «parisien»;
لوندره «Londres» *londra ḷı* «Londonien»;
برلین «Berlin» *berlin-li* «berlinois»;
ویانه «Vienne» *viyana ḷı* (eski Osmanlıcada: *beç-li*) «viennois»;
روما «Rome» *roma-ḷı* «romain»;
قبریس «Cbypre» *ḳıbrıs-ḷı* «chypriste»;
ادرنه «Andrinople» *edirne-li* «adrinopolitain»;
اشقودره «Scutari d'Albanie» *işḳodra-ḷı* «de Scutari»;
اسکدار «Scutari d'Asie» *üsküdar-ḷı* «de Scutari», vs.

İHTAR. — Bu türemelerin bir kaçı hakikî aile ismi olmuştur.

Ml.: کوپریلی *K'öprü-lü* (meşhur devlet adamları yetiştiren bir aile ismi).

b. Birtakım ismi cinslere katılır.

Ml.: یر «endroit», *yer-li* «indigène»;
کوی «village», *k'öy-lü* «paysan»;
شهر** «ville», *şeh(i)r-li* «citadin»;
طشره «province», *taşra ḷı* «provincial»;
محله «quartier», *maḥalle-li* «du (même) quartier».

---

[1] Eskiden Fransız «Français» a فرانچه‌لو *França-ḷu* veya فرانسه‌لو *Fransa-ḷu* derlerdi. Bugün hususî adları olan kavim isimlerinin ekserisi eskiden *-li* ile türemiş isimlerden teşkil edilmişti. J. D.

Meselâ bu günkü Avusturyalı eskiden نمچه‌لو *nemçe-lü* veya نمسه‌لو *nemse-lü* «autrichien»;
« İngiliz « انکلتره‌لو *İngiltere-lü* «Anglais»;
« İspanyol « اسپانیالی *İspanya-ḷı* «Espagnol»;
« Amerikan « آمریقالی *Amerika-ḷı* «Américain»;
« Maltız « مالطه‌لی *Malta-ḷı* «Maltais»;
« Palonyalı, Polonez, leh, Lehistanlı لهلی *Leh-li* «Polonais»;
« Romen, Romanyalı eskiden افلاق ، بغدانلی *Eflâḳ, Boğdanḷı* «Roumain» «Ulah»;
« Rus « روسیه‌لو ، موسقوف *Rusya-ḷı, Moskof* «Russe»;
« Sırbıyalı, Sırbistanlı « صربلو *Sırp-ḷu* «Serbe»;
« Bulgar, Bulgaryalı « بلغار ، بلغارستانلی *Bul'gar (istan-ḷı)* «Bulgar»;
« Boşnak « بوسنه‌لو *Bosna-ḷu* «Bosniaque»;
« İran, Fars « ایرانلی ، عجم *İran-ḷı, Acem* «Persan»;
« Kafkasyalı « قفقاسلو *Kafḳas-ḷu* «Caucasien»;
« Macar, Macaristanlı « انکروسلو *Engerüs-lü* «Hongrois» vs. A.U.E.

Memleket-li «compatriote, du même pays»; *vilāyet-li* «du même vilâyet (gouvernement général)»; *ada-lı* «insulaire»; *dağ-lı* «montagnard»; *saray-lı* «du sérail» (Sultanın kadınlarına verilen isim); *al'ay-lı* «officier sorti du rang» (آلاى régiment); *mekteb-li* «écolier» *Harbiye mektebinden yetişmiş olan)* kelimelerinde de böyledir.

Yine mk. *tıbbiye-li* «éléve de l'Ecole de Médecine»; *deñiz-li* «maritime»; *çarşı-lı* «marchand installé au bazar, les gens du marché».

Yine mk. bugün kullanılmayan şu kelimeleri:

اوچاقلو *uçmak-la* جنتلى «âme du paradis»;

طامولو *tamu-la* جهنملى «âme damné (de l'enfer)»;

اوجقلو *ocak-la* yeniçeri mensubu veya Cezair beyliği mensubu «faisant parti de la milice des janissaires ou de la Régence d'Alger»;

Bu kelime bazan قپولو *kapu-la* «Bâbı âliye bağlı asker» in zıddı olarak kullanılırdı (Cevdet Paşa tarihi, II, 179). İmparatorluğun hudutlarında yerleşmiş askere ise سرحدلو *serhad-la* denilirdi.

ايالتلى *eyālet-li* «vilâyetlerdeki eski milis askeri».

İHTAR. — Şu aşağıki türemeler, bu isimlerin örneğine göre, katmaçlardan yapılmıştır:

Nere «où» (ki munsarif hallerinde *nere-ye, nere-de* de olur) kelimesinden sorguluk isimler yapılmıştır:

نره‌لى *nere-li* «origine d'où»;

نره‌ليدر *nere-li-dir?* «d'où est-il?».

بورا *bura*, شورا *şu-ra*, اورا *ora* «là-bas, ici» unsurlarında da böyledir:

بورالى *bura-lı* «qui est d'ici»;

شورالى *şura-lı* «qui est de là-bas»;

اورالى *ora-lı* «qui est de là-bas».

532. — 3° Eski Osmanlıcada şahıs ismi haslarına katılarak bu şahısların hizmetkârları veya mensupları olduğunu bildirir.

Ml.: احمد پاشالى *Ahmed paşa-lı* veya sadece *paşa-lı* «homme d'Ahmed pacha, veya du Pacha».

mk. كتخدالیلر *kethüdā-lı-lar* 33 üncü yeniçeri ortası ismi.

عثمانلى *Osman-lı* ismi de ihtimal ki bu tarz kullanıştan doğmuş olacak «(Osmanlı imparatorluğunu kuran) Osmanın adamları, mensupları».

533. (Mücerret isimlerle yapılan) bir takım *- li* li türemeler katmaç olarak kullanılabilirler.

Ml.: معنالى معنالى باقمق *maʿnā-lı maʿnā-lı bak-mak*, «regarder d'une façon très significative».

O zaman *- li* ekinin mahiyeti hissedilir derecede *- ile* (§ 875) ilgicinin mânasına yaklaşır. Hattâ bazı hallerde bunları biribiri yerinde farksız olarak kullanmak mümkündür.

Azercede de böyledir. (Bir şeyi) ایکی اللی ، ایکی الو ، ایکه اللی *iki (ike) el-li (lü)* (tutmak) (Feth. Akk., s. 147, 222 ve 117); آخشام وقتلو قایدون *ahşam vakıt-lu kay-dan* «revenez le soir» (*aynı eser*, s. 172).

Yine mukayese بزی کوکلی بیراقدك ، کوزوکه یون *biz-i kök-lü bırak-dıñ, gözükme-goñ* (Maraş).

Ml.: سرعتلی (سرعتله) کیتمك *sürʿat-li (veya: sürʿat-le) git-mek* «aller vite»;
دقتلی (دقتله) باقق *dikkat-li (veya: dikkat-le) bak-mak* «regarder avec attention».

Esasen daha ileride *siz* (§ 881) ilgicinin hem *-ile* hem *-li* (§ 540) ye zıt ad «antonyme» lik edebileceği görülecektir [1].

534. *-li* ekinin (*-lik* eki gibi, mk. 528, 1°) yalnız münferit isimlere değil, isim kümelerine de eklenmek kabiliyeti vardır.

Ml.: سیاه چارشافلی (قادین) *siyah çarşaflı (kadın)* «femme qui est vêtue d'un manteau de sortie noir»;

[1] *-li* ekinin başka bir hususi mânalı kullanılışını da bu bende veya geçen 532 inci bende koymak gerekti:

1° *-li* eki ekseriya insan ve hayvan bedeninin uzuvlarından veya kısımlarından birinin ismine eklendiği zaman zaten var olan bir şeyin kendisinde var olduğunu haber vermek yüzünden tekit mahiyetinde olarak o uzuv veya kısmın büyük olduğunu ifade eder ki, bu suretle mubalâğa mânasını veren bir edat olur:

g'övde-li, büyük gövdesi olan;	*çeñe-li*, kuvvetli çenesi olan (mecazen, çok söyliyen);
kafa-lı, büyük kafa (mecazen, akıl)ı olan;	*diş-li*, kuvvetli dişleri olan (mecazen, diş geçiren, zarar verebilen);
gerdan-lı, büyük gerdanı olan;	*boyl-u bos-lu*, yüksek boyu olan (mecazen, güzel endamlı);
karın-lı, büyük karnı olan;	*göğüs-lü*, (mecazen meme mânasiyle) büyük ve dolgun memeleri olan;
vücud-lu, büyük vücudu olan;	*dil-li*, işlek dili olan (mecazen, çok ve iyi söyliyen);
omuz-lu, geniş omuzları olan;	*alın-lı*, geniş alnı olan, vs.

Mk. D. L. T. I, 131: آلنلغ ار *alın-lıg er* «الرجل ذوالجبهة العظيمة» yani büyük alınlı adam.

İHTAR. — *-li* ekinin zıddı olan *siz* eki bu mânada olanlara eklenemez; eklense de *-li* nin olumlu (müsbet) olarak verdiği mânayı bu, olumsuz (menfi) olarak veremez. Ancak (kafa, dil, boğaz) gibi (zekâ, natıka, yeyicilik) mecaz mânalariyle de kullanılır olduklarından *kafa-sız, dil-siz, boğaz-sız* gibi kelimeler yine *-li* deki (büyüklük) mânasının zıddı olmıyarak sadece mecaz mânalariyle (zekâsız ve natıkasız, çok yemiyen) mânalarında kullanılır. Yoksa *yaş-lı* = çok yaşlı kelimesinin zıddı olarak meselâ az yaşlı mânasında *yaş-sız* denemez.

2° Yine aynı mâna rolünde cansız mânalı isimlere de eklendiği görülüyor: *dal'-l'ı budak-l'ı* = çok dalı, kökü olan (ağaç), *yol'-l'u bir vapur* = çok yol alan bir vapur; *yaş-l'ı bir kadın* = çok yaşlı bir kadın, vs. A.U.E.

قرمزى قابلى *kırmızı kab-lı* «relié de rouge (qui a une reliure rouge)»;

دورت آياقلى *dört ayak-lı* «quadrupède»;

چيفت (چيفته) قنادلى *çift (çifte) kanad-lı* «qui a deux ailes»;

اينجه و كوزه‌ل تويلى (تويلو) *ince ve güzel tüy-lü* «au pelage fin et joli»;

محدود فكرلى *mahdut fikir-li* «aux idées bornées»;

آلچاق اوكچه‌لى پوتين *alçak ökçe-li (potin)* «bottines à talons bas»;

ايرى قالپاقلى لامبا *iri kalpak-lı (lamba)* «la lampe à grand abat-jour».

İHTAR. Bir kelime halinde دليقانلى suretinde yazılıp (bulûğa ermiş genç «jeune homme») demek olan *deli kan-lı* ifadesi aslında (kanı deli, «au sang fou») demektir.

535. Bahsedilen küme (böyle bir halde mecburi olarak ilk haddi mücerret olan) bir izafet terkibi ise, sonda mülkiyet (izafet) eki düşer (mk. § **1097**):

عسكر قيافتى *ask'er kıyāfet-i* «accoutrement de militaire; tenue militaire»;

عسكر قيافتلى *ask'er kıyāfet(.)-li* «qui est en uniforme»;

عجم قيليغى *acem kılığ-ı* «costume de Persan; manière de Persan»;

عجم قيلقلى *acem kıl-ık(.)-lı* «vêtu à la Persane»;

٧ نيسان تاريخى *7 nīsan tārih-i* «la date du 7 avril»: ٧ نيسان تاريخلى (مكتوب) *7 nīsan tārih-(.)-li (mektūb)* «(lettre) datée du 7 avril»;

جهاننما عنوانى *cihan-nümā unvan-ı* «le titre de Djihan-nümā»: جهاننما عنوانلى (كتاب) *cihan-nümā unvan-(.) lı (kitab)* «(livre) qui a pour titre: Dihannumā»!

بونك مثلى *bun-un misl-i* «le pareil de ceci»; بومثللو *bu misil-(ı)-lü (li)* «qui est comme ceci» (eskimiştir) [1], [2].

536. Hususi kullanışı; ekserisi ters - ad «antonyme» lerden ibaret olarak iki isimden yapılmış ve her ikisi de *- li* ekini almış az miktarda tabirler vardır ki, bunlar bu halleriyle toptanlık «totalité», umumilik «généralité» veya çeşitlilik «variété» kavramlarını taşırlar:

كيجه‌لى كوندوزلى *g'ece-li gündüz-lü* : Hem geceleyin hem gündüzleyin olan (ve katmaç halinde: olarak) mânasında «jour et nuit»;

اينجه‌لى قالينلى *ince-li kalın-lı* : hem incesi hem kalını olan (ve katmaç halinde: olarak) mânasında «gros ou mince»;

---

[1] Bunda zamirin aidiyet hali «génitif» alâmeti olan - ın kaldırılmıştır (mk. § 887). *misil-lü (li)*, *müsüllü* (? böylesi yoktur, A.U.E.) *kılık-lı* ve aynı mânada olan *yollu* gibi kelimeler hakikî ilgiçler mahiyetini almıştır. Bk. s. 599, 5 ve 763. J. Deny.

[2] *Anadolu Hisar-(ı)-lı, Sultan-tepe-(si)-li, baş örtü-(sü)-lü* vs. de böyledir. *Ancak (bu misil-lü)* misalinde müellif yanılmış görünüyor; çünkü bunda bu *bu misil* sıfat terkibine (izafet terkibine değil) *lü* katılmıştır. A.U.E.

ایچلی طیشلی *iç-li dış-lı*		: Hem içten hem dıştan yakın olan (ve katmaç halinde: olarak) mânasında «en tout et pour tout, dedans et dehors»;
آلتلی اوستلی *alt-lı üst-lü*		: Hem altı hem üstü olan (ve katmaç halinde: olarak) mânasında «de haut en bas»;
یازلی قیشلی *yaz-lı kış-lı*		: Hem yazın hem kışın için olan (ve katmaç halinde: olarak) mânasında «été comme hiver»;
ارککلی دیشیلی *erk'ek-li dişi-li*		: Hem erkekleri hem dişileri beraber olan (ve katmaç halinde: olarak) mânasında «mâle et femelle; tons»;
ایریلی اوفاقلی *iri-li ufak-lı*		: Hem irileri hem ufakları olan (ve katmaç halinde: olarak) mânasında «grands et petits»;
یکیلی اسکیلی *yeñi-li eski-li*		: Hem yenileri hem eskileri olan (ve katmaç halinde: olarak) mânasında «neuf et vieux» [1].

Mk. Eski Osmanlıcadaki şu misali:

آچار اول زمینه دیرلرکه انشلی یوقشلی و الچقلی یوکسکلی اوله (Farsçada) *açar ol zemin-e dir-ler, ki eniş-li yokuş-lu ve alçak-lı yüksekli o-la* «on appelle *ātchār* (en persan) un terrain (accidenté) qui descend et qui monte» (*Burhān-ı- Ḳātı'*, s. 40).

Mk. آشاغیلی یوکسکلی (*Ḳam*, 56) *aşağı-lı yüksek-li*; یوقاریلی آشاغیلی (347) *yukarı-lı aşağı-l'ı* صاغلی صوللو *sağ-lı sol-lu* (104); (mk. Bianchi: ambidextre = sağ ve sol ile işleyebilen».)

İHTAR. 1 — Böyle ifade ediş tarzı Osmanlıcaya mahsus olmayup diğer mütenevvi lehçelerde de görülür:

arı-lı beri-li (Kırgızcada) öte beri (ye, de) «çà et là».

Buna Orhun yazılarında da raslanır.

Mk. *Kutadğu Bilig*; *yār-li kök-lü yarat-kan* «hem yeri hem gökü yaratan». Altaycada *-lu (du, tu)* ekleri ayni rolü oynar: «*ağa-lu açı-lu* «hem büyük kardeş, hem küçük kardeş». (*Alt. gr.*, s. 24). Yine mk. Azereeden alınan şu misalleri:

آنالو قیزلو ایکی پوللق عقلکز یوخدر *ana-lu kız-lu* (*ana ve kız her ikinizin*) *iki pul-luk akl-ınız yoh-dur*. (Feth. A.K.H., s. 30);

منم حقم یرلو دیبلو باتساده من آغا حسنه کیدن دکلم *men-üm hakk-um yer-lü dib-lü* (*yere ve dibe*) *bat-sa da men ağa Hasan-a gid-en değil-em* «tout mes droits dussent-ils être foulés aux pieds et passer sous terre, je n'épouserai pas Hasan-Agha» (*Aynı eser*, s.223).

İHTAR. 2 — *-li* eki iki veya daha ziyade renk isimleriyle bulunur ki «hep birlikte şu bu renkleri olan; kısmen şu kısmen bu renkte olan») mânalarını verir:

قرمزیلی صاریلی چیچك *kırmızı-lı sarı-lı çiçek* «fleur rouge et jaune»;

آقلو قرەلو آلاجه *ak-lu kara-lu ala-ca* «bigarré, blanc et noir» (*Kamus* tercümesi. I. 153, 336 ve 389).

---

[1] *Geceli gündüzlü* den beri devam eden bu misaller, gerek sıfat ve gerek katmaç (adverbe) olarak kullanılabilir; metinde katmaç vaziyetleri gösterilmemiş olduğu için, hepsinin yanına kereler içinde olmak üzere bu vaziyetleri izah eden ilâveler tarafımızdan katılmıştır. A.U.E.

İHTAR. 3 — Mânadaş hadli bazı ikili misaller de vardır [1].

یاشلی باشلی *yaş-lı baş-lı* «âgé» (mk. یاشی نه باشی نه *yaş-ı ne baş-ı ne?* «quel âge a-t-il»;
بللی باشلی *bel-li baş-lı* «considéré, connu de tout le monde».

537. Başka bir yapılış tarzı daha vardır ki bu, bir ismin sonuna -*lı* eki katıldıktan sonra ardınca ayni ismi, onun da sonuna] mülkiyet ekinin müfret gaibini getirmektir [2].

Mİ.: یرلی یرنده *yer-li yer-in-de* [3] «à sa place même: keli. keli. à sa propre place»;
بویلو بوینجه *boy-l'u boy-un-ca* [4] «tout du long»;
باشلی باشنه *baş-lı baş-ın-a* [5] «séparément, par lui-même».

Pekleştirici «intensif» bir mânada olan bu nevi tâbirler az miktardadır. Eski Osmanlıcada ise daha sık kullanılır olmakla beraber, üleştirici «distributif» bir mânada idiler.

Mİ.: هر بری اولی اوینه [6] گیتدیلر *her bir-i ev-lü ev-ine git-di-ler* «chacun s'en retourne à sa (propre) maison» (*Gaz. Sey. Battal*, s. 8);

آدلو آدیله [7] یازیلی ایدی *ad-lu ad-ı-yle yaz-ıl-ı i-di* «le nom de chacun d'eux était écrit» (*Ayni eser*, s. 5).

هر بر قلملو قلمن [8] او ارمغا براقدلر *her bir kalem-lü kalem-in o ırmag-a bırak-dı-lar* «chacun jeta sa plume dans ce fleuve (1426 yılı yazmaları, yaprak, 170).

(Bu son misalde) mâna tekâmülü şöyle görünüyor:

1° Keli. keli.: «Her bir kalem sahibi kalemini o ırmağa bıraktı.

2° Üleştirici mâna: Her biri kalemini o ırmağa bıraktı [9].

---

[1] Müellifin bu iki hadli misalleri mânadaş «synonyme» saymasını doğru bulmayoruz: Meselâ verdiği misallerden *yaşl'ı başl'ı* (yaşlı başlı) demektir ki, ikinci had başındaki dudaklı (b) ı (m) yerindedir. Yoksa (yaş, baş) kelimelerinin mânadaş olması varit değildir, nitekim *m* yerine yine dudaklılardan *f* de kullanılır: *sıkı fıkı* da olduğu gibi. *yaşı ne başı ne* ifadesinde de ikinci haddeki *b* yine *m* yerindedir. *yaş-ın-ı, baş-ın-ı al-mış* ifadesinde de yine böyledir.

Belli başlı misaline gelince: Bu iki kelime de birbirine mânadaş olamaz. *Belli* bellenmiş, maruf *başlı* başa geçmiş, ileri gelen, mütehayyiz + müstakil mânasında olup, ikisi birlikte *maruf ve mütehayyiz* demektir. *Başlı* kelimesini *başlı-ca* suretinde de görürüz ki bu, (mütehayyiz ve başa geçmiş olarak) esas mânasında olur. A.U.E.

[2] Bu hükümden sonra şu kaytları da katmak icabeder: (o zaman ikinci kelime bu mücerret haliyle kalmayıp insiraf halleriyle de kullanılır) A.U.E.

[3] Bunlar: (yeri olan kendi yerinde;

[4] Boyu olan boyu miktarınca;

[5] Müstakil olarak, kendi başına olarak;

[6] Evi olan evine;

[7] Adı olan kendi adıyle;

[8] Kalemi olan kalemini) gibi asli mânalarda görünmektedir. A.U.E.

[9] Bizce bunlarda müellifin dediği üleştirici (tevzii, distributif) mâna görünmüyor. A.U.E.

Mk. *yär-lıǧ yär-in-dä* (T. E., 12, I. 1); mk. P. de c. توشلوق يرنى «her biri kendince, chacun de son côté» [1].

İHTAR. — Eski Osmanlıcada *-li* nin pekleştirici mânasiyle göründüğü misaller var: لازملو *lāzim-lü* veya كركلو *g'erek-lü* «nécessaire» [2].

Yine mk. şu eski ata sözünü: [3] اكر رومى ايسك روملو اول اكر زنكى ايسك زنكيلو اول *eger rūmi ise-ñ rum-l'u ol, eger zengī ise-ñ zengī-lü ol* «si tu es Roumi reste Roumi, si tu es noir (nègre) reste noir».

Yine mk. Baraba lehçesinden alınan şu misali:

Yär-lü yär-sä-dim su-lu su-sa-dım (toprağ-ın-a yerleşmek istedim, su-yun-a susadım) «je veux revoir mon pays» (Radlof. *Prob.* IV, s. 16, I. 19). *-sä* eki için muk. § 844.

Bunda 536 ve 537 inci bendlerde görülenlere oldukça benziyen ikizlenmeler var.

Mk. Altaycada:

Yär-lü yer-in-e su-lu su-un-a yan-dı (yerli yerine, sulu suyuna geri döndü) «chacun revint chez lui» (*Gr. Alt.* s. 117) [4].

538. *-li* ve *-lik* ekleri ayni kelimede beraber bulunabilir.

Ml.: باتاق *batak* «fange, marais»;

باتاقلق *batak-lık* «endroit marécageux»;

باتاقلقلى بر اووا *batak-lık-lı bir ova* «une plaine marécageux» (az kullanılır);

صرين قان *serin kan* «sang-froid»;

صرين قانلى *serin kan-lı* «ayant du sang-froid»;

صرين قانليلق *serin kan-lı-lık* «caractère qui consiste à avoir du sang-froid».

---

[1] Pavet de Courteillle'in tercümesini yaptığı Çağatay lûgati bu misali şu beyit içinde veriyor:

قاپاب قورغاننى دپقور دپقور اول خيل + توشاركا قيلديلار توشلوق توشى ميل

Kapa-b kurğan-nı dapkur dapkur ol hayl
Tüşär gä kıl-dı-lar tuşluk tuş-u meyl.

(Muhasara edip kaleyi tabur tabur o süvariler
(Attan) inmeğe kıldılar kuşluk vakti meyil.)

Bu takdirde (tuşluk tuşu) izafet terkibinin yukarki misallere uygun olmadığı anlaşılıyor. A.U.E.

[2] Bu kelimelere *-lü* eklenmekle pekleştirici mânası bizce çıkmıyor. Alelâde (lüzumu havi, lâzım olan) mânalarındadır. A.U.E.

[3] Bu misal de, diğerleri arasında bir hususi mâna vermek vaziyetinde olmadığı için yerinde görünmüyor. A.U.E.

[4] (bu bentte veya geçen bentler arasında) mücerredi müstakil olarak kullanılmadığı halde yalnız *-li* ekiyle kullanılanlara yer vermek iyi olurdu: *sak*: *sak-lı*; *giz*: *giz-li* gibi ki, bunlar *sak* ve *giz* suretinde vaktiyle müstakil kullanılan isimlerden olup (sakla- gizle-) tabanlarından değildir: D.L.T., I, 279. *sak* = haraset, hıfz; D. L. T. I, 275 *Kiz* = Mahfaza: *kizdeki kiz (lig) yıpar* yani, mahfazadaki gizli misk kokusu (kız ağzındaki güzel koku kastedilir); Arthur Lumley Davids, Grammaire turk, XXXI *Kyed*: *Ablay-yın kyed* = Ablay'ın kütüphanesi (Cengiz hanedanından *Ablay* adlı birinin kütüphanesi ki, büyük miktarda türlü türlü şark dillerinde yazmalarla dolu olup Rus istilâsında tahrip edilmiştir.) A.U.E.

Mk. خستەلقلى *hasta-lık-lı* «maladif»;

آغریلقلى *ağrı-lık-lı* «enflammé, endoloré, qui fait mal».

539. *-li* eki *-ili* (bk. § 855) suretindeki fiil eki içinde de bulunur. *-ik* ve *-ek* ile kullanışı hakkında, bk. § 863. [1].

540. *-li* ile türemiş isimlerin ters ad «antonyme» leri, ekseriya yoksullayış «privatif» ilgici olan *sız* «sans» ile yapılmış ifadeler olur (mk. § 881).

Ml. تربیەلی *terbiye-li* «bien élévé»;

تربیەسز *terbiye-siz* «sans éducation»;

عقللی *akıl-lı* «intelligent»;

عقلسز *akıl-sız* «sans intelligent, sot»;

فائدەلی *fāide-li* «utile»;

فائدەسز *fāide-siz* «sans utilité, inutile»;

حقلی *hakk-lı* «qui a raison»;

حقسز *hakk-sız* «qui n'a pas raison, qui a tort».

Bazan *-li* ile türemiş kelimeler sonu *-siz* li ifadelerle komşu olarak kullanılır.

آرابەلی آرابەسز *araba-lı arabasız* «des gens qui ont des voitures et ceux qui n'en ont pas» (Hüseyin Rahmi, *Tesādüf*, s. 525).

541. *-siz* le sonlanan kelimelerden ikinci bir defa *-lik* ile de, (umumiyetle mücerret mânalı alemler halinde) türemeler teşkil edilebilirler.

حقسزلق *hakk-sız-lık* «injustice»;

عقلسزلق *akıl-sız-lık* «sottise»;

صوسزلق *su-suz-luk* «soif»;

اویقوسزلق *uyku-suz-luk* «insomnie», vs.

جی *-ci* eki *(meslek ve san'at isimleri).*

---

[1] bu *-li* eki, *-il* ile yapılmış meçhul fiil tabanlarına ayrıca *-ik* mefuliyet ekinin yalnız *-i* si katılarak yapılan sıfatlarla bazan iltibas halinde bulunur.

یازیلی *yaz-ıl-ı* (yazılmış) ve *yazı-lı* (yazıyı havi olan);

صاریلی *sar-ıl-ı* (sarılmış) ve *sarı-lı* (sarı rengi havi olan);

دیزیلی *diz-il-i* (dizilmiş) ve *dizi-li* (diziyi havi olan);

اورتولو *ört-ül-ü* (örtülmüş) ve *örtü-lü* (örtüyü havi olan), vs.

Ancak mücerret bir isim ve sıfata benzemiyenlerde bu iltibas yoktur.

اصیلی *as-ıl-ı* (asılmış); باصیلی *bas-ıl-ı*; کریلی *g'er-il-i* (gerilmiş); سریلی *ser-il-i* (serilmiş); اورولو *ör-ül-ü* (örülmüş), vs.

-n li meçhul fiillerin tabanlarına bu *-i* katılacağı zaman *l* > *n* değişimi olur:

kapa-n : *kapa-l-ı* (kapanmış);

döşe-n : *döşe-l-i* (döşenmiş);

daya-n : *daya-l-ı* (dayanmış), vs. A.U.E.

542. -*ci* eki meslek ve sanat sahipleri isimlerini teşkil etmeğe yarar.

جى -*ci*	Ml. خدمت* «service», *ḫizmet-çi* «domestique»; قهوه* «café», *ḳahve-ci* «cafetier»; ساعت* «montre», *sa^cat-çı* «horloger»; مذاكره* «discution» *müzākere-ci* «repétiteur»; دمير «fer», *demir-ci*, «fourgeron»; طياره* «avion, aéroplane», *tayyāre-ci*, «aviateur»;
جى -*cı*	آش «nourriture», *aş-cı (aḫ-cı)*, «cuisinier»; سفره* «table à manger», *sofra-cı* «maître d'hôtel»; لوقانطه «restaurant, hôtel», *loḳanta-cı*, «restaurateur, hôtelier»; بويا «couleur, cirage», *boya-cı*, «cireur»; بالق «poisson», *balıḳ-cı*, «pêcheur, marchand de poisson»; كرا* «location», *kirā-cı*, loueur de chevaux, moucre»; عرضحال* «requête», *arzuḥal-cı*, «écrivain public»; سيغورطه «assurance», *sigorta-cı*, «assureur»; طولومبه «pompe», *tulumba-cı*, «pompier»;
جى -*cü*	سوت «lait», *süt-cü*, «marchand de lait»;
جى -*cu*	صو «eau», *su-cu* «marchand d'eau potable»; بالون «balon», *balon-cu* «aéronaute».

Ve çok büyük miktarda daha bir çokları..

543. Bazan bu isimler tamamiyle bir meslek ve sanat ehlini değil, sadece muayyen bir fiil ve hareketi itiyat üzere veya tesadüfen yapan ve ekseriya latife ve alay yollu meslek ve sanat sahiplerine benzetilmek istenilen kimseleri bildirirler. Bu takdirde dahi -*cı* eki sıfat veya katmaçlara eklenebilir.

-*ci*	Ml.: دعوت* «invitation», *da^cvet-ci* «personne envoyé pour faire part d'une invitation»; اسكى «vieux», *eski-ci*, «marchand d'habit»; ازبر** [1] «par cœur», *ezber-ci*, «qui apprend machinalement par cœur»;

[1] (Hâfızadan) mânasiyle kullanılıp, aslında *göğüsten* karşılığı olarak Farsca sayılan bu kelimenin Farsçalığı bizce şüpheli görünüyor:

-ci | پك ايى «très bien», *peki-ci* «qui permet beaucoup en répétant (très bien) et qui ne tient jamais; qui approuve toujours» [1];

-cı | دعوى* veya دعوا «procés, instance» *da'vā-cı* «demandeur»;
دعا* «prière» *du'ā-cı* «personne bienveillante qui fait des vœux pour votre prospérité»;
بها** «prix» *b(p)aha-cı* «marchand qui vend cher»;
آت «cheval» *at-cı* «amateur de chevaux»;
يالان «mensonge» *yalan-cı*, «menteur, faux, contrefait»; [2]
نظريات* «théorie», *nazariyat-cı* «théoricien»;
سفسطه* «sophisme», *safsat-cı*, «sophiste»;

-cu | اوجوز «à bon marché», *ucuz-cu*, «marchand qui vend à bon marché»;

Şu sorgu ismi de bütün bu türeme örneklerine göre yapılmış bulunuyor:

Ne «quoi?», *ne-ci* «de quel métier?».

Ml. سن نهجى سك *sen ne-ci-siñ* «de quel métier es-tu?».

Mk. Böyle bir teşekkülü § 531, İhtar.

544. -*ci* eki, hiç değilse -*lik* eki kadar büyük bir canlılık muhafaza etmiş olup (menus) yenimsenikler (néologismes) de vermektedir:

اتحادجى *ittihad-cı* «partisan du Comité Union et Progrès»;

ائتلافجى *i'tilâf-cı* «Partisan de l'Union libérale».

545. -*ci* eki -*(y)ici* fiil kökünde de bulunuyor (mk. § 852 ve aşağısı).

daş - داش eki.

---

[1] *ġurbet-ci, yaban-cı* «étranger» kelimeleri de belki aynı sıraya konulmak lâzımdır. J. Deny.

[2] Sahtekâr «faux» mânasına alınan *yalancı* nın zıddı olarak *gerçek-ci* denilir. J. Deny.

Türkçede (bk. Dergi) *es* maddesi *us* gibi (akıl + hatır, zihin kuvveti, hâfıza) mânasındadır. Eski Türkçede *br* ile yapılan ekler vardır. D. L. T., I, 106, aş-bar saman ve kepek karıştırılarak atlara verilen yem; m>b değişimli olarak *br* eki lehçemizde ıs-mar+la-mak gibi ıs-mar (ıs = sahip; ıs-mar - bir sahibe mensup) sıfatına -*lamak* katılmakla yapılmış olacak ki, aslî mânası (bir sahibe mensup kılmak) olsa gerek. Mk. *kam-ber, cıl-bır, kam-bur*; veyine *mr* ile: *yağ-mur, ıhla-mur*, vs.

Gamze (işaret) mânasında *iş-mar* da böyle yapılmış bir isim görünüyor. *iş* kelimesi (eski Türkçe, oş da = işte, oş bu = işte bu, kelimelerinde görülen) oş = işaret kelimesinin bir çeşidi olabilir. Arapça *işāret* kelimesinin maddesiyle yakınlığı dikkate değer A.U.E.

546. *-daş* [1] eki arkadaşlık, hayat veya ictimai durum beraberliği ifade eder. Ahenk kanunu kaidelerine uymamak gibi bir hususilik gösterir ve eklendiği kelime ne olursa olsun *a* vokalini muhafaza eder.

Ml.: وطن* «patrie» *vatan-daş* «compatriote»;
دين* «religion» *din-daş* «correligionnaire»;
قارن «ventre» *ḳarın-daş* veya *ḳar-da(e)ş* «frère»;
آرقه «dos» *arḳa-daş* «camarade»;
يول «chemin» *yoḷ-daş* (yol arkadaşı, silâh arkadaşı, rütbesi olmıyan yeniçeri «Frère d' armes, camarade de route, janissaire, non gradé».

Mk. *ayaḳ-daş, meslek-daş, ḥal-daş, ocaḳ-daş, köy-daş, ḳadeḥ-daş, sır-daş, ḳoḷ-daş, pir-daş, sıñur-daş* (bk. Kamuslara), *yaş-daş* (yaşıt) (*Kamus* tercümesi, I. 713), *g'önül-daş* (Kunos Orz. Tör. Nyel.) ve belki *bektaş* «semblable; égal» (ki has isim olarak da kullanılır).

* Yine mk. *boy-daş* «de même taille»; *'ahd-daş* «allié» (Aucher ve Hindoglou); *sünnet-daş* «circoncis dans la même cérémonie» (Bianchi); *ḫoca-daş* veya *sebaḳ-daş* «condisciple» (Bianchi); *āheng-daş* «accompagnateur» (S. B. *fr. t.*); *şehir-daş* «de la même ville»; *millet-daş, hemvatan-daş* [2] «compatriote» (T ε ϱ.).

cil - جيل ve *cin* - جين eki.

547. *-cil* ve *-cin* eklerinin ancak on kadar türemesi var ki [3] bu kelimelerin ekserisi kuş isimleridir.

Ml.: آدم «homme», *adam-cıl*, 1° «habitué à l'homme ; 2° qui s'attaque à l'homme»;
اولوم «mort» *ölüm-cül* «qui donne la mort (poison)» (kullanılmaz) [4];
طاوشان «lièvre» *tavşan-cıḷ* deniz tavşancılı «orfraie» (ki tavşanları avlar);
ييلان «serpent» *yılan-cıl* «oiseau qui fait la chasse aux serpents»;
باليق «poisson» *balıḳ-cıḷ* (veya *balıḳ-cın*) «héron»;
قاشيق «cuiller», *ḳaşıḳ-cın* kaşıkçı kuşu dahi denilen büyük saka kuşu «pélican» (yine muk. *güvercin* [5] «pigeon», *bıldır-cın* [6] «caille»);

[1] Bu ek şüphesiz, (hemnam «homonyme» arkadaş «compagnon», sevgili «amant») mânalarındaki *adaş* kelimesinden gelmektedir ki bu da (birbirinin adını karşılıklı söylemek) demek olan *ad-aş-maḳ* (*at-aş-maḳ*) karşılıklı fiilinde görülendir. Nasıl ki *oyna-ş* (âşık) kelimesi de (birlikte oynamak) mânasındaki *oyna-ş-maḳ* tandır. (Mk. s. 541.) (M. Radloff bu *adaş* kelimesini (*at*) *ad* + *eş* «compagnon» suretinde; Ş. Sami Bey de *ad* + *daş* suretinde tahlil etmektedir. J. Deny.

[2] Farsça هم *hem* Türkçe *daş* mânasına hemen de karşılık olduğundan ikisinin bir yerde kullanılması yanlıştır. A.U.E.

[3] Lehçelerde bu sayıyı çoğaltacak başka misaller var (bk. Dergi). A.U.E.

[4] Lehcelerde can çekişme; can çekişen; öldürücü mânalarındadır (Dergi) A.U.E.

[5, 6] Bu kelimeler D. L. T., III. 309, *kügürcgün*; I, 423, *budursın* suretlerindedir. A.U.E.

طوقزر «neuf» dokur-can [1] «iki taraftan dokuz taşla oynanılan ve üçleme de denilen bir nevi dama oyunu; onuncusu öşür (ondalık) için tutulan dokuz buğday demetinden ibaret yığın».

İHTAR. 1 — *-cin* ekine Moğolca kuş isimlerinde de rastlanır. Yine mk. فولرجين *fülür-cin* (Barbier de Meynard) ve S. B., ördek ismi.

İHTAR. 2 — آقچيل *ak-çıl*, كوكچيل *g'ök-çül*, قيرچيل *kır-çıl* gibi kelimelerdeki *çıl* sıfatları ise Türk lûgatçilerinin fikri hilâfına olarak bir ek değildir. Bunlar hakikatta kül rengi «gris», benekli «tacheté» mânasında bir *çıl* dır ki evelki kelimelerle mürekkep sıfat halindedirler. Mk. *Demir-çil* «gris fer» «demir kırı» (Arnavutçadaki efsanelik at) [2].

Kazan lehçesinde bir *-cıl* eki vardır ki fiillere eklenir: *tat-çıl* (kolayca kirleten, kirlenen) kirletmek «salir» mânasındaki *tat-mak* dan.

Yine mk. ايرمكچل *irmek-çil* [3] «enjoué = şen, ferahlı», كپچل [4] «bavard = geveze» (Guiganof tarafından 1802 de Sen Petresburg'da neşredilen alfabe cüz'ü s. 35). Yine mk. § 1462 [5].

İHTAR. 3 — Yine bk. 871 inci bentte verilen eklere.

İHTAR. 4 — Nihayet (Asyada olduğu gibi Balkanlarda da kullanılan) bir taşra tâbiri vardır ki, bu bir şahıs bildiren isme getirilen *gil* ekidir. Bu ek (aile, nezd, ikamet yeri) mânalarını esasen pek müphem bir surette ifade etmektedir (mk. İngilizce *home*, Almanca *heim*, Fransızcada tam karşılığı olmayıp ekseriya *chez* ile eda edilmekle iktifa edilir).

Ml.: *Ali-gil-e git-dim* «je suis allé chez Ali»,
Ahmed-gil-de dir «il est chez Ahmed»;
Ana-m-gil yan-ın-da otur-ur «il (elle) habite près de chez ma mère» [6].

Yine mk. *iç-gil* veya *iç-gin* «interieur» (az kullanılır); *üç-kil* ve *üç-kül* (veya *üç-gül?*) «triangülaire» (D. L. T. I, s. 97);
تورتكل *tört-kül* «carré» (Guig., 228).

[1] *z > r* değişimiyle. A.U.E.

[2] Müellifin bu hükmü hilâfına olarak biz yine Türk lûgatçilerinin fikrini paylaşmaktayız: *cıl, çıl* ayni nispet ekidir ki, bunlardaki *c* bazan sert konsonlardan sonra *ç* söylenir. Yoksa bunları *benek* mânasındaki *çil* kelimesiyle mürekkep saymak doğru değildir. A.U.E.

[3] D. L. T., III. 331, zevk ve refah mânasındaki *ä(l)r-in-ç* bu mastardan türeme olsa gerek. A.U.E.

[4] Çğ. lûgati: kep, gep = söz, sohbet (lehçemizdeki geveze: *kep-e-se(k)* söz söylemeğe meyleden). *geveze>kepese*,: *(k>g, p>v, s>z)* değişimleriyle. Farsça (talim yayı) mânasındaki *kebāde* (كباده) den bozma olduğu söylenilen *kepāze* kelimesinin de (dile düşmeğe meyleden) mânasiyle ayni kelimeden gelmiş olduğu düşünülebilir. A.U.E.

[5] Mk. D. L. T. III, 43 *ik-çil* اكچل = çok hastalıklı; III, 42 *yağmur-çıl*, yağmuru çok olan (yer), III, 43, *tüb-cil* tipisi, fırtınası çok (yer). Kâşgarlı, bu ek için şöyle der: «Bir şey, diğer bir şeyin üzerinde birbiri ardınca olur ve devam ederse o şeyi bildiren ismin sonuna چل ziyade edilir, ve o kelime o şeyin kesretle olduğu sıfatı olur. Bu kıyas ancak dar bir kıyas olup bir çok misalleri bulunmaz».

Fikrimizce bunun böyle olması c>s değişimi yapmayan *-sil* eklerinin daha fazla kullanılmış olmasındandır. Çünkü bu, *sil>cil* suretinde s>c değişmesinden ibarettir ki, bu da *si+l* den mürekkep bir ek olup (meyl eden) mânasındadır. Yukarki bütün misallerde de hâkim olan asli mâna budur. A.U.E.

[6] Yazındı yaz Ömer Osman gile selâm ederim (Ali Ekrem). Bu ekin *cil* ile münasebetini göremiyoruz. Bizce bu *yarın-ki* (= yarına mensup) vs. kelimelerdeki *-ki* nispet ekinin *ki+l* suretinde bir mürekkep çeşididir. Müphemlik de sadece bir nispet eki olmasındandır. *Osman-gil* = Osmana mensup (olan, olanlar). A.U.E.

İKİNCİ AYRIM.

FİİL.

548. Umumiyetle Türkçe fiili söylemeden evel, yardımcı fiil hizmetini gören ve bazı sigaları Türkçe tasrifte gerçekten fiil sonluk (terminaison) ları halini alan özden fiilleri görmek gerektir.

Bölüm I. — Özden Fiiller.

549. Türkçe lehçesinde özden (cevherî, substantif) fiil sigaları biribirine uymaz hallerde olduğundan bunları daha fazla aydınlatmak için ayrı ayrı takımlar suretinde veriyoruz:

A. Takımı.

Bu takım, özden fiilin muzari sigasından ibarettir.

Müfret	müt.	م ، یم ، ایم -(*y*) *im*; (*ım*; *üm*, *um*) «je suis»; [1]
	muh.	سك (سن) -*sin*; (*sın*; *sün*; *sun*) «tu es»;
	gai.	در -*dir*; (*dır*; *dür*; *dur*) «il est».
Cemi	müt.	ز ، یز ، ایز -(*y*) *iz*; (*ız*; *üz*; *uz*) «nous sommes» [1];
	muh.	سكز - *siñiz*; (*sıñız*; *süñüz*; *suñuz* «vous êtes»;
	gai.	[لر] در - *dirle°r* - *dırl'a°r* «ils sont».

[1, 1] Bu muzari sigası zannedildiği gibi *imek (irmek')* mastarından türeme değildir. Bunlar *men (min), sen (sin) - miz, sin-iz* den ibaret ayrık şahıs zamirleri olup, kelimelerden sonra gelerek kullanıla kullanıla uymaca halinde o kelimeye bitişirken şekillerinde değişikliğe de uğramışlardır. Gaip zamirleri olan *(ol, olar)* ise çok eski lehçelerde kullanıldığı halde Türkiye lehçesinde düşmüştür. Burada onun yerinde gösterilen (dir) ise, eski *turmak* mastarından muzari müfret gaip *turur* ın ahenge uymuş ve sonraları son *r* sini kaybetmiş şeklidir ki, rolü *zamir* değil tekit edatıdır. Nitekim hastayım *(dır)*, hastasın *(dır)* hastayız *(dır)*, hastasınız *(dır)* suretlerinde mütekellim ve muhatablardaki *(hasta)* haberini tekit için de kullanılır. Bu hal sigası öteki fiillerin fail zamirlerini teşkil etmek üzere de sigalara girmiş bulunuyor. Ancak iltizamî cemi mütekellim sigasında *(iz)* yerine *(lim)* kullanılır. Muzari menfi sigasında ise muzari müsbet alâmeti olan *r, z* ye çevrilir; o zaman onun bu zamirlerle yapılan müfret ve cemi mütekellim şahıslarında zamirlerden evvelki *z* ler düşer: *Bil-me-z-im (em) = bil-me (.) m; bil-me-z-iz = bil-me (.) yiz gibi. A.U.E.*

550. Cevher (özden) fiilin müzari siygası gerçekten bir *ek* halinde, isim cümlelerinin müsned (prédicat) lerine bitişir ki, bundan şu neticeler doğar:

1° **157** ve **158** inci bendlerde gösterilen vokal becayişi (mutation vocalique) kaidelerine uyar.

2° Müfret ve cemi mütekellimlerde, vokalle başlayan eklere ait (eki alan kelimelerin sonundaki boğazlıların yumuşaması ve aralarına (*y*) sığınık harfının getirilmesi gibi § **202** ve aşağısı, **183**) kaidelere uyarlık gösterir.

Bununla beraber bu ek, *vurgusuz* olmak gibi bir hususîlik gösterir. Vurgu ondan evelki hecede [1] yani eki alan kelimenin (ki müsnet demektir) son hecesinde bulunur. Şu halde özden fiilin muzari siygası uymaca (enclitique) bir siyga sayılabilir. Diğer taraftan yazıda umumiyetle müsnede bitişir.

Bütün bu geçen mülâhazaların tatbikı şu misallerde görülebilir:

كوچكم (بن) *(ben) küçüy-üm* «je suis petit (küçük)»;
زنكينسك (سن) *(sen) zengin-sin* «tu es riche»;
فقرادر (او) *(o) fuḳara°-dır* «il est pauvre»;
طلبه‌يز (بز) *(biz) talebe°-(y)iz* «nous sommes étudiants»;
قورقاقسكز (سز) *(siz) ḳorḳa°ḳ-sınız* «vous êtes peureux»;
جسوردرلر (اونلر) *(onlar) cesur-dırla°r* [2] «ils sont courageux».

Özden fiil ayrı olarak ta yazılabilir: زنكين سك (سن) ***(sen) zengin sin.***

551. Özden fiilin muzari siygası, müfret ve cemi mütekellim ve muhatablarında, aslen zamirdirler. Eskiden bunlarla şahsî zamirler arasında bir karışma vardı; nasıl ki halâ bu gün de şark lehçelerinin ekserisinde yine böyledir:

män yaş män, sän yaş sän = ben genc im, sen genç sin «je suis jeune, tu es jeune» vs.

Eski Osmanlı lehçesinde, özden fiilin siygaları şahıs zamirlerine daha yakındı:

Müfret	Müt. :	مِ (*-im*), مَ (*em*); ومْ (*-vem*);
		نِ (*-in*), نَ (*-en*); وَنْ (*-ven*);

[1] Yalnız cemi gaipte sonda görülen - *l(a)r* müstesnadır ki vurgu hep de onlardadır.

[2] Müellifin buralarda verdiği *cesur-dır, cesur-dır-ḷar, cesur-dirler* suretinde verdiği misaller ahenk kaidesine uygunsuz oldukları için tarafımızdan tashih edilerek verilmiştir. A.U.E

Müfret	Muh. : سين ، سِن (sin), سَن (sen);
Cemi	Muh : سِز (siz).

Bu şekillerle şimdiki Türkiye lehçesi şekilleri mukayese edilince görülüyor ki, Türkiye lehçesi şekilleri, asıl fiil sonluğu ve mülkiyet lâhikası ile (Bakınız cetvel § 605) gösterilen başka bir zamir unsurunun kıyaslama (analogie) tesirine uymuştur. Müfret muhatapta bu tesir, sırf imlâ bakımından olmuştur. Filhakika (سك) şeklinin imlâsında sağır (nun) un görünüşü yakın denilecek bir zamandadır, ve (ڭ) işaretinin Türkçede artık boğazlı söylenişi kalmadığı bir devre aittir. Bu sebeple transkripsiyonlarımızda (سك) şeklini - *siñ* ile değil daima - *sin* suretinde göstermiş bulunuyoruz [1].

İHTAR. 1 — Anadolu'da, cemi mütekellimlerde: (*y*) *ık*, (*y*) *ik* şekline rastlanıyor.

İHTAR. 2 — (Müfret ve cemi mütekellimlerde) özden ~~fiil siygalarının~~ zamir asıllı olduklarını sezmiş olan bu Türk gramercileri bu zamirlere: ضمير فعلى *zamir-i 'fi'lî* «pronom verbal» adını vermişlerdir.

552. Özden fiilin muzari siygasının müfret gaibi olan (dır), fiil aslındandır: Alelade طورمق imlâsiyle yazılan دورمق *dur-mak* fiilinden muzari müfret gaip olan دورر *dur-ur* siygasının kısaltığıdır.

Eski Osmanlı Türkçesi, daha tam olan دورر (Çağataycada: دورر suretinde yazılır) siygasını muhafaza etmiştir. در şekli bile, orta Asyanın bazı lehçelerinde دى ve hattâ (*t*) suretinde bir kısaltışa uğramıştır.

Türkçede -*dir* şekline, ötedenberi asıl isnat edatı (copule) olmak dolayısiyle ادات خبر *edât-ı haber* «particule de l'attribut» adı verilmiştir. Bakınız isnat edatı hakkında § 1175 ve aşağısı.

553. Cemi gaipte - *ler* lâhikası ihtiyarî ise de, özden (cevherî) fiile katılmadığı zaman faile bitiştirilmesi lâzım gelir. Şu halde *on-l'ar cesur-dur-l'ar* yerine [2] *on-l'ar cesur* (*dur*) veya [3] *cesur-dur-l'ar* denilir.

Bazı hallerde - *ler* lâhikası - *dir* lâhikasından evvel gelir: - *ler* (- *dir*).

[1] Aslı böyle olmakla beraber biz bunu *siñ* suretinde göstermeği tercih etmekteyiz. Çünkü, bilhassa İstanbul lehçesinde (ن) dan farkı olmıyan bu şekli umumiyetle muhatablara tahsis ile (ن) lıları gaibe ayırmakta pek büyük bir faide temin edilmiş olacağı itikadındayız: *geldiğine, geldiğiñe, gelsin, gelesiñ* vs. A.U.E

[2] Durmak (ayağa kalkmak, dikilmek) mânasındadır. (mk Lâtince aynı mânada (*stare*) ki Fransızcanın aslen (*estant, esté*) olan (*étant, été*) yardımcı sigalarinin mastarıdır. A.U.E.

[3] Müellifin buralarda da verdiği *cesur-dur, cesur-dır-lar, cesur-dir-ler* suretindeki misaller ahenk kaidesine uygunsuz oldukları için tarafımızdan tashih edilmiştir. AUE.

B. Takımı.

554. Türkiye lehçesinde mastarı olmayan - *i* (güdük, nakıs, défectif) fiil kökü ile teşkil edilen siygalardır ki, bunlar mazide muzari (imparfait), farzlı muzari (suppositif «présent»), rivayetli muzari (dubitatif), şartlı mazi (imparfait du conditionnel) dir [1].

[1] Buna bir de (şartın rivayeti) siygalarını da katmak lâzımdı. A.U.E.

MAZİDE MUZARİ.

Müfret	Müt. ایدم	*i-di m;*	Cemi	Müt. ایدك	*i-di-k;*
	Muh. ایدك	*i-di-ñ;*		Muh. ایدیکز	*i-di-ñiz;*
	Gai. ایدی	*i-di.*		Gai. ایدیلر	*i-di-ler.*

«J' étais, tu étais, il était, vs.».

FARZLI MUZARİ.

Müfret	Müt. ایسه‌م	*i-se-m;*	Cemi	Müt. ایسه‌ك	*i-se-k;*
	Muh. ایسه‌ك	*i-se-ñ;*		Muh. ایسه‌کز	*i-se-ñiz;*
	Gai. ایسه	*i-se.*		Gai. ایسه‌لر	*i-se-ler.*

«Si je suis, vs.».

555. Mazide muzari ile farzlı muzari siygalarının her ikisi de aynı «*m, ñ* vs.» den ibaret asıl fiil sonluklariyle (Bakınız, cetvel § 605) teşkil edilmiştir. Farkları ancak birinin *-di-* ötekinin *-se-* gibi teme (thème) [1] ekleri olan heceleri olmasından ibarettir. Daha ileride § 611 ve aşağısı, umumiyetle bu temelerden bahsedilecektir.

-di- li temelerin imlâsı hakkında düşünceler — Arap harfli imlâda (دی) *di* nin (ی *i*) si ancak açık hecelerde görülür. (دی *di,* دیکز *diñiz*) gibi; kapalı hecelerde ise yalnız konsonlar yazılıp bu gösterilmez.

دم ، دك ، دك = *d*(.) *m*, *d*(.) *ñ*, *d*(.) *k* gibi.

RİVAYETLİ MUZARİ.

556.

Müfret	Müt. ایمشم	*i-miş-im;*	Cemi	Müt. ایمشز	*i-miş-iz;*
	Muh. ایمشسك	*i-miş-siñ;*		Muh. ایمشسکز	*i-miş-siñiz;*
	Gai. ایمش	*i-miş.*		Gai. ایمشلر	*i-miş-ler.* (*i-miş-dir-ler,* yerine)

«Je suis, paraît - il; j'étais, paraît - il, vs.» [2].

Rivayetli muzari siygasında bir muhakkak olmayış, bir şek ve şüphe mânası vardır. Söz söyleyenin kendisi tarafından müşahede ve tahkik edilmeyip yapıldığı, olduğu bir başkasından işidilen bir vakıadan (rivayet suretiyle) bahsedilirken söylenir.

[1] Frenkçe (thème) karşılığı olarak verdiğimiz *teme* kelimesi, Çağataycada (temel) gibi (payanda, destek) demektir. Buruda da siygaların zaman ve mânalarını biribirinden ayırmağa yarayan ve siygaların esasını teşkil eden siyga alâmetleri yerinde kullanılmıştır.

[2] Fransızcada «dit - on, paraît - il» ile ifade edilebilir.

Ml.: خسته ایمش *hasta imiş* = (mazide veya halde = mûzari) hasta olduğunu söylediler «il est malade, dit - on, il serait malade, il était malade, paraît - il».

Zaman bakımından bu rivayet siygasının kavramı katmerlidir. Bazan bir hal, bazan bir mazi siygasıdır [1] (bakınız yukarıki misale).

Rivayet siygası, evvelce geçen iki siygadan yalnız, - *miş* - den ibaret teme alâmetiyle değil, bizzat özden fiilin ayniyle muzariinden başka bir şey olmıyan sonluğiyle de ayırt edilir.

İHTAR. 1 — *i*- nakıs fiilinin mutalâa edilen üç siygası, dış görünüş bakımından alelâde fiillerin bazı siygalarından farklı değilse de aynı mânada değildirler.

Meselâ *i-di-m* siygası *sev-di-m* (bakınız § 653) gibi alelâde *bir fiilin* basit şuhudî (şuurlu mazi = muayyen mazi - passé déterminé) siygasına benzemekle beraber, mazide hal (imparfait) mânasındadır ki mütekellim, mazide cereyan üzere olup kendine veya muhatap veya gaibe ait olan bir fiil ve hadesi bununla ifade ve hikâye eder (mazideki hal zamanında olan bir fiilin hikâyesi olur).

i-se-m siygası dıştan *sev-se-m* (bak. § 654) gibi alelâde bir fiilin basit *şart* siygasından farklı değildir; bununla beraber bunda bir farzlı (suppositif) siyga mânası vardır.

Yine *i-miş-im* siygası ayniyle *sev-miş-im* (§ 632) gibi alelâde basit bir naklî (şuursuz mazi =, gayri muayyen mazi-passé indéterminé) siygası gibi teşekkül etmiş ise de, tarz «mode» (muhakkak olmayış, daha büyük bir şek ve şüphe) bakımından ve bir de zaman (katmerli kavramı) bakımından ondan farklıdır.

Fiillerin tasrifinde bu siygaların gördükleri vazifeler için, bakınız § 606 [2].

557. Mürekkep siyga:

ŞARTLI MAZİ HİKÂYESİ.

Müfret	Müt.	ایسه ایدم	*ise(y)idim*;	Cemi	Müt.	ایسه ایدك	*ise(y)idik*
	Muh.	ایسه ایدك	*ise(y)idiñ*;		Muh.	ایسه ایدیکز	*ise(y)idiñiz*
	Gai.	ایسه ایدی	*ise(y)idi*.		Gai.	ایسه ایدیلر	*ise(y)idiler*.[3]

«Si j'étais».

Bu siyga, özden fiilin farzlı (suppositif) muzari siygasiyle ayni fiilden yardımcı olarak kullanılan mazide hal siygasının buna katılmasından yapılmıştır.

İHTAR. 1 — Bu siyga aynile *sev-se(y)idim* (bk. § 683) gibi alelâde mürekkep fiillerden *şartlı* mazi siygası ve başka tabirle *şartlının mazi hikâyesi* (imparfait du conditionnel)

[1] Bir nevi mûzari (yalnız istikbal bildirmeyen yaygın zaman) A.U.E.

[2] Rivayet siygalarının müfret ve cemi muhatablarındaki *s* ler konuşma dilinde çok kere düşer: *imiş-siñ(iz)* = *imiş(.)in(iz)*. Şartlılarda da böyledir. A.U.E.

[3] Bugün dilde yeri olmıyan bu teşekkül yerine müellif, şu kullanılmakta olan siygaları (mürekkep siyga «lar») başlığı altında göstermeli idi.

şeklindedir. Şu halde -*se* temesi tabiatiyle, basit siyga halinde farzlı, ve mürekkep siyga halinde şartlı mânasını verir.

ise(y)idim siygası artık kullanılmaz. Bunun yerine اولق (olmak) fiilinden şartiyenin mazi hikâye siygası olan اولسه ایدم *olsa(y)idim* kullanılır; bk. § 1221.

Farzlı ve şartlı arasındaki mâna farkı için, bakınız § 1213 ve aşağısı.

İHTAR. 2 — *idim ise, idiñ ise* vs. gibi siygaların mahiyeti hakkında bakınız § 686. Eski Osmanlıcada *imiş-isem* veya *mişsem* siygası da kullanılırdı (bakınız § 1223).

Müfret	Müt.	ایدی ایسه‌م	*idi(y)isem*;	Cemi	Müt.	ایدی ایسه‌ك	*idi(y)isek*
	Muh.	ایدی ایسه‌ك	*idi(y)iseñ*;		Muh.	ایدی ایسه‌کز	*idi(y)iseñiz*
	Gai.	ایدی ایسه	*idi(y)ise*.		Gai.	ایدی ایسه‌لر	*idi(y)iseler*

Bunlar şöyle de kullanılır: *idim-se, idiñse, idi(y)se.* vs.

Bu mürekkep siygalardan bir de *şartlı* nın mazi rivayeti vardır:

Müfret	Müt.	ایمش ایسه‌م	*imiş(i)sem*;	Cemi	Müt.	ایمش ایسه‌ك	*imiş(i)sek*
	Muh.	ایمش ایسه‌ك	*imiş(i)señ*;		Muh.	ایمش ایسه‌کز	*imiş(i)señiz*
	Gai.	ایمش ایسه	*imiş(i)se*.		Gai.	ایمش ایسه‌لر	*imiş(i)seler*.

ULAK (gérondif).

558. ایکن *i-k'en* «étant, en étant, tandis que... je suis, tu es...».

-*k'en* lâhikası hakkında bakınız § 733, İhtar 2. Burada da, siyganın mânası, asıl ve menşeiyle uyuşmayor.

Bu ulak, aslî bir hadesle beraber olan *hal* (état) mânasını, yani bir oluş durumunu ifade eder (Fransızcada «tandis que je suis, tu es...; pendant que je suis...; étant;».

Ml.: بر ماده‌یه بر انسان صاغلام ایکن باشقه درلو حکم ایدر ، خسته ایکن باشقه ، آییق ایکن باشقه ، سرخوش ایکن باشقه.

Bir madde-ye bir insan sağlam ik'en başka türlü hükm ed-er, hasta ik'en başka, ayık ik'en başka, sarhoş ik'en başka (Kemal Bey) «un homme étant bien portant juge autrement d'une question, étant malade - autrement; étant lucide - autrement, étant pris de boisson-autrement».

Burada ulağın faili aslî hadesi bildiren (*hükm eder*) fiilinin failiyle birdir.

بن اوراده ایکن اویله بر نیت یوغیدی *Ben ora-da ik'en öyle bir niyyet yoğudu* «pendant que j'étais là (tant que je me trouvais là), ce projet n'existait pas» (*Sami Bey*).

— Ulağın faili aslî fiilin failiyle bir değildir.

559. Bazan bu ulak siygası aslî fiil ile mânaca muhalif ve zıt bir halde bulunur.

Ml.: بن اوندن دها كنج ايكن دها ياشلى كورونيورم *ben ondan daha genç ik'en daha yaşlı g'ör-ün-üyor-um* «bien que je sois plus jeune que lui, je parais plus âgé».

ik'en ulağının kendisi de mürekkep ulaklar teşkil etmek için yardımcı fiil hizmetini görür. (bk. § 1351 ve aşağısı).

Bazan bu ulak yerinde, اولديغم حالده *ol'duğum ḥalde*) (bakınız § 1362 ve aşağısı) ulak tabiri (locution gérondive) kullanılır.

MASTAR (hades) İSMİ (= nom d'action).

560. ايدوك - (ايدك-) *i-dük* (*i-dik-*) «le fait d'être» esasen nadir kullanılan bu siygaya mecburî olarak bir mülkiyet lâhikası katılmış bulunur.

-dik -dük lâhikası hakkında § 698 ve aşağısı. bk. s. 948, tenbih, [1] deki misallere.

561. *i-* fiilinin bütün siygaları bizzat bu kökün atılmasiyle kısaltılmış olabilir, ve o zaman bunlar özden fiilin muzarii gibi aynı durumda olarak (vurgusuz) eklemler (suffixations) rolüne düşmüş olurlar ki, bu hal umumiyetle eklemlere [ve başlıca vokaller ahengine § 157 ve 158] dair kaidelerin tatbik edilmesine yol açar.

Özden fiilden evvel gelen kelimenin sonunda vokal bulunursa böylesi, bu fiilin kullanılmakta olan tam şekli olur ve koşa (hiatus) durumundan sakınmak için araya bir (*y*) getirilir. (Mk. § 116) : *ḥasta(y)ise*. Yine Mk. s. 948, tenbih.

Böylece bunlar şöyle olur.

Mazinin hikâyesi:

دم - *dim*, - *düm*; - *dım*, - *dum*;

دك - *dıñ*, - *düñ*; - *dıñ*, - *duñ*; vs.

Farzlı muzari:

سەم - *sem*; - *sam*;

سەك - *señ*; - *sañ*; vs.

Rivayetli muzari:

مشم - *miş-im*; *müş-üm*; *mış-ım*, *muş-um*;

مشسك - *miş-siñ*, *müş-süñ*; *mış-sıñ*, *muş-suñ*; vs.

Bir eklem yapmak gerektiği zaman sonunda bir boğazlı konson bulunan siygalar eklemli kelimedeki son vokalin ait olduğu sınıfa göre ayrı bir imlâ şekli alır ki, başlıca mazi hiḳâyesi ve farzlı muzari siygaların cemi mütekellimlerinde böyle bir durum vardır:

[1] § 1362 ve aşağısı. A.U.E.

ön sınıf vokalinden sonra	*di-k, dü-k;* *se-k;*
art sınıf vokalinden sonra	*dı-ķ, du-ķ;* *sa-ķ.*

Esasen *idim, isem, imişim* suretindeki tam siygalarda bazan söyleyen şahısların keyfine göre (hususiyle kelâmın gidişi hızlı olduğu zaman) lâhikalardaki vokaller ahengi kaidelerine tabi olur.

Ml.: بن طارغين ايدم (ايسەم ، ايمشم) *ben dargın idim (isem, imişim)* veya dargın ıdım, vs.

Kısaltılmış şekilleriyle:

بن طارغيندم (ـ سەم ، ـ مشم) *ben dargın - dım (- sam, - mışım).*

İHTAR. — Mastar ismi kısaltık şekliyle ancak en eski Osmanlı metinlerinde bulunur:

كرك دكن [1] (1426 yılı yazmaları, yaprak, 49), باطلدغن [1] (yaprak 111).

562. Özden (cevherî) fiilin menfi muzari siygası ve *-i* nakıs fiilinin (tam veya kısaltık) siygaları, دكل *değil* (§ 445) menfilik katmacına bu siygaları lâhikalar gibi katmakla elde edilir:

MUZARİ.

دكلم *değil-im* «je ne suis pas»;
دكلسك *değil-sin* «tu n'es pas»;
دكلدر *değil-dir* veya *değil* «il n'est pas»; vs.

MAZİDE MUZARİ.

دكل ايدم ، دكلدم *değil idim,* veya *değil-dim* «je n'étais pas», vs.

Farzlı muzari, rivayetli muzari ve ulak siygalarında da böyledir.

İHTAR. — *i*-nakıs (güdük) fiili, öteki Türk lehçelerindeki *är*- fiiline muadildir. Osmanlıca'da *er(-mek)* fiili irişmek «parvenir à...» mânasındadır. دكل yerinde Çağataycada ايرماس *ir-mäs* veya ايماس *i-mäs* denir.

C. Tukımı.

563. Özden fiilin öbür siygaları ve hele mastarı اولمق *ol'-maķ* Cg.: *bol'-maķ* «être, devenir» den alınmış olup müsbet ve menfileri muttarit

[1] *gerekdügin,* [1] *bātıl'dugın.* A.U.E.

olarak tasrif edilir (bk. tasrife). Bazan da *ol'-mak* yerine بولنمق *bul'-un-mak* «se trouver» mastarı kullanılır.

D. Takımı.

564. § 284 ve aşağısında bahsı geçen كه *ki* eklemini özden fiilin ortacı (participe) diye saymak ta mümkündür [1]. Mk. s. 960, tenbih, son fıkra.

BÖLÜM II. Umumiyetle Fiil, Fiil Kökleri.

565. — *Türkiye lehçesindeki fiilde millî mahiyet* — Osmanlıcada kullanılan bir çok isimler yabancı dillerden gelmedir. Aksine olarak fiil Türkçe asıldandır, ve Arap ve Fars kelimeleriyle o kadar dolu olan eski edebî üslûpta (sonluk ve edatlariyle beraber) biricik millî unsur da budur.

566. *Fiilin sarfı* (*aynaşımcıl*- morphologique) *unsurları* - Evvelce (§ 131) görüldüğü üzere Türkçe fiil, isim gibi şöyle bir şekillenme şeması ile gösterilir:

Kök + (tek veya çok türeme ekleri) + (tek veya çok sonuçluk ekler).
Kere içindekilerin izahları için bk. § 131.

Bu üç unsurdan her birini biribiri ardınca gözden geçireceğiz. Bununla beraber bir *fiilin* köke eklenen türeme lâhikalarına tarafımızdan *özgelemeç* [2] (modificateur) (§ 570) adı verilmiş olup, şimdiden şöyle bir şema kurabiliriz:

Kök+(tek veya çok özgelemeç)+(tek veya çok sonucluk lâhikalar).

567. *Fiillik kök* (racine verbale). — 128 inci bendde isimden kökler (racines nominales) zıddına olarak fiilden kökler (racines verbales) den bahsedildi.

Tek heceli fiilden kökler, 106 ıncı bendde işaret edilen (meselâ: *i* - *sı* - *öp*-; *ḳal'*-; *sürç* - misallerindeki) suretlerden birini alabilir.

Son örnekteki az miktarda bir takım fiillerde sondan bir evelki (kaypak - liquide) konson arızîdir.- *ṣe(r)p* - ; *kı(r)p*- (Halkağzı: *ḳıp*); *dirt*- (Halk ağzı: *dit*-) . [3]

---

[1] Müellifin bu görüşüne ortak olamıyoruz, ve (*ki*) nin *i-mek* (*ir-mek*) nakıs fiilinbir ortaç olması ihtimalini uzak buluyoruz. A.U.E.

[2] Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi bu tabiri, مقياس اللسان ، قسطاس البيان adlı Türkçe gramerinde daha evvel حروف مغيرة الاحداث yani (fiilin bildirdiği) hadesleri özgeleyici, başkalaştırıcı edatlar diye kullanmış bulunuyor. A.U.E.

[3] Biz bu konsonların arızî değil, aslî olduklarına kaniiz; çünkü bu heceler bizce şimdiki gibi tek heceli değil, aslından iki hecelidirler. Nasıl ki (sevinç, iğrenç, kart) vs. gibi bir takım kelimelerdeki son tek heceler, (seviniş, iğreniş, karıt) gibi asılların bozma-

Bunların iki heceli kökler olacağı kuvvetli bir ihtimal değildir. Fakat öyle de ols ikinci hece ancak V. K. (vokal + konson) örneğinde yani açık hece halinde olabilir.

Ml.: *çürü -*,
ohşa-.

İkinci bir kapalı hece ($k+v+k$ tertipli) si olan bir çok fiiller vardır. Fakat şuna d dikkat edilmeli ki bunların son konsonları daima şunlardan biri olur:

l, t, r, ş, n, [1]. Bunlar ise *özgeleyenler* (bk. daha ileride § 570 ve aşağısı) nın so konsonlarıdır.

Bunlar sırf bir tesadüf eseri sayılamıyacağı cihetle:

düşün -, *savaş -*, *çevir -*, *sorut -*, *yañıl -* gibi kelimelerin artık müstakil bir surett kullanılmayan köklerden türeme kelimeler olduğunu tasdik ve iddia etmek bizce cüret kârlık görünmüyor.

Diğer taraftan fiilin sonunda, fiilin ikinci açık hecesi sonunda bulunan *çürü -*, *ohşa-* gibi kelimelerdeki vokallerin de bir lâhika olduğu ispat edilebilseydi bu yüzden bile Türkçede fiilden kökün tek heceli olduğu kararına varılmış olacaktı (mk. § 849).

568. Burada fiilden kökün kendi haliyle de bir sarf (= aynaşım, morphologie) rolünü: *emrin müfret muhatap* rolünü oynayabildiğini hatırlatırız ki bunun malûmluk bina (voix actif) sına ait olduğunu ilâve etmemiz gerektir (bk. daha ileride § 595). Öteki binaların emrinde ise bir özgelemecin var olması gerekmektedir (§ 570).

569. İsimden türeme fiiller (§ 838) sarf bakımından, fiilden kökleri olanlar gibidir.

Meselâ *iş* isimden kökü ele alınarak bundan *iş-le-mek* fiili yapılabilir. Bunda *iş-le* unsuru tıpkı *ver -* fiilden kökü sıfatiyle malûm binalı emrin müfret muhatabına muadildir. Şu halde, kök tabiri yerine, daha umumî bir tabir olan *ilk fiil tabanı* (§ 133) [base verbale élémentaire] tabirini koymak yerinde olur ki bu özgelemeçli fiil tabanı (§ 571) (*base verbale modifiée* = comportant des modificateurs) e karşılık olur ve sonra bir de bunlara muvazi *isimden tabanlar* diye bir ayrılık gözetmeğe de lüzum olmadığından sadece ve hiç bir karışıklık çıkmasına sebep olmadan kısaltık olarak bunlar için *ilk taban* ve *özgelemeçli taban* demek te mümkündür.

[1] *l, r* konsonları türetme lâhikaları diye de sayılabilir (§ 841, 842). Pek az miktarda iki heceli fiiller de vardır ki bunlar *z* ile sonlanır. Bu *z* nin de aslen (*k*) *üz* suretinde (bk. 580 İhtar). Olduruşcu, sebepleyici (causatif) bir lâhika olması mümkündür.

larıdır ki bunlarda *l, n, r* gibi kaypakların varlığı yüzünden alt yanlarındaki vokaller düşüp birer hece eksiğine çevrilmiş bulunuyor. (bk. D. L. T. III. 288, zulâka harfleri).

Yine bu itibarladır ki *sürütmek, sürüşmek, kalkımak* vs. kelimelerinde *m, r* gibi kaypakların tesiriyle yanlarındaki vokaller düşmekle bu üç heceli kelimeler, *sürtmek, sürçmek* (*ş* > *ç* değişimi), *kalkmak* gibi iki hecelilere inmiş bulunuyor. A.U.E.

Şu halde 566 ıncı bentte verilmiş olan fiilin sarfî (morphologique) şeması yerine şu şemayı koyabiliriz:

İlk taban + tek veya çok özgelemeçler + tek veya çok sonuçluk lâhikalar.

BÖLÜM III. Bina Bildiren Fiil Türeme Ekleri, veya özgelemeçler.

570. Başka fiiller teşkil etmek için ilk temele katılan fiil eklerine *özgelemeç* adını veriyoruz. Şu halde 838 inci bent ile aşağısında bahsedilecek olan lâhikalar özgelemeç olmaz, çünkü onlar isimlere katılmakla fiil teşkil edenlerdir ki, aksine olarak ancak ilk tabanları vücude getirmeğe hizmet ederler.

Özgelemeçler fiilin mânasını ve daha ziyade fiilin bildirdiği hadesin yapılmasında eli olan failin ortak bulunduğu hal ve şartları değiştirip başkalaştırır.

Bu başkalaşma (özgeleşme) ler Fransızcada (malûmluk, meçhullük, ortaclık) *voix* dedikleri *bina*ya kısmen muadil olur. Bu tabiri Türkçeye tatbik etmek için ona daha geniş bir kavrayış vermek yani bu tabir içinde sebepleme (causatif), menfi (négatif) ve menfi iktidar (impossible) fiillerini de var saymak gerektir. Üstelik, bu unsurlardan ikisi ve hattâ üçü, tek ve aynı bir fiilde kümelenmiş olarak bulunabilir ki o zaman fiil, karmaşık bina (voix complexe) li olur. (Son zamanlara ait Türkçe gramerlerde *bina* yerine mâna *maʿnā* «sens» denilir.) [1].

571. *Özgelemecli taban* tabiriyle, bu özgelemeçlerden bir veya bir kaçının katılmış bulunduğu tabanı anlatmış oluyoruz ki, şu şema bunu gösteriyor:

Özgelemecli taban = ilk taban + tek veya çok özgelemeçler.

İlk taban ise 569 uncu bentte söylenildiği üzere, şöyle gösterilebilir:

İlk taban = { *Fiilden kök.* / *İsim + fiil türetme eki.* }

Özgelemecli tabanın sarfca rolü, bütün fiilden tabanların sarfca roliyle birdir; yani o da yalnız başına kullanıldığı zaman (malûmluk binasındaki) emir siygasının müfret muhatabını bildirir (§ 133).

[1] Bununla beraber bu tabir mahzurludur; çünkü o zaman bu binaların mânalarından bahsetmek lâzım gelse, *filân mânanın mânası* demek zarureti hâsıl olur ki, bunun sebep olacağı karışıklık ve anlaşmazlık meydandadır. Fransızların *voix* tabiri karşılığı Arapça *bina*dır ki bu, Türkçede *mâna yapısı* demektir. A.U.E.

Özgelemecli tabanlara tasrifsiz suretleriyle yani kendilerine hiç bir sonucluk katmadan misaller vermek muhakkak ki daha makuldü. Bununla beraber böylelerini mastar haline (mk. § 134, İhtar 2) koymaktan ibaret olan itiyattan ayrılmaya mecbur olduğumuzu zannetmiyoruz. Mastarın lâhikasını da kereler içine almayı yeter görüyoruz.

Tenbih. — Bu sergileyişte özgelemeç dediğimiz türemlik ekler, isimlerde yapılanın aksine olarak sonucluk lâhikaların evveline alınmış ise, bu onların sırf yeni kelimeler teşkiline yaramalarından değil, (bina ifade etmekle) hakikî olarak bir gramer rolü oynamalarındandır. Bu sergileyişte biz bunlara kelimede tuttukları yere uygun bir mevki verdik.

Ayni fiilde bir çok özgelemeç bulunduğu zaman bunlar, vücuda getirdikleri tertip içinde sıraları ne ise burada o sıra ile gösterilecektir. Şuna dikkat edilmeli ki, menfili ve menfi iktidarlı fiillerinkiler müstesna, bütün bu lâhikaların başında yardımcı [1] bir [-*i*] vokali bulunmaktadır. Klâsik imlâda bu vokal umumiyetle gösterilmezdi. Aksine, son zamanlar imlâsında ise bu, vokallerin becayiş kaideleri gereğince (*ı*) *i* söylenileceği zaman ى ile ve (*u*) *ü* söyleneceği zaman و ile gösterilirdi.

Türkçede bu fiiller mutavaat (refléchi), müşareket (réciproque), sebepleme (causatif) [2], mechul (passif), ve menfi iktidarı (imposible) diye ayrılır (§ 595, İhtara da bakınız).

I. MUTAVAAT VE MÜŞAREKET FİİLLERİ.

572. Özgeleyenler sırasında ilk mevki *ya* mutavaat fiilinin alâmetine *ya* müşareket fiilinin alâmetine ait olur: gerçekten bu iki lâhika aynı fiil içinde ve birlikte olarak bulunamaz.

1. MUTAVAAT VEYA İNFİRAT (TEKSİNLİK, INDIVIDUEL) FİİLİ.

Mutavaat fiili ilk tabana (- ن -) - [*i*]*n* - lâhikası katılarak yapılır ki bu lâhika, - *in* - (-*ın*-) söyleneceği zaman, Arap harfleriyle - ين - suretinde ve - *ün* - (-*un*-) söyleneceği zaman - ون - suretinde yazılırdı.

Mutavaat fiili failin (isterse kendi üzerinde veya kendisi için olsun) yaptığı fiil ve hareketin (hadesin) tesirlerine bizzat kendisinin doğrudan doğruya veya dolayısiyle uğradığını bildirir.

Mutavaat fiilinin alâmeti ancak müteaddi (transitif) olan ilk tabanlara katılabilir.

---

[1] Bunun yardımcı olduğuna hüküm edildiğine göre, sonradan o konsonu okutmak için katılmış arızî bir vokal olduğu anlaşılıyor. Burasını müellif iyice anlatmış değildir. Kaldı ki biz, dilde ilk teşekkül esaslarına varan ve burada izahı uzun sürecek olan bazı delillere dayanarak bunun aslı olduğuna inanıyoruz. A.U.E.

[2] Oldurucu, oldurumlu (tasyirî = factitif) te dedikleri. A.U.E.

Ml.: كينمك *giy-in* كيمك *giy-(mek) den;*
ايدنمك *ed-in* } - (mek) اتمك *et-(mek) den;*
كزنمك *gez-in* كزمك *g'ez-(mek) den;*
(*ki mânaca ikisi de birdir*);

طاقينمق *tak-ın* طاقمق *tak-(mak) dan;*
يازنمق *yaz-ın* } - (mak) يازمق *yaz-(mak) dan* (*kendisi için yazmak* [Kamus tercümesi I, 563]

Mutavaat şeklinde olan bir fiil «bir şeyi *kendi için* yapmak» mânasını bildirirse ilk tabanların müteaddi olanları gibi mefulün bih alır: *edin-mek* (*kazan-mak* kelimesinin mânadaşı).

Şunlar da müteaddi olabilirler:

Giy-in-mek = «bir şeyi kendi üzerine giymek, üzerine geçirmek» mânasında (mk. منلا يانه عمامەلر صارينوب = *mol'l'a-yāne ᶜimameler sar-ın-up* mollalar biçiminde sarıklar sarınıp, Naima I. 114); *sak-ın-mak* «bir şeyi saklamak, korumak» ve bir de kendisini «bir şeyden korumak, saklamak» ki, o zaman *çek-in-mek* ve *kaç-ın-mak* mânadaşı olarak mefulün anh alır.

573. Mutavaat fiili, en ziyade hisleri ifade eden fiillerde âmilindeki iç varlığın az çok büyük bir hissesi olduğu hadesleri bildirmekte kullanılır (ki, Fransızcada da «se fâcher = darılmak, gücenmek; se rijouir = sevinmek» gibi mutavaat «münakis - réflechi» ler böyle hallerde kullanılır).

Ml.: سوينمك *sev-in(-mek), sev(-mek)den;*
Muk. yine *ut-an-mak; güc-en-mek* «s'offenser»;
kıskan-mak «étre jaloux», vs.

Doğrusu, mutavaatin kullanılışı pek iyi tayin edilmiş değildir. Bu siyga, ileride görüleceği üzere müşareket siygası (§ 576, ve müteaddit yerlerde, § 586) ile oldukça çok olarak karıştırılmaktadır.

Div. L. T. (II, s. 112 ve 125) e göre -[*i*] *n* li fiiller, (... ir gibi yapmak, ... ir görünmek, ... mezlikten gelmek «faire semblant de...») mânasını da verir.

2. MÜŞAREKET (Contributif ki, Fransızcada réciproque, karşılıklı yapan).

Div. L. T. (I s. 157 ve aşağısı; II s. 72 ve aşağısı, vs.) -(*y*) *iş* - li fiilin bildirdiği karşılıklı veya bir taraflı (paylaşılır, imeceli, contributif) hizmet ve yardım mânaları üzerinde ısrar etmekte, ve böylece teksin (infiratlı) ve tabir caizse bencil bir hades bildiren mutavaat fiilinin zıddı olduğunu göstermektedir. İşte bu ayırt edişini görünürlemek için «contributif» ve «individuel» tabirlerini teklif ediyoruz.

Aynı eser Osmanlıca'da yaşamamış - veya gelişmemiş - olan meraklı bir kavramından daha bahsediyor ki, bu «bir şeyi birisine yardım için yapmak (mefulün ileyh ile)» mânasından ibarettir.

Ml.: *Ol' manğa (maña) ḳäyik tut-uş-dı* = o bana geyik tutmakta yardım etti «il m'a aidé à prendre la gazelle» (II s. 72); *Ol' maña ḳapuğ aç-ış-dı* «o bana kapıyı açmakta yardım etti «il m'a aidé à ouvrir la porte» (I, s. 158) vs.

574. Müşareket fiili ilk tabana -[*i*]- (- ـشـ -) lâhikası katılmakla yapılır ki, Arap harfli imlâsı -*iş*- (-*ış*-) söylenişinde (- ـيشـ -), ve -*uş*- (-*uş*-) söylenişinde (- وشـ -) tur.

Şu mânaları bildirir:

1° Kökün anlattığı hadesin yapılmasında bir çok faillerin hissesi (= imecesi) olduğunu:

a) Gerek bu hadesi karşılıklı olarak biribirine yapmak suretiyle bildirir (ödeşirlik, karşılıklı yapış : réciprocité).

Ml.: كورمك : كورشمك *g'ör-üş*(-*mek*) biribirini karşılıklı görmek, (ve bu vaziyet icabı) konuşmak «voir mutuellement causer»;

سويلهمك : سويلهشمك *söyle-ş*(-*mek*) biribiriyle karşılıklı konuşmak «s'entretenir avec qulqu'un»;

اورمق : اورشمق *vur-uş-maḳ* biribirine karşılıklı vurmak «s'entre-frapper, batailler»;

دوكمك : دوكشمك *döv-üş*(-*mek*) evelkisi gibi biribirini karşılıklı döğmek.

575. — b) Gerek bu hadesi emek birliği (emekdaşlık, coopération) fikri olmadan aynı zaman içinde yapmak suretiyle bildirir.

Ml.: اوچمق : اوچشمق *uç-uş*(*maḳ*) her biri bir tarafa uçmak «s'envoler chacun de son côté».

قوشمق : قوششمق *ḳoş-uş-maḳ* aynı zamanda ve büyük miktarda olarak koşmak «courir en même temps et en grand nombre»;

كولمك : كولشمك *gül-üş*(-*mek*) çok kişi gülmek, beraber gülmek «rire à plusieurs, rire ensemble».

baḳ-ış-maḳ fiili şu iki kavramı bir arada bulundurmaktadır : a) biribirine bakmak, b) birçok kimse aynı zamanda bakmak [*Kamus* tercümesi I. 768].

Emek birliği fikrini bildiren -(*y*) *iş*- li fiil müteaddi olabilir:

Ml.: Bir sepet üzüm-ü kap-ış-dı-lar (Sami Bey) «ils ont vidé (en se disputant) tout un panier de raisin».
Mk. Div. L. T. I, 158 : *ol' mäning birlä süt iç-iş-di* «il a bu du lait avec moi».

576. — 2° (Kökün bildirdiği) hadesin yapılmasında bir tek failin sıkı sıkıya hissesi olduğunu bildirir.

a) ki temas, bağlantı, uygunlaşma bildiren bir takım fiiller böyledir:

Ml.: یاپشمق *yap-ış(-mak)*;	ارشمك *er-iş(-mek)*;
ایلیشمك *il-iş(-mek)*;	اولاشمق *ul'a-ş(-mak)*;
بیتیشمك *bit-iş(-mek)*;	بولاشمق *bul'a(eski çeşidi:bıl'a)-ş(-mak)*;
یتشمك *yet-iş mek*;	چاتشمق *çat-ış(mak)*.

b) bir çabalayış, bir işleyiş fikri bildiren fiiller de böyledir:

Ml.: چالشمق *çal'-ış(-mak)*;

اوغراشمق *oğra-ş(-mak)* ve دورشمك *dür-üş(-mek)*[*Kamus* tercümesi I.97,551];

قالقشمق *kalk-ış(-mak)*; كیرشمك *gir-iş(-mek)*;

جان چكشمك *can çek-iş(-mek)*.

c) mânaları, (-[*i*] *n*- lâhikalı) mutavaat fiilleri mânasından sarih bir surette ayırt edilmeyen bazı fiiller de böyledir:

Ml.: طولاشمق *dol'a-ş(-mak)*, *dol'a(-mak) dan*;

طوتشمق *tut-uş(-mak)*, *tut(-mak)dan* [1];

یاتشمق *yat-ış(-mak)*, *yat(-mak)dan*.

Div. L. T. (I, s, 158), *-iş* (*y*)-li fiillerin «failin her tarafına girip sinmek» mânasında olduğunu haber vermekle bizim gösterdiğimiz mânaya yaklaşan yeni bir kavramını göstermiş oluyor.

ton tär-ni iç-iş-di «les vêtements ont absorbé la sueur»;

sirkä acı-ş-dı «le vinaigre a atteint le degré d'acidité voulu».

Bu mâna zayıflayarak basit başlama (inchoatif) fiilleri derecesine düşer:

od soğu-ş-dı hava soğudu «le temps a fraîchi» (II, s. 82);

yaş sol'-uş-dı sebzeler sölptü «les légumes se sont fanés» (II, s. 87).

Mk. Osmanlıca'da başlama mânalı *-le-ş-* le türeme (§ 840) fiiller ki, *-le-n-* li mutavaat fiillerinin mânadaşlarıdır.

Böylece mutavaat (teksinlik, infirat) fiili ile müşareket fiili gibi esasta zıd mânalı fiillerin nasıl olup ta aynı başlama (inchoatif) mânasına düşebildiği anlaşılır.

[1] D. L. T. I, 196 *tut-mak* = yanmak; lehçemizde «ateşten duman çıkmak» mânasında ince ahenklisi: tüt-mek, tut-mak mastarının kökü olan (tut) bir isim halinde ve düd = (duman) suretinde Farsçaya geçmiş gibi geliyor. A.U.E.

İHTAR. — Tarafsız mânalı دكشمك değ-iş(-mek) fiili دكمك değ(-mek) «atteindre, valoir» fiilinden gelir ki, eskiden «karşılıklı değmek» «s'atteindre mutuellement, se valoir, être interchangeable» mânasındadır [1].

Eski Osmanlıca'da müşareket lâhikasının duraklı vokal ile: - (y) iş suretinde kullanıldığını gösterir bazı misalleri görülmektedir:

اوقويشمق *oku-yuş-mak* (*oku-ş-mak* yerine) «lire à plusieurs» (*Kamus* tercümesi I, 44);

يورويشمك *yürü-yüş-mek* «marcher l'un contre l'antre» (*aynı yer*), 75.

II. SEBEBLEME (CAUSATİF) VEYA OLDURUCU (FACTİTİF) FİİL.

577. Sebebleme fiil, kendisini doğuran ilk fiilden şu cihetle ayrılır ki, bunda fail bir hadesin yapılmasına meydan verir, yol açar, sebep olur, o hadesi oldurur; bu hades ise («oturtmak» gibi) tarafsız veya («bir şeyi yaptırmak» gibi) müteaddi olabilir.

Sebebleme fiilin özgeleyeni başlıca şu iki surette görünür:

1° *-dir-* (- در -) ki, bütün tek heceli köklerde ve sonları *l, r* kaypaklarından başka bir konsonla biten çok heceli tabanlarda kullanılır. Bu lâhika دير (*-dir-, -dır-*) ve دور (*-dür-, -dur-*) suretlerinde de yazılır.

Ml.: يدرمك *ye-dir(-mek)*; صوردرمق *sor-dur(-mak)*; بيندرمك *bin-dir(-mek)*; اولدرمك *öl-dür(-mek)*; | ديدرمك *de-dir(-mek)*; دكشدرمك *değiş-dir(-mek)*; قزاندرمق *kazan-dır(mak)* [2].

578. — 2° *-t-* ki: *r, l* konsonlarından veya vokallerden biriyle nihayetlenen çok heceli fiil tabanlarında kullanılır:

---

[1] *değişmek* fiili bizce *deng-iş-mek* aslından olup Türkiyenin bazı taraflarında *n* si düşerek *değ-iş-mek*, bazı taraflarında ise *ğ* si düşerek *den-iş-mek* suretlerinde kullanılır ki, asli mânası (biribirine denk, muadil, küfüv olmak) tır. Yine temas etmekten ayrı bir mânada olan (*değ-mek*) de, aslında *deng-mek* den (*n*) düşmekle hâsıl olmuş bir çeşittir ki, (denk, adil olmak) mânasındadır. Bu para bu zahmete değmez = (denk ve adil olmaz).. A.U.E.

[2] Müellif az da olsa, bunların (*ler, lar* =) *der, dar* çeşitlilerinden olan bazılarını burada bu münasebetle vermeliydi:

g'ön-der(-mek); *ak-dar(-mak)*; *bur-tar(-mak)*; *ko(ğ)-tar(-mak)*.

Ml.: كوستركمك g'öster-t(-mek);
اوفالتمق ufal'-t(-mak);
آغلاتمق ağl'a-t(-mak);
سويلتمك söyle-t(-mek).

579. *Gayri kıyasi sebeblemeler.* — Tek heceli bir takım fiil köklerinin sebebleme şekilleri, bu fiil köklerine kıyasi olmıyarak *-ir-* veya *-er-* ve daha nadir olmak üzere *-it-* lâhikaları eklenmekle yapılır:

1° *-ir-* (-ر-) lâhikası ki *-ir-*, *-ır-* okunmak üzere (-ر-) ve *-ur-*, *-ür-* okunmak üzere (-ور-) imlâsiyle de yazılırdı:

-i- (*-ı*):

Ml.: ايچيرمك *iç-ir(-mek);* [1]	آشيرمق *aş-ır(-mak);*
بيترمك *bit-ir(-mek);*	باترمق *bat-ır(-mak);*
پيشيرمك *piş-ir(-mek);*	صيزرمق *sız-ır(-mak);* (*kullanılmaz*)
شيشرمك *şiş-ir(-mek);*	طاشرمق *taş-ır(-mak);*
كچيرمك *g'eç-ir(-mek);*	قاچيرمق *kaç-ır(-mak);*
سيكرمك *siñ-ir(-mek);*	ياترمق *yat-ır(-mak);*
دكرمك *déğ-ir(-mek);*	شاشرمق *şaş-ır(-mak)* (*şaşmak mânasında*).

-ü- (*-u-*):

اولچرمك *ölç-ür(-mek)*	اوچرمق *uç-ur(-mak);*
دوشرمك *düş-ür(-mek);*	طوغرمق *doğ-ur(-mak);*
كوچرمك *göç-ür(mek);*	طويرمق *doy-ur(-mak);*
چوكرمك *çök-ür(-mek);*	طويرمق *duy-ur(-mak);*
	يوغرمق *yoğ-ur(-mak).*

580. 2° *-er-* (-ر veya -ار) lâhikası:

-er- (*-ar-*)

Ml.: كيدرمك *gid-er(-mek),* [2]	چيقارمق *çık-ar(-mak);*
	قوپارمق *kop-ar(-mak).*

[1] Bunlar ve daha aşağıdakiler metinde gelişi güzel verilmiş olup burada tarafımızdan böylece düzenlenmiştir. A.U.E.

[2] Müellif bu şeklin eski Osmanlıca'ya ait olup yenisinin *gid-ir(-mek)* olduğunu söylüyor ki, bizce bu son şekil yoktur. A.U.E.

Aşağıki az kullanılan şu fiiller de bunlara katılabilir:

oñ-ar(-maḳ);

burt-ar(-maḳ); [1] (*suratı buruşturmaḳ, surat asmaḳ*);

uy-ar(-maḳ); *uy-an(-maḳ) fiilinin* sebepleyicisi (Eski Osmanlıca).

İHTAR: — *-ir-* ve *-er-* lâhikaları şark lehcelerinde (boğazlı konsunlariyle) daha tam bir halde:

-ḳar, -ġar	*-ker, -ger*
(*-ḳır*), *-ġır*	*-kir, -gir*
(*-ḳur*), *-ġur*	*-kür -gür*

suretlerinde yaşamaktadır ki, bunlara *-küz -kiz* lâhikalarını da yaklaştırmak gerektir.

Eski Osmanlıca'da bu sebepleme lâhikasının tam şekli bazı fiillerde kalmıştır:

ارکورمك *ir-g'ür-mek* = *erdirmek*.

طورغورمق *tur-ġur-maḳ* *dur-darmaḳ, duruşturmaḳ.*

Şu halde katmerli vokallenen bir: *-ar-kar* lâhikası var demektir (mk. § 156 zeyl).

Esasen aynı vokallenmelerin izleri *-dir-* (*-dar*) lâhikasında da bulunur.

dön-der-mek (eski yazmalarda *dön-dür-mek* yanında.);

Muk. *gön-der-mek* fiili ki Meninski bunu *gön-dür-mek* suretinde okumuştur.

Yine (müşareketin sebeplemesi olan *-[i] ş + ir-* suretinde mürekkep bir teşekkül yerindeki *-şür-* (*-şir-*) lâhikasının da var olduğu kayda değer ki, bunun izleri eski Osmanlıca'da görülmektedir:

درشرمك *der-şür-mek, der-iş-ür-mek* yerinde (1426 yılı yazmaları; mk. Vambéry, Alt. Osm., s. 161) ki, yeni Osmanlıca'da bu *devşir-mek* suretine çevrilmiştir (bk. § 22).

ال قاوشروب *el ḳav-şür-up* = *el ḳavuş-dur-up* «joignant les mains» (Cezayir yazmaları No. 1716, yaprak 76, 75).

Eski Osmanlıca'da kullanılan aşağıdaki sebepleme fiilleri örneklenim «analogie» yoluyle teşekkül etmiş fiillere benziyor:

دوز كتمك *düz güt-mek* = düzgün sürmek «farder», (Bianchi);

دورغتمق *durgut-maḳ* = (Bianchi);

دركرمك *dirgür-mek* = diriltmek (1426 yılı yazmaları yap. 53 V°) [2].

581.: 3° — *-it-* (-ت-) lâhikası ki, arap harfli imlâda *-ıt-, -it-* yerine -ت- ve *-ut-, -üt-* yerine -وت- de yazılırdı.

Ml.: *-it-* (*-ıt-*), *-üt-* (*-ut-*)

آقيتمق *aḳ-ıt(-maḳ)*;	اوركتمك *ürk-üt(mek)*;
صاپتق *sap-ıt(-maḳ)*;	قوقتمق *ḳoḳ-ut(-maḳ)*;
صارقيتمق *sarḳ-ıt(-maḳ)*;	قورقوتمق *ḳorḳ-ut(-maḳ)*.
طاغتمق *dağ-ıt(-maḳ)*;	

[1] Müellif *bur-maḳ* ilk tabanından *tar* lâhikasiyle yapılan mastarı yanlış olarak *-ar-* lılar arasında *burt-ar(-maḳ)* suretinde gösteriyor ki, *bur-tar-maḳ* olacak. A.U.E.

[2] Bu (dir-gür-mek) misalinin yeri burası olmayup § 10, 579 dur. Kaldıki biz öteki iki müteaddi gibi bunun da örneklenim yoluyle yapılmış fiiller olmayup, eski Türkçenin aslî teşekkülleri olduğuna inanıyoruz.

آوتمق *av-at-maḳ* fiili de sebepleme bir fiildir (mk. آونمق *av-an-maḳ* mutavaat fiili), mk. *sür-çät-mek* (1426 yılı yazmaları, yaprak 118 V°).

582.: *Sebepleme fiilin mânası.* — Evelce işaret edilen mânadan ayrı olarak sebepleme veya oldurucu (causatif ou factitif) fiil, istemiverek sebep olunan veya sadece hoş görünüp göz yumulan hadesleri, failin önüne geçmiyerek yapılmasına meydan verilen hadesleri de bildirir.

Ml.: سویلتمك *söyle-t-mek* «faire parler» «laisser parler»;

چالدرمق *çal'-dır-maḳ* «se laisser voler quelque chose - «se faire voler»;

اوپدرمك *öp-dür-mek* «faire embrasser», laisser embrasser»;

اوردرمق *vur-dur-maḳ* «faire battre», «laisser battre».

Fiilde menfi lâhikası *-me-* bulunduğu zaman (bk. § 632) bilhassa bu mânasiyle çok görünür:

سویلتممك *söyle-t-me-mek* «ne pas laisser parler, empêcher de parler»;

آچدرمق *aç-dır-ma-maḳ* «ne pas laisser ouvrir, empêcher de'ouvrir».

583. Ve sonra (pek mahdut) bazı hallerde *-dir-* veya *-t-* ile sonlanan fiil tabanında gayri müteaddi bir mâna da olur.

Ml.: صالدرمق *sal'-dır(-maḳ)* «se jeter, se précipiter»;

سکرتمك *seğir-t(-mek)* «hâter la pas, courer en sautillant».

IHTAR. — کتیرمك *g'etir(-mek)* fiili (ki bunu کوتورمك *g'ötür(-mek)* le karıştırmamalı) *g'l(-mek)* fiilinin sebeplemesi olan *g'el-tir(-mek)* mastarının bozuntusudur.

ki bu, (hakkından geldirmek) *hakkından gel-dir(-mek)* gibi tâbirler de yaşayıp kalmıştır.

584.: *Karmaşık özgeleyişli fiil tabanlarında sebepleme lâhikasının alındığı yer.*

Sebepleme fiili gerek doğrudan doğruya ilk taban üzerinden, gerek mutavaat veya müşareket tabanı üzerinden teşkil edilebilir.

Şu halde sebepleme lâhikası, kendisi daima onlardan sonra yer almak şartiyle *-[i] n-* veya *-[i] ş-* lâhikasiyle terkip edilebilir. Bundan da şu çıkar ki, evvelce bir lâhikalı olan taban bu defa mecburî olarak çok heceli olur; diğer taraftan da *l* ve *r* den başka bir konsonla (yani *n* veya *ş* konsoniyle) sonlanmış olacağı için, bunun sebepleme lâhikası da ancak *-dir-* (در) olacaktır.

Ml.: Asli fiil (muk. § 595): بولمق *bul'(-maḳ).*

Mutavaat: بولنق *bul'-un(maḳ)* «se trouver»;

Mutav. sebeplemesi: بولندرمق *bul'-undur(-maḳ)* «faire que quelque chose se trouve; apprêter quelque chose, réaliser quelque chose».

Asli fiil: تپمك *tep(-mek).*

Mutavaat: تپنمك *tep-in(-mek)* «lancer des ruades, rouer sur place».

Mutav. sebeplemesi: تپندرمك *tep-in-dir(-mek)* «exaspérer quelqu'un».

Asli fiil: اويمق *uy(-maḳ)*

Müşareket: اويشمق *uy-uş(-maḳ)* «s'arranger mutuellement, se mettre d'acord»;

Müşar. sebeplemesi: اويشدرمق *uy-uş-dur(-maḳ)* «engager à s'arranger, mettre d'accord».

Başka misal: كورشدرمك *g'ör-üş-dür(-mek)* «faire qu'on se voie mutuellement, mettre en rapports avec, faire causer».

585. *Katmerli sebepleme.* — Sebepleme lâhikasını katmerlemekle failin bir sebepleme hadesini körüklediği anlaşılır ki, bunda bir işi Bay Birinci (Primus), Bay Üçüncü (Tertius) ın aracılığına baş vurarak Bay İkinci (Secundus) ye yaptırır. Meselâ:

(Kendisi) sokağı süpürmek: (Ev sahibi) sokağı süpürtmek = yani bir ikinciye «sokağı süpür» diye emretmek ve o da süpürmek.. (Belediye) sokağı süpürttürmek = yani belediye âmiri (birinci), bir memura (ikinci) «sokağı süpürt» demek, o memur (ikinci), de süpürücü (üçüncü) ye «sokağı süpürün» demek, ve süpürücü de bunu yapmak.

Bunlardaki üç aracı (agent), az çok zahirî olabilir. Meselâ *gelmek* gibi bir fiil ele alınırsa bunun basit sebeplemesi (*geldirmek* =) *ge(.)-tir-mek* dir ki, (gelme işini bir üçüncü yapsın diye bir ikinciye emretmek değil), bu işi kendisi yapmaktır. Bunun katmerlisi olan *ge-tir-t-mek* = bir üçüncü gelsin diye bir ikinciye emir vermek (ki ancak bu katmerli, mânaca bir vasıtalı sebeplemedir).

Bu katmerleyiş, sebepleme lâhikasının iki şekli birbiri ardınca bir arada *- dir* + *t* veya *- t* + *dır*) suretlerinde söylemekten ibaret olup, yoksa ya *- dir* leri ya *- t* leri birbiri ardınca aynen tekrarlayış değildir.

Eğer kökte daha evvel *- dir -* lâhikası varsa *- t -*, *- t -* (veya gayri kıyasî olarak [1] *- it -*) varsa *- dir -* katılır.

Esasen bu, yukarıda § 577 ve 578 de söylenmiş olan kaidelerin bir neticesinden başka bir şey değildir.

[1] Bunun gayri kıyasî olmasında tereddüdümüz vardır. A.U.E.

Ml.: Aslî fiil: اینمك *en(-mek)*.

Sebepçi : ایندرمك *en-dir(-mek)* «faire descendre, réduire (un compte);

Katmerli « : ایندیرتمك *en-dir-t(-mek)* «faire faire descendre, faire réduire un compte);

Aslî fiil: آكلامق *añl'a(-mak)*.

Sebepçi : آكلاتمق *añl'a-t(-mak)* «faire comprendre, expliquer»;

Katmerli « : آكلاتدیرمق *añl'a-t-dır(mak)* «faire expliquer».

Başka misaller: دیدرتمك *de-dir-t(-mek)* «ordonner qu'on fasse dire»;

پیشیرتمك *piş-ir-t(-mek)* «faire préparer un mets (ve asıl: ordonner [au cuisiner] de faire cuire qulque chose).

İHTAR. — Öyle müşareket ve sebepçi müteaddi lâhikalarından tertipler vardır ki, bunlar hakikî mânasiyle muadil bir müşareket fiilinin sebepçi siygası olmayıp hususi bir mâna bildirirler:

Ml.: آراشدیرمق *ara-ş-dır-mak* dikkatle aramak «rechercher avec soin»;

كچیشدیرمك *geç-iş-dir-mek* eyi kötü geçirmek, vakit kazanmak «laisser passer tant bien que mal, gagner du temps.»

III. MEÇHUL «PASSİF» FİİL.

586. Türkçede meçhul şunlarla bildirilir:

1° *l* den başka konsonlardan sonra getirilen *-il* lâhikasiyle.

Ml.: صارلق *sar-ıl'-(mak)* «être enveloppé», *sar(-mak)* tan;

صاتلق *sat-ıl'(-mak)* «être vendu».

2° *l* konsonundan, ve vokallerden sonra getirilen -[*i*]*n*- lâhikasiyle.

Ml.: ینمك *ye-n(-mek)*[1] «être mangé»;

آرانمق *ara-n(-mak)* «être cherché, recherché, apprécié»;

آلنمق *al'-ın(-mak)* «être pris, reçu».

587. *Meçhul lâhikasının katmerlenmesi.* — Fiil tabanı vokalle sonlanmış ise, meçhul lâhikası mutavaat lâhikası olan (-*n*-) ile aynı şekilde olur. Bundan doğabilecek mâna karışmasından sakınmak için, meçhul lâhikasını katmerlemek itiyadı vardır:

ینلمك *ye-n-il(-mek)* [1] «se manger, être comestible»;

آرانلق *ara-n-ıl'(-mak)* «être recherché»;

دینلمك *de-n-il(-mek)* «être dit»;

سویلنلمك *söyle-n-il(-mek)* être parlé, dit»;

بكلنلمك *bekle-n-il(-mek)* «être attendu»;

ایستنلمك *iste-n-il(-mek)* «être demandé».

[1, 1] Şimdiki imlâmızda *n*, *ñ* farkı gözetilmediğinden *yen-mek*: «ekl edilmek (=*ye-n-mek*), mağlûbetmek (=*yen-mek*).. *yen-ilmek*: «ekl edilmek, (=*ye-n-il-mek*,), mağlûb edilmek, (= *yen-il-mek*) gibi şekil ve söyleniş birliği yüzünden mâna karışıklıklarından kurtulunamıyor. A.U.E.

Şüphesiz ki bunlarda bir benzemsizlik (dissimilation) meselesi düşünülmektedir. Çağatayca'da bazan sonu *l* ile biten bir tabandan sonra bile - [*ı*] *l* lâhikasının bulunduğu görülüyor : تفتيش قيلديلى *teftiş kıl'ıl'dı* (NEVAİ, Tar. Mül. Ac. s, 72). — Div. L. T. (I, 248) e göre - *le* - li türemelerin meçhulleri - *le* - *l* - suretinde oluyordu :

iş-le-l-di, vs. Bununla beraber mk. RAMSTEDT, *Journal Soc. fin.-ougr.*, 1912, s, 9.

Div. L. T. (III, s. 78) sonu konsonla biten tabanlardan sonra - *lın* - suretinde katmerli bir ekle yapılmış bir meçhul sıygası daha vermektedir : *yaz-l'ın-dı* «çözüldü»; *yuv-l'un-du* «yuvarlandı» vs. Aynı siyga Yakutça'da da (BÖHTLİNGK, § 483) var.

588. *Meçhul fiilin mânası.* — Türkçede meçhul fiilin şöyle kullanışları vardır.

1° (Fransızca'da olduğu gibi) failin başka bir zihnî varlık (concept) tarafından işlenilmiş hadese uğradığını bildirir [1].

589. 2° «Bir hadesin mevzuu olmak» tan ibaret alelâde (normal) bir mâna alacak yerde ekseriya «bir hadesin mevzuu olabilmek» mânasını alır :

Ml. : ينلمك *ye-n-il(-mek)* «être comestible» ; (yani yenilmeğe müsait olmak A.U.E).

ايچلمك *iç-il(-mek)* «être potable».(yani içilmeğe müsait olmak A.U.E)

590. 3° Cümlenin faili gayri muayyen «bildirilmeyen (indéfini)» bir şahıs olduğu zaman kullanılabilir, (o zaman Fransızca'nın «on» kelimesine [bk. sintaks § 1185] karşılık olur). Bu takdirde meçhul, (yalnız müteaddi fiillerin meçhul şeklini almaya müsait bulunduğu Fransız dilinin aksine olarak) gayri müteaddi mânalı tabanlar üzerinden teşkil edilebilir [2].

591. *Karmaşık özgelemeç «modificateur»li fiil tabanlarında meçhul lâhikasının aldığı yer.* — İlk tabanlar dışında olarak alelâde meçhul lâhikası (1° ve 2° kullanışlısı), ancak sebepçi bir tabana katılabilir ki, bu takdirde yeri sebepçi lâhikasından *sonra* dır.

Ml. : Aslî fiil	:	طولمق	*dol'(-mak).*
Sebepçi	:	طولدورمق	*dol'-dur(-mak)* «remplir»;
Sebepçi meçhulü	:	طولدرلق	*dol'-dur-ul'(mak)* «être rempli, subir l'action du remplissage».

[1] Meselâ *su dol'-dur-ul'-du* cümlesinde olduğu üzere ki, burada *su* fail naibi, kim olduğu bilinmiyen başka kimseden ibaret bir zihnî varlık tarafından işlenilmiş *dol'durul'-mak* hadesine uğramıştır. Başka bir izahla da, bu cümledeki *su* fail vekili (naibi) *doldur-ul-mak* hadesinin mevzuu olmuştur. Müellifin vermediği misali biz burada böylece verip onun tarifine göre izah etmiş bulunuyoruz. A.U.E.

[2] Türkçe'de bu teşkiller, Fransızca'nın müsait olmadığı gayri müteaddi tabanlar üzerinde olduğu gibi, Fransızca'nın müsait olduğu müteaddi fiil tabanları üzerinde de vücude getirilir. A.U.E.

Burada gayri müteaddi bir fiil (*dol'-maḳ*) yerine müteaddi mânalı bir fiil (*dol'-dur-ul'-maḳ*) getirmenin, bilvasıta bir yolu olduğu bu misalden anlaşılmaktadır.

Başka misaller:

ایلیشدرلك *il-iş-dir-il(-mek)* «être attaché, boutonné». Bu fiil *il-iş-dir* (*-mek*) «attacher» fiilinin meçhulüdir ki, bu *il-iş-dir* (*-mek*) de *il-iş* (*-mek*) «s'attacher» fiilinin sebepçisidir. Bu *il-iş(-mek)* ise *il(-mek)* «joindre, attacher» fiilinin müşareketidir;

بولندرلق *bul'-un-dur-ul'(-maḳ)* «être apprêté, rialisé (bir mutavaat fiilinin sebepçisi üzerinden teşkil edilmiştir).

IV. MENFİ (OLUMSUZ, «NEGATİF»), VE MENFİ İKTİDARLI (İKTİDARSIZ, İMKÂNSIZ, «IMPOSSIBLE») FİİL

592. Mutavaat ve müşareket lâhikaları (bk. § 572) ında olduğu gibi, menfi lâhikası *-me-* ile menfi iktidarlı *-(y)eme* lâhikası da, fiil tabanlarındaki çok lâhikalar tertibi içinde aynı yeri almakta, ve biri bulunduğu zaman öteki bulunmamaktadır.

Bunlardan her biri her hangi bir fiil tabanına katılabilir, şu şartla ki o fiil tabanında özgelemeç lâhikalarından bir kaçı bulunduğu zaman bu iki menfi lâhikadan her biri öbirlerinin hepsinden sonra gelir.

Osmanlıca'da *-me-* lâhikası ön sınıftan kelimelerde (-مـ-) veya (-مه-) suretlerinde, ve art sınıftan kelimelerde umumiyetle (-ما-) suretinde yazılır.

Bunlara karşılık olan menfi iktidar lâhikaları şunlardır:

-مه (ي) - ، -مه (ا) - = *-(y)eme-*, *-(y)ama-* (bazanda art sınıftan kelimelerde -ياما- *-(y)ama-* [1].

[1] Bu menfi ve menfi iktidar eklerinin sonundaki üstün (*e, a*) vokalleri, alt yanında başı (*y*) li bir lâhika bulunduğu zaman, ahenge göre esre ve ötrü (*i, ı - ü, u*) söylenişlerini almaktadır ki, o zaman bunlar yine ahenge göre değişen (*mi, mı - mü, mu*) soru lâhikalarına benziyor, (bunlar hakkında bakınız kitabın başlarında fonetik bahsindeki notlarımıza).

Bazı misaller:

gel, *bil*	*- mi*	*yen*,	*yecek*,	*yor*;
al', *ḳır*	*- mı*	*yan*,	*yacaḳ*,	*yor*;
gör, *gül*	*- mi (mü)*	*yen*,	*yecek*,	*yor*;
dol', *bul'*	*- mu*	*yan*,	*yacaḳ*,	*yor*.

Sonu Konsonla Biten Tabanlar.

Ml.: Aslî fiil : كلك *gel(-mêk)*; «venir»;
Menfi : كلمك *gêl-me(-mek)*, «ne pas venir»;
Menfi iktidar: كله‌مك *gel-ê-me(-mek)*, «ne pouvoir venir».
Mutavaat fiili: كورنمك *g'ör-ün(-mêk)*, «se voir, apparaître»;
Menfi : كورنمك *g'ör-ü°n-me(-mek)* «ne pas apparaître»;
Menfi iktidar: كورنه‌مك *g'ör-ün-ême(-mek)* «ne pas pouvoir apparaître»;
Müşareket fiili: *g'ör-üş(-mêk)*;
Menfi : *g'ör-ü°ş-me(-mek)*;
Menfi iktidar : *g'ör-üş-ême(-mek)*.

Sebepçi fiil : يابدرمق *yap-dır(-mâk)*, «faire faire»;
Menfi sebepçi: يابدرامامق *yap-dır-âma (-mak)* «ne pas pouvoir faire faire».

Öteki karmaşık sebepçi fiillerde, ve yine meçhul, sebepçi meçhul, karmaşık sebepçi meçhul siygalarında da böyledir; ve bunlardan sonuncusu yani karmaşık sebepçi meçhul, içlerinde en uzun bir manzara göstermektedir.

Ml.: Menfi: *il-iş-dir-i°l-me(-mek)*; «ne pas être attaché»;
Menfi iktidar : *il-iş-dir-il-ême(-mek)* «ne pas pouvoir être attaché».

Sonu Vokalle Biten Tabanlar.

Ml.: Aslî fiil : اويومق *uyu(-mâk)* «dormir»;
Menfi : اويومامق *uyû-ma(-mak)* «ne pas dormir»;
Menfi iktidar : اويويامامق *uyu-yâma(-mak)* «ne pas pouvoir dormir».

Bütün hallerde menfi ve menfi iktidar lâhikaları görülüyor ki, hep *en sonra* gelmektedir.

593. İHTAR. — Eski Osmanlıca'da bu lâhikanın başı dar vokalli bir çeşidine ait izler bulunmaktadır.

söyle, eski	*-mi*	*yen, yecek, yor;*
ara, şakı	*-mı*	*yan, yacak, yor;*
büyü	*-mi(mü)*	*yen, yecek, yor;*
uyu	*-mu*	*yan, yacak, yor;* vs.

Bu vaziyetlerdeki istikbal siygalarının (*y*) den sonraki (*e, a*) ları, söylenişten düşer.

A.U.E

Nitekim MENİNSKİ (§. 161) سوهمك *sevememek* mastarı yanında سويمك *sevimemek* şeklini veriyor. Mk. كيوماش ve كوزليومدم [1] (*Kırk vezir*, s 115 ve 47) ki, bu lâhikaların -(*y*)*uma* -ve- (*y*) *üme*- söylenişli olduklarını *(anlayumamış, gözleyümedim)* tahmin ediyor.

Bu eski zamanlardan arta kalmış kelimeler delâlatiyle menfi iktidar fiili eski bir karmaşık fiil sayılabilir ki, bunda *u* (-*mak*) = kadir olmak «pouvoir» ve *u-ma*(-*mak*) kadir olmamak «ne pas pouvoir» fiilleri yardımcı olarak bulunmaktadır. [2] Bunun böyle olduğu F. K. W. MÜLLER (I, *Uigurica*) daki şu cümleleri delâletiyle anlaşılmaktadır.

Kötürü umatı, kötürgäli umatıl'ar, bilgäli udung.

Çağatayca'da, Kırgızca'da ve diğer bir takım lehçelerde aynı mânada bir yardımcı olarak *al'-mak* «prendre» fiili kullanılmaktadır.

594. *Vurgulama.* — Menfi ve menfi iktidar fiillerinde vurgu daima -*me*- hecesinden evvelki hecededir. Mk. yukarıki misalleri. Bununla beraber menfi fiilin *muzari* temesinin (-*me* nefiy lâhikasını havi bulunan) son hecesinin: *sev-me°z* (bk. § 616) suretinde vurguyu kendi üzerine aldığı görülecektir.

Tenbih. — Bu menfi -*me*- lâhikasını, ayni fonemleri havi olmakla beraber -*me°*- suretindeki mastar isminin vurgulu sonuciyle karıştırmamalı. bk. § 711.

MALÛM «ACTİF» VE DAHA İYİSİ, ASLÎ «ÉLÉMENTAİRE» FİİL.

595. Daha evelki sergileyişimizden sezileceği üzere *malûm fiil* adını verebileceğimiz şeyin ne olduğu anlaşılır: Türkçede malûm fiil, ne mutavaat, ne müşareket, ne sebepçi müteaddi, ne meçhul, ne menfi, ne menfi iktidar olmayan her fiildir.

Bu fiil «özgelemeç» denilen lâhikalardan hiç birinin kendisinde bulunmaması ve emir siygasının müfret muhatabı kök ile aynı şekilde olmasiyle öbürlerinden ayırt edilir (mk. § 568).

Görülüyor ki, *malûm* (actif) kelimesini bu yolda bir anlayış, Fransızca'daki anlamından mühim bir surette ayrılıyor. Bunun içindir ki, bunun adına *aslî* «élémentaire» demek daha iyidir. Çünkü hakikaten bunun tabanı aslîdir (§ 571).

İHTAR. — Şimdiye kadar tetkik edilen fiil binalarından müstakil olarak -*ele*- (-*al'a*-) suretinde devam ve kesret (istimrar «fréquentatif») fiil lâhikası izleri görülüyor ki, bu fiiller şunlardır:

kov-al'a-mak, ov-al'a-mak (bk. § 47), *tep-ele-mek,* [3] *gev-ele-mek, eş-ele-mek.* *Bunların aslîleri: kov-mak, ov-mak, tep-mek* vs. dir.

---

[1] İzahı evvelki sahife notundadır.

[2] Götüremedi (götürmeğ «e» kadir olmadı), götürmek için kadir olmadılar, bilmek için kadir oldun. A.U.E.

[3] Bunu *tepe-le-mek* (başın tepesine vurmak) mânasında olmamalı: *devamlı tepmek,* demektir. A.U.E.

Yine şüphesiz bunlar da öyledir:
(tırmal'a-mak) (muk. *tırma-mak*), *ırgal'a-mak* (muk. *ırgaŋ-mak*) ve *güre-le-mek)* (muk. *güre-mek*).

Muk. Altayca, *-gıl'a- lâhikası* (yine muk. § 864 ve tenbih) [1].

BÖLÜM IV. — Fiilde Sonuçluk Lâhikalar, Tasrif.

596. Muhtelif fiil siygaları sonuçluk (désinentiel) lâhikalarla elde edilir. 569 ve 571 inci bentlerde verilen kayıtları mezcederek bu siygaların şemasını şöylece verebiliriz:

(Aslî veya özgelemeçli) taban + tek veya çok sonuçluk lâhikalar.

Yalnız bir tek fiil siygası: Emrin müfret muhatabı hiç bir sonuçluk lâhika almaz. Bununla beraber bir *sıfır* sonucu aldığını farzedersek onu da bu şemaya sokabiliriz.

597. Fiil siygaları bütün fiillerde aynıdır, çünkü muhtelif fiil sonuçları ancak vokaller ahengi kanununun tayin ettiği çeşitlenmelerden başka bir değişikliğe uğramazlar.

Bunun neticesi olarak ta Türkçede yalnız bir türlü tasrif vardır, sakil fiiller diye ayrı bir şey yoktur (bununla beraber bk. § 615).

598. Biribirinden ayırt edilmesi gereken iki nevi fiil şekli vardır.

1° *Şahıs, tarz, zaman* (ki bunda fiil binası özgelemeç tarafından bildirilir) gibi fiilin taşıdığı bütün mânaları *aynı zamanda* ifade eden şahıslı fiil siygaları.

(Bunlar Fransızca'nın: «j'aime, tu aimes... yani seviyorum, seviyorsun» gibi siygalarına muadildir).

2° Şahıssız veya *isimcil* fiil siygaları.

Ki bunlar: Mastarlar (infinitif), mastar (hades) isimleri (nom d'action), ortaclar (participe), ve ulaklar (gérondif) tir (bk. § 694).

Ayrıca bu siygalar şahıslı siygaların bildirdiği aynı çeşitli mânaların hepsini fakat onlardan daha az tam bir surette olmak üzere ifade edebilir.

---

[1] Müellifin bu ciheti işaret etmesi çok yerindedir. Ancak bunlar yalnız *-al'a* (*-ele-*) suretinde değil *kal'a* (*-kele*) gibi besbelli daha eski şekillerdeki lâhikalar halinde de görülmektedir:

Nitekim *dur-al'a-mak* (= duraklamak), *it-ele-mek, güd-ele-mek* gibi yukarıki misallere ilâve edilecek daha bir takımları arasında *çal-kal'a-mak, sil-kele-mek* gibi mastarlara da (aynı mânada olmak üzere) rastlanmaktadır. A.U.E.

Bunlar *ediş* «action» ve *oluş* «être» bildirerek bir taraftan fiile çekerler ki, hususî ehemmiyette bir vakıa olmak üzere bunların *fail* ve *mefuller* almak hassası vardır.

Bir taraftan da isme çekerler ki, bunlara isimcil (nominal) dememizin sebebi de budur. Yani bunlar sarf (morphologie) bakımından isimler gibidir (ki bu isim mânasını burada daha geniş mânasiyle: 1° alem «substantif» 2° sıfat «adjectif», katmaç «adverbe» diye almalıdır).

Bunun neticesi olarak bunlar bazan insiraflı (déclinable), bazan insirafsız (invariable) olurlar. (bk. daha ileriye).

İsimcil fiil siygalarının bu melez (hybride) mahiyeti şu suretle de izah edilebilir:

Sev-miş «mazide seven; sevdi: il a aimé, qui a aimé» mânalarında olan bu kelimede *-miş*, fiil lâhikası olduğuna göre bir sonuç «désinence» dır (mk. § 134).

İsimcil fiil lâhikası olduğuna göre bir türeme «dérivation» lâhikasıdır.

Bu takdirde fiilin isimcil siygası, meselâ alem «substantif» ve insiraflı olarak alındığı zaman isimlik taban gibi kullanılabilir; ve netice itibariyle denilebilir ki, isimcil siyga muhtelit «mixte» bir tabana yani 852 ve aşağısındaki bendlerde bahsi geçecek olanlara kıyaslanabilecek olan fiilcil isim tabanına yaklaşır. Eğer bu ondan farklı bulunuyorsa sebebi, bunun mânasının daha mücerret ve daha gramerce olması, ve her fiil üzerinden teşkil edilmek hassası bulunmasıdır. Esasen bu günkü Osmanlıca'daki türeme lâhikalarından bir çoğunun, menşede fiilin isimcil siyga lâhikaları olduğu görülecektir (mk. § **852**; **860**, zeyl; **865**; **868**).

599. *Fiilin isimcil siygalarının basıkınlığı ve rollerinin ehemmiyeti.* — Fiilin isimcil siygaları çoktur ve çeşitlidir.

Üstelik, şahıslı siygalar dahi isimcil mahiyetlerinden tamamiyle kurtulmuş değildirler.

Hakikaten ileride görüleceği üzere, şahıslı siygaların en çoğu, karşılıkları olan isimcil siygalardan ancak kendilerinde bir şahıs sonucu bulunmakla ayırt edilirler. Şahıslı siygaların kalan kısmı yani teme (thème) (bk. daha ileride § **611**), sarf (morphologie) bakımından bir takım isimcil siygalarla aynı görünüştedir.

Temenin isimcil mahiyeti, şu iki neticeyi doğurmaktadır:

1° Şahıs sonucunun bazan sıfır görünüşlü olduğu müfret gaipteki bir şahıslı fiil siygası, *teme* den ibaret bir vaziyete düşebilir; ve o zaman isimcil bir siyganın aynı sarf görünüşünü almış bulunur.

Ml.: سومش *sev-miş*:
1° = Sevdi «il a aimé» (şahıslı siyga);
2° Mazide veya şimdiki halde seven «qui a aimé, ayant aimé» (isimcil siyga).

600. — 2° Çok kere Türkçede şahıslı fiil siygalarının menşei, görünüşlerinden de anlaşıldığı üzere, müsnet «prédicat» olarak isimcil bir siyga (bir ortaç = participe) ile bunun ardınca gelen özden (cevherî) fiilden ibaret isim cümleleridir.

Ml.: سومشم Sev-miş-im «j'ai aimé». *Sev-miş-im* sevmiş olan (kimse) yim «je suis (celui) qui a aimé [Muk. Fransızca'nın «je suis parti», Almanca'nın «ich bin

gegangen» mazisi ki, (gitmiş (kimse) yim = gittim) mânasındadır; ve İngilizcenin « I am going», hal - müzari siygası *(ki)* «gider (kimse) yim = giderim, gidiyorum, demektir].

Bu takdirde Osmanlıca daha ziyade bu örnekten ismî (isimcil) cümleler kullanmakta ve mümkün olan her siygaya (içlerinde اولق *ol'-mak* fiilinden alınmış olanlar da dahil) özden (cevherî) fiili getirmek suretiyle o cümlelerin manzarasını çeşitlemekten hoşlanıyor.

İHTAR. — Aşağıdaki misallerde olduğu üzere bu ifadelerin bir takımı kendi hususî karakterlerini kaybederek hakikaten (şahıslı) fiil siygaları mahiyetini almış olmakla beraber, bir takımlarını bu rolü üzerine ancak kısmen almış oldukları için, bu yüzden bir ikircinlik (ambiguïté) mahiyeti göstermektedirler.

Ml. : كلمش اولاجقسك *g'el-miş ol'-acak-sın.*

1° *«gelmiş (olan bir kimse) olacaksın* «tu seras (celui ou quelqu' un) qui est venu»;

2° *geleceksin* «tu seras venu».

Birinci takdirde (yani «gelmiş olan bir kimse olacaksın») da tam mânasiyle bir isim cümlesi karşısındayız İkinci takdir (geleceksin) de öncül müstakbel (futur antérieur) suretinde şahıslı bir fiil siygası: yani oldukça tereddüdlü bir mahiyette olan, fakat alelâde tasrifin ifade edemiyeceği nuansları edaya müsait bulunan ikinci bir tasrif karşısındayız (ki daha ileride § 810 ve aşağısı bu siygalardan bahsedilecektir).

601. Şahıslı siygalarla asıl isimcil siygalar arasındaki ayırt edilmemiş veya aracı (mutavassıt) siygalar.

Yukarıda (§ 599) da aynı bir fiil siygasının isimcil (ortac) siyga, veya (müfret gaip halinde) şahıslı bir siyga hizmetini yapabildiğini görmüştük.

Esas itibariyle, kelâmın mânası ve yapılışı, onun bu iki kavramdan hangisi için kullanılmış olduğunu gösterir. Başka tâbirle söyliyeyim, bu siygaların (ve elbette ki diğer fiil siygalarının - manzarası değilse bile) mânası, ekseri hallerde ayırt edilir.

Bununla beraber öyle hal ve vaziyetler olur ki, bunlarda bizzat mütekellimin şuurunda dahi bu ayırt ediliş yapılmaz. Bunun neticesi olarak bu siygaların bazan - ne asıl isimcil siygalar rolünü, ne de şahıslı siygalar rolünü oynamayıp bu iki kullanış haddi içinde bulunan mutavassıt kullanışlar halinde göründüğünü kabul etmek zorundayız. Bu ortaç (ve ayrıca türeme) siygalarını ayırt etmek için, bunlar teme (thème) ler suretinde kullanılır diyeceğiz; ve hakikatte tasrifli temeler olan şahıslı siygalardan bunları ayırt etmek için de, *tasrifsiz temeler* in bir nev'idir diyeceğiz (ki bunlardan daha ileride § 799 ve aşağısı, bahsedilecektir).

602. Bu söylenilen şeylerden şu çıkar ki, isimcil siygalarla şahıslı siygalar arasında yapılan farkın sırf yapmacık olduğu haller vardır. Ancak fevkalâde hallerde meselâ bir taraftan *- dim* li şahıs siygasında, diğer taraftan *-(y)en* li ortaçta bu fark hakikî olur. Bununla beraber Türk - Tatar dillerinin mukayeseli tetkikine gidilirse, bunda da hal mazi (présent - passé) ortaçlığını eden ve bugün o kadar tam ve sahih bir rolü olan *-(y) en* lâhikasının eskiden *- kan* (*- ken*) şekliyle (şahıslı) insiraflı fiil temesi hizmetini yapmış olduğu görülür.

Ml. : (Altayca) *atkan-ım* ki, aslı = atan (kimse) yim, yani attım «j'ai jeté».

Fiilde bu isimcil karakterin baskınlığı, Türkçede kelâm (kelime) kısımlarının biribirine karşılıklı girişik olması hakkında söylediklerimizi (§ 198) teyit etmektedir. Denilebilir ki, bir çok hallerde (burada mantıkça farkından bahsetmiyoruz) *gramerce*, fiil isimden ayırt edilmez.

BAHİS I. ŞAHISLI FİİL SIYGALARI.

603. Şahıslı fiil siygalarının yapılışı isimcil fiil siygalarının yapılışından daha karmaşıktır. İsimcil fiil siygalarında ancak bir tek sonuçluk lâhika vardır, halbuki fiil siygalarında çok kere bunlardan iki tanesi bulunur: (zaman ve tarz bildiren) teme alâmeti ve (şahıs bildiren) şahıs sonucu.

Şu halde, fiil siygalarının umumî şeması (bk. yukarıda, § 596) şahıslı siygalara tatbik edilince, şöyle bir düstur ile ifade edilir:

Asli veya özgelemeçli taban + teme alâmeti + şahıs sonucu.

Emir siygasını bu şemaya koyabilmek için onda *sıfır* teme alâmeti olduğunu kabul etmek yeter. Bunun neticesi olarak müfret muhatap emir siygası şu şema ile gösterilir:

(Aslî veya özgelemeçli) taban + sıfır teme alâmeti + sıfır şahıs sonucu.

604. Asıl söylemek lâzım gelirse, yukarıda gösterilen düstur, yalnız basit siygalar için (bk. § 628 ve aşağısı) şema hizmetini görür. Şahıslı mürekkep siygaların şemasını vücude getirmek için «şahıs sonucu» kelimeleri yerine «yardımcı fiil» kelimelerini koymak yeter.

605. (Sekiz taneden ibaret olan) muhtelif teme alâmetleri daha ileride, § 611 ve aşağısında mütalaa edilecektir. Bunun aksine olarak, şahıs sonuçlarının üç çeşidini bir arada kümeliyerek şimdiden göstermeği faydalı buluyoruz.

Bunlar Osmanlı (ve umumiyetle bütün Türk) dilinde zamirli teşekkülün kelime uclarına mahsus iki tipidir ki, bir taraftan şahıs zamirleriyle, bir taraftan mülkiyet lâhikalariyle mukayese edilecektir.

Şahıs sonucu olarak kullanılan özden (cevherî) fiil, bilhassa şahıs zamirine (mk. § 551), ve asıl fiil sonlukları (terminaisons) ise mülkiyet lâhikasına yaklaşır. Gaipteki morfem (morphème) lerde bir başkalık olduğu için, bu mütalâa ancak ilk birinci şahıslar (müfret ve cemi mütekellim ve muhatap) ta variddir (mk. § 552).

Bu levhaya (beş taneden ibaret) halet «cas» sonuclarını (mk. § 243), ve esasen epeyce miktarda olan isimcil siyga lâhikalarını ilâve etmekle bütün Türk sarf (morphologie = şekliyat) ının bir hülâsası elde edilmiş olur; ve hemen anlaşılır ki, bunları iyice hatırda tutmanın çok ehemmiyeti vardır.

ŞAHISLAR.		ŞAHIS ZAMİRLERİ.	EMİR SONUCU.	ÖZDEN FİİLİN MÜZARİİ	ASIL FİİL SONLUĞU.	MÜLKİYET LÂHİKASI.
MÜFRET	Mütekellim	بن ben.	---------- (Eski Osm. : - eyin.)	يم - ايم - yim. (Eski Osm. : - em, - in, ven.)	م - m.	م - [ı] m.
	Muhatap	سن sen.	sıfır. (Eski Osm. : - kıl, - kil.)	(سن) سك - sin. (Eski Osm. : - sen.)	(ڭ) ك - ñ.	(ڭ) ك - [ı] ñ.
	Gaip	او o.	سون (سين) - sin	در - dir.	sıfır.	ى (-) - (s) ı.
CEMİ	Mütekellim	بز biz.	لم (ı) - (y) elim	يز، ايز - (y) iz. (lehçe : - (y) ik.)	(ڭ) ق - k (-k).	مز - [ı] miz.
	Muhatap	سز siz.	كز (ı) - veya ك (ı) - (y) in, - (y) iñiz (Eski Osm. : - [ı] ñ.)	سكز - siñiz. (Eski Osm. : - siz).	كز - ñiz.	كز - [ı] ñiz.
	Gaip	اونلر onl'ar آنلر anl'ar. (1)	سونلر - (سينلر -) - sinler.	درلر - dirler.	لر - ler.	لرى - leri.

[1] Müellife göre *anler.* A.U.E.

606. Şahıslı siygalar şunlardır:

1° Emir siygası:

2° (Emir siygasından maada zaman ve tarzlardan ibaret) sekiz fiil temesinden yapılmış muhtelif siygalar.

TENBIH. — Bu sergileniş devamınca emsile (paradigmes) olarak:

سومك *sev-mek* «aimer»,

اويومق *uyu-maḳ* «dormir».

mastarlarını kullanacağız ki, birincisi bütün Türk gramercilerinin geleneğine uygun olmak üzere tarafımızdan da kullanılmış (ön sınıftan) bir örnektir; ikincisi ise (ard sınıftan) bir örnek olup, sonu vokalli olan (ve bu yüzden bir takım hususiyetler gösterdiği için ilerledikçe tarafımızdan kayd ve işaret olunan) bir kök göstermektedir.

Yine son derecede sık kullanılması dolayısiyle *ol'-maḳ* fiilinin tasrifine de alışmak iyi olur. Şurada Türkçenin sekiz çeşit vokalinden her biriyle yapılmış fiil köklerini bir arada gösterir mastarlar veriyoruz.

ard sınıftan	آصمق	*as*	(-*maḳ*);	ön sınıftan	اسمك	*es*	(-*mek*).
	طيقمق	*tıḳ*			ديكمك	*dik*	
	صوقمق	*soḳ*			سوكمك	*sök*	
	طوتمق	*tut*			توتمك	*tüt*	

I. EMİR.

607. Malûmdur ki, emir siygası kendisinde teme alâmeti bulunmaması ve müfret muhatabında kökle veya tabanla bir şekilde olması yüzünden, diğer şahıslı siygalardan ayırt edilir.

Emir siygasının öteki şahısları fiil tabanına şahıs sonucları katılmakla elde edilir, yani amelî bakımdan hepsi sanki müfret muhataba bu eklerin katılmasiyle oluyor gibidir. Diğer taraftan emir siygasının sonucları öbür şahıslı siygaların sonuclarından farklıdır (bk. 605 teki bende). Bunlar birinci ve üçüncü (mütekellim ve gaip) şahıslarda vurgulu olurlar.

Ml.: سومك *sev-mek* «aimer»,

Müfret	muh.	سو *sev* «aimer»;
	gai.	سوسين ، سوسون *sev-si°n* «qu'il aime»,
Cemi	müt.	سوهلم *sev-eli°m* «aimons»; mk. s. 933 *aşağısı*;
	muh.	سوك veya سويك *sêv-iñ* «aimez»;
		سوكز veya سويكز *sêv-iñiz* «aimez»;
	gai.	سوسونلر veya سوسينلر *sev-sinlêr* «qu'ils aiment».

اويومق *uyu-mak* «dormir».

Müfret	muh.	اويو *uyu* «dors»;
	gai.	اويوسون *uyu-sun* «qu'il dorme».
Cemi	müt.	اويهلم veya اويويالم *uyu-y-al'ım* «dormons»;
	muh.	اويوك veya اويويوك *uyu-y-uñ* «dormez»;
		اويوكز veya اويويوكز *uyu-y-uñuz* «dormez»;
	gai.	اويوسينلر *uyu-sunl'ar* «qu'ils dorment» [1].

اولمق *ol'-mak* «devenir, être».

Emir:

Müfret	muh.	اول *ol'*;
	gai.	اولسون *ol'-sun*.

Ml.: [2] پادشاهم چوق ياشه *padişah-ım çok yaşa* «vive le Sultan.» kelime, kelime: «vis longtemps, mon Padichah».

608. İHTAR. 1 — -(*y*)*ıñız* lı cemi muhatap siygası daha kibar ve nazik sayılır.

-(*y*) *in* eki bazan *aman* (§ **1046** İhtar) ve [3] *haydı* (§ **1032** İhtar) katmaclarına bir nevi benzeşimli teşekkül ile katılır. Eski Osmanlıca'da cemi muhatap siygası lâhikası olan ڭ - *iñ* vokali kararsız veya yardımcı yani, şöyle: -[*i*]*ñ* idi.

Ml.: قالقماڭ *kal'k-ma-ñ* (= *kalk-ma-yıñ*) «ne vous levez pas».
هايدڭ *hayd-iñ* «allons [4].

609. İHTAR 2 — Şark lehçelerinde maruf olan كل *gil* lâhikası, [ki bu da bizzat قيلمق *kıl'*(-*mak*) (yardımcı) fiilinin emir siygası غل *gıl* rolünde bulunmuşa benziyor] eski Osmanlıca'da da emrin müfret muhatabına katılmış olarak kullanılırdı. Bununla beraber muk. Çin Türkistanındaki - *kin* lâhikası:

Ml.: يا الهى امتم وير كل بكا *yā ilāhī ümmet-im vir-gil baña.* (Süleyman Çelebi-Mevlud 217 inci beyit) «Seigneur, accorde - moi ma nation».

صانمغل بو يره سن سنى غريب *san-ma-gıl' bu yer-e sen sen-i garib* sen kendini bu yere yabancı sanma «ne te crois pas étranger à cette terre» (*aynî yer*, 21 inci beyt).

[1] Bu misallerden de anlaşılıyor ki, müellif ayrı teşekküllü olan iltizamî siygamızı da emir siygasına katarak ikisini bir tutuyor. (Mütekellimin mütekellime yani kendisine emir etmesi olamıyacağı için) yalnız muhatabı ve gaipleri olan emir siygası gibi, iltizamî siygası da umumiyetle bir (talep) mânası verdiği için, bu iki siyganın gaiplerini ihtiyarî olarak biribiri yerinde kullanıyor. Allâh vere = Allah versin... gibi., fakat Fransızların kullandığı gibi, meselâ (sevelim = aimons) siygası, onlar için emir siygasının cemi mütekellimi olmakla beraber, bizim için yalnız (talep) mânasındadır. Bu itibarla iltizami siygası talep mânasında emir siygasiyle birleştiği zamanlar olsa dahi, (tahakkümlü talep yani buyurmak) mânasındaki asıl emirle birleşemez. Teşekkül itibariyle de emir siygasının (teme alâmeti) olmadığı halde diğer bir talep siygası olan iltizamînin teme alâmeti vardır. A.U.E.

[2] Bu ياشا ، ياشه *yaşa* suretinde yazılırdı, bu şekilde değildi. A.U.E.

[3] Bu da ahenge uygun olmıyarak *haydi* olacak. A.U.E.

[4] Bu misal müellif tarafından besbelli unutulmuş olup, tarafımızdan verilmiştir. A.U.E.

610. Müfret muhatap siygası müstesna [1] emir siygası yeni (Osmanlı) dilinde iltizamî - inşaiye (optatif - subjonctif) siygası yerinde de kullanılır:

Ml.: ایسترم که کلسین *ister-im ki g'el-sin* «je veux qu'il vienne».

Emir siygası, bilhassa tekrarlı olarak bazan hadeste israr ve devam mânasını bildirmeğe yarar.

Ml.: *hep siz söyle, hep ben diñle, ey bu l'āyık-mı?* «eh! bon Dieu! voulez-vous que j'écoute à jamais?» İnfiᶜāl-i ᶜaşk «Dépit amoureux» s. 25;

Ben g'eveze-ler-i sev-me-m onl'ar deyirmen gibi öyüt öyüt «je n'aime pas les bavards, il parlent tout le temps comme un moulin».

Mk. Bundan hafifçe farklı olan, fakat içinde yine emir siygası bulunan bir teşekkül, § 1025 İhtar.

Emir siygasının bir başka kullanışı için bk., s 903, tenbih.

II. TASRİFİN BASİT SIYGALARI VE SEKİZ TEMEDEN YAPILMA MÜREKKEP SIYGALARI.

A. TEMELER.

611. Emir siygası bir tarafa dursun, Türkçede şahıslı fiil siygalarının hepsi doğrudan doğruya fiil tabanı üzerinden değil (§ 133 ve 569), teme üzerinden teşkil edilir.

Teme = fiil tabanı + teme alâmeti (ki bu bazan zaman mefhumunu, bazan tarz mefhumunu bildirir).

Görülüyor ki, bizim kendi itibarımıza göre, teme alâmetleri sonuçluk (désinentiels) lâhikalara dahildir.

612. Bu lâhikalar sekiz taneden ibaret olup, şöyle sekiz temenin doğmasına meydan vermektedir:

1° - [*ı*] *yor* - [2] (- يور -).

---

[1] Bununla beraber son zamanlardaki Osmanlıca'da ilk defa olarak cemi muhataba emir siygası yine inşaiye rolünde (fakat yalnız nazımda) kullanılmıştır:

. . . fakat vatan ikmāl-i şān için
Evlâdının kemâlini ister; o mutlakā ister ki
Siz de himmet *ediñ*, siz de *yükseliñ*.-T. Fikret (Halûk'un defteri.) A.U.E.

[2] - *yor* temesi sonu vokalli fiil kök veya tabanlarından sonra hep bu haldedir:

şaḳı, *eski* / *uyu*, *yürü*	-*yor*.

Fakat sonu konsonlularda -*yor* dan evvel söylenişte daima ahenge göre değişen bir vokal almaktadır ki, şimdiki yazımızda gösterilen bu değişiklik vaktiyle Arap harfli imlâda gösterilmezdi:

al'; *ḳır*	- [*ı*] *yor*;	*dol'*, *bul'*	- [*u*] *yor*;
gel; *bil*	- [*i*] *yor*;	*g'ör*, *gül*	- [*ü*] *yor*. A.U.E.

2° *Süremli* «duratif» (veya *zamanelik* «actuel» teme lâhikası ki, mütekellimin daha haberini verirken dahi *olmak üzere bulunan* şimdilik (hal-i hazır «présent») bir hadesi bildirir.

Ml.: سويور – *sev-iyor*-;
اويويور – *uyu-yor*-;
اوليور – *ol'-uyor*-.

TENBİH. — Temelerin ancak nazarî bir varlığı olduğu için Fransızca'da bunlara karşılık bir kelime verilemez [1]. Bunların mânası burada verilen izahlardan ve bilhassa tasrifin basit siygalarını tetkikten (bk. § 623 ve aşağısı) yeteri kadar anlaşılacaktır.

613. -[*i*] *yor*- suretindeki teme alâmeti, 140 ıncı bendde i kaideye muhalif olarak *o* vokalini alan biricik osmanlı lâhikasıdır ki, vokaller ahengine uymaz; ve katıldığı fiil tabanı her ne türlü olursa olsun aynı *o* yu muhafaza eder.

Bu kaide sapıklığı, bunun eski menşeiyle izah edilmektedir: Mesela *sev-iyor* siygasının aslı ilk zamanlarda *sevi-yorı-r* suretinde bir muzari temesi idi ki, bunun da mastarı *sevi-yormak* tan ibaret muhtelit bir mastardı. Bu mastar ise *sev*- köküne -(*y*)*i* eklemekle yapılmış bir ulak «gerondif» (s. 904 ve aşağısı) ile *yürü-mek* mânadaşı olan eski yardımcı fiillerden *yorı-mak* kelimesi birleştirilip yapılmıştı. Bu aynı yardımcı fiil -(*y*)*e* li bir ulak olarak ta kullanılırdı ki, halen bazı yazılı metinlerde (*seve-yorı-r* yerine) سويور *seveyor* suretinde kullanılan siyga da böyledir. Mk. III Praesens (Chiva): -*yor-men*- \ AMB. *Çağ.* s. 26.

Eski Osmanlıca metinlerde bu siygalar tam manzaralariyle görülmektedir:

Ml.: اولى يورر [2] اولمق fiilinden (*Kırk vezir*, s. 15);
كوره يورر [3] كورمك fiilinden (*Aynı eser*, s. 75).

MENİNSKI (Instit. Ling. Turc. s. 147) nin şahidliğine göre يورر kelimesi, *yürür* (dahi §) söylenirmiş. Altayca'da -*yür*- vokallisi de var.

Bunda diğer süremli (hal) «duratif» fiillerin teşekkülüne benzeyen (§ 826) ve Türk dillerince menus olan bir teşekkül var (mk. *Gr. alt* s. 57) mk. yine bu gramerin s. 923 (1342 inci bendin sonu) [4].

---

[1] Bununla beraber daha ileride (§ 795, İhtar) daki bir takım hallere bakınız ki, bunlarda fiil, salt ve sade (tasrifsiz) bir teme olarak sayılabilir. J. D.

[2] *Ol'ı-yor-ır.* A.U.E.

[3] *Gör-e-yor-ır.* A.U.E.

[4] Kâşgarlı (D. L. T., III, 201) (قاقيمق ، قاقير *kakı-mak, kakı-r*) mastarı vesilesiyle bu siyga hakkında bazı malûmat veriyor ki, çok dikkate değer:

«Argu lehçesinde (bu mastarın muzarii) قاقيور *kakıyur* dır. Onlar bu baptan olan muzari fiillerini ötrülü söylerler. Fakat bu, lehçe de bir rekikliktan ibaret olup bu ötrüsünden dolayı ona kıyas ve ittiba edilmez».

Bundan da başka olarak D.L.T. de yer yer başka misallerine de rastlanmaktadır:

üd'ik meni küçeyür	Hasret beni kahrediyor,
tün kün turub yıgl'ayu	Gece gündüz durup ağlıyarak.
er at menin yavrıyur	İnsanlar atlar benimle muhkemleniyor,
igler yeme savrıyur C. 3, S. 207.	Hastalıklar da savıyor. A.U.E.

614. 2° -[*i*]*r*- veya - [*e*] *r* (- ر -).

Muzari temesi lâhikası ki, (şimdilik temesinde olduğu gibi) söylendiği sıradaki hali hazır mânası tahdit edilmiş olmadan geniş hal zamanında yapılan bir hadesi bildirir; başka tabirle söyliyelim, bu teme meselâ (*tütün içici misiniz*) «êtes vous fumeur» yerindeki (*tütün içer misiniz*) «fumez-vous» fiilinin gösterdiği bir *al'ışılmış hadesi* ifade eder.

Daha ileride bu temenin basit siygada iken istikbal «futur» mânasını da alabileceği görülecektir (bk. § 629).

Muzari lâhikası, katıldığı fiil tabanının mahiyetine [1] göre çeşitlenen biricik teme alâmetidir:

a. Çok heceli fiil tabanlarında muzariin hassası şu teme alâmetini: -[*i*]*r* (- ور - ، - ر - ، - ر -) almasıdır [2].

Ml.:

- چويرر *çevir-ir-* (*çevir-mek*) ten;
- بوزدرر veya بوزدورور *boz-dur-ur-* (*boz-dur-mak*) tan;
- اويور *uyu-r-* (*uyu-mak*) tan.

b. Tek heceli fiil tabanlarında yani köklerde muzariin hassası -[*e*]*r*- (- ار - ، - ر -) teme alâmetini almasıdır [3].

Bu Orhun kitabelerinde de görülmektedir, I N. 2:

: 𐰚𐰇𐰠 𐱅𐰃𐰏𐰤 : 𐰋𐰃𐰼 𐰶𐰃𐰺𐰴 : 𐰖𐱁𐰖𐰆𐰺 : 𐰼𐱅𐰃 :

Köl Tig(i)n bir kırk y(a)ş(a)yur (e)rti = Göl tigin Bir kırk (= 31) ını yaşıyordu.

Bu misaller arasında müellifin bahsettiği üzere *savrı yorır, yävrı yorır, küçe yorır* veya *çaşa yorır* gibi mürekkep fiil halinde siygalar değil, ancak böyle Argu lehçesinin kullandığı muzari çeşitleri görülüyor ki, Erzincan taraflarında da yine böyle meselâ *geliyür yazıyur* şekilleri bu defa hal mânasını almış olarak kullanılmaktadır.

Şu halde eski Osmanlıca'da görülen *göre yorır, al'ı yorır* gibi mürekkep teşekküller öteki mürekkepler gibi sonradan meydana gelmiş olabilir ki, bunlar kendi başlarına böyle kullanılmış olmakla kalarak *al'ıyor, görüyor* gibi hal siygalarımızı vermiş değildir.

Fikrimizce bu hal (ve daha evvel muzari) siygasının da menşei, öteki siygalarımız gibi isimcildir. Yani bunlar eski ortaclar (participe) lerdir ki, ilkin sıfat olarak kullanılmışlardır:

Uy-gur (uyanıcı).

tınma-gur (dinlenmeyici). *(g)*, sonraları iki vokal arasında hemzeleşip *(g)* olarak: *tanımayur*. vs. olmuştur, (bk. Çağ. Lûgati.) A.U.E.

[1,2,3] Daha evelki yerli ve yabancı gramerler gibi, müellif de bu mahiyeti incelememiş, bunlarda nazım olan kaideleri ortaya koymamıştır. Bunları ilk olarak burada veriyoruz. bk. yine buna dair incelemelerimiz: *Dîvan-ü lugât-it-Türk'teki halk şiirleri* adlı eserimize' A.U.E.

Ml.:

- سورر *sev-er-* (sev-mek) ten;
- يازار *yaz-ar-* (yaz-mak) tan;
- ير *ye-r-* (ye-mek) ten;
- دير *de-r-* (de-mek) ten;
- قور *ḳo-r-* (ko-mak) tan.

615. MÜSTESNALAR. — Aşağıdaki tek heceli köklerin muzari temesi -[*i, ı*] *r* - olur:

1. - آلير *al-ır* (آلق *al-maḳ*) tan;
2. - قالير *ḳal-ır* (قالق *ḳal-maḳ*) tan;
3. - صانير *san-ır* (صانق *san-maḳ*) tan;
4. - واريز *var-ır* (وارمق *var-maḳ*) tan;
5. - كلير *g'el-ir* (كلك *g'el-mek*) ten;
6. - ويرير *ver-ir* (ويرمك *ver-mek*) ten;
7. - ايرير *er-ir* (ايرمك *er-mek*) ten; [1]
8. - بيلير *bil-ir* (بيلمك *bil-mek*) ten;
9. - اورور *vur-ur* (اورمق *vur-maḳ*) tan;
10. - بولور *bul'-ur* (بولق *bul-maḳ*) tan;
11. - طورور *dur-ur* (طورمق *dur-maḳ*) tan);
12. - اولور *ol-ur* (اولق *ol-maḳ*) tan;
13. - اولور *öl-ür* (اولك *öl-mek*) ten;
14. - بولور *böl-ür* (بولك *böl-mek*) ten; [2]
15. - كورور *g'ör-ür* (كورمك *g'ör-mek*) ten.

براقق *bıraḳ-maḳ* ve ياتمق *yat-maḳ* mastarlarının muzarileri, farksız olarak براقار - *bıraḳar* veya براقير *bıraḳ-ır* (veya براغير *bırağ-ır*) [3] ياتار - *yat-ar* veya ياتير [3] *yat-ır* olur.

sor-maḳ mastarı (süal etmek) mânasında olduğu zaman muzarii muttarid olarak *sor-ar*, ve (emmek) mânasında olduğu zaman *sor-ur* olur.

Dikkat edilmeli ki, bütün bu müstesnalarda kök sonlarında bir kapak (*r* veya *l*) vardır.

---

[1] Bu mastarın müzarii *ir-er* daha doğrusu *er-er* olduğu halde, müellif bunu *ir-ir* suretinde görüp *er-er* diye yanlış okuduğu için bu tertibe sokmuştur A.U.E.

[2] Bunun da muzarii *böl-er* olduğu halde, müellif *böl-ür* suretinda yanlış okuduğu için bu sıraya almış. A.U.E.

[3, 3] Halk ağzında bazan tek heceli kökle *braḳ-maḳ* diye söylenilen mastarın müzarii *braḳ-.r* (= brağ-ır) gibi söylenir olmakla beraber, yazı dilinde bunun mastarı (*bıraḳ-maḳ*) ve müzarii *bıraḳ-ır* (= *bıra-ğır*) suretindedir. (*b*) den sonraki (*ı*) vokali bir az belirsiz olmakla beraber yine vardır. Hele nazımda muhakkak gösterilen yerleri de olur. *yat-ır* müzarii kullanışta yalnız «evliya» manasında isim olarak kullanılır; yatmak mastarının müzarii daima *yat-ar* olur. A.U.E.

İHTAR. — Bugün az kullanılan قیلمق *ḳıl-maḳ* mastarının muzari temesi *ḳıl-ar* dır ki bu, eskiden قیلور *ḳıl-ur* suretinde söylenirdi. دكمك *dey-mek* mastarında da böyledir.

616. Menfi ve menfi iktidar fiillerinin muzari temesi, gayri kıyasi olarak *-r-* yerine *-z-* (-ز-) konsonu katılmakla yapılır.

Ml.: سومز *sev-mê-z* (sêv-me-mek «ne pas aimer») den;
سوه‌مز *sev-ême-z* (sev-ême-mek «ne pouvoir aimer» den;
اویوماز *uyu-mâ-z* (uyû-ma-maḳ «ne pas dormir») den;
اویویه‌ماز *uyu-yâ-ma-z* (uyu-yâ-ma-maḳ «ne pouvoir dormir»)den.

Muzari temesi şekilce muzari ortaciyle aynı şekilde olduğu için, bunlar biribirine karışır.

§ 594 te verilen kaidenin hilâfına olarak, vurguyu alan menfi temesi hecesidir [1]*.

---

[1] Menfi iktidardaki *-eme* (*-ama*) larda ise, yine vurgu *-me* (*-ma*) dan evvel gelen (*e*,*a*) vokallerindedir. A.U.E.

* *Müzari temelerinin çeşitlenmesindeki esaslar :* Kendi tetkiklerimize göre şöyledir :

1° a) Tek veya çok heceli müspet halindeki kök ve tabanların son harfi vokal ise, katılan müzari temesinin çeşidi daima *-r-* dir :

A. Sonu vokalli.

Tek heceli de.	*e*) den sonra :	*ye-r*, *de-r*;
	o, *u*) dan sonra :	*ḳo-r*, *yu-r*.
Çok hecelide.	*e*) den sonra :	*söyle-r*, *bile-r*, *iste-r*, *iñle-r*, *diñle-r*, *döşe-r*, *benze-r*, *gülümse-r*, v.s.
	a) dan sonra :	*añla-r*, *uza-r*, *yaşa-r*, *ḳapa-r*, *tıḳa-r*, *yıpra-r*, *uğra-r*, *yıḳa-r*, v.s.
	i) den sonra :	*eski-r*, v.s.
	ı) dan sonra :	*şaḳı-r*, *acı-r*, *ḳazı-r*, v.s.
	ü) den sonra :	*büyü-r*, *sürü-r*, v.s.
	u) dan sonra :	*ḳoru-r*, *ḳuru-r*, *uḷu-r* *uyu-r*, v.s.

b) Çok heceli menfi halindeki tabanların son harfi, esasen menfi alâmetinin vokali olduğu için, katılan müzari temesinin çeşidi daima (*r* den değişme ve onun yerine olan) *-z-* dir :

ye-me-z, *de-me-z*, *ḳo-ma-z*, *söyle-me-z*, *anḷa-ma-z*, *eski-me-z*, *şaḳı-ma-z*, *ḳoru-ma-z*, *büyü-me-z*, *sev-me-z*, *bil-me-z*, *gör-me-z*, *gül-me-z*, *baḳ-ma-z*, *bıḳ-ma-z*, *ḳoş-ma-z*, *buḷ-ma-z*.

ye-yeme-z, *di-yeme-z*, *ḳo-yama-z*, *söyle-yeme-z*, *anḷa-yama-z*, *eski-yeme-z*, *şaḳı-yama-z*, *ḳoru-yama-z*, *büyü-yeme-z*, *sev-eme-z*, *bil-eme-z*, *gör-eme-z*, *gül-eme-z*, *baḳ-ama-z*, *bıḳ-ama-z*, *ḳoş-ama-z*, *buḷ-ama-z*, v.s.

2° Çok heceli müspet halindeki tabanların son harfi konson ise, kalın ahenklilerde *-ar*, *-ır*, *-ur*; ince ahenklilerde *-er*, *-ir*, *-ür*, den biri olur.

a) Kalın ahenklilerde tabanın son hecesi vokalı (*a*, *ı*) dan biri ise müzari teme alâmeti daima *-ır* ; ve *u* ise daima *ur* olur.

b) İnce ahenklilerde tabanın son hecesi vokalı (*e*, *i*) den biri ise, müzari teme alâ-

617. — 3° -*miş*- (-مش-).

Gayri muayyen mazi «passé indéterminé» temesi lâhikası ki, geçmiş bir fiili ifade eder.

Bu teme *muayyen mazi* «passé déterminé» temesinden (bk. daha ileride § 621) şu cihetten ayırt edilir ki, bunun ötekisi kadar kat'î ve sabit bir mânası yoktur: Esas itibariyle, kendisi tarafından görülmüş «şuhudî» olmayup başkasından işidildiğine göre, nakledilen «naklî» geçmiş bir fiili bildirir [1].

[1] «Şuhûdî» dediğimiz muayyen mazi, bir şuurlu mazidir ki, mazide yapılan bir işin mütekellimin şuuru dahilinde olduğunu bildirir.

«Naklî» dediğimiz gayri muayyen mazi ise bir şuursuz mazidir ki, mazide yapılan bir işin mütekellimin şuuru dahilinde olmadığını bildirir; bunda şuursuz mazi «naklî» mânası da vardır: *Al.. kar yağmış* (= yağdı da haberim yok); *uyumuşum* (kendim farkında olmadan uyudum); *tiren kalkmış* (başkasından işittiğime göre tiren kalktı), vs. Şuursuz mazinin şuurlu mazi yerinde kullanıldığı da olur: *Tiren kalkmış (dır)*.. *imek* mastarının şuursuz siygaları, muzari mânasında da olabilir: *Hava güzel imiş* (hava güzeldir de benim haberim yok.) A.U.E.

meti daima *-ir* ; ve *ü* ise daima *-ür* olur.

B. Sonu konsonlu.

a. *Kalın ahenkli tabanlarda:*

Son taban hecesi (*a veya ı*) lı.	*kar(a)r* *kap(a)n* *sav(a)ş* *al'd(a)t* *az(a)l* *ay(ı)r* *çırp(ı)n* *çal(ı)ş* *kaç(ı)rt* *kap(ı)l*	*-ır;*	Son taban hecesi (*u*) lu.	*sav(u)r* *yol(u)n* *tut(u)ş* *uy(u)t* *boz(u)l*	*-ur.*

b. *İnce ahenkli tabanlarda:*

Son taban hecesi (*e veya i*) li.	*göst(e)r* *dinl(e)n* *söyl(e)ş* *ainl(e)t* *yüks(e)l* *çev(i)r* *bil(i)n* *gir(i)ş* *inc(i)t* *çek(i)l*	*-ir;*	Son taban hecesi (*ü*) lü.	*köp(ü)r* *gör(ü)n* *öt(ü)ş* *büy(ü)t* *üz(ü)l*	*-ür.*

3° Tek heceli müspet halindeki (*yu+n, ko+n; de+n, ye+n*, gibi) kök ve tabanların son harfi konson ise:

a) Kalın ahenklilerde son hecenin vokalı ne olursa: (*a, ı, o, u*) olsun, müzari teme alâmeti hemen daima *-ar* (ve müstesna olarak bazan: *-ır* veya *-ur* dan biri olur.

Bu mâna ayrımı kullanışta her zaman hesaba alınmaz.

Ml.: - سومش (سومش) *sev-miş-;*
- اويومش (اويومش) *uyu-muş-;*
- اولمش (اولمش) *oḷ-muş-.*

618. — 4 $\dfrac{\text{-(y)ecek- جك ، (ا) -}}{\text{-(y)acaḳ- جه ، (ا) -}}$ mk. § 183.

Niyetli - istikbal (futur - intentionnel) teme lâhikası ki, şunları bildirir.
a) Kast ve niyet edilen (bazan da belkili «muhtemel» olan) fi'illeri.
b) Gelesi «futur» fiilleri.

Ml.: - سوهجك (سوهجك) *sev-ecek* (sonraki bir vokalle: = *sev-eceğ-*);
- اويوهجه (اويوهجق) *uyu-yacaḳ* (sonraki bir vokalle: - اويوهجه *uyu-yacağ-*)
- اولهجه (اولهجق) *oḷ-acaḳ* (sonraki bir vokalle: - اولهجه *oḷ-acağ-*).

Bu teme şekilce niyetli istikbal ortaciyle bir olup biribirine karışır.

---

b) İnce ahenklilerde son hecenin vokalı ne olursa: (*e, i, ö, ü*) olsun, müzari teme alâmeti hemen daima *-er* (ve müstesna olarak bazan: *-ir* veya *-ür*, den biri olur.

a. *Kalın ahenkli tabanlarda:*

Tek heceliler	*aç, saç, sanç, ḳaç; ḳoç; uç*	-ar
	aḳ, baḳ, çaḳ, sarḳ, ḳalḳ, yaḳ; bıḳ, çıḳ, sıḳ, tıḳ, ḳırḳ, yıḳ;	
	soḳ, ḳoḳ, ḳorḳ; burḳ	
	çaḷ, daḷ, saḷ, ḳaḷ; ḳıḷ, yıḷ; doḷ, şoḷ, yoḷ	
	dam; um, yum	
	añ, ban, yan; tın; oñ, doñ, yon, (ḳo+n); (yu+n)	
	çarp, sap, ḳap, yap; çırp, ḳıp, ḳırp; ḳop	
	sar, yar; ḳır; sor, yor; bur, ḳur	
	as, bas, sars, ḳas, yas; ḳıs; pus, ḳus	
	şaş, taş; coş, ḳoş	
	at, art, bat, çat, sat, ḳat, yat; yırt; yort, (yon+t); burt, tut, yut	
	ağ, sağ, yağ; sığ, yığ; boğ, doğ	
	sav; ov, ḳov	
	ay, say, ḳay, yay; ḳıy; oy, doy, soy, ḳoy; uy; duy	
	az, ḳaz, yaz; sız, ḳız; boz	

Müstesnalar.

aḷ, ḳaḷ, san, var, (braḳ, brağ)	-ır
(ḳo+n), oḷ; buḷ, dur, vur	-ur

619. — 5° $\frac{\textit{-meli-}}{\textit{-malı-}}$ (ـ مليـ ـ / ـ ماليـ ـ).

Gerekirlik «nécessitatif» temesi lâhikası ki, yapılmak gereken, yapılmak zorunda bulunulan bir fiili, vücubî (ve bazan muhtemel olan) bir fiili bildirir.

Ml.: - سومليـ (سوملى) *sev-meli-*;
- اويومليـ (اويومالى) *uyu-malı-*;
- اولماليـ (اولمالى) *ol-malı-*.

---

b. *İnce ahenkli tabanlarda:*

Tek heceliler.	*geç, seç, genç; iç, biç; ölç, göç; sürç*	-er
	ed, ged, yed; did, gid; güd	
	ek, çek, sek; dik, irk, silk; çök, dök, sök; ürk, bük	
	çel, del, yel; il, dil, sil; böl; gül	
	em; çim; çöm, göm; tüm, süm	
	en, yeñ [1]; *in, bin, din, siñ; dön, sön*	
	sep, serp, tep; öp, sörp	
	er, der, ger, ser, yer; gir; ör; dür, sür	
	es, kes; küs, süs	
	eş; piş, şış; üş, düş	
	bört, çent, kert, yet; it, bit; öt, ört; üt, dürt, sürt, tüt	
	ey, dey, gey; siy; göy	
	gev, sev; iv; öv, döv, söv	
	ez, bez, gez, sez; diz, çiz; çöz; üz, büz, süz, yüz	

Müstesnalar.

gel, ver; bil	*-ir*
öl, gör [2].	*-ür*

---

[1] «Mağlûp etmek» manasında *yen-* den *yen-er*; «yenmiş olmak» manasında *ye+n-* den *ye+n- ır*. «Söylenmek» manasında *de+n-* den *de+n- ir*; «kendini koymak» manasında *ko+n-* dan *ko+n -ar*; «başkası tarafından konulmak» manasında *ko+n-* dan *ko+n -ur*.

Görülüyor ki, tek hecesi içinde katkılı olan bu fiillerin mutavaat müzarileri(*-ar*)la, meçhulleri *-ır* - *ur* la; ve ince ahenklilerde mutavaatları *-er* le, meçhulleri *-ir* *-ür* le olur. A.U E.

[2] «Kāmūs-u türkî» den derlediğimiz (tek ve çok heceli 1000 küsur) mastarın tetkikinden aldığımız netice bunlardır. Kâşgarlı D.L.T. de tek veya çok heceli her mastarın yanında mazi sıygasından başka muzari sıygalarını da (her zaman gaip şahıslariyle, nadir olarak mütekellim şahıslâriyle) vermiştir. Şemsettin Sami Bey ise, kamusunda bilhassa tek hecelilerin mastarı yanına müzari şekillerini de - muttarit görmediği için - ayrıca kaydeder ki, artık burada verilen kaidelere göre böylesine lüzum yoktur, sanırız. Kaide şudur:

- Müspet	A. *Sonu vokalli* tabanlarda (tek veya çok hecelilerde) : *-r*;
	B. *Sonu konsonlu* tabanlarda
	1. (Tek hecelilerde) ahenge göre : *- ar*, *- er*;
	2. (Çok hecelilerde) ahenge ve taban son hecesinin (yukarıda söylenen) vokal nevine göre : *- ır*, *- ir*; *- ur*, *- ür*.
Menfi	Hepsi çok heceli olan sonu vokalli menfi tabanlarda: *- z*. (*r* den değişme.)

Tek hecelilerin müstesna olarak sekizi (*-ir, -ır*) lı, yedisi (*-ür, -ur*) ludur.

620. — 6°- (y) e - ‹(:-) mk. § 183.

İltizāmī - inşāī «optatif - subjonctif» teme lâhikası ki, arzu edilen fiilleri ve başkalarına tabi olan uymuk «subordonné» fiilleri bildirir.

Dīvān-ü Lūgāt-it-türk'ten derlediğimiz mevcudu 3000 kadar olan mastarın muzarilerindeki durum ise şöyledir:

1 Sonu vokalli tek ve çok heceli 677 kadar masdar kökünün hepsinde, lehçemizdekiler gibi müstesnasız, sadece *-r* (menfilerde *-z*) dir.

2. Sonu konsonlu (çok heceli) 2010 kadar masdar kökünün hemen hepsinde muzari temesi ahenğe göre, yalnız (*-ur, -ür*) dür ki, bunların arasında (*-ır, -ir*) li olarak ancak *çıngar-ır* (II. 144), *ķamışlan-ır* (II. 213), *singür-ir* (III. 290), *singir-ir* (III. 290), mastarları görülmektedir.

(Lehçemizde ise, üst başındaki hece vokalinin nev'ine göre ve hepsi umumi ahenk kanunu içinde bu türlüleri *-ır, -ir - ür, -ur* lü olarak çeşidlenirler.)

Ancak Dīvān-ü Lūgāt-it-türk'te bu çok heceliler arasında asıl müstesna olanlar *-ar, -er* teme alâmetlerini alanlardır ki, lehcemizde böylesi hiç yoktur. Bunlar son hecesi ekseriyetle:

1. *ķ (g) ır (ız), ķ (g) ur (uz).. k (g) ir (iz), k (g) ür (üz);*
2. *ır, ur.. ir, ür;*
3. *cır, cur.. cir, cür;*
4. *m(v)ır, m(v)ur, m(v)ir, m(v)ür;*
5. *ık, uķ.. ik, ük,*

gibi eklerden ibaret olanlardır. İçlerinde son hecesi *dır, ıt, it, ın, un,* olan bir kaç tane de görülmektedir:

1. *K(g) ır(z), gur (z).*

*(II. 141) *ţal. gır*
(II. 152) *ķuz. gır*
(II. 153) *ķur. gır*
(«) *ķol. gır*
(«) *ķam. gır*
(II. 156) *man. gır*
(III. 145) *say. gır*
(III. 291) *tan. gız*
*(II. 140) *toz. gur*
(«) *toş. gur*
(«) *taş. gur*
(II. 147) *saç. gur*
(«) *soç. gur*
(II. 152) *ķat. gur*
(III. 145) *ķay. gur*
(III. 296) *çang. ķur* } *-ar*

gir (z), gür (z).

*(II. 148) *süt. gir*
(II. 149) *süs. gir*
(II. 155) *ke.ı. gir*
*(II. 134) *bür. gür*
(III. 258) *erem. gür* } *-er*

2. *ır, ur.*

*(II. 61) *tuv. ır*
(II. 63) *ķad'. ır*
(II. 68) *sıķ. ır*
(«) *ķıķ ır*
(III. 140) *baķ. ır*
*(II. 68) *sav. ur*
(«) *ķav. ur*
(III. 140) *ķıç. ur* } *-ar*

ir, ür.

*(I. 156) *eg. ir*
(II. 59) *tüb. ir*
(II. 62) *süç. ir*
(II. 63) *ked'. ir*
(II. 69) *keg. ir*
*(I. 156) *ev. ür*
(II. 67) *tev. ür*
(II. 68) *çev. ür* } *-er*

3. *(c) ır, ur.*

*(III. 69) *yon. cır*
*(II. 138) *tam. cur* } *-ar*

4. *m (v) ır, ur.*

*(III. 70) *yal. vır* } *-ar*

m (v) ir, ür.

*(I. 193) *el. vir*
*(II. 139) *tel. mir*
(III. 70) *yil. mir* } *-er*

5. *ık, uķ.*

*(I. 156) *ac. ık*
(«) *al. ık*
(I. 167) *ut. ık*
(II. 92) *tar. ıķ*
(«) *sor. ıķ*
(«) *ķar. ıķ*
(«) *bas. ıķ*
(II. 93) *taş. ıķ*
(«) *tat. ıķ*
(«) *tag. ıķ*
(II. 94) *çım. ıķ*
(II. 95) *bal. ıķ*
(II. 179) *baz. rıķ*
(«) *tun. çıķ*
(II. 180) *san. çıķ*
(«) *bas sıķ*
(III. 55) *yat. ıķ*
(«) *yut. ıķ*
(«) *yaz. ıķ*
(«) *yaş. ıķ*
(«) *yag. ık*
(III. 74) *yar. sıķ*
(III. 142) *say. ıķ*
*(I. 156) *ag. uķ*
(«) *aç. uķ*
(«) *us. uķ*
(«) *aş. uķ*
(II. 93) *pas. uķ*
(«) *tus. uķ*
(«) *tut. uķ*
(II. 179) *bul. duķ*
(«) *tut. suķ*
(II. 180) *sav. ruķ*
(III. 142) *soy. uķ*
(III. 146) *tay. suķ* } *-ar*

ik, ük.

*(I. 167) *iç. ik*
(I. 207) *üst. ik*
(II. 94) *kir. ik*
(«) *sez. ik*
(«) *küz. ik*
(«) *böl. ik*
(II. 160) *bil. sik*
(III. 74) *yet. sik*
*(I. 167) *öç. ük*
(I. 225) *üy. ük*
(II. 94) *çül. ük* } *-er.*

Ml.: - سوه *sev-e-*;
- اويويه *uyu-ya*-;
- اوله *ol-a*.

İHTAR. — Şark Türkçesinde (meselâ Çağatayca'da) bu temenin lâhikası - *ğay* (*-gey*); ve *ğa* (*-ge*) dir. bk. s. 925.

Eski Osmanlıca'da vaktiyle kullanılmış olan بولايكي *bolay-ki* tabirini de bu siyga açıklatmaktadır.

Bolay (veya *bulay**) *ki* « = *ola ki*» «plaît à Dieu que...» mânasında vaktiyle *bol-maķ* ve şimdi *ol-maķ* mastarının temenni ve tereccî «optatif» siygasıdır ki, mazisi: (bolaydı ki = *bol-ay-dı ki*). Bu tabirin yerini bugün Farsça'nın (كاشكى kâşki = *keşke* kelimesi § 471) almıştır.

621. — 7° -*di*- (- د - veya - دى -).

Muayyen mazi «passé déterminé» teme lâhikası ki, ya yapıldığı görülen veya yapıldığından emin olunan bir fiili ifade eder.

Ml.: - سود - ، سودى - (سودى) *sev-di-*;
- اويود - ، اويودى - (اويودى) *uyu-du-*;
- اولد - ، اولدى - (اولدى) *ol-du-*. [1].

[*] DE CARBOGNANO (Grammatica turka, 1794) bunu *o* ile, MENİNSKİ ise *u* ile söyler. J.D.

[1] Bunun başka mânadaki bir şekline İbni Mühennâ lûgati(s,100) de rastlanmaktadır: «Mazi fiillerinde kökün son harfi esre ile harekeli (yani *ı*, *i* ile vokallenmiş) olduğu zaman, bu siyga fiilin çabuk ve birdenbire yapılışını bildirir: *Gelidi, barıdı, ķazıdı* (= çabuk ve ansızın geldi, vardı, kazdı).

Bu esre işba edilerek *sözle(y)idi* (= çabuk ve ansızın söyledi) suretinde söylenişte ve yazıda (*y*) ile tesbit edilir.» A.U.E.

Bunların içinde son hecesi *ın, un.. ıt, it.. dir* olan bir kaç kelime de vardır.

6. (III. 143) *ķay. ın*, (II. 121) *ķut. un*, 7. (II. 243) *ķad. ıt* } - *ar*
(II. 244) *ter. it*, 8. (III. 69) *yel. dir* } - *er*.

3. Sonu konsonlu tek heceli 300 kadar olan masdar kökünün hemen hepsinde müzari temesi, lehçemizde olduğu gibi yalnız - *ar*, - *er* dir ki, bunların içinde de lehçemizde olduğundan fazla ve bazıları başka türlü olarak şu müstesnalar vardır:

* (I. 147) *al*.. (II. 5), *bar*.. (II. 21) *ķal*.. (II. 23) *ban* | - *ır*;

* (II. 17) *teg*.. (II. 19) *bil*.. (II. 20) *tel*.. (II. 21) *kel* | - *ir*;

* (I. 148) *ol*.. (I. 148) *ul*.. (I. 148) *ı*ļ.. (II. 6, III. 136) *tur*.. (II. 19) *bul*.. (II. 21) *ķol*.. (II. 21) *ķıļ*.. (II. 23) *tan*.. (II. 24) *sın*.. (II. 238, III. 324) *ķod'* (II. 253) *yat*.. (III. 52) *boļ*.. (III. 321) *yort*.. (III. 323) *ıd'*.. (III. 324) *tod'* } - *ur*

* (II. 8) *kir*.. (II. 21) *kel*.. (III. 48) *yil*.. (III. 136) *bir*.. (III. 324) *tüş* | - *ür*.

A.U.E.

Mk. Gayri muayyen mazi için daha yukarıda (§ 617) söylediklerimizi.

622. — 8° *-se-* (-سه-).

Şart «conditionnel» temesi lâhikası ki, bir başkasına şart hizmetini gören bir fiili, başka bir tabirle farazî, (farzedilmiş) bir fiili ifade eder:

Ml.: – سوسه *sev-se-*;
– اويوسه *uyu-sa-*;
– اولسه *ol-sa-*.

TENBİH. — Daha ileride görüleceği üzere, farzlı fiiller (hususî bir mürekkep siyga halinde görülen) farzlı tarz «mode suppositif» ile de ifade edilir. Şartiye, ekseriya gerçekleşmeyen bir mâna almak yüzünden farziyeden ayrılır (bk. bu hususta § 1218).

İHTAR. — Eski Osmanlı lehçesinde *-(y) iser-* (-يسر-) suretinde *istikbal* mânalı dokuzuncu bir siyga da vardı:

Ml.: ایدیسرم ترکِ جان و تنك (*id-iser-em terk-in-i cān-ü ten-in* A.U.E.) «je quitterai l'âme et le corps».

گر محمد اولمایا ایدی عیان *Ger Muhammed ol-ma-ya i-di ʿayān.*
اولمیسردی زمین و آسمان (*Ol-ma-yısar-dı zemīn-ü āsümān* A.U.E.) (Mevlud).

«si Mahomet n'avait pas apparu, il n'y aurait eu ni terre ni ciel».

Anadolu'da istikbal için *-(y) ici* suretinde hususî bir teme de kullanılır. Bk. § 639 ve gayri muayyen mazi için § 634 ihtar.

1309 uncu bendde şahıslı siygalar temesi olarak *-(y) ip* li bir ulak kullanıldığının izlerine bakınız. Yine bk. § 1223.

-(y) iser yerinde müstesna olarak *-ser* şekli de (mk. Orkhon kitabelerindeki *-sar-* lâhikası) bulunmaktadır.

Ml.: جمیع انبیا کفنلندلر بندخ کفن لنسرن   جمیع انبیا الدکدن صکره یونلدی بندخ یونلسرم

(*Cemīʿi enbiyā kefenlendiler ben dahi kefen-le-n-iser-in.*

Cemīʿi enbiyā öldükden soñra yunıldı ben dahi yu-n-ıl-sar-am - A.U.E.) «tous les prophètes ont été revêtus de leur linceul et moi aussi je serai revêtu du mien; tous les prophètes ont été lavés après leur mort, et moi aussi je serai lavé» [1426 yılı yazmaları, yaprak 206 V° ».

Yine mk. şu misal:

مهری ورمیه سر سن (*Mihr-i ver-me-yeser-sin* - A.U.E.) «tu ne donneras pas de dot.» (VAMBÉRY, *Alt. Osm.* s, 54, I, 19).

Eğer bunda bir yazıcı yanlışlığı yoksa bu lâhikanın çifte vokallenişli *-(y) ıser-* olduğunu kabul etmek lâzımdır (mk. § 156, zeyil).

B. BASİT SİYGALAR.

623. Türkçenin tasrifindeki basit siygalar, yukarıda adları anılan sekiz temeye *şahıslık sonuçlar* «désinences personnelles» katılmakla yapılır. Bu şahıslık sonuclar iki türlüdür (bk. levha § 605).

1° İlk altı teme (süremli [hal], muzari, şuhudî mazi, niyetli istikbal, vücubî, iltizamî) için özden (cevher) fiilinin muzariinden alınmış olan *uymaca* «enclitiques» şahıslık sonuçlar. Bu eklemlerin mahiyeti 655 inci bendde daha tam olarak tarif edilecektir.

İHTAR. — Müfret ve cemi gaipte *-dir* eklemi katılması kullanışda yer tutmuş değildir. (Sürelik, muzari, iltizamî, gibi) bazı temelerde hazfedılir; öbürlerinde kullanılması ise ihtiyaridir; cemide *-dir-ler* yerine *-ler-dir* suretinde yer değiştirir. Bakınız emsileye. mk. § 1181 ve aşağısı.

2° Son iki (şuhudî mazi ve şart) temeleri için asıl fiil sonlukları «terminaisons verbales» dediğimiz şahıslık sonuçlar.

624. Şu halde birincisinin altı, ikincisinin yalnız iki siygası bulunmak dolayısiyle sayıca aynı miktarda olmıyan iki takım basit siyga vardır.

Bu iki takım arasında bazı farklar görülebiliyor:

1° Vurgunun yeri bakımından: Birinci takımdan olan basit siygalarda temenin son hecesi vurgulanır; yalnız cemi gaipte son hece daima vurguyu kendisine alır: *-lèr*; aksine ikinci takımdan olan basit siygaların müfret cemi bütün şahıslarında siyganın bütünündeki son hece vurgulanır (bk. daha ilerideki misallere § 627 ve aşağısı).

625. 2° Şahıslık sonuçların temeye nispetle az çok büyük olan istiklâlleri bakımından. Nitekim birinci takımdan temelerin çoğunda şahıslık sonuclar bazı hallerde temeden ayrılabilir (bk. § 688 ve 687).

Ikinci takımdan olan (şuhudî mazi ve şart) temelerde ise hal böyle değildir, bunlarda şahıslık sonuç (basit siygalarda) temeden ayrılmazlık halindedir.

3° Bu siygalardaki manzara bakımından birinci takımdakilerinin manzarası, menşelerindekine yani isim cümlelerine benzer (mk. § 600, 1174, ihtar, 1181).

626. İHTAR. — İltizaminin temesinde eskiden her iki takıma da ait sonuclar vardı (mk. § 645).

Yine Anadolu'nun lehçe budaklarında birinci takımdan siygalar yerine (asıl fiil sonluklu) ikinci takımdan alınmış benzeşimlik «analogique» siygalar getirmek meyli de kaydedilmelidir. Bu hadise bilhassa müfret mütekellim ve muhatapta ve cemi mütekellimde sık sık görülür. bk. § 627, ihtar 4; 630 ihtar; 639, 631 ihtar, zeyl. - mk. § 635 zeyil.

SEKİZ TEMENİN BASİT SIYGALARI TARİFİ.

a. Basit siygaların birinci takımı.

627. BİRİNCİ TEME. — *Süremli* (§ 612) temesinin basit siygası, başka tabirle *birinci şimdilik* «présent pr.» veya *süremli şimdilik* «présent duratif» (yani hal «*hāl*») *siygası* :

Şimdi seviyorum = şimdiki halde sevmekte devamlıyım «j'aime actuellement».

Müfret	Müt.	سويورم *sev-i°yor-um*;	Cemi	Müt.	سويورز *sev-i°yor-uz*;
	Muh.	سويورسن (سك) *sev i°yor-sun*;		Muh.	سويورسكز *sev i°yor-suñuz*;
	Gai.	سويور *sev-i°yor*:		Gai.	سويورلر *sev-i°yor-lar*.[1]

Şunlar da ayniyle tasrif olunurlar:

اويويورم *uyu-yor-um* = şimdiki halde uyumakta devamlıyım, devamlı uyumak halindeyim «je suis en train de dormir, je dors actuellement», vs.

اولويورم *o̤l-uyor-um* 1° = شيمدى اولويورم «je deviens en ce moment» 2° (Halk ağzı) *sen kim-iñ ḳız-ı o̤l-uyor-sun* = *sen kimin kızısın?* «de qui es - tu la fille?».

(Teme vokalinin duraklı [mk. § 613) olması neticesi olarak, fiil ne olursa olsun, öteki sonuçların vokalleri de daima aynı kalır.)

Ml.: (سز) نه ايچيورسكز؟ *(siz) ne içi-yor-suñuz* «que buvez - vous (en ce moment)? que fumez - vous». (en ce moment?)

İHTAR. 1 — Bazan سوه‌يورم *seve-yor-um* şekline de rastlanıyor (§ 613).

İHTAR. 2 — Kökün (veya fiil tabanının) sonunda *e* (*a*) vokalı varsa konuşma dilinde bazan bu, *i* (ı) ya çevrilir: (آغلايور) *ağl̤a-yor* «il pleure» yerine: *ağl̤ı-yor*. Bu hal lâhikadaki *y* konsonunun yakınlığından doğmuş bir benzeşim hâdisesidir (§189). (Yukarıda olduğu üzere) *seve-yor* şeklinin ortadan kalkmış olmasının sebepçisi de bu olsa gerektir.

İHTAR. 3 — Gaipteki gayri kıyasi vurgulanmaya dikkat edilmeli, (bak. emsileye).

İHTAR. 4 — Anadolu köylüsü müfret mütekellim ve muhatabında idgamlı «contracté» şekiller kullanır: *sev-iyo-m, se-vi-yoñ* ; fakat cemi muhatap ve cemi gaipleri kıyasi olarak kullanır: cemi mütekellimde *sev-iyor-uḳ* dır. Cemi gaipte ise *sev-iyol̤-l̤ar* [2] dır. (mk. 626, zeyil).

628 *birinci şimdilik (hal) sigasının öteki şekli.*

yor-un şeklinin süremli manasında, vaktiyle karmaşık «complexe», fiil halinde bulunduğu zamanlardaki o eski kuvvet bugün artık yoktur.

Şüphesiz bu mâna zayifleyişine bir çare olsun diye olacak ki, bu سويورم *sev-iyor-um* şekli yanında çok kere şu yerindelik siyga «forme périphrastique» kullanılmaktadır:

---

[1] Müellif *seviyorum, seviyorsuñ, seviyoruz, seviyorsuñuz, seviyorl̤ar* da vurguyu *o* ve *a* üzerinde veriyor ki, doğru olmadığı için tarafımızdan düzeltilmiştir. A.U.E.

[2] Çok hecelilerde *l* den evvel gelen *r* lerin de *l̤* ye çevrilişi, İstanbul şivesinde de vardır: *al̤-ıl̤-l̤ar, gel-il-ler, kelli felli, (adam) şekerli (kahve)* v.s. A.U.E.

سومکده‌یم *sev-mek-de(-te)yim* = sevmek işinde (halinde) yim: (keli. keli.): «je suis dans le fait d'aimer.»

Bu siyga (mef'ulün bih halinde) mastarın ardınca özden (cevheri) fiil getirmekle yapılmıştır.

Müfret			Cemi		
Müt.	سومکده‌یم	*sevmekdê-yim;*	Müt.	سومکده‌یز	*sevmekdê-yiz;*
Muh.	سومکده‌سك	*sevmekdê-sin;*	Muh.	سومکده‌سکز	*sevmekdê-siñiz;*
Gai.	سومکده‌در	*sevmekdê-dir.*	Gai.	سومکده‌درلر	*sevmekdê-dirler.*

اویومقده‌یم *uyumaḳdâ-yım* da ayniyle tasrif edilir. Bu sıyga hakkında bk. § 811.

629. — İKINCI TEME. — *Muzari temesinin basit sıygası* (§ 614), başka tâbirle *ikinci şimdilik (hal)* «présent II» veya *hal-muzari* «présent aoriste».

Severim (= her zaman, mutat üzere) «j'aime en général, d'habitude; j'aimerai»:

Viguier'nin topladığı halk metinlerinde *ver-ir-im* «je donnerai» yerine *ver-r-im* suretindeki idgamlı siga da bulunuyor (s. 333 ve 336).

Ayni sigalar Azerce'de de vardır.

Müfret			Cemi		
Müt.	سورم	*sev-êr-im;*	Müt.	سورز	*sev-êr-iz;*
Muh.	سورسك	*sev-êr-sin;*	Muh.	سورسکز	*sev êr-siñiz;*
Gai.	سور	*sev-êr.*	Gai.	سورلر	*sev-er-lêr.*

Uyurum (=mutat üzere) «je dors (d'habitude), je dormirai».

Müfret			Cemi		
Müt.	اویورم	*uyů-r-um;*	Müt.	اویورز	*uyů-r-uz;*
Muh.	اویورسك	*uyů-r-sun;*	Muh.	اویورسکز	*uyů-r-suñuz;*
Gai.	اویور	*uyů-r.*	Gai.	اویورلر	*uyu-r-ḷâr.*

اولورم *oḷ-ur-um* da böyledir:

1° «je deviens, je deviendrai»;

2° «je suis, je serai».

Bunun müfret gaibi *oḷ-ur* kelimesi, şu mânaları da verir:

Olagandır «il (cela) arrive»; olabilir «cela est possible, permis, faisable; olmasına razıyım, pek âlâ. «je veux bien».

بن هر کون ایکی نارکله ایچرم *ben her gün iki nargile içer-im* «je fume chaque jour deux narghilehs»;

مبعوثان انتخاب عمومیسی درت سنه‌ده بر کره اجرا اولنور *meb'ūsān intiḫāb-ı- umū-mī-si dört sene-de bir kerre icra ol-un-ur* «les élections générales des députés ont bien [une fois] tous les quatre ans»;

انشاالله موفق اولورسکز *«i(n)şallah muvaffak ol ur-suñuz»* «s'il plaît à Dieu (espérons que) vous réussirez».

630. Basit muzari sıygası -(*y*) *ecek*- temeli basit sıygada olduğu gibi kendinden istikbal «futur» bildirmez, fakat kelâmın gelişine gidişine «contexte» göre gelesi «à venir» ye aid olan fiilleri bildirmeğe hizmet edebilir (bk. yukarki son misale).

Bununla beraber bu, -(*y*) *ecek* li sıygadan daha müspet ve mukarrerdir. Vaitli fiiller ekseriya muzari sıygasiyle kullanılırlar (mk. § 635).

Bazı hallerde hal «présent» fiilinin iki sıygası (süremli hal ve muzarili halde) farksız olarak kullanılır:

Ben bun-u bil-ir-im veya *bil-iyor-um* «je le sais».

Bununla beraber müptediler evvelce kayıt ve işaret ettiğimiz kaidelere riayet ederlerse iyi olur.

Tahkiye üslûbunda ikinci hal sıygası, esasen Fransızca'da da olduğu gibi, ekseriya mazi sıygası yerinde kullanılır.

Ml.: کلیر ، آلیر ، کیدر *geli, alır, gider* «il vient, il prend et il s'en va» ki geldi, aldı, gitti = il vint, il prit, etc. yerindedir [1].

İHTAR. — Anadolu'da müfret muhatapta (*seversiñ*, yerine) *sev-eñ*, cemi mütekellimde (*severiz*, yerine) *sev-er-ik*, cemi gaiple (*severler*, yerine) *sev-el-ler* derler. Öteki şahısların sıygaları kıyasidir (mk. § 626 zeyil).

631. Yeni Osmanlıca'da muzari (ikinci hal) in menfisi ve iktidarînın menfisi müfret ve cemi mütekellimlerde kıyassızlık gösteriyor:

Sev-me-m yerine *sev-me-z-im*, *sev-me-yiz* yerine *sev-mez-iz* «je n'aime pas en général, je n'aimerai pas; nous n'aimons pas, nous n'aimerons pas».

Basit menfi muzari sıygasının tam tarifi:

Müfret	Müt.	سومم ، سومه‌م	*sev-mê-m*;	Cemi	Müt.	سومیز	*sev-mê-yiz*;
	Muh.	سومزسك	*sev-mê-z-sin*;		Muh.	سومزسکز	*sev-mê-z-siñiz*;
	Gai.	سومز	*sev-mê-z.*		Gai.	سومزلر	*sev-me-z-lêr.*

[1] (Galilé) .... birtakım teşrifāt-ı 'uzmā arasında ḳavlinin hatā olduğunu itirāf eder; istedikleri gibi «tāip ve müstağfir» olur. Fakat kiliseden çıkarken yine efkârında olan cihet-i tabiîye galayāna başlar, bir türlü kendini alamaz; ayağını birkaç kere yere vurur da (Maamafih yine dönen küredir) der. - Hürriyet-i efkâr makalesi, Namık Kemal-A.U.E.

Basit menfi iktidar muzari sıygasının tam tasrifi:

Müfret	Müt.	سومم	*sev-ême-m*;	Cemi	Müt.	سومه‌یز	*sev-ême-yiz*;
	Muh.	سومزسك	*sev ême-z-sin*;		Muh.	سومزسکز	*sev-ême-z-siñiz*;
	Gai.	سومز	*sev-ême-z*.		Gai.	سومزلر	*sev-ême z-ler*.

Art sınıftan fiillerde de böyledir:

اویوم ، اویومام *uyu-mâ-m* «je ne dors pas...»;

اویومایز *uyu-mâ-yız* «nous ne dormons pas»;

اویویه‌مام *uyu-yâma-m* «je ne puis dormir»;

اویویه‌مازسك *uyu-yâma-z-sıñ* «tu ne peux dormir», vs.

اولمام *oḷ-mâ-m* 1° «je ne deviens pas, je ne deviendrai pas».
2° «je ne suis pas, je ne serai pas».

Menfi müfret gaip *oḷ-ma-z* sıygası da müspeti olan *oḷ-ur* gibidir:

Oḷamaz «il [cela] est impossible» = münasip değil «il [cela] ne convient pas», *oḷmasın*, yasaktır «ce n'est pas à faire, c'est défendu».

اوله‌مام *oḷ-âma-m* «je ne puis devenir», vs.

İHTAR. — Eski osmanlıca'da *sev me-z* temesi bütün şahıslarda eksiksiz bulunurdu: *sev-me-z-em*.. *sev-me-z-iz*.

Anadolu'nun lehçe budaklarında (müfret muhatap) *sev-me-ñ* ve *sev-me-m* den benzeşim (analogie) yoliyla (cemi metekellim) *sev me-k* şekilleri de vardır.

me lâhikaşı ikinci takımın teme alâmeti değerini alır (mk. 626 zeyil).

Makedonya (Rumeli) da muzari sıygası soru edatı olan *mi* (§ 686) yi aldığı zaman da aynı hâdise olur: *sev-me-mi-sin* «n'aimes-tu pas?»

632. ÜÇÜNCÜ TEME. — *Gayri muayyen mazi* (§ 617) *temesinin basit sıygası*, ve daha kısacası *gayri muayyen mazi* ki, *mazī-i naklī* «passé traditionnel» dedikleri.

سوشم «j'ai aimé, j'aimai».

Müfret	Müt.	سومشم	*sev-mi°ş im*;	Cemi	Müt.	سومشز	*sev-mi°ş-iz*;
	Muh.	سومشسك	*sev-mi°ş-(s)in*;		Muh.	سومشسکز	*sev-mi°ş-siñiz*;
	Gai.	سومش(در)	*sev-mi°ş-(dir)*.		Gai.	سومشلر(در)=درلر	*sev-miş-(lêr-dir),-dirler*.

اویومشم «je dormis, j'ai dormi».

Müfret	Müt.	اویومشم	*uyu-mûş-um*;	Cemi	Müt.	اویومشز	*uyu-mûş-uz*;
	Muh.	اویومشسك	*uyu-mûş-(s)un*;		Muh.	اویومشسکز	*uyu-mûş-suñuz*;
	Gai.	اویومش(در)	*uyu-mûş (dur)*.		Gai.	اویومشلر(در)	*uyu-mûş-ḷar(dır)*.

اولمشم *ol-mûş-um* «je devins, je suis devenu» da da böyledir.

Bu basit sıyganın ve daha doğru tâbirle bu temenin mânasındaki *gayri muayyenlik* «indétermination» Fransızca'ya tercümede itibara alınmayor. Bu mâna farkının daha yukarda (§ 617) bahsi geçmişti.

Türkçedeki muayyen mazi (passé déterminé) yani şuhudi ile gayri muayyen mazi (passé indéterminé) yani nakli arasında kurulmuş olan ayrılık, Fransızca'daki belirli mazi (passé défini) ile belirsiz mazi (passé indéfini) arasında gözetilen farkla bir değildir [1].

633. Yukarıki emsilede cevher fiilinin müfret gaibi olan *-dir* katılarak gayrı muayyen mazi (nakli) nin mânası kuvvetlendirilebilir (ki bu, müfret ve cemi bütün şahıslarda aynı suretle yapılır).

Ml. : سومشمدر *sev-miş-im-dir* «sevdim, muhakkak ki sevmişim = j'ai aimé; il y a bien des chances pour que j'ai aimé, j'ai certainement aimé».

634. Müfret muhatapta *sevmiş-sin* yerinde bazan *sevmiş-iñ* söylendiği işitilir [2].

---

[1] Daha evelce de söylediğimiz gibi, gayri muayyen mazi denilen fiil, şuursuz bir fiildir ki (nakli) mânası da bu umumi mâna içinde bir türlüsüdür. Bir kış sabahı pencereyi açıp da «A... bu gece kar yağmış» denildiği zaman, buradaki (yağmış) fiili mütekellimin haberi (şuuru) olmadan o gece kar yağdığını bildirir.

Yine «o gece sabaha kadar uyumuşum» denildiği zaman, buradaki *uyumuşum* fiili mütekellim olan kendimin farkında olmadan (şuurum olmaksızın) sabaha kadar uyuduğumu bildirir.

Ayni «o gece sabaha kadar uyumuşum» cümlesindeki *uyumuşum* fiili, «uyumuşum diyorlar» mânasında yani cümle: «diyorlar ki o gece sabaha kadar uyudum» mânasında da olur ki, işte bu mânasiyle sıyga (nakli) olur.

Fakat ister evelki mânada ister bu mânada olsun, her ikisinde de umumi kavram, fiil mazide yapılırken bu yapılış failin (haberi, vukufu, ıttılaı dışında) oluştur.

Muayyen mazi denilen fiil ise şuurlu bir fiildir ki, (şuhudi) mânası da bu umumi mânası içinde bir türlüsüdür. «Tiren bugün geldi» cümlesinde «geldi» fiili, (mütekellimin şuuru dâhilinde olduğunu) yani onun gözü önünde yapıldığını, yapılırken onun orada bulunduğunu bildirir ki, işte bu hakikî (şuhudi) dir; bir de bir fiilin yapıldığını anlatan hakkında mütekellimin inan ve itimadı olduğu için, meselâ «tiren bugün gelmiş» demesi lâzım gelen yerde «tiren bugün geldi» demesi de, bu fiil mazide yapılırken bu yapılış failin (haberi, vukufu, ıttılaı içinde) olduğundandır.

Abdürrahman Fevzi Efendi *Mikyās-ül-lisan Kıstās-ül-beyān* adlı Türkçe gramerinde (s, 111) şuhudi mazi için *Māzī-i mahsūs-ün-nisbe*, nakli mazi için *Māzī-i menkūl-ün-nisbe* tâbirlerini kullanır. A.U.E.

Yine bu şuursuz mazinin her şahsına (dır, dir) katılmakla o sıyga, bu mânasından çıkıp şuurlu mazi mânasını alır: Ben onu kaç defa söylemişimdir (= söyledim); siz bunu hiç anlamamışsınızdır (= anlamadınız). A.U.E.

[2] Cemi muhatapta da böyledir: *sevmiş-iñiz* = *sevmiş-(s)iñiz* A.U.E.

IHTAR. — Anadolu'da köylü (cemi mütekellimde) *sev-miş-iz* de *sev-miş-ik* de söylerler Üstelik, *-mış*, li teme yerinde bazan *-(y)ig* li teme kullanırlar: sonda, zeyil § 860 ykl; (*sev-ig-sin*, *sev-ig-im*, *sev-ig* de mutalâa edilen *-ik* lâhikasına:)

635. DÖRDÜNCÜ TEME. — *Niyetli istikbal* (§ 618) *temesinin basit sıygası* ve kısaca *niyetli istikbal* «futur intentionnel» (مستقبل «müstakbel» deniler gelesi «avenir» sıygası).

Seveceğim «j'aimerai, je vais aimer, je dois aimer (éventuellement)

Müfret	Müt.	سوه‌جکم	*sev-ecĕğ-im*;	Cemi	Müt.	سوه‌جکز	*sev-ecĕğ-iz*;
	Muh.	سوه‌جکسك	*sev-ecĕk-sin*; [1]		Muh.	سوه‌جکسکز	*sev-ecĕk-siñiz*;
	Gai.	سوه‌جك(در)	*sev-ecĕk(-dir)*.		Gai.	سوه‌جکلر(در)	*sev-ecek-lĕr(-dir)*.

Uyuyacağım «je dormirai, je vais dormir, je dois m'endormir (éventuellement).

Müfret	Müt.	اويويه‌جغم	*uyu-yacâğ-ım*;	Cemi	Müt.	اويويه‌جغز	*uyu-yacâğ-ız*;
	Muh.	اويويه‌جقسك	*uyu-yacâḳ-sın*,		Muh.	اويويه‌جقسکز	*uyu-yacâḳ-sıñız*;
	Gai.	اويويه‌جق(در)	*uyu-yacâk(-dır.)*		Gai.	اويويه‌جقلر(در)	*uyu-yacaḳ-ḷâr(-dır*

اوله‌جغم *oḷ-acağ-ım* «je deviendrai..., je serai...»

Ml.: يارين سزه کله‌جکم *yarın siz-e g'el-eceğ-im* «je viendrai vous voir demain.

(Bu ifadenin hakiki bir vait mânasına muadil olması için fiilini muzari sıygasiyle kullanmalı [mk. § 630]).

جاکت ضابطان ايچون خاکی شاياقدن ، افراد ايچون عينی رنکده عبادن ياپيله‌جق

Caket zābitan içün «hākī» şayaḳ-dan, efrad içün ayni reng-de aba-dan yapıḷacaḳ «(la jaquette) sera faite en drap «chayaḳ» de couleur «khaki» (adjectif persan signifiant «de terre») pour les officiers et en drap ordinaire (aba) de même couleur pour le soldats».

الا بوندن واز کچه‌جکسك *ille bun-dan vaz g'eç-ecek-sin* «tu y renonceras (il le faut) absolument; il faut absolument que tu y renonces».

(Bu misalde görüldüğü üzere niyetli istikbal yapılması için emir ve zor edildiğinden bir fiili ifade eder ki, o zaman vücubi «nécessitatif» e yaklaşır [mk. § 640].

---

[1] Bu müfret muhatap sıygasındaki *siñ* den de *s* nin düşerek sıyganın *sev-ecĕğ-iñ* suretinde kullanıldığı İstanbul şivesinde işitilmektedir. A.U.E.

636. *oḷ-maḳ* fiilinin bu sıygadan müfret gaibi ayrıca bir ihtimalli oluş mânası bildirir:

اویله اولاجق *öyle oḷa-caḳ* «cela doit être ainsi, ce sera ainsi»;

Veya (soruluk cümlelerde) şüphelilik «dubitatif» mânası bildirir:

بو أو كيمك اولاجق *bu ev kim-iñ oḷ-acak* «à qui peut bien être cette maison?»

637. Bu sıyganın kavramlarındaki çeşitlenmeler ne olursa olsun, denilebilir ki, basit sıygada *istikbal* (gelesi) fiili mânası baskındır. *Niyet* mânası açıkça ancak mürekkep fiillerde görülür. Bununla beraber basit sıygada da niyet mânası olduğuna bir misal:

افندیی کوره‌جکم *efendi-yi g'ör-eceğ-im* «je désire voir Monsieur».

638. Müfret ve cemi gaiplerinde *-dir-* in kullanılması ihtiyaridir. Müfret ve cemi mütekellimlerinin sonundaki boğazlı konsonun uğradığı hal hakkında bk. § 202 ve 203. Netice itibariyle temeler, fonetik bakımından isimler gibi muamele görürler: Çünkü bunlar menşede fiilin isimcil sıygalarıdır [1].

639. İHTAR. — Anadolu'da *sev-ecē-m*, *sev-ecē-ñ* suretinde idgamlı sıygaların işidildiği de olur.

[1] Kâşgârlı D. L. T. ün muhtelif yerlerinde bir sıygadan bahseder ki bu, niyet sıygasiyle çok yakından ilgilidir:

C. 1 s 23: «Üçüncüsü, olmasını temenni ettiği fiilin yapılmasına azmeden faildir:

oḷ er oḷ evgä barıgsaḳ = o adamdır eve varmayı arzu edip buna azim ve kasteden.

oḷ kişi oḷ bizgä keligsäk = o kişidir bize gelmeyi arzu ve temenni eden.

C. 2 s. 45: üçüncüsü, fiil kendisi tarafından yapılmadan evvel yapılmasını arzu ve temenni etmek mânasiyle vasıflanan faildir. Bu sıyga emir üzerine bina edilmeyip emrin son sükûnlu aslî harfi esre ile harekelendikten sonra kelime kaflı, ayınlı ve ığhalı (tok, kalın) ise *-gsaḳ*, ve kefli, imaleli harfli ve rikketli ise (zaif, ince) *-gsäk* ziyade etmekle yapılır:

oḷ evgä bar-ıgsaḳ oḷ = o eve varmağa arzuludur;

oḷ munda tur-ıgsaḳ oḷ = o burada durmağa arzuludur;

oḷ berü käl-igsäk erdi = o beri gelmeğe niyetli idi;

oḷ evgä kir-igsäk oḷ = o eve girmeğe heveslidir;

oḷ tavar tir-igsäk oḷ = o davar toplamağa iştahlıdır;

C. 2 s. 201: fiilin yapılmasını kasıt ve temenni etmek mânasiyle vasfolunan faildir:

oḷ at suvgar-ıgsaḳ erdi [*] = o at suvarmağa arzulu ve niyetli idi;

oḷ anı suvdın keç(.)rüş-säk erdi = o onun sudan geçmesine yardım etmeğe niyetli ve arzulu idi.

C. 2 s. 257: fiilin yapılmasını temenni edici olmak mânasiyle vasıflanan faildir:

oḷ tarıg tarıt-ıgsaḳ oḷ = o ekin ekdirmeğe arzulu ve hırslıdır;

oḷ evin bezet-igsäk oḷ = o evini bezetmeği (süslemeği) temenni edicidir.

Bütün bu izahlardan anlaşıldığına göre (katkısız, katkılı) emrin sonuna mastar alâmeti *ig (ıg)* getirilmekle yapılan mastar ismine, meyil ve temenni mânasındaki *se (sa)* getirildikten sonra failiyet alâmeti olan *ḳ (k)* da katılınca yukardaki bütün fiilden türeme

[*] Kâşgarlı söylememekle beraber, bu misalden anlaşıldığına göre *iş (üş-ış, aş)* lu mastardan *säk* ilâvesiyle de yani buradaki gibi emre *üş-sek* katılmakla da yapılıyordu. A.U.E.

Bazan da niyetlilik mânasında - *(y)* ici suretinde bir temede kullanılır ki bu, § 852 de mutalâa edilen türemli sıfatla aynı şekildedir.

Bu sıyganın *de-mek* fiilinden emsilesi şöyledir:

Müfret	*de-yici-yim* (veya : *de-yici-m*); *de-yici-ñ*; *de-yici-*.	Cemi	*de-yici-yik*; *de-yici-ñiz*; *de-yici-ler*.

Mk. § 626, zeyl.

640. BEŞİNCİ TEME. — *Gerekirlik temesinin basit sıygası* (§ 619) başka tâbirle *şimdilik gerekirlik* «nécessitatif présent» (وجوبى *vucūbī*).

سوملی‌یم , sevmeliyim = sevmem gerek «il faut que j'aime», sevmek zorun dayım = «je dois aimer (d'obligation)».

Sevmelisin, sevmeli (dir) - sevmeliyiz, sevmelisiniz, sevmelidirler.

Müfret	Müt.	سوملی‌یم	*sev-meli°-yim*;	Cemi	Müt.	سوملی‌یز	*sev-meli°-yiz*;
	Muh.	سوملی‌سن	*sev-meli°-siñ*;		Muh.	سوملی‌سکز	*sev-meli°-siñiz*;
	Gai.	سوملی(در)	*sev-meli°(-dir)*.		Gai.	سوملیلر	*sev-meli°-ler*, veya *sev-meli°-dir-ler*.

اويومالی‌يم [1] veya اويوملیم [2] *uyu-malı°-yım*;

اويومالی‌سن veya اويوملیسك *uyu-malı°-sıñ*; vs.

اولمالی‌يم veya اولمالیم *ol-malı-yım* vs. da da böyledir.

Müfret ve cemi gaiplerde - *dir* eklemi ihtiyaridir.

641. Şimdilik gerekirlik (nécessitatif présent) şunları bildirir:

a. *Zorlanış* «l'obligation». — O zaman fiil, hale veya istikbale aid olabilir.

Ml.: هانكیسنی آلمالیم *hangi-si-ni al-malı-yım* «lequel dois-je prendre»; یارن كلملیسك *yarın g'el-meli-siñ* «il faut que tu viennes demain».

b. *İhtimalî oluş, belkileniş* «probabilité» — o zaman fiil maziye de aid olabilir.

Ml.: خسته اولمالی *hasta ol-malı* «il (elle) doit être malade».

Sual: محمد یازدی‌ی یازمدی‌ی *Meemed yaz-dı mı, yaz-ma-dı mı?* —

Cevap: پك ده بیلمیورم آما یازملی *Pêk de bil-mi-yor-um ama yaz-malı*

[1] Bu yoldaki Osmanlıca imlânın [2] numaralı imlâ kullanışına nazaran çok daha baskın ve şayi olduğu unutulmamalı. A.U.E.

sıfatlar meydana gelmiştir ki, işte bunlar bizim niyetli istikbal dediğimiz sıyganın menşe ve mânaca aynıdır:

Barıgsak (varacak), turıgsak (= duracak), keligsäk (gelecek), kirigsäk (girecek), tirigsäk (derecek), suvarıgsak (suvaracak), keç(.)rügsäk (geçirecek), tarıtıgsak (darıtacak), bezetigsäk (bezetecek).. Daha evvel bunlar eski Osmanlıca'daki takıbiye rabıt sıygalarını da vermiş görünüyor: Barıgsak (varıcak) = varınca, vs. Lehçemizde bu eski sıygaların (g) ları düşmüş, s leri c ye çevrilmiş görünüyor. A.U.E.

«Question: Mehemet a-t-il écrit ou n'a-t-il pas écrit? — Réponse: je ne sais trop mais il a dû écrire» (Grammaire d'Abd-ur-rahman Efendi).

(Bir hükmü) tasdik hususunda emin olmayışı daha ziyade göstermek için, bu sıygaya كبى *gibi* (§ 886) kelimesi ilâve edilebilir: يازملى كبى *yazmalı gibi.*

İHTAR. — Gerekirlik (vücūbī) sıygasında iki fiil bir uymaca bağlaç «conjonction enclitique» olan *de* (bk. § 960) ile birleştirilmiş iseler, inşāī «optatif» bir mâna verebilirler.

Ml.: احمد كلملىده كيتملى يز *Ahmed g'el-meli-de git-meli-yiz.* «Ahmed devrait bien venir et nous partirions (ausitôt)» (Grammaire d'Abd-ur-rahman Efendi).

642. Vucubi, bütün fiillerin müfret gaibinde *şahıssız* «impersonnel» bir mâna bildirmek gibi bir hususilik gösterir ki bu, diğer temelerin ancak bazı fiillerinde (nitekim *ol mak* ta) görülen bir şeydir. Mk. § 1188 ve 1189. Şu halde yukardaki (müfret gaipli) emsile «paradigmes» sini şöylece tamamlamak lâzım gelecek:

سوملى *sev-meli* = (onun) sevmesi lâzım «il faut qu'il aime», ve bir de (fikrimce) sevmek lâzım «il faut aimer»;

اويومالى *uyu-malı* = (onun) uyuması lâzım «il faut qu'il dorme», ve bir de (bana kalırsa) uyumak lâzım «il faut dormir».

Bu gibi hallerde bu vücubi sıygasında *- dir*, daima kaldırılmış bulunur.

صويى بارداقده كمى يى ديوارده سير ايتملى *su-yu bardak-da g'emi-yi duvar-da seyret-meli* = («deniz yolculuğu yapmamalı» hükmünde bir halk sözü) «il faut contempler l'eau dans le verre et le navire sur la muraille» (il ne faut pas voyager par mer).

صيرچه‌دن أوده أوتوران قومشولره طاش آتمامالى *sırça-dan ev-de otur-an komşu-lar-a taş at-ma-malı* (ata sözü) «il ne faut pas jeter de pierres à (ceux de) ses voisins, qui habitent une maison en verre» [Yine bak. § 1343, 3e lâhika, haşiye 2.].

643. ALTINCI TEME. — *Temenni - inşa «optatif - subjonctif veya optatif - subjonctif présent» temesinin basit sıygası (iltizāmī).*

Seveyim «que j'aime, puisse-je aimer».

Müfret	Müt.	سوه‌یم	*sev-ê-yim;*	Cemi	Müt.	(سوه‌یز)	*(sev-ê-yiz);* [1]
	Muh.	سوه‌سك	*sev-ê-siñ;*		Muh.	سوه‌سکز	*sev-ê-siñiz;*
	Gai.	(سوه)	*(sev-ê).*		Gai.	(سوه‌لر)	*(sev-e-lêr).* [2]

Uyuyayım «que je dorme, puissé - je dormir»;

اویویم ، اویوه‌سك ، اویوه ، اویویز ، اویوه‌سکز ، اویوه‌لر [3].

Müfret	Müt.	اویویه‌یم	*uyu-ya-yım;*	Cemi	Müt.	(اویویه‌یز)	*(uyu-ya-yız);*[1]
	Muh.	اویویه‌سك	*uyu-ya-sıñ;*		Muh.	اویویه‌سکز	*uyu-ya-sıñız;*
	Gai.	(اویویه)	*(uyu-ya);*		Gai.	(اویویه‌لر)	*(uyu-ya-lar).*

اوله‌یم *ol-a-yım* «que je devienne, que je sois».

644. Fiil tabanı bir $\frac{e}{a}$ ile sonlanmış ise, konuşma dilinde çok defa $\frac{ye}{ya}$ teme alâmeti kaldırılır:

سویله‌یه‌یم *söyle-ye-yim* < *söyle-(.)-yim.*

İHTAR. — Her günkü kullanışta iltizaminin teme alâmeti olan *e (a)*, müfret mütekellimde bazan *i (ı)* suretinde söylenir:

نه یاپه‌یم *ne gap-a-yım* yerine *ne yap-ı-yım* «que voulez-vous que je fasse?».

Bu hal sığıcık bir ses olan *(y)* nin tesirinden ileri gelmiştir. Mk. bu hususta § 189. (Şahıslık sonuçtaki *ı* nın yerine, o zaman *i* söylenişi geldiğine dikkat edilmeli) [4].

645. Eski Osmanlıca'da lâhika olarak şunlar da vardı:

Müfret mütekellimde (م) - *m* : سوه‌م *sev-e-m.*

Cemi mütekellimde (وز) *vüz, vuz* : سوه‌وز *sev-e-vüz*

Anadolu'da aynı şahıs için - *(y) elim* li emrin [5] cemi mütekellimi yerinde olarak *sev-e-k* kullanılır:

646. Bugünkü kullanışta artık bu siyganın ancak müfret mütekellimde yeri vardır. Müfret ve cemi muhataplarının kullanışı nadirdir. Diğer şahıslara (cemi mütekellim ve müfret ve cemi gaiplere) gelince, bunların

---

[1, 1] Müellifin burada *seveyiz, uyuyayız* gibi verdiği şekiller, hiç kullanılmış ve kullanılır değildir. Eski Osmanlıca'da bunların *y* yerine *v* li şekilleri vardır: *sevevüz, uyuyavuz.* Osmanlıca'da iltizaminin bu cemi mütekellim şahsı için, müellifçe kendi dilindekine karşılık olarak emir sıygasına ayrılan *sev-e-lim, uyu-ya-lım* şekilleri kullanılır. A.U.E.

[2] Müellif bu şahısların bir takımında vurgu yerlerini yanlış göstermiştir. Şöyle olacak: *seveyi°m, sevêsiñ, sevê, seveli°m, sevêsiñiz, sevelêr.* A U.E.

[3] Osmanlıca'daki iki türlü imlâsını veren müellif, bu ikinci türlü imlânın ancak son Osmanlı saltanat devirlerindeki imlâ buhranı içinde yaşadığını söylemeli idi. A.U.E.

[4] Bu da *y* nin tesiriyledir. A.U.E.

[5] Evelce de söylediğimiz gibi, bu iltizami - talep siygası, cemi mütekellim şahsı için kullanılır. Müellif yine talep mânasında da olan emir siygası için, bunu kendi diline göre yalnız emir siygasına tahsis etmek istiyor. A.U.E.

yerine daima emir siygasının *sev-sin, sev-e-lim, sev-sin-ler (uyu-sun, uyu-ya-lım, uyu-sun-lar,)* gibi karşılıkları olan siygalar kullanılır (bk. § 607).

Bununla beraber *allah* isminin gizlenik bulunduğu bazı tabirlerle halk (ata) sözlerinde müfret gaibin eski şekli yaşamaktadır:

Ml.: (اولسون =) عنایت اوله *ʿināyet ol-a* (= *ol-sun*) (Bir dilenciyi baştan savmak için söylenir) «Dieu vous donne! (keli. keli.: Que soit bienveillance) [divine]».

وره (ا) الله = *Allah ver-e* «Dieu le veuille!» (keli. keli.: «Dieu donne» mk. *hakk getir* « BONELLI *Kel. Sz.* 1. 317);

سن آغا بن آغا بو اینکی کیم صاغه *sen ağa ben ağa bu ineğ-i kim sağ-a* «je suis agha, tu es agha! qui donc traira la vache?»

647. Temenni - inşa siygası şunları bildirir.

a. Temenni «suhait»:

Ml.: قربان (قربانك) اوله یم *kurban (kurban-ıñ) ol-a-yım*: puissé-je te donner ma vie «keli. keli.» être ta victime de rachat, ta rançon!».

ایشته کلدك کیدییورز شن اوله سك حلب شهری *işte g'el-dik gid-iyor-uz şen ol-a-sın Haleb şehr-i* «nous sommes venus et nous voila partis, grand bien te fasse, ô ville d'Alep» (Söylence «dicton»).

648. *b.* Kışkırtma «incitation».

Ml.: طوزلایمده قوقایه سك (قوقا) *tuzla-(ya)-yım-da kok-ma-ya-sıñ* (=*kok-ma*) «que je (te) sale, et tu n'exhaleras pas d'odeur» (keli keli.: «ne sens pas»). (Birini susturmak için söylenir lâubali bir söylence).

Eskiden bu siyganın ikinci şahsı, resmî üslupta emir tabiri olarak pek çok kullanılırdı.

Ml.: شویله بیله سز علامت شریفه مه اعتماد قیله سز *şöyle b-l-e-siz, ʿalāmet-i şerîf-e meʿtimad kıl-a-sız* «sachez - le ainsi et fiez - vous en mon noble chiffre». (Bu ibare ferman sonlarında gelen değişmez bir düstur idi).

کوکلوکزی خوش طوتوب آزرده خاطر اولیه سز *g'önl-üñüz-ü hoş tut-up āzürde-hātır ol-ma-ya-sız* «prenez courage et ne vous laissez pas abattre» (Pavie muharebesinden sonra Kānūnî Süleyman'ın Birinci Fransuva'ya mektubundan).

İHTAR. — Bu kavram emir kavramına çok yakındır. Hattâ bu, emir siygasına da bağlanabilir ki, o zaman onun müfret muhatabını teşkil etmek suretiyle tasrif eksikliğini tamamlamış da olur.

Eski Osmanlıca'da aynı şahıs için *-ayın* lı bir siyga da kullanılırdı ki bu, daha evvelce Orhon kitabelerinde tespit edilmişti (Alt. inschr. RADLOFF II. 90). Bu lâbika ve buna benzer siygalar hakkında bk. bu gramerde § 1343, 10°, *b.*

649. *c* — Bir fiilin diğer bir fiile uyuk (tabi) oluşu (subjonctif).

Umumiyetle Türkçenin bu uyuk «subjonctif, subordonné» siygası (iltizami, inşāi) Fransızca'nınkiyi karşılayacak bir mânadadır.

Ml.: آدا بکا کە آدايم سکا *ada baña ki ada yım (ada-ya-yım* yerinde) *saña* «faix des voeux pour moi, afin que j'en passe pour toi» (ata sözü).

650. Bununla beraber Türkçenin bu inşāiye siygası, Fransızca'dakinden farklı olarak münferit cümleler içinde kullanılır ki, bunlarda - bir soru siygası halinde - bir fiil, muhatabın zımnî rızasına veya takdir ve tasvibine arzedilmiş olur.

Ml.: بن سکا بر شی سويلەيەيم‌ی؟ *ben saña bir şey söyle-(ye)-yim mi?* «(voulez - vous) que je vous dise une chose?».

ناصل صبر ايدەيم *nasıl sabr ed-e-yim* «Comment (voulez - vous) que je m'y résigne?».

نەدن بکا منتدار اولەسکز *ne-den baña minnet-dar ol-a-sınız* «pourquoi me seriez - vous reconnaissant?».

بن سنك ايچون چاير چاير يانەيمدە سن بکا بو قدر صوغوق طورەسك ها *ben sen-iñ içün cayır cayır yan-a-yım da sen baña bu kadar souk dur-a-sın ha* (Faīk Rechad) «Alors, (tu veux) que je me consume d'amour pour toi et toi tu me traiterais par la froideur!».

651. Eski Osmanlıca'da, iltizami - inşa siygası (Fransızca'dan daha fazla olmak üzere) çok kullanılırdı.

Ml.: احمق اولدر دنيا ايچون غم يیە
نە بيلورسين کيم قزانە کيم يیە

Ahmak ol-dur dünya içün gamm ye-ye
Ne bil ür-sün kim kazan-a kım ye-ye.

«Sot est celui (qui) se soucie du monde: sais - tu seulement qui gagnera et qui consommera (ce qui aura été gagné par d'autres)?;

نە حاجت قلاوز سوزی چوق *ne hācet kıl-a-vuz söz-ü çok* «à quoi bon multiplier les paroles?». [1]

بدعت اولدرکە امور دينيەدن و دنيويەدن صدر ثانيدە ياخود دخی صکرە ظهور ايليە *bidʿat ol dur ki umūr-ı diniyye den ve dünyeviyye-den sadr-ı-sānî-de yahod dahı (= daha) soñra zuhūr eyle-ye* (Hacı Kalfa) «on appelle bidʿat (innovation, hérésie) (tout) ce qui parmi les choses de la religion ou du monde, apparaît dans la deuxième période (c'est-à-dire après la mort du Prophète)».

652. İltizamî siygası bazan bir fiilin ihtimalli olduğunu da bildirmeğe yarardı.

[1] Bu ibarenin Fransızca tercümesi «sözü çoğaltmaya ne hacet» suretindedir ki, Türkçesinin ifade ettiğini karşılayıp karşılamadığı, kullanıldığı yerin önü sonu bilinmediği için, bizce şüphelidir. A.U.E.

Ml.: (کم) اولاکه ol-a-ki (m) «il se peut»;

بر معنی دخی کشف اولا bir mā'na dahi keşf ol-a «il se peut que quelque autre chose vienne à être connue» (Bianchı lûgati, اولا kelimesi.)

İltizami siygası bu son kavramiyle, bazı şark lehçelerinde muadilli olan bir *istikbal* zamanının kullanışına yaklaşır.

b. Basit sıygaların ikinci takımı.

653. YEDİNCİ TEME. — *Muayyen mazi* (§ 621) *temesinin basit siygası* ve kısaca *muayyen mazi* (ماضیٔ شهودی *māzī-i şuhudī*).

سودم «j'aimai, j'ai aimé».

Müfret	Müt.	سودم	*sev-di°-m;*	Cemi	Müt.	سودك	*sev-di°-k;*
	Muh.	سودك	*sev-di°-ñ;*		Muh.	سودیکز	*sev-di-ñi°z;*
	Gai.	سودی	*sev-di°.*		Gai.	سودیلر	*sev-di-lêr.*

Uyudum «je dormis, j'ai dormis».

Müfret	Müt.	اویودم	*uyu-dû-m;*	Cemi	Müt.	اویودق	*uyu-dû-k;*
	Muh.	اویودك	*uyu-dû-ñ;*		Muh.	اویودیکز	*uyu-du-ñûz;*
	Gai.	اویودی	*uyu-dû.*		Gai.	اویودیلر	*uyu-du-lâr.*

اولدم *ol-du-m* «je devins, je suis devenu» de de böyledir.

زورنایی بز چالدق پارسه یی ایل طوپلادی *zurna-yı biz çal-dık parsa-yı el top-la-dı.* «c'est nous qui avons joué de la flûte, ce sont les autres qui ont fait la quête».

Muayyen mazi (şuhudî) ile gayrı muayyen mazi (naklî) arasındaki mâna farkı için bk. § 617.

Melioranski tarafından yapılan ihtirazi kayıtlara rağmen, biz *-di* teme alâmetinin *-dik* lâhikasından geldiğine inanıyoruz.

D.L.T. ün bu hususta verdiği malûmat kat'idir. Burada (II, s. 50 ve 51) şöyle deniliyor: (Yagma, Tuhsı, Çigil, Argu ve Uygur lehçelerinde müfret mütekellim ve gaip için *-dim* li ve *-di* li siygalar kullanıldığı halde, Oguz'da ve bazı Kıpçak lehçelerinde müfret ve cemi aynı şahıslarda değişmez bir şekilde olarak, ve bunlara bir sonuç ta katılmayarak sadece *-dük*, *-duk* (دق - ، دك -) lâhikası kullanılır ki, bu ap âşikâr Türk tasrifinin ilk merhalesine uygun gelir:

Män yarmak tir-dük «j'ai ramassé l'argent»;

Biz ya kurduk «nous avons tendu l'arc»;

Ol (اول) *anı ur-duk* «il l'a frappé»;

Olar (اولار) *ävgä kir-dik* «ils sont entrés dans la maison»).

Müfret muhataptan ise, aynı eserin başka bir yerinde (II, s. 131) bahsedilmekte ve şöyle denilmektedir:

(Bazı Argu lehcelerinde bu siyga için - *duγ* (دغ -) lâhikası kullanılır:

Topın-dug, kaçur-dug.)

Diğer taraftan Abou Hayyân cemi gaip için *dük-ler* i suretini vermektedir.

Orhon kitabeleriyle D. L. T. (I. s. 275 ve 273) cemi mütekellimde - *miz* şeklini vermektedir ki bu, tasrifin (teme + [uymaca sonuç olarak] cevherî fiil) merhalesi izlerin gösterir gibidir.

Bugün kullanılmakta olan - *dim, diñ* vs. li suretindeki siygalar - çok eski olmakl beraber - Türkçe tasrif tekâmülünün son merhalesidir.

- *se* li (§ 654, zeyil) ve - *(y)e* li (§ 645) temelerde de buna benzer bir hadisenin izlerine dikkat edilmelidir.

Şunu da söyliyelim ki, yazı dilinde durdurulan bu tekâmül Osmanlıca'nın lehçe bu daklarında kendini hissettirmektedir; bakınız bu hususta § 626, zeyl.

654. SEKİZİNCİ TEME *şartın basit sıygası* (mk. § 622) ve kısacası şim dilik şart «conditionnel présent» (شرط : «condition»).

سوسەم «si j'aimais, si j'avais aimé, si j'aime».

Müfret	Müt.	سوسەم	*sev-sê-m;*	Cemi	Müt.	سوسەك	*sev-sê-k;*
	Muh.	سوسەڭ	*sev-sê-ñ;*		Muh.	سوسەڭز	*sev-se-ñi°z;*
	Gai.	سوسە	*sev-sê.*		Gai.	سوسەلر	*sev-se-lêr.*

اویوسەم «si je dormais, si j'avais dormi, si je dors».

Müfret	Müt.	اویوسەم	*uyu-sâ-m;*	Cemi	Müt.	اویوسەق	*uyu-sâ-ķ;*
	Muh.	اویوسەڭ	*uyu-sâ-ñ;*		Muh.	اویوسەڭز	*uyu-sa-ñı°z;*
	Gai.	اویوسە	*uyu-sâ.*		Gai.	اویوسەلر	*uyu-sa-ļâr.*

اولسەم *oļ-sa-m* «si j'étais, si je devenais» de de böyledir.

Eski Osmanlıca'da سوز - *se-vüz* şekli de (cemi mütekellim şahsı için) kullanılır (Yklş. - *e* - *vüz* § 645).

Div. L. T. (I, s. 113, 120 ve III s. 156) müfret muhatapta - *sâ* - *sân* şeklini veriyor.

Demek ki, -*se* temesinin uymaca «enclitique» sonuclarla (= cevherî fiille) tasrif edildiğine dair izler var; mk. § 653, zeyl.

Şart siygası tabiî haliyle şartlı olarak karşılıklı bağlanmış «corrélatif cümlelerin başlam «protase» ında kullanılır (§ 1216 ve 1219; bir da bakınız § 1221).

Bununla beraber münferit cümlelerde de bazan rastlanır. O zaman iltizami - inşaiye siygası için söylemiş olduklarımıza benzer bir suretle bir temenni veya kışkırtış mânası bildirir.

Ml.: بر آتم اولسه *bir at-ım ol-sa* «si j'avais un cheval!»
بونی آلسەق *bun-u al-sa-k* «si nous prenions (achetions) cela! si je prenais (j'achetais) cela!»

Bu halinde ardınca *(el)al* ve *yal* edatlarını alır. باقسڭا *bak-sa-ñ-a* «dis - donc», «voyons»; کلسڭه *g'el-se-ñ-e* «viens un peu» (mk. s. 705 ve § 1232).

Soruluk cümlelerde şart sıygası tereddüt, kararsızlık bildirir.

Ml.: نه یاپسەم عجبا *ne yap-sa-m acaba?* «que dois - je faire?».

2. ŞAHISLIK UYMACA SONUÇLAR MAHİYETİNİN TARİFİ.

655. 605 inci benddeki *levhanın* üçüncü kulacında «colonne» görülen *-(yi)m, -sıñ, -dir,* vs. siygaları şöyle kullanılabilirler:

1°. Cevherî fiilin şimdilik (hal)i olarak,

2° (İlk altı temenin basit siygaları tasrifinde) şahıslık sonuçlar olarak.

Birinci takdirde fiile ait üç fikir bildirir:

Zaman (hal).
Tarz (ihbar).
Şahıs.

İkinci takdirde basit siyganın bütünü içinde bulunan zaman ve tarz fikirleri teme ile bildirilmiş olduğu cihetle, bunlar yalnız şahıs bildirirler. (O zaman bunlar mütekellime fiil değil, sonuç hissi verir.)

Başka tabirle söyliyelim, cevher fiilinin hal siygası şahıslık sonuç olarak kullanıldığı zaman bir mâna yoksullanımı «un appauvrissement de sens» na uğrar.

İHTAR. — Son iki temenin sonuçları şahıstan başka birşey ifade etmez, ve hiç bir zaman etmemiştir de.

c. Mürekkep sıygalar.

656. Basit siygadan başka bir de her temenin üç mürekkep sıygası vardır.

Bunlar ait olduğu temeye yardımcı fiil olarak kullanılan cevher fiilinin şu üç sıygasını ilâve etmekle yapılır:

1° «Imparfait» mânalı *idim* ki, حكايه *hikâye* «récit» dediğimiz mürekkep mazi sıygasını teşkile yarar.

Birinci temeden misal:

سويور ايدم *sev-iyor-idim* «j'aimais à ce moment-là».

2° Şimdilik (hal) farziye «suppositif présent» sıygası olan *isem* ki. شرطيه *şartıy(y)e* denilen mürekkep faraziye sıygasını teşkil etmeğe yarar.

Ml.: سويور ايسەم *sev-iyor isem* «si j'aime actuellement».

3° Şüphelik «dubitatif» (hal - mazi) sıygası ki, روايت *rivâyet* «tradition, oui - dire» denilen şüpheli mürekkep sıygayı teşkil etmeğe yarar.

Ml.: سويور ايمشم *sev-iyor imişim* 1° «j'aime actuellement, dit - on 2°, j'aimais, dit - on».

İHTAR. — Türkçe tabirlerin kendi nevilerinde kısa olmak gibi bir iyiliği olduğu için bunlarda *hikâye, şartiye, rivayet* kelimelerinin kullanılmasını tavsiye ederiz.

657. 655 inci bendde *yim* sıygası için yaptığımız gibi, *idim, isem, imişim* sıygalarını tetkik ederken görülür ki, bunlar *cevher (özden) fiil sıygaları* olmak gibi asıl kavramlariyle itibara alındıkları zaman, şahıs fikrinden müstakil olarak şu fiil fikirlerini tazammun ederler:

SIYGALAR	ZAMANLAR	TARZLAR
idim	mazi	haberlik
isem	hal	farzlık
imişim.	{ 1° hal 2° mazi }	şüphelik

Buna mukabil, aynı sıygalar yardımcı fiil olarak kullanıldıkları vakit, *-(u)im* sıygasında gördüğümüz gibi mânaca bir yoksullanışla şimdilik (hal) ve haberlik fikrinden sıyrılır. Muhafaza ettikleri mefhumlar ise, tabiî, şahıs mefhumu baki kalmak üzere, aşağıdaki cedvelde hulâsa edilmiş halde bulunur:

SIYGALAR	ZAMANLAR	TARZLAR
idim	mazi	. . .
isem	. . .	farzlık
imişim.	{ 1° . . 2° mazi }	şüphelik

658. *Mürekkep ulak («gérondif» vasliye) sıygası.* — Bu mütalâa edilen mürekkep sıygalar dışında *mürekkep ulak (vasliye) sıygaları adlı* diğer sıygalar da vardır ki, yardımcı fiil sayılan ایكن *iken* (§ 558) gibi cevher fiilin bir vasliye sıygasiyle teşkil edilir.

Bu ulaklar ancak bazı temelerle (*karmaşık* «complexe» fiiller vermeğe yarayan aynı temelerle) teşkil edilir ki, bunlardan ulaklar münasebetiyle bahsedilecektir (bakınız § 1351 ve aşağısı).

İHTAR. — Evvelce söylenilen yardımcı fiil siygaları daha yukarıda gösterilen tarzda hulâsa edilebilir. § 561.

Bakınız tasrifin emsilesine.

561 inci bendin, zeylinde söylenmiş olanlara uygun olarak kısaltık şekiller daha ziyade sonu konsonlu temelerde kullanılır.

659. *Mürekkep sıygaların mânası.* — Bir temenin mürekkep sıygaları mânasını tayin etmek için, bunları aynı temenin basit sıygasiyle kıyaslamalı.

Meselâ, muzari temesini alalım. Basit sıygası olan *sever-im* de, mâna bakımından şu unsurlar vardır:

Muzari temesine bağlı fikirler + şahıs alâmeti.

Sever-idi-m, sever-ise-m, sever-im ş-ım sıygalarında şunlar bulunur:

Muzari temesine bağlı fikirler + yardımcı fiile bağlı fikirler.

Bu yardımcı fiillerin kendileri de *zaman veya tarz fikirleri + şahıs alâmeti* halinde çözümlendikleri cihetle, mürekkep sıyganın basit sıygadan ancak zaman (mazi) ve tarz (farzlık veya şüphelik) fikir ve mefhumları ile ayrıldıkları ve bunları *fazla olarak* yardımcı fiillerin bildirdikleri görülür.

Bu yeni mefhumlar basit sıyganın mânası üzerinde şöyle tesirler yapar:

İdim ve *imişim* yardımcılarındaki mazi zamanı mefhumunun katılması ile aynı temenin basit sıygası mânası, mazi mânasına nakledilir. Bunun neticesi olarak, basit sıyga bir hal zamanı ifade ederse, onun mürekkep siygası bir hikâye «imparfait» ye muadil olur. Eğer basit sıyga bir mazi zamanı ifade ederse, onun mürekkep siygası «plus-que-parfait» ye muadil olur.

Ml.:

Şimdilik hal temesi	Basit sıyga: *seviyor-um* «j'aime actuellement»; Mürekkep mazi sıygası (= hikâye): *seviyor-idim* (*-dum*) «j'aimais» (imparfait).
Gayri muayyen mazi temesi	Basit sıyga: *sevmiş-im* «j'ai aimé, j'aimai»; Mürekkep mazi sıygası (= hikâye) *sevmiş idim* «j'avais aimé» (plus-que-parfait).

---

[1] Şu halde bu katma mefhumlu mürekkep sıygaları mihanikî denilebilecek bir usulle Fransızca'ya çevirmek kolaydır. Meselâ mürekkep siyganın karşılığı olan basit sıygaya şöyle kelimeler ilâve edilebilir:

1° Farzlık «suppositif» olduğu zaman, Fransızca karşılığının eveline, *si* bağlacı getirilmekle:

Basit sıyga: *seveceğim* «j'ai l'intention d'aimer, j'aimerai»;
Farzlık mürekkep sıyga (şartiye: *sevecek isem* «si j'ai l'intention d'aimer, si j'aime».

2° *Şüphelik* «dubitatif» olduğu zaman, «dit-on, il paraît» gibi bir tabiri basit sıyganın karşılığından sonra getirmekle:

Ml.: *Sevecek imişim* = «j'ai l'intention d'aimer, paraît-il». J. D.
Bu kısım, metin içinde olduğu halde tarafımızdan buraya alınmıştır. A.U.E.

İsem ve *imişim* yardımcılarının her birinde bulunan (farzlık ve şüphelik) gibi yeni tarz mefhumlarına gelince, bunlar esasen basit sıygalarda bulunan mefhumlara sadece katılmış olurlar.

660. Yukarıki mutalâalardan şu çıkıyor:

1° Mürekkep mazi (hikâye) sıygası muhtelif temelerle Fransızca'nın başlam «apodose» daki imparfait ve plus-que-parfait sıygalarını vermiş olur:

Dikkat edilmeli ki *hikâye* sıygası bazan Fransızca bir şart sıygasına karşılık olur. Bu hâdise çok kereler biribirine karşılıklı bağlanmış şartlık cümlelerin başlamında yani tâbi cümlelerde olur, fakat aslî «principale» cümlelerde de bunun misalleri bulunur.

Ml.: *Fakat kim de-r-di ki o souk kaba yabancı adam-dan... böyle muâşık ve kibar bir zevc çık-acak* (YAQUB QADRI, *Bir Serencam*, s 115) «mais qui *aurait dit* que de cet homme deplaisant, grossier et étranger, allait sortir un mari aussi affectueux et noble».

2° Mürekkep farzlık (*ve şartlık*) sıyga, yeni bir tarz (muhtelif basit sıygaların şartiyelerini) verir;

3° Şüphelik «dubitatif» mürekkep sıyganın iki kavramı vardır:

Birinci kavram: Basit sıyganın şüpheliği.

İkinci kavram: Bu en çapraşık olanıdır. İçeriye iki yeni mefhumun daha girdiğini gösterir ki, biri (mazi bildiren) zaman olup, basit sıygayı (*hikâye* sıygası gibi) bir «imparfait» veya «plus-que-parfait» ye çevirir; öteki de tarz bildirendir ki, aynı basit sıygayı bir şüphelik sıyga yapar. Bu itibarla o, bu ikinci kavramında *hikâye* sıygasının bir şüpheliği sayılabilir.

Ml.: *Sevecek imişim* «j'avais l'intention d'aimer, paraît-il».

İHTAR. — Mazi mürekkep ve şüphelik sıygaları daha ileride bulundurulacak olan misallerle tasrih edilecektir. Farzlık (şartiye) sıygasına ait olanlar ise, ancak arta kalan bahiste (§ 1213 ve aşağısı) verilecektir.

661. *Şahıslı fiil sıygaları için kabul edilecek ıstılahlar.* — Muhtelif şahıslık fiil sıygaları, gerek teşekkül suretlerini gösteren isimlerle, gerek mânalarını gösteren isimlerle anlatılabilir.

Birinci usul, muttarit olması dolayısiyle hafıza için daha elverişlidir. Çünkü bunda sekiz temenin isimlerini hatırda tutmak ve sıygaları «filân

temenin basit sıygası, filân temenin mürekkep sıygası» gibi tabirlerle ifade etmek yeter.

Bununla beraber bu tâbirleyişin, her sıyganın hususî kullanışını gösterememesi gibi bir mahzuru vardır.

Bu sebeple biz hususî yapılışlarını da itibara alan tâbirlerle, bu tâbirleri katmerlemeyi zarurî buluyoruz (bk. aşağıki bendlere) [1].

Muhtelif mürekkep sıygaları şurada sıradan geçirerek söylüyoruz:

662 BİRİNCİ TEME. — a. *süremlik* «duratif» temenin mürekkep mazi (*hikâye* sıygası = حكايۀ حال *hikâye-i-hāl*) «imparfait duratif veya imparfait 1er» سورور ايدم veya سورردم «j'aimais (à ce moment-là)».

Müfret	Müt.	سورور ايدم	*seviyor idim* veya (*u*) *dum*;
	Muh.	سورور ايدك	*seviyor idiñ* « (*u*) *duñ*;
	Gai.	سورور ايدى	*seviyor idi* « (*u*) *du*.
Cemi	Müt.	سورور ايدك	*seviyor idik* veya (*u*) *duķ*;
	Muh.	سورور ايديكز	*seviyor idiñiz*, veya (*u*) *duñuz*;
	Gai.	سورور ايديلر	*seviyor idiler*, veya (*u*) *duļar* [2].

[1] Esasen her basit sıygaya imkân oldukça temenin kendi isminden alınma hususî bir isim veriyoruz: «Muayyen mazi temesinin basit sıygası (yerine) muayyen mazi» gibi.

Her temenin mürekkep sıygaları isimleri ise, bu üç basit sıyganın isimlerinden bir takım tadiller ve ilâvelerle alınmıştır ki, bunların şümulü, mürekkep sıygaların basit sıygalarla mukayese edildiği 657 ve aşağısındaki bende müracaat edilince kolaylıkla anlaşılabilir.

Bu suretledir ki *hikâye* sıygası için, mazi «passé» isminin bulunduğu her basit sıyga yerine Fransızca «plus-que-parfait» ve diğer hallerde «imparfait» konulacaktır.

Farzlık (şartiye) sıygası için karşılığı olan basit sıyga isminin evveline *farzlık* «suppositif» kelimesi verilecektir.

Şüpheliğin iki kavramı vardır. Birinci tabirleme sistemimize göre sadece «falan temenin *şüpheliği*» demek suretiyle bunu ifade etmek daha iyidir. Fakat iki kavram arasında fark gözetmek istenildiği zaman, birinci kavramı ancak *şüphelik* dubitatif kelimesi ve ikinci kavramı için de *hikâye* sıygası ismini basit sıyga isminden evvel getirmek mümkündür.

Daha ileride § 693 de görülecek olan şahıslı fiil sıygaları cetvelinin kurulmasında esas hizmetini gören düşünceler bunlardır. J. D.

Bu mütalâalar metne dahil iken tarafımızdan not halinde olarak buraya alınmıştır.

A.U.E.

[2] Müellif *udum* ve vs. şekillerinden başka *dum*, *duñ*, *vs.* şekillerini de veriyor ki, bunlarda vurgu hep daha evvel gelen *-yor* lar üzerindedir. (Cemi gaipte *lâr* üzerinde). Biz bu *udum*, *uduñ* şekillerini kısaltık (*u*) *dum*, (*u*) *duñ* suretinde göstererek *dum*, *duñ*, *vs.* lerle birleştirdik; fakat bu *udum vs.* suretinde başı *-u* luların İstanbul kullanışında var olduğunu kabul etmiyoruz. A.U.E.

Bunlar da öyledir:

اويويور ايدم ويا اويويوردم *uyuyor-idim, - udum, - dum* «je dormais, à ce moment, j'étais en train de dormir»;

اوليور ايدم ويا اوليوردم *olayor idim, - udum -, dum* «je devenais à ce moment».

Ml.: سن بنى كوروبوردك ، نيچون چاغيرمادك *sen beni g'ör-üyor-duñ niçün çağır-madıñ* «tu me voyais, pour quoi ne m'as-tu pas appelé?»

663. b. *Aynı temenin farzlık (şartiye) mürekkep sıygası* (شرطيهٔ حال *şartiye-i hāl*) = *suppositif du présent 1er*.

سويور ايسه‌م ويا سويورسه‌م *seviyor isem (sam)* «si j'aime actuellement».

سويور ايسه‌ك ، سويور ايسه ، سويور ايسه‌ك ، سويور ايسه‌كز ، سويور ايسه‌لر.

Müfret	Müt. سويور ايسه‌م	*seviyor isem;*		Cemi	Müt. سويور ايسه‌ك	*seviyor isek;*
	Muh. سويور ايسه‌ك	*seviyor iseñ;*			Muh. سويور ايسه‌كز	*seviyor iseñiz;*
	Gai. سويور ايسه	*seviyor ise.*			Gai. سويور ايسه‌لر	*seviyor iseler.*

اويويور ايسه‌م ويا اويويورسه‌م *uyuyor isem, veya uyuyorsam* «si je dors actuellement, si je suis en train de dormir.»

Umumiyetle şartiyenin mürekkep sıygalarına ait muhtelif misaller için bk. § 1213 ve aşağısı.

664. c. *Aynı temenin şüphelik «dubitatif» sıygası* (روايت حال *rivāyet-i hāl*). *Şüphelik:* Birinci kavramı *şüphelik hâl* «dubitatif du présent 1er;» İkinci kavramı: *Şüphelik mazi* (rivayet mazi) «dubitatif de l'imparfait 1er».

Birinci kavramı: Öyle görünüyor ki şimdilik seviyorum «j'aime actuellement, paraît-il».

İkinci kavramı: Öyle görünüyor ki evvelce sevdim «j'aimais à ce moment, paraît-il» [1].

[1]

Seviyor imişim	1. Umumî olarak seviyordum, veya itiyat üzere seviyordum da haberim yok;	Halde	(Şuursuzluk)
	Umumî olarak seviyorum, veya itiyat üzere seviyorum, diyorlar;		(Rivayet)
	2. Umumî olarak seviyordum, veya itiyat üzere seviyordum da haberim yoktu;	Mazide	(Şuursuzluk)
	Umumî olarak seviyordum veya itiyat üzere seviyordum, diyorlar.		(Rivayet)

Bizce, bunların hal ve mazi zamanlarındaki iki kavramı, bunlardan ibarettir. A.U.E.

سويور ايمشم (سويورمشم ، سويورمشسك ، سويورمش ، سويورمشز ، سويورمشسكز ، سويور مشلر = سويو (مش).

Müfret	Müt.	سويور ايمشم	*seviyor imişim;*	Cemi	Müt.	سويور ايمشز	*seviyor imişiz;*
	Muh.	سويور ايمشسك	*seviyor imişsiñ,*		Muh.	سويور ايمشسكز	*seviyor imişsiñzi;*
	Gai.	سويور ايمش	*seviyor imiş.*		Gai.	سويور ايمشلر	*seviyor imişler.*

Bunlarda da öyledir:

اويويور ايمشم (اويويورمشم) *uyuyor imişim, - umuşum, - muşum.*

1° Öyle görünüyor ki şimdi uyuyorum, uyumak üzereyim=«je dors actuellement, je suis en train de dormir, paraît il».

2° Öyle görünüyor ki o zaman uyuyordum, uyumakla idim = «je dormais alors, j'étais en train de dormir, paraît-il».

اوليور ايمشم ، اوليورمشم *ol-uyor imişim, muşum* «1. je deviens paraît-il; 2° je devenais paraît-il».

Ml : شيمدی غلطه‌ده اوطورويورمش *Şimdi Galata-da oturuyor-muş* = «il demeure actuellement à Galata (fauburg de Constantinople), à ce qu'il paraît».

وقتيله هر كون بورايه كليورمش *vakt-i-ile her gün buraya geliyor-muş* «avant, il venait tous les jours ici, à ce qu'il paraît».

665. İKİNCİ TEME. — a. *Muzari temesinin mazi mürekkep (hıkâye) sıygası* (حكايۀ مضارع *hikâye-i muzārıᶜ*) = imparfait II. veya imparfait aoriste.

Sever idim (severdim) «j'aimais, en général, d'habitude».

Müfret	Müt.	سور ايدم	*sever idim;*	Cemi	Müt.	سور ايدك	*sever idik;*
	Muh.	سور ايدك	*sever idiñ,*		Muh.	سور ايديكز	*sever idiñiz;*
	Gai.	سور ايدی	*sever idi.*		Gai.	سور ايديلر	*sever idiler.*
						سورلر ايدی	*severler(i)di.*

Uyur idim (uyurdum) «je dormais en général, d'habitude».

Müfret	Müt.	اويور ايدم	*uyur idim,*	Cemi	Müt.	اويور ايدك	*uyur idik;*
	Muh.	اويور ايدك	*uyur idiñ;*		Muh.	اويور ايديكز	*uyur idiñiz;*
	Gai.	اويور ايدی	*uyur idi.*		Gai.	اويور ايديلر	*uyur idiler=*
						اويورلر ايدی	*uyurlar(i)di.*

Bunlarda da öyledir :

اولیور ایدم ویا اولیوردم *oluyor idim, - dum* «je devenais en général, d'habitude».

Ml. : قانونی سلطان سلیمان زمانته قدر صدراعظملره وزیر اول دینیردی. *kānūnī sultan Süleyman zaman-ı-na kadar sadr-ı-aᶜzam-lar-a vezir-i-evvel de-n-ir-di* «jus qu'à l'époque de Soliman le Législateur (le magnifique) on appelait le grand vizir «vezir-i evvel» (c'est-à-dire «premier ministre»).

666. b. *Ayni temenin farzlık (şartiye) mürekkep sıygası* (شرطیهٔ مضارع *şartiye-i muzāriᶜ*) suppositif du présut II. veya *de l'aoriste.*

(سورسهم) سور ایسهم *Sever isem (seversem)* «si j'aime en général, d'habitude; si je l'aime (dans l'avenir)».

Müfret	Müt.	سور ایسهم	*sever isem;*	Cemi	Müt.	سور ایسهك	*sever isek;*
	Muh.	سور ایسهڭ	*sever iseñ;*		Muh.	سور ایسهڭز	*sever iseñiz;*
	Gai.	سور ایسه	*sever ise.*		Gai.	سور ایسهلر	*sever iseler;*
						سورلر ایسه	*severler (i)se.*

Uyur isem (uyursam) «si je dors en général, d'habitude, si je dors (dans l'avenir)».

(Uyursan, uyursa, uyursak, uyursanız, uyursalar = uyurlarsa).

Müfret	Müt.	اویور ایسهم	*uyur isem;* [1]	Cemi	Müt.	اویور ایسهك	*uyur isek;*
	Muh.	اویور ایسهڭ	*uyur iseñ;*		Muh.	اویور ایسهڭز	*uyur iseñiz;*
	Gai.	اویور ایسه	*uyur ise.*		Gai.	اویور ایسهلر	*uyur iseler==*
						اویورلر ایسه	*uyurlar ise(=sa).*

Bunlar da böyledir.

(اولورسهم) اولور ایسهم *Olur isem-sam* «si je deviens d'habitude pour dans l'avenir, je suis d'habitude *ou* dans l'avenir.

667. c. Aynı temenin şüphelik (rivayet) mürekkep sıygası (روایت مضارع *rivāyet-i muzāriᶜ*) birinci kavramı; *ikinci hali hazır* «du présent II».

(سورمشم) سور ایمشم *sever-imişi-mmuşum* yani öyle derler ki (umumi olarak, mutad olarak) seviyorum, öyle görünüyor ki seveceğim «j'aime (en général, d'habitude), paraît-il; j'aimerai, paraît-il».

---

[1] *Sanırsam, zannedersem* sıygaları şekilce muzariin şartiyeleri gibi iseler de, kendilerinde şart mânası olmadığından mânaca bunlardan değildir. Bunlar sadece *sanırım ki zannederim ki* mânasında alelâde muzarilerdir. A. U. E.

İkinci kavramı: *şüphelik mazi* (rivayet-i mazi) «dubitatif de l'imparfait II.»

Öyle derler ki (umumi olarak, mutad olarak) sever idim «j'aimais (en général, d'habitude), paraît-il».

(Severmişsin, severmiş, severmişiz, severmişsiniz, severmişler = severlermiş).

Müfret	Müt.	سور ایمشم *sever imişim.*	Cemi	Müt.	سور ایمشز *sever imişiz;*
	Muh.	سور ایمشسك *sever imişsiñ;*		Muh.	سور ایمشسکز *sever imişsiñiz;*
	Gai.	سور ایمش *sever imiş.*		Gai.	سور ایمشلر *sever imişler* سورلر ایمش *severler (i)miş.*

(اویورمشم) اویور ایمشم *uyur imişim-muşum.* 1° Öyle derler ki (umumi olarak, mutad olarak) uyuyorum «je dors (en général, d'habitude) paraît-il».

2° Öyle görünüyor ki uyuyacağım «je dormirai, paraît-il».

(Uyurmuşsun, uyurmuş, uyurmuşuz, uyurmuşsunuz, uyurmuşlar = uyurlarmış).

Müfret	Müt.	اویور ایمشم *uyur imişim;*	Cemi	Müt.	اویور ایمشز *uyur imişiz;*
	Muh.	اویور ایمشسك *uyur imişsiñ.*		Muh.	اویور ایمشسکز *uyur imişsiñiz;*
	Gai.	اویور ایمش *uyur imiş.*		Gai.	اویور ایمشلر *uyur imişler* = اویورلر ایمش *uyurḷar imiş(=mış).*

Bunlar da öyledir:

اولور ایمشم ، اولورمشم *oḷur imişim-muşum* «je deviens (en général d'habitude), paraît-il» 1° veya je deviendrai, paraît-il;

Je suis (en général, d'habitude) paraît-il,

Veya: je serai, paraît-il;

Je devenais, vs.,

احمق کلین ینکه‌یی خلایق صانیرمش *aḥmaḳ g'elin yeng'e(yi)* [1] *ḥaḷayığ-ı* [2] *san-ır-mış* «la jeune mariée stupide prend (on prenait) dit-on, la dame qui la conduit à la noce pour sa servante» (Ata sözü).

668. *Menfi fiilin muzari temesinin mürekkep sıygası.*

Mazi-i mürekkep sıygası:

سومز ایدم ، سومزدم *sevmez idim,-dim* «je n'aimais pas en général».

[1] Metinde sadece *yenge.* A.U.E.

[2] Metinde: *ḥaḷayıḳ-ı.* A. U. E.

اویوماز ایدم ، اویومازدم *uyumaz idim,-dım* «je ne dormais pas en général».

Başka mısaller:

اولماز ایدم ، اولمازدم *olmaz idim,-dım* «je ne devenais pas, je n'étais pas en général».

Farzlık mürekkep sıyga:

سومز ایسم ، سومزسم *sevmez isem-sem* «si je n'aime pas en général, si je n'aime pas dans l'avenir».

(Sevmezsen, sevmezse, sevmezsek, sevmezseñiz, sevmezseler = sevmezlerse).

اویوماز ایسم ، اویوماسم *uyumaz isem,-sam* «si je ne dors pas en général, si je ne dors pas dans l'avenir».

(Uyumazsan, uyumazsa, uyumazsak, uyumazsanız, uyumazsalar = uyumazlarsa.

Başka misal:

اولماز ایسم ، اولمازسم *olmaz isem,-sam* «si je ne deviens pas..., je ne suis pas...».

Şüphelik mürekkep şıyga:

سومز ایمشم ، سومزمشم *sevmez imişim,-mişim.*

(Sevmezmişsin, sevmezmiş, sevmezmişiz, svemezmişsiniz, sevmezmişler = sevmezlermiş).

1° «Je n'aime pas (en général, d'habitude), paraît-il; je n'aimerai pas, paraît-il»;

2° «Je n'aimais pas (en général, d'habitude), paraît-il».

اویوماز ایمشم ، اویومازمشم *uyumaz imişim-mışım.*

(Uyumazmışsın, uyumazmış, uyumazmışız, uyumazmışsınız, uyumazmışlar = uyumazlarmış).

1° «Je ne dors pas (en général, d'habitude) paraît-il; je ne dormerai pas, paraît-il».

2° «Je ne dormais pas (en général, d'habitude), paraît-il».

Bunlar da da böyledir:

اولماز ایمشم ، اولمازمشم *olmaz imişim,-mışım.*

Menfi iktidar fiilinin sıygaları *sevmez* yerine *sevêmez* getirilmek ve hepsi buna göre olmak üzere kolayca vücuda getirilir.

669. ÜÇÜNCÜ TEME. — a. *Gayri muayyen mazi temesinin mürekkep siygası* نقلى ماضى نك حكايه‌سى *(naklî mazînin hikâyesi)* «plus-que-parfait indéterminé».

Sevmiş idim, sevmiştim «J'avais aimé».

Müfret	Müt. سومش ايدم	*sevmiş idim;*		Cemi	Müt. سومش ايدك	*sevmiş idik;*
	Muh. سومش ايدك	« *idiñ;*			Muh. سومش ايديكز	« *idiñiz;*
	Gai. سومش ايدى	« *idi.*			Gai. سومش ايديلر	« *idiler;*
					سومشلر ايدى	*sevmişler idi.*

Uyumuş idim, uyumuşdum «j'avais dormi».

Müfret	Müt. اويومش ايدم	*uyumuş idim;*		Cemi	Müt. اويومش ايدك	*uyumuş idik,*
	Muh. اويومش ايدك	« *idiñ;*			Muh. اويومش ايديكز	*uyumuş idiñiz;*
	Gai. اويومش ايدى	« *idi.*			Gai. اويومش ايديلر	*uyumuş idiler;*
						« *lar idi.*

Bunlarda da öyledir:

اولمش ايدم ، اولمشدم *olmuş idim, olmuşdum* «j'étais devenu».

Naklî mazi hikâyesi (plus-que-parfait indéterminé), şuhudi mazi hikâyesi (plus-que-parfait déterminé) nden daha çok kullanılır; ve denilebilir ki Fransızca'daki (plus-que-parfait) ye karşılık Türkçedeki tabiî siyga budur.

Ml.: بن بر خسته‌يى عيادت ايتمكه كيتدم اوده چيقمشدى *ben bir hasta-yı iyādet etmeğ-e git-dim; o°-da çıkmış-dı* «je suis allé voir un malade, mais il était sorti».

670. b. *Aynı temenin farzlık (şartiye) mürekkep siygası* نقلى ماضى نك شرطيه‌سى (nakli mazinin şartiyesi) «suppositif du passé indéterminé».

سومش ايسه‌م ؛ سومشسه‌م *sevmiş isem, sevmişsem* «si j'aimais, si j'ai aimé»;

Müfret	Müt. سومش ايسه‌م	*sevmiş isem;*		Cemi	Müt. سومش ايسه‌ك	*sevmis isek;*
	Muh. ايسه‌ك »	« *iseñ;*			Muh. سومش ايسه‌كز	« *iseñiz;*
	Gai. ايسه »	« *ise;*			Gai. سومش ايسه‌لر	« *iseler;*
					سومشلر ايسه	« *ler(i)se.*

Bunlar da böyledir:

اويومش ايسه‌م ، اويومشسه‌م *uyumuş isem, uyumuşsam* «si je dormis, si j'ai dormis»; vs.

اولمش ایسهم ، اولمشسهم *olmuş isem, olmuşsam* «si je devins, si je suis devenu»; vs.

671. c. *Aynı temenin mürekkep siygası* نقل ماضینك روایتی (naklî mazinin rivayeti).

سومشمشم = سومش ایمشم *sevmiş imişim = sevmiş - mişim*	Birinci kavramı: «dubitatif du passé indéterminé». (Mazide) sevdim de haberim yok: «j'ai aimé, ou j'aimai paraît-il»; (Mazide) sevdim, diyorlar. İkinci kavramı: «dubitatif du plus-que-parfait indéterminé». (Mazide) sevmiş bulundum da haberim olmadı: «j'avais aimé paraît-il»; (Mazide) sevmiş bulundum, diyorlar.

Müfret	Müt.	سومش ایمشم	*sevmiş imişim;*	Cemi	Müt.	سومش ایمشز	*sevmiş imişiz;*
	Muh.	» ایمشسك	« *imişsiñ;*		Muh.	سومش ایمشسکز	« *imişsiñiz;*
	Gai.	» ایمش	« *imiş.*		Gai.	سومش ایمشلر	« *imişler;*
						سومشلر ایمش	« *ler(i)miş.*

Bunlarda da böyledir

اویومش ایمشم *uyumuş imişim* = 1° (Mazide) uyudum da haberim yok, bana uyudum gibi geliyor; uyudum diyorlar: «j'ai dormi ou je dormis, paraît-il». 2° (Mazide) uyumuş bulundum diyorlar «j'avais dormi, paraît-il».

اولمش ایمشم *olmuş imişim* 1° Oldum da haberim yok, bana oldum gibi geliyor; oldum diyorlar: «je deviens, ou je suis devenu, paraît-il». 2° Olmuş bulundum diyorlar «j'étais devenu, paraît-il», vs.

بن کندیسندن پاره آلمش ایمشم [1] *ben kendi-si-n-den para almış imiş-im* [1] «je lui aurai pris de l'argent (à ce qu'il prétend).

DÖRDÜNCÜ TEME. — a. *Niyetli temesinin mürekkep mazi siygası* مستقبلك حکایهسی (mustakbelin hikâyesi) «*imparfait de l'intentionnel*».

Sevecek idim [2], *sevecekdim* «j'allais aimer, je comptais aimer, je devais aimer (éventuellement)».

---

[1] *miş* lerin art arda gelmesiyle doğan tenafür yüzünden bunların ekseriya bu türlüleri (kısaltık olmayanları) tercih edilir. Lehçelerde (*sevmişiymişim*) gibi söyleyişler de işidilir. A.U.E

[2] Lehçelerde (*seveceğiydim*) gibi söylenişler de işidilir. A.U.E

Müfret	Müt.[1]	سوەجك ايدم	sevecek idim;	Cemi	Müt.	سوەجك ايدك	sevecek idik;
	Muh.	ايدك »	« idiñ;		Muh.	ايديكز »	« idiñiz;
	Gai.	ايدى »	« idi.		Gai.	ايديلر »	« idiler;
						لر ايدى »	« ler(i)di.

Bunlarda da böyledir:

اويويەجقدم ، اويويەجق ايدم *uyuyacak idim, uyuyacakdım* «j'allais, je comptais, je devais dormir».

Uyuyacakdıñ, uyuyacakdı, uyuyacakdık, uyuyacakdıñız, uyuyacakdılar =uyuyacaklar(ı)dı.

اولەجقدم ، اولەجق ايدم *olaccak idim, olacakdım* «j'allais, je comptais, je devais devenir ou être», vs.

(بز) كويە كيدەجكدك لكن يوللر ياغموردن بوزولدى. *(biz) köy-e gid-ecek-dik, lákin yol-lar yağmur-dan boz-ul-du* «nous allions partir à la campagne, mais les pluies ont détrempé les chemins».

673. b. *Ayni temenin şartlık mürekkep siygası* مستقبلك شرطيەسى (müstakbelin şartiyesi) «*suppositif du futur intentionnel*».

Sevecek isem, = seveceksem «ileride seversem, sevmek niyetinde, tasavvurunda veya zorunda olursam» «si j'aime dans l'avenir, si je me propose d'aimer, si je compte, si je dois aimer».

Müfret	Müt.[1]	سوەجك ايسەم	sevecek isem;	Cemi	Müt.	سوەجك ايسەك	sevecek isek;
	Muh.	ايسەك »	« iseñ;		Muh.	سوەجك ايسەكز	« iseñiz;
	Gai.	ايسە »	« ise;		Gai.	سوەجك ايسەلر	« iseler;
						سوەجكلر ايسە	« ler(i)se.

Bunlarda da öyledir:

اويويەجقسەم ، اويويەجق ايسەم *uyuyacak isem, uyuyacaksam* «si je dors dans l'avenir, si je compte, si je dois dormir»; vs.

اولەجقسەم ، اولەجق ايسەم *olacak isem, olacaksam* «si je deviens, si je suis (dans l'avenir), si je compte devenir ou être».

674. c. *Aynı temenin rivayet mürekkep siygası* مستقبلك رواىتى (müstakbelin rivayeti).

[1,1] Lehçelerde *seveceğidim, seveceğisem* gibi söyleyişler de işitilir. A.U.E

سوەجکمشم ، سوەجك ایمشم [1]
sevecek imişim = *sevecekmişim*

Birinci kavramı: Niyetli müstakbelin rivayeti *«dubitatif du futur intentionnel»*. (Müstakbelde) sevmek niyetinde veya zorunda olacağım, diyorlar, (gibi görünüyor) «j'aimerai, paraît-il; je compte, je dois aimer, paraît-il».
İkinci kavramı: (Mazide) sevmek niyetinde veya zorunda olacakdım, diyorlar, (gibi geliyor) «j'allais, je comptais, je devais aimer, paraît-il».

Müfret	Müt.	سوەجکمشم ، سوەجك ایمشم	*sevecek (i)mişim;*
	Muh.	سوەجکمشسك ، سوەجك ایمشسك	*sevecek (i)mişsiñ;*
	Gai.	سوەجکمش ، سوەجك ایمش	*sevecek (i)miş;*
Cemi	Müt.	سوەجکمشز ، سوەجك ایمشز	*sevecek (i)mişiz;*
	Muh.	سوەجکمشسکز ، سوەجك ایمشسکز	*sevecek (i)mişsiñiz;*
	Gai.	سوەجکلرمش ، سوەجکمشلر ، سوەجك ایمشلر	*sevecek (i)mişler=ler(i)miş.*

Bunlarda da öyledir:

اویویەجقمشم ، اویویەجق ایمشم *uyuyacak imişim, uyuyacakmışım.*

1° Uyumak niyetinde veya zorunda olacağım, diyorlar, (gibi geliyor). «Je dormirai, dit-on; je compte, je dois dormir, dit-on».

2° Uyumak niyetinde veya zorunda olacakdım, diyorlar, (gibi geliyor). «J'allais, je comptais, je devais dormir, dit-on», vs.

اولەجقمشم ، اولەجق ایمشم *ol-acak imişim, ol-acakmışım.*

پادشاه یارین سلاملغه کیتمیەجکمش *padişah yarın sel'am-lığ-a git-me-yecek-miş* «il paraît que le Sultan n' ira pas demain (vendredi) à (la cérémonie militaire du) Selamlık».

پاریسە کیدەجکمش لکن باباسی براقامش ایمش *Pāris-e gidecek-miş lākin baba-sı bırak-ma-mış imiş* «il comptait aller à Paris, mais son père ne l'a pas laissé (faire)».

675. BEŞİNCİ TEME. a. *Gerekirlik temesinin mürekkep mazi siygası* وجوبینك حکایەسی (vücūbînin hikâyesi) «imparfait du nécessitatif».

---

[1] Lehçelerde *(seveceğiymişim)* gibi söyleyişler de işidilir. A.U.E.

سوملیدم ، سوملی ایدم *sevmeli idim, sevmeli(y)idim* [1] = sevmek gereğinde ve zorunda idim «il fallait que j'aimasse, je devais aimer (d'obligation)».

Sevmeliydin, sevmeliydi, sevmeliydik, sevmeliydiniz, sevmeliydiler = sevmelilerdi.

اویومالیدم ، اویومالی ایدم *uyumalı idim, uyumalı(y)ıdım* = uyumam gerekdi «il fallait que je dormisse»;

تقریری دها دون بیترملی ایدم فقط وقت بوله‌مادم: *takrir-im-i daha dün bitir-meli-yidim, fakat vakit bul-ama-dım* «je devais achever mon rapport encore hier, mais je n'en ai pas eu le temps».

676. b. *Aynı temenin farzlık mürekkep (şart) siygası* وجوبینك شرطیه‌سی (vücûbînin şartiyesi) «suppositif du nécessitatif présent».

Ml.: سوملیسه‌م ، سوملی ایسه‌م *sevmeli isem, sevmeli(y)isem* [1] «s'il faut que j'aime, si je dois aimer (d'obligation)»;

اویومالیسه‌م ، اویومالی ایسه‌م *uyumalı isem, uyumalı(y)ısam* «s'il faut que je dorme, si je dois dormir».

677. c. *Aynı temenin rivayet mürekkep siygası* وجوبینك روایتی (vücûbînin rivayeti).

سوملیمشم ، سوملی ایمشم *sevmeli imişim* *sevmeli(y)imişim*	Birinci kavramı: «Dubitatif du nécessitatif présent». Sevmek gereğinde veya zorundayım da haberim yok (veya öyle diyorlar). «Il faut que j'aime, dit-on»; İkinci kavramı: «Dubitatif de l'imparfait du nécessitatif». Sevmek gereğinde veya zorunda idim de haberim yok (veya öyle diyorlar) «il fallait que j'aimasse, dit-on».

اویومالیمشم ، اویومالی ایمشم *uyumalı imişim, uyumalı(y)ımışım.*

1. «Il faut que je dorme, dit-on», vs.
2. «Il fallait que je dormisse, dit-on», vs.

[1,1] Müellif böyle iki kelimeden ibaret olup birincinin sonunda ve ikincinin başında bulunan vokaller arasında ekseriya *y* olduğunu, bir takımlarında da ikinciden vokalin atıldığını gösteriyor: *Sevmeli-dim, sevmeli-mişim, sevmeli-sem* gibi. Halbuki müellif böylelerinde yanılıyor; çünki bunlarda ikinci vokal düşmez. Yalnız vokalleri arasında *y* bulunanlardan ikinci vokalin düştüğü olur: *sevmeli(y) imişim = sevmeli(y)mişim.* A.U.E.

678. ALTINCI TEME. — a. *İltizami* (optatif — subjonctif) *temeşinin mazi mürekkep siygası* التزامی نك حکایه‌سی (iltizaminin hikâyesi) «imparfait de l'optatif».

Ml.: سوه‌یدم ، سوه ایدم *seve(y)idim* «si j'avais aimé» (optatif) [1]; «que j'eusse aimé» (subjonctif); [2] «si j'avais aimé» (conditionnel) [3], vs.

اویویایدم ، اویویه ایدم *uyuya(y)idim, uyuya(y)ıdım* «si j'avais dormi.» vs.

Temenni hikâyesi (imparfait de l'optatif) temennileri, elde edilmemiş emelleri veya esefleri ifade etmekte tabiî olarak kullanılan siygadır.

Ml.: کاشکه دنیایه گلمیه‌یدم *keşke dünya-ya g'el-me-ye-y(i)dim* «Plût à Dieu que je ne vinsse jamais au monde!».

Şart mânasında alınırsa bu siyga, şart hikâyesinin ikinci bir türlüsü olarak kullanılır (bk. § 683).

679. b. Altıncı temenin şart mürekkep siygası yoktur.

c. *Aynı temenin rivayet mürekkep siygası* التزامی نك روایتی (iltizaminin rivayeti).

Biricik kavramı: (Şartın rivayeti mânasiyle kullanılır) «dubitatif de l'imparfait de l'optatif».

Ml.: سوه ایمشم *seve-imişim* «il paraît que si j'avais aimé»;
اویویه ایمشم *uyuya-imişim* «il paraît que si j'avais dormi».

680. a. *Muayyen mazinin hikâye mürekkep siygası* ماضئ شهودی نك حکایه‌سی (Mazi-i şuhūdinin hikâyesi) «plus-que-parfait déterminé».

سودیدم ، سودی ایدم *sevdi(y)idim* «j'avais aimé».

Müfret	Müt.	سودی ایدم	*sevdi(y)idim;*	Cemi	Müt.	سودی ایدك	*sevdi(y)idik;*
	Muh.	سودی ایدڭ	*sevdi(y)idiñ;*		Muh.	سودی ایدیکز	*sevdi(y)idiniz;*
	Gai.	سودی ایدی	*sevdi(y)idi;*		Gai.	سودی ایدیلر	*sevdi(y)idiler*
						سودیلر ایدی	*sevdiler(i)di.*

Bunlarda da böyledir:

اویودیدم ، اویودی ایدم *uyudu(y)idim, uyudu(y)udum* «j'avais dormi».

Bu siygayı vücuda getirmenin başka bir yolu da, şuhūdi mazinin basit siygasının her şahsı üzerine bir değişmez yardımcı fiil olan ایدی - *idi* fiilini getirmekten ibarettir.

---

[1] = (Keşke) seveydim. A.U.E

[2] = Müellifin verdiği bu mâna bu şekilde değil, «*ki seveyim*» şeklinde vardır: o bende iyi bir tesir bırakmadı *ki seveyim*. A.U.E

[3] (Eğer) seveydim. A.U.E

سودم *sevdim*
سودڭ *sevdiñ* | ایدی (*i*)*di*, vs.
سودی *sevdi*

Yardımcı *idim* fiilinin de *idi-m* suretinde çözümlendiği düşünülürse (bk. § 554) aynı siyga olan bu iki suretin ancak teşkilci unsurlarının yer değiştirilmeleri yüzünden fark gösterdikleri görülür:

Sevdi-idi+m = sevdi+m+idi.

Şuhūdi mazi hikâyesi, nakli mazi hikâyesi mânasiyle hemen de birdir. Naklî mazi hikâyesinin evvelce (§ 669) daha çok kullanılır olduğu görülmüştü.

Ml.: بن کندیسنه سویلدمدی اوده اینانمادی *ben kendisi-ne söyledim-di, o-da inanmadı* «je (le) lui avais dit, mais il ne (me) crut pas».

681. b. *Aynı temenin farzlık (şartiye) mürekkep siygası* ماضیٔ شهودینك شرطیه‌سی (*Mazi-i şūhudiniñ şartiyesi) «suppositif du passé déterminé».*

Ml.: سودی ایسه‌م *sevdi isem* «si j'ai aimé, si j'aimai»;
اویودی ایسه‌م *uyudu isem* «si j'ai dormi, si je dormis».

Hikâye siygasında olduğu gibi, basit siygadan sonra *ise* suretinde bir değişmez yardımcı fiil de kullanılabilir.

Yukarıda olduğu gibi şu siygalar da aynı mânada biribiri yerinde kullanılır:

Sevdi + ise + m = sevdi + m + (i)se.

682. c. *Aynı temenin rivayet mürekkep siygası* ماضیٔ شهودینك روایتی (*mazi-i şuhūdiniñ rivayeti*). (bu temenin rivayet mürekkep siygası yoktur)[1].

683. SEKİZİNCİ TEME. a. *Şart temesinin mazi mürekkep siygası* (شرطك حکایه‌سی şartın hikâyesi) = «imparfait du conditionnel».

Ml.: سوسه‌یدم ، سوسه ایدم *sevse-y(i)dim* «si j'aimais, si j'avais aimé»;
اویوسه ایدم ، اویوسه‌یدم *uyusa-yidim, -y(ı)dım* «si je dormais, si j'avais dormi» [2].

---

[1] Metinde yeri olmayan bu ibare, tarafımızdan ilâve edilmiştir. Çünkü (*sevseydim imiş, sevseymiş idim*) kelimelerinde olduğu gibi, bir taraftan muayyen maziyi, öte taraftan gayri muayyen maziyi bildiren *imiş*, *idi* kelimelerinin bir fiil terkibine girmesi lâzım gelirdi ki bu, söylenişte mümkün olsa da mâna itibariyle imkânsızdır. A.U.E.

[2] Ya Rab ne eksilirdi deryā-yi izzetiñden
Peymāne-i vücūda zehrāb *dolmasaydı!*
Âzāde-ser olurdum āsīb-i derd-ü gamdan
Yâ dehre *gelmeseydim*, ya aklım *olmasaydı*. - *Ziya Paşa.* A.U.E.

Bu siyga yerinde iltizaminin hikâyesi (imparfait de l'optatif) de kullanılabilir (§ 678).

684. b. Bu temenin şartiye mürekkep siygası yoktur [1].

c. *Şartiye rivayet mürekkep sıygası* (شرطك روايتى *şartın rivayeti*) «dubitatif du conditionnel».

Ml.: سوسه ايمشم *sevse imişim* = *sevse y(i)mişim* «il paraît que si j'aime, si javais aimé»; öyle görünüyor ki ben (mazide) sevse idim.

اويوسه ايمشم *uyusa imişim* = *uyusa y(ı)mışım* «il paraît que si je dormais, si j'avais dormi» = öyle görünüyor ki ben (mazide) uyusa idim.

Bunlar nadir kullanılır.

D. Katmerli mürekkep sıygalar.

685. Katmerli olarak mürekkep olan siygaların da izleri bulunmaktadır.

Bu suretledir ki bazan *hikâye*den sonra yardımcı ايسه *ise* fiiline rastlanmaktadır, ve bu mürekkep fiil bir mürekkep hikâye sıygasına bir şartiye katılmakla yapılmış bir siygadır.

Ml.: اسكى اوردولر (اردولر) محاربه‌ده اوق قوللانيوردييسه‌ده بونك زمانى او قدر كچدى كه... *Eski ordu-lar muharebe-de ok kallanıyor-du-ise-de, bunun zaman-ı o kadar g'eç-di ki...* «les anciens armés se servaient, il est vrai, de flèches dans la guerre, mais ce temps est bien passé».

مقدم خدمه مقوله‌سى هر نه كيرلرديسه ينه اول وجهله جامه كسيلمسى اكيداً تنبيه قلندى *makad-dem hademe makule-si her ne g'ey-er-ler-di-yise yine ol-veçh-ile câme kes-il-me-si ekîden tenbih kıl-ın-dı* «on intima aux gens de maison d'avoir à se tailler des vêtements semblables à ceux qu'ils portaient avant (Tarih-i Djevdet I, 121).

Bu gibi hallerde *ise* fiili, ardınca *de* edatı gelsin gelmesin, ve katılmış olduğu hikâye siygasının şahsı ne olursa olsun, daima müfret gaip olarak kalır [2].

---

[1] Evelki sahifedeki (1) numaralı haşiyede bildirilen aynı sebeplerle (*imiş, idi*) nin aynı fiil terkibinde bulunması imkânsızdır. A.U.E.

[2] Şart veya farz mânalı *ise*nin ardınca *de* edatı geldiği surette, vücuda gelen terkip bu şartın katmerli mürekkep siygası değildir. *ise* edatı böylelerinde hal mânasında olup, *de* edatı ile beraber (öyle olmaya rağmen) mânasında bir bağlaç «conjonction» rolünde olur, ve bu rol ile bütün şahıslara da eklenebilir (§ 408 İhtar 2, 1234 ve § 1473).

seviyor (*sevmekde*) *sever* *sevmiş* *sevecek* *sevmeli* *sevdi*	*idi* veya *imiş*	(*i*)*sem*, (*i*)*señ*, (*i*)*se* (*i*)*sek*, (*i*)*señiz*, (*i*)*seler* | *de*.

686. Bu türlü ifade tarzı Türkçe fiillerin emsilesinde noksan kalan hikâyelerin şartiyelerini temin etmektedir (§ 693) [1].

Bununla beraber bu teşekkülle, *ise* unsurunun (itibarî olarak) değişmez mahiyette olması dolayısiyle ardınca bir *edat* bulunan *yalın* mürekkep siygaları teşkil etmiş sayılabilirler ki, bunlar Fransızca'nın «*si*» veya «*bien que*» bağlaclarına «conjoction» muadildir. (§ 408, ihtar 2, 1234 ve § 1473).

- *mişse-m* şartiyesi de menşeinde mürekkep bir siyga idi.

Resim yapmayı seviyor (*sever, sevmiş, sevecek, sevmeli, sevdi*) + (*i*)*se de*...;
« « (« « « « «) + (*i*)*di ise de*...;
« « (« « « « «) + (*i*)*miş* (*i*)*se de*..

Başka misaller:

Hasta isem de (hasta olmama rağmen, olduğum halde; hastayım, öyle iken.. hastayım, bununla beraber..) *yine çalışacağım*.

Ata binemezmiş (*i*)*se de binenleri pek takdir edermiş;*

Bu gece evde kalmıyacak (*i*)*se de* (kalmıyacak idi ise de, kalmıyacak imişse de) *akşam bir defa uğrayacak* (uğrayacak idi, uğrayacak imiş). A.U.E

---

[1] Müellifin bu bahse ancak sathî olarak temas ettiği görülüyor. O kadar ki ileride tertip ettiği siygalar cedvelinde dahi bu katmerli mürekkep sıyga teşekküllerine yer de vermemiştir.

Biz bunları burada ayrı ayrı gözden geçirdiğimiz gibi, daha sonra müellifin cedveline de ek olarak geçirmiş bulunuyoruz:

I. HİKÂYE ŞARTİYELERİ.

a. *Halin hikâye şartiyesi:*

seviyor (*i*) *di* (*y*)	*isem, isek;* *iseñ, iseñiz;* *ise, iseler.*	veya) *seviyor*	*idim, idik;* *idiñ, idiñiz;* *idi, idiler.*	(*i*) *se.*

= Farzedelim ki (mazide) seviyordum, seviyorduñ, vs.:

At-a bin-emi-yor idi-yse, ne-ye at bes-li-yor-du (besli-yor-muş).

[*idi, imiş, ise* nin başlarındaki vokaller hemen bütün böyle mürekkep siygalarda atılarak kalan kısımların daha evelki fiilin son hece ahengine uyarak kullanıldığı da olur].

b. *Mazariin hikâye şartiyesi:*

sever (*i*) *di* (*y*)	*isem, isek;* *iseñ, iseñiz;* *ise, iseler.*	veya) *sever*	*idim, idik;* *idiñ, idiñiz;* *idi, idiler.*	(*i*) *se.*

Farzedelim ki (mazide) severdim, severdiñ, vs.:

Riyā-dan hoşla-n-ma-z-idi-yse, niçin baş-ın-a o kadar dalkavuk topla-mış-dı.

c. *Naklî mazinin hikâye şartiyesi:*

sevmiş (*i*) *di* (*y*)	*isem, isek;* *iseñ, iseñiz;* *ise, iseler.*	veya) *sevmiş*	*idim, idik;* *idiñ, idiñiz;* *idi, idiler.*	(*i*) *se.*

Farzedelim ki (mazide) sevmiştim, sevmiştiñ, vs.:

E. BIRBIRINE BENZIEYEN ŞAHISLI SIYGALARIN ARDLAŞMASINA DAIR KAIDELER.

687. Bir kelâm içinde birbirine benziyen şahıslı siygalar ard arda gelirse o siygaların yalnız temeleri anılarak öteki unsurlarını (yani siygalar basit ise şahıs sonuclarını, mürekkep ise yardımcı fiili) bırakmak, ve bunları sadece en sonda gelen fiilin temesinde vermek mümkündür.

Hasta ol-muş idi-(y)ise kendi-si-ni tedavi et-dir-me-si lâzım deyil mi y(i)di.

d. *Niyetli müstakbelin hikâye şartiyesi:*

	isem, isek;			*idim, idik;*	
sevecek (i) di (y)	*iseñ, iseñiz;*	veya)	*sevecek*	*idiñ, idiñiz;*	*(i) se.*
	ise, iseler.			*idi, idiler.*	

Tutalım ki (mazide) sevecek idim, idiñ, vs.:

Yol-a çık-acak-(i)di-(y)ise, daha erken davran-ma-sı lâzım gel-ir-di.

e. *İltizaminin hikâye şartiyesi:*

(*Seve-ydi isem*) veya (*seve-ydim ise*) gibi temenni ile şartın bir yerde toplanması mâna bakımından mümkün olamadığı için, böyle siygalar kullanılmaz.

f. *Vücubinin hikâye şartiyesi:*

	isem, isek;			*idim, idik;*	
sevmeli idi (y)	*iseñ, iseñiz;*	veya)	*sevmeli(y)*	*idiñ, idiñiz;*	*(i) se.*
	ise, iseler.			*idi, idiler.*	

Tutalım ki (mazide) sevmeli idim, idiñ, vs.:

Her kes genç-liğ-in-de çal-ış-ıp kazan-malı idi-(y)ise kendi-si ban-a neden düşün-eme-miş-di.

g. *Şuhudi mazinin hikâye şartiyesi:*

	isem, isek;			*idim, idik;*	
sevdi (y) idi (y)	*iseñ, iseñiz;*	veya)	*sevdi(y)*	*idiñ, idiñiz;*	*(i) se.*
	ise, iseler.			*idi, idiler.*	

Tutalım ki (mazide) sevdim, sevdiñ, vs.

Yüz-ün-e bir az gül-dü idi-yse-ñiz şımar-ma-sı mı lâzımdı.

Bütün bunlarda ya birinci ya ikinci suretlerdeki siygalar ötekine tercih edilerek kullanılır.

II. RIVAYET ŞARTIYELERI.

a. *Halin rivayet şartiyesi:*

	isem, isek;
uyuyor (i) miş	*iseñ, iseñiz;*
	ise, iseler.

Diyorlar ki (mazide) uyuyor idim, öyle ise...:

Hasta rahat uyuyor-(i)miş-(i)se onun uyan-ma-ma-sı-na dikkat et-meli-ydi-ñiz.

Ml.: (بن هر صباح ایرکن قالقار ، قلمه کیدرم (کیدردم *Ben, her sabah erk'en kalk-ar (kalk-ar-ım* veya *kalk-ar-dı-m* yerine), *kalem-e gid-er-im* veya *gider-di-m.* «Je me lève

---

b. ***Mazariin rivayet şartiyesi:***

uyur (i)miş	*isem, isek;*
	iseñ, iseñiz;
	ise, iseler.

(Mazide) uyur imişim diyorlar, öyle ise..:

Bura-ya kadar gel-eme-z imiş-(i)se siz gid-ip kendisini g'ör-emez-mi ydi-ñiz.

c. ***Naklî mazinin rivayet şartiyesi:***

uyumuş (i)miş	*isem, isek;*
	iseñ, iseñiz;
	ise, iseler.

(Mazide) uyumuş imişim diyorlar, öyle ise..:

Çocuk mekteb-e devam ed-eme-miş imiş-se, bu-nun kabahat-i sırf kendi-sin-e mi ait-dir.

d. ***(Niyetli) müstakbelin rivayet şartiyesi.***

uyuyacak imiş	*isem, isek;*
	iseñ, iseñiz;
	ise, iseler.

(Mazide) uyuyacak imişim diyorlar, öyle ise..;

O bu köşk-ü satın al-acak(i)miş(i)se şimdiye kadar ne-ye bekle-miş.

e. ***İltizaminin rivayet şartiyesi..***

[*Uyuya-yimiş-(i)se*] gibi temenni ile şartın bir yerde toplanması mâna bakımından mümkün olmadığı için, böyle siygalar kullanılmaz.

f. ***Vücubinin rivayet şartiyesi.***

uyumalı imiş	*isem, isek;*
	iseñ, iseñiz;
	ise, iseler.

(Mazide) uyumalı imişim diyorlar, öyle ise..:

Çocuk-Lar böyle iyi hava-lar-da gez-meli-yimiş-(i) se, onları ne-den dört duvar ara-sın-da tutu-yorlar-dı.

g. ***Şahudî mazinin rivayet şartiyesi:***

uyudu imiş	*isem, isek;*
	iseñ, iseñiz;
	ise iseler.

(Mazide) uyudum diyorlar, öyle ise..:

Bu siyga yerine naklî mazinin hikâye şartiyesi: *(uyumuş idim ise, uyumuş idiysem)* kullanılır. (bk. onun misaline.)

Bu katmerli mürekkeplerin kullanışı alelâde (yalın) mürekkep siygaların kullanışına nazaran daha azdır. A.U.E

tous les matins de bonne heure et je vais au bureau» veya «je me levais... et j'allais au bureau».

Bu türlü ifade ediş, temenin sonuca nispetle haiz olduğu istiklâlin bir neticesidir (Mk. § 625). Esasen bu hâl, ancak bu istiklâlin daha büyük olduğu siygalarda mümkündür.

Bu sebepledir ki, şuhudî mazi ve şart «conditionnel» temelerine ait siygalarda bu gösterdiğimiz yoldaki kısaltış yapılamaz [1].

İHTAR. — Bir taraftan olumsuz öteki taraftan olumlu bir fiil karşısında bulunulsa bile, muzari temesinin siygaları bu takdirde büsbütün aynı olmamakla beraber bu yolda kısaltılabilir.

Ml.: او بنی سومز لکن برادرمه چوق التفات کوستریردی *O ben-i sev-em-z (sev-me-z-di* yerine), *l'âkin birader-im-e çok iltifat g'öster-ir-(di).* «Il ne m'aimait pas, mais il montrait une grande sympathie à mon frère».

İHTAR 2. — Bu tetkik ettiğimiz kaide, Türkçe'nin mânaca beraber tertiplenmiş (=düzendeş, «coordonné») bir çok kelâm uzuvlarına ait edatları (=ilgiç «postposition»ları) tekrar etmemekteki umumî temayülü neticesidir.

Ml.: ایشی بیتیردکدن و آلتلرینی طوپلادقدن صوکرا أوه کیتدی *İş-in-i bit-ir-dik-den ve aletler-in-i topla-dık-dan sonra ev-e git-di (bitirdikden* kelimesi ardınca gelmesi gereken *sonra*, burada bırakılıp daha sonra gelen *topladıkdan* kelimesi ardınca gelen *sonra* ya bağlanmıştır) «ayant fini son travail et ramassé ses outils, il s'en alla chez lui».

F. ŞAHISLI SIYGALARLA BERABER BULUNAN می *mi* کبی *gibi* دکل *değil* EDATLARININ TUTTUKLARI YER.

688. Bilindiği üzere, fiilin şahıslı sıygalarından çoğu, besbelli ki ardınca cevherî fiil gelen bir ortacın müsnet «prédicat» halinde bulunduğu eski isim cümleleridir.

Ml.: یازمشم *yaz-mışım*: yazdım da haberim yok; diyorlar ki yazdım «j'ai écrit = (mazide) yazmış im, yazan (kimse) im «je suis ayant écrit». Bundan da: *yazmış* temesiyle *im* sonluğ (terminaison) u arasına isim cümlelerinde de görüldüğü üzere, müsnet «prédicat» ismiyle, cevher fiili arasına giren aynı unsurların yani *mi, gibi, değil* edatlarının niçin girebildikleri anlaşılır. Yine verdiğimiz izahlardan anlaşıldığına göre, bunların basit siygalar arasına girebilmeleri, ancak (şahıs sonlukları cevher fiilinin şimdilik hal siygasından ibaret olan, mk. § 625) temelerin birinci takımında mümkündür. Bunula beraber iltizami (temenni ve terecci «optatif») temesi müstesnadır:

Şuhudî mazi ve şart «conditionnel» temeleri gibi, o da basit siygada

---

[1] Şuhudî, şart (ve emir) siygalarının sonuçları olan ve aynı zamanda bu fiillerin faili bulunan bitişik zamirlerin, bütün öteki siygalarda yine sonuçlar olan ve aynı zamanda onların faili bulunan başka bitişik zamirlerden bir az farklı olduklarına dikkat edilmelidir. A.U.E

böyle araya girişi kabul etmez (mk. § 626). Mürekkep siygalarda bu araya giriş bütün temelerde mümkündür.

689. ى *mi* edatı. — İçinde şahıslı siyga bulunan bir cümle sorgulu olur ve bu sorgu fiile ait bulunursa, sorgu edatı olan ى *mi* (§ 442) bütün fiil siygasından sonra gelecek yerde, bazan teme ile şahıs sonluğu veya yardımcı fiil arasına girer.

Basit siygalarda bu araya giriş dört birinci teme (süremlik hal, muzari, naklî mazi, niyetli istikbal) de olur ki, bunlarda mecburidir; ve beşinci teme (vücubi) de olur ki, bunlarda ihtiyaridir.

Ml.:

1. سویورمیيم ، سویوری‌یم؟ *seviyor-mu-yum?* «aimé-je actuellement?» سویورمیسك ، سویوری‌سك؟ *seviyor-mu-suñ?* «aimes-tu actuellement?»;
2. سورمیيم ، سوری‌یم؟ *sever-mi-yim?* «aimé-je? aimerai-je?»;
3. سومشمیيم ، سومشی‌یم؟ *sevmiş-mi-yim?* «ai-je aimé»;
4. سوه‌جكمیيم [1] ، سوه‌جكی‌یم *sevecek-mi-yim?* «aimerai-je?»;
5. سوملی‌یم *sevmeli-mi-yim?* veya [2] سوملی‌یمی *sevmeli-yim-mi?* «faut-il que j'aime?».

690. Bu araya giriş son üç teme (iltizami, şuhūdi mazi ve şart) de mümkün olmadığından *mi* edatı o zaman siyga sonunda gelir:

Ml.:

6. سوه‌یمی *seveyim-mi* «que j'aime?»
7. سودیمی *sevdim-mi* «ai-je aimé?»
8. سوسه‌می *sevsem-mi* «si j'aime?».

---

[1] Müellifin Arap yazısiyle verdiği şekillerin ikincileri umumiyetle böyle yazılmazlardı. Müellif besbelli (seviyor musuñ) kelimesindeki yazı durumuna bakarak ötekileri de buna kıyaslamıştır. Halbuki (seviyor musuñ) da (ى) nin (ى *i*) si, kendisinden sonra gelen (س *s*) ile yazıda birleştirile bilir ise de, bu Osmanlı imlâsında bu (ى *i*) vokalini, ardınca gelen (ى *y*) konsonuna bitiştirmek umumiyetle usulden değildi. A.U.E.

[2] Müellif *sevmeliyim mi* kelimesini *sevmeli miyim* siygasının ikinci bir çeşidi olarak veriyor. Halbuki bunların ikisi aynı mânada ve rolde kelimeler değildir.

Sevmeli miyim asıl vücubinin soru siygasıdır ki, bunda *mi*, fiilin fail tarafından yapılması lâzım geldiğini (veya gelmediğini: menfi olursa) sormak içindir.

Sevmeliyim mi kelimesi ise başka mâna ve roldedir. Bunda siyga sadece vücubi *sevmeliyim* kelimesidir; ve buna katılan *mi* bu fiil ve hareketin yapılması icap edip

691. *Benzrerlik ilgici:* گبی *gibi* (§ 886). — Taklit edilen, benzetilen, az çok birbirini okşayan, başkalarına kıyaslanan fiil ve hareketler ifade etmek istenildiği zaman, bu edat fiile ilâve edilir.

Sanki, gûya ki «c'est comme si...», öyle görünüyor ki, bana öyle geliyor ki, denilebilir ki «on dirait que...» tabirlerine denk olur.

Ml.: سویور گبی‌یم *seviyor gibi-yim* «c'est comme si j'aimais actuellement; on dirait que j'aime actuellement».

Bu ifade tarzı mâna itibariyle şüphelilik «dubitatif» e yaklaşır.

Bununla beraber şu cihet kaydedilmeli ki, *gibi* edatının mürekkep

---

etmediğini sormak için değil, *sevmeliyim* sözünün söylenip söylenmediğini sormak içindir. Bu türlülerinden sonra *dediñiz, söylediñiz* gibi başka bir fiil gelebilir.

Sevmeliyim mi: («sevmeliyim» sözünü «mü») dediñiz.

Şu halde *sevmeli miyim* sureti asıl fiili soruş, *sevmeliyim mi* sureti ise mütekellimin, muhatabın gaibin bu (sevmeliyim, sevmelisiñ, sevmeli, vs.) sözünü söyleyip söylemediğini anlamak için cümleyi soruş yerindedir. Yalnız *mi* nin siyga sonunda bulunmak zorunda olduğu iltizamî, şuhudî mazi, şart siygalarında aynı şekil, hem fiilin soruşu, hem cümlenin soruşu için kullanılır ki, hangisi için olduğu cümlenin gelişinden gidişinden belli olur:

Bu kitabı sevdiñiz mi: (fiili soruş mânasiyle);

Bu kitabı sevdiñiz mi dediñiz: (cümleyi soruş mânasiyle).

mi nin bu durumları şöylece hulâsa edilebilir:

sev	*iyor* *er* *miş* *ecek* *meli*	*mi*	*y) im, siñ, (.) - iz, siñiz, (dir) ler = (ler-mi).*

sev	*iyor* *er* *miş* *ecek* *meli*	*y) im, siñ, (.) - iz, siñiz, ler*	*mi, dediñiz ?*

sev	*e* *di* *se*	*y) im, siñ, (.) - lim, siñiz, ler* *m, ñ, (.) - k, ñiz, ler* « « « « « «	*mi*

sev	*e* *di* *se*	*y) im, siñ, (.) - lim, siñiz, ler* *m, ñ, (.) - k, ñiz, ler* « « « « « «	*mi, dediñiz*

fiil arasına girişi hiç te mecburî olmayıp bu, siyganın sonuna da getirilebilir [1].

-mi soru edatının araya girişi mümkün olmadığı aynı yerlerde *gibi* edatı da araya giremeyip sona kalır.

Ml.: سودم كبي *sevdim gibi* «on dirait que j'ai aimé».

İHTAR. 1 — *mi* den farklı olarak *gibi* ilgici eklemlerdeki vokaller âhengi kanununa tâbi olmaz.

İHTAR. 2 — *imiş-im* yardımcı fiili hemen hemen *gibi* mânasındadır.

692. *Olumsuz (menfi) katmaç: Değil* (mk. § 445). — Bilindiği üzere fiil siygalarının olumsuzluğu hususî bir *özgeleyen* (özgelemeç «modificateur»)le ifade edilir (mk. § 592):

---

[1] Öyle ama o zaman yine bunun rolü ve mânası, ötekinin rolü ve mânasından ayrı olur:

Araya giren *gibi* kelimesi, fiilin tam olarak değil, tam olmaya yakın bir halde yapıldığını veya o fiilin yapılır göründüğünü bildirmek içindir.

Seviyor gibiyim = öyle görünüyor ki, bana öyle geliyor ki seviyorum (tam ve kat'î sevmek değil).

Bu aynı siygalarda *gibi* kelimesi, fiilden sonra geldiği zaman, bulunduğu cümlenin sözlere misal olduğunu bildirmek içindir:

Seviyorum gibi sözlerle onu avutmağa çalışıyordu.

Gibi nin de bu durumları şöylece hulâsa edilebilir:

sev	*iyor* *er* *miş* *ecek*	*gibi*	*y) im, siñ, (.) - iz, siñiz, (dir) ler* = (ler gibidir).

sev	*iyor* *er* *miş* *ecek* *meli*	*y) im, siñ, (.) - iz, siñiz, (dir) ler*	gibi sözler, vs.
sev	*di*	*m, ñ, (.) - k, ñiz, ler*	gibi
sev	*e* *di* *se*	*y) im, siñ, (.) - lim, sınız, ler* *m, ñ, (.) - k, ñiz, ler* « « « « « «	gibi sözler, vs.

Bu suretle *gibi* hem siygaya, hem de yukarıda (§ 691, ihtar) olduğu gibi, icabında bütün cümleye ait olmak üzere benzetme ve kıyaslama yoliyla girer:

Bu kitabı *sevdim gibi* = bu kitabı (tam değilse de ona yakın bir halde) sevdim (*gibi* fiile ait); bu kitabı *sevdim* gibi sözlerle kendisini kandırıp elinden aldı (sevdim sözü gibi sözlerle: (*gibi*) cümleye ait). A. U. E

Yaz-ma-mışım «je n'ai pas écrit».

Fakat bu olumsuzluğu daha tesirli olarak ifade etmenin başka bir yolu vardır ki, bu da teme ile sonluk arasına (*değil*) «ne... pas...» katmacının sokuşturulmasıdır.

Yazmış değil-im «je n'ai pas écrit» veya «ce n'est pas que j'ai écrit»; keli. keli: «je ne suis pas (celui) qui a écrit» yani: *Yazmış* (*kimse*) *değilim*.

Bu ifade tarzına daha bir kaç misal:

هر ایسته‌دیککی یاپه‌جق دکلم *her iste-diğ-iñ-i yapacak değil-im* «je ne vais pas faire tout ce que tu désires, tout ce que te passe par la tête»;

بوتون تورکلر آسیاده طوپلانمش دکلدر *bütün Türk-ler Asya-da topla-n-mış değil-dir* «il n'y a pas qu'en Asie qu'il y ait des Turcs.» keli. keli.: «tous les Turcs ne sont pas réunis en Asie».

Şu misalde ise mürekkep bir cümle içinde bulunuyor:

کیتمش دکل ایسه‌م نیچون بویله سویله‌یورسیکز *git-miş değil-ise-m, niçin böyle söyle-yor-suñuz* «si je n'y suis pas allé pourquoi parlez vous ainsi» [1].

---

[1] *Değil* kelimesi siyganın unsurları arasına girdiği zaman üst başında kalan kısım sıfat rolünde bir ortaçtır; ve bu ortaç ya olumlu ya olumsuz halde bulunur. İşte bu *değil* katmacı böyle olan bir ortacın mânasını olumsuzlamak için getirilir; ve teşkil ettiği cümle de bir isim cümlesi olur:

Meselâ (*gitmişim, gitmemişim*) birer fiil cümlesi teşkil eder. Fakat *gitmiş, gitmemiş* unsurlariyle (*im*) cevher fiili arasına *değil* getirilirse o zamân bunlar sanki (*gitmiş, gitmemiş+im*) den ibaret ve cevheri fiil ile birleşmiş bir ortacın menfilerini teşkil ederler ve o zaman isim cümlesi olurlar:

gitmiş değil- *gitmemiş* «	*im, siñ,* (.), *iz, siñiz, ler.*

(Birincisi) fail kendisinin gitmiş bir durumda olduğunu inkâr eder mânasiyle kullanılmıştır.

(İkincisi) fail kendisinin gitmemiş bir durumda olduğunu inkâr eder mânasiyle kullanılmıştır.

Bu ikincisinde bir taraftan fiillere mahsus olumsuzluk eki *me*, bir taraftan da *Ortaca* yani bir bakımdan isimlere mahsus olan olumsuzluk eki *değil* hep bir arada gelmiş olmakla, iki menfinin hasılı müsbet olduğu gibi, bunun da mânası (olumluluğa) varır:

Şu halde *gitmemiş değilim* cümlesinin hükmü *gitmişim* mânasında müspet olur.

Bu izahlara göre, bunlar müellifin dediği gibi, rast gele bir takım ifadeler teşkil etmiş değildirler; müfret haliyle her temenin olumlusuna olumsuzuna katılarak, az evel bildirilen yoldaki mânalariyle ayrı teşekküller vücude getirirler: *Ben size bunu anlatacak değilim; bunu söyliyemez değilsiñiz,* vs..

Bütün bu teşekküller, yapılışları bakımından isim cümlesi olmakla beraber, mânaları

IHTAR. — Şuhudî mazi veya şart temesi olduğu zaman benzetim (örnekseme, «analogie») yoliyle şöyle bir takım ifadeler de teşkil edilebilir:

یازمادی دکم *yaz-ma-dı değil-im* «ce n'est pas que je n'aie pas écrit».

Bu türlü cümleler isim cümleleriyle fiil cümleleri arasında sayılacak bir yer tutmaktadırlar.

693. Şahıslı siygaların cetvelini veriyoruz:

BAHİS II. — ŞAHISSIZ FİİL SIYGALARI.

(Fiilin *isimcil* siygaları.)

694. Fiilin § 598 de tanımlatmış olduğumuz isimcil siygaları kendiliklerinden *şahıs* bildirmezler. Yalnız bunlardan bazılarında bir *zaman* fikri bulunur.

Şu halde fiilin isimcil siygaları rolü, alelâde fiil fikirlerini ifade etmekten ziyade fiili bir *isim* kılığı altında göstermekten, yani kelâm içinde onun isim rolünü oynamasına ve lüzumu halince ismin aldığı aynı bükünleri (flexions) onun da almasına müsaade etmekten ibarettir.

695. İsmin umumi kategori (makule) sine ikinci derecede şu üç kategorinin de dâhil olduğunu (§ 197 ve aşağısı) görmüştük:

---

bakımından - üst taraftaki ortaçların mânası da katılmak dolayısiyle - ayrı mânalı mürekkep fiiller olurlar.

Bunların bütün temelerle mürekkep fiiller halinde yapılışlarını şu cedvelde gösteriyoruz:

sev / *sev-me*	*iyor* / *er (z)* / *miş* / *y) ecek*	*değil.*

Bu şekiller mürekkep fiil hallerini gösterirler ki, bunlarda *değil* kelimesi daha evvelki (olumlu veya olumsuz) siygaların her birini olumsuzlamaktadır.

Değil, bunlarda olduğu üzere yalnız katıldığı müspet siygayı menfilemek, veya menfi siygayı reddetmekle mânasını yine müspete çevirmek rolünde olduğu gibi; cümlesinin olumlu veya olumsuz hükmünü reddetmek mânasiyle de düşünülebilir.

Fakat şu aşağıki temelere katıldığı zaman, bu defa katıldığı fiilin değil, sadece bütün cümlenin olumlu veya olumsuz mânasını reddetmek mânasiyle kullanılır:

sev / *sev-me*	*meli* / *y) e* / *di* / *se* / *sin*	*değil, (hatta, belki...).* A.U.E.

1° Alem «substantif», 2° sıfat «adjectif», 3° katmaç «adverbe» (burada zamiri kale almıyoruz) [1].

Böyle bir taksime muvazi olmak üzere fiilin isimcil siygaları arasında şunları ayırdediyoruz:

1° Alemlik siygalar veya bükünlü «déclinable» siygalar *(mastar, mastar ismi)* ki, mücerret ve mutlak bir surette hadesi bildirirler. *Yemek* (mastar), *yemek* (mastar ismi); *dolma* (mastar), *dolma* (mastar ismi), vs. [2].

2° Sıfatlık (*ortaç* «participe») siygalar ki, bunlar sayesinde failin yaptığı veya onun uğradığı bir fiil ve hareket ayniyle bir sıfat gibi bir mefhumu belirlemeğe «déterminer» hizmet edebilir; şu misalleri mukayese ediniz:

(Padişah tarafından *azat edilen* esirler) ve (*hasta* esirler) ki, bunlardaki *azat edilen* kelimesiyle *hasta* kelimesinin her ikisi de «nasıl esirler?» sualine cevabolan sıfatlardır.

3° Katmaclık siygalar (*ulaklar* «gérondif») ki, bunlardaki fiil ve hareket bir tavır, zaman, sebep, vs. *hal ve kârı* «circonstance» olarak itibara alınmaya müsaittir [3].

696. İsimcil siygalar *değişimli* «variable» dır, bükünlenirler.

Sıfatlık siygalar, *esasta değişmez* «invariable en principe» dir; fakat alem olarak kullanıldıkları zaman değişimli olurlar.

Katmaçlık siygalar da *değişmez* dir; fakat içlerinden bazıları kısmî bükünlere uğrayabilir ki, bu bükünler ancak münferit hallerde görünür ve pek muayyen olan hususi hallere mukabil olur (mk. § 1404).

697. Şurada yapılan bu tasnif tamamiyle katî değildir; hiç olmazsa şu cihetten değildir ki, fiilin aynı bir isimcil siygası, bazan bir mastar ismi «nom d'action» bazan bir ortaç «participe», bazan (bunun daha göze batar bir hususiyelleniși olmasına rağmen) bir ulak «gérondif» vazifesini görebilir. Asıl isim olan bazıların.n nöbet nöbet alem, sıfat

---

[1] Müellif kelime tasnifini şöyle yapmıştı:

İSİM
- *değişimli*: *alem*; *zamir*;
- *değişimsiz*: *sıfat*; *zarf (katmaç)*;

FİİL ;

EDAT. A.U.E.

[2] Müellif burada misal olarak fransızca «rire, dormir» ve «le rire, le dormir» misallerini veriyor ki, biz bunları burada türkçe misallerle değiştirdik A.U.E.

[3] Fransızca'da: «il arriva, *en courant*; se *voyant* pris, il ne chercha plus à fuir» = (*koşarak* geldi; yakalandığını *görünce* kaçmağa yeltenmedi). J. D.

veya zarf (katmaç) olarak kullanılmalarında (mk. § 198) görülen ele yatarlığın «plasticité» aynı bunlarda da bulunmaktadır.

Fakat bütün bu kullanma dalgalanışları asıl isim olan bir kelimenin, filân veya falan mahiyeti baskın olmak dolayısiyle (alem, sıfat, zarf) gibi üç kategoriden biri içinde ayrıca tasnif edilmesine mâni değildir. O zaman *isim* «nom» unvanı, ancak mütenevvi kategorileri içine alan umumi bir terim olarak kalmaktadır.

Umumiyetle filân, falan kullanışlarda özelleşmiş olan fiilin isimcil siygaları da (meselâ *-(y)en* lâhikası bugün ancak ortaçları teşkil etmektedir) çoğu hallerde böyle olmakla beraber, bunlardaki ayrılık gayrılık ekseriya pek bariz değildir; ve bu siygalar içinde öyle bazıları vardır ki, baskın bir mahiyeti olmaması yüzünden yukarıda gösterilen üç kategorinin tercihan hangisinde kendisine yer verileceği bilinemez. İşte bu bakımdandır ki *isim* umumi unvanına karşılık olarak bunları (sadece ve yalnızca) isimcil siygalar suretinde bir umumi tâbir altında tutmak zaruri görünüyor.

Şu halde Türkiye Türkçesinde iki isimcil siyga vardır: *-dik* li siygalar, *-(y)ecek* li siygalar.

-dik li ve *(y)ecek* li siygalar.

698. *-dik* ve *-(y)ecek* lâhikaları kendiliklerinden bir zaman fikri bildirirler, (her halde bakınız *-dik* lâhikasına dair, § 1275) ve bu cihetten biribirine zıttırlar.

-dik lâhikası tercihan, evvelce olup bitmiş fiil ve hareketlere mahsustur. Ekseriya onun ardınca bir mülkiyet lâhikası görülür (bununla beraber mk. § 714, 743 ten 745, 763 e kadar).

-(y)ecek lâhikası geleside, (istikbalde), tasavvurda, ihtimal ve imkân içinde olan fiil ve hareketleri bildirir. Bu siyganın çok büyük mikyasta bir kullanış alanı vardır. İsimcil bir siyga olmak bakımından yalnız çok tenevvülü kullanışları olmakla kalmayıp, şahıslı bir siyganın teme hizmetini de görebilir (bk. s, 1012 levha).

699. *-dik lâhikasının imlâsına dair mutalâa.* — Bu lâhikanın ardınca bir vokal (yani başı vokalli başka bir lâhika) geldiği zaman, icabına göre dolu dolu «scriptio plena» -دیكـ- veya -دیغـ- suretinde yazılır (ki son zaman imlâsında ahenk kaidesi icabiyle söylenişin *ü* veya *u* yuvarlak vokalleriyle olduğuna göre -دوكـ- veya -دوغـ- suretinde de yazılıyor).

Ml.: سودیكم *sev-diy-im;*

(اویودیغم) ، اویودوغم *uyu-du-ğum.*

Bütün öteki hallerde (kelime sonunda veya bir konsondan evvel) ـدق ، ـدق ، ـدك ، ـدك yazılır.

Ml.: سودكده *sev-dik-de*;
اولدق *ol-duk*.

700. Burada bu siygalar hakkında söylenecek şeylerin hepsi daha evvelce geçen izahlarda söylenmiş bulunuyor. Nitekim bunların müsaid olduğu muhtelif kullanışlar yukarıda (§ 695) bildirilen üç kategori arasında bölüşüktür. Bu sebeple bunları sırasiyle aynı kategorilere aidolan diğer siygalarla beraber mütalâa etmekte fayda vardır. *-dik* li siyga alem olarak kullanıldığı zaman mastar isimleriyle, yine aynı siyga sıfat olarak kullanıldığı zaman ortaçlar «particip» le vs., mütalâa edilecektir.

-dik lâhikası Yakutça'nın $\frac{\text{täx}}{\text{tax}}$ veya $\frac{\text{däx}}{\text{dax}}$ (378 § BÖHTLİNGK) lâhikasına muadildirki, bundan bu lâhikanın eskiden katmer vokallenişli (dak) olduğu neticesi çıkarılabilir.

-dik vesilesiyle mk. § 635, zeyil.

701. Hiç olmazsa *-dik* ve *(y)ecek* münasebetiyle görülüyor ki, üç türlü isimcil siygalı bir tefrik yapılması sun'idir; ve isimcil siygayı daha geniş bir kavramda anlamağa çalışmak zaruridir.

Bu kavramın daha menşe devirlerinde Türkçe fiilin isimcil lâhikalarından ekserisine tatbik edilir bir halde bulunmuş olması icabeder. Nitekim *-(y)en* lâhikası (§ 733) Osmanlı Türkçesinde sadece ortaçlarını vücuda getirmekten başka bir şey için kullanılmaz olmuştur; fakat şark lehçelerinin ekserisinde bunun *-kan, -ken* suretinde olmak üzere *-dik* li ve *-(y)ecek* li isimcil siygalar gibi ayni çeşitli kullânışları vardır:

1° Fiilin alemlik siygası (mastar ismi) olarak:

ok at-kan-ım = ok at-ma-m «le fait que j'aie lancé une flèche».

2° Fiilin sıfatlık siygası olarak, yani:

a. Alelâde ortaç olarak:

ok at-kan kişi = ok atan kişi «l'homme qui a lancé une flèche»;

b. Meçhulümsü «quasi-passif» bir ortaç olarak (mk. § 756):

at-kan ok = atılan ok «la flèche qui a été lancée».

c. Ortacımsı «pro-participe» olarak (mk. § 747):

at-kan ok-um = attığım ok «la flèche que j'ai lancée».

3° Fiilin katmaçlık siygası (ulak «gérondif») olarak:

ok at-kan-da = (ben, sen, o) ok attık ta «lorsque je, tu, il a lancé une flèche».

Veya bir ulak tâbirinde:

ok at-ka-nım-da = ok attığımda «lorsque j'ai lancé une flèche».

I. FIILIN İSİMCİL (İNSIRAFLI) SİYGALARI.

702. Fiilin isimcil siygaları şunlardır:

1 Mastar;

2° Mastar ismi;

3° Mastar ismî olarak kullanılan *-dik* li ve *(y)ecek* li siygalar.

703. *Fiilin isimcil siygalarının şekilleniş «morfoloji» farikaları.* — Fiilin isimcil siygalarının şekillenişi esas itibariyle asıl isim şekillenişinin aynıdır (bk. § 210).

Her halde fiilin isimcil siygaları hiçbir zaman cemi **lâhikası** almamakla, bunların alabilecekleri sonuçluk lâhikalar şunlardan **ibaret kalır**:

1° Mülkiyet «possessif» lâhikaları (yalnız mastarda);

2° Halet «casuel» lâhikaları.

ﻙ - *-ki* lâhikası fiilin isimcil siygalariyle nadir kullanılır.

Bu kayıt ve şartlara mukabil, aşağıda (717 inci bentten itibaren) devam edecek olan sergileyişte kabul ettiğimiz sıra ve tertip asıl isimlerdekinin aynı olacaktır.

A. Mastar.

704. Mastar lâhikası $\frac{\text{مك -}}{\text{مق -}}$ $\frac{\textit{- mek}}{\textit{- maḳ}}$ hecesidir.

Ml.: سومك *sev-mek*

اويومق *uyu-maḳ.*

Mastar, zaman fikri bildirmez.

Mastar, fiilin isimcil siygaları içinde mülkiyet ekini alamıyan biricik **siygadır.** Bu ayrılık şahıslı siygalarla isimcil siygalar hududunda yer alan mastarın hususi mizacını barizleştirmektedir (mk. § **1292** ve aşağısı).

İHTAR.—Bütün Türk dillerinde bu böyle değildir. Meselâ Çağatay metinlerinde - ***mek*** li mastar, bazan mülkiyet (izafet) ekini almaktadır.

Eski Osmanlıca'da da bu böyle idi:

Ml.: عسكر خلقنك طوياغي [1] اوله *asker halḳ-ın-ın toy-ul-mağ-ı ol-a* «que les soldats fassent du butin» (Ruen, 1502 yazmaları, yaprak 38 v°);

انوك حلال اولماغنه طيب نفس شرط ايلدي *anun helāl ol-mag-ın-a tayyib-i nefes* [2] *şart eyle-di* «il a décidé que ceci serait licite à condition d'avoir haleine saine» (1426 yılı yazma'arı, yaprak 215 V°);

Pek sonralık olmamakla beraber (*-mek* li mastar daha evvelceden **XI inci Milâdi** asırda gösteriliyor, bk. Div. L. T. müteaddit yerleri), bu lâhika ancak git gide böyle mücerret bir siyga mahiyeti almıştır.

Diğer Türk dilleri (meselâ Kırgızca), mastar vazifesini *- gü* (*- kü*) yerinde olan *ū, ǖ* ye vermiştir ki, bu eski bir feri fiil «supin» dir (mk. s, 926; mk. MELIORANSKI, II, 60).

- mek lâhikası da bizzat feri fiil olarak veya malûm yahut yarı meçhul (§ **755**) mânadaki bir niyetli müstakbel gibi buna yakın bir mânada olarak kullanılmıştır ki, bunun Osmanlıca'da karşılığı (bahsi geçen *- gü* lü siyga ile yakınlığı olan) ***- (y) ecek* tir.**

Ml.: *Ḳör-mök* manzara, görülecek şey, mk. Osmanlıca *g'ör-ecek*; *uḳ-maḳ* haber; *söz al-maḳ* meraklı, tuhaf, vs. (4 § ve Gr. *alt.*, § 41).

[1] Bu kelime belki aslında yanlıştır, veya aslından yanlış okunmuştur طوياغي *toyum-luğu* da olabilir A.U.E.

[2] Bu okunuşu şüpheli görüyoruz. *tıyb-i* suretinde olsa gerek. A.U.E.

Ekseriya *- mek*, *bol-mak* fiiliyle kullanılır. Bu teşkil Osmanlıca'nın *-(y)ecek ol-mak* suretindeki karmaşık fiiline muadildir (mk. § 811 ve aşağısı).

Ml.: تُوران يورتينه قايتماق بولدى *Turan yurt-ı-ga kay-ıt-mak bol-dı.* Turan memleketine geri dönmek oldu (dönmeğe hazırlandı) «il s'apprêta à retourner dans le pays de Touran». (ABOULGHAZI, s. 74);

İşkarga (Fars. şikâr) *bar-mak bol-dı* «il s'apprêta à aller à la chasse» (Yedi Uyurlar, 227);

ايندى اوچاوين دارغه آسباق بولدى *indi üç-ev-in dar-ga as-bak (veya as-pak) bol-dı.* İmdi üçünü birden darağacına asacak oldu). «il s'apprêta à les faire pendre» (*Kıssa-i Salsal* s. 26).

Mk. başka bir misal, bu gramerin 927 inci sahifesinde.

- mek lâhikasının eski mânası, Osmanlı Türkçesinde mastarın neden o kadar kolayca bir fail alabildiğini izah eder (§ 1292 ve aşağısı).

705. *- me* li ve *- mek-lik* li mastar isimleri, mülkiyet (izafet) lâhikası alınmadan kullanıldıkları zaman mastar da sayılabilirler (bk. § 710, 711).

706. Fiilin diğer isimcil siygalarından farklı olarak *- mek* li mastar, Türk diline (852 ve aşağısındaki bentlerde mutalâa edilen türeme isimlere benzer) müşahhas mânalı isimler vermiş değildir.

Bu kaidenin müstesnaları pek nadirdir: يمك *yemek* (taam, yeyecek şey) ki şu ifade bundan ileri geliyor: يمك يمك *ge-mek ge-mek* (yeyecek şey yemek). Mk. Eski Osmanlıca'da اوغنمق *oğun-mak* (bayılmak ve baygınlık) (1426 yılı yazmaları, yaprak, 174).

İHTAR. — Osmanlı imlâsında umumiyetle الف ile ماق suretinde yazılıp az miktarda kelimelerde görülmekte olan *- mak* lâhikasına gelince, bunda iki şık arasında kalınmaktadır:

1° *- mek* lâhikasının fer'i fiil «supin» olarak kullanılışının bir kalıntısıdır. Mk. § 704 zeyil.

2° *- amak* lâhikasına yaklaştırılabilecek olan müstakil bir lâhikadır (bk. § 871, s. 581).

Ml.: چاقماق *çak-mak*; mk. چاق *çak-mak* = ووروق.
طوقماق *tok-mak* daha eskiden *tokı-mak* eski kapıları arkadan destekleyen müteharrik direk (F. K. W. Müller Uigurica, s. 43); mk. *tokı-mak* «kapıyı» vurmak, çalmak. *Kutadgubilig*, s. 13, 140; *Uigurica*, s. 21).

ايلمك *il-mek* düğme geçtiği yer; ve ılmeklemek (fiil).

Yine mk. آزماق *az-mak*; اوغماق (= اوغلاغ), *oğ-n ak*), بوغماق *boğ-mak*, چوقماق *çokmak* (= چوقمان çokman, چوقمار çokmar). (bakınız kamuslara).

707. Türkçe mastarın, bazan bulunduğu cümle failinden ayrı ve müstakil olarak kendine mahsus bir faili olabilir; bu hususta bakınız 1292 ve aşağısı mk. § 706, zeyil *son tarafları.*

708. Mastar, bazan ulak tâbirleri «locutions gérondives» teşkiline de yarar (bk. § 787).

B. HADES (MASTAR) İSİMLERİ.

709. *Umumi mütalâalar.* — Türkçede hades isimleri son derece geniş olarak kullanılır (mk. § 1270 ve aşağısı).

Hades isimleri, mastarlar gibi kendi halleriyle bir zaman mefhumu ifadè etmezler (bununla beraber daha ileride bak § 715).

Hades isimleri, mastardan ziyade asıl isim [1] dediklerimize yaklaşırlar. (Gerçekten bunlar, mastardan farklı olarak mülkiyet lâhikaları alabilirler.)

710. Hades isimlerinin alabilecekleri sonuçluk lâhikalara dair tafsilli malûmat, daha ileride § 717 ve aşağısında görülecektir.

711. Hades isimleri şu lâhikalarla yapılanır:

1° $\frac{\text{-}me}{\text{-}ma}$ - me lâhikasiyle ki, (hele - *ma* söylemiyle) bazan ﻪ ve (bir lâhika alacağı zaman ise) ـﻤـ suretinde yazılır.

- *me* li hades isimleri dört kavrama elverişlidir.

a. (Mülkiyet lâhikası almamak şartiyle) *mastar* kavramlı olur ki, $\frac{\text{-}mek}{\text{-}mak}$ dan boğazlı *k, ḳ* konsonu düştüğü için buna bazan *muḫaffef veya taḫfifi mastar* «infinitif apocopé = güdüklenik mastar» deniliyor.

Ml.: سومه *sev-mê* «le fait d'aimer; sevmek işi»; «aimer, sevmek»;
اويومه *uyu-mâ* «le fait de dormir; uyumak işi»; «dormir, uyumak».

b. *Asıl hades ismi* kavramlı olur ki, kendisinin mantıkî faile ait olduğunu bildiren irca alâmeti «indice de rappel» vazifesini görücü bir mülkiyet lâhikasiyle birlikte bulunur.

Ml.: سومهم *sev-mê-m* «mon fait d'aimer, le fait que j'aime, aimerai, etc». Geçmişteki, şimdiki veya gelesideki sevmek işim, vs.»;
اويومهڭ *uyu-mâ-ñ* «ton fait de dormir, le fait que tu dors, dormiras, etc». Geçmişteki, şimdiki veya gelesideki uyumak işiñ».

c. *Mücerret mânalı fiilcil isim* kavramlı olur ki, bu fiil kökünün bildirdiği hadesin mantıkî mefulüne aidolduğunu bildiren irca alâmeti vazifesini görecek bir mülkiyet lâhikasiyle birlikte bulunur. Bunun kullanılması ancak fiil *müteaddi* olduğu zaman mümkündür.

Ml.: ياپمه *yap-ma* «le fait d'accomplir, de faire; yapmak işi», «l'exécution; yapım» ki:

[1] علم = *'alem.* A.U.E.

بونڭ ياپمەسی قولای *bun-uñ yap-ma-sı ḳolay* «il est facile de faire cela» (l'exécution de cela est facile), bunun yapılması kolay» misalinde olduğu gibidir.

Bunlar daha ziyade asıl isimlere yaklaşan mânaca zayıflamış hades isimleridir.

d. *Muşahhas mânalı fiilcil isim* kavramlı olur (ki mülkiyet lâhikasiyle veya onsuz olarak da bulunur). Bunlar artık, fiil menşeli olmalarının ancak türembilimcil «etymologique» bir değeri olan (alemler veya sıfatlardan ibaret) gerçekten *isimler* dir ki, *fiilden türeme* isimler vesilesiyle 854 üncü bentte bunlardan bahsedilecektir.

İHTAR. — Hades ismi lâhikası olan *-mê* ile menfi fiil lâhikası (§ 592) olan *me* yi yeni başlıyanlar çok defa biribirine karıştırır. Birincisi vurguludur; ikincisi bunun tersine olarak vurguyu kendinden evelki heceye çeker.

712 — 2° $\frac{\text{مكلك - } \textit{meklik}}{\text{مقلق - } \textit{maḳlıḳ}}$ lâhikası ki bu, mastar lâhikası (§ 704) ile mücerret isimleri (§ 522) teşkil etmeğe yarayan ve vazifesi, mastarın isimcil mahiyetini kuvvetle duyurmaktan ibaret kalan *-lik* lâhikasından mürekkeptir.

(Daha ileride görüleceği üzere, *-mek-lik* li siyga, mülkiyet lâhikası alabilmesi bakımından mastardan ayrılır. - Mastarla hades ismi arasında ortalama bir yeri var.)

Bu siyga, *-me* li siygadan veya asıl mastardan daha az kullanılır.

-me li hades isminin, ilk iki kavramında katmerli bir kullanışı var.

a. (Mülkiyet lâhikasız kullanılmak şartiyle) mastar kavramında:

Ml:. سومكلك *sev-mek-lik* «le fait d'aimer; aimer» sevmek hadesi, sevmek;

اويومقلق *uyu-maḳ-lıḳ* «le fait de dormir; dormir» uyumak hadesi, uyumak.

b. (Mülkiyet lâhikasiyle) asıl hades ismi kavramında:

Ml.: سومكلكم *sev-mek-liğ-im* «mon fait d'aimer, le fait que j'aime, j'aimerai, etc. geçmişteki, şimdiki veya gelesideki sevmek işim, sevmem, vs.

اويومقلغڭ *uyu-maḳ-lığ-ıñ* «ton fait de dormir, le fait que tu dors, etc.» Geçmişteki, şimdiki veya gelesideki uyumak işiñ, uyumañ; vs.

713. 3° ش(ı) -(y)iş lâhikası ki bazan: (tarafsız söylem «prononciation neutre» olduğu zaman -یش[ı] -[y]iş veya -[y]ış ve (yuvarlak söylem «prononciation arrondie» olduğu zaman - وش[ı] -[y]üş veya -[y]uş imlâsiyle yazılır.

Bu siyga daha ziyade bir fiilin yapılma *tarz* ını bildirmesi bakımından evelkilerden farklı olur.

Ml.: (سویش) سوش *sev-iş* «le fait d'aimer», sevmek işi, sevme; veya «la façon d'aimer» sevme tarzı;

(اویویش) اویش *uyu-yuş* «le fait de dormir» uyumak işi, uyuma; veya «manière de dormir» uyuma tarzı.

Bazan güç hal ile fark edilebilir olan bu mâna rengi, -(y)iş li siyganın hattâ mülkiyet lâhikasız olarak kullanıldığı zaman bile bir mastar sayılamamasına yeter.

-*yış* lı siyga kâh mücerret mânalı fiilcil bir isim gibi kullanılır (meselâ: باقیش *bak-ış* «regard»; آلیش ویریش *al-ış ver-iş* «commerce» mk. § 856), kâh bir hades ismi gibi kullanılır. Bu son takdirde alt yanında kendi mantıki failine aidolduğunu bildiren irca alâmeti bulunur: *seviş-im* «le fait que j'aime» sevmek işim, sevmem (mk. § 717).

C. Hades (mastar) isimleri olarak kullanılan -*dik* li ve -(*y*)*ecek* li siygalar.

714. Fiilin -*dik* li ve (*y*)*ecek* li isimcil siygaları (bk. yukarıda § 695), pek çok defalar asıl hades isimleri mânasiyle kullanılır. Böyle hallerde daima alt yanındaki mülkiyet ekleriyle birlikte bulunur.

Bununla beraber mülkiyet lâhikası almadan da -*dik* li siyganın bir takım ulaklar «gérondif» de aynı mâna ile kullanıldığının izleri bulunmaktadır ki, bu ulaklar menşede bir katmaç «adverbe» haline (mefulün fih, bk. § 1371, mefulün anh, bk. § 1413 ve 1468; görelik «relatif» haletlerine, bk. 1379) konulmuş hades isimleri idi.

715. Bu siygalar, kendilerince bir zaman fikri ifade edebilmek cihetinden asıl hades isimlerinden farklı olur.

a. -*dik* veya daha doğrusu $\frac{\text{-دیك - ویا - دك -} \quad \text{-}diy\text{-, -}dik}{\text{-دیغ - ویا - دغ -} \quad \text{-}dığ\text{, -}dık}$ lâhikası ki,

bazan $\frac{\text{-}düy}{\text{-}duğ}$ söylendiği vakit $\frac{\text{-دوك-}}{\text{-دوغ-}}$ imlâsiyle de yazılır.

دك / دق imlâsına, ancak hades ismi cemi gaip mülkiyet lâhikası aldığı zamanlarda raslanır. *-dik* li hades isimleri bazan bizzat zaman kavramı olmadan da kullanılır. O zaman kelâmın mânasından çıkan zaman mefhumunu o da dolayısiyle almış olur.

Fakat umumî olarak olup bitmiş veya başlamış hadesleri ifade eder.

Kelâmda *-(y) ecek* li bir siyganın tersine olarak, açıkça mazi mânası alır (mk. § 1273).

Ml.: (Ön sınıftan fiil ile):

سودیکم *sev-diỳ-im* «le fait que j'ai aimé, que j'aime, que j'aimerai» kelime elime: «mon fait d'avoir aimé, etc. Geçmişteki veya şimdiki sevmek işim;

سودیکك *sev-diỳ-iñ* «le fait que tu as aimé, etc. Geçmişteki veya şimdiki sevme işiñ vs.»;

سودیکی *sev-diỳ-i*;

سودیکمز *sev-diỳ-imiz;*

سودیککز *sev-diỳ-iñiz*;

سودکلری *sev-dik-leri* (mk. § 224).

(Ard sınıftan fiil ile):

اویودیغم *uyu-duğ-um* «le fait que j'ai dormi, que je dors, etc.» Geçmişteki veya şimdiki uyuma işim;

اویودیغك *uyu-duğ-uñ;*

اویودیغی *uyu-duğ-u;*

اویودیغمز *uyu-duğ-umuz;*

اویودیغکز *uyu-duğ-uñuz;*

اویودقلری *uyu-duḳ-ları.* (mk. § 224).

Mk. Div. L. T. (II. s, 35):

انك بردق برمادق بیر (*an-ıng̃ bar-daḳ-ı bar-ma-daḳ-ı bir*: A.U.E) «il est indifférent qu'il soit partie ou non = son fait de partir ou de ne pas partir est une même chose».

تردقم ترمادقم بیر (*tur-duḳ-um tur-ma-duḳ-um bir* A.U.E). «il est indifférent que je sois demeuré sur place ou non».

Şuna dikkat edilsin ki *-dik* lâhikasının boğazlı *ḳ (k)* si, burada kendisinden sonra bir vokal olduğu halde de patlamlı «explosive» kalmaktadır.

-dik lâhikası eskiden çifte vokallenişli olsa gerek (mk. § 156, zeyil). Hakikaten Yakutça'daki *-düx* lâhikasına muadil bulunuyor. Mk. § 871, zeyil: *-di* lâhikası.

716. b. -(*y*)*ecek* ve daha doğrusu -(ي)ه جك -(*y*)*eceŷ* veya -(*y*)*ecek* / -(ي)ه جغ - ، -(ي)ه جق -(*y*)*acağ* veya -(*y*)*acaḳ* lâhikası.

Ml.: (Ön sınıftan fiil ile):

سوه جكم *sev-eceŷ-im* «le fait que j'aimerai, que je dois aimer», keli. keli.: «mon fait de devoir aimer éventuellement», geleside sevmek işim, geleside sevmekliğim;

سوه جكك *sev-eceŷ-iñ;*

سوه جكى *sev-eceŷ-i;*

سوه جكمز *sev-eceŷ-imiz;*

سوه جككز *sev-eceŷ-iñiz;*

سوه جكلرى *sev-ecek-leri.* (mk. § 224).

(Ard sınıftan fiil ile):

اويويه جغم *uyu-yacağ-ım;*	اويويه جغمز *uyu-yacağ-ımız;*
اويويه جغك *uyuyacağıñ;*	اويويه جغكز *uyu-yacağ-ıñız;*
اويويه جغى *uyu-yacağ-ı;*	اويويه جقلرى *uyu-yacaḳ-ları.* (Söylenişe dikkat).

-*dik* li ve -*yecek* li fiilin isimcil (isimlik) siygalarının başka kullanışları hakkında bk. § 808 ve göstermeç «index».

Eskiden -*mış* li, -[*i*]*r* li (§ 807) ve -*ig* li (§ 860, zeyil) siygalar, hades ismi gibi kullanılırdı.

D. Hades isimlerine katılmış mülkiyet lâhikaları, hades isimlerinin mantıkî faili.

717. Hades isimleri tabiî hallerinde mülkiyet lâhikası alırlar. Almadıkları zaman ise, bunlar mastarın tali siygaları sayılmak gerektir (mk. § 711 a. ve 712 a). Bir hades ismine katılan mülkiyet lâhikası daima o hades isminin ait olduğu *mantıkî failin irca alâmeti* dir.

Hades isminin mantıkî faili dediğimiz şey: bu *isimcil siyga* (bk. § 1091 ve 1092) nin ifade ettiği hadesi yapan bir mefhumu bildirir isimdir [1].

[1] Yani, meselâ *gördüğ-üm* suretindeki mülkiyet zamirli hades isminde «mazide görmek işi» demek olan *gördüğ* hadesinin mantıkî faili, meselâ (Ali Ulvi) isminin bildirdiği kimse (mefhum) dur. Bu hades ismine katılı olan -*üm* (mütekellim zamiri) de, bu mantıkî fail olan (A'i Ulvi) isminin yerini tutan, ona delâlet eden bir kelimedir ki, müellif (mülkiyet) dediği bu (aidiyet) zamirine «irca alâmeti» adını veriyor. Başka tabirle: *gördük (=görmek)* mefhumu, *üm* mütekellim zamirine aittir ki, bu zamirin mercii bu kelimeyi söyliyen zat, meselâ (Ali Ulvi) dir. A.U.E.

718. Mantıkî fail, aynı cümlede ifade edilmişse, hades ismiyle beraber bir izafet terkibi «rapport d'annexion» teşkil eder ki, hades ismi bu terkipte ikinci had (muzaf) rolünde olur.

Fail birinci had (muzafun ileyh) olmak salâhiyetiyle bazan *iñ* (= *inğ*) li (génitif), bazan mücerret (absolu) haletini alır.

Bunun la beraber bu haletlerin kullanışında hâkim olan kaideler, asıl isimlerde olanın tamamiyle aynı değildir (§ 1101 den 1110).

Tabiî halde bu, *iñ* li haletiyle kullanılır.

719. Fail, aynı zamanda şahıslı bir siyganın da faili rolünde olduğu takdirde, mücerret haletinde kalır.

Ml.: حكومت بر پاره تضمينات ويره‌ميه‌جكنى دولتلره بيلديردى *hükümet bir para tazmināt ver-eme-yeceğ-i-ni devlet-ler-e bil-dir-di*. «le gouvernement a fait savoir aux Puissances qu'il ne saurait donner un sou d'indemnité (de guerre)».

720. Eğer mantıkî fail, bir şahıs zamiri ise, umumî olarak söylenmez (mk. 300, 2°).

Ml.: عبدالحق حامدك آثارينى اوقومه‌كى توصيه ايدرم *Abdül-Hakk Hāmid-iñ ā-sār-ı-nı oku-ma-ñı tavsiye ed-er-im* «je te conseille de lire les œuvres d'Abd-ül Hakk Hāmid».

(Mantıkî fail olan *sen-iñ* kelimesi şahıs zamiri olduğu için, *oku-ma-ñ-ı* izafet terkibinden evvel söylenmemiştir.)

Mantıkî fail daha evvelki bir kelâmda söylenmişse yine böyledir.

Ml.: بابام هنوز كلمدى ، كله‌جكى ده شبهه‌لى *baba-m henüz g'el-me-di, g'el-eceğ-i-de şüphe-li* «mon père n'est pas encore venu; il n'est même pas sûr qu'il doive venir».

721. Mantıkî failin hades isimleriyle terkip edilişi, şahıslı siygaların failiyle terkip edilişinden mühim bir surette ayrılır. Şahıslı siygaların faili daima mücerret haletinde bulunur; ve bu haliyle fiilinin yalnız mantıkça değil gramerce de faili rolünü oynar.

Ml. سليم اويويور *Selim uyuyor* «Selim dort».

Bunun tersine *bir hades isminin mantıkî faili*, gramer bakımından, *o ismin tümleyicisi* imiş gibi terkibe girer. Halbuki sadece mantık bakımından bu siyganın failidir. Onun içindir ki, buna «mantıkî fail» adını verdik.

Ml. سليمك اويومه‌سى *Selim-iñ uyu-ma-sı* «le dormir de Selim».

Bu heyetiyle, hades faili tarafından yapılmış değil de onun tarafından temellük edilmiş [1] görünür ki bu, bu siygalardaki *isimcil* (isimlik) mahiyetin bir neticesidir. (Mk. § 694). Hakikatte de *isimler* tabiî halleriyle mülk edilebilecek [2] mefhumlar bildirirler [3].

722. *-me* li alemlik (*isimcil*) siygayı, fiilcil bir isim diye, yani 711 *c* bendinde bildirilen mânada bir kelime olarak kullandıkları zaman, bunun aldığı mülkiyet lâhikası mantıkî failine değil, mantıkî mefᶜulüne (régime logique) irca alâmeti hizmetini görür (bak misale, *aynı*).

723. Yukarıki sözlerden fiilin her isimcil siygasının muhakkak bir faili olması lâzım geleceği mânası çıkarılmamalı. Bir isimcil siyga bundan mücerret kalabilir; nasıl ki mastar mânasında kullanılan başlıca *-me* li veya *-meklik* li hades isimlerinde hal böyledir.

Ml. : قوردی قولاغندن طوتمق کوجدر *ḳurd-u ḳulağ-ı-ndan tut-maḳ güç-dür.* (Atasözü) «prendre le loup par les oreilles est difficile».

انتظام حال ایله یاشامەنك لزومنی حس ایتمك قابل اولماز *intizām-ı ḥāl ile yaşa-ma-nıñ lüzüm-u-nu ḥiss et-me-mek ḳābil ol-amaz* «il est impossible de ne pas éprouver le besoin de vivre suivant des préceptes bien établis».

Bu misallerde *tut-maḳ*, *yaşa-ma-nıñ* ve *et-me-mek* fiillerinin söylenmiş failleri yoktur.

E. HADES İSİMLERİNE KATILMIŞ HALİYET SONUCLARI.

724. Fiilin istisnasız bütün isimcil siygaları mülkiyet lâhikasiyle veya onsuz kullanılmış olsunlar, bütün haletlerde insiraflıdırlar.

725. Aşağıki bendlerde, mülkiyet lâhikasız isimcil siygaların (ki bilindiği üzere umumiyetle mastar mânasındadırlar. Bak. § 709 dan 713) muhtelif insiraf haletlerinde kullanılışına dair bazı mütalâalarımızı söylemekle iktifa edeceğiz.

---

[1] Bizce bunda *mülkiyet* mânası yoktur. *Failine nispet ve izafet edilmiş* yani failine ait kılınmış demek daha doğrudur. A.U.E

[2] Bizce «*muzaf* yani *ait* olabilecek» demek lâzımdır ki, temellük edilmiş olmak durumu da bu aitlik içindedir. A.U.E

[3] Denilebilir ki böyle bir yapılama «construction» esasen isimcil siygaları pek imsak ile kullanan Fransızca'da bilinmez bir şeydir. Nitekim bu dilde *Selim-iñ uyu-ma-sı* «le dormir de Selim» için şahıslı bir fiilcil siyga kullanılarak, «le fait que Selim dort» yani keli. keli. : « hades ki Selim uyur» denir. Daha fazla tafsil için bak. § 1270 ve aşağısı. J. D.

Mülkiyet lâhikalı aynı siygaların kullanışına gelince, bunlardan daha ileride (§ 1270 ve aşağısı) bahsedilecektir.

726. Mücerret haletinde en çok kullanılan mastardır.

Ml.: كيشى يه بيلمه‌مك عيب دكل ، صورمامق عيبدر *kişi-ye bil-me-mek ayıb değil sor-ma-maḳ ayıb-dır* (Atasözü) «pour l'homme, ne pas savoir n'est pas une honte, ne pas s'informer est une honte. — (Bu misalde mastar fail hizmetini görüyor).
پادشاه مجلس مبعوثانى طاغتمق حقنى حائزدر *pādışah meclis-i meb'ūsān-ı dağ-ıt-maḳ ḥaḳḳ-ı-nı ḥāiz-dir* «le Sultan détient le droit de dissoudre la Chambre des Députés». — (Bu misalde mastar *ḥaḳḳ* kelimesinin isimcil tümleyicisi olarak kullanılmıştır.)

727. *-me* li ve *-mek-lik* li isimcil siygaların mücerret haletinde kullanılışı pek azdır. Bununla beraber bir kaç misal veriyoruz:

Ml.: آرتق ياتمه وقتى كلدى *artıḳ yat-ma vaḳti g'el-di* «décidément le moment de se coucher est venu»;
بو فتنه‌لك ، فصالق ، حدينى تجاوز ايتمكلكدر *bu, fitne-lik, fassal-lıḳ, ḥadd-i-ni tecavüz et-mek-lik-dir* «c'est de la malfaisance, de la médisance, de l'indiscrétion». (Murad Bey).

İHTAR. — Arapça mastarlar (hades isimleri) ın karşılıklarını veren misaller, asıl Türkçe kamuslarda bulunur.

Ml.: استفاده — فائده‌لنمه ، قازانمه ، كار ايتمه *istifāde - fāide-le-n-me, ḳazan-ma, kār et-me* «action de profiter, de gagner, de réaliser un bénéfice (Sami - Bey, Kāmūs-u Türk-î).

728. *-mek* li siyga, *iñ* li (génitif) haletinde seyrek kullanılır [1]. Böylesinde umumî olarak *-me* li siyga üstün tutulur:

Ml.: ثابت قدم اولمه‌نك انجامى خيرلى اولور *sābit-ḳadem ol-ma-nıñ encām-ı ḥayır-lı ol-ur* «le résultat de la fermeté (keli. keli.: d'être ferme) est salutaire»: *olmaḳ* mastarının *iñ* lisi olan *ol-mağ-ın* yerine.

729. Konuşma dilinde mef'ulün ileyh için *-me* li siyga üstün tutulur. Böylece ard sınıftan fiillerdeki *-g* nin varlığından doğacak boğazlı söyleyişten çekinilmiş olur.

Nitekim آغلامغه باشلامق *ağla-mağ-a baş-la-maḳ* diye yazıldığı halde *ağla-ma-ya baş la-maḳ* «commencer à pleurer» denilir.

Ön sınıftan bir fiil olduğu zaman *-mek* li siyga ile *-me* li siyganın mef'ulün ileyhi arasındaki fark ancak yazıdadır; söyleyiş her ikisinde de aynıdır.

سومكه *sev-meğ-e*
سومه‌يه *sev-me-ye* } = *sevmeye.*

730. Mef'ulün ileyh hakkında verdiğimiz bu mülâhazalar, ayniyle mef'ulün bihte tatbik edilir.

---

[1] Seyrek değil, hiç kullanılmaz: meselâ *g'el-meğ-iñ*, *al-mağ-ın* hiç söylenmez. A.U.E

Ml.: بیوك آدمدن تولد ایتمك بیوك آدم طوغمه‌یی اقتضا ایتمز *büyü-k adam-dan tevellüd et-mek büyü-k adam doğ-ma-yı iktıza et-mez* «naître d'un grand homme n'a pas pour conséquence forcée d'être un grand homme» (Kemal Bey);

قورمش (اولنمه‌یی) اولنمكی *ev-le-n-meyi kur-muş* «il s'est mis dans la tête de se marier»;

و دخی تذكیر ایده‌لر توبه ایتمكی و باش قازیمغی و قولتق قیلن یولمه‌یی و قاسق یولمكی و بیق قیرقاغی وطرناق كسمكی *ve dahi tezkīr id-e-ler tevbe it-mey-i ve baş kazımağ-ı ve koltuk kıl-ın yol-ma-yı ve kasık yöli-mey-i ve bıyık kırk-mağ-ı ve tırnak kes-mey-i.* (Ris. B., s. 59 — Cenazelerin temizlenmesine dair bir sıra tenbihler.) [1].

İHTAR. — Mastar ایستمك *iste-mek* «vouloir» ve بیلمك *bil-mek* «savoir» fiillerine dolayısız «direct» mef'ul olduğu zaman, mef'ulün bih alâmetini koymamak ta olabilir:

Evlenmek istiyor «il veut se marier»; *yüzmek biliyor* «il sait nager».

731. Mef'ulün anlı ve mef'ulün fihte *-mek* li ve *-me* li siygaların her ikisi de ayırd edilmeden kullanılır. Mef'ulün anhlılara misal:

عالمه مسخره اولمقدن میدان سوپورگه‌سی اولمق یكدر *ālem-e maskara ol-mak-dan meydan süpür-g'e-si ol-mak yey-dir* «il vaut mieux être le balai (à balayer) la place que d'être un objet de rizée pour le monde (Ata sözü);

آج اولمه‌دن طوق اولمك یكدر *aç öl-me-den tok öl-mek yey-dir* (Ata sözü) «il vaut mieux mourir repu que mourir affamé».

Mef'ulün fihlilere misal:

وجودی ایصیتمقده فرانسز چوحه‌سنك عادی عبایه نه رجحانی اوله‌بیلیر؟ *vücūd-u ısıt-mak-da fransız çoha-sı-nıñ adī aba-ya ne rüçhān-ı ol-a-bil-ir?* «en [fait de] rechauffer le corps quelle peut être la supériorité du drap français sur le simple aba [2]» (Kemal Bey);

شیمدی ایش اهالینك افكارینی آكلامه‌ده (در) *şimdi iş ehālī-niñ efk'ār-ı-nı añ-la-ma-da(-dır)* «l'important maintenant, c'est de connaître l'opinion publique» (keli. keli.: «l'affaire est maintenant dans le [fait de] comprendre les pensées du peuple»).

İHTAR. — Daha yukarılarda (§ 628) görüldüğü üzere, ardınca *imek* «être» fiili gelen mastarın mef'ulün fih haletini (= süremli manzarada) karmaşık «complexe» bir fiil teşkil etmektedir.

732. *Arapça mastarlar.* — Arapça hades isimleri veya *masdar* lar (bak. 832 inci benddeki misallere) mücerret mânalı bir fiilcil isim (§ 711, c) mahiyetinde oldukları zaman, tabiî halleriyle Türkçede *-me* li hades ismi gibi zayıflamış bir mânada kullanılırlar.

Ml.: قلعه‌نك تسلیمی *kale-niñ teslīm-i* «la reddition de la citadelle»;

مكتوبك ارسالی *mektūb-uñ irsāl-i* «l'envoi de la lettre» ki bu:

مكتوبك كوندرلمه‌سی [3] *mektub-uñ gönder-il-me-si* ile aynı mânadadır.

---

[1] Müellif bu ibarenin yalnız Arap harfleriyle olanını vermiş; bizim tarafımızdan yapılan latin harfli transkripsiyonu vermediği gibi Fransızca'ya tercümesini de koymamıştır.- yölimek = tıraş etmek. *yöligü* (D. L. T.) = ustura. A.U.E

[2] Yünden yapılma kaba bir kumaş J. D.

[3] Müellif bunu *g'ön-der-me-si* suretinde veriyor. A. U. E

Bununla beraber bazan fiilcil siyga kavramını muhafaza eder, ve bu selâhiyetle (dolaysız ve dolaylı «direct ou indirect») mefᶜullere nâzım olabilir.

Ml.: قلعه‌یی تسلیم *ḳale-yi teslim*;
مکتوبی ارسال *mektūb-u irsāl.*

Bu misaller evelkilerle aynı mânadadır; fakat (mefᶜulün bih baletlerindeki) *ḳale* ve *mektub* kelimeleri, burada hades isimleri (mastar) nin dolaysız mefᶜulleri olarak iş görmektedir.

Eski Osmanlıca'da pek menus olan bu yapılama, bu günkü günde daha az kullanılmaktadır. Başka bir misal:

بو مقصدی تأمین ایچون *bu maḳsadı temīn için* «pour assurer ce résultat» (keli. keli.: «ce but»): (*bu maḳsad-ıñ te'mīn-i için* yerine, ki böylesi izafet yapılamasıdır.)

Bununla beraber, Arapça mastarlar hades isimleri olarak kullanılmış olsalar bile, Türkçede ancak isimcil mefᶜulleriyle izafet terkibi haline konulabilirler. Bilindiği üzere, asıl Türkçe hades isimleri mantıkî failleriyle izafet terkibi haline girebilirler.

Yine mk. Arapça mastarları havi ulak tabirleri «locutions gérondives» (s. 940).

II. Fiilin sıfatlık siygaları.

733. Fiilin sıfatlık siygaları, asıl *ortaç* lar la kâh ortaç «participe» kâh *ortacımsı* «pro-participe» (bakınız § 747) gibi kullanılan *-dik* li ve -(*y*)*ecek* li isimcil siygalardır.

Ortaçların çoğu, aynı zamanda fiilcil temeler (bakınız § 611 ve aşağısı) hizmetini görürler.

Ortaçlar, şu lâhikalarla teşkil edilir:

1° $\frac{\text{ن (ا) - (}y\text{) }en}{\text{ان (ا) - (}y\text{) }an}$ *hal - mazi ortacı.*

Eski Osmanlı lehçesinde bazan hal için ان(ا), mazi için ن(ا) imlâsı kullanılırdı. [1]

Ml.: سون *sev-en* «aimant, qui aime»;
اویویان *uyu-yan* «dormant, qui dort».

Fiil, muvakkat bir hades bildiriyorsa, hal-mazi ortacı bu hadesin artık olup bitmiş, geçmiş olduğunu gösterebilir.

[1] Müellifin bu mutalâasını kuvvetlendirecek bir misale biz rastlamadık. A.U.E

Ml.: اوران *vur-an* = (kelâmın gelişine gidişine göre) şimdiki halde vuran, vurmakta olan «qui frappe»; veya geçmişte vuran, vurmuş olan «qui a frappé».

İHTAR. 1 — -(*y*)*en* li ortaç, aynı zamanda tasrifde bir temesi olmıyan biricik bir ortaçtır. (-*dik* li siyga da böyledir; fakat bu, ortaç olarak pek seyrek kullanılır.)

İHTAR. 2 — -(*y*)*en* lâhikası aslında -*ken* (*kan*) suretinde olarak (mk. § 124) bir boğazlı *ḳ* (*k*) konsonunu da havi idi. Şark lehçelerinde bu şekliyle kalmış bulunuyor. Osmanlıca'da ise ancak bunun şu arta kalanları gösterilebilir: *ı-ken* ulağı (§ 558), ve *ken* li fiileil sıfatlar (§ 865).

İHTAR. 3 — -(*y*)*en* li isimcil siyga bu günkü günde ancak ortaç diye kullanılır, fakat eskiden hades ismi hizmetini de görüyordu (bak. bu kullanışın arta kalmışlarına § 7372 ve 1407). Bunun boğazlısını da muhafaza eden eski şeklinin müsait olduğu kavramların genişliği ve çeşitliliği hakkında bak § 701.

734. 2° -[*i*]*r* veya -[*e*]*r* ر –، ير –، ور –، ار *muzari ortacı* lâhikası.

Bu lâhikanın hususiyetli vokaline ait kaideler için, bu ortacın iltibas ettiği muzari temesi hakkında (bak § 614 ve aşağısı) söylenilmiş olanlara müracaat edilmeli.

Muzari ortacı «participe aoriste», ādet edilen fiilleri veya halleri bildirir.

Ml.: سور *sev-er* umumî olarak, ādet üzere seven «qui aime en général, d'ordinaire»;

اويور *uyu-r* «umumî olarak, ādet üzere uyuyan «qui dort en général, d'habitude»;

Menfisinde:

سومز *sev-me-z*, اويوماز *uyu-ma-z* (mk. 616).

735. 3° -*miş* مش *mazi ortacı* «participe passé».

Ml.: سومش *sev-miş* « qui a aimé, qui aima»;

اويومش *uyu-muş* «qui a dormi, qui dormit».

Bu ortaç gayri muayyen mazi temesi olarak ta kullanılır (§ 617). Yine mk. § 807.

736. -*dık* li ve bilhassa -(*y*)*ecek* li siygalarda ortaç olarak kullanılır.

4° -*dik* li siyga bu kullanışla ancak pek az mikdardaki hazır yapılı ifadelerde görünür (bak § 743 den 745 ve 753 teki misallere).

5° -(*y*)*ecek* li siyga, *niyetli istikbal ortacı* hizmetini görür.

Ml.: سوه‌جك *sev-ecek*=istikbalde sevecek olan, sevmek niyetinde olan «qui aimera, qui compte aimer...»;

اويوياجق *uyu-yacak*=«istikbalde uyuyacak olan, uyumak niyetinde olan «qui dormira, qui compte dormer...».

Bu siyga, niyetli istikbal temesi ile iltibaslıdır (§ 618).

737. Türkçede ortaç, Fransızca'da olduğundan daha sık kullanılır. Fransızca'nın mevsul cümlesine «proposition relative» (veya mutariza «incidente») cümlesine müracaat ettiği her yerde Türkçe böyleleri için ortaç kullanır.

A. Kelâmda fiilin sıfatlık siygalarının rolü.

738. Fiilin sıfatlık siygasına ait sintaks kaideleri, esas bakımından asıl sıfata ait olanların aynıdır.

Böyle olmakla beraber, bu iki nevi gramer makule «catégorie» si arasında mühim bir fark yok değildir. Sıfat, âdeti üzere bir *vasıf* «qualité», bildirir; fiilin sıfatlık siygası ise bir *fiil ve hareket* «action» bildirir. Bu da şu doğmacalara meydan verir:

1° 352 ve 353 üncü bendlerde görüldüğü üzere, asıl sıfat «adjectif» şu vazifelerde kullanılır:

a. Naat [1] «épithète» olarak ki bu, bir «vasf» ın bir mefhumu vasıflaması «qualification»: yani bir vasfın bir mefhuma *isnad* «attribution» edilmesi, ve aynı zamanda bu vasf ile o mefhumun *tarif ve tayin* «détermination» edilmesidir. *Kırmızı ev* «maison rouge» gibi.

b. Haber [2] «prédicat» olarak ki bu, tarif ve tayin etmeksizin bir vasfın bir mefhuma sadece isnat edilmesidir: *Ev kırmızıdır* «la maison est rouge» gibi.

---

[1] Müellifin (épithète) dediği, bizim *sıfat* dediğimizin aynıdır. Onun burada (adjectif) dememesinin sebebi, bu kelimenin asıl mânası Fransızca'da «katkın» (yani bir kelimeyi ya vasıflamak ya tarif ve tayin etmek için ona katılan başka bir kelime) olmasıdır. Müellif böyle iki türlü: «vasıflayıcı ve tarif edici» rolünü gören (katkın) kelimesini «katılmış kelime» mânasiyle almaktan ise, asıl sıfat demek olan (épithète) tabirini kullanmayı tercih etmiş görünüyor. Biz şimdiye kadar bu eserde *katkın* yerine *sıfat* kullandığımız için şimdi burada ayırd olsun diye «épithète» kelimesini yine sıfat demek olan (na't) ile ifade ediyoruz. A.U.E

[2] Veya (müsned) te derler. Haber denilmesine sebep, bu durumdaki sıfatlar, mevsuflarının bir vasfını haber verdikleri içindir. Nitekim (*ev kırmızıdır*) misalinde *kırmızı* sıfatı *ev* mevsufunun vasıflarından birini haber veriyor. Buna ayrıca müsned (isnad edilen şey) de derler ki, müellifin tarifine göre burada bu tabir daha elverişli gibi görünüyor.

Fiilin sıfatlık siygası ancak naat hizmetini: bir «fiil ve hareket» in bir mefhuma *isnat olunması* ve aynı zamanda bu fiil ve hareket ile o mefhumun *tarif ve tayin edilmesi* işini görebilir.

Haber (tarif ve tayin eder olmaksızın bir fiil ve hareketin bir mefhuma isnat edilmesi) vazifesi fiilin şahıslı siygalarına bırakılmıştır [1].

2° Fiil ve hareketler "action„in, mutat olduğu üzere bir fail ile mütemmimleri (veya mefʿulleri "régime„) olduğu cihetle, fiilin sıfatlık siygasını gösteren naatler, bir cümle manzarası almaya meylederler. Bak, yarı-cümle veya cümlemsiler "quasi-proposition„ nazariyesine, § 1251).

Netice olarak, aşağıdaki bentler daha hususî olarak sintaks ile ilgili olan bu nazariyeyi çiğneyici durumdadır.

3° Fiil ve hareket bizzat belirlenik «déterminé» isim [2] tarafından yapılmış olabilir; fakat aksine olarak bu, başka bir mefhumdan çıkıp gelmiş olarak belirlenik isme nâzım da olabilir. Her iki takdirde naatin yapılanması aynı olmaz (bak. § 741 ve aşağısı).

739. Fiilin bir katkınlık "adjective„ siygasıyle teşkil edilen naatlere *fiilcil* (=fiillik "verbale„) adını veriyoruz. Örnek misaller:

یانان أو *yanan ev* «maison qui brûle»;

یاپدیغم أو *yapdığım ev* «maison que j'ai bâtie».

«Daha yukarıda § 351 den 357 ye kadar mutalea edilen) asıl sıfatla teşkil edilmiş naatlere ise *isimcil* (=isimlik "nominale„) adını veriyoruz. Örnek misal:

قرمزی أو *kırmızı ev* «maison rouge».

740. Fiilcil naat ile isimcil naat arasındaki başlıca benzerlikler şunlardır:

1° Fiilcil naat, kelâmda ayniyle isimcil naatin bulunduğu yerde yani *belirlenik* [3] *mefhumdan evel* bulunur [4].

[1] Doğrusu aranılırsa, bu mutalâa ancak Türkiye lehçesinin şimdiki hali içindir. Yoksa hakikatte fiilin şahıslık siygalarından çoğu (belki hepsi), aslında isim cümlelerinin haberleri olarak kullanılan fiilin isimcil (isimlik) siygalarıdır.

[2] Fransızca'da ise «la maison est brûlante = ev yanıcıdır» demezler de, bunun yerine «la maison brûle = ev yanıyor» dahi derler. J. D.

[3] Yani vasıflanık, mevsuf. A.U.E

[4] Böylece kelimelerin sırası Fransız dilindekinin aksine bir durumda olur ki, bu dilde mevsul «relatif» cümle, belirlenik isim «nom déterminé» den evvel gelir. (bak, yukarıki misallere ve onların Fransızca karşılıklarına). J. D.

Nitekim misalde *kırmızı* (*lık*) vasfı *ev* mefhumuna (=mevsufa) isnat edilmiştir. Ancak *müsned, müsnedün ileyh* tabirleri daha başka şeylerde de kullanılır. Nitekim *Ahmet geldi* cümlesinde *geldi* kelimesi müsned, *Ahmet* te (müsnedünileyh) olur. Bunun için biz burada münsed kelimesini (attribut) karşılığı olarak göstermekten çekindik. A.U.E

2° İsimcil naat (ismî sıfat) ta olduğu gibi fiilcil (fiilî) sıfat ta basit veya karmaşık olabilir (mk. § 354 ve aşağısı).

B. BASİT FİİLCİL NAATLERİN (=FİİLCİ SIFATLARIN) YAPILANMASI. (ORTAÇ VE ORTACIMSI).

741. Evelce § 738, 3° de gösterildiği üzere, naatlerin yapılanması değişimlidir. Bu bakımdan iki hal ayırt edilmek gerektir.

Birinci hal. — Belirlenik isim, o fiilin *mantıkî fail* i olur.

Ml.: *Yan-an ev* «maison qui brûle».

Hakikaten, «yanmak» hadesini (fiil ve hareketini) yapan, belirlenik *ev* mefhumudur [1].

İkinci hal — belirlenik (=bilirtik) isim bu fiilin *mantıkî mefʿulü* «régime logique» dir.

Ml.: *Yap-tığ-ım ev* «maison que j'ai bâtie».

Belirlenik olan *ev* mefhumu, fiilin anlattığı hadesi yapmıyor; bu hades (birinci şahıs «mütekellim» zamiri nevinden olan) bir başka mefhumdan çıkıyor, ve bu hadesin akibetlerine uğrayan, onun mefʿullüğü rolüne katlanan da belirlenik isim oluyor [2].

Şimdi bu iki hali burada tafsilli olarak gözden geçireceğiz.

Birinci hal.

742. Belirlenik isim, aynı zamanda basit fiilcil naatin mantıkî faili olursa, bu terkipte yer alan fiilin sıfatlık "daha doğrusu katkınlık„ siygası bir *ortaç* suretinde olur [3].

Ml.: يانان أو *yan-an ev* «maison qui brûle».

[1] Yani *yanan* kelimesi *ev* i tarif ediyor. Şu halde *ev* belirlenik bir isimdir ve yanan = «ki yandı, ki yanıyor» demek olduğuna göre bu fiilleri bildiren *yanan* kelimesinin faili, *ev* kelimesidir. Başka türlü söyliyelim: bir taraftan *yanan* bir bilirtken olduğuna göre *ev* onun belirlenik ismidir: bir taraftan (yanan) fiil olduğuna göre belirlenik isim olan *ev* kelimesi onun *fail* i dir. A U.E

[2] *Yaptığım ev* (= öyle ev ki ben yaptım) ayarındadır; ve *ben yaptım* fiiline göre *ev* kelimesi mef'ul rolündedir. Başka türlü söyliyelim: *yaptığım ev* terkibinde *yaptığım* kelimesi *ev* kelimesini belirleyor, ve *belirleyen* (katkın) rolünü oynamakla *ev* ismi ona (belirlenik isim) oluyor. Bir taraftan da *yaptığım* kelimesi (ki ben yaptım) takdirinde olduğu için fiil ve faili havi bir kelimedir: yaptık (= fiil) + ım (= fail).. *ev* kelimesi ise buna mef'ul olur. A U E

[3] Fransızca'da bu, vasli (sılalık) zamir «pronom relatif» olan «qui» ve ardınca gelen şahıslık bir fiil siygasiyle tercüme edilir. J. D.

Başka ortaçlarda da böyledir:

Muzari ortaç:

يانار طاغ *yan-ar dağ* «volcan» keli. keli.: «montagne qui brûle (d'habitude).

Mazi ortaç:

يانمش أو *yan-mış ev* «maison qui a brûlé».

Müstakbel ortaçı:

يانه‌جق أو *yan-acak ev* «maison qui brûlera».

743. Pek seyrek olarak mülkiyet lâhikasız kullanılan *- dık* lı siyga, ancak bir takım hazır ifadelerde ortaç rolünü görür (ki bunlarda fiilin hemen daima menfi olduğu dikkate değer bir şeydir).

Ml.: چيقمادق جاندن اميد كسيلمز *çık-ma-dık can-dan ümid k'es-il-mez* (Ata sözü) «on ne désespère pas de sauver une âme qui n'est pas (encore) sortie (du corps)»; خروس سسى ايشتمدك آلتونى وار *horos ses-i işit-me-dik altun-u var* (Hasisten bahsedilirken, bir söylence) «il a de l'or qui n'a jamais entendu la voix du coq (qui dort);
مخلوق اولمادق بر شى *mahlûk ol-ma-dık bir şey* «une chose incréée (=le Coran)»; الده اولمادق صيد اوزرينه عقد بيع و شرا *elde ol-ma-dık sayd üzer-i-ne 'ukd-i bey'-ü şirâ* «vendre la peau de l'ours» [1] (His. de Djevd., I, 257);
اولنمدك يكيدله ار كورمدك قيز *ev-le-n-me-dik yigit-le er g'ör-me-dik kız* «garçon et fille non mariés» [2] (1426 yılı yazmaları, fol. 219 V°).

Aşağıdaki (Eski Osmanlıca) misaller bu siyganın menfi fiillere ne kadar mahsus bir şey olduğunu gösterir:

او صغر اشلمش صغردر يقسا ايشلمدككدر *o sığır iş-le-miş sığır-dır yok-sa, iş-le-me-dük-müdür* «c'est un bœuf qui a travaillé ou qui n'a pas travaillé?» (1426 yılı yazmaları, fol. 71 V°; mk. *aynı yer*, fol. 133: دخول الغش عورته و دخول الغادغه).

744. Çok kere bu siyga başlıca fiili *kal-ma-mak* «ne pas rester» olan cümlelerde görülür (mk. § 753).

Ml.: قيرلمادق طاباق قالمادى *kır-ıl-ma-dık tabak kal-ma-dı* «il ne reste plus d'assiette qui n'ait été brisée»;
بلال «اشهد ان محمداً رسول الله» ديجه آغلامادق كيمسه قالمادى *Bilâl* (Peygamberin müezzini onun cenazesi önünde) *eşhedü enne Muhammeden resûl-ul lah» deyince ağla-ma-dık kimse kal-ma-dı»* «lorsque Bilâl (le müezzin du Propèhte) chanta (aux funérailles de celui-ci): «je témoigne que Mohammed est le prophète

[1] Toptan yapılan bu fransızca tercümeler keli. keli. şöyledir: «contracter l'achat ou la vente d'un gibier qui n'est pas (encore) en main». A.U.E.

[2] «Jeune homme qui n'est pas encore marié, et jeune fiille qui n'a déjà vu un homme (en fait de cohabitation avec elle). A.U.E.

d'Allah» (= Şahidlik ederim ki Muhammet Tanrının peygamberidir), toute le monde pleura. (Sami Bey).

Ḳal'-maḳ fiili menfi bir cevap anlatan sorgulu bir kelâmda kullanıldığı zaman aynı terkip kullanılır:

Ml.:

Vir-me-dik arzıhal beyler-mi γaldı,
Zarbamı yi-me-dik bey-ler-mi γaldı,
Yoñsa baña yan-ma-dıḳ iller-mi γaldı,
Ḳemendim at-ma-dıḳ dāγlarmı γaldı,

«Reste-il (encore) des beys qui n'aient pas porté plainte contre moi ou reçu de mes coups, reste-t-il des gens que mes méfaits n'aient point désespérés, des montagnes que mon lasso n'ait point atteintes» (Giese, p. 55).

745. Bu suretle kullanılan *-dik* li siyga bir çok ifadelerde «işidilmemiş, duyulmamış, tasavvur edilmez, inanılmaz, vs.» mânasiyle görülür:

Ml.: ایشیدلدك (ویا مسموع اولمادق) *işid-il-me-dik (mesmuᶜ ol-ma-dıḳ)* «inoui, extraordinaire, rare, merveilleux-duyulmamış, fevkalᶜade, nādir, ḫārikalı» keli. keli.: «qui n'a jamais été entendu»;

(بر یرده) کورولدك (ویا مشهود اولمادق) *(bir yerde) g'ör-ül-me-dik* (veya meşhūd oḷ-ma-dıḳ) «merveilleux, étonnant, extraordinaire-ḫā ikalı, şaşkınlık veren, fevkalᶜāde, keli. keli.: «qui n' a jamais été vu»;

خاطره کلدك (ویا خاطر و خیاله کلدك) *ḫatıra g'el-me-dik* (veya *ḫātır-u ḫayāl-e g'el-me-dik*) «inimaginable, incroyable - düşünülmez, inanılmaz», keli. keli.: qui n'est pas venu à l'esprit (et à l'imagination)».

İkinci hal.

746. Belirlenik «déterminé» olan mefhum, belirleyen «déterminant» kelimenin mantıkî mefᶜuliyle iltibas (birbirine karışma) halinde bulunur. [1]

Ml.: یاپدیغم أو *yap-dığ-im ev* «la maison que jai bâtie» [2].

[1] Yani o kelime bir taraftan belirliyen (katkın)ın mevsufu, bir taraftan kendisinde fiil mefhumu da olduğuna göre, o fiilin mef'ulü rolünde olur. A.U.E

[2] Fransızca'da böyle hallerde vaslî «relatif» bir cümle kullanılır ki bu, durumuna göre dolaysız mef'ul «régime direct» hizmetini gören «que», veya dolaylı mef'ul «régime indirect» hizmetini gören «à laquelle, auquel, auxquels, auxquelles..., duquel, dans lequel, vs. gibi bir vasli zamirle başlar. J. Deny.

Türkçe'de bu gibi fiilden sıfat (katkın) siygaları yanı başındaki belirlenik ismi (mev-

Türkçe, de bunun iki türlü yapılama sureti mümkün bulunuyor:

747. 1° *Yapılama.* — Ucunda bir mülkiyet lâhikası da bulunan *-dik* li ve *-(y) ecek* li ortacımsı «pro-participe» diye kullanılan siygalar.

Ml.: سودیکم ***sev-diğ-im*** «que (pr. relatif) j'ai aimé» yani (o zat ki ben onu sevdim [1];

سودیکك ***sev-diğ-iñ*** «que tu as aimé» yani (o zat ki sen onu) sevdiñ, vs;

سوه‌جکم ***sev-eceğ-im*** «que je dois aimer, que j'aimerai» yani (o zat ki) ben onu sevmek niyetinde veya zorunda olacağım»;

سوه‌جکك ***sev-eceğ-iñ*** «que tu dois aimer, que tu aimeras» yani (o zat ki) sen onu sevmek niyetinde veya zorunda olacaksın», vs.

Mülkiyet lâhikasının varlığı, bu siygalarda kendi mantıkî faillerine yol gösteren irca alâmetleri olmalarından ileri geliyor. Eğer bu mantıkî failin adı geçerse o zaman bunlar o mantıkî fail olan kelime ile birlikte izafet terkibi vücude getirirler. Bu itibarla hades isimleri gibi (mk. § 715) muamele görürler, fakat hades ismi «sevmem, sevmek işim = le fait que j'aime, mon fait d'aimer» mânasını bildirir; fiilcil sıfat (katkın) siygası (= ortacımsı) ise sevdiğim, seveceğim [zat]ı = [l'objet] que j'aime» bildirir.

Bu siygalar naat (sıfat) hizmetini gördükleri ismin hemen üst başında bulunurlar. Bu itibarla fiilin öteki sıfatlık siygaları gibi hareket ederler.

Aşağıki misallerde yukarıdanberi söylediğimiz bütün şeylerin tatbiki görülecektir.

یاپدیغم (یاپه‌جغم) أو *yap-dığ-ım (yap-acağ-ım) ev* «maison que j'ai bâtie (que je bâtirai);

[1] Müellifin dediği gibi sadece (que j'ai aimée = ki sevdim) demek yetmez; que j'aime=ki sevdim) demek te lâzım. Çünkü (sevdiğim) misali cümledeki gelişe gidişe göre (hem mazide sevdiğim, hem şimdiki halde sevdiğim) mânalarında olur. A.U.E

sufu) belirtmek rolünde olduğu gibi, bu katkınlarda fiil mânası da olduğu için, mevsuf (belirlenik) kelime, o fiilin mef'ulü olur. Ancak bu mef'ul sarih «direct» veya gayri sarih «indirect» olabilir. Bunun sarih veya gayrı sarih olması o sıfat (katkın) - fiilin müteaddi veya gayri müteaddi olmasına bağlıdır:

Yaptığım ev terkibinde (*yapmak*) fiili müteaddi olduğu için, belirlenik olan *ev* bu fiilin sarih mef'ulüdür: = o evi ki yaptım. Bu Fransızca (*que*) ile ifade edilir.

Uğradığım ev terkibinde *uğramak* fiili gayri müteaddi olduğu için, mevsuf denilen belirtik *ev* kelimesi, bu fiilin gayri sarih mef'ulüdür: = O ev ki ben ona uğradım.

محمدك ياپديغى (ياپه‌جغى) أو *Mehmed-in yap-dığ-ı (yap-acağ-ı) ev* «maison que Mehemet a bâtie (bâtira)».

748. Bu siygalar, kelâmdaki mâna ve vazifeleriyle ortaçlara yaklaşır; fakat (hades isimlerine benzeyen) sarflık «morphologique» yapılariyle onlardan farklı bulunurlar. Ortaçlar değişimsizdirler; bu siygalar ise mülkiyet lâhikaları aldıkları için aksine değişimlidirler. Bunlara *ortacımsı* «pro-participe» veya *mefʿul - ortaç* «participe-régime» isminin verilebilmesi bu yüzdendir. Türkçede böylelerine صله صيغه‌سى (صيغهٔ صله) *sıla siygası* «forme relative» derler.

749. Esasen fiil müteaddi veya gayri müteaddi (lâzım) olabilir, başka türlü ifade ile fiil bir sarih veya gayrı sarih mefule nazımlık «régime» edebilir:

Ml.: اوقويه‌جغم كتاب *oku-yacağ-ım kitap* «le livre que je lirai» (bir kitap ki *onu* gelecekte okumak niyetinde veya zorundayım);

پاره ويرديكڭ فقرا *para ver-diğ-iñ fukara* «le pauvre auquel tu as donné de l'argent» (bir fukara ki *ona* sen şimdi veya geçmişte para verdiñ);

آنامڭ اوتوره‌جغى سوقاق *ana-m-ıñ otur-acağ-ı sokak* «la rue où (dans laquelle) doit habiter ma mère» (bir sokak ki *orada* anam oturacak);

ايند يككز واپور *in-diğ-iñiz vapur* «le bateau dont (duquel) vous êtes descendu» (bir vapur ki şimdi veya geçmişte *ondan* indiñiz);

كدى بولنمديغى يرده فاره باش قالديرر *k'edi bul-un-ma-dığ-ı yer-de fāre baş kal-dır-ır* «dans un endroit où il ne se trouve pas de chat, les souris lèvent la tête - quand le chat n'y est pas, les souris dansent» (kedi olmadığı zaman fareler dans eder).

750. Bir ortacımsının kullanılabilmesi için, belirlenik ismin bizzat o ortacımsının mefʿulü olması lâzım gelmez. Aynı ortacımsı gibi belirleyen bir unsur arasına girmiş her hangi bir kelimenin nazımlığında kalması [1] veter. Bizim daha yukarıda (§ 746) belirlenik mefhum *belirleyen* için manlıkî mefʿul hizmetini görür demekle anlatmak istediğimiz de budur.

Ml.: ياپمق ايسته‌ديكم أو *yap-mak iste-diğ-im ev* «maison que je veux bâtir» (bir ev ki onu yapmayı şimdi istiyorum veya evelce

[1] Yani onun mefʿulü olması. A.U.E.

istedim); [burada *ev* kelimesi *yapmak* fiilinin nazımlığına uymuş bulunmaktadır ki, bu *yapmak* fiili aynı zamanda *iste-diğ-im* suretindeki belirleyen «déterminant» in bir kısmını teşkil etmektedir).

751. *2° Yapılama.* — Evelkisinden daha seyrek olarak ortaçları kullanmaktan ibarettir; ve netice itibariyle bu, *birinci hal* (§ 742) de bulunana yaklaşır, şu fark ile ki bunda mâna başkalığı ve dışarıdan bir failin varlığı görülüyor.

Ml. : طاعون اولان شهر [1] *tā'ūn ol'-an şehir* «ville où il y a la peste» (bir şehir ki *orada* tā'un var (veya var idi). [Ata sözü: *Tā'ūn ol-on şehr-e ne gir-meli ne ora-dan kaç-malı* «il ne faut ni entrer dans une ville atteinte par la peste, ni en fuir»].

Bu misalde belirlenik mefhum olan *şehir* kelimesi, var olmak «exister», bulunmak «se trouver» mânalarında, *ol-mak* «être» fiilinin mef'ulü «régime» dir. Bununla beraber ortacımsı (اولدیغی) *ol-duğ-u* kelimesi yerine (ki burada: *tā'ūn-uñ* suretinde *-ıñ* li bir mantıkî faille beraber olarak esasen o da olabilirdi), *ol-an* suretinde bir ortaç bulunmaktadır.

752 Başka Türk lehçeleriyle yapılan kıyaslama, menşede yalnız bu yapılamanın kullanılmakta olduğunu (mk. § 701 ve 1269 zeyil) tahmin ettirmeğe müsaittir. Kendisi bir nevi *gayrı kıyasilik* «anomalie» durumunda varlığını devam ettirmekle beraber yerini ancak ortacımsıların girdiği yapılamaya bırakmağa meydan vermiştir.

Esasen ortaçların gayri kıyasî kullanışı ancak şu takdirlerde mümkündür:

1° Fiilin mantıkî faili hadesin yapılmasında pek tesirli bir surette olmıyarak araya girer: Fiil çok zaman gayri müteaddi (bilhassa meçhul «passif») ve pek müstesna olarak ta müteaddî olur;

2° Failin açıktan açığa görünük bir ferdiyeti, bir şahsiyeti olmaz: Bu, üstünleme olarak cansız bir madde ve seyrek olarak bir şahıs olur. Eğer belirleyen «déterminant» ın mantıkî faili mütekellim ve muhatap olan (söylenilmiş veya söylenilmemiş) bir şahıs zamiri ise, ortacın kullanılması bile imkânsız olur.

Ml. : صو بولنمایان یرده تیمم جائزدر *su bul-an-ma-yan yer-de teyemmüm cāiz-dir* (Ata sözü yerine geçen dīnī bir hüküm) «dans un endroit où il ne se trouve pas de l'eau, l'ablution au sable est permise»;

لاتین حرفلریله (حروفاتیله) تدریسات اجرا ایدیلن مکتبلر (Arnavutluk'ta) *lātin har-fler-i-yle* (*hurūfāt-i-yle*) *tedrīsat icrā ed-il-en mekteb-ler* «les écoles dans lesquelles l'enseignement se fait avec l'alphabet latin (au lieu de l'arphabet arabe = arap harfleri yerine);

تربیه ویرلممش سقا *terbiye ver-il-me-miş saka* «le porteur d'eau auquel nulle instruction n'avait été donnée»;

ادیانه مؤسسات دینیه یه بلا استثنا حرمت اولنان دولتلر *edyān-a, müessesāt-ı dīniyye-ye bilā istisnā hürmet ol-an-an devlet-ler* «les Etats où l'on respecte sans

[1] Buradaki *olan* kelimesi, *bulunan* mânasındadır. Yoksa *öğretmen olan arkadaş* misalindeki *olan* öğretmen kelimesiyle beraber mürekkep bir fiil olup biribirinden ayrılmaz. Halbuki burada *ta'un olan* kelimeleri mürekkep bir fiil değildir. A.U.E.

exception (toutes) les croyances et les fondations religieuses»; (Burada fail gayrı muayyendir);

روزكار كلەجك دليكلرى قپادى *rüzgâr g'el-ecek delik-leri kapa-dı* (söylence) «il a bouché les trous d'où peut venir le vent»;

يايك چاق اوق چيقان موضعى *yay-ıñ çak ok çık-an meuziğ-i* «l'endroit même de l'arc d'où part la flèche» (*Kam*; Türkçe, I. 680);

صبان كيرمامش ارض *saban gir-me-miş arz* «terre où n'a pas pénétré la charrue» (*Aynı yer*, 775);

ير كوك كوتورمز عسكر *yer gök g'ötür-mez 'asker* «armée que la terre et le ciel ne sauraient contenir [1].

طعام يننن قبلر يقنان صولر *ta'am ye-n-en kab-lar yıka-n-an su-lar* «eaux dans lesquelles on lave la vaisselle où l'on a mangé» (*Hülv. Şāhī*, fol. 71) [2].

753 - *dik* li siyganın kullanışına benzer bir kullanışı olan münferit bazı misaller de söylenebilir:

بالطه دكمدك آغاج اولماز *balta değ-me-dik ağaç ol-maz* «il n' y a point d'arbre que la hache n'ait point touché»;

كريش كچورمدك ياى *kiriş g'eç-ür-me-dik yay* «arc auquel on n'a pas mis de corde» (*Kam*; Türkçe, 1. 481).

Bu ifadelerin bir takımı aslî fiili *bırak-ma-mak* ve (eski Osmanlıca'da) *ko-ma-mak* «ne pas laisser» olan cümlelerde bulunur (mk. § 744).

آرامادق ير براقمادم *ara-ma-dık yer bırak-ma-dım* «je ne laissai pas un endroit où je ne cherchasse point, j'ai cherché partout»;

بو ملعون تيلكى بر كوى خلقنه ياپمادق زيان براقمادى *bu mel'un tilki bir k'öy halk-ı-na yap-madık ziyan bırak-ma-dı* «ce maudit renard fait tout le mal possible aux villageois» (*Nasr-ed-din Hoca hikâyeleri*);

اشقيا جامعلره بيله ايتمدك حقارت براقمادیلر *eşkiyā cāmi-ler-e bil-e et-me-dik hakāret bırak-ma-dı-lar* «les brigands commirent tous les attentats possibles contre les mosquées [3] elles-mêmes»;

حق تعالى بو امته كرامتدن خيردن هيچ بر ايشلمدك نسنه قومدى *Hak ta'ālā bu ümmet-e k'erāmet-den hayır-dan hiç bir işle-me-dük nesne ko-ma-dı* «Dieu ne priva d'aucune de ses grâces cette nation (1426 yılı yazmaları, fol 122).

754. Her ne kadar ortaçların 2° yapılaması (§ 751) esas itibariyle ortacımsılar (birinci yapılama, § 747) ile iki türlü kullanış vücude getirirse de, iki yapılama arasında hafif mâna farkları bulunan haller de vardır.

Ml.: اوتوز كيشينك اوتوره جغى ير *otuz kişi-niñ otur-acağ-ı yer* «un endroit (ou l'endroit) où trente personnes (déterminées) doivent s'asseoir» (1 inci yapılama);

اوتوز كشى اوتوره جق ير *otuz kişi otur-acak yer* (İstanbul tramvaylarında ilân) «place pour trente personnes (2 inci yapılama).

---

[1] *G'ötürmek*, (taşımak, yukarı tutmak) mânalarında da olduğuna göre bu kelimenin Fransızca kelime tercümesi (porter, supporter) gibi bir mastarla olur. A.U.E.

[2] Birbirine mânaca ulaşık aynı siyganın ard arda gelişi telif za'fı ve ta'kit vücude getirir: (Ta'am yenen kabların yıkandığı sular) suretinde bu siygaları çeşitlemek vuzuhu kolaylaştırır. A.U.E.

[3] Müellif bunun yerine *kilise* mânasında *église* diyor. A.U.E.

Bu iki misal arasındaki mukayese bir defa daha gösteriyor ki, ikinci yapılama daha belirsiz bir mâna veriyor. Diğer taraftan, ötekiden daha hafif olduğundan, pek tabiî olarak bir takım hazır tabirlere alınmış bulunuyor.

Ml.: الندە صوپا اولان بر آدام *el-in-de sopa ol-an bir adam* «un homme avec un bâton à la main» (keli. keli: «dans sa main bâton étant un homme»).

Bu ifade-ki karmaşık bir naat teşkil etmektedir (bak. § 354) - *elinde sopa* suretinde hazır bir tabiri havi bulunuyor, ve bu tabir tarz katmacı «adverbe» olarak kullanılabiliyor: *Elinde sopa içeri girdi* «il entre, un bâton à la main».

Daha yukarıda verilen *(otuz kişi...)* misali de hazır bir ifade teşkil etmiş sayılabilir.

755. *Yarı meçhul* (meçhulimsi) *ortaç* — Belirtik isim, fiilcil naatin mantıkî mef'ulü olduğu zaman, kullanılan yapılamanın yukarıda verilen bütün misallerinde (mk. § 749) bu fiilcil naatin kendisine ait bir faili olur. Halbuki bu failin söylenmediği de olabilir.

Ml.: اوقویەجق کتاب *oku-yacak kitab* «un livre susceptible d'être lu, un livre à lire»;

Bu suretle kullanılınca, ortaç meçhul bir hadesi bildirir, fakat bundan dolayı meçhul binasının özgelemecini almaz. İşte bunun içindir ki böylelerine yarı meçhul *meçhulimsi* «quasi-passif» adını vermeği teklif ediyoruz. Fiilin isimcil siygalarının bu kullanışı öteki Türk lehçelerinde (mk. § 701 ve 1269 zeyil) pek yaygın olduğu halde, Osmanlı türkçesinde *-dik* li ve *-(y)ecek* li iki siygaya kısılmış kalıyor.

1° *-dik* li siyga yarı meçhul ortaç olarak ancak gerçekten isimler (sıfatlar ve alemler) haline gelen az miktarda kelimelerde kullanılır:

بیلدك *bil-dik* «la chose, la personne connue, connu»;
بولدق *bul-duk* «prêt, existant, qui se trouve, trouvé»;
سیدك *siy-dik* «lotium», سیمك *siy-mek* (lâtince «mingere») den.

756. 2° *-(y)ecek* li siyga yarı meçhul ortaç olarak sık sık kullanılmaktadır. O zaman onun bildirdiği hadese uğramağa müsteit diye sayılan bir ismin naati hizmetini görür. (Fer'i fiil «supin» e yakın bir mâna., mk. s. 928) [1].

Ml.: اوقویەجق کتاب *oku-yacak kitap* «bakınız yukarıki aynı misale»;
کیدەجك یر *gid-ecek yer* «un endroit où aller»;
اوتورەجق او *otur-acak ev* «une maison à habiter, où habiter».

Bu ifadeler haber olarak kullanılan یوق *yok* ve وار *var* kelimeleriyle beraber çok zaman isimcil siygaların bir kısmını teşkil eder (mk. § 1197 ve aşağısı).

Ml.: اوقویەجق کتابم یوق *oku-yacak kitab-ım yok* «je n'ai pas de livre à lire»;
ییەجك بر شی یوقمی *yi-yecek bir şey yok-mu* «n' y a-t-il rien à manger?.

---

[1] Fransızca'daki muadili «à» edatiyle birlikte mastardır. Eğer bir yer ismi olursa «à» yerine «où» edatı getirilmeli. Esasen Fransızca muadili de yarı meçhul bir kullanış teşkil eder. O halde bu hali yalnız Türkçeye mahsus bir şey diye düşünmemeli. Bak. SUDRE, *Gram. fr.* cours sup § 114, VII, 4°: «L'infinitif avec *à* peut avoir, quoique ayant la forme active, la valeur d'un infinitif passif: *la chose n'est pas aisée à faire, il m' a donné des livre à lire*» J. Deny.

Yani üst yanında *à* bulunan mastar, malûm bir şekilde olmakla beraber şu Türkçe meçhul bir mastar mahiyetinde olabilir: *İşin yapması* (= *yapılması*) *kolay değil.*

757. Osmanlı Türkçesinin şimdiki halinde yarı meçhul ortaç sadece (meçhul binasının özgelemeci bulunmıyan) şekliyle değil, mânasiyle de asıl meçhul ortaçtan ayrılır.

Nitekim *oku-n-acak* veya (katmerli özgelemeçle) *oku-n-ul-acak (kitab)* gibi bir ifade yalnız *okunmaya elverişli bir kitap* «un livre à lire» değil, *okunması gerekli, ve ileride okunmak tasavvur edilen kitap* «le livre qui doit être lu, qui sera lu» mânalarını da verir.

758. *(y)ecek* li bir siyganın meçhulimsi ortaç veya alelâde ortaç olduğunu anlamak için, kelâmın mânasına bakmak icap eder. Umumiyetle *mantık aksine* bir muhakeme buna yeter: Eğer bu madde kendisini tarif ve tayin eden hadesi yapamıyorsa o hadese kendisi uğrayor demektir ki, o zaman bu siyga olsa olsa yarı meçhul bir ortaç olabilir.

Okuyacak kitap ifadesinde böyledir, zira (*kitap*) okuyamaz, okunur.

Okuyacak adam ifadesinde alelâde bir ortaçtır, zira *adam* okur, (nefes edilmek mânası hariç, kitap gibi) okunmaz.

İHTAR. — *-dik* li ve *-(y)ecek* li siygaların yarı meçhul ortaçlar suretinde kullanılmaları için fiilin müteaddi olması zarurî değildir. Bakınız yukarıki misallere.

759. Bilindiği üzere, ortaçlar içinde yarı meçhul ortacın kullanılışı *-dik* li ve *-(y) ecek* li siygalara kısılıdır, lâkin *-me* li [1] *-ik* li vs. isimlerin mânasında da bunların eserlerini görmek mümkündür.

Şu kayd ile ki, o zaman siygaların (daima müteaddi olan) fiil kavramı, kendi yerini hemen tamamiyle isim kavramına bırakmış bir durumda olur (bk. § 854, 860 vs.).

Div. L. T. in birçok kereler ve sıkı sıkı kayd ve işaret ettiği üzere, eski Türkçede *-miş* lâhikasının halinde bir meçhul ortaç mânası vardı: *kur-mış ya* «kurulmuş yay» (II, s. 49); *közüt-miş näñ* «gözetilmiş şey» (II. s. 133); *ud'yar-mış* «uyanmış» (II, 204); *biti-miş bitig* «yazılmış evrak» (II. 258) vs.

Şuna da dikkat edilmeli ki *-dik* li ve *-(y)ecek* li siygalar *ortacımsı olarak yegâne kullanılanlardır*; ve ihtimal ki bu hal basit bir tesadüften ibaret değildir. Öyle görülüyor ki, ortacımsı siyga, yarı meçhul kullanışının olsa olsa bir gelişmesidir:

760. Ortacımsıların teşekkülü ilk zamanlarda belirlenik isme uğrayan mülkiyet lâhikasının yer değiştirmesinden ileri gelir. (Mk. § **1269**, zeyl). Bu bakımdan (eski Osmanlıca'nın) şu ifadelerini mukayese ediniz:

تا اول سودوككز مالدن صدقه ويرمينجه ve تا اول سودك مالكوزدن زكات ويرمينجه *tâ ol sev-düğüñüz mal-dan sadaka ver-me-ginçe, ta ol sev-dük mal-ıñız-dan zekât ver-me-ginçe* «tant que vous n'aurez pas donné en aumône de (ces) biens que vous aimez tant» (keli. keli.: «de vos biens aimés») [1426 yılı yazmaları, fol. 184];

يلانك ايصره جغى يرى الله بيلير ve يلانك ايصره جق يرنى الله بيلير *yılan-ıñ ısır-acağı yeri Allah bilir; yılan-ıñ ısır-acak yer-in-i Allah bilir* «Dieu (seul) sait où le serpent va mordre (ABD-UR-RAHMAN EFENDİ).

C. KARMAŞIK FİİL NAATLARI.

761. Fiilcil naat, isimcil naat gibi basit veya karmaşık «complexe» olabilir (mk. § 354 ve aşağısı).

---

[1] Bunun *söyle-me-si* (= söylenmesi) kolay; *yap-ma-sı* (yapılması) güç iş, vs. A.U.E.

Bilindiği üzere naat basit olduğu zaman bunda bulunan fiilin mantıkî faili (fiil alelâde ortaçlardan olduğu takdirde) veya mantıkî mef'ulu (fiil ortacımsılardan olduğu takdirde) şu örnek misallerde bizzat belirlenik mefhum olan *ev* olur; *yan-an ev, yap-dığ-ım ev.*

Naat karmaşık olduğu zaman fiilin faili veya mef'ulü bizzat belirlenik mefhum olan *ev* değil, hal ve takdire göre mutavassıt bir mefhum, yani *dam-ı* suretindeki belirtik mefhuma delâlet eden irca alâmetini havi bir isim olur.

Ml.: داى يانان او *dam-ı yan-an ev* «maison dont le toit brûle» keli. keli.: «son toit brûlant maison». Bunda yanan ev değil *dam-ı* dır.

762. Basit naatlar için yukarıda gözden geçirilen bütün yapılamalar (§ **741** ve aşağısı) karmaşık naatlere tatbik edilebilir.

Birinci hal (belirlenik isim=fail) için misaller ki **746** inci bendde basit naatlar için verilenlere muadildir.

ايچى يانار طاغ *iç-i yan-ar dağ* «montagne dont l'intérieur est incandescent» [1];

Dam-ı yan-mış ev, dam-ı yan-acak ev.

İHTAR. — Çok zaman bu ifadelerde وار اولق *var ol-mak* «exister» mânasına kullanılan اولق *ol-mak* fiili bulunur. Ucunda mülkiyet lâhikası bulunan bir isim bu fiilin faili olduğu zaman (Fransızca «avoir» fiili gibi aynı mahiyette olarak) malikiyet «possession» bildirmeğe yarar [2].

Ml.: قله‌سى اولان او *kule-si ol-an ev* «maison qui a (une) tourelle» (mk. § **1204**).

763. *-dik* li siyganın buna benzer bir kavramla kullanıldığı (mk. § **743**) bir kaç münferit ifadeyi burada zikredebiliriz:

صاچى بيتمدك يتيم (معصوم) *saç-ı bit-me-dik yetim (ma'sūm)* «orphelin (innocent) dont les cheveux n'ont pas (encore) poussé»;

ياقه‌سى كسلمدك لاقيردى (سوز) *yaka-sı kes-il-me-dik l'akırdı (söz)* «propos déraisonnables» [3] (keli. keli.: «propos dont le col n'a pas été coupé);

مثلى كورلمدك آغاجلر *misl-i gör-ül-me-dik ağaç-lar* «des arbres merveilleux» keli. keli.: «des arbres dont les pareils n'ont pas été vu» [Mehmet Efendi sefāret-nāmesi].

764. İkinci hal (belirtik = belirlenik isim = mef'ul) için misaller ki **747** den **751** bendlerde basit naatler için verilen misallere muadildir:

1 inci yapılama (ortacımsılar).

داى ياپديغم (ياپه‌جغم) او *dam-ın-ı yap-dığ-ım (yap-acağ-ım) ev* «maison dont j'ai bâti (je bâtirai) le toit»;

---

[1] Misalde görüldüğü üzere bu ifadelerin Fransızca karşılıkları, génitif halinde «dont, duquel, de laquelle, desquels, desquelles» vaslî zamirlerinden birini havi vaslî (sılalı) cümlelerdir. J. Deny.

[2] Bu itibarla karmaşık naatteki aracı isimde olduğu üzere, Fransızca'da bu ifadeleri «dont telle chose existe» suretinde değil de «qui a telle chose» suretinde tercüme etmelidir. J. Deny.

[3] Bu aslında (henuz hiç işidilmemiş, yeni yeni duyulan) mânasında olup, müellifin dediği gibi (mantıksız, akılsız) demek değildir. A.U.E

محمدك دامنی یاپدیغی (یاپه‌جغی) او *Mehmed-iñ dam-ı-nı yap-dığ-ı (yap-acağ-ı) ev* «maison dont Mehemet à bâti (bâtira) le toit»;

چوجغنه پاره ویردیكك فقرا *çocuğ-u-na para ver-diğ-iñ fuķara* «le pauvre à l'enfant duquel tu as donné de l'argent»;

مقدمه‌سنی اوقویه‌جغم كتاب *muķaddeme-si-ni oķu-yacağ-ım kitap* «le livre dont je lirai la préface»;

اوجنده آنامك اوتوره‌جغی سوقاق *uc-u-nda ana-m-ıñ otur-acağ-ı soķaķ* «la rue au bout de laquelle doit habiter ma mère»;

اوستندن ایندیككز اسكمله *üst-ü-nden en-diğ-iñiz iskemle* «le tabouret du dessus duquel vous êtes descendu».

2° inci yapılama (ortaçlar).

حوالیسنده طاعون اولان شهر *ḥavālī-si-nde ṭā'ūn ol-an şehir* «ville dans les environs de laquelle sévit la peste»;

اوجنده آغیر بر قورشون پارچه‌سی صاللانان اولته *uc u-nda ağır bir ķurşun parça-sı salla-n-an olta* «ligne (de pêcheur) au bout de laquelle se balance un lourd morceau de plomb»;

صقالنه قیر كلمش [1] (سرپمش) بر آدم *saķal-ı-na ķır g'el-miş (serp-miş) bir adam* «un homme sur la barbe duquel est venu (s'est répandu) du gris» (un homme à la barbe grisonnante).

Bu misallerde aracı mefhumlar sırasiyle *saķal, uc, ḥavālī* kelimeleridir ki, bunlar *ol-an, g'el-miş, salla-n-an* fiillerinin mef'ulleridir.

765. (Bu ifadelerin yabancı dillerde yapılışı tabiîdir ki ayni tertipte olamaz A.U.E) [2]

Tayin ve tarif tümleci «comp. déterminatif» fiilin dolaylı mef'ulü «régime indirect» olduğu zaman (= Türkçede ikinci haldeki şekillerden biri) bu zamir, merciinin tayin ve tarif tümlecinden sonra bulunur:

«Le prauvre à l'enfant *duquel* tu as donné de l'argent»,

766. Fiilcil karmaşık naatle, isimcil karmaşık naat arasındaki benzerliğin daha iyi kavranması için **761** inci bendde verilmiş olan düsturu şöyle basitleştirmek yeter: Fiilcil karmaşık naatteki fiil, yapılan bir hadesi (*yan-an*) veya bir aracı B mefhumu (meselâ: *dam-ı*) tarafından uğranılan (*yap-dığ-ım*), gibi bir hadesi bildirmek suretiyle bir A (meselâ: *ev*) mefhumunu tayin ve tarif eder. [Mk. § 354 ve aşağısı].

Bu tarif, isimcil karmaşık naat hakkında verilmiş olanlara *değişecekleri değiştirmek suretiyle* «mutatis, mutandis» muadil olur. Vasıflama «qualification» fikrinin yerini sadece hades fikri tutar.

Nitekim *dam-ı yan-an ev* ifadesinde *yan-maķ* «brûler» fiili *dam-ı* kelimesinin mantıkî olarak müsned «prédicat» idir, ve bu yüzden kendisine düşen (failden sonraki) yeri alır. Fakat şahıslık siyga almaz. *Ev* kelimesine naat hizmetini gören bir ifade içinde yer

[1] Bunun yerinde *qui est tombé* = *düşmüş* kullanılır. A.U.E

[2] Şuna dikkat edilmeli ki, bu ifadelerin Fransızca karşılıklarında «dont, duquel» vaslî zamiri, mercii vaslî «relatif» cümledeki fiilin faili olduğu zaman (= Türkçede *bi-inci hal*; mk. § **741** ve **762**) cümlenin başında bulunur: «maison dont le toit brûle», veya mercii vaslî cümledeki fiilin dolaysız mef'ulü «régime direct» olduğu zaman da böyledir: (= Türkçede *ikinci hal* deki şekillerden biri; mk. § **746** ve **747**): «maison dont j'ai bâti le toit».

tutmuş olarak, bu kelimenin belirleyeni «déterminant» sadece kendisinin olduğu takdirde nasıl bir siyga alacaksa onu yani bir ortaç siygasını alır.. Şu halde bu ortacın mânası, burada tuttuğu yer gibi ikircinli «ambigu» dir (mk. § 355).

767. İsimcil karmaşık naatlerde olduğu gibi, aracı isim ikiye bölünebilir, yani o ismin yerine birinci haddi (muzafı), bizzat belirleyen ismi bildiren irca alâmetini havi bir izafet terkibi gelebilir (mk. § 356).

Ml.: دامڭڭ یاریسی یانان او *dam-ı-nın yarı-sı yan-an ev* «maison dont la moitié du toit brûle» (keli. keli.: «de son toit sa moitié brûlant maison»;
دامڭڭ یاریسنی یاپدیغم او *dam-ı-nıñ yarı-sı-nı yap-dığ-ım ev* «maison dont j'ai bâti la moitié du toit».

D. ALEM OLARAK KULLANILAN FİİLCİL NAATLER.

768. Fiilcil naatler isimcil naatler gibi alem olarak kullanılabilirler (mk. § 358), ve hatta bunların kullanışları ötekilerden daha kolayca olur.

O zaman naatin kendisinde, tayin ve tarif ettiği mefhum da girgin bulunur; başka türlü söyliyeyim, belirtik (=belirlenik) mefhum (mevsuf) ancak naati ile ifade edilir.

Ml.: اوجوز آلان *ucuz al-an* «celui qui prend (achète) à bon marché» (Ata sözü: اوجوز آلان بهالی آلیر *Ucuz al-an paha-lı al-ır* «celui qui achète à bon marché, achète cher» (veya «n'en a que pour son argent»).

769. (Bu ifadelerin yabancı dilde yapılışı, tabiidir ki ayni tertipte olamaz. A U.E) [1].

Ml.: بر آغزدن چیقان بیڭ دیله یاییلیر *bir ağız-dan çık-an biñ dil-e yay-ıl-ır* (atasözü) «ce qui [1] sort d'une (seule) bouche se répand sur mille langue (Proverbe).

İHTAR. — Eski Fransızca'da «qui trop embrasse, mal étreint» gibi cümlelerde «celui que» (o kimse ki) mânasında olan «qui» zamirinin kullanılışı Türkçenin tarzına daha çok yakındı.

[1, 1] Fransızca'da bu ifadelerin muadillerini yapmak için, Türkçe fiilcil naat sıfat olarak kullanılmış ise onun müsait olduğu tercümeye bir işaret sıfatı ilâve edilir: Böylece «ce qui, ce que, ce dont, celui qui, celui que, celui dont.. vs.» gibi ifadeler vücude getirilir. Naatin tazammun ettiği belirtik mefhum (mevsuf) zarfsız bir mânada olduğu zaman bu Fransızca «ce» kelimesi kullanılır: «chose qui, que...» J. D.

770. **Müstesna olarak, meselâ ortaçtan evvel *her* «chaque» kelimesi bulunduğu zaman Faransızca'da bazan «démonstratif» siz tercümelere de müracaat edilebilir.**

Ml.: هر يورولان ايچون خان ياپيلماز ***her yor-ul-an içün ḫan yap-ıl-maz*** **«on ne fait pas d'auberge pour quiconque se trouve fatigué (de la route).»**

771. Fiilin bütün sıfatlık (katkınlık) siygaları şöylece isim olarak kullanılmış naat rolünde görülebilir:

a. Asıl ortaçlar, tabiî kullanışlariyle (741 inci bendde mutalaa edilen birinci hale muadil olarak).

Ml.: اولويى كورن خستەلغه راضى اولور *öl-ü-yü g'ör-en ḫasta-lığ-a rāzī ol-ur* «celui qui voit un mort consent à (n') être (que) malade;

آودن افلاح اولمش وارمى؟ *av-dan iflāh ol-muş var-mı* «y' a-t-il un homme qui est trouvé son bonheur dans la chasse? (keli. keli: qui soit devenu heureux par la chasse).

كورنەندن كورونمز چوقدر *g'ör-ün-en-den g'ör-ün-mez çok-dur* (Atasözü) «on cache plus de choses qu'on n'en montre» veya «il y a plus de choses dans le monde invisible que dans le monde visible [2].

اولەجق اولدى *ol-acak ol-du* «ce qui devait arriver est arrivé».

İHTAR. — Çoğu zaman böyle kullanılan *-(y)en* li ortactır.

772. *b.* ortacımsılar (kullanışları *ikinci hal*in 1 inci yapılamasına muadil olanlar; mk. § 747).

Ml.: كورك ايستەديكى بر كوز ايكيسى اولورسه نه سوز *k'ör-ün iste-diğ-i bir g'öz iki-si ol-ur-sa ne söz?* (Atasözü) «ce que désire l'aveugle, c'est un œil; si les deux (y) sont, cela n'en vaut que mieux (keli. keli.: quelle parole? inutile d'en parler»);

سويلەيەجكى وارسه ايشيدەجكى دە وار *söyle-yeceğ-i var-sa işid-eceğ-i de var* «s'il a quelque chose à dire, il a aussi quelque chose à entendre.»

İHTAR. — Esas itibariyle yalnız *müteaddi* fiillerin ortacımsıları alem olarak kullanılabilir (bak, yukarıdaki misallere); bununla beraber müstesna olarak bu kullanışta bazı gayri müteaddi fiillerle yapılmış ortacımsılara da rastlanıyor:

Ml.: ایردیکنه ایریر [1] ایره‌مدیکنه طاش آتار *er-diğ-i-ne er-ir er-eme-diğ-i-ne taş at-ar* (Atalarsözü) «il met la main sur ce qu'il peut atteindre (il atteint ce qu'il atteint) et il jette la pierre à ce qu'il ne peut atteindre». *Er-mek* fiili mef'u-lün ileyhe nâzım olur.

773. c. Gayrı tabiî kullanışlı asıl ortaçlar (ikinci haldeki 2 inci yapılamaya muadil, mk. § 751). Bu hal nadirdir.

Ml.: صاعقه اورمشه دوندی *sā'iķa vur-maş-a dön-dü* «il devint comme qulqu 'un qui a été frappé par la foudre».

صچن دوشندن اون بش کولك چکوب *sıç-an düş-en-den on beş gölek çeküp* «tirant 15 seaux de celui (des puits) où est tombé un rat» (Hül. Şāhī, fol. 14).

774. Karmaşık fiilcil naatler isim olarak ta kullanılabilirler [2].

باشی بیوك اولان بك ، آیاغی بیوك اولان چوبان اولور *baş-ı büyü-k ol̥an bey, ayağ-ı büyü-k ol̥-an çoban ol̥-ur* (Atalarsözü) «celui dont la tête est grosse devient prince, celui dont les pieds sont grands devient berger».

بو بابده آزاجق شبهه‌سی قالان وارسه... *bu bab-da az-acık şüphe-si ķal-an var-sa...* «s'il y a quelqu'un qui conserve quelque doutes à cet égard...» (keli. keli.: «s'il existe [celui] dont un peu de doute persiste à cet égard»).

İHTAR. — Aşağıdaki misaller § 762, ihtarda kayıt ve işaret ettiğimiz ifadelere muadildir.

بالی اولان بال یمزمی؟ *bal̥-ı ol̥-an bal̥ ye-mez-mi?* (Atalarsözü) «celui qui a du miel, ne mange-t-il pas du miel?» (= on prophite de ce qu'on a).

هیچ بر شیی اولمایان هیچ بر شی غائب ایتمز *hiç bir şey-i ol̥-ma-yan hiç bir şey kaybet-mez* (Atalarsözü) «qui n'a rien, ne perd rien.

اکر ایکی کیشی سفرده اولسه برنوك صوی اولماسی (yerine «اولماسه») برنوك اولسه اولمایان اولندن دلیه *eğer iki kişi sefer-de ol̥-sa bir-i-nüñ su-yı ol̥-ma-sı (=ol̥-ma-sa) bir-i-nüñ ol̥-sa ol̥-ma-ğan ol̥-an-dan dile-ye* «si deux personnes sont en voyage et que une n'ayant pas d'eau (pour l'ablution) l'autre en ait, que celle qui n'en a pas en demande à celle qui en a» (Hül. Şāhī, fol. 39 Ve].

775. İsim olarak kullanılan fiilcil naatler isim olarak kullanılan (isimcil) sıfatların aldığı ayni lâhikaları (mk. § 360 ve aşağısı) alabilirler.

Ml.: *a.* Cemi alâmetini:

ارباب قلمدن تمیز ایدنلر خواجکانلغه ترقی ایدرلردی *erbāb-ı ķalem-den temeyyüz ed-en-ler ḫācegân-lığ-a teraķķi ed-er-ler-di* «ceux d'entre les gens de plume qui se distinguaient étaient élevés au rang de *khadjéguiān.* (Hacegânlık, eski Osmanlı idaresinin resmî kalemlerinde baş müsevvid-lik unvanıdır).

b. Mülkiyet lâhikasını:

بو سوزلرك اچنده طوغری اولانده اولمایانده واردر *bu söz-ler-iñ iç-i-nde doğru ol̥-an-ı-da ol̥-ma-yan-ı-da var-dır* «parmi ces paroles, il y en a qui sont vraies, (comme) il y en a qui ne le sont pas».

---

[1] ایرر *er-er* olacak. A.U.E

[2] Bunun Fransızca muadili «celui dont... ce dont...» olacak. Fakat, misallerde görüleceği üzere, tercüme değişebilir. J. D.

c. Haliyet sonuçlarını:

الهدن قورقمایاندن قورق *Aḷḷah-dan ḳorḳ-ma-yan-dan ḳorḳ* (Atalar sözü) «crains celui qui ne craint pas Dieu». (Basit naat; mefʿulün anh).

الی باغلی اولانی کیم اولسه دوکر *el-i bağ-lı ol-an-ı kim ol-sa döv-er* (Atalar sözü) «tout le monde (= qui que ce soit) frappe celui dont la main est liée» (karmaşık naat; mefʿulün bih).

776. Ortacımsılarda da hal böyledir; şu kayıt ile ki, bunlara bir mülkiyet lâhikası getirmek ciheti yoktur, çünkü ortacımsı siygada tarifi gereğince bir mülkiyet lâhikası zaten vardır.

Şurada cemi alâmetli ve haliyet sonuçlu ortacımsılardan bir kaç misal veriyoruz:

(Cemi):

بتون سودکلری *bütün sev-dik-ler-i* «toutes les choses, les personnes qu'il aime».

رؤیاده کوردکلرم بتون چیقیور *rüyā-da gör-dük-ler-im bütün çıḳ-ıyor* «les choses que j'ai vues en rêve se realisent toutes.»

(Mefʿulün bih):

مسافر اومدیغنی یمز بولدیغنی یر *misāfir um-duğ-u-nu ye-me-z buḷ-duğ-unu ye-r* «l'invité (l'hôte) ne mange pas ce qu'il espérait manger, il mange ce qu'il trouve».

(Mefʿulün ileyh):

ایش اوله‌جغنه وارر *iş oḷ-acağ-ı-na var-ır* «l'affaire suit son cours» (keli keli.: «l'affaire va à ce qu'elle doit être»).

777. Fiilcil bir naatin sıfat veya isim olarak mı kullanıldığını ilk bakımda kestirmek her zaman kolay değildir. Fiilcil bir naat (ortaç veya ortacımsı) bir lâhika almışsa (şüphesiz bunu söylerken ortacımsıların tamamlayıcı cüz'ü olan mülkiyet lâhikasını hariç tutuyoruz), tereddüde mahal yoktur, isim olarak kullanılmıştır.

Fakat fiilcil naat hiç bir lâhika almamışsa, bunda tereddüdün yeri olabilir. Ardınca bir fiil veya bir edat varsa, hiç olmazsa çok hallerde isim olarak kullanılmıştır. Eğer ardınca bir isim varsa, sıfat olarak kullanıldığı ihtimali daha çok olur.

Bununla baraber öyle misaller olur ki, bu halinde bile ortaç isim olarak kullanılmış bulunur:

شیطان ایله اورتاق اکن بغدایك صمانی آلیر *Şeytan ile ortaḳ ek-en buğday-ın saman-ı-nı aḷ-ır* «celui qui fait les semailles evec le diable, (ne) reçoit (que) la paille du blé»;

الله‌ك بيلديكى قولدن صاقلانماز *Aḷḷah-ıñ bil-diğ-i ḳuḷ-dan saḳḷa-n-ma-z* (Atalarsözü) «ce que Dieu sait, n'échappe pas (non plus) à l'homme».

Öyle ise bu babta rehber olacak şey, her halde kelâmın mânası olmak gerektir.

778. İsim olarak kullanılan ortacımsılarda ise, hades isimleri diye kullanılan *-dik* li ve *-(y)ecek* li siygalardan bunları haricen ayıracak hiç bir şey olmamak yüzünden işler daha karışık bir durum alır.

Nitekim يازديغنى بيليرم *yaz-dığ-ı-nı bil-ir-im* gibi bir ifade:

بيليرم كه يازدى *Bilirim ki yazdı* «je sais qu'il a écrit» (hades ismi), ve:

يازديغى شيئى بيليرم *yaz-dığ-ı şey-i bil-ir-im* «je sais ce qu'il a écrit» (isim olarak kullanılmış ortacımsı) mânalarını verebilir.

III. Fiilin katmaçlık siygaları.

779. Fiilin katmaçlık siygaları (mk. § 695) ulamlık siyga (ulak, ulaç «gérondif») ler ve vaslî (ulamlık) tâbirler «locutions géron-dives» dir.

Ulaklar, *hal ve kâre ait uymuk* «subordonnées circonstancielles» hadesleri yani aslî «principale» hades için zaman, sebep, hal vs. gibi hal ve kârlar vazifesini yapan ikinci derece hadesleri bildirir.

Ulaklar değişimsiz «invariable» dir. (Ortaçlardan farklı olarak) ken-diliklerinden zaman bildirmezler. Pek tabiî olarak ta ne tarz «mode», ne şahıs göstermezler.

Bu iki aslî fârika (hal ve kâr diye kullanış ve değişmezlik), ulak ile asıl katmaç «adverbe» arasındaki benzerliği sarih bir surette meydana koymaktadır.

780. Bazı ulaklardaki hal ve kâr ilgisi o kadar ince ve belirsiz olur ki, tahlile gelmez. Böyleleri kelâmın mânasını değil, görünüşünü değiştirdiği, ve şahıslık siygalar kullanmayı bırakmaktan başka bir mak-sat gözetmediği, ve böylece iki müstakil cümleyi bir tek kelâmdan ibaret bir zincirleme «période» içinde kaynaştırdığı cihetle, ikinci derecede hadesin uymukluğu «subordination», olsa olsa sadece *resmî* «formel» bir uymukluktur. Başka türlü bir deyişle, bunlar hal ve kârı bildirmek-ten ziyade *şahıslık siygaları biribirine bağlamak* hizmetini görürler. Zaten şimdi ulak veya ulaç dediğimiz ulamlı (vaslî) siygaları ifade etmek için Osmanlıca'da umumiyetle ربط صيغه‌سى *rabıt siygası* «forme de liaison» tabiri kullanılmıştır.

ML.: پاره آلدی و كیتدی *para al-dı ve g'it-di* «il prit «reçut» l'argent et il s'en alla» (gibi şahıslı iki yanaşık «juxtaposé» siyga) yerine şöyle denilebilir:

پاره آلوب كیتدی *para al-ıp git-di* (farklı bir siygası olan aynı manada bir ifade ki, şahıslık iki siygasından birinin yerinde bir ulak bulunuyor).

781. Şimdi biz bu sergileyişte (asıl) rabıt siygası «formes de iaison» adını zayıf bir hal ve kâr ilgisi bildiren ulaklara vermeyi, ve bu ilginin daha açık bir surette kendini gösterdiği ulaklar için, ifade ettikleri hal ve kârın mahiyetine göre *zaman, sebep vs. ulakları* tabirlerini kullanmayı daha iyi buluyoruz. Meselâ:

پاره آلنجه كیتدی *para al-ınca git-di* «dès qu'il eut reçu de l'argent, il s'en alla». (Zaman hali ulağı).

782. Aslî fiil siygasının failinden müstakil olarak ulağın da kendine mahsus bir faili olursa, fiili şahıslık bir siyga imiş gibi bu fail mücerret haletinde bulunur.

Hem de umumî kaideye (bk. § 1064) uygun olarak ulaktan evvel gelir.

روزكار اسمیجه یاپراق قیمیلدانماز *rüzg'âr es-me-yince yaprak kımıl-da-n-ma-z* «tant que le vent n'a pas soufflé, la feuille ne bouge pas». (Muk. s. 1007).

783. IHTAR. — Uymuk hadeş kelâmda aslî hadesten evvel gelir, çünkü onun tümlecidir (bk. § 1064). Başka deyişle söyleyelim: ulak, tâbi olduğu fiilcil siygadan evvel gelir.

Bir C hadesine nisbetle aslî olan bir B hadesi de bizzat bir A hadesine nisbetle talî olabilir.

Başka bir deyişle: Bir B ulağına tabi olmak üzere (C, D vs. gibi) bir veya bir çok ulaklar bulunabilir.

ML.: بایع حین بیعده مبیعك بر عیبنی بیان ایدرك مشتری اول عیبی ایله قبول ایتدكده اول عیب سببیله مخیر اولمماز *bāyiʿ hīn-i beyiʿ-de mebīʿ-in bir ʿayb-ı-nı beyān ed-erek* (C) *müşteri ol ʿayb ile kabūl et-dik-de* (B) *ol ʿayb sebeb-i ile muhayyer ol-ama-z* (A). (*Mecelle-i ahk'ām-ı ʿadliyye*, madde 341) - «lorsque l'acheteur a accepté la chose vendue malgré le vice que lui signalait le vendeur, il n'a pas la faculté (de résilier la vente)» (keli. keli.: «lorsque - le vendeur exposant un vice, de la chose vendue (C) - l'acheteur a accepté avec ce vice (B), il n'est plus libre (de résilier la vente) à cause de ce vice (A)». (Article 341 du code civil ottoman).

784. Ulaklar bilhassa yazı dilinde sayıca çok, kullanışça sıktır; Türkçede bağlaç (rabıt edatı «conjonction») yokluğunun yerini tutarlar.

Şu son zamanlara kadar edebiyat dili pek uzun zincirleme «période» lerden hoşlandığı sebeple, ulaklar geniş bir surette kullanılırdı. Bir mektubu, bir emri, bir fermanı, hattâ bir kitabın bütün bir mukaddemesini bir tek cümleye sığdırmak gayreti bu siygaları gerçekten fena bir kullanışa sürükleyordu.

Zamanın muharrirleri aksine kısa cümlelere karşı beğenmezlik göstermiyorlar ki, bu hal bu günkü yazı diline hissedilir bir açıklık verdiriyor.

785. Bunların büyük miktarına rağmen (ve hattâ bunların büyük miktarı yüzünden demek lâzım) ulakların her zaman biribirinden tamamiyle sarih bir surette farklı kavramları yoktur; ve bunlar çok zaman biribirinin sahasını çiğnerler. Bu sebeble bu siygalardan her birinin ayıracı (farika) olan esas kullanışı ayırd etmek gerektir.

786. Ulaklar şu aşağıdaki sonuçluk lâhikalarla görünürler:

1° - (*y*) *ip* (ی)وب.

Ml.: سووب veya سوب *sev-ip* «aimant»;

اویویوب *uyu-yup* «dormant».

2° - (*y*) *erek* (ی)ەرك.

- (*y*) *yarak* (ی)ەرق.

Ml.: سوەرك *sev-erek* «en aimant»;

اویویەرق *uyu-yarak* «en dormant».

3° $\frac{\text{-}(y)\,e,\ \text{-}(y)\,e}{\text{-}(y)\,a,\ \text{-}(y)\,a}$ (katmerli) (ی)ە - ، (ی)ە - .

Ml.: سوه سوه *sev-e sev-e* «à force d'aimer, aimant» (yani: severek, sevmek sāikasiyle);

اویویه اویویه - *uyu-ya uyu-ya* «à force de dormir, en dormant» (yani: uyuyarak, uyumak sāikasiyle).

4° $\frac{\textit{meksizin} \text{ - مكسزین}}{\textit{maksızın} \text{ - مقسزین}}$.

Ml.: سومكسزین *sev-mek-siz-in* «sans aimer»;

اویومقسزین *uyu-mak-sız-ın* «sans dormir».

5° *ik'en* veya - *k'en* li ulak:

Ml.: سور ایكن veya سورکن *sev-er ik'en* veya *sev-er-k'en* «en aimant, pendant que, tandis que je (tu, il) aime».

Yani: Ben (sen, o) sevdiğim (sevdiğiñ, sevdiği) sırada; ben (sen, o) sevdiğim (sevdiğiñ, sevdiği) halde..

6° $\frac{\textit{dikde} \text{ دكده}}{\textit{dıkda} \text{ دقده}}$.

Ml.: سودكده *sev-dikde* «lorsque je, tu... ils ont aimé».

Yani (ben sevdiğim, sen sevdiğiñ, o sevdiği, biz sevdiğimiz, siz sevdiğiñiz) onlar sevdikleri zaman;

اويودقده *uyu-dukda* «lorsque je, tu... ils ont dormi».

Yani (ben uyuduğum, sen uyuduğuñ, o uyuduğu, biz uyuduğumuz, siz uyuduğuñuz, onlar uyudukları zaman).

7° $\frac{\textit{-dikçe}\ \text{دكجه}}{\textit{-dıkça}\ \text{دقجه}}$.

Ml.: سودكجه *sev-dikçe* / اويودقجه *uyu-duça* «au fur et à mesure que je, tu..., ils aiment (dorment)».

Yani gitgide, kerte kerte (ben, sen, o, biz, siz, onlar) severken (uyurken).

8° $\frac{\textit{-(y) ince}}{\textit{-(y)ınca}}$ (ي)نجه.

Ml.: *sev-ince* / *uyu-yunca* «dès que..., lorsque je, tu... ils aiment (dorment)».

Yani (ben, sen, o, biz, siz, onlar) sever sevmez, sevdikleri (uyudukları) zaman.

9° -(*y*) *inceye kadar* (ي)نجيه قدر.

Ml.: سونجيه قدر *sev-inceye kadar* / اويوينجيه قدر *uyuyuncaya kadar* jusqu' à ce que je, tu... ils aiment (dorment.)

Yani (ben, sen, o, biz, siz, onlar) sevene değin (uyuyana kadar).

10° -(*y*) *eli* (*-den beri*) (ي)ه‌لى (دنبرى). [1].

Ml.: سوه‌لى ويا سوه‌لى‌دنبرى *sev-eli* veya *sev-eli-den beri*.

اويويه‌لى ويا اويويه‌لى‌دنبرى *uyu-yalı* veya *uyu-yalı-dan beri* «depuis que je, tu..., ils ont aimé (dormi).

Yani (ben, sen, o, biz, siz, onlar)ın sevmesinden (uyumasından) başlıyarak.

11° صكره (صوكره) { دكدن *-dikden* / دقدن *-dıkdan* } *soñra*.

Ml.: *Sevdikten soñra* «après avoir aimé».
Uyuduktan soñra «après avoir dormi».

Yani (ben, sen, o, biz, siz) onların sevmesinden sonra.

[1] Müellifin gösterdiği (*-yeli*) ve (*-yeli-den beri*) suretlerinden başka (*-yeli beri*) sureti de vardır. A.U.E

12° (اول) مه‌دن ويا مزدن - $\frac{\text{- meden (- mezden)}}{\text{- madan (- mazdan)}}$.

Ml.: سومه‌دن (سومزدن) اول - «*sev-meden* (- *mez-den*) *evvel*».
اویومه‌دن (اویومزدن) اول - «*uyu-madan* (- *maz-dan*) *evvel*».
«avant d'avoir aimé (dormi);
Yani (ben, sen, o, biz, siz) onların sevmesinden (uyumasından evvelce)..

787. *Ulak tabirleri* «des locution gérondives». Ulakların yanında büyük miktarda ulakçıl tabirler de vardır. Bunları iki nev'e ayırıyoruz:

1° Değişimsiz ulak tabirleri.

Meselâ: *oḷ-maḳ üz(e)re* (1328) tabiri gibi ki, «pour être» (yani olmak için) manasında olup, bazan *oḷaraḳ* ulağiyle ayni manada kullanılır.

Bu tabirler çok olmayıp, her hususî hallerinin yeri geldikçe bunların yapılama suretini (ki çok defa bir mastarı havidirler) göstereceğiz.

788. 2° değişimli ulak tabirleri.

Bunlar ötekisine bakınca epiycedir.

789. Değişimli ulak tabirleri umumiyetle bir hades ismiyle ona bağlı bir mülkiyet lâhikasından ve oun ardınca gelen bir ilgiç «postposition» dan, bir katmaç «adverbe» tabirinden veya halet sonucundan «désinence casuelle» terkip edilir.

Bu kullanışta çoğu zaman görüleni, - *dik* li isim siygasıdır.

Ml.: سودیکم کبی *sev-diğ-im gibi* «de même que j'aime, dès que j'aimai».
Yani (nasıl sevdim veya seversem; ben sever sevmez, sevince».

سودیکم حالده *sev-di-ğim hal-de* «tandis que j'aime».
Yani ben sevdim, veya seviyorum (severim), halbuki...

سودیکمده *sev-diğ-im-de* «lorsque j'aime».
Yani ne zaman ki sevdim, (seviyorum, severim).

سودیکمدن *sev-diğ-im-den* «parce que j'aime, j'aimais».
Yanî (çünkü seviyorum [severim], sevdim).

Niyetli siyga veya istikbal siygası söylenmek istenilirse, - (*ye*)*cek* li isimcil siyga kullanılır; - *me* li hades ismi daha seyrek kullanılır.

790. Bu ulak tabirleri için kabul ettiğimiz «değişimli» sıfatı şu cihetten haklı ve yerindedir ki, bunlar *daima* şahsa göre değişen mülkiyet eklemini alırlar.

Bu mülkiyet ekleminin rölü ise, hades ismi (717 §) dolayısiyle gösterilmiş bulunuyor: ulak tabirinin *fail* ini bildiren irca alâmeti hizmetini görür.

Bu takdirde değişimli ulak tabirlerinin faili, ulakların faili (ki mücerret halinde bulunur, bak § 782) gibi ayni muameleye tabi olmaz.

791. Bir takım ulak tabirleri gerçekten belirtken «déterminant» lar gibi kullanılır ki, bunda fiilin katmaçlık tabirlerinin fiilin sıfatlık tabirlerine ait sahayı çiğnemesi gibi bir şey var (mk. § 1331, 1459, 1464). Ulaklar ve ulaklık tabirler için ileride (§ 1297 ve aşağısı) tafsilli bir sergileyiş yapılacaktır.

IV. -(Y)ESİ (ى)سى LÂHİKASI.

792. Bugün bu lâhika ancak bir takım hazır yapılı ifadelerde kullanılır. Bu gibilerini fiilcil siygaların mütenevvi unvanları altına dağıtacağımız yerde, hususî mizacları dolayısiyle muhtelif kavramlarını bir yerde toplu olarak göstermeyi daha iyi bulduk.

Hakikatte de bu, -(*y*) *ecek* (ى)جك lâhikasiyle (bk. § 868, ihtar 3 aşağısı) yakından akrabadır; ve eğer bu -(*y*) *ecek* lâhikasını da birlikte mütalâa edecek olsaydık, -(*y*)*esi* lâhikasını onun ardınca mütalâa etmemiz lâzım gelirdi.

793. -(*y*) *esi* lâhikası, -*gü* (-*kü*) den yapılmış fiilin eski bir isimcil siygası ile onun ardınca gelen ve teşbih ve tasgir edatı olan [1] -*si* (bk. § 868, ihtar aşağısı ve § 1343, 2°) den çıkmış bulunuyor.

Ml.: *tilä-gü-si tur-ur* «il est sur le point de demander, il désire» (*Tezkere-i Evliya*, müteaddit yerler). Yani (istemek üzeredir, istiyor) [2] - bk. bir başka misale, § 798. ihtar, 2.

Metindekinin de tasdik ettiği üzere (bk. aşağıki bentte 3°) - (*y*)*esi* lâhikasının eski Osmanlı lehçesinde - (*y*)*isi* sureti de vardı ki, bu tamamiyle - *güsi* lâhikasına muadildir; (*y*)*isi*nin boğazlı *g* si düşmüş olacak.)

794. - (*y*)*esi* lâhikasının daha yaşamakta olduğu eski Osmanlı lehçesindeki kullanışlariyle - (*y*)*ecek* lâhikasının kullanışları arasındaki benzeşim, bilhassa göze çarpacak halde idi (ki halâ bugün Azerce'de de böyledir). Şöyle kullanışları vardı.

1° Alelâde ortaç (niyetli gelesi «futur-intentionnel»).

Ml.: انوك يوزينه باقاسى كوزم يوق *an-uñ yüz-in-e baḳ-ası g'öz-üm yoḳ* (A.U.E) «je n'ose pas le regarder en face» *keli. keli*: «je n'ai pas un œil susceptible de regarder son visage» (Bibl. Nat. yazmaları; eski türk kalma eşyası, 313. yaprak 46);

باقاسى *baḳ-ası* yerine باقه‌جق *baḳ-acaḳ* kelimesi getirilmiş olsaydı, mâna tamamiyle ayni kalırdı.

2° Yarı meçhul ortaç (niyetli gelesi).

[1, 2] Bizce bunun karşılığı *dilediği dir* (yani onun istediği, arzu ettiğidir) olacak. Buradaki *si*, müellifin dediği gibi teşbih ve tasgir edatı değil, sadece mülkiyet (izafet) lâhikasının müfret gaip şeklidir. A.U.E.

Ml. : الله‌دن اوزگا صیغنه‌سی نسنه بلمدم (*Al̡lah-dan özgä sıg-ın-ası nesne bul̡-ma-dım* A.U.E) «en dehors de Dieu je n'ai pas trouvé une chose à prendre pour refuge» (Bibl. Nat. yazmaları; türkçe ılâve 200, yaprak 15).

Yine aynile صیغنه‌سی *sıg-ın-ası* yerine صیغنه‌جق *sıg-ın-acak̡* getirilmekle mâna tamamiyle ayni olurdu. Yiye mk. گیه‌سی *giy-esi*le گیه‌جك *gıy-ecek* «vêtement chose à vêtir» kelimesine muadildir.(= İsim olarak kullanılan bir yarı meçhul ortaç).

3° Niyetli istikbal mânasında fiilcil teme ile ardınca gelen اولق *ol̡-mak̡* fiili ki, bununla böylece bir *k̡armaşık̡ fiil* «verbe complexe» teşkil ediliyordu (mk. § 812).

Bu kullanıştan (*grammaire* inde s. 149) bir eskimiş siyga diye bahseden Meninski, bundaki söylenişi *esi* ve *isi* suretinde gösteriyor. سومسی *sev-esi* ve *sev-isi*.

کیدمسی اولورسه - *g'id-esi ol̡-ur-sa* کیده‌جك اولورسه - *g'id-ecek ol̡-ur-sa*, vs.

البته اولاسی‌در - *elbette ol̡-ası-dur* «omnino futurum est» (bk. *ayni yer* başka misallere.)

795. Şimdiki osmanlıca'da - (*y*)*esi* siygası şöyle kullanılır.

1° Beddua, küfür tabirlerinde.

Ml. : کور اوله‌سی *k'ör ol̡-ası* «qui mériterait d'être aveugle»;
یق اوله‌سی *yok̡ ol̡-ası* «qui mériterait d'être anéanti»;
یره گچه‌سی - *yer-e g'eç-esi* «qui mériterait de passer sous terre»;
صاقالی کسیله‌سی - *sak̡al̡-ı kes-il-esi* «qui mériterait d'avoir la barbe coupée»;
سورونه‌سی - *sür-ün-esi* «qui mériterait de ramper».

Bu kelimeler naat olarak kullanılabilir.

Ml. : بو یوق اوله‌سی اختیارلق بنی یرمدن قالدیرمیور *bu yok̡ ol̡-ası ih̡tiyar-l̡ık̡ ben-i yer-im-den k̡al̡-dır-ma-yor* «cette maudite vieillesse ne me permet pas de me lever (tout seul, sans aide)». [1].

Veya isim olarak kullanılır.

Ml. : سورونه‌سنك زورینه باق *sür-ün-esi-niñ zor-u-na bak̡* «voyez un peu l'audace de ce maudit homme». [Yani, sürünmesini dilediğim (herif) in cür'etine bak A.U.E].

Bazan böyle yerlerde bir aşağılama «péjoratif» kavramlı - *ce* جه de ilâve edilir (mk. § 517).

Ml. : کور اولاسیجه *k'ör ol̡-ası-ca*.
«کور اولاسیجه» دیه حایقیرمق *k'ör ol̡-ası-ca diye hayk̡ır-mak̡* «crier en traitant quelqu'un de «maudit».

Bu ifadeler insıraflıdırlar da.

Ml. : گبره‌سیجه‌نك یورویه‌جك حالی یوق *g'eber-esi-ce-niñ yürü-yecek h̡āl-i yok̡* «cette maudite bête ne peut plus marcher».

Başka misaller:

Hay can-ı çık̡-ası k̡arı; o yaş-ı yer-ler-de say-ıl̡-ası fil'an; o parça parça ol̡-ası-ca kal̡tak̡; k̡ulp-l̡ar-ı yap-an-ın g'öz-ü-ne gir-esi-ce çömlek (karmaşık sıfat).

---

[1] *H̡ayāl-in-e çıl̡-gın çıl̡-gın bak̡-ar-ken*
K̡ap-an-ası göz-üm-ü *k̡an bürü-yor.*
(*Nejat Ekrem'den - Recāi zāde Mahmud Ekrem*). A.U.E.

Bir tak[illegible] ifadelerde -(*y*) *esi* ile birlikte bulunan mef'ulün ileyh alâmeti, tabiî olarak bu halet[illegible]an bir fiilin kullanılması dolayısiyle görülür.

Ml.: [illegible]-*ya git-di* «il court à sa perte; il a sombré dans une vie désordonnée»; [illegible]*h... «nirde e-le-n-ir-miş sor-ma-dıñ-mı» de-di de «hayır, padişah-ım* [illegible]*ı-ya kal-ma-dı g'eç-i-ver-di-ler»*, «le roi dit: «et tu n'as pas demandé où ils demeurent?» - «non Sire, ils ont passé si vite que je n'ai pas eu le temps de demander» (GISEE, s. 40).

İHTAR. — Bu ifadeler, - (*y*) *ecek* lâhikasını havi olan başka buna benzer ifadelere yaklaştırılabili[r].

Ml.: قهر اولهجق فلان *kahr ol-acak fil'an* «un tel qui mérite tous les maux» (keli. keli.: «d'être maltraité»);
آصیلهجق *as-ıl-acak* «à pendre, pendard».

796. 2° Mef'ulün ileyh alâmetiyle, az miktarda bir takım ifadelerde - *ce-si-ne* (bk. § 929) lâhikasiyle yapılanlara yakın bir mânada olarak. «Fransızcada: comme si..., au point de...».

Ml.: چیلدیرهسیه سومك *çıl-dır-ası-ya sev-mek* «aimer à la folie» (comme si l'on devenait fou, au point de devenir fou);
اولهسیه قوشدی *öl-esi-ye koş-du* «il courut à perte d'haleine» (à en mourir);
آتی اولدیرهسیه قوشدردی *at-ı öl-dür-esi-ye koş-dur-du* «il fit galoper le cheval, à la rendre fourbu» (comme s'il allait le faire mourir) ki, *hayvan-ı çat-la-d-ası-ya sür-dü* de denilir;
بایلامسیه گولمك *bayıl-ası-ya g'ül-mek* «rire à en perdre les esprits»;
آغاجلر اویله اولدی اولهسیه بیوك دكلدر *ağaç-lar öyle ol-du ol-ası-ya büyük değil-dir* «les arbres ne sont pas grands dès leur naissance» (Rifat Efendi hikâyeleri, mukaddeme). Bu *ol-dum ol-ası* tabiri tam *ol-dum ol-alı* «depuis que j'existe, depuis ma naissance», nın mânasını almış bulunuyor. (Muk. § 1411, ihtar).

Çok kullanılan ویرهسیه *ver-esi-ye* «à crédit» (keli. keli., «comme l'en donnait») kelimesini de bu takıma koymalı.

Bu ifadeler 1408 inci bentte bahsi geçenlerin basit bir çeşidi gibi görünüyor (mk. aşağıki bent).

Şu tabirler, - *cesine*li olanlar (§ 929) gibi bir ismin belirtkeni olarak kullanılabilirler:
çıldır-ası-ya bir muhabbet; «Un amour passionné»;
mahv ol-ası-ya bir şiddet; «Une fureur aveugle»;
helâk ol-ası-ya bir mazârebe «Une rixe à mort».

797. 3° mef'ulün ileyh alâmetinden sonra (دك) دكن *deyīn* (*dek*) «jusqu'à» lı olarak. O zaman bir ulak tabiri hasıl olur ki, bundan § 1408 de bahsedilecektir.

798. 4° halk dilinde كلمك *gelmek* «venir» fiilinin faili olarak «arzusunda olmak = d'avoir envie de...» mânasiyle.

Ml.: *İç-esi-m g'el-iyor* «j'ai envie de boire».
Müfret gaipte - *si*lerden birisi kaldırılır.

Ml.: *Ye-yesi* (*ye-yesi-si* yerine) *g'eldi* «il eut envie de manger».

İHTAR. 1 — İstanbul'da ayni mânada (*y*) *ecek* li siyga kullanılır.

Ml.: آقسرجغم كليور *aksır-acağ-ım g'el-iyor* «j'ai envie d'éternuer».
Bazan *g'el-mek* yerinde *tut-mak* fiili de kullanılır.

İHTAR. 2 — Çağatay metinlerinde ayni kullanış görülüyor.

Ml.: *yıgla-gusı kāl-üp* «il eut envie de pleurer» (*Tezkere-i - Evliya*, uygurca, s. 143).

İHTAR. 3 — Bu yolda ifade ediş tarzını, bazı Balkan dillerine tesir etmiş görüyoruz. Bk. Rumca, Bulgarca.

Tarafımızdan Maraş'ta derlenen şu kıtadaki gibi:

Dam-a çık-ası-m g'el-di
Yār-e bak-ası-m g'el-di
Bak-dım o yār el-de yok
Dam-ı yık-ası-m g'eldi

«L'envie m'a pris de monter sur le toit,
«L'envie m'a pris de voir ma bien-aimée,
«J'ai regardé: elle n'était pas là,
«L'envie m'a pris de défoncer le toit.»

Ayni bölgede *yok* ile beraber menfi manasında olarak ayni kullanış var.

Ml.: *Buyur-uñ, şarab sigara iç-iñ. - Hayır, iç-esi-m yok.* «Veuillez prendre un verre de vin (allumer une sigarette). - Non, je n'en ai pas envie»;

Or-da kal-a-yıdı-ñız! - Kal-ası-m yoğ-udu ki. «Vous auriez dû rester là-bas! - C'est que je n'en avais nul désir».

Bir takım lehçelerde ayni manada (سی *si* siz olarak) - *gü* lâhikası kullanılır.

يكيم كيلادى *ye-gi-m kilāde* «j'ai faim» (yemek yiyeceğim geldi, karnım acıktı) GUIGANOF, s. 675; muk. KOUZNIETSOF: *yegim geldi*; muk. § 1343, 2° aşağısı.

(*y*) *esi* lâhikası hakkında bakınız BÖHTLINGK, s.308; MAXIMOF, s. 85 ve aşağısı.

V. FİİLCİL SİYGALARIN FARKSIZ OLARAK KULLANILIŞI.

(Şahıslık ve isimcil siygaların alelâde kullanılışları arasında bir kullanılışla).

799. Bilindiği üzere -[*e*]*r* veya -[*i*]*r*, -*miş* ve -*(y)ecek* lâhikalarını havi fiilcil siygalar kâh bir ortaç (bk. § 734 ve aşağısı) yani asıl bir isimcil siyga hizmetini, kâh basit şahıslık bir siyganın (sıfır teme ile tasrifli) müfret gaibi hizmetini görebilir.

Ml.: سور *sev-er* «qui aime (şimdiki halde seven), il aime (şimdiki halde seviyor)»;
سومش *sev-miş* «qui a aimé (mazide seven), il a aimé (diyorlar ki mazide sevdi»;
سوه‌جك *sev-ecek* «qui aimera (istikbalde sevmek niyetinde olan), il aimera (istikbalde sevmek niyetindedir).

Şimdi biribirinden açıktan açığa farklı iki kullanıştan ayrı olarak burada gösterdiğimiz bu siygaların üçüncü bir kullanışı daha olabilir ki, bunu daha yukarıda (§ 601) *tasrifsiz teme* adiyle göstermiştik.

800. Esas itibariyle tasrifsiz temelerin lâhikaları ortaçtakilerin aynıdır, (bakınız

tasrifsiz teme hizmetini görebilir ki, bu onun *mazari* «aoriste» temesiyle ortaklaşmasından ileri geliyor. Gerçek ki bu, bilindiği üzere, aslında karmaşık bir fiilin muzariinden başka bir şey değildi (mk. § 613) [1].

801. Daha ileride (§ 1458) görüleceği üzere, gayri muayyen mazi temesiyle benzeşimi (örneksenim = analogie) dolayısiyle teme kullanılışı hattâ mürekkep rivayet «dubitatif» siygasına kadar yaygınlaştırılmıştır:

802. İnsirafsız fiil temeleri şöyle kullanılır:

1° گبى *gibi* ilgici (postposition), veya ـجسنه *-cesine* ekiyle. O zaman bunlar teşbih

---

[1] Müellifin fikrince hal siygası, meselâ *gel-i yor-ur* suretinde *gel-* mastar köküne bir *i* vokali katıldıktan sonra, (yürümek) manasında eski *yormak* mastarının muzari müfret gaibi getirilerek yapılan mürekkep bir fiilden daha sonraları sondaki *- ur* muzari temesi aşınıp düşmekle olmuştur.

Fakat bizce daha çok ihtimal dahilinde olan bir cihet vardır ki, o da hal siygasının da hemen bütün öteki siygalar gibi, basit bir ortaç (sıfat) dan doğmuş olmasıdır.

Bu sıfat, müsbet ve menfisi de olabilen bir mastar köküne ahenge göre *gür - gur.. ger - gar* ekleri getirilmekle yapılır. Mastar kökü lâzım manalı ise bu sıfat ismi fail, müteaddi manalı ise ismi mef'ul rölünde olur. (Lâzımler malûm manası verdikleri için bunlara ismi fail, müteaddiler meçhul manası verdikleri için bunlara ismi meful denilir.)

Çağ. lûgatinde s. 17 de: «*gur, gür* alâmetleri menfi fail manası da beyan eyler» diye bir kayıt vardır ki, gerek yanı başında, gerek lûgatin muhtelif yerlerinde verilen ve bazıları aşağıya nakledilen misallere göre bu, tam bir tarif değildir. Tam olabilmek için: «*gur, gür* hattâ *gar, ger* alâmetleri lâzım ve müteaddî mânalı müspet ve menfi mastar köklerinin sonlarına katılarak bunları mastarı lâzım ise ismi fail, mastarı müteaddî ise ismi mef'ul mânalı ortaç sıfatlar yapar» denilmeli idi:

1. *Bul-gar* (bulanır, bulaşır olan, mülevves) - *uç-gur* (uçar olan); *tay-gur* (kayar olan); *toy-gur* (doyar olan, tok); *öt-gür* (geçer olan); *geç-gür* (goçer olan); *yık-ıl-gur* (yıkılır olan, harap);

2. *Yıgla-gur* (ağlar olan); *uyga-n-ma-gur* (uyanmaz olan, gafil); *tay-ma-gur* (kaymaz olan); *toy-ma-gur* (doymaz olan); *yara-ma-gur* (yaramaz olan); *yık-ıl-ma-gur* (yıkılmaz olan), vs.

1 Numaralı misaller (*gar, gur*) eklerinin, sonu konsonlu mastar köklerine katılarak ortaç (sıfat) teşkil edenleridir ki, (*al-gan* = *al-an* da olduğu gibi) sonraları bunlardaki *g* düşmekle:

Bal-ar (bulanır, «meçhul mânasından çıkarak»), *uç-ur, tay-ur, toy-ur, öt-ür, geç-ür yık-ıl-ur* suretlerine girmiş; ve tek hecelilerde vokal değiştirerek *uç-ar, tay-ar, toy-ar, öt-er, geç-er* gibi müzari şekillerini almış; ve (*yıkıl-ur* suretindeki,) çok hecelilerde ise, olduğu gibi kalarak zamanlı siygalar teşkil etmişlerdir.

2 Numaralı misaller *gar, gur* eklerinin sonu vokalli mastar köklerine katılarak (sıfat) teşkil edenleridir ki, iki vokal arasında kalan *g* leri (lehçemizde olduğu gibi) *ğ* ye çevrildikten sonra *y* ye (*çağla-gan, çağla-yan* da olduğu üzere) çevrilmiş olmakla:

Yıgla-(y)ur, uy(g)an-ma-(y)ur, tay-ma-(y)ur, toy-ma-(y)ur, yara-ma-(y)ur, yık-ıl-ma-(y)ur muzari şekillerine girmişlerdir ki, işte bu türlüleri hal mânasına geldikten sonra, 1 numaradaki muzariler dahi örneksenim (analogie) yoluyla bu *yur* ekini almışlar; fakat bunu alırken söylenmeyi kolaylaştırmak için bundan sonra ahenge göre bir vokale de muhtaç olmuşlardır. *Gel(i)yur, al(ı)yur* (bu suretle kullanış Erzincan ve havalisinde halâ yaşamaktadır; *u, ü* lerin ise sonradan garp vilayetlerinde *o* ya çevrildiği anlaşılıyor). A.U.E

ve mukayese mânalı ulak tabirleri teşkil ederler ki, bunlardan daha ileride § 1457 ve aşağısında bahsedilecektir. *-(y)ecek* li siyga da قدر *kadar* kelimesiyle böyle tabirler teşkil edebilir (mk. § 1464 ve aşağısı).

803. 2° — بر حال *bir hāl* kelimelerinin belirtkeni olarak.

Muzari, nakli (gayri muayyen) mazi ve niyetli istikbal siygalarının temeleri ardınca بر حال *bir hāl* kelimeleri gelerek (belirtken ve belirtiklerden yapılmış: A.U.E.) ifadeler vücude getirilir [1]:

Muzarili:

انسان دریای صحرا کبی هرطرفنده کزیلیر، هوایی دریا کبی ایچنده یوزولور بر حاله کتیریور *İnsan der-yā-yı saḥrā gibi her taraf-ı-nda g'ez-il-ir, hava-yı deryā gibi iç-i-nde yüz-ül-ür bir ḥāl-e g'e-tir-iyor* (Kemal Bey) «l'homme met la mer dans un état tel qu'on peut la parcourir en tous sens, et l'air (dans un état tel) qu'on peut y nager comme dans la mer».

اوکز اوتورولهماز برحاله کلش *ev-imiz otur-ul-amaz bir ḥāl-e g'el-miş* «notre maison est arrivée à un état tel qu'on ne peut plus y habiter (est devenue inhabitable)».

Naklî mazili:

مملکتده هر شی یولنه کیرمش بر حالده بولنسه ایدی *memleket-de her şey yol-u-na gir-miş bir ḥal-de bul-un-sa idi* «si dans le pays, toute chose était dans un état telle qu'elle fût entrée dans sa voie (si tout allait bien dans le pays)».

او وقت هند و چین معلوم دینیلهجك بر حالده دکل ایدی *o vaḳit Hind ve Çin ma'lûm den-il-ecek bir ḥal-de değil-idi* (Ahmed Rasim) - «En ce temps l'Inde et la Chine n'étaient pas dans un état tel qu'en puisse dire qu'elles étaient connues».

804. Bu ifadelerde fiilcil siyga, بر حال *bir ḥāl* kelimelerine (sanki bir ortaç gibi) belirtken hizmetini görür. Bunun böyle olduğuna kanaat getirmek için bu tabirleri, fiilcil siyga yerinde bir sıfat bulunan tabirlerle mukayese etmek yeter.

Ml.: پك فقیر برحاله کلش *pek faḳir bir ḥāl-e g'el-miş* «il est réduit à un état de grande pauvreté» keli. keli; «un état très pauvre»).

بوینی بوکوك طوری حزین بر حالده *boyn-u bük-ük tavr-ı ḥazin bir ḥal-de* «courbé en deux et dans une attitude contrite».

Bununla beraber bu (muzarili, nakli mazili A.U.E) fiilcil siygayı ortaç diye kabul etmek mümkün değildir. Şu itibar ile ki, bunların belirtik isimleri (mevsufları) olan (meselâ *bir ḥāl* nev'inden) kelimeler, bu fiilcil siygaların bildirdikleri hadesi yapanlar değildir [2].

Bu yapılama gayri tabiî kullanışlı ortaçların (II. inci hâl, 2° yapılama; § 751) gibilerine daha çok yaklaşır; fakat ekseriya böyle bir halde kullanılan *(y) en* li ortaç, *bir ḥāl* kelimeleriyle karşılaşmadığı cihetle onu bununla karıştırmamak şarttır.

Şu halde mesele, insırafsız bir teme karşısında bulunulmasıdır.

---

[1] Bunun Fransızca'ya tercümesi şöyle olur: état tel (une situation telle) que je, tu...» J. D.

[2] Müellifin anlatmak istediği şudur: meselâ *oḳur yazar adam* ifadesinde *adam* mevsufu, *oḳur yazar* sıfatının ayni zamanda bildirdiği *oḳumaḳ yazmaḳ* hadeslerini yaptığı için *oḳur yazar* kelimeleri ortaçtırlar. Fakat yine meselâ *oḳuyup yazar bir ḥalde* ifadesinde mevsuf olan *ḥal* kelimesi, *oḳur yazar* sıfatlarının bildirdiği *oḳumaḳ yazmaḳ* hadeslerini yapmamış olduğuna göre, bu *oḳur yazar* kelimelerine ortaç denilemez A.U.E.

*(y) ecek*li siygaya gelince: şuna dikkat edilmeli ki, zikredilen bir fail olmadığı zaman bunun insırafsız bir teme gibi kullanılışı, daha çok yarı meçhul mânasile kullanılışına yaklaşır. O zaman 754 üncü bentte gösterilen kelâmların tipine pek benziyen ifadeler karşısında bulunulmuş olur. İhtimal bunun tesiriyle olacak ki, *bir ḥāl* kelimelerindeki müphem tarif edatı (müphem sıfat) olan *bir* kelimesi kaldırılır.

Ml.: یاقه‌سنی طوپلایه‌جق حالی یوق *yaḳa-sı-nı topla-yacaḳ ḥāl-i yoḳ* (söylence) «il n'est pas en état de boutonner son col» ;

یرمدن قیملدایه‌جق حالم اولسه *yer-im-den ḳımıl̇da-yacaḳ ḥāl-im ol-sa* «si je pouvais (seulement) bouger de ma place».

805. İHTAR. — *(y) ecek* lâhikası bazı hazır tabirlerde insırafsız bir teme olarak kullanılmış gibi görünüyor.

Ml.: بونی بیله‌میه‌جك نه وار؟ *ban-u bil-eme-yecek ne var* «qu'y a-t-il [dans tout cela] qu'on ne puisse comprendre?».

بونده آڭلاشیلمایه‌جق نه وار؟ *bun-da añla-ş-ıl-ma-yacaḳ ne var* [yukarıki ile ayni mânada].

Yine mk. *bun-da gül-ecek (meeyūs ol-acaḳ ne var)* «qu' y a-t-il là de si drôle (si funeste)?».

Aynı ifadelerde bu siyganın yeri değiştirilebilir:

آڭلامایه‌جق بونده نه وار *añla-ma-yacaḳ bun-da ne var.*

نه وار بونی بیله‌میه‌جك *ne var bun-u bile-me-yecek?*

[Bu ifadelerin muhtemel menşei hakkında bakınız § 1393, *f.*].

Fiilcil teşekkülün hulâsası.

806. Burada, insanı hayrete düşüren çeşitlenişi hakkında bir fikir edinilebilmiş olan Türkçe fiilin morfolojisi (sarfça şekillenişi), şöyle bir şema ile hulâsa edilebilir:

Şahıslık siygalar → Tasrifsiz teme → İSİMCİL SİYGALAR
(Tasrifli teme).

İSİMCİL SİYGALAR:
(Alemlik siygalar):
Mastar ve hades ismi.
(Sıfatlık siygalar):
Alelâde ve yarı meçhul ortaçlar;
Ortacımsılar.
(Katmaçlık «adverbial» siygalar):
Ulak (gérondif) ler ve ulaklık tabirler.

Şuna dikkat edilmeli ki, tasrifsiz temeye en ziyade yaklaşmış olanlar sıfatlık siygalardır.

Şurada sırf bir hatırlatış olmak üzere, failiyet, mefuliyet siygası «supin» ve buna ilgili olan (bk. § 1343) temenni ve tereccì, emir, vücubî veya duaî «précatif» fiillerinin şahıssız kullanışlarını zikrediyoruz. Bunların Osmanlı Türkçesindeki izlerini fırsat düştükçe haber vereceğiz.

Bu siygalar şahıssız mahiyetleriyle tasrifsiz temeye yaklaşırlar.

807. Aşağıdaki cetvel her fiil lâhikasının gramerce rolü hakkında bir fikir edinmeğe yardım edecektir. Burada (emir siygasına ait) *sıfır* teme lâhikası ancak hatırlatış maksadiyle gösteriliyor.

Sonra buraya *-yecek* lâhikasını geçirdik ki, kullanışlarının tenevvüü sayesinde Türkçe fiil lâhikalarının mahiyeti hakkında en tam bir fikir vermektedir. (Bunun hemen ardınca da, mâna bakımından ona hakikaten yaklaşan *-(y)esi* gelmektedir). Bundan sonra, *-(y)ecek* lâhikasının bir karşılık kısmı gibi olan *-dik* lâhikası geliyor. Diğer morfemlere gelince: bunların, umumiyetle pek mahdut kullanışları olan bir kısım teşkil ettiği görülecektir. Ancak, bu cetvelde büyük miktardaki boş haneleri doldurmak için, öteki Türk lehçelerine baş vurmak yeter. Cetvelimizde *-(y)en* suretinde görülen (*-ken*) *-ḳan* lâhikasının mâna bakımından mühim bir surette uğradığı budaklanışlardan daha evvel bahsetmiştik (§ 701). Çağatayca'da *-[ir]* ve *-miş* lâhikaları, Osmanlı Türkçesinin ortaklaşa kullanışlarından başka olarak, fiilin alemlik «substantive» siygalarını teşkil ederler. Bunlar insirafa uğrarlar, ve mülkiyet (izafet) lâhikaları alırlar.

Ml.: *Män-i kör-miş-iñ yoḳ ärdi. [Tezkere-i Evliya*, s, 27, l. 5*]* (bizim lehçemizde: Beni gördüğüñ yok idi. A.U.E) «tu ne m'avais pas encore vu» (keli. keli.: «ton fait de me voir n'existait pas encore»). Mk. F. K. W. Müller, *Uigarica* s, 9 daki başka misalleri. Yine bakınız bu gramerde § 1372).

MÜLÂHAZA. — Cetvelde mülkiyet (izafet) lâhikasının ilâvesine müsait bulunan bir morfem gelince, bunu (onun en çok kullanıldığı) gaip (üçüncü şahıs) suretinde gösteriyoruz:

808. FİİLCİL TEŞKİLİ HULÂSA EDEN CETVEL.

ŞAHISLI SİYGALAR — TASRİFLİ SİYGALAR. (müfret gaip ile).	FARKSIZ KULLANIŞLAR — TASRİFSİZ TEMELLER.	FİİLİN İSİMCİL SİYGALARI. ALEMLİK SİYGALAR. Mastar.	Mülkiyet lâhikasız hades isimleri.	Mülkiyet lâhikalı hades isimleri.	SIFATLIK SİYGALAR. Alelade ortaçlar.	Yarı meçhul ortaçlar.	Ortacımsılar.	KATMAÇLIK SİYGALAR. (ulaklar).
1. *sıfır* (emir).								
2. *-(y)ecek [-dir].*	*-(y)ecek.*	...	...	*-(y)eceğ-i.*	*-(y)ecek.*	*-(y)ecek.*	*-(y)eceğ-i.*	*-(y)ecek* veya *-(y)icek*, *bk.* § 1400.
3. ...	...	...	...	*-(y)esi.*	*-(y)esi.*	*-(y)esi.* (eski osmanlıca'da)	...	*-(y)esi-ye.*
4. *(-dik*, § 653, zeyil*)*.	...	...	*(-dik.* Bazı ulakları teşkil etmek için mef'ulünfih ve mef'ulünanh ile (bak, bunun karşısına).	*-diğ-i.*	*-dik.* nadirdir.	*-dik.* nadirdir.	*-diğ-i.*	{ *-dik-de (-çe).* / *-dik-den soñra (başka).* }
5. *[i]r.* ...	*-[i]r,* veya *[e]r.*	...	...	...	*-[i]r.*	...	...	{ *-mez-den evvel* (menfi tabanda). }
6. *-[i] yor.*	*-[i] yor.*							
7. *-miş [-dir].*	*-miş.*	...	...	*bk.* § 807.	*-miş.*			
8. *-meli [-dir].*	*(-meli).*	...	...	...	§ 1343, 3°, haşiye, 2.	§ 1343, 3°, haşiye, 2.		
9. *-(y)e.*								
10. *-di; mk. 4.-dik.*								
11. *-se.*								
12. *-(y)iser.*								
13. ...	...	...	...	...	*-(y)en.*	...	...	{ *i-k'en* / *-(y)en-de* / *-(y)en-e dek* } lehçelerde.
14. ...	...	*-mek.*	...	...	...	...	...	{ *-mek-siz-in.*
15. ...	...	...	*-me.*	*-me-si.*	*(-me).* pek nadirdir			*-meğ-in.* }
16. ...	...	...	*-mek-lik.*	*-mek-liğ-i.*				
17. ...	...	...	*-(y)iş.*	*-(y)iş-i.*				
18. ...	...	...	...	...	...	...	...	*-(y)ip.*
19. ...	...	...	...	...	...	...	...	*-(y)erek.*
20. ...	...	...	...	...	...	...	...	*-(y)e-* veya *-(y)i.*
21. ...	...	...	...	...	...	...	...	*-(y)ince [-ye-kadar].*
22. ...	...	...	...	...	...	...	...	*-(y)eli. [-den-beri].*

BÖLÜM V. — KARMAŞIK FİİLLER, VE MÜREKKEP FİİLLER.

809. Şimdiye kadar mütalâa ettiğimiz fiiller, basit yani bir tek kelimeden yapılmış fiillerdi. Bu bölümde bahsedeceğimiz fiiller ise, iki kelimeden terkip edilmiştir.

I. Karmaşık veya yerindelik fiiller.

810. İkincisi yardımcı olarak kullanılan iki fiilli bir küme suretindeki fiillere karmaşık «complexe» veya yerindelik «périphrastique» adını veriyoruz.

A. *Ol-mak* Yardımcısıyle yapılan karmaşık fiiller.

811. Bilindiği üzere (mk. § 600) bir takım şahıs siygaları, aslında isim cümlelerinden ibaretti ki, bunlarda müsnet «prédicat» olarak bir ortaç ile bunun ardınca gelen *imek* suretindeki güdük (nâkıs, «défectif») bir cevheri fiil «verbe substantif défectif» vardı.

Ml.: *Yazmışım* «j'ai écrit» gibi ki bu: *yazmış+ım*, yani yazmış olanım «je suis ayant écrit» yerindedir [1].

Yine bilindiği üzere, Türk dilinde *imek* fiilinin tasrifi *ol-mak* (§ 563) fiiliyle tamamlanmaktadır. Bunun neticesi olarak, şu yukarıda gösterilen tipteki isim cümleleri dışında (ki hepsi *yaz-mak* fiilinin şahıslı fiil siygaları mahiyetini almıştır), müsnedi *ol-mak* fiiliyle beraber bulunan başka isim cümleleri de meydana gelmek vaziyeti hasıl olmuştur.

Ml.: *Yaz-mış ol-acağ-ım* «je deviendrai (je serai) celui qui a écrit (yani, yazmış olan «kimse» olacağım. A.U.E.).

İşte bu isim cümleleri, bu defa *yazmış olmak* suretinde *karmaşık bir fiil* in şahıslı siygaları halini almak yolunu tutuyorlar. (Buna karmaşık adını verdiğimizin sebebi, *ol-mak* filinin ayrıca tam bir tasrifi de bulunmasıdır.)

Böylece meselâ basit سومك *sev-mek* filinin esas tasrifi yanında daha çözümlenişli «analytique», mânaca daha menevişli «nuancé» siygalardan ibaret şöyle üç tane yardımlık «subsidiaire» tasrif vücuda gelmiştir:

---

[1] Müellif böylece *imek* mastarının *-im, iz; siñ, siñiz;* (*-dir, dir-ler*) suretinde bir muzari siygası olduğunu kabul ediyor ki, bunları (*yazmış, yazar, yazacak*) gibi ortaçlarla mürekkep sayıyor. Halbuki bizce *imek* fiilinin bu şekilde bir muzarii yoktur. Bunlar, bunlara veya her hangi isim (ve sıfatlara) eklenen vaktiyle müstakil ayrık zamirlerin sonradan bitişik şeklini alanlarıdır.

Men barır men (ben varırım), D. L. T. II. 54;
Men sanğa barıglı men (ben sana varışlıyım), *aynı eser* II, 48. (hususî manalı bir siyga);
Men bargalır men (ben gitmek üzere yim) *aynı eser* II. 56;
Biz barmaz mız (biz varmaz ız = varmayız), *aynı eser* II. 55.

Aslı *irmek* veya *ermek* olan *imek*)fiilinin eski muzari müfret gaibi, müspetlerde *er-ür* menfilerde *er-mes* (Çağatayca *imās*) suretlerinde görülüyor ki, bu gibiler tabiî burada yardımcı rolünü yapanlar değildir. A.U.E.

سور اولمق *sever olmak*;
سومش اولمق *sevmiş olmak*;
سوه‌جك اولمق *sevecek olmak*.

Bunlara سومكده اولمق *sevmekde olmak* karmaşık fiilinin tasrifi de ilâve edilebilir.

Bu siygalar, basit fiilin bildirdiği zaman ve tarz «mode» mefhumları üzerine yükletilmiş ikinci derecedeki mâna suretlerini ifade ettiği cihetle, bunları ayni bir fiilin muhtelif manzaralarına [1] kıyas etmek mümkündür.

812. Karmaşık siygalar şunlardır :

1° Muzari temesiyle karmaşık siyga (başlayışlı «inchoatif» manzaralı) :

يازار اولمق *yazar olmak* «se mettre à écrire, contracter l'habitude d'écrire» (keli. keli. «être, devenir celui qui a l'habitude d'écrire») [2].

2° Nakli mazi temesiyle karmaşık siyga (öncelenik «antérieur» manzaralı) :

يازمش اولمق «*avoir écrit*, (keli. keli. être, devenir celui qui a écrit») - (*Olup bitmiş*, yani maziye irca edilmiş olarak düşünülen bir fiil).

3° Niyetli istikbal temesiyle karmaşık siyga (niyetli manzara) :

يازه‌جق اولمق *yazacak olmak* «s'apprêter à écrire»; (keli. keli. être, devenir celui qui se propose d'écrire, qui compte, qui doit écrire éventuellement»). - (belkilenik olarak düşünülen fiil) [3].

4° Mef'ulün fih hâletinde mastarlı karmaşık siyga (süremli «duratif» manzara) :

يازمقده اولمق *yazmakda olmak* «être en train d'écrire (keli. keli. être dans l'action d' écrire»).

813. Burada, siygaların zaten pek büyük olan miktarını lüzumsuz yere dört defa daha artırmasından çekinerek, bu dört şeklin dört tasrifini ayrıca göstermeği lüzumlu bulmadık.

Bu, esasen tasrif cetvelimizdeki *sev-* kökü yerine, ayrı ayrı *- sever ol, -, sevmiş ol, -, sevecek ol, -, sevmekde ol;* - şekilleri getirilmek suretiyle (evvelceden hâsıl olmuş bir temrin ile) herkesin kendi kendine yapabileceği bir şeydir.

---

[1] Manzara «aspect» mefhumu, İslâv dillerinde pek menustur. Bunlarda mükemmel «perfectif» ve gayri mükemmel «imperfectif» manzaralar suretinde gözetilen ayrılık büyük bir rol oynar. J. D.

[2] yani, yazmak itiyadında olan bir kimse mahiyetini almak. - Bu mürekkep siyganın müspetlerinde olduğu gibi menfilerinde de mâna (evvelce devam ve itiyat üzere olan bir fiilin bir zamandan sonra değişip onun aksi bir fiilinde devam ve itiyat üzere bulunulduğu merkezindedir.

Yazar oldum (evvelce yazmamakta devam ve itiyat üzere iken, bir zamandan beri yazmakta devam ve itiyat üzere oldum);

Yazmaz oldum (evvelce yazmakta devam ve itiyat üzere iken bir zamandan beri yazmamakta devam ve itiyat üzere oldum) demektir. *İmek* mastarı değişikliğe uğramadan devam eden bir fili bildirmeğe mahsus olduğu halde, *olmak* mastarı evvelce devam eden bir fiilin bir zaman sonra değişerek başka bir durum aldığını bildirir : *Öğretmen idim* (mazide değişmeden, devam üzere öğretmen halinde bulunuyordum); *öğretmen oldum* (daha evvelce öğretmen değil iken, bir zamandan beri o durumu değiştirerek öğretmen durumuna girdim) demektir. Bu takdirde (*yazar, yazmaz*) gibi ortaçlarda görünen bu mâna değişimi, *olmak* mastarının esasında var olan bu mânadan doğmaktadır. A.U.E

[3] (Yazmaya niyeti olmak, yazmaya yeltenmek. A.U.E.)

İHTAR. — اولمق *ol-mak* fiili yerinde, بولنمق *bul-un-mak* fiili de kullanılabilir [1].

814. Bununla beraber bu fiil manzaralarının en hususiyetli kullanışlarını burada gösteriyoruz:

1° Başlayışlı «inchoatif» manzara, çoğu zaman mazi siygasiyle kullanılır.

Ml.: آز یر اولدی *az ye-r ol-du* «il se mit à manger peu, il prit l'habitude de...» (yani: az yemeye başladı, ... itiyadını aldı) [2].

815. 2° Öncelenik «antérieur» manzara, istikbal siygalarından birinde kullanılarak, basit fiil tasrifinde eksik olan öncelenik gelesi «futur antérieur» siygasını da vermiş olur.

Ml.: سز گلمەدن ایشکزی بیتیرمش اولورز (اولەجغز) *siz g'el-me-den iş-iñiz-i bit-ir-miş ol-ur-uz (ol-acağ-ız)* «nous aurons achevé votre affaire avant que vous arriviez».

Niyetli istikbal böyle kullanıldığı takdirde, belkilik «probabilité» mânasını verebilir (ki ayni durumlarda tamamiyle fransızca'daki karşılığı olan» futur antérieur» rölünde olur).

Ml.: اونوتمش اولەجق *unut-muş ol-acak* «il aura oublié (= il a probablement oublié» [3].

816. 3° niyetli «intentionnel» manzara, faraziye «suppositif» veya şartiye «conditionnel» suretinde bulunduğu zaman, çok kerre belli başlı bir mâna değişikliği olmadan, karşılığı olan basit fiil siygaları yerinde kullanılır. bk. § **1221** [4].

817. Bu siygaların *özgelenik «özgelemeçli» tabanları* «bases modifiées» (mk. § **571**). Esas fiilin tabanını özgelemekle elde edilir, yalnız menfi ve menfi iktidar müstesna ki, bunların lâhikaları (ihtiyarî olarak) yardımcı fiile de getirilebilir.

---

[1] Mânaya gelince bu, bizim gösterdiklerimizi hareket noktası diye almakla, ve zorluk çıktığı takdirde bunu parçalara ayırmakla, yani bir fiil siygası değil de bir isim (ortaç) cümlesi karşısında bulunuluyor imiş gibi, daha yukarıda gösterilen tarza göre kelime kelime bir yörüyüş kurmakla kolayca anlaşılır. J. D.

Esasen *ol-mak* fiili bazan *bul-un-mak* mânasında da kullanılır:

شهرتی گیتدکچە آزالدیغندن بوڭا قولاق آصان اولمامشدی *şöhret-i git-dik-çe az-al-dığ-ın-dan bun-a kulak as-an ol-ma-mış-dı* (= bul-un-ma-mış-dı) Refik Halid, «yatır» - Memleket hikâyeleri s. 146 - A.U.E.

[2] Bizce bunun manası şöyledir: *evvelce öyle olmadığı halde, bir zaman geldi ki ondan başlayarak az yemek itiyadını aldı*, veya: *evvelce öyle olmadığı halde bir zamandan beri az yemeğe başladı* A.U.E.

[3] *Unutmuş olacak* gibi teşekküllerde yardımcı fiil rölünü yapan *olacak* fiili, yalnız şekilce bir istikbal siygası olup, hakikatte *belkilik* mânasını verir; ve bu, karmaşık fiilin bildirdiği zaman (mazi) dir ki, bu da *unutmuş* fiilinden çıkar:

Unutmuş olacak = *unuttu belki.*

Unutmuş olmalı suretindeki vucubi siygalı yardımcı fiil ile de ayni mânadadır:

Kardeşiniz artık bu fena dakikaları unutmuş olmalı (1. = Unutması icap eder, unutmalı 2. unuttu belki). A.U.E.

[4] (Bu itibarla bunu fransızca'ya «... *s'apprêter à*» yani (... e hazırlanmak) suretinde değil, alelâde basit bir siyga imiş gibi tercüme etmek lâzımdır.) J.D.

Ml. : یازمامش اولمق *yaz-ma-mış ol-mak*;
یازمش اولمامق *yaz-mış ol-ma-mak* [1].

818. İHTAR 1 — En sonra vucubi temesiyle karmaşık bir siyga: *yazmalı ol-mak*da vardır ki, pek az kullanılır. Bu siyga kendinde niyet temesi olan karmaşık siyga (niyetli manzara) ile ayni mânadadır.

Ml. : آغلامالی اولدی *ağlamalı ol-da* «il fut sur le point de pleurer» (Husseïn Rahmi). Mk. Abd-ur-Rahman Efendi'nin gırameri (yani: ağlayacak oldu, ağlamak raddesine geldi).

Bu kullanış, *meli* li siyganın, aslında isimcil olduğunu gösteriyor. Yine mk. § 1343. 3 e ait 2 inci haşiye.

Eski osmanlıca'da bu daha çok kullanılır idi.

Ml. : قول و قراواش یازلمالو اولسه نفر دیو یازهلر (*kul ve karavaş yaz-ıl-ma-lu ol-sa nefer di-gü yaz-a-lar* A.U.E) «quand il s'agit de compter (d'inscrire) les esclaves des deux sexes, on emploie le mot *nefer* (individu [mk. § 1082])» Bibl. nat., A. F.T., 41 yazmaları ki, bunda böyle bir sıra misaller bulunmaktadır, yaprak 33 V° ve 34);
اللیدن تجاوز اتملو اولسه البته عرض اولنه (*elli-den tecāvüz et-me-lü ol-sa elbette 'arz ol-un-a* A.U.E) «s'il devait y en avoir plus de cinquante, on ne manquerait pas d'en rendre compte» (*Kānun-nāme-i Mısr*, Rouen, ms. or. 28 yaprak. 30 V°).

İHTAR. — Eski Osmanlıca'da -(*y*)*ecek* yerine -(*y*)*esi* lâhikalı niyet manzarası da kullanılırdı:

Ml. : انوك صحبتی سزه خوش کلمیسی اولورسه (*an-un sohbet-i size hoş g'el-me-ye-si ol-ur-sa* A.U.E) «si sa fréquentation devait vous déplaire» (1426 yılı yazmaları, yapr. 221).

Bakınız başka misallere § 794, 3°.

819. Karmaşık siygalar bir arzu bildiren kelâmlarda (emir veya temenni ve tereccî «optatif» siygası olan iltizami ile) epiyce çok olarak kullanılır.

Ml. : قالقهماز اول *kalk-ama-z ol*, «puisses-tu ne plus jamais te lever» [2].
سن بو لاقیردییی ایشیتمهمش اول *sen bu lakırdı-yı işit-me-miş ol*, «fais comme si tu n'avais pas entendu cette parole» [2];
سن کیدهجك اول ده مصرفی بن چکهیم *sen gid-ecek ol da masraf-ı ben çek-e-yim* «décide-toi (seulement) à partir, je me charge de la dépense» [3];

---

[1] Menfi alâmeti karmaşık fiillerin birincisinde veya ikincisinde bulunmakla kastedilen mâna tam ayni değildir:

Yazmamış olmak (menfi alâmeti birinci fiilde): «bir an gelip yazmamış bir kimse durumunda bulunmak» (yani bu durumda bulunduğunu tasdik etmek);

Yazmış olmamak (menfi alâmeti ikinci fiilde): «bir an gelip yazmış bir kimse durumunda bulunmamak» (yani bu durumda bulunduğunu redd ve inkâr etmek).

Bununla beraber her iki menfinin müspet şekli aynidir: *Yazmış olmak*. A.U.E.

[2] Bunların asıl mânası şudur: *evvelce kalkar bir adam iken artık kalkamayan bir adam haline gel.. Sen bu lakırdıyı işitmiş iken şimdi işitmemiş bir kimse mahiyetinde ol*. A.U.E

[3] Asıl *sen gitmeğe niyetli ol*, demektir. A.U.E

گچمش اولسون *g'eç-miş ol-sun* «je vous souhaite meilleure santé»; keli. keli. «(que cela) soit passé» [1];

گیدەمز اولەیدم *gid-ême-z ol-a-ydım* «pourquoi y suis-je allé, hélas!» (keli. keli. «si j'avais été ne pouvant y aller») [2].

B. -*(Y)E* veya -*(Y)İ* Lİ BİR ULAK ÜZERİNE KURULMUŞ KARMAŞIK FİİLLER.

820. Bir fiili -*(y)e* li veya -*(y)i* li bir ulak (§ 1332) haline koymak ve ardınca şu aşağıda sayılan yardımcı fiilleri (ki mânaları daha ileride izah edilecektir) getirmek suretiyle de yerindelik «périphrastique» fiiller elde edilir:

Bil-mek, ver-mek, yaz-mak, dur-mak, yat-mak, g'el-mek, git-mek, kal-mak, ko-mak, vs.

İktidarlı (imkânlı) *fiil* «verbe possible» (§ 821) müstesna, bütün bu teşekküller, esasen havi oldukları ulaklar gibi, kullanıştan kaybolmağa yüz tutmuş bulunuyorlar.

İKTİDARLI «possible» FİİL [3].

821. Bir hadesin olabilirliğini ifade etmek için, fiil ulak haline konulup, ardınca بیلمك *bil-mek* «savoir» [4] yardımcı fiili getirilir.

[1] Başınıza gelen hal sizce geçmiş (bir şey) durumunda olsun. A.U.E

[2] Evelce gidebilir bir insan durumunda iken, keşke sonradan gidemez bir kimse olsaydım. A.U.E

[3] Bu «fiil-i iktidari» ye Abdurrahman Fevzi Efendi (Mikyâsüllisan Kıstâsülbeyan) adlı gramerinde (makduriyet ve imkân fiili) adını veriyor. A.U.E

İbni mühenna lûgati (s. 150) nde buna (istitaat ve mukarenet?) adı verilmekte, ve şöyle izah edilmektedir: «mazi fiilinde fiil maddesinin son harfi ötrülü yapılırsa, istitaat ve mukarenet mânasına delâlet eder:

gel-üdi (gelebildi); *bar-udı* (varabildi).

Bu ötrü, yazıda ve söylenişte vav (= Arap yazısının: *u* su A. U. E) suretinde tespit edilir.» .

Bundan anlaşıldığına göre, bu fiiller iki mastar kökünü havi olmak dolayısiyle karmaşık fiillerdir:

Bar+u-dı (= *var+u-dı*) gibi ki bu, *bar* (= *var* mastar kökiyle, «kadir olmak» mânasında *u-mak* (mk. *u-gan* = kadir olan «tanrı») mastarının kökü : *u* nun birleşmesiyle olmuştur:

U-mak fiilinin başka mastar köklerine katılmasıyle yapılan bu müspet karmaşık fiil, lehçemizde kullanılmayıp, bunun yerine meselâ *g'el-e bilmek* karmaşık fiili kullanılır:

Bununla beraber bunun menfisi olarak kullanılan *gel-eme-mek, var-ama-mak* fiilleri umumiyetle (müellifçe de) sanıldığı üzere, basit bir fiil değil bir karmaşıkdır.

Bunlar yukarıda İbni Mühenna'dan naklettiğimiz *gelümek, barumak* ik-tidar fiillerinin menfi suretleridir: *gel+ü-me-mek* (= *gel-e-me-mek*), *var+u-ma-mak* (= *var-a-ma-mak*).

Yalnız bunlarda evvelki bir mastar köküne katılmış *u-ma-mak* menfi mastarının kökü olan *u* (*ü*), lehçemizde *a*, (e) ye çevrilmiş bulunuyor. A.U.E

[4] (mk. Fransızca'nın «bilmek» mânasındaki «savoir» fiili de, bazan (muktedir olmak) «pouvoir» mânasiyle kullanılır.) J. D.

Ml.: سوه‌بیلمك *sev-e bil-mek* «pouvoir aimer»;
اویویه‌بیلمك *uyu-ya bil-mek* «pouvoir dormir».

Eski Osmanlıca'da bazan -(*y*)*i* li ulak kullanılırdı:

Ml.: قورتاری بلورسك *(Kurtar-ı bil-ür-sen* A.U.E*)* «si tu peux sauver» (Bibl. Rouen, ms. No. 1493; yaprak, 22 V°).

Bk. § 593 Türk dilinde kullanılan iktidar fiilinin başka izah suretlerine.

822. İktidar fiili menfi bir fiil tabanı üzerinde de teşkil edilebilir.

كیتمیه‌بیلورسڭ *(gil-me-ge bil-ir-siñ* A.U.E*)* «tu peux ne pas partir».

Fakat iktidar fiilinin menfisi de «iktidarsız, imkânsız» fiilin (§ 592) yardımiyle ifade edilir.

Netekim *sev-e bil-me-mek* yerinde *sev-e-me-mek* «ne pas pouvoir aimer» denilir.

Ml.: آڭلاده‌بیلدمی؟ — خیر افندم آڭلایه‌مادم *añ-la-d-a bil-dim-mi?* — *hayır efendi-m añ-la-ya-ma-dı-m* «ai-je pu (me) faire comprendre ? - Non, Monsieur, je n'ai pu (vous) comprendre».

İHTAR. 1 — Bilâkis çağatayca'da ve eski Osmanlı lehçesinde *bil-mek* yardımcı fiiline nefiy özgelemeci olan -*me* getirilerek menfi iktidar (iktidarsız) fiiller teşkil edilebiliyordu.

Ml.: بقا بیلماز کیشی یوزینکا *(bak-a bil-me-z kişi yüz-in-gä* A.U.E*)* *(Hasrev-ü Şirin*, Bibl. nat., yap. 48); [1].

ضرر ایرشدرو بلمزلر *(zarar ir-iş-dir-ü bil-me-z-ler* A.U.E*)* «ils ne pourront nuire (1426 yılı yazmaları, yap. 48 V°); yine mk. VIGUIER, s. 158.

İHTAR. 2 — Hakikatte bu günkü menfi iktidar (iktidarsız) fiil lâhikasının aslı bir menfi iktidar yardımcı fiilidir (§ 593).

2. TA'CİL «hâtif» FİİLİ

823. Çabuk bitirilen veya birdenbire ve beklenmedik olan bir hadesi bildirmek için fiil -(*y*)*i* li ulak haline konulup, bunun ardınca ویرمك *ver-mek* «donner» fiili getirilir ki, burada bu yardımcı fiil bulunduğu müddetçe «çabuk, tereddüdsüz, düşünmeden yapmak» mânasını alır, ve yazıda asıl fiile bitiştirilir.

Ml.: یازیویر کیتسین *yaz-ı-ver git-sin* «écris -(le) bien vite et n'en parlons plus» (keli. keli.: «et que cela parte, que cela finisse»);
آلیویرمك *al-ı-ver-mek* «prendre vite, procurer».

---

[1] Lehçemizde kullanılmayan bu siyganın Abdülhak Hâmit Bey tarafından yalnız şurada kullanıldığı görülüyor:

Uzak düşerse de yārinden, ey gönül dehrin
Kişi uzak «düş-e bil-me-z» ya girdigārından. - *Ölü.* - A.U.E

Bakınız başka misallere § 828, ihtar [1].

İHTAR. — Eski Türkçede -(*y*) *i* li ve -(*y*) *e* li ulak, farksız olarak kullanılırdı.

Ml.: آچابیر (*aç-a bir* A.U.E) «ouvre vite»; قیلوبیر (*ḳıl-u bir* A.U.E.) «fais vite» (*Hüsrev-ü Şirin*, yap. 1 V°).

824. Bu fiilin, gerek yardımcı fiil tabanına, gerek asıl fiil tabanına -*me* lâhikası getirilmekle yapılan menfisi, böyle bir yapılamanın ifade ettiği tevehhüm (hadesin vücut bulmasına ait vehimleniş) [2] fikrini pekiştirmek için bilhassa farazî veya şartî siyga ile kullanılır.

Ml.: یا کلیویرمزسه *ya g'el-i-ver-me-z-se* veya یا کلمیی (کلهیی) ویررسه *ya g'el-me-yi-ver-ir-se* «et si par hasard (si jamais) il ne vient pas?».

3. MUKAREBE مقاربه «approximatif» FİİLİ.

825. Yapılmasına pek az kalan, az kalsın yapılacak olan hadesleri bildirmek için -(*y*)*e* li ulaklara یازمق *yaz-maḳ* yardımcı fiili ilâve edilir.

Ml.: دوشه یازدی *düşe yazdı* «il faillit tomber» (yani az kaldı düşecekti: A.U.E).

Eski -*yaz* fiili (düğümü) çözmek; (ok hedefini) kaçırmak; (at ayağı) kaymak, sürçmek [Div. L. T., III, s. 45], günah etmek, mânalarını veriyordu ki, Osmanlıca'da *yaz-ıḳ* (1052) = günah «péché» kelimesi, bu son manasındandır. *U-ra yaz-dıḳ* suretinde yardımcı

[1] Bizim (t'acili) dediğimiz ve müellif te dahil hemen bütün şark ve garp gramercilerinin (t'acil) yani (tezleme) fiili diye adladığı bu siygada biz (tezlik) mânası görmeyoruz. Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi de gramerinde ilk olarak buna (tacil) demeyor: *harf* diyor, ve «Cüz'ü evvelin medlûlünde kâin olan izafete delâlet etmekle fiil mürekkeb-i izafî: - Kıstasülbeyan, s. 122) diyor, ve aynı eserin 128 inci sahifesinde bu karmaşık fiili: «bir fiil ve hadesin el âlem için işlenmesi, veya ele güne işleyor gibi ihtimam olunmıyarak işlenmesi» diye tarif ediyor; (harf «Ḳamus»: işin ucuna yapışmak). Esasen böyle fiilleri yapmak için yardımcı olarak kullanılan «vermek» fiilinde veriş «i'ta» mânasından başka, razı oluş ve kendini bırakış «rıza ve teslim» mânaları da vardır ki, bunlardan «terk ve ihmal» mânası çıktığı anlaşılıyor; nitekim lehçemizdeki «terk ve ihmâl» mânasındaki *bır-aḳ-maḳ* mastarı «vermek» kelimesinin eski şekli olan *bir-mek* mastarının kalın çeşidi olan *bır-maḳ* İbni Mühenna, s. 104 = el-'ata) dan gelmiş görünüyor.

Bıraḳ-maḳ (İbni Mühenna, s. 114) kani ve razı olmak; *bır-ḳa-maḳ* (İbni Mühenna lûgati, s 120) «er'rizâ», razı olmak.

Demek oluyor ki, bu siyganın esas mânası bir fiili «tekellüfsiz, ihtimamsız, ihmalkâr» bir surette yapmaktır; bunun için buna ihmal ve özensizlik fiili demek en doğrusudur.

Bunda (tezleme) mânası olmadığı ayrıca tezleme fikrini veren katmaçlarla da kullanıldığından anlaşılır:

Nihâyet bez-gin müezzin-ler-in vazife-ler-in-i bit-ir-i-ver-mek iç-in minâre-ye ḳadar çıḳ-mağ-a lüzum g'ör-me-den son cemâ'at yer-ler-in-de «acele acele» oḳu-yu-verdik-leri ezan-ḳar-ḳa beraber her yer-de iş bit-iyor [REFİK HÂLİD, *Memleket hikâyeleri*, s. 113]. A.U.E

[2] Biz müellifin bunda gördüğü tevehhüm fikrinin varlığına delâlet edecek bir mâna göremiyoruz; asıl onun tevehhüm ettiği bu manâ, bizce şart siygasından doğan bir şey olsa gerek. A U.E

olarak kullanışını zikreden Div. L. T., *yazmak* fiilinin yazı yazmak, «écrire» mânasiyle (Osmanlıca'da olduğu gibi) Oğuzlarda kullanıldığını ilâve ediyor. Yine mk. *yasta*- fiili ki, Altayca'da mukarebe yardımcı fiili hizmetini görmekte olup, (*y*) *e* ulağiyle ayni tarzda olarak yapılanır.

Bu yoldaki ifade tarzı eskimiştir, bunun yerine آز قالدی *az ḳal-dı* «peu s'en est fallu» (keli. keli. «il est resté peu») suretindeki şahıssız tabir kullanılır.

Ml.: (آز قالدی دوشیوردی ویا دوشجکدی ویا که دوشسون) *az ḳal-dı düş-üyor-du* veya *düş-e-cek-di* veyaki *düş-sün*.. همان دوشیوردی *hemen düş-üyor-du* da denir (§ 427).

Sonra *az ḳal-maḳ, yazmaḳ* kelimelerinin ayni zamanda beraber kullanıldığına dair misaller görülür ki, bu takdirde iki fiil de ayni siygada bulunur.

Ml.: آز قالدی که ضایع اوله یازدی *az kal-dı ki zāyi' ol-a yaz-dı* (Tarih-i Cevdet, II; 65); «il faillit se perdre».

آز قالمشکه بر بیوك جنك . . . اوله یازمش (*az ḳal-mış-ki bir büyük cenk* ... *ol-a yaz-mış* A.U.E) «peu s'en fallut qu'il n'en résultât une grande guerre» (*ayni yer*, III, 6).

Az ḳal-dı yerinde, bazan دیکیش قالدی *dikiş ḳaldı* (keli. keli. «il est resté une couture») [1] ve رمق قالدی *remaḳ ḳal-dı* (keli: keli. «il est resté un dernier souffle de vie») ifadeleri de bulunur.

Sonra (emir siygasiyle) *az ḳal-sın* suretindeki yapılama da vardır:

Ml.: *Bu isim müşābehet-i-nden az ḳal-sın yanlış-lık-la i'dām ed-il-ecek ol-an ümerā-yi askeriyy:-den biri* «un officier supérieur qui avait failli être mis à mort à cause de cette ressemblance de noms» Alemdar gazetesi, 12 nisan 1919);
Düş-dü-ñüz az ḳal-sın baş-ıñız yar-ıl-ıyor-du (*Ayyar Ḥamza* s. 35) «vous êtes tombé, pour un peu, vous vous fendiez la tête». [2].

4. İSTİMRĀRĪ [3] «duratif» FİİL.

Osmanlıca'da hadesin devam ve istimrarını göstermek «bir şeyin arasız, kararlı, sürekli bir surette» yapıldığını bildirmek için yardımcı olarak şu:

طورمق *dur-maḳ* «être debout, se tenir debout»;
یاتمق *yat-maḳ* «être couché»;
کورمك *g'ör-mek* «voir»;
کلمك *g'el-mek* «venir» (bk. § 827);
کیتمك *git-mek* «partir» (bk. § 827),

mastarları kullanılırdı. Bunlar gâh (daha kadîm olan) (*y*) *i* li ulaklara, gâh (*y*) *e* lilere ilâve edilirdi. Yeni kullanışta bu mâna da ancak *dur-maḳ* fiili ele alınmaktadır: سن کیده طور [3]

---

[1] Müellif bunu alelâde terzi dikişi mânasına alıyor. Halbuki bunun başka mânaları da var: Meselâ *täkiş* D. L. T., I., 307 (müddet, mesafe) mânasında olduğu gibi, *tikiş* Çağ, s. 136, (tesadüf, isabet) mânasındadır. Şu halde buradaki *dikiş kaldı* sözü (isabet etmesi yani değmesi kaldı) demek olup, *dikiş* (değiş, isabet ediş mânasında) eski *tikiş* kelimesinin değişinti (istihale) sidir. A.U.E

[2] Bu gibi yerlerde «ha düşüyordu, ha düşecekti,» gibi ifadeler de kullanılır A.U.E.

[3] Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi gramerinde (s. 122) bu yardımcı fiillerden bazılariyle yapılanlara «istimrāri-i muvakkat», bazılariyle yapılanlara da «istimrāri-i intişāri» tabirlerini verir. A.U.E.

sen gid-e dur «va toujours» gibi. Fakat bu yardımcı, çoğu zaman (*y*) *ıp* li ulağa katılmaktadır: *yaz-ıp dur-mak* (*yaz-a dur-mak*) = «écrire tout le temps».

Bir de bun-lar otur-up dur-ur-ken bak-ar-lar ki «pendant qu'ils restaient assis, ils virent...» (KUNOS, *Osz... Tör*, s. 45);

طوروب طورورکن *dur-up dur-ur-ken...* ifadesi için bk. § 1305.

Dur-mak fiilinin yardımcı olarak katıldığı fiil, ayni siygada olmak suretiyle de istimrar «duration» mânasını verebilir. (Sami Bey).

Ml.: *Vapor bizi bütün gün çal-ka-dı dur-du* «le bateau n'a pas cessé de nous secouer toute la journée»;

Aşk-ı-ndan gece gün-düz ağla-r dur-ur-k'en «tandis qu'il ne cessait de pleurer d'amour (KUNOS, Osz. Tör., s. 44).

Esasen ayni yapılamaya *kalmak* fiiliyle de raslanır: (*şaş-a kal-dı* yerine) *şaş-dı kāl-dı* (§ 828).

Bu yapılama eski osmanlıca'da zaten bilinen bir şeydi; fakat istimrar mânasında değildi (bk. § 1309):

Gör-üp dur-ur-mu-suñ «vois-tu, en ce moment» (Cezāyir yazmaları n° 1719 yap. 24).

Bu, *yat-mak* yardımcı fiilinin de yerini tutmuştur: دوشنوب یاتمق *düş-ün-üp yat-mak* (*düş-ün-e yat-mak* yerinde) «réfléchir longuement».

(Bugün yardımcı olarak kullanılmayan) کورمك *gör-mek* fiili de, bir itina ve ihtimam fikri veriyordu.

آله کورمك *al-a gör-mek* «prendre constamment, avoir soin de prendre» [1].

Bu fiillerin eski osmanlıca'daki kullanışlarına birkaç misal:

نظر قلی طوروردوکز (*nazar kıl-ı dur-ur-du-ñuz* A.U.E) Kur'an'daki وانتم تنظرون ibaresinin tercümesi «et vous regardiez pendant ce temps; pendant que vous regardiez» (1426 yılı yazmaları, yap. 64);

سز طاغڭ اتکنده طورودرڭ *siz dağ-ın eteğ-in-de dur-u-dur-uñ* A.U.E) «tenez - vous au pied de la montagne» (yap. 65 V°) .— mk. *ayni yer*: کوره دورر *g'ör-e dur-ur* (yap. 65). کوره طوررلر *g'ör-e dur-ur-lar* (yap. 80), چکه طره *çek-e dur-a* (yap 63 V°), یوریو طوررکن *yürü-yü dur-ur-k'en* (yap. 40 V°); آلی کور *al-ı g'ör* (yap. 6); دیرا کور *dir-e g'ör* (yap. 6);

جزار بك . . . اولحوالیده سرسری کشت وکذار ایده طورسون بز کلهلم مصرڭ احوالنه (*Cezzar Bey . . . ol havāli-de serseri g'eşt ü güzār ed-e dur-sun biz g'el-e-lim yine Mısır-ın ahvāl-in-e* A.U.E) (Tarih-i Cevdet, III, 10). «laissons Djezzar Bey vagabonder au hasard dans ces parages, et revenons à notre sujet, aux affaires d'Egypte».

İHTAR. — Bilindiği üzere istimrarlı «süremli» manzara «aspect duratif» *yürümek* çeşidi olan *yorı-mak* yardımcı fiiliyle böyle bir teşekkülden gelmedir (§ 613).

827. *gel-mek, git-mek* yardımcı fiilleri itiyat edilen hadeselerde devam ve istimrar bildirir; halbuki ötekiler: (*dur-mak*, ve *yat-mak*, *g'ör-mek*) zuhurat kabilinden, rast gele hadesleri ifade edebilirler. Bundan başka *git-mek* fiili geçmiş hadeslerde, *g'el-mek* fiili ise şimdiki veya gelecekteki hadeslerde kullanılırlar.

Ml.: ایلکه کلمك اوله کلمش اوله کیدر *eyi-liğ-e k'em-lik ol-a g'el-miş ol-a gid-er* (Atalarsözü). «à bonne action, il y eut et il y aura toujours mauvaise action».

---

[1] *Harb ateş-i bir kerre yan-ma-ya g'ör-sün, tut-uş-dur-acağ-ı yangın-lar bütün cihan-ı sarar.* A.U.E.

(y)i li ulaklı başka misaller:

قديمدن يكيچرى وضع اولنو كلان خدمتلر (*kadim-den yeni-çeri vaz' ol-un-u g'el-en hidmet-ler* A.U.E) «les services pour lesquels on a de tout temps désigné des janissaires» (Bibl. Rouen, ms. 28, yap. 31 V°);

ماتقدمدن فقرايه ويرلو كلمش مال (*mā-tekaddem-den fakara-ya vir-il-ü g'el-miş mal* A.U.E) (*ayni yer*, yap. 58 V°).

İHTAR. — Bu fiiller ilkin (meselâ; *varmak* «partir, aller» *dönmek* «revenir» suretindeki başka fiiller gibi) devam ve istimrar kavramını havi olmadan yardımcı olarak kullanılırlardı.

Ml.: نولدى سكا كه بزى بر كوره كلمزسن (*n'ol-dı san-a ki biz-i bir g'ör-e gel-me-z-siñ* A.U.E) «comment se fait-il, que tu ne viennes pas nous voir» (1426 yılı yazmaları, yap. 211);

رسول طورو كلدى قربدن يكا وردى (*Resul dur-u g'el-di kırba-dan yañ-a var-dı* A.U.E) «le Prophète se leva et alla du côté de l'outre». (*Aynı yer*; ayni yaprak);

اردنجه قوا كتديلر (*ard-ın-ca kov-a git-di-ler* A.U.E) «il partirent à sa poursuite» (Bibl. Rouen. ms. n° 1493, yap. 81);

بر صحراى دلكشه چقه واردم (*bir sahrā-yı dil-keş-e çık-a var-dım* A.U.E) «je débouchai dans une plaine ravissante» (Bibl. Alger, ms. n° 719, yap. 73 v°);

چاناززسن سريو دوندى («*hortlak*» *cenāze-sin süri-yü dön-di* A.U.E) le ressuscité» revint en traînant son cercueil [1] » (1426 yılı yazmaları, yap. 174).

Halâ bugün kullanılmakta olan چيقه كلمك *çık-a g'el-mek* sortir brusquement, apparaître à l'improviste» karmaşık filini de bu ifadelere katmalıdır.

5. BAŞKA YERİNDELİK FİİLLER.

828. Şu aşağıdaki iki fiil bugün de birkaç hazır ifadede yardımcı olarak kullanılmaktadır.

1. قالمق *kal-mak* (umumiyetle hayal yıkılışı fikriyle) «rester».
2. قو(ى)مق *ko(y)-mak* «placer, mettre».

1° باقه قالمق *bak-a kal-mak* «rester à regarder»;

شاشه قالمق *şaş-a kal-mak* «être surpris, demeurer interdit» [2];

صارارە قالمق *sar-ar-a kal-mak* «pâlir (à la suite d'une émotion)»;

چاتلايه قالمق *çatla-ya kal-mak* «crever»;

كورەيە قالمق *g'evre-ye kal-mak* «se ratatiner, crever»;

ياپشى قالمق *yap-ış-ı kal-mak* «rester attaché, collé» (*Kāmus* tercümesi 1,436), vs.

2° كومه قومق *g'öm-e ko-mak* «enterrer»;

باغلايه قومق *bağla-ya ko-mak* «attacher quelque chose, se mettre quelque chose en se l'attachant»;

آصه قومق *as-a ko-mak* «se passer quelque chose au cou, placer en suspendant», vs.

İHTAR 1. — Şu aşağıdaki misaller eski osmanlıca'dan alınmıştır:

[1] Bu Fransızca kelime «tabut» mânasında olup Türkçesindeki (cenaze = cadavre) karşılığı olamaz sanıyorum. A.U.E.

[2] طوكه قالمق *döñ-a kal-mak* (ki aslı [t] *dan-a kalmak*, bk. *tan-mak*: şaşmak) ta bu takıma girer A.U.E.

اول کولکده اشکن‌بغلیو قدی (*ol kölge-de eşeşğ-in bağla-yu ko-da* A.U.E) «il attacha son âne en le mettant à l'ombre» (1426 yılı yazmaları, yap. 144);

انی بلورکن کزلیو قورسز (*an-ı bil-ür-ken gizle-yü ko-r-sız* A.U.E) «vous le savez, mais vous le dissimulez» (*ayni yer.* yap. 179).

İHTAR 2 — Bugün hâlâ çok kullanılmakta olan آلیقومق *al-ı ko-mak*[1] fiili bu takıma âittir. Fakat mütekellim tarafından basit bir fiil hissiyle kullanılır.

Bunun ters ad «antonymes» leri olarak yine basit bir fiil hasebiyle ve çok kullanılır olan («tacil» fiili § 823 biçiminde) iki fiil vardır.

قویورمك *koy-ver-mek* (ki bunun daha eski ve iştikaka daha uygun imlâsı قویی‌ورمك *koy-ı vermek* mk. § 126) «lâcher, lâcher prise, laisser libre»;

صالیورمك *sal-ı ver-mek* (*sal-mak* «lancer, jeter» den) ki evelkinin mânadaşıdır.

829 Eski osmanlıca'da başka yardımcı fiillerin kullanıldığına dair misaller görülüyor (mk. bu babta GUIGANOF, s. 171 den 173):

دوشمك *düş-mek* «tomber».

Ml.: یاته (اوتوره) دوشمك *yat-a (otur-a) düş-mek* tomber couché (assis), se coucher, s'asseoir»:

یلدریو دشر (*yıl,dıra-yu düş-er* A.U.E) «il tombe en lançant des éclairs» (1426 yılı yazmaları, yap. 43);

کلك دکه اوغلونه خلق زیاده اولمادن بصه دوشلوم *g'el-iñ Teke Oğlu-na halk ziyāde ol,-ma-dın bas-a düş-e-lüm* «tombons sur Teké Oghlou avant qu'il n'ait réuni beaucoup de monde» (Bibl. Rouen, ms. n° 1493, yap. 53).

طوتمق *tut-mak* «tenir».

Ml.: عجبلیو طوتمق (دوتمق) (*'aceble-yü tut (dut)-mak* A.U.E) «tenir pour étonnant, s'étonner» (Bibl. Rouen, ms. 12 ve 54 تعجب استعجاب kelimeleri altında).

صقلیی دوتمق (*sakla-yı dut-mak* A.U.E) «garder, conserver (*ayni yer,* حایه ve حطيطه kelimeleri altında).

باشلامق *başla-mak* «commenser».

Ml.: کوره باشلر (*g'ör-e başla-r* A.U.E) (Nüzhet-ül-Ervāh, 45) «il commence à voir»;

سچا باشلادیلر (*seç-ä başl,a-dı-lar* A.U.E) (Husrev-ü Şīrīn, 15 yap.), «ils commencerent à choisir»;

یوینو باشلادی (*yu-yın-u başla-dı* A.U.E) (*ayni yer*); «il commença à se laver».

İHTAR — Birincisi (*y*)*e* li veya (*y*)*i* li ulak olan, ikincisi ise yardımcı sanılamıyacak kadar başlaklığını iyice muhafaza etmiş olan iki fiilin alelâde tesadüfünden vücude gelen ifadeleri bu yerindelik fiillerle karıştırmamalı.

Ml.: عورت ارینك اوزرنه چاغری سیلمیه (*Avrat er-in-ün üzer-ine-e çağır-ı söyle-me-ye* A.U.E) «que la femme n'élève pas la voix en parlant à son mari» (1426 yılı yazmaları, yap. 123);

سپوری آلمق (کوتورمك ، یمك) (*süpür-ü al-mak* [*g'ötür-mek, ye-mek*] A.U.E) «prendre (emporter, manger) tout», keli. keli.: «en balayant». (Kāmus tercümesi, I. s. 537, 511, 509).

---

[1] = *al-a ko-mak.* A.U.E

II. MÜREKKEP FİİLLER.

830. Mürekkep fiil adını (öz türkçe ve yabancı) bir isimle onun ardınca gelen yardımcı bir fiilden teşkil edilmiş olanlara veriyoruz.

A. YARDIMCI *ET-MEK* FİİLİ

831. En çok kullanılan ایتمك *et-mek* «faire» fiilidir.
Öz türkçe isimlerle:

Ml.: یاردم ایتمك *yardım et-mek* «aider» (*yardım* «aide, conseil») [1];
یاكلیش ایتمك *yanlış et-mek* «se tromper» (*yanlış* «erreur»);
یاساق ایتمك *yasak et-mek* «défendre» (*yasak* «défense»), eskiden régle «nizam», prescription «kanun, kaide».

Farsça isimlerle:

Ml.: امید ایتمك *ümid et-mek* «espérer»;
دریغ ایتمك *dirig et-mek* «regretter, épargner»;
فریاد ایتمك *feryād et-mek* «crier».

Başka yabancı dillerden alınma isimlerle:

Ml.: موله ایتمك *mola et-mek* «s'arrêter dans un travail, larguer» (italyanca) «*molla!*»;
پرووه ایتمك *prova et-mek* «essayer» (italyanca);
پروتستو ایتمك *protêsto et-mek* «faire un protêt, protester» (İtalyanca'dan).

وافتیس ایتمك *vafti°s et-mek* (Hiristiyanlar) «(chrétiens) baptiser» (Yun. βαπτισμα, *vaftisis*).

Asrî teşrifat dilinde Fransızca'nın mazi ortaçlariyle «participe passé» yapılmış mürekkep fiil misalleri de görülür: prezante (= presenté) et-mek; envité (= invité) etmek; rōfüze (= refusé) etmek [2].

832. Fakat bu mürekkep fiillerin en büyük bir kısmı, Arapça hades isimleri (veya *mastarlar*) dan geliyor. Arapça ortaçlar seyrek olarak kullanılır. En çok kullanılan *mastar*ların aynı zamanda listesini de vermiş

[1] Bu Fransızca kelimenin Osmanlıcası «öğüt, nasihat» olduğuna göre, (yardım) kelimesiyle münasebetini anlıyamadık. A.U.E

[2] Bunlar bazı frenklik budalası muhitler ve şahıslarca ve kibar asrî görünmek sevdasiyle kullanılan dil aşuresi (eski edebiyattaki: mülemma') nevinden yapmacık terkiplerdir ki, Türk dilinden sayılamaz. Sonra müellifin dediği gibi, bunlar Fransızca ortaçların değil, doğrudan doğruya Fransızca mastarların Türkçe yardımcı fiiliyle birleştirilmesinden yapılmıştır. A.U.E

olmak için misalleri çoğaltıyoruz (daha fazla tafsilât için, Arapça gramerlere bakınız).

Ml.: قبول اتمك *kabūl et-mek* «accepter, recevoir» (1 inci şekil mastar);
رد اتمك *redd et-mek* «rejeter, refuser» (*ayniyle*);
ضبط اتمك *zapt et-mek* «s'emparer, gouverner, consigner par écrit» (*ayniyle*);
تشكيل اتمك *teşkil et-mek* «former» (2 inci şekil mastar);
قياس اتمك *kıyās et-mek* «comparer» (3 üncü şekil);
مذاكره اتمك *müzākere et-mek* «délibérer, discuter» (*ayniyle*);
ارسال اتمك *irsāl etmek* «envoyer» (4 üncü şekil);
تشكل اتمك *teşekkül et-mek* «se former» (5 inci şekil);
تزوج (تأهل) اتمك *tezevvüc* (*teehhül*) *et-mek* «se marirer (*ayniyle*);
تزايد اتمك *tezāyüd et-mek* «augmenter» (bitaraf; 6 ıncı şekil);
انقسام اتمك *inkısām et-mek* «se diviser» (7 inci şekil);
اجتماع اتمك *ictimāᶜ et-mek* «se réunir» (8 inci şekil);
استعمال اتمك *istiᶜmāl et-mek* «employer» (10 uncu şekil);
مأمول اتمك *me'mūl et-mek* «espérer» (ismi mefᶜūl) «participe passif».

Yukarıki misaller müteaddi bir yardımcı ile kullanılmasına rağmen Arapça mastarla (hades ismiyle) eda edilen şeye göre, mürekkep fiilin bitaraf veya mutavaat «réfléchi» mânasında olabileceğini gösterir.

833. اتمك *et-mek* yerine, bu fiilin şu mânadaşları kullanılabilir:

1° (ايلمك) ايلك *eyle-mek* ki *et-mek* fiilini çok kere tekrarlamaktan sakınmak için edebî uslûpta pek kullanılır.

2° قيلمق *kıl mak* ki kullanıştan kalkmıştır. Bu fiil (bilhassa: قيلنمق *kıl-ın-mak* «être fait» suretindeki meçhul tabaniyle) ancak resmî kitabette kalmıştır. Konuşma dilinde yalnız نماز قيلمق *namaz kıl-mak* «faire la prière musulmane, prier» fiilinde kalmış bulunuyor.

3° (بيورمق) بيورمق *buyur-mak* ki asıl emretmek «ordonner» mânasındadır. Allahın, hükümdarın, mühim bir zatın veya kendisine hürmet gösterilmek istenilen bir muhatabın yaptığı bir iş olunca, bu mastar *et-mek* fiili yerine kullanılır.

Ml.: همان جناب رب العالمين سلالهٔ طاهرهٔ سنیهٔ الى الابد باقى ودائم وهر حالده عباد اللهه كمال رفاه وآسايش احسان بيورسون *heman cenāb-ı rabb-ül-ᶜālemīn sülāle-i tā-*

hire-miz-i ilā-l-ebed bāḳi ve dā'im ve her ḥal-de ʿibād-u-llah-c k'emāl-i refāh-ū-āsāyiş ihsan buyursun. (sultan Abd-ül-Mecid oğlu II inci Abd-ül-Hamid in doğumunu haber verdiği 17 *şaʿbān* 1258 tarihli *Ḥatt-ı humāyūn* sonu);

(بيوريكز) دقت بيوريكز *dikkat buyur-uñuz* (دقت ايديكز *dikkat edi-ñiz*) yerinde «veuillez prêter attention».

İHTAR — *buyur-maḳ* fiili davet ve nezaket fiili olarak yalnız başına emir siygasiyle kullanılır.

Ml. : بيورك *buyuruñ* veya بيوريكز *buyur-uñuz* «veuillez» donnez - vous la peine, de passer, vous servir, vous asseoir, vs. (yani zahmet edip geçiniz, lutfen yemekten alınız, tenezzülen oturunuz) — tavır ve hareket, ifadeden eksik kalanı tamamlar; mk. farsça *be-fermāgid.* Bu ifadeler Surye arapçasının *tefaddal,* rumcanın *oriste,* italyanca'nın *favorisca,* rusça (Bulgarca ve Sırpça) nın *izvolte* kelimeleriyle aynı mânadadır.

Yine mk. نه بيوريورسكز *ne buyur-uyur-suñuz* «que dites-vous?» (ne diyorsunuz).

834. Meçhul bina lâhikası, yardımcı fiilere muttarit olarak getirilmekle mürekkep fiillerin meçhulü yapılmış olur.

Ml. : (ايتمك *etmek* fiilinin mechulü *ed-il-mek*).

قبول ايدلمك *ḳabūl ed-il-mek* «être reçu»;

قيلمق *ḳıl-maḳ* fiilinin meçhulü *ḳıl-ın-maḳ*:

ارسال قيلنمق *irsal ḳıl-ın-maḳ* «être envoyé»;

بيورمق *buyur-maḳ* fiilinin mechulü *buyur-ul-maḳ*;

احسان بيورلق *iḥsan buyur-ul-maḳ* «être généreusement accordé».

TENBİH — ايلك *eyle-mek* fiilinin meçhulu kullanılmaz.

ايدلمك *ed-il-mek* yerine çoğu zaman اولنق *olmaḳ* fiilinin mechulu *ol-un-maḳ* kullanılır.

Ml. : قبول اولنمق *ḳabūl olun-maḳ* «être reçu».

Eski Osmanlıca'da esasen az miktarda olmak üzere, *et-mek* fiilinin meçhulü olarak *ol-maḳ* fiili kullanıldığına dair misaller vardır:

قبول اولمق *ḳabūl ol-maḳ* «être reçu» (Ris. B., 38).

Mm. Çağatayca قبول بولماق *kabul bol-maḳ* (*Hakim-ata,* I, 110 ve 112),

قبض اولمق *ḳabz ol-maḳ* «être saisi» (*ayni yer,* 59).

B. YARDIMCI *OL-MAK* FİİLİ

835. اولمق *ol-maḳ* fiili mürekkep fiillerde yardımcı olarak az kullanılır (karmaşık fiililerdeki rolü hakkında bk. § 811).

Bu kullanışı, ahvale göre ya 834 üncü bendin sonunda veya 836 bentte gösterilenlerin bir varıntısı «aboutissement» diye saymak gerektir.

Bunlardan Arapça hades isimleri (maṣtar) ile bir kaç misal veriyoruz :

تلف اولمق *telef ol-mak* «périr»; هلاك اولمق *helâk ol-mak* «périr»; فوت اولمق *fevt ol-mak* veya وفات ايتمك *vefat et-mek* «décéder»; غرق اولمق *garḳ ol-maḳ* «se noyer»; خلاص اولمق *halās ol-mak* «être sauvé»; فتح اولمق *feth ol-mak* «être conquis; دفع اولمق *def' ol-mak* «être repoussé, évité».

Aşağıki misallerde görülenler (alem veya sıfat suretinde) alelâde isimlerdir:
نزله اولمق *nezle ol-mak* «s'enrhumer»;
تراش اولمق** *tıraş ol-mak* «être rasé, se faire raser».

Yine mk. halk dilinde ve pek yaygın bir fiil olan جهنم* اولمق *cehennem ol-mak*: *cehennem ol-up git-di* «il est allé au diable»;

Eski Osmanlıca'da طوم اولمق *doy-um ol-mak* «faire du butin» (yani doya doya ganimet almak, ganimetten doyar olmak) denilirdi: *doy-mak* «être rassasié», *doy-um* «butin, rassasiement».

غازیلر طوم اولدیلر (*gāzī-ler doy-um ol-du-lar* A.U.E) «de la victoire prirent un riche butin» (Rouen, ms. No. 1493, yap. 35) [1].

تسليم اولمق *teslim ol-mak* (soldat, forteresse) «se rendre»;

قهر اولمق (*kahr ol-mak* «s'abîmer» A.U.E) *kahr ol-sun* «à bas!».

Yine mk. *telef ol-mak* fiilinin mânadaşları olan (yok olmak, tebâh olmak «périr» mânasındaki şu fiiller:
يوف اولمق *yuf ol-mak*; محو اولمق *mahv* [2] *ol-mak*; خراب اولمق *harāb ol-mak*; هبا اولمق *hebā ol-mak*; هدر اولمق *heder ol-mak*.

836. مسرور اولمق *mesrūr ol-mak* «être joyeux, content» gibi, عالم اولمق *ālim ol-mak* gibi isnadlık bir mânası olan ortaç veya sıfatlardan yapılmış olmakla mürekkep fiil olmayan ifadeleri, mürekkep fiil saymıyoruz. Nasıl ki bunların Fransızca tercümeleri de mürekkep fiil değildir.

ol-mak fiili bunlarda cevher fiili «verbe substantif» gibidir. Nitekim (muzariin müfret mütekellim ve muhatabında) meselâ şöyle kullanılır:

بن مسرورم *ben mesrūr-um* «je suis jeyeux, content»;
سن عالمسڭ *sen ālim-siñ* «tu es savant».

Bununla beraber bu ifadeler (şüphesiz haksız olarak) edebî dilde pek bayağı sayılan alelâde Türkçe fiillerin yerine çoğu zaman kullanılmak itibariyle mürekkep fiillere yaklaşırlar. Böylece yukarıda demin söylediğimiz *mesrūr ol-mak* ifadesi bazan *sev-in-mek* «se réjouir» fiili yerinde kullanılır.

Müteaddî ve lâzım Arapça ortaçlar böylece bir takım ifadeler teşkil etmeğe yarar ki, bunlardan her biri kendi karşılığı olan müteaddî ve lâzım fiillerin yerini tutarlar.

Ml.: فارغ اولمق *fāriğ ol-mak* «(être renonçant), renoncer»;
محکوم اولمق *mahkûm ol-mak* «être condammé».

İHTAR. — Şunu gözden kaçırmamak gerektir ki, اولونمق *ol-un-mak* fiilini havi olan ifadeler şekillerinin verebileceği zan hilâfına olarak, اولمق *ol-mak* lı mürekkep fiillerin değil, ايتمك *et-mek* li mürekkep fiillerin meçhulünü vücuda getirirler.

[1] Bu kelime şimdiki lehçemizde «doyma, doyuş» mânasiyle kullanılır; sözüne, sohbetine, yarenliğine arkadaşlığına, doyulamıyan kimselere ayrılırken veda kelimesinden evvel: *size doyam ol-maz* denilir. A.U.E.

[2] Müellifin bunun yanında verdiği (*maf*) söyleyişi Türk ağzında yoktur. A.U.E

III. AYRIM.

İSİMDEN TÜREME FİİLLER, FİİLDEN TÜREME İSİMLER.

837. Daha evvelce isimden türeme isimler (§ 508-547) den ve fiilden türeme fiiller (570 ve aşağısı) den bahsedilmişti.

Şimdi burada isimden türeme fiillerden ve fiilden türeme isimlerden bahsetmek sırası gelmiştir.

Morfolgji (§ 127 ve aşağısı) bakımından bu türemeleri *karma taban* «bases mixtes» ler saymak mümkündür; ve hakikaten bunlar gerek isimcil «nominale» bir tabandan türeme, ve gerek fiilcil «verbale» bir tabandan türeme fiil tabanlarıdır.

Dilde çok eski görünen bir takım türem «dérivatien» lâhikası da kâh fiilcil bir tabana kâh isimcil bir tabana katılırlar.

ÖRNEKSENİM'İN TÜREMEDEKİ ROLÜNE DAİR DÜŞÜNCELER.

Bu türemlilerin meydana gelişi Osmanlıca'da her zaman kıyaslı değil; bazan de örneksenimli «analogique» dir. Bazı lâhikalar kullanıla kullanıla türeme kelimelerde bir takım örneklik «typique» sonluk- «terminaison» ların ortaya çıkmasına yol açılmış bulunuyor, ve artık bir takım kelimeler ayni lâhikanın yeni köklere ilâve edilmesi suretiyle değil, sadece bu örnek sonluklardan her hangi birine uygun bir sonluk verilmek suretile sanki doğrudan doğruya yeniden teşkil edilmiş gibi oluyor. Bu sebepledir ki, kelimede zaten türemli kelimenin örnek sonluğuna yemleme vazifesini görebilecek (onu kendisine alabilecek) soncul bir fonem bulunuyorsa o kelimeye kendisinde bulunmıyan soncul unsurları vermek yeter. Meselâ *-inti* örneğinde bir sonluk (mk. § 857), elde etmek için *birik-mek* «s'amasser» fiilinin emir siygasına *-inti* lâhikası katılır: *birik-inti* «amoncellement» gibi. Fakat kelime *sal-ın-mak* «se balancer» gibi bir fiil ise, yalnız *-tı* unsurunu katmak yeter: *sal-ın-tı* «oscillation, roulis» gibi.

Sonra örneksenim yalnız ayni lâhika sınırları içinde kalmayıp ayrı ayrı iki lâhika arasında da olabilir. O zaman bu unsurlar arasında bir dayanışma, bir yardımlaşma olur ki, bu da az çok kararlı muadelet-

ler meydana getirmekle neticelenir. Nitekim isimcil *-li* lâhikası fiilcil *-le-* (§ 853, ihtar) lâhikasiyle nasıl keşikleniyorsa, buna muvazi olarak isimcil *-di* lâhikası da sesadlar «onomatopé» daki (§ 850, 2°) fiilcil *-de* lâhikasiyle öylece keşiklenir.

1 inci BAHİS — İsimden türeme fiiller.

838. Bilindiği üzere isimden türeme fiiller, morfoloji bakımından ayni fiilcil kökler gibi vazife görürler (mk. buna dair § 569).

Türkçe ve yabancı kelimelere (umumiyetle isimlere) *-le-* (*-la-*) lâhikası katılmakla büyük bir miktarda fiiller vücude getirilebilir, ve böylece de لك - veya لمك *-lemek* li ve لامق - *lamak* lı mastarlar husule gelir.

آتلامق *at-lamak* «sauter, se jeter» (*at* «cheval»);

آولامق *av-lamak* «chasser» (*av* «chasse»);

ایشلمك *iş-lemek* «travailler» (*iş* «travail, affaire);

بكلمك *bek-lemek* «garder» (mk. *bekçi* «gardien»);

پاتلامق *pat-lamak* «éclater» (*pat* sesad);

پارلامق *par-lamak* «briller» (*par*, ses, ışık adı»);

چاتلامق *çat-lamak* «crever, se fendre» (*çat*, sesad);

هوپلامق *hop-lamak* «sauter» (*hop*, sesad);

صاقلامق *sak-lamak* «garder» (mk. eski Osmanlıca: *sakçı*; bk. 1426 yılı yazmaları, yaprak 198 V°);

فیرلامق *fır-lamak* «se précipiter, s'échapper» (*fır*, sesad);

كوزلمك *g'öz-lemek* «attendre, épier» (*g'öz* «œil»; mk. *göz-cü* «gardien», espion»);

تمیزلمك *temiz-lemek* «nettoyer» (*temiz*, «propre»);

حاضرلامق *hazır-lamak* «préparer» (**hāzır* «prêt»);

كوكسلمك (قاپویی) (*kapı-yı*) *g'öğüs-lemek* «enfoncer la porte avec la poitrine» (*göğüs* «la poitrine»).

İHTAR. I — Bu fiillerin bir takımı (... muamelesi etmek «traiter en...»; ... gibi saymak «considérer comme...» mânalarını verirler.

آغیرلامق *ağır-lamak* (ağır «lourd» saymak) «considérer comme important, traiter avec beaucoup d'honneurs»;

اولولامق *ulu-lamak* «ayni mânada, fakat artık kullanılmıyor»;

قونوقلامق *konuk-lamak* (konuk = misafir» gibi tutmak) «traiter en hôte, recevoir quelqu'un»;

عجبلامق *acab-lamak* (mk. § 829) ve طاڭلامق *tañ-lamak* «s'étonner» (*tañ* «étonnement, étonnant», kullanılmaz).

İHTAR. 2 — *-le* lâhikası Arapça mastarlara (hades isimlerine) seyrek olarak katılır. *et-mek* yardımcısiyle yapılmış mürekkep fiiller kullanmasını tercih eden bugünkü dile bakınca, eski dil bu hususta daha serbest davranıyordu (§ 832).

Bu fiiller özgelemeçler alabilir.

Ml.: Mütavaᶜat «refléhi» tan:

قاتلانمق *kat-la-n-mak* «se plier à quelque chose» (*kat-la-mak* «plier, superposer»; *kat* «couche, étage»);

Müşareket «réciproque» tan:

حسابلاشمق *hesab-la-ş-mak* «régler mutuellement ses comptes, liquider des comptes» (*hesab-la-mak* «compter», *hesāb* «compte»);

Sebepçi «causatif» ten:

قاتلاتمق *kat-la-t-mak* «faire plier»;

Meçhul «passif» ten:

صیره‌لانمق *sıra-la-n-mak* «être disposé en rangée, série», *sıra-la-mak* «mettre en série»; *sıra* «rangée, série»;

Katmerli meçhul «passif double» dan:

طوپلانیلمق *top-la-n-ıl-mak* «être réuni» (*top-la-mak*; *top* «boule»).

Daha ileride bk. özgelemeçli karmaşık tabanlardan olan şu gibi misallere:

Püskül-le-n-dir-mek, karar-la-ş-dır-ıl-mak.

839. Bu fiillerden bir takımı ancak özgelemeçli bir tabanla (§ 571) kullanılır, fakat ister mahiyeti kaybolmak yüzünden olsun, ister özgelemeçli taban doğrudan doğruya isimden teşkil edilmiş olmak yüzünden olsun, bunlardaki aslî siyganın delâleti olmasa da olur.

Ml.: Mutavaat «réfléchi»:

اولنمك *ev-len-mek* «se marier»; Mlf. eski osmanlıca'da manadaşları نكاحلانمق *nikāh lan-mak* ve چفتلنمك *çift-len-mek* (1426 yılı yazmaları, yaprak, 124);

Müşāreket «riciproque»:

دردلشمك *derd-leş-mek* «se raconter mutullement ses peines (درد**)»;

Karmaşık taban «base complexe»:

پوسكوللندیرمك *püskül-len-dir-mek* «orner d'un gland (*püskül*) (le fez), compliquer quelque chose».

840. Mütavaat lâhikası olan *- len* (- *lan*) ve müşareket lâhikası olan *- leş* (- *laş*), fazla olarak başlamlı «inchoatif» mânada fiiller de teşkil etmeğe delâlet ederler. Bir takım isimler, bu lâhikalardan birini veya ötekini farksız olarak alabilirler:

Ml.: كوزل *güzel* «joli»; مشكل *müşki(ü)l* «difficile»;

كوزللنمك *güzel-len-mek*, كوزللشمك *güzel-leş-mek* «embellir, devenir joli».

- leş - li siyga, daha çok kullanılır görünüyor:

چيركينلشمك *çirkin-leş-mek* «enlaidir, devenir laid» (=*çirkin*);

سرتلشمك *sert-leş-mek* «durcir, devenir dur» (=*sert*);

قالينلاشمق *kalın-laş-mak* «s'épaissir, devenir épais» (= *kalın*).

Yukarıdaki misallerde görüldüğü üzere bu siygalar çok kerre sıfatlardan teşkil edilmektedir, fakat (Türkçe ve yabancı) alemlerden «substantif» den de teşkil edilebilir.

قرارلاشمق *karar-laş-ma* veya قرارلاشديرلق *karar-laş-dır-lı-mak* «être décidé, devenir l'objet d'une décision (*karar**)».

İHTAR 1 — Bu türeme fiillerin kullanışı, gelişi güzel bir yapılışa bağlıdır. Yoksa her hangi bir sıfattan yenilerini yapılamak veya evelceden var olan türeme bir fiilin tabanını keyfe göre özgelemeğe kalkışmak tedbirsizce bir hareket olur.

İHTAR 2 — Şark lehçelerinde *- le* lâhikası sonu konsonla biten bir kelimeye katıldığı zaman çok kerre *- te -* veya *- de -* ye çevrilir. Osmanlıca'da bu hadisenin ancak pek zaif eserleri kaydedilebilir:

Al-da-t-mak «tromper», *al-da-n-mak* «se tromper» *al*, «ruse», den [1].

Is-te-mek «vouloir, désirer, demander» eski osmanlıca'da (*aramak*) «chercher», *is* veya *iz* «trace», bir yandan da *iz-le-mek* «aller à la trace, chercher».

Bağ-da-mak «entrelacer» (ki bundan; *bağ-da-ş-mak* terzi biçiminde oturmak, bağdaş kurmak) *bağ* «lien» dan. Ve bunun yanında *bağ-lamak* «lier».

اوكولدهمك *önül-de-mek*[2] «être rétif» belki اونكول *öngül* «entêté» den (kullanılmıyor).

Yine mk. bir sesaddan türeme fiillerdeki *- de -* lâhikası. (§ 850).

841. Sonu kaypak «liquide» konsonla biten bir lâhika ile teşkil edilmiş nispeten mahdut miktarda türeme fiiller vardır: Bunlar umumiyetle başlamlı «inchoatif» bir mânadadır.

1° - [ə]*l* - lâhikası, ki, kaide hilâfına olarak (§ 37, ihtar), kararsız alçak vokallidir.

Ml.: ازالمق *az-al-mak* (*az* dan) «diminuer en nombre»;

چوغالمق *çoğ-al-mak* (*çok* dan) (eski şekli. چوقلمق *çok-al-mak* 1326 yılı yazmaları, yap. 54) «augmenter en nombre»;

---

[1] *Al* (D. L. T. I, 77) = biyle: *al-da-mak* (D. L. T. I, 229): *ol yagı-nı al-da-dı* o düşmanı aldatdı; *adamı al-da-yap magrur id-en*..(*Kamas tercümesi*, c. II, s. 52),-A.U.E.

[2] Müellif bunu *öyül-de-mek* okuyor; fikrimizce onu böyle okuması (ݣ) harfinin noktası olmamasındandır A.U.E.

دوزلمك *düz-el-mek* (*düz* den) «devenir uni, se laisser arranger, corriger; s'améliorer»;

دیرلمك *diri-l-mek* (*diri* den) «revivre, redevenir vivant».

Bu takımdan olan başka türemeler şunlardır :

eğri-l-mek «être de travers, tordu»;

oñ-al-maḳ «s'améliorer, guérir»;

ince-l-mek «s'amincer, devenir mince»;

boş-al-maḳ «se vider»;

bol-al-maḳ «s'élargir»;

sivri-l-mek «s'allonger en pointe, devenir pointu»; (mk. سیولمك *siv-el-mek* - *Ḳamus tercümesi* I, 56 ve 211);

sağ-al-maḳ «guérir»;

dar-al-maḳ «devenir étroit»;

taş-al-maḳ «se pétrifier»;

doğru-l-maḳ «se redresser, se diriger»;

tom-al-maḳ ve *tüm-el-mek* «s'arrondir»;

duru-l-maḳ «déposer sa lie, devenir clair, se clarifier»;

ḳatı-l-maḳ «durcir, s'épaissir»;

ḳoca-l-maḳ «vieillir»;

ḳısa-l-maḳ «se raccourcir»;

yası-l-maḳ «s'aplatir»;

yön-el-mek [1] «se diriger»;

yeyni-l-mek «s'alléger»;

Sebepçi *eski-l-t-mek* «faire vieillir», daha çok kullanılır olan *eski-t-mek* fiilinin mânadaşı ve eşidir.

Ul-al-maḳ fiili de *ula* «grand» sıfatından yapılmadır.

İki heceli sıfatların sonundaki boğazlı konsonlar böyle teşkillerde kaybolur (mk. § 124, ihtar).

Şu aşağıki türeme fiiller de böyledir :

alça-l-maḳ «être bas» (*alçaḳ*dan);

eksi-l-mek «diminuer, devenir moindre» (*eksik*den);

küçü-l-mek «rapetisser, devenir petit» (*küçük*den);

ufa-l-maḳ «rapetisser, devenir petit» (*ufaḳ* dan).

buna-l-maḳ (*bunaḳ* dan);

tümse-l-mek (*tümsek* den);

dişi-l-mek (*dişik* den);

g'evşe-l-mek (*g'evşek* den);

yanşa-l-maḳ (*yanşaḳ* dan);

ḳayra-l-maḳ (*ḳayraḳ* dan);

yükse-l-mek (*yüksek* den).

Bunlarda da öyledir :

seyrek sıfatı *seyre-l-mek* yerine *seyri-l-mek* «se raréfier» mastarını vermiştir.

842. 2° - *er* ve - [*ı*] *r* lâhikası ki, daha evvelce bir takım fiillerin sebepçi «causatif» leri olarak kullanıldığı görülmüştü. (§ 579 ve 580).

Ml.: آغارمق *ağ-ar-maḳ* «blanchir, devenir blanc» (*aḳ* dan);

قارارمق *ḳara-r-maḳ* «noircir, devenir noir» (*ḳara* dan).

Başka bir takım renk fiillerinde de böyledir ki, bunlardan bir kaçı yapıldıkları sıfatın son kelimesindeki vokali ne olursa olsun - *er* lâhikasını alır :

boz-ar-maḳ «devenir gris cendré (*boz*)»;

mor-ar-maḳ «devenir violet (*mor*)»;

sar-ar-maḳ «jaunir, devenir jaune (*sarı*)»;

ḳız-ar-maḳ «devenir rouge (*ḳızıl*)»;

Bununla beraber *yeşir-mek* [2] «devenir vert (*yeşil*)» denilir.

---

[1] یوكلمك (Ris. B., 72, 1026 yazmaları, yaprak, v° 87 ve 134); *yün* hakkında bk. § 915. J. D.

Müellif *yön* kelimesini *yün* okuyor. A.U.E.

[2] Müellif bunu yanlış olarak *yeşir-mek* okuyor ki, *yeşer-mek* olacak. A.U.E.

Bu takımdan ekserisi kullanılmıyan başka fiiller de vardır:

ot-ar-mak «faire paître» (*ot* «herbe»-den);

öc-ür-mek «parier» (*öc* «pari»);

ev-er-mek «marier» (*ev* «maison»);

oḳ-ar-maḳ «tirer des flèches» (*oḳ* dan);

baş-ar-maḳ «venir à bout, achever» (*baş* «tête, chef» den):

bay-ır-maḳ «devenir riche (*bay* dan)»;

toz-ar-maḳ «être réduit en poussière (*toz* dan)»;

tañ-ır-maḳ «regarder avec surprise (*tañ* dan);

ḳañ-ır-maḳ «tourner» (*ḳañ* «roue» dan);

deli-r-mek «devenir fou (*deli* den)»;

sırt-ar-maḳ «s'affermir en s'adossant (*sırt* dan)»;

ḳayga-r-maḳ (*ḳayı-r-maḳ* kelimesinin aslı) avoir souci de...» (*ḳaygu*, «souci» den);

yaş-ar-maḳ «devenir humide (*yaş* dan)».

Şu fiillerin yapılışı daha az kıyasi görünüyor:

k'öpür-mek «écümer» (*k'öpük* «écume» den); mk. boğazlı konsonun düşümü hakkında § 841);

semir-mek «engraisser» (*semiz* «gras» dan);

bel-ir-mek «apparaître, se manifester» (*bel-li* «manifeste»);

sivir-mek «être pointu» (*sivri* den);

yum-ar-maḳ «être rond» (*yumru* dan).

$\frac{\text{- ik -}}{\text{- ıḳ -}}$ LÂHİKASI.

843. $\frac{\text{- ik -}}{\text{- ıḳ -}}$ $\left(\frac{\text{- ük -}}{\text{- ūḳ -}}\right)$ lâhikası pek az miktarda bir takım bitaraf fiiller teşkil ederler ki, doğrusu bunların hepsi de çok kullanılır.

g'eç-ik-mek «tarder» (*g'eç* «tard» dan);

bir-ik-mek «s'amasser, se réunir» (*bir* «un» den);

ac-ıḳ-maḳ «avoir faim» (*aç* «affamé» den);

g'öz-ük-mek «apparaître, être visible», (*g'öz* den);

ḳanı-ḳ-maḳ «être sanguinaire», (*ḳan* «sang» dan) [1].

Mk. Çağatayca'da يولقمق *yol-uḳ-maḳ* «rencontrer» (*yol* «chemin» den).

İHTAR — Eski Osmanlı lehçesinde ayni örnekte türeme bir kaç fiil bulunur; fakat bunlar bir alemin sonuna - *ik* lâhikası katılmakla vücut bulmuş değildir. سركمك *sür-ük-mek* «se traîner», (1426 yılı zama ları, yap. 183), ki bu *sürü-mek* fiilinin mânadaşıdır; صينقمق *sın-ıḳ-maḳ* «être brisé, battu, vaincu» (*ayni yer*, yap. v° 192) *sın-maḳ* fiilinin mânadaşıdır.

Acaba bunlardaki durum, (*sürü-mek* ve *sın-maḳ* [2]) gibi fiillerin uzamlanması «allongement» olmaktan, veya (-*ik* -§ 860 ile) türeme bir isimden teşekkül etmiş bir fiil olduktan sonra o da bir fiil tabanı (mk. § 849) haline gelmiş bulunmaktan ibaret bir hadise mi? [3].

---

[1] Bu mastar lehçemizde - *se*(- *sa*) katılmış olarak *ḳan-ıḳ-sa-maḳ* suretinde kullanılır ki, «bir şeye kanmak, doymak haline meyletmek» mânası da vardır A.U.E.

[2] Ki bu da § 595, ihtarda ve § 864 de kaydettiklerimize benzeyen rüşeyim halinde bir fiil binasının varlığını farzetmeye sebep oluyor. J. D.

[3] Ayni sual, şu üç fiile de aittir.

yut-ḳu-n-maḳ «tükürüğünü yutmak»;

uç-ḳu-n-maḳ «birdenbire korkmak»; (muk. *uç-maḳ* «voler»);

طاشقنمق *taş-ḳı-n-maḳ* مريج صويى طاشقندى *Meriç su-yu taş-ḳı-n-dı* «la Maritza

Div. L. T. I, (s. 165 ve aşağısı, s. 205 ve aşağısı, II, s. 92 ve aşağısı, s. 179 ve aşağısı, III, s. 55) de -*ik* lâhikasının isimcil bir tabana katılmasiyle türemiş bir sıra başlamlı «inchoatif» fiiller verilmektedir.

Ml.: *tar-ık-mak* «dar olmak» (çağatayca'da «gücenmek»; mk. Osm. *dar-ıl-mak*); *kar-ık-mak* (*köz*) «göz kardan kamaşmak (II, s. 92);
türk tat-ık-tı «türk acemleşti, acem adetlerini benimsedi» *tat* «acem, yabancı» (*Ayni yer* II, s. 234);
üçkü (mk. osm. *keçi* (*tag-ık-tı* «keçi dağa çıktı — vahşileşti» (II, s. 93);
söz çın-ık-tı «söz tasdiklendi» (II, 94);
ton kir-ik-ti «elbise kirlendi (II, s. 94);
yil[1] *yaz-ık-tı* (*küz-ük-ti*) «hava baharlaştı (güzleşti)» (III, s. 55);
yat-ık-tı «yad, yabancı oldu« (muk. § 845, 2°);
yag-ık-tı [2] «düşmanlaştı».

Bir takım fiiller fiilcil bir ta andan türeme görünüyor:
böl-ük-mek [3] «bölünmek, dağılmak» (s. 94);
sanc-ık-mak (s. 180);
sız-ik-mek (duymak, inanmak).

Fakat bunlar *böl-ük*, *siz-ik* (II, s. 119) gibi isimcil türemelerden de teşkil edilmiş olabilirler. *bul-duk-mak* («kaybolan şey» bulunmak, II, s. 179) gibi bir fiilde bu, (*bul-duk* mk. § 755) örneğinde fiilden türeme isimcil bir tabanın da fiilcil bir taban olabileceğini açıkça gösteriyor.

Şu halde -*ik*- li bir bina «voix» nin var olabileceği hakkındaki farazıyeyi bırakmak lâzım gelecek gibi görünüyor.

Bu teşekküllerin bir çoğu da sırf örneksenim «analogie» ile vücut bulmuş olsa gerektir.

$\frac{-se}{-sa}$ veya $\frac{-si}{-sı}$ LÂHİKASI [4].

844. Bu lâhika umumiyetle az kullanılan yine az miktarda fiillerde arta kalmış bir halde yaşıyor ki, şu kavramları vardır:

---

[1] Müellif bunu «rüzgâr, hava» mânasında *yil* değil, sene mânasında *yıl* gibi okuyor. A.U.E.

[2] Müellif *yagı* olmak gereken bunu *yag* suretinde öteki parçalardan ayırıyor A.U.E.

[3] Müellif bunu *bül* suretinde okuyor A.U.E.

[4] Dudaklaşık *sü* (-*su*)söylenişleri olmadığına dikkat edilsin. Belki vokallere ait kanunların (§ 158) natamam bir tatbiki eseri diye farzedilen şu hadise, bu lâhikanın çok eski bir mahiyeti olmasiyle izah edilebilir J. D.

---

déborda». (Rouen, ms. 1493, yap. 10); Muk. *taş-mak* «déborder». J. D.

Bizce müellif iki ayrı yapılışlı fiili birbirine karıştırıyor: Evelkiler -*ik*, *ük* -*ık*, *uk* katılarak yapılanlardır ki, asıl mevzu budur. Sonrakiler ise ilk fiil maddesine *ka* (*ke*) lâhikaları verilerek yapılanlardır ki, bunlar katıldıkları asıl kökün mânasına mübalâğa (devam, şiddet, tekrar, vs.) fikri katarlar:
Çal-ka-mak (devamlı surette çalmak, vurmak);
yu(y)-ka-mak (devamlı olarak, yumak), yıkamak);
tık-(k)a-mak (şiddetle tıkmak), vs. A.U.E.

a. (Bilhassa fizik) arzû, istek, meyil fikri :

su-sa-mak «canı su istemek»;

talap-sa-mak «Sami Bey'e göre istek mânasına arapça «talab» tan»; [1]

gürük-se-mek («yumurtlayan tavuk mânasına gürük veya gurk'tan. (hayvan kızışma halinde olmak, «être en rut»).

Şu fiiller dişi erkeği, erkek dişiyi istemek, aramak mânasını verirler:

b(p)ugur-sı-mak (dişi deve *po(u)gar* «deve aygırı» istemek);

teke-si-mek (dişi keçi, «teke» istemek) :

düğe-si-mek (erkeği doğurmamış inek, «düğe» istemek».

Şunlar da aynı sıraya yaklaştırılır :

ök-si-mek «arzu etmek, tükenmek»;

gör-esi-mek «görmek istemek (*gör-mek* ten)». [2]

İhtimal ki, bu ikincisi gerek yukarıki fiillerle ve gerek *g'öre-si* (§ 792) siygasının tesiriyle vücut bulmuş örneksenimli «analogique» bir teşekküldür [3].

Mk. *tütün-si-mek* «canı tütün içmek istemek» (KHLOROS, *gram*, s. 146)

b Takdir ve tahmin fikri: «... saymak: considérer comme...»

Bu mânasiyle hiç olmazsa $\frac{\text{- sen -}}{\text{- san -}}$ ve $\frac{\text{- sin -}}{\text{- sın -}}$ (mk. Altayca - *zın* -) şekilleri de bulunur. Bugün az kullanılır olmakla beraber - *sın* şekli eski Osmanlıca'da epiyi canlı ve yaşar bir halde idi, ve hattâ ödünclenik isimlere de katılırdı:

çok-sa-mak, *çok-san-mak*., *çok-sı-mak* *çok-sın-mak* «çok ve aşırı bulmak» (mk. 1426 yılı yazmaları, yap. 13 v° : چوقسنب *çok-sın-up*);

umur-san-mak (işler) mânasına *umur**dan [4];

mühim-se-mek «mühim saymak, ehemmiyet vermek - *mühimm**den (*Cevdet tarihi* I, 98):

benim-se-mek «benim saymak, kendine mal etmek»;

garib-se-mek «kendini garib, yalnız, yabancı saymak»;

çirkinse(si)-mek «çirkin bulmak (*Kamus* I,503);

yük-si-mek «yük, ağır saymak»;

ايراقسنمق *ırak-sın-mak*, *ırak saymak* (*Kamus* I, 577);

عيبسنمق *ayıb-sın-mak* ayıp saymak (*Kamus* I, 89);

كريهسنمك *kerih-sin-mek* (kerih* saymak § 114) (1946 yılı yazmaları, yap, 148 v°).

Mk. *ayni yerde* زحمتسنديلر *zahmet-sin-diler* kendilerine* zahmet saydılar.

[1] Bizce *tal* kökiyle ilgili olarak «kendi için seçmeğe meyl etmek mânasında. Bk. D. L. T. III, 176 *talu* seçilmiş; ve *ayni eser* III, 241, 256 *talulamak* seçmek ailesinden olmak gereken bir *tal-a-mak?* mastarının *tal-a-b* (seçilip alınmış) sıygasından. A.U.E

[2] Yine mk. كورسيتمك («Sami Bey'e göre okunuşu *gör-si-t-mek* «montrer»), ve (*Kamus* tercümesi) ne göre كوستورمك *gös-tür-mek* olup, bu günkü lehçede karşılığı *gös-termek* tir ki acaba bu da, *-si* ile türeme bir fiilin sebepçi siygası mı? J. D.

Aslı *gör-se(sü)-t-mek* olduğu takdirde, (görmeye meyl ettirmek) mânasiyledir. Fakat bu *(göz)*, isim kökünden *(gör-dür-mek)* mânasiyle de bir teşekkül olabilir. A.U.E.

[3] Ayni mânada كوسنيمك *kös-ni(ne)-mek* (*Kamus* tercümesi: I, 50) denir. J.D.

[4] Müellifin arapça (emir) in cem'i olan (umur) dan geldiğini söylediği bu kelime, bizce *ummak* (bir şey beklemek) ten *um-ad* mânasiyle türemiş *um ur* türkçe kelimesidir ki, (Umur Bey) adındaki tarihî şahsın da adı bu türkçe kelime olmak lâzım gelir. ykl. *umurum-da bile değil* = (umudunda) ümit ettiğim (şeyler için) de dahi değil A.U E.

c. Bazı *-si-* li mastarların başlamlı «inchoatif» veya yaptırımlı «factitif» mânaları vardır:

bön-si-mek [1] «bön, aptal olmak»;

çiğ-se(si)-mek[2] veya (belki mübâlâğalı «fréquantatif» lerle örneksenim yoliyle? § 595, ihtar ve 864) *çiğ-sile-mek* «*çiy* veya *çiyse* [3], *çiğsinti* «bruine»den, çiy [3] gibi yağmak ki, bu da § 849 da kaydedilen teşekküle uyarak yapılmıştır.

yan-sı-mak veya *yañ-sıla-mak* (belki mübalâğalılarla örneksenimli olarak ? § 595, ihtar, ve § 864) «yan yan gitmek, birini takip etmek [4]», *yan* dan veya *yansı* dan: mk. *an-sı(sa)la-mak* «çehresini değiştirerek birini taklid etmek» mk. § 890, ihtar.

Yine mk. Eski Osmanlıca'da *ay-rık-sı-mak* «ayrı, başka olmak, değişmek» (ms. Bibl. nat., A. f. t. 86, yaprak 11 V° آيرقسى = arapça : تغير).

Yakiş. آيروقسى *ayr-ak-sı* ayrı, başka «différent».

İHTAR 1 — Pek az miktardaki bir takım fiillerde bir *-[ı]mse*; *-[i]msi* lâhikası vardır ki bu *-si* ve *-[i]msi* (§ 519) li türeme, isimlerle örneksenim suretiyle *-se*, *-si* lâhikasının manidar mahiyetli bir gelişmesinden ibaret görünüyor. Bilhassa fiilcil tabanlara katılmak ve küçültümlü «diminutif» bir kavramı bulunmak gibi bir hususîlik gösteriyor (mk. § 843):

ağla-msa-mak (= altayca: *agla-mzra-mak* «pleurnicher») *ağla-mak* tan;

gül-ümse-mek veya *gül-ümsin-mek* (1426 yılı yazmaları, yap. 110: كلمسنى). Mk. altayca: *kül-ümzre-mek* «sourire») *gül-mek* «rire» den;

sınamsa-mak, *sına-mak* «éprouver, essayer» (bk. Sami - Bey, صنامسق);

um-san-mak, *um-mak* [5] «espérer» (veya eski Osmanlıca'da «umud, espoir» demek olan *um* dan, VAMBÉRY, *Alt. Osm.* 212).

Aşağıki fiilde *-[ı]mse* lâhikası yukarıdaki *b.* kısmında gösterilen mâna ile bir isimcil tabana katılır:

az-ımsa-mak «az bulmak, az saymak» *çok-sa-mak* fiilinin tersad «antonyme»ı.

Khloros (*Dictionnaire*), *çoğ-umsa-mak*, (*çok-sa-mak* fiilinin manadaşı) fiilini de veriyor.

Şuna dikkat edilmeli ki Osmanlıca, bu bahsi geçen lâhikaların muhtelif kavramlarını karma karışık etmişe benziyor. Bilhassa Div. L. T. yardımiyle bu morfemlerin daha eski bir devirde kullanışları tarzını işte şöyle yeniden kurup meydana koymak mümkündür. 844 üncü bendimizde kabul ettiğimiz tasnifi burada da tatbik ve muhafaza ediyoruz:

a. (Bilhassa fizik) arzu, istek, meyil fikri:

Div. L. T. (I, s. 231 ve aşağısı, 253 ve aşağısı) da bu mâna ile bir sıra misaller verilmektedir ki, bunlarda *-sä* lâhikası kâh *fiilcil tabanlara*, kâh *isimcil tabanlara* katılmaktadır:

---

[1] Müellif bunu *bün -si-mek* okuyor A.U.E.

[2] bk *Türkçeden Fransızca'ya lûgat* Sami Bey, «bruiner» kelimesi. J.D.

[3,3] Bianchi çisemek manasında bir تيتسمك *tit-si-mek* fiili de veriyor. Bu *çiğ-si-mek* fiilini «uykusuz kalmak» mânasına *çiy-sen-mek* fiiliyle karıştırmamalı J. D.

Müellifin bu kelimeyi fransızca «bruine» karşılığı olarak verdiğine bakılırsa, bir isim olmak lâzım gelir, fakat türkçede böyle bir isim olduğunu bilmiyoruz. A.U.E.

[4] Geri dönmek ve bir şeyi tekrar etmek, aynını yapmak mânasında *yanmak* mastarından (D. L. T. III, 11, 48). A.U.E

[5] *em-mek* «sucer», ve *dam-mak* (şark türkçesinde *tam-mak* ve Osmanlıca'da *dam-la-mak*) «damla damla akmak ve düşmek» fiilleri *em-zir-mek* «donner à téter» ve *dam zır-mak* (bk. BIANCHI: دامزرمق) türeme fiillerini vermişlerdir. J. D.

öp-sä-mak «öpmek istemek, öpmeğe iştahalı olmak»;
at-sa-mak «atmak istemek»;
ur-sa-mak «vurmak istemek»;
okıt-sa-mak «okutmak istemek»;
iç-se-mek «içmek istemek»; vs.

ät-se-mek «canı et istemek»;
balık-sa-mak «canı balık istemek»;
kagun-sa-mak «canı kavun istemek»; vs.
(*Aynı eser* III, s. 247 de başka misallere bakınız).
Yine mk. örnek bir misal § 537, zeyil.

suv-sa-mak «canı su istemek» (Div. L. T. III, s, 211) fiili Osmanlıca'da *su-sa-mak* fiiline muadildir.

yaz-sa-mak «çözmek istemek» (*aynı yer* III, s, 225) fiili 825 inci bendde bahsi geçen Altayca *-yasta* fiilinin menşei olmuş görünüyor.

Bu fiillerin *sä-t-* li olarak sebepçi «causatif» bir binası da vardı (*aynı yer*, II. s, 270).

Altayca'nın (...e meraklı «amatur de...» mânasındaki *-sak -säk* lâhikaları (mk. § 861) bes belli bu fiillerden teşkil edilmiş olacaktır:

ırakı-zak [1] «rakıya meraklı, rakıya düşkün»; *çay-zak* «çay meraklısı»; *tör-zök* «şeref mevkiinde oturmasını seven» (Gr. alt., § 29).

Yine mk. Yakutça *-msäx*: *bis-igi-msäx* = bizimkiye meyleden, bizim tarafa meyleden, bize sadık kalan».

Div. L. T. (III, s, 236 ve aşağısı) de fiil tabanlarından *-igsä* (=*ig*+*sä*) lâhikası yardımiyle teşkil edilen başka bir sıra istemcil «désidératif» fiiller vardır (ki bunlar bazan bir takdir ve tahmin «approximatif» mânasını da verir. Mk. § 825). Bunlar şüphesiz, menşede fiil kökünden türeme «déverbatif» *-ig* li isimcil tabanlara *-sä* lâhikası katılmakla yapılmıştır. Bir kaç misal:

bar-ıgsa-mak «varmak istemek»;
tur-ugsa-mak «durmak (ayağa kalkmak) istemek»;
sat-ıgsa-mak «satmak istemek»;
bär-igsä-mäk «vermek istemek, verecek olmak» (III, s. 274);
bil-igsä-mäk «bilmek istemek»; vs.
Mk. Osmanlıca'da buna benzeyen fakat başka bir mânada olan bir teşekkül § 844, ihtar 2.

-igsä lâhikası da hakikî bir gramer siygası değerinde olan *-[i]gsäk* lâhikasina muadildir. Div. L. T. (II, s. 45, 132, 203 ve 290, ve III, s, 233) te bu, kendisinde niyet «intentionnel» mânası olduğu söylenilen bir ortaç (ismifail) olarak telâkki edilmektedir.

Eski Osmanlıca'nın *-(y)iser* (§ 622, ihtar) sıygası şüphesiz menşede buna benzer bir teşekkülle vücut bulan bir muzarî idi: *-ig* veya *-gü* ekini alarak fiilden türeme bir isme *-sä+r* suretindeki meyil mânalı lâhika ile, muzari lâhikasının katılmasından yapılmış; yani:
-ig+sä-r
-gü+sä-r.

---

[1] Müellif bu lâhikanın aslında *s* li olduğunu söylüyor da, misallerdeki *z* lerin nereden geldiğini haber vermiyor. Bizce vokaller ve yumuşak harflerden sonra *s* ler bazan *z* oluyor. Sonra *-sek, sak* diye gösterilen bu lâhikanın *tör-zök* gibi misaller arasında görüldüğü üzere *-sök* (*zök*) lü olduğu da söylenmeli idi. A.U.E

b. Takdir ve tahmin «appréciation» fikri: (... dan saymak, «considérer comme...») belki bu *-sin-* (*-san*) lâhikası «saymak, sanmak» mânasındaki *-san* fiilinin arıklanış «affaiblissement» hali suretinde telakki edilmek icap eder. Div. L. T. buna dair hiç bir açıntı vermiyor.

c. Başlamlı «inchoatif» mâna.

Div. L. T. *-si-* lâhikasını havi başlamlı fiiller veriyor; ve böylece *suv-sı-mak* «sulanmak, (meselâ sirke) sulu olmak» (III, s. 211) fiilini, ve *suv-sa-mak* (susamak. bak, yukarıya) fiillerini biribirinden ayırt ediyor. Aynı eserden başka misaller;

قُرغسماق *kurug-sı-mak* «kurumak» (III, s. 247);

ogul, er-sin-di «çocuk erleşti, erkek, adam oldu» (I, s. 213).

İHTAR. 1 — Küçültüm veya yapmacık «tesanuu» mânası.

Div. L. T. (II, s. 205 ve aşağısı) de «yapmacıklı hades» mânasında olarak -[*ı*]*msın-* lâhikası veriliyor:

bar-ımsın-mak «varır, gider gibi yapmak»;
tar-ımsın-mak «eker gibi yapmak»;
käl-imsin-mäk «gelir gibi yapmak»;
kül-imsin-mäk «gülümsemek, gülümsinmek»;
tur-umsın-mak «durur, ayağa kalkar gibi yapmak»;
tilä-msin-mäk «diler gibi yapmak»;
bilä-msin-mäk «biler gibi yapmak»;
kaçr-umsın-mak «kaçırır gibi yapmak» (*kaç-ur-mak*'tan);
käçr-ümsın-mäk «affeder gibi yapmak» (*käç-ür-mek*'ten); vs.

Mk. III. s. 77: *yä-msin-mäk* «yer gibi yapmak».

Mk. *-gän* li (menfi) ortaçlarda (... maz gibi yapmak «faire semblant de ne pas..») mânasiyle kullanılan Kırgızca *-mäksi* (= *mäk+si*) lâhikası:

kara-mak-sıgan «görmez gibi yapan, görmezlikten gelen»

eşit-päk[1]*-si-gän* «eşitmez gibi yapan, eşitmezlikten gelen». (MELIORANSKI, s. 61).

Belki de bu şekil *mäz-si* ile bir benzemsizlik «dissimilation» dolayısiyle doğmuş telâkki edilebilir (mk. Osmanlıca'daki muadil tabirler § 1461, 1462).

İHTAR 2 — (bk. yukarıda *a.* harfindeki *-igsä* lâhikası).

İHTAR 3 — Div. L. T. *-sik* suretinde pek acayip bir lâhikanın da varlığını haber veriyor ki bu, fiil tabanlarına katılarak (meçhul bir mânaya yakın) zorlanış ve yeniliş mânası veren fiiller teşkil ediyordu. Öyle görünüyor ki bunlar, örneksenimli bir teşekkülle vücut bulan küçük bir kelime takımından ibarettir. Bahsi geçen bu lâhikanın § 889, c, ihtar 1 *sonları*) ında söylenen lâhikalarla hısım olması da mümkündür.

Bu fiiller şunlardır:

är yagı-ka tut-suk-du[3] (veya *bas-sık-tı*) «adam düşman tarafından tutulmuş (baskına uğratılmış) oldu (II, s. 179). Muk. Osm. *tut-sak*».

an-ıng[2] *yaş-ut iş-i bil-sik-ti* «onun gizli işi bilinmiş oldu»;

---

[1] Müellif bu lehçede *-mäk -mak* suretlerinde kullanılan mastar lâhikasının $p < m$ değişimli olarak *-päk*, *-pak* çeşitleri de olduğunu söylemiyor. A.U.E

[2] Müellif arap imlâsiyle (انك) suretinde gösterilen bu kelimeyi (anıg) okumuştur; biz ise bunun arap yazılı metinde üzerine konulmadığı halde varlığı takdir edilen bir noktalama ile (anıng) okunması lâzım geleceği fikrindeyiz. A.U.E

[3] *tut-şuk-dı* olacak A.U.E

ut-suk-mak «oyunda yutulmuş olmak» (I. s. 205; mk. Osm. *ut-mak*);
ur-suk-mak vurulmuş olmak»;
ol, tavar-ın al-sık-tı «o davarını aldırmış, kaptırmış oldu»;
yar-sık-mak «birinden ayrılmış olmak» (III, 74);
yät-sik-mäk «(kaçan adam) yetişilmiş olmak».
Osmanlıca'da buna benzer bir teşekkül tanımıyoruz.
İHTAR. II — İki veya üç fiilde *-si* lâhikası *-ik* lâhikasiyle birleşiyor (§ 843 veya 860).
Bu türemelerin oldukça değişen kavramları vardır:
kanık-sa(sı)mak = *kanık-mak* (§ 843);
gecik-sin-mek «çok geç diye saymak» mk. *g'ec-ik-mek* (§ 843);
duruk-sı-mak «yerinde durup beklemek»; mk. *durmak*. Mk. *zeyiller*.
Daha ileride (§ 864) *-ek* (*-ik*) lâhikasının *-le* lâhikasiyle bir kaynaşıklığı görülecektir.

-[ı]rga-, -[ı]rgan-, -[ı]rgın- LÂHİKASI.

845. Altayca'daki *-rka* lâhikasına yaklaştırılması gereken ve muadili öncül (*-[ı]rge-*) şekli yok görünen bu lâhika, *-ik-* ve *-si-* lâhikalarından çok daha az kullanılır. Değişimli kavramları olup, kâh isimcil tabanlara kâh fiilcil tabanlara katılır (mk. § 843, haşiye).
yad-ırga-mak «yabancı saymak (*yad, yat*, bk. § 871, haşiyesi: fena, kötü; mk. *yad-ırgı* «yabancı, garip, meçhul» I'. 1, 203, 204, 217), kaçmak, çekinmek»;
acı-rga-mak «birisine acımak»;
az-ırgan-mak «az vermek, parasını harcamakta eli sıkı davranmak»;
kıs-ırgan-mak «ayni mâna [1]: *kısmak, kesmek*'ten;

[1] Yine mk. *esirgemek* fiili ki, *azırgan-mak* fiiliyle ayni manzara ve ayni mânadadır; yine *kısırgan-mak* fiiliyle de ayni mânada ise de, bunun iştikakı meçhuldür. Çağatayca'da اسرغامق suretindedir. J.D.
Fikrimizce *esirgemek* ve *azırganmak* fiilleri, müellifin dediği gibi ayni yapılış manzarası vermekle beraber, ayni mânada değildir; ve *esirgemek* fiilinin iştikakı da meçhul olmasa gerektir:
Azırganmak fiili Çağatayca (az görmek, az saymak) mânasında olup *az* sıfatından türeme görünüyor.
Esirgemek ise, Çağatayca *asragamak* (gizlemek, muhafaza etmek) kelimesinin arıklanışlısı «affaiblissement» görünmektedir. Çağatayca'da buna yakın başka kelimeler de vardır:
اسرامق *asramak* (hıfz, himaye, vikaye, sıyanet etmek, korumak);
Asraganlıg (korunulmağa, saklanılmağa lâyık).
Asralmak (saklanılmak);
Bütün bu kelimelerin başlarındaki kök, «alt» mânasındaki *ast* ve *as* olsa gerektir (ykl. *aşağı* kelimesindeki *aş*); nitekim lehcemizdeki *ast-ar*: «elbise altına konulan, elbise altında gizli kalan kumaş» demektir. Şu halde (muhafaza etmek, korumak, gizlemek, saklamak) gibi mânalar esasen «bir şey altına koymak» aslî mânasından türeme olmak lâzımgelir. Huastuanift adlı eserde mani mezhebindeki Uygur Türklerinin dualarında yer yer tekrar edilen bir dua hatimesinde *astar* suretinde görünen bir emri hazır siygası vardır ki, bundan *astar-mak* suretinde bir mastarın da var olduğu düşünülebilir:
Man astar hırza (= hemen esirge, koru).
Huastuanift'de tercümesiz bırakılan ve Sanskritçe'ye atfedilen bu ibare, bizce verdiğimiz

bas-ırgan-mak «kâbuslanmak; *basmak*, birine *ağırlık* çökmek» ten [1].

- e - / - a - veya - i - / - ı - LÂHİKASI.

846. - e - / - a - veya - i - / - ı - vokalleri bir isim tabanına katılmakla, bir takım fiilcil tabanlar teşkil edilir:

benz-e-mek «*beniz* den»;

boş-a-mak «eşini bırakmak», «*boş* dan»;

yaş-a-mak «ömür sürmek», «*yaş* dan»;

den-e-mek «sınamak, tecrübe etmek» tarz, tecrübe mânasına *den* den;

kan-a-mak «kan akmak», «*kan* dan»;

oğr-a-mak «yolda karşılaşmak, bir şeye maruz kalmak», *oğur* «tesadüf, fal, (mecaz mânasiyle) *yol*, dan»;

oyn-a-mak «*ogun* dan»; mk. § 121;

san-a-mak «birisine *san:* saygı göstermek»;

harc-a-mak «elden çıkarmak, *harc* «sarf» dan»; birine tuzak kurmak, onu fena bir duruma koymak»;

toz-a-mak ve *n* li mutavaatları: *toz-an-mak* ve *toz-un-mak* «toz kaldırmak» [2];

yavaş-ı-mak «yumşamak talim kabul etmek» (*Kâmus* I. 481 ct. 554).

Şu aşağıki fiiller daha az kullanılır:

tebs-i-mek, tebes-i-mek, tal,ab(p)-ı-mak, gal,ab-ı-mak; kıvr-a-mak, (*kıvır*, § 121); *şak-ı-mak* (*Kamus* I, 610), *çokr-a-mak*, (*çokur*, § 121); *kağş-a-mak* (*kağış*, § 121); *art-a-mak*.

İHTAR. — Eski Osmanlıca'nın şu iki fiili ayni teşekkülle vücut bulmuş görünüyor:

طارلغنمق *darlıg-an-mak* «darda olmak, rahatsız olmak»; (1426 yılı yazmaları, yap, ve 38) *dar-lık* dan;

yarlıg-a-mak «affetmek, bağışlamak» *yarl,ık*, *yarlığ* «emir, ferman, mağfiret»...

Yine mk. eski Osmanlıca'da *renc-e-mek* (*renc-i-mek*).

847. İHTAR. — Bir vokalle sonlanan çok heceli öyle fiil tabanları vardır ki, bunlar bundan evvelki bentte mütalâa edilen türemelerle ayni örnekte oldukları halde, sonlarındaki bu vokalin köke mi ait bulunduğunu, yoksa bir türeme lâhikası mı olduğunu kestirmek Türk dili tetkiklerinin bugünkü halinde müşküldür. Mk. § 567.

[1] Yine mk *ımızgan-mak* veya *imizgen-mek* mastarı (ki iştikakı meçhuldur); طاشرلق (B. de M. ye göre: *taş-ırka-mak* «yoldaki taşlardan ayak yaralanmak, (*Kâmus* tercümesi I, 274) iki defa geçiyor..

Saşmak «s'étonner» mânasında Çağatayca'da *Tan-ızga-mak* (*Ab.*, 177), ve Altayca-da *tañ-arga-* veya (*tañ-da-*) (Gr. alt. s. 260) suretinde mastarlar da vardır. J. D.

[2] Mk. müteaddi توزتمق *toz-ut-mak* fiilinin mânadaşıdır [*Kâmus* tercümesi I, 109, 213, 218, 263], ve طوزتق (*ayni eser*, 109).

mâna ile öz Türkçedir: Yine *hırza* emir siygasına nazaran bir de *hırza-mak* (*kırza-mak*) mastarının varlığı sezilebilir. bk. (Rad. II. Kazan) *kırşa-mak* (kuşatmak, etrafı sarmak, muhafaza etmek), veya (Rad. II. Kazan «Şor»), *hırsa.n-mak*, hasislik etmek, elde tutup harcamamak, saklamak. yklş. *kırs* (iktisat, tutum — Konya). A.U.E

Ml.: *barı-maḳ* «garder, conserver» (yani saklamak, korumak); *taşı-maḳ* «porter».

Bu son vokal kararlı bir unsur olmadığı zamanda da yine böyle bir şüphe var. Nitekim *uza-maḳ* fiili, besbelli bir menşeden olan *uzan* kelimesiyle karşılaştırılır ve Türkçenin morfoloji prensiplerine (mk. § 9) sıkı sıkıya bağlı kalarak *-uz* unsurunun bu iki kelimede müşterek olduğuna bakılırsa, her ikisinin de kökünü ayni *uz* şeklinin teşkil etmekte olduğuna insanın meyledeceği gelir.

Fakat henüz böyle bir karara varış da pek acele bir şey olur. Çünkü bunlardaki kökün iki heceli olması, ve sonundaki vokalin değişken olmak dolayısiyle kâh alçak, kâh yüksek neviden bulunlması da mümkündür (§ 37 ve 155); asıl bu kökte görülen vasıf, kökün mahiyeti değil, sonu vokalli olmasıdır.

Nasıl ki *uza-maḳ* fiilinde ve bundan türeme (-[*i*] *k* lâhikalı) *uza-ḳ* kelimesinde kökün sonunda alçak bir vokal olduğu halde, *uzu-n* kelimesinde bu *a* alçak vokali, *u* yüksek vokali suretine girmiş bulunuyor [1].

Bu cihetle biz bu hususta daha geniş bir surette bilgilenmiş oluncıya kadar [2] burada sadece sonundaki yüksek vokallerin alçak vokallerle keşiklendiği fiil tabanları da var olduğunu kaydetmekle iktifa ediyoruz:

öde-mek «acquitter une dette» *ödü-nç* «prêt»;
iğre-mek «mugir» *iğri-k* «qui mugit beaucoup» [3];
dişe-mek «trouer» *dişi-k* «troué»;
saga-maḳ (veya) *saya-maḳ* «pleurer un mort» *sağu* «lamentations des pleureuses»;
ḳuru-maḳ «sécher» *ḳuru-ḳ* «sec»;
k'ökre-mek «être vert»; *kökrü* «verdures, légumes» [4];

yasdan-maḳ «s'appuyer» *yasdı-ḳ* «oreiller»; ve *yasdı-m* «qui a un nez plat (yassı bir burnu olan);

seyri-l-mek «devenir clairsemé» *seyre-k* [5];
ula-l-mak «devenir grand» *ulu*;

usan-maḳ «s'ennuyer, se dégoûter de quelque chose» *usu-ñ* usanmış «ennuyé» (Bianchi اوسوڭ kelimesinde).

848. İsimden türeme olan bir takım fiiller özgelemeçli tabanlar (§ 569) halinde görünmekle beraber, bunların aslî tabanlı fiillerini bulup göstermek mümkün değildir:

---

[1] Bu hadiseyi, dilin kendi yapısını nekadar az da olsa yumuşatıp kıvraklaştırmak yolunda bir meyli gibi görmek icap eder. Bu bir bükün «flexion» başlangıcı gibi bir şeydir (mk. § 9) J. D.

[2] Başka Türk lehçeleriyle kıyaslanınca, bazı haller birinci faraziyeye hak verir gibi oluyor. Nitekim *ḳapa-maḳ* ve *ḳapa-ḳ* kelimeleri yanında *ḳap-ḳaḳ* (= *ḳapaḳ*) ta görülüyor ki, bundan tek heceli bir *ḳap* kökünün varlığı meydana çıkıyor. Yine mk. *ḳapla-maḳ* ve *ḳaplı* (§ 853, ihtar) J. D.

[3] Müellif Arap alfabesinin noktasız bırakılan ڭ ini *nğ* okuyacak yerde, sadece *g* okumuş olacak *inğre-mek* olsa gerek. A.U.E.

[4] Müellifin besbelli Arap harfli imlâsından okuduğu bu kelimeler *göğer-mek* ve *göğeri* (Mk. *göveri* âşârı) olacak ki, o zaman bu zümreye girmemek lâzımdır. A.U.E.

[5] Müellifin belki Arap alfabeli imlâsından okuduğu bu mastar, halâ kullanıldığı gibi *seyre-l-mek* olacak ki, o zaman yine bu takıma girmemesi gerektir. A.U.E.

Müşareket tabanlı :

pek-iş-mek (eski Osm. برکشمك, *berk-iş-mek*) «durcir, devenir dur»;

Sebepçi tabanlı:

pek-it-mek (eski Osm. برکتمك, *berk-it-mek* «durcir, rendre dur», *pek* (eski Osm. برك, *berk* «dûr»).

Böyleleri şu iki halden biriyle izah edilebilir: ya bunların aslî tabanlı fiilleri kullanılıyordu da sonradan kullanılmaz olup ortadan kalktı [1]; veya bunların aslî tabanlı fiilleri hiçbir zaman var olmamış olup bu türemli fiiller, özgelemeçli tabanları olan fiilleri örnekseyiş yoliyle doğrudan doğruya isimden teşkil edildi.

Daha başka misaller:

çit-iş-mek «entrelacer», *çit* «claie»;
eğri-l-mek «tordre, ployer», *eğri* «tordu, courbé»;
baş-ın-mak «tenir tête à quelqu'un», *baş* «tête»;
öc-üş-mek «parier», *öc* «pari» (mk. *öc-ür-mek* «faire un pari»);
öngü-ş-mek «s'entêter», *öngü* «entêtement»;
kayg-ın-mak «être de travers», *kayg-ı* «de travers»;
gır-gır-ış-mak «se disputer bruyamment», *gırgır* (sesad) = «bruit, vacarme, dispute»;
öñ-ün-mek «se trouver vers», *öñ* «devant»;

gici-şmek «démanger», *gici* veya *gicik* «démangeaison» bk. Bianchi, (چولشمق *tchivil-lich-maq* «chuchoter», *tchıvıl*, sesad; bk. § 850);

duru-t-mak «clarifier», mk. *dur-ul-mak*, § 841 bk. Bianchi دورق kelimesi.

849. Bir takım kelimeler kâh fiil tabanı, kâh isim tabanı (§ 133) olarak kullanılmıştır ki, bunların ilk kullanışları hangisi olduğunu ayırt etmek her zaman kolay bir şey değildir. Bir takım hallerde ve başlıca iki heceli bir takım kelimelerde öyle görünüyor ki, bunların en eskisi apaşikâr isim tabanıdır: her halde *ekşi* «aigre» kelimesi *ekşi-mek* «aigrir» kelimesinden eveldir. Şu halde bu mastar (bir *sıfır* türeme lâhikasiyle) türemiş bir kelime sayılmak gerektir. Böyle tabanların şurada bir listesini veriyoruz.

1° tek heceliler:

tat «goût», *tat-mak* «goûter» [2].
doñ «glace», *doñ-mak* «geler»;
şiş «enflure», *şiş-mek* «enfler».

Bunlar da öyledir:

añ; *iv* (Bianchi: ایو); *pus*; *tüm*, *töz* (mk. § 846 haşiye, 2); *dik*; *diñ*; *sürç*. *sik*; *siñ*; *sañ*; *sık*; *tañ*; *g'ev* (*B*. de *M*.); *um*; *ses* (eski Osm.).

2° iki heceliler:

ağrı «douleur», *ağrı-mak* «avoir mal»;
sancı «crampe», *sancı-mak* «éprouver une crampe»;
kuru «sec», *kuru-mak* «sécher» (Mk. § 847 deki misaller listesi);
eski «vieux», *eski-mek* «vieillir» (cansız şeyler hakkında);

[1] Nasıl ki *pek-i-mek* fiilindeki durum böyledir: Şark Türkçesinde varlığı görülen (*big-i-mäk*). G. D. 635.

[2] Müellif bunu «dat» suretinde kaydediyor ki, lehçelerde bu yolda bir söyleniş te vardır A.U.E.

koca «vieux, grand; mari», *koca-mak* (vieillir» (canlılardan bahsederken);
karı «vieux, vieille femme» (eski Osm.); femme (épouse); (umumiyetle) kadın; *karı-mak* ««ihtiyarlamak»» (eski Osm.) [1];
boya «peinture», couleur, cirage», *boya-mak* «peindre»;
sıva «crépi», *sıva-mak* «crépir»;
g'erek «nécessaire», *g'erek-mek* «être nécessaire».

Bunlar da öyledir:

arı (eski Osm.); ekşi (bk. daha yukarıya); *iti, ılı, bavlı; terki; sivri; salkı; damla; kama; kokı; kekre; kükre; keke; yama; yansı; gıcı; gicik; arık, kıvır; ölçer; kerkin* (§ 843, *sonlarında*) *ırak* (Clodius, 33).

3° Üç heceliler:

oyulga «couture provisoire», *ogulga-mak* «bâtir (couture)». [2]

İHTAR. — Bundan başka özgelemeçli fiil tabanlarına örnekseniş suretiyle teşkil edilmiş (hem fiilcil hem isimcil) müşterek tabanlı fiiller de vardır ki, şunlardır:

1° Mütavaat fiilleri örneğinde tabanları olanlardan bir takım:

inan-mak «croire» *inan* «confiance, foi» (muk. *inak* «digne de foi»);
utan-mak «avoir honte» *utan* «honte» (mk. *ut* «honte», 840);
bezen-mek «se parer» *bezen* «parure» (mk. *beze-mek* «orner»);
üzen-mek, (özen-mek) «s'apliquer à quelque chose» *üzen* (*özen*) «soin méticuleux»;
üşen-mek «être paresseux» *üşen* «paresse» (bugün *üşeniklik* derler) [3];
usan-mak «s'ennuyer» *usan* «ennui, dégoût» (bugün *usanç* derler).

2° Müşareket fiilleri tipinde tabanları olanlardan bir takım:

dola-ş-mak «tourner, faire des détours» *dola-ş* «enroulement, embarras»;
oğra-ş-mak «se rencontrer, combattre» *oğra-ş* «rencontre, combat»;
oyna-ş-mak «jouer ensemble» *oyna-ş* «maîtresse», Muk:
bağda-ş-mak, bağdaş; sarmaş-mak (854, ihtar 2) *sarmaş dolaş; savaş-mak, savaş; barış-mak, barış; değiş-mek, değiş* (§ 576, ihtar);
siviş-mek, siviş; güreş-mek, güreş; yarış-mak, yarış;
karış-mak, karış muruş; apış-mak, apış; kığış-mak, kığış (§ 850, ihtar); *tavuş-mak, tavuş; kargış-mak, kargış* [4].

uğraş(-); güre-(ş)-; sava-(ş)- gibi çoğu «saldırışma» ve «çarpışma» mânasını veren bu fiil tabanlarında karşılıklı yapış fikri pek açık olarak görülmektedir. Şunları da bugibilerine katmak lâzım:

döv-üş(-); vur-uş(-); dok-uş(-); ve şark Türkçesinde yine *savaş* «combat» mânasında چابغولاش *çabgulaş* veya آتقولاش *atgulaş* veya صوغوش *soğuş* :

چابغولاشمق *cabgulaş-mak* (PAV. DE COURT.); *talaş*, dalaş, kavga «querelle»;

---

[1] اندە اولمك و قوجامق و قاريمق اولماز (A.U.E) *an-da öl-mek ve kocamak ve karı-mak ol-ma-z* «là (au paradis) on ne connaît» «ni la mort ni la vieillesse» (Ris. B. s. 21) J. D.

[2] *oyulga-la-mak* ve *oyga-la-mak* da derler. J. D.

[3] *üşen-g'en-lik* de denir. A.U.E.

[4] Nisbeten uzun olan bu kelime takımı da gösteriyor ki, Yakutça gramerinde isim kökleri (tabanları) ile fiil kökleri (tabanları) arasında pek açık bir ayrılış sınırı var olduğunu iddia eden Boehtling nazariyesine de harfi harfine bel bağlamak icap etmez. J.D.

[illegible] *sögüş* «vitupération» (mk. Osm. *sövüş-mek* «échanger des injures»).

Osmanlıca'da (muttasıl, ittisalinde «attenant») mânasında *tataş* kelimesi, şark Türkçesinde fiil tabanı olarak kullanılır. Yine mk. ياراش *yaraş* «arrangement» (Osm. *barış*);

كيڭكاش *kiñgäş* «consultation» (*Ab.* 361); *almaş* «échange» [1]. (D. G, 372) mk. Osmanlıca *değiş dokuş* «échange»; *çırmaş* (*sarmaş dolaş* mânadaşı: (*Ab.* 240). Yine mk. Div. L. T. I., s. 307 ve aşağısı.

Bütün bu kelimeler de fiil tabanı hizmetini görürler. *kargış* kelimesi Abuşka lûgatinde Osmanlıca karşılığiyle (s. 318) *karış katış* suretinde izah edilmiştir Mk. Osm., *karma karış, karış muruş*.

Yine mk. Osmanlıca *dokuş* «collision».

850. $\frac{-de-}{-da-}$ **LÂHİKASI,** **bir sesad «onomatopée» tan türeme fiillerde.**

Türkçede sayıca çok olan sesadların umumiyetle iki şekli vardır:

1° Kapalı hece halinde tek heceli bir sesad:

pat «gürültü»; *par* «ışıldayan bir ziya fikri»; *kıp* «kıpırdama»; *şak* «çarpma»; *güm* «çınlayan gürültü»; *hış* «hışırtı»; *fıs* «dudak ucuyla konuşma»; *vız* «böcek vızıltısı».

Bu sesadlar *-le* lâhikasiyle türeme fiiller vücuda getirirler (bak. § 838de misallerine).

Şu sesadlarda da böyledir:

Pat, çat, küt, par, har, hor, hır, zır, şar, şır, tır, gur (gurgur), gür, fır, çır, vır (vırvır), dır (dırdır), sap, güm, hış, fış (fış-laş-mak), cız, vız, dız (dızdız), şak, ık (vık), fık, püf.

Şunlarda da böyledir, fakat daha aşağıda bahsedilecek olan uzantılı şekil bunlarda yoktur:

Of, uf, pof, tüf, ıh (ايخلامق *ıhlamak*), *hort, mav, hav, zıb, inc* (Bianchi, اينجلمك kelimesinde). *-gırt* sesadı *gırtlak* ismini verir.

2° Kâh evvelki şekilden türeme olan, kâh kendisinin tek heceli şekli bulunmayan çok heceli uzantılı bir şekil. Bu uzantı «allongement» (*t, p, b, k, c* seslerinden sonra geldiği zaman) *-ır* suretinde ve (*r* den sonra) *ıl* suretindedir. (*ğ, g, s, ş, z, v, m*) seslerinden sonra ise kâh *-ir*, kâh *-il* suretindedir. Misal için yukarıda verilmiş olan sesadlar şöylece uzantılanırlar:

Pat ır, par-ıl, kıp-ır, şap-ır, hış-ır «frou-frou» veya *hış-ıl* «respiration oppressée», *fısır* «bruit du narghilé», veya *fıs-ıl* «chuchottement»; *vız-ır* «mouvement rapide», veya *vız-ıl* «bourdonnement d'insecte».

İki heceli sesadlar *-de(-da)* lâhikasiyle türeme fiiller teşkil ederler. *-di* (veya *-ti*) ile türemli olan isimler daima bu fiillerle karşılıklıdır. Mk. bunun hakkında § 519 ihtar 2.

---

[1] Filozofi terimlerimiz arasına «alternance» karşılığı olarak verilen bu *almaş* (karşılıklı alma «söylemek mümkün olsa: te'ahuz» veya karşılıklı verme «te'âti» mânasında olduğuna göre yanlış olduğu, ve bunun yerine Anadolu'da yer yer kullanılan *keşik* den türeme *keşikleme* (ki bunöbetleşe esen rüzgâr için *keşişleme* suretinde de kullanılmıştır) tabiri kanaatim'zce pek yerinde ve elverişli olduğu bundan da anlaşılıyor. A.U.E.

Ml. : *pat-ır: patır-da-mak* «faire du bruit» fiilini, ve *patır-dı* veya *patırtı* [1] «bruit» türeme ismini verir.

Par-ıl: parıl-da-mak «briller» ve *parıl-dı* veya *parıl-tı* [2] «éclat» ismini verir.

(İçlerinde çoğunun mânası § 858 de gösterilmiş olan) şu uzantılı sesadlarla da böyle olur:

Pat-ır, pıt-ır [3], *çat-ır, çıt-ır* [3], *göt-ür* [3], *kıt-ır, par-ıl, cır-ıl* [4] *har-ıl hor-al, hır-ıl, zır-ıl, şar-ıl, şır-ıl, tır-ıl, gur-ul* (veya *kur-ul*), *gür-ül, fır-ıl, vır-ıl, şap-ır, güm-ür, hış-ır* ve *hış-ıl, fış-ır ve fış-ıl, fıs-ıl, fis-il,* (*Kamus* tercümesi, 321), *vız-ır* ve *vız-ıl cız-ır, çak-ıl, tak-ır* [3], *tık-ır* [3], *şak-ır, fık-ır, kık-ır* (Sami Bey, گوره *g'evrek* kelimesinde), *cıv-ıl, tıp-ır, kıp-ır, cıñ-ır* veya *ciñir* (mk. *Kam.* tercümesi I. 110 چكردی *çingirdi*).

Tek heceli karşılıkları yok görünen şu aşağıdaki sesadlarla da böyle olur.

Cağıl veya *çağıl* (ihtar, I), *şadır, şıkır, şakır, gümbür, cunbur* (mk. *cunbadak*), *cunbul, kakır*; (mk. *kık*), (*h*) *öngür, çangır* (- *çungur*), *çıngır* (mk. *çın*), *zangır, zıngır, şangır* (- *şungur*), *şıngır, tangır,* (-*tungur*), *tıngır, gıcır* veya *kıcır* [5], *cayır.*

İHTAR. 1 — Şu aşağıdaki türemeler, kendilerinden doğmuş oldukları iki heceli sesadların da kullanıldıklarına delâlet edecek elde bir şey olmamakla beraber, biribirine benzer teşekküllerdir:

uğul-da-mak «bourdonner» *uğul-du*;

kımıl-da-mak (mk. قملدی *kımıl-dı* ve *kım-la-n-mak* [B. de M.]);

cığıl-da-mak (mk. *cağıl*) *cığıl-dı*;

fısıl-da-mak [*El-kam.* tercümesi 1.552] «siffler (serpent)» *fısıl-dı*;

samur-dan-mak, humur-dan-mak «marmonner» *samur* (*humur*)-*tu*;

muşul-da-mak موشلامق «ronfler»; *çekir-de-mek; koğoğ-da-mak.* [6] (Bianchi, قوغدمق kelimesi); *dızıl-da-mak* (Bianchi دزلدمق kelimesi); *tapır-da-mak tapır-dı* (Bianchi طاپردمق kelimesi).

Muk. *zımbır-da-t-mak* «gratter, faire résonner un instrument à corde»; *zımbır zımbır* «bruit de cet instrument»;

gırıl-da-t-mak (*nargile-yi*) «fumer= faire gargouiller un narguileh»;

[1] Müellif bunların sonundaki lâhikaların çok zaman *d* suretindeki imlâsına bakarak okunuşlarında yanılıyor. Sonu *r* li veya *l* li sesadlara katılan bu lâhikalar lehçemizde daima *tı* söylenir. Bazan (*dı*) söylendiği de olur, fakat bu hal sesadın ilk hecesi sonunda bir *t* konsonu olmasına bağlıdır:

Pat-ır *dı*, çat-ır *dı*, küt-ür *dü*. vs.

Şu halde *patır-tı* suretinde verilen okunuş, lehçemizin tecvidine göre değildir. A.U.E

[2] Çoğu sesadlardan ibaret olan bu kelimeler içinde böyle ışık adları da vardır ki, bunlar ötekilere nisbetle pek azdır. A.U.E

[3] *pıtır, çıtır, götür, cırıl, tak-ır, tık-ır* kelimelerinin tek hecelileri, *pıt,* (*tıt pıt*), *çıt, cır, tak,* (*-tuk*), *tık, küt* olup türemeleri *-le* ile teşkil edilmez. J. D.

Müellifin bunlar arasında verdiği *götür* kelimesi *kütür* olacak. A.U.E

[4] *çır-ıl* olacak. A.U.E

[5] Şu iki heceli sesadların *-de* li türemeleri olmaz görünüyor:

ıkıl, ıgıl, fıldır, fısır (mk. *fıs*) *kıvır, çangıl,* (*çangul*), *katır* (*kutur*), *vakır* (*El-Kam.* tercümesi, I, 446); اكل اكل *eñül eñül* (hafif hafif: doucement» (1426 yazmaları, yap. 109; mk. BIANCHI); üfür (BIANCHI, افور kelimesinde, fena izah edilmiş; mk. *üfürmek*); püfür (p. p. *kış-mak*; H. RAH. *Met.* 543). J.D.

[6] Bu kelime ne yapılış, ne söyleniş, ne mâna bakımından ...

yelpir-de-t-mek «faire bouffer, laisser flotter au vent de la course»;
sıngıl-da-mak, *zıngıl* (B. de M.);
tukul-da-mak, *tukul* (B. de M.);
cazır-da-mak;

şıpır-tı, *şıpır*;
çugal-da-ş-mak (VAMB., *Alt. Osm.*, s. 157);
lopur, *lop*;
opal;
sapır, *sopur*;
paldır kāldür (bu teşekkül için mk. چالدر چولدور [*çal-dır çul-dur*. A.U.E.] J. AS., 1887, s. 354); yine mk. eski Osm. şu misaller:

همن جعفر کپور کپور نردباندن آشغه ایندی (*heman Ca'fer köpür köpür nerdüban-dan aş-ga in-di* A.U.E) (Battal, s. 27);

کوکسی اتر اتر اتوردی (*gök-si öt-ür öt-ür öt-ür-di* A.U.E) (*Aynı yer*).

Türkçenin daha derinleşik bir surette tetkikiyle şüphesiz bunlarda eksik kalan aracı şekiller ortaya çıkarılacaktır. Bazan bunların bu aracı şekillerinin ortaya çıkması kendiliğinden oluyor. Meselâ *iñlemek*, *iñildemek*, *iñildi* «gémir» kelimeleri ister istemez bizi *iñ* suretindeki sesada (ve uzantılı: *iñ-il*) e götürüyor. Ve yine *çağ-la-mak*, *çağ-ıl-da-mak* *çağ-ıl-dı* türemeleri *çağ* ve *çağ-ıl* kelimelerine dayanıyor.

İHTAR. 2 — *de-mek* li fiiller, özgelemeçler (§ 570) alabilirler:

kımıl-da-ñ-mak «bouger (neutre)»;
kımıl-da-t-mak «remuer, faire bouger».

İHTAR. 3 — Bir takım uzantılı sesadlar $\frac{\textit{-dek}}{\textit{-dak}}$ li (ve müstesna olarak *da-yık* lı) isimler de teşkil ederler ki, bunlar umumiyetle $\frac{\textit{-de-mek}}{\textit{-da-mak}}$ fiilleriyle ilgilidirler:

fır-ıl-da-mak «tourner vite»; *fır-ıl-dak* «girouette»;
çekir-de-mek «ballotter comme un noyau» (*çekir-dek*); «dans un fruit sec»;
çakıl-da-mak «faire un bruit de galets entrechoqués»;
çakıl-dak «claquet de moulin à eau».

Yine mk. *kıkır-dak* (*kıkır* «bruit d'objets secs, d'os» dan) «cartilage»;

bıngıl-dak veya *bıngıl-dayık* (*El. Kam.* tercümesi, I, 535; بنغلدیق «fontanelle du crâne»;

k'emir-dek (mk. *k'emik*; «os»; *k'emir-mek* «ronger, grignoter» partie osseuse de la queue des animaux».

Yine mk. (?): *bağır-dak* veya *bağıl-dak*, *bakıl-dak*, *böbür-dek* (*böğür-dek*) [1]: mânaları için bakınız kamuslara.

Aucher, *kımır-dık* «cartilage» kelimesini de veriyor. Mk. *k'emir-çik* (Şartça: *kemirçāk* aynı mâna).

bıngıl-dak kelimesi *bıngıl-da-mak* fiiline yaklaştırılmalı: (*karaman kuyrağ-u gibi bıngılda-yarak yürü-yor*).

Yine mk. *kıkır-da-k* «biscuit croustillant»; *fıkır-da-k* «vif, mutin»;

[1] Müellif bunların ilk hecelerindeki *ö* leri *ü* suretinde veriyor. A.U.E

(Mk. *fıkır bır eda* «un air mutin»; *çıñır-da-k* veya *doñur-da-k* veya *çıngrak* «clochette» (mk. eski Osmanlıca: *çıñra-mak*, *çıñır-da-mak* ve tob. *tungurta-*).

İHTAR. 4 — *iş* le uzantılı az miktarda bir takım sesadlar vardır ki, onların da türemeleri *-de* ve *-di* ile olur:

kıg-ış (veya: *çığ-ış* [1] [*El-kam.* tercümesi, I, 838: جغش]) «froufou, cliquetis»; *kığış-da-mak*; *kığış-dı* (mk. جغشدى «cliquetis»; *El-kam.* tercümesi, I. 312);

kağ-ış «bruit d'effondrement»; *kağış-dı*; fakat bunun türemli fiili *kağş-amak*.

Yaklaştırınız bu kelimeleri: چقشاغى *çakş-ağı* kaynana zırıltısı (oyuncak) «crécelles» (*El-kam.* tercümesi, I. 361, 838; *Burh. Qat.* tercümesi, 108) *-eki* lâhikasiyle (§ 868, ihtar 2);

tıpış (mk. *tıp.*) ve *tavuş* «bruit étouffé de pas».

851. Sesadlardan türeme fiillerdeki başka lâhikalar:

1° $\frac{\text{- kir -}}{\text{- kır -}}$ ve $\frac{\text{- ker (?) -}}{\text{- kar -}}$ lâhikaları (mk. § 580, ihtar) ki, az miktardaki sesadlara veya nidalara katılır:

hay-kır-mak «crier» (mk. *hay* nidası, § 1030);

hıç-kır-mak veya *(h)ınç-kır-mak* «sanglotter» (mk. Bianchi اينجلمك *inç-le-mek*; Çağatay. *inçkır-mek*; *ınçka -* [Cod. Cum. ve Ar. Fil., s. 974]);

fış-kır-mak «jaillir avec bruit (eau)» (mk. *fış* sesad ve türemeleri § 850);

tös-kür-mek veya *tıs-kır-mak* «arrêter une bête de somme en lui criant: *tös*»;

tü-kür-mek «cracher, faire *tü* (sesad)»;

püf-kür-mek (mk. *püf-le-mek*) ve *püskür-mek* «asperger avec de l'eau qu'on tient dans la bouche; faire jailler avec violence»;

of-kar-mak «aspirer l'air avec violence (animaux)»;

ış-kır-mak «siffler»;

kış-kır-mak «avoir peur, fuir (animaux)», *kış* kuşları kaçırmak için, sesad. [2]

2° *r* konsoniyle biten birkaç mânidar fiili de ayni takıma yaklaştırmak münasiptir ki, insan veya hayvanların tabiî olarak çıkardıkları gürültüleri bildiren bu fiiller örneksenimli bir teşekkülle vücut bulmuş görünüyor.

sümkür-mek «se moucher»; mk. *sümük* «morve»;

aksır-mak veya *añsır-mak* «éternuer»;

öksür-mek ve *tıksır-mak* «tousser»;

üfür-mek (mk. § 850, haşiye, 5) «souffler»;

g'eyirmek «lat. eructare»;

osur-mak [3] «lat. crepitare»;

öyür-mek [4] «avoir le hoquet, mugir»;

böyür-mek [5] «mugir, beugler»;

---

[1] *kağ* × *çağ* (*cağ*) ve *kığ* × *çığ* (*cığ*) muadillikleri *kığır-mak* × *çığır-mak* (*çağır-mak*) «appeler, crier» fiillerinde de görülür. Yine mk. (?) *kak-mak* × *çak-mak* «frapper». J.D.

[2] Eski bir *kışmak* (D. L. T. III. 137) = savulmak, mastarının emir siygasıdır. A.U.E.

[3] Müellif bu kelimeyi başta *u* ile kaydediyor A.U.E.

[4] Müellif bu kelimeyi başta *ü* ile kaydediyor A.U.E.

[5] Müellif bu kelimeyi başta *ü* ile kaydediyor A.U.E.

añır-mak «braire»;
(*bağır bağır* veya *bār bār*) *bağır-mak* «crier» *bağırtı* «cri»;
çağır-mak çığır-mak veya *kığır-mak* «appeler»; mk. *çığ* «cri»;
kısgır-mak «siffler (serpent)» (B. de M.: *kıjgır-mak* قيژغرمق).

3° Tabanı - *kre* - ile biten şu fiiller de evvelki takımlara bağlı görünüyor:
okra-mak «hennir pour avoir de l'eau»;
iğre-mek [1] «mugir»;
çokra-mak «bouillir avec bruit» (mk. *çokur*).

1. *af kurmak* fiili (ki belki bunun aslı *hav-la-mak* «aboyer» mânadaşı olan *af-kur-mak* tır, BONELLI - IASIGIIAN, *abbajare* kelimesinde) şüphesiz ayni takıma aittir.
Yine mk. başka lehçelerde:
alt. *yöt-kür* - veya *yöd-ül-de* - (mk, *yöd-ül* «toux» § 850) «tousser»;
tab. *kış-kır* Osm. mânadaşı *püs-kür-mek*;
saç-kır - «(yağmur) kamçılamak)» mk. osm. *saç-mak*;
(*h*)*uş-kür* - «faire des insuflations magiques»;
akır - «crier, haykırmak»;
yañgır - «resonner, yankılamak»;
alt. *çıngır* - «renifler, se moucher»;
kagır - «cracher»;
katkır - veya *kaktır* «rire, katılmak, gülmek»;
Çağat. جوشكورماك *çüşkürmäk* «éternuer (Ab., 250);
سيغارمق *sıbgarmak* «humer» (*Ab.*, 284).

2. *bangır bangır bağır-mak* ta derler. (mk. *bıngır bıngır ağla-mak*). *bağ-ır-mak* fiiline lehçelerdeki *bağlık* «cri» ismi ilgilidir (Γεϱ.), nasıl ki *çığ-ır-mak* kelimesinin de *çığlık* «cri» ismiyle ilgisi bulunuyor.

Yine mk. *ıslık* «sifflet» kelimesi ki, bu eski Türkçe *sı-kir-mak* «siffler» (Div. L. T. II, s. 68) kelimesine yaklaştırılmak gerektir.

Osmanlı Türkçesinde görülen fiillerin çoğuna başka lehçelerde de raslanır. Altayca-da da *kıçır* - «çağırmak. bağırmak = appeler, crier» fiili vardır.

3. Ya bir - *re* lâhikasının var olduğu, veya - *re* li bir örneksenimli teşekkül bulunduğu meselesi var.

Mk. eski Osmanlıca'da:

çañ-ra-mak «çınlamak, résonner»;

Ve lehçelerde:

kıp-ra-t-mak «kıpırdatmak, remuer» (Γεϱ.); ve *kıp*, *kıp-ır*, *kıp-ır-da-mak* ve *kım-ıl-da-mak* ses adları.

Mk. başka lehçelerde:

tob. *tumav-ra* «tumagulamak, nezlelenmek, être enrhumé» *tumav* «tumagu, rhume» dan;

yarıg-ra - «yaruklamak, (yıldızlar) ışıldamak, «luire (les étoiles)» *yarıg* «lueur» ziya»;

---

[1] Müellif bu kelimeyi arap imlâsiyle *g* li olduğuna bakarak ayniyle kaydediyor, halbuki *nğ* de okunabilen bu konson, ile kelime *inğre-mek* olmak lâzım gelir A.U.E.

mun-ra - , *mukra* - böğürmek, «mugir»;
mañra - , *magra* - melemek, «bêler»;
külträ - gıcırdamak «grincer»;
kaltıra -, *kaltra* -, *kälträ* - «trembler» (mk. osm. *titre-mek*);
tibrä - ve *tirbä* - «bouger, se lancer» (mk. osm. *tep-ren-mek, tepre-t-mek*);
kuñra - çınlamak, «résonner»;
Çag. اینکراماك سینکراماك *inğrämak, sinğrämäk* (NEV., Muh. L., s. 9);
çıkra-mak gıcırdamak, «grincer» (Div. L. T. III, s. 209).

Yine Tobolsk lehçesinde mürekkep bir - *si* - *re* lâhikası vardır ki, § **844** te ve « § **890**, b. » da mütalâa edilenlerin bir uzantısı gibi görünüyor :

soak-sı-ra «soğuk duymak, ressentir le froid»;
ıssı-sı-ra «sıcak duymak. ressentir la chaleur»;
awlak-sı-ra- «yalnız kalmak, s'isoler, s'esseuler».
Yine mk. Altayca - *mzre* lahikası (§ 844 c. haşiye, 1).

Ayni lehçede yoksuum «privatif» edatı olan *sız* lâhikasını havi (yabancı) isimlerden - *re* li fiil tabanları teşkil edilir:

umıd-sız-ra - «umudsuzlamak, désespérer»;
yädkäş-siz-rä [1] - veya *akıl-sız-ra* - «perdre les esprits»;
hal-sız-ra - «halsizlenmek, s'affaibler».

II inci BAHİS — Fiilden türeme isimler.

Fiillerden bir takım isimler yapılır ki, bunlar şu lâhikalarla elde edilir.

-*(g) ici* LÂHİKASI.

852. يجى -*(y)ici*, -*(y)ıcı*, (ی)وجی -*(y)ücü*, *(y)ucu* lâhikası, fiil tabanının gösterdiği hadesi (failiyet mânasiyle) itiyat üzere yapan varlıkları bildirici (alem ve sıfat rolünde) isimler teşkil etmeğe yarar.

Ml. : كچيجى *g'eç-ici* «qui passe, passager» (*g'eç-ici bir hasta-lık*) «un mal passager»;
يرتيجى *yırt-ıcı* «de proie, carnassier» (keli. keli.: qui déchire»);
آرايجى *ara-yıcı* «chercheur» (*ara-yıcı fişek* «fusée»);
yak-ıcı, tırma-la-yıcı, ısırıcı bir derd «une douleur cuisante, déchirante, mordante»;
çürük bakla-nıñ k'ör al-ıcı-sı var «fève pourrie trouve preneur aveugle» (mk. Carlo LANDBERG, Ata sözü VI.);
zarar-a gül-ücü ol-ma «ne ris pas du malheur».

Bu sıfatlardaki mânanın ayni fiillerden yapılmış muzari ortaçlarındaki mânâya yaklaştığı, yukarıki misallerden anlaşılmaktadır. -*(y)ici* li isimlerin (muzari temesi gibi) hemen de kâh bir hal, kâh bir istikbal temesi değerinde bulunduğu eski Osmanlıca'da bu benzeyiş çok daha göze çarpıcıdır.

Ml. : الله تعالى خود انى كى بليجيدر *Allāh-u teʿālā hod an-ı gey bil-ici-dür* (A.U.E) «or Allah, le sait bien» (1426 yılı yazmaları, yap. 169 V°);
يا عيسى بن سنى دنيادن كوكا كتروجين و كرو آخر زمانده دجال عصرنده يره اندرجين و انده سنى الدرب باق قردشلرکا الشدرجين *yā ʿĪsā ben sen-i dünya-dan gög-ā ketür-ücü-yin ve kerü āhir zaman-da*

[1] Bu kelime başındaki *yād-kāş* kısmı farsça görünüyor. A.U.E

Deccāl ʻasr-ın-da yir-e indir-ici-yin ve an-da sen-i öl-dür-üb bāki ḳardaş-lar-ın-a uḷa-ş-dur-ıcı-yın (A.U.E) «Issa (Jésus), je t'enlèverai au ciel; puis, à la fin des temps, à l'époque de l'Antéchrist, je te descendrai sur terre et là je te tuerai et puis te réunirai à tes autres frères». (*Aynı yer*, yap. 176).

Anadolu'da bu siyga, -(*y*)*ecek* (§ 639) lâhikalı siyganın mânasına yakın bir mânada kullanılır [1].

Çoğu zaman -(*y*)*ici* li türemeler san'at sahipleri ismi olarak kullanılırlar. (Mk. isim tabanlarından türeme -*ci* li san'at sahipleri isimleri § 542):

ara-yıcı «gümrük yoklayıcısı» «visiteur en douane»;

ör-üçü «repriseur, stoppeur»;

baḳ-ıcı «falcı, diseuse de bonne aventure»;

sat-ıcı «vendeur»;

(ḳız) gör-ücü «femme qui se charge de trouver des jeunes filles à marier»;

ḳahve dôv-ücü [2]-*nüñ ḫınḳ de-yici-si* «celui qui dit «han» au broyeur de kafé (la mouche du coche)»;

dile-n-(.)ci «eski Osm. *dile-n-ici* «mendiant» yerinde».

Mk. Eski Osmanlıca'dan alınan şu misalleri:

جان آليجى *can aḷ-ıcı* «Azrāil, ölüm meloği = nom turc d'Azraël, ange de la mort» (Ris. B., s. 49);

قبر قازيجى *ḳabır ḳaz-ıcı* «fossoyeur, (*Aynı yer*, 61);

عشر ديريجيلر *ʻöşür dir-ici-ler* «dîmiers, ondalıkçılar» (1426 yılı yazmaları, yap. 174);

طونلر ارى ايدجلر *don-lar-ı arı id-ici-ler* «foulons, elbise temizleyiciler» (*Aynı yer*, yap. 175). Mk. şimdiki Osm. *çırp-ıcı*.

İHTAR 1 — -(*y*)*ici* lâhikası nisbeten oldukça verimli kalmış ise de, bunu her fiil köküne katmak olmaz. Bu hususta şiveye ve kullanışa sıkı sıkıya riayet etmek gerektir.

İHTAR 2 — -(*yici*) lâhikası şark türkçesindeki -*kü-çi* lâhikasına karşılıktır ki, bu da -*kü*(-*gü*) [bk. § 867] ile -*çı* (-*ci*: Osm.) den terkip edilmiştir.

-*gü-çi* lâhikası -(*y*)*ecek*, -(*y*)*icek* vs. lâhikalariyle hısımdır; bk. § 1394.

Şark lehçelerinde bu -*gü-çi* lâhikasına muvazi bir de -*mäk-çi* şekli bulunmaktadır:

---

[1] Yalnız Anadolu'da değil umumî lehçemizde de bu böyledir:

bu hasta öl-ücü (= *öl-ecek*) *dir;*

ben bu işi yap-ıcı (= *yap-acak*) *ol-sa-m böyle dur-ma-z-dı-m;*

kardeş-im bura-da kal-ıcı (= *kal-acak*: *kalmıya niyetli*) *değil ki.* vs.

Görülüyor ki bu siygalardan san'at ve itiyat mânasında olanların menfisi olmaz; menfi olabilenler -(*y*)*ecek* li siygalar mânasında hâdis sıfatlardır. İtiyat ve san'at mânasında olanlar daima müspet kalırlar ki, böyleleri sabit sıfatlardır.

Görücü, örücü, yüzücü (itiyat ve san'at = sabit sıfat);

Bir aralık ben bu işi görücü (görecek) oldum (hâdis sıfat);

Bununla beraber hâdis sıfat mânasında olanlarda (yani san'at ve itiyat bildirmeyenler de) (*y*)*ecek* li siygalar daha çok kullanılır. A.U.E

[2] Müellif bunu *dök-ücü* suretinde kaydediyor. A.U.E

Ml.: قاضینڭ آلدینه بارماقچی ایدیم *ḳadı-nıñğ ald-ı-ga bar-maḳ-çı id-im* (A.U.E.) «j'allais me rendre (mk. Osm.: *var-a-caḳ idim*) auprès du kadi» (GRENARD, s. 323).

-gü ve *-maḳ* lâhikalarının mânaca muvazilikleri hakkında bk. § 704, zeyil [1].

-[i]li / -[ı]lı LÂHİKASI.

853. لی[ـ]- -[i]li / -[ı]lı, لی[و] -[ü]lü / -[u]lu lâhikası bir takım fiilcil isimler teşkil etmeğe yarar ki, bu isimleri daha yukarılarda (§ 521 ve aşağısı) mütalea edilen *-li* li türemelerle karıştırmamak gerektir.

Bu lâhika meçhul ortaçlarla ve daha doğrusu *-[i]l* li meçhul fiil tabanlarından yapılmış olan alelâde ortaçlarla ayni mânada ve miktarca az bir takım sıfatlar yapmağa yarar.

Hattâ bizim «II. inci hal, 2° yapılama» (bk. § 750) adı altında gösterdiğimiz kullanışı dahi alan fiilcil naatlar de bulunur:

Öküz ḳoş-uļu araba «voiture attelée avec des bœufs»;

şilte ser-ili bir minder «(matelas de) sofa recouvert de petits coussins».

Ml.: آصیلی *as-ıļı* «suspendu» (*as-ıl-an, as-ıl-mış* ın mânadaşı) *as-maḳ* «suspendre, pendre» dan;

قاپالی *ḳapa-ļı* «fermé», *ḳapa-maḳ* «fermer» tan.

Bunlar da öyledir:

ek-ili «semé»;
ört-ülü «couvert»;
bas-ıļı «imprimé»;
bük-ülü «tordu, filé»;
çiz-ili «rayé»;
düz-ülü «arrangé»;
dök-ülü «répandu»;
diz-ili «rangé»;
dik-ili «fiché, planté»;
sar-ıļı «enroulé»;
say-ıļı «compté»;
taḳ-ıļı «attaché, raccroché»;
tart-ıļı «pesé»;
tıḳa-ļı «bouché»;
g'öm-ülü «enfoui»;
g'eç-ir-ili «traversé, emmenché»;
yaz-ıļı «écrit»;
yığ-ıļı «entassé»;
döşe-li daya-ļı; «bien en ordre»;
ser-ili «étalé»;
ḳur-uļu «remontée (montre); tendu (arc);
dür-ülü «plié (papier)»;
g'ey-ili «habillé»;
soḳ-uļu «fourré, piqué, enfoncé»;
yap-ıļı «construit»;
ör-ülü «muré, maçonné»;
üt-ülü «repassé (linge).

İHTAR. — Ayni teşekküllü bir kaç fiilcil sıfat vardır ki, bunların dayandığı *-li* unsuru isimden «dénominatif», fiillerdeki *-le* suretinde bir fiil lâhikasiyle keşiklenir (Mk. § 837, mülâhaza):

---

[1]. Bu takdirde *-çı* lâhikası, *-mek* veya *-gü* ile nihayetlenen mastarlara katılmış olmakla, aslında yine alelâde isimlere katılmış demektir. Yani meselâ *gör-gü-cü* (= ikinci *g* düşerek) *gör-ü-cü*. A.U.E.

sak-lı «caché» *sak-la-mak* tan;
giz-li «caché, secret», *g'iz-le-mek* (§ 847 haşiye, 2) ten;
kap-lı «couvert, fermé» *kap-la-mak* «couverir» den;
bağ-lı «lié», *bağ-la-mak* «lier» tan;
mıh-lı (*muh-lu*) «cloué» *mıh-la-mak* tan;

top-la «ordonné, en ordre», *top-la-mak* tan, (muk. *der-li* [*der-ili* yerine bk. § 121] *top-lu*).

besle-mek fiili *bes-li* «engraissé» kelimesini vermiştir ki bugün *besi-li* denilir.

Yine mk. *kitli* (halk dilindeki *kilid-li* «fermé» yerine) ki, *kitle-mek* (halk dilindeki *kilidle-mek* «fermer à clé») yerine.

sallı, *salla-mak* «balancer» den: *kaçan uya-r-k'en sal-lı beşik-de* (şarkı MİHRİ, Let. As. s. 20).

Hiç değilse bu türemelerden bir takımı 529 uncu bendde bahsi geçen: isim + *-li* lâhikası suretinde olanların ayni olarak sayılabilir.

Yine böylece hiç olmazsa *-ili* li türemelerden bir kaçı *-i* li (§ 869) bir isimden teşkil edilmiş sayılabilir: *küsülü* «fâché, brouillé» = *küsü* «rancoeur» + *-lü*; *ütülü* = *ütü* «fer à repasser» + *-lü*.

-[i]li lâhikası şark lehçelerininin *-ig* lâhikası (ki meçhul mânasını bundan alıyor, mk. § 860) ile *-lig* (§ 521) den yapılmış olan *-iglig* (*-iklik*) lâhikasına muadildir.

Ml.: كومولوك *köm-üg-lüg* ki كومولمش *gömülmüş* diye mâna verilir = şimdiki *g'öm-ülü* (*Ab.* 372);
يازيغليق *yaz-ıg-lıg* ki يازلمش *yazılmış* diye mâna verilmiştir = şimdiki *yazılı*.

Mk. *Tezkere-i Evliyâ*'da aynı mâna ile verilen *bitig-lig*; ve bundan başka ayni eserdeki şu türemeler: *asıg-lıg* (= asılı); *üzüg-lüg* (= üzülü), ve *bağ-lıg* (=bağlı).

Yine mk. şu aşağıki misaller:

yol-da bir çadır tikiklik bü ikän «une tente était dressée (Osm. *dik-ili*) sur la route» (KUNOS, Adal. Yark. s. 31, l. 5);

bu it kolı bağlaklık ikk' ayegi kesiklik «ce chien avait les pattes de devant attachées, les deux pattes de derrière coupées» (*Yedi Uyurlar* «Sept Dormants»).

Bununla beraber, şark lehçelerinde bile *ig-lig* lâhikasının Osmanlıca'daki gibi bir gelişimi kaydedilebilir:

Alt. *tañ-du-lu* veya *tañ-ar-ka-lu* «étonnant»;
tañ-da- veya *tañ-ar-ka-* «s'étonner».

Osmanlıca'da *baş-la-mak* «commenser» fiili başka lehçelerde (bir topluluğun başına geçmek) mânasındadır (meselâ: NEVAİ, Tar., M. Ac. s. 312) ve *baş-lıg* (*başlık*) «qui a à sa tête, avec, à sa tête» gibi bir isimle ilgilidir.

Ml.: تورت يوز حكيم خدمتيدا ايرديلار افلاطون الهى باشليغ *tört yüz hakîm hidmet-ı-dä ir-di-lär Eflâtun ilâh-ı baş-lıg* (A.U.E) «quatre cents sages étaient à son service, avec Platon à leur tête» (*Ayni eser*, s. 98).

(Çınlak boğazlıları olan) *-iglig* li türemelerdeki (mef'ul) «passif» mânası, evelden beri Div. L. T. (422, 413 s. I ve III, s. 38) de şöyle misallerle kaydedilmiştir:

قرغلغ يا *karag-lag ya* «kurulu yay»;

بلك كيشى ارا الكالك ال *bilig kişi ara ülüg-lüg ol* (A.U.E) «la science, est repartie parmi les hommes»;

يداغلغ توشاك *yad' ıg-lıg tüşäk* «mk. Osm. *yay-ıl-mış döşek*»;
يزغلغ آت *yaz-ıg-lıg at* «cheval en liberté, déliè» (mk. *yaz-mak* fiili, § 875). [1]

- me / - ma — مه LÂHİKASI, (Bir takım hususî kullanışlarda).

854. Bilindiği üzere *- me* li siyga bilhassa hades ismi olarak kullanılır:

آسمه *as-ma* «asmak hadesi: action de suspendre» (§ 711).

Fakat bunun fiilcil bir sıfat siygası (§ 733), bir nevi hal — mazi ortacı olarak kullanıldığına dair izler de bulunmaktadır ki, bu ortaç rolünde iken türediği fiil müteaddî ise ismi mef'ul mânasındadır:

As-ma (=asılmış, asılan: suspendu);

Türediği fiil lâzım ise ismi fail mânasındadır: *çık-ma* (=çıkmış, çıkan: qui est sorti).

Bu neviden olan bütün siygalar gibi bu da ya sıfat olarak kullanılabilir:

Asma sa'at «montre supendue, pendule»;

Ya isim olarak kullanılır:

Asma «asılı olan, asılmış şey : ce qui est suspendu, la chose suspendue» (§ 788).

Bu sonuncu mânadır ki, muşahhas alemler doğurmuş bulunuyor: *asma* «treille».

- me li siyganın ortaç olarak kullanışına dair başka misaller:

bas-ma (kitab), «(livre) imprimé»;

---

[1] -[*ı*]*lı* lâhikasının (ki bu daima: *-ı-lı*, *-i-li*; *-u-lu*, *-ü-lü* suretlerindedir) durumu şöyle görünüyor:

a. *bit-ig-lig* misalinde olduğu gibi *-ig-lig* lâhikasından doğma olması ihtimalinden bahsediliyor. Bu mürekkep lâhikanın birinci unsuru olan *ig*, fiil köküne eklenmekle onu, mastar yapar ki bu takdirde *-ig*, eski bir mastar edatıdır (bk. D. L. T, c. 1, s. 25, 26): *bar-ıg, kel-ig, ur-ug* (= *varış, geliş, vuruş*) *yor-uk* (*gidiş*), *sög-ük* (*sövüş*)..

Lehçemizde bu mastar edatı *-ik* suretinde bir kaç münferit kelimede bulunur: *iliş-ik* = ilişme, münasebet: (onunla hiç bir ilişiğim kalmadı) gibi.

Şimdi böyle mastarlara *-lig* lâhikası katılınca *barıg-lıg, kelig-lig, urug-lug, yoruk-lug, sögük-lüg* (=varışlı, gelişli, vuruşlu, gidişli, yürüyüşlü, sövüşlü) gibi sıfatlar olur ki, bunlar (varılmış, gelinmiş, vurulmuş, gidilmiş, sövülmüş) mânalarında daima ismi meful mânasını alıyor.

b. Yine meselâ eski *-ig-lig* suretindeki teşekküller dışında, *yaz-ıl-ı(k), çiz-il-i(k), döşe-l-i(k), daya-l-ı(k)* gibi (*n, l*) den birini havi özgelemeçli tabanlara (ahenge göre değişir) bir [*i*]*k* lâhikası getirilmekle yapılan sıfatlardan, sonralarındaki (*k, k*) düşerek bu [*i*]*li* lâhikasının da meydana geldiği anlaşılıyor; ve o zaman bu, tıpkı *öl-ü, yaz-ı* da olduğu gibi özgelemeçli tabanlara bir vokal getirilmekle yapılmış demek oluyor ki, böylece türeyen sıfatlar tıpkı evelkiler gibi ismi meful mânasındadır. *yaz-ıl-ı* (*yazıl-ık*, يازلق) *çiz-il-i* (= *çizil-ik* چزلك), *döşe-l-i* (= *döşe-l-ik* döşenmiş ki, bunda *döşen* tabanındaki *n*, kelime türemli -sıfat olurken *l* ile değişim yapıyor). *daya-l-ı* (= *daya-l-ık*, dayanmış ki yine bundaki *n, l* olmuştur) vs.

Bu gibi sıfatlardan bir takımı isimlerin sonuna *-li* lâhikası getirilerek yapılanlarla ayni imlâ ve söylenişte olmakla beraber mânaca farklıdır, biribirine karıştırmamalıdır:

örtü.l-ü (= اورتولش) .. *örtü-lü* (örtüsü olan);
diz.il-i (= دزلش) .. *dizi-li* (dizisi olan) vs. A.U.E

yaz-ma (kitab), «(livre) manuscrit»;
kaba-r-t-ma (nakış) «ornements en relief»;
tak-ma (isim) «sobriquet» *t.* asıl: «(nom) attaché, faux nom»;
yap-ma (diş) «fausse (dent)» .. asıl: «(dent) faite»;
düz-me (söz) «(parole) fausse» .. asıl: «(parole) arrangée»;
düz-me (Mustafa) «le faux Moustafa» (Osmanlı tarihinde meşhur sahtekâr»;
yeni çık-ma «yeni çıkan, yeni çıkmış: nouvellement sorti, battant neuf; vient de paraître»;
soñra-dan g'ör-me «parvenu» .. asıl: «qui a vie plus tard»;
sal-ma (at) «başı boş salınmış at: cheval en liberté».

-me li siyganın muşahhas alem olarak kullanışına dair bir kaç misal:
bas-ma «emprime kumaş, tabı, matbua: étoffe imprimée, indienne, impression»;
sür-me «göz boyası: collyre, fard noir» (*sür-mek* «tirer, traîner, enduire» den);
doña-ñ-ma «illumination; flotte» (*doñan-mak* «être orné, être paré» den;
(*Yahudi-den*) *dön-me* «rénégat», (Rabbi Sabetay tarafından müslümanlaştırılan Selânik yahudileri) «Juifs de Salonique islamisés par Rabbi Sabbetaï» *dön-mek* çevrilmek, din değiştirmek «tourner, retourner, changer de religion»);
bur-ma «robinet» (*bur-mak* «tordre» dan);
çığır-t-ma «fifre» (*çığır-t-mak* «faire crier» den, vs.).

Aşçılık üzerine olan bir kaç isim de bu takıma aittir:
dol-ma «tout mets farci»;
kız-ar-t-ma «rôti»;
haşla-ma «bouillie»;
doñ-dur-ma «glaces»;
ez-me «marmelade, purée»;
sarığ-ı bur-ma «sorte de gâteau».

Yine mk. şu aşçılık isimleri:
kıy-ma «hâchis»;
kavur-ma «fricassée, torréfaction»;
kapa-ma «étouffade»;
g'öz-le-me «sorte de gâteau»;
ak-ıt-ma «nom du même gâteau à Andrinople»;
patlıcan oturtma sı «rondelle d'aubergine au hâchis»;

سوكلمه *sög-ül-me*? (GORDLEVSKI) eski Osmanlıca;
قاتلامه *katla-ma* (NEVAI) Çağatayca;
قورومه *koru-ma*? (RAQUETTE) Çağatayca.

İHTAR 1. — Fiilin isimcil siygaları gibi *-me* li bir takım isimler bir mütemmim (mef'ul) almak istidadındadırlar, fakat bu istidat rüşeyim halinde olup ancak mef'ulün anha kısılı kalmıştır
ecdād-ımız-dan kal-ma bir 'ādet «une habitude qui (nous) est restée des ancêtres»;
ana-dan doğ-ma k'ör «aveugle de naissance» keli. keli.: «aveugle né de mère»;
dayak cennet-den çık-ma-dır «la trique est sortie du paradis»;
adam-dan döñ-me maymun «homme changé en singe» (Bianchi, دونمه kelimesi).

İHTAR 2. — İki üç ifade vardır ki bunlarda *-me* li isim ardınca gelen kelimenin mânasını kuvvetlendirmek için sesdeşlik «allitération» haliyle kullanılır:
dar-ma dağan (veya: *dar-dağ-an*; azerce: *dar-ba dağ-ın*) «dispersé» [1];

---

[1] Fikrimizce bunlar ayni mânadaki bir kökün iki çeşidinden doğan kelimelerin itba «hendiyadis» suretiyle kullanılmasından ibarettir.
1. *t(d)ar-mak* = صاچق ، داغق (mk. tarla «tarig-lag» ekin saçılan yer);
dar-ı (صاچي = تاريغ saçılan şey); *tar-ak* (saçları ayırıp dağitan alet);
2. a. *dağ-mak* (صاچمق ، آيرمق) ve bundan *dağ-ıl-mak, dağ-ıt-mak*;
2. b. *dar-mak* (» ») bundan *dar-ıl-mak* birinden ayrılmak, ona küsmek, dağınmak (dağınık).
Şu halde: *dar-ma*, *t(d)ar-mak* mastarından (*-me* li bir sıfat);
+ *dağ-an* (*dağ-ın* olacak, bak azerce) *dağ-mak*: dağılmış A.U.E

ḳar-ma ḳar-ış(ıḳ) «en désordre, sens dessus dessous, asıl: tout mélangé» muk. § 487, zeyil, *sonları* [1].

İhtimal bu kullanış tesiriyle olacak ki, şu örneksenimli fiiller doğmuştur:

ḳar-maş-maḳ «être sens dessus dessous» (mk. *ḳar-ış-maḳ*);

sar-maş-maḳ «être enroulé», *sarmaş* (§ 849, ihtar) [muk. *sar-maḳ*] muk. § 857, sondan evvelki fıkra.

Yine mk. şu fiil ikizi: *sar-maḳ sarmal̦a-maḳ* (سرمق سرمالامق VAMBÉRY, *Alt Osm.* s. 39).

Altayca'da ayni bir teşekkülün izleri bulunuyor: *ör-* veya *ör-mö-lö-* «tresser» (Osmanlıca *ör-mek*) [2].

ḳamaş-maḳ «démanger» (mk. *ḳaşı-maḳ* «gratter» ve *ḳaşı-n-maḳ* «démanger») [3].

ـم - *[i]m, em* LÂHİKASI.

855. Bu lâhika $\frac{-[i]m}{-[ı]m}$ söylenişiyle ـم ve $\frac{-[ü]m}{-[u]m}$ söylenişiyle ـوم - suretinde yazılır; $\frac{-em}{-am}$ söylenişli $\frac{ـم}{ـام}$ suretini pek nadir olarak alır.

Bir defalık hades isimleri «noms d'unité d'action» veya sadece *bir defalık isimler* [4] «noms d'unité» adı verilebilecek hususî bir mahiyette hades isimleri teşkil etmeğe yarar ki, bu isimler bir defada, birden yapılan bir hadesi ve daha müşahhas bir surette olarak bu hadesin neticesini veya mevzuunu «meselâ: bir defada yapılan, yutulan, bitirilen, vs. bir şeyi» bildirir [5].

iç-im «action de boire en une fois; gorgée, ce qu'on boit en une fois».

yud-um veya *yut-um* «bouchée» (*yut-maḳ* «avaler» den);

at-ım «coup de feu, portée, charge d'un arme à feu»;

al̦-ım «portée du regard (manadaşı: *g'öz-er-im-i*), d'une arme à feu» (*al̦-maḳ* «prendre»);

yayl̦-ım «salve» (*yay-ıl̦-maḳ* «se répandre», § 121);

baḳ-ım «regard, coup d'œil»;

bük-üm «ce qu'on file en une fois»;

bit-ir-im «fin, achèvement»; *ay bit-im-i* «fin de mois» (H. R. *Alt*; 531);

---

[1] Bunlar da evvelkiler gibi ayni kökün iki çeşidinden doğan kelimelerin itba suretiyle kullanılmasından ibarettir.

1. *ḳar-ma*: *ḳar-maḳ* fiilinden *-ma* li sıfat (=karıştırılmış);

2. *ḳar-ış-ıḳ*: *ḳarışmaḳ* fiilinden sıfat (karışmış). A.U.E

[2] Müellif bunu *ür-mek* suretinde kaydediyor.

[3] Müellifin *ḳamaşmaḳ* «s'eblouir» kelimesini «démanger» ile tercüme ederek, yine *ḳaşınmaḳ* «démanger» ile karşılaştırmasının sebebi anlaşılamıyor. A.U.E

[4] Fikrimizce müellifin bu gibi kelimelerde (bir defalık) mânası düşüncesi, yerinde değildir. Çünkü böyle bir mâna bu kelimelerin evvellerine *bir* kelimesi getirilmekle hasıl olur. Bir içim, bir bakım, vs., bunlar öteki hades isimleri gibi mastar mânasında bir hades ismidir. Bunun için müellifin bir takım misallerinde verdiği mânalar bu yüzden tadile muhtaçtır. A.U.E

[5] Mk. Fransızca'da müennes halinde mazi ortaçları: «participes passés: volée, prise, battue, etc. J. D.

bit-im «événement» (HINDOGLOU);
öl-üm «mort»;
piş-im veya *piş-ir-im* «cuisson, de quoi faire une cuisson»;
çaḳ-ım (= *çaḳ-ın*) «éclair» (mk. *şimşek çaḳ-maḳ*) «éclairer»;
yıl-dır-ım «tonnerre» (mk. *yıldıra-maḳ* «tonner» [1] (§ 121);
dil-im ve *çiz-im* «tranche» (*dil-mek* «couper en tranches» ve *çiz-mek* «tracer des lignes»;
çıḳ-ım «violente sortie»;
dür-üm «pli, rouleau (la quantité qu'on obtient en pliant quelque chose une fois)»;
dola-m «ce qu' on enroule en une fois»;
bükl-üm (*bükül-mek*, mk. § 121) ve *ḳıvr-ım* (*ḳıvıra-maḳ* [2] mk. § 121) «boucle»;
düğ-üm «lien, nœnd» (eski Osm. *düğ-mek* «attacher, lier, boutonner»);
devşir-im «cueillette»;
dön-üm «tour; mesure de superficie: 1/10 d'hectare»;
seyird-im «course à pied; recul (d'un canon)»;
dat-ım veya *dat-ıḳ* [3] «la quantité qu'on prend pour goutter à quelque chose»;
taş-ım «ce qui déborde d'un seul coup»;
taḳ-ım ve *al-am* «un certan nombre d'individus, un détachement» (*taḳ-maḳ* dan «ce qu'on attache, assortit en une fois»; *ala-maḳ* dan «ce qu'on réunit en une fois»);
tut-am, ḳıs-ım «poignée»; muk. *bağla-m* «faisceau» (Γ, II, 79, 80);
ḳıvr-ım «boucle»;
ḳıy-ım «la quantité (de tabac, par exemple) qu'on a haché en une fois»;
g'ey-im «un vêtement de rechange, de quoi s'habiller en une fois»; mk. *g'ey-im-li ḳuşa-m-lı*»;
ver-im «récolte»;
doy-um ve *suğ-um* (mk. *suğ-uş-maḳ* «se saturer d'eau, en parlant de la terre») «rassasiement»;
üfür-üm ve *es-im* (*Ḳam.* tercümesi, I, 529) «bouffée d'air» (*üfür-mek* ve *es-mek* «souffler»);
ḳoḳ-am «action de humer une odeur» (*Ḳam.* tercümesi, I, 529);
sağ-ım (*Ḳam.* tercümesi, I, 595) «ce qu'on trait de lait en une fois».

Bir takım *-im* li isimler «bir defalık» fikri hariç kalmaksızın daha umumî bir kavramda, hemen de alelâde hades isimleriyle veya *-me* li ve *-(y)iş* li (§ 709) fiilcil isimlerle ayni mahiyette olarak kullanılır.

seç-im veya *seç-iş* «action de choisir, choix»;
gül-üm «rire»;
al-ım sat-ım «commerce» keli. keli.: action d'acheter et de vendre», (mk. *al-ış ver-iş*, arapça: *aḫz-ü i'ṭā* ki halk ağzında, *aksuata, aksota* derler»).
ḳur-um «action d'établir, construire, installer (*ḳur-maḳ*); installation, campement»;
yort-um [4] «trot» (Rouen, 1493 yazmaları, yap. 27);

---

[1] Müellifin verdiği *yıldıramaḳ* mastarı «leman, iltmia e'tmek» mânasındadır. A.UE.

[2] Müellifin bunu *ḳıvramaḳ* mastarından göstermesi doğru değildir, *ḳıvır-maḳ* mastarından olacak. A.U.E

[3] Müellifin *dat-ım, dat-ıḳ* diye kaydettiği kelimeler *tad-ım, tad-ıḳ* olacak. A.U.E

[4] Belki «yürümek» mânasında *yor-maḳ* veya *yor-u-maḳ* (bk. D. L. T.) mastarından *yoru-t-um*.. müellif bunu *a* ile *yurt-um* suretinde kaydediyor. A.U.E

koş-um «attelage»;

ölç-üm (veya) *ölç-ü* «mesure»;

yüz g'ör-üm-ü «cadeau du jeune marié à sa femme, à l'occasion de la levée du voile».

Bunlar da öyledir:

dik-im, çıda-m, sür-üm, yat-ım, kırk-ım, doğram, dök-üm, yık-ım, devr-im (§ 121), *kat-ım* (B. de M.).

bılaş-ım (B. de M.);

(yol) ayır-d-ım-ı «carrefour»;

doğ-um «accouchement».

Şu isimler de başka mânalar arasında «tarz, suret» mânalarını bildirir:

biç-im, kes-im, çal-ım, çel-im, tut-um...

Mk. *bit-im* «stature» H. R. *Met.* 391. [1]

Az miktarda bir kaç *-im* li isim hususileşmiş veya müşahhas bir mâna almış bulunuyor:

uç-ur-um «précipice»;

sal-kı-m «grappe»; (*sal-kı-mak* «pendre» tan);

kuy-um [2] «bijoux»;

tak-ım «complet (vêtement)»;

ağ-ım veya *ah-ım* (*ağ-mak* «s'élever» tan; mk. *ağ-aç* «arbre») «coup de pied.»;

sar-ım «pansement»;

kal-dır-ım «pavé»;

er-im «bonne aventure»;

yas-dı-m veya *yas-tı-m* (§ 847);

sok-um «coccyx»;

yar-ım «moitié»;

g'er-im «action d'écarter les jambes en marchant (cheval).

Şu kelimelerde *-[i]m* lâhikası isimcil bir tabana katılıyor (*tak-ım, koş-um*, vs.. ile örneksenim suretiyle):

eğr-im «bois de la selle» *eğer* «selle» den, (mk. § 122);

k'öse-m = *köse-men* (§ 520); mk. *k'öse.* [3]

Aynı lâhikayı havi olan şu (alt sahife başındaki) kelimelerin menşei belirsizdir [4].

[1] Müellif bunu *koy-um* suretinde kaydediyor. Halbuki isaga etmek, boşaltmak, dökmek mânasına olan mastarı (Kütahya ve başka yerlerde) *kuy-mak* tır. Böylece aslı «döküm» olan bu kelime, döküm suretiyle yapılan ziynet eşyası mânasında da kullanılır. A.U.E

[2] Bunda bir yanlış okunuş olacak; belki: *biçim*.

[3] *Eğri-m* de *eğ-er* gibi *eğ-mek* ten olduğuna göre ikisi de fiil kökündendir. *kösem, köse-men* = rehber kelimelerine gelince, bunlar da (*köze-mek*) nezaret etmek gibi bir mastardan olsa gerek: *köz-em, közemen* = nezaretçi ve dolayısiyle rehber (bk. kitab-ı Dede Korkud, Deli Dumrul Hikâyesi s. 88, 1: «menüm ulu dergâhımda gözemenlik eyleye didi». A.U.E

[4] Müellifin orada verdiği misallerden bir takımının isim menşeli olduğu şüphelidir. *üz-üm* (D. L. T. I. 71 vs. *üz-mek* = *kesmek*) bk. dalından kesilip ayrılacak salkım; *köt-ür-üm* kendi yürüyemediği için kaldırılıp götürülmeye muhtaç;

tulum (*tol-um*) içine bir şey doldurulacak olan; veya ağzı tıkanacak kap (D. L. T. *tu-mak* III, 187 ykl. *tu-ka-mak*, tıkamak); *kıg-ıl-cım* belki ateşten kopup kıvrıla kıvrıla

Üzüm; *ildim* «pişmanlık»; *kötürüm*; *tulam*; *döşüm* (mide); *kığılcım*; *ılgım*, *salgım*; *yordam*; *epsem*; *sağlam* «metin, sıhhatli» (mk. *sağ-la-mak* «consolider»); (*sır*) *sıklam*.

İHTAR. -[*ı*]*m* lâhikası kendisinden sonra getirilen -*li* lâhikasiyle (§ 529) birleşerek bir takım isimler vücude getirir ki hiç değilse içlerinden bazısı bir yararlık, bir istidat «aptiude, capacité» mânasını havidir:

yatım-lı «aplani»;

sağım-lı «bonne laitière»;

içim-li «bonne à fumer (tabac)»;

g'erim-li «qui écarte bien les pieds en marchant (cheval)» (*Kamus* tercümesi, I, 130, 160, 195);

düğüm-lü «qui peut se boutonner» [1];

boğum-lu «qui a des nodosités, noueux»;

devşirim-li «toplu: ramassé,» boydan kısa: «bas de taille» (*Kamus* tercümesi I, 28, 322);

ağım-lı «qui a la jambe bien faite»;

verim-li «qui donne une bonne récolte»;

alım-lı «créancier», eski Osm. (1426 yılı yazmaları, yap. 153 V°):

الملو; aynı yerde الم *alım* «créance», mk. yeni kullanışla *alacak-lı*;

doyum-lu دويملو (Bianchi);

g'eyim-li kuşa-m-lı, vs.

İHTAR 2. — -[*ı*]*m* li isimlerin sadece bir uzantısı olarak -*lik* lâhikasiyle de kullanıldıklarının izleri bulunuyor:

اوتورملق *otur-um-luk* «la place qu'il faut pour s'asseoir» [*Kamus* tercümesi I. 672].

دويملق *doy-um-luk* «abondonce, butin» (Bianchi دويملو kelimesi).

İHTAR 3. — *Kamus* tercümesi (I, 263) *m. tık* li fiilcil türemelerden tuhaf bir misal veriyor:

çiğne-m-tik (چيكنمتك) «bir defada çiğnenecek yemek miktarı»;

yala-m-tık (يالامتق) «bir defada yalanan, dille yalanıp alınan».

Bunlar bir takım -[*ı*]*mtik* li manidar kelimelerdeki bu lâhika ile örneksenim yapan -[*ı*]*m* li isimlerin bir uzantısı gibi görünüyor (bk. § 519, ihtar 2).

İHTAR 4. — Bir takım -[*ı*]*m* li isimler, zarf tabirleri teşkil etmek üzere ekseriya ikizli olarak kullanılır ki, bu hal onların bir defalık hades isimleri mahiyetinde olmalarından ileri gelir.

tak-ım tak-ım (*ula-m ula-m*) «par détachements, en foule»;

bur-um bur-um kop-ar-mak «arracher, en tordant (*bur-a bur-a*);

bükl-üm bükl-üm veya *dür-üm, dür-üm*, veya *kıv-rım kıv-rım kıvr-ıl-mak* «se tordre en nombreux replis»;

bur-am, bur-am [2] «en tourbillons (neige, brouillard)».

[1] Müellifin tercümesine göre (düğmeli, düğümlenmiş) mânasında gösterilen bu kelime (kuvvetli bağlanmış, düğümlü, düğümlenmiş) demektir. A.U.E

[2] Müellif bunu *boram boram* suretinde kaydediyor. A.U.E

---

dolaşan; *ılarmak*, tahayyül etmek D. L. T., *ılgım* (ıldıramak, lem'ân etmek, teşa'şu' etmek, (uzaktan parıldamak) (ykl. *ılgat*: müphem) *yor-da-m* (gidiş, *yor-mak* = yürümek); *ep-se-m* noksana meyledici, ykl. *ep-sik* noksan, eksiklik;

sağ-la-m sağlılık, mahfuz, *sık-lam* ykl. *ıgla-mak* (ağlamak, yaş dökmek).

Bazan bu ikizlemelerin ancak manidar bir değeri olur [1]:
sür-üm sür-üm sür-ünmek «se traîner péniblement»;
sar-ım sar-ım sar-ıl-mak «s'enrouler».

Bahçe-ler-de sar-ım-sa-k
Sar-ım sar-ım sar-ıl-sa-k
İki-miz bir döşe-k-te
Bay-ım bay-ım bayıl-sa-k.

(ALRİC, J. A., 1889, s. 186; KUNOS, *Oszm. tör.*, s. 17);
eylim eylim sürme çekmiş gözüne (GIESE, s. 65);
oy-um oy-um oy-mak;
sız-ım sız-ım sız-mak;
آقسرايك كليدى *Aksaray-ın kilid-i;*
ايلم ايلم ايلدى *ili-m ili-m ili-di* [2];
ايچن ايچن اڭكم اڭكم ياڭق *için için iñ-im iñ-im yan-mak* [3];
كوم كوم كوورمك *güv-em güv-em güv-er-mek.*
Yine mk. *gel-im geperek* «çok hızlı koşarak» § 861 zeyl.

-(y)iş LÂHİKASI.

856. Bu lâhika ile yapılan fiilcil isimler bir hadesin yapılma tarzını gösterir:
uyu-yuş (uyuma tarzı: manière de dormir»);
ağla-yış (ağlama tarzı: «facon de pleurer»;
uç-uş (uçma ve uçma tarzı «vol, façon de voler»);
öl-üş (ölme tarzı «façon de mourir» (*Kam.* tercümesi I, 328);
g'ör-ün-üş «aspect».

Ml.: *gel-iş-i güzel* «comme cela se présente, n'importe comment»;
ay doğ-uş-u-ndan insan yürü-yüş-ünden belli-dir (Atasözü) «on peut juger de la lune par sa naissance et de l'homme par sa démarche»;

Onlar-da taklid ed-il-eme-yen şey g'ey-dik-leri değil, g'ey-in-iş-leri idi... peçe-leri-ni bir il-iş-dir-iş-leri var-dı ki, on-u her kes-iñ peçe-si-nden başka bir şey yapar-dı «ce qui était inimitable en elles ce n'étaient pas les choses avec lesquelles elles s'habillaient, mais la façon dont elles s'habillaient... elles avaient une manière d'attacher leurs voiles qui les rendaient différents des voiles de tout le monde» HALID ZIA.

Mk. *ört-ü tut-un-uş-u* veya sadece *tut-an-uş* «la façon de porter le voile» (*Kam.* tercümesi I, 846 ve 747).

-(y)iş li siygalar çoğu zaman (*-me* li siygalarla mânadaş olarak) halis muhlis hades isimleri gibi kullanılırlar (bk. § 713, 1350 ve 1275).

-(y)iş lâhikası *-me* lâhikasından farklı olarak açıktan açığa hususileşmiş veya muşahhas bir mânada pek nadir kullanılır.

bul-uş (veya: *bul-gu*) sür'atli zekâ, keşifçi kafa: «esprit inventif, intelligence rapide»;

---

[1] Fikrimizce bu ikizleniş, zarfı oldukları fiilin mânasına mubâleğa mânasını katar. A.U E

[2] *İlişmek, takılmak mânasında ili-mek* den. A.U E

[3] Lehçemizde *için için yanmak* ve *inim inim inlemek* denir. A.U.E

bil-iş (= *bil-dik*) «connu, familier» (eski Osmanlıca'da): كرك بلش اولسون كرك ياد *gerek bil-iş ol-sun gerek yad* (A.U.E) «que ce soit un familier ou un étranger»; (1426 yılı yazmaları, yap. 128);

صاغش *sağ-ış* «sayı : nombre» (Ris., B. s. 4);

eğ-iş (= eğe, törpü tozu : «limaille» (B. de M.)

İHTAR 1. — *-(y)iş* li isimler *-li* lâhikasını pek nadir olarak alırlar.

bal-aş-la «zeki : intelligent»;

yağ-ış-lı «yağmurlu : pluvieux»;

elver-iş-li «yarar, yetişir, yeter : suffisant».

İHTAR 2. — *geniş* «large» kelimesi, (eski Osmanlıca ve şark Türkçesinde) «geniş» mânasına olan *gen* suretinde bir isim tabanından teşkil edilmiştir.

koğ-uş, kov-uş (yer altı odası, kışla salonu) kelimesi de böyledir (mk. *kov-uk, koy* = boş «vide»).

gün-eş de böyledir (mk. İhtar, 3).

İHTAR 3. — (*tut-aş* «yapışkan, dolu : adhérent, rempli» *tut-mak* tan) gibi fiilcil tabanlara olduğu kadar (eski Osmanlıca'da aynı mânadaki *gün* den yapılmış *gün-eş*, gibi) isimcil tabanlara da katılabildiği anlaşılan alçak vokalli bir *-eş* lâhikasının izleri de bulunmaktadır. Meger ki bu § 849, İhtar 2° de mutalea edilen fiiller modeline göre yapılmış örneksenimli bir teşekkül olsun.

İHTAR. 4 — *dola-ş, oyna-ş* vs. gibi sonu *ş* li bir takım kelimeler vardır ki [1] bunları *dola-yış, oyna-gış* gibi *-(y)ış* lı isimlerle karıştırmamalı.

---

[1] Yine başka mânada bir (*iş, ış... üş, uş* ve hatta *-oş* veya sadece *-ş* lâhikası da vardır ki, gerek yerli gerek yabancı gramerlerce şimdiye kadar bahsi geçmemiştir. Bu lâhika ekseriyetle tahbib (seviş) edatı roliyle:

a. İnsan ismi baslarına katılır ve bu lâhika gelince geri kalan kelime kısmı hep atılır.

1. İlk kapalı heceye katılır:
İbrahim = *İb-iş, İb-oş*;
Ümmehan = *Üm-üş*;
Havvā = *Hav-oş*;
Fatma = *Fat-ış, Fat-oş*;

2. İlk kapalı veya açık hece ile beraber ikinci hecenin baş harfi olan konson alınarak bunlara katılır:

İbrahim = *İbr-oş*;
Ali = *Al-iş, Al-oş*;
Dudu = *Dud-uş*;
Hatice = *Hat-oş*;
Hafife = *Haf-oş*;
Rabia = *Rab-iş*;
Rukiye = *Ruk-uş* (*Rük-üş*);

3. Kapalı hecenin sonundaki konson atılıp açık hece yapıldıktan sonra ikinci hecenin baş tarafı olan konson alınarak bunlara katılır:

857. -[*i*]*nti* li fiilcil isimler.

-[*i*]*nti* / -[*ı*]*ntı* söyleyişleriyle نتى[ِ]-, ve -[*ü*]*ntü* / -[*u*]*ntu* söyleyişleriyle نتى[ُ]- suretinde de imlâları olan -[*ı*]*ntı* نتى- veya -[*i*]*ndi* ندى- lâhikası, oldukça çeşitli kavramları hep bir sebat ve devam, ve toplanma veya saçılıp dağılma fikrine bağlı isimler vücude getirir.

Me(h)med = *Mem-iş*;

Mustafa = *Mut-oş*, *Mıt-ış*;

4. Açık heceden sonra gelen kapalı hecenin sonu vokal ise atılarak ondan sonraki üçüncü hecenin baş harfi olan konson alınıp onlara katılır:

Emine = *Em-n-oş*;

Fatma = *Fatm-oş*, vs.

Bunların ince ahenkli baş kısımlarına -*oş*, -*ış* lâhikası gelmekle ahenksiz kelimeler doğuyor.

b. Bazı sıfatlara da yine ayni mâna ile girer, ve bu defa girdiği kelimenin bünyesinde değişiklik yapmadığı olur.

gök = *gök-üş*,

mavi = *mavi-ş*.

İHTAR 1. — D.L.T. (I, 53, II, 198) de *oḷ-ıc* (Karluk lehçesi) kelimesi veriliyor; ve *sevgili oğul* mânasında olduğu, bu edât için tahannun ve ta'attuf (yani: iştiyak ve şefekat edatı) denilmesinden anlaşılıyor. Şu halde kelimenin aslı *ogḷ-ıç* olmak gerektir; ve yukarıda tahbib edatı dediğimiz de iştiyak ve şefekat edatı demek olup -[*ı*]ş lâhikasının bu -*ıc* aslından doğma olduğu görünmektedir: (*c* > *ş* değişimi ile). Bundan maada -[*ı*]ş lâhikasının kullanıldığı aynı veya başka kelimeler (bilhassa ismi haslar) -*ḳo* veya ayni lâhikanın *ḳ* sı düşmüş çeşidi olan -*o* ve bazan -*i*(*ı*) lâhikasiyle ve yine tahbib mânasiyle kullanılmaktadır.

Bu *ḳo* nun da menşei -*ḳı* lâhikası olmak gerektir. D. L. T. (III, 159) bu lâhika için: «akraba isimlerinin sonuna katılan atıf (yani şefekat) edatıdır: *ata-ḳı* sevgili baba, *ana-ḳı* (sevgili ana)», demektedir.

Sevgili:

Ali = *Aḷ-o*,
İbrahim = *İb-o*, *İbr-o* (ahenksiz),
Memet = *Mem-i*, *Mem-o* (ahenksiz) [*],
Süleyman = *Sül-o* (ahenksiz),
Hasan = *Has-o*,
Şefik = *Şef-ḳo* (ahenksiz),
Ayşe = *Eş-ḳo* (ahenksiz),
Zeynep = *Zeyn-o*,

Sevgili:

Fatma = *Fat-ı*,
Aliye = *Aḷ-ḳo*,
Emine = *Em-ḳo* (ahenksiz),
Hasene = *Has-ḳo*,
Hanife = *Han-ḳo*,
Rābia, *Rebia* = *Rab-ḳo*,
Safiye = *Saf-ḳo*,
Mustafa = *Must-o*, (*Mıstıḳ*).

Bunların aynı mâna ile bazı isim ve sıfatlara da katıldığı görülüyor:

Sevgili:

Efe = *Efo* (ahenksiz);
Can = *Can* (i)-*ḳo* (ahenksiz);
Şişman = *Şiş-ḳo* (ahenksiz).

Bilindiği üzere -*yor* lâhikası müstesna, *o* vokali yalnız çok heceli kelimelerin ilk hecesinde bulunur. Bunlara şu tahbib lâhikaları olan *oş*, *ḳo*, *o*, *ı* yı da katmak gerektir. Verdiğimiz misaller Rumeli'de kendi işittiklerimizdir. A.U.E

[*] D.L.T. III, 178 e göre, zifaf gecesi gelinle beraber gönderilen kadına verilen umumi tabir ki, Türkçe aslından değildir. Brockelmann bunu (Mamu) okuyor; ve Farsça aslındandır diyor: Burhan-ı Ḳatı *mam* (= ana). Belki halk şarkısındaki (Memo'nun kaşları kara — Sen açtın sineme yara — Bulmadım derdime çare — Aman Memo, kuzum Memo, canım Memom, vay), diye adı geçen Memo budur. A.U.E

Bunlardaki -[*i*]*n*, mutavaat fiillerindeki (§ 572) özgeleme «modification» lâhikası ile hısım görünüyor.

Bu türeme kelimeleri, ifade ettikleri mefhumlara göre öbeklenmiş olarak şurada gösteriyoruz:

— «Devamlı heyecan, hareket»:

Çarp-ıntı, çırp-ıntı, çalḳa-ntı, ırga-ntı, sars-ıntı, tap-ıntı, «ayakla çiğneme», *g'ez-inti,* «gidip geliş, coridor», *çevr-inti* (§ 121) veya *ḳaz-ıntı* (mk. *ḳarışmaḳ* ve eski Osm. *ḳarmaḳ* «kasırga», *aḳ-ıntı* «cereyan».

«Toplanma»:

birik-inti, irk-inti «durgun su», *çiysin-ti* «çisenti», *der-inti* veya *ḳoş-untu* «güruh», *üş-üntü* «kalabalık», *yığ-ıntı, sız-ıntı, gir-inti-ler, çıḳ-ıntı-lar* «arızalık», *büküntü* [1], *g'ey-inti, ḳuşa-ntı* «terceke», *ye-yinti* (*ye-nti* yerine. Kelimeyi uzantılamak için lâhika sabit veya aslî bir vokalle başlamış farzedilmiştir, § 183 -*(y)inti*.

«Tazyık veya zahmetli duygu, çeşitli huzursuzluk»:

(Tam mânaları için bakınız kamuslara).

Sıḳ-ıntı, ez-inti, üz-üntü, bıḳ-ıntı, iğrin-ti [*], *buḷa-ntı, boğ-untu, bur-untu, ḳus-untu, ıḳın-tı, ḳay-ıntı.*

Muk. *silk-inti, ürk-üntü, ḳur-untu, sarḳ-ıntı* «taciz eden, musallat olan kimse»; *bas-ıntı* «ısrar ve ibram» (Barbier de Meynard).

«Her neviden kalıntı (her kökün manası kalıntının menşeini gösterir)»:

k'es-inti, ḳır-ıntı, ḳırḳ-ıntı, ḳırp-ıntı, ḳaz-ıntı, yıḳ-ıntı, brağ-ıntı, dök-üntü, saç-ıntı, toz-untu, sök-üntü, taran-tı, soy-untu «soyulan şeyin kabukları»; *çök-üntü*; *süpr-üntü, üfür-üntü* (üfürmekle ağızdan çıkarılan yemek kalıntısı: *Ḳamus* tercümesi I, 368); *ḳıy-ıntı* (başka bir mânada olarak daha evel geçti); (Mk. bunların mânası için fransızca «-*ure*», lâhikası.)

Şu aşağıki kelimelerin daha az hususiyetli ḳavramları var:

Saḳla-ntı «saklanacak yer: cachette», *sök-üntü* «birden bire meydana çıkıp görünüş «apparition soudaine» (evelce başka bir mâna ile de geçmişti), *il-inti* ilgi «attache», *say-ıntı* (*Supp.* de Barbier de Meynard), *uy-untu* «tarafdar, salik, adepte», ارنتى *arın-tı* «şer'î temizlik, taharet, pureté légale» (1426 yılı yazmaları, yap. 172).

soyma-ntı kelimesinde (mk. *soy-untu*) araya sığınmış bir hece vardır ki, bunun eşi *sar-ma-ş-maḳ* ve *ḳar-ma-ş-maḳ* ta (§ 849, 2°; 854, ihtar 2) görülmektedir.

Bazı -*nti* li isimler yukarıkilere örneksenim yoliyle isimcil tabanlardan yapılmıştır:

eğinti (*eğe* den) eğelemekten çıkan tozlar;	*asıntı* «atermoiement, retard»;
ufa-ntı (mk. *ufaḳ*) ufanmaktan çıkan kırıntılar;	*boz-untu* «débris, ruines, déroute (militaire);
sel-inti yağmur suyundan açılan hendek (*sel* den);	*art-ındı* «desserte, reliefs»;
sep (veya: *serp*) -*inti* «bruine»;	*aşıntı* «mangeure»;
ḳaşı-ntı «prurit»;	*sil-inti* «râtures»;
*bayg*ı*ntı* «faiblesse» (*baygın* dan);	*süz-üntü* «égouttures»;

yon-untu «éclats de bois, copeaux, rogures» (ZENKER).

[*] Belki *iğren-ti*? A.U.E

Div. L. T. I, s. 128 de *-indi* li kelimelerin, Arapça'da her neviden artık ve kalıntıyı bildiren (fu'ālet) sıygasındaki kelimelerle aynı mânada olduğunu evvelceden kaydetmiş bulunuyor.

ḳıvrıntı «şarkvāri kıvrılmış mendil kenarı»;

tümbültü (eski Osm.: eşya paketi, yük ki, bu kelime farsça'ya da تنبلت suretinde geçtiği için, yanlış olarak farsça sayılmıştır);

Mk. *tüm*, *tümsek*, *tümbelek* ki, bunlar bir yuvarlaklık fikri bildirirler.

Evelce söylediğimiz *soymantı* kelimesi Zenker'e göre: kalın sopa, değnek mânasındadır.

Yine mk. شرفنتی *şırfıntı*, چاقندی *çaḳıntı*, بسلندی *beslenti*; *eylenti*, *eylenti mahallı* (Karagöz de Salonique).

Grammaire alt. Altayca gramer (§ 44) e göre *-nti* lâhikası, bir hadesin neticesini bildirir: *ḳazantı* «kazılmış; kuyu»; *ḳazantı suv* «kuyu suyu»; *iğinti* veya *salıntı* «azad edilmiş».

Div. L.T. (I, 374) te insanî ilgileyen bir sıra misaller verilmektedir ki, bu *-indi* li kelimeler sıfat olarak kullanılmakta, ve netice itibariyle *meçhul bir ortaç* «participe passif» mânasına yakın bir mâna vermektedir:

سوزندی سوف *süz-ün-di suv* «süzülmüş su: eau filtrée»;

کمندی ناتك *k'öm-ün-di näng* «gömülmüş şey: chose enfouie», vs.

858. *-[ı]lti* ve *[i]rti* lâhikaları:

Bunlar *-[i]nti* lâhikasının çeşitleridir:

sız-ıl̇tı «geignement, plainte (*sız-l̇a-maḳ* tan) [1].

ḳara-ltı, *ḳara-rtı* «noirceur, silhouette» (mk. altayca: *ḳarantıḳ*);

ḳoşa-ltı [2] «attelage de deux bêtes».

[i]lti ve *[i]rti* unsurlarına, (ayni menşeden olan *-il-de-mek* ve *-ir-de-mek* li fiillerile nöbetleşe olarak), ekseriya sesadlardan yapılmış isimlerin sonunda rastlanır, bk. § 850.

-il- ve *-ir-* ardınca gelen *-ti* eklerinden yapılmış bu fonemlerin, yukarıda mutalea edilen *-inti* li kelimelerle teşekkülleri bakımından (§ 837 mülâhaza) benzeyiş ilgileri vardır. İkisinde de şema aynıdır. Kaypak konson «*liquide*» ardınca *-ti*, veya çınlak «*sonante*» konson ardınca bir dişli «*dentale*» (bk. § 519, ihtar 2).

-inti li kelimelerin bir hususiyeti olan sebat ve devam fikri burada bir gürültünün (veya bir hareketin veya parıldayışın) tekrarı yahut karar ve devamı manzarasiyle bulunuyor:

patır-dı (veya: *tı*) [3], *gürül-tü*, *kütür-tü* [4], *cunbul-tu* [5], *cunbur-tu* [6],	umumiyetle gürültü;	*dırıl̇-tı*, *vızıl̇-tı*, *zırıl̇-tı*, *çağıl̇-tı*, *ḥarıl̇-tı*, *ḥırıl̇-tı*,	şikâyet, feryat, kavga.

[1] *Sızlamaḳ* tan *sızlantı* olur; bu, *sızılmaḳ* gibi şimdi kullanılmayan bir mastardan olabilir. A.U.E

[2] Bu *ḳoşal-maḳ* tan olduğuna göre *ḳoşal̇-tı* veya *ḳoşmaḳ* tan *ḳoş-altı*. A.U.E

[3] Son ekin *ti* olması, katıldığı maddede *t* olmamasına bağlıdır; *t* varsa *ti* lâhikası *di* olur: *patır-di* olacak.

[4] *kütür-dü* olacak. Müellif bunu *götür-tü* suretinde kaydediyor. A.U.E

[5] *b* den evvel gelen *n* ler *m* okunur: *cumbultu* gibi.

[6] Bu da öyle: *cumbul̇tu*. A.U.E

çatır-dı *çıtır-dı* *çakıl-dı* [1] *kıtır-tı* [2] *tıkır-tı*	(tahta, kemik, ceviz, çakıl gürültüleri gibi) kuru gürültü;	*çangır-tı* *çıngır-tı* *tıngır-tı* *şangır-tı* *şıngır-tı*	madenî gürültü «cliquetis»;
tıpır-tı	hafif ayak sesi (= *tıpış, tavuş*);		
ugul-tu	«bourdonnement»;		
k(g)ıcır-tı	dişin, dişli şeylerin, araba tekerleği, destere vs. nin çıkardığı gevrek ses;		
gümbür-tü	top patlayış sesi;	*şapır-tı*	öpme, sakız çiğneme, yerken dudak öttürme;
çağıl-tı *şarıl-tı* *şırıl-tı* *şadır-tı*	akan veya fışkıran su sesi;	*gümür-tü*	arslan bağrışı;
		cıvıl-tı *çığıl-tı*	kuşların ötüşü;
canbul-tu [3] *cumbar-tu* [4]	suya düşüş sesi;	*tırıl-tı*	pençe gürültüsü;
fısıl-tı	dudakla konuşma;	*şakır-tı*	yağmur, kamçı şaklaması, bülbül şakıması;
hurıl-tı	homurtu «marmotage»;		
vızıl-tı	böcek gürültüsü;	*kıpır-tı* *kımıl-tı*	tepreniş
hışıl-tı	sıkıntılı nefes alma;		
hırıl-tı *horul-tu*	horlama;	*şakır-tı* *zangır-tı*	titreyiş;
gurul-tu	su veya gazın boş bir yerde çıkardığı ses;	*parıl-tı*	ışık parlayışı.

İHTAR 1. — Daha evvelce (§ 37 ihtar) haber verdiğimiz üzere, ilk hecesi dar vokalli sesadlar, muadilleri olan geniş vokalli sesadlardan daha zayıf gürültüleri bildirir. Bu bakımdan: *pıtırdı, çıtırdı, şıkırtı, çığıltı, şırıltı, tıngırtı* gibi madenî sesler bildiren kelimeleri: *patırdı, çatırdı* vs. ile mukayese ediniz.

İHTAR 2. — Şu iki kelimenin *-de-mek* suretinde mukabil fiilleri yoktur (§ 850): *lakırdı* (bununla beraber mk. şark Türkçesinde *larıl-da-mak* = söz söylemek) [5].

kişirti (= *kişnemek* mk. § 850, ihtar 1).

Bunlara *-r* li tabanlardan yapılan şu kelimeler de ilâve edilir:

bağır-tı

kabar-tı

ürper-ti

kızar-tı (mk. yukarıda: *karar-tı*) [6].

---

[1] *çakıl-tı*, [2] *kıtır-dı* olacak..

[3] *cumbul-tu*. [4] *cumbur-tu*, olacak. A.U.E

[5] Öz türkçede *l, r* konsonlariyle başlayan kelime olmadığına göre, başı *l* ile görülen bu gibi kelimelerdeki *l* ler, çok defa *y* den değişmedir. Lapa lapa kar yağdı = yapa yapa (örte örte).. lapçın (yapçın) = ayağı örtmeğe mahsus (ayakkabı).. laçın (yaşın) yıldırım gibi atılan kuş. Bu da belki *yak-ır-mak* (belki yakın olmak, muvaneset, ünsiyet etmek mânasından) *yakır-dı* ünsiyet ve musahabet.

[6] D. L. T. (I, 25, 26 ve II, 35, 36) izafet halinde veya izafetsiz kullanılan bir mas-

$\frac{-ek}{-aķ}$ LÂHİKASI.

859. *-ek* lâhikası, oldukça mahdut bir miktarda biribirine uymaz bir takım türemeler teşkil eder ki, bunların pek farikalı örneklere irca edilmesi müşküldür. Bununla beraber şurası da var ki, bu türemelerin (art sınıftan *-aķ* lı) olan bazıları mekân isimleri vücude getirirler (mukayese *-laķ* lâhikası, § 862):

dur-aķ durulan yer «endroit où l'on s'arrête»;
otur-aķ oturulan yer «endroit où l'on s'assoit»;
yat-aķ üstünde yatılan yer «endroit, où l'on se couche, lit»;
ķon-aķ konulan, inilen yer, menzil, merhale; vaktiyle misafirlere açık büyük ev,

---

tardan bahsediyor, ve bu mastarın fiil köküne *-ig(k) -üg(k)*; *-ıg(ķ) -ug(ķ)* lâhikaları katılmakla yapıldığını misalleriyle gösteriyor:

bar-ıg (varma);	*yor-uķ* (yürüme);
kel-ig (gelme);	*sög-ük* (sövme);
ur-ug (vurma);	*tep-ik* (tepme).

Bundan başka bir de *-daķ, dük* lü bir mastar olduğunu söylüyor ki, böylesi sadece izafet halinde kullanılır:

An-ın bar-duķ-ı bar-ma-duķ-ı bir (= onun gitmesi gitmemesi bir);

Men-iñ tur-duķ-um tur-ma-duķ-um bir (= benim durduğum «ayağa kalkmam» durmadığım «kalkmamam bir»).

Sen-iñ kör-dük-üñ kör-me-dük-üñ bir (= senin gördüğün «mazide görmen» görmediğin «mazide görmemen» bir).

Lehçemizde de böyledir:

Bu kitabı onun aldığı «mazide olması» nı gördünüz mü?

Mastar rolünde kullanılan bu lâhikanın sıfat rolünde kullanıldığı da görülür (nasıl ki lehçemizde *-me* li fiil türemeleri mastar rolünde olduğu gibi ayrıca sıfat olarak'ta kullanılır: Bu kitabı yazmanız muvafıktır; yazma kitap, gibi):

Bil-dik adam, *tanı-dıķ* çehre, vs

Mastar ve sıfat rollerinde kullanılabilen bu *-dig(k)* lâhikasının son konsonu olan *g(k)* düşerek *-di* (sonradan *-ti*) suretini aldığı görülür ki, bunlar da asılları üzere mastar ve sıfat gibi iki rolde bulunur; (bunun ayrıca mazii şuhudî siygasını verdiği görülüyor. Bk. § 653):

Sıfat rolünde:

Ķılıç çaldı (= mazide çalan), din açdı (= açan) şâh-ı merdan 'Ali görkli; 'Ali'nin oğulları Peygamber nevâleleri Kerbelâ yazısında Yezîdiler elinde şehîd oldu (= olan) Hasanla Hüseyin iki ķardaş bile görkli; yazılıp düzülüp gökden indi (= inen) Tañrı 'ilmi Kur'ân görkli; ol Kur'ânı yazdı (yazan) düzdi (düzen), 'ulemâlar öğrenince köndi [= itiraf ve kabul eden], bıçdı [= ahd ve misak eden] 'alimler serveri 'Osman 'Affan oğlı görkli, ...

. . . .

ķamusına benzemedi (= benzemiyen), cümle 'âlemleri yaradan Allah Tañrı görkli... (Kitâb-ı Dede Ķorķud. s. 5).

Lehçemizde de bunların sıfat veya mevsufları kaldırılmış sıfat (= isim) rolünde olanları, veya büsbütün isimleşmiş olanları vardır:

çatla-dı kapı; *türe-di* herif; dalları *bas-dı* kiraz, vs.

huşusî otel; «endroit où l'on se pose, s'arrête» «relai, étape, palais, hôtel particulier»;

bat-ak batılan yer, sulak, çamurlu yer «marais»;

kav(.)ş-ak, kavuş-ak (§ 120) = iki nehrin kavuştuğu yer «confluent»; yine mk. Osmanlıca ve Azerce'de *yığın-ak (şeyātîn yığınağı)* = Habis ruhların, cinlerin toplantı yeri «sabbat, endroit de réunion des mauvais esprits».

kurak kuru «aride, sec; mk. *kurumak* sécher».

-ek lâhikası bundan başka şunları da vücude getirir:

Mevsufu yerinde isim veya doğrudan isim olarak kullanılanlar:

türe-di; serden *geç-di*; *şıp sev-di*; zıp *çık-dı*; kül *bas-dı*; *kap-dı kaç-dı*, vs.

Müellifin mürekkep olarak verdiği [*i*]*n-ti* lâhikası [*i*]*n*+*ti* suretinde iki lâhikadan ibarettir ki, birinci lâhika mutavaat ve meçhul mânalarındaki bir özgelemeç olup, fiil tabanına aittir. Şu halde esas lâhika, aslî tabanlara olduğu gibi, böyle özgelemeçli tabanlara da katılabilen *-d(t)i* dir ki, bunun da aslı *-d(t)ik* olup sondaki *k* sonradan aşınarak düşmüş olacaktır.

(*kara-n-tık* Altayca, 858 § Mk.).

çarp-ın-tı, çırp-ın-tı, çalka-n-tı, ırga-n-tı, vs.

Yalnız mastarları mutavaat veya meçhûl mânalı -[*i*]*l* lâhikasını almış bulunanlarda bu (*l*) (*n*) ye çevrilir: (Mk. döşenmek, döşeli, dayanmak: dayalı vs. de bunun aksi olarak (*n*) olur:

sars-ılmak	: *sars-ıntı*,	*ez-ilmek*	: *ez-inti*,
birik-ilmek	: *birik-inti*,	*üz-ülmek*	: *üz-üntü*,
irk-ilmek	: *irk-inti*,	*bık-ılmak*	: *bık-ıntı*,
der-ilmek	: *der-inti*,	*boğ-ulmak*	: *boğ-untu*,
koş-ulmak	: *koş-untu*,	*bur-ulmak*	: *bur-untu*,
yığ-ılmak	: *yığ-ıntı*,	*kos-ulmak*	: *kos-untu*,
sız-ılmak	: *sız-ıntı*,	*kıy-ılmak*	: *kıy-ıntı*,
gir-ilmek	: *gir-inti*,	*ürk-ülmek*	: *ürk-üntü*,
çık-ılmak	: *çık-ıntı*,	*kur-ulmak*	: *kur-untu*,
bük-ülmek	: *bük-üntü*,	*sark-ılmak*	: *sark-ıntı*,
sık-ılmak	: *sık-ıntı*,	*bas-ılmak*	: *bas-ıntı*.

Bu misaller arasındaki (şıs fıntı) belki çırpıntı: (vücudunu sallıyarak çırpınan, kırıtan).

kes-ilmek	: *kes-inti*,	*çök-ülmek*	: *çök-üntü*,
kır-ılmak	: *kır-ıntı*,	*süpr-ülmek*	: *süpr-üntü*,
kırk-ılmak	: *kırk-ıntı*,	*üfür-ülmek*	: *üfür-üntü*,
kırp-ılmak	: *kırp-ıntı*,	*kıy-ılmak*	: *kıy-ıntı*,
kaz-ılmak	: *kaz-ıntı*,	*sök-ülmek*	: *sök-üntü*,
yık-ılmak	: *yık-ıntı*,	*say-ılmak*	: *say-ıntı*,
bırağ-ılmak	: *bırağ-ıntı*,	*uy-ulmak*	: *uy-untu*,
döğül-mek	: *dök-üntü*,	*soy-ulmak*	: *soy-untu*,
saç-ılmak	: *saç-ıntı*,	*ufa-lmak*	: *ufa-ntı*.
sök-ülmek	: *sök-üntü*,		
soy-ulmak	: *soy-untu*,		

Sıfatlara -[*i*]*r* veya [*i*]*l* katılmakla bunlar henüz fiil tabanı haline getirilir ki, bu fiil tabanlarına da aynı *-ti* lâhikası katılarak yukarıki isim nev'inden türemeler yapılır;

1° Muhtelif sıfatları:

at-aķ kendini olur olmaz şeylere atan, salan «agité»;

dön-ek kararsız, kararından dönen «versatile»; imtihanlarda başaramayıp tekrar aynı sınıfa dönen;

ķıy-aķ cana kıyan, zalim, müthiş, (= dehşetli) «terrible, cruel»; menūs mânası: hayret veren «épatant».

ķorķ-aķ korkmak itiyadında olan «peureux»;

ürk-ek ürkmek itiyadında olan «peureux»;

sars-aķ sarsılan, titreyen; titrek § 861; «tremblant»;

sür-ek çabuk yürüyen, giden, olak «coirrier, qui marche, vite»;

ķaç-aķ kaçan; gümrükten kaçırılan «de contrebande; fuyard»;

çat-aķ uç uca çatılmış, eklenmiş, bağlanmış «abouté, engrené relié»;

yed-ek lüzumu halinde kullanılmak üzere bir şeyin fazla bulundurulan eşi «de renfort, de main»;

bin-ek binmeğe mahsus olan «apte à être monté (cheval)»;

ap(.)ş-ak bacaklarını açıp ayıran, dik ve kaim duran (at) «qui tient les membres écartés, qui a de l'aplomb (cheval);

bıl.aş-aķ (*Ķamus* tercümesi I, 364 *bul.aş-ıķ* müradefi) «adhérent, gluant»;

sav(.)r-ak ebleh «niais» *Bürh. Kat.* (S. 121, l. 14).

2° Muhtelif isimleri:

k'es-ek kesmekle hasıl olan parça «morceau»;

ölç-ek ölçmeğe vasıta olan âlet «mesure»;

bıç-aķ biçmeğe, kesmeğe vasıta olan alet: S, 107 aşağısı «couteau»;

(sıfatı fiil tabanı haline koyan bu *l* yi, mutavaat ve meçhul mânalı [*i*]*l* lâhikasiyle karıştırmamalı):

ķara-rmaķ: *ķara-rtı* (veya r > l değişimli: *ķara-l.tı*);
ķoşa-lmaķ: *ķoşa-ltı*;
ķısa-lmaķ: *ķısa-ltı*;
dar-almaķ: *dar-altı*, vs.

Bütün bu türeme kelimelerde mastarına göre mutavaat veya meçhul mânaları vardır: *Ķırıntı* (meçhul), *çalķantı* (mutavaat). Yine ses, ışık bildiren tek heceli kelimelerin sonlarına -[*i*]*r* veya -[*i*]*l* uzantıları getirildikten sonra bunların sonuna *-de* lâhikası getirmekle fiil tabanı teşkil edilir:

pat-ır-damaķ: *patır-(da)tı*,
gür-ül-demek: *gürül-(de)ti*,
ış-ıl-damaķ: *ışıl.-(da)tı*.

Fakat *de* ve *ti* sesçe aynı mahiyette iki lâhika olup, bunların yan yana gelişinden bir tenafür husule geldiği için, birinci (*-de*, *da*) kaldırılır;

pat-ırdı, *gür-ültü*, *ışıl-tı*,

olur. Birinci misalde *t* değil de *d* olması, katıldığı kelimenin ilk hecesinde bir *t* olmasından dolayıdır.

Şu halde bunların teşkili: ses ve ışık bildiren tek heceli kelimelere sonu *r* veya *l* ile biten bir uzantı hece ilâve edildikten sonra doğrudan doğruya *-ti* getirilmekle olur. A.U.E

saç-aḳ elbise, perde vs. kenarına dikilen ve saç gibi dağınık saçılan süsler, sayvan «franges, marquise»;

sür-ek süren, devam eden zaman, müddet «durée»;

g'ör-ek güzel manzara «bel aspect»;

doḳun-aḳ dokunma, tesir «impression»;

der(.)n-ek (§ 120);

sanc-ak saplanıp dikilen, rekzedilen şey, bayrak; eski vilâyet taksimatından bir mutasarrıfın idaresine bırakılmış memleket parçası, liva «sancak» tan; «drapeau; circonscription administrative dite aussi *livā* (mot arabe qui signifie égalemeat; «drapeau»), subdivision du *vilâyet* placée sous les ordres d'un *mütesarrıf*, de *sanç-maḳ* «planter, ficher»);

saḷ-aḳ başkasına salınan, havale edilen bir nevi topuz «sorte de massue»;

siñ-ek bir deliğe, koğuğa inen, sinen böcek, «sinmek» ten, «se crcher dans un trou»;

sirk-ek uykusuzluk «insomnie»; mk. *sirk-in-mek* veya *siskin-mek* uykusuzluktan zahmet çekmek «souffrir de l'insomnie»;

yarda-ḳ yardımcı «auxiliaire» mk. *yardım* «aide»;

çev(.)r-ek çevirme, girdap, kasırga (gouffre, tourbillon «çevirmek» ten § 121 «action de tourner, retourner)».

d k-ek veya *tik-ek* (kamus tercümesi I, III, 141 ve 214) yahut, دیكیك *dik-ik* (Sami Bey ve Bianchi), dikili ağaç vs. asma çubuğu «cep de vigne, plant» (*dik-mek* «planter» den).

İHTAR. — *ek* lâhikası bazan isimcil tabanlara «bases nominales» eklenir.

baş-aḳ «épi»;

baḷdır-ak pantalonun, şalvarın aşağısı «bas du pantalon, des culottes» (*baḷdır* «mollet» dan);

dam-aḳ «os du palais, palais» (*dam* «toit» dan);

beñ-ek «moucheture» (*beñ* «grain de beauté» den);

soḷ-aḳ «gaucher»;

ḳoḷ-aḳ veya *ḳoḷ-uḳ* ön bacaklarından: *ḳoḷ* larından biri sakat olan (deve) «chameau qui a un des membres antériurs abîmé»;

Mk. şu kırgız ifadelerini : قویروغی چولاق قولاغی چوناق «*ḳuyruğu çoḷaḳ, ḳuḷağı çonaḳ* A.U.E» «kuyruğu sakat, kulağı kesik» (*J. As.* 1887, S, 353). *çoḷaḳ* «manchot» kelimesi son iki kelimeye yaklaştırılacak).

top-ak «paturon; boule, grumeau»;

tom-aḳ «massue en bois, boule en bois» mk. *tümbe(le)ḳ*;

top-aḳ ve *tom-aḳ* kelimeleri de *yum-aḳ* «pelote» kelimesine yaklaştırılabilir, mk. *Tob.* lehçesi *yum-gak* ve Osm. *yum-ru, yum-ruḳ; yum-aḷak*, vs.

Şu aşağıki misal-ki buna daha başkaları da katılabilir- çoğu zaman Osmanlıca'da *-ek* lâhikasının daha eski bir *-kek* yerinde olduğunu göstermektedir.

yañ-aḳ veya *yan-aḳ* «joue» (mk. *yañ, yan* «côté»).

$\frac{\text{-}[i]k}{\text{-}[ı]ḳ}$ LÂHİKASI.

860. $\frac{\text{ك-}}{\text{ق-}}$ veya $\frac{\text{-}[i]k}{\text{-}[ı]ḳ}$ (ve $\frac{\text{-}[ü]k}{\text{-}[u]ḳ}$) suretlerinde yazılan bu lâhika nisbeten büyük

bir miktardaki türemelerin teşkiline yarar. Bununla beraber bu lâhika canlı olmayıp, bu sahifedeki bir çok kelimeler kullanış dışında kalmışlardır.

-[*i*]*k* li isimler, -*me* li isimler gibi (ortaç olarak kullanışlarında, § 854), eğer müteaddi bir fiilden türeme iseler meçhul bir mâna alırlar: *aç-ık* «ouvert» (*aç-mak* «ouvrir» den); fakat daha çok alelâde sıfatlara ve alemlere (isimlere) yaklaşırlar.

(Müteaddi fiillerden yapılma) meçhul mânadaki -*ıklı* sıfatlar şunlardır:

yum-uk yumulmuş «fermé»;

bas-ık basılmış, alçak «bas, renforcé»;

ez-ik ezilmiş «broyé»;

boz-uk bozulmuş «abîmé, gâté»;

sök-ük «décousu, délié, (plante), défait, arraché»;

dev(.)r-ik «renversé, retourné (lèvre)» (*devirmek* ten, § 121);

dağ-ık (Bianchi, طاغق ve 1426 yılı yazmaları, yaprak V° 115, طغوق) dağınık «dispersé» (bugün kaybolmuş olan *dağ-mak* mastarından); mk. *dağ-ıt-mak*, *dağ-ın-mak* *darma dağ-an*;

yay-ık «répandu, évasé; Ural nehrinin türkçe adı «nom du fleuve Oural»;

çarp-ık Cin çarpmış olan «possédé par le mauvais esprit»;

çal-ık «frappé», *al-ık* kelimesinin mânadaşı «dérangé (esprit), balafre»;

yit-ik «perdu» (*Ris. B.* 49, يتك);

yaz-ık (Balkanlarda, lehçe lûgati olarak) yazılmış «écrit»; günah, ziyan.

ay(.)r-ık (mk. § 465);

as-ık (surat) «(mine) allongée»; *süz-ük*, (bakış) «(regard) pâmé «œillade», *çız-ık* veya *çiz-ik*, *kıs-ık*, *dök-ük*;

Aynı takımdan olan şu başka sıfatların mânaları için kamuslara bakınız:

Çöz-ük, *sil-ik*, *yık-ık*, *kes-ik*, *kır-ık*, *bur-uk* [1], *yar-ık*, *oy-uk*, *kav(u)r-uk*, *ged-ik* (mk. *k'ert-ik* ve *çent-ik*); *oy-uk*, *sık-ık*, *boğ-uk*, *yırt-ık*, *sıy(ı)r-ık*, *saç-ık*, *sars-ık*, *kas-uk*, *yol-uk*, *tut-uk*.

(Lâzım fiillerden yapılma) malûm mânalı sıfatlar şunlardır:

çık-ık (= çıkmış, çıkan) «saillant, qui ressort) [2].

bat-ık (= batmış, batan «qui s'enfonce»; alçak «bas»; çukur «creux»);

çök-ük (= çökmüş, çöken « « ; « « ; « «);

kaç-ık (= kaçmış, kaçan [alın] «fuyant [front]);

düş-ük (= düşmüş, düşen [diş] «qui tombe [dent]; vaktinden evvel düşmüş, düşen, doğan [çocuk] «[l'enfant] né avant terme»;

Şımar-ık, *don-uk*, *sol-uk*, *ay-ık*, *kalk-ık*, *kop-uk*, *kabar-ık*, *yan-ık*, *yat-ık*, *çev-ik* (mk. *çevir-mek*) [3] gibileri de bunlardandır. [4]

---

[1] Bu kelime $m > b$ değişimiyle lehçemizde (yüzü buruşuk) aslî mânasiyle (ihtiyar) demek olan *mor-uk* kelimesini vermiş görünüyor. A.U.E

[2] Bu kelime aynı zamanda (bir uzuvda mafsallarından fırlayıp çıkan kemik) mânasiyle de kullanılır; *kırık* ta (kırılan kemik) mânasiyle böyle kullanılır. A.U.E

[3] Müellif bunu (çevirmek) ten türeme olarak gösteriyor ise de, bizce bu (tez davranmak) mânasındaki (*iv-mek*, *ev-mek*) mastarlarının *ç* > *hemze* değişimli (*çev-mek*) mastarından olsa gerek. A.U.E

[4] (Eski Osmanlı lehçesinde yazı yazmak mânasiyle) kâh müteaddi ve (sona ermek mânasiyle) kâh lâzım olan *bit-mek* mastarının verdiği *bit-ik* suretindeki türeme kelime de, kâh (eski Osmanlıca'da *yazılmış* mânasiyle) meçhul olarak, kâh (sona ermiş, sona eren mânasiyle) malûm olarak yine bu sınıfa dahil bir kelimedir. J.D.

Sar-ık, dön-ük, g'ev-ik, yet-ik, (her hangi bir makama, rutbeye veya bir yaşa yetişmiş); Karaman lehçesinde: *eñ yëtik hâneler* «en iyi aileler»; *yetik k'emaletinde*, yetişkinlik çağında «à sa majorité»; burada *k'emâlet* kelimesi «yaş, çağ» mânasındadır; Гер., II, 41 ve 74).

Şu aşağıdaki isimlerin çoğu alem «cevherî isim, ismi zat» «substantif» diye kullanılabilirler:

tut-ak (eski Osmanlıca'da) perde, yaşmak «voile»; [1]
yar-ık yarılmış yer «fente»;
g'ed-ik çentik, rahne «arrentement»;
g'öy-ük (eski Osmanlıca'da) sıtma «fièvre».

Şu aşağıki isimler yalnız alem olarak kullanılır:

sar-ık (*sar-mak*'tan «sarılmış, sarılan şey» suretinde asıl mânasiyle) başa sarılan tülbent «turban».

böl-ük kısım «partie»; bir askerî birlik, muayyen sayıda neferlerden ibaret kısım «compagnie»;

at-ık bir nevi yayık «sorte de baratte»;

Becer-ik, buy(u)r-uk, sor-uk, kaz-ık, kat-ık, yât-ık, kon-uk, dol-uk; (mk. *tal-um*); *tom(u)ş-uk* (mk. *tomuş-mak*); *il-ik, em-ik, emzi-k* (mk. *emzir-mek*); *iv-ik, basır-ık, ısır-ık, sal-ık* (mk. *sal-ak*); *sürt-ük, beş-ik* (eski Osmanlıca'nın, *sallamak* «balancer» mânasındaki *biş-mek* veya *beş-mek* kelimesinden); *dik-ik* (bak. *dik-ek*).

Şuna dikkat edilmeli ki, § 581, 2° de söylenilen (ifadekâr) fiillerin çoğu *-ik* li türemeler teşkil etmektedir:

Añsır-ık, üfür-ük, öksür-ük, tıksır-ık, ışkır-ık, ınçkır-ık, çığır-ık, süm-ük.

Öteki Türk dillerindeki aynı teşekkülleri mukayese ediniz:

(tob.) *simgirik* [2] ki, *sümük* ile aynı mânadadır;

(alt.) *çıñgır-ık* [3] sümük «morve»; (alt.) *kakır-ık* veya *kağır-ık* ve Çağatayca *tüfkür-ük* tükrük «crachat»;

---

[1] Türkçe'den besbelli Farsça'ya da geçmiş olan bu kelime Tevfik Fikret tarafından Farsça bir izafet terkibinde şöyle kullanılmıştı:

sâkin bir akşam-ıñ tutuk-ı erguvânını

«Durgun bir akşamın erguvan renginde perdesini..» A.U.E

Bizce bu kelime esasen örtmek, kapamak mânasındaki *tu-mak* D. L. T. 10, 87, III, *tukamak*; *ykl. tıkamak, tuyuk* (= mânası örtülü kıt'a, rübai), *duvak* gelinin yüzüne koydukları örtü ki, sonraları olduğu gibi ince değildi, *tut-ak* «ağzı» kapayan) dan yapılmış olsa gerek. A.U.E

[2] *Süm-ük* kelimesi bir bakıma *sümkür-ük* ten *ür* parçasının aşınmasiyle husule gelmiş gibi görünüyor (mk. Tob.: *singir-ik*) ise de, bu ayrıca *süm* ve daha doğrusu *sim* isim kökünden türeme olsa gerek; bu *s)im* ise hemze >*y* veya hemze >*s* ile *ın* dan *s)in* veya *y)in* den ibaret olup ayrıca *n*>*m* değişimine de uğramıştır. (R. III, 514 mk. *in*). D. L. T. I, 50; III, 4: *in, yin* = koyun tersi, pislik. Şu halde *süm-ük* (ki aslı: *inük*) ve *simgir-ik* (ki aslı *ingir-ik*) kelimeleri (pislenti) mânasında olsa gerek. A.U.E.

[3] Altayca'nın aynı mânadaki *çıngır-ık* kelimesinde asıl kökün *ın* olduğu görülmektedir. Yalnız bunda hemze > *ç* değişimi vardır, ve kelime kalın ahenklidir *c)ıngır-ık*. A.U.E

yañgır-ıḳ yankı «écho» mk. Osm. *yanḳu* [1]; *aḳrıḳ* bağırgan «criard»; azerce شقرق haykırı «cri».

Özgelenik tabanlı fiiller arasında, bir takım müşareket «réciproque» ve (daha az miktarda) bir kaç mutavaat «réfléchi» fiilleri, çoğu zaman sıfat olarak kullanılan *ik* li türemeler teşkil eder:

Alış-ıḳ, bitiş-ik, aḷaş-ıḳ, ayuş-uḳ, iliş-ik, barış-ıḳ, buruş-uḳ, çarpış-ık, siviş-ik, sıḳış-ıḳ, dolaş-ıḳ, danış-ıḳ, ḳavuş-uḳ, yapış-ıḳ, yaraş-ıḳ, yaḳı-şıḳ, yanaş-ıḳ, yılış-ıḳ, bozuş-uḳ, (BIANCHI: «querelle») [2], *ḳarış-ıḳ, sarmaş-ıḳ, apış-ıḳ, çapraş-ıḳ* veya *çepreş-ik*, ve benzeşim «analogie» yoliyle *sıvış-ıḳ, burgaş-ıḳ* [3] (mk. *burgacıḳ* ve *burgaç*. Yine mk. *yelimşik* «gluant, extensible» (Khloros. mk. Ḳam. tercümesi. I. 160, 436: يلشك) [4]; *oğuş-uḳ, sırnaş-ıḳ, uyan-ıḳ, bulan-ıḳ, donan-ıḳ* (*Cevdet tarihi* II, 74), *gücen-ik, üşen-ik, yen-ik, tıḳan-ıḳ, ḳapan-ıḳ, dağı-nıḳ.*

MÜLÂHAZA 1 — *-ik* li sıfatlar eşyanın veya şahısların dış görünüşlerine ait fizikçil vasıfları sık sık ifade ederler. Bunları tasvirlerde seve seve ve takım takım kullanırlar:

Ml.: *o ḳoca ebniye-niñ sarḳ-ıḳ saç-aḳ-ları, ḳır-ıḳ ḳafes-leri, dök-ük ḳapa-ḳ-ları, çar-pıḳ ḳapu-ları...* «ces grandes bâtisses avec leurs auvents pendants, leurs moucharabiehs brisées, leurs volets délabrés, leurs portes arrachées.. »
(HUSSEIN RAHMI)

صنف ثالث زنجیدرکه باشی صیقیق و طار و یناقلری کنیش و اوزرلری چیقیق و یومری و بورنی باتق... و دوداقلری قالین و قیوریق *sınf-ı sālis zencidir ki baş-ı sıḳ-ıḳ ve dar ve yanaḳ-ları geniş ve üzer-leri çıḳ-ıḳ ve yumru ve burn-u bat-ıḳ... ve dudaḳ-ları ḳalın ve ḳıvr-ıḳ* (A.U.E) «la troisième race, est la race nègre avec sa tête resserrée (*sıḳ-ıḳ*) et étroite, ses joues larges, ses pommettes saillantes (*çıḳ-ıḳ*) et arrondies, son nez plat (*bat-ıḳ*),... ses lèvres épaisses et retroussées (*ḳıvr-ıḳ*)» (*Cevdet Paşa tarihi*, III, 179, (1 inci tab'ı).

Mk. eski Osmanlıca'da:

کیمی باشی کسك قرنی اشك کیمی قانی دکك کیمی بلی بکك یترلر *Kim-i baş-ı k'es-ük ḳarn-ı eş-ük kim-i ḳan-ı dök-ük kim-i bel-i bük-ük yat-ur-lar* (A.U.E) «ils gisaient, les uns, sans tête (*baş-ı k'es-ük*), les autres le ventre arraché (*eş-ük*), d'autres dans leurs sang répandu (*dök-ük*), d'autres le corps replié (*bük-ük*)» (VAMBÉRY, Alt. Osm. p. 166).

MÜLÂHAZA 2. — *-[i]k* lâhikası daha eski bir *-[i]g* yerinde gibi görünüyor [5]. Div. L. T. de bu türemeler kâh bir boğuk boğazlı ile (I. S. 315 ve 319: *buç-uḳ, boz-uḳ, saç-uḳ*) suretinde, kâh çınlak bir boğazlı ile (I. S. 310: *bat-ıγ*) ile nihayetlenmektedir. (S. 316 da) *pış-ıḳ* pişmiş «cuit» kelimesi (S. 311 de) *pış-ıγ* suretinde de yazılıyor.

Hakikat bunda bahis mevzuu, teme olarak kullanıldığını (§ 634) gördüğümüz fiilin eski bir isimcil siygasıdır. Div. L. T. bunu bir hades ismi olarak veriyor:

[1] Müellif bunu *yanḳo* suretinde kaydediyor ki, bizim kaydettiğimiz üzere *yanḳu* olsa gerek: D. L. T. III, 11, 43 = geri dönmek mânasında *yan-maḳ* mastarından ki, geri dönen (ses) kavramiyle *yan-ḳu* olacak. A.U.E

[2] Kavgalaşmış, bozuşmuş. A.U.E

[3] Lehçemizde *ḳarga-cıḳ burga-cıḳ* dediğimiz sıfatların aslı *ḳarga-ş-ıḳ burga-ş-ıḳ* olsa gerek. A.U.E

[4] *Yelimşik* mk. D. L. T. III, 51; çiriş, tutkal (gırā) A.U.E

[5] Boğukların mı çınlaklara yoksa çınlakların mı boğuklara esas olduğu hakkında *Thomsen*'in Inscriptions de l'Orkhon adlı eserinde de bir bahis geçmekte olup, bu mesele hakkında kat'î bir fikir söylemek şimdilik mümkün olamıyacağı anlaşılıyor. A.U.E

ال برغ بردى (*ol bar-ıg bar-dı* A.U.E) «il est parti tout droit, sans sarrêter»;
منك يرقم نتك (*menınğ yorıḳ-ım netek.* A.U.E) «vois Comment est ma démarche?» (I. S. 34 ve 44);

انك يك كترگى كر *anınğ yük k'ötr-üg-i k'ör*) «vois comment il soulève la charge (= vois son fait de soulever la charge)» (II. s. 130);

انك ات تغراغى كر (*anınğ et togra-g-ı k'ör* A.U.E) «vois comment il hâche la viande».

Miktarca az bir takım *-ik* li isimler, benzeşim (örneksenim, analogie) yoliyle isimci tabanlardan türemiş görünüyorlor:

top-uḳ topuk kemiği «cheville» (*top* «rond, boule» dan);
pot-uḳ potlanmış, kabarmış «bouffant» (*pot* «renflement» dan);
ḳoğ-uḳ, ḳov-aḳ içi boş şey «creux» ve *ḳav-uḳ* «mesane, iri serpuş «vessie, gros bonnet» (mk. *kof*);
ḳol-uḳ (mk. *ḳol-aḳ*);
cız-ıḳ cızlayan «brûlant, sensible» mk. (*cız-la-maḳ*);
pırt-ıḳ (*yırt-ıḳ* ile örneksenim yoliyle, *pırt-ı* dan, mk. *hırtı pırtı, partal*).

(Oda arkadaşı) mânasında olan *odaşıḳ* (*oda-şıḳ*?) de, (*oda*) kelimesinden ve müşareket fiillerine (bk. daha yukarıda: *alış-ıḳ* vs.) benzeşim yoluyle bir isim tabanından teşkil edilmiştir.

En sonra şu nöbetleşik (keşiklenik) leri de alalım:
sıv-ıḳ × *sıva(-maḳ)*;
incik (kemiği «radius» × *ince* «fin, mince»;
dişik × *dişe-mek*;
iğrik × *iğre-mek*.

861. Bir takım *-ek* li ve *-ik* li fiiller vardır ki, bunların birincileri *-e* li, ikincileri *-i* li mastarlarla ilişkinlik gösterir. Fakat bunların türeme isimler nev'inden olduğu muhakkak değildir: Meselâ *buda-maḳ* «émonder» fiilinin (dal, düğüm «branche, nœud») mânasındaki *budaḳ* kelimesinden daha eski olduğunu kabul etmek güçtür. O mastar, bu *budaḳ* kelimesinden ya daha sonradır, veya hiç değilse onunla çağdaştır [1]. Bu ilginlerin şeması şöyledir:

ek (*ik*) × *e-*(*i-*)

ek × *e-* ilginliği:
esnek (sandalye vs.) bükülür «pliant» × *esne-mek* «bâiller»;
elek «tamis» × *ele-mek* «tamiser»;
oynaḳ «mobile, qui a du jeu» × *oyna-maḳ* «jouer»; mk *oy(u)n* «jeu».
uğraḳ karşılanma yeri «lieu de rencontre» (Ḳam. I, 472) × *uğra-maḳ* «rencontrer».

Şu kelimeler de böyledir: (Sondaki boğazlıyı parantezler arasında koymak suretiyle her ilginliği tek kelime ile gösteriyoruz):

ada(ḳ), muk. *ad*; *ora(ḳ)*; *ula(ḳ)*; *bula(ḳ)*; *toza(ḳ)*; *daya(ḳ)*; *tara(ḳ)*; *tırma(ḳ)*; *dola(ḳ)*; *ḳapa(ḳ)*; *ḳayna(ḳ)*; *ḳuşa(ḳ)*; *ḳıvra(ḳ)*; muk. *ḳıvır*; *yara(ḳ)*; *yaṅṣa(ḳ)*; *yala(ḳ)*; *yaldıra(ḳ)*;

[1] Bizce müellifin bu fikri düşünülmeğe değer. Her halde kesin olarak kabul edilemez. Bugün bir takimlarının mastarı görülmez olmuş ise, bu bunların vaktiyle kullanılmamış olmasına delâlet etmez. Meselâ şu son misaller arasında *oraḳ* (aslı *orgaḳ* D. L. T. I, 14) kelimesi için yine ayni yerde «(*ordı* yani otu kesti) kelimesinden alınmıştır» deniliyor. A.U.E

yama(k); *yıra(k)*; *ene(k)*; *iste(k)*; *öde(k)*; muk. *ödünç*; *titre(k)*; *döşe(k)*; *dire(k)*; *dile(k)*; *düne(k)*; *g'evre(k)*; *ge'evşe(k)*; *yelte(k)* × *yelten-mek*; *küre(k)*; *aksa(k)*; *yasa(k)*; *sıva(k)*; *çıngra(k)*; *yepre(k)*..

-*ik*×*i*- ilginleri:

eksik «manquant, incomplet» × *eksi-mek* «diminuer»;

büyük «grand» × *büyü-mek* «grander»;

soluk «respiration» × *solu-mak* «respirer»;

Bu kelimeyi *sol-mak* dan *sol-uk* «fané» ile karıştırmamalı.

Bunlar da öyledir:

acı(k); *arı(k)*; *avrı(k)*; *ışı(k)*; *ılı(k)*; *obru(k)*; *soğu(k)*; *tanı(k)*; *yalabı(k)*; *esri(k)*; *cücü(k)*; *çürü(k)*; *yürü(k)*; *yülü(k)*; *inci(k)* × *incit-mek*; *ışık* veya ısı × *ısıt-mak*; *arı(k)*; *porsu(k)*.

Şu aşağıki kelimeler, -*pi(k)* ve -*pe(k)* ilginlerine dayanır:

kaypa(k) «qui glisse, qui séchappe»;

sölpü(k) «lâche, flasque»;

yelpi(k) «fort asthme»; mk. *yelpirdet-mek*, *yelbir-mek* «faire flotter au vent».

-*pek*, -*pik* unsuru bir türeme lâhikası gibi görünüyor, *söl-pir-mek*, *kay-pa-mak* ve *yelpirdet-mek* fiillerini şunlarla mukayese ediniz; *kay mak* «glisser» *söl-mek*, *söl-gü* «flasque» gevşek, *yel-mek* veya *yeper-mek* «courir, se hâter» (MENİNSKİ, Dict. *yelüp yüpür-mek*: Burh. Kat. 736, 1, 6: *yelüp yapurmak*), mk. *yel yeperek yelken kürek* tâbiri ki, acele edişi bildirir. (Lehçelerde: *yel yepelek ol-mak*. KUNOS *Adakale* s. 17, I, 11). bk. § 835, sonlarda; mk. سالبرقاق sarkık deri «peau pendante» (G. D. 236,).

862. -*ek*×-*e*- ilginler örneğine şu ilginleri de yaklaştırmalı:

1° — -*lek*×-*le*- (§ 838) × -*li*? (§ 853, ihtar);

2° — -*dek*×-*de*-×-*di*.

Bu ilginlerin ikincisini (§ 850, 2° ve ihtar 3) te mütalea etmiş olduğumuz için, burada yalnız birincisinden bahsedilecektir. Şuna dikkat edilmeli ki, bunlar hemen de daima (-*lak*×-*la*- lı) ardcıl sınıftan kelimelerden ibaret bulunmaktadır, ve bunun böyle olmasının mânası da çoğu zaman açıktan açığa göze çarpıcı ifadekâr bir mahiyette olan bu kelimelerin kemlemci «péjoratif» edasiyle izah edilir. Bunların bazıları sesadlardan teşkil edilmiş bulunuyor (mk. § 850, 1°):

pat-lak veya *çat-lak* «crevé, éclaté» × *pat-la-mak* veya *çat-la-mak* «crever»;

zır-lak veya *cır(t)-lak* «bavard» × *zır-la-mak* veya *cır(t)-la-mak*;

şap-lak veya *şapla* sille, tokat «gifle» × *şap-la-mak* tokatlamak «gifler»; mk. eski *çap(a)la* [1];

fır-lak veya *fırla* (kırılmış bir kabın patlayışı) [2]; veya *pır-lak* topaç «toupie» × *fır-la-mak*;

---

[1] Bu kelime (vurmak) mânasındaki *çap*, *çorp* (mak) kökiyle ilgili görünüyor. A.U.E

[2] Müellif bunun için «éclat d'un récipient cassé» diyor. *fırlak* kelimesinin bu mânasına biz rastlamadık; sonra bu kelimenin topaç mânasiyle ne cihetten ilgili olduğu da anlaşılmayor. A.U.E

par-lak «brillant» × *par-la-mak*;

hort-lak cadı, vampir, kara koncolos, gulyabani «vampire, loup-garou, strige (stryge) brucolaque (*Dict. de l'Acad.* 1814 tab'ı) [mk. Yunanlılar'ın βρικόλακας veya βουδούλακας Rusların вурдулакъ ve Bulgarların бърколакъ] × *hort-la-mak* «rugir; revenir (un revenant)».

Başka misaller:

yama-lak «rapiécé» × *yama-la-mak* «rapiécer»;

iş-lek «fréquenté (chemin); qui fonctionne bien» × *iş-le-mek* «travailler».

Bu ilginlerde görülen *-lak* lı isimler, çoğu zaman mekân isimleridir (mk. *-ak* lâhikası, § 859 ve yine *-lik* lâhikası, § 527):

kış-lak (§ 124) × *kış-la-mak* «passer l'hiver dans la plaine, prendre ses quartiers d'hiver»;

yay-lak (§ 124) × *yay-la-mak* «passer l'été dans la montagne»;

tuz-lak (§ 124) × *tuz-la-mak* «saler»;

ot-lak «pâturage» × *otla-mak* «faire paître»;

su-lak «endroit où l'eau abonde; godet pour oiseaux» [1] × *su-la-mak* «abreuver, arroser»;

kum-lak sablonnière» (Barbier de Meynard, قملاق altında);

Muk. *tar-lak* veya *tar-la* «champ» ; mk. Div. L. T., I. p. 414: *tarıγ-laγ*; Mk. *aynı yer*: *turuγ-laγ* «durulacak yer».

burt-lak «taşlı yer».

-lek lâhikasının bahis mevzuu olan ilginlik dışında bir varlığı olup olmadığını bilmek meselesi açıklanmaya muhtaç bir şeydir. Hakikaten bu lâhika ayrı olarak kullanılmış idiyse, insanın hatırına o zaman ilginlerin öteki haddi çekilip gitmedi mi gibi bir sual gelebilir. Her ne ise biz şurada *-la-mak* lı bir ilginin fiili yok görünen *-lak*, ile eklemleşen fiilleri ve türemli olmayarak örneksenimli teşekküllerden ibaret bulunan ve *-la-mak* lı bir fiil ile ilgin olsun olmasın *-lak* la nihayet bulan kelimeleri kümeliyoruz:

göm-lek «chemise» eski Osmanlıca'nın *göñ-lek* (§ 73. ihtar) kelimesinden ki ilkin *göñ* «deri» den ceket «veste de cuir» olarak kullanılmış; mk. Fransızca'nın «derilik» mânasındaki «cuirasse» kelimesi;

tor veya *tor-lak* [2] (toy, tecrübesiz «sot, inexpérimenté, XV inci asırda Padişaha karşı isyan eden dervişlere verilen ad»);

tay-lak deve sıpası; muk. *tay* «poulain»;

toy-lak küçük toy kuşu «petite outarde»; (*toy* dan); yine mk. *burt-lak* «domuz yavrusu, pourceau»; *oğl-ak* keçi yavrusu «chevreau»;

gırt-lak «gosier» (*gırt* «râle» dan); *boğart-lak* «larynx» *yırt-lak* kapakları dışarıya çevrilmiş gibi görünen (göz) «éraillé (oeil); *yırt(-mak)* fiil tabanı üzerinde teşkil edilmiş bir kelime;

bağırt-lak bir nevi yaban ördeği «sarcelle» (mk. *bağır-mak* ve *bağırt-mak* [3]) bir fiil tabanı üzerinde teşkil edilmiş kelime;

[1] Kuşların su içeceği küçük çanak «godet pour oiseaux» mânasında olunca, bu kelime lehçemizdeki kullanışiyle *sulak* olmak gerek. A.U.E.

[2] Müellif bu kelimeleri *turlak*, *tur* suretinde kaydediyor. A.U.E.

[3] Müellif bu ördek ismini *bağırmak* tan türemliyor. Fikrimizce bu (göğüs ve karaciğer) mânalarındaki *bağır* veya (bel, yan) mânasındaki *böğür* le ilgili görünüyor. A.U.E.

kur-lak tuzak «piège» (mk. *kur-mak*), fiilcil tabandan teşkil edilmiş kelime;

ay-lak işsiz güçsüz «désœuvré» X *ayla-mak* dönmek, dolaşmak «turner, errer»; (mk. s. 911, note. 1);

al-lak aldatan, vefasız «rusé, inconstant»;

al-lak bul-lak (mk. *bula-mak*), *allak mallak*, *alañ*, *alan talan* karma karışık «en désordre, troublé»;

takla(k) ve *cumbalak* (mk. *cumbadak*, § 871, ihtar 2) takla yerinde «culbute».

Aşağıki kelimeler çıplaklık «nudité» fikri veren bir takım teşkil ederler:

çıplak «nu» X *çıpla-t-mak* çıplak etmek «mettre à nu»; mk. *çır-lak* (Bianchi, چرلاق kelimesinde); *çır çıplak* ve *çırıl çıplak*;

(*cas*) *cavlak*, *çır çıplak* «nu, chauve»;

(*kas*) *kavlak* kabuğu büsbütün soyulmuş «dépouillé de l'écorce, nu» X *kavla-mak*.

taslak başı saçsız, taz «chauve» (mk. Altayca aynı mânada *tas*); yontulmamış, kaba «non dégrossi, kaba; esquisse; büyüklük satan «vantard» (bu son mânasiyle, bu kelime *tasla-mak* fiiliyle ilişginlik eder);

dızlak, *sallak*, *şallak*, *mallak* çır çıplak «tout nu».

Muk. *aşlak* mihnet ve sefalet içinde olan, fakir ve âciz (Bulgaristan'da) Tırnova havalisi lehçesinde. Bulgarcaya da хашлакъ suretinde geçmiş.

İHTAR. 1 — Sonra *-alak* (ve seyrek olarak *-elek*) veya *-arlak* suretinde bir sondalık «terminaison» vardır ki, bu bir ifadekâr sondalık olan *lak* ın bir gelişimi gibi görünüyor: bu takımın kelimeleri ekseriyetle bir irilik veya yuvarlaklık fikri taşımaktadır: [1]

top-alak veya *top-arlak* yuvarlak «rond»; X *top-arla-mak* top halinde yuvarlamak «rouler en boule (top)»;

Yine muk. *tek'-erlek* «roue» X *tek'-erle-mek* «rouler» ve başka lehçelerde Tob. *yum-alak* yuvarlanmış şey «boule» X *yumarla* yuvarlamak «rouler»; mk. *yumlatmak* «faire rouler» (Ab. s. 417 Osmanlıca'sında *yuvalat-mak* diye izah edilmiş); قوملاق [2] küre-cik, tezek, fışkı «globule, crottin», قوروق [2] demet, yumak «botte, peleton'dan (PAYET DE COURTEILLE, Mir. N., s. 33, haşiye 10). Muk. Osmanlıca *kamalag* (VIGUIER, s. 336); Altayca *togolok* [3] küremsi, top; *tomruk* yuvarlak ağaç kütüğü «sphérique, boule; rondin»; tobolskça: *kaşkalak* «bir su kuşu»; Kırgızca: *sıbalak* bir nevi ekmek «sorte de pain»; tob. تونكلاك *töngkelek* çember, daire, «cercle».

Mk. Şu aşağıdaki ibareyi ki tomruk ve kütük gibi şeyleri temsil için kullanılan (*-ir* li, § 850 ve *-elek* li) bir takım ifadekâr kelimeleri havi bir halk şarkısından alınmıştır:

Bursa-da [4] *odun sat-ar-dım,*
Manav Seydi [5] *der-ler baña;*

[1] Gerek burada ve gerek bu bahsin daha evvellerinde yer yer geçen bazı teşkillerin hepsi hakkında birer birer ayrıca ihtirazi kayıtlar serdetmek mümkün değildir, halbuki böylelerinden bazılarının hakikî menşe ve teşekkülleri tereddütlü ve mübhem kalmış olduğu görülüyor. Bu cihetler daha yakın ve derin bir tetkik ile aydınlatılmağa muhtaçtır. A.U.E

[2, 2] *bk.* Çağ lûgati *komal*: yuvarlak, müdevver, togalak, kürei arz. A.U.E

[3] *bk. komal* maddesi, *aynı yer*. A.U.E

[4] Müellif bunu *Brusa* diye kaydediyor. A.U.E

[5] « « *Sidi* diye kaydediyor. A.U.E

Yañır yañır yañaḷaḳlar;
Domur domur domaḷaḳḷar,
Yuvarḷa-r-ım yuvarḷaḳ-ḷar,
Manav Şeydi de-r-ler bañа.

(MEHMED TEVFIQ, *İstanbul'da bir sene*, 2 inci ay, s. 22).

Diğer taraftan mk. (§ 862 deki) *hort-ḷaḳ** kelimesi münasebetiyle *purt-ḷaḳ* «vampire» kelimesi ki, bu Blau tarafından 285 s. de verilmiş; ve yine onun tarafından *boğurt-ḷaḳ* kelimesine de yaklaştırılmıştı. Bak o gramere s. 564. aşağılarında.

yuvaḷak veya *yuvarḷak* × *yuvar-ḷamaḳ* (evvelkilerinin mânadaşı);

tom(b)aḷak «gros, gros» (mk. *tom, tombuḷ, tümbül*);

tümbe(le)k dibine deri gerilmiş toprak bir testiden yapılmış bir nevi küçük trampete, dümbelek «sorte de tambourin fait avec un vase de terre dont le fond est tendu de peau» (mk. *tüm* ve *tümbül* toparlak, şişman);

apaḷaḳ = şişman, iri ve semiz «gros (enfant), poupard»; (mk. *abḷaḳ* «yanaklı, iri ve sarkık yanaklı», yassı ve yaygın suratlı «joufflu, mafflu»;

dangaḷaḳ [3] zarafetsiz, kaba saba «lourdaud, balourd»;

yapaḷaḳ «bir nevi baykuş, puhu kuşu»;

ḳocaḷaḳ avcı kuş, büyük çaylak «milan» nevinden (B. de M.).

ḳozaḷaḳ selvi yemişi, yabani, olmamış meyva, koza, yumuşak balmumundan mühürleri örtmeğe mahsus kapsül (ceviz mânasına *ḳoz* «noix» dan);

ḳızaḷaḳ gelincik çiçeği *ḳızıḷ* «rouge» dan;

ḳabaḷaḳ Osmanlı saltanatının son meşrutiyet devrinde fes yerine askere giydirilen serpuş»;

ışkırḷak, Ḳaragöz'ün özel serpuşu «coiffure particulière de *Qaragöz*».

ḳavaḷaḳ geveze, azamet satan «bavard, prétentieux» (B. de M.).

İHTAR. 2 — Bilindiği üzere *-ik* lâhikasının vokali *-[ı]k* suretinde yardımcı ve kararsız bir vokaldir. (§ 182). Bununla beraber az miktarda bir takım *-ḷa-yıḳ* lı türemeler vardır ki, bunlar aynı lâhikanın teşkilci veya kararlı vokalle (§ 183) *-(y)ıḳ* suretinde bir çeşidi var olduğunu gösteriyor gibidir:

agḷa-yıḳ yalandan ağlayan «pleurnichard»;

çağḷa-yıḳ [4] çağlayarak akan su «bruissant (eau)» × *çağḷa-maḳ*'tan (sesad);

cırḷa-yıḳ bir nevi kuş «espèce d'oiseau» × *cır-ḷa-maḳ*'tan (sesad).

Bu kelimelerin ifadekâr mahiyetine ve *-yıḳ* unsurunun her türlü halde *-ḷa* dan sonra geldiğine bakarak, bunun yukarıda mütalea edilen *-ḷaḳ* lâhikasının bir (ifadekâr) gelişimi olması lâzım geleceği kabul edilebilir.

Bu faraziyeyi tasdik eden bir şey de, *-daḳ* lâhikasının *-ḷaḳ* lâhikasına muvazi olarak velev ki şu tek halde olsun aynı gelişimi almasıdır: بنقلدیق *bınḳıḷda-yıḳ* (*Ḳamus* tercümesi I. 335); bk. § 850, ihtar 3.

[3] Bu kelime şaşmak mânasında *t(d)an-maḳ* mastarının *dangaḷ-maḳ* (kendi kendine şaşa kalmak) suretindeki mutavaattan yapılmış olup (şaşkın, ne yapacağını bilmez) gibi aslî bir mânadan alınmış olacak. A.U.E

[4] Garbî Makedonya'da (Karaferiye βεϱϱοια) de akarsuları bol bir çayırlığın da adıdır. J. D.

Mk. Aynı mahiyette bir gelişmeyi; fakat, dudak konsonu *v* nin araya girmesiyle: *ḥırtl,a-vuḳ* × *ḥırtlaḳ* «gosier» (Bk. Bianchi خرتلاوق *ḥırtlavuḳ* ve خرتلاق *ḥırt-laḳ* ve Aucher).

863. *-ek, -ik* lâhikaları bazan *-li* lâhikasiyle birleşik olarak isimler teşkil eder ki, bunlardan bazıları bir istidat veya ehliyet fikri ifade eder (Mk. § 855, ihtar 1):

oḳu-n-aḳ-lı okunmaya elverişli «lisible» *oḳu-n-maḳ* «se lire, être lu» den;
doḳun-aḳ-lı dokunması olan, tesir eden (söz) «impressionnant, blessant (parole)»;
dernek-li toplu, kısa «ramassé, court» (*Ḳamus*, 790);
otur-aḳ-lı yerine sağlam oturmuş, geniş bir tabanı olan «bien assis, qui a une base large»;
daya-n-ık-lı dayanması olan, iyi dayanan «ferme, bien appuyé» (zıddı; *dayanıksız*);
g'ör-ek li görmesi hoş «bel à voir»;
sın-ık-lı kırılır (Bianchi: ...).

Div. L. T., üç ortac «participe» lâhikası veriyor ki, bunlar Osmanlıca'nın *-ikli* lâhikasına yaklaşıyor:

1° *-igli* lâhikası ki, mânası: . . . . e kast ve niyet eden, ... e niyeti olan, . . . e mek üzere olan «qui se propose de, qui a l'intention de, qui est sur le point de...».

Ml.: *ol at suvγar-ıγlı ärdi* o at suvarmak niyetinde idi «il avait l'intention d'abreuver (osm. *suvarmaḳ*) le cheval»;

ol, anı todγurıγlı ol o onu doyurmağa niyetlidir «il se propose de le rassasier» (II, s. 204);

ol täbrät-igli ol o tepretmek üzeredir «il est sur le point de faire remuer» (II, s. 241: mk. *Ayni yer*, s. 258 ve 133 ve III, 233).

2° *iglik* lâhikası ki, mânası: (. . . . de haklı olan, «. . . e kabiliyetli?»). «qui a le droit de... (capable de?)».

Ml.: *ol, saña oγra-γlıḳ ol* o sana karşıcı çıkmakta haklıdır [1].

3° *-iglig* lâhikası: (bk. § 853, zeyl, *sonlarında*).

864. *-ekle-* (*-ikle-*) lâhikası ufak bir miktardaki fiillerde bulunup *-ek, -ik* lâhikasının *-le-* ekiyle birleşmesinden doğmuş olsa gerektir; fakat bugünkü günde tekrarlı oluş «fréqentatif» mânasını veren hususî bir morfem teşkil etmektedir ki, bu *-ele-* lâhikasına yaklaştırılabilir: § 595, ihtar) [2].

---

[1] Kâşgarlı'nın bunu tercüme ederken kullandığı «min ḥakkihi» kelimesine bakarak, müellif bunu Fransızca'ya (hak) karşılığı «droit» ile naklediyor. Halbuki (ḥak) kelimesinin Arapça'da bir mânası da «icab» tır ki, bu suretle burada bu siyganın *vücūbi* mânalı bir fiil olduğu anlaşılır; ve bu itibarla Kâşgarlı'nın misali «o sana karşıcı çıkmalıdır» suretinde tercüme edilmek icap eder. A.U.E

[2] § 595, ihtar'da verilen *-ele-* li fiillerin listesi şu misallerle tamamlanır:
şaş-ala maḳ × *şaş-maḳ* «perdre le tête»;
bağdala-maḳ × *bağda-maḳ* çelme atmak «donner un croc-en- jambe»;
silk-ele-mek «secouer» (*Hul. Şāhi*, vap. 37) × *silk-mek*;
Mk. etimolojileri karanlık kalan aşağıdaki fiilleri:
ḥırpala-maḳ «tirailler, déchirer, tourmenter»;

Buna benzer lâhikalar öteki Türk lehçelerinde de vardır;

Tob. *kıçkır-ıkla haykırışmak* «criailler»; *sigir-iklä* -sıçraşmak «sautiller»; *kamagla-* sıkı kuşatmak «entourer» *kama-* nın tekrarlı şekli.

-ik-le- ve *-gile-* (*-gıla-*) lâhikalarının kıyaslaşmasından, bu sonuncu lâhikanın da *-gü* (veya *-ki*, § 868) + *-le-* suretinde çözümlenebileceğini tahmin etmek mümkün görünüyor.

Şark lehçelerinde de *-ele-* li tekrarlık sıygalar bulunmaktadır:

karala- bakmak «regarder» mânasında *kara-* mastarının tekrarlığı. (mk. Bulgarca'nın Türkçeden şu tuhaf kelime alışını: Каралдамадан (karalamadan)= tahmince aşağı yukarı, takribi olarak «approximativement, environ» ki, bunun aslî mânası: bakmadan «sans regarder»dir, § 1349; belki Osmanlıca *karar-larında* kelimesiyle karıştırılarak).

Osmanlıca tekrarlık misalleri (§ 864, haşiye 1) ne şunlar da ilâve edilmeli:

çal-kala-mak, *çalka-mak* «secouer, agiter» mastarının tekrarlısı; *kür-ele-mek*, *küre-mek* «déblayer avec une pelle (*kürek*)» mastarının tekrarlığı.

Aynı haşiyede zikri geçen *sendele-mek* «chanceler» kelimesi vesilesiyle Viguier'nin (s. 366) da aynı mânada *se..dere-mek* kelimesini verdiğine dikkat edilmeli. Karaman lehçesinde *sendırle-mek* derler (Γεω., II, 62, l. 16).

öp-ekle-mek [1] (Bianchi: اوپكلمك) sık sık öpmek «embrasser fréquemment» (mk. B. de M.: *öperle-mek* × *öp-mek*;

tart-akla-mak «tirailler» × *tart-mak*;

did-ekle-mek [2] «tirailler» × *dit-mek*, *didişmek*;

ayukla-mak (veya *pinekle-mek*, *pinek* ten) «sommeiller» × *uyumak*;

sür-ükle-mek «se traîner» × *sürün-mek*;

çabalaklan-mak (Bianchi: چابالقلنمق tepmek, çifte atmak, serkeşlik etmek «regimber» × *çabala mak*.

Mk. *sayıkla-mak* uykuda söylenmek, «parler en rêve»; *imekle-mek* (çocuklar, ihtiyarlar) emniyetsiz adımlarla yürümek «marcher d'un pas mal assuré (enfants, vieillards)». Muk. Tob. *imgäklä-*

pat-akla-mak; vurmak; muhtasarca süpürmek «frapper; balayer sommairement» mastarı *pat* sesadından teşkil edilmiştir.

-ken LÂHİKASI.

865. Bu lâhika şu becayiş «mutation» leriyle görünür:

(Boğuk konsonlardan sonra) $\frac{\text{كن } \textit{-k'en}}{\text{قان } \textit{-kan}}$ × (çınlaklardan sonra $\frac{\text{كن } \textit{-gen}\ [3]}{\text{غان } \textit{-gan(ğan)}}$ (bk. 173 ve 174).

---

sendelemek «chanceler».

Mk. BIANCHI ve PIANZOLA, I, s. 54 ايوتلمك *ivetle-mek* veya *evet-lemek* «se hâter» × *iv-mek* acele etmek. (Yine bk. 840, c): *çiyselemek* ve *yañsala-mak*. J. D.

(Bunlara *dur-ala-mak* × *dur-mak*; *tep-ele-mek* devamlı ve tekrarlı tepmek × tepmek gibi daha başkaları da katılabilir. A.U.E

[1] Bu belki *öp-ük-le-mek* olacak. A.U.E

[2] Belki *did-ik-le-mek* olacak. A.U.E

[3] Türkçede bu lâhikanın muhtelif manzaraları arasında her zaman sıkı bir fark gözetilmiyor. Nitekim en iyi bir lûgatçi olan Sami Bey, *Kâmûs-i Türki*'sinde aynı kelimeyi اونوتغان *unut-gan* ve *Fransızca'dan Türkçe'ye Lûgat*'indeki «oublieux» kelimesinde اونوتقان *unut-kan* suretinde yazıyor. J. D

Bu lâhika, hâl - mazi ortacının eski şeklidir ki, bugünkü günde boğazlısından mahrum kalmış olarak lehçemizde -(*y*)*en* (§ 733) suretini almıştır. [1] O eski şekil bir takım ortaçlarla yaşamakta devam etmiştir ki, bu ortaçlar sıfat veya daha seyrek olarak alem ismi olmuşlardır.

Bu kelimeler karşılı «correspondant» oldukları -(*y*)*en* li ortaçlardan ancak her türlü zaman mefhumunun kendilerinde bulunmaması ile ayırd edilirler: Onlar her hangi bir mefhum tarafından alelâde olarak yapıla yapıla, o mefhumun farikalı bir vasfı halini alırlar:

Ml.: *unut-ḳan* «oublieux (qui oublie facillement)»;

unut-an (veya *unad-an*) «qui oublie, qui a oublié» [2].

Şu aşağıki sıfatlarda da böyledir:

ḳan): *alış-ḳan* «habitué, apprivoisé, domestique (animal)»;
çalış-ḳan «travailleur, studieux»;
sırıt-ḳan «ricaneur»;
yapış-ḳan «gluant, adhérent»;

gan): *alın-gan* «susceptible, soupçonneux»;
ısır-gan «mordant»;
utan-gan «honteux» (Hüs. Rah., *Met.*, 141);
otur-gan «sédentaire» (Bianchi ve B. de M.);
dayan-gan «résistant»;
doğur-gan «fécond, prolifique»;
saḳın-gan «timoré»;
sıḳıl-gan «timide» (Hüs. Rah., *Met.*, 141);
soḳul-gan «fouinard, indiscret»;
somurt-gan [3] (Ḥ. R);

k'en): *iliş-k'en* «adhérent, collant» (*Kam.* I. 352);

g'en): *er-g'en* «garçon, célibataire» (Bianchi);
üşen-g'en «paresseux»;
çöz-g'en [4] «qui commence à fondre (neige)»;
dökül-g'en «friable» (*Ḳam.* I. 279);
iv-g'en «qui se hâte, pressé» Sami-Bey, acayibl bk. Bianchi: *iv-gen*);

---

[1] Lehçemizde yalnız şöyle bir mürekkep ulakta istikbal zamanlı olarak kullanılır: *ben gel-en-e kadar (= gelince-ye kadar) şu iş-i bit-ir-iver.* A.U.E

[2] *ḳan, gan, ğan - k'en, g'en, ğen + ağan - eğen* li olan sıfatlar, mevsufları olan zatlarda devam, karar ve sebat üzere bulundukların bildirdiği için, bunlara *sabit sıfatlar* derler; halbuki -(*y*)*an*, -(*y*)*en* le yapılan sıfatlar, mevsufları olan zatlarda geçici bir halde bulunduklarını bildirdiği için bunlara da *hâdis sıfatlar* derler ki, sabit ve hâdis olmaları, mâna bakımından sıfatların ayrı bir sınıflanmasını teşkil eder. A.U.E

[3] Müellif bunu *sumurt-gan* olarak kaydediyor. Bu kelimede boğuk konsonlardan sonra getirilen *gan* ın *ḳan* olması gerekti; müellifin Sami Bey'de kaydettiği *unutḳan, unutgan* ikizlenişinin bu da başka bir misalidir. A.U.E

[4] Belki *çözül-g'en* olacak. A.U.E

ğan): *solu-ğan* «asthmatique»; *sıçra ğan.* | ğen): *eri-ğen* «fondant» [1].

Kunos *(Oszm. tör. Nyelkönyv)* da şu misalleri veriyor.

ḳan): *ḳonuş-ḳan.* | k'en): *işit-k'en*; *çekiş-k'en*; *dövüş-k'en* [2].

gan): *añır-gan*; *usan-gan*; *şaşır-gan*; *savur-gan*; *yanıl-gan.*

Şu aşağıki türemeler alem olarak kullanılır:

çağır-gan «criard»;

çığır-gan, çıġırt-ḳan, çağırt-ḳan «başka kuşları getirmek için avcıların kafese koyup öttürdükleri kuş»;

Ml.: *yıldır-gan* yıldırım «foudre»;
göç-g'en ada tavşanının yavrusu «lapereau» (lehçemizde: *göcen:* A.U.E);
yapır-gan çiçeğin tüveycindeki yapracıkların her biri «pétale»;
iv-g'en acoleci;
osur-gan [3];
چاغلغان *çağıl-gan* (*Ḳam.*, I. 179).

İHTAR. — Bu lâhika bazan *-eg'en* suretinde de görülür ki bu, *-k'en* in bir gelişimidir:

l-ağan çoğu zaman olan ve olduğu görülen «chose qui arrive, qui se produit, qui s'est vue souvent»;

çal-ağan kavgacı, şamatacı, hırçın «hargneux»;
ḳaç-ağan «leste, prompt à la fuite» (Bianchi ve *Ḳam.* I. 26);
tep-ğen çok tepen «qui rue»;
g'ör-eğen [4];
bur-ağan (mk. *buram buram, bora*) [5];

[1, 2] Müellif burada gerek kendisinin ve gerek *Kunos*'un misallerini karışık verdiği halde, biz bunları eklerinin çeşidine göre tasnif etmeği daha uygun bulduk. Bu tasnife giren misallerden de anlaşılacağı üzere (*ḳan k'en*), katıldığı fiilin tabanındaki son konson boğuk olduğu zaman gelir, ve bu takdirde *somurt-gan, unut-gan* gibi kelimelerin doğrusu *somurt-ḳan, unut-ḳan* olmak gerektir. (*gan, g'en*), katıldığı fiilin tabanındaki son konson çınlak olduğu zaman gelir; *ğan, ğen* ise katıldığı fiil tabanının son harfi vokallerden biri olduğu zaman gelir. Bunları şöyle bir şema ile gösteriyoruz:

1. Boğuklardan sonra	2. Çınlaklardan sonra	3. Vokallerden sonra	4. Bazı boğuk veya çınlaklardan sonra
كن *-k'en*	كن *-g'en*	كن *-ğ'en*	اكن *-eğen*
قان *-ḳan*	غان *-gan*	غان *-ğan*	اغان *-ağan* A.U.E

[3] Müellif bunu *usur-gan* suretinde kaydediyor. A.U.E

[4] Çok gören, müşahit. A.U.E

[5] Müellif bunu *bora* kelimesinden farzederek *boragan*, ve yanındaki kelimeleri de *boram boram* suretinde kaydediyor. Halbuki kelime *bur-mak* tan *buram buram*, tozu dumanı, suyu bura bura yükselen kasırga, «trompe» gibi bir mânada olsa gerek. Mk. Çağ. 78. Yine bk. D.L.T., *bur-mak* = havaya yükselmek. A.U.E

iv-eğen (Bianchi, Sami Bey: *iv-g'en*);

yat-ağan [1] beldeki silâhlıkta yatar gibi bir vaziyette duran iri bıçak (Sami Bey);

ḳay-ağan [2] dağdan hızla kayıp inen sel, kayan; ve bir nevi düz, yaprak yaprak tabakalı karataş ki, yazı taşı ve döşeme için kullanırlar «ardoise» (Sami Bey);

ötle-ğen [3] sığırcık nevinden çok öten bir cins siyah küçük kuş (Sami Bey);

sütle-ğen [4] içinde süt gibi beyaz bir mayi dolaşan nebat nevi (Sami Bey).

Menşeleri meçhul olanlar:

burdagan kuluçka.

-kin LÂHİKASI.

866. Bu lâhika ayrı ayrı sekiz manzarada görülür ki, şu suretle kümeleniyor:

1: Boğuklardan sonra:

كين *-kin* / قين *-ḳın* × كون *-kün* / قون *-ḳun*;

2. Çınlaklardan sonra:

گين *-gin* / غين *-gın* × گون *-gün* / غون *-gan*.

Bu çeşitli lâhika, akrabası gibi görünen (mk. § **1361**) evvelki lâhikaya nispetle daha çok türeme teşkil etmeğe hizmet etmiş bulunuyor. Şu halde *-ḳan* suretinde kaydedebileceğimiz çifte vokallenişli bir lâhikanın (§ 156 zeyil) varlığı anlaşılıyor. Mk. [§ **1343**] *-Kay* lılar levhası.

Yine mk. Çağatayca دیگین *di-gin* ki, دیگان *digän* kelimesinin mânadaşı olup, meçhul mânasiyle = Osm. *den-il-en* karşılığı *ay-d-ıl-an* (*Ab. s. 262*). Bk. *-kin*, *-ken* lâhikalarının mânadaşlığına dair bir başka misal § 1361 sonlara doğru. Yine mk. *-kinçä*, *-ḳänçä* lâhikaları § 1393.

Evvelce söylenilen türemelere şunları da ilâve etmeli:

sar gın (sargın düğün çiçeği) «renoncule rampante»;

as-ḳın (asḳın-a basḳın-a ḳalḳ-ış-acaḳ baba yiğit-ler) «des gens de sac et de corde»;

Eski Osm. گوچکون *g'öç-k'ün* g'öçlerde beraber götürülen eşya, pılıpırtı «bagage, effets qu'on emporte avec soi dans la migrations» (*Aşık - paşa - zâde târihi* s. 5).

Bu lâhika mânalaşım «sémantique» bakımından daha ziyade *-[ı]k* (§ 860) lâhikasına yaklaşır. Onun gibi ortaçtan ziyade alelâde sıfat mahiyetine çeker, ve müteaddi fiillerle olduğu zaman *-[ı]k* ten daha az mutarrit olmakla beraber, yine meçhul bir mâna taşır.

Bunun aksine *-[ı]k* li sıfatlar daha ziyade göze görünen fizikî vasıfları, ve *-kin* li sıfatlar ise umumiyetle daha az görünür vasıfları ifade etmeğe yarar.

Müstesna olarak *g'eç-kin* ve *aş-ḳın* kelimeleri kısmen bir ortaç mahiyetini muhafaza etmiş olup, mef'ulün bihe nâzım (=yedişleyici, dizginleyici) olurlar:

elli-si-ni g'eç-kin (*aş-ḳın*) «qui a dépassé 50 ans d'âge».

---

[1] Bunun izahı eserde verilmiş olmayıp, burada tarafımızdan ilâve edilmiştir. A.U.E

[2, 3, 4] Müellif bu kelimeleri menşeleri meçhul adı altında sıralamış, ve mânalarını da vermemiştir. Bunlar tarafımızdan mânaları verilmiş olarak menşeleri bilinenler arasına alınmıştır. Ancak son ikisinin yeri burası olmayıp, *ğen* liler sırasına kaydedilmek gerektir. A.U.E

Şu sıfatlar gayri müteaddi (=lâzım) fiillerle yapılmıştır:

ḳın, ḳun):
şaş-ḳın «étourdi»;
bat-ḳın «défoncé, creux, ruiné, en faillite»;
coş-ḳun, *taş-ḳın*, *aş-ḳın* «débordant»;
çap-ḳın «qui court vite; va-nu-pieds»;
yıḳ-ḳın «menaçant ruine».

gın, gun):
dal-gın «distrait»;
ol-gun «mûr»;
bay-gın «évanoui, défaillant»;

kin, kün):
piş-kin «cuit, mûr, expérimenté»;
bit-kin «lini (homme), ruiné; pop. fin»;
düş-k'ün «déchu, qui s'adonne à un vice, à une passion»;
eş-kin «trotteur»;

gin, gün):
er-gin «mûr»;
bez-gin «dégoûté»;
sin-gin «digestif» [1].

Mk. yine:

ḳın, ḳun): *ḳaç-ḳın, yap-ḳın, yat-ḳın, alış-ḳın, tut-ḳun;*

kin, kün): *şiş-kin, küs-kün;*

gın, gun): *az-gın, uy-gun, sal-gın, dur-gun, dal-gun, yıl-gın, ḳız-gın, sap-gın?* «dévoyé» (belki *sap-ḳın* veya *zıb-gın* «harpon» dan ayırd için.)

gin, gün): *semir-gin, g'ez-gin, gir-gin* [2].

Müteaddî bir fiilden yapılan şu sıfatlar meçhul bir mâna taşırlar:

ḳın, ḳun):
çat-ḳın intisap etmiş olan «inféodé»;

gın, gun):
vur-gun «blessé»;
boz-gun «vaincu»;
soy-gun «dévêtu»;
ḳır-gın «attristé, offensé»;
yor-gun, *ar-gın* [*] «fatigué;»
yay-gın «étalé» (*Kam.*, I. 305);

kin, kün):
seç-kin «choisi»;

gin, gün):
düz-gün «aplani, arrangé»;
ser-gin «abattu, malade»;
sür-gün «exilé»;
g'er-gin «tendu»;
çöz-gün (bk. *çöz-gen*);
ez-gin (KUNOS, *Osz. tör.*) [3].

Şu aşağıdaki sıfatlar müteaddi bir fiilden yapılmış olmakla beraber, malûm bir mânadadırlar:

aş-ḳın «qui dépasse»;
bas-ḳın «pesant, qui a le dessus, qui l'emporte sur...»;

k'es-kin «tranchant, perçant, net, actif»;
g'eç-kin «âgé» [4].

[1, 2] Eserde bu misaller karışık verilmiş olup tarafımızdan böyle düzenlenmiştir. A.U.E

[3, 4] Müellif buradaki misalleri de karışık olarak vermiş olup, tarafımızdan böylece düzenlenmiştir. A.U.E

[*] Müellif § 867 de şüpheli olarak bunu *argı-n?* «faible» suretinde de gösteriyor. A.U.E

Alem olarak kullanılan *-kın* li isimler (*uç-kun* «étincelle; *tut-kun* [kullanılmaz] «éclipse» ve *düz-gün* «fard» müstesna,) fiziki bir şiddet veya felâket fikrini taşırlar:

kın, kun):
bas-kın birden bire hücum «attaque à l'improviste, polisin birden bire gelişi «descente de police»;

gın, gun):

gın, gun):
vur-gun yara «blessure, sürek avı «battue (chasse)»; (oyunda) yalnız başına bir kaç kişiyle oynamak «banco (au jeu)»;
boz-gun hezimet «défaite»;
sog-gun yağma, çapul «pillage»;
kır-gın veba «peste;(Rouen, 1493 yazmaları, yap. 51: bozgun «défaite»);
yan-gın «incendie»;

gin, gün):
sür-gün atla, tazı ile yapılan av «chasse à courre; exil» [1].

Bazı *-kin* li sıfatların teşkili daha az kıyasî görünmektedir ki, bunlar belki bir örneksenim hadisesiyle vücut bulmuştur:
çıl-gın [2] deli «fou» (mk. *çıldır-mak*);
çiys-kin [3] (mk. *çiysi-mek*, *çiysinti*);
didir-gın «remuant, agité».

Pek müstesna olarak *-kin* lâhikası bir isimcil tabana da katılır:
iç-kin veya *iç-gil* «intérieur» (mk. 547, ihtar 4);
eñ-gin (*eñ* genişlik «largeur» den) geniş «large»;
(Anadolu'da: aşağı «bas») [4].

ن - (ين) $\frac{-[i]n}{-[ı]n}$ LÂHİKASI.

867. $\frac{-ün}{-un}$ söylenişlilerde ون suretinde de yazılır. Bu lâhika bilhassa alemler teşkil etmeğe yarar:

-ın, -un):
yıg-ın «tas»;
ak-ın «courant; incursion militaire; mk. MEL., *Ar. Fil.*; s. 670»;
kaç-ın «infiltration, fuite d'eau»; (B. de M.);
çal-ın çakmak «briquet»;
çak-ın (veya *çak-ım*) şimşek «éclair»;

-in, ün):
ek'-in «semailles»;
eğ-in «échine» (*eğ-mek* «plier» den Sami Bey'e göre);
diz-in (veya *diz-i* «rangée»);
tüt-ün «fumée, tabac»;
sök-ün «apparition brusque»;
öt-ün afiv (B. de M.: اوتون) «action de

[1] Müellif buradaki misalleri de karışık olarak vermiş olup, tarafımızdan böylece düzenlenmiştir A.U.E.

[2] Belki aslı (*çıg-gın*) = çok bağırıp çağıran? A.U.E

[3] Aslı, *çiğiş-kin* olacak. A.U.E

[4] Bu mânasiyle «çok inmiş ve aşağılaşmış» demek olan *en-gin*, *in-gin* olmak gerektir ki, böylece bu bir fiil kökünden yapılmış olmakla ötekisinden ayrı sayılmalıdır. A.U.E

ış-ın ışıldama «scintillement»;
boğ-un mafsal «articulation»;
ķoş-un «troupe en marche»;
Mk. Şark türkçesi:
ķarķ-ın قرغش (Osm. *ķargış*) küfür, beddua «imprécations» (B. de M.).

passer outre»;

-n):
ara-n «coupe» (eskimiştir) [1].

Şu aşağıki türemeler sıfattır:

-ın, -un):
say-ın seçkin «choisi» (eskimiş). (Şark türkçesinde: üleşimli ilgiç «postposition distributive» olan *her* «chaque».;
yoğ-un «épais»;
dol-un (ay) «pleine (lune);

-in, -ün):
yeñ-in ve یکین (Rouen yazmaları No. 19, 45; *Ķam.* 221) yenilmiş «vaincu». (eskimiş);
büt-ün (mk. § 38, ihtar 2) [2].

ķoy-un veya *ķoy-u* «en bas» katmaç (zarf) olarak kullanılır.

sat-ķın «vendu» yerine *sat-ın al-maķ* «acheter» de görüldüğü üzere, *sat-ın* şeklinin kullanılması da gösteriyor ki, *-ın* lâhikası bazan (boğazlının düşmesi, § 124 ile) *-kın* lâhikasından gelmiş olabilir.

İHTAR. 1 — Bu -[i]*n* lâhikası, isimler (ve bilhassa katmaçlar: § 401, ihtar, 1) yapılmak üzere *isimcil* tabanlara ilâve edilen -(*y*)*in* lâhikasiyle karıştırılmamalı Evvelce verilmiş olanlara ilâve edilebilecek olan bu isimlerden şurada birkaç misal veriyoruz:

arş-ın (mk. *arış* «palme»);
ağr-un (yol) «chemin de traverse (*Ķam.* I. 229);

tek-in tek olan, yalnız «seul»;
tekin-siz «tek, yalnız olmayan, ecinnilerden, perilerden hâli olmayan, onlarca ziyaret edilen «qui n'est pas seul; hanté par les esprits» [3];
öñ-ün öyün «portion, ration»;
kök-ün köken «endroit où germe une plante» [4].

[Katmaç (zarf) lardan de bir kaç misal veriyoruz:]

yan-ın yandan, yan yan «de côté»;
ol vaķt-ın o vakitte «alors»; mk. § 1376;
yaş-ın yaş-ın (*ağlamaķ*) yaşlarla («pleurer» à chaudes larmes) (ms. Alger 1640, yap. 65);
ağr-ın (yol) kestirme olarak (yol) «chemin de traverse» (*Ķam.* I. 229), ve gizlice «furtivement», mk. *oğru* hırsız «voleur»;

ilk-in ilk olarak «pour la première fois»;
güç-ün güçlükle «difficilement»;
g'öt-ün g'öt-ün = *g'erisi-n g'eri*, *ķıç-ın ķıç-ın*, *ard-ın ard-ın* «à reculons» [5].

[1, 2, 3, 4] Müellif eserinde bütün bu misalleri karışık vermiş olup, tarafımızdan böylece düzenlenmiştir. Bundan başka (4, 5) de görüldüğü üzere, bizim ilkin isimleri sonra katmaçları sıralamak suretiyle ayırdığımız misalleri müellif hiç bir ayırış gözetmeden karışık olarak bir yerde vermiştir. A.U.E

[5] Şehzade mânasında olan başka bir *tekin* ise, *tik*-(*k*)*in* (hakanın yerine) dikilmiş nasp ve ikame edilmiş, mansup mânasında fiil kökünden yapılmış görünüyor. A.U.E

Yine mk.

iç-in iç-in (yan-mak, ağla-mak, (humar-da-n-mak) «se désoler du fond du cœur, pleurer toutes les larmes de son corps, etc.»;

Eski Osm. *ayag-ın (darm-ak)* ayağa kalkmak (A.U.E) «se lever, se mettre debout sur ses jambes» (*Âşık- paşa - zâde târih-i*, s. 10; BEHRNAUER, *Sulaiman* des Gesetzgebers Tagebuch, s. 11).

بوكزين (*bu-g'ez-in* A.U.E) «cette fois-ci» (Bibl. Nat. yazmaları, Türkçe ilâveler 1207, yap. 83 V°, 94).

Meyve «fruit» mânasındaki *ol-ın* kelimesi, şark Türkçesinde önde olarak «devant» (mk *öñ-ün*, § 867) *ald-ın* kelimesinin mânadaşıdır, (mk. ABOULGHAZI, s, 12: آلدين وآرتين önden ve arddan olarak «devant et derrière». Çağatayca'da (آرتين) آدين yerine آرقون (*arka-n* : A.U.E) ve Kazan'da *arka-n* (= arka arka) denilir ki bu, bazı lehçelerde *i* vokalinin kararsız olduğunu gösterir. Azerce'de ارخاين *arxa-yın* derler.

İHTAR. 2 — *-in* lâhikası yerine şunlarda bir *-iñ* lâhikasının izleri bulunuyor:

yal-ın veya *yal-ıñ* «flamme» (*yal* «uni, brillant» dan);

bel-in veya *bel-iñ* şaşkın, hayran «les yeux grands ouverts, ébahi (Sami Bey'e göre *aşikâr, zâhir, bel-ki* «manifeste, découvert» mânasına *bel* den);

usañ (اوصاڭ) اوصان *usan* (Bianchi) kelimesinin mânadaşı.

İHTAR. 3 — (*-in* lâhikasının bir çeşidi olarak?) *-en* li bir lâhikanın da izleri vardır:

oğl-an «garçon» (mk. *oğul*, § 121);

Eski Osm. چورتان veya چورتون (*çor-tan* veya *çort-un* A.U.E) damın deresi «gouttière» (B. de M.).

Muk. چورتڭ (*çört-eng* : A.U.E) «gouttière» *Hulv. Şâhi*, yap 11).

Öteki Türk lehçelerinde de bu lâhikalar var:

-in: *tal-ın* yorgun «fatigué»; mk. *talık-mak* (*Ab.*, s. 174);

tüğ-ün (Qut. Bil.) Osmanlıca *düğ-üm* ün mânadaşı.

ياغين (*yag-ın* : A.U.E) yağmur «pluie» (Ab., s. 410);

-en, -eñ veya *ñ* : tob. *tuz-an* toz «poudre» *tuz* «poussière»);

kagırañ (mk. Osm. *kırağı*) «verglas»;

çitan çit «clôture» (mk. Osm. *çit, çit-iş-mek*);

tuva-n temel kazığı «pilotis»; *tuva-* bir temel kazığı inşa etmek «construire un pilotis» (mk. Osm. *tavan* dan «toit»);

Mk. *iriñ* «pus» MELİORANSKİ, *Ar.* Fil.).

Bu, fiilden gelme «déverbatif» türemelerdeki lâhikanın *-kañ* la akrabalığı olan daha eski bir *-añ* dan ibaret olup olmadığını tetkik etmek yerinde bir şey olur.

Nihayet *-(y)in* li ulağın uzantılı bir şeklinden bahsedilen (§ 1340, ihtar) ve (§ 1342, 1°) bendlere de bakınız.

-ki LÂHİKASI.

868. Bu lâhikanın alabileceği muhtelif manzaralar hakkında *-kin* (§ 866) lâhikasına müracaat edilmelidir; bunları teşkil etmek için onun sonundaki *n* konsonunu kaldırmak yeter:

$$\frac{\text{-ki, -kü}}{\text{-ḳı, -ḳu}} \times \frac{\text{-gi, -gü}}{\text{-gı, -gu}}$$ [1]

-ki lâhikası hemen de sadece alemler teşkil etmeğe yarar.

Bu günkü kullanışta bu türemelerin çoğu aletleri, ev avadanlıklarını veya başka şeylere ait vasıtaları bildirir (mk. *-eç* lâhikası § 870, 3°).

-ḳı, ḳu):
bıç-ḳı «scie» (*bıç-maḳ* tan; mk. § 139);
as-ḳı «bretelles»;
aç-ḳı جلا «vernis»;
sır-ḳı (bk. *Ḳam. terc.* I. 98: سیرقی *sıyır-ḳı* A.U.E) [2];

-gı, -gu):
yay-gı «dessus de lit, nappe»;
sar-gı «pansement»;
çal-gı «istrument de musique, musique»;
ḳar-gı «lance» [3];
bur-gu «vrille» [4];

-ğı, -ğu):
ḳaşa-ğı «étrille»!
dagla-gı (*Ḳam. tec.* I. 744: داغلغى) hay-

-ki, -kü):
kes-ki «hachereau»;

-gi, gü):
sil-gi «torchon»;
üzen-gı «étrier» (Sami Bey'e göre *üzen-mek* yani birbiri ardınca kısalıp uzanmak, «s'allonger et se raccourcir successivement»;
ser-gi «éventaire, exposition»;
sür-gü «herse»;
süz-gü «passoire»;
gül-gü ust ra «ras-ir» (eski);
sün-gü «baillonnette» etimolojisi meçhul.

-ği, -ğü):
bile-ği «pierre à repasser» [3];

---

[1] Bizce bunun aslı: sonu *n* li *-kin* ve çeşitleri olması uzaktır. Belki bunların sonunda düşen (*k* veya *g*) dir. Bunlar şu şema ile gösterilebilir:

1. Boğazılardan sonra	2. Çınlaklardan sonra	3. Vokallerden sonra
ک *-ki* , کو *-kü* / ق *-ḳı* , قو *-ḳu* ,	ک *-gi* , کو *-gü* / غ *-gı* , غو *-gu* ,	ک *-ği* , کو *-ğü* / غ *-ğı* , غو *-ğu* .

[2] Tarlalarda ve bahçelerde demirden veya tahtadan bir nevi kürek ki, toprağı çekmek için kullanılır. — Yüzün derisini kavlatıp sıyıran, *yılancık* dedikleri hastalığın bir başka ismi (Rumeli). A.U.E

[3] Müellif bunu iştikakî meçhul olan iki kelimeden biri olarak kaydediyor. Bizce bu (vücudu) karan, karıştıran, ete daldırılan demirden silâh, yani tam Arapçanın zerk (daldırmak) aleti demek olan mızrak olsa gerek A.U.E

[4] Buraya Rumeli de işittiğimiz şu tabir de katılabilir: *oñ-dur-gu* yani şifa vermek vasıtası, ilâç: Bir korku geçiren, sarılığa uğrayan veya uğraklanan? bir kimse için sırlı bir çanak içine bir az su koyup ve içinde bir iki ateş koru söndürürken okuyup nefes ederler; çanağı onun başı üzerinden gezdirirler; sonra el etek çekildikten, etraf tenhalaştıktan sonra evden dışarı tenha bir yere yine okuyarak o suyu boşaltırlar ki, buna (oñdurgu = şifa vasıtası) derler. A.U.E

vanları dağlayıp işaretliyecek demir alet «fer à marquer les animaux»;
namazla-gu «tapis de prière» (Rouen, şark yazmaları 12 ve 54, سجاده kelimesinde ve *Hul. Şāhi.* yap. 74; نمازلق، نمازلغو [1];

Daha başka türemeler:

at-kı «pèlerine, mantille»;
donan-gı «ornements»;
yav-gu (taşı) «rouleau de pierre» (HINDOGLOU);
g'ey-gi «vêtements».

Bunlar da şüphesiz aynı takımdandır:

ez-gi bir nevi türkü, muzik, nakarat «espèce de chant, musique, rengaine»; *tälün-gi* (eski Osm.) dilenci «mendiant»; mk. Kır. *tülö*. dua, reca «prière»; Osm. *dilek*, *dilenci*.

pepe-ği veya *pepe* ve *titi-ği* (*tetiği*: B. de M.) «qui bredouille, qui balbutie» kelimelerine gelince: bunlara ifadekâr mahiyetlerine nazaran sağlam bir menşe vermek güçtür.

Yine mk. *südrebeği* veya *südreme* «langage aviné».

Şuna dikkat edilmeli ki *-gili* kelimeler, *-li* li basit türemeler (§ 529) diye telâkki edilmek gerektir; ve bunların karşılıkları olan *-gülüg* (*-külük*) lâhikasiyle aynı mânada değildirler; mk. § 1343, 5°: *bilgi-li* «avisé, savant»; *sezgi-li* «sensible».

Öteki *-ki* li isimlerin hemen de biribirine uymayan mânaları vardır:

-kı, ku):
çap-kı çapul, yağma «incursion, pillage);
yat-kı düz, yatırılmış bir kumaş üzerinde vücude gelen kıvrım «pli qui se forme sur une étoffe *couchée* à plat»;
uy(.)ku «sommeil»;

-ki, -kü):
iç-ki «boisson»;

-gı, -gu):
say-gı «considération»;
bul-gu «esprit inventif»;
duy-gu «sentiment»;
kur-gu «supçon, vaine supposition» (eskimiş);

-gi, -gü):
bil-gi «science»;
sez-gi «faculté de comprendre à demi-mot, divination»;
ver-gi «impôt»;
çiz-gi veya *çız-gı* «ligne, trait»;
çöz-gü bir nevi yün kumaş «sorte de drap» [2].

Mk. قالنقی (*kalın-kı*: A.U.E) bir mayii halletmek için içine katılan şey, vs. «ce qu'on ajoute à un liquide pour le diluer, etc.» (*Kam. terc.* I. 440);

[1] Bunlara *okla-ğa* ve yine (balıklanmış, balıklı yer «aquarium» mânasında) *bal.kla-ğa* (= *balıklava*: Romanyada'ki eski topraklarımızda bir kasaba ismi), *bakla-va*, yk. (belki aslı: *bukla ğu* dilinip parça parça bölünen şey, baklava. Çağ Lûgati *buk-mak*. s. 83. A.U.E

[2] Müellif eserinde bütün bu misalleri karışık ve dağınık vermiş olup, burada tarafımızdan böylece düzenlenmiştir. *sevgi*, *sür-gü*, *büz-gü*, *göy-dür-gü* (yakıcı bir çiban) kelimeleri de buraya girebilir. A.U.E

قاتقى *çatıl-kı?* [1] (A.U.E) (mk. ZENKER, *lûgati*) sıfat: (birbirine) çatılmış, dayatılmış, birbirine girmiş «enchevêtré» (*Kam. terc.* I. 74, 75, 648).

söl-gü sölpük, «flasque, lâche» kelimesi de sıfat olarak kullanılmıştır.

Şu iki isim, isimcil tabanlardan teşkil edilmişe benziyor:

g'öz-gü (eskimiştir) ayna «miroir» (alet isimlerine örneksenim yoluyle);

ḳuş-ḳu (Sami Bey'e göre *ḳuş* tan) korku, ürküntü «frayeur, peur» (*ḳorḳ-u* kelimesine örneksenim yoluyle [?]) [2].

İHTAR. 1 — *-ki* lâhikasının bir çeşidi gibi görünen *-k'e* lâhikası, ancak pek az miktardaki kelimeler de görülür:

yon-ga «copeau»;

diz-g'e diz bağı «jarretière» (eskimiştir; bir isim tabanından yapılmış);

süpür-g'e «balai» [3];

Mk. Ḳaraman lehçesinde *düşün-ge* (Γεϱ. 35 - 37) İstanbul şivesinde *düşünce* «reflexion, pensée».

Şu aşağıki kelimelerde ise bir *-irg'e* (*-ırga*) lâhikası var gibi görünüyor:

acır-ga yaban turpu;

oñ-urga bel kemiği, gemi kaburgasını teşkil eden postaların aşağı taraftan bağlı oldukları ufkî uzun parça (bk. D. L. T. III. 279 *ñra* sırt üstü: *uñra yattı* = sırt üstü yattı. Mk. *öñürt-mek* Çg. 42: yıkmak, güreşte yıkıp basmak. Bu takdirde: *oñur-ga*: sırt üstü, ufkî yatırılan uzun parça [*oñurmaḳ* × *öñürmek*'ten] ykl. *ongdu* hat, çizgi. (A.U.E)

ḳabur-ga (göğsü kaplayan eğri kemikler + geminin omurgası üzerine dikilen eğri ağaçlar. A U.E) [4]

-irtke lâhikası Osmanlıca'da boğazlı konsonunu kaybetmiş (§ 124); (şark türkçesindeki: *yum-urtḳa* yerine) *yum-ur-ta* olmuştur.

---

[1] Biz de bu kelimeyi tereddütlü olarak *çatıl-ḳı* (çatılmak mastarından türeme) farzediyoruz. İnce ahenkli olsaydı *çitil-ki* okunmaya daha elverişli olacaktı; bununla beraber ilkin böyle konulmuş olup, sonradan kalın ahenklisine geçmiş olması da mümkündür ki, o zaman (çitilenmiş ve çitişmiş) gibi bir mânası olabilirdi. A.U.E

[2] Müellif bu kelime için besbelli Şemseddin Sami Beyin «kuş gibi korkup ürkme» yolundaki tefsirine aldanarak, bunu öylece isim maddesinden türemiş, ve belki örneksenim yoluyla böyle olmuştur diye, pek te kanmıyarak kaydediyor. Halbuki kelime fiil kökündendir. D L. T. III, 186 *ḳuy-maḳ* ürküp kaçmak: *at ḳuydu* = at ürküp kaçtı.. Şu halde bu kelimenin aslı *ḳuy-uş-ḳu* olup *y* ile beraber üst yanındaki *u* vokali de aşınmış olacak. A.U E

[3] Bunları da belki bu takıma koymak mümkündür:

yor-ga: çok yürüyen; *ḳav-ga*: belki aslı (*ḳov-ga*) defi, tedâfü'; *oyul-ga* teyel, muvakkat ve seyrek dikiş..

Menşeleri meçhul *dal-ga*, *ḳar-ga*, *sog-ga* (bir nevi ala karga) kelimeleri de bu takıma girebilir gibi görünüyor. A.U.E

[4] Bunlar da aynı takıma girebilirler: *saḳ-ırga* koyun, köpek gibi hayvanlara yapışıp kanlarını emen böcek, kene; belki *sag-mak*: sıkıp çıkarmak (Çağ.);

ıs-ırga kulağa astıkları zeynet, küpe, belki *as-ırga*;

sirke kelimesi de aslında *isi-mek* (hararetlenmek) mânasındaki mastardan *isi-rke* = hararet veren; A.U.E

Yine (şark Türkçesindeki *çek-ür-t-ge*) *çek-irge* olmuştur [1].

İHTAR. 2 — *-ki* lâhikasının *-eki* suretinde bir gelişimi olduğunun izleri görülüyor (Mk. § 891 ki, orada böyle bir hâdisenin başka misalleri de bulunmaktadır):

kıl-ağı keskinlık, keskin kenar «file d'une lame» (mk. *kılıç* «sabre») [1].

kar-ağı bir şey karıştırmağa mahsus ucu iğri demir çubuk «sorte de tisonnier» (mk. *kar-ış-dır-mak* «mélanger»);

چاقاغی (*çak a-ğı* [2] kaynana zırıltısı, cırcır «crécelle» (*Kam. Terc.* I. 361);
Mk. چغش *ç ğış* I. 338; چغشدی (*çığıştı* A.U.E) I 312.

Aşağıki isimler de ayni teşkile bağlı görünüyorlar:

bak-ağı; (köstek, zincir, kelepçe A.U.E) [3];

okl ı-ğı (*oklava*) [4];

yap-ağı (*yapak*) [5];

Yine mk:

kaz-ağı kazmak aleti «grattoir».

İHTAR. 3 — Osmanlıca'da o kadar fakir bir halde bırakılan *-ki* lâhikası, *-ğü* şeklinde olarak bazı Türk lehçelerinde fiilin hakikî bir isimcil siygası olmak gibi mühim bir rol oynamış, ve şu suretle kullanılmıştır:

1° Hades (bilhassa zuhurata tâbi ârizi bir hades) ismi olarak:

کتابی قیلغوقا قیل تیدی تدبیر *kitab-ı kıl-gu ka kıl ti-di tedbir* (A.U.E) kitabı kılmağa (yapmağa) et dedi tedbir «il dit: entreprends le dessein de composer ce livre» (*Hosrev-ü Şirin*, yap. 7).

'akıbat käl-gü-ñ näçük tu r-ur (T E.). En sonra senin gelmen nasıldır (nice olur) «comment te présenteras-tu finalement?»

Yine bk. § 1343, 2°.

2° Vücubî ve niyetli istikbal mânasında ortaç olarak:

تموغ ایچرا بیلسون بو یتغو یرین (*tamug iç-rä bil-sün bu yat-gu yirin* - A.U.E) cehennem içinde bilsin o, yatacak yerini «qu'il sache qu'il doit trouver sa place dans l'enfer» (yap. 5 V.);

یوزی نورینغا هیچ یوق بقغو امکان (*yüz-i nür-ın-ğa hiç yok bak-gu imkân* - A.U.E) yüzünün nuruna hiç yok bakmak imkânı «il est impossible de regarder la lumière émanant de sont visage» (yap. 6, V°);

یاراشتوردی قموغ اطلانغو اسباب (*yara-ş-tur-dı kamug atla-n-gu esbāb* - A.U.E) yaptırdı bütün ata binecek vasıtaları «il fit faire tous les apprêts du boule - selle» (yap. 20 V°);

یوقالغولار قموغلاری یوقالغای (*yoka-l-gu-lar kamug-lar-ı yoka-l-gay* - A.U.E) yok olacaklar(ın) hepsi yok olacak «ceux qui doivent disparaître, disparaîtront tous» (yap. 2).

Bu lâhika şu aşağıki mürekkep şekilleri doğurmuştur:

1° *-gü-si*; osmanlıca: *-(y)e-si* veya *-(y)i-si* (§ 792);

[1] Çağ lügati: *çöküitke*. A.U.E

[2] Bu misalın yeri *-ği* liler sırasıdır. A.U.E

[3] Müellif bunu *bokağı* suretinde gösteriyor. A.U.E

[4] Önce de geçen bu kelimenin yeri *-ğı* lılar sırasıdır. A.U.E

[5] Bu kelimenin aslı (örtmek) mânasına olan *yap-mak* tan olup, (hayvanın vücudunu) örten şey, demektir. Ykl. *yap-rak* (nebatları) örten şey. A.U.E

2° -*gü-ci*; osmanlıca: -(*y*)*ici* (§ 852);

3° -*gü-teg*; altayca: -*gü-dög*, -*gi-dig* niyetli istikbal mânasiyle.

§ 1343 de de bahsi geçen -*gü* lâhikası, ihtimal ki esasında -*kay* lâhikasıdır. Bk. § 1343 teki cetvele.; yine bakınız -*kay* + *çañ* lâhikası, münasebetiyle § 1396 daki cetvele ve § 1394 ve aşağısına.

Bu bilhassa Türkiye lehçesinin niyetli müstakbel siygasını teşkil eden -(*y*)*ecek* veya -(*y*)*icek* lâhikasının menşeidir ki, -*gü-si* ve -*gü-teg* lâhikalariyle örneksenim yüzünden vücut bulmuştur. Türkiye lehçesinin bu lâhikasındaki -*cek* ise ötekilerdeki -*si* ve -*teg* teşbih edatları gibi (§ 918) bir teşbih (kıyas) edatıdır; ve çünkü bu -*cek* in de aslı -*çak* tır. Nitekim Mk. *Mi'raç-Nāme* (s. 6) nın şu ibaresini:

kül-gü çaγıñ bol-dı gelmek çağın oldu «le temps de ta venue est arrivé» ki, buradaki *çak*, henüz (başlı başına) «zaman» mânasında olmakla beraber fiilcil bir lâhika mahiyetini almaya da pek yakındır.

-*i* LÂHİKASI.

869. -*i* lâhikası hemen hemen sırf alemler teşkil etmekte kullanılır.

Yalnız hiç olmazsa mahdut bir miktardaki hallerde boğazlı konsonunu kaybetmiş -*ik* lâhikaları yerini tutarlar: *öl-ü*(*k*), *dar-u*(*k*), *bit-i*(*k*), *yaz-ı*(*k*) gibi.

Bir kaç münferit halde -*i* li isimlerin manası, -*in* li karşılıtı olan türemelerin manasiyle ayni olur:

diz-i ve *diz-im* (Bianchi), *öñ-ü* ve *öñ-ün*; *koy-u* ve *koyun*, *dol-u* ve fakat *dol-un* (*ay*) (bk. § 867).

Menşeleri her ne olursa olsun -*i* li türemeler şunlardır:

-ı, -u):
tart-ı «poids»;
yap-ı «structure»;
bat-ı «couchant»;
yaz-ı «écriture»;
san-ı «supposition» (eskimiş);
say-ı «nombre»;
kap-ı veya *kap-u* [1] (mk. *kapa-mak* çağatayca: قپو);
saç-ı «cadeaux à la jeune mariée, blé qu'on répand à la noce»;
yak-ı «cataplasme»;
doğ-u «levant»;
kork-u «crainte»;
um-u «espoir» (eskimiş);
pus-u (mk. azerce پوسو) «embuscade»;
bur-u «douleur violente, travail de

-i, -ü):
çek-i «poids»; *çeki düzen* «apprêts de toilette»;
bit-i «écriture»;
iv-i acele «hâte» (eskimiş);
kes-i «hachereau»;
bes-i (mk. *bes-le-mek*) «endroit où l'on fait engraisser les animaux et les oiseaux de basse-cour»;
çekdir-i «galère»;
öl-ü «mort, cadavre»;
ölç-ü «mesure»;
dürt-ü (Bianchi دورتو *deurtu*) «aiguillon»;
küs-ü «rancœur»;
büğ-ü «pratiques des sorcellerie» [2];

[1] *kap-u* şekli *kap-ı* şeklinden evvel ve daha eski bir söylenistir. A.U.E

[2] Müellifin karışık olarak verdiği misaller burada tarafımızdan böylece düzenlenmiştir. A.U.E

l'enfantement»;
tut-u «gage»;
koş-u «course, sorte de danse»;
oğı-u (mk. *oğra-mak*) «endroit de rencontre, chemin; voleur»);
komş-u veya *koñş-u* «voisine» (*konuşmak*'tan, § 120, «voisiner»);
kon-u, *kon-u* *komş-u* «voisin, ve *eni kona* [] daki (*kon-mak*'tan);

Yine mk.

yak-ı dağlama «cautère»;

sık-ı zor, darlık, çaresizlik, tüfek ve tabanca sıkısı, füşek hartucu «rigueur, abois, bourré, gargousse»;

kay-ı [2] «souci» yani kaygı, kaygu. Mk. *kasab-a yağ kay-ı-sı* [3], *k'eçi-ye can kay-ı-sı* «au boucher souci de la graisse, à la chèvre souci de l'âme».

Eski Osm. بلو (*bil-ü*: A.U.E) «science» (*Hul. Şāhī*, yap. 315).

Aşağıdaki türemeler sıfat olarak kullanılır:

-ı, -u):
şaş-ı «atteint de strabisme»;
dol-u «plein» (bu hakikatte bir ulak «gérondif» tir, bk. § 1338, 14, a.
dur-u «limpide»;

-i, ü):
bin-i «(cheval) dressé, qu'on peut monter» (Bianchi, بينو *binou* kelimesi altında) [4].

İHTAR. 1 — Evvelkinin bir çeşidine benziyen *-e* lâhikasına (acaba *-ek* yerine bir *-e* mi?) ancak bir iki kelimede rastlanır:

yar-a «blessure»;

---

[1] Bunun *en-mek*, *kon-mak* tan türeme mânadaş kelimeler olması ihtimali vardır. Eski âdet üzere (temelli ve devamlı kalmak üzere iniş ve konuş) mânasından gelmiş olarak her şey hakkında (devamlı olmak) mânası böylece türemiş olabilir. A.U.E

[2] Müellif bunu *kıy-ı* suretinde kaydediyor.

[3] Lehçemizde şöyle de söylenir: Kasabın yağ kayısı, koyunun can kayısı (veya kaygusu). A.U.E

[4] İştikakları belli olmıyanlar da dahil olmak üzere, isim veya sıfat olan şu türemeler de bunlara ilâve edilebilir:

-ı, -u):

arı, aşı, ası, yatı, yası, satı, sası, sancı, sızı, çatı, darı, eğri, ayrı, bagı, pırtı, hırtı, çakı, karı, yarı, yalı, soytarı, yokarı, aşırı, dışarı, dolanı, dolayı,
buğu, koyu, kuğu, koku, tapu, koru, kuru, koçu, konuru (kumru);
-i, -ü):

iti, tipi, çeri, deri, dişi, sezi, seki, gidi, kesti, sivri, kirpi, gezi, geri, gemi, yeni, ileri, içeri, çökeri;

çökü, örtü, örü, büğrü, bükü, könü, sürü, göçü, öğü, düğü, söğü, köprü, döndürü, götürü, ülüştürü, vs. A.U.E

k'ert-e «rainure, degré» [1].

İHTAR. 2 — *-i(-e)* lâhikası *-ik* (*-ek*) ten gelmiş görünmediği takdirde, acaba bunu ulak «gérondif» olan *-(y)i*, *-(y)e* nin aynı olan bir morfem gibi görmek mümkün mü (bk. § 1543. g.).

İHTAR. 3 — Ve nihayet Farsça'dan alınmış olan bir *-(y)i* lâhikası vardır ki, *hattâ Türkçe dahi* olan muhtelif kelimelere katılarak renk bildiren sıfatlar teşkil ederler. Birkaç misal:

ḳırmız-ı (arapça قرمز *kermes* den) «rouge»'
ḫurmā yī (*Ḳam. Terc.* I. 323) «couleur de datte»;
ḳuzġūn-ī «noir foncé, couleur de corbeau»;
ḳurşūn-ī «gris, couleur de plomb»;
neft-ī «vert, couleur de naphte»;
barū t-ī «couleur de poudre»;
angıd-ı «rouge brique, proprement, couleur de tadorne»; etc. [2]

Yabancı dilden bir unsur olmak itibariyle, bu lâhika her zaman ses uyumu (ses benzeşimi, ahengi) kanununa uymaz.

SONLARI -C VEYA -Ç LI LÂHİKALAR.

870. — 1° *-k'ec* (*-k'eç*) ve *-kic* (*-kìç*) = *ḳac* (§ 156, zeyl) lâhikaları.

Bu lâhikaların alabildiği muhtelif manzaralar için *-ken* ve *-kin* (§ 866) lâhikaları hakkında söylenmiş olanlara müracaat edilmelidir. Yalnız onlarda *n* yerine bunlarda *c* veya *ç* getirmek yeter.

Esasen bu iki nevi lâhika arasında bir akrabalık var görünüyor; *-kec* lâhikası çoğu zaman sonu *n* li tabanlara katılmış göründüğüne göre acaba bunların varlığı hiç olmazsa

---

[1] Yine iştikakları belli olmayanlar da dahil olmak üzere isim veya sıfat olan şu türemeler de bunlara ilâve edilebilir:

-a, -e):

ağa, oba, oya, ana, baba, ḳısa, toḳa, sapa, sava, sıva, saya, yora, posa, çapa, ḳama, ḳoca, ḳoza, oda, ḳaya, ḳova, yava, yasa, yama, yaya, yona, ḳoba, taşra, ḳargaşa, ḳanara, yaygara, çağana, zıvana, (zebane ?), *ḳavgāna, ḳabara, ḳavara, ḳavata, haymana, haydama, mangala, ardala, çalpara, saraḳa ? ḳuanta, ḳoraza, curcuna, ḳaravana;*

öte, tepe, şişe, gece, keçe, güve, vire, göre, geñe, yenge, dere, sere, söve, yöre öğendere. vs. A.U.E

[2] Dilimizde nisbet eki olan *-ki(-gi)*: (evdeki, dünkü), Farsça'ya geçmiş olarak bu *-ī* yi vermiş görünüyor. Yalnız bu *gi* Farsça sonu vokallilerde kalmış, *hāne-gī* (eve mensup), sonu konsonlularda düşmüş olacak: *İran-ī* v.s.

Dilimizde Türkçe kelimelere eklenmiş olanlarından şunları de bu araya koymak mümkündür (renkten madaları da vardır).

samān-ī, turunc-ī, fıstıḳ-ī, filiz-ī, leylāḳ-ī, eflātūn-ī, limōn-ī, demir-ī, gümüş-ī, altūn-ī, zifir-ī, armūd-ī, Hind-ī, barūt-ī, oğabān-ī, şāl-ī, tatār-ī, fındıḳ-ī, zeytūn-ī, bulgar-ī, ilhān-ī, bektāş-ī, kırāl-ī, imparator-ī, babayān-ī, vs. A.U.E

kısmen olsun benzemezlik «dissimilation» dan ileri gelmiş değil mi diye insan şüpheleniyor. Ulak «gérondif» diye kullanılan ayni lâhika hakkında bakınız § 1395 ve aşağısı.

a. *-kec* [1] li türemeler:
utan-gaç (mk. *utan-gan*) «timide»;
dayan-gaç «résistant, patient»;
dolan-gaç «Kunos»;
bur-gaç eğri büğrü, dolaşık «entortillé»;
iğren-geç «qui se lasse de tout»;
yüz-geç «nageur»;
süz-geç «filtre»;
er-keç teke «bouc» (Bianchi mk. *er-kek* «mâle» [2].

Şu aşağıki kelimelerde lâhika isimcil bir tabana katılmış bulunuyor:

yalın-gaç kabuğu (kavak gibi çatlayıp) soyularak yalın kalan bir nevi ağaç = yelengeç «sorte d'arbre qui se dépouille de son écorce»;
gırıl-ḳaç [3] gırıl gırıl eden «qui produit un bruit désagréable»;
yen-geç yan yan giden (*yan-gaç*? A.U.E) «crabe»;
Mk. *dülen-geç* veya *divlen-geç* (menşei meçhul) [4].

b. *-kiç* [5] (bazan = alet ismi lâhikası olarak, mk. altayca *-ḳış*):

bas-ḳıç merdiven «escalier»;
dal-gıç «plongeur»;
baş-la-n-gıç «commencement»;
alda-n-gıç «tromperie»;
atla-n-gıç dereden atlayıp geçmek için suya yer yer konulan taş «pierre placée pour passer un ruisseau»;
bız-la-n-gıç (= *biz-le-n-giç*) biz gibi sivri, öğendere «aiguillon»;
bil-giç âlim taslağı «faux savant»;
sil-giç tahta bezi «frottoir»;
dürtle-n-giç (*dürt-mek* ten), kısa öğendere «aiguillon» [6];
ül-güç (= *yal-güç* § 83) ustura «rasoir»; mk. *yül-gü* (§ 868);
süz-güç (Kunos);
yüz-güç (Kunos).

---

[1] قاچ *-ḳaç* / كچ *-keç* × غاچ *-gac* / گچ *-geç* yerindedir. A.U.E

[2] Müellifin karışık verdiği bu misaller tarafımızdan düzenlenmiştir. Bu misaller arasına şunlar da girebilir: *ḳıs-ḳaç* kısaç; *yasda-n-gaç* hamur tahtası; *sal-ın-gaç* salıncak; *ir-geç* uzun saplı, uzağa erişen fırıncı tahtası; *ge(i)v-eç* kulakları gevşek ve düşük (hayvan); *üz-geç* çekilip alınabilen ipten el merdiveni. mk. (*ğ*, *v* değişimiyle: *yal-vaç* ve belki *yola-vaç*), *sara-gaç* (D. L. T. I, 403) kadınların başlarına sardıkları şey). A.U.E

[3] *ḳaç*, *l* konsonundan sonra geldiğine göre *gaç* olmak gerektir. A.U.E

[4] Müellif tarafından dağınık verilen bu misaller tarafımızdan düzenlenmiştir. Müellifin menşei meçhul dediği bu kelime, Bursa'da meşhur bir içme suyuna adını da verdiği *devlen(=devren)-geç*. Çağ. lûgati دولكچ: çaylak, *dolan-maḳ* veya *tegrünmek* (bak. Çağ. *tekrümek* = dönüp dolaşmak) ile ilgili görünüyor. A.U.E

[5] قيچ *-ḳıç* / كيچ *-kiç* × غيچ *-gıç* / گيچ *-giç* yerindedir. A.U.E

[6] Müellifin karışık verdiği bu misaller tarafımızdan düzenlenmiştir. Buraya *ör-güç* (kanbur, hörgüç), *an-gıç* çitten yapılmış döşemesiz araba kelimeleri de girebilir. A.U.E

patla-n-gıç «kâğıttan veya kamıştan tüfek gibi patlar çocuk oyuncağı»;
pırla-n-gıç delikli topaç, öterek dönen fırıldak «tonton»;
kır-la-n-gıç «hirondelle» (iştikakı meçhul).

2°. *-mec* (*-meç*) lâhikası: [1]

Bu lâhika *-mık* (veya *-mı*) lâhikasının bir katmer «doublet» i gibi görünüyor, ve Çağatayca'da olduğu gibi Osmanlıca'da da yemek isimlerinde kullanılıyor:

oğ-maç (veya *oğ-mak*);
tut-maç (Bianchi);
ay-maç çekik (göz) «bridé (œil)»;
soy-maç çıplak «nu» (Eski Osm.; *Muhammediye*, Kazım - Bek tab'ı, s. 37);
yırt-maç «fente de côté (vêtement)»;
bul,a-maç (Çg. *bulamac*);
kavr-ul-maç;
bazla-maç veya *bazlam-baç*

Mk. Bulgarca Куртмачь (kırtmaç): çok pişirilmiş süt «lait trop cuit»;
yanıl-t-maç söylenmesi güç olan düzme cümleleri yanılmadan söyletmekten ibaret oyun; içine girildikten sonra zor çıkılan girift ve dolambaçlı yolları olan yer, *'ākūl* «dédale»;
sığır-t-maç (*-tmaç* lâhikası?) sığır çobanı «bouvier» [2].

Katıldığı tabanın sonunda *n* konsonu olduğu zaman bu lâhikanın *m* si *b* ye çevrilip *-beç -baç* olduğu gibi, gibileşim «assimilation» yoluyla taban sonundaki *n* de *m* olur:

m-baç:
dolan(m)-bac;
saklan(m)-bac;
atlan(m)-bac;
bazla(m)-bac;

m-bec:
dön-en-bec «tournant, coin, coude», (VIGUIER, s. 447).

3°. *-ec* ve *-[i]c* (veya *-eç* ve *-[i]ç*) [3] lâhikası:

kıs-aç «ciseaux de tailleur»;
tık-aç «bondon, bonde»;
tok-aç «batte»;
ağ-aç «arbre» (*ağ-mak* «s'élever,

güm-eç «ruche»;
gül-eç «riant (visage) (Karaman lehçesi)»;
ge'g'-ec mk. *g'eg'-e* böcek ısırığı «piqure d'insecte»;

---

[1] (ماج -mac / مج -mec) × (ميج -mıc / مج -miç) × (موج -muc / موج -müc) lâhikası yerine, A.U.E

[2] Müellifin *-tmaç* lâhikası olur mu gibi şüpheli davranması, yerindedir. Bu kelime (sığır da dahil, ehlî hayvanların peşinden) seğirdip gidici mânasında *seğ-ir-t-mec* (*seg-ir-t-mek* ten) in kalın ahenklisi olsa gerek.

Müellifin karışık verdiği bu misaller tarafımızdan düzenlenmiştir. Şu kelimeleri de bu sıraya almak mümkündür: *dil-maç* (ahenksiz?) tercüman, *kan-dır-t-maç* etrafına geçirilen hunu biçiminde madeni bir levhaya saksı gibi toprak doldurup orada kök saldığı anlaşıldığı zaman dibinden kesilerek yere veya başka bir saksıya dikilen dal, ağaç, çiçek fidanı; *gel-miç* balığın büyük kılçığı, vs. A.U.E

[3] (اج -ac / ج -ec) × (يج -ıc / يج -ic) × (وج -uc / وج -üc) × ج -c yerine. A.U.E

monter» den?); mk. *ağ-ım* ayak boynu «cou de pied»;
baḳr-aç (*baḳır-aç* yerine, § 121) «vase de cuivre»;
top-aç «toupie»;
ḳul-aç «brasse» (*ḳol* «bras» dan);
ana-ç «fécond, (animal domestique) expérimenté» (*ana* dan?);
yama-ç (Sami Bey'e göre : *yama* dan);
al-ıç kazanan aşık kemiği «osselet gagnant»;
çek-iç (*çök-üç* yerine).

Şu nebat isimlerini mk.
ardıç, *alıç* (iştikakları meçhul) — Ve sonra şu tabire bakınız : یانج یانج یورومك
yan-ıç yan-ıç yürü-mek? A.U.E «marcher de côté, comme un crabe» (*Ḳam.* I. 96).
tomal-ıç (veya *toman-ıç* belki *tomal-maḳ* tan geliyor; *eğil-iç* bir nevi nebat «sorte de plante». [1]

4° *-dic* lâhikası.

sağ-dıc güveyin (ve gelinin ?) sağında giden ve yenge vazifesini gören kimse «personne qui, placée à la droite de chacun des jeunes époux, fait office de paranymphe»; mk. şark türkçesi *saḫduş*, *öñ-düç* önden giden haberci «messager».

Her iki misalde de bir isimcil tabana katılmış bulunuyor. mk. *iğdic* (veya *iğdiş*) [iştikakı meçhul].

5° *-inc* (*-inç*) [2] lâhikası. Mk. § 1393 *-kinç* haşiye 1.

-ınc unc, -c):
sağ-ınc (1426 yılı yazmaları, yap. 12: صاغنج); şark türkçesi; *saḳ-ınc* düşünce «pensée» (*saḳ-ın-maḳ* şark türkçesi: düşünmek «penser»);
korḳ-unc «effrayant»;
ḳazan-c «gain»;
usan-c «ennui» [3];
ḳıvan-c iftihar [4];
inan-c mevsuk, mutemet «digne de confiance»;
aldan-c çabuk inanıp aldanan «trop confiant, naif»;
sevin-c «joie, contentement»;
gülün-c «risible»;
ödün-c «empreunt, prêt»; mk. *öde-mek* ve *öde-k*;
iğren-c «dégoût, dégoûté» ve (dégoûtant A.U.E);
üşen-c «paresseux, mou»;
ilen-c küfür, lânet «malédiction»;
yeñlen-c (*yeñil-mek* ten? § 121) ve *yilenc* zayıf «faible» [5].

871. Bugünkü dilde ancak ufak miktarlardaki türemelerde varlığı görülen diğer bir takım lâhikaları biz bu bent içinde bir araya toplamış bulunuyoruz. Bunların büyük

[1] *babaç* (=baba tabiatli olan; Mk. D. L. T: *ata-ç*), *ḳır-aç*, *ḳaḳa-ç*, *arḳal-ıç*, *eğ-iç*, *güv-eç*, *kir-eç*, *öñ-üç*, *döğ-üç*, *kendi-ç* (bk. *sarpan*) kelimeleride böyledir. A.U.E

[2] $\frac{\text{ج -ınc}}{\text{ج -inc}} \times \frac{\text{نج -unc}}{\text{نج -ünc}} \times$ ج -c yerine. A.U.E

[3] Müellif bunu usanmış «ennuyeux, ennuyé» diye kaydediyor. A.U.E

[4] Müellif bunun yerine gurur getiren ve iftihar eden «qui s'ent fait accroire» mânasını veriyor. A.U.E

[5] Müellifin karışık olarak verdiği bu misaller tarafımızdan düzenlenmiştir. A.U.E

bir çoğu bugün hemen tamamiyle dilden bırakılıp çıkmış pek eski anlam (morphème) lerdir gibi görünüyor. Şuna dikkat edilmeli ki, içlerinden bir çoğu fark gözetmiyerek ya fiilcil veya isimcil tabanlara katılmış bulunmaktadır:

-amaḳ (*-emek*) [1] (*-maḳ*, *-mek* [2] lâhikasının gelişimi?) lâhikası:
bas-amaḳ; *but-amaḳ*; *ḳaç-amaḳ* (mk. § 706, ihtar) [3].

-mik [4] lâhikası:

-mıḳ, *-muḳ*):
tır-mıḳ, *yas-mıḳ* (yassı'dan) *ḳıy-mıḳ*; *ḳara-maḳ* (*-mıḳ*), *ḳıza-muḳ* (*-mıḳ*), *soy-muḳ*, *ḳus-muḳ*.

-mik, *mük*):
kes-mik, *çiyne-mik* [5].

-nek [6] lâhikası (mutavaat *n* sile mi acaba?)

.... [7]

---

[1] $\frac{\text{اماق ، ەمق } \textit{-amaḳ}}{\text{ەمك } \textit{-emek}}$ yerine. A.U.E

[2] Müellif mastar olan (*mek*), *-maḳ* ları kasteddiği gibi belki şöyle isim olanları da anlatmak istemiş olabilir:
aç-maḳ, *az-maḳ*, *oğ-maḳ*, *oy-maḳ*, *ır-maḳ*, *par-maḳ*, *baş-maḳ*, *paş-mak*, *boğ-maḳ*, *çaḳ-maḳ*, *toḳ-maḳ*, *tır-maḳ*, *ḳay-maḳ*, *ḳoy-maḳ*, *yaş-maḳ*, *il-mek*, *çöl-mek*, *et-*(*öt?*)*-mek*, *yi-mek*. A.U.E

[3] Şunu da ilâve edebiliriz. *tut-amaḳ*, *hayd-amaḳ*? A.U.E

[4] $\frac{\text{میق } \textit{-mıḳ}}{\text{میك } \textit{-mik}} \times \frac{\text{موق ، مق } \textit{-muḳ}}{\text{موك ، مك } \textit{-mük}}$ yerine. A.U.E

[5] Şunlar da ilâve edilebilir:
ıp-mıḳ, *ḳar-mıḳ*, *yas-mıḳ*, *yar-mıḳ* (bk. *ir-mik*), *boğ-muḳ*, *ḳar-muḳ*, *ḳal-muḳ*, *-ir-mik*, *çit-mik*, *ekşi-mik*, *çatal-muḳ*, *dalà-muḳ*, *mora-muḳ* (Bursa köylerinde: pourpoura hastalığı);
Buraya şu lâhikaları da katmak uygun görünüyor:

$\frac{\text{مش } \textit{-mış}}{\text{مش } \textit{-miş}}$ lâhikası.

-mış):
.alt(.)*-mış*

-miş):
yet(.)*-miş*.

İHTAR. — Bu *miş* lâhikasının aslı *b>m* değişimiyle *biş* (*beş*) olması mümkündür. O zaman bu kelimenin yalnız bir elin parmakları tutarı hesabiyle *beş* sayısı mânasında kullanıldığı gibi, eskiden iki elin parmakları tutarı hesabiyle on sayısı mânasında da kullanılmış olduğu sezilebilir: O takdirde 10 × 6 = *altı mış*, 10×7 *yeti miş* demek olur ki, bir kelime halinde bunlar kaynaştıkları zaman sayıların *ı*, *i* vokalleri düşmüş olacak; böylece bunların yapılışı 10 × 8 = *sekiz on* demek olan *seksen*, ve 10 × 9 *doḳuz on* demek olan *doḳsan* kelimelerinin yapılışlariyle bir muvazilik göstermiş olur. A.U.E

[6] $\frac{\text{ناق ، نق } \textit{-naḳ}}{\text{نك } \textit{-nek}}$ yerine. A.U.E

[7] Müellif bunlara misal vermiştir; şunlar alınabilir:
dayan-aḳ, *ḳar-naḳ*, *tır-naḳ*, *ḳas-naḳ*, *ḳığ-naḳ*, *der-nek*, *dey-nek*, (= *degenek*), *örnek*, *kepe-nek* (kepenk). A.U.E

tırnak «ongle» kelimesinin mânadaşı olan bir sıra kelimeler (belki örneksenim yoliyle) *-nek* lâhikasiyle nihayetlenirler:

kaynak ve *cırnak* (GIESE, s. 32) «serre»;

cınak (Sami Bey'e ve B. de M. a göre: *caynak* veya *çaynak*) «griffe»;

daynak «sabot de cheval»;

bakanak «sabot fendu des ruminants»;

Yine mk. tob. *çığanak* kapı çengeli «crochet de porte»; *tuğanak* kapı mandalı, sürmesi «loquet». [1]

Mk. Çağatayca چاڭقا (*çenka*: A.U.E) kelimesi.

-enek [2] lâhikası (*-nek* lâhikasının gelişimi mi?)

bağ-anak (mk. *bağı*), *sağ-anak* (*bogunak* zıddı),

göz-enek, *gör-enek*, [3]

-rek [4] (mk. § 518), *-rik* (?) lâhikası.

-rak):

uğ-rak, *bıt-rak*, *pot-rak*, *kay-rak*, *kıyı-rak* (B. de M.), [5]

-rık, *-ruk*):

tom-rak (veya *tum-ruk*?),

-rek) [6]:

-rik, *-rük*) [7]:

-erek [8] (*-arak*) lâhikası (*-rek*, *-rik* lâhikasının gelişimi mi?)

-arak) [9]:

....

-ırık, *-uruk* [10]:

-erek) [11]:

....

-irik, *ürük* [12]:

derek [12]; *-dirik* (*drik*) lâhikası.

-darak):

-yaban-tırak,

-dırık, *-duruk*):

oğul-darak, *boyun-duruk*, *burun-duruk*,

-derek):

öğen-dere(k),

-dirik, *-dürük*):

eğin-dirik; *gömül-dürük*.

---

[1] Bunlara *-ne* lâhikası da katılabilir: *kimes-ne* (eski), *nes-ne*, *öz-ne* (= *yezne*: enişte, damat).

[2] اناق ، ناق *-anak* / نك ، *-enek* yerine. A.U.E

[3] Buna yeni teşkil edilen eski an'ane mânasındaki *gel-enek* kelimesi de ilâve edilmelidir. A.U.E

[4] راق ، رق *-rak* / رك *-rek* × رىق *-rık* / ريك *-rik* yerine. A.U.E

[5] Bunlara şu misaller de katılabilir:
bay-rak, *kıs-rak*, *uc-rak*; (*yap-rak*, *top-rak*, *kuy-rak*)? A.U.E

[6, 7] *eğ-rek*. A.U.E

[8] اراق *-arak* / ارك *-erek* × ارىق *-ırık* / اريك *-irik* × وروق *-uruk* / وروك *-ürük* yerine. A U.E

[9, 10, 11, 12] Verilmiyen bu misaller için şunlar alınabilir:
tut-arak, *tut-arık*, *pıs-ırık*, *kıs-ırık*, *çık-ırık*, *iç-irik*? A.U.E

[12] داراق *-darak* / دارك *-derek* × درىق *-dırık* / دريك *-dirik* × دوروق *-duruk* / دوروك *-dürük* yerine. A U.E

Ml. : *Div Lug. Türk* I, s. 435 te bir sıra *-dürük* lü isimler.

bak. Kek lâhikası.

-kek [1] lâhikası.

-ḳaḳ) :	*-kek*) :
. . .	*er-kek.*

-käk veya *-gäk* lâhikası başka Türk lehçelerinde de görülür ki, bunlar da fiilden türemeler teşkil etmeğe yararlar:

Alt. *yüül-* aklını bozmak, cin çarpmak «déraisonner, être possédé», *yüül-gäk* «cin çarpmış «possédé»;

Mk. bir başka misal § 847, not 2.

Bu lâhika bazan fiilin isimcil siygası gibi kullanılırlar (bak. RAQUETTE lesson XLI, *sonlarında*). Belki bir taraftan *-ek* ve *-ik* (§ 859 ve 860) lâhikasiyle, bir taraftan *-kän* lâhikasiyle (bk. § 1343, not) ile akrabadır.

-elik [2] lâhikası (*-lik* lâhikasının gelişimi § 522).

-alıḳ) :	*-elik*) :
ḳoş-alıḳ, sas-alıḳ (*Ḳam. terc.* I, 318);	*çök-elik, dib-elik* (دیبلك Bianchi) [3].

-le [4] lâhikası.

-la) :	*-le*) :
dam-la [5];	. . . .

Bk., -de (?) lâhikası.

---

[1] $\frac{\text{قاق ، قق } -ḳaḳ}{\text{كك } -kek}$ yerine. A.U.E

[2] $\frac{\text{الیق ، الق } -alıḳ}{\text{ەلك } -elik}$ × $\frac{\text{یلیق ، یلق } -ılıḳ}{\text{یلیك ، یلك } -ilik}$ × $\frac{\text{ولق } -uḷaḳ}{\text{ولك } -ülük}$ × yerine. Bunlara $\frac{\text{الاق ، الق } -aḷaḳ}{\text{ەلك ، ەلەك } -elek}$ de ilâve edilmeli. *ḳab-alaḳ, deb-elek.*

[3] Buraya şu lâhikayı da katmak yerinde olur:

$\frac{\text{دام } -dam}{\text{دەم (دم) } -dem}$ × $\frac{\text{دیم (دم) } -dım}{\text{دیم (دم) } -dim}$ × $\frac{\text{دوم (دم) } -dum}{\text{دوم (دم) } -düm}$ lâhikası.

-dam) :	*-dem*) :
yor-dam, yoḷ-dam, say-dam (eski);	*çiğ-dem*;
-dım) :	*-dim*) :
yar-dım, paḷ-dım, yas-dım;	. . . .
-dum) :	*-düm*) :
. . . .	*yürü-düm* (cami veya kiliselerde veya saraylarda cümle kapısından asıl bina kapısına götüren yol), *mür-düm* (belki *mor-dum*?) A.U.E.

[4 $\frac{\text{لا } -la}{\text{له } -le}$ yerine. A.U.E

[5] Buna şu misaller de katılabilir: *tuz-la, yas-la, ḳum-ḷa.* A.U.E

-ele [1] lâhikası :

-aḷa) :	*-ele)* :
ard-aḷa	....

-re, -ri [2] lâhikası.

-ra) :	*-re)* :
doñ-ra	....
-rı) :	*-ri)* :
....	*iğ-ri, siv-ri* (*sivel-mek*),
-ru) :	*-rü)* :
yum-ru (veya *yumr-u* ?)	.... [3].

-de(?), -di (*ti*) [4] lâhikası.

-da(ta) :	*de* (*te*) :
yarın-da,	*er-te* (mk. *erte-si*), *ören-de* (B. de M.),
tañ-ta (şark Türkçesi : *tañta-sı gün*);	veya eski Osm. *örän-dä* «choix, désignation, choisi»;
-dı (*tı*) :	*-di* (*ti*) :
bas-dı, sımız-dı,	*türe-di, ivi-di* (acaba lâhika *idi* mi?), *el-ti* (Sami Bey'e göre).
du (*tu*) :	*-dü* (*tü*) :
ḳuy-tu,	*düğ-dü* [5].

-di lâhikası hakikatte şahıslı fiilcil siygalar (şuhudî mazinin müfret gaibi) olan isimlerde de bulunur :

de-di ḳo-du «potin»;

imam bayıl-dı «proprement : l'imam s'en est pâmé; nom d'un plat d'aubergines à l'huile»;

hünk'âr beyen-di «propement : le souverain l'a trouvé à son goût; sorte de rôti aux aubergines; ve *bey beyen-di* adlı bir çeşidi de olan çiçek adı «nom d'une fleur dont une autre variété s'appelle *bey beyen-di*»;

[1] لا *-aḷa* / ـه *-ele* yerine. A.U.E

[2] را *-ra* / ره *-re* × ری *-rı* / ری *-ri* × رو *-ru* / رو *-rü* yerine. A.U.E

[3] Bunlara şu misaller de katılabilir : (*ne-re?*), *iç-re*; *taş-ra, son-ra,* A.U.E

[4] د(ت)ا *-d(t)a* / د(ت)ه *-d(t)e* × د(ت)ی *-d(t)ı* / د(ت)ی *-d(t)i* × د(ت)و *-d(t)u* / د(ت)و *-d(t)ü* yerine. A.U.E

[5] Bunlara şu misallerle katılabilir :

-da (ta) : baḷ-ta, or-ta, hay-ta, ağ-da, ar-da, ḳon-da, yon-da, fun-da, man-da, (= *ban-da, ban-mak?*); *hovar-da, ḳıran-ta, ḳora-da;*

-de (te) : kül-te, gün-de, göğ-de, iğ-ae, güğen-de, eniş-te;

-de (tı) : sın-dı, aḳ-tı, ık, (*ek*)*-ti,* ve belki *yik-ti, eğ-di, ikin-di, eğre-ti, man-tı, mıymın-tı, soyman(ı)tı, ḷaḳır-dı, bas-tı;*

-di (ti) : tümbel-ti, teyel-ti, kümel-ti, kümbel-ti, pin-ti.

-du (tu) : yur-du, or-du, buyur-du, buyrul-tu, çor-tu;

-dü (tü) ; öñür-dü. A.U.E

külbas-tı «grillade»;
toprak bas-dı veya *kaldırım basdı* «droit d'entrée, barrage»;
Mk. *dal-lar-ı bas-dı kiraz* = «cri des marchands de cerises»; (Asıl mânası: «cerises qui pèsent sur les branches à les rompre»).

Şuhudi «déterminé» mazinin teme alâmeti olan *-di* lâhikası ile, fiilin isimcil siygası olan *-dik*, ve *kol-tuk* «aiselle, fauteuil» *yas-tık* «oreiller», (Mk. *yassı, yastı*, ys.); *kös-tek* «entraves, chaîne de montre»; (mk. D.L.T. كسرماك *küsür-mäk*, A.U.E) «entraver (un cheval)» gibi bir takım isimden türeme kelimelerde izleri görülüre benziyen katmer vokalleşişli (§ 156, zeyl) *-tak* arasında ne gibi münasebetler bulunduğunu araştırmak yerinde bir şey olur.

Buraya şu lâhikanın katılması da uygun olur:

د(ت)اق *-d(t)ak* / د(ت)اك *-d(t)ek* × د(ت)ىق(دق) *-d(t)ık* / د(ت)يك(دك) *-d(t)ik* × د(ت)وق *-d(t)uk* / د(ت)وك *-d(t)ük* lâhikası.

bk. d(+)ak lâhikası.

d(t)ak):
bar-dak, yar-dak, bağır-dak, bağıl-dak, kun-dak, bal-dak, sağ-dak, kal-tak;
d(t)ık):
yan-dık, yas-tık, an-dık, sal-tık;
-d(t)uk):
kar-tuk, kol-tuk, burun-duk.

-d(t)ek):
yel-tek, pel-tek, kös-tek, mer-tek, ör-dek, öz-dek, böğür-dek, çekir-dek;
-d(t)ik):
çel-tik (*çal-tık?*) *çim-dik, sığ-dik.* (A.U.E);
-d(t)ük:
. . .

-t veya *-it* (*-et?*) [1]:
at):
. . .
ıt):
yaş-ıt, argıt (mk. *argaç*) mk. § 1349, haşiye 1);
-ut):
kav-ut;
t):
ayır-t, yoğur-t; kuru-t;

-et):
. . .
-it):
bin-it (*Kam.* tercümesi I, 148); *g'eç-it;*
üt):
düş-üt,
t):
. . . [2]

[1] ات *-at* / ت *-et* × ىت *-ıt* / يت *-it* × وت *-ut* / وت *-üt* yerine. A.U.E

[2] Şu misaller de katılabilir:
at) sav-at, pus-at, bay-at, burk-at (eski), *kan-at, tok-at, kab-at;*
et) öl-et, öğ-et, bağ-et;
ıt) çaş-ıt;
it) seb-it (= şimdiki tecvidimizle *sev-it* olabilir) aşk mabudu Venüs: Kut. Bilig.
ut) bul-ut, çap-ut, kork-ut, um-ut, kav-ut, avur-t;
üt) öğ-üt, söğ-üt, öğür-t. (*züğürt* belki: *soy-gur-t?*) A.U.E

-il, -el [1] lâhikası:

-aḷ):	*-el):*
ḳang-aḷ (*ḳañ* dan), *çat-aḷ*, *argıd* (*argad*) *-aḷ* (Bk. Sami Bey: *argıd*),	*düg'-el* (mk. *dügüz*),
-ıḷ):	*-il):*
ḳonb-ıḷ (B. de M., Mk. *kanbour*),	. . .
-uḷ):	*-ül):*
burg-uḷ (ve *buḷgur*) (*barḳ-maḳ*, *bargaḷ-maḳ*), *çap-uḷ*, *tomb-uḷ*;	*çök-ül*, *öng-ül* (mk. *öngü*) [2];
-ḷ):	*-l):*
ḳapa-ḷ;	. . .

-dil [3] lâhikası:

-dıḷ):	*-dil):*
. . .	. . .
-duḷ):	*-dül):*
. . .	*öñ dül* [4].

bk. -sel, -sil lâhikası.

-sel, -sil [5] lâhikası.

-saḷ):	*-sel):*
ay-saḷ, *ḳum-saḷ*,	. . .
sıḷ):	*sil):*
. . .	. . .
suḷ):	*sül):*
yoḳ-suḷ	. . . [6]

[1 ال *-aḷ* / ل *-el* × يل *-ıḷ* / يل *-il* × ول *-uḷ* / ول *-ül* yerine. A.U.E

[2] Şu misaller de katılabilir:
aḷ) coḳ-aḷ, *saḳ-aḷ*, *ḳar ' top-aḷ*, *ḳav-aḷ*;
el) çep-el, *tiğ(teğ)-el*, *çök-.*
ıḷ) ağ-ıḷ, *çaḳ-ıḷ*, *ḳız-ıḷ*, *yaş-ıḷ* (*yeşil*), *bıç-ıḷ*;
il) siğ-il;
uḷ) oğ-uḷ;
ül) yöng-ül (eski), *gön-ül*. A.U.E

[3] دال(ت) *-d(t)aḷ* / دل(ت) *-d(t)el* × ديل(ت) *-d(t)ıḷ* / ديل(ت) *-d(t)il* × دول(ت) *-d(t)uḷ* / دول(ت) *-d(t)ül* yerine. A.U.E

[4] Bunlara şu misaller de katılabilir: *part-aḷ*, *pest-il*. A.U.E.

[5] سال *-saḷ* / سل *-sel* × سيل *-sıḷ* / سيل *-sil* × سول *-suḷ* / سول *-sül* yerine. A.U.E

[6] Bunlara şu misaller de katılabilir: *gün-sel*, *ay-sel*, *bay-saḷ*, *soy-saḷ* (bu son ikisi *ayseli*, *günseli* den aşınma da olabilir).

Lehçemizde *s* leri *c* ye çevrilmiş olanları daha çoktur:
aḳ-çıḷ, *ḳır-çıḷ*, *kök-çül*, *ben-cil*, *adam-cıḷ*, *baḷıḳ-çıḷ*, *tavşan-cıḷ*, vs.
Buraya *-şın -çın* lâhikaları da katılabilir:
ar-şın, *ḳur-şun*, *gök-şün*;
baḷıḳ-çın, *doḳur-can*. A.U E

-mal [1].	
-mal):	*-mel):*
sağ-mal (veya : *sağ-man);*	. . .
mıl):	*mil):*
. . .	. . .
mul):	*mül):* [2].

ez, [*i*]*z* [3] lâhikası :	
-az): *bağ-az, burun-az, tıkn-az, pal-az,* (Sami Bey'e göre), *yan-az;*	*ez):*
-ız): *galın-ız* (mk. eski türkçe *galn-uk*) «individu, homme», *tık-ız;*	. . .
-uz):	*-iz):*
kud-uz, top-uz, yav-uz ;	*den-iz* (Sami Bey'e göre);
-z	*-üz):*
. . .	*düğ-üz* (mk. *düğel*);
	-z):
	iki-z [4].

---

[1] مال *-mal* / مل *-mel* × ميل *-mıl* / ميل *-mil* × مول *-mul* / مول *-mül* yerine. A.U.E

[2] Buna şu da katılabilir : *muy* - *mul*.

Yine buraya şu lâhikayı katmak ta yerinde olur :

قال *-k(g)al* / كل *-k(g)el* × قيل *-kıl* / كيل ، كل *-kil* × قول *-kul* / كول ، كل *-kül* lâhikası.

-k(g)al):	*-k(g)el):*
tut-kal;	*en-gel ;*
-k(g)ıl):	*-k(g)il):*
. . .	*iç-kil, iş-kil, cin-gil, ez-gil;*
k(g)ul);	*-k(gül)*
çapa-ğul, kara-ğul, yasa-ğul;	*püs-kül, ön-gül ;*
	(D. L. T) *üç-gül, tört-kül.* A.U.E

[3] از *-az* / ز *-ez* × يز *-ız* / يز *-iz* × وز *-uz* / وز *-üz* yerine. A.U.E

[4] Bunlara şu misaller de katılabilir :

az(s)) *kurn-az, ay-az, al-az, tın-az, yob-az, tal-az, tırk-az, ayla-z, kurga-z yan-az;*

ez) *çöme-ez, güğ-ez, kel-ez;*

ız) *sak-ız, ağ-ız, yağ-ız;*

iz) *tit-iz, sem-iz, gen-iz, ben-iz, tem-iz beş-iz;*

uz) *ag-uz, uc-uz, boyn-uz, kop-uz, ay-uz, dom-uz, oğ-uz, kala-ğuz;*

üz) *üç-üz, dörd-üz, ök-üz, göğ-üs;*

z) *altı-z; yedi-z* (tıp edebiyatı 47 beşiz, 6 altız, 1 yediz kaydetmiştir. - Dr. N. Aydın Ayberk'in bir yazısından). A.U.E

-diz lâhikası: [1]

-dız):

tumba-dız;

-duz):

. . .

-diz):

. . .

-düz):

-gün-düz [2].

bk. din lâhikası.

-din [3] (?) lâhikası.

-dın):

. . .

-dun):

. . .

-din):

iğ-din;

-dün):

. . .

-ven (?) lâhikası.

-van):

gay-van;

-ven):

. . . [4].

-ir [5] lâhikası.

ar):

. . .

-ır):

ḳıs-ır, çığ-ır;

-ur):

-pot-ur, soḳ-ur, çuḳ-ur;

-er):

. . .

-ir):

. . .

-ür):

öñ-ür [6].

---

[1] دیز *-dız* / دیز *-diz* × دوز *-duz* / دوز *-düz* yerine. A.U.E

[2] Bunlara şu misaller de katılabilir: *yıl-dız, gaḻ-dız, baḻ-dız. çavaḻ-dız?* A.U.E

[3] دین *-dın* / دین *-din* × دون *-dun* / دون *-dün* yerine. A.U.E

[4] Bunlara şu misaller de katılabilir: *ar-van, şır-van?* A.U.E

[5] ار *-ar* / ار *-er* × یر *-ır* / یر *-ir* × ور *-ur* / ور *-ür* yerine. A.U.E

[6] Bunlara şu misaller de katılabilir:

ar) *ast-ar, dam-ar, tağ-ar, tom-ar, saḳ-ar, sanc-ar, tım-ar, bal-ar, yuḻ-ar, çap-ar, dav-ar, aḫ-ar, sın-ar;*

er) *eğ-er, güz-er, güg-er, üz-er, (geç-er, kes-er, değ-er, ölç-er);*

ır) *çığ-ır, ḳıs-ır, ağ-ır, çaḳ-ır, sağ-ır, ḳat-ır, baḳ-ır, taḳ-ır, ḳay-ır, bağ-ır, çay-ır, bay-ır;*

ir) *siñ-ir, eğ-ir, eñ-ir, tek-ir;*

ur) *çop-ur, çom-ur, bod-ur, tab-ur, ḳop-ur, ḳoñ-ur, boğ-ur, ob-ur, oḳ-ur, çam-ur, muc-ur, uy-ur, tom-ur, ac-ur, ḳub-ur;*

ür) *düñ-ür, öğ-ür, böğ-ür, düğ-ür, cök-ür.* A.U.E

-mer [1] lâhikası.	
-mar):	*-mer)*:
çok-mar, çomar (mk. *çokmak, çokman*)	*kat-mer* (ahenk kaidesine uygunsuz);
kaş-mar;	
-mır):	*-mir)*:
. . .	. . .
-mur):	*-mür)*:
	. . . [2].

-evi lâhikası.	
-avı):	*-evi)*:
. . .	*bit-evi* «contigu, ininterrompu, d'une seule venue».

İHTAR. 1 — *-ce* lâhikası fiilcil tabanlı şu iki kelimeye katılır:

eğlen-ce «amusement»;
düşün-ce «pensée». [3]

İHTAR. 2 — Birkaç türeme sesadları «onomatopé» *-adak* (ve daha seyrek olarak [4] *-edek*) lâhikası katmakla yapılır; ve sert bir düşüş gürültüsü ifade ederler:

-(t)adak):	*-(t)edek)*:
tıng-adak;	*gümb-edek, gür-r-edek* [5].
kopp-adak (gürültülü yeyiş içişte);	
cumb-adak (suya düşüş);	
curp-adak (çamura düşüş veya bir şeyin birden çıkıverişi, anî bir hades);	
pat-t-adak (veya: *pat-t-adan*);	
zırp-adak (gürültülü çiğneyiş);	
larp-adak (» »);	
kart-adak veya *hart-adak* (çiğneyiş);	
şırp-adak (bir şey kırarken çıkarılan gürültü);	
par-r-adak, zıng(ñ)-adak, trang(ñ)-adak, hop-p-adak;	

---

[1] (مار *-mar*)/(مر *-mer*) × (میر *-mır*)/(میر *-mir*) × (مور *-mur*)/(مور *-mür*) yerine. A.U.E

[2] Şu misaller de katılabilir:
iş-mar;
yağ-mur, ıhla-mur, kö-mür (köy-mür: köy-mek, yakmak-tan). A.U.E.

[3] (جه *-ca*)/(جه *-ce*) yerine... Buna *sarkan-ca, dinlen-ce* (istirahat), *öğren-ce* (ders) gibi kelimeleri de misal olarak verebiliriz. A.U.E

[4] Bu lâhikanın katıldığı sesadlarının son konsonları tekrarlandığı da olur ki, müellif bunu kaydetmiyor; tarafımızdan böyleleri tekrarlı gösterilmiştir. A.U.E

[5] Buna *küt-t-edek* de katılabilir. A.U.E

Ml. : *gittim yare özledim, yari evde bulamadım ḳala ḳaldım zıñadaḳ ḳapudan çıḳarken başımı direğe vurdum trañadaḳ... dereye düştüm cumbadaḳ* (RADLOFF, Prob., VIII [Kunos], s. 184, *tekerleme* veya «rendonnée turque»);

طوطی پاررداق اوچوب (*tûtî parr-adaḳ uç-ub.* A.U.E) «le perroquet s'envola subitement (*parradaḳ*)» (ms. Bibl. Nat., A. f. t. 13, yap. 241, 1. 17). Maraş'ta *zırpadaḳ* yerine *zırpada* derler.

İHTAR. 3 — Yapmacık ve alaycı olan az miktarda birkaç kelimede yeni Yunanca'nın *-oz* veya *-os* lâhikası kullanılmıştır :

ḳapar-oz (*ḳap-maḳ*'tan) «capture, chaparderie, chapardeur»;
ḳartal-oz «vieux, uzé, décrépit» (B. de M.) [*ḳart* «vieux»];
cadal-os «charlatan» [1].

---

[1] Bunlara *ḳoḳ-oz* (cebi boş), *hot-oz* (aslı *ḳot-az*), *zif-os* (*zıp-os* : zıplamak?), *yell-oz* (havaî, başında yel esen kadın), *caḳal-oz, çağan-os, ḳavan-os* gibi kelimelerimiz de katılabilir.

Bu kelimelerdeki *os, oz* eklerinin Yunanca'dan alınmış olduğuna inanan müellife biz bu kanaatinde iştirak edemeyiz : Sonu *o* hecesiyle biten bu lâhika, eski Türkçenin *o* lu olan ve şimdi ekserisi *u* ya çevrilmiş olan *uz, us (üz, üs + az(s), ez(s))* den ibaret bulunan lâhikaların arta kalan bir çeşidinden başka birşey olmasa gerek :

Bu itibarla bütün bu lâhikaların yeri daha evvelce geçen *az* (*ez*), *ız* (*iz*), *uz* (*üz*) lâhikaları sırasında olmak icap eder. A.U.E

AYRIM IV.

EDATLAR (AYGITLAR).

872. Daha yukarılarda görmüş olduğumuz birçok katmaçlar (ve hele tarz ve hal katmaçları § 402 den 474) edat sayılabilir. Bununla beraber biz onları Türkçede tabiatiyle *isim* genel unvanı altına giren katmaç (zarf) bahsinden çekip buraya almak istemedik [1].

Bizim burada uğraşmak istediğimiz asıl edatlar ise şöyle bölümlenir:

1° İlgiçler (postpositions),

2° Bağlaclar (conjonctions),

3° Ünlemler (interjections) [2].

I. inci BAHİS. İlgiçler.

873. Fransızca «préposition» ların Türkçe karşılığı olarak verdiğimiz «postposition» (yeri ardda olan) lar bu dilde ayniyle Fransızca'dakiler gibi bir rol oynamaktadır. Bu adı vermemizin sebebi şu ki, Fransızca'da «préposition» (yeri önde olan) lar demek olup kelimenin önünde bulunarak rollerini gördükleri halde, Türkçe'dekiler (bu dilin hiçbir zaman ön ek alamayıp daima sondan eklemlenmesi yüzünden (mk. § 9, ihtar) nâzım lık ettikleri kelimenin ancak *ard* ında yer almış bulunmaktadır [3].

[1] İsimden sayılan zarf «katmaç» bahsinin bütünlüğünü bozmamak için müellifin tuttuğu bu yol, şüphesiz ki doğrudur. Ancak bunlar içinde bir kısmının isim olamayıp ancak edattan sayılması lâzım geldiği unutulmamalı. Nasıl ki kelime kısımlarının buna benzer bir girişikliği (zamir + edat) sayılan bitişik zamirler de vardır: *çanta + m*, ve *geldi+k* teki *m*, *k*, vs... gibi ki, bunlardan evvelkisi muzafün ileyh (birinci şahıs) zamiri olmakla (isim) kısmından, ve mânaca mustakil olmamakla (edat) kısmındandır. İkincisi olan *k* fail (birinci şahıs) zamiri olmakla (isim) kısmından, ve yine tek başına mânası anlaşılır olmamakla (edat) kısmındandır. A.U.E

[2] Müellifin ünlemleri manaca müstakil olmıyan (edat) lar arasına almasına gelince: bir bakıma bunlar bütün bir cümlenin verebileceği bir kavramı tek başlarına verebilmektedirler; bu bakımdan bunların (edat) tan sayılması bir az güçdür; meğer ki müellif «particule» = parçacık, tabirini daha başka veya daha geniş bir mânada almış olsun. A U.E

[3] Müellifin Fransızca «préposition» tabirine karşı Türkçe için verdiği «postposition» tabiri, Fransız çocuklarına bu kelimenin rolünü daha iyi anlatmak için verilmiş bir terimdir. Arap tabiriyle (cer ve ilsak) yani çekip ulaştırma edatı denilen bu kelimeyi biz (ilgiç) terimiyle karşılıyoruz ki, birinci kelimenin sonuna katılan bu edat vasıtasiyle daha sonra gelen bir kelime arasında bir mâna ilgisi kurulmaktadır. Bir bakımdan bunlar takılara da benzerler ise de takı değildirler. A.U.E

Bunlar ancak isimlerde ve bir takım isimcil siygalarda (ve hele mastarda) nâzımlık ederler [1].

Mastara veya bir hades (ediş, oluş) isme katılınca bazan ulak «gérondif» tabirleri meydana getirirler ki, bunlardan daha ileride (§ 1426 ve aşağısı) bahsedilecektir.

İHTAR. — Tarifinin gerektirdiği üzere bunlar değişimsiz «invariable» olmakla beraber, bazan zamir eki olan *-ki* yi, ve sonları vokalle nihayetlenmiş olduğu zaman gaibe izafet (mülkiyet) zamiri olan *-si* yi alırlar. Böyle bir özellik şu cihetten izah edilebilir ki: adı geçen o kelime ilgicin asıl kendisine değil, isim ile ilgicin vücude getirdiği kelime kümesinin bütününe aittir (Mk. § 1064, bk. misallere s. 623 ve 626 *aşağısı* vs.).

I. ALEM İSİMLERİNDE MÜCERRET HALİNİ VE BİR TAKIM ZAMİRLERDE AİDLİK «GENITIF» HALİNİ ALAN İLGİÇLER.

874. Bir takım ilgiçler katılmış oldukları alem isimlerini *mutlak* yani *mücerret* halinde bırakırlar, fakat şahıs zamirleriyle işaret zamirlerinde aitlik haline yederlik ederler: ***benim, senin, onun, bizim, sizin, bunun, şunun.***

Bununla beraber şu söylenilen zamirler cemi alâmetini almış iseler mücerret halinde kalırlar (*biz-ler, siz-ler, on-lar, bun-lar, şun-lar*).

ile VE *siz* İLGİÇLERİ.

ايله *ile*

875. ايله *ile* ilgici, beraberlik bildirir:

Mİ.: ارقداشم ايله *arkadaş-ım ile* «avec mon camarade»;

سزلر ايله *siz-ler ile* «avec vous»;

سزك ايله *siz-iñ ile* «avec vous».

876. Eğer kelime bir *konsonla* nihayet bulmuş ise, *ile* ilgici له *le* şeklini alabilir. O zaman vokaller ahenkli kaidesine uyar (halbuki *ile* sureti, esas bakımdan bu kaideye girmez) ve yazıda üst yanındaki kelimeye katılır.

Mİ.: دفعاتله *def'āt-la* (def'āt, arapça دفعه* *def'a* nın cem'i); keli. keli.: «def'alar-la» yani *çok defalar* «souvent».

---

[1] «Gouverner, régir» karşılığı olarak öteden beri kullanılan «nâzım olmak, nâzımlık etmek» tabirini Türkçe bir terimle meselâ «yedişlemek, yederlik etmek» suretlerinde ifade edebiliriz: Meselâ «sandalla geldi» cümlesinde *geldi* fiili ile *sandal* kelimesi arasında bir ilgi kuran edat *la* dır; ve *geldi* fiili *la* ilgicini yidişler, *la* ilgicine yederlik eder. Yine meselâ: *senin kadar* kümesinde *sen* ve *kadar* kelimeleri arasında ilgi kuran *in* eki (veya edatı) dır; ve *kadar* kelimesi *in* ilgicini yidişler, *in* ilgicine yederlik eder. A.U.E

Eğer kelime bir vokalle veya kendinden evvel başka bir konson bulunan kaypak bir konsonla nihayetlenmiş ise, tam şekil olan *ile* kullanılır:

Ml.: پاره ایله *para ile* «avec de l'argent, pour de l'argent»;
عدل ایله *adl ile* «avec justice».

Bununla beraber kelime gaibe izafet (mülkiyet) zamiri olan *ı* vokaliyle nihayetlenmiş ise, yine *ile* suretindeki tam okunuş kalmak üzere ـله *la, le* kısaltık şekli kullanılabilir.

Ml.: حقیله *hakkı ile* «dûment»; keli. keli.: «avec son droit, son mérite»;
رضاسیله *rizā-sı ile* «avec son consentement».

İHTAR. 1 — وجه *veçh* kelimesi iki konsonla nihayetlenmiş olmakla beraber, ekseriya kısaltık *-le* şeklini alır: وجهله *veçhle* (§ 899, ihtar ve 1451).

İHTAR. 2 — Konuşma dilinde bazan, yazı dilince kabul edilmiş olmıyan ایلن *ile-n* ve لن *-le-n* [1] şekillerini kullanılır. Bununla beraber bu şekillere *Kitab-ı Dede Korkud* da rastlanmaktadır. Yine bk. § 1343, Haşiye, 2.

Bir takım zamirlerin aitlik «génitif» hali istediğine dair olan kaideye bu halinde riayet edilmez:

sen ile-n «avec toi» gibi ki *sen-ile* [2] de denilir.

---

[1] Bunlardaki *n*: *kış-ın, yaz-ın* daki aletlik edatı olan *n* dir ki, sonu vokalli kelimelerden sonra gelir. A.U.E

[2] Bunlar lehçemizde *sen-le-n* (= *sen-nen*) ve *sen-le* suretinde kullanılmakta olup *ile* şekliyle bu yolda kullanılmaz. (Ykl.: *an-nan şeker*).

ile ilgici ya böyle bütün haliyle, ya kısaltık haliyle kullanılabilir:

Bütün haliyle:

a. Sonu konsonlu kelimelerde: Mehmet ile, göz ile, vs.

b. Sonu vokalli kelimelerde: Sıra ile, şişe ile, babası ile, v.s.

Bu son durumda iki vokal yan yana gelmiş olacağı için, araya bir *y* getirerek idgamlı da söylenir:

dedesi(y)ile, şişe(y)ile, sıra(y)ile.

Bu durumlarda *y* den sonraki vokal kalıp düşmekle, iki suretli bir söylenişe yol açılır:

a. ile nin *i* si düşmekle üst tarafındaki hecenin ahengine uyarak *la, le* söylenir (eğer hece sonunda *a, e* varsa):

şişe(y)le, sıra(y)la.

İhtar. — Sonu vokallilerden sonra *ile* nin kısaltıkları olan *la, le* gelmez:

sıra-la... şişe-le denmez.

b. ile nin *i* si düşmekle üst tarafındaki hecenin ahengine uymaz, ve sadece *le* söylenir. Fakat bu takdirde kelime sonundaki vokalin *i* olması şarttır ki bu *i*, kendinden sonraki *y*-le birleşik bir halde uzun *ī* vokalini vücude getirir.:

dedes(i-y)-le.

Eğer sonunda kalın *ı, u* veya ince *ü* bulunursa, bütün bunlar yine *i* ye çevrilerek uzun *ī* vokali halinde söylenir.

örtüsü(i-y)-le, kuzus(i-y)-le, karıs(iy)-le.

Bunlar halk konuşma dilinde hem (*la-n, le-n*) ile, hem de gaip zamiri *n* li olarak ahenge uygun söylenir:

örtüsü(n)le-n, kuzusu(n)la-n, karısı(n)la-n, gibi. A.U.E

877. Çağatayca'nın *bir-le-n* (*bi-le-n*) ve *bir-le* ilgiçleri Osmanlıca'nın *i-le-n* ve *i-le* ilgiçleriyle aynı mânadadır:

Ml.: گون بیرلا آی *g'ün birlä ay* A.U.E güneş ile ay «le soleil et la lune» (*Hos.-ü-Şīr.*, yap. 7) [mk. 880];

غم بیرلان ایدیم هم نفس *gam birlän idim hem nefes.* A.U.E «j'étais en tête-à-tête avec ma tristesse» (Mahz. Mīr Hayd. yap. 3). Yine muk. § 439, *sonları.*

birle kelimesi Osmanlıca'da (mücerret isimlerle, bk. § 879, *sonları*; yine mukayese § 1399) aletlik mânasında bir eski kelime halinde kalmış bulunuyor.

878. *ile* ilgicinin muhtelif kavramları şunlardır.

1° Arkadaşlık, yoldaşlık, beraberlik bildirir.

سلامتله *selāmet-le* veya دولتله *devlet-le* keli. keli.: «avec sécurité, avec bonheur», «Adieu!» [1].

چوجوق ایله یوله گیتمه یوکك دوشرسه گولر *çocuk ile yol-a git-me, yük-üñ düş-er-se gül-er* (Ata sözü) «ne te mets pas en route avec un enfant; si ta charge tombe, il en rira» (proverbe).

Bu kelime: برابر** *berāber* «ensemble» ve بیرلکده *bir-lik-de*; keli. keli.: «dans l'unité» ve eski Osmanlıca'da بیله *bile* (mk. § 437, ihtar) kelimeleriyle pekleştirilebilir.

Ml.: سنکله برابر *sen-iñ-le berāber* «avec toi»;

اوغلیله بیله هلاك ایلدیلر *oğliy-le bile helāk eyle-di-ler.* A.U.E «ils le firent périr avec son fils» (Rouen, 1493 yazmaları, yap. 46).

Bu kelime ardınca *berāber* kelimesi geldiği zaman, رغماً *rağmen* «malgré» mânasını da verebilir.

Ml.: بونکله برابر *bun-un-la berāber* «malgré cela» (= بوکا رغماً *buñ-a rağmen*, mk. § 908).

Eski Osmanlıca'da *ile* kelimesi başlı başına bu mânaya gelebiliyordu:

بو جمله ایله *bu cümle ile* (A.U.E), bütün buna rağmen «malgré tout cela» (*Hümāyun Nāme*, s. 7);

کتاب مذبور بو نفاستله زاویهٔ نسیانده ... متروك ... قالیدی *kitāb-ı mezbūr bu nefāset-le zāviye-i nisyan-da... metrūk.... kal-ıdı* [2] «le livre en question malgré sa beauté, serait resté abandonné au coin de l'oubli» (*Aynı eser*).

---

[1] Müellif bunu böyle «Allaha emanet ol» mânasında bir kelime ile tercüme ediyorsa da, bu bizce «uğurlar olsun; yolun açık olsun; güle güle git; selâmetle, devletle git» mânasında olmak üzere, giden için hayırlı bir temenni yerindedir. A.U.E

[2] Bu fiili *kalıdı* ve *kalaydı* suretlerinde okumak mümkündür; fakat bunun nasıl okunmak gerektiği asıl bu cümlenin bulunduğu ibarenin gelişinden gidişinden daha iyi anlaşılabilir. *kalaydı* sureti (şart ve temenni) bildiren bir siygadır ki, (nefis bir kitabın unutularak bir köşede bırakılmış olması) temenni edilir bir şey olmadığı için, bu mânaya gelmemesi lâzımdır. Şart mânasında olsa, bağlı olacağı ceza cümlesinin de bu cümle ardınca getirilmesi icap ederdi. Bu da yapılmadığına göre, bu siygayı *kalıdı* suretinde almak cihetı kalıyor.

Böyle siygalar için ise (İbn-i Mühennā lûgati s. 100, satır, 13 - 16) şöyle denilmektedir:

Mazi fiillerinin kökündeki son harf, esre *i, ı* ile harekelenmiş olduğu zaman, fiilin (çabuk ve birdenbire) olduğunu bildirir:

kelidi (hemen ve birdenbire geldi); *barıdı* (hemen ve birdenbire gitti); *kazıdı* (hemen ve birdenbire kazdı).

İHTAR. — *ile* ilgici Fransızca'nın «avec» ilgici gibi çoğu zaman mücerret isimlerin sonuna gelerek katmaç (zarf) tabirleri vücuda getirir (mk. § 533 ve 488, zeyil).

Ml.: قولايلقله *kolay-lık-la* «avec facilité, facilement»;
ممنونيتله *memnūniyet-le* «avec satisfaction, avec plaisir, très volontiers».

879. 2° *ile* kelimesi, Fransızca'daki muadili gibi alet, vasıta bildiren isimlerle beraber bulunur, ve bu sebeple bir aletlik edatı «instrumental» rolünü görür:

Ml.: بچاقله كسمك *bıçak-la kes-mek* «couper avec un couteau»;
بر طاش ایله ایکی قوش اوورولماز *bir taş ile iki kuş vur-ul-ma-z* (Ata sözü) «on ne tue (frappe) pas deux oiseaux avec une (seule) pierre» (proverbe);
جهد و صبر ایله فاره تخته‌یی دلر *cehd ve sabr ile fāre tahta-yı del-er* (Ata sözü) «grâce au zèle et à la patience, la souris troue la planche» (proverbe).

880. 3° *ile* ilgici, ayni kelime kısımlarından ikisi arasında yer almış bulunursa, *ve* «et» bağlacına muadil olur. Başka türlü söyliyelim: bu ilgicin mânası zayıflayarak esasen kendinde var olan uymukluk «subordination» mânası alelâde bir düzendeşlik «coordination» mânasına çevrilmiş bulunur:

Ml.: آدمله حوایی ابلیس اغوا ایتدی *Ādem-le Havvā-yı İblīs iğvā et-di* «c'est Satan qui a tenté Adam et Ève»;
او یاپانله اولنانه الله یاردیمجیسیدر *ev yap-an-la evle-n-en-iñ Allah yardım-cı-sı-dır* (söylence) «Dieu protège celui qui bâtit une maison et celui qui se marie» (diction);
آت ایله عورته اینان اولماز *at ile avrat-a inan ol-maz* (Ata sözü) «il ne faut se fier ni au cheval, ni à la femme» (proverbe).

Böyle kullanılan *ile*, uymukluk mânası vermediği için zamirlere dair olan kaideyi bu bakımdan hesaba katmaya mahal yoktur; bunların hepsi mücerret halleriyle yapılmış olurlar:

بن ایله سن *ben ile sen* «moi et toi».

(ايله *ile* ilgiciyle vücude getirilen katmaçlık (zarflık) tabirler için bk. § 1312 ve 1426).

Sonu vokalli olan fiil köklerinin sonundaki esre ise, işba edilerek söyleyişte ve yazıda *y* ye çevrilir:

sözläyidi (hemen ve birdenbire söyledi).

Bu izah ve misallerden anlaşıldığına göre, mazi siygasındaki kökün sonuna getirilenler sadece *i*, *ı* vokalleri gibi görünüyorsa da, mânasının da gösterdiği üzere bu, *iv-mek* (acele etmek) fiilinin kökü olan *iv* olacaktır; ve bundaki *v*, söyleyişte ve yazıda sonradan düşmüş olmalıdır. Şu halde asıl yapılış: fiil kökü üzerine *iv-mek* mastarı katılmak suretiyle vücude getirilen bir mürekkep fiilden ibarettir.

Müellifin verdiği misale gelince fiil, *kalıdı* (hemen ve birdenbire kaldı) suretinde olunca, cümlenin mânası da:

« O kitap bu nefisliğiyle beraber unutularak bir köşede bırakılmış kalıverdi» olsa gerektir. İbn-i Mühennā'nın verdiği bu siyga şekline ve misallerine biz bir başka yerde rastlamış değiliz. Bu kitabın müellifi de böyle bir siyganın varlığından gerek burada ve gerek eserinin başka bir yerinde bahsetmiş değildir. A.U.E

سز s(i,ı.. ü, u)z.

881. سز (Eski Osmanlıca'da: سوز ، سز): *siz, sız.. süz, suz* «sans» ilgici şunların tersad «antonyme» leridir:

1° ايله *ile* ilgicinin:

Ml.: سنسز ياشايه مايور *sen-siz yaşa-ya-ma-yor* «il ne peut vivre sans toi»;

شمسيه سز چيقمايكز *şems(ş)iye-siz çıḳ-ma-yıñız* «ne sortez pas sans parapluie»;

بونى جوابسز براقما *bun-u cevab-sız bıraḳ-ma* «ne le laisse pas sans réponse, ne te laisse pas faire».

2° *-li* ekinin.

siz edatı bu haliyle türemli bir sıfat eki rolünü oynayıcı olarak ta sayılabilir (bk. 533, 540, 541, 480 zeyl).

İHTAR — XV inci ve XVI ıncı asırlarda *siz* ilgicini alan kelimelerden evvel bazan zamircil bir *n* getirilirdi (§ 253). Bu hususilik başka yerlerde ancak ismin hallerinde (ismin insirafında) ve o da جه *ca, ce* ekiyle birlikte olduğu zaman görülürdü ki, bu ekin kendisi de eski bir haliyet sonucu «désinence casuelle» dir (§ 917, İhtar).

Ml.: ياردمنسز ، ياردمنسوز *yardım-ın-sız, yardım-un-suz* A.U.E «sans son aide» (1426 yılı yazmaları, yaprak V° 27; *Ḥul. Şāhī*, yaprak V° 32).

أرى دستورنسوز *er-i dü(e)stur-un-suz*: Erkeğinin izni olmadan A.U.E «sans la permission de son mari» (1426 yılı yazmaları, yap. 127 V°, iki yerde); Mk. bir de VAMB., *Alt. Osm.*, s. 48, l. 17;

نذير آنسز صحبت و عيش و عشرت اتمزدى *Nedir [1] an-sız suḥbet ve ʿīş-ü ʿişret et-mez-di* A.U.E «Nedir ne faisait jamais une partie de plaisir sans lui» (LĀMIʿĪ, *İbret-Nāme*, yap. 48 V°);

آنسوز اولماز *an-suz [2] ol-ma-z* A.U.E «(c'est) indispensable» keli. keli.: «sans quoi, c'est impossible» (1426 yılı yazmaları, yap. 15).

---

[1] Bu kelimenin Arap harfli imlâsında *d* nin üzerinde yazılmamış bir nokta bulunması ve kelimenin esası «Ned'ir» olması da mümkündür. *Nedir* ismine rastlamadığımız halde, Nezīr (= Ned'īr) has ismi halâ yaşamaktadır. A.U.E

[2] Müellifin üçüncü şahıs (gaip) zamiri dediği: *on-suz* kelimesindeki *n* olsa gerek ki, bundaki *n* için eskimsektir, deniliyor.

Fakat bu *n* için zamircil denilmesinden maksat: «bu yalnız zamirlerde görülür» mânası ise doğrudur.. Yok «kendisi de zamirdır» demek ise, yanlıştır. Çünkü bu, zamirlerin eski şekillerinde esasen var olan bir konsondur ki, bugün meselâ lehçemizde mücerret hallerinde düşmüş görünüyor:

Mücerred halinde:

bu, şu, o.

İnsiraf hallerinde:

bu(n) *şu(n)* *o(n) = a(n)*	*u, a, da, dan, uñ - ca - cılayın - lar,* vs.

Zamircil *n*, üçüncü şahıs (gaip) zamirinde bir eskimsek «archaïsme» olarak kalmış bulunuyor.

اونسز اولاز قبيلندن بر شرط *on-suz ol-ma-z kabil-in-den bir şart* A.U.E «une condition sine qua non».

2. ايچون *için* İLGİCİ.

882. ايچون (چون-) *-içün* «pour» ilgici bugün daha ziyade ايچين *için* imlâ ve söylenişiyle kullanılmak yolunu tutmuştur (Çağatayca'da: اوچون *öçün* yazılır) [1].

Ml.: چوجوقلر ايچون *çocuk-lar içün* «pour les enfants»;

اونك ايچون *on-uñ içün* «pour lui, pour cela, à cause de cela».

---

o(n) zamiri, *l > n* değişimiyle *ol* zamirinin bir çeşidi, *a(n)* da yine bir başka çeşidi olsa gerek. Bu *n* leri eski tabirle «vikâye nunu» diye sonradan söyleniş kolaylığı için getirilmiş bir sığınık «intercalé» konson saymak bizce doğru görünmüyor. Öyle olsaydı yalnız iki vokal arasına getirilmiş olması lâzımdı. Halbuki *bu-n-da, bu-n-dan, bu-n-ca, bu-n-lar* vs. gibilerde bir vokalle bir konson arasında da görülmektedir. A.U.E

[1] Bu kelimeyi *gaye* mânasına *uc* dan yapılmış *uç-un* kelimesinin ince ahenklisi diye sayanlar varsa da, bizce bu, (karşılık, misilleme) mânasındaki *öç* kelimesinden yapılmıştır:

öç-ün = karşılık olarak, misilleme olarak...

öc = 1. Bahis tutuşulan şey; 2. bedel, garaz, karşılık; 3. kısas; 4. kin, intikam (dergi); *öç-ür-lü, öç-ür-ü* = sebebiyle, hasebiyle (dergi).

Kaldı ki, eski Türk (Orhun, Yenisey) kitabelerindeki Gök Türk harfleriyle de bunun *öçün* suretinde olduğu anlaşılıyor: (Tonyokuk: 40 - 41 batı taraf.):

Z ı B N'Y'T SÜKÖ NᵘÇ Ö KÜ DᴬK'LRᴬY I ŘÇNᴬT

BİZ DİYE ÇOK * İÇİN FERMANLADIĞI TANRI

Zⁱ Mⁱ D SᵘÇN Ü S Zⁱ Mⁱ Dᴬ M K R Ö K

SAVAŞTIK KORKMADIK

(Ayni yer, 55—56):

NᵘÇÖ M'KÜ ĐNᴬG Zᴬ K MⁱLⁱ G U D U NᵘÇÖ NIKÜĐNᴬG Zᴬ K

İÇİN (BEN) ÇALIŞTIGIM DEVLETİM(E) METBU' İÇİN (O) ÇALIŞTIĞI

I ĐL Ö B NᵘB U B Ä Mᴬ Y NᵘD U B I ĐL Ö B L İ Ä Mᴬ Y • L İ

OLDU MİLLET DE MİLLET OLDU DEVLET DE DEVLET

(Her üçüncü satırdaki kelimeler sağdan sola okunacak.) A.U.E

Bu ilgiç ايله *ile* (§ 875) ilgiciyle ayni surette ve ayni şartlar içinde (چون *çün* şeklinde) kısaltık olarak kullanılabilir; fakat şu fark ile ki, bu kısaltış *ile* den daha seyrekçe olur, ve yalnız yazıya kısılı kalarak söylenişte bir tesiri olmaz (nazımda ise vezin zaruretlerine göre söylenişe tesir ettiği de olur.)

Ml.: سنكچون *sen-iñ içün* (bazan nazımda *sen-iñ-çün*) «pour toi»;
باغچه‌سیچون *bağçe-si içün* [1] «pour son jardin».

883. *içün* ilgicinin şöyle bir takım muhtelif kavramları vardır:

1° *Gayelik* «final» bir mânası var ki, Fransızca'nın «en faveur de, en vue de, pour, au bénéfice de» tabirlerine muadildir:

Ml.: آق آقچه قاره كون ایچوندر *aḳ aḳça ḳara gün içün-dür* (Ata sözü) «l'argent blanc est pour les jours noirs» (proverbe).

içün ilgici böyle kullanılınca, çoğu zaman mastarın sonuna (bazan da izafet «mülkiyet» zamirli veya izafet «mülkiyet» zamirsiz *-me* li bir hades ismine) getirilir:

Ml.: سزی كورمك (كورمه) ایچون كلدی *siz-i g'ör-mek (ve daha seyrek olarak: g'ör-me [2]) içün g'el-di* «il est venu (pour) vous voir»;

مجاهدین اسلامیه‌نك نائل مظفریت اولمه‌لری ایچون دعا ایتدیلر *mücāhidīn-i islāmiye-niñ nā'il-i muzafferiyet oḷ-ma-ḷarı içün du'ā et-di-ler* «ils ont fait des prières pour que les guerriers musulmans obtinssent la victoire».

Eski Osmanlıca'da ayni mânada اجلیچون *ecl-i içün* suretinde bir ilgiç tabiri kullanılırdı:

Ml.: محضا خراج ويرمامك اجلیچون متفرق اولورلرمش *maḥżā ḫarac vir-me-mek ecl-i içün müteferrik [3] oḷ-ur-ḷar-mış.* A.U.E «il paraît qu'ils se dispersent, uniquement pour ne pas payer l'impôt» (Rouen, No. 1052 yazmaları, yap. 62 V°).

İHTAR. 1 — İlgiçlerin şahıslı bir fiil siygasına yederlik edemeyecekleri hakkındaki kaidenin dışında olarak, *içün* ilgici bazan müfret gaibe emir siygasiyle kullanılır ise de, böylesi hiç de fasih sayılmıyor:

siz-i g'ör-sün içün g'el-di «il est venu (pour) vous voir».

---

[1] Ayni durumdaki *ile* ilgici için söylediğimiz hükümler, bunda da yörürlüktedir: *bahçes(i-y)çin, babas(i-y)çin, haḳḳ(i-y)çin, örtüs(i-y)çin* vs. A.U.E

خانه‌مك اكثر اوكندن كچدیكیچون مطلقا *ḥāne-m-iñ ekser ön-ün-den geç-diğ(i-y)çin mutḷaḳā* (İsmā'il Safā);

هم ساكن طوردیغیچون حجاب ایدر *hem sākin durduğ(i-y)çün ḥicāb id-er* (Liberte - Hâmid);
k'eder-im-iñ art-ma-sı için sev-in-mek iste-r-im (Hāmid). A.U.E

[2] Bu türlüsü (hafif mastarla olanı) hemen hiç kullanılmaz.

Başka mastarla misal:

sen-i aḷ-maḳ için sen-i ver-di-m (Hāmid - *Maḳber*);

Mastarların ardınca başı vokalli *içün* gibi kelimeler geldiği zaman *k, ḳ* lar *ğ* ye çevrilerek bu vokallerin *g* ye vasledildiği şark ve cenup vilâyetlerimizde çok görülür:

aḷmoğ—içün, gelmeğ—içün vs. A.U.E

[3] Müellif *müteferrik* kelimesini «dispersé» diye tercüme ediyor ise de, bunun Osmanlı tarihinde başka bir hususî mânası olsa gerek: (dağılmak) mânası buraya uygun görünmüyor.

Meselâ bakınız *müteferriḳa polisi*: merkezlerden birine tâyin olunmayıp mütenevvi işler gören polis.

Yine bakınız *İbrahim Müteferriḳa*. A.U.E

İHTAR. 2 — ایچون نه *ne içün* «pour quoi» yerine *niçün, niçin* kelimeleri kullanıldığı gibi, bu mânada *ne-den* ve *ne-ye* (mefʿulün anh ve mefʿulün ileyh haletlerinde *ne*) veya sadece *ne* de kullanılır: *ne dur-uyor-suñ?* «pourquoi restes tu là» bunun yerinde yine sadece *sebeb?* kelimesi de kullanılır:

Mk. اوڭك ایچون *on-uñ içün (*veya *bu yüz-den)* «pour cela, c'est pourquoi, pour cette raison».

İHTAR. 3 — *içün,* çok kere kasem, yemin «serment» veya yalvarış «adjuration» mânalariyle kullanılır:

Ml.: الله (دینم) ایچون *Al̤l̤ah (*veya *din-im) için* «au nom du Seigneur (ou de ma religion)»;

پادشاهك (اولادڭك) باشیچون *pādişāh-ıñ (*veya: *evl̤ād-ıñ-ıñ) başı içün* «(je t'en conjure) par la tête du Sultan ou de tes enfants)»;

الله (طڭرى ، پیغامبر ، كلام قدیم) حقیچون *Al̤l̤ah (*veya *Tañrı* veya *peygamber* veya *Kel̤ām-ı Ḳadīm) ḥaḳḳ-ı içün* «au nom d'Al̤l̤ah (ou de Dieu, ou du Prophète ou du Coran)».

Asıl mânasiyle: «au nom du droit d'Al̤l̤ah... de ce qui est dû à Al̤l̤ah...»;

یمین ایدرمكه یری و كوكی یاردان حق سبحانه و تعالى حضرتلرینك برلكی حقیچون . . . *yemin id-er-im-ki yer-i ve g'ök-ü yara-d-an Ḥaḳ subḥān-ehu ve taʿālā ḥazret-leri-niñ bir-liğ-i ḥaḳḳ-ı içün...* A.U.E «je jure par l'unité de Dieu créateur de la terre et du ciel que...» (1595 *ʿAhd-nāme* si; J. as., 1876 (2), s. 379);

ḳarı-sı-nıñ boş düş-me-si içün bir yemin ver-mek «jurer par la répudation de sa femme (yani: eğer sözden dönülürse, karısını boşamayı üzerine alarak).

قرآن منزل حقیچون او مقوله كیمسه جزاسن بولور *Kur'ān-ı münzel ḥaḳḳ-ı içün o maḳūle kimse cezā-sın bul-ur* A.U.E «nous jurons par le Coran descendu du ciel, que de pareilles gens seront punis» (Hicri 1198 yılı fermanı, *Cevdet Tarihi*, 195).

Azerce'de (*içün* siz olarak) الله حق *Al̤l̤ah ḥaḳḳı* قرآن حق *Kur'an ḥaḳḳı* denilir.

884. 2° zayıflamış bir *gayelik* mânası var ki, Fransızca'da «relativement à, concernant» mânalarıdır.

içün edatı bu kavramiyle *-dan* (mef'ulün anh) a da yederlik edebilir. Bu türlüsü Viguier (s. 202) gramerinin bir ibaresinden çıkar gibi görünüyor. Mk. § 913.

Ml. : سنك ايچون بر داها بورايه كلمسين ديه امر ايتمشدم *sen-iñ içün bir daha bura-ya g'el-me-sin di-ye emr et-miş-di-m* «(pour ce qui est de toi), j'avais ordonné que tu ne vinsses plus ici» keli. keli. : «pour toi, j'avais ordonné en disant : «qu'il ne vienne pas ici».

senin içün kelimeleri tekid için getirilmiş artık bir kelime «explétif» diye sayılarak karşılıksız bırakılırsa, Fransızca tercümesi daha tam olabilir.

3° *sebebcil* «causatif» bir mânası var ki, Fransızca'da : «à cause de... par ce qui...» (Mk. § 934) karşılığıdır.

Bu kavrama ancak *on-uñ içün, bun-uñ içün* gibi işaret zamirleriyle (mk. Fransızcada : c'est pour cela que...») ve *-dik* veya *-(y)ecek* li fiillerin isimcil siygalariyle (Mk. § 1439) rastlanır.

İHTAR. — *içün* ilgici bazan izafet «mülkiyet» zamirini almış veya almamış اويله *öyle* (§ 402) katmaç (zarf) ına katılmış bulunur.

Ml. : اويله سيچون *öyle-si içün* «pour une pareille personne, pour quelqu'un de cette espèce»;

بن يازق كه اويله سيچون بو قدر امك صرف ايتدم *ben yazık ki öyle-si içün bu kadar emek sarf et-di-m* «c'est dommage que je me sois donné tant de peine pour un homme comme lui».

بويله *böyle* ve شويله *şöyle* de daima izafet «mülkiyet» zamiri olan *si* yi alır : بويله سيچون *böyle-si-içün*, شويله سيچون *şöyle-si içün*.

3. KIYASLAMA İLGİÇLERİ

885. Kıyaslama «comparaison» ilgiçlerini şöyle ayırıyoruz : a. Vasıflık kıyaslama ilgiçleri «post. de comparaison qualitative» (§ 886 dan 890); ve b. Miktarlık kıyaslama ilgiçleri «post. de comparaison quantitative» (891 den 895).

Bu ayırış kesin birşey değildir ve içlerinde birbirinin sahasını çiğneyenler olmasına karşı gelindiği de iddia edilemez (vasıflık veya miktarlık) kıyaslama ilgiçleri *-e, a* (mefʿulün ileyh) e yederlik ettikleri zaman sınırlanık «limitatif» bir mâna alırlar (bk. § 903).

Katıldıkları isimlerle hal ve tarz bildiren katmaçlık (zarflık) tabirler vücuda getirirler ki, bunlar tarifçi «déterminant» olarak ta kullanılabilirler (bk. § 887).

a. VASIFLIK (VEYA TARZLIK) KIYASLAMA İLGİÇLERİ

886. Yeni Osmanlıca'da en çok kullanılan vasıflık ilgiç, گبی *gibi* «comme» dir.

Ml.: صره دوه‌سی گبی آغیر گیدر *surre deve-si gibi ağır gid-er* «il va lentement comme le chameau de la Surra (Sultanın hediyelerini Mekke'ye götüren deve)»;

سبیلخانه بارداغی گبی دیزلمشلر *sebilhāne bardağ-ı gibi diz-il-miş-ler* «ils se sont mis en rang, comme des godets de fontaine publique (bir söylence ki, kalabalık bir aile için söylerler).

İHTAR. — *gibi*, bazı lehçelerde (meselâ: Tobolsk lehçesi) ndeki *kibik* kelimesine muadildir. گبیءِ دخی *gibi'i dahi*, انك گبیء دخی *an-ıñ gibi'i dahi*, انلرك بونك گبیء *an-lar-ıñ, bun-uñ gibi'i* - A.U.E (Rouen, No. 1502 yazmaları, yap. V° 49, 53, 60 ve V° 76) suretlerindeki ifadelerde görülenler belki de bunun artı yaşarları sayılabilir ki, buralarda گبیء *gibi'i* kelimesi (gaibe izafet «mülkiyet» zamirli olarak) *gibiğ-i* olması mümkündür; ve bütün bu ifadeler Fransızca «de même» mânasiyle katmaç (zarf) olarak kullanılmıştır (Mk. § **887**, *sonları*).

Âzerce'de کیمی *kimi* şekli kullanılır:

Anadolu'da da *kimi* derler (ki Maraş'ta tarafımızdan kaydedilmiştir). Mk. GIESE (s. 56 ve 59): *yel gimi, gül gimi..*

Böhtlingk (§ **188** ve *Vocab.* s. 66), (orenb.: کیبك *kö(ü)bik* -A.U.E, ve کبی *kö(ü)bi* A.U.E-nijeg.: *kebik* suretlerinde olan) Osmanlıca *gibi* kelimesini, Yakutça şekil «forme» suret, görünüş «aspect» mânasındaki *kiāb* kelimesine yaklaştırıyor; mk. uranha lehçesi: «şekil, suret, «forme», kıyafet «accoutrement» mânasındaki *käp*, Moğolca: [illegible].

DIV. L. T. (III, s. 85) de de کیب *kib* kelimesi şu kavramlarda veriliyor:

1° Kalıp «moule»: کرپج کیبی *kerpiç kib-i* kerpiç kalıbı «moule à tuile»;

2° (El-mesel-i ve-l-şibih) bir şeyin misli ve benzeri oluş «semblance, ressemblance»: بو ار انك کیبی *bu er an-ıñ kib-i* (A.U.E) bu adam onun benzeri «cet homme -ci est comme celui là».

Bu esere göre görülüyor ki, *gibi* (*kibi*) kelimesi (gaibe izafet «mülkiyet» zamiri: *i* yi alan) *kib-i* suretinde yapılmış bir kelimedir.

Eski Osmanlıca'da *gibi* (ve aktarımlısı olan: A.U.E) *bigi* kelimeleri farksız olarak kullanılırdı:

Ml.: بنم بکی کشینک *ben-üm bigi kişi-nüñ* (A.U.E) «d'un homme (Bibl. nat., 86 yazmaları, yap. 3; XV^inci asır);

قالی گبی یا کلیم بکی نسنه *kalı gibi ya kilim bigi nesne* (A.U.E) «des objets comme un tapis ou un *kilim*» (*Hal. Şāhī*, yap. 78 V°; mk. *ayni eser*, yap. 2 V°, 6, 23, 24 V°, 34 V°).

bigi şekli Çağatayca'nın بیکن *bigin* (*Mahzen-i Mīr Haydar*, yap. 40) kelimesine ve eski Türkçenin *bigäw* (RADLOFF, VI. 1741, *Codex Comanicus*'a atfen) kelimesine yaklaştırılabilir.

887. Bir isim ile ardınca *gibi* kelimesinden vücuda gelen ifadeler şöyle kullanılabiliş:

1° Katmaç (zarf) olarak:

بونك گبی *bun-uñ gibi* «de cette façon, de même, de la même façon» ki, arapça کذلك *ke-zālik* manadaşıdır. Bu ifade ardınca دخی *dahi* «aussi» kelimesi de getirilirdi (bak başka misallere § **886**).

2° Sıfat olarak:

پاموق كبي *pamuk gibi* «pareil à du coton, doux comme du coton»;

ملك كبي بر آدم *melek gibi bir adam* «un homme pareil à un ange, un homme bon comme un ange».

Böyle bir tabir bir zamirle vücuda getirilmiş ise, o zamir üstünleme olarak mücerret haletinde bırakılır:

Ml.: بو كبي فرصتلر *bu gibi fırsāt-lar* [1] «de pareilles occasions»;

سن كبي بر آدم *sen gibi bir adam* «un homme comme toi, un homme dans ton genre»;

نه كبي شرائط ايله *ne gibi şerāit ile?* «à quelles condition?» (Mk. § 341).

Eski Osmanlı lehçesinde aidlik «génitif» haleti daha sık kullanışlı idi: بوڭك كبي ماده‌لر *bun-uñ gibi maddeler* (A.U.E) «ces sortes de matières» (Rouen, No. 1052 yazmaları, yap. V° 53 ve *muhtelif yerlerde*); نه‌نڭ (نه‌نڭ بر نده) كبي رزقه *ne-niñ gibi rızka* (A.U.E) «quel pension?» (*aynı yer*, yap. 76).

3° İsim (alem) olarak:

O zaman isim (alem)lerin aldığı aynı ekleri alırlar (§ 210); meselâ, cemi ekini: بوڭك كبيلر *bun-uñ gibiler* «de pareilles choses, de pareilles gens»;

Haliyet sonuclarını «les désinences casuelles»: بوڭك كبيڭك سببي *bun-uñ gibi-niñ sebeb-i* «la cause de pareilles chose» (A.U.E) (Rouen, No. 1052, yap. V° 59); بوڭك كبيه *bun-uñ gibi-ye* «à pareilles gens» (A.U.E) (1426 yılı yazmaları, yap. V° 146);

İzafet «mülkiyet» zamirini: بوڭك كبيسی ، بونلرڭ كبيلری *bun-uñ gibi-si, bun-ların gibi-leri* «de pareille chose (gens), de pareilles choses (gens) (A.U.E).

Bu ilgicin fiil siygalariyle kullanışı hakkında bk. § 691 ve 1446 ve aşağısı).

888. Kıyaslamanın iki haddi arasındaki benzerliği daha çok görünürlemek için ikinci hadde *-de* edatı da katılır (§ 407). Fransızca'da «de même que... tout comme...».

Böyle bir halde ilgicin rolü *yüklem bağlacı* «conjonction copulative»e yaklaşır (Mk. § 960).

Ml.: احمد كبي محمد ده كله‌جك *Aḥmad gibi Meḥmed de gel-ecek* «Ahmed et Mehemed viendront tous les deux»;

صوغوق هوالرده كزمك كبي صيجاق هوالرده كزمكده مضردر *soğuk hava-lar-da g'ez-mek gibi sıcak hava lar-da g'ez-mek-de muzir-dir* «il est malsain de se promener par un temps (trop) froid comme par un temps (trop) chaud».

İHTAR. — Şark Türkçesinde bu edatın ...*a kadar* «jusqu'à» mânasında mef'ulün ileyhli misalleri bulunmaktadır (mk. § 905, ihtar).

---

[1] Müellif bunu *fursat* suretinde kaydediyor ki, bizim kullandığımız nöbet mânasiyle arapçasının aslı da budur; fakat halâ bugün kullandığımız kelimenin söylenişi bizde bu değil, *fırsat* dır. Bu şekil ise Arapça'da «hayiz gören hatunun silinip pâk olacağı bez, yün ve pamuk parçası gibi şeyler» mânasınadır (bk. *Aḥterī*).

Osmanlıca arapçanın, farsçanın kelimelerini çoğu zaman arap acem gibi söyliyemedikten ba ka, mânalarını da böyle değiştirdiği oluyor. Meselâ farsça'nın *serbest* kelimesi o dilde (başı bağlı) mânasında olduğu halde, biz onu (başı boş) mânasında ters ve yanlış almışızdır. A.U.E

تك *tek* (دك : *dek*).

889. Osmanlıca'da sınırlama «limitatif» ilgici olarak kullanılan *-tek* (*dek*) edatı (bk. § **904**), aslında gibi «comme» mânasında olan bir kıyaslama ilgici idi; ve *gibi* (§ **886**), *-ce* (§ **920**, bunun iştikakı hakkında bk. § **930**) suretinde mânadaşları vardı. (Kıyaslama edatı «particule comparative») bu kavramiyle Osmanlıca'da hattâ eski Osmanlıca'da dahi hemen mechuldür. Her nekadar XVI[inci] asır şairlerinden Fuzuli:

قند مكرر تك لذيذ *kand-i mükerrer t-k leziz* yani (katmerli nebat şekeri gibi lezzetli (A.U.E) «doux comme du sucre candi»,

diye bunu kullanmış ise de, onun dili esasen şark tesirlerine uğramış bulunuyordu.

Halbuki Osmanlıca'nın aksi olarak bu edata Orchon kitabeleri dilinde (VIII inci asır): *tñrı, tg [tänri täg]* «tanrı gibi» (Radloff'tan Ks. kitabesi, satır 1, kelime 1) suretinde... ve تك *tek*, تاك *täk*, *täg* داك *däk*, *däg*, *däğ* (*dag*) تيك *tik*, *tig*, ديك *dik*, *diğ* (*dig*, *dıg*) suretinde epeyce mütenevvi manzaralar almış olarak birçok şark lehçelerinde sık sık rastlanmaktadır.

Muhtelif Türk dillerinde başlıca kullanışları şöyledir:

1° Bir isim (alem) ile birlikte bulunur:

Ml.: چيچاك تيك *çiçäk tik (g)* (A.U.E) «comme une fleur». (Ḥosrev-ü Şirin. yap. 2).

2° (Mücerret veya muzafün ileyh «aidlik» halinde) bir zamirle birlikte bulunur:

Ml.: سن تك پريلر پادشاهى *sen tek(g) peri-ler pādişāhı* (A.U.E) «une reine des fées, comme toi; une beauté comme toi» FETḤ 'ALİ AḤ., azerce ḳomedyalar, s. 56; mk. *aynı eser*, s. 40).

Bu edat istihfam zamirleri olan *ḳay* (bk. § **1026**, ihtar 2) ve *ne* (§ **319**) den ve işaret isimlerinden olan (insıraflı «oblique» hallerinde) *bu*, *şu*, *o* (ve insiraflı hallerinde *an*) dan sonra geldiği zaman onlarla bitişerek hal ve tarz katmaç* (zarf) ları vücude getirebilir. O zaman kendi istiklâlini kaybederek hakiki bir ek halini alır, ve imtisal (gibileşim) «assimilation» (veya ahenk «harmonie») kanununa uyarak (§ **136**) icabına göre *daḳ* veya *dağ* şeklini alabilir.

قايداغ *ḳaydağ* (GRENARD, *Journ. as.*, 1899 senesi, s. 311);

نتيك *netik*, نتاك *netäk*, *nitäk* (KATANOF, *Hakim-Ata*, I. 129) «comment» mk. § **1001**). Mânadaşları: نجا ، نچه *nicä*, *nice* (§ 402), نچوك *neçük*.

Bu lâhika, *-ce*, *-cek* lâhikası (§ **917**) gibi işaret zamirlerinde, zamireil bir *n* ile gelişirler (bk § **254**).

Ml.: (Çağatayca): موندداغ ، موندداق *mundaḳ*, *mundag* (A.U.E);
شونداغ ، شونداق *şundaḳ*, *şundag* (A.U.E);
اونداغ ، اونداق *ondaḳ*, *ondag* (A.U.E)
انداغ ، انداق *andaḳ*, *andag* (A.U.E)

«ainsi, comme ceci, comme cela, de cette façon, tellement»;
Manadaşları: انچا ، انجا ، انجلاين *anca*, *ancılayın* (A.U.E);
(Meninski'ye göre, *Deli Büräder*'den alınan misal, انداق *andaḳ*, hemen «aussitôt» bildirir).

Bununla beraber bazan işaret zamiri aidlik «génitif» halini alır, ve *tek* edatı fonetik bakımdan istiklâlini muhafaza eder: مونونگ تيك *mun-unğ t.k* bunun gibi (A.U.E);

مونونگداك *mun-unğ-däk* (A.U.E) «un pareil, comme cela» (*Hakim-Ata* I. 141, 126).

انينگ تيك *an-ınğ tik* (A.U.E), *ancaḳ* (§ **430**) un mânadaşıdır.

3° Fiilin isimcil siygasiyle birlikte bulunur.

tek edatı bu takdirde ulakçıl «gérondif» tabirleri veya fiilin isimcil siygalarından daha başkalarını teşkil etmeğe yarıyabilir (bk. *-gen* lâhikası için, § 1450 ve *-gü* lâhikası için, § 868, ihtar 3).

890. Öteki vasıflık kıyaslama edatları:

1° *-ce* ve *-cesine* edatları (bk. § 920 ve 929).

2° سى *-si* lâhikası ki, (bilhassa kelime bir vokalle nihayetlenmiş ise) مسى *-msi* şeklinde gelişimli olarak kullanılır.

a. Bu lâhika bir sıfata eklenince *-ce*, *-cik*, *-cek* gibi gerçekten azaltıcı «diminutif» mahiyetini alır. Bu kullanış 519 uncu bendde mutalâa edilmiştir [1].

b. Bir isim (alem) e katılınca كى *gibi* «comme» mânasını verir, ve şöyle bir takım sıfatlar ve katmaçlık (zarflık) tabirler yapılmasına yarar:

يلانسى *yılan-sı* «serpentin, comme un serpent»;
مايمونسى *maymun-sı* «simiesque, comme un singe»;
اورمانسى *orman-sı* «silvestre, comme une forêt».

Mk. *karım-sı yağmur* «pluie, mêlée de neige»;
kadife-msi bir kumaş «étoffe qui imite le velours»;
bayır-ımsı, *dere-msi bir yer* «un endroit en pente, creux comme une vallée»;
taraça-msı «en terrasse» (S. B);
yag-ımsı (B. de M.) «à peu près comme de l'huile» (A.U.E);
yañ-sı «de travers»; *mahalle-msi* (Kunos) «à peu près comme un quartier», A.U.E

Ml.: اوفاجق چوجوقلره امتحانسى شيلر صورمق خواجەلك شاننده دكلدر. *ufa-cık çocuk-lar-a imtihan-sı şey-ler sor-mak hoca-lık (Hoāce-lik?) şān-ın-dan değil-dir* A.U.E «il n'est pas digne d'un maître de poser à de tout petits enfants des questions d'examinateur» *Grammaire* de Hafouz Refi, s. 32).

c. Bu lâhika *-gü* lü fiilin isimcil siygasına ilâve edilince (§ 868, ihtar 3) hususi bir siyga teşkil eder ki bu, şimdiki Osmanlıca'da *-(y)esi* lâhikasiyle (§ 792) ifade edilmektedir.

İHTAR. 1 — Bu teşkilci unsur «morphème» u sonu vokalle nihayetlenen kelimelerin gaibe izafet «mülkiyet» zamiri ile § 228 karıştırmamalı.

Bu bilâkis başlamlı «inchoatif» fiil lâhikası olan *-si* ile akraba görünüyor; bk. § 844, zeyil, *ayrık-sı-mak* (*ayrak-sı*); yine mk. başka Türk dillerinden alınmış olan şu misalleri:

sovak-sı- «se refroidir, devenir frais (*sovuk-su*)», G. D., s. 165;
havf-sı-* «avoir peur» *-havf*-su* «dangereux» s. 165;
avlak-sı- «être déserté, dépeuplé (*avlak-su*)», s. 164;

---

[1] 519 uncu bendin 1 inci ihtarında verilen misallere şu birkaçı da katılabilir: *tümse-ğimsi* «arrondi» (S. B, آغرشاق *ağır-şak* kelimesi *altında*);

Başka Türk lehçelerinde:

çal-su veya *çal-sımal* kır rengine çalan «grisonnant» (G. D., s. 593); *qattı-su* katıca «assez dur» (s. 598); *quw-su* sararmış-ça «assez pâle» (s. 18); *yas-su* yaşça veya *nam-su* nemlice veya *dım-su*? «légèrement humide» (s. 592); *ırag-su* ırakça «assez loin» (RADLOFF, I. 1336). J. D.

irämsi- [1] «être fier (*irämsü*)» s. 99.

Aşağıdaki Osmanlıca isimlerde *-si* lâhikası fiilcil tabanlar «bases verbales»a katılıyor:

yat-sı «prière du soir»;

tüt-sü «fumigation»;

sin-si «caché, dissimulé».

Bir *-se* lâhikasının da izleri görülmektedir: *çiy-se* [2] «bruine» (bk. S. B., français-turc., «bruiner» kelimesine).

Mk. G. D. s, 107: *kük-se*, *kükräk* (kıyaslık) Osmanlıca *göğüs* (*göks*) «poitrine».

İsimcil veya fiilcil tabanlara hiç ayırdetmeden katılan ve boğazlı konsonlarını da muhafaza etmiş bulunan şu aşağıki kelimelerle bütün bu teşkilci unsurların bir ilgileri olması ihtimali vardır:

-sek, -[*i*]*msek*; *-sik*, -[*i*]*msik*:

tüm-sek, *tut-saḳ*, *bağır-saḳ*, (mk. *ḳursaḳ*), *yük-sek*, (mk. *yüce* şark türkçesinde: *yükgerü*), *agırsaḳ* (veya *ağır-saḳ*) *sar-ımsaḳ*, *ḳurumsaḳ*, *tañsuḳ* (eski Osm.) *süm-sük*, *ḳına-msıḳ*, *ağla-msıḳ*, Mk. G. D., s. 105: *yälbirsäk* «(Tavukgillerde) ibik», mk. Osm. *yelbir-mek* s. 163: *ḳumsuḳ* «envieux».

Bu lâhikaya Orkhon kitabelerinde *-sḳ* (*-sıḳ*) ve (*-sk*) suretlerinde rastlanıyor ki, Radloff bunları hep de yüksek bir vokalle *-sık*, *-sük* vs. suretlerinde kaydetmektedir:

çsḳ (Radloff: *aç-sıḳ*) açlık «faim»;

ωl-sk (Rad.: *öl-sük*) «la mort»;

tω-sḳ (Rad.: *tod-sıḳ*) doyum «satiété» (bk. RADLOFF, *Büll* Ac. Pét., 1911, s. 436);

Yine mk. *il tut-sḳ* (Rad.: *el tut-sıḳ* halk birliği? «union du peuple» inscr. Ka. de Radloff, 104); *kün tωgsḳ* gün doğusu «levant»; *kün batısıḳ* gün batısı «couchant» (K. de Radloff, I. 4, 8; Ka. I. 2, mk. s. 618 tenbih).

Yine mk. § 844 zeyil.

IHTAR. 2 — Kunos *arangamsı* [3], *utangamsı* [3] şekillerini de veriyor.

3° لين ، لاين $\frac{\textit{-leyin}}{\textit{-ḷayın}}$ [4] lâhikası ki, bu şöylelerine katılır:

---

[1] Bu kelime hakkında bir kanaatimiz yoktur. Sonra bütün bu misallerde ve daha aşağılarda geçen kalın *ḳ* lar, müellifin eserinde *g* suretinde kayıtlıdır. A.U.E

[2] Bunun hakkında da bir kanaatimiz yoktur. A.U.E

[3, 3] Bunlardaki *m* lerin aslı *n* olacak; bk. § 890, *b*. A.U.E

[4] D. L. T. I, 103., 146; III, 140: *eylä* Oğuzca = öyle «kezalik, keza». Bu *-eylä* kelimesine aletlik eki olan *-ın* katılmakla hasıl olan *eyle-*(*y*)*in* «öyle olarak» kelimesi, bu *-leyin* ve ahenge uyarak *-ḷayın* lâhikasını vermiş görünüyor ki, sonra katıldığı kelimelerde *ey* hecesi aşınmış ve düşmüş olsa gerektir.

Bir de gerek Osmanlı ve gerek şimdiki Türkiye lehçesinde zaman bildirir isimlere katılan başka bir *-leyin*, *-ḷayın* lâhikası vardır ki, müellif bundan bahsetmemiştir.

Bilindiği üzere -(*y*)*in* aletlik lâhikası sonu konsonlu veya vokalli kelimelere katılarak o isimleri zaman katmacı (zarfı) yapmaktadır: *yaz-ın*, *ḳış-ın*, *gündüz-ün*, *dönüş-ün*, *öyle-*(*y*)*in* gibi.

İşte bu -(*y*)*in* eki, *ile* edatına katılarak *ile-*(*y*)*in* mürekkep lâhikasını vücude getirir ki, bu lâhika yine sonu konsonlu veya vokalli zaman ismine katıldığı zaman baştaki *i* si düşer: *akşām-leyin*, *sabah-leyin*, *gece-leyin* vs. gibi ki: (sabah ile, akşam ile, gece ile beraber olarak) mânasındadır. Bu mürekkep lâhikanın D. L. T. II, 314 arapça *n.a'a* = ile (beraber) mânasında *-likin* *-ḷıḳın* dan gelme olması da mümkündür. A.U.E

a zaman isimlerine katılarak zaman katmaç (zarf) ları vücude getirir (bk. s. 262, ihtar 2). Şimdiki Osmanlı lehçesinde bu edatın eskiden kalma biricik kullanışı budur.

b (Eski Osmanlı lehçesinde) cins isim (alem) lerine كبی *gibi* «comme» mânasiyle katılarak hal ve tarz bildiren katmaç (zarf) lık tabirler vücude getirir.

Ml.: كوكرجنلين *k(g)ö(ü)g(ğ)ercin-leyin* (A.U.E) «comme le pigeon» (1426 yılı yazmaları, yap. 145 V°);

كوكدكی لين *k(g)ökdeki-leyin*: gökte olan(lar) gibi (A.U.E) «comme ceux qui sont au ciel» yap. 55);

اولكی لين اولدی *evvelki-leyin oldı*: evelki gibi oldu. (A.U.E) «il devint comme avant» (Kırk Vezir);

بز دخی كندلين اكا حمد ثنا قلاوز *biz dahi k'endi-leyin añ-a hamd senā kılavuz*: biz de kendisi gibi ona hamd-ü senā kılalım (A.U.E) «nous ferons des actions de grâce, comme lui» (yap. 22 V°);

اغرلين *ogar-layın* (yap. 64 V° ve 87) veya اوغرىلاين *ogrı-layın* hırsız (ogrı) gibi, gizlice «en cachette, furtivement, comme un voleur».

Mk. Şark türkçesi: *aul kişi layın* agıl (= köy) kadını gibi «à la paysanne» (GUIG. *Dict.*, s. 121);

hatun-layın veya *hatun-dayın* «comme une femme» GUIG., *Dict.* s. 389).

c. (Eski Osmanlıca'da) *-dik* li ve *-(y)ecek* li fiil siygalarına katılarak neticelenişli «consécutif» (§ 1398) veya faraziyeli kıyaslama «comparatif hypothétique» (§ 1454, 1461 ve 1466) mânalı ulaclık «gérondive» tabirler vücude getirir. Şimdiki Osmanlıca aynı hallerde *gibi* ve *kadar* kelimelerini kullanır.

-dik li veya *-(y)ecek* li siyganın sonuna gaibe izafet «mülkiyet» zamiri olan ek katıldığı zaman, kıyaslık edatı olan *-ce* de olduğu gibi, zamircil bir *n* de alıyordu: سودكنلين *sevdiğ-in-leyin* sevmesiyle, sevmesi neticesinde (bk. § 1452).

Bu edatı eski bir kıyaslama «comparatif» haleti sonucu (§ 917, ihtar) saymak da mümkündür.

İHTAR. 1 — Şark Türkçesinde *-leyin* (*-deyin*) edatı bazan zamirlerin mutlak (mücerret) halete, bazan izafet «mülkiyet» haletine katılır:

اول لاين *ol-layın* (A.U.E) veya آنڭ لاين *an-ıng-layın* onun gibi «comme lui» (G. s. 182).

İHTAR. 2 — *-leyin* unsuru şu aşağıdaki lâhikada da bulunur.

4° جیلین *-cileyin* / جيلاين *-cılayın* lâhikası.

Bu da evvelkisi gibi hal ve tarz mânalı katmaç (zarf) lık tabirler vücude getirmeğe yarar, ve cins isim (alem) lerine ve zamirlere katılır:

Ml.: آدمجيلاين *adam-cılayın* «comme un homme»;

الله سوزلر لكن بزجلين دلله دكل *Allah söyle-r lākin biz-cileyin dil-le değil*, «Dieu parle, mais pas avec la langue comme nous» (*Ris.* B. s. 8).

Bu lâhika kendinde işaret zamirleriyle zamircil bir *n* geliştirir ki, esasen *-ce* edatında da böyle oluyor; ve bu *-ce* edatiyle *-cileyin* deki *ci* unsuru akraba olsa gerektir: [1]

بونجيلاين *bun-cılayın* (A.U.E), شونجيلاين *şun-cılayın* (A.U.E), اونجيلاين *on-cılayın* (=onlar gibi. A.U.E), آنجيلاين *an-cılayın* A.U.E «ainsi»;

Mk. 1426 yılı yazmaları: اولرجلين *o-lar-cılayın* (A.U.E), انلرجلين *anlar-cılayın* (A.U.E) «comme eux», yap. 110 V°:

اشبونجيلاين *iş-bun-cılayın* (A.U.E) «ainsi».

Bu ifadeler tarifçi «déterminant» olarak kullanılabilirler:

Ml.: بن انجلين كافردن عاجزمين *ben an-cılayın kāfir-den 'āciz-mi-yin* (A.U.E) «suis-je plus faible qu'un pareil infidèle» (Rouen, 1493 yazmaları, yap. 51 V°); اول ميل كم يقلشدر كنه انجلين بر ميل يابدردى *ol mil kim yık-ıl-mış-dır gene an-cılayın bir mil yap-dır-dı* (A.U.E) «il fit construire une colonne (mil: yollarda fersahları bildirmek için dikilen nişan taşı: *Burhan-ı Katı'* A.U.E) semblable à celle qui s'était écroulée» (*Aynı eser*, yap. 63 V°).

İHTAR. — *-leyin* ve *cileyin* lâhikaları aslında fiil lâhikaları (= *-le* ile türeme fiillere katılan ulak «gérondif» sondalıkları «terminaison» idi (mk. § 1339).

Bunlar şark türkçesinde *-ley* ve *-ciley* gibi daha kısa şekillerle görülmektedir:

بولاى *bu-lay*: böyle (A.U.E) شولاى *şu-lay* söyle (A.U.E), آلاى *a-lay* öyle(A.U.E),«ainsi», ناصيل خطمان (= مارەشال) لر اولاى اشراف *neçik hetman alay pan* «des magnats, ainsi que des maréchaux», ناصيل نمسەلى (آلمان)نك اولاى ارمنى‌نك *neçık nemiç-ning alay ermeni-ning* «des Arméniens, ainsi que des Allemands», توكولاى *tö(ü)kü-lay* (A.U.E)(GUIGANOF, *Gram.* Tat. s. 61); وقتلاى *vakıt-lay* vaktinde «à temps» (*Dic.* s. 68), قالاى *ka-lay* nerede «où ?» (*aynı eser* s. 254); mk. eski Osm. *kanca* (§ 388). Mk. § 1338, zeyl, *sonları*.

Ml.: اسكندرنى اوغول جيلاى اسراى *İskender-ni oğul-cılay asra-y* İskenderi oğul gibi esirgeye(rek) «prenant soin d'Alexandre comme de son propre fils» (NEVAİ *Tar. Mul. Acem.* s. 61).

---

[1] Bu takdirde meselâ *ben-cileyin, adam-cılayın* kelimeleri aslından *ben-ce-leyin, adam-ca-layın* suretinde (adam gibi, benim gibi) mânalarında olmak lâzım gelir ki, o zaman bu (gibi) mânası *ce, ca* lardan çıkmış olmalı; halbuki bunlarda bu mâna yoktur. Diğer taraftan müellifin bu bahsin «İhtar» ında haber verdiği üzere, (böyle, şöyle, öyle) yani (bu gibi, şu gibi, o gibi) mânaları, *bu-lay, şu-lay, o-lay* dan çıkmakta olduğuna göre, (bu, şu, o) unsurları ayrıldıktan sonra kalan (*-ley, lay*) kısımları, (gibi) mânasını vermiş olacaktır. Müellifin, *-cileyin* ve *-leyin* edatlarının en kısa şekilleridir dediği bu *-lay (-ley)* ve *-cılay (-ciley)* ise, fikrimizce *-cileyin* ve *-leyin* edatlarının aşınıp ta kısalmışı zannedilmemeli; bizce bunlar (gibi) mânasında olan *eylä* (D. L. T bk.) = öyle (kezalik, keza) nın çeşitleridir ki, *eylä* bir taraftan *-c)ilä(y)* suretini almış, bir taraftan da baştaki *ey* hecesini aşındırarak *-le(y)* kalmış olacaktır.

Evelce de söylediğimiz gibi, (§ 890 — *leyin-layın* lâhikası, haşiye 4) müellif *-layın (-leyin)* lâhikalarında *-cılayın (-cileyin)* de olduğu gibi, benzerlik bildiren misallerle, (meselâ lehçemizdeki *sabah-leyin, akşam-leyin* vs. de olduğu üzere) benzerlikten başka mânalar bildiren (meselâ *tirig läy', (sevdiğin-leyin)* misallerini ayırdetmiş değildir. Halbuki menşe bakımından benzerlik bildiren *-layın* ile, başka mânalar bildiren *-leyin* bir değildir. Bu berikilerin aslı *-ile-yin* veya *-lik-in* olsa gerektir.

Kaldı ki bizzat *-lay (-ley)* in da her zaman (gibi) mânasında olmadığı *vakıt-lay* (vaktinde) gibi mânalar vermiş olmasından da anlaşılmaktadır. A.U.E

Mk. *aynı eser*, s, 63: اوغولچيلاى *oğul-çılay* oğul gibi (A.U.E) s, 59 فرزند جيلاى اسراب *ferzend cılay asra-b* evlat gibi esirgeyip (A.U.E)

اتباعين تيريكلاى چاهلارغه كومدوردى *etbā'-ın tirig-läy çah-lar-ga köm-dür-di.* Uymuklarını (kendine uyar olanları) diri olarak kuyulara gömdürdü (A.U.E) «il fit enterrer vif (*tirik-ley*) les hommes de sa suite» (*aynı eser*. s, 96);

من انكا اقچهلاى بركانم يوق مالّلاى بردم *men an-ğa akça-lay bir-gän-ım yok mal-lag birdi-m* ben(im) ona para olarak verdiğim yok, mal olarak verdim (A.U.E) «je l'ai payé en marchandises et non en argent» (GUIGANOF, s. 25).

Son iki misalde *-ley* Osmanlıca'nın *-ce* si mahiyetindedir (Mk. § 920).

Fiil aslından olan öteki kıyaslama lâhikaları şunlardır:

-çulayn: man-çulayn منجولاين «ainsi» (*Uigurıca*, I. s. 30 ve 54, Radloff'un tashih ettiği);

-lep (le + ulak olan -[*i*]*p* ten); mk. § 1310) ki, -*ce* nin mânadaşı olarak kullanılır: يوزلاب *yüz-lä-p* (A.U.E) yüzlerce «par centaines»; بوطلاب *but-la-p* pud (Rus ağırlık tartısı) larca.

Bu lâhika üleşimli «distributif» sayı isimlerine katılır: برارلب *birär-le-p* (A.U E) birer birer, ايكى شارلب *ikişär-le p* (A.U.E) ikişer ikişer «deux à chacun» (GUIGANOF, s. 111).

-çilep ki, altayca: gibi «comme» mânasını verir.

Mk. *çilep*: gibi «comme» (GASTREN, s. 70); *çehlap* veya *çehlayrak* «eo modo» (*Cod. Com.*, s. 200, 282; note s. 220 (Kaz'a muracaatı bildiren). *çiklä-*) Mk § 1324.

Mk. Div. L. T. (II, s. 12): ارسلن ليو كوكرلم *arslan-layu kükrelim* (A.U.E) «rugissons comme des lions».

Ve müşareket tabanı için *aynı eser* s. 91 ve 92: اينادم اتلشو (التينلشو) *oyna-dı-m 'atla-ş-u (altın-la-ş-u)* (A.U.E) «j'ai joué avec un cheval (avec de l'or), · comme enjeu».

Ve nihayet Mk. topluluk «collectif» bildiren *-ev* li sayı isimlerine katılan *-le-ş-ip* lâhikası (§ 504, zeyil):

ايكاولاشب *ik-äv-lä-ş-ip* (A.U.E) ikisi birlikte olarak «deux par deux»;

اوچاولاشب *üç-äv-lä-ş-ip* (A.U.E) üçü birlikte olarak «trois par trois» (*Aynı eser*, s. 18).

5° **İlgiçlik tâbir** «locution postpositive»: مثللى *misil-li* veya (gerilemli vokal uygunluğu «assimilation vocalique régressive» ile, bk. § 161 ihtar ki, bu لى - لو- lâhikasının eskimsek söylenişinden ileri gelir), مثللو *müşül-lü* [1] bu *gibi* kelimesinin mânadaşıdır (§ 886).

Ml.: بو مثللو آدملر *bu müsül-lü adam-lar* «de pareilles gens».
Bu tabir Çağatayca'da da vardı; fakat bu (mânadaşı olan اوخشاش *ohşa-ş* edatı mef'ulün ileyh takısını aldığı gibi) mef'ulün ileyh ile kullanılırdı.

Ml.: فرشتهكامثل ليك *firişte-gä misil-lik* (A.U.E) meleğe benzeyişli «semblable à un ange» (PAV. DE COURT. *Mirāc - Nāme* yap. 5 V°).

O zaman bundaki *-lik* lâhikası tekid için getirilmiş artık bir edat «explétif» rolünü oynar. Fakat bu mutlak (mücerret) haletiyle bulunarak şüphesiz ki § 535 de kaydedilen teşekküle benzer bir başka yapılışla kullanılır.

---

[1] Bu, Osmanlıca'da böyle değil, *misil-lü* suretinde ahenksiz ve son vokali medli olarak kullanılırdı. Bu sebeple bunda gerileme bir vokal uygunluğu yoktur. A.U.E

Çak-lık (§ 919), *yosun-luk* (Çağatayca'da: *bu yosun-luk* bu tarzlı «de cette sorte») ve belki *yañ-lık* hatırlatışlı, andırışlı (A.U.E) tabirlerinde de böyle olsa gerektir:

بولوت يڭكليغ *bulut yanğ-lıg* bulut andırışlı (A.U.E) «comme un nuage» (NEVAİ, *Muh. Lug.* s. 9.);

yüz-i ādem-i kişi tüg kuyrug-ı tuynak-ları yinäk yañ-lık (*Burak* denilen atın) «sa face (sa tête: était) comme celle d'un humain, sa queue et ses sabots comme ceux d'une vache» (PAV. DE COURT., *Mirāc-Nāmeh* yap. 3) Mk. Teke lehçesi: *galı*.

Edebi Osmanlıca'da *misil-li*, *misil-lik* in mânadaşı olarak امثال *emsāl* (Arapça مثل *mesel* in cem'i) ve مثال *misāl* kelimeleri de kullanılır ki, bunlar bir isim (alem) ile yapılan bir izafet terkibinin ikinci haddi olarak bulunur.

Ml.: دكز مثال عسكر *deñiz misāl-i 'asker* «armée pareille à la mer» (Rouen 1493 yazmaları, yap. 81), ve farsça terkip tarzıyle: مثال بحر *misāl-i bahr*;

بوڭك امثال توابع *bun-uñ emsāl-i tevābi'* bunun gibi tebaalar (A.U.E) «des sujets de cette sorte» (Rouen, No. 1052 yazmaları, yap. 58, muk. *Aynı eser*, yap. 61 V°).

Bu yapılama, § 238, Mülâhaza 1 de kaydedilen müstesna bir ifade çalımına yaklaşır.

Eski Osmanlıca'da şu kelimelerle de kullanılırdı:

1° ... e benzer, «comme, semblable à...» mânalariyle (kıyaslama, teşbih) Farsça'nın مانند *mānend* kelimesiyle:

Ml.: قان سل ماندی آقدی *kan sel mānend-i ak-dı* «le sang coula, comme un torrent» (*Battal*, s. 29, l. 23).

2° ... takımdan, ... cinsten, ... gibi «comme, ... tels que...» mânasiyle (söylenecek misalleri haber vermek üzere kullanılan) Arapça مقوله *makūle* kelimesiyle:

Ml.: چر چوب و زبیل و سپورندی و فضلات مقولەسی مردار نسنەلر *çer çöp ve zibil ve süpürün-tü ve fadalat* (pislik) *makūle-si mardar nesne-ler* vs. «toutes choses sales, telles qu'ordures, fumiers, balayures, etc.» (*Bürh. Kāt.*, s. 101, l. 16);

اینجه سجیم وقنب مقولەسی ایپ *ince sicim ve kınab makūle-si ip* vs. (A.U.E) «toutes sortes de cordes, comme ficelle mince, corde de chauvre, etc.» (*Aynı eser*, s. 111, l. 11).

Bu misallerdeki *makūle-si* kelimesi sıfat olarak kullanılıyor; fakat *gibi* ile yapılan ifadelerde olduğu gibi (§ 887, 3°) bu isim (alem) olarak ta kullanılabilir:

Ml.: ... یپاغی و پموق مقولەسنه دینور ... *yapağı ve pamuk makūle-sin-e denir* (A.U.E) «(ce nom) est donné à des (choses) comme la laine, le coton, etc.» (*Aynı eser*, s. 101, l. 22);

ایو آدمڭ وجودی کبریت احمر مقولەسیدر *iyi adam-ıñ vucūd-u kibrit-i ahmer makūle-si-dir* (A.U.E) «le brave homme est comme la pierre philosophale» (HEZARFENN, *Kanunnāme*, BEHRNAUER tarafından Z. D. M. G., XV, s. 327 de kaydedilen).

makūle kelimesi bazı ifadelerde (bir şahıs zamirinden sonra) izafet «mülkiyet» zamirini kaybeder, ve bir edat rolünü oynar.

Ml.: پس بز مقولەیه احوال اسرار ملوکدن استفسار همان مصداق قصهٔ یوزینه وغاردر *pes biz makūle-ye ahvāl-i esrār-ı mülūk-dan istifsār heman mısdāk-ı kıssa-i pūzīne vü gār* (mağara: A.U.E)-*dır* (A.U.E) «donc demander à des gens de notre espèce

les secrets des rois, c'est renouveler l'apologue du singe et du charpentier (doğramacı?)» (*Hümāyun-Nāme*, s. 83, I. 20; mk. *bun-uñ gibi-ye*. § 887, 3°).
maḳāle kelimesi için bu söylenilen sözlerden, *gibi* kelimesinin eskiden nasıl olup da bir isim (alem) gibi kullanıldığı hakkında bir fikir edinilebilir (Mk. § 886 İhtar).

B. MİKTARLIK KIYASLAMA «COMPARAISON QUANTITATIVE» İLGİÇLERİ.

قدر *ḳadar*.

891. Miktarlık ilgiçler, beraber bulundukları isimlerle miktarlık katmaç (zarf) tabirleri (§ 475 ve aşağısı) ve miktarlık tarifçiler (vāsıflar «épithètes») (§ 1075 ve aşağısı) vücude getirirler.

Bu ilgiçlerin içinde en çok kullanılır olanı قدر* *ḳadar* (yapmacık kitap söylenişiyle: *ḳader*) «quantité» dir ki, asıl Türkçe olan *çaḳ, çağ* «quantité» kelimesinin yerini almış, ve bu ise *-ca* (*-ce*) lâhikası (§ 918) haline girmiştir.

Mutlak (mücerret) haletli bir isimden veya aidlık «génitif» haletinde bir zamirden sonra geldiği zaman (mefʿulün ileyh haletiyle kullanılışı hakkında bakınız § 903) miktarında, miktarınca «autant que...; aussi que...» mânasını verir.

Ml : پدری قدر *peder-i ḳadar* «autant que son père»;
اوته‌کی قدر ایی دکل *öte-ki ḳadar eyi değil* «il n'est pas aussi bon que l'autre»;
سنك قدر *sen-iñ ḳadar* «autant que toi»;

Bazan *ḳadar* kelimesi *gibi* kelimesine yakın bir mâna alır (miktarlık kıyaslama).

Ml. : چشم انصاف قدر کامله میزان اولماز *çeşm-i-insāf[1] ḳadar kāmil-e mīzān ol-ma-z* «pour un homme vertueux la meilleure balance c'est (l' oeil) de l'impartialité» (Türkçede terazi kefesine «göz» derler);
کشی نقصانی بیلمك قدر عرفان اولماز *kişi noḳsān-ın-ı bil mek ḳadar ʿirfān ol-ma-z* (Tā:ib), «la meilleure science pour l'homme c'est de connaître son insuffisance»; keli. keli.: «il n' y a point de balance autant que (c'est-à-dire comme) l'œil de l'impartialité, etc.».

892. *ḳadar* kelimesi bazan şu mânalarda olabilir:

1° Kadar büyük, miktarınca büyük «aussi grand que...».

---

[1] L'équité, la justice. A.U.E

Ml.: دكرمن طاشى قدر بر قاووق *değirmen taş-ı ḳadar bir ḳavuḳ* «un ḳavuḳ (sorte de bonnet qui n'est plus en usage) grand comme une pierre meunière» (Nasred-din Ḫoca ḥikāyeleri);
چارشاف قدر بر فرنك جريده سى *çarşaf ḳadar bir f(i)reng ceridası* «un journal européen grand comme un drap de lit» (ḪUSSEIN RAHMI, *Metres* s. 23);
هر بر كوزى تمام دنيا قدر *her bir g'öz-ü tamam dünya ḳadar* (A.U.E) «chacun de ses yeux (est grand) comme le monde entier» (Bibl. nat. yazmaları. Türkçe ilâveler 181, yap. 253 V°).

2° Kadar bir yaşta, miktarında bir yaşta «du même âge que...».

Ml.: قومشوم احمدك اوغلم قدر بر قيزى وار *ḳomşa-m Ahmed-iñ oğl-um ḳadar bir ḳız-ı var* «mon voisin Ahmed a une fille du même âge que mon fils»;
بن سنك قدركن *ben sen-iñ ḳadar-k'en* (veya *ik'en*) «lorsque j'avais ton âge».

893. *ḳadar* kelimesi bazan da «aşağı yukarı... kadar, şöyle böyle... kadar, tahminen... kadar (miktarında) mânasını verir:

يوز ورقه قدر بر رساله *yüz varaḳa ḳadar bir risāle* «une brochure d'environ cent feuillets»;

قاچ ياشنده قدر وار؟ *ḳaç yaş-ın-da ḳadar var?* «quel âge a-t-il (elle) enviren?»; mk. *bu ḳadar* (§ 479).

Böyle bir sayı ismiyle yapılan tabir, sayı isimlerinin tâbi olduğu aynı şartlara uyarak izafet «mülkiyet» lâhikası alabilir (§ 363 ve 364).

Ml.: اشقيا مغلوب و منهزم اولەرق اوچبيڭ قدرى قتل و اعدام قلندى *eşkiyā mağlūb ve münhezim ol-arak üç biñ ḳadar-ı ḳatl-ü-i'dām ḳıl-ın-dı* «les insurgés ayant été défaits trois mille d'entre eux environ furent massacrés» *Cevdet Tarihi* II, 116);

İHTAR. 1 — Bu kelime Balkan Türklerince *ḳaa* suretinde de söylenir.
Yine mk. Anadolu'da *ḳadaḳ* (*bu ḳadaḳ* «tant» GIESE, s. 40) ve Makedonya Türklerince *ḳadan* (*verdiğ-im ḳadan* «autant que j'ai donné» ki bu, Selânik'te kaydedilmiştir) bk. § 904, zeyil.

İHTAR. 2 — Azerce'de *ḳadar* kelimesi izafet terkibine de girer:

Ml.: بر توك قدريده اينانمازلار *bir tüg ḳadar-ı da inan-ma-z-lar* «ils n'en croiront, rien», keli. keli.: «ils n'en croiront la quantité d'un poil» (FETḤ ALİ AḤ. *Azerce ḳomedyalar*, s. 99).

894. Mikdarlık kıyaslama edatı olarak *-ce* (§ 919) ile ve yine Arapça'nın مقدار *miḳdar* «quantité» kelimesiyle teşkil edilip *ḳadar* la mânadaş olan ve mutlak (mücerret), mef'ulün fih, *-ce* li nispet «relatif» haletleriyle veya alt yanında gaibe izafet «mülkiyet» zamiri olmak ve bir izafet terkibinin ikinci haddini vücude getirmek suretiyle de kullanılır:

Ml.: لزوم مقدار (مقدارده ؛ مقدارجه ، مقدارى) *lüzūm-u miḳdar* (*miḳdar-da; mıḳdar-ca; miḳdar-ı*) «autant qu'il est nécessaire, dans la mesure du nécessaire», (لزوم قدر *lüzūm-u ḳadar* tâbirinin mânadaşı);

تشهد مقداری *teşehhüd miḳdār-ı* «un court espace de temps, un peu» (asıl mânasiyle: namazda (son oturuşda) ayakların ökçeleri üzerinde otururken *teşehhüd* (şehadet getirme) denilen ve *şehādet* kelimesi (kelâmı) diye hep bildiğimiz iman tazeleme duası: *lâ ilāh-e ill-Aḷḷah...* dan ibaret olan duayı ezbere okuyacak kadar zaman) «proprement, la quantité de temps qu'il faut pour prononcer la formule de prière appelée *teşehhüd* récitée pendant qu'on est assis sur les talons et contenant le fameux témoignage de la foi ou *şehādet: lā ilāhe ill-Aḷḷah*);

یوز اللی خانه مقداری له یهودیسی *yüz elli ḫāne miḳdār-ı leh yahudi-si* «des Juifs polonais au nombre de 150 familles environ»;

فی الجمله هر گوك فرشته‌نك حضرته یقینلغی مقدارجه قورقوسی آرتق وسعی زیاده‌در *fi-l-cümle her gök firişt-in-iñ Ḥazret-e yaḳın-lıġ-ı miḳdar-ca ḳorḳu-su art-ıḳ vus'u ziyāde-dir* [Umumiyetle gökteki her meleğin (firiştenin) hazreti (Allah) a yakınlığı nispetinde korkusu çok ve gayreti ziyade olur. A.U.E] «la crainte (de Dieu) et le zèle de tous les anges de (chaque) ciel augmentent en raison de la proximité de la Divinité» (1426 yılı yazmaları, yap. 64).

Bu tâbirlerin başkaca mânadaşları olarak درجه *derece* ve eski osmanlıca'da رتبه *rütbe* ve مرتبه *mertebe* gibi Arapça kelimeler kullanılır: لزومی درجه‌ده *lüzūm-u derece-de* لزومی قدر *lüzūm-u ḳadar* (bk. yukarıya).

Ml.: رومده مرحوم ابو السعود درجه‌سنده [1] عربیجه یازان گلمشدر *Rūm-da merḥum Ebu-s-su'ūd derece-sin-de 'arab-ça yaz-an gel-me-miş-dir* «en pays de Roum (en Turquie) personne n'a jamais écrit l'arabe aussi bien que feu *(le cheikh-ül-Islam)* Ebu-s-Sououd»;

بو زیان چکلمه‌مك درجه‌لرینه [2] بالغ اولدی *bu ziyan çek-il-me-mek derece-ler-in-e bālig ol-du* «ce dommage a atteint des proportions intolérables».

(derece) kelimesi burada cemi halinde olup, bir isim ile bir ilgiç arası mahiyetindedir.

Ml.: بو مرتبه قلیج چالدیلر که تاتاردن آنجق اوچ دورت بیك آدم خلاص اولدی *bu mertebe ḳılıç çal-dı-lar-ki tatar-dan ancaḳ üç dört biñ adam ḫalās ol-du* (A.U.E) «ils jouèrent si bon du sabre, qu'il resta à peine trois ou quatre mille homme de l'armée de Tatars» (DIETRICI, *Liy. Mahm.* P. s. 9).

895. *ḳadar* ilgici ve onun mânadaşı olanlar, *gibi* ilgicinde olduğu üzere, kendisinden evvel mutlak (mücerret) haletinde bir işaret veya sorgu zamiri bulunduğu zaman, ölçü katmaç (zarf) ları veya ölçü tarifçileri olabilirler:

Ml.: بو قدر ، شو قدر ، او قدر *bu ḳadar, şu ḳadar, o ḳadar* (A.U.E);

---

[1] Müellif bunu درجه‌ده *derece-de* suretinde veriyor. A.U.E

[2] Müellif bunu درجه‌لرە *derece-ler-e* suretinde veriyor ki, o zaman üst başındaki kelime (çekilmez) olmalıydı; veya bu kelime *derece-ler-in-e* suretinde olmak gerektir. A.U.E

بو رتبه ، بو مرتبه ، بو درجه *bu rütbe, bu mertebe, bu derece* (A.U.E) «autant, tant que...»;

نه مقدار ، نه قدر *ne miḳdar, ne ḳadar* (A.U.E), (Çağatayca'da: نی مقدار *ni miḳdar*) «combien?» şark türkçesinde mânadaşı نیچه *niçe*. Mk. azerce: سز نچه‌سز siz ne mikdarsınız «combien êtes-vous? (FETḤ ALİ AḤ., s. 86).

Bu ifadelerden 475 inci bendde ve ardınca gelen bendlerde bahsedilmiştir.

Şurada, eski Osmanlıca'dan alınmış bir kaç misal veriyoruz ki, bunlar 477 inci benddeki misalleri tamamlamaktadır:

Ml.: اول قدرکه دلدوك سنڭون السون و بر اولقدر دخ بله السون و بر روایتده کلورکه اول قدر اون دخ اولسون *ol ḳadar ki dile-dü-ñ sen-ün ol-san, ve bir ol, ḳadar daḥı bile ol-sun,*[1] *ve bir rivayet-de g'el-ür ki ol ḳadar on daḥı ol-sun.* [ne kadar diledinse o kadarı senin olsun, hattâ bir misli kadariyle beraber olsun, ve başka bir rivayete göre de on misli kadarı olsun (A.U.E)] «je t'en accorde autant que tu en as demandé et même deux fois plus» (keli. keli.: «une fois autant encore); une autre version dit: «dix fois autant» (1426 yılı yazmaları, yap. 194 V°);

اول قوغانك . . . یاننه بر او قدر قویی قزەر *ol ḳoga-nañ... yan-ın-a bir ol ḳadar ḳuyu ḳaz-a-lar* (A.U.E) «qu'à côté de ce puits (şimdiki osmanlıca'da «sosu» mânasına olan *ḳ ga* burada ḳuyu mânasiyledir) on en creuse un autre de même grandeur» (*Halviyāt-ı Şāhi*, yap. 12).

İHTAR. — Tekrarlı *bu ḳadar* tabiri «tant et tant» mânasında olur (1426 yılı yazmaları, yap. V° 194: [2] اشبو قدر ، اشبو قدر *işbu ḳadar, işbu ḳadar.* (A.U.E)

4. MUTLAK (MÜCERRET) HALETİNİ ALAN MEKÂN İLGİÇLERİ.

896. Bunlar az miktarda olarak şunlardan ibarettir: *üzre, içre* ve *sıra.* İki evvelkiler eskimiş olup[3], her ikisinde de *-re* unsuru bulunmaktadır.

-re / *-ra* lâhikası. — Bu unsur şöyle bir çok mekân veya zaman katmaç (zarf) larında bulunur:

bu-ra «ici»; *şu-ra, o-ra* «là» (§ 383); *ne-re?* Azerce *ha-ra?* «où?»; *daş-ra* «dehors»: *soñ-ra* «après» (§ 911);

Mk. (eski türkçede): *kösrä; öñ-rä* «avant» (uygur metinleri); (eski türkçede): *as-ra* «en bas».

-re lâhikası *ara* «espace, intervalle, endroit» (§ 389) isimden sonra gelir ki, bu *yer* «endroit» ve *orta* «milieu, espace» kelimelerinin manadaşıdır:

[1] Metinde اولسون ve دخ kelimelerindeki konsonlar harekelidir. A.U.E

[2] Metinde bu kelimelerdeki harfler de harekelidir. A.U.E

[3] *Uz(e)re* eskimiş değildir. A.U.E

Eski Osmanlıca'dan alınmış olan şu misallerdeki *oḷ-ara, şoḷ-ara,* vs. ifadeleri yerine *ora, şara* ve kelimeleri getirebilir:

ما حصل كلام درويش اول آرايى فتح ايدب انده قرار ايلدى عاقبت اول ارادە وفات ايدب انده قلدى
mā haṣaḷ-ı k'elām derviş oḷ ara-yı fetḥ id-üb an-da ḳarar eyle-di ʿāḳıbet oḷ ara-da vefāt id-üb an-da ḳaḷ-dı (A.U.E) «bref, Dervich conquit cet endroit (*oḷ ara-yı* = yenisi *ora-yı*; bk. § 383), s'y installa et y resta jusqu'à sa mort» (*oḷ arada* = yenisi: *or(a)-da*) [Rouen, 1493 yazmaları, yap. 44];

اول قدم [1] روم ايلنه كچمك اول يردن اولدى و روم ايلى اول ارادن فتح اولدى *oḷ-oḳ-dem Rum-ıl-ın-e g'eç-mek oḷ ger-den oḷ-dı ve Rum-ıl-i oḷ ara-dan fetḥ oḷ-dı* (A.U.E) «c'est par là (*oḷ yerden*) qu'on passa pour la première fois en Europe et c'est par là (*oḷ ara-dan,* yenisi: *ora-dan*) que les pays d'Europe furent conquis» (*Aynı eser,* yap. 12);

عقللرين شول ارايه ايرشدردلركه *ʿaḳıḷ-ḷar-ın şoḷ ara-ya ir-iş-dır-di-ler-ki* (A.U.E) «tout ce qu'ils purent comprendre c'est que...» keli keli.: «ils firent arriver leurs esprits à ce point que...» (*şoḷ ara-ya* yenisi: *şura-ga*) [*Aynı eser,* yap 57].

Aynı cümle yap. 68 de tekrarlanmış olup yalnız شول آرايه *şoḷ ara-ya* yerinde شول يره *şoḷ yer-e* ve شونكا *şun-a* kullanılmıştır.

هر زمانكم اشبو آرايه كلورم *her zaman-kim oş-bu ara-ya g'el-ür-üm* (A.U.E) «toutes les fois que je viens ici» (*Baṭṭal,* II. s. 4);

اشبو آرادن وارغل *oşba ara-dan var-gıl* (A U.E) «pars d'ici» (*Aynı eser*).

ara kelimesi değişip *-ra(-re)* lâhikası suretine girmezden evvel *arasında* «parmi», *içinde* «dans» mânasiyle bir ilgiç olarak kullanılmıştır. Osmanlıca'da bunların arasındaki merhaleye şahadet edecek bir misal kaydedilmemiştir (Mk. § 946), fakat şark türkçesinde bunun epeyce çok misalleri bulunmaktadır:

سوزلر آرا مشهور طورور ايكى قوچقارنينك باشى بر قزاندا قاينماس *söz-ler ara meşhur tur-ur iki ḳoçḳar-nıng baş-ı bir ḳazan-da ḳay-na-ma-s* (A.U.E). «parmi les proverbes, il (en) existe un célèbre: on ne peut faire cuire (bouillir: A.U.E) deux têtes de bélier dans la même marmite» (SALEMANN, *La légende de Ḥakim - Ata,* I. 233). — Muk. böyle bir atasözü, BONELLI, *Revue orientale,* 1901.

باغ آرا چونكه كيردى اول محزون *bağ ara çün-ki gir-di oḷ mahzūn* (A.U.E) «lorsque ce désespéré entra dans le jardin» (*Abuşḳa* Vel. Zernof, tab'ı s. 10);

ekin ara (öz aktarım: *kinra*) ikisi arasında «entre les deux» (inscription de l'Orkhon) Radloff'ta K, Thomsen'da IE, satır 1, kelime 7 ve satır 2). Yine mk. *Div.L.T.,* I, s. 82.

Mk. *iç-in-de* (veya *iç-re*) kelimesinin mânadaşı olarak mk. *iç-in ara* [2] «parmi eux» ifadesini.

---

[1] Fransızca tercümesinde bu kelimeye yer verilmemiştir. Arap harfleriyle «اولقدم» imlâsiyle görünen bu kelime, *oḷ-oḳ-dem* suretinde okunup «asıl o zaman, bizzat o zaman» mânasındadır: *oḳ* ve ince ahenklisi olan *ök* için D. I. T. de şöyle deniliyor:

oḳ hal (zarf) larla beraber bulunur: *baya oḳ kel-di-m* asıl demin, demincek geldim. *emdi oḳ ag-dı-m* bizzat şimdi, asıl şimdi, şimdicek söyledim (1. 31, 4 - 6); *yaz oḳ yi* asıl yazın ye (III. 451 ve 13); *oḷ er-ni oḳ kel-dür* asıl (bizzat) o adamı getir (1. 48, 5 - 6).. Eski lehçelerde شولقدم ، شولق ساعت *şoḷ-oḳ sā'at, şoḷ-oḳ-dem* suretleri de vardır bk. (Dāsitāni Aḥmet Ḥarāmî — AḤ. TALÂT) A.U.E

[2] Bizce bu iki kelime, ayni mânada olmak üzere böyle itba halinde ve «içinde arasında» mânasiyle kullanılmıştır. A.U.E

Div. L. T. (72 s, I) aynı mânada olarak ardınca *ara* kelimesi gelen *için* kelimesini kullanıyor:

ol-ar iç-in ara it-iş-di-lär [1] «onlar (kendi) içlerinde aralarında barıştılar».

Ml.: بولار ایچین آرا منازعت (نزاع) قیلیب *bu-lar iç-in ara münāza'at (nizā') kıl-ıb* (A.U.E) «il se disputèrent entre eux». (NEVAİ, *Tar. Mul. Acem*, s. 65 ve 66);

کورکاچ آنی ایچین ارا *k'ör-güç an-ı iç-in ara* (A.U.E) «lorsqu'ils le virent parmi eux» (*Abuşka*, Vel. Zernof, tab'ı, s 48).

İHTAR. — Bu edatı mef'ulün ileyhi yedişleyen *-rā*, *-ri* ilgiç lâhikasına (§ 906) yaklaştırmak belki yerinde olur.

اوزره *üzre.*

897. اوزره *üzre* «sur» kelimesi de ilgiç olarak kullanılır.

Bu daha eski bir اوزره : ازره *üze-re* veya *öze-re* [2] (1426 yılı yazmaları, 223 V°; Ris. B., s, 3) yerinde kullanılır ki, bu da vaktiyle meselâ: تخت اوزه *taḫt üze* (A.U.E) «sur un trône» (*Tar. Mul. Acem*, NEVAİ s, 86), کرسی اوزنه *kürzi özä* (*Mirac Nāme* yap. V° 13) ifadelerinde katmaç (zarf) olarak kullanılır olan اوزه *üze* den yapılmadır; mk. *üzä kök täŋri* üstte mavi gök (var) «en haut (se trouve) le ciel bleu» [Orkhon] kitabeleri başlangıcı, Radloff da: K, Thomsen da: IE ile gösterilen yerlerde).

Bu kelime *üst*, *üst-ün* ve اوسته *üst-e* (Azerce: باش اوسته) «dessus» kelimelerine yaklaştırılmalı; Osm. *üste-le-mek* «augmenter, s'accroître» [3].

üz-re ve *üs-t* kelimeleri sırasiyle tersadları olan şu kelimelerle kıyaslanmalı:

as-ra (§ 139) altda «en bas» (Aynı Orkhon kitabesinin aşağısında:

asra yagız yär [sra ygz yr] aşağıda esmer toprak «en bas la terre brune» ve *as-t* alt «en bas, au-dessous» [4] *astrı* (Cod. Com.).

898. *üzre* ilgici (eski) Osmanlıca'da pek kullanılır olup, şu müstesnaları da vardı:

1° Aslî veya mecazî olarak birşey üzerinde durumlanış:

---

[1] Bu kelimenin aslı «eytişdilär» yani «karşılıklı iyileştiler» olacak. A.U.E

[2] Bunların Arap harfli olanları metinde harekelidir. — Müellif *üzere* kelimesini yalnız eski Osmanlıca'daki bir söyleniş olarak kabul ediyor ki, bunda yanılıyor Halâ bugün dahi bu söyleniş *üzre* söylenişiyle beraber kullanılmaktadır. Hattâ verdiği misallerde hep *üzere* kullanılmıştır. Nazım dilinde *üzre*, *üzere* den ziyade kullanılır, *özre* söylenişi ise yoktur. Bunun bir şekli de *üzer* dir ki, yalnız izafet zamirleriyle terkip halinde kullanılır:

üzer-im, imiz..iñ, iñiz..i, leri.

Bu durumlarında *üzer* kelimesi bir isimden ibarettir. A.U.E

[3] Asıl mânaları: reprendre, revenir, avoir les dessus, vaincre (Ş. B.) A.U.E

[4] Bu kıyaslamadan anlaşıldığına göre *t* sesi *ast*, *üst* kelimelerinde arizi «adventice» veya hiç değilse kararsız «instable» bir unsurdur...

Ve yine Osmanlıca'da aşağı «dessous» ve şark Türkçesinde ön «devant» mânasındaki (§ 389 ve 938, İhtar 2) *al t* kelimesinde de böyledir; *al-ga* veya *alt-ga* alta yani öne «en avant»; *al-un ald-un* önden «antérieur» (Osm. *al-ın* «front»).

[GUIGANOF, *Dict. russo - Tatar*, s. 65 ve 370].

Belki de *art* veya *ard* «arrière, dos» kelimesindeki *t* de böyledir; mk. aynı mânada *arka* ki, eski bir mef'ulün ileyh olarak *ar-ka* diye de sayılabilir: *ar-ka* «en arrière» (mk. § 243, İhtar 2). J. D.

Ml.: بر آیاق اوزره طورمق *bir ayaḳ üze-re tur-maḳ* (A.U.E) «se tenir debout sur une jambe» (ki bu namazı bozan şeylerden biridir) *Ris. B.*, s. 76;

قیامده صاغ الن صول الی اوزره قویوب *ḳıyam-da sag el-in soḷ el-i üze-re ḳoy-ub* (A.U.E) «mettant, pendant la position debout (de la prière), la main droite sur la main gauche» (*Ris B.* s. 74);

زیرا حره اوزره امه چفتلنمك حرامدر *zirā ḥarre üze-re eme çiftle-n-mek ḥaram-dar* (A.U.E) «il est illicite d'épouser une esclave, quand on a déjà une épouse libre» (keli. keli.: une esclave sur une femme libre) [1426 yılı yazmaları yap. 233 V°]; mk. § 936, 3°;

یکرمی قدم ارتفاع و اون ایکی قدم عرض اوزره *yirmi ḳadem irtifā' ve on iki ḳadem 'arz üze-re* (A.U.E) «sur une hauteur de 20 et une largeur de 12 pieds» (*Gram. d'Adossidès*, s. 190).

2° (Bilhassa mecazî olarak) yerlikleniş «localisation»:

Ml.: حرکت اوزره اولمق *hareket üzere oḷ-maḳ* (A.U.E) «être en mouvement»; *Ris. B.*, s. 71);

راحت اوزره اولمق *rāḥat üze-re oḷ-maḳ* (A.U.E) «être au repos, tranquille»;
ذات شریفه‌سی بر حال اوزره ثابتدر *zāt-ı şerīfe-si bir hāl üze-re sābit-dir* (A.U.E) «sa noble nature est invariable» (*Ris. B.*, s 3).

3° Uyumlanış, «adaptation», uygunluk «conformité», ve nisbetin daha belirsiz kavramı (-ce edatının mânadaşı; § 922):

Ml.: عادت اوزره *'ādet üz(e)-re* (A.U.E) «selon la coutume» (*Ris. B.* s. 42);
مرادی اوزره *murād-ı üz(e)-re* (A U.E) «conformément à son désir» (s. 43);
اسلوب سابق اوزره *uslūb-ı sābıḳ üz(e)-re* (A.U E) «comme precédement» (s. 62);
وجه مخصوص اوزره *veçh-i maḥsūs üz(e)-re* (A.U.E) «d'une façon spéciale, tout particulièrement».

İHTAR. — *üzre* ilgici birinci kavramiyle alınınca mekân, üçüncü kavramiyle alınınca hal ve tarz, ikinci kavramiyle alınınca bazan mekân, bazan hal ve tarz katmaç (zarf) lık tâbirleri vücude getirir.

899. Şimdiki Osmanlıca'da *üzre* yerine (*üzer* + izafet «mülkiyet» zamirleri) nden ibaret ilgiclik tâbirler (§ 932) kullanılmaktadır.

üzre ilgici artık yalnız edebî dilde kullanılıyor. Nazım dilinde Fransızca'nın «sur» mânasına alınabilir:

Ml.: چمنزار اوزره *çemenzār üzre* «sur la prairie».

Şiirde artık bundan evvelki bendin 3° numaralısında gösterilen kavramlardan gayrisinde kullanılmaz.

Ml.: اکثریت اوزره *ekseriyet üz(e)re* «en majorité, la plupart du temps»;
عمومیت اوزره *umūmiyet üz(e)re* «en général»;
بو سببدن محضا لسانك تربیه‌سی و سوزك طرز بلاغت اوزره اولمسی ایچون علوم ادبیه‌دن السنهٔ عدیده اوزره بو قدر کتابلر تألیف اولنمشدر. *bu sebeb-den maḥzā lisān-ıñ terbiye-si ve söz-üñ tarz-ı belāgat üz(e)re oḷ ma-sı içün 'ulūm-ı edebiye-den elsine-i 'adīde üz(e)re bu ḳadar kitab-ḷar te'lif oḷ-un-muş-dur* «c'est pourquoi, simplement en vue de perfectionner la langue et rendre éloquente la parole, on a écrit

tant d'ouvrages littéraires en différents idiomes» (REŞID PAŞA);
صفتله اسمك هر ایکیسیده عربی ویا فارسی اولسه دخی بونلری تورکجه قاعده‌سی اوزره استعمال جائز و شایان توصیه‌در *sıfat-la ism-iñ her iki-si de arabī veyā fārisī ol-sa dahi bun-lar-ı türkçe ḳa'ide-si üz(e)re istiʿmāl cā'iz ve şāyān-ı tavsiye-dir* «même lorsque l'adjectif et le nom sont tout deux arabes ou persans, il est permis et même recommandé de les construire *d'après* les règles (de syntaxe) turques» (Hüseyin Cāhid Gramer'i).

İHTAR. — Bazan aynı mânada olarak وجهله *veçh-ile* (mk. § 876, İhtar ve 1451) suretindeki ilgiçlik tâbir kullanılır.

Ml.: عربی وفارسی اسملر کندی قاعده‌لری وجهله صفت آله‌بیلیرلر *arabī ve fārisī isim-ler kendi ḳā'ide-leri veçh-ile sıfat al-a-bil-ir-ler* «les noms arabes et persans peuvent récevoir des adjectifs d'après leurs propres règles (de syntaxe arabes et persane)» [Aynı gramer];
تخمینمز وجهله *tahmin-imiz veçh-ile* «d'après nos prévisions»;
خلاصه وجهله *halāsa veçh-ile* «en résumé».

900. *üz(e)re* mastarla kullanıldığı zaman şu mânaları verir:

1° ایچون *içün* «pour» mânasını ki, böylesi bilhassa resmi kitabette pek kullanılır:

ارسال اولنمق اوزره *irsāl ol-un-maḳ üz(e)re* «pour être expédié»;

یازیلرمی یازمق اوزره سزه اوچ یوز غروش معاش تخصیص ایده‌بیلیرم *yazı-lar-ımı yaz-maḳ üz(e)re sız-e üç yüz ḳuruş maʿaş tahsīs ed-e-bil-ir-im* «je peux vous attribuer un traitement de 300 piastres pour faire mes écritures».

2° ... شرطیله *şartiyle* «à condition de...» mânasını ki bu, evelki mânanın bir gelişmesinden ibarettir:

ادا ایتمك اوزره *edā et-mek üz(e)re* «à condition de payer, pour payer»;

3° آز قالدی ... , ... *e az ḳaldı* «sur le point de...» mânasını:

Ml.: گیتمك اوزره‌در *git-mek üz(e)re-dir* «il est sur le point de partir, il est sur son départ»;
او هنوز اوطه‌یه گیرمك اوزره ایکن قاپویی ایچریدن قاپادیلر و کلیدلدیلر *o henüz oda-ya gir-mek üz(e)re ik'en ḳapı-yı içer(i)-den ḳapa-dı-lar ve kilid-le-di-ler* «il était [tout juste] sur le point d'entrer dans la chambre (lorsqu') on ferma la porte en la verouillant»:
سوروسزلکدن قپانمق اوزره بولنان رسائل موقوته‌دن بری *sür-üm-süz-lük-den ḳapa-n-maḳ üz(e)re bul-un-an resā'il-i mevḳūte-den biri* «un périodique sur le point de cesser de paraître faute de succès» (HUSEYİN RAHMİ, *Metres*, s. 177).

اوزره *üz(e)re* ilgicinin içinde bulunduğu katmaçlık (zarflık) tabirler için, veya وجه اوزره *veçh üz(e)re* ilgiçlik tabiri hakkında bk. § 1328 ve 1451.

ایچره iç-re.

901. ایچره iç-re ilgici ایچنده için-de «à l'intérieur de...», آراسنده ara-sın-da «parmi» ده da «dans» mânaarını bildirir.

Bunun aksi bir mânada olan طاشره ، طشره daş-ra, taş-ra ilgici gibi (§ 912) şimdiki dilde artık kullanılmaz olup, yerini iç ile ardınca getirilen izafet «mülkiyet» lâhikasından yapılmış bir ilgiçlik tâbire vermiştir (bk. § 941; mk. اوزره üzere hakkında söylenilenler § 899).

Bununla beraber bu edata nazımda rastlanmaktadır.

Ml.: روی‌مه اوروب عصات ایچره گناه بیحدم rüy-im-e vur-ub 'usāt içre günāh-ı bi-ḫa(d)d-im «me reprochant (keli: keli: frappant à la face) parmi les révoltés (contre Dieu) les péchés innombrables (keli. keli.: sans limites) [VASIF EFENDİ, Divān, s. 2] [1];

سال بیك ایکیوز بر ایچره همان sāl biñ iki‚ yüz bir içre heman (A.U.E) «en cette même année 1201» (Aynı eser, tevārih, s. 49).

İçre Çağatayca ve Uygurca'da kullanılmıştır:

اهل جهان ایچره ehl-i cihān içre (A.U.E) «parmi les humains» (keli. keli.: les gens du monde: A.U.E) (AHMED TABİBİ, Mémoires de la Soc. arch. russe, sene 1910, s. 201);

bol-ur bir näñ içrä dälil-lär miñ-ā «certes, il y a mille enseignements à tirer d'une seule chose» (XIIinci asır Uygur metni, Bulletin Acad. russe, 1907, s. 380).

صره sıra.

902. sıra (صره ، صرا ، صیره ، صیرا «série, rangée») kelimesi... ardınca «immédiatement après...», hizasınca «tout contre» mânasında bir takım ilgiçlik tabirlerde kullanılır:

Ml.: قیی صره kıyı sıra «en suivant la rive»;
آردم صره ard-ım sıra «immédiatement derrière moi, tout contre mon dos»;
اوکم صره öñ-üm sıra «immédiatement devant moi»;
یانم صره yan-ım sıra «tout à côté de moi»

II. MEF'ŪL-ÜN-İLEYH-İ YEDİŞLEYEN (NAZIMLIK EDEN) İLGİÇLER.

903. Şunlardır:

1° Sınırlayışlı «limitatif» ilgiçler;

2° Bunların dışındaki az miktarda bir takım ilgiçlerdir ki, bunlar mef'ulün ileyhin ifade ettiği (Mk. § 261: yöneliş «direction», . . . e doğru

---

[1] Müellif rüyime (yüzüme) varub tâbirini besbelli aslî mānada almış olacak ki, cümleyi Fransızca'ya şöyle çeviriyor: «je me frappe la face (yüzüme vuruyorum) et je suis parmi les pécheurs (mot à mot: «les révoltés contre Allah») un fauteur aux fautes innombrables» [ve ben günahkârlar (keli. keli.: Allah'a karşı isyan edenler) arasında sayısız hatalar işleyen biriyim] A.U.E

gidiş «mouvement vers», zıt oluş «opposition», uygun oluş «conformité» gibi) mânaları pekiştirmeğe veya sarahatle tayin etmeğe yarar.

I. Sınırlayışlı İlgiçler.

Bunlar: *ḳadar* - *dek, deyin* ve *cek* edatlarıdır. Yine bu edatlar kıyaslamalık ilgiçler olarak da kullanılır. Bu iki kullanışın her biri, aslen mikdar «quantité» fikrini ifade eden bu kelimelerin ilk mânasında bir gelişmeden ibarettir. Mk. § 1387.

En çok kullanılır olan sınırlayıcı ilgiç *ḳadar* dır (mücerret [mutlak]) haletinde kullanılışı hakkında bk. § 891 ve aşağısı).

قدر *ḳadar.*

Mefᶜulün ileyh ve ardınca gelen *ḳadar* (yani ... *a ḳadar* A.U.E) edatının bildirdiği sınırlayış fikri şunlarda tatbik edilir:

1° Bir hadesin (ediş ve oluşun) zaman veya mekân içinde vardığı noktada (bu noktaya kadar ve gerekirse bu nokta da içinde olmak üzere):

Ml.: *ne vaḳt-e ḳadar* «jusqu'à quand?»;
yārın-a ḳadar «jusqu'à demain»;
beş-e ḳadar «1° jusqu'à cinq. 2° jusqu'à cinq (heures) (= *saāt beş-e ḳadar*)»;
yarım asır evvel-in-e ḳadar «jusqu'à il y a un demi-siècle» (mot à mot: «jusqu'à un demi-siècle avant»);
ne-re-ye ḳadar? «jusqu' où»;
bu-ra-ya ḳadar «jusqu' ici»;
bir derece-ye ḳadar «jusqu'à un certain point»;
meze-leri bir-e ḳadar ye-di «il a mangé tous les hors-d'œuvre jusqu'au dernier» (mot à mot.: «jusqu' à un).

اوڭ يكرمى كوبكه قدر سلسلهسى بلليدر *on-uñ yirmi g'öbeğ-e ḳadar silsile-si belli-dir* «sa généalogie est connue depuis vingt générations (mot à mot: jusqu'à vingt nombrils)», (HUSSEIN RAḪMI, *Metres*, s. 54).

Şu aşağıki halk yapılaması da dikkate değer:

شربتجيدن طوتده كبابجىيه قدر جمله عالم طويهجق *şerbet-ci-den tut-da k'ebab-cı-ya ḳadar cümle ʿālem duy-acaḳ* «du marchand de sorbets au marchand de rôti (à la broche), tout le monde en sera imformé» (*Aynı eser*, s. 421) mot à mot: «prends à partir du marchand...», c'est à-dire «à commencer par le marchand...» Mk. s. 627, 2° fıkra.

2° Bir hades olup bitmeden *evvel* ki bir anda, ve bir hedes *olup bitmeden evvel* geçen bir zaman aralığında.. Bu mânada alınınca sınırlayışlı edat *evvel* (§ 910) edatına yaklaşır.

Ml.: *ne vakt-e kadar* «d'ici combien de temps?»;
yarın-a kadar «d'ici demain»;
(sāat) beş-e kadar «d'ici cinq heures, avant qu'il ne soit cinq heures» (aynı üç misalin alabildiği başka māna için, bk. bir az daha yukarıya);
beş on sene-ye kadar «d'ici quelques années», mot à mot: «cinq en dix ans»). Mk. § 490. İhtar 3.

İHTAR. — Bu edatın hemen de... zarfında «pendant presque...», devamınca, müddetince «durant» mânaları da buradan geliyor:

Ml.: طوطویه تصادف امیدیله بر هفته‌یه قدر اوراده بوراده دولاشدی *duda-ya tesādüf ümid-i-ile bir hafta-ya kadar ora-da bura-da dola-ş-dı* «dans l'espoir de rencontrer la bonne dame, il erra de ci de là pendant presque une semaine» (HUSSEIN RAHMI, *Metres*, s. 593);
بر آیه قدر اکلنه‌جکم *bir ay-a kadar eğle-n-eceğ-im* «je resterai absent (mot à mot: je m'attarderai) pendant un moi environ».

904. *kadar* yerine bazan edebî dilde eskimsek «archaïsme» bir edat olarak, konuşma dilinde ise bir taşralık edat «provincialisme» olarak aslen Türkçe olan دك *dek* veya دکین *değin* kullanılır.

Ml.: (دکین) صباحه‌دك *sabah-a dek (değin)* «jusqu'au matin» *sabah-a kadar*» ın mânadaşı.

Yine eski Osmanlı lehçesinde şu edatlar da görülmektedir:
دکلو *deñ-lü* veya دکلی (mk. § 344, İhtar ve 930).

Ml.: بنی بو زمانه دکلو اویقوسز آلیقودك *ben-i bu zaman-a deñ-lü uyku-suz al-ı ko-du-ñ* (A.U.E) «tu m'as empêché de dormir pendant si longtemps» (MENINSKI, Ebu 'Ali Sīnā «Avicenne» menkabesine göre).

-den/*-dan* دن edatı ki, bunu mef'ulün anh lâhikasiyle karıştırmamalı, (esasen bunun önünde bulunan mef'ulün ileyh alâmeti bu karışıklığı gidermektedir).

Ml.: (قیامتده) کونش باشلرینه بر میل قدر یقین کلوب درلسه‌لر کرکدر کیمی طوپوغنه‌دن کیمی دیزینه‌دن کیمی بوغازنه‌دن کیمی دپه‌سنه‌دن در ایچنده یاتسه کرکدر *(kıyāmet-de) güneş baş-lar-ın-a bir mil kadar yak-ın gel-üb der-le-se-ler gerek-dir kim-i topuğ-un-a-dan kim-i diz-in-e-den kim-i boğaz-ın-a-dan kim-i depe-sin-e-den der iç-in-de yat-sa gerek-dir* (A.U.E) «(au jour du jugement dernier) le soleil s'approchera à la distance d'un mille de leurs têtes et ils (les hommes) transpireront. Ils seront plongés dans la sueur, qui jusqu'à la cheville, qui jusqu'au genou, qui jusqu'au cou, qui jusqu'au sommet de la tête (*Ris. B.*, 19);
تیمی نره‌یه‌دن اتمك کرك زهری قاتنده تا یغرینه‌دن اما بزم علما قولنجه آبدست صوی یتشمك یریدن فرضیه تیم دخی اوره‌یادن یتشمك فرضدر *teyemmüm-ü ne-re-ye-den et-mek gerek Zohrī kat-ın-da ta yagrın[1]-a-dan ammā biz-im 'ulemā kavl-in-ce abdest*

[1] Çağ. iki omuz arasındaki yağlı yer. A.U.E

sug-ı yet-iş-mek ne-re-ye-den farz-ise teyemmüm dahi o-ra-ya-dan yet-iş-mek farz-dır (A.U.E) «jusqu'où faut-il pratiquer l'ablution au sable? D'après Ez-Zohri jusqu'aux épaules, mais d'après nos docteurs (seulement) jusqu'au l'endroit où doit arriver l'eau de l'ablution (proprement dite)» [*Hulviyāt-i Şāhi*, yap. 37; mk. *Aynı eser*, s. 46 V° ve 47].

Bu edat hâlâ bugün Selânik'in Türkçe söyliyen halkı arasında kullanılmaktadır:

sāat on-a-dan «jusqu'à 10 heures»;

şimdi-ye-den «jusqu'à présent» vs.

Azerce'de *ten* derler (BOUDAGOF دك aşağısında). Anadolu'da *ḳadaḳ* da denilir, (km. § 893, zeyil): *o zaman-a yadaḳ* (GIESE, s. 37, 38).

Muhakkak ki *dek* (*dan*, *daḳ*) edatlariyle *ḳadar* (*ḳadaḳ*, *ḳadan*) edatları birbirine karıştırılmıştır, ve bu karıştırılış belki (düşmeyen boğazlıysile kullanılır olan) eski mef'ulün ileyh alâmeti *-ḳa* (*-ke*) nin *-daḳ* (*-dek*) le beraber yaşamakta olmasından ileri gelebilir. *daḳ* (*dek*) + *-ḳa*(*-ke*) M. Bonelli (*Kel. Sz.* I, s. 310) da şu misali veriyor:

ağz-ı ḳulaḳ-lar-ın-a-ḳ var-dı «il a la bouche pendu jusqu'aux oreilles» [1].

dek, değin, deñlü, ve *den* ilgiçleri şark türkçesindeki şu kelimelerle kıyaslanabilir:

tägi (Orkhon kitabeleri, Radloff'da Ka, Thomsen'da IS, satır 4): *tämir ḳapıgḳa tägi*;

تیكی *tigi* (A.U.E) (Rubgouzi: مشرقدن مغربغا تیكی *maşrıḳ-den mağrıb ga tigi* (A.U.E) «de l'est à l'Ouest» (Londra yazmaları, yap. 5 V°);

تیكین *tig-in* (A.U.E) (*Abuşḳa*, s. 191) دیكین *dig-in* (A.U.E), دیكینجه *diğ-in-ce* (NEVAI, *Tar. Mul. Ac.* s. 56; *Muh. Lug.*, s. 6);

täginçä veya *däginçä? (Mirādj - Nāmeh*, yap. 42 V°);

تیكینچی *tiginçi* (A.U.E) (Rubgouzi, Pavet de Courteille'e atfen, *Mir. - Nam.*, s. 41, tenbih);

diyin (ermenice yazmalar 194, yap. 13 V°);
dein (Cod. Com.).

Ml.: اولوغ دین كیچیك كا دیكینجه و نوكردین بیك كا دیكینجه *uluğ-dın kiçig-i gä digince ve nöker-din big-i gä digince* (A.U.E) «tous, grands et petits, domestiques et princes», mot à mot: «du grand à son petit, du serviteur à son prince» (NEVAI, *Muh. Lug.*, s. 6).

Ayni lehçelerde şunlara da rastlanmaktadır:

تیكرو *tigrü* (*Abuşḳa* s. 191); GUIGANOF, *Dict. russe-tatar* s. 137. *tikrü*; *Ḫakim Ata*, I. 357);

tägürü ve *tägli* تیكلی (mk. *-çe-li*, § 905, 2°).

Mk. *degri deyri* (Cod. Com., 146, 161, 162, 171);

---

[1] Bu, «çok sevinmek neticesi olarak çok gülmek» mânasında bir tabirdir ki, Fransızca'ya kelime kelime tercümesi şöyle olsa gerek:

«(à force de rire excessivement) sa bouche s'est allongée jusqu'aux oreilles» A.U.E

tigrä, tirä (تكرا Boudagof); *dira* (Bibl. not. yazmaları, Arm. 194, yap. 43 V° , ve *müteaddit yerlerde*).

Muk. Altayca *yät-tir-ä*, Radloff, III, 367.

MI : نچا كا تكرو *niçä gä tig-ü* (A.U.E) «jusqu'à quand?» (*Ḫosrev-ü Şirin*, yap. 7); *ḳıyamat-ḳa tägürü* «jusqu'au jour du jugement dernier» (*Mirādj Nāmeh*, yap. 47).

Bu edatlardan bir kaçı fiil aslından görünüyor:

täg-i (mk. § 1332) *täg-mäk* den (Osm. دكمك *değ-mek*).

MI. : *şandun yazı ḳa täg-i sülä-dim, taluy-ḳa kiçig täg-mä-dim* Şantung ovasına değin ordu yürüttüm, denize geçikmiş (olmakla) ulaşmadım (A.U E) «je conduis mes armées jusqu'à Chan-doun, peu s'en fallut que je n'atteignisse la mer» (Orkhon kitabeleri, *Aynı eser*, I. 3).

Mk. *täg-ür-ü* ki, aynı fiilin olduruşlu «causatif» şeklinden yapılmıştır.

Öteki edatlar miktar ismi olan *deñ (tek, tay,)* den geliyor. bk § 930.

Hiç değilse bu, eski Osmanlıca'nın *d-ñ* ve *deñlü* edatlarında böyledir. Şüphesiz ki *dek* (ve *tägli*), *değin* vs. de de böyledir (ki bunlarda miktar isimleri *ḳadar* [§ 903] ve *çaḳ* [§ 905] ile bir örnekseními vardır; yalnız (*deñ* yerindeki) *tek* ile fiil kökü olan *-täg* arasındaki benzerlik bizzat türk olanlarca da bir iltibasa sebep olmaktadır.

İHTAR. — *ḳadar* ve *dek (değin)* ile yapılan ulaklık tabirler için bk. § 1404 ve aşağısı.

$$\frac{\text{جك}}{\text{جق}}\ \frac{\textit{-cek}}{\textit{-caḳ (çaḳ)}}.$$

905. Anadolu'da halk dilinde sınırlayışlı ilgiç olarak eski kıyaslama edatı olan $\frac{\textit{-cek}}{\textit{-caḳ (çaḳ)}}$ da kullanılır (bk. § 917 ve aşağısı). Mk. § 918, zeyl, *sonlarında*.

MI. : صباحه‌جق *sabaḫ-a-caḳ* «jusqu'au matin» (*Nasr-ed-din ḫoca* hikâyeleri);
شمديه‌جك ، شيمدي يه جك *ş.mdi-ye-cek* «jusqu'à présent» HUSSEIN RAḪMI, *Metres*, s. 47 ve 52);
وظيفه‌سنى ديبنه‌جك كورمشدر *vazīfe-sin-i dib-in-e cek gör-müş-dür* «il a accompli son devoir jusqu'au bout» (*Ayni eser*, s. 54);
بورايه‌جق كلدم *bu-ra-ya-cak g'el-di-m* (*Aynı eser*, s. 31);
yüz oḳḳa-ya-caḳ ḫafif güreş-çi say-ıl ır «jusqu'au poids de 100 oques on est considéré comme lutteur léger» (Amasya lehçesi). Yine mk. § 1408.

Bu edat kayda değer bir eskimsek vücude getiriyor. Şark lehçelerinde aynı mânada olarak şunlar vardır:

1° *-ça* (sonundaki boğazlının düşümiyle), mk. HARTMANN, *Çağ.* § 75.

MI. : سارت اولوسی‌نینك ارذالیدین اشرافی غه‌چا وعامی‌سیدین دانشمندی غه‌چه هيچ قايسى ترك تيلى بيله تكلم قيلا آلماس *Sart uḷus-ı-nıñğ erzāl-ı-dın eşrāf-ı-ġa-ça ve 'āmi-si-din dānişmend-i-gä-çä hiç ḳay-sı türk til-i bile tekellüm ḳıl-a al-ma-s* (A.U.E) «aucun Sarte quel qu'il soit, de l'homme du peuple au noble, de l'ignorant au savant, ne sait parler le turc» (NEVAI, *Muh. Lug.*, s. 6);

ärtä-din ahşam-ga-ça sabahtan akşama kadar (A.U.E) «du matin au soir» (Yedi Uyurlar. Cin-türkistanı, *Mem. Soc. Arch. Pét.* s. 233);

ärtä o gün-gä-çä yarın veya öbür gün (A.U.E) «demain ou après demain» (*Aynı eser*, 228);

بر آيغاچه *bir ay-ga-ça* (A.U.E) «avant un mois» (NEVAİ, *Tar. Mul. Ac.* s. 108);

مونكارچه *munğar-ça* buraya kadar (A.U.E) (eski mefulün ileyh alâmeti *ar* ile) «jusqu'ici» (Guiganof).

2° *-çe-lik* ve *-çe-li* ki, *çak-lık* (§ 918, İhtar) yerindedir.

Ml.: *ahşam-ga çelik* akşama kadar (A.U.E) «jusqu'au soir» (*Yedi Uyurlar*, s. 227); *an-ğa çelik* oraya kadar, oraya gelinceye kadar (A.U.E) «d'ici là, en attendant» (*Aynı eser*, s. 228);
دنيانك آخرينه چلى *dünyā-nıng āhır-ın-a çeli* dünyanın sonuna kadar (A.U.E) «jusqu'à la fin du monde» (Teke türkmencesiyle Saint - Mathieu incili).
اون كونه چلى *on gün-e çeli* (A.U.E) «jusqu'à 10 jours» (*Aynı eser*, 27 ve 64).

İHTAR. — *kimi* (Osm. *gibi*) edatı bazı Türk lehçelerinde sınırlayış edatı gibi kullanılır.

Ml.: ايكى ساعت كا كيمى *iki säat-gä kimi* iki saate kadar (A.U.E) «jusqu'à deux heures» (bir Bakü gazetesinde bir ilândan).

gibi kelimesi aslında «mikdar» fikri bildiren bir kelime olmadığına göre, böyle bir kullanış öteki kıyaslamalı - sınırlayışlı edatlarla olan örneksenim «analogie» tesirinden ileri gelmiş olacak (Mk. § 903). [1]

2. MEF'UL-ÜN-İLEYH-İ YEDİŞLEYEN ÖTEKİ İLGİÇLER

906. Doğruluş veya yöneliş ilgiçleri. — Bunlar bazan Türkçe mef'ulün anha da nazım olurlar (bk. § 914) ki şunlardan ibarettir:

1° Eski *-ri* edatı:

Ml.: قنجرو عزيمت ايدرسن *kanca-ru azîmet id-er-sin* nereye gidersin (A.U.E) «(vers) où pars-tu?» (LAMİİ, *İbretnāme*, Cezayir yazmaları, No. 1719, yap 49 V°);
قنجرو كيدرسن *kanca-ru gid-er-sin* nereye gidersin (A.U.E) «où vas-tu?» (*Hikâyet-i Salsal*, Bibl. nat. yazmaları, İlâve I, No. 1207, yap. 92 V°).

Bu edat 379 uncu bendde mutalâa edilen katmaç (zarf) larda da görülmektedir ki, bunlar da eski bir mef'ulün ileyhe [2] katılmaktadır:

dış-a-rı şark türkçesi: *dış-ka-rı* veya *taş-ka-rı*,
iç-e-ri (*iç-ke-ri*),

---

[1] Bizce bu, Oğuzca'da «az bir zaman mikdarı, kısa bir zaman parçası» mânasındaki *kibä* kelimesinden bozma görünüyor: *kibä boldı*=az zaman oldu. (D.L.T. III. 164). A.U.E

[2] Biz müellifin verdiği misallerde görülen *a* (*ka*), *e* (*ke*) nin bir mef'ulün ileyh alâmeti olduğunu kabulde tereddüt göstermekteyiz; bunlar *çal. ka-*, *ga*(*ı*). *ka-* va. de gördüğümüz gibi fiil köklerinin mânasına devam ve istimrar katan ekler nevinden olsa gerek. A.U.E

ileri (*ilgä-rü*, mk. § 379),
yoḳarı (*yögärü*, mk. § 139).

beri «en deçà» **ben-ge-ri* «vers moi» yerine (mk. بكرى s. 243, tenbih) ki, «vers lui, au-delà» demek olan *aña-rı* [1] nın zıddı olup, bu *aña-rı* şark türkçesinde *narı* [2] ve *arı* [3] olmuştur;

-rı edatı şüphesiz *g'eri* kelimesinde de bulunmaktadır (Orkhon kitabeleri, Radloff'un *K* sında, Thomsen'in *IE* sinde, satır 2: *kerü* ki, harf göçümleyişiyle: *kirw*), mk. *key-in, käsrä* (Orkh.).

Şark Türkçesindeki şunlar da kıyaslanmalı:
yañ-ga-rı «à côté, de côté» GUIG. *Dict.* s. 136, 346 ve 351);
alt-ḳa-rı «en avant»;
art-ḳa-rı «en arrière».

yoḳarı kelimesi يوق ير *yoḳ yir* (A.U.E) «endroit élevé» kelimesine (*Div. L. T.* III. s. 3) yaklaştırılmalı.

Mk. Orkhon kitabelerinde (bk. daha ileride haşiye 5) görülen:
kurıgaru (harf göçümü: *ḳwrıgarw*) geride «en arrière»;
bergärü veya *berigärü?* (harf göç. *birgrw*) «à droite»;
beriyä (harf göç. *biryä*) beride, kelimesinin mânadaşı;

yırgaru veya *yırıgaru?* (harf göç. *yırgrw*, solda «à gauche» ki, *yırıya* (harf göç. *yırya*) nın mânadaşı.

Mk. *Aynı eser: ol, yergärü* (yrgrw) o yere kadar «jusqu'à cet endroit».

Eski mef'ulün ileyh edatı olan *-ar*, *-er* belki bu: *-(k)a -r(ı)*, *-(k)e -r(i)* edatından geliyor. Mk. *muñar-ça* buna kadar, buraya kadar «jusqu'ici» (GUIG., *Dict.*, s. 137).

*Mk. yine buna benzer bir vokal düşümlü kelime olan يوقار *yoḳ-ar* kelimesi ki, bu da *yoḳ-ar-ı* yerindedir (*Div.* L. T. I. s. 126 *aşağısında*).

Yine mk. Uranḫa lehçesinde: *puruñgar* nehrin başına «kaynağa» doğru «en amont» «burun; irmak kaynağı» mânasındaki *purun* kelimesinden. (Mk. osm. *burun*, bk. s. 623)

[1] Ml. بر از اكارو قونك *bir az añaru ḳo-n-ung* bir az uzağa konun (A.U.E) «campez un peu plus loin» (Rouen, 1493 yazmaları, yap. 25);

اكارى طور *añarı tur* daha uzak dur (A.U.E) «tiens-toi plus loin» (*İbretnâme* LAMİİ, Cezâyir, yazmalar No. 1719, yap. 44 V°) [Mk. § 912, s. 627 ve *öte*, s. 906].

دنيانك اكارو بروسنه الدانمه *dünya-nıng añaru berü-sin-e al-da-n-ma* dünyanın ötesine berisine aldanma (A.U.E) «ne te laisse pas abuser par les choses d'ici-bas» (Bibl. nat. yazmaları, A. F. T. 13, yap. 241, I. 22).

añaru bärü yorıdı öteye beriye yürüdü (A.U.E) «il alla de côté et d'autre» (*Uigurica*, 1908, s. 39 = yanlış olarak: *inärü baru* «stieg er herab und ging weiter»). J.D.

[2] Misal: نارى يوز *narı yüz* öte yaka (A.U.E) «la rive opposée, l'autre rive» (*Tar. Mul. Acem.* NEVAİ, s. 80). J.D.

[3] Misal: *arı-yaḳ* öte yaka (A.U.E) «l'autre rive» (GUIGANOF, *Dict.* s. 161);
arı-raḳ daha uzak (A.U.E) «plus loin», *Aynı eser*, s. 112; *arı beri* öte beri (A.U.E) *Aynı eser*;

Mk. daha yukarıda § 536 İhtar 1. M. Radloff, bilâkis *narı* kelimesinin *arı* kelimesinden gelmiş olduğuna kail bulunuyor. J.D.

ve *suñgar* [1] «şehrin ayağına, dökülüş yerine» doğru «en aval» ki, Katanof (s. a. 744) bunu «uzunluk, doğruluş, uzunluğuna olan mesafe» mânasındaki *suñ* kelimesine yaklaştırıyor.

suñgar(ı) kelimesini belki *sarı* (bu gramerin § 906, 2° sinde) ve *sıñar* (§ 915, İhtar 2) kelimelerine yaklaştırmak yerinde bir şey gibi görünüyor.

2° سارو *saru*, ساری *sarı* ilgici ki, muhtelif türk lehçelerinde kullanılmaktadır:

Ml.: قاپویه سارو کلر (اوتورر) (Azerce) *ḳapu-ya saru gel-ir (otur-ur)* (A.U.E) «il vient (il s'assoit) du côté de la porte, près de la porte» (FETH. AH. *Komedya*. s. 89 ve 127; mk. *Aynı eser*, s. 56 ve 83).

Aynı edat, mutlak (mücerret) haletle (veya zamirlerin aidlik haleti «génitif» ile) teşekkül eder.

Ml.: پرده سارو اشاره ایدر *perde saru işare id-er* (A.U.E) (*Aynı eser* s. 147);
منم سارودان یوخسه قورخرسن *men-üm saru-dan yoḫ-sa ḳorḫ-ar-sen* (A.U.E) «aurais-tu peur pour moi?» (*Aynı eser*, s. 106 menüm sarudan = «benim yüzümden benim sebebime» mânasındadır) «sena cau-atif»;

قویاش اینشی ساری *ḳ-yaş in-ış-i sarı* güneşin inişi (batışı) tarafı (A.U.E) «du côté de l'Ouest»;

کون توغار سارودین (-ارودین) *kün togar saru-dın* güneşin doğduğu taraftan (A.U.E) «du côté de l'Est» (*Hakim Ata* satır: 89, 291 ve 294);

kätti yarım ḳun (acayib?) sarı gitti yarım gün (*cenub*) *e doğru* (A.U.E) «il partit vers le Sud» (Ermenice yazmalar 194, yap. 52);

سند قیراغیدین عجم سارىغى ولايت *Sind ḳıragı-dın acem sarı-gı vilâyet* Sind kenarından İran'a doğru olan memleket (A.U.E) «le pays qui = *sarı-gı* daki *-gı* («-ki») s'étend du (rivage du: A.U.E) Sind vers la Perse» (NEVAİ, *Tar. Mul. Ac.*, s. 90)

Aynı yapılama eski Osmanlıca'da da görülür:

Ml.: شهر سارو *şehir saru* şehre doğru (A.U.E) «vers la ville» *(İbretnâme-i Lâmii)*.

Şu aşağıki misalde *sarı* kelimesi hemen de bir isim (alem) mahiyetindedir:

طوارلری... پراکنده بولوب هر قایسیسی بر ساری بولوب آیردیلار *tavar-lar-ı*.. *perâkende bol-ub her ḳay-sı-sı bir sarı böl-üb ay-ır-dı-lar* [2] davarları.. dağılmış olmakla her birisi bir tarafa bölünüp ayrıldılar (A.U.E) «leurs troupeaux se dispersèrent chaque bête allant de son côté» (mot à mot: d'un côté) [*Hakim Ata*, satır 338].

---

[1] Ykl. *Çongara*. Bursa yakınlarında bir mesire ki, oradan geçen bir su yüksekten çağlayarak dökülür. A.U.E

[2] Müellifin dediği gibi bu misaldeki *sarı* «taraf» mânasına bir isim (alem) mahiyetinde değil, yukarıki misalde olduğu üzere «tarafa» mânasındadır. Şu şart ile ki, müellifin bunun ardınca gelen kelimeyi *bulub* okumayarak *bölüb* okuması gerektir; ve burada malûm şekilli *bölüb* ve *ayırdılar* suretindeki fiil siygaları mechul mânalı *bölünüb, ayrıldılar* yerindedir. Malûm şekillerin meçhul mânalı olarak da kullanılması hakkında (bk. D. L. T. müteaddit yerlerinde). A.U.E

3° (Şimdiki Osmanlıca'da) طوغرى ، طوغرو *doğru [1]* «vers» ki, sıfat mânasiyle «direct, droit» diye de kullanılır.

Ml.: غربه طوغرى *garb-a doğru* «vers l'Ouest»;

صباحه طوغرى *sabaḫ-a doğru* «vers le matin»;

لاعلى التعيين قيرلره (سوقاقلره) طوغرى يورويدى *lāᶜale-t-taᶜyin ḳır-lar-a (sokaḳ-lara) doğru yürü-dü* «il marcha sans but, vers la campagne (vers les rues de la ville)»; ḤUSSEİN RAḪMİ, *Metres* s. 788 ve 825];

پانجور يapراقلرندن بر قاچنى يوقارى طوغرى چكدى *pancur yapraḳ-lar-ın-dan bir ḳaç-ın-ı yoḳarı* (*yoḳarı-ya* yerine bk. § 379) *doğru çek-di* «il souleva (tira en haut) quelques lames de la persienne» (*Aynı eser*, s. 632).

Edebi dilde bazan *doğru* yerine (mefᶜulün ileyhli) *متوجهاً *müteveccihen* kelimesi ve ilgiçlik tabirler (§ 931) kullanılmıştır.

İHTAR. — Türkçede doğruluş ve yöneliş edatları bazan bir sebeplik «causatif» mâna alırlar.

Ml.: مم ساروداں *men-üm saru-dan* benim yüzümden (A.U.E) «à cause de moi» (bk. daha yukarılara);

شو توغريدن تهمت قيلادور *şu togrı-dan töhmet ḳıl-a-dur* (onlar beni) şu yönden (şu sebeple) iftiralayor(lar) (A.U.E) «c'est pour cela qu'ils me calomnent» (GRENARD, *Journal asiatique*, 1899, s. 324).

Sebep mânalı ilgiçlik tabir diye kullanılan جهت *cihet* «côté» mânalı arapça kelimede de böyledir.

907. قارشى *ḳarşı* kelimesi (asıl veya mecaz mânasiyle) bir zıdlık «opposition» fikri bildirir ki, muhalefet ve husumet fikri buradan doğar.

---

[1] Pavet de Courteille *doğ-ru* kelimesini *doğ-maḳ* dan türetiyor (*Mir. Nāmeh* s. 32, haşiye 12). Gerçek ki, türkçede halk dilinde şu ikisi de *gün doğ-u-su* ve *gün doğru-su* «Est, levant (naissance du soleil)» diye söylenmektedir; fakat bunda belki de bir iltibas olacaktır: eski Türkler cihet tayini için *doğu* «Est» ya *doğru* «vers» dönerlerdi; bk. *Incriptions de l'Orkhon* Radloff da Ka, Thomsen'da IS. satır, 2:

ilgärü kün togsı(ḳ)ḳa, bergärü kün ortusıñaru (ḫarf göçrüm: *wrtsıñarw*) *ḳurıgaru kün batsı-ḳıña, yırgaru tün ortusuñaru*: ileride (önde) gün doğusuna, beride (sağda) gün ortasına (cenuba) doğru geride gün batısına, uzakta (solda) gece ortasına (şimale) doğru (A.U.E) «en avant du côté du levant, à droite du côté du Nord (de minuit)». bk. *Aynı eser* aynı kelimeler, satır 3 ve 4. J. D.

Fikrimizce bu *togru* kelimesi *tig-rü* (*tiᶻmek* yani *değmek* maslarından) türeme bir kelime olacak, ve kalın ahenkli şeklini sonradan almış olsa gerek. Osmanlıca'da son zamanlarda دوغرى ، دوغرو imlâlariyle de yazılmıştır. A.U.E

Katmaç (zarf) olarak karşısında «vis-à-vis, en face mânasını verir (§ 379) [1].

(Mefᶜulün ileyhle birlikte) bir ilgiç olarak veya ilgiçlik tabir olarak şu mânaları bildirir:

1° Karşısında «vis-à-vis de..., en face de...».

Ml.: جامعه قارشی اوتوروروز *cāmi-ye ḳarşı otur-ur-uz* «nous habitons en face de la mosquée»;

یوزه قارشی *yüz-e ḳarşı* «en face, ouvertement».

---

[1] *ḳarşu* kelimesinin eskiden: yavaş yavaş, azar azar, derece derece, gittikçe «peu à peu, au fur et à mesure, progressivement» mânalarını da bildirdiğini gösteren şu ibareleri 1426 yılı yazmalarından alıyoruz:

(آی) کم اینجه ایلك کبی اول طلوع ادر صکره قرشو زیاده اولر بیور تا که دکرملنب تمام اولر اندن صکره
(oy) kim ince ip-lik gibi ev(v)el tulūᶜ id-er soñ-ra ḳar- قرشو کری اکسلور اینجلب کدر اولکیلین اولر
şu ziyāde ol-ur büyü-r tā ki degirmi-le-n-üb tamam ol-ur an-dan soñ-ra ḳarşu ger-ü ek-si-l-ür ince-l-üb gid-er ev(v)elki-le-yin ol-ur (A.U.E) «(la lune) se lève d'abord mince comme un fil et puis peu à peu augmente, grandit jusqu'à ce que s'arrondissant elle devienne complète, ensuite peu à peu elle diminue de nouveau, s'en va en s'amincissant et redevient comme avant» (yap. 111);

حق تعالی بو امته... بو امر شریعت... بر دفعده برکزدن واجب قیلمدی... اما قرشو بربر نفسلری عادت
Ḥaḳ Taᶜālā bu üm(m)et-e... bu emr-i şerīᶜat... bir defᶜa-da طتب اکرندکجه بر نسنه واجب قلدی
bir kez-den vācib ḳıl-ma-dı... em(m)ā ḳarşu bir bir nefis-ler-i ᶜādet tut-ub ögre-n-dik-çe bir nesne vācib ḳıl-dı (A.U.E) «Dieu n'a pas imposé sa loi à ce peuple en une fois, d'un seul coup, il a imposé les choses progressivement, une à une, au fur et à mesure qu'on s'y habituait et les apprenait» (yap., 122 V°);

بلکه اول دری یرینه بر ایرق دری دخی تبدیل ادوز دایم بربری ازره تاکه قرشو یکی یکی عذابلر دادلر
bel-ki ol deri yer-in-e bir ay-ru-ḳ deri daḥi tebdīl id-e-vüz dāyim bir-i bir-i üz-er-e (Cehennem ateşinden bahs ile) *tā ki ḳarşu yeñi yeñi ᶜazāb-lar dad-a-lar.* (A.U.E) «(en parlant du feu de l'enfer) et nous remplacerons cette peau (brûlée) par une autre, sans cesse, l'une après l'autre, afin qu'ils goûtent au fur et à mesure de nouveaux supplices» (yap. 235 V°);

اشلیب انی تمام ادنجیا دکن قرشو قدرت یردوا [*] ورورکه اول عملوك هر جزونه انوك اول کوج یتمکی بله [**]
iş-le-yüb an-ı tamām id-in-ce-ye değin ḳarşu ḳadret yara-d-u vir-ür ki ol مقارن اولا
ᶜamel-üñ her cüzᵓün-e an-uñ ol güç yet-meg-i bile muḳārin ol-a (kul) işleyip onu tamam edinceye kadar (Allah ona) gittikçe kudret verir ki, o işlediği işin her cüz'üne kendisinin o gücü yeterliği (nden bir cüz'ü ile) yaklaşmış olsun (A.U.E) «tandis que l'homme travaille, (Dieu) crée au fur et à mesure le pouvoir (= le libre arbitre), pour qu'à chaque parcelle de l'ouvrage corresponde (une parcelle de ce) pouvoir» (yap. 245). J. D.

Bunlardaki قرشو kelimesinin aslı ve okunuşu *ḳurşu* olsa gerek. bk. *ḳur* (D. L. T. I. 273, 1) = mertebe, derece. Şu halde *ḳarşu* = tedricen, mânasında bir zarftır. Ykl. *ḳuşak* (belki aslı *ḳurşak*) = bir batından ibaret derece: O cetlerini üç kuşak kadar sayabiliyor A.U.E

[*] Burada Arap imlâlarında görüldüğü üzere *u* okunan و konsondan sonra bir elif ا getirilmiş ki, bu Türkçe imlâda bunun yeri olmaması lâzımdı. A.U.E

[**] Bütün bu arap harfli misallerdeki kelimelerin bir takımı yer yer harekelenmiştir. A.U.E

2° علیهنه «contre...» (düşmanlık).

Ml.: بکا قارشی یازییور *ban-a ḳarşı yaz-ıyor* «il écrit contre moi»;

دشمنه قارشی *düşman-a ḳarşı* «contre l'ennemi».

ḳarşı (düşmanlık olmadan) «à la rencontre de...» mânasiyle de kullanılır.

ḳarşı çıḳ-maḳ; ·ḫayır-a ḳarşı (= iyi uyuyuştan sonra hayırlı bir uyanış dilerim: mot à mot: «à la rencontre du bien».

3° Zaman isimleriyle (...a yakın) «vers, à l'approche de...» nin mânadaşı (§ 906).

Ml.: اقشامه قارشی *aḳşam-a ḳarşı* «vers le soir» (bu mânada eski Osmanlıca'da da kullanılmıştır: اخشامه قارشی *aḫşam-a ḳarşı*).

908. ... a bakınca «selon» d'après», «au regard de...», mânasındaki کوره *g'ör-e* ilgici uygunluk «conformité» uygulanma «adaptation» bildirir. Aslında *g'ör-mek* «voir» mastarından bir ulaktı (s. 914).

Ml.: سزه کوره *siz-e g'ör-e* «d'après vous»;

احواله کوره *aḥvāl-e g'ör-e* «selon les circonstances».

Bu edat yerine edebî dilde çoğu zaman şu Arapçadan alınma katmaçlık (zarflık) tâbirler kullanılır:

نظراً * *nazar-en* «au regard de, vu»;

نسبةً * *nisbet-en* «par rapport à, relativement à, selon»;

قیاساً * *ḳıyās-en* «par analogie avec»;

توفیقاً * *tevfīḳ-en* «conformément à»;

تطبیقاً * *tatbīḳ-en* «conformément à».

Umumiyetle bu tabirlerin yerine *-ce* ilgici (§ 917) getirilebilir.

Öteki katmaçlık (zarflık) tabirler mefʿulün ileyh ile yapılanırlar:

بناءً * *binā-en,* مبنی *mebni* (... a yapılanarak: A.U.E) «étant donné»;

بدل * *bedel* (... nun yerine: A.U.E) «au lieu de);

مقابل * *muḳābil* (... a karşılık: A.U.E) «contre, en compensation de»;

نسبت * *nisb(p)et* «en dépit de, pour être désagréable à, pour contrarier» (mk. § 952).

III. Mefʿūl-ün ʿanh yedişleyen ilgiçler.

909. Mefʿulün ʿanh yedişleyen ilgiçler bu haletin zaten bildirdiği (§ 261) mânayı pekiştirmeğe veya kesinlemeğe yararlar ki şunlardır:

1° Zaman «temps» ilgiçleri ki, hareket noktasını, uzaklaşım ve ayrılımı *bir şeyden çıkış hareketini* bildirirler;

2° Mekân «lieu» ilgiçleri ki, aynı mefhumları bildirirler;

3° Sebep «cause» ilgiçleri;

4° Doğruluş ve yöneliş «direction» ilgiçleri;

5° Ayrıksılık «exception» ilgiçleri.

Zaman ve mekân ilgiçleri hakikatte ilgiç olarak kullanılan zaman ve mekân katmaç (zarf)larıdır.

Bir takım *mekân* katmaçları (*beri* § 912; eski osmanlıca'da *ileri* § 910) sadece mekân ilgiçleri olarak değil, zaman ilgiçleri olarak ta kullanılabilirler.

I. MEF'ŪL-ÜN 'ANH YEDİŞLEYEN ZAMAN İLGİÇLERİ.

اول

910. Zaman - katmaç ilgiçi olan اول *evvel* «avant» (Mk. § 401).

Ml.: بوندن اول *bun-dan evvel* (A.U.E) «avant toute chose».

هر شيدن اول *her şey-den evvel* «avant toute chose».

Bunun edebî dilde şu mânadaşları vardır: اقدم *akdem* [1] اقدمجه *akdem-ce* مقدم *mukaddem*, مقدمجه *mukaddem-ce*.

Yine mk. içinde cemi ve mef'ulün fih alâmeti bulunan daha çözümlenişli «analytique» *mukaddem-ler-de* tabirini:

بوندن بر قاچ يوز سنه مقدملرده *bun-dan bır kaç yüz sene mukaddem-ler-de* (A.U.E) «avant quelques centaines d'années» (*Cevdet Tar.*, II. s. 253).

Yine mk. şu daha seyrek kullanılır tabiri:

بوندن سابق *bun-dan sābık* (A.U.E) «avant cela, précédement» (Rouen, No. 1052 yazmaları, yap. 50 V°).

Bu Arapça kelimeler eski Osmanlıca'da kullanılır olan şöyle bir miktar öz Türkçe katmaç - ilgiçlerin yerini tutmuştur:

اوك *öñ* (mk. § 389) veya اوكجه *öñ-ce*:

چو گيردى جملەدن اوك راه دينه *cü gir-di cümle-den öñ rāh-ı dīn-e*

جنانه جملەدن اوك گيره ينه *cinān-a cümle-den öñ gir-e yine*

(Ebū Bekir) mademki her kesten önce din yoluna girdi, yine her kesten önce cennete girecek (A.U.E) (MEHEMET BEN RECEB, *Nevhat-ül-'uşşāk*, s. 8) «comme il (Abou Bekr) est entré avant tout le monde dans la voie de la religion, il entrera avant tout le monde au paradis».

اكدن ، اوكدين ، اوكدين *öñ-din öñ-dün*, (bundan evvelki kelimenin eskimsek şekilli mef'ūlün-anh alâmetlisi; mk. § 245, İhtar 2); Viguier (s. 200) e göre *öy-dün*:

اندن اوكدين *an-dan öñ-din* (A.U.E) «avant lui» (1426 yılı yazmaları, yap. 79);

[1] Müellif bunu *ekdem* suretiyle de gösteriyorsa da, bu türlü söyleniş çok şüphelidir. A.U.E

سزدن اوكدنكلر *siz-den öñ-din-ki-ler* (A.U.E) «ceux d'avant vous» *Aynı eser,* yap. 195); mk. Bibl. nat. yazmaları No. 87, yap. V° .

اوكور ، اكر *öñ-ür* (A.U.E) ve mef'ulün anh ile اكردن *öñ-ür-den* (A.U.E):

دوكلندن اكردن اميرالمؤمنين *dükel-in-den öñ-ür-den emīr-ül-mü'minīn* hepsinden önce(den) müminlerin emiri (A.U.E) «avant tous, le prince des Croyants» (1426 yılı yazmaları, yap. 39 V°).

اوكوردى ، اوكردو *öñ-ür-dü:*

امامدن اوكوردى ركوعه اينمك *imam-dan öñ-ür-dü rukū'-a in-mek* «s'agenouiller avant l'Imam» (*Res, B.*, s. 78);

كدوك شهرندن اوكردو واروب *G'edük şehr-in-den öñ-ür-dü var-ub* (A.U.E) «allant en avant de la ville de *G'edük*» (HOUTSMA, *Recueil* de textes relatif à l'histoire des Seldjoucides, - Selçuklular tarihine ait metinler mecmuası (A.U.E) III, s. 155, 1.10).

بورون *bur-un* evvel, önce (A.U.E), belki (yüzün ön «*antérieur*» kısmı) mânasındaki burun «nez» kelimesinin aynı ki, [1] çağatayca'da görülmektedir:

آندين بورون *an-dın bur-un* (A.U.E) (NEVĀİ, Tar. Mul. Ac., s. 43); mk. بورونقى *burun-gı* (A.U.E), ve بوروناغى *burun-a-gı* önceki (A.U.E) «celui d'avant».

Aynı mânadaki *ileri* (§ 379) katmacı da asıl önde «devant» demek olup aynı mânada kullanılırdı:

اولومدن ايلرو [2] توبه قلسا *öl-üm-den il-er-ü tevbe ḳıl-sa* ölümden önce tövbe kılsa (A.U.E) «s'il fait acte de repentir avant la mort» (1426 yazmaları, yap., 220 V°).

Mk. ايلرو زماندە *ilerü zaman-da* (A.U.E) mk. *evvel zamanda,* KUNOS *Ada ḳale,* s. 4) «dans les temps passés»; ve şöyle izafet «mülkiyet» lâhikasiyle (§ 873, İhtar):

عادتندن ايلروسى *'ādet-in-den ilerü-sü* (A.U.E) «ce qui arrive avant le moment habituel» (*Ris. B.*, s. 84);

Mk. Azerce'de aynı mânada (ve aktarım «métathèse» li olarak) ايرەلو *irelü* (A.U.E):

ايكى ايل بوندن ايرەلو كرك سكا طوى اولايدى *iki ıl bun-dan irelü g'erek saña toy ol-a-ydı* bundan iki yıl ileri (önce) sana düğün olmak (yapılmak) gerekdi (A.U.E) «les noces auraient dû être fêtées il y a deux ans» (FETH. AH., Komedya, s. 28).

Ulaklık gérondif tabirlerle aynı ilgiçlerin kullanılışı hakkında bk. § 1420, 2°).

911. صوكره ، صكره *so°ñra, so°ra* (bk. § 397 ve 896) «après» katmaç-ilgici evvelki bendde söylenilen edatların mânaca zıddı olur:

---

[1] Yüzdeki (burun), çehrenin önüne çıkmış kısmı olmak münasebetiyle müellif, (önce, evvel) mânasında Çağatayca'da kullanılan *burun* ilgicinin de aynı kelimeden alınmış olduğunu söylemek istiyor ki, bu fikrine biz ortak olamıyoruz:

Fikrimizce çehredeki *burun* kelimesi: kokmak, koku veya buğu yükselip yayılmak (fevh, tedavvu', tebahhur) mânasında *bur-maḳ* (D.L.T, II. 266, 13 - 15) mastarından türeme olup, kokuya mensup, «koklama vasıtası» demektir.

Asıl öne mensup mânasında olması lâzım gelen «önce, evvel anlamlı ilgiç ise, «önde, ileride olan» mânasında sayıların ilki: *bir* (ve şark, şimal lehçelerinde: *bırr;* Ykl. lâtince: *primus,*) dir ki, bundan *bur-un* (ileriye, öne ait, mensup) kelimesi türetilmiştir. (İleriye gitmek mânasındaki *bar-maḳ* taki *bar* kökü de aynı *bir* (*bır*) ın bir çeşidi olsa gerek. A.U.E

[2] Metinde ر *r* harfinin üzerinde ötrü *ü* harekesi var. A.U.E

Ml.: سزدن صوكره *siz-den soñra* «après vous» (Fransızca'da olduğu gibi, nezaket tabiri);
بوندن صوكره *bun-dan soñra* bundan böyle «désormais»;
شيمدن صوكره *şim-den (= şimdi-den) soñra* «désormais».
(Azaltımlı «diminutif» mânasiyle) *sonra-ca* da denir.

Ml.: ساعت اوندن صوكرجه باب عاليه عودت ايلدى *saʿat on dan soñra-ca Bab-ı ʿālī-ye ʿavdet eyle-di* (A.U.E) (*Cevdet Tar.* I. 249) «il retourna à la Sublime Porte (peu) après 10 heures.

Yine mk. azaltımlı lâhikayı, izafet «mülkiyet» lâhikasını ve mefʿulün ileyh sondalığını havi olan صوكره جغمه *sonra-cığ-ım-a* tabirini. mk. § 517 *zeyil.*

Osmanlıca'da yalnız sonuncu «dernier» mânasını bildiren *son* kelimesi Çağatayca'da aynı suretle kullanılır:

اندن سوڭ *an-dın soñ* ondan sonra (A.U.E) (NEVAİ, Tar. Mul. Ac. s. 55).

Önünde «devant» demek olan *ileri* kelimesi önce «avant» mânasını ifade edebildiği gibi, bunun tersadı olan *g'eri* «arrière» kelimesi de (nadir olarak) sonra «après» mânasına da alınabilir:

شمدن كرو *şim-den gerü* (A.U.E) «désormais» (1426 yılı yazmaları, yap. 72 V°).

g'eri kelimesi Orkhon kitabelerinde (Radloff da K, Thomson da IE, I 29 ve 34) sonra «après» demek olan *kisrä* kelimesine yaklaştırılabilir.
(*beri* ilgici için, bk. § 912).

2. MEFʿŪL-ÜN ʿANH YEDİŞLEYEN MEKĀN İLGİÇLERİ.

912. Mefʿulün ileyhi yedişleyen *ḳarşı* kelimesinden maada 379 uncu bendde gösterilen bütün mekân katmaç (zarf) ları mefʿulün anhı yedişleyen mekân ilgiçleri hizmetini görebilirler:

dışarı [1] «hors de».

Ml.: قپودن (اوطه‌دن) طيشارى چيقمق *ḳapu-dan [2] (oda-dan) dışarı çıḳmaḳ* «sortir dehors»;

حاشا سوزم طاواندن طيشارى *ḥāşā söz-üm tavan-dan dışarı* «sauf votre respect» (keli. keli.: «ma parole soit hors le plafond de la maison» [ḤUS. RAḤMİ, *Metres*, s. 463] (halk ağzı), mk. § 472, *sonlarda.*

[1] Müellif ahenksiz *dışari* suretini de veriyorsa da, böylesi yoktur. A.U.E
[2] *ḳapu* söylenişleri son devir Osmanlıca'sında *ḳapı* suretinde söylenirdi. A.U.E

Eski Osmanlıca'da aynı mânada olmak üzere طشره daş-ra (§ 896) kelimesi kullanılırdı:

حدوددن طشره ḫudud-dan daş-ra (A.U.E) «hors les frontières».

Mk. Çağatayca'da:

تصوردين تاشقارى tasavvur-dan taşḳarı (A.U.E) «qui dépasse toute imagination» (NEVÂİ, *Muh. Lug.*, s. 2).

Aşağıki ifadede *dışarı* kelimesi mutlak (mücerret) haletiyle kullanılır:

ḳapu dışarı [1] def etmek veya *ḳapu dışarya [1] defetmek* «mettre quelqu' un à la porte» (ḪUSSEIN RÂḪMÎ, *Metres*, s. 716 ve 97).

içeri «dans..., au dedans de...»

Ml.: قاپودن (اوطه‌دن) ایچرى كیرمك *ḳapudan (oda-dan) içeri gir-mek* «entrer par la porte (dans la chambre)».

(MENİNSKİ, *Lexicon* ایچرو kelimesinde bk. daha başka misallere).

Eski Osmanlıca'da (nadir olarak) *çerü* suretindeki kısalmış şekilde biliniyordu, fakat bu tutunamamıştır:

بر كیمسه‌نك قاپوسی یاریغندن یا بر دلكدن چرو باقق *bir ḳimse-niñ ḳapu-su yar-ığ-ın-dan ya bir del-ik-den çerü baḳ-maḳ* (A.U.E) «regarder par l'entrebaillement de la porte de quelqu' un ou par un trou» (*Ris. B.*, s. 40).

Mk. *Aynı eser*, s. 67: چرودن *çerü-den* «de l'interieur».

yoḳarı ve tersadı *aşağı*:

Ml.: بوندن یوقارى (اشاغى) *bun-dan yoḳarı (aşağı)* «audessus (au dessous) de cette chose»;

ileri ve tersadı *g'eri*:

بوندن ایلرى (كرى) *bun-dan ileri (g'eri)* «en avant (en arrière) de cette chose».

beri: برى *beri* (veya: برو *berü* edatı katmac (zarf) olarak fr. «en deçà» mânasında olup, mekân veya zaman ilgici olarak (mefʿulün ileyhi yedişleyen *ḳadar*ın zıddı olmak üzere) fransızca «depuis» mânasiyle kullanılır. Bazan da zaman veya mesafe hakkında sarih ve kat'i bir kavramı olmadan başlayış fikrini bildirir.

Ml.: ایكى عصردن برى *iki ʿasırdan beri* «depuis deux siècles» (mk. § 1411);

اوته‌دن برى *öte-den beri* «depuis longtemps».

اولر... هپ هلاك اولورلردى تا شول دیوار قوغنداغى [2] سرچه‌دن برسى *o-lar... hep helāk ol-ur-lar-dı ta şol duvar ḳovuğ-un-da-ğı serçe-den berü-si* (A.U.E) «ils périssaient tous à commen-

[1,1] Tabir *ḳapı dışarı etmek* suretinde olup *dışarıya* burada hiç kullanılmaz, ve arada (defi) kelimesinin söylenmesine de çoğu zaman lüzum görülmez. A.U.E

[2] Metindeki bu arap harfli kelimelerin son ikisi harekelidir. A.U.E

cer par le moineau caché dans le creux du mur» (1426 yılı yazmaları, yap. 177 V°). [(bu kelimedeki: A.U.E) izafet lâhikası اولر o-lar kelimesinin merci alâmeti rolünü görüyor; mk. § 873, İhtar.]

Mef'ulün-ileyh + *kadar* la tamamlanan tabirlerde mef'ulün-anh yeter:

Ml.: *küçük-den büyüğ-e kadar* «des grands aux petits».

Mef'ulün-anhdan sonra *tut-da, tut-uñuz-da* (*tut-mak* «prendre, tenir» mastarının cemi siygaları) kelimeleri de getirilebilir.

Ml.: نانه لقمان روحندن طوتكزده هر نوع قورديال شيشه‌لرى *nāne lôkman ruh-un-den tut-uñuz-da her nevi kordiyal şişe-ler-i* (A.U.E) «toutes sortes de bouteilles de cordial à commencer par le menthe et l'éther» (HOS. RAHMI, *Metres*, s. 880). Mk. s. 611, *aşağısı*.

öte «au delà» (evvelkiye zıd bir mânada) kelimesiyle onun mânadaşı olan *añarı* (eski Osm.) ki, şark lehçelerinde *narı, arı* suretlerini almış bulunuyor. Mk. § 906, ve § 1338.

Ml.: اوردن اوته *or-dan öte* «au delà»;

اوندن اوته‌سی دائرۀ وظيفه خارجنده‌در *on-dan öte-si dā'ire-i vazīfe hāric-in-de-dir* «le surplus ne constitue plus un devoir (keli keli: hors du cercle du devoir» (A.U.E) (izafet lâhikasiyle, § 873, İhtar) [*Tanin* 17 tammuz 1910].

Mk. öteki lehçeleri:

سرحددن اوتايه كچوب *ser-hadd-den ötā-ye geç-üb* (A.U.E) «passant de l'autre côté de la frontière» (FETH. AH, *Komedyalar*, s. 211) [*öte* ile yapılan tabir mef'ulün ileyh alâmetini alır];

اورتاسندن اكارى كچورمه‌يوب *orta-sın-dan añarı g'eç-ür-me-yüb* (A.U.E) «ne le laissant pas dépasser le milieu» (*Hul. Şāhī*, yap. 18);

آموصويى دين نارينى آكا مسلم توتوب *Amu suyı-dın narı-nı añ-a masellem tut-ub* (A.U.E) «lui abandonnant (le pays) au delà du fleuve Amou - Derya» (NEVAI, Tar. Mul. Ac.) [*narı* ile yapılan ifade mef'ulün-bih alâmetini alır]. Mk. § 906.

İHTAR. — 389 uncu ve 390 ıncı bendlerde sayılanan kelimelerden bir takımı mef'ulü anhlı mekân ilgiçleri olarak da kullanılabilirler:

bizden uzak «loin de nous».

3. SEBEB İLGİÇLERİ

913. Sebep «cause» ilgiçleri şunlardır:

1° طولايى *dolayı* «à cause de» *dola-mak* (mk. § 848, 2°) etrafını çevirmek, sarmak «envelopper, tourner autour», mastarından ki bu *dolayı* kelimesinin kullanılışı gittikçe azalmaktadır).

Ml.: بوندن طولايى *bun-dan doḷayı* «à cause de cela»;
بر كلمه‌دن طولايى *bir kelime-den doḷayı* «à cause d'un mot, pour un seul mot».

Bu edat... vesilesiyle,... hakkında «à propos de..., relativemet à..., au sujet de...» mânalarını da verir (mk. § 884).

Ml.: سزدن طولايى بعضى شيلر صوردیلر *siz-den doḷayı baʿzı şeyler sor-duḷar* (A.U.E) «on a demandé certaines choses à votre sujet».

2° اوتورو ، اوتورى *ötürü* (A.U.E) «à cause de» (eskimiştir).

Ml.: يلدرم بر سهلجه صوچدن اوتورى نیجه كشیلرى هلاك ایدردى *Yıḷdırım bir sehilce suç-dan ötürü niçe kişi-ler-i helāk id-er-di* (A.U.E) «(le sultan) Yıldırım (Bajazet) faisait périr plusieurs personnes pour une faute légère» (Rouen, 1493 yazmaları yap. 21 V°).

Bu edat daha eskiden ikinci hecesinde vokal olmadan *ötrü* [1] suretinde söylenirdi: اندن اوترو *an-dan ötrü* (A.U.E) (1426 yılı yazmaları, yap. 10 ve 58).
Mk. şark türkçesinde *udru, utru* [2] «en face» (mk. § 139).

3° ناشى* *nāşī* «à cause de...»;

Bu edat aslından neşet eden, çıkan «provenant, résultant» mânasında arapça bir fer'i fiil «participe» dir. Yine mk. § 1433 ve § 1431 *-den nāşī*.

4. Mef'ūl-ün-'anh yedişleyen doğruluş ilgiçleri.

914. Şimdiki Osmanlıca'da doğruluş «direction» ilgiçleri umumiyetle mefʿulün ileyh alırlar, fakat eski Osmanlıca'da öteki türk lehçelerinde bir takım doğruluş ilgiçleri mefʿulün anhı yedişlerler; o zaman doğruluş veya yöneliş «orientation» fikri *her hangi bir noktadan geçiş* fikrinden alınmış olur ki, *her hangi bir noktadan geçiş* de mefʿulün anh ile ifade edilir.

يكا

يكا ، ياكا ، يڭا ، یاڭ (ve Çağatayca'da) یانكا *yaña* imlâlariyle görülen (ve Meninski tarafından *a* ve *e* arası bir ses işareti olan *æ* ile *yæna* suretinde bir telâffuzla gösterilen)

[1, 2] Müellif bunun yanında şüpheli olarak (veya *utru?*) diyor ki, biz buna tarafdar değiliz. Öyle görünüyor ki müellif, daha aşağıdaki *utru, udru* kelimelerinin tesiriyle buna bu şüpheli okunuşu vermiş bulunmaktadır.

Fikrimizce asıl *ötürü* olan ve birinci *ü* sü düşmüş olarak *öt(ü)rü* de söylenilmiş bulunan bu kelime, *öt-ür-ü* suretinde *ötürmek* mastarından bir haliye siygasıdır ki (Çğ. lûgati) *geçirerek, tesir ederek* demek olup sebep mânası bundan doğmuş olmalıdır.

utru, adru ya gelince, bu «karşı, zıddına, aleyhine» mânasına başka bir katmaç dır. Bk. D. L. T. I, 65 ve muhtelif yerler. Mk. *utruḷanmaḳ, utrunmaḳ, utruşmaḳ.* A.U.E

kelime, mef'ulün anh yedişleyen bir doğruluş edatı olarak eski Osmanlıca'da şu mânalarla kullanılırdı:

1° ... tarafına, ...e doğru «vers..., du côté de...»;

Ml.: یوزم قبله‌دن یڭا دوندره‌لر *yön-üm kible-den yañ-a dön-dür-e-ler* «qu'ils tournent ma face du côté de la Mecque» (*Ris. B.*, s. 59);
صکره قبله‌دن یڭا سن قازه‌لر *soñra kible-den yañ-a sin [1] kaz-a-lar* (A.U.E) «ensuite qu'ils creusent le côté du tombeau qui est vers la Mecque» (bu [yaña] tabiri ardınca izafet lâhikası gelmiştir; mk. § 873, İhtar) [*Aynı eser*, s. 61];
اشتمکلکوکی بندن یڭا طوت *eşit-mek-liğ-üñ-i ben-den yañ-a tut* (A.U.E) «écoute-moi» (beni dinle), keli. keli.: «tourne vers moi ton ouïe» (1426 yılı yazmaları, yap. 84).

Bu takdirde edat çoğu zaman eskimsek *-din* şeklini alıyordu:

Ml.: ایچ یوزی جنتدن یڭا طش یوزی طاموردن یڭا *iç yüz-ü cennet-din yañ-a tış yüz-ü tamu-dın yañ-a* (A.U.E) «sa face intérieure tournée vers le paradis, sa face extérieure vers l'enfer» (*Aynı eser*, yap. 40 V°);
حصاری ویره‌سز اما بزدن یڭا اوله‌سز و بزه کوز قولاق طوته‌سز *Hisar-ı vir-e-siz emmā biz-din yañ-a ol-a-sız ve biz-e g'öz kulak tut-a-sız* (A.U.E) «remettez-lui la citadelle, mais restez nos partisans» [2] (Rouen, 1493 yazmaları, yap. 42).

2° ... bakımından, ... bakınca, ... yüzünden, ... cihetinden «au point de vue de, quant à...» (*-ca* nın mânadaşı).

Bu kavramiyle *yaña* kelimesinin kullanılışı çok daha uzun müddet devam etmiştir.

Ml.: ییه‌جکدن یاڭه صیقنتیمز یوغیدی *yi-yecek-den yañ-a sık-ın-tı-mız yoğ-idi* (A.U.E) «nous ne manquions de rien, quant à la nourriture»;
تربیه‌دن یاڭه ناصلدر؟ *terbiye-den yañ-a nasıl-dır* (A.U.E) «comment est-il au point de vue de l'éducation?»;
یازیدن یاڭه پك كریدر[3] *yazı-dan yañ-a pek g'eri-dir* (A.U.E) «il est très en retard, pour l'écriture» (Sami Bey'in *Kām. Türkī* sinden çekilmiş misaller);

Her bir taraf-dan yañ-a sağ-la-m «sain à tous égards de partout» (Μελας'ın Τερσοσιιδης inde Karaman Türkçesi tercümesi s. 87).

yañ-a kelimesi aşağıki misallerin de delâlet ettikleri üzere, yan «côté» mânasında eski bir isim (alem) idi.

---

[1] Bizce (kabir) mânasında olan bu *sin* kelimesini müellif *yañ-a* kelimesinden sonra gelmiş gaibe izafet zamiri *si-n* manasiyle okuyarak o yolda tercüme etmiş bulunuyor. Fikrimizce Fransızca tercüme şöyle olmalıydı:

«ensuite qu'ils creusent un tombeau du côté de la Mecque» A.U.E

[2] İbaredeki (bizden yana olasız) cümlesini müellif Fransızca'ya (bize taraftar kalınız) mânasıyle «restez nos partisans» suretinde çevirmekle iktifa ederek (ve bize göz kulak tutasız) cümlesinde susa kalıyor. Bizce bütün bunlar şöyle olmalı idi:

«tournez-vous du côté de nous et attendez nos instructions, (keli. keli.: jetez les yeux sur nous, et prêtez-nous l'oreille) A.U.E

[3] Yukarıdan beri gelen arap harfli kelimelerden bir takımı harekelidir. A.U.E

گل سنی بر یڭا الالم گیدەلم *g'el sen-i bir yañ-a al-a-lım g'id-e-lim* (A.U.E) «viens, nous t'emmènerons quelque part» (keli. keli.: «d'un côté) [Rouen, 1493 yazmaları, 1493, yap. 28] [1];

دخی بر یڭا دونمیە یوزی *dahi bir yañ-a dön-me-ye yüz-i* (A.U.E) «sa face ne se tournera pas d'un autre (dahi bir) côté» (1426 yılı yazmaları, yap. 4 V°) [2];

کافر بو یڭادن یوروب *kāfir bu yañ-a-dan yorı-b* (A.U.E) les infidèle marchèrent de ce côté...» (Rouen, şark yazmaları, 19, yap. 48);

هر یڭادن یوردی *her yañ-a-dan yor-dı* (A.U.E) «ils s'avancèrent de tous côtes» (*Aynı eser*, yap. 9);

اول یڭا بو یڭا گزوب [3] *ol yañ-a bu yañ-a g'ez-üb* «se promenant de ci de là» (*Kırk Vezir*).

بو یڭا *bu yañ-a* tabiri: Bu tarafa, buraya «ici, de ce côté - ci» mânasını veren bir katmaç (zarf) olarak çoğu zaman sade bir fail değişikliğini haber verir pekleştirimli «explétif» bir mânada kullanılırdı.

> Ml.: بر از وقت اگلندیلر که اوتەسین برسین سیر ایدرلردی بو یڭا کافرلر مسلمانلری شهره قویب... *bir-az vakıt eğle-n-di-ler ki öte-sin beri-sin seyr id-er-ler-di bu yañ-a kāfir-ler müslüman-lar-ı şehr-e koy-ub...* (A.U.E) «ils perdirent du temps à se promener de part et d'autre; quant aux infidèles, laissant les musulmans dans la ville...» (Rouen, 1493 yazmaları, yap. 74);
>
> امدی گلدک بو یڭا یانقو لعین قصەسنە *imdi g'el-di-k bu yañ-a Yanko la'īn kıssa-sın-a* (A.U.E) «or, nous arrivons à l'histoire de Yango, le maudit (empereur légendaire de Byzance)» [*Aynı eser*, yap. 51 V°] [4].

915. *yaña* alem ismi yine yan, yüz «côté, face» mânasını veren şöyle bir alay başka kelimeye yaklaştırılsa gerektir:

yañ (bk. *yañ-lık*, § 890, 5°; mk. osm. *yañ-sı*, § 890, 1° *b*);

yan «côté, flanc»;

yak (şark lehçeleri) yan, yaka «côté, rive» (bk. § 74; mk. osm. *yak-ın*, *yak-laş-mak*);

yağ, *yağ-lık* (*yañ-lık* yerine, Pavet de Courteille);

yaka yan, kıyı, derbend «côté, rive, col»;

yañak «joue, pommette»;

yıñak yan, yön, aslî cihet «côté, direction, point cardinal»: (*tört yıñakdakı tñrilär* dört yöndeki tanrılar (A.U.E) «les dieux qui se trouvent aux quatre points cardinaux», F. K. W. MÜLLER, *Uigarica* s. 30).

[1, 2, 3] یڭا *yañ-a* kelimesi (aslı: *yañ-ğak* olup sondaki *k* düşümiyle) yan, taraf mânasında olmakla beraber, bu misallerde *yañ-a* (yani *yañ* + mef'ulün ileyh) mânasiyle görünüyor. یڭا kelimesinin eski mânasını, en ziyade mef'ulün ileyhe elverişli olmayan yerlerde görülmekte olup, elverişli olanlarında bu, iltibaslı bir durumda kalıyor. A.U.E

[4] Mk. Çin Türkistanı Türkçesinde:

uyan buyan ötkän adäm-lar o yan-a bu yan-a geçen adamlar (A.U.E) les gens qui passent de ci de là» ve Pet. archéologie Cemiyeti Mémoire'ları VIII, s. 229.

Mk. اول طرفکە بول طرفکە اوتوب *ol taraf-ke? bul taraf-ke? öt-üb* «passant de ce côté-ci, de ce côté-là» (A.U.E) GRENARD, *J. As.*, 1899, s. 331.

Mk. قایان *kayan* nerede (A.U.E) «où» Çağ. § 83. J. D.

Bu son kelime *yaña* nın bulunduğu aynı şartlar üzere mef'ulü.ı anh yedişleyen bir ilgiç olarak kullanılırdı:

kün-tin yıñak güneşden (-cenub-dan) yana (A.U.E) «du côté du soleil (= du Sud)» [*Aynı eser*, 54].

Run harfli kitabelerde *yn* yazılışlı ve buna tamamiyle benzer bir yapılamaya rastlanmaktadır (ki bunu Radloff $\frac{y\bar{a}n}{yan}$ suretinde okuyor: *br-dñ-yn* = Radloff: *ber-dan-yän* veya *ber-dïn-gän* [1] «du côté du Sud», *öñ-dn-yn* [2] «du côté de l'Est» *yır-dn-ta-yn* [3] Radloff: *yıra-dan-ta-yan* «du côté de l'Ouest» (Nalaïkha kitabesi, I, 11).

Şu aşağıdaki ardıl sınıftan kelimeler aynı aileye mensup görünüyorlar (§ 139):

yön veya *yün* [4] (§ 38, İhtar, 2) «yüz, yan «face, côté». Mk. ilgiçlik tabirler, § 953;

çeñe veya *eñe* veya *eñek* (Türk - Tatar dillerinde $ç \times y$ keşiklenimi sık sık olur) چكه *çene* «menton»;

Mk. *iyäk* (şark türkçesi) çene (buradaki *y* nin kayboluşu hakkında bk. § 83 $y \times \tilde{n}$ becayişi hakkında, bk. § 74; Mk. *süyäk* × *süñäk* hemik «os»). Mk. PAVET DE COURTEILLE, *Journal asiatique*; 1882, s. 278

Div. L. T. (III, s, 272) Oğuz lehçesinde kıyı, kenar, yan «rive, côté» mânasında bir يكا *yaña* kelimesi veriyor ki, bu da bu kelimenin Osmanlıca *yaka* ile akraba olduğunu açıktan açığa gösteriyor. Aynı eserde (III, s, 278) yan «côté» (جانب كل شئ) mânasında iki *a* vokalli *yañak* kelimesi verilmektedir. Bu kelimenin söylenişi, Müller tarafından *yıñak* diye verildiğinden daha ziyade Osmanlıca'nın yanak «joue» mânasındaki *yañak* kelimesine yaklaşıyor.

Yine mk. Altayca'da *yaak* veya *naagı* (ki bunlarda *yañak* «joue» yanında kullanılmaktadır).

Yine *yağ* kelimesi münasebetiyle bk. § 953, zeyil.

eñek ve *çeñe* kelimeleri arasındaki akrabalık evvelce Schott tarafından (s. 53 vs Über das Altaische, vs. de) gösterilmiş bulunuyor.

Uranhaca'da yanağa *çañak* veya *çaak* derler. Kazan Türklerince ve Kırgızca'da ise buna *cañak*; Yakutçada da *sıñar* denilir.

İHTAR. 1 — Eski Osmanlıca'da *yaña* kelimesi, *yañ* kelimesinin *ka* mef'ulün ileyh alâmetlisi ile karıştırılmıştır: *yañ-a* < *yañ-ga* < *yañ-ka*.

Ml.: هر قنق يكا يونكوز يونلورسا *her kankı yañ-a yön-üñ-üz yön-ül-ür-sä* (A.U.E) «de quel (que) côté que se tourne votre face» (1426 yılı yazmaları, yap. 134); درت يكا منادى قلدلر *dört yaña münādī kol-da-lar* (A.U.E) dört tarafına dellâl (salup) aradılar «on envoya des héros [5] de tous côtés» (Rouen, 1493 yazmaları, yap. 56 V° ve yap. 49).

---

[1] Belki *beri-din yan* beriden (cenuptan) yan (a). A.U.E

[2] Belki *öñ-din yan* önden (şarktan) yan (a). A.U.E

[3] Belki *yıra-dan-ta yan* ıraktan (garp) ta(ki) yan(a). A.U.E

[4] Müellifin *yün* okuyuşu bizce şüphelidir. A.U.E

[5] Müellif bu cümlede münadi «crieur publique» karşılığı olarak Fransızca'da héros (kahraman) kelimesini kullanmış görünüyorsa da, bu bir tertip yanlışı olsa gerek: *héraut* olacak.

Mk. Mef'ulün bihli aynı ifadeyi (*Aynı eser*, yap. V° 36):

دورت یاڭن ییقه بوزه بورسه‌یه کلدی *dört yañ-ın yık-a boz-a Barsa-ya g'el-di* (A.U.E) «saccageant tout [keli. keli.: «ses quatre côtés» (A.U.E)] ile vint à Brousse».

Azercede de böyledir:

بو یانا دون *bu yañ-a dön* (A.U.E) (FETH. AH. *Komed.* s. 187);

اورادن او یانه یالقوز کیده‌بیلورسن‌می *or-dan o yan-a yal-kuz gid-e-bil-ür-sin mi* (A.U.E.) «peux-tu aller seul d'ici là-bas?» (s. 188).

Mk. MELİORANSKİ, *Art. Fil.* s, 063.

Bu karıştırılışın var olduğu şu cihetten açıkça sabit oluyor ki, Osmanlıca'da *yaña* kelimesi yerine arapça bir muadili olan طرف *taraf* kelimesi konulmak istenilerek mef'ulün ileyh edatiyle طرفه *taraf-a* suretinde kullanılmıştır.

Bundan çıkan netice de şu oluyor ki, *taraf-a* kelimesi de mef'ulün anh yedişleyen bir ilgiç sayılabilir:

Ml.: *ben-den taraf-a sañ-a helâl ol-sun* «je te l'abandonne» (RADLOFF, *Prob.* [Kunos], s. 404, l. 3).

Mk. *ben-den taraf-a* «de ma part, de mon côté, près de moi» VIGUIER, s. 202);

kapu-dan taraf-a bak-arak «regardant du côté de la porte» MEHEMET FOUAD, *Ahzı- Sār*, s. 163);

o siz-den taraf-a çık-ıyor «il est votre partisan» (Sami Bey, taraf kelimesinin aşağısı).

İHTAR. 2. — Uygurca metinlerde yine mef'ulün anh yedişleyen doğruluş «direction» ilgici *sıñar* kelimesi bulunuyor ki bu, *yaña*, *yañak* kelimelerinin mânadaşıdır (bk. § 906, zeyil *sonlarında*:

tört-tin (veya: *dört-din*) *sıñar* (gökün) dört yanında (A.U.E) «dans les quatre directions (du ciel)»;

alku-tın (veya: *alku-dın*) *sıñar* her yandan? (A.U.E.) «de tous côtés» RADLOFF, *Petersb. Akademisi Büll.* 15 şubat 1910, s. 220). Mk. *Uigurica*, II, s. 29, l. 21.

Mk. Rubgouzi, Londra yazmaları, yap. 6.:

باشی طائف سنكار ازاق مكه سنكار *baş-ı Ta'if sıngar azak-ı Mekke sıngar* (A.U.E) «sa tête (était - tournée) du côté de Taïf, ses pieds du côté de la Mecque» (Mutlak «mücerret» haletle).

5. AYRIKSILIK İLGİÇLERİ.

916. Osmanlıca'da en çok kullanılan ayrıksılık «exception» ilgiçleri şunlardır:

باشقه *başka [1]* ve ماعدا* *mādā* (= mā'adā: o şey ki hadden aşar

[1] Sondaki *k* düşmüş olup, bunun aslı *baş-kak* (başlı başına, müstakil) veya *boş-kak* (boş kalmış olan, serâzat, mutlak) olacak.

baş-ka-k kelimesi Bulgaristan Türkleri arasında (müstakil) mânasiyle *baş-da-k* ve Rumeli Türkleri arasında ise, *baş-la-k* suretlerinde kullanılır: *Başına baş-lak kıçına buy-ruk* derler. Bu bakımdan meselâ *bundan başka* tabiri asıl mânasiyle bundan müstakil (olarak) demektir. A.U.E

«ce qui dépasse» ve غيرى *gayrı*, فضله *fazla* (asıl mânası: artık «surplus»).

Bütün bunlar ayrıksı, müstesna «excepté», illâ «sauf», bir tarafa dursun, bir taraf «à part», hāriç «hormis» mânalarını verirler.

Ml.: (ماعدا ، غيرى ، فضله) بوندن باشقه *bun-dan başka (mādā, gayrı, fazla)* «à part cela, en outre».

Anadolu'da ماعدا *māda* kelimesi bazan ye-lenimli «mouillé» bir *d* ile *mad'a, madya* [1] gibi söylenir.

Bu edatlarla yapılmış ilgiçlik tabirler için bk. 1468.

başka kelimesinin de ait olduğu diğer «autre» mânasındaki Türkçe kelimelerin bahsi 343 ünce bendde geçmiştir.

IV. HEM İLGİÇ, HEM SONUÇ OLAN جه *-CE.*

917. Türk gramercileri halet sonuçları «désinences casuelles» ile ilgiçleri biribirinden ayırdetmezler. Onlarca berikiler de ötekiler de alelade edatlardır. (*edāt** arapça ki cem'i *edevāt*).

Fakat vaktiyle dilde asıl mânasiyle insıraf «déclinaison» yok idiyse bile, dilin bugünkü halinde bu vardır. Meselâ *den* lâhikası ilk halinde hususi bir ilgiç olmuşsa bile bugün mefʿulün anh alâmetinden başka bir şey değildir.

Halet sonuçlarını vasıflayan ve onları ilgiçlerden ayırdeden şey, gaibe izafet lâhikasını almış bir isme veya bir takım zamirlere (bk. § 254) katıldıkları zaman zamir *n* si denilen bir konsonu kendilerinde geliştirmek gibi bir istidatta olmalarıdır:

Bununla beraber bu iki vazifeden her ikisinin de menzili üzerinde duran bir lâhika vardır ki bu bakımdan biz buna *ilgiç — sonuç* «postposition - désinence» adını veriyoruz.

Bu, icap ettiği zaman halet sonuçları gibi kendisinde bir zamir *n* si geliştirir ve görelik (nisbet) «relatif» haleti alâmeti olarak sayılabilir (§ 243), fakat insirafın çerçevesi içine giremiyecek kullanışları da kendinde taşır.

---

[1] Bk. Léon Mélas'ın μεροσλάθης Türkçe tercümesi, Atina 1867. (Türkçe konuşan Karamanlı Rumlar için Yunan harfleriyle): ματσά s. 55, μαατιά s, 52. Bu metinlerde yelenim «mouillure» bazan ι bazan ε ile gösterilmektedir. Mk. *Aynı eser* Χάλια, s. 48 ve Χάλεα, s. 47 = حالا *hālā*; αλιάτ ve αλεάτ *ālāt* = آلات «instruments». Mk. Hindoğlu nakil yazısiyle: *aléat* = آلات ve *aléaka* علاقه *'alāka* «appartenance» yerine.

Mk. Ermenice nakil yazısiyle damaklaşık o (= ö) ki (Fransızca'nın *œil* kelimesindeki œ nin aksi olarak) *eo* suretinde yazılmıştır: *քէօր* *k'ör* «aveugle» D.J.

Div. L. T. (III. s 156) da *-ce* edatının eskiden *gibi* kelimesindeki aynı salâhiyetle zamirlerde muzafunileyh (aidiyet; génitif) haletini yedişleyen bir kıyaslık (teşbih) ilgici olduğunu gösteriyor (Mk. § 874).

بو آنكا جا *bu an-ın-ca* bu on-un gibi(dir) «c'est comme celà» (A.U.E) (هذا كمثل ذالك)

Küçüksenim «diminutif» olarak kullanılan *-cek* lâhikasının ifade edebildiği mâna menevişleri hakkında bk. VIGUIER, s. 220 ve 221.

İHTAR. — Eski Osmanlıca'da bu hususiliği gösteren yalnız *-ce* lâhikası değildi. *siz* ilgici de halet sonucu olmak derecesine gelmiş ise de, bu oluşma XVI ıncı asırda durmuştur (bk. § 881, İhtar).

Diğer taraftan, öteki Türk dillerinde olduğu gibi, eski Osmanlıca'nın da *-leyin (-cileyin)* ve *-ce* suretlerinde sonuçları olan bir *kıyaslık (teşbih) haleti* «cas comparatif» vardı. Bu halet *-leyin* sonucunun kullanılışından çıkmış olması (bk. bu edat hakkında § 890, 3°) ve *-ce* nin de artık bir kıyas (teşbih) değil, bundan daha mübhem bir münasebet bildirmesi cihetinden artık yaşamıyor ve işte bu yüzden biz bunun hakkında *nisbet «görelik» haleti* «cas relatif» tabirini kabul ettik ki, buna (kıyas ve nisbet haleti «cas comparatif - relatif» de denilebilir. *tek* edatı (§ 889) Çağatayca'da kıyas (teşbih) haleti sonucu olarak kullanılmıştır.

918. *-ce* lâhikasının *etimolojisi -ce* lâhikası umumiyetle miktar, zaman miktarı, zaman, devir» mânalarını veren [1] *çağ* kelimesinden gelir:

اون چاقلق *on çak-lık* (A.U.E) veya اون مرتبه‌لك *on mertebe-lik* on misillik (A.U.E) «décuple» (G. D. s. 123);

اول چاغدا *ol çag-da* (A.U.E) (NEVAÎ, M. A. s. 45);

اخشام چاغی کلون *ahşam çag-ı g'el-ün* (A.U.E.) «venez le soir» (FETH. AH., s. 172).

---

[1] Osmanlıca'da *çak < çağ* suretinde ses oluşumu «évolution phonétique» muntazaman olur. Mk. şark Türkçesinde *< oçag* Osmanlıca'da *ocak* «foyer», *cak < ca* oluşunda sondaki boğazlı *k* nın kaybolmasına gelince: bu daha evvelce (VIII inci asırda) Orkhon kitabelerinde görülmüş bir şeydir. Bu etimoloji yine daha önce Böhtlingh tarafından verilmiştir.

çag kelimesi de daha çok eski bir *çañ* kelimesinden ibarettir ki, muhtelif lehçelerde izleri (mk. Kırgızca: *şan*) bulunan *-çañ* lâhikası da bunu gösterir. Boudagof *çañ* kelimesini *çağ* ın mânadaşı olarak veriyor. Mk. § 1343, Haşiye 3.

Mk. Azerce'de *-can* ve Çuvaşça'da (vokal ahengi bakımından değişmez olan) *çen'*ki, bunlar *-cek* in mânadaşları (§ 905) olup ... *e kadar «jusqu'à»* mânasiyle ve mef'ulün ileyh almış olarak sınırlayışlı edatlar halinde kullanılmışlardır. Bk. DOBROLIOUBOF-ZOLOTNITSKI, 13.

Yine mk. Tarançı lehçesinde *bir näçän* ki Osmanlıca'da *bir neçe* «plusieurs» nin mânadaşıdır:

bir näçän kün yol yürdi bir neçe gün (birçok günler) yol yürüdü (A.U.E) «il marcha pendant plusieurs jours».

bir näçän çoñ bäglärni yıγdı bir neçe büyük beyleri topladı (A.U.E) «il réunit plusieurs grands princes RADLOFF, *Prob.*, VI [tarantchi], s. 81). J. D.

Şekilleri. — Bu lâhika [1] şu şekillerde görünmektedir:

Osmanlıca'da: $\frac{-ce}{-ca}$, $\frac{-cek}{-cak}$; Şark Türkçesinde: $\frac{-çe}{-ça}$, $\frac{-çek}{-çak}$; Kırgızca'da: $\frac{-şe}{-şa}$.

Yine bu, Çağataycada'ki şu mürekkep ilgicle sıkı sıkıya bağlıdır: *çag-lıg, çak-lık* ki, bu da *-çeli* (*-çalı*) manzarasında (suretinde) bir lâhika olmuştur.

Bazan $\frac{-cik}{-cık}$, $\frac{-çik\ (çük)}{-çık}$ ve hattâ öyle görünüyor ki $\frac{-çi}{-çı}$ suretlerinde arıklaşmış bulunur. bk. § 509;

---

[1] (Müstakil) olan *çak* edatını da ihtimal aynı asla bağlamak yerinde olur ki, bu şöyle kullanılmaktadır:

1° *Tahmin ve takrip «aproximation» katmaç (zarf)* : (Şark Türkçesinde: hemen hemen «à peine», şöyle böyle, aşağı yukarı «un peu» mânalariyle):

Ml.: ترى (اوق) چاق *çak (ok) tiri* hemen hemen diri (A.U.E) «à peine vivant»;
چاق چاق *çak çak* «hemen hemen (A.U.E) «à peine» (G. D. s. 661);

Bu edat kıyaslık «comparatif» le beraber bulunabilir.

Ml.: اول اندان چاق بيوك *ol an-dan çak büyü-k* o ondan hemen daha büyük (A.U.E) «celui là est un peu plus grand que celui-ci» (G. G. s. 32);
چاق غينه كنراك *çak-gına g'en-räk* hemenceecik daha geniş (A.U.E) «un tout petit peu plus grand (vaste: A.U.E), (G. D. s. 22).

-ce(k) lâhikasının küçültümlük «diminutif» (§ 509) diye kullanılışını şüphesiz ki (*çak* taki: A.U.E) bu kavrama yaklaştırmak gerektir [*].

2° Pekiştirimci «corroboratif» *katmaç (zarf)* ki, bir şeyin bir yerin veya zamanın bildirilişini pekiştirmeğe veya kesinlemeğe yarar. Bugün yerini *ta* (§ 441) ya bırakmış olan bu edat Bulgarca ve Sırpça'ya geçmiştir. Eski Osmanlıca'dan birkaç örnek:

Ml.: چاينك چاق اشاغه سنده *çay-ıñ çak aşağa-sın-da* (A.U.E) «tout au bas du fleuve» (DIETERICI, *Chrest.*, s. 36);
اغاجك چاق دوروسنه (طوروسنه) *ağaç-ıñ çak doru-sun-a* (A.U.E) «jusqu'au sommet de l'arbre» (Rouen, No. 1493 yazmaları, yap. 22);
يايك اورتا يرى كه چاق اوق چيقان موضعيدر *yay-ıñ orta yer-i ki çak ok çık-an mevzi'-i-dir* (A.U.E) le milieu de l'arc, c'est-à-dire l'endroit précis d'où part la flèche» (Kamus tercümesi. I, 680).

Mk. *Div. L. T.* (1073 yılında), s. 279 a göre:

چق ال اتنى تتغل *çak ol at-nı tut-gıl* (A.U.E) «attrape ce cheval que voilà!»;
چق اجنى ارغل *çak amca-nı ur-gıl* (A.U.E) «tire en plein dans le but!»

Giese (s, 54 haşiye) e göre: Anadolu'da *çek* te denir:

böle olacını bissemidim çek giderdim Mısıra? böyle olacağını bilseydim çak giderdim Mısıra (A.U.E) «si je l'avais su, je serais allé droit en Egypte».

Mk. § 930 *sonlarında* J. D.

[*] Müellif bu ifadesiyle, küçültüm bildiren *-cak* ın, bu ibaredeki *çak* kullanışından doğduğunu anlatmak istiyor.

Halbuki burada küçültüm mânası «hemen» demek olan *çak* ta değil, onun ardınca gelen Türkçenin eski tasgir edatı olan *gına* (*gine*) dedir. Bu itibarla küçültüm mânasının *hemen* mânasındaki bu *çak* la ilgisi olmasa gerek. Eski Türkçenin küçültüm lâhikası olan *-k(g)ına* (*-k(g)ine*), lehçemizde yoktur. Yalnız (çok zayıf, korada) mânasında kullandığımız *kaknem* sıfatında gizlenmiş bulunuyor.

kak-(ki)ne-m [ahenksiz] = kadit-ciğ-im A.U.E

Mk. Şark Türkçesinde *nāçük (Tezk. Evl.* ve *N. M.), Nevaī*'deki نچوك nasıl «comment?», ve *bu çikli* ki, *bu çaklı* bu kadar «tant» yerindedir; *neçik* ՆԷՉԻԿ Bibl. nat. yazmaları, F. Arm. 194, yap. 13 V°, 56, 57 V°);

Yine mk. تكينچى *tikin-çi* (A.U.E) (§ 904) *-ci-leyin* lâhikası (§ 890, 4°, s. 598), ve Kırgızca küçültüm edatı *-şi(-çi)*.

Netice itibariyle bu lâhika şöyle bir saymaca yazış'la gösterilebilir: *-çañ* (mk. § 156, zeyil).

Vurgulanışa dair ihtar. — Osmanlıca'da bu lâhika boğazlı konsonu ile olduğu zaman daima vurguludur: *-ce°k, cı°k* [1].

-ce şekliyle bulunduğu zaman (*ni°ce* kelimesi müstesna) sonu vokalle biten kelimeler (sonun) daki ses vurgusunu kendisine alır: *ma'nā-câ, zerre-cê* gibi, ve sonu konsonla biten kelimeden sonra kendisi vurgusuz kalır, *tārih-ce* gibi. [2] Mk. § 192.

Kullanılışı. — *-ce* (*-cek*, vs.) şöyle kullanılır:

a. Şark Türkçesinde asıl türeme lâhikası olarak: *arak-çak* hasat «moisson», *bıçan-çak* ot biçişi «fenaison» (G.) ki, bunlar belki *orak çağı, biçiş çağı* yerindedir. [3]

Osmanlıca'daki *kol-çak* «brassière», *el-çek* eldiven «gant» (Karaman lehçesi, Γ, s. 54) kelimelerine gelince, bunlar küçültümlük «diminutif» olarak sayılabilir (§ 509).

b. Küçültümlük olarak, ki 509 ve aşağısı bendlerde bahsedilmiştir.

c. Bir takım fiil lâhikalarının teşkilci unsuru olarak (bk. § 868, *sonlarında*, s. 567).

d. İlgiç - sonuç «postposition - désinence» olarak, ki ilerideki bendlerde bahsedilecektir.

İlgiç - sonuç vazifesini gören *-ce*, şöyle kullanılmaktadır:

1° Mikdarca kıyaslık ilgici ve (neticeleniş yoluyle) sınırlanışlı ilgiç olarak;

2° Vasıfça kıyaslık ilgici olarak;

3° Mutabıklık (uyarlık) fikri bildiren bir ilgiç olarak;

4° Nisbet (görelik) haleti sonucu olarak.

---

[1] Bu küçültüm lâhikaları kelime sonunda olduğu zaman, diğer lâhikalarda olduğu üzere, vurguyu kendisine alır, ve kendisinden sonra başka bir lâhika geldiği zaman, yine öteki lâhikalarla da olduğu üzere vurguyu sona gelene bırakır. Bu takdirde umumî olan bu vurgulama kaidesinden *-çek -çık* de nasibini almış olduğuna göre, burada müellifin bunu ayrı bir hususilik diye haşiyelemesi yerinde olmasa gerek. A.U.E

[2] Müellifin verdiği bu kaide ve buna getirdiği misaller fikrimizce doğru görünmiyor, şöyle olsa gerek:

-ce şekli olduğu zaman katıldığı kelimenin sonu ister vokalli ister konsonlu olsun vurgu o son hecedeki vokale gider ve *-ce* vurgusuz kalır:

Ma'nā°-ca, zerre°-ce, ni°ce, tari°h-çe, be°n-ce, fikri°m-ce, insa°n-ca vs. (A.U.E).

[3] Bunlar hakikaten eski türkçenin bir başka türlü izafet tarzıdır. Nitekim lehçemizdeki «*Zerdāli oluk, Çimen tepe*» vs. gibi terkipler de, bu türlü teşekküllerden kalmadır. A.U.E

919. — 1° *Miḳdarca ḳıyaslıḳ ilgici.* -*ce* (eski kıyaslık haleti) [1]- Bu kavram doğrudan doğruya *çağ* yani mikdar «quantité» kelimesinden türemektedir.

Bu takdirde -*ce*, mikdar, sayı veya müddet fikri bildiren isimlere katılır ve *ḳadar* (§ 891) kelimesinin mânadaşı olur ki, esasen yerini gittikçe buna bırakmaktadır.

Şimdiki Osmanlıca'da bu lâhikanın söylediğimiz bu kavramda olarak hâlâ yaşamakta olduğu basma kalıp tâbirlerden birkaç misal:

ذره‌جه *zerre-ce* «autant qu'un atome» menfi cümlede: «pas le moins du monde»;

یوزلرجه *yüz-ler-ce* «par centaines»;

بیڭلرجه *biñ-ler-ce* «par milliers»;

سنه‌لرجه *sene-ler-ce* «durant des années»;

عمری مدتنجه *ʿöm-rü müddet-in-ce* «durant toute sa vie».

Şu aşağıki misaller, bu lâhikanın hâlâ pek canlı bulunduğu eski Osmanlıca'dan alınmıştır:

دانه برنجه [2] طاقت *dāne bir-in-ce ṭāḳat* bir dane (boyu) kadar takat «si peu que ce soit de force, de résistance» keli. keli: «autant qu'un grain» (*dāne birince*) [1426 yılı yazmaları, yap. 30 V°];

مسلمانلر اول کافرلری ایکی کندولرجه کوررلردی *müslüman-lar ol kāfir-ler-i iki k'endü-ler-ce* (= kendilerinin iki misli kadar) *g'ör-ür-ler-di* (A.U.E) «les Musulmans croyaient que les infidèles étaient deux fois plus nombreux qu'eux» (*Aynı eser*, yap. 161 V°);

[3] سنڭ عدلڭ بیڭ یللق عبادتجه‌در *sen-iñ ʿadl-iñ biñ yıl-lıḳ ʿibādet-çe-dir* (A.U.E) «ton esprit de justice vaut autant que 1,000 ans de pratiques religieuses» (Bibl. nat. yazmaları, A.F.T. 87, yap. 17 V°);

درکلگی (*ḳabri-m-iñ*) *derin-lüğ-i* بویمجه اوله *boy-um-ca ol-a* اڭلولکی [4] یاریسنجه اوله *eñ-ni-lüg-i* [5] *yarı-sın-ca ol-a* (A.U.E) «la profondeur (de ma tombe) devra être égale à ma taille, et sa largeur à la moitié de celle-ci» (*Ris. B.*, 61);

---

[1] M. Radloff, bunun için «casus quantitativus» tabirini kullanıyor. J. D.

[2] *Dāne birince* teşkili Türkçe'nin bu yoldaki izafet terkipleri arasında kulağa yabancı ve şivesizdir; hiç değilse *dāne-nin birince* olmalıydı. Fikrimizce bu *birince* kelimesi, aslı olması lâzım gelen بوینجه veya بوینجه *boy-ın-ca* nın yanlış bir istinsahı veya öyle okunuşu olsa gerek: *dāne boy-un-ca*=dane boyu kadar «autant que le dimension d'un grain». A.U.E

[3, 4] Arap harfli olan bu kelimeler metinde harekelidir. A.U.E

[5] Aslı *eñ-li-lüğ-ü*: *l*>*n* değişimli ki, bu değişim lehçemizde de durgun *n* den sonra gelen *l* lerde olur: *un-nan şeker* (=unla-n şeker); *yan-nış* (=yan-lış), vs. A.U.E

يلدرم خان مالقوج بكه ايتدى تاتارك چريسى بزم چريزجه وارميدر ددى مالقوچ ايتدى اى سلطانم اول كمسنه نك چريسى سنك چرك قدر اون انجه واردر *Yıldırım (Bāyezid) han Malkoç beg-e eyit-di Tatar-ıñ çeri-si biz-im çeri-miz-ce var mı-dır dedi Malkoç eyit-di ey Sul-tān-ım ol kim-se-nüñ çeri-si sen-iñ çeri-ñ kadar on an-ca* (= on o kadar) *var-dır* (A.U.E) «Bajazet demanda à *Malkoç Bey*: (Est-ce que l'armée des Tatars est aussi grande que la nôtre?) *Malkoç Bey* répondit: (Sire, l'armée de cette homme est dix fois plus nombreuse que la tienne» (Rouen, 1493 yazmaları, yap. 25 V°).

رسولك قرق پيغامبرجه قوت [1] وار *Resūl-üñ kırk peygamber-ce kuvvet-i var* (A.U.E) «le prophète Mahomet a autant de force virile que quarante prophètes ordinaires» (1426 yılı yazmaları).

Mk. Çağatayca'da:

ايكى مجنونجه فرقت بار *iki Mecnun-ca firkat-ı bar* (A.U.E) «il a autant de tristesse que deux Medjnoun» (NEVAÏ, Hartmann'e göre, § 75).

İHTAR. — Şark Türk lehçelerinde aynı mânada olarak *-ce* ile *çag-lık* veya *çag-lıg* tabiri kullanılır.

Ml.: بر چوپچوق يموورتقه سى چه (گوهر) *bir çopçuk yumurtka-sı-ça (g'evher)* (bir serçe yumurtası kadar «mücevher») «(une pierre précieuse) de la grosseur d'un œuf de moineau» (NEVAÏ, M. A., s. 103);

bir yarmak çag-lıg ak māñ bir akça kadar beyaz ben (A.U.E) «une verrue (sivilce. A.U.E) blanche grande comme une pièce d'argent» (*Tezkere-i Evliyā*, uygur harfli, yap. 20);

bu ıt çag-lıg māni kötürgil bu köpek kadar beni yükselt (Tanrım) (A.U.E) «élevez - moi (Seigneur) autant que ce chien» (*Aynı eser*), yap. 12.

çag-lık kelimesinin (*kadar* kelimesinde olduğu gibi, bk. § 893) aşağı yukarı tahminen «environ» mânasını alabildiğine de dikkat edilmeli.

Ml.: *tört yüz çag-lıg mulla* dört yüz kadar molla (A.U.E) «environ 400 moullahs» (*Tezkere-i Evliyā*, yap. 30).

Mk. *çak-lı* kelimesini ve sonra aynı mânada: اون بش چاقلى كشى *on beş çak-lı kişi* (A.U.E) «environ quinze personnes» (ABOULGHAZI, s. 115).

Yine mk. *an çak-lı* [2] o kadar «autant» ifadesini:

سيزلارگا هر يلده آن چاقلى نرسه براين *sız-lär-gä her yıl-da an çak-lı nerse bir-ä-yin* sizlere her yıl o kadar şey vereyim (A.U.E) «je vous en donnerai autant tous les ans» (*Aynı eser* s. 29).

Evvelce de görüldüğü üzere Osmanlıca *-cek* lâhikası ve şark lehçelerindeki *-çe -çelik, -çek-li, çak-lı* (ki aslı *çag-lıg* dır) mef'ulün ileyhe katıldıkları zaman sınırlanışlı bir mâna almaktadır (bk. § 905).

Aynı edatlar zamirlere eklenebilir, ve miktar katmaç (zarf) ları yapmağa yarar:

bun-ca, şun-ca (§ 474);

---

[1] Bu arap harfli kelimenin *v* sinde teşdid işareti ve *t* sinde esre işareti var. A.U.E

[2] *(o, ol, on)* un bir çeşidi olarak yalnız *(an-ı, an-a, an-da, an-dan, an-lar, an-ıñ, vs.)* gibi tasrifli hallerde kullanılan *an* zamiri, burada mücerret haletinde de kullanılmış görülür. A.U.E

بوچاقلی *bu çaḳ-lı* (A.U.E), بوچیكلی *bu çik-li* (A.U.E), شول چاقلی *şol çaḳ-lı* (A.U.E), اول چاقلی *ol çaḳ-lı* (G.) bu kadar, şu kadar, o kadar (A.U.E) «tant»;

نچه *neçe* (eski Osm.; azerce), نه چاقلی *ne çaḳ-lı* (A.U.E), نه چلی *ne çe-li* ne kadar (A.U.E) (teke türkmencesi) «combien?».

920. — 2° Vasıfça kıyaslık «comparaison qualitatives» ilgici olan -*ce* edatı bu kavramla bir hareket tarzı, bir icra sureti bildiren ifadelerde kullanılır ki *gibi* (§ 886) «à la manière de, comme» nin mânadaşıdır. Yine mk. -*cesine* (§ 929) ve -*cileyin* (§ 890, 4°).

Ml.: عسكرجه *asker-ce* «comme un (vrai) militaire, militairement»;

چوجوقجه *çocuḳ-ça* «comme un véritable enfant»;

آدمجه *adam-ca* «d'une façon (digne) d'un homme»;

اشكجه *eşek-çe* «comme un âne, sottement»;

اویلهجه *öyle-ce* «comme cela».

Bu kelimeler sıfat olarak (tarifçi «déterminant» olarak) kullanılabilirler. Mk. § 887.

Ml.: چوجوقجه حركت *çocuḳ-ça hareket* «une action comme (celle d') un enfant, un pas de clerc»;

Asker-ce bir temennā «salut militaire».

921. Kavim isimlerinden yapılmış olan şu aşağıki ifadeler de sıfat diye kullanılabilirler:

تركجه ، توركجه *türk-çe* ʿ*osmanlı-ca* «à la turque»;

توركجه لسان *türkçe lisan* «la langue turque»;

عثمانليجه قيافت ʿ*osmanlı-ca ḳıyāfet* «costume à la turque (à l'ottomane)».

Bu sıfatlar bu defa katmaç (zarf) hizmetini de, isim (alem) hizmetini de görebilirler, ve o zaman bizzat dil ifade ederler.

توركجه (عثمانليجه) سويلهمك (kalmaç) *türk-çe (osman-lı-ca) söylemek* «parler turc»;

توركجه (عثمانليجه) لسانى (alem) *türkçe (osman-lıca) lisān-ı* «la langue turque (ottomane)» (keli. keli.: la langue [de] turc»);

توركجهسى ضعيف *türkçe-si zaʿif* «son türc est faible, il n'est pas fort en langue turque».

Başka misaller:

فرانسزجه *fransız-ca* (vurgulanışına dikkat) [1].

Fransız gibi mânasiyle (sıfat) = «à la française» français, fransız dili mânasiyle (alem) = «le français»;

رومجه *rum-ca* «à la grecque, grec»;

ارمنیجه *ermeni-ce* «armenien»;

آرناودجه *arnavut-ça* «albanais»;

بلغارجه *bulgar-ca* «bulgare»;

صربجه *sırp-ça* «serbe»;

چنگانه‌جه *çing'āne-ce* [2] veya قبطیجه *kıpti-ce* «tzigane»;

مجارجه *macar-ca* «hongrois»;

پولونزجه *polonez-ce* veya لهجه *leh-çe* «polonais (lehli-ce: A.U.E)»

روسجه *rus-ça* veya موسقوفجه ، موسقوجه *moskov(f)-ça* «russe»;

انکلیزجه *ingiliz-ce* «anglais»;

آلامانجه *al(a)man-ca*; (ve eski osmanlıca'da): نمچه‌جه ، نمسه‌جه *nemçe(se)-ce* «allemand».

Mk. Eski Osmanlıca'dan alınmış şu misali:

بو یازو... نه دیلجه‌در *bu yaz-u ne dil-ce-dir* (A.U.E) «en quelle langue est cette inscription?» (Rouen, no. 1493 yazmaları yap. 57).

Mk. aşağıdaki buna benzer *ne-ce?* «en quelle langue?», ve *biz-ce* «d'après notre parler, en notre langue.

Ml.: بزجه‌سی (اسناد) وفرنکجه‌سی (آتریبوسیون) دنیلیر *biz-ce-si isnad ve frenk-çe-si atribüsyon den-il-ir* «nous appelons (ce rapport grammatical) isnād ve les Européens le nomment attribution» (AHMED MİDHAT, *Galatāt-ı terceme* üzerine Saïd - Bey'in, s. 155 - 156).

İHTAR. 1 — Dolaysız «direct» veya dolaylı «indirect» bir kıyaslama (teşbih) ifade edebilen *gibi* ilgicinden farklı olarak, *-ce* lâhikası daima dolaylı yani bir hazf ve takdire dayanan bir kıyaslama bildirir.

Dolaysız bir kıyaslama (teşbih) ya misal:

انسانه آتا آنا کبی یاراولماز *insan-a ata ana gibi yār ol-ma-z* (A.U.E) «l'homme n'a pas d'amis comme son père et sa mère» (burada «yar» kelimesi «ata ana» ile doğrudan = dolayısiyle olmıyarak, dolayısız kıyaslanmıştır).

Dolaylı bir kıyaslamaya misal:

احمد چوجوق کبی (چوجوقجه) داوراندی *Ahmed çocuk gibi (çocuk-ça) davran-dı* «Ahmed

[1] Müellif bu kelimede (vurgulanışa dikkat) diyerek vurgu işaretini *fra°nsız-ca* suretinde birinci hecedeki *a* üzerine koyuyor. Bizce bunlarda ve bütün bu gibilerde vurgu, *-ce* edatından evvelki hecenin vokali üzerinde olacaktır ki, biz öylece tashih ettik. A.U.E

[2] Müellif bunu böyle yanlış bir söyleyişle kaydediyor: *çingene-ce* olacak. A.U.E

a agi comme un enfant» (yani: bir çocuk nasıl davranırsa Ahmed öyle «= o çocuğun davranışı gibi» davrandı demektir ki, burada Ahmed doğrudan doğruya bir «çocuk» la değil; Ahmed'in «davranış» ı bir çocuğun «davranış»ıyle kıyaslanmıştır; bu ise hazf ve takdir «ellipse» li ve dolayısiyle, dolaylı bir kıyaslamadır);

gibi nin başlaklık «autonomie» ı, hakiki bir lâhika olup, kendi nev'ine göre Fransızca'nın *-ment* lâhikasına muadil bulunan *-ce* den daha büyüktür.

Mk. Fransızca'da «Comme un homme» ve «humainement».

İHTAR 2 — *-ce* ve *-çe* lâhikaları zamirlere de katılarak, hal ve tarz katmaçları teşkil ederler (§ 402).

anca (eski osm.): mânadaşı *ancılayın* «ainsi, tel»;
-nça (Orkhon kitabeleri, IE Thomsen'dan, 21, 22);
nice (eski osm.);
näçük (çağatayca) nasıl «comment?».

Ml.: آياصوفيايى انجه كم ياپديلر طورمدى *Aya-Sofya-yı an-ca kim yap-dı-lar dur-ma-dı* (A.U.E) «Sainte-Sophie n'est pas restée telle qu'on l'a construite» (Rouen, 1493 yazmaları, yap. 72);

انجه مونجه يغلاغان بولدى *an-ca munca yıgla-gan bol-dı* o kadar bu kadar (= şöyle böyle) ağlar oldu (A.U.E) «il versa quelques larmes» (keli. keli.: «il pleura comme-ci, comme-ça») [GRENARD, *Journ. asiat.*, 1899, s. 343].

İHTAR. 3 — Çağatayca'da *çağ-lık* (§ 919, İhtar) kelimesi, vasıfça bir kıyaslama da ifade edebilirdi. Bk. PAVET DE COURTEILLE, *Dict.* s, 276. Sondan bir evvelki misal. Mk. Beveridge yazmaları, yap. 4, l. 11.

922. — 3ᵉ *Uyarlık (mutabakat «conformité») ilgici olan -ce.* — Bu kavram evvelki ile görelik (nispet: relatif) haleti olanı arasında bir şeydir. *-ce* böyle kullanıldığı zaman *göre, nazaran** «selon, d'après, conformément à» nın mânadaşıdır.

Böylece yapılan ifadeler çoğu zaman izafet «mülkiyet» lâhikasiyle beraber bulunur:

Ml.: فكرمجه *fikr-im-ce* «à mon avis»;
ظنمجه *zann-ım-ca* «à mon avis».

Bunlar sık sık ilgiçlik tabirler mahiyetini alırlar.

Ml.: موجبنجه *mūcib-in-ce* «conformément à...» (keli. keli.: «d'après l'exigence, la nécessité de...»);

اقتضاسنجه *iktizā-sın-ca* «conformément à...» (keli. keli.: «d'après l'exigence, la necessité de...»);

آردنجه *ard-ın-ca* «derrière quelqu'un, après quelqu'un, à la suite de quelqu'un (ou de quelque chose: A.U.E)»;

عقبنجه *ʿaḳab-in-ce* «derrière quelqu' un, après qulqu' un, à la suite de quelqu' un (ou de quelque chose: A.U.E)»;

ازنجه *iz-in-ce* «derrière quelqu' un, après quelqu' un, à la suite (la trace) de quelqu' un (ou de quelque chose: A.U.E)»;

Bu tabirler Osmanlıca'da eskidirler.

Ml.: بز موسانك آردنجه دخى رسول كندردككه برى ازنجه كلديلر *biz Mūsā-nın ard-ın-ca daḫi resūl g'ön-der-dik ki bir bir-i iz-in-ce g'el-di-ler* (A.U.E) «nous avons envoyé à là suite de Moïse d'autres prophètes encore, qui se son succédé les uns aux autres» (keli. keli.: «les uns à la trace des autres») [1426 yılı yazmaları, yap. 77 V°];

نمازدك عقبنجه *namaz dañ [1] ʿaḳab-in-ce* «après la prière de l'aurore (dañ)» (*Aynı eser*, yap. 117);

انلروك يليسنجه [2] كلن تابعين [3] *an-ḷar-ıñ yilı-sin-ce* [4] *g'el-en tābiʿin* «les adeptes qui leur on succédé» (*Aynı eser* yap. 189 V°];

بكلر قباقجه دالالرنجه حاجى قارا *(Azerce) beg-ler ḳabaḳ-ca daḷ-ḷar-ın-ca Hacı Ḳara*, beyler önde, onların ardınca Hacı Ḳara (A.U.E) «les beys en avant et Hadji Ḳara derrière eux» (FETḤ. ALİ AḤ. s. 184).

Mk.

kişi-niñ käyn-in-çe barur-sän kişi-nin ard-ın-ca gid-er-siñ (A.U.E) «tu le suis» (*Tezk. Evl.*, s. 169, I. 13).

923. — 4° *görelik (nisbilik «relatif») haleti sonucu* «désinence» *olan -ce* — Görelik haleti (mk. § 243) bir münasebet «relation», bir alâka «rapport» fikri bildirir. Yunanca'nın ve lâtincenin nisbilik mefʿulün bihi «accusatif relatif» ile olduğu gibi, arapçanın (التميز *et-temyīz*) temyiz (seçileme «spécification») si ile bir benzerliği vardır.

[1] Müellif *namaz-dañ* kelimesini (tan namazı, sabah namazı) mânasında alıyor. Biri Türkçe biri Farsça iki kelimenin Fars tarzında terkip edilmesi mümkün olsa bile, bunu *namaz-ı dañ* okumak lâzımdı. Fikrimizce buradaki arap harfli دك *dañ* hecesi, ڭ *ıñ* yazılışından bozma olup kelime *namaz-ıñ* okunmak gerektir; ve sadece «namazın ardınca» demektir. A.U.E

[2, 3] Bu kelimeler metinde harekelidir. A.U.E

[4] Müellif *yilisince* kelimesinde *yili* yi *yele* nin bir çeşidi sayarak «*at yelesi*» mânasına alıyor; halbuki bu kelime (ardınca) demektir: Bk. (Tuhfet-üz-zekiye): *yili-mek* = inzimam etmek, katılmak; *yilū* (Çağ.) birbirine katılmış olan ferdler, kalabalık (halk, ahali). A.U.E

Bunun Fransızca muadilleri ise «quant à, relativement à, en ce qui-concerne, par rapport à, en matière de, au point de vue de» gibi epeyce değişken olabilir.

Ml.: بنجه *ben-ce* «quant à moi, en ce qui me concerne»; (bana göre); معناجه *maᶜna-ca* «au point de vue du sens» (A.U.E)

او بندن یاشجه دها بویوکدر *o ben-den yaş-ca daha büyük-dür* «il est plus âgé que moi» (keli. keli.: plus grand quant à l'âge»). (yaş hususunda, yaş itibariyle).

924. Cümlenin fiili mechul ise *-ce* lâhikasiyle gösterilen görelik haleti, bazan bir mefᶜulün fih «locatif» e, bazan bir aletlik, vasıtalık «instrumental» lâhikasına muadil olur [1].

Ml.: بوراجه بیلینمیور *bura-ca bil-in-me-yor* «il n'est pas connu ici» (keli. keli.: «quant à cet endroit»); mefulün-fih ile *burada* kelimesi de, *bura-ca* söylenebilir) [1];

دولتجه قبول اولنان فیات *devlet-ce ḳabūl ol-un-an fiyat* «prix qui a été accepté par la Gouvernement».

Arapça ismi - mefᶜul «participe passif» lerle misaller:

هر کسجه معلوم *her kes-ce maᶜlūm* «connu de tout le monde»;

جملەجه مسلم *cümle-ce müsellem* «concédé, reconnu par tous»;

بزجه مستعمل *biz-ce müstaᶜmel* «employé par nous, chez nous».

IHTAR. — Eskiden nerede «où» yerine (mefᶜulün fih ile) *ḳan-da* veya (görelik haleti ile) *ḳan-ça* kelimeleri farksız olarak kullanılırdı (1426 yılı yazmaları, yap. 75). Mk. § 934 *sonlarında.*

Şu aşağıki misalde görelik haleti (gidişli «allatif») bir mefᶜulün ileyh «datif» yerindedir:

Ordu-ña ḫatt-ı hümayun yaz ki herkeş yer-li yer-in-ce git-sin «envoie un ordre à ton armée enjoignant à tout un chacun de rentrer chez lui» [2] (TAMB. AR. s. 42).

[1,1] Bunu müellifin *mefᶜulün fih haleti* yerinde sayması bizce doğru görünmüyor. Böyleleri umumiyetle «marifetiyle, tarafından» demek olup, yalnız (vasıtalık ve âletlik «instrumental») rolündedir:

Buraca (bura [halkı] tarafından) bilinmiyor;

Devletçe (devlet tarafından) kabul olunan fiyat;

Herkesçe (herkes tarafından) malûm;

Cümlece (cümle tarafından) müsellem;

Bizce (bizim tarafımızdan) müstamel, vs. A.U.E

[2] Envoie un ordre (= un écrit auguste) à ton armée disant que chacun rentre à sa propre habitation (yer-lü yer-in-ce). A.U.E

925. *-ce* lâhikasının asıl halet sonuçları kadar sık kullanılmaması, onun yerine daha sarih ve kesin mânalı birçok tabirler kullanılmakta olmasından ileri gelmektedir. Diğer taraftan Türkçe'de Arapça kelimeler oldu mu, bazan bunların görelik mef'ulün bih haletini kullanmayı tercih ederler. Şu aşağıki cümlede her iki suretle ifade edişin yan yana misalleri görülmektedir:

Ml.: شرق توركجه‌سی تلفظجه و صورت افاده‌جه بر آز قبا ، و بزم غرب تركجه‌مز ایسه چوق دها ظریفدر ، لكن قاعدةً و اساساً شرق تركجه‌سی طوغری و بزمكی غلطدر *şark türk-çe-si telâffuz-ca ve sūret-i-ifāde-ce bir az kaba, ve biz-im garb türk-çe-miz ise çok daha zarif-dir, lākin kā'ideten ve esāsen şark türkçe-si doğru ve biz-im-ki galat-dır* «le turc oriental, au point de vue de la prononciation et de la manière de s'exprimer (du style), est un peu grossier; quant à notre turc occidental, il est beaucoup plus élégant. Mais au point de vue de la règle et des principe, le turc oriental est exact (pur); quant au nôtre, il est érroné (altéré)» (Sami - Bey).

926. *Husasî kullanılışları.* — 1° *-ce (-cek)* lâhikası bir takım topluluk «collectif» isimlerine katılarak umumluk «totalité» fikri tanıyan bir nevi görelik (nisbilik) haleti teşkil edebilir.

Ml.: عائله‌جه (گزمك) اوطورمق *āile-ce (g'ez-mek) otur-mak...* «voyager» (demener...) avec (toute sa) famille»;

قاضی‌یی كویجه قبول ایتدیلر *kadı-yı k'öy-ce kabūl et-di-ler* «on reçut le Qadi avec tout le village» (= «tout le villag alla à sa rencontre»).

Anadolu'da aynı kavramda olarak جك *-cek* şekli kullanılır:

āile-cek (= horanta-cak: Adana ve Karaman taraflarında);

k'öy-cek.

İHTAR. — Bu tabirlere bütün «tout» mânasında اولانجه *ol-an-ca* (keli. keli.: var olan kadar «autant qu'il y'en a, dans la mesure de ce qu' il existe») yı da katmalı. (Bu kelime esasen kendiliğinden bir umumluk mânası taşıyan *ol-mak* ve daha iyisi *var ol-mak* mastarının ortacı *ol-añ* dan yapılmadır) [Mk. § 1203 ve 1198, İhtar].

Ml.: اولانجه قوتیله *ol-an-ca kuvvet-i-ile* = وار قوتیله *var kuvvet-i-ile* «de toute sa force».

Şark lehçelerinde doğrudan doğruya *bar* (= var) kelimesinden yine bütün «tout» mânasında (keli. keli.: var (olan) kadar: A.U.E) *bar-ça* kelimesini yaparlar.

ol-an-ca kelimesi, alem olarak varlık, bütün varlık «le tout, tout l'avoir» mânasını verir.

Ml.: اولانجه‌سندن صویولدی *ol-an-ca-sın-dan soy-ul-du* «il fut dépouillé de tout ce qu' il possédaient» (MİHRİ, *Letāif-i Asār*, s. 8).

Mk. başka bir misal (§ 1471, zeyil, ilk kelimeler: كوزلده بر);

انجق اولوب اولانجه‌سی بو دكل سكا سوز وار دخی سویله‌جك *ancak ol-ub ol-an-ca-sı bu değil sañ-a söz var dahi söyle-yecek* «mais ce n'est pas tout *(ol-up ol-an-ca-sı)*; j'ai (encore A.U.E) à te dire quelque chose» (DE CARBOGNAND, *Gram. turca* s. 667;

Aynı cümle Yunanca yazılmış Alexandrides'in grameri [Viyana, 1812, s. 147] ine alınmıştır.)

Şu misalde oḷanca kelimesi kendi ortaç mahiyetini halâ yaşatmış görünüyor:

[1] اكر اول طورجقلرك يوقلنن استرسك وايوز النجلرنه تيمار ادرسك *eger oḷ davar-cıḳ-ḷar-ıñ yavu ḳıḷ-ın-an-ın iste-r-se-ñ ve uyuz oḷ-an-ca-ḷar-ın-a timar ed-er-señ* eğer o davar (koyun) cıkların zāyi kılınanlarını ararsan ve uyuz olanları kadarını timar edersen (A.U.E) «si tu cherches ceux des moutons qui se sont perdus et soignes tous ceux d'entre eux qui sont *(oḷ-an-ca-ḷar-ın-a)* atteints de gale» (1426 yılı yazmaları, yap. 216 V°).

Aşağıki cümlede yine böyle fakat bu defa *el-e gir-mek* «se laisser prendre, être pris» (keli. keli.: «entrer dans la main») mastarından yapılmış bir şekil var:

بدوي امرانك نوعا عصياني .... ظاهر اولورسه مجال ويرميوب اله كيرنجسنك باشن كسوب .... *bedevī ümerā-nıñ* نوعا *nev'an? 'ısyān-ı... zāhir oḷ-ur-sa mecal vir-me-yüb, el-e gir-en-ce-sin-iñ baş-ın k'es-üb...* (A.U.E) «s'il éclate quelque révolte d'emirs bédouins, on coupera (sans relâche A.U.E) la tête de tous ceux qui seront pris» *Ḳānun-Nāme-i Mısır* yap. 38 V°, Rouen kütüphanesi yazmaları, XVinci asır sonu) [2].

927. — 2° Bazı hallerde ise *-ce* lâhikası aksine bir kısınlayış «restriction» bir sınırlayış «limitation» fikri taşıyor görünmektedir. O zaman *-caḳ* lâhikasını toptan bir miktar «quantité totale» bildirecek yerde, «yalnız gösterilen bir miktarı bildirip bu miktardan fazlasını bildirmez».

an-caḳ (= o kadar: A.U.E) zarfının ilkinlik «primitif» mânası da böyle idi (bk. § 439, 430).

Yine mk. Azerce'de: ايكيجسي *iki-ce-si* yalnız o ikisi «seulement ces deux-là» (FETḤ. AḤ., s. 73).

Bu kavram tahmin katmaç (zarf) ı olan *-caḳ* ın mânasına yaklaşıyor (bk. § 918, haşiye 1) ve *-ce* lâhikasının kullanış menşei olarak görünüyor.

928. *-ce lâhikasının uzanımı.* — Bazan *-ce* lâhikası lehçelerde *-cez* uzanık şekliyle görünür.

Ml.: *boy-un-ca-z*, *(boy-un-ca)* yerine «le long de...» (Makedonya'da *Çetiroḳ* köylülerinin lehçesinde) [3].

---

[1] Başdan ve sondan iki kelimeden madasında bu arap harfli kelimeler hep harekelidir. A.U.E

[2] [illegible] in Karaman Türkçesine tercümesinde yetecek kadar, yeter miktarda «suffisant» mânasında *yet-en-çe-lik* tabiri bulunmaktadır:

yet-en-çe-lik ücret-dir «c'est un salaire suffisant» [illegible], II. s. 123. *yet-en, yet-mek* «suffire» mastarından ismi fail ve ismi mef'ul mânalı bir ortaçtır; fakat bu kelimenin bütününü acaba *yetencelik* gibi toptanlık «totalité» bildiren nisbilik (görelik) haletinin bir uzantısı diye mi... yoksa *yeten-çelik* i böyle sayıp, bundan *çelik* kısmının § 919, İhtarda bahsi geçenler nevinden mürekkep bir ilgiç diye mi almak lâzım geleceğini bilmiyoruz. J. D.

[3] Başka bir misal: *Fıransız-caz, imansız-caz, dinsiz-cez ḳalem-le yaz-ıḷ-ma-yacaḳ* (vaktiyle Selânik'te okuduğum bir mektepte Fransız kalem uciyle hazırladığım Arapça vazifelerinden birinin altına Arapça ve ulumu diniye hocam rahmetli Hüseyin Hüsnü Efendi'nin (Makedonya'da Poroy kasabasındandı) yazdığı ihtar... hep جز imlâsiyle.

Bursada iken muhtelif ağızlardan işittiğim şart siygalarının cemi mütekellimlerindeki *z* ler bu cinsten olmayıp, *k*, *ḳ* zamirleri yerine kullanılan *z* zamirleridir: *gelse-z, aḷ-sa-z* (= gelsek, alsak) A.U.E

Ayaı uzantı Anadolu'da bilhassa *-dik-çe*, *(y)in-ce* ve *-(y)icek* gibi ulaklık «gérondif» fiil siygalarında (bk. § 1370, İhtar, 2) bulunur.

Küçültümlerin uzantısında bulunan *-ez* unsuru (*ev-ceg-iz*: A.U.E) bunlara yaklaştırılmalı (§ 509 ve 510).

Ve bütün bu yaklaştırımlar, bütün bu muhtelif unsurların menşe ortaklığına dair olan bizim nazariyemizin lehinde bulunan bir alay delillerden ibarettir (§ 930).

929. — جەسنە $\frac{\textit{-ce-sin-e}}{\textit{-ca-sın-a}}$ lâhikası.

Bu, *-sine* unsuruyle pekiştirilen *-ce* lâhikasından ibarettir ki, bu *-sine* unsuru da *-sin* suretindeki gaibe izafet «mülkiyet» lâhikasiyle mef'ulün ileyhten yapılmış görünüyor. Mk. § 517, zeyil ve 796.

-cesine lâhikası birkaç isme ve ortaçlara da katılır.

İsimlere katıldığı zaman, 2° *-ce* lâhikasiyle, fakat ondan daha fazla bir şiddette olmak üzere aynı mânada olur (bk. § 920).

Ml.: آدمجەسنە *adam-casına* «comme un homme»;

بویلەجەسنە *böyle-cesine* «comme ceci»;

دشمنجەسنە انتقام آلمق *düşman-casına intikam al-mak* «se venger comme un ennemi»;

جاناوارجەسنە حركت *canavar-casına hareket* «manière d'agir digne d'un sauvage (keli. keli.: «procédé comme celui d'une bête féroce)»;

چیلغینجەسنە سومك *çılgın-casına sev-mek* «aimer à la folie»;

كورجەسنە متعصب *k'ör-cesine müteassıb* «aveuglément fanatique» (YĀKUB KADRİ, *Bir Serencām* s. 101).

Fiil siygalarına katıldığı zaman kıyaslama ilgiçlik tâbirleri yapılamağa yarar ki, böylelerinden § 1458 ve aşağısında bahsedilecektir.

-ce lâhikasının şimdiki Osmanlıca'da bu hassası yoktur.

İHTAR. — Eski Osmanlıca'dan alınan şu aşağıki cümlede *kanca-sına* (*kanca* ya yaklaştırılacak, mk. § 924, İhtar) nereye olursa olsun «où que ce soit, n'importe où».

[1] اری دستورسوزن اوندن چقوب قنجسینا ورمیا *er-i destur-un-suz-un ev-in-den çık-ub kan-casına var-ma-ya* «qu' elle ne sorte pas hors de sa maison pour se rendre en aucun endroit (*kanca-sın-a-ya*) [2] sans la permission de son mari» 1426 yılı yazmaları, yap. 127 V°).

---

[1] اوندن ve ورمیا kelimeleri asıl metinde harekelidir. A.U.E

[2] Müellif Arap harflisinde yerli yerine konmayan noktalardan dolayı kelimeyi böyle okuyorsa da bizce bu, bizim okuduğumuz gibi sonda *ya* olmadan sadece *kanca-sına* olsa gerek. A.U.E

930. *Kıyaslık ilgiçler üzerine görüşler ve* تك *tek edatının etimolojisi.* — Bundan evvelki sergileyişten şöyle bir gelişme çıkarabiliriz:

Miktar «quantité» fikrini bildiren bazı kelimeler] (*çağ* ve daha sonraları *ḳadar*) önce mikdar (= kadar, «autant»), sonra vasıf «qualité» (= gibi «comme») mânasında kıyaslık ilgiçler olurlar. En sonra mef'ulün ileyhe katılarak sınırlayışlı ilgiçler (= e kadar «jusqu' à») halini alırlar.

Şimdi (*-dek*)*tek* kıyaslama ilgicinin de aynı oluşuma uğradığını meydana çıkarmak meselesi kalıyor. Bu kelime esasen miktar «quantité» mânasındaki *deñ* den geliyor ki, bunu da şu aşağıdaki kavram ve şekillerde buluyoruz:

Müsavi olan iki miktardan her biri (mücerret mânasiyle).

Bir yük hayvanına yükletilen yükün iki kısmından her biri (müşahhas mânasiyle: A.U.E) ki bunlara *deng*, veya *tek*(*dek*) [1] (ve lehçelerde) *tay* derler.

tek: müsavi bir birlik «unité égale», eş «pendant», çift'in bir tanesi «qui fait la paire»:

bu şamdan-ın bir tek-i var «ce chandelier a un pendant» (İstanbul çarşısında işitilmiş bir cümle).

کوپەیی آرامش بر تکنی بولمش ، دیکر تکی غائب اولمش ایدی *küpe-gi ara-mış bir tek-in-i bul-muş, diger tek-i gāib ol-muş idi* (A.U.E) «elle chercha ses boucles d'oreille et en trouva une, l'autre de la même paire était perdue (*Türk Masal-lar-ı*, s. 81).

Mk. Azerce:

باشماقمك تایی آیاغمدن سورچوب چقدی *baş-maḳ-ım-ıñ tay-ı ayag-ım-dan sür-çüb çıḫ-dı* (A.U.E) «une de mes chaussures a glissé de mon pied» (FETH. AḤ., s. 163).

Umumiyetle birlik «unité en général»: *tek* (Çağatayca: تاق *taḳ*) biricik, çift olmayan «unique, impair» (*çift* in zıddı);

tek-in [1] yalnız «seul»;

tekin-siz [2] (perilerle) sık sık ziyaret edilen «hanté (par les esprits)»;

---

[1] *deng* şeklinde dişli genizli ki (*ñ*: A.U.E) (bk. § 73) ayrışarak iki ses *ng* olmuştur. *tek* < *dek* şeklinde ise bu basit bir boğazlı haline gelmiştir (bk. § 74).

Bir Karamanlı hıristiyan bana (*ḳafa dengi* tabirindeki) *deng* kelimesini şöyle anlatmıştır:

İki çuval dol-dur-ul-sa, çuval de-me-z-ler kibar-ım-sı dek de-r-ler «quand on a rempli deux sacs (d'une même charge), il est plus distingué d'employer le mot *dek* (pour désigner chacun d'eux)».

tek kelimesi arapça'nın فرده *ferde* «unité, demi-charge» kelimesine muadildir. Bilindiği üzere bu kelime Arapça'dan Fransızca'ya «farde» suretinde geçmiştir ki, Yemen «Moka» kahvesi dengi demektir. J. D.

[2] İhtimal *tekin* kelimesini sınırlayışlı ilgiç olan *değin* şekline yaklaştırmak gerekir ki, bu takdirde bunu (fiilcil değil de) isimcil bir menşeden saymalı; mk. § 904. Bu Fransızca'yı muhtemel kılan şudur ki, *-in* lâhikasının *çag* ile muvazi bir kullanışının izleri vardır. (*ş* < (*c*)*ç* olan) Kırgızca'da *şäyin* şekli (Melioranski) sınırlayışlı ilgiç olarak görülüyor.

$\frac{\textit{-leyin}}{\textit{-layın}}$ «comme» lâhikası (§ 890, 3°) nın bir çeşidi olan $\frac{\textit{-deyin}}{\textit{-dayın}}$ ile bu *değin* kelimesini *l*×*d* becayişi yapılan Türk dillerinde birbirine karıştırmamalı. J. D.

Mk. şark Türkçesinde: *tıp tük* ve *tigin* [1] bedava, caba «gratis» (G.).

Müsavi, muadil, denk «égal, equivalent»: Çağatayca'da *täñ, tiñ*; ve *iz* ile uzantılı (uzantılı) olarak: *täg-iz, tig-iz*:

اولوش نی تینك قلغای ایردوك *ülüş-ni tinğ* (başka yazmada: تیكز [2] *tigiz*) *kıl-gay ir-dü-k* (her) parçayı deng (müsavi) yapardık (A.U.E) «nous aurions fait part égale» (ḤAKİM-ATA, 1.221 ve 228).

Mk. *tay-daş* (Karaman Türkçesi: Γεροντίσθης, II, s. 3, l. 2),
tay-taş (Azerce: FETḤ. AḤ. s, 65 ve 103);
täñ-tuş (تینك توشلق *ting taş-lak* da, NEVAÏ, M. A. s, 107);

داڭداش *dañ-daş* (A.U.E), RADLOFF, III, s. 1658: Arkadaş, eş «compagnon, égal»;

Mk. [3] یوق سنكا توش تنكا *yok san-ğa tüş täng-ü* «certes tu n'as pas d'égal» (*Kutadgu Bilig*, Kahire yazması, mısra 7).

Müsavi, düz «égal, uni» تیكز یر [4] *tigiz yer* düz yer yani ova «plaine» (G.); *deñ-iz* [4] «mer».

Böhtlingk (*Vocab.* s, 94) e göre, *täñ* Yakutça'da denk yani düz «égal (uni)» ve müsavi, muadil «égal (équivalent)»; düz satıh «surface uni», müsavilik «égalité», çift olma «parité» mânasındadır; *manıaxa täñ* aynı surete «de la même façon».

Aynı müellif bu kelimeyi Mogolca'nın müvazilik «équilibre», müsavilik «égalité», benzerlik «ressemblance» mânasındaki ᠲᠡᠩ *teng* kelimesine yaklaştırıyor (Kowalewski'ye atfen).

Rahat «tranquille» suskun «silencieux», dikkatli «attentif».

تیك قالدیلار *tik [5] kal-dı-lar* hayretten susa kaldılar (A.U.E) «ils demeurèrent muets de surprise» (ḤAKİM ATA, 1078) [6];

---

[1] *tek* kelimesi «yalnız ve hâli» mânasiyle Farsçaya da geçmiştir: Tek ü tenhā. Buradaki *tek-in* «yalnız ve hali» mânasında olup, *tekin-siz* de (perilerden) yalnız ve hali olmayan mânasında görünüyor. Şehzâde mânasında olan *tek-in* ise belki asıl mânasiyle *tik-in* «dikilmiş, nasbedilmiş, kaymakam» olup, yalnız şehzadelerin babaları han yerine hükûmet edenleri mânasında olacak. A.U.E

[2] Bu Arapça harfli kelimelerde ك harfi sağır kâf yani *nğ* yerinde de kullanılmıştır. Bunun *tinğiz* okunması muhtemeldir. A.U.E

[3] Bu mısraın aslı Kahire nüshasında şöyledir:

سنوك سن ادین یوق سنكا توش تنكا *sen ök sen adın yok sanğa taş tenğ-ä* yani (ancak sensin, gayri yok sana eş, denk, ha!)... s. 12, satır 14.

tuş kelimesi karşılaşmak mânasında *taş-mak* mastarını vermiş görünüyor. Karşılaşan, karşı duran mânasına *taş-man* farsça (düşmen) kelimesini vermiş olabilir.. *teng-ä* sonundaki *ä* (*a*) ise, lehcemizde tekit edatıdır ki, bir çeşidi de *ha* dır: *gelsen-e, alsan-a, yaz ha,* vs. gibi. A.U.E

[4] *tigiz* kelimesindeki *g* nin de aslı *nğ* olabilir. A.U.E

[5] Lehcemizde de bu mâna ile kullanıldığı vardır: tek durur mu elinde çiftesi var + Rahmi yoktur sizi görürse kıyar — Muallim Naci. A.U.E

[6] Bu kelimenin aslı belki *tañ* «şaşkın, hayrette» dir. Yoksa müellifin tercümesinde verdiği bu hayret mânası *tik* kelimesinden çıkmaz. A.U.E

اوتوردیلار تیك چیقارمایین اونون *ün-ün çıḳ-ar-ma-yın tik oḷ-tur-dı-ḷar* sesini çıkarmayarak susmuş oturdular (A.U.F.) «ils s'assirent, sans souffler mot, en silence» *Aynı eser*, I. 440).

Mk. Osmanlıca'da: *diñ-il-mek* [1] rahat etmek «se calmer».

deñ kelimesi *çag* da olduğu gibi edat olmadan evvel katmaç (zarf) ve sonra (*-li* ile, mk. § 918) mürekkep ilgiç olarak kullanılmıştır:

Bu deñ-lü bu misil-li «ainsi» § 344, İhtar; «autant» o kadar 1426 yılı yazmaları, yap. 281 V°);

Ne deñ-lü (§ 402) ne misil-li, ne gibi, ne kadar:

رغبتی وار دکلو دستانی کییك *g'eyik destan-ı deñ-lü rağbet-i var* «c'est aussi populaire que la fable du cerf» (LÂTİFİ, *Tezk.*, s. 304).

Kıyaslık edatı olarak kullanılan *-tek*, (*-dek*) (*dag*) *teg*, *değ*, *diğ* (*dığ*) hakkında bk. § 889, ve sınırlayış edatı olarak kullanışları hakkında bk. § 904.

Yine mk. sınırlayışlı ilgiç olarak kullanılan *tägli* (§ 904).

Hattâ bu kelimenin pekiştirimci «corraboratif» bir edat olarak kullanıldığının izleri de var (§ 999, 1000 ve 1043 ki, bu da *deñ* ve *çaḳ* «§ 918, haşiye, 2°» kelimeleri arasındaki muvaziliği tamamlıyor).

Viguier (s. 185) *çaḳ* ın mânadaşı olarak pekiştirimci *taḳ* (veya *ta*) edatını veriyor:

çaḳ veya *taḳ* veya *ta bura-ya-daḳ* «jusqu' ici».

Yine mk. Trabzon lehçesinde *taḳ Van-a (gitmek)* ta Van'a (yani uzaklara) gitmek «(aller tout au loin) jusqu'à Van; (pousser) jusqu'à Van» (PISSAREF, *Zapiski vost. otd.*, XIII, 1901, s. 173 ve aşağısı, vers 113).

441 inci bendde bahsi geçen *ta* edatı aynı sesli *tā* suretindeki Faraça kelime ile karışabilir, fakat fikrimizce bu, Türkçe (*deñ* yerinde) *taḳ* dan türemedir. Yine bunlarda bir taraftan (*taḳ* a muvazi bir şekil olan; mk. *çek* ve *çaḳ*, mk. § 918, *sonları*) *tek* ile, bir taraftan da Farsca'daki *tāk* (ki bundan: *tākim* doğmuştur) arasında iltibas olmuştur.

İHTAR. — Yine pekiştirim edatı olan *deñ* in, mef'ulün fih haleti sonucu olan *-de* (ki aslı olan *-dek* den boğazlı *k* düşümiyledir) ve mef'ulün anh haleti sonucu olan *-den* e menşe olduğunu belki de kabul etmek lâzım gelir. Bu faraziyenin Türkçedeki insiraf «déclinaison» tarihinin bazı karanlık noktalarını aydınlatmak gibi bir faydası vardır. Bu takdirde Orkhon kitabelerinde, *-de* nin neden bazan *-den* yerine kullanılmış olduğunun sırrı anlaşılmış olur. (Ml.: *an-da kisrä* ondan sonra «après cela»; Radloff da K, Thomsen de IE, I. 29 ve 34; mk. *Uigurica* s. 10.

iki yaş-da alt-ın oglan iki yaş(ın)dan aşağıda çocuk «enfant aus-dessous de deux ans», ve yine aynı lâhikanın neden eski Osmanlıca'da bir mef'ulün ileyh - mef'ulün anh, (mef'ulün fih A.U.E.) lâhikası olarak (*ḳan-da g'id-er-sin* nereye gidersin «où vas-tu?» kullanılmış olduğu bilinmiş olur. Diğer taraftan bilindiği üzere *-den* bir sınırlayış ilgici (= değin «jusqu'à») olmuştur (§ 904).

En sonra şuna da dikkat edilmeli ki Altayca'da mef'ulün anh sonucu: deñ (teñ) dir.

---

[1] Osmanlıca'da bu mastar, *din-le-n-mek* te görülen *din* (*tin*) kökündendir ki bu, (nefes, ruh) mânasınadır: *din-len-mek* nefeslenmek, istirahat etmek, *din-mek* «rahat etmek» mânasına olup, bunun *din-il-mek* şekli olduğunu bilmiyoruz. A.U.E.

Aynı faraziye ile *Ḳutadgu Bilig* de görülen ve zamirlerin aidiyet «génitif» haletine *dïn* (veya *tïn?*) edatını getirmekle yapılan (zamirlerin mef'ulün anhı)ndaki bu yapılışın mânası izah edilebilir:

sän-in-din ḳol-ub senden isteyip (A.U.E) «en te demandant» 41, beyit, 11;

an-ïñ-dın naru on-dan öte (A.U.E) «au delà de lui» (31, beyit 15);

mun-ïñ-dın pazagı (= *basagı* okunacak) bundan sonrası (A.U.E) «qui est après celui-ci» (37, beyit, 25), vs.

Bilindiği üzere *tek* (ki aslı: *teñ* ,*deñ*) edatı, kıyaslık bir edat olarak kullanıldığı zaman zamirlerin aidiyet haletini «génitif» yedişler.

Bu ise bizi, mef'ulün anh haletinin eskiden bir kıyaslık haleti olduğu fikrini kabule sevkediyor (ki bunu mef'ulün anh yedişleyen sıfatlarda kıyaslama derecesi mefhumuna yaklaştırmalıdır. § 367). Kıyaslama fikri önce nisbetsizlik «disparité», sonra da bugünkü günde mef'ulün anhın seçkin vasfı olan uzaklaşım «éloignement» fikrine doğru bir oluşukluk geçirmiş olacak. § 278.

Mef'ulün anh mânasının gelişmesine gelince, *ce* suretinde başka bir kıyaslık edatının bunu oraya götürdüğü daha evvelce görülmüştü (§ 924).

V. İLGİÇLİK TABİRLER.

931. Türkçenin ilgiçleri sayıca azdır: Şuna dikkat edilmiştir ki Fransızca'nın meselâ «sous, devant, derrière» gibi ilgiçlerinin Türkçe karşılıkları yoktur. Diğer taraftan içlerinden bir kaçı (meselâ: *üzre, içre, taşra, yaña*) bugünkü kullanıştan çekilmiş bulunuyor. Türkçede bu ilgiç kıtlığı, onların yerine sık sık ilgiçlik tâbirler kullanılmakla önlenmiş oluyor.

İlgiçlik tabirler mücerret bir mesafe veya mekân (bk. § 389) ve daha seyrek bir surette sebep, tarz vs. fikrini saklıyan bir alem isminden teşkil ediliyor. Bu alem ismi (meselâ *üst* «le dessus») den sonra bir izafet (mülkiyet) lâhikası getiriliyor ki, bu normal olarak bir ilgiç alması gereken bir isme irca alâmeti hizmetini görüyor.

Ve işte böyle teşkil edilen tabir bir katmaç (zarf) haline veya nisbilik (görelik) haletine konuluyor.

Ml.: *üst-ün-de* «sur...», keli. keli.: «dans son dessus, dans le dessus de...».

İlgiçlik tabirlerde görülen izafet «mülkiyet» lâhikasının mercii aynı cümlede söylenmiş ise, bu tabirle birinci haddini kendisinin ikinci haddini ilgiçlik tabirin teşkil ettiği bir izafet terkibi teşkil eder.

Ml.: *ev-iñ üst-ün-de* «sur la maison», keli. keli.: «dans le dessus de la maison» [1].

---

[1] (Sebep bildiren) ilgiçlik tabirlerin, (izafet «mülkiyet» lâhikası almadan) mef'ulün anh haletinde bir alem isimiyle teşkil edilen bir başka nev'i vardır. Bunlar hades isimlerine katılarak sebep mânalı ilgiçlik tabirler vücude getirirler (bk. § 1440) J. D.

932. İzafet «mülkiyet» lâhikası şahis mefhumuna (= birinci şahıs zamirine) irca alâmeti hizmetini görüyorsa merciin söylenmesine lüzum yoktur.

Ml.: *üst-üm-de* «sur moi», keli. keli.: «dans mon dessus».

İzafet «mülkiyet» lâhikası mübhem bir irca alâmeti (§ 234) olduğu zaman da böyledir:

üst-ün-de «dessus», keli. keli.: «dans le dessus de la chose».

Bu ifadeler Fransızca'nın «devant, dessus, derrière vs...» katmaç (zarf) larına muadil hakiki katmaçlık tabirler teşkil ederler. Böyle ifade ediş tarzı Osmanlıca'da pek revaçdadır.

Ml.: *üst-ün-de brak-dı-m* «je l'ai laissé dessus»;
iç-in-de kal-dı «il est resté dedans», vs. (mk. § 392, İhtar).

933. İlgiçlik tabir, normal olarak bir ilgiç olması gereken isimile bir izafet «mülkiyet» terkibi teşkil eder. Bu itibarla bundan evvelce geçen mutalealar sadece izafet «mülkiyet» terkibine taallük eden kaidelerin tatbikinden başka bir şey değildir (bk., § 1091 ve 1092).

Bunun neticesi olarak ilgicin gramerce roliyle ilgiç tabirinin gramerce rolü arasında mühim bir fark çıkar. İlgiç daima başka bir kelime ile beraber bulunan bir edattır. İlgiçlik tabir ise bir izafet «mülkiyet» terkibinin hadlerinden biridir, ve bazı hallerde yalnız başına kendi rolünü görebilir.

934. *İlgiçlik tabirlerin halet sonuçları.* — Mekân (veya zaman) ilgiçlik tabirleri (mef'ulün fih, mef'ulün ileyh, mef'ulün anh gibi) katmaçlık bir halet veya nisbilik (görelik «relatif») haletini alırlar.

Ml.: Mef'ulün fih: او(ڭ) اوستنده *ev(iñ) üst-ün-de* «sur la maison»;
او(ڭ) اوزرنده *ev(iñ) üzer-in-de* «sur la maison»;
ki bunlarda olmak, bulunmak «re trouver, être» gibi (alelâde bir yerleşirlik «localisation») mânası saklıdır.
Mef'ulün ileyh: او(ڭ) اوستنه *ev-(iñ) üst-ün-e* «sur la maison»;
او(ڭ) اوزرنه *ev-(iñ) üzer-in-e* «sur la maison»,
ki bunlarda çıkmak, düşmek, vs... «tomber, monter» vs. gibi (bir şeye doğru meyil, yaklaşırlık [1]) gibi bir mâna saklıdır.

[1] Bir mef'ulün fihle olması beklenilen izafet terkiplerinde bazan mef'ulün ileyh kullanıldığı görülüyor:

Resul-allah-ıñ رسول اللهك اصحابی و جماعتی نه اعتقاد اوزرینه اولدیلر ایسه بن دخی اول اعتقاد اوزرینه‌یم *ashāb-ı ve cemā'at-ı ne i'tikād üzer-in-e ol-du-lar ise ben dahi ol i'tikād üzer-in-e-yim* (A.U.E) «je pratique la même croyance»; keli. keli.: «je suis sur la même croyance que les compagnons et la nation du Prophète de Dieu» (*Ris. B.*, s. 27). Yine mk. § 937. J. D.

Mef'ulün anh: اوستندن (اوك) *ev(iñ) üst-ün-den* «du dessus de la maison»;

اوزرندن (اوك) *ev(ıñ) üzer-in-den* «du dessus de la maison».

İnmek, düşmek «descendre, tomber» vs. gibi (dışarıya doğru hareket, uzaklaşma, çıkıp yayılma) mânaları saklıdır.

Nisbilik (görelik) haleti bazan hemen de mef'ulün anhle aynı mânada kullanılır. Bununla beraber mef'ulün fihten daha manidar olur.

Ml.: اوك یانجه *ev-iñ yan-ın-ca* «à côté de la maison, tout à côté de la maison». Yine mk. § 924.

Sebep veya tarz bildiren ilgiçlik tabirlerde mânaya göre çeşitlenen halet sonuçları veya edatlar bulunur (bk. daha ileride, § 935).

935. Yukarıda söylenenlerden şu çıkar ki, bir izafet terkibinin ikinci haddi olarak kullanılan bir mesafe ismi katmaç (zarf) olmayan (mutlak yani mücerret, aidiyet «génitif» veya mef'ulün bih gibi) bir halette bulunduğu zaman ilgiçlik bir tabir teşkil etmez de alelâde bir isim olarak sayılmak icab eder.

Ml.: *ev-iñ üst-ü* «le dessus de la maison» = taraça «terrasse» veya dam «toit»:
su üst-ü (üzer-i) «surface de l'eau»;
mektūb üzer-i «adresse» (mk. § 392).

Bununla beraber öyle olur ki, bu izafet terkiblerinden bir takımı, mücerret (mutlak) halette bulundurularak cümlede durum (hal ve şart «circonstance») mefulleri suretinde kullanılırlar. O zaman bunların ikinci hadleri bir ilgiçlik tabir mahiyetinde olur.

Ml.: ارقه اوستی دوشمك *arḳa üst-ü düş-mek* «tomber sur le dos» (mef'ulün ileyh ile *üstüne* yerinde);
آیاق اوستی (اوزری) طورمق *ayaḳ üst-ü (üzer-i) dur-maḳ* «se tenir (debout) sur les jambes» (mef'ulün fih: *üstünde* yerine);
آقشام اوستی (اوزری) *aḳşam üst-ü (üzer-i)* «vers le soir» (zaman zarfı) [1].

Aşağıdaki bendlerde başlıca ilgiçlik tabirler görülecektir.

اوزر — اوست *üzer, üst.*

936. Bu *üst* ve *üzer* «le dessus» kelimeleri aynı mânada olup aralarındaki başlıca fark, *üzer*in izafet «mülkiyet» lâhikası almadan hiç kullanılmaz olmasıdır.

---

[1] İşte daha bir misal ki, bunda mef'ulün bih haletindeki bir izafet «mülkiyet» terkibinde başlıca haddin bir ilgiçlik tabire hissedilir derecede benziyen bir rol oynaması gibi melez bir kullanışta olduğu görülüyor:

غافل ایكن اوزرین بصدی (Emir Süleyman) *ġāfil iken* (Mūsā) *üzer-in bas-dı* (A.U.E) «profitant de l'indolence (d'Emir Suleyman, Moussa) tomba sur lui» (mot à mot: «attaqua son dessus») [Rouen, 1493 yazmaları, yap. 33 V°]. J. D.

Bu kelimelerle yapılan ilgiçlik tabirlerin Fransızca'ya göre muhtelif kavramları şöyledir.

1° «sur».

Ml.: داMدن دوشسه کدی کبی درت آیاق اوزرینه دوشر *dam-dan düş-se k'edi gibi dört ayak üzer-in-e düş-er* «lorsqu'il tombe du toit, c'est comme les chats, sur les quatre pattes»;

پادشاه یکیچری آغاسنك تقدیم ایلدیکی شربتی آت اوزرینده [1] ایچردی *pādişah yeni-çeri ağa-sın-ıñ takdim eyle-diğ-i şerbet-i at üzer-in-de iç-er-di* «le Sultan buvait, sans descendre de cheval (mot à mot: «sur cheval») le sorbet (d'usage) qui lui tendait l'Agha des Janissaires».

2° «à la charge de..., sur...».

Ml.: اوستنه آلمق *üst-ün-e al-mak* «prendre sur soi, se charger de quelque chose»;

اوزریمزه [2] ترتب ایدن (لازم اولان) حرکت *üzer-imiz-e terettüb ed-en (lāzım ol-an) harek'et* «la démarche qui s'impose à nous».

3° «en plus, en surplus...».

Ml.: اوستکه اورتاق کلیورمش *üst-üñ-e ortak g'el-iyor-muş* «il paraît que ton mari va épouser encore une autre femme (mot à mot: sur toi une compagne arrive, dit-on»).

937. (Mef'ulün ileyhli) اوزرینه *üzer-in-e* suretindeki ilgiçlik tabir: ardınca «à la suite de...», ... den sonra «après...» mânasında da kullanılır.

Ml.: زوجه‌سی چوجوق اوزرینه کیدیویردی *zevce-si çocuk üzer-in-e g'id-i-ver-di* «sa femme est morte à la suite de ses couches» (mot à mot: «sur enfant»);

اعلان حریت اوزرینه *i'lān-ı-hurriyet üzer-in-e* «après la proclamation de la constitution» (mot à mot: «de la liberté»).

İHTAR. — Edebiyat dilinde *üst* veya *üzer* yerine bazan فوق *fevk* de kullanılır.

[1, 2] Arap harfli Osmanlı imlâsında izafet zamirleri alan her kelimenin insiraf hallerinde bu zamirlerin başındaki vokaller düşer; yalnız (ر ز ژ و r z j v) gibi kendisinden sonrakilere bitişmez bir konsonla nihayetlenen kelimeler gaibe izafet zamirlerini aldığı zaman mef'ulün bih, mef'ulün ileyh, aidiyet «génitif» haletlerinde bu vokal kalır.

Vokalle: (سازینی saz-ını, سازینه saz-ına, سازینك saz-ının). Öteki hallerde ise vokalsiz: سازنده saz(ı)nda, سازندن saz(ı)ndan, سازنجه *saz(ı)nca*.

Bu bakımdan (اوزرنده üzerinde, اوزرمزه üzerimize) suretinde müellifin verdiği imlâlar ve eserde daha bunun gibi olanlar yanlış sayılır. A.U.E

آلت

938. آلت *alt* «le dessous» kelimesi, (birincinin zıddı olarak) Fransızca «sous» mânasiyle ilgiçlik tabirler teşkil etmeğe yarar.

Ml.: اوکوزك آلتنده بوزاغی آرایور *öküz-ün alt-ın-da buzağı arı-yor* (söylence) «il cherche le veau sous le boeuf» (dicton): «il cherche midi à quatorze heures»);

[1] کیشی هر بیلمدیکنی آیاغنك آلتنه آلسه باشی کوکه ایریر *kişi her bil-me-diğ-in-i ayağ-ın-ın alt-ın-a al-sa baş-ı g'öğ-e er-er [1]* «s'il fallait que l'homme foulât aux pieds (mît sous son pied) tout ce qu'il ne connaît pas (les gens qu'il ne connaît pas [2]), sa tête atteindrait au ciel»;

هانکی طاشی قالدیرسه‌لر آلتندن چیقار *hangi taş-ı kal-dır-sa-lar alt-ın-dan çık-ar* «quelque pierre qu'on soulève, il sort de dessous» (pek uyanık bir adam hakkında gerçekten, ve bazan da alay için söylenir).

İHTAR. 1 — Aşağıki misallerde bu tabir bir mecaz mânasiyle kullanılır:

اجنبی وصایتی آلتنه کیرمك *ecnebi vesāyet-i alt-ın-a gir-mek* «entrer sous la tutelle de l'étranger»;

اجنبی دولتلرك قونترولی آلتنده بولنان دیون عمومیه اداره‌سی *ecnebi devlet-ler-in kon-trol-ü alt-ın-da bul-un-an düyūn-ı umūmiye idāre-si* «l'administration de la Dette Puplique qui se trouve sous le contıôle des puissances élrangères».

İHTAR. 2 — Şark lehçelerinin çoğunda *ast* kelimesi alt «dessous» mânasında, ve *ald* kelimesi de öñ «devant» mânasında kullanılır.

Ml.: آنالارنینك اياغی استیدادور *ana-lar-nıng ayag-ı ast-ı-da-dur* anaların ayağı altındadır. A.U.E

[3] روضهٔ جنت وجنان باغی || *ravza-i-Cennet-ü cinan bāg-ı* cennet bağçesi, cennetler bağı (A.U.E) *(Abuşka* Veliam. Z. tab'ı s. 18); Peygamberin meşhur hadisi tercümesi;

[1, 1] Müellif bu kelimeyi ایریر *er-ir* suretinde yanlış olarak kaydediyor. A.U.E

[2] Metinde (her bilmediğini) ibaresinin Fransızca tercümesini müellif (her bilmediği şeyleri) suretinde verdikten başka, bir de ayrıca (her bilmediği kimseleri) diye kaydediyor ki, bu ikinci mânanın burada yeri yoktur. A.U.E

[3] ⏑ ⏑ — —, ⏑ ⏑ — —, ⏑ ⏑ — vezni de bir beyittir ki, arapça (الفردوس تحت اقدام الامهات) aslından tercüme edilmiştir. A.U.E

سيحون دریاسی (اخسیکت) تورغانی‌نینك آستیدین آقار *Seyḫan deryā-sı (Aḫsıket) ḳurgan-ı-nıng ast-ı-dın aḳ-ar* «le fleuve Seyhoun coule sous le fort d'Akhsiket» (*Baber Name*, Beveridge tab'ı, yap. 4 V°).

İHTAR. 3 — Edebî dilde bazan تحت* *taḫt* kelimesi aynı yapılama ile kullanılır.

Ml.: ریاستی تحتنده *riyāset-i taḫt-ın-da* «sous la présidence de»

اوك

939. اوك *öñ* «le devant» kelimesi Fransızca «devant» mânasiyle ilgiçlik tabirler yapmağa yarar.

Ml.: اوكزده *öñ-ümüz-de* «devant nous»;
بریننك اوكنه دوشمك *bir-i-ning öñ-ün-e düş-mek* «précéder quelqu'un» (mot à mot: tomber au devant de quelqu'un»);
برینی اوكنه قاتمق *bir-i-ni öñ-ün-e ḳat-maḳ* «se faire précéder par quelqu'un» (mot à mot: adjoindre quelqu'un devant soi).

İHTAR. 1 — *ileri* kelimesi de kullanılabilir. Eski Osmanlıca'da *iley* kelimesi de (bk. Bianchi, yanlış olarak الين kelimesi altında).

Ml.: ایلیومده توبه قلدی *iley-üm-de tevbe ḳıl-dı* (A.U.E) «il se repentit devant moi» (Cezayir, No. 1719 yazmaları, yap. 54).

İHTAR. 2 — Azerce'de aynı mânada cephe «front» demek olan *gabaḳ* kelimesi kullanılır (Mk. Osm. *alın* «front»; şark lehçelerinde *ald* = ön «devant»; § 938, İhtar 2, 1421 ve 897, haşiye).

Ml.: سنك قباقكه هيچ چيخان اولمادی *sen-iñ ḳabaḳ-ıñ-a hiç çıḫ-an ol-ma-dı* (A.U.E) «personne n'est sorti à ta rencontre?» (FETḤ. AḤ., s. 201).

İHTAR. 3 — *Ön-ün-ce* mekân ilgiçlik tabiri olarak Fransızca «devant», ve zaman ilgiçlik tabiri olarak Fransızca «avant» mânasını verir.

Ml.: اوكنجه یوریمیه‌لر *ön-ün-ce yürü-me-ye-ler* (A.U.E) «qu'ils ne marchent pas devant lui» (*Ris. B.*, 53).

آرقه ، آرت

940. آرقه *arḳa* veya آرت *art* (bir vokalden evvel bulunduğu zaman *ard*) «dos» kelimeleri Fransızca «en arrière de... derrière» mânasında ilgiçlik tabirler yapmağa yarar.

Ml.: طاغك آرقه‌سنده *dağ-ıñ arḳa-sın-da* «derrière la montagne»;
بریننك آرقه‌سنه دوشمك *bir-i-niñ arḳa-sın-a düş-mek* «courir derrière quelqu'un».

Nisbilik (görelik «relatif») haletiyle olan ifadeler için mk. § 922.

İHTAR. 1 — Şu aşağıki misalde *arḳa* ve *art* kelimelerinin her ikisi de aynı zamanda kullanılmıştır:

صولندن ويا آرقه‌سى اردندن *sol-un-dan veya arḳa-sı ard-ın-dan* (A.U.E) «par la gauche ou derrière le dos» (*Ris. B.*, s. 9).

İHTAR. 2 — Azerce'de aynı mânada *dal*, *dalu*, *dalı* «dos» derler:

بو كولك دالوسنده *bu g'öl-ün̄ dalu-sın-da* (A.U.E) «derrière ce lac» (FETH. AḤ., s. 82).

İHTAR. 3 — Edebiyat dilinde bazan ورا* *verā* kullanılır.

ايچ

941. ايچ *iç* «intérieur» kelimesi (âlem ismi) Fransızca «à l'intérieur de..., dans..., au milieu de...» mânasında ilgiçlik tabirler teşkil eder.

Ml.: بر قوطى ايچنده *bir ḳutu iç-in-de* «dans une boîte»;

بر مغاره‌نك ايچنه كيرمك *bir mağara-nın̄ iç-in-e gir-mek* «entrer dans une caverne»;

ايشك ايچندن چيقمالى *iş-in̄ iç-in-den çıḳ-ma-lı* «il faut se tirer d'affaire»;

چايرك ايچندن كچمك *çayır-ın̄ iç-in-den geç-mek* «traverser la prairie» (bu misaldeki mefʿūlün anh mânası için bk. § 272);

هر طرف چيچك ايچنده *her taraf çiçek iç-in-de* «tout est en fleurs».

942. Bu mânadaki *iç* kelimesi yerine ايچرى *-içeri* (*...içerisine, ...içerisinde, ...içerisinden*) katmacı (zarfı), veya (edebî dilde) şu aşağıki kelimeler kullanılabilir:

داخل* *dāḫil* (arapça ortaç «entrant») «intérieur»;

درون** *derūn* «intérieur».

Ml.: شهر داخلنده *şehir dāḫil-in-de* «à l'intérieur de la ville»;

سراى درونده *saray derūn-un-da* (veya: *derūn-in-de*) «à l'intérieur du palais, du sérail».

943. Bu ilgiçlik tabir mefʿulün fih ile kullanıldığı zaman şöyle mânalara da gelebilir.

1° arasında ... «parmi...».

Ml.: ايشجيلرك ايچنده *iş-çi-ler-in̄ iç-in-de* «parmi les ouvriers» (A.U.E);

1 نشانجیلر علی الاکثر ارباب علم و کمالدن اولوب ایچلرنده مورخ و ادیب و شاعر آدملر ظهور ایتمش *nişan-cı-lar ʿal-el-ekser erbâb-ı ʿilm-ü k'emāl-den ol-ub iç-ler-in-de müverriḫ ve edīb ve şaʿir adam-lar zuhūr et-miş* «les nichandjis (chanceliers) étaient des savants et des hommes de valeur. Certains d'entre eux furent historiens, hommes de lettre et poètes» (ABDUR-RAḪMAN CHEREF BEY);

باروت فوچیلرینك ایچنده النده مشعله ایله طولاشان بر آدم *barut fıçı-lar-ın-ıñ iç-in-de el-in-de meşʿale ile dola-ş-an bir adam* «un homme qui se proménerait avec une torche dans la main, parmi des tonneaux de poudre».

İHTAR. — *iç* kelimesinin bu kavramda آرا *ara* kelimesi ve mânadaşlariyle katmerli bir kullanılışı vardır (bk. daha aşağıya § 946).

944. 2° ... esnasında «dans l'espace de...», ... zarfında [1] «en...» (zaman isimleriyle beraber olarak).

Ml.: بش کون ایچنده *beş g'ün iç-in-de* «en cinq jours».

Zaman isimlerini mefʿulün fih haletiyle kullanarak aynı mâna elde edilir: ... *beş gün-de*).

945. *iç* kelimesinin tersadı طیش *dış* dır, fakat bu kelime طیشده «hors de» mânalı ilgiçlik tabirlerde seyrek kullanılır. Bunun yerine şu ifadeler kullanılır:

طیشاری *dışarı* (§ 379);

خارج* *ḫāric* (arapça ortaç: çıkan «sortant»); «extérieur»;

بیرون** *bīrūn* (eskimiş) dışarı «extérieur».

Ml.: شهرك خارجنده *şehr-in ḫāric-in-de* «hors de la ville».

آرا

946. آرا ، آره *ara* «espace, intervalle» kelimesi fransızca, «entre..., parmi..., au milieu...» mânalı ilgiçlik tabirler yapmağa yarar (mk. § 943).

Ml.: ارله عورت آراسنه کیرنك حرمتسزلکی قالیر *er-le ʿavrat ara-sın a gir-en-iñ ḥürmet-siz-liğ-i ḳal-ır* [2] «celui qui s'interpose entre le mari et

[1] Müellif yine «içinde» mânasiyle kullanılan ve «kab» mânasında Arapça «zarf» kelimesiyle yapılan bu ظرفنده *zarf-ın-da* kelimesini unutmuş görünüyor. A.U.E

[2] Bu türkçe ibare, Fransızca tercümesine uymak için ya (erle avrat arasına giren hürmetsizliği ile kalır), veya (erle avrat arasına girenin hürmetsizliği yanına [kâr] kalır) suretinde olmalı idi. A.U.E

la femme reste avec son déshonneur» (mot à mot: «de celui qui..., son déshonneur reste»).

Artık *er* ve *avrat* kelimeleri koca «mari» ve karı «femme» mânasında kullanılmayor (mk. § 1164, haşiye 1);

یوروُمكله یوارلانمق آراسنده بر رفتار عجیب *yürü-mek-le yuvarla-n-mak ara-sın-da bir reftār-ı ʿacīb* «une démarche bizarre tenant de la marche et du roulement (d'une boule)» (HUSEĪN RAHMI);

اویقومڭ آراسنده ایشتدم *uyku-m-uñ ara-sın-da işit-di-m* «je (l') ai entendu à travers mon sommeil, tout en dormant».

947. Edebî dilde آرا *ara* kelimesi yerinde bazan şunlar kullanılır:

بین* *beyn* «entre»;

مابین* *mā-beyn* «ce qui est entre» [1];

میان** *miyān* (halk ağzında: *meyān*) «taille, milieu».

İfadenin mânası Fransızca «au milieu de...» ye yaklaştığı zaman yine Fransızca «milieu» demek olan اورته *orta* (arapça: vasat) [2] kelimesi kullanılır.

یان

948. یان *yan* «flanc, côté» kelimesi Fransızca'da «auprès de..., «à côté de...» mânasına gelen ilgiçlik tabirler yapmağa yarar. Mk. § 915.

Ml.: كیمڭ یاننده بیوودی *kim-iñ yan-ın-da büyü-dü?* «près de qui a-t-il grandi? qui l'a élevé?»;

اوست یاننده *üst yan-ın-da* «immédiatement au-dessus»;

كل یانمه *g'el yan-ım-a* «viens près de moi».

Edebî dilde *yan* yerine bazan نزد** *nezd* kullanılır.

Ml.: باب عالی نزدنده تشبثات سیاسیه *Bāb-ı-ʿāli nezd-in-de teşebbüsāt-ı siyāsiye* «démarches politiques auprès de la Sublime Porte».

İHTAR. 1 — Eski Osmanlıca'da aynı mânada قات ، *kat* veya قت ، *kıt* kelimeleri kullanılırdı.

Ml.: بر كشینڭ قتنده قری عورت واردی *bir kişi-nüñ kat-ın-da karı (ihtiyar) avrat vardı* (A.U.E) «une vieille femme vivait chez un certain individu» (1426 yılı yazmaları, yap. 221);

[1] Bunların arasına yine «aralık» demek olan اثنا -*esnā* kelimesi de getirilmeli idi. *uyka esnāsında* gibi. A.U.E

[2] Burada yine وسط *vasat* kelimesi unutulmuş: *şehrin vasatında* gibi. A.U.E

اول سنڭ قاتڭدن كتمسه *ol sen-iñ ḳat-ıñ-dan git-me-se* (A.U.E) «s'il ne t'avait quitté (parti d'auprès de toi)» (Rouen, 1493 yazmaları, yap. 29);
بر كيمسه‌نڭ قبرى قيتنده *bir kimse-niñ ḳabr-ı ḳıt-ın-da* (A.U.E) «auprès d'une tombe» (mot à mot.: «auprès la tombe d'une personne: (A.U.E)» (*Ris. B.*).

İHTAR. 2 — Çağatayca'da asıl alındaki kıllı kısımlar «sourcils» mânasına olan *ḳaş* kelimesi aynı mânada alınmış bulunuyor.

Ml.: انينك قاشيغا كيلتوردبلار *an-ıng ḳaş-ı-ga[1] kil-tür-di-lär* onun yanına getirdiler (A.U.E) «on l'amena après de lui» (NEVAÏ, *T.M.A.* s. 49).

949. *yan* kelimesi mefᶜulün fih alâmetiyle beraber bulunduğu zaman mecaz mânasiyle ... a göre ... a nazaran «selon..., d'après..., à l'avis de..., en ce qui concerne...» mânasını verebilir (*-ce* nin mânadaşı, bk. § 923).

Ml.: بنم يانمده اونڭ هيچ قيمتى يوق *ben-im yan-ım-da on-uñ hiç ḳıymet-i yoḳ* «d'après moi, il n'a aucune valeur».

Aynı mânada عند* *ᶜind* kelimesi kullanılır: *ben-im ind-im-de sen-iñ ind-iñ-de*, vs.

Eski Osmanlıca'da *ḳat*, *ḳıt* ve Çağatayca *ḳaş* kelimeleri için de böyledir (mk. § 948, İhtar 1, 2).

Ml.: قاتلرنده جائزدركه *ḳāt-lar-ın-da cāiz-dir-ki* onların indinde (onlarca) olabilir ki (A.U.E) «ils admettent que...» (mot à mot: «il est licite, d'après eux»;
اكر حق تعالينك قتنده دنيانك قدرى وار ايمش سه بزم كبي اقسق وكوترومه دنيه پادشاهلغى ويرمزدى *eğer Ḥaḳ Taᶜālā-nıng ḳat-ın-da dün-ya-nıñ ḳadr-ı var-imiş-se (= var olsaydı: A.U.E) biz-im gibi aḳ-sa-ḳ ve kötür-üm-e dünyā (dünya) pādişah-lıġ-ı virme-z-di* (A.U.E) «si ce monde avait quelque valeur aux yeux d'Allah, il n'en aurait pas confié la souveraineté à un boiteux et infirme, comme moi [2]» Ankara muharebesinde kendisine mağlûp olan Bayezid'e Timur Leng'in söylediği) [Rouen, 1493 yazmaları, yap. 28 V°];
بارچه طبع اهلى قاشيدا روشن دوركه... *bar-ça tabᶜehl-i ḳaş-ı-da rūşen-dür-ki...* bütün tabiat sahipleri yanında aydın (bir şey) dir ki (A.U.E) «tous les gens de bien [3] savent que...» (mot à mot: «il est manifeste auprès de tous les...») [NEVAÏ, M. L., s. 11];

---

[1] *ḳaş* kelimesi (D.L.T, III, 511, 6-7 - harf, şefîre) her şeyin ucu ve kenarı mânasındadır: *yar ḳaşı* sel yolunun veya başka şeyin kenarı.

Lehçemizde yüzük kaşı, yüzük taşının konduğu gedik. A.U.E

[2] Bunun mânası [benim gibi bir topalla (Aḳsaḳ Timür) senin gibi bir sakat adama (Yıldırım Bayezid)] olsa gerek. Bu itibarla müellifin Fransızca'ya: «... à un boiteux et infirme comme moi» suretindeki tercümesinde «moi» kelimesi yerine «nous» kelimesi getirilmek icap eder, sanırız.

Yıldırım Bayezid'in bir gözü kör olmak bakımından sakat olduğu düşünülünce «infirme» kelimesi (sakat) mânasiyle doğru olabilir. A.U.E

فقیر قاشیدا *fakīr kaş-ı-da* fakīr (olan ben) ce A.U.E «d'après moi» (NEVAÏ *T. M. A.*, s. 49).

950. باش *baş* kelimesi bazan bir şeyin bir ucu «extrémité de quelque chose» mânasındadır.

Ml.: چارشی باشی *çarşı baş-ı* «l'entrée du marché» ki, şu ifadeler bundan geliyor:

یانی باشمده *yan-ı baş-ım-da* «tout près de moi»;

آلت باشنده *alt baş-ın-da* «immédiatement au-dessous».

سلاح باشنه! *silâḥ baş-ın-a!* «aux armes!»

باشی اوجنده *baş-ı uc-un-da* ifadesi de onun ta yanında «tout près de lui» mânasındadır.

951. *doğru* «vers» ilgiçinin yanında طرف* *taraf* «côté» ile yapılmış ilgiclik tâbirler bulunmaktadır.

Ml.: طرفكزه كوندررم *taraf-ınız-a gön-der-ir-im* «je vous (l') enverrai».

Resmî kitabette sık sık kullanılan bu tabir mefʿulün anh haletiyle Fransızca'nın «de la part de...» mânasında kullanılır. Bunun mânadaşı olan جانب *cānib* kelimesi de kullanılır.

Ml.: صدراعظم پادشاه طرفندن احسان ايدلمش مرصع خنجر طاقاردی *sadr-(ı)-aʿzam pādişah taraf-ın-dan iḥsān ed-il-miş murassaʿ ḫançer tak-ar-dı* «le grand Vizir portait une dague qui lui était offerte en cadeau de la part du Sultan» (AḤMED RĀSIM).

tarafından ifadesi umumi olarak mechul fiille birlikte bulunur ve çoğu zaman hakiki bir aletlik «instrumental» e muadil bulunur «action faite de la part de quelqu'un, (= *par* qulqu'un)».

952. قارشی *karşı* ilgiçinin manadaşı olarak şu kelimelerle yapılan ilgiclik tabirler bulunmaktadır:

خلاف* *ḫilāf* «opposition contradictoire»;

عكس* *ʿaks* } «contraire»;
ضد* *zıdd* }

عناد* *inād* «entêtement» (ki bu üç tabir umumiyetle mefʿulün ileyh

haletiyle: عكسنه *aks-in-e*, ضدينه *zıdd-ın-a*, عنادينه *inad-ın-a* suretinde kullanılır), [1].

عليه* *aleyh* (ki aslı *ʿaley-hi**) «contre lui» olup, له* *leh* (ki aslı *leh-u** «pour lui») nin zıddıdır.

Ml.: اونك لهنده شهادت ايدهجك چوق آدملر واردر اما عليهنده كيمسه شهادت ايتميور *on-uñ leh-in-de şehādet ed-ecek çoḳ adam-lar var-dır ama ʿaley-in-de kimse şehādet et-mi-yor* «il y a beaucoup de gens disposés à témoigner en sa faveur, mais personne ne témoigne contre lui» (Sami Bey).

953. *Sebep bildiren ilgiçlik tabirler.* — Burada bunların sondalık sebep (gaye) «cause finale (but)» bildirenleriyle amil «efficiente» sebep bildiren ilgiçlik tabirleri ayırddetmek yerinde olur. Böyle bir ayrılış her iki mefhum arasında bir iltibasa meydan vermemezlik edemez (mk. § 883 ve 884).

1° Sondalık sebep bildiren ilgiçlik tabirler (Mk. *içün* ilgici § 882):

ضمننده *zımn-ın-da* «ce qui est implicite» ضمن* *zımn* dan;

اجليچون *ecel-i-içün* (§ 883);

يوننده *yön-ün-den*, [2] *yön* [2] «face, côté» kelimesinden (Mk. bu kelimenin alem ismi olarak kullanılışı § 914, 1°) [3] ki, bu ifade Osmanlıca'da erkenden (XV° asırda) kaybolmuştur;

Bu edat şöyle mânalar alır:

1° Sebeple «à cause de».

Ml.: قران اندرلدى جمله يوننده *Kur'an en-dir-il-di cümle yön-ün-den* (A.U.E) «le Qoran a été envoyé à cause de (pour) tout le monde» (1426 yılı yazmaları, yap. 108).

2° Bakımından «au point de vue» (-ce nin mânadaşı).

Ml.: معنى يوننده عامدر *maʿna yön-ün-den ʿām-dır* (A.U.E) «c'est général au point de vue de sens» (*Aynı eser*, yap. 25).

3° ... diye, ... olarak «par, à titre de..., en guise de ..».

Ml.: عذاب يوننده *ʿazab yön-ün-den* «en guise de punition (tourment), comme punition»;

---

[1] Bunların arasında yine bu mânada kullanılan رغم *rağm* (ve *rağm-ın-a*) (= رغماً *rağmen*) kelimesi unutulmuştur:

Şerr idi gördüm de ayrıldım zehāb-ı kāināt
Münferid ḳaldım bu yolda kāinātın rağmına — *Kemal.* — A.U.E

[2, 2] Müellif bunu yanlış olarak *yūn* okumuştur. A.U.E

[3] Mk. يوكى دندر *yöñ-üñ-ü dön-dür* suretinde tercüme edilen اولوجهله Arapça ibaresi. J.D.

عوض یوڭندن *'ivaz yön-ün-den* «à titre de dédommagement» (*Aynı eser*, yap. 161, 124 ve *müteaddit yerlerde*);

ظلم یوڭندن *zulüm yön-ün-den* «par injustice» (*Aynı eser*, yap. 217 V°).

یوڭ kelimesi *yön* söylenişiyle Anadolu lehçelerinde halâ vardır: *yön-üm dön-düm* «je me suis dirigé» (KÖR OĞLU).

Eski Osmanlıca'da aynı yapılama ile جهت **cihet* kelimesi ve Çağatayca'da ise یاغ *yağ* kelimesi (§ 915) bulunmaktadır ki, her ikisi de یوڭ *yön*'ün mânadaşıdır.

Ml. : اوغل یقلغی جهتندن ایشی حسرتدی *ogul yok-lıg-ı cihet-in-den işi hasret-i-di* (A.U.E) «il se désolait de n'avoir pas de fils (VAMBÉRY, *Alt. Osm.*, s. 38, l. 2);

قرنداشلیق یاغیندین *karın-daş-lık yag-ın-dın* kardeşlik yakasından (cihetinden) A.U.E «par amitié» (ABOULGHAZİ, s. 82);

عفونت یاغیندین اولدی *'ufūnet yag-ın-dın öl-dü*.«il mourut des suites d'une infection» (*Aynı eser*, s. 83).

954. 2° (âmil) sebep mânalı ilgiclik tabirler.

Mk. *ötürü*, *dolayı* (§ 913) ilgiclerini. Yine mk. § 1429.

یوزندن *yüz-ün-den* «à cause de» *yüz* «face, visage» den;

سببیله *sebeb-i-ile* (sebeb* «cause»);

جهتیله *cihet-i-ile* (cihet* «côté, direction»).

Birinci ile aynı mânada olan bu son iki tabir edebî dile aittir.

cihet, *yüz* ve daha yukarıda *yön* [1] kelimeleri arasında az çok tam bir mânadaşlık dikkate değer ki bu, Türkçe'de doğrulma, istikamet alma (yüz, yan) fikrinin sık sık sebep mânasına vardığını göstermektedir.

Eski Osmanlıca'da aynı mâna ile اوجندن *uc-un-dan* «à cause de...» kelimesi kullanılmakta idi ki bu, *uc* (yani gaye, vesile «bout, prétexte») kelimesinden ve ip ucu (mk. farsça *ser-rişte*) «bout de corde» yolundaki mecazlı bir ifadeden doğan bir mânadır [2].

Ml. : عاقبت اول بدخوی اوجندن هلاك ایتدلر *'ākıbet ol bedhuy uc-un-dan [2] helāk it-diler* nihayet (Sultan Ahmed'i) o kötü huy yüzünden öldürdüler (A.U.E) «finalement on assassina (le sultan Ahmed) à cause de (son) mauvais caractère» (Rouen, 1493 yazmaları, yap. 30);

اول ایکینك اوجندن *ol, iki-nüñ uc-un-dan* o iki (şey) in yüzünden (A.U.E) «à cause de ces deux (choses)» (1426 yılı yazmaları, yap. 160).

Bazan bu tabir یوڭندن *yön-ün-den* (A.U.E) tabiriyle karışıyordu (mk. *aynı eser*, yap. 164 satır 4: حسد یوڭندن *hased yönünden*... satır 7.

حسد اوجندن *hased ucundan* [2] ki, bunların ikisi de tamamiyle mânadaştır: «à cause de l'envie».

Buna Azerce'de de rastlanır:

احمقلغك اوجندن بو ایش سندن باش ووروبدر اوج *ahmak-lıg-ıñ uc-un-dan [3] bu iş sen-den*

[1] Müellif bunu da *yün* suretinde kaydediyor. A.U.E

[2, 2, 2] Bütün bu kelimelerin aslı fikrimizce *öc-ün-den* (= karşılığından) olabilir bk. *öc* = karşılık.

[3] Fuzuli'nin *(Ser keşteliğim kâkül-i müşkiniñ ucundan)* mısraında da böyle olsa gerek; (ip ucu) kelimesinin mecazlı kullanılışından doğan mâna ile bunun (ucundan) okunuşlu ve (sebebile) mânalı olduğu suretinde müellifin mütaleası uzak görünüyor; bk. evvelce geçen *oç-ün*, *öç* hakkındaki mütalealarımıza; nitekim müellif de bir az aşağıda bunun mümkün olduğunu söylüyor. A.U.E

baş vurub-dur uc? (A.U.E) «c'est par sottise que tu as fait cela» (FETH. AH. s. 113) [1].
Bu kelimenin şark Türkçesinde اوچون [2] (*uçun*) söylenen *içün* ilgiciyle hısım olması mümkündür. bk. § 1429, haşiye 1.

BAHİS II. Bağlaclar [3].

955. Türk nahvi şöyle yerlerde bağlaç «conjonction» kullanmamak için elverişli bulunmaktadır:

1° Meselâ Fransızca'nın düzendeşlik «coordination» veya keşikleniş «alternation» edatlariyle bağlamayı zaruri gördüğü iki had arasında ki, Türkçe bu iki haddi çoğu zaman sade bir yandaşlık «juxtaposition» ile bağlamayı yeter görür.

Ml.: آنا بابا *ana baba* «père (et) mère» (mot à mot: «mère père»);
قارى قوجه *karı koca* «mari (et) femme» (mot à mot: femme mari»);
ار گچ *er g'eç* «tôt (ou) tard»;
دورت بش *dört beş* «quatre (ou) cinq»;
بش اون *beş on* «cinq (ou) dix».

(ki, bu sonuncusu Fransızca «quelques, un petit nombre» mânalarının en ziyade revaçta olan ifadesidir: *beş on para-m var-dır* «j'ai quelques sous, de quoi vivre»); mk. § 490, İhtar 3.

آز چوق *az çok* «peu (ou) prou, plus (ou) moins».•

2° Türkçede fiilden yapılan isimcil siygaların aldığı gelişme, nakıs cümle (quasi - proposition) lar teşkiline yol açmıştır ki bunlar, uyruk (uyumlu «subordonné») cümlelerin yerini tutmuş olarak bağlacların kullanılmasına artık lüzum bırakmamıştır (bk § 1251 ve aşağısı).

956. Bütün bunlara rağmen Türkçe'de öteki islam dillerinin tesirleri yine bağlaclar kullanılmasına sebep olmuştur; fakat bunlar nispeten az miktarda ve hemen hepsi de farsça veya arapçadan alınmadır; ve bu edatlar dahi Türkçeye geçerken bir dereceye kadar mahiyet değiştirmiş bulunuyor. Türk dili bunları müstakil edatlar olarak değil de, uymaca

---

[1] Bunun gerek Arap harfli ibaresi ve gerek Fransızca'ya tercümesi hakkında tereddüdlüyüz. A.U.E

[2] Şark Türkçesinde اوچون yazılan bu kelimenin *öç-ün* okunmayıp *uç-un* okunduğunu bilmiyoruz. A.U.E

[3] Fransızca'da olduğu üzere, fakat o dildekilerden belki daha sık olarak bir takım edatlar bazan bağlaç, bazan zarf (veya nida) olarak kullanılır, ve bu kullanışları ayırdediş de çoğu zaman indidir. J.D.

«enclitique» ler olarak yani bir nevi vurgulanmayan lâhikalar «suffixes non accentués» diye saymak meylindedir. [1]

Fazla olarak bağlaçtan sonra pek duyulur bir söyleniş duralaması olduğu için, kelâmın aşağısı çoğu zaman bu duralamadan sonra yeniden söylenmeye başlar.

Bunun neticesi olarak Türkçede bağlaç iki cümle arasında bulunduğu zaman bazan aslî «principale» cümleye katılarak onunla bir hamur halinde söyleniyor (Fransızca'da ise bu, uyruk cümleye onun bir cüz'ü olarak girmiş olmakla onunla bir hamur halinde bulunuyor).

Ml.: *o bañ-a de-di ki, sen dün g'el-di-ñ* «il m'a dit que tu es venu hier».

Bu mütalâamızın tatbiki *de* (§ 960), *amma* (§ 981), ve *ki* (§ 986) bağlaclarına şamildir.

Esas itibariyle bağlaçlar yazıda ayrı kalırlar (bk., *ki* için § 986 ve *de* için § 414, 2°).

957. Bağlaçları uymaca lahikalar haline koymaktaki bu temayül tamamlanmamış veya (kesiklenmiş) askılanmış «suspensif» öyle kelâmlar teşkil etmeğe müsaittir ki, bunlarda uyruk cümleler söylenmiyerek sadece zımnen kastedilmiş bulunur.

Ml.: *g'ör-me-dim-ki* (size bir şey söyle-ye-bil-e-yim: A.U.E) «je n'ai pa vu, (de sorte) que (je ne puis rien vous dire)».

Böylelerinde ardından bir uymaca getirilen aslî cümleyle iktifa ediliyor. Bu yapılama, Hind - Avrupa nahvine alışmış bir kafa için epeyce acaip bir güdük manzara halinde görünür. Bu kelâmların daha başka misallerini ileride (§ 965 ve 993) bulunmaktadır.

Şu aşağıki bendlerde Türkçede kullanılan muhtelif bağlacları birbiri ardınca mütalâa edeceğiz.

و Ve

958. و *ve* «et» bağlacı arapçadan alınmıştır. Esasında kullanılması hiçbir zaman zaruri olmamakla beraber (bk. § 955, 1°) çok revacta bir kullanılışı vardır.

Ml.: كويلر (و) قصبه‌لر و شهرلر *k'öy-ler (ve) kasaba-lar ve şehir-ler* «villages, bourgs et villes».

[1] Bu hadise yalnız Türk dillerine mahsus değildir (mk. Lâtince: «Senatus Populusque Romanus» deki *que*), fakat onda daha çok gelişmiş bir haldedir. Bundan başka onda kelimelerin sırası da lâtincedekinin aynı değildir. J. D.

Bu misalde görüldüğü üzere *ve* bağlacının tekrarlanmasından sakınılmaktadır. Bunu düzendeş olan kelimelerin sonuncusundan evvel getirmek yeter. Bununla beraber bu kaideye Fransızca'da olduğu kadar katiyetle riayet edilmemektedir.

959. Evelkisiyle aynı imlâ ve aynı mânada olup konsonlardan sonra $\frac{\text{ü}}{\text{u}}$ ve vokallerden sonra $\frac{\text{vü}}{\text{vu}}$ söyleyen و , farsçadan alınmıştır (ki o dilde *o* suretinde söylenir). *ve* den daha seyrek kullanılır ve bu kullanış da edebî dile munhasırdır [1]. Ancak ikisi de *farsça veya arapça* iki kelime arasında bulunabilir ki, bu kelimeler mânadaş veya tersad olurlar. Bunun neticesi olarak bunlar mânadaş oldukları zaman bir nevi ikizleme «doublet» ler vücude getirirler ki, başka bir dile tercüme edilirken çoğu zaman tek bir kelime ile gösterilmek yeter. Türkçede böyle mânadaş ikizlemelere عطف تفسیری *ʿatf-ı-tefsīr-ī* «coordination explicative» (yani anlatışlı düzendeşlik A.U.E) derler. Fars nahvinin tesiriyle vücut bulan bu yapılamanın kullanışı gittikçe azalmaktadır.

Ml.: ضبط و ربط *zabt-u-rabt* «administration, gouvernement» (keli. keli: tutup bağlama: A.U.E);

امر و فرمان *emr-ü-ferman* «ordre (*et* commandement) (keli. keli: buyuruş ve buyrultu)»;

آبا و اجداد *ābā vü ecdāt* «ancêtre», (keli. keli: babalar ve dedeler A.U.E).

Pek nadir olarak da böyle yapılamaların öz Türkçe kelimelerle kurulduğu galat şeylere rastlanmaktadır. Mk. şu aşağıki İhtar *(sonları)*.

İHTAR. — XV inci asırda *ve* ve *u* bağlaclarının kullanılmasındaki ayrılık henuz tamamiyle meydana gelmiş olmadığı bu zamanın harekeli «voyellé» el yazmalariyle sabit olmaktadır ki, bunlardan birincisi üstünlü *ve* و suretinde ikincisi örülü *vü* و suretinde yazılmaktadır. Bu farsça bağlaç hattâ öz Türkçe kelimelerle beraber kullanılıyor ve Türkçe sonuçlar «désinences» alıyordu.

Ml.: [2] بر جهود و بر مسلم *bir cuhūd-u bir müsellem*, A.U.E «un juif (cuhūd = çıfıt A.U.E) et un musulman» (1451 yazmaları, *Keleti Szemle*'den, 1900, s. 24, 1inci satır);

[3] رحمت مولفا و كاتبا وقاريا وسامعا وصاحب كتابا اولسون *rahmet müellif-ä vü kātib-ä vü ķāri-yä vü sāmiʿ-ä vü sāhib-i kitāb-ä ol-sun.* Allahın rahmeti kitabı

[1] Türk gramercileri *ve* bağlacına *vāv-ı-mefsūle* (= ayrık vav «ve») ve *u* bağlacına *vāv-i-mevsūle* (= bitişik vav «ve») derler ki, bu ikisinin söylenişi birbirine benziyerek iltibas yarattığı için bu tabirler pek amelî şeyler değildir. J.D.

[2, 3] Bu arap harfli ibarelerdeki و ler, metinde ötrü harekelidir. A.U.E

yazana, istinsah edene, okuyana, dinleyene ve kitabın sahibine ait olsun(A.U.E) «que la miséricorde divine soit sur l'auteur, le copiste, le lecteur, l'auditeur et le propriétaire du livre» (*Aynı eser*, sonda);

یاز و قیش *yaz u kış* A.U.E «été et hiver» (Bibl. Nat. yazmaları, A. F. T, 87, yap. 51).

Aynı yazmalarda bu bağlacı yazmayıp bunu ekseriya kendisinden evelki kelimenin son harfi üzerine bir hareke (§ 26) yani vokal işareti suretinde göstermek gibi bir imlâ hatası yapılmaktadır.

Ml.: ظفرُ نصرت (ظفر و نصرت *zafer ü nusret* yerine);

تنُ جان (تن و جان *ten ü cān* yerine) [1426 yazmaları, yap. 11].

Şu aşağıki misallerde aynı imlâ öz Türkçe kelimelerde de kullanılmış bulunuyor.

كوزُ قلاق (كوز و قلاق *göz-ü ḳulaḳ* «œil et oreille» yerine). [*Aynı eser*, yap. 42];

اتُ درى (ات و درى *et ü deri* «viande et peau») [*Aynı eser*, yap. 144 V°).

Uygur metinlerinde *ve* (*wa*) bağlacı ancak arapça geçen ibarelerin çevri yazısında kullanılır, fakat bazan basma kalıp bazı ifadelerde ve o da yine öz Türkçe kelimelerde (*w* harfiyle gösterilmiş) farsça *u* bağlacına rastlanmaktadır:

sän w män sen ve ben A.U.E «toi et moi»;

bir w bar bir ve var (olan Allah) A.U.E «(Dieu) unique et existant» (*Tezkere-i evliyā*, 191, etc.).

ده $\frac{de}{da}$

960. $\frac{de}{da}$ edatı *ve* «et» mânasında uymaca bir bağlaç olarak kullanılır. Bu دخى *daḫi* «aussi» katmaç (zarf) nın kısaltık bir şeklinden ibarettir (bk. § 406 ve aşağısı).

Ml.: آلدىده كيتدى *al-dı-da git-di* «il s'en empara et partit»;

طاوق قازه باقمشده قيچنى يرتمش *tavuḳ ḳaz-a baḳ-mış-da ḳıç-ın-ı yırt-mış* (körü körüne taklidden kinaye olan bir söylence) «la poule a regardé l'oie et s'est arraché son (plumage de) derrière».

İHTAR. — *de* bağlacı kelâmın unsurlarını düzendeşlemek üzere onların arasında yer alır, fakat bu kaide nesre [1] şâmil değildir.

[1] Müellif bunu metinde nazım «la poésie» için söyliyor, ama nesir olacak, öylece tashih ettik. A.U.E

Ml.: *Bülbül ol-sam kon-â-da bil-se-m dal-lar-a* (halk türküsü) «si j'étais rossignol et pouvais me poser sur les branches».[1]

961. *de* bağlacı ilk mânası olan *fer'ilik* «accession» den tamamiyle kurtulmuş olmadığı için yalnız düzendeşlik bildiren و *ve* bağlacından daha manidardır.

Çoğu zaman tehdit, arzu, ısrar bildiren kelâmlarda görünür. Bunun neticesi olarak bu her zaman *ve* nin kâfi bir muadili olamaz, ve Fransızca'ya da hep «et» ile tercüme edilemez.

Ml.: اورده كور *vur-da g'ör* «frappe (seulement) et tu verras!»;

درسكه چاليشمه‌ده كز *ders-iñ-e çal-ış-ma-da g'ez* (A.U.E) «(oui, c'est ça) ne travaille pas à tes leçons et va à la promenade (tu verras ce qui en adviendra = sonra sen görürsün).

يا اويله‌درده نيچون مجازات ايتمزسكز *ya öyledir de niçün* [2] *mücāzāt et-me-z-siñiz* «donc il en est ainsi, et pourquoi (alors) ne (le) punissez - vous pas?» (Kemal Bey);

بهار كلسه‌ده باغه نقل ايتسه‌ك *bahar g'el-se-de bağ-a nakl et-se-k* [3] «ah, si le printemps venait et que nous puissions aller à la compagne!»;
نيچون شيمدى دكلده صكره؟ *niçün* [2] *şimdi değil de soñra* «pourquoi pas maintenant, mais (mot à mot: *de*) plus tard (seulement)?»;

راحت دوشكى ير يوزينه چيقمش مزار دكلده نه‌دور؟ *rahat döşeğ-i yer yüz-ün-e çık-mış mezar değil-de ne-dir?* «qu' est-ce le lit de repos sinon un tombeau sorti sur la face de la terre et qu' est-il (alors)?».

Değil kelimesinin ardınca *de* getirilerek yapılan ve epeyce sık kullanılan bu yapılama dikkate değer. Buna dair yukarıda verdiğiniz bu iki misalden başka eski Osmanlıca'dan alınmış olarak bir de şunu veriyoruz.[4]

اجنبيلر ايله همراز اولمڭز كفران نعمت دكلده نه‌در؟ *ecnebi-ler ile hem-rāz ol-ma-ñız küfrān-ı ni'met değil-de ne-dir?* A.U.E «vos accointances avec les étrangers constituent un véritable acte d'ingratitude» (*Cevdet Paşa tarihi* I, s. 244, 1inci tabı').

962. Türkçede *de* bağlacı ile yapılan kelâmların Fransızca karşılıkları düzendeş «coordonné» olacak yerde *uyruk* «subordonné» olan iki haddin varlığından ibaret olur.

[1] Bunun mânası (hem bülbül olsam hem konabilsem dallara) suretindedir. Fakat *da* bağlacı birinci *bilsem* den sonra getirilince yani (bülbül olsam da konabilsem dallara) suretinde söylenince (bülbül olmak kabiliyetini elde etmek suretiyle dallara konabilsem) mânası anlaşılır ki, mânaca birbirine yakın olmakla beraber bu iki şekil arasında yine farklı bir mâna rengi vardır. A.U.E

[2, 2] Buradaki *niçün* ler, *niçin* okunmak gerektir. A.U.E

[3] Müellif bu misalde arap harfleriyle böyle yazıldığı halde lâtin harfleriyle yanlış olarak *git-sek* diyor. A.U.E

[4] *değil-de ne-dir* suretinde yapılmış ifadelerde *değil-se, değil de* mânasındadır. A.U.E

Bunlar «(bir şey için) iyi etmek...; nasıl etmek...; söylemek» vs. (bien faire de...; comment faire pour...; dire de... etc.) gibi ifadelerde olur [1].

Ml.: نه ایی ایتدیڭده گلدیڭ *ne iyi et-di-ñ de g'el-di-ñ* «comme tu as bien fait de venir!» (mot à mot: comme tu as bien fait et tu es venu»);
ناصل ایتملیده بو ایشی (چابوق) بیترملی *nasıl, et-meli de bu iş-i çabuk bit-ir-meli* «comment faire pour terminer (vite) cette affaire?» (mot à mot: «comment faire et (comment) terminer?»;
سویلهده چوجغی گتیرسینلر *söyle-de çocuğ-u g'etir-sin-ler* «dis qu' on apporte l'enfant» (mot à mot: «parle et qu' on apporte...») [2].

963. *de* edatı iki emir siygasını bağladığı zaman böyle düzendeşlenen iki had çoğu zaman bir beterlik «pis aller» bildirir; (o zaman bunun Fransızca karşılığı «mais; l'essentiel c'est que..., pourvu que» vs. kelimelerini havi olur):

Ml.: مفت اولسونده [3] زفت اولسون *müft ol-sun da zift ol-sun* (söylence), «l'essentiel c'est que ce soit gratis; peu importe si ce n'est que de la poix (diction);
قوجه اولسونده [3] جوجه اولسون *koca ol-sun-da cüce ol-sun* (söylence), «pourvu que cela fasse un mari; peu importe qu' il soit nabot» (dicton);
اولده [3] بایغینلق گوسترمه *öl-de bay-gın-lık g'öster-me* «meurs (si tu veux), mais ne fais pas paraître que tu t'es trouvé mal» (dicton).

İHTAR. — İki haddinden birine تك *tek* edatını (mk. § 1000) katmakla bu ifadeleri kuvvetlendirmek mümkündür.

Ml.: یانمه گلسین (گلسینده) ده تك یالکز گلسون *yan-ım-a g'el-sin-de tek [4] yalnız g'el-sin* «l'essentiel c'est qu' il vienne auprès de moi; peu importe s'il vient tout seul»;
تك گلسونده گچ گلسون *tek [4] g'el-sin-de g'eç g'el-sin* «qu' il vienne tard (s'il veut), mais qu' il vienne», (bu misaller Abdurrahman Efendi'nin gramerinden alınmıştır);

[1] Bu gibi yerlerde kullanılan *de* ler, *ki* yerinde olup, *ve* «et» ile ilgisi yoktur. Bu itibarla mânası bakımından bunun ayırdığı iki cümle esasen düzendeş değil, uyruktur. Fransızca tercümelerinde verilen mâna da yerindedir. (Ne iyi ettiñ ki geldiñ; nasıl etmeli ki bu işi çabuk bitirmeli; söyle ki çocuğu getirsinler), vs.

de bağlacı bu *ki* den başka mânalar da bildirir:

a. Aç olup ta (olduğu halde) yiyecek bir şey bulamamak ne fena.

b. Gidip de (gittikten sonra) gelmemek var, gelip de (geldikten sonra) görmemek var (söylence).

c. Ölürüm de (bu yüzden ölsem bile) söylemem.

d. O dili okur yazar ve söylerim de (hattâ söylerim, üstelik söylerim), vs. A.U.E

[2] Çünkü hanımın hiç olmazsa bir mezarı var da (= var ki) nerede olduğuna alâmet olur. (A. HÂMİD - *Sabr-u Sebât*) A.U.E

[3, 3, 3] Buradaki *de* ler arap harfli imlâsında üst başındaki kelimeye bitişik olarak yanlış yazılmıştır. Bunların hepsi ayrılarak (أول ده .. اولسون ده) suretlerinde yazılmış olmalıydı. A.U.E

[4,4] Buradaki *tek* ler aslında (bir, bir kere, hele bir) gibi bir mâna da görünüyor; birinci misaldeki *tek* kelimesinin yeri ise cümlenin başı olsa gerek. A.U.E

نه اولورسه اولسون تك بش اون پاره ده بنم جيبمه كيرسون *ne ol-ur-sa ol-sun, tek* [1] *beş on para da ben-im ceb-im-e g'ir-sin* «advienne que pourra, pourvu que j'empoche quelques sous» (HUSSEIN RAḤMI, *Metres*, s. 32).

964. ده *de* bağlacı *bağlaclık* ulak «gérondif conjonctif» olan يوب(ı)- *-(y)ip* e katılarak onun mânasını pekleştirebilir.

Ml.: صو ويروبده ياغ آلسەڭ ضررمى ايدرسڭ *su verip-de yağ al-sa-ñ zarar mı ed-er-siñ?* (atasözü) «si tu donnes de l'eau (seulement) et que tu reçoives de l'huile, auras-tu subi un dommage?» [2]

Bu yoldaki yapılamadan § 1301 de tafsilâtiyle bahsedilmiştir.

965. *Tamamlanmamış kelâmlarda* de *nin kullanılışı* (§ 957). — Bir özür gösterme, bir izah verme bildiren vesilelerde kelâm bazan *de* bağlacından sonra askıda bırakılır.

Ml.: برايكى سطر يازەيمده *bir iki satır yaz-a-yım-da...* (= iş bitsin, serbest konuşalım. A.U.E) «permettez - moi d'écrire encore une ou deux ligne et je suis à vous» (mot à mot: que j'écrive une ou deux lignes et...») [3].

Kelâm içinde kastedildiği halde gizli bırakılan parçası bir izahı havi ise, *de* ye bazan *onun için* «(c'est) pour cela» kelimeleri ilâve edilir.

Ml.: سزى كورمدمده اونڭ ايچون *siz-i g'ör-me-di-m-de on-uñ için...* (= siz-e selâm [haber] ver-e-me-di-m, siz-i çağır-ma-dı-m, vs.) «je ne vous ai pas vu et (c'est) pour cela (que je ne vous ai pas salué, prévenu, appellé, etc.)».

966. *de* edatı ardınca yine bir uymaca, «enclitique» olan *mi* istihfam edatı da gelebilir.

Ml.: بونى كنديڭ كوردڭده مى سويلويورسڭ يوقسه باشقه برندن ايشيتدڭده مى نقل ايديورسڭ *bun-u k'endi-ñ g'ör-dü-ñ-de-mi söyle-yor-suñ yok-sa başka bir-in-den işit-di-ñ-de-mi nakl ed-iyor-suñ* [4] «tu le racontes pour l'avoir vu toi-même, ou d'après les dires d'un autre?» (FAÏK REŞAD).

هم ... هم ... ** *hem... hem...*

967. هم ... هم ... ** *hem... hem...* suretindeki katmerli bağlaç iki veya daha çok miktardaki düzendeş mefhumların karşılıklı olarak bir-

[1] Bu misal ötekilerden ayrı olmak gerektir. Bundaki *de* bir emir sigasından sonra değil bir isimden sonra gelmiş olup, alelâde *dahi* «aussi» mânasındadır. *tek* kelimesi ise *ta ki* «afin que...» yerinde ve ondan bozma görünüyor. A.U.E

[2] Bunun mânası pekiştirmekten başkadır; misal: (su vererek karşılık yağ alsan...) yerindedir. A.U.E

[3] Buradaki *de* de *ve* mânasında değil, كه *ki* yerindedir: Bir iki satır yazayım ki (iş bitsin, serbest konuşalım) demektir. A.U.E

[4] Fiile katılan *de-mi* nin mânası «ve onun üzerine mi» gibi bir şeydir: Gördün «ve onun üzerine mi»... işittin «ve onun üzerine mi»... gibi. A.U.E

birlerini kuvvetlendirdiğini veya birbirlerinin hilâfında bulunduklarını bildirir. Bu bir nevi bağdaşım «coordination» veya aksileşim «adversation» ı gösterme mahiyetindedir.

Karaman lehçesinde *hemi... hemi...* (Χεμι... Χεμι...). Mk. Λογαλναμέ, Atina, 1840.

Azercede de aynı şekil görülmektedir:

همی اوجوزدر و همی گوكچكدر *hemi ucuz-dur ve hemi g'ökçek-dir* A.U.E. «c'est bon marché et c'est joli» (FETH. AḤ. s. 158).

Hem kelimesi her ait olduğu kelimenin evveline gelir [1].

Ml.: هم اویله سویلیور هم بویله سویلیور *hem öyle söyle-yor hem böyle söy-le-yor* «tantôt il parle comme cela, tantôt il parle comme ceci»;

هم سزی هم بنی ایستیور *hem siz-i hem ben-i iste-yor* «il nous appelle tous les deux» (mot à mot: ile demande vous et moi à la fois»);

هم تجارت هم زیارت *hem ticāret, hem ziyāret* «commerce et vesite à la fois; c'est une visite interressée»;

هم بیلمز هم سویلمك ایستر *hem bil-me-z hem söyle mek iste-r* «il ne sait pas et il veut parler!».

968. İkinci هم *hem* den sonra ده *de* edatını katmakla ifadeyi daha kuvvetli yapmak mümkündür.

Ml.: هم طاتلی طاتلی اویویورم همده رؤیامده طاتلی طاتلی یمکلر ییورم *hem tat-lı tat-lı uyu-yor-um hem de rüya-m-da tat-lı tat-lı yemek-ler yi-yor-um* «je dors d'un doux sommeil et tout à la fois je mange en rêve des plats bien doux» (*Nasr-ed-din Ḥoca hikāyeleri*).

İHTAR. — Katmerli olmayan (tek başına) *hem* kelimesi bir katmaç (zarf) dır (mk. § 424).

نه ... نه ...

969. Keşiklenişli bir olumsuzluk bağlacı «conjonction négative alternative» olan *ne*, [2] iki veya ikiden fazla tekrarlanarak:

نه ... ، نه ... *ne... ne...* «ni... ni...»,

نه ... ، نه ده ... *ne... ne de...* «ni... ni..., non plus...» suretlerinde kullanılan hem türkçe hem farsça bir kelimedir.

[1] Bunun Fransızca karşılıkları epeyce çeşitli olabilir: «tantôt..., tantôt...», «d'une part... d'autre part...» «et», «et puis», «... et... à la fois». J. D.

[2] Ebü-z-ziyā Tevfik bu edata bir risalecik tahsis etmiştir. J. D.

Bu *ne..., ne...* (olumsuz bir cümle içinde) olarak asıl (hiçbir) şey «rien..., rien...» demek olan *nāñ... nāñ...* suretinde çok eski bir kelime yerindedir. Olumlu bir cümle içinde ise bu *nāñ* şey «chose» mânasındadır. Mk. lâtince *res*.

Bu netice, *Uigurica* (I. s, 12) nin bir ibaresinden çıkarılmaktadır.

Yine bk. § 319 zeyil: *nāñ bil-mä-z-lär* (hiçbir) şey bilmezler. A.U.E «ils ne savent rien» (*Uigurica* II, s, 4, I. 2; mk. *aynı yerde* I. s, 12).

Bununla beraber *nä* nin bu kullanılışı Farsça'nın tesirinden ileri gelmiş olması da bunun kadar gerçek birşey olabilir. Mk. *ki* nin kullanılışı ki, o da buna benzer bir hâdise göstermektedir (§ 986).

Çağatayca'da . . . نی ، . . . نی (*ni... ni...* A.U.E) suretinde yazılır (HARTMANN, *Çag*, § 81).

Ml.: نه بوکون نه یارین *ne bugün ne yarın* «ni aujourd'hui, ni demain»; نه سلام علیکم نه علیکم سلام *ne selām-ün ʿaley-küm ne ʿaley-küm selām* (söylence) «ni salut donné, ni salut rendu».

970. Bu edat iki olumsuz cümleyi keşiklemeye yarar [1].

Ml.: نه اولویه آغلار نه دری‌یه کولر *ne ölü-ye ağla-r ne diri-ye g'ül-er* «(s'il) ne pleure pas devant un mort, il ne rit pas non plus aux vivants» («ni les morts ne le font pleurer, ni les vivants ne le font rire»).

971. Fiil, keşiklenişin bütün hadleri için aynı olduğu zaman, *ne* cümlenin sonuna atılacak yerde bu hadler arasına girer.

Ml.: نه بکا اولسون نه ایله *ne bañ-a ol-sun ne el-e* (söylence) «que ce ne soit ni pour moi, ni pour les autres» (dicton).

Eski Osmanlıca'da fiilin tekrar edilmesinden çekinilmezdi [2].

مباح اولدرکه ایشلمه‌سنده نه ثواب اوله نه کناه اوله *mübāḥ ol-dur-ki işle-me-sin-de ne sevāb ol-a ne g'ünāh ol-a* (A.U.E) «on appelle *mübaḥ* toute action dont l'accomplissement ne constitue ni un mérite ni un péché» (*Ris. B.*, s. 28 - 29).

972. *ne* li cümlelerde olumsuzluk, esasen Farsçadakisiyle karıştırılan bu bağlaç ile ifade edildiği için (Fransızca'da olanından farklı olarak, mk. yukarıki misallerin Fransızca tercümelerini) artık böylelerinde olumsuz fiil kullanmak lüzumsuzdur.

973. Böyle olmakla beraber zamanımızın gramercileri şu gibi hallerde olumsuz fiil kullanmasını tavsiye ediyorlar.

1° Fiil, keşiklenişli iki hadden bir olumsuz tabir ile ayrılmış olduğu zaman:

Ml.: بوکون نه باغچه‌یه نه سوقاغه هیچ چیقمادم *bugün ne bahçe-ye ne sokağ-a hiç çık-*

[1] bk. alt sahifeye.

[2] Olumlu ve olumsuz veya hem olumlu hem olumsuz fiillerle kullanılabilen bu tekrarlı *ne* leri (ne türlü, nasıl, ne kadar, hangi) gibi mânalar veren öteki *ne* lerle karıştırmamalı. Ne aldın? Sen ne adamsın? Ne yağmur yağıyor, elinde ne kitap var, vs. A.U.E

ma-dı-m «aujourd'hui que je ne suis sorti (aucunement = *hiç*), ni ou jardin, ni dans la rue»;

او ایشه نه بونك نه اونك — ممكن دكل — عقل ایرمز *o iş-e ne bun-uñ ne on-uñ - mümkün değil - akl-ı er-me-z* «il n 'y a aucune chance pour que l'un ou l'autre comprenne de quoi il en retourne» (mot à mot: à l'affaire de celui-ci, ni de celui -là- *pas moyen-* l'intelligence n'atteint»).

2° Bir ulak «gérondif» veya bir ulak tabiri ile beraber olduğu zaman:

Ml.: نه اوقومغه نه یازمغه هوسی اولمدیغندن... *ne oku-mağ-a ne yaz-mağ-a heves-i ol-ma-dığ-ın-dan...* «comme il n' a envie ni de lire, ni d' écrire ..».

3° Keşiklenişin iki haddinden evvel yer almış bulunduğu zaman:

Ml.: بوكون چیقمادم نه باغچه یه نه صوقاغه *bugün çık-ma-dım ne bahçe-ye ne sokağ-a* (bu, birinci misalle aynı mânadadır.)

İHTAR. — Fiil keşiklenişin iki haddi arasında bulunduğu zaman olumsuzluk lâbikasını da alabilir; fakat böyle bir halde aksine olarak cümle bu defa bir olumsuzluğun olumsuzluğunu bildiren ve dolayısiyle olumlu olan bir mâna alır.

Ml.: نه احمد كلدی نه محمد *ne Ahmed gel-me-di ne Mehmet* «(ce n'est pas qu') Ahmed ou Mehmet ne soient point venus» (= ils sont venus l'un comme l'autre).[1] Böyle ifade etme tarzı müstesna bir şeydir [2].

---

[1] Olumsuz fiil ile kullanılan tekrarlı *ne* ler sadece *hem* mânasında olmakla beraber cümle sonundaki fiil daha söylenmeden evvel bu *ne* ler cümle hükmünün olumsuz olduğunu ilkinden bildirmek gibi bir husûsiliği vardır. A.U.E

[2] Burada gerek müellifin, gerek sonraları buna dair fikir yürüten bazı yazarlarımızın mütalâalarını da itibara alarak kendi düşündüklerimizi söylemek istiyoruz.

Türkçe ve Farsça'da *ne* ve Çağatay Türkçesinde (Fransızca'da olduğu gibi) *ni* suretinde görülen bu edat, ister öz türkçe, ister Farsça bir asıldan gelsin, esasında olumsuzluk mânasına konulduğu anlaşılıyor. (Türkçede olumsuzluk edatı olan *me*, bu *ne* nin bir çeşidi olabilir: $n > m$ değişimli)...

Farsça'da hem tekrarsız (ve fiili olumsuz), hem tekrarlı (ve fiili olumlu) olarak kullanılabilir; fakat Türkçede bu, olumsuzluk mânasiyle tekrarsız kullanılamaz; ve bu mânayı veren *ne* lerin yalnız iki defa tekrarlanması da icap etmez. İki veya ikiden fazla bir sayıda olmak üzere tek veya çift olarak (2, 3, 4, 5, 6...) defa da tekrarlanılabilir. Bu itibarla, bazı yazarların yaptığı gibi sırf çifte *ne* lerden bahsetmek ve yine kitabın müellifi de dahil, bir çoğunda olduğu üzere verilen misalleri hep böylelerine hasretmek doğru değildir.

Tekrarlı *ne* - 1. ayrı ayrı olan veya ulak fiil «gérondif» lerle birbirine bağlı bulunan iki ve daha ziyade cümlenin başında.. 2. veya bir cümle içinde dayanak (özne, yüklem) ve yardak (cümle tümleyenleri: tümleç, zarf) lardan ibaret hadlerin başında.. 3. veya cümledeki kelimelerin sıfatları veya o sıfatların zarfları başında.. bulunarak bir keşikleniş mânasını vermek suretiyle onları birbirine bağlar.

Bu bağlanış sırasında *ne* iki mâna ile kullanılır:

A. *ne* lerin bulunduğu cümlenin fiili isteğe göre olumlu veya olumsuz kullanılabilir.

B. *ne* lerin bulunduğu cümlenin fiili sadece olumsuz olur: o zaman bu tekrarlı

گاه... کاه ** *gāh... kāh*

974. گاه ** *g'āh* zarf (katmac)ı esas itibariyle: bazan «quelquefois», zaman zaman: «de temps en temps» mânalarını verir. VIGUIER (s, 163) bunu *k'āh* diye telâffuz ediyor.

Ml.: گاه اولورکه اثنای شتاده پك گوزل هوالره راست گلنیر *g'āh ol-ur ki esnā-yi şitā-da pek güzel hava-lar-a rast g'el-in-ir* «il arrive parfois qu'on tombe sur un très beau temps durant l'hiver» (bu bir edebî cümle çalımıdır).

Bununla beraber bu kelime çoğu zaman بعضی *ba'zı*... بعضی *ba'zı*.. veya بعضاً *ba'zan*...

---

ne ler ayrıca olumsuzluk mânası vermiyerek sadece *hem* mânasiyle kullanılır.

C. *ne* lerin bulunduğu cümlenin fiili sadece olumlu olur: o zaman fiilin vermediği olumsuzluk mânasını vermek vazifesi yalnız bu tekrarlı *ne* lere kalır; *hem* + olumsuzluk mânalariyle kullanılır. Bununla beraber tekrarlı *ne* leri bulunan cümlenin fiili ister olumsuz, ister olumlu olsun, cümlenin bildirdiği hüküm umumiyetle *olumsuzluk* dur.

İHTAR. — *ne* li iki haddin fiili olumsuz hükümlü olduğu bildirilir, ve bu da başkası tarafından red ve inkâr edilirse, fiil olumsuz haliyle o iki had arasında bulunur; ve o zaman cümlenin hükmü olumlu olur, ki böylesi pek az kullanılır:

Siz «ne vapur geldi ne tiren» diyorsunuz, halbuki *ne vapur gelmedi ne tiren* gibi ki, bu «ne vapur gelmedi ne tiren» cümlesi, «hem vapur gelmedi (değil) hem tiren gelmedi (değil)» mânasındadır. Yani bu «hem vapurun hem tirenin gelmediğini red ve inkâr ediyorum: hem vapur geldi hem tiren» demektir.

A. FIILI İSTER OLUMLU İSTER OLUMSUZ OLABİLENLER.

a. Tekrarlı *ne* ler cümledeki hadlerin başında:

1. Cümlede tekrarlı *ne* lerin keşiklediği hadlerden sonuncusu ile ardınca gelen fiil arasında

ne bir kelime veya söz.. ne de sesle bir duraklama

bulunmıyarak bunlar birbirinden ayrılıp uzaklaşmamış olursa, fiil isteğe göre olumlu veya olumsuz bırakılabilir:

Bugün ne bağçeye, ne sokağa çıktım = (çıkmadım);
Kardeşim ne çok konuşmayı, ne çok gülmeyi sever = (sevmez);
O ne arkadaşlariyle, ne kardeşleriyle, ne de babasiyle geçinir = (geçinmez);
Babam ne gezmekten, ne oyun oynamaktan hoşlanır = (hoşlanmaz);
O işe ne senin, ne onun, ne başkasının aklınız erer = (ermez);
Ne kar yağacağını, ne güneş açacağını bilirim = (bilmem);
Ne senin (kitabın) ne de onun kitabı yarar = (yaramaz);
Çocuğu ne erkek kardeşi ne de kızkardeşi sordu = (sormadı);
Ne boş oturmayı, ne de başı boş gezmeyi severim = (sevmem).

2. O ne rumca, ne ermenice, ne ispanyolca biliyor = (bilmeyor).

Hastaya bir ay müddetle ne et, ne süt, ne sebze, ne de yumurta verilecek = (verilmiyecek) (bk. B. 1, 2).

İHTAR. — Böylelerinde kısa cümlelerin fiilleri olumsuz olmaktan ziyade olumlu bırakılır.

3. Cümlede tekrarlı *ne* lerin keşiklediği hadlerden sonra bir ortaç gelirse bu,

بعضا *ba'zan*... «tantôt... tantôt...» karşılığı olarak tekrarlı bir keşikleniş bağlacı olarak kullanılır.

> **Ml.:** گاه بكنير گاه بكنمز *g'āh beğen-ir g'āh beğen-me-z* «tantôt cela lui plaît, tantôt cela lui déplaît».

İHTAR. — Bunun şöyle çeşitleri de vardır:

گاهی ** *g'āhi* (halk ağzında: *kāhi*);

گاهیجه *g'āhice* (eskidir);

گه ** *g'eh*, گهی ** *g'ehi* (şiirde) [1].

---

[1] Bunlar nazımda değişik olarak da tekrarlanır:
G'āh ol-ur gurbet vatan, gāhi vatan gurbet-len-ir... — A.U.E

---

yerine veya arzuya göre ister olumsuz ister olumlu olarak kullanılabilir:

Benim ne şerbet ne limonata (aradığım) var.
Onun ne çamaşır, ne elbise (değiştirip değiştirmediğini) bilmiyorlar.
Ne size ne bize ilişiği (olmıyan) işlerle uğraşıyorsunuz.
Bu ne size ne bize taallûku (olan) bir meseledir.

b. Tekrarlı *ne* ler ulaklı cümleler başında:

Tekrarlı *ne* ler bağlamlı fiiller (ulaklar) la ulanan cümlelerin başında bulunursa bunlar ister yalnız olumsuz ister yalnız olumlu, ister kimi olumlu kimi olumsuz olarak kullanılabilirler:

Kardeşim ne öğretmenden (ürktüğünden), ne de dersini (bilmediğinden) okula gitmiyor değildir.
Çocuk ne okumayı (sevmediği için) ne okuldan (hoşlanmadığı için) devamsızlık etmiyor.
İnsan ne tıka basa yemek (yiyerek), ne havasız yerlerde uzun zaman kapalı (kalarak) sıhhatini koruyabilir.

B. FİİLİ OLUMSUZ OLANLAR.

Tekrarlı *ne* ler cümledeki hadlerin başında:

1. Cümledeki tekrarlı *ne* lerin keşiklediği hadlerden sonuncusu ile fiil arasında uzun kısa bir kelime, ya bir söz bulunur, ve böylece bunlar birbirinden az çok uzaklaşmış olursa fiil olumsuz kalır:

Bugün ne bağçeyeye, ne sokağa (hiç) çıkmadım;
Kardeşim ne çok konuşmayı, ne çok gülmeyi (pek) sevmez;
O ne arkadaşlariyle, ne kardeşleriyle, ne de babasiyle (asla) geçinmez;
Babam ne gezmekten, ne oyun oynamaktan (ömrübillah) hoşlanmaz;
O işe ne senin, ne onun, ne başkasının (mümkün değil) aklınız ermez;
Ne kar yağacağını, ne güneş açacağını (siz) bilemezsiniz;
Ne senin kitabın ne de onun kitabı (işe) yaramaz;
Çocuğu ne erkek kardeşi ne de kız kardeşi (arayıp) sormadı;
Ne boş oturmayı, ne de başıboş gezmeyi (öleceğini bilse) yapamaz.

2. Cümledeki tekrarlı *ne* lerin keşiklediği hadlerden sonuncusu ile fiil arasında sesle bir duraklama yapılır, ve yine bunlar birbirinden az çok uzaklaşmış bırakılırsa, fiil olumsuz kalır:

يا *ya*

975. يا** *ya*, ياخود (و)** (*ve*) *yāḫud* [1] «ou» bağlacı.

Ml.: پك صوصادم بر آز صو يا (ياخود) شربت كتير *pek susa-dı-m bir az su ya (yāḫud) şerbet g'e-tir* «j'ai très soif, apporte-moi un peu d'eau ou de sorbet».

976. Bu bağlaç çoğu zaman يا *ya* ...يا *ya* ve يا *ya*... ياخود *yāḫud*...

[1] Müellif bunu *yakod* suretinde gösteriyorsa da doğrusu VIGUIER (s, 163) de kaydedildiğini haber verdiği *yaḫud* olacak.. A.U.E

Bugün ne bağçeye, ne sokağa... çıkmadım;
O ne rumca, ne ermenice, ne ispanyolca... bilmeyor;
Hastaya bir ay müddetle ne et, ne süt, ne sebze, ne de yumurta... verilmiyecek.

İHTAR. — bk. C. ye..

3. Cümlede tekrarlı *ne* lerle keşiklenen hadlerden sonra ulak veya ulaklık tabir suretinde bir bağlamlı (rabtī) fiil gelirse bu ulak fiil olumsuz kalır:

Ne orada ne burada kadri (bilinmediğinden) dünyasına küskün yaşadı;
Ne okumağa, ne yazmağa (hevesi olmadığından) böyle cahil kaldı;
Ne suya ne sabuna (dokunmıyarak) baştan savma bir cevap verdi;
Bu işi ne anası, ne babası (bilmedikten sonra) kimden öğrenebiliriz;
Çocuk ne okula, ne öğretmene (güvenmedikçe) gidip gelmekten ne çıkar;
Çocuğu ne anası, ne de ustası (hırpalamamış olsalardı) sonu böyle olmazdı;

Lâkin ben ne o gürültüsünü işitmekte olduğum denizi, ne gökyüzünü, ne güneşi, ne kuşları, ne ormanları, ne o güzel meyvaları (göremediğim için) müteessif değilim... (RECAİ ZADE).

4. Cümlede tekrarlı *ne* lerin keşiklediği hadlerden sonra gelen bağlamlı fiil (= ulak) atfiye veya haliye siygalarından biri ise bu, daha sonra gelen fiilin *olumlu* olduğuna göre olumsuz bırakılır:

Ne çocuğa ne anasına acımayıp (acımıyarak) onları başlarından attılar.

İHTAR. — bk. C, a. 1.

5. Tekrarlı *ne* ler, fiili daha evvel söylenilen devrik («inversion» lu) nesirli bir cümlede veya nazımda sonraya kalmışsa, o fiil olumsuz bırakılır:

Ben bugün (çıkmadım) ne bağçeye, ne sokağa;
Çocuk artık (sevmiyor) ne bebebeğini, ne başka bir oyuncağını.
Açılmaz ne bir yüz ne bir pencere,
Bakıldıkça vahşet çöker yerlere. (TEVFİK FİKRET - *Yağmur*).

C. FİİLİ OLUMLU OLANLAR.

a. Tekrarlı *ne* ler cümledeki hadlerin başında:

1. Cümledeki tekrarlı *ne* lerin keşiklediği hadlerden sonra gelen bağlamlı fiil (ulak) atfiye veya haliye siygalarından biri ise bu, daha sonra gelen fiilin (olumsuz) olduğuna

«... ou bien...», «soit... soit...» suretlerinde tekrarlı kullanılarak cümleyi daha mânidar yapmağa yarar.

Ml.: یا آلدیغنی ویرملی یا آلامالی *ya al-dığ-ın-ı ver-meli ya al-ma-malı* «(de deux choses l'une) ou bien il faut rendre ce qu' on a pris, ou bien il ne faut pas prendre» (proverbe?);

یا کتابمی ویر یا (یاخود) پاره‌سنی *ya kitab-ım-ı ver ya (yāhud) para-sın-ı* «rends - moi soit mon livre, soit l'argent (mot à mot: son argent, son prix»).

977. Tekrarlı *ya* yerine şu edatlar da kullanılabilir.

---

göre olumlu bırakılır:

Ne çocuğa ne anasına acıyıp (acıyarak) onları sevindirmediler.

2. Cümlede tekrarlı *ne* lerin keşiklediği badlerden sonra gelen fiil, sorulu ise olumlu bırakılır:

Ne anası ne oğlu bundan bir fayda (gördü mü);
Ne anası ne oğlu bundan bir fayda (görmedi mi);
Bu memleket cumhuriyete kadar ne rahat, ne huzur (gördü mü);
Ne tatlı söz, ne güler yüz ona (kâr eder mi?).

İHTAR. 1 — Böylelerinde fiilden evvel olumsuzluk mânasını pekiştiren bir katmaç (zarf) gelmiş değilse durum aynıdır:

Ne tatlı söz, ne güler yüz ona (hiç kâr eder mi?)

İHTAR. 2 — *Bu memleket cumhūriyete kadar ne rahat, ne huzur görmedi mi* suretinde *ne* lerden sonraki fiilin olumsuz göründüğü kullanışlar da vardır. Fakat böylesi *bu memleket cumhūriyete kadar ne rahat ne huzur görmedi diyorsunuz, öyle mi?* suretinde ötekisinden başka bir mâna ile kullanılır: Ötekisi sadece *bu memleket cumhūriyete kadar ne rahat, ne huzur görmedi* mânasiyle inkârlı soru suretindedir.

b. Tekrarlı *ne* ler cümle başlarında:

3. Tekrarlı *ne* aynı veya ayrı hükümde olan müstakil cümlelerin başında bulunarak onları keşiklemek roliyle birbirine bağladığı zaman fiil olumlu bırakılır:

Öksüzüm, bu ilde ne yoldaşım var
Ne anam ne babam ne kardeşim var;

Ne ölüye ağlar, ne diriye güler;
Çocuk ne okuyor, ne yazıyor;
O güller ne sarıdır, ne kızıldır;
Bu gün ne bir lokma ekmek yedim; ne bir damla su içtim;

Ne kendi eyledi rāhat, ne halka verdi huzur;

Mübah oldur ki işlemesinde ne sevap ola ne günah ola;
Benim ne yarim var, ne yerim var; yine olmasın (ABDÜLHAK HAMİD - *Sabr-u sebat*);
Ne amcasının yanında kalır; ne kalmayı ister; ne babasının yanına gider, ne gitmeyi ister; ne bir yerde durur, ne gideceği yeri bilir (ABDÜLHAK HAMİD - *Sabr-u sebat*).

1° گرك *g'erek* . . . گرك *g'erek...* «soit... soit...» mot à mot «au besoin... au besoin...».

گرك سز گرك بز *g'erek siz, g'erek biz* «soit vous; soit nous; vous ou nous»;

گرك نقود گرك سائر طريق ايله *g'erek nuḳūd g'erek sāir tariḳ ile* (A.U.E) «soit au comptant, soit autrement» (*Cevdet Paşa tarihi*, I, s. 286).

978. Böyle ifade ediş tarzının esası: başlam (protase) larının گرك ايسه *g'erek ise* گركسه *g'erekse* (eski osmanlıca'da: گركسم *g'ereksem*) [1] «s'il est nécessaire» den ve

[1] Halk dilinde vokalle nihayetlenen edatlara sık sık *m* sesi ilâve edilmektedir: *yoḳsa-m* «sinon»; *zira-m* «car» (§ 998).

Bu hal şüphesiz: *belkim*×*belki* (veya *belkilim*) de olduğu üzere *ki*×*kim* (§ 986) muadilinin te'sirinden ileri gelmiş olacak. J. D.

Rumelide *yoḳsa-m* dan başka *yoḳsalım, yoḳsalıma*; yine *bāri-m* den başka *bārilim* ve *bārilime* söylenişleri de işidilmiştir. A.U.E

İHTAR. 1 — Cümlelerdeki fiil aynı olduğu zaman sonrakisi atılmış olabilir:

Ne bana olsun ne ile... (olsun);

Ne İsāyı hoşnūd etti, ne peygamberi... (hoşnūd etti);

Ne şiş yansın ne kebap... (yansın);

Ne evim var, ne ailem... (var); ne adım... (var) (CENAP ŞEHABETTİN).

İHTAR. 2 — Cümlelerdeki olumlu fiiller aynı olduğu zaman hiçbiri söylenmemiş olarak örtülü bir halde kullanılır:

Ne selâmün aleyküm ne aleyküm selâm «aramızda: ne selâmün aleyküm (olsun) ne aleyküm selâm (olsun)»;

Ne Şamın şekeri ne herifin yüzü «bana: ne Şamın şekeri (lâzım), ne herifin yüzü (lâzım)».

Eski halk ve divan edebiyatımızda olduğu gibi tanzimat ve sonrası edebiyatlarında ve yine bütün bu uzun devirlerdeki edebiyat dışı eserlerde ve şüphesiz halkın konuşma dilinde bu edat, yerine göre olumsuz veya olumlu veya ister olumlu ister olumsuz kullanılmış olmakla beraber, uzun asırlar bunların nerelerde ne yolda kullanılması gerektiğini tâyin edecek sarih esaslar ortaya konmamıştır.

Yalnız son asırda (bk. *ne* işine dair Mustafa Nihat Özön, Ulus, 23. 11. 1941) bunun kullanış tarzları hakkında bazı mütalâalar ve fikirler ortaya sürülmüştür.

Ebüzziyā Tevfik «*ne* edat-ı nefyi hakkında tetebbuat» adlı bir risale yazarak bunda besbelli farsca'daki kullanma tarzını örnek tutmak esasiyle şöyle kısaca: «*ne* harfi lisanımızda sūret-i mükerrerede dahil olduğu cümlelerin hükmünü menfi ve suver-i inşāiyesini müspet kılan bir edat-ı nefiydir» hükmüne varmış; Ahmet Midhat Efendi o zamanın «Tercümān-ı Hakikat» gazetesinde «Ne senin ne de onun kitabı işe yaramaz» yolunda bir cümle kullanarak Ebüzziyā'nın verdiği hükmün zıddini iltizam etmiş;

Yine o zamanki «Tarik» gazetesi Ebüzziyā'ya uyarak Ahmet Midhat Efendinin bu cümlesi yanlış olduğunu iddia etmiş, ve bunun üzerine bu iki gazetede bu mevzua dair

sonlam «apodose»lerinin *olsun* «qu' il soit» fiilinden ibaret olduğu çift (veya daha çok sayılı) cümlelerle yapılmış kelâmlardır.

Ml.: گرك ایسه اول نعمت مال اولسون و گرکسم ریاست و منصب اولسون و گرکسم صحت بدن و کثرت اولاد اولسون *g'erek ise ol, ni'met mal ol-sun ve g'ereksem riyāset ve mansıb ol-sun ve g'ereksem sıhhat-i beden ve kesret-i evlād ol-sun* A.U.E «soit, que cette prospérité consiste en richesse ou en puissance et rang ou en santé et nombreuse déscendance».

Birincisinden *ise* fiilinin kaybolarak گرك *g'erek...* گرکسه *g'erekse* suretini aldığı ve اولسون *olsun* fiilinin yalnız bir defa söylendiği ara şekiller de vardır:

گرك فقیر گرکسه زنکین اولسون *g'erek fakir gerekse zengin olsun* A.U.E «qu' il soit riche ou pauvre».

Bazan aksine olarak *g'erek* (*ise*) kelimesi kaybolarak keşiklenişi tekrarlı *olsun* fiili ifade eder (mk. Fransızca'daki soit... soit... kelimesi ki, esasında «olmak» mânasındaki «être» fiilinin bir iltizamî siygasıdır):

Ml.: کوچوك اولسون بیوك اولسون هر کسله کوزل کچینملیدر *küçük ol-sun büyük ol-sun her kes-le güzel geç-in-meli-dir* «il faut vivre en bons termes avec tout le

---

bazı yazılar da çıkmış;

Muallim Nāci «yerine göre» kaydiyle iki şeklin de kullanılışı doğru olduğuna hükmetmekle beraber «ne okumağa, ne yazmağa hevesi olmadığından», «ne orada ne burada kadri bilinmediğinden», «ne size, ne bize taallûkü olmayan» gibi hep olumsuz fiille kullanılanlara örnekler vermiş;

Yine o vakte kadar «kavāid kitapları» nın hiç kurcalamadığı bu işi Recāi Zāde Mahmud Ekrem ilkin «Tālim-i Edebiyat» adlı eserinde ele almış; yine ilkin orada bu tekrarlı *ne* nin bunca asırlık yazı dilimizde farsça'da olduğu üzere olumlu fiil ile kullanılmakta olduğu ve öylece de kullanılması lâzım geldiği yolundaki umumi zan hilâfına olarak ilk defa şüphe göstermiş: «Zannımca mesele sırf şive-i lisana āittir, şive-i lisanda ise istimal-i nāsdan katı' huccet olamaz», ve «ispat ile mi nefiy ile mi bitirmek lâzımdır? İkisi de doğru olduğu takdirde yerleri nasıl ayırdedilecek, ve nerelerde hangi şekil kullanılacak» demiştir. Kendisi buna kulağı, sözün gelişine dikkati kāide olarak göstermektedir).

Hasılı «ne Muallim Nāci, ne Recāi Zāde, ne de Ebüzziyā bu kelime için hiçbir kesin kural ortaya koyamamış, Hüseyin Cāhid de bu edatın dildeki yaygınlığını ve çeşitli kullanışlarını göz önüne alarak kör düğümü çözüp işin içinden çıkamamıştır...» (bk. gene *ne* üzerinde, Naim Hāzım Onat, Ulus 25. 11. 941).

Bu tekrarlı *ne* bahsi son yıllarda yine tazelenerek gazete sütunlarına aksetmiş (bk. Ulus, 23 ve 25. 11. 1941), ve bu yolda bazı kıymetli fikirlerin ortaya konulmasına vesile olmuş ise de bunların hiçbirinde J. Deny'nin eserindeki mütalâalar, besbelli gözden geçirilmemiş olduğu için hiç kale alınmamıştır.

Bu son yayınlar içinde Mustafa Nihat «Eski yazarlar arasında, konuşulduğu gibi yazdığı için uzun zaman «Edebiyat dışı» sayılan eserler meydana getirmiş olanların yazılarında iki çeşit kullanılışa da rastlıyoruz. Tanzimattan sonra ise konuşma dilinde görülen bu türlü kullanma biçimi yazı diline de geçti; o zamandan beri yazı yazmış bulunan birçok kimselerin eserlerinde her iki kullanışa göre yüzlerce örnek bulunabilir» diyor.

Bazıları tekrarlı *ne* lerden sonraki fiilin yalnız olumlu olabileceğini söylüyor; Fālih

monde, petites ou grands (qu' ils soient petits, qu' ils soient grands)».

Şu misal, bunların birinden öbirine geçiş suretini daha iyi göstermektedir:

عورته یوزندن و الی ایەسندن و ایاغندن غیری‌یه ار ادم باقق حرامدر کرکسه شهوت اولسون و کرکسه اولماسون کوزل اولسون چیرکین اولسون قاری اولسون کنج اولسون باقان یکیت اولسون قوجه اولسون

avrat-a yüz-ün-den ve el-i aya-sın-dan ve ayağ-ın-dan gayri-ye er adam bak-mak haram-dır g'erek-se şehvet ol-sun ve g'erek-se ol-ma-sun çirkin ol-sun karı (ihtiyar) ol-sun (*Riz. B.* s. 40) A.U.E «un homme ne peut regarder que le visage, la paume des mains et les pieds de la femme, que ce soit avec concupiscence ou non, qu' elle soit belle ou laide, vieille ou jeune et que celui qui regarde soit vieux ou jeune».

979. — 2° ایستر «ister»... ایستر «ister»... ki, aslında *iste-mek* «vouloir» fiilinin muzari müfret gaip siygası olup kelime kelime «il veut... il veut...» mânasındadır.

Ml.: ایستر آل ایستر آلمه *ister al, ister al-ma* (keyfine) «prends ou ne prends pas (à ta guise)».

Rıfkı Atay «bu zevke bağlı bir iştir» diyor; meseleyi daha etraflı görmeğe çalışmış olan Naim Onat ise fikirlerini şöyle anlatıyor: «Bu kelimenin kullanış şekilleri üzerinde tam ve köklü bir araştırma yapmamışız; bana kalırsa iş böyle kestirilip atılacak kadar kolay değildir; dilimizde *ne* nin öyle kullanış yerleri ve şekilleri vardır ki birinde fiil kesin olarak olumlu, öbirinde kesin olarak olumsuz bulunmak gerektir, başka türlüsü olamaz; bunun dışında ve zevke bağlı olarak hem olumlu hem olumsuz kullanıldığı da yok değildir.. *ne* edatı olumsuzluk anlamiyle iki kelime veya cümleyi birbirine bağlar:

a. Bu kelimeler cümlede ya fail, ya mef'ul ya mütemmim (tümleç) olabileceği gibi *b*. Bu edatla bağlanan cümleler de uzun veya kısa olabilirler; *c*. Fiilin bağlanan kelimelerden önce veya sonra gelmesi; *d*. Şart ve soru şekillerinde bulunması; *e*. (vurgunun değişmesi) gibi; *f*. Daha birçok haller de vardır ki, bunların sınıflanıp incelenmesi de *ne* edatiyle bağlanan cümleler hakkında vereceğimiz hüküm ve koyacağımız kurallara temel olacaktır.. dedikten sonra bunları her birine ait misallerle beraber şöyle bir takım kāidelere bağlıyor (ki bunlar değerli bir inceleme neticesi olmakla beraber yine bir takımı üzerinde hayli durulmak ister).

«a. *ne* edatı müstakil ve aynı hükümde olan cümleleri birbirine bağlar ve aralarına girerse ancak olumlu olarak yazılır:

Ne gelenden haberim var, ne gidenden haberim;

Ben İstanbul'da ne Boğaziçi'ne gittim, ne de o civarlarda dolaştım;

b. Aralarına zarf ve tümleç girerek uzatılmayan kısa cümlelerin ortak fiil fail ve mef'ullerini bağlayanlarda şekil yine olumlu olur:

Çocuk ne yiyor, ne içiyor;
Bu sabah ne çay, ne kahve içtim;

c. Fiil, fail veya tümleçlerden önce gelirse fiil ancak olumsuz yazılır (bu şekil çokluk şiirlerde görülür):

3° خواه** *ḫāh*... خواه *ḫāh*... (yalnız nazımda.. eskiden nesirde de kullanılırdı.) Bu tabir tamamiyle evvelkisine muadildir.

4° Tekrarlı ها *ha*... ها *ha* ünlemi (bk. § 1026).

5° Tekrarlı اگر *eğer*... اگر *eğer*... bağlacı (eski Osmanlıca'da; bk. § 1005) [1].

980. İstihfamlı cümlelerde *yoksa* kelimesi de bazan *ya* nın mânadaşıdır (bk. § 468) [2].

اما * VE MÂNADAŞLARI

981. Arapçada (*emmā* [2] söylenişli olan) ve mevzuun bir değişmesini haber vermeğe yarayan اما* kelimesi Türkçede *amma* suretinde söylenir [3] «or..., quant à...» Türkçede şu mânalarla kullanılır: [4]

[1] Buraya şunları da katmak gerektir:

6° Tekrarlı اما *ama* bağlacı da bu mâna ile kullanılır.

Ama haklı ama haksız, her kese çıkışır (mk. § 981).

7° Tekrarlı ولو *velev* bağlacı da böyledir:

Velev haklı velev haksız, her kese çıkışır.

Velev hasta olsun, velev olmasın, gelip gelmiyeceğini bize bildirmeliydi. (Mk. § 1010) A.U.E

[2] Türkçenin edebî dilinde de böyle söylenir. A.U.E

[3] Konuşulan dilde olanı asıl *ama* dır, ifadeyi pekiştirmek istenildiği vakit böyle teşditlisi veya *da* katılarak kullanılır:

Amma yaptın ha, amma-da tuhaf değil mi, geldim amma bulamadım. vs. A.U.E

[4] Bunun اما كه *emmā ki* sureti de kullanılır:

— Bu ʿadl-ü hakk-ın ʿadū-su yine beşer-den-dir
  Ol-ur muḥāfız-ı amma ki ḥāme vü şimşir — Şinasi;

— Suret-de nazar eyle-r ise-n sen ile ben var
  Amma ki hakikat-de ne ben var ne de sen var — Ziyā Paşa;

— Maḥv ü ifnā değil ıslāḥ-ı beşer-dir maksūd
  Şemʿi itfā kolay amma ki ne güç-dür işʿal (.) A.U.E

Karanlık bir gece ancak bana eş
Doğmayor gönlümde ne ay ne güneş

d. 1. Varlığı veya yapılmış olması hoş görülmeyen şartlı fiiller de olumsuz gerektir:

Ne sen ne de ben bu işe karışmasaydık çok iyi olacaktı.

Ne senden ne benden bunu saklamasalardı işin önüne geçebilirdik.

2. Olumsuzluk anlatan soru fiilleri de ancak olumlu olabilir.

Ne sen, ne kardeşin beni arayıp sordunuz mu?

Ne para ne mevki insanın özünde yükseklik verebilir mi?

e. *ne* ile bağlanmış fail veya tümleclerin tek ve birleşik fiilleri eğer cümle sonuna gelip de kendisinden evvelki bir kelime bir etkinme duygusu ile vurgulanmış bulunursa

1° Birbirini nakzeden veya birbirine zıd olan iki kelime veya cümle arasında (Fransızca muadili: «mais») bu takdirde çoğu zaman اما uymaca «enclitique» gibi de muamele görerek *ama* suretinde söylenir.

Ml.: [1] طوغری یول اوصانجلیدر اما سلامتدر *doğru yol usanç-lı-dır amma selāmêt-dir* «le chemin droit est ennuyeux, mais il est de toute sécurité»;

صورمق عیب اولمسون اما ، نرهیه کیدیورسکز *sor-mak ayıb ol-ma-sın ama, nere-ye gid-iyor-suñuz?* «sauf indiscrétion, où allez-vous?» (mot à mot: «demander ne soit pas honte, mais...»).

2° Söz söyleyen şahıs evvelce kendisi tarafından ileri sürülen iddialara yine kendisi bir itirazda bulunacağı zaman (ki bu itirazı sonradân yine öbir harf yedecektir) kelâmın başında bu kelimeyi kullanır:

اما تحصیل علم کوجدر ، ضرر یوق *am(m)a taḥsīl-i ʿilim güc-dür; zarar yok* «mais (dira-t-on) les études sont (chose) difficile. Qu 'importe?».

982. — 3° Bağırtılı «exclamatif» bir katmaç (zarf), veya hayran oluş, şaşırış, tiksiniş bildiren bir nevi ünlem «interjection» olarak *amma* kullanılır. Bazan bundan sonra gelen kelimeye bir *ha* önlemi de (§ 942) katılır. (Mk. Fransızca'nın ünlemli cümlelerindeki: «mais»).

Ml.: اما یاپدک (ها) *amma yap-dıñ (ha)*! «tu en fais de belles!»

اما اوبور ایمشسک (ها) *amma obur i-miş-(s)iñ(ha)* «mais comme tu es gourmand!»;

اما سس (ها) *amma ses (ha)!* veya امادە سس (ها) *amma da ses (ha)* «en voilà une voix!».

983. Şu aşağıki edatlar da bu اما «mais» ya muadildir:

1° لکن* *lākin.*

[1] Müellifin verdiği bu *amma* lar, *ama* olacak. A.U.E

(ki bu olumsuzluk anlamını pekiten bir zarf yerini tutmaktadır) fiilin konuşma dilinde vurgulu ve olumsuz olarak söylendiği gibi, yazı dilinde de kullanılması doğru olur.

Bu sabah ne kahve ne çay × içmedim;

Bana ne Orhan ne Aydın × gelmedi.

1. *Sakın, hiç, hiç birisi, kesin olarak, bir zaman, henüz* gibi olumsuzluğu pekiten zarflar ve tümleçlerden sonra fiil ancak olumsuz olarak yazılır:

Ne sigarayı ne enfiyeyi hiç kullanmam;

Ne çok rüzgârlı ne de çok durgun havadan pek hoşlanmam.

Ml.: علم و عرفان انساندهکی جهلی ازاله ایدر لکن پایهٔ طبیعیسی پست اولانه رفعت ویرمز *ʿilm-ü ʿirfan insan-da-ki cehl-i izāle ed-er, lākin pāye-i tabiʿi-si pest ol-an-a rifʿat ver-mez* (Midhat) «la science, fait disparaître dans l'homme l'ignorance, mais elle n'élève pas ceux qui ont le caractère bas».

Bu edat bir şeye itiraz etmek veya kendi fikir ve niyetini ileri sürüp yürütmek mânasiyle cümle başına getirilebilir:

Ml.: لکن هیچ اولمازسه حقسز اولدیغکی اعتراف ایت *lākin hiç ol-ma-z-sa hak-sız ol-duğ-uñ-u iʿtirāf et* «mais avoue du moins que tu as tort».

ولکن *ve lākin*, ولیکن** *ve likin*, (و) لیله** *(ve) lik*, ولی** *ve li* kelimeleri artık sadece nazım dilinde kullanılır.

Eski Osmanlıca'da لیله *liki* (Bibl. nat., A.F.T yazmaları, 87, yap. 29°) şekline de rastlanmaktadır ki bu, Tezkire-i Evliyā'nın Çağatayca'sındaki (s, 43) *ve likin* kelimesine muadildir.

2° ینه *yine* (bk. § 433).

984. — 3° آنجق *ancak* (bk. 433).

4° فقط *fe(a)kat*, asıl yalnız, sadèce «uniqument, seulement» mânasında olan bu arapça mürekkep edat (bazı müellifler bunu bazan فقد *fe-kad* suretinde yazıyor: قد *kad* kelimesi esasen قط *kat* kelimesinin mânadaşıdır. Arapçada قدنی *kad-ni* veya قطنی *kat-ni* = bana yeter («il me suffit»).

Ml.: آتش مادهسی طبابت بحثنه داخل اولوبده اوروپادن ممالك دولت علیهیه گلمزدن مقدم ادرنهده بو خصوصك موجود اولدیغی بعض اختیارلردن مسموعمز اولمشدر. فقد (daha) فقط : موجودی و وقت و کیفیت ایجادی مجهولمزدر. iyisi *aşt madde-si ta-bābet bahs-in-e dāhil ol-ub-da Avrupa-dan memālik-i Devlet-i ʿaliyye-ye gel-me-z-den mukaddem Edirne-de bu husūs-un mev-*

---

2. *Gelip görmedi, dinlemeyip gitti* gibi cümlelerdeki çaprazlı fiiller *ne* ile bağlandığı zaman olduğu gibi kalarak bir değişiklik göstermezler:

Ne Orhan ne Aydın beni gelip görmediler;
Ne Orhan ne Aydın beni dinlemeyip gittiler.

3. Bu saydıklarımın dışında şöyle bir takım cümlelerdeki fiilin olumlu ve olumsuz olabileceğini artık ediplerimizin zevkine bırakabiliriz, bunların toplanıp araştırılması bize bu çeşit şekiller için de ayrı bir kural verebilir:

Ne senin için, ne de kardeşin için uygun bir iş bulamadım..» — A.U.E

cūd oḷ-duğ-u baᶜzı iḫtiyar-ḷar-dan mesmuᶜumuz oḷ-muş-dur. Faḳad (daha iyisi: *faḳat*) *mevcūd-u ve vakt- u keyfiyet-i īcād-ı meçhūl-ümüz-dür.* A.U.E «nous avons entendu dire par certains vieillards qu' avant d'être importée, en Turquie (d'Europe?) la vaccination était pratiqué à Andrinople, mais nous ignorons où, quand et comment» (Cevdet Paşa Tar., II. 344, 1inci tabıᶜ).

985. — 5° (Eski Osmanlıca'da) الا *illā* ve daha çok والا *ve illā*. Bu edat olumsuz bir fiilden sonra yoksa «sinon», hariç «sauf», müsteanā olarak «excepté» mânasına gelir (bk. § 466, 2°). Bu takdirde, ardınca olumsuz aynı bir fiil gelen yalnız «seulement» sadece «uniquement» katmaç (zarf) ına muadil olur: Bizi yalnız ölüm ayırır «la mort seule (ment) nous séparera» (bk. *aynı yer*) [1]. Bunun *ancaḳ* ve *faḳat* kelimeleriyle mânadaşlığı yalnız bu mânaya alındığına göre doğru olduğu anlaşılmalıdır. Bu mânadaşlık, *illā* nın bir aksilik «adversatif» bağlacı olarak kullanılmasına saik olmakta kâfi gelmiştir [2].

Ml.: غازيلر ملول ايدى والا الله‌ه صغنوب توكل ايدوب *gāzī-ler melūl i-di ve illā Aḷḷah-a sığ-ın-ub tevekkül ed-üb...* A.U.E «nos guerriers étaient affligés, mais se confiant en Dieu ils...» (Rouen, 1493 yazmaları, yap. 12);

يتمش ايكى درلو ديل بلور آدملر كتيردلر والا بو لوحده اولان يازوى بيلمدلر *yetmiş iki dür-lü dil bil-ür ādem-ler ge-tür-di-ler ve illā bu levḥ-de oḷan yazu-yı bil-me-di-ler.* A.U.E «on appela des hommes connaissant saixante - douze langues, mais ils ne purent déchiffrer l'écriture de cette pierre» (*Aynı eser*, yap. 57);

---

[1] Öyle kabul edilebilir ki fiilin tekrarlanmadığı kelâmlarda *illā* edatı bir katmaç (zarf) dan, ve fiilin tekrarlandığı kelâmlarda ise bir bağlaçtan ibarettir. Türkçeye mahsus olan bu tekrarlılardan daha birkaç misal verelim:

انوڭ تاويلنى بلمز الا الله بلور *an-un te'vīl-in-i bil-me-z illā Allah bil-ür* (1426 yılı yazmaları, yap. 160) A.U.E «Seul Allah en connait l'explication» (mot à mot: «personne n'en connaît l'explication, sinon Allah connaît»);

دكلدر بو الا حسدكوزدندر *degül-dür bu illā ḥased-iñüz-den-dür* A.U.E (*Aynı eser*, yap. 179) «cela provient uniquement de votre jalousie» (mot à mot: «ce n'est pas sinon de votre jalousie c'est»).

illā kelimesi *meğer* le birleşik olarak الا مكر *illā meğer* suretinde kullanılır (bk. § 1013, İhtar) J. D.

Müellifin Türkçeye hâs diye gösterdiği bu *illā* kullanışları, Arapçadan Türkçeye kelime kelime tercüme yapmak gayretini güden mütercimlerin Türkçe kılığında verdikleri şivesizlikler örneğidir, bu yolda bir kullanış Türkçemizde hiç tutmamış, yer bulmamıştır. Netekim (لا اله الا الله = *lā ilāh-e ill' Aḷḷh*) ın tercümesi olarak «yokdur tapacak çalapdır ancak» tercümesi de böyledir. A.U.E

[2] Osmanlıca'da bunun الا كه *illā ki* suretinde kullanılmış başka bir sureti de vardır ki bu, *ve müstesnā oḷaraḳ* mânasındadır:

— İstanbul beldesi Avrupa'nın kenār-ı sāhilinde Asya'ya karşı kurulmuş bir mālike-'i deryā-dır ki mānendi zīr-i eflāk-de mer'i olmaz; illā ki āyīne-'i ābdār-ı olan safha-'i Haliçde mün'akis sūret-i bī-karārı-dır. — Kemal. A.U.E

امیر سلیمان آنی اشدب جان آتب ادرنه‌یه کلدی الا بر لحظه صحبتدن خالی اولمازدی *Emir Süleyman an-ı işid-üb can at-ub Edirne-ye gel-di illā bir l'aḥza soḥbet-den ḫāli ol-ma-z-dı.* A.U.E «Émir Suleyman, à cette nouvelle, se jeta dans Andrinople, mais il ne cessa pas un instant de se livrer au plaisir» [1] (*Aynı eser*, yap. 33 V°);

سهل آدم کلور والا قتی یراقلو *sehl (az) ādem gel-ür ve illā ḳatı (eyice) yaraḳ-lu (silâhlı)* A.U.E «il vient peu de monde, mais ils sont fortement armés» (yap. 25).

6° مکر *meğer* (bk. § 1014).

که

986. که *ki* «que» bağlacı hem Türkçe hem farsçadır.

Şu kadar ki, bunun (istifham -- rabıt zamiri ile iltibas eden, mk. § 319) daha eski bir Türkçe edatın: کم ، کیم *kim* edatının bir halefinden ibaret olduğu doğru olmakla beraber, ondaki mâna ve kullanış zenginliği, bütün kavramlarını kendisinden almış olduğu farsça که *ke* (= ki) bağlacı sayesinde olduğu da söz götürmez bir şeydir.

«Millileşen» bugünkü dil, *ki* edatını itelemek meylini gösteriyor.

Bu edat uymaca «enclitique» olup, umumiyetle ayrı yazılır Bununla beraber دیدیکه *dedi-ki* «il a dit que» suretinde yazışlara da rastlanmaktadır.

Vokaller ahengi kaidelerine uymayor, fakat halk dilinde bazan ardcıl (kalın) bir vokalle:

di-yor-ku [2] «il dit que» gibi söylendiği de oluyor.

Yine mk. *çün-kü* (§ 996).

İHTAR. — Nazımda *ki* nin vokali bazan vezin zaruretiyle hazfedilir. O zaman bağlaç sadece bir ك *k* den ibaret kalarak bu yazıda alt yanındaki kelimenin başına ulaştırılır.

Ml.: سن ایتدک کندی کلزارک یرن خار || یریدر کاوله‌سن بلبل کبی زار

sen et-diñ kendi gülzār-ıñ yer-in ḫār + yer-i-dir k'ol-a-sın bülbül gibi zār [3] A.U.E

(*Hümāyun Nāme* s. 105) «tu as rendu toi-même inculte ta roseraie, Il est juste que tu pleures maintenant comme un rossignol».

Bu edatın muhtelif kullanışları şöyledir:

987. که *ki* edatı dolaysız «direct» veya dolaylı «indirect» tümleç veya fail rolünde bulunan tâbi «subordonné» cümleleri aslî «principale» cümleye ulaştırır (böyle bir durumda Fransızca'nın «que» bağlacına muadildir).

---

[1] Burada *illā* kelimesi başka bir mânaya: «bilhassa» mânasına alındığı takdirde müellifin yaptığı tercüme şöyle olabilir: «... et surtout il ne se privait un instant d'être en (son) société». A.U.E

[2] Müellif bunu *deyor-kı* suretinde kaydediyor. A.U.E

[3] Vezni: ⏑ — — —, ⏑ — — —, ⏑ — — (= mefā'īlün, mefā'īlün fe'ūlün) A.U.E

Ml.: بكا ديديلركه سن خسته سن *bañ-a de-di-ler-ki sen ḫasta-sın* «on m'a dit que tu es malade».

Daha başka misaller için, bk. § 1239 ve aşağısı.

988. — 2 bazı durum bildiren «circonstanciel» tâbi cümleleri, meselâ:

a. Bir gaye bildiren cümleleri (ki, Fransızca'da böyle bir durumda «afin que», «pour que» gibi bağlachk tâbirler kullanılır). Bunda *ki* den sonra gelen fiil iltizami siygası olur.

Ml.: صورىجى اول كه بيليجى اوله سن *sor-ucu ol, ki bil-ici ol-a-sın* «interroge afin de savoir» (mot à mot: «sois interrogeant afin que tu sois sachant»);

صقالى قويوردم كه سوزم ديكلنسين ديه [1] *sakal-ı koy-ver-dim ki söz-üm diñ-le-n-sin diye* (söylence) «j'ai laissé pousser ma barbe pour que ma parole soit écouté (dicton).

İHTAR. 1 — Olumsuz bir aslî cümle ardınca gelen ve yanlış olduğu hükmüne varır bir neticeyi bildiren cümleler de aynı suretle teşkil edilmiştir (ki, Fransızca'da böyle bir durumda «pour que» kullanılır).

چيك يمدم كه قارنم آغريسين *çiğ ye-me-di-m ki karn-ım ağrı-sın (Atasözü)* «je n'ai (rien) mangé de cru, pour que j'aie mal aux ventre» (Proverbe);

عالمك آغزى طوربه دكل كه بوزه سك *'âlem-in ağz-ı torba değil ki büz-e-sin* «la bouche des gens n'est pas un sac pour que tu puisses la fermer.»

İHTAR. 2 — Eski Osmanlıca'da *ki,* (şartlık durum bildiren) çünkü, «parce que, car» mânasında ve (zamanlık durum bildiren) ne zaman ki «quand, lorsque» mânasında da kullanılırdı.

Ml.: يوكسل كه يرك بو ير دكلدر *yüksel ki yer-iñ bu yer değil-dir*' (= yüksel, çünkü...) A.U.E (KEMAL BEY) [2] «é ève-toi, c r ta place n'est pas (sur) cette terre»;

صبا كه دست اوره اول زلفه مشك ناب قوقار *sabâ ki (= saba ne zaman ki) dest ur-a* (el süre) *ol zülf-e* (saça) *müşk-i nâb* (h lis misk) *kok-ar* [3] A.U.E «lorsque le vent porte la main sur (ses) tresses, elles embaument le musc pur»;

جمعه كونى كه اولدى جعفر منبره چقدى *Cum'a güni ki (cum'a günü ne zaman ki) ol-du Ca'fer minber-e çık-dı* A.U.E (Gazevât-ı Seyid Battal, s. 8) «lorsque vint le vendredi, Djafer monta sur la chaire».

Son iki misalde *ki* bağlacının yerlerine dikkat.

989. *b.* Aslî cümle ile farazi şekilde ifade edilen bir fikre, tasdik veya nakz edici bir delil teşkil eden cümleleri ulaştırır. Böyle bir halde aslî cümle (vücubi, niyetli istikbal, şart) gibi imkân ve ihtimal ve a istifham bi diren siygalardan birini almış olur. (Fransızca'da aynı durumda mademki karşılığı olan «puisque», «attendu que» tabirleri kullanılır).

---

[1] Buradaki ديه *diye* kelimesi *ki* varken lüzumsuz ve yersiz gibidir. A.U.E

[2] Vezni: — — ⏑ ⏑ —, ⏑ — ⏑ — — (= mef'ûlü mefâ.. 'îlün fe'ûlün) A.U.E

[3] Vezni: ⏑ — ⏑ —, ⏑ ⏑ — —.., ⏑ — ⏑ —, ⏑ ⏑ — (= mefâ'ilün fe'ilâtün.. mefâ'ilün fe'ilün) A.U.E

Ml. : آرتق چوق خسته اولدیغنی آڭلامش اولمالی که بڭا خبر ویریور *artık çok hasta ol-duğ-un-u añla-mış ol-malı ki bana haber ver-iyor* «il a sans doute compris enfin qu'il était malade, puisqu'il m'en avertit»;

Ml. : عقلڭ حکمی مطابق حقیقت اولدیغنه ناصل دلیل کوستریلسین که جهانده عقلدن باشقه بر ممیز یوقدر؟ *ʿakl-ıñ ḥükm-ü mutābık-ı ḥakīkat ol-duğ-un-a nasıl delil g'ös-ter-il-sin ki cihan-da ʿakıl-dan başka bir mümeyyiz yok-dur* (KEMAL BEY) «comment prouver que le jugement de l'esprit est (toujours) conforme à la vérité, puisqu'il n'y a, dans le monde, aucun autre criterium que l'esprit (lui-même)?».

990. 3° Tābi cümleleri *o kadar, o derece, öyle* «tant», «tel», «tellement» gibi bir tabire bağlar.

(Bunlar Fransızca'da «tellement que..., tant que...» ile ulaştırılan cümlelere muadildir; şu fark ile ki Türkçede كه *ki* bağlacı, daima aslî cümlenin fiiliyle bu tâbirlerden ayrılmış bulunur.

Ml. : او قدر ترلدم که کوملکم صیرصیقلام اولدی *o kadar terle-di-m ki, g'ömleğ-im sır sıklam ol-du* «j'ai tellement transpiré que ma chemise (en) est toute trempée»;

بو حوادثلر بڭا او درجه غریب کوروندی که بونلری بلا تحقیق سزه اخبار ایتمک ایستمهدم *bu ḥavādis-ler bañ-a o derece garib g'ör-ün-dü ki, bun-lar-ı bi-lā taḥkīk siz-e iḫbār et-mek iste-me-di-m* «ces nouvelles m'ont paru tellement étranges que je n'ai pas voulu vous les transmettre sans les contrôler».

İHTAR. — Bilindiği üzere müphem sıfat olan بر *bir*, kendi başına بر ,اویله *öyle bir* «un tel» e benzeyen bir mâna verebilir (mk. § 334). Böyle bir halde, *ki* nin kullanılmasına da yol açar.

Ml. : بر سوز سویلر که درهمنی ییین کوپك قودورور *bir söz söyle-r ki dirhem-in-i yi-yen köpek kud-ur-ur* (söylence) «il dit des paroles (telles) que le chien qui en mangerait (seulement) un dirhem deviendrait enragé».

ki edatı bu kavramiyle hemen de bir *vaslî* «relatif» *zamir* (= ismi mevsul) mahiyetindedir (mk. § 1243 ve aşağısı).

991. كه *ki bağlacının tekidci* «explétif» *kullanışları.* — Bu edat bazan bir dolaysız söylem «discours direct» i ulaştırmağa yarar (ki, Fransızca'daki «que» bağlacında iş, bunun aksinedir). Böylesi, *de-mek* fiili her zamanki yerinde yani dolaysız söylemden sonra geleceğine, ondan evvel geldiği zaman olur. O zaman *ki* edatı, anlatışlı (:) iki noktaya muadil bulunur.

Ml. : او بڭا دیدی که شیمدی بونی آله جقسڭ *o bañ-a de-di-ki şimdi bun-u al-acak-sın* «il me dit : tu vas le prendre tout de suite».

992. كه *ki* edatı (olumsuz) *bil-me-mek* fiilinden sonraki istifhamlı cümleleri ulaştırmağa da yarar (ki, Fransızca'da böyle bir halde : «ne pas savoir si...» denilir). Esasen *ki* nin kullanılması da ihtiyari kalıyor.

Ml. : بیلمم که بویله بر ظن موافق حقیقت اولورمی؟ *bil-me-m (ki) böyle bir zann muvāfık-ı ḥakīkat ol-ur-mu?* (SAʿİD PAŞA) «je ne sais si une telle opinion est conforme à la vérité»;

بونلرڭ ایچنده حقیقته مطابق اولانده وارمش نەدن بیله‌لم که هانکیسیدر *bun-lar-ıñ iç-in-de ḫakikat-a mutābık ol-anda var-mış ne-den bil-e-lim [1] ki ḫangi-si-dir* (KEMAL BEY), «parmi ces (assertions), il y en a qui sont conformes à la vérité; mais comment savoir lesquelles?»

993. *ك ki bağlacının hazifli* «elliptique» *kullanışı.* — Bu edat bazan bir hazif ve takdir [2] olduğunu bildirmeğe yarar.

Ml.: تلکی کلیرکه یاوروری یوق *tilki g'el-ir (g'ör-ür) ki yavru-lar-ı yok* «le renard vient (et voit) que ses petits ne sont plus là» (RIF'AT BEY). **Mk.** *g'el-elim ki* «maintenant voyons comment..; pour en venir à...» tâbirini.

Ml.: *gel-e-lim ki Tahmas neşekil al-dı bu memleket-i* [3] «voyons maintenant comment Nādir - Chah s'empara de ce pays» (TAMB. AR., s. 13);

gel-e-lim ki Tahmas kal-un-un ordu-su ne kadar var-dı de-r-se-ñiz [4] «pour en venir à la question de l'effectif de l'armée de Nādir - Chah, (*Aynı yer*, s. 35).

994. *ك ki bağlaciyle sonlanan bitirimsiz kelamlar* (Mk. § 957).

Bu asıntılı yapılama esas itibariyle henüz zikri geçen cümleyi izah eder mahiyette bir tābi cümle mânasını duyurur. Böylesinde bu izah o kadar tabii bir surette görülür derecededir ki, onu bir de söylemekten geri durulur.

Böyle bir ifade tarzı cümleye daha kandırıcı bir çalım vermeğe yardım eder ki, böyle *ki* edatını nida noktası âyarında saymak mümkündür.

Ml.: بوکون سزه برشی پیشیردم که *bugün siz-e bir şey piş-ir-di-m ki* (pek sevineceksiniz) «je vous ai fait cuire quelque chose de fameux aujourd'hui», c'est à dire «une (telle) chose que (vous en serez ravi)»;

اهمیت ویریله‌جك برشی دکل که *eh(em)miyet ver-il-ecek bir şey değil ki* (meşgul olunsun) «ce n'est (vraiment) pas une chose à laquelle il faille attribuer de l'importance!» c'est - à - dire «de l'importance (assez) pour que (l'on s'en occupe)»;

سنکله‌ده لاقیردی اولمازکه *sen-iñ-le-de lakırdı ol-ma-z-ki* (bir daha konuşayım) «il n'y a pas moyen de parler avec toi!» ve örtülü mânasiyle: «(si bien) *que* (je ne parlerai pas avec toi)»;

چالیشیورم چالیشیورم آخ بر تورلو صوڭی کلیورکه *çal-ış-ıyor-um çal-ış-ıyor-um aḫ bir tür-lü soñ-u g'el-me-yor-ki* (bir rahat yüzü göreyim) «j'ai beau travailler, je n'en vois pas la fin (qui me justifie un repos? A.U.E);

بر شیئی یرینه قویمق عادتکز دکل که *bir şey-i yer-in-e koy-mak ādet-iñiz değil ki* (bun-u da koy-a-sınız) «(malheureusement vous n'avez pas l'habitude de

[1] Buradaki misalde fiil olumsuz değildir. A.U.E

[2] Cümlede bir kelimeyi atıp onu manaca var saymak: «ellipse» A.U.E

[3, 4] Müellifin *Tambūri Arutin* den aldığı bu iki misal de, Türkçemiz için bir huccet olamaz. İkisi de bizim şivemizle söylenmiş şeyler değildir. Bunlar bir ermeni türkçesi olsa gerek. A.U.E

remettre les choses en place!» (si bien) *que* (vous n'avez pas remis ça aussi en place. A.U.E)

عجبا اولدرررلرمی که *'acabā öl-dür-ür-ler-mi ki* «pourvu qu'il ne le tue pas!» [1].

Bu misalde olduğu gibi *ki* bağlacı istifham zarfı olan *mi* den sonra gelirse, bunda *ki* nin *ken* le karıştırıldığı tahmin edilebilir. Mk. § 1361.

İHTAR. — Aynı hadiseye âzercede de rastlanır:

کیشی دخی قاچاق ماله گتمزسن که *kişi daḫi ḳaçaḳ mal-a git-me-z-sin ḳi* arslanım artık kaçak mal getirmeye gitmezsin elbette (FETḪ AḤ. s. 213) «(sûrement: A.U.E) tu n'iras plus faire de la contrebande, mon brave!».

Yine aynı lehçede çok kere açıklayıcı «explicatif» *ki*, açıklayıcı cümlenin içlerine doğru geriler.

Ml.: الله کریمدر آج که قالمایاجاغوق *Allah kerim-dür aç ki ḳal-ma-yocay-uḳ* (= Allah kerimdir (ki): aç kalmıyacağız elbette. A.U.E) «Dieu est généreux: nous ne mourrons pas (sûrement. A.U.E) de faim (*Aynı*, s. 160); [2]

قاچاق ماله گیتمه [دیرسن] چورك باجادان که دوشمز *ḳaçaḳ mal-a git-me [dir-sin] çörek baca-dan ki [3] düş-me-z* (elbette: A.U.E) «(tu dis) ne vas pas à la contrebande. Mais le pain (quotidien) ne tombe pas (tout cuit) par la cheminé» (*Aynı*);

اوردان او یانه یالقوز گیده بیلورسن‌می — اوردان او یانه دخی که قازاق یوخدر *or-dan o yan-a yal-ḳuz gid-e bil-ür-sin mi - or-dan o yan-a daḫi ki ḳazaḳ [4] yoḫ-dur* (oradan o tarafa yalnız gidebilir misin - ordan o tarafa dahi elbette ki kazak yoktur. A.U.E) «peux-tu y aller tout seul? - Certes, il n' y a pas de cosaques de ce côté (*Aynı*, s. 186).

995. (Eski Osmanlıca'da *kim* suretinde olan) *ki* bağlacı bir hayli katmaç (zarf) lara katılarak bağlaçlık tabirler vücude getirir.

Bu katışlar nazım dilinde çoğu zaman alelâde haşiv «cheville» lerden ibarettir.

Şu aşağıki bendlerde bu mürekkep bağlaçların bir haylısına rastlanacaktır.

چونکه

996. چونکه *çün-kü* (= *çün-ki* yerine) bağlacı ki, daha eski şekli *çün-kim* olup, şu kavramları vardır:

1° (Mânadaşı olan) زیرا** *zīrā* «parce que, car».

Ml.: قارداش کبی گچینملی‌یز ، چونکه بر وطنك اولادی‌یز *ḳar-deş gibi g'eç-in-meli-yiz*, *çünkü bir vatan-ın evlād-ı-yız* «il faut que nous vivions

---

[1] Müellifin verdiği Fransızca tercüme: «pourvu qu'on ne le tue pas» suretinde olmıyacak mı idi? Sonra böyle de olsa bu tercüme yerinde mi? Bize öyle geliyor ki, bunun Fransızca karşılığı şöyle olmalıydı: «est-ce qu'on le tue, par exemple?». A.U.E

[2] Buradaki *ki* de, ne buna ne evvelkilerine benzemeyen bir mânada: *elbette* (*ki*) «sûrement» mânasında görünüyor. A.U.E

[3] Buradaki *ki* de yine *elbette* (*ki*) mânasında olacak. A.U.E

[4] Buradaki *ki* de yine *elbette* (*ki*) mânasındadır. A.U.E

comme des frères, car nous sommes les enfants d'une (même) patrie».

997. 2° (Mânadaşı olan) مادام كه *mādem ki* (*mādām ki* yerine A.U.E; Mk. § 1002) «du moment que...».

Böyle bir durumda kelâmın başında bulunur. Ancak bu kavramı eskimiştir.

Ml.: چونكه بو ايشى اكمال ايده‌ميه‌جكدك نيچون باشلادڭ *çünkü bu iş-i ikmāl ed-eme-yecek-din niçün baş-la-dı-ñ* «du moment que tu ne pouvais pas arriver à terminer ce travail, pourquoi l'as-tu commencé?» [1].

3° (Yalnız eski Osmanlıca'da, ve yalnız kelâmın başında) ne zaman ki, vaktā ki «quand, lorsque» mânasına.

Ml.: چونكه بن بو ايشلرى كوردم عيان *çünki ben bu iş-ler-i g'ör-dü-m ʿayān* [2] A.U.E «lorsque je vis de mes yeux ces choses».

Eski Osmanlıca'da چون** *çün* şekli de 2°, 3° üncü kavramlariyle kullanılıyordu. چو** *çü* de deniliyordu.

998. زيرا** *zīra* (halk ağzında *zīram*) 1° deki چونكه *çünki* gibi, aynı manada kullanılır. Eski Osmanlıca'da زيرا كه *zīrā ki* de derlerdi. Kemal Bey gibi muharrirlerde bu *zīrā ki* şekli görülmekte ise de umumiyetle doğru sayılmıyor [3].

تا كه (تك)

999. تا كه *tā-ki* (ve bunun kısaltığı olan: تك *tek*) veya (daha eski bir şekli olan) تاكم ، تا كيم *tā-kim* «afin que, jusqu' à ce que» mânasiyle bugün ancak bir eskimseklik olsun diye kullanılır.

Ml.: كيجه كوندوز ديمه‌يوب چالیش تا كه آدم اوله‌سك *g'ece gün-düz de-me-yip*

---

[1] (Çünkü, çünkim):

* Yarenler çünkü meni gönderirsiz, bilürsiz kim delü Kırçar? kız karındaşını dileyeni öldürür (*Dede Korkud*, s. 44);

* Mre, çünkim Kazan Begden buyruk olubdur, koñ otursun didi (s. 61);

* Çünkü menüm elümden güğercin gibi kuş oldu uçdu, mre hak anı kormıyam toğana aldırmayınca didi (89);

* Bu sözü sen bana dimemek gerek idiñ, çünkü didüñ elbetde varsam gerek (97 - 98);

* Çünkü kâfirler bunları gördüler, Arşunoğlu diyerek Teküre haber virdiler (117). A.U.E

[2] Vezni: — ⏑ — —, — ⏑ — —, — ⏑ — (= fāʿilātün, fāʿilātün, fāʿilün). A.U.E

[3] Türkçemizde eskimiş olmakla beraber Osmanlıca'da bunun epeyce kullanıldığı görülür:

* Sizden kim irag oldu ise hakka yakındır
Zīrā ki dalâlet yoludur gitdiğiniz rah. *Rāhi*

* Bilmekden ise bilmemek ahvālini yeğdir
Zīrā ki hıyānet edeniñ dīdesi rūşen.
Kan içre yatar dīde-i giryān-ı sadakat. *Şeyh Gālib*

* Vahşetle hāzırın nazar-endāz idi bana
Zīrā ki içlerinde garib-üd-diyār idim. *Ekrem.* — A.U.E

çal-ış tā-ki adam ol-a-sıñ «qu'il fasse nuit, qu'il fasse jour, travaille, afin de devenir (jusqu' à ce que tu deviennes) un homme».

çocuk-lar... bun-uñ ne ol-duğ-un-u añ-la-ma-dı-lar tā ki ders baş-la-dı, hoca efendi-den sor-du-lar (Altın Kitab) «les enfants... n'avaient pas compris ce que c'était, jusqu'au moment où commença la leçon et où ils purent poser des questions au maître».

Bu edat eski Osmanlıca'da sık sık kullanılır ve şu mânalara gelirdi:

1° *-y)ince-ye kadar* «jusqu'à ce que» (bk. § 907, not, 1) [1].

2° *tā ki* «afin que».

بر اثر قویم تا کیم بعدالموت علم منقطع اولمیه *bir eser koy-um tā kim ba'd el-mevt* (öldükten sonra)*'ilim munkatı'* (arası kesilmiş) *ol-ma-ya* A.U.E «me proposant de laisser un ouvrage, afin que la science se conserve après ma mort» *Siyer-i Nebī «histoire du Prophète», Altı Parmak* [2].

3° *-meyince* (menfi cümlelerde; mk. *mādām ki*, 1002, ve *-meyince* li ulak «gérondif», § 1390 ve 1381).

آمریقالولر . . . تا که رسومات موضوعه کاملاً قالدیرلمیه قرار سابقلرنده دوام ایده جکلرینی ادعا و اعلان ایلدیلر *Amerika-lu-lar... tā ki rüsūm-āt-ı mevzū'a kāmil-en kal-dır-ıl-ma-ya karār-ı sābık-lar-ın-da devām ed-ecek-ler-in-i iddi'ā ve i'lān eyle-di-ler* A.U.E «les Américains annoncèrent qu' ils ne changeraient pas l'attitude tant que les impôts existants ne seraient pas abolis» (*Tārih-i Cevdet*, II. 115).

1000. تك *tek* edatı bir temenni ve tereccī siygası «subjonctif» ile beraber bulunarak (elverir ki, şu şartla ki «pourvu que») mânasında olduğu zaman, Türk gramercilerince *taki* den bozulmuş bir bağlaç sayılmaktadır (bk. § 963, ihtardaki misallere).

---

[1] * Fakat mâna cihetine çokluk aklım ermezdi, tâ ki merhum Fatin Efendi ile görüştüm, efendi merhumun ihtaratı bu kusurumun ikmaline sebep oldu.. *Ziyā Paşa.* A.U.E

* Cümle beglerle yoldaş olup gitdiler tâ ki درزنه kalesine yetdiler (*Dede Korkud*, 116).

[2] * Efendim şimdi iycāb ediyor ki şu âna kadar sakladığım sırları size söyliyeyim, tâ ki ne size ne bana dāğ-ı derūn olsun — *İbrāhim Şināsi*

* Tâ ki seyretsin felek ol şūh çözmüş kâkülü..

* (Murādıñ) yaşatmaksa kavrulan tarlaları sele ver,
Tâ ki ecel kesmesin bu öksüz nefesleri. *Fāruk Nāfiz*

* Seni kâfirler bilmesünler duymasunlar, tâ kim sası dinlü kâfirin döşeğine varmayasın sagragın sürmiyesin alam Kazan namusunu sınıyasın sakın dedi (*Dede Korkud*, 31). A.U.E

Bu şekilde sunulmuş olunca bu iddia şu sebeplerle hatalı görünüyor:

1° (Elverir ki, yeter ki, şu şartla ki «pourvu que») suretindeki gayelik «final» mâna burada bilhassa temenni ve tereccî «subjonctif» veya emir siygasının kullanılışından doğmaktadır; *tek* edatı bunu sadece pekiştirmekten başka bir şey yapmayor (mk. § 649) [1]

2° *tek* yalnız temenni ve tereccî (veya bu makamda olan emrin müfret gaibi) ile değil, emrin müfret muhatabiylede beraber bulunur ki, böyle bir yapılama *tā-ki* ile kurulamaz; çünkü (dolaysız kelâm «discours direct» de kullanılması hali müstesna) *ki* bağlacı, hiçbir zaman emir siygasını yedişlemez «ne gouverne pas».

Ml.: امان محمد... قوزم اولادم... سور... حیوانلر چاتلاسون... آرابه پارچالانسون، نه اولورسه اولسون تك بنی بش دقیقه اول اورمانه یتشدیر *Aman Meemet..., kuzum evlād-ım... sür... hayvan-lar çat-la-sın... araba par-ça-la-n-sın, ne ol-ur-sa ol-san tek ben-i beş dakika evvel orman-a yet-iş-dir* «de grâce, Mehemet, mon cher ami,... active,... que les chevaux crèvent, s'il le faut, et la voiture se brise, advienne que pourra, pourvu que tu m'amènes cinq minutes plus tôt à la forêt» HÜSEYİN RAHMİ, *Metres*, s. 882).

3° Eski Osmanlıca'da aynı edat *dek* suretinde de görülür:

Ml.: دخی زیاده ویره یین دك قوسون *dahi ziyāde vir-e-yin dek ko-sun* [2] A.U.E «je lui en donnerai même plus (d'argent); pourvu qu'il (me) laisse (libre, en me répudiant)» (1426 yılı yazmaları, yap. 130 V°);

هپ ویره یدی دك قورتلیدی *hep vir-e-ydi dek kur-t-ul-a-ydı* [3] A.U.E «il aurait tout donné pour être sauvé» (*Aynı yer*, yap. 296). Bu misalde temenni ve tereccinin hikâyesi «imparfait du subjonctif» olan (*kurtul-a-ydı*) var.

Yukarıki anlatıklardan şu çıkar ki, *tek* kelimesi yalnız, sadece «seulement, uniquement» mânasında bir zarf da, pekiştirici «corroboratif» bir edat (mk. § 930) da sayılabilir.

İHTAR. — Azerce'de aynı mânada تکی *teki* kullanılır.

Ml.: تکی سزك ایشکز عمله کلسون *teki siz-iñ iş-iñiz ʿamel-e gel-sün* A.U.E «(j'y consens), pourvu que votre affaire s'arrange» (FETH AH., s. 231);

ال چکدم تکی منم اوغلومی خطادن قورتار *el çek-di-m teki men-üm ogl-um-u hata-dan kurt-ar* A.U.E «j'y renonce, pour que tu préserves mon fils de tout malheur» (*Aynı yer*, s. 112; mk. yine *Aynı yer*, s. 18, 75, 146 ve 169).

ناصل كه ، نته كم

1001. ناصل كه *nasıl ki* «comme; de même que; ainsi que» mürekkep bağlacı seyrekçe kullanılır; bunu daha ziyade ulaklık tâbirler «locutions gérondives» olarak kullanırlar (bk. § 1445).

---

[1] Sami Bey'in bu bapta seçtiği misalde gayelik mâna *diye* (*deyi*) kelimesinde de vardır; mk. § 1339 1°:

آچیق یازدم تا که هرکس قولای آکلاسین *(açık yaz-dı-m tā ki her kes kolay an-la-sın)*
تك هرکس آکلاسین دیه آچیق یازدم *(tek her kes an-la-sın di-ye aç-ık yaz-dı-m.)* J. D.

[2, 3] Metinde arap harfliler harekelidir. A.U.E

ناصل كه سزه اوجله خبر ويرمش ايدم *nasıl ki siz-e evvel-ce ḫaber ver-miş i-di-m* «comme je vous l'avais annoncé précédement» [1].

Bu, daha eskimsek bir bağlaç olan نته كم (نيته كم ، نتكم ، نتكيم) *nite kim* veya نته كه *nite ki* (ki bunların daha eski şekilleri şunlardır: نتاك كيم ، نتيك كم *Ḫosrev-ü Şir.*, yap. 9 ve 6 V°) kelimesinin mânadaşıdır.

Ml.: نته كم باب آتيده تفصيل اولنه جقدر *nitekim bāb-ı-ātī-de tafsil ol-un-acak-dır* «ainsi que cela sera expliqué en détail dans le chapitre suivant».

Eski Osmanlıca'da bu edat (ihbariye «indicatif», veya inşaiye «optatif» siygalariyle) -dikçe, olduğu müddetçe «tant que» mânalarını da veriyordu.

Ml.: غم يمه اى قرنداش نتكم آدم صاغدر ينه دولت بولور *gam yi-me ey ḳarın-daş nitekim adam sağ-dır yine devlet bul-ur* A.U.E «ne t'affilge pas, frère: tant que l'homme est en vie, il peut espérer un retour de la fortune» (Rouen, N°. 1493 yazmaları, yap. 28 V°).

Yine mk. NÖLDEKE, *Auszüge aus Neşri...*, *Z. D. M. G.*, t. X III, s. 181, haşiye.

nite kim edatının Osmanlıca'da oldukça çeşitli kavramları vardır, nasıl ki böyle olduğunu şu aşağıki misaller göstermektedir (bu başlıca bir sebepleme «causatif» mânasını alabiliyor):

Ml.: *Türkçe ve farisi k'elime'ler-de ḫ* ح *nite kim yoḳ-dur* «la lettre ح ne se rencontre, autant dire, jamais dans les mots turcs et persans» (ZEKİ, 48);

Nite ki göy-de öyle yer-dê-de «sur la terre comme au ciel» (HİNDOGLOU, *Türk Spr.*, Vienne 1829, Türkçe'ye çevrilmiş pazar âyini duası);

نته كيم وعديڭ طوتمامشسڭ نامردسڭ *nite kim va'd-iñ-i tut-ma-mış-sıñ nā-merd-siñ* A.U.E «comme (= étant donné que) tu n'as pas tenue parole, tu es un homme sans foi» (MİHRÎ) [2].

Eski Osmanlıca'da *nite kim* bazan (*her*) *ne kadar* tabirinin mânadaşı idi (mk. § 1009 ve 1226, İhtar).

Ml.: بر ترك چفت سوركن ناكاه صپانى دمورى بر نسنه يه ايلشير نته كم اوكوزلرى قوت ايتديلر قوپارمديلر *bir türk çift sür-er-k'en nā-gāh sapan-ı demür-i bir nesne-ye il-iş-ir nite kim öküz-ler-i kuvvet it-di-ler ḳop-ar-ama-dı-lar* A.U.E «un Turc (= un

---

[1] * Nasıl ki birleşik vilâyetlerdeki bir müslüman da Bengāli bir müslümanla anlaşamaz (*Fāliḥ Rıfḳı Atay*, Hind, 30);

Nesir dilinde *nasıl ki* yi havi olan tabi cümle bir kelâmın ikinci haddi olarak yer aldığı gibi, birinci hadde de bulunabilir; ve böylesiyle de iki had arasında bir kıyaslama kurulmuş olur:

* Nasıl ki siz beni dün saatlerce beklettiniz, ben de sizi şimdi öyle saatlerce bekletsem iyi mi olur.

Nazım dilinde bu türlüsü çok görülür:

* Nasıl ki bağrı yanar gün kızınca sahrānın
Benim de ruhumu yakdıkça yakdı hicrānın. *Akif*

Bu kıyaslamalı *nasıl ki* yi havi birinci cümleden sonra gelen ikinci cümlede çoğu zaman *öyle* kelimesi bulunur, veya takdir edilir. A.U.E

[2] Bu türlüsü *mādem ki* mânasını veriyor. A.U.E

paysan), en labourant, heurta son soc contre quelque chose (de dur). Les bœfs ne purent le dégager, malgré tous leurs efforts» (*Kırk Vezir*, s. 145).

Mk. *ve* bağlacından sonra pekiştirici «explétif» mahiyetteki *nite kim* kelimesinin bir kullanılışını ki, Fransızca'nın hemen hemen, esasen, kaldı ki manasındaki «d'ailleurs» karşılığıdır.

Ml.: *böyle az-gın ve ḥaşin bir ḥādise-niñ edebiyat-da yer-i ol-a-ma-z-dı ve nite kim ol-ma-dı* (YA'ḲUB ḲADRİ, *Ḥarb ve edebiyāt. Büyük Mecmū'a* da, *teşrin-i-sānī* 1919, s. 230).

nätäk kim bağlacı daha evvelceleri *Qutadγu Bilig* de kullanılmış bulunuyordu:
nätäk kim tıl-ā-di ta [1] bol-dı ḳamuγ «tout est arrivé comme il l'a voulu» (4, 17).

İHTAR. 1 — *Nite kim* de *nite* (Şark Türkçesinde: *netek*) = nasıl «comment» mânasında bir zarf vardır ki, bu da *nä(ni)+täk* (§ 889) den yapılmıştır [2].

Ml.: [3] كا نرن كدان يمى سن نته ايشلرسك سكا دخى ايله ايشلنور *Ke-mā tedīnü tüdānü? Yani sen ne-te işle-r-siñ sañ-a daḫi eyle işle-n-ür* A.U.E «comme tu agiras envers les autres, on agiras envers toi» (1426 yılı yazmaları. yap. 26);

[4] پس نتا كوكل بغلرسن انكا كه يارن سندخى كدرسن اولدخى الدن فوت اولسر *pes nitä g'öñül bag-la-r-sın añ-a ki yarın sen daḫi gid-iser-sin ol-daḫi el-den fevt ol-ısar.* A.U.E «comment peux-tu attacher ton cœur à ceci, puisque tu disparaîtras demain et perdras ainsi cette chose» (*Aynı yer*, yap. 38 V°);

Bunu نتاسى *nitäsi* diye de söylerlerdi:

[5] (كيف تكفرون) نتاسى انكار ادرسز *nitä-si inkâr id-er-siz* (*keyfe tekfirūne*) A.U.E «comment pouvez-vous le renier?» (*Ayni yer*, yap. 53 V°);

ايكيسى بيله نتاسى جمع اولر *iki-si bile nitä-si cem' ol-ur* (ikisi birlikte nasıl bir araya getirilir. A.U.E) «comment concilier les deux?» (*Aynı yer*, yap. 83 V°).

Yine mk. bundan türeme olan *nite-lik* kelimesinin mânasını.

İHTAR. 2 — *nite kim* edatı نجا كم *nicä kim* (*Hosr.u Şir.* yap. 7) ye müvazi ve muadildir [6]; *cä* edatı, *tek* (§ 930) e muadildir. Mk. *niceki* (Γερονδάσης, s, 97) ve *neçik ki* (Bibl. nat. yazmaları, F. Arm, 194, yap. V° 56).

ni-te-si zarfı *ni-ce-si* ye müvazidir.

---

[1] Mısır nüshası (s, 3 s. 14) de bu, şöyledir:

netek kim tilädi ma boldı ḳamug
kimi kim tilläsä ḳılur ol, uluġ

(Tanrı) nasıl diledi (ise) na, oldu bütün + kimi ki dilerse kılar o ulu. A.U.E

[2] Şu halde bu kelime'nin yapılanması: (*ne «ni» tek kim*) suretindedir. A.U.E

[3] Bu ve bundan evvelki arap harfli kelime metinde harekelidir. A.U.E

[4, 5] Metinde bu arapça kelimelerin bir kısmı harekelidir. A.U.E

[6] Aynı bağlaç Suriye'nin halk Arapçasında da (*mā-dām* veya *mā-dawm* suretinde ve eski ve şimdiki Osmanlı Türkçesindeki aynı kavramlarla vardır. (Mk. *Carlo* LANDBERG, Suriye vilâyetinin darbı meselleri ve söylenceleri «*Prov. et dict. de la province de Syrie*» s, 89 ve 373). J. D.

Ml.: بو كز ايشت نيجه سی قوپدی بو جنك *bu g'ez işit nicesi ḳop-dı bu ceng* A.U.F. «écoute maintenant comment éclata cette guerre» (Bibl. nat. yazmaları, Türkçe ilâveler «Suppl. turc» 1207, yap. 85 V°).

مادام كه

1002. مادامكه ـ مادام كه *mādām ki* (halk dilinde *mādêmki* veya *mādā-meki*) bağlacı, o şey ki devam eder «ce que dure» mânasındaki [1] arapça *mā dām* aslından olup, şu aşağıdaki kavramları kullanılır:

1° (Sadece eski Osmanlıca'da) olumlu olarak devam ettiği müddetçe, - medikçe «tant que... ne pas» mânasında:

Ml.: مادام كه حياتده درلر اقليم مصر اختلالدن خالی دكلدر *mādam-ki ḥayat-da-dır-lar iḳlīm-i Mıs(ı)r iḫtilāl-den ḫāli değil-dir* A.U.E (*Solaḳ Zāde Tarihi* SMIRNOF'un Seçme yazılar dergisi [Chrest.], s. 48);

و تخصيص قلنان جزيهٔ مذكوره لرينی مملكتين مرقومتين مادامكه وقت و زمانيله ايفا ايده لر . . . مملكتين مذكورتينه جفا و اذا چكدرلميوب *ve taḫ-sīs ḳıl-ın-an cizye-i mezkūre-ler-in-i Memleket-eyn-i merḳūmet-eyn mādām-ki vaḳt-ü zamān-ı-i-yle iyfā id-e-ler... Memleket-eyn-i mezkūret-eyn-e cefā ve ezā çek-tir-il-me-yüb* A.U.E «tant que les principautés (du Danube) susdites payeront régulièrement l'impôt prescrit, il ne leur sera fait aucune avanie» (*Aynalı Ḳavaḳ* mu'ahedesinin *tenḳiḥnāme* «révision» si);

مادام كه جان غرغره كلميه *mādām ki can gargara-ya gel-me-ye* A.U.E «tant que son âme n'est pas à l'agonie» (1426 yılı yazmaları, yap. 220 V°);

2° Bir kere ki «du moment que... dès lors que...», çünkü «puisque...» mânasında. Mk. § 979 ve 1380 *sonḻarında*.

Ml.: مادام كه بورجكدر تأديه ايتملی *mādemki borc-uñ-dur te'diye et-meli* A.U.E «du moment que c'est ta dette [2] il faut la payer».

[1] Bu mürekkep bağlaç halk dilinde hâlâ (ne zaman ki) mânasiyle kullanılan (nasıl ki) ye muadil bir mâna ile kullanılmıştır:

* Neçe kim bu düşü gördüm şundan berü aklım usum direbilmen (*Dede Ḳorḳud* 25). A.U.E

[2] * Mademki siz Divanyolu'nu tercih ediyorsunuz; oraya gidersiniz. *Ḫālid Ziyā*

* Mademki Münişeyi evlerinde istemiyorlar, acaba ben kendim evlâd etmek istesem bana verirler mi. *Reşad Nūri*

* Mademki son demimdeyim
Böyle bir iyilik edeyim. *Orḫan Seyfi*

* Āzāde-serim gā'ile-'i şevḳ-ü keselden
Mādāmeki encām-ı ḥavādisde fenā var. *Hâmid*

(Madamki), ikinci haddin başında da bulunduğu görülür:

* Neme lâzım, mādemki Ayşe inanıyor... *Reşad Nūri*

Nazım dilinde *ki* si hazfedilip takdir edikdiği de olur:

اكر

1003. اكر** *eg'er, eğer* (ve nazım dilinde bazan كر *g'er*) «si» bağlacı şart cümlelerinin başlam «protase» kısmı başında gelir. Esasen fiilin siygası şartı kendiliğinden bildirmeğe yeter olduğu için, bu gibi hallerde bu bağlaç artık bir pekiştirici «explétif» mahiyetindedir (Mk. § 1210 ve aşağısı).

Ml.: اكر بك اوغلنه كچه جك ايسه كز بكاده معلومات ويريكز *eğer Beyoğlu'n-a g'eçecek ise-ñiz bañ-a da maʿlūmāt ver-iñiz* «si vous devez passer à Péra (İstanbul'un bir dış semti, faubourg), avertissez - moi».

1004. اكر *eğer* edatı başlam «protase» [1] kısmı sonunda da bulunur:

1° Nazımda (oldukça sık sık);

2° Nesirde yalnız, iş işten geçtikten sonra bildirilen bir durum olduğu zaman, meselâ bir unutuluşu tamir etmek gerektiği zaman.

Ml.: بكا يازارسه ك اكر *bañ-a yaz-ar-sa-ñ eğer* «au cas où tu m'écrirais, si toutefois tu m'écris».

1005. Eski Osmanlıca'da bu bağlaç, ihbāriye veya inşāiye siygasiyle de kullanılırdı; (mk. § 456, son misali).

Ml.: ... كر ديلرسن بولەسن [2] اوددن نجات ... *g'er dile-r-sen bul-a-sın od-dan necāt* A.U.E «si tu désires être sauvé du feu (de l'enfer)...» [3].

(Bilhassa tekrarlı olduğu zaman) nöbetleşelik «alternative»* mânasında ya «ou» ve gerek, ister «soit» mânasını da verirdi.

Ml.: (اكر) از اكر چوق (*eğer*) *az eğer çok* «peu ou prou»;

اكر سپاهى وزعما اكر رعايا و برايا *eğer sipāhi vü zuʿamā eğer reʿāyā vü berāyā* A.U.E «soit les gens d'épée, soit les simples sujets».

---

[1] Müellif buna «apodose» sonlam diyorsa da başlam «protase» olacak. A.U.E

[2,3] Müellif Arap harfli Türkçe ibaredeki ucu kıvrılmış *n* leri *z* okumuş, ve Fransızca tercümeyi bu itibarla cemi siygalariyle yapmış görünüyor. A.U.E

---

* Ola mādām (.) erenler kapısı cilvegehim
Bāb-ı mevlâya çıkar doğru benim şahrāhım. *Vāsıf*

Dilimizde (mādamki) nin yerine aynı onun gibi kullanılan *değilmi ki* kelimesi de vardır:

— Değil mi ki ekmeğiñi yemiyecektiñ, niye aldıñ?

Bunun da *ki* si hazfedilip takdir edilerek, gerek nesir ve gerek nazım dilinde yine bu māna ile kullanılır:

— Değil mi (.) cephemizin sînesinde īman bir;
Sevinme bir, acı bir, gāye aynı, vicdan bir;
Değil mi (.) ortada bir sîne çarpıyor.. yılmaz
Cihan yıkılsa emīn ol, bu cephe sarsılmaz. *Akif...* A.U.E

1006. اگر *eğer* kelimesinin evveline يوق *yok* «non» geldiği zaman اگر تكسنه «si, au contraire...» mânasını bildirir.

1007. Her nekadar «bien que, quoique» mânasına olan اگرچه *eger-çi, eğer-çi* (veya گرچه *g'er-çi*) bağlacı çoğu zaman şart cümlelerinin başlamı başında muhaliflik «contradictoire» mânasiyle (Mk. § **1234**) bulunur ki, bunlarda umumî olarak başlamın şartlık veya farzlık siygasına ilâve edilmiş uymaca «enclitique» bir *de* zarfı bulunur. O zaman sonlam «apodose» kısmı *amma* ve *lākin* «mais» bağlaçlarından birini alabilir. Bu *de* katışı, esasen kendiliğinden muhaliflik mânasını ifade etmeğe yettiği için, اگرچه *eğerçi* kelimesi çoğu zaman artık bir pekiştirici «explétif» olarak kalır.

Ml.: اگرچه طوپك ایجادی ٧٨٠ سنه‌سنه طوغری ایسه‌ده ٧٨٠ تاریخنه قدر طوپلر یالکز محاصره‌لرده قوللانیلوب صکره‌لری عادتا جنكلرده دخی استعمال اولنمغه باشلادی *eg'erçi top-uñ iycād-ı 780 sene-sin-e doğru ise-de 780 tārih-in-e kadar top-lar yal-nız muhāsara-lar-da kullan-ıl-ıp soñra-lar-ı 'ādetā ceng-ler-de dahi isti'māl .ol-un-moğ-a baş-la-dı* «bien que l'invention des canons se place avant (mot à mot: vers l'an) 780 (de l'hégire; correspond 1378 — 1379 de l'ère chrétienne), jusqu'à 780 les canons furent utilisés seulement dans les sièges; ce n'est que plus tard qu'on commença à les employer pour la guerre en général».

1008. Bu bağlaç bazan ihbariyenin hal ve muzari siygasiyle kullanılır.

Ml.: گرچه اوفاق بر شیدر لكن او یاشنده اونلر دقت و اهتمامه محتاجدر *g'erçi ufuk bir şey-dir lākin o yaş-ın-da on-lar dikkat ve ihtimām-a muhtac-dır* «c'est un léger malaise; mais à son âge, on a besoin de beaucoup de soins», mot à mot: «bien que ce soit une petite chose, mais à cet âge ils ont besoin...» (*Nouv. Rec. Conv.*, s. 112).

Buna bazan كه *ki* veya كم *kim* bağlacı da katılıyordu.

Ml.: اگرچه كه مال قیدین بیلمزسكز *egerçi ki mal kayd-ın bil-me-z-siñiz* A.O.E «bien que vous ne connaissiez pas les soucis de la fortune» (*Hümāyun Nāme* s. 71).

Mk. گرچكم *g'erçi-kim* «bien que» tarzında yazılışını (Rouen, 1493 yazmaları, yap. 29).

Eski şairler اگرچه *egerçi* yerine bazan اگر *eger* diyorlardı.

1009. هر نه قدر *her ne kadar* bağlaçlık tâbiri اگرچه *egerçi* «bien que, quoique» ile aynı mânadadır, şu fark ile ki bu hiçbir zaman ihbariyenin hal ve muzari siygasiyle kullanılmaz, ve bunda ده *de* edatının da bulunması mecburidir.

Ml.: هر نه قدر بعض زیان كورمشسه‌ده ینه تجارتی ترك ایتمدم *her ne kadar ba'zı ziyan g'ör-dü-m-se-de yine ticāret-i terk et-me-di-m* «bien que j'aie éprouvé quelques pertes, je n'ai pourtant pas abandonné le commerce» (bk. § **1226**, İhtar, *her ne kadar* tabirinin asli mânasının açıklanmasına).

ولو

1010. Arapça *ve* ile yine arapça *lev* (ki bu لو *lev* «si» edatı Türkçede yalnız olarak hiç kullanılmaz) dan yapılmış olan bu mürekkep *ve lev* edatı bile «même si», farz

etsek de «même en admettant que» mânalarını bildirir; bağlaç olduğu kadar (*bile* § 437 nin mânadaşı olarak) zarf da sayılabilir [1].

Ml.: ولو قیرمش نه یاپمق لازم کلیر *ve lev kır-mış ne yap-mak lâzım g'el-ir* «admettons qu'il l')ait cassé; que faire (maintenant)?».

Bu edat çoğu zaman inşaiyenin (emir) siygasiyle «subjonctif (impératif)» beraber bulunur (mk. § 1228).

Ml.: ولو سوسون *ve lev sev-sin* «à supposer même qu'il(t)aime».

1011. Bu edat *ol-mak* fiiliyle -se bile, -se dahi «ne fût-ce que...; si... que ce soit» mânalarını verir.

Ml.: ولو بالواسطه اولسون *ve lev bi-l-vâsıta ol-sun* «ne fût-ce que par intermédiaire»; ولو نادراً اولسون *velev nādiren ol-sun* «ne fût-ce que rarement»;

ولو نه قدر دكرسز اولورسه اولسون *velev ne kadar değer-siz ol-ur-sa ol-sun* «de si petite valeur qu'il soit».

1012. ولو بر كره *velev bir kerre* «ne fût-ce qu'une fois» gibi ifadelerde *ve-lev* bir zarf mahiyetindedir.

مكر

1013. (Aslında اكر *eger* in olumsuzu olarak yoksa..., o başka «sinon» mânasında olan) مكر** *meg'er, meğer* in iki fârik kullanışı var:

1° Müstesna olan veya ihtiyat ve ihtiraz ile ortaya konan bir hal ve vaziyeti ifade etmeğe yarar (ki bu takdirde Fransızca'nın «sauf si...; à moins que...» kelimelerine muadildir). ve umumiyetle nesirde كه *ki* bağlaciyle beraber olarak مكركه *meg'er ki* suretinde kullanılır: O zaman fiil de inşaiye «subjonctif» in temenni ve tereccı (iltizami) «optatif» v ya şartî «conditionnel» veya farazi «suppositif» siygalarında olur [2].

Ml.: یارین مطلقا كیدرم مكركه خسته اوله‌یم *yarın mutlakā gid-er-im meg'er-ki hasta ol-a-yım* «je pars sûrement (mot à mot: absolument) demain, à moins que je ne sois malade» (Sami Bey);

كیمسه‌دن امید اعانت (یاردم امیدی) یوق مكر سن ایده‌سڭ *kimse-den ümīd-i i'ānet (yardım ümid-i) yok meg'er sen ed-e siñ* «il n'y a d'espoir de secours de personne, à moins que tu n'apportes ton aide»;

انسانڭ كوتوسی اولماز مكركه زوكورت اوله *insan-ıñ k'ötü-sü ol-ma-z meg'er kı züğürt ol-a Atasözü* «l'homme ne devient méchant que lorsqu'il est pauvre» (proverbe);

---

[1] Lehçemizde bu, *ki* ile *velev ki* suretinde de kullanılır:

* Ve oralarda bahar velev ki devamsız dahi olsa ikram ile i'zaz ile meserretle karşılanır. *Refik Hâlid* A.U.E.

[2] Bu siygalardan başkası da kullanıldığı olur:

* Dikkat etdim, meğer ki āfākı (ufukları) āşūb-ı kıyāmetden (kıyamet kargaşalıdan) nişan verecek bir fırtına bulutu kaplamış. *Kemal* A.U.E.

مگرکه صورت مخصوصه‌ده آرانوب بولنمش اولسون *me'ger ki sūret-i maḥṣūsa-da ara-n-ıp bul-un-muş ol-sun* (EKREM BEY) «à moins qu'on ne le recherche tout spécialement et qu'on ne le trouve»;

بو ایش قولای اولماز مگر سز همت ایدرسه‌کز *bu iş ḳolay ol-a-ma z meg'er siz himmet ed-er-se-ñiz* «cette affaire ne sera pas facile, à moins que vous n'y prêtiez votre concours» (SAMİ BEY).

İHTAR. — مگر *meg'er* kelimesi bu kavramiyle *yoḳsa* (§ 467) zarfının ve bilhassa eski Osmanlıca'da esasen beraberce de kullanılabildiği *illā* zarfının mânasına yaklaşır.

Ml.: جایز دگلدر (که او مالدن) ییا الا مگرکه ادنج اولا *cāyiz değil-dir (ki o mal-dan) yiyā illā meg'er ki ödinç ol-a* [1] A.U.E «il ne pourra user (manger) de ce bien à moins que ce ne soit à titre de prêt (= à charge de le rembourser)» (1426 yılı yazmaları yap. 216);

اگر انی سزه ورسلر انی الور دگلسز الا مگر ناچار اولب کوز یومب کرهسنکله الاسز *eg'er an-ı siz-e vir-se-ler an-ı al-ur degil-siz illā meg'er nā-çār ol-ub g'öz yum-ub kerh-si-n-meg-le al, a sız* [2] A.U.E «si on vous le donne, vous ne l'accepterez pas, à moins que ce ne soit à contre - cœur en fermant les yeux et manifestant de la répugnance» (*Aynı yer*, yap. 148 V°).

meg'er kelimesi de *illā* gibi amma, lâkin «mais» mânasını almıştır. (Bakınız altındaki bende).

1014. 2° مگر *meg'er* kelimesi muhatapça beklenilmez olan, birdenbire bastıran veya onca bilinmez saydan bir hâdiseyi ortaya dökmek icap ettiği zaman da kullanılır (ki o zaman bunun Fransızca karşılığı «voilà que, mais, or» olur) mk. § 985.

Bu takdirde مگر *meg'er* kelimesine (cevher «substantif» fiilinin faraziye «suppositif» siygasının müfret gaibi olan *i-se* yerinde olarak) سه - *-se* sondalığı ilâve edilebilir.

O zaman fiil, ihbariyenin muzari siygası ve çoğu zaman şek ve zann (naklî) «dubitatif» siygalarından *-miş* unsurunu havi olan bir siyga, gayri muayyen mazi siygası veya naklînin mürekkep siygası olur.

Ml : بن اونی چالشقان بر چوجق صانیردم ؛ مگر یارامز ؛ تنبل بریسی ایمش *ben on-u çal-ış-ḳan bir çocuk san-ır-dı-m meg'er yara-ma-z tembel bir-i-si i-miş* «je le croyais un enfant travailleur; or, il paraît que c'est un mauvais garnement et un paresseux»;

بن حکیم آرامغه کیتدم مگرسه او ایلشوب طیشاری چقمش *ben hekim ara-mağ-a git-di-m meğer-se o iyi-le-ş-ib dışarı çık mış* «je fus chercher le médecin; mais lui, s'étant senti mieux, sortit (entre temps)».

1015. مگر *meğer* edatı zarf olarak şunlara yarar:

1° Sorulu bir çalımda olan kelâmlarda tuhafsama yollu bir nidalık «exclamatif» mânanın yerini tutmağa:

Ml.: «مرحمتدن مرض حاصل اولور» سوزی مگر نه قدر طوغری اولور *«merḥamet-den maraz ḥāṣıl ol-ur» söz-ü meg'er ne ḳadar doğru olur* «combien elle est vrait la parole (qui dit que) la compassion engendre le mal!».

[1, 2] Metinde bu misallerin arap harfli kelimelerinden bazıları harekelidir. A.U.E

Bu kullanış bilhassa, nazım dilinde sık sık görülür. Mk. Azerce'de buna benzer bir kavramı:

اوشاق يره گيرسون دينج اوتورور مگر *uşak* (çocuk) *yer-e gir-sün* (batsın, o zaman) *dinç* (rahat) *otur-ur meg'er* (belki) A.U.E «que le diable emporte cet enfant; est-ce qu'il se tiendra jamais tranquille?» (FETH. AH., s. 24).

2° Öyle görünüyor ki «il paraît que» gibi zannî «dubitatif», ihtimali «probable» bir mânayı bildirmeğe.

Meselâ hikâyelerde, masallarda, efsanelerde, vs. de hep böylesi kullanılır; «مگر كه» *meg'er ki* de böyledir.

Ml.: مگر او پادشاهڭ گوزل بر قیزی وار ایمش *meğer o pādişāh-ıñ güzel bir kız-ı var i-miş* «or ce prince avait une fille de toute beauté»;

اول قيليج مگر شداد ابن عاددن قالمشدى *ol kılıc meğer Şeddād ibn-i 'Ad-dan kalmış-dı* A.U.E «ce sabre, dit-on, venait de Cheddād-ibn-'Ad» (Rouen, 1493 yazmaları, yap. 61 V°);

مگركه مغربده . . . . بر پادشاه واردى *meg'er ki Magrib-de... bir pādişah var-dı* «il y avait un roi en Occident» (*Aynı yer*, yap. 53);

پادشاهم بو داعيڭزدن افضل مگر محمود پاشا قولڭز اوله *pādişāh-ım bu dā'ī-ñiz-den efdal meg'er Mahmud Paşa kul-uñuz ol-a* A.U.E «Sire, seul Mahmoud Pacha a, peut-être, plus de mérite que moi» (DIETERICI, s. 12. *Liyākat-i Mahmud Paşa*).

قاچان VE MANADAŞLARI.

1016. قاچان ، قچان *kaçan* veya هاچان *haçan* (Azerce'de: *haçan*) kelimesi zarf olarak ne zaman «quand?» mânasını verir ki, bu *kay çağ-ın* yani hangi çağda, hangi zamanda «quel temps?» yerindedir.

(*kay* bir soru zamiridir; bk. § 1026, İhtar 2; *çağ* da «zaman» § 918 demektir, *-ın* bir aletlik sondalığıdır; bk. § 401, İhtar 1 ve § 867, İhtar 1).

Eski Osmanlıca'da *kaçan*, ne zaman ki, vaktā ki «quand, lorsque» mânasında bağlaç olarak kullanılırdı, ve *kaçan-ki* veya *kaçan-kim* de denilirdi [1].

Fiil, muzari, -(*y*)*icek* (Mk. § 1391) li olan «gérondif» veya şartî «conditionnel» ya farazî «suppositif» siyga olurdu. هر قچان *her kaçan* her ne zaman, her ne zaman ki «toutes les fois que» mânasını verirdi.

Ml.: قچان كم گيرو دونر اردنجه باصه دوشلوم *kaçan kim girü dön-er ard-ın-ca bas-a düş-e-lüm* A.U.E «quand il reviendra nous l'attaquerons par derrière» (Rouen, 1943 yazmaları, yap. 26);

اول توركمان (بگلرى) قچان يلدرم خان تيمور ورطاسنه (ورطهسنه يرينه) اوغرايجاق مصر سلطانى سببيله اول وقتده گيرو يرلرينه گلديلر *ol türkmān (beg-ler-i) kaçan Yıldırım Han Timur varta-sın-a ugra-yıcak Mısır sultan-ı sebeb-iy-le ol vakıt-da gerü yer-ler-in-e g'el-di-ler*[2] A.U.E «lorsque Yildirim (Bayezid) tomba dans la guerre désastreuse de Tamerlan, (les princes turcomans) revinrent chez eux, à cause du sultan d'Egypte» (*Aynı yer*, yap. 24);

---

[1] * Kaçan ki Kazan ivin yagmaladırdı (Dede Korkud, 166);

* Ol aygır kaçankim yagi kohusun alsa ayagın yere dögerdi tozu göge çıkardı (Dede Korkud, 138). A.U.E

[2] Metinde arap harfli misalde (ورطهسنه) ورطاسنه kelimeleri harekelidir. A.U.E

قچن الله تعالی دن یکا دعوت اولنسکز *kaçan Allah ta'ālā dın yañ-a da'vet ol-ın-sa-ñız* [1] «quand vous serez appelés auprès de Dieu» (1426 yılı yazmaları, yap. 118); اولرکم قچن برکسیه ققسلر ققمقن یودب انی عفو ایلیه *ol-ar kim kaçan bir kim-se-ye kak-ı-sa-lar kak-ı-mag-ın yud-ub an-ı 'afv ey-le-ye* A.U.E «ceux qui, lorsqu 'ils sont irrités contre quelqu 'un, ravalent leur colère et lui pardonnent» (*Aynı yer*, yap. 194 V°) [2].

İHTAR. — Bugün bu edat ancak lehçelerde (meselâ Meraş'ta) -(*y*)*ince*, -(*y*)*inciz* (§ 1392, 2°) ulağiyle kullanılır: χaçan çıχıncız «dès qu 'il sortit».

1017. *kaçan* kelimesi yerinde şu edatlar kullanılmaktadır (ki, bunlardan hiçbiri pek o kadar kullanılır değildir; çünkü Türkçede daha ileride § 1370, vs. bahsi geçecek olan yapılama tercih edilmektedir).

1° وقتا که *vaktā ki* (mk. وقتاکم *vakta kim* çeşidini ve Cezāyir, 1719 yazmalarını, yap. 42 V°).

Ml. : وقتا که اولندم *vaktā ki ev-le-n-di-m* «lorsque je me mariai»;

وقتا که صباح اولور نظامی کلیر *vaktā ki sabah ol-ur Nizāmi (meşhur İran şairi) g'el-ir* «lorsqu 'on fut au matin Nizāmi (le célèbre poète persan) arrive» (FĀIK REŞAD);

وقتا که کلوب بهار یکسر *vaktā ki g'el-ib bahār yekser*
اشیاده عیان اولور تجدد *eşyā-da 'ayān ol-ur teceddüd* (EKREM BEY)

«lorsqu 'arrive le printemps, inopinément,
Et qu 'un renouveau se manifeste dans la nature».

2° نه وقت که *nevakıt ki [3]* edatı, bilhassa yabancılar tarafından kullanılır olmakla beraber, eski Osmanlıca'da نه وقتن *ne vakt-in* şekliyle (*-in* aletlik edatiyle beraber olarak bk. aşağıda § 1016) bulunmakta idi.

Ml. : (نفاس) نه وقتن کسیلورسه غسل ایدوب نماز قیلمق کرك [4] *(nifās) ne vakt-ın kes-il-ür-se gusl id-üb namaz kıl-mak g'erek* A.U.E «lorsque (l'état d'impureté de la femme, après les couches) cesse, il faut prendre un bain et faire une prière» (*Ris. B.*, s. 83).

[1] A.U.E. Bundaki arap harfli misalde iki kelime harekelidir. A.U.E

[2] Bundaki arap harfli misalde dört kelimeden madası harekelidir. A.U.E

[3] *O vakit ki, ol, vakit kim, o dem ki, o zaman ki, ne zaman ki* gibi mürekkep bağlaçların da kullanıldığı görülmektedir :

* Ol vakit kim üç ok boz ok yıgnak olsa ol vakit Kazan yagma ederdi (*Dede Korkud*, 166).

* Ne zaman ki bezm-i gam-da bölüşüldü kâle-'i gam
Bize hisse-'i mehabbet dil-i pāre pāre düşdü. *Şeyh Gālib.*

* O dem ki dalga-ları unsur-u hurūşān-ıñ
Bana peyām okur edvār-ı sermediyet-den. *Ekrem.*

Neçe kim de belki *ne çağ kim* (=ne zaman ki) den bozma olarak bu mânada kullanılmıştır :

* Neçe kim bu düşü gördüm şundan berü aklım usum direbilmen (*Dede Korkud*, 25).

Bu mâna ile *o gün ki, ne gün ki* de kullanılır :

* O gün ki ben seyahate çıkmıştım, o gün mektubunuzu eve bırakmışlar. A.U.E

[4] Metindeki arap harfli kelimelerden ikisi harekelidir. A.U.E

3° همانكه ، هماني hemān ki, هماكم hemān kim edatları ki, eski Osmanlıca'da (hemen zarfı bk. § 426 yerine) -ince «dès que» mânasını ifade eder.

Ml.: هماني اوغلنجقلرى كوردى هى بونلر نه نمدر ددى hemān ki ogl̤an-cık̤-l̤arı g'ör-di hey bun-l̤ar ne neme-dir de-di A.U.E «dès qu'il vit les enfants, il demanda qui (proprement «quelle chose, quoi» = ne neme, mk. § 319 sonl̤arı) ils étaient». (Rouen, 1493 yazmaları, yap. 31 V°);

هماكه آناطولى كافرله دوتشدغى كبى طورخان بك روم ايلى ايله دونب قچدى [1] hemān ki Anadol̤u kāfir-le dut-uş-dug-ı gibi Turḫan Beg Rumeli ile dön-üb ḳaç-dı A.U.E «dès que les troupes d'Anatolie furent aux prises avec les infidèles, Tourkhan Bey prit la fuite avec celles de Roumelie» (Aynı yer, yap. 47).

1018. Mürekkep bağlaçlar listesi (şöyleleriyle) daha çok uzatılabilir:

بولايكه ، بولايكى ، بولاكى bol̤-ay ki (mk. 620, İhtar) [2];

تاحدكه tā ḥaddi-ki «à tel point que...; à telles enseignes que...»; (= o hadd-e ḳadar ki, o dereceye ḳadar ki...»;

حالبوكه Ḥal-bu-ki «tandis que...» (§ 408);

Bu tabirin mânadaşı: بوحالده كه bu ḥal-de ki ve daha tam şekli حال بودر كه ḥal bu-dur ki (XV° asır) [3];

---

[1] Metinde arap harfli misaldeki gibi kelimesi harekelidir. A.U.E

[2] Ve بولايكه kelimeleri ki, bunlar eski ol̤mak̤ mânasındaki bol̤mak̤ dan talep ve temenni siygasının gaip şekliyle ki den ibaret olup, Farsça kāşki (= Türkçemizde keşke, keşki) karşılığıdır:

* Gel gidelim ikisinden biri bol̤ay ki canın vire al̤gıl̤ menüm canumu kogul dedi (Dede Ḳorḳud, 91);

* Güreşdiler ola mı bolay ki bizimki yeñe dediler (Dede Ḳorḳud, 151).

* Varayın bolay ki bir esir vireydi oglancıgım kurtaraydım dedi (Dede Ḳorḳud 123).

Bunun اولاكم ، اولاكه ، اولمايه كه ، اولمايه كم olakim, olmaya ki, olmayakim suretleri de vardır:

* Olakim bir agzı duahının alkışiyle tañrı bize bir yetmān ogul vire (Dede Ḳorḳud, 9);

* Gelüñ oglanı kovlayalım olakim öldüre (Dede Ḳorḳud, 11);

* Gördüñ mü men maña n'eldim oglana korḫınç haberler vireyim olakim gitmeye döne didi (Dede Ḳorḳud, 98);

* Öleyim agzın içün ogul olakim menim geçmiş günümü añdırtmayasın didi (Dede Ḳorḳud, 138).

* Hey hey dayeler babam maña ben seni yüzü nikablu Beyrek?e virmişim dirdi olmıyakim bu ola mere çağırın haberleşelim didi (Dede Ḳokud 42):

* Sakın olmaya ki Fārisi okuyasın. Ziyā Paşa.

Ḥāşā ki kelimesi de olmıya ki (= olmasını istemem ki) yerinde kullanılırdı:

Oldur baña murād ki oldur sana murād + Ḥāşā ki senden özge ola müdde'ā baña. *Fuzūlī*

[3] * Kelimeler birbirine dargın öküz gibi bakıyorlar halbuki şiirde vezin ile beraber mâna da şartdır. Ziyā Paşa;

* Maşallah, demek bir çırakla yetişdiremiyorsun. Halbuki bana bir çırak fazla geliyor. Ḥālid Ziyā;

* Vişne yalnız reçel ve şurubu yarar, halbuki reçel ve şurubu da güzel olmaz. *Refiḳ Ḥālid*

* Öyle garip bir itimad-ı kuvvet-i vardı ki, insan bu çocuğa bir iş gördürmeden kabil değil bir şey veremezdi; halbuki ben hep onun zavallı küçük ayaklarını düşünüyordum. Ḥālide Edib. - A.U.E

Ml. : [1] عبدالرحمن اكا ديديكه بكا سكرمسن بو حالده كم بن بدر كوننده بيله حاضردم سن بيله دكلدوك
'Abd-ür-Rahmān añ-a de-di-ki bañ-a sög-er-mi-sin bu ḥal-de kim ben Bedir g'ün-ün-de bile ḥazır-du-m sen bile degül-dü-ñ A.U.E «Comment oses-tu m'insulter, toi qui n'étais pas au combat de Bedr, tandis que j'y ai pris part» (1426 yılı yazmaları, yap. 202 V°);

[2] نتكم غزايه ورمغى خوش كرمزسز مشقت كلور حال بو دركه انده فتح كفار وار واسلام ظاهر اولق وار
nite-kim gazā-ga var-mag-ı ḥoş g'ör-me-z-siz meşaḳḳat g'el-ür ḥal bu dur ki an-da fetḥ-i küffār var ve islām zāhir oḷ-maḳ var A.U.E «vous répugnez à aller à la guerre et cela vous est pénible, tandis que vous y trouverez la victoire sur les infidèles et l'exaltation de l'Islam» (*Aynı yer*, yap. 121).

Nidem ki [3] «plutôt que de...; au lieu de...» edatı ki, Karaman Türkçesinde kullanılır (... *den ise;* ... *ecek yerde* mânasiyle; A.U.E).

Ml. : *pek ḳoḷay-dır ḥaḷat urgan-ı küçcük (acayib?) inne-niñ deliğ-in-den geç-sin, nidem-ki zengin g'ök yüzü pādişah-ḷıg-ın-a gir-sin* «il est beaucoup plus facile qu'un gros cable passe par un trou d'aiguille, (plutôt) que le pauvre [4] entre dans le royaume du ciel» (T, 211).

bënde du'ā ed-er-im fuḳara yaş-a-ya-sız nidem ki... müsrüfçü [5] oḷ-a-sız «je fais des vœux pour que vous soyez pauvres, plutôt que dépensiers» (*Aynı yer*, 227);

Teodoros oḷ vaḳıt derecesiz ziyāde memnun... idi nidem ki aḳḷ-ın-ı kibir-iñ tüt-ün-ler-i ḳara-r-dıḳ-ḷar-ın-da [6] «Théodoros était extrêmement joyeux, loin de laisser la fumée de l'orgueil obscurcir son esprit» (*Aynı yer*, II, 26).

Şu (Kırım lehçesindeki) misalden de anlaşılacağı üzere *nidem ki*, nin aslı *ne-den ki* dir : [7].

eyi-dir ki otur-a-sın ev-de ne-d(e)n ki soḳaḳ-ḷar-da boş g'ez-e-sin [8] «il vaut mieux que tu restes à la maison que de te promener dans les rues» (KAZAZ, s. 213, l. 6 aşağısından) [9].

---

[1] Arap harfli misalde سکرمسن ve حاضردم kelimeleri harekelidir. A.U.E

[2] Arap harfli misalde ورمغی ve کرمزسز kelimeleri harekelidir. A.U.E

[3] *m<n* değişimiyle, *(ne-den ki) ni-den ki.* A.U.E

[4] *zengin* kelimesinin karşılığı olarak bu, *le riche* olsa gerek. A.U.E

[5] *müsrif* yerine. A.U.E

[6] Müellifin burada verdiği *ḳara-r-dik-ler-in-de* sureti ses uyumuna uygun değil, ve aslında *ḳara-r-t-dıḳ-ḷar-ın-da* olmak gerek. A.U.E

[7] Eski Osmanlıca lehçesinde bu mürekkep bağlaç *şu sebeble-ki* «parce que» mânasiyle *neden kim* suretinde kullanılırdı :

* Fuzūlî 'ayb kılma yüz çevirsem ehl-i âlemden
Neden kim her kime yüz tutdum andan yüz belâ gördüm. *Fuzūlî* A.U.E

Bu makamda eskiden «انوڭچون *anuñçün ki* de kullanılırdı :

* Bunu niçün böyle ederdi anuñçün ki menden deli menden güçlü er varmıdır ki çıka menümle savaşa dirdi (*Dede Ḳorḳud*, 87).

[8] Bu, Türkçeye tamamiyle yabancı bir cümle teşkilidir. A.U.E

[9] Böyle birleşik bağlaçlar listesine girebilecek daha başkaları da vardır :

İḥtimal ki (= muhtemeldir ki, mümkündür ki); *belki* (= *belkim*, halk ağzında : *belkilim*). - A.U.E

* Ben devr-i şebābımda ḥod pesendlikle marîz idim, iḥtimal ki hâlâ şifā bulmamı-

III. BAHİS. — **Nidalar.**

1019. İki türlü nidalık «exclamtif» edatlar vardır:

1° Çağrılı «interpellatif» nidalar ki muhatabı [1] çağırmak, ondan bir şey sormak, ona bir iş gördürmek veya bir şey göstermek için dikkati çekmeğe yarar:

2° Dokunaklı «affectif» nidalar ki, nefsāni «subjectif» mahiyette olup ruhun dokunaklarını (duyu ve duygularını) ifade ederler; bunlar haykırılı nidalardır [2].

Bu ayırış tamamiyle kesin değildir: Çağrılı bir nida haykırılı (dokunaklı dokuncalı) bir kavramla da mânaca çeşitlenebilir.

Kelâmda nidaların yerine dair mutalâa. — Nidalar, uymaca «enclitique» olarak kullanıldıkları (bk. aşağıdaki bende, 2°) ve kelâmın içinde yer alan bir münādā «vocatif» [1] ile beraber bulundukları haller müstesna, cümlelerin başında bulunurlar.

[1, 1] Bir muhatabı olan nidaların bu muhatabına Arapça'da (çağrılmış, nida edilmiş) manasiyle münādā «vocatif» derler: *ey çocuk* da *ey* nidasının muhatabı olan *çocuk* onun münādāsıdır. Yine meselâ, *ço°cuk* kelimesindeki *ço°* hecesinin *o* vokalindeki vurgu nida, ve bu nidanın muhatabı olan sadece vurgusuz *çocuk* kelimesi münādādır. A.U.E

[2] Böylelerinin münādāları yoktur. Bunlar mutlaka bir muhataba karşı değil, sadece ortaya, ve daha ziyade gaibe karşı içten gelerek ağızdan çıkarılan dokunak eseri sözlerdir. Araplar bu gibilerine ismi fiil (fiil ismi) adını vermişlerdir; çünkü onlarca böyle kelimeler fiilden kinaye olan, bir fiil manasını ve hattâ bütün bir cümle manasını veren kelimelerdir: Meselâ, *ay!* haykırısı, *şaştım* fiili veya cümlesi yerindedir ki, bu bakımdan bu fiilin, bu cümlenin bütününü ifade eden tek bir isim demektir. Şimdiki frenk gramercileri içinde bunu böyle sayanlar vardır. A.U.E

şımdır. *Hâmid;*

* Babam şimdi çıktı, belki bir saate kadar gelir.
* Şemsiyesiz çıkmayın belkim yağmur yağar.

Bütün bunlar bu mânalariyle (zarf olarak) da kabul ediliyor:

Belki kelimesi, *Hattâ, evlā bi-t-tarik* mânasına hakikî bağlaç roliyledir:

Onu yalnız sā'ir ehibbāsına değil, belki akrabasına da tercih eder;

Kuvvet ile değil, belki ilim ile galebe çalınır. *Ş. S.*

Şöyle ki, şöylekim:

* ... şöyle ki: Saraya cephesinden nazar olundukda ittisālinde bir dā'ire, üzerinde azametli bir kuleden ibaret fersūde-renk bir binā görünür. *Sa'dullah Paşa.*

* Kız bir oğlu Kan Turalıya attı. Şöylekim başında olan bit ayağına indi (*Dede Korkud*, 11). - A.U.E

Bu son misaldeki mânası Fransızca'nın «de sorte que...» tabirine muadildir. Bu da yine *bir halde ki* tabirine uygundur:

* (Güneş) gûyā ki bir cevher-i seyyāl olmuş idi. Bir halde ki iki üç dakika geçer

I. ÇAĞRILI NİDALAR.

1020. Çağrılamağa yarayan nidalık edatlar, şu kullanışlarda görülebilir:

1° *Asıl çağrılı nida.*

2° *Pekiştirimli «corroboratif» edat* ki, kelâmı daha ziyade sağlamak daha ziyade canlı ve kuvvetli yapmak veya soruları daha ziyade pekiştirmek içindir.

Bu pekiştirimli edatlardan: *a* (§ 1021); *ha* (§ 1024) ve *ya* (§ 1035) gibi bazıları *uymaca* olabilir ki, o zaman bunlar cümlelerin sonunda gelir.

3° *Zarflık «adverbiale»* (veya zarf olan) *edatlar* ki, bunlar şu fikirleri vermek içindir:

Tasvip «approbation» *e* (§ 1022); *ha* (§ 1025); *he* (§ 1027); *hay hay* (§ 1030);

Hadeste devam: *ha* (§ 1025);

Hadeste kolaylık ve serbeslik: *hay hay* (§ 1030); *haydi haydi* (§ 1033).

4° *Bağlaçlık «conjonctif»* (veya bağlaç olan) *edatlar* ki, bir fikirden bir başka fikre geçildiğini ve başlıca bir nöbetleşmeyi, bir muhayyerliği «alternative» bildirmek içindir: *ha* § 1026, 2°).

---

geçmez ağaçlardan çiçeklerden dağlardan taşlardan yerlerden göklerden nur akmağa renk yağmağa başlamışdı. *Kemal.*

Şu var ki, şu kadar ki:

* Ufukta şimdi güneş sönmek üzre sallanıyor
Şu var ki çehresi halâ parıl parıl yanıyor. *Akif.*

* (Bizim Lala) hakikatde pişkin ve edib ve evlâd harîsi bir adamdı. Şu kadar ki gece ve gündüz derd ve fikri beş on kuruş kazanıp bir gün evvel memlekete gitmek...di. *Ziyā Paşa*

Sanki, gûyā (ki) (= ke'enne):

* Parlak bir gece idi, sanki göklerden nur yağıyordu.

(«Acabā, meselâ, yani» mânasiyle: Sanki baştan savmakla iyi mi ettin).

* O bu işden çok gururlandı, gûyā ki başı göklere değdi.

Bu mânada eskiden *sanki* yerine *sanasın kim* de kullanılırdı:

* Sağlı sollu kâfiri hōb dağıtdı sanasın kim dar yolda tolu düşdü (*Dede Korkud*, 73).

Kaldı ki (= şu da var ki):

Hastanın hali yamandı, yol bitmiyecek gibi uzuyordu, kaldı ki görünürde hiçbir nakil vasıtası da yokdu.

Bereket versin ki, çok şükür ki, allaha şükür ki:

* O gece handa gecceliyecektik, bereket versin ki karşımıza bir ahbap çıktı da o azaptan kurtulduk. - A.U.E

Yazık ki, yazıklar olsun ki, te'essüf olunur ki, heyhat ki (efsus ki), hayıf ki, hayfâki:

* Bugün artık yaşımı başımı almış bulunuyorum; yazık ki bu geçen yıllar içinde

Birinci mutalâa. — Şu aşağıdaki sergileyişte her nidanın ifade ettiği fikirler şimdi gösterilmiş olan sıra ve tertibe göre mutalâa edilecektir.

İkinci muta'âa. — Sekiz «çağrılık» nida, kendi aralarında üç tertipte bir bakışıklı «symétrique» uyarlık vücude getirmektedir:

1° Ardıl ve öncül vokaller arasında uyarlık:

$$\frac{a}{e},\ \frac{ha}{he},\ \frac{ay}{ey},\ \frac{hay}{hey}.$$

2° Baştaki gırtlaklı *h* konsoniyle baştaki (.) konson (konson yokluğu) [1] arasında uyarlık:

$a \times ha,\ e \times he,\ ay \times hay,\ ey \times hey.$

3° Sondaki *y* konsonu (= yarım vokali) ile (.) konson (konson. yokluğu) arasında uyarlık:

$a \times ay,\ e \times ey,\ ha \times hay,\ he \times hey.$

---

[1] *h* konsoniyle konson yokluğu yani (.) konson arasında uyarlık deniliyor. Bizce bu (.) konson denilen şey, yok olma derecesine kadar yumşayan fakat aslında var olan bir (hemze) dir ki, işte bu ﺀ ile *h* arasında bir değişim vardır: ﺀ > *h*. Araplar her vokalin başında böyle bir (müsehhel hemze) olduğunu farzederler; yoksa (.) konsonla *h* arasında yani yoklukla varlık arasında değişirlik düşünmek nasıl olur. A.U.E

---

heder olmuş ne kadar günlerim var.

* Hayfā ki diğer mısra'lar hatırımda kalmadı. *Ziyā Paşa.*

Şüphesiz ki (şüphe yok ki), muḫakkak ki:

* Burada birçok şeylerden bahsedildi; şüphesiz ki bunların hepsi sizce bilinmedik şeylerden değildir.

Gerçek ki, (hakikat ki), sahi ki:

* Siz o zaman Avrupa'da idiniz; gerçek ki burada olsaydınız bu iş böyle olmıyacaktı.

Elbet (ki), elbette (ki):

* Bol yağmurlar yağalı hayli zaman oldu; elbette ki etraf böyle yeşerecek.

Belli ki, (aşikâr ki):

* Yüzünüz gözünüz toz toprak içinde; belli ki bahçe işleriyle uğraşmışsınız.

Yeter ki, elverir ki:

* İmtihnlarda başarılı olmanız şüphesizdir; yeter ki (elverir ki) derslere vaktiyle iyi çalışmış olasınız;

Umarım ki (me'muldür ki); ummam ki:

* Bu yıl kardeşim derslerine çok çalışıyor; umarım ki imtihanlarda muvaffak olacaktır.

* Bu yıl kardeşim derslerine pek çalışmıyor; ummam ki imtihanlarda muvaffak olsun, vs. A.U.E

Bu üçlü kümeleme, şöyle bir şema ile hulâsa edilebilir:

$$\frac{a \times ha}{e \times he} \times \frac{ay \times hay}{ey \times hey}.$$

Bu fonetikçe muvazilik (koşutluk) manaca bir müvazilik «parallélisme» ile de beraber gibidir; fakat bu edatlardan herbirinin kavramları bazan kuvvetle tekâmül etmiş ve kendi aralarında ayrılık gayrılıklar vücude getirmiş olduğuna göre, bu yoldaki müvazilik fonetikçe müvazilik kadar tam değildir.

آ

1021. آ *a!* nidası (Fransızca muadilleri: ô, ah!, eh!) çağrılamağa yarar. Bunun söylendiği perde «ton» de epeyce değişiklik olur.

Ml.: آ كوزمك ببكى *a g'öz-üm-ün bebeğ-i!* [1] «ô prunelle de mon œil» (şefkat, muhabbet);

آ حريف! نەدر سنك ايتديكك *a herif! ne-dir sen-iñ et-diğ-iñ* «triste sire! qu 'as-tu fait?» (öfke, darılış);

آ قرداش! بو بويلەمى اولور؟ *a kardeş! bu böyle-mi ol-ur?* «eh! mon cher, agit-on ainsi?» (sitem, serzeniş);

آ جانم آكلادق *a can-ım añ-la-dı-k* «eh! mon cher, j'ai compris!» (sabırsızlık, sinirleniş);

آ برادر كيمدن ايلك مأمول ايدرسك *a birâder kim-den eyi-lik me'mūl ed-er-siñ* «eh! mon cher (mon frère), chez qui comptes-tu trouver de la bonté?» (acıma).

Ardınca gelen kelimenin başı vokalli ise bazan آى *ay* [2] nidası da kullanılır (bk. § 1028).

Pekiştirimli uymaca edat olarak *a*, sözü daha sağlanmış yapmağa ve başlıcası apaşikâr bir şeyi bildirmeğe yarar. Eğer kendinden evvel gelen kelime vokalle nihayetlenmiş ise *ya* [3] (bk. 1035) nidası kullanılır.

---

[1] Bu babiste geçen misallerin bir çoğu (Türkçe'den Türkçeye bir kamus olan) Kamūs-u Türkî (Sami Bey) den alınmıştır. J.D.

[2] *a(y)oğul* gibi ki, yan yana *a* ve *o* arasında doğan *y* sesi bu *a* ya katılmaktadır. Şu halde bu, aslında *a* nidasının bu durumdaki bir çeşidi olup, ayrı ve müstakil değildir. Müstakil olanı (şaşkınlık) bildirenidir. A.U.E

[3] Bu *a* bir vokal olup, kendinden evvel gelen kelimenin son harfi de vokal olunca, iki vokal yan yana gelmiş «hiatus» yani koşa haline girmiş oluyor ki, böyle durumlarda araya *y* girer. O halde bunun aslı yine *a* dır ki, arizî olan bu *y* böyle yerlerde ona katılıyor. *yazsa ya* misalinde de kaide aynıdır Ancak *yazsalar ya* da iş değişiyor. Çünkü kendinden evvel gelen kelimenin sonu vokal olmayıp *r* den ibaret bir konsonla bitiyor; ve bu takdirde *yazsalar a* demek lâzım geliyorken böyle cemi gaiblerde *ya* suretinde de kullanılması mümkün oluyor. A.U.E

Ml.: آكلادڭ آ *añ-la-dı-ñ-a!* «tu as compris?»;

اور ديديلرسه اولدر ديمه‌ديلر آ *vur de-di-ler-se, öl-dür de-me-di-ler-a!* (söylence) «si on t'a dit: frappe! on ne t'a pas dit: tue!» (dicton);

صاتار آ كندى مالیدر *sat-âr a! k'endi mal-ı-dır* «il vend, c'est son bien!» (C'est-à dire, il peut bien vendre; c'est son bien);

معلوم آ *ma'lum a* «mais certainement!» [1];

ياباڭجى دكلز آ *yabancı değil-iz a!* «nous ne sommes pas des étrangers!»;

اوله‌بیلیر آ *ol-a-bil-ir a* «c'est, certes, possible!».

Fiil, (bir temenni ve tereddüt mânasiyle kullanılan) şart siygasının ikinci şahsı (muhatabı) ise vücuda gelen ifade, emir siygasına muadil olur; ve nida da vokal ahengi kanununa uyar.

Ml.: باقسه‌ڭ آ *bak-sâ-ñ a* «dis-donc!» (mot à mot: «si tu regardais!);

كلسه‌ڭا veya كلسه‌ڭه *g'el-sê-ñ e* «viens donc!» [2].

كولسه‌ڭزه *gül-se-ñiz e* «riez un peu».

Üçüncü şahıs (gaip) da يا *ya* kullanılır:

Ml.: يازسه يا *yaz-sâ ya* «qu'il écrive!»;

يازسه‌لر يا *yaz-sa-lâr ya* «qu'ils écrivent!»

İHTAR. — Bağlaç olan آ *ā* (=uzun *a*) dan ileride § 1047 bahs edilecektir.

Eski Osmanlıca'da hakiki nida mahiyetindeki az miktarda bir takım ifadelerde *a* edatı emir siygasına katılmış kullanılırdı:

صوصا *sus-a* «tais-toi, silence!»;

صاوله *savul-a* «arrière, place!»;

آلا *al-a* «attrape, tiens!» (MENİNSKİ, Inst., I, 255; BLAU, s. 197);

باقه ، بقا *bak-a* A.U.E «voyons, attention».

---

[1] Bu, kelime kelime: *c'est bien su* mânasındadır. A.U.E

[2] Bunun hakikatte bir şartiye siygası ile onun ardınca gelen bir *ne* kelimesinden mürekkep olması da mümkündür (bk. § 1232). J. D.

Biz böyle bir ihtimali varit görmeyoruz. Kelime *bak-sa-ñ a* (= muhakkak bak) gibi *gel-se-ñ e* (= muhakkak gel) demek olup, *a* (*e*) bir pekiştirim edatıdır (bk. D. L. T.). Lehçemizdeki *döverim ha* daki *ha*, bu *a* nın bir çeşidi olsa gerek. A.U.E

گوره *g̊ör-e* «regarde, vois!» da deniliyordu [1].

Ml.: حوا اغجدن يدى ايتدى گوره بن نسنه اولمادم *Ḥavvā agac-dan ye-di eyitdi g̊ör-e* (bak işte) *ben nesne* (hiçbir şey) *ol-ma-dı-m* A.U.E «Eve mangea de l'arbre (et) dit: «regarde, il ne m'est rien arrivé» (*Envār-ı 'Āşıḳīn*, yap. 24 V°).

ئە

1022. ئە (ا ya اى) *e* şöyle kullanılır:

1° Birini (bazan takbih edici bir eda ile) çağrılamak, veya birine çıkışmak için.

Ml.: ئە آرتق سنده *e! artıḳ sĕn de!* «hé! tu en fais du propre» (mot à mot: «hé finalement toi aussi!»).

2° Pekiştirimli bir edat diye ve başlıca bir soruyu pekiştirmek için de kullanılır:

Ml.: ئە كم كلمش؟ *e kim g̊el-miş* «qui est venu?».

ئە برشى آكلادڭمى؟ *e bir şey añ-la-dı-ñ-mı?* «as-tu compris quelque chose?»

İHTAR. — Bu edatın uymaca olarak esasen müstesna bir halde kullanılışı hakkında bak evvelki bende.

3° Bir sözü sağlamayı, bir şeye razı oluşu ifade etmek için zarf olarak, buna bazan bir tevekkül veya şarkvari bir kadercilik kavramı da katılır.

Ml.: ئە ضرر يوق *e zarar yoḳ* «eh! cela ne fait rien»;

ئە ايشته *e işte* «eh! couci couça» (ki, birinin hal-ü hatır soruşuna cevap olarak söylenilen «şöyle, böyle» karşılığıdır);

---

[1] *bre* (= bire) ve $b < m$ değişimli bir çeşidi olan *mire* de böyle bir emir siygasiyle bu *e* den yapılanmışa benziyor:

bire ağalar, bire nāmerd; Mire deli ḳavat (*Dede Ḳorḳud*, da), vs.

bir-e (ve daha doğrusu: *bür-e* = [ortaya] çık). Bk. D. L. T II, 6 *bur-maḳ* (çıkıp yükselmek); D. L. T II, 34 *bür-kür-mek* (fırlayıp çıkmak, fışkırmak); D. L. T I, 381 *bür-kä* pire:

(Arnavudca'nın *more, mori* si Rumca'nın «*pre, bre, vre*» si de Türkçe'nin bu *bire, mire* sinden alınmış görünüyor.)

Yine bk. Rumeli lehçesinde: *pür-le-mek* (nebatlar hakkında) çıkıp görünmek, peyda olmak: *Ağaçta tomurcuklar pürledi.*

Bunun «Kitab-ı Dede Ḳorḳud» a girecek kadar Asyalı bir menşeden olduğu açıkça görünüyor ki, bu itibarla «ahmak, budala» mânalı bir Rumca kelimeden gelmesini uzak buluyoruz.

Böyle olmakla beraber *bire* kelimesinin («ortaya» çık, çıksan a) mânası unutulmuş olup, bu kelime sadece o mânanın bir çeşidi olan «meydan okuma» mânasında bir nida mahiyetini almış bulunuyor. Bk. § 1039. A.U.E

كلسين ئمى *g'elsin e mi?* «qu 'il vienne, n 'est-ce pas? alors vous voulez qu 'il vienne?» [1].

ها

1023. ها *ha!* edatı asıl nida olarak kullanıldığı zaman söyleyen zat (mütekellimin) (sujet parlant) ın - icabında onu muhatabına göstermek üzere - bir şeyi gördüğünü bildirir. Bu ileride § 1045 bahsi gelecek olan *hāh* edatı ile mânadaştır.

Ml.: ها سزك آراديغكز آدم *ha, siz-iñ ara-dığ-ıñız adam* «voila l'homme que vous cherchez».

Birdenbire hatıra bir şey geldiğini veya bir şey hatırlandığını, bir şeyin neden sonra farkına varılmış olduğunu veya bir şey hakkında fikir değiştirildiğini bildirmeğe de yarar.

Ml.: ها خاطرمه كلدى *ha, ḥatır-ım-a g'el-di* «attendez, je me rapelle»;

ها سزه بر شى سويليه جكدم *ha size bir şey söyle-yecek-di-m* «ah oui! je voulais vous dire quelque chose»;

ها اوت اكلادم *ha evet, añ-la-dı-m* «ah oui, j'ai compris»;

ها او وقت مسئله چاتاللاشدى *ha, o vaḳıt mes'ele *çatal-la-ş-dı* «ah, en ce cas la question se complique» (*Letāif-i Nasreddin Ḥodja*, s. 196).

1024. *Ha* pekiştirici bir edat vazifesini de görür:

Ml.: ها يورويك *ha yürü-yüñ* «allons, marchez»;

---

[1] Müellif, burada yeri olmıyan bu *e mi* kelimesinde yanılıyor: Çünkü, bu burada bahsi geçen nida edatı *e* nin sorulu hali değildir. Bu, ayrı bir *yamu* (*yanu*) kelimesinin ince ahenklisi olan *yemü* den bozulmuş bir *e mi* olsa gerek. D. L. T, III, 19: *yama* «bu sözü kullandın mı, söyledin mi; yapmak üzere belledin mi» mânasında bir kelime olup, aslı *ya-mu* (yani: *evet mi*) dir: *ya*, evet mânasında ve *mü* de soru mânasında bir edattır. (D. L. T, III, 83: *yah* ve hızla söylenirken *h* düşerek sadece *ya* = evet, peki demektir): *sen bar gıl ya-mu* = sen git olur mu?

D. L. T, III, 178: يمو ، ينو *yanu*, (*yamu*) = ... yeyim (yesin, sin) de gör (görürsün) mânasında da kullanılır edattır:

men bargay men yamu = ben gideyim de sen gör (görürsün)..

Bunu *ey(i)mi* den bozulmuş bir kelime saymak da hatıra gelir, ve makul de görünür ise de, Kâşgarlı'nın tefsiri daha uygun ve sihhatli görünüyor. A.U.E

ها نه بیوك او *ha ne büyük ev!* «quelle grande maison!» [1].

باجاغكزی اوزادیكز ها شویله شمدی باصیكز *bacağ-ıñızı uza-d-ıñız ha şöyle şimdi bas-ıñız* A.U.E (kunduracıda) «allongez votre jambe. Bien; mettez le pied par terre à présent (cordonnier)» (Guide de conversation, s. 480).

Böyle hallerde çoğu zaman uymaca «enclitique» olarak kullanılır.

Ml.: اما یاپدك ها *amma yap-dı-ñ ha!* «tu en fais de belles» (mk. § 982);

كلدی ها *g'el-di ha?* «il est venu, n'est-ce pas?».

Çok zaman da bu uymaca *ha* bir ihtar bir sakındırma veya bir tavsiye bildirir.

Ml.: صاقین كیتمه ها *sakın g'it-me ha* «garde-toi bien d 'y aller!»;

اوغلان (اولان) اوصلو اوتور طایاغی یرسك ها *oğlan (ulan) us-lu otur dayağ-ı yer-sin ha* «tiens-toi tranquille, (sans quoi) tu auras (mot à mot: «tu mangeras») du bâton»;

اما طیانكز ها ثبات لازم متانت ها *ama daya-n-ıñız ha sebat lâzım metānet ha* A.U.E «Tenez-vous ferme au moins» (*Dépit amoureux* den: Ahmed Vefik paşanın «*İnfiʿāl-i ʿaşk*» diye Türkçeye çevirdiği eserden, s. 39).

1025. *ha* zarf olarak tasdiklemeği ifade eder. Mk. Çağatayca *hav*.

Ml.: — كلیرسك *g'el-ir-siñ* «viens-tu?» — ها! *ha!* «oui!». [2].

Beraberce bulunduğu fiil gibi kendisi de tekrarlandığı zaman *ha* edatı hadesin devam ve istimrarını, sebat ve karar üzere olduğunu bildirir.

---

[1] 1023, 1024 üncü bendlerde verilen misaller arasında başka başka roller ve mânalardaki bazı *ha* lar karıştırılmış gibi görünüyor.

1023 dekiler: aşağı yukarı «işte» mânasınadır.

1024 de (ha yürümek) deki ha «işte» mânasına değil sadece pekiştirici mânadadır, «muhakkak yürüyün, yürüseniz'e» demektir; fakat onun alt yanında gelen (ha ne büyük ev) misalindeki *ha* bu rolde değildir. (Bak işte, ne büyük ev) yerinde olarak işte.. mânasiyledir.

Bundan sonra uymaca olarak verilen misallerdeki *ha* lar hep pekiştirici edatlardır. 1025 de ayrı gösterilen *ha* lar zarf olarak bu *işte* mânasına olanlardan ayrıdır. Şu halde çeşit çeşit mânalarla görünen bu *ha* ları hep bir bend içinde gösterip, sadece pekiştirici mânada edat olanlarını da ayrı bir bende bırakmak daha iyi olurdu gibi görünüyor. A.U.E

[2] Bu: Gelirsin değil mi = «tu viens n 'est-ce pas» suretinde olsa gerek. A.U.E

Ml.: النده‌کی جریده‌یی ها اوقویور ها اوقویور *el-in-de-ki ceride-yi ha oku-yor ha oku-yor* «il n 'arrête pas de lire le journal qu 'il tient dans sa main» (HUSSEÏN RAHMİ, *Metres*, s. 23);

قاریڭ قفاسی قله‌نڭ تپه‌سنده اولان یل‌قوغان کبی ها دونر ها دونر *karı-nıñ kafa-sı kule-niñ tepe-sin-de ol-an yel-kovan gibi ha dön-er ha dön-er* A.U.E (*İnfiʿāl-i Aşk*, s. 39) «la tête d'une femme est comme une girouette, au haut d'une maison (tour A.U.E), qui tourne au premier vent».

İHTAR. — *ha* yı bir emir siygasından sonra uymaca olarak getirip, onun ardınca aynı siygayı veya aynı fiilden muzari muhatabını sorulu ve olumsuz şekliyle bulundurarak yine böyle bir kavram elde edilir.

Ml.: ذاتاً قالقدم قالقالی کزین ها کزین وجودم هیچ یر کورمامشدی *zāten kalk-dı-m kalk-alı g'ez-in ha g'ez-in vücūd-um hiç yer g'ör-me-miş-di* A.U.E (HUSSEÏN RAHMI, *Tesādüf*, s. 43) «d'ailleurs depuis que je me suis levé, je suis tout le temps debout, à circuler (*g'ez-in ha g'ez-in*), mon corps ne connaît pas de repos»;

تکری‌نڭ کونی ایشته بویله دیدین ها دیدینمزمیسڭ *Tañrı-nıñ gün-ü işte böyle did-in ha did-in-me-z-mi-siñ* A.U.E (*Aynı yer*) «et te voilà obligé de t'agiter ainsi (*didin-ha didinmez misiñ*) toute la sainte journée»;

نامه کله‌جك دیه بکله ها بکله‌مزمیسڭ *nāme g'el-ecek di-ye bek-le ha bek-le-me-zmi-siñ* A.U.E (Aynı muharrir, *Metres*, s. 554) «et nous voilà à attendre indéfiniment (*bekle-ha beklemez misiñ*) que la lettre (d'amour, A.U.E) arrive».

1026. *ha* nın bağlaçlık edat olarak şöyle kullanışları vardır.

1° Şart cümlelerinde kısıtlılı «restrectif» bir mânası vardır ki bu, derpiş edilen bir faraziye karşısında fikir değiştirileceğini bildirir.

Ml.: اوله‌مز ! ها کلین اولمسه خاطریکز ایچون کیده‌یم *ol-a-maz! Ha g'elin ol-ma-sa hatır-ıñız içün gid-e-yim* «c'est impossible. Ah! si ce n'était ma belle-fille, je vous accompagnerais» (MEHMET TEVFIK, *İstanbolda bir sene*, 2° ay, s. 35);

کورمه‌دمسه نه یاپه‌یم یالانمی سویلیه‌یم ها قیونلری کورسه‌م . . . او بشقه *g'ör-me-di-m-se ne yap-a-yım yalan-mı söy-le-ye-yim? ha, koyun-lar-ı g'ör-se-m... o başka* (*Aynı yer* s. 33). «n 'ayant pas vu (vos moutons), que voulez-vous, que je mente (en disant que je les ai vus)? Ah! si je les avais aperçus,., c'aurait été autre chose».

2° Kelâmın iki uzvu arasında tekrarlanmış olduğu zaman *ha*, bir *aynīlik* kavramiyle mezcedilmiş *muhayyerlik* «alternative» (mk. § 978) bildirir.

Ml.: ها بن ها سن *ha ben ha sen* «toi ou moi, indifféremment»;

ها خواجه علی ، ها علی خواجه *ha hoca Ali, ha Ali hoca* «c'est la même chose, c'est bonnet blanc, blanc bonnet» [mot à mot: soit Khodja Ali, soit Ali Khodja»].

Bazan tekrarlı *ha* bir hadesin olmak üzere, olmaya pek yakın olduğunu bildirir.

Ml.: *yarı uyu-r yarı uyan-ık gibi g'özler nīm mesdūd bir hal-de k'endin-den ha g'eçiyor ha g'eç-mek-de ik'en* (HUSSEÏN RAHMI, *Metres* s. 490) «moitié en-

dormi, moitié éveillé, les yeux à demi fermés, comme sur le point de s'évanouir».

İHTAR. 1 — Azerce'de ها بيله *ha beyle* tam böyle, böylece (mk. şimdiki Osmanlıca'da *böyle, öyle* ve eski Osmanlıca'da *eyle*) ifadesi var (ki, Fransızca'da «de même, pareillement, également» ve sıfat olarak «semblable, pareil, identique» mânasınadır.

Mk. şu misallerle ki, Aḫondof'un komedyalarından alınmıştır:

نجه كه ... ها بيله *nice ki... ha beyle...* A.U.E (s. 7);

وزير مات قالر وها بيله شعله خانم *vezir mat ḳal-ur ve ha beyle Şu'le ḫanum* A.U.E (ş. 129) «le Vizir reste ébahi. Il en est de même pour Şu'le ḫanum»;

ايكنجى اوطاقده ها بيله فرشيله دوشنمشدى *iki-m-ci otaḳ-da ha beyle ferş-ile döşe-n-miş-di* A.U.E (s. 177), «la deuxième chambre était garnie de meubles tout pareils».

İHTAR. 2 — Bazan vaki olduğu üzere, bu nidayı Azerce'de (Meselâ: ها وقت *ha vaḳıt* ne vakit «quand?», Aḫundof s. 90, 172, 178 suretinde) raslanan soruluk *ha* edatiyle karıştırmamalı. Osmanlıca'da bunun bazı soru kelimelerinde izleri bulunmaktadır: *hanı* (ki, daha eskisi *ḳanı* § 385), *hangi* (ki, daha eskisi: *ḳangı*); *haçan* veya *ḳaçan* (§ 1016); mk. Azerce'de *hara, harda, hardan* «nere, nerde, nerden «où, d' où»; *hansı* hangisi «lequel?».

Bu unsur, Kırgız, Sagay, va. de rastlanmakta olan daha eski bir *ḳay* kelimesi yerinedir.

Ml.: *siz-lär ḳay yärgä barseñizlär* sizler ne yere varıyorsunuz A.U.E «où allez vous?» *Yedi Uyurlar*, Çin Türkistanı Türkçesi, s. 229).

ḳay Osmanlıca'daki *ne* nin tam mânadaşıdır; yine mk. § 388, *ḳaydag* (§ 889), *ḳalay* (§ 890, İhtar), *ḳaya-ma* § 423; sonları *heyle* § 402, sonları.

هه

1027. هه *he* nidası' pekiştirimci «corroboratif» uymaca bir edat olarak kullanılır görülüyor.

Ml.: واى قاچق هه! هانى بارش كورش اولدى ديبور ايدك *vay ḳaç-maḳ he [1] hani barış g'ör-üş ol-du di-yor i-di-k* A.U.E «comment! fuir déjà! mais ne parlions-nous pas de paix et de conciliation» (MİHRİ, *Letâif-i Âsâr*, s. 42).

Bu, çoğu zaman tasdikleyici bir zarf mahiyetindedir (= Fransızca: oui).

Ml.: هه اوت *he [1] evet* «oui»;

هه ايشته اودر *he işte o dur* «c'est celui-là»;

شيمديلك سن بكا نه تكليف ايدرسهك [2] هه ديرم *şimdi(k) sen bañ-a ne teklif ed-er-*

[1,1] Bu *he* taşra ağzından işidilmiş bir te'kid edatı olabilir ki, bu mânada umumi dildeki *ha* nın tamamiyle karşılığı olur. A.U.E

[2] Buradaki *he* biri nida ötekisi zarf olan öteki *he* lerin mahiyetinde olmayıp, sadece bu türlü kullanılmak şartiyle *evet* mânasındadır: *he demek* (= evet demek, tasdik ve kabul etmek) mânasında bir tâbirdir. A.U.E

se-ñ he de-r-im «quoi que tu me proposes maintenant, je te dirai: oui» (HUSSEÏN RAHMI. *Metres*, s. 612).

He sorulu bir cümlede de kullanılabilir:

Ml.: هه ؟ نه دیرسڭ *he [1] ne de-r-siñ* «eh bien, que dis-tu?»

آی

1028. آی *ay!* edatı çağrılık «interpellatif» nidası olarak seyrek kullanılır. Bazan kendisinden sonra gelen kelimenin başında vokal olduğu zaman *a* (§ **1021**) nidasının yerini tutar [2].

Ml.: آیول *a(y) ol, (= oğul)* «mon fils, mon brave dis-donc».

Bu edatın dokunaklı «affectif» nida [3] olarak kullanışı hakkında bk. § **1048**.

ای

1029. ای *ey!* nidası gerek mânadaşı olan *a!* nidası gibi münādā «vocatif» siyle beraber (§ **1021**), gerek çağrı nidası «ohé, holà» diye ayrı olarak kullanılır; Mk. *hey* (Mk. 1031) *yāhu* [4] (§ 1038).

Ml.: ای دوستم *ey dost-um* «eh! mon ami!»;

ای کیمدر او؟ *ey! kim-dir o?* «holà, qui est-ce?».

Bazan sabırsızlanış (sinirleniş), işi kısa kesmeyi isteyiş ifade eder [5].

Ml.: ای آرتق چوق اولدی *ey art-ık çok ol-du* «en voilà assez; c'en est trop».

Bazan tasdikleyici bir mânası olur [6]:

Ml.: ای آراسی اویله *ey ara-sı öyle* «ma foi, c'est ainsi».

ey bağlaçlık tabir olarak başka bir fikre geçilişi ifade eder [7].

Ml.: ای صوڭره *ey soñra* «et ensuite?»;

— سنڭ باباڭ نه جی ایدی؟ *señ-iñ baba-ñ ne-ci i-di?* A.U.E «quel était le métier de ton père?

---

[1] Buradaki *he, e)h* yapılışlı bir nida olup, § **1022** de bahsi geçen *e* nin ‹ > *h* değişimli bir çeşididir. A.U.E

[2] Bu, çağrılık *a* nın bir çeşidi *a)y* olduğuna göre, o *a* sırasında gösterilmek gerekti. A.U.E

[3] Böylesi doğrudan doğruya *ay* dır ki, evvelkisinden ayrıdır. A.U.E

[4] § **1038** *yāhu* olduğuna göre metindeki *yaho* bir mürettip yanlışlığı olsa gerek. A.U.E

[5, 6] Buradaki *ey* ler, kendinden sonra gelen kelimenin başı vokal olduğu zaman *y* alan *e* nin bir çeşidi *e(y)* dir ki, bunların yeri burası olmamak gerektir. A.U.E

[7] *ey*, burada kendisinden sonraki kelime başı vokalli olmamakla beraber yine *e* rolündeki gibi görünüyor. A.U.E

— كيجى ايدى *g'emi-ci i-di* A.U.E «il était homme de mer».

— اى نره ده اولدى *ey nere-de öl-dü* A.U.E «Et où est-il mort?»

— دكزده كيلرى باتمغله *deniz-de g'emi-ler-i bat-moğ-ile* A.U.E «En mer, dans un naufrage».

— اى دده‌ڭ نره ده اولدى *ey, dede-ñ nere-de öl-dü?* A.U.E «Et où est mort ton grand-père?».

— كذا دكزده *keza deniz-de* A.U.E «En mer aussi» (MİHRİ, *Letāif-i Āsār*, s. 25).

İHTAR. 1 — *ey* eski edebiyat dilinde bağlaç ve ile وى *vey* suretinde bir idgam halini «crase» alabiliyordu.

Ml. : اى هر شيئه قادر اولان كبريا وى كافهٔ عقول محكوم فرمانى اولان اجل اعلا *ey her şey-e ḳādir ol-an kibriyā ve'y kâffe-'i 'uḳūl maḥkūm-ı fermān-ı ol-an ecell-i a'lā* A.U.E «ô tout-puissant, ô maître du sort, dominateur des esprits» [1] (SAÏD, *Fezāil-i-aḫlāḳiye*).

İHTAR. 2 — Arapça ve Farsca'da da var olan *ey* edatı, bu dillerden alınma olan şu ifadelerde görülmektedir:

ايوالله *ey-vallah* (keli. keli.: Allah hakkı için «par Dieu») evet «oui!», Allaha emanet olun «Dieu vous garde», berekât versin «merci!» (daha kibarca olan *teşekkür ederim* yerinde halkın teşekkür sözü budur);

ايواه *ey-vāh* «hélas» (mk. § 1051) [2].

هاى

1030. *hay* nidası çoğu Türk dillerinde olduğu gibi eski Osmanlı Türkçesinde de çağrı sesinin tabii şekli idi.

Ml. : چاغردى هاى نه كيشى سن *çagırdı hay ne kişi sen* A.U.E «il cria: holà, qui es-tu?» (*Battal*, s. 11).

Ml. : Şark Türkçesinde: *hay bal-lar (bala-lar* yerine*) hay bal-lar toḳ-ta-ñ-lar* (hey çocuklar, hey çocuklar durun oturun - A.U.E) «holà, les enfants, arrêtez-vous» (*Yedi Uyarlar*).

Bu edat, bağırmak mânasındaki *hay-kır-maḳ* (Mk. § 851) ve yine şüphesiz yük hayvanlarını harekete getirmek, davarları sürmek, onları zar zor ileri yürütmek mânasındaki *hay-da-maḳ* fiillerinin köklerinde de görülür. [3] Bugün bu, azarlama tashih etme bildirmek için kullanılır:

Ml. : هاى آزغين كوپك *hay az-gın Köpek* «chien d'homme»;

[1] Bu ibarenin kelime kelime mânası şöyle olmak gerektir: «ey her şeye gücü yeten ulu (Tanrı), ve ey bütün akılların onun buyruğuna baş eğdiği en yüce (Tanrı)» A.U.E

[2] Mk. Karaman Türkçesinde *h)ey vah!* (Γ, I, 243). J. D.

[3] *hay-da-maḳ* fiilindeki *hay*, bu nida olan *hay* değildir; o fiilin aslı hareket etmek mânasına olan *ay-da-maḳ* olsa gerek. A.U.E

های شیطان قیز *hay şeytan ḳız* «la matoise!»;

های زوزك های *hay zevzek [1] hay* «le farceur!»;

های چاغیرەماز اوله‌یدیلر *hay çağır-a-maz [2] ol-a-yi-di-ler* «puissent-ils ne jamais crier!»

Temenni ifadelerinde های *hay* nidası, çoğu zaman o ifadelerin başında bulunan *Allah* isminden evvel gelir.

Ml.: های الله راضی اولسون *hay Allah rāzı ol-sun* «merci, vous êtes bien bon» (mot à mot: «que Dieu soit satisfait»);

های الله ایلك ویرسون (ویرسین) *hay Allah ey(i)lik ver-sin* «Dieu vous le rende»;

های الله مستحقكی ویرسون *hay Allah müstahak-ıñ-ı ver-sin* «que Dieu t'accorde ce que tu mérites» (çoğu zaman kötüye çekerek).

های الله خیرسزك [3] جزاسنی ویرسون *hay Allah hırsız-ıñ cezā-sın-ı ver-sin* «que Dieu punisse ce voleur».

Bu nida (های های *hay hay* suretinde) tekrarlı olduğu zaman şunları bildirir.

1° Evet «oui», elbette «certes», şüphesiz «mais certainement» baş üstüne, başımla beraber «bien volontiers» gibi (ki bu sonuncusu pek kullanılır olup, bir şeyi kabul etmek hususunda tehalük gösterildiğini bildirir).

Ml.: های های بزده كلیرز *hay hay biz de g'el-ir-iz* «mais certainement, nous viendrons également»;

پنجره‌یی آچه‌بیلیرمی‌یم؟ *pencere-yi aç-a-bil-ir-mi-yim?* «puis-je ouvrir la fenêtre? های های افندم! *hay hay efendi-m* «Mais oui, Monsieur!»

2° Çabucak çabucak «vite» kolay kolay «facilement» bol bol, ferah ferah «aisément» su gibi «comme un rien» mânasına.

Ml.: بو یولده ایکی عرابه یان یانه های های كچر *bu yol-da iki araba yan yan-a hay hay [4] g'eç-er* «sur ce chemin deux voitures peuvent passer facilement de front».

İHTAR. — *hay hay* bazan sevinç, neşe bildirir.

---

[1] Bu kelime burada şakacı mânasına değil, lâfazan «bavard» demektir. A.U.E

[2] *Çağırmak* mastarının (bağırmak) «crier» mânası olduğu gibi, (davet etmek) «inviter» mânası da vardır ki, burada bu mânası olsa gerek. A.U.E

[3] Bu kelime Arap harfleriyle *hayır-sız* «qui n'aime pas aider quelqu'un» suretinde okunabilir A.U.E

[4] Bunun böyle kullanıldığını bilmiyoruz; böyle mânada *haydi haydi* kullanılır. A.U.E

Ml.: کیمنه های های کیمنه وای وای *kim-in-e hay hay [1] kim-in-e vay vay* A.U.E «pour les uns c'est la joie, pour les autres c'est la tristesse».

Çağatayca'da *hay hay [2]* keder bildirmeğe yarıyordu.

Ml.: های های ییغلاماق *hay hay yıg-ła-mak* A.U.E «pleurer à chaudes larmes».

هی

1031. *hey* nidasında kısmen *ey* (§ 1029) nidasının aynı kullanışları var. Bununla beraber bu ondan daha manidar ve bazan daha kabadır: (Fransızca: «holà», «ohe»).

Ml.: هی افندی *hey efendi [3]* «holà Monsieur!» (Münādā ile);

هی کنجلك کونلری *hey [3] genç-lik gün-ler-i* «ah! les jours de la jeunesse!»;

هی، کیدی هی *hey gidi [4], hey* «holà, chenapan!»

هی مدد *hey! [5] meded!»*;

هی اوراده نه ایشك وار چیق بوستاندن *hey [5] ora-da ne iş-iñ var? çık bostan-dan* «hé là-bas, qu'as-tu à faire (là-bas); sors du jardin (potager)»;

هی هی کوزل اما آرپه‌جی پارا ایستیور *hey hey [6] güzel ama arpa-cı para iste-yor* (Atasözü) «ohé! en route! c'est parfait! mais le marchand d'avoine réclame son argent».

Mürekkep bir nida olan یاهی *yāhey [7]* keyf ve neş'e, kayıtsız, āzade bir sevinç ifade eder. Mk. Fransızca lāübāli konuşmada: «ohé! ohé!».

Ml.: نه شرقیلر یاهی *ne şarkı-lar, yā hey* «quelles belles chansons»;

اوراده‌ده‌می یاهی *ora-da da mı yā hey* «là-bas aussi on s'amuse?».

---

[1] Bunun aslı Farsça: *hayā häy* eğlence ve cünbüş yapanların hali (Burhan-ı Katı). A.U.E.

[2] Bunun aslı Türkçe ıstırap ve acı nidası olan *ay ay* dır ki ‹ > *h* değişimlidir. A.U.E

[3, 3] Bir nida olan *ey* in bir çeşididir. ‹ > *h* değişimlidir. Müellif *hey* den sonra nida işareti vermiştir ki bu, yerinde değildir. A.U.E

[4] Aslında bir cins ismi olan *gidi* kelimesi bugün bir nida diye de sayılabilir. Mk. Azerce کده J. D.

[5, 5] Böyle tek başına olarak nida diye de kullanılır; ve işte burada bundan sonra nida işareti verilir. Bazan bunun sonuna getirildiği de olur. *ała ała* (yavaş yavaş, bk. D.L.T: *ała ała*) *hey* mānasında bir tābirdir ki, sevinçle bağrışın ifadesidir. Eski gemici şarkısı olan *heyamola yalesa* da bu *hey* in varlığı düşünülmemeli. Bu yelkenli gemiler için *eyyam oła, yel ese* (uuvalık günler gelsin de rüzgâr essin) ibaresinin bozulmuşudur. *Eyyam* ın başındaki ‹ , *h* ile değişimlidir. A.U.E

[6] Buradakisi, daha yukarıdaki aynı mānada *hay hay* ın ince ahenklisidir ki, aslı Farsça'da *hayhay* dır. A.U.E

[7] Bu da heyahey (hayahay) ın bozuntusu gibi görünüyor *vur patlasın; kekâ* gibi mānalardadır. A.U.E

هايدى

1032. هايدى *haydi* [1] veya *hadi* [1] veya هايده *hayde* [1] nidası [2] *hay* (§ 1030) ile *di* veya *de* (§ 1043) den ve belki *hayda-mak* (§ 1030) fiilinden teşkil edilmiş olup şunları bildirir:

1° Bir hadesin yapılması için tahrik «kışkırtma» (ki bu mânasiyle çok kullanılır. Fransızca'da «eh donc!», «allons!»).

Ml.: هايده ييقل *hay-de yık-ıl* «va-t-en»;

هايدى اورادن زوزەك *haydi ora-dan zevzek* «va-t-en, farceur»;

هايدى قوش چابوق *haydi koş çabuk* «allons, cours vite!»;

هايدى كيده‌لم *haydi gid-e-lim* «allons, partons!»;

هايدى قيزم بزه برر قهوه سويله *haydi kız-ım biz-e bir-er kahve söy-le* «allons ma fille, commande-nous un café à chacun»;

هايدى سنى ياتاغه ياتيره‌لم بر آز راحت ايت *haydi seni yatağa yat-ır-a-lım bir az rahat et* «allons, je vais te mettre au lit; repose-toi un peu».

İHTAR. — *haydi* edatı, emir siygasiyle olan [3] benzeşim «analogie» i dolayısiyle birçok şahıslara hitap edildiği zaman bu siyganın cemi muhatap sondalığını alarak هايديك *haydi-ñ* olur (mk. § 608 ve 1046, İhtar). Bu hadise Türkçeye mahsus değildir. Mk. Rumence *h) aideti* (cemi muhatap) ve *h) aideni* (cemi mütekellim).

Yine mk. W. MARÇAIS nin *Textes arabes de Tanger* «Tanca'nın Arapça metinleri» s. 503, *yalla(h)* kelimesi münasebetiyle (ki bu *hayde* nin mânadaşıdır).

2° (Bilhassa evvelce bir tereddüt geçirdikten sonra) tasvip ve feragat mânası.

[1, 1, 1] Müellif muhtelif söylenişli olan bu kelimeyi burada *hāydi* veya *hādi* veya *hayde* suretlerinde verdiği gibi, misallerde de hep böyle kaydediyor. Halbuki bu kelime *haydi, hadi* (*hādi* değil) suretlerinde ahenksiz olduğu gibi, ahenksiz olduğu doğru olan *hayde* nin *hayda* suretinde bir ahenklisi de vardır. Bu sebeple *hay* veya *ha* dan sonra yalnız *di, de, da* eklerinden biri gelir de *dı* gelmez. A.U.E

[2] Bu nida muhtelif Balkan lisanlarına, Lehlice ve (cenup) Rusça'ya girmiş bulunuyor. Cezāyirde de kendisine bir yer yaparak yaşamaktadır. Bizim (Fransızların) bütün şark ordusu askerleri bunu bilir, ve rivayete göre Marsilya argosunda da çoktan kullanılmaktadır. J. D.

[3] Kelime *h)ay-da-mak* mastarından alınmış olabileceği için, bunun esasen *h)ay-da* suretinde gerçekten bir emir siygası olması pek mümkündür; ve bu *haydi, hayde* gibi vokaller ahengine uymayan şekillerini sonradan almış olabilir; o zaman burada *benzeşim* «analogie» in yeri olmamak gerektir. *haydamak* kelimesinin asıl mânasına gelince, bu • > *h* değişimli bir *h)ay-da-mak* olsa gerek ki, esas mânası «hareket etmek» olacak, Bk. *ay-mak, ay-ıl-mak* davranmak, ayağa kalkmak; ykl. *ay-ak* hareket vasıtası; *ay-ı* (ard ayakları üzerinde) yükselen, ayağa kalkan, hareket eden (hayvan). A.U.E

Ml.: هایدی سزڭ دیدیککز اولسون *haydi siz-iñ de-diğ-iniz ol-sun* «allons! que ce soit comme vous dites (mot à mot: que ce que vous dites soit»);

هایدی اولسون اولسونده قرق بر قرق ایکی یاشنده اولسون *haydi ol-sun ol-sun da kırk bir kırk iki yaş-ın-da ol-sun* «(je veux bien voux concéder qu') il a quarante et un ou quarante - deux ans tout au plus!»

1033. هایدی tekrarlı olarak kullanıldığı zaman های های *hay hay [1]* (mk. daha yukarıda § 1030). Mk. Lehlice *hadja hadja* (KARLOWICZ, *Sl. gwar polskich*, I, 157).

او یوز اوقه قالدیریر سکسان اوقه‌یی هایدی هایدی *o yüz okka-yı [2] kal-dır-ır seksen okka-yı haydi haydi* «il soulève (un poids) de cent oques; quatre-vingts oques ne sont qu'un jeu pour lui».

1034. *haydi* yerine bazan *zu [3]* kullanılır.

Ml.: ظو آرابه‌جی *zu araba-cı!* «fouette, cocher» (HUS. RAHMI, *Metres*, s. 545).

یا

1035. یا *ya* nidası, bilhassa bir soruyu kuvvetleştirmek için pekiştirici «corroboratif» bir edat hizmetini görür [4].

Ml.: یا نیچون بویله قوشیورسڭ *ya niçün böyle koş-uyor-suñ* «mais pourquoi cours-tu ainsi?»

Yine nida olan *a* (§ 1021) ile aynı mahiyette olup uymaca olarak da sık sık kullanılır. Hattâ kendisinden evvel gelen kelimenin sonu vokal olduğu zaman muntazaman onun yerinde kullanılır (yine mk. ها *ha* § 1024) [5].

Ml.: دنیا بو یا *dünyā bu ya* «ainsi va le monde»;

ویردم یا *ver-di-m ya* «mais certes, je l'ai donné»;

افندی بوراده یا *Efendi bura-da* (veya *bur-da*, mk. § 189) *ya* «Monsieur est ici, n'est-ce pas?»;

---

[1] Böyle kullanılış hakkındaki tereddüdümüzü evvelce de söylemiştik. A.U.E

[2] Müellif bu kelimeyi *oka* suretinde kaydediyor. A.U.E

[3] Müellif *zu* (ve belki *zo* A.U.E) suretinde verdiği bu kelimeyi ilkin «haydi» mânasında olduğunu söylemekle beraber, Fransızca'ya çevrilişinde kamçıla «fouette» diye mânalıyor; her ne olursa olsun bir kere bu kelime Türkçe değildir ve Ermeniceye benziyor. Hüseyin Rahmi, Ermeni arabacının ağzından yarı Ermenice yarı Türkçe olarak zaptettiği bir ifadeyi romanında sadakatle kaydetmiş olduğu halde müellif bu Ermenice sözü de Türkçe sanmış olacak. A.U.E

[4] Bu *ya*, Farsça'nın (acaba) mânasındaki *āyā* sından bozulmuşa benziyor. A.U.E

[5] Burada ve bundan sonraki misallerde görülen *ya* ların aslı *y)a* olacak. A.U.E

طبیعی دکلی یا *tabiī değil-mi ya* «n'est-ce pas évident?».

Ml.: ایی یا *eyi ya* (= *ī-ya*) «tant mieux!» ve هانیا *hani-ya* (bk. § 385).

ya [1] zarf roliyle bazan evet «oui» mânasında ayrı olarak kullanılır.

Ml.: — بونی سز (می) یازدیکز *bun-u siz (mi) yaz-dı-ñız* «c'est vous qui avez écrit cela?»
— *ya!* (ve: *ya ya* suretinde tekrarlı olarak da) «Certes oui».

İşin aslı, bunda bir hazif ve takdir «ellipse» vardır: cevap olarak söylenen *ya*, hakikatte *ya (kim yazdı)* «et (qui l'a écrit si ce n'est moi)?» yerindedir (ki, kalan cümle kısmı hazfedilerek takdir edilmiştir. A.U.E) ve bu ise, meseleyi daha ileride mütalâa edilecek olan ifadelere götürmektedir.

1036. *ya*, bağlaclık «conjenctif» edat olarak şöyle kullanılır:

1° Henüz bahsi geçmiyen bir mevzu (şey) hakkında dikkati çekmek için o şeyin adı bu *ya* edatından sonra gelir (Fransızca'da «et») [2].

Ml.: یا بونی کیم آله‌جق *ya bun-u kim al-acak* «et ceci qui le prendra?»;
یا سن نه وقت کیده‌جکسك *ya sen ne vakıt gid-ecek-siñ* «et toi quand partiras-tu?».

2° Yeni bir ihtimale dikkati çekmek için. O zaman fiil şartiye (ve-

[1] Bu kelime için D. L. T, III, 83 de şöyle deniliyor:
«یاه *yah*, peki, evet «na'am» mânasında bir kelimedir ki meselâ, *at tut* diyen kimsenin sözüne karşılık olarak söylenir. Bundan (= Arap harflisinden) yumşaklık harfleri, çabuk söylenişte düşer».

Kâşgarlının yumuşaklık harfleri dediği یاه *yah* kelimesindeki *elif, he* dir. Düşmek meselesine gelince: düşen, yazıda *ā* okunan *elif* dir ki bu düşünce, kendisinden evvel gelen konsondan sonra var olduğu farzedilen kısa bir üstün (= kısa *a*) kalır. Sonra *h* de düşünce kelime sadece *y* ve ona ait kısa bir üstünden ibaret bulunur, yani kısaca *ya* olur.

Şu halde یاه *yāh* = *y* + kısa üstün: *a* + *ā* + *h*.

Arap dilcilerinin telakkisine göre kelimede asl olan konson (harf) dir; vokal (hareke) her konsondan sonra ona ariz olabilen inceli kalınlı üç çeşit kısa seslerdir. Uzun vokaller mahiyetinde gördüğümüz ا، و، ی *ā, ū, ī* onlar için konsondor; ve bu konsonlar kendilerinden evvel gelen bir başka konsonun kısa vokaliyle beraber söylenir: med (uzantı) harfleri dedikleri bu konsonlardan sonra kısa vokallerden hiçbiri gelmediği için bunlar sükûnlu sayılır (aruzda bunların bir konsonla biten kapalı heceler gibi sayılması da bundandır, ve ihtimal ki bunlar ekseriyetle kısa vokal + ء nin birleşmesinden doğmuş ve sonra hemzeler giderek uzun vokaller halini almış eski kapalı hecelerdir).

O halde lehçemizdeki *ya*, daha eski zamanlarda da yine böyle söylenilebilen bu *yah* aslındandır. A.U.E

[2] Bu türlüsü yine Farsça'nın acaba mânasındaki *āyā* dan gelişmiş olması mümkündür. A.U.E

ya farziye) siygasında olur (bu Fransızca'nın «et si» kelimeleriyle başlıyan cümlesine muadil olur.) [1]

Mİ.: يا ياغمور ياغارسه *ya yağ-mur yağ-ar-sa* «et s'il pleut?»;

يا كلك ايسته‌مزسه *ya g'el-mek iste-mez-se* «et s'il ne veut pas venir?» [2].

İHTAR. 1 — Bu Türkçe edatı, yine aynı surette يا *ya* gibi söylenen (Fars aslından) bağlaç ve Arap aslından edat olaniyle karıştırmamalı. Birincisinden 975 inci bent ve aşağısında bahsedilmişti; ikincisine gelince Arapça'dan alınma meselâ: يارب* *yā-rāb* (*yā rabb-i*) «o Seigneur! (Dieu)» gibi ifadelerden başka yerlerde tesadüf edilmez.

İHTAR. 2 — Arapça'nın ايا *ey-ā* suretindeki mürekkep edatı, yine (yalnız nazımda olmak üzere) yalnız Arapça ve Farsça kelimelerin münadalariyle beraber görülür.

Ml: ايا شهريار *eyā şehriyār* «ô souverain».

Bu edatı daha yukarılarda § 444 de bahsi geçen Farsça'nın «acaba» mânasındaki soru nidası olan آيا *āyā* ile karıştırmamalı.

BAŞKA ÇAĞRILIK NİDALAR.

1037. هو *hū* [3] «holà» nidası daha ziyade kadınlar arasında olmak üzere çağırmak için kullanılır.

[1] Bu da evvelkisi gibi *āyā* dan bozma olacak; yalnız bunda şart (farz) siygasiyle biten cümleden sonra söylenmeyen (hazfedilmiş) kısım takdir edilmiş olsa gerektir.

Ya (= acaba) yağmur yağarsa... (halimiz nice olur).

Ya (= acaba) gelmek istemezse... (ne yaparız), vs.... A.U.E

[2] Bu *ya* bazan o zaman «alors», «et alors», o takdirde «en ce cas» mânasiyle kullanılır; ve Fransızca'ya böyle tercüme edilir:

Ml.: (الله) اكر دیلسه جمله‌یی مؤمن و مطیع ایدردی . . . اكر سؤال ایدرسك یا نیچون جمله‌نك مؤمن اولمسن دیلمدی *(Allah), eğer dile-se cümle-yi mü'min ve muti' id-er-di... eğer su'āl id-er-señ ya niçün cümle-niñ mü'min ol-ma-sın dile-me-di* A.U.E «si Allah avait voulu, il aurait fait tous les hommes croyants et dociles..., mais, demanderas-tu, pourquoi alors n'a-t-il pas voulu que tout le monde fût croyant et docile?» (Ris. B., 6). J. D.

Bizce bu *ya* da yine «acaba» mânasındaki *āyā* aslındandır. A.U.E

[3] Bu kelimenin aslı *ḳı* olacak, bk. D.L.T. III, 159: «Arapça nida edatı olan *yā* mahiyetinde bir nida harfidir: *ḳı berü kel* «hu (= hey) beri gel; bu kelime *ḳ* ile *y* arasında uzatılır.»

Şu halde *yā hū* kelimesi de evvelkisi Arapça, ikincisi Türkçe olan iki aynı mânalı nidadan yapılmış olsa gerek.

Eski *ḳı* nın bir çeşidi olmak üzere yine aynı mânada olarak Anadolu lehçelerinde *gı* nida edatı kullanılır: *gı neredesin!; Ayşe gı; gı bana baḳ*, vs. A.U.E

Ml.: فاطمه خانم هو! نره‌ده‌سڭ؟ *Fatma ḫanım, hū! nere-de-siñ?* «holà! Fatma, où es-tu?»

İHTAR. — Başkaca bir هو «*ho!*» edatı vardır ki, birinin peşi sıra gitmek (ve birde bire üzerine varıp bağırarak baskına uğratmak A.U.E) da kullanılır gibi görünüyor.

Ml.: قوردی گورن ده هو دیر گورمینده هو دیر *ḳurd-u g'ör-en de ho! de-r g'ör-me-yen de ho! der* «celui qui voit le loup pousse des cris, celui qui ne le voit pas en fait autant».

1038. Çok yaygın bir kullanılışı olan یاهو *yāhū* nidası birisine teklifsizce seslenmek için kullanılır. *bana baḳ, baḳ-sa-ñ-a* (§ 1021) «dis (dites) donc, hé-là» kelimelerine muadildir.

Bu nida cümlenin sonuna da gelebilir.

Ml.: یاهو اذان اوقوندیمی *yāhu ezan oḳu-n-du mu?* «dis-donc! est-ce qu'on a fait l'appel à la prière?»;

یاهو بو قدر اکمگی نه یاپه‌جقسڭ *yāhu bu ḳadar ekmeğ-i ne yap-acaḳ-sıñ* «eh mon cher, que feras-tu de tout ce pain?»;

اوغورلر اولسون یاهو! بو نه حال؟ *oğur-lar ol-sun yāhu! bu ne ḥal?* «salut [1] (ami), te voilà en un bien triste état (mot à mot: quel est cet état?)».

Bazan bu zarf; bilhassa bir adamı yapmış veya söylemiş olduğu şeyde devam ettirmemek istenildiği zaman bir ihtar ve tevbih mânasını (Fransızca: «holà») verir.

Ml.: اتمه‌یڭ یاهو *et-me-yiñ yāhū* «voyons, holà, cessez».

Bu ifade, fena bir haber alındığı zaman, meselâ birisinin öldüğü duyulması üzerine de söylenir ki, bu takdirde «ne söylüyorsunuz! que me dites-vous là», hayır, imkânı yok; nasıl olur «non, pas possible» mânasındadır.

1039. به *be* nidası ve bilhassa Arnavudlar'ın kullandığı şu آبه *a-be*, بره *bre* (ki bunun çeşitleri de vardır: وره *vire*, موره *more*, موری *mori*) edatları, bir adama sert sert seslenildiği zaman kullanılır.

Bunlar âmiyane olup, Asya'dan ziyade Balkanlarda kullanılır. Müellifler bunları yazılarında Yeniçeriler ve emekli askerlerin ağzından olarak kullanırlar.

Ml.: به قارداش *be ḳar-daş* «holà, frère!»

بڭا باق به دایی *baña baḳ be dayı* (yeniçeri ağziyle birine seslenme tarzı) [*dayı* «oncle maternel» bk. § 1165 sonları].

آ بره باق آ بورایه *a bire baḳ a bura-ya* «dis donc! viens par ici» (Arnavud konuşmasında);

بره اوروڭ *bre vur-uñ* «hardi! frappez!» (harplerde ve kargaşalıklarda atılan nağra);

بره قومه قوزولرم *bre ḳo-ma ḳuzu-ḳar-ım* «hardi les gars! pas de quartier» (*Der Liyāḳat-ı Maḥmūd Paşa — Chrest.* DIETERICI, s. 9).

[1] Buradaki «oğurlar olsun», gidiş halinde rastlanan bir kimseye «hayırlı yol temennisi» mânasiyle bir selâm ve âşinalık tabiridir. A.U.E

bre, vre, more, mori kelimeleri rumca βϱε, μπϱε, πϱε den alınmıştır ki bunlar abdal, ahmak «imbécile, sot» mânasındaki μωϱός veya μῶϱος müzadasının (müzekker) μωϱε, (müennes) μωϱή suretlerinin lehçelerdeki çeşitleridir. (bk. Hubert PERNOT, *Sakız Adası «Chio»* lehçesi).

(Türkçe eskimsek bir metin olan «Dresde kütüphanesinde» *Kitāb-ı Ḳorḳud* da bu nidaya مره *mre* şekliyle rastlanmaktadır) [1].

1040. يوها *yuha [2]* «hou» nidası, birinin ardına düşüp tahkir ve terzil etmek üzere avaz avaz bağırarak söylenir.

1041. ایشته *işte* «voilà, voici» nidası Türkçe'de (Fransızca'daki muadillerinden de fazla olmak üzere) çoğu zaman kullanılan bir kelimedir.

Cümlenin sonuna da getirilebilir:

Ml : ایشته باشم ایشته قلیجم *işte baş-ım işte ḳılıc-ım* «voici ma tête, et voici mon sabre; disposez de ma vie» [3];

ایشته فکرم بو مرکزده‌در *işte fikr-im bu merkez-de-dir* «voilà comment je pense» (mot à mot: «voilà! ma pensée est dans ce centre»).

Eski Osmanlıca'da اوش *oş* suretinde bir işaretlik «démonstratif» edat da vardı ki bazan ayrı olarak kullanılabilirdi:

Ml. : بن اوش پیرلکه ارمشم *ben oş pir-lig-e er-miş-em* A.U.E «me voici arrivé à la vieillesse» (1426 yılı yazmaları, yap. 171) [4];

اوش بن یا نبی الله *oş ben yā nebiy Alḷah* A.U.E «me voici! ô envoyé d'Allah» *Aynı yer*, yap. 175 V°).

Bazan da ایش ، اوش *ış, oş* veya sadece ش *ş* şekillerinde olarak başka kelimelerle

---

[1] bk. § **1021** sonlarındaki *bre* ye dair haşiyemize. A.U.E

[2] bk. *yuf* (§ **1057**, haşiye), yuf olsun ervahına.. ayyāşına yuf, ḫamrine ḫāmmārına hem yuf. *Rūḫi*) suretinde «istihfaf ve tahkir» mânasında bir nida ile tekid mânasında *ha* dan yapılmış görünüyor: «*yuf ha!*» bazı yerlerde *yuh* da derler: *yuh sana..*

Bunun da aslı *yu+ha* olabilir. D.L.T 162, III, : «*yu* bir kelimedir ki kadınlar bir şeyden utandıkları zaman söylerler».

Bu takdirde yine tekid mânasındaki *ha* ile beraber *yu-ha* = ayıp ha, demek olur. A.U.E

[3] Bu biçim ibareye Osmanlı tarihi hikâyelerinde çok kere raslanır. Mk. ABDÜLḪAḲ HĀMİD'in *Nesteren* trajedyasından alınmış şu mısraı:

ایشته سن ایشته کوکسم ایشته خنجر *işte sen işte g'öğs-üm işte ḫançer* A.U.E «te voici et voici ma poitrine et voci un poignard». J. D.

İşte levh, işte ḳalem, işte kütüb, işte fuḥūl = işte kâğıt, işte kalem, işte kitaplar, işte ulu ve yüce kişiler» mısraında da böyledir. AU.E

[4] Müellif bu misali § **1041** dekilerin sonuncusu olarak vermiş ise de, biz bunun yeri burası olacağını düşündük.— بن ve ارمشم kelimeleri Arap harfli misalde harekelidir. A.U.E

birleşik bir halde kullanılırdı (mk. اشبو *işbu* [aslı بو+اوش *oş+bu*], اشبویله *iş-böyle* § 330 [1], شو *şu* [2], شول *şol* [3] ve zarf olan ایمدی *imdi* [4] § 396).

ایشته *işte* kelimesi: اوش *oş* ile ده *da* nidasından vücude gelmiştir ki, bu kelimenin eski imlâsı olan اوشده *oş-da* da bunu gösteriyor.

1042. Teklifsiz konuşmalarda *işte* yerine نا *na* «prend, voilà» nidası kullanılır:

Ml.: نا بر غروش دها *na bir ķaruş daha* «tiens encore une piastre».

Bu edat Leh dilinde ve (Bulgarca, Sırpça, Romence, Rumca «yeni Yunanca» gibi) Balkan dillerinde bol bol kullanılır:

Eski Osmanlıca'da aynı mânada olarak ما *ma* مه *me* [5] edatı da kullanılırdı ki, bunun kelâmda muayyen bir yeri yoktu.

Ml.: مه اشبو صویله آبدست آل *me işbu su-yıle abdest al* A.U.E «tiens prends une ablution avec cette eau» (*Halvigāt-ı Şāhī*, yap. 41 V°).

صو گتوردم مه *su g'e-tür-dü-m me* A.U.E «j'ai apporté de l'eau» (*Aynı eser*) [6].

Yine mk. MENİNSKI, *Inst.* I, 255; BIANCHI مه kelimesi altında, RADLOFF, IV 1985: *ma*, ve 2066: *mä*; *Div. L. T*, III. 160 ما ve مه.

1043. دی *di* veya ده *de* nidası ayrı olarak seyrek kullanılır, ve gösterilen bir şeyi pekiştirmeğe yarar. İşaretçi «demonstratif» *şu* kelimesinden evvel gelerek uzak şeyleri göstermekte kullanılır.

Ml.: ده شو آدم *de şu adam* «cet homme là-bas».

Mk.: *haydi* (§ 1032); *işte* (§ 1041) ve *imdi* (§ 1044) veya دی ایمدی *de imdi*, دی دی veya دده *del del* suretinde tekrarlı olarak evet, şüphesiz «oui! certes» mânasına gelir.

İHTAR. — Bu edatın eskiden bir boğazlı konsonu vardı; mk. uranha lehçesinde *tä* ve Altay lehçesinde *tigi* ki, işaretçi olarak kullanılır: zarf ve zamir rolünde (aynı mâna ile). Bu boğazlı konsonun izleri *şimdi, imdi* kelimelerinin çeşitleri olan *imdik* (§ 1044)

---

[1] Mk. اشبونده *iş-bun-da* işte burada «ici» (1426 yılı yazmaları; yap. 66);

اشبونجلاین *iş-bun-ca-layın* işte böylece «ainsi» (*aynı yer* yap. V° 110);

اشبیله *iş-böyle* işte böyle «ainsi» (BIBL. Nat., T. F. A. 87, yap. 17). (Bu kelime arap harfli yazılışında harekelidir. A.U.E) J. D.

[2] Bu kelime, *oş o* suretindeki bir birleşik kelimenin başındaki *o* su gitmekle hasıl olmuş görünüyor. Mk. *oş bu.* A.U.E

[3] Bu da *oş ol* suretindeki bir birleşik kelimenin başındaki *o* su düşmekle hasıl olmuş görünüyor. Mk. اوشال *oş al* (oşal şecerei türkiye) ki işte o mânasında olup buradaki *al*, *ol* un bir çeşididir. Nasıl ki *al* ın bir başka çeşidi de *an* dır: *an-lar* gibi. A.U.E

[4] Bu da *oş imdi* suretindeki bir birleşik kelimenin başındaki *o* düşmekle hasıl olmuştur. Mk. *ḫ)oş imdi* (= *h)oş imdi*). A.U.E

[5] İşte mânasındaki *na* nın çeşidi *ma* nın ince ahenklisi olan bu *me* nidası, mânaca gelişerek (*m*>*b* değişimiyle) lehçemizin *be* nidasını vermiş görünüyor. A.U.E

[6] Arap harfli misalde گتوردم kelimesi harekelidir. A.U.E

ve *şimdik* (§ 396) kelimelerinde bulunmaktadır. Bu edatı belki de: تكى (§ 1000, İhtar) kelimesine yaklaştırmak da caizdir.

Yine mk. Veguier'nin (s. 212 de) *de-ha* «regarde, le voilà» mânadaşı olarak verdiği *teyi-ha* kelimesini de.

(Uzun *ā* li) *tā* ile *tigi* «celui-là, l'opposé» zamirleri muhtelif Türk dillerinde muttarit bir surette inhiraf ederler.

de imdi tabirine gelince bunun başındaki *de* nin hakikatte *de-mek* filinin emir siygası olması mümkündür [1].

1044. ايمدى *imdi* kelimesi «donc» mânasiyle bir emir siygasından sonra çoğu zaman uymaca olarak كل ايمدى *g'el imdi* «viens donc» suretinde kullanılabildiği gibi, yine bir emir siygasından sonra ona uymaca olmak üzere fakat bu defa kendisinden evvel خوش** *hoş* kelimesini de almış olarak (bununla beraber şurası da doğrudur ki «pourtant il est vrai que» mânasında da kullanılırdı.

Ml.: خوش ايمدى (خوشمدى) *hoş imdi* «c'est bon, attends un peu!» [2].

Bugün bu, *indi* suretinde söylenir (Mk. Azerce; bk. daha aşağılara) ve bazan ya-

[1] 1426 yılı yazmasında derlenen misallerden böyle bir netice çıkar gibi görünüyor ki, bunda دى امدى *di imdi* daima müfret olan bir fiil ile ve ديك امدى *di-ñ imdi* cemi olan bir fiil ile görülmektedir:

Ml.: دى امدى كرچكسك بر اولو ديرلت كورلوم *di imdi g'erçek-se-ñ bir ölü diri-l-t gör-e-lüm* A.U.E «voyons un peu, si tu es véridique ressuscite donc un mort» (yap. 173 V°); (Arap harfli misalde ديرلت kelimesi harekelidir. A.U.E);

ديك امدى طدوك اول عذابلرى *di-ñ imdi tad-uñ ol 'azab-ları* A.U.E «et maintenant goûtez donc à ces tourments» (yap. 189). (Arap harfli misalde طدوك kelimesi harekelidir. A.U.E).

Bazan Azerce'de de böyledir: (Ahundof, 173, 174, 210, 245) de دى كورم *di görem* A.U.E olduğu halde, (s. 275) de emrin cem'i olarak ديون كورم *de-yüñ gör-em* A.U.E dir. Mk. دى كيدون *de gid-üñ* A.U.E (s, 123, 187), دى سوروون *de sür-üñ* A.U.E (s, 188), دى ايندى *de indi* A.U.E (s, 159, 190).

Bunun aksine olarak *de-yiñiz-di* gibi tabirler de vardır ki, bunlarda *di* şüphesiz ki bir edattan ibarettir. (*Ayyar-i Hamza* s, 81, Verzeichniss). J.D.

Burada bence mevzu olan ikinci *di* lerin *(al-da-mak, ün-de-mek)* gibi isimden yapılan mastarlarda ismi fiil kökü yapan *de, da* cinsinden olması da pek mümkündür. A.U.E

[2] Bu tabirin şurada misallerini vereceğimiz (daha başka) kavramları da vardı ki, bunlar daha derinden bir incelenmeye muhtaçtır:

ابواب جنكك كشادى دخى مشكل اولديغى بى اشتباهدر خوشمدى غيرى چاره ندر *ebvāb-ı ceng-iñ küşād-ı dahi müşkil ol-duğ-u bi-iştibāh-dır hoş-imdi gayri çāre ne-dir.* A.U.E «il est difficile de déclarer (mot à mot: «d'ouvrir les portes de» A.U.E) la guerre, mais alors *iyi ama* A.U.E) de quel autre moyen disposons-nous?» (*Cevded Paşa Tarihi*, II, 189);

عسكرلك حالى معلوم و هر نقدر ضابطه و نظاملرينه سعى اولنديسه دخى بر وفق مطلوب نظاملرى ميسر اولميور خوشمدى اميدعز منقطع دكلسه شيمديكحالده اولدقجه نظام بولمدر *asker-lik hal-i ma'lūm ve her ne-kadar zābıta ve nizam-lar-ın-a sa'y ol-un-du-ysa dahi ber vefk-i matlūb nizam-lar-ı müyesser ol-ma-yor hoş-imdi ümīd-imiz munkatı'*

zıda kendinden evvelki kelimeye bitişik yazılar: كلندى g'el-indi, باقندى bak-ındı bunun *indik* şekli de bulunuyor:

var ındık «allez donc» (VIGUIER, s. 301);
hoş unduk (*Aynı yer*, s. 318) [1].

İHTAR. — Şark Türkçesinde *ämdi* (*emdi*) (Mk. PAVET DE COURTEILLE, *Tezkere-i Evliyā* s. 77, 93 ve müteaddit yerlerde; mk. Altayca gramer *Gramm. altaïque*, s. 157) suretinde söylenen bu kelime şimdi «maintenait, or» mânasında bir zarftır ki, «temps» demek olan *em* + *di*(*k*) den yapılmıştır (mk. § 1043) [2] bu kullanışın izleri hattâ şimdiki Osmanlıca'da dahi bulunmaktadır:

Ml.: ايمدى سز نه ياپه جقسكز *imdi siz ne yap-acak-sınız* A.U.E «et maintenant que ferez-vous?».

Zarf olan *şimdi* ve (halkağzı) *şimdik* (§ 396), bu kelimenin bir türemesidir. Azerce'de *indi* denir:

Ml.: نه ايندى نه صكره *ne indi ne soñra* A.U.E «ni maintenant, ni plus tard»;
ايندييه دك *indi-ye-dek* A.U.E «jusqu 'à présent» (*Aynı eser* s. 174).

Div. L. T. (I, s. 112) de امدى *ämdi* kelimesinin Oğuz lehçesinde امدى *imdi* diye söylendiği kaydedilmektedir.

[1] Bunlara *hayd-indi (haydi indi)* kelimesi de katılabilir. Bir halk şarkışında: *haydindi haydi güzel!...* A.U.E

[2] Müellif bu kelimeyi *im*+*di*(*k* den yapılma diye gösterirken *im* in «zaman» mânasına geldiğini söylüyor; biz ise bunun aslını şöyle görüyoruz (D.L.T, I, 41 de) *im* = parula, işaret; (III, 190 da) *inämäk* = işaretlemek: *in* = işaret mânasında görünüyor. *di* ise *al-da-mak*, *ün-de-mäk* gibi isimden yapılan mastarların kökünü fiil kökü yapan *de*, *da* cinsinden bir ek olsa gerek. Şu halde: *im-di*(*k* = işaretlenen (zaman, hal) mânasında mevsufu yerinde kullanılmış bir sıfat ve zarf olabilir. Bir de müellif *hoş imdi* tabirinin başına getirilen خوش** *hoş* kelimesini Farsça'dan diye işaretliyorsa da bizce bu kelime bazı cümlelerde bu mânayı okşamasına rağmen, aslında «iyi, güzel» demek olan Farsça bir sıfat olmayıp, umumî mânasiyle öz Türkçe «işte» mânasındaki *oş* kelimesinin ◦ > *h* değişimli bir çeşidi gibi görünüyor. Meselâ:

h)oş sen ne yap-sa-ñ her kes-i hoşnūd ed-e-me-z-siñ gibi ifadelerde *hoş* kelimesi Farsça «iyi güzel» mânasında değil, *oş* un bir çeşidi olarak «işte» mânasındadır. A.U.E

---

değil ya şimdiki hal-de ol-duk-ca nizām bul-ma-da-dır. A.U.E «on connaît l'état de l'armée. Quelques efforts qu'on ait faits pour la réorganiser, on n'y est pas parvenu(à volonté; A.U.E). *Ce n'est pas que* nous ayons perdu tout espoir (mot à mot: et quand même notre espoir n'est point cessé: A.U.E) et la situation s'est même améliorée (mot à mot: et la situation est à peu près en voie d'amélioration: A.U.E). J.D.

Bu tabir, (oldu mu ya, peki öyle ise, zarar yok) gibi sitem yoliyle söylenilir mânalar da ifade eder. Bunun söylenişi en ziyade *hoş undu (hoş ımda)* suretindedir. Bk. aşağıda *hoş unduk*.

Hoşundu Ahmed ağa, İstanbul'a g'el-ir-siñ de beni ara-ma-z-sın (bu kullanış eskidir) A.U.E

1045. هاه *hah* **nidası, tam aranılan şeyin bulunduğunu gösterir.** تمام *tamam* **«juste, justement» kelimesinin mânadaşı.**

Ml.: هاه ! تمام ! بولدم *hah! tamam! bul-du-m* **«voilà! j'ai trouvé»;**

هاه ! بوراده ! طورهلم *hah! bura-da (bur-da)! dur-a-lım* **«nous y voici, arrêtons-nous (ici)»** [1].

1046. آمان *aman* (arapça: emniyet «la merci» demektir) şu mânalarda kullanılır.

1° af dilemede:

Ml.: آمان بر دها یاپمام *aman! bir daha yap-ma-m* «pardon, je ne le ferai plus».

2° Umumiyetle yalvarma, rica ve dileklerde:

Ml.: آمان آمان *aman! aman!* «de grâce»;

آمان رجا ایدرم اویله سویله *aman ricā ed-er-im öyle söy-le-me* «je t'en prie; ne parle pas ainsi»;

آمان چوجوغه باق *aman çocuğ-a bak* «surveille l'enfant, s'il te plaît».

Bazan bu rica bir şeyi kabüllenmeyip geri çevirmenin kibarca bir tarzı halini alabilir:

Aman efendi-m «voyons, Monsieur!».

3° (Takdir ve tahsin veya nefret ve ikrah, hoşa gitmeyen bir bağlanış gibi) bir duyguda aşırılık:

آمان لوقوم نه اعلی شی ایمش *aman lokum ne aʿlā şey i-miş* «Dieu! que le loukoum (nişastalı bir şekerleme) est une excellente chose»;

آمان دویولدق *aman duy-ul-du-k* «ça y est, je suis pris» (mot à mot: «on nous a entendu»).

İHTAR. — **Birçok kimselere hitabedildiği zaman (emir siygasının cemi muhatap sondalığı ile)** آمانك *aman-ın* **da denir. Mk. § 608 ve 1032, 1° İhtar.**

---

[1] Bu noktalayışa göre Fransızca tercümesi «il est justement ici, arrêtons-nous» olmak lâzım gelir; yok eğer misal: (hah, istediğimiz yeri bulduk, burada duralım) ise, müellifin tercümesi yerindedir.

Türkçenin bütün çağrı nidaları bunlardan ibaret değildir. Gerek insanlar, gerek hayvanlar için kitap veya halk dilinde daha epeyce çağrı nidaları vardır. Varda, hişt (insanlar için) pisi pisi, hoşt, bili bili, geh geh, dih, çüş, oha... (hayvanlar için), vs.

Kelimenin ilk hecesindeki kısa veya uzun vokale verilen *vurgu* da Türkçede en çok kullanılan bir çağrı edatı mahiyetindedir. A.U.E

II. DOKUNCALI NİDĀLAR.

1047. آ (uzun) Ā nidası şaşma, şaşmayla beraber beğenme, sabırsızlanma «sinirlenme» bildirir. (Fransızca: «oh!». Bu edatı آ = a (§ 1021) ile karıştırmamalı.

Ml.: آ بو نه‌در ā bu nē-dir? «oh! qu'est-ce que c'est?»;

آ بو نه كوزل آت ā bu ne güzel at «oh! quel joli cheval!»;

آ بو چوق اولدی ā bu çoḳ ol-du «oh! c'en est trop».

1048. آی ay nidası şunları bildirir:

1° Acı, ağrı:

Ml.: آی پارماغم ay parmağ-ım «aïe! mon doigt»;

2° (Birdenbire ve beklenilmedik bir şeye uğrayış) şaşırma ve korku:

Ml.: آی آی آی عقرب ay ay ay [1] akrep! «aïe! un scorpion!»;

آی ! شوراده بری وار ay! şura-da bir-i var «hai! il y a quelqu' un là-bas!».

İHTAR. — Seslenimli «interpellatif» nida olan a da bazan ay manzarasını alır (bk. § 1021).

1049. وای vay nidası esas itibariyle آی ay ile aynı kavramdadır ki, şunları bildirir:

1° Acı, ağrı:

Ml.: وای آیاغم vay ayağ-ım «aïe, mon pied».

İHTAR. — Bu kavrama esefienme, acıyıp esirgeme mânalarını da katmalı; mk. yazık (§ 1052). Böyle bir haldeki vay dan sonra gelen kelime mef'ulün ileyh haletini alır.

Ml.: وای حالمه vay ḥāl-im-e (vay; ḥal-ım-a) «malheur à moi».

2° Tehdit:

Ml.: *Tahmas Ḳul-u k'endi ordu-sun-da tellaḷ çağır-t-dı (ki) [2] vay o adam-ıñ baş-ın-a ki Lāhūr-uñ iç-in-e gir-ib bir para-lıḳ şey al-a-ya* «Tahmas Qoulou a fait cette déclaration par des crieurs à son armée: malheur à celui qui, pénétrant dan Lahor, y derobera seulement un objet d'un para! (TAMBOURI AROUTINE, s. 32);

اما وای سنك دشدككه amma vay sen-iñ düş-düğ-üñ-e A.U.E «mais malheur à toi, si tu tombes!» Asıl mânasiyle: «malheur à ton fait de tomber» (Bibl. nat., A. f. t, 87, yap. 35).

3° Korku ile karışık olsun olmasın şaşma ve öfkelenip darılma:

---

[1] Bu, böyle tekrarlı olarak da kullanılır. A.U.E

[2] Buradaki ki, cümlenin güzel örülüşü iktizasına göre lüzumsuzdur. Bu yazıların sahibi olan Tanburi Arutin'in kim olduğunu bilmiyoruz. Kendisinin tanbur çalan? Arutin isminde bir zat olduğu düşünülebilir ise de Aru-tin, «temiz ruh»? mânasına Türkçe bir kelime olabildiği gibi Ermenice «Artin» ismini de andırıyor. A.U.E

Ml.: وای سزمیسکز *vay siz-mi-siñiz* «ah! vous voilà donc» (birine rasladığı zaman sevinç duyulduğunu anlatmak için çok kullanılır);

وای حافظ افندی عیدیکز سعید اولسون *vay Hāfız Efendi; 'id-iñiz sa'īd ol-sun* «Bonjour, Hafız Efendi; je vous souhaite bonne fête»;

وای بو نه‌در *vay bu ne-dir?* «qu'est-ce que c'est? mon Dieu!»

وای اقرار ایدیورسڭ *vay iḳrār ed-iyor-suñ* «ah! tu avoues!»;

وای نه خلط ایدیورسڭ *vay ne ḫalt ed-iyor-suñ* «tu en dis des sottises.» [1].

1050. آ . آه ! آخ *ah!* «ah!» nidası maddi veya manevi bir acıyı, eseflenmeyi, acıyıp esirgemeyi bildirir.

Ml.: آه باشم *ah baş-ım* «oh! ma tête»!

آه اولدن بیله ایدم *ah evvel-den bil-e i-di-m* «hélas, si j'avais su dès le début»;

آه اولادم *ah evlād-ım* «mon pauvre enfant!» [2].

İHTAR. — Farsça isim (alem) «substantif» olan آه ** gibi kullanıldığı zaman göğüs geçirme, iç çekme «soupir» ifade eder (mk. aşağıki bendin ihtarını).

1051. Arapça ve Farsçada'da kullanılan واه *vaḥ* nidası esefleume ve acıyıp esirgeme ifade eder (mk. یازیق § 1052); çoğu zaman tekrarlı kullanılır.

Ml.: واه واه تأسف ایتدم *vaḥ vaḥ teessüf et-di-m* «quel malheur! je vous compatis» (yalnız başına *vah vah* kelimeleri fena bir haber alınınca duyulan teessürü ifade etmeye yeter ki, böylesi pek kullanılır);

بیچاره واه واه واه نه اولدی ایسه فقیر قیزلره اولدی *bī-çāre vah vah vah! ne ol-du ise fakir kız-lar-a ol-du* A.U.E «ah, les malheureuses! Ce sont ces pauvres filles qui ont supporté tout le mal» [3] (MEHMET EFENDİ, *İstanbolda bir sene*, 1inci ay, s. 14);

واه واه آلدانمشم *vah! vah! al-da-n-mış-ım* «malheur! je me suis trompé» [4].

İHTAR. — واه *vah* isim (alem) olarak da kullanılabilir.

Ml.: آه ایله واهلر *aḥ ile vaḥ-lar* «les soupirs» Yine mk. ایواه veya ای واه *ey-vah* «hélas!» (§ 1026, İhtar; § 1049, haşiye).

[1] *Tezkere-'i Evliyā* adlı uygurca metinde çoğu zaman *a* (*veya ā?*) *vay!* nidası kullanılıyor. Mk. ای وای بکا *ıy? vay bañ-a* A.U.E (1426 yılı yazmaları, yaprak, 294).

— Buradaki *vay* ların *a* sı kısa olduğu gibi nidaya aşırılık manası verilmek istenildiği zaman bu *a* az veya çok uzatılabilir. A.U.E

[2] *ah* da böyle az veya çok uzatılabilir. A.U.E

[3] Bu Fransızca tercümeye göre Türkçesi: «Biçareler! Vah vah vah, ne oldu ise o fakir kızlara oldu» suretinde olmalı idi. Halbuki buradaki ibareye göre kızların ölen anası veya babası için «biçare» deniliyor, ve ne olur ise bu ölümle o fakir kızlara oldu, vah vah vah! diyerek onlara acınıyor. A.U.E

[4] *vah* da böyle az veya çok uzatılabilir. A.U.E

1052. Aslında (günah etmek, hata etmek mânasına *yaz-maķ* mastarından, mk. § 825) günah, ziyan ayıp demek olan یازق *yaz-ıķ* isim (alem) i واه، واه *vah vah!* mânadaşı gibi kullanılır.

Ml.: یازق شو بیچاره‌یه *yaz-ıķ şu bi-çāre-ye* «pauvre malheureuse».

Mk. وای *vay* (§ 1049), آه *ah* (§ 1050) ve واه *vah* (§ 1051).

Edebiyat dilinde eseflenmeleri ifade etmek için:

حیف* *ḥayf*, (که) حیفا *ḥayf-ā(ki)*, افسوس** *efsūs*, دریغ** *dirīg*, دریغا *dirīgā*, داد** *dād*, vs. kelimeleri de kullanılır.

yazıķ-lar ol-sun da derler. Yine mk. *Inst.* MENINSKI II. 254: *pıh ne yazıķ.*

1053. Şairane bir nida olan هیهات *heyhāt* kelimesi Türkçe'de bir şeyin yazık ki ne kadar elde edilemez veya imkân ve ihtimal bulunamaz olduğunu ifade etmekte kullanılır.

Ml.: کندینی شاعر ظن ایدیيور؟ هیهات! *k'endin-i şā'ir zann ed-iyor? heyhat!* «il s'imagine qu'il est poète? hélas (comme il est loin de la verité «hakikatten ne de uzaklaşmış» A.U.E

Bu edatın yeri muayyen değildir. Kelâmın icaplarına göre bazan başına, bazan sonuna getirilir.

1054. او! *o!* nidası hoşnutsuzluk bildirir:

Ml.: او! بو ایی اولمادی *o! bu eyi ol-ma-dı* «oh! c'est fâcheux!» mot à mot «cela n'a pas bien été»;

او او! نه یاپیورسڭ *o o! ne yap-ıyor-suñ* «oh! que fais-tu là?»

Bazan da yalnız (yeni, beklenmedik bir şey karşısında bulunarak) şaşma bildirir.

Ml.: او آرقه‌داش فسکی یڭیله‌مشسڭ *o arka-daş fes-iñ-i yeni-le-miş-siñ* «oh! camarade! tu as changé de fez, tu t'es procuré un fez neuf».

1055. اوح veya اوخ *oḫ* nidası memnunluk, hoşnudluk, rahat ve ferahlık, bir ağırlıktan kurtulup hafifleme bildirir.

Ml.: اوخ حمد اولسون بوگون ایجه‌یم *oḫ! ḥamd ol-sun bugün eyi-ce-yim* «ha! grâce à Dieu! je me sens bien aujourd'hui»;

اوخ نه گوزل روزگار اسیور *oḫ! ne güzel rüzgâr es-iyor* «quel vent agréable il fait!».

İHTAR. — اوخ اولسون *oḫ ol-sun* tabiri, bilhassa birinin bir sıkıntı veya belâya uğraması yüzünden ve bilhassa bundan kendisini sakındırmak için verilen nasihatların tutulmadığına eseflenerek duyulan sevinci ifade eder (ki Fransızca'da: «c'est bien fait» ile ifade edilir).

1056. اوف *of* nidası, gayreti gitme, yorulma, fütur getirme veya üzücü bir duygulanmayı ifade eder.

Ml.: اوف نه گوچ حال ایمش *of! ne güc ḥāl i-miş* «que c'est donc pénible!»

Kunos'a göre *of!* bir şeyi iyi bulup beğenmeyi de ifade eder [1]:

of! ne güzel şerbet (su, çayır) «ô le delicieux sorbet (l'excellente eau, la belle prairie)» (RADLOFF, *Prob.* VIII, [Kunos], s. 201).

1057. اوف *uf!* nidası, bir şeye üzülme, canı sıkılma, titizlenip sinirlenmeyi bildirir.

Ml.: اوف آمان *uf! aman*, veya:

اوف براق الله عشقنه *uf! bırak, Allah aşk-ın-a* «cesse pour l'amour de Dieu!»

اوف *öf!* (Meselâ fena bir kokunun verdiği) bir tiksintiyi ifade eder [2].

Mk. *pef* (VIGUIER, s. 212). Eski Osmanlıca'da موف *möf [3]* de kullanılırdı:

yağ ḳoḳ-u-sın işit-di möf di(=de)-di burn-ın dut(=tut)-dı «ayant senti l'odeur de graisse, il marqua son dégoût en se bouchant le nez» (VAMBÉRY, *Alt. Osm.*, s. 196).

Bu *öf, uf, of* nidalarını bir sesad olan اوف *üf* ile karıştırmamalı ki, bunun mânadaşı *püf* dür:

Ml.: سوزمه اوف ديدى صندم كه حياتم شمعنه پف ديدى. *söz-üm-e öf dedi san-dı-m ki ḥayāt-ım şem'-in-e püf dedi.* A.U.E «elle répondit par un geste de dégoût (*öf dedi*) à mes paroles et il me sembla qu'elle soufflait (*puf dedi*) sur le flambeau de ma vie» (LAMİİ, *İbret-nāme*, yap. 97).

1058. يوف *yuf* nidası [4] bir şeyin hoş görülmediğini, beğenilmediğini bildirir:

Ml.: *yuf sañ-a* «honte à, toi».

Tükürme sesadları olan تو *tu, tüf, tfu* (ki bunlar pek kabadır) yine beğenmeyişi bildirir [5].

Kunos'a göre de توه *tuh, ptah* söylenir (orta oyunu: *Büyücü oyunu*) (s. 34, I, 3) [5].

---

[1] Bu *oh!* kelimesinin bir çeşididir ki, *f* si alt dudak üste doğru yuvarlanırcasına çekilerek veya teşdidlenerek söylenir. A.U.E

[2] Bu meselâ *öf, bu mutfaḳ sası sası ḳoḳuyor* gibi hem maddi bir tiksinmeyi bildirir, hem de *öf, o da artıḳ çekilmez oldu* veya biraz aşağıdaki misalde olduğu üzere «sözüme öf dedi...» misallerinde olduğu gibi mânevi bir tiksinmeyi bildirir. A.U.E

[3] Müellif bunun söylenişini şüpheli olarak *müf?* diye kaydediyor. A.U.E

[4] Bu kelime *(yuf olsun ervaḥına.. aygāşına yuf, ḥamirine ḥammārına hem yuf: Rūḥi)* suretinde (istihfaf ve tahkir) manasında bir nidadır $h > f$ değişimiyle *yaḥ sana* da derler. Bk. § **1040**, haşiye.. A.U.E

[5] *tü, tüh* (eskiden: *tüf, tfu*) ve bazan kalın ahenklisiyle *tū, tuh, ptuh* suretlerinde söylenen bu nida, tekdir veya tahkir ve terzil için söylenir:

tü (tuh) Allah belası-n-ı ver-sin!
tu! utan-ma-z, maskara herif!

Sadece tükürme sesadı olarak *tū* veya kazınışlı tükürme sesadı olarak *haḳ tū* suretinde de kullanılır: *(haḳ) tū* diye rastgele her yere tükürülmez. A.U.E

[5] Bu kelime *yoḳ* kelimesin *yoḥ* suretindeki çeşidinden bozma bir başka çeşididir. A.U.E

یو *yō* [1] bir şeyi şiddetle reddetmek için kullanılır:

Ml.: یو نه یو بوکا پاره ویرمم *yō! ben buñ-a para ver-me-m* «non! non! n'esperez pas que je donnerai jamais de l'argent pour cela» [2].

1059. Teklifsizce kullanılan په په *peh peh* (veya پوه پوه *pōh pōh*, mk. MEN., II. 254: *pōh*) beğeniş «bravo» ifade eder (ki bazan alay yerinde de kullanılır).

Ml.: په په نه قدر یکیت *peh peh! ne-ḳadar yiit* «bravo! comme il est courageux!»; *peh maşallah.. ne pek ālim fāzıl adam i-miş* «quel homme savant et vertueux!» (TAMBOURİ AROUTİNE, s. 31).

Poh poh! kelimesi de bazan tehalükle medhü sena «flagornerie» mânasında kullanılır.

Şu kelimeler de beğenme ve teşvik etme mânalarını bildirmekte kullanılır:

آفرين** *āferīn* (halk ağzı: *āferim*);

ماشاالله *mā-şā-llah* (Arapça'da asıl mânası: Allahın istediği «ce que Dieu a voulu»);

کوره‌یم سنی *g'ör-e-yim sen-i* (mot à mot: «que je te voie»);

زهى** *zehī* (edebiyat dilinde, bazan alay için).

Ml.: زهى تصور باطل زهى خيال محال *zehī taṣavvur-ı bātıl, zehī ḫayāl-i muḥal* (hey gidi boş düşünce, hey gidi olmayacak hayal. A.U.E) «ô vaines imaginations» (*Hümāyūn Nāme*, s. 116).

1060. (*Saḳın-maḳ* kendini korumak «se garder» mânasında olan

---

[1] Müellif (zeyil) kısmında şu kayıtları da ilâve ediyor:

«MENINSKI, *Inst.* I, s, 255 في كدر *fi gider* veya *(Lexicon)* sadece كيدر *gidir-mek* mastarının değişiği olan *gid-er-mek* mastarının emir siygasıdır. «apage, interjectio abigentis et detestantis»; fakat biz bu *fi gider* veya sadece *gider* in nida diye kullanıldığı hakkında bir şey bilmiyoruz. A.U.E

[2] Mk. Kunos'un kaydettiği atasözü, s. 346:

Türk puh puh-dan şehrī pepe-den ḫoş-la-n-ır (Türk, burada köylü mânasına kullanılmış; *puh puh* kelimesi *poh poh*, ve *pepe* kelimesi de *peh peh* olacak ki, bunlar sesad olarak kullanılmıştır. A.U.E).

Eski Osmanlıca'da پوى پوى *puy puy* beğenilmeyiş bildiriyordu (mk. VIGUIER, s. 212):

عورت ایتدی پوى پوى نه سوز اولور *avrat eyit-di: puy puy ne söz ol-ur?* «la femme dit: «oh! que dites-vous là?» (*Kırk Vezir*, s. 46).

(Bu *puy puy*, belki *poy poy* söylenişlidir: A.U.E).

Balkan milletleri aynı mânada olarak *popo* nidasını sık sık kullanırlar. Mk. eski Yunanca'da: ὢ πόποι (bu münasebetle şu garip tesadüfü burada kaydedelim: Eski Yunanca'da: ἀλλαλαῖ ve Altayca'da *allatay*; Altayca gramer «Gr. altaïque» s. 93 ve 262).

bay bay, pay pay nidasına da öteki Türk lehçelerinde değişik kavramlariyle raslanmaktadır. J. D.

Bir de «adam sen de!» gibi istihfaf ve istihkar mânasiyle kullanılan *bah!* nidası vardır. ykl. *poy poy*. A.U.E

mastarın müfret muhataba emir siygası olan) صاقن ، صاقين sakın ve (زينهار) ، زنهار zinhār kelimeleri bir yasağı pekiştirmeğe yarar: «gardez-vous bien de..», «garde-toi bien de..».

Sakın kelimesi cemi halinde bir fiil ile de kullanılabilir:

Ml.: صاقين خسته اولمايكز *Sakın hasta ol-ma-yıñız [1]* A.U.E «gardez-vous de tomber malade».

وارده *varda* (belki *vardı ha*) ve (daha naziki olan) دستور** *destur* kelimeleri «savulun; dikkat, dokunmayın, yol verin» «gare, attention, place!» mânalariyle arabacılar ve hamallar tarafından kullanılır.

Bunların asıl Türkçe mânadaşları olan *sav-ul*, *sav-ul-uñ* (mk. *savul-a*, § **1021**, zeyil) daha az kullanılır.

varda-cı «arabanın önünde koşan adam» mânasınadır.

destur kelimesi karanlık bir odaya girerken bâtıl bir inanış olarak ecinni korkusiyle söylenir [2].

Nöbet bekliyen askerler ve muhafızlar «dur orada; buradan geçilmez» «halte-là; c'est défendu! on ne passe pas!» mânasına یاساق *yasak* kelimesini kullanırlar.

Birini kovmak, baştan savmak için: *çek-il, (hayde) git, def ol., yık-ıl., cehennem ol., eksik ol, [3]* emir siygalarını kullanırlar.

Ve nihayet şunları da kaydedelim: *yangın var* «au feu!», *silāh baş-ın-a!* «aux armes!»; *at baş-ın-a!* «à cheval!» [4].

---

[1] *Sakın* kelimesinin «korkarım ki» «j'ai peur que» gibi bir kullanılışı da vardır: O beğenmediğiniz adam sakın bizim kapıcı olmasın (= ... korkarım ki bizim kapıcıdır) gibi ki, böylelerinde olumsuz fiil «olumlu» mânasına gelir (inşaiye «subjonctif» siygasiyle). Şu halde müellifin metinde verdiği صاقين كيفسز اولميەسكز *sakın keyifsiz olmıyasınız* cümlesi «korkarım ki keyifsizsiniz» mânasında olduğu için, verilen Fransızca tercümeye uygun değildir. Onun için buradaki cümle Fransızca'sına uygun olarak tarafımızdan böylece değiştirilmiştir. A.U.E

[2] Bundan başka, kadınlar bir mecliste konuşurken ayıp sayarak uluorta ve doğrudan doğruya söylemekten çekindikleri bir sözün, bir haberin nezaketsizliğini ve fenalığını hafifletmek kasdiyle daha evvel bu kelimeyi kullanırlar ki, «hāşā huzur(unuz)dan, afedersiniz, mazur görün!» mânalarını alır; ve o zaman bu kelime bir fiil kökü sayılarak sonuna muhataba emir siygasının sondalığı olan *-ıñ* da katılır:

— *destur-uñ çocuğ-uñ abdest-i g'el-miş!* A.U.E

[3] Bu son kelimenin ötekiler gibi kullanıldığı pek görülmez. Olumsuzu «dua ve teşekkür» mânasiyle çok kullanılır: *eksik ol-ma* «ne te manques pas (de vivre)» yani *sağ ol*, «sois toujours en vie» yerindedir.

Bununla beraber «dokuncalı nidalar» bunlarla bitmiş olmayor. Gerek sanat ve edebiyat dilinde ve gerek *lehçelerde* daha başkaları da vardır: *(de)hey*: de hey gidi devran hey! Yine meselâ bıkkınlık mânasında ایه *ih* de bunlardandır: ih, sen de!

eh! de bir tesliniyet ve rıza «résignation» mânasiyle kullanılır:

eh! ne yap-a-lım?.. eh! bu da biz-im aln-ımız-ıñ yazı-sı-ymış!

e! (§ **1022**) nin bir gelişimi gibi görünüyor. A.U.E

[4] Bu son kelimenin kullanılışı hakkında bir fikrimiz yoktur. A.U.E

ALTINCI KISIM.

KELİME ÖBEKLERİ.

1061. Kelimelerin şekil bakımından olduğu gibi, mantık bakımından da bir bütün vücuda getiren her topluluğuna biz *Kelime öbeği* (kümesi) adını vereceğiz.

Bir kelime öbeği mantık bakımından az çok tam bir mânayı içine almış bulunur; şekil (veya morfoloji) bakımından ise esas itibariyle tek bir kelimeden ibaret imiş gibi insiraf hallerini alabilir.

Kelime öbeklerini biz şöyle ayırdediyoruz:

1° **Belirtici** «déterminatif» **öbekler** ki, bunlar iki hadden ibaret olup birincisi ikincisini belirtir. *kırmızı ev* (§ 351), *çoban-ıñ ev-i* (§ 257) gibi. Bu her iki misalde görülenlerin birinci haddine belirtken «déterminant», ikincisine belirtkin «déterminé» adını vereceğiz. Bk. 1066 dan 1149 bendlere..

2° **Yanaşmalık** «appositionnel» **öbekler** ki, böylelerinde yanaşma durumunda olan iki ve daha ziyade hadler yalnız bir ferdi bildirirler. (bk. 1150 bendler ve aşağısı) [1].

3° Yedişleyen bir kelime ile onun yedişlediği bir *tümleyen nesne* «complément régime» den yapılma öbekler.

Bunlar yapılışları bakımından şöyle çeşitlerde görünebilirler:

a. Mefʿuliyle beraber bir fiil çeşidinde: *bir ev yap-mak* «construire

[1] Bunların hepsine değil de yalnız bir türlüsüne gramerlerimizde atf-ı beyan «appositif» denilirdi: Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa, Barbaros Hayreddin, Dede Korkud, Süleyman Çelebi, Nevşehirli İbrahim Paşa, Ali Dayı vs... Larousse'da bu şöyle tarif ediliyor: «Bir ismin yanına getirilerek onunla bir tek ve aynı kimseyi veya şeyi bildiren kelimedir: commère la cigogne, le roi Henri, Jean lapin, Capitaine renard, sire Grégoire, vs.» misallerindeki ikinci kelimeler birincilerin atf-ı beyanıdır. Captaine renard misalinde olduğu gibi renard kelimesi «Capitaine» kelimesinin atf-ı beyanlı *tümleci* «régime» olmak suretiyle sıfat olarak da kullanılır. Fransızca'nın bu «régime = düzem» kelimesi asıl mânasiyle bir fiilin veya fiilsininin yedişlediği mefʿul eki katılan kelime yani «mefʿul» olacak. Bu, Fransızca kamustaki tarife göre «aynı bir kelâmın (isim, sıfat, zamir, fiil, ilgiç, zarf, gibi) bir kelimesine gramerce tâbi olan zamirden, isimden veya (mastar, ortaç, gibi) isimcil şekilden ibaret başka bir kelime» «régime direct» dır: yani *dolaysız nesne* «régime indirect» dedikleri ise *dolaylı nesne*dir.. A.U.E

une maison» gibi ki, muhtelif insiraf (ismin halleri) in kullanışına dair olan 256 dan 282 bendlerde daha evvelce bu öbeklerden - dolayısiyle - bahsedilmişti.

b. Yedişlediği kelime ile beraber bir ilgiç çeşidinde: *benim için* «pour moi», (bk. ilgiçler bahsi, § 873 ve aşağıları).

c. Yedişlediği kelime ile beraber bir isim çeşidinde; *bundan başka* «outre cela», «autre que celui-ci»; *bundan uzak* «éloigné d'ici».

Bu öbekler pek sık kullanılır şeyler değildir. Umumiyetle değişmez halde olarak sıfatlar veya zarflar roliyle kullanılırlar (yukarıki misallere bakınız). Bunlarda hiçbir gramer güçlüğü görünmediği için eserimizde kendilerinden ayrıca ve hususî olarak bahsedilecek değildir.

4° **Cümle öbekleri.** — Bu öbekler evvelkilerden farklı olarak bir hükmü havi olurlar: *Ahmed g'el-di* «Ahmed est venu».

Bu öbekleri de şöyle ayırıyoruz:

a. *Cümleler* «propositions»;

b. *Yarı cümleler* «quasi-propositions».

1062. *Kelime öbeklerine tatbik edilebilecek umumi kaideler.* — *Birinci kanun.* Bir kelime öbeğine bir lâhika getirileceği zaman bu lâhika bu öbeği teşkil eden her kelime sonunda tekrarlanmaya lüzum görülmeden sadece öbeğin son kelimesi sonuna katılır (bu kaidenin tatbikatını aşağıdaki § 1066 da görünüz).

1063. *İkinci kanun.* — *Bir kelime öbeğinde her tâlî unsur esas unsurdan evvel gelir.* — Başka bir söyleyişle, başka bir kelimenin mânasını tamamlayan her kelime o kelimenin evveline getirilir.

Bu kanunun tatbikatını teşkil eden esaslı kaideler şunlardır:

1° Belirtken belirtkinden evvel gelir: Vâsıf «épithète», vasıfladığı kelime (mevsuf) dan evvel: *kırmızı ev*, § 351), ve belirtici «déterminatif» tümleyen, tümlenmiş kelimeden evvel (*çoban-ıñ ev-i*, § 257).

2° (Dolaysız «direct», dolaylı «indirect» ve durumluk «circonstanciel» mahiyetlerdeki) tümleyen nesne «compl. régime» onu yedişleyen kelimeden evvel gelir: *bir ev yap-mak, benim için, bundan başka.*

3° Müsned-ün ileyh (yüklenge «sujet») müsnet (yüklem «prédicat») den evvel gelir. (*Ahmed g'eldi*).

Bunların neticesi. — 2 inci ve üçüncü kaidelerden şu çıkar ki, hem mütemmimlerinden sonra hem failinden sonra yer aldığı cihetle, her fiilcil şekil *ait olduğu öbeğin sonunda* bulunur.

1064. *Üçüncü kanun.* — İki evvelki kanunun tatbikı icabından olarak: Bir kelime öbeği insirafa uğradığı zaman bunda sonuçluk «désinentiel» lâhikasını alan kelime ancak *başlıca* unsuru teşkil eden kelimedir ki, *öbeğin biricik insiraflı unsuru* sanki kendisidir.

1065. 1061 inci bendde söylenenlere uygun olarak ve 3° maddede kaydedilen kelime gruplarını hariç tutarak biz sinitaks sergileyişi için şu taksimi kabul ediyoruz:

Iinci ayrım. — Belirtici öbekler;
IIinci ayrım. — Yanaşmalık öbekler;
IIIüncü ayrım. — Cümle öbekleri.

BİRİNCİ AYRIM.

BELİRTİCİ ÖBEKLER.

1066. Bilindiği üzere belirtici öbekler bir belirtkenle onun *ardınca gelen* (Mk. § 1063) bir belirtkin isimden vücuda getirilir.

Ml.: قرمزی او *kırmızı ev* «maison rouge»;
چوبانك اوی *çoban-ıñ ev-i* «la maison du berger».

Bu iki örnek misalde görüldüğü üzere bu öbeklerle vücuda gelen topluluk, eşyaları (veya fertleri) yani alem (isim)lerin mutat üzere bildirdiği mefhumları gösterir.

Zaten bu öbeklerin (başlıcası olan) ikinci haddi, tabiî haliyle ancak bu alem (isim) le gösterilir.

Bundan da şu çıkar ki belirtici öbekler, hiç değilse prensip itibariyle, alem (isim) lerdeki aynı sonucluk lâhikalarını yani cemi alâmetini, mülkiyet (izafet) lâhikasını, haliyet sonuclarını ve *-ki* lâhikasını alabilirler (Mk. § 210).

1067. Bu lâhikaların getirilmesi (§ 1064 de gösterilen kaideye göre) tabiî bir halde olur; içlerinde yalnız cemi alâmeti müstesna ki, bunun işleminde bazı hususilikler görülmektedir (Mk. 1113 ve aşağısı).

Bu itibarla şöyle denilir:

Mef'ulün ileyhte: | *çoban-ıñ ev-in-* / *kırmızı ev-* } e.

Görülüyor ki, kullanış itibariyle sanki yalnız kendisine ait imiş gibi

bütün her türlü lâhikaları alan, sadece sondaki alem (isim) dir (bununla beraber bk. § 1112).

1068. Lâhikalar yazıda bile sondaki aleme katılır.

Ml.: صولوق دمته *soluk demet-*} *e* «au bouquet fané»,

ve gerektiği takdirde bunda alelâde fonetik değişikliklere sebep olur. Nitekim mefʿulün ileyh halinde:

بياض صاريق *beyaz sarık* «turban blanc»;

بياض صاريغه *beyaz sarığ-a* «au turban blanc» olur.

1069. Belirtici öbeklerdeki ikinci haddin (esas bakımından bu bir alemdir), mahiyeti değişmez; fakat birinci hadde iş böyle değildir.

Ve işte bundan dolayıdır ki, belirtici öbekleri iki türlü olarak ayırmak zarureti vardır.

1° (Çoğu zaman bir *katkın* «adjectif» [1] olan) birinci haddi ikinci hadde vâsıf «épithète» lık yapanlar (ki Tûrkçede buna تركيب توصيفى *terkīb-i tavsīfi* «construction adjective» derler.) [2]

Ml.: قرمزى او *kırmızı ev.*

2° (Çoğu zaman bir *alem* «substantif» olan) birinci haddi ikinci hadde

---

[1] Müellif «adjectif» ile «épithète» i ayrı kullanmak suretiyle arada fark gözetiyor: Evvelce de bahsettiğimiz üzere, «adjectif» Türkçe «katkın» gibi karşılayacağımız bir kelimedir ki, Fransızca tarifine göre «bir isme onu tarif etmek veya tavsif etmek için katılır». Bu tariften de anlaşıldığı üzere «adjectif», ya aslında sıfat olmayan ve yalnız yanındaki kelimeyi tarif etmek yoliyle sıfat gibi bir rol oynayan (bu adam, üç çocuk, keten mendil, efendiden adam, ısgarada balık, ana kuş vs.) misallerindeki (bu, üç, keten, efendiden, ısgarada, ana) gibi sadece tarifci bir kelime... veya aslında sıfat olan (güzel kitap, arsız çocuk, fena hareket, kısa boy, vs.) misallerindeki (güzel, arsız, fena, kısa) gibi esasında tavsifçi ve dolayısiyle yine tarifçi demek olan bir kelimedir; ve bu takdirde Fransızlar'ın «adjectif qualificatif, adjectif déterminatif» tabirleri Türkçeye geçirilirken «tayinî (tarifî) sıfat, tavsifî sıfat» denilmesi yersiz ve mânasızdır. Hele «vasıflayıcı sıfat» mânasiyle «tavsifî sıfat» terkibi pek garip bir şeydir: Zaten sıfat (vasıflayıcı = vâsıf) demektir, tekrar «tavsifî» denmesine lüzum yoktur. Hakikatte bunlar Fransız gramer telâkkisine göre (tarifci katkın, tavsifci katkın) demek olur. Fransızların (tavsifci katkın) dedikleri «adjectif qualificatif», bizim asıl sıfat (= vâsıf) dediğimiz şeydir. İşte müellif bu asıl sıfatı kastettiği zaman yine tam bu mânada olan «épithète» kelimesini kullanıyor ve «adjectif» diyecek olsa ötekisinin de anlaşılacağından korktuğu için bunu tercih ediyor. Bu sebeple müellifin burada (na'it) mânasında «épithète» dediğini, (sıfat) söziyle karıştırmamak için biz (vâsıf) söziyle karşılaşıyoruz. A.U.E

[2] Buradaki «construction adjective» de hem isim mahiyetinde olan sıfat, hem asıl sıfat demek olan «épithète» dahildir ki, Türkçe karşılığı «katkınlı terkip» olmak gerekti. A.U.E

mütemmim «complément» lik yapanlar (ki Türkçede تركيب اضافى terkīb-i izāfī «rapport d'annexion» derler, § 1091 ve aşağısı).

Ml.: چوبانڭ اوى çoban-ıñ ev-i.

I^inci BAHİS — Birinci haddi vâsıf olan belirtici öbekler.

I. VĀSIFA ĀİD KAİDELERİN TEKRAR GÖZDEN GEÇİRİLMESİ.

1070. İçinde vâsıf «épithète» i ile birlikte bir isim bulunan öbekler şu kaideye tabidir:

Vâsıf, belirttiği alem (isim) den evvel gelir.

Katkın «adjectif» münasebetiyle de bahsi geçen § 351 bu kaide şu yukarıda söylediğimiz esasın tatbikinden başka bir şey değildir. Belirtken belirtikinden evvel gelir [1].

Ml.: قرمزى او kırmızı ev.

1071. *Bu öbeklerin alabileceği lâhikalar.* — Vâsıflı «à épithète» öbeklerde (1087 ve aşağısı; mk. § 328, İhtar, bendlerde kaydedilen müstesna haller hariç olmak üzere) haddi zatinde hiçbir lâhika bulunmadığından, izafet terkiplerinde (§ 1094) olduğu gibi bunlarda teşkilci lâhikalar meselesi olamaz.

Vâsıflı öbekler insirafa uğradıkları zaman 1066 dan 1068 bendlerde söylenilenlere mutabık olarak arizî lâhikalar alırlar.

Cemi lâhikası:

Ml.: كسكين قليچ k'eskin kılıç «sabre tranchant»;
كسكين قليچلر k'eskin kılıc-lar «sabres tranchants»;

---

[1] Müellifin bununla anlatmak istediği şudur:

İster tarifci yani aslında sıfat olmayan bir kelime olsun, ister vasıflayıcı yani aslında sıfat olan bir kelime olsun tarif ettiği veya vasıfladığı kelimeye göre bunların her ikisi de belirtken «déterminant» rolündedir; ve bu takdirde bir belirtkenin ya tarif veya tavsif suretiyle belirttiği kelimenin adı da belirtkin «déterminé» olur. Buna (mevsuf) diyemeyiz. Çünkü belirtkin asıl sıfat olduğu zaman onun vasıfladığı kelime sadece (mevsuf) olabilir. Belirtkin ise, yalnız buna değil belirtken aslen sıfat olmayan bir kelime olduğu zaman onun tarif ettiği kelimenin de adı olur. Kısacası: Belirtken mevkiindeki kelime yalnız tarifçi bir kelime olduğu zaman yanındaki belirtkeni sadece tarif eder; belirtken mevkiindeki kelime yalnız vasıflayıcı bir kelime olduğu zaman yanındaki belirtkeni hem vasıflar hem de belirtir. A.U.E

Mülkiyet (izafet) lâhikası (müfret muhatap):
كسكين قيليجك k'eskin kılıc-ıñ «ton sabre tranchant»;
كسكين قيليجلرك k'eskin kılıc-lar-ıñ «tes sabres tranchants»;
Halet sonucu (mefᶜulün ileyh):
كسكين قيليجه k'eskin kılıc-a «au sabre tranchant», vs.

1072. *Vāsıfın mahiyeti.* — Vâsıf mutat üzere bir veya birçok *katkın* veya *ortaç* dan teşekkül eder.

Katkın vasıflayıcı «qualificatif» veya tarif edici «indéfini?» (déterminatif) olur.

Ml.: ذكى چوجق *zeki çocuk* «enfant intelligent»;
بو باغچه *bu bağ-çe* «ce jardin»;
بر جنايت *bir cināyet* «un crime»;
كلن آدم *g'el-en adam* «l'homme qui vient».

Vâsıf, yukarıki misalde olduğu üzere, bir ortaç halinde bulunduğu zaman bunun adına fiilcil vâsıf «épithète verbale» diyeceğiz. Fiilin *katkınlık* «adjective» siygaları münasebetiyle bu fiilcil vâsıflardan bahsedilmişti (§ 740 dan 778).

1073. Bir isim birçok katkınlar (sıfatlar) la belirtilmiş olduğu zaman vâsıf olan katkınlar isme, belirtici olan katkınlardan daha yakın bir yerde bulunur.

Ml.: بو كنج قادين *bu g'enç kadın* «cette jeune femme»;
بر ماوى چيچك *bir mavi çiçek* «une fleur bleue».

Müstesna. — Mütekellim olan zat «le sujet parlant» *bir* kelimesiyle ifade edilen fikir üzerinde durmak istediği zaman bu belirtici katkın olan *bir* kelimesi, isme vesıflayıcı katkın olan kelimeden daha yakın bir yerde bulunur.

Ml.: ماوى بر چيچك *māvi bir çiçek* [1].

[1] Müellif burasını iyice anlatamamış gibi görünüyor:

Bir kere fikrimizce vasıflayıcı olsun, tarif ve tayin edici olsun, sıfatların arzuya göre yer değiştirmesi muhakkak birinin evvel ötekinin sonra gelmesi gibi bir kaideye bağlı değildir.

Yani bizce *bir māvi çiçek*, demekle *māvi bir çiçek* demek arasında mâna farkı yoktur. Bunlardaki *bir* kelimesi «herhangi bir» mânasındadır.

Bir de *bir* kelimesi «sadece bir, yalnız bir» mânasında olduğu zaman bunda *bir* kelimesinin *i* si vurgulu söylenir. Bu takdirde de *bir* kelimesinin yine vasıflayıcı katkından evvel de sonra da yer alması müsavidir:

Māvi bi°r çiçek, veya.
Bi°r māvi çiçek gibi. A.U.E.

Bu mâna menevişini Fransızca'ya tercüme etmek imkânsızdır. Bu ancak ses perdesiyle sıfata daha kuvvetli bir vurgu vermek suretiyle ifade edilebilir.

1074. Öbeğin birinci haddinde görülen bütün katkınlar vasıflayıcı olanlardan ise, bunlar nasıl istenirse öyle bir düzendeşlik «coordination» bağlaciyle birleştirilebilir.

Ml.: كوزل (و) ذكی چوجق *güzel (ve) zeki çocuḳ* «enfant joli et intelligent».

II. Katkınlar (veya ortaçlar) dan başka isimlerle yapılmış vasıflar.

1175. Şunlar basit bir vasıf gibi kullanılabilirler:

A. Umumiyetle, miktar (kemiyet) isimleri.
B. Bir takım madde alem (isim) leri;
C. Daha ileride sayılıp dökülecek olan başka bir takım alemler.

A. Miktar isimleri.

1076. Şunlar bir *vāsıf* rolü oynıyabilir:

1° 475 den 486 bentlerde bahsi geçen miktar katmaçları (zarfları).

Ml.: نه قدر طوز *ne ḳadar tuz* «combien de sel?»;
چوق طوز *Çoḳ tuz* «beaucoup de sel»;
آز شكر *az şeker* «peu de sucre»;
بر آز شكر *biraz şeker* «un peu de sucre»;
بو (شو ، او) قدر زحمت *bu (şu, o) ḳadar zaḥmet* «tant de peine».

Bunlara çok «beaucoup» mânasında خيلی *ḫayḷı* ve aynı mânadaki (Fransızca asıl «abondant» karşılığı vasıflayıcı bir katkın olan) بول *boḷ* kelimeleri de katılabilir.

Ml.: خيلی زمان *ḫayḷı zaman* «longtemps»;
شرابه بول صو قاتمق *şarab-a boḷ su ḳat-maḳ* «ajouter beaucoup d'eau au vin».

Yine Mk. eski Osmanlıca'da اركوش (اكش ، اكوش) [Bibl. nat. A. F. T. No. 5, yaprak 71] ve دلیم *delim*, Çġ. تالیم Uygurca *tälim*.

Eski Osmanlıca'da bir de نيجه *niçe*, *nece* veya *neçe neçe* de derlerdi ki, bu ilkin ne

kadar «combien» mânasında olup çok, çok sayıda «nombreux, plusieurs» mânalarında kullanılırdı:

Neçe neçe pādişahlar «de nombreux souverains»;
Bir neçe zaman «pendant longtemps».

Bir da bazan نيچه *nice*, *neçe* de yazılıyor idiyse de, böyle yazılış ve okunuşu umumiyetle nasıl «comment» mânasındaki katmaç (zarf) a tahsis ediliyordu.

1077. — 2° sayı isimleri (§ 489 ve aşağısı) ve bazı mühim sıfatlar cemilik «pluralité» bildirirler.

Ml.: اللى كشى *elli kişi* «cinquante personnes»;
بيك بر كيجه *biñ bir g'ece* «mille et une nuits»;
برقاچ غروش *bir kaç kuruş* «quelques piastres».

1078. *ne kadar* (mk. Lâtince *quantum*) süaline cevap olan mikdar katmaç (zarf) larından farklı olarak sayı isimleri قاچ *kaç* (lâtince *quot*) süaline cevap olurlar:

Ml.: قاچ پاره *kaç para* «Combien de paras?» (para, kuruşun 40 da bir cüz'ü - *ne kadar para* daha ziyade «combien d'argent» demektir).

1079. — 3° *ölçü* «mesure» bildiren bir takım tabirler.

Bunlar umumiyetle bir sayı ismiyle alt yanında gelen bir *ölçü* veya *hesap* «compte» vahidi kıyasisinden veya bu mânada arizî olarak kullanılan bir kelimeden yapılmış bulunur [1].

Meselâ درت آرشين چوخه *dört arşın çuha* «quatre pics de drap» sözündeki درت آرشين *dört arşın* «quatre pics» (bir pic = 76 santimetre) tabiri gibi. Başka misaller:

بر قدح صو *bir kadeh su* «un verre d'eau»;
اوچ چوال اون *üç çuval un* «trois sacs de farine»;
بش طابور رديف *beş tabur redif* «cinq bataillans de redif» (ihtiyat «réserve» askerleri);

[1] Bu gibi maddi miktar bildiren isimlerin kendilerinden sonraki kelimelere sıfat rolünü yapmaları, bunların esasen sonlarına *lik*, *lık* nispet eklerinin katılmasiyle yapılmış sıfatlar olmalarından ileri geliyor fikrindeyiz. Bu *lik*, *lık* lar böyle yerlerde hazf ve takdir edilmiş bir mahiyette kullanılıyor, demektir (bk. § **1083**, İhtar).

bu kadar (lık) para;
bir kadeh (lik) su;
üç çuval (lık) un;
beş tabur (luk) redif;
altı okka (lık) ekmek;
on dönüm (lük) tarla;
yirmi deste (lik) k'ât;
bir gemi bağdayın bir apaz (lık) çaşnı-si, vs. A.U.E

التی اوقه اکمك *altı okka ekmek* «six oques de pain» (bir okka = 1 kilogram 28);

اون دونم تارلا *on dönüm tarla* «10 arpents de champ» (1 *dönüm* = takriben 36 ares);

یکرمی دسته کاغد *yirmi deste kāt [1]* «20 mains de papier»;

بر کمی بوغدایك بر آپاز چاشنیسی *bir g'emi buğday-ıñ bir (h) apaz çaşnı-sı* (atasözü) «une poignée (suffit pour donner) le goût de tout un bateau de blé» (Proverbe).

Miktarlık bir tabir, izafet terkibi olarak da yapılmış olsa yine belirtken rolünü yapabilir.

Ml.: بر ارقه یوکی اودون *bir arka yük-ü odun* «une hottée de bois» (mot à mot: «une charge de dos de bois») [*Burhān-ı Kāt-ı*, Türkçe, s. 56, l. 3].

Bir de ikinci haddi *dolu* kelimesi olan şu izafet tekipli miktar sıfatlarına bakınız (s. 912).

Mk. Öteki Türk dillerindekilerini:

köp tävä-lär (dävä-lär) yük-i kitabl «plusieurs charges de chameau de livres» (*Tezk. Evl.*, s. 252, l.»);

سنك باشك اوچ آغیری بوغدا *sen-ūñ baş-uñ uç ağır-ı buğda?* (A.U.E) «trois fois le poids de ta tête de blé» (FETH. AH., s. 146).

1080. İçinde mikdarlık bir belirtken bulunan bir öbeğin esas haddi, tabirin bütünü cemilik bildirse bile müfret olarak kalır.

Ml.: ایکی ال *iki el* «deux mains»;

برچوق کیمسه «beaucoup de personnes».

Böylelerinde cemilik fikri belirtken tarafından kâfi derecede ifade edilmiş sayılır.

1081. Bununla beraber bazan belirtkenin cemi alâmetini de aldığı bu neviden isim öbekleri de olur ki, o zaman bunlardaki cemi, mübalaga «amplification» mânasındaki cemidir (mk. § 212).

Ml.: برچوق کیمسهلر *birçok kimse-ler* «beaucoup de personnes»;

قاچ کرهلر *kaç k'ere-ler* «combien de fois!».

---

[1] Bu (Farsça) kelime Azerce'de «(insanlardan ibaret) takım» mânasiyledir:

Ml.: بو اثناده موورav اوستنجه بر دسته آدام یتشیر *bu esnā-da Mowrav (gürcüce) üst-ün-ce* (başında Movrav olarak) *bir deste adam yet-iş-ir* (A.U.E) «sur ces entrefaites arrive le chef de police avec son escorte» (AHUNDOF, s. 196). J. D.

1082. Asıl mânası habbe «grain» demek olan (ve Türkçe'de, *tāne* diye söylenilen) Farsça dane *dāne* «pièce» kelimesi ile yapılmış itnablı «pléonastique» tabirleri de, (mikdar belirtkenleri) denilen bu öbeğe yaklaştırmalıdır; bu tane kelimesi, sadece birer birer sayılan şeylerden bahsedildiğini bildirir:

ایکی دانه چکردك *iki tāne çekirdek* «deux noyaux»;
ایکی دانه الماس *iki tāne elmas* «deux diamants»;
ایکی دانه اوکوز *iki tāne öküz* «deux boeufs»;
ایکی دانه چوجق *iki tāne çocuk* «deux enfants».

Bu misallerden de anlaşılıyor ki, *tāne* kelimesi ayırdımsız olarak eşyaların hepsinde ve hattâ insanlarda dahi kullanılabilir. Hiç değilse bu, konuşma dilinde böyle oluyor; fakat yazı dilinde ve resmî dilde belirtken kelimenin mahiyetine göre *tāne* kelimesi şu kelimelerle değişmiş bulunur ve şöyle kullanılır:

نفر * *nefer* «individu», adamlar hakkında;
راس * *re's* «tête», davarlar için ve eskiden köleler hakkında;
عدد * *aded* «nombre», nakit para ve ufak tefek eşya hakkında;
باب * *bab* «porte», binalar hakkında;
قطعه *kıt'a* «pièce», yazılı şeyler ve gemiler hakkında;
پاره *para* «morceau», gemiler ve toplar hakkında.

Ml.: بیك نفر عسکر *bin nefer 'asker* «mille soldats»;
اوچ باب خانه *üç bab ḫāne* «trois maisons».

tāne kelimesi de ilkin kıymetli taşlara mahsus olarak kullanılırdı. Bazan yazıda sayı ismine katılıyordu.

Eski Osmanlı resmî dairelerince kullanılan bu yoldaki ıstılahların Bibl. nat., A.F.T 41, yaprak 33 ve 34 te daha tam bir listesi bulunmaktadır.

1083. Sayı isminden sonra gelen kelimenin alelâde hizmeti ölçü vahidi kiyasisi olmak değilse bu yolda yapılmış belirtkene bazan لك/لق *-lik*/*-lık* lâhikası (§ 522 ve aşağısı) getirilir.

Ml.: اون کون *on gün* «dix jours»;

اون کونلك سیاحت *on gün-lük seyāḥat* «dix jours de voyage, voyage de dix jours»;

بش کوملك *beş g'ömlek* «cinq chemises»;

بش کوملکلك بز *beş g'ömleklik bez* «de la toile pour cinq chemises»;

یدی غروشلق کتاب *yedi kuruş-luk kitap* «livre de sept piastres»;

اللیشر بیك لیرالق بر ثروت *elli-şer bin lira-lık bir servet* (birçok kimselerden bahsederken) «une richesse de 50,000 livres, chacun».

Ml.: *beş gün-lük bayat ekmek* «pain rassis de cinq jours»;

milyon-luk bir zat «millionnaire»;
asır-lık düşman «ennemi séculaire», vs.

İHTAR. — Kullanışın tayin ettiği bir takım hallerde ölçü vahidi kiyasisini gösteren kelime hazfedilerek *-lik* lâhikası doğrudan doğruya sayı ismine katılır:

بیكلك بر آت *biñ-lik* (= bin (kuruş)-luk) *bir at* «un cheval de mille (piastres).

Bu gibi hazifli hallerde takdir edilen kelimeler şunlardır:
غروش *kuruş* «piastre»;
اوقه *okka* veya قیه *kıye* «oque»;
آرشین *arşın* «pic»;
درهم *dir(h)em*.

Ml.: بیكلك بر شیشه *biñ-lik (= bin (dirhem)-lik) bir şişe* «une bouteille de 1,000 dirhems (3 litre kadar).

Bazan yaş bahsinde kullanılır:

Ml.: قرقلق بر آدام *kırk-lık (kırk (yıl) lık?) bir adam* «un homme âgé d'une quarantaine d'années»;
یتمش بشلك بر افندی *yetmiş beş-(yıl)lık? bir efendi* «un monsieur de 75 ans»;
داها بر آیلق بر چوجوق *daha bir ay (müddet)-lık bir çocuk* «un enfant d'un moi à peine».

Bu çeşit tabirler şu kadar kuruşluk (meselâ: *iki-lik* «pièce de 2 piastres» *yirmi-lik* «pièce de 20 piastres» veya paralık (meselâ: *on-luk* «pièce de 10 paras») bir nakdi bildirmek üzere alem (isim) olarak da kullanılabilirler.

biñ-lik kelimesi «1000 dirhemlik şişe» mânasiyle alem (isim) olarak da kullanılır.

1084. Bir de şu anlaşılabilmiş oluyor ki, Türkçedeki belirtken öbekler arasında kısmilik «partitif» mefhumuna yer verilmiş değildir (meselâ Fransızca'da olduğu gibi A.U.E) «beaucoup de pain» (yani ekmekten bir kısım olarak çok «mikdar» A.U.E) denilmeyip çok ekmek (Fransızcası kelime kelime: «beaucoup pain») denilir.

Kısacası, Türkçede miktar belirtkenleri ayniyle vasıf belirtkenleri halinde bulunurlar.

B. MADDE ALEM (İSİM) LERİ.

1085. طاش *taş*, «pierre», آلتون *altın* «or», دمیر *demir*, اخشاب *ahşab*, veya آغاج *ağaç* «bois», ایپك *ipek* «soie», كچه *k'eçe* «feutre» vs. gibi madde isimleri şu gibi tabirlerde belirtken hizmetini görebilirler:

طاش كوپری *taş k'öprü* «pont de pierre»;
آلتون كوستك *altın k'östek* «chaîne de montre en or»;
دمیرباش *demir baş* «tête de fer» (İsveç kıralı XII inci Şarl'ın lakabı);

اخشاب خانه *aḫşab ḫāne* «maison en bois»;

ايپك منديل *ipek mendil* «mouchoir de soi»;

كچه كلاه *keçe külâh* «bonnet de feutre» (Yeniçerilerde);

باغه صاپلى بر كوزلك *bağa sap-lı bir g'öz-lük* «un face à main à manche en écail».

Ml.: *ot minder* «coussin à varech»;
toprak duvar «mur de terre»;
pırlanta düğme «bouton de brillant» vs. [1].

Madde ismi mecazi bir mâna ile de kullanılabilir:

توز شكر *toz şeker* «sucre en poudre»;

اينجى ديش *inci diş [2]* «dent de perle».

C. BELİRTKEN VAZİFESİNİ GÖREBİLEN BAŞKA ALEM (İSİM) LER

1086. Başka bir takım alemler de bir kısım hazır tabirlerde [3] sıfat olarak kullanılabilirler:

Ml.: قيز چوجوق *kız çocuk* «fillette» (mot à mot.: «fille enfant»);
قيز قارداش *kız kardeş* «sœur» mot à mot: «fille frère»);
آرسلان آدم *a(r)slan adam* «homme brave» (*aslan* «lion»);
اشك حريف *eşek herif* «imbécile» (mot à mot: «âne individu»);

---

[1] Bunlar aslında: taştan olan köprü, altından yapılan köstek vs. yerindedir. Nitekim *kız çocuk, kız kardeş, ana kuş, baba hindi, yavru yılan* vs. gibileri de kız (olan) çocuk ve kardeş, ana (olan) kuş, babaç (olan) hindi, yavru (olan) yılan yerindedir. Esasen birer cins alemi olan bu kelimeler basit durumlarında alelâde isim mahiyetinde olup, ancak böyle terkip hallerinde vasfiyet mânasını alarak nahvî sıfat rolünü oynarlar.

Şu halde böyle terkipleri, bazı gramercilerin yaptıkları gibi izafet terkibi nev'inden saymak yanlış bir şeydir. Çünkü izafet (maddi veya mânevi iki varlıktan birinin ötekine ait olnşu) fikrini bildirir. Bunlarda ise böyle bir fikir ve rol yoktur. A.U.E

[2] Bazı Türk gramercileri bu yoldaki terkibi farsça'yı taklitden yapılmış sayıyorlar ki bu, yanlıştır. Benzerlik burada tesadüfidir: Diğer Hind - Avrupa dillerinden çoğunda bulunanlar gibi onlar mürekkep isimlerdir. J. D.

Buradakiler: toz (gibi olan, halinde olan) şeker; inci (gibi olan) diş vs. yerindedir. A.U.E

[3] Burada müellifin hazır tabirler dediği yalnız «kız çocuk, kız kardeş» gibi şeyler olacak. Yoksa (arslan adam, eşek herif, acem basması kitap) bunlardan değildir. Bunlar da arslan (gibi olan) adam, eşek (gibi olan) herif, acem basması (olan) kitap yerindedir. A.U.E

عجم باصمه‌سی بر کتاب *acem bas-ma-sı bir kitab* «un livre lithographié à la persane».

1087. *İnsiraflı* «fléchi» *olan* veya *bir ilgiç* «postposition» *le birlikte bulunan* bir takım alemler de belirtken - vâsıf «déterminant-épithète» gibi kullanılabilir ki bu hal, (mutat üzere bir katkın olan) vâsıfın değişmezlik esasiyle bariz bir tenakuz teşkil eder.

Bu suretledir ki, *mefulün anh* haletine konulan madde alemleri (muk. § 1085) ve büyük miktarda daha başka alemler bir şeyin bilhassa mecaz mânasiyle neden yapıldığını veya umumiyetle nereden çıktığını, nereden geldiğini bildirebilir.

Ml.: طاشدن یورك *taş-dan yürek* «un cœur de pierre»;

اویمه جویزدن کتبخانه *oy-ma ceviz-den kütüpḫāne* «une bibliothèque en noyer sculpté»;

دمیردن آدم *demir-den adam* «un homme de fer» [1].

1088. İhtar. — Bu gibi ifadelerin bir takımları Türkçede vazife ve meslek unvanları olarak kullanılır ki, bu hal onlara hakiki atf-ı beyan «apposition» öbekleri mahiyetini veriyor. (Mk. § 1150 ve aşağısı). Fransızca'nın «Monsieur un tel, fonctionnaire de l'Etat» yani «filân efendi, devlet memuru» yerinde şöyle tabirler kullanılır:

خلفادن فلان افندی *ḫulefā-dan filân efendi*, veya

کتبه‌دن فلان افندی *k'etebeden filân efendi*,

فرانسه سفارتی ترجمانلرندن موسیو فلان *Fransa sefāret-i tercüman-ḷar-ın-dan Müsyü filân* «Monsieur un tel, drogman de l'Ambassade de France».

1089. (Başlıca fiyat takdirinde olmak üzere) *mefᶜulün ileyhli* bir takım isimlerde de böyle olur.

Ml.: اون پاره‌یه بر دفتر *on para-ya bir defter [2]* «un cahier de 10 paras».

---

[1] Bu misallerdeki (taştan, cevizden, demirden) kelimeleri de *taştan olan, cevizden olan, demirden olan* yerindedir; ve bu *-dan* lı kelimeler *olan* ortaç - sıfatının mef'ulleri olduğu halde *olan* ortacının hazfiyle onun sıfatlık rolünü yapmaktadırlar. Şu halde hakikatte tenakuz yok demektir. *Efediden adam, ısgarada balık, dalda kebap, havanda su* terkiplerinde de böyledir. A.U.E

[2] Bu misal *on paraya bir defter aldım* cümlesinde olduğu gibi ise, *on paraya mukabil olmak üzere bir defter aldım* yerindedir ki, rolü zarf rolüdür. Yok, müellifin istediği sıfat rolü ise, *bir* siz olarak şöyle denir: *On paraya* (= on paraya olan, on paralık) *defterlerden bir tane aldım.* A.U.E

Mefᶜulün fihli isimlerde de böyledir:

كوزده بر پاشا *g'öz-de bir paşa [1]* «un pacha en faveur» mot à mot «dans l'œil»;

بشیکده بر چوجوق *beşikde bir çocuk [2]* «un enfant au berceau».

Bun-lar pek meydan-da şey-ler-dir «ce sont de choses de toute évidence».

İlgicli isimlerde de böyledir:

ملك كبی بر آدم *melek gibi bir adam [3]* «un homme comme (un) ange (= un homme doux et bon».

III. KARMAŞIK VASIF (épithète complexe).

(دامی قرمزی او *dam-ı kırmızı ev* örneğinde).

1090. Karmaşık vâsıf, esasen üçüncü şahıs mülkiyet lâhikası (yani gaibe izafe zamiri A.U.E) ni havi bir alem (isim) ile onun ardınca gelen bir *katkın* (sıfat) vey. *ortaç* «participe» den teşekkül eder.

Bu, sıfat ve ortaç (bk. § 761 ve aşağısı) münasebetiyle tafsilâtlı olarak evvele mütalâa edilmişti. Burada ise gittikçe artan bir karmaşıklık halindeki birkaç misal il onun belirtici öbeklerde kullanılışını göstermekle iktifa edeceğiz.

حلی مشكل بر معما *hall-i müşkil bir muᶜammā* «une énigme de solution difficile»;

اون ایکیسی بیوك یوز طوپ *on iki-si büğük yüz top* (AHMED RĀSIM) «100 canon dont douze grands»;

معناسی موهوم ومشكوك عبارات *maᶜnā-sı mevhum ve meşkûk ᶜibārāt* «phrases dont l sens est obscur et douteux»;

اوزری اینجی ایله مرصع بر آلتون عصا *üzer-i inci ile murassaᶜ bir altın ᶜasā* (AHMED RĀSIM «un scèptre d'or orné de perles (mot à mot: son dessus avec perles orné un scèptre d'or»

اللری چپلاق آیاقلری قینهلی كوزلری سورمهلی باشلری دائما یاشماقلی قادینلر *el-leri-ile çıplak ayak ları kına-lı g'öz-leri sürme-li baş-ları dāimā yaşmak-lı kadın-lar* (HĀLID ZİYĀ) «de femmes dont les mains et les pieds nus (sont) teints de henné, dont les yeux (son peints) au collyre, dont les têtes (sont) toujours couvertes d'un yachmak (bandeau blan transparent)»;

[1, 2] Evvelki (1) numaralı misalde olduğu üzere, bunlarda da hep *olan* suretinde bir ortaç takdir edilir: *gözde (olan) bir paşa, beşikte (olan) bir çocuk, meydanda (olan) şeylerdir, sözde (olan: güyā) bir teselli, yüzde (olan) elli (mikdarında) kâr binde (olan) bir ihtimal*, vs.

Mefᶜulün anhlı isimlerde de öyledir.

Efendiden adam, uzaktan merhaba, içten sevgi, yalandan hastalık vs. ki, bunlarda da yine «*olan, söylenen, gösterilen, yapılan*» gibi bir ortaç takdir edilir. A.U.E

[3] *Melek gibi (olan)*, aslında *melek kib-i* suretinde bir izafet terkibi olup, *melek misali* karşılığıdır. *kib* (bk. D.L.T.: kalıp, örnek, misal) demektir. Şu halde *gibi* kelimesinin sonundaki *i*, gaibe izafet zamiridir; ve bu misali **1086** ıncı bende koymak mümkündür. A.U.E

فاتح . . . اوموزلرينك آره‌سی واسع جسمنك جهت علياسی بجاقلرندن اوزون ، . . . . چهره‌سی بياض اوزرينه غايت آتشين رنك آل ايله مزين ، صاچلری صقالی سياه وطبيعی قاريشيق ، بوينی قيصه‌رق و اوك طرفه مائل بر ذات (ايدی) *Fātiḫ.... omuz-ların-iñ ara-sı vāsi' cismin-iñ cihet-i 'ulyā-sı bacak-ların-dan uzun, çehre-si beyaz üzer-in-e gāyet āteşīn reng-i-āl ile müzeyyen, saç-ları sakal-ı siyah ve tabī'i karış-ık, boyn-u kısa-rak ve ōñ taraf-a māil bir zāt (i-di).* (KEMAL BEY) «(Mehemet II) le Conquérant était... un homme aux épaules larges, au buste plus long que les jambes, à la figure rehaussée d'un vif incarnat (ressortant) sur le blanc (du teint), à la barbe et aux cheveux noirs et naturellement frisés, au cou un peu court et penché en avant».

Buradaki *cismin-iñ cihet-i ulyā-sı bacak-ları-ndan* **uzun** kelimeleri araya girmiş bir had ile daha katlı katlı olmuş bir karmaşık vasıf misali göstermektedir (mk. § 356).

BAHİS II. — İzafet ilgisi.

(Türkçe: ترکیب اضافی *terkib-i izāfī* veya اضافت *izāfet*).

1091. *Mülkiyet ilgisi* «Du rapport possessif». — İzafet ilgisi [1] «rapport d'annexion» dan bahsetmeden evvel, daha umumî olan mantıkî bir mefhuma, mülkiyet ilgisi «rapport possesif» denilen bir alâkaya dair birkaç söz söylemek zarureti vardır.

Bizim burada mülkiyet ilgisi dediğimiz şey, biri muzafun ileyh «concept possesseur» öteki muzaf «concept possédé» adını alan iki mefhum arasında var olduğu düşünülen bir mülkiyettir. (Mülkiyet sözünü biz burada «aidiyet - dépendance» ve az çok kesin bir bağlanış, kapılanış «rattachement» kavramlarını da içine alan geniş bir mânaya alıyoruz) [2].

[1] Türk gramercileri bu *izāfet* tabirini de daha başka birçokları gibi Arap gramercilerinden almıştır. Fakat bu tabirin intihabında müstesna olarak bir isabet bulunuyor. Hakikaten Arapçanın izafeti şu cihetten Türkçeninkine benziyor ki, bu iki dilde - Hind - Avrupa lisanlarından farklı olarak ilkinin her iki haddi sarfî bir değişikliğe uğramaktadır. (Mebni hali «l'état construit» denilen şey hakkında bk. Arapça gramerlere). J. D.

Fikrimizce izafet, birinci haddi muzaf, ikincisi muzafun ileyh olmak üzere (Ykl. Fars: *ḫāne-'i men [, tū, ō]..* Ar.: *beyt-ī [, ek, ehū],* vs.) meselâ: *ev-im (, imiz.. iñ, iñiz.. i, leri)* den ibaret olduğuna göre, her iki had, sarfî bir değişikliğe uğramıyor. AU.E

[2] Bizim aidiyet «dépendance, appartenance» gibi umumî bir mânaya kullandığımız *iza-fet* kelimesini müellif Fransızca «annexion» kelimesiyle karşılayor. Ancak onların gramerlerinde bu kelimenin kullanılması âdet olmadığı için, kendilerince menus fakat daha dar mânadaki mülkiyet «possession» kelimesini bu mânada genişleterek kullanıyor; ve hattâ yine bu geniş mâna ile muzafun ileyh için «possesseur», muzaf için «possédé» kelimelerini alıyor. Bununla beraber son Fransız gramerlerinden biri, bu mülkiyet «possession» mânasını kendi gramerlerinde de genişleterek, bizim daha geniş mânalı «aidiyet» rolündeki «izafet» i kastediyor:

(281. La première valeur de l'adjectif possessif est toujours d'indiquer l'*appartenance* et il le fait avec une grande précision puisqu 'il varie en nombre et en per-

Aşağıda verilen şu iki örnek misalde bir mülkiyet ilgisi bulunmaktadır:

1[inci] misal:

Bu ev çoban-ıñ-dır [1] «cette maison est au berger».

1092. Mülkiyet (izafet) ilgisi mefhumlarını bildiren isimlere dai kaideler:

1° Bundan evvelki bendin birinci misalindeki halde ve daha sonraları 1096 ıncı bendde kaydedilecek olan daha birkaç hususi hallerd olanlar hariç olmak üzere, Türkçede muzaf mefhumunu ifade eden kelime bir mülkiyet (izafet) lâhikası alır ki bu, muzafun ileyh mefhumunu merci alâmeti «indice de rappel» hizmetini görür. Bu takdirde bu (§ 233

---

sonne avec le *possesseur*, et en nombre et en genre avec l'objet *possédé*. — Gram. Larousse du XXe siècle, p. 233).

Yani «mülkiyet katkını» nın birinci değeri daima *aidlik* bildirmektir.. ve o bun tamamı tamamına yapmaktadır; mademki *malik olan* zatın kemiyetine, şahsına, ve *mali olunan* şeyin kemiyetine, cinsiyetine göre o da değişikliğe uğrayor.»

Fransız gramerinin burada bahsettiği mülkiyet katkını «adjectif possessif», müfre ve cemi, müzekker ve müennes şahıslara göre değişen *mon, ton, son, notre, votre, leu* gibi kelimelerdir ki, başka isimlerin yanına onlara bir mâna vermek için katıldığı içi kendilerine katkın mânasında «adjectif» denilmiştir.

Türkçede ise bunların karşılığı yalnız müfret ve cemi şahıslara göre *-im, -iñ, -imiz, -iñiz, -leri* kelimeleridir ki, bizce bunlar Türk dilinin yapısı icabınca ismin sonuna katılarak vücude getirilen izafet terkibinde (öbeğinde) muzafün ileyh rolünü görü izafet zamirleridir.

Şu halde fransızcada meselâ *mon livre* terkibindeki *mon* kelimesi, bir taraftan *livr* kelimesini tarif ve tayin ettiği gibi, aralarındaki aidlik ilgisi esasına göre de *livre* kelimes *mon* kelimesine ait oluşu bildirmek bakımından (yani bu iki kelime: *le livre à moi* = ban ait kitap, yerinde olduğundan), Türkçedeki *kitab-ım* terkibinin aynı olur. Nitekim dah yukarıki Fransızca ibarede *possesseur* (muzafun ileyh olan zat) ve *objet possédé* (muza olan şey) tabirlerinin kullanılması da bunun esasen bir izafet mânasında olduğun işaret etmektedir.

Yalnız bunlardaki fark, bizde zamir olan *-im* kelimesinin Fransızca karşılığı olar *mon* kelimesine (ismin yanına getirilip ona katıldığı için) sadece katkın «adjectif» denildiği halde, esasen bir zamir olduğuna ayrıca işaret edilmemesindedir; ve hakikatte *mon ton* vs... de mütekellim, muhatap, vs... şahısların yerini tutan zamirler olmaktan çıkmış değildir.

Bu itibarla yeni gramer terimlerimizde buna mülkiyet mânasında *iyelik* eki diyerek Fransızların sonra sonra kabul ederek ifadeye çalıştıkları aidiyet (izafet) fikrinden uzaklaşmak, onların kifayetsiz buldukları eski bir tabire bizce hâlâ lüzumsuz ve yersiz bir kıymet vermekten başka bir şey değildir. A.U.E

[1] Bu misaldeki *çoban-ın* kelimesi bizce izafet değildir. Bu *çobana ait* mânasında bir sıfattır ki bu cümle de *haber* yerindedir; evvelce de bahsi geçtiği üzere, türlü türlü

sonlarında bahsedilen mülkiyet lâhikasının *merci* «antécédent» i olur [1]. Muzaf mefhumu *daima* müstakil bir kelime ile ifade edilir.

2° Muzafun ileyh mefhumu haber «prédicat» rolünü (Mk. yukarıdaki 1 inci misal) veya muzaf mefhumuna mütemmim (izafet ilgisi «rapport d'annexion») rolünü gördüğü zaman, sonuna aidiyet «génitif» sonucunu alır [2].

a. Muzaf ile beraberlik eden mülkiyet (izafet) lâhikasının mantıkî mercii bir şahıs zamiri olduğu zaman.

Böyle bir zamir ancak şahıs bildirir; ve halbuki bu mâna çoktan mülkiyet (izafet) lâhikasında vardır.

Ml.: *ev-im küçük-dür* «*ma maison* est petite»;
(*ev-im* kelimesi mülkiyet [izafet] ilgisini ifade etmeğe kâfidir) [1].

-in vardır ki, bunlardan yalnız *-iñ* suretinde gösterdiğimiz müfret muhataba izafet zamiridir: *kita-bıñ* = sana ait kitap, gibi; bir de muhataba emir siygasında fiil köküne katılan *-in* vardır ki, bu da fiil zamiridir: *yaz-ın*, gibi. (*yaz-ın*, *kış-ın* daki *-ın* edatları zarfiyet ve aliyet mânalarında isme katılan başka bir edattır).

Bir de gaibe izafet zamirinin marife olan merciini izafet terkibine bağlayan *-in* edatı vardır: *öğretmen-in* (*kitab-ı*) gibi.. bundan başka sonuna getirildiği isme mensubiyet mânası vererek onu sıfat yapan bir *-in* eki vardır ki, gaip durumunda olan isimlere katılır, ve *ben, biz* zamirlerine katıldığı zaman ise *-im* şeklini alır: o zaman o kelimeler sıfat olup mevsuflariyle beraber «aidiyet» mânasında sıfat terkibi olurlar:

ben .. *biz*	*-im*	*ev*	= *bana, bize ait ev;*
sen .. *siz*	*-in*		= *sana, size ait ev.*

gibi ki, «génitif» dedikleri asıl böylelerindeki *-in* dir.

Bu *in*, (o, onlar) zamirlerine katılıp *onun ev, onların ev* suretinde kullanılmaz; yalnız bu gaip zamirleri yerine şahıs isimleri getirilerek onlara sıfat yapılır. Fakat bu defa mevsufları cins ismi olamayıp yine muhakkak has isim olmak gerektir:

İmam-ın Hatice, Çoban-ın Mustafa gibi.

Sonuna *-ın* katılarak yapılan bu mensubiyet sıfatları, her sıfat gibi haber durumunda da olurlar:

Bu ev, benim, bizim... senin, sizin.. onun, onların (imamın, çobanın) dır.. gibi ki, bunlarda *-in*, gaip durumundaki zamirlere katılmıştırr. Bu ev bana, sana, vs.. aittir gibi mânalardadır; ayni *-in* müfret ve cemi mütekellime, muhataba, gaibe izafet terkiplerinin sonuna da gelir, ve bunlar haber durumunda kullanılırlar: Bu sahife, *kitab (ım, ımız.. ıñ, ıñız.. ın, ların) ın* dır = bu sahife bana, sana, ona, bize, size, onlara ait olan kitaba aittir, demektir. A.U.E

[1, 1] Mütekellim durumundaki şahıs meselâ (Ahmed), muhatap durumundaki şahıs meselâ (Mehmet), gaip durumundaki şahıs meselâ (Mustafa) olsa şöyle olur (cemi mütekellim, muhatap ve gaiplerde cemilikten başka bir fazlalık olmadığı için onlardan misal almıyoruz):

ev-im: bana (=Ahmede) ait ev;
ev-iñ: sana (=Mehmede) ait ev;
ev-i: ona (=Mustafaya) ait ev.

Demek oluyor ki, bunlar bir (ev) ismiyle bir (mütekellim, muhatap, gaip) izafet zami-

Bunun neticesi. — Şunu ilkten söyliyebiliriz ki, 1 inci veya 2 inci şahıs mülkiyet (izafet) lâhikası ile yapılan bir izafette muzafun ileyhi söylemekte bir fayda yoktur; çünkü böyle bir halde bu lâhikanın mercii (1 inci veya 2 inci şahıs: *ben, sen; biz, siz* gibi) bir şahıs zamirinden başka bir şey olamaz. Halbuki 3 üncü şahısta böyle değildir, onda merci yalnız şahıs zamiri ile değil herhangi bir isim ile de ifade edilebilir.

b. Mülkiyet (izafet) lâhikasının mercii gayri muayyen mânalı bir işaret zamirinden başka bir şeyle ifade edilemiyecek belirsiz bir gayri muayyenlik fikri ise, mk. § 234.

3° (Muzafun ileyh ve muzaftan ibaret) iki mefhum söylenmiş olduğu zaman bunların her zaman aynı cümle içinde bulunmaları zarurî değildir. Bakınız evvelki bendin 2 inci misaline.

4° (Muzafun ileyh ve muzaftan ibaret) iki mefhum aynı cümlede bulundukları zaman muzafun ileyh mefhumunu bildiren kelime, muzaf mefhumunu bildiren kelimenin gramerce mütemmimi olması mümkündür. O zaman bunlar Türkçede hususi bir şekil alan öyle bir *öbek* vücuda getirirler ki, biz buna izafet ilgisi «rapport d'annexion» adını veriyoruz.

---

rinden yapılmış bir terkiptir. Bu terkiplerde ait olan şey (= muzaf) *ev* dir. *-im* mütekellim durumunda olan muzafun ileyh (= Ahmet) in yerini tutan zamirdir. *-iñ* muhatap durumunda olan muzafun ileyh (= Mehmet) in yerini tutan zamirdir. *-i* gaip durumunda olan muzafun iley (= Mustafa) nın yerini tutan zamirdir.

Terkiplerinde muzafun ileyhler durumunda olan *-im, -iñ, -i* zamirlerinin, yerini tuttuğu hakiki muzafun ileyhler ise sırasiyle (Ahmet, Mehmet, Mustafa) dır ki, bunlar (merci) dir. Bu (merci) lerden mütekellim, muhatap zamirlerine ait olanları *ev-im* (Ahmet), *ev-in* (Mehmet) gibi söylenmez. Yani bu zamirlerin mercilerini yanı başlarında söylemeğe lüzum yoktur (bk. *Bunun neticesi*). Çünkü, tekrar söyleyelim, bir mecliste mütekellim varsa muhatap da vardır, ve her ikisi birbirinin isimlerini bilmeseler dahi bir yerde olduklarına göre şahıslarını tanımaktadırlar. Yalnız gaipte böyle değildir. Gaip mecliste hazır olmadığından, meselâ *ev-i* izafet terkibindeki *-i* zamirinin mercii kim olduğu bilinmek zarureti vardır. İşte onun için ilk ağızda böyle bir izafet yapmak ihtiyacı olduğu zaman, onun mercii olan meselâ (çoban) kelimesi bu izafet terkibinin baş tarafına getirilir; ve gaipe yerin merci olan kelime mârife ise *ın* merci ekiyle, *çoban-ın*+(*ev-i*) suretinde, nekre ise (.) ekiyle *çoban*-(*evi*) suretinde *ev-i* öbeğine bağlanır. Yalnız şu var ki, gaibe izafet terkibindeki *-i* nin mercii, kendi bulunduğu cümlede veya daha evvelki cümlede söylenmiş bulunursa, üst başına tekrar bir merci bağlanmadan söylenebilir: *Öğretmen gelmedi,* (*ev-i*) *uzakmış,* gibi. Yalnız birinci ikinci müfret, cemi şahıs zamirleriyle yapılan izafet terkiplerinde mütemmim, terkipte ikinci had olan izafet-zamirleridir. A.U.E

[2] Yine daha önce söylediğimiz gibi müellifin *çoban-ın* (*evi*) gibi bir gaibe izafet terkibinde marife merci alâmeti olan (*-ın*) a génitif denmesi doğru değildir. Hakiki génitif daha evvelki izahlarımızda söylediğimiz üzere *imam-ın Hatice; kitab öğretmen -in-dir* misallerindeki *-in* lerdir. A.U.E

1093. *İzafet ilgisinin tarifi.* — İzafet ilgisi (terkibi), mülkiyet (aidiyet) ilgisi bildiren bir *belirtici öbek* «groupe déterminatif» dir. Bu öbek umumiyetle alem (isim) olan iki had «terme» den teşekkül eder ki birincisi, ikincisine mütemmim hizmetini görür.

Ml.: چوبانڭ اوی *çoban-ıñ ev-i* «(la) maison du berger» (mot à mot: «du berger sa maison»);

چوبان اوی *çoban ev-i* «maison de berger» (mot à mot: «berger sa maison» [1].

Biz bu öbek içinde bulundukları sıraya göre «izafet ilgisinin birinci haddi» ne tümleyici isim (veya muzafun ileyh «concept possesseur») ve izafet ilgisinin ikinci haddi» ne tümlenik isim (veya muzaf «concept possédé») adını veriyoruz. Bu sıra aşağıki kaideye göre tâyin edilmiş bulunuyor:

Tümleyici isim, tümlenik isimden evvel gelir.

Bizzat bu kaide de daha yukarılarda (§ 1063) de kayit ve işaret edilmiş olan esasın bir tatbikidir.

Yalnız bazan bu esastan şöyle ayrılışlar olur:

1° Söz söyleyen zat (mütekellim), birinci haddi unuttuğunun farkına vardığı zaman.

2° Mânidar ve samimi bir konuşma olduğu zaman.

Ml.: كوردكمی اوینی چوبانڭ *g'ör-dü-ñ-mü ev-in-i... çoban-ıñ?* «tu l'as vue, la maison au berger?».

3° Nazım dilinde çok defa vezin veya kafiye zoru olduğu zaman.

Ml.: طوپقلریك كورجك مست اولوب صفاسندن *topuk-lar-ıñ (topuk-lar-ıñ-ı* yerine, mk. § 260) *g'ör-ücek* (§ 1319) *mest ol-up safā-sın-dan*;

پاپوچ كبی آچیلوب قالدی آغزی خفافڭ *papuç gibi aç-ıl-ıb kal-dı ağz-ı haffāf-ıñ*

[1] Görülüyor ki, müellif izafet (aidiyet) derken yalnız üçüncü şahsa (=gaibe) olan izafet şeklini düşünüyor. Halbuki bunların birinci, ikinci (müfret, cemi) şahıslara mahsus izafet şekilleri de vardır.

Böylelerinde ise muzaf olan isim evvel, muzafun ileyh olan zamir sonra (ve muzafın sonuna bitişik bir durumda) bulunur.

Fikrimizce izafet zamirlerini sonuna alan her isim o zamirle beraber bir izafet öbeği olur ki, bunlar içinde yalnız gaibe izafet şeklini ayırmak ve öyle göstermek doğru olmasa gerek. Gaibe izafet şeklinde mercün üst yanında *-in* li ve (.) lı olarak ona bağlı bulunması bu türlülerine ötekilerden ayrı bir mahiyet veriyor gibi ise de, hakikatte birinci ve ikinci şahsa izafetlerde zamirlerin mercileri zikredilmek lüzumu olmadığı için böyle zahirî bir ayrılık görülmektedir. A.U.E

(halk. *kavaf-ıñ*) «lorsqu'il aperçut tes chevilles, le cordonnier devint ivre de plaisir, Et sa bouche s'ouvrit et resta béante comme un soulier» (*Nedîm* in bir *Gazel* inden, Gibb, VI, s. 242).

I. İZÂFET İLGİSİNİN TEŞKİLCİ LÂHİKALARI.

1094. İzafet ilgisinin teşkilci lâhikaları şöyle kısımlanıyor:

1° Muzaf olan kelimeyi bildiren ikinci hadde bir mülkiyet lâhikası (izafet zamiri: A.U.E) var ki bu, birinci had (muzafun ileyh: A.U.E) için irca alâmeti «indice de rappel» hizmetini görür (mk. § 1092, 1°).

2° (Bu mülkiyet lâhikasının [izafet zamirinin: A.U.E] mercii olan) birinci had muzafun ileyh olmak sıfatiyle *aidiyet sonucu* «désinence du génitif» nu alabilir: Bakınız üst tarafta geçen misallere.

Bu teşkilci lâhika «morphème» lerden her biri mülkiyet (aidiyet) fikrini ifadeye tahsis edilmiş olmakla, neticede bu fikir izafet ilgisinde iki defa gösterilmiş oluyor; ve bu haşiv işbu terkibin garipliğini vücuda getiriyor [1]; bununla beraber bu iki teşkilci lâhikadan birinin bulunmadığı haller de olur. Bu bakımdan mülkiyet lâhikası (izafet zamiri: A.U.E) ötekisinden daha sabit olup, onun bulunmaması ancak pek nadir olarak vakidir (Mk. § 1096).

Aidiyet «génitif» sonucunun kararsızlığı hakkında bakınız bend 1101.

---

[1] Müellif, meselâ *çoban-ın ev-i* misalinde *çoban-ın* kelimesi sonundaki *-ın*, aidiyet mânasında olarak izafet mânasını tesis etmeye yeter, sonra *ev-i* kelimesindeki *-i* gaibe izafet (aidiyet) zamiri olduğu için yine yalnız başına izafet mânasını vermeğe kâfidir, demek istiyor.

Evvelce de söylediğimiz üzere, zaten izafet zamirleri (ki terkipte muzafın ileyh rolünü oynıyan ikinci hadlerdir), aidiyet fikrini yalnız başlarına kurarlar, ve ancak onlar izafet terkibi vücuda getirirler:

ev-im, imiz (bana, bize ait ev);
ev-iñ, iñiz (sana, size ait ev);
ev-i, leri (ona, onlara ait ev).

Evelce de söylediğimiz gibi, yalnız birinci ve ikinci şahıslara mahsus izafette zamirlerin mercilerini söylemeğe lüzum yoktur. Çünkü mütekellim de muhatap da aynı mecliste birbirine malûm olan zatlardır. Gaibde ise mercii söylenmeden kim olduğu anlaşılmaz. Onun için *çoban-ın* (*ev-i*) suretinde gaibe izafet terkibi olan (*ev-i*) nin üst başına *-i* nin mercii olarak *çoban* kelimesi getirilir, ve bu kelime izafet terkibine *-ın* ile bağlanır. Başka yerde *-in*, tahsis bildiren bir lâhika olmakla beraber, bizce bunu burada izafet mânasını verir bir aidiyet «génitif» saymaktan ise, merciin marife edatı diye saymak daha doğru görünüyor; o halde haşiv de yok demektir. A.U.E

İHTAR. — Türkçenin izafet ilgisi Fransızcadaki muadillerinden şu bakımlardan farklıdır:

1° Hadlerinin ters tertibi bakımından;

2° Mülkiyet lâhikası [1] (izafet zamiri: A.U.E) i kullanması bakımından.

3° İki had arasında bir edat bulunmaması bakımından (Fransızca'da [Türkçe aidiyet sonucunun alelâde bir muadili olarak] şu misallerde de görüldüğü üzere, bazan «de» bazan «à» kullanılmaktadır:

Ml.: صو دكرمنی *su değirmen-i* «moulin à eau»;
وابور ماكنه‌سی *vapor makine-si* «machine à vapeur»;
اوكوز آراباسی *öküz araba-sı* «voiture à bœufs»;
غاز لامباسی *gaz lamba-sı* «lampe à pétrole».)

A. İKİNCİ HADDEKİ MÜLKİYET LĀHİKASI (İZAFET ZAMİRİ).

1095. İkinci hadde bulunan mülkiyet (izafet) lâhikası mütekellim ve muhatapta bulunmaz. Fakat birinci had bir şahıs zamiri ise ancak o zaman ikinci had mülkiyet lâhikası alabilir (Mk. § 2° 1092, netice).

Ml.: بنم اوطم *ben-im oda-m* «ma chambre à moi» (mot à mot: «de ma ma chambre») [2].

Bu hususta daha ilerideki § 1120 ye bakınız.

İzafet ilgisi (terkibi) nin ilk haddini çoğu zaman bir alem (isim)

[1] İzafet ilgisi başka taraftan (hadlerinin sırası ve birinci haddinin şekli bakımından) benzemekte olduğu İngilizceden de Japoncadan da bu noktada farklıdır: *Shepherd's house..hitsuyishi no iyé wa.*

— Şurasını da kaydedelim ki *çoban ev-i* tipinde (yani birinci haddi mücerret halinde) bulunan izafet ilgileri her noktadan Macarca'nın izafet ilgisine benzer: *pásztor ház-a.* J. D.

[2] Bundan evvelce de buna dair olan fikrimizi söylemiştik: Birinci ve ikinci şahıslarda sadece *odam, odamız... odañ, odañız* suretinde olmak üzere izafet terkipleri yapılır. Bunlarda birinci hadler sadece (oda) ikinci hadler ise mütekellime, muhataba delâlet eden *-m, mız.. ñ, ñız* zamirleridir ki, bu takdirde (oda) kelimeleri muzaf, ve bu izafet zamirleri muzafun ileyh rolündedir.

(Benim odam, bizim odamız... senin odan, sizin odanız) gibi teşekküllere gelince, bunlardaki (benim, bizim... senin, sizin) kelimeleri (m, miz... n, niz) zamirlerini pekiştirmekden başka bir sebeple getirilmiş değildir; ve bunlar olmadan da yine (odam, odamız... odan, odanız) suretinde kullanılırlar. A.U.E

teşkil ettiği için, ikinci hadde kullanılan umumiyetle gaibe ait şu mülkiyet (izafet) lâhikasıdır:

ى *-i* veya سى *-si*, eğer birinci had müfret ise;
لرى *-leri*, eğer birinci had cemi ise.

Ml.: چوبانلرك اولرى *çoban-lar-ıñ ev-leri* «les maisons des bergers», mot à mot: «des bergers leurs maisons».

İHTAR. — Bununla beraber kaidece cemi gaip lâhikası getirilmek icap eden yerlerde dahi çoğu zaman müfret gaip lâhikası kullanılır.

Ml.: چوبانلرك اوى *çoban-lar-ıñ ev-i* «la maison des bergers», mot à mot: «des bergers sa maison».

Bu türlü ifade etmek suretiyle ev «maison» kelimesinin müfret olduğuna işaret edilmiş olacağından her türlü iltibastan sakınılmış olur [1].

---

[1] Fikrimizce bu *-i*, *-leri* gaip zamirinin kullanılmasiyle elde edilen mânalar muhteliftir. Bu itibarla aralarında epeyce iltibas edenleri de vardır, ve bunlar şöyledir:

1. *çoban-ın ev-i* = bir tek çobana ait bir ev;
2. *çoban-ın evler-i* = bir tek çobana ait çok ev.

Müfret gaip zamiri olan *-i* ler bunlarda tek olan çobanın yerini tutuyor. Çobana ait olan *ev* ise birinci misalde müfret, ikincide cemidir.

3. *çoban-lar-ın ev-i* çok çobana ait bir tek ev;
4. *çoban-lar-ın evler-i* çok çobana ait çok ev.

Üçüncü misalde müfret gaip zamiri olan *-i*, esasen *-leri* yerinde olup, çok olan çobanların yerini tutuyor. Bu çok çobana ait olan *ev* ise, tek olduğu için müfrettir. Dördüncü misalde müfret gaip zamiri olan *-i*, yine *-leri* yerinde olup, çok olan çobanların yerini tutuyor. Bu çok çobana ait olan evler ise çok olduğu için burada cemidir. Ancak bu misalde *evler-i* kelimesi, *evler-leri* yerinde olup, aynı cinsten olan iki *ler* den ikincisi kulağa verdiği ağırlık yüzünden kaldırılmış bulunuyor.

Bundan başka *çobanın evleri* misalinde mâna:

1. Çok çobanların ortaklaşa çok evleri;
2. Çok çobanların her biri bir tanesine ait birer evi;

gibi iki tarafa da şümullü olduğundan, bunların ayırdedilmesi ancak ibarenin geçmişine geleceğine bağlı kalıyor. Bununla beraber hiç olmazsa yazıda bunlardan birincisi *çobanların evler-i* ve ikincisini *çobanların ev-leri* suretinde ayırdetmek külfet olmasa pek iyi olurdu.

Ve nihayet *paşanın konakları* gibi terkiplerde mâna şöyledir:

1. *Paşanın konaklar-ı* bir paşaya ait çok konak;
2. *Paşanın konak-ları* (muhterem) bir paşaya ait bir konak.

İkinci misalde (paşa) yı gösteren *-ları* zamirinde *-i* müfret olan (paşa) ya ait olup, *-lar* ise bir cemi lâhikası şeklinde olmakla beraber (paşa) yı ululamak için getirilmiş bir edat rolündedir.

1096. Bir izafet ilgisinin ikinci haddinde mülkiyet (izafet) lâhikasının bulunmadığı müstesna haller vardır ki, şu gibi yerlerde görülmektedir:

1° Aslî bir izafet ilgisi olan (pek az miktardaki) bir takım has isimlerde:

Ml.: قاضی کوی *Ḳadı k'öy* (ilkin aslında قاضی کویی *Ḳadı k'öy-ü* «le village du Ḳadı» (İstambul'un Anadolu yakasında bir varoşu).

Böyleleri kullanıla kullanıla sondaki vokali kaybetmiş bulunuyor. Bunu̇nla beraber öteki haletlerde sondaki mülkiyet (izafet) lâhikası tekrar görünmektedir, meselâ mefᶜulün ileyhte şöyledir:

Ḳadı-k'öy-ün-e.

غلطه سرای سلطانیسی *Gaḷata Saray Sulṭānī-si* ki bu, *Gaḷata Saray-ı* yerindedir.

Bu misalde ise mülkiyet lâhikası öteki hallerde de tekrar görünmiyor.

Mefᶜulün ileyhde: *Gaḷata Saray-a* (*Saray-ın-a* değil);

Müfret ve cemi mülkiyet lâhikalarının (izafet zamirlerinin) müfret ve cemi hallerindeki muzaflara katılış cetveli.

MÜFRED MUZAFLI				CEMİ MUZAFLI			
....	ev-	*im*	Müfret	....	evler-	*im*	Müfret
....		*iñ*		....		*iñ*	
(çoban-ın, çoban-lar-ın)		*i*		*(çoban-ın, çoban-lar-ın)*		*i*	
....		*imiz*	Cemi	....		*imiz*	Cemi
....		*iniz*		....		*iniz*	
(çoban-ın, çoban-lar-ın)		*leri*		*(çoban ın, çoban-lar-ın)*		*(ler)i*	

Bunlarda *evleri* kelimesinin esasen:

1 — Birden ziyade şahıslara ya hep birden ortaklaşa ait, veya ayrı ayrı herbirine ait demek olan *evleri*.

2 — Birden ziyade şahıslara bir tane olmak üzere ortaklaşa ait demek olan *ev-leri*.

3 — Yalnız bir şahsa birden ziyade olmak üzere ait demek olan *evler-i*

mânalarında olduğu halde, hep aynı yazılması dolayısiyle meydana gelen iltibaslara dikkat edilmek gerektir. A.U.E

Aidiyette : *Galata Saray-ıñ* (*Saray-ın-ıñ* değil) [1].

Eski Osmanlıca'da haftanın bazı günlerine de aynı şekil verilmekte idi:

Cumʿa gün (*gün-ü* yerine).
Sepet gün cumartesi (VIGUIER, p. 453 ve 433) [2];
Pazar gün.

İHTAR. — Bu müstesnaların sayısı pek mahdut olup, yukarıda zikri geçen örnekteki bütün isimlere aynı cevazı teşmil eden Osmanlı tebasından bir takım tatlı su frenklerini ve rumları bu yolda taklidetmekten sakınmalı; ve:

والده خانى *Vālide ḫan ı* (İstanbulda Valide Sultan hanı) yerine *Vālide ḫan* (le khan de la Sultane Valideh).

بروسه سوقاغى *Bursa soḳağı* yerine *Bursa soḳaḳ* «rue de Brousse, (à Constantonople) dememelidir.

1097. — 2° sonlarına لى *-li* [3] veya كى *-ki* (böylesi daha azdır) lâhikalarından biri gelen izafet ilgilerinde: Meselâ:

فاطمه آدلى *Fatma (Fātıma) ad-lı* «qui a le nom de Fatma» denilir ki, bunun aslı **Fatma ad-ı-lı* olup, *-lı* geldiği zaman gaibe izafet zamiri olan *ı* düşer;

فاطمه آدلى بر قيز *Fatma ad-lı bir ḳız* «une jeune fille du nom de Fatma» (bak § 535 başka misaller).

چهارشنبه كونكى *çarşamba gün-ki* «celui de mercredi» denilir ki, bunun da aslı *çarşamba gün-ü-ki* olup, gaibe izafet zamiri olan *ü*, *ki* gelmesiyle düşer.

1098. 3° yeniden bir mülkiyet lâhikası (= izafet zamiri) alan (gaibe izafet) ilgisinde: o zaman bu gaibe izafet ilgisinin sonundaki

[1, 2] Evvelkisi yeni, sonrakileri eski Osmanlıca'nın misallerinden olan bu teşekküller (zerdali oluk, çimen tepe, vs.) gibi daha evvelce bahsettiğimiz neviden olup, bunlar eski Türkçenin ayrı bir izafet terkibi tarzına göredir. Fakat bu kaideyi şimdi yeniden ihya etmek ve teşmil etmekten ise, sadece terimlere tahsis etmek daha uygun görünüyor. Hele müellifin bahsettiği tatlı su firenkleri veya yerli azınlıklar Türkçenin bu eski izafet kaidesine uymak istemelerinden değil, kendi şivelerine uygun geldiğinden olmalı ki böyle yapıyorlar. A.U.E

[3] *sız* ekiyle de böyledir: *yatak oda(.)-sız ev olur mu* (= *yatak odası-sız*).. *vaktiyle baş örtü(.)-süz* (= *baş örtü-sü-süz*) *sokağa çıkılmazdı*, vs. A.U.E

-(*s*)*i* zamiri kendisi gibi bir izafet zamiriyle bir araya gelmiş olmaktan sakınmak için düşer (bak § 238), meselâ:

ایش ماصاسی *iş masa-sı*	*m* *ñ* *sı* *mız* *ñız* *ları*	= (.) ایش ماصا *iş masa(.)*	*m* *ñ* *sı* *mız* *ñız* *ları* [1]

1099. 4° — Birinci haddi (müfret veya cemi) mütekellim, ya muhatap bir şahıs zamiri olan izafet ilgilerinde. Teklifsiz konuşma sırasında ikinci haddin sonundaki mülkiyet (izafet) lâhikası terciban düşürülür:

بزم اوێز *biz-im ev-imiz* veya بزم او *bizim ev [2]* «notre maison» (mot à mot: «de nous notre maison».

[1] Şu halde, *iş masa-sı* şekli iki mânaya da gelir. 1. İş (görmek) e ait masa. 2. Birisine mahsus olan iş (görmek) e ait masa.

İş masası buradadır.. (öğretmenin) iş masası buradadır misallerinde olduğu gibi ki, ikinci misaldeki iş masası, *iş masasısı* yerindedir. A.U.E

[2] Müellifin 4° üncü olarak verdiği bu halde ikinci haddin sonundaki izafet lâhikasının düştüğü hakkındaki mütalaası bizce yerinde değildir. Çünkü bu, haddi zatında ayrı bir teşekküldür.

Bu teşekkül yine bir izafet mânasını vermekle beraber, yapılış bakımından bir sıfat terkibidir. Bunda şahıs zamirlerinin (müfret ve cemi) mütekellim ve gaiplerine aidiyet «génitif» lâhikası olan *-ın* getirilmekle bu zamirler *bana, bize.. sana, size ait* mânalarında sıfat olurlar ki, bunların mevsufları olan isimler, tabiatiyle mücerret haletinde kalırlar:

ben-im (= in).. biz-im (= in) *sen-in* *siz-in*		*ev*

gibi. İşte bu sıfatlardır ki, cümlede her sıfat gibi haber «prédicat» rolünde de bulunurlar:

bu ev:

ben-im,	*biz-im*	
sen-in,	*siz-in*	*dir (dır).*
on-un,	*onlar-ın*	

Ancak haber rolünde (müfret ve cemi) gaip şahıs zamirleri (hattâ *Ahmedindir, çobanındır* gibi has ve cins isimleri) kullanılabildiği halde, sıfat rolünde böyleleri meselâ:

on-un, onlar-ın | *ev*

diye kullanılamıyor; ve evvelce de bahsedildiği üzere asıl aidiyet «génitif» lâhikası, (izafet veya muzafun ileyh zamiri dediğimiz: *Ahmedin kitabı* terkibindeki *-in*, değil) budur.

Yalnız şu var ki, İstanbul lehcesinde *on-un.. on-lar-ın ev* gibi gaip şahıs zamirleri ile böyle sıfat terkipleri yapılmamakta olmasına karşılık, lehçelerde *on-un, on-lar-ın* yerine gaip rolünde has ve cins isimler bu *-ın* la sıfat yapılarak bilhassa canlılardan insanı bildiren has isimleri mevsuf almak suretiyle kullanılmaktadır:

Böyle bir teşekkül gaipte müstesnadır:

MI.: بونڭ خدمت نره‌سنده *bun-uñ ḥizmet nere-sin-de?* «à quoi cela peut-il servir? C'est inutile», mot à mot: «de ceci son service où (est-il)?» [1].

1100. Bu tetkik ettiğimiz (§ 1096 dan 1098) üç evvelki halde izafet ilgisi birinci haddi mücerret haletinde kalan nevidendir; dördüncü halde ise kaide mucibince birinci haddin sonunda aidiyet eki bulunuyor [2].

---

[1] Müellifin «de ceci son service où (est-il)» suretinde kelime kelime tercüme edişinden de anlaşıldığına göre, kendisi (bunun hizmet) kümesini (bunun hizmetini) yerinde (ve iki had sonundaki izafet lâhikası düşmüş farzederek) bir izafet terkibi diye alıyor.

Halbuki *bunun hizmet neresinde* suretinde görülen bu cümlede *bunun* kelimesi esasen *nere-si* izafet terkibindeki *-si* gaip zamirinin merciidir. Yani teşekkül:

bun-un (nere-si) nde

suretindedir, ve (bunun hizmeti) demek değildir. Burada *hizmet* kelimesi bu isim cümlesinin müptedası olup:

hizmet bunun nere-sin-de(dir) = mot à mot: en quel endroit de ceci (est-il) le service?» demektir. Müpteda olan (hizmet) kelimesinin yer değiştirerek izafetle mercii arasına girmesi ise, aynı zamanda cümlenin haberi olan *neresindedir* kelimesinin üst tarafa alınması demektir ki, bu cümlede asıl ona önem verildiğini göstermek içindir.

Yine meselâ şu misalde de görüldüğü üzere:

Şeytan bunun neresindedir;

cümlesinde *şeytan* kelimesine dikkati çekmek, önem vermek istediğimiz zaman:

bunun Şeytan neresindedir;

deriz, ve hiçbir zaman yan yana gelen ilk iki kelimeyi (*bunun şeytanı*) gibi bir izafet terkibi olarak düşünmeyiz. A.U.E

[2] Müellifin 4° ncü halden diye verdiği misalin yerinde olmadığı yukarıki izahlardan anlaşılmaktadır. Eğer bir dördüncü ve beşinci hal söylemek lâzım gelirse bizce şu anlatacaklarımızı buraya almak yerinde olur:

4° (müfret ve cemi) gaibe ait izafet ilgileri zincirleme olarak kullanıldığı zaman, birinci izafet ilgisinin sonundaki gaibe izafet lâhikası (zamiri), bazan kulağa lûtuf olarak hazfedilir: *tabur ḳumandanlıḳ* (.) *dairesi* ki, *tabur ḳumandanlığ* (ı) *dairesi* yerindedir.

5° zincirleme gaibe izafet terkiplerinde ard arda gelen *-in* merci alâmetlerinden birçoğu da yine kulağa lûtuf olarak hazfedilir:

18 inci alay(ın 2 inci taburu(nun 3 üncü bölüğü(nün 1 inci mangasında..

yerine:

18 inci alay(ın 2 inci taburu (.) 3 üncü bölüğü (.) 1 inci mangasında..

denir (bk. § 1128). A.U.E

Osman gil-in Ayşe, Receb-in Mustafa, Muhtar-ın Memiş, İmam-ın Hatice, vs.

Bununla beraber böyle teşekküllerde sıfatın canlı veya cansız, mevsufun da cansız isimlerden olarak kullanıldığını Bursada bizzat işittim:

Filcancı ḳız-ın ev buradadır; Çocuğun uçurtması mekteb-in duvar-da asılı ḳalmış. A.U.E

B. BİRİNCİ HADDE AİDİYET İŞARETİ

1101. Şimdiki Osmanlıcada izafet ilgisi birbirine yaklaşmaları rastgeleliğe bağlı neviden olan iki isimden yapıldığı zaman, birinci had (muzafun ileyh olarak) aidiyet «génitif» haletine konulur: *çoban-ıñ ev-i* «(la) maison du berger».

Böyle olan izafet ilgilerine **hâdis** (arizî) «accidentel» veya **tahlilî** «analytique» adını veriyoruz [1].

Aksine, izafet ilgisi devamlı, kararlı bir öbek teşkil eder veya etmeğe mütemayil bulunursa, birinci had mücerret haletinde kalır: *çoban ev-i* «maison de berger».

Böyle olan izafet ilgilerine sabit «fixe» veya terkibî «synthétique» adını veriyoruz.

Mürekkep isimleri olmıyan Türkçede mürekkep isimlere en çok yaklaşanı işte bu yoldaki teşekküllerdir. Böylelerinde görülen iki had, karşılıklı bağımsızlıklarını az veya çok tamam bir halde kaybeder; ve sabit izafet ilgisinin mânası aynı hadlerle yapılmış arizî izafet ilgisinin mânasından az çok uzak kalabilir. (Fransızcada arizî bir öbek olan «eau de vie» yani *hayat suyu* ile mürekkep bir isim olan «eau-de-vie» yani *rakı* arasındaki mâna farklariyle mukayese edile).

1102. Şunlar sabit veya terkibî izafet ilgileri sayılabilir.

1° Muadili olan arizî izafat ilgilerinden *daha umumî bir mâna* sı olan izafet ilgileri ki, bu sabitlerdeki birinci had ötekilerdeki birinci hadden daha az bariz bir ferdiyet gösterir.

Evvelce söylediğimiz *çoban ev-i* «maison de berger» bu takımdandır. Bundaki mâna birinci haddi daha bariz bir ferdiyet bildiren *çoban-ıñ ev-i* «(la) maison du berger» veya (müphem tarif edatı olan *bir* ile) *bir çoban-ıñ ev-i* «(la) maison d'un berger» gibi arizî izafet ilgilerinden daha umumidir [2]. Daha başka misaller:

[1] Bunların arasında hususi bir mâna bildiren «Allahın budalası, tanrının günü, malın gözü» gibi olanlar da vardır. Allahın en budalası, tanrının her günü, malın en göz (de) olanı, vs. A.U.E

[2] Böylelerinde birinci had yalnız başına cemi alâmetini de alabilir:

Mektepler sokağı, bağlarbaşı, kucaklar dolusu, yürekler acısı, kahramanlar yurdu, şehnişinler ziyneti, ağuşlar pirâyesi (Nedim), gibi.

Ancak iki haddin aynı zamanda cemi alâmetini alması mümkün değildir:

Mektepler sokakları, bağlar başları, kucaklar doluları, vs. denilemez; şu halde bu sabit izafette ancak ya birinci ya ikinci had yalnız başına cemi alâmeti alabilir: *(mektep sokağı) mektepler sokağı, mektep sokakları*, vs. A.U.E

طاوق يومورطه‌سی *tavuķ yumurta-sı* «œuf de poule», yani tavuk yumurtası denilen bir nevi yumurta., halbuki: *-in* ile:

(بر) طاوغك يومورطه‌سی *(bir) tavuğ-uñ yumurta-sı* «œuf de la (ou d'une certaine) poule»; yani tavuğun (veya herhangi bir tavuğun) yumurtası;

قصاب بچاغی *ķasab bıçağ-ı* «couteau de boucher»;

Halbuki *-ıñ* aidiyet edatiyle:

(بر) قصابك بچاغی *(bir) ķasab-ıñ biçağ-ı* «couteau du (ou d'un) boucher»;

آغاج ياپراقلری *ağaç yaprak-ları* «feuilles d'arbres».

Fransızca muadilleri «à» edatiyle olan izafet ilgileri de yine bu örneğe aiddir (§ 1094 *sonlarında*).

1103. *Bunun neticesi.* — Yukarıki misallerde görüldüğü üzere Fransızca'nın mütemmim olan haddinden evvel (müphem veya muayyen) bir tarif edatı bulunmayan bir tümleme «complétif» ilgisi (terkibi) nin muadili Türkçe'de birinci haddi mücerret haletli olan bir izafet ilgisidir.

Bu mütalâamız bunun tam karşılığı budur demek değildir, mütemmim teşkil eden harften evvel bir (muayyen) tarif edatı bulunan Fransızca bir tümleme ilgisi (terkibi), ileride muadil Fransızca misallerinde görüleceği üzere, birinci haddi *-in* aidiyet lâhikalı olan izafet ilgisine de muadil olabilir.

(Burada) birinci haddi (aidiyet «génitif») *-iñ* ile olan izafet terkibinin marife «déterminé» ve ikinci haddi (mücerret haletli) olanın nekre «indéterminé» olacağı hakkında çoğu gramercilerin verdikleri kaideye kulak asılmamalıdır.

1104. 2° Mecaz veya başka türlü bir mâna tahsisi ile *manası sarih olarak* muadili olan arizî izafet ilgisinden ayrılan izafet ilgileri.

Ml.: كوز اوی *g'öz ev-i* «orbite»;

(Bunda muadili olan arizî izafet saçma bir mâna verir: كوزك اوی (maison de l'(ou d'un) œil.

آياق قابی *ayak ķab-ı* «chaussures» (mot à mot: «enveloppe de pied»).

İhtar. — Bu nevi ifadeler kamuslara alınmalı veya onlarda bulunmalıdır. Halbuki 1° işaretiyle [§ 1102] de gösterilen ifadeler böyle değildir.

Bu sınıf içinde ayrı sayılabilecek bir takım sabit izafet ilgileri vardır ki, bunların birinci haddi - esasını söylemek lâzım gelirse - bir muzafun ileyhi değil, ikinci haddeki mefhumun bariz vasıflı aidiyetini bildirir.

Bunların Fransızca muadilleri umumiyetle «à» edatiyle yapılı olanlardır. Bak. § 1094, İhtar 3 misallerine [1].

1105. — 3° *Muadili olan arizîlerden ayrı bir mânası olmaksızın hap hazır ifadeler teşkil eden izafet terkipleri* ki, bunlar kullanışça öyle kalmış olarak vazife ve memuriyet, müessese, kitap, mahal ve mevki isimleri vs. gibi az çok hususi veya teknik bir mahiyet göstermektedirler.

Ml.: حربیه ناظری *ḫarbiye nāzır-ı* «ministre de la guerre» (aynı mâna-da olabilen *ḫarbiye-nin nāzır-ı* yerine);

خارجیه نظارتی *ḫāriciye neẓāret-i* «ministère des Affaire Etrangères»;

تجارت محکمه‌سی *ticāret maḥkeme-si* «tribunal de commerce»;

محکمه رئیسی *maḥkeme re'is-i* «président du tribunal»;

السنهٔ شرقیه مکتبی *elsine-i şarkiye mekteb-i* «L'école des Langues Orientales»;

ازمیر ولایتی *İzmir vilāyet-i* «le Vilayet (la province) de Smyrne»;

نعیما تاریخی *Na'īmā tārih-i* «l'Histoire de Naima» (1715 e doğru ölmüş olan Türk tarihçisi Na'imā Efendi'nin yazdığı 'eserin ismi);

---

[1] Bunlar arasında yine ayrı sayılabilecek bir takım başka sabit izafet ilgileri vardır ki, bu defa birinci hadleri bir muzafun ileyh değil bir teşbih olup, ikinci had bunun müşebbehün bih (başka bir şey kendisine benzetilen) i olur; ve bu suretle böyle terkipler izafet ilgisi değil tamamiyle bir teşbih ilgisi rolünde bulunur:

Gönül kābesi, mārifet nuru vs. gibi ki, kābe gibi gönül, nur gibi mārifet, vs. demektir; (sıfat terkibi suretinde yapılan teşbih terkipleri de vardır ki, onda bunun zıddına olarak birinci had müşebbeh «benzetilen», ikinci had müşebbehün bih «kendisine bir şey benzetilen» olur. *Hokka ağız, bādem göz, gül yanak*, vs.) Bu izafet şeklindeki teşbih terkiplerinden mada yine bir takım sabit izafet ilgileri vardır ki, bunlar da muadilleri olan arizîlerin mânasında olmayıp, yalnız kuruluşları itibariyle birinci had müşebbehün bih ikinci had müşebbeh rolünde bulunmuştur. Fakat bunlar halâ teşbih bildirmeyip, birinci had ikinci haddeki mefhumun bariz vasıflı aidiyetini bildiren takımdandır (bk. § **1103** *a. limon ayvası, kan portakalı*, vs.)

Yine birinci haddi bir has isim ikinci haddi bir sıfat olarak sabit bir izafet ilgisi suretinde olanlar vardır ki, mana itibariyle izafet değil sıfat rolündedirler. Bununla beraber böyleleri muadili olan sıfat terkiplerinden bir mâna çeşnisiyle ayrılırlar:

Ahmed çapkını, Hasan budalası gibi ki, çapkın takımından biri olan Ahmed, budalā takımından biri olan Hasan demektir. A.U.E

پاشا باغچه‌سی *Paşa bahçe-si* «le jardin du Pacha» (İstambul civarında bir yerin ismi);

شرق مسئله‌سی *şark mes'ele-si* «la question d'Orient»;

چایر قوشی *çayır kuş-u* «alouette» (mot à mot: «oiseau de prairie»);

قار قوشی *kar kuş u* «pinson» (mot à mot: «oiseau de neige»);

قربان بایرامی *kurban bayram-ı* «fête des sacrifices» (la pâque des musulmans);

حاجیلر بیرامی *hacı-lar bayram-ı* (aynı bayramın başka adı);

کاغد بچاغی *k'aat bıçağ-ı* «coupe-papier»;

کاغد باصقیسی *k'aat baskı-sı* «presse-papier»;

یاز کونشی *yaz güneş-i* «soleil d'été»;

پاشا حضرتلری *paşa hazret-leri* «Son Excellance le Pacha»;

فلان بك افندی حضرتلری (جنابلری) *filân Bey Efendi hazret-leri (cenab-ları)* «... Bey» (mot à mot: Son Excellance un tel, Bey);

ائمهٔ اثنا عشر حضراتی *e'imme-'i isnā 'aşer hazerāt-ı* On iki imam (Peygamber'in damadı Ali, onun oğulları Hasan ve Hüseyin ve onların evlâdından olanlar) «les douze imams», (mk. حضرت *hazret* ve جناب *cenab* kelimeleri hakkında, § 1139).

1106. Türkçeden Fransızcaya [1] yapılacak tercümede hangi ifadelerin sabit izafet ilgisi sayılacağını bilmek bir müptedi için çoğu zaman pek güçtür.

Türk dilinin ayrı ayrı şeyler saydığı böyle öbeklere burada birkaç misal verelim.

İleride bir insan bir «paşa»... bir köyde bir bahçe satın alıyor, önce bu bahçeyi anlatırken پاشانك باغچه‌سی *paşa-nın bahçe-si* «le jardin du Pacha» diyorlar.

Bu isim öbeği söylene söylene *-nın* (ekini kaybederek) az zaman sonra *paşa bahçe-si* suretinde hafifliyor. Birkaç zaman sonra da bu adlayış gerçekten bir has isim halini alabiliyor ki bu, sahibinin göçüp gitmesinden sonra bile oranın adı olarak kalıyor (nitekim Boğaziçinde bu isimde bir yerin adı böyle oldu).

Başka misal:

کچه‌جینك اوغلی *k'eçe-ci-nin oğl-u* «le fils du chevrier» [2]; ve:

---

[1] Metinde «du français en turc» yani (Fransızca'dan Türkçeye) deniliyor. A.U.E

[2] Müellif *k'eçeci* «fabricant ou marchand de tapis» kelimesini *k'eçici* gibi okuyarak buna Fransızcada «keçi çobanı» demek olan bu «chevrier» tercümesini veriyor ki, doğru değildir. A.U.E

كچه‌جى اوغلى *k'eçeci oğlu;*

Gibi ki bu sonuncusunu artık Fransızca'ya tercüme elmeğe lüzum yoktur; çünkü bu ileride *Keçeci oğlu* «Ketchedji Oghlou» diye bir ailenin soyadı olacaktır ki, bu örnekte daha birçok aile isimleri de vardır.

1107. — 4° *Birinci haddi ikinci had ile izah veya tarif edilen izafet ilgileri* (böylelerinin Fransızca karşılıklarında bazan bir mütemmim bazan bir atf-ı beyan (ünvan grupu «apposition») bulunur.

Ml.: رمضان آيى *ramazan ay-ı* «le mois de Ramadan»;
قيش موسمى *kış mevsim-i* «la saison d'hivers»;
انجيل كتابى *incil kitab-ı* «le livre de l'Evangile»;
بيك سنه‌سى *biñ sene-si* «l'an mil»;
طونه نهرى *Tuna nehr-i* «le fleuve Tuna» yani «Danube»;
كريد آطه‌سى *Girid ada-sı* «l'île de Grète»;
استانبول شهرى *İstambol şehr-i* «la ville de Constantinople»;
شجاعت فضيلتى *şecāʿat fazīlet-i* «la vertu du courage».

1108. Şunlar da aynı takımdandır:

a. Tabiat tarihine ait olup kuş, balık, nebat isimleri bildiren ve umumiyetle her biri sırasiyle:

قوش *kuş* «oiseau»; باليق *balık* «poisson»; آغاج *ağaç* «arbre»; چيچك *çiçek* «fleur»; اوت *ot* «herbe».

gibi kelimelerden ibaret olmak üzere izafet ilgisinin ikinci haddini teşkil eden kelimeler ki, bunlar terkibe daha ziyade bir açıklık vermek için kullanılmakta olup, birinci had zaten o hayvanı veya nebatı yalnız başına bildirdiğine göre, kullanmaları ihtiyare bağlıdır.

Ml.: قارتال قوشى *kartal kuş-u* veya sadece *kartal* «l'aigle»;
باربونيه باليغى *barbunya balığı* veya sadece *barbunya* «barbeau de mer»;
ميشه آغاجى *meşe ağac-ı* « « *meşe* «chêne»;
قرانفيل چيچكى *karanfil çiçeğ-i* « « *karanfil* «millet»;
تره اوتى *tere ot-u* « « *tere* «cresson».

Daha yukarılarda 1105 inci bendde dışından bunlara benzeyen, fakat başka bir yoldan elde edilmiş olan birkaç ifade misali verilmişti. Meselâ: *çayır kuş-u* «alouette» gibi ki, bunda birinci had tek başına kullanılmış olsa *çayır* «prairie» mânasında başka bir şey meydana gelirdi.

1109. — *b.* birinci haddi bütün bir cümle veya dolaysız söz «discours direct» olan izafet ilgileri

ki, o zaman ikinci had birincinin bir cevap, bir iddia, bir düşünce vs. gibi bir şey teşkil ettiğini tasrih etmek suretiyle kelâmın o âzasını tarif etmeğe hizmet eder.

Şu misallerde dolaysız sözü tek bir kelime gibi kullanılmış olduğunu iyice göstermek üzere çengeller içine alıyoruz:

Ml.: یارین کلیرم جوابنی کوندردی *[yarın g'el-ir-im] cevab-ın-ı g'ön-der-di* «il envoya la réponse: je viens demain», «il écrivit, en réponse, qu'il viendrait demain»;

هنوز هیچ کیمسه قالقوب دولتك لسان رسمیسی تورکچه اولماسون ادعاسنی اورتایه قویمامش *henüz hiç kimse kalk-ıb [devlet-in lisān-ı resmi-si türkçe ol-ma-sın] iddi'ā-sın-ı orta-ya koy-ma-mış* «personne encore ne s'est avisé de dire qu'il ne fallait pas que le turc fût la langue officielle de l'Empire» (mot à mot: «personne ne s'est levé et n'a mis au milieu (produit) la prétention de «que le turc ne soit pas la langue officielle»;

احمد پاشا مصره واردیغنده مسند صدارتی احراز ایده‌مم کینی ایله . . . عصیان ایتمش *Ahmed Paşa Mısır-a var-dığ-ın-da [mesned-i sadāret-i ihrāz ed-e-me-m] kin-i ile... isyan et-miş* (AHMED RĀSIM) «Ahmed Pacha à son arrivée en Egypte se révolta à cause du ressentiment qu'il avait de ne pouvoir s'assurer la dignité de Grand Vezir» (mot à mot: ... avec la haine de «je ne pourrai m'assurer la dignité de Grand Vezir»);

دها مناسب اولور مطالعه‌سی ایله *[daha münāsib ol-ur] mütāl'a'a-sı ile* «jugeant que cela serait plus convenable»;

مهدی بنم دعواسیله *[mehdi ben im] da'vā-sı-ile* «en prétendant qu'il était le Mahdi» (On iki imam'ın kayb olan 12 incisi).

Ardınca getirilen یوللی *yol-lu* (ve daha nadir olarak قیلیقلی ، قلقلی *kılık-lı*) kelimesiyle yapılmış dolaysız cümlelerdeki teşekkülü de bu gözle görmelidir.

[Filân şey-i yap-ar-ım] yol-lu cevab «reponse qui consiste à dire: «je ferai telle et telle chose».

Böyle ifadelerdeki izafet ilgisinde ikinci haddin aslı *yol-u* dur ki, ardınca *lu* lâhikası (*li* lâhikasından evvelki mülkiyet lâhikasının düşümü hakkında bak § 1097 ve 535) gelmiş olmakla *u* mülkiyet (izafet) lâhikası düşmüş olur.

Bu yoldaki ifade tarzı edebî dilde çok görülür.

1110. İHTAR. — Türkçede dolaysız bir söz tek bir kelime sayılabildiği içindir ki, bazan ismin haletlerini veya mülkiyet (izafet) lâhikasını da buna getirmek mümkün olur; ama bu hadise çok vâki bir şey değildir. Birkaç misal:

(Mef'ūlünileyh alāmetiyle):

«باشڭ صاغ اولسون» ه کیتدم *[baş-ın sağ ol-sun]-a git-di-m* «je fus (lui) souhaiter un prompte rétablissement» [1] (mot à mot: «j'allai au: que ta tête soit sauve»);

«هپسنی صاته‌جغز» ه قدر ایلری واردیلر *[he-psin-i sat-acağ-ız]-a kadar ileri var-dı-lar* «il en arrivèrent à dire: nous vendrons le tout» [2].

---

[1] Müellif, bu temenni cümlesini gûya biri hastadır da «ona acele şifa dilemek» e gittim suretinde tercüme ediyor ki, doğru değildir. Bu bildiğimiz gibi ailesinden birini kaybeden kimseye «siz sağ olun» mânasiyle söylenir bir taziye tâbiridir. A.U.E

[2] Bütün bu dolaysız cümlelerden sonra hazfedilmiş bir (söz, sözü) kelimesi takdir edilir. A.U.E

(Mef'ūlün bih alāmetiyle):

الله راحتلق ويرسونى چكدم *[Al]ah rahat-lık ver-sin]-i çek-di-m* «je prononçai (la formule d'usage): que Dieu te donne la santé»).

Bu geçen iki misal her zaman konuşulan dilde söylenir hususi ifadelerdir. Halbuki şu aşağıdakiler böyle değildir:

منتخبلرك نامزدلردن اك اول صوره‌جقلری شی : «٣٥ نجی ماده‌نك تعدیلنه طرفدارمیسکز» دن عبارت اوللیدر *müntehib-ler-in namzed-ler-den eñ evel sor-acak-ları şey [otuz beş-inci madde-niñ ta'dil-in-e taraf-dar-mı-sın-ız]-dan 'ibāret ol-malı-dır* (Kānūn-ı Esāsī-nin 35 inci maddesi Meb'ūsan meclisi ile Vükelā Heyeti arasında bir ihtilâf çıktığı zaman Padişaha Meclisi fesh etmek hakkını veriyordu) «la première des choses que devraient demander les électeurs aux candidats doit consister en (la question suivante)»; «êtes-vous partisan de l'amendement de l'article 35 (de la Constitution)»;

«اولهماز» کدن نه چیقار *[ol-a-maz]-ın-da ne çık-ar* «qu' est-ce qu'il résultera de ton: impossible!», «à quoi bon dire que c'est impossible?»;

II. İZAFET İLGİSİNİN FER'Ī LÂHİKALARI

1111. İzafet ilgilerinde şu bahsettiğimiz lâhikalar dışında (varlığı zaruri olmıyan) fer'i lâhikalar da bulunabilir.

Bu bakımdan izafetteki birinci ve ikinci hadleri ayrı ayrı alacağız.

1° Birinci had basit bir alemin alelâde olarak aldığı bütün lâhikaları (bak. § 210) alabilir; ancak bunlardan insiraf lâhikaları müstesnadır ki, onların de içinden yalnız aidiyet «génitif» alâmetini, o da *teşkilci lâhika* «suffixe constitutif» sıfatiyle alması mümkündür.

Bu itibarla birinci haddin fer'i lâhikaları şunlar olabilir: 1° cemi lâhikası, 2° izafet (mülkiyet) lâhikası, 3° *-ki* lâhikası.

Eğer bu morfemlerin çoğu birlikte olarak bulunuyorsa, evvelce gösterilmiş, olan bir sıra ile, yani normal sıralariyle yer alırlar.

Bilhassa böyle teşekküllere meydan verenler hâdis izafet ilgileridir:

Çoban-lar-ımız-ın ev-i «la maison de nos bergers»;

Çoban-lar-ımız-da-ki-nin ev-i «la maison de celui qui est chez nos bergers» (nazari bir misal) [1].

Sabit izafetlerde birinci haddin lâhika aldığına dair misaller daha az görülür:

Ml.: حاجیلر بایرامی *hacı-lar bayram-ı* «Pâque musulmane» (mot a mot: «fête de Hadjis ou pelerins»)[2].

---

[1] «Su» dan bahsederken *ahır-lar-ımız-da-ki-nin azlığ-ı* gibi bir misal kullanılabilirdi. A.U.E

[2] Bak. § 1101, not 2. A.U.E

2° İkinci had kullanışta ancak izafet ilgisinin bütününe ait olan lâhikaları alır; ve bundan dolayı da şu aşağıdaki bendde gösterilen kaidelere tâbi olur.

III. İZAFET İLGİLERİNİN BÜKÜNLENMESİ.

1112. Bir izafet ilgisi, prensip itibariyle, basit bir isim gibi bükünlenebilir:

Ml.: زنكينك مالى زوكوردك چكەسنى يورار *zengin-iñ maḷ-ı zügürd-üñ çeñe-sin-i yor-ar* (Atasözü) «la fortune du riche fatigue la mâchoire du pauvre» (proverbe).

Bu misalde iki izafet ilgisi bulunuyor ki, ilki (mücerret haletinde) fail, ikincisi (mefulün bih haletinde) dolaysız mütemmimdir.

Kullanışta iş *sanki yalnız ikinci hal bükünlü imiş gibi* dir.

Bu takdirde asıl ikinci haddir ki, bir takım fer'i lâhikalar alıyor; bu aldığı fer'i lâhikalar da *mutat sıraları üzere* (§ 210) şunlardan ibaret bulunuyor:

1° Cemi lâhikası.

Ml.: *çoban-ın ev-ler-i* «les maisons des bergers»;
çoban ev-ler-i «les maisons de berger».

2° (Fer'i olan) mülkiyet lâhikası (izafet zamiri).

Ml.: *çoban ev-im* «ma maison de berger».

Bilindiği üzere bu gibi hallerde (§ 1098) teşkilci mülkiyet (izafet) lâhikası hazfedilir [1].

Esasen böyle bir yapılama ancak sabit izafetlerde olabilir; arizî (veya tahlilî) izafetlerde ikinci haddin ferdiyetleri ve onlardaki mülkiyet (izafet) fikri artık mütenâkıs olan veya birbiri üstüne getirilen bir aidiyet fikrini kabul edemiyecek kadar bârizdir.

Nitekim Fransızcada da meselâ «mon livre de l'élève» yani «talebe kitabım» denilemez; meğer ki «livre de l'élève» «talebe kitabı» öbeği («livre du maître» [1] yani «hoca kitabı» öbeğinin zıddı olan) haphazır bir tâbir olsun. Mk. § 1098.

[1, 1] Demek isteniliyor ki, esasen *çoban ev-i* suretinde bir gaibe izafet şekli tekrar mütekellim, muhatap, gaibe izafet edileceği zaman, o gaibe izafet zamiri hazfedilir:

çoban ev(.) { *-im, imiz* / *-iñ, iñiz* / *-i, leri*;

Fakat (cins veya has) mürekkep isim halini almış olanlarda mesele değişir; yani gaibe izafet zamiri hazfedilmez:

yüz baş(ı) { *-m, mız* / *-ıñ, ıñız* / *-sı, ları* || *In ön(ü)* { *-m, müz* / *-ñ, ñüz* / *-sü, leri*, vs. A.U.E

3° İnsiraf lâhikaları.

İkinci hadde (teşkilci) bir mülkiyet (izafet) lâhikası bulunduğu cihetle, bunda işbu morfemle nihayetlenen kelimelerin insiraf kaidelerine uyulacaktır (bak § 252 den 255).

Ml.: (Mef'ulün bihle):

çoban-ın ev-in-de «dans la maison du berger»;
çoban-ın ev-lerin-de «dans les maisons du berger»;
çoban ev-in-de (sana ait çoban evinde) «dans ta maison de berger» vs. [1].

Bir izafet ilgisi bir nekre isim gibi kullanıldığı ve kelâmda bir dolaysız mütemmim rolünü gördüğü zaman, mefulün bih sonucunu almıyabilir. (Bak § 260 daki misallere).

4° *-ki* lâhikası.

Bunda da gaibe izafef ilgisindeki mülkiyet lâhikası (izafet zamiri) hazfedilir; ve bu izafet de ancak sabit bir izafet ilgisi olabilir (mk. daha yukarıda, 2°). Bak misallere, § 1097, *sonlarında.*

İhtar. — İzafet ilgileri ilgiçlerden herbirini ve iştikak lâhikaları içinde de yalnız *-li* ve *-lik* lâhikalarını alabilir (mk. § 535 ve 528).

Esasen bu iki lâhikayı (aralarında onların tersadı olan *siz*, § 881 in de bulunduğu) ilgiçlerle asıl iştikak lâhikaları arasında yer tutmuş saymak da olur.

1113. Bundan evvelki bendde söylenilen mülalâalardan şu çıkar ki, bir izafet ilgisi bükünlendiği zaman bu izafeti bildiren kelime öbeği arasına bir lâhika girebilir, ve bu hal fer'i olan cemi lâhikasiyle olur; şu sebepten ki, mülkiyet (izafet) lâhikası *teşkilci* olduğu zaman bile ondan evvel gelen bu morfemin tabiî yeri budur. Daha evvelce de gördüğümüz gibi:

çoban(-ın) ev-ler-i «les maisons du (ou de) berger»;
Denir de:
* *çoban(-ın) ev-i-ler*
Denmez.

Görülüyor ki, bu hadise *sabit* izafetlerde de olmaktadır; halbuki hadlerinin birbirine daha çok bağlı olması dolayısiyle araya fer'i lâhikaların girmesine karşı böylelerinin daha serkeş davranması beklenirdi.

1114. Bu kaidenin müstesnaları pek az olup şunlardan ibarettir:

1° İkinci haddi (باش «tête, chef» den yapılma) *baş-ı* olan bütün izafetler:

Ml.: قوجه باشی *koca baş-ı* «maire de village» (asıl: «chef des anciens»);

آشجی باشی *aş-çı baş-ı* «cuisinier en chef, chef» (Yeniçeri teşkilâtında bir zabitlik rütbesi);

[1] *çoban ev-in-de* suretinde de olur ki, bu takdirde (ona ait olan çoban evinde) demek olur. A.U.E

قپوجی باشی *kapu-cu baş-ı* «portier en chef; chambellan» (yani mabeyinci, kurenadan olan);

اون باشی *on baş-ı* «caporal» (chef de 10);

یوز باشی *yüz baş-ı* «capitaine» (chef de 100);

بیکباشی *biñ baş-ı* (= *binbaşı*) «commandant (de bataillon» (chef de 1.000);

ییل باشی *yıl, baş-ı* «premier de l'an».

Yine mk. (askerî rütbeleri bildiren) *oda baş-ı, topçu baş-ı, bölük baş-ı.* vs.

1115. — 2° (بك *bey* den yapılma) *beğ-i* «son bey» ile nihayetlenen iki üç kelime (bak § 1157):

بكلربكی *beğ-ler beğ-i* (mot à mot: prince des princes») eski vilâyet valilerinin unvânı; bugün bir takım ileri gelen kimselere bahşedilen fahrî unvan»;

آلایبکی *alay beğ-i* «bir vilâyetin eski tımar ve ze'âmet sahibi suvari kumandanı, jandarma alayı kumandanı».

1116. — 3° Avrupadaki Osmanlı ülkesinin ismi:

روم ایلی *Rum El-i* «Roumelie» (mot à mot: «pays de Roum».

1117. (Şüphesiz ki hep sabit nev'inden olan) bütün bu izafetler $\frac{i}{ı}$ vokaliyle nihayetlenen basit isimler sayılarak meselâ *arı* veya *deri* alemlerinin tâbi oldukları aynı kaidelere (§ 249 ve 250) tâbi olur. Bunun neticesi olarak da:

a. Cemi lâhikası *i, ı* vokallerinden evvel değil de bunlardan sonra olmak üzere kelime sonuna getirilir.

Ml.: *koca baş-ı-lar, beylerbeyi-ler.* vs.

b. Fer'i mülkiyet (izafet) lâhikası, aslında teşkilci mülkiyet (izafet) lâhikası olandan sonra tekrar getirilir.

Ml.: *manga-mız-ın on-baş-ı-sı* «le caporal de notre escouade»;
Rum-lar-ın yıl-baş-ı-sı «le premirr de l'an des Grecs».

c. İnsiraf «déclinaison» lâhikası bir zamir *n* si (§ 253) almadan isim getirilir.

Ml.: *beylerbeyi-ye* «au beylerbey» (mefulün ileyh haletinde).
Rumeli-de «en Roumélie» (mefulün fih haletinde)

XV inci asırda روم ایلنده *Rum-el-in-de* de denilirdi (Rouen, n° 1493 yazmaları, yaprak 3 r°; mk. *Aynı yer,* 29 V°, 32) [1].

d. **1097** inci bendde verilen kaide de bunda tatbik edilmez:

Rumeli-li

Denilir (Halbuki XV inci asırda muntazaman روم ایللی *Rumelli* denilirdi) (*Aynı yer,* yaprak, 49) [2].

---

[1] Böyle tamamen has isim mahiyetini almış olanların hep bu kaideye uyması gerektir. *İnönü- yü, ye, de, den* gibi.

Rumeli nin insiraflı hallerinde bugün bile *n* zamiriyle söylendiği de oluyor: *Rumeli-ni, ne, nde.* vs. A.U.E

[2] *Anadolu* böyle bir izafet terkibi olmadığı halde, örneksenim yoliyle *Anadol (.)-lu* oluyor. A.U.E

İHTAR. — Denilebilir ki, **1114** den **1116** ya kadar olan bendlerde sayımlanan isim öbekleri Osmanlıca'da ancak bulunan *gerçekten mürekkep isimler* dir.

Şu da aynı sınıfa bağlanabilir: (Karaman Türkçesinde) kadın «femme» *dişehli* ki, aslı *dişi ehl-i* olup, idgamla o şekli almıştır. (Mk. *Kitāb-ı Dede-Ḳorḳud* s, 9: دیشی اهللك (muzafun ileyh haletinde). Asıl mânasiyle: dişi kısmı, kadın kısmı gent féminine, gent femelle (mk. § **1122**)».

Cemiinde *dişehli-ler* (Περσοϊόμης, s. 49, 66, 118, 136).

Mefulün bihinde *dişehli-yi* (*Ayı yer*, s. 211).

Yine mk. VIGUIER (*Vocabul.*) şu kelimeleri.

«femme» = qare *(ḳarı)*, dichèhli *(dişehli)* ve «sexe féminin, le sexe» = dichi djinsi *(dişi cins-i)*, dichèhliler *(dişehli-ler)*.

Yine bak. KUNOS, *Tréfai*, *n°* 112 (Mk. § **1437**, haşiye 1, bu gramerin *sonlarında*).
Yine mk. *ḳahvaltı* (idgamlı § **127**) kelimesini.

Sonra eski askerî ünvanlardan کتخدا یری *k'ahya yer-i* ve وکیل خرج آلتی *vekil-ḫarc altı-ı* (Mk. J. Deny'nin *Rev. Afr.* 1920, s. 42 deki makalesi) gibi kelimelerin (her ne kadar bu kelimelerin bükünlü olduğu misallerine rastlamamış isek de) aynı hale tâbi olduğunu farzetmek de yerinde olsa gerektir.

Ve nihayet mk. Azerce'de ایشك آغاسیسی *işik ağa-sı-sı* (A.U.E) onun kapı ağası, kapıcısı, emir çavuşu «son huissier» (FETḤ. AḤUN. s, 114).

Askerî tâbirlerden alınma şu misaller de eski Osmanlıca'ya katılmalı:

حصار اری *ḥisar er-i* (kalelerde oturan tahsil memuru);

حصار اریسی *ḥisar er-i-si* ... nin kale tahsildarı: «son garnisaire de forteresse» (Rouen kütübh. yazmaları, or, 28, yap. 29 V°).

Bu mürekkep isimlerin var oluşu yalnız Osmanlıca'ya mahsus bir şey değildir (ve şu halde bu daha eskiden beri var olan bir hadisedir). Yukarıda verdiğimiz Azerce misalden ayrı olarak Mélioranski (Gr. Kirgh. II, s, 7) de şu kelimeleri de buluyoruz:

ot ayası «le seigneur du feu, seigneur, sieur» (aile ocağının reisi? A.U.E);

qos-ayası «le chef de la caravane» (belki, *ḳoş* = beraberlik. A.U.E) ağası, kervan başı. A.U.E);

bazar-başı «chef du marché», pazar başı.

Bütün bu kelimelerde sondaki *ı*, *i* vokali kelimenin teşkilci unsuru sayılmıştır. Mélioranski ilâveten böyle bir teşkilin pek nadir olduğunu söyliyor.

IV. HUSŪSĪ HALLER.

1118. — 1° İkinci haddi, alelâde zarf (katmaç) mefhumlarına yakın mücerret mefhumları ifade eder bir alem olan izafetler

ki, ilgiçlik tabirler (§ 931) münasebetiyle bu nevi izafet ilgilerinden bahsedilmişti.

1119. — 2° hadlerinden biri *hades ismi* «nom d'action» olan izafetler. Bunlar sintaks bakımından pek önemli bir rol görürler ki, § 1270 ve aşağılarında bahsedilecektir.

1120. — 3° Birinci haddi bir şahıs zamiri olan izafetler.

Bütün şahıs zamirleri izafetin ilk haddi olarak kullanılabilirler. O zaman aidiyet «génitif» alâmetinin bulunması mecburidir.

Ml.: بنم اوم *ben-im ev-im* «ma maison» (mot à mot: «de moi ma maison»);

سنك اوك *sen-in ev-iñ* «ta maison», vs.

Bunlarda (müfret ve cemi mütekellim, muhatap, gaip) şahıs fikri birincileri şahıs zamirinden ikincileri mülkiyet lâhikası (dediğimiz izafe zamiri A.U.E) ından ibaret (Mk. § 1092, 2°, *bunun neticesi*) olmak üzere iki defa ifade edilmiş olduğuna göre, bu ifadeler haşivli «pléonastique» olup, (birinci zamirler ikinci kelimedeki zamirlerle bildirilen A.U.E) şahıs daha ziyade tekid etmek istedikleri zaman, ancak o vakit kullanılırlar (Bunlar hemen hemen Fransızca'nın «ma maison à moi» vs. gibi ifadelerine muadildir).

1121. — 4° İkinci haddi bir sıfat (veya ortaç) olan izafetler:

Böyle olan izafetlerde birinci had cemi halinde veya ismi cami durumunda bir isim olup öyle bir takım, bir topluluk ifade eder ki, içlerinden birkaç veya birçok ferdî ikinci haddin bildirdiği fârik bir vasıf ile temyiz edilerek, kalanının o vasıfla ilgisi kesilir. Şu halde bu 360 ve aşağısındaki bendlerde mütalâa edilen ifadelerin başka bir çeşidinden ibarettir:

Ml.: آدملرك منصفلری *adam-lar-ın munsif-leri* «les justes parmi les hommes» (mot à mot: «des hommes leurs justes»);

شاکردلرك چالیشقانلری *şākird-ler-in çalışkan-lar-ı* «les studieux parmi les élèves» «ceux des élèves qui sont studieux»;

قومك بیوکلری *kavm-ın büyük-leri* «les grands du peuple».

1122. Böyle bir izafet ilgisinin birinci haddi olarak görülen isim sadece gerçekten bir ismi cami değil, itibari bir ismi cami de olduğu zaman müfret olabilir.

Ml.: قوشكییرتیجیسی *kuş-un yırtıcı-sı* «ceux des oiseaux qui sont de proie» [1] (burada *kuş* ismi cami değildir);

---

[1] Bu nevi izafetlerde ikinci haddi müfret veya cemi halinde olan sıfatın evveline (daha) veya (en) getirilmek suretiyle kıyaslama sıfatı (= bir şeyi diğerine nispetle vasıflama sıfatı) nevilerinden bir tafdil (iki taraftan birinin vasfını ötekine tercih) şekli yapıldığı malûmdur (bir vasıfta iki taraf müsavi olursa bu da kıyaslamanın tesviye şekli olur).

1. Bu tütünlerin daha iyisi sarı ufak yapraklılardır (=gösterilen tütünler iyi amma,

Mk. şu ifadeleri: بر كرد كيشى *bir kürd kişi-si* A.U.E «un Kurde» (Cezair kütüphanesi, yazmalar, n° 1716, yaprak, 14), *dişehli* (§ 1117, İhtar).

Bu ifadeler meselâ:

برتجى قوش *yırtıcı kuş* «oiseau de proie» A.U.E.

Gibi aynı katmaç «adjectif» in sıfat «épithète» rolünü gördüğü ifadelerle aynı kullanışta değildir; onlar hakikatte «kuşlar içinde yırtıcı olanlar mânasındadır.

Misalinde olduğu gibi aynı katmaç «adjectif» in «épithète» sıfat olarak bulunduğu ifadelerle aynı kullanışta değildir; *yırtıcı kuş* başka kuşlara saldıran avcı kuş «oiseau de proie» mânasında olduğu halde *kuşun yırtıcısı* esasen kuşların başka hayvanları avlıyarak paralayanı «ceux des oiseaux qui sont de proie» mânasındadır.

1123. (§ 363 de görüldüğü üzere bu izafet ilgilerinin ikinci haddi gayri muayyen bir sıfat olabilir. Çoğu zaman böyle teşekküllerde başlıca mühim tarif edatı olan *bir* kullanılır:

---

sarı ufak yapraklılar onlardan daha iyidir).

Bu misalde *bu* ile işaret edilen tütünler kıyaslamada aşağılanık, sarı ufak yapraklı tütünler üstünlenik rolleriyle adları anılmıştır; ve iki taraf da birbirinin dışında olan şeylerdir.

2. Çiçeklerin en güzeli güldür.

Misalinde ise aşağılanık olan tarafın adı anılmış olmayıp bu, üstünlenik olanın bildirdiği (çiçekler) kelimesinin mefhumuna girmiştir; yani (çiçekler) zümresine girmiş olan (gül), üstünlenik rolünde olup, kendisinden mada olan çiçekler onun aşağısında kalmıştır. Bu iki taraftan biri olan (gül), öteki taraf olan (çiçekler) in içinde olan bir şeydir. Yani iki taraf birbirinin dışında değildir.

Hasan efendi kardeşlerinin en boylusudur.

Misali bu kaideye uymaz gibi görünüyorsa da, bu şöyle anlaşılmalıdır: Vakıa Hasan efendi (kardeşlerinin) tabiriyle anlatılan şahıslar arasına dahil değildir, çünkü bir insan kendi kendinin kardeşi değildir; lâkin bu cümle evvelâ Hasan efendinin, onların kardeşi olduğunu ve bu cihetle bütün kardeşler arasında bulunduğunu bildirir. Bu itibarla o kardeşler içinde en uzun boylusu olduğunu ifade ettiğinden aşağılanık olanı bildiren kelimenin mefhumuna dahil gibi olur.

En edatı mukayese halinde hazfolunmaz: *Çiçeklerin en güzeli güldür* denildiği zaman aşağılanık olan (çiçekler) içinde az çok güzel olanların bulunduğu da anlaşılır... lakat *çiçeklerin güzeli güldür* denilince (güzeli) kelimesinden (en güzeli) mânası kastedi-

Ml.: غزته‌لرك بری *gazete-ler-in bir-i* «l'un des journeaux».

1124. Bu *bir-i* kelimesindeki müfret gaibe (izafet zamiri olan) mülkiyet lâhikası ikileştirilerek *bir-i-si* sureti de kullanılır ise de, cemi gaip durumunda *bir-leri* şekli kullanılamaz [1].

1125. Bu gibi izafet ilgilerinde birinci had (itibarî bir ismi cami halinde) çoğu zaman müfret olarak kullanılır.

Ml.: چوبانك بری *çoban-ın bir-i* «un berger»;

عجمك بری *acem-in bir-i* «un Persan».

Birinci haddi müfret kalan bu takım ifadeler kolaycacık kötülenik «péjoratif» bir renk alır:

Ml.: چاپقین بریسی *çapkın bir-i-si [2]* «un va-nu-pieds».

Bu mâna temayülü bir tarafa bırakılırsa bütün bu tâbirler alelâde

[1] Yalnız sayı mertebelerindeki birinci haneler kastedildiği zaman cemilenebilir: *Yüzlerin birleri, binlerin birleri* vs. gibi. A.U.E.

[2] Bu daha ziyade *çapkın-ın bir-i (= biri-si)* suretinde kullanılır. A.U.E

lemez; yalnız onun güzel olup öteki çiçeklerin güzel olmadığı mânası anlaşılır (bk. mukayese ve tafdil.. *en, daha* kelimelerinin sureti istimalleri, Sarf ve nahv-i türkî, 3 üncü defter s. 25 — 33. (Cumhuriyetin kuruluşuna kadar devam etmiş olup, bizim de bulunduğumuz bir encümenin çıkarmakta olduğu gramer fasiküllerinden).

İHTAR. — Mukayesenin tesviye ve tafdilini *mübalega* ile karıştırmamalı; bilhassa tafdil ile işaret edilen kemal, ancak nisbî bir kemaldir. *Çiçeklerin en güzeli bu gördüklerimizdir* kelâmı, çiçeklerin güzelliği kemal ve büluğ üzere olduğuna delâlet etmez; ancak gördüğümüz çiçeklere nispetle daha güzel olduklarını, gördüğümüz çiçeklerin ya hepsi güzel de gördüklerimizin ondan güzel olduğunu veya hiçbiri o kadar güzel değil de gördüklerimizin onlara bakınca güzel olduğunu ifade eder. Mübalega ise, mevsufu olan zatta mukayese aranmaksızın, bir sıfatın kemal ve bluğ üzere olduğunu ifade eder. Müteaddit mübalega kelimelerinden *çok*, mübalega için kullanıldığı gibi tafdil ile beraber mübalega da bildirir. *Gül çiçeklerin çok güzelidir* (= güzellikte gül ile çiçekten ibaret iki taraf arasında yapılan mukayesede *gül* ün *çiçekler* e üstün tutulduğu ve tafdilde aralarındaki farkın yüksek olduğu anlaşılıyor. Bu makamda *daha çok* kullanılmış olsa, ancak mübalega siygaları arasında bir tafdil olup yoksa üstünlenik ile aşağılanık arasındaki farkın büyüklüğe delâleti olmaz. Her ikisi de *çok güzel* olup yalnız (gül) alelıtlak *çiçekler* e tafdil edilmiş olur.

Bunların çok daha güzeli var + bunların daha çok güzeli var gibi misallerin birincisinde tafdilde mübalega ikincisinde mübalegada tafdil olmakla beraber, birinci suret dilimize son zamanlarda girip şivemize uygunsuz görünmekte olduğundan esasen zait olan (daha) nın hazfedilerek, bu makamda *(bunların çok güzeli + pek çok güzeli var)* demekle iktifa etmek de mümkündür. (*Aynı yer, s.* 33) A.U.E

(sıfat öbekleri olan) teşkillerden *bir çoban, bir acem, bir çapkın* suretindeki muadil ifadelerle aynı olarak kullanılırlar.

1126. İkinci had bir ortaç veya bir miktar ismi olabilir [1].

Ml.: انسانك سويله‌مزندن صويك شارلامازندن (قورق) *insan-ın söyle-me-z-in-den suy-un şarla-ma-z-ın-dan* (*kork*) (Atasözü) «craignez ceux des hommes qui ne parlent pas et parmi les eaux celle qui ne fait pas de bruit» (proverbe);

طعامك آزندن كلامك چوغندن الله ايراغ ايليه *ta'ām-ın az-ın-dan k'elām-ın çoğ-un-dan Allah ırag eyle-ye* (Söylence) «qu' Allah (nous) préserve de peu de nourriture et du trop de paroles (dicton).

1127. — 5° iki had arasında ikinci haddin mütemmim veya belirtkenlerinin yer aldığı izafet ilgileri.

Ml.: دولتلرك امور داخليه‌مزه مداخله‌سى *devlet-ler-in umūr-ı dāḫiliye-miz-e müdāḫale-si* «immixtion des Puissances dans nos affaires intérieures»;

بر دولتك ديكر دولت اراضيسى اوزرنده ساكن تبعه‌سى *bir devlet-iñ diger devlet arāzī-si üzer-in-de sākin tabᶜaa-si* «les sujets d'une Puissance, habitant le territoire d'une autre Puissance».

Bu hal, ikinci haddi bir hades ismi olan izafet ilgilerinde (mk. § 1270 ve aşağısı) çok sık görülecektir.

1128. — 6° hadlerinden biri esasen tâbi bir izafetten ibaret olan mürekkep «complexe» izafetler. (Türkçede zencirleme izafet mânasiyle tetabuᶜı izafet denilen) bu izafetlerde tâbi izafetler, yalnız kelâmın açıklığı ve tevazünü icap ettirdiği zaman aidiyet «génitif» alâmeti (olan *-in* i) alırlar:

Ml.: فرانسه سفارتى باش ترجمانى *Fransa sefāret-i baş tercüman-ı* «le premier drogman de l'ambassade de France»;

---

[1] Birinci haddi has isim olmak dolayısiyle *-in* edatını almayan bir izafette alelade bir sıfat da olur: *Aḥmed çapkını, Hasan budalası* gibi ki, bunlar muadilleri gibi görünen çapkın Ahmed, budala Hasan'dan mânaca farklıdır.

Ahmet çapkını (çapkın Ahmet) demek olmayıp, (çapkınlar takımından biri olan Ahmet), ve yine *Hasibe budalası* (budala Hasibe) demek olmayıp, (budalalar takımından biri olan Hasibe) gibi farklı bir mâna verir. A.U.E

برلين معاهده‌سنك متروك و منسى ۱۳ نجى ماده‌سى [1] *Berlin muʿāhede-si-niñ metrūk ve mensī on üçüncü madde-si* «l'article 13 abandonné et oublié du traité de Berlin».

7° Sıfat (naat «épithète») olarak kullanılan izafet ilgileri.

Böyleleri nadirdir [*1*]. Bak. § 238 ve zeyil 1079.

Burada belirtkin kelimenin *yer* «endroit, lieu» kelimesinden ibaret olduğu birkaç ifadede gösterilebilir:

اوق آتمى يرده *ok at-ım-ı yer-de* A.U.E «à un endroit (se trouvant) à la portée d'une flèche» (Hacı Kalfa, *toḥfet-ül-Kibār*, yap. 35);

سيل اوغراغى ير *sel uğra-ğ-ı yer* A.U.E. «un endroit où convergent les torrents» (*Bürh. Ḳāt.* s. 127, I, 8).

III. BAHİS — **Fars nahvi üzere belirtici öbekler.**

1129. Türkçe, farsçadan yalnız kelimeler ödünçlenmekle kalmamış, ondan (aynı zamanda hem morfoloji hem nahiv ile ilgisi olan) bir hususi teşkil: belirtici «déterminatif» öbek teşkillerini de almıştır. Bu hususi tarz ise yalnız *Farsça* veya (evvelce Farsça'ya geçmiş) *Arapça* isim öbeklerinde tatbik edilir. (Mk. § 1144 te kaydedilen ifadeleri).

Bu ödünclenmenin mahiyeti hakkında mütalâa. — Bilindiği üzere dillerin birbirinden gramerce ödünclenmeler yapması pek nadirdir; kaldı ki, bu yoldaki teşekkül *Türkçe kelimelere tatbik edilmez* olduğu için, bu da gerçek mânasiyle gramerce bir ödünclenme diye bahse mevzu olamaz.

Bunların hakiki mânasiyle lûgatçe bir ödünçlenme olması ise, daha hiç bahse girmez; ve gerçekden bunlar Farsça'dan Türkçeye öyle oldukları gibi geçmiş hazır ifadelerden değildir; çünkü o Farsça teşekkül Farsçadan ve Arapça'dan alınmış veya daha da alınacak olan bütün isimlere tatbik edilebilir bir halde *canlı olarak* [*2*] yaşamaktadır.

[1] = *a.* Berlin Muahedesi. *b.* Muahedenin (metrûk ve mensi olan 13 üncü) maddesi.. Başka bir misal: Üçüncü ordu ikinci alay birinci tabur dördüncü bölük ikinci takım birinci mangasının dördüncü eri. = *a.* (üçüncü) ordunun (ikinci) alayı. *b.* o alayın (birinci) taburu. *c.* o taburun (dördüncü) bölüğü. *d.* o bölüğün (ikinci) takımı. *e.* o takımın (birinci) mangası. *f.* o manganın (dördüncü) eri. A.U.E

[2] Bu cihetledir ki biz, hakikatte Fars gramerine ait olmakla beraber böyle terkiplerin tarif ve izahı hakkında kitabımızda bir yer ayırmış bulunuyoruz. J.D.

Halbuki hiç değilse eski edebiyat dilinde bu lûgat ödünclemelerine hiçbir hudut tanınmamış olduğundan, Farsça terkip de Türkçe terkip kadar çoğu zaman kullanılır bir halde bulunuyordu.

Şu halde ortadaki mesele hakikatte *Farsça terkip dolayısiyle meydana çıkan ve o dilden lûgat ödünclemesine ayrılmaz bir surette bağlı kalan gramerce bir ödünclenme* den ibarettir.

1130. Fars nahvinde belirtici öbekler şöyle olur: belirtken, belirtiğinden *sonra* gelir (ki bu Türkçe terkibin aksinedir [1]) ve muhtelif belirtici öbeklerin arasına bir *-i* vokali getirilir. Bu terkip, Türkçe'de olduğundan farklı olmak üzere şunlarda aynıdır;

1° sıfat (épithète) terkiplerinde:

Ml.: پادشاه عادل *pādişāh-ı ʿādil* «souverain juste»;

2° izafet (annexion) terkiplerinde:

Ml.: صاحب حمیت *sāḥib-i ḥamiyet* «bon citoyen» mot à mot: «possesseur de zale [patriotique et civique]»).

Hiç olmazsa esas itibariyle (mk. aşağıdaki bendi) her zaman caiz olduğu üzere bunlardaki aynı unsurlar Türk nahvine göre teşkilenmek suretiyle şöyle olur:

عادل پادشاه *ʿādil pādişah;*

حمیت صاحبی *ḥamiyet sāḥib-i.*

1131. Bugünkü dilde bu terkip ancak ilmî veya idari mahiyetteki ifadeler için yaşatılmakta, ve hattâ (kelimeleri umumiyetle Arap kamusundan alınma) fennî yeni tabirler teşkil etmek hususunda bundan faydalanmaya devam edilmektedir. İşte yalnız bu cihetten denilebilir ki, bu Farsça terkip tarzı yeni Osmanlıca'da canlı kalmış bulunuyor. Bir de bunun daha çok uzun bir ömre erişmiş olduğu şiir ve edebiyat dilindeki kullanışı var ki, burada bu bahsimizin dışındadır.

Böyle teşekkül eden tabir ve ıstılahlar hazır ifadeler olduğundan veya gittikçe öyle olmağa yüz tutmuş bulunduğundan, Türk nahvine göre yapılmış olan muadil terkipler her zaman bunların yerini alamıyor.

Nitekim معارف عمومیه *maʿārif-i umūmiye* «instruction publique» tabirindeki kelimelerin (Türk teşkiline göre) yerleri değiştirilerek yapılacak عمومی معارف* *umūmī maʿārif* terkibi, öteki (tabirin) yerini tutacak surette kullanılamaz.

1132. Türkçede her zamanki kullanışiyle bu terkiplerin iki haddi arasında (mevsuf veya muzafın sonuna) getirilen *-i* vokali, yukarılarda (§ 136 ve aşağısı) gördüğümüz (ahenk) uyumu kanunlarına riayetle normal olarak şöyle söylenir:

pādişāh-ı ʿādil «souverain juste»;
ḥuḳūḳ-u düvel «droit internationnal»;
cüz-ʾü evvel «premier fascicule».

1133. Şurada Fars nahvi üzere belirtici öbeklerden yapılmış ıstılah ve tabirlerden bir takım misaller veriyoruz:

1° Sıfat terkibi halinde belirtici öbekler:

باب عالی *bāb-ı ʿālī* «La Sublime Porte»;

قانون اساسی *ḳānun-ı(u) esāsī* 1908 de yeniden yürürlüğe konulan 1876 meşrutiyet ana kanunu (mot à mot: «la loi fondamentale»);

بحر* سفید** *baḥr-i sefīd* «la mer Egée» veya «l'Archipel» (mot à mot: «la mer Blanche» ki, bugün daha çok kullanılır olan آق دکیز *Aḳ deniz* karşılığı);

بحر* سیاه** *baḥr-i siyah* «la mer Noire», (ki daha çok kullanılır olan) öteki ismi: قره دکیز *ḳara deniz*;

جسم شفاف *cism-i şeffaf* (fizik'de) «corps transparent»;

طب عدلی *tıbb-ı ʿadlī [1]* «médecine légale»;

حرف ساکن *ḥarf-i sākin* ardınca bir vokal gelmiyen harf «lettre non suivie d'une voyelle» (lettre quiescente);

جناب خلافتپناهی *cenāb-ı ḫilāfet-penāhī* «Sa majesté khalifale»;

ذات شاهانه *zāt-ı şāhāne* «le Sultan» (mot à mot: «la personne impériale»).

1134. 2° izafet terkibi halinde belirtici öbekler:

ارکان حرب *erkʾān-ı ḥarb* «l'état major» (mot à mot: «les piliers, les pierres angulaires de la guerre»);

درسعادت *der-i-saʿādet [2]* «Constantinople» (mot à mot: porte de félicité);

مجلس عمومی *meclis-i umūmī* «assemblée nationale»;

---

[1] Müellif bunun yerine طب قانونی *tıbb-ı ḳānūnī* diyor. A.U.E.
[2] Kullanışta *i* vokali atılarak: *der-(.)-saʿādet* denir. A.U.E

مجلس مبعوثان *meclis-i mebʿūsan* «chambre des députés»;

مجلس اعيان *meclis-i aʿyan* «sénat»;

جناب حق *cenāb-ı ḥakk* «Dieu» (mot à mot: «la Majesté de Dieu»);

حضرت على *ḥazret-i ʿAli* «[la présence d'] [1] Ali» (hazreti Peygamber'in damādı);

عدم حافظه *ʿadem-i ḥāfıza* «amnesie» (yunanca ıstılahlarda yokluk «privatif» bildiren *a* nın karşılığı olarak kullanılan عدم* kelimesi ile yapılmış epeyce çok miktarda ilmî kelimeler vardır);

غير قابل *gayr-ı ḳābil* «impossible» (kabil olanın başkası غير* «autre» kelimesi lâtince yokluk bildiren *-in* edatına karşılıktır);

غير مسلم *gayr-ı müslim* «non musluman» (müslüman olanın gayrı).

عرضحال *ʿarz-ı ḥal* «requête» (ki bu kelime belki Arapçanın tesiriyle? *ʿarz-u ḥal* diye söylenir).

İHTAR. 1 — حسن* *ḥüsn* «beauté» ve سوء* *sū'* «mal» kelimeleri de aynı izafet terkibi teşekkülünde oldukları halde iyi, güzel «bon» ve kötü, fena «mauvais» sıfatları gibi kullanılarak bu izafet terkiplerine birer sıfat terkibi mânasını verirler:

Ml.: حسن تأثير *hüsn-ü te'sir* eyi tesir «bonne impression» (*tesir eyiliği*, değil. A.U.E);
حسن خط *ḥüsn-ü ḥatt* güzel yazı «calligraphie» (*yazı güzelliği* değil, A.U.E);
سوء استعمال *sū'-i'-istiʿmal* fena (fenaya) kullanış «abus» (*ḳullanış fenalığı* değil. A.U.E).

İHTAR. 2 — Bir takım hallerde ilk haddin sonundaki aralık vokal düşer.

Ml.: صدراعظم *sadr-(.)-a'zam* (= *sadr-ı-a'zam*) «le grand vizir» (mot à mot: le plus grand dignitaire de l'Etat»).
Yine mk.
وكيل خرج *vekil-(.)-ḥarc* «économe.»;

1135. *i* vokali yazıda ilk haddin sonunda bir vokal bulunduğu zaman, yalnız o vakit görünür ki, bu son vokal ا *ā* veya و *ū* ise ى *y* ile, ه *e* veya *a* ve ى *i* ise ء ile gösterilir. Şuna dikkat edilmeli ki bu gibi hallerde vokal becayişlerine bakmıyarak aralık vokal daima *i* gibi söylenir. Bundan başka koşa «hiatus» dan sakınmak için kelime-

[1] Müellif حضرت *hazret* kelimesine (nezd, kat) karşılığı (huzur) mânasını veriyor ise de, bu âdeta Grandissime «ulu, yüce» gibi bir mânada olup izafet terkibi şeklinde bir sıfat terkibi olur ve (hazret, cenap) kelimeleriyle yapılan bu gibi izafet terkipleri hep böyle bir sıfat terkibi mahiyetinde sayılır. Şu halde bunları da biraz aşağıdaki (İhtar, 1) dekiler arasına koymak daha iyi görünüyor. A.U.E

nin sonundaki vokalden sonra gizli kapaklı «furtif» bir *y* (*-yi-*) getirilir (mk. § 116).

Ml.: جزای نقدی *cezā-yi nakdī* «amende» (mot à mot: para ceza جزا* sı «punition en espèce»);

چارشوی کبیر *çarşu-yu k'ebīr* [büyük] çarşı «le grand marché» (چارسو** Türkçede *çārşū* okunur ve terkipsiz iken *çarşı* gibi söylenir);

مطبعهٔ عامره *matbaʿa-ʾi-ʿāmire* «imprimerie impériale»;

نائلیٔ قدیم *Nāʾilī-ʾi-kadīm* «*Nāʾilī* l'ancien» (XVII inci asrın bir Türk şairi).

Yukarıda verilen misaller sıfat terkibi halinde belirtici öbeklerdir. Fakat söylemeğe hacet yoktur ki, izafet terkibi halindeki belirtici öbeklerde de vaziyet yine aynıdır.

Ml.: شورای دولت *şūrā-yı devlet* «Conseil d'État»;

خزینهٔ اوراق *hazīne-ʾi evrak* «archives»;

آمدیٔ دیوان همایون *āmedī-ʾi dīvān-ı hümāyun* divanı humayun âzası ki, divandan çıkan evrakı oranın resmî mührünü koymağa memurdu. آمدجی «le Grand Référendaire».

(FARSÇA) SIFAT TERKİBİ HALİNDE BELİRTİCİ ÖBEKLERE DĀİR MÜTALÂALAR.

1136. İzafet terkiplerine dair daha yukarıda verilmiş olanlardan başka bir diyecek yoktur. Aksine sıfat terkipleri halindeki öbekler nazariyesi daha bazı tamamlayıcı izahlara lüzum göstermektedir.

1137. *Farsça sıfat terkibinde sıfatın mutabakati.* — Belirtik isim (mevsuf) ile sıfat hizmetini gören katmaçtan *her ikisi de Arapça* ise bunların *cinsce* mutabakat ettirilmeleri şarttır: (mevsuf olan) isim müennes cinsinden ise Arapça sıfat da müennes alâmeti olan ـه -*e* (*-a*) yı alır (mk. § 195).

Ml.: دولت علیه *devlet-i ʿaliye* Osmanlı imparatorluğu «l'Empire ottoman» (mot à mot: «la Haute Puissance»);

ارادهٔ سنیه *irāde-i seniye* «firman ou iradeh du Sultan» (Umumi-

yetle ağızdan veya yazılı olarak çıkan her yüce istek *«volonté illustre»*);

وقعۀ خیریه *vak'a-i hayriye* «1826 da yeniçeriliğin ortadan kaldırılması» (mot à mot: «l'événement bienfaisant» - hayırlı vak'a);

حکومت موقته *hükūmet-i muvakkata* «gouvernement provisoire».

1138. Bir takım ifadeler de vardır ki, Arapça'nın tafdil isimleri «élatif» ile renk sıfatları ve bozuk şekillerine ait hususi kılıklarda görünürler (mk. Arapça gramerleri).

Ml.: جهت سفلی *cihet-i süflā* «le côté inférieur» (*süflā*, اسفل* *esfel* in müennesi);

شریعت غرا *şerī'at-i garrā* «la sainte loi du chéri» (*garrā* اغر *agarr* «illustre, resplendissant» ın müen.);

ید طولی *yed-i tūlā* «bras (main) long; haute capacité» (*tūlā* اطول *atval* «très long» ün müen. A.U.E);

دفعۀ اولی *def'a-'i-ūlā* «première fois; première édition» (*ūlā* اول *evvel* in müennesi. A.U.E).

1139. Türkçede bazan bir takım Farsça kelimelerin ـه ، ـا (-*a*, -*e*) vokaliyle nihayetlenen kelimelerini yanlış olarak müennes saymak suretiyle şu neviden galatlara da rastlanır.

چارۀ عاجله** *çāre-'i-'ācile* «remède rapide, mesure urgente»;

نامۀ مرغوبه** *nāme-'i mergūbe* «lettre désirée»;

فسخانۀ عامره *fes-hāne-'i 'āmire* (Hereke'de) «la fabrique impériale de fez (à Héréké).

Bu ve buna benzer (*top-hāne-'i-'āmire* «la grande Maîtrise de l'artillerie» vs.) gibi daha başka ifadeler örnek tutulmak yoluyladır ki, (bilhassa eski idare zamanında) devletin veya sarayın bütün müesseseleri için عامر *'āmir* «prospère» sıfatının müennesi kullanılmak cihetı umumileşmiş bulunuyor.

Ml.: مطبخ عامره [1] *matbah-ı-'āmire* «cuisines impériales»;

اصطبل عامره [2] *istabl-i-'āmire* «écuries impériales» (ki hâlâ «bu eserin neşri zamanlarında» kullanılır).

1140. *Kemiyetçe mutabakat.* — Birinci had (Arapça veya Farsça usul ile) cemilenmiş ise *Arapça sıfat* kemiyetçe onunla mutabakat eder.

İsimlerin cemileri bazı hallerde sıfatların müennesleri ile mutabakat eder yolundaki Arapça gramer kaidesi Türkçe (ve Farsça) da genişletilerek böyle olan sıfatlara evvelce bahsi geçen müenneslik alâmeti -*e* (-*a*) getirilir.

---

[1] Müellif bunu مطبق عامره *mıtbak* (*matbak*)-*ı*-'*āmire* diye kaydediyor. A.U.E

[2] Müellif bunu da Arapça اسطبل عامره imlâsiyle veriyor. A.U.E

Ml.: ممالك عثمانيه *memālik-i Osmāniye* «l'Empire ottoman» mot à mot: les provinces ottoman» (*memālik* mükesser cemi; A.U.E)

دول معظمه *düvel-i muʿazzama* «les grandes Puissances» (*duvel*: mükesser cemi A.U.E);

ديون عموميه *düyūn-u umūmiye* «la Dette publique» (Türkçede «les Dettes publiques») (*düyūn*: mükesser cemi A.U.E);

مجرمين سياسيه *mücrimīn-i siyāsiye* «criminels politiques» (*mücrimīn* sālim müzekker cemi A.U.E);

تخصيصات مستوره *taḫsīsāt-ı mestūre* «les fonds secrets» (*taḫsīsāt*: sālim müennes cemi A.U.E);

مبعوثان محترمه *mebʿūsān-ı muḫtereme* «les honorables Députés» (*mebʿūsān*: farsça cemi A.U.E).

1141. Bununla beraber sıfat da bazı kere bir mükesser (kırık) cemi şeklini alır (§ 217).

Ml.: ذوات كرام *zevāt-ı kirām* «les hauts personnages, les personnages honorables»; سلاطين عظام *selātīn-i ʿizām* «les grands Sultans».

(Müzekker, müennes) salim (mk. § 215) cemi alınası da nadirdir. (Salim müzekkerlerle):

Ml.: خلفاى راشدين *ḫulefā-yi rāşidīn* «les (quatre) Khalifes orthodoxes: Abou-Bekr, Omar, Osman, et Ali» [1].

ملائك مقربين *melā'ik-i muḳarribīn* «les Archanges» mot à mot: «les anges rapprochés (du Seigneurs)» [2].

İHTAR. — Birkaç ifadede de sıfat tesniye «duel» olarak kullanılır:

Ml.: حرمين شريفين *ḥaremeyn-i şerīfeyn* «les deux villes saintes: la Mecque et Médine» mot à mot: «les deux nobles enceintes sacrées» [3].

1142. Arapça aslî adet isimlerinin (mk. § 505) mutabakati de aynı surette olur. Onlar da sıfat sayılır ve bu hususta Arap gramerinin gözettiği ayırışlara bakmıyarak müennes sondalığı ilâve edilir (ve bunlar da daima hapbazır ifadelerde olur):

Ml.: بلاد ثلاثه *bilād-ı selāse* «les trois faubourgs de Constantinople»;

---

[1] Salim müenneslerle olanları da vardır: جنات عاليات *cennāt-ı ʿāliyāt* «les hautes paradis». A.U.E.

[2] غرباى مسلمين *garebā-yi müslimīn* «les indigents musulmans»;
فقراى صابرين *fuḳarā-yi sābirīn* «les pauvres gens résignés» gibileri de bunlardandır. A.U.E

[3] زاويتان متبادلتان *zāviyetān-ı mütebādiletān* «les deux angles alternes» gibileri de böyledir. A.U.E

1° بكاوغلى - غلطه *Beyoğlu-Galata* «Péra-Galata»; 2° ايوب *Eyüp* «Eyoub»; 3° اسكدار *Üsküdar* «Scutari d'Asie»;

اخلاط اربعه *ahlāt-ı erba'a* «les quatre humeurs» (خلط* «tempérament», eski tıbba göre) ki şunlardır:

1° دم* *dem* «le sang»; 2° سودا* *sevdā* «L'humeur noire»; 3° صفرا* *safra* «la bile»; 4° بلغم *balgam* «le flegme»;

اوقات خمسه *evkāt-ı hamse* «les cinq temps (de la prière musulmane)» mk. Türkçe *beş vakit namaz*.

رسوم سته *rüsūm-u sitte* (Eski idarede) altı vergi «les six impots (de l'ancien régime)».

1143. Türkçede oldukça kullanılan Arapça'nın rütbi adet isimleri (mk. § 450) alelâde Arapça sıfatlar gibi teşkil edilir.

Ml.: طبع اول *tab'-ı evvel* «première édition»;

اول müennesi اولى *ūlā*, mk. دفعهٔ اولى *def'a-'i ūlā* «la première fois» § 1138);

عبدالحميد ثانى *'Abd-ül-hamīd-i sānī* «Abd-ul-Hamid II.»; ثانى *sānī* müennesi ثانيه *sāniye*: مادهٔ ثانيه *madde-'i sāniye* «article 2»;

باب ثالث *bāb-ı sālis* «chapitre III»; (ثالث müennesi ثالثه *sālise*. A.U.E)

فصل رابع *fasl-ı rābi'* «IVᵉ section»; (رابع müennesi رابعه *rābi'*. A.U.E)

جزؤ خامس *cüz'-ü hāmis* «Vᵉ fascicule», müennesi (خامسه *hāmise*. A.U.E);

سلطان محمد خان سادس *sultan Mehmet hān-ı sādis* «le sultan Mehmet VI» ve bir de التنجى محمد *Altıncı Mehmet*, (سادس müennesi سادسه *sādise*. A.U.E) [1].

1144. Kullanışa girmiş yaygın galatlar. — Resmî lisanda bilhassa eski dilde geçen lûgatlere daha çok alâyiş vermek için onlar çoğu zaman Fars usulü terkipler içinde kullanılır, hattā bu terkiplerin ilk haddinde öz türkçeden veya arapça veya farsçanın gayri yabancı bir dilden olan bir kelime için de aynı usule riayet edilirdi.

Ml.: آغاى مرقوم (مزبور ، مرسوم) *agā-yı merkum (veya mezbur veya mersum)* «l'agha susdit» (mot à mot: «écrit»); *aga* kelimesi ve başka mevzular hakkında mk. § 1155 ve aşağıları;

افندئ مذكور *efendī-'i mezkūr* «l'efendi susmensionné»;

پاشاى مشاراليه *pāşā-yı müşār-ün-ileyh* «le pasha susindiqué»;

ايلچئ موميٰاليه *elçī-'-mūmā-ileyh* «l'Ambassadeur susdénommé»;

[1] سابع ، سابعه *sābi'*, *sābi'a* (yedinci), ثامن ، ثامنه *sāmin*, *sāmine* (sekizinci), تاسع ، تاسعه *tāsi'*, *tāsi'a* (dokuzuncu) ، عاشر ، عاشره *'āşir*, *'āşire* (onuncu), vs. de böyledir. A.U.E

سنجاق شريف *sancāk-ı şerif* «le noble étandard» (Peygamber'in eski sarayda saklı olan bayrağı);

خاقان مخلوع *ḥāḳān-maḫlū'* «le Sultan déposé» [1];

قشلهٔ همايون *ḳışla-'i-hümāyun* «la caserne impériale» (mot à mot: *mübārek* «auguste)»;

بكلكجئ ديوان همايون [2] *beglikçi-'i-dīvān-ı-hümāyun* «Chef de burrau du Divan impérial»;

اردوى همايون *ordū-yu-hümāyun* «l'armé impériale»;

موزهٔ همايون *müze-'i-hümāyun* «le Musée Impérial (İstanbul'da);

قونيه كهرچله فابريقهٔ همايونى *Konya güherçele fabriḳa-'i hümāyūn-u* «la fabrique impériale de salpêtre à Qonya»;

قوميسيون عالى *ḳomisyon-u-'āli* «la haute commision»;

بانق عثمانى *banḳ-ı-osmānī* «la Banque ottomane» [3] (ki *Osmanlı Banḳa-sı* da denir; mk. § 1134, İhtar 2.

İHTAR. — Bu galatların böyle meşhur olarak kullanılışı, resmî dile girmiş olan birçok öz türkçe kelimelerin (daha Mogul devrinde) farsçaya geçmiş olmalariyle kolayca izah edilebilir bir şeydir; öyle ki farsçalaşmış olan bu kelimeler tekrar türkçeye alınırken âdeta öteki öz farsçalar gibi sayıldığına göre böyle unsurları havi olan fars usulü terkipler de galat olmayıp hakikatte kaideye uygun olmak gerektir.

1145. Bir ismin birçok belirtkenleri olursa bunlar birbiri ardınca getirilerek aralarına bir *i* vokali konulup hepsi birleştirilir. Aynı zamanda iki sıfattan fazlasını kullanmaktan da geri durulur.

Ml.: دولت عليهٔ عثمانيه *devlet-i-ʿaliyye-ʾi-ʿosmāniye* «L'Empire ottaman»;

جزاير بحر سفيد *cezāʾir-i-baḥr-i-sefīd* «les îles de l'Archipel»;

ذات حضرت شهرياری *zāt-ı-ḥazret-i-şehriyārī* «Sa Mejesté Impériale» (mot à mot: «la personne de la présence [Majesté] impériale»);

مهندس خانهٔ برئ همايون *mühendis-ḫāne-ʾi-berrī-ʾi-hümāyun* «Ecole Impériale de Génie (de terre)»;

فاتح ثانئ مصر غازى سلطان سليم خان ثالث *fātiḥ-i-sānī-ʾi-Mısır, gāzi sulṭan Selim ḫān-Sālis* «le second conquérant de l'Egypte, S. M. le sultan Selim III» [4].

[1] خاقان *ḫāḳān* kelimesi türkçe aslından olmakla beraber arapçaya da geçmiş olduğu için bu misaller arasına girmemeli idi. A.U.E

[2] Bu kelimenin aslı eski Türkçede yine yazıcı mânasında *bitikçi* olacak. A.U.E

[3] Bütün bu misallerin sıra tertibinde tarafımızdan ufak bir tadilât yapılmıştır. A.U.E

[4] Bu bir «apposition» olduğuna göre Fransızca'ya tercümesi şu yolda olmalı idi: «S. M. le sultan Selim III, second conquérant de l'Egypte». A.U.E

1146. — Bir metinde Arapça bir ibare bulunursa bu bir tek kelime diye sayılarak, yukarıda zikri geçen kaidelere göre Farsça bir belirtken öbeğinin ikinci haddi gibi kullanılabilir.

Ml.: دولت عليه (دامت الى اخرالدوران) ڭ استقبالى *devlet-i 'aliyye-'i (dāmet ilā āhir-ed-devrān) ıñ istikbāl-i* «l'avenir de l'Empire ottoman (puisse-t-il durer jusqu'à la fin des temps)» [1].

Bu misalde de görüldüğü üzere böyle yapılan bir belirtken öbeği sonuçluk «désinentiel» lâhikalar alabilir.

1147. Fars nahvine göre yapılmış belirtken öbekler şüphesiz ki alelâde isimlerin aldığı aynı lâhikaları alabilirler.

Ml.: تصوير افكارده *Tasvīr-i-efkâr-da* «dans (le journal) *Tasvīr-i-efkiyar* (keli. keli.: fikirlerin anlatılışı);

طرف عاجزانەمدن *taraf-ı-ʿācizāne-m-den* «de ma part (humble)» [mk. عاجزلرى *ʿāciz-leri* «votre serviteur»; *ʿaciz* «faible, sans pouvoir»].

1148. Mürekkep «complexe» belirtken öbeklerde Türk ve Fars nahivleri üzere yapılmış çeşitli iki terkibi çoğu zaman kaynaştırmak gibi bir kolaylık da vardır ki bu, kelâmın epeyce hafiflemesine yardım eder.

Ml.: عناصر مختلفەنڭ تضاد منافعى *(ʿanāsır-ı-muhtelife)-niñ (tezād-ı-menāfiʿ)-i* «le conflit des intérêts des diverses populations (de l'Empire ottoman)»;

بو نوطەنڭ درجۀ اهميت و وخامتى *bu nota-nıñ (dɛcece-ʾi-ehemmiyet ve vahāmet)-i* «le degré d'importance et de gravité de cette note (diplomatique)»;

اردونڭ ضابطان هيأت محترمەسى *(ordu-nuñ zābitan) (hey'et-i muhtereme)-si [2]* «le corps honorable des Officiers de l'armé».

1149. غير *gayr*, بعض *ba'z*, خيل *hayl* gibi pek az miktarda birkaç kelime Fars nahvine göre yapılan izafet terkiplerinde izafet *i* si alarak:

... غير *gayr-ı* ... (غيرمسئول : *gayr-ı-mes'ūl*; A.U.E)

[1] Müellif bunda yanılıyor. Bu da metinlerde araya giren Türkçe dua ve beddua makamındaki ibareler gibi mutariza cümlesi olup izafet değildir: Babam - Allah rahmet eylesin - çok söylerdi.. gibi. Şu halde misal şöyle olacak: *devlet-i 'aliyye-dāmet ilā ahir-ed-devrān* (deveran değil) - *ıñ istikbāl-i*; A.U.E

[2] Bu da *Ordu-nun zabitān-ı(nın)-hey'et-i muhtereme-si* yerindedir. A.U.E

... بعض *ba'z-ı* ... (بعض كره : *ba'z-ı-k'erre*; A.U.E)

... خيل *hayl-i* ... (خيل دفعه : *hayl-ı-def'a*; A.U.E)

Gibi kullanıla kullanıla Farsça'nın bu izafet *i* leri Türkçenin ahengine uydurulmuş ve o kelimelere kaynaştırılmış olmak suretiyle yeni Türkçe sıfatlar meydana gelmiştir ki. bunlar Türk nahvine göre yapılmış terkiplerde kullanılabilirler;

غيرى ايش *gayrı iş* «autre affaire»;

بعضى گيجه *ba'zı g'ece* «certain nuit»;

خيلى پارا *haylı para* «beaucoup d'argent».

Bu hâdisenin tamamiyle farkına varmış görünmeyen (meselâ خيلى *haylı* kelimesindeki ى *i* yi mücerret isimlere getirilmiş Farsça bir lâhika gibi görüyorlar) Türk tasfiyeciler بعضى *ba'zı* şeklini umumiyetle hatalı saymakta ve bunun بعض *ba'z* suretinde yazılmasını tavsiye etmektedirler (غيرى *gayrı* ve خيلى *haylı* imlâları ise herkesçe kabul edilmiş bulunuyor).

II[inci] KİTAP.

BEYANLI ATIF ÖBEKLERİ.

1150. Yanaşık «en apposition» ve kaynaşık «mezci» iki veya daha çok isimden yapılmış öbeklere beyanlı atıf (atfı beyan) terkibi «groupe appositionnel» adını veriyoruz [1].

Ml.: سلطان محمد *sultan Mēmėt* «le Sultan Mehemet».

Türkçede bu öbekler belirtici öbeklerden şu ayırdımlarla ayrılırlar.

1° Bir tertip içinde bulunan hadler bazı hallerde ihtiyara göre yer değiştirebilir;

2° Öbeğin bütününe ait olacak lâhikaların daha kolayca gelip katılmalarına müsait olur;

3° *Her zaman bir şahsı* ve onun *vasfını* bildirir (de hiçbir zaman bir eşyayı bildirmez). Nitekim Fransızca'da (bayağı bir atıf olan) «l'aigle, oiseau de proie» (yani: kartal [o] yırtıcı kuş A.U.E) tabiri Türkçenin (yırtıcı kuş olan kartal) suretindeki edebi kelâmlı (=yerindelik) «périphrase» ifadesine muadil olur.

Fransızca'nın «le Mont Athos» (yani Athos [adlı] dağ A.U.E) Türkçede *Aynaroz dağ-ı* «Mont d'Athos (Αγιον ὄρος) gibi bir izafet ilgisine muadil olur; bak. § 1117 [2].

1151. Türkçede atfı beyan terkipleri en az iki haddi havi olup bunların biri bir *has isim* (bazan da bir şahıs zamiri) olur, ötekisi ise çok kere, adı söylenilen şahsın resmî veya ictimaî mevki, hal ve keyfiyetini bildirir.

---

[1] Buna eskiden (atf-ı beyan terkibi) veya (mezcî terkip) denilirdi. Şimdi (ünvan grupu) diyorlar. Fransızca'ya göre birinci had has isim olup ikinci had onu tavsif eden bir sıfat rolünü yaparak hepsi birden bir yanaşık, kaynaşık öbek «groupe appositionel» vücude getirir. Arap tabirince ikinci had «atıflanan» birinci had «kendisine bir şeyin atıflandığı» kelimedir. Atfı beyan tabiri atf-ı tefsir «hendiadys» ile karıştırılmamalı ki, esasen onun da bu bahiste ayrı yeri olmak gerektir. A.U.E

[2] Fransız gramercileri (M. Sudre) Türkçenin izafet terkibine muadil olan «la ville de Constantinople» vs.. gibi ifadeleri (bayanlı atıf) diye sayıyorlar). J. D.

Ml.: معمارسنان *mi'mar Sinan* «l'architecte Sinan» (Süleymaniye cami'ini yapan, IVe asrın meşhur Türk mi'marı);

برادرڭ قورقود *birāder-iñ Ḳorḳud* «ton frère Qorqoud» veya قورقود ، برادرڭ *Ḳorḳud, birader-iñ* «Qorqoud, ton frère»;

آدمی ابيش *adam-ı İbiş* «son homme (du nom d') Ibich»;

خليفه هارون (هرون) الرشيد *Ḥalīfe Hārūn-er-Reşīd* «le khalife Haroun-er-Rechid»;

قرال اون دوردنجی لوئی *kıral on-dördüncü Lui [1]* «le roi Louis XIV»;

قراليچه ويقتوريا *ḳıraliçe Viḳtorya* «la reine Victoria»;

رئيس جمهور موسيو پوانقاره *re'īs-i-cumhūr Mösyö Puanḳare* «M. Poincare, Président de la République»;

ايمپراطور ايكنجی نيقولا *Imparator ikinci Niḳoḷa* «l'epereur Nicolas II.»;

پاپا اونجی پی *Papa onuncu Pi* «le pape Pie X»;

شيخ الاسلام جمال الدين افندی *şeyḫ-ül-islâm Cemāl-ed-din (Efendi)* «le cheikh-ul-islâm Djemal-ed-din (Efendi)»;

استانبول وتوابعی روم پطريق يواكيم افندی *İstambul ve tevābi'ī rum patriğ-i Yoakim Efendi* «le patriarche grec de Constantinople et de ses dépendances «Joachim» («le Patriarche œcuménique de l'église grecque - orthodoxe»);

ماليه ناظری توفيق بك *māliye nāzır-ı Tevfik Bey* «Tevfik Bey, ministre des finances»;

قسطمونی ولايتی واليسی انيس پاشا *Ḳastamonu vilāyet-i vāli-si Enis Paşa* «le gouverneur général de Kastamouni, Enis Pacha» [2].

[1, 1] Müellif bunları لوئيس *«Luis»* suretinde veriyor. A.U.E

[2] Bütün bu misallerde birinci hadler izafet terkipleri olup, bunlar kendilerinden sonra gelen ve ikinci hadleri teşkil eden has isimlere sıfat olurlar. Zaten bütün izafet terkipleri kendilerinden sonra gelen (isterse her nevi cins ismi de olsun) kelimenin sıfatı rolünde bulunurlar: Güzelim bahar (= güzelim olan bahar).. o cānım çiçekler (= o cānım (gibi) olan çiçekler).. kardeşiñ Turgut (= kardeşiñ olan Turgut).. dayısı Doğan bey (= dayısı olan Doğan bey).. dünya güzeli bir insan (dünya güzeli olan bir insan).. kanarya sarısı bir kumaş (kanarya sarısı renginde olan bir kumaş) vs.

Şu halde bütün bu misaller ve daha bunun gibileri nihayet birer sıfat terkibidirler. (*-dik* le ve *-yecek* le yapılmış mazi ve istikbal zamanlı mastarların izafetleri de kendilerinden sonraki isimlere sıfat olurlar ise de, böylelerine ayrı bir adla «sıla siygası» derler: Bildiğim memleket; okuyacağın kitap vs.. gibi).

Fakat daha aşağıki misallerde olduğu gibi (biz Osmanlılar, ben fakir, siz biçareler,

Şu aşağıki misallerde ferdler bir şahıs zamiriyle ve onun vasfiyle gösterilmiştir:

بز عثمانليلر *biz Osmanlı-lar* «nous (autres) Ottomans»;

بن فقير *ben faķir* «mon humble personne» (mot à mot: «moi, pauvre»).

1152. Daha yukarılarda verilmiş olan misallerden de anlaşılacağı üzere vasıf gösteren kelime bir memuriyet, bir resmi rütbe veya bir meslek ismi olduğu zaman (bes belli bir belirtken sayılmaya mütemayil olması yüzünden olacak) âdet üzere has isimden evvel getirilir; fakat meselâ imzalarda bazan bunun aksi olan bir tertibe de riayet edilir [1].

Ml.: كوپريلی زاده محمد فؤاد استانبول دارالفنونی «تورك ادبياتی تاريخی» معلمی ، «آثار اسلاميه وملیه تدقيق انجمنی» كاتب عمومیسی *Köprülü zāde Memet Fuad, İstambol dār-ül-fünunu «Türk edebiyāt-ı tārīḫ-i» muallim-i, «āsār-ı islāmiye ve milliye tedķiķ encümen-i» k'ātib-i umūmī-si* «Keuprulu Zadeh Mehemet Fouad, professeur d'histoire de la littérature turque à l'Université de Costantinople, secrétaire général de la Société d'études musulmanes et nationales».

1153. Öbeğin bütününe ait olan sonuçluk lâhikalar umumiyetle öbek sonunda yer alır.

Ml.: ماليه ناظری توفيق بكه *māliye nāzır-ı Tevfiķ Bey-e* «au ministre des finances, Tevfik Bey»;

سلطان بايزيد بولی سنجاغنی شهزاده ياوز سليمك اوغلی سليمان خانه ويردی *Sūltan Bāyezid Bolū sancağ-ın-ı şehzāde Yavuz Selim (ki, daha sonra 1-inci Selim oldu) -iñ oğl-u Süleyman ḫan-a verdi* «le Sultan Bayazit II. donna le district de Bolou à Soliman Khan, fils du prince impérial Yavuz Selim» (plus tard Selim 1 er);

بن فقيره دستگير اولدی *ben faķīr-e destgīr ol-du* «il prêta secours à moi, malheureux».

1154. Bununla beraber bazı hallerde ifadeye daha aydınlık vermek için lâhikanın öbekteki her iki had sonunda olarak tekrarlandığı da olur.

Ml.: ماليه ناظرينه توفيق بكه *māliye nāzır-ın-a, Tevfiķ Bey-e* [1] (§ 1153 teki misalle aynı inânada);

[1] Bu, yalnız imzalara kısılı bir şey değildir. Bak bu baptaki mütalâamız için § 1151, haşiye 2. A.U.E

sen zavallı) terkipleri (biz olan Osmanlılar, ben olan fakir, siz olan biçareler, sen olan zavallı) demek olmayıp, (Osmanlılar olan biz, fakir olan ben, biçareler olan siz, zavallı olan sen) demektir ki asıl böyleleri yani mevsufları evvel sıfatları sonra gelenleri atf ı beyandır (Fransızca'da olduğu gibi). Nitekim yukarıdaki misallerde aynı tertibe girebilenler hakiki atf-ı beyan olabilirler: Korkud, biraderiñ... Tevfik bey, maliye nazırı... İbiş, sizin beyin adamı vs.. (Mk. § 1102). A.U.E

بزم عثمانليلرك افكارى *biz-im Osmanlı-lar-ın efk'âr-ı* «les idées de nous (autres) Ottomans» [1].

1155. *Tâzim lâkapları.* — Bir hâs isim (veya bir *vasıf* ismi) ve ona katılı bir tazim lâkabı ile teşkil edilen hususi neviden beyanlı atıf öbekleri de vardır (ki bunlar Avrupada kullanılmakta olan zadegânlık ünvanlariyle hemen hemen aynı rolü görürler).

Her zaman hâs isim (veya vasıf bildiren isim) den *sonra* gelen bu ünvanların bir listesini şurada veriyoruz.

1156. پاشا *paşa* «pacha».

Bu ünvan büyük zabitlere, generallere ve *vezir* payesinde olan mülkiye memurlarına verilir. Belli başlı eşrafa da bahş edilir.

Ml.: احمد وفيق پاشا *Ahmed Vefik Paşa;*
صدراعظم پاشا *Sadr-(ı)-a'zam Paşa.*

İHTAR. — Paşa ünvanı Osmanlı tarihinin ilk zamanlarında padişahların büyük oğullarına (ki bu da daha ileride verilecek olan iştikakı pekiştirir mahiyettedir) ve pek nadir olarak da büyük yararlıklarla ün almış şahsiyetlere verilir idi (bk. HAMMER, I, 210, iştikak hariç).

Paşa kelimesi besbelli باش *baş* «en chef, chef, tête» ile آغا *a'a* veya *ā* (mk. § 63) «büyük kardeş» ten yapılmadır [2].

Bu kelimenin başka şekilleri de باشا *başa* ve بشه *beşe* dir. Bunlardan باشا *başa* Viguier (s, 218) e göre «basit askerler» e verilen bir çeşidi olup, بشه *beşe* ise bazı mahallerdeki eşrafa, ileri gelenlere hâlâ verilir bir ünvandır.

Ml.: بره اوليا چلبى ! بره اوليا بشه *bire Evliyā Çelebi! bire Evliyā beşe.* A.U.E (Evliya Çelebi Seyâhatnamesi V. 216).

(*başa* ve *beşe* kelimelerindeki vokaller ahengi bakımından sınıf değiştirme meselesi için bk. § 139).

Şuna dikkat edilmeli ki bu kelimeler tamamiyle آغا *ağa* (bk. § 1159) gibi aynı suretle kullanılmaktadır. Yine mk. پاشا kelimesi altındaki *Salâhi.*

1157. بك *bey* «bey».

Bu ünvanı resmî olarak hak edenler şunlardır: Askerî kaymakamlar, miralaylar,

---

[1] Bunlardaki hadler yerlerini değiştirerek asıl beyanlı atıf şeklini alabilirler:
Tevfik Bey-e, mâliye nâzır-ın-a;
Osmanlı-lar-ın, biz-im efkâr-ımız, vs. A.U.E

[2] Müellifin bu iştikakı yerinde görünmekle beraber biz bu kelime için şöyle düşünüyoruz: Türkçede bugün meselâ (işten başka) gibi kelimelerde mürekkep zarf diye kullandığımız (... *den başka* daki باشقه *baş-ka* kelimesi, aslında *baş-ka(k* olan bir sıfattır ki, sondaki *k* düşmüş bulunuyor. Bu (müstakil) mânasında olup, meselâ *işden başka* = işten müstakil (olarak) demektir. Bulgaristan Türkleri bunun bir çeşidi olan *başdak* ı, Rumeli Türkleri de başka bir çeşidi olan *başlak* ı kullanırlar. *başına başlak, kıçına buyruk* (başına müstakil, kıçına âmir) derler.

Şu halde bizce *başa* (*paşa*) kelimesi evvelki *k* sı da düşmüş bulunan ve «müstakil» demek olan bir sıfat olur. Eski Osmanlı imparatorluğu parçalarından olan memleketlerde de hâlâ bu lâkap oralardaki devlet büyüklerine veriliyor. A.U.E

padişahın yaveri harpleri ve (*sâniye* payesinden *bâlâ* rütbesine kadar olan) mülkiye memurları. Fakat yaygın kullanışa göre bütün zabitlere ve memurlara ve umumiyetle okur yazar ve hal ve vakti yerinde olan herkese de verilir.

Ml.: نامق كمال بك *Nâmık Kemal Bey* (XIX uncu asrın tanınmış bir muharriri);
آغا بك *ağabey* (küçük kardeşlerin büyük kardeşlere verdiği isim).

İHTAR. 1 — *bey* ünvanı eskiden kabile reislerine ve sonraları bazı eyalet valilerine de verilirdi [1].

Ml.: *Eflak bey-i* «le prince de Valachie».

Osmanlı imparatorluğunu kuran *Osman* de *sultan* lakabını almazdan evvel bizzat bu *bey* ünvaniyle anılırdı [1].

İHTAR. 2 — Oyun (iskambil) kağıtlarının *bir-li* «as» de dediklerine Türkçede *bey* [2] derler. (Aucher'e göre buna *tek* ve *kör* da denilir).

1158. افندى *efendi.*

Bu lâkap bugün Fransızca'nın «monsieur» ünvanına muadildir. Her meslekten olan erkeklere ve sonra başka memleketlerdeki müslümanların erkeklerine de bu ünvan verilir.

[1, 1] Lehçelerimizde *beg* söylenen bu kelime dilimizde «sert, kuvvetli» mânasına olan *pek* kelimesinin aslı ve çeşidi gibi görünüyor. Kabileleri hüküm ve nüfuzları altında tutan bu vasıftaki reislerin bu ünvanı almaları da tabii olsa gerek.

Bundan başka lehçemizde bu ünvan münevver ailelerde karının kocasına gerek hitap ederken gerek gıyabında «koca» mânasiyle kullandığı bir kelimedir: «*bey daha gelmedi, bizim bey, bey azıcık bakar mısın*» gibi.

Bu kelime Osmanlı imparatorluğundan ayrılan Suriye, Flistin, Irak gibi memleketlerde yine bir ünvan olarak fakat soyadlarından evvel olmak üzere kullanıyor: Suphi Bey, Elkuvvetli.

Tunus halkının reislerine de bu ünvanlar verilir: Tunus Beyi Ahmed Hamâde.. vs.

Çağataycada *beg* şeklinde olan bu kelime (emîr, hâkim, serdar, sahip, mutasarrıf, kibar) gibi mânalarda olup, *bige, bigce, biget* kelimeleri de bundan türemiş; ve bey karısı veya kadın bey mânasına müennes olarak tıpkı (Han-ım) gibi big-üm müennesi de teşkil edilmiştir.

Şimdi *dere beyi* dediğimiz mürekkep kelime ise aslında, (türeye göre sayılı bey) mânasiyle *türe beyi* veya *türeme bey* olsa gerek. A.U.E

[2] Muhtelif oyun (iskambil) kâğatlarının isimleri şöyledir (bu oyunlara *k'âğat oyunu* veya *iskambil* derler. *papas* «hıristiyan rahibi» rumca: ὁ παπᾶς veya: ὁ παππᾶς = roi (kıral);

kız «fille» = fr. dame (kadın).

fanti (İtalyanca *fante*, mk. rumca ὁ φάντης). Buna *bacak* ve *oğlan* da derler = fr. Valet (= uşak).

On isimliler ve ondan aşağı kıymetlerde olanlar, sayı isimlerinin sonuna *-li* lâhikası (§ 522 ve aşağısı) getirilmekle yapılır. *sekiz-li, dokuz-lu, on-lu*, vs..

Kupa kâse, Rumca: ἡ κοῦπα; mk. İtalyanca *coppe* (tarots), fr. «coupes»; fr. cœur (= yürek).

Orya Sicilyaca *oru* (ki aslı *oro* = altın), belki Rumca vasıtasiyle; mk. İspanyolca

Ml.: عارف افندی *'Arif efendi*;

ارهانس افندی *Ohanes efendi* (ermenice: Jean, karşılığı);

یانی افندی *Yāni efendi* (rumca: Jean, karşılığı).

Bir de şöylelerinde kullanılır:

peder efendi «Monsieur (votre) père»;

birāder efendi «Monsieur (votre) frère».

Bununla beraber akrabalık bildiren kelime mülkiyet (izafet) zamiriyle beraber ise *efendi* kelimesi *evvel* gelir.

efendi peder-iñiz (birāder-iñiz) nasıl-dır? «comment va Monsieur votre père (frère)?»

bey, paşa ünvanlarında da böyledir: *bey baba-m* «mon père»;

paşa peder-iñiz «votre père (le pacha), ve sonra *peder bey* vs., denir. Müstesna olarak şu vardır: *ağa bey-im* «mon frère aîné».

Avrupalılara ise daima has isimlerden *evvel* getirilmek üzere *müsü* «monsieur» denir. (Müsü Antuvan A.H.E). Halk bu makamda bazan چلبی *çelebi* (bk. daha ileride § 1161) kelimesini de kullanır.

Bir de *efendi* şehzadelerin resmî ünvanıdır.

Ml: وحید الدین افندی *Vahid-ed-din Efendi* (Şimdiki VI ncı sultan Mehmed'in tahta oturmasından evvelki ismi).

Türkiyede (ki şehir halkından olan) karı ve kocalar karşılıklı olarak birbirine *efendim* derler.

İHTAR. — *efendi* ünvanı (ki Rumca ἀφέντης *afêndi[s]* suretinde olup bu da bizce «authentique» [1] de görülen αὐθέντης yerindedir) eskiden eli kalem tutanlara tahsis edilmişti.

Ml.: دیوان افندیسی *dīvan efendi-si* «secrétaire du divan».

---

oros ki şimal İtalyancasının *danari* (tarots) sine muadildir. Fransızcası «deniers». = fr. Carreau (= dinari).

sinek «mouche» veya *ispati* sicilyaca *spati* den, Rumca: τὸ σπαθι, mk. şimal İtalyancada *spade* (tarots), ki fr. «épée» *kılıç* demektir. Aucher: *haç* «croix» = fr. trèfle (= yonca).

(kara) maça, Sicilyaca *mazzi* (ki aslı *mazze* «masse, massue: külçe, top ki şimal İtalyanca'da *bastoni* (tarots) ye muadil = fr. bâton, yani baston fr. = pique (= mızrak).

(Sicilya lehçesine dair olan malûmat bize Catania üniversitesi profesörü M. Luigi Sarrento tarafından verilmiştir).

Bir de *satranç* oyunu «jeu d'échecs» deki *taş* «pièces» lerin isimlerini görelim:

** *şāh* «roi»; ** *ferz* «reine»; *fil* «fou»; *at* «cavalier»; veya * *feres* «cavale»; رخ * *ruh* (Arap efsanesindeki kuş); *paytak* «pion»; * *mat* «Mat»; *kiş* «échec»; *ruh et-mek* «roquer». = Kaleyi şahın yanına koyup şahı da kalenin öbir tarafından geçirmek.

Tavla (İtalyanca *tavola reale*, mk. Fransızca'da eskiden «tables») oyunu «le jeu de trictrac» da altılan zarların isimleri için bak. Meninski Grameri (*Institutiones...* Vienne, 1756, s. 85). J. D

[1] Mk. Jean PSICHARI, *Efendi, Mélanges Havet*; Paris, 1908. J. D.

1159. آغا *a'a, ağa [1]* «agha».

Bu ağa ünvanı (binbaşı dahil olmak üzere o rütbeye kadar olan) okuma yazması bulunmayan askerlere verilirdi. İstanbulda (bilhassa kadınlarca) evin halkını çağırmakta kullanılır. Bazı vilâyetlerde nüfuzlu ailelerin âzası bu ünvanı taşır.

Ml.: بشیر آغا *Beşir a'a.*

İHTAR. — آغا *ağa* kelimesi (büyük kardeş) «frère aîné» mânasındadır [2]. Eski mutlakiyet hükümeti zamanında saraydaki kılıç ashabının ve hadım ağalarının ünvanı idi. Yeniçeri milis askerinin başına da bu ünvan verilirdi:

یکیچری آغاسی *yeniçeri ağa-sı* «l'agha des Janissaires».

1160. خان *han* «khan».

Bu ünvan Türk resmî hayatında sultan için kullanılır:

Ml.: سلطان محمد خان *Sultan Memet han.*

İHTAR. — Bazı kürt kabile reisleri tarafından da kullanılan bu ünvan Mogol ve Türk - Tatar kavimlerince her zaman hükümranlığa bağlı idi.

Ml.: قرم خانی *Kırım han-ı* «le khan de Crimée».

Bu kelime *kağan, kaan, xākān (hakān)* ünvanlariyle akrabadır. خاقان *hākān* Osmanlı teşrifatında hâlâ kullanılıyor: *hākān-ı mahlū'* «le souverain déposé» [3].

1161. چلبی *çelebi.*

Bu ünvan bugün artık kullanılmamakta olup yalnız *Konya* da oturan Mevlevi (Mevlâna tarikatine mensup olanların) reislerine ve onların evlât ve ahfadına verilir.

Ml.: ولد چلبی *Veled Çelebi [4].*

---

[1] Lehçelerde *aya* ve Rumelide *ago* da derler: *Hasan ago, Agobey* gibi; *ağa* kelimesi yükselmek mânasına *ağmak* mastarından *ağ-ak* (yüce, yüksek, âlî) mânasında türeme bir sıfat olup sondaki *k* sı aşınarak düşmüş görünüyor.

Ykl. *ag-ut* (yüksek, yüce)? lâkabını: *Alp-agut* (Alp ağa, *Ur-ağut* (kadın ağa). *or, ur* (nesil) müennes bildiren çeşitli bir kök olsa gerek: *urgaçı* (Çiğ.) kadın, dişi., *uragut* kelimesi *uravut* çeşidiyle de olup, nihayet *arvat* ve aktarım «metathèse» ile *avrat* kelimesini vermiştir ki, bunu Arapça çıplaklık mânasına «avret» kelimesinden türetmek yersiz ve mânasızdır. (Bk. müellifin notlarına § 1164, haşiyeler). Bk. s. 770 de Müellifin notları. A.U.E

[2] Mk. Quatremère (RACHID-ED-DIN, *Mugollar Tarihi, l'Histoire des Mongols* s. 98, not 70) de آقا *aka* kelimesine dair notu. J. D.

[3] Mk. *Aynı eser,* s. 10 ve aşağısı notları. Yine mk. BÖHTLINGK, s. 82 ve aşağısı. J. D.

[4] (Türk dili) adlı henüz basılmamış büyük bir Türk lügatinden maada dile ait daha başka eserleri de olan bu Türk bilgini *İzbudak* soyadiyle *Veled İzbudak* diye anılmakta olup, hâlâ Türk Dil Kurumu uzmanlarındandır. A.U.E

İHTAR. — (İştikakı şüpheli olan) [1] bu kelime eskiden hemen de *efendi* âyarında ve onun gibi bir tazim mânasında kullanılırdı.

Ml.: سليمان چلبي *Süleyman Çelebi* (Peygamberin doğum ve ölümüne dair meşhur bir manzum eseri: *Mevlud*'u yazan).

Sıfat olarak kullanıldığı zaman «zarif, hal ve etvarı kibar, edep ve terbiyesi yerinde» mânalarını verir (mk. § 1158).

1162. خانم *hanım.*

Bu ünvan Fransızca'nın «madame» kelimesine muadildir. Daha kibar ve tazimkâr davranmak için bundan sonra *efendi* kelimesi de getirilebilir.

Ml.: خالده اديب خانم (افندی) *Hâlide Edib Hanım (Efendi) [2].*

İHTAR. — خانم *hanım* kelimesi خان *han* kelimesinin müennesi hizmetini görüyordu. (Nasıl ki بگم *begim* de بك *beg* kelimesinin müennesi idi). Mk. *tngrim* (*Uig.* I, s. 48).

Yine mk. بکه *bike* ünvanını ki, bu Anadolu'nun bazı yerlerinde Türk kadınlarınca kullanılır. (MOHAMMED DJINGUIZ *Les Titres en Turquie* [yani Türkiye'de ünvanlar] *Revue du Monde Musulman,* 1907 octobre, s. 249). Bu ünvan *Bürh. Kat.* tercümesinde de (s. 117, 1, 9) zikredilmektedir.

1163. سلطان *sultan* «sultan».

Âl-i Osman nesebinden olan kadınlara tazim ünvanı olarak kullanılır «princesse, sultane».

Ml.: والده سلطان *vâ'ide sultan* «la sultan Valideh» (tahtta oturan padişahın annesi lakabı).

İHTAR. — Aynı ünvanın Osmanlı padişahlarını «sultan» bildirir bir kelime olduğu malûmdur. Bu mânasiyle has ismin evveline getirilir (*sultan Selim* gibi) [3] ve bu sebeple bir tazim (veya hanedanlık) ünvanı değil de padişahın asıl kendi vazifesi, makamı diye sayılmak icap eder.

1164. قادين *kadın* (daha eski şekli: خاتون *hâtun* [4].

Bu kelimenin tazim mânasiyle kullanılışı ancak saray muhitine münhasır kalmıştır. Alelâde kullanışta daha ziyade dişi ehlini bildirmeğe yarar (mk. § 194).

[1] M. Smirnof ve M. Melioranski Rus Arkeoloji cemiyetinin *Zapiski* (muhtıra) larında (t. XV ve XVIII) epeyce uzun makaleler yazmışlardır. J. D.

Bizce bu kelime hıristiyanların İsâ'yı temsil eden *salîb*ini Türkler arasında yayan Nasturi papaslariyle doğmuştur. Türkler bu din misyonerlerinin belki kendilerine (*salîbî* = salibe, İsa'ya mensup) dediklerine bakarak bu kelimeyi *Çelebi*'ye çevirmişlerdir. Nitekim *salîbi* de Allah mânasına *çalab* yapmış olacaklardır. A.U.E

[2] Değerli Türk romancısı, hâlâ İstanbul Üniversitesi İngiliz Edebiyatı profesörü. A.U.E

[3] *Cem sultan, Dede sultan* gibi müstesna kullanışlar da var. A.U.E

[4] Müellif bunu قدين imlâsiyle veriyor. Bu kelimenin aslı *katun* dur ki $k > h$ değişimiyle *hatun* olduktan sonra arapçalaştırılarak vokalleri uzatılmış görünüyor. (Şefkat göstermek) mânasındaki *kavdun-mak* (D. L. T, II, 249) mastarının aslî maddesiyle veya (erkeğe) *katılan* demek olan *kat-un* kelimesiyle ilgili olsa gerek. A.U.E

Ml.: قادين اشجى *aşçı kadın* «la cuisinière» (*aşçı karı* yerine).

İHTAR. 1 — Fransızca «femme» kelimesinin Türkçe'de iki türlü karşılığı var: قارى *karı* ve قادين *kadın*.

Bunlardan birincisi 1° («umumiyetle erkek» in zıddı olarak) «umumiyetle kadın» mânasını vermek için kullanılır (kârı kısmı erkekten daha zayıftır «la femme est plus faible que l'homme», gibi).

2° «Evli bir kadını, birinin zevcesini» bildirmek için kullanılır.

filan-ıñ karı-sı «la femme d'un tel».

Fakat bu cinsin herhangi birinden veya bir çoğundan bahsedileceği zaman (kaba sayılan *karı* [1] kelimesi kullanılmayıp) *kadın* kelimesi kullanılır.

Türk - Mogol halkınca hanedan soyundan olan prenseslere خاتون *hātun* denirdi. Bazı hallerde *kadın* kelimesi hakiki bir sıfat olarak kullanılabilir: (Bir hastahanedeki) *kadın hasta-lar* «les malades du sexe féminin» (dans un hôpital)».

Türkler Rum kadınlarına قوقونه *kokona* derler: mk. Yunanca κοκῶνα, κοκώνα (İPİTİS, t. II; CIHAC, s. 649; MIKLOSICH, s. 98). Bulgarca КОКОНа. Miklosich'e göre menşei katiyetle bilinmeyen bu kelime, Rumlar ve Türkler tarafından romence «Kibar kızcağız, kibar genç kadın, kibar kadın, hanım, kadın» mânalarındaki *cocoaña* kelimesinden alınmıştır. (Mk. aynı dildeki *cocon, cocona*« kelimelerini.)

Türkler Yahudi kadınlarına *boliça* ismini verirler. (بوليچه SAMİ BEY), *bulisa* KERESTEDJIAN, s, 113), *bulitsa* (RONZEVALLE, s, 269).

---

[1] Bu kelime aslında *kart* (RADLOFF, II, s, 198) veya *koca* gibi ihtiyar «vieux» mânasında (RADLOFF, II, s, 167) idi. Sonraları (belki harem tesiriyle zevcenin adını söylemekten çekinilerek kaşık düşmanı, köroğlu. vs... gibi tabirlere ilâve suretiyle ve «bizim ihtiyar» diye diye. A.U.E) gitgide «ihtiyar (kadın)» mânasında bir hususiyet almış, ve bilhassa (eski Osmanlıca'da): *kārıcık* tasgir şekliyle kullanılmıştır. *karı* yı «evli kadın, erkeğin eşi» mânasına götüren mâna gelişimine müvazi olarak *koca* kelimesi de «zevc, karının eşi» «mari») mânasını almıştır. (Bizce *koca* bu mânasiyle (kucaklamak, korumak) mânasındaki *kuc-mak* dandır ki, *kuc-a(k* (soŋ *k* düşmüş olacak) «merd, hâmi» demektir. Bk. *koçak* (mert, cesur, kahraman, metin, cömert vs.., A.U.E).

Şimdiki Osmanlıcada «ihtiyar kadın» mânasındaki *koca karı* ve karı ile koca mânasındaki *karı koca* yı bununla karıştırmamalı. Mk. *kocamak* ve *karı-mak* mastarları (§ 849. 2° ve § 948 İhtar. 1, birinci misal) Mk. eski Osmanlıca'daki şu misali: بر قارى خاتون كشى *bir karı hātun kişi* «bir ihtiyar kadın kimse» (VAMBÉRY, *Alt Osm.*, s. 45, l. 16). Yine bk. § 978 in son misali.

Türkçe (islâmı kabuldan sonra) kadını ifade edecek bir isim bulmakta biraz mütereddit bir halde etrafı yoklamış görünüyor.

Eski Osmanlı lehcesinde (asıl ar, edep ve haya «honte» mânasında) عورت* *avret* denilirdi. Bu kelime arapçada namaz müddetince örtülü kalması icap eden vücut kısımlarını ifade ederdi (ki bu daha geniş bir mâna ile lâtincenin *pudenda* kelimesine muadildir). Erkekte *avret* (edep yeri) göbeğinin altından dizlerine kadar olan mahal, kadında ise, çehre, el ayası ve ayaklarından mada bütün vücududur.

Avret kelimesi dişi ehli mânasına şehir dilinden tamamiyle uzaklaşarak yerini *karı* ve *kadın* a bırakmıştır; köylüler arasında *avrat* veya (kendisinden sonra bir vokal geldiği zaman *arvad* suretinde olan kullanılır. Azerce'de *arvad* (acaba bir *métathèse* mi?

Rumca'da aynı mânada olarak μαούλα kelimesini veren Miklosich'e göre bu kelime teyze, hala «tante» mânasındaki Türkçe *bula* [1] dan alınma olacak (bu vesile ile şunu da kaydetmeli ki Balkanlılar - Bulgarlar, Sırplar, Arnavudlar - Türk kadınlarına *bula* derler). «Kerestedian» a göre bu kelime İbranice'dir, fakat bu müellif tarafından ortaya konulan iştikaklar çoğu zaman rastgele şeylerdir.

Bu mesele bizce de karanlık görünüyor. Biz kendimiz Suriye Musevileri arasında *Bolisa* kelimesinin kadın has ismi olarak kullanıldığını kaydetmiş bulunuyoruz.

İHTAR. 2 — Eski tarzda giyinen yerli Ermeni kadınlarını ifade etmek için دودو *dudu* [2] kelimesi kullanılır (Osmanlıca'da artık بیبی *bibi* ve بانو** *bānu* (hanım mânasiyle) kullanılmıyor.

1165. Şu aşağıdaki kelimeler de tâzim lâkapları olarak kullanılır.

دده *dede* [3] (asıl mânası büyük baba «grand-père»): derviş, bilhassa döner derviş; Mevlevi:

Ml.: غالب دده *Galip dede* (*Şeyh Galib* de denir. A.U.E — XVIII inci asrın meşhur bir şairi).

بابا *baba* (asıl mânası, bildiğimiz: «père»).

Bektaşi dervişlerine ve kalenderlere söylenir.

Ml.: گیکلی بابا *geyik-lü baba* (Orhan devrinde meşhur bir derviş).

خواجه *hoca* (Farsça'da: *hoāce* [4] A.U.E).

Bu kelime şu mânalara gelir: 1° dinî bir vasıf ve mahiyeti üzerine alan kimseler «les clercs» ki bunların içine üfürükçüler, falcı, remilci gibi bakıcılar da girer).

[1] Türkçede bu mânada bir kelimeye rastlamadık? A.U.E

[2] Bu kelime طوطو imlâsiyle de görülür. Belki aslı *tutu(k* (bir yere kapılanmış, bir yere bağlı veya örtülü, mestûre:)... A.U.E

[3] *dadı* kelimesinin bir çeşidi gibi görünüyor; *tadı* tabiat, huy, itiyat (itiyat veren mürebbi?) mânasındadır. Lehcemizde *tadanmak* bir şeye alışmak, itiyat etmek. A.U.E

[4] Farsça'da (yaşlı; büyük; aziz) mânalarına da geldiğine göre bu kelime Türkçeden o dile geçmiş görünüyor. A.U.E

Bk. daha ilerideki izahlara).

Asıl Türkçe kelime *uragut*, *uraut* «femme» dır. (Çağatayca ve Uygurca'da, bakınız Radloff, I, s. 1652. Lâhika için mukayese «*alp-agut* Radloff, I, s, 430); şüphesiz bu, (Çağatayca) *urgaçı* (Kırgızca) *urgaşı* ile yakınlık gösterir. (Radlof, I, s, 1666; GUIGANOF *Gramm.* s, 19) (= müennes, dişi mânalarına).

uragut kelimesi Osmanlıca'da اراغوت imlâsiyle daha XV inci asırda vardı. Bibl. Nat. yazmaları A. F. T. 87, yaprak V° 14 ve müteaddit yerler (No. 86 yazma yaprak V° 14 deki aynı ibarede: عورت var. Mümkündür ki *avret* (Azerce *arvad*) kelimesi halk iştikakçılığı neticesinde *uragut*un yerine kaim olsun.

Karaman lehçesinde *dişehli* derler (bakınız § 1117, İhtar).

Kocalı kadın «femme mariée, épouse» mânasında (familya, harem, zevce) ve daha tekellüf ve tazim ile (حليله)* *halile* de denildiği olur. Hıristiyan ve bilhassa Avrupalıların kadınları için *madama* kelimesi kullanılır, *filân-ın madama-sı* «la femme d'un tel». J.D.

2° Umumiyetle dinî (ilmiye) ve lâ dinî tedrisatla meşgul olanlar «professeurs». Bazan da (has isimden sonra) tâzim lakabı olarak kullanılır.

Ml.: نصرالدين خواجه *Nasr-ed-Din Hoca* (veya خواجه نصرالدين *Hoca Nasr-ed-Din).*

چاوش *çavuş* «chiaoux».

Sâni mülâzım ile on başı arasındaki küçük zabit «sous-officier».

Ml.: عبدالله چاوش *Abd-ullah çavuş* (1854 te Silistre muharebesinde ün alan eski bir çavuş).

Eski Osmanlı devrinde çavuşlar sarayın emirber = kömekçi «huissier» leri idi. (Tafsilât için bk. Barbier de Meynard'ın Dictionnaire'ine).

اوسته *usta* (Farsça: *ustād*'dan) [1] sanatçı, işçi takımında baş «maître».

Ml: مارانغوز شعبان اوسته *marangoz Şa'ban usta* «(maître) Chaban, le menuisier».

قالفه *kalfa* (Arapça'da: birinin yerine geçen «remplaçant» mânasındaki: خليفه *halife* den): (bir konakta) vazifesi olan kadın ve hizmetçi veya خلايق *halayık* [2] denilen (gönüllü) cariye.

Bu kelime, erkeklerdeki *ağa* (§ 1159) kelimesine karşılıktır; duvarcı ustalarına ve eski mekteplerde hoca yamaklarına da bu adı verirler.

Ml.: شوق افزا قالفه *şevk-efzā kalfa* (cariyelere çoğu zaman böyle farsça şairane isimler koyarlardı) neşe arttıran: «qui augmente la gaieté. A.U.E).

رئيس *reis* (asıl mânası: baş olan «chef»: (eski Osmanlıcada) geminin kaptanı; bugün: gönüllü tulumbacılar başı.

Ml.: پيرى رئيس *Piri reis* «Kānūni Sultan Süleyman devrinin meşhur gemicisi».

قپودان *kaptan*.

(Eski Osmanlıca'da) daha yüksek rütbeli bahriye zabiti. (eskiden Farsça izafet terkiplerinde *kapudan* suretinde kullanılırdı: قپودان دريا *kapudān-ı deryā* A.U.E).

افه *efe* (belki *efendi* kelimesinin kısaltılmışı; mk. *efendi-m* yerine *efe-m*) [3]: İzmir havalisinde زيبك *zeybek* [4] dedikleri cenkçi insanlar.

طايى ، داى *dayı* «ananın erkek kardeşidir».

---

[1] Bu kelime de Türkçe'den Farsça'ya geçmiştir. Türkçede *uz* (usta, maharetli) kökünden. A.U.E

[2] Bu kelime sanıldığı gibi Arapça «Halk edilenler» mânasındaki «halā'ik» tan değil Türkçe *yaş-a-mak* gibi teşkil edilen *kul-a-mak* = (kul, köle etmek) ten *kal-a-ğuk* (kul edilmiş) mânasına bir sıfatın aşıntılısı olsa gerek: İlk *u* nun *a* ya ve iki vokal arasındaki *ğ* nin *y* ye çevrilmesiyle. Dilimizde *-guk* lâhikalı kelimeler az olmakla beraber yine vardır: Dalkavuk gibi (= *talkı-guk*: D.L.T *talkı-mak* iş bozmak, ayıp etmek'den). A.U.E

[3] Bunun *efendi* nin kısaltılmışı olması bizce biraz şüpheli. Bu, *ege*, *ebe* ve haitâ *ece*, *ede* gibi (akıllı, satvetli, reis) mânasına gelen kelimelerin bir çeşidi olsa gerek. A.U.E

[4] Bu kelime (hareketleri çabuk ve hafif kimse) mânasına olan *saybır*, ve *zaybak* (Yozgat) ile ilgili görünüyor. A.U.E

Bunun daha eski şekli تاغاى *tağay (Baber Nāme)*, mk. Altayca *tay, tayı* [1].

Bu kelime yeniçerilerde teklifsiz bir lakap gibi kullanılırdı: *Memet Dayı* (mk. [2] *kaba dayı* «matamor» ki Suriye arapçasına: *'abaday* suretinde geçmiştir). Sonra yeniçeri reislerine, gemi kaptanlarına, Berberiye memleketleri (Cezair, Tunus) *ocak* ları reislerine bu isim verilmiş ve nihayet Cezairde hükümet edenlere de داى *Dāyı* denilmiştir (ki bunlara *Paşa* ünvanı da veriliyordu).

Ml.: مصطفى داى والى محروسۀ جزائر غرب *Mustafa Dayı, Vālī-'i-Maḥrūse-'i-Cezā'ir-i-Garb* «Le Dey Moustafa, Gouverneur d'Alger la bien gardée», Hicrî 1115 tarihli bir imza. (Cezāyir, n° 1649 yazmaları, yap. 55).

1166. Şuraya kadar mütalâa ettiğimiz (tazim lâkablı) öbeklerin hadleri arasına hiçbir lâhika giremez.

Şöyle bazı ünvanlar da vardır ki ap aşikâr tāzim mahiyetinde lâkaplar olmakla beraber baş isimden *evvel* gelirler.

حاجى *hacı* (müennesi حاجه *hacce*) din gayretiyle Mekkeyi ziyarete giden;

حاجى *hacı* (din gayretiyle) Kudüs-ü şerifi «Jérusalem» i ziyarete giden;

سيد *seyyid* (müennesi سيده *seyyide*, cemi سادات *sadāt*) peygamber neslinden olan;

شيخ *şeyḫ* Arapların reisi ve her dinî tarikatin reisi;

مولى (منلا) *molla* ilmiyeden olan diyānet ehli;

حافظ *ḥāfız* (müennesi: حافظه *ḥāfıza*) Kur'anı ezbere bilen;

داماد** *dāmad* padişahın kızını tutan.

1167. Aynı ünvandaki bir takım kimselerin adı ard arda söylendiği zaman bu ünvan yalnız bir defa ve cemi alâmetini almış olarak en son isimden sonra getirilir. (Mk. Fransızca'da kelimelerin yerleri bizdeki gibi olmamakla beraber «Messieurs un tel et un tel» gibilerini).

Ml.: اسعد رفعت حكمت بكلر (افنديلر ، آغالر) *Esad, Rifat, Hikmet bey-ler (efendi-ler ağa-lar);*

حربيه ناظرى و بحريه ناظرى پاشالر *Harbiye nāzır-ı ve bahriye nāzır-ı paşa-lar* «Messieurs les Ministres de la Guerre et de la Marine».

---

[1] *teyze* (ananın kız kardeşi ki erkek kardeşi olan dayıya müvazidir) = *tay* + *eze* dayı + hemşire. A.U.E

[2] Müellif bunu Şemseddin Sami Beye uyarak *sahte yiğit* mânasında «matamore» ile tercüme ediyorsa da bunun asıl mânası «*gerçekten yiğit*» demektir. A.U.E

AYRIM III.

CÜMLE ÖBEKLERİ.

1168. Cümle öbekleri az çok sarahatli bir surette bir ***hüküm*** «jugement» ifade etmeğe yarar. Bunun neticesi olarak da cümlede mantıkî unsurlar olmak üzere bir yüklet (müsnedi ileyh «sujet») ve bir yüklem (müsned «prédicat») bulunur.

Biz cümle öbeklerini iki nevi olarak ayırıyoruz:

1° Asıl *cümleler* «proposition» ki, bunlarda bir *bağımsız* (müstakil «indépendant» veya *temel* esas «principal») ve (bunlardan daha nadir olarak) bir *uyruk* (tâbi, tali, fer'i «subordonné») hüküm bulunur.

Bunların (hem mantıkça hem gramerce) yüklemi, daima şahıslı bir fiil siygası veya bir isim ile gösterilmiş bulunur.

Ml.: او یاندی *ev yan-dı* «la maison a brûlé» (bağımsız hükümlü [1]; او قرمزیدر *ev kırmızı(-dır)* «la maison est rouge» (bağımsız hükümlü) [2];

چوبان بیلیرکه او یاندی (او قرمزیدر) *çoban bil-ir ki ev yan-dı (ev kırmızı-dır)* «le berger sait que la maison o brûlé (que la maison est rouge)» (uyruk hükümlü).

2° *Cümlemsi* «quasi - proposition» öbekler ki, *uyruk* bir hüküm *gizlerler*. Bunun (mantıkî) yüklemi, daima *fiilin bir isimcil siygası* ile gösterilir.

Ml.: چوبان اوك یاندیغنی بیلیر *çoban ev-in yan-dığ-ın-ı bil-ir* «le berger sait que la maison a brûlé» [3].

[1, 2] Birinci misalde *yüklem* şahıslı bir fiil siygasıdır. Böyle olan cümlelere «fiil cümlesi» derler ki yükletine *fail* adı verilir. İkinci misalde yüklem bir isim (sıfat) dır. Böyle olan cümlelere «isim cümlesi» derler ki yüklem bunda *haber* «attribut» adını ve yüklet de *müptedā* adını alır. Şu halde yüklet (=müsnedün ileyh) hem fiil cümlesindeki *fail* i, hem isim cümlesindeki *müptedā* yı birden anlatan bir tabirdir. Yüklem (=müsned) ise: hem fiil cümlesindeki *fiil* i, hem isim cümlesindeki *haber* i birden anlatan bir tabirdir. Cümlelerin her ikisinde de fiil veya isim halinde bir kelime olan yüklem ile yüklet arasında bir yüklence, yükletiş *isnad* var. A.U.E

[3] Fikrimizce *çoban bilir ki ev yandı* ile, *çoban evin yandığını bilir* misalleri şekilce ayrı iseler de mânaca aynıdırlar. Birincisinde *ki ev yandı* uyruk cümlesi, *çoban*

I[inci] BÖLÜM. — CÜMLE.

1169. Görüldüğü üzere Türkçede cümle, bağımsız cümle öbeklerinin ve bazan uyruk cümle öbeklerinin her zaman büründükleri şekildir.

Bunun neticesi olarak şunları ayırdetmek gerektir: 1° Bağımsız veya ana (temel) cümleler, 2° Uyruk cümleler.

Aşağıdaki bendlerde yalnız birincilerden (bağımsız veya temel cümlelerden) bahsedilecek ve böylece ortaya konulacak kaideler uyruk cümlelere de şamil olup onlara da tatbik edilebilecektir. Ancak uyruk cümlelere dair hususi mülâhazalar daha ileride (§ 1209 ve aşağısı) verilecektir.

I[inci] BAHİS — Cümlenin hadleri.

1170. Cümlenin hadleri şunlardır:

1° Yüklem «le prédicat» (= cümlenin esas unsuru);

2° Yüklet «le sujet»;

3° Tümleç - mef'uller «les compléments - régimes» (dolaysız «direct», dolaylı «indirect», ve duramlı (veya kuramlık) «circonstanciel»);

4° Arizî «incident» veya belirtken hadler;

a. Vâsıf (na'at) «épithète»;

b. Belirtici tümleç «comp. déterminatif».

1171. Yukarıda yazılı muhtelif hadlerden her birine ait olup kendilerini alelâde olarak temsil edebilen kelime kısımlarını gösterir bir şemayı da ayrıca burada veriyoruz.

1° Yüklem: Fiil cümlelerinde fiilin şahıslı siygaları; İsim cümlelerinde isimler (ve bazan da fiilin isimcil siygaları).

2° Yüklet: Alemler «substantifs» ve fiilin alemlik siygaları.

3° Tümleçler:

a. Dolaysız ve dolaylı tümleç: Alemler ve fiilin alemlik siygaları.

b. Duramlık tümleç: Katmaçlar (zarf) ve fiilin katmaçlık siygaları; bir katmaç (zarf) haletine konulmuş alemler, ve fiilin alemlik siygaları.

4° Arizî hadler:

a. Vâsıf «épithète»: Sıfatlar ve fiilin sıfatlık siygaları.

b. Belirtici (tayin edici) tümleç: Alemler ve fiilin alemlik siygaları.

---

bilir aslî cümlesinin dolaysız mef'ulü olduğu gibi, ikincisinde de *evin yandığını*, uyruk cümlesi yine *çoban bilir* ana cümlesinin dolaysız mef'ulüdür. Birinci *ki* li şekil Türk dilinin sintaksına yabancı olan Farsça'dan geçmiştir. İkinci şekil ise Türkün kendi sintaksı mahsulüdür. Müellif bizce *yandığı* suretindeki siygayı aynı zamanda izafet halini alan fiilden yapılma bir isim siygası olduğu için şekle bakarak ayırmış oluyor. A.U.E

I. Cümlenin esas unsuru = Yüklem.

(= مسند *müsned).*

1172. Yüklem cümlenin esas unsuru olmak sıfatiyle onun sonunda gelir. Bu kaide daha yukarılarda (§ 1063) kurulmuş olan umumî prensibin neticesidir. Bu kaidenin yalnız şu haller hariç, hiçbir müstesnası yoktur.

1° Nazım dilinde:

Ml.: بكلر چیچك آچلمق ایچون ابتسامنی *bekle-r çiçek aç-ıl-mak için iblisām-ıñ-ı* Tevfik Fikret «la fleur attend pour s'ouvrir, ton sourire».

2° Birkaç söylence «dicton» de:

نقل ایله بیلدك بروسه‌نك بوللغنی *nakl ile bil-diñ [1] Bursa-nıñ bol-luğ-un-u* «c'est (seulement) par oui - dire que tu as eu [1] connaissance de l'abondance de Brousse».

3° Umumiyetle ifadekâr konuşmada:

Ml.: بر صو ور بڭا *bir su ver bañ-a* (veya düzcesi بڭا بر صو ور *baña bir su ver*) [2] «donne-moi un (verre d') eau».

1173. *Yüklemin mahiyeti. İsim ve fiil cümleleri.* — Yüklem bir isim veya bir fiil olabilir (meselâ *ev kırmızı* daki gibi).

Yüklem isim ise o cümleye isim cümlesi (isimcil cümle «proposition nominale» denir:

Ml.: الله كريم *Allah k'erim* «Allah (est) généreux» [3].

Yüklem (şahıslı siygada) bir fiil ise (meselâ *ev yandı* daki gibi) o cümleye fiil cümlesi (fiilcil cümle «proposition verbale») derler.

Ml.: قیلیج قینی كسمز *kılıç kın-ın-ı k'es-me-z* (Atasözü) «le sabre ne coupe pas sa gaîne» (= pr. les loups ne se mangent pas entre eux».

[1, 1] Bu kelime *bil-dik* okunacağına göre Fransızcası «nous avons eu» olmalı. A.U.E

[2] Bu düz kitap sintaksına göre düşünülmüştür. Yoksa halkın *çevrim* «imversion»lu konuşmasında yerler hep değişiktir. Bir de müellifin «bir su bana ver» tertibi doğru olmadığı için biz onu düzelttik. A.U.E

[3] Fiil rolünü görecek olan zamirler böylelerinde hep takdir edilerek hazfedilir: *ben hasta... annem yatakta... o keyfinde*, vs... (mütekellim ve muhatap zamirlerinin hazfi yalnız bu muzari siygasına mahsustur. Gaipte ise her siygada hazfedilir. A.U.E

A. İSİM CÜMLELERİ.

1174. İsim cümlesinin yüklemi bir isim (bilhassa bir sıfat) veya fiilden yapılma bir isim siygası (fiilin isimcil şekli) olabilir. İsmin ardınca bir koşaç «copule» [1] gelebilir veya gelemez. Bu isim insiraflı «décliné» veya bir edatla birlikte olabilir.

Şurada yüklemin isim cümlelerinde olanlarına birkaç misal veriyoruz:

1° Yüklem bir sıfat olur (ki en ziyade bu halde görünür).

Ml:. استاری یوزندن بهالی *astar-ı yüz-ün-den paha-lı* (söylence) «l'envers en est plus cher que l'endroit» (dicton).

اسلامك شرطی بشدر *islām-ıñ şart-ı beş-dir* «les conditions (c'est-à-dire: les prescriptions fondamentales) de l'Islam sont cinq».

2° Bir alem (isim) olur:

Ml:. برائت ذمت اصلدر *berā'et-i-zimmet asıl-dır* «(ceza hukukunda esas bir kaide ki, her isnad bir ispat ister, hükmüne varır) «l'innocence est de principe».

قاپونك قنادی كیسه‌نك آغزیدر *kapı-nıñ kanad-ı kese-niñ ağz-ı-dır* (Atasözü ki, sokağa çok çıkan çok para harcar, demektir) «le battant de la porte, (c') est l'ouverture de la bourse»;

اوده‌در *ev-de-dir* «il est à la maison»;

آناك خسته‌می *ana-ñ hasta-mı* «ta mère est elle malade?»

3° Bir zamir olur.

Ml.: بو شاپقه بنمدر *bu şapka ben-im-dir* «ce chapeau est à moi»;

هپسی سنك ایچین *hep-si sen-iñ için* «tout cela, c'est pour toi» (ardınca bir ilgiç «postposition» gelen zamir).

4° Bir zarf (katmaç) olur:

Ml.: بوراده‌در *bura-da-dır* «il est ici».

İHTAR. — Yüklem ilk zamanlarda fiilden yapılma bir isim siygasiyle de olabiliyordu, fakat bütün bu siygalar (bu cümleler) git gide şahıslı siygalar olmakta karar kıldı (bk. § 1257 ve 625).

1175. *koşaç* «la copule». — Fransızca'dakinden farklı olarak koşacın

söylenmesi Türkçenin isim cümlelerinde mecburî değildir. Muzaride ihtiyarî olur:

Ml.: سن دده بن دده ؛ بو آتى كيم تيمار ايده *sen dede, ben dede; bu at-ı kim timar ed-e* (Atasözü) «tu (es un vénérable) derviche, je suis (un vénérable) derviche; qui (donc) pansera ce cheval» (proverbe; mk. § *646, sonlarında*).

Bununla beraber birinci ve ikinci şahıslar da hemen daima kullanılır.

Ml.: (بن) خستەيم *(ben) ḫasta-y)ım* «je suis malade»;

(سن) حقسزسك *(sen) ḫaḳ-sız-sın* «tu es dans ton tort» mot à mot: «tu es sans droit»).

İHTAR. — Bu halinde (*yüklet* «sujet» olan) zamir lüzumsuz kalır ve hazfedilebilir (mk. § 1127).

1176. Üçüncü şahıs (gaip) de koşaç (*-dir* ve cem'i: *-dir-ler*) in kullanılması yazı dilinde konuşma dilinden daha ziyadedir.

Ml.: الله كريم (در) *Allah k'erim(-dir)* «Allah est généreux» [1].

Ml.: ناگاه بر لكلك هوا يوزنده بر يلانى كوتروب كچركن يلاندر جانى اجسندن ديلنركن اول چاكك برينه دقنور دخى چاكدر اوتر *nāg'ah bir leğlek hava yüz-ün-de bir yılan-ı g'ötür-üb g'eç-er-ken (yılan-dır) can-ı acı-sın-dan dep-ele-n-ir-ken ol çañ-ıñ bir-i-sin-e doḳ-un-ur dāhi (çañdır) öt-er* A.U.E «tout à coup, une cigogne vint à passer dans le ciel tenant un serpent» (mot à mot: sur la face du ciel portant un serpant et en passant» A.U.E). Le serpent (mot à mot: «c'est justement le serpent que» A.U.E), toucha à l'une de ces cloches. La cloche (mot à mot: «et justement la cloche. A.U.E» résonna» (Rouen, 1493 yazmaları, yap. 58 V°).

bir ḳıyāmet (şamata)-dır ḳopar «ce fut un bruhaha indicible»;

bir ta'ḳib-dir başla-r «alors commence une véritable poursuite»;

zavalı-lı-nın gönl-ün-de bir yangın bir ateş-dir gid-iyor «dans le cœur du malheureux c'est un véritable incendie».

ḳahve-ḫāne-ler-de bir ejderhā söz-ü-dür gid-iyor «dans tous les cafés on ne parle que de ce monstre» (HUS. RAHMİ).

Yine mk. *oğlan ne yap-sın bir şey-dir ol-du* «que voulez-vous que fasse ce garçon? Ce qui est arrivé est arrivé» (KUNOS, *Osm. tör.*, s. 46).

Yine bakınız bu gramerde başka bir misal: (§ 1338, *a* 2).

---

[1] Eski Osmanlıca'da olduğu gibi şimdiki Türkiye lehçesinde de *-dir* (hal veya tahkiyeli muzari siygasında) çoğu zaman tekit «explétif» roliyle kullanılır. (Başka siygalarda da kullanıldığı müellifin sonradan verdiği mazi siygalı misalde de görülüyor. A.U.E)

1177. Aksine öteki siygalarda cevher fiili «verbe substantif» mecburi kullanılır:

Ml.: یورغون ایمش *yorgun i-miş* «il est (veya: il était) fatigué, paraît-il»;

اوغلم ضابط اولەجق *oğl-um zābit ol-acak* «mon fils sera officier».

Son misalde olduğu üzere öteki Türkçe fiillerden hiçbir suretle ayrısı gayrısı olmıyan *ol-mak* fiilinden yapılma siygalar meselesine gelince, bunların bulunduğu cümleyi isim cümlesi değil de fiil cümlesi saymak mümkündür [1].

1178. Söylemeye lüzum yoktur ki koşaç umumiyetle cevher fiili gibi cümlenin sonunda bulunur.

1179. Fransızca'da olduğunun aksine olarak isim cümlesinde yüklem vazifesini gören isim, yükleте göre mantıkî olarak cemi olmak gerektiği zaman bile, müfret olarak kalır (Mk. § 1185, İhtar).

Ml.: بوغازایچنك منظرەلری چوق كوزل *Boğaz-iç-i-niñ manzara-lar-ı çok güzel* «les vues du Bosphore (sont) fort belles».

1180. *İsim cümlelerinde yükleme katılan* -ler *lâhikası.* — Şu söylediğimiz kaidenin aksine olarak eski dilde yüklem vazifesini gören isimden sonra cemi lâhikası kullanılır olduğuna dair misaller verilmektedir.

Ml.: زیرا بربرینە متضادلردر *zirā bir-birin-e mütezad-lar-dır* (farsça *Būrhān-ı Kāti'* tercümesinden) «car ils sont contraires l'un l'autre»;

هی بیكلر بز خنكارە خائنلرز *hey bey-ler biz hünk'ār-a hā'in-ler-iz* (A.U.E) (*Âşık Paşa zāde tarih-i*, s. 120) «hé! les beys! nous trahissons le souverain»;

بز ضعیفلر و عاجزلروز *biz zayıf-lar ve 'āciz-ler-üz* (A.U.E) «nous sommes faibles et sans forces» (1426 yılı yazmaları, yap. 27);

بلوڭكه سز كافرلرسز *bil-üñ-ki siz k'āfir-ler-süz* (*Aynı eser*, yap, 152).

Bugün de koşacın cemini kullanmakla: *mütezad-dır-lar* suretinde aynı unsurlar elde edilir (mk. § 1176), fakat koşaç ceminin sırası o sıra değildir.

---

[1] *olmak* mastarı güdük bir fiil olan *imek* mastarında eksik kalan istikbal siygaları vazifesini de gördükten başka, başlı başına tam bir fiildir; fakat *imek* gibi o da yardımcı bir fiil olup yalnız başlarına kullanılamaz. O da kendisinden evvel bir isim (sıfat, zamir) alır, ve bu bakımdan o da *imek* fiili gibi koşaç rolünde olup isim cümlesini teşkil eder. Bunu fiil cümlesi saymak mâna rolüne bakmayıp şekle aldanmak olur fikrindeyiz. A.U.E

1181. — Muhtelif fiil temelerini havi basit sigaların üçüncü şahıs (gaib) sonuclarındaki tenevvü (§ 623 İhtar) şununla izah edilir, ki şahıslı sigalar ilkin fiilden yapılma isim siygalarından ibaret yüklemleri olan isim cümleleri idi.

Nasıl ki او كيده جك *o gid-ecek* veya koşacılı او كيده جكدر *o gid-ecek-dir* cümlesi ilkin (o gitmesi gerekli kimsedir) «il est celui qui doit partir» suretinde bir isim cümlesi iken («sıfır» sonuçlu) *gidecek* (ve *-dir* sonuçlu) *gid-ecek-dir* «il partira» siygalarını doğurmuş bulunuyor (ki bu, niyetli istikbal olan bir basit siyganın müfret gaibidir).

اونلر كيده جك (در) *on-lar gid-ecek-dir* cümlesi, ilkin (onlar gitmeleri gerekli kimselerdir) «ils sont ceux qui doivent partir» suretinde 1179 uncu bende göre teşkil edilmiş olup (sonucları «sıfır» ve *-dir* olmak üzere) aynı siygaların cemi gaip yerine kullanılmasını (cemi halinde bir faili olmak şartiyle) mümkün kılmıştır: *gid-ecek-(dir)* «(ils) partiront».

Öte taraftan اونلر كيده جكلر *on-lar gid-ecek-ler* «§ 1180» ve (koşacılı olarak) اونلر كيده جكلردر *on-lar gid-ecek-ler-dir* veya (cemi halinde koşacılı olarak § 1176) اونلر كيده جكدرلر *on-lar gid-ecek-dir-ler* cümleleri *-ler, -ler-dir* veya *-dir-ler* suretindeki sonuçları meydana getirmiştir ki, niyetli istikbalin cemi gaibi için bu, beş şekil imkânını veriyor.

Mürekkep siygalarda *-ler* lâhikası *(i)di, (i)se, (i)miş* den evvel de gelebilir. Yine *değil-(i)di-ler* denildiği gibi *değil-ler-di* «ils n'étaient pas» da denilir.

1182. Bu geçen sergileyiş bize şu iki müşahedeyi yapmamıza yol açmaktadır:

1° Cemi lâhikası Türkçe'deki isim cümlesinin yükleminde (*dir* sonucu ne kadar değilse o da o kadar) esaslı bir unsur değildir;

2° Onun böyle bir cümlede belirli bir yeri olmayıp *dir* in bazan evveline bazan sonuna getirilir (Mk. § 196).

1183. Cemi lâhikası, 1180 inci bendde gösterilen yapılamalara örneksenim «analogie» yoliyle bazan da değişmez edatlardan sonra getirilir.

Ml.: اليوم قوبان و قريمده عموماً قبائل تاتار شاهين كراى عدم قبول و روسيه عسكريله محاربه يه اقدام اوزره لردر *elyevm Kuban ve Kırım-da umūmen ķabā'il-i tātār Şāhin Giray-ı 'adem-i ķabul, ve Rusya 'asker-i-yle muḥārebe-ye iķdām üzere-ler-dir* (A.U.E) «actuellement dans la province de Kouban et en Crimée, toutes les tribus tatares sont sur le point de refuser de reconnaître (le khan) Chahin Guéraï et de commencer la guerre avec les armées russes» (Cevdet Paşa'nın *tarih*-ine geçirilmiş olan XVIII inci asra ait bir vesikadan alınma).

Burada *ler* lâhikası, *üzere* edatı (Mk. § 897) ardınca gelmiştir.

Şu aşağıki kelâmlarda (tazim ve nezaket için olan) cemi lâhikası mef'ulün fih sonucundan hemen sonra gelir (Mk. § 1358, *sonunda*).

افنديلر اوده لرمی *efendi-ler ev-de-ler mi?* «ces Messieurs sont - ils à la maison?»;

اوت بوراده لر *evet bura-da-lar* «oui, ils sont ici!»;

نره ده لر *nere-de-ler?* «où sont - ils?».

Yine Mk şu ifadeyi:

خير اوده دكلر (اوده يوقلر) *hayır ev-de değil-ler* (veya: *ev-de yok-lar*) «non, ils ne sont pas à la maison».

(Eski Osmanlıca'da) nezaket için olan bir cemi lâhikasına başka bir misal:

ایولر و خوشلرمیسز *eyü-ler ve ḫoş-lar-mı-sız* «votre santé est-elle bonne?» (MENİNSKİ, *Inst.*, s. 4).

Şu aşağıdaki ifade tarzı ise besbelli Osmanlıca'ya hâs bir şey görünmüyor:

خوش کلدیکزلر *ḫoş gel-di-ñiz-lär* (A.U.E) (*Hakim Ata*, 1.403) «vous êtes le bienvenu».

1184. Eski Osmanlıca'da yüklem Arapça bir sıfat suretinde olduğu zaman bu, daha yukarılarda belirtici öbekler (§ **1137** ve **1140**) dolayısiyle bildirilen kaidelere uygun olarak, yüklet (fail) ile cins ve kemiyet bakımından mutabakat halinde bulunur idi.

Ml.: حالا والده‌سی حیاتده اولوب انده ساکنه ایمش *hālā vālide-si ḫayat-da ol-ub an-da sākine i-miş* (A.U.E) *Mehmet Efendi sefāret-nā-me-si*, XVIIIinci asır);

ساقلر اویله ملتفته که کویا یکپاره کورینوردی *sāḳ-lar öyle mültefite ki g'üyā yek-pāre gör-ün-ür-dü* (*Aynı yer*) «les troncs des arbres étaient tellement enchevêtrés qu'ils paraissaient neformer qu'une seule masse».

Hamış. — Daha ileride, § 1197 den 1208, hususi bir tipteki isim cümlelerinden bahsedilecektir.

B. FİİL CÜMLELERİ.

1185. Bir fiil cümlesinin yüklemi (yani فعل* *fiʿ(i)l* «le verbe») daima *şahıslı* bir fiil siygası suretinde görünür.

Bu fiil siygası basit bir siyga veya mürekkep bir siyga olabilir:

Daha yukarılarda tasrif münasebetiyle (§ 627 ve aşağısı) fiil cümlelerine dair misaller görülmüştü.

İHTARA. — Yüklet (yani fail) i müteaddit dahi olsa, fiil müfret kalabilir (Mk. § 1179).

Ml.: شهرمزه بش طابور کلدی *şehr-imiz-e beş tabur g'el-di* «cinq bataillons sont venus dans notre ville».

Fail belirsiz olduğu zaman (Mk. Fransızca'nın belirsiz zamiri olan «on» u), fiil (şimdiki Bulgarca ve Yunanca'da olduğu gibi) cemi gaip (cemi üçüncü şahıs) olur.

Ml.: تکلیفمی قبول اتمدیلر *teklīf-im-i ḳabul et-me-di-ler* «on n'a pas accepté ma proposition».

Müfret gaip (müfret üçüncü şahıs) da mefʿuliyet «passif» münasebetiyle de kullanılabilir.

Ml.: اوراده برقاچ كون اوتورلدى *ora-da bir kaç gün otur-ul-du [1]* «on resta quelques jours là-bas».

II. YÜKLET [2]

(مسنداليه *müsnedün-ileyh*).

1186. Umumiyetle şu değişimli «variable» isimler yüklet diye kullanılır.

1° Asıl isimler: Alemler, alem olarak kullanılan sıfatlar ve zamirler.

Ml.: قورقو طاغلرى آشيرير *korku dağ-lar-ı aş-ır-ır [3]* «la peur fait franchir des montagnes»;

طاتلى ديشه دشمن ؛ آجى معدهيه دوست *tatlı diş-e düşman, acı miᶜde-ye dost* «le doux (est un) ennemi pour les dents; l'amer (est un) ami pour l'estomac»;

كيم بيلير *kim bil-ir?* «qui sait? sait-on jamais?».

2° Fiilin isimcil siygaları (fiilden yapılma isim şekilleri) içinde insiraflı olanlar, yani mastarlar, hades isimleri ve alem olarak kullanılan ortaç «participe» lar.

Ml.: آريدن بال آلمق هر كسك كارى دكلدر *arı-dan bal al mak her kes-iñ kār-ı değil-dir* (Atasözü) «prendre du miel aux abeilles n'est pas l'affaire de tout le monde». (Yüklet, burada mastar olan: *almak*).

يالان سويليين اونوتغان اولمملى *yalan söyle-yen unut-gan [4] ol-ma-malı* (Atasözü) «celui qui ment ne doit pas être oublieux». (proverbe: le menteur doit avair bonne mémoire). Burada yüklet isim (alem) olarak kullanılan ortaç: *söyleyen*).

Hades ismi yüklet olan misaller için, bk. § 1271 ve aşağıları.

---

[1] *otur-ul-du* fiilinin Fransızca karşılığı «on séjourna» olsa gerek, buna müellifin verdiği «on resta» karşılığı ise Türkçe'de *kal-ın-dı* olacak. A.U.E

[2] Buna verilen türkçe *özne* tabiri, diğer bir çeşidi olan *yezne* gibi (dāmad) mânasındadır ki, bununla münasebeti yoktur. Biz üzerine bir şey yükletilecek (varlık) mânasındaki bu kelimeyi ise daha uygun buluyoruz. bk. *Kitāb-ı Dede Korkud, yüklet* = eşya yükletilecek (hayvan). A.U.E

[3] Bizim bildiğimiz bu atasözü *korku dağ-lar-ı bekle-r* «c'est par la crainte (de la justice) que les montagnes sont surveillées, bien gardées» suretindedir. A.U.E

[4] Sert konsonlardan biri olan *t* den sonra *g* değil *k* okunur. A.U.E

1187. *Ayrıca yükletin söylenmez olduğu haller.* — Fail, gramerce bir şahıs (mütekellim, muhatap, gaip) mefhumiyle gösterilmiş olduğu zaman, başka birçok dillerde de kaideden olduğu üzere, umumiyetle başlı başına bir kelime (bir şahıs zamiri) ile ifade edilmek istemez. O zaman şahıslı siyganın (esasen bir zamir unsuru olan) sonucu, şahsı ve dolayısiyle fail (yüklet)i bildirmeğe yeter. Başka türlü söylemek lâzımsa, şahıslı siygaların failleri kendileri içindedir (Mk. § 300).

Bununla beraber. kelamın açıklanması veya bizzat şahıs üzerine dikkati çekmek lüzumu dolayısiyle gerekiyorsa şahıs zamiri de ayrıca söylenir.

Ml.: بن آغلارم سن کولرسك *ben ağla-r-ım sen gül-er-sin* «moi, je pleure; toi, tu ris (= je pleure, et toi, tu ris).

1188. Müfret gaiple fiilin mantıkî faili diye Fransızcadaki tarafsız işaret zamiri olan: «ce, il, cela» (mk. şahıssız denilen: «il paraît, il se peut» yani: olabilir, öyle görünüyor gibi cümleleri) ile ifade edilenlere benzer *belirsiz* bir mefhumu dahi olduğu zaman şahıs sonucu kâfidir.

Ml.: بتدی *bit di* «(c') est fini»;

بتدی کیتدی *bit-di git-di* «(c') est bien fini» (mot à mot: «c'est fini et parti»);

اولور *ol-ur* olağandır «cela arrive», yapılabilir «cela se fait», olabilir «cela se peut», uygundur «c'est permis», makbulümdür «je veux bien»;

اولماز *ol-ma-z* iyi, uygun değildir «cela ne convient pas» yasaktır «c'est défendu», olur, yapılır şey değildir «ce n'est pas à faire», yapmayın «ne le faites pas» (mk. § 1205, 2°);

اولمادی *ol-ma-dı* «cela n'a pas été», iyi, uygun, istenildiği gibi olmadı «cela n'a pas réussi, c'est manqué», hoşa gitmiyor, iyi değil «cela ne va pas, cela n'est pas bien», hata ettiniz, fena yaptınız «vous avez eu tort»;

یتر *yet-er* «(cela) suffit, (c') est assez»;

یتیشیر *yet-iş-ir* «(cela) suffit, (c') est assez»;

الویرر *elver-ir* «(cela) suffit, (c') est assez»;

ایستر *iste-r* bu kelime için bk. § 979;

ایسته‌مز *isle me-z* «(c') est initile, vs.» (mot à mot: «cela ne désire»).

Mk. Eski Osmanlıca'da *kay-ır-ma-z [1]* ehemmiyeti yok, varsın olsun «cela n'a pas d'importance, n'importe» = şimdiki Türkiye lehçesinde *zarar yok, be'is yok*. Arapça لا باس, Suriyece *mā bisāyil*; şimdiki Yunanca'da *zem-birazi* δὲν ὠσειράζει.

Mk. *āç (hiç) başmaz* hiç ziyan vermez «il n'y a pas de mal» (*Tezkere-'i Evliyā* s. 53 ve 315 ve tercümesinin 31 inci sahifesinde, hāmiş) Pavet de Courteille ve Radloff'a göre *baş-mak* mastarı berbat olmak, bozulmak, daralmak «s'abîmer, s'altérer, se fâcher» mânalarına ve *Div. L.T.* (II,11) can sıkılmak, usanmak «se dégoûter, se lasser» mânalarınadır. Mk. § **1343** aşağıları.

Bu tarzda ifade çoğu zaman vücubî «nécessitatif» temesi olan siygalarla kullanılır, ve o zaman Fransızca'nın «il faut... (infinitif)» suretine muadil ifadeler meydana gelir. Mk. § 642; yine mk. şahıssız cümlelere dair misalleri, § 1230 ve aşağısı, ve § 1241.

1189. Bunun aksine olarak Fransızca'nın «il pleut, il neige, il tonne, il fait tel ou tel temps» yollu ifadelerinin karşılıkları Türkçe'de söylenilir bir faili olan cümlelerle yapılır.

Ml.: یاغمور یاغیور *yağmur yağ-ıyor* «il pleut» (mot à mot: «la pluie pleut»);

قار یاغیور *ḳar yağ-ıyor* «il neige» (mot à mot: «la neige pleut»);

کوك کورلیور *g'ök gürle-yor* «il tonne» (mot à mot: «le ciel gronde»).

Yine mk. § 1185, İhtar.

III. TÜMLEC — MEFʿULLER.

«Compléments — régimes».

1190. Birbiri ardınca muhtelif insiraf hallerini mütalâa etmiş olduğumuz alem (isim) bahislerinde (§ 255 den 283) dolaysız «direct», dolaylı «indirect», ve duramlı «circontanciel» tümlecler üzerine bir takım talimat görülecektir.

Morfolojice tasnifin tümlecler yüzünden mantıkça tasnif ile çerçevelendirilmesi için şunları hatırda tutmalı ki:

Dolaysız tümleç, mefʿulün bih haletini veya mutlak haletini alır;

Dolaylı tümleç ilgicli veya ilgicsiz mefʿulün ileyh veya mefʿulün anh (veya ilgicli mutlak) haletini alır;

[1] Belki aslı «Kaygu vermez» mânasında. A.U.E

Duram tümleci ilgicli veya ilgicsiz mefʿulün fih ve (sebep mânalı) mefʿulün anlı ve ilgicli mutlak veya görelik «relatif» haletini alır.

IV. BELİRTKENLER (CÜMLENİN ʿÂRİZÎ HADLERİ).

1191. Çümlenin bütün hadlerinde bir belirtken bulunabilir, yalnız fiil cümlelerinin yüklemi hariç ki bu, isim olmadığı için belirtici bir öbeğe dahil bulunamaz.

Daha evvelce § 1066 ve aşağısı bentlerde belirtkenlere dair bir bahis geçmişti.

BAHİS II. — (**İsimcil veya fiilcil) cümledeki hadlerin sırası.**

1192. Bir cümledeki muhtelif hadlerin tuttuğu yerler sırası tetkik edilmeden de evvel şuna dikkat etmek ister ki, arizî hadler cümlenin bütününe nispet edilerek tayin edilmiş değildir; bunlar sadece ait oldukları cümlenin hadlerinden evvel gelirler.

1193 Öte taraftan tümleç-mefʿuller yüklet (fail) e değil, yükleme ait olduklarından o yüklemle bir öbek teşkil etmeğe meylederler ki, biz bu öbeğe yüklem öbeği adını veriyoruz (bilindiği üzere yüklem **1063** üncü bentte zikri geçen kaideye göre bu öbeğin sonunda yer alır).

Bunun neticesi olarak cümle son tahlilde iki parçaya kadar çıkarılır: Yüklem öbeği ve yüklet ki, yüklet yüklemden evvel yer alır.

Ve bundan da şöyle bir şema çıkar:

$$\text{yüklet} + \overbrace{\text{tümleçler} + \text{yüklem}}^{\text{yüklem öbeği}}$$

1194. Tümleçler şu esasa göre yer alırlar: Tümleyici bağ ne kadar doğrudan doğruya olursa, tümleç o kadar yükleme yakın olur.

Bundan da şu farazî tertip çıkar:

$$\text{yüklet} + \overbrace{\text{duram tüm.} + \text{dolaylı tüm.} + \text{dolaysız tüm.} + \text{yüklem}}^{\text{yüklem öbeği}}$$

Ml.: *ben* *yarın* *siz-e* *bun-u* *gön-der-eceğ-im.*

je vous enverrai cela demain.

1195. Bu farazî sırayı buraya koyduk, halbuki kullanışta bu sıra iki meyil dolayısiyle çoğu zaman nakşedilmektedir:

1° Zaman ve mekân bildiren duram tümleçlerine fail (yüklet) den evvel yer verilmesi meyli, ki şu tipteki kelâm buradan çıkıyor:

Zamanlık duram tümleci + mekânlık duram tümleci + fail (yüklet) + başka duram tümleçleri + dolaylı tümleç + dolaysız tümleç + yüklem.

Ml. : كچن جمعه كونى جامعمزده مشهور بر واعظ كمال حرارتله اهاليه بر طاقم كوزل شيلر سويلهمش
g'eçen cum'a günü - cāmi'imizde - meşhur bir vā'iz - k'emāl-i - ḥorāret-le - ahālī-ye - birtakım güzel şeyler - söylemiş «vendredi dernier à la (à notre: A.U.E) mosquée, un prédicateur célèbre a adréssé aux habitants quelques jolies paroles» mot à (mot: «a dit [parait-il: A.U.E] quelques jolies choses»).

1196 — 2° **Mütekellim muhatabının dikkatini çekmek istediği kelimeye yüklemin hemen üst yanında yer vermekteki meyli.**

Bu yer değiştirme, fail de dahil olmak üzere cümlenin bütün hadlerine şâmil olabilir.

Dolaysız tümlece misal (ki bu takdirde kelimelerin sırası alelâde sıra ile karışmış olur):

yarın ben size bunu (başka şeyi değil) *gönd-der-eceğ-im* «je vous enverrai *cela* (et non autre chose) demain».

Dunum tümlecine misal:

ben bunu size yarın (başka gün değil) *gön-der-eceğ im* «je vous l'enverrai *demain* (et non un autre jour)».

Faile misal:

yarın bunu size ben (başkası değil) *gön-der-eceğ-im* «(c'est) moi (qui) vous l'enverrai demain».

Dolaylı tümlece misal:

ben bunu (yarın A.U.E*) size* (başkasına değil) *gön-der-eceğ-im* «je vous l'enverrai (demain A.U.E) à vous [1].

Mütekellim falan veya filân kelime üzerinde israr etmeden bir cümlenin sırf objektif bir suretle söylenmiş olması nadir olduğu için, daha yukarılarda verilmiş olan esas sık sık tatbik edilmiş bulunmakta ve farazî olarak mutlak olduğu bildirilen sıraya nadiren riayet olunmaktadır.

BAHİS III. — Hususi örnekte bazı isim cümleleri.

1197. Şurada iki nevi isim cümlesi üzerine bazı tafsilât vereceğiz:

1° Yüklemi *var* veya *yoḳ* kelimelerinden biri olan cümleler [2].

2° Yüklemi *de-mek* mastarı olan cümleler.

---

[1] Kitabın başlarında fonetik bahsinde bir cümledeki hadlerden hiç birinin normal sırası bozulup ehemmiyeti haiz olan kelimenin fiilin üst yanına getirilmesine de hacet kalmadan yalnız ilk hecesi üzerine vurgu getirmekle nasıl bu söylenen rolü oynamakta olduğu söylenilmişti. A.U.E

[2] Sıfat olan bu kelimeler her sıfat gibi yüklem olduğu zaman koşaçları söylenik veya gizlenik kalabilir. Burada bunların böylece ayrılmaları belki Fransızca'nın «il y a, il n' y a pas» gibi fiillerini hatırlatıyor. Yoksa bunlar Türkçede: *annem hasta, çocuklar mektepte,* vs. den farklı değildir. A.U.E

I. YÜKLEMİ *VAR* VEYA *YOK* KELİMELERİNDEN BİRİ OLAN İSİM CÜMLELERİ.

1198. وار *var* kelimesi hem var olan «ce qui existe» hem de varlık «existence» bildiren bir kelimedir.

يوق *yoḳ* kelimesi de (hem yok olan «ce qui n'existe pas» hem de A.U.E) yokluk «l'inexistence, le néant» bildiren bir kelimedir.

Bu iki kelime (mânalarına göre A.U.E) bazan sıfat, bazan isim (alem) olarak kullanılır.

Ml.: چون آنكدر هر يوغى وار ايلمك *çün an-ıñ-dır her yog-u var eyle-mek* (A.U.E) (*Âşıḳ Paşa* [ölümü: hicri 710 = 1310 — 1311] nın bir nazmından alınmış) «car il lui appartient de créer l'être avec le néant» (mot à mot: «car c'est à lui de donner l'existence à chaque néant, A.U.E);

(الله) ديلسه جمله عالمى بر آنده يوق ايدر و ديلسه كيرو وار ايدر (*Allah*) *dile-se cümle ʿālem-i bir an-da yoḳ ed-er ve dile-se girü var ed-er* (A.U.E) (*Ris. B.*, s. 3) «si Dieu le désirait, il réduirait à néant en un instant le monde entier, et s'il désirait, il pourrait le récréer de nouveau»;

واره وار يوغه يوق ديلير *var-a var yoğ-a yoḳ de-n-il-ir* «il faut appeler les choses par leurs noms» (asıl mânası: «on appelle *var* ce qui existe, on appelle *yoḳ* ce qui n'existe pas»);

يوق بهاسنه *yoḳ paha-sın-a* «hiç kâr etmeden, hiç yere, çok ucuza «pour rien, à bon marché»;

يوق يره *yoḳ yer-e* hiç yere, boş yere, boşuna «pour rien, inutilement, à tort»; mk. şu manadaş ifadeleri: *beyhüde yere, lüzum-suz yer-e, abes yer-e.*

مالنى يوق يرلره ويروب *mal-ın-ı yoḳ yer-ler-e vir-üb* (A.U.E) «dépensant en pure perte sa fortune» (1426 yılı yazmaları, yap. 128 V°).

İHTAR. — *var* kelimesi bazan: var olan kadar, olanca «tout ce qu'il y a» gibi bir bütünlük mânasını da verir:

Ml.: وار قوتى ايله *var ḳuvvet-i ile* olanca kuvvetiyle, «de toute sa force» (mk. § 926, İhtar);

وارنى ويرن اوتانماز *var-ın-ı ver-en utan-ma-z* «celui qui donne tout ce qu'il possède, n'a pas à avoir honte (de peu qu'il donne)»;

اون بيك عزب و يكيچريسنك وارى ايله *on-biñ ʿazab ve yeniçeri-sin-iñ var-ı-ile* (A.U.E) «avec 10,000 azabs (irréguliers) et tout ce qu'il avait comme Janissaires» (*yeniçeri-sin-iñ var-ı ile*) [Rouen, 1493 yazmaları, yap. 50 V°];

بزى يغما قلوب كلارمزده وارنى المشلر *biz-i yagma ḳıl-ub kilär-imiz-de var-nı? al-mış-lar* (A.U.E) «ils nous ont pillés et ont pris tout ce qu'il y avait dans notre cellier» (1426 yılı yazmaları, yap. 257).

var kelimesine *yok* u ilâve etmekle bu ifadeleri pekiştirmek mümkündür.

Ml.: وارم يوغم *var-ım yoğ-um* «tout ce que je possède» (mot à mot:) «ce que je possède (ou) je ne possède pas»;

واره يوغه كولن ياخود آغلايان بر چوجوق *var-a yoğ-a gül-en yāḫud ağla-yan bir çocuk* «un enfant qui rit ou qui pleure à tout bout de champs»;

واره يوغه قاريشمق *var-a yoğ-a kar-ış-mak* «se mêler de tout» (mot à mot: «se mêler de ce qui existe et de ce qui n'existe pas. A.U.E).

1199. *var* ve *yok* kelimeleri, şunları ifade ettikleri zaman isim cümlelerinin yüklemi olarak kullanırlar:

1° *Bir mefhumun mutlak varlığını (veya yokluğunu).*

Ml.: الله وار(در) *Allah var(-dır)* «Dieu existe»;

نه وار ؟ *ne var* «qu' y a-t-il?»;

نه وار نه يوق *ne var ne yok* «quelles nouvelles?» (Asıl mânasiyle: «qu' y a-t-il, que n' y a-t-il pas?»);

بر شى يوق *bir şey yok* «il n' y a rien»;

كيمسه يوق *kimse yok* «il n' y a personne»;

شبهه يوق(در) *şüphe yok(-tur)* «il n' y a point de doute, sans doute».

İHTAR. — Herhangi bir hadiseden biri bir müddet ve fasıla geçtiğini bildirmek için aynı yapılama kullanılır.

Ml.: حرب باشلايلى تمام دورت سنه وار(در) *harb başla-yalı tamam dört sene var(-dır)* «il y a juste quatre ans que la guerre a commencé».

Bununla beraber aynı ifadeler, cevher fiili ile de olur.

Ml.: سكز آيدر دولت عليه جزايردن بر جواب كتوردەمەدى *sekiz ay-dır devlet-i aliye cezāyir (1) den bir cevab g'etir-d-eme-di (Cevdet tarihi* II, s. 262) «il y a 8 mois (voilâ 8 mois) que le Gouvernement Ottoman est sans nouvelle des îles» (bu misalde şöyle de denilebilirdi: *sekiz ay-dan beri-dir...* [2].

1200. — 2° *bir mefhumun herhangi bir yerde varlığını (veya yokluğunu)* — (yerlileşen varlık).

---

[1] Bu kelime «Algérie» karşılığı ise «Cezayir» gibi büyük harfli olacak... yok, eğer Adalar demek olan «îles» karşılığı ise böyle kalacak. A.U.E

[2] Bu cümlenin de aslı şöyle olmak gerektir: *Sekiz aydan beridir ki...* A.U.E

Fransızca'da ve çoğu Avrupa dillerinde bu gibi hallerde şahıssız teşkiller vardır: «il y a» (mk. Yunanca ἔχει, Bulgarca има).

Türkçe'de, öteki dillerde olduğu gibi fail (= varlığı işaret edilen mefhum) çoğu zaman (belirsiz bir tarif edatı veya bir sayı ismi ile beraber olarak) belirsiz bulunur.

Ml.: بو درەدە بر (اون) او وار (در) *bu dere-de bir (on) ev var (-dır)* «il y a une (dix) maison(s) dans cette vallée»;

بو قيشلەدە بش يوز اللى عسكر وار (در) *bu kışla-da beş-yüz-elli ʿasker var (-dır)* «dans cette caserne, il y a 550 soldats»;

بويورك افندم بزدە هر شى وار (در) *buyur-uñ efendi-m, biz-de her şey var (-dır)* «veuillez entrer, il y a toutes sortes de choses chez nous» «nous avons toutes sortes de choses (en magasin)».

İHTAR. — Mesele bir mefhumun hattâ var olduğu cihetini düşündürmeden sadece onun *mahallileştirilme* «localisation» si, onun *nerede* olduğunun bildirilmesinden ibaret ise, *var* kelimesi faydasız kalır ve *yok* kelimesi ise yerini *değil* kelimesine bırakır. Bu takdirde fail umumiyetle belirli, hüviyeti tâyin edilmiş (varlığı evvelceden bilinen) bir mefhumdur.

Fransızca'da, Türkçe'de ve başka dillerde olduğu gibi, cevher fiiliyle yapılır:

Ml.: اوم بو درەدە (در) *ev-im bu dere-de (-dir)* «ma maison est dans cette vallée».

Menfisinde:

ev-im bu dere-de değil (-dir) «ma maison n'est pas dans cette vallée».

Bununla beraber bazan bu ifadelerde bile *var* ve *yok* kullanılır.

Ml.: فراخ فراخ اوتوز ياشندە وارسك *ferah ferah otuz yaş-ın-da var-sıñ* (FĀİḲ REŞAD, *Külliyāt-ı Leṭāif* s. 313) [1]; mk. bir başka misal, § 893);

افندى اودە يوقدر *Efendi ev-de yok-tur* «Monsieur n'est pas à la maison». Mk. § 1183 *sonunda*.

1201. — 3° bir veya birçok başka mefhumlara *mülk (ā'id) olan*

---

[1] Dikkat edilecek bir şey de bu misalde cevher fiilinin ikinci şahıs (muhatap) durumunda olmasıdır ki bu müstesna bir haldir, çünkü cevher fiili *var* ile beraber olduğu zaman umumiyetle üçüncü şahıs (gaip) durumunda olur. Bu mesele hakkında bakınız § 1205 baş taraflarına. J. D.

bir veya birçok belirsiz mefhumların varlığı (veya yokluğu) (mülkiyet «izafet» ilgili varlık, bk. § 1091).

Çoğu Avrupa dillerinde (ve başlıcası Balkan dillerinde) olduğu üzere Fransızca'da da bu durumda «avoir» [1] fiilinin şahıslı siygaları bulunur.

Mülk edinilen (muzaf olan) şey cümlenin faili olup kendisine bir mülkiyet (izafet) lâhikası (= malik olana: «muzâfun ileyhe» irca alâmeti, mk. § 233) ilâve edilmiş bulunur. Eğer malik olan aynı cümlede ifade edilmiş ise mülk olan «muzaf» ile bir izafet ilgisi [2] (terkibi) vücuda getirir.

Ml.: بر (اون) اوم وار (در) *bir (on) ev-im var (-dır)* «j'ai une (dix) maison(s)»;

نه‌كز وار *ne-niz var?* «qu' avez vous? de quoi souffrez - vous?»;

زنكينك مالى ، زوكوردك اولادى وار *zengin-iñ mal-ı, züğürd-ün evlād-ı var* (Atasözü) «le riche a de l'argent, le pauvre a des enfants».

var ve *yok* kelimelerinin hades isimleriyle böyle bir kullanışma bakınız (§ 1284).

İhtar. — İş sadece bir *mülkiyet ilgisi* «rapport possessif» kurmağa (bir mefhumun başka bir mefhuma ait olduğunu bildirmeğe) gelince, *var* kelimesi faydasız kalır (mk. § 1200 İhtar), ve *yok* kelimesinin yerini *değil* kelimesi alır. Fail (=mülk edinilen mefhum) belirli, hüviyeti bilinmiş bir mefhumdur (ki varlığı evvelceden bilinmiş olduğu için *var* kelimesiyle ifade edilmek istemez): mülkiyet (izafet) lâhikasını almaz. Malik olan (muzāfun ileyh) ise aidiyet «génitif» halinde yüklem olur [3].

Ml.: بو ایو بنم (در) *bu ev ben-im(-dir)* «cette maison est à moi (m'appartient)».

---

[1] Fransızca'nın «avoir» fiilini Türkçeye çevirirken bir mülkiyet (bir temellük) fikri bildirip bildirmediğine bakmak ister: Nitekim «j'ai votre livre dans mon tiroir» gibi bir cümle *kitab-ınız çekmece-m-de-dir* «votre livre est dans mon tiroir» suretinde tercüme edilir. J. D.

[2] Bu izafet ilgisi (birinci haddi aidiyet sonuçlu olarak) bizim *ārizi* «accidentel» dediğimizdir (mk. § 1101). J. D.

[3] Alelâde basit isimler (sıfatlar, zamirler, vs.) fail rolünde bulunduğu gibi, bir aidiyet fikri bildiren ve mürekkep isim gibi olan izafetler de bu rolü görebildikleri için bizce belki burada söylenecek asıl söz failin böyle bir izafet terkibinden ibaret olduğudur. Yoksa bu cümlede başkaca bahse değer bir hususilik görmüyoruz:

ban-a āit (bir) ev var-(dır)	=	*bir ev-im var(dır)*
siz-e āit ne var	=	*ne-ñiz var*
zengin-e ait mal, züğürd-e ait evlād var	=	*zengin-iñ mal-ı, züğürd-üñ evlād-ı var*

A.U.E.

1202 Evvelce geçen bendlerde söylenilen misallerin biz daima hal siygasından olanlarını düşünerek almıştık. Ötcki zaman siygalarında (mk. § 1177) *var* ve *yoḳ* kelimeleri, ancak **i mek* (§ 559 ve aşağısı) nâkıs fiili siygalarından biriyle beraber gelen bir cevher fiili olduğu zaman kalabilirler.

Ml.: بو جمله عالم يوغيكن اول (الله) واردى *bu cümle ʿālem yoğ-iken (yoḳ iken yerine) oḷ (Aḷḷah) var idi* (A.U.E) (Eski Osmanlıca'dan alınmış bir misal *Ris. B.*, 3; mutlak varlık, mk. § 1199) «tandis que tout cet univers n'existait pas encore, lui (Allah) existait *(var i-di)*.

شيمدى اوتوز ياشنده واردى *şimdi otuz yaşında var-dı* «maintenant elle avait 30 ans» (*Tanin*'in tefrikası, n° 1900, col. 5; mahallileşmiş varlık, mk. § 1200, İhtar); mk. § 1205, baş tarafları.

سن اوده يوغيدك *sen ev-de yoğ-u-duñ* «tu n'étais pas à la maison» (mahallileşmiş varlık);

وزرانك اوچ طوغلرى وار ايمش *vüzerā-nıñ üç tuğ-ḷar-ı var i-miş* «(on dit que) les vizirs avaient (droit à) trois queues de cheval (tugh)» [mülkiyet «izafet, ilgili varlık. mk. § 1201];

وارسه پولك اولورم قولك؛ يوقسه پولك قاپيدر يولك *var-sa puḷ-uñ oḷ-ur-um ḳuḷ-un, yoḳ-sa puḷ-uñ ḳapı-dır yoḷ-uñ* (söylence) «si tu as de l'argent, je suis ton esclave; si tu n'as pas d'argent, prends la porte» (mot à mot: «la porte est ton chemin»)

1203. İş, *oḷ-maḳ* fiilinden yapılmış siygalara gelince, *var* kelimesi ortadan kalkar. Bundan çıkan netice şudur ki, *oḷ-maḳ* fiili hem 1° «Evelki hali bırakıp yeni bir hale girmek «être, devenir», 2° (**var oḷ maḳ* yerinde) «exister» mânalarına gelir; ve *oḷ ma-maḳ* fiili de hem 1° evelki hali bırakıp yeni bir hale girmemek «ne pas devenir..., ne pas être» mânasına hem 2° (**yoḳ oḷ maḳ* yerine) «ne pas exister» mânasına gelir.

Ml.: كيمسه اولماسون! يولى قپامايكز *kimse oḷ-ma-sın! yoḷ-u ḳapa-ma-yınız* «qu'il n'y ait personne! n'obstruez pas la route»;

بزده معارفك دردى معين بر مسلك اولماسيدر *biz-de maʿārif-iñ derd-i muʿayyen bir meslek oḷ-ma-ma-sı-dır* «ce qui fait, chez nous, le

malheur de l'instruction publique, c'est l'absence d'une ligne de conduite déterminée» [1].

هیچ بر کلوب کیدن اولمادی *hiç bir g'el-ip gid-en ol-ma-dı* «il n' y eut personne qui vînt à passer» (Evvelce geçen bütün misaller 1199 uncu bendde gösterilen örnektedir [mutlak varlık]);

بو بابده یاکلیشکز اوللی *bu bab-da yañlış-ıñız ol-malı* «vous devez vous tromper sur ce point» (1201 inci bendde gösterilen misal örneğinde [mülkiyet «izafet» ilgili varlık]).

Mk. *ol-an* ortacı için, § 762, İhtar. Yine mk. *var* ın mânadaşı *ol-anca*, § 926 İhtar.

İHTAR. — Bununla beraber şu ifadede *var* kelimesi, (*ā* sı uzatılmak üzere A.U.E) *ol-mak* fiilinin emir siygasiyle beraber olmak üzere kalmıştır:

وار اول (اولك) *vār ol* (*ol-uñ*) [2] «Dieu vous conserve (en vie)» [mot à mot: «sois (soyez) existant»].

1204. Yok *kelimesinin kullanışındaki hususi haller.* — Bazı sıfata nakli cümlelerde یوق *yok* kelimesinin ardınca (menfi koşaç hizmetini görür bir zarf olan [3] *değil* kelimesi gelebilir.

Ml.: خاقان مخلوعك طرفدارلری یوق دکل *ḫākān-ı maḫlū'-uñ tarafdar-lar-ı yok değil* «ce n'est pas que le sultan déposé n'ait point de partisans», «on ne peut pas dire que le sultan...».

یوقمی *yok-mu?* «n' y a-t-il pas» ifadesi bazan, daha evvel söylenen bir isme dikkati çekmek için bir tekit mânasiyle de kullanılır [4].

[1] *(Ma'ārif-iñ mu'ayyen bir meslek ol-ma-ma-sı)* ibaresi belki müellifçe (maarifin muayyen bir mesleği olmaması) yerine yanlış anlaşılmış olacak ki, Fransızca (maarifin muayyen bir hareket hattı olmaması) yolunda tercüme edilmiştir. Halbuki bundan anlaşılması gereken mâna bizce *ma'ārif-in mu'ayyen bir meslek (halinde) ol-ma-ma-sı* «... c'est qu' il n'est pas (encore en état d') une profession déterminée» suretinde olsa gerek. A.U.E

[2] *vār ol-sun-lar* da böyledir: *sağ ol, berḫurdār ol* gibileri de buna benzer. Bunlardan başka *ol-mak* fiili, üst yanlarında bir takım hastalık isimleriyle beraber olarak da kullanılabilirler ki, bu takdirde o hastalık isimleri (o hastalığa tutulmuş hasta) mânasında sıfat rolünde bulunurlar:

Nezle, öksürük, bronşit, apandisit, verem, yılancık, boğmaca + ol-mak = nezle hastası (nezleli), öksürüklü, bronşitli, apandisitli, veremli, yılancıklı, boğmacalı) olmak. Bak, ayrıca: *Ol-du-m ol-alı* = var oldum olalı «depuis que j'existe» A.U.E

[3] *değil* isim cümlelerinde yüklem durumunda bir zarf olur. Onun asıl koşacı yine kendisinden sonra söylenik veya gizlenik bir *-dır* dır; yoksa buna menfi koşaç demek bilmem ne kadar doğru olur. A.U.E

[4] Bu yolda bir cümle çalımı yol soranlara yol göstermek için çok kullanılır ki, o zaman *yok mu* tabiri sağlık verilen nişan noktaları isminden sonra getirilir. Suriye Araplarınca aynı durumlarda (yine bu mânada olan) *mā fi?* tabiri kullanılır. J. D.

yok mu kelimesi (madem ki senin gibi usta, yaman bir adam var) mânasiyle konuşma dilinde kullanılır. *Sen yok musun sen, alimallah hepsinin hakkından gelirsin.*

yok mu? daki *mu* lâhikası tasdikli bir sorma mânasındadır. A.U.E

Ml.: استبداد دورنده او کولکه‌سندن قورقان مسکینلر یوقمی؟ شیمدی هر بری بر غضنفر حریت کسیلمش ***istibdad devr-in-de o g'ölg'e-sin-den ķork-an miskin-ler yoķ-mu? şimdi her bir-i bir gazanfer-i ḥurriyet k'es-il-miş*** «(vous connaissez, n'est-ce pas) ces tristes sires qui avaient peur de leur propre ombre sous le régime de l'absolutisme, maintenant chacun d'eux se croit être un lion de la liberté» (mot à mot: «n' y a-t-il pas de tristes sires...»);

الله‌دن قورقمق ، خلقدن اوتانمق یوقمی؟ ***Allah-dan ķorķ-maķ, ḥalķ-dan utan-maķ yoķ-mu?*** «alors craindre Dieu, avoir honte des gens, rien de tout cela ne compte pour vous?»

İHTAR. — Eski Osmanlıca'da hemen de aynı mânada که وار ***ki var*** aslî mânasiyle: «qui existe, qui est» ifadesi kullanılırdı.

Ml.: و بو یانقو ابن مادیان که واردر ***ve bu Yanķo İbn-i Madyan ki var-dır*** (A.U.E) «et ce Yanko İbn-i Madyan» (Rouen, n° 1493 yazmaları, yap. 54 V°) [1];

اما نصاری دخی که وار انلرڭ آدنی بولس (پاولس یرینه) تغییر ایلدی ***Amma naṣārā daḫi ki var an-lar-ın ad-ın-ı Bavlas (= Pavlos yerine) tagyir eyle-di*** (A.U.E) «quant aux chrétiens, c'est (saint) Paul qui a changé leur nom» (1426 yılı yazmaları, yap. 164 V°) [1].

1205. Eski Osmanlıca'da *var* ve *yoķ* kelimelerinin hususi kullanış halleri.

1° وار (در) *var(dır)* ve یوق (در) *yoķ (dur)* kelimeleri bir uzaklığı, uzunluğu bildirmek istenildiği zaman قدر *ķadar* kelimesinden sonra getirilerek bazan در *dır* ve دکل (در) *değil (dir)* yerinde kullanılırdı.

(*ķadar* lı veya *ķadar* sız) olmak üzere bir adamın yaşını bildirmeğe yarayan ifadelerde de böyledir. 1200 ve 1202 inci bendlerdeki iki misale bakınız. Bilindiği üzere Türkçede «uzaklık, uzunluk ve yaş» fikirleri bazan birbirine karışıyor (Mk. § 481 ve 892).

Ml.: پاریس شهری نفس‌الامرده استانبول قدر یوقدر لکن بنالری اوچر دوردر قات اولوب ... *Pāris şehr-i nefs-el-emir-de İstanbul ķadar yoķ-dur lākin binā-lar-ı üç-er dörd-er ķat ol-ub... (Meḥmet Efendi sefāret-nāme-si, s. 38)* (A.U.E) «Paris il est vrai, n'est pas aussi grand que Constantinople, mais les maisons (y) sont à trois ou quatre étages...»;

بر کبیر حوضه دخی کلدك وسطنده شادروانی بر قصر قدر وار *(Versay'da) bir kebir ḥav(u)z-a daḫi g'el-di-k vasat-ın-da şadırvan-ı bir ķasır ķadar var* (A.U.E) (*Aynı eser*, s 48) «nous arrivâmes ensuite à un grand bassin (à Versailles). La fontaine, qui est au milieu, est grande comme un kiosque».

bir g'öz-ü bir inek g'öz-ün-üñ üç-ü ķadar var-idi «chacun de ses yeux était de la grandeur de trois yeux de vache» (TAMBURİ AROUTINE, *Tahmas ķul-u tevārih-i* Ermenice harflerle, Venedik, 1800, s. 6);

---

[1] Bu, müellifin dediği gibi *yok mu* mânasından ziyade هانیا *hani-ya* mânasına yakın gibi geliyor:

Ve bu Yanko İbni Madyan ki vardır = Haniya Yanko İbni Madyan adında biri vardır, bu Yanko... Ama nasarâ dahi ki var anların adını Bolis tagyir eyledi = Haniya daha (bir takım) nasarâ vardır... Sonra buradaki *ki var* lar *var ki* lerden çevrilmiş değil, bu mânaya göre böyle kullanılmıştır. A.U.E

Tahmas ḳul-un-uñ ordu-su ne ḳadar vardı «quel était l'effectif de l'armée de Nādir-Chah?» (*Aynı eser s.* 35).

2° Mef'ulün ileyh haletinde bir isim ve bir mastarla veya şart fiilli bir uyruk cümlesiyle beraber bulundukları zaman (واردر *var(dır)* (cevaz) vardır, olur, caizdir, müsaittir, meşrudur «il est licite; il est permis à (un tel)...; «(un tel) a le droit de..» mânalarını, ve (یوقدر *yoḳ(-dur)* olmaz, yasaktır [1] «il est défendu» mânalarını bildirirdi.

Ml.: واردر اول ولیه دلرسه دپلیه دلرسه دیت الا ... اما بزوم امام‌لرمز دمشلرکم ولیا دیت الق یوقدر *var-dır ol, veli-ye dile-r-se dep-ele-ye dile-r-se diyet al-a... emmā biz-üm imam-Lar-umuz demiş-ler-kim veli-yä diyet al-maḳ yoḳ-dur* (A.U.E) «il est permis au maître (de l'esclave tué) de tuer à son tour ou de reçevoir le prix du sang, à son choix... [2] mais nos imams soutiennent que le maître n'a pas le droit de reçevoir le prix du sang» (1426 yılı yazmaları, yap. 106 V°);

حایضه یا نفسایه تخته یازمق واری یوقمی *ḥāyiz-e (aybaşılı: A.U.E) ya nüfesā (lóhusa: A.U.E)-ya taḫta yaz-maḳ var-mı, yoḳ mu* (A.U.E) «est-il permis à une femme en état d'impureté légale de calligraphier (les passages du Coran)?» [3] (*Ḥalviyāt-ı Şāhī, yap.* 67 V°) [4].

---

[1] *ol-ur* ve *ol-ma-z* kelimelerinin de böyle bir mânası vardır (§ 1118):

eski dost-um-dur, git-me-mek ol-ma-z «c'est un vieil ami: il faut que j'aille chez lui» (mot à mot: «il ne sera pas convenable de ne pas aller» A.U.E).

[2] Bize, bunun tercümesi şöyle olsa daha yerinde olur gibi geliyor:

«il est permis à ce maître de tuer (l'assassin de son esclave?) ou de recevoir (de l'assassin) le prix du sang (de l'esclave tué), à son choix...» A.U.E

[3] Müellif, تخته یازمق *taḫta yazmaḳ* tabirini (*Ḳur'andan bir takım ibareleri) güzel yazı ile yazmaḳ* mânasiyle fakat şüpheli bir soru işaretiyle kaydediyor. Bu durumlarda olan bir kadın için olur mu olmaz mı diye düşünürken bu *taḫta yazmaḳ* tabiri hakkında müellif tarafından verilen tercümeyi yerinde bulmuyoruz. Yalnız bunun ne olabileceği hakkında geniş bir kanaat edinmiş olmamakla beraber şöyle düşünüyoruz: Bk. 3 A. Wooden book - cover J. W. Redhouse.

a. tahta kelimesinin müteaddit mânalarından biri de vaktiyle «kitap cildi» idi. *yazmaḳ* mastarının ise şimdi de bazı yerlerde olduğu gibi eskiden (yaymak, açmak) mânası da vardı. Şu halde bu cümle: (öyle nâpak vaziyette kadınlar için «meselâ bir mushaf» cildi ele alıp açmak olur mu olmaz mı) mânasına yazılmış olabilir. Nitekim Kur'anı Kerim cildi hakkında şöyle buyurulmuştur: «لا یمسه الا المطهرون» yani ona ancak pāk olanlar el sürebilir).

b. Arap harfleriyle (yazmak) kelimesindeki z nin bir nokta ziyadesiyle aslında *r* olması mümkündür ki, o zaman tahta yarmak «fendre le bois» gibi bir mâna alır. Fakat biz bu şıkkı birincisi kadar kuvvetli bulmuyoruz. A U.E

[4] Nefiy zarfı olarak kullanılan *yoḳ* kelimesi için bk. § **375**, İhtar, *yoḳsa* kelimesi için bk. § **467**.

Şunu da ilâve edelim ki, bazan *yoḳ* kelimesi evvelkisiyle tezat halinde bir faraziye bildiren şart cümlelerinin başında bulunur:

یوق اگر گلمزسه *yoḳ, eğer g'el-me-z-se...* veya یوق ، بالعکس گلمزسه *yoḳ, bi-l-'akis g'el-me-z-se...* «si, au contraire, il ne vient pas...» J. D.

II. YÜKLEMİ *DE-MEK* KELİMESİ OLAN İSİM CÜMLELERİ.

1206. *de-mek* **«dire» mastarı bir isim cümlesinin yüklemi olarak bulunduğu zaman (her siygada fakat o siyganın daima üçüncü şahsında «gaipte» kullanılmak üzere) mânasına, mânasında «signifie, signifiait. ., veut dire...» vs. karşılığı olur [1].**

Ml.: فارسیده اسب ات دیمکدر *fār(i)si-de* **«esb»** *at demek-dir* **«en persan** *esb* **signifie cheval»; (= Farisîde esb at mânâsınadır A.U.E).**

قناعت (conviction) دیمك *kanā'at (conviction) demek*; **bunda [***kanā'at* **kelimesinin** fransızcadaki mânası veriliyor] (kanaat «conviction» mânasınadır A.U.E);

قناعت دیمك (conviction) *(conviction) kanā'at demek*; [bunda fransızca «conviction» kelimesinin türkçedeki mânası veriliyor] («conviction» kanaat mânasındadır).

بو نه دیمك *bu ne de-mek* «que-ce que cela signifie?» (=bu ne mânasına? A.U.E);

نه دیمك! *ne de-mek* «qu'est-ce à dire» (bu nasıl şey! — Asıl mânası: «bu ne mânasına «dır» A.U.E).

تقلید سیف قیلیج قوشاتمق دیمکدر *taklīd-i seyf kılıc kuşat-mak de-mek-dir* (AḤMED RĀSİM) «[les mots] *taklīd-i seyf* signifient: «ceindre l'épée» (bu Osmanlı padişahlarına taç giyme yerinde yapılan bir merasim adıdır].

« قپو قولی » خاصه عسکری دیمك ایدی *«kapu kul-u» hassa 'asker-i de-mek i-di* «[les mots] *qupou qoulou* («esclave de la Porte») signifiaient [autrefois]: la garde impériale» (AḤMED RĀSİM).

1207. Bu yoldaki ifade tarzının menşei her birinin de sonunda *de-mek* bulunan iki hadli bir cümleden ibaret daha tam bir teşkildir:

Ml.: افکار عمومیه دیمك بن دیمکدر *efk'ār-ı umūmiye de-mek ben de-mek-dir* (mot à mot: «dire: l'opinion publique [c'] est dire: moi») [XIV üncü Lui'nin şu meşhur beyanatının tatbik yollu tercümesi: «l'opinion publique c'est moi»]. Mk. § 1214, son misal.

Yani birinci hadlerdeki *de-mek* kaldırılmak suretiyledir ki, bundan evvelki bendde verilen ifadeler teşkil edilmiş bulunuyor [1].

1208. Şurada, ayni menşee bağlananlara misal olarak daha birkaç tabir veriyoruz:

بو نه دیمك سوزدر *bu ne de-mek söz-dür?* «que signifie cette parole» *(ne dem-ek* kelimeleri burada hakiki bir belirtken olarak kullanılmıştır) [2];

[1] Bizce bu birinci hadlerdeki *de-mek* kelimesi, ikincilerde olduğu gibi yüklem rolünde olmayıp, yüklet (fail) vazifesini görmektedir. Bunlar asıl kendi mânasiyle «söylemek» karşılığı olup, cümlede *söz-ü* kelimesine muadildir:

Efkârı umumiye (demek) ben demektir = efkârı umumiye (sözü) ben mânasınadır. Bunun da aslı şöyle olmak gerektir: Efkârı umumiye demek, ben demek (le bir) dir. A.U.E

[2] Müellifin verdiği bu misalde bir yanlışlık olacak. Böyle bir cümle Türkçede söylenmez. Bu olsa olsa ya (bu nasıl söz, bu söz nedir) suretinde veya (bu ne demek [dir]) suretinde kullanılır. Yoksa, müellifin dediği gibi *de-mek* kelimesinin *söz* kelimesine belirken (sıfat) olarak kullanılması vaki değildir; bu takdirde bütün bu misali buradan çıkarmak yerinde olur. A.U.E

. . . دیمك اولیور ، دیمك که . . . ، دیمك *de-mek, de-mek ki..., de-mek oḷ-uyor ki...* bu şu mânada-dır ki, anlaşılan, anlaşılan şu(dur)ki... «c'est-à-dire que..., c'est dire que...»; şu halde... «alors..., donc...».

Bunlarda *de-mek* kelimesi hemen de bir zarf değerindedir; Mk. arapça يعنى *ya'ni* Rusça значить).

دیمك (اولیورکه) سز درسه دوام ایتمیه جکسکز *de-mek (oḷ-uyor-ki) siz ders-e devām et-me-yecek-siñiz* «alors vous ne comptez pas être assidu au cours!» (SAMİ BEY).

BAHİS IV. — Uyruk cümleler.

1209. Bilindiği üzere Türkçede alelâde uyruk cümle öbekleri teşkili işini cümlemsiler «quasi - propositions» gördüğü için (bak § 1251 ve aşağısı), bu dilde uyruk cümleler nispeten seyrektir. Bunları şöylece ikiye ayırıyoruz:

1° Bağlaç alması zaruri olmayan uyruk cümleler ki, bunlar *bırbirine ḳarşılıḳlı bağlı oḷan şart cümleleri* «proposition conditionnelles corrélatives»;

2° (Fars nahvi ve bazan Fransız nahvi tesiriyle) bir bağlaçla bağlanan uyruk cümlelerdir.

I. BİRBİRİNE KARŞILIKLI BAĞLI OLAN ŞART CÜMLELERİ.

1210. Asıl Türkçe olarak yegâne uyruk cümle olanlar, yani Fars (veya Fransız) sintaksından müteessir olmıyanlar bunlardır.

Bir şart veya bir farz ve tahmin bildiren her kelâmda iki cümle vardır. Bunlardan birincisine *başḷam* «protase» derler ki, şart «condition» bildiren cümledir, ikincisine *sonḷam* «apodose» derler ki, ceza yani bu şartın karşılığı olan neticesi «conséquence» dir.

İHTAR. — Türk nahvinde görünüşe göre müstesna olan bu teşkilin varlığı şununla izah edilir: Uyruk şart cümlelerinde kullanılan *-se* şekli, muhakkak fiilden yapılma bir isim siygası şekli idi (Çuvaşça'da bu *-(y)ip* gibi öncelenik «préalable» hareketli, düzendeşli bir ulaktır; mk. DOBR. ZOL. § 5).

Yine meselâ Çağatayca:

bu suv-dın käç-sä bol-ur «bu su-dan geç(-il)-se ol-ur «on peut traverser cette eau» da olduğu gibi aynı siyganın şahıssız olarak sık sık kullanılması şüphesiz bundandır. Yine mk. *Gr. cit.* § 355 ve 360 - 365.

Osmanlıca'da bu şahıssız kullanışın ancak pek hafif izleri bulunuyor (bak. § 1238).

1211. Daha ifadekâr olmak için farz ve tahmin «suppositif» cümlesinin başlamı başına اگر *eger, eyer* «si» kelimesi getirilebilir. Bazanda شاید** *şāyed* «si par hasard», «si jamais» zarfı kullanılır (bk. § 457).

Ve bir de şart fikri bir ulak tabiri «locution gérondive» ile de ifade edilebilir (mk. § 1367 ve 1368).

1212. İki cümlenin fiil siygaları sureti «le mode», mütekellim kelâma objektif veya sübjektif bir çalım vermek istediğine göre değişir (ki Fransızcada da böyledir). Bunun neticesi olarak bu, iki hale ayrılır.

Birinci hal (gerçek şart).

1213. Mütekellim olan zat, kendisince yapılabilir veya yapılamaz görünen, farz ve tahmine dayanan, şüpheli ve olması istenilen veya istenilmeyen bir şey olduğunu bildirmeksizin sadece, objektif bir şart koşar. Bir *A* (başlam) hadisesi husule gelirse, *B* (sonlam) hadisesinin de olacağını bildirmekle iktifa eder. (Bu hal, sonlamın fili şartlan başka bir siyga suretini alan Fransızca'daki hale muadildir.)

Başlamın fili farz ve tahmin «suppositif» denilen mürekkep siygayı veya şartın hal siygasını alır (Fransızca'da *si* ve ihbariye «indicatif» siygasını alır).

Sonlamın fiili, cümle müstakil olduğu zaman ne siyga alacaksa onu alır.

Farz ve tahmin siygası (temesi) mânaya göre değişir.

MI : آی کوردککسه بایرام ایت *ay gör-dü-ñ-(i)se bayram et* «si tu as vu la [nouvelle] lune, commence la fête» (yani başkalarına kulak asma veya resmî saate bakma) [1].

1214. Bu neviden bir cümle başlamını Fransızca'dan Türkçe'ye çevirmek için, Fransızca'nın fiiline muadil Türkçe basit siyga hangisi olduğunu bilmek ve aynı temenin farz ve tahmin siygası yerine onu getirmek lâzımdır.

MI.: «Si Mehmet Efendi est sorti, vous donnerez cette lettre au domestique.»

Fransızca'nın (est sorti) suretindeki belirsiz mazi siygasına (Türkçe-nin) چیقدی *çık-dı* veya چیقمش *çık-mış* suretinde belirli (şuhudi) veya (belirsiz) nakli temesinin basit siygası muadildir.

Ondan sonra şart ye siygası getirilerek şöyle yazılır:

[1] Burada Ramazan ayı hilâlinden bahsediliyor ki, taşrada hilâlin göründüğü (iki şahidle ispat edildikten sonra A.U.E) çekilen telgraf üzerine İstanbulda ramazanın ilk günü tâyin edilmiş olurdu. J. D.

محمد افندی چیقدی (ویا چیقمش) ایسه بو مکتوبی خدمتجی‌یه ویره‌جکسکز *Mehmet Efendi ç·ḳ-dı* (veya: *çıḳ-mış*) *ise, bu mektub-u hizmetci-ye ver-ecek-siniz.*

موجود قانون اقلیتك حقوقنی محافظه ایتمیورسه یکی بر قانون تکلیف ایتملی *mevcut ḳānun eḳalliyet-iñ ḥuḳūḳ un-u muḥāfaza et-me-yor-sa yeni bir ḳānun teklif et-meli* «si la loi existante ne garantit pas les droits de la minorité, il faut proposer une nouvelle loi»;

بر قادینك معرفتلری یالکز قوجه‌سنك ذوق و خشنودیسنی تزییده منحصر قاله‌جق ایسه، ینه «قادین» دیمك «اشیای بیتیه» دن بری دیمك دکلمی؟ *bir ḳadın-ın ma'rifet-leri yalñız ḳoca-sın-ıñ zevḳ ve ḥoş-nūdī-sin-i tezyīd-e munḥasır ḳal-acaḳ ise, yine ḳadın demek . eşyā-yi beytiye-den bir-i de-mek değil-mi?* (MURAD BEY) «si tout le savoir d'une femme doit rester limité à l'accroissement de la satisfaction de l'homme le mot «femme» ne signifie-t-il pas «un objet d'usage domestique?» [1].

1215. Ancak şunu da kaydetmeli ki, hal ve istikbalde muzari temesinin şartiyesi tercihan kullanılır. Kelâm belirli, sarih bir zaman kavramını vermediği zaman da böyle olur.

Ml.: اورورسه‌ك آجیت یدیریرسه‌ك دویور *vur-ur-sa-ñ acı-t, ye-dir-ir-se-ñ doy-ur* (Atasözü) «si tu bats, bats fort; si tu donnes à manger, rassassie»;

«زنگینلکدن زوکورتلك ایيدر» دیرلرسه اینانما *zengin-lik-den züğürt-lük eyi-dir de-r-ler-se inan-ma* (Atasözü) «si l'on te dit que pauvreté passe richesse, n'[en] crois [rien];

کدی اته یتیشه‌مز ایسه «بو کون اوروج!» دیرمش *kedi et-e yet-iş eme z i-se «bugün oruç!» de-r-miş* (Atasözü) «si le chat ne peut attendre la viande, il dit (à ce qu'on prétend): «aujourd'hui [c'est jour de] jeûne».

Cevher «substantif» fiili ile misaller:

واردیغك یر قرانلق ایسه سن‌ده کوزکی قاپا *var-dığ-ın yer ḳarañ-lıḳ i-se sen-de g'öz-üñ-ü ḳapa* (Atasözü) «si l'endroit ou tu vas est obscur, toi aussi ferme tes yeux»;

ایشك یوق ایسه شاهد پاره‌ك چوق ایسه کفیل اول *iş-in yoḳ i-se şāhid para-ñ çoḳ i-se kefil ol* (Atasözü) «si tu n'as rien à faire, sois temoin; si tu as beaucoup d'argent (mot à mot: si ton argent est beaucoup) porte toi caution».

[1] Müellif burada zeyil kısmına muracaat ediniz demek olan (*) işaretini veriyor ise de, zeyil kısmında buna dair bir şey kaydetmiyor. A.U.E

İHTAR. — ایسه *i-se* kelimesinin bulunuşu, o yerde her zaman bir şart cümlesi olduğuna delâlet etmez. Çoğu zaman bu kelime hakikî bir edat gibi kullanılır (Mk. § 118, İhtar ve aşağısı).

1216. Muzariin farz ve tahmin siygası yerine çoğu zaman halin şart siygası kullanılır.

Ml.: قیزی کیفنه براقسه‌لر (یا داوولجی‌یه یا) زورناجی‌یه واریر *kız-ı keyf-in-e bırak-sa-lar (ya davul-cu-ya ya* A.U.E) *zurna-cı-ya var-ır* (Atasözü) «si on laisse la jeune fille agir à sa guise, elle s'en va épouser (ou un joueur de grande-caisse ou) un joueur de flûte».

Ml.: شاهین ایچون طوزاق قورسه‌م بختمه قوزغون دوشر *şāhin için tuzak kur-sa-m baht-ım-a kuzgun düş-er* (Atasözü) «si je dresse un piège pour (prendre) un faucon, (s'est) un corbeau (qui y) tombe pour ma chance»;

آیاغنه طاش طوقونسه بندن بیلیر *ayağ-ın-a taş dokun-sa ben-den bil-ir* (söylence) «si une pierre touche son pied, il s'en prend à moi».

1217. İHTAR. — Başlamda *(y)ecek olmak* lı mürekkep «complexe» fiillerin muzari farz ve tahmin siygası sık sık kullanılır. (Mk. § 810 ve aşağısı ve § 1222). Bu suretle faraziyenin *ihtimalli* «éventuel» mahiyeti daha ziyade barizleştirilmiş olur.

Ml.: بز شمدی طاورانه‌جق اولورسه‌ق ایشیمز یوله گیرر *biz şimdi davran-acak ol-ur-sa-k iş-imiz yol-a gir-er* «si nous prenons nos mesures dès à présent, notre affaire ira toute seule».

Eski Osmanlıca'da aynı kavramda olmak üzere *-(y)esi ol-mak* şekli kullanılırdı (§ 791.3°).

Ml.: اگر مسلمان اولاسی اولورسه‌ک *eğer müslüman ol-ası ol-ur-sa-ñ* (A.U.E) «si tu deviens musulman» (1426 yılı yazmaları, yap. 256).

İkinci hal (gerek olmayan şart).

1218. Mütekellim olan zat bir şart koştuğu anda, kendi fikrince bu şartın yerine getirilmesi ihtimal dahilinde, kararlaşmamış, şüpheli veya temenni halinde olduğunu bildirmek isterse, hususi bir siygayı şart «conditionnel» tarzını «mode» kullanır.

O zaman şu örnekte bir kelâm elde edilmiş olur:

A. Hadisesi *olursa* (veya oldiysa, olmuşsa) B. hadisesi *olur* (veya

olacak), ve bu sebepledir ki ortada mütekellim olan zatça husule gelmesi imkânsız olduğu veya hakikatte hiç husule gelmemiş bulunduğu bilinen bir şart varsa yine iş aynı olur.

Örneğini şimdi söylediğimiz (gerçek olmıyan) şartlı kelâm zihnen şöyle bir kelâm ile tamamlanmış olur. «Fakat madamki A hadisesi olamaz "olamıyacak" (veya olmamıştır), B hadisesi de daha hiç olamaz "olamıyacak"».

Bu hal Fransızca'da *sonlam*'ın fiili şart olan kelâma muadil olur.

1° Başlamın fiili fark gözetilmeden halin şartı, halin şart hikâyesi veya iltizaminin hikayesi siygalarından biri olabilir;

2° Sonlamın fiili fark gözetmeksizin muzariin hikâyesi veya niyetli «intendionnel» istikbal siygalarından biri (yani Fransızca tabirle imparfait veyâ imparfait de l'intentionnel) olabilir.

Ml. [1]: *(eyer) ḫāric-de bir noḳta-ʾi istinad* { *bul-sa-m* / *bul-sa-y(i)dı-m* / *bul-a-y(ı)dı-m* } +

zemīn-i yer-in den { *oyna-d-ır-dım* / *oyna-d-acaḳ-dı-m* } [2]

«Si je trouvais un point d'appui à l'extérieur, je déplacerais la terre» (Archimède).

İHTAR. — Eski Osmanlıca'da ve bazan da şimdiki Türkçe'de sonlamda iltizaminin hikâyesi «imparfait de l'optatif» başlam siygasının aynı olarak *oyna-d-a-y(i)di-m* suretinde tekrarlanması.

1219. Bu yapılama Türkçede (Fransızcada da olduğu gibi) fiillerin tam ve muayyen bir zaman kavramını bildirmez; bu sebeple sonlam fiilinin (şayet yapıldı ise) *mazide* yapıldığı bildirilmek istenildiği zaman, belirli (şuhudi) veya belirsiz (nakli) temelerden (حكايه *ḥikāye*) dediğimiz mürekkep mazi siygaları yani (Frnsızca'nın «conditionnel passé» sine muadil) muayyen veya muhtelit neviden bir takım *fazlasiyle tam mazi* «plus que parfait» ler kullanılır. Böylece sonlama daha tekidli, daha kuvvetli bir eda verilmiş olur.

[1] Metinde arap harfleriyle de gösteriliyor:
(اگر) خارجده بر نقطهٔ استناد (بولسهم ، بولسه ایدم ، بوله ایدم) + زمینی یرندن (اوینادیردم ، اوینادهجقدم) A.U.E

[2] Müellif: *(eğer) hariçte bir nokta-ʾi istinad (bulsa idim) zemini yerinden (oynadaydım)* suretinde olarak başlam ve sonlam kısımlarında aynı iltizami hikâye siygası tekrarlanır diyor. Ancak bilhassa şimdiki Türkçemizde böyle bir kullanış yoktur. A.U.E

MI.: (اگر) بر نقطهٔ استناد بولسه‌م (بولسه ایدم ، بولەایدم) زمینی یرندن اویناتدی ایدم ، اویناتدم ایدی (ویا اویناتمش ایدم) *(eğer) bir nokta-ʾi istinad bul-* [1] *sa-m (bul sa-y(ı)dı-m, bul a-y(ı)dı-m) zemīn-i yer-in-den oyna-t dı i-di-m (oyna t-dı-m i-di) (veya oyna-tmış-i-dim)* «si *j'avais trouvé* un point d'appui extérieur, *j'aurais déplacé* la terre».

İHTAR. — Şimdiki dilde bu kavram için başlamda şartın muzarii «conditionnel présent» eski Osmanlıca (besbelli *di* yardımcı fiilinin *-se* li siygaya da şamil olduğunu düşünerek, Mk. § 687) bu farkı gözetmezdi.

MI.: اگر وارداغنلين قونمسه اوزرينه يوروسه تيموری همان الشدی *eger var-dug-un-layın ko-n-ma-sa yörü-se Timur-u heman al-mış-dı* (A.U.E) «si aussitôt après s'être mis en marche, il n'avait campé à nouveau et s'il avait marché contre Timour, il l'aurait prix» (Rouen, No. 1493 yazmaları, yap. 27).

1220. (Gerçek olmayan) şart siygasına başka misaller:

استانبولك يانغينى اولمسه اولرك اشيكى آلتوندن اولوردى *İstanbol-un yangın-ı ol-ma-sa ev-ler-in eşiğ-i al-tın-dan ol-ur du* (söylence) «si s'étaient les incendies de Constantinople, le seuil des maisons y serait en or»;

اسكی‌يه اعتبار اولايدی بت بازارينه نور ياغاردی *eski-ye itibar ol-a-y(ı)dı bit pazar-ın-a nur yağar dı* (Atasözü) «si [tout ce qui est] vieux avait de la valeur, il pleuvrait de la lumière [céleste] sur le marché aux puces» [2].

[1] *git-mek* mastarından *git-di* ve *git-miş* suretindeki şuhudi ve naklî siygalarının sadece müfret gaip şahısları, yardımcı fiil rolünü alarak birincisi yalnız başka mastardan şuhudi, ikincisi yalnız başka mastardan naklî siygasının her şahsından sonra getirilip mürekkep fiiller yapmağa yarar. Bunlardaki bu iki gaip şahıslı siyga, fiil rolünden çıkarak kendilerinden evvel gelen fiilin mânasını tadil eden birer zarf rolünde bulunurlar.

1. *gitdi* siygası (muhakkak) mânasında bir zarf rolünde olarak mazi şekline rağmen (*istikbal*) zamanını bildirir.

a. (Müstakil cümlede): Benim kumaşımı verdiğim terzi pek ustadır; siz de ona verin — öyle ise *verdim gitdi* (= muhakkak vereceğim).

b. (Bağlı cümlede): Eğer bir noktai istinat bulsaydım zemini yerinden oynatfım gitti idi (= muhakkak oynatacaktım, oynatırdım).

2. *Gitmiş* siygası ise:

a (Müstakil cümlede) (hemen) mânasında bir zarf rolünde olarak yine kendi *mazi* zamanını bildirir:

Unutmuş gitmişim (hemen unutmuşum); çocuk uyumuş gitmiş (hemen uyumuş);

b. (Mürekkep cümlede) (muhakkak) mânasında bir zarf rolünde olarak *istikbal* zamanını bildirir:

Top kaleye girmiş gitmiş idi (= muhakkak girecekti), fakat ne yazık ki bu defada ağın direğine çarptı kör olası. A.U.E

[2] Müellif belki *bit pazarı* terkibindeki *bit* kelimesine bakarak bunu pire «puce» ile Fransızca'ya tercüme ediyor. Halbuki bunun aslı *bayat pazarı* «marché aux vieilleries», olup *bit*, eski mânasına olan *bayat*'dan bozma olacak; nitekim daha evvelce *bayat* dan bozma *bat pazarı*'da denilirdi. A.U.E

-di, -idi li mazi hikâyesi «imparfait» veya aşırı mazi hikâyesi «plus-que-parfait» siygaları yerine bazan bunların *-miş, -imiş* li muadil siygaları olan rivayet «dubitatif» siygalarının kullanıldığı görülür. Bu çeşit, başkalarına atfedilen veya hakkiyle emin olunamıyan şüpheli şeyleri ifade etmekde kullanılır.

Ml.: اگر بری . . . طوتامش اولمش بیك پارچه اولەجق ایمش *eğer bir-i... tut-ma-mış ol-ay(ı) mış bin parça ol-acak i-miş* (*Gülliver* tercümesi, s. 51) «si quelqu'un ne l'avait pas retenu, il se serait cassé en mille morceaux.»

1221. Şimdiki Türkçemizde başlamda *-miş ol-mak* ve *-y)ecek ol-mak* karmaşık fiilleri sık sık kullanılır (mk. § 850 ve aşağısı) ki, şu aşağıdaki siygaların pek yaygın olan kullanışları bundan ileri geliyor.

اولسەم اولسەیدم اولەیدم	(سوەجك) سومش *sev-miş (sev-ecek)*	*ol-sa-m* *ol-sa-y(ı)dı-m* *ol-a-y(ı)dı-m.*

-miş ol-mak lı fiillerin kullanılması, mânaya hemen de hiçbir şey ilâve etmez. Sadece mütekellim olan zatın bir faraziyeyi artık husule gelmiş gibi göstererek onu daha barizleştirmek arzusunda olduğunu anlatır.

Ml.: هم شمدی گیتمش اولسەم کندیسنی بوتون بوتون شیمارتمش اولەجغم *hem şimdi git-miş ol-sa-m kendi-si-ni bütün bütün şımar-t-mış ol-acağ-ım* (HUSSEİN RAHMİ) «de plus, si j'allais (le voir) maintenant, j'aurais trop l'air de me plier à ses fantaisies» (mot à mot: «je le gâterais trop»).

İHTAR. — Bununla beraber bu ifade tarziyle bazan herhangi bir faraziyeyi gerçekten maziye irca etmek maksadı güdülür. Bu sebepledir ki Türkçe'nin *-mış olsa (ola)-y(ı) dım* lı siygaları Fransızca'ya çoğu zaman aşırı mazi hikâyesi demek olan «plus-que-parfait» ile tercüme edilir.

Ml.: بو وقایع برر برر ضبط و تحریر ایدلمش اولسە ایدی حقیقة شایان دقت بر مجموعهٔ وثائق وجودە گلمش اولوردی *bu vakāyi' bir-er bir-er zabt-ü tahrir ed-il-miş ol-sa-y(ı)di hakīkaten şāyān-ı dikkat bir mecmu'a-'i vesāyik vücūd-e gel-miş ol-ur-du* «si ces événements avaient été, au fur et à mesure, consignés par écrit, on aurait constitué un recueil de documents vraiment intérressant».

1222. *y)ecek ol-mak* lı karmaşık «complexe» fiillerin kullanılması, faraziyenin *ihtimali* «éventuel» mahiyetini daha çok barizleştirmeğe yarar (mk. § 1217).

Ml.: اولەجك اولسەم بیلە غم یمم *öl-ecek ol-sa-m bile gam ye-me-m* (MURAD BEY) «dussé - je en mourir, que je ne m'en soucierais guère».

1223. Gerçekleşmiyen (oluş haline gelmiyen) şart siygasının *-misse* li bir hususi şekli.

Eski Osmanlıca'da *i-* suretindeki nakıs (güdük «défectif») cevher fiilinin bir siygası vardır ki, bunu 554 - 557 bendlerde kaydedilenler arasına ilâve etmek yerinde olur;

bu siyga, rivayet rolünde olan *-miş* ile farz ve tahmin rolünde olan *-se* suretindeki iki temenin birleşmesinden doğmuştu.

Bazan bu iki unsur, yazıda مش سه *-miş-se* suretinde ayrı bulunurdu (bk. § 949 da اگر حق kelimeleriyle başlıyan misale); fakat bu lâhikalar *ss > şs* benzeşimi dolayısiyle çoğu zaman söyleniş ve yazılışta مسه مشه *misse* veya مسا *missā* suretlerinde bir idgam «crase» vücude getiriyordu [1].

-misse- lâhikası, doğurduğu siygaların ***her zaman*** bir ***gerçekleşmiyen şart*** mahiyetinde olmalariyle *se* lâhikasından farklı bulunur. Bu siygalar şöylelerinden ibarettir:

1° Basit siyga: (Kök olan *i* nin her zaman atılabilir olmasiyle):

(*i*) - *misse-*	*m*, (*k*,
	ñ, (*ñiz*,
	„ (*ler*

suretindedir ki bu, teşkil bakımından *i-se-m* (§ 554) e muvazi ise de, mâna bakımından *i-se-y*(*ı*)*di-m* (§ 557) veya *ol-sa-y*(*ı*)*dı-m* (*aynı yer*, İhtar) ile birdir.

Ml.: اگر وارمسه ... ظاهر اولوردی *eger var i-misse* [2] *zāhir ol-ar-du* (A.U.E) «si cela existait (*var i-misse*), cela se verrait...» *Hulv. Şāhî*, yap. 20);

اگر پیغامبرمسه حال بویلمی (بویله‌می ؛ بوکه) الایدی *eger peygamber i-misse* [3] *hal böy-le-mi ol-a-y*(*ı*)*dı* (A.U.E) «si c'était (*-misse*) un prophète, les choses se passeraient -elle ainsi?» (1426 yılı yazmaları, yap. 166 V°);

اگر کفر دگلمسه دیایدی که ... *eger küfür degül i-misse* [4] *di-yā-y*(*ı*)*di ki...* (A.U.E) «si cela n'était pas de l'impiété, il aurait dit que...» (*Aynı eser*, yap. 82).

2° Mürekkep mazi (hikâye) siygası:

(*i*)-*misse-idi*	*m*, (*k*,
	ñ, (*ñiz*,
	i, (*ler*

ki, evvelkisiyle aynı mânada olup teşekkül bakımından *i-se-y*(*ı*)*di-m* (§ 557) e muvazi ve manaca onunla birdir.

Ml.: اگر رافضی مسیدی علی سومیدی و اگر خارجی مسیدی ابوبکری سویدی *eger rāfızī misse-y*(*i*)*di 'Ali*(*-yi*) *sev-e-y*(*i*)*di ve eger ḫāricī misse-y*(*i*)*di Ebū Bekr-i sev-e-y*(*i*)*di* (A.U.E) «s'il était (*misse-yidi*) de la secte des Rafidhites, il vénérerait (le khalife) 'Ali et s'il était de la secte des Kharidjites il serait partisan d'Abou-Bekr» (*Kırk Vezir*, s. 177).

Aynı siyga tereccî ve temennî «optatif» (= iltizamî) siygası roliyle kullanılabilir (nasıl ki umumiyetle şart siygası olarak da, mk. § 654 ve § 678 ve 683).

---

[1] Eski Osmanlıca'da *ş* ile sonlanan fiillerin basit şart siygasında bu benzeşim misalleri bulunmaktadır. دوشسه *düşse* «s'il tombe» (*Hulv. Şāhî*, yap. 8 ve *müteaddit yerler*); یتشسه *yetişse?* «s'il arrive?» (*aynı yer*, yap. V° 69) J. D.

Bu arap harfli yazılardaki *- lerin üstünde* hep bir (ّ) şedde işareti var. Arap harfli *var imisse, peygamber imisse, böyle mi* kelimeleri harekelidir. A.U.E

[2, 3] Buradaki arap harfli yazıda ـ harfi yine (ّ) teşdit işaretlidir. Aynı zamanda bunlar harekelidir. A.U.E

[4] Arap harfli *küfür degül imisse* kelimeleri metinde harekelidir. A.U.E

Ml.: نا كاه برى خيال ايدوب ايتدى اشبو اقان ايرماق ياغ مسيدى برى دخى ايتدى بو طاغ برنج مسيدى *nāg'ah bir-i ḫayāl'id-üb ey-(i)t-di iş(oş)bu aḳ-an ırmaḳ yag misse-y(i)di bir-i daḫi ey-(i)t-di bu dag pirinc misse-y(i)di* (A.U.E) «tout à coup l'un d'eux s'abandonnant à son imagination, dit (*ayt-dı*): «Ah! si ce fleuve qui coule pouvait être du beurre». L'autre dit: «Ah! si cette montagne pouvait être du riz» (*Aynı yer*, s. 160).

(Yukarıda gösterilen) bu (*i*)*misse-m* ve (*i*)*misse-y*(*i*)*di-m* şekilleri muzari ve şuhūdî māzi temelerine katılarak bir (*gerçekleşmiyen*) *mürekkep şart siygası* vücuda getirilir ki, bunu 656 ve aşağısı bendlerde mütala edilenlere (*hikâye, rivāyet, şart* siygalarına) ilâve etmek yerinde olur:

Muzari temelilere misal:

برى دخى ايتدى بو ايكيسى پشمش دوررمسيدى *bir-i daḫi eyt-di bu iki-si piş-miş dur-ur missę-y*(*i*)*-di* (A.U.E) (evvelki misalin alt tarafı) «un autre enfin dit: «Ah! si les deux (l'un de l'autre) pouvaient être tout cuits (*piş-miş dur-ur-misse-yidi*, mastarı: *piş-miş dur-maḳ*);

آزاجق فعل نماز فاسد ايتمزمش ادرمسه پيغامبر عليه السلام اول نمازى اولدن كيرو قلوردى *az-a-cıḳ fi'il namaz-ı fāsid et-me-z-miş ed-er-misse*[1] *Peygamber* (*'aley-h-is-selām*) *ol, namaz-ı evvel-den girü ḳıl-ur-dı*[2] (A.U.E) «une action minime ne corrompt pas la prière; si elle la corrompait (*fāsid... ed-er-misse*) le prophète, que sur lui soit le salut, aurait recommencé celle (dont il s'agit)» (*Ḫalv. Şāhī*, yap. 70 V°);

اكر سن كرجك انى سوورمسك *eger sen girçek* [3] (*gerçek* yerine) *an-ı sev-er-misse-ñ* [4] (A.U.E) «si tu l'aimes (*sev-er-misse-ñ*) vraiment..» (1426 yılı yazmaları).

Şuhūdi māzi temelilere misal:

الله مطيعلرك طاعتن دلمشدر دلمامش ايمسه مؤمن ومطيع اولمازدى *Allah muti'-ler-üñ*[5] *tā'at-in*[6] *dile-miş-dür dile-me-miş*[7] *imisse*[8] *mü'min ve muti' ol-ma-z-dı* (A.U.E) «Allah a voulu la soumission des croyants, s'il ne l'avait pas voulue (*dile-me-miş imisse*), il n'y aurait eu ni croyants ni fidèles ici-bas» (*Ris. B.*, 6 Allahın takdiri öğretisi).

İHTAR. — (Endelüs'lü) Ebū Ḥayyan (*Kitāb-ül-idrāk, li-l-lisān-ül-etrāk* adlı kitabında A.U.E) (s. 144; 209 ve 211) aynı مسا *missa*[9] şeklini veriyor. Onun verdiği misaller, yukarıda sayılan muhtelif kullanışlara dahildir. 166 ve 167 inci sahifelerde bunu مسى ؛ مسى *missi*[10] suretlerinde yazmış bulunuyor ki, bu şekil (*J. as.*, 1892, cild XX, s. 326 dan 335 de) M. Clément Huart'ın dikkatini celbetmişti. Mk. L. BOUVAT *Une gramm. turque..* 1906 hususî basımın 25 inci sahifesinde.

1224. Eski Osmanlıca'da ve lehçelerde şart siygası bazan hususî kavramını kaybeder ve hemen de bir ihbariye «indicatif» mahiyetini alır.

[1, 2] Metin de bunların arap harfli karşılıkları harekelidir, *ed-er-mis-se* deki ـ aynı zamanda şedde işaretlidir. A.U.E

[3, 4] Bunların arap harfli karşılıkları harekelidir. *sev-er-i-mis-se-ñ* deki son ـ teşditlidir de. A.U.E

[5,6,7,8] Metinde bu kelimelerin karşılıkları olan arap harfli kelimeler harekelidir. A.U.E

[9] Metinde arap harfleri harekeli ve ـ si şeddelidir. A.U.E

[10] Metinde bunların arap harfli karşılıklarındaki ـ ler şeddelidir. A.U.E

Ml.: . . . كورسه كه ، . . . كوردم كه *gör-se-m-ki..., gör-se-ki...* (A.U.E) alors je vis que..., alors il vit que... (*Cezāyir*, n° 1719 yazmaları, yap. 44 V°, 49 ve *müteaddit yerler*):

Gid-er-ken bir ova-nıñ yüz-ün-de bak-sa-ki deve kısrak çoban-nar [1] (*çoban-lar* yerine) *güd-er* «en route il vit que des bergers faisaient paître des chameaux et des juments» (Giese, *Mat. Ana. Türk.*, s. 19 — 20).

Bu kullanış yalnız Osmanlıca'ya mahsus değildir.

Ml.: اول زمانده كورسالار شيخ ساعت خواجه ايتاكيندا نارسا بار *ol zaman-da kör-sä-lär Şeyh Sa'at hoca itäg-in-dä närsä bar (Hakim Ata)* A.U.E «ils virent alors qu'il y'avait quelque chose dans les pans (relevés) de la robe de Saat Khodja».

Mk. Başkırca قاراسه *kara-sa* (BEREZINE, *Chrest*, III, s, 9, I. 1) tarançı *kalı-sa*: *kala* veya *-karla* dan (RADLOFF, *Prob.* VI, s. 91, I. 6 aşağıdan); *kör-sö* (s. 92, I. 2).

Bu tekfimüle vasıla olan merhale, meselâ Çağatayca'nın bir şart siygasını havi cümleleriyle bazan (şart yerine) ifade edilen *zaman* duram «circonstance»ı kavramından teşkil edilmiş görünüyor.

Ml.: قالقانغه نان توغراب ايتكا بيردى ايرسا هلاك بولدى *kal-kan [2]-ı-ga nan togra-b it-kä bir-di ir-sä helāk bol-dı* (kalanına ekmek doğrayıb ite «köpeğe» verdi (k-de) öldü — A.U.E) (NEVAÏ, *Tar. Mül. Acem*, s. 73) «lorsqu 'ayant trempé du pain dans ce qui restait, il le donna à un chien, celui-ci en creva» [3].

---

[1] Sükûnlu *n* den sonra gelen *l* lerin *n* ye çevrilişinden ibaret olan bu fonetik hadise hâlen İstanbul ağzında da ayniyle yaşamaktadır: *an-na(n şeker* = *anla(n şeker; ben-ne(n gel* = *ben- le(n gel; annadım* = *anladım; yannış* = *yanlış* (= *yānış*) vs. A.U.E

[2] *gan* yerine *kan*:

بر كون كردان وزير چيقوب نماز قيلقان *bir gün Kerdan vezir çık-ub namaz kıl-kan* (*Bahtiyar - Nāmeh*: beşinci gün-niñ hikāyetinden - Arthur Lumley Davids; *Grammaire türke* s. 178). A.U.E

[3] Başka misaller:

من سنى بو كون اولدوررمن ديدى ايرسه بختيار ايتدى *men sen-i bu kün öl-dür-ür-men di-di irse Bahtiyar ayt-dı* «Quand il a dit: «aujourd'hui je te ferai mourir», Bahtiyar répondit.» (*Aynı eser* s. 178);

كوندوز موندە تنكرى تعالى غه قوللوق قيلغل دخى كيجه ايرسه منكا خدمت قيلغل ديدى *kündüz mun-da Tengri ta'ālā-ga kul-luk kıl-gıl dahi kice ir-se (= gece olduğu zaman) man-ğa hidmet kıl-gıl di-di* «(Chaque) jour fais tes prières ici au grand Dieu, et quand il est nuit sois dans mon service, dit-il» (*Aynı eser* s. 178).

قچان كم ملك ايشنى بيتوب زنككشدين بينوب كلدى ايرسه *kaçan kim melik iş-ni bit-üb zengiş-* (bk. Burh. Kāt. s. 387: *zengi* = sazlı sözlü içki eğlentisi. A.U.E) *din bin-üb kel-di ir-se* (geldiği zaman) «lorsque son affaire fini, le roi au retour des bacchanale? monta son cheval, et arriva...» (*Aynı eser* s. 178);

منكا رحم قيلغل كيم من هلاك بولاق من ديوب ايرسه *man-ğa rahm kıl-gıl, kim men helāk bol-akay men di-güp ir-se...* (dediği zaman) «Quand il a dit «aie pitié de moi, si non je serais mort»... (*Aynı eser* s. 178);

من باروب تنكلادم ايرسه *men bar-ub tiñle-di-m irse...* (dinlediğim zaman) «quand je suis allé pour l'entendre... *Aynı eser* s. 178);

II. ḪUSĪSĪ ḪALLER.

A. SORGULU BİR BAŞLAMI OLAN BAĞLAŞIK ŞART CÜMLELERİ.

1225. Başlam kısmında bir istifham zamiri [1] veyâ zarfı bulunduğu zaman o başlam, bahsedilen faraziyenin akla gelebilen bütün ferdler ve bütün duramlar için muteber olduğunu gösterir.

(Fransızca'nın bu gibi haller için kullandığı «qui que ce soit = kim olursa olsun» ve «quel que soit = ne olursa olsun» vs. gibi tabirleri vardır).

İstifhamlı [2] ton, kelâmın umumî mânası ilk hatıra gelen şeylerden her türlüsünü karşılamağı onlara *cevap vermeği* bildirmeğe tahsis edilmiştir.

[1,2] Müellifin istifham zamiri dediği toptan bir tâbirdir. Aslı müphem zamirdir ki, bunların bir takımı üç durumda olur: 1. Asıl ipham (müphemlik): *bu iş onun nesine lâzım.* 2. İstifham (soruluk): *ne oldu o iş;* 3. Şümul ve istiğrak (kaplam): *ne olursa olsun,* misallerinde olduğu gibi. A.U.E

دخی اولدرکلی قومغن نجیبی بارچه‌سن طوطوب کلتوردیلر ایرسه . . . *dahi öl-dür-geli ḳo-mag-ın Necib-i, barça-sın tut-ab gel-tür-di-ler irse...* (getirdikleri zaman) «et quand ils saisirent et amenèrent tous sans leur laisser faire mourir (le fidèle) Necib»... (*Aynı eser* s. 180);

هیچ کم مندین قالماسون دیب باریب غورنی الدی ایرسه یل کلوب یاز بولدی *hiç*kim (hiç kimse) men-din (geri* A.U.E*) ḳal-ma-sun di-b (deyib) bar-ıb Gaur-nı al-dı irse (aldığı zaman) yil (mevsim) gel-üb yaz bol-dı* «Quand il a dit: «que personne n'attarde (derrière) moi» et qu'en marchant il a pris (le pays de) Gaour, la saison était venu et ce fût l'été» (*Ebu-l-Gāzi, Kitāb-i Şecere-'i türkī - Aynı eser,* s. 196);

خان الارنینک احوالین سوردی ایرسه . . . *Ḫan a-lar-nıng̃ aḥvāl-in sor-du ir-se...* (sorduğu zaman) «Quand le han voulut s'informer de ses nouvelles...» (*Aynı eser,* s. 196);

برکون التون خان قزین کورورکا کلدی ایسه . . . *bir gün Altın ḫan ḳız-ın gör-ür-gä (görmeğe) gel-di i-se?... (ir-se değil)* «Quand un jour Altoun Khan vint visiter sa fille... *İbrāhim ḫalīfi, Aḥvāl-i Cengiz ḫan ve Aḳsaḳ Temür — Aynı eser,* s. 198);

کوزلکی انداغ ایردیکم قورو آغاچقه کولسه یپراق و تاقر یرکا باقسه اولن بتار ایردی ساچین تاراسا یینجو توکولوب و توکورسه آلتون کموش اوساردی *küzel-lig-i an-dag ir-di-kim ḳuru agaç-ḳa külse (güldüğü zaman veya gülerse) yapraḳ ve taḳır yer-gü baḳ-sa (baktığı zaman veya bakarsa) ülen (çimen) bit-är ir-di saç-ın tara-sa (taradığı zaman veya tararsa) yincü tök-ül-üb ve tükür-se (tükürdüğü zaman veya tükürürse) altun gümüş usar-dı (peyda olurdu)* «sa beauté était telle que quand (si...) elle souriait à du bois sec, il y poussait des feuilles, et quand elle regardait sur un terrain aride il y croissait de l'herbe, et quand elle se peignait les cheveux il en pleuvait des perles, et enfin quand elle crachait y surgissait de l'or et de l'argent» (*Aynı eser* s. 198).

Görülüyor ki zaman bildiren *ir-se* kelimesi yalnız fiil siygalarından değil, isim siygalarından sonra da gelebiliyor. Son misalde olduğu gibi bazan ya zaman veya şart mânasını da verebiliyor ki bu, müellifin zaman mânasının gelişimi hakkındaki görüşünü kuvvetlendirmektedir. A.U.E

1226. Bu cümlelerin hususi mânasını kuvvetlendirmek için istifham kelimesinden evvel هر** *her* «chaque» sıfatı getirilir.

Ml.: (هر) كیم ایسترسه آلسون (*her*) *kim ister-se al-sın* «quiconque (le) veut, (le) prenne», «le prenne qui voudra»;

كوكل كیمی سورسه كوزل اودر *g'önül kim-i sev-er-se güzel o-dur* «c'est celui (celle) que le cœur aime, qui est joli (e)» (keli. keli: «si le cœur aime qui, celui - là est joli»);

نره‌یه وارسه‌ڭ اوقه درت یوز درهمدر *nere-ye var-sa-ñ okka dört yüz dirhem-dir* (Atasözü) «où que tu ailles, l'oque (mesure de poids) est de 400 dirhems»;

بوراده هرهانكی سوقاغه كیدیلیرسه برقاچ میخانه‌یه تصادف اولنور *bur(a)da her-hangi sokağ-a gid-il-ir-se bir kaç meyhāne-ye tesādüf ol-un-ur* «ici, dans quelque rue qu'on aille, on trouve plusieurs débits»;

طائفه نه قدر چوق اولسه ایش كمینك قاپودانندەدر *tayfa ne kadar çok ol-sa iş gemi-niñ kaptan-ında-dır* «peu importe le nombre de marins, le tout est d'avoir un bon capitaine» (mot à mot: «l'affaire est dans le capitaine») [1].

İHTAR. — Böyle kullanılan (هر) نه قدر (*her*) *ne kadar* «quoique, bien que...» (ve eski Fransızca'da mk. combien que...) tabiri çoğu zaman bir bağlaç rolünü görür. Mk. § 1900.

1227. Bir takım tabirler de vardır ki, şu ifadelere göre yapılmış bulunuyor:

نه ایسه *ne i-se* «quoi qu' il en soit, tant pis!»;

كیم اولسه *kim ol-sa* «n'importe qui, tout le monde»;

هر نەدنسه *her ne-den(i)se* «pour une raison ou pour une autre»;

هر ناصلسه *her nasıl-sa* «d'une manière ou d'une autre»;

نه وقت اولسه *ne vakit ol-sa* «n' importe quand, toujours».

Ml.: نه ایسه اولان اولمش *ne ise* (veya: *ne-y(i)se*) *ol-an ol-muş* «tant pis! ce qui arrive est arrivé» (tevekkül);

قومشو قومشویه نه وقت اولسه لازم *komşu komşu-ya ne vakit ol-sa lāzım* «le voisin a toujours besoin du voisin»;

آلچاجق اشكه كیم اولسه بینر *alça-cık eşeğ-e kim al-sa bin-er* (Atasözü) «sur un âne de petite taille, le premier venu monte».

---

[1] Daha bir misal (Söyleyenler ne kadar çok ve ne kadar önemli dahi olsa o yolundan, fikrinden dönmez, manasında Atasözü):

جامع نه قدر بیوك اولسه امام بیلدیكنی اوقور *cāmi ne kadar büyük olsa imam bil-diğ-in-i okur* «imam ne récite qu' autant qu' il sait, fût-ce la mosquée très grande» A.U.E

İHTAR. 1 — *nere-de* (*ḳan-da*) *ise* tabiri için bk. § 388.

İHTAR. 2 — کیمسه *kimse* kelimesi (alem ve zamir olarak [§ 319] şahıs «personne» mânasında olup, *kim* + *ise* suretinde bir teşekküldür. Bu, Çağatayca'nın «şahıs» mânalı *kimärsä* ve «hiçbir şey» mânalı *närsä* ve *nāmärsa* kelimelerinin kıyaslanmasından ileri gelmektedir (ki *kim*+*ärsä* ve *nä*+*arsä* ve *nāmä*+*arsä* [1] teşekküllü olan bunlarda iki had olarak görülen *ärsä* kelimesi, *ärmäk* [*i-mek*] masdarının şart siygası *är-sä* olup osmanlıca *i-se* şart siygamızın muadilidir).

Eski Osmanlıca'da yine «şahıs, kimse» mânasındaki *kimesne* ondan'da daha eski bir *kimsene* (*Div. Ḫaḳīḳi* yaprak 239 : کسنه [2] li bir sıra kafiye) = *kim-ise-ne* dendir. Mk. § 1232.

Eski Osmanlıca'daki «şey» mânasındaki *nesne* de şüphesiz *ne-ise-ne* dendir [2]. Mk. *Kitāb-el-İdrāk* s, 175 : نانسانا *näñsänä*, *nañ-sä-nä* dendir. (Belki benzemsizlik, ayrımsarlık «dissimilation» la) § 324 de gösterilen mânada *neste* [3] de deniliyordu (bk. *Yorgaki Dandini*, s. 7).

Mk. کسنه [4] *kimsene* söylenişli bir başka misal (Bibl. nat. yazmaları T.S. 9, yaprak 140 V°).

1228. Hemen de sık sık olmak üzere bu başlamaların mânası fiillerinden sonra getirilen (yine o fiil cinsinden) emir - iltizami («impératif - subjonctif» yani gaibe emir siygasiyle pekiştirilir [5].

Bu emir siygasının kullanılışı ile mütekellim olan zatın var olabilen bütün ihtimalleri kabullendiği veya *tasdikledigi* «concède» daha açık olarak bildirilir (mk. § 1910 ve 1011).

Ml. : بر ملت نه قدر متين نه قدر صبور اولورسه اولسون اسيرلرينه ياپيلان وحشتلرى [6] تحمل ايدەمز
bir millet ne ḳadar metin ne ḳadar sabūr ol-ur-sa ol-sun esir-ler-in-e yap-ıl-an vaḥşet-ler-i taḥammül ed-e-me-z «quelque ferme, quelque patiente que soit une nation, elle ne saurait supporter les atrocités commises sur ses prisonniers»;

---

[1] *nāmärsä* kelimesi *nāmä-ärsä* aslından olduğu düşünüldüğü gibi, bunun «şey» ve «ne» demek olan (*näñ* =) *näñ̆* aslından olduğu da düşünülebilir. Şu halde *näñ* + *ärsä* de (ne ise) mânasında olup belki (*näñ*) deki *ñ* sonraları *m* ye çevrilmiş olacak. Nasıl ki eski *biz-niñ̆* evvelâ *biz-iñ̆* ve sonra *biz-im* ve yine eski *ben-niñ̆* de *ben-iñ̆* ve nihayet *ben-in* olmuş görünüyor. A.U.E

[2,2] Metinde harekelidir A.U.E

[3] *nesne* nin *ne-ise-ne* şekil ve mânasından mı türemiş olduğu bizi düşündürüyor. A.U.E

[4] *neste* nin *nesne* kelimesine benzemsizlik yoliyle çevrilmiş olması mümkün olabilir ise de, bunun başka bir teşekküllü olabileceği de hatıra geliyor. A.U.E

[5] Müellifin ifadesine göre, gaibe emir siygası kendinden evvelki siygaya katılınca onu pekiştiriyor. Şu halde bunu çıkarırsak sadece pekiştirilmemiş alelâde siyga kalacak. Halbuki iş öyle olmuyor. Kalan meselâ (olursa, edilirse) gibi siygalar, bu mânayı yalnız başlarına vermek için (olsa, edilse) suretlerinde olmalı. Demek ki bunda (olursa olsun, edilirse edilsin) suretindeki mürekkep siygalar başlı başlarına bahis mevzuu olmalıdır. A.U.E

[6] (Tahammül etmek) fiili, (tahammül) kelimesinin Arapça'da kullanılışına göre mef'ulün bih *-i si* alabilir; fakat Türkçede, bu mef'ulün ileyh *-e* ile kullanılır: *vaḥşet-ler-e taḥammül* denilir. A.U.E

بر جنايت نه صورتله ، نرده و نه مقصدله ارتكاب ايديليرسه ايدلسين بر جنايتدر *bir cināyet ne sūret-le nere-de ve ne maḳsad-la irtikāb ed-il-ir-se ed-il-sin bir cināyet-dir* «un crime de quelque façon, dans quelque endroit, dans quelque but qu'il soit commis, est toujours un crime».

Mk. şu hazır ifadeleri :

نه اولورسه اولسون *ne ol-ur-sa ol-sun* «quoi qu'il en soit, à toute force»;

هر نه صورتله اولورسه اولسون *her ne suret-le ol-ur-sa ol-sun* «de quelque manière que ce soit».

Daha sarih olan bu ifade tarzı, üzerinde durduğumuz bu yapılamanın menşei hakkında daha iyi bir fikir edinmeye müsaiddir. Bu tarz bir iltizami - inşāiye «subjonctif» siygasına dayanan meselâ «quel qu'il soit» teşekkülüne daha yakındır.

1229. *ne* «quoi», *ne ḳadar* «combien», ve *nasıl* «comment» ile başlıyan cümleler aynı teşkil ile bir *ḳıyaslama* «comparaison» fikri bildirebilir. O zaman bu kavram, kelâm bünyesinin dayandığı genelleme «généralisation» kavramını öncelemiş olur.

Fransızca'da şöyle muadilleri kullanılır: «le même que...», «de même que...» «autant que...».

Ml. : بر صوت موسيقى ايله بر پاتيردى آرەسندەكى فرق نه ايسه منتظم بر چاليشمه ايله نظامسز بر فعاليت آرەسندەكى فرقده اودر *bir savt-ı mūsiḳī ile bir patırdı ara-sın-da-ki farḳ ne ise muntazam bir çalış-ma ile nizam-sız bir fa''āliyet ara-sın-da-ki farḳ-da o-dur* «il y a entre un travail méthodique et une agitation désordonnée la même différence qu'entre un son musical et un simple bruit»;

كچن سنه ناصل چاليشدڭ ايسه بو سنه يڭه اويله چاليشمالى *geç-en sene nasıl çalış-dı-ñ i-se bu sene yine öyle çalış-malı* «il faut travailler cette année de la même façon que tu l'as fait l'année dernière». [1]

İHTAR. 1 — Bu türlü ifadelerde istifhamın, kıyaslama haddi hizmetini gören (farazî olsun olmasın) bir verinin üzerine dikkati çekmekten başka bir gayesi yok görünüyor (Mk. iki hükmün birbiri arasında kıyaslanmasındaki başka tarzlar, § 1444 ve aşağısı).

İHTAR. 2 — Bundan evvelki bendlerde mütalâa edilenlerin tipindeki istifhamlı cümlelerde şart siygası yerinde Çağatayca'da bazan ihbariye «indicatif» şekli kullanılır.

Ml. : مين سنكا باغنى هر نى بيله آنكا داخل دور ساتيب مين *min san-ğa bag-nı, her ni bile anğa dāḫil-dür, satıb min* ben sana bu bağı, her ne ile (ki) ona dahildir (ona dahil olan her şey ile) [2] satdım A.U.F. «je t'ai vendu le jardin avec tout ce qui (*her nä*) est (= *dür*, *ar-sä* yerine) dedans» (NEVAĪ, *Tar. Mul. Ac.* s. 96).

---

[1] *Bir bağlaç* «conjonction» mahiyetinde olan (ve bir isim veya zamirden sonra gelen) bir ise «et pourtant...» «quant à...» kelimesi de vardır :

— *sāḥi-mi söyle-yor-suñuz; ben ise on-un için başḳa türlü düşün-üyor-du-m.* Est-ce vrai? et pourtant moi j'y pensais autrement pour lui» ve *hiç yokdan ise torlak yeğdir; korkulu rüya görmekten ise uyanık durmak yeğ-dir* gibi misâllerde görülen kıyaslama *ise* leri de var. A.U.F

[2] Bu Çağatayca cümlede *bile* kelimesinden sonra hazf ve takdir edilmiş bir *ki* bağlacı vardır ki, bu takdirde *ki anğa dāḫildür* kısmı, mutarıza bir cümle hükmünde olup kendinden evvel gelen *her ne* kısmının sıfatı rolündedir. Böyle olunca da cümledeki *dür* kelimesinin *ise* kelimesi yerinde kullanıldığını düşünmek doğru olmasa gerek. A.U.F

B. ŞAḪISSIZ BİR SONLAMI OLAN BAĞLAŞIK ŞART CÜMLELERİ.

1230. **Başlamla ifade edilen faraziyenin kendisi, sonlama yüklet (müsnedünileyh, fail) olabilir. Bu takdirde fail şahıssız bir cümle halinde görünür.**

(Bunun Fransızca'da kelime kelime karşılığını elde etmek için sonlamın fiiline «ceci», «cela», «cette chose» gibi belirsiz bir fail ilâve etmek ister) [Mk. § 1188].

Ml.: (اولورمى) برابر كيتسه‌ك اولمازمى *berāber git-se-k ol-ma-z-mı?* (veya: *ol-ur-mu?*) «si nous (y) allons ensemble, (cela) ne se peut-il pas (ou, se peut-il?)», «ne pourrions-nous pas (y) aller ensemble?»;

كلسه‌ك فنا اولماز *g'el-se-ñ fenā ol-ma-z* «si tu viens, (cela) ne fera pas de mal»;

بوكا نه قدر اعتراض اولنسه يرى واردر *bun-a ne ḳadar i'tiraz ol-un-sa yer-i var-dır* on ne saurait trop s'y opposer» (mot à mot: «combien qu'on s'y oppose, il y a lieu»);

(احرادر) بونى آلسه‌ق اولادر *bun-u al-sa-ḳ evlā-dır (aḥrā-dır)* «si nous prenons ceci, (cela) vaut mieux», «il vaut mieux prendre ceci»;

بو تعبيرك استعمالندن توقى اولنسه سزادر *bu ta'bir-iñ isti'māl-ın-den tevaḳḳī ol-un-sa sezā-dır* «il est opportun de s'abstenir de l'emploi de cette expression». Yine mk. *yeg* يك ile bir misal § 1389 *sonlarında*.

1231. Çok kullanılmakta olan ve git gide bir olabirlik «probalité» veya zuhurat kabilinden meydana çıkıverirlik «éventualité» fikrini ifade eden «devoir être» gibi hakikî bir mürekkep fiil mahiyetini almış bulunan اولسه كرك *olsa gerek* [1] ifadesini de asıl bu takımdan olan tabirlere bağlamak gerektir.

[1] *g'erek* (şark lehçelerinde: *kerek, käräk*) kelimesi, Türk dillerinde: lüzumlu, lüzum «nécessaire, nécessité» mânasınadır. Mk. بزم نمزه كرك *biz-üm ne-müz-e g'erek* (A.U.E) «que nous importe» (*Rouen*, n° 1493 yazmaları, yaprak 22; bk. § 321) — Bağlaç olarak kullanılan *g'erek* için bk. § 977; alem (isim) olduğu zaman *g'erek* kelimesi mülkiyet (izafet) lâhikasını alabilir: *men-iñ gereg-in-de* «pour moi». Osmanlıca'da ancak sıfat olarak kullanılır ve mülkiyet (izafet) zamiri diye sadece belirsiz irca alâmetini alabilir (Mk. § 234).

Öyle görünüyor ki, bu kelime Orkhon kitabelerinde bulunan... *kärgäk bol-* =ölmek «mourir» ifadesine yaklaştırılsa yeri var (*g'erek* teki ikinci *g* nin kayboluşu için mk. [Koman, Çağatay, Uygurca'da] «zahmetli iş, zahmet» mânasındaki *ämgäk* > [Osmanlıca'da] *emek*).

Bu yaklaştırmaya *Risāle-i Birgevi* (s. 47) de bir müslüman ağzında yersiz sayılacak kâfirce «païen» sözlere telmih olarak söylenilen şu sözler de cevaz verdiriyor:

بر كيمسه اوغلى اولن كيمسه‌يه تكرى‌يه سنك اوغلك كرك اولدى ديسه كافر اولور *bir kimse oğl-u öl-en kimse-ye: Tañrı-ya sen-iñ oğl-uñ g'erek ol-du di-se k'āfir ol-ur* (A.U.E) «si quelqu'un dit à une personne qui a perdu son fils: «Dieu a eu besoin de ton fils» (ton fils est devenu nécessaire à Dieu), il parle comme un *kāfir*».

Bununla beraber *kürgük* kelimesi için bk. THOMSEN, *Turcica*, s, 49 dan 51. J.D.

Fikrimizce müellif bu kelimede Thomsen ile beraber yanılıyor: ikisi de «gerek» mânasına olan *kärgäk* ile «gürleyici, gürlemiş» mânasına olan *kürgäk* kelimesini birbirine

Ml.: اويله اولسه كرك *öyle ol-sa gerek* «(cela) doit être ainsi» mot à mot: «si (cela) est ainsi, (ce fait) est nécessaire».

Bu kavramın daha başka iki türlüsiyle bağlılığı vardır:

1° İstikbal kavramı. Mk. § 636 mk. Fransızca'da «il doit partir demain» sureti. Bu yolda ifade etme tarzı yeni ve eski Osmanlıca'da müşterektir.

Ml.: آمریقانك نتیجۀ احوالی انشاالله بوندنصکره ذکر اولنسه کرکدر *Amerik-niñ netice-ʾi aḥvāl-i in-şā'-Allah bun-dan soñra zikr ol-un-sa g'erek-dir* (A.U.E) «nous exposerons plus loin, s'il plaît à Dieu, les affaires d'Amérique» *Cevdet Paşa tarihi*, I, 208.

(اسرافیل صورندن) بر برك آواز چیقسه کرکدر ایشیدنلر جمله اولسه کرکدر ایکی کره صور اورسه کرکدر اولنده جمله جانلولر اولسه کرکدر قیامت قوپوب قرق ییل بو عالم ایسسز یاتسه کرکدر اندن صکره حق تعالی اسرافیلی دیرلدوب بر دخی صور اورسه کرکدر جمله اولولر دیرلسه کرکدر *(Isrāfīl sūr-un-dan) bir berk*[1] *āvāz çık-sa g'erek-dir işid-en-ler cümle öl-se g'erek-dir iki k'erre sūr ūr-se g'erek-dir evvel-in-de cümle canlı-lar öl-se g'erek-dir kıyāmet kop-ub kırk yıl bu 'ālem ıs-sız yat-sa g'erek-dir an-dan soñra Hak Ta'ālā Isrāfīl-i dir-il-düb bir daha sūr ūr-se g'erek-dir cümle ölü-ler dir-il-se g'erek-dir* (A.U.E) «Un son puissant sortira (de la trompe de l'ange Israfil). Ceux qui l'entendront trépasseront (*öl-se g'erek-dir*). Il soufflera (*ūr-se g'erek-dir*) deux foix dans la trompe. Au premier coup tout ce qui est d'une âme mourra. La fin du monde viendra et l'univers demeurera désert 40 ans. Ensuite Allah rendra la vie à Israfil. Il soufflera encore une fois et tous les morts ressusciteront». (*Ris. B.* 11; mk. bir alay daha başka misaller. *Aynı yer* 18 ve 19).

2° Mecburiyet «obligation», lüzum «nécessité» mânası. Mk. § 635 *sonları* ve 640. Eski Osmanlıca'da hâlâ kullanılmakta bulunmuş olan da bu ilk mefhum idi.

Ml.: لشکر دوشرب وارسه کرك ایدی ینه قرار ایدب اوتوردی *leşker dev-şir-ib var-sâ g'erek i-di yine karar id-ib otur-du* (A.U.E) «il aurait du lever des troupes (asker

[1] Metinde arap harfli karşılığı harekelidir. A.U.E

karıştırıyor ki, bunların Orhon yazıtlarındaki yazılışlarının aynı olması buna sebep olmuş görünüyor. Ancak bu kelimeleri yerine ve mânasına göre *kürgäk* veya *kürgäk* okumak gerekti; ve nitekim bahsi geçen mürekkep fiil: *kürgäk bol-mak* (yani gürlemiş olmak, ölmüş olmak) olsa gerek. Lehçemizde *gür-le-mek* mezara girmek, ölmek; mk. Farsça'da *gūr* da (kabir, mezar). Ykl. D.L.T, III, 203 *kül-i-mäk* = mezara koymak, gömmek.

Inscr. de l'Orkhon, IE 4:

S I M L O B   K Ä G R Ü K   Ä D N İ Z Ö

olmuş   gürlemiş   kendiliğinden

Inscr. de l'Orkhon, IN 10:

I D L O B   K Ä G R Ü K   N İ G İ T   L Ö K   M İ N İ

(A.U.E) oldu   gürlemiş   Tigin   Göl   kardeşim

toplayıp gitmesi gerekti) et se mettre en campagne, mais il resta immobile» (Rouen, n° 1493 yazmaları, yap. 26).

İHTAR. 1' — *ol-mak* «être» fiili her zaman ifade edilmiyordu. [1]

Ml.: دیشی خود عورتدر مستوره کرك *dişi hod 'avret-dür mestūre g'erek* [2] (A.U.E) «la femelle est *avret* (bk. § 1164 İhtar, haşiyesi): il faut qu'elle soit voilée» (1426 yılı yazmaları. yap. 169).

İHTAR. 2 — Osmanlıca'da *g'erek* kelimesinin faili olarak şart siygası yerine *mastar* da kullanılırdı.

Ml.: (او وقت) غسل ایدوب نماز قیلمق کرك (*o vakit*) *gusl* [3] *id-üb namaz kıl-mak g'erek* (A.U.E) «(à ce moment) il faut prendre une ablution complète et faire une prière (*Ris. B.*, 83).

Mastarın kendi faili olabilir (ve bunun neticesi olarak bir cümlenmsi «quasi-proposition» teşkil edebilir; Mk. § 1294).

Ml.: پکده اساسسز بر سوز اولمامق کرك ایدی *pek-de esas-sız bir söz ol-ma-mak g'erek i-di* (A.U.E) «cela ne devait pas être un propos tout à fait inexact» (*Cevdet Paşa tarihi*, II, 198);

بو محلده سوزك طوغریجه‌سی سویلنمك کرك *bu mahal-de söz-üñ doğru-ca-sı söyle-n-mek g'erek* (A.U.E) «c'est le moment de parler ouvertement» (*Aynı yer*, 174).

Eski Osmanlıca'da lüzumlu olduğu söylenmiş bir fiil ve hareketin faili olan mefhum açıktan açığa belirli bir ferdiyet sahibi olduğu zaman mastar, *g'erek* kelimesinin (fiilcil) tümleci (= mefulü) sıfatiyle cümlede bulunduruluyordu. Hakikaten bu kelime, faili bahis mevzuu olan mefhumdan ibaret bir isim cümlesinin yüklemi şeklini muhafaza etmekle beraber, hakiki bir fiil mahiyetini alıyordu (bu son hususiliği şöyle dursun, böyle bir teşekkül Fransızca'nın mastarla beraber olan «tu dois, je dois, vs.» yollu teşkiline yakındı).

Ml.: بز سن‌سز وارمازز البتده سن بله اولمق کرکسن *biz sen-siz var-ma-z-ız elbetde sen bile ol-mak g'erek-sin* (A.U.E) «nous ne partirons pas sans toi, tu dois venir avec nous absolument» (mot à mot: Toi, tu dois être ensemble absolument, A.U.E) (Rouen, n° 1493 yazmaları, yap. 48 V°);

(تاتارلر) بو خصوصده دولت علیه‌نك مساعده‌سنی تحصیله سعی ایتمك کرکدرلر (*tatar-lar*) *bu husus-da Devlet-i 'aliye-niñ müsa'ade-sin-i tahsil-e sa'y it-mek g'erek-dir-ler* A.U.E «(Les Tatars) doivent s'efforcer de s'assurer, sur ce point, le consentement du Gouvernement ottoman» (*Cevdet Paşa tarihi*, II, 50);

بونلری مقدم فکر ایتمك کرك ایدیکز *bun-lar-ı mukaddem fikr it-mek g'erek i-di-ñiz* A.U.E (SOLAK ZADE'den, SMİRNOF'uñ *chrest.* s. 46) «vous auriez dû y penser avant».

Eski Osmanlıca'da *g'erek* kelimesi *olmalı* «doit être» mânasında da kullanılırdı:

[1] Müellif *g'erek* kelimesinden sonra gelen *-dir* i kastediyor. Halbuki bu, *ol-mak* fiilinden değil, *i-mek* fiilinden sayılmalı idi. A.U.E

[2] Metinde *dişi averetdür* kelimelerinin arap harflileri harekelidir. A.U.E

[3] Metinde bunun arap harfli karşılığı harekelidir. A.U.E

Ml.: چونکه طپراقدر کشینک اصلی پس آلچق گرک *çünki toprak-dır kişi-niñ asl,-ı pes alçak g'erek* A.U.E (*Muhammediye* Kâzem Bek tab'ı, s. 31, l, 12) «puisque l'homme a été créé avec de la terre, il doit être humble».

Bu teşkilin böyle oluşu, mastarın eski bir fer'i fiil «supin» olması keyfiyetiyle açıklanmış oluyor (§ 704). Bu takdirde mastarı *g'erek* kelimesinin bir faili suretinde görmek ancak kısmen doğrudur.

Öteki Türk dillerindeki kullanıştan da *käräk* kelimesinin hakikaten fer'i fiil ile yapılmış olduğu görülüyor.

Ml.: *toy kıl-γalı käräk* düğün yapmak üzere (olmak) gerek A.U.E «il faut faire les préparatifs de noce» (RADLOFF, Prob., IV [baraba lehçesi], s. 68).

Mk. başka bir misal (*nälgü käräk* ne etmek gerek), § 319 *sonlarında*). Yine bk. MELİORANSKİ, II, 60 (§ 31).

İHTAR. 3 — Bu teşekkül yerine (iltizami - inşaiye «subjonctif» fiilli) bir cümle de getirilebilir. Mk. Fransızca'da «il faut que...» teşkili.

Ml.: گرکدرکه .... عادل طانقلر طوته *g'erek-dir ki.... 'ādil tanık-lar tut-a* A.U.E «il faut qu'il prenne des témoins justes» (1426 yılı yazmaları, yap. 216 V°).

Çağatayca'da tereccı ve temenni «optatif» siygası da kullanılır.

Ml.: گرک ایشینکز سرانجام تاپغای *g'erek iş-iñiz ser-encām tap-gay* A.U.E «il faut que votre affaire soit menée à bonne fin» (EBOLGĀZĪ, s. 68).

1232. Ardınca uymaca «enclitique» rolüne düşmüş istifhamlı *ne* edatı gelen bir şart siygasiyle nihayetlenmiş eski Osmanlıca cümlelerini aynı cümleler tipine bağlamalıdır. Bunlar bir temenni ve tereccı «optatif» mânasında olup kendilerinde bir hazf ve takdir «ellipse» var gibi sayılmalı, *ne nin ne olur, ne olacak* «qu' adviendra-t-il, si je, tu...» vs. yerinde olduğu düşünülmelidir [1].

اول کشیشلر قاضی ایدچکومه کندی قوللرمدن اتسه‌منه یابان‌دن کمسه اولاجغنه کندی قوللرمدن اولسه‌نه *ol, keşiş-ler(-i) kadı ed-eceg-üm-e kendi kul-lar-um-dan et-se-m-ne yaban-dan kimse ol-acağ-un-a k'endi kul-lar-um-dan ol,-sa-ne* A.U.E «si au lieu de faire des kadi de ces prêtres (chrétiens) je les prenais (mot à mot: faisais = *etsem-ne*) parmi mes sujets; si au lieu d'avoir des étrangers, c'étaient (*ol,-sa-ne*) des gens à moi!» (Rouen. 1493 yılı yazmaları, yap. 22 V°);

پادشاهکزک اوغلی یاننه کلسکزنه *pādişāh-ıñuz-uñ ogl-u yan-ın-a g'el-se-ñüz-ne* A.U.E «venez auprès du fils de votre souverain» (*Aynı yer*, yap. 41).

الله تعالی یرلری کینک دکلدی رسوله عم هجرت ادب مدینیا وارسکز ندی *Allah-ū ta'ālā yer-ler-i giñ degül-mi-di*[2]*Resūl-ile 'lm (='aleyh-i-s-selām) hicret id-üb*[3] *Medīne-yä*[4] *var-sa-ñuz*[5] *nedi*[6] A.U.E «les terres d'Allah n'étaient-elles pas (assez) vastes? que n'avez-vous émigré à Médine avec le Prophète, que sur lui soit Salut?» (1426 yılı yazmaları, yap. 253 V°).

---

[1] İşte *tarancı* lehçesinden alınmış bir misal ki, bu ifadelerin menşeini göstermektedir: *yol körkössäñ nä bolgay* (= yol gösterseñ (kör- göz-säñ) ne olur A.U.E) «[qu' arriverait - il] si tu (me) montrais le chemin!» (RADLOFF, *Prob.*, IV, s. 91, I. 9 aşağıdan). J. D.

[2,3,4,5,6] Metinde bunların arap harfli karşılıkları harekelidir. A.U.E

Bu *var-sa-ñız nē-di* misalinde *ne* den sonra *idi* siygası var ki, bütün bunlar cevherî fiilin şart mânalı hikâyesi? olur.

Şimdiki Osmanlıca'da *ne* yerine *e* veya *a* nidaları kullanılır (bk. § 1021). 1332 (1916) da İstanbul'da neşredilen *Aşık - Paşa - Zāde* tarihinin bir ibaresi (s. 70) den yukarıda verilmiş misallerin birincisi, şu kelâma muadildir:

قاضیلغی كشیشلره ویرنجه كندی قوللرمه ویرسم آ *ķādi-liğ-i keşiş-ler-e vir-in-ce kendi ķul-ļar-ım-a vir-se-m a* A.U.E «je ferais mieux de donner (*ver-sem-a!*) la dignité de kadi à mes sujets qu' à des prêtres chrétiens». Mk. § 1389, 3 e misal.

Mk. imlâsı şüpheli olan şu aşağıki misali:

جزاره كتورسنه قلیجین (قلیجكی yerine) باقیم بنم قلیجم كبیمیدر (دیدی) *Cezzar-a g'etir-se-ñ-e kılıc-ın* (*ķılıc-ıñ-ı* yerine) *baķ-a-yım ben-im ķılıc-ım gibi-mi-dir (de-di)* A.U.E «Apporte donc ton sabre pour voir s'il est comme le mien» (*Cevdet Paşa tarihi*, III, 10). Bak başka misallere, § 1389.

İHTAR. — Cevabı olmıyan kelâmlarda *ne* nin uymaca olarak kullanılması Osmanlıca'ya mahsus değildir. Başlıca Altayca'da olmak üzere pek gelişmiş bulunarak muhtelif fiil siygalarına katılıyor (*Gram. alt.* Kazan, 1869, s. 276). Sonra *-se-m-çi*, *se-ñ-çi* vs. şekilleri de bulunuyor (bk. KAZEM BEK, § 338 ve *Gram. alt.* § 366).

(Bunlardaki) *çi* edatı *ne* nin mânadaşıdır. Mk. KATANOF s. 342 *çü* ve s. 762 *çā*; *Gram. alt.* s. 96.

Yine mk. Kırgızca *bar-sa-ñ-şı* varsan a «viens donc!» (MELİORANSKİ, *Gr.*, II, 33); Kırgızcada *ş* = Altaycada *ç*.

C. MÂNACA KENDİLERİNE UYMAZ BİR SONLAMI OLAN BAĞLAŞIK ŞART CÜMLELERİ.

1233. Bir şart cümlesinin sonlamı, başlamın bir neticelenişini değil de aksine ondan beklenebilecek bir neticelenişe (çoğu zaman görünür derecede) *uymazlıķ* «contradiction» bildiren bir vakiayı ifade edebilir.

(Fransızca'da böyle bir halde başlarında «même si», «bien que», «quoique», vs... gibi kelimeler bulunan başlamlar kullanılır).

Türkçede bunların teşekkülleri şöyle olabilir:

1° Sonlamın fiilî başlamdakinin aynı ise bir defa olmak üzere (ikisinden biri A.U.E) nefiy suretine konulur. (Fransızca'da bunu kelimesi kelimesine «si» ile karşılamak mümkündür).

Ml.: ایچ دیدیلرسه چشمه‌یی قوروت دیمدیلر *iç de-di-ler-se çeşme-yi ķuru-t de-me-di-ler* (söylence) «si l'on a dit: bois! on n'a pas dit: mets à sec la source» yani: farzedelim ki sana: iç! dediler, senin bundan besbelli çıkardığın anlaşılan neticeye *uymaz oļaraķ* «contrairement» sana çeşmeyi kurut dediklerine dair bir netice çıkmaz [c'est à dire: «à supposer qu'on t'ait dit: bois! il ne

s'ensuit pas qu' on t'ait dit: mets à sec la source, *contrairement* à la conclusion que tu parais en avoir tirée»];

ايلك ايت دكيزه آت بالق بيلمزسه خالق بيلير *eyi-lik et deñiz-e at balık bil-me-z-se Ḫālik bil-ir* (Atasözü) «fais le bien et jette - le à la mer; si le poisson l'ignore, le Créateur le saura».

1234. — 2° (sonlam ve başlamdaki A.U.E) fiiller ayrı gayrı oldukları zaman farz ve tahmin veya şart siygası ardınca بيله *bile* «même» (§ 437) veya ده *de* (diğer şekli: دخى *daḫi* § 406) zarfları getirilebilir.

(Fransızca'da böyleleri için başında «même si» kelimeleri bulunan bir başlam olur). (بيله *bile*) li:

Ml.: ايتاليانلر طرابلس غربى ضبط ايده بيليرلرسه [1] بيله ينه آطه‌لرى تخليه‌يه مجبور اوله‌جقلر *İtalyan-lar Tarabulus-garb-ı zapt ed-e-bil-ir-ler-se* [1] *bile, yine ada-lar-ı tahliye-ye mecbur ol-acak-lar* «même si les Italiens réussissent à s'emparer de la Tripolitaine, ils seront forcés d'évacuer les îles (*Tanin*, Trabulus'un işgali arifesinde).

(ده *de*) liler:

Ml.: اوچسه‌ڭ ده قوش دكلسڭ *uç-sa-ñ da kuş değil-siñ* (Atasözü) «quand bien même tu volerais, tu n'es pas un oiseau».

خصمدن صاقين قارنجه ايسه ده *hasım-dan sakın karınca ise de* «méfie-toi de l'adversaire, même si (ce n') est (qu' une) fourmi».

(Bu misalde cümleler sırasının evrik «renversé» olduğuna dikkat edilsin.)

Şu yukarıda geçene hissedilir derecede yaklaşan ولو *velev* ile yapılmış bir başka teşekkül için, bk. § 1010.

1235. Yukarıki misallerde başlam, umumî kaideye uyarak bir faraziye bildirir; fakat aynı teşekkül gerçekten olduğu görülen hakīki vakialar için de kullanılabilir.

(Böyle bir halde Fransızca'nın «quoique», «bien que» ile başlayan muadilleri vardır).

Ml.: قابوغى پارلاق ايسه ده غالبا ايچى قوفدر *kabuğ-u parlak ise-de gālibā iç-i kof-dur* «bien que l'écorce (en) soit brillante, le dedans doit (en) être vide»;

يوزى باغچه‌يه متوجه ايدى ايسه ده برشيئه باقديغى يوقدى *yüz-ü bah-çe-ye müte-*

[1, 1] Bu kelimede bir yanlışlık var: ايده‌بيلسه‌لر *ed-e-bil-se-ler* olacak. A.U.E

veccih idi ise-de bir şey-e bak-dığ-ı yok-du (MURAD BEY) «quoique son visage fût tourné du côté du jardin, il ne regardait rien».

İHTAR. — Başlama اگرچه *eğer-çi* ve هر نه قدر *her ne kadar* bağlaçları ilâve edilebilir (bk. § 1007 ve aşağısı).

İHTAR. 2 — Bazan ده *de* edatının sadece Fransızca'nın «et» si gibi atıf bağlacı «conjouction copulative» mânasında olduğu gözden uzak tutulmamalı. Bu takdirde birbiri ardınca gelen iki farz ve tahmin veya şart siygası vardır.

MI.: برآز زیتون یاغلی بادنجان چرویش یاغلی فاصولیه‌یی تعطیل ایتسه‌کده برقاچ لقمه أت یمکه باشلاسه‌ق هم کندیمز راحت یاشاردق ، همده اولادلرمزك وجودلری قوتلی بولوردی *bir az zeytin yağ-lı badincan (patlıçan) çerviş yağ-lı fasulye-yi taʿtil et-sek-de bir kaç lôkma et ye-meğ-e başla-sa-k hem kendi-miz rahat yaşa-r-dı-k hem-de evlâd-lar-ımız-ıñ vücud-lar-ı kuvvet-li bul-un-ur-du* (KEMAL BEY) «si nous renoncions un peu aux aubergine à l'huile et aux haricots à la graisse et si nous nous mettions à manger quelques bouchées de viande, nous vivrions nous - mêmes en bonne santé et [les corps de] nos enfants, seraient plus robustes»;

بن آلسه‌م‌ده ایشی بیتیره‌جکلر آلماسه‌م‌ده *ben al-sa-m da iş-i bit-ir-ecek-ler al-ma-sa-m da* (MURAD BEY) «que je me charge de l'affaire ou que je ne m'en charge point, on la finera».

1236. Bu gibi hallerde sonlam bazan ینه *yine* (§ 434) «de nouveau, tout de même» ile başlar (mk. *İtalyan-lar* kelimesiyle başlayan misali (§ 1234); çoğu zaman bu zarf yalnız başına hale uymazlık «contradiction» u göstermeğe yeter.

MI.: مرکبه آلتون سمر اورسه‌لر ینه مرکب ینه مرکب *merk'eb-e altın semer vur-sa-lar, yine merk'eb, yine merk'eb* (Atasözü) «quand bien même on mettrait un bât d'or à un âne, c'est tout de même un âne.»

D. BAĞLAŞIK ŞART CÜMLELERİNİÑ BAŞKA HUSÛSÎ KULLANIŞLARI.

1237. Başlam ve sonlamda aynı fiil bulunursa bir hasır ve tahdit mânası çıkar.

MI.: آغلارسه آنام آغلار قالانی یالان آغلار *ağla-r-sa ana-m ağla-r; kal-an-ı yalan ağla-r* (Atasözü) «si [quelqu' un] pleure [vraiment, c'est] ma mère [qui] pleure; les autres versent de faux pleurs».

نه اولدى ايسه بڭا اولدى ! سڭا نه اولدى ؟ *ne ol-du ise bañ-a ol-du sañ-a ne ol-du* (söylence) «tout ce qui est arrivé, c'est à moi que c'est arrivé; que t'est-il arrivé à toi?» (c'est à dire: «de quoi te plains-tu?»);

bu ḳale ancaḳ bu taraf-dan al-ın-ır-sa al-ın-ır «cette citadelle ne pourra être prise que de ce côté» (TAMBÜRĪ AROUTİNE, s. 14).

Fiillerden birinin menfi binalı olduğu haller hakkında bk. **1233** bendte, yine M. **1228§**.

Fiillerden birinin nefi suretinde olduğu hal için bk. 1233 üncü bentde, yine mk. **§ 1228.**

1238. Başlamın fi'li (olan farz ve tahmin veya şart sigası, iki defa) tekrar edilmekle de bir hasır ve tahdid manası husule gelir.

Ml.: بولسه بولسه بنده بولاجق *bul-sa bul-sa ben-de bul-acak* «s'il trouve jamais [ce qu'il cherche], [c'est seulement] chez moi [qu'] il [le] trouvera»;

بو علاجى اوكا ترتيب ايتسه ايتسه يالكز مشتاق ايده بيلير *bu 'ilāc-ı on-a tertib et-se et-se yalnız Müştaḳ ed-e-bil-ir* A.U.E (HUS. RAHMI, *Metres* s. 628) «seul Mouchtak pouvait lui appliquer ce remède».

Ve اولسه اولسه *ol-sa ol-sa* «tout au plus» tabiri de bundandır. Mk. § 483, İhtar.

İHTAR. — Aynı teşekkül altayca'da da bilinir (*Gram. alt.* Kazan 1869, s. 212). Bidayette *se*-li sigaların bir şahıssız kullanılışına dayanmaktadır. mk. § 1216, ihtar.

III. BİR EDATLA KELAM İÇİNE ALINAN UYRUK CÜMLELER.

1239. Daha evvelce de (§ 1209) söylediğimiz gibi, bir edatla kelâma bağlanan uyruk cümlelerin kullanılması, türkçenin temasta bulunduğu Hind-Avrupa dillerinin sintaksı tesirile olmuştur. Eski osmanlıca çoğu zaman kendi kelâmlarını farsça kelâmların örneğine göre bina ediyordu. XIX uncu asır reforması (tanzimat), dili bu edebi kulluktan azad edince sintaksı da sanki millileşti. Bununla beraber bir bağlacı veya bağlam zamirini «pron. relatif» havi olan bazı ifadelerin birleşmesinde veya kullanışının alakonulmasında zamanımız fransız edebiyatının pek büyük tesiri olmuştur.

Şurası gözden uzak tutulmamalıdır ki, hemen her zaman *başında edat bulunan bir uyruk cümlenin yerine bir cümlemsi «quasi-proposition» getirmek caizdir.*

1240. Bunda çoğu zaman kullanılan كه *-ki* edatı (bak 986 ıncı ve aşağısındaki bentlere) dır ki bilindiği üzere bu, hem fransızca bağlam «que» hem rapt (bağlam) zamiri «pron. relatif» «que, qui» vazifesini gördüğü gibi, bazan da bağlaçla bağlam zamiri arasında bir manaya da gelir.

1241. Başında *-ki* bulunan uyruk cümleler aslı «principale» cümleye nazaran tıpkı fransızca'nın uyruk «subordonné» (veya mutarıza «incident») cümlelerinin gördüğü vazifeyi görürler.

Bunun neticesi olarak şöyle kullanıla bilirler:

1° Aslî cümlenin faili olarak.

Ml.: اوله بيلير كه يارين كيده جكم *ol-a bil-ir ki yārın gid-eceğ-im* [1] «il se peut que je parte (partirai) demain»;

مبرهندر كه ابناى بشر جمعيت خارجنده ياشايه ميور ، معيندر كه جمعيت داخلنده راحت بوله ميور *müberhen-dir ki ebnā-yı-beşer cem'iyit ḫāriç-in-de yaşa-ya-ma-yor, mu'ay-yen-dir ki cem'yet dāḫil-in-de rahat bul-a-ma-yor,* (KEMAL BEY) «(il) est prouvé que les hommes (mot à mot: les fils du genre humain) ne peuvent vivre hors de la société; (mais il) est (aussi) établi qu'ils ne peuvent trouver le repos dans la société».

Mk. şöyle ifadelerle başlayan kelâmları:
آكلاشيلير كه ... ، ظاهردر كه ... ، كورولور كه ... *anl,a-ş-ıl-ır ki ..., zāhir-dir ki ..., gör-ül-ür ki ...,* «on comprend que..., (il) est évident que..., (il) paraît que».
غريبدر كه *garib-dir ki ...* (il) est étonnant que»;
شايان دقتدر كه *şāyān-ı-dikkat-dir ki ...,* «(il) est remarquable que...». [2]

1188 inci bendde söylenenlere uygun olarak türkçe'de, fransızca'da olduğu üzere, belirsiz «indéfini» manalı bir zamir kullanılmaz.

1242. — 2° Tümleç-meful «complément-régime» olarak. [3]

Ml.: [4] سن بيليرميسك كه او ياندى *sen bil-ir-mi-siñ ki ev yan-dı* «sais-tu que la maison a brûlé — Uydurma olan bu misal, 1260 ıncı bend de cümlemsi suretindeki muadiline yaklaşdırılmalı: *ev-in yan-dığ-ın-ı bil-ir-mi-siñ* bu cümle yukarıki misalle aynı manadadır (ve *ki ev yandı* cümlesi *bilirmisiñ* cümlesinin dolaysız mefülüdür, A.U.E)
Mk. şunlarla başlayan kelâmları:
ظن ايدرم كه *zan ed-er-im ki ...* «je crois que...»;
طوتهلم كه ... (فرض ايدهلم كه ...) *tut-alım ki ...* (*farz ed-elim ki ...*) «supposons que...»;
بحث ايدرم كه *bahs ed-er-im ki ...* «je parle que...»;

[1] Bu fiil sıgası yerine daha çok *gid-er-im* kullanılır. A.U.E

[2] Bunlara şöyleleri de ilâve edilebilir: Aşikârdır ki..., belli ki..., öyle geliyor ki..., öyle görünüyor ki..., malûmdur ki..., malûm ola ki..., şayanı şükrandır ki..., ne garib(dir) ki..., hakka şükürler olsun ki..., bereket versin ki..., elhamdülillâh (Allaha hamd olsun) ki..., şayanı nazar dır ki..., revā mı(dır) ki..., revāyı hak mı (dır) ki..., lâyık mı(dır) ki..., kabil mi(dir) ki..., mümkün mü (dür) ki..., imkânı varmı(dır) ki..., vs... A.U.E

[3] Fiilin manasını tamamlamak itibariyle (mütemmim), fiilin delalet ettiği şey kendisine ilişmek, kendisine amel ve tesir etmek bakımından (meful) dür. A.U.E

[4] Böyle yerlerde *ki* nin hazif ve takdiri de caiz olarak: *biliyor mu sañ(ki) evyandı* denir. A.U.E

خبر آلدم که *haber al-dı-m ki*... «j'ai appris que...»;

تأسف ایدرم که سزه بونی سویلکه مجبور اولیورم *te'essüf ed-er-im ki siz-e bun-u söyle-meğ-e mecbur ol-uyor-um* «je regrette de me voir obligé de vous le dire» (mot à mot: «je regrette que je sois obligé...»).

Türkçe'de تأسف ایتمك «*te'essüf et-mek*» mastarı mefulünileyhi yedişler *ki, size bunu söylemeğe mecbur olayorum* cümlesi *te'essüf ederim* fiiline dolaylı mefuldür [1].

Yukarıda bahsi geçen bütün uyruk cümleler yerine hades isimli cümlemsiler getirilebilir. (Mk. § 1270 ve aşağısı). «quasi-propositions avec noms d'action».

1243. — 3° Na't (sıfat) olarak (baglamlı cümle halinde).

که *ki* edatı böyle bir halde fransızca'nın bağlam zamirleri olan «qui, que, dont, vs.» dan birinin mahiyetinde olur.

که *ki* zamirinin mercii veya baglamlı cümlenin belirttiği kelime - ki bu da o demektir Şöyle olabilir.

a. baglamlı cümlenin mantıkî faili, (ozaman bu baglamlı cümle fransızca'nın «qui» ile başlayan bağlamlı cümle «proposition relative» ine muadil olur).

Cümlemsilerde aynı takdirde (belirtik ismin yaptığı bir fiil ve hareketi bildiren mk. § 741) alelâde bir ortaç bulunur.

Ml.: بر آدام که نصیحت دیکلامز هیچ بر وقت فلاح بولماز *bir adam ki nasihat diñle-me-z, hiç bir vakit felah bul-ma-z* (SAMI BEY) «un homme qui n'écoute pas le bon conseil, ne sera jamais heureux» [2].

Edebi bir misâl:

بلاغت که افراد نوع بشردن بر طاقمنه بر عطیهٔ جلیلهٔ سبحانیه‌در اصحابیله برابر طوغار *belâgat ki efrâd-ı nev'-i-beşer-den bir takım-ın-a bir 'atiyye-'i celile-'i- subhâniye-dir ashâb-iyle beråber doğ-ar* [3] (EKREM BEY) «l'éloquence qui est un don gloriex du Seigneur (accordé) à un certain nombre d'individus du genre humain, naît avec ceux qui la possèdent (c'est-à-dire ne s'acquiert pas = sonradan kazanılmaz).

1244. — *b.* Bağlamlı cümlenin mantıkı tümleç — mefulü olarak.

(Fransızca'da bunun muadili «que» ile başlayan bağlamlı cümlelerdir.) Muadili olan cümlemsilerde ise (belirtik kelimenin uğradığı fiil ve hareketi bildiren) bir ortacımsı «pro-participe» bulunur. Mk. § 746.

بر چوق نیتلریکز واردی که اونوتمش کورونیورسیکز *bir çok nivet-ler-iñiz var-dı ki unut-muş gör-ün-üyor-suñuz* [4] «vous aviez beaucoup de projets que vous paraissez avoir oubliés».

---

[1] Bunun cümlemsi ile ifadesi şöyledir: *bunu size söylemek mecburiyetinde olduğuma (te'essüf ederim.) olduğuma* kelimesi *te'essüf ederim* fiilinin yine dolaysız mefulidir.

[2] Bunun cümlemsi ile ifadesi: *nasihat diñlemeyen adam hiç bir vakit felâh bulmaz, (nasihat diñlemeyen)* (= bir adam ki nasihat dinlemez) kısmı (*hiç bir vakit felâh bulmaz*) kısmının mantıkı failidir. Aynı zamanda *nasihat dinlemeyen* (= *ki nasihat dinlemez*) bağlaşık cümlesi öteki cümlenin faili olan adam kelimesinin sıfatıdır. A.U.E

[3] Bunun cümlemsi ile ifadesi:

Efrâd-ı nev'-i beşerden bir takımına bir 'atiyye-'i celîle-'i subhâniyye olan belâgat ashabiyle beråber doğar. A.U.E

[4] Bunun cümlemsi ile ifadesi:

(Sizin vaktiyle şimdi artık) unutmuş göründüğünüz bir çok niyetleriniz vardı. A.U.E

بر کون که چوق یورومشدم *bir gün ki çok yürü-müş-dü-m* [1] «un jour que j'avais beaucoup marché».

1245. — c. failinin veya bağlamlı cümledeki tümleç — mefulünün belirtici tümleci olarak böyle bir halde ortada karmaşık bir sıfat «épithète complexe» var demektir.

(Mk. § 761). Bahsedilen fail veya tümleç — meful o zaman که *ki* zamirinin merciine ait olan irca alâmeti alır.

(Fransızca muadillerinde «dont, duquel, vs.» zamirlerinden biri bulunur)

Ml.: باغچه ده بر الما آغاجی واردی که میوه لری پنجره مدن دوشوروله بیلیردی *bahçe-de bir elma ağac-ı var-dı ki meyva-lar-ı pencerem-den devşir-il-e bil-ir-di* [2] «dans le jardin, il y avait un pommier dont les fruit pouvaient être cueillis de ma fenêtre»;

او آدم که دون اوینه گیتدك بوکون بزه گلمش *o adam ki dün ev-in-e git-di-k bu gün biz-e gel-miş* [3] (SAMI BEY) «l'homme, à la maison duquel nous sommes allés hier, est venu aujourd'hui chez nous» (mot à mot: «l'homme qui (ou que) à sa maison nous allâmes...»).

1246. Aslî cümle kısa olduğu zaman bağlamlı cümleler çoğu zaman belirtik kelimeden veya (fransızca'da olduğu gibi) merciden sonra değil de asli cümleden sonra yer alır. O zaman belirtik kelime aslî cümlenin hemen üst başında yer alır.

Şuna dikkat edilmelidir ki, hiç dğilse konuşma dilinde bağlamlı zamirin mercii hiç bir vakit yalnız başına kullanılmaz, hale göre belirsiz tarif edatı *bir* le veya işaret zamiri ile beraber bulunur.

Ml.: وارنه ده بر سراج عمرآغا وار ایدی که پك ایی برآدام ایدی *Varna-da bir sarac Ömer ağa var-idi ki pek eyi bir adam idi* [4] «il y avait à Varna un sellier, Eumer Agha, qui était un très brave homme.»;

عاقل اوکا دیرلر که وقتنی بیهوده ضایع ایتمز *'āḳil on-a de-r-ler ki vaḳt-in-i beyhūde* (= *bihūde*) *zāyi' et-me-z* [5] (ḤUS. CĀHİD) «on appelle intelligent celui qui ne perd pas inutilement son temps».

1247. Bağlamlı zamir olarak kullanılan *ki* edatından sonraki fiil (fransızca'daki ayni hallerde) iltizāmı-inşāiye «subjonctif» sıgası olur.

Ml.: دنیاده بر مسعود کون یوقدر که سعادتی دوندن حاضرلانمش اولماسین *dünyā-da bir mes'ud gün yoḳ-dur ki sa'adet-i dün-den hazırl,a-n-mış ol-ma-sın* [6] (KEMAL BEY)

---

[1] Bunun cümlemsi ile ifadesi:

Çok yürüdüğüm (yürümüş olduğum) bir gün... A.U.E

[2] Bunun cümlemsi ile ifadesi:

Bahçede, meyvaları penceremden devşirilebilen bir elma ağacı vardı...

Buna ve aşağıki misâle ait olan yukarıdaki kaide açık değildir. A.U.E

[3] Bunun cümlemsi ile ifadesi:

Dün evine gitdiğimiz adam bu gün bize gelmiş. A.U.E

[4] Bunu cümlemsi ile (Varna'da pek eyi bir adam olan bir saraç Ömer ağa vardı) suretinde söylemeklense aslı gibi kullanmak daha eyidir. Bu maalde (Varnada saraç Ömer ağa adında pek eyi bir adam vardı) denilebilir. A.U.E

[5] Bu *asıl 'āḳil, vaḳtini beyhūde zāyi etmeyene derler* maalindedir; yoksa bunu cümlemsiye çevirip *vaḳtini beyhūde zayi etmiyene āḳil derler* demek doğru olmaz. A.U.E

[6] Cümlemsi ile şöyle olur: *dünyada sa'ādeti dünden hazılanmış olmıyan bir mes'ut gün yoktur.* A.U.E

«ici-bas il n' y a pas un (seul) jour heureuse dont la félicité n' ait pas été préparée d'avance (d'hier)».

1248. Türkçedeki كه *ki* edatının kullanılışı fransızca'daki «qui, que, dont,» zamirlerinin kullanışlarından çok daha elverişli ve kolaylıklıdır. Sonra yalnız belirtik bir kelimeye nazaran değil daha evvelki bir cümle ile bildirilen bütün bir mütalaaya nazaran da bir bağlamlı zamir rolünü oynaya bilir.

(Fransızca'ya kelime kelime tercümesini yapabilmek için böyle hallerde «chose qui..., chose que..., situation qui..., fait qui...» gibi tabirler ilâvesine mecbur kalınır).

Ml.: صاحب مقاله دورت سنه‌دن بری اتحاد و ترقینك هیچ بر شی یاپامدیغنه نقل کلام ایدیورکه اهمیتنه کوره اوكا آیری برمقاله‌ده تدقیق ایده‌جکز *sāhib-i makāle dört sene-den beri İttihād-ü Terakkī'nin hiç bir şey yap-a-ma-dığ-ın-a nakl-i kelām ed-iyor ki ehemmiyet-in-e mebni on-u ayrı bir makāle-de tedkik ed-eceğ-iz* [4] «l'auteur de l'article passe ensuite au fait que le comité «Union et Progré» n'a pu rien faire depuis quatre ans; (insinuation) que vu son importance, nous examinerons dans un autre article».

1249. Şu mütalaa ettiğimiz bağlamlı cümleler türk nahvinin «belirtken unsur belirtik unsurdan evvel gelir» yolundaki esasa aykırıdır (Mk. § 1104). Hakikaten de bu cümlelerin daima belirttiği kelimeden sonra yer aldıkları görülmektedir (ki bu kelimeye merci» antécédent» tabirini vermek imkânı da bundan ileri geliyor).

1250. كه *ki* ile başlayan uyruk cümlelerin pek de sık sık kullanılması çoğu zaman onu söyleyenin yabancı bir milletten olduğunu meydana çıkarır.

II[inci] BÖLÜM — Cümlemsiler.

1251. Fiilin bir isimcil sıgası (fiilden türeme bir isim şekli) ile nihayetlenen cümle öbeklerine cümlemsi «quasi-proposition» adını veriyoruz.

Türkçenin cümlemsilerine en çok yaklaşan fransızca cümle öbekleri onlarda da bir sahıslı sıga yerine fiilik bir isimcil sigası bulunan ortaçlı «participale» cümlelerle mastarlı «infinitif» cümlelerdir. Meselâ (Sokrat günün birinde bir bina yaptırırken herkes onun yapısında kusur bulmağa başlamış) demek olan «Socrate un jour faisant bâtir, chacun censurait son ouvrage» cümlesi gibi.

Bununla beraber fransızca'nın — ingilizce'nin de öyleya — «cümlemsi» leri türkçe'nin cümlemsilerinden çok daha az çeşitli olduktan başka daha az da kullanılır.

1252. Türkçede (fransızca'da da olduğu gibi) bir isimcil sıganın var olmasiyle onun bulunduğu öbeğin bir cümlemsi olması muhakkak

[4] Bu misalin yeri burası olmamak gerektir. Çünki *ki* ile bağlı olan cümle aslî cümlenin sıfatı rolünde değil, aslî cümle fiilinin mefulü olan (yapamadığına = yapamadığı meselesine) kelimesinin safatıdır.

lâzım gelmez. Zira fiilin bu isimcil sigasının faili olmaya bilir. Meselâ: (koşmak neye yarar, vaktinde yola çıkmalı) demek olan fransızca: «rien ne sert *de courir* il faut *partir* à point» cümlesi gibi.

1253. (Fiilden türeme) isimcil sigaların failleri olsun veya olmasın manzaraları:

(Faili olanlarda sık sık olduğu üzere mülkiyet (izafet) lâhikasının bulunması bir tarafa bırakılınca) aynıdır; ve bu manzara isimcil sigaların sırf aslı cümlede oynadıkları role göre vücut bulur.

Bu itibarla biz önce failsiz ve mefulsüz olan isimcil sıgaların kullanışlarını başa alıyoruz. Sonra bunların mefullerle ve daha sonra bir faille kullanıldıklarını (yani cümlemsi olarak vazife gördüklerini) göstereceğiz.

Cümlede fiilin isimcil (isimlik) sigaların rolü.

1254. Cümlenin bir fiili olur ve bu yalnız bir fiil cümlesine yüklem vazifesini görür ise şahıslı bir siga halinde bulunur.

Bütün diğer hallerde ise bir isimcil siga manzarasında görünür.

Başka türlü söyleyelim, fiil cümlelerinin yüklemi «prédicat» bir tarafa bırakılırsa bir cümlenin bütün hadleri gerek isimlerle gerek fiilden türeme isim (isimcil) sıgalariyle temsil edilir.

1255. Bu isimcil sıgaların kullanılışı ile isimlerin kullanışı arasında aynı şartlar içinde fark gözetilmiştir. Bu hususta şu üç şeyi ayırd etmek ister:

1° Bir isim na't (sıfat) dan veya vaktülhal (duram) tümlecinden başka bir had suretinde olacağı zaman *alem* «substantif» (veya alem olarak kullanılan bir sıfat) ile gösterilir. 1171 inci bendi (küçük harfli kısmını) okuyunuz.

Ml.: بر اویون بیلیرمیسڭ؟ *bir oyun bil-ir-mi-siñ?* «connais-tu un jeu (quelconque).

Bunda dolaysız meful olan *bir oyun* kelimesi bir alemdir.

Fakat fiilin isimcil sigası, aynı şartlar içinde kullanıldığı zaman bir *alem* haddi yani bir mastar veya bir hades ismi manzarasını alır (bu fiilin *alem olarak kullanılmış* bir sigası da olabilir, mk. § 768 ve aşağısı).

Ml.: یوزمك بیلیرمیسڭ *yüz-mek bil-ir-mi-siñ* «sais-tu nager?»

Bunda dolaysız meful olan *yüz-mek* bir mastardır.

(Bk. § 724 ve aşağısı, başka misallere).

2° Bir isim na't «épithète» vazifesini gördüğü zaman alelâde olarak bir *katkın* (adjectif) ile gösterilir.

Ml.: قرمزى او *kırmızı ev* «maison rouge».

Fiil, ayni şartlar içinde kullanıldığı zaman bir *katkın* yani bir ortaç veya ortacımsı «pro-participe» manzarasını alır.

Ml.: یانان أو *yan-an ev* «maison qui brûle».

ev kelimesinin na'ti *yan-an* dır, yani bir ortaçtır (bk. § 738 ve aşağısı, başka misallere).

3° Bir isim *vaktülhal* tümleçi vazifesini gördüğü zaman bir zarf, bir zarf tabiri veya bir zarf haline konulmuş isim manzarasını alır.

Ml.: دونکی یانغینده بر او بیوك برمشعله(ی) آ کدیریوردی *dün-kü yangın-da bir ev büyük bir meş'ale-(yi) andır-ıyor-du* «pendant l' incendie d'hier une maison ressemblait à une grande torche».

Fiil ayni şartlar içinde kullanıldığı zaman, bir zarflık (katmaçlık) sıga «forme adverbiale» (ulak veya ulaklık tabir) halinde olur.

Ml.: او یانارکن بیوك بر مشعله(ی) آ کدیریوردی *ev yan-ar-ken büyük bir meş'ale(yi) an-dır-ıyor-du* «la maison en brûlant ressemblait à une grande torche».

1256. Aşağıdaki şema (sintaks bakımından) fiilcil sıgaların muhtelif kullanılışlarını hulâsa etmekte ve onların isimlerin kullanılışlariyle olan muvaziliğini göstermektedir:

İSİM.		CÜMLEDEKİ HADLERİN MAHİYETİ.		FİİL	
İnsıraflı isim (*alem*, zamir veya alem olarak kullanılan sıfat).	→	fail; tümlec meful (dolaysız veya dolaylı); belirtici «déterminatif» tümlec.	←	*Alemlik* veya insıraflı sıgalar (mastar, hades ismi) ve alem olarak kullanılan sıfat sıgaları.	Fiilin isimcil (isimlik) sıgaları.
Katkınlar (= sıfatlar) ve sıfat olarak kullanılan alemler.	→	Na't (sıfat) «épithètes».	←	*Katkınlık* sıgalar (ortaclar ve ortacımsılar).	
Zarflar, zarflık tabirler ve zarf haline konmuş alemler.	→	halü vakit (duram) «circonstanciel» tümleci.	←	*Zarflık* sıgalar (ulak ve ulak tabirleri).	
		yüklem «prédicat»	←	Filin şahıslı sıgaları.	

1257. Fiilden yapılma isimcil sigaların kullanılışı fiil cümlelerinde ne ise isim cümlelerinde de odur. İsim cümlelerindeki yükleme gelince (ki bu hal yukarıda verilen cetvele konulup gösterilmemiştir), bir isim suretinde olduğu zaman bu ya sıfat veya insiraflı bir isim (alem veya zamir) manzarasını alır (mk. § 1174).

Fiilden yapılma bir isimcil sigaya gelince, daha yukarılarda işaret edilen müvazilik mezkur cümlelerin yükleminde sıraya göre fiilin sıfat (katkın) sıgalarının veya insiraflı sigalarının kullanılabilmesini icap ettiriyor.

Lâkin bilindiği üzere, yüklem olmıyarak sıfat (katkın) sıgaları (ortacları) bulunan cümleler, gitgide şahıslı sigalar olmakta karar kılmıştır (mk. § 600 ihtar ve 1174 ihtar).

Alemlik sigalar ise, bu kullanışı nadir olarak gösterirler (bk. bununla baraber § 1283).

Çoğu zaman bu türlü teşkiller tertibi bozulmuş isim cümleleridir ki, çalımını daha ifadekâr bir hale koymak için yüklem yükletin (faiilin) yerine geçmiş bulunur.

Ml.: نه‌در سنڭ یاپدیغڭ *ne-dir sen-iñ yap-dığı-ñ* Burada *sen-iñ yap-dığ-ıñ* (alem olarak kullanılan ortacımsı) olup, *ne-dir?* yerinedir. «qu'as-tu fais là?» (mot à mot.: «ce que tu asfait est quoi?».

1258. Şu geçen misaller de fiile, isme benzer bir surette muamele edilmiş olduğu görülüyor; fakat şu da biliniyor ki (§ 598) fiilin isimcil sigaları *fiillik* «verbale» mahiyetlerinde olarak *tümleç-mefuller* yedişlemek ve bir *fail* «sujet» almak (veya hiç değilse mezkûr sigaların ifade ettiği fiil ve hareketi yapan mefhumun delaletini «désignation» [1] havi olmak) hassasını muhafaza ediyorlar.

Bu gibi hallerde isimcil sigalar mefulleri ve failleriyle öbekler teşkil ederler. Bunun içindir ki, böyle öbekleri havi olan cümlenin hadlerine, daha yukarılarda görülmüş olup *basit* hadler adı verilebilecek olanlardan farklı olarak, *karmaşık* «complexe» hadler adı verilebilir.

1259. İsimcil sigalar bir veya birçok tümleç-mefullerle beraber bulundukları zaman, bu tümleç-mefuller şahıslı sıgaların mefullerine gösterilen tarzın aynı olan bir tarzda muamele görürler, ve onlar gibi fiilin isimcil sigasından evvel yer alırlar.

Bu esası, yukarıda verdiğimiz üç örnekteki isimcil sigalara tatbik edersek şu misalleri elde ederiz (bunlarda daha fazla bir vuzuha yardım etsin diye isimcil sigalarla mefullerinin teşkil ettiği kelâm uzuvlarını köşeli parantezler içine alıyoruz).

Ml.: 1° آقینتی‌یه قارشی یوزمك بیلیرمیسڭ ؟ [*akıntı-ya karşı yüz-mek*] *bil-ir-mi-siñ?* «sais-tu nager contre le courant?»;

2° دونندن بری یانان او [*dün-den beri yan-an*] *ev* «maison qui brûle depnis hier»;

---

[1] Veya isim cümlelerinde kendisine oluş «être» isnad edilen mefhumu. Y.D.

3° او كيجه قرانلغنده ياناركن بيوك بر مشعله(يى) آكديريوردى ev [gece karanlığ-ın-da yan-ar-ken] büyük bir meşʿale(yi) añ-dır-ıyor-du «la maison, en brûlant dans l'obscurité de la nuit, ressemblait à une grande torche».

1260. İsimcil siganın bir faili bulunduğu zaman bunu ifade eden isim kaideye göre mezkûr isimcil sigadan *evvel* yer alır; fakat onun gramerce vazifesi bu siganın mahiyetine göre başka başka olur.

1° Siga fiilinden yapılma bir alem sigası veya bir ortacımsı olduğu zaman (mantıki) fail mezkûr siga ile beraber bir mülkiyet «izafet» ilgisi vücude getirir, ve bu ilgide muzafunileyh «concept possesseur» rolünü oynar (bk. § 1091); o zaman isimcil siga, muzaf «concept possédé»ı temsil etmiş sayılır ve bu salahiyetle mülkiyet «izafet» lâhikasını (= mantıki failin irca alâmetini) alır.

Eğer fail ayni cümlemsi içinde müstakil bir kelime ile ifade edilmiş ise, fiilin isimcil sigasile beraber bir izafet ilgisi «rapport d'annection» teşkil eder; ve bu izafet ilgisinin birinci haddi olarak aidiyet «génitif» veya mutlak «absolu» haletini alır.

Ve bunun neticesi olarak mantıki fail *gramerce* fiilin isimcil sigasının belirtici *meful*ü olarak muamele görür. (mk. § 721).

Ml.: اوك ياندیغنی بیلیرمیسك ev-in yan-dığ-ın-ı bil-ir-mi-siñ? «sais tu que la maison a brûlé?».

İhtar. — Masdar bir fail alabildiği zaman bu fail daima mutlak haletinde bulundurulur (o zaman bu, gramerce bir fail olur) [bk. § 1292 ve aşagısı].

1261. Siga, bir katkın «adjectif» sigası olduğu zaman, fail belirtik isim ile *iltibas halinde* «se confondre» olabilir. Nitekim basit bir naʿt «sıfat» olarak kullanılan ortaclarda olan da budur (§ 471); lâkin ayrı olarak da ifade edilebilir. Böylesi de karmaşık «complexe» naʿtlerdeki ortaçlarda (§ 761) ve ortacımsılarda (§ 746) olur.

Birinci takdirde mantıki fail *gramerce* bir fail şeklini alır ve mutlak haletine girer:

[*dam-ı yanan*] *ev*.

İkinci taktirde ise alemlik sigaların faili gibi vazife görür:

Ahmed-in yapdığ-ı ev.

1262. 3° Siga, bir zarf (katmaç) sigası olduğu zaman, mantıki fail, gramerce bir fail gibi muamele görür ve mutlak haletini alır (bk. § 1297).

Ml.: بوتون قاتلری یانارکن او بیوك بر مشعله(یی) آکدیریوردی *bütün kat-lar-ı yan-ar-ken ev büyük bir meşʿale(yi) añ-dır-ıyor-du* «tandis que tous ses étages brûlaient, la maison ressemblait à une grande torche».

1263. Yukarıda verilen misallerdeki şu:

1° ev-in yandığını,
2° dam-ı yanan,
3° bütün katları yanarken

suretindeki *karmaşık* hadler «termes complxes» (mk. § 1258 *sonunda*) cümlemsi «quasi-proposition» dirler; ve hakikaten bunlarda mantıki faili olan fiilden yapılma ve isimcil siga bulunmaktadır.

Şüphe yok ki cümlemsilerin tümleç-mefulleri veya vaktühal (duram) mefulleri olabilir; hulâsa, yukarıda verilen üç misâlden anlaşıldığı ve 1253 üncü bendde evvelcede söylediğimiz üzere, cümlemsilerin gramerce şekli cümlede gördükleri rol ile yani onların cümleye ait olan *had* «terme» lerinin mahiyeti ile taayyün eder, ve bu şekil *basit hadler* in şeklile hissedilir derecede aynı olur. Cümlemsilerle basit hadler arasındaki fark sadece cümlemsilerdeki mantıkî muhtevanın en büyük bir karmaşıklık halinde bulunmasından ibarettir. Basit hadler ancak mefhumları ifade ettiği halde cümlemsiler içinde *hükümler* bulunur.

1264. Yukarıdaki sergilemeden türkçe cümlesinin sintaksı ile fransızca cümlemsinin sintaksı arasındaki farkın ne olduğu anlaşılıyor.

Fransızca'da uyruk bir hüküm «jugement subordonné» hemen daima (şahıslı bir fiil sigasını havi) uyruk bir cümle şekline bürünür. Türkçede ise uyruk bir hüküm hemen daima bir cümlemsi manzarasile görünür.

1265. Öbeğin bütününe ait morfolojik tahavvüllere ancak o öbeğin sondaki unsuru uğrar olduğuna dair daha yukarılarda (§ 1063) de bildirilen kaide, türkçede cümlemsilerin gelişimlerine ve dilde devamlı kalışlarına yardım etmiş görünüyor.

Hakikaten uyruk bir hükmün başlıca unsuru (meselâ yukarıdaki misallerden alınarak: *yandığını, yanan* ve *yanarken* kelimeleri) birde bu hükmün yüklemi oluyor; ve bu cihetle de şahıslı bir siga haline konulmak gereğinde bulunuyor.

Fakat sözü geçen öbeğin kendisi de bir cümlenin *hadd* i olmak hizmetini görüyor ve bu öbeğin başlıca unsuru *kendi başına* bir cümle haddi imiş gibi iş görüyor: Bunun neticesi olarak bahsi geçen cümlede oynadığı rol dolayısile kendisine verilen isimcil sigayi muhafaza ediyor.

1266. Yukarıda söylenilenlerden şu netice çıkıyor ki, türkçede bir tek cümle görünüşünü alan kelâm, fransızca muadilinde çoğu zaman bir çok cümleleri havi olarak görülür.

Hakikaten de cümlemsiler kullanmak suretiyle kelâma bir tek cümlenin yapılış örgüsü ne ise aynile onu vermek mümkün oluyor (mk. yukarıda § 1251 den 1259 a kadarki misalleri).

Şu halde bir cümlemsinin kelâmın bütününe göre olan nisbi istiklâli fransızca uyruk cümlelerinden çok daha azdır. Ve gerçekten bu fransızca uyruk cümleler esas itibarile aslî cümle ile ayni şekilde bulunuyor; ve onları bu aslî cümleye bağlayan uyrukluk bağlanışı ise denilebilir ki *bağlaç* «conjonction» manzarası altında görülür bir halde ifade edilmiş oluyur. Türk sintaksının ise bu edatlara ihtiyacı yoktur.

1267. Bu son mütalaʿaları hülâsa ederek şunu da söyleyelim ki, fransız sintaksı *tahlīlī* «analytique» türk nahvi ise *terkībī* «synthétique» dir.

1268. Şu geçen sergileyişten bu amelî netice çıkmaktadır.

Türkçenin cümlemsileri fransızca'da uyruk cümlelerle tercüme edilmek ister.

Bir hades ismile nihayetlenen cümlemsiler fransızca'ya çoğu zaman tümlek «mütemmim, complétif» bir cümle ile tercüme edilmeli (daha fazla tafsilat için bk § 1273 ve aşağısı).

Bir ortaç veya ortacımsı ile nihayetlenen cümlemsiler bağlamlı «relatif» bir cümle veya bir mutarıza cümlesi «incidente» ile tercüme edilecektir (daha fazla tafsilât için, bk. § 741 ve aşağısı). Bir ulak ile veya bir ulak tabirile nihayet bulan cümlemsiler vaktühal (duram) bildiren tümlek bir cümle ile tecüme olunur (bk. § 1315 ve aşağısı).

1269. Aşağıda gelecek bahislerde şunlar mütalaʿa edilecektir:

1° hades ismile nihayetlenen cümlemsiler; 2° bir ortaçla (veya ortaçlık tabirile) nihayetlenen cümlemsiler.

Bir ortaç (veya ortacımsı) ile nihayet bulan cümlemsilere gelince, bunlara ait bütün tafsilât fiilin katkınlık «adjectif» (= sıfatlık) sigaları münasebetile verilmiş olduğundan (§ 733 den 778), burada ancak hatırlatma kabilinden olarak sadece söylenip geçilecektir.

Öteki türk dillerindeki fiilden yapılma sıfatlar «épithètes verbales» *ın yapılanışı.*— Fiilcil sıfatların yapılanışı öteki türk dillerinde daha az gelişik bir manzara göstermektedir.

Bu diller ortacımsı nedir bilmezler. Belirtik kelime mantıki fail olsun (osmanlıca'da 1 inci hâl, § 742) veya mantıki meful «régime logique» olsun (osmanlıca'da 2 inci hâl, § 746), belirtken olsun, fiilcil sıfat olarak hep kullandıkları görülen bir ulaktır ve çoğu zaman da bu *kan*lı bir ulaktır.

Ml.: كونكلوم تيلاكان سين تورورسين *köngl-üm tilä-gän sin tur-ur-sin* gönlüm(-ün) dilediği sen-sin (A.U.E) «c'est toi que mon coeur désire» (BEREZİNE, *Bibl. vost. hast.*, s. 22, I. 5);

Tanrı ta'ālā sāv-mā-gān (*kıl-ma dā-gān*) *işlār* tanrı ta'āla(-nın) sevmediği (yapma dediği işler (A.U.E) «les actions que Dieu n' approuve pas (défend)» (*Tezkere-'-Evliyā*, 54. l. 15; 56, l. 12);

Kün dogan taraf (gün doğduğu taraf A.U.E) «le côté où nait le soleil; l'Est» RADLOF, *Probl.*, VII. [dialecte criméen] s. 7, l. 9, aşağıdan).

Ortaç, belirsiz bir mantıki fail ile birlikte de kullanılabilir ki bu, mechulimsi «quasi-passif» (= yari mefuliyetli) diye ad verdiğimiz bir kullanışa muadildir.

Ml.: *Yoḳarda Ali dāgān ḳawap war-dır* (yukarda Ali denilen kavaf vardır. A.U.E). «il y a là-haut un cordonnier qu'on appelle Ali (*aynı yer*, s. 7, l. 3);

يير ازوق ، يير نيمه *yir azuḳ, yir nime* yenir azık, yenir şey (A.U.E). «chose bonne à manger» (PAVET DE COURTEILLE, *Dictionnaire*). Mk. osmanlıca *ye-yecek*.

Osmanlıca'da izler bırakmış olan bu yapılama (§ 752) esasen şahıslı sigaları olan cümlelerin yapılamalarına çok benziyor; ve mümkündür ki belirtken olmak sıfatile bidayette ancak cümlede tuttuğu yerle ötekisinden ayırd edilmiş olsun (§ 1063).

Böylece teşkil edilen fiilcil sıfatlar (na'tler) alem olarak kullanıla bilirler (Mk. § 768 ve aşağısı).

Ml.: منى الادا بيلمزسيكز من سيز دينلردن دكم *men-i ille-dä? bil-me-z-siñiz men siz di-yen-ler-den değil-em* beni hiç de bilmezsiniz, ben siz(-in) dedikler(iniz)den değilim (A.U.E) «vous ne me connaissez pas; je ne suis pas de ces gens dont vous parlez» (FETḤ AḤ., s. 191).

آتاسى بوزغانلارنى توزدى *ata-sı boz-gan-ḷar-nı ṭüz-di* atası(-nın) bozduklarını düz(elt)di (A.U.E) «il rétablit les choses ruinées par son père» (NEVAÎ, *Tar. M. Ac.*, s. 86).

Tetkikten geçirdiğimiz bu yapılama aynı zamanda fiilcil sıfatın mantıki failile belirtik isim arasında bazan var olan mülkiyet «izafet» ilgisini ifade etmekten ibaret yapılama ile birleştirilebilir.

Ml.: *şindi kit-ti kız köy-gā war-dı otar-Ḳan oda-sın-a* [1] (şimdi gitti kız köye, vardı oturduğu odasına A.U.E) «la jeune fille s'en alla (maintenant. A.U.E) au village, (arrıva. A.U.E à la (= sa) chambre ou elle habitait» (RADLOFF, *Prob.*, VII, s. 12, l, 3, 4).

Fiilcil sıfatın mantıki faili bir şahıs zamiri ise onu söylememk de olur: Mülkiyet «izafeti» lâhikasile esasen yeter derecede gösterilmektedir.

Ml.: ايتور سوزلارينكنى ايت *ay(ı)t.ur söz-lär-ing-ni ay-ıt* söylenecek (söylenir) sözlerini söyle (A.U.E) «dis les (tes) paroles que tu as à dire» (NEVAÎ, *aynı eser*, 77);

رخصت بيرديلار كيم كيلكان ييرينكا بار *ruhsat bir-di-lär kim kil-gān yir-in-gä bar* ruhsat verdiler ki geldiği yere git(sin diye) A.U.E «on l' autorisa à aller d' où il était venu» (*Ayni yer*, 110);

بو ياتمش اورونكدين قوبغيل *bu yat-mış orn-ung-dın ḳop-gıl* bu yatdıg(ıñ) yer(-iñ)-den kalk. (A.U.E) «lève-toi de l'endroit où tu es couché» Ḥakim Ata, I 362).

Eğer mantıkî fail kelâmın aynı uzvî içinde müstakil bir kelime tarafından ifade ediliyorsa, bir sidiyet «genitif» şeklini alabilir; ve böylece iki haddi arasına bir ortaç almış olan bir izafet ilgisi vücuda getirir.

[1] Eevrik «inverse» nesirli bir cümle. A.U.E.

Ml.: *Mālik-nin namaz ḳıl-gan miḥrāb-ı çuhud-nın äv-i sarı är-di* Malikin namaz kıldığı mihrab Yahudinin evi(nden) taraf(a) idi. (A.U.E) le mihrab où Mâlik faisait sa prière était tourné du côté de la demeure du juif» (*Tezkere-'i Evliya*, s. 66, l. 6);

Bu bole-nin [1] *baḳ-a-dur-γan ḳoy-ı tol'e-di* bu çocuğun bekleye durduğu (baka-durgan) koyunu dolu (çok) idi. A.U.E «cet enfant gardait de nombreux moutons» [mot à mot: «de cet enfant gardés (par lui) ses moutons étaient nombreux»] (*Yedi Uyurlar*, I. 228];

Aydamaḳ-ḷar-nıñ otur-gan yär-in-dä haydamak (haydut)ların oturduğu yer de A.U.E «à l'endroit où gitaient les voleurs» (RADLOFF, *mezkûr eser*, s. 9, l. 18).

Mülkiyet «izafet» lâhikası «mülkiyet «izafet» ilgisini ifade etmekten daha ziyade gitgide mantıkî faili hatırlatmak hususında yardım etmekte bulunuyor (mk. § 1260).

Ml.: *uru-nuñ urḷa-gan at-ı* uğru (hırsız)ın ugrulanan (= çalınan) atı (A.U.E) «le cheval volé par le voleur» (MELIORANSKI, *Gr. Kirg.*, II. s. 47; bk. *ayni yer* kırgızca'da bağlamlı «relatif» cümlelerin tarifi).

Osmanlıca'da *-dik* [veya *-yecek*] li sigaların baskınlığı hariç olmak üzere, eskiden bu dilde ayni yapılama vardı.

Sonraları osmanlıca'da mülkiyet «izafeti» lâhikası (ihtimalki hades ismi olarak kullanılan ayni sigalarla örneksenim «analogie» yüzünden) *-dik* [veya *(y)ecek*] li sigaya getirilmiş ve böylece *ortacımsılar* «pro-participes» teşekkül etmiştir (§ 760).

Öteki türk dillerinde, bizim bildiğimize göre fiilin katkın (sıfat) şekline katılmış mülkiyet «izafet» lâhikası ancak bu sıfat şekli alem olarak kullanıldığı zaman bulunur.

Ml.: بيلماكانلاريمنى *bil-ma-gän-lär-im-ni* bilmediklerimi (mef'ulün bih hali) A.U.E «les choses que j'ignore (à l'accusatif)» [NEVAÎ, M. L., s. 38]. Mk. osmanlıca'da *bil-me-dik-ler-im-i* (§ 776).

Iinci BAHİS. — Bir hades ismiyle nihayetlenen cümlemsiler.

1270. Bilindiği üzere bir hades ismile nihayetlenen cümlemsiler, bu hades ismile onun mantıkî faili olan mefhum arasında bir mülkiyet «izafet» ilgisini havi olur.

Daha evvelce failin aldığı şekilden bahsedilmişti (bk. § 1260, 717 den 723, 1091). Burada ise bu cümlemsilerin yüklem «prédicat» iyle meşgul olacağız.

I. BU CÜMLEMSİLERİN (MANTIKÎ) YÜKLEMİ.

1271. Bu cümle öbeklerinin mantıkî yüklemi olarak görülen hades isminde daima bir mülkiyet «izafet» lâhikası bulunur.

---

[1] *Bala* = *çocuk*; *ykl.* Rumelinde *pale* ki (hıristiyan çocuğu) manasında *gavur palesi* terkibinde kullanılırdı; yine (çocuk, yavru) manasına ykl. *palaz. pilic, filiz*, A.U.E.

Fail — kendisinin irca alâmeti mezkûr mülkiyet «izafet» lâhikasile yeter derecede temsil edildiği cihetle — ayni cümlemsi içinde müstakil bir isimle her zaman ayrıca ifade edilmek ihtiyacında değildir; öyle olur ki bu cümlemsi sadece yüklemile teşkil edilmiş bulunur.

Ml.: یاندیغنی بیلمز *yan-dığ-ın-ı bil-me-z* «il ne sait pas qu'il a brûlé (qu'il a été sinistré) (yani evi yanmak felâketine uğradığını. A.U.E)

Sözü geçen hades ismi bir halet sonucu alabilir ki, bunun mahiyeti cümlemsinin kelâm içine oynadığı role tabidir (bk. § 1280 ve aşağısı).

1272. *-dik*-li ve *(y)ecek*-liler de dahil, bütün hades isimleri (§ 714) bir cümlemsinin mantıki yüklemi hizmetini şu şartlarla görebilirler.

1° Bir mülkiyet «izafet» lâhikasını almış olmak şartile.

Mülkiyet lâhikasız olan bir hades ismi, bulunduğu cümlenin basit bir haddi sayılır (§ 1258); mastar bu kaidenin bir müstesnasını teşkil eder: bazı hallerde, kendisinde mülkiyet lâhikası olmadığı zaman bile yüklem hizmetini görebilir (bk. § 1292) ve aşağısı).

2° Bu mülkiyet lâhikası, bazan fiilin *-me* li sigasında olduğu üzere ifade edilen hadese ait mantıki tümleç — mefulün değil de, mantıki failin irca alâmeti hizmetini görmek şartile. Böyle bir halde bu *me*-li siga bir *fiilcil isim* «nom verbal» olarak kullanılır: *mektub-uñ gönder-me-si* (§ c, 711). [1]

II. MUHTELİF HADES İSİMLERİNİN KULLANILIŞINA DAİR KAİDELER.

1273. Muhtelif hades isimlerinin kullanışlarındaki farklar türkçede açıkça gösterilmiş değildir, bununla beraber bunlarda şu kaideler bulunup çıkarılabilir.

1° Müstakbel bir hadesi bildirmek istenildiği zaman *(y)ecek*-li isimcil siga kullanılır; böyle bir halde fransızca cümlede şahıslı bir istikbal sigası bulunur.

[1] Müellif, (§ c. 711) de verdiği *bunun yapması kolay* suretindeki misâle bunu da benzetmek isteyor; her ne kadar ayni teşekkülde olmak üzere (*bunun söylemesi dile kolay; bunun çiğnemesi kolay değil*) yolunda daha başka cümlelerde yapılıyor ise de, böylelerinde malûm şeklinde kullanılan (*yapması, söylemesi, çiğnemesi*) gibi mastarlar, mechul manasile ve (*yapılması, söylenmesi, çiğnenmesi*) yerinde kullanılır. Ancak bunların her mastarla bu şekilde kullanılması umumî bir kaide olmayıp şiveye bırakılmıştır. Ve bu itibarladır ki, burada müellifin verdiği misâlde *göndermesi* denilemeyip *gönder-il-me-si* denilmek iktiza eder. Sonra ister malûm şeklinde mechul manalı, ister meçhul şeklinde meçhul manalı mastarlar olsun, üst başlarındaki isimler meçhul fiillerin mantıki fail naibi (yani hakikatte mantıki dolaysız mefulü) yerindedir, mantıki fail değildir. A.U.E

Ml.: یارین کتیره‌جکنه سوز ور *yārın getir-eceğ-in-e söz ver* «donne ta parole que tu [l'] apporteras demain».

Eğer ayni kelâm içinde *(y)ecek*-li siga ile gösterilen hadesin manaca zıddı olmak üzere geçmiş bir hades bulunuyorsa, bu geçmiş hades daima *dik*-li siga ile ifade edilir.

Ml.: طوغدیغنه ایناتیر اوله‌جکنه ایناعاز *[doğ-duğ-u]-na inan-ır [öl-eceğ-i]ne inan-ma-z* «il croit (c'est-à-dire: il reconnait) qu'il est né, il ne croit pas qu'il mourra (jamais)».

1274. 2° Cümle failinin *ihtiyar*ına uyruk olan bir hades (meselâ bir *emir*) bildirmek istenildiği zaman *me*-li (veya *meklik*-li) hades ismi kullanılır.

Fransızca'da böyle bir halde çoğu zaman bir mastar kullanılır.

Ml.: سلطان سلیم رومْلرك یا مسلمان اوللرینی یا استانبولدن چیقمه‌لرینی امر ایلدی *sul̤tan Selim [rum-l̤ar-ın ya müslüman ol̤-ma-l̤ar-ı(-nı) ya İstambul̤-dan çık̤-ma-l̤ar-ı]-nı emreyledi* (ki bu emir yerine getirilmiş değildir) «le Sultan Selim ordonna anx Grecs de se faire musulmans ou de quitter Constantinople (au choix)» (mesure qui ne fut pas exécutée);

بك باباملك یاننه اینه‌کزی رجا ایدرم *[bey baba-m-ın yan-ın-a en-me-niz]-i reca (rica) ed-er-im* «je vous prie de descendre auprés de mon père»;

اودونجی بکا یوکنی آرقاسنه قالدیرمقلغمی سویلدی *odun-cu ban-a [yük-ün-ü ark̤a-sın-a k̤al-dır-mak̤-lığ-ım]-ı söyle-di* (Nasreddin Hoca hikâyeleri) «le bucheron m'a dit de hisser sa charge sur son dos».

1275. 3° Kalan bütün başka hallerde, yani hades şimdiki zamanın, geçmiş zamanın bir hadesi veya zaman bakımından herhangi birinin bir hadesi ise tercih sırasile: *-dik-*, *-me*, *-meklik* ve *-(y)iş* den biri olmak üzere başka bir hades isimi kullanılır.

Böylece ifade edilen hades [mazî veya hâl gibi] bir zaman fikrini havi ise, bu fikir kelâmın kendi manasından anlaşılır.

-dik- lilere misaller:

بر پاره ایراده مالك اولمدیغم معلومدر *[bir para īrād-a mālik ol̤-ma-dığ-ım] maʿlum-dur* (Murad Bey) «(il) est connu (que) je ne possède pas un sou de revenu»;

دون آقشام کلدیککزه ندامت ایتملیسکز [*dün akşam gel-me-diğ-iniz*]-*e neda met et-me-li-siñiz* «vous devriez regretter de n'être pas venu hier soir»

اولدیکمه تأسف ایتم بر والده م وار اوکا کیم باقاجق [*öl-düğ-üm*]-*e te'essüf etme-m bir val(i)de-m var, on-a kim baḳ-acak* (Kemal Bey) «je ne regrette pas de mourir, (mais) j'ai un mère; qui s'en occupera?».

1276. *-me* li misaller:

یکیچری نفرلرینك صقال صالیورمه‌ملری قانوندن ایدی [*yeni-çeri nefer-ler-in-iñ saḳal sal-ı-ver-me-me-leri*] *ḳānun-dan i-di* (Ahmed Rāsim) «(il) était de règle que les Janissaires non gradés (mot à mot: les simples soldats des Janissaires) ne gardassent [1] point la barbe» (mot à mot «des Janissaires leur fait de ne pas garder [1] la barbe était de règle»);

بو وقعهٔ مؤلمه‌یه علناً اظهار تأسفله فریاد ایتمه‌کزی [2] حالا اونوده‌مایانلر اکسیك دکلدر [*bu vaḳʿa-ʾi-müʾlime-ye ʿalenen izhār-ı-te'essüf-le feryād et-me-ñiz*)-*i* [2] *hālā unud-a-ma-yan-lar eksik değil-dir* «aujourd'hui encore (il) ne manque pas (de) gens qui n'ont put oublier que vous avez poussé publiquement un cri d'alarme (en apprenant) cet événement attristant».

1277. *-meklik* li misaller:

دول معظمه‌نك شرق مسئله‌سنده‌کی نقطهٔ نظرلرینه اطلاع پیدا ایتمکلکمزی صوك محاربه‌یه مدیونز [*düvel-i-muʿazzama-nıñ şarḳ mes'ele-sin-de-ki nokta-ʾi nazar-lar-ın-a ıttılaʿ peydā et-mek-liğ-imiz*]-*i son muḥārebe-ye* (*Balkan muḥārebesine*) *medyūnuz* «nous sommes redevables à la dernière guerre (balkanique) du fait que nous pouvons nous faire une idée de l'attitude prise par les Grandes Puissances dans la question d' Orient».

1278. *-(y)iş* li misaller:

مجرد مجهول بر یوله کیرمکه جسارت ایده‌مه‌یشمز بزی بو حال ترددده طوتیور [*mücerred meçhul bir yol-a gir-meğ-e cesāret ed-e-me-yiş-imiz*] *biz-i bu ḥāl-i-tereddüd de tut-uyor* (Sāmi Bey) «(c'est) uniquement le fait que nous n' osons pas entrer dans une voie inconnue (qui) nous laisse dans cet [état d'] hésitation».

---

[1] «Salıvermemek, fransızca'da asıl «ne pas lâcher» karşılığıdır, (sakal salıvermemek) ise, «ne pas laisser croître la barbe» demektir. Bu takdirde müellifin buna fransızca'da ne pas garder la barbe (= sakalı «haliyle» muhafaza etmamek) demesi de sakal bırakmamak, salıvermemek manasına geliyorki, türkçesinde maksat bunun zıddıdır. A.U.E

[2] Müellif metinde bu kelime yerine: چیقارمه‌کزی *çık-ar-ma-ñız-ı* kelimesini kullanlıyor. A.U.E

1279. İHTAR. 1. — *-me* (veya *-meklik*) li hades isimlerinin kullanılmasında ihtiyatlı davranılmalıdır. Hades, zaman bakımından ehemmiyet verilmeyen, alışılmış ve umumî bir iş gibi telakki edilen bir hades olmadıkça, bunları kullanmamak daha hayırlıdır. [Bir vak'aya ait «épisodique» ve zaman içinde münferit bir hades olduğu zaman ise, *-dik* li hades ismi kullanmak daha iyidir].

Bununla beraber şöyle bir misâlde münferit bir hades için *-me* nin kullanıldığı görülüyor:

ba'dehū bir uza-n-ma-sı ile uyu-ma-sı bir ol-du. (*G'el keyf-im g'el*, s. 30) «aussitôt allongé, il s'endormit».

İHTAR 2. — Öteki türk dillerinde çoğu zaman *-kān* li siyga (mk. § 701) kullanılır ki bu, manası tarafından osmanlıca'nın *-dik* ine muadil olur. [1]

III. BU CÜMLEMSİLERİN İNSİRAFI.

1280. Sonunda mülkiyet «izafet» lâhikası bulunan bir hades ismiyle nihayetlenmiş cümlemsiler, insırafa müsait olduklarından cümlelerde alemlerin oynadığı ayni rolü oynarlar. Başka türlü söyleyelim, bunlar cümleye sıfat «épithète» den veya vaktühâl mütemmimlerinden başka bütün hadlerini verirler. (Mk. § 1255).

1281. *Bunların fransızca muadillerine dair mütalâa.* — Hades ismiyle nihayetlenen bir cümlemsinin fransızca'ya tercümesine gelince, müptediler böyle yerlerde kelime kelime tercümeye en ziyade yaklaşan: «le fait que je (tu ...) exerce, ai exercé, exercerai ... telle action»; veya

[1] Çoğu zaman müzari ve pek az olarak da hâl siygasının cem'i gaip şahsı ve geçen zaman için yalnız müzari hikâyesinin cem'i gaibi, *-dik* li veya sadece meçhul yapılı *-en* li siygasını yerinde kullanılır. Ozaman kendi rol ve manalarında olmayan, bu *-r-lar*, *-yor-lar*, *-r-lar-dı* lı siygalar kendilerinden sonra gelen bir ismin sıfatı olurlar.

Ml.: رسول عليه السلام زمانه يقين بيات بويندن قورقوت اتا ديرلر بر ار قوپدى *Resūl 'aleyh-'is-selâm zaman-ın-a yakın Bayat boy-un-dan Korkut Ata de-r-ler* (= *dedikleri, denilen*) *bir er kop-du* (*Dede Korkut* s. 3);

Ora-da Marcellüs de-r-ler göz-ü pek bir kişi var-mış (*Nūrullah Ataç*, *Ulus*, 6/11/945);

Köy-e yakın bir yer-de «Ayrılık çeşme-si» di-yor-lar (= *olan dedikleri, hālā denilen*) *bir koru kenar-ın-a var-dı-k* A.U.E;

خانم هى اغوز زماننده قاكلى قوجه ديرلردى بركوز ار واردى *Han-ım hey Oguz zaman-ın-da Kan-lı Koca de-r-ler-di* (= *vaktiyle dedikleri, vaktiyle denilen*) *bir gürbüz er var-dı* (*Dede Korkut*, s. 96).

Böyleleri, kaldırılan mevsufu yerinde bir sıfat rolünde kullanılmış olarak da görülür:

يالنجى اوغلى يالنجوق ديرلر اولى خبرين كتوردى *Yalan-cı Ogl-ı Yalın-cuk de-r-ler* (= *dedikleri «adam»*) *ölü-sü haber-in getür-di* (*D. K.* 55) A.U.E

«mon fait d'exercer telle action» gibi yerindelik «périphrase» ler kullansalar eyi olur.

Ml.: كلديككه اينانماز [gel-diğ-iñ-]e inan-ma-z «il ne croit pas à ton fait d'être venu» c'est-à-dire: «il ne croit pas que tu es (sois) venu».

Biraz daha zarafetlice bir çalım vermek için fransızca cümledeki «le fait» kelimeleri yerine tarafsız bir zamir olan «ce» getirilebilir. Yukariki «il ne croit pas à ce que tu es venu» misâlinde eyi gitmeyen bu ifade tarzı, «il s'étonne de ce que tu ne sois pas venu» cümlesinde olduğu üzere, bazı hallerde hoş görünebilir.

1282. Hades ismiyle nihayetlenen bir cümlemsi, girdiği cümlenin *fail* i rolünde bulunduğu zaman mutlak haletini alır; bakınız yukarıdaki «*yeniçeri nefer-ler-in-iñ* ..*vs.* misâline (§ 1276).

Bunun fransızca'da muadili, kelâma «que» bağlaciyle sokulan bir cümle olur.

1283. Bir isim cümlesinin yüklemi olarak kullanıldığı zaman ayni cümlemsiler de mutlak haletine konulabilir.

Ml.: صدراعظمك مقصدی وفاتنك طویولامسی و بر قاریشیقلق چیقمامسی ایدی *sadr-ı-a'zam-ıñ maḳsad-ı vefât-ın-ıñ duy-ul-ma-ma-sı ve bir ḳar-ış-ıḳ-lıḳ çıḳ-ma-ma-ı idi* (AḪMED RĀSIM) «le but du grand vizir était (que) la mort (du sultan) restât ignorée et (qu')il n'en résultât point de troubles».

Fransızca'da bunun için «que» bağlaciyle başlayan uyruk bir cümle kullanılır.

1284. *-dik*-li bir hades ismiyle nihayetlenmiş (ve sonra bir şahıs lâhikası almış) bulunan bir cümlemsi, yüklem olarak *var* ve *yoḳ* kelimelerinden birini alan bir isim cümlesinin (mk. § 1242) faili olduğu zaman, (*var* ile olanı) her hangi bir hadesin vukua geldiğini, vukua gelebildiğini ve (*yoḳ* ile olanı) bu hadesin hiç bir vakit meydana gelmediğini göstermeğe yarar. Mk. VIGUIER s. 161.

Ml.: استانبوله كيتديككك واری؟ *İstanbul-a git-diğ-iñ var-mı?* «es-tu (jamais) allé à Constantinople?» (mot à mot: «ton action d'aller à Constantinople existe-t-elle?» ou: «as-tu l'action d'être allé à Constantinople?);

بوكيمسه‌نك عقلنده ثباتدن و یكرنكلكدن هيچ بر اثر كورولديكی يوق *bu kimse-niñ 'aḳl-ın-da sebat-dan ve yekreng-lik-den hiç bir eser gör-ül-düğ-ü yoḳ* «on n'a jamais vu aucune trace de persévérance et d'esprit de suite dans l'intelligence de cette personne (mot à mot: «le fait qu'une trace .. a été vue n'existe pas»);

«كيبی» نك بعضاً نظمده آهنك وزنی محافظةً يا ايله «كيبی» شكلنده قوللانيلديغی وارسه‌ده بو صورت شيوهٔ لسانه موافق دكلدر («g-i-bi» *niñ ba'zan nazım-da āheng-i-vezn-i muḫāfazaten yā ile «gibi» şekl-in-de [ḳull̮an-ıl-dıġ]-ı var-sa-da bu sūret şīve-'i-lisān-a mavāfıḳ değil-dir* (*Rehber-i-Kitābet-i-Osmānīye*) «bien que (la conjonction) «gibi» soit employée quelquefois, en poésie, pour les besoins du mètre, sous la forme de «gibī» avec un *i* long, cette manière (de prononcer) n'est pas

conforme aux habitudes [mot à mot: «à la forme») de la langue» [mot à mot: «bien que le fait que *gibi* est employé comme..., se produise, cependant...»].

İHTAR. — Bu türlü kelâmlar umumiyetle maziye aittir ki, böyle olması 1201 inci bendde tetkik ve mütalâadan geçirilmiş bir yapılamaya hemen hemen benzeyen ve (fransızca muadillerinde «avoir» fiilli olup) *tasarruf edilmiş bir şeyin var oluşu* nu ifade eden (*var* ve *yok* lu) bir cümle olmasiyle izah edilir.

Burada eşya fikri yerine vakıa fikri (= hades ismi) geçer. Bu itibarla mesele *tahakkuk etmiş* «acquis» bir hadesten ibarettir ki, böyle bir fikir *mâzileşmiş* bir vakıa fikriye pek yakındır.

Ve buna benzer hadiseler gelişmesiyledir ki, bir takım Avrupa dilleri *mazî* siygalarında yardımcı fiil olarak «avoir» fiilini kullanmaya varmışlardır:

fr. «j'ai vu», ang. «I have seen» all. ich habe gesechen» yeni yun. ἔχω ἴδει».

Bu yapılayış başka türk dillerinde de bulunur: *Gr. alt.* § 331, ihtar 2; mk. *Ebül-gâzi* s. 10.

(*var ol-mak* yerine, mk. § 1203) *ol-mak* fiilinin hikâyesi de kullanılır.

gez-diğ-im ol-ur-du «il m'arrivait de me promener».

Yine mk. *yok* yerine *vâr* ile yapılan buna benzer ifadeleri: «il arrive souvent que...» (*Kitāb-ı-Korkut* s. 64, l. 7 den 12).

1385. Bu cümlemsiler belirtici mütemmim rolünde bulundukları zaman aidiyet «génitif» veya mutlak haletini alırlar:

Aidiyetli misali:

كلديككك ايكنجي هفتەسى [*gel-diğ-iñ*]*-in iki-nci hafta-sı* «la seconde semaine de ton arrivée».

Mutlak haletii misali:

بز بو افاداتك براز محتاج تصحيح اولديغى فكرندەيز *biz* [*bu ifādāt-ıñ bir az muhtāc-ı-tashih ol-duğ-u*] *fikr-in-de-yiz* «nous croyons que ces explications ont besoin d'être confirmées» (mot à mot; «nous sommes dans la pensée du fait que ces explications de nécessiter la confirmation»)[1].

1286. Ayni cümlemsiler dolaysız mütemmim olarak kullanıldıkları zaman mefulünbih haletini alırlar: *sen* [*ev-in yan-dığ-ı*]*-nı bil-ir-mi-sin* misâli [§ 1260].

---

[1] *Beyrek gid-eli bam bam depe baş-ın-a çık-dug-um çok*
kargu gibi kara saç-um yol-dug-um çok
güz al-ma-sı gibi al yanag-um yırt-dug-um çok
gel-en-le gid-en-den sor-dug-um çok
var-dı gel-me-z yegid-üm
han yegid-ün Beyrek di-yü agla-dug-um çok. (*Kit. Dede Korkut*)

«il arrive souvent que je grimpe fréquamment (*bam bam*) le sommet (de la montagne?) depuis que Beyrek est parti; que je m' arrache les cheveux, noirs comme des lances; que je me déchire les joux, rouges comme des pommes d' automne; que je demande (ses nouvelles) de ceux qui sont venus et de ceux qui s'en vont. Il s'en alla mon brave et ne revient plus; et moi je pleure en murmurant: o mon han, mon brave Beyrek...» A.U.E

Fransızca'da buna muadil olarak «que» bağlaciyle başlayan bir tümleyici «complétif» cümle kullanılır.

Dolaylı mütemmim olarak kullanıldıkları zaman bütün öteki (mefulün-ileyh, mefulün-fih veya mefulün-anh) haletlerini alırlar.

Mef'ulün-ileyhliye misâl:

Doğ-duğ-un-a inan-ır, öl-eceğ-in-e inan-ma-z (manası için, bk. daha yukarıda, § 1273).

Mef'ulün-fihliye misâl:

بوندن طولايى هيئت اجتماعيه‌جه هيچ بر محذور حصوله كلديكنده (كلميه‌جكنده) شبهه يوقدر
bun-dan doļayı hey'et-i içtimāʿiye-ce hiç bir maḫzur ḫusūl-e gel-me-diğ-in-de (gel-me-yeceğ-in-de) şüphe yoḳ-dur «il n'est pas douteuse qu'aucun inconvénient n'en est résulté (n'en resultera) pour la société» (mot à mot: «il n'y a pas de doute dans le fait que...»).

Mef'ulün-anhlıya misâl:

قواعد تشريفدن بر طاقم عادات عتيقه‌نك احكام عقله ترجيح اولونشندن حاصل اولان سيئات كليه
[*ḳavāʿid-i teşrif-den bir taḳım ʿādāt-ı ʿatīḳa-nın ʿāḫkām-ı ʿaḳl-a terciḫ oļ-un-uş-un*]-*dan ḫāsil oļ-an seyyiʾāt-ı külliye* «les maux nombreux qui résultent du fait que l'on préfère aux règles de l'intelligence certaines coutumes surannée de l'étiquette».

1287. Fiiliyle, haksız (veya haklı) bir şey yapmış olmak «avoir fait quelque chose à tort (ou avec raison)», ... makle eyi (veya fena) etmek «bien (ou mal) faire de ...» vs. gibi manalar bildirilen kelâmlarda, mefulünileyh haletindeki *-dik* li isim cümlesinin bazan verdiği hususî manaya dikkat edilmeli.

Ml.: بو كون كلديكمزه پك فنا (پك اعلى) ايتدك *bu gün gel-diğ-imiz-e pek fena (pek a'lā) et-di-k* «nous avons très mal (très bien) fait de venir aujourd'hui»;
او اشيالرى صاتديغكزه اصابت ايتديكز *o eşya-ļar-ı, sat-dığ-ınız-a isābet et-di-ñiz* «vous avez eu raison de vendre ces effets».

Mefulün-ileyh haleti almış *(y)cek* li isim cümlelerinin hususi manâları için, bk. § 1471.

1288. *-dik*- li bir isimcil siyga ile nihayetlenen cümlemsi, mefulün-fih veya mefulün-anh haletini aldığı vakit, zaman veya sebeb manalı ulaklık tabir vazifesini de görebilir (bk. § 1373 ve 1436).

1289. *Hulâsa.* — bir cümlemsi, uyruk bir hüküm ifade ettiğine göre, yukarıdan beri söylenen kaideler şöyle bir şekilde hulâsa edilebilir:

Uyruk bir hüküm başka bir (başlak=aslī) hükmün faili veya isimcil yüklemi rolünde olduğu zaman bu, mutlak haletinde bir hades ismiyle nihayetlenmiş bir cümlemsi ile ifade edilir;

Hüküm belirtici mütemmim hizmetini gördüğü zaman, cümlemsiyi nihayetleyen hades ismi aidiyet «génitif» veya mutlak «absolu» haletini alır;

Hüküm dolaylı mütemmim hizmetini gördüğü zaman, cümlemsiyi nihayetleyen hades ismi başka haletlere konulabilir (bk. yukarıdaki misâllere).

1290. Bunlardaki hükmün *istifhamlı* bir hüküm olması cihetî, bahsi geçen bu cümlemsilerin yapılanışını hiç değiştirmez. Halbuki bilindiği üzere bu iş fransızca'da böyle değildir; onda istifhamlı uyruk cümleler (bağlaçsız kullanılmaları cihetinden) öbürlerinden farklı olurlar.

Ml.: هانكی اوك یاندیغنی بیلمم [*hangi ev-iñ yan-dığ-ın*]-*ı bil-me-m* «je ne sais pas quelle maison a brûlé» (mot à mot. «je ne sais pas le fait de quelle maison d'avoir brûlé»);

نره‌دن چیقدیغمی صوردی [*nere-den çık-dığ-ım*]-*ı sor-du* «il a demandé d'où je sortais»;

كیمه كیده‌جككی سویله [*kim-e gid-eceğ-iñ*]-*i söyle* «dis chez qui tu comptes aller».

1291. Bir hüküm kendisi de başka bir hükmün uyruğu olan bir hükme uyruk olduğu zaman, cümlemsi içinde bir cümlemsi daha var demektir.

Ml.: مدنیت اسلامیه‌نك تمامیله منقرض اولدیغنه حكم ایتمكلكمز طبیعیدر [*medeniyet-i islâmiye-nin tamām-ı-ile munkarız ol-duğ-u-na hükm et-mekliğ-imiz*] *tabī'î-dir* [SAMİ BEY] «il est naturel que nous jugions que la civilisation musulmane (ancienne) est entièrement perdue» [1].

---

[1] *Sanmak, saymak, demek, ummak, bilmek* (fransızca muadilleri «croire, compter, penser, se dire, espérer, savoir comme...») gibi kat'i bir hükme varmayan mastarlardan yapılma isimcil veya fiilcil şahıs siygalarını havi kelâmlarda, bu siygaların aralıksız üst başına gelen mazî, hâl, istikbal zamanlı şahıs siygaları da mutlak, mefulün-bih, mefulün-ileyh, mefulün-fih haletlerindeki *-dik-* li veya *-(y)ecek* li uyruk cümleler mahiyetinde sayılmak gerektir; şu fark ile ki onların failleri aidiyet ekimi alırlar.

o bun-u bil-me-z (bil-me-yor) san-ır-ım (= bil-me-diğ-in-i);

kardeş-im ben-den daha rahat mı san-ıyor-suñuz (=rahat ol-duğ-un-u mu);

bu para-yı o al-mış (aldı) say-ıl-ıyor (= aldığı);

kendi-m-ce o ders-i anla-ma-yacağ-ım di-yor-du-m (anla-yama-yacağ-ım-ı düşünüyordum);

bu gün yol-cu-lar-ımız çık-ar ümid ed-iyor-uz (= çık-acağ-ın-ı);

biz siz-i dün İstanbul-a gid-iyor (git-miş) bil-iyor-du-k (gidiyor, git-miş ol-duğunuz-u);

— *bun-a hâcet yok ümid-in-de-yiz* (*yok ol-duğ-u*).

Kelâmın sonunda *benzemek* fiilinden yapılan şahıslı siygaların hemen üst başındaki yine şahıslı fiil siygaları da, (ekseriya halin gaibi) mefulün-ileyh haleti alarak yukarıdakilere benzerler:

Yalnız failleri şahıslı siygalar gibi mutlak haletinde olur:

posta bu gün gel-me-z (gel-me-yeceğ)-e benze-yor;

bu iş pek ol-acağ-a benze-me-yor;

hizmet-çi bardağ-ı kır-mış -a benziyor. A.U.E.

BAHİS II. — Mastarla nihayetlenen cümlemsiler.

1292. Bilindiği üzere, türkçede mastar kendisine mahsus bir fail alabilir (§ 707) ve bu fail ile o da bir cümlemsi vücude getirir ki, bu cümlemsi şimdiye kadar mütalaa ettiklerimizten şu iki seçkin vasıfla ayrılır:

1°. Mastarın faili şahıslı bir fiil sıygası imiş gibi mutlak haletini alır. Bu bakımdan böyle yapılanmış olan cümlemsiler biraz evelce mütalâa ettiklerimizden (§ 1270 ve aşağısı) daha fazla olarak bir cümleye benzerler.

2°. Mastar — Böyle yapılandığı zaman — hiç bir sonuçluk lâhikası alamaz.

1293. Mastarlı cümlemsilerin hades isimli cümlemsiler kadar çeşitli kullanışları yoktur.

Hakikaten mastarı mutlak haletinde tutmak zarureti olduğuna göre, mastarlı cümlemsiler kelâmın içinde fail (yüklet), yüklem veya izafet ilgisinin birinci haddi olmak sıfatiyle bulunabilirler; fakat kendilerinin ardından mücerret bir ilgiç «postposition» gelmedikçe mütemmim (meful) sıfatiyle kullanılamazlar (bakınız daha aşağıdaki misâllere), yine mk. § 1425 ve aşağısı.

1294. Bir mastarla nihayetlenen cümlemsiler, bir zaruret ve mecburiyet manasında olan isim cümlelerinin çoğu zaman faili olarak kullanılırlar. Böylece teşkil edilen kelâmların şeması söyle olur:

Ali (mastarın faili) filan şeyi yapmak (mastar) gerektir (gerekmek fiili) « = keli keli: Paul (sujet de l'infinitif) telle chose faire (infinitif) est nécessaire (verbe de necéssité).»; ve fransızca muadili şöyle olur: «Paul doit faire telle chose» (Paul filân şey'i yapmalıdır).

Bu iki dildeki yapılama şu cihetten farklıdır ki, türkçe'de mastar fail, fransızca'da se meful durumuna konur.

Ml.: كشى كندى حدينى (مقدارينى) بيلمك كرك(در) kişi *kendi ḥadd-in-ı (miḳdārını) bil-mek gerek(tir)* «l'homme doit savoir [1] la limite de ses droits»,

موجودات نه ايمش؟ نه در؟ نه اوله جق؟ نه اولمق لازم كلير؟ *mevcūdat ne i-miş? ne dir? ne ol-acaḳ? ne ol-maḳ lâzım gel-ir?* (KEMAL BEY) «le monde, que serait-ce? qu'est-ce? que sera-t-il? que devrait-il être?»;

عجبا مدنيت صحيحاً لوازم انسانيه دن مى يوقسه زوائد مضره دن مى معدود اولمق اقتضا ايدر؟ *'acabā medeniyet ṣaḥīḥan levāzım-ı insāniyeden-mi yoḳ-sa zevā'id-muzırre-den-mi ma'dūd ol-maḳ iḳtizā ed-er?* «la civilisation doit-elle être considérée comme étant véritablemet parmi les besoins de l'humanité ou comme un superflu nuisible?»;

استعداد ترقى انفراد اوزره تعيش حالنده ميدانه چيقه مامق ضروريدر *isti'dād-ı teraḳḳī infirād üzere ta'yyuş ḥāl-in-de meydan-a çıḳ-a-ma-maḳ zarurī-dir* (KEMAL BEY) «c'est une chose inévitable que l'aptitude au progrès ne puisse se manifester dans l'hypothèse d'une vie isolée».

İHTAR. — *gerek* kelimesiyle nihayetlenen cümleler (Bakınız yukarıdaki birinci misâle) eski osmanlıca'da pek kullanılır olup, fiil cümleleri tipine yaklaşmaya mütemayil bulunuyorlardı (Bakınız § 1231 ihtar).

[1] Bu fransızca cümlede *savoir* «bilmek» mastarı kendinden evel gelen *doit* «mecbur olur» fiilinin mefuludür. A.U.E

1295. (Bir zaruret, mecburiyet kavramı olmaksızın) kendilerine mahsus bir faili bulunan mastarlara dair başka misâller :

هركسك حريتي سائرلرينك حريتيله محدود اولمق طبيعيدر *her kes-in ḥurriyet-i sā'ir-ler-in-in ḥurriyet-i-le maḥdūd ol-maḳ ṭabī'ī-dir* «il est naturel que la liberté de chacun soit limitée par celle des autres» (cümlemsi burada fail vazifesini görüyor) ;

بغداد صحرالرى صو باصمق شرندن مصوندر *Bağdad ṣaḥrā-lar-ı su bas-maḳ şerr-in-den maṣun-dur* (KEMAL BEY) «les plaines de Bagdad sont préservées de l'inconvénient des inondations» (mot à mot : «l'eau empiéter») (cümlemsi burada izafet ilgisinin 1 inci haddidir) ;

باشى دريلتيدن قورتولق ايچون حاجى باشقه سلامت يولى بوله مامش *baş-ı dırıltı-dan ḳurt-ul-maḳ için ḥacı başḳa selāmet yol-u bul-a-ma-mış* (HÜSEYİN RAHMİ) «le haci (titre donné à ceux qui ont fait le pèlerinage de la Mecque) ne peut trouver un autre moyen pour se délivrer de ces criailleries» (mot à mot : pour sa tête être délivrée de...) [burada mastarın ardınca bir ilgic geliyor] ;

آق دكز حاكملكى تحصيل اولنمق اوزره آطه‌لر دكزى جزيره‌لريله برابر رودوس و قبرس و مؤخراً كريد فتح ايدلمش ايدى *Aḳ-deñiz ḥükimliğ-i taḥṣil ol-un-maḳ üzere Ada-lar deñiz-i cezire-ler-i-ile berāber Rodos (Rados) ve Kıbrıs ve mu'aḫḫaran Girid fetḥ ed-il-miş i-di* «pour que la domination de la Méditerranée fût acquise (à l'empire), on conquit, Rohdes et Chypre ainsi que les îles de la mer Egée et plus tard la Crête» mot à mot : [1] pour la domination... être acquise ...) ;

1296. Şu mütalaadan geçirdiğimiz cümlemsiler eski osmanlıca'da oldukça sık kullanılırdı :

امدى پادشاهلر صنمق وحبس اولنمق عجب دكلدر *imdi pādişah-lar sı-n-maḳ ve ḥaps ol-un-maḳ 'aceb değil-dir* (A.U.E) «il n'est pas inouï (surprenant A.U.E) que des empereurs soit défaits et deviennent prisonniers» (Kānūnī sultan Süleyman (le magnifique) ın Pavie muharebesinden sonra 1 inci Fransuva'ya mektubundan).

BAHİS III. — Ulakla veya ulaklık tabirle nihayetlenen cümlemsiler.

1297. Bir ulakla veya ulaklık tabirle, yani fiilin zarflık bir siygasiyle nihayetlenen cümlemsilerin mahiyeti daha yukarılarda (§ 1255) tarif edilmişti.

Burada şunu hatırlatmakla iktifa edelim ki, bu cümlemsiler yüklemlerinin yapılanışlariyle cümlelerden farklı bulunurlar; fakat mutlak haletini alan faillerinin (§ 1262) yapılanışlariyle cümlelere benzerler. İnsırafsız

[1] 1295 ve 1296 ıncı bendlerin birinci misallerinde mastarla nihayetlenen cümlemsiler aslî cümlenin failleri olmak itibariyle (yalnız lüzûm ve zaruret bildirmemek farkiyle beraber) yapılışça evvelkilerin aynıdır. Ancak 1295 inci bendin ikinci misâlinde yalnız failiyle beraber olan mastar, kendinden sonra gelen «şerrinden» kelimesiyle beraber mefulün anh haletli izafet terkibi halinde olup fail değildir. Yine onlardan sonra gelen misallerde mastarlarla biten cümlemsilerden evvelkisi «için» sonrakisi «üzere» gibi birer ilgic alarak aslî cümle fiillerine tâlil mânasiyle bağlanmış bulunuyorlar ki, bunlar evvelkilerden başka başka rollerle farklı bulunurlar, ve onlardaki mastarlar da fail değildirler. A.U.E

ulaklar ve ulaklık tabirlerde de hiç olmazsa böyledir. İnsırafli ulaklık tabirlerinin mantıkî faili bir hades ismiyle nihayetlenen cümlemsilerin (§ 790) ki gibi yapılanır. Ulakların muhtelif siygaları 779 uncu bendde ve aşağılarında kısaca gösterilmişti.

Şu aşağıda da onların kullanışlarına ait tafsilli mütalealar verilecektir.

I. RABIT SIYGALARI.

1298. Rabıt «liaison» siygaları 780 inci bendde ve aşağılarında tarif edilmişti.

En mükemmel rabıt siygasi -(*y*)*ip* li ulaktır.

Başka bir takım ulaklarda rabıt siygası diye arızı olarak kullanılabilirler (bk § 1312 ve aşağısı).

1. -(*Y*)*IP* Lİ ULAK.

(رابطهٔ عطفیه *rābıta-'i 'atfiye* «gérondif de coordination»).

1299. Esas itibariyle, -(*y*) *ı°p* suretinde daima vurgulu olan) -(*y*)*ip* li lâhika, asli hadesten *önce olan* «préalable» ikinci derecede ve onunla düzendeş «coordonné» bir hades bildirir. Bu siygaya *düzendeşlik ulağı* «gérondif de coordination» veya *öncelik uļak* «gérondif préalable» denilebilir.

Ml. : کدی اتی قاپوب قاچدی *kedi et-i ķap-ıp ķaç-dı* «le chat, saisissant la viande, s'enfuit».

-(*y*)*ip* lâhikası yerine aslî fiil lâhikasını getirmekle kelāmın manası hatırı sayılır bir surette değiştirilmiş olmaz.

Ml. : کدی اتی قاپدی (و) قاچدی *kedi et-i ķap-dı* (*ve*) *ķaç-dı* «le chat saisit la viande et s'enfuit» (türkçe'de bu و *ve* bağlacınının kullanılması isteğe bağlıdır).

Başka misâller:

کیدوب کلمه *gid-ip gel-me* «aller et retour» (*git-me ve gel-me* yerine);

بو چوجوغی سن تربیه ایده جکسك صویوب کیدیره جکسك *bu çocuğ-u sen terbiye ed-ecek-sin, soy-up giy-dir-ecek-sin* «c'est toi qui élèveras cet enfant, qui en prendras soin» (mot à mot: «tu déshabilleras et l'habilleras»);

دکزدن کچوب چایده بوغلدی *deniz-den g'eç-ip çay-da boğ-ul-du* (Atasözü) «il a traversé (*geç-di*) la mer, et s'est noyé dans le fleuve»;

بیك اولچوب بر بیچملی *biñ ölç-üp bir biç-meli* (Atasözü) «il faut prendre mesure (ölç-meli) mille fois et couper une seule fois»;

بالق طوتان اوڭماز ، ییین طویماز ، آلوب صاتان کار ایدر *baļıķ tut-an oñ-ma-z, yi-yen doy-mu-z, aļ-ıp sat-an kār ed-er* (Atasözü) «celui qui prend du poisson n'y trouve pas son bonheur

celui qui en mange, ne se rassasie pas; (mais c'est) celui qui en fait commerce (mot à mot: «achète et vend» qui y trouve son bénéfice»;

1300. -(*y*)*ip* lâhikasını alan iki fiil bir biçilmiş (vaktiyle teşkil edilip herkes tarafından değiştirilmeden olduğu gibi kullanılan) ifade vücude getirebilir.

MI.: آلوب طوتمق *al-ıp tut-maḳ* (övüngenlik etmek) «faire le vantard» (asıl manası: «jeter et tenir»;

آلوب ورمك *aḷ ıp ver-mek* (tenkid etmek) «critiquer» «asıl manası: prendre et donner»;

چالوب چيرپمق *çaḷ-ıp çırp-maḳ* «voler, dérober».

Yukardaki (§ 1299) misâllerde görülen *soy-up giy-dir-mek* ve *aḷ-ıp sat-maḳ* fiilleri de aynı neviden sayılabilir.

Bu nevi ifadelere menfilik manası verilmek istenildiği zaman nefi edatını yalnız bir defa olmak üzere ikinci fiilde söylemek kâfidir.

MI.: طاغيلوب صاچيلمیارق *dağ-ıḷ-ıp saç-ıḷ-ma-ya-raḳ* A.U.E (*Kamus tercümesi*, I. 314) «sans se disperser».

İHTAR. 1 — Bazan iki fiil bir karsantı (idgam = «crase») teşkil eder. Türk lehçelerinin çoğunda *aḷ-ıp bar-maḳ* (osmanlıca *var-maḳ*) «prendre et partir» suretinde olan iki fiil, *apar-maḳ* veya *appar-maḳ* «emporter, emmener» suretine girmiştir. (Mk. Altayca *aḷ-par-maḳ* ki, *apar-maḳ* ın başka bir çeşididir).

MI.: كچمه شيطان كوپرسندن قو آپارسن صو سنی *geç-me şeytan köprü-sün-den ḳo apar-sın su sen-i* «ne passe pas sur le pont de Satan, [1] laisse-toi (plutôt) emporter par l'eau»;

بو اوچ نسنه يي آكا ارمغان آپارسه‌وز كرك ايدی *bu üç. nesne-(yi) añ-a armağan apar-sa-vuz gerek idi* A.U.E (*Kitāb-ı Ḳorḳut*, «s. 40, s, 20—21») «nous devions lui porter ces trois choses en cadeau».

İHTAR. 2 — Bir takım türk lehçelerinde -(*y*)*ip* lâhikası ayniyle osmanlıca'nın -(*y*)*e* ve -(*y*)*i* lâhikaları sıfatiyle karmaşık «complexe» veya yerindelik «périphrastique» fiillerin teşkilinde araya girer. (Mk. Altayca'da istimrārī «duratif» fiil olarak kullanılan -(*i*)*p kür-mek*) [2] ki, osmanlıca'da böyle bir kullanışa ancak *dur-maḳ* ve *yat-maḳ* fiilleriyle olmak üzere rastlanır, bk. § 826.

---

[1] *Şeytan* kelimesi yerine lehçemizde *nāmerd* «lâche, inhumain» kelimesi kullanılır. A.U.E

[2] Müellifin verdiği bu kelime bizdeki *gör-mek* karşılığı olsa gerek. Osmanlıca'da ve şimdiki türkçemizde mana değiştirerek şöyle kullanılır: *bir sır ağızdan çıkmaya gör-sün, derḥal her kese yayılır* («bir defa çıkmasın, yoksa çıkarsa...» manasiyle) A.U.E

1301. -*(y)ip* li ulak ardınca düzendeşlik edatı olan ده *de* getirilmekle o ulağın bildirdiği düzendeşlik daha çok tebarüz ettirilebilir (mk. § 964). Bazan mütekellim olan zat böylece iki düzendeş hadesin vardaşlığı «coexsistence» (veya daha iyisi ardlaşımı) üzerine dikkati çeker ki, bu aynı zamanda o ardlaşımın beklenmedik, şaşırtıcı olduğunu bildirmek için olur; ve hakikaten bu nevi ifadeler çoğu zaman hayret veya takbih bazan da sadece bir ısrar edasiyle söylenir.

Ml. : بنی بویله توزلی دکانده کوروبده قابا صبا بر یازیجی ظن ایتمیکز *ben-i böyle toz-lu dük-kân-da gör-üp-de kaba saba bir yaz-ıcı zann et-me-yiñiz* (Hüssein Rahmi);

طاش آتوبده قولکمی یورولدی *taş at-ıp-da kol-uñ-mu yor-ul-du* [1] «tu (nous) as jeté des pierres, et ton bras c'est fatigué ?» c'est donc à force de nous jeter des pierres que tu t'es fatigué le bras ?».

ناصل اولوبده *nasıl ol-up-da...* tabiri fransızca'nın «comment se fait-il que...» sü manasiyle kullanılır.

Ml.: *nasıl ol-up-da gel-me-di-ñ* [2] «comment se fait- il que tu ne sois pas venu?».

1302. Öncelik «préalable» hadesin tesirleri aslî hades daha olurken hissedildiği zaman, veya aslî hades öncelik hadesin tabiî bir neticesi olduğu zaman, -*(y)ip* li siyganın az çok sarih bir surette bir zaman, hâl veya sebeb vaktühalini ifade ettiği de olur.

Esasen fransızca'nın «-ant» lı ulağında da mesele ayniyle vakidir.

Ml. : طوپجیلریمز زرهلی‌یی کوروب دهشتلی بر آتش آچدیلر *top-çu-lar-ımız zırh-lı-yı gör-üp dehşet-li bir ateş aç-dı-lar* «voyant le cuirassé, nos artilleurs ouvrirent un feu intense». Zaman vaktü hâli : gördükleri zaman «lorsqu'ils virent...»;

نوع بشر صورت انفراده یاشایه‌میوب اختلاط و اتحاده مجبور اولمش *nev'-i-beşer sūret-i infirad-da yaşa-ya-ma-yıp iḫtilât ve ittiḥād-a mecbūr ol-muş* (Hersekli 'Ârif Hikmet) «ne pouvant vivre dans l'isolement les humains ont été obligés de se rapprocher et de s'unir» = sebep hâlü vakti: yaşayamadıklarından «comme ils ne pouvaient vivre...».

1303. -*(y)ip* li *ulağın fransızca'da muadilleri.* — Bu siyga fansızca'da «-ant» («aim-ant») la nihayetlenen fiil siygalarının çoğu kullanışlarını karşılamaktadır, ve bu ona yaklaşmaktadır da; çünki kullanışında biraz dalgalanış vardır. Bazan fransızca'da aynı ulagın mazisi «ayant aimé» kullanılır.

---

[1] Böyle *de* ler, ayrı yazılır. Bir de bu cümle biçilmiş bir ifadedir ki, bir işte hiç bir emeği geçmediği, hiç yorulmadığı halde ondan şikâyet eden kimse için söylenir. Hem sonra bunda «taş»ın bizim için atıldığı gibi bir kayd da yok. A.U.E

[2] Bu yerde «nasıl oldu da ... » denir ... (nasıl olmuş da ... nasıl oluyor da ... nasıl olur da ...) tabirleri de zamanları değişik olarak ayni misallerde kullanılır A.U.E

Sıkça görülen bazı hallerde «-ant» lı siyganın kullanılması fransızca'nın deyibilim «stylistique» i itiyatlariyle uygun gelmediği takdirde, -(*y*)*ip* li ulak aslî hadesle sanki sadece düzendeş imiş gibi, yani onunla sanki tamamiyle ayni siygada imiş gibi tercüme edilmeli; ondan sonra da iki fiil «et» bağlaciyle (ve aşağı benddeki gibi bir hususî halde bunun yerine «ou» ile) birleşdirilmelidir. Şu halde ulağın hangi aslî hadese taallûk ettiğini iyice kavramak ciheti ehemmiyetlidir. (Bu mes'ele hakkında § 782 küçük harfliler).

1304. *Hususî kullanış*.— -(*y*)*ip* li bir ulak ardınca menfi binalı *aynı fiil* den (her hangi) bir siyga bulunduğu zaman, böylece vücude gelen ifade bir hadesin tasdik veya inkâr edilmesi arasında bir muhayyerlik manası bildirir. Bu takdirde kelâm istifhamlı [1] bir kararsızlık edası gösterir (fransızca'sında iki fiil arasına «ou» bağlacını getirmek lâzımdır).

Ml.: مجلس مبعوثان اعضالرینك ناظر اولوب اولاملری بحثنه تماس ایده‌جك دكلز *meclis'i meb^cūsan a^cza-ḷar-ın-ın nāzır oḷ-up oḷma-ma-ḷarı baḫs-in-e temās ed-ecek değil-iz* (Ḫüseyin Cāhid) «nous n'avons pas l'intention de toucher à la question de savoir si les membres de la Chambre des Députés peuvent *ou* ne peuvent pas être ministres».

1305. *Başka hususî kullanışlar*. — -(*y*)*ip* li ulak aslî hadesin fiili gibi ayni fiilden yapılmış olduğu zaman pekişik bir mana elde edilir.

Ml.: ایشته صو نامنه كوروب كوره‌جكك بوندن عبارتدر *işte su nām-ın-a gör-üp gör-eceğ-iñ bun-dan 'ibāret-dir* (*Nasr-ed-din Ḫoca*'nın yeni diktiği bir fidan dibine işedikten sonra bir daha onu sulamak niyetinde olmadığını anlatmak üzere söylediği sözler) [2];

طوروب طوروركن ... *dur-up dur-ur-ken* «tant que ... (cela) est ainsi»;

بویله كلیاً عفوه مظهریتنه بر درلو اینانه‌میه‌رق طوروب طوروب باریشمق ایستر *böyle külliyen 'aff-e mazhariyet-ine bir tür-lü inan-a-mayarak dur-up dur-up barış-mak iste-r* «ne pouvant croire qu'on lui a complètement pardonné, il veut à toute force se réconcilier». (Ḫüseyin Raḫmi), *Metres*, s. 264). [3]

2. ESKİ OSMANLICA'DA -(*Y*)*İP* Lİ ULAK.

1306. Bundan evvelki bendlerde şimdiki osmanlıca'da -(*y*)*ip* li siyganın kullanılışından bahsedilmişdi ki, bu kullanış eski türkçe (Orhon kitabeleri) ninkine hissedilir derecede benzemektedir.

[1] Fransızca'sına göre öyle; fakat türkçe'sinde böyle bir istifham manası sezilmiyor. A.U.E

[2] Bu, *görüp göreceğin rahmet bu kadardır* «voilà tous ce que tu auras de la pluie fécondante» suretinde olarak, «sana yaptığım hizmet bu kadardır, benden daha başka bir şey bekleme» manasiyle söylenir. A.U.E.

[3] Bu misâlin yeri değildir, *durup durup* gibi ifadeler ayrı yapılıdır. A.U.E.

Eski osmanlıca'nın edebiyat dilinde ise bu, kötü bir şekilde diyebileceğimiz bir kullanışa mahkûm edildi. Osmanlı iskolâstik uslubunca pek itibarda olan uzun zincirlemeler yapmak gibi biricik bir kaygu sevkiyle, muhtelif şahıslı siygaların yerine rabıt siygası olarak bunu getiriyorlardı. [Bakınız meselâ Rouen da No. 1493 yazmalarının 46 ve 47 nci yapraklarına ki, orada bir sıra fasılasız -(y)ip li ulaklar bulunmaktadır].

Bu nevi uslubda -(y)ip li siygalarla ifade edilen talî hadeslerin zamanda taakuplarından ziyade onların mütekellim zatın zihnindeki taakkupları itibara alınıyordu.

Bu şartlar içinde tâlî bir hadesin aslî hadesle o kadar sıkı sıkı düzendeş olmayıvermesi ve şöyle üç muhtelif tarzda tecelli edebilecek nisbî bir istiklâl muhafaza etmesi olabiliyordu:

1° Tâlî hadesin faili aslî hadesin failiyle muhakkak karışmış olmayordu.

Ml.: بزلر آغلمیوب کیملر آغلسون *biz-ler agla-ma-yıp kim-ler agla-sın* (A.U.E) «qui devrait pleurer si ce n'est nous!» (DIETERICI) *Chrestomathie*, s. 33).

Eski fransızca'daki «-ant» lı ulak «gérondif» de de mes'ele ayniyle böyle idi (Sudre No. 115). Her ne kadar — aşağıki misâllerde de görüleceği üzere — şimdiki osmanlıca'da bile bu gibi hallerin izleri var ise de, bu iki ardlaşık hades için ancak bir ve ayni failin kabul edilmesinden ibaret olan bugünkü temayülle ilgisi dikkate değer.

Ml.: تاریخ عاصمك جلد اولی سلطان سلیمك انتهای سلطنته (قدر) اولوب جلد ثانیسی دخی وقعهٔ خلع سلیمدن بدأ ایله دور محمود خانی اوائلنه قدر کلور *tarih-i ʿAsım-ın cild-i evvel-i sultan Selim-in intihā-yi saltanat-ın-a (kadar) ol-up cild-i sāni-si dahi vak'a-'i Selim-den bed' ile devr-i Mahmud hānī evā'il-in-e kadar gel-ir* «le premier tome de l' Histoire d' Asım va (mot à mot: étant) jusqu à la fin du reigne de sultan Selim (III), quant au deuxième il commence par la déposition de Selim et va jusqu au début du reigne de Mahmoud (II)»;

ملا کورانی [1] ۸۹۳ ده ارتحال دارقا ایدوب جنازه نمازنده سلطان بایزید خان حضرتلری بالذات بولندیلر *Molla Gūrānī* [1] *sekiz-yüz-doksan-üç-de irtihāl-i dār-i bekā ed-ip, cenāze namaz-ın-da sultan Bāyezid han hazret-leri bi-z-zāt bul-un-du-lar* (ABD-UR-RAHMAN ŞEREF BEY) «Moulla Kervānī [1] étant trépassé en 893 (de l'hégire = 1488 de notre ère), le sultan Bayazıt (II) assista en personne à son service funèbre».

1307. 2° **(y)ip li ulak aslî fiil siygasından bir bağlacla ayrılabiliyordu.**

Ml.: (الله) هر اولوب و اوله جغی ازلده تقدیر ایتمشدر (*Allah*) *her ol-up ve ol-acağ-ı ezel-de takdir et-miş-dir* (A.U.E) (*Ris. B.* 22) «(Dieu) a déterminé tout ce que est (ou a été) et tout ce qui sera»;

اکرچه وقوفمز وجه محرر اوزره اولوب انجق قاعدهٔ مورخین اوزره بو ماده سائر ارباب وقوفدن تفحص اولندقده... *eger-çi vukūf-umuz vech-i muharrer üzere ol-up ancak kā'ide-i müverrihīn üzere bu madde sā'ir erbāb-ı vukuf-dan tefahhus ol-un-duk-da...* (*Cevdet Paşa tarihi*, II, 355) (nos informations sont telles que nous les avons exposées ci-dessus, mais (*ancak*) si, conformément à l'usage des historiens on se renseigne à ce sujet auprès d'autres informateurs...» [2].

[1, 1, 1] Müellif bu kelimeyi ملا کروانی «Mulla Kervānī» suretinde kaydediyor. A.U.E

[2] Bu kelimeyi «gens bien informés voya connaisseurs» suretinde tercüme etmek daha doğru görünüyor. A.U.E

Bilindiği üzere şimdiki osmanlıca'da ancak uymaca «enclitique» bir edat olan *de* nin bulunmasına cevaz verilmektedir :

1308. 3° -(*y*)*ip* li siyganın verdiği zaman mefhumunun, aslî fiil siygasiyle bildirilen zaman mefhumiyle tamamı tamamına aynı olması zaruri değildir.

Ml. : سلطان مراد رابع قهوه‌یی و توتونی شدیداً یساغ ایدوب گیزلوجه تریاکیلری تأدیب ایلمك بهانه‌سیله کیجه‌لری تبدیلاً شهر استانبولی طولاشوب اشرایی اتلاف ایتدی *Sultan Marād-ı rābi' kahve-yi ve tütün-ü şediden yasag ed-ip gizli-ce tiryāki-ler-i te'dīb eyle-mek bahāne-si-ile gece-leri tebdilen şehr-i İstanbul-u dola-ş-ıp ni.e eşirrā-yı itlāf et-di.* (A.U E) (CEVDET PAŞA) «le sultan Mürad IV défendit (ayant défendu) sévèrment l'usage du café et du tabac. Sous prétexte de punir les fumeurs, il parcourait pendant la nuit et incognito la ville de Constantinople et il fit périr ainsi un grand nombre de malfaiteurs».

کیجه‌لری *gece-leri* kelimesinin kullanışından anlaşıldığı üzere aslî fiil siygası bir şuhudi mazi «passé déterminé» olmakla beraber, طولاشوب *dola-ş-ıp* siygası bir mazi hikâyesi «imparfait» manasındadır.

• **1309.** -(*y*)*ip* li siyga kendiliğinden bir zaman mefhumu bildirmesi istenildiği vakıt umumiyetle bir *māzi* değerini alır; (fakat çoğu zaman bu mazilik, hadesin tesirleri halde hissedilir olmak gibi bir mana menevişini bildirmek gerek). *olup bitmiş* «accompli» bir hades, mefhumu tabiatiyle *öncelik* «préalable» bir hades yerine geçer.

Azerce'de dahil şark lehçeleri -(*y*)*ip* li veya -(*ı*)*p* li bir teme üzerine kurulmuş (§ 622 ihtar) mazi manasında şöyle şahıslı siygalar bile teşkil etmişlerdir :

at-ıp-mān, at-ıp-sān vs; yani, *al-dı-m, al-dı-ñ*, vs (A.U.E) «j'ai jeté, tu as jeté, etc».

Ml. : سن آزوبسن یولکدن ایزکدن چخوبسن *sān az-up-sān yol-uñ-dan iz-iñ-den çıx-up-sān* yani : sen azdın, yolundan izinden çıkdın. (A.U.E) (FETḪ. AḤ., 27) «tu as erré (tu es dans l'erreur), tu es sorti de la bonne voie».

Mk. *aynı yer* s. II : اولمیوبلار *ol-ma-yup-lar* (cemi gaib), ve daha başka misaller *müteaddit yerlerde.*

بعضی دیب دورلار کیم *ba'zı di-p-dür-lār kim...* bazı-ları demiştirler ki A.U.E. (NEVĀİ *Tar. Mül. Ac*, s. 54) «quelques-uns ont dit que...»

bu patşa adāmleri birlān kakka birlān külüp edi bu padişâh, adamları ile beraber kahkaha ile gülmüş idi A.U.E (*Yedi uyarlar* s. 228) «ce souverain riait aux éclats en causant avec ses hommes». [2]

Eski osmanlıca bu gelişmesi sırasında ortalama bir merhalede durmuş olup, -(*y*)*ip* li siygalarda mazi manasını yardımcı *dur-mak* fiilile yapılan karmaşık «complexe» veya yerindelik «périphrastique» fiillerden [1] başkalarında kabul etmiyordu (ki bu da sadece muzari temelilerde oluyordu; mk. *yorı-mak* § 613 fiilinin müzariile yapılan istimrari «duratif» şekli).

Ml. : ابن مسعود ایتدی بن پیغامبردن علیه السلام اشیدب طورورین *İbn-i Mes'ud eyit-di ben Peygamber-den ('aleyh-is-selâm) işid-üp dur-ur-ın* (yani : İbni Mes'ud dedi ki ben Peygamber (Aleyhisselâm) dan işidip dururum. A.U.E) (*Hul. Şāhi*, yap. 67);

[1] Şimdiki osmanlıca'da bu fiillerin istimrari «duratif» bir manası vardır (bk. § 826) J.D. - Bu misaldeki arap harfli kelimelerden bazısı harekelidir A.U.E.

[2] Eski metinlerde «ihsan edip göndermek» manasında *veribimek, viribimek* hatta *veripmek* suretindeki kelimelerinin aslı *virib imek* «vermiş olmak» olsa gerek. A. U. E.

بوندن خوبرق اوزم كورويدورموسن *bun-dan ḫob-raḳ üz-üm gör-üp dar-ur-mu-sun* (bundan daha güzel üzüm görmüş müsün. A.U.E) (Cezâyir, No. 1719 yazmaları, yap. 24) «as-tu vu un raisin meilleur que celui-ci». Mk. كتوروبدورسن *götür-üp dur-ur-sun?* (*Kitāb-ı Ḳorḳut* s. 33) (yani: götürdün. A.U.E) «tu as emporté».

آق كرمان وكيلى حواليسى اجناد جهاده مقر ومقام ومحل آرام اولوبدورده *Aḳ-Kerman ve Kili ḥavâli-si ecnād-ı cıhād-a maḳarr ve maḳam ve maḥall-i ârām ol-up-dur-ur-da* [1] A.U.E (KEMAL PAŞA ZĀDE *Mohacz seferi Tarihi* s. 82) (les alentours de,: A.U.E) «Ak Kerman et Kilia servaient (*ol-up dar-ur-da*) de station et de lieu de repos aux troupes de l'İslam»;

[2] كيجه‌دن بر قوزى بشوربدوروم *gice-den bir ḳuzı biş-ir-üp dur-ur-um* A.U.E (*Kitab-ı Ḳorḳut*, s. 29) «j'ai fait cuire la veille un agneau».

Müfred gaibdeki *dar-ur* fiili *-dur* (*-dir*) suretinde kısaltımış olarak koşac «copule» halini alabilirdi (Mk. § 552); netekim bu kullanışiyle -(*y*)*ip* li olarak. hissedilir surette şahıslı bir siyga temesi mahiyetini almışdı.

Ml.: نبوت امرى انده ختم اولوبدر *mübüvvet emr-i an-da ḫatm ol-up-dur* (yani: peygamberlik işi onda sona ermiştir. A.U.E) (KEMAL PAŞA ZĀDE, *adı geçen eser*, s. 2) «l'œuvre de la prophétie a été scellée [3] en lui», c'est-à-dire: «Mahomet est le dernier des Prophètes»;

قزل قزل دوه‌لر قريبدر كوشك ويرمز *kızıl kızıl deve-ler ḳarı-yıp-dur köşek vir-me-z* (kızıl kızıl develer ihtiyarlamıştır yavru vermez. A.U.E) (*Kitab-ı Ḳorḳut*) «les rouges chamelles ont vieilli (*karı-yıp-dur*) et ne donnent plus de chamelons»;

آنوك كم اغلى قزى اولمايه تكرى تعالى انى قرغايبدر *an-un kim ogl-ı ḳız-ı ol-ma-ya Tañrı Taʿālā an-ı ḳarga-yap-dur* (o kimsenin ki oğlu kızı olmaz Tanrı onu lanetlemiştir. A.U.E) (*Aynı eser*, s. 8) «celui qui n'a ni fils, ni fille, Dieu l'a maudit (*ḳarga-yup-dur*)» [4].

İHTAR. — Şimdiki osmanlıca'da ancak aslî cümlenin fiili bizzat bir mazi siygası olduğu zaman veya (şu aşağıki misâldeki *dün* kelimesi gibi) *hususî olarak* getirilmiş bir kelime ile mazi fikri tahsis edildiği zaman -(*y*)*ip* li siyga maziyi ifade eder.

Ml.: دون يومورطه‌دن چيقوب بوكون قابوغنى بكنمز *dün yumurta-dan çıḳ-ıp bu gün ḳabuğ-un-u beğen-me-z* (söylence) «hier il est sorti de l'oeuf et aujourd'hui il fait fi de sa coquille».

[1] Yukarıdan beri gelen bütün bu -(*y*)*ip* li siygalardaki *dur-ur* lar, her ne kadar aslında *dur-mak* fiilinin müzarileri iseler de, gitgide bunlar ahenge de uyarak pekişdirici bir edat mahiyeti ile *dür-ür* suretini ve nihayet *dir dür, dır dur* suretlerini almış bulunuyor. A.U.E

[2] Bunda istinsah eden (= Diez) in bir hatası olabilir, بشوروبدوروم suretinde (müzari siygasiyle) okunsa gerektir. J. D.

[3] Müellif burada (sona ermek) manasına olan arabca ختم *ḫatm* kelimesinin خاتم *ḫātem* gibi başka bir manası olan mühür «mühür» i de aksettiriyor. A.U.E

[4] bk. § 1338, alem *Substantif* haşiye (2) nin son misali. A.U.E

1310. -(y)ïp lâhikası, yüksek vokalli lâhikalar içinde ى ı, i yerine eski و u, ü li imlâsını büyük bir metanetle muhafaza eden bir lâhikadır. (a, e - ı, i) bî-taraf vokallerinin birinden sonra bile *gid-üp* misâlinde olduğu gibi -(y)üp, -(y)up suretinde biraz bolca kullanılan telâffuz şekli asıl bu hadiseye atfedilse gerektir.

Bununla beraber bazıları meselâ قالوب *kal-up* yerine ى ı, i ile قالب *kal-ıp* yazmağa başlamıştır.

İHTAR. — (Çağatayca denilen edebî dil de dahil) şark lehçelerinde bu lâhikanın kararsız bir vokali vardır: -[i]p:

ag[a-p aglayıp «en plurant»;

toy-guz-ma-p si-lär doyurmamışsınız (sizler) *Yedi Uyarlar*, «vous ne l'avez pas rassassié».

1311. Eski osmanlıca'da aynı ulağın başka bir şekli olan: (ا)وبن (y)üb-en lâhikası da vardı.

Ml.: یا محمد دیوبن چاغردیلر *yä Muhammed di-yüben çağır-dı-lar* (A.U.E) *Mevlûd* (SÜLEYMAN ÇELEBİ mısra' 176) «ils crièrent en disant: O Mahomet».

تا کلوبن کوره‌لر دیداریمی *tā g'el-üben g'ör-e-ler dīdār-ım-ı* A.U.E (*Ayn eser* mısra': 254) «afin qu'étant venu ils voient ma face».

Bu siyga daha evvelden Orkhon kitabeleri türkçesinde - [i] *pän-* lâhikası suretinde bulunmakta idi. [1]

Mk. Çagatayca'da ایلابان *äylä-bän* «eyleyüp, faisant» (NEVÂÎ, T. M. A, s. 65).

(Şayet o halile daha eskimsek bir şekil değil ise) bunun -i ile uzantılı olmak üzere eski osmanlıca'da bir şekli daha vardır.

(y)üben-i veya -(y)*iben-i* lâhikası ki, herhalde kullanılışı *(y)üben* lâhikasından son derece daha azdır.

Ml.: آقچه . . . . . صالوبنی سنی قورتاریدم *akça . . . . . sal-uban-ı sen-i kur-tar-a-y(i)dı-m.* A.U.E (*Kitāb-ı Korkut* s. 92) «Je t'aurais délivré en payant de l'argent.

Mk. *Aynı eser* قالقوبنی (*kalk-uban-ı* A.U.E) s. 7, 8; (*kal,karak* «en se levant» A.U.E); کلوبنی s. 8 (*käl-üben-i* gelerek «en venant» A.U.E) ve *müteaddit yerlerde*; اغلایبنی صقلایبنی *agl,a-yıban-ı sıkl,a-yıbanı* (ağlayarak sızlayarak «en pleurant et en se lamentant» A.U.E.)

باشلو باشن آلیبانی قاچدیلر *baş-lu baş-ın al-ı-banı kaç-dı-lar* (her kes başını alıp kaçdı, A.U.E) «ce fut une fuite générale» (mot à mot' chacun prenant (*al,-ıbanı*) sa tête [mk. § 537], ils s'enfuirent») [Bibl. nat., Sup. turc, n° 1207, yap. 86 v°].

---

[1] IE .. (Sağdan sola doğru okunacak :) A.U.E.

İ D T Ä L İ   Ä R Ü S   N Ä P İ L Ä K   N İ D N A K   G İ L G Ü G N Ü S

götürdü   (sizi-süre) süre   gelip   nereden   süngülü(ler)

3. ULAKLIK BAĞLAM TABİRLERİ.

1312. Bahsi daha ileride § 1426 gelecek olan *mek-le* li ulaklık tabir, bazan basit bir bağlam siygası olarak yani ayniyle (-*(y)ip*) li ulak manasiyle kullanılır. Yalnız şu cihet müstesna ki, -*(y)ip* lilerde çoğu zaman olduğunun aksine olarak, bu tabirin daima müstakil bir faili olur [1].

Ml.: غزه و رمله‌ده عصیان ظهور ایتمكله عاصیلر قتل ایدلدی *Gazze ve Remle-de isyan zuhūr et-mek-le ʿasī-ler ḳatl ed-il-di* (AḪMED RASIM, s. 200) «une révolte ayant éclaté à ce moment à Ghazeh et à Ramleh, les révoltés furent mis à mort».

1313. Bu kullanış bu günkü inşadan ziyade eski inşaca bilinmiş alışılmış bir şeydi; meselâ on sekizinci asrın bir metninden bir misâl verelim.

طقسان میل محلده لامپدوزه تعبیر اولنان صغیر اطه‌نك لیمانی اولمغله آلتنجی بازار كونی آخشامه قریب واصل
و داخل اولوب لیمان مزبورده لنكر انداز اولدق *doḳsan mil maḥal-de Lampeduza taʿbir ol-un-an sagīr ada-nın liman-ı ol-mag-(i)le alt-ıncı pazar gün-ü aḫşam-a ḳarib vāsıl ve dāḫil ol-ub limān-ı mezbur-da lengerendāz ol-du-ḳ* A.U.E (Mehmed Efendi sefaretnamesi s 3) «à quatre vingts milles se trouve le port d'une petite île nommée Lampeduza. (Vers le soir A.U.E) nous entrâmes dans ce port le sixième jour, qui était un dimanche et nous y jetâmes l'ancre».

1314. Bağlam siygası olarak *(y)erek* li olarak da kullanılır ki, bundan aşağıda bahsedeceğiz.

II. ḪAL ULAKLARI VE ULAKLIK TABİRLERİ.

1315. Hâl «état» ulakları ve ulaklık tabirleri, aslî hadesin karşısına kâh onunla *uygunlaşık olduğunu* kâh da aksine olarak *zıdlaşık bulunduğunu* göstermek üzere konulan talî bir hadesi bildirir.

Uygunlaşık olan tâli bir hades misâli:

Ban-a baḳ-araḳ gül-üyor-du A.U.E «il riait *en* me *regardant*».

Zıdlaşık olan tâli bir hades misâli:

Siz her zaman felâket-ler-iniz-le göz yaş-ı dök-düğ-ünüz ḫal-de o yaşa-maḳ (zevk-i) ile mes'ud-dur A.U.E «il est heureux de vivre, *tandis que vous avez toujours pleuré* vos malheurs».

(Bu aslî ve tâli A.U.E) iki hades, hemzaman «simultané» olabilir veya olmayabilir.

Mülâhazalar. — vaktühâl «circonstance» e ait *tarz ve sūret* «manière» tabirinden daha çok anlaşılır bir tabir olan *ḫal* «état» durumu tabirini türk gramercilerinden aldık.

Tarz ve sūret tabirini ise (nasıl «comment?») sualine karşılık olan (uygunlaşık ve hemzaman) hal durumlarına saklıyoruz; mişâl:

Bir baston-a daya-n-raḳ yürü-yor-du A.U.E «il marchait en s'appuyant sur un bâton».

---

[1] Ayni siyganın öteki kullanışlarında mesele böyle değildir. J. D.

1316. Hâl ulakları ve ulaklık tabirleri şunlardır:
— *(y)erek* li ualak (§ 1318 den 1327).
— *ol-mak üz(e)re* li ulaklık tabir (§ 1328 den 1331).
— *(y)e* li ve -*(y)i* li ulaklar (§ 1332 den 1343).
— *mek-siz-in* li ulaklar (§ 1347 den 1350).
— *iken* [*-ken*] li mürekkep ulaklar (§ 1351 den 1361).
— *diğ-im hal-de* li ulaklık tabirler (§ 1362 den 1367).
— *dığ-i takdir-de* [veya: *suret-de*] (§ 1368).

Bir takım arapça hades isimleri de hâl bildiren ulaklık tabirler yapmağa yarar (§ 1344 den 1346).

1317. Bahsi daha ileride (§ 1444 ve aşağısı) gelecek olan teşbih ve mukayese «comparaison» bildirici ulaklık tabirleri, tarz ve suret bildirici ulaklık tabirler saymak da mümkündür.

I. -*(Y) EREK* Li ULAK.

(Türkçede رابطهٔ حاليه *rābıta-'i hāliye* «gérondif d'état»).

1318. (ي)ه‌رك / (ي)ه‌رق [1] li ulak, *uygunlaşık* bir hâl durumu bildirir.

Bu siygaya *uzanımlı uygunlaşık ulak* "gérondif concordant allongé" adı verilebilir. (§ 1324).

Bunda iki haletle karşılaşılabilir.

Birinci halet. - talî hadesle aslî hades zamandaş olur.

Ml.: بكا باقه‌رق كولويوردى *bañ-a bak-arak gül-üyor-du* «il riait en me regardant».

Asıl bu kavram -*(y)erek* li ulağın *tabiî* ve bariz vasıflı kullanışını teşkil eder görünüyor. (Fransızca muadili üst yanında «en» zarfı bulunan «-ant» lı ulaktır).

Çoğu zaman bu biçim ifade, bir *tarz ve süret* durumu manasına varır.

Ml.: آغلايه‌رق كلدى *ağla-yarak gel-di* «il vint en pleurant».

Başka misaller:

تواضع ياشماغه بكزر اورته‌رك كوزللشدیرر *tevāzu' yaşmağ-a-benze-r ört-erek güzel-le-ş-dir-ir* (CEN. ŞEH *Tiryaki Sözleri* n°. 69) «la modéstie ressemble au yachmak: elle embellit en voilant»;

---

[1] Eski imlâda bunun ilk vokali her zaman gösterilmez, -رك veya (-رق) suretinde yazılırdı. Bu itiyat sadece ايتمك *et-mek* «faire» fiilinde hâlâ devam etmektedir. Bununla beraber bazıları ايدرك yerine ايده‌رك de yazıyorlar. J. D.

کدی کبی کوزلرینی یومەرق یر *kedi gibi göz-ler-in-i yum-araḳ ye-r* «il mange comme un chat, en fermant les yeux»,

قالدیرمده فس اکرك کزمك قولایدر *ḳaldırım-da fes eğ-erek gez-mek ḳolay-dır* (söylence), «il est facile de se promener sur le pavé en mettant son fez de travers (sur l'oreille).

İHTAR. — بیلەرك *bil-erek* «en sachant» ulağı (taammüdle, kast ile «sciemment exprès») manasında olarak zarf rolünde kullanılır.

1319. *İkinci halet.* — Talî hades aslî hadesten önce «préalable» olur. O zaman *-(y)erek* li ulak bir mana arıklanması neticesinde *-(y)ip* li ulak (bağlam siygası veya düzendeşlik ulağı) ile ayni role düşer.

Ml.: کدی اتی قاپەرق قاچدی *kedi et-i ḳap-araḳ (ḳap-ıp* yerine*) ḳaç-dı* «le chat saisissant la viande s'enfuit» (mk. § 1299);

کمال پاشا زاده ٩٤٠ سنەسی عزم دارالبقا ایلیەرك خارج سورده محمود چلبی زاویەسنده دفن اولنمشدر *Kemal Paşa-zāde doḳuz-yüz ḳırḳ sene-si ʿazm-i Dār-ı-Beḳā eyle-yerek ḫāric-i sūr-da Maḥmud Çelebi zāviye-sin-de defn ol-un-muş-dur* (ABD-UR-RAḪMAN ŞEREF, s. 327) Meşhur din ulemasından ve şair «Kemal-Pacha-Zadeh (célèbre docteur de la Loi et poète) étant trépassé en 940 (de l'hégire) fut enterré *extra muros* dans le zawiyeh de Mahmoud Tchelebi».

1320. Manaca düzendeş bir sıra fiili ulak olarak kullanmak istedikleri zaman, ayni lâhikanın tekrarlanmasından kaçınmakdan başka bir düşünce olmadan, *-(y)rek* li ve *(y)ip* li siyganın her ikisi fark gözetilmeksizin kullanılır.

Ml.: همان اجزاخانەیە قوشوب برعلاج آلەرق خستەیە ویردی *hemen eczāne-ye ḳoş-up bir ʿilâc al-araḳ ḫasta-ya ver-di* «il courut à la pharmacie, acheta un médicament et le donna au malade»;

ابوالسعود افندی ٩٢٢ تاریخندە تدریسە بدء ایدوب ٩٣٩ تاریخندە اتمام وظائف تعلیمیە ایلیەرك ٩٤٤ سنەسی مسند مشیخت اسلامیەیە واصل اولمشدر *Eb-üs-Suʿūd Efendi doḳuz-yüz-yirmi-iki tāriḫ-in-de tedrīs-e bed' ed-ip doḳuz-yüz-otuz-doḳuz tārih-in-de itmā-m-ı vezā'if-i taʿlīmiye eyle-yerek doḳuz-yüz-ḳırḳ-dört sene-si mesned-i meşī-ḫat-i islāmiye-ye vāsil ol-muş-dur* (ABD-ORRAḪMAN ŞEREF BEY) [1] «Ebou-s-Sououd Efendi (célèbre légiste ottoman) commença à enseigner en 922 [= 1516 — 1517]; termina la carrière du professorat en 939 [= 1532 — 1533] et parvient en 944 [=1537 — 1538] au poste de cheikh-ul-İslam».

1321. Ancak hemen de son zamanlardadır ki, *-(y)erek* li ulağın kullanılması büyük bir yayılış almıştır. Bu gün *-(y)ip* li ulağın bütün kaybettiği sahadan o istifade etmektedir.

[1] *(y)erek* li siyganın bu kullanılışına yukarıda derc ettiğimiz neviden mücmel tercümei hallerde epiyce sık rastlanır. ... تاریخندە تولد ایدرك *tariḫ-in-de tevellüd ed-erek* «il naquit en l'année...» kelimeleriyle başlayan başka misaller için, bk. *Cevdet Paşa tarihi* I, s. 225 ve 226. J. D.

1322. *-(y)erekli ulağın faili.* — *Uygunlaşık* bir hades bildiren *-(y)erek* li ulakta aslî hadesinkinden müstakil bir fail bulunması nadirdir.

Hem bu fail hiç bir surette hakim bir rol oynayamaz. Bu (o da çoğu zaman belirsiz olan; mk. § 1326) bir şahıstan ziyade çok kere cansız bir madde olur. O zaman fiilin kendisi de mütaaddiden ise çoğu zaman gayri mütaaddi veya meçhul olur.

Ml.: اون ایکی ذاتدن مرکب بر هیئت سفارت کوندریلەرك اولجه موجود اولان متارکه تمدید اولندی *on-iki zat-dan mürekkep bir hey'et-i sefāret gönder-i-l-erek evvelce mevcūd ol-an mütāreke temdīd ol-ūn-du* (AḪMED RASİM s. 102) «une ambassade, composée de douze personnes ayant été envoyée, l'armistice conclu précédemment fut prolongé».

Başka misâller:

کوزلرینه قیزغین سرکه آقیدیلەرق نور بصردن محروم ایدلدی *gōz-ler-in-e kızgın sirke ak-ıd-ıl-arak nūr-u basar-dan mahrūm ed-il-di* «on le rendit aveugle en lui versant du vinaigre brûlant dans les yeux» (mot à mot: «(du) vinaigre brûlant étant versé à ses yeux, il fut privé de la lumière de la vue»);

نهال بلندن چارشافی صارقەرق اوطەسندن چیقدی *Nihal bel-in-den çarşaf-ı sark-arak oda-sın- dan çık-dı* (ḪÂLİD ZİYÂ) «Nihal (nom propre de femme), sortit de sa chambro son tcharchaf flottant à sa taille»;

علوفه اعطاسنده مشکلات کورلدکجه خزینهٔ دولت تزییف مسکوکات کبی وسائطه مراجعته مضطر اولەرق صکرەلری تقلیل عسکره موفقیت ارکان دولت ایچون بادئ ممدوحیت اولمغه باشلادی ودیوشیرمه اصول حسنەسی بسبتون متروك اولارق دولتك اك کزیده عسکری اولان یکیچریلر دریغی حالنی آلدی *'ulūfe i'tā-sın-da müşkilât gör-ül-dük-çe hazīne-'i devlet tezyīf-i meskūkāt gibi vesā'it-e müraca'at-a muztar ol-arak soñra-lar-ı taklīl-i 'asker-e muvaffakiyet erkān-ı devlet içün bādī-'i memdūhiyet ol-mağ-a başla-dı ve devşir-me usūl-ü hasene-si büsbütün metrūk ol-arak devlet-in en güzīde 'asker-i ol-an Yeniçeri-ler der-inti hāl-in-i al-dı* (ABD-ÜR-RAḪMAN ŞEREF s. 302) «toutes les fois qu'on éprouvait des difficultés dans le payement de la solde, l'Etat se trouvait réduit à user d'expédients comme l'altération de la monnaie. Plus tard, le fait de réussir à diminuer le nombre des soldats devint une bonne note pour les hommes d'Etat et, les salutaires principes du «Devchirmeh» (recrutement pratiqué dès l'enfance) ayant été entièrement abandonnés, les Janissaires, qui étaient la troupe d'élite de l'empire, devinrent une soldatesque sans discipline».

1323. İHTAR. — Konuşma dilinde *-(y)erek* li siyga gitgide çok kere mefulünanh sonuciyle: *-(y)erek-den* suretinde söylenmektedir (mk. lâtincede *-ndo* lu ulağın mefulünanh «ablatif» ile kullanılışını): *de-yerek-den* «en disant». Mk. RADLOFF *Prob* VIII (Kunos), s, 233, I, 1: *deyerekten.*

Bayağı sayılan bu siyga edebiyat diline de girmiş görünüyor.

Ml.: برچوق هوسکار تحصیل آدملره تصادف ایدیلیورکه فدا کارلقده بولەرقدن هردرلو مشکلاته معروض اولەرقدن قرائته باشلایورلر *bir çok heveskār-ı taḫsil adām-*

ḻar-a tesādüf ed-il-iyor ki fedākār-ḻıḳ-da buḻ-un-araḳ-dan her türlü müşkilāt-a maʿrūz oḻ araḳ-dan ḳırā'et-e başḻa-ŷor-ḻar (imlānın islāhına dair bir risāleden alınma) «on rencontre beaucoup de gens avides de s'instruire qui commencent à apprendre à lire en faisant des sacrifices, en se heurtant à toutes sortes de difficultés».

Mk. başka bir misâli: Sami Bey de, آتى : آتى اوته *kelimeleri altında.*

1324. Eskiden bu ulağın (ilk vokalı yüksek olmak üzere), *-(y)ürek* veya *-(y)irik* suretinde bir başka şekli vardı.

Ml.: اغلايوراق [1] *agḻa-yuraḳ* A.U.E «en plurant» (Bibl. nat., A.F.T., no, 86, yap. 25; XV inci asırdan).

(مشاهده ايدورك *müşāhede id-ürek* A.U.E «en contemplant» FÉTH, AH., s. 1) suretinde azerce'de kalan bu eskimsek siyganın varlığiyle *(y)erek* li siyganın menşei tayin edilmiş bulunuyor ki bu, manadaşları olan *-(y)e* veya *-(y)i* li (§ 1332 ve aşağısi) ulaklardan türeme olup, kendilerine *-rek* (§ 518) lâhikası katılmış sayılmak gerektir.

Bu ayni lâhika şark türkçesinde *-[i]p* li (= osmanlıca'da: *-(y)ip* li, § 1299) ulağa getirilebilirdi. Bakınız bir misaline: RAQUETTE; lesson XXXVIII, 2, c de. Mk. Tobolsk ağzında:

Añḻa-p-räḳ kilàmĕn, bil-ip-räk kil-ämĕn (keli keli: daha anlamış «hale» geliyorum, daha bilmiş «hale» geliyorum? A.U.E) «eyi» takdir ve tahmin ediyorum «je devine» (GUIG., *Dict. russe-tatar*, s. 129).

1325. Anadoluda *-(y)erek* yerine *-(y)elek* de söylenir (mk. § **70**, İHTAR): *döv-elek* «en frappant» (Antalye «Adalia» Ağzı).

Yine mk. Cezair'de n°. 1640 yazmaları: تكبير وتهليل دتوره‌لك *tekbir ve tehlil getür-elek* «en prononçant les formules du *tekbir* et du *tehlil* yani *Aḻḻāh-u-ekber* (Tanrı en uludur) ve *lā ilāhe iḻḻaḻḻah* (Tanrıdan başka tapacak yoktur) diyerek» (yaprak, 15v°); ديه‌لك *diye-lek* «en disant» (yaprak, 23v°). Mk. *ayni yer*, yaprak 24v°, 42v° ve 43: yine bakınız *Ḥüdâvendigâr* lehçesinde bir sıra misaller (MAXIMOF, s, 53).

Ayni hadise bazan isimlere katılmış *-rek*, *-irek* lâhikasında da olur. (Mk. § 518).

Ml.: دخى يقارلقلق قالدرسلر *dahı yaḳar-ḻaḳ* [2] *ḳaḻ-dır-sa-ḻar* ve daha yukarı (=yukar‹ı›raḳ) kaldırsalar A.U.E *Ḥal, Şāhī*, yap, 12v°) «s'ils l'élèvent plus haut».

[1] Bu kelime metinde harekelidir A. U. E.

[2] lehcemizdeki *içer-(i)-lek* «içerilenmiş» kelimesi gibi bu kelimenin de aslında *yaḳar(ı)ḻaḳ* (yukarılanmış «olarak») suretinde olması ve bu itibarla ötekilerde olduğu gibi son lâhikadaki *l* nin *r* den değişmiş bulunmayıp aslī olması mümkündür. — Bu misaldeki arap harfli sözler harekelidir. A.U.E.

1326. اولەرق *ol-arak ulağının kullanılışı.* — ***ol-mak*** **« être, devenir » filinin *-(y)erek* li ulağı olan bu siyga, çoğu zaman (belirsiz bir fail ile) şahıssız bir surette kullanılır.**

Ml. : فتح مصرك نتايجندن اولەرق قبائل عربدن اطاعت ایتمینلر برر برر كلوب بيعت ايتديلر *feth-i Mısr-ın netāyic-in den ol-arak kabā'il-i ʿarab-dan itaʿat et-me-yen-ler bir-er bir-er gel-ib bīyʿat et-di-ler* (AHMED RASIM s. 205) «celles d'entre les tribus arabes qui ne s'étaient pas encore soumises, vinrent une à une et prêtèrent serment, (ceci) étant l'un de résultats de la conquête d' Egypte» c'est-à-dire: «la conquête d'Egypte eut, entre autres résultats, celui d'amener. . .».

1327. Esasen türkçe'de de bazan atılabilen *olarak* fiili bir tarafa bırakılarak bu türlü tabirler, fransızca'ya umumiyetle tarz «manière» bildiren bir zarf veya zarflık tabir ile tercüme edilebilir. Yine mk. اولمق اوزره *ol-mak üz(e)re* zarflık tabirini (§ 1368).

Ml. : خصوصی اولەرق *husūsi ol-arak* «à titre privé»;

هدیه اولارق *hediye ol-arak* «à titre gracieux» (mot à mot: (ceci) étant cadeau»);

معتادی خلافنه اولەرق *muʿtād-ı hilāf-ın-a ol-arak* «contrairement à son habitude»;

فضله اولەرق *fazla ol-arak* «ce n'est pas tout; de plus; sans compter que . . .»;

بشنجی دفعه اولەرق *beş-inci defa al-arak* «pour la cinquième fois»;

بللیسز اولەرق *belli-siz ol-arak* «d'une façon imperceptible»;

تدریجی اولەرق *tedrici ol-arak* «progressivement»;

حقیقی اولەرق *hakīki ol-arak* «vraiment»;

فرض محال اولەرق *farz-ı mühāl ol-arak* «(si) par impossible».

جدی همده پك جدی اولەرق سویلیورم *ciddī, hem-de pek ciddī ol-arak söyl̦e-yor-am* «je parle sérieusement, même très sérieusement»;

ترکچەدن باشقه دوغری اولەرق بر لسان بیلدیکی یوقدی *türkçe-den başka doğru ol-arak bir lisan bil-diğ-i yokdu* (MURAD BEY, s. 75) «il ne parlait, correctement, que le turc»;

ساعتنی زوالی اولارق عیار ایدیکز *sa'at-im-i, zevāli ol-arak, ayar ed-iniz* «remontez

ma montre en la mettant à l'heure meridienne» (ou à la franque, opposé à «heure turque»);

آذربیجان عوامندن بر ایرانلی‌یه فارسی اوله‌رق بر مکتوب کلمش *Azerbaycan 'avām-ın-dan bir İran-lı-ya fārisi ol-arak bir mektub g'el-miş (Letā'if-i Nasr-ed-din Hoca)* «il arriva à un Persan originaire de l' Azerbaydjan une lettre *en persan*».

2. اولمق اوزره *OL - MAK ÜZ(E)RE* ULAKLIK TABİRİ.

1328 — 1329. اوزره *üz(e)re* (bk. § 897) ilgici, اولمق *ol-mak* «être, devenir» mastarından sonra gelmekle bir tabir vücude getirir ki bu, alelade (olmak için, olmak neticesinde «pour être, à l'effet d'être») mefhumundan ayrı olarak hal manasında ulaklık bir tabir hizmetini görebilir.

Bu zarflık tabirin müstakil bir faili bulunabilir. Başlıca kullanışları şöyledir:

1°. اولمق اوزره *ol-mak üz(e)re* tabiri bazan اوله‌رق *ol-arak* ulağiyle ayni manada olur (bk. § **1326**). Onun gibi belirsiz bir faili bulunabilir.

Ml.: یکیچری ایکنجی دفعه اولمق اوزره آیاقلاندیلر *Yeniçeri iki-nci defa ol-mak üz(e)re ayak-la-n-dı-lar* (AHMED RĀSIM) «les Janissaires se révoltèrent pour la deuxième fois» (اولمق اوزره *ol-mak üz(e)re* yerinde اوله‌رق *ol-arak* da denilebilirdi);

مطبعهٔ عامره‌ده ابتدا ۱۱۴۱ سنه‌سنده وانقولی لغتی ایکی جلد اولمق اوزره طبع اولندی *matba'a-'i āmire-de iptidā bin-yüz-kırk-bir sene-sin-de Van-kul-ı lügat-i iki cild ol-mak üz(e)re tab' ol-un-du* «à l'imprimerie impériale fut imprimé tout d'abord en 1141 (de l' hégire = 1728 — 1729) le dictionnaire Vanqouli, (étant) en deux volumes»;

عرب و ترك ملتلری مقتضای موقعلری اولمق اوزره آرالق آرالق جوش و خروشه کله‌رك و سیل کبی اطراف و اکنافه جریان ایدرك بالدفعات عالمه استیلا ایتمشلر *arab ve türk millet-leri muktezā-yi mevki'-leri ol-mak üz(e)re ara-lık ara-lık cūş u hurūş-a g'el-erek ve sel gibi etrāf-ü eknāf-a cereyān ed-erek bi-d-def'at 'ālem-e istīlā et-miş-ler* (CEVDET PAŞA) «la nation arabe et la nation turque, (ce fait) étant la conséquence de leur situation (géographique) gagnées par une grande effervescence et se répandant comme un torrent dans toutes les directions, ont à plusieurs reprises conquis le monde».

Mk. Şöyle bir takım ifadeleri de:

(فلان شی) مستثنا اولمق اوزره *(flan şey) müstesnā olmak üz(e)re* «à l'exception de (telle chose)»;

او جمله‌دن اولمق اوزره *o cümle-den ol-mak üz(e)re* «entre autre choses» (mot à mot: «pour être de ce nombre, étant de ce nombre»).

1330. — 2° Ayni ulak tabiri çoğu zaman, saymak, itibāra almak, göstermek «considérer, envisager, montrer» gibi bir takdir ve tehmin manasını bildiren fiillerle de kullanılır. O zaman *ol-mak üz(e)re* tabiri fransızca'ya «comme étant» suretinde tercüme edilir.

Ml.: ترکلری (تورکلری) یالکز حربه و دولت مأموری اولمغه یارار بر عنصر اولمق اوزره تلقی ایتمك یك دکلدر (طوغری) طوغرو *türk-ler-i yalınız harb-e ve devlet me-mūr-u ol-mağ-a*

yarar bir unsur ol-maḳ üzere telâkkī et-mek pek doğru değil-dir. (Tanin gazetesi*)* «il n' est pas très exact de considérer les Turcs comme un peuple qui n'a d'aptitudes que pour faire la guerre ou pour être fonctionnaire»;

غزته‌لر تعطیل اشغال ایدن کومور معدنی ایشجیلرینك عددنی آلتی یوز اون بیك اولمق اوزره کوسترییورلر (ارائه ایدییورلر) *gazete-ler ta'fīl-i eşgāl ed-en, ḳömür ma'den-i iş-çi-ler-in-in 'aded-in-i alṭı-yüz-on-bin ol-mak üz(e)re g'öster-iyor-lar (irā'e ed-iyor-lar)* «les journaux font savoir que le nombre de mineurs en grève s'élève à 610,000 hommes» (mot à mot : «montre le nombre des . . . comme étant 610,000»).

1331. — 3° *ol-maḳ üz(e)re* ulaklık tabiri bir isimden evvel gelirse, bazan o isme göre bir belirtken «déterminant» mahiyetini alır. (Mk. § 791). O zaman اولان *ol-an* orta-cile şöyle böyle aynı manada olur.

Fransızca'ya tercümesinde sanki bir ortaçımış gibi : qui est, était; dont,.. est, était». ifadeleri kullanılır (karmaşık na't «sıfat» durumu, gibi).

Ml.: پدر ، اوغل ، داماد اولمق اوزره اوچ مسلمان رنجبر *peder, oğul, dāmad ol-maḳ üz(e)re üç müslüman rençber* «trois ouvriers musulmans qui étaient (respectivement) père, fils et gendre»;

حضرت فاروق هر پارچه‌سی بر رنکدن وهر رنکی بر قماشدن اولمق اوزره اللی آلتمش یامالی خرقه ایله وجودینی ستر ایدردی *Ḥazret-i Fārūḳ her parça-sı bir reng-den ve her reng-i bir ḳumaş-dan ol-maḳ üz(e)re elli alṭmış yama-lı ḫırḳa ile vücūd-un-u setr ed-er-di* (KEMAL BEY) «le khalife Ömer se couvrait le corps d'un manteau portant une cinquantaine ou une soixantaine de pièces, (manteau) dont chaque morceau était d'une couleur (différente) et chaque couleur d'un tissu différent».

İHTAR. — *ol-maḳ üz(e)re* ulaklık tabiri epiyce sık kullanılmakla beraber *ol-maḳ* fiiline mahsustur. Öteki fiillerin mastarlarından sonra *üz(e)re* kelimesi gelse de bunlar ulaklık tabirler olmazlar.

3. *(Y)E Lİ* veya *(Y)İ Lİ* ULAK.
(uygunlaşık ulak.)

1332. ه (ـ) *-(y)ē* veya ی (ـ) *-(y)i* li isimcil siyga, (ekseriya *tarz ve sūret* «manière» durumundaki) *uygunlaşıḳ* «concordant» hades bildiren bir hâl ulağı olur.

Bu ulak bugünkü osmanlıca'da ancak *çifte -(y)e* siygası görünüşiyle canlı kalmıştır.

Bu kullanışın dışında *-(y)e* li veya *-(y)i* li siyga bir miktar hazır biçilmiş ifadelerde barınmış bulunuyor.

İHTAR. 1 — Ayni ulak karmaşık «complexe» fiiller teşkil etmeğe

yaramıştır. Bunun bahsi 820 ve aşağılarındaki bendlerde geçmiştir [1].

İHTAR. 2 — Ayni ulak -*rek* lâhikasile uzantılı olarak -*(y)erek* li (ki eski şekli -*(y)irek* tir) ulağı meydana getirmiştir (bk. § 1324).

1333. -(y)e *li veya* **-(y)i** *li ulakla onun birlikte bulunduğu asli hadesin faili esas itibariyle aynı olur.*

İHTAR. 1 — Hakikatte -*(y)e* li ve -*(y)i* li lâhikalar ayni lâhikanın iki değişik vokallisidir [2], ve hiç bir türk dili (Orhon «Orkhon» kitabeleri dili ve yakut «yakoute» dili de müstesna tutulmamak üzere) ikisinin kullanışında açıktan açığa bir fark gözetmiş görünmeyor.

Bununla beraber osmanlıca'da, ötekilerinde de olduğu gibi, -*(y)e* yani -*(y)i* li olanı üstün tutmak gibi bir meyil görülebilir.

Bu siygarların bir takımı bütün lehçelere zarflar veya ilgiçler vermiş bulunmaktadır.

Bu mütalâalardan şu çıkarılmak gerektir ki, bahsi geçen bu lâhika türk dillerinde çok eskidir.

İHTAR. 2 — *Vurgulanış.* — Bu ulağın lâhikası, geniş (veya alçak) vokalli -*(y)ê* suretinde göründüğü zaman vurgulu olur, dar (veya yüksek) vakalli -*(y)i* suretinde olduğu zaman ise umumiyetle vurgusuzdur. Mk. bu bapta söylenilenleri § 37, ihtar, son haşiye.

Bununla beraber karmaşık bir fiil içinde bulunmadıkları zaman iki heceli ulaklarda bu -*(y)i* vurgulu olur: *de-(y)i* (§ 1339), *dol-u* (§ 1333 c. 14) *en-i kon-u* (§ 1336, ihtar 2).

Çifte -(y)e *li* veya -(y)i *li ulak*

1334. Çifte -*(y)e* li ulak bir tarz ve suret durumunu ifade eder. Ayni kullanışdaki -*(y)erek* li ulaktan daha kuvvetli bir manası var. Bu fransızca'da alelade «en -ant» lı olan karşılığı yanında, bazan «à force de...» «tout en -ant» gibi karşılıklar alabilir.

Ml.: قوشه قوشه كلدى *koş-a koş-a g'el-di* «il arriva en courant (vite)»;

[1] Şu cihete dikkat edilmeli ki, bu teşekkülde (morfoloji bakımından) *yardımcı* denilen fiiller sintaks bakımından, kendileriyle birlikte bulunan ulağa nisbetle *aslî* hadesler teşkil ederler: J. D.

[2] Şu halde buradaki lâhika kâh yüksek vakalli, kâh alçak vokalli olan tek bir lâhikadır. Bunu -*(y)* α suretinde itibârî bir yazı ile göstermek de mümkündür. Mk. ayni hadisenin başka misallerini, § 156. M. Smirnof (*Koçu Bey* «Kotchoubey» s, 67) bu lâhika için -*(y)ip* şeklinden türemiştir diyor. J. D.

سوه سوه چالیشمق *sev-e sev-e çalış-mak* «travailler avec amour, avec zèle» (mot à mot: «en aimant beaucoup»); mk. sev-e sev-e kendi-n-e bak-mak «se regarder avec amour»;

گوله گوله گچینمك *gül-e gül-e g'eç-in-mek* «vivre gaiment» [en riant beaucoup]; *gül-e gül-e* uğurlar olsun, selâmetle (lehçedeler: sağlıkla veya sağlıcakla) «bonne chance, adieu» gibi manalarda da kullanılır. Giese (*Hodscha Nedim* s. 19). Burada yeni taşınmış bir kimseye temenni makamında *gül-e gül-e otur-an* düsturu ve bir halı satın alan kimseye temenni makamında *tep-e tep-e kull,an-ın* (mot à mot «puisses-tu t'en servir en le foulant tout à ta guise) düsturu gibi ifadeler de veriliyor.

قیریته قیریته (ویا: قیریت قیریت) یورومك *kır-ın-a kır-ın-a (veya kır-ıt-a kır-ıt-a) yürü-mek* «marcher en balançant le corps (par coquetterie orientale)»;

قورقه قورقه گیرمك *kork-a kork-a girmek* «entrer craintivement, avec précaution»;

صوره صوره کعبه بولونور *sor-a sor-a k'a'be bul,-un-ur* (Atasözü) «à force de demander (son chemin), on finit par trouver la Kaaba»;

صو طوره طوره بوزولور *su dur-a dur-a boz-ul,-ur* «à force de demeurer stagnante, l'eau se corrompt»;

گل سنی طویه طویه گوره یم *g'el sen-i doy-a doy-a gör-e-yim* (FÂİK REŞAD *Küll. Let.* s. 597); «laisse-moi te regarder à satiété»; *kan-a kan-a iç-mek* «boire à soif»;

انسان سویلشه سویلشه حیوان قوقلاشه قوقلاشه *insan söyle-ş-e söyle-ş-e hayvan kokl,a-ş-a kokl,a-ş-a* (eksiltili: birbirini anlamasını öğrenir) (Atasözü) «les hommes, à force de s'entreparler, les bêtes à force de s'entre flairer» (sous-entendu: «apprennent à se connaître»);

لعنت کلمه‌لرینی تکرار ایده ایده اوطه‌دن دیشاری فیرلادی *la'net k'elime-lerin-i tekrār ed-e ed-e oda-dan dışarı-ya fırl,a-dı* «il s'élança hors de la chambre en répétant des paroles de malédiction»;

قبول ایتمیه‌جکمی بیله بیله بوکا جرأت ایتدی *kabūl et-me-yeceğ-im-i bil-e bil-e bun-a cur'et et-di* «il a osé le faire en sachant (bien qu'il sût) que je ne l'accepterai pas»;

انسان بیلمه‌یه بیلمه‌یه چوق شیئی هضم ایده‌بیلیر فقط بیله بیله یوتمق هر معده‌نك خرجی دکلدر *insan bil-me-ye bil-me-ye çok şey'-i hazm ed-e-bil-ir fakat bil-e bil-e yut-mak her mi'de-nin harc-ı değil-dir* (HUSEİN RAHMI, *Metres*, s. 804) «l'homme peut digérer bien des choses (désagréables), quand il ne se rend pas compte (de ce qui lui arrive), mais avaler (dire *amen*), quand on est fixé, cela demande un bon estomac».

İHTAR. — Bu siyganın bazan bir zarflık tabir mahiyeti vardır.

Ml.: گیده گیده *gid-e gid-e* veya گیت گیت *git git* veya گیده‌رك *gid-erek* veya گیتدکجه *git-dik-çe* (s. 983) «progressivement, peu à peu» [ayni manada گله گله *g'el-e g'el-e* kullanılır];

Aşağıdaki (manzum) misâlde hem *gid-erek* kelimesi, hem de çifte bir ulak bulunmaktadır:

‖ غنجه‌نك اوخشه‌يه اوخشه‌يه يوزين‌اچدی فلك *gonce-nin ohşa-ya ohşa-ya güz-ün aç-dı felek* (A.U.E) Le ciel par ses caresses (*ohşa-ya ohşa-ya*) a fait s'épanouir la face du bouton de rose»;

اوبزم باشمزه چيقسه كركدر كيدرك *o biz-im baş-ımız-a çık-sa g'erek-tir gide-rek* (A.U.E) «peu à peu (*gid-erek*) nous nous en apercevrons à notre plus grand dam»(*Nevādir-ül-Āsār*, s. 76) vezni: *remel* (— ᴗ — —). (yani fā'ilātün — A.U.E).

قاله قاله *kal-a kal-a* veya توكنه توكنه *tüken-e tüken-e* «peu à peu» (azalan şeylerden bahs edilirken);

ايستميه ايستميه *iste-me-ye iste-me-ye* «à contre-coeur».

1335. Eski osmanlıca'da daha çok nadir olmak üzere çifte *-(y)i* li siga da kullanılırdı.

Ml.: كلی كلی يوردنك اوزرينه كلدی *gel-i gel-i gurd-un-un üzer-in-e gel-di* (A.U.E) (*Kitāb-ı Dede Korkut*, s. 25) «il finit par arriver à son campement»;

صالی صالی *sal-ın-ı sal-ın-ı* A.U.E (*Kamus* tercümesi, I, s. 523) «en se balançant»;

اغلاشی اغلاشی كوزلری كور اولدی *ağla-ş-ı ağla-ş-ı göz-leri kör ol-du.* A.U.E (à force de pleurer, il devint aveugle» (MENINSKI, *Institutiones*, s 14. 7);

طولايی طولايی *dola-yı dola-yı* A.U.E «en tournant, en faisant le tour» (mk. § **1338**, s. 910);

ملیو ملیو *müle-yü müle-yü* = *meleye meleye* A.U.E «en bêlant» [1] (1126 yılı *yazmaları*, yap. 204);

مكايو مكايو [2] *mañla-yu mañla-yu* koşa koşa, acele ederek «en courant, se pressant» (mk. altayca *mañta-* [*Rls. B.*, 21];

كسيلو كسيلو طمله طمله كلور وكاه كوركور كلور *kes-il-ü kes-il-ü damla damla gel-ür ve gâh gür gür gel-ür.* A.U.E «(ce liquide) coule tantôt (en cessant «de couler» A.U.E), goute à goutte, tantôt à flot (*gür gür*)» Bibl. nat., ms. Suppl. turc486, yap. 115 v°).

Başka bir misâl:

‖ كحل اولمز ايسه كوزلريمه خاكپای يار *kuhl ol-ma-z i-se göz-ler-im-e hāk-i pāy-ı yār* A.U.E «la poussière des pieds de l'amie est du kohl pour mes yeux; si j'en suis privé; (NECĀTI).— vezni: *recez* (— — ᴗ —). [yani müstef'ilün. A.U.E] [3]

اغلايی اغلايی ايكی كوزدن چيقار ياشم *ağla-yı ağla-yı iki göz-den çık-ar yaş-ım* A.U.E «Ma vie (yaş = «âge» et «larmes») sortira de mes yeux à force de pleurer (*ağla-yı ağla-yı*).

---

[1] Metindeki arap harfli kelimeler harekelidir.

[2] Bu fiillerde esas olan *mañ* sıfatı «hemen, tezce, acele» manasiyle, Hoastuanift de dua sonlarında tekrarlanan şu ibarede de görülüyor. *Man astar hırza* = hemen esirge koru». ykl: as(t)ramak (Çg.) altda tutup» saklamak,. *ast*; *as(t)ra* (Çg.) = esre, alt.. *astar* = elbise altılığı; — *kırışmak* (Rdl. Kaz.) «etrafını sarıp» sıkı tutmak. — metindeki arap harfli kelimeler harekelidir. A.U.E

[3] Bizce bu, imaleli olarak: — — ᴗ , — ᴗ — ᴗ . . ᴗ — — ᴗ , — ᴗ — yani *mef'ūlü fā'lātü . . mefā'īlü fā'ilün* veznindedir. A.U.E

Bu siygaların bir takımı — esasen pek müstesna olmak üzere — zamanımıza kadar kalmış bulunuyor.

Ml.: سورونى سورونى *sür-un-ü sür-ün-ü* « en se traînant »; *sal̦an-ı bul̦an-ı* « en se dandinant » (S. B.) يولاق kelimesi altında; mk. RONZEVALLE, *Emprunts*: *sal̦l̦ana bul̦l̦ana.*

Maximof (s. 28 den 30) bu sigayı *Ḫüdāvendigâr* lehçesinde fakat sadece *n* ile nihayitlenen fiil tabanlarında kaydediyor: *baxını baxını* bakına bakına, *sal̦l̦anı nazl̦anı* sallana nazlana.

Maximof'un verdiği misâl (Niğde'de derlenmiş bir türkü) de bu çifte şekil, sekiz heceli şöyle: ⏑ I ¦ ⏑ I ⏑ ¦ ⏑ I ⏑ bir mısra'ın sonundaki üç heceli iki ayağında bulunuyor.

Bizim Maraş'ta derlediğimiz halk türkülerinde de böyledir, yalnız şu var ki, bunlarda ayni sigaya *-r* li fiil tabanlarında da rastlanıyor.

Ml.: *İstambıl̦dan g'elen ferman*
g'elir oxunu oxunu
ünü böyük Xozan ogl̦u
g'ezer saxını saxını (*Xozan ogl̦u üstüne beyitler.*)
«Le firman (de mise au ban) arrivé de Stambul,
On le lit partout,
Le célèbre Qozan Oglou
Va se cachant partout (avec précaution A.U.E).

içip arsl̦ana dönerler
gadeḫ dönderi dönderi
. . . .
arab ațl̦arı bineller
dizgin sunduru sunduru
. . . .
gol̦um-da guvet gal̦madı
şahan ḳonduru ḳonduru
. . . .
at yorul̦du ben yorul̦dum
güzel bindiri bindiri [1] (*Kōr oğl̦unun besde [=beste]si*).
«En buvant ils deviennent comme des lions
A force de lever (faire tourner) les verres...
Ils montent des chevaux arabes
En allongeant la bride...
Jai fatigué mon bras (keli keli. la force est épuisée dans mon bras: A.U.E)
A force de porter le faucon (de chasse)...
Je suis las, mon cheval est las
D'avoir porté ma mie».

---

[1] Yine bu misâller arasında çifte دیو *(de-yü)* unutulmamalıdır:

Ol̦ cennet-in ırmaḳ-l̦arı aḳ-ar Allah de-yü de-yü (Yunus Emre). Osmanlıca'da gerek teklisi gerek çiftlisi *de-yu* suretinde ahenge aykırı olarak da söylenirdi. bk. § 1338, 9, ve § 1339, 1340. A.U.E

1336. Çifte *-(y)e* li ulak yalnız ayni fiili tekrar etmekle değil, iki manadaş veya ters adlı fiili kullanmakla da yapılır. Böyle yapılan ikizliler kullanışca bir hudut içine alınmıştır.

Ml.: قیزاره بوزاره *kızar-a bozar-a* «en changeant de couleur, rougissant et pâlissant tour à tour»;

اینله‌یه صیزلایه *iñle-ye sızla-ya* «en gémissant»;

ایقینه صیقینه *ıkın-a sıkın-a* veya ایقیلایه صیقیلایه *ıkıla-ya sıkıla-ya* «en respirant avec difficulté»;

دوشه قالقه *düş-e kalk-a* «avec précipitation et affolement, en tombant et en se levant»; mk. *yıkıl-a kop-a* (T. E., s. 53, l. 4). Mk. farsça افتان وخیزان *üftān-ü hīzān* (VAMB., *Alt. Osm.*, s. 40, l. 6).

قاچه قووالیه *kaç-a kovalı-ya* «l'un fuyant, l'autre poursuivant»; [1]

گیره چیقه *gire çık-a* «entrant et sortant, à force d'entrer et de sortir»;

قیره دوکه *kır-a dök-e* [2] «en cassant et en laissant tomber»;

ایته قاقه *it-e kak-a* «en bousculant, en poussant et enfonçant»;

دوزه بوزه *düz-e boz-a* «tant bien que mal, en arrangeant et en dérangeant»;

یازه چیزه *yaz-a çız-a* (vocal benzeşimiyle *çiz-e* yerine) «en écrivant et en effaçant, tour à tour»;

دوندوره دولاشدیره *döndür-e dolaşdır-a* «en tournant et retournant» (tamim ile bir fikri zihninde); mk. *dön-e dolaş-a*;

اوزنه بزنه *özen-e bezen-e* «en enjolivant; en chargeant d'ornements inutiles (*özen* [3] *bez-en* de derler); en se faisant des illisions sur ...»;

هجالیه ککلیه اوقومق *hecele-ye kekele-ye oku-mak* «lire en bégayant, syllabe par syllabe».

Yine mk.

tık-a bas-a (yemek),	*utan-a sıkıl-a*,
hopla-ya sıçra-ya (koşmak),	*yan-a yakıl-a*,
gül-e oyna-ya } *yemek*	*kırıl-a dökül-e*,
gülüş-e oyna-ş-a } *yemek*	*ezil-e bağrış-a* [4], *vs.*

Bu ifadelerden bir kaçı isim (zarf, sıfat veya alem) olarak kullanılabilirler.

Ml.: واره گله *var-a gel-e* «qui va et vient, qui fait la navette; le va-et-vient». Ayni manada (emir siyası şeklinde وار گل *var gel* de denilir.

[1] «Fuyant, et poursuivant tour à tour» yani kâh kaçarak kâh kovalıyarak manasında olsa gerek. A.U.E

[2] Müellif bunu *döv-e* suretinde kayderek hepsini «en cassant tout» diye tercüme ediyor. A.U.E

[3] Müellif bu kelimeleri *üzen-e* ve *üzen* diye kaydediyor. A.U.E

[4] *Ezil-e büzül-e* var ki bu, ayrı manadadır: «en s'humiliant et en se faisant petit» A.U.E

İHTAR 1. — Şuna dikkat edilmeli ki *-(y)e* li veya *-(y)i* li ulak yerine bazan emir şekli [1] kullanılıyor. Mk. yukarıdaki *özen bezen* ve *git git*. Yine Mk. § 1341 ihtar. [2]

İHTAR 2. — *-(y)i* lâhikasının da manadaş iki fiilden çift olarak kullanıldığına dair alâmetler görülmektedir.

Ml. : انی قونو *en-i ḳon-u* ep eyice «tout bonnement», hemen de «tout à fait», açıkcası, düzecsi «franchement», adam akıllı «sagement», hatırı sayılır «passablement» ;

eni ḳonu geçkin epeyce yaşlı «passablement âgé.» [3]
uyan-dığ-ım vaḳit eni ḳonu gündüz ol-muş-du (Sami Bey) «quand je me réveillai il faisait déjà grand jour» ;

bu gün eni ḳonu souḳ-dur (Sami Bey) «il fait passablement froid aujourd' hui».

İHTAR 3. — Çifte *-(y)e* li bir ulak vücude getiren iki kelime şimdiki osmanlıca'da fasılasız olarak birbiri ardınca gelir. Eski osmanlıca'da ise bunlar aralarına başka kelimeler girerek ayrılabilirdi.

Ml. : طومانبای کیجه‌یی کوندوزه قاته قدسه و شام جانبنه جان آته . . . ایلغار ایلدی *(Tumanbay) gece-yi gündüz-e ḳat-a Ḳudüs-e ve Şam cānib-ine can at-a ... ılgar eyledi* (A.U.E) (SOLAḲ ZADE M. SMİRNOF 'un *Chrest.* inden s. 44) « (Toumanbay)

[1] İsim olarak kullanılan emir şeklinde ikizlere dair başka misaller de bulunabilir: *gel git* veya *gel zaman git zaman* (ve bundan da arapçadaki: *ta'al zaman raḥ zaman* gibi yabancılıklar) «quelque temps après» Mk. RADLOFF, *Proben*, VIII (Kunos); s 185, I. 4 aşağıdan, ve 190, 1. ;

git gel «défaites, atermoiements» ;

gel geç muḥabbet «amours passagères» ;

taḳım düzen (mk. *düzel-mek* fiilinin sebeplisini) değersiz bezenlikler «fanfreluches» *Aynı yer*, s. 187, I. 12) ;

ḳaç göç eve bir yabancı erkek gelmesiyle kadınların toptan çekilip gitmesi «départ en fuite générale des femmes provoqués par l'entrée d'un étranger dans la maison»;

sus pus otur-maḳ «se tapir en silence» ;

işi ört baş et-mek «étouffer une affaire»,

Mk. azerce'de *al ver* alış veriş «commerce»; *çāk çovur* munakaşa «discussion».

(*et-mek* yardımcı fiilinde) sıfat olmayan emirli misaller de bulunur :

vur et-mek «frapper»;

dönder et-mek tercüme etmek «traduire» *dön-der-mek, dön-dür-mek* fiilinin eskimsek şekli. mk. 1426 yılı yazmaları yap, 95 v° ve 96 v° ; yine bk. § 1341, ihtar). Mk. § 849. J.D.

(*ver et-mek* «donner à profusion: bahçeye ver et-di-m su-yu» — *say etmek*, saymak «considérer» : «büyüklerin hatırını säy ederler» Rumeli'de, A.U.E)

[2] *Yürü yürü* yol bitmez .. *yaz yaz* usandım . *ver ver* bize ne kalır. A.U.E

[3] Meninski (*Institutiones*, s,147) ve ondan sonraki Barbier de Meynard (انی قونو kelimesi altında) bu tabiri «commodément» rahatçacık ve «en descendant et en posant», yani inerek konarak ve «avec aisance„ kolaycacık suretinde izah etmektedir. Mk. fransızca teklifsiz konuşmada facilement kelimesinin uğradığı mana genişlemesini. Sami Bey de bes belli yanlış olarak bunu (genişlik manasına *en* den alarak) انکی قونو suretinde kaydediyor. J. D.

courut à bride abattue, faisant, de la nuit le jour et cherchant à se jeter du côté de Jérusalem et de Damas».

Tek *-(y)e* li veya tek *-(y)i* li ulaķ.

1337. Eski osmanlıca'da tek *-(y)e* li veya tek *-(y)i* li ulak kullanıldığına dair misaller görülüyor.

Ml.: یوزنه قپليو مسح ايده *yüz-ün-e ķapl̤a-gu mesḫ ed-e* (A.U.E). «qu'il passe la main sur tout (*ķap-layu*) le visage» (1426 yılı yazmaları, yap. 283 v°);

آه ايدوبن دوشدى يره هايقرى *ah id-üb-en düş-dü yir-e hayķır-ı* (A.U.E) «il poussa un soupir et tomba par terre en criant (*hayķır-ı*) » (Bibl. Nat. yazmaları. Suppl. turc 1207, yap. 95 v°); İhtimal buradaki fiil hadleri dönük bir karmaşık fiildir [1]; bk. § 829;

|| بربرينه موشتولايو هر ملك *birbir-in-e muştul̤a-yu her melek* (A.U.E) «(tous) les anges s'annonçant la bonne nouvelle (= *muştul̤a-yu* ki *müjdele-yü* aslındandır),

رقصه گيردى شوق وشاديدن فلك *raķs-a gir-di şevķ-ü şādi-den felek* (A.U.E) (SÜLEYMAN ÇELEBİ, *Mevlûd*, beyt 114) «le ciel se mit à danser d'allégresse»;

|| چوره يانن استيو قيلدى نظر *çevre yan-ın iste-yü ķıl-dı nazar* (A.U.E) (*Ayni yer*, beyit 118) «il chercha du regard autour de lui».

Bakınız başka misallere § 829, İhtar 2.

1338. Şimdiki osmanlıca'da bu siyga ancak biçili ifadelerde kalmış bulunuyor ki, bunlardan kimi *isim* (zarf, sıfat veya alem), kimi *ilgiç* olmuşlardır.

Bu ifadelerin başlıcalarını (alfabe sırasiyle) burada veriyoruz:

I. آشيرى (eski imlâsı آشورى veya آشرى) *aş-ır-ı* (mk. VIGUIER, s. 189), *aş-ır-maķ* «faire passer» sebepli fiilinden (§ 579) ki, bu da *aş-maķ* «passer, franchir un obstacle» dan, şöyle kullanılır:

a. *Mıķdar zarfı* (eskimiş): ölçü dışı «outre mesure», ifratla «à l'excès», son derece «extrêmement».

Ml.: آشورى ايديجى *aşır-ı ed-ici* A.U.E «qui exagère, qui va trop loin» (BIANCHI).
Bu zarf bir belirtken (§ **1076**) olabilir: [2]
aşırı derece-de «à un degré extrême».

b. (mutlak haletli) *ilgiç* «au-delà de ... par delà ...».

[1] Bu cümle — ᴗ — —, — ᴗ — —, — ᴗ — yani *fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün* vezninde bir mısra gibi görünüyor. Müellif hadleri dönük karmaşık fiil diyerek galiba *hayķırı düşdü* yerine *düş-dü hayķır-ı* yi kasdediyor ki, esasen «hayķırı» kelimesi «düşdü» fiilinin zarfı olup bunlar karmaşık fiil teşkil etmezler. A.U.E.

[2] Aşırı derecede yaramaz manasiyle bu kelime (*h*)*aşarı* sıfatını vermiş görünüyor. A.U.E

Ml.: طريق عام آشورى *tarīḳ-i ʿām aşır-ı* (A.U.E) (EVLİYA ÇELEBİ, I, s. 140) «derrière là voie publique»;

iki ḳapı aşır-ı «à deux portes plus loin, à la troisième porte»;

deniz aşır-ı «outre-mer»,

ki bundan da arada bir atlayrak «en sautant un (une) ...», iki ... de bir «tous (toutes) les deux ... » gibi manalar çıkmıştır.

gün aşır-ı «tous les deux jours»;

ev aşır-ı «une maison sur deux».

Böyle vücude getirilen tabirler belirtken olarak kullanılabilir:

deniz aşırı yer «endroit (placé) outre-mer, vs.» [1].

2. اوته *öt-e* (geçmek, bir şeyin arasından çıkıp gitmek «passer, traverser» manasındaki eski *öt-mek* fiilinden). Mk. BARBIER DE MEYNARD. şöyle kullanılır:

a. *Yerlik zarf*: uzakta «plus au loin, un peu plus loin» *beri* nin zıddı (mk. § 906) ve *alarga* (italyanca «allarga») nın (mk. fr. «au large») manadaşı ki, bu alarga kelimesi artık osmanlıca'da ancak denizcilik tabiri diye kullanılmaktadır.

Ml.: (ارحب) اوته كيت كيك يرده دور آلارغه مقامنده در (arapça) *erḥab: öt-e git,giñ yer-de dur alarga, maḳam-ın-da-dır* A.U.E (*Ḳamus* tercümesi, I. 141)

دوه لرك صاغيلن سودلرينى اوته يه بيوك قاپلره نقل ايتمك ـ صاغيلن سودلرى آلارغه ده بيوجك قاپلره نقل ايتمك *deve-ler-in sağ-ıl-an süt-ler-in-i öt-e-ye büyü-k kap-lar-a naḳl et-mek- sağ-ıl-an süt-ler-i alarga-da büyü-cek ḳap-lar-a naḳl et-mek* (A.U.E) «porter *un peu plus loin* vers de (plus) grands récipients. le lait de chamelle qu'on vient de traire» (*Ayni yer*, s. 400).

Ayni zarf: öbür tarafa «au delà de l'autre côté», mk. *aşırı*.

---

[1] Mk. yakutça'da «au delà» manasında (mefulün anh ile) *as-ar-ı* ve altayca'da *aj-ır-a* (= az-ır-a) ki, bunlar osmalıca'daki *aşırı* ile sıkı sıkıya muvazi olan teşekküllerdir.

Tumène tatarları ve Başkırlar ayni fiilin ilk tabanından *-a* lı bir ulak olan *as-a* kelimesini çok ifratla, son derece «à l'exès, beaucoup» manasiyle kullanırlar; çağatayca'da aynı manada olarak *aş-a-raḳ* ve *aş-ar-ı* kelimeleri vardır.

Mk. *asrı* pek «très»: աստղ քօփ *asrı ḳop* pek çok «beaucoup» (Bibl, nat. ermenice yazmalar 194, yaprak 50 v°, l. 10; 51, l. 9) *asrı xurxulu* = aşırı korkulu «très effrayant» (yaprak 59, l. 18); اسرو كوب *asru köp* A.U.E (*Şeybānī-nāme*, s. 121), *Cod. Coman.*: *asru* (ki lüzumsuz yere Radloff bunu *aşru* diye tashih etmiştir), *asrau* ve *astrı* Mk. kırgızca'da *asır-* fiili (Radloff); اسراغى كون (*kit. Terc. Far.* s, 68) اسراغا كون *sraga kün, srañ kün* (azerce'de) evvelki gün «avant-hier». Son olarak şununla tamamlayalım VAMBÉRY *Alt. Osm.* s. 175 اسرغى kelimesi (*ısragı* suretinde harekeli. A.U.E) Mk. BLAU, *Bosn. türk.* s. 311, اسراغى (*ısragı* suretinde harekeli. A.U.E) (4) ki yanlış olarak islavca ile izah ediyor. DİV. L.T., (I, s. 113) اسرا (5) kelimesini دون ذلك المكان yani (bu yerin alt yanında) suretinde izah ediyor ve şu misali veriyor: ال اندن اسرا ال *ol an-dan ısra ol* A.U.E اى انه بعد ذلك ودونه yani (o ondan sonradır ve onun alt yanındadır); *ısra* kelimesinin *asra* ile müşterek hiç bir şeyi olmaması mümkündür.

BLAU. Bosna türkçesinde *su aşırı* «au delà du fleuve» ifadesini de veriyor. J. D.

Ml.: بر كيك قوولايرق برطاغ اوته آشردي *bir geyig-i ḳov-al̤a-yaraḳ bir dağ öt-e aş-ır-dı* A.U.E (*Battal*, s. 6, I. 24) «pendant qu'il poursuivait un cerf, celui-ci passa derrière une montagne (de l'autre côté)».

Mk. *öte-ki* «l'autre» (ve asıl manasiyle: daha uzaktaki «celui qui est plus loin») *öte* tarafında (fransızca'daki muadilinde de görüldüğü üzere) bir mukayese manası saklıdır ki, kendisinden evvel *daha* kelimesi getirilerek: *daha öte* suretinde bu mana barizleştirilebilir.

(Mefulün anhlı) *öte-den* ifadesinden ise *öte* kelimesinin çoğu zaman daha örtülü bir manası var; bir şiyin az çok beklenmedik, hatır ve hayale gelmedik bir surette (biraz daha uzaktan) göz önüne çıkıverdiği veya bir yerde bulunan iki kimseden birinin sırası gelip söze başladığını haber vermek için kullanılır (fransızca'da bu takdirde bazan «là-dessus, voici que» ifadeleri getirilebilir).

Ml.: اوته‌دن بر دومان‌در سوكدى *öte-den bir duman-dır sök-dü* (AHMED RASIM, *Şeh. Mekt.*, s. 14) «voici qu' (au loin) apparut un nuage (de poussière, sur la route)»;

بونلر سفره باشنده اكلنجه‌لريله مشغول اولدقلرى صره‌ده اوته‌دن اوچ بش آرقه‌داش اعلى لوفر بالغى كتيرمشلر *bun-lar sofra baş-ın-da eğlen-ce-ler-i-ile meşgul ol-duḳ-l̤arı sıra-da öte-den üç beş arḳa-daş a'lā lüfer balığ-ı getir-miş-ler.* A.U.E FAIK REŞAD, *Küll. Let.* s. 506) «pendant qu'ils se livraient au plaisir de la table, (voilà que) deux ou trois de leurs compagnons apportèrent un excellent poisson (une bonite excellente)»;

اوته‌دن فلان «.....» ديدى *öte-den filan* «.....» *de-di* A.U.E «là-dessus, un tel dit: .....» (*Aynı yer*, s. 120 ve 140).

b. *Sıfat*: daha uzak «plus éloigné», başka «autre», *öte taraf* «l'autre côté». Bak. başka misallere. s. 225, haşiye.
Makedonya'da *öteye gün* «l'autre jour» ifadesini kullanırlar. Maraş da aynı manada: *öteyin* derler.

c. *Alem* «substantif» geçmiş zaman «le temps passé» manasiyle: *öte-den beri* «depuis longtemps», (mk. § 912) [mk. çagatayca'da da aynı manada:

اوتارى دين برى *öt-ür-i-den beri* A.U.E (PAVET DE COURTEILLE) [1].

d. *İlgiç* (mef'ulün anhlı) «postposition», bk. § 912, ihtar *ın üst tarafları*.

3. اورتاقلاشى *ortaḳ-l̤a-ş-ı* veya اورتاقلاشه *ortaḳ-la-ş-a* (*ortaḳ-la-ş-maḳ* fiilinden) «en compagnie, en commun, entre associés, entre compagnons (ortaḳ)» [2].

[1] Tobolsk lehçesinde اوته *öte* kelimesi, bir hadesin şiddetlendirilmesi veya mübalağa edilmesi için bir takım fiillerden evvel getirilir. (GUIGANOF, *Gr*, s. 175).

Çağatayça'da *öte* kelimesi, içten geçerek «à travers» manasını veriyordu:

nāg'ah bir oḳ käl-ip ol kafır-ga täg-ip öt-ä çıḳ-dı (ansızın bir oḳ gelip kâfire değerek, bir taraftan geçerek çıktı A.U.E) (*Tezk. Evl.* s. 300 satır 5) «soudain une flèche atteignit cet infidèle et le perça de part en part».

Altayca'da aynı manada (yine o fiilin mütaaddisinden) *öt-kür-e* kullanılır:

ced öt-kür-e söök kör-ün-et et içinden (geçerek) kemik görünür A.U.E «on voit les os à travers la chair» (*Gr. alt*, s. 107). J. D.

[2] *ortaḳ* şu manalarda olur: 1° (moğol tarihi müelliflerince) tacir «marchand QUATREMÈRE *His Mong. Perse* s. 308 ve 309 haşiye); 2° bir kocanın karılarından her biri ötekine nazaran» *Burhānı Kāti'* türkçe tercümesi, s. 100, I 15). J. D.

Ml. : اورتاقلاشه بر دكان آچه‌لم ويا بر چيفتلك آلهلم *ortak-la-ş-a bir dükkân aç-alım veya bir çift-lik al-alım.* (SAMİ BEY, *Kamus.*) «associons-nous pour ouvrir une boutique ou acheter une ferme».

4. اوزادى *uza-d-ı*, uzat-mak «allonger» fiilinden (mefulün ileyhli) اوزون اوزاديه *uzun uzadı-ya* «tout au long, très longuement, très en détail» tabirinde görülür. Ayni tabir bazan mutlak haleti de alır.

بومذاكرات اوزون اوزادى اجرا ايدلمشدر *bu müzākerāt uzun uza-d-ı icrā ed-il-miş-dir* (AHMED REFİK, *Lāle Devri*, s. 97 : mk. *Ayni yer*, s. 131). «ces pourparlers durèrent fort longtemps».

Eski osmanlıca'da *uzadı* kelimesinin uzun «long» manasiyle bir *sıfat* gibi kullanıldığının izleri vardır.

Ml. : برطاغده اوده اوزدو طاش چورلوب زيارت ديو اعتقاد ادب [1] *bir dağ-da ova-da uza-d-u taş çev-r-il-üb ziyāret de-yü i'tikād id-üb* ... A.U.E (1426 yılı yazmaları, yap. 280 v°); «en roulant une longue pierre sur une montagne ou dans une plaine et en la considérant comme une chose sacrée» ; [2]

اوزون اوزادى ديوار *uzun uzadı duvar* A.U.E «un long mur» *Burh. Kāt.* tercümesi, s. 58, l. 2 (aşağıdan).

Ayni şekilde bu, uygurca'da da görülüyor :

uzatı [3] *yökärü turgurup köni bilgä biligig* daima yüksek (değerde) tutup hakiki alim (in) ilmi (ni) A.U.E « exaltant toujours (beständig) la vraie science» [4] F. K. W. MÜLLER *Uigurica*, s. 20, I. 14). Mk. koïbalca : *usad-a* (CASTREN, s. 67, 17).

Mk. yapılış bakımından ايودو [5] *ivedü* acele, aceleci, «hâte, hâtif» (VAMBERY, *Alt Osm.*, s. 176) ve hatta *tökät-i* [6] *Uigurica*, s. 48 ve 49).

5. اولاشدرى *ul̤a-ş-dır-ı*, «contigu», *ul̤a-ş-dır-mak* «faire parvenir, joindre» fiilinden (bk. BARBIER DE MEYNARD, اولاش kelimesi altında, ve BIANCHI, اولاشقى altında).

6. اولوشدورى veya اولشدرى *ülüş-dür-ü* şuraya buraya, yer yer «de ci, de là, par endroit» (yağmur yağmak, meselâ); *ülüş-dür-mek* «répartir, partager» fiilinden.

7. توسكورى *töskür-ü* geriye, gerisin geri «en arrière, à reculons», *töskür-mek* (*tös* diye bağırarak yük hayvanını durdurmak) (7) fiilinden, § 851.

---

[1] Metinde arap harfli kelimelerin 3, 4, 6, 8, 10 uncuları harekelidir. A.U.E

[2] Müellifin *çevrilüb* kelimesine verdiği mana, yuvarlayıp demek olan «en roulant» dır ki, bunu uygun bulmayoruz. Bizce bu, uzun bir taşın etrafı çevrilip (yani etrafına bir duvar, bir çit örülerek çevrelenip) demektir. Şu halde «en roulant» kelimesinin «en entourant» diye tercüme edilmesi d ha doğru olurdu diye düşünüyoruz. Bir de «ziyaret deyü itikat edip» cümlesindeki « ziyaret » kelimesi « ziyaret yeri » manasına olduğuna göre bu da, «en le considérant comme un lieu de pélerinage» suretinde tercüme edilmek daha uygundu sanırız.— Sonra, böyle bir *uzadı taş* ın etrafı çevrilerek mukaddes bir şey gibi tanınması, bütün eski türk diyarında yer yer dikilmiş *bal̤bal̤* ları da hatırlatıyor. A.U.E

[3] Buradaki *uzatı* «daima» manasında görünüyor. A.U.E

[4] Bunu «la science du vrai savant» diye tercüme etmek daha doğru görünüyor A.U.E

[5] Metinde bu arap harfli kelime harekelidir. A.U.E.

[6] *tükäti*, sonuna kadar, tekmil, bütün manasında; (bk. Orkhon kitabeleri). A.U.E

[7] Bizce mananın dayandığı tös kelimesi bir sesad olmasa ge ek A.U.E.

8. چوره (veya چیوره) *çevre* (ki, *çevire* yerindedir; Mk. *çevrinti*, § 121) چویرمك *çev-ir-mek* «tourner» mastarından.

Bu kelime şöyle kullanılabilir:

a. *Zarf*: dolayarak «autour» (*çepe çevre* de derler; eski osmanlıca'da *çep çevre* ve Barbier de Meynard'a göre *çes çevre*, fır [1] dolayı «tout autour»).

Ml.: اول قرق كوبی . . . آلتون زنجیرله چپ چوره بغلیو قومشلر *ol, kırk küp-ü altun zincir-ile çep çevre bagla-gu ko-muş-lar* A.U.E (*Kırk vezir*, s. 146) «on avait pendu (aslı: on avait mis «à part» en attachant: A.U.E) ces quarente jarres, avec des chaines d'or, tout autour».

b. *sıfat* (belirtken); *çevre-yan* + mülkiyet lāhikası suretindeki ilgiçlik tabirlerde (mk. § 931 ve 949) «alentour de...».

Ml.: چوره یانمه كلوب اوطوردیلر *çevre yan-ım-a g'el-üp otur-du-lar* (fır dolayı etrafıma gelip oturdular) A.U.E «ils vinrent et s'assirent autour de moi». (SÜLEYMAN ÇELEBİ *Mevlad*, beyit 76; mk. başka bir misal, beyit 118, bk. § 1337, *sonunda*);

چوره یانن قلعه‌نك آلدی بولار *çevre yan-ın kal'a-nuñ al-dı bul-lar* [2] A.U.E «ils entourèrent la citadelle)» (bibl. nat., S. T. yazmaları, 1207, yap. 75).

c. *Alem* «substantif» 1° havza, havali, «circuit», muhit «contour», bir şeklin muhiti «périphérie», daire muhiti «circonférence».

2° Kenarları işlemeli mendil «mouchoir avec des bords brodés».

Ml.: كرهٔ ارضك محیط یعنی چوره‌سی ... ٤٠ كیلومتره‌دیر *küre-'i 'arz-ın muhit-i ya'ni çevre-si kırk bin kilometre-dir* A.U.E «la circonférance de la Terre est de quarante mille kilomètres»;

صیرمه‌لی چوره *sırma-lı çevre* «mouchoir brodé au fil d'or» [3].

---

[1] Bu *fır* kelimesi için bk. طولایی *dola-yı* aşağıda: 13, a.

[2] Aslı *bun-lar*.. Bir İstanbul lehçesinde böyle sükûnlu *n* lerden sonra *l* geldiği zaman *n*>*l* değişimi olduğu görülür: *yan-lış* > *yannış* (ve hatta sonradan *yā-nış*); *on-la-şıldı* > *an-na-ş-ıl-dı*; *un-la(n) şeker* > *un-na(n) şeker*, vs.; bunda ise ikinci *l* den evelki *n* nin yine *l* olduğu görülüyor. A.U.E

[3] Bu *çevre* kelimesi altayca'da ve daha başka lehçelerde rastlanan ve *ebir-mek*, *ebür-mek* «entourer» mastarından teşkil edilen *ebire* ve *ebre* «autour» kelimelerine yaklaştırılmak gerektir. Mk. osmanlıca *ev-ir-mek* kelimesi ki, ancak (*evir-mek çevir-mek* «tourner et retourner quelque chose» suretinde olmak üzere) itba' «hendiadyoin» yoliyle kullanılabilir; fakat, eski osmanlıca'da basit şekliyle ve acele etmek, koşmak «se hâter, courir» manasındaki *ev-mek* (*iv-mek*) suretiyle görülür, Mk. *ev-i* acele «hâte», *ev-ik* (*iv-ik*) bir nevi kayak «sorte de skee», *ev-g'en* süratli, aceleci «hâtif, rapide».

Tezk. Evl. yap. 231, I. 17 de *ävür-ä*. tersine olarak «à l'envers» manasındadır. *ävürä kälp* (elbiseyi) ters yüz yaparak, evirerek giyip «mettant un vêtement à l'envers»,

ev- kökiyle sıkı ilgileri olduğu görülen *çev-* kökünde de acele «hâte» manası bulunuyor: *çev-ik* süratli, hareketleri çabuk «rapite, leste»; Mk. (kırımca) *çeb-ik* «çabuk» «vite.» Çağatayca *çevir-mek* ardıl «postérieur» sınıfından چاورمق *çav-ur-mak* suretindedir. Mk. *çevre* nin manadaşı olan *çovra* [Bibl. Nat, ermenice yazmalar, 194, yaprak, 59, I, 5 ve aşağısı: *alayja eşikin yangıdan elip tinkovat ettilär çop çovrasın* (չօփ չօվրասըն),

9. دیی *de-yi*; bk. § 1339 ve 1340.

10. صاپه *sap-a* (*sap-mak* «dévier, quitter le chemin droit» mastarından). Şöyle kullanılır:

a. *Zarf* (yoldan) öte, uzak, geri «à l'écart, de côté, en retrait (par rapport à la route)».

Ml.: بزم او صاپه دوشيور *biz-im ev sap-a düş-üyor* «notre maison est éloignée de la route, notre maison est à l'écart (SAMİ BEY, *Kamus-u türki*);

او كوى صاپه‌در *o köy sapa-dır* «c'est un village perdu, loin de toute route» (SAMİ BEY, *Ayni eser*);

ايكى ميل يولدن صاپه اولسه *iki mil yol-dan sapa ol-sa* A.U.E *Hulv. Şāhī*, yap 40 v°) «si c'est à deux milles de la route».

b. *Sıfat* «(bir yer hakkında) yoldan ötede, uzakta olan; (yol hakkında) dolaşık «détourné».

Ml.: صاپه ير *sapa yer* «un endroit perdu»;

صاپه يول *sapa yol* «un chemin détourné» chemin d'écolier» (yani, kestirme olmayan, dolaşarak gidilen talebe yolu) A.U.E.

11. طوته *tut-a* (*tut-mak* «tenir, retenir» mastarından), بورجه طوته *borc-a tut-a* «en acompto sur une dette» ifadesinde.

12. طولانى *dola-nı* karışık, dolaşık, yolları hep çıkmaza götüren yer «embrouillé, enchevêtré, labyrinthe». Mk. aşağıdaki kelimeyi.

13. طولايى *dol̦a-yı* dol̦a-mak «tourner, contourner, enrouler» fiilinden ki, şöyle kullanılır:

a. *Zarf*, *fır dol̦a-yı* «tout autour» ifadesinde (ki, bu *çepe çevre* nin mānadaşıdır; (bk. yukarıda, 8. *çevre*). *fır* kelimesi çevrilerek dönüş hareketini bildiren bir sesaddır [1].

---

[1] *fır* kelimesini müellif bir sesad diye kabul ediyor. Halbuki fikrimizce bu bir sesad olmayıp «dolana dolana çevirmek manasında *bur-mak* daki, *bur-am bur-am* daki *bur* dan bozulmuş görünüyor. Şuhalde *dol̦ayı* ile hemen aynı manada olup onu tekit eder mahiyettedir.

fır-la-mak daki *fır* da bu fiilin bir çeşidi olup, (D.L.T, II 134) fışkırarak çıkmak manasındaki *bür-kür-mek* mastarının kökü olan *bür* le ilgili görünüyor. Ykl. *pırl̦amak*, havaya çıkmak; yine ykl. Rumeli'de (nebat hakkında) *pür-le-mek* (topraktan) çıkıp yükselmek. A.U.E

[*yıxov-un*] öylece eşiğini (kapısını) yeniden edip (yapıp) harçla sıva ettiler bütün çevresini (kilisenin) «de même on a bâti à nouveau la porte (de cette église: *yıxov-un*; mk. *Cod. Cum.*: *ythov*, s. 198 ve *gichöv*, s. 158) et on l'a crépie (polonezce: *tynkowac'* = kum, kireç, alçı veya çimentodan harçla sıvanmak) tout autour». Mk. *Ayni yer* pap. 30 ve *çov-ar-mak* «détourner» *Ayni yer* yap. 24, I, 14. Yine mk. *Cod. Com.* s. 65: *Çop çoura* çep çevre «circum», s. 60]. J. D.

Acele etmek manasında *ev-mek* (*iv-mek*) deki *ev-* (*eb-*); veya *iv-* kökiyle «etrafını çevirmek, kuşatmak» deki *ev-*(*eb-*) kökleri arasında şekil benzerliğine rağmen bir mana yakınlığı olduğuna kani değiliz: Mk. D.L.T. *ävmäk* I, 146 etrafını çevirmek *ävürmäk*, *ävrülmäk*, *ävrismäk* I. 216; *ävlänmäk* (ay) halelenmek, ağıllanmak, çevrelenmek; I. 152 *avmak* etrafını almak, vs. Mk. *ev* etrafı kuşadılmış yer (çadır), *ağ-ıl* (av-ul) etrafı kuşadılmış saha veya köy... *av* etrafı sarılmış hayvan? vs. A.U.E

Ml. : اورمانی ایرطولایی کزدی *orman-ı fır dola-yı g'ez-di* (SAMİ BEY) «il fit le tour de toute la forêt.»

b. *Alem* «substantif»: dolaşım «détour» ki, : vesilesiyle, münasebetiyle «à l' occasion de, à propos de» manasında ... طولایسیله , دولایسیله *dola-yı-sı-ile* şeklindeki ilgiçlik tabirde.

Ml. : سلانیكك یونانلیلر طرفندن استیلاسی دولایسیله مفتی افندینك ممنون اولوب اولمادیغی حقنده مخابرك واقع اولان سؤاله جواباً مفتی احمد افندی زیردهكی بیاناتده بولنمشدر *Sel̄āniğ'in Yunan-lı-lar taraf-ın-dan istīlā-sı dola-yı-sı-ile müftī efendi-nin memnun ol-up ol-ma-dığ-ı ḥakk-ın-da muḥābir-in vāḳi ol-an sa'āl-in-e cevāb-en müftī Aḥmed efendi zīr-de-ki beyānat-da bul-un-muş-dur* (*Tanin*, n° 1782, s. 4, col. 3) «en réponse à la question de, (notre) correspondant demandant, à propos de la prise de Salonique par les Grecs, si le Mufti était satisfait ou non, Ahmed Efendi fit la déclaration ci-après».

Bu tabirde görülen mülkiyet «izafet» lâhikası belirsiz bir irca alâmeti (§ 234) olduğu zaman, bu tabir dolaylı olarak, yani doğrudan doğruya olmayarak «indirectement» manasında bir zarf olur (ki, kelimenin asıl manası : dolaşımiyle «avec son détour» dir).

Ml. : آوروپانك بعض بیوك اندیشه‌لری واردركه طوغریدن طوغری‌یه دكلسه‌ده طولایسیله بزی مشغول ایتمكه سزاوار اولسه كرك *Avrupa-nın ba'zı büyük endīşe-lerī var-dır-ki doğru-dan doğru-ya değil-se-de dola-yı-sı-ile biz-i meşgul et-meğ-e sezāvār ol-sa gerek* (ALİ KEMAL *İḳdām* gazetesindeki makale). «L'Europe a certaines grandes préoccupations qui nous intéressent sinon directement, du moins indirectement».

c. İlgiç «postposition» (bk, § 913) [1].

Eski osmanlıca'da ayni kelimenin etraf, havali «alentour» manasında bir alem ismi olan *dolay* suretinde kısaltık bir şekli de bulunuyor ki, bu ilgiçlik bir tabirin ikinci haddi olarak kullanılır.

Ml. : جمله‌سین بر اوه طولدروب بیوردیكه طولاینه اودون یغب اود اوره‌لر *cümle-sin bir ev-e dol-dur-up buyur-du-ki dolay-ın-a odun yıg-ıp od uralar* A.U.E (NÖLDEKE, Auszüge aus Neşrī . . . Z. D. M. G., t. XV, s. 353) «il ordonna de les réunir tous dans une maison, d'entasser du bois autour de celle-ci (*dolay-ın-a*) et d'y mettre le feu».

Hem bu Meninski'nin zamanındaki bir söyleyiş (*Lexicon* : *dolay*) idi ki, kendisi şöyle bir misalini veriyor:

شهرك دولاینده *şehr-ün dolay-ın-da* [2] «à l'entour de la ville».

Mk. ley(*-leyü*) lâhikası içinde buna benzer bir hadiseyi (§ 890, 4°, ihtar).

---

[1] Yakutça'da *tul* dolamak, «entourer» fiilinden, dolanarak, «autour» manasında *tul-a* zarfı vardır (BÖHTLINGK) *Vocab. yakout*, s. 109). Daha yukarıda, 8 *c* haşiyesinde bahsi geçen *ebire* veya *cebire*'den başkaca, altayca'da dolamak, sarmak «envelopper» manasında olan *oro* fiilinden ayni manada *orow* kullanılır. (Mk. osmanlıca'da *örü-mek*, örmek «tresser» etrafı bir duvarla çevirmek «entourer d'un mur.) ve *aylan* dolanmak «s'enrouler» fiilinin müteaddisi olan *aylan-dır-* «entourer» fiilinden *aylan-d(ı)r-a* kullanılır. (Mk. eski osmanlıca'da *dolamak* fiilinin manadaşı olan *ayla-mak*). Mk. altayca'da *ayla-ş* dolaşık «détourné» (yol) ki bu, osmanlıca'da *dolaş* kelimesinin ve Kazan lehçesinde : *äylä-n-ä*'nin manadaşıdır Mk. (§ 862, ihtar 1 den yukarılarda *ayla-k*, *aylā-mak* kelimeleri. J.D.

[2] Müellif bunu *dolay-in-de* suretiyle kaydediyor. A.U.E

14. (Muhtemel olarak) طولو *doŀ-u* [1] kelimesi (*doŀ-maḳ* «être plein, se remplir» mastarlarından) ki, şöyle kullanılır.

a. *Sıfat : doḷ-u şişe* (SAMİ BEY). «bouteille pleine». Bu sıfat yalnız kab için değil, için deki hak kında da kullanılır.

Ml.: *bu doḷab-da ḳitab doḷu-dur* «il ya plein de livres dans cette armoire (mot à mot : «dans cette armoire les livers sont pleins»);

bu g'öl-de baŀıḳ, bu dağ-da av ḳuş-ŀar-ı doŀu-dur. (SAMİ BEY) «il y a plein de poissons dans ce lac, de gibier dans cette montagne».
Başka bir yapılama : [2]
bu bağ-da doḷu kiraz var-dır (SAMİ BEY) «il y a beaucoup de cerises dans ce verger»;

براولو حوض ايچى طلو بالقلر اوينار *bir uŀu ḥavuz iç-i* [3] *doḷu baḷıḳ-ḷar oyna-r* A.U.E (*Batt.* s. 12, l. 8);

چملك طولوا قراقان اولمش *çömlek doḷu* [4] *ḳara ḳan oŀ-muş* A.U.E «le pot se remplit de sang (noir A.U.E). «(Bibl. nat., yazmalar, A. f. t. 87, yap. 49, l. 8).

b. *alem* «substantif», «bir kabı doldurmak için lâzım gelen miktar» manasiyle izafet (ilgialik) terkiplerinin ikinci haddinde bulunur.

Ml.: *avuç doḷu-su* «ce qu'il faut pour remplir la poignée; une poignée»
Bizim *sabit* «fixe» diye adlandırdığımız (§ 1101) bu izafet ilgileri [5] ölçü belirtkenleri gibi kullanırlar (§ 1079).

Ml.: *mangal doŀu-su ateş* «du feu plein le réchaud» (B. de M.);

ağız doŀu-su laf «des paroles plein la bouche ; vains bavardages»;

çocuḳ-ŀar-ım şu sınıf doḷu-su para ḳazan-acaḳ-sınız (*Altın kitab*, s. 8) «mes enfants, vous gagnerez autant d'argent qu'il en faudrait pour remplir cette classe»;

sahife-ler doḷu-su iftira «de la calomnie, plein des pages entières»;

---

[1] *doŀu* kelimesinin eski bir ulak olduğu muhakkak değildir. Bununla beraber bunu daha eski bir *doŀuḳ* (mk. تولوغ « *toḷug* A.U.E» *Hüsrev-ü Şirin*) diye almaktan ise, bana ulaklardan biri olduğunu zannettiren (daha aşağıda b. alem ismî haşiyeleri) sebeplere bakınız. J. D.

[2] Buradaki *doḷa*, vurgusu birinci hecede olmak üzere çok «beaucoup, nombreux fort» manasında sıfattır. bk. ileride bir haşiyede تولا (*toḷa* A.U.E.)

[3] Buradaki *içi* kelimesi *içinde* yerine kullanılmıştır. A.U.E

[4] Arapça imlâ tesirlerine uyarak bazı و *u* lardan sonra yapıldığı gibi, طولو kelimesinin sonuna da elif (ا) getirilmiş. A.U.E

[5] Aşağıki cümle hâdis (arızi «accidentel») bir izafet ilgisidir ki, bunda *doḷu* kelimesinin bir vasıflayıcı manası var (Mk. § 1121 ve 1125):
طبانجه‌نك دولوسى بر كشى‌يى بوشى قرق كشى‌يى قورقودور *tabanca-nın doŀu-su bir kişi-yi boş-u ḳırḳ kişi-yi ḳorḳud-ur* (söylence) «un pistolet chargé fait peur à une personne seulement, un (pistolet) vide en effraye quarante» (dicton) J. D.

بر أكوز كون طلسى التون *bir öküz gön* [1] *d(t)ol̤a-su al̤tan* A.U.E «de l'or plein une peau de bœuf» (1426 yılı yazmaları, yap. 162, satır, 14) [2].

15. قله *ḳal̤-a*, *ḳal̤-maḳ* «rester» fiilinden ki, şuralarda görülür:

1° قات قله *ḳat ḳal̤-a* zora kalınca, son kerteye gelince «en dernier lieu».

Ml.: *ḳat ḳal̤-a muḥtac ol̤-ur-sa-ḳ bun-u ḳull̤a-n-a-cağ-ız* (SAMI BEY) «comme dernière ressource, nous emploierons ceci» [3].

ḳat ḳal̤-a on k'ese aḥçe-ye-dek ḳayil-im «au taux le plus bas, je consens jusqu'à dix bourses d'argent» (VIGUIER, s. 333).

---

[1] Bu ifadede *gön* kelimesinin, asıl manası, bizde olduğu gibi alelâde hayvan derisi değil, hayvanın derisinden çıkarılan tulum olduğu seziliyor; *gön* kelimesi burada *gön-ī* yerinde kullanılmıştır. A.U.E

[2] Şark lehçelerinde ve eski osmanlıca'da *tol̤-u* şekli görülüyor.

Ml: آغ كبي كه تولا بولدوغندن صوكره *ag gibi ki tol̤-a bol̤-dug-un-dan soñ-ra* yani: ağ gibi ki dolu olduğ(un)dan sonra ... A.U.E (Astrakhan tatarcasına çevrilen İncil'den, Mat. XIII., 45) «comme un filet qui après s'être rempli ...»;

bir zembil tol̤-a xurma (*Tezk. Evl.*, yap. 114 v°, satır 10) «un panier plein de dattes».

Çin türkistan'ında *tol̤-a* kelimesi çok «beaucoup, fort» manasındadır.

Ml: *bu törtülänniki hämmesinin tol̤a açcige kelip* (bu törtü-län-in-ki: bu dörtlenmişi) hemme-sin-in (hep-sin-in) tola (dolu, çok) açıga (öfkeye) kel-ip (gelip) A.U.E (*Yedi Uyarlar*, s. 220) «s'étant mis fort en colère, tous les quatre»;

bu it-ni tol̤-a ur-ma-nl̤ar bu iti çok dövmeyiniz A.U.E (*Aynı yer*) «ne frappez pas trop ce chien»;

سيزدين تولا ازار ييب ايكان *siz-din tol̤-a azar yi-yib ikān* (şu var ki) sizden çok azar yemiş idi A.U.E «c'est qu'ils ont été très maltraités par vous» (GRENARD, s. 312).

Tezkere-i-Evliyā dan alınmış olan şu aşağiki ibare(ler)de *tol̤-a* nın bir ulak olduğu görülüyor:

ol̤ köñl-i tol̤a ḥaḳāyiḳ o gönlü dolu (olan) hakikatler (le), «cet (homme) au cœur plein de vérités» (yap. 136 satır, 8) mot à mot: «cet (homme) ayant le cœur rempli des vérités — A.U.E);

köñl-üm-dä tañrı ta'ālā-nıñ maḥabat-ı andag tol̤-up tur-ur kim özgä kim-är-sä-niñ dost-l̤ug-ı ya duşmanl̤-ıg-ı män-iñ köñl-ümdä ḳal̤-ma-y tur-ur gönlümde Tanrı ta'ālā'nın muhabbeti öyle dolmuşdur ki başka kimselerin dostluğu veya düşmanlığı benim gönlümde kalmaz oluyor A.U.E (yap. 108, satır 13) «mon cœur est tellement rempli de l'amour de Dieu, qu'il n'y a plus de place pour l'amour ou la haine de personne d'autre» J. D.

Müellifin ibareler dediği yalnız bir ibare olacak, çünki bu ikinci misalde *tol̤a* değil *tol̤up* kelimesi vardır; bunun yeri ise § 1308, 3 ün sonudur ki, (ihtar) dan evvele rastlar. A.U.E

[3] Biz SAMI BEY de şu misali de bulduk:

ḳat ḳal̤-a biñ ḳuruş-a ver-e-bil-ir «au taux le plus bas, il consent jusqu'à mille piastres.—Selânik'te bunun *ḳatı ḳol̤ay* suretinde, şekilce değişmiş olanı var ki, aynı mana ile menfi cümlelerde kullanıldığını çok işitmişimdir. *Ben bu işin peşini ḳatı ḳol̤ay bıraḳmam*, gibi. A.U.E.

2° Saati söylerken (filân saatten) şu kadar dakika [1] eksik «moins tant de minutes» demek için.

Ml.: *beş-e on ḳal-a* (veya *ḳal-araḳ*) «à cinq heures moins dix».

Şuna dikkat edilmeli ki [fransızca kelime kelime «dix (minutes) restant à cinq (heures)» demek olan] bu ifade de *ḳal-a* ulağının (§ 1333 deki) kaideye muhalif olarak kendine mahsus bir faili vardır.

16. گچه *g'eç-e g'eç-mek* «passer» fiilinden ki, şuralarda görülür:

1° (Osmanlıca'da بربردن گچه *bir bir-in-den g'eç-e* «communiquant» ifadesinde:

Ml.: بربردن گچه زر اندر زر دیوان خانه‌لری و اوطه‌لری *bir bir-in-den g'eç-e zer-ender-zer divan-ḫāne-leri ve oda-ları* A.U.E *Meh. Efendi sefāretnāmesi* (*Rel.*) s. 31; *Julien Galland* tercümesi s. 94).

2° Saati söylerken dakikaların [2] sayısı bildirildiği zaman.

Ml.: *beş-i on g'eç-e* (veya: *g'eç-erek*) «à cinq (heures) dix». *ḳal-a* için verilen mutalaalar ayniyle buna da şamildir) [3].

17. راستگله *rast g'el-e, rast g'elmek* «rencontrer» mastarından ki bu, rastlayarak, tesadüfen «de rencontre» ve olur olmaz, ilk karşımıza çıkan «le premier venu» manasındadır [4].

18. گوتوری *g'ötür-ü* (eski osmanlıca'da: گوتوره) *g'ötür-mek* «emporter» fiilinden zarf ve sıfat olarak, «en gros, à forfait» manasiyle kullanılır. Mk. Kazan tatarcası: گوتاره [5].

---

[1] Yalnız dakika değil, (çeyrek) de kullanılır:

beş-e çeyrek ḳal-a. A.U.E

[2] *geç-e* kelimesi de *ḳal-a* gibidir:

beş-i çeyrek geç-e. A.U.E

ḳal-a ve *g'eç-e* kelimeleri zarf, muzafunileyh (ve muzafı kaldırılmış muzafünileyh) olarak kullanılabilir:

Zarf): *beş-e çeyrek ḳal-a gel; tiren beş-i on geç-e ḳalḳ-dı;*

Muzafunileyh): *beş-e çeyrek ḳal-a tiren-i-ile geldi; altı-yı on geç-e vapur-ı-ile gid-ecek;*

Böyle hallerde (geç-e, ḳal-a) muzafünileyhleri kaldırılmakla da kullanılır.

beş-e çeyrek tiren-i-ile gel-di; altı-ya on vapur-ı-ile gid-ecek;

(Muzafı kaldırılmış muzafünileyh olarak) *beş-e çeyrek ḳal-a ile gel-di; altı-yı on geç-e ile gidecek;*

Böyle yerlerde *ḳal-a* ve *geç-e* düşürülerek onlardan evvel gelen isimler muzafı kaldırılmış muzafünileyh rolünde bulunurlar.

beş-e çeyrek-le gel-di; altı-yı on-la gid-ecek... A.U.E

[3] Altayca'da (ayni kökten bir sebepli olan) *keç-ir-e* fiili «(düz bir mania, bir ırmak vs. den ötede «au delà» manasındadır». Mk. *ay-ır-a* (yüksek bir maniadan) ötede, «au delà» ... J.D.

[4] Misâl: *öyle rast gele adamlarla dostluk kurulmaz* (sıfat), *insan sözlerini tartmalı, rastgele söylememelidir* (zarf). A.U.E

[5] Misâl: *bazan götürü pazarlıkla hâlden ucuz zerzevat alanları görürdüm* (sıfat); *bütün bu gördüğün takımları götürü aldım* (zarf). A.U.E

19. گوره *g'ör-e* (veya گورو *g'ör-ü*) *gör-mek* «voir» fiilinden ki, şu tabirlerde görülür:

گوزگوره *g'öz g'öre* «de visu» (Mk. ayni manada رای العین *rey-el-'ayn*);

اوستون کورو *üst-ün kör-ü* [1] «à première vue, à regarder superficiellement».

g'ör-e kelimesi ilgiç olarak kullanılır (bk. § 908) [2].

İHTAR. — Aşağıki ifadelerin de eski ulaklar olması muhtemeldir:

اکری *eğri* «de travers, tordu» *eg-ir-mek* fiilindeki manadaşı *büğ-rü* dür, *bük-ür-mek* *büğ-ür-mek* fiilinden;

دخی *daḫi* ve طاقا *daḳa* «aussi» (çağ. داقی, تاق, vs.) [3].

آیرو (eski osmanlıca: آیرو) *ayrı* [4] 1° «séparément, séparé; 2° autre» ki, aslı *ay-ır-ı* (mk. § 121), *ay-ır-maḳ* fiilinden, Mk. *ayra* «séparément» Kazan). Eski osmanlıca'da (ayni kökten) bir *ayraḳ* sıfatı da var ki bu, *ayrı* kelimesinin menşe'i diye sayılabilir; fakat bu sıfat yalnız «başka» manasındadır. yine mk. *ayr-ı-sız seç-l-siz* veya *ayr-ı seç-i-si ol-ma-gan* «tout pareil; sans différence» ifadesini (*seç-i*, *seç-mek* «choisir» fiilinden);

اوکوردو *öñ-ür-d-ü* (§ 910), (eski osmanlıca'da *öñ-ür-t-mek* «précéder, devancer» fiilinden.

Ml.: ایلرو کچن امتلردن سز اوکردك صالح عمل ایشلماکله *ilerü g'eç-en ümmet-ler-den siz öñ-ür-d-üñ sālih 'amel-ler işle-mäk-le* A.U.E «dépassez les anciennes nations par vos belles actions» (1426 yılı yazmaları, yap. 96 v°). [5].

Yine mk. *doğru* hakkında, s. 617, haşiye. Bir de mk. *tāğür-ü*, s. 614. Eski osmanlıca'da *ḳoş-a*, beraber «ensemble» manasındadır (VAMBERY, *Alt. Osm.* 192; okuyunuz: *ḳoş-maḳ* «atteler, joindre» fiilinden). Mk. Uranha'ca *ḳoc-a* ve Altayca *ḳoj-o* «ensemble» [6].

---

[1] Müellif bunu yanlış olarak *gör-e* suretinde kaydediyor. Halbuki bu, lehçemizde eski *kör-mek* mastarından *k'* li olarak yaşayan tek kelimedir. «Üstten (satıhtan) görerek» manasiyle. A.U.E

[2] Çagatayca'da کورا *gör-e* kelimesi yanında bir de ayni manada باقا *baḳ-a* (*baḳ-maḳ* «regarder» fiili vardır; *göre*, alelâde bir ulak rolündedir:

Şu aşağı misâlde:

انی کورا ملك دوغر قالدی حیران *an-ı kör-ä melik Dogār ḳal-dı ḥayran* A.U.E «le voyant Malik Dougar demeura tout surpris» (HOUTSMA, Z. D. M. G., C. 43, s. 82, 1233 selçuk metni);

مرتبه سی نسبتیغه باقا *mertebe-si nisbet-i-ga baḳ-a* A.U.E «selon son rang» (NEVAÎ, *Muh. Lug.*, s. 2). J. D.

göre kelimesi tavla oyununda *gel-e* gibi sıfat (ve mevsufu yerinde bir sıfat = isim); olarak da kullanılır.

göre (= *gele*) *bir zar attım; oyunda benim şansım yok; hep göre* (*gele*) *atarım; oyunda onun göre* (*gele*) *si çoktur*, vs. A.U.E

[3] Aslı *taḳ-maḳ* fiilinden *taḳ-ı* (= takılarak, zeyil olarak); ykl. takım taklavat.. A.U.E

[4] Anadolu'da lehçe sözü olarak aktarışlı «méthathèse» *arγı*.. J. D.

[5] Müellif asıl olan *öñürdi* kelimesine değil, yine aynı kökten türemiş olan bir siygasına misâl veriyor. A.U.E

[6] İlerü (ileri) kelimesi burada gösterilmemiştir. Bu: *il-gärü* (ve belki aslî *ilk-gärü* «öne doğru» menşeli olsa gerek. Köke katılan ve ahenge göre değişen kısım ise *-ḳaru*

1339. ديه (ديـه) *di-ye* (edebî okunuş: *de-ye*) veya دى (ve eski imlâsiyle: ديو) *de-yi*, ديمك *de-mek* «dire, appeler (nommer)» fiilinden [1].

Asıl diyerek «disant» manasında olan bu ulak, esas itibariyle bir dolaysız söz «discours direct» i kelâm içine almağa yardım eder ki bu, umumiyetle [2] *demek* filinden bütün siygaları gibi o dolaysız sözün ardınca gelir:

Ml.: كورلره «موم بهايه چيقمش» ديمشلر «او بزم وظيفه‌مزده دكل» ديه جواب ويرمشلر *kör-ler-e «mum paha-lı-ya çık-mış» de-miş-ler «o biz-im vazife-miz-de değil» di-ye cevab ver-miş-ler* (Atasözü) «on dit aux aveuğles: la bougie augmente de prix. Ils repondirent [en disant]: celà nous est bien égal»;

بر قاچ قالين سس بردن «فرما، فرما!» ديه باغيردى *Bir kaç kalın ses bir-den «ferma, ferma!» di-ye bağır-dı* [YAKUB KADRİ, *Bir serencam*, s. 107] «soudain plusieurs grosses voix crièrent: stop, stop!» (italyanca *ferma* bir tramvayı durdurmak için söylenir).

1333 üncü bentteki kaideye aykırı olarak *deyi* failin aslı fiil siygasının failiyle aynı olması her zaman zarurî değildir: *deyi işitmek* « . . . denildiğini işitmek «entendre dire que . . .» manasındadır.

Ml.: «حشيش سكر ويرير» ديه ايشيدوب مراق ايدرك عطاردن برمقدار آلدى «*haşiş sekir ver-ir» de-yi işid-ip merak ed-erek aktar-dan* (*'attar-dan*) *bir mikdar al-dı* (*Letâ'if-i Nasr-ed-din Hoca*) «ayant entendu dire que le hachich donnait l'ivresse, il s'en montra fort interigué et fut en acheter au droguiste»;

در غلطان «بو استماع ايتدوكزى راى‌العين مشاهده ايلدك «*dürr-i galetan* (*yuvarlanır*

---

[3] Müellifin bu hükmü doğru olmasa gerek; edebî dilde böyle bir söyleniş yoktur. Bilâkis bu türlüsü halk dilinde bazan işidilmektedir. Yunus Emre'de bunun *de-gü* şekli vardır. A.U.E

[4] Eski osmanlıca'da bir de *ayıt-mak ayt-mak* fiili bilhassa bunun muzarii olan *ay-d-ur* (ايدر ,ايدور) kullanılır ki bu, dolaysız sözün başında bulunmakla iki fiil ile çerçevelenmiş bulunuyordu. Yakutça'da da aynı tarz görülmekte olup, bunda *ät*-fiili dolaysız sözün başında, ve *diä* - fiili ise sonunda yer almış bulunuyor. J. D.

---

ekidir ki (. . . e karşı, . . . e doğru) karşılığıdır:

yok-kara, yükseğe doğru, yukarı; *tış (taş)-kara*, dışa doğru, dışarı; *iç-keri* içe doğru, içeri. - Buradaki arap harfli kelimeler aslında harekelidir.

İnsc. de l'Orkhon IIE 35:

[Orkhon runic inscription]

IDRAB	URAGÇAGBAT	PIDI	NIBUS	NİRİY	NUDUB	ZUGO	ZUKOT
gitti	doğru — Çin'e	bırakıp	suyunu	yerini	millet(i)	oğuz	dokuz

Bu *karu* kelimesinin *kar-u* (karşı olarak) suretinde bir ulak olduğu seziliyor. ikinci satırdaki oguz, Tapgaç kelimelerinde «G» lar «C» gibi çıkmış. A.U.E

inci) diyū istima' it-dūgümūzü re'y-el-'ayn müşāhede eyle-dük A.U.E (*Meh. Ef. sefāretnāmesi*, s. 40, *Relat. de Meh. Ef. Julien Galland tercümesi* s. 120) «Je vis (nous vîmes) de mes (nos) propres yeux que j'avais (nous avons) entendu dire qu'on appelait perle roulante».

Dolaysız sözün gerçekten zikredilmiş olması zaruri değildir, zihnen söylenmiş olması yeter.

Ml. : نه حقله بنم مانده یی سوردك کوتوردکده آقشامه قدر آره یه جغم دیه طابانلری پاتلاتمغه سبب اولدك *ne hakk-la ben-im manda-yı sür-dü-ñ göt-ür-dü-ñde akşam-a kadar ara-yacağ-ım di-ye taban-lar-ım-ı patla-t-mağ-a sebeb ol-du-ñ* (*Letā'if-i Nasr-ed-din Hoca*) «de quel droit as-tu emmené mon buffle et m'as-tu obligé, à force de chercher (keli. keli: «en me disant: je chercherai», à mettre en pièces mes semelles?»;

Hiç umud et-me-z-ler i-di ki Tahmas Kulu ol dar yer-den g'el-ecek de-yi (TANBOURI AROUTINE, s. 27) «(Nādir-Chah) ils ne s'attendaient pas à ce que Tahmasp qouli khan (Nadir-Chah) pût venir par une passe aussi étroite».

Böylece söylenmeyip takdir edilen dolaysız söz gerek bir gayeyi, kast ve niyeti ve gerek bir tasdiki ifade edebilir. Ve bundan da *deye* nin şöyle kavramları olması ihtimali doğmuş olur.

1° . . . mek gayesiyle, . . . mek üzere . . . , . . . için «afin que . . . , afin de . . . , pour . . . ».

Ml. : نیچون بویله قوشه رق کیدیورسك ؟ - واپوره یتیشه یم دیه - *niçin böyle koş-arak gid-iyor-suñ? - vapur-a yet-iş-eyim di-ye.* «pourquoi cours-tu ainsi? - pour ne pas manquer le bateau» (mot à mot: «disant que je ne manque pas le bateau»).

2. . . . bahanesiyle (vesilesiyle) «sous prétexte que . . . »

Ml. : بن امکدارم دیه کوشه ده اوتوروب هیچ بر ایش کورمك ایستمیور *ben emekdar-ım di-ye köşe-de otur-up hiç bir iş gör-mek iste-me-yor* (SAMİ BEY) «sous prétexte qu'il est un vieux serviteur, il reste assis dans un coin et ne veut rien faire»;

برینك انسان بوندن یوکسك یرده پنجره سی اولوبده احتمالکه نردبان وضعیله قومشوسنك مقر نسوان اولان محله نظر ایلر دیو قومشوسی اول پنجره یی سد ایتدیرهمز *bir-in-in insan boy-un-dan yüksek yer-de pencere-si ol-up-da ihtimal-ki merdiven* (nerdüban yerine) *vaz'-ı ile komşu-sun-uñ makarr-ı nisvan ol-an mahall-in-e nazar eyle-r de-yi komşu-su ol pencere-yi sedd et-dir-e-me-z* (Osmanlı, medeni kanunundan alınma) «(si) quelqu'un possède une fenêtre à une hauteur supérieure à la taille d' (un) homme son voisin ne peut la faire aveugler *sous prétexte* qu'il pourrait, en apposant (une) échelle, avoir vue sur (un) local [de son voisin], réservé aux femmes» [1].

---

[1] Manaya ait olan bu hususi tarzlar yalnız *deyi* kelimesine mahsus olmayıp ayni fi'lin başka siy'galarında da bunlara rastlanır; ve bunlar şu kelimelerden de ibaret olabilir:

1° *der-ken* suretindeki (bk. § 1359) mürekkep ulakdan.

2° *de-yerek* suretindeki ulakdan.

Ml. اولکیجه چکمجه صغیر قضاسنده بیتوتت و آندن سلوری وچورلو وبابای عتیق دیه رك ادرنه یه عزیمت (بتدك) *ol-gice Çekmece-'i sagīr kazā-sın-da beytūtet ve an-dan Silivri ve Çorlu ve Babā-yı-'atik di-yerek Edirne-ye 'azīmet (et-di-k)* A.U.E (*Fransa Sefāret-nāme-si*, s. 5) «cette nuit-là nous couchâmes dans le Kaza de Kutchuk

1340. Ve nihayet bu *deyi* edatı, bir dolaysız söze az çok uzaktan mal edilebilecek olan her şeyi, yani başka yerden nakil suretiyle alınan sözleri, sesadları, hususi isimlemeleri veya tarifleri o söz içine almağa yarar (hatırlardadır ki *de-mek* kelimesi isimlemek «nommer» manasını da bildirir).

Ml.: فرنكلرده طاغ كبى قالمش بر فاره دوغورمش ديه بر ضرب مثل واردر *F(i)reng-ler-de «dağ g'ebe kal-mış bir fāre doğ-ur-muş» di-ye bir darb-ı-mesel var-dır* «chez les Européens existe un proverbe disant: la montagne a accouché d'une souris»;

«شيپ» ديى انسانك خطاسنى يوزينه اورور «*şıp*» *de-yi insan-ın ḫatā-sın-ı yüz-ün-e vur-ur* (HUS. RAHMI, *Metres*, s. 55) «il a vite fait (mot à mot: en disant *şıp*, onomatopé de la vitesse) [1] de vous reprocher une faute»;

كوپك «خررر» ديه صالديردى *köpek ḫırrr di-ye sal-dır-dı* (*Letā'if-i Nasr-ed-din Hoca*) «le chien se jeta en grognant» (mot à mot: en disant *ḫırr*);

«يوز سنه محاربه سى» ديه تاريخده شهرت بولان محاربه «*yüz sene muḫārebe-si*» *di-ye tārih-de şöhret bul-an muḫārebe* «la guerre devenue célèbre dans l'histoire sous le nom de guerre de Cent ans»;

علم صرف ديه برلسانى طوغرى اوقويوب يازمق ايچون لازم كلن قاعده لرى كوسترن فنه دينير «*ilm-i sarf*» *di-ge bir lisān-ı doğru oku-yup yaz-mak için lāzım g'el-en ka'ide-leri* gösteren *fenn-e den-ir* (Şöylece de denilebilir: *bir lisān-ı ..... g'öster-en fenn-e ilm-i-sarf de-n-ir* «on donne le nom de grammaire à la science qui montre les règles nécessires pour lire et écrire correctement une langue».

---

[1] *şıp* kelimesi esasen bir sesad olmayıb *çabucak* manasında bir kelimedir. *çab-uk* kelimesinin kökü de bunun bir çeşidindendir. Lehçemizde *şıp sevdi* = hemen, çabucak sevdi (seven)... *şıp-ın*: *hemen, çabak* A.U.E

-Tchekmedjeh et de là nous partîmes pour Andrinople via Silivri, Tchorlou et Eski-Baba». (Baba eski, olacak. A.U.E)

3° *de-me-mek* «ne pas dire» menfi fi'linin emir siygasi ki, bir memnūluk bildirir (bu memnu'luk ile yalnız vaki olan fiil değil, fi'lin *kast ve niyeti* yasak edilir).

Ml: صاقين بالدن ييه يم ديمه *sakın bal-dan yi-ye-yim de-me* (FAIK REŞAD, *Küll. Let.*, s. 560; *mk. Aynı yer*, s. 591 ve 627) «ne t'avise pas de manger de ce miel»).

Aynı *de-me-mek* fi'liyle beraber bir muhayyerlik manası getirildiği zaman bu, hemen hemen fransızca'nın «indifféremment» zarfına muadil olur.

Ml: *dê-me kış yaz; durma hemen oku yaz* (*Atasözü*) «que ce soit hiver ou été; travaille sans arrêt (mot à mot: «ne dis pas» hiver (ou) été, ne t'arrête pas, lis et écris toujours»);

g'enç iḫtiyar de-me-yip hep(i)sin-i sevk et-miş-ler «on les a tous fait partir (comme soldats) jeunes ou vieux, indifféremment»;

آتش ... سلطان سليم سمتنه طولا و عرضا يوريبوب بيت فقير وسراى امير ديميوب ... منازلى احراق اولدى *ateş ... Sultan Selim semt-in-e tūlen ve arzan yörü-yüp beyt-i fakir ve sarāy-ı emir de-me-yip ... menāzil-i iḥrak ol-du* (NAIMĀ, III, s. 167) «le feu s'étendant au quartier de (la mosquée) Sultan Selim, les maisons, celles des pauvres comme celles des grands, furent (toutes) brûlées». J. D. [Keli keli:... sans menager les maisons des grands aussi bien que celles des pauvres, les alentours de ... furent (toutes) brûlées») A.U.E

İHTAR. — Orkhon kitabelerinde ayni ulak *n* li (*-yin*) le uzantılı *tä-yin* şekliyle bulunmaktadır (RADLOFF, *Die Alt Insch*, II, 125) [1]. Bunun § 1342 de kayd edilene benzer bir uzantı neviden olması mümkündür. Yine mk. *-i* li ve *-in* li türemeler (§ 869) arasında bir muvaziliği: (*diz-i* ve *diz-in*; *koyu* ve *koy-un*; *dol-u* ve *dolun*(ay) gibi misallerdekini —A.U.E) [2].

n sesi bir çok lehçelerde yaşayup durmaktadır.

Ml.: *Dakyanus-nı körenl dän bu üçülän Kara-xoca-ga bar-dı* (*Yedi Uyurlar* s. 227; Çin Türkistan'ınca) Dakyanusu görelim de-yin her üçü birlikte (olarak) Kara-Hoca'ya gitti A.U.E «tous les trois allèrent à Kara-Khodja pour voir (mot à mot: «disant: que nous allions voir) Dioclétien».

بر ايللك يولدان باشقه آرواد آلماسون دين (آ ى) قايتاروب كتورمدى‌مى *bir il-lik* (*yıllık* A.U.E) *yol-dan başka arvad* (*avrat, kadın*) *al-ma-sun de-yin?* [*an-ı*] *kay-t-ar-up* (*geri çevirip*) *get-ür-t-me-di-mi?* A.U.E (FETH. AH., s. 38) «ne(l')a-t-elle pas fait revenir d'une distance d'un an (de voyage) pour qu'il ne prenne pas une autre femme?».

Yakutça'da *de-mek* manasına *diä-* fi'linden *diä-n* vardır (bk. BÖHTLINGK, II. s. 116, *b* ve aşağısı, ve PEKARSKI *Dict.* s. 695).

Mk. *dahi, daha* «encore» (19. *göre*'den sonraki ihtar) manadaşı olan *dağın* şeklini; (RADLOFF, *Cod. com.* s. 57; RADLOFF, *Dict.* III, 1614; *Bibl. nat.*, ermenice yazmalar. 194, yaprak 12 ve 56 v°).

tägi yerindeki *değin* için ise, bk. § 904 *sonlarına doğru*

Mk. *dira* (yaprak 14, I. 11, 25; I. 17, vs.) nin, ve *digin* (yaprak 13, I. 19) kelmesinin manadaşı olan yukarıda aynı manadaki *dirin* (*Bibl. nat.* ermenice yazmalar, 194, yaprak 14. I, 14; yaprak 12).

1341. Ve nihayet hususî mahiyetli, az miktarda bir sıra zarflık tabirler vardırki, bunlarda (*y*)*e* li bir ulağın ardınca (§ 1063 2° deki kaideye aykırı olarak) dolaysız mefuli bulunur; ve umumiyetle böylesi چالمق *çal-mak* «frapper» fi'linden bir ulakla olur.

O tabirler şunlardan ibarettir:

(قيرباچ) چاله قامچى [3] *çal-a kamçı* (veya *kırbaç*) «à coup de fouet»;

---

[1] Bu *tä-yin* değil *ti-yin* dir. A.U.E :

İnsc. de l' Orkhon IE 11:

𐰤𐰃𐰖𐱅𐰤 𐰆𐰲𐰞𐰆𐰉 𐰆𐰑𐰆𐰉 𐰤𐰃𐰖𐱅𐰤 𐰆𐰔𐰢𐰞𐰆𐰉 𐰴𐰆𐰖 𐰆𐰑𐰆𐰉 𐰚𐰼𐰇𐱅

NİYİT NUÇLOB NUDUB NİYİT NUZAMLOB KOY NUDUB KRÜT

diye(rekten) olsun millet diye(rekten) olmasın yok millet(i) Türk

[2] Bizce uzantı denilen şeyi yapan bu *n*, isimlere de aletlik manasiyle katılan (*kı-ş-ın, dönüş-ün* deki gibi) bir *n* dir ki bu, fiilde haliye siygasını kuvvetlendiriyor: *ti-yin* = diyerek(den). Sonra (alub, gelüb) gibilerinde de gelen yine budur. (*al-a-ban, geli-ben* = alarak(dan), gelerek(den) gibi. A.U.E

[3] Mk. bu tabirin manadaşı olan *vira kamçı* ifadesi.. *vira* kelimesi italyanca aslından bir bahriye tabiridir; bu *vira* ve bir de *mayna* kelimeleri vinç makinesi manevresinde emir için kullanılır. J. D.

Bu iki tabirden birincisi italyanca'da (çevir) manasında (bk. italyanca «virare»), ikin-

قيليج چاله *çal-a ķılıc* «à coup de sabre»;
كورك چاله *çal-a kürek* «à toutes rames» [1].
Mk. Şu aşağıdaki ifadeyi:

قيليج صيغيره (imlası böyledir) *sıyır-a ķılıc* «tirant le sabre: le sabre au à la main (*Bibl. nat.*, yazmalar S. T. 486, yap. 112); *sıyır-maķ* «frotter avec violence, arracher, dégainer». (S. T. 535, yazmasında yap. 56 ayni ibarede [2] سل سيف اولوب (*sell-i seyf-ol-up*, yani kılıç sıyırmış olup A.U.E) ifadesi kullanılmaktadır.

İHTAR. — Bu gibi ifadelerde *çal-a* yerine bazan *çal* emir siygası kullanılıyor. (mk. § 1336, haşiye 1)

çal çene «en bavardant»; [3].
çal yaķa et-mek (birinin) yakasına yapışmak A.U.E «saisir au collet».

1342. *Öteki türk dillerinde bana uygun olan ulak* - Şu mütalea ettiğimiz -(*y*)e veya -(*y*)*i* lâhikasındaki sığnık «intercalaire» (*y*) yi alan biricik diller, alt lehçeleriyle birlikte osmanlıca, azerce, kısmen orhon kitabeleri türkçesi ve uygurca, çağatayca denilen edebi dillerdir [4]. Bütün öteki türk lehçelerinde bu lâhikadaki *ä* veya *i* vokali kararsızdır (§ 182); fakat (vokalle nihayetlenmiş bir tabandan sonra) bu, sadece sona katılmış bir *n* ile görünmektedir. Bundan da bu sınlam «morphème» ın şöyle bir becayisi «mutation» oluyor:

Konsonlardan sonra *ä* veya *i* × vokalden sonra *y*.

Bu becayiş (§ 182, § 183 de) kabul ettiğimiz itibārī tarzlara göre şöyle bir şemada hülâsa edilebilir.

-[*ä*](*y*) veya -[*i*](*y*)

ki, bu şema da şöyle birleştirilebilir: -[*α*](*y*).

Bu lâhikanın muhtelif kullanışları osmanlıca'daki muadillerinin aynıdır. Ve şöyle rollerde bulunabilir.

1° *Mustakıl ulaķ* (mk. § 1337).

Ml.: آنى تيلاى اول چاه باشيغه كيليب *an-ı til-ä-y ol, çah baş-ı-ga kil-ip* A.U.E (NEVAİ,

[1] Bu misaller arasına *çal-a ķalem* «en écrivant sans relâche» de girmeli idi. A.U.E.

[2] اولوب kelimesi ايدوب *id-üp* yerine kullanılmış. A.U.E.

[3] Buradaki *çal* kelimesi, *çal-arak* manasında bir haliye değildir. *çal-çene* çene çalan, geveze manasında mürekkep bir isimdir; ohalde müellifin, «en bavardant» diye tercümesi doğru olmaz. Birde, bütün bu *çal-a, sıyır-a, ver-e* gibi haliye ulaklarını mefullerinden evvel getirerek çevrik bir şekilde kullanıyorlar. A.U.E.

[4] Katanof'un (s. 598 ve aşağısı) verdiği lâhikalar cedveline göre, burada gagavuz ve Mariyupol lehçelerinin adları da zikredilebilir. J. D.

---

cisi hiç birşey (yapma, dur) manasında (bk. italyanca: *mainó*) dur.

Halbuki ويره قاميچى daki vere, italyanca *vir-a* değil, vererek manasındaki türkçe *vir-e, ver-e* dir. Vermek mastarından olan bu *vire*, «administer» manasiyle (sopa) çekmek gibi *vura* yerinde kullanılır: *hırsıza verdiler sopayı, verdiler yumruğu, tokadı, verdiler tekmeyi.* Bu manada *ver etmek* te kullanılır: *hırsıza ver ettiler sopayı.* vs. Mk. *çal yaķa etmek* (yaka[sını] çal etmek = yakasına el çalmak?) A.U.E.

Tar. M. Acem, s. 63) «en le poursuivant (asıl: *tilä-y* = dileyerek, arayarak «en le recherchant») il arrive près de ce fleuve» [1];

اورشماى *ur-uş-ma-y* vuruşmayarak «sans combattre (*Aynı eser*, s. 52)»;

اكر بارماى يورتدا تورساق *eger bar-ma-y yurt-da tur-sak* eğer gitmeyerek (varmayarak) yurtda dursak A.U.E (*Eb-ül-gāzi*, s. 20) «si sans bouger (*bar-ma-y*) d'ici nous restons dans le pays».

Mk. Osmanlıca **i-mek* mastarının muadili olan (altayca) güdük cevheri fiilinden *e-me-y* ulağını (*Gr. alt.*, s. 55 ve 271).

-[*ä*](*y*) veya -[*ı*](*y*) lâhikası bu kullanışında kendisinden evvel *-me-* veya *-le-* lâhikası bulunduğu zaman bir *-in* uzantısı ile -[*ä*] *y-in* veya -[*ı*] *y-in* = -[*a*] *y-in* suretini alır [2].

Ml.: تاوش اون قيلماين *tavuş ün kıl-ma-y-ın* [gürültü, ses (çıkarmadan) yapmadan A.U.E] veya اونون چيقارماين *ün-ün çık-ar-ma-y-ın* [sesini çikarmayarak A.U.E] (*Hakîm Ata*, I. 431, ve 441) «sans faire de bruit»;

اوروشماقنى مناسب كورماين ... قايتدى *ur-uş-mak-nı münāsib kör-mä-y-in ... kay-ıt-dı* A.U.E EBÜLGĀZİ, s. 58) «ne jugeant pas à propos de combattre, il revint sur ses pas»;

käcä kün-düz tın-ma-y-ın [gece gündüz dinlenmeden A.U.E] (*Tezkere-'i Evliyā*, s. 30, I. 10 ve 49, I. 2) «nuit et jour, sans trêve ni repos; sans relâche».

Yine mk. *tä-yin* ulağını da (§ **1340**, ihtar).

-mä-y li veya *mä-yin* li ulaklar **1349** uncu bendde mütalaa edilecek olanlarla yaklaştırılmalı.

-le-yin lâhikasına gelince bu, *-cileyin* gibi bir mukayese edatı olmuştur. bk. § **890**, 3°, 4°.

(En eski şekli **lāñ* (*liñ*) suretinde, bk. daha ileride § **1343** olmak üzere) başka *lä*(*li*) olan bir uzantılı şeklin izleri de vardır. Ve bu suretle altayca'da -[*ä*](*y*)*lä* veya [*ı*](*y*)*lä* li bir ulak bulunuyor ki, bunun ardınca (vokal ahengi kanununa uymayan) sabit vokalli *gele* edatı getirilebilir Bu şekil, birbirine uygun veya birbirine zıt hadesleri ifade eder; ve netice olarak osmanlıca'nın *iken* veya *-ken* le yapılmış mürekkep ulağiyle

---

[1] Bu kelimenin aslı (çay) değil de farsça (kuyu) demek olan *çāh* ise, müellif yanlış olarak ırmak «fleuve» diye tercüme etmiştir. A.U.E.

[2] Müellif *-äyin -iyin* lâhikasını *-äy*, *-iy* aslından ve *-in* ile uzantılı sayıyor. Halbuki kendisinin tarifi üzere bundan evvel bir *-me-* veya bir *-le-* bulunmak lâzımdır. Ancak verilen misallerde yalnız kendisinden evvel *-me-* olanlar görülüyor; ve ne bu *-äyin* için, ne de *-iyin* için hiç bir misâl verilmemiş bulunuyor. Belki bu lâhika *-äy* (ve hele *-iy*) aslından değildir; ve belki bu, mastar ekine aletlik lâhika olan *-in* katılmakla hasıl olan bir şekildir ki, menfi manasını vermesi, (meselâ *varma-dan* kelimesinde olduğu gibi) aslında bir mastar ekinden başka ve ondan daha evvel aynı söylenişli olduğu için atılmış bir menfi *ma* sı olduğundandır. *barmag-ın* (= *barma-mağ-ın*) varmayarak, gitmeyerek; *gör-meg-in* (= *görme-meğ-in*: görmeyerek, görmeden)..

Bunlarda iki vokal arasına gelen *ğ* ler *y* olmuş görünüyor. Yeni osmanlıca'da bu şekil müsbet olarak da kullanılmıştır. *al-mag-ın* (alarak, almakla), *gel-meğ-in* (gelerek, gelmekle A.U.E).

aynı rolü oynar (bk § 1351). mk. *Gr. alt.* s. 64 ve 176 dan 179. Bu ulak: (ben, sen, o) fi-lân işi yapar yapmaz «dès que je, tu, il ... a accompli telle action» manasını da verir (KATANOF, s 608).

Bu siyga osmanlıca'nın -(*y*) *eli* ulağına yaklaşdırılmalı (mk. uranhaca *älä* ki bu ... dan beri «depuis que» manasında olup, öteki lehçelerde bugazlısını muhafaza ederek *käli* şeklinde (mk. daha ötede § 1343, 3°) bulunmakta ve 1409 uncu bendde bahsi geçmektedir [1].

2° *tekrarlı ulak* (mk. § 1334).

Ml.: لذت تاپا تاپا آز آز ایچار *lezzet tap-a tap-a az az iç-är* A.U.E (NEVĀİ *M. L.*, s. 8) «il boit à petites gorgées en se délectant» (*lezzet tapa tapa*=lezzet ala ala);

كاتبلار تیكان بیمروت احمقلار بو كتاب نینك یوزیندین اول كتابغه بتی بتی .... بیر نیچه سوزنی غلط قیلا قیلا *kâtib-lär ti-gän bi-mürüvvet aḫmaḳ-lar bu kitab-nınğ yüz-in-din ol kitab-ga biti-y biti-y .... bir niçe söz-ni galat ḳıl-a ḳıl-a ....* (katipler denilen mürüvvetsiz ahmaklar bu kitabın yuzünden (= sahifelerine bakarak) o kitaba yaza yaza (kopye ederek) ... bir çok sözü yanlış yapa yapa) A.U.E (EBÜ-L-GĀZİ, Desmaisons tercümesi, s. 36) «les copistes, tous gens manquant d'instruction et de bonne foi, ont fait tant de fautes (*galat ḳıl-a ḳıl-a*), en se copiant (*biti-y biti-y*) les uns les autres, qu'ils ...» [2].

اول جماعتكا بارا بارا نكوز هم تیدیلار *ol cemā'at-ka bar-a bar-ā Nukuz hem ti-di-lär* A.U.E (*Aynı eser* s. 38, Desmaisons tercümesi s. 68) «avec le temps (*bar-a bar-a*, mk. § 1334, ihtar, *gid-e gid-e*) on finit par leur donner le nom de Noukouz»;

cıg-ıl-a cıgıl-a (osm. *yıḳ-ıl-a*) *kel-di* «il arriva en trébuchant» (MELİORANSKİ, *Gr. Kırg.*, II, s. 38).

3° *zarf* (mk. § 1338).

Ml.: *aṅdara* tersine «à l'envers» *aṅdar-* (osm. *aḳtar-maḳ*, azerce *axtar-maḳ* tersine çevirmek «renverser») ten;

ḳatta-y son derecede «extrêmement» *ḳatta-* tekrarlamak, pekleştirmek «répéter, renforcer» den, (mk. osm. *ḳat-la-maḳ*); *ḳıl-a* veya *ḳıl-ı* ki, *ḳıl-* «faire» fiilinden, veya *ḳıl-dır* (*ḳıl-dır-a*, bakımından «en vue de»).

Bütün bu misaller (KATANOF, s. 742 ye atfen) uranha lehçesinden alınmıştır. Bunların daha başkaları § 1338 den § 1339 daki haşiyelerde görülmüştür. Şuna dikkat edilmeli ki, bu zarflardan çoğu (etrafa koyuş) «circonduction» ve (geçiş) «passage» fikirlerini vermektedir. Bk. CASTREN, § 102 ye de.

GUİGANOF (s. 368 den 375) lügatinde bir sıra tabirler bulunmaktadır ki, bunlar içinde كیسه (*kis-e* keserek A.U.E) «coupant», اوزه (üz-e kırarak A.U.E) «brisant», اوته (*öt-e* öteye giderek, geçerek A.U.E) ve آشا (*aş-a* aşarak) «passant» zarfları hemen hemen lâtince veya fransızca'nın «per» ve «trans» ön lâhikaları «préfixes» mahiyetindedir. (Mk. GUİG. *Gramm.*, s. 175).

[2] Bu tercüme kelime kelime şöyle olur: «Les imbéciles sans pitié (insensés) appelés (tous) copistes, en écrivant de la surface de ce livre-ci à (celle de) ce livre-là .... en faisant des fautes, sur plusieurs mots ......» A.U.E.

[1] Yine mk. şu ifadeleri: *de-ye-lim* «admettons que ...» *dê ki* «autant dire»: *on bir ay, dê ki bir sene* «onze mois, autant dire une année»; *de-r-se-n. de-r-se-niz* (ilkinden göz önüne getirilen bir meseleden bahs açarken) «quand à ce qui est de...» J.D.

Bu haşiye metinde yerli yerinde verilmiş ve hatta haşiye olduğu işaret edilmiş değildir. A.U.E.

4° *Karmaşık bir fiilin ilk teşkilci unsuru.*

Ml.: دفع ايلاى آلدى *def' ey-le-y al-dı* «def eyleye bildi A.U.E (NEVĀİ, *Tar. Mül. Ac.* s. 75) «il put le repousser»;

اولتوره آلمادى *öl-tür-e al-ma-dı,* (*Aynı eser,* s. 102) *öl-dür-e-me-di* (öldüre bil-medi) «il ne put (le) tuer»;

اويوى آلماس ايردى *uyu-y al-ma-s är-di* uyu-ya bil-me-z-i-di (uyuyamazdı) [1] A.U.E (*Aynı eser,* s. 81) «il ne pouvait dormir;

نمازنى اوقوى بيرسونلر *namaz-nı oku-y bir-sün-lär* namaz-ı (duayı) okuyu ver-sin-ler A.U.E (GRENARD, s. 339) «qu'ils récitent rapidement la prière»; mk. § 823;

اوزيغه كلماى قالوب *öz-i-ga kel-mä-y kal-ub* kendine gelmeyerek kalıp A.U.E (EBÜ-L-GĀZİ, s. 69); mk. § 828;

بخارانينك اكثر عمارتلارى كيم تاشدين ايردى ياناى قالدى *Buḫāra-nıng ekser 'imāret-lär-i kim taş-dın ir-di yan-ma-y kal-dı* (Buhara'nın ekser imaretleri ki taştan idi, yanmayarak kaldı) A.U.E (*Aynı eser,* s. 60) «La plupart des édifices de Boukhara qui étaient en pierre résistèrent au feu»;

بارلاس نينك معنيسى سپهسالار تيماك بولور تركيسى چريك باشلاب يوروى تورغاى كيشى تورور *Barl̥aş nıng ma'ni-si sipehsālār ti-mäk bol̥-ur türki-si çerik başl̥a-p yürü-y tur-gay kiş-i tur-ur* (Barlas'ın manası sipehsālār (ordu kumandanı) demek olur türkçesi askere baş olarak yürüyüp duran kişidir) A.U.E (*Aynı eser* s. 39 ki, Desmaisons tab'ına göre tashihlisi s. 65) «Barlas signifie *sipehsālār,* c'est [en turc] celui qui commande une armée et marche devant elle» mk. § 826;

بوزمانادا اولوغ تاغ وكيچيك تاغ دى توروورلار *bu zaman-da ul̥ug tag ve kiçik tag di-y tur-ur-l̥ar* (bu zamanda büyük dağ ve küçük dağ deyip dururlar) A.U.E (*Aynı eser* s. 9) «maintenant on les appelle grande et petite montagne».

-[*ä*](*y*) veya -[*i*](*y*) *turmak̥* suretindeki karmaşık fiil, çağatayca'da *bil-ä dur-män, bil-ä dur-sän, bil-ä dur* veya *bil-ä-di* vs. gibi bir tasrif siygası vermiştir; bunun menfisi *bil-mä-y tur-män* vs. (sürekli istimrari hâl) manasiyle.

Uranha lehçesinde de böyledir:

pil a tur-bän, pil-ä-tur-sän, vs.

Altayca'da bu siyga:

pil-ä-di-m, pil-ä-ziñ, pil-ä-t, vs. suretinde kısaltılmış olup, hâl - istikbal olarak kullanılmaktadır.

1343. -(*y*) *e* veya -(*y*) *i* *lâhikasının menşei.* — osmanlıca -(*y*) *e* veya -(*y*) *i* lâhikasının ulak mahiyetinden fazla olarak başka kullanışları da vardır.

Temenni ve tereccı (iltizami) siygasının teme alameti hizmetini görür, emir siygası birinci şahsının ve: - (*y*) *esi,* - (*y*) *ecek* (bk daha ileride -*kay* lı lâhikalar cetveli, ve ulak lâhikalar cetveli) [2] suretinde bazı fiilden yapılına isimcil siygaların teşkil edilmesine yardım eder.

---

[1] İlk üç misalde iktidarī «possible» fiilleri vardır (mk. § 821 ve aşağısı). J. D.

[2] Bütün bu şekillerin birbirine yaklaştırılması ilk defa yapılmış bir şey değildir. Türk gramercisi Abdürrahman Efendi (Kütahyalı Abdürrahman Fevzi Efendi A.U.E) ister sadece lâkikalardaki benzeyiş, ister bir nevi sevki tabii delâletiyle («Mikyās-ül-lisan Kıstās-ül-beyan» adlı gramerinde A U.E) buna benzer bir mütalea serd etmiş bulunuyor. Bu yaklaşdırış bize daha tetkiklerimizin başlangıcında iken pek gelişi güzel ve rast gele şeyler olarak görünmüştü; halbuki ondan beri fikrimizi değiştirmiş bulunuyoruz. J. D.

Bu lâhika ve öteki türk dillerinde bunun muadili olan morfem (sınlam), yani -[*ä*] *y* veya -[*i*] *y*, fikrimizce başında bir boğazlı konson bulunan ve o da çilt vokallenişli : *-kay* den ibaret olan) *-käy* veya *-kiy* suretinde daha eski bir lâhikadan çıkmış bulunuyor [1].

-käy veya *-kiy* lâhikası menşeinde şüphesiz bir nevi *temenni ve terecci* (*iltizami*) «optatif» (yunanca muzarili temenni ve terecci filine karşılık olan fiillerin zamanı) veya bir *şahıssız talebiye* «précatif impersonnel» siygası olup, bunun içinde emir, vücubilik, iktidarilik, niyet ve istikbal kavramları toptan vardı ki, bunlar daha sonra oradan ayrılmiş olacak.

Bunun **läñ* veya **liñ* = [2] *lañ* le uzantılı bir şekli vardı (§ 156).

-**käy* veya *-ḳiy* lâhikası daha başka bir çoklarını da doğurmuş olup, bizce o bu vasfiyle, ehemmiyeti türkologların gözünden kaçmış bir morfem olarak görünmektedir.

Bu muhtelif lâhikaları şöyle öbekleyebileceğimizi sanıyoruz.

1° $\frac{\textit{-käy}}{\textit{-kay}}$ vs., lâhikası (mk. § 174).

---

[1] Bu boğazlı konsonu, biz menşeindeki tam mahiyeti hakkında ilkinden bir hüküm vermeden, itibari olarak bir *ḳ* suretinde (ki, bu belki aslında bir çınlak idi) gösteriyoruz. Bunun ne gibi muhtelif tarzlarda söylenmiş olabileceği hakkında bakınız § 67, 173, ve 174. Bundaki vokalin menşeinde doğru dürüst ne olabileceği hakkında da peşinden bir hüküm veremiyoruz. Dar vokalleniște menşedeki söyleniş yuvarlak (*u* veya *ü*) olabilir gibi görünüyor; nasıl ki ortada hakiki telâffuza muadil olmayan alelâde bir imlâ alışkanlığı yoksa, en eski yazılışlarda bunun böyle olduğuna (bakınız daha ileride *-gü* lâhikasına) şahittir (yine *gı* -ve *ḳı-* yazılışlarına da eski metinlerde şahit olunmaktadır). J. D.

[2] **läñ* veya **liñ* lâhikası bizce *-lik* (*-lig*) ve *-li* nin (§ 521 ve aşağısı) ve yine bunun gibi yakutça *-läx*, (*-ḷax*) ın menşei gibi görünüyor.

-lek, *-ḷaḳ* lâhikasını da osmanlıca'da kendisine müstakil bir varlık tanımak lüzumu nisbetinde (bk. § 862) ayni menşece bağlamak yerinde olur **-läñ* veya *-liñ* lâhikası diğer taraftan *ile* ilgici ile (osmanlıca'daki çeşitleri; *ile-n*, *in-en*, *-le-n*, *-ne-n*, *-le* dir) hısım olmak gerektir ki bu, yakutça'da dar vokallenişli *lin* suretiyle görünmektedir (BÖHTLINGK, § 398): mk. § 875. ve aşağısı.

Fonetik gelişme bakımından **-läñ* lâhikası, *-däñ* (§ 930) ve *çaḳ* (*çañ*) lâhikalarına kiyas edilmelidir. Mk. § 918 haşiye 1. Yine şöyle kendinden eyi nesil vermiş eski bir *-käñ* lâhikasının var olduğunu da itibara almak mümkün görünmektedir. Mk. *-ken* (§ 865), *-kin*, *-(y)en* (§ 733), *-äñ*, *-ñ* (VAMBÉRY, *Çagataische Sprachst*, s. 28); *-kek* (§ 871, osmanlıca'da seyrek, fakat öteki lehçelerde daha bol görünmektedir); *-ek* (§ 859), *-ik* (§ 860) lâkikalarını.

Eğer bu faraziye ümit ettiğimiz üzere bundan sonraki araştırmalarla desteklenmiş olursa iş, (sonları) boğazlı-genizli *-ñ* olan bir lâhikalar nazariyesine varacak ki bu, türkçe türem «dérivation» bahsine çok aydınlık getirmiş olacaktır.

Radloff, (türemli isimlerdeki) *-gä* ve *-gäy* lâhikasını, ve *-gän* lâhikasını hep birbirinin akrabası sayıyor (*Alt. Insch.* Neue Fol. s. 56).

M. Houtsma (*Ein türkisch-arabisches Glossar*, s. 40 ve 41) غا (*-ga* A.U.E) ve غان (*-gan* A.U.E) lâhikaları arasında bir yaklaştırma yapıyor (yine mk. § 1352, haşiye) ki, bu faraziyeyi teyit etmeğe yarar. Fonetik bakımından bu yaklaştırma kanaat vericidir. Mk. *-täñ* > *täg* > *täy* (*tay*) (§ 930); fakat şunu teslim etmeli ki, lâhikaların manası bakımından o yaklaştırmayı haklı çikarmak daha müşküldür: *-käy* istikbale, *-kän* (*käñ*) ise maziye veya (hale) aittir. Mk. § 1361, 3°, haşiye. J. D.

Hemen bütün türk dillerinde kullanılmaktadır. Meselâ altayca'da (bk. *Gram. Alt.* s. 227 ve aşağısı), temenni ve tereccî (iltizamî) «optatif», inşâ'î «subjonctif», imkân «potentiel» (muhtemel hades), ve istikbal «futur» ifade eder [1]. Osmanlıca *-meli* vücubi siygası (§ 642) bahsinde kaydettiğimize benzer bir şahıssız kullanış izleri halâ kalmış bulunuyor. (mk. KAZEM BEK. *Gram* § 354), fakat toptan heyeti içinde bütün türk dilleri *-käy* i bir şahıslı sıyga temesi yapmışlardır:

bil-gäy-män, bil-gäy-sän, bil-gäy, vs., ... mk. altayca:

bil-gäy-im, bil-gäg-zin, bil-gäg, vs.

Bu lâhikanın uygur, çagatay, sart, karagas lehçelerinde ve Çin türkistanı söylek «parler» lerinde (KATANOF, s. 615) *-kä; -ḳa* vs. şekilleri de vardır.

VAMBÉRY (*Uigurische Sprach-Mon,* s. 38) şu şekilleri vermektedir: (gitmek «aller, partir» manasında *-bar* dan):

bar-ḳa [bar-ga] män, vs.; ve üçüncü şahısta *bar-ḳa* veya *bar-ḳu.*

Bu lâhikanın, osmanlıca temenni ve tereccî (iltizamî) *-(y)e* lâhikasını vermek için şekilden şekile ne suretle geçmiş olduğu hakkında, bakınız daha ileride § 1343, 10°, *c, b.*

Bu şeklin bir şüphelik «dubitatif» manasında kullanıldığı altayca'da daha katileştirici bir hale koymak için, ona bir de pekiştirici bir edat olan *lä, (lö,* vs.) [2] yi de katarlar:

bil-gäy lä bilecektir «il saura» (*Gram. altaï,* s. 229) da olduğu gibi ki, bu da bizi, daha yukarıda kayd edilen* *käy-län* şekline götürür.

-käy, -kä lâhikası az miktarda bir takım türeme isimler doğurmuştur (ki türk dillerinin daha derinleşik bir tetkikiyle şüphesiz bunların sayı listesi daha da çoğaltılabilir); meselâ: *bil-gä* alim «savant» (Orkhon kitabeleri; *Div. Lug. Türk.*); çağatayca كوركى (*kör-gäy* A.U.E) güzellik «beauté» (mk. kırgızca: *kör-gö*; mk. § 868, İhtar 1. Radloff, Orkhon kitabelerinde (*Alt. Inschr.* Neue Folge, s. 56) *uḳ-ḳa*; *sana-ga* [3] kelimelerini kaydediyor [4].

---

[1] İstikbal kavramı, XI inci asırdan beri vardı. Mk. *Ḳutadgu Bilig,* müteaddit yerlerinde, Mk. *Divān-ı-Lügāt-i-türk* II, s. 55.

ال يا قرغاى (Arapca ;القوس يورى - اله); *ol, ya ḳur-gay* = o yay ḳuracak A.U.E «il tendra l'arc»;

ال سوت ساغقاى *ol süt sag-ḳay* = o süt sagacak A.U.E «il traira le lait»;

ال اوكا برغاى *ol ev-gä bar-gay* = o eve varacak A.U.E «il ira à la maison»;

ال يرماق تركاى *ol yarmaḳ tirgäy* = o para derecek, toplayacak A.U.E «il ramassera l'argent» J. D.

Bu dört misalde arap harfli kelimeler metinde harekelidir A.U.E.

[2] Bu edat isimlere de katılır. Radloff bunu *-le (ile, ile-n)* ilgicine yaklaşdırıyor ki bu, diğer taraftan ortaya koyduğumuz faraziyeye uygundur. (Bk. § 1343 haşiye 1. Mk. RADLOFF, *Alt. Inschrif,* Neue Folge, s. 84). *Div. L.T.* (III, 160) a göre; (oğuz lehçesinde) şuhudi «déterminé» mazi ile kullanılırdı. J.D.

Bir de bu, lehçemizdeki «bahusus, bilhassa manasındaki *ille* (arapçanın *illā* sı değil) çeşidi olan *h)ele* olmasa dahi, onun ile bir benzerlik gösteriyor A.U.E.

[3] Biz bu kelimeleri Thomsen (Orhon kitabeleri) de bulamadık. A.U.E.

[4] Kırım hanlığının meşru' varislerine *ḳal-gay* veya *ḳal-ga* unvanı verilirdi. Türk tarihçilerinin ardından Hammer de buna, *ḳal-maḳ* masdarının iltizamî (gaibi olan A.U.E) *ḳal,-a* «qu'il reste» karşılığı göziyle bakıyordu (*Geschichte der Chane der Krim,* s. 37).

Cevdet paşa Mengli Giray akına giderken (yerime oğlum Mehmet Giray baksın) dediği zaman tatarca *kalsın* yerindeki *kalgay* dan geldiğini söyliyor. (Tedrisat Mecmuası, yıl 7, no 39, s. 464) A.U.E.

M. Simirnof daha ziyade قاقلمق *ḳaḳ-ıl-maḳ* «être fiché, fixé» mastarına dayanan ve buna

2° $\frac{k\ddot{a}}{\d{k}u}$ vs., veya daha iyisi *-gü*.

Bu lâhika eskiden bir *şahıssız vücubi* «nécessitatif» veya bir ortaclanık «supin» manasiyle kallanılırdı.

Ml.: *uguş-ug, bilig-ig öz-üm sözlü-gü* (*Ḳutadgu bilig*, 32, 1. 6) hikmeti ilmi özüm söyle-ye A.U.E «il faut que je parle de l'esprit et de la science»; [1].

sözlä-miş söz äşit-gü (veya: *äşit-kü*) *nägü?* (*Ayni eser* 34, 1. 26) söylenen sözü işit ne(dir)? A.U.E «il faut entendre la parole qu'il a dite» [2].

här kim-gä bir ḳazā ḳäl-zä sabır ḳıl-gu (*Tezkere-i-Evliyā*, s. 257) her kime bir kaza gel-se sabır kıl-a A.U.E «quiconque est victime d'un malheur, doit patienter».

Bu siyga, *-ḳäy* li siygadan farklı olarak şahıslı bir fiil siygası diye hiç kullanılmaz. Bunun aksine olarak osmanlıca'nın (niyetlik, istikbal ve şüphelik manalı) *-(y)cek* ve *-(y)esi*

[1] *söz-lämiş* kelimesini müellif *söglemiş* manasiyle tercüme etmiştir. D.L.T. te verilen gramer izahlarına göre böyleleri *söylenmiş* diye de manalanır. Fergana nüshasında (s. 33, sa. 4) bu, şöyle bir mısra içinde geçer:

اوقوشوغ بيليكلك اوزوم سوزلاكو *uḳuş-ug bilig-lig öz-üm sözlä-gü* yani: hikmeti, ilimli (olan) zatım söyleye A.U.E.

[2] Türkçesine göre bunun fransızca tercümesi şöyle olmak gerek: «écoute (et comprends) ce que c'est la parole prononcée». Fergana nüshasında (s. 34, s. 7) bu, şöyle bir mısra içinde geçer.

بكو سوزلاميش سوز ايشتكو اذكو *bükü sözlä-miş söz işit-gü edgü* yani: hakîm(in) söylediği söz(ü) işit iyi(ce). A.U.E.

muvazi olan bir şekli: قاغلغى (*ḳağ-ıl-gay* A.U.E. kelimesini kaydediyor; ve bunun arapça خليفه *ḥalīfe* kelimesinin (bir bozuntusu olan A.U.E) *ḳalfa* dan bozma bir kelime olduğunu kayd ve telkin ediyor (*Krymskoïe Khanstvo*, rusça, Petr. 1887, s. 350 ve aşağısı). M. Smirnof'un قاغلغى kelimesi hakkındaki mütaleası dahi yine kendisi aleyhine dönmekte, ve bu mesele yine karanlık içinde kalmaktadır. Uranhaca'ya *ḳalga* yani kapı «porte» diye geçen mogolca [mogolca yazı] (kalgay A.U.E) kelimesi de buna hiç bir aydınlık getirmeyor. Yine bakınız VULLERS, قلغه (*ḳalga* A.U.E) kelimesine.

(Bu kelime «terk etmek» manasına *ḳalgal-maḳ* (Rad. II, uygurca) mastariyle ilgili olabilir: kendisine bir şey (miras olarak) terk edilmiş olan «kimse». Bakınız «bakiye» manasına *ḳalgır* (Rad. II. «kırgız»); ve yine çağatayca'da «beğenmek, mizacına muvafık bulmak, intihab ve ihtiyar etmek» manasına *ḳala-maḳ* (= kal-ga-mak) dan «intihap edilmiş seçilmiş, seçkin» manasında olabilir. A.U.E.

Rusça серьга kelimesinin iştikakını gösterdiği için dikkati çeken اسرغا (*as-ır-ga* A.U.E) yani küpe «boucle d'orille, pendant» (*Kit. Terc. Tar.* s. 68) kelimesi, Melioranski'nin telkinine göre astırmak «faire pendre» dimek olan *as-ır* mastarından türeme *asırga* imiş. Sonra, *Div. Lug. Türk.* de yine *-gä* li olarak اوكا *ö-gä* veya *ü-gä* akıllı «intelligent» kelimesi, *ö-* veya *ü-* yani anlamak «comprendre» fiilinden türeme diye veriliyor. Radloff *ögä* kelimesini şeref, itibar «honneur, considération» manasiyle veriyor.

(D.L.T. de bu kelime *ö-gä*, *ü-gä* diye ayrılmış değildir; ve bunlar *ö-* veya *ü-* köklerinden değil, *ögren-mek* deki *ög-* ve anlamak manasına olan [Div. I. 148] *-uḳ* daki *uḳ-* olacak A.U.E).

M. Houtsma (*Ein türk-arab. Glossar*, s. 20, 22 ve 23) *-gä* ile *-gü* lâhikaları ve *-gän* ile *-gün* lâhikaları arasında hiç olmazsa bir takım hallerde bir yakınlık olduğunu telkin etmektedir. J.D.

siygalariyle manadaş olarak fiilin bir isimcil siygası suretinde büyük bir gelişmeye ermiştir. § 868, ihtar. 3 de bunların misalleri görülmektedir. Burada bunlara *Dīvān-ı-Lugāt-it-Türk* s. 57 den alınmış olan şu cümleleri ilâve ediyoruz:

بو يا قرغو اغر ارماس *bu ya ḳur-gu ug-ur är-mä-s* A.U.E bu yay kurma zaman(ı) değil «ce n'est pas le moment de tendre l'arc»;

بو ترغو يير ارماس *bu tur-gu yir är-mä-s* bu durma yer(i) değil A.U.E. «ce n' est pas un endroit à s'y tenir»; mk. § 755;

اول بزكا كلكو بلدى *ol, biz-gä kel-gü bol-dı* o(nun) bize gelme (si zamanı) oldu A.U.E arapçası: آنه مار وقت مجيك الينا «il s'apprête à venir chez nous»; mk. § 816 ve 818 ihtar 2;

سنك برغوك قاچان *sen-ing̃ bar-gu-ng̃ ḳaçan* senin varman ne zaman? «à quand ton départ?»;

منك برغوم يقتى *men-ing̃ bar-gu-m yaḳ-tı* benim varmam yaklaştı A.U.E «le moment de mon départ approche (approcha A.U.E) (*yaḳ-tı*, mk, osm. *yaḳ-ın*); mk. § 716 [1].

Ayni lâhika (çoğu aletlik isim olmak üzere) türeme isimler teşkil etmeğe yarar [2], bk. § 868, yine mk. KATANOF, s. 571.

Sonra bu, (*si, ci,* ve *-teg, çe* § 868. ihtar 3) gibi başka lâhikalarla da birleşebilir. *-kili* (*-gü-lü*) şekline gelince o, şu aşağıki lâhikaya bağlanabilir:

[1] Bu son beş misâldeki *ḳur-gu, tur-gu, kel-gü, bar-gu* kelimelerinin sonundaki *-gu* lar kâşgarlı'nın anlattığı üzere 1. mastar 2. muhataba emir (bu manalar içinde şuradaki misâllere göre müellifin verdiği gaibe emir «iltizami» manası söylenmeyor A.U.E). 3. alet manalarındadır. Kâşgarlı «alet» manasından mada zaman, mekân manasını da veriyor ise de, biz bunu haklı saymayoruz. Mastar manasında olanlar esasında tıpkı türkçemizdeki tahfifi mastarlar: *dol-ma* (*kalem*), *tepeden in-me felâket* misâllerinde olduğu gibi sıfat rolünü de yaptıklarından *kurgu ugur* = kurma zaman (kuracak zaman): *turgu yir* durma yer (= duracak yer) yerindedir. Alet manasındaki misâller, Divan'da aşağı yukarı lehçemizdeki kadar geniş gibi görünüyor; fakat zaman, mekân manası bu kelimelerin mevsufları olan (yir, ugur) gibi kelimelerden çıkıyor ki, tek kelime içinde bu mana olmadığına göre bunlara zeman, mekân siygası denilmemeli. Üçüncü misâldeki *kılgu* (*kılgu ugur*), yerinde olup mevsufu olan *ugur* kelimesi hazif ve taktir edilmiş bulunuyor. Son iki misâldeki *bargu-ng̃, bargu-m* ise, doğrudan doğruya mastar rolünde olup. *varış-ın, varma-m* demektir; bk. § 868, ihtar 3, 2° ki buradaki misâller de bunları teyit eder:

yat-gu yir = yatma yer (yatacak yer);
baḳ-gu imkân = bakma imkân (bakacak imkân);
atlan-gu esbab = atlanma(ya) hazırlık, atlanma, ata binme için hazırlıklar;
yoḳal-gular = yok olacak (olan) lar.

Yukarıdaki misâllerde baştan dört tanesinin arab harfli olanları aslında harekelidir. A.U.E.

[2] *Div. Lug. Türk.* bu siygaya zaman, mekân, alet ismi adını veriyor. Bu tabir çok dardır. Ve bunun kabul edilmesi, ihtimal ki bir alet «*outil*» veya kullanca «ustensil» bildiren müştakların veya «bir şey yapma zamanı..» yahut «bir şey yapma yeri..» gibi içinde hep bu şeklin kullanıldığı cümlelerin sık sık görülmesi yüzündendir. Nasıl ki osmanlıcanın (meçhulümsü bir mana ile niyetli bir mananın katışmasından ibaret olan, bk. § 756) *-yecek* lâhikası da bunun tam manadaşıdır. Bununla beraber belki arapça yazdığı için bk. § 868, ihtar 3, 2° deki mütaleaya ki o, bu türk müellifi (Kâşgarlı olacak ki, o buna arap diyor) nin mütaleasını kısmen haklı çikarabilir. J. D.

3° *-käli* veya *-kili* lâhikası ki, aslı olan **-käy* + *läñ* (*līñ*) veya **-kiy* + *läñ* (*līñ*) uzantısı yerinde bulunuyor. Mk. § 1343, *-käy* ve *län*'e dair 1, 2 haşiyeleriyle beraber metinleri [1]. Birde *-käni* (RAQUETTE, lesson XLI. *c, g.* ve hatta *-känä* şeklini.

Bu lâhika şu rollerde kullanılır:

a. Şahıssız *emir* (veya iki kemiyetli [toplucalı: «cohortatif»] birinci şahıs emri) rolünde:

Ml.; ايمدى مقصوددين قالماغالى *imdi maksud-dın kal-ma-galı* imdi gayeden (uzak) kalmayalı (m = sen + ben) A.U.E (EBÜLGAZİ, s. 3) «mais ne perdons pas de vue (*kalmagalı*) asıl manasiyle: ne restons pas en deçà le but»; mk. *Ayni eser* s. 23 سوزوميزدين قالماغالى *söz-ümiz-din kal-ma-galı* sözümüzden geri kalmayalım A.U.E.

Ayni lâhika uranha lehçesinde (tekitli iltizamı «temenni ve tereccî» siygası manasiyle KATANOF, s. 648) emrin cem'i muhatabı lâhikası olan *-älgäli* morfeminde bulunmaktadır ki, daha ileride bahsi geçecek olan ve ona hısım bulunan *-äli* (*ili*) lâhikasının manadaşıdır. Fikrimizce *-älgäli* de bir ikizleme meselesi var: *-älgäli* = *-(g)äli* + *gäli* (yani baştaki ilk *g* nin düşümiyle A.U.E).

b. feri fiil «supin» rolünde (... mek maksadiyle, ... mak üzere [için] «dans le but de ... pour ...» manalariyle ... *Orkhon* kitabeleri dili de dahil olmak üzere, bu şekli kullanan lehçelerin listesi -Katanof, (s. 606 ve aşağısı) da bulunur: normal vokallenişlisi *-käli*'dir; fakat Çin Türkistanı lehçelerinde *-kili* (*-küli*) vokallenişlisi de bulunmaktadır.

Ml.: لعل ايرور ايكى ليبينك سوز رشته سين اوتكاركالى *la'l ir-ür iki leb-iñg söz rişte-sin öt-kür-gäli* [2] (senin) iki dudağın söz(lerinin) ipliğini geçirmek için (bir) yakut taşıdır A.U.E (PAVET DE COURTEILLE *Dict.*, s. 43) «tes deux lèvres sont un rubis taillé pour y faire passer le fil de tes paroles»;

---

[1] Bu siygayı, mecburiyet veya sadece imkân ve kabiliyet ifade eden başkalariyle, ve bilhassa osmanlıca'da bir teme alâmeti olarak kullanılan (§ 640 ve aşağısı), ve fakat isimcil bir kollanışın izlerini muhafaza etmiş bulunan (§ 818) *-meli* lâhikasiyle karşılaşdırmalı. Azerce'de bunun isimcil kullanışı daha barizdir: سكا ديه‌ملى دكل *sen-e de-me-li degül* sana söylenilir (bir şey) değil A.U.E «ce n'est pas (une chose) à te raconter» (FETḤ. AḤ. s. 173); مات قاللو ايشدر *māt gal-ma-lı iş-dür* (asıl manasiyle: c'est une affaire à rester échec et mat = isim olarak kullanılan mechulümsü ortaç) «c'est une affaire à vous couper bras et jambes» (*Ayni eser*, s. 55). Kasem-Bek'e göre (§ 332) *-meli* şekli ıstıraflıdır

Ml.: تقديردن اولمه‌لو نى تبديل ايتمك ممكن دكلدر *takdir-den ol-ma-lı-nı* (*ol-acak* «şeyı-i»), *tebdil et-mek mümkün degildir* A.U.E «il est impossible de changer ce que a été décidé par le sort».

-meli lâhikası *me-li* suretinde çözümlenebilir. Meselâ *-käli* deki ortaçlanık (feri fiil) «supin» manasına yaklaşan çağatayca'nın bir niyetlik siygası mahiyetindeki mastar *-mek* ile bunu karşılaştırmalı:

جنكز خان اوزى توران يورتيغه قايتماق بولدى *çingiz ḫan, öz-i* (*kendi-si*) *Turan yurt-ı-ga* (yurdun-a) *kay-ıt-mak* (geri dönmek üzere) *bol-dı* (ol-du) A.U.E (EBÜLGAZİ, s. 82) «Tchinguiz Khan, lui-même s'apprêta à revenir au pays de Touran» mk. § 704 *sonları* yine mk. *-li* li olan başka siygaları: *ig-li*)*Kut. Bilig; Div. Lug. Türk*; SHAW, s. 51); *-im-li* siygalar § 855, ihtar 1, (muk. *ayıy-ka täk-im-li. Uigurica*, I, s. 28 ve 34).

[2] Bu mısraın vezni: — ◡ — —, — ◡ — —, — ◡ — —, — ◡ — (yani üç (failâtın), bir (failün) dür, A.U.E.

mäscid-kä bar-dı-m namaz kıl-galı (kılmak üzere A.U.E) (*Tezkere-'i Evliyā*, s. 44, I. 13 metinde) «j'allai à la mosquée pour faire ma prière»;

mal suγar-γanı çıx-tı davar suvarmak üzere (suvarmağa) çıktı A.U.E (KUNOS, *Adal Jarkendi*, s. 67, I. 5) «il sortit pour abreuver le troupeau»; *mal suγar-γana* (*Aynı eser*, I. 7).

c. *ortac* «participe» rolünde, *-gü*, *-(y)esi* ve *-(g)ecek* le manadaş. (Mk. yukarıda, § 1343, 2°).

Ml.: *suv tart-kalı döl bilä yip yok är-di* su çekmek için kova ile ip yok idi A.U.E (*Tezkere-'i Evliyā*, s. 45, I, 7 metinde);

öz-i uçun yä-gä-li azuk-nı öz ilig-i bilä äk-ip kendisi (için) yemeklik erzakını kendi eli ile ekip A.U.E (*Aynı eser*, s. 90) «semant de sa propre main sa pitance (les vivres à manger)»;

ol, kim hak-ka yol bil-mä-gäy takı (dagı) kişi-din örän-gäli himet-i (himmet-i) bol-ma-gay o ki Allaha (götüren) yol(u) bilmez ve insandan öğrenmek için himmeti olmaz A.U.E (*Aynı eser*, s. 192, I. 7 metinde) «celui qui ne connaît pas le chemin menant à Dieu et qui n'a nul soin de s'en instruire auprès de quelqu'un»;

ye-γeni (ve: *ye-γene*) *nän yok* yemek için bir şey yok A.U.E «il n'y a rien à manger» (KUNOS, *Adal. Jarkandi*. s. 43, I. 6 ve 5 [aşağıdan]).

(Meçhulimsi) ortac olan ve görmek için, görülecek, görmeğe lâyık «méritant dêtre vu, à voir, manasında bulunan کورکالی *kör-gäli* görülecek, görmeğe lâyık güzel, güzel «bel à voir, beau» manasını almıştır. Mk. *kör-gülü* yani güzel (Kazan) «beau».

بوکای اتلی کورکالی یخشی قیزی بار ایردی *Bükäy at-lı kör-gäli yahşı kız-ı bar ir-di* A.U.E (EBÜ-L-GĀZİ, Daimaisons tab'ı, s. 42) «il avait une fille nommée Boukaï qui était d'une grande beauté»;

بر اوغلی بولدی کورکالی آی کوندین آرتوق *bir ogl-ı bol-dı gör-käli ay kün-din artuk* aydan güneşten daha çok güzel bir oğlu oldu [1] A.U.E EBÜ-L-GĀZİ, Kazan tabı, s. 9) «il eut un fils, plus beau que la lune et le soleil».

Bu ortacı kendisine yakından hısım olan (daha aşağıdaki) *-käläk*, *-güläk* lâhikalariyle karşılaştırmalı.

d. Alt yanındaki *-birlä* ile beraber *hades ismi* «nom d'action rolünde. Bk. RAQUETTE, *bu söylediğimiz tabir*, misâl 4.

e. *Ulak* «gérondif» rolünde, karmaşık fiillerde [1].

Ml.: *sözlä-gäli tut-galı sakın-sa-lar* söylemek için tutmak için düşünseler (*Uygurıca*, I. s. 35) «s'il s'appliquent à réciter et à observer...».

Mk. *Aynı yer* deki *u-* [2] kadir olmak «pouvoir» masdariyle yapılan şu ifadeleri: *kö-tür-gäli u-ma-tı-lar* götürmek (=kaldırmak) için kadir olmadılar A.U.E,

[1] Bu cümlenin örgüsü, çevrik «inverse» nesirli görünüyor A.U.E.

[2] Belki *o-ma-tı-lar*, *o-du-ng*, *o-* vs. suretlerinde okunacak. Allah'ın isimlerinden biri bulunan «kādir» «puissant» manalı اوغان *o-gan* da yine bu fiildendir. Bunun böyle olduğu *Kit. Terc. Far.* nin bir ibaresi (s. 13, arapça metnin 1 inci satırı) ından çıkıyor

ilt-gäli u-ma-gay-biz iletmege kadir olmayacağız? A.U.E (s. 8);
uķ-gałı u-du-ng anlama ya kadir oldun;
agırla-gałı u-du-ng ağırlamağa kadir oldun (s. 12) A.U.E.

f. *Ulak* «gérondif» rolünde, -(*y*) *eli* (*den*) [*beri*] «depuis que...» manasiyle (bk. § 1409, mk. § 1342, 1°).

g. Bir tasrif *teme* sinin teşkilci unsuru rolünde ki, bu tasrif *Divān-ı Lugāt-it-Türk* II. s. 55 ve 56 da kayıtlı bulunuyor. Bu teme *käli* ortacı ve onun ardınca gele *r* konsonunudan teşkilenmiştir. Demek ki bu, muzari' «aoriste» e benzer (bk. daha ileride § 1343, *e, f.*) bir teşkildir; manası da «filân hadesi yapmak üzereyim (sin, vs...)» dir.

Şurada, bahsi geçen eserden alınmış misâller veriyoruz:

من برغالر من (bunlar hep harekelidir) *men bar-galı-r men* ben varmak üzereyim A.U.E. (= arapça: على شرف الذهاب) «je suis sur le point de partir»;

ال تاغقا اغقالر (bunlar da harekelidir) *ol, tag-ķa ag-ķalı-r* o dağa çıkmak üzeredir A.U.E «il est sur le point de gravir la montagne».

Mk.: من ترغالر من . ال يا قرغالر . ال يرماق تيركالر (bunlar da harekelidir) [1]

4° *-kälük* lâhikası (altay ve oranha lehçelerinde KATANOF, s. 576).

Bundan evvel geçenle hısım olan bu lâhika «bir fiili henüz yapmamış olan, fakat yapmak üzere bulunan kimse» yi bildiren ortaçlarda kullanılır.

---

[1] *men tur-galı-r men* ben ayağa kalkmak üzereyim;
ol, ya ķur-gålı-r o yay kurmak üzeredir;
ol yarmaķ tir-gäli-r o para biriktirmek üzeredir;

Bunun teşekkülü meselâ *tur-ga-l,-maķ* (= kendi kendine devamlı olarak durmak, ayağa kalkmak) suretinde bir masdarın sonradan bu manayı almış bir müzarii olabilir.) A.U.E.

---

ki, bu kelime orada *-gan* lı ortaçlar arasında verilmekte ve القادر kelimesiyle tercüme edilmektedir. Melioranski (s. 351) bu malûmatın verdiği alâkayı kaydetmekle beraber او *o* - kökünün meçhul olduğunu söyleyor. Halbuki F. K. W. Müller'in neşrettiği metinler bu boşluğu doldurmaktadır.

Bir de mk. *Div. L. T.* (I, 73):

اغن القادر على الاشيا ومنه يقال لله تبارك وتعالى اغن تنكرى ومعناه الله القادر (yani: *ogan* = her şey'e kadir (demek); ve bundan da mübarek ve yüce olan Allah hakkında *ogan tengri* denilir ki, «kadir Allah» manasındadır). J. D.

Bu kelime bu manada sıfat gibi değil de şu mısrada güç, kudret manasiyle isim gibi de kullanılmışa benziyor. Bk. D. L. T. I. 46.

اذكولوكوك اوغنچا الكينك بيلا تليم قيل (bu arap harfli kelimeler metinde harekelidir) *edgü-lük-üg o-gan-ça el(i)g-ing bilā telim ķıl* eyiliği güc(ün) kadar elinle bol (bol) yap. «senin gücün kadar» manasında olmak için kelime «اوغنكچا» = *og-ung-ça* suretinde olurdu. A.U.E.

Ml.: *kör-gälä-k* görmek üzere olan A.U.E «sur le point de voir»;
at-ḳal̦a-ḳ atmak üzere olan A.U.E «qui va jeter» [1].

5° *-gülük* lâhikası.

Bundan evvel geçenlerle hısım olup (*-ki*) *-gü* lü ortacın manadaşıdır: niyetlik «intentionnel» ve mümkünlük «potentiel» [2] manalıdır. Mk. osmanlıca -(*y*)*ecek*.

Ml.: *siz-lär-k(g)ä bu bal̦ıḳ-ḳa kir-gülük* [2] *küç-kü-sün kim bir-di* sizlere bu şehre girmeklik güçlülüğünü kim verdi A.U.E (*Uygurica*, I. s. 41) «qui vous a donné la force et le pouvoir d'entrer dans cette ville»;

mümin ol̦ tur-ur kim ḳıl̦-ma-gul̦uk [2] *iş-ni ḳıl̦-ma-gay* mümin o dur ki yap(ıl)mayacak (yapılmamaya mahsus) işi yapmaz (*Tezkere-i Evliyā*, s. 57, I. 1 metinde) «celui-là est croyant qui ne fait rien de ce qu'il ne doit faire»;

برغلق اردى (harekelidir) *bar-gul̦uḳ* [2] *ār-di* (انه كان من حقه ان يكون ذاهباً او كان في عزمه ذلك) (bunlar harekelidir) o gitmesi gerekli (= gitmeli) idi veya gitmeğe niyetli idi A.U.E «il allait partir» (*Div. Lug. Türk.* II, s. 47) ki, burada tahsisen bu şekilde bahs edilmiştir.

Aşağıdaki mürekkep siygalarda ayni ortaç görünmektedir.

يازاين ديكولك من *yaz-a-yın di-gülük men* (yazayım dem'ekli «deyici» yim) yazayım diyorum (asıl: yazayım demeğe mensup olanım) A.U.E «je me propose d'écrire» veya: yazayım demeğe mecburum, ve asıl: yazayım demeğe mecburiyetliyim «je dois [me] dire: que j'écrive»);

يازاين ديكولك ايديم *yaz-a-yın di-gü-lük i-di-m* A.U.E mazi fiilli ayni siyga (GUIGANOF. *Gram.* s. 89).

Birde mk. SHAW, *A Sketch of the Turki language* s. 50; RAQUETTE, lesson XLII; M. HARTMANN, *Çag.* § 72.

---

[1] Yine mk. آتقولاق *at-gul̦a-ḳ* A.U.E (*Kit. Ter. Far.*, s. 65) kelimesinde kayd ve müşahede edilen غولاق *gul̦aḳ* lâhikasını. Melioranski bunu *-gal̦a-maḳ* lı ve devam ve istimrar manalı bir fiilden türeme isim gibi görüyor; mk. bu gramerde § 595, ihtar. Bu son lâhikanın da *-gü-* lü isimlerden türeme *-gü-lä-* suretinde bir isim olması mümkündür. J. D.

Buda meselâ *kör-gä-le-mek* (= devamlı olarak görmek) suretinde bir masdarın sonradan bu manayı almış bir ortacı olabilir A.U.E.

[2, 2, 2, 2] Arapça izahından da anlaşılacağı üzere bunda hem vücubi (bk. kamus: hak = vacip; tahkik: bir nesneyi vacip ve lâzım kılmak) manası, hem niyetlik manası var ise de, müellifin mümkünlük «potentiel» dediği manası bizce yoktur.

ḳir-gü-lük küç-kü = girmeye mahsus (bu «mahsus» manası *-lük* veriyor) güç;

ḳıl̦ma-gu-l̦uḳ iş = yapılmamaya mahsus (yapılmayacak) iş;

barga-l̦uḳ = varmaya niyetli (veya, varması gerekli).

Nisbet manasındaki *-lük* ekinin *-gü* lü masdarlara katılması suretiyle bu manaların doğduğu anlaşılıyor. A.U.E.

Bu lâhika *Orkhon* kitabelerinde de kayıt ve işaret edilmektedir: *toplaguluk* [1] (RADLOF, *Alt. Inschr.*, Zweite Folge, s. 42).

6°. *-gü-täg* (uygurca) *-gü-dik* (çagatayca) ve *ki-diy* (altayca) lâhikası. (Mk. § 868, ihtar, 2°): mümkünlük - istikbal ortacı ve aynı mana ile şahıslı sıyga temesi [2] (bk. SHAW, s. 39 ve 41; *Gr. Alt.*, s. 69; RAQUETTE, lesson XLI, 3).

7°. *-gü-çi* lâhikası ki, osmanlıca'da *-(y)ici*: ortaç ve şahıslı sıyga; hal ve istikbal manasında, bk. § 852.

8° *-gü-çe* lâhikası, [3] bk. § 1394, *b*; ve 1396 cetveli.

9° *-kir* (*-kur*) ve daha seyrek olarak *-kär* lâhikası:

üt-kär (Tumen lehcesinde) içine geçen, içine işleyen, «pénétrant»; keskin «aigu». İhtimalki bu *kay* + *är* aslındandır § 1343, *e*. ihtar, haşiye 1.

Bu lâhika türeme sıfatlar yapmağa yarar (bk. VAMBÉREY, *Çagataische Sprachstudien*, s. 38); fakat eskiden bu, ortaçlar teşkil etmiş olacak; çünki meselâ doymaz «insatiable» manasında menfi tabanlara katılarak yapılmış *toy-ma-gur* gibi kelimeler bulunuyor.

Altayca'da bu lâhika ... e müstait « apte à ... » ve ... bilen « sachant ... » manasını bildirir:

yüz-kür = yüzmek bilen; *uç-kur* uçmak bilen; *pil-gir* bilmeğe müstait, zeki «intelligent»; *öt-kür* (bk. yukarıda = *-üt-kär*) *vs.* bu, isimlere de ilâve edilir. (*Gr. Alt.* 27; mk. KATANOF, s. 577). *Ebülgâzi* (s. 11) *yap-ış-gur* yapışan «adhérant» [4] kelimesine kıyas ederek uygurların ismini bile bu siygaya bağlayor:

(*uy-gur* uygun olmak, uymak, tabi olmak, razı olmak «se conformer, suivre, adhéer» manalarındaki *uy-mak* dan «uyan, tabi olan» manasında) [5].

10°. - [*ä*] *y* veya - [*i*] *y* lâhikası; (bogazlı *k* den sıyrılmış halde), osmanlıca'nın -(*y*) *e* veya - (*y*) *i* si ki, bunun uzantılı - [*ä*] *yin* veya -[*i*]*yin* ve - [*ä*] (*y*)*liñ* veya - [*i*] (*y*)*liñ* li şekilleri vardır. (Bunun daha eskisi de **-käy-läñ* veya *-kiy-liñ* dir, bk. § 1343, 3°).

Bu lâhika şöyle rollerde kullanılır:

a. *Şahıssız temenni ve terecci* (*iltizami*) (mk. daha yukarıda § 1343 baş tarafları ve 1, 2 haşiyeler) veya şahıssız vücubi.

[1, 2, 3] Bunlardaki *-gü* ler, kendilerinden evvel gelen bir fiil tabanına katılarak onu masdar ve masdar ismi yapan bir lâhika olsa gerek.

gü-ci deki *-gü* de böyledir: *al-gu-çı* almak (işini) yapan, alıcı *söyle-gü-çi* söylemek (işini) yapan, söyleyici. Bunlardaki *g* lerin iki vokal arasında olanları gevşeyerek (*y*) leşmiş: (*söyle*(*y*)*ici*) gibi; iki vokal arasında olmayanları da örnekseme yoliyle düşmüş olacak (*al*(*g*)*ı-cı*) gibi A.U.E.

[4] GIESE (*Türk Anat*, s. 41) tarafından lehçelerde kaydedilen *-imkeri* de bu morfeme yaklaştırmak belki yerinde olur: γız-ı *ver-imker ol-maş* kızı vermeğe hazır olmuş «il fut prêt à donner sa fille». Ayni müellife göre bu siyga İstanbul'un halk konuşma dilinde varmış. J. D.

Biz bunun var olduğunu işitmedik ve bilmeyoruz. Ancak bu kelimeyi *verim-ker* olarak düşünmek ve teşekkülünü *ver-im* hades ismine sadece *-kär* lâhikası katılmakla yapılmış saymak daha doğru görünüyor A.U.E.

[5] Bu kelimeyi *uy* kökünden uyanık manasına *uy-gur* veya rey, fikir demek olan *og* dan «mütefekkir» manasına *oygur* suretinde düşünmek daha yerinde görünüyor A.U.E

Bu eskimsel kullanışından ancak pek zaif izler kalmış bulunuyor, bk. *Abuşka* (*Abouchqa* Veliaminof-Zernof tab'ı) اوركارو (s. 88), بارو *baru* (s. 126), برى *biri* (s. 140), بوتكارو *bütkärü* (s. 145) kelimeleri altına.

Şuradan biraz ileridde gelecek olan misâldeki *biläy* kelimesini ister şahıssız iltizami, ister bir nevi fer'i fiil (mk. § 1343, 3°, *a*, *b*, *c* saymak mümkündür.

b. İltizami temesi (şahıslı siyga — osmanlıca ve azerce'de).

Bu temenin muhtelif kavramları, öteki lehçelerde hala bogazlı *k* sini muhafaza eden *-käy* (mk. § 643 den 652 ve 925) temesindekilerin aynıdır. Castren (s. 34 - 35) koïbal lehçesinde *-käy* yanında *-äy* istikbal lâhikasını veriyor.

Osmanlıca'nın muhafaza ettiği eskimsel *bol-ay* [1] (§ 620) siygası -[*ä*](*y*) şemasına ait olup, ilk önceki *-käy* e daha ziyade yaklaşık bulunuyor.

Houtsma'nın neşrettiği arapça eski dillik «glossaire» (*y* yi kaybetmekle beraber) müspet fiil siygalarında چزغامن, چزغاسن (*çiz-ga-men, çız-ga-sen* A.U.E) de olduğu gibi bogazlı *g* sını muhafaza etmiş olduğu halde, menfi fiil siygalarında چزمیامن, چزمیاسن (*çız-ma-ya men, çız-ma-ya sen* A.U.E) de olduğu gibi bu boğazlı artık bulunmamaktadır [2]; ve kararlı vokalleri olan bu son siygalar osmanlıca'nın: *çız-ma-ya-yım, çız-ma-ya-sın* vs. siygalarına benzer. Melioranski'nin neşrettiği كتاب ترجمان فارسى و تركى و مغولى (*kitab-ı tercumān-ı fārisī ve türkī ve mogolī* A.U.E) (s. 12, arapça metinde s. ٩) cemi gaibde كالار (aslında harekelidir) *gäl-ä-lär* şekli (bk. bu gramerde § 647) yanında bir de كالايلار *gäl-äy-lär* (*y* sini muhafaza etmiş halde) «ils viendront» (ve arapça karşılığı: يجيئون) siygasını veriyor.

Ayni ibarede üçüncü bir çeşidi bulunuyor ki çok ilgi çeker mahiyettedir; çünki ayni lâhikayı *dar vokallenişli* olarak: كالر *gäl-ü-lär* [3] suretinde vermektedir. Mk. azerce'de iltizami veya emrin müfret mütekelliminde dar vokalleniş izlerini: اولوم *ol-um* A.U.E KAZEM BEK, s. 197; mk. FETḪ AḤ. s. 136, 182, 196, 198: قربانك اولوم *kurbān-ın ol-um* A.U.E آى قربانكز اولوم *ay kurbān-ınız olum* «puissé-je, puisses-tu vivre longtemps = te servir de rançon» [4].

---

[1] Müellifi bunu *bulay* suretinde kaydediyor, halbuki bu ya «olmak» manasına eski *bol-mak* dan *bol-ay* veya bu ile «olmak» dan yapılma *bu ol-ay* ın idgamlısı *b'ol-ay* olmak gerektir. Eskiden Rumelide *bol-a ki* (temenni olsunurki) söylendiğini de duydum A.U.E.

[2] İki vokal arasında kalan *g* lerin *y* ye çevrildiği öteden beri görülen bir hadisedir. Ve tabiatiyle *çız-ga-men* kilerinde *g* böyle iki vokal arasında kalmadığı içindirki kendisini muhafaza etmiş görünüyor. Bununla beraber bu gibilerinin de örneksenim «analogie» ile düşdüğü olur. A.U.E.

[3] Melioranski haksız olarak bu siygaları hatalı ve sonradan el değdirilerek değiştirilmiş sanıyor. Böyle bir görüş, şüphesiz ki kendisi şark lehçeleriyle oğraşmağa alışmış olduğu için *gälä-lär* siygasını bir hal siygasiyle tercüme etmesinden ve bunu da arapça metinde bir istikbal zamanı bulunduğu kat'i olarak haber verilmesine ve yazmalardan birinde bunu gösteren izahta كالجكلر *gäl-äcäk-lär* «ils viendront» diye yazılı olduğu halde yapılmasından ileri geliyor. Bunun arapça karşılığı يجيئون suretinde bir müzaridir ki, herhalde istikbal manasiyle de tercüme edilebilir. Ve gerçekten ayni eserde bu mahiyetle kullanılıyor. (Mk. arapça metin, s. 32, I. 13 ki, burada arapça يجي kelimesi «مستقبل müstakbel «futur» manalı كلكاى *gäl-gäy* fiilini tercüme ediyor». J. D.

[4] Bunun اولورم *ol-ur-um* dan *r* düşmesiyle meydana gelmiş bir şekil olması da düşünülebilir. *Kurban* kelimesini fransızca'ya «rançon» yerine «sacrifice» le tercüme etmeği daha doğru görüyoruz:

Kurbanın olam (*olum*) = «que je me sacrifie pour toi» A.U.E.

c. Emrin birinci şahsı (ve hakikatte iltizami birinci şahsın basit bir ikizlenmesi). Katanof'un eserinde bu siyganın uranha lehçesine ait muhtelif lâhikalarından ibaret uzun bir listesi bulunmaktadır (s. 635 den 688 müfret mütekellime ait, ve 647 den 654 cem'i mütekellime ait) bütün bunlar şu örneklere varıyorlar.

-[ä]y, -[i]y, -[ä]yin -[ä]lıñ.

Ve yine bunlardan şöyle bir kanaat geliyor ki, bu siygalar ilk başlangıçta iki kemiyet (müfret ve cemi) için kullanılıyordu (şimdiki lehçelerde bunların birbirine karıştırılmasının izleri kalmış bulunuyor; mk. iki kemiyetli *-li* lâhikasını, KAZEM BEK, § 340 ve 341).

Öyle görünüyor ki *-[ä]y* ve *-[ä]yin* şekilleri-ki bunları birinci şahıs alâmetine benzeyen *-in* li sondalığı dolayısiyle şüphesiz bir şahıslı siyga sanmışlardır - ancak daha sonraları müfret için tahsis edilmiştir; *-[ä]liñ* şekli cemi için kullanılmıştır.

Ml.: دیکان کیشی (بیلایین veya) بیلای *bil-äy* (veya *bil-äyin*) *di-gän kişi* bil-eyim diyen kişi A.U.E. «celui qui veut savoir» proprement «celui qui dit: que je sache»; (NEVAÏ, *Tar. Mul. Ac.* s. 90 ve 92; Yine mk. *kel-äy* [SHAW, s. 40]);

تاغ نینك اراسیدین یول ایزلاب تابالینك کوچوب چیقالی هر کم دوست من دیسا آنینك بیرلان کورشالی *tag-nıng ara-sın-dın yol izlä-b tap-alın köç-üb çık-alı her kim dost men di-sä an-ıñ bir-lä-n kör-üş-äli* EBÜLGÂZİ, s. 21) dağın arasından yol izleyip (arayıp) bulalım, göçüp çıkalım, her kim dost um derse onun ile görüşelim, A.U.E «cherchons et trouvons (*tap-alın*) un chemin dans cette montagne, sortons-en (*çık-alı*) et mettons-nous en rapports (*körüş-äli*) avec ceux qui se déclareront nos amis».

Uygur harfli *Tezkire'i Evliyâ* da *-[ä]li* lâhikası, kimi zaman birinci şahis, kimi zaman şahıssız siyga olarak kullanılmaktadır.

Ml.: *biz-lär sän-iñ yük-üñ yüklä-li* bizler senin yükünü (hayvanlarımıza) yükleyelim A.U.E (s. 97) «nous allons charger ton bagage (sur nos bêtes);

nä kişi bilä sohbat tut-alı [1] ne (türlü-bir) kişi ile sohbet tutmalı A.U.E (s. 192) «avec qui faut-il entretenir des relations?».

Eski osmanlıca'da *-eyin* şekli emir siygasının birinci şahs müfredi olarak tanınırdı (§ 643); şimdiki osmanlıca'da (ve epeyce lehçelerde) bunun yerine tasrifin öteki şekilleriyle örneksenim «analogie» yüzünden *-(y)eyim* şeklini koymuşlardır.

Cemi için şimdiki osmanlıca'nın *-(y)elim* şekli vardır ki bu, öteki lehçelerin mebdedeki **-käy-liñ* morfemine daha çok yaklaşan şu şekilleriyle kıyaslanmalı;

-[ä]liñ (*Hakim Ata* I, 9, mk. yukarıdaki misâl);
-[ä]lik, -[ä]li (çağatayca *Hakim Ata* I, 427, mk. yukarıdaki misâl);
-ili (uranhaca);
-äl (karagasça);
-[ä]ylik (sartça; mk. قیلایلق *kıl-aylık* A.U.E, GRENARD, s. 341);
Yine mk. *-äni* ve *[ä]yni* (Turfan; mk. *Yedi Uygurlar*, s. 227), *-[ä]yniñ* (HAMI);
İkizleme şekli *-[ä]lgäli* (uranhaca), mk. § 1343, 3° *a*.

---

[1] Bizce bunun da evvelki misâldekinden mana ve kullanışça farkı yoktur: *tut-alım* demektir. A.O E.

Osmanlıca'nın lehçelik olarak şu evelce geçenlere yaklaşır bir *-(y)alık* şekli var: **يتالق** *yat-alık* [1] gibi (*Fragments de poésie turque populaire*, ALRIC «turk halk şiirinden parçalar A.U.E» s. 163). Yine burada örneksenimli bir şekil olan *-ek* de bulunmaktadır: (*ne at-ak*, ne idek gibi, ne idelim «que faire? que devons-nous faire» Maraş lehçesinde; mk. azerce'dekiyi).

d. ulak -in ve *lä* (= *län*) ile uzantılı şekiller.

Böyle bir kullanışın bahsi daha yukarıda § **1342** de tafsilâtiyle geçmiştir.

Biz burada bu ulak kavramının daha yukarılarda kayıt ve işaret edilenlere nasıl bağlı olduğunu gösteren şu mütaleayı ilâve edeceğiz.

-(y)a li veya *-(y)i* li ulak, bazı hâllerde esas olan bir fiil ve harekete *gaye* «but» vazifesini gören tabi bir fiil ve hareketi ifade eder.

Kazan — kırgızca'da bunun muadili olan şekle (-[ä]*(y)*, -[i]*(y)* lâhikası, Melioranski nin gramerinde, II, § 18, s. 38) aid olmak üzere bunu teyid eden misâliyle ayni mütalea görülür.

Öyle tahmin ediyoruz ki, bu hadisede mutad üzere uygunlaşık hadeseleri ifade eden bu ulağa aid alelade bir kullanış gelişmesini değil, evvelce *-gäli* (§ 1343 3°, *b*) şekli için kayd etdiğimiz üzere onun *feri fiil* «supin» olarak kullanılışının bir üste yaşarlığını «survivance» kabul etmek gerektir.

Bu kullanış misallerinden biri imkân, iktidar «possible» fiili olarak verilmiştir. (§ 821). Bu münasebetle şunu kayd etmek gerektir ki *Uigurica* I, s. 8 de neşredilen metnin 3 üncü satırında *kötür-ü u-ma-tı* götüremedi yani kaldıramadı «il ne put le soulever» [2]; ve 2 inci satırında *kötür-gäli u-ma-tı-lar* götürmek (yani kaldırmak) için kadir olmadılar «ils ne purent le soulever» sözleri bulunmaktadır.

Şu misâller *Mahzen-i Mir Haydar* dan alınmıştır (ki, Pavet de Courteille *Miradj-Nameh* sinde bunun arapça'ya çevri yazısını yapmıştır).

محمود تفرج قيلا قوش سالا اتلاندى *Mahmud teferrüc kıl-a (kılmak üzere) kuş sal-a (salmak için) atlan-dı* A.U.E (yap. 10) «Mahmoud monta à cheval pour se promener et chasser au faucon»;

سير ايتا بازارغا قويدى اياق *seyr it-ä (gezip görmek üzere) bazar-ga koy-dı ayak (ayak koydu = gitti* A.U.E) (yap. 32) «il se rendit au bazar pour s'y promener».

Daha evvelce § 1343, *c.* birinci misâlde *biläy* kelimesinin gerek şahışsız iltizami, gerek feri fiil olarak sayılabileceğini görmüştük.

[1] Bu belki *yat-alak* olacak ki. ozaman lâhikada *-(y)elik* değil, *-(y)elek* olmalı. A.U.E Şurası gerçek ki, bazı türk lehçelerinde [*i*]*p* li öncelenik «préalable» ulak böyle bir rol oynamaktadır:

kör-üp çıda-yr-ım (*çıda-mak* mastarından ki, eski osmanlıca'da da var dır). Kadir olup taşırım «je puis soulever»; (belki: je ne puis A.U.E)

an-ı kör-üp çıda-ba-ydı-m onu görünce dayanamadım A.U.E «je ne puis supporter sa vue» (*Gr. alt.*, s. 175, § 288 ve *Ayni eser*, vocab. s. 55).

Şu mütalealara göre, burada -[*i*]*p* li ulak kendi siygasına aid olan kullanışlar dışına çıkmış olmakla, uygunlaşık ulak hakkında söylediklerimizi bizce çürütmüş görünmeyor J. D.

İkinci misâlde *körüp* kendi manasiyledir. Fakat birinci misâldeki *körüp* kelimesi aslında iktidar manalı değil, yine taşımak manalı *kötürmek* mastarından *kö(tü)r-üp* olsa gerek A.U.E.

Uranha (KATANOF, s. 743) den alınmış olan şu ifade (deki siygada aynı manalar vardır. A.U.E)

ad-ın öd-ür-ā mın-dı-m atına öldüresiye bindim. A.U.E «j'ai monté son cheval à le rendre fourbu (mot à mot: «à le faire mourir»);

Mk. şu cümleyi *at-ı öl-dür-esi-ge koş-dar-du*; (§ 796, 3 üncü misâl).

Bu ulaktaki boğazlının kayb oluşu çok eskiye aid bir hadise gibi görünüyor ki, bu daha evvelce umumî türkçe'de olup bitmiş olsa gerek.

e. Ulaktan çıkma şahıslı siyga *temeleri.*

Eski iltizamı *-ḳäy*'den (ki, osmanlıca'nın *-ye* lisine muadildir) doğrudan doğruya çıkarılmış olan şahıs sıygalarından ayrı olarak uygunlaşık «concordant» ulakta kendi tarafından şahsi siygaları vermiş bulunuyor. Bunun *-(y)ip*'li § 1309 ulakta da böyle olduğu evvelce görülmüştü.

(Osmanlıca ve Azerce müstesna) hemen bütün türk lehçeleri *sürekli «duratif» hâl temesi* olarak -[ā] (*y*) ulağını kullanırlar:

Müspetinde:

bil-ā-mān, bil-ā-sān, bil-ā-dür (veya: *-di*) biliyorum, biliyorsun, biliyor A.U.E «je sais, vs.»;

Menfisinde:

bil-mā-y-mān bil-mā-y-sān, vs., bilmeyorum, bilmeyorsun, vs. A.U.E

Osmanlıca ve Azerce'de bu siyga, besbelli *-(y)e* li teme daha evvelce iltizamiye ayrılıb verilmiş olması dolayısiyle gelişmemiştir.

Ayni temenin karmaşık siygaları da olabilir.

Ml.: انداغ جمعیت بولدیکم عالم دا هرکیز مونداغ بولمای ایردی *an-dag cemiyet bol-dı-kim alem-de her giz mun-dag bol-ma-y irdi* öyle düğün dernek oldu ki dünyada hiç bir zaman böyle(si) olmaz idi A.U.E (EBÜLGAZİ, s. 79) «il y ent de si belles fêtes que jamais on n'en vit de pareilles».

Öteyandan, aynı ulak (ihtimal ki daha eski bir devirde) [kararlı bir vokali olan] *müzari temesi* veya hâl-istikbal siygası dediğimizi vücude getirmiştir. Bk. RADLOFF, *Alt. İnshr., Neue Felge*, s. 96.

Bu faraziyeyi kuvvetleştiren şey de müzari vokalinin kararlı olduğu lehçelerin (osmanlıca haric) tam da -(*y*)*e* veya -(*y*)*i* li ulağı olanlardan ibaret olmasıdır. Bu da KATANOF un (s. 536 dan 544 ve 598 den 604) verdiği iki lâhikalar listesinin karşılaştırılmasından ortaya çıkmış bulunuyor. Bahse mevzu olan bu lehçeler ise azerce, Orkhon'dan kitabeleri türkcesi, çağatay ve uygur adlı dillerdendir.

Bütün bu dillerde müzari, konsonla nihayet bulmuş tabanlara *-ar* veya *-ir* lâhikası; vokalle nihayetlenmiş tabanlara *-yir* (veya sadece *-yür*) lâhikası getirilmekle yapılır.

Bunlar arasında osmanlıca müstesnadır. Kararlı vokali olan bir ulağı -(*y*)*e* veya -(*y*)*i* si olduğu halde (çoğu türk lehçeleri gibi, mk. § 614) onun kararsız vokalli bir müzarii bulunuyor. Bu ise (vokalle nihayetlenen tabanlardaki) sürekli hâl temesiyle karıştırılmasından sakınmak gibi bir endişeden ileri gelmiş bulunuyor. Meselâ *uyu-maḳ* «dormir» fiili, sürekli hâl siygasında *uyu-yor-um* ve kararlı vokali olan müzari siygasında *uyu-yar-um* olur ki, bu siygalar bir birine kolayca karıştırılabilir. Kararsız vokalle ise *uyu-r-um* olur.

Kazem Bek (§ 281 ve aşağısı) osmanlıca sürekli hâl siygasını kararlı vokali olan müzari siygasiyle karıştırıyor.

Kararsız vokalli bir ulağı olmakla beraber, kâh kararlı, kâh kararsız vokalli bir müzarii bulunan altayca ise, bu bakımdan daha çok zorluklar veren bir haldedir.

İHTAR. — Şu halde (*Div. Lug. Türk* de verilen, bk. § 1343, *g*.) *-güli-r* temesinin yapılışı, çıkış noktası ayni lâhikanın uzantılı bir şekli olan evelkilerle kat'i olarak muvazidir [1].

f. Karmaşık fiilcil lâhikalar. *-(y)e* veya *-(y)i* lâhikası, *-gü* lâhikası (§ 576) gibi başka lâhikaların terkibine girebilir; ve *-(y)e-si* veya *-(y)i-si* (§ 793 ve aşağısı) ve *-(y)e-cek* veya *-(y)i-cek* morfemleri işte bundandır.

---

[1] Şart lâhikası *-sä* ile karşılaştırılması gereken (Orhon kitabelerindeki) eski *-sär* lâhikasında da buna benzer bir yapılış bulunuyor. Yine mk. *-gisär* şekli ki, bunda Melioranski (*Ar. Fil.* s. LVI) osmanlıca'nın eski istikbal siygasi olan *-(y)iser* (bk. § 622, ihtar) in ve *-gür* lâhikasının menşeini görmek fikrini ileri sürüyor. Bazı altay lehçelerinde *sarna-ar*, *yaka-ar* (*Gr. alt.*, s. 67) gibi bir vokalden sonra bile *-ar* (*-är*) li aslı şeklini muhafaza eden *-är* (*-ir*, *-(y)ir*, *-r*) unsurunun menşe'de *är* «adam» suretinde bir alemden ibaret olduğu farzedilebilir. Arapların (Kaşgârlı türktür A.U.E) yazdığı türkçe eski gramerlerdeki misâllerde bu kelime bulunmaktadır:

اركلدى (*är kel-di* A.U.E) [D. L. T., II, 22, *ve müteaddid yerlerde*] «l'homme est venu».

Houtsma'nın (s. 23-24 ve arapca metinde s. 3) neşrettiği eski dillik «glossaire» de muhafaza edildiği görülen şu aşağıki yazı suretlerinin de gösterdiği üzere, *är* kelimesi kendinden evvelki harfe kolayca yapışıveriyordu.

تركرى (ترك ارى yerine) [*türk er-i* A.U.E] «Turc»;

قارى (قوم ارى yerine) [*kum er-i*, yani çöl adamı, göcebe, A.U.E] «homme des sables, nomade»;

اغچرى (اغاچ ارى yerine) [*agac er-i* yani orman adamı A.U.E] «hommes des bois» (= Ακαϑζιρ); mk. QUATREMÈRE, *Hist. des. Mong.* «yani Mogol Tarihi A.U.E» s. 53);

رومرى (روم ارى yerine) rum (yani garp türkçeleri) diyarı adamı A.U.E «Roumi, homme du pays de Roum», vs.

Melioranski (*Ar. Fil.*, s. 29) tarafından (ار ؟) كلير, (ار ؟) بارير (*gel-ir er*, *bar-ır er* A.U.E) suretinde ve (gelen adam «l'homme qui vient, giden adam «l'homme qui va A.U.E) manasiyle yanlış olarak tashih edilen كليرر, باررر (bunlar metinde harekelidir) *gel-ä-yürür* (metindeki harekesine göre bu *gel-i* olarak A.U.E) *bar-ı yürür* veya *yorur* A.U.E) siygaları için esasen yerinde olmayan bir izah dolayisiyle de buna benzer bir faraziye serdedilmiştir.

Bizzat müellif, bu izahı mukaddime (s. LXXIII) de reddetmekte, fakat bu siygaları bozulmuş «corrompu» saymakta ısrar etmektedir.

Mk. Div. L. T., II, 11 den alınmıs olan şu misali.

بشماسار بوز قش تتار ايفسار اروڭ قش توتار (metinde bütün bu arap harfli kelimeler harekelidir) *buş-ma-s-är bozkuş tut-är*, *iv-me-sär ürüñ-kuş tut-ar* A.U.E «(insan) işinde dara gelmese boz kuş (boz dogan) tut-ar, acele etmese ürüng kuş (ak dogan, ki doganların en güzelidir) tutar- Muradına ermesi için işini teenni ile tutması tavsiye edilen kimseye söylenir. (عربجه ترجمه‌سى : اذالم يضجرالرجل فى امره ياخذ فى اقتناصه البازى الابيض، و اذالم يعجل يقتنص احسن البزاة.)

Evvelce söylediğimiz üzere osmanlıca'da öyle bir gelişme göstermiş olan [1] (-(*g*)*e* + *çak* yerindeki) -(*y*)*e-cek* veya -(*y*)*i-cek* şekli esasen kendisinde -*gü*(-*ki*) lâhikasına müvazi olan -(*y*)*e-si* veya -(*y*)*i-si* (mk. § 868, ihtar 3, 2°) şekline müvazidir.

Div. Lug. Türk. (c. II, s. 57) bu iki şekil arasında tam bir muadillik olduğunu kat'i bir ifade ile kayd ve tesbit ederek yalnız -*äsi* (ـأسى , ـسى) şeklinin «oguz, kıpçak, peçeneg, ve bulgar» lehçelerine mahsus olduğunu, -*gü* şeklinin ise «çigil, yagma, tuhsı, argu ve uygur» lehçelerinde kullanıldığını ilâve ediyor.

Ayni eser (bizim § 1343, 2° sonlarında naklettiğimiz) -*gü* lâhikasına dair misâllere karşılık olarak onlara manadaş bir sıra misâller vermektedir ki, burada o -*gü* yerine sadece -*esi* şeklini koyuyor:

بو يا قراسى اغر تكل *bu ya kar-ası agur tegül* (bu, yay kuracak zaman değil) A.U.E;
بو ترآسى ير تكل *bu tur-ası yir tegül*, (burası duracak yer değil) vs. A.U.E;
سنك بارآسنك قچان *sen-iñ bar-ası-ñ kaçan*, (senin gitmen ne zaman) vs. A.U.E. [2]

g. Türeme isimler.

Bilindiği üzere, bazı -(*y*)*e* li veya -(*y*)*i* li ulaklar muşahhas isimler halinde kullanılabilirler: *çevre*, kenarları işlemeli mendil (mk. § 1338, 8. c.)

-**käy* veya -*ki* lâhikasının ulak olarak bir kullanış geçirmeden (bogazlısını kaybederek) doğrudan doğruya türeme isimler vermiş olması muhakkak bir şey değildir.

pusu «embuscade» kelimesi gibi bazı -*i* li isimler, -*ki* (-*gü*) li isimden gelmişe benziyor; (azerce'de پوسقو *pus-ku*); fakat miktarca daha çok olan başkaları da -*ik* li eski isimlerden gelmiş görünüyor.

-*i* li türeme isimlerin menşe meselesi halâ çok karanlık kalmakta, ve içlerinden bazılarının -*in* li (mk. § 867 ve 869) manadaşlariyle ikizlenmiş bulunmaları yüzünden karışık bir durum almaktadır.

[1] Zaten bu siyganın çok eski bir üste yaşar olmasına hiç bir mani yoktur.
Böhtlingk yakutça'nın istikbal lâhikası olan *iäx*, *oux'u*, -*ecek* lâhikasının bir bozuntusu gibi görüyor (*Ueber die Spr. der Jakaten*, § 380). J. D.
[2] Metinde bu arap harfli kelimeler hep harekelidir A.U.E

«celui qui ne se lasse pas de la chasse prend un faucon blanc; celui qui ne se presse pas prend le plus beau des faucons» (proverbe qui recommande la longanimité à quiconque veut attendre le but).

(Metinde) eğer arapçanın harekelenişi doğru ise bu misâllerdeki *buş-* ve *ivbuş-mäs-är*, *iv-mäs-är* (ki bunlar *buş-mas är*, *iv-mäs är* yerinde olan yazı idgamlarıdır) «dara gelmeyen adam, acele etmiyen adam» suretinde okunmalıdır.

Eğer arapça'nın çevri yazısı doğru değilse (şart siygasının -*sär* lâhikalı menfi siygası olarak) bunları *buş-ma-sar*, *iv-mä-sär* suretinde okumak gerektir.

Fakat böyle olduğu farz edilse dahi karşılığı olan arapça tercümedeki الرجل «adam» kelimesi bizi bundaki -*sar*'ın daha eski bir *sa*+*är* aslından vücude geldiğini kabule sevk ediyor. J.D.

Divan'da daha başka ata sözlerinde de görüldüğü üzere, türkçe'sinde esasen «adam» manasını verecek kelime hiç bulunmadığı hâlde bile fiil şekilleri (ki, türkçe'nin o zamanki istidadına göre ister malûm ister meçhul olarak alına bilir) bu manayı arapça tercümelerinde takdir suretiyle almaş olabilir; ve bu « الرجل » kelimesi de o yolda verilmiş sayılabilir. Biz müellifin son hükmüne mütemayil bulunmakla beraber, buradaki fiilleri şart siygası olarak saymayı tercih ediyoruz. A.U.E

Aşağıdaki cetvelde yukarıdan beri verilmekte olan malûmatın hülâsası bulunmakta olup, bu cetvel ile bahsi geçen muhtelif morfemlerin menşe birliği hakkında daha iyi bir surette fikir edinilmiş olacaktır.

Mülâhaza. **— Bu cetvelde görünen muhtelif lâhika birleşi «combinaison» lerinin morfemler daha bidayetteki şekilleriyle bulundukları devirde vücude gelmiş olmaları muhakkak değildir. Ve böylelikle *-in* lâhikası *-*ḳay* lâhikasiyle ancak boğazlısı *k* yi kaybettikten sonra birleşmiş görünüyor. Ve hakikatte *-ay* lâhikasına katılmış oluyor. Yine bazı birleşilerin filân türlü, veya falan türlü bir vokalleniş olduğu için ihtiyar edilmiş olması da mümkündür; meselâ: *-tüg* lâhikası dar vokallenişli [1] *-ki* (*-gü*) lâhikasından başkasına getirilemez.**

---

[1] *gaga* «bec d'oiseau» (mk. § 60, 1°, haşiye 1) kelimesinin *ḳaḳ-maḳ* «frapper» mastarından *-a* lı bir türeme (*ḳaḳ-a* > *gag-a* A.U.E) olması mümkündür. Mk. boşnakça *ḳaḳ-aç* = gaga (RADLOFF *Dict.* II, 60). J.D.

-*KAY Morfemiyle vücude gelen lâhikaların ve lâhika birleşilerinin cedveli.

(Tenbih. — Sütunlar içinde parantezler arasına alınan rakamlar eserin müracaat edilmesi gereken bendlerini gösterir.)

Siygaların mahiyeti.	*-KaY.	*-KaY + LaÑ.	*-KaY + IN.	*-KaY + TaÑ.	*-KaY + SI.	*-KaY + ÇaÑ.	*-KaY + ÇI.	*-KaY veya *-KÄLI + ÄR.
Fiiliği ayırd edilmeyen siyga veya tarif edilmeyen teme.								
Şahıssız iltizami veya vücubi siygası	(*käy*), -*gū*, (-*ā*) (§ 1343, 2°, § 1343, 6°, 7°, 8°).							
Feri fiil siygası	....	-*kāt*, -*kili* § 1343, 3°.						
Şahıslı siygalar.								
İltizamı	-*käy* veya -*kä* (§ 343, 1°) -[*ä*](*y*) veya -[*i*](*y*)(§1343, 10° -(*y*)*e* veya -(*y*)*i* (§1343, 10°).	-*kāy lä* § 1343, 1°	-*äyin*.					
Emir.................	-*äy* (§1343, 10°).	-*älgäli* § 1343, 3°, -*äy-liñ*, *äy-lik*, -*äyli* § 1343, 10°, -(*y*)*elim* §1343, 10°.	-*äyin*.					
Fiilin isimcil siygaları.								
Hades ismi............	-*gū* } §1343,2°,3°.							
İstikbal, niyetlik, kādirlik ortacı.	-*gū*	-*gäli* § 1343, 3°, -*käläk* §1343, 4°, -*küläk* §1343, 5°.	....	-*gütäg* § 1343, 6°. -*kidiy*.	-*güsi*, (*y*)*esi* (§868, ihtar, 3).	(b. Cedv. § 1396.)	(b. Cedv. § 1398.)	
Ortaçtan çikma şahıslı siygalar.	....	-*käläk*	....	-*gütäg*.	....	(b. Cedv. § 1396.)	(b. Cedv. § 1398.)	
Ulak:								
Uygunlaşık ulak	-[*ä*](*y*) veya -[*i*](*y*), -(*y*)*e* veya -(*y*)*i*.	-[*ä*]*glä* § 1342, 1°.	-[*ä*]*gin* § 1342, 1°.					
Karmaşık fiillerin uygunlaşık ulağı.	-[*ä*](*g*) vs. §1343, 3°.	-*gäli* (§ 1343, 3°).						
Uygunlaşık ulaktan çıkma şahıslı siygalar.	....	....	....	....	....	....	....	{ -ar, -ir veya -yir (935, ihtar) [mk. gäli-r (930, g.)].
Zaman ulağı veya kıyaslama ulağı.	....	-*gäli* -*yäli* (§1409).	....	....	....	(b. Cedv. § 1396.)	(b. Cedv. § 1398.)	....

4. ARAPÇA VEYA FARSÇA HADES İSİMLERİYLE YAPILAN HAL BİLDİRİR ULAKLIK TABİRLER.

1344. Edebî tahrirde bazan bir tarz durumunu ifade etmek için *-(y)erek* li ulak yerinde ardınca türkçenin ایله *ile* (ki bunun eskimsek şekli برله *birle*'dir) ikinci. getirilen *arapça hades isimleri* (mk. § 732) kullanılır; veya bu hades isimlerinden evvel yine arapçanın ب *bi* suretindeki (harfi cer yani) cer edatı (préposition) ile tarif harfi kullanılır.

Ml.: آناطولی شمندوفری ماردین و موصلدن مرور ایله بغداده گیده‌جکدر *Anadol-a şimendifer-i Mardin ve Musul-dan mürūr ile Bağdad-a gid-ecek-dir* «le chemin de fer d' Anatolie passant par Mardin et Moussoul ira à «Bagdad».

مرور ایله *mürūr-ile* yerine بالمرور *bi-l-mürur* denilebilir;

... چوجق .... عودت ایله والده‌سنه دیرکه ... *çocuk* .... *'avdet birle vālide-sin-e der ki* ... (ALİ ULVİ, *G'el k'eyf-im g'el* s. 47) «l'enfant ...., étant revenu, dit à sa mère ...».

İHTAR. — *ile* kelimesiyle bazan hades isimleri de kullanılır.

Ml.: عارف بتون اموال واملاکنی فروخت ایله مصره عزیمت ایتدی *'Arifi bütün emvāl ve emlāk-in-i füruht-ile* [1] *(-füruht-la) Mısır-a 'azimet et-di* «(le poète) 'Arifi, ayant vendu tout ce qu'il possédait, partit pour l'Egypte».

1345. Arapça hades (mastar) isminin faili, asli fiil failinden başkası olamaz. Bununla beraber eski edebiyat dili ayni yapılamanın müstakil bir faili olmasını kabul ediyordu.

Ml.: علوم وفنون ثروت ومعموریت وبالجمله نظاماتك موضوع اصلیسی اولان عدالت رفاه وسعادتی تزیید وتأیید ایله هیئت اجتماعیه‌جه انتظام حال حصوله گله‌جکنده اشتباه یوقدر *'ulūm-u fünun ser-vet-ü-ma'mūriyet-i ve bi-l-cümle nizāmāt-ın mevzu'-u-aslī-si ol-an 'adālet refāh* [2] *-u-sa'ādet-i tez,id-ü-te'yid-ile hey'et-i* [3] *-ictimā'iye-ce intizām-ı-hāl husūl-e gel-eceğ-in-de iştibah yok-dur.* (HERSEKLİ 'ARİF HİKMET). «les sciences et les arts assurant la richesse et la prospérité et la justice qui est la base de la législation (assurant) la sécurité et le bonheur, il n'est pas douteux qu'il en résulte pour la société un parfait équilibre».

1346. Böyle teşkil edilen ifadeler arasında (den mefulünü yedişleyen) بحث ایله *bahs -ile* [4] ifadesi kaydedilmeli: «en traitant de ... en examinant une question»: veya sadece «en parlant de ...» manasındadır.

Ml.: شهزاده حجازه گیده‌جکندن بحث ایله بر عریضه یوللادی *şehzāde Hicaz-a gideceğ-in-den bahs-ile bir arîza yol-la-dı* (AHMED RASİM) «le prince (impérial) envoya (au sultan) une requête où il parlait d'aller au Hidjaz».

---

[1] Metinde: *füruht-la* ki, bizim verdiğimiz daha iyisidir. A.U.E

[2] Metinde: *rifāh* A.U.E

[3] Metinde: *hiyet.* A.U.E

[4] Metinde: *bahs-la* ki, bizim verdiğimiz daha iyisidir. A.U.E

5. NEFİ ULAKLARI.

-MEKSİZİN Lİ, — *MEDİN* Lİ, — *MEYİŞİN* Lİ ULAKLAR.

1347. Neli «carence» ulakları (tali) bir hadesin yokluğunu, var olmayışını bildirir: aslî hades, talî hades vuku bul*madan* husule gelir.

Öteki türk dillerinde de olduğu üzere osmanlıca'da bu kavramda şunlar kullanılır:

1° Hâl bildiren menfi ulaklar, yani menfi bir fiil tabanı üzerine kurulmuş bildiğimiz hâl bildiren ulaklar. Böyle bir siyganın lâbika şeması şöyle olur:

me + hal bildiren ulak lâkikası.

Osmanlıca'da düzendeşlik ulağı (§ 1298) ve uzantılı uygunlaşık ulak (§ 1318) ayni surette kullanılır:

سومیوب *sev-me-yip*
سومیەرك *sev-me-yerek* } «en n'aimant pas, sans aimer».

Mİ.: چوق گچمیوب *çok g'eç-me-yip* A.U.E (*Cevdet Paşa tarihi*, 3e tabı c. I., s. 105) «peu après» (mot à mot: «beaucoup [de temps] ne s'étant pas écoulé»;

یعنی روسیەلیلر بیلەرك بیلمیەرك آوستریەیە خدمت ایدیورلر *ya'ni Rusya-Lı-Lar bil-erek, bil-me-yerek Avusturya-ya hizmet ed-iyor-lar* (MURAD BEY *Turfanda-mı yok-sa turfa-mı*, s. 370) «c'est-à-dire que les Russes, sciemment ou non, servent les interêts de l'Autriche».

İHTAR 1. — Öteki türk dilleri menfi düzendeşlik ulağını az kullanırlar [1] ve daha çok [ä]*y* lı uygunlaşık ulağı kullanılır ki, menfisindeki *-mäg* bundan doğmuş olup, o da çoğu zaman *-in* lâbikasını alır. Bu *-mäyin* şeklinden daha yukarılarda (§ 1342, 1° deki misallere bk.) bahis geçmişti. Kazan tatarlarında daha karmaşık bir *-miyinçi* şekli vardır.

İHTAR 2. — Yine meselâ Azerce'de hal bildiren menfi ulaklar yerine menfi (*-miş* li) ortaçlar da kullanılır.

منی کورمەمش دپوللری مکا ورمەمش بورادن کیتمزلر *men-i gör-me-miş* [2] (*oldukça* A.U.E) *ve pul-lar-ı meñ-e ver-me-miş* [2] (*bulunduça* A.U.E) *bura-dan git-mez-ler* A.U.E (FETH AH. s. 9) «il ne partiront pas d'ici sans m'avoir vu (du moment qu'ils ne m'ont vu A.U.E) et n'avoir donné (et qu'ils ne me donnent pas A.U.E) de l'argent»;

بزم عادتە کورە دوکوشمەمش توتولمازدم *biz-im 'ādet-e gör-e döğ-üş-me-miş* [3] (*olmakla* A.U.E) *tut-ul-ma-z-dı-m* A.U.E (*Ayni eser*, s. 103) «conformément à notre usage, je ne me serais pas laissé prendre sans coup férir», (du moment que je ne me batte pas, A.U.E).

2° Şöyle bazı hususi şekilleri: *-meksizin*, *me-din* (ve lehçelerde olmak üzere) *meyişin* lâbikalarını.

---

[1] Muhtelif türk lehçelerinde kullanılan şekiller için bakınız KATANOF daki tafsilatlı listeye, s. 698 ve aşağısı J. D.

[2, 2, 3] Bu menfi ortaçlar, cümle içindeki yerlerinin kendilerine getirdiği zarf roli ile de *-medikçe*, *-meyince*, *-meden* gibi manalar alır. A.U.E

Şu cihet dikkate değer: bütün bu şekillerin sonunda katma bir unsur olan -in var ki *-mâyin* lâhikası münasebetiyle yukarıda bahsi geçmişti.

Bu muhtelif şekilleri şurada ele alacağız.

ـ مكسزين / ـ مقسزين -*meksizin* / -*maḳsızın* li ulak.

1348. Bu *-meksizin* lâhikasında mastar alâmeti olan (*-mek*) + nefi ilgici olan *sız* (§ 881) + *-in* lâhikası (§ 401, ihtar 1, 2).

Nefi manası yukarılarda bahsi geçen nefi yerine *siz* ilgicile ifade edilir.

Bu ulağın faili bazan aslî hadesin failiyle karışabilir, bazan müstakil olabilir.

Ml.: بر كلمه علاوه ايتمكسزين يورودى *bir kelime 'ilâve et-mek-siz-in yürü-dü* (HALİD ZİYA, *'Aşḳ-ı-Memnû'*, s. 438),

بر حكيم خسته‌يى كورمكسزين تشخيص مرض ايده‌مز *bir hekim ḫasta-yı g'ör-meksizin teş-ḫis-i maraz ed-e-me-z* «un medecin ne peut faire de diagnostic sans voir le malade»;

صويه صابونه طوقنمقسزين كچيلير *suy-a sabun-a doḳan-maḳsızın g'eç-il-ir* «il vit sans faire de mal à personne» (mot à mot: «sans toucher à eau ni savon»);

مسافر اولدیغم خانه‌دن صباحلاين افندى سلاملغه چيقمقسزين صاوشدم *misâfir ol-duğ-um ḫâ-ne-den sabaḥ-leyin efendi selam-lıġ-a çıḳ-maḳ-sız-ın savuş-du-m* «je m'échappai de la maison où j'étais hôte, dès le matin sans que le maître se fût montré au selamlık (konağın erkeklere ayrılmış kısmı ki *ḫarem* veya *ḫaremlik* karşılığıdır)»;

(آره‌سى) آراسى چوق كچمكسزين veya چوق كچمكسزين *(ara-sı) çok geç-meksizin* (*Cev-det Tarihi*, 3e tabı', I. s. 78, 114, 150 ve 191). Daha yukarıda § 1347 ayni müellifin yine bu manada *çok geç-me-yip* (§ 1349, 2°) kullandığı görülmüştür.

Ayni ulak bazan -madan, -madan önce (evvel) «avant de ..., avant que ...» manasını alır. Mk. daha yukarısını, ve bakınız § 1419.

-meksizin li ulak osmanlıca'ya mahsus olmayıp, nisbeten eski bir şekil gibi görünüyor. Mk. *Uigurica*, I, s. 59: *yalḳ-maḳsızın* aldanmaksızın «sans se tromper».

Çuvaşça'nın da *-ma-zır* veya *-me-zer* suretinde buna benzer bir siygası var: *tur-andar-mazır* doymadan «sans se rassasier».

zır veya *zer* fonetikçe ve manaca osmanlıca *sız* «sans» a muadildir [1] (DOBR. ZOL, § 63).

---

[1] Belki başlarındaki *s*×*z* değişimi ve sonlarındaki *z*×*r* değişimi ile.

Bir de şu var ki *-zır (zer) (= sır, ser)* bir şeye meyil ve heves eden (veya ettiren) manalı mürekkep bir lâhika halindedir:

em-zir-mek emmeğe meyil ve heves ettirmek, emmeğe sevk etmek.

dam-zır-maḳ damlamağa meyil ve heves ettirmek, taktir etmek.

Bir şeye meyil ve heves etmek, kendisinde esas o şey bulunmamak manasını da

meksizin li ulak, osmanlıca'da *-meden* ulağının yararına olarak gittikçe yerini bırakmaktadır.

Eski osmanlıca'da *-sizin* lâhikasına سوزين - yazılışiyle de raslanmaktadır.

Ml.: بر شجره بوستانجى آنى دككمسزين بتسه حاصل اولماز *bir şecere bostan-cı an-ı dik-mek-süzin bit-se ḥāṣıl ol-ma-z* A.U.E (*Nüzhet-ül-ervaḥ*, s. 3) «si un arbre pousse sans que le jardinier y touche, (le plante, olacak, A.U.E). on n'en retire pas de fruits».

Lehçelerde *-in* li uzantısı almadan *-mek-siz* şekli de bulunuyor. (Mk. § 1419).

Ml.: *der akap* (درعقب) *xasm-ın-ı sögle-t-mek-siz i'lām it-me-ye (hükūm vermeye* A.U.E) *iste-di* (Γεροσλάδης, II. s. 134, l. 13);

ancak telāşe-len-mek-siz cemiat-ın (cema'at-ın yerine) *huzur-un-a çık-dı* (*Aynı eser*, II. s. 142, l. 10) «sans perdre contenance, il se montra à l'assemblée».

- مدن - $\frac{\textit{-meden}}{\textit{-madan}}$ li ulak.

1349. (مادن - veya مەدن - =) مدن - *-meden (-madan)* li ulak ki, *sev-me-den* misâlinde olduğu gibi vurgusu *-me* den evvelki hecede bulunur, ve şu suretlerde kullanılır:

1° Nefi «carence» ulağı:

2° Zaman ulağı, ki «avant de..., avant que...» manalarını bildirir (§ 1418); Mk. yukarıda *-meksizin* li ulak için buna benzer bir mana gelişimini:

Biz burada bunun ancak birinci kavramiyle meşgul olacağız [1].

[1] Burada bahsi geçen mesele, aleläde *-me* li bir hades isminin mefulünanh haletini almış olan meselâ şöyle şekilleri değildir:

gül-me-den bayıl-dı «il sa pâma de rire»;

ben-i boğ-ul-ma-dan kurtar-dı «il m'a sauvé au moment où j'allais me noyer»;

oku-yap yaz-ma-dân bir vakıt hāli dur-ma-z «il ne cesse d'étudier».

Aradaki vurgulanma farkına dikkat. J. D.

---

gizlediği içindir ki, bunun karşılığı olan *-sız* de belki (*sı* + *z*) böyle yokluk manasını almış olarak hep o manada kullanılmış bulunuyor. Bk. *Orkhon* kitabeleri, Thomsen IE 13:

[illegible]

GᴵNᵁDUB SᴵMᴬRᴵSNᴬGᴬK SᴵMᴬRᴵSLᴵ PᵁLOB Rᴬ ZÜY İTᴵY

milleti hakansızlaşmış ülkesizlenmiş olunca kişi yüz yedi

[illegible]

SᴵMNᴵGCI NÜSÜRÖT KRÜT GᴵNᵁDUB SᴵMDᴬLUK SᴵMDᴬGNÜK

azad kılmış türesi üzeᵣ türk milleti kullaşmış cariyeleşmiş

A.U.E

Buradaki Orhon yazısının son kelimesi başındaki ᚴ şekli ᚩ olacak. A.U.E

Ml.: نچون بڭا باقمهدن جواب ويريورسڭز *niçin (niçün) ban-a bak-madan cevab ver-iyor-sunuz* (HĀLİD ZİYĀ, *Aşk-ı memnū'*, s. 97) «pourquoi répondez-vous sans me regarder?»;

ياواشجه ياپراق قيميلداتمهدن ييلان كبى داللره صاريلدم *yavaş-ça yaprak kım-ıl-da-t-madan yılan gibi dal-lar-a sar-ıl-dı-m* (*Let. Nasr-ed-din hoca*, s. 148) «je m'attachai aux branches, doucement, sans faire bouger une feuille, comme un serpent»;

چوق گچمهدن (آرهسى) *(ara-sı) çok g'eç-meden* «avant peu; peu après» (*Tanin* no. 970; *Ahmed Rāsim* tarihinde KEMAL BEY, I, 218; *Cevdet paşa tarihi* 3üncü tabı' s. 238; mk. § **1347** ve **1348**, *-meyip* ve *-meksizin* li şekillerle ayni ifade); yine mk. § **401**, 2° alinéa;

yemiş-ler-i soy-madan ye-r «il mange les fruits sans les peler»;

hiç bir-in-in burn-u kana-madan, selāmet bul-du şehir [1] (TANBŪRİ ARUTİN, s. 33; mk. *Ayni eser*, s. 24) «la ville retrouva sa tranquillité, sans effusion de sang».

Bu lâhikanın daha eski şekli *-medin* idi. Mk. § **1418**, ihtar.

Ml.: فراق ياره صبر ايله وصال سرمد ايسترسهڭ *fırāk-ı yār-e sabr eyle visāl-i sermed ister-se-ñ* A.U.E «se tu veux pour toujours t'unir à l'aimée sache supporter patiemment la séparation,

كه || زيرا اولمدين كيمسه حيات جاودان بولمز *ki zīrā öl-medin kimse hayāt-ı cāvidan bul-ma-z* A.U.E (*Nevadir-ul-āsar* s. 54) «car personne n'optient, sans mourir, la vie éternelle»;

اول ايكيوڭ [2] (بالغله چكركه) اولوسى بوغزلنمدن حلالدر *ol, iki-nüñ (balıg-ile çekirge) ölü-sü bugazl-a-n-madın helal-dır* A.U.E (1426 yılı yazmaları, yap. 103) «le cadavre de ces deux (bêtes: le poisson et la sauterelle) peut être mangé sans qu'elles aient été égorgées».

-medin lâhikası XIXuncu asra kadar devam etmişti* (ki, Cevdet Paşa hâlâ kullanırdı). Bu osmanlıca'ya mahsus bir lâhika değildir. *Uigurica*, t. I:

ol, yültüz täbrä-mädin şük tur-dı o yıldız, tepre-(n)-meden sessiz dur-du A.U.E (s. 6) «cette étoile s'arrêta sans plus bouger»; [3].

näñ sav är-mä-z, sav är-mädin y(i)mä är-mäz hiç (in) söz (ü) olmaz, söz olmadan da olmaz A.U.E (s. 12) «il n'y a ni parole, ni absence de parole» [4].

---

[1] Bu cümle devrik «inverse» bir nesirle yazılmıştır. A.U.E

[2] Metinde harekelidir. A.U.E.

[3] D. L. T, I. 281 *şük (tur)* sakit, sessiz (dur); Tonyukuk,: *şüg* bk. Turcica, C. 8.

: [Old Turkic runic text] :

ZİMİTRÄ	GÜS	ZİB	İTRÄ	GAT	KUÇU	ÄRGÄT	ZİMİGAY
idik	sessiz	biz	idi	gibi	cin	etrafda	düşmanımız

A.U.E

[3] Bizim anladığımız üzere ibareye verdiğimiz tercüme, müellifin fransızca ile ifade ettiği gibi olmayacağını gösteriyor. A.U.E

[4] Fransızca'da bu, meselâ (kelime kelime) şöyle olmalı idi.

(un) rien ne devient pas (le sujet de) la parole, et sans la parole on ne s'arange pas. A.U.E

Mk. *Ayni eser: ḳorḳ-madın* (s. 41) *art-madın* (s. 27).

Esasen bizzat *-me-den* şekli de epiy eskidir. XV inci asır başından beri metinlerde görünüyor.

Ml.: [1] کورمدن [1] اکا عشق کتورمش [1] *g'ör-meden añ-a 'aşḳ* (*ışḳ?*) *getür-miş* A.U.E (VAMBERY, *Alt Osm.*, s. 48, l. 17) «il en devint amoureuse, sans (l') avoir vu»;

[1] بو قولاغم عاشق اولدی کورمدن *'âşıḳ ol-du gör-meden bu ḳulağ-ım* A.U.E SÜLEYMAN ÇELEBİ, *Mevlud*, beyit 178 «mon oreille en est devenue amoureuse, par simple oui-dire» (proprement: «sans voir»).

Bu lâhikanın en eski şekli, Orkhon kitabelerinde kaydedildiği üzere, *(al-matın)* [2] *-mätin* dir. Yine mk. *bil-mätin* «sans savoir» (*Uigurica* I, s. 9).

Bu şeklin aslı menşei hakkındaki izahlar bir takım mübahasa ve münakaşalara yol açmıştır:

Thomsen'le Bang (*Toung. Pao.* 1898, s. 136) bunu *-tin* li bir ulak olarak görüyorlar (ve osmanlıca'nın *-medin -meden* li ulağına yaklaştırıyorlar). Radloff (*Alt. Inschr.* Neue Folge, s. 94 ve 95) bunun menfi bir taban üzerine *-t* ile *-mä-t* suretinde kurulmuş fiilden türeme bir isim olup, sonuna aletlik *-in* lâhikası katılmakla *mä-t-in* suretinde vücut bulduğunu ileri sürüyor. Melioranski (Mem. de la Soc. d'arch. russe XII., s. 91), menfi fiilden *-t* ile türeme isim diye bir şey tanımamakta olduğu itiraziyle bu fikri cerh ediyor.

(Bizzat Radloff'un yanlış olarak *-mädin*, N. F., s. 94 lâhikasiyle karıştırdığı) *-mä-y-in*, *-mek-siz-in* ve bilhassa lehçelik bir lâhika olan *-mä-yiş-in* (bk. daha ileriye) gibi öteki nefi ulaklariyle yapılan kıyaslama, (bizce) *-in* li bir lâhika kabul eden faraziyenin tamamen lehindedir. Bir de mk. § 1418, ihtar. Sonra *-mä-t* li şekillerin var olmayışından çıkarılan itiraz ise sabit ve varid değildir. *-[ä]t* li veya *-[i]t* li lâkika çok erkenden yaşayıştan kalmış [3] bulunuyor; fakat asıl mümeyyiz vasfı menfilik olan bir ulak şeklinin menfi

---

[1,1,1] Metinde bu arap harfli kelimeler harekelidir. A.U.E

[2] Inscr. de l'Orkhon, IS9:

NITᴬMLᴬ	NIBᴬS	'GN'NᴬGᴬK	S'MDÄGİ	NÜGÖ	N'GN'GᴬDNᴬ
almadan	rızasını	hakanının (.)	muhalif davranmış (olan)	için	(senin) o gibilerin (.)

G'DRᴬB	UYᴬS	RİY
gittiler	sayıklayarak	toprak

A.U.E

[3] *Kitâb-ı-Ḳorḳud* da bir alay misâller var ki, bunlarda *-[e]t* veya *-[i]t* lâhikası «filan hadese uğramaya mahsus» manalı olup (ki bu mana yarı meçhullük ve muhtemellik bildirir, mk. *-gü*, *-(y)esi* ve *-(y)ecek* lâhikalarının manasını, § 1343, 2°) *fiilden türeme isimcil şekil* değerindedir, (yani sadece bir türeme lâhikası değildir).

صوق صوق صولرم سکا ایچت اولسون . . . تاولا تاولا شهباز اتلرم سکا بینت اولسون قطار قطار دوهلرم سکا یوکت اولسون

sovuḳ sovuḳ (*savaḳ?*) *su-lar-ım sañ-a iç-it ol-sun . . . tavl,a tavl,a şehbaz* ...

tabanlarla varlığını muhafaza etmiş olmasına hiç bir mani yoktur. Nasıl ki -*gür* lâhikası (§ 1343, 9°), yaşamaktan kalmış olmakla beraber ona da menfi tabanlarla beraber rastlanmaktadır: *doy-ma-gur* doymaz «insatiable»; طوياغور [1] (P. de C. bk.). bir de mk. § 743.

Bununla beraber şurası muhakkaktır ki, türkçe'de bunu söyleyen zate *-den (-din)* lâhikasından bir mefulünanh sonucu imiş gibi bir duygu gelmektedir, ve bazan *-me-den* yerine *-mek-den* (azerce'de ise *-me-miş-den*) şekline rastlanmaktadır.

Ml.: كم كم ايتمكدن دوغرويى سويله‌مز *kem küm et-mek-den doğru-yu söyle-ye-me-z* (TEKE ZĀDE M. SAĪD *Durub-ı emsāl-i türkiyye* s. 279) «il ne peut dire la verité sans bredouiller».

اما سز ايله كورممشدن اره كيدرسكز *ama siz eyle (ele') gör-memişden er-e ged-er-siniz* (ḤACIBEKOF, *Arşın mal al-an*, s. 17) ama siz öyle görmeden kocaya gidersiniz. A.U.E «mais vous consentez à vous marier sans avoir vu (votre futur)».

[1] Bu kelimeye çagatay lügatinde rastlamadık yalnız: تيناغور *tın-ma-gur* «dinmez, kararsız, aramsız» kelimesi var. A.U.E

at-lar-ım san-a bin-it ol-sun... katar katar deve-ler-im san-a yükle-t ol-sun A.U.E s. 93; «que mes eaux fraîches te servent à boire *(san-a iç-it ol-sun)*, que mes troupeaux de chevaux semblables à des faucons te servent de monture *(bin-it)*, que mes trains (files) de chameaux te servent de bêtes de somme *(yük-le-t)*»;

قره قارلى طاغلاردن اشار اولسه الله تعالى سنك اوغلكه اشوت ويرسون قانلو قانلو صولردن كيچر اولسه كچت ويرسون *kara kar-lı dag-lar-dan aş-ar ol-sa Allāh-u ta'ālā sen-üñ ogl-uñ-a aş-ut vir-sün kan-lu kan-lu su-lar-dan giç-er ol-sa g'eç-it vir-sün* A.U.E (s. 41) «s'il franchit *(aş-ar ol-sa)* les montagnes toutes couvertes de neige, que Dieu ouvre à ton fils des cols faciles à passer *(aş-ut)* s'il traverse des rivières ensanglantées, que (Dieu) lui donne un gué facile *(geç-it)*.

Mk. aynı -*[ı]t* li kelimeleri havi misâlleri, s. 11, l. 4; s. 18, l. 3 aşağıdan; s. 19, l. 4 ve l. 5 aşağıdan; s. 33 son satır.

Şuna dikkat edilmeli ki, *t* konsonu kendi ardınca bir vokal olduğu zamanki durumunda çınlak *d* oluyor. بندم *bin-id-im* gibi.

Bu itibarla biz ayni eserde şu kelimelerin böyle okunmasını teklif ediyoruz.

S, 56, l. 8 de aşağıdan (اچرم yerine) اچدم *iç-id-im*, l. 5 de aşağıdan (müellif tarafından daha önce بنرم suretinde tashih edilmiş olan بنرم yerine بندم *bin-id-im*.

Metinde yanlış olarak يلارم ve يوكرم suretinde tashih edilen l. 11 de (aşağıdan) يلادم, ve l. 2 de (aşağıdan) يوكلدم kelimeleri metindeki asılları gibi muhafaza edilecek; s. 57, l. 5 te كوجرم okunan kelime yerin كوجودم *göç-üd-üm* okunacak ki, böylece aynı sıradan daha iki kelimemiz oluyor: *yay-la-t* yaylayacak, yazı geçirecek yer «endroit pour passer l'été» ve *göç-üt* göç ediş «migration».

Türeme lâhikası olarak kullanılan ayni morfem için bk. § 871, *t* lâhikası. Yine mk. *Gr. alt.* § 40; mk. RADLOFF, *Alt. Inschr.* Neue Folge, s. 95 «*kork-ud* korkulacak şey» (*kor-uk-* «avoir peur»); *öl-üt* (öldürecek şey) veba «peste», *min-it (bin-it)* binecek şey, *çığ-ıt*, *suğ-at* suvaracak yer, yalak «abreuvoir», (mk. *suğ-ar-mak*).

Karaman lehçesinde: veba manasında (*öl-üt*'ün manadaşı olarak) *öl-et* (ὁ λοιμός

Fakat yine şu da gerçek ki, bir hades isminin (§ 711) sonucu sayılmak lâzım gelen *-me* lâhikası, vurgu yerinden de anlaşılacağı üzere bir menfi lâhikası hissini vermektedir (mk. § 594).

Bir de şunu ilâve edelim ki, *-in* lâhikasının yerini *-tın* lâhikası aldığını gösteren misaller vardır. Netekim önceleniş «priorité» lâhikası:

-gaç veya *-gaç-ın* (altayca *-gaj-ın*) veya *gaç-tın* (*Gr. alt.* s. 65—66; = osmanlıca *-(g)ınce* (§ 1384) de böyledir.

Hasılı fikrimizce her iki faraziyenin de gerçek olan cihetleri vardır, ve bir *-mä-t-in* şekli vaktiyle yaşamıştır. Fakat bu şekil erkenden *-mä-din* şekliyle iltibas etmiş bulunuyor ki, bunun bahsi 1418 ve 1419 uncu bentlerde geçmektedir. [1]

Γ, I, 174 ve II, 115), *ag-ıt* yas «pleurs» (mk. *ağla-mak* «pleurer», *ayni yer* I, 169, 170) ve *kuba-t* kaba «gros, grossier», I, 199, 228, II, 23). Mk. *kuba-r-mak* kabarmak «se gonfler, s'enorgueillir» (II, 10, 13, 23) gibi kelimeler vardır.

Mk. osmanlıca *ka-ba* ve *kabar-mak*. Mk. şu türemeleri: *oñ-at* eyi, salih, «bon» (eski osmanlıca'da) *oñar-mak* ıslah etmek «corriger» *oñ-mak* işi rast gitmek, mamur ve refahlı olmak «prospérer»; *sav-at* (*suv-at* yerine) yalak, suvaracak yer «abreuvoir» *suv-ar-mak* (mk. yukarıki); قبا يوزلوك (*kuba yüz-lüg* A.U.E) (*Baber-Name* Beveridge yazmaları, yaprak 6 v°, son satır) kaba suratlı «au gros visage» ki, (PAVET DE COURTEILLE, s. 12) rengin benizli «au teint coloré» nin yerine tercüme edilmelidir. Mk. *qoba* (Кооа) RADLOFF, II, 657. J.D.

[1] Bizim bu lâhika(lar) hakkındaki düşüncelerimiz bir az değişiktir:

Lehçemizdeki *-madan* lâhikası ikisi müsbet, biri menfi olmak üzere ayrı ayrı manalarla kullanılır.

1° müsbet a): *-ma-dan* ki, tahfifi mastar alâmeti olan *-ma* dan sonra mefulünanh edatı alan *-dan* getirilmekle yapılır: *-ma+dan* (ki vurgu bunda *-dan* dadır):

kardeşim gezme-den (= mek-den) geldi («gezme» müsbet mastarının mefulünanh haleti);

Müsbet b): *-madan* yine tahfifi mastar alâmeti olan *-ma* nın sonuna *-dan* ve ardınca «evvel, önce» kelimelerinden biri getirilerek yapılmış bir ulak mahiyetindedir ki bu, «evvel, önce» kelimeleri atılıb taktir edilmek suretiyle kullanılır:

evi g'ez-me-den bir şey diyemem (= gezmeden evvel). Görülüyor ki bu ulak *gezmek-ten evvel* manasında olduğu için ondaki *-me* menfi alâmeti değil, mastar alâmetidir. Böyle olduğu halde sanki menfi alâmeti imiş gibi vurğu ondan evvelki fiil köküne belki haksız olarak geçmiş bulunuyor. Ancak şu var ki, bunda asli cümlenin fiili yapılmak için daha önce mastarın bildirdiği hadesin yapılması şart olduğu ve bu ise henüz yapılmamış halde bulunduğu cihetle olacak ki, burada menfilik manası onun aslı cümle fiiline göre olan durumundan çıkmış bulunuyor, ve buna aldanılarak mastar *-me* si menfi sayılıp vurgu ondan evvelki heceye (= fiil köküne) veriliyor.

2° menfi *-madan*: Bunun eski şekli olan *-ma-tın*'a gelince:

Bu b. 1) de olduğu gibi, asli cümlenin fiiline göre olan mana durumu yüzünden arızi bir surette vücude gelmiş bir menfiliği değil, sadece kendi yapılışından doğan bir menfi manasını taşıyor. Şu halde asıl menfi unsuru yine kendi içindedir, demektir. Acaba bunda gördüğümüz *-ma* o menfi unsuru mu? bizce hayır; çünki biz bunu da yine mastar

(LEHCELİK) -*MEYİŞİN* LÂHİKASI.

1350. Karaman lehçesinde -*meksizin*'le manadaş bir -*meyişin* lâhikası var, ki, bunun yapılışı şöyle olacak: -*me* + (*y*)*iş* (§ 856) + *in*. Biz bunun ancak *ol-mak* masdarından yapılma misâllerine rastlamış bulunuyoruz [1].

Ml.: *ey-lik muhabbet-i temiz-lik ol-mayışın ol-ma-z* (ὁ Γεροσηάθη5, I, s. 57); «point d'amour du bien sans [qu'il y ait amour de la] propreté»;

Yalınız kahraman-lık firâset ve fazilet ol-mayışın, helâs ed-e-me-z (*Agni eser*, s. 87) «le courage seul sans l'intelligence et la vertu, n'est pas secourable».

---

[1] Öyle görünüyor ki (-*me* lâhikasını almayan) müsbet fiil tabanları üzerine kurulmuş bir -*iş-in*'li ulak lâhikası izleri bulunmaktadır.

Ml.: هم بارش كيلش ايتشين دوستنه دوست بولوب دوشمننه دوشمن بولوب دوستلوق ايتشدي *hem bar-ış kil-iş it-iş-in dost-un-a dost bol-ub duşman-ın-a duş-man bol-ub dost-luk it-iş-di* hem gidiş geliş ediş-de dostuna (karşı) dost olup, düşmanına (karşı) düşman olup başkalarile (öyle) dostluk etti. A.U.E (BEREZİNE, *Bibl. vost. hist.* II, s. 4; Boris Godunof'u medih yolunda sözler, XVII inci asır Kazan tatarcasiyle metin).

Biz bu şekle ait başka bir misâl bilmeyoruz; buradaki bozuk bir metin işi olmasın... J. D.

Bozuk metin işi olmasa gerek. Çünki leçemizde de -*iş* li masdar sonuna -*in* aletlik lâhikası getirilerek yapılan böyle bir misâl var *dön-üş-ün biz-e gel* = dönüşte... A.U.E

---

edatı olarak görüyoruz, ve bunun teşkil ettiği mastara da menfi manasını verenin -*tı* olduğunu, ardınca gelen -*n* nin ise aletlik manasına bir lâhika olarak ona katıldığını sanıyoruz. Bunda da vurgunun *tı-n* da olması lâzım gelirken yine -*ma* mastar edatından evvelki hecede (= fiil kökünde) oluşunu, asıl -*tın* daki unutulmuş menfi manasının bu -*ma* da bulunduğu hissine düşülmüş olmasına atfediyoruz.

tı (*tıy* =) a gelince, bu (D. L.T, II. 235; III. 185) *tıd'* (*tıy*) -*mak* = men' etmek, mani olmak, (bk. İbni Mühennā *tıy-kuk* = müttakī, perhizkâr, el çeken *tıy. ık-mak*'dan) mastarının da kökü olup, sonuna aletlik lâhikası olan -*ın* getirilmekle *tıy-ın* = imtina ederek (mk. *di-yin*) durumunda bir ulak olmuştur ki, aşına aşına *tı-n* şeklini almış görünüyor. Şuhalde meselâ *alma-tın* kelimesi: *alma tıyın* yani alma(dan) geri durarak durumundadır; ve böylece birincisi ikincisinin mefulü rolünde iki kelimeden yapılmış demektir. Yine meselâ *kitabı alma-dan geldi* cümlesinde lehçemizin *alma-dan* ulağı da, bu eski *alma-tın* nın çeşididir ki, (almakdan geri durarak) manasiyle daha yukarıda bahsi geçen 1 numaralı (meselâ: *gezmeden evel* manalı) dan ayrılmaktadır; yani bu (almadan evvel) değil, (almaksızın) manasındadır.

Bir de fikrimizce طاغ *dag* ve ذاغ *d'ag* ve bunun çeşidi olan تك *teg* (ve lehçemizdeki: دك *deg*) suretlerinde yine nefi manasiyle müstakil bir sıfat rolünde kullanılan kelime de bu *tıy* ın çeşitleri olsa gerek. (D. L. T, III, 114) bunun için şöyle deniliyor:

«.... Argu lehçesinde bu ليسا (leyse: yok, olmaz A.U.E) manasında bir edattır ki, Argu'ya komşu olmak ve kelimeleri bir birine geçip karışmış bulunmak dolayisiyle Oğuzlar onlar-

6. (کن-) ایکن *ik'en (-k'en)* Lİ MÜREKKEP ULAK.

1351. Daha önce cevheri fiilin ulağı vazifesiyle (§ 558) görülmüş olan *ik'en (-k'en)* şekli, mürekkep fiiller vücude getirmek için yardımcı fiil olarak kullanılabilir. Bu ulaklar öteki mürekkp siygalardan farklı olarak (§ 656) ancak bazı temelerle kurulur. Bu temeler ise karmaşık fiilleri vücude getirenlerdir (§ 810) ki, buradan şu dört mürekkep ulak doğuyor:

ایکن - کن	سور-	*sev-er*	*ik'en (-k'en)*	: (muzari temesi);
	سومش-	*sev-miş*		: (nakli mazi temesi);
	سوهجك-	*sev-ecek*		: (niyetli istikbal temesi);
	سويور-	*iyor* [2]		: (şimdiki hal temesi).

[2] Müellif çok kullanılır diye *sevmek-de(y)ken* şeklini buraya almış, bunu da az kullanılır diye ayrı göstermiş; halbuki mes'ele aksi olduğu için biz bu vaziyetleri değiştirerek burada öylece verdik. A.U.E

daki bu *d'ag ol,* (= memnudur? A.U.E) sözünü alıp değiştirerek تكل *tegül* (lehçemizdeki: değil A.U.E) yapmışlardır».

Ve nihayet bu lâhikanın yapılışı hakkında şu da düşünülebilir:

bil-dik adam veya sadece *bir bil-dik* gibi sıfat ve isim veya *çocuğun bana bildiğ-in-i anl,adım* cümlesindeki *bil-me-sin-i* manasında mastar olarak kullanılan *-dik* (eski şekli: *-tik*) lâhikalı menfi ortaçlar vardır ki, belki bunlara veya sondaki boğazlı konsonu düşmüş olarak yalnız *-di (ti =)* kısmına *-n* aletlik lâhikası katılmakla da *ma-tı-n* lâhikası vücude gelmiş olabilir. Şuhalde uzun uzadı (sözler), çatla-dı (kapı) (sıfat) kap-dı kaç-dı; türe-di (isim); girme-dik (ev); yapma-dık (iş) gibi isim ve sıfat rolündeki ortaçların (k) siz siygalarına sadece (şuhudi mazi gibi) bir *-di* (*tı* =) getirilmekle vücude gelmiş siygalara yalnız *-n* gelmiş oluyor; ve meselâ *alma-dı-n* (= önce almamış olarak) suretinde bir teşekkül vücude geliyor.

Bu *-tı-n* lâhikası, sadece *-tı* suretinde de kullanılmıştır; Thomsen (Inscr. de l'Orkhon s. 143) *-tın* lâhikasından bahsederken:

«... ve doğrusu da öyle görünüyor ki, bu *-ma-tı* lâhikası, menfi «mazi» bir fiilin ulağı alan (bk. not 75) *matı-n* nın yanlama «latéral» bir şeklidir. [Acaba *-matı* ile *-matın* arasındaki münasebet, *-p* li ulakla *-pan -pän* li ulak arasındaki münasebet gibi mi?]» diyor.

: 1E10.

KRÜT	ITᴬMNᴵKᴬS	ÜRᴬG	KÜTRİB	GᴵGÜK	GᴵSİ	AÇNUB
türk	sakınmadan	geri	verdik(ten)	gücü(nü)	işi(ini)	bunca

SİMRᴬ	RİT	NIYᴬTᴬRᴵSGᵁRU	NIYᴬRÜLÖ	Nᵁ D U B
imiş	der	nesilsiz bırakayım	öldüreyim	milleti(ni)

(«Türkler çinlilere» bunca hizmetler gürdükten sonra «onlar» düşünmeden türk milletini öldüreyim, kökünü kurutayım der imiş) manasındadır. A.U.E

Bu Orhon yazılarının birinci satırında sondan ikinci kelimenin ikinci harfi ᛋ şeklinde alacak; sondaki kelimenin üçüncü harfi ᛏ olacak. A.U.E

1352. Bu şekiller içinde en çok kullanılanı bir şahıs *sev-er-k'en* siygasıdır. Son *sev-iyor-k'en* siygası yerine bazan da suremli «duratif» siyga olan *sevmek-de-y)iken* [1] kullanılır.

-iken morfemi *-k'en* suretinde kısaltılmış olduğu zaman bile, vokal akengi kanununa tabi olmaz; yalnız şu var ki, halkın konuşma dilinde ve taşra ağızlarında fiil ardcıl sınıftan ise [2] *-k'en, -ḳan* olur: *oḳ-ur -ḳan* = okurken «en lisant».

İHTAR. — Bu ulağın en eski şekli, **i-* «être» fiilinin (§ 562, ihtar) eski şekli olan *er-mek (är-mäk)* fiilinde yapılmış *er-k'en* (veya *erg'en*? mk. § 1361) siygası idi.

---

[1] Araya giren (ve koşa «hiatus» dan sakınmaya yarayan, mk. § 116) *y* konsonu eski osmanlıca'da bazan yazıda görünüyordı:

Ml.: بولر سوزده يكن (aslında harekelidir. A.U.E) *bu-ḷar söz-de-(y)ik'en* «pendant qu'ils tenaient ces propos» (H. VAMBÉRY, *Alt. Osm.* s. 55, l. 2 aşağıdan; — Vambéry (s. 100) bu kelimeyi سوز ديكن *söz digen* gibi *di-mek* fiilinden ve osmanlıca'da hiç olmayan bir siyga diye yanlış okuyub öyle kayd ediyor).

Bu *y* hadisesi yalnız *ik'en*'e mahsus değildir. **i-* «être» fiilinin başka siygalariyle de bulunmaktadır:

Ml.: بولارك اوباسى يمش (يمش harekelidir. A.U.E) *ba-ḷar-ıñ oba-sı-(y)ımış* (*Aynı eser* s. 39, l. 12);

قبلدغن (aslında harekelidir. A.U.E) *ḳıbl.a(y)ı-dug-ın* (= *i-düg-in* ki = mef'ulün-bih: *i-diğ-in-i*, mk. § 560) [1426 yılı yazmaları, yap. 96; «le fait que c'est la direction de la prière» mk., خيرلو يدغن *hayır-ḷu(y)ı-dug-ın* (yap. 153) hayırlı (idüğün) oldugun(u) A.U.E

قبلسى يدغنه (harekelidir. A.U.E) *ḳıbl.a-sı (y)ı-dug-ın-a* (*Aynı eser*, yap. 96 v°) «kiblesi idügün-e (= olduğuna): mef'ulün-ileyhli aynı ifade. J. D.

(y) hadisesi yalnız *i-mek* fiili ve türemelerine de mahsus değildir. İki vokal arası durumunda isimler, sıfatlar ve başkalariyle de böyle olduğu yerler vardır: a-(y) İsmail, a (y) oğul = ayol, a (y) efendim, vs. A.U.E

[2] Giese tarafından Konya vilâyetinde derlenen metinlerde *-ken (-ḳan)* le beraber daha iki şekil görünmektedir ki, bunların biri kısaltık *-ke (ḳa)*, öteki uzantılı *ken-e (ḳan-a)* dır:

ara-r-ḳana ararken «en cherchant» (s. 23, l. 9 aşağıdan);

eyle-ş-ir-kene eğlenirken, geç kalırken «en s'attardant» (s. 26, son satır);

ged-er-kene giderken «en partant»; *dur-ur-ḳana* (ayakta) dururken «en se tenant, debout» (s. 46), *uç-ar-ḳana* uçarken «en s'envolant», vs;

gid-er-ke giderken (s. 39), *gez-er-ke* gezerken *geç-er-ke* geçerken (s. 40);

silah at-ar-ḷar-ḳan silâh atarlarken (s. 44). Mk. § 1343, haşiyeler, *sonda* J.D.

Ml.: استار ایرکان انكزدا [3] بر اون كلدی *istä-r ir-k'än anğ-sız-da(n) bir ün g'el-di* A.U.E (Houtsma tarafından neşr edilen: Z. D. M. G., t, 43, s. 80, 1232 dekî selçukî türk şiiri) «pendant qu'il cherchait, une voix se fit entendre dans un puits [3]».

tam-ı üz-ä ol-tur-ur är-kän an-ça yiγla-mış är-di kim köz-in-iñ yaş-ı nävdān-tın ak-ar är-di (*Tezk. Evl.* s. 42, l. 13) «assis sur son toit, il (Hassan Basri) pleurait si abondamment que les larmes de ses yeux coulaient par la gouttière».

1353. *Mürekkep ulağın bildirdiği manalar.* — bu ulak yapıldığı müddet içinde gerek asli hadesin de yapıldığı bağlaşık talî bir hadesi ve gerek asli hadesin zıddı olan tali bir hadesi bildirir.

Biz burada bu iki durumu birbiri ardınca mütalea edeceğiz.

1° *Durum.* — aslî hades, mürekkep ulakla bildirilen ve kendisine bağlaşık olan hadesin yapıldığı *müddet içinde* yapılmış olur. O zaman mes'ele bir *zaman durumu* ile katmerleşen bir *hâl durumu*'ndan ibaret demektir. Talî hadeste herhangi bir *müddet*'in var olması gerekir, ve bu ise süremli olur.

İki nev'e ayrılır:

a. Ulağın faili aslî hades failiyle bir olur. O zaman aldığı mana ile (hâl ve tarz durumu bildiren) *-(y)erek* li «en -ant, tandis que...) ulağına yaklaşır.

Ml.: امام بیله اوقورکن یاكیلیر *imam bile oku-r-k'en (okumak halinde* A.U.E*) yan-ıl-ır* (Atasözü) «l'imam lui-même se trompe, en lisant»;

سود ایچرکن آغزی یاندی، یوغوردی اوفله‌یور *süd iç-er-k'en (içme halinde* A.U.E*) ağz-ı yan-dı yo(ğ)urd-u üfle-yor* (Atasözü) «en buvant du lait (chaud) il s'est brûlé la bouche; (maintenant) il souffle sur le lait caillé».

1354. — *b* Ulağın müstakil bir faili olur. (Böyle bir halde fransızca'ya şu tabirlerle çevrilir: «lorsque..., tandisque..., pendant que...»

Ml.: ایکی کیشی لاقیردی ایدرکن اوچنجی سن اوله *iki kişi lakırdı ed-er-k'en*

---

[3] Bu kelime انكسزدا *angsızdan* (yani = ansızın, birdenbire) «soudainement» olacak; fransızca'daki «kuyu içinde» demek olan «dans un puits» kelimeleri metinde yoktur. A.U E

üç-ün-cü sen olma «tandis que (lorsque) deux personnes parlent toi ne te mets pas en tiers»;

سن كلیركن بن كیدیوردم *sen g'el-ir-ken, ben gid-iyor-du-m* (söylence) «je m'apprétais à partir quand tu arrivais»;

كباب پشركن اویومق جائز دكل *kebab piş-er-k'en uyu-mak cā'iz değil* «pendant que le rôti cuit, il n'est pas permis de dormir; il ne faut pas s'endormir sur le rôti»;

بهتر بهلوله صفده الدیونلرینی طاقاركن تصادف ایتدی *Bihter Behlul-e sofa-da, eldiven-ler-in-i tak-ar-k'en tesadüf et-di* (ḤĀLID ZIYĀ *ʿAşk-ı Memnuʿ* s. 359) «Bihter (nom de femme) rencontra dans le vestibule Behloul (nom d'homme) qui mettait ses gants» (mot à mot) «tandis qu'il mattait ses gants»;

خرسزی بو قاپودن چیقاركن كورمشلر *hırsız-ı bu kapı-dan çık-ar-k'en gör-müş-ler* «on a vu le voleur sortir par cette porte (tandis qu'il sortait)».

hırsız-ı kelimesi aslî fiilin ta üst yanına getirilirse ayni cümlenin manası şöyle olur: «en sortant par cette porte, ils ont vu le voleur».

İHTAR. — Ulağın (müstakil) faili nekre (= fransızca «on») olabilir.

Ml.: شیمدی كیدیورز یالكز درسخانه‌یی بوشالتیركن بكلرز *şimdi gid-er-iz yalnız dershane-yi boş-al-t-ır-ken bekle-r-iz* (ḤĀLID ZIYĀ, *'Aşk-ı-Memnu'*, s. 115) «nous irons tout de suite. Nous attendrons seulement qu'on ait enlevé (vidé) les meubles de la salle d'étude»;

paklava eyi şey-dir. — Nere-den bil-ir-siñ? — Gümrük-çü-nüñ ev-in-de ye-r i-ken kardaş-ım pencre-den g'ör-müş «le baklava (gâteau) est une bonne chose. — Comment le sais-tu? — Mon frère l'a vu manger en regardant par la fenêtre du douanier» (mot à mot: «pendant qu'(on) en mangeait...») [BONELLI, *Locuzioni proverbiali del turco volgare. Kel, Szemle*, I. 320];

hamam peştamal-ı gibi gir-er-k'en tut-un-ul-ur çık-ar-k'en b(ı)rak-ıl-ır (söylence) «(c'est) comme un peignoir (un pagne de bain), on le met en entrant, on l'abandonne en sortant».

Bu ifade tarzı halk fransızcası olan şu «on paye en servant (= au moment où l'on sert)» le mukayese edile.

1355. Aslî hades talî hadese manaca zıd olur. O zaman mes'ele *zıddiyet* «contraste» fikriyle katmerleşmiş bir hal durumundan ibaret bulunur. (Fransızca muadilleri: «tandis que... bien que...»

Fail hakkında bunda da aynı fark gözetilir.

a. Fail, aslî ve tali iki hades için de müşterek olabilir.

Ml.: هر كون مكتبه دوام ايدركن بوكون كيده‌مدم *her gün mekteb-e devam ed-er-k'en bu gün gid-e-me-di-m* «bien que j'aille tous les jours à l'école, aujourd'hui je n'ai pu m'y rendre»;

انسان قوهٔ جسمانيه‌سيله بيوجك برطاشى يرندن قالديره‌ماز ايكن قواى معنويه‌سى سايه‌سنده كرهٔ زمينى يد اقتدارنده بر بازيچهٔ انقلاب ايتمش *insan kuvve-'i cismā-niyye-si-ile büyücek bir taş-ı yer-in-den kal-dır-a-ma-z i-k'en kuvā-yı ma'neviyye-si sāye-sin-de küre-'i zemīn-i yed-i iktidār-ın-da bir bāziçe-'i inkılāb et-miş* (KEMAL BEY, *Osmanmanlı tārih-i*, s. 17) «bien qu'il ne puisse avec sa force physique déplacer une pierre un peu grosse, grâce à ses facultés intellectuelles l'homme a fait que le globe terrestre est comme le jouet d'un jeu de péripéties, dans sa main puissante».

b. Fail, müstakil olur.

Ml.: كوپك آغاجه چيقاماز ايكن كدى چيقه‌بيلير *k'öpek ağac-a çık-a-ma-z i-k'en kedi çık-a-bil-ir* «tandis que le chien ne peut grimper à un arbre, le chat peut le faire».

1356. Muhtelif fiilcil şekiller üzerine kurulu olan mürekkep ulak kendiliğinden, muhtelif zaman veya *manzara* «aspect» nuanslarını ifade edebilir. (Mk. § 811 ve aşağısi) bu nuanslar muadil karmaşık fiillerde olanların aynıdır. Bununla beraber *-er ik'en* li (müzari temeli) siyga, çok kullanılmak neticesi olarak hususî kavramından sıyrılmış kalıyor; ifade ettiği mefhumları asli siygadan ödünç alıyor ve bu bakımdan basit ulaklarla ayni payede bulunuyor.

1357. Müzari temesiyle kurulmuş mürekkep ulak dışında öteki mürekkep ulakların kullanışına şurada bir kaç misâl veriyoruz.

-miş ik'en li ulak:

سلطان عثمان غازى آت صيرتنده تختكاه ياپمش ايكن فتح قسطنطينيه‌يى متعاقب دبدبه واحتشام فوق‌العاده آرتدى *sultan 'Osman gāzi at sırt-ın-da tahtgāh yap-mış iken feth-i Konstanti-niyye-yi müte'akıb debdebe ve ihtişam favk-al-'āde art-dı* (AHMET RĀSİM); «tandis que le Sultan Osman (le Victorieux) avait pour tout trône le dos de son cheval, le luxe et la pompe augmentèrent axtraordinairement, après la prise de Constantinople»;

وقتا كه سوريه‌ليلر مصره داخل اولدیلر ، دعوتله معاونته كلمشكن دشمن صورتنده معامله كورديلر *vaktā.ki Sürye-li-ler Mısır-a dāhil ol-du-lar da'vet-le mu'avenet-e gel-miş-k'en düşman sūretin-de mu'āmele gör-dü-ler* (KEMAL BEY) «lorsque les Syriens entrèrent en Egypte, bien qu'ils y fussent venus à l'appel (des habitants et) pour les secourir ils furent traités en ennemis».

İHTAR. — *-miş ik'en* li ulak, aslî hadese zıd olan bir hadesi bildirir. Ve çünki hadesi maziye nakl ettiği cihetle böylesinde zamandaşlık ve bağlaşıklık mes'elesi olamaz. [1]

-(y) acek ik'en li ulak:

بز ياپوبده سن نصيحت ويره‌جك ايكن سڭا ياقيشيرمي ؟ *biz yap-ıp-da sen nasihat ver-ecek ik'en sañ-a yakış-ır mı?* «est-il convenable que tu commetes (des actions que) tu devrais être le premier à nous empêcher d'accomplir» (mot à mot: «tandis que, nous (les) faisant, tu devrais donner admonition, (ces actes) te conviennent-ils?» [2].

-yor iken li ulak: [3]

mek-de iken li ulak:

چلبی سلطان محمد، دولته اسکی نظام وانتظامنی ویرمك عزم شاهانه‌سیله اوغراشمقده ایکن ٨٢٤ ده ادرنه‌ده وفات ایلمشدر *Çelebi Sultan Mehmet, devlet-e eski nizām-ū intizām-ın-ı ver-mek 'azm-i şāhānesi-ile oğra-ş-mak-da ik'en sekiz-yüz yirmi-dört-de Edirne-de vefāt eyle-miş-dir* (AHMET RĀSİM) «le sultan Tchelebi Mehmet (1er) mourut en 824 (= 1421) à Andrinople, tandis qu'il se consacrait à la tâche auguste de rendre à l' Empire son ancien éclat».

1358. Mürekkep ulağın faili cemi halinde ise cemi alâmeti olan (*-ler*) bazan teme ile yardımcı (*i*)*k'en* arasına girer. [4]

Ml.: صرب بکاری قاچارکن (مریچ) ده بوغولدیلر *sırp bey-ler-i kaç-ar-lar-k'en Meriç-de boğ-ul-du-lar* (AHMED RASİM) «les princes serbes en fuyant se noyèrent dans le Maritsa»;

---

[1] Müellif bunun zıdlıktan başka manada da kullanıldığını düşünmeyor:

Ml.: *sıra-sı gel-miş-k'en şu-nu-da söyle-ye-yim; meyva-lar-ı daha ol-ma-mış-k'en ham ham ye-di-ler;*

böyle büyük bir para eline geç-miş-k'en bari borç-lar-ın-ı öde-se..

birbir-lerin-i bu kadar hırpala-mış-k'en nasıl ol-muş da evlen-miş-ler? A.U.E

[2] Menfili misâl:

Siz on-un yüz-ün-e bir daha bak-ma-yacak ik'en nasıl oldu da barış-dı-nız. A.U.E

[3] Müellif burada bunu almayor ve tabîi misâl de vermeyor:

Anne-m daha uyu-yor-ken ben sokağ-a fırla-dı-m.. ben henüz bir şey bil-me-yor-ken hoca-m ban-a ne-ler öğret-miş-di.. A.U.E

[4] Bu yalnız buna mahsus bir iş değildir; ve bizce *-ler* lâhikasının araya girmesi gibi mes'ele de yoktur. Çünki esas, müfret gaiplere olduğu gibi cem'i gaiplere de *-ken* lâhikası katılmasından ibarettir:

Müfret gaibde			Cem'i gaibde		
gel	-ir	+ (i)ken	gel	-ir-ler	+ (i)ken A.U.E
	-miş			-miş-ler	
	-ecek			-ecek-ler	
	-iyor			-iyor-lar	

پادشاهك دشمنلری آمال فاسدانه‌یه دوشمشلرایكن الهام ربانی ایله خولیالری میدانه چیقمشدر *pādi-şāh-ın düşman-lar-ı āmāl-i fāsidāne-ye düş-müş-ler iken ilhām-ı rabbānî ile ḫulyā-lar-ı meydan-a çıḳ-mış-dır* (MURAD BEY) «tandis que les ennemis du Sultan avaient conçu des espoirs coupables, leurs pensées secrètes furent devoilées par l'intercession divine».

-ler'in araya girişi, mef'ulünfih lâhikasından sonra bile mümkün oluyor. [1] (Mk. § 1183).

Ml.: *çocuḳ-lar oḳ-un arḳa sıra ḳoş-maḳ-ta-lar iken* (RADLOFF, *Prob.* III. [Kunos], s. 229, son satır) «tandis que les enfants couraient après la flèche»;

والده‌سی استانبولده، مخدوى پارسده‌كى دلباز عالملرنده اورسه بوجه پویان اولمقده‌لر ایكن *vālide-si İstambul-da maḫ-dūm-u Pāris'deki dilbaz 'ālem-ler-in-de orsa boca pūyān ol-maḳ-da-lar iken...* (HÜSEİN RAHMI, *Metres* s. 111) «pendant que la mère (mot à mot: sa mère, bk. § 237) et le fils naviguaient toutes voiles ouvertes (proprement: de bordée en bordée) dans les délices de la vie, l'une à Constantinople l'autre à Paris».

Aynı hadise bir isimden sonra gelmiş *iken*'de de olabiliyor. [1]

Ml.: داها واپورده‌لر ایكن اونلرك یازیجیلره چیقه‌جقلرینی بن نه بیله‌یم *daha vapur-da-lar iken on-lar-ıñ Yazıcı-lar-a çıḳ-acaḳ-lar-ın-ı ben ne bil-e-gim?* (*Aynı eser* s. 552) «comment pouvais-je deviner, pendant qu'elles étaient encore sur le bateau, qu'elles allaient monter au quartier des écrivains publics?»

1359. (دیمك *de-mek* «dire» fiilinden olan) دیركن *de-r-k'en* ulağı, yukarıda دیه *di-ye* (bk. § 1339) hakkında gösterilmiş olanlara benzer bir mana oluşmasına oğramıştır.

Ml.: قاش یاپایم دیر ایكن كوز چیقاریر *ḳaş yap-a-yım de-r-k'en göz çıḳ-ar-ır* (*Atasözü*) «en disant: «que je te fasse (peigne) les sourcils», (elle) vous crève le yeux»;

كوپكدن صاقینه‌یم دیر ایكن آیاغی چامورلی چقوره كیتدی *köpek-den saḳ-ın-a-yım de-r ik'en ayağ-ı bir çamur-lu çuḳur-a git-di* (MURAD BEY) «tandis qu'il cherchait à éviter le chien (mot à mot: tandis qu'il disait: que j'évite le chien), son pied donna dans un trou fangeux».

de-r-ken deki *de-mek* manası, öyle zayıflamış olabiliyor ki bu ifade, bir kelâmın başında (bu sırada, bunun üzerine, işler bu halde iken, «à ce moment, là-dessus, sur ces entrefaites») manalarını veren zarflık bir tabir gibi bol bol kullanılıyor.

Ml.: دیركن بوذات وفات ایتمش *de-r-ken bu zat vefāt et-miş* (FAIḲ REŞAD, *Küll. Let.*, s. 230; mk. *Aynı eser*, s. 177 ve 272) «sur ces entrefaites, ce personnage mourut».

[1,1] (Gelmekte iken, koşmakta iken) gibi teşkiller, (evde iken, vapurda iken) gibi teşekküllerin aynı olmak gerektir. Nasıl ki *gelmekte, evde, vapurda* (im, sin, dir, iz, siniz, [dir] ler) suretindeki tasrifler de aynı mahiyettedir. Yalnız müfret gaibli (gelmekte iken, evde iken) teşekkülleri, (gelmek halinde iken, ev içinde iken) manalarına müsait ise de, cem'i gaibli (gelmektedirler iken, evdedirler iken) yerinde olan (gelmekteler iken, ev deler iken) gibi teşkillere müsait değildi. Bunlar örneksenim, «analogie» yoliyle yapılmış gibi görünüyor. A.U.E

تیلکینك برسی بر کچی ایله آرقداش اولوب اوتهده بریده کزرلرکن برکون قوجه براوهده صوسز قالیرلر.
شوراسی بوراسی دیرکن بر آدم بویندن درینجه بر چوبان قویوسی بولورلر. نصلسه ایکیسیده آشاغی
اینوب ایوجه صو ایچرلر. صوکره چیقمق ایسترلر. بردرلو چیقهمازلر. دیرکن عیار تیلکی بر قورنازلق
tilki-nin bir-i-si bir k'eçi ile arkadaş ol-up öte-de beri-de g'ez-er- دوشونهرك...
ler-k'en bir gün koca bir ova-da su-suz kal-ır-lar. Şura-sı bura-sı de-r-k'en [1] *bir adam boy-un-dan derin-ce bir çoban kuyu-su bul-ur-lar. Nasıl-sa iki-si-de aşağı in-ip eyi-ce su iç-er-ler. Sonra çık-mak iste-r-ler. Bir türlü çık-a-ma-z-lar. Derk'en 'ayyar tilki bir kurnaz-lık düşün-erek...* (RIFAT BEY) «un renard et une chèvre devinrent camarades. Tandis qu'ils se promenaient de ci de là, ils eurent un jour soif dans une grande plaine. Tandis qu'ils cherchaient de l'eau (mot à mot: *disaient*: par ici, par là), ils trouvèrent un puits de berger un peu plus profond que la taille d'un homme. De manière ou d'une autre, tous les deux descendirent et burent de l'eau à satiété. Ensuite ils voulurent sortir. Ils ne purent le faire en aucune façon. *Là-dessus*, le fourbe renard méditant une ruse...».

Bu ibarede *derk'en* ulağının iki bariz vasıflı kullanışı geçmektedir; burada *gez-er-ler-ken* siygasına da dikkat edile.

1360. İk'en *siygası üzerine mülâhazalar.* — Cevher fiilinin bu siygası öteki lehçelerde *är-kän* (§ 1352, ihtar) *ä-kän, i-kän* hatta *är-kin* (*är-gin?*) ve *är-ki* (*är-gi*) [bk. daha ötelerde § 1361, 3°] suretlerinde görülüyor.

Osmanlıca'da olduğu gibi bu, kâh bir basit fiil (= imek, olmak, «être» fiili), kâh bir yardımcı fiildir; şu fark ile ki osmanlıca'da o, ulak vazifesine muhtas kalmıştır.

Öteki türk lehçelerinde basit fiil olarak, kendindeki *-ken* (*-kän* § 701) lâhikasına has olan bütün kullanışlar onda da bulunur, yani:

a. Alem (hades ismi) olarak kullanış.

---

[1] Bazan bu ifadeye tekrarlı *ha* nidası da katılır. (§ 1023 ve aşağısı).

Mk. *ha şura-sı ha bura-sı de-r-ken saray-ı bul-ur* (GIESE, *Ant. türk.*, s. 22) «à force de chercher, il trouve le palais».

Mk. *bir aşağı bir yukarı der-k'en* «en descendant et en montant, en se promenant de long en large».

Ml.: حریفده اشکه بینوب بر آشاغی بر یوقاری دیرکن بردن بره کوز اوکندن غائب اولور *herif de eşeğ-e bin-ip bir aşağı bir yukarı de-r-ken bir-den-bir-e göz ön-ün-den kayb ol-ur* A.U.E (FAİK REŞAD, *Küll. Let.*, s. 553) «quant à l'individu, il monte sur l'âne, fait un ou deux tours puis tout à coup disparaît de la vue».

Aşağıki ibarede de buna benzer bir misâl vardır; fakat bundaki *derk'en* siygası, kısmen kendi fiili mahiyetini halâ muhafaza etmiş bulunuyor:

Ml.: *ipek-çi-yi içeri-ye al-ır-lar, şun-a bak-a-lım, bun-a bak-a-lım de-r-k'en akşam ol-ur* (RADLOFF, *Prob. VIII* [Kunos], s. 194, l. 11 aşağıdan) «elles firent entrer le marchand d'étoffes de soie et se mirent à regarder celles-ci, tant et si bien que le soir arriva (mot à mot: tandis qu'elles disaient: regardons ceci, regardons cela, le soir arriva)». J. D.

Ml.: *kim äkän-im-ni kimsä-nä ayt-ma* kim idiğ-im (olduğ-um) u kimseye söyleme. A.U.E (RADLOFF, *Prob.* VII. Kırım lehçesi, s. 45, l. 3) «ne dis à personne qui je suis (mot à mot: ne dis à personne mon fait d'être qui)».

Bu hadca ismi kendine elverişli lâhikalar alarak, bu defa ulaklık tabir hizmetini de görebiliyordu:

Ml.: *män on üç yaş-ın-da äkän-dä* (mefulünfih) (*Aynı eser* s. 12, l. 10—11) «lorsque j'avais treize ans».

b. Sıfat (ortac) olarak kullanış.

Ml.: *anaw (hälä) tirik äkän χırsız-nı çık-ar-dı on-dan* (*Aynı eser*, s. 14, l. 14) o vakta kadar sağ (diri) olan hırsızı çıkardı oradan A.U.E «il en fit sortir le voleur qui était (encore) vivant».

Bu kavram öteki lehçelerde de rastlanılan ulak rolündeki kullanışa en yakın görünüyor.

Ml.: *yat-ar äkän kapu kak-ıl-dı* (*Aynı eser*, s. 19, l. 19) «pendant qu'il était couché, on frappa à la porte»;

رأيته حال اول كلر اركان كردم *ol kel-är är-kän kör-dü-m* A.U.E رأيته حال اتيانه (*Div. L. T.* I. 99, اركن (*ärkän* veya *ärgän?*) = حالة كونه) [yani: ... halinde: A.U.E) «je (l')ai vu venir» (mot à mot: tandis qu'il venait). [1]

ikän kelimesi, bilindiği gibi, osmanlıca'nın zaman bakımından ikizli bir kavramı olan *imiş-im* siygasiyle (§ 556) manadaş olmak üzere, şüphelik «dubitatif» bir manayi havi şahıslı bir siyga olarak da kullanılır (mk. MELIQRANSKI, *Gr. kırg.*, II, s 57, § 23 ihtar). Bu siyga Yarkand lehçesinde (RAQUETTE, *Eastern Türki*, lesson XXXI, 5) [2] şu suretle tasrif edilir:

ikän-män, ikän-sän, ikän.
ikän-mız, ikän-sız, ikän-lär.

Ml.: *burun wakıt-ta bir fukarä war äkän* evel zamada bir fukare vardı. A.U.E «il yavait dans l'ancien temps un pauvre» RADLOFF, *söylenen eser*, s. 18, l. 10);

bir yakşı şī äkän dä-p on-u iç-är bir güzel şey diye onu içer A.U.E (*Aynı eser*, s. 11, l. 6 aşağıdan) «croyant que c'était quelque chose de bon, il en but»;

bir çoñ padişā bar ikän bir azametli padişah var idi A.U.E «ily avait un grand roi» (*Aynı eser*, VI, Tarançı lehçesi, s. 86, l. 8) «il y avait un grand roi»;

شماليدا اگرچه بورون شهرلار بار ايكاندور *şimal-ı-da egerçi burun şehir-lär bar ikän-dür* A.U.E şimalinde her ne kadar evvelceden şehirler vardır (*Bābir-Nāme*, Beveridge yazmaları, yap. 1, l. 5) «au Nord, bien qu'il y eut anciennement des villes»;

---

[1] Bu misaldeki bütün arap harfli kelimeler metinde harekelidir. A.U.E

[2] *ikän* siygası esasen *imiş* siygasiye: *ikän mişmän* suretinde birleşebilir (RAQUETTE, *adı geçen eser*, lesson XXXI, 7; Raquette, şüphelik «dubitatif» yerine «presumptive forms» yani zan, ihtimal siygası tabirini kullanıyor) J. D.

ikän kelimesi muhtelif lehçelerde yardımcı fiil olarak osmanlıca'daki *imiş*'in oynadığı rolü oynar, ve osmanlıca'nın *rivāyet* dediği siygalara benzeyen mürekkeb siygalar verir (bk. § 656). Mk. RAQUETTE, lesson XXXIV, 1, XXXVII, 4, vs.; MARTIN HARTMANN, *Çaghataisches*, § 23, 27 (s. 24, 31 ve 37, MELIORANSKI *Gr. Kırg.*, I, s. 57 (10 ve 11), II, s. 56 ve aşağısı.

Ml.: *mın-da bäwlä bäwlä bir kız war, här kün-dä käl-gän tile-n-çi-gä bir küräk altın wär-ä äkän* burada böyle böyle bir kız var, her gün gelen dilenciye bir kürek altın verir imiş A.U.E (RADLOFF, *Prob.* VII — Kırım lehçesi — s. 5, I. 8 aşağıdan) «il y a ici telle et telle fille, elle donne, dit-on (*wärä äkän*), une pelletée d'or par jour à tout mendiant qui vient la trouver»;

otur-a äkänlär = oturur imişler «ils sont assis» (*Ayni eser* s. 9, I. 12).

زمان دستوری بيرله ايچكولارده قوشوقلارنى يخشى ايتور ايكان ور *zaman dustur-u bir-le iç-kü (gü?) lär-de koşuk-lar-nı yahşı ayt-ur ikän-dür* A.U.E zamane usulü üzere içki(li âlem)lerde (işrete dair) şarkıları güzel söyler imiş (*Bābir-Nāme*, Beveridge yazmaları, yap 13, I, 7; Pavet de Courteille tercümesi, s. 27, 3*) «dans les festins, il excellait à chanter les chansons à boire (*kouchouk*), suivant la mode de ce temps».

1361. *ikän* siygası bir de şüphelik ve soruluk müstakil bir edat, veya *mi* (*mu*) ve *ne* gibi başka soruluk edatları tekid edici bir edat olarak kullanılır. Bu kavram *ikän* kelimesinin *şüphelik* «dubitatif» bir şahıslı siyga olarak kullanılmasından çıkmış bulunuyor.

Eski osmanlıca'da ve şimdiki osmanlıca'nın bâzı lehçelerinde de var olan bu nevi edat, epeyce mütenevvi suretlerle şöyle görünmektedir:

1° *ikän*, *äkän*, *-kän -kin* (Mk. MELIORANSKI *Kırg. Gr.* I, s. 61, ihtar 2, PAVET DE COURTEILLE, ايكين kelimesi altında, *Abuşka*, s. 65).

Ml.: *bu ne iken* bu ne acaba A.U.E (GIESE *Anatol. Türk.*, s. 28, I. 6) «qu'est ce?»; *bu māşok-um-nu kay-dın tap-ar-min ikän* (o ma'şukumu nerde bulurum acaba A.U.E) (RADLOFF, *Prob.* VI — tarançı lehçesi — s. 91, I. 17) «où retrouverai-je ma bien-aimée»;

män-iñ gibi xayrat-lı (veya *xayrat-çı*) *kul war-mı-kān* (veya *warm'äkän*) [*benim gibi hayratlı* veya *hayrat-çı* kul var mı acaba A.U.E] (*Aynı eser*, VI. — Kırım lehçesi — s. 5, I. 4 ve s. 6, I. 13) «y'a-t-il (jamais au monde) une créature charitable comme moi. A.U.E».

چيقسالار بولورمكين *çık-sa-lar bol-ur mı-kin* çıksanız olur mu acaba? A.U.E (GRENARD, s. 325) «vous pourrez peut-être vous présenter».

Mk. ALEXEÏEF *sartça konuşma el kitabı* (rusça) s. 7, 87 ve *müteaddit yerlerinde* şu beyitteki kelâmları: *siz-dä ... yak-mu-kin* sizde ... yok mu acaba? A.U.E «n'avez-vous pas (telle chose) chez vous?»; yine mk. *Baber-Nāme* (İlminski), s. 116 ve 281.

2° *är-kän* (veya *är-gän?*) ve *är-kin* (veya *är-gin?*) Bk. PAVET DE COURTEILLE, Dict.

104 s. ارکان ve ارکین kelimelerine ki, yalnız ikincisi için misâl vermiştir [1]. Mk. NEVA, *Muh. Lug.*, s. 24, I. 9, 10 ve 18:

ارکین kelimesinin şüphelik edat diye kullanıldığına dair misâlleri yine mk. *Abuşka*, s. 49.

3° ارکی *ärki* (veya *ärgi*) [2].

Ml.: ال کلرمو ارکی *ol, kel-ir mü ärki?* o gelir mi acaba = لا ادرى ايحضر ام لا (*Div. L. T.*, I, s. 116 ارکی kelimesi altında حرف شك ... وهو ينوب مناب الاستفهام «yani: şüphelik edatdır ki, istifham makamında kullanılır) «viendra-t-il, ou non»? [3].

sañ-a zaḥmet täg-är ärki sana zahmet olur(mu) acaba? A.U.E (*Tezkere-i Evliyā* uygur harfli, yap. 101 v°, I. 10; mk. Pavet de Courteille'in bir notunu, *Ayni eser*, s. 38 ki, bu alim orada ارکی kelimesini ارکین kelimesine yaklaştırıyor) «n'en résulte-t-il pas pour toi bien des désagréments?».

bu ḳaş-nıñ köz-i kör-mäz yā-mäk ḳay-dın tapar ärki bu kuşun gözü görmez yemek nereden bulur acaba? A.U.E *Ayni eser*, yap. 157 r°, I. 10; yukarıda zikri geçen (haşiyede yanlışlıkla kayd edildiği üzere 257 r° değil) «où cet oiseau aveugle trouve-t-il à manger et à boire?» Mk. daha yukarıda tarançı lehçesindekine pek benzeyen misali [4].

4° Eski osmanlıca'da *-ki, iki.*

Ml.: د د نه یکی *bu ne(y)iki di-di* bu ne acaba dedi A.U.E (VAMBÉRY *Alt. Osm.*, V. 56, I. 6) «il dit: qu'est-ce?».

[1] Bu iki siyganın var oluşu, *-kin* ve *-kän* (mk. § 866) lâhikaları arasında hısımlık olduğu hakkında serdedilen faraziyeyi teyid etmektedir. J. D.

Gerek § 1343 e aid cedveldekilerle ve gerek bunlarla yalnız şeklen ilgili görünen ve bazı Anadolu lehçelerinde varlığı tesbit edilen bir *ken* kelimesi daha vardır ki, manaca bunlarla hiç bir münasebet göstermeyor. *ken-di* kelimesinin ilk hecesindeki madde ile de benzerliği olan bu *ken*, yalnız mücerret halinde kullanılmayıp, halk dilinde (Antakya'da) o zamiri manasında insıratlı halleriyle de kullanılmaktadır:

getir ken-i (= onu): *şöyle ken-e* (on-a); *bin belen* (belayı) *vere ken-e* (ona); *ken-de* (onda) *gördüm*; *ken-den* (ondan) *aldım*; *ken-in* (onun) *defterinden aldım*; *ken-ler* (onlar) söyledi.. Bunun *kim* kelimesiyle de ilgisi olabilir; Ykl. Yakutça *kini* = o; cem'i: *kiniler, kinner* = onlar; ve Yunanca *kinos*, ya *ekinos* = o. A.U.E

[2] Lehçemizde bu, öteki cevher fiili türemelerinde olduğu gibi aşınmış olarak kullanılır: *Bilmem o gelir mi ki,* manasında. bk. aşağıda 4° eski osmanlıca'da *iki, -ki* A.U.E

[3] Bunda ve 4° deki misalde bütün arap harfli kelimeler harekelidir. A.U.E

[4] *ärkin* ve *ärki* kelimelerine *Kutadgu Bilig*'den Radloff'un lügatinde (I, s. 786) zikredilen ibarelerde de rastlanıyor, Radloff bunu *ärk* kelimesine yaklaştırdığı için *ärgin* kelimesi altında ve yanlış olarak: bol bol, ihtiyari olarak «en abondance, volontairement» manasiyle veriyor. Radloff, *Kut. Bil.* tabında, Kahire nüshasında verilen ارکی okunuşunu yanlış yere reddetmiş (48, 22), ve anlaşılmaz dediği *ärkin* kelimesi yerine *ärdi* siygasını koymuştur.

(*ärkin* yerindeki *ärki* kelimesinde) sondaki *n* nin düşümüne gelince, bu Konya lehçesinde *-ken* yerine *-ke* oluşa muvazi görünüyor. (bk. daha yukarıda § 1352, haşiye); bu, *-kän*, *-kä* ve *-käy* lâhikalarının ayni menşeden geldikleri hakkındaki nazariyenin lehine işhad edilebilecek bir delil olabilir; ama doğrusu, bu nazariye katiyetle desteklenmek için daha muhkem delillere muhtacdır. Mk. § 1343, 1, 2 haşiye J. D.

Mk. yukarıda *bu ne iken* ifadesini [1].

RAQUETTE tarafından (*adı geçen eser* lesson XXXIII, 7 de) kaydedilen مى + ايكان (*mi* + *ikän*) yerindeki مكى *meki* idgamlı şeklinde aynı siyga bulunmaktadır:

پل بارمكى *pul-ı ba(r)mıki* parası var mi ki «has he money» (I wonder)?

Yine mk. osmanlıca'daki bir lehçede buna benzer bir idgamı; *m'ola ki* (*ol-mak* fiilinin iltizami siyasiyle) *mi* + *ol-a* yerindedir:

çerk'es xanım dug-du-m'ol-a = *duy-du mu ol-a* «la dame circassienne l'aurait-elle entendu?». (Maraş'da derlenmiş *xozan oylu üstüne beyitler*).

7. ـديكم حالده -*DIĞ-İM HAL-DE* Lİ ZARFLIK TABİR.

1362. Çoğu zaman (*i*)*ken* li mürekkep ulak yerinde:

حال + ده	م .. ك .. ى مز .. كز .. لرى	ديك(دك)	-*diğ*(*k*)	*im* .. *iñ* .. *i* *imiz* .. *iñiz* .. *leri*	*ha*+*lde* [2].
	م .. ك .. ى مز .. كز .. لرى	ديغ(دق)	*duğ*(*k*)	*um* .. *uñ* .. *u* *umuz* .. *uñuz* .. *ları*	

[1] Giese (s. 28, n), meselâ *demişler ki* yerine *demişlerkin* (s. 27), *γoymuş-kün* (s. 29, l. 16 aşağıdan) ve *demişken* (s. 30, l. 14 aşağıdan) kelimelerinde olduğu üzere aynı lehçede bazan (bağlaç) *ki* yerine *-kin*, *-kün*, ve *-ken* kullanıldığına dayanarak, verdiği *ne iken* ifadesini bağlaç *-ki* li olmak üzere *ne ki* suretinde yanlış izah ediyor. Halbuki doğru olan bunun aksididir: *ne ki*, *ne iken* den geliyor.

Muhtelit *ki* lâhikası da (§ 284) şüphesiz *ikän* den geliyor. Çünki bu, bilindiği üzere, *i-mek* «être» fiilinin hakiki bir ulağına muadildir (§ 292). Hatta *ikän* le *-ki* arasında bir yaklaşma olabileceğini düşünmeden evvel, ona bu fiilin siygaları arasında — bk. § 564 — bir yer ayırmağa bizi sevk eden de budur. Aynı yaklaşma lehinde başka bir delil de var: o da *-daş* lâhikası bir tarafa dursun, *-ken* ve *-ki* nin osmanlıca'da vokal ahengi kanunundan kaçan yegâne lâhikalar olmasıdır (mk. § 146, 1°).

Ve nihayet şunu da kaydedelim, uygurca'da «nasıl?» demek olan *nägü*(*n*) kelimesindeki *-gü* veya *-gün* lâhikası menşeinin tamamı tamamına bilinmesi, — ki bu mes'ele bundan evvelki haşiyenin sonunda bahsi geçen mes'ele ile bağlı görünüyor — faydalı olur.

Radloff (*Dict.*, III, 674) bunun, hepbirdenlik «collectif» sayı isimlerinde, meselâ: *ik-ägü* (*iki ägü*), *üç-ägü*, vs. = ikisi beraber, üçü bir olarak (mk. § 323, haşiye 1) gibi kelimelerde bulunan *-ägü* veya *ägün* (*n* nin birinde düşdüğüne dikkat) lâhikası olduğuna kani bulunuyor. Lâkin insana bu lâhikanın *ikän* lâhikasiyle müvazi bir yayılıştan ileri gelmiş olacağı gibi bir düşünce de geliyor.

Bu *nägü* kelimesi karayım (Kırım'da yaşayan ve Mûsâ dininde olan karayit türkleri A.U.E) türkçesinde *nägin-çä* ve *nägin-çäk* (= *nägin-tsäk* «jusqu'à ce que» yani .. -inceyedek: RADLOFF, *Dict.*, III, 673) suretindeki bağlaçlık tabir ile kıyaslana bilir ki, bunu eski osmanlıca'daki «nasıl?» manasında *neyince* (VAMBÉRY, *Alt. Osm.* s. 196, aşağıdan) ile de yaklaştırmalı. Besbelli ki *gin-çe* unsurunun «... -inceyedek, ... -inceye kadar» manalı ulaklar olarak kullanılan *-kin-çe*, *kün-çä*, *-gü-çe* lâhikalariyle de hısımlığı vardır. (Mk. § 1396 ya ait cetvel): J. D.

[2] Müellif metinde yalnız *-diğ* lilerin birinci ikinci üçüncü müfret şahıslarını vermiştir; ötekiler tarafımızdan ilâve edilmiştir. A.U.E

suretindeki ulaklık tabirler kullanılır ki, bunlar kendilerinin ardınca mülkiyet (izafet) lâhikaları gelen *-dik-* (*-duķ-*) dan ibaret ve fiilden türeme isimcil bir siygadan sonra, olgu ve durum «état, situation» manalı حال *ḫal* kelimesinin mefulünfih haletinde gelmesiyle yapılmıştır.

Mülkiyet (izafet) lâhikası, ulaklık tabirin (söylenik veya gizlenik) failine irca alâmeti hizmetini görür; (bu hususta bk. § 790):

حالده	سودیکم *sev-diğ-im*	*ḫal-de*	«tandis que j'aime, j'aimais,
	سودیکك *sev-diğ-iñ*		» » tu aimes, tu aimais,
	سودیکی *sev-diğ-i*		» » il aime, il aimait, vs;

Ayniyle:

حالده	اویودیغم *uyu-duğ-um*	*ḫal-de*
	اویودیغك *uyu-duğ-uñ*	
	اویودیغی *uyu-duğ-u*	

و اولدیغم حالده *oļ-duğ-um ḫal-de*, vs. [1]

1363. Bu ulaklık tabir, mürekkep ulak (*i*)*k'en* le ayni manadadır. Tafsilât için bk. 1353 ve aşağısı bendlerine; biz burada ancak misaller vermekle iktifa ediyoruz.

1[inci] *hâl* (hâl durumiyle katmerleşmiş bir zaman durumu).

a (ulaklık tabirin faili, asli fiili siygasının ayni olur).

Ml.: ایکی کویلی روم مترەپولیدلکنه خطاباً یازیلان برکاغدی حامل اولدقلری حالده سلانیکه کیتدیلر
iki köy-lü rum metrepolid-liğ-in-e ḫitāben yaz-ıļ-an bir k'ağad-ı ḫāmil oļ-duķ-ļarı ḫal-de Selāniğ-e git-di-ler «deux paysans partirent pour Salonique, portant un écrit adressé au Métropolite grec»;

٨٦٣ سفرنده اردوی عثمانی یوز اللی بیك کشیدن مرکب واوچ یوز طوپه مالك اولدیغی حالده بلغرادی محاصره ایتدی
sekiz-yüz altmış-üç sefer-in-de ordū-yu-osmānī yüz-elli bin kişi-den mürekkep ve üç-yüz top-a mālik oļ-duğ-u ḫal-de Beligrad-ı muḫāsara

[1] Müellif metinde ince ahenklilerin birinci ikinci üçüncü müfret şahıslarını, kalın ahenklilerin ise sadece birinci ikinci müfret şahıslarını vermiştir; *oļduğum ḫalde* den başka şahışları vermemiştir. A.U.E

et-di (AHMED RASİM, s. 134) «dans la campagne de l'an 863 (de l'hégire = 1459 — 1460), l'armée ottomane, [tandis qu'elle était] composée de 150 000 hommes et munie de 300 canons assiégea Belgrade»;

احمد دوداقلرنده تبسم استهزا اولدیغی حالده باشنی صاللادی *Ahmed dudak-lar-ın-da tebessüm-ü istihzā ol-duğ-u hal-de baş-ın-ı sal-la-dı* (MURAD BEY) «Ahmed secoua la tête, tandis qu'un sourire moqueur errait (mot à mot: «était») sur ses lèvres»;

شعبان شریفك یکرمی اوچنجی کونی صدراعظم و شیخ‌الاسلام حاضر اولدقلری حالده والده جامعی جوارنده بر عمارت بناسنه وضع اساس اولندی *şa'bān-ı şerif-in yirmi-üç-ün-cü gün-ü sadr-a'zam ve şeyh-ül-islâm hazır ol-duk-lar-ı hal-de Vālide cami'-i cıvā-ın-da bir 'imāret binā-sın-a vaz'-ı esās ol-un-du* (*Cevdet Paşa tarihi* 1inci tabı', IV, s. 134) «le vingt-troisième jour du mois de chaban, on posa la première pierre d'un 'imaret (four banal pour les pauvres), en présence du grand vizir et du cheïkh-ul-islam» (mot à mot: «tandis qu'étaient présents») — Türkçe'de bu «en présence» karşılığı olarak söylenilen ifade tarzı (*hazır oldukları halde* — A.U.E) sık sık kullanılır.

1364. — *b* (Ulaklık tabirin müstakil bir faili olur).

Ml.: کومورجی اوینه کیرن یوزی قاره اولدیغی حالده چیقار *k'ömür-cü ev-in-e gir-en yüz-ü kara ol-duğ-u hal-de çık-ar* «celui qui entre dans la maison du charbonnier, en sort le visage noir» (yüzü kara olmak = se couvrir de honte);

1365. — 2inci *hâl* (Manaca zıdlık veya uymazlık).

a. (Fail müşterek olur).

Ml.: لوندره‌ده اڭ بیوك اصحاب ثروت ، سكسان یاشنده اولدیغی حالده ینه مغازه‌سنه کیدر ، اقشاملره قدر ایلقلی خدمتكار كبی ایشیله اشتغال ایدر *Londra-da eñ büyük ashāb-ı ser-vet, seksen yaş-ın-da ol-duğ-u hal-de yine mağaza-sın-a gid-er, akşam-lar-a kadar ay-lık-lı hizmetkâr gibi işi-ile iştigāl ed-er* (KEMAL BEY, *Londra*) «à Londres, les plus grands richards, fussent-ils âgés de 80 ans, vont à leur magasin et s'occupent de leur travail comme un commis payé au mois».

1366. — (Fail müstakil olur).

Ml.: حكایهٔ وجوبینك مثبت صورتی ماضیده یاپیلمسی ایجاب ایتدیكی حالده یاپیلمامش ، منفی صورتی ایسه یاپیلمامسی ایجاب ایتدیكی حالده یاپیلمش بر ایش افاده ایچون قوللانیلیر *hik'âye-'i vücūbī-niñ müspet sūret-i māzī-de yap-ıl-ma-sı īcāb*

et-diğ-i ḫal-de yap-ıl-ma-mış, menfī sūret-i i-se yap-ıl-ma-ma-sı īcāb et-diğ-i ḫal-de yap-ıl-mış bir iş ifāde için kullan-ıl-ır (HÜSEYIN CAHID, *Sarf-ü Nahiv*) «l'imparfait du nécessitatif d'un verbe positif (=sans suffixe négatif) s'emploie pour exprimer une action qui bien qu'ayant dû être accomplie dans le passé ne l'a pas été en réalité; quand au (même temps du) verbe négatif (il exprime une action) qui, bien que n'ayant pas dû être accomplie, l'a été en réalité»;

بزم فئودالیته ایله اوروپا فئودالیته‌سی بیننده‌کی فرق عظیم شوندن متولد ایدی‌که بزده اڭ بیوك دیرلکلر اولان خاصلر منصب ایله قائم اولدیغی حالده اوروپاده اولادیت شرطیله امرایه ویرلمش ایدی. بزده دیرلکلرك كافهٔ مراتبی براتِ همایون ایله طرف پادشاهیدن اعطا وتوجیه اولندیغی حالده اوروپاده خاص صاحبلری زعامتلری وزعما تیمارلری و هلم جرا بلا استیذان ایسته‌دکلرینه توجیه ایدرلر ایدی
biz-im feodalite ile Avropa feodalite-si beyn-in-de-ki fark-ı 'azīm şun-dan mütevellid i-di-ki biz-de eñ büyük dir-lik-ler ol-an ḫas-lar mansıb ile kā'im ol-duğ-u ḫal-de Avropa-da evlādiyet şart-ı-ile ümerā-ya ver-il-miş i-di. Bir de biz-de dirlik-ler-iñ kāffe-'i merātib-i berāt-ı hümāyūn ile taraf-ı pādişāhī-den i'tā ve tevcīh ol-un-duğ-u ḫalde Avrupa-da ḫas ṣāḫib-ler-i ze'āmet-ler-i ve za'amā tımar-lar-ı ve hellüme cerren bilā istizān iste-dik-ler-in-e tevcīh ed-er-ler-di (ABD-ÜR-RAḪMAN ŞEREF, 1, s. 307» (la grande différence qui existait entre notre féodalité et celle de l' Europe, résultait du fait que, tandis que chez nous les *khass*, qui étaient les fiefs les plus considérables, étaient attachés à des charges, en Europe ils avaient été octroyés aux gens d'épée avec droit d'hoirie. De plus, tandis que chez nous toutes les variétés de fief étaient dévolues par rescrit impérial, en Europe les grands seigneurs féodaux distribuaient les fiefs moyens, et les possesseurs de ces derniers octroyaient les petits fiefs, — et ainsi de suite — à qui bon leur semblait en toute liberté».

1367. دیکی حالده - *-diği ḫalde* ulak tabiri, *-iken* ulağiyle müşterek olan kullanışlarından başka olarak, çoğu zaman, aslî hadese şart hizmetini gören tali bir hadesi bildirir. Böyle bir durumda şahıslı bir şart veya farz ve tahmin siygası ile ayni manada olur (bk. § 1210 ve aşağısı).

O zaman fransızca'nın «si ...; au cas où ...» manalarını verir.

Ml.: سلطان سلیمان ردوس شوالیه‌لری رئیسی ویلیه‌ره قلعه‌یی تسلیم ایتدیکی حالده شوالیه‌لرك حریت ومالرینه طوقونولمایه‌جغنی مشعر خبر كوندردی ایسه(ده) جواب رد ویرلدی *Sultan Süleyman Rodos şövalye-ler-i re'isi Vilyer-e kale-yi teslim et-diğ-i ḫal-de şövalye-ler-in ḫurriyet ve mal-lar-ın-a dokun-ul-ma-yacağ-ın-ı müş'ir ḫaber gönder-di ise(de) cevāb-ı red ver-il-di* (AḪMEM RASIM, s. 211) «bien que le sultan Soliman eût fait savoir à Villiers (de l'İsle-Adam), le grand maître des chevaliers de Rhodes que, s'il lui livrait la citadelle, la liberté et les biens des chevaliers seraient respectés, la réponse fut négative».

1368. Ayni (şart veya farz ve tahmin bildirir) manada olmak üzere *-diği takdir-de* (veya *süret-de*) şeklindeki ulaklık tabirler kullanılır ki, bunlar *ḫal* kelimesi yerine fransızca

«cas, éventualité, supposition, appréciation» [1] demek olan تقدير *takdir* veya «manière, façon» demek olan صورت *sūret* kelimelerini getirmekle yapılır.

Ml.: آنلری ایفایه تشبث ایتدیکم تقدیرده سزک معاونتکزدن امین اوله‌بیلیرمی‌یم ؟ *an-lar-ı īfā-ya teşebbüs et-diğ-im takdir-de siz-in mu'āvenetziñi-den emīn ol-a bil-ir-mi-yim?* (MURAD BEY *T. Yoksa t.*, s. 107) «dans le cas où je tenterais d'accomplir ces (choses), puis-je être assuré de votre concours?»

فارسی ترکیب وصفیلرده صفت ایله اسمک هرایکیسیده عربی اولدیغی تقدیرده آرالرنده مطابقت لازمدر *fārisī terkīb-i vasfī-ler-de sıfat ile ism-iñ her iki-si de 'arabī ol-duğ-u takdir-de ara-lar-ın-da mutābakat lāzım-dır* (HÜSEYİN CĀHİD, *Sarf-ü Nahiv*, s. 62) «si, dans un groupe de noms (contenant une) épithète (et construit selon la syntaxe) persane, l'adjectif et le substantif sont tous deux arabes, il est nécessaire qu'il y ait accord»;

حکومت واحده داخلنده بولنان اقوام مختلفةالالسنه بربرلرینک لسانلرینه عارف اولمدقلری صورتده هر قدر متحدةالملة اولسه‌لر بیله بینلرنده بوجهتله وحشت ومنافرتک قیامی امور طبیعیه‌دندر *hükūmet-i vāhid-e dāhil-in-de bul-un-an akvām-ı muhtelifet-ül-'elsine bir bir-ler-in-iñ lisan-lar-ın-a 'ārif ol-ma-dık-ları sūret-de her ne-kadar müt-tehidet-ül-mille ol-sa-lar bile beyin ler-in-de bu cihet-le vahşet ve münāferet-in kıyām-ı umūr-u-tabī'iye-den-dir* (ABD-UR-RAHMAN EFENDİ, gıramerinin mukaddimesi) «si les peuples hétérogènes (mot à mot: de différentes langues) d'un empire ne se comprennent pas entre eux, quelque unis qu'ils soient au point de vue national, il est naturel qu'il en résulte parmi eux de la défiance et de l'éloignement».

Aşağiki misâlde ayni zamanda *-diği takdir-de* ve *-diği sūret-de* tabirleri kullanılmış bulunuyor:

Ml.: جزائر غرب اوجاقلری طرفلرندن نمچه سفائننه تعرض اولنمامق وتعرض وقوعه کلدیکی تقدیرده رد وتضمین اولنمق واولنمز ایسه واقع اولان خسارک قیمتی وقوعی کوننندن آلتی آیه قدر دولت علیه خزینه‌سندن ویرلمک و ویرلمدیکی صورتده ممالک دولت علیه‌ده نمچه‌لویه مقابله بالمثل اجراسی جائز اولمق شروطی بوندن اقدم بیان اولندیغی وجهله نظامه ربط اولنوب... *Cezāyir-i garb ocak-lar-ı taraf-lar-ın-dan Nemçe sefā'in-in-e ta'arruz ol-un-ma-mak, ve ta'arruz vukū'a g'el-diğ-i takdir-de redd ve tazmīn ol-un-mak, ve ol-un-ma-z i-se vāki' ol-an hasār-ın kıymet-i vukū'-u gün-ün-den altı ay-a kadar Devlet-i-'Aliyye hazīne-sin-den ver-il-mek, ve ver-il-me-diğ-i sūret-de memālik-i Devlet-i-'Aliyye'de Nemçe-lü-ye mukābele bi-l-misil icrā-sı cā'iz ol-mak şurūt-u bun-dan akdem beyān ol-un-duğ-u vech-ile nizām-a rabt ol-un-ub...* A.U.E (*Cevdet Paşa tarihi* 3 üncü tabı', II, 264 aşağıdan) «ainsi que nous l'avons dit plus haut, les clauses suivantes furent stipulées: la Régence d'Alger ne

[1] Mk. şu tabirleri:

عکسی تقدیرده *'aks-i takdir-de* «dans le cas contraire»,

علی کلی التقدیرین *'alā kiley-üt-takdīr-eyn* her iki halde de «dans les deux cas»;

ایجابی (لزومی) تقدیرنده *iycāb-ı (lüzūm-u) takdir-in-de* «en cas de besoin».

Şuna dikkat edilmeli ki, (mülkiyet lâbikasız) *tak-dir-de* kelimesi hakiki bir ilgiç olmaya meyil göstermektedir: *lüzūm-u takdir-de* gibi.

sūret-de kelimesi de böyle bir durumdadır. (Mk. § 1465). J. D.

s'attaquerait pas aux navires autrichiens; en cas d'attaque, les prises seraient restituées, ou, à défaut, une indemnité serait versée par le trésor ottoman; en cas de non exécution de cette obligation, les Autrichiens pourraient user de représailles dans l'Empire».

İHTAR. — (mefulünfihli) *takdir-de* yerine bazan (görelik haletli: «cas relatif» olan) تقديرجه *takdir-ce* kelimesi kullanılır.

Ml.: بونلر بو دفعه تأديب اولنمدقلری تقديرجه قونسولوسلرينك اقامت ايلدكلری سائر بلاده سرايت ايدر *ban-lar bu def'a te'-dib ol-un-ma-dık-ları takdir-ce konsol-os-lar-ın-ıñ ikāmet eyle-dik-leri sā'ir bilād-a sirāyet ed-er* A.U.E (*Ayni eser*, 306) «si ces gens ne sont pas châtiés (ces agissements = bu ayaklanmalar) peuvent se renouveler dans les autres endroits où résident des consuls (de Russie)»;

قريمك استخلاصی اراده بيورلديغی تقديرجه اولا كليتلو دونغمای همايون ايله ايكی قلعه بوغازی طوتيلوب آزاق دكزندن قره دكزه روسيه دونغماسنك مروری كلياً منع اولنمق لازم زيرا بوراسی سدوبند اولنمديغی تقديرجه قريمك برطرفنه يناشيلوبده قره يه عسكر چيقاريلورسه ورادن روسيه دونغماسی كلوب سفائنمزی احراق ايدوبده بزی حصرو تضييق ايدر *Kırım-ıñ istihlās-ı irāde buyu-r-ul-duğ-u tak-dir-ce evvelā külliyet-li donanmā-yı hümāyūn ile Yeni-Kale boğaz-ı tut-ul-up Azak deniz-in-den Kara-Deniz-e Rusya donanma-sın-ıñ mürūr-u külliyyen men' ol-un-mak lāzım. Zirā bura-sı sedd-ü bend ol-un-ma-dığ-ı takdir-ce Kırım-ıñ bir tarafın-a yanaş-ıl-ıp-da kara-ya 'asker çık-ar-ıl-ır-sa verā-dan Rusya donanma-sı gel-ip sefā'in-imiz-i ihrāk ed-ip-de biz-i, hasr-ü-tazyik ed-er* (*Aynı eser*, 48—49 'Āli paşanın mektubu) «si sa Majesté désire délivrer la Crimée, il est nécessaire que la flotte impériale s'empare du détroit de Yenikaleh et rende ainsi totalement impossible pour la flotte russe le passage de la mer d'Azov (Azak) dans la mer Noire. Au cas où cette passe ne serait pas bloquée, la flotte russe pourra dans l'hypothèse d'un débarquement (turc) en Crimée (nous) prendre à revers, brûler nos vaisseaux et nous assiéger».

1369. *Hâl ulakları nazariyesinin hülâsası.* — *-(y)erek* li ulak veya bağlaşık ulak, — *ol-mak üz(e)re* ulaklık tabiri ve ardınca *ile* getirilen arabca hades (masdar) isimlerinden yapılmış başka ulaklık tabirler gibi — alelade suretde bir hâl durumu veya bir tarz durumu ifade eder.

Mükerrer *-(y)e* li ulaklarda böyledir; yalnız şu farkla ki, bu ondan daha kuvvetlidir. Bir ulaştırma «liaisan» siygası olan *-(y)ip* li ulak veya düzendeşlik ulağı, bir hâl durumunu arızı olarak «accidentellement» ifade edebilir.

ik'en li mürekkep ulak ve *-diğim halde* li ulaklık tabir, ayni zamanda bir hâl ve zaman durumunu ifade eder. Ve çünki *-(y)erek* li ulak, sadece bir hadesin başka bir hadese refakat ettiğini bildirir; halbuki *iken* li ulak, bir hadesin asli hadesin *devamı sırasında* vukua geldiği hususunu ısrarla bildirir:

Bu fark başka bir farkın ortaya çıkmasına sebeb olur ki bu, *iken* ulağının aslî hadese bir uygunsuzluk gibi gelen zıd bir hadesi de ifade edebilmesidir.

III. ZAMAN ULAKLARI VE ULAKLIK TABİRLERİ.

1370. Zaman ulaklarını [1] teşkil etmeğe yarayan lâhikaların sayısı binnisbe çoktur ki, belli başlıları şunlardır:

-dikde,	*-(y)inceye ķadar,*	*-meden (evvel), veya*
-dikçe,	*-(y)eli,*	*-mezden (evvel).*
-(y)ince	*-dik-den sonra,*	

İHTAR 1. — Bu siygaların çoğu esasta kendilerinden sonra halet sonuçlarından biri getirilmiş olan hades (masdar) isimleridir.

-dik-de, -dik-çe ve *dik-den soñra* şekillerindeki *-dik* lâhikası, *-kän* lâhikasına (mk. § 701) muvazidir ki, bu lâkika öteki türk dillerinde de, (*-kän-dä, -kän-çä* ve *kän-din soñ* suretinde) ayni kullanıştadır.

Birde *-kän* lâhikası halk osmanlıca'sında ve muhtelif taşra lehçelerinde de *-(y)en* şeklinde izler bırakmıştır (ki, bilindiği üzere edebiyat dilinde bu, sadece ortaç olarak kullanılır [2]).

-(y)ince lâhikası içinde, *-Kän* lâhikasiyle hısım olan (daha fazla tafsilât için bk. § 1393 *f*) bir - kin lâhikası var.

Yine *-(y)eli* lâhikasının menşei için bk. § 1343, 3°, *b, c, d, e, f.*

İHTAR 2. — *dik-çe* ve *-(y)in-ce* li ulaklardaki *-ce* lâhikası, lehçelerde *-cek* ve *-cen* şekilleriyle de görölmektedir ki, bunlar *-çañ* menşeli edata (bk. § 918 haşiye 1) ve *-ces, -cez* (mk. § 928) suretinde uzantılı şekle bağlı bulunmaktadır. Mk. § 1384.

---

[1] Bilindiği üzere, zaman durumu mefhumu zaten hâl ulaklarında (ve başlıca .... ulağında) görülmektedir. J. D.

Burada noktalarla boş bırakılan yerler metnin baskısında çıkmamış olanlardır. A.U.E

[2] *-kän* lâhikasını osmanlıca'dan *-dik* lâhikasının sürüp götürmüş olmasından, bunun daha sonralık bir edat olduğu neticesi çıkarılmamalıdır. Hele, şuhūdī ve muayyen) mazi temesi olan ve *-di* nin, daha evelleri Orkhon kitabelerinde var olduğu sabit ve musaddak bulunan *-dik* den geldiği göz önünde tutulrsa, bilâkis bu ondan çok eski görünüypr. Mk. § 653 *sonları.* J. D.

1. -DİKDE(-DİKTE) دكده -Lİ ULAK VEYA ZAMAN ULAĞI.

1371. *-dikde* li ulak, aslī hadesin olup bitliği zamanı [1] bildiren bir tālī hadesi ifade eder. (Fransızca muadili: «quand..., lorsque...»).

Bu ulağın müstakil bir faili olabilir.

Esasına bakılırsa bu, *mülkiyet* (*izafet*) *lâhikası* bir hades ismi gibi kullanılan (bk. § 715) fiilden yapılma *-dik* li bir isimcil şeklin mefulünfihidir.

Ml. : قضا كلدكده دانش كوزى كور اولور *ḳazā g'el-dik-de dāniş g'öz-ü k'ör ol-ur* arapça اذاجاء القضا عمى البصر atasözünün tercümesi «quand vient la destinée, l'oeil de la science devient aveugle»; mk. daha ileride § 1391.

يكيچرى آغاسى حربه كيتدكده اوكنده يكيچرى اوجاغنه مخصوص طوغ ايله بياض بربيراق چكيلوب كريسندن درت يدكات كوتورولوردى *Yeniçeri ağa-sı ḥarb-e git-dik-de ön-ün-de Yeni-çeri ocağ-ın-a maḫsus tuğ ile beyaz bir bayraḳ çek-il-ip ge'ri-sin-den dört yedek at göt-ür-ül-ür-dü* (ABD-ÜR-RAḪMAN ŞEREF, s. 294) «lorsque l'agha des Janissaires partait à la guerre, on portait devant lui une queue de cheval et un étandard blanc, marque distictive de la milice des Janissaires, et on menait derrière lui quatre chevaux de main»;

كدك احمد پاشا ايتاليا ساحللرنده اوطرانته‌يى ضبط ايتدكده كوزل بر قلعه انشا ايتديرمش ايدى مؤخرا ايتاليالر قلعهٔ مذكوره‌يه دسترس اولدقده طرز انشاسنه حيران اولدیلر *Gedik Aḥmed Paşa İtalya sāḥil-ler-in-de Otranta-yı zabt et-dik-de güzel bir ḳale inşā et-dir-miş i-di. Muaḫḫaren İtalya-lı-lar ḳal'a-'i mezkūre-ye destres ol-duḳ-da tarz-ı inşā-sın-a ḥayrān ol-du-lar* (*Ayni eser* s. 339) «Lorsque Guedik Ahmed Pacha se fut emparé d'Otrante sur les rives d'İtalie, il y fit bâtir une magnifique citadelle. Quand plus tard les İtaliens s'emparèrent de cette forteresse, ils furent émervellés de son architecture».

İHTAR. — Eski osmanlıca'da *-dik-de* şekli bazan *her* kelimesiyle beraber bulunurdu ki, o zaman *her defa... -(y) iş-de* «toutes les fois que...» manasını verirdi.

Ml. : رسول الله عليه السلام هر يمك يدكده پارماغن يالاردى [2] *Resūl-u-llah 'aleyh-is-selām her yemek yi-dik-de parmağ-ın yala-r-dı* A.U.E (*Ris B.*, s. 50) «toutes les fois que le prophète (que sur lui soit salut) prenait de la nourriture, il se léchait (ensuite) les doigts».

---

[1] Aslî hadesin olub bittiği zaman (müddet) ; bildiren *iken* li ulaktan farklı olmak üzere, başka bir tabir ile söyleyelim, *iken* li ulak — zaman durumu hizmetini gördüğü taktirde — ancak «devamlı» hadesler bildirir; *dik-de* li ulak ise bilhassa tali ve bir anlık «momentané» hadesler ifade eder. J. D.

[2] Bu misalde sondan 3, 4, 5 inci arap harfli kelimeler harekelidir. A.U.E

Şimdiki osmanlıca'da ayni takdirde *-dik-çe* lâhikası kullanılır (mk. § 1380).

1372. *-dik-de* şekli yerinde Anadolu lehçelerinde ve Azerce'de çoğu zaman *-(y)en-de* şekli bulunur.

(Maraş'da derlenmiş Köroğlu türküsünden),

Ml.: *bir yiyit silk-in-ip at-a bin-en-de*
dere-ler-de boz gurt-lar-a ün ol-ur

«Lorsqu'un jeune bravo s'ébranle et monte à cheval,
«Le bruit en parvient aux loups gris, dans les vallées»;

(*Kitāb-ı-Dede Korkud*, s. 27 den),

قرنقو اخشام اولنده واف واف اورن
اجی ایران توکلنده چاپ چاپ ایچن

Karanka ahşam ol-an-da vaf vaf ür-en
acı ayran tök-ül-en-de çap çap iç-en .. A.U.E

«(le chien) qui aboie (en faisant - A.U.E) *vaf vaf* [1] lorsqu' arrive (*ol-an-da*) le sombre soir,

Qui boit avidement[2] (*çap çap*), lorsqu'on verse (*tök-ül-en-de*; şimdiki Osmanlıca'ya, göre dök-ül-en-de) l'amer *ayran* [3] (= petit lait)»;

(*vaf vaf ür-en*; mk. RADLOFF, I. 1825 = şimdiki osmanlıca'da: *ürü-yen*),

اوقویانده ویا تقریر ایدنده مستمعی اشتباهه صالماسن *oku-yan-da veya takrir id-en-de müstemi'-i iştibāh-a sal-ma-ya-sın* A.U.E (FETH. AH., mukaddime, s. III).

-(y)en-de şekli [4] manacalık «sémantique» bakımından tamamı tamamına *-dik-de* şekline muadildir; (mk. § 1370) öteki lehçelerde *-ken-de* şekline karşılıktır.

Ml.: *Xoş vakt-ı* (veya: *wakt-ı*) *ol kişi-niñ kim tañ bilā kop-kan-da aç bol-kay* (*bol-yay*) *kāçā yat-kan-da aç yat-kay* «*iyi günü* (= bahtı-olur) *o kişinin ki sabahleyin kalkdıkda aç bulunur, gece(leyin) yatdıkta aç yatar* A.U.E (*Tezkere-'i Evliā*, yap. 105 v° I, ve 2; Pavet de Courteille tercümesi, s. 43) «heureux celui qui, en se levant avec l'aurore, se trouve à jeun et le soir, au moment de se reposer, se couche à jeun»;

مین بخارا وسمرقندنی آلغاندا *min Buhārā ve Semerkand-nı al-gan-da* A.U.E (*Baber-Nāme*. Beveridge yazmaları, yap. 11, I. 7);

---

[1] Şimdi *hav hav* dediğimiz. A.U.E

[2] Şap şap ederek, şapırdatarak «en faisant claquer sa langue».

[3] Le petit lait aigre A.U.E

[4] Bu şekli, alem olarak kullanılan *-(y)en* ortacının mefulünfih şekliyle: (*geç-en-de* de olduğu gibi) karışdırmamalı.

Bu, kelime kelime: (son) geçmiş (günler) de «(dans le temps qui) dans ce qui est passé récemment» manasındadır. J. D.

ارن ياشينا يتكاندا *on yaş-ı-ga yit-kän-dä* A.U.E (NEVAİ, T. M. A., s. 74) «lorsqu'il eut dix ans»;

آتاسى آتى تموچين قويدى خان كوتاركاندا جنكز لقب قويديلار *ata-sı at-ın-ı Temucin koy-dı han kötär-kän-dä (han olarak tahta yükseltdiklerinde) Çengiz (diye) lâkab koy-dı-lar* A.U.E (EBU-L-GÂZİ, s. 41) «son père lui donna le nom de Temoudjine; lorsqu'on l'éleva au trône, on l'appela Tchenghiz».

-ken-de şekli de, zaman ulak tabirleri yapmak üzere muhtelif hades (masdar) isimlerini mefulünfih haletine koymakdan ibaret olan daha umumî bir teşekkülün hususî bir halidir.

Ve böyle osmanlıca'da yalnız ortaç ve şahıslı siyga temesi [1] olarak kullanılan *-ir* (*-är*) şekli mefulünfih haletine konmuş bulunuyor.

Ml.: *Şim'on-ni axirat yär-i-gä koy-ar-da ol bitig-ni ilig-i-gä bär-di-lär* Şem'unu ahiret? [2] yerine koydukda o yazıyı eline verdiler A.U.E (T. E., s. 50, l. 14) «en mettant en terre Siméon, on placa entre ses mains cet écrit»;

Ka'ba-ya bar-ur-da Ka'beye vardıkda (*Aynı eser.*, s. 89, l. 4) «comme je me disposais à aller à la Mecque»;

bir kişi kör-mä-s-tä yıraγ-rak ber-ib-aleni [3] (bizi hiç) bir kimse görmez iken daha uzak gitmiş olalım? A.U.E (*Yedi Uyurlar*, s. 228) «éloignons-nous profitant de ce que personne ne nous voit».

-käläk lâhikasiyle (mk. § 1343, 4°) teşkil edilmiş buna benzer bir ifade misâli de, *Altayca gramer* «Grammaire-altäque» § 337 de bulunuyor. Yine bakınız MELIORANSKİ, *G. Kir.*, II, s. 53, § 15.

2. *-DİK-DE* Lİ ULAKLA MANADAŞ ULAKLIK TABİRLER.

1373. *-dik-de* li ulağın yerine şu ulaklık tabirler kullanıla bilir.

a. mülkiyet (izafet) zamiri almış hades (masdar) isimlerinin mefulünfih haletiyle teşkil edilenler.

Başlıcası *-dik* li hades ismi böyle bir teşekkülde bulunabilmektedir. Böylece elde edilen ulaklık tabir şu şimdi mütalaa ettiğimiz ulaktan ancak meselâ:

[1] Bu siygalar *iken* li ulak gibi «devamlı» bir hades bildirmeğe de yarar. Mk. § 1371 haşiye 2. J. D.

[2] Bu «öbür dünya» manasına «ahiret» değil, (en sonunda, âhir, nihayet) manasında bir zarf gibi kullanılmış olacak. A.U.E

[3] Berib kelimesi belki barîb «varıp, varmış» dır. Fakat *aleni* kelimesini anlayamadık. Aceba arabca *'aleni*? mi; yoksa türkçe äglen-i «eğlenerek, geçikmiş olarak» mı? A.U.E.

sev-diğ-im-de «lorsque j'aime, j'ai aimé, j'aimerai»,
sev-diğ-iñ-de «lorsque tu aimes. . .»

suretinde değişir «variable» olmasiyle farklı bulunmaktadır (§ 1383, İhtar 4 ve 1469).

Ml. : بر كون مطبعه يه كلديكمده هيئت تحريريه يى مهم بر بحثله مشغول كوردم *bir gün matba'a-ya gel-diğ-im-de hey'et-i taḥririye-yi mühimm bir baḥis-le meşgul gör-dü-m* (Mehmet Asım, *Karikatur*, s. 104) «un jour, au moment où j'entrai dans l'imprimerie je vis le personnel de la rédaction fort occupé par une grave question»;

صدر اعظملر حربه مأمور اولدقلرنده سردار اكرم عنوانني آليرلردى *sadr-(ı)-a'zam-lar ḥarb-e me'mur ol-duk-lar-ın-da serdār-ı-ekrem 'unvān-ın-ı al-ır-lar-dı* (Ahmed Rasim, s. 72) «quand les grands-vizirs étaient envoyés à la guerre, ils prenaient le titre de *serdār-ı-ekrem* «commandant en chef»;

عثمانلى پادشاهلرى تخته جلوس ايتدكلرنده بيعت عموميه دن صوكره تقليد سيف آلايى اجرا ايديليركه پادشاهلق اعلاننك باشليجه مراسمندندر *osmanlı pādişah-ları taḫt-a cülūs et-dik-ler-in-de bey'at-i umūmiye-den sonra taklīd-i seyf alay-ı icrā ed-il-ir-ki pādişah-lık i'lān-ın-ıñ baş-lı-ca merāsim-in-den-dir* (*Aynı eser*) «lorsque les souverains ottomans montent sur le trône, après le serment d'allégeance, on exécute la parade de l'investiture du sabre qui est l'une des cérémonies les plus importante de la proclamation d'un padichah».

İHTAR. — Yakutça'da bunun ayni olan bir yapılama vardır:

täk (= osm. *dik*) + mülkiyet lâhikası + *nā* (= osm. *de*); mk. Böhtlingk, § 580 ve 744. Öteki lehçelerin bazılarında ayni surette kullanılan *-kän* şekli vardır. (Mk. §1370).

Ml : *män kişnä-gän-im-de mā* [1] (osm. *baña*) *kāl-ir* (At diyor) ben kişne-dig-im-de bana gelir A.U.E (Radloff, Prob., VII. [Kırım], s. 12, l. 9 aşağıdan.

1374. Bazan ayni şekil içinde *-dik* li siyga yerine şöyle başka hades isimleri bulunur: *-(y)ecek* li hades ismi ki, tabire niyetlik bir mana verir.

Ml. : قامچى آلوب اوره جغنده *kamçı al-ıp vur-acağ-ın-da* kamçı alıp vurmağa davrandığı anda ... «au moment où il avait pris le fouet et *où il allait* frapper . . .»

-me li hades ismi.

(Bu bilhassa dolaysız kelamdan sonra gelen *dem-ek* fiilinin bu türlü hades ismiyle birleşmesiyle şöyle olur: ديمسنده *de-me-sin-de* = dediği gibi «lorsqu'il eut dit» gibi ki bu kullanış, bu fiilin çoğu zaman kullanılan siygalarını mümkün olduğu kadar çeşitlendirmek arzusundan doğmuş olacak.)

[1] Lehçelerdeki *bā* gibi. A.U.E

-(*y*)*iş* li hades ismi.

Ml.: غلبه دیوان ، هر اوچ آیده عسکره چیقان علوفه سببیله ویاخود بر ایلچی کلدیکنده حضوره قبول ایدیلیشنده عقد ایدیلن دیوان ایدی *Galebe* (*kaḷaba ? ykl. Kalabalık* A.U.E) *divan, her üç ay-da ʿasker-e çıḳ-an ʿulūfe sebeb-i-ile ve yāhud bir elçi gel-diğ-in-de ḥużūr-a ḳabūl ed-il-iş-in-de ʿaḳd ed-il-en dīvān i-di* (AḤMED RĀSIM) «le galebe divan (grande audience, mot à mot: «audience en foule») était l'audience qui se tenait soit à propos de la distribution trimestrielle de la solde due aux militaires, soit lorsqu'un ambassadeur était reçu par le sultan, à son arrivée» (mot à mot:) «quant il arrivait» (bu misâl içinde muhtelif ulaklık tabirler var). [1]

Mk. Buna benzer bir yapılamayı, Raquette (lesson XL, 1 ç) nin şu aşağıdaki misalinde:

چولدین اوتوشومده بوران چقتی *çol-din öt-üş-üm-de bur-an çık-tı* çolden geçişimde burağan (kasırga, fırtına) çıkdı. A.U.E

1375. *b* mülkiyet (izafet) lâhikaları almış ve ardınca وقت* *vaḳıt* veya زمان* *zaman* «temps» kelimeleri gelmiş olan fiilden türeme *-dik-* li ve -(*y*)*ecek* li isimcil siygalar.

سودیکم وقت (زمان) *sev-diğ-im vaḳıt* (*zaman*) «quand j'ai aimé, quand j'aime, quand j'aimerai»;

سوهجکم وقت(زمان) *sev-eceğ-im vaḳıt* (*zaman*) «lorsque je dois (je devais, je devrai) aimer, lorsque j'aimerai».

Bu misâllerden de anlaşılıyor ki, *-dik* li şekil alan ulaklık tabir, bütün zamanlara şamildir; -(*y*)*ecek* li şekil alan ulaklık tabirin ise, iki kavramı vardır:

1° *niyetlik* «intentionnel» (bütün zamanlara şamildir), 2° *istikbal* «futur».

Bunlardaki mülkiyet (izafet) lâhikası, tabirin failine irca' alâmeti hizmetini görür. Böylece teşkil edilen (*sev-diğ-im*) siygası, *vaḳıt* (*zaman*) kelimesinin fiilcil *betirtken* «déterminant» ı (bk. n° 746 ve aşağısı) olur; ve bu *vaḳıt* (*zaman*) kelimesi ise, zaraf roliyle kullanılmış bulunur. (Bunun neticesi olarak bu tabir, fransızcay'a kelime kelime tercüme edilince: «au temps ou j'ai aimé, etc» olur).

Ml.: اوچ سنه اول مکتب ملکیه‌دن شهادتنامه‌سنی آلدیغی وقت ، اونی اوچ یوز اللی غروشله داخلیه قلملرندن برینه آلمشلر ایدی *üç sene evvel mekteb-i mül-kiye-den şāhādet-nāme-sin-i aḷ-dığ-ı vaḳıt on-u üç-yüz-elli ḳu-ruş-ḷa dāḫiliye ḳalem-ler-in-den bir-in-e aḷ-mış-ḷar i-di* A.U.E (MEḪMED RAUF, *Üç ḥikāye*, s. 6) «lorsqu'il eut, il y a trois ans,

[1] Fikrimizce burada *geldiğinde* kelimesinden başka bir ulaklık tabir yok. A.U.E

son diplôme de l'école *Milkiye* (civile), on le fit entrer dans un des bureaux du Ministère de l'intérieur»;

حكومت سنيه‌نك بوغازلری حرب زماننده سفائن تجاریه‌یه ایسته‌دیکی وقت آچوب ایسته‌دیکی وقت قاپامق حق بلا قید وشرط موجود ایدی *ḥükūmet-i seniye-niñ bogaz-lar-ı ḥarb zamān-ın-da sefā'in-i ticāriye-ye iste-diğ-i vakıt aç-ıp iste-diğ-i vakıt kapa-mak ḥakk-ı bilā kayd-ü şart mevcūd i-di* «le gouvernement ottoman avait le droit absolu (= sans restriction, ni condition) d'ouvrir, quand il le voulait, et de fermer quand il le voulait, les détroits aux navires de commerce»;

یکیچریلر قزغان قالدیردقلری زمان علمایی اورته جامعه کتیره‌رك زعملرنجه شرعاً اجراآت ایدرلردی *yeni-çeri-ler kazan kal-dır-dık-lar-ı zaman 'ulemā-yı Orta-Cami'-e getir-d-erek zu'um-lar-ın-ca şer'an icrā'āt ed-er-ler-di* «lorsque les Janissaires se révoltaient (renversaient leurs marmite) ils faisaient venir des Ulemas à la mosquée *Orta Djami* et prétendaient (ainsi) une apparence légale à leurs actes». (ABD-UR-RAHMAN ŞEREF, s. 300).

بر آدم بر محلدن دیکر محله کیده‌جکی وقت پاساپورط ومرور تذکره‌سی آلمغه مجبوردر *bir adam bir mahal-den diğer mahall-e gid-eceği vakıt pasaport ve mürur tezk'ere-si al-mağ-a mecbur-dur* (MONİF PAŞA, *Hukūk-u Hurriyet, Bed. Ed.*, s. 378) «lorsque quelqu'un se propose de déplacer, il est obligé de prendre un passeport et un permis de circulation»;

کدی یاوروسنی ییه‌جکی وقت «صیچانه بکزیور!» دیرمش *k'edi yavru-sun-u yi-yeceğ-i vakıt «sıçan-a benze-yor!» de-r-miş* (Atasözü) «il parait que le chat, lorsqu'il s'apprête à manger son petit, dit: il ressemble à un rat!».

1376. *Vakıt* yerine eski osmanlıca'da bazan وقتن *vakt-ın* (= *vakıtta* A.U.E) kelimesine de rastlanırdı.

Ml.: الله تعالیدن بر نسنه ایسته‌دیکی وقتن خیر ایسه میسر ایت یارب دیه *Allah-u Te'ālā-dan bir nesne iste-diğ-i vakt-ın ḥayr i-se müyesser it yā Rabb di-ye* A.U.E [1] (*Riş. B.* s. 37) «borsqu'il demande quelque chose à Dieu, qu'il dise (*di-ye*: «di-mek» fiilinin iltizāmisi, *desin* mânasında): «Seigneur, si c'est un bien, accorde-le moi!».

vakt-ın kelimesinde eski aletlik lâhikası *-in* var. (Mk. § 401, ihtar 1). Yine bu aynı kelime şu ifadelerde de bulunuyor: نه وقتن *ne vakt-ın* ne vakıtte «quand?» (§ 1017, 2°), ve اول وقتن *ol, vakt-ın* o vakıtte «alors», (Rouen, 1493 yazmaları yap 45, ve 1552, yap. 42 ve 43). Mk. Bunun manadaşı olan *ol öd-ün* o vakıtta *Uigurica, müteaddit yerlerde*).

1377. وقت *vakıt* veya زمان *zaman* isimleri yerine (کون *gün* «jour»; کیجه *gece* «nuit»; ساعت* *sā'at* «heure»; دقیقه* *dakika* «minute»; تاریخ* *tāriḥ* «date»; آن* *ān* veya هنکام** *hen-g'ām* «moment», vs. gibi) manaca daha sarahatli, daha az mücerret isimler getirilirse, artık bunlar ulaklık tabirler değil, fiilcil bir naati olan bir isimden yapılmış ifadeler olur.

Ml.: سزی کوردیکم کون *siz-i gör-düğ-üm gün* «le jour où je vous ai vu» (hangi gün? suāline cevab olarak da: «celui aoù je vous ai vu»);

هرکس(ك) سوصدیغی شو فجیع هنکامده *her kes(in) sus-duğ-u şu feci' heng'am-da* «à ce moment, si tragique, où tout le monde se taisait»;

[1] Arap harfli misalde *vaktin* ve *müyesser* kelimeleri harekelidir. A.U.E.

گرید یونانستانه الحاق اولندیغی دقیقه‌ده *Girīd Yunanistan-a ilḥāḳ ol-un-duğ-u daḳī-ḳa-da* «à l'instant même où la Crète était annexée à la Grèce».

وقت *vaḳıt* ve زمان *zaman* kelimelerinin kendileri de bu hâlde bulunabilirler. O zaman mübhem sıfat olan *bir* le veya cemi' lâhikasiyle birlikte olabilirler.

MI. : واپور اولمادیغی زمان یلکن گمیلری ایشلردی *vapur ol-ma-dığ-ı zaman yelk'en g'emi-ler-i işle-r-di* (*Altın kitab*, s. 61) «au temps où il n'y avait point encore de bateaux à vapeur, on se servait de navires à voile»;

بوغدایك باشاقلاندیغی زمانه قدر گچن مدت *bugday-ın başaḳ-la-n-dığ-ı zamān-a ḳadar g'eç-en müddet* (*Aynı eser*, s. 51) «l'espace de temps qui, s'étend jusqu'au moment où le blé monte en épi»;

هیچ اومولمادیغی بر زمانده *hiç um-ul-ma-dığ-ı bir zaman-da* «à un moment où personne ne l'espérait»;

تپه دلنلی علی پاشا فرمانلی اولدیغی زمانلرده *Tepe-Del-en'li Āli Paşa ferman-lı ol-duğ-u zaman-lar-da* (*Tāriḫ-i Lutfi* I, s. 13) «aux temps où la tête d' Ali Pacha de Tebelen était mise à prix» (mot à mot : «où Ali Pacha était *fermanlı*=objet d'un firman de mise au ban [sürgüne gönderme : A.U.E] »;

سلطان سلیم اویومادیغی زمانلر کتاب مطالعه‌سیله وقت گچیریردی *Sultan Selim uyu-ma-dığ-ı zaman-lar kitab mütala'a-sı-ile vaḳıt g'eç-ir-ir-di* (AHMED RASIM) «à ses moments d' insomnie, le Sultan Selim passait le temps à lire — (Bu misalde cemi lahikası, hadesin sık sık oluşunu ifade etmeğe yarar.)

Aşağı misalde حین *ḥin* kelimesi bulunuyor :

روان اتدوکی حینده *revān et-düğ-i ḥin-de* (*Fütüvvet-nāme*, Bibl nat., S. T. yazmaları, 9. yap. 39).

İHTAR. — Öteki Türk dillerinde buna benzer tabirlere rastlanır :

ämdi k'a'bä-gä bar-ar waḳıt tur-ur «imdi k'a'be-ye varacak vakıt-dır. A.U.E (T. E. s. 46, v°, I. 4) «c'est le moment d'aller à la Mecque»;

ol wa'z ayt-ur (*ayd-ur*) *kün-dä* onun va'z söylediği (ettiği) günde A.U.E (*Aynı eser*, s. 37, I. 4);

من کیلان وقتیده *men kil-ān vaḳt-ı-da* ben geldiğim vakit(de) A.U.E (GRENARD, s. 342) «quand je suis venu».

1378. Bununla beraber esna اثنا «intervalle, entrefaites» , صره veya صره *sıra* «série» gibi isimlerin mefulünfih haletleriyle kullanılanlarını havi olanlar, ulaklık tabir olarak sayılabilir.

Bu tabirler şöyle böyle bir müddeti havi olan hadesi gösterirler, ve bazan manaları ile *-ik'en* li ulağa yaklaşırlar.

MI. : اوروپای غربی اقوامی ایلرولمك صدالرینی هر جانبدن صباح دولتلرینه ایصال ایتدکاری صره‌ده بز اویلده‌کی اجراآت دولته مصرانه مانع اولوردق
Avrupā-yi garbī aḳvām-ı iler(i)-le-mek

sedā-lar-ın-ı her cānib-den ımāh-ı devlet-ler-in-e isāl et-dik-ler-i sıra-da biz o yol-da-ki icrā'āt-ı devlet-e musırrāne māni' ol-ur-da-k (ABD-UR-RAHMAN ŞEREF, s. 336) «tandis que les peuples de l'Europe occidentale stimulaient leurs gouvernements par leurs appels au progrès, nous nous entêtions à entraver toutes tentatives faites dans cette voie par notre gouvernement»;

محاربه ابتدا ایتدیکی اثناده بزم آناطولی عسکری بوزولدی *muhārebe ibtidā et-diğ-i esnā-da biz-im Anadolu askeri boz-ul-du* (AHMED RĀSİM, s. 108).

sıra kelimesi bazan *sıra-lar-da* suretinde cemi olarak kullanılır.

Daha ileride (§ 1381, ihtar) *-me-dik sıra* suretinde lehçe tabirleri görülecektir ki, bunlar başka bir manadadırlar.

İHTAR 1. — Eski osmanlıca'da محل *mahal* «lieu» kelimesinin mefulünfih haletlisi de وقت *vakıt* «temps» yerine kullanılıyordı (MENİSNKİ, *İnst*, s. 154).

Aynı yapılama *Bāber* de de bulunuyor.

MI.: سمرقندنی آلغان محلدا *Semerkand-nı al-gan mahal-da* Semerkand'ı aldığım vakıt (de) A.U.E (*Bāber-Nāme*, Beveridge yazmaları, yap. 5, I. 4) «lorsque j'eus pris Samarcande».

İHTAR 2. — Zaman bildiren ulaklık tabirlerin bu büyük mikdarı görüldü. Bu babda *Kitāb-ı Dede Korkud* (s 11) in bir ibaresine bakınız ki, burada ayni zamanda kafiyeli olarak şu siygalar da bulunmaktadır:

اسدکنده *es-diğ-in-de* «lorsqu'il souffle»,

اقرادقده *okra-dık-da* «lorsqu'il hennissent» (mk. § 851, 3°),

قیولن چاغده *koy-ul-an çağ-da* «lorsqu'il en viennent aux mains», [1]

دکنده *deg-en-de* «lorqu'il parvient».

3. دکچه- *DİK-ÇE* (*-DİK-CE*) Lİ ULAK,

VEYA NİSPETLİK ZAMAN ULAĞI [2].

1379. *-dikçe* li ulak da bir zaman ulağıdır; fakat tali hadesle asli hades arasında daha sıkı bir *münāsebet ve alāka*, daha büyük bir tesanüt bildirmek ile *-dikde* li ulakdan ayrılır: Ve gerçekten *-dikçe* li ulak, (mülkiyet lâhikası almamış) *-dik* li hades isminin *nisbetlik* haleti (§ 923) dir.

Bu siyganın fransızca'daki muhtelif karşılıkları daha ileride gösterilmiştir; fakat şimdiden şunu kaydetmek gerekdir ki, bunu *-dikde* li ulakdan ayırt eden mana nuansını fransızca'da her zaman göstermeğe mahal yoktur. Çoğu zaman şöyle karşılıklar vermek yeter: «lorsque..., quand...».

Asli hadesle tali hades arasındaki *nispet* şu üç surette görünebilir:

---

[1] Müellifin arada verdiği bu misal mevzu'a uygun olmadığı için yerinde değildir. A.U.E.

[2] Türk giramercileri buna رابطهٔ توقیتیه *rābıta-'i-tevkītiye* yani zamanlama rabıtası «gérondif de temps, gérondif temporel» derler. J. D.

1° Sık sık oluş «fréquence» alâkası (fransızca karşılığı: «toutes les fois que...»);

2° Devam ve imtidat «durée» alakası (fransızca karşılığı: «tant que... ve menfi bir fiil tabaniyle: tant que ne pas...»);

3° Dereceli ilerleyiş «progression alakası (fransızca karşılığı, à force de..., plus... et plus...»).

1° -*dikce* li ulak, iki hades arasında bu hadesler hemzaman olarak tekrarlanmış sayıldıkları zaman bir sık sık oluş alâkası ifade edebilir.

Asli hades, tali hades mikdarınca yenileşip tekrarlanır.

(Fransızca karşılığı: «toutes les fois que ..»

Ml.: سفرلرده مظفریت عظیمه واقع اولدقجه هر نفره برر ایکیشر آقچه ترقی ویریلیردی *sefer-ler-de muzafferiyet-i 'azime vāki' ol-duk-ca her nefer-e bir-er iki-şer akçe terakki ver-il-ir-di* (ABD-UR-RAḪMAN ŞEREF s. 296); «toutes les fois qu'on remportait une grande victoire [dans les guerres], on augmentait la solde de chaque Janissaire d'un ou deux aspres»;

کولدکجه کللر آچیلیر *gül-dük-çe gül-ler aç-ıl-ır* [1] (söylence) «quand elle rit, il s'ouvre des roses».

شو حریفی کوردکجه فنالاشیورم *şu ḫerif-i g'ör-dük-çe fenā-laş-ıyor-um* (*Köse Kâhya*, s. 103) «quand je vois cet individu, je me trouve mal»;

söyle-dik-çe alef çık-ar ağz-ın-dan ('*Aşık Garib* [Karib], Maraş'da derlenen bir türküden) «quand il parle, il sort du feu de sa bouche».

---

[1] Bu söylence türk halk masallarında sık sık rastlanan bir hayalden alınmıştır. Mk. MEḪMET TEVFİK *İstanbulda bir sene*. I, s. 19: قیز کولدکجه کللر اچیلوب اغلادقجه اینجولر دوکیلیورمش *kız gül-dük-çe gül-ler açıl-ıp ağla-dık-ça inci-ler dök-ül-üyor-muş* A.U.E «on dit que lorsque cette fille rit, etc..., et que lorsquelle pleure, il tombe des perles».

Yine mk. *Mürādına eremeyen kız* [Kunos]. VIII. *Prob* (RADLOFF s. 186), filan (veya falan) *yer-de bir kız var-mış yıka-n-dık-ça baş-ın-dan altun-lar dök-ül-ür gül-dük-çe yenā'ın-da (yanağ-ın-da) gül-ler aç-ıl-ır, ā-(ağ-)la-dık-ça inci-ler saç-ıl-ır* «en telle endroit il y a une fille; quand elle se lave il tombe des pièces d'or de sa tête; quand elle rit, il s'ouvre des roses sur ses joues, quand elle pleure, il se répand des perles». J. D.

Buna benzer çok eski bir hayal için bk. (ARTHUR LUMLEY DAVİDS *Gr. Türke* (کتاب العلم النافع فی تحصیل صرف ونحو ترکی s. 198).

لکن کوزللکی آنداغ ایردیکم قورو آغاچغه کولسه یپراق وتاقر یرکا باقسا اولن بتار ایردی ساجن تاراسا یَنجو توکولوب وتوکورسه آلتون کموش اوساردی *lākin (Padişah kızının) küzel-lig-i an-dag ir-di-kim* (öyle idi ki) *karu ağaç-ga* (ağaca) *kül-se yaprak ve' takır* (ot bitmez) *yer-gä* (yere) *bak-sa ülen* (çayır) *bit-är ir-di saç-ın tara-a yincü* (inci) *tök-ül-ip* (dökülär) *ve tük-ür-sa altun kümüş us-ar-dı* (büyürdü).

Yine mk. Refik Halid'in, *ay peşinde* adlı hikâyesinde böyle bir ibareyi.. A.U.E

Yine mk. şu hazır biçilmiş ifadeleri: *icāb et-dik-çe* «au besoin», *fırsat bul-duk-ça* «à l'occasion».

İHTAR. — Bu kavramiyle *-dik-ce* ulağı bazan هر *her* «chaque», kelimesiyle beraber bulunur ki o zaman bu, sık sık oluş alâkasını kuvvetleştirir.

Ml.: هر كلدكجه *her gel-dik-çe* «toutes les fois que je, tu, il vient...»;
هر ارزو اولندقجه *her arzu ol-un-duk-ça* «chaque fois qu'on en exprime le désir»;

فرانسز مكتبنده توركجه خواجهم وظيفه‌مه هر كوز كزدردكجه «بو خطك الفباسى باشقه اولاجق، عجبا چركسجه مى؟» دردى *fıransız mekteb-in-de türkçe hocā-m vazīfe-m-e her göz gez-dir-dik-çe «bu hatt-ın elifbā-sı baş-ka ol-acak, ʿacabā çerkes-çe mi?» de-rdi.* (REFİK HALİD, *Kirpinin dedikleri*, s. 259) «à l'école française, mon professeur de turc disait, chaque fois qu'il parcourait du regard mon devoir: «l'alphabet de cette écriture doit être quelque chose de spécial (= ce n'est pas du turc); ne serait-ce point du circassien?».

1380. — 2° *-dik-ce* li ulak, iki hades arasında bir *devam ve imtidat* alâkası ifade edebilir. Asli hades (zamanı), tali hades (zamanı) kadar devam eder (fransızca karşılığı: «tant que ...»).

Ml.: دنيا طوردقجه *dünya dur-duk-ça* «tant que durera le monde»;

مجلس مبعوثان و ادارهٔ مشروطه بو ملت باقى اولدقجه پايدار در *meclis-i meb-ʿūsān ve idāre-'i meşrūta bu millet bākī ol-duk-ça pāy(i)dar-dır* (*Tanin*, n°. 972) «la Chambre des deputés et le régime constitutionnel se maintiendront tant que vivra cette nation»;

طبيعت هر برمزك اله بر كميك ويرر عمر اولدقجه ايليكنى چيقاره‌جغز ديه اوغراشيرز: ايشته حيات! *tabīʿat her bir-imiz-in el-in-e bir kemik ver-ir ʿōmr-ümüz ol-duk-ça iliğ-in-i çıkar-acağ-ız di-ye uğra-ş-ır-ız, işte hayat* (CENAB ŞEHAB-ED-DİN, *Tiryāki söz-leri*, n°. 331) «la providence (mot à mot, la nature) donne à chacun de nous un os (à ronger). Notre vie durant, nous nous efforçons d'en extraire la moelle et c'est cela la vie!» *-ōmr-.. ol-duk-ça* hazır biçilmiş bir tabirdir (mk. عمرى اولدقجه «sa vie durant», Bibl. nat. n°. 394 yazmaları, yap. 62. v°, l. 8; mk. daha ilerideki yi).

Bu kullanış, bir bekleme bir kollama kavramı ile sık sık başka bir mana rengi alır. Asli hadesin faili tali hadesin yerine iş görmek için, tali hades olub bitene kadar kendi durumunda sabit kalır (fransızca karşılığı, yine olduğu gibi kalır: «tant que...»).

Ml.: مملكتمزده دشمنك بر نفرى بولندقجه صلح سوزينى بيله ايشتمك ايستميز *memleket-imiz-de düş-man-ın bir nefer-i bul-un-duk-ça sulh söz-ün-ü bile işit-mek iste-me-yiz* «tant qu'il y a un seul soldat ennemi dans notre pays, nous ne voulons même pas entendre parler de la paix».

Eski osmanlıca'da ulağa *mādam ki* (*mādem ki* A.U.E) bağlacının (§ **1002**) ilâve edilmesiyle, bu mana kuvvetlendirile biliyordu; bakınız buna dair bir misale, *Cevdet Paşa tarihi* 3 üncü tabı, II, s. 106, l, 6 — 7.

1381. -*dikçe* li ulağın *menfî* veya *iktidârî menfi* fiil tabanından yapılmış olduğu ve yine *menfî* veya *iktidârî menfi* suretinde asli bir hadesle beraber bulunduğu her halini asıl bu takıma (§ 1380) koymak gerektir. Bunda asli hadesin *yokluğu* tali hadesin *yokluğu* müddetince devam etmesi muteberdir (ki bu, askıda bırakılmış bir hades fikrini verir). [Fransızca karşılığı: «tant que ne... pas»].

Ml.: ایسته‌ك اولمادقچه طعامڭ طادی اولماز *iste-k ol-ma-dık-ça ta'ām-ıñ tad-ı ol-ma-z* (Atasözü) «tant qu'on n'a pas d'envie (= d'appétit), la nourriture n'a pas de goût»;

بر رجام وار قبول ایده‌جککه سوز ویرمدکچه سویلیه‌مم *bir ricā-m var, ḳabūl ed-eceğ-iñ-e söz ver-me-dik-çe, söyle-ye-me-m* (MURAD BEY, *T. yoksa t.*, s. 109) «j'ai une prière (à t'adresser). Tant que tu ne m'auras pas donné ta parole que tu l'accueilleras fovorablement, je ne te la dirai pas (mot à mot: «je ne puis dire»).

Menfi fiillerin bu kullanılışı *hudutlayışlı* «limitatif» bir manaya duyulur derecede yaklaşıyor. Bunda asli hadesin yokluğu tali hadesin yokluğu kadar devam eder, diyecek yerde, tali hadesin yapıldığı *zamana kadar* devam eder, diyebiliriz.

Ve menfi fiillerden yapılmış oldukları zaman (bk. § 1390) -*dikçe* li ulaklarla (*hudutlanışlı* manadaki) -*yince* li ulakların manadaş olmalarına sebep de budur.

Yine bu sebepledir ki, (ulaklara bağlaçlar ilâve etmekten çekinilmeyen) eski osmanlı lehçesinde bazan -*me-dik-çe* ulağile beraber bazan *tā ki* (§ 999) ve *ḥattā* «jusqu'à ce que...» gibi hudutlayışlı edatlar kullanılıyordu.

Ml.: سن کا ینبکی بو جوهرلرڭ تصرفنه مالك اولامزسن تاکه حد بلوغه یتیشوب باشڭه تاج کیوب مستقل اولمدقچه *sen kemā yenbegi (= gereği gibi* A.U.E) *bu cevher-ler-iñ tesarruf-un-a mālik ol-a-ma-z-sın tāki ḥadd-i bulūg-a yet-iş-üp baş-ıñ-a tac g'ey-üp müstaḳil ol-ma-dıḳ-ça* A.U.E. (*Sefaret-nāme-'i Meḥmed Efendi* s. 41) «tu ne sauras faire un usage raisonnable de ces joyaux, tant que tu n'auras pas atteint l'âge de raison et que, recevant la couronne, tu ne seras devenu libre d'agir à ta guise»;

اسلامبولڭ فتحی ممکن اولماز حتی قره‌دن کمی یورتمدکچه *İslambol-uñ fetḥ-i mümkin ol-ma-z ḥattā ḳara-dan gemi yürü-t-me-dik-çe* A.U.E «Constantinople demeurera imprenable, tant qu'on n'aura pas fait passer les navires sur la terre ferme« *Liyāḳat-ı Maḥmud Paşa*, Chrest. DIETERICI, s. 11).

İHTAR. — Anadolu'da -*me-dik-çe* yerinde -*me-dik sıra* şekli de bulunmaktadır.

Ml.: *kendi-m git-me-dik sıra ol-ma-z* «c'est imposible tant que je ne serai pas allé moi-même»;

izn-i ol-ma-dıḳ sıra ol-ma-z GUISE *Anat.* s. 41 ve 42) «cela ne peut se faire sans sa permission».

1382. 3° -*dik-ce* li ulak, *derece derece bir ilerleyiş* «progression» ilgisi bildirdiği zaman, bu dereceli ilerleyiş bilhassa tali hadesle veya hemzaman olmak üzere her iki hadesle ifade edildiğine göre, iki nev'e ayrılmak yerinde olur (ki, bu iki nevi arasında her vakit tamamiyle kat'i bir ayırım çizgisi çekmek kolay değildir):

a. Dereceli ilerleyiş bilhassa tali hadeslerle ifade edilir. (Böyle bir halde fransızca karşılığı «à force de..., au fur et à mesure.. », ve her iki hadesin faili bir olduğu takdirde: «(tout) en... -ant»):

Ml.: چوجوق كوچك ايكن باش آغريسيدر ، بيودكجه يورك چارپنتيسى اولور *çocuk küçük ik'en baş ağrı-sı-dır, büyü-dük-çe yürek çarp-ıntı-sı ol-ur* (CEN. ŞEH. *adı geçen eser* n° 431) «l'enfant, tant qu'il est petit, est un mal de tête (cassement de tête, ennui); au fur et à mesure qu'il grandit (ou, en grandissant) il devient un battement de coeur»;

چالشدقجه درسلرى پك كوزل اوكرهنيورم *çal-ış-dık-ça ders-ler-imi pek güzel öğren-iyor-am*, *Altın Kitab*, s. 3) «à force de travailler, j'apprends très bien mes leçons»;

كتدكجه *git-dik-çe* (mot à mot «au fur et à mesure que cela part») «avec le temps, de plus en plus»;

كون كچدكجه *gün geç-dik-çe* (mot à mot: «au fur et à mesure que passe le jour») «avec le temps, de plus en plus».

Mk. yine ayni manada واردقجه *var-dık-ça* (MENİNSKİ, *İnst.* s. 154);

Ml.: بر قيالقدن دوكولن ، دوكلدكجه كوپورن بياض بر شلاله *bir kaya-lık-dan dök-ül-en, dök-ül-dük-çe köpür-en beyaz bir şelâle* (HĀLİD ZİYĀ, *'Aşk-ı memnu'*, s. 124) «une blanche cascade que tombe, (coule) d'une roche et qui, tant en coulant, écume».

b. Dereceli ilerleyiş iki hadesle ayni zamanda olarak ifade edilir. Bu hadesler derece derece ve muvazi bir artış (veya eksiliş) e elverişli mahiyette sayılır. Bu yapılama fiillerinden birinin veya her ikisinin kendiliğinde bir artış manası olduğu zaman bile kullanılabilir; aslî hades, tali hades nisbetinde artar (veya eksilir); (fransızca karşılığı: «plus... et plus...».

Ml.: چنكانه چوغالدقجه چرى باشى افتخار ايدر *çingene çoğ-al-dık-ça çeri baş-ı iftihār ed-er* (*Atasözü*) «plus il y a de tziganes et plus le chef de la tribu est content»;

ياشلاندقجه كوزللشمك چنار آغاجنه مخصوصدر *yaş-lan-dık-ça güzel-leş-mek çınar ağac-ın-a mahsus-dur* (CEN. ŞEH. *Tir. Söz.* no 4) «il n'est donné qu'au platane d'embellir en vieillissant»;

at-ın ayağ-ı eğer ora-lar-a bas-acak ol-ur-sa çaba-la-n-dık-ça bat-ar gid-er (TAMBŪRI ARUTİN, s. 4) «si le pied du cheval s'engage dans ce terrain, plus il se débat, et plus il s'y enfonce».

1383. *Hususi hâl.* — Bu ulağın son olarak mütalaa ettiğimiz (§ 1382) ulakla ilişiği olan bir kullanışı var: *-dikçe* li ulak suretine konulan fiilin hemen ardınca ayni fiilin bir başka siygası bulunur. Ozaman artık iki hades arasında dereceli bir ilerleyiş ilgisi mes'elesi olamaz; bunda dereceli bir artış (veya eksiliş) halinde tek ve ayni bir hades vardır.

(Fransızca karşılığı: (yalnız bir fiil ile) «de plus en plus»).

Bazan da dereceli ilerleyiş fikri ortadan kalkar; ve bu ifadeler sadece bir hadesin

mübalağa «exagération» edildiğini bildirir (Fransızca karşılığı: «beaucoup, considérablement, énormément = çok, hatırı sayılır derecede, büyük mikdarda»).

Ml. : هوا(لر) صوغودقجه صوغويور *hava(lar) sou-duk-ça so-u-yor* [1] «l'air (veya: le temps) devient de plus en plus froid»;

فيل كبي يدكجه ير *fil gibi ye-dik-çe ye-r* (söylence) «il mange énormément, comme un éléphant»;

ييلان معالى كبي اوزادقجه اوزادى *yılan masal-ı gibi uza-dık-ça uza-dı* (söylence) «c'est comme la fable du serpent, cela n'en finit plus».

İHTAR. 1 — *-dikçe* li ulağın faili, asli hadesin failiyle karışdırılmadığı zaman bile nekre (gayri muayyen) olabilir.

Ml. : ياش دريدر چكدكجه اوزار *yaş deri-dir çek-dik-çe uza-r* (söylence) «il est (comme) une peau humide (fraîche): quand on tire dessus, il s'allonge»;

يوواسنى ياقمادقجه ييلانك كوكى كسيلمز *yuva-sın-ı yak-ma-dık-ça yılan-ın k'ök-ü k'es-il-me-z* (CEN. ŞEH. *Tir. Söz.* n° 361) «tant qu'on n'en brûle pas le nid, le serpent ne se laisse pas extirper».

İHTAR. 2 — *ol-duk-ça* kelimesi (*git-dik-çe* gibi bk. § 1382 *a*) hakiki bir isim olmuştur, *ep eyi*, *ep ey(i)ce* ve *adam akıl-lı* kelimelerinin manadaşı olup şu suretle kullanılır:

1° Bir sıfatla beraber zarf olarak (fransızca: assez, «suffisamment, passablement» manalarını verir).

Ml. : اولدقجه زنكين *ol-duk-ça zengin* «assez riche».

2° Fiillerle beraber zarf olarak (fransızca: assez «passablement, bien» manalarını verir).

Ml. : بو آت اولدقجه يورويور *bu at ol-duk-ça yürü-yor* (SAMİ BEY) «ce cheval marche assez joli».

3° Sıfat olarak (fransızca: «assez bon, assez grand, assez joli» manasiyle).

Ml. : اولدقجه چفتلكدر *ol-duk-ça çift-lik-dir* (*Yine o*) «c'est une ferme assez importante».

İHTAR. 3 — *-dik-ce* lâhikası lehçelerde *-dik-çe-s(z)* veya *-dik-ce-z* şeklinde de görünür.

Ml. : سزه باقدقجاس حارتم آرتيور *siz-e bak-dık-ca-s haryet* (*hayret* yerine) *-im art-ıyor* (HUS. RAHMİ, *Metres*, s. 10); mk. *Yine o*, s. 11 اولدقجاس *ol-duk-ca-s* (*ol-dukça* yerine) «plus je vous regarde, et plus mon étonnement s'accroît.» A.U.E

İHTAR. 4 — Eski osmanlıca'da *-dik-çe* şekli içinde (fiilin failine irca alâmeti olarak) mülkiyet (izafet) lâhikası da bulunmakta, ve bu itibarla bu şekil bir nevi ulaklık tabir teşkil etmekte idi. (Mk. § 1373 ve 1469)

[1] Burada olduğu gibi; bazı yerlerde (gittikçe daha ziyade) manasiyle dereceli artış (veya eksiliş) de bildirdiği görülüyor. A.U.E

Ml. : عمرم اولدوغنجه طاپوكده طورم *'omr-üm ol-duğ-un-ca tapu-ñ-da dur-am* (hizmetinde durayım) A.U.E (Bibl. nat. Sup. t. 1207, yap. 91) «ma vie durant (*ömrüm olduganca* mk. § 1380, 2°) je me vouerai à ton service»;

دهشتله آسمان و زمين پرفغان اولور *dehşet-le āsümān-ü zemin pür figān ol-ur* A.U.E [1] «le ciel et la terre retentissent d'un cri de frayeur»;

صارصلدیغنجه زلزلهٔ حمله‌دن زمين || *sarsıl-dıg-ın-ca zelzele-'i hamle-den zemin* A.U.E (NEF'İ, *Gibb* VI, 196) «lorsque la terre est secouée (violemment) du tremblement [causé] de l'attaque» A.U.E

Mk. Abu Hayyan s. 148 ve 210 da buna benzer şöyle bir yapılamayı:

تيمه كلدكمجا *teyme* (osm. *deyme*) *k'el-düg-üm-cä* her geldiğimde A.U.E «toutes les fois que je viens». [2]

İHTAR. 5 — Öteki lehçelerin *-kän-çä(cä)* şekli (1370 inci bend, ihtar 1 de söylenilmiş olanlara bakınca beklenebilir bir şey olduğu halde) osmanlıca'daki *-dikçe* şekliyle manadaş değildir. Bazan bu (daha ileride § 1393 de bahsi geçecek olan *-kınça* yerindeki) *-(y)ince* şekliyle ayni manadadır; bazan da hâl ulağı olarak kullanılmaktadır. (Mk. *Gr., alt.* § 345 ve 346). Bk. § 1393, *f, e* *-känçä* lâhikası bir kıyaslama ulak tabiri de olabilir. Bk. § 1454.

-dikçe şekline *manaca* tıpa tıp karşılık olan şark türkçesi şekli *-kän sayın* veya *sayı*'dır. Bk. *Grammaire altaique*, § 350 ve 351 ki burada sık sık devam, artış veya dereceli ilerleyiş alâkasının kavramları açık açık gösterilmiş bulunuyor; Mk. PAVET DE COURTEILLE, *Dict.* سايين ve سايى kelimelerini; bir de RADLOFF, *Prob.* VII (Kırım) s. 15, l. 9 aşagıdan, bir misal verelim: *susa-yan sain* = (o) susadıkça «toutes les fois qu'il avait soif». bu *sayın* veya *sayı* kelimesi her «chaque» manasını veren bir nevi ilgiç «postposition» dir. (Mk. *Gr. alt.*, § 119). Mk. İnscr. de l'Orkhon *sayın*, ve nihayet yakutça'daki bir *-täx äyı* şeklinin izlerini de kayd ve işaret edelim:

ät-täx äyı kısır-ar [3] her söylenene kızar (darılır) A.U.E (BÖHTLINGK, § 743) yakutça *täx* = osm. *dik* (*Aynı eser* § 378) ve *äyı* = *sayı* (baştaki *s* konsonun düşümü hakkında bk. BÖHTLINGK, s. 95) [4].

---

[1] Bunun vezni — — ᴗ , — ᴗ — ᴗ · · ᴗ — — ᴗ , — ᴗ — (= mef'ûl failâtü, mefâilü fâilün) dür. A.U.E

[2] Bu misaldeki arap harfli kelimeler harekelidir A. U. E.

[3] Bizce bunun kelime kelime tercümesi: *et-tik* (*eyit-dik*=*söylemek*) *mikdarı kızar* olsa gerek. A.U.E

[4] *äyı* kelimesi (eski osmanlıca'da ve başka lehçelerde *say-ış* suretinde olan) yakutça'nın *ay-ıs* yani sayı «nombre» kelimesine yakındır ki, mülkiyet lâhikasiyle mutlak halinde (kararsız vokalin düşümiyle, mk. § 207, *axs-a* suretinde), mefulünileyh haletinde (*axs-ı-yar* suretinde) ve mefulünbih haletinde (*axs-ın* suretinde) her «chaque» manasiyle kullanılır; ve bu, aslı **sak-mak* (PEKARSKI, *Dict*, s. 205, ³AX altında) olan osmanlıca *say-mak* «compter» kelimesiyle ayni manadaki *äx-* fiilinden gelir. Yine mk. osmanlıca'daki *s)ay-ı* kelimsini.

Şu halde *sayı* veya *sayın* edatı bir aded fikrini veriyor, nasıl ki (*-ce*) *-çe* edatı da bir ölçü fikrini ifade etmektedir. J. D.

Bizce bu *ax* kelimesi aslında (miktar) ve sonra (zamanlık miktar) olmak gereken türk-

4. ـنجه (ـ) - -(Y) İNCE Lİ ULAK «ARDINCALIK consécutif» ULAK.

(رابطهٔ تعقیبیه *rābıta-i ta'ķibiye*).

1384. -(*y*)*ince* lâhikası boğazlı *k* sinden sıyrılmış -*kin-ce* lâhikasıdır. Şu hâlde bu, muhtelit bir unsurdur (bk. -*kin* lâhikası için § 866; ve -*ce* lâhikası için § 917 ve aşağısı). Bunu, -*kin* li eski bir isimcil şeklin hemen hemen bir *kıyaslama* «comparatif» haletine muadil gibi görmek mümkündür.

-*kin-ce* lâhikası, -*kän-çä* (§ 1396 -*kän-çä* lâhikası) ile sıkı sıkıya hısımdır ki, bu da daha eski bir *-*Kan* + *çañ* veya belki de *-*Kañ* + *çañ* (bk. § 1396) lâhikasının varlığını kabul etmemize yol açar.

-(*y*)*ince* lâhikası lehçelerde de -(*y*)*incek*, -(*y*)*incen* ve -(*y*)*inces* şekilleriyle görülür (mk. § 1391, ve aşağısı).

Eski osmanlıca'da daha eski bir *-*Kay* + *çañ* şeklinden türeme -(*y*)*icek*, (*y*)*ecek* ve -(*y*)*iceğ-iz* şekilleri de kullanılırdı.

-(*y*)*ince* li ulağın manası ehemmiyetli değişmelere oğramıştır; bugünkü günde ancak *ardıncalık* «consécutif» ulak (jusque... lorsque...) gibi kullanılır; eskiden ise *hudutlayışlı* «limitatif» («jusqu'à ce que...») ve *yerine gelirlik* «substitutif» («plutôt que de...») bir ulak manasında idi.

Bütün bu kavramlar -*ce* (-*çañ*) edatı (§ 918) ile ifade edilen *kıyaslama* «comparaison» fikrine bağlanır. Bu mana teselsülü aşağıki bendlerde izah edilecektir.

Vurgulanışı — Bu lâhika -*ce* ile nihayetlenmiş (§ 918) kelimelere ait kaidelere uygun olarak sondan evvelki hecede vurgulanır.

1385. Ardıncalık «consécutif» (*y*)*ince* şeklinin ulak olarak kullanışı (ki bu günkü kullanıştır). — Ardıncalık ulak sebeblik «de cause» ulakla zamanlık ulak arasında bir yer tutar. Aslî hadesten *evvel gelen* esasen *bir anlık* «momentanée» tali bir hadesi ifade eder. O zaman aslî hades, tali hadesin az çok fasılasız bir *ardıncalığ* «conséquence» ı sayılır.

İlk bakışta kıyas fikri (bk. daha yukarıya) bu kullanışta pek açık olarak görünmez; bununla beraber zamanımız osmanlıca'sında bu ulak

---

çemizin *ay*, ve *ç*)*ağ* isimlerine (ykl. yine miktar ve zamanlık miktar] bildiren: *ça* [-*çe*] lâhikası) ve (miktarı yoklamak) manasındaki *say-mak* masdarının kökü olan *s*)*ay* kelimesine kaynak olmuş geibi görünüyor. Şu halde biraz evvel geçen *susa-γan sain* [*s*)*ay-ın*? A.U.E] misali kelime kelime: (susamak [-γ*an* burada mastar eki rolündedir] miktarınca) manasında olmak gerektir; ve bizim her «chaque» diye karşıladığımız -*dikce* manası da bundan çıkıyordur. Yoksa bizzat *sayın* veya *sayı* kelimesinde bu mana yoktur. Bundaki -*ın* ise aletlik lâhikası gibi görünüyor. A.U.E

yerine çok kullanılan ulaklık tabirlerde *gibi* vs. yolunda (bk. § 1397) kıyaslık edatların sık sık kullanılır olması kayde değer. (Yine mk. ardıncalık veya sebeplik bir mana alabilen fransızca kıyaslık «comme» edatını. mk. almanca «als», ingilizce «as», rusca «какъ», lehlice «jak» vs..).

Çoğu zaman da *-(y)ince* lâhikası bu hususî kavramını bütün bütün kaybederek *-dikde* (§ 1371) ve *-dikçe* (§ 1379) li şekillerin manasına hissedilir derecede yaklaşır.

Fransızca karşılıklar da bu muhtelif kavramlara göre türlü türlü değişir:

1°. Azçok *fasılasız* «immédiat» ardıncalık. Fransızca karşılığı: «aussitôt que...; dès que...».

Ml.: امتحاندن چيقنجه راحت بر نفس آلدم *imtiḥan-dan çıḳ-ınca raḥat bir nefes al-dı-m* «dès que je sortis de l'xamen je poussai un soupir de soulagement»;

oğlan ev-le-n-ince bey ol-du-m san-ır (Atasözü) «dès que le gars s'est marié, il se croit un prince»;

ḳılıç balığ-ı gibi burn-un-a doḳ-un-unca dar-ıl-ır (söylence) «il est comme l'espadon: il se fâche, dès qu'on lui touche le nez»;

tavuḳ gibi aḳşam ol-unca g'öz-leri ḳapa-n-ır (söylence) «il est comme les poules: aussitôt que vient le soir, ses yeux se ferment».

İHTAR. — *g'öz aç-ıp yum-unca* tabiri bir anda, bir an içinde, bir lâhzede «en un clin d'œil, en un moment, instantanément» manasını verir.

Ml.: گچر چون گوز اچوب يومنجه دوران *g'eç-er çün g'öz aç-ıp yum-unca devran* [1] (*Humāyun-Nāme*) «le monde passe en un clin d'œil» [2];

بر گوز اچوب يومنجا عبادتدن خالى اولمزلر *bir g'öz aç-up yum-unca 'ibādet-den ḫālī ol-ma-z-lar* A.U.E (1426 yılı yazmaları, yap. 156).

Bu tabir aslında «göz açup kapayorcasına» [3] manasında idi. Hakikaten (aynı 1426

---

[1] Bu mısraın vezni: ⏑ — — —, ⏑ — — —, ⏑ — — (= mefāīlün mefāīlün feulün) olacak. A.U.E

[2] Bu Fransızca cümle mısraın tam karşılığı olmak için *çün* kelimesini karşılayan «c'est parce que, puisque» ifadelerinden birini de başa geçirmek ister. A.U.E

[3] Biz müellifin dediği gibi *göz açup yumunca* tabirinin aslı göz açup yummuşca olacağını zannetmiyoruz. Göz açup yummuşca, «göz açup yummuş gibi, veya göz açup yummuş kadar» manalarında bir teşekkül olabilir. Göz açup yumunca, ise (göz açup yummak zamanında) manasında bir teşekküldür. A.U.E

yılı yazmalarında 186 v° yap., iki defa) كوز آچوب يومشجا (*gōz açup yummaşça* A.U.E tabiri geçmektedir. Azerce'de ayni mana ile كوز آچوب يومان ساعتده (*gōz açup yuman sa'atda*) «dans l'instant où l'on ouvre et ferme les yeux» denilir. (FETḪ AḪUND. s. 53).

Yine mk. *T. E.*, s. 205, I, 1 deki şu tabiri:

tilā-r-sān kim yum-kan kōs(z)-üm-ni aç-ıp aç-kan kōz-üm-ni yum-up dilersin ki yumulan gözümü açup, açılan gözümü yumup...? A.U.E «tu veux qu'en un clin d'œil...».

2°. (Fasılasız veya fasılalı) *mecburi ardıncalık* = evvelki mananın bir gelişmesi.

Bu manada *-(y)ince*li ulak *-dik-den soñra* lı şeklin (§ 1414) manasına yaklaşır (fransızca karşılığı: «dès lors.... du moment que...; si...;»

MI.: قاضى مرتشى اولونجه طبيعيدركه عدالت مزاده چيقار *ḳadı mürteşi ol-unca tabī'ī-dir ki 'adālet mezad-a çıḳ-ar* (CENAB-ŞEHAĀB-ED-DİN, *tiryāki sözleri* n° 31);

حريت فكردن متولد اولونجه فكرك وجودينى انكار اجله مفردن عدد تشكل ايده بيلير ديمك قبيلندن اولمازمى؟ *hürriyet fikir-den mütevellid ol-unca fikr-in vücūd-un-u inkār et-mek sıfır-dan 'aded teşekkül ed-e bil-ir de-mek ḳabīl-in-den ol-ma-z-mı?* (KEMAL BEY, *Bed. Ed.*, s. 197) «du moment que la liberté est engendrée par la pensée, nier l'existence de la pensée, n'est-ce pas affirmer qu'on peut faire un nombre avec des zéros?»;

يا بالنظر تحصيل علم ايتديكمز شيلر بويله اولونجه حقايقه اولان معلوماتمز نه حالده بولونمق لازم كلور [1] *ya bi-n-nazar taḥsil-i 'ilm et-diğ-imiz şey-ler böyle ol-unca ḥaḳāyıḳ-a ol-an ma'lūmāt-ımız ne ḥal-de bul-un-maḳ lāzım gel-ir* «si les choses que nous apprenons par l'expérience directe (par la vue) sont ainsi, dans quel état doivent être nos connaissances en matière de vérités (premières)».

3°. *Zaman durumu* (alâka fikriyle veya onsuz olarak): *-(y)ince* lâhikasının *-dikde* veya *-dikçe* lâhikalariyle manadaş olarak kullanılışı. (Fransızca karşılığı «lorsque, quand, en ...-ant, toutes les fois que...»).

MI.: اوتورديغم اوطه‌دن نظر صاغه احاله اولننجه ميديللى ليمانى كورونور *otur-duğ-um oda-dan nazar sağ-a iḥāle ol-un-unca Midilli liman-ı g'ör-ün-ür* (KEMAL BEY, *Bed. Ed.*, s. 133) «lorsque, de la chambre où j'habite on tourne les yeux vers la droite, on aperçoit le port de Mételin (Mytilène);

فرنك جانى صيقلنجه صوصار ؛ تورك جانى صيقلنجه چوق سويلر! *firenk can-ı sıḳ-ıl-ınca sus-ar, türk can-ı sıḳ-ıl-ınca çok söyle-r* (CENAB ŞEH. *T. S.*, n° 223) «quand (toutes les fois que) le Franc (l'Européen) est ennuyé, il se tait; quand le Turc est ennuyé, il parle»;

---

[1] Bu misalde علم *ilim* kelimesi fazla görünüyor; حقايقه *ḥaḳayıḳ-a* kelimesinden sonra ise دائر *dāir* kelimesi eksik olsa gerek. A. U. E

علی الاکثر ماضی‌یی دوشوننجه «او زمان نه بدالا ایمشم» دیرز؛ یارین حالی دوشوننجه ینه دییه‌جکمز بودر *'al-el-ekser māzī-yi düşün-ünce* «*o zaman ne budala imiş-im*» *de-r-iz; yarın ḥāl-i düşün-ünce yine di-yeceğ-imiz bu dur* (*Aynı eser*, n° 234) «lorsque (toutes les fois que) nous pensons au passé, nous disons «quel sot je faisais, alors !»; demain, en pensant au moment présent, nous dirons la même chose»; (mot à mot : «c'est encore ça que nous dirons» A.U.E)

(چوجوقلر) آقشام باباlerini کوروبجه «قابینه دوشدیمی ! » دییه صوره‌جقلر (*çocuk-lar*) *akşam baba-ları-nı g'ör-ünce* «*kabine düş-dü-mü ?*» *di-ye sor-acak-lar* (*Kirpinin dedikleri*, s. 57) «(les enfants) en voyant leur père le soir, demanderont : est-ce que le Ministère est tombé ?»;

کاسهٔ لبریز فغفور اولسه‌ده ویرمز صدا *k'āse-'i leb-rīz faġfūr ol-sa da ver-me-z, sedā* (A.U.E) «une coupe plein jusqu'au bord ne résonne pas, fût-elle en porcelaine fine»;

ثروت افزایش بولنجه اغنیا خسّتلنور ‖ *servet efzāyiş bul-unca agnigā hisset-le-n-ür* (A.U.E) (RĀGIB PAŞA) «Quand la richesse s'accroît, les riches deviennent avaricieux» [1];

شبنم کبی فتادهٔ خاک محبتز *şebnem gibi fitāde-'i ḥāk-i meḥabbet-iz* (A.U.E) «Nous sommes comme une rosée tombée sur la terre de l'amour»;

قالمز بر آفتابی کوروبجه قرارمز ‖ *kal-maz bir āfitāb-ı g'ör-ünce karār-ımız* (A.U.E) (NĀBI) «Nous ne résistons pas à la vue d'un soleil (d'une beauté)» [2, 3].

4°. İki hadesin *alelâde ardınlaşması* «succession» *-(y)ip* li *önceleme* «préalable» veya düzendeşlik ulağının (daha ifadekâr) manadaşı.

Ml.: ذوالقدریه حاکمی علاءالدوله‌نك قیزینی ایسته‌مش و علاءالدوله‌ده ویرمینجه اوزرینه یورومش ایدی *Zū-l-Kadriye ḥākim-i 'Alā-'üd-devle-niñ kız-ın-ı iste-miş ve 'Alā-'üd-devle de ver-me-yince üzer-ine yürü-müş i-di* (AḤMED RĀBIM) «le prince de (la dynastie de) Zou-l-Qadr avait demandé la fille d'Ala-ed-Dawleh, et sur son refus il avait marché sur lui»;

نه یازاجغمی بولامینجه آرتق تر دوکمکه باشلادم *ne yaz-acağ-ım-ı bul-a-ma-yınca artık ter dök-meğ-e başla-dı-m* (*Kirpinin dedikleri*, s. 260) «ne sachant qu'écrire je commençai à suer à grosses gouttes».

---

[1] Bunun vezni : — ◡ — —, — ◡ — — . . — ◡ — —, — ◡ — yani : fāilātün fāilātün. . fāilātün fāilün) dür. Tercümede ikinci mısraın başına şöyle bir kayt konmak gerektir. «c'est tout à fait comme ça :» A.U.E

[2] Bunun vezni : — — ◡, — ◡ — ◡ . . ◡ — — ◡, — ◡ — (= mefūlü fāilātü mefāīlün fāilün) dür. A.U.E

[3] Başka bir misâl (Ata sözü) : vermeyince Ma'bud, ne yapsın Maḥmud. Quand le ciel épargne (ses bienfaits,) que peut-il faire (le pauvre diable, nommé) Mahmud A.U.E

1386. (*g'el-mek* «venir» masdarından olan) كلنجه *g'el-ince* siygası, asıl kendi manasından ayrı olmak ve şu manalarda bulunmak üzere, mefulünileyhi çekişleyen bir nevi ilgiçlik tabir olarak da kullanıla bilir.

1° İş (mesele, mevzu) ... olunca «quand il s'agit de ...; quand c'est ...».

Ml.: *deve kuş-a gibi yük-e g'el-ince «kuş-um», uç-mağ-a g'el-ince «deve-yim» de-r* (söylence) «il est comme les autruches (en turc: oiseau-chameau): quand il s'agit d'une charge (à porter), il dit: «je suis un oiseau»; quand il s'agit de voler, il dit «je suis un chameau»;

halk-a g'el-ince sırma kantar; biz-e gel-ince tam tart-ar (söylence) «quand ce sont les autres, (il donne) du fil d'or par quintaux, quand c'est nous, il pèse au poids juste». [1]

2° ... ایسه *ise* (§ 408); bahs ... e gelince «pour en venir à ...; en ce qui concerne...».

Ml.: بکا كلنجه *bañ-a g'el-ince* (= ben ise) «quant à moi, en ce qui me concerne»;

صددمزه كلنجه *sadedi-miz-e g'el-ince* (= bahsimize, sadedimize gelince) «pour en venir à notre but, à notre sujet, à nos moutons»;

النده بللی باشلی بر صنعت معرفتده یوقدی سرمایه سنه كلنجه طوپی طوپی جیبنده اوتوز ایکی غروش اوفاقلق ایله بر مجیدیه ... واردی *el-in-de bel-li baş-lı bir san'at-i ma'rifet-i de yok-du sermāye-sin-e gel-ince* (= *sermayesi ise:* A.U.E) *top-u top-u ceb-in-de otuz iki kuruş ufak-lık ile bir mecidiye ... var-dı* (MEHMED 'ĀSIM, *Karikatur,* s. 126) «on ne lui connaissait ni metier, ni savoir spécial. Quant au capital, il avait dans sa poche en tout et pour tout 32 piastres de petite monnaie et un medjidié (un écu)». [2]

Yine mk. § 1388.

1387. — Hudutlayışlı «limitatif» *ulak olarak kullanılan -(y)ince şekli* (ki bu eski kullanışıdır). — Eski osmanlıca'da *-(y)ince* li ulak, asli hadese *zaman hududu* hizmetini gören *bir anlık* «momentané» bir tali hadesi de bildiriyordu.

Bu kullanış kıyaslama fikrine sıkı sıkıya bağlıdır; ve çünki bilindiği üzere, türkçe'de kıyaslama edatları hudutlayışlı edatlar hizmetini de görür. (Mk. § 903 ve 905).

Bunun fransızca karşılıkları, zaman hududu şunları bildirdiğine göre türlü türlü olur:

1° *Sürekli* «continu» bir asli hadesin *ona kadar* uzadığı anı.. fransızca karşılığı: «jusqu'à ce que ...» (= inceye kadar, A.U.E)

Ml.: بز تناول اطعمه یی تمام ایدنجه نغمه پردازلق ایتدیلر *biz tenāvūl-ü et'ime-yi tamām ed-ince nagme-perdaz-lık et-di-ler* A.U.E (*Sefaret-nāme-i Mehmed Efendi,* s. 37) «on joua de la musique jusqu'à ce que nous eussions terminé le repas);

---

[1] Belki صیرمه *sıyırma* kantar; yani elle sıyırır gibi sürterek tartıyı olduğundan fazlaya çıkaran kantar. yoksa, sırma kantar olsa bile bu, «sırma kantarı» suretinde bir teşkil olabilirdi. Kaldı ki kantarla tartılır bir şey olmadığına göre sırma kantarı da olmaz. A.U.E

[2] Bu *kelime* nin hazf-ü takdir edilerek teşkil ettiği hususi ifadeler de vardır:

Bilmesine bilir amma domuzluğundan söylemez (bilmesine = bilmesine gelince ...), yazmasına yazarım; fakat vakit bulamayorum (yazmaya gelince ..); korkmasına korkduk lâkin ses çıkaramadık (= korkmaya gelince ...) vs ... A.U.E

ارته یری اغرنجه چکشدیلر *erte yer-i ağar-ınca çek-iş-di-ler* A.U.E (*1426 yılı yazmaları*, yap. 60 v°) «ils luttèrent jusqu'aux premières [1] lueurs du matin» (mot à mot: «jusqu à ce que blanchit l'endroit du matin»);

اولنجه سنی ترك ایتمیم *öl-ince sen-i terk it-me-yim* [2] A.U.E (VAMBÉRY, *Alt. Osm.*, s. 46, I. 4) «je ne te quitterai pas tant que je vivrai» (mot à mot: «jusqu'à ce que je meure»).

2°. *Bir lâhzelik* asli bir hadesin *yapılmasına kadar* olan (gözleyiş fikri) veya *yapılmasından evvel* (önceleyiş fikri) geçen anı. Fransızca karşılığı: «en attendant que...», «avant que ne...»;

Ml.: طعام حاضر اولنجه سزه قرالی سیر ایتدیرهلم *ta'am hazır ol-unca siz-e kıral-ı seyr et-dir-e-lim* A.U.E (*Sefāret-nāme-'i Meḥmed Efendi*, s. 38 Julien Galland tercümesi. s. 115) «il faut que je vous fasse voir le roi en attendant que le dîner soit prêt»;

کوردیکم کندی اینجه بونلر اغجی یقارلر *g'ör-di-kim kendi in-ince bun-lar agac-ı yık-ar-lar* A.U.E (Rouen, 1493 yazmaları, yap. 22) «il vit qu'ils allaient abattre l'arbre avant qu'il ne fût descendu»; [3]

بر کمسهیه طویجه طعام یدرمك وقانجه صو ایچورمك *bir kimse-ye doy-unca ta'am ye-dir-mek ve kan-ın-ca su iç-ür-mek* A.U.E (*Kamus tercümesi*, s. 108) «rassasier et désaltérer quelqu'un»; [4]

ایرشمك اوج کماله پیاده مشکلدر *er-iş-mek evc-i kemāl-e piyāde müşkil-dir* A.U.E «il est difficile d'arriver, à pied, au faîte de la prospérité»;

نلر کلور باشنه فرز اولنجه بر بیدق || *ne-ler gel-ür baş-ın-a ferz ol-unca bir baydak* A.U.E (ḤĀZIḲ) «le pion souffre mille morts avant d'arriver à dame». [5]

Şuna dikkat edilsin ki, hadeslerin zaman içinde ardınlaşması bakımından *hudutlayış* kavramı, *ardıncalık* kavramının zıddıdır. Evvelkisi manaca *-mezden evvel* (§ 1418) ve ikincisi *dikten sonra* (§ 1413) şeklinin manasına yaklaşır.

Bazan hudutlayışlı ulağın manası تا *tā* edatiyle kuvvtlendirilirdi. Bazan da ulak, cümlenin sonuna (asli fiilden sonra olarak) getirilirdi...

Ml.: تا اول اق ایبلك قرهدن سچیلنجه ییهلر *tā ol, ak iplik kara-dan seç-il-ince yi-ye-ler* [6] A.U.A (1426 yılı yazmaları, yap. 110) «qu'ils mangent jusqu'au moment où l'on peut distinguer un fil blanc d'un fil noir» (Ramazan gecelerinde);

[1, 2, 6] Bunlardaki arap harfli kelimelerin çoğu metinde harekelidir. A. U. E.

[3] Bunu yerine göre şöyle de tercüme etmek mümkündür: «du moment qu'il vit.....» A.U.E.

[4] Mot à mot: «faire manger à quelqu'un du repas jusqu'il fût rassasié et faire boire de l'eau jusqu'il fût désaltéré» A.U.E.

[5] Vezni: ◡ — ◡ —, ◡ ◡ — — . . ◡ — ◡ —, ◡ ◡ — (= mefāilün feilātün, mefāilün fe'ilün).. burada satranç oyununa mahsus piyade (= bıdık: ön sıradaki taşlar), ve ferz (vezir yerinde sayılan taş) kelimeleri bir arada kullanıldığı için mürā'āt-i nazīr denilen eski bir edebiyat sanati vardır.

Kemalin yüksek noktasına yaya olarak (veya yaya yürüyen için) erişmek güçtür. satranç oyununda bir badak (paytak) taşı vezir payesinde sayılan taş (ferz) yerine geçinceye kadar başına neler gelir» deniliyor. A.U.E

اول ایکی آیینه‌یی بر برینه سورورلر تا خشونتی گیدوب ملایمت گلنجه *ol, iki āyine-yi bir bir-ine sür-er-ler tā ḫaşūnet-i gid-ip mülāyemet g'el-in-ce* A.U.E (*Sefaret-nāme-'i Meḥmed Efendi*, s. 57) «on frotte ces deux glaces l'une contre l'autre, jusqu' à ce qu'elles soient bien polies»;

تا اولنجه مصطفایه منتقل *tā ol-unca Mustafā-ya müntaḳıl* A.U.E (SÜLEYMAN ÇELEBİ, *Mevlud*, mısra 43) «confié au Prophète, jusqu'à sa mort». [1]

Şimdiki osmanlıca'da -(y)*ince*li lâhikasının hudutlayış manasında kullanışına dair epeyce zayif kalıntılar vardır:

arap doy-unca yer türk öl-ünce (veya *acem çatlayınca*) (KUNOS, *Osz. tör Nyelvk.* s. 304 *Teke-Zade*nin ata sözleri dergisi *doyuncaya* (*çatlayıncaya*) *ḳadar* sıygalarını veriyor; mk. daha ileride § 1404) «l' Arabe mange jusqu à ce qu' il en meure» (ou «le persan mange jusqu' à ce qu' il en éclate»);

پاطلاینجه یدیرمشدی *patla-yınca ye-dir-miş-di* A.U.E (REFİḲ ḤĀLİD *Saḳın aldanma*, s. 96) «il l'avait fait manger à l'en faire éclater».

1388. İHTAR. — Hudutlayışlı mana şu tabirlerde de bulunur:

گلنجه *g'elince* (mk. § 1386 ve 1405) ve وارنجه *varınca* (*varmaḳ* «aller» masdarından) «jusqu'à» (mefulünileyh ile).

ضیا پاشانك دفعهٔ اولی صدارتندن دفعهٔ ثانیه صدارتنه گلنجه وقائع مهمهٔ دولت علیه *Ziya paşa-nıñ def'a-'i ūlā sadāret-in-den def'a-'i sāniye sadāret-in-e gel-ince vaḳāyi'-'i-mühimme-'i devlet-i 'aliye* «les événements importants de l' Empire ottoman depuis le premier grand-vizirat de Ziya Pacha jusqu'à son deuxième grand-vizirat»;

گنجلکدن قوجه‌لغه وارنجه *genc-lik-den ḳoca-lığ-a var-ınca* (*Gramm.* de HOLDERMANN) «depuis la jeunesse jusqu'à la vieillesse»;

ایکنه‌دن ایپلکه وارنجه *iğne-den ipliğ-e var-ınca* «de fil en aiguille» (mot à mot: «d' aiguille en fil»);

ادرنه‌دن بلغراده وارنجه یول اوزرنده واقع اولان قاضیلر *Edirne-den Beligrad-a var-ınca yol üzer-in-de vāḳi' ol-an ḳadı-lar* A.U.E «les kadis qui sont sur la route d' Andrinople à Belgrade» (padişah fermanları uslubunun şekillerinden biri; mk. GRZEGORZEWSKI, s. 14 ve *müteaddid yerler*). [2]

وارنجه *varınca* kelimesi hattā, bile «même» manasını da verebilir (mk. fransızca'daki «jusqu'à» tabirinden de buna benzer bir mana gelişmesini).

Ml.: *ademlerine daḫi varınca raḳam yollarım* adamlarına bile yol kağıdı yollarım A.U.E (TAMBURİ ARUTİN, s. 16) «j' enverrai un sauf-conduit même à ses hommes».

---

[1] Fransızca'ya tercümesi Bizce şöyle olmak gerek: «Jusqu'à ce qu'il (elle) soit transmis au Prophète»; «il, elle» peygamberlik nuru yerindedir.— Bunun vezni: — ⏑ — —, — ⏑ — —, — ⏑ — (fāilâtün, fāilātün, fāilün) dür. A.U.E

[2] Başka bir misāl:
وای شهباز یکیدم طوینجه یوزنه بقمادغم خانم یکت *vay şehbaz yegid-üm doy-unca yüz-ün-e baḳ-ma-duğ-um ḫan-um yegit* A.U.E (*Kitab-ı Dede-Ḳorḳud*, s. A.U.E

Redhouse kendi lügatinde işhad edilecek misâl vermeden دکنجه *deyince* (دکنجه adv. ger. of) «until, attaining» tabirini veriyor. Şark türkcesinde bu, daha ileride bahsi gelecek olan *tägünçe* ye muadildir.

1389. *-(y)ince şeklinin* yerine geçiş «substitutif» *ulağı olarak kullanılışı -(y)ince* lâhikasının eski osmanlıca'da aslî hadesin onun yerine geçirildiği veya ona tercih edildiği bir talî hadesi bildirmeğe yarar.

(Fransızca karşılıkları: «plutôt que de...; au lieu de...» Mana tekâmülü iki suretle izah edilebilir:

1° kıyaslanmış hadesler > değerce müsavi sayılan hadesler > yerine başkası geçmiş hades > tercih edilmiş hades [1];

Veya 2° bir başkası yapılıncaya kadar yapılmış hades > bir başkası yapılmadan *evvel* yapılan hades > (yapılacak hades) *yerine* (ona tercihan) yapılan hades. Mk. fransızca'da plus tôt > plutôt.

بر جاریه نکاحلنجه فلانه حره مشرکه ء آلسکن [2] *bir cāriye nikâhl̤a-n-ınca (kendiñe nikahlayacağına, nikahlayacak yerde) filāne («müennes olan» filan = her hangi) ḥurre-'i müşrike-yi (müşrik bir hur kadını) al-sa-ñ ne (olur)*. A.U.E (1426 yılı yazmaları, yap. 124) «que ne prends-tu (*al-sañ-ne*, mk. § 1232) une telle, païenne de condition libre, plutôt que d'épouser une esclave»;

بکا دعا قلنجا باغی ششوپ قو ویرسکنه *bañ-a du'ā ḳıl-ınca (kılacağına) bag-ın-ı şeş-üp (= çözüp) ḳoy-u vir-se-ñ-ne (olar)*. A.U.E (*Ayni eser*, yap. 153 v°) «au lieu de m'adresser des prières, délie-la de ses liens et renvoie-la» (*ḳo-yu ver-se-ñ-ne*, mk. § 1232);

قاضیلغی رهبانلره ویرنجه قوللرمه ویرسمنه *ḳadı-lıg-ı ruhban-l̤ar-a vir-ince (vereceğime) kul̤-l̤ar-ım-a vir-se-m-ne (lâzım gelir)* A.U.E. (SAMIRNOF *Chrest.*, s. 20; Neşri tarihinden çıkarılma; mk. ayni ibarenin bir başka türlüsünü, § 1232, s. 843); [3]

آدم ایچمز آجی صولر صیزنجه صیزمسه یك *adam iç-me-z (adamın) iç-me-yeceğ-i acı su-lar sız-ınca (sızacağına) sız-ma-sa yeg (yey = daha iyi)* A.U.E (*Kitab-ı Dede Ḳorḳud*, s. 4; bk. *Ayni eser* bir sıra buna benzer *-(y)ince, ... -me-se yeg* li misallere. [4]

[1] Yakutça'da *-iüx* (= osm. *-(y)ecek* hades şeklinden yapılmış hades isminin kıyaslama haleti olan *täyär* + *-iüx* şeklinde de buna benzer bir mana tekâmülü bulunmaktadır. Bu şekil ile osmanlıca'nın *-(y)ince* şekli arasında Böhtlingk tarafından, s. 289 mana bakımından bir yaklaştırma yapılmıştır (ki Kazem Bek bunu osmanlıca için kaydetmektedir, s. 444). J. D.

[2] حره kelimesindeki ر şedde işaretlidir; مشرکه kelimesindeki ک üzerind üstün işareti var; آلسکن kelimesinde س ve ن harfleri üzerinde üstün işaretleri var; ک harfi üzerinde cezim işareti (ْ) var. A.U.E

[3] Bunu fransızca'ya şöyle çevirmek mümkündür sanırız:

«au lieu de confier aux ecclésiastiques, la charge de cadi (juge d'après la loi musulmane) n'aurais-je pas eu mieux fait d'en charger mes (autres) sujets». A.U.E

[4] آتا ادنی یورتمین خوراد اوغل آتا بلندن اینجه اینجه یك آنا رحمنه دوشنجه دوشمسه یك *ata ad-ın-ı yürü-t-me-yen ḥoyrat ogul, ata bel-in-den in-ince (ineceğine) in-me-se yeg, ana raḥm-ın-a düş-ünce (düşeceğine) düş-me-se yeg.* (s. 4);

یلان سوز بو دنیده اولنجه اولمسه یك *yal̤an söz bu dünye-de (= dünyada) ol̤-un-ca (olacağına) ol̤-ma-sa yeg.* (s. 4).

Müellif § 1392, ihtar 1 de bunun *-(y)ence* li şekline dair malûmat veriyor ki, asıl yeri burası olsa gerek (bk. oraya 1) A.U.E

1390. *Menfi fiillerden -(y)inceli ulak.* -*me-yince*li veya *-(y)e-me -(y)ince*li bir ulak yine *menfi* olan asli bir hadesle beraber bulunduğu zaman *-me-dikçe*li (§ 1381) ulakların aynı asıntılı «suspensif» manası gibi bir manaya gelir; böyle yapılmış olan kelamlar asli bir hadesin tali bir hades *yapılmadıkça* yapılmadığını bildirir.

Bu hususi kavram, «akıbet» manalı kullanışın sadece bir gelişmesidir diye izah edilebilir. Menfi hades (« . . . -mediği zaman» yerine: « . . . -mediği müddetçe» manasile) bir *müddet* i [1] (yani devamlı zamanı A.U.E) havi sayılır; fakat bu mana gelişmesinde hudutlayışlı kullanışın büsbütün yabancı kalmamış olması da mümkündür. Ve gerçekten bu menfi kelâmların manası (müsbet fiillerle) bir bekleyiş, bir *gözleyiş* «expectatif» manasiyle ikizleniyor:

«Ali (veya bizzat Veli) filan hadesi yapmadığı müddetçe (= yapmadıkça) Veli harekete gelmiyor» demek, «Veli harekete gelmek için Ali'nin (veya bizzat Veli'nin) o hadesi yapmasını bekliyor» demektir. Şuhalde *gözleyiş* mefhumu hudut (= . . . -diği zamana kadar, vs.) mefhumuna yakındır.

Ml.: كمی يه بنمينجه ناولون ويرلمز *g'mi-ye bin-me-(y)ince navlun ver-il-me-z* (Atasözü) «tant qu'on n'est pas monté à bord, on ne paye pas le prix de passage»;

lokma çiyne-me-(y)ince yut-ul-ma-z «la bouchée ne peut s'avaler tant qu'elle n'a pas été mâchée» (mk. buna benzer bir atasözü, daha ilerde, § 1394, *c. d.*);

kız ana-sın-dan g'ör-me-yince sofra-yı kal-dır-ma-z (Teke-Zade'nin atasözleri, p. 262) «tant qu'elle n'a pas vu faire sa mère, la fille ne sait pas desservir la table»; mk. *Kitab-ı Dede Korkud*, s. 3:

قز انادن كورمينجه اوكوت آلماز *kız ana-dan g'ör-me-yince öğüt al-ma-z* A.U.E «la fille n'écoute pas les conseils, tant qu'elle n'a pas vu faire sa mère»;

قومزم سنى الله كتورمينجه *ko-ma-z-am sen-i el-e g'etür-me-(y)ince* A.U.E (*Gazev. S. Bat.*, s. 5) «je n'aurai de cesse que je n'aie mis la main sur toi»;

بنومله طانشمينجا صاتمغل *ben-üm-le tanış-ma-yınca sat-ma-gıl* A.U.E (1426 yılı yazmaları, yap. 73) «ne(le) vends pas avant de m'avoir consulté (tant que tu ne m'auras pas consulté)». [2]

[1] Bu, «akıbet»li ulakla ifade edilen hadesler, lahzalık mahiyeti hakkında söylenmiş olanları nakzeder halde değildir. Hades lahzalık kalır, kendinde bir müddet var olan şey, bu hadesin (menfi ile ifade edilen) yokluğudur. J. D.

[2] *Kitab-ı Dede Korkud* da buna benzer başka misaller var:

قادر تكرى ويرميَنجه ار بايماز *kā-dir tañrı vir-me-yince erbayı-ma-z* (zenginleşmez) A.U.E, (s. 3);

اجل وعده ايرمينجه كمسه اولمز *ecel va'de ir-me-yince kimse öl-me-z* A.U.E (s. 3);

قز انادن كورمينجه صفره چكمز *kız ana-dan g'ör-me-(y)ince sofra çek-me-z* (sofra kurmaz) A.U.E (s. 3); bk. yukariki misale A.U.E;

آغام طوتولان قلعه يه وارمينجه ، آغامك اولوسن دريسن بيلمينجه اولديسه قانن الماينجه قالن اغوز ايله كليكم يوخ ديدی *aga-ın tut-ul-an* (*tutulduğu*) *kal'a-ya var-ma-yınca aga-m-ıñ ölü-sin, diri-sin bil-me-yince, öl-dü-yse kan-ın al-ma-yınca kalın* (= *kalabalık*, *oguz il-e* (*iline*) *gelig-im* (*gelmem*) *yoh didi.* A.U.E

Eski osmanlıca'da *-me-(y)ince* li ulak çoğu zaman تا *tā* veya تاكيم *tākim* edatiyle beraber bulunurdu. (Mk. § 1387 ve 1381).

Ml.: رهن صحيح اولمز تا قبض اتمينجه *rehin sahīh ol-ma-z tā kabz et-me-yince* A.U.E (1426 yılı yazmaları, yap. 155) «le gage n'est pas valable, tant qu'il n'a pas été effectivement livré»;

تا ويلق اوغلى قزنى سلطان بايزيده ورمينجه سلطان بايزيد صحبت وعشرت نيدوكين بلمزدى *tā Vılak Oglu (Sırp kıralı Etiyen) kız-ın-ı sultan Bāyezid-e ver-me-(y)ince sultan Bayezid sohbet ve 'işret n'i-düg-in bil-me-z-di* A.U.E (Rouen, n° 1493 yazmaları, yap. 20) «avant que Vilaq Oghlou (le roi Etienne de Serbie) n'eût donné sa fille (pour: sa soeur) à Bayezid, celui-ci ne savait même pas ce qu'étaient les festins et la boisson»;

Bunun *Vılak Oğlu* suretinde söylendiği son zamanlarda İstambul'da neşredilen *Aşık Paşazade* tarihindeki (bk. bu tarihin fihristine) ويلاق اوغلى , ولق اوغلى suretindeki kaydından anlaşılıyor ki, bu da kilise ıslavoncasında влъкъ Sırpca'da вук, Bulgarcada вълк suretlerinde yazılan Vouk yani «kurt» alem isminin eski şeklinden bir transkripsiyon gibi görünüyor. Şu halde *vilak, vlak* aslındandır (mk. § 112).

Bugünkü osmanlı tarihleri buna ويلق *vılık* diyorlar.

Dherbelot (s. 214) ihtimal yunanca bir yazılış tesiriyle bunu *Bulcogli* (Bulk oğlı) okumakta ve şöyle demektedir: Türkler buna Servie (Serbie, Sırbıya) despotları adını veriyorlar. Sebebi de şu ki, Bulgaristan kralı Estienne'den bu beyliği ilk olarak elde edenin Bulc oğlu Eleazar veya Lazare adında oluşudur».

amma ordudan bir adam dışarı çıkmaz ta kim Tahmas Kalandan rakam almayınca (Tamb. Ar., s. 35) «mais personne ne pouvait sortir de l'armée (du camp) sans avoir obtenu un sauf-conduit (yol için ruhsat kâğıdı: A.U.E) de Nadir-chah».

1391. *Osmanlıca'da akıbetli ulağın başka şekilleri* — Eski osmanlıca'da, akıbetli ulak olarak (daha nadir bir vokallenişli) *-(y)icek* veya *-(y)ecek* lâhikası da kullanılırdı ki bu, ihtimal daha eski bir **-kay + çañ* (§ 1396) yerindedir.

Ml.: كوپكلرى كوريجك قس قس كولدى *k'öpek-ler-i g'ör-icek kıs kıs gül-di* (*Kitab-ı Dede Korkad*, s. 47) «dès qu il vit les chiens, il se mit à rire aux éclats» [1].

قضا كليجك اوس پسر [2] *kazā g'el-icek us pas-ar* (akıl siner. A.U.E) (Cezayir, 1919 yazmaları, yap. 73. mk. bu atasözünü *-dikde* li ulakla daha yeni bir şekilde, § 1371) «lorsqu' arrive le destin, la raison se cache»;

توقيع رفيع همايون واصل اولیجق *tevkī'-i refī'-i hümāyun vāsıl, ol-ıcak* padişaha mahsus yüce ferman ulaşmış olunca A.U.E (osmanlı padişahlarının bütün fermanlarında görülen resmi kitabet tabiri. mk. meselâ M. Jean Grzegorzewski tarafından Sofya'da [Z sidzyllatow rumelijskich..., Léopol, 1912] neşr olunanlarını) «dès que (mon) impérial rescrit (te) sera parvenu»;

كشاد سينه‌كى كوردكده دل ايدر فرياد *küşād-ı sīne-ñ-i (göğsünün açıldığını) gör-dük-de*

---

[1] Müellif bunu *kas kas* suretinde kayd ile «kahkaha ile» manasını veriyorsa da bizce *kıs kıs* suretinde ve *kısa kısa* için için manasındadır A.U.E

[2] Arap harfli ibarede son iki kelime harekelidir. A.U.E

dil (gönül) ed-er feryād A.U.E «En voyant ta potrine qui se découvre (qui s'ouvre) le cœur clame»,

حصار فتح اولیجق ابتدا اذان اوقنور || *ḥisār fetḥ ol-ıcaḳ ibtidā ezān oḳu-n-ur* A.U.E (VĀSIK),

Quand on conquiert (= on ouvre) une citadelle, on commence par l'appel à la prière» [1].

-(y)icek lâhikası mecburi bir akibet de ifade edilebiliyordu (mk. § **1385**, 2°).

Ml.: ایله اولیجق *eyle ol-ıcaḳ* öyle olunca A.U.E (*Nüzhetül-ervāh*, s. 17) «du moment qu'il en est ainsi; s'il en est ainsi; dès lors, par conséquent».

Ayni manada olarak şart siygasiyle ایله اولسه *eyle ol-sa* (A.U.E) (*Ayni eser* s. 8) da deniliyordu. ایله kelimesi, ایله (metinde harekeli A.U.E) *eyle* ایله (metinde harekeli A.U E) *öyle* yerinde olup, bugünkü اویله *öyle* dimektir; ve bütün tabir bugünün *öyle ise* sine muadildir.

Bazan da *-(y)icek* lâhikası *ḳaçan* bağlaciyle beraber kullanılabiliyordu (bk. § **1016** 2° nci misâl).

Şu aşağı misallerde de *-(y)ecek* siygası bulunmaktadır:

موفق بو سوز اشدجکدردی [2] *Muvaffaḳ bu söz-ü işi-d-icek dar-dı* A.U.E (VAMBÉRY, *Alt. Osm.*, s. 48, l. 12);

اش تمام اولجق قاضی رنکرزه ایتدی [3] *iş tamām ol-acaḳ kādī renkriz* (رنکرز = *boyacı*) *-e eyit-di* A.U.E (*Ayni eser*, s. 55, l. 6) «lorsque l'affaire fut finie, le kadı dit au teinturier».

Yine mk. اشدجك *işid-ecek* A.U.E (s. 59, l. 20); کرجق *gör-ecek* A.U.E (s. 59, l. 18); یتشجك *yet-iş-ecek* A.U.E (s. 48, l. 18) [4]

Ayni metinde *-(y)icek* şekli de kullanılır:

کدجك *gid-icek* (s. 50, l. 10).

Bir başka misâl:

بیلنمیجك انسان بیلنمدی یزدانی [5] *bil-in-me-yecek insan bil-in-me-di Yezdan(i)* A.U.E (*Nüzhet-al-ervāḥ* s. 17) «quand on ne connait pas l'homme, on ne connait pas non plus le Créateur».

(Menfi tabanlı) *-me-(y)icek* lâhikası, menfi olan bir asli fiil ile birlikte olduğu zaman ayni durumdaki *-me-(y)ince* lâhikasiyle ayni manada bulunurdu (mk. § **1390**).

Ml.: توفیق رفیق اولمیجق فائده یوقدر *tevfiḳ refiḳ ol-ma-yıcaḳ fāyide yoḳ-dur* A.U.E (NEF'İ, *Gibb*, VI, s. 192, mısra 13) «il n'y a rien de bon (d'utile), tant que Dieu n'accorde pas son aide» [6]

---

[1] Bu beytin vezni: ᴗ — ᴗ —, ᴗ ᴗ — — .. ᴗ — ᴗ —, ᴗ ᴗ — (müfāilün feilātün, mefāilün feilün) dür.

Ve bunun fransızca tercümesi vazıh olmak için ikinci mısra tercümesi başına şöyle bir ibare getirilmelidir: «c'est tout à fait comme ça:» A.U.E

[2] Arap harfli misalde son üç kelime harekelidir. A.U.E

[3] 1 inci, 3 üncü, sonuncu kelimeler harekelidir. A.U E

[4] Burada bütün arap harfli kelimeler harekelidir. A.U.E

[5] Fransızca tercümesine göre türkçesindeki *yezdān-i* kelimesi sadece *Yezdan* olacak. Bunda arap harfli iki kelime harekelidir. A.U.E

[6] Vezni: — — ᴗ, ᴗ — — ᴗ .. ᴗ — — ᴗ, ᴗ — — (mefūlü mefāīlü, mefāīlü feūlün) dür. A.U.E

پاى فرسوده صحراى طلب اولميجق *pāy fersūde-'i saḥrā-yı taleb ol-ma-yıcaḳ* ayak isteyiş çölünde yıpranmış olmayınca A.U.E «tant que les pieds ne seront pas usés dans le désert de la recherche.

آدمه كندى اياغى ايله دولت گلمز *ādem-e kendi ayāg-ı ile devlet gel-me-z* A.U.E (SEYYİD VEHBİ) «la félicité n'ira pas d'elle même à l'homme» = (La félicité n'ira pas d'elle même à l' homme, tant qu'il n'aura pas usé ses pieds dans de désert de la recherche). [1]

-*(y)icek* lâhikası (hadeslerin ardınlaşmasındaki fasılasızlık mahiyetini tebarüz ettirmek için) bir tasgir şekli alabiliyordu.

Ml.: فكرله ار يول بوليجاغز حقا *fikr-ile er yol, bul-ıcağ-az Ḥaḳḳ-a* A.U.E «lorsque l'homme a trouvé le chemin de Dieu.

دانه‌يه آلدانوبن دشمز فقا || *dâne-ye al-da-n-ub-an düş-me-z faḳ-a* A.U.E (Bibl. Nat., S. T. yazmaları, 1207, yap. 73 V°) «il ne se laisse pas séduire par le graine (de l'appât du monde); [2]

Mk. اوليجكز *öl-üceg-ez* «quand il sera mort» A.U.E gibi bir başka misâli, Kazem Bey gramerinde § 327, *Muḥammediye*, denilen nazımdan. [3]

-*(y)icek* şekli Aydın lehçesinde de kalmıştır. [4]

Ml.: *ben öl-öceḳ bir eski mezer-e γoy-oñ* (quand je serai mort mettez-moi (*γoy-oñ* = koyun A.U.E) dans un vieux tombeau, (KUNOS *Nasreddin Hoca Tréfái*. No. 23).

Viguier tarafından kaydedilen -*ice* lâhikası (zaman No. 65: «en . . . -ant»), sondaki bugazlı konsonu gitmiş ayni morfem gibi görünüyor.

-*(y)icek* lâhikası da (-*(y)ecek* lâhikası gibi) [5] ortaç veya niyetli istikbal temesi rolünü görür.

Ml.: بويله بلغل سن اوليجك جانڭى *böyle bil-gil* [6] *sen, öl-ücek can-ıñ-ı* A.U.E (Z. D. M. G., XX, s. 578, mısra 60; *Jahrb. Litt.*, 1829, anzeig. Blatt, s. 114) «sache que ton âme est mortelle»;

---

[1] Vezni: — ᴗ — —, ᴗ ᴗ — —, ᴗ ᴗ — —, ᴗ ᴗ — (fāilātün feilâtün, feilâtün feilün) dür. A.U.E

[2] Bu beytin iki mısrağı vezince birbirine imâle ve zihaflarla da uymuyor. Belli ki nazımı aruzu acemice kullanmış. A.U.E.

[3] Kazem Bey bu şekli, sonunda «zaman, defa» manasında گز *gez* kelimesi bulunan (-*y)ecek+gez* -*(y)icek* veya suretinde bir teşekkülle izah etmek istiyor. J. D.

[4] -*(y)icek* şekli, koïbalca'da şahıslı siyga (III üncü mazı) ve mazı ulağı olarak kullanılan (*i* vokali düşmüş) -*cek* lâhikasiyle hısım gibi görünüyor (CASTREN), s. 37 ve aşağısı). Ayni hadise (*i* vokalinin düşmesi) azerce'de de olmuştur.

اونى كورچك عاشق اولدم *on-u g'ör-çeg' 'āşıḳ ol-du-m* A.U.E (*Arşın mal, alan*, s. 44) «le voyant, j'en devins amoureuse». J. D.

[5] Bosna türkcesinde bir -*(y)ecen* lâhikası da bulunuyor ki bu, -*ce(k)* = *çañ* muadililiğini teyid etmektedir (§ 918, haşiye 2).

اگر باقجان اولورسن (arap harfli ikinci kelime harekelidir. A.U.E) *eger baḳ-acan ol-ur-sa-n* A.U.E (BLAU, s. 110) «si tu considères...». J. D.

[6] Bu tercümeye göre بلغل kelimesi بلكل yazılmalı idi; yoksa kelime aslında *bul-gul* mudur? o zaman tercüme nasıl olur? (sen ölünce canını böyle bulursun?) A.U.E

ییل کلیجك *g'el-icek yıl* A.U.E (Rouen, No. 1502 yazmaları, yap. 63) «l'année prochaine»;

Mk. daha başka misâlleri:
یازلیجق ، اولیجق *ol-ıcak yaz-ıl-ıcak* A.U.E (*Aynı eser*, yap. 17, 21 V°, 35 ve 48).

1392. Akibetli ulağın lehçelik olarak daha üç şekli vardır:

1° *-(y)incek* lâhikası ki, (buğazlı konsonunu muhafaza eden, mk. § **918**) besbelli eskimsek bir şekil olup *-kin-çä* şeklinden de daha eski olan bir **-kin-çäk* şeklinin varlığını tazammun etmektedir.

Kütahya «Kiutahie» li Hindoglu Artin, *-(y)incek* lâhikasını, *-(y)icek* lâhikasının aşağı halk tabakası şekli olarak veriyor. (*Türkische Sprachlehre*, Vienne, 1829, s. 58: fransızca'ya tercümesi, s. 112).

Mk. Giese *Anat. Türk.* de daha başka misalleri:

bahar g'elincek, göçüp gene yaylasına gelir (s. 47, No. XVI, *sonda*) «dès que vient le printemps, ils émigrent dans la montagne»; mk. *Ayni eser*: *varıncak* (s. 44, N° . X), *basıncak, olancak* (s. 46, N° . XIV), *düşüncek* (s. 80, N° . XLVIII).

-(y)incek şeklini («zaman N°. 68» diye ve fransızca'daki: «en ... -ant, puisque ...» suretinde karşılıklariyle) ilk defa kayd ve işaret eden öyle görünüyor ki Viguier'dir.

Hüseyin Rahmi de bu şekli ele alıyor:

Ml.: بونلری اوقویونجق کندیمی گنجلمش گبی طویدم *bun-lar-ı oku-yuncak k'endi-m-i g'en-c-el-miş* [1] *gibi duy-du-m* (*Metres*, s. 425) «en lisant ceci, je me suis senti comme rajeuni».

(Menfi tabanlı) *-me-yincek* lâhikası, *me-yicek* ve *me-yince* lâhikalarındaki ayni durumlarda kullanılabilir (mk. § **1390**).

Ml.: *ta bu kale-yi al-ma-yıncak gid-e-me-m* (TAMB. AR., s. 17) «je ne quitterai pas cette forteresse sans l'avoir prise».

2° *-(y)inces* veya *-(y)incez* lâhikası. Bu daha yukarıda gördüğümüze benzer bir nevi tasgirli şekilden ibarettir. (Mk. § **508**), daha önce bu (Meninsky *İnst.*, I. s. 142) de: *sevincez* suretinde aşağı tabaka halk siygası yerine verilmiş bulunuyor. Biz (J. Deny) bu şekli Maraş'ta kaydetmiştik (bk. § **1016**, ihtar). Pisaref Trabzon lehçesinde de varlığını haber vermektedir. (*Mem. de la Soc. arch. russe*, t. XIII. 1901, s. 177. *gidincäs*. [*gidince* yerine]). Giese'de ve Hüseyin Rahmi'de de var:

Ml.: *ikindi oluncas ekmek almağa çarşıya getmişler o dervişler* (GİESE, *Anat. Türk.*, s. 29, l. 3 aşağıdan) «à l'heure de la prière de l'après-midi, ces derviches allèrent chercher du pain au marché».

(Mk. *Aynı eser*, s. 30, l. 9: *Gece sāt beş rātdelerine gelinces*: s. 30, l. 14-15 aşağıdan: *başlayıncas*);

بز بر خستەنك صفتی گوروُنجس ایچنی آكلارز *Biz bir hasta-nıñ sıfat-ın-ı g'ör-ünces iç-in-i ağna-r-ız* (= *añlarız*) (HÜSEYİN RAHMİ, *Cehennemlik*, *İleri* gazetesi, 12 nisan 1919 bir ermeni doktor ağzından) «nous, rien qu'à voir l'aspect extérieur d'un malade, nous comprenons ce qui se passe en dedans».

[1] Müellif bunu *gencilmiş* gibi kaydediyor. A.U.E

Bunun *me-yincee* suretindeki menfi şeklinde durum, *-me-yincek, -me-yicek* ve *-me-yince* şekillerinde olduğu gibidir.

Ml.: *nasib olmayincas minäsib (= münäsib) olmaz* CULARDİYAN, ermenice harflerle *türk atasözleri*, Venedik, 1882, s. 112.

3° *-(y)incen* lâhikası. Bu morfem *-kin-çäk* den de daha eski olması gereken bir **-kin-çän* şeklinin varlığını kabul ettirmeğe müsait bulunuyor. (Mk. daha yukarıda § 1384; bir de bk. § 918, haşiye 1).

Ml.: *beslen-incen arab atlar etlenir* «quand on les nourrit, les chevaux arabes engraissent;

‖ *göz görm-yincen (görme-inen) gönül yatlanır* «le cœur prend patience, quand les yeux ne voient pas (loin des yeux, loin de cœur)» (GIESE, *Aynı eser*, s. 59 aşağısında: halk türküsü).

İHTAR. 1 — Blau (s. 111) da, yerine geçişlik «substitutif» manasiyle olmak üzere *-(y)ence* şeklinin bir misalini buluyoruz.

بن اوكرنەنجە بنى اوكرەسن [1] *ben ögren-encä ben-i ögred-e-sen* ben (kendim) öğreneceğime (sen) bana öğret A.U.E «plutôt que de me laisser apprendre seul, enseigne-moi».

Bu şekil *känçä* lâhikasının (§ 1393, *f.* den sonra) bir kalıntısı olmak bakımından ilgi değer bir sey olabilirdi; fakat yukarıki misâl münferid olduguna göre, bunun alelâde bir yazı yanlışı meselesinden ibaret olmadığından emin olmak için daha başkalarını da bulmak icabeder.

İHTAR. 2 — *Kitāb-ı Korkud* da, *de-mek* masdarından olan دیکچ *di-geç* manzarası içinde *-keç* lâhikasının akibetli ulak olarak kullanıldığına dair zaif izler vardır.

بویله دیکچ ، آنلر ایله دیکچ *böyle di-geç, an-lar eyle di-geç* A.U.E «lorsqu'il eurent dit (parlé) ainsi» (s. 21 ve 28).

-käç lâhikası Şark lehçelerinin bir çoklarında akibetli ulak olarak çok kullanılır. Mk. daha ileride § 1396.

Öteki türk dilleride ākibetci (ve hududlayışlı) ulak.

1393. Burada zikredilecek olan ve akıbetli ulağı veya ona benzer şekilleri ifade etmeğe yarayan muhtelif lâhikalar (osmanlıca'nın *-(y)ince* lâhikası da dahil olmak üzere) bütün unsurları birbirine sıkı sıkıya hısım görünen bağlaşık bir küme vücude getirirler. Bu hısımlık meselesi daha ileride § 1396 tetkik edilecektir.

-(y)ince lâhikası.

-(y)ince lâhikasına ancak osmanlıca'ya pek yakın lehçelerde rastlanır.

Ml.: *zängin-niñ gönl-ü ol-unca, fukärä-nıñ can-ı çık-ar* (RADLOFF *Proben*, VII. [Kırım lehçesi] s. 397 Atasözü N°. 183) «avant que le riche ne se laisse toucher, le pauvre rend l'âme».

منجیكز كوروب بكنمینجه اره كیتمیه جکم *men-cig'ez (men* = osm. *ben* in tasgiri) *gör-üp begen-me-yince er-e git-me-yeceg-im (mencigez* burada «bizzat ben,

[1] Bu arap harflii misâlde birinci ve sonuncu kelimelerin son kısımları harekelidir. A.U.E

kendim» demek olacak. A.U.E) (HACIBEKOF *Arşın maļ aļan*, s. 17 [azerce]) «je ne me marierai pas tant que je n'aurai pas vu moi-même l'homme qu'on me destine».

-*kin-çä* lâhikası.

Bu morfem, bugazlı konsonunu muhafaza etmiş -*(y)ince* lâhikasından başka bir şey değildir; (katıldığı) taban da buğazlı bir konsonla nihayetlenmiş olduğu zaman bu bugazlı konson *(k)*, şark türkçesinde de bazan kaybolur (bk. § 1393, *b.* sonlarına). Bk. bu lâhika hakkında *Gr. alt.*, § 299 dan 303; mk. Martin HARTMANN; *Çaghat.* § 46 (tamamlanmak üzere).

a. Akibetli kullanılışı. Osmanlıca'daki muadili (-*(y)ince* ve ayni lâhikanın tâli şekilleri) nden farklı olarak -*kinçä* lâhikası, asıl akibetli ulak diye seyrek kullanılır. Bu vazifesinde -*käç* lâhikası (bk. daha ileride § 1395) önünde umumiyetle gerilemiş görülüyor. Bununla beraber HARTMANN, s. 40 da bu türlü kullanılışa dair misâller bulunmaktadır.

b. Hududlayışlı «limitatif» kullanılışı. Bu lâhikanın böyle kullanılışı Altayca [1] ve Çağatayca'da pek sıktır.

Ml.: اوغوز خان تختیندا اولتوروب اولکونچه وزیر وکیل اول ایردی *Oguz Han taḫt-ın-da oļ-tur-up öl-künçe vezir vekil-i oļ ir-di* Oguz hanın tahtına oturmasından, (ta) ölmesine kadar vezir vekili o idi A.U.E (EBÜ-L-GÂZİ, s. 16) «jusqu'à la fin du règne et la mort d'Oghouz Khan, c'est lui qui a été le second ministre»;

تا دنیا آخر بولغونچه *tā dünyā āḫir boļ-gunça* ta dünyanın sonu oluncaya kadar A.U.E (*Aynı eser*) «jusqu'à la fin du monde»,

Toy-ķança nämä yä-p doyuncaya kadar bir şey ye-yip A.U.E (*Tezkere-'i Evliyā*, s. 187, l. 5) «mangeant à ton appétit» ?;

اول آی اوتکونچه *oļ ay öt-künçe* o ay geçinceye kadar A.U.E (BEREZİNE, *Bibl. vost. hist.*, s. 168); «jusqu'à la fin de ce mois»;

من کلکنچه سن منده دورغل *men gel-gince* (ikinci *kef*'in çınlak *g* okunuşunu göstermek için üzerinde üç nokta ile J. D.) *sen mun-da dur-gıl* A.U.E (*Kitab Terc. Far.* Melioranski tab'i, s. 019) «reste ici jusqu'à ce que je vienne».

Ayni misâl *Kitâb-ül-İdrâk* de şu şekilde görünüyor:

طور منده من کلکنجا *tur mun-da men gel-ginçä.* [2] A.U.E

بزه کیلکونچه *biz-e kil-künçe* biz(im zamanımız)a gelinceye kadar. A.U.E EBÜ-L-GÂZİ, s. 2) «jusqu'à nos jours».

Mk. daha yukarıda, § 1388, osmanlıca'daki *g'elince* nin buna benzeyen manasını;

[1] Altayca'da -*gince* li hudutlayış ulağı tali hades sürekli olduğu zaman dahi kullanılır; eğer: *sen ayıl,dap yürginçe ķazan asıp ķoyorım* sen davranıp yürüdüğün sırada (ben) kazanı asıb (yemeği) koyarım (hazırlarım) «pendant que tu te promènes, je préparerai le repas» misalinde olduğu gibi asli hades lâhzalık ise fransızca karşılığı: «pendant que...» olur. Eğer (*yarıķ yarıp turgınca yürüger* (yürü ger? A.U.E) ışık parıldayıp yükseldiği müddetçe yürüyün «marchez, tant qu'il fait clair» misalinde olduğu gibi asli hades de sürekli ise) fransızca karşılığı: «tant que» olur. (*Gr. alt.*, § 301 ve 302). J. D.

[2] Bu arap harfli misalin ilk iki kelimesi harekelidir Mk. من کلکنجا سن موندا طورغای سن *men gel-ginçä sen mun-da tur-gay sen* (İBN-İ MÜHENNĀ., s. 91). A.U.E

yine mk. دیکنجه (bk. § 904 *sonlarına doğru*) *dig-ince* A.U.E تیکوچه (EBÜ-L-GAZİ s. 16) *tig-ün-çe* (A.U.E) ve *tāginça* (T. E. yap. 86 v°, I. 5) «jusqu'à» siygalarını ki, bunlar *-tāg* fiilinden yapılmış olup *Ebu Hayyan* ın daha o zamanlar *Kitāb-ül-İdrāk*, s. 205 de kaydetmiş olduğu üzere (lâhika başındaki) bugazlının düşmesi gibi bir hadise dolayisiyle *inc(ç)e* suretinde kalan bir lâhika almıştır. *Kitāb. Terc. Far.* (s. 019) تكنجا ve دكنجا *t(d)āginçā* siygalarını veriyor:

بالغ يدم باشنه دكنجا *balıg yi-di-m baş-ın-a deg-in-çä* A.U.E «j'ai mangé le poisson jusqu'à la tête» ki, bu *Ebu Hayyan* da şu şekilde verilmektedir:

بالقى يدم باشن غا دقن چا *bal,ık-nı yi-di-m baş-ın-ga dak-in-ça* (arap harflisi öyle harekelidir A.U.E); s. 195 de yine دقنچا ve دقن *dak-ın* A.U.E (mk. osmanlıca'da: *deg-in*) şekilleri verilmektedir ki, bunlar دکدی *deg-di* A.U.E (= دکمك *deg-mek*) fiilinden olarak gösteriliyor.

Bu lâhikanın osmanlıca'sı olan *-(y)ince* şeklinin hudutlayış ulağı diye kullanılışı hakkında bk. § 1387.

c. Yerine geçişlik kullanılışı.

Ml.: *bu kün hak söz-in äşid-ip kork-sa-ñız yakşı-rak tur-ur kim tañ bilä kıyamat kün-i azab-ka yıl-ın-ıp kork-ınça (kork-kınça yerine)* bu gün Hak sözünü işitip korksanız daha eyidir (ki) şafakla (= yarın) kıyamet günü(nün) azabına takılıp korkacak yerde A.U.E (*Tezkere-'i Evliyā* s. 38—39) «il vaut mieux trembler aujourd' hui en entendant la parole de Dieu que de frémir demain, quand vous serez saisis par le châtiment suprême»;

köp pol,-up çöp pol,-gınça, as pol,-up us pol,-zın çok olup çöp olacağına az olup uz olsun A.U.E (*Gr. alt.*, § 303) «vaut mieux peu et bien, que beaucoup et mal».

Mk. Osmanlıca: *az olsun uz olsun, çok olup yavuz olmasın* (SAMİ BEY; اوز kelimesi).

Bu lâhikanın osmanlıca'sı olan *-(y)ince* şeklinin yerine geçişlik ulağı diye kullanılışı hakkında bk. § 1389.

d. Menfi tabanlısı: «avant que ne..., tant que ne pas...».

Ml.: مغول نینك رسمی انداغ ایردی کیم تا اوغلان بر یاشقا یتاکونچه آنکا آط قویماسلار ایردیلار *mogol-nung resm-i an-dag ir-di kim* (öyle idi ki) *tā ogl,an bir yaş-ka yet-mä-künçe an-ğa at koy-ma-s-l,ar ir-di-lär* A.U.E (EBÜ-L-GAZİ, s. 9) «l'usage de Mongols était de ne pas donner un nom aux garçons avant l'âge d'un an, (mot à mot: ... était telle qu'on ne donnait pas un nom au garçon jusqu'à ce qu il n'atteint pas à l'âge d'un an — A.U.E);

takdir bol,-ma-kınça sañ-a äç nämā tä-yü bil-mā-gäy takdir olmayınca sana hiç (bir) şey diyemez. A.U.E (T. E. s. 185; son satır) «tant que la volonté suprême ne lui permettra pas, il ne pourra rien te dire».

-(y)ince nin müvazi kullanılışı için, bk. § 1390.

e. (yetecek) miktar fikri. Fransızca karşılığı. «assez pour que» bunun osmanlıca'daki karşılık şekli. *-(y)ecek kadar* (mk. § 1464).

Bu kullanış, *kıyaslamalı* «comparatif» manadaki kullanılışına olduğu kadar hudutlayışlı manadaki kullanılışına da bağlı bulunabilir.

Ml.: اچیدا یر اوردو توشکونچه یر بولغای *iç-i-dä bir ordu tüş-künçe yir bol-gay* içinde bir karargah konacak miktarda yer olur A.U.E (*Baber-Nāme* Pavet de Courteille tercümesi, s. 104) «l' espace serait suffisant pour y installer un camp»;

nabız karar tut-kınça ta'am, su-sa-lık sın-kınça suv, boyañ yap-ıl-kınça ton, ol-tur-kınça äv nabız karar tutacak kadar yemek, susuzluk kırılacak kadar su, boyun (bosun) örtülecek kadar elbise, oturacak kadar ev A.U.E «de la nourriture juste assez pour assurer votre existence, de l'eau en quantité suffisante pour apaiser votre soif; des habits pour couvrir votre corps; une maison pour y habiter»;

(*-kınça* lar belki hep γ*ınça* okunur olacak — T. E., s. 315, l. 7 ve aşağısı).

gür-täki kurt-lar-ka yät-ginçä (yät-kinçä) bar mezardaki kurtlara yetecek kadar var (T. E. s. 89, l. 3 — kendi vucudunun zayıflığından bahs ederken bir evliyanın söylediğidir) «c'est bien assez pour les vers qui sont dans la tombe».

f. Osmanlıca'nın ... değecek kadar «tel qu'il y ait ... tel qu'il faille lieu de ... » manasındaki *-(y)cek* li meçhulümsi «quasi-passif» ulağına kısmen manadaş olarak kullanılışı (mk. § 305). Bu kavram belki de evvelkisinin alelade bir gelişmesi olacak.

Ml.: نوایی اول گل اوچون های های ییغلامه کوپ *Nevāyi ol, gül öçün hay hay yıgl,a-ma köp* (hay hay diye ağlama çok) A.U.E «Nevai, ne te lamente pas (trop) à cause de cette rose,

که هی دیگونچه نی گلبن نی غنچه نی گل بار ‖ *ki hay di-günçe (demeye değer) ni gülbün, ni gon-ce ni gül bar* (NEVĀİ, *Muh. Lug.*, s. 10, l. 6) car il n' y a ni rosier, ni bouton de rose, ni rose qui vaillent qu'on se lamente pour eux».

Veled Çelebi bu misali osmanlıca'ya çevirirken (s. 48) *-(y)cek* şeklini kullanmıştır:

اغلامه که اویله (هی) دیه جان آته جق ، فدای حیات ایده جك نه گل آغاجی ، نه غنچه ، نه گل واردر
ağlama ki öyle (hey) diye can atacak fedāyı hayāt edecek ne gül ağacı, ne gonca, ne gül vardır A.U.E

-känçä lâhikası.

Bu lâhika hiç değilse kısmen, evelkinin manadaşıdır (Mk. HARTMANN, *Çag.* § 46) yine bk. § 1383, ihtar 5:

a. Hâl ulağı veya *öncelenik* «préalable» ulak. Fransızca karşılığı: «en-ant, pendant-que..., tout en-ant».

Altayca'daki misaller için bk. *Gr. alt.*, § 345, 346 ve 348, ihtar 1. Ayni *-gäncä* şekline koybalca'da da rastlanır, bk. CASTREN, § 100, 5, *b*.

Yine mk. Kırım lehçesinden alınan şu misali:

unut-acak dä-gänçä koş awuç siñir awuç dä-p käl-ä unutacak diye(rek) çift avuç tek avuç deyip gelir. A.U.E (RADLOFF, *Prob.*, VII, s. 1, l. 9) «craignant d'oublier, il alait répétant: deux poignées, une poignée».

b. hudutlayışlı kullanılışı : . . . .a kadar «jusqu 'à . . . »

Kırgızca'daki misâller için bk. MELİORANSKİ, s. 54 § 17, 1 ; karagasca'dakiler (*-gănşă* suretinde), CASTREN, § 100, 5, *b.*

Başka lehçelerde :

Ml. : چقغانچه انده قالغك *çık-ganşa an-da ķal-unğ* A.U.E (Astrakan'da neşr edilen incilden, MAT., X, 10) «restez-y jusqu' à ce que vous partiez»;

măn ķaytıp kălgănçă ba yirdăn ketmăngiz ben geri dönüp gelene kadar bu yerden gitmeyiniz A.U.E (KOUZNİETSOF, *La. lutte des civ.* sartça metin, s. 316) «ne partez pas (n'allez pas d'ici, A.U.E) avant que je ne revienne»;

ăzan oķuyanşa ķırmız yüzlü otura ezanı okuyuncaya kadar kırmızı yüzle (= yüzü kızarmış) oturuyor(du) A.U.E (RADLOFF, *Proben*, VII, s. 6, I. 6). «il avait le visage rouge jusqu'au moment où il faisait l'appel à la prière».

c. Yerine geçişlik « substitutif » kullanılışı : « au lieu . . ., plutôt que de . . . » nık. MELİORANSKİ, s. 54, § 17, 2; CASTREN, § 100, 5, *a.*

Ml. : *mun iş-ken-şe kereñd' iş* bunu içecegine (*iç-kençe* yerine?) *kereñd'* (kerend = can çekişenlere verilen şerbeti) *iş* (iç) (yani öl) (NESTEROF, kırgız metni *Mém. de la Soc. d' arch. russe*, I. X, 1897, s. 84 mıs'ra 16 ve 17 «plutôt que de supporter (= boire) cela, bois la boisson des moribonds (résigne- toi à mourir)» [1].

har yirdă bikargă ķıdırıp gurgănçă bir paydălik işķă arınsa yaxşıraķ boļar idi her yerde işsizlikle (bī-kār-gā?) başı boş dolaşıp yürüyeceğine (yür-gănçä) bir faydalı işe bılaşıp yapışsa daha güzel olurdu A.U.E (KOUZNİETSOF, *loc. cit.*) «il vaudrait mieux qu'il travaillât, au lieu de battre le pavé».

d. Mikdarca kıyaslama fikri (mk. § **1454** ve **1383**, ihtar 5).

Ml. : ایلیك دین کیلکانچه یوروشکای بز *ilig din kil-k(g)ănçă yürü-ş-k(g)ăy biz* biz elden geldiği kadar (orduyla) yürürüz (elden geldiği kadar [askeri] seferler yapabilmemiz için) [2] A.U.E *(Baber-Nāme)* «pour que nous puissions faire, *dans la mesure du possible* (mot à mot : «autant quil vient de la main») Mk. osm. ayni manadaki *el-den gel·diğ·i kadar* ;

کونکلومدین و تیلیمدین کیلکانچه و قلمیم و ایلیکیمدین قوت فهم قیلغانچه *könğlüm-din ve til-im-din kil-gănçă ve ķalem-im ve ilig-im din kuvvet fehim ķıl-ganşa* gönlümden ve dilimden geldiği kadar ve kalemim ve elimden kuvvet (olduğu) fehm kılındığı (= anlaşıldığı) kadar A.U.E (NEVAI, *Muh. Lug.*, s. 37, aşağıdan) «de toute mon coeur, de toute mon éloquence, mettant (à son service) ma plume et toute mon intelligince» ;

---

[1] Bu kelimenin (gam, acı, ıztırab) manasına *bun* da olması *mun içmek* tabirinin (gam yemek, acı yutmak) gibi bir manaya gelmesi de düşünülebilir; o zaman bu *man yiyeceğine (içeceğine) ecel şerbetini iç, daha iyidir* manasını veren ata sözü gibi olurdu. Yine bu kelime *mün* olsaydı (çorba) manasına gelmesi lâzımdı. A.U.E

[2] Fransızca tercümeye göre verdiğimiz bu çevirmeyi metne göre doğru bulmayoruz; bakın bundan önceki tercümemize. A.U.E

ärkım (= *her kim*) *öz ayal-ları-ķ*(γ)*a safaķat-lıγ bol-sa γaza ķıl-k*(γ)*ança savab*-(ثواب)*ı bol-γay* her kim kendi çoluk çocuklarına (ayallerine) şefakatlı olursa gaza (din oğrunda ceng) kılmış kadar savabı olur A.U.E (T. E., s 24 I. 8) «celui qui se montre compatissant pour son entourage recevra la même récompense que ceux qui ont fait la guerre sainte»;

ägär käçä tañrı ta'ālā-ķa sıdķ bilä ķul-luķ ķil-sa-lar kafır-lar (mk. s. 300, I, 4: *ķafır-ga*) *bilā ur-us-ķan-ça savab-ı bol-γay* eger gece(leyin) tanrı ta'alaya sıdk ile kulluk(ibadet) kılsalar, kafirler ile (mk. s. 300, I. 4: *kāfira*) vuruşmuş kadar sevabı olur. A.U.E (*Ayni eser* s. 359, I. 13) «ceux qui passent leurs nuits à servir en toute sincérité le Seigneur Très Haut recevront la même récompense que ceux qui ont combattu contre les infidèles».

İHTAR. — Altayca'da ayni kullanış için, fakat mülkiyet (izafet) lâhikasiyle (= faile irca alametiyle) olmak üzere buna benzer ulaklık tabirler bulunmaktadır.

çıda-gan-ım-ça tahammül ettiğim kadar A.U.E (bk. *Gr. alt.*, § 437) «autant que je peux».

Bu nevi tabirler bir *uyganlaşma* «conformité» veya *sebeb* «cause», manasında da bulunabilirler. bk, *Ayni eser*, § 344).

-kinçi lâhikası.

Bu, *-kinçä* lâhikasının (sondaki vokal zaiflamasiyle meydana gelmiş) alelâde bir çeşididir.

Pröhle tarafından *karatschajische* (karaçayca) *Studien*, *Keleti Szemle*, s. 234, 1909 hudutlayışlı (intiha) ulağı diyerek kaydedilmiştir:

tañ atxınçı tan (şafak) atıncaya kadar A.U.E «jusqu'au petit jour»;

men kelginçi ben gelene kadar A.U.E «jusqu' à ce que je vienne».

Yine mk. bu gramer § 904 (I. 4 aşağıdan) تیكینچه *tig-inçe* (= *değince*) yerine *tig-inçi* şeklini.

-kinç lâhikası.

-kinçä lâhikasının sondaki vokal düşümiyle başka bir çeşididir.

MI : *tañ atķınç* tan (şafak) atıncaya kadar A.U.E (T. E. s. 92, I. 1) «jusqu' aux premiers rayons de l'aurore». Bu misâl *Tezk. Evl.* nın başka yerlerinde (s. 29, I. 10) *tañ atķınça* suretinde olduğu halde eserde münferid'dir.

Yine mk. Boudagof'un lügatinde (Rubgüzî'den naklen) تیكینچه *tig-inçe* yerine verilen تیكینچ *tig-inç* şeklini; ve bir de (*Mi'rac-Nāme*, s. 42, I. 5) deki تاكینچ *täg-inç* şekli. [1]

---

[1] Bazı fiilden türeme kelimelerdeki *-inç* lâhikasının (§ 750, 5°) — ki böyleleri Codex Comanicus da epeyce bol olarak görülmektedir — *-kinç* lâhikasından mı çıkmış olduğu suali hatıra gelebilir. Bu yakınlık daha önce kısmen Pavet de Courteille (*Miradj-Name*, fransızca metin, s. 41, haşiye 42) nin dikkatini çekmiştir. Öyle görünüyorki, Orkhon

1394. Aşağıdaki lâhikalarda, bundan evvel geçenlerde olduğu gibi, *n* konsonu yoktur. Bununla beraber bunlarla ötekiler arasında büyük benzerlikler görülmektedir.

-kicä(k) veya *-kiçi* lâhikası.

a. Ardınlanışlı «consécutif» kullanış. Bu lâhikanın kullanılışı bize ancak eski osmanlıca (*-(y)icek* şekli) ile malûm olmuştur. Bk. daha yukarıda § 1391.

b. Hadudlayışlı «limitatif» kullanış (Çin türkistanında ve çagatayca'da). Mk. RAQUETTE, lesson XLVII, *b.* 4: غوچه (*-guçe* A.U.E).

Ml.: *tañ at-ḳuçe* tan (şafak) atıncaya kadar A.U.E «jusqu'à l'aurore» (KUNOS, *Adal. Yarkendi*, s. 46, l. 10; Yarkend lehçesi);

tay at bolγocı igite ıt bola tay at olana kadar sahibi [1] it olur A.U.E (*Agni eser*, s. 14, Atasözü No 92) «avant que le poulain devienne cheval, son maitre devient un chien».

Mk. Osmanlıca'daki şu ata sözünü:

Ml.: *tay at ol-unca-ya ḳadar sâhib-i mat ol-ur* «avant que..., son maitre est fait quinaud (echec et mat)»;

bu işkâr-ya barguça, bir sina-b-almay-mız-mu bu av-a [(i)şkâr: şikâr-a] gidinceye kadar (onu) bir sınaya (sına-b) maz-mıyız A.U.E (KATANOF, *Yedi Uyurlar*, s. 227) «ne pouvons-nous le mettre à l'épreuve, avant qu'il n'aille à la chasse»;

[1] Bu tercümede (sahib) manası verilen kelimenin aslı *(y)igit* (mert adam) olsa gerek; sondaki mefulünileyh *e* si de mefulünbih *i* yerinde kullanılmış olmak lâzımgelir, yoksa *e* mefulünileyh manasiyle olunca cümlenin manası değişerek «adama köpek olur» (köpek gibi arkadaşlık eder) diye anlaşılmak mümkündür. A.U.E

kitabelerindeki *äriṅç* şekli (bk. bu şekil hakkında V. THOMSEN *Turcica*, s. 33 den 39) için de ayni sual variddir, Div. L. T. (I. s. 118) ارنج (metinde harekelidir A.U.E) *erinç* kelimesini لعل (harekelidir, A.U.E) belki; meğer «peut-être» ile karşılayor

Ayni eser (I. s. 119) نج *nç* lâhikasının bir çeşidi olarak sonda (yüksek ve yuvarlak) bir vokalli نجو *-nçu* lâhikasını veriyor:

اتنجو ننك (metinde harekelidir. A.U.E) *at-ınçu näng* atılmış şey A.U.E «chose jetée»;

اتنجو ننك (metinde harekelidir. A.U.E) *it-incü näng* itilmiş şey A.U.E «chose repoussée, vs.

ç veya *c* konsonundan sonra *a (ä)* vokalinin düşümü uygur metinlerinin şurasında burasında görülmektedir. Yukarıda kayd ve işaret ettiğimiz misâllerden başkaca *Miradj-Name* deki *ara-sın-ca* «entre» yerine *ara-sın-ç* şeklini (s. 39, l. 10) *käç* gece «nuit» (s. 20, l. 8), *näç* (s. 39, l. 10) kelimelerini; ve *Mahzen-i Mir-Hayder* de *ḥoc* hoca (s. 79, l. 7, s. 83, l. 4 aşağıdan) kelimelerini veriyoruz. Bu hadise, görüldüğü üzere arap harfli metinlerde de rastlandığı cihetle, uygur yazısında hususi bir yazış diye sayılamaz.

Yine mk. osmanlıca ne kadar «combien» dimek olan *ḳaç* kelimesini ki, başka lehçelerde ayni manada kullanılan *ḳança* ve *ḳançı* (RADL. *Dict.*, II. 127 ve 28; mk. MELIORANSKI, I. 67 aşağıdan) kelimeleriyle kıyaslana bilir. Rütbe sayı isimlerinde *-[i]nci* yerine *-[i]nç* (veya *-[i]nc*) lâhikası da bulunmaktadır. MELIORANSKI, *Ar. fil.*, s. LIII, § 2 ve *Ḳutadgu Bilig müteaddit yerlerinde*; *Div. L. T.*, I. s. 118). J. D.

سلاطين دين هم اولكوچه طبع اثرى هيچ قايسى دين ظاهر بولمادى *selâtin din hem öl-güçe tab' eser-i hiç kaysı dın zâhir bol-ma-dı* sultanlardan hem ölünceye kadar ehliyet(lerinin) iz(ler)i hiç birisinden meydana çıkmış olmadı A.U.E (NEVÂİ, *Muh. Lug.*, s. 34) «aucun de ces sultans n'a donné avant de mourir des preuves de son talent»;

زحمت خوش بولغوچا خاموش ايتيب *zahmet-i hoş bol-guça hâmuş it-ib* yarası iyi olana kadar sükût etti A.U.E (*Mahzen-i Mir Hayder*, Pav. de court. ye atfen, s. 92, l. 1) «il attendit en silence que ses blessures fussent guéries». Mk. بولغوچا «jusqu' à ce qu'il fût» *Abuşka* de (Vel. Zee. tab'ı, s. 154).

c. Menfi tabanlı Bu, tıpa tıp osmanlıca'nın *-me-yicek* şekline (§ 1391) muadildir.

Ml.: *nan çayna-ma-γocı cüt-mä-z* ekmek (lokması) çiğne(n)meyince yut(ul)maz A.U.E (KUNOS *Adal. Yark.* s. 14, Atasözü N° 95) «on ne peut avaler (une bouchée) de pain tant qu'on ne l'a pas mâchée» Mk. osmanlıca'daki ayni atasözünü: *lok-ma çiyne-n-m-yin-ce yut-ul-ma-z* (TEKEZÂDE, s. 304);

şamal bol-ma-γocı yap-amax min-di-le-mä-z rüzgâr olmayınca yaprak kımıldamaz A.U.E (KUNOS *Adal. Yark.* s. 18 atasözü N° 154) «tant qu'il n'y a pas de vent, la feuille ne bouge pas» (Pas de fumée sans feu = ateşsiz duman olmaz) Mk. osmanlıca'da ayni atasözünü: *rüzgâr es-me-yince yaprak kımılda-ma-z* (§ 782).

d. Miktar «mesure» fikri.

Ml.: بوشقوچا قيلدى ايليكين زحم دار *buş-kaça kıl-dı iligin zahmdar* (kaza ile bir şey) elini izdirap verecek kadar yaraladı (yaralı = zahmdar = kıldı) [1] A.U.E *Mahzen-i Mir Hayder* Pav. de Court. ye atfen., s. 89, l. 12) «(un accident) le blessa à la main au point de la rendre impuissante».

e. Niyetli (iktidar) istikbal ortacı ve ayni zamanın şahıslı temesi olarak ihtimallik [2] ortacı olan *-gü-täg* lâhikasına müvazilik teşkil eder. [*täg* ile *çä(k)* in manadaşlığı hakkında, bk. § 930 ve *-gü-si*, § 868, ihtar 3].

-gü-çe lâhikası, *-(y)ecek* (§ 1391) lâhikasının eski şekli olan *-(y)icek*in tıpa tıp muadilidir.

Ml.: ... و ورق يوزيكا نقش قيلغوچه نيمه قالمادى سالطان بابردين اوزكا *ve varak yüz-i-gä nakış kıl-guça nime kal-ma-dı sultan* (سالطان : سلطان ؟) *Babır dın özgä* ve yaprak (kâğıd) üzerine kayd etmeye değer birşey kalmadı (NEVAİ, daha yukarıdaki misalin aşağısı) «... et, à part le sultan Baber, il ne reste d'eux rien qui soit digne d'être tracé sur le papier»;

اندين كه ايرور خسيس مهلك *an-dın ki ir-ür hasîs-i muhlik* şu cihetten tehlikeli (bir) cimri dir ki «après avoir été un dangereux avare. (Bu şöyle olsa gerek: «du moment qu'il est un dangereux avare, A.U.E)

كوركوزكوچه دور مسيح معجز ‖ *kör-güz-güçe dür Mesîh-i mu'ciz* (kendini) göster-me *(kör-güz-mük)* ye kalkıcıdır mucize yaratan Hazreti İsâ (= Mesih) diye

[1] Bu bir mısra olduğuna göre vezni: — ᴗ ᴗ —, — ᴗ ᴗ —, — ᴗ — (mefteilün, müfteilün, failün) olur. A.U.E

[2] Bu lâkika hakkında bk. RAQUETTE lesson XLI, 3, *d*, *Gr. alt.*, s. 69. J.D.

(NEVAİ, *Muh. Lug.* s. 2) il se montrera (ou il est capable de se montrer : *körküz-mäk*) un Messie miraculeux».

Ve nihayet osmanlıca'daki *-(y)ici* yi veren *-güçi* lâhikası umumiyetle zaman kavramı olmadan (= fiilden türeme isim olarak) kullanılmakla beraber, bir istikbal manasının izlerini muhafaza etmiş bulunuyor; bk. § 852.

Yine mk. *Maḫzen-i Mir Ḥayder*, s. 72, l. 11:

äylä ki käldük yana kätkäçi biz nasıl ki geldik yine (öyle) gideceğiz A.U.E «nous partirons comme nous sommes venus».

-käçä(k) lâhikası.

-käçä lâhikası bundan evvelki lâhikanın daha eski bir (geniş) vokalleniş-lisinden başka bir şey değildir.

a. Hududlanışlı kullanışı: (Çin türkistanının bazı lehçelerinde ve çağatayca'da) bulunmakta olup, esasen evvelki lâhika kadar sık kullanışlı değildir.

Ml.: بولغاچا *bol-gaça* oluncaya kadar A.U.E (*Abuşka* Vel. Zern, tab'ı, s. 154) jusqu' à ce qu'il soit»;

öyret bil-gece öğren bilinceye kadar A.U.E Martin Hartmann (*Çag.*, s. 40) bunu *Aksu* lehçesine misal olarak veriyor «étudie, jusqu' à ce que tu saches».

b. Niyetli istikbal ortacı.

-ge-cek (gä-çäk) şekli. *Kitab-ul-İdrak*, s. 137 ve 146 اسم مكان «nom de lieu» diye verilmiştir. Misâller:

طرغق (metinde harekeli A.U.E) *tur-γacak* duracak yer «endroit où se tenir»; Mk. Osmanlıca *dur-acak*; ve كلكجك (metinde harekeli A.U.E) *gel-gecek* veya كلاجك *gel-ecek* gelecek, gelinecek yer «endroit où l'on doit venir».

-kä-cäk şekli, besbelli osmanlıca'nın *-(y)ecek* şeklinden başka birşey değildir. Bu koybalca'nın temenni ve tercci (iltizami) şekli olan *-käy-cäk* şekliyle de sıkı sıkıya hısımdır. (CASTREN, § 74).

1395. Sonunda konsonu ? olmayan şu aşağıdaki lâhikalar bundan evvelkilere yaklaştırılmalıdır.

-käç lâhikası.

Bu lâhikada (mefulünanh) *-tin* veya *tän [dän]* le ve (aletlik) *-in* le uzantılı şekiller de vardır: *-käç-tin, käç-in* (veya *-käj-in*).

Bunun hakkında bk. *Gr. alt.*, § 101 e, ve § 305; RAQUETTE, leçon XLI, 3; Martin HARTMANN *Çag*, § 45; PAVET DE COURTEILLE *Miradj Name*, fransızca metin, s. 32, haşiye 9.

a. Akıbetli «consécutif» kullanış (iki hadesin az çok *fasılasız* olarak ardınlaşması).

توشكاچ آنكا كوزى *köz-i an-ğa tüş-käç* gözü ona düşünce (= rast gelince, değince) A.U.E (NEVĀĪ *Tar. Mul. Ac.*, s. 60) «lorsque (dès que) ses yeux tombèrent sur lui».

... ايلغاب ايشتكاچ مونى *mun-ı işit-käç ılga-b* ... bunu işit-ince hızla giderek, akın ederek... A.U.E (EBÜ-L-GĀZİ, s. 55) «ayant appris cette nouvelle, il fit diligence ...»;

äv-i-gä kir-käç aş yiz-i-ni bil-di evine girince yemek kokusunu (yiz = is) duydu A.U.E (*Tezkire-'i Evliya*, s. 79, l. 10) «en rentrant chez lui, il sentit une odeur de cuisine»;

kün bat-kaç dünya karañku bol-ur güneş batınca dünya karanlık olur A.U.E (*Aynı eser*, s. 286, l. 1) «quand (dès que) le soleil se couche, le monde devient obscure». [1]

-käç li ulağın, esas itibariyle bir hadesi başka bir hadesin *fasılasız olarak* takip ettiğini bildirdiği daha evvelce Nevai tarafından kaydedilmişti ki, ona göre bu lâhika ile aynen kendi ifadesi üzere: اول فعل دا سرعت يوسونلوق اراده قيلورلار *ol fi'il dā sür'at yosunluk irade kılurlar* o fiilde çabukluk tarzı kasd ederler A.U.E (*Mah. Luğ.* s. 17). «on indique une sorte de précipitation dans l'action»

Pavet de Courteille *(loc. cit.)* ise, غاچ *-gaç* lâhikasının «*fasılasız* bir mazi» bildirdiğini söyler, ve Shaw'ın bu nuansı [2] kaydetmediğini anlatır. Yine mk. BÖHTLİNGK, § 523 ve KAZEM BEK, § 344.

b. öncelenişli «préalable» ulak veya hâl ulağı.

-käç li ulak bazan *akibetli* «conséquence» kavramından sıyrılarak *öncelenişli* bir hades veya bir *hâl* durumunu gösterir, ve bunun neticesi olarak *-(y)ıp* li ulağa yaklaşır; şu fark ile ki bu, aynı zamanda talî hades üzerine dikkati çekmeğe ve onun üzerinde ısrar etmeğe yarar.

Ml.: *bar-ur är-säñ oyl-uñ-nı al-kaç bar-kıl* (şayed) gidersen (önce) oğlunu (beraber) alarak git A.U.E (*Tezkire-'i Evliyā*, s. 314, l. 7) «si tu tiens absolument à partir, du moins prends ton fils avec toi» (mot à mot: ayant pris ton fils, pars);

Mak. bu misali gerek Hartmann'ın şu:

üzüm al-sa-ñ şoptolė āl-yaç kāl üzüm alacaksan şeftali(de) alıp gel A.U.E «si tu achètes du raisin, prends aussi des abricots (zerdali?) et apporte-les»,

---

[1] Müellif bunu karanlık (eski şekli: *karañkaluk*) manasına «obscurité» ile tercüme ediyor. Halbuki bu, sıfat veya zarf olan «obscur» manasında olacak: «kaldım karañu gecede bāranlar içinde» (Divan edebiyatından). A.U.E.

[2] M. Martin Hartmann aynı hataya düşmüş görünüyor, ve bu kendisini *-käç* li şeklin osmanlıca *-(y)ince* lâhikasiyle hiç bir işi olmadığını *(nichts zu thun)* düşünmeğe sevk ediyor. Onun bu hükmü pek katidir. İki şekil akibetli ulak *(ta'kibiye sıygası)* suretinde kullanılmıştır; diğer taraftan *-käç* lâhikasının hudutlayışlı *(intihāiye sıygası)* suretinde bir kullanışı da olduğuna dair söz götürmez izler vardır (bk. daha ileride § 1395, *b, c*); bilindiği üzere *-(y)ince* lâhikası aynı işi yapıyordu. J. D.

Ve gerek Raquette'in bu:

bazâ(r)gä ba(r)sânız mänä bi(r) cin [1] *güşt a(l)yaç kel* pazara gidersen bana bir parça et alıp gel (A.U.E), misalleriyle.

زید عمرنی آتی نه منغاج کلدی [2] *Zeyd 'Amır-nın at-ın-a mın-gaç kel-di* A.U.E (MELIORANSKI, *Ar. Fil.*, s. 18) «Zeyd est arrivé monté sur le cheval d'Amr»; arap müellifi كاچ *(-käç)* şekli yerine ب *(-ip)* şekli de kullanılabileceğini bilhassa söylüyor.

c. *hudutlayışlı* «limitatif» ulak.

-käç li hudutlayış ulağının kullanıldığına dair pek az izler bulunur. Bu kavramda sadece دیکینجه *-dik(g)ince* ve sairenin manadaşı olan دیکاچ *dik(g)äç* şeklini biliyoruz (§ 1393 *b.*).

Ml.: ینقی آتنه چاپلسا بیلان جابلقاغه دیکاچ چیقغان خان *yahşı at-ıng çap-ıl-sa bilän Cabılka-ga dik(g)-äç çık-gan han* ey, güzel atın koyverilmekte (beraber) Cabılka-ya değene kadar (= değin) çıkan (= giden) han. A.U.E (BEREZİNE, *Bibl. vost. hist*, s. 3) « o souverain, dont le bon cheval si on le poussait, parviendrait jusqu'à Djabilka [3].

مشرقدین مغربکا دیکاچ *maşrık-dın magrib-gä dik(g)äç* maşrıktan magrıba degin (değinceye kadar) (*Ayni eser* s. 4) « du Levant au Ponant ».

Ayni metinde دیکاچ kelimesinin bu mana ile kullanıldığına dair daha başka bir sıra misaller bulunmaktadır [4].

---

[1] *cinğ* okunan bu kelime (zerre, küçük parça) manasında *çinke* kelimesiyle aynı manada görünüyor. Bu misalin fransızca tercümesi şöyle olsa gerek: « si tu vas au bazar achètes aussi un morceau de viande pour moi et apporte-le». A.U.E

[2] Bu arap harfli kelimenin son hecesi metinde esre ile harekelidir. A.U.E

[3] *Cabılka* veya *Cabalaka* (*Djabilqa* ou *Djabalaqa*) Kaf dağlarındaki efsanevi şehir (*Mi'rac-Nâme*, s. 27; yine Mk. Bibl. nat. yazmaları, türkçe ilâveler, 1207, yap. 827° ve 837°); جابرقا *Caberka* «*Djaberqa*» da denilir (*Div. L. T.* harita, h 28).

Bu münasebetle bakınız Rene BASSET, Contes populaires berbères (yani Berberiye'nin halk hikâyeleri A.U.E) Paris, Leroux, 1887, No. 13, Salamon et Griffon: ve s. 149—150, haşiye: «Müslümanların, biri Maşrik'te biri Magrib'de olmak üzere dünyanın iki ucunda bulunan yerler olduğuna inandıkları *Cabersa* (Djabersa) ve *Caberka* (Djaberqa) memleketleri». *Mi'rac-Nâme* bunları *Cabalka* ve *Cabalsa* suretlerinde kaydediyor. J. D.

Bununla beraber yukarıki misalde چاپلسا بیلان tabirindeki *cabılsa* kelimesini, bu mevhum memleket ismiyle karıştırmamalı. Çünki bu, *çapılsa bilän* okunişiyle olup, çapılmakla beraber (= koşturulmakla beraber) manasında dır. A.U.E

[4] Ayni lâhika **i-* nakıs cevheri fiilinden olan ایکاچ *i-käc* siygasında da bulunur; Pavet de Courteille (*Dict.* s. 119) bunu *Abuş-ka* (*Abouchqa*: Vel. Zernof, s. 70) ya uyarak ایکن *iken* ulağının manadaşı diye vermektedir. Yine Mk. *Mahzen-i Mir Haydar* den alınma parçaları (PAV. DE COURT. *Mir.* s. 85, l. 3 ve 14).

Ve nihayet, bilindiği üzere *-käç* ve *-kiç* lâhikaları müştak isimler yapmaya da yarar (§ 870, 1°) J. D.

**i-mek* fiilinden olan *i-käç* de lâhika boğazlı *-käç* dir. Halbuki *dik-äç* siygasındaki lâhika, ayni bogazlıdan sonra geldiği için olacak, bogazlısı düşmüş olan *-äç* tir. Şu halde *di-käç* in aslı *dik-käç* olmak lâzım gelir ki, bu düşüm hadisesi böyle durumlarda yalnız bu kelimeye mahsus bir şey değildir. A.U.E

-kiç (-güç) lâhikası.

Martin Hartman'ın neşrettiği gramere göre bu lâhika evvelkinin manadaşıdır. (*Çag.* § 45). Bu *-käç* ve *-kiç* lâhikalarının yukarıda (§ 1394) bahsi geçen *-ḳā-ça* ve *-ki-çä* lâhikaları olması mümkündür, ki onlar bunların sonundaki vokali kaybetmiş olacaklardır.

Mk. *-kinçä* > *-kinç* lâhikasındakine benziyen bir hadiseyi (§ 1393, *d*).

1396. Aşağıki cetvelde *-(y)ince* şekliyle ona hısım olan lâhikalar hakkında söylenilenler hülâsa edilmiş bulunuyor.

Burada dikkat edilince görülür ki, üçüncü ve dördüncü sütunlar, vara vara *-Kay+çañ* suretinde bir tek lâhika şekline dökülmekte, ve netice olarak bunlar § **1343** deki cetvelin başına yine bu ayni lâhikanın getirilmiş olduğu sütunda verilen kayıtların sadece tafsilâtını göstermektedir.

Yalnız anlaşılmadık bir şey kalıyor ki, o da bizzat *-Kay+çañ* lâhisasının dahi, işbu cetvelin ilk iki sütüniyle gösterilen *-Kan+çañ* lâhikasiyle bir hısımlığı olup olmadığıdır. Bütün bu morfemlerin muhtelif kullanışları arasındaki benzerlikler göze çarpacak derecededir. *Abaşḳa* (Vel. Zern. tab'ı, s. 154) dan alınan şu misal bu mütalâamızı çok güzel hülâsa etmektedir:

بولقاچا بولغوچا بولقانچا بولغونچا اولنجه دمكدر *boḷ-gaça, boḷ-gaça, boḷ-gançа, boḷ-gunça oḷ-anca de-mek-tir.* A.U.E « les formes *boḷ-gaça, boḷ-guça, boḷ-gança et boḷ-gunça* ont le même sens que le forme *oḷ-unca* ».

Şu halde insanın bir **-Kañ+çañ* lâhikası var olduğuna kail olacağı geliyor ki, bu, *-Kañ* suretinde bir lâhikanın varlığı hakkında başka yerde de ortaya koyduğumuz faraziyeyi teyit edebilir (Mk. § 1343, haşiye 1). Bununla beraber şuna da dikkat edilmeli ki, yalnız *-Kay+çañ* lâhikasını temsil eden şekiller dahi, bir niyetli istikbal münasebetiyle (ki bu mana, *çañ* edatındaki *kıyaslama* « comp. ratif » manasının tabiî bir varıntısıdır) kullanılmaktadır. Halbuki kendisinde bir *mazi* manası var gibi görünen (Mk. 1343, haşiye) **-Kan+çan* şekline ait lâhikalarda böyle değildir.

-kinçä lâhikası için *(y)ecek* in manadaşı olarak kayt ve işaret ettiğimiz hususî kullanış (§ **1393** *d, e, f*), menşe birliği nazariyesine yeter derecede kuvvetli bir delil veremeyecek kadar pek münferit kalmış körünüyor. Bunun için matluba muvafık daha başka veriler toplamak lâzım gelecektir.

ARDINLAMA ULAĞINI VE BUNA HISIM ŞEKİLLERİ İFADE EDEN LAHİKALAR CETVELİ.

(Tenbih. — Parantezler içindeki rakamlar bu eserde müracaat edilmesi gereken rakamları siyahla yazılı bentleri işaret eder).

ULAK	*-KaN + ÇaÑ.		*-KaY + ÇaÑ.	
	-KIN + ÇaÑ.	KÄN + ÇaN.	-KI + ÇaÑ.	-KÄ / -KÄY + ÇaÑ.
Ardınlama (Takibiye)	-(y)ince (§ 1385). -(y)incek (§ 1392). -(y)inces (§ 1392 2°). -(y)incen (§ 1392 3°). -kinçä (§ 1393, *a*, *b*). -kinç (§ 1393 *sonları*).	....	-(y)icek (§ 1391). -kiç [?] (§ 1395, *a*). -(y)ice (§ 1391).	-(y)ecek (§ 1391). -käç (§ 1395, *a*).
Önceleme (İptidaiye)	-(y)ince (§ 1385, 4°).	-känçä (§ 1393, *a*).	....	-käç [?] (1395, *b*).
Hudutlama (İntihaiye)	-(y)ince (§ 1386). -kinçä (§ 1393, *a*, *b*). -kinçi (§ 1393 *sonları*). -kinç (§ 1393 *sonları*).	-känçä (§ 1393, *b*).	-kiçä (§ 1394). -kiçi (§ 1394).	-käçä (§ 1394, *sonu*). -käç [?] (1395, *c*).
Bedelleme (Taviziye)	-(y)ince (§ 1338). -kinçä (§ 1393).	-(y)ence? (§1392, 3°). -känçä (§ 1393, *c*).	....	-(y)acak (§ 1470).
Menfi tabanlı	-meyince (§ 1390). -meyincek (§ 1392, 1°). -meyinces (§ 1392, 2°). -meyincen (§ 1392, 3°).	....	-meyicek (§ 1391). -megücä (§ 1394, *c*).	
Mikdarlama	-kinçä (§ 1393, *e*).	-kinçä (§ 1393, *d*.).	-kicä (§ 1394, *d*).	
ORTAÇ veya şahıslı siga: (niyetli istikbal).	(-kinçä) [?] (§ 1393, -känçä lâhikası).	....	-(y)icek (§ 1391, *sonu*). -kiçä [-gücä] (§ 1394, *e*). -kiçi [-güçi] (§ 1394, *e sonu*). -(y)ici (§ 853)	-(y)ecek (§ 736). -käcäk (§ 1394, *sonu*, *a*). -käyeäk (§ 1394, *sonu*, *b*).

5. ARDINLAMA (takibiye) ULAĞIYLE MANADAŞ TABİRLER.

1397. *-(y)ince*'li ulaktan ayrı olarak, asli hadesin *fasılasız gelişiyle beraber olan* bir zaman durumunu ifade etmek için şöyle muhtelif teşekküller kullanılabilir:

a. Bir takım kıyaslama (teşbih) ulak tabirleri;
b. *ile* ilgicli hades isimleri;
c. Ardarda müspetli menfili müzari temesi;
d. Ardınca *mi* istifham edatı gelen şuhudu mazi (dediğimiz şahıslı siyga).

a. Kıyaslama (teşbih) ulak tabirleri
(*-(y)ince* ile manadaş olan).

Bilindiği üzere *-(y)ince*'li ulağın kendisinde de eskiden bir kıyaslama (teşbih) "comparatif„ manası vardır. Daha ileride § **1444** ve aşağısını da umumiyetle kıyaslama (teşbih) ulak tabirlerinin bahsi gelecektir.

Biz burada bunların yalnız ardınlama «consécutif» ulak tabiri mahiyetinde olanlarından bahs edeceğiz.

Bu suretledir ki *-diğ-im gibi* (§ **1446**) ulak tabiri bazan *-(y)ince* "lorsque..., dès que...„ manasında olur.

Ml.: امتحاندن چیقدیغم کبی راحت برنفس آلدم *imtiḫan-dan çıḳ-dığ-ım gibi raḫat bir nefes aḷ-dım* (mk. muadil misalleri § **1385**, 1°, § **1401**) «dès que je sortis de l'examen, je poussai un soupir de soulagement»;

peder-iniz-i gör-düğ-üm gibi tanı-dı-m «j'ai reconnu votre père aussitôt que je l'ai vu»;

حریت عقلیه ممنوع ومسلوب اولدیغی کبی انسان کندی مقاصدینه مالك اولهماز *hürriyet-i 'aḳliyye memnū' ve meslūb oḷ-duğ-u gibi insan kendi meḳāsıd-ına mālik oḷ-a-ma-z* (MÜNİF PAŞA, [1] *Bed. Ed.*, s. 380.)

---

[1] Bu gibi teşekküllerin daha başka manaları da vardır:

a. Suret veya tarzda kıyaslama (teşbih) manası: annenizi, babanızı gördüğüm gibi gördüm = babanızı ne türlü, ne suretle gördümse annenizi de o türlü, o suretle gördüm (bunda annenin görülmesi tarzı babanın görülmesi tarzına kıyaslanmış, benzetilmiştir).

b. Birinci hadde ayrıca *de* edatı katılmış olursa halde kıyaslama (teşbih) manası: annenizi de babanızı gördüğüm gibi (= halde) gördüm. Yani babanızı ne gibi (ne halde) gördümse annenizi de o halde gördüm. (Bunda babada görülen hal, annede görülen hale kıyaslanmıştır).

c. İkinci hadde ayrıca *de* edatı katılmış olursa *-dikden başka* manası: annenizi gördüğüm gibi babanızı da gördüm (annenizi gördükten başka babanızı da gördüm).

Bu son üç teşekkül gibi olanlar müellifin yukarıda verdiği misallerde olanlarla yalnız söyleyişte karışmaz. Çünki yukarıdakilerde vurgu, *gibi* edatından evvelki fiil kökünün vokalindedir; böylelerinde ise *gibi*'nin son hecesindeki vokaldedir, A.U.E

Eski osmanlıca'da bu teşekkül *hemān ki* bağlacının kullanılmasiyle de birleşebiliyordı (Mk. 1017, 3°).

Ml.: هماںکه اناطولی کافرله دوتشدوغی کبی طورخان بك روم‌ایلی ایله دونب قچدی *hemān ki Anadoḷa kāfir-le dut-uş-duğ-u gibi Tarḫan bey Rum-eli* (askeri) *ile dön-üp ḳaç-dı.* A.U.E (Rouen, ms. n° 1493, yap. 47) « aussitôt que les Anadoliens et les infidèles en vinrent aux mains, Tourkhan Bey tourna le dos avec les Rouméliotes et prit la fuite ».

-diğim gibi şekli, Marioupol (Rusya, azak denizi sahili) da yerleşmiş, dilleri türkçe olan rumların lehçesinde bulunur.

Ml.: Νεκτεναβῶν ὀκουτουγοῦ κιπὶ τεμεσικὶυ ὥορτζλου ολτουγουνοῦ τετή Nektenabo okutugu kipi temesikü (temessük: borc senedi), borçlu oltugunu teti? A.U.E (BLAU, Z. D. M. G., t. XXVIII, s. 545, l. 12) « après l'avoir lue, Nectênabo dit que la cédule était une reconnaissance de dette »;

Αἴσωπος κιττιγι κιπή ὥαγτατὰ ὥεγιὰν ἐττή Λυκύρος ὥατισαγά ἔρνεκι γιαπτίγισα μισὴρ ὥατισαγινά *Esopos gittigi kipi Bagtata, begyan etti Lükeros patişaga, er (her) ne ki yaptıgısa Mısır patişagına* A.U.E (*Aynı eser*, l. 20) «quand Esope se rendit à Bagdad (Babylone), il conta au roi Lycérus tout ce qu'il avait fait au roi d'Egypte».

1398. Eski osmanlıca'da *gibi* ilgici yerine aynı manada olmak üzere kendisinde *-leyin* lâhikası bulunan (Mk. § 890, 3°) ulak tabirleri kullanılıyordu.

Ml.: مصحف الله الدی اجدی [1] اجدغنلین بو آیت چقدی *musḥaf-(ı) el-in-e al-dı aç-dı aç-duğ-ın-layın bu āyet çıḳ-dı* A.U.E (1426 yılı yazmaları, yap. 101) « il prit le Coran en main et l'ouvrit. Dès qu'il l'eut ouvert *(aç-duğ-ın-layın)*, ce verset se présenta à ses yeux».

Mülkiyet (izafet) lâhikasız olarak aynı teşekkülde misaller de bulunmaktadır. O zaman mesele *-dik-leyin*'li hakiki bir ulaktan ibaret kalıyor.

Ml.: بایزید پاشا کندی بکنه بولشدقلین کنه اکا طپر *Bayezid paşa kendi beg-in-ne* (beği ile, yerine. A.U.E) *bul-uş-duḳ-layın* (buluşunca A.U.E) *gene añ-a tap-ar* (hizmet eder A.U.E) A.U.E (Rouen, n° 1493 yazmaları, yap. 39 v°) « dès que Bayezid Pacha aura retrouvé son prince, il le servira de nouveau »;

پس (اویس) نمازدن فراغت [2] اتدکلین حضرت عمر ایلرو واروب سلام وردی [3] *Pes (Uveys) namaz-dan ferāgat it-dük-leyin?* (= ettiği zaman A.U.E) *ḥazret-i Ömer ilerü var-up selām vir-di* A.U.E (Bibl. nat. yazmaları, A. F. T. 86, yap. 17 v°) « lorsque (Uveïs) eut terminé sa prière, Omer s'avança et lui donna le salut ».

Azerce'de aynı kavramda kıyaslama (teşbih) tabiri olarak *-(y)en kimi* kullanılırdı.

Ml.: وزیر اونی کورن کمی باشلیر تترکه *vezir on-u gör-en kimi* (gördüğü gibi A.U.E) *başlı-yır* (= başlar A.U.E) *titre-meg-e* A.U.E (FETḤ. AḤ., *Comedies*, s. 148) « dès qu'il le vit, le vezir se mit à trembler »;

---

[1] Bu kelime metinde harekelidir. A.U.E.

[2, 3] Bu kelimeler metinde harekelidir. A.U.E.

کلن کبی قرداشمدان قان آلدی *gel-en kimi* (= geldiği gibi A.U.E) *kardaş-ım-dan kan al-dı* A.U.E (*Ayni eser*, s. 136) « dès qu'il vint, il saigne mon frère »;

اغزیکی آچان کیبی *agz-ıñ-ı açan kimi* (= açtığın gibi) A.U.E (*Arşın mal alan*, s. 12) «dès que tu ouvres la bouche».

Kıyaslama (teşbih) bağlacı olan نیجه‌کی *niceki*'nin de (Mk. § 1301 ihtar 2) Karaman lehçesinde: (Γεροστάδης, II, 139) *-(y)ince* « dès que » manasiyle kullanıldığı şu misalde görülüyor:

Χακίμ νίτζε κι τεαβατξηνήν 'Αριστείδης όλτηγηνή έσιττί,... τεραχαπ... ίΐλάμ ίτμεγί ίστετί *Hakim nice ki da'vā-cı-nın Aristidis ol-dıg-ın-ı eşit-di... derakap... i'lâm it-meg-i iste-di.* A.U.E «dès que le juge eut appris que le demandeur était Aristide, il voulut... prononcer le jugement».

b. *ile* ilgiçli hades isimleri.

1399. (Kendilerinde mülkiyet lâhikası [mantıki failinin irca' alâmeti] bulunan) muhtelif hades isimleri, *ile* (eski osmanlıca'da ise, برله *birle*) "avec" ilgiciyle beraber oldukları zaman (*ardınlama* manalı) bir zaman durumu ifade edebilirler.

Ml.: دلال کلیر «افندی ! بو مرکبی کیمسه آلمز...» دیمسیله خواجه «ذاتاً بن ده اونی صاتمق ایچون کتیرمدیم...» دیمشدر *tellal gel-ir "Efendi ! bu merkeb-i kimse al-ma-z...„ de-me-si-ile, hoca "zāten ben-de on-u sat-mak için ge-tir-me-di-m...„ de-miş-dir. Letāif-i Nasr-ed-din Hoca*, s. 81, "lorsque le crieur public arriva et dit: "Efendi, personne n'achètera cet âne...„, le hodja répondit: "Aussi bien n'est-ce pas pour le vendre que je l'ai amené ici...„ Ayni eserde *de-me-si-ile* kelimesinin manadaşı olarak tahavvülsüz bir siyga olan *de-mek-le* (= masdar + *(i)le*, Mk. § **1312**) kelimesi sık sık görülmektedir;

سزك عزیمت ایتمکزله ایش دکیشدی *siz-in 'azimet et-me-niz-le iş değ-iş-di* (SAMI BEY) «dès que vous fûtes parti (avec votre départ), les choses changèrent»;

işbu mevadd k'agıd-ları mühür-le-nip tarafeynden imzā-len-dük-i birle (امضالندکی برله), [1]... *kal'ā-yā beyāz bayrak-lar dig-il-üp* (IV üncü Mehmed'in Venedikli ile muahedesi, MENINSKI, II, 233 de) «dès que les documents portant ces stipulations seront signées,... les drapeaux blancs seront hissés».

1400. Konuşma dilinde daha istekli olarak *-dik*'li hades ismi kullanılır, ve bu taktirde *-ile* edatı yerine çoğu zaman *-le-n* ve üçüncü şahısta ise *-ne-n* getirilir.

Ml.: *peder-iniz-i g'ör-düg-üm-le(n) tanı-dı-m* (mk. böyle bir misali § **1397**);

---

[1] Bu imlâya rağmen bunun *imzā-lan-dıg-ı* suretinde söylenir olduğuna inanılabilir. A.U.E

vapor sal̦l̦a-n-ma-ya baş l̦a-di(ğ)-nen [1] *fena ol̦-ur-um* (MUḪSINE FĀZIL BEY [2], s. 98) « quand le bateau se met à rouler, je me sens mal à mon aise »;

g'ece ol̦-dig [1] *-nen* (KUNOS, *Ada ḳale*, s. 18, 2 inci fıkranın 2 inci satırı) « à l'arrivée de la nuit »;

soḳaḳ ḳapı-sın-dan aç-dığ-ı-nan [1] *(açdı'ınan) ḳaç-dı* (*Maḫalle basḳını*, Selanik'te derlenmiş olan *Ḳaragöz* tiyatrosundan) « il ouvrit la porte de la rue et s'enfuit ».

İHTAR. 1. — İki hadesin aynı zamana rastladığını daha ziyade kayt ve işaret etmek için *-le* ilgicine برابر** *berāber* «ensemble» kelimesi ilâve edilebilir.

Ml.: بن سویلهمه برابر ایشه اهمیت ویرمکه باشلادیلر *ben-im söyle-me-m-le beraber iş-e ehemmiyet ver-meğ-e baş-la-dı-l̦ar* (SAMİ BEY) «ce n'est que lorsque j'eus parlé qu'on commença à attacher de l'importance à cette affaire».

İHTAR. 2. —Yine böyle bir halde arapca'nın maştarları da kullanılabilir. (Mk. § 1344).

Ml.: اونك وصولیله برابر ایشه کیریشدیلر *on-un vusūl-i-ile berāber iş-e gir-iş-di-ler* (SAMİ BEY) « dès son arrivée on se mit à l'œuvre ».

İHTAR. 3. — Şu mütalea ettiğimiz teşekküller gibi çağaytaca'da *-kän bilän* teşekkülü ve altayca'da (müzari) *ar* veya *ir* + mülkiyet lâhikası + *bıḷa* teşekkülü vardır.

Ml.: اولوغ چیریك یتکان بیلان آلیب یورور بولورلار *ul̦ug çirik yit-kän bilän al̦-ıp yö-rü (yoru?)-r bol̦-ur-ḷar* A.U.E *Baber Nāme*, s. 260 «dès qu'une grande armée sera arrivée, ils la prendront et feront une expédition»;

tañ ad-ar-ı bıl̦a tan atması ile A.U.E « dès l'aurore »;

kün-nüñ çıg-ar-ı bıl̦a güneşin çıkması ile A.U.E « dès le lever du soleil » (*Gr. alt.*, § 342).

c. Ard arda müspetli menfili müzari temesi.

1401. Asli bir hadesin tali bir hades ardınca fasılasız olarak geldiğini ifade etmek için, bu hadesin fiili müzariin (tasrifsiz) temesi haline konularak hemen onun ardınca ayni fiilin menfi tabanlısı getirile bilir: *sev-er sev-me-z.*

Daha ileride görüleceği gibi, bu ifade tarzı ilklerinde *muḫayyerlik* «alternative» (türkçe'de muhayyerlik bilindiği üzere iki hadesin alelâde yandaşıklık «juxtaposition» ile ifade edilir: § 955), ve bir *ḳararsızl̦ıḳ* « incertitude » kavramı tazammun etmekte idi;

[1, 1, 1] Bunlardaki *-lan* yerine getirilen *-nan* larda $l > n$ değişimi olduğu görülüyor: bu hal ekseriya *l* den evvel sükûnlu bir *n* olduğu zaman görülür bir hadise *(ben-nen* gel; *un-nan* şeker, vs.) olduğu halde, bu misâllerde *ğı* deki *ğ* den veya *i* den sonra kâh ahenge uyarak kâh uymayarak meydana geldiği de anlaşılıyor. A.U.E

[2] Müellifin misalinde bu alem ismi için *bey* unvanı kullanılıyor: eğer bu hakikaten bir bey ise isim *Muḫsin* olmalı; yok eğer isim *Muḫsine* ise *bey* yerine *ḫanım* denmeli idi. Böyle olmadığına göre, bunu (kocası Fazıl Bey olan Muḫsine hanım) diye anlamak gerektir. A.U.E

bundaki manaya göre tali hades öyle *süratli* olur ki, *yapılıp yapılmadığı* bile bilinmez.

Ml.: كورور كورمز *gör-ür gör-me-z* (ben, sen, o... geçmişde, şimdi veya gelecekte) görünce A.U.E «dès que je (tu...) vois (vis, verrai...).

امتحاندن چیقار چیقماز راحت برنفس آلدم *imtiḫan-dan çıḳ-ar çıḳ-ma-z raḫat bir nefes al-dı-m* «dès que je sortis de l'examen, je poussai un soupir de soulagemet»;

قپودن كیرر كیرمز مدخلده آرقداشمی اوغلنه نصیحت ویرمكله مشغول بولدم *ḳapı-dan gir-er gir-me-z medḫal-de arḳadaş-ım-ı oğl-un-a nasiḫat ver-mek-le meşgul bul-du-m* (REFIK ḪALID *kirpinin dedikleri*, s. 56) «en entrant, j'aperçus mon camarade occupé à sermonner son fils».

Bu tabirin faili asli cümlenin failinden ayrı olabilir.

Ml.: *şu pis ḫerif-i dışarı at-ıñ di-ye bā'r-ır bā'r-ma-z (bağır-ır bağır-ma-z) ar-ḳa-mız-da dur-an iki uşaḳ el-imiz-i filân yıḳa-ma-dan ḳapı-dan dışarı at-dı-lar* (KUNOS, *Orta oyunu*, s. 13) «dès qu'il eut crié: «Jettez-moi dehors ce vilain individu», les deux domestiques qui se tenaient derrière nous me mirent à la porte sans me laisser le temps de me laver les mains (après le repas)»;

dan yer-leri ağar-ır ağar-ma-z, baḳ-ar-lar ki ḳale divar-ı hep yeni ör-ül-miş (TAMBURI ARUTİN, s. 15) «dès les premières lueurs de l'aurore, ils virent, que la muraille de la citadelle avait été reconstruite»;

بن جملەیی بیتیریر بیتیرمز صویك اورتەسندە برشی پاتلادی *ben cümle-yi bitir-ir bit-ir-me-z su-yun orta-sın-da bir şey pal-la-dı* (AḪMET RASİM *Şehir mektupları*, s. 12) «à peine eus-je terminé la phrase qu'un bruit de chute se fit entendre dans l'eau».

(Müstakil olan) fail gayri muayyen olabilir.

یازیجی افندی ... كورور كورمز، اوقور اوقوماز، ایلك نفسدە كشان تنباكوسی كبی بینە صارەجق سرت برتعبیر دوشونیوردی *yaz-ıcı efendi... g'ör-ür g'ör-me-z oḳu-r oḳu-ma-z ilk nefes-de K'eşan tömbeki-si gibi beyn-e sar-acaḳ sert bir ta'bir düşün-üyor-du* (ḪUS. RAḪMI, *Metres*, s. 506) «le scribe... cherchait (=pensait à) une expression énergique qui, à première vue, à première lecture (dès qu'on la lirait...) porterait au cerveau comme le tombac (tabac du narghileh) de Kechan à la premère aspiration».

بز الەنیقا تمیز لاف ایستیورز. لافك تمیزی یوكسكی، ایدر اچز اكلاشیلەمیانلریدر *biz eleniḳa temiz lâf iste-yor-uz. Lâf-ın temiz-i yükseğ-i e(y)d-er*

e(y)t-me-z anla-ş-ıl-ama-yan-ları-dır (*Ayni eser*, s. 504; balktan bir kadın-ın ağzından) «nous voulons (que vous nous écriviez) des choses (paroles) élégantes (*elenika*, mk. yunanca ελληνικα) et jolies (mot à mot: «propres»); les paroles jolies et élevées ce sont celles qu'on ne comprend pas de prime abord» (mot à mot: «quand on les a faites = prononcées»).

1402. Bu bahsettiğimiz teşekkül, değişimsiz mahiyetiyle ulaklara benzer, ama başka türlü kullanışları da var: bazan kendisinde bir *kararsızlık* «incertitude» kavramı olan ortac hizmetini görür. Bu kullanış, daha seyrek olup yukarıda kaydı geçen muhayyerlik manasına da bağlı olur. Ortaç sıfat olarak veya alem (isim) olarak kullanılabilir.

Ml.: سویلدیکنی بیلیر بیلمز برخانم *söyle-diğ-in-i bil-ir bil-me-z bir hanım* (HUS. RAHMI *Kocasını boşayan Hürmüz hanım*, *İkdam*, 1 Mart 1919) «une dame qui ne sait pas (qui sait ou ne sait pas) ce qu'elle dit»;

دها او زمان ایییی کوتویی تفریق ایدر ایتمز برحالده ایدم *daha o zaman egi-gi kötü-gü tefrik ed-er et-me-z bir hal-de i-di-m* «à cette époque j'étais encore incapable de discerner le bien du mal»;

آهسته‌جه کیدر کیتمز یورومك *āheste-ce gid-er git-mez yörü-mek* (*Kāmus tercümesi*, I, s. 387) «marcher lentement de sorte qu'il est difficile de discerner si l'on *marche ou non*».

Bazan böyle söz çalımı «tour de phrase» ile duyurulan muhayyerlik, tekrarlı *ya* ile daha hususî bir surette anlatılır (Mk. § 976).

Ml.: *(bu kadın-ın) saç-ları pek kısa, omuz-ların-a kadar ya var-ır ya var-ma-z* (*G'el k'eyfim g'el*, s. 45) «les cheveux (de cette femme) sont très courts; ils atteignent à peine ses épaules».

اولور اولماز *ol-ur ol-ma-z* ifadesi راستكله veya دكه ne idiği belirsiz, şöyle böyle, en ufak «le premier venu, inconnu, n'importe lequel, le moindre»; manasındadır.

Ml.: هر اولور اولمازلرله آرقداش اولمامالی *her ol-ur ol-maz-lar-la* [1] *arkadaş ol-ma-malı* (RIFAT BEY, *Masallar*, s. 7) «il ne faut pas se lier avec le premier venu»;

ol-ur ol-maz ayak patırdı-ları (*'Ayyar Hamza* s. 87) «le moindre bruit de pas».

ol-ur ol-ma-z patırdı-ya papuc bırak-ma-z (söylence) «il ne fuit pas (en laissant ses chaussures) au moindre bruit».

Şark türkçesi'nde ayni kararsızlık manasiyle görülür.

Ml.: *ay-ar ak-pa-s su* akar akmaz su. A.U.E (MELIORANSKI, Gr. Kırgh., II. s. 64) «eau qui coule lentement (une eau telle qu'on ne sait si elle *coule ou non*)».

---

[1] *her* sıfatının mevsufu cemilenmiş olamadığına göre, bunda *-lar* bulunması belki bir yanlışlık eseri olacak; veya bu: her (olur olmaz) kimseler yerinde sayılmış olsa gerek. A.U.E

Kararsızlık «hésitation» manasını vermek için Sultan Babır ayni yapılamayı kullanıyor:

Ml.: قاچار قاچماس بولوپتور *kaç-ar-kaç-ma-z bol-up-tur* (onlar) kaçsın mı ya kaçmasın mı (bilmez) olmuştur. A.U.E (s. 131) «ne sachant [1] s'ils devaient fuir ou non»;

قیلور قیلماس ایشیمز *kıl-ar kıl-ma-s iş-imiz* yapayım ya yapmayayım (diye düşündüğüm) işimiz. A.U.E (s. 75) «le parti que je devais prendre».

Eski Osmanlı lehçesinde ayni yapılama ilk ve asli kavramı olan sırf *muhayyerlik* «alternatif» manasında, veya iki haddin müsavi mahiyette olup olmamasında bir fark bulunmadığı fikrini vermekte kullanılırdı.

Ml.: [3] قاضی ایتدی [2] نه تعلق قرتلورقرتلمز حکم شیلدر *kadı eyt-di* (dedi) *ne te'ālluk* (ne ilişiği var) *kurt-ul-ur kurt-ul-ma-z* (kurtulsun kurtulmasun) *hükūm şöyle-dür.* A.U.E (1451 yazmaları: 37 inci hikâye: *El-ferec ba'd eş-şidde. Keleti Szemle,* 1900, s. 28, l. 3) «Qu'importe; qu'il échappe ou n'échappe pas, le jugement n'en restera pas moins tel qu'il est»;

[5] قاضی ایتدی [4] حکم بودر ورر ورمز *kadı eyt-di hük(ü)m bu-dur var-ur var-ma-z* (varsın varmasın) A.U.E (*Aynı yer* l. 12) «le juge dit: Qu'elle y aille ou n'y aille pas, cela ne changera en rien le jugement».

Bu ifade tarzı şu tabirde de kalmıştır:

Ml.: ایستر ایستمز *iste-r iste-me-z* isteyerek veya istemeyerek A.U.E «que je, tu, il... veuille ou non; bon gré, mal gré; *volens, nolens*».

Ayni manada خواه ناخواه** *hāh nā hāh* da denilir.

d. Şuhudi mazi + *mi*.

1403. Aslî hadesin *az çok fasılasız olarak* birden bastırdığını ifade etmek istenildiği zaman, talî hadesin filini şuhudı mazı siygası «forme simple du passé déterminé» (nin istifham sureti [6]) ne koymak mümkündür (§ 653).

Bu yapılama yalnız şahıslı bir siygayi havi olmasiyle değil, asli hadesin hâl veya istikbal siygasını almasiyle de evvelkilerden ayrılır. Bununla beraber istenilen şey bir hâl hikâyesi (= mazide geçen bir hâl fiili) olduğu zaman mazi siygasını da gelmesi mümkündür.

Ml.: [7] امتحاندن چیقدممی راحت بر نفس آلیرم *imtihan-dan çık-dı-m mı, rahat bir nefes al-ır-ım* «dès que je sors de l'examen je pousse un soupir de soulagement» (mot à mot: «suis-je sorti de l'examen, je pousse...»).

[1] Bizce bunun yerine «ils ne savaient...» demek daha doğru olurdu. A.U.E

[2, 3, 4, 5] ve 5 den evelki kelime metinde harekelidir. A.U.E

[6] Müellif izahı sırasında bu kaydı metne koymamıştır. A.U.E

[7] Metindeki imlâsı yanlış olarak böyledir: آلیرم. A.U.E

Kelâmın son fiili *al-ır-dı-m* (müzari' hikâyesi « imp. de l'aoriste » olsaydı, fransızcası şöyle olurdu: « dès que (toutes les fois que ...) je sortais, je poussais ... ».

Çoğu zaman bu yapılama (— diğim zaman «lorsque») gibi bir zaman durumuna veya (— se ... « si » ...) gibi şart veya farz siygasına muadil olur.

Ml.: *şimdi ora-ya git-di-k-mi kapu-dan gir-er gir-me-z biz-e «buyur-un Hacivad* (حاجی عوض) *Karagöz bey efendi-ler sefā g'el-di-niz» dı-yecek-ler* (Karagöz tiyatrosu, *muhavere* «prologue», Selanik'te derlenmiş) «si nous allons maintenant (lorsque nous irons) là-bas, à peine entrés, on nous dira: «vous êtes les bienvenus Hadjivat, Karagueuz» ;

şu yokuş yukarı-ya cadde-yi çık-acayız (çirkin: *çık-acağ-ız* yerine) ; *çık-tık-mı sağ-ya* (çirkin : *sağ-a* yerine) ; *sağ(ı)ya? sap-tın-mı or-da bir dar sokak var ; o dar sokak-dan yokarı-ya çık-tıñ-mı bir meydan-lık var ... (Aynı yer)* «nous irons au haut de la montée dans la grande rue ; une fois arrivés, nous tournerons à droite ; lorsque tu auras tourné, (tu trouveras) une place ... » ;

sabah ol-du-mu, doktor-lar g'el-ip deli-leri mu'āyene ed-ecek-ler (Aynı yer Tımarhāne faslı) «dès le matin, les médecins viendront examiner les fous» ;

بزم كبی آدملره . . . برطاس صیجاق چوربه اولدیغی الویردی گیتدی *biz-im gibi ādam-lar-a ... bir tas sıcak çorba ol-du-mu elver-di git-di* (MEHMED TEVFİK, *İstanbul,da bir sene*, 2 inci *ay*, s. 36 ; şuna dikkat edilmeli ki, asli fiil siygası mazi olduğu halde manası hale [muzari'e] aitdir) «lorsque des hommes de notre espèce ont un bol de soupe, c'est tout ce qu'il leur faut» ;

انسان برآز الفبا اوقودی ، و برآزده « اما ترین » ك اعلالی كبی عبثیات ایله اوغراشدیغی؟ تحصیلی تكمیل ایتمش ظن اولونیور . . . برخرقه ایله برلقمه نصیب اولدیغی؟ بركنز لایفنایه مالكیت ذهابی حاصل اولویور *insan bir az elif-bā oku-du, ve bir az da « emmā tereyne » nin i'lāl-i gibi 'abesiyyāt ile uğra-ş-dı-mı, tahsil-in-i tekmīl et-miş zann ol-un-uyor ... bir hırka ile bir lôkma nasīb ol-du-mu, bir kenz-i lā-yefnā* (tükenmez bir hazne) *ya mālikiyyet zehāb-ı hāsıl ol-uyor* (KEMAL BEY, *Londra*) [1]. «pour peu qu'on ait appris l'alphabet et qu'on se soit exercé à des futilités comme la façon de placer les lettres « faibles » dans les textes coranique « *ammā tureyna*? » on s'imagine qu'on a achevé son éducation ... ; pour peu qu'on se procure de quoi se vêtir (*hırka* = froc du derviche) ou de quoi manger (*lôkma* = bouchée, nourriture du derviche) on croit posséder un trésor impérissable» [2].

---

[1] Bütün şu misallerde istifhamlı görünen bu siygaların istifham rolleri olmadığına göre, onlara böyle soru işaretleri koymak yerinde olmasa gerek. A.U.E

[2] Şunları da bu bahse ilâve etmek yerinde olur :

a) Müzari' ve hâl siygasının müspet istifham sureti (ve yine müspeti manasına gelen menfi tabanlısı) da bu mana ile kullanılır:

.. bir kerre her görünen seyyarenin, her büyük sābitenin ziyası, denizin içine doğru türlü renkte kandillere gark olmuş minarelerini *sal,ıverir mi?* bir kerre denizde mehtābın aksi Allah yolu gibi nūrāni bir cadde *peydā eder mi ?* hüda bilir gök yüzünü

Yine buna benziyen fakat başka fiil siygalariyle de (istifhamlı) bir şekil almış bulunanlarına da rastlanmaktadır ki, bu yapılamalar asli hadesin fasılasız oluşunu ifade etmek rolünde değildirler. [1]

Ml.: دائما «بیلیرم‌ا» می دییور کنجدر ؛ هرشیئه «اولا بیلیر‌ا» می دییور اختیاردر *dāimā «bil-ir-im!» mi di-yor g'enc-dir; her şey-e «ol-a bil-ir !» mi di-yor, iḫtiyar-dır* (CENAB. ŞEH. *Tiryaki sözleri* n° 209) « dit-il toujours : « je sais » ? c'est un jeune ; dit-il de tout : « cela se peut ? », c'est un vieux » (Burada hem bilmek hem gücü yetmek manasındaki ayni fiilden kelime oyunu da yapılmış).

---

[1] Bunlar ve daha ne kadar başka fiil siygası varsa hepsi atılıp takdir edilmiş *söz* kelimesiyle izafet halinde (muzafün ileyh rolünde) olup, *mi* edatı hakikatte o atılan kelimeye getiriliyor, ve böyle yapılamalardan sonra hep *demek* fiilinden bir siyga bulunuyor;

bilirim mi diyor (= bilirim *sözünü mü* diyor);
olabilir mi diyor (= olabilir *sözünü mü*...);
gelecek sin mi dedin (= geleceksin *sözünü mü* dedin);
yazamayacakdın mı demiş (= yazamayacakdın *sözünü mü* demiş).

Böylelerini hem fiiller sırasında hem de ismin halleri bahsinde not etmek daha iyi olurdu. Bir de, kendilerinden sonra *demek* fiilinden bir siyga gelmese bile ismin hallerini aldığı görülen fiil siygaları vardır:

Teşekkür ederim-i (= ederim *sözünü*) bastırdı (= hemen ardınca söyledi);
Onun al-ın-a (al, *sözüne*) ver-in-e (ver *sözün-e*) *kim baḳar*;
Öğretmenin dur otur-ları (dur, otur *sözleri, emirleri*) *kâr etmedi*. A.U.E

---

yıldızlariyle, kehkeşāniyle ayağına inmiş, veyahut denizi seninle semavāta çıkmış zannedersin. Kemal (- Akif Bey) den;

.. Akşam Boğaziçi'nin serin ve okşayıcı havası, henüz yakılan lâmbaların kırmızımsı ışıklariyle şöyle böyle aydınlanmış köy evlerinin beyaz patiska perdelerini oynatmağa *başlıyor mu*, insanın yüreğine bir gariplik çöküyor;

.. Bazan muziplik olsun diye (çocuğun) narin parmaklarını avucumun içinde hafifçe *ḳıstırmaz mıyım*, öyle ciyak ciyak bağrışı olur ki pek hoşuma gider.

b) Müspet bir şuhüdi mazinin istifhamlı müfret gaibinden sonra ayni fiil siygasının ona cevap gibi görünen istifhamsız müfret gaibi verilip yine böyle bir ulak vücude getirilir ki, bunda ötekisinden farklı olarak «tali cümle fiilinin muhakkak işlenip bitmiş olduğu, işlenip bittiğinde artık şüphe bulunmadığı» gibi bir mana ziyadeliği vardır:

.. Akşam talebe azad *oldu mu oldu*, (= azad olmak işi muhakkak tamam olup bitince) hademe mektebin cümle kapısını kapar, temizlik işleriyle uğraşırdı.

c) Bunlar gibi ulak olmayan başka bir yapılama daha vardır ki, bu da: bazı müspet müzariin (*muhatapdan gayri* şahıslarından biriyle gelebilen) istifhamlı bir siygası verildikten sonra, ayni fiilden o siyganın istifhamsız ve yine aynı şahıslı şekli hemen onun ardınca fasılasız olarak getirilir ve bu, kendinden evvel sorulur gibi olan siyganın muhakkak ve şüphesiz yapılmış olduğunu bildirir:

fiil:
- *olur mu olur* (= muhakkak olur);
- *satar mıyım satarım* (= muhakkak satarım);
- *gider miyiz gideriz* (= muhakkak gideriz);

sıfat:
- *geveze mi geveze* [-dir hazfedilmiş: imek fiilinden?] (= şüphesiz veya çok geveze. /dir/);
- *şirin mi şirin* (= şüphesiz şirindir veya çok şirindir).

6. (Y)İNÇEYE KADAR ﭼﻪﯾﻪ ﻗﺪﺭ'LI ULAK.

(Sınırlanışlı ulak gérondif limitatif).

1404. *-(y)ince-ye kadar*lı ulak osmanlıca'da رابطهٔ انتهائیه *rābıta-i intihāiye* denilen sınırlanışlı ulak «gérondif limitatif» tir.

Fransızca karşılığı «jusqu'à ce que..., avant que ne...». Hakikatte bu, *-(y)ince*'li ulakla sınırlanışlı ilgiç olan *kadar*'ın yedişlediği mefulünileyh edatından ibarettir (§ 903). Eski osmanlıca'da bizzat *-(y)ince* bir sınırlanışlı ulak değerinde idi.

Daha fazla tafsilat için, bak. § 1387.

Ml.: بن سزی اولنجه‌یه قدر سوه‌جکم *ben siz-i öl-ünce-ye kadar sev-eceğ-im* (Murad Bey, *Turf. yoksa* t., s. 224) «je vous aimerai jusqu'à la mort»;

مؤمن کیمسه‌نك طارغینلغی تولبند (دلبند) قوروینجه‌یه قدر [1] در *mümin kimse-niñ dargın-lığ-ı tülbend kuru-yunca-ya kadar*[1]*dır* (söylence) «la colère d'un croyant passe avant qu'il ait eu le temps d'enrouler son turban»[1];

[1, 1, 1,] Bu kelimenin aslı قورویجه‌یه قدر *kuruyuncaya kadar* olacak iken, müellif bunu قوروجه‌یه‌قدر *koruncaya kadar* suretinde kaydetmiş, ve tercümesini de «sarığını sarıncaya kadar» diye vermiştir; halbuki ne *korumak* ne de *kormak*? kelimesinin sarmak manasında olduğunu (her ne kadar kuşak manasında bir *kar* kelimesi varsa da) zannetmiyoruz. Kaldı ki tülbend kelimesi (sarık) değil (seyrek dokunmuş ince bez) dir, ve manası da bizim verdiğimiz gibi olmak üzere yaygındır. A U.E

Bu gibi yapılamalarda bazan birinci kelime isim ise, ondan sonra (bir fiil ile beraber *işte*) kelimesi hazf ve takdir edilmiş sayılır:

isim | *para mı para* (= paramı istiyorsun, işte para) — (muhataba);
| *elmas mı elmas* (= elmas mı istiyor, işte elmas) — (gaibe).

d) Tahfifi mastarından sonra her şahsa ait mülkiyet lâhikası (izafet zamiri) getirilip, onun ardınca *üzer-in-e* kelimesi ilâve edilmekle yine böyle bir ulak vücude getirilir:

gel-me { -m, -miz / -ñ, -ñiz / -si, -leri } + *üzer-in-e*, gibi.

Bu: 1. ya (gelince) gibi asli hadesin tali hadesten sonra olduğunu;
2. ya (gelmek dolayısiyle) gibi asli hadesin olmasına tali hadesin sebep olduğunu bildirmek rollerinde bulunur:

Çocuğun acı acı *bağırması üzerine* (1. bağırması *ardınca* + 2. bağırması *sebebiyle*) odaya koşdular.

Birinci manada vurgu *üzerine* kelimesinin son hecesi vokalinde, ikinci manada ise vurgu *bağırması* kelimesinin son hecesi vokalindedir.

Bu manaların dışında olarak ayni teşekkül ulak olmayıp, bunda *üzerine* kelimesi,

1. *konusuna* manasında olur:

Söz Atatürk'ün Samsun'a ayak basması *üzerine* gelince her kes meraklandı.

2. ... *a aid* manasında olur:

Bahsimiz onun bize çokdan beri uğramaması *üzerine*dir. A.U.E

ونديكدن ترياق كلنجه‌يه قدر هندده آدامى ييلان هلاك ايدر *Venedik-den tiryak g'el-ince-ye kadar Hind-de adam-ı yılan helāk ed-er* (Atasözü) «en attendant que la thériaque (l'antidote) arrive de Venise le serpent fait mourir l'homme dans les Indes»;

arap doy-unca-ya kadar, acem çatla-yınca-ya kadar ye-r (bk. §1387 **sonları**).

Bu siyga, *-diği zaman...* «le temps que...», *-mesi sona ermeden...* «avant que..., ait fini de...» manasını da verebilir.

Ml.: اونلر باغريشوب چاغريشنجه‌يه قدر كنديده فرار ايده‌بيله‌جكى ذهنندن كچردى *on-lar bağr-ış-ıp çağr-ış-ınca-ya kadar kendi de firār ed-e-bil-eceğ-in-i zihn-in-den g'eç-ir-di* (HUSEIN RAHMI, *Metres*, s. 645) «il se dit qu'avant qu'il n'aient fini de crier et de s'appeler, il aurait le temps de fuir».

1405. كلنجه‌يه قدر *g'el-ince-ye kadar* ve وارنجه‌يه قدر *var-ınca-ya kadar* ifadeleri *g'el-ince*; *var-ınca* ile ayni manada kullanılır (bk. § **1388**).

Ml: بوندن يكرمى بش سنه اولنه كلنجه‌يه قدر *bun-dan yirmi beş sene evvel-in-e g'el-ince-ye kadar* «jusqu'à il ya 25 ans»;

بزده مهددن لحده وارنجه‌يه قدر علمى ولو چينده اولسون طلب ايتمك حقنده اولان اوامر بوتون بوتون اونوتولمشدر *biz-de meh(i)d-den lāhd-e var-ınca-ya kadar 'ilm-i Çin-de ol-sun taleb et-mek* (اطلبوا العلم ولو بالصين hadisinin me'āli) *hakk-ın-da ol-an evāmir bütün bütün unut-ul-muş-dur* (KEMAL BEY, *Londra* «on a tout à fait oublié chez nous le précepte suivant lequel il faut chercher le savoir du berceau au tombeau, ce fût-il en Chine»;

موسيو كيزو انكلتره كبى ممالك متجاورهٔ اجنبيه [1] فضلاسندن بر چوغنه وارنجه‌يه قدر درسلرينى استماع ايتديرير ايدى *Müsyü Giso İngiltere gibi memālik-i mütecāvire-'i ecnebiye fudalā-sın-dan bir çoğ-un-a var-ınca-ya kadar ders-ler-ini istimā' et-dir-ir i-di* (MÜNIF PAŞA, *Red. Ed.*, s. 375) «Monsieur Guisot avait des auditeurs jusque parmi les hommes les plus distingués des pays voisins, comme l'Angleterre (mot à mot: Monsieur Guisot faisait écouter ses leçons à un grand nombre...»).

İHTAR. — *kadar* yerine bilhassa eski osmanlıca'da bazan *dek* veya *değin* bulunur:

Ml.: طاڭ يرى اغرنجه‌يه‌دك آغلار *dañ yer-i ayar-ınca-ya-dek ayla-r* (KUNOS, Tréfai, n° 35 Aydın lehçesi); «il pleura jusqu'aux premières lueurs du matin»;

بركيمسه برمالى كورمدين اشترا ايتسه كورنجه‌يه‌دك مخيردر *bir kimse bir mal-ı g'ör-me-din* (g'ör-me-den) *iştirā et-se g'ör-ünce-ye-dek muhayyer* (halkağzı: muhayar) *dır.* (*Mecelle* [osmanlı medeni kanunu «code civil ottoman»] nin 320 inci maddesi; *Ayni eser* madde 279, 281 ve 286 da ayni şekilde misaller bulunur) «si quelqu'un achète un objet sans l'avoir vu il a le droit de renoncer à l'achat jusqu'à ce qu'il l'ait vu»;

[2] كون طلنچيا دكن *gün dol-un-unca-ya* (= batıncaya) *degin* ? A.U.E (1426 yılı yazmaları, yap. 107 v°) «jusqu'au coucher du soleil»;

[1] Bu kelime halk ağzında *müsü* suretinde söylenir. A.U.E.

[2] Bu son iki kelime metinde harekelidir. A.U.E.

چقن سن الله تعالى آدن تسميه ادب كلبوك شكاره قيو ويرسه‌ك بر كلب دخى بريكادن كلوب اكا [1] قرشسا اول آوى ديپلسه‌لر سن اندن يما كل [2] تا بلنججه دكن كه اول سنوڭ كلبوڭ طتوب قتل ايلدى [3] *kaçan sen Allāh-ü te'ālā ad-ın tesmiye id-üp* (anıp) *kelb-üñ (köpeğini) şikār-a* (ava) *ķoy-u ver-se-ñ bir kelb daḫi bir yaña-dın g'el-üp añ-a ķar-ış-sa oļ av-ı dep-ele-se-ler sen an-dan yi-mā gil tā bil-ince-ge deg-in ki evvel sen-üñ kel-büñ tut-up ķatl eyle-di* A.U.E (*Aynı eser*, yap. 281 v°) «lorsque, ayant invoqué le nom d'Allah, tu as lâché ton chien à la chasse, s'il arrive qu'un autre chien survienne d'autre part, se joigne au tien, et qu'ils tuent le gibier, tu t'abstiendras d'en manger tant que tu ne te seras pas assuré que c'est ton chien qui a le premier saisi le gibier». Mk. bu hususta MOURADGEA D'OHSSON, IV, s. 14 ve s. 17;

بو بزم ايچنده كيمه ويردى ساقئ دوران *bu bezm iç-in-de kim-e ver-di sāķi-i devran* A.U.E «à qui, dans le festin (d'ici-bas), l'échanson de la fortune a-t-il jamais versé

|| پياله‌ء مى اميدى قاندرنجه‌يه دك *piyāle-'i mey-i ümmīd-i ķan-dır-ınca-ya-dek* A.U.E (NĀBI) tout son soûl, du vin de l'espoir ?». [4]

1406. Aynı siyganın lehçelerdeki şu çeşitlerine rastlanmaktadır.

1° *-(y)ince ķadar* (mefulünileyh alametsiz).

Ml.: *ķarañ-lıķ ol-unca ķadar* (TAMBURI AR., s. 36) «jusqu'à la tombée de la nuit (= l'obscurité);

آت چاتلايوب هلاك اولنجه قدر القار ايلمك *at çat-la-yıp helāk ol-unca ķadar ılgar eyle-mek* A.U.E (*Ķāmus tercümesi*, I, s. 218) «galoper au point de crever son cheval» mk. başka misaller, *Aynı eser*, s. 6, 14, 47, 165 ve 167);

סני	בן	קדר	אוגרנינגא	אורוגיני
SeNİ	BeN	KaDaR	'ÖĞReNİNCE	'UROGİÑİ
seni	ben	kadar	öğrenince(ye)	dersiñi

בוראקמאם	אביגא
BURAĶMAM	'EVİÑE
bırakmam	eviñe

«je ne te laisserai pas partir chez toi, tant que tu n'auras pas appris ta leçon (=urok, rusça урокъ dan [5]. (KAZAZ, karayit [Kırım'da yaşayan musevi türk halkı] mektepleri için ibrāni dilinde ders kitabı, 1859, s. 210, aşağıdan 8 inci satır)».

[1] Bu arap harfli kelimeler metinde üç noktalı *k* iledir. A.U.E

[2] Bu arap harfli kelimeler metinde teşdit işaretli *v* iledir. A.U.E

[3] Bu cümledeki arap harfli kelimelerden (4, 9, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 20, 21, 23, 26, 29, 30, 31, 32, 34] üncülerden mādāsı harekelidir. A.U.E

[4] Bu beytin vezni: ᴗ — ᴗ —, ᴗ ᴗ — —, . ᴗ — ᴗ —, ᴗ ᴗ — yani: (mefā'ilün fe'ilātün.. mefā'ilün fe'ilün) dür. A.U.E

[5] Metinde ibrani harfleriyle yazılı olan türkçe ibare sağdan sola yazıldığı için onları kelime kelime karşılamak üzere yine sağdan sola okunacak lâtin harflileriyle gösterdik.

Rusça'dan denilen *urok* kelimesi türkçe'ye benziyor; bunun aslı (öğrük = öğrenilen şey, ders) olabilir. ykl. (itiyat, öğrenilmiş şey) manasına *ögreyük* D.L.T., I. 140, — Osmanlıca'da arap harfleri üzerinde yapıldığı gibi, bu karayit türkçesinde de bazı ibrani harfleri üzerine (ˆ ˉ — ʻ) gibi işaretlerden biri konularak, türkçenin ses ihtiyaçlarına göre ufak tefek tadillerle yeni harfler yapıldığı görülüyor. A.U.E

2° *-(y)ince-ye* (mefulüniieyhli, ilgicsiz).

Ml.: *çuval-ı çek-ince-ye aç-ınca-ya iç-in-den delikanlı çocuk fırla-yıp ben-i ütü-verdi (it-i ver-di* yerine*)* (*Mahalle baskını* Selânik Karagözü) «à peine eus-je le temps de tirer et d'ouvrir le sac, qu'un jeune homme s'en échappa et me repoussa»;

ترجمانلری مهم مصلحتده ایسه کلنجیه توقف اولنه *tercüman-ları mühim maslahat-da ise g'el-ince-ye tevakkuf ol-un-a* (BELIN tarafından neşr olunan 1595 muahedesinin 23 üncü maddesi: *Relat. diplom. Venise et Turquie*, Journ. As., 1876, t. 2) «si le drogman est retenu par quelque affaire importante, l'appel de la cause sera différé jusqu'à son arrivée».

1407. Halk dilinde *-(g)inceye kadar* yerine çoğu zaman *-(y)en-e kadar* veya *-(y)en-e dek* şekli kullanılır.

Ml.: *Xarġ (xark)-a su g'el-en-e kadar kurbağa-nıñ g'öz-ü pat-la-r* (Maraş'da derlenmiş söylence) «[l'oeil de] la grenouille crève avant que l'eau arrive à la rigole»;

şeytan-a «beli» de köprü-yü geç-en-e-dek (Atasözü) «tant que tu n'as pas passé le pont, dis «oui!» au diable» (Proverbe);

bu ince tüy-ler kuş-uñ bol tüg-ü g'el-en-e kadar kal-ır (*Âlem-i-hayvânat*, II, 24) «ce duvet fin demeure jusqu'à ce que l'oiseau se couvre d'un plumage plus dru»;

ül-üp (öl-üp yerine*) gid-en-e kadar umr-in-i (ömr-ün-ü) rahat-lık-la g'eç-ir-ir* (KUNOS, *Adakale*, s. 25) «il passa une vie tranquille jusqu'à sa mort».

Aynı şekil Azerce'de de vardır:

اولنهدك دادی دماغکدن کیتمسون *öl-en-e-dek dad-ı damag-ıñ-dan git-me-sün* A.U.E (FETH. AH. s. 226-227) «puisses-tu en garder le goût jusqu'à la mort».

-(y)esi-ye kadar şekli.

1408. Osmanlıca'da yine aynı manada olarak ardınca *kadar*, *dek* ve hatta *cek* (§ 905) gibi hudutlayışlı ilgicilerden biri bulunan *-(y)esi* şeklinin mefulüniieyhi kullanılır. Türk gramercisi Abdürrahman Efendinin kayit ve işaret ettiği bu şekil, Karaman lehçesinde sık sık kullanılır (MAXIMOF, s. 88—89).

Ml.: سن کلهسیه دکین (دك) اخشام اولور *sen gel-esi-ye değin (dek) ahşam ol-ur* A.U.E (ABD-UR-RAHMÂN EFENDİ, *grameri*) «jusqu'à ce que tu viennes, le soir tombera»;

on-u bul-ası-ya kadar ben siz-e yardım ed-er-im (Atina'da Karamanlı bir rum ağzından derlenmiş), «je vous aiderai, en attendant que vous le trouviez»;

dün‿ahşam el-in-i kır-asıya kadar kändi karı-sın-ı düğdü (MAXIMOF, s. 89) «hier soir, il a frappé sa femme au point de lui casser le bras»;

hamam kapa-sın-dan gir-ince hamam-ıñ iç-in-e gid-esi-ye-cek lala-ya sille tokat artık hiç eksik ol-ma-z (KUNOS, *Oszm. Tör*, s. 44, ikinci fıkranın başı) «lorsque le précepteur entre, il fut rossé d'importance avant d'arriver au fond du hamam».

796 ncı bendde kayit ve işaret edilen tabirler, şüphesiz ki yine aynı makuleye konulabilir. Bunları 1406 ncı bend, 2° dekilerle yaklaştırmak gerektir. Yine mk. § 266.

7. -(Y)ELİ (ي)لى Lİ ULAK.

(*başlayışlı ulak* «gérondif initial»).

1409. *-(y)eli* ulak, asli hadese *mazi* de bir *başlayış hududu* yani hareket noktası hizmetini gören tali bir hadesi bildirir. Bu şekle, (başlayış hudutlu ulak «gérondif de limite initiale») veya eskiden söylenildiği gibi رابطهٔ ابتدائیه *rābıta-i-iptidāiye* «gérondif initial») denilebilir.

Başlayışlı ulak, bir sonlayış hududu bildiren *-(y)inceye kadar* lı hudutlayış ulağına manaca zıttır (fransızca'da karşılığı bir bağlaçlık tabir olan «depuis que...» dür):

سوەلى *sev-eli* (mazide ve halde) «depuis que je, tu, il a . . . aimé; depuis que, je, tu, il . . . aime».

İkinci hades muvakkat bir zamanlık ise (ki böylesi daha çok görünür), bu ulak mecburi olarak mazideki bir hadesi bildirir; fakat o hades devamlı ise ve zikredildiği dakikaya kadar devam ediyorsa, bu ulak bir hal değerindedir (daha ileride § 1411 deki misâle bak). [Fransızca tercümelerde bu ayrılığı itibara almak gerektir].

Ml.: سن بو يردن كيده‌لى اى صاچى زر *sen bu yer-den gid-eli ey saç-ı zer* (saçı altın) «Depuis que tu es partie d'ici ô (femme) aux cheveux d'or,

[1] سنى سويلر بكا طاغلر دره‌لر || *sen-i söyle-r ban-a dağ-lar dere-ler* (şarkı) les montagnes et les vallées me parlent de toi»;

şu ev-i tut-alı daha bir akşam ben k'endi karn-ım-ı lāyık-ı-ile doy [2] *-ar ma-dı-m* (KUNOS, *Orta oyunu*, s. 17. aşağıda) «depuis que j'ai loué cette maison, je n'ai pas réussi à manger à ma faim»;

بزم قيزى قوجه‌سى بوشايه‌لى خفقان علتم آرتدى *biz-im kız-ı koca-sı boşa-yalı hafakan 'illet-im art-dı* (HUSEYİN RAHMİ, *Toraman*, s. 5) «depuis que ma fille a été répudiée par son mari, mes palpitations de coeur n'ont fait qu'augmenter»;

ديديلر اوغلڭ كبى هيچ بر اوغل *di-di-ler oğl-uñ gibi hiç bir oğul* A.U.E «ils dirent: jamais fils comme celui du tien;

يارادلالى جهان كلمش دكل [3] || *yara-d-ıl-alı cihan gel-miş değül* A.U.E (SÜLEYMAN ÇELEBİ, *Mevlûd*, beyit 77) n'est venu au monde depuis qu'il a été créé (*yara-d-ıl-alı*)» [4].

---

[1] Bunun vezni: ◡ ◡ — —, ◡ ◡ — —, ◡ ◡ — (= feilātün, feilātün, feilün) A.U.E

[2] Metinde *dayurmadım*. A.U.E

[3] Bunun vezni: — ◡ — —, — ◡ — —, — ◡ — (= fāilātün, fāilātün, fāilün) dür. - Son arap harfli kelime metinde harekelidir A.U.E.

[4] Metinde bunun fransızca toptan tercümesi şöyledir: «ils dirent: depuis que le monde a été créé, personne n'a eu de fils comparable au tien». A.U.E.

İHTAR. 1 — *(y)eli*'li ulak menfi bir tabandan yapıldığı vakit, zaman mefhumu bakımından bu fiil tabanının muvakkat veya devamlı bir hades ifade etmesinde bir fark yoktur. (Fransızca muadilleri de fark gözetilmeden mazi veya hal siygaları ile tercüme edilmiş olabilirler).

Esasen şuna dikkat olunmalı ki, onun bir müddet içinde uzayan bir hades olmayışı dahi, muadili olan müspet fiilin ifade edebileceği (muvakkat veya devamlı hades) mefhumlarının üstüne çıkan bir devam mefhumunu kendisinde saklamaktadır.

Ml.: *döv-üş g'ör-me-yeli deli ol-du-m deli* [1] (*Kör oğl-u* Maraş da derlenmiş bir halk türküsünden) «depuis que je n'ai pas combattu (depuis que je ne combats plus) je me sens devenir fou»;

ماشاءالله (اه = الله) خانم افندی بن کورمیه‌لی چوق آچلمشسکز *mā-şa-llah hanūm (hanım) efendi ben g'ör-me-yeli çok aç-ıl-mış-sınız* (HUSEYİN RAHMİ, *Metres*, s. 457) «[2] vous vous êtes bien enhardie, depuis que je ne vous ai vue, Madame».

İHTAR. 2 — *-(y)eli* ulak, (kendisinin ifade ettiği) hadesin olup bitmesinden beri geçen zaman aralığını tayin etmekte çok kullanılır (Fransızca karşılığı: «il y a (suivi de l'indication du laps de temps) que...».

Ml.: بن شورایه کویکزه کله‌لی بر آی اولیور *ben şura-ya köy-ünüz-e g'el-eli bir ay ol-uyor* (*Leta'if-i Nasr-ed-din Hoca*, s. 165 «il y a un mois que je suis venu dans votre village»;

بهلول اونی کورمیه‌لی اوچ آی اولمش ایدی *Behlül on-u g'ör-me-yeli üç ay ol-muş i-di* (HĀLİD ZİYĀ, *Aşk-ı Memnu'*, s. 400) «il y avait trois mois que Behlül ne l'avait vue»;

آ حریف بن سکا وارەلی نه قدر اولدی، اوچ آی دکلمی؟ ای! سن بنی آلەلی؟ اوده اوچ آی، ایتدی می آلتی آی؟... *a herif, ben sañ-a var-alı ne kadar ol-du, üç ay değil-mi? ... ey! sen ben-i al-alı? o-da üç ay, et-di mi altı ay?...* (*Letā'if-i Nasr.*, s. 164) «combien y a-t-il de temps que je t'ai épousé? trois mois, n'est-ce pas? et combien y a-t-il de temps que tu m'as prise pour femme? trois mois également. Cela ne fait-il pas six mois?»;

devlet-i-'āliyye hizmet-in-de ol-alı, otuz kırk sene-ye var-ıyor (VIGUIER, s. 327) «il y a présentement une trentaine ou une quarantaine d'année que je suis au service de la Sublime Porte de félicité»;

داهی بر ییلدر یانندن آیریلالی دایه‌سی [3] *dāhi bir yıl-dır yan-ın-dan ayrı-l-alı dāye-si* A.U.E (NEDİM, *Gibb.*'den, VI, s. 247) «sa duègne l'a quittée, il y a un an à peine».

---

[1] Ya hece vezniyle (6.6) lı bir mısra, veya her bir mısraı (6) lı bir beyit gibi görünüyor. A.U.E

[2] Burada *maşallah*a karşılık olarak fransızca «à la bonne heure» veya «eh bien», ibaresi de ilâve edilse tamam olur. A.U.E

[3] Bunun vezni: — ᴗ — —, — ᴗ — —, — ᴗ — (= fāilātün, fāilātün, fāilün) dür. A.U.E

1410. Bazan *-(y)eli* ulaktan evvel (ayni fiilin her şahsından olmak üzere) şuhudi mazi siygası getirilir.

Ml. : حريفه واردم وارەلى *ḥerif-e var-dı-m var-alı* (*Külliyât-ı Letāʾif*, s. 88) «depuis que j'ai épousé cet individu»;

شو ادبسز قادين اوايمزه كلدى كلەلى خانى بيله بشقه دورلى ايتدى *şu edeb-siz kadın ev-imiz-e g'el-di g'el-eli ḥanım-ı bile başka türlü (dürlü?) et-di* (ḤÜSEYİN SUʿAD, *Kirli çamaşırlar*, s. 36) «depuis que cette effrontée est entrée dans notre maison elle a changé (tout le monde), jusqu'à Madame».

İHTAR. — Bazan *ol,-du-m ol,-alı* yerine, *ol,-du-m ol,-ası* denir ki, *ol,-mak* fiilinden yapılan ayrı ayrı her iki kelimede de, görünüşlerine rağmen şahıs fikri yoktur. [1]

Ml. : [2] اولدم اولەسى اويله كلدييا *ol-du-m ol-ası öyle değil-di-ya* A.U.E (ḤÜSEYİN RAḤMİ, *Toraman*, s. 45) «il n'était pas toujours (depuis qu'il existe) comme cela».

1411. *-(y)eli* ulak çok sık olarak mefulünanh alâmeti *den* ve onun ardınca *beri* «depuis» ilgicini alır (§ 912, *beri*) ki, bu yapılama bir ıtnab «pléonasme» teşkil etmektedir.

Ml. : طبيبمك توصيەسيله اوزرمده قرمزى مهر موى طاشيەليدن برى نزلەدن قورتولدم *tabīb-im-in tavsiye-si-ile üzer-im-de kırmızı mühür mum-u taşı-yalı-dan beri nez-le-den kurtul-du-m* «depuis que, sur la recommandation de mon médecin, je porte sur moi de la cire à cacheter rouge, je me suis débarrassé du rhume» (ḤĀLİT ZİYĀ, *ʿAşk-ı memnuʿ*, s. 408).

hinde gidelidambarı (acayip ?) *heş* (*hiç* yerine) *bir rahat uyku filan* (*filân* olacak A.U.E) *ümemiş* (*uyumamış* yerine) (GIESE, *Anat. Türk.*, s., 42) «depuis qu'il était parti pour les Indes, il avait perdu le sommeil».

بو اوى خراب اولسى (اولەسى) اره وارلدن برو دخى قرنم طويمدى *bu ev-i ḥarāb ol,-ası er-e var-alı-dan berü dāḫi* (= *daha* A.U.E) *karn-ım doy-ma-dı* A.U.E (*Kitāb-ı Korkud*, s. 5, l. 6 aşağıdan) «depuis que j'ai épousé ce misérable, je ne mange plus à ma faim».

İHTAR. 1 — *-(y)eli* ulağına mefulünanh edatını koymadan, *beri* ilgici de ilâve edilebilir:

gid-eli beri (*gid-eli-den beri* yerine) «depuis que je, tu, il . . . est parti».

İHTAR. 2 — Eski osmanlıca'da mefulünanh haletini almış *-(y)eli* li ulağın *beri* ilgicini almamışına da rastlanırdı.

Ml. : بو خبر استماعى اولەلدن *bu ḥaber istimaʿ-ı ol-alı-dan* A.U.E «depuis que cette nouvelle s'était répandue,

---

[1] Bunların ikisi birden yalnız üçüncü şahıs için kullanılır — Müellif, *ol,ası* kelimesindeki lâhika için: «üçüncü şahıs mülkiyet lâhikasına benziyen şekil» diyor. Fakat mülkiyet (izafet) lâhikası isimlere katılan *-sı* dır; bu ise fiil köküne katılan *-ası* dır, Ykl. *gör-esi, ver-esi*, kör *ol,-ası*, harab *ol,-ası* vs. A.U.E

[2] Bunun asıl imlâsı, دكلدى يا suretinde olmak gerek. A.U.E

[1] کوش وچشم اولمش ایدی جمله بدن || *güş-u çeşm ol-mış i-di cüm-le beden* A.U.E (*Tevārih-i Fütūḥāt-ı Yemen*, yap, 12 aşağıdan), tout (notre) corps était devenu une oreille et un oeil» ;

جبرائیلك طوراغیدر اول مقام *Cebra'il-in durağ-ı-dır ol, meḳām* A.U.E «c'est le lieu de séjour de l'archange Gabriel,

[2] نه فلك تا كیم طوتالیدن نظام || *nüh felek tākim tut-alı-dan nizām* A.U.E (SÜLEYMAN ÇELEBİ, *Mevlûd* beyt, 214) depuis que les neufs cieux ont été établis».

Hadesin *sonlanış hududu* nu ifade eden ulaklarla tekitci تا كیم *tā kim* edatının da beraber getirilmekte olduğuna dikkat edilmeli, (Mk. § 1387 ve 1390, *sonlarında*; yine Mk. § 1000).

İHTAR 3 — Eski osmanlıca'da -(*y*)*eli* lâhikası (*beri* alsın almasın), mefulünanh haletini aldığı zaman sondaki *i* vokalini kaybederdi: -(*y*)*elden* (*beri*). Bu telâffuz Meninski tarafından kayit ve işaret edilmiştir (*Institutiones*, s, 155: *sevelden beri, gelelden beri*);

Yine Mk: Viguier: *temps* nº 55. Bunun böyle olduğuna harekeli el yazmaları şahittir, veya nazımda veznin icablarından da öyle anlaşılmaktadır.

Ml.: [3] ایکی یاشمه کیرلدن برو بنی کمسه یه کسترمدی *iki yaş-um-a gir-el-den berü ben-i kimse-ye göster-me-di* A.U.E (VAMBÉRY, *Alt. Osm.* s. 52, l. 20) «depuis l'âge de deux ans, il ne m'a montrée à personne» (proprement: depuis que je suis entrée [*girelden berü*] dans ma deuxième année);

[4] طوش اوللدن اول مه عیاره بلمن نیلیم *tuş ol-al-dan ol meh-i 'ayyār-e bil-men n'eyle-yim* A.U.E (ḤAḲIḲİ, *divan*, yap. 192 vº) «depuis que j'ai rencontré cette beauté (= lune) perfide, je ne sais que faire»;

یرتدلدن برو *yarad-ıl-al-dan berü* (1426 yılı yazmaları, yap. 48 vº, l. 8 aşağıdan; yap. 162, l. 5; yap. 211, l. 10) «depuis sa création»;

رخکله عکس دندانك دوشلدن بحر عمانه *ruḥ-uñ-la 'aks-i dendān-ıñ düş-el-den baḥr-i 'ammān-e* A.U.E «Depuis que ta joue et tes dents se sont reflétées dans la vaste mer,

دلندی بغری انجونك عجب رنك اولدی مرجانه || *del-in-di bağr-ı incü-nüñ 'acep reng ol-du mercān-e* A.U.E *Nevādir-i-āsār*, s. 115, hezec vezni: ⏑ — — — (= mefā'īlün 4 defa) La perle en a crevé de dépit et le corail a pâli (d'envie)»;

کیدلدن سوزن مژکان و تار کاکلك الدن *gid-el-den sūzen-i müjgān-ü tār-ı kākül-üñ el-den* (kirpiklerinin ignesi ve kâküllerinin telleri elden gideli) A.U.E «depuis que j'ai perdu l'aiguille de tes cils et le fil de tes boucles,

رفوی عافیت چاك كریبانمله دشمندر || *refū-yi? 'āfiyet çāk-i geribān-ım-la düşmen-dir* (afiyetin onarılması yakamın yırtılmasiyle düşmandır) A.U.E (NĀBİ, ayni vezin) Les pièces du réconfort sont brouillés avec les déchirures de mon col (faite en signe de désespoir = en te perdant j'ai perdu tout remède à mon désespoir)».

---

[1] Vezni: — ⏑ — —, ⏑ — ⏑ —, ⏑ ⏑ — (= fāilâtün, mefāilün, feilün) dür. A.U.E

[2] Vezni: — ⏑ — —, — ⏑ — —, — ⏑ — (= fāilâtün, fāilâtün, fāilün) dür. Metinde bu arap harfli mısraın başındaki ilk kelime harekelidir. A.U.E

[3] Bu arap harfli mısraın 1, 2, 3, 4 üncü kelimeleri metinde harekelidir. A.U.E

[4] Bu arap harfli mısraın 3, 4, 6, 7 inci kelimeleri harekelidir. A.U.E

1412. -*(g)eli* lâhikası başka türk dillerinde ve çoğu zaman -*käli* suretinde boğazlı *k* sini muhafaza etmiş olarak bulunmaktadır.

Bilindiği üzere ayni -*käli* lâhikası bir nevi fer'i-fiil «supin» olarak da kullanılmıştır (bk. § 1343 *b*). Aralarında mana farkı olmakla beraber bunların aynı siygadan ibaret olduğunu kabul etmek gerektir (bu mana tekâmülünü izah için bk. HARTMANN, Çağ § 43), -*käli* lâhikası çağatayca'da, karakırgızca'da, tarançı ve turalı lehçelerinde aynı zamanda hem ulak hem de fer'i-fiil olarak kullanılır (Katanof'un [s. 606 dan 609] verdiği listelerin kıyaslamasından bu çıkıyor). -*käni* lâhikası da (ki -*käli* lâhikasının başka bir şeklidir) böyle iki kavramla kullanılır.

Ml.: *bu yarmak öt-kelı yätti xan öt-üp-tu* (*Yedi Ugurlar*, s. 232) bu para (nın kıymeti) geçeli (ard arda) yedi han geçmiştir A.U.E «depuis que cet argent n'a plus cours, sept princes se sont succédé»;

sän man-da oltur-kalı män üç miñ yıkac yol käl-ip tur-ur-män (*Tezk. Ed.* s. 205, I. 4) sen burada oturalı ben üç bin fersah yol gelmiş bulunuyorum (gelip dururum) A.U.E «depuis que tu es assis en cet endroit, j'ai parcouru une route de trois mille y)ıgac (ou farsakh)»;

سلطان جلال الدين كيلكالي اون بيش كون بولوب تورر *sultan Celâl-ed-din kil-gäli on biş kün bol-up tur-ur* A.U.E (EBU-L-GÂZİ, s. 67) «il y a quinze jours que le sultan Djelâl-ed-din est venu»;

خطاى بو يورتغه كلكانى نچه يل بولدى *hatay bu yurt-ga kel-gäni ne-çe yıl bol-du* (RAQUETTE, lesson XLI, I. *g*) Çin(liler) bu yurda geleli ne kadar yıl oldu? A.U.E «depuis combien d'année les Chinois sont-ils installés ici?»

(Katanof tarafından tanzim edilen listelere göre) uranha, sagay, belter ve tuba lehçelerinde (bogazlı *k* siz) -*älä* lâhikası, yalnız başlayışlı ulak «Gérondif initial» olarak kullanılır.

-*(g)eli* lâhikasını iltizami (emir) siygasındaki *äli* lâhikasiyle (bk. § 1343, *c*) yaklaştırmalı.

Ve nihayet bir de karaçay lehçesinde görülen ve ardınca *beri* kelimesi gelsin gelmesin -*gelli* [1] suretinde olan bir lâhikayı söyleyelim ki, bu da başlayışlı bir ulak manasındadır. (PRÖHLE, *Karatschajische Studien. Kel. Sz.*, 1909, s. 233). M. Pröhle bunu -*gen* + *li* suretinde mürekkeb bir lâhika olarak görüyor [2]. Eğer bu izah tamam ise (ve bu, *l* konsonunun alelâde bir ikizlenmesi meselesinden ibaret değilse), ozaman -*gen* (-*kän*) ve -*ge* (-*kä*) nin, menşelerinde bir tek ve ayni lâhika olduklarına dair (§ 1343 haşiye 2) olan nazariyenin lehinde bu da yeni bir delil daha teşkil eder.

İHTAR. — Başlayışlı ulakla manadaş olan ulaklık tabirlerin de var olduğuna dair izler bulunuyor:

Ml.: *bak-dığ-ım-dan beri* «depuis que j'ai regardé» (VIGUIER, s. 200) [3].

[1] Belki aslı *gel-eli* (*kil-käli*)? Anadolu'nun bazı lehçelerinde bu, *kel-li* diye kullanılır: — Beyefendi, ben böyle harta ile planla aradığım yeri bulacak oldu*kdan kelli*, sana uşak olacağıma, şehremanetine mühendis yazılırım .. milliyet gazetesi 16 Haziran 927 A.U.E

[2] Öyle olsa, sükûnlu *n* den sonraki *l* de, *n* ye çevrilebidiğine göre, bu *gen* + *li*, şekli, *gen* + *ni* (-*gelli* değil) olmalıydı. A.U.E

[3] Lehçemizde bu yapılamada -*dik* li mastara izafet zamirlerinin bütün şahısları getirilip ondan sonra *beri* kelimesi katılmakla yapılır. A.U.E

Başka türk dillerinde de buna benzer yapılamalara rastlanır:

Ml.: هلاکو خان مغولستان دین کیلکاندین بری ایکی اوچ ارقا اوتدی *Hūlāgū ḫan Mogolistan dın kil-gän-din* (= geldiğinden: A.U.E) beri iki üç arka (= nesil) öt-di (geçti) A.Ü.E (EBU-L-GĀZİ, s. 22). «il y a deux ou trois générations que Houlagou khan est venu de Mongolie».

Uranha lehçesinde tali hadesin fiili ardınca mefulünanh alameti veya (*çaḳ* [*çañ*] kelimesinin mefulünanhi olarak) *çaḳ-tan, şag-dan, çan-nan, şan-nan* [1] kelimesi getirilir (bk. § 918, haşiye 1; mk. KATANOF, s. 925, c).

8. DİK-DEN SONRA (صکره) دکدن صوکره -LI ULAK.
(«gérondif de postériorité» sonralıklı ulak).

1413. *dik-den soñra* (*sora*) lı ulak, *-dik* (§ 698) li hades isminin mefulünanhlısı ardınca *soñra* (§ 911) ilgici getirilmesinden ibarettir ki, bu *soñra* kelimesi her vakitki gibi mefulünanh haletini yedişler. Bu şöyle imlâlarla yazılır:

دکدنصکره [2] veya (صوکرا و صکره) دکدن صوکره - asli hadesin kendisinden sonra meydana geldiği bir tali hadesi bildirir; (fransızca'da karşılığı: «après que...» ve ulağın faili asli hades failinin ayni ise: «après avoir..., après être...»).

Ml.: آت چالندقدن صوکره آخورك قاپیسنی قاپار *at çaḷ-ın-dıḳ-dan soñra aḫır-ıñ ḳapı-sın-ı (ḳapu-sun-u?) ḳapa-r (Atasözü)*; «il ferme la porte de l'écurie après que le cheval a été volé».

Mk. şu aşağıki söylenceyi:

iş iş-ten g'eç-tik-ten soñra var ḫayr-ın-ı g'ör (BONELLI, in *Kel. Sy.*, I. 318) «va tirer parti de l'affaire, quand il est trop tard!».

Ml.: بنی قورقوتان اولدکدن صوکره جهنمه کیتمك دکل هیچ بر یره کیتممکدر *ben-i ḳorḳ-t-an öl-dük-ten soñra cehennem-e git-mek değil, hiç bir yer-e git-me-mek dir.* (CEN. ŞEH. *Tir. söz*, nº 2) «ce qui me fait peur, ce n'est pas d'aller, après ma mort, en enfer, c'est de n'aller nulle part»;

استانبول پایتخت اولدقدن صوکره صدراعظم قوناقلرینه پاشا قپوسی و باب آصفی و اك صوکره باب عالی دینلمشدر *İs-tanbol payıtaḫt oḷ-duḳ-dan soñra sadr-a'zam ḳonaḳ-ḷar-ın-a paşa ḳapu(pı)-sı ve bāb-ı āsafī ve en soñra bāb-ı 'āli den-il-miş-dir.* (ABD-UR-RAḪMAN ŞEREF,

---

[1] Bu son iki kelimedeki *-nan* lar, mefulünanh değil belki *-la-n* asliyle mefulünleh'tir ki, bu *l*'ler kendilerinden evelki sükûnlu bir *n* ye rasladığı için onlar da *n* olmuştur. A.U.E

[2] Bu şekil, öteki ulaklar gibi değişime uğramaz olanlardandır. Bununla beraber kendisinde bir ilgiç yani binnisbe müstakil bir edat bulunması bakımından onlardan ayrılır (Mk. bu hususta § 1418 haşiye). Birçok ulaklar birbiri ardınca geldikleri zaman *soñra* edatını en sondakisine bırakmak suretiyle yalnız bir defa söylemek yeter. (Mk. § 687, ihtar 2) J. D.

s. 287) «après que Constantinople fut prise, on appela le palais des grands-vizirs *pacha-kapoussou* (mot. «porte du pacha, hôtel du pacha») et bab-i Assefi (« porte d'Assef [1] ») et plus tard encore *bāb-'āli* « la Sublime Porte») :

نهایت ایش باشه و باش طاشه کلدکدنصکره کوچ حال ایله خلیل حمید پاشا صدارتنده ... برآز طوپ وطوپجی تدارکاتنه تشبث اولنه‌بیلدی *nihāyet iş baş-a ve baş taş-a gel-dik-den-soñra güç ḫāl ile Ḫalil Ḫamid paşa sadāret-in-de ... bir az top ve top-çu tedārükātın-a teşebbüs ol-un-a bil-di* A.U.E (*Cevdet paşa tarihi*, II, 141); «finalemnt, après tous ces déboires, on reussit à grand'peine, sous le grand-vizirat de Khalil-Hamid Pacha, à créer un matériel et un personnel d'artillerie»;

« بکجینك صوپاسی طاق طاق طاق طاق دردی اوردقدن صوکرا طینغیر دیه بر ده سوروشی ایله [بوچوغی] خبر ویریوردی *bekçi-nin sop-ası « taḳ-taḳ-taḳ-taḳ » dörd-ü var-duḳ-dan soñra tıngır di-ye bir-de sür-ün-tü ile buçuğ-u ḫaber ver-iyor-du* (ḪUSEYİN RAḪMİ. *Metres*, s. 634) « la matraque du gardien (de nuit) après avoir frappé (toḳ-toḳ-toḳ-toḳ A.U.E.) les quatre coups de quatre heures, annonçait la demie par un bruit («tıngır» A.U.E) de râclement prolongé (sur les pavés, selon l'usage de Constantinople)»;

abdal-ın (çingenenin) [2] *ḳarn-ı doy-duḳ-tan soñra g'öz-ü yol-da ol-ur (Atasözü)* «après que (quand) le tzigane s'est rassasié, il se met à regarder la route».

1414. Ayni ulak, asli hadesin olmasına sebebiyet veren, yol açan talî bir hadesi göstermeğe yarar. O zaman aslî hades, talî hadesin sadece daha sonrası olmaktan ibaret kalacağı yerde (onun az çok mecburi olan) bir *akıbeti* «conséquence» gibi görünür; ve *-dikten soñra* lı ulak, *-(y)ince* li ulağın (§ 1385, 2°) veya *madamki* (= *mādāmeki*, *mādemki*) bağlacının (§ 1002, 2°) manadaşı olur. (Fransızca karşılığı: «du moment que..., dès lors que ...»).

Bunda, birinci kullanışında olduğundan farklı olmak üzere talî hades:

1° kendisindeki o daha sonra oluş fikri ehemmiyetini kaybetmiş olarak, aslî hadesin çatıb geldiği andan daha ötesine kadar uzanabilir;

2° menfi bir fiil ile ifade edilebilir.

Şuna dikkat edilmeli ki, akibet manalı olan *-dikten soñra* lı ulak umumî olarak istifhamlı veya menfi suretli aslî bir fiile dayanır.

Ml.: سز وعد ایتدکدن صوکره بن نیچون اصرار ایده‌یم *siz vaʿd et-dik-ten soñra, ben niçin (niçün?) ısrār ed-eyim* «du moment que vous avez promis, pourquoi insisterais-je encore?»;

siz bil-dik-ten soñra ben siz-e ne söyle-ye-yim (= *söyleyim* de denilebilir) (KUNOS, *Trélāi*, nº 1), «du moment que vous le savez, je n'ai (plus) rien à vous dire ?» (bunda talî hades uzanmış bulunuyor);

---

[1] Assef (= Āsaf, A.U.E) Süleyman peygamberin menkabesinde adı geçen veziri. J. D.

[2] Konya'da gezginci çingenelere de deniliyor ise de, *abdal*'ın asıl manası *gezer derviş* olacak: *gerek abdal, gerek derviş, ‖ para ile biter her iş* (söylence), yani: ister gezer derviş, ister sadece derviş (ol, şunu bil ki) her iş para ile biter. A.U.E

efendi-m siz kız-ınız-ı bañ-a münāsib g'ör-dük-ten soñra ben al-ma-z-mı-yım? (RADLOFF, *Proben*, VIII [KUNOS], s. 263, l. 4, aşağıdan) « Seigneur, dès lors que, vous estimez que votre fille me convient, comment ne l'épouserais-je pas ?»;

مكتسباتك محل صرف اولمدقدنصوكره اكتسابك نه لزوم وفائدەسی وار؟ *müktesebāt-ıñ mahall-i sarf-ı ol-ma-dık-dan soñra iktisāb-ın ne lüzum ve fāʼide-si var?* (MURAT BEY, *Turf*, s. 178) «si l'acquis ne trouve pas l'emploi, à quoi bon acquérir?» [verbe négatif];

(بر چوجوغه) مالك اولدقدن صوكره اوقدر اينجه الەیوب صیق دوقومەده نه معنا وار؟ (*bir çocağ-a*) *mālik ol-dak-dan soñra okadar ince ele-yip sık doku-ma-da ne maʻnā var* (HUSEYİN RAHMİ, *Metres*, s. 60) «puisqu'elle a le bonheur d'avoir un enfant, à quoi bon se tourmenter par de vaines analyses ?»

sen bun-u añla-dık-tan soñra lâkırdı-ya hācet kal-ma-z «du moment que tu l'as compris, inutile de discourir davantage».

İHTAR. 1 — Aralıksız sonra olan bir hadesi ifade etmek için *soñra* yerine *soñra-ca* (*soñra* nın bir nevi tasgiri. [1] Mk. arapça بعد *ba'd yerine* بعيد [2] *buʻayd* [*Kāmus tercümesi* I, s. 577]; Mk. § 911).

Ml.: (السمخ) ... قوریجه بر نسنەدرکه قیون قسمی طوغردقدنصکرەجه مەلرینك امزکلرنده اولور *es-sımh* (*meme pasu*) ... *kuru-ca bir nesne-dir-ki koyun kısm-ı doğ-ur-duk-dan-soñra-ca meme-ler-in-in emzik-ler-in-de ol-ur* A.U.E (*Kāmus tercümesi*, I, s. 549) « on appelle en arabe *es-sımh* une substance sèche qui se forme dans les tetines des brebis aussitôt qu'elles ont mis bas».

İHTAR. 2 — Daha ötedeki (§ 1420) bir başka ulak hakkında söylenilenlere uygun olarak şöyle olabilir:

1° *dik-den* ile *soñra* arasına geçmiş zaman müddetini bildirir kelimeler getirilebilir.

Ml.: حضرت عیسی کوکه چکیلدکدن قرق سنه صوکره *hazret-i ʻīsā g'öğ-e çek-il-dik-ten kırk sene soñra* (AHMED CEVDET, *Kısas-ı Enbiyā*, s. 61), «quarante ans après que Jesus fût monté au ciel».

2° *soñra* yerine manadaşı olan ilgiçler getirmek. Osmanlıca'da lehçe lügati olarak bir de *dik-den beri* (veya *g'eri*) şekli bulunmaktadır. Bk. § 911 *sonlarında*.

Ml.: *hal hatır sor-uş-duk-dan-keri «bayar-un sen-i pādişah-ımız iste-r» di-r* (*de-r* yerine)(GIESE, *Anat. Türk.*, s. 49) «après l'échange des compliments d'usage, il lui dit: «Veuillez venir avec moi, le padichah vous demande» (Mk. *Aynı eser*, s. 52 başka misalleri:
eş-dik-den-geri, düş-dük-den-geri, vs.).

soñra yerine bazan asıl manasiyle ikinci olarak demek olan ثانياً *sāniyen* veya *sāniyā* (Viguier, s. 200) ve hatta (Selânik [*Karagöz*] ve Karaman lehçelerinde) *sāni* kelimesi kullanılır [Γεϱ.] *tahsil it-dik-den sāni*.

[1] Bizce bu *-ce*, tasgir için değil, (zarf rolündeki kelimelerde) haliye manasiyledir. Mk. evel *-ce*, ön *-ce*, akdem *-ce*, ayrı *-ca*, başka *-ca*, böyle *-ce* (= evel, ön, akdem, ayrı, başka olarak ...) A.U.E

[2] Bu arapça kelimeler metinde harekelidir. A.U.E

1415. Eski osmanlıca'da ancak tali hadesin failine irca alameti vazifesini gören bir mülkiyet lâhikası (= izafet zamiri) nin kendisinde üstelik olarak var olmasiyle *-dik-den soñra* ulağından ayrılan:

$$\text{-diğ(dik)-}\left|\begin{array}{l} \text{im.. imiz} \\ \text{iñ .. iñiz} \\ \text{in .. lerin} \end{array}\right| \text{-den} + \text{soñra [1]}$$

suretinde bir ulak tabiri kullanılırdı. Bu tabir besbelli ki *-dik-den soñra* ulağının menşeidir.

Ml.: [2] اتمك ييدكندن صكره ايتدى *et-mek (it-mek?) yi-n-düğ-in-den soñra ey-it-di* A.U.E (VAMBÉRY, *Alt. Osm.*) « après qu'on eut mangé le pain (= le mets: A.U.E) il dit »,

سنى تحية شاهانه‌م ايله تلطيف ايلديكمدنصوكره *sen-i tahiyye-'i şāhāne-m ile taltif eyle-diğ-im-den-soñra* A.U.E (hicri 1199 fermanı, *Cevdet Paşa tarihi*, II. 320) « après t'avoir gratifié de nos salutations impériales » (Mk. buna benzer bir ibare 1193 fermanında, *ayni eser*, I. 198).

1416. Tırabızon lehçesinde *-(y)en-den soñra* şekli de görülüyor:

Ml.: *zor gel-en-den soñra giri-ge kaş-tı* (bin) zor ile geldikden soñra geriye kaçtı A.U.E (PISSAREF, *Mémoires de la Soc. arch. russe*, 1901, s. 188, mısra 102) «après être arrivé avec de grandes difficultés, il est parti en fuyant».

Ayni şekil Azerce'de de var.

Ml.: كلن رمضان كلوب اوتندن صوكره *kel-en remezan kel-ip-öt-en-den-soñra* gelen (önümüzdeki) ramazan gelip geçtikden sonra A.U.E *Arşın mal al-an*, s. 7) « après le Ramadan prochain »;

بر آز كيچندن صوكره *bir az keç-en-den soñra* bir az geçdikten sonra A.U.E (*Ayni eser*, s. 47) « peu après ».

Başka lehçelerde *-kān-dān soñ(ra)* şekliyle görülen *-(y)en-den soñra* ulağı, *-dik-den soñra* ulağına muvazidir (bu hususta Bk. § 1370).

ÖTEKİ TÜRK DİLLERİNDE SONRALIK ULAĞI.

1417. Sonralık ulağın en sık kullanılan şekli *-kān-dān soñ(ra)* dır ki, görüldüğü üzere bu, teşekkül bakımından *-dik-den soñra* lı ulağa tıpa tıp muadildir (*soñ* edatı hakkında Bk. § 911).

Ml.: *yā-ġān-dān soñ çıḳ-tı fukarā üy-ün-dān* (yemek) yedikten sonra çıktı fukare evinden A.U.E (RADLOFF, *Proben*, VII [Kırım lehçesi] s. 5, l. 6 aşağıdan);

---

[1] Metinde yalnız *-digimden soñra, -diğiñden soñra*, vs. denilmekle iktifa edilmiştir. A.U.E

[2] Arap harfli kelimeler metinde harekelidir. A.U.E

Xatın-ı öl-gân-dân soñ kadını öldükten sonra A.U.E (*Ayni eser,* s. 4, l. 12) « après la mort de sa femme »;

محمود میرزا اولکاندین سونك *Maḥmud Mirza öl-gän-din soñ* A.U.E (*Baber-Nāme* [Beveridge], yap. 12, l. 3) « après la mort de Mahmoud Mirza »;

خدای نینك قدرتی برلان اوت قیزغاندین سونك تاغ تمور بولوب اقا بردی وتقی یوکلو تیوه چیققودیك
Ḥudāy nın (Tanrının) *ḳudrat-ı* (gücü) *birlä-n* (ile) *ot* [چیققودیك] بول بولدی *ḳız-gan-dın soñ* (ateş kızdıktan sonra) *tag temür boluр aḳ-a bir-di* (dağ demir olup akıverdi) *va taḳı* (ve dahi) *yüklü tive* (deve) *çıḳ-ḳu-dik* (çıkacak gibi «kadar») *gol, bol-dı* (oldu) A.U.E (EBU-L-GĀZİ, s. 22) « lorsque (après que) le feu eut formé un vaste brasier (mot à mot : «eut chauffé ? A.U.E) par la volonté de Dieu la montagne d'airain (la montagne en se transformant en fer, A.U.E) se mit à fondre (mot à mot : «coula» A.U.E) ouvrant une issue assez (large) pour livrer passage à un chameau avec sa charge»;

بیش یاشقه یتکاندن سونك *biş yaş ḳa yet-kän-din soñ* A.U.E (*Ḥakim Ata,* l. 14) «après avoir atteint l'âge de cinq ans»;

خان سمرقندنی الغاندین سونك *ḫan Semerḳand-nı al-gan-dın soñ* A.U.E (*Şeybāni-Nāme* [Melioranski tab'ı], 122) «après que le khan eut pris Samarkande»;

kim kensi iasach-in (yasaḳ-ın) ayt-sa ait-chan-da (ay-ıt-ḳan-da) [1] *sangra (soñra) ḳog-sa tengri an-i ïarl,ga-gey* kim kendi yazık (günah) ını söylese (itiraf etse) söyledikten sonra bıraksa tanrı onu bağışlar (yarlıgagay) A.U.E (*Codex Comanicus* s. 124 [Géza Kunn tab'ı]) «quiconque, confessera ses péchés et y renoncera après les avoir confessés, Dieu l'absoudra».

Bazan mefulunanh alameti kaybolur.

Ml.: *gäcä baba-sı yat-ḳan soñ (xız) bar-dı xuyu-nun ağız-ın-a* gece babası yatdıktan sonra (kız) gitti kuyunun ağzına A.U.E (RADLOFF, *Proben,* VII [Kırım lehçesi], s. 40, l. 15) «la nuit après que son père se fut couché, la fille alla à la margelle du puits»;

bul, ḳon-us-tan kät-kän soñ bu konuştan gittikten sonra A.U.E (NESTEROF, mısra 70) «après le départ des chameaux» [2]

چاقرغانسونك ایر علی آتقه منیدی *çaḳır-gan-soñ ir 'Ali at-ga mün-di* bağırdıkdan sonra er Ali ata bindi A.U.E (*Ḳıssa-i Salsal* s. 28, l. 13 ve *müteaddid yerlerinde*) «après avoir poussé un cri, le héros Ali monta à cheval».

Bunun Çin Türkistan'ında *-kän-din kin* çeşidi bulunmaktadır ki bu, (osmanlıca'nın *-dik-den g'eri* çeşidiyle yaklaşdırılmalı). Bu şekil *-kän-di kin* suretinde idgamlanmış bulunuyor. (KUNOS, ve *Adalekoḳ Jarḳ,* s. 8).

---

[1] M. Radloff, ayni metnin kendi tarafından yapılan tab'ında (s. 87) bunu *aitqan-dan soñra* suretinde tashih ediyor. Bu tashihin yerinde olub olmadığı da düşünülecek bir şeydir: çünki bilindiği üzere ilk zamanlarda (mefulünfih olan) *-de* ile (mefulünanh olan) *-den* arasında bir fark gözetildiği yoktu. Mk. § 930 ihtar. J.D.

[2] (Develer) bu konak yerinden gittikten sonra. A.U.E

Ml. : *tañ at-kan-din kin* [1] tan attıkdan sonra A.U.E (RADLOFF, *Proben*, VII [tarançı lehçesi], s. 91, l. 2 aşağıdan) «après le lever de l'aurore»; (Mk. *däg-än-din kin, ayni eser*, s. 81, l. 13).

Şark lehçesinde ancak kendilerindeki mülkiyet lâhikasının varlığiyle *-kän-dän soñ(ra)* şeklinden farklı bulunan tabirlere de rastlanmaktadır; ve netice bakımından bunlar osmanlıca'da var olduğu daha yukarıda kayıd ve işaret edilen *-dik* + mülkiyet lâhikası + *den soñra* tabirine muvazidirler.

Ml. : *ucac-nı öl-gän-i-din soñra tüş-in-dä kör-miş* Haccac'ı öldüğünden sonra ruyasında görmüş A.U.E (*Teskere-'i Evliyā*, s. 40, l. 6); «il vit en songe Haddjad, après la mort de celui-ci»;

kı-nung (Kristos-nung) tog-gan-ın-dan (kok-ka ag-ın-gan-ın-dan) songra Hırıstos ('İsa) un doğduğundan (göğe ağdığından) sonra A.U.E (Bibl. nat. ermenice yazmalar, 194, yap, 43 r°) «après le naissance (l'ascension) du Christ».

Ve nihayet daha başka sonralık tabirler de var: Meselâ uranha'da -käç (§ 1395) lâhikası, ve ardınca mefulünanh ve *soñda* kelimesi gelmek suretiyle çıkan şekil kullanılır (*-käç-dan soñda*).

Osmanlıca'da bazan ardınca gelen «qui suit» manasındaki متعاقب * *müte'ākip* kelimesi mefulünbih haletinde bir hades isminden sonra gelerek kullanılır.

Ml. : كلمسى متعاقب *g'el-me-sin-i müte'ākip* «après son arrivé, après qu'il fut venu».

9. ÖÑCELİK ULAKLARI.

1418. Öncelik «antériorité» ulakları dediğimiz, aslî hadesin kendisinden *önce* vukua geldiği talî bir hadesi bildirmeğe yarayan değişimsiz tabirlerdir (ki, bunun manası yukarıda bahsi geçen sonralık «postériorité» ulağına manaca ziddır).

Fransızca'da karşılığı, eğer aslî ve talî hadeslerin faili ayni ise: «avant de...» dir. Son zamanki osmanlıca'da bunlar *me-den* (Bk. § 1349) ve müzari menfi *me-z* in mefulünanhlısı *me-z-den* şekilleridir.

Bu iki şeklin her birinden sonra اول *evvel*, ilgicinin getirilip getirilmemesi mümkündür ki, [2] bu ilgiç tabiî haliyle mefulünanhı yedişler; ve böylece şu şema ile gösterilen dört çeşit meydana gelir:

---

[1] Bu kelime «sonra» manasındaki eski *kid'in, kidin* kelimesinin idgamlı çeşidi olsa gerek. Bk. D. L. T *kid'in* I, 174, 192.

ol, anı kidin ad'gardı o onu sonradan (bir müddet sonra, düşündükten sonra) tanıdı — (192).

kidin telim ükündi sonradan çok pişman oldu (*ayni eser*, 174). A.U.E

[2] Sonralık ulağında ise böyle olamaz; onda *soñra* ulağının kullanılması mecburidir. Yalnız sonralığı (ve kezalik hareket noktasını ve önceliği) mefulünanhın kendisi ifade edebilmesi, ancak bir kaç zarfda oluyor. Bk. § 395 haşiye. J. D.

-me *-me-z*	- *den* + (*evvel*) [1] (اول) + ـ دن		ـ مه ، مه ، مق ، ما ـ مز ، ماز

Yani: *-meden, -maden evvel.. -mezden -mazden evvel.*

-mezden şekli (öncelik fikri, hadesin yokluğu fikrine yakın olduğu için) pisikolojik denilebilecek bir nefyi havidir (ki, bu fransızca'nın «avant qu'il vienne» yerindeki «avant qu'il ne vienne» tabirlerinde görülene oldukça benzer).

Bilindiği üzere *-meden* lâhikasında da söz söyleyenlerce az çok müphem surette bir menfilik var olduğu hissedilmektedir.

Şurada bu muhtelif şekillerden misaller veriyoruz:

-me-den:

عمارت یاپیلمەدن دیلنجیلر قاپویی آلدیلر *'imaret yap-ıl-madan dilenci-ler kapı-yı al-dı-lar* A.U.E (söylence) «avant que l'imaret (four banal pour les pauvres) n'ait été terminé, les mendiants, se sont installés à la porte»;

çay-a var-madan paça-lar-ın-ı sığa-r (söylence) [TEKEZADE, s. 108] «il retrousse le bas de ses chausses avant d'aller à l'eau (= il prend des précautions exagérées)»[2];

Viguier (s. 327) aynı atasözünü şu şekilde veriyor:

souya varmadan étèk tchèmrèmèm «je ne relève pas l'extrémité de mes habits avant d'entrer dans l'eau» (yine Mk. 1040):

بلغارلر دها خرستیان اولمدن بیزانتلرك دشمنلری ایدیلر *bulgar-lar daha hıristiyan ol-madan bizanten-ler-in düşman-ları i-di-ler* (*İkdam* 20 teşrini sani, 1910) «les Bulgares étaient les ennemis des Byzantins encore avant de s'être convertis au christianisme»;

آبستن صفا و کدردر لیال هپ *ābisten-i safā vü keder dir leyāl hep* geçeler safalara kederlere gebedir A.U.E «Toutes les nuits sont grosses de joies et de tristesses;

[3] کون طوغمادن مشیمهٔ شبدن نەلر دوغار *gün doğ-madan meşime-'i şeb-den ne-ler doğ-ar* gün doğmadan gecenin döl yatağından neler doğar A.U.E (RAHMI) que ne naît-il pas du placenta de nuit, avant que le jour ne naisse».

-meden evvel:

بر سؤالك کنهنی آکلامەدن اول جواب ویرمك *bir su'āl-in künh-ün-ü anla-madan evvel cevab ver-mek* «répondre avant d'avoir compris le fond de la question».

-mezden:

آیی اورولمازدن دریسی صاتیلماز *ayı vur-ul-mazdan deri-si sat-ıl-ma-z* «... il ne faut jamais vendre la peau de l'ours avant de l'avoir mis par terre» (mot à mot: «avant que l'ours n'ait été frappé, tué».

[1] *evvel* kelimesinin yerini şimdi aydın lehçesindeki *önce* tutmaktadır. A.U.E

[2] Sevinilecek bir şeyin olmasına daha epey zaman varken, ona hemen olacakmış gibi hazırlanmak, manasiyle kullanılır. A.U.E

[3] vezni: — — ᴗ, — ᴗ — ᴗ, ᴗ — — ᴗ, — ᴗ — (= mef'ūlü fāilātü.. mefāīlü fāilün) dür. A.U.E

صویه وارمازدن پاچه‌لری صیغامق *suy-a var-mazdan paça-ları sığa-mak* (SAMİ BEY, پاچه kelimesi altında), Mk. *-meden* deki hemen de ayni misali;

çocuk-lar yat-mağ-a git-mezden on-lar-a g'ece-ler hayır ol-sun de-di-ler «les enfants avant d'aller se coucher leur dirent: «bonne nuit».

-mezden evvel:

کیرمزدن اول چیقه‌جغکی دوشون *gir-mezden evvel çık-acağ-ın-ı düşün* (Atasözü) «avant d'entrer, songe qu'il te faudra ressortir» Mk. Yarkend lehçesinde ayni atasözünü, § 1421, son misal);

حضرت رسالت علیه‌السلام دنیایه کلمزدن اول *Hazret-i risālet* (= resūl) *'aleyh-is-selām dünyā-ga gel-mezden evvel* A.U.E (Rouen, n° 1493 yazmaları, yap. 12 V°) «avant que le Prophète (que sur lui soit Salut - A.U.E) ne vint au monde»;

[1] بر مشتری کاله' راز ایله تدارك *bir müşteri-'i kāle-'i rāz eyle tedārük* sır kumaşını satın alacak birini elde et. A.U.E «assure-toi un acheteur pour la marchandise de tes secrets,

صندوقهٔ اسراریکی آچمازدن اول || *sandūka-'i esrār-ın-ı aç-ma-z-dan evvel* (RĀŞİD) - sırlarını sandığını açmadan evvel A.U.E avant d'en ouvrir l'écrin (= ne te confie pas au premier venu) ».

İHTAR — Eski osmanlıca'da *-meden* yerine *-medin* de derlerdi.

Ml.: پیغمبر دوغمادن *peygamber doğ-madın* A.U.E (AHMED CEVDET, *Kısās-ı Enbiyā*) «avant la naissance du Prophète. *Umar B. Muhammad* al-Nasafi de (British Museum, Oriental 6815 *Al-Manzūmāt al-Hilāfiyat*) ta pek ilgi veren şöyle bir şekil veriyor:

-medin-den öndin. (Mk. daha ileride *-mezden önden* misali):

[2] نقد ایلمدن دن اوکدن *nakd eyle-medin-din ön-din* A.U.E ki bu, arapça من قبل نقدٍ *min kabl-i nakd-in* (yap, 12) ibaresinin karşılığı olup, (nakd olarak, peşin ödemekten evel) «avant de payer comptant») demektir. [3] *-din* unsurunun her zaman mefulünanh alameti olarak hissedilmemiş olduğunu gösteren bu şekil de Radloff un serddettiği faraziye lehine ciddi bir delil vermektedir (Mk. § 1349).

mez-den şeklinde de bu böyledir: [4]

دیرلانمزدن بنی دیکلرمیسین *dırlan-maz-dan ben-i diñler mi-sin* A.U.E (*İnfi'āl-i 'aşk* [«dépit amoureux» tercümesi], s. 23) «(homme ou démon) veux-tu m'entendre sans conteste?».

---

[1] Vezni: — — ◡ , ◡ — — ◡ · · ◡ — — ◡ , ◡ — — (mef'ūlü mefāīlü ·· mefāīlü feūlün) dür. A.U.E

[2] Bu arap harfli kelimeler metinde harekelidir. A.U.E

[3] Bu arapça ibare belki «tenkid etmeden, yani kötüyü iyiden seçüp ayırmadan önce» manasına da çekilebilir. *öñ-din* = ön-ce A.U.E

[4] Müellif böyle söylemekle beraber verdiği misalde bunu teyid edecek bir şey göstermiyor. A.U.E

1419. Bilindiği üzere (ardınca *evvel* ilgici gelen) *-meden* veya *-medin* şekli, eksiklik «carence» ulağı olarak da (fransızca'daki «sans que...» manasiyle) kullanılır (bk. § **1349**).

Asıl manasiyle bir eksiklik ulağı, karşılıklı olarak bir öncelik ulağı manasını alabilir:

Ml.: سنه‌سی ختام بولمقسزین *sene-si ḫitām bul-maḳsızın* veya بر سنه‌یه وارمقسزین *bir sene-ye var-maḳsızın* (*Cevdet tar.* 2 inci tabı, I. s. 138 ve 212) «avant la fin de l'année, en moins d'un an».

Karaman lehçesinde *-meksiz* şeklinde de bu böyledir Mk. § **1348** *sonları*.

Ml.: λάκιν τακά ὀτουυλὰρ ἀτεσλενμεκσίζ Κροῖσος.. οὐτζ τεφὰ τξαγηρτή έί Σόλων.. *lākin dahā odun-lar ateşle-n-meksīz Krezos üç defa çağır-dı ey Solon..* A.U.E (Γαρ., II, s. 16) «mais avant même que le bois ait pris feu, Crésus... cria par trois fois Solon...»;

Δαγηλμακσηζ *dagıl-maḳsız* A.U.E «avant de se séparer» (*Ayni eser*, I. s. 77).

1420. *-meden (-mezden) evvel* ulağında bir ilgiç yani nispeten müstakil bir unsur bulunur (Mk. § **1413** haşiye) ki, bundan iki netice çıkmaktadır:

1° Bizzat fiil siygasiyle ilgiç arasına talî hadesle asli hades arasında geçen zaman müddetini bildirir kelimeler girebilir [1]:

برادرم گلمدن بر هفته اول *birāder-im g'el-meden bir hafta evvel* «... une semaine avant l'arrivée de mon frère»;

صدراعظملر محاربه‌یه گیتمه‌دن قرق گون اول پادشاه حضورینه چیقارلردی *sadr-a'zam-lar muḥarebe-ye git-meden ḳırḳ gün evvel pādişah ḥuzūr-un-a çıḳ-ar-lar-dı* (AḤMED RĀSİM) «les grands vizirs étaient reçus en audience par le sultan quarante jours avant d'aller à la guerre».

2° Eski osmanlı lehçesinde veya vilâyetlerdeki fer'i lehçelerde *evvel* ilgici yerine çoğu zaman bununla manadaş olan edatlar getirilirdi. [2] Bu edatlar **910** uncu bendde sayılıp dökülmüş bulunduğu için, biz şurada böyle yapılmış tabirlerden sadece bir kaç misal vereceğiz.

-mazden aḳdem:

... ایلرویه حرکت اولنمزدن اقدم عساکرك ثبات اسبابنی استحصاله برچاره بولمق ایچون *ileri-ye ḥareket ol-un-mazdan aḳdem 'asākir-in sebāt-ı esbāb-ın-ı* (sebeplerini) *istiḥṣāl-e* (elde etmeye) *bir çāre bul-maḳ için...* (*Cevdet Paşa tarihi* 1 inci tabı, IV, s. 467) «pour trouver un moyen d'affermir le courage des soldats, avant de se mettre en marche...»;

-mezden aḳdem-ce:

چیقمزدن اقدمجه *çıḳ-mazdan aḳdem-ce* A.U.E (*Ḳamūs tercümesi* I. s. 588) «avant de sortir»;

-mezden muḳaddem

چبان صاغالمزدن مقدم باشنی قوپارمق *çıban sağ-al-māzdan muḳaddem baş-ın-ı ḳop-ar-maḳ* A.U.E (*Ayni eser*, s. 59);

---

[1] *soñra* ile yapılan sonralık ulağında da bu böyledir (§ **1414**, ihtar) J. D.

[2] *soñra* ile yapılmış sonralık ulaklarda da böyledir; ancak şu farkla ki, bu edat osmanlıca'da *evvel* edatından daha az değiştirilir. J. D.

-mezden ön:

[1] طلب معاونت ایشا بشلمزدن اوڭ الا *taleb-i mü'āvenet* (yardım istemek) *iş-ā baş-la-mazdan ön ol-a* A.U.E (1426 yılı yazmaları, yap. 28) «il faut demander de l'aide avant de commencer le travail»;

-mezden önce:

şehere girmezden önce (Aydın lehçesi; KUNOS, Tréfâi nº 137) «avant d'entrer en ville»;

-mezden öndin:

دجال لعین چیقمازدن اوکدین *Deccāl-i la'în* (la'netli Deccal) *çık-mazdan öndin* (Rouen, nº 1493 yazmaları, yap. 55 vº); «avant l'apparition de l'Antéchrist».

-mezden ileri:

[2] اروجن اچزدن وطعام یزدن الرو کوزنه ایقو غالب الب اویدی *oruc-ın aç-mazdan ve ta'am yi-mezden ilerü göz-in-e uyku gālib* (basmış) *ol-ub uyı-dı* A.U.E (1426 yılı yazmaları, yap. 110) «avant qu'il ne rompît le jeûne et ne commençât à manger, le sommeil ferma ses yeux»;

-mezden evveli:

κονουσμαζταν έββελί μεσριπλεριvί τεφτίς ΐτμετι *konuş-mazdan evveli meşrip-lerin-i* (= *meşreblerini* yerine) *teftiş et-me-di* (Γερoσ?., I, 134) «il ne s'enquit pas de leur caractère avant d'entrer en relations avec eux».

BAŞKA TÜRK DİLLERİNDE ÖNCELİK ULAKLARI.

1421. *-madān* (veya *-māk-dān*) ve *-māz-dān* (*-mās-tin*) şekilleri de başka türk dillerinde kendilerine uygun ilgiçlerle birlikte kullanılır ki, bu ilgiçlerin en yaygını *burun* [3] dur (§ 910).

-mā(z)dān burun:

mān saña kāl-mādān burun ben sana gelmeden evvel A.U.E «avant que je sois venu à toi» (RADLOFF, *Proben*, VII [Kırım lehçesi], s. 4, l. 17);

(بورون ؟) بیك جواب برماسدین *big cevab bir-mās-din* (*burun*) bey cevap vermeden önce A.U.E (EBU-L-GĀZI, s. 10) «avant que le prince n'ait répondu»;

şāfi'ī öl-māz-din (öl-mās-tin) burun tüş-üm-dā kör-dü-m (*Tezkere-'i Evliyā*, s. 270) «avant la mort de Chafii, je vis en songe que...»;

ol-kim ... gür-ni imarāt kıl-kay kir-māz-din burun o kimse ki mezarını i'mār kılar (oraya) girmeden evvel A.U.E (*Aynı eser*, s. 328) «celui qui se bâtit un tombeau avant d'y entrer»;

---

[1] Bu arap harfli kelimelerin 1, 4, 6 ıncısı metinde harekelidir. A.U.E

[2] Bu arap harfli kelimelerin 1, 2, 6, 7, 8, 10, 11 incisi metinde harekelidir. A.U.E

[3] بوندین بورون زیج ایلخانی مستعمل ایدی کیم خواجه نصیر طوسی هلاکو زمانیدا رصد باغلاتیپتور (bundan evvel ilhani zīci kullanılır idi ki Tus'lu hoca Nasīr, Hülāgū zamanında rasat bağlatmıştır) (*bābernāme*'den, Grammaire turke, Arthur Lumley Davits, fransızca nüshası s. 191). A.U.E

ﺗﻮﻛﺎﻧﻤﺎﺳﺪﯾﻦ ﺑﻮرون ﯾﻮر ﺑﻮزوﻗﻠﻘﻪ ﻗﻮﯾﺪي *tükän-mäs-din burun* (sonu gelmeden evvel) *yur* [1] (= talih.. kendisini) *bozuk-luk-ka* (haraplığa) *koy-du* A.U.E (NEVAÎ, *Tär. Mal. Ac.* s. 75) «il tomba en ruine avant d'être achevé».

-mädän äwälä:

yä-mädän äwälä yat-sa-k äyi bol-ur (olur) A.U.E (RADLOFF, *Proben* VII [Kırım lehçesi] s. 19, I. 9) «nous ferions bien de nous coucher avant de manger».

-mäkdän gabak (Mk. § 939, ihtar 2):

ﭘﺮده ﻗﺎﻟﻘﻤﺎﻗﺪن ﻗﺎﺑﺎق *perde galx-makdan gabak* perde kalkmadan evvel A.U.E (HACİBEKOF, *Arşın mal alan* s. 5) «avant le lever du rideau».

-mäzdin baldı [2]:

kir-mäzdin baldı çıx-max-nı kör (KUNOS, *Adal. Jarkendi*) «avant d'entrer, songe à la sortie» (mk. osmanlıca'da ayni atasözünü § 1418 *-mezden evvel*).

İHTAR. — Ardınca bir öncelik ilgici gelmeyen *-mäz-din* şekli bir sebebleme «causatif» manası verir (bk. § 1441).

1422. — Çağatayca'da başka fiil siygalariyle: *-kän* li hades ismiyle, [a]r li hades ismiyle (ki osmanlıca'da böylesi müzâri' şeklidir) yapılmış olarak öncelik ulaklariyle manadaş terkiplerde bulunur.

Ml.: ﻛﺎﺑﻠﻨﻰ اﻟﻐﺎﻧﺪﯾﻦ ﺑﻮروﻧﺮاق *Kābil-ni al-gan-dın burun-rak* Kâbil'i almadan daha evvel A.U.E (*Baber Nāme*, yap. 13 v°) «avant d'avoir pris Kaboul»;

[3] ﺗﻼﻓﻰ ﻗﯿﻠﻮردﯾﻦ ﺑﻮرون ﻛﯿﺘﺘﯿﻼر *telāfī kıl-ur-dın burun kit-ti-lär* (kötülüğü) tamir kılmadan evvel (ölüp) gittiler A.U.E (NEVAÎ, *Ter. Mal. Ac.* s. 70) «ils moururent avant d'avoir pu réparer le mal».

Ayni yapılamalar... uranha lehçesinde de vardır. (Mk. KATANOF, s. 926). Ayni lehçede nakıs hades isminin mefûlünfih haletinde *-höläk* li olarak epice garip bir kullanılışı görülmektedir. Mk. § 1343, 4°, § 1372 sonu.

---

[1] Bu kelime Anadolu'da *İncesu* da da böyle kullanılır ki, bizim ayni manadaki *uğur* kelimesinin bir çeşidi olsa gerek. Yine bunun başka bir çeşidi görünen *sar* da bilhassa Orta-Anadolu'da çok yaygın olarak kullanılmaktadır. A.U.E

[2] *baldı* kelimesi, daha önce, önce, ilk «plus tôt, tôt, avant» manalarındadır. Mk. bu edatın kullanıldığı başka misalleri *adı geçen eser*, s. 21, J. D.

Bu kelimenin aslı yine bu manalardaki eski bir *baldır* (= her şeyin, her işin ilki) olsa gerek: *baldır tarıg* (ilk ekin), ilkbaharda ekilen ekin ki, en iyisi budur; *baldır kuzı* (ilk kuzu), doğan kuzuların ilki; isim olarak: önde olan, öne doğru çıkan; burun manasındadır: *tag baldırı* dağ burnu. Bk. D. L. T. I. 380, Baldır kelimesi. Ykl. Dilimizde: *bıldır* = önceki yıl; bk. *baldı* = önce.

Aynı *baldır* kelimesi D. L. T. te bir başka mana ile, «*üvey*» demektir: *baldır ogul* = üvey oğul, *baldır kız* = üvey kız... Ykl. *Baldız* (= üvey hemşire?) A.U.E

[3] Bu arap harfli misalin son kelimesindeki (ت = t) harfi şeddelidir. A.U.E

IV. SEBEBLİK ULAK VE ULAKLIK TABİRLER.

1423. Şimdi osmanlıca'da sebeblik durum ilgisi, hâl durum ilgilerinden farklı olarak sadece *ulaklık tabirler*le ifade edilir.

Ve hakikaten eski osmanlıca'daki biricik *sebeblik ulak* «gérondif de cause» kullanılmaz kalmıştır (bundan sonraki bende bak).

Sebeblik ulak tabirlerine bilhassa resmî kitabette rastlanır (ki fransızca'daki «attendu» kelimesi gibi olup aynı rolü oynar.. öteki fransızca muadilleri de şunlar olabilir. «comme... étant donné que... vu que... en égard à ce que...» veya sadece «ant» lı ulak).

Sebeblik ulak tabirleri şunlardan ibarettir ki, aşağıki bendlerde ayrı ayrı bahsedilecektir:

1° *mastar* ve onun ardınca gelen *-le* ilgici ve daha bir takım başka edatlarla teşkil edilen değişmez halli ulaklık tabirler (§ 1426 dan 1429);

2° (Mülkiyet lâhikası almış) değişir halli ulaklık tabirler (§ 1430 dan 1440).

A. مكين - *-meğin* / مغين - *-mağın* LI ULAK.

1424. Eski osmanlıca'nın *-meğin* li ulağına رابطهٔ سببيه *rābıta-'i sebebiye* «gérondif de cause» derler ki, hâlâ bazan ve eskimserlik olsun diye kullanıldığı olur.

Mastar ve onun ardınca gelen bir *-ın* lâhikasından teşkil edilir (Mk. § 401, İhtar 1 ve göstermec):

سومكين *sev-meğin* (ben, biz.. sen, siz.. o, onlar - şimdi veya geçmişte) sevdiği için A.U.E «parce que je (tu, il...) aime, j'ai tu as, il a ... aimé, etc.»;

اويومغين *uyu-mağın* (ben, biz ... sen, siz ... o, onlar - şimdi veya geçmişte) uyuduğu için A.U.E «parce que je (tu, il..,) dors(t), j'ai (tu, il a ... dormi, etc.)».

Ml.: خط همايونم موجبنجه نشان همايون ويرلمكين كماكان اول نشان همايون مفهوميله عمل اولنه *hatt-ı hümāyun-um mūceb-in-ce nişān-ı hümāyun ver-il-meğin kemākān ol nişān-ı hümāyun mefhūmı-ile 'amel ol-un-a* fermanım (padişahın yazılı emri) gereğince padişahın işareti (direktifi) verildiği için hep eskisi gibi o padişah işaretinin anlattığı ile iş görülsün A.U.E (1595 muahedesi 17 inci maddesi ki, bu BELİN tarafından neşredilmiştir: *Relat, diplom. Ven. et Turquie, Journ, asiat.*, 1876, t. 2) «un khatt-i-chérif ainsi conçu avait été donné précédemment (aux Vénitiens)... il sera fait selon la teneur de ce firmau, comme par le passé».

عموما تجديد برات اولنمق فرمانم اولمغين *'umūmen tecdid-i berevāt ol-un-mak fermān-ım ol-mağın* (cülus münasebeti-ile) umumî olarak (her kesce) beratların ye-

nilenmesi emrim olduğu için A.U.E (Sīnā dağı [Tūr-ı Sīnā] rāhipleri için çıkarılan 1108 [= 1697] fermanı [Atina'da tarih ve etnolojiya Derneği müzesi] «attendu que j'ai décidé de faire renouveler (à l'occasion de mon avènement) tous les bérats (brevets)...»

قپودان بو حالی کوروب کافر سفینه‌لری دخی باشترده‌یه صارلمغین متحیر ایکن اوغلی یتشوب باشترده‌یی یدکه الوب تخلیص ایلدیلر *kapudan* (= kaptan paşa) *bu ḥāl-i gör-üp kāfir sefīne-leri daḫi baştarda* (kaptan bindiği kadırga) *ya sar-ıl-mağın müte-ḥayyir* (şaşırmış) *iken oğl-u yet-iş-üp baştarda-yı yedeğ-e al-up taḫlīs ey-ledi-ler* (kurtardılar) A.U.E (NAĪMĀ, V, 81) «le Capitan-Pacha, surpris par ce spectacle voyait aussi que les vaisseaux des infidèles avaient attaqué la «bâtarde» (*baştarda* = galère capitaine); alors son fils accourut et, la prenant à la remorque, la délivra».

1425. Wahrmund (*Prakt. Gramm.* s, 163) a göre bazan ayni şekil, ardınca mefulünanh lâhikası olan bir *-den* almak suretinde de görülür:
کلمکیندن *gelmeğinden*, اولمغیندن *ol̥maghından* [1].

[1] Bu şeklin nerede söylendiği tasrih edilmemiştir. Bu vesile ile biz bunların dışında rasladığımız yine buna yakın daha iki şekilden bahsedeceğiz ki, onlar sebeplik manasında olmamakla beraber sonlarında *-in* bulunmak bakımından birbirine benzemektedir.

1. *dik* li masdarın ardınca şeklen tasgir fakat aslında tezlik bildiren bir *-cek* edatı getirilip ondan sonra *-in* lâhikası katılarak yapılan ki bu, fiili hemen yapılmış bir haliye veya sadece takibiye manasında bir ulak olur.

Bu manadaki *-cek* lâhikası da, katılmış olduğu kelimenin sonunda *ḳ, k* varsa onu düşürür.

bin-di-ceğ-in (= *bin-dik-ceğ-in*): biner binmez:

یارین قره واپورینه بیندیجگین صولوغی پاشانك قارشیسنده آلیرم *yarın ḳara vapur-un-a* (= gimendifere) *bin-di-ceğin* (= biner binmez) *soluğ-u paşa-nın ḳarşı-sın-da al-ır-ım* (ABD-ÜL-ḤAḲ ḤĀMID, *Sabr-u Sebat*, Güzel yazılar-dan C. III s. 113 — Rumeli ağzı);

بر کیزلی دردڭ وار سنڭ؛ یوزینه باقدیجغین آپ آچیق کورونیور *bir gizli derd-iñ var sen-iñ; yüz-üñ-e baḳ-dıcağın* (bakar bakmaz) *ap açıḳ gör-ün-üyor* (*Ayni eser* s. 120);

هادی اوغل، بزم أو بورایه یاقیندر؛ شورادن شویله صاپدیجغین کیدەرز *hadi oğul, biz-im ev bura-ya yaḳın-dır; şura-dan şöyle sap-dı-cağın* (*sapınca, sapar sapmaz*) *gid-er-iz* (*Ayni eser*, s. 121). Bu türlü *caḳ* lâhikasının, aslında zaman manasındaki *çağ* kelimesinden ibaret olduğu düşünülebilir; ve şu halde meselâ *baḳ-dı(ḳ)-cağ-ın* «bakmak zamanında» gibi bir manadan bu tezlik manasına da geçmiş bulunabilir.

2. *dik* li mastar izafet zamirlerini (mülkiyet lâhikalarını) aldıktan sonra eski lehçelerde tezlik manasındaki *(i)ley* kelimesi getirilerek onun ardınca yine *-in* lâhikası ilâve edilir; ve bu da yukarıdaki gibi sadece takibiye veya tezlik bildiren bir haliye ulağı rolünde bulunur. Yalnız bunda izafet zamirleri var ki, böylece tasrif edilmekle ötekisinden farklı bulunuyor:

بیندیکیملن *bin-diğ-im-le-n* (aslı: بیندیکیملین *bin-diğ-im-ley-in*): *vapura bin-diğ-im-le-n* (= *bin-diğ-im-ley-in*) (binince, biner binmez) *git-di-m* (Rumeli'de halk ağzından derlediğim) A.U.E

B. Sebeblik ulak tabirleri.

1. Değişmez sebeblik ulak tabirleri.

1426. Bunların hepsi mastardan yapılmıştır; ve böyle bir yapılamanın oluşu, osmanlıca'da mastarın kendine mahsus bir fail alabilmesinden ileri gelmektedir (Mk. § 1292).

a -mekle *li şekil.*

Ardınca له *le* (ايله *ile* «avec» yerinde) ilgici bulunan mastar, rabıt (bağlam) «liaison» siygası (§ 1312) hizmetini de görür; fakat bunun sebeblik ulak tabiri olarak kullanılması daha çoktur. Bu son kullanışında faili asli hadesin failiyle bir olur.

Kalın ahenklilerde her ne kadar مغله *mağ-la* suretinde yazılır ise de, *-maḳ-la* söylenir.

Ml.: بو آره‌لق استانبولده بيوك بر يانغين ظهور ايتمكله سلطان سليم ادرنه‌يه كيتدى *bu araḷıḳ İstanbuḷ-da büyük bir yangın zuhūr et-mekle, suḷtan Selim Edirne-ye git-di* (Aḥmed Rāsim, I. s. 200) «un grand incendie ayant éclaté sur ces entrefaites à Constantinople, le sultan Selim partit pour Andrinople»;

سلطان ابراهيم ايسه عمى سلطان مصطفى‌يه مشابه بر حال وطورده اولمغله امور سلطنت شونك بونك النده قالدى *suḷtan İbrāhim ise, ʿamm-i suḷtan Mustafa-ya müşābih bir ḥāl-ü tav(u)r-da oḷ-maḳ-ḷa umūr-u saḷtanat şun-uñ bun-uñ el-in-de ḳaḷ-dı* (*Cevdet Paşa tarihi*) «le sultan İbrahim (1er) ayant un caractère semblable à celui de son oncle Moustafa (1er), les affaires de l'empire se trouvèrent confiées à des hommes sans valeur»;

اوزلو صارى ابراهيم هر وجهله طرفمزه متعلق ومخصوص چراغلرمزدن اولوب محمد نام بر اوغلى ام وملكه [1] نام ايكى قزى بيرون جنرال يدنده اولوب استخلاصيچون اول جانبه روانه اولمغله ميانه‌ده واقع اولان دوستلغه بناءً مرقومى پتربورغه كوندرمكه واولادلرينى خلاص اولمسنه اقتضا ايدن سعى وتقيداتكزه دركار اولمسيچون برليغ تحرير ... اولنمشدر. *Özü* (bu günkü: Otchakof) *-lü Sarı İbrāhim, her vech-ile* (her yüzden) *taraf-ımız-a müteʿalliḳ ve maḫsus* (bize ilgili ve ayrılmış) *çırağ-ḷar-ımız-dan oḷ-up Mehmed? nam* (adlı) *bir ogḷ-ı Umm ve Mülke nam iki ḳız-ı Biron* (adlı) *cenerāl yed-in-de* (elinde) *oḷ-up istiḫlāsiy-çün* (kurtulması için) *oḷ cānib-e* (o tarafa) *revāne* (gidici) *oḷ-maḳ-ḷa miyāne-de* (arada) *vāḳiʿ oḷ-an* (meydana gelen) *dostḷug-a bināʾen* (dayanarak) *merḳūm-u* (söylenen adamı) *Petreburt-a* (Petersburg-a) *gön-der-meğ-e ve evlād-ḷar-ın-ı ḫalās oḷ-ma-sın-a* (kurtulmasına)

[1] Arap harfli bir son iki kelime metinde harekelidir. A U.E

iktiza eden (gereken) *sa'y* (çalışma) *ve takayyüd-ünüz* (uğraşmanız) *dergâr* (meydanda) *ol-ma-sıg-çün yarlıg* (buyurultu) *tahrir... ol-un-muş-dur* (yazılmıştır) [*Kırım hanı Selâmet Geray* (Guéraï) ın Kieff valisine mektubu (Kieff Üniversitesi kütüphanesinde)] «étant donné que notre fidèle serviteur Sari İbrahim d'Euzu (Otchakof) se rend auprès de vous pour obtenir la délivrance de son fils Mehmed et de ses deux filles Umm et Mulkeh actuellement détenus par le général Biron, ce rescrit *(yarlığ)* vous est adressé afin que vous fassiez, au nom de l'amitié qui règne entre nous, tout votre possible pour l'envoyer à Saint-Pétersbourg et libérer ses enfants».

1427. Bu tabirlerin kendilerine mahsus bir faili olmadığı veya varsa dahi müphem bir fail olduğu zaman bu tabirler ya hakiki bir sebeplik ulak tabiri veya bizzat ve masdar sayılacak surette ikisi arası ifadeler teşkil ederler (ki mastar olunca ardından gelen *ile* ilgiciyle birlikte ...mek ile, ...mek vasıtasiyle «..par, ...au moyen de, ...moyennant le fait de...» manasını verirler).

Ml.: ال اتك اوپمكله آغز اشنماز *el etek öp-mek-le ağız aşı-n-maz* (Atasözü) «à baiser mains et pans de robe, les lèvres ne s'usent pas»;

مركبك قولاغنى كسمكله كهيلان اولماز *merk'eb-iñ kulağ-ın-ı k'es-mek-le küheylân ol-maz* (Atasözü) «en coupant les oreilles à l'âne, on n'en fait pas un cheval de race».

1428. (برابر) *-mekle berâber* şekli: (...mesine rağmen «malgré que...»; (her ne kadar)...dı (mış, yor, ır, y.acak) ise de... «bien que..., tout en...» manalarını verir (ki bu manalar § 1233) de bahsi geçen cümlelerin manasına benzer).

Ml.: كنديسى دنياده بوتون ارككلرك اك صاف اولمقله برابر اك فنا طانلمش ايدى *kendi-si dünyâ-da bütün erkek-ler-in en sâf-ı ol-makla berâber en fenâ tanı-l-mış i-di* (Hâlid Ziyâ, *Aşk-ı Memnû*, s. 288).

b. *Ardınca -ile den başka edatlar gelen mastar.*

1429. Mastarın ardınca:

سببيله	*sebeb-i-ile*	ملابسه‌سيله	*mülâbese-si-ile*
حسبيله	*haseb-i-ile*	علاقه‌سيله	*'alâka-sı-ile*
جهتيله	*cihet-i-ile*	دن ناشى	*-den nâşi* [1]
مناسبتيله	*münasebet-i-ile*		

edatları getirilerek daha başka değişmez (sebeplik) ulak tabirleri teşkil edilir. (Mk. § 1431).

[1] Metinde bu kelimelerden *hasebiyle* ve misalleri, *sebebiyle* ve misallerinden, ve yine *münâsebetiyle* ve misâli, bir de *mülâbesesiyle* ve misalinden evveldir. A.U.E

Sonuncusu hariç bütün bu edatlar hades ismiyle yapılan bir izafet terkibinin ikinci haddini vücude getirirler.

sebeb* **kendisiyle başka bir şey'e ulaşılan şey «cause» [1];** ***ḥaseb**** **yakınlık, ilişiklik «rapport»;** ***cihet**** **yüz, yüz çevrilen taraf «direction, côté» (Mk. § 906 ihtar);** ***münāsebet**** **bağlılık «relation»;** ***mülābese**** **karışma, işe sokulma «ingérence»;** ***'alāḳa**** **ilgi «dépendance» manalarınadır.**

Ml.: قزك بالدیری و طوپوغی اتلی و طولو اولدیغندن خلخال کرکی کبی یرلشوب پکشمك سببیله یوردکده چنغلدیسی (اولماز)
ḳız-ıñ baldır-ı ve topuğ-u et-li ve dol-u ol-duğ-un-dan ḫalḫal **(ayak bileğine geçirilen bilezik)** ***gereği gibi yer-leş-ip pek-iş-mek sebeb-i-ile yürü-dük-de çığıştı*** **[maden ve sırça gibi şeylerin çarpışmasından çıkan gürültü]-sı** ***(ol-ma-z)*** **A.U.E** ***Ḳāmus tercümesi*** **I. s. 312** الصوت **kelimesi** ***altında*** **«la fille ayant de trop grosses attaches, les anneaux ne résonnent pas pendant la marche, parce qu'ils adhèrent à la jambe»;**

سلطان سلیم صاروخان یقین بولنمق حسبیله اول امرده سلطان قورقودك باعث اولهجغی غائله‌لردن قورتلمق ایستهدی
(sulṭan Selim) Saruḫan yakın bul-un-maḳ ḥaseb-i-ile evvel emir-de sulṭan Ḳorḳud-uñ bā'is ol-acağ-ı gā'ile-ler-den ḳurtul-maḳ iste-di **(AḤMET RĀSIM I. s. 179) «le sultan Selim, en régard à la proximité de la province de Saroukhan, voulut avant tout se débarrasser des difficultés que pouvait lui susciter Ḳorkoud»;**

... (سپاهیلرك) استانبولده قشله‌لری اولمامق حسبیله طشره‌لرده اقامت ایلیه‌رك
... ***(sipāhī-ler-iñ) İstanbol-da kışla-ları ol-ma-maḳ ḥaseb-i-ile taşra-lar-da iḳāmet eyle-yerek...*** **(ABD-UR-RAḤMAN ŞEREF, II. 248) «les sipahis, n'ayant, pas de casernes à Constantinople, logeaient en province...»;**

دمیر یوللر تمدید [2] زمان و تقلیل مسافه خاصیتنه مالك اولمق جهتیله وجود مدنیتك عروق و اعصابی حکمنه کیردی
demir yol-lar temdīd **[2]-*i zaman ve taḳlīl-i mesāfe ḫāssiyyet-in-e mālik ol-maḳ cihet-i-ile vücūd-u medeniyet-iñ 'urūḳ-u a'sāb-ı ḥükm-ün-e gir-di*** **(KEMAL BEY, *Ced. Edeb*, s. 26) « les chemins de fer, à cause de la vertu qu'ils ont de prolonger le temps et de diminuer la distance, sont comme les artères et nerfs de la civilisation».**

بارگاه ... خیمهٔ سلاطین که اوتاغ تعبیر اولنور [3] اذن و رخصتله دخول اولنه‌جق محل اولمق مناسبتیله آنده علم خاص اولدی
bārg'āh **(asıl: izin yeri)** ***ḫayme-'i selāṭin*** **(sultanlar çadırı)** ***-ki otag ta'bir ol-un-ur -izn-ü ruḫsat-la duḫūl ol-un-acaḳ maḥal olmak münāsebet-i-ile an-da 'alem-i ḫās*** **(hususi bilge ismi)** ***ol-du*** **A.U.E (*Bürhān-ı ḳāṭı' tercümesi*, s. 126) « le mot (persan) *bārg'āh* proprement: « lieu de permission » désigne la tente des souverains, parce que c'est un endroit ou l'on accède seulement sur autorisation spéciale» [4];**

---

[1] *sebeb* kelimesi (arapça'da) ilkin «kendisiyle bir yere tırmanılan veya bir şeyi bağlamağa yarayan ip» manasında idi. Mk. farsça'da *ser rişte* ve türkçedeki karşılığı *ip ucu* «cause, moyen, bout de fil» kelimesini. Mk. § 954 de küçük harflileri. J. D.

[2] Bu kelime metinde *temdīd* (= uzatmak) suretinde gösterilmiş ise de, aslı تحدید *taḥdīd* (budutlamak) olsa gerek. A U.E

[3] Bu ibare müellifte yoktur. A.U.E

[4] Bu ibarenin fransızca'ya tercümesindeki son kısımlarında biraz değişiklik görünüyor. Bu, bizce şöyle olmalıydı gibi geliyor: «... parce que c'est un endroit où l'on accède seulement sur autorisation spéciale, qu'on lui a donné ce nom spécifique» A.U.E

کیجه اولق ملابسه‌سیله موملر یانار *g'ce ol-maḳ mülābese-si-ile mum-lar yan-ar* (MEHMED MIDHAT, [1] *Aḫz-ı-Sār*, s. 205) « comme ile fait nuit, on a allumé des bougies » ;

ناحیهٔ مزبوره غایتده هوادار ویایلاق و لطیف یرلری حاوی اولق علاقه‌سیله بو باسمله تسمیه اولندی *nāḥiyye-'i mezbūre* (adı geçen taraf) *gāyet de havādar ve yaylaḳ ve lātif yer-ler-i ḥāvi* (*ye?*) *ol-maḳ 'alāḳa-sı-ile bu* (بادغیس *bādgis* = *bādhiz* : (yel kaldıran) isim-le tesmiye ol-un-du (*Burhān-ı ḳāti'*, s. 123, I. 32) « la région en question [2] (بادغیس) a été, ainsi nommée parce qu'elle contient des localités, très aérées et faite pour un agréable séjour d'été » ;

و فقط (اعدانك) تكرار عودت ایتمەلری ملحوظ اولمقدن ناشی امداد اولنمسی استدعا ایتدیکنه مبنی *ve fakat* (*a'dā-nıñ*) *tekrar 'avdet et-me-leri melḥūz ol-maḳ-dan nāşī imdād ol-un-ma-sın-ı istid'ā et-diğ-in-e mebnī* ... (*Cevdet Paşa tariḫi*, IV, 472, 1inci tabı) « mais comme il demandait des secours, à cause de la probabilité d'un retour offensif de l'ennemi ... » ;

2. DEĞİŞİR OLAN SEBEBLİK ULAK TABİRLERİ.

1430. Bunlar hades isimleriyle yapılmış olmalariyle evvelkilerden ayrılır ki, böyle olmaları yüzünden kendilerine (o hades isminin mantıkī fāiline irca' alemeti roliyle) mülkiyet lâhikası (izafet zamiri) gelmesi zaruri olur; ve bu lâhika şahsa göre değiştiği için bunun neticesi olarak da bu tabirler değişir mahiyette olur. Bunlar da şöyledir :

a. (Mastarla yapılmış olup) değişmez tabirlerdeki ayni edatlarla (§ 1431).

b. Başka edatlarla: *cihet-le* (§ 1432); *-den doḷayı* (§ 1433); *-e bināen* veya *-e mebni*, *-e göre* veya *-e nazaren* (§ 1434).

c. Sadece *-dik*li ve *-(y)ecek*li şekiller yardımiyle yapılan tabirler (§ 1435 den 1440).

a. *Değişir tabirler*
ki şimdi mutalaa edilmiş olan değişmezlere muvazidir

Bu tabirler muadilleri olan değişmez tabirlerden ancak kendilerinde (ardınca mülkiyet lâhikası gelen) bir hades isminin bulunmasiyle ötekilerdan ayırd edilirler.

α. Ardınca *-ile* gelen hades isimleri.

Ardınca *-ile* ilgici gelen (mülkiyet lâhikalı) bir hades isminden yapılmış tabirler, *-mek-le*li (§ 1426) değişmez tabirlere muadil olur.

[1] Bu isim bize RIF'AT olacak gibi geliyor. A.U.E

[2] Metinde بادغیش *Bādġiş* diye yazılıdır. A.U.E

Ml.: فقط بروجه محرر داخل سورده دول سائره بيراغى كشادى عادت اولماسيله داخل سورده ايران سفارتنه بيراق كشادينه دولت عليه اصلا موافقت ايتميه جكى . . . دركار اولمغين

fakat ber vech-i . . . *muharrer* (yazıldığı üzere) *dāhil-i sūr-da*, (surlar içinde) *düvel-i sā'ire* (öteki devletler) *bayrağ'ı küşād-ı* (açılması, çekilmesi) *'adet ol-ma-ma-sı-ile dāhil-i sūr-da İran sefāret-in-e* (sefirliğine) *bayrak küşād-ın-a devlet-i 'aliyye* (Osmanlı devleti) *aslā muvafakat et-me-yeceğ-i* (razı olmayacağı) . . . *derkār* . . . *ol-mağ-ın* (meydanda olmak-la) . . . (Reşid Paşanın İran sefirine 7 muharrem 1269 [= 21 teşrinievvel 1852 tarihli] mektubu) « mais, comme ainsi qu'il a été dit, il n'est pas d'usage que les autres puissances arborent leur pavillon à l'intérieur de Stamboul, il est évident que le gouvernement ottoman ne peut consentir à ce que l'ambassade de Perse arbore le sien *intra muros* » ;

مؤخراً كمال پاشا زاده و ابوالسعود افندى كبى فضلا منصب فتوايه رونق بخش اولملريله منصب مزبورك اسمى مشيخت اسلاميه يه تحويل اولندى

mu'ahharen (sonraları) *Kemal Paşa zāde ve Ebu-s-Su'ūd Efendi gibi fudalā* (âlimler) *manasıb-ı fetvā-ya* (fetvacılık, müftilik payesine) *revnak-bahş* (parlaklık verir) *ol-ma-ları-ile manasıb-ı mezbûr-un* (bildirilen payenin) *ism-i Meşīhāt-ı islâmiyye-ye* (Şeyh-ül-islamlığa) *tahvil ol-un-du* (çevrildi) ('ABD-UR-RAHMAN ŞEREF, s. 288) « plus tard, comme des hommes d'un aussi grand mérite que Kemal Paşa-Zâdeh et Eb-s-Sououd Efendi illustrèrent d'un éclat particulier le poste de Mufti on donne le titre de Cheïhkh-ul-islam aux détenteurs de cette dignité ».

İHTAR. — Ardınca *berāber* kelimesi gelen ayni tabir *-mekle berāber* in manadaşı olur. (Bk. § **1428**). Bk. *Tārih-i Lutfi* de bir misale. I, 126, I, 16.

β. Ardınca *-ile* den başka edatlar gelen hades isimleri.

1431. Bu değişir tabirler § 1429 da tetkik ve mütalea edilen değişmez tabirlere muadildir. Bunlar şöyle edatlarla teşkil edilirler:

haseb-i-ile:

Ml.: عزت پاشا ١٢٩٦ سنه سنده طرابلس غرب واليسى بولنديغى زمان برمدت رفاقتنده بولنمقلغم حسبيله احوال خصوصيه سنه پك ياقيندن اطلاعم واردر

İzzet Paşa bin iki-yüz doksan-altı sene-sin-de Tarabulas-ı-garb vāli-si bul-un-duğ-u zaman bir müddet refākat-in-de (yanında) *bul-un-mak-lığ-um haseb-i-ile ahvāl-i husūsiyye-sin-e* (hususi hallerine) *pek yakın-dan ıttılā-'ım* (bilgim) *var dır* (FĀIK REŞAD) « comme je me suis trouvé pendant un certain temps dans l'entourage d'İzzet Pacha, à l'époque où il était gouverneur général de Tripoli de Barbarie, en 1296, je connais de très près les particularités de son caractère » ;

Ml.: قلعه نك محافظى اولديغنك حسبيله صورت فرارده تخليص نفس ايلديككى دولت تيقن ايتديكى تقديرده هر حالده اعدام ايدر

Kal'a-nıñ muhāfız-ı (koruyucusu) *ol-dağ-ıñ haseb-i-ile sūret-i firar-da* (kaçmak yoliyle) *tahlis-i nefs eyle-diğ-iñ-i* (canını kurtardığını) *devlet teyakkun et-diğ-i* (anladığı) *takdir-de sen-i be-heme-hal* (her halde) *i'dam ed-er* (yok eder) (*Cevdet Paşa tarihi* IV, 464. Iinci tabı);

cihet-i-ile [1]:

اجرا اولنان تغییراتك روسیه دولتی جانبندن قبول اولنامسی جهتیله *icrā ol-un-an taġyirāt-ın Rusya devlet-i cānib-in-den ķabūl ol-un-ma-ma-sı cihet-i-ile* (REŞİD PAŞA, 1270 de) *Rusya'ya harb i'lānına dair siyāsī nota* « note diplomatique attendu que les changements effectués n'ont pas été acceptés par le gouvernement russe...».

-den nāşī:

Ml.: اتلافات واسرافاتك چوغالمسندن ناشی امور مالیه مختل اولدی *itlāfāt ve isrāfāt-ın* (çalıp çırpmaların ve israflarını) *çoğ-al-ma-sın-dan nāşī umūr-u māliyye* (maliye işleri) *muhtell ol-du* (bozuldu) ('ABD-ÜR-RAHMAN ŞEREF, I. s. 343) « les dilapidations et dépenses ayant augmenté, l'état des finances devint précaire »;

ترکیده کوکرجین اوتی ... دیدکلری غلهیی کوکرجین قسمی غایتده سودیکندن ناشی اول غلهده علم خاص اولدی *Tür-ki-de gövercin ot-u ... de-dik-leri galle-yi* (daneyi) *gövercin ķısm-ı gāyet-de sev-diğ-in-den nāşī ol galle-de 'alem-i ħās ol-du* (*Burhān-ı Ķāti' tercümesi*, s. 126, l. 9) « en turc on appelle cette plante officinale (la verveine) « l'herbe au pigeons» à cause de la prédilection qu'ont pour elle ces oiseaux».

b. *Değişmez tabirlerdekilerden başkalariyle yapılan değişir tabirler.*

1432. Aşağıdaki edatlar, değişir sebeplik ulak tabirleri yapmak için hades isimlerine bitişirler.

جهتله *cihet-le* [2] (bilhassa *-dik*-li ve *-(y)ecek*-li şekillerle kullanılır).

Ml.: وكلا پادشاهدن زیاده قورقدقلری جهتله اغز آچهمادیلر *vükelā, pādişah-dan* [3] *ziyāde korķ-duķ-ları cihet-le ağız aç-a-ma-dı-lar* (AHMED RĀSİM, I. 204) « les ministres, ayant une grande peur de souverain, n'osèrent ouvrir la bouche »;

هرکس ایستدیکی مسلکی اختیار وتعقیب ایدهبیلهجکی جهتله بالطبع رومارك حریت وائتلاف ایله برلشمهسنه برشی دیمکه حقمز یوقدر *herkes iste-di-ği mesleğ-i ihtiyar ve ta'kīb edebil-eceğ-i* (beğenip ardınca gideceği) *cihet-le bi-t-tabi'* (tbi'i olarak) *rum-lar-ın Hurriyet ve İ'tilāf ile birle-ş-me-sin-e bir şey de-meğ-e hakk-ımız yok-dur (Tanin)* «étant donné que chacun

[1] Metinde bu kelime ve misali, *-den nāşī* ve misallerinden sonradır. A.U.E

[2] Değişmez olan *-cihet-le* tabiri hakiki bir ilgiç sayılmak gerektir; bu sıfatla § 913 de görülenlere ilâve edilebilir; ve çünki asıl isimlerle birlikte getirilebiliyor:

Ml.: اسپانیوللر وقتیله عالمك اك زنكین آلتون معدنلرینه مالك اولمش ایكن معارفده اولان نقصانلری جهتله اللرنده برشی قالمادی *Ispanyol-lar vaktiyle 'alem-in en zengin altın ma'den-ler-ine mālik ol-muş iken ma'ārif-de ol-an noksan-ları cihet-le el-ler-in-de bir şey kal-ma-dı* (KEMAL BEY, *Nüm. Ed.*, s. 365) « Les Espagnols ont possédé dans le temps les mines d'or les plus riches du Monde; faute d'instruction, ils ne surent rien garder de cette richesse ».

[3] Metinde *pādişah-dan* kelimesinden sonra virgül konmamış olduğu için alt yanındaki kelime ile beraber *pādişahdan ziyāde* suretinde okunabilir ki, o zaman cümlenin manası değişerek şöyle anlaşılabilir.:

«les ministres, ayant plus de peur que le souverain...». A.U.E

peut (pourra) choisir et suivre la politique qu'il veut, nous n'avons pas le droit de critiquer le fait que les Grecs (sujets ottomans) ont adhéré au parti de l'Union Libérale».

تهمتی ثابت اولاجقلرك تأديب اولنلری نزد دولت علیه‌ده مقرر اولمسی جهتله *töhmet-i sâbit ol-acak-lar-ın te'dîb ol-an-ma-ları nezd-i devlet-i 'aliyye-de mukarrer ol-ma-sı cihet-le* ... [1] (REŞİD PAŞA) «attendu que le gouvernement ottoman est décidé à punir ceux contre qui ces accusations seraient prouvées».

1433. Aşağıdaki edat mefulünanh ister:

دن طولایی - *-den dolayı* (mk. § 913).

Ml.: چوجوق باشنی يان تخته‌يه ووردیغندن دولایی آغلاردی *çocak baş-ın-ı yan tahta-ya vur-duğ-un-dan dolayı ağla-r-dı* (REFİK HALİD, *Kirpinin de-dik-leri*) «l'enfant pleurait parce qu'il avait donné de la tête contre la paroi latérale»;

اهل اسلامك بو وجهله دیار حبشده چوغالمسندن و دين اسلامك اطرافه يايلمسندن طولایی قريش طائفه‌سی فكر و انديشه‌يه دوچار اولدی *ehl-i islâm-ın bu vech-ile diyâr-ı habeş-de* (habeş memleketinde) *çoğ-al-ma-sın-dan ve dîn-i islâm-ın* (islam dininin) *etraf-a yay-ıl-ma-sın-dan dolayı Kureyş tâ'ife-si fikr-ü endîşe-ye dûcâr ol-du* (düşdü) (AHMED CEVDET, *Kısas-ı Enbiyâ*, s. 119) «voyant que le nombre des musulmans augmentait ainsi en Abyssinie et que l'islam se répandait partout, la tribu des Qoreïch conçut les plus grandes inquiétudes».

اناطولی ايچروسنده محصولات فضله‌سی مخرج اولامسندن طولایی چورويور *Anadolu içeri-sin-de mahsulât fazla-sı mahrec ol-ma-ma-sın-dan dolayı çürü-yor* (MURAT BEY *Turf.*, s. 299) [2] «à l'intérieur de l'Anatolie le surplus de la récolte pourrit, faute de débouché commercial» (mot à mot: «parce que le débouché n'existe pas»).

İHTAR. — Eski osmanlıca'da *ötürü* (Mk. § 913) edatı da kullanılırdı. Mk. MENİNSKİ *Inst.*, I. 154.

1434. Aşağıdaki edatlar mefulünileyh isterler (Mk. § 908):

* بناءً ويا * مبنی • (mefulünileyhle) *-e binâen* veya *mebni*.

Ml.: قره‌كوز محمد پاشا اوردونك مغلوبيتنه سبب اولاجق حركاتده بولنمسنه مبنی درسعادته كتيريله‌رك اعدام ايدلمشدر *Kara-g'öz Mehmet paşa ordu-nun mağlûbiyet-in-e sebeb ol-acak harekât-da bul-un-ma-sın-a mebni Der-sa'âdet-e g'e-tir-il-erek i'dam ed-il-miş-dir* (AHMED RÂSİM, I. 161) «Karagueuz Mehemed pacha, s'étant livré à des agissements de nature à entraîner la défaite de l'armée, fut amené à Constantinople et mis à mort»;

---

[1] Bu gün *cihetle* kelimesi, bu türlü mastar (hades) ismine getirilerek kullanılmaz, eskimiştir; şimdi böyle teşkillerde *ol-ma-sı cihet-i-ile* kullanılır. A.U.E

[2] Aynı yapılama bazan (iyi mi fena mı) etmek «bien ou mal faire» (avoir bien ou mal fait de...) gibi asli bir cümle fiili ile de görülür.

Ml.: اونی بورايه آليشديرديغمدن دولایی ايی می ايتدم فنا می *on-u bura-ya al-ış-dır-dığ-ım-dan dolayı eyi-mi et-di-m fenâ mı?* A.U.E (HÜSEYİN RAHMİ, *Metres*, s. 312) «ai-je bien ou mal fait de l'avoir habitué à venir ici?».

بعدازين شفيع مجبره مالك اولانلر ايچون صنوف عسكريه يه التحاقه مانع قالمادیغنه وکیده‌رك بومثللرك تأهل ايتمك و چارشو و بازارده اصنافلق ايلمك كبى ممنوعاتنه باقيله‌مدیغنه مبنى اوجاق تربيه‌سز اجلاف ايله طولمغه باشلادى *Ba'd-ez-īn* (bundan sonra) *şefī'-i mucbir-e* (zorlu şefa'tçiye) *mālik ol-an-lar için sunūf-u 'askeriyye-ye* (askerlik sınıflarına) *iltiḥāḳ-a* (katılmağa) *mani'* (engel) *ḳal-ma-dığ-ın-a ve gid-erek* (git gide) *bu misil-lā-lerin* (bu gibilerin) *te'ehhül et-mek* (evlenmek) *ve çarşı ve pazar-da esnaf-lıḳ eyle-mek gibi memnu'āt-ın-a* (yasak edilmiş şeylerine) *baḳ-ıl-a-ma-dığ-ın-a mebni ocaḳ terbiye-siz eclāf* (ayak takımı) *ile dol-mağ-a baş-la-dı.* ('ABD-UR-RAḪMAN ŞEREF, s. 302) «plus tard, comme on cessa d'écarter des (mot à mot: «il ne subsista plus d'obstacle à l'admission dans les») rangs de l'armée (tous) ceux qui avaient un puissant protecteur, et comme on ne peut tenir la main à ce que, ces sortes de gens ne se mariassent pas et ne s'établissent comme artisans ou commerçants, la milice des Janissaires commença à être remplie de gens indisciplinés».

نظراً كوره ويا • (mefūlüniieyhle) *-e g'ör-e veya nazaren.*

Ml.: عصيانه متجاسر اولنلرى بيله اول امرده دائرۂ اطاعته عودته دعوت قاعدۂ حكمت وعدالتدن اولديغنه كوره. *'isyān-a mütecāsir* (cesaret edici) *ol-an-lar-ı bile evvel-i emir-de* (işin başlangıcında) *dā'ire-'i itā'at-e* (boyun eğmek çerçevesine) *'avdet-e* (dönmeğe) *da'vet* (çağırış) *ḳa'ide-'i ḥikmet ve 'adālet-den* (akıl ve hak kaidesinden) *ol-duğ-un-a göre* (REŞID PAŞA, *āsār-ı-Siyāsiye* s. 55) «étant donné qu'il est de toute justice d'inviter tout d'abord à revenir, à l'obéissance même ceux qui se sont révoltés...»;

تنظيمات خيريه يه دائر ١٢٥٥ سنه‌سى شرفصادر اولان كلخانه خط همايوننده اخذ رشوت مادۂ مكروهه‌سنك شديداً منعى حقنده تدابير قانونيه اتخاذى امرى صراحةً مذكور اولديغنه نظراً «بو داد و ستد ملعونانه‌نك» اول وقتلره قدر جارى اولديغى ظن وتخمين اولنمقده‌در *Tanzīmāt-ı Ḥayriyye* (hayırlı düzenlemeler) *-ye dā'ir bin iki-yüz elli-beş sene-si şeref-sādır ol-an* (şerefli olarak çıkan) *Gülḫāne ḫatt-ı hümāyun-un-da* (padişahın yazılı iradesinde) *aḫz-ı-rişvet* (rişvet alma) *madde'i mekrūhe-sin-iñ* (mekruh şeyinin) *şedīden* (şiddetle) *men'-i* (önüne geçilmesi) *ḥaḳḳ-ın-da tedābīr-i ḳānuniyye* (kanunca çareler) *ittiḫāz-ı* (ele alınması) *emr-i* (işi) *sarāḥat-en* (açıkça) *mezkûr* (söylenmiş) *ol-duğ-un-a nazaren* (bakarak) *bu dād-ü sited-i mel'ūn-āne-nin* (bu lânetlice alış verişin) *ol-vaḳit-ler-e ḳadar cāri* (yürürlükte) *ol-duğ-u zann-ü taḫmin ol-un-maḳ-da-dır* (sanılıp hesaplanmaktadır) ('ABD-UR-RAḪMAN ŞEREF, s. 318) «étant donné que dans le khatt-i-humayoun de Gulhane, promulgué en 1255 (= 1839) et relatif à la Réforme, se trouve mentionné, en toutes lettres, l'ordre de prendre toutes mesures légales pour défendre sévèrement l'odieuse pratique de la concussion, on oppose que cet «usage maudit» était en faveur jusqu'à cette époque».

İHTAR. — نظراً *nazaren* ile nihayetlenmiş olan tabirleri: şu cihet itibāre alınırsa, göz önünde tutulursa « si l'on prend en considération ce fait que... suretinde tercüme etmek de mümkündür.

c. *Yalnız* -dik- *ve* -(y)ecek- *şekilleriyle yapılan tabirler.*

1435. Bu tabirler, o şekilleri gerek mefulünanh haletine koymakla ve gerek onların ardınca bazı edatlar getirmekle elde edilir.

α. (mefulünanhlı) *-diğ-im-den, -(y)eceğ-im-den* ile yapılan ulaklık tabirler.

1436. Bu isimler hakikatte mefulünanh haletini almış isimlerdir. Bilindiği üzere türkçede bu halet bir sebeplik ilgi ifade edebilir (Mk. § 264) [1].

sev-diğ-im-den şimdi veya mazide sevdiğim için; *sev-diğ-iñ-den* şimdi veya mazide sevdiğin için, vs. «parce que j'aime, j'ai aimé; parce que tu aimes, tu as aimé, etc..»

Ve yine böyle:

sev-eceğ-im-den seveceğim için, *sev-eceğ-iñ-den* seveceğin için, vs. «parce que j'aimerai, «parce que tu aimeras, etc.».

Mk. Öteki türk dillerinde buna benzeyen ulaklık tabirlerini (§ 1461).

Ml.: اسكمله بولنه‌مديغندن براوراق صندوغنه اوطوردم *iskemle buḷ-un-a-ma-dığ-ın-dan bir evrak̦ sandığ-ın-a otur-du-m* (Refik Ḥâlid *Kirpiniñ dedikleri*, s. 263) «comme il n'y avait pas moyen de trouver un siège, je m'assis sur une caisse d'archives»;

[2] یارین ایركن قالقه‌جغمدن بو آقشام بر آن اول یاتمالیم *yārın erk'en k̦aḷk-acağ-ım-dan bu ak̦şam bir ȧn evvel yat-maḷı-yım* (comme je me lèverai demain de bonne heure il faut que je me couche le plus tôt possible ce soir».

1437. Çoğu zaman bu kullanışda *oḷ-mak̦* fiili görünmektedir.

Ml.: ثروت یالكزجه قایق طوتمغه مساعد اولمدیغندن طولمشه بینر *servet-i yāḷnız-ca k̦āyık̦ tut-māğ-a müsāᶜid oḷ-ma-dığ-ın-dan doḷ-muş-ā bin-er*

---

[1] Eski osmanlıca'da mefulünanh haletine girmiş mastar veya *-me* li hades isminin kullanıldığına dair misaller de görülür:

اوروج طوتمقدن بكزلری صاررمشدی *oruc tut-mak̦-dan beniz-leri sar-ar-mış-dı* A.U.E (1426 yılı yazmaları, yap. 151) mk. s. 944, n. J.D.

[2] Müellif bu son kelimenin imlâsını یاتمالیم suretinde veriyorsa da, kullanılan asıl şekli bizim verdiğimiz gibidir. A.U.E

(MEHMED TEVFİK *İstambol-da bir sene* 1inci ay, s. 7) «sa fortune ne lui permettant pas de prendre un caïque pour lui tout seul il monte dans une barque-omnibus» [1].

عثمانلی دولتی صرف بر عسکر حکومتی اولدیغندن وزیرلرله امرا هم ملکیه ایشلرینی ، هم ده عسکری وظیفه‌لرینی کورورلردی *Osmanlı devlet-i sırf bir 'asker hukūmet-i ol-duğ-un-dan vezir-ler-le ümerā hem mülkiye iş-ler-in-i hem de 'askerī vazīfe-ler-in-i gör-ür-ler-di* (AHMED RĀSIM, I, s. 108) «comme l' Empire ottoman était essentiellement un Etat militaire, les ministres et les chefs avaient à leur charge les affaires civiles aussi bien que les affaires militaires»;

دفتردارلر دولتك واردات ومصارفاتنی قید وتسجیل ایله مأمور اولدقلرندن شیمدیکی مالیه ناظرلری دیمکدر *defterdar-lar devlet-iñ vāridāt ve mesārifāt-ın-ı kayd ve tescil ile me'mur ol-dak-lar-ın-dan şimdi-ki māliye nāzır-ları de-mek-dir* 'ABD-UR-RAHMAN ŞEREF, I, s. 290) «étant donné que les *defterdar* étaient chargés de tenir la comptabilité des recettes et des dépenses de l' Empire, ils correspondaient au ministre des finances d' aujourd'hui».

-diğ-im-den ulaklık tabiri osmanlıca konuşma dilinde ve muhtelif ikinci derecedeki lehçelerde oldukca sık kullanılmaktadır:

Temar hocayı sevdiğinden γaç başı [2] *horantası* [3] *ol,doγano* [4] *sorar* (KUNOS,

[1] *dol,-muş* (asıl manası dolu «rempli») diye İstanbul'da halicin bir tarafına geçecek olanlardan on kişiyi bindiren sandallar ki, bunlar gitmek için on yolcunun sandala «dolmuş» olmasını bekler. Yine ayni bu kelime eskiden toplu seyahat için kullanılan menzil arabalarına «diligence» de söylenirdi (Mk. WAHRMUND, s. 370).

Bu gün tramvaylarda «complet kelimesi, «tamam, artık yer yok» manasiyle kullanılır. J. D.

[2] *γaç başı* ya (kaç kişisi) manasına; veya sadece *γaç baş* (kaç kişilik) manasına A.U.E

[3] *horanta* kelimesi yeyici «qui mange» manasında farsça خورنده *hōrende* den gelir (bk. Meninski; Vullers de ondan almış). Bu kelime eskiden İstanbul'ca menus olarak kullanılırdı.

MI.: ... وبايلوس ... خورنده‌لریله کلوب محروسهٔ قسطنطنیه‌ده اوچ ییله قریب طوره *ve baylos* (sonradan *balyos?* A.U.E) ... *horende-leri-ile gel-üb mahrūse-'i Kostantīniyye-de* (korunmuş olan İstanbul'da) *üç yıl-a karib* (yakın) *dur-a* A.U.E (BELİN, *Relat. dip. Ven. Tur., Y. as.* 1876. Venedik'le 1595 muahedesi 13 üncü madde) «le baile... pourra venir avec sa famille (sa maison) et séjourner à Constantinople environ trois ans». *horanta* kelimesi karaman vilâyetinde halâ çok kullanılır (Χοραντα, bk. Γεϱ. II, s. 170); Aydın vilâyetinde (mk. yukarıdaki Kunos'un misalini), ve Maraşta (ki biz kendimiz orada bunu kaydettik, mk. § 916: *horanta-cak*. Kırım'da bulunuyor: *horanda* (OSMAN ZAATOF, *Gr. tart.* s. 26 ve ayni şahsın lügatindeki: СЕМЕЙСТВО kelimesinde). İstanbul'da busbütün unutulmuş gitmiştir; ve bu cihetledir ki, Kunos tarafından kaydedilen *horanta-sı* kelimesi, (orada anlaşılmayarak: *horan tası*, ve *havran taşı* diye okunabilen A.U.E) خوران طاسی ve حوران طاشی suretinde tabedilmiştir. Nasıl ki ayni kaza, kadın «femme» manasındaki *dişi-helli* (Mk. § 1117, ihtar: *dişehli*) kelimesinin başına da gelmiş, ve دیشی کدی *dişi kedi* «chatte» suretinde basılmıştır; Tréfái, n° 112. J. D.

[4] *olduğunu* yerinde olsa gerek. A.U.E

Tréfái, n° 136) «comme Tamerlan aimait beaucoup Nasr-ed-din Hodja, il lui demanda de combien de personnes se composait sa famille»;

Κροίσοσλαν ἰξτιὰτ φιρασετλί ολτηγηνταν *Kresos-tan izdiyad* (*arapça* ازدياد: burada ziyade demek) *firāset-li ol-duğ- un-dan* A.U.E (Γεο., II, 16) «comme il était plus intelligent que Crésus».

1438. *ol-duğ-un-dan* yerine müfredinde ایدوکندن *i-dü(i)ğ-in-den* ve cemінde ایدوکلرندن *i-dü(i)k-ler-in-den* şekilleri de (mk. § 560) kullanılmakta idiyse de, bugün bunlar eskimiş sayılıyor.

Ml.: اصحاب تیمار اکثریا خانداناقله مفتخر اصحاب دارات آدملر ایدوکلرندن قریه و قصبه‌لرینك محافظه‌سنه کا ینبغی قادر ایدیلر *ashāb-i timar* (timar sahipleri) *ekseriya* (çoğu zaman) *hānedan-lık* (yüksek ve ünlü bir aileden oluş) *-la müftehir* (övünen) *ashāb-ı dārāt* (kul konak para sahipleri) *adam-lar i-dük-ler-in-den karye* (köy) *ve kasaba* (kend)*-lar-ın-ın muhafaza-sın-a* (korunmasına) *ke-mā-yenbegi* (isteni̇ldiği gibi) *kādir* (güçlü) *i-di-ler* (ʿABD-UR-RAHMAN ŞEREF, I. 313) «comme les timariotes étaient des gens puissants, fiers d'une illustre origine, ils étaient en état d'assurer convenablement la défense des villages et de bourgs» [1].

β. Ardınca *için* edatı gelen *-dik* veya *-(y)ecek*.

1439. (Ardınca mülkiyet lâhikası gelen *-dik-*li veya *-(y)ecek-*li ayni şekillere ایچون (*içün*) *için* «pour» ilgicini getirerek de sebeplik ulak tabirleri yapılabilir. Mk. öteki türk dillerinde buna benzer ulaklık tabirleri, § 1442

Ml.: *hayli zamandan berü ev-e g'el-medi* (= *g'el-me-diğ-i*) *içün cāriyem-le berāber bugün sabah-dan berü on-u ara-mā* (= *ara-mağ-a*) *çıktık* (KUNOS, *Orta ojunu*, s. 15) «comme il n'est pas venu depuis longtemps, je suis à sa recherche depuis ce matin avec ma servante»;

قورده نیچون «بوینك قالیندر» دیمشلر کندی ایشمی کندم کوردیکم ایچون! » دیمش
kurd-a «*niçün boyn-un kalın-dır*» *de-miş-ler*; «*kendi iş-im-i*

[1] *-diğ-im-den* şeklinde muhakkak bir sebeplik manası yoktur. Aşağıki misalde mefulünanh haletinde (alem olarak kullanılan) bir ortacımsı «pro-participe» mahiyeti vardır:

انسان سودیکندن قورقار فقط قورقدیغنی سوهمز *insan sev-diğ-in-den kork-ar fakat kork-duğ-un-u sev-e-me-z* (CEN. ŞEN. *Tir. Söz.* n° 80) «l'homme craint ce (ou la personne) qu'il aime, mais il ne saurait aimer ce dont il a peur». J. D.

Şekilce bir olan bu iki siygayı manaca ayırd eden yalnız cümlenin gelişi gidişidir:
sevdiğinden = sevdiği için (vurgu son hece vokalinde);
sevdiğinden = sevdiği kimseden veya şeyden (vurgu son hece vokalinde). A.U.E

kendi-m g'ör-düg-üm içün» de-miş (Atasözü) « on demande au loup: «pourquoi ton cou est-il épais?»; «parce que c'est moi-même qui fais ma besogne», répondit-il»;

[1] می تلخ ایچدم ایدی چاره صانوب درد وغمه *mey-i telh* (acı şarap) *iç-di-m i-di çāre san-ub derd-ü gam-a* « j'avais bu le vin (amer) croyant y trouver un remède à ma douleur,

یارسز اولدیغیچون اجیسی چیقدی دپه‌مه || *yār-sız ol-duğ-(.)-içün acı-sı çık-dı depe-me* (başıma vurdu) (*Nevādır-ı asār*, s. 113, I. 2) « mais comme l'amie n'était pas avec moi (comme c'était sans l'amie), les vapeurs [l'amertume] m'en ont monté à la tête».

γ. Ardınca başka edatlar gelen -*dik*- veya -(*y*)*ecek*.

1440. Bütün bu edatlarda mefulünanh alâmeti bulunduğu görülüyor. Bunların hepsi eskimiştir. Sonra bunları ilgiçlerle bir tutmak da güç oluyor, çünki ne isimlere, ne de fiilden yapılma başka şekillere de katılmıyorlar. Şu halde -*dik*- ve -(*y*)*ecek* lâhikalarının burada (1435 den 1439 bendlerinde olduğu gibi) hades isimleri mahiyetinde olmayıp ortacımsılardan ibaret olduklarını kabul etmek gerektir. Ve hakikaten bu edatlar zarflık tabirler olup, şunlardan ibaret bulunuyor. Fransızca'da « à cause de la raison qui [que]...».

جهتدن *cihet-den*.

Ml.: معلومدرکه فنوندن برفن ذاتنده علم اولدوغی جهتدن مذموم اولمیوب *ma'lum dur ki fünun-dan bir fen zāt-ında 'ilim ol-duğ-u cihet-den mezmūm ol-ma-yıp* A.U.E (HACI KALFA, *Cihan-nümā* s. 1) « il est certain qu'une science, du fait qu'elle est une science, ne saurait être considérée comme répréhensible en elle-même».

اجلدن *ecil-den* (*ecl-den* yerine, § 114).

Ml.: بش ییلدن زیاده ایمش که نیم تن اولوب آته بنمکه قادر اولمدیغی اجلدن متصل کشتیلر ایله دریای سیحونده سیر ایدوب *beş yıl-dan ziyāde i-miş ki nim-ten* (yarı vücutlu = vücudunun yarısı inmeli) *ol-up at-a bin-meğ-e kādir ol-ma-dığ-ı ecil-den muttasıl* (daima) *keşti* (gemi) *-ler ile deryā-yı Seyhun* (Seyhan denizi = Sir-Derya) *-da seyr ed-ip* (gezip) A.U.E (SEYDİ [ALİ] REİS. *Mir'āt-ül Memālik* s. 36-37) « il ya plus de cinq ans (dit-on A.U.E) qu'il est hémiplégique et, comme il ne peut monter à cheval, il se fait promener dans une barque sur le Seïhoun (le Syr-Darya)»;

جمله نصارا ملة واحده اولدیغی اجلدن کرکدرکه *cümle* (bütün) *nasāra* (nasrāniler, hıristiyanlar) *millet-i vāhide* (aynı millet [den]) *ol-duğ-u ecil-den gerek-dir ki ...»* BELİN, *Rel. dipl. Ven., et Turq., J. as.,* 1876) Hazreti Muhammed'in الکفر ملة واحدة (= Kâfirlerin hepsi bir millettir) meseline telmih.

Χουτξλξουκ ὀλπουγού ετξιλτεν *küççük* (tuhaf?) *ol-duğ-u ecil-den* (Γεq. I. 134) « comme il était de petite taille» Mk. § 108 sonunda.

---

[1] Vezni: ⏑ ⏑ — —, ⏑ ⏑ — —, ⏑ ⏑ — —, ⏑ ⏑ — (feilâtün feilâtün feilâtün feilün). A.U.E

سببدن *sebeb-den.*

Ml.: اما قوجه‌سی بدخوی تیتز بر ایپسز صاپسز اولدیغی سببدن *ammā koca-sı bed-hug* (kötü huylu) *titiz bir ipsiz sapsız ol-duğ-u sebeb-den* ... VEFİK PAŞA, *Yorgaki Dandini* [Georges Dandin], s. 8) «mais comme son mari est un homme hargneux, fantasque, un énergumène...».

باعثدن *bā'is-den.*

Ml.: مقر اصلیه‌لرینه عودت و مراجعت ایتدکلری باعثدن *makarr-ı asliye-* (aslī اصلی yerine) *ler-in-e* (asıl oturdukları yere) *'avdet ve mürācaat et-dik-leri* (dönüp geri geldikleri) *bā'is-den* A.U.E (Rouen, n° 1052 yazmaları, yap. 17) «comme ils reviennent à leur lieu d'origine». [1]

C. ÖTEKİ TÜRK DİLLERİNDE SEBEPLİK ULAK.

1441. Osmanlıca'dan farklı olarak, kendilerinde hususi bir surette meydan alıp yürümüş bir devlet idare dili bulunmıyan öteki türk lehçelerinde sebeplik ulak tabirlerinin kullanılışı çok daha az gelişik bir haldedir.

Biz bunlarda şöylelerini bulup kaydetmiş bulunuyoruz:

1° Fiilden yapılma isim şekillerinin mefulünanh haletlisi.

Bunlar osmanlıca'daki *-diğ-in-den* tabirine muādil iseler de bazan değişmez oluş (yani mülkiyet lâhikasını almayış) bakımından ondan farklıdırlar. Böylece kullanılan şekiller bizim bildiğimize göre şunlardır:

-kän (mk. § 1370 ihtar 1), ve menfi (muzari) fiillerde *-mäs* (*-mäz*) (mk. § 1372, *sonlarında*).

Ml.: *Väys* (*veya: Vays*) *-ni* (Veys-el-Kārani'yi) *säv-gän-im-tin* (sevdiğimden) *yıγ-la-ya* (ağlamağa) *baş-la-dı-m* (*Tezk. Evliyā*, s. 27, I. 1) «comme j'aimais beaucoup Veïs (Karni), je me mis à pleurer»;

ot-ka (ateşe) *kōp* (çok) *tapın-kan-tın* (tapındığından = secde ettiğinden) *saç-ı sakal-ı yis* (is) *bol-dı* (oldu) (*Ayni eser*, I, 13) «à force de se prosterner devant le feu, ses cheveux et sa barbe étaient tout enfumés (étaient passés à l'état de suie)»;

اچیغیغه چیداالمسدین *açıg-ı-ga* (öfkeye) *çıda-l-ma-s-dın* (dayanamadığından) «ne se possédant pas de colère» (GRENARD, s. 337).;

ملك و سلطنتدین کیچه آلماس دین اسفندیارنی رستم اوروشیغه ییباردی *milk ve saltanat-dın* (memleket idaresi ve padişahlıktan) *İsfendiyar-nı Rüstem ur-uş-ı-ga* (Rüstemin vurulmasına) *yıp-ar-dı* (gönderdi) (NEVAĪ, *Tar. Mul. Ac.*, s. 56) «comme il ne pouvait renoncer au trône, il envoya İsfendiyar pour combattre Roustem».

Yine bk. mefulünanh haletindeki *-kän* li misallere, MELİORANSKİ *Gr. Kirg.*, II, § 14, s. 53.

---

[1] Bunlar içinde (*cihetden* ve *sebepden*) ile yapılanlar son zamanlara kadar osmanlıca'da kullanılmış idiyse de, (*ecilden*) ve hele (*baisden*) le yapılanlara pek rastlanmazdı. A.U.E

1442. — 2° türkçe *uçun* (osmanlıca *içün*, mk. § 1439) edatı, ve جهت دين *cihet-i-din* (mk. osmanlıca *cihet-in-den*) veya جهت دين *cihet-din* (mk. osm. *cihet-den* § 1440) edatı.

Bu edatlar şunlara katılır:

a. Fiilden (mülkiyet lâhikalı veya lâhikasız) *-kān* 'le yapılmış isim siygasına; mk. *alt. Gr.* § 352.

Ml.: *şart-nāma-ga* (şart-nameye) *ḳavl* (söz,imza) *ḳoggan-ıñız uçun* (koyduğunuz için) *anı bācā* (frs. becā = yerine) *kelturSañız* (geltürsänız = getirseniz) *kirāk* (gerek) (KOUZNIETSOF, *La lutte de Civ.*, s. 316, sart metni) « étant donné que vous avez signé le contrat, vous devez l'observer »;

شهرگا باراددورغانی اوچون من بِرله باردیم *şehir-gā bar-a dur-gan-ı uçun* (şehire varıp gitmesi için) *men* (ben) *birle* (birlikte) *bar-dı-m* (vardım);

منی اورغانی اوچون اولدی *men-i ur-gan-ı uçun* (beni vurduğu = dövdüğü için) *öl-dü*. A.O.E (Bu iki misal için bakınız RAQUETTE, lesson XXXIX, 2, *e* ve XLI, 2, *b*); [1]

اندجان بیك لاری انینك بیله یخشی چیقشماغان جهتی دین *Endicān big läri* (beyleri) *anıñ bile* (onunla) *yaḫşi* (iyi) *çıḳ-ış-ma-gan* (çıkışmamak = geçinmemek) *cihet-i-din* (cihetinden = geçinmedikleri için) A.U.E (*Baber-Nāme* [Beveridge] yap. 13, l. 2 *aşağıdan*) « comme les begs d'Endidjāns ne s'entendaient pas avec lui . . . »;

باوجود قاریلیق یکیت لاردین یخشی راق یوروکان جهتی دین *bā-vücūd-ı ḳarı-lıḳ* ([kendisinde] ihtiyarlık var olmakla beraber) *yegit-lär-din* (gençlerden) *yaḫşı-raḳ* (daha güzel) *yürü-gen* (yürümek) *cihet-i-din* (cihetinden = yürüdüğü cihetle) A.U.E (*Aynı eser*, yap. 14, son satır) « comme, malgré son âge, il avait deployé plus d'ardeur que les jeunes dans cette expédition. . . »;

رستم انینك حکمین اجابت قیلماغان جهت دین *Rüstem an-ıñ ḥükm-in* (onun hüküm sürmesini) *icābet ḳıl-ma-gan* (ḳabul etmemek) *cihet-din* (cihetinden = kabul etmediğinden) NEVAÏ, *Tor. Mul. Ac.* s. 56 « comme Roustem n'acceptait pas sa domination ».

İHTAR. — Muzari siygası ve *uçan* ilgiciyle yapılan tabirde *Gr. alt.* (§ 352) ye göre gayelik « final » bir mana vardır, fakat Raquette (lesson XLI, 1, *b*) sebeplik manasında bulunduğuna bir misal veriyor:

پادشاهلیق ایشنی قیلور اوچون عزت تاپادور *pādişah-lıḳ iş-ni* (işini) *ḳıl-ur uçan* (kılmak için) *'izzet* (büyüklük) *tapa-dur* (yapıyor = gösteriyor) A.U.E

Bilindiği üzere osmanlıca'da *içün* (için) kelimesi, masdar ve asıl hades ismi dediklerimizle beraber gayelik bir mana, ve *-dik-* şekli (+ mülkiyet lâhikası) ile sebeplik bir mana bildirir. Esasen kendiliğinden gayelik bir manada olan *-käli* feri fiili ise, *içün* le birlikte yine o manayı verir. Mk. RAQUETTE, lesson, XLI, 1, *g*, misâl 5.

---

[1] Evvelce de not ettiğimiz üzere bütün bu *uçun* suretinde gösterilen kelimelerin aslı, "karşılık olarak„ manasındaki *öç-ün* olsa gerek. Bk. Orhun kitabeleri. A.U.E

1443. — *b.* isnad kelimesi (copule) almamış isim cümlelerine.

ḫaḳ (allah) *bilā* (ile) *maşḳul* (meşgul [olmak]) *uçun* (için) *ăç* (hiç) *kim-ărsă-nı* (kimseyi) *kör-măy turur* (görmez) *Tezk. Evl.* s. 91, I, 13) «il est si absorbé par la pensée de Dieu (mot à mot: pour s'occuper avec Dieu. A.U.E) qu'il (mot à mot: «il : A.U.E) ne voit personne»;

ولیکن بخت نصر بابیدا سوز بغایت کوپ اوچون بو مختصردا موندین ارتوق بیتیسه بولماس ایردی *ve likin* (ve lākin) *Buḫt-ı Nasır ? bab-ı-da* (babında = hakkında) *söz begăyet* (gayetle, son derece) *kōp* (çok [olduğu]) *uçun* (için) *bu maḫtasar* (kısaltık eser) *-da mun-dın artaḳ* (bundan ziyade) *biti-se* (= bitilse: yazılsa) *bol-ma-s* (olmaz) *ir-di* (yazılamaz idi) A.U.E NEVAÎ *Tar, Mül. Ac.*, s. 55) «comme il y a beaucoup à dire sur Nabuchodonosor, nous ne pouvions pas nous étendre davantage sur ce sujet dans ce résumé»;

کیخسرونینک اوغلی یوق جهتیدین *Key Husrev-nĭñ ogl-ı yoḳ* (bulunmak) *cihet-in-din* (= yok olduğu için) A.U.E (*Aynı eser*, s. 54) «comme Kay Khosrou n'avait pas de fils».

V. KIYASLAMA ULAKLIK TABİRLERİ

1444. Kıyaslama ulaklık tabirleri asli hadesle talî hades arasında bir kıyaslama ilgisi kurmağa yarar (talî hades sahiden olmuş «réel» ise) kıyaslama *sahiden* «réel» veya talî hades farzedilmiş veya zihinde kurulmuş ise) *uydurma* «fictif» olabilir.

Kıyaslama ulaklık tabirleri gerek *-dik-* veya *-(y)ecek-*li (ve mülkiyet lâhikalı) isimcil siygalara, ve gerek bazı fiil temelerine kıyaslama edatları katmak suretiyle yapılmıştır.

Bunlar aslî hadesten müstakil olarak, bir fail alabilir.

A. SAHİDEN KIYASLAMA

1445. Sahiden kıyaslama ulaklık tabirleri fiilin *-dik-*li veya *-(y)ecek-*li isimcil siygaları (ardınca mülkiyet lâhikası getirilerek) sonuna, eğer vasıflık bir kıyaslama ise *gibi* ilgici, eğer mikdarlık bir kıyaslama ise *ḳadar* kelimesi ilâve edilir.

(Vasıflık veya mikdarlık) sahiden kıyaslamalarda talî hades muhtelif iki surette kullanılabilir:

1 inci kullanış — Aslî hadesle kıyaslanınca onun ne *tarz*da yapıldığını bildirebilir.

2 inci kullanış — Aslî hadese *tamamiyle benzeyen* «toute semblable» (= *ona kıyas edilebilen* «comparable») ve ona muvazi olan bir hadesi bildirebilir.

İHTAR. — Kıyaslama ulaklık tabirleri yerine, bazan içinde *nasıl* « comment », *neḳadar* « combien », vs. gibi zarflar bulunan (şahıslı fiil siygalı) istifhamlı cümleler [1] kullanılır.

Birinci kullanışa misâl:

اوﻳﻠﻪ ﻳﺎپ ايسترسهڭ ناصل *nasıl iste-r-se-ñ öyle yap* « fais-le comme tu l'entends ».

İkinci kullanışa misâl:

انسان اسكى بر اوينى بوشالتيركن ناصل درين بر غريبلك دويار ، هنوز بن چول اورته‌سنده ايكن ايشته بو آجى غريبلكى حس ايديورم *insan eski bir ev-in-i boş-al-t-ır-ken nasıl derin bir garip-lik duy-ar henüz ben* (Sīnā yarımadasındaki) *çöl orta-sın-da ik'en işte bu acı garip-liğ-i ḥiss-ed-iyor-um* (FALIḤ RIFḲI, *Ateş ve güneş* s. 120) « j'éprouve au milieu du désert (de la presqu'il de Sinaï) cette sorte de malaise qu'on ressent quand on a quitté sa vieille maison » (mot à mot: « quel profond malaise éprouve l'homme en quittant..., j'éprouve le même malaise, etc... »): Mk. § 1001.

Bu cümleden bir takımı 1225 inci ve aşağısındaki bendlerde mutâlea edilen şekillerde görünebilir. (Bk. başlıca 1229 uncu bende).

I. VASIFLIK SAHİDEN KIYASLAMA.

1446. Vasıflık haliyle sahiden bir kıyaslama bildiren ulaklık tabirlerin şeması şöyledir:

-dik- (veya: *-(y)ecek-* + mülkiyet lâhikası + *gibi*.

(Birinci türlü kullanışın [mk. yukarıdaki kullanışları] fransızca muadilleri şöyle olur: « comme..., ainsi que... »).

Ml.: اورته‌لغى تنها بولدى ايستديكى كبى آت قوشدورور *orta-lığ-ı tenhā bul-du is-te-diğ-i gibi at ḳoş-dur-ur* (söylence) « voyant que la place est vide, il fait courir son cheval comme cela lui plaît »;

eğer ḥaḳīḳat böyle de-diğ-iñ gibi ol-ur-sa (VIGUIER, s. 304) « si réellement la chose arrive comme vous le dites ».

[1] Biz müellifin bunlara istifhamlı cümle demesini yerinde bulmuyoruz. Meselâ birinci kullanışa dair verilen (nasıl istersen öyle yap) cümlesinde böyle bir istifham yoktur. İkinci kullanışa dair verilen (nasıl derin bir gariblik duyar...) cümlesi de şekilce istifhamı hatırlatır ise de, bu cümlenin fiilinden sonra hazf ve takdir yollu « elliptique » bir *sa* vardır ki yine cümleyi istifhamlıktan uzak tutar. *nasıl* kelimesi, *neḳadar* kelimesi gibi (1. istifham, 2. ibham, 3. şumul ve istiğrak) üç suretin her birinde kullanılabilen bu kelimeler için sırf istifham adını vermek doğru görünmüyor:

Nasıl istersin? (1. istifham); ne kadar (çok) insanlar vardır ki... (ipham); (her) nasıl olursa olsun (şumul ve istiğrak); (her) nasıl istersen öyle yap (istiğrak). Bu itibarla bütün bunları müellifin bahsettiği 1229 uncu bendde bahsedilenler takımından saymak doğru olur. A.U.E

(İkinci türlü kullanışın fransızca muadilleri şöyle olur: «tout comme..., comme..., de même que...»). Bunda kelâmın aslî hadesi bildiren uzvunda *de (daḥi)* edatı bulunur.

Ml.: قابا صوغانه بكزه‌ين وجودلر اولديغى كبى قابا صوغانه بكزه‌ين فكرلرده واردر *ḳaba soğan-a benzi-yen vücud-lar ol-duğ-u gibi ḳaba soğan-a benzi-yen fikir-ler-de var-dır* (Cen. Şeh., *Tir. Söz.*, n° 14) «il y a des idées veules, tout comme il ya des corps veules» (proprement: qui ressemlent au vu gaire oignon);

اون برنجى قرنى باقى آچديغى كبى اون ايكنجى قرنده نابى كشاد ايلمشدر *on-bir-inci ḳarn i Baḳi aç-dığ-ı gibi on iki-nci ḳarn-ı da Nābī küşād eyle-miş-dir* (açmıştır) (Abd-ür-Raḥman Şeref II. 262) «de même que (le poète) Bākī a ouvert le XIe siècle (de l'hégire), de même (le poète) Nābi se place á l'orée du XIIe siècle».

1447. Kıyaslanan iki hades hissedilir derecede bir biriyle ayni ehemmiyette olduğu zaman böyle kelâmlar bir muhayyerlik «alternatif» mahiyetini alır. «fransızca'da «soit..., soit..., aussi bien que...».

Ml.: محدود اولان عقارات ذراع و دونم ايله صاتلديغى كبى تعيين حدود ايله دخى صاتيلور *maḥdūd* (bir hudut içinde) *ol-an 'aḳārat* (akaretler, irad getirir mülkler) *zira'* (arşın) *ve dönüm ile sat-ıl-dığ-ı gibi ta'yīn-i ḥadūd* (hududu belirtmek) *ile daḥi sat-ıl-ur* (*Mecelle* veya osmanlı medeni kanunu 221 inci madde) les bien-fonds se vendent soit au pic ou à l'arpent, soit en spécifiant les limites».

1448. İki hades kendileri bakımından değil, neticeleri bakımından kıyaslandıkları zaman aynı vapılama kullanılabilir. Ve esasen bu neticenin açıkça söylenmiş olması da zaruri değildir; kelâmın vapılışı bu neticenin var olduğunu bildirmeğe yeter.

Fransızca'da böyle halde şunlarla tercüme edilmek gerektir:

«d'une part..., d'autre part...» (bir taraftan ..., bir taraftan da); «non seulement... mais..; de plus» (...siyle kalmayıb... bir de...; ... şöyle dursun, bir de...). Bu kullanıştaki *-diğ-im gibi* ulaklık tabiri kâh *-dik-den başka* lı ulağa (bk. § 1468), kâh *-(y)Ip* li ula- ğa yaklaşır

Ml.: پاشانك عسكرى آز اولديغى كبى بر قسمى ده دشمنك طرفنه كچدكلرندن مغلوب و اسير ايدلدى *paşa-nıñ asker-i az ol-duğ-u gibi bir kısm-ı da düşman-ıñ taraf-ın-a geç-dik-ler-in-den mağlūb ve esīr ed-il-di* (Aḥmed Rāsim, I 93) «comme *d'une part* le pacha avait peu de soldats, et comme *d'autre part* un certain nombre de ceux-ci passèrent à l'ennemi, il fut vaincu et fait prisonnier»;

اوروپاده ابتدا اسلحهٔ ناريه استعمال ايدنلر عثمانليلر اولديغى كبى طقوزنجى واوننجى عصرلرده عثمانلى استادلرينك اعمال ايلديكى طوپلر وانشا ايلدكلرى استحكامات اوروپاليلرجه كوزه اتخاذ اولنمشدر *Avropa-da iptidā esliḥa-'i nāriye* (ateşli silâhlar) *isti'māl ed-en-ler* (kullananlar) *osmanlı-lar ol-duğu gibi dokuz-uncu ve on-uncu asır-lar-da osmanlı*

ustad (usta)*-lar-ın-ın iʿmāl eyle-diğ-i* (yaptığı) *top-lar ve inşā eyle-dik-leri* (kurdukları) *istiḥkāmāt* (istihkâmlar) *avrupa-lı-lar-ca nümūne* (örnek) *ittiḫāz ol-un-muş-dur* (alınmıştır) (ABD-UR-RAḪMAN ŞEREF, s. 339) « les ottomans furent les premiers à se servir d'armes à feu en Europe. *De plus,* les canons fabriqués par les artisans ottomans et les fortification construites aux IXᵉ et Xᵉ siècles (de l'hégire) furent pris comme modèles par les Européens »;

مجارستان ، بدایت جلوسندن بری ابراکه سفیر کوندرمدیکی کبی ویرکو تحصیلی ایچون کوندریلن بهرام چاوشی دخی قرال قتل ایلدی
Macaristan bidāyet-i culūs-dan (padişahın tahta oturmasından) *beri tebrik-e* (kutlamağa) *sefir* (elçi) *gön-der-me-diğ-i gibi vergi tahsīl-i* (alınması) *için gön-der-il-en Behram çavuş-u dahı ḳıral ḳatl eyledi* (öldürtdü) (AḪMED RĀSİM, s. 210) « non seulement la Hongrie n'avait pas envoyé d'ambassadeur pour féliciter le sultan, depuis son avènement, mais le roi avait fait mettre à mort Behram Tchaouch qui avait été envoyé pour percevoir l'impôt »;

1449. Bu yapılışda *-(y)cek* li siyga, *-dik* li siyagadan daha seyrek kullanılır. [1]

Ml.: مثلا بر عسکره تفنك ویرلمسندن مقصد اونی حین حاجتده استعمال ایتمك اولوب استعمال ایتمه دیمك معقول بر سوز اولمیه جغی کبی جناب حق دخی انسانی خلق ایتدیکی زمان بقاسنی تأمین ایچون حواس خمسه کبی بعض حواس وقوی ویرمشدرکه بونلری موضوع لهنده استعمالدن منع ایتمك هم انسانك حریتنی منع ایتمك وهم ده یاشامه ویا فنا یاشا دیمکدر
Meselā bir ʿaske-r-e tüfek ver-il-me-sin-den maksad on-u ḥin-i hâcet-de (ihtiyaç zamanında) *istiʿmāl et-mek* (kullanmak) *ol-up bun-a istiʿmāl et-me de-mek maʿkul bir söz ol-ma-yacağ-ı gibi Cenab-ı Hak* (Allah. « gerçek olan büyük varlık) *dahi insan-ı ḫalḳ et-diğ-i* (yarattığı) *zaman baḳa-sın-ı* (durup yaşamasını) *teʾmin* (sağlamak) *için ḥavās-ı ḫamse* (beş his) *gibi baʿz-ı havās ve ḳuvā* (kuvetler) *ver-miş-dir ki bun-lar-ı mevzūʿ-un leh-in-de* (ne için konulmuşsa onda) *istiʿmal-den menʿet-mek* (alakoymak) *hem insān-ın ḥurriyet-in-i* (serbestliğini) *menʿet-mek* (yasak etmek) *ve hem de yaşa-ma veya fenā yaşa de-mek-dir.* (MÜNİF PAŞA) «de même qu'il ne serait (sera) pas raisonnable de dire à un soldat auquel on a donné un fusil de ne pas s'en servir, puisqu' on le lui a donné afin qu'il en fasse usage au besoin, de même défendre à l'homme l'usage des cinq sens que Dieu lui a donnés pour assurer son existence, c'est le priver de sa liberté et c'est lui dire «ne vis pas» ou «vis mal».

İHTAR. — Zaman ulaklık tabiri olarak kullanılan *-dığ-ım gibi* tabiri hakkında, bk. § 1397.

1450. كبی *gibi* yerine aynı manadak مثللو *misil-lü* [2] de getirilebilir. (Mk. § 890, 5° ve § 535 *sonunda*).

---

[1] Hades, farz ve tahmin edilmiş olmak durumunda veya bir mazi veya hal veya istikbalde yapılmak durumunda olduğu zaman *-(y)ecek* li siyga kullanılıyor. A.U.E

[2] Müellif bunu *müsüllü* suretinde kaydediyor. Bizim verdiğimiz doğru olmakla beraber sondaki *ü* vokali ahenge aykırı olarak resmi ağızda *misil-lü* suretinde *ū* şeklinde ve uzatılmış bir halde söylenirdi. A.U.E

Ml.: اول عصرده وزرا و امرانك جملەسی حاللرينه كوره يكديكرلرينه هدايا اعطاسنه مجبور اولدقلری مثللو عيديه و نوروزيه ناميله هدايای رسميه تقديمی دخی عادت حكمنه كيرمش ايدی *ol 'asır-da vüzerā* (vezirler) *ve ümerā* (askeri paşalar) *nın cümle-si hal-ler-in-e göre yek-di-ğer-in-e* (birbirine) *hedāyā* (hediyeler) *i'tā-sın-a* (vermesi-ne) *mecbur* (zorlanmış) *ol-duk-ları misil-lü 'idiyye* (bayramlık) *ve nevrūziyye* (yılbaşılık) *nām-ı-ile* (adı-ile) *hedayā-yı resmiyye* (padişaha) *resmi hediyeler takdim-i* (sunması) *dahi 'ādet hükm-üne gir-miş i-di* (ABD-UR-RAHMAN ŞEREF, *s.* 318) «en ce siècle, tous les vizirs et les généraux étaient tenus de se faire mutuellement des cadeaux, selon leur rang. *De plus* l'envoi de cadeaux officiels (au sultan) sous le nom de «idiyeh» et de nevruzieh devint un véritable usage».

1451. *gibi* yerine اوزره *üz(e)re* (§ 897), وجه اوزره *vech üz(e)re*, veya وجهله *vech-ile* (=*vech*: tarz, suret «manière, façon» + ile «avec») kıyaslama tabirleri de kullanılır; (mk. § 899, ihtar).

Ml.: عهدنامەلرده مسطور و مقيد اولديغی اوزره *'ahid-Nāme-ler-de mastūr ve mukayyed* (yazılı ve kayıdlı) *ol-duğ-u üzere* A.U.E (MENİNSKİ, *İnst*, II. 188) «conformément à ce qui est écrit dans les traités»;

شايد شيمدی كورونمكده اولديغی وجهله دولتلرك فكر توسطی عقيم قالەجق اولورسه *şāyed şimdi gör-ün-mek-de ol-duğ-u vech-ile devlet-ler-in fikr-i tavassut-u* (ara bulma fikri) *'akim* (kısır) *kal-acak ol-ur-sa* (*Tanin*, n° 1257) «si, comme on peut en juger actuellement, le projet d'intervention des puissances demeure sans résultat (demeure stérile)»;

لايق اولدوغی وجه اوزره *lāyık ol-duğ-u veçh üz(e)re* A.U.E (MENİNSKİ, II, 188 [200 üncü sayfasında hafif bir farkla, şu tabir var: لايق اولان وجه اوزره *lāyık ol-an veçh üz(e)re* A.U.E]) «comme il convient».

İHTAR. — Bu ifade tarzı önce söylenen veya ileride söylenecek olan şeyleri şahit tutmak mahiyetile kitaplarda sık sık kullanılır:

يوقاريده بيان اولديغی وجهله *yukarı-da beyān ol-duğ-u veçh-ile*,

آنفا بيان اولنديغی اوزره *ānifen* (evvelce) *beyān ol-un-duğ-u* (anlatıldığı) *üz(e)re*, A.U.E (LUTFİ, I. 255);

مقدما ذكر اولنديغی اوزره *mukaddemā* (evvelce) *zikr ol-un-duğ-u* (anıldığı) *üz(e)re* (NAİMĀ, I. 119), [1].

ماسابقده (؟) تفصيل اولنديغی اوزره *mā sabak-da* (geçmişde) *tafsil ol-un-duğ-u* dilli dilli söylendiği) *üz(e)re* (LUTFİ, I. 126).

Bütün bu ifadeler fransızca'da « comme il a été dit ci-dessus (plus haut) » manasındadır.

زيرده بيان اولنديغی وجه ايله *zir-de* (aşağıda) *beyān ol-un-acağ-ı veçh ile* «comme il sera dit plus bas».

---

[1] ماسابقده *mā sābık-da* sözü müellifin de işaret ettiği üzere yanlış olacak. A.U.E

1452. Eski osmanlıca'da aynı teşekkülde *-leyin* lâhikası da kullanılırdı. (Mk. § 597, 3°).

Ml.: [1] حق تعالى) قچن برنسنه‌يى يرتمق دلسه همان دلدكنلين اولر) *(Ḥakk Ta'ālā) kaçan* (ne zaman) *bir nesne-yi yarat-maḳ dile-se hemen dile-dük-in-leyin* (dilediği gibi) *ol-ur* A.U.E (1426 yılı yazmaları, yap. 89) «lorsque Dieu veut créer quelque chose, cette chose se réalise aussitôt, comme il le désire»;

[2] اكر ايش بو دروكوكزلين ايسا *eger iş bu de-düg-üñüz-leyin* (dediğiniz gibi) *isâ* A.U.E (*Aynı yer*, yap. 79 v°) si l'affaire est comme vous le dites»;

كافرلر پوتلرن سودكنلين مؤمنلر دخى الله تعالى‌يى سورلر *kâfir-ler put-lar-ın sev-düg-in-legin* (sevdiği gibi) *mü'min-ler daḥi Allah-u Ta'ālā* (yüce tanrı)*-yı sev-er-ler* A.U.E (*Aynı eser*, yap. 101) [.. 2 inci kullanış]. «les croyants aiment Dieu, tout comme les infidèles aiment leurs idoles».

2. MIḲDARLIK SAHİDEN KIYASLAMA.

1453. Mikdarlık rolünde sahiden bir kıyaslama bildiren ulaklık tabirlerin şeması şöyledir:

-dik- veya *-(y)ecek* + mülkiyet lâhikası + *ḳadar.*

Bunun en çok kullanılan fransızca muadili: "autant que...".

Birinci kullanışa misaller (Mk. § 1445):

الله قولنك كوتوره‌جكى قدر ويرر *Allah ḳul-un-uñ g'ötür-eceğ-i ḳadar ver-ir* (Atasözü) "Dieu ne donne à son serviteur (= l'homme) qu'autant qu'il peut en emporter" (= Proverbe: chacun n'a que ce qu'il mérite);

كوتورى بلديكى قدر آله *kötür-ü bil-diğ-i ḳadar al-a* götüre bildiği kadar alsın A.U.E (*Humâyun-Nâme*, s. 112) "qu'il prenne ce qu'il pourra".

İkinci kullanışa misaller:

بن سنى سوديكم قدر عالمده كيمسه كيمسه‌يى نه سومش نه سويور نه‌ده سوه‌جك *ben sen-i sev-diğ-im ḳadar ʿālem-de kimse kimse-yi ne sev-miş, ne sev-iyor, ne de sev-ecek* "personne au monde n'a aimé, n'aime et n'aimera personne, autant que je t'aime";

چوق كورديكى قدر چوق اوقومشدر *çoḳ gör-düğ-ü ḳadar çoḳ oḳumuş-dur* "il a vu beaucoup et il a beaucoup lu" (mot à mot: "il a lu beaucoup autant qu'il a vu beaucoup").

[1] Arap harfli bu misaldeki دلسه ، دلدكنلين ، اولر kelimeleri harekelidir. A.U.E

[2] Arap harfli bu misaldeki دروكوكزلين kelimesinde *k* ler üç noktalıdır. A.U.E

3. ÖTEKİ TÜRK DİLLERİNDE

SAHİDEN KIYASLAMANIN ULAKLIK TABİRLERİ.

1454. Çağatayca'da bu tabirler içinde (ardınca mülkiyet lâhikası gelmiyen) *-kän*, ve vasıflık kıyaslama olduğu takdirde onun ardınca *täg* veya *däk* edatı (Mk. § 889 ve 930) ve *-çä* edatı kullanılır.

Ml.: *şim'un tilä-gän-däg bitig bitip* Sem'un'un dilediği gibi yazılı kâğıt yazıp A.U.E (*Tezk. Evl.*, s. 50, l. 6) «il écrivit un acte comme le désirait Chem'un»;

يوقارى اوتكان ديك *yukarı öt-kän dik* [1] yukarıda geçtiği gibi A.U.E (NEVAİ, *Tar. M. A.*, s. 64) «ainsi qu'il a été dit ci-dessus» (mot à mot: «comme il est passé plus haut»);

[2] اتالارندا قرا ابدال بار اما حكيم اتا ايتكاندك قره ابدال يوق *ata-lar-ın-da kara abdal* (Kara derviş) *bar am(m)a Hakım Ata eyit-kän-däk* (Hakim Ata'nın dediği gibi) *kara abdal yok* A.U.E (*Hakim Ata*) «il ya bien parmi eux des santons nègres, mais aucun n'est comme disait Hakim Ata»;

sarın-ga üren-gen-diy ındo-y üren-ip yür-di-m [3] şarkıyı öğrendikleri gibi dinleyerek öğrenir idim. A.U.E (*Gram. alt.*, § 349) «j'apprenais par l'oreille, comme on apprend d'habitude les chants»;

رستم افراسياب ايراننى بوزغانديك تورانني بوزوب يانيب كيلدى *Rüstem, Efrāsiyāb İran-nı boz-gan-dik Turan-nı boz-up yan-ıp kil-di* Efrasyāb İranı bozduğu gibi Rüstem(de) Turanı bozup geri dönerek geldi A.U.E (*Aynı eser*, s. 59) «Roustem s'en retourna après avoir saccagé le Touran, tout comme Efrasyāb avait saccagé l'Iran».

-çä li misaller için bakınız § 1398, *d*.

Azerce'de (eski *-kän* yerine) *-(y)en* lâhikası ve ardınca *kimi* (= osm. *gibi*) kullanılır.

Ml.: سن دين كمى اولسون *sen de-yen kimi* (= *senin dediğin gibi*) *ol-sun* (FETḤ. AḤ., s. 137) «qu'il soit fait selon ton désir» (mot à mot: comme tu dis».

Altayca'da, ardınca mülkiyet lâhikası ve onun ardınca *-çe* (osm. *-ce* § 917 ve aşağısı) lâhikası gelen aynı *-kän* şekli kullanılır. Bu tabirler kâh vasıflık bir mukayese ifade eder.

---

[1] Müellif *gibi* manasındaki *tik* in bir çeşidi olan gerek bu *dik* şeklinden, ve gerek aşağıki misâlde *diy* şeklinden şu yukarıda bahsetmemiştir. A.U.E

[2] Müellif buna *zenci* manasını veriyor. Bunun zenci olması mümkün olmakla beraber türkçede (koyu esmer) manasını almış olması da kabildir. Sonra (Kara Mustafa Paşa, Kara Halil, Kara Ahmet, Kara Ali, Kara Bekir) vs. gibi bunun bir alem ismi olması da ihtimal içindedir. A.U.E

[3] Belki *ir-di-m* (= idim) in bir şekli; veya *yor-du-m* (yürüdüm) ün bir şekli ki o zaman *ürenip yürdim* = (öğreniyordum?) olması lâzım. A.U.E

(*Gr. alt.*, § 344: *kıbıl̥an-gan-ım-ça* [1] *salda* [2] *ed-ip*: icad ettiğim gibi [1] saban imal edip «ayant confectionné une charrue selon mon invention»); kâh mikdarlık bir kıyaslama bildirir, (mk. § 1393, *b*). *-kān-çā* şeklinin başka kavramları hakkında bakınız § 1383, ihtar 5; ve kıyaslama ulaklık tabirlerin *ardınlayışlı* "consécuti,„ bir mana almaya doğru temayülleri hakkında § 1384 ve 1394.

B. UYDURMA KIYASLAMA.

1455. Uydurma kıyaslama (§ 1444) hâl, müzari, şübudi mazi, niyetli istikbal temelerine *gibi* veya *-cesine* (§ 929) edatları katılmak suretiyle ifade edilir.

Bu fiilcil siygalar böyle kullanılınca, şahıslı siygalarla alem olarak kullanılan ortaçlar arasında bir yer tutar. (bk. § 799 ve aşağısı) [3]. Şuhalde bu tabirler (bilhassa kendilerinde *gibi* ilgici olanlar), öteki ulaklık tabirlerden daha ziyade (şahıslı fiil siygaları bulunan) tali hadeslere daha çok benzerler. [4]

Ml.: دیکلنیر کبی بر آز طوردی *dinlen-ir gibi bir az dur-du*; mot à mot: "il s'arrêta un peu comme celui qui se repose„.

Bu türlü tabirlerde saklı olan *uydurmalık* "fiction„, şöyle iki mana gelişmesile birleşmiş bulunuyor:

1° **örnekseme** "imtisâl: exemple„ fikri:

O *durub dinlenen bir kimse gibi*, "*bir insan durub dinlendiği zaman nasılsa öyle*„ durdu "il s'arrêta *comme quelqu' un qui* se repose (se reposerait), *comme quand un* se repose„.

[1, 1] *kıbıl̥anmak* masdarı (iştiyak göstermek) manasınadır (Dergi: Rad. II. «Şor»); bu takdirde tercüme "arzu ettiğim gibi„ selon mon désir "saban yapıp„ olmak gerekti. (İcad, ihtira, keşfetmek) manasına olan masdar ise, *kıbıl̥amak* dır (Dergi: Rad. II. «Alt, Tel, Leb.»); ve o zaman da kelimenin *(kıbıl̥an-gan-ım-ça)* değil, *kıbıl̥a-gan-ım-ça* olması gerekir. A.U.E

[2] Bu kelimeyi bulup tahkik edemedim; ykş. Yakutça: *al̥tahtağ* (yavaş, ağır yürümek.) O halde belki: *s)al̥da* (yavaş yürüyen, ağır giden?). Ykl. *ala ala hey* = yavaş yavaş, hey. A.U.E

[3] Bu bendlerde hâl temesi bahis mevzuu değildir. Bilindiği gibi bu teme ortaç diye kullanılmamıştır, fakat (mürekkep fiilden yapılma, mk. § 613) bir eski müzari olduğu cihetle, burada bu siyganın gördüğü muameleyi onun da ayniyle görmüş olması hiç de şaşılacak bir şey değildir. J. D.

[4] Bu takdirde sonunda, bir kıyaslama edatı olan şahıs siygalı hakiki cümleler dahi kullanılır. Nitekim kıyaslama haddi vazifesini gören hadesin faili birinci veya ikinci şahıs zamiri olduğu zaman yine böyle olur.

Ml.: مخاطبم قاریسنڭ آدینی صورمشم قدر حدتلندی *muhātab-ım karı-sın-ın ad-ın-ı sor-muş-um* (ki bu bir müslüman zazarında ağır bir münasebetsizliktir) *kadar hiddetlen-di* (*Kirpinin dedikleri*, s. 33) «mon interlocuteur se mit en colère comme si je lui avais demandé le nom de sa femme» (grave inconvenance à l'égard d'un musulman). J. D.

2° **yalandan yapma, yapar görünme** "simulation„ [1] fikri

O rahat ediyormuş gibi durdu "il s'arrêta *comme s'il* se reposait„ (fransızca cümledeki italik kelimeler fransızcadaki muadil örnekler diye alınabilir).

1456. *gibi* ilgicile en çok kullanılan muzari temesidir:

Mk.: واپور اسکله‌دن فك رابطه‌یه استعجال كوسترر كبی خفیف خفیف صاللانیوردی *vapur iskele-den fekk-i rābıta* (palamarını, halatını çözme) *ya isti'cāl* (acele) *göster-ir gibi ḫafif ḫafif salla-n-ıyor-du* (Huseyin Raḫmi) "le bateau se balançait légèrement comme s'il eût été impatient de démarrer„;

زائر لیسته‌دن یمك بكنیر كبی دوشوندی *zā'ir liste-den ye-mek beğen-ir gibi düşün-dü* (Refik Ḫalid, *Kirpinin dedikleri*, s. 33) "le visiteur demeura pensif comme quelqu'un qui choisirait un plat sur un menu de restaurant„;

صالوندن ایچری‌یه ، كوشهٔ پرده‌دن قره‌كوز چیقار كبی رواٸی كیردی *salon-dan içeri-ye köşe-'i perde-den* (perdenin köşesinden) *Karagöz çıḳ-ar gibi, Revā'i gir-di* (Ḫuseyin Raḫmi, *Metres*, s. 131) «Revāï pénétra dans le salon, pareil à un Karagueuz apparaissant sur l'écran»;

ایکی كره ایکی درت ایدر كبی اثبات ایتمك *iki k'erre iki dört ed-er gibi isbat et-mek* (Sami Bey, *Dict. français-turc*, A kelimesinde: «prouver par. A+B») «prouver quelque chose, comme deux font quatre»;

zelzele ol-ur gibi yer zıngır zıngır titre-mey-e başla-r (Kunos, *Ada Ḳale*, s. 6, l. 14) «le sol fut secoué violemment comme s'il y avait un tremblemet de terre»;

baba sen fuḳara ekmek ara-r gibi ḳız-lar-ı arı-yor-suñ (Maḫalle baskını, Selānik de *Ḳaragöz)*.

İhtar. — Böyle bir ifade kullanma tarzı osmanlıca'da sonralık bir şey değildir.

Ml.: [2] یرسه ... ادم كلر كبی كلر *yarasa ... adam gül-er gibi gül-er* A.U.E (1426 yılı yazmaları) «la chauve-souris rit comme l'homme».

1457. *-cesine* lâhikalı misâller:

یرلره قاپانیرجسنه بر سلام وردی *yer-ler-e ḳapa-n-ır-casına bir selâm ver-di* «il salua très bas, comme s'il allait s'étaler par terre»;

---

[1] Bu «simulation» kelimesinin manası «yalandan yapma, yapar görünme» ise de, bundan bir kasdilik fikri çıkar. Halbuki misâllerden de anlaşılacağına göre bunda «istiyerek veya istemiyerek yapar halinde olma» manası vardır. A.U.E

[2] Bu arap harfleriyle yazılmış misalde یرسه ve كلر kelimeleri harekelidir; iki defa tekrarlanan كلر kelimesinin *k* leri üstüne üç nokta işareti verilmiştir, A.U.E

بارداقدن بوشانيرجەسنه ياغمور ياغار *bardak-dan boşa-n-ır-casına yağmur yağ-ar* «il pleut averse (comme s'il se vidait des verres)»;

طامدن دوشرجەسنه *dam-dan düş-er-cesine* (SAMİ BEY, *fransızca'dan türkçe'ye lug.*) «ex abrupto (comme s'il tombait du toit)»;

خواجه خضره قاوشمشجەسنه آدمه سسلندى *hoca Hızır-a kavuş-muş-çasına adam-a sesle-n-di* «le khodja héla l'homme, (content) comme s'il avait rencontré Khidr [1];

تا قارشيسنده كويا بردن اوراده پيدا اوليورمشجەسنه ينكەسنى كوردى *ta karşı-sın-da g'öyā bir-den ora-da peydā ol-u-ver-miş-çesine yenge-sin-i g'ör-dü* (HĀLİD ZİYĀ) «il vit juste en face de lui sa belle-sœur, comme si elle était sortie de dessous terre» (mot à mot: comme si elle était apparue subitement») — Bu misalde benzerlik كويا *g'öyā* kelimesiyle pekiştirilmiştir ».

1458. Hâl, muzari ve istikbal temelerinin روايت *rivāyet* «dubitatif» mürekkep şekillerinin müfret gaibleri de kullanılabilir.

مش كبى	سويور *sev-iyor* / سور *sev-er* / سوەجك *sev-ecek*		*maş (miş)*;
مشجەسنه	سويور *sev-iyor* / سور *sev-er* / سوەجك *sev-ecek*		*muş-çasına (miş-çesine)* gibi.

Bu ifadelerde uydurmalık «fiction» fikri açıkça görünür bir haldedir.

Mi.: قيملدانمەيرق ياشاميورمشجەسنه ياشامق *kımıl-da-n-ma-yarak, yaşa-ma-yor-muş-çasına yaşa-mak* «vivre sans bouger, comme si l'on n'était pas vivant»;

خدمتجى برشى دها علاوه ايتمك ايستيورمشجەسنه طوريوردى *hizmet-çi bir şey daha 'ilāve et-mek isti-yor-muş-çasına dur-uyor-du* «le domestique restait immobile, comme s'il voulait ajouter encore quelque chose»;

كويا بو كوچك شيله هركس بوتون حقيقته وقوف حاصل ايدەجكمشجەسنه بزده بر قورقو واردى *g'öyā bu küçük şey-le her kes bütün hakikat-e vukuf hâsıl ed-ecek-miş-çesine biz-de bir korku var-dı* «nous avions peur, comme si chacun devait apprendre toute la vérité grâce à ce petit indice (cette petite chose)».

İHTAR. — *-miş* veya *-imiş* kelimeleri cevher fiilinin hakiki bir basit siygası rolünde bulundukları zaman da *gibi* ilgici aynı kavramda kullanılabilir.

---

[1] *Hıdrelles* veya *ez?drelles* (bu ikinci kelime gibi bir şey olduğunu bilmiyorum A.U.E).

(Hızır İlyas) bir menkabe şahsiyeti ki, türkler bunu Ayayorgi (Saint George) ile karıştırırlar. G. Wiet, *Makrizi* s. 113, nº 3 de, Cl., HUART *Livre de la Création*, I. s. 7 haşiyede buna dair eserlerin bir listesi bulunmaktadır. — Mk. *Al-Maşrik* mecmuası, t. IX, s. 707, BUSBECK, I. 166 ve aşağısı; RICAUT (BRIOT tercümesi) s. 255 ve 256; BASSET (René), *Nedromah et les Traras*, s. XI., ve haşiye. J. D.

Ml.: كنديسى بو شيلردن خبرى يوق ايمش كبى كورونيور *kendi-si bu şey-ler-den ḫaber-i yoḳ i-miş gibi gör-ün-üyor* « il paraissait ne rien savoir de tout cela » (mot à mot : « il était comme s'il n'avait aucune nouvelle de ces choses »);

آوروپا مرخصلرى حيرتلرينه غلبه ايدرك برشى يوقمش كبى قرارلرينى ويرديلر *Avrupa muraḫ-ḫas-ları ḥayret-ler-in-e galebe ed-erek bir şey yoḳ-muş gibi ḳarar-lar-ın-ı ver-di-ler* « les délégués de l'Europe, surmontant leur surprise, rendirent leur décision, comme si rien ne s'était passé ».

1459. Uydurmalık kıyaslama tabirleri sıfat olarak yani bir ismin belirtkeni « détirminant » olarak kullanılabilir.

Ml.: آغلار كبى بر وضعيت آلارق *ağla-r gibi bir vaz'iyet al-arak* (ḤUSEYİN SUĀD, *Kirli Çamaşır-lar*, s. 14) «prenant l'attitude d'un homme en pleurs»;

يره باصميورمشجهسنه بر خفتله يورومك *yer-e bas-mı-yor-muş-çasına bir ḫiffet-le yörü-mek* «marcher avec une légèreté telle qu'il semblerait qu'on ne touche pas la terre»;

دوقتور عالميان كوچك ديلنى يوتارجهسنه ايرى بر نفسله يرندن قالقدى *doktor 'ālemyan küçük dil-in-i yut-ar-casına iri bir nefes-le yer-in-den ḳalḳ-dı* (ḤÜSEYİN RAḤMİ, *Cehennemlik*) « le dokteur Alemian se leva avec un si gros soupir, qu'on aurait dit qu'il avalait sa luette »;

او تاريخده اتحاد و ترقى اوتورديغى داله صوك ضربهلرى ايندرمكدن ذوق آليرجهسنه بر غفلت جانيانه ايله معهود احتكار فاجعهلرينه صوك درجه كرمى ويرمشدى *o tāriḫ-de ittiḥād ve Teraḳḳi otur-duğ-u dal-a son darbe-leri in-dir-mek-den zevḳ al-ır-casına bir gaflet-i cāniyāne ile ma'hud iḥtikār fāci'a-lar-ın-a soñ derece g'ermi ver-miş-di* (EBU-Z-ZIYĀ ZĀDE, *Tasvīr-i-Efk'ār*, n° 2668, 2 mart 1919), « à cette époque (le Comité de) « l'Union et Progrès » avait donné tête baissée dans le scandale des fameux accaparements avec une insouciance criminelle et telle qu'on pouvait croire qu'il prenait plaisir à porter le dernier coup à la branche sur laquelle il était assis» [1].

1460. Esas bakımından, uydurmalık kıyaslama tabirlerde vasıflık « qualitatif » bir mana vardır; bununla beraber *-cesine* lâhikasında (kendisinin ondan yapılmış olduğu *-ce* lâhikasında olduğu gibi) bazan bir miktarlık «quantitatif» manası bulunabilir.

Ml.: همان هر يكرمى آرشين يرنده بر آدام بولنورجهسنه كثرتله مسكون ، هر ايكى كونده بر آدام كنديسنى هلاك ايدرجهسنه فلاكتله مملو اولان ممالك غربيه *hemen her yirmi arşın yer-in-de bir adam bul-un-ar-casına kesret-le meskūn, her iki gün-de bir adam kendi-ni helāk ed-er-cesine felāket-le memlū* (dolu) *ol-an memālik-i garbiye* (garp = Avrupa memleketleri) (KEMAL BEY) « les pays d'Occident, qui sont tellement peuplés qu'il s'y trouve un homme, tous les vingt pieds, qui sont tellement remplis de détresse qu'on y enregistre un suicide tous les deux jours ».

---

[1] *Nasr-ed-din Ḥoca* (BEHAĪ, s. 40—41) nın pek bilinen hikâyesine telmih. Mk. gourou Paramarta'nın yedinci sergüzeşti (DUBOIS, s. 305). Bak bibliyoğrafya: WESSELSKY *Der Hodscha Nasreddin* I, s. 217. J. D.

1461. Eski osmanlıca'da *-çe* lâhikasiyle de (uydurmalık) kıyaslama tabirleri teşkil edilirdi.

Ml.: و کندیه دخی زنا قیلمشجه کناه اولا *ve kendü-ye daḥi zinā ḳıl-mış-ça günah ol-a* A.U.E (1426 yılı yazmaları, yap. 123) « et ce sera un péché pour lui, aussi grave que s'il avait commis l'adultère ».

[1] کوز اچوب یومشجا *gāz aç-ub yum-muş-ça* ifâdesi de (bk. § 1385, ihtar) bundandır.

Ardınca *-legin* [2] (§ 890, 3°) lâhikası gelen bir *(y)ecek* şeklile yapılmış (bu manada) misâller de bulunur:

اکر (حصار) آلندی خوش اکر النجقلین دکلسه...کیجه قلقب کیده *eger* (ḥiṣār) *al-ın-dı (=* eger hisar alındı ise) *ḫoş* (eyi, a'lā), *eger al-ın-acaḳ-layın* (= alınacak gibi) *degil-se...gice ḳalḳ-ıb gid-e* A.U.E (Rouen, 1493 yazmaları, yap. 27) « si le fort est pris, c'est parfait. S'il ne paraît pas possible de s'en emparer (mot à mot: « si le fort n'est pas comme s'il devait être pris »), qu'il lève le siège [3] et parte ».

Mk. ayni teşekkülün alabileceği başka manayı, § 1466.

1462. *yapılır gibi gösterilen* (simulé) *bir hadesi ifade etmenin başka tarzları.* — 1° Abdurrahman Efendi (Kütahyalı) nın gramerine göre (s. 27 ve 28) lehçelerde bir hadesin yapılmadan yapılır gibi gösterildiğini bildirir iki fiilcil siyga daha vardır ki bunlar muzari temesine bir جل *-cil* [4] veya جم *-cim* lâhikasi katılmakla yapılır, ve böylece elde edilen siygalardan sonra اولق *ol-maḳ* fiili getirilir.

Ml.: زید بقارجل (بقارجم) اولدی *Zeyd baḳ-ar-cıl (* veya *baḳ-ar-cım) ol-du* Zeyd bakar gibi yaptı A.U.E « Zeyd fit comme s'il regardait ».

2°. Ve nihyyet bir hadesi yapmaz görünmek manasını bildirmek için hususi bir teşekkül de vardır ki *katmerli* menfi olan bir fiilin muzari temesine *-lik* lâhikası katılmakla olur (§ 568); Bu tabirler miktarca çok değildir: [5]

---

[1] Bu son kelime metinde harekelidir. A.U.E

[2] Bu *ley-in* deki *i) ley* kısmı, *gibi* edatı manasında olacak; eserde geçen izahlar arasında böyle bir şey söylenmişti. A.U.E

[3] Müellif metindeki *ḳalḳıp* kelimesinden *(muhasarayı) kaldırıb* manasını çıkarıyor. Halbuki "gice kalkıp gide„ cümlesi «qu'il se lève pendant la nuit et parte» manasındadır. A.U.E

[4] Bakınız osmanlıca'da *-cıl* lâhikası hakkında § 547. Oradaki misâllere şu kelimeler de ilâve edilmelidir: *baş-çıl* veya *ön-cül* başta veya önde olan kimse, reis «chef» (Karaman lehçesi, Γεq, s. 132, 137, 140, 218) ve *ortan-cıḷ*, ortada, ortanca olan « celui du milieu, moyen» (GIESE, *Anat*, s. 34. *ortan-cı yarın-daş* "üç kardeşten„ ikincisi olanı, ortanca kardeş) «le deuxième frère (sur trois)»; (Mk. *ortancı* aynı manada § 499, bu eserde) muhtelif türk dillerinde bu *-çin, çan (çün)* ile (ki türeme lâhikaları olarak kullanılırlar) aynı manadadır. Bütün bu morfemlerle bir taraftan *-çan* osm. *-çe* (§ 918) lâhikası ve bir taraftan da *-çi, -ci* (§ 542) lâhikası arasındaki münasebetleri tayin etmek yerinde bir şey olurdu, Mk. KATANOF, s. 574, MELIORANSKI, I. 36; KAZEM-BEK, s. 90 ILMİNSKI; *Outchoniya Zapiski Kaz. Univ.* 1860, s. 122—123; *Gr. alt.* s. 21, § 25 ve 25 *bis* J. D.

[5] Öyle olmakla beraber burada verilen misâllerden ibaret olmayıp daha başkaları da vardır. A.U.E

گورمه‌مزلك *gör-me-mez-lik* görmez gibi yapmak «action de faire semblant de ne pas voir»;

ایشیتمه‌مزلك *işit-me-mez-lik* işitmez gibi yapmak «action de faire semblant de ne pas entendre»;

بیلمه‌مزلك *bil-me-mez-lik* bilmez gibi yapmak «action de faire semblant de ne pas savoir»;

آڭلامامزلق *añlā-ma-maz-lık* anlamaz gibi yapmak «action de faire semblant de ne pas comprendre».

Ml.: *işit-me-mez-lik-le öte-ye beri-ye koş-arak* (*'Ayyar Hamza*, s. 48) «en courant de droite et de gauche, et faisant semblant de ne pas comprendre».

Bu hades isimlerinin (böyle zamanlarda mefulünileyh veya mefulünanh haleti almış olan) *g'el-mek* «venir» fiiliyle beraber yapılanması adettir, daha seyrek olarak (mefulünileyh haleti almış) *var-mak* «frapper» fiiliyle de yapılanır.

Ml.: *bil-me-mez-liğ-e* (veya: *bil-me-mez-lik-den*) *gel-mek* veya *bil-me-mez-liğ-e var-mak* [1] «faire semblant de ne pas savoir, faire l'ignorant»;

گورمه‌مزلگه گلمك ایستین ایچون گوزلك نه قیمتدار بر شیدر! *g'ör-me-mez-liğ-e g'el-mek isti-yen için g'öz-lük ne kıymet-dar bir şey-dir* (GEN. ŞEN. *Tir. Söz.*, n° 199) «quelle chose précieuse que les lunettes pour qui veut faire l'aveugle!».

Bazan bu hades isimlerinden evvel o isimlerin yapılmış olduğu fiil, *-(y)ip* li ulak şekline konularak ardınca düzendeşlik edatı olan *de* getirilmekle de bu mana verilir.

Ml.: *işid-ip-de işit-me-mez-lik-den gel-mek* «avoir entendu et faire semblant de n'avoir pas entendu.»

Tasfiyeciler bu ifadelerdeki (çifte nefi edatından) birinci *-me-* yi atarak sadece *bil-mez-lik-den gel-mek*, vs. demeyi tavsiye ediyorlar. Halbuki, daha sahih sayılan bu ifadeler eskimiştir. (Vefik Paşa tarafından da kullanılmıştır, Mk. *Yorgaki Dandini*, s. 9). [2]

-lik lâhikasının yardımı olmadan (ve yalnız bir nefi edatiyle) teşekkül etmiş buna benzer tabirler de bulunur: *bil-mez-den*, *gör-mez-den g'el-mek*, vs.

Ve nihayet işitmez görünmek «faire sourde oreille» manasında olarak *işit-mez-len-mek* fiili kullanılır.

Mk. *bak-maz-lan-mak* bakmaz gibi yapmak, bakmaz gibi görünmek «faire semblant de ne pas voir» (ZENKER) بقمزلنق kelimesinden.

İHTAR. — Yukarıda sayılıp dökülen haller dışında; *-me-mez-lik* veya *-mez-lik* şekli (yapmacık ve yapar gibi görünmek fikri olmaksızın) sadece hadesin menfiliğini ifade eder; gerçekten menfi bir hades ismi olur.

---

[1] Burada yardımcı fiil diye kullanılan *vurmak* kelimesini bilhassa makbul olmayan vasıfları bildiren *-lik* li kelimelere de katılarak o vasıflara doğru sapmak manasını bildirir: *İşi abdallığa, tembelliğe vurmak*, vs. denilir. A.U.E

[2] Menfi lâhikasının çift olarak bulunuşu, hadesi menfi manalı yerine müsbet yapar: görmemezlik = görürlük; görmedim değil = gördüm; görmemiş olmaz = görür. Şu halde bu kelimelerin asılları *görmezlikten gelmek* vs. olsa gerek. A.U.E

Ml. : *say-ma-maz-lık* veya *say-maz-lık*, saygısızlık « manque d'égards »;

doy-ma-maz-lık veya *doy-maz-lık*, doymayış « insatiabilité »;

taksim ve tefrik ol-un-ma-maz-lık, bölünmez oluş « indivision » (SAMI BEY *fran. türk. lugat.*).

Bakınız *aynı yerde* başka misâllere : (impopularité) hoşnutluk verememezlik (imputrescibilité) çürümemezlik; (inadmissibilité) kabul olunmamazlık; (inaltérabilité) bozulmamazlık; (incombustibilité) yanmamazlık, vs.

'Αριστειδησῒν (ἀκτζέ) σεδμεμεζλιγί *Aristidis-in (akçe) sev-me-mez-liğ-i* « le desintéressement d'Aristide » (Γεϱ. I. 222).

Bu hades isimleri bazan *et-mek* «faire» fiilile teşkil edilir.

Ml. : *sakın bit-ir-me-mez-lik et-me* «ne manquez pas de finir (ma commande), ne me faites pas faux bond»;

amma sakınıb bana yarısın vermemez-lik etme (VIGUIER, s. 307) «mais prenez garde d'oublier de me donner la moitié»;

hiç para için, g'cen-ip de g'el-me-mez-lik ed-er mi (HÜSEYİN RAHMİ) *Metres*, s. 869) « se fâchera-t-il pour une question d'argent, au point de cesser de venir nous voir». [1]

(Sadece menfi tabanlar yerine) iktidari menfi « impossible » tabanlarla da buna benzer hades isimleri yapılabilir.

Ml. : *dur-a-ma-maz-lık* (HALİD ZİYĀ) «le fait de ne pouvoir tenir en place, d'avoir des fourmis dans les jambes, impatience»;

---

[1] *-lik* lâhikası *müsbet* muzari temesine seyrek olarak katılır. Bizim buna dair bildiğimiz ancak *benzer-lik* «analogie» (HINDOGLU) ve *g'öster-lik* «argumentum» (GLODIUS) kelimeleridir. (*-lik* eki fiil köküne getirilmiş muzari olmak için kelime *göster-ir-lik* olmalı idi; A.U.E) Mk. *göster-me-lik* gösteriş, yapmacık « affectation » (HÜSEYİN RAHMİ, *Taraman*, s. 20). *-lik* lâhikasının *menfi* muzari temesine katılır olması temayülü, osmanlıca'ya has bir keyfiyet değildir. Çağatayca'da da *mäs-lik*'lı bir hades ismi vardır ki mülkiyet lâhikasını alsın almasın mefulünanh haletine konulup sık sık sebeplik bir ulak tabiri diye kullanılır.

Ml. : اوغلان تورور تیلی کیلماسلیکدین نی ایتدورین بلمای دور *oğlan turur* (oğlandır) *til-i kil-mäs-lik-din* (dili gelmezlikden = dili gelmediğinden) *ni eyt-dür-e-yin* (ne söyleyeyim, ne söyleyeceğim) *bil-mäy dür* (bil mez) (ABU-L-GAZI, s. 10) «c'est un enfant; n'ayant pas encore la langue délié (*til-i kil-mäs-lik-din*), il ne sait ce qu'il doit dire»;

قرا خلق تیلی کیلماسلیکیدین قافنی جیم اوقیدورلار *kara halk* (kalabalık halk) *til-i kil-mas-lig-i-din* (dili yatmadığından) *kaf-ni* (k harfini) *cīm* (c) *okı-dur-lar* (okurlar) (*Aynı eser*, s. 13 «comme le peuple prononce mal, il mettent un «djim» au lieu d'un «kaf».

Bakınız başka bir misâle, *Seybānī Nāme*, s. 126, mısra 14 — 15; bilindiği üzere *-lik* lâhikası osmanlıca'da masdara katılarak bir hades ismi vücude getirmeğe de hizmet eder. (Mk. § 712). J. D.

añla-ş-ıḷ-a-ma-maz-Lıḳ « impénétrabilité, incompréhensibilité » (SAMI BEY, Frans.-Türkçe lügat);

yet-iş-dir-e-me-mez-lik (Aynı eser) « improductibilité ».

Şu kelimeler karşılığında başka misâllere bakınız:

(İncompatibilité) telif ve tevfiki kabil *olmamazlık*, (impermutabilité) becayiş *olunamamazlık*, (imperfectibilité) ikmal *olunamamazlık*; (impraticabilité) [1] *geçilememezlik*; icra *olunamamazlık*, vs.

1463. *Öteki Türk dillerinde uydurma kıyaslama için ulaklık tabirler.* — Osmanlıca'dan başka Türk dillerinde uydurmalık kıyaslama bildiren tabirler sabiden kıyaslama bildirenlerden açıkça ayırdedilmiş gibi görünmüyor.

Nitekim burada daha evvelce bahsi geçen (§ 1454) *-kän + täg (däk)* tabirini tekrar buluyoruz.

Ml.: *kim ärsä* (bir kimse) *öz ḥal-in-i fikir ḳıḷ-sa* (düşünce) *öz-in-iñ* (kendisinin) *yaḳşı-Lıġ-ın* (eyiliğini) *yaman-lıg-ın* (kötülüğünü) *közgü-dä* (aynada) *kör-gän-däg* (görür gibi) *kör-är* (görür) (Tezk. Evl., s. 56) « celui qui médite sur son sort, voit ses propres qualités et ses défauts comme dans un miroir »;

ایشتسه‌لار نی خوب اکر ایشتماسه‌لار ساوق تیمورکا چکوچ اورغان تیك بولور *işit-se-lär ni ḫōb* (ne a'lā) *eger işit-mä-sä-ḷär savuḳ* (soğuk) *tımür-gä* (demire) *çeküç* (çekiç) *ur-gan* (vurur) *tig* (gibi) *boḷ-ar* (olur) A.U.E (ABU-L-GĀZI, s. 77).

Bununla beraber aynı edatın başka şekillere (meselâ menfi muzarie) ilâve edildiği görülür. Bu tabirler daha ziyade osmanlıca'ya yaklaşır.

Ml.: آت یوری آلماس دای بولدی *at yörü* (yoru ?) *aḷ-ma-s* (yürüyemez) *däy* (tek, gibi) *boḷ-dı* (oḷ-du), A.U.E (*Aynı eser*, s. 35) « le cheval paraissait ne plus pouvoir marcher (mot à mot: il devient comme ne pouvant plus marcher ». [2]

Mk. Osmanlıca'da: *at yürüyemez gibi oḷdu*.

C. *-(Y)ECEK KADAR* ULAK TABİRİ

1464. Bundan evvel geçen se gileyişimize göre (Mk. § 1455 ve aşağısı) ardınca *ḳadar* ilgici gelen *-(y)ecek* şeklinin bir uydurmalık kıyaslama tabiri « autant que celui qui... » manasında olması beklenirdi.

---

[1] Metinde (*) işareti var ki, zeyil olarak daha başka şeyler ilâve edildiğini göstererek oraya müracaat edileceğini bildiriyor; fakat zeyilde buna dair birşey verilmiyor. A U.E

[2] Bu misâlde görünen *-mās-däy (täy)* kırgızca'da «tellement que ... ne pas; si bien que ne ... pas ... » manasında olup, bu cihetle daha ileride bahsi gelecek olan *-(y)cek ḳadar* tabirine yaklaşır (bakınız MELIORANSKI, *Gr. Kirgh.* II, s. 53, § 16). J. D.

Fakat hakikatte bu teşekkül § 1393, e de bahsi geçen bir *yeter miktar* « mesure suffisante » fikrini ifade eden şekle bağlı bulunuyor. [1]

(Fransızca'daki muadilleri şu ifadelerdir: «assez pour que...; au point que...; tellement que...; au point de (infinitif)...»

Ml.: بن آجلقدن اولمیه‌جك قدر قازانیرم *ben aç-lık-dan öl-me-yecek kadar ka-zan-ır-ım* «je gagne juste de quoi ne pas mourir de faim»;

مدت عمرنده ضرورت کورمیه‌جك قدر ثروته نائل اولدی *müddet-i ömr-ün-de zarūret g'ör-me-yecek kadar servet-e nā-il ol-du* (KEMAL BEY) «il devint assez riche pour être à l'abri de la gêne durant toute sa vie»;

برابرجه دوشوب قالقه‌جق قدر دوست اولمق *berāber-ce düş-üp kalk-acak kadar dost ol-mak* «être ami inséparables» (mot à mot: «amis au point qu'on tombe et se lève ensemble)»; [2]

ییه‌جك قدر یمك *yi-yecek kadar yemek* «manger autant qu'on peut»; [3]

بر قاچ دامله یاش دوکدوره‌جك قدر موفقیت کوستره‌بیلیرسه‌م *bir kaç damla yaş dök-dür-ecek kadar muvaffakiyet göster-e-bil-ir-se-m* «si je réussis à [proprement: au point de] vous faire verser quelques larmes».

İHTARA. — Aşağiki misâllerde *-(y)ecek kadar* tabiri bir belirtken olarak kullanılmış bulunuyor (Mk. § 791):

«دشمنمه طوقونمم» دییه‌جك قدر برفطانت وانسانیت کوسترن عالی بر ملت "*düşman-ım-a dokun-ma-m*" *di-yecek kadar bir fetānet* (akıl, anlayış) *ve insāniyet* (insanlık) *göster-en 'ālī* (yüksek) *bir millet* «une noble nation qui fait preuve de sagesse et d'humanité, au point de dire: je ne touche pas à mon ennemi»;

اوتوره‌جق قدر یر *otur-acak kadar yer* «juste la place de s'asseoir, (mot à mot: place en quantité telle qu'on peut s'asseoir).

1465. قدر *kadar* yerine bazan درجه‌ده *derece-de* «au degré, dans la mesure» veya صورتده *suret-de* (*suret* «manière, façon» kelimesinin mefulünfihi) kullanılır. Mk. § 1368.

---

[1] Mk. şu aşağıki cümleleri ki, bunlarda bu gelişme epiyce açık olarak görünmektedir.

شربة بر ایچم صویه دینورکه قانه‌جق مقداریدر (*arapça'da*) *şerbet bir içim su-ya de-n-ir ki kan-acak mıkdar-ı-dır* A.U.E (*Kāmus tercümesi*, I. 169) «on appelle (en arabe) *şerbet* une gorgée d'eau ou la quantité qu'il faut pour se désaltérer»;

آنوك اوزرنده‌کی یولاشق نسنلری جمع ایدرساوز اغز طولاجق مقداره یتشمز *an-ıñ üzer-in-de-ki nes-ne-leri cem' ed-er-sä-vüz ağız dol-acak mıkdār-a yet-iş-me-z* A.U.E (*Hal. Şāhī*, yap. 62) «si nous recueillons les matières qui s'y sont atachées, il n'y en aura pas assez pour remplir la bouche». Bilindiği üzere *mıkdar* kelimesi *kadar* ile manadaştır. J. D.

[2] Düşmek kelimesinin bir manası da: inmek (başka türk lehçelerinde: attan düşmek = attan inmek) ve yatmak (döşek = yatak) olduğuna göre, (beraberce düşüp kalkmak) aslında = bir arada yatıp kalkmak manasında olacak. A.U.E

[3] Bu cümle (yiyebilecek kadar yeyinti) manasına da gelebileceği için «le mets autant qu'on en peut manger» suretinde de tercüme edilebilir. A.U.E

Ml : بیك كلك ملحوظ اولان بر یره بر بیله ویرمیه‌جك درجه‌ده امساك وبخل اصطلاحات اقتصادیه‌ده یری بولنمایان بی معنی بر تصرفدر *biñ g'el-mek melḥūz ol-an* (düşünülebilen) *bir yer-e bir bile ver-me-yecek derece-dē imsāk* (kısırganlık) *ve buḥul* (cimrilik), *ıstıląḥ-ı iḳtisādiye-de* (ekonomi tabirlerinde) *yer-i bul-un-ma-yan -bi ma'nā* (manasız) *bir tasarruf* (tutumluluk) *dur.* (BABAN-ZADE İSMAİL ḪAKKI) « une avarice (poussée) au point de ne pas dépenser «un», là où l'on peut espérer gagner « mille », c'est une économie qui n'a pas de sens et qui ne figure pas parmi les prescriptions (mot à mot: la nomenclature) de l'économie politique »;

اسكی زمانك الفباینی ازبردن اوقویه‌جق درجه‌ده اثر درایت كوسترن ناظرلری *eski zamān-ıñ elifbā-yı ezber-den oḳu-yacaḳ derece-de eser-i dirāyet* (bilgi nişanesi) *göster-en ṅāzır-ları* (ḪUSEYİN CĀHİD) « les ministres de l'ancien régime dont la science allait jusqu'à pouvoir réciter par cœur l'alphabet »;

كندینی ضبط ایده‌میه‌جك صورتده تهورله *kendi-ni zabt ed-e-me-yecek sūret-de tehevvür-le* « avec une fureur telle qu'il ne se dominait plus »;

بر محرومیت ومغدوریتدن طولایی كندینی ییه‌جك صورتده كدر ایتمه *bir māḥrūmiyet ve mağdūriyet* (bir şeyi elde edemeyiş ve haksızlığa uğrayış) *-den dolayı kendi-ni yi-yecek sūret-de keder et-me* (قهر *ḳahr* kelimesinin manalarından biri, Ş. Samī Bey'in lûgatinde) « le fait de s'attrister à cause d'un échec ou d'une iniquité au point de se consumer (mot à mot: de se manger soi-même) ».

1466. Eski osmanlıca'da *ḳadar* yerine *-leyin* [1] lâhikası kullanılıyordı (Mk. § 890, 3°).

Ml. : معنی بوزیله‌جقلین قرآنی یاكلش اوقومق *ma'nā boz-ul-acak-layın* (bozulacak gibi, kadar) [1] *ḳur'ān-ı yañlış oḳu-maḳ* A.U.E (*Ris. Birg'evi*, s. 80) « réciter le Coran avec des fautes, au point d'en altérer le sens »;

[2] ضحك اولدركه كندو اشیده اما كندودن غیری كمسه اشیدجكلین اولمیه (arapça'da) *dıḥk* (gülüş) *ol-dur ki kendü işid-e amma kendü-den gayri* (kendinden başka) *kimse işid-ecek-leyin* (işidecek gibi, kadar) *ol-ma-ya* A.U.E (*Ḫul. Şāhī*, yap. 56) « on appelle (en arabe) *dıḥk* le rire qu'on entend soi-même, mais qui n'est pas assez fort pour que les autres l'entendent »;

اكر بر مسلمان نمازده ابدستی صنمیجقلین اویوسه *eger bir müslüman namaz-da abdest-i sı-n-ma-yacaḳ-layın* (kırılmayacak, bozulmayacak gibi, kadar) *uyu-sa* A.U.E (*Ayni eser*, y. 58) « si un musulman s'endort pendant le prière, mais pas assez fort pour que l'ablution cesse d'être valable ».

[1, 1] Esasen *gibi* manasında benzerlik bildiren bu kelimenin böyle *mıḳdar* manasına da gelmesi şaşılacak bir şey değildir. Bunun manadaşı olan *gibi* kelimesinin de yine böyle *mıḳdar* manasiyle kullanıldığı olur.

Bu ḳab bu sütü alacaḳ gibi (= alacak kadar) *değil*;

Bu daha pek küçük; sizin söylediklerinizi anlıyacaḳ gibi (kadar, halde) *değil, vs.* A.U.E

Arap harfli misaldeki یاكلش kelimesinin ك *k* si üzerinde üç nokta var. A.U.E

[2] Arap harfli olan bu misalde اشیده kelimesi harekeli, اما kelimesin م si şedde işaretlidir. A.U.E

Bilindiği üzere ayni tabirin başka bir manaat olabilir (Bk. § 1461).

Yine öteki türk dillerinde, başka kullanışları olan bazı tabirler de burada mütalaa ettiklerimizle manadaş olabilirler: Bk. § 1463 *sonlarında* *-mäs.däk* şekline; *-gü-däk* şeklinde de böyledir (Bk. § 1417, 4 üncü misâl).

VI. BAŞKA ULAKLAR VE ULAKLIK TABİRLER.

1467. Evvelce mütalaa edilen fiilcil siygalardan başka olarak, bir kaç ulak veya ulaklık tabir daha vardır; bunlar yukarıda (son zamanlar osmanlıca'sına dair olarak) sayılıp dökülen duramlık « circonstancielles » mefhumlardan hiç birine ait bulunmuyor ki, şunlardan ibarettir.

1°. *-dik-den (-ten) başka*'lı ulak,

2°. Birinin yerine geçiş fikri (bedel, becayiş manası) bildiren ulaklık tabirler.

A. دیكدن باشقه - *DİK-DEN(TEN) BAŞKA*'LI ULAK.

1468. Bu ulak, *-dik*'li isim siygasının mefulünanh ile *başka* ilgicinden mürekkeptir (§ 916); (fransızca'da karşılığı: « non seulement . . . mais . . . ; outre que . . . ; indépendamment de . . . ; sans parler de . . . ; sans compter que . . . ; abstractuon faite de... »):

سودكدن باشقه *sev-dik-den başka* « non seulement je (tu, il . . .) aime, mais . . . »;

اویودقدن باشقه *uyu-duk-dan başka* « non seulement je (tu, il . . .) dort. mais... ».

Ml: مهمجه بر مسوده قلمه آلەمدقدن باشقه طوغری اولەرق اون سطر ترجمه ایدەمز *mühim-ce bir müsvedde kalem-e al-a-ma-dık-dan başka doğra ol-arak on satır tercüme ed-e-me-z* (MURAD BEY) « non seulement il est incapable de rédiger une minute (de lettre officielle) tant soit peu importante, mais ile ne peut traduire exactement dix lignes » ;

اوطه یه گیرمك مشكل اولدقدن باشقه اوطه ایچنده درت (و ؟) بش اخشامدنبرو قوری طپراق اوزرنده یاتقده اولدیغمدن كمیكلرم قیرلدی *oda-ya gir-mek müşkil* (zor) *ol-duk-dan başka oda iç-in-de dört (ve?)* [1] *beş ahşam-dan-beri kura toprak üzer-in-de yat-mak-da ol-duğ-um-dan kemik-ler-im kır-ıl-dı.* A.U.E (*Gülliver tercümesi*, s. 32) « sans parler de la difficulté que j'éprouvais à entrer dans la chambre, j'avais les os rompus d'avoir couché depuis quatre ou cinq jours sur la terre nue »; mk. başka misalleri, *Ayni eser*, s. 91, 98, 101, 116 ve 120).

İHTAR. — Edebiyat dilinde bazan *başka* yerine *mā'adā* getirilir (Mk. § 916).

Ml.: حكمای متقدمیندن فارابی هر هنر ومعرفتده ماهر اولدقدن ماعدا آلتمش لسان بیلیر ایمش *hükemā-yı mütekaddimīn* (evelce geçmiş hakimler) *-den Fārābī her hüner ve ma'rifet-de māhir* (usta) *ol-duk-dan ma'dā altmış lisan bil-ir i-miş* (*Gel keyfim gel*,

---

[1] Buradaki (ve), türkçe'nin şivesine uygun olmadığı için yanlış kullanılmış. A.U.E

s. 98) « on dit qu'indépendamment de sa vaste compétence scientifique, El-Fārābi (un des philosophes anciens A.U.E) [mort en 950] [1] savait soixante langues ».

1469. Eski osmanlı lehçesinde ancak, (fāile irca alâmeti olan) bir mülkiyet lâhikasının varlığiyle bu ulaktan ayırd edilen ve esasen onun menşei olan bir ulak tabiri kullanılırdı (Mk. § 1383, ihtar 4 ve § 1373). Bu tabirler içinde غیری *gayrı* edatı da kullanılıyordı.

Ml.: بلا امان قتلی واجب کفریاته علناً مشغول اولدقلرندن ماعدا غلات روافض ایله هم مذهب اولدقلرندن
(bektāşiler) *bilā eman* (aman vermeden) *ḳatl-i* (öldürülmesi) *vācib* (gerekli) *küfriyyāt-a* (kâfircesine işleriyle) *'alenen* (açıkdan açığa) *meş-gūl* (uğraşır) *ol-duḳ-lar-ın-dan ma'da gullāt-ı revāfız* (Şi'alardan olan rāfızi tāifesinin aşırıları) *ile hem-mezheb* (aynı yolda) *ol-duḳ-lar-ın-dan* A.U.E (ESAD EFENDİ, *Uss-ü Zafer*, s. 202) « étant donné que non seulement ils (les bektachis) commettaient ouvertement des actes impies passibles de la peine capitale, mais qu'ils s'étaient ralliés à la doctrine des hérétiques les plus effrénés...»;

قدرغه‌لرك آلنماسی مهم اولوب لکن قلعه آلتنده اولدوغندن غیری دونانمای همایون ایله اراده طوب ایرشمیه‌جك قدر ضیق یرده واقع اولمغین قالیته‌لر ایله واروب باصمق ممکن اولمامغله
ḳadırğa-lar'ın al-ın-ma-sı mühim (ehemmiyetli) *ol-up lākin ḳale alt-ın-da ol-duğ-un-dan gayrı donanmā-yı hümāyun* (padişahın donanması) *ile ara-da top ir-iş-me-yecek ḳadar ziḳ* (dar) *yer-de vaḳi' ol-mag-ın* (bulunduğu için) *ḳalyeta-lar?* [2] *ile var-up bas-maḳ mümkin ol-ma-mağ-la* A.U.E (HACI KALFA, *Tuḥfet-ül Biḥār*, yap. 35) « il était (très) important de s'emparer des galères (ennemies), mais les galiotes turques ne pouvaient s'en approcher, car, non seulement les galères étaient au pied de la citadelle, mais, elles se trouvaient dans un espace trop resserré pour pouvoir être bombardées efficacement par la flotte impériale ».

İHTAR. Türkçe'de *(-dik-den başka)* « non seulement » ifade tarzları hakkında bk. § 447 ve 448.

B. YERİNE GEÇİŞLİK MA'NASINDA ULAKLIK TABİRLER.

1470. Bilindiği üzere eski osmanlıca'da *-(y)ınce*'li ulak bazan yerine asli bir hadesin geçtiği veya geçecek olduğu (yerine geçişlik ve üstün tutuşluk «préférence» fikir veren) bir hadesi bildiriyordu (bk. 1389). Bu günkü osmanlıca'da aynı manada olmak üzere aşağıdaki bendlerde göstereceğimiz ulaklık tabirler kullanılmaktadır. Şunu dikkat edilmeli ki, bunların içinden ikisinde *-(y)ınce* ile hısım gibi görünen *-(y)ecek* lâhikası bulunuyor. (Mk. § 1396 dan sonraki cetveli).

---

[1] Müellif türkçe ibarede yazılı olmayan bu kısmı buraya ilâve etmiş, fakat daha evel ( ) içinde gösterilenleri tercümesiz geçmiştir. A.U.E

[2] Aslı italyanca (galeotta) ki, eski bir harp gemisidir. A.U.E

İHTAR. — Meninski (*İnst.*, I. s. 155) resmî ve idarî kitabete dayanan yine *-(y)ecek* lâhikalı çok merak uyandırıcı bir ulak şekli kaydetmektedir:

بچه وارا جغين ونديكه كيتدى *Beç (Viyana) -e var-acağ-ın (varacağına) Venedig'e git-di* « au lieu d'aller à Vienne il est allé à Venise » [1].

1. *-(y)eceğ-im-e* Li ULAKLIK TABİR.

1471. Bu tabir hakikatte hades ismi olarak (mülkiyet lâhikasiyle) kullanılan *-(y)ecek* li şeklin mefulünileyh haletinde olanıdır. Bilindiği üzere türkçe'de mefulünileyh bazan yerine geçiş veya bedel oluş fikrini ifade eder (§ 266).

Ml.: آغزيكى آچه جغنه كوزيكى آچ *ağz-ın-ı aç-acağ-ın-a g'öz-ün-ü aç* (söylence) « au lieu d'ouvrir la bouche, ouvre l'œil »;

بنى تيلكى ييه جكنه آرسلان يه سين *ben-i tilki yi-yeceğ-in-e arslan ye-sin* (söylence) « j'aime mieux être mangé par un lion que par un renard » (mot à mot: au lieu que me mange un renard, qu'un lion me mange).

-(y)eceğ-im-e ise şekli de bulunuyor (Mk. § 1473) [2].

كونده بر دانه يومورطلامسنى؟ بكليه جكمه ايسه قارننى ياروب اولاجغنى بر دفعه دن چيقاررم (kaz) *gün-de bir tane yumurt-la-ma-sın-ı* [2] *bekle-yeceğ-im-e ise* [3] *karn-ın-ı yar-ıb ol-an-ca-sın-ı bir def'a-dan çık-ar-ır-ım* (MİHRİ, *Letâ'if-i âsâr*, s. 3) « plutôt que d'attendre qu'elle (l'oie) ponde un un œuf par jour, je lui fendrai le ventre et en extrairai tout le contenu en une fois ».

2. *-(y)ecek yer-de* Lİ ULAKLIK TABİR.

1472. Bu tabir, niyetli teme ile ardınca gelen ير *yer* « place » kelimesinin mefulün fih haletlisinden yapılır.

---

[1] Bu şekilden daha başka misâller tanımıyoruz. Meninski gibi mükemmel bir türkolog tarafından verilen malûmatın mutad olan sıhhat ve kat'iliği göz önüne alınırsa, bunun (mefulün ielyh alâmetli) *varacağın-a* kelimesinden yanlışlıkla yapılmış bir şey olacağını kabul etmek bizce müşkül görünüyor. J. D.

Biz de bunun yanlış olmadığında müellifle beraberiz. Ancak bu *-acağ-ın* şeklinin asıl olup *-acağın-a* şeklinin bundan doğma ve *a* ile uzantılı bir şekil olabileceğini düşünüyoruz; o zaman *varacağın* sıygasını *varu-çağ-ın* (onun varmak zamanı) diye düşünmek gerektir.

(Bu *varu*, için, Mk. eski masdarlardan *saygu*, (sayı) *kork-gu* (korku), *yazgu* (yazı) vs. . . .) A.U.E

[2] Müellif bunu mefulünileyh *-e* ile kaydediyor ki, *beklemek* fiili mefulünbih aldığına göre bu da *-i* li olacak. A.U.E

[3] Müellif arap harfli cümlede mefulünileyh ه *(-e)* ve ardınca ايسه *ise* ile kayd ederek bunun ayrıca *-(y)eceğ-im-e ise* den ibaret hususî bir şekil olduğunu bildiriyor. Biz bunda şüpheliyiz: bu siygadan sonra *ise* geldiğini bilmiyoruz. Buradaki *ise*, yine bu siygadan sonra konuşma dilinde aralarına ses fasılası verilerek çok söylenilen ايكيسى *iyisi* veya ايكيسيمى *iyisi mi* olsa gerek. A.U.E

Mülkiyet lâhikası almadığı için tamamiyle değişmez hallidir, ve yukarı misallerdeki *açacağ-ın-a* kelimesi yerine *açacak yer-de* ve *yi-yeceg-im-e* yerine *yi-yecek yer-de* kelimesi getirilmekle onların manasında bir değişiklik olmaz. Başka bir misâl:

(ایکنجی جربه حربنده) غلبه پك شانلی اولەرق بزده قالمش، بوندکه لزومندن فضله او کونیله جك یرده الده کی کتابلرمزده تك کلمه بیله یوق، **(iki-nci Cerbe ḫarb-in-de) *galebe pek şan-lı ol-arak biz-de kal-mış, bun-un-la lüzum-un-dan faz-la öv-ün-ül-ecek yer-de el-de-ki kitap-lar-ımız-da tek kelime bile yok* (Safvet Bey, *Tāriḫ mecmu'ası*, İstambul, 1910, s. 20) « (dans la deuxième campagne de Djerba) nous demeurâmes victorieux, et très glorieusement; malgré cela, loin de nous vanter d'une façon exagérée, nous avons passé sous silence (cet événement) dans les livres parus jusqu'ici ».**

3. *-mek-den(ten) ise* Lİ ULAKLIK TABİR.

1473. Yine değişmez durumda olan bu ulaklık tabir, mefulünanh haletini almış mastarla, onun ardınca bir fiil siygası olup ilgiç diye kullanılan (Mk. § 400, ihtar 2, ve § 1471 sonları) *(i)-se* den yapılmıştır. Mefulünanh haleti, kıyaslama fikrine bağlı olan (Mk. § 278) üstün tutma (tercih) fikrini ifade eder. [1]

Ml. : بوش اوتورمقدن ایسه اوقورم *boş otur-mak-dan ise oku-r-um* «plutôt que de rester à ne rien faire, je lis»;

ماضی‌یه قضا کبی رضادن باشقه چاره یوقدر؛ اولنلری چکشدیرمکدنسه طوغانلری چکوب چویرملی *māzī-ye kazā* (talih) *gibi rızā* [2] (rāzī olmak)*-dan başka çāre yok-dur: öl-en-ler-i çek-iş-dir-mek-den-se doğ-an-lar-ı çek-ip çev-ir-meli* (Cen. Şeh. *Tir. Söz.*, n° 127) «le passé est comme le sort, il faut l'accepter tel qu'il est et au lieu de médire des morts, on ferait mieux d'aider les nouveau-nés»;

بو سببدن نیجه سالدر [3] بونجه خزائن و عساکر تلف اولور مصلحت کورلمز. بویله اولمقدن ایسه مرحوم جدیکز سلطان سلیمان خان غازی حضرتلری کبی برکره باری بالذات سفره عزیمت بیورك *bu sebeb-den nice sāl-dir* (yıl-dır) *bun-ca ḫazā'in* (hazineler, paralar) *ve 'asākir* (askerler) *telef ol-ur* (yersiz harcanır) *maslaḫat* (iş) *gör-ül-me-z. Böyle ol-mak-dan ise merḫum* (rahmetli, Allahın rahmetine kavuşmuş, ölmüş) *cedd-iniz* (büyük babanız) *sultan Süleyman Ḫan gāzi* (din yolunda harbe giren) *ḫazret-leri* (büyük zat) *gibi biricik bāri* (bir defacık olsun) *bi-z-zat* (şahsınız) *sefer-e* (ceng-e) *'azimet buyur-uñ* (lutfen gidin) A.U.E (1596 da Erlau seferinden evel IIIüncü Mahmud'a sadra'zam Sinan Paşa'nın söylediği; Naīmā, I, 140 — 141) « c'est pourquoi depuis de nombreuses années on gaspille l'argent et les hommes sans profit aucun. Afin de remédier à cette situation (mot à mot : plutôt qu'il en soit ainsi), veuillez, vous rendre ne fût-ce qu'une

---

[1] Bizce bunun yapılışını evvelce de *-(y)eceğ-im-e* vesilesiyle kayt ve işaret ettiğimiz üzere: masdar + mefulünanh haleti + *eyisi* (mieux) dir ki, bu *eyisi* kelimesi bozularak *ise* şeklini almış olacak; ve *den*, (den daha) manasiyle her sıfattan evvel getirilen kıyaslamada tafdil edattır. A.U.E

[2] *kazā-ya rızā lāzım-dır* « il faut accepter le sort » ata sözüne telmih ediliyor. J. D.

[3] Bu ifade *nice sal-dır(ki)* yerinde olup, *ki* burada hazifdir. A.U.E

[petite] fois (bir-icik bari = bir küçük defa A.U.E), en personne aux armées, à l'exemple de feu votre aïeul, le sultan Soliman ».

1474. Böyle bir ifade tarzının menşei bir kıyaslama fikri veren kelâmlar olsa gerek ki, bunlarda kıyaslama haddi, *ise* ilgiciyle ortaya konmuş bulunur. [1]

Ml.: آچ گزمكدن ايسه طوق اولمك اولادر *aç g'ez-mek-den ise tok öl-mek evlādır* ((Atasözü) « il vaut mieux mourir rassasié que vivre (mot à mot: se promener) affamé ».

نادان ايله قونوشمقدن ايسه اهل عرفان ايله طاش طاشيمق يكدر *nādān* (cahil) *ile konuş-mak-dan ise ehl-i 'irfān* (ilim sahibi) *ile taş taşı-mak yeğ-dir* (Ata sözü) « il vaut mieux porter des pierres avec un homme instruit que causer avec un ignorant ».

Hakikaten aşağıdaki misâlde de görüldüğü üzere mefulünaanh alâmeti kendi başına bu manayi vermeğe yeterdi:

sen bu dükk'an-da ol-mak-dan [2] *bir mük'ellef dükk'an tedārik eyle (ediñ)* (VIGUIER, s 299) « plutôt que de rester dans cette boutique, prenez-en une mieux installée ».

1475. Bazan (daha seyrek olmak üzere) aynı manadaki mefulünaanhlı hades isminin *-me*'li olarak kullanıldığına rastlanır. Mk. § 731.

Ml.: يالان سويلييوب خلق اضرار ايتمه‌دن ايسه ابكمانه اوتورمق خيرليدر *yalan söyle-yip halk-ı ızrār et-me* (zarara sokma) *-den ise epkem-āne* (dilsiz gibi) *otur-mak hayır-lı-dır* (Atasözü) « il vaut mieux rester silencieux que faire du mal aux gens en disant des mensonges »;

ايكى دولت جسيمه‌نڭ (!) بوزوشمالرينه سبب اولمدن ايسه‌ده (!) بحر محيطه طوغرو عزيمتم دها خيرلو اوله‌جغنى عرض و بيان ايتدم *iki devlet-i cesīme-niñ* [3] *boz-uş-ma-lar-ına sebeb ol-ma-dan ise de* [4] *bahr-ı muhit* (kıtaları çevreleyen deniz, okyanus) *-e doğru 'azimet-im* (gitmem) *daha hayır-l-ı ol-acağ-ın-ı 'arz-u beyān et-di-m* (ortaya koyup anlattım) (*Gülliver tercümesi*, s. 134) « j'exposai que, plutôt que d'être la cause d'une brouille entre deux grandes puissances, je préférais sortir sur l'Océan ».

---

[1] Bizce bunun yapılışı da evvelce *-(y)eceğ-im-e* vesilesiyle kayt ve işaret ettiğimiz gibidir (§ 1473, not 1); yalnız sondaki *-e* ekini, (bedel, mukabil) manasiyle: (*yüz kuruş-a*) düşünmek de mümkündür. A.U.E

[2] Böyle bir kullanış, türkçenin şivesi bakımından çok zayıf ve şüphelidir. A.U.E

[3] *ise* nin aslı *iyisi* olduğuna göre, (daha iyi, daha hayırlı) gibi aynı mana ile biten cümlelerde bu *iyisi* manası tekrarlanmış oluyor. Böyleleri, böyle olmayanlara bakarak örneksemc «analogie» yoliyle yapılmış olabilir. A.U.E

[4] Fikrimizce böyle bir teşekkül türkçe'de yoktur. Esasen bu tercümede o vakit balâ şayi olan دولت معظمه *devlet-i mu'azzama* denilmeyip de cisimli olan şeylere mahsus *cesim* sıfatının kullanılmış olması ve *devlet-i cesīme* denilmesi de gösteriyor ki, bunu yazan kimse ana dili türkçe olmıyan biridir. Bunun için böyle bir misâli şahit olarak almak ve hele böyle bir teşekkül olduğunu kabul etmek bizce hiç doğru görünmüyor. A.U.E

Burada (fransızca'nın « quant à ce qui est de ... » manasında olarak) *ise* kelimesinden sonra bir de *de* edatı getirildiğine dikkat edilsin (§ 408). Bu yapılışı 1234 ve 1235 inci bendlerde kayıd ve işaret edilenlerle karıştırmamalı.

Mk. § 1018 de *nidem ki* kelimesi altında yerine geçiş fikrini vermenin bir başka suretini.

Tercümenin sonu:

Bursa.... 1 İlkteşrin 1927, Çarşamba.

"OSMANLICANIN YAZISI„NA DAİR 10 VE 11 İNCİ BENDLERE KISACA GEÇEN BAHİS ÜZERİNE ESERİ ÇEVİREN TARAFINDAN VERİLEN AÇIKLAMA.

Alfabede harf özellikleri ve harflerin ortaklaşa rolleri:

Osmanlı alfabesinin harfleri [1], *a)* ana şekillerden, *b)* bunlardan yapılmış olan türeme şekillerden ibarettir.

Ana şekillerden dokuz tanesi kelimenin başında, içinde, sonunda bulunduğu halde, ne kendinden evvel ne de kendinden sonra gelen bir harfe bitişmeyerek bağımsız kullanılır.

Bunların bir de yalnız kelime içinde veya sonunda, kendinden sonraki bir harfe bitişmeyip, sadece kendinden evvelkisine bitişenleri de vardır ki, gerek evvelkiler ve gerek bunlar sonraki bir harfe bitişmemek esasiyle ayrışık (munfasıl) harflerdendir, ve şunlardır:

1. ژ ز ر ذ د . . ى ه و ا
2. ـژ ـز ـر ـذ ـد . . ـى ـه ـو ـا

Bunların kendilerinden sonraki harfe bitişmemesi, bitişme halinde şahsiyetlerini kaybetmek endişesinden ileri gelmiş olması mümkündür.

(ا) şekli, ء hemze konsonu roliyle kelime başında veya vokal (veya hareke) roliyle kelime içinde ve sonunda kullanılır: ال kelimesinde (ا = hemze), قازان kelimesindekiler (ا = vokal).

Bu şekil ayrıca *med harfi* dedikleri uzun vokal olarak ve üstün bir med (uzatma) işareti alarak başta, ve bu işareti almadan içte ve sonda bulunur: آرزو ، وادى ، بنا .

---

[1] Harf kelimesinin lügat manası (ses) dir. Türkçemizde biz bu kelimeyi ötedenberi (ses şekli) manasiyle kullanıyoruz, ki buradaki manası da budur. Alfabedeki, harf şekilleri dışında dilden dile uymayan veya ayni dilde olmakla beraber eldeki alfabeye girmemiş bulunan sesleri, ya hazır harf şekilleri üzerinde bazı noktalamalar ve işaretlemeler yapmak, veya bunlar için yeniden şekil koymak suretiyle kaydetmeğe yarayan nakil yazısı, çevri yazı "transcription„ da vardır ki, o buraya girmez.

(و) şekli konson vazifesiyle başta (= gerek kelime başı ve gerek kelime içinde küme başı), içte ve sonda kullanılır: وار ، قپوراق ، قاو .

Bir de kısa vokaller olan *o u* .. *ö ü* den her birinin roliyle kelime içinde ve sonunda bulunur: قور ، بوز .. گوز ، بوزه .

Bu şekil ayrıca med harfi (uzun vokal) olarak kelime içinde vo sonunda bulunur: صورت ، آهو . .

(ه) şekli konson vazifesiyle yalnız kelime sonunda kullanılır: آه ، تنبيه ; vokal roliyle başta bulunmayıp yalnız içte ve sonda bulunur: دمره ، ومره‌و ، كوره‌ ، كورله‌دى .

(ى) şekli konson roliyle yalnız kelime sonunda kullanılır: بوى ، توى ، باى ; vokal vazifesiyle yine kelime sonunda bulunur: كرپى ، قانى .

Bu şekli ayrıca uzun vokal (med harfi) olarak yalnız sonda buluruz: وادى .

Bu aşağ.ki şekillerden birinciler bir biri ardınca rastladığı zaman bütün ayrışık harfli; ve ikinciler araya girdiği zaman yarı ayrışık harfli kelimeler meydana getirirler: [1]

1. د ذ ر ز ژ : دادا اذا دور زور واردار ژورا دره او دادى
2. د ذ ر ز ژ : كدى ايذان ابرو ژار نابى مژده كزى ناجى باجى

Bunlardan meselâ د harfini türlü durümlarında görelim:

1. دامار : kelimenin başında;
2. قاردن : kelimenin içinde sağdan soldan ayrışık gelen dokuz şeklin birinden sonra;
3. بودروم : kelimenin içinde sağdan bitişik, soldan ayrışık gelen dokuz şeklin birinden sonra;
4. سود : kelimenin sonunda sağdan bitişik, soldan ayrışık gelen dokuz şeklin birinden sonra;
5. آباند : sağdan bitişik olarak kelimenin sonunda;

د ذ ر ز ژ [2] ا و ه ى şekilleri, ه müstesna, kelimenin başında da-

[1] Bunların birer veya bir kaçar olarak araya girmesi veya girmemesi neticesi olarak türkçe kelimeler, yazıda 1) hep ayrışık, 2) hep bitişik, 3) karmaşık olarak görülür: اوراده‌در . . يتيشيكلكى . . ايره‌مايه‌جنده‌ن . . gibi.

[2] Arapçanın و si *w* ayarında olduğundan, türkçenin ڤ ye yakın söylenişli hafif *v* sinden sesçe ayrıdır.

[2] ا و ى şekilleri arapça ve farsça kelimelerde med harfleri adiyle (memdut hareke) yani uzun vokal olarak kullanıldığı gibi, türkçe kelimelerde ه ile beraber hepsi kısa vokal (maksur hareke) gibi de kullanılırdı, ve bu rolleriyle bunlar bir tarafdan da yazıda

daima ayrı kalırlar; kelimenin içinde veya sonunda sağdan ayrışık veya bitişik olarak da gelen bu şekillerin her hangi birinden sonra, yine her hangi biri de daima ayrı olarak bulunabilir (bakınız yukarıki misallere). Bunlar ayrışık veya kendilerinden evvelki harfin uzantısına bitişik olarak hep aynı şekilde ve şahsiyetleri bozulmadan kaldıkları için bir şekil sayılırlar. Ayrışık harflerin kalan büyük kısmı bunlar gibi kelimenin başında ve içinde bulunamayıp, kendisinden evvel ve sonra gelen başka bir harfe bitişmemiş haliyle sadece sonunda bulunurlar:

ه (داه) .. ب (قاب) .. پ (طوپ) .. ت (قات) .. ث (میراث) .. ج (بورج) ..
چ (قاچ) .. ح (نوح) .. خ (اوخ) .. س (طاس) .. ش (قوش) .. ص (یوص) ..
ض (فرض) .. ط (یاط) .. ظ (قرظ) .. ع (وداع) .. غ (صاغ) .. ف (قوف) ..
ق (طوپراق) .. ك (كوك) .. گ (بگ) .. ڭ (اوڭ) .. ل (بال) .. م (موم) ..
ن (گون) .. ى (یاى) .

Bitişik şekillere gelince, bunlar :

1. Kelimenin, veya kelime içindeki bitişiklerden vücude gelmiş bir harf kümesinin başında olarak soluna bitişenler;

2. Kelimenin içindeki kümede sağına ve soluna bitişenler;

3. Kelimenin sonunda sağına bitişenler

den ibaret olarak, bitişik (muttasıl) harfleri teşkil ederler; ve sonuncılar müstesna, ötekiler hep ana şekillerinden son kısımları budanmış güdük şekiller halinde bulunurlar.

---

var sayılıp gösterilmeyen resmi hareke (işaret harekesi) dedikleri — ye muadil tutulurdu.

— işaretleri, ق غ ع ظ ط ض ص خ ح dan ibaret dokuz kaba (sesli) harfin çoğunda kalın üstün (sakil fetha : *a*), kalın esre (sakil kesre : *ı*), büzgün kalın ötrü (makbuz sakil fetha : *u*) yerini tutar ki, bunların arapça ve farsçada yaygınları: yaygın kalın ötrü (mebsut sakil fetha : *o*) ile, yaygın ince ötrü (mebsut hafif fetha : *ö*) yoktur: غفران، صراط، خبر . Bu kaba harflerin esrelilerinden bir takımı bizde ince söylenir: حار، عزت

İnce üstün (hafif fetha : *e*), ince esre (hafif kesre : *i*), ince ötrü (hafif zamme : *ü*), bu dokuz kaba harften madasına mahsustur: شكر، فكر، كرم

Kısa, uzun harekelerinden yalnız üç uzunu (med harfleri) hem söylenir hem yazılırken, ötekileri yalnız söylenip yazıda gösterilmediğine göre, bunların yazılanları doğru okutmak, söylenenleri doğru yazmak bakımından neye yaradığı bilinemez.

Türkçenin harfi harekeleri (vokalleri) ise sekiz tane olup, bunlar bazan arapça ve farsça kelimelerdeki imlâ usulüne uyularak resmî hareke dedikleri mefruz işaretlerle eda edilir idiyse de, çok kere bunların yerine harfi harekeler (imlâ harfleri) de kullanılmakta, ve bu kullanışın gittikçe bütün kelimelerde yaygın bir hale geldiği son zamanların osmanlı imlasında görülmekte idi.

Meselâ ق harfini alalım.

1. قار : (kelimenin başında)..صارقيق (iki çeşitli dokuz ayrışık şeklin birinden yani ر den sonraki bir harf kümesi başında);

2. صيق : bir harfler kümesinden ibaret kelimenin içinde sağına soluna bitişik durumda);

3. جاجيق: Kelimenin son harfler kümesi ucunda (sağına bitişik durumda).

Bitişen karflerin böyle iki ve bazan üç şekli olması, kendilerinden sonraki harfe bitişmek imkânını bulmak için, ana şeklin baş kısmı alakonarak son kısmının atılmasından ileri geliyor. Ve yine bundan şu anlaşılıyor ki, osmanlı alfabesinin bitişik harflerinde esas, onların çok kere en bariz şahsıyetini gösteren baş kısımlarıdır.

Bu kısımlar kelime içinde sağına soluna bitişenlerde çoğu değişmez bir halde olduğundan 1, 2 numaralı bitişiklerin çok kere aynı oldukları görülür. Nasıl ki جاجيق da olduğu üzere, kelimenin sonunda sağına bitişenler dahi hiç bir parçalarını kaybetmediklerinden, meselâ جوجوق da olduğu üzere, kelimenin sonunda ne sağına ne soluna bitişmeyenlerden farksızdır; ve bu itibarladır ki bu ikisi de şekil bütünlüğü bakımından birdir.

Demek ki gerek ayrışık ve gerek bitişik olanlar dikkatle mütalaa edilince, bütün harflerin esas itibariyle başlıca iki takımdan ibaret olduğu görülür: 1. Tam şekilliler. 2. Güdük şekilliler.

Şu halde sonda kendinden evvelki harfe bitişmeyen:

ی ن م ل ڭ گ ك ق ف غ ع ظ ط ض ص ش س خ ح چ ج ث ت پ ب

ayrışık şekilleriyle, sonda kendisinden evvelki güdük bir harfe ulanan yine bunların bitişik şekilleri arasında, evvelkilerin sadece ayrışık, berikilerin sadece bitişik olmalarından gayri bir fark yoktur: جاجيق، جوجوق gibi.

Ayrışıklarla bitişikler arasındaki farka gelince: Bitişikler ana şekiller olan ayrışıkların son kıvrıntılı veya helezunlu veya sadece sarkık eteklerinin kesilip budanmasından türemiş olup, böylece ilkin baştaki ve küme başındaki şekiller doğmuş, ve sonra bunlar kendilerinden evvelki şeklin böyle budanmış kalan uzantısına yapışarak içte şekiller halinde kullanılmış görünüyor.

Esasen bizim ana şekil dediklerimizden çoğu birer örnek kökten doğma olup, bunlar yeni seslerin ifadesine yaramak üzere ufak tadillerle:

a) Bazı köklerin üstüne veya altına veya içine tek, çift, veya üç nokta veya • konularak,

b) Bazı köklerin üstüne (ve nadiren altına) sağdan sola meyilli bir kol (keşide) uzatılarak,

c) Bazı köklerin son kıvrıntılı kısımları budanıp atılarak,

d) Bazılarının üstüne veya içine noktadan başka işaretler konarak,

e) Bazı köklerin düz çanakları çukurlaştırılarak,

f) Bazı köklerin gözleri açılıp bazılarınınkini (meselâ el yazısında) kapatılmak suretiyle birbirinden ayırdedilmiş bulunuyor:

1. ا : Kökünün üstüne (ء) işareti koyarak: أ; (ve sonraları altına da konularak: إ).
2. ع : Kökünün helezonlu eteğini budayıp atarak: ء
3. ف : (Noktasız) kökünün sondaki kıvrıntılı parçasını atarak: و
4. ب : (Noktasız) kökünün üstüne (˙) veya (˙˙) koyarak: ن ، ت
5. ث : (Noktasız) kökünün altına (.) veya (..) koyarak: ی ، ب
6. ث : (Noktasız) kökünün çanağını biraz çukurlaştırıp üstüne • koyarak: ن
7. ح : Kökünün üstüne (˙) koyarak: خ
8. ح : Kökünün içine (.) veya (..)koyarak: ج ، چ
9. د : Kökünün üstüne (˙) koyarak: ذ
10. ر : Kökünün üstüne (˙) veya (˙˙˙) koyarak: ز ، ژ
11. س : Kökünün üstüne (˙˙˙) koyarak: ش
12. ص : Kökünün üstüne (˙) koyarak: ض
13. ط : Kökünün üstüne (˙) koyarak: ظ
14. ع : Kökünün üstüne (˙) koyarak: غ
15. ف : (Notasız) kökünün üzerine (˙) koyarak ف (ki bu, sesçe de bir çeşidi olduğu پ nin başı halkalanmakla yapılmış olacak).
16. ق : Kökü olan ف nin çanağını biraz çukurlaştırılıp üstüne (˙) koyarak: ق
17. ك : Kökü (ki, ل nün biraz uzatılmış çanaklısıdır) içine • koyarak: ك
18. ك : Kökü evvelkinin aynı olup içine (•) koymakla beraber üstüne (˙) verilerek: ڭ (bu şekil İstanbulda *n* yerini ve Anadoluda söylenen sağır kef yerini tuttuğu gibi, Türkiye dışında-

ki Türk illerinde sağır kef sesini veren نك *nğ* karşılığıdır. Eskiden Fars kâfi diye de kullanılmıştır; bk. D. L. T.)

19. ك : Kökü yine evvelkinin aynı olup içine (•) konmakla beraber üstüne sağdan sola meyilli tek veya çift kol (keşide) getirilerek: گ (Bu şekil Osmanlıca da Fars kâfi ve yerine göre *ğ, v, y* seslerini veren bir harf "yayi, vavı kâf" diye de kullanılmıştır).

20. Kökü üstüne (¨) konularak: ة (ki buna yuvarlak «ت» de derler); bazıları ت okunmayıp yine vokal ه değeriyle kalır: عاده = عادة (gibi ki = عادت).

Demek oluyor ki, alfabedeki ayrışık ana şekillerin mahdut örnek kökleri olup öteki ana şekiller bunlardan türetilmiş görünüyor; ve bunlardan meselâ: ر د ح ب ء ا ى ه م ل ك ف ع ط ص س ve türemelerinin sondaki kıvrıntıları, çanakları, uçları budanarak bitişik şekiller meydana getiriliyor [1].

***

a) Kitap ve el yazısındaki ayrışık veya bitişik şekiller içinde şahsiyetini kaybedenler müstesnadır:

1. Yukarki ayrışık şekillerden ى, bitişik şeklini almak için, son kıvrıntılı parçası atılmakla kalmayıp baştaki bariz helezonlu başı düz kalkık ي başı şeklini alıyor ve altına (¨) konuyor.

---

[1] Kütahyalı Abdürrahman Fevzi Efendiye göre (Mikyasüllisan... S. 3-4), Arap yazısını üç kimse tekemmül ettirmiş:

«Birincisi مرامر بن مره: iptida ابجد kelimesinden قرشت kelimesine kadar altı nevi kelimenin müştemil olduğu yirmi iki nevi hatta malûm nakışları ve şekilleri mukatta olarak vaz ve tâyin ettikten sonra ثخذ ، ضظغ kelimelerinin şâmil olduğu ve (altı radife) ismini verdikleri harflerin hizasına dahi malûm nakış ve şekilleri yine mukatta ve mefsul olarak vaz ve tâyin eylemiş.

İkincisi اسلم: Yirmi sekiz nevi harf şekillerinden ا د ذ ر ز و şekillerini fasıl ve ma'dasını vasıl ile harf şekillerini tağyir ederek kelimelerin terkip ve suretlerini tertip eylemiş.

Üçüncüsü عامر بن جدره: İptida ب ت şekillerini ve sonra on üç nevi harf şeklini icam (nokta ile işaretlemek) ve baki on üç şekli hali üzere ipka ile harflerin zatlarını iltibastan kurtardıktan sonra, harekelerin nakışlarını (sükûn, teşdit, medde, kasr, tenvin, vakıf, vasıl) alâmetlerini de vazı ve tertip suretiyle harflerin heyetlerini de iltibastan kurtarmakla, arap hattını söylendiği gibi yazılma ve yazılanı karinesiz okutma derecesine getirmiş, ilâh ...»

2. Başta ve içteki küme başında ﻫ, ayrışık şekli olan ه nin halkası genişletilip içine daha ufak bir halka verildikten sonra ucu sola doğru uzatılmakla meydana gelmiş görünüyor ki, başka bir şahsiyet alan bu ﻫ nin ه den türeme olduğu güç düşünülebilir.

3. Yine bunun içte bitişikleri olan ـﻬـ ـﻪ şekilleri de ayrı bir şahsiyet alarak ötekilerden ayrılmış görünmektedir.

b) İçte ve sonda bitişikler içinde ufak tefek değişiklik görenleri olmakla beraber, bunlar genel olarak şahsiyetlerini korumakdadırlar.

Sonda:

1. ـغ .. ـع : bunlar ayrışık غ .. ع şekillerinin aynı olmakla beraber kendilerinden evvelki harfe bitişmek üzere gözleri halkalandırılıp kapatılıyor: صبغ ، جامع .

2. ـف : bu da ayrışığı olan ف nin aynı olup, kendinden evvelki harfe bitişmek için başı halkalandırılmakla beraber gözü açık bırakılıyor: الف ، كيف

İçte:

3. ـعـ .. ـغـ .. ـفـ .. ـقـ : Bunların عـ .. غـ .. فـ .. قـ suretindeki asıl şekilleri, kendilerinden evvelki harfe ulanmak için halkalandırılıp, gözleri ilk ikisinde kapalı, son ikisinde açık bırakılıyor: معلوم ، مغفر ، فقرا

4. Bitişik şekillerin kendilerinden evvelki veya sonraki harfe bitişme tarzlarında, bitişecekleri şeklin mahiyetine göre ufak tefek değişiklikler gösterir:

a) Kelime veya küme başında ا ك den maada herhangi bir bitişik şekil, kendisinden sonra جـ چـ حـ خـ مـ ve ج چ ح خ م suretindeki bitişik ve ayrışık şekillerden birine ulaşdığı zaman, çoğu el yazısında ve bazıları matbaa yazısında uzantısı aşağıya doğru az meyilli olur:

1. شمسى (مـ)، فخرى (خـ)، سحور (حـ)، فچى (چـ)، سجده (جـ)

2. جسم (م)، راسخ (خ)، ناصح (ح)، سچ (چ)، كولوج (ج)

Kendi cinslerinden olup önce gelenlerle bitişenlerde de böyledir:

محبوب محجم محجز ممدوح مجد مجال مجمع [1]

b) Kelime veya küme başında ا ك bitişik şekilleri, kendilerinden sonra جـ چـ حـ خـ مـ veya ج چ ح خ م suretindeki bitişik ve ayrışık şekillerden

[1] Matbaa yazısında böylelerinin çok zaman سحت حشمت مجمع جم افخر gibi yatkın olarak da dizildiği görülür. Bk. Yukarıki misallerde.

birine ulaştığı zaman, uzantılarını çok defa kaybederler: الم ، كل (ve yalnız elyazısında) سوزكج ، كج

Kelime içinde olursa (ك ا) nin bunların uzantıları kalır: بلغ حكم مكمل

c) ـضـ ـصـ ـشـ ـسـ dan maada kelime veya küme başı bitişik harfleri, kendilerinden sonra sonda ى ye bitişecekleri zaman uzantılarını kaybederler.

قانى فانى جامى زردالى ادراكى باغى راعى يالى حاجى ياپى داعى قايى صاق چاق

d) Gerek kelime veya küme başındaki, ve gerek içdeki ـضـ ـصـ bitişik şekilleri, ـحـ ـخـ şekilleriyle yazıda karışmamak için birer diş alırlar. ضامن صبر صاحى رافضى قاضى رقصى مقامى

e) Kelime veya küme başındaki (قونسون) ve (ووقال) şekillerinden biri, kendisinden sonraki ـجـ ـچـ ـحـ ـخـ ـمـ veya ج چ ح خ م suretindeki bitişik ve ayrışık şekillerden birine biraz meyilli olarak bitişmekle beraber, bunların kalkık başları kitap ve el yazısında aşağıya dönük olur:

بخت (ـخـ ile) – چوبچى (ـچـ ile) – تجارت (ـجـ ile) ، تخت (ـخـ ile) ، اتحاد (ـحـ ile) ، تام (ـمـ ile) – نجمى (ـجـ ile) ، اثمان (ـمـ ile) ، تم (م ile) – رايج ، (ج ile) ، يم ، (م ile) – ايج (ج ile)..

f) Kelime veya küme başındaki bitişik ل, kendinden sonra gelen ا şekline ulanırken, uzantısını biraz daha artırarak bu ا yi az meyilli bir halde kendi açı noktasına yakın bir yerde içine alır: ل den evvelki harfin uzantısına ulanırsa bir ا şekli katıp ل de onun yukarı ucundan başlar: بالالا; eğer kendinden evvelkine bitişmiyorsa basma yazıda لا şekli alır: لاف ، بالا

g) Kelime veya küme başındaki veya içindeki ك (eski bir şekli de: ک) ـكـ ـگـ şekilleri, kendilerinden sonra ا ل ك şekillerinden birine ulanacağı zaman, bu şekillerin yukarı zaviye dirseklerine değmek üzere uzantısiyle bitişir.

– (ل ile) ياكلدى ، لكلك ، دكل ، كلكلك ، كاكل – (ا ile) بكا ، اوكا ، اكاه ، كامل ، (ك ، ve üç noktalı ك ile). سوكاك ، اوركك ، كشكك

h) Sonda ل şekline bitişecek olan kendinden evvelki harfin uzantısı, buna ortadan ulanır: سهل ، اهل ، اجل ، كوكل ، امل ، شكل ، بل ، ديل

***

El yazısı: Matbaa yazısının hemen hemen aynıdır. Bununla beraber el yazısında da yukarıda kısmen anlattığımız bazı özellikler vardır.

Genel olarak harf kümelerinin başları az kalkık bırakılıp, kalan kısımların satır üzerine bir hizada düşmelerine bakılır: مساعره متباقی مرتضی

Yukardan aşağıya doğru basamaklı olarak birbirine dayanıp inen kümelerin büyük kısmı, satır yukarsında kalmak üzere hesaplanarak yazılır; mecburi sarkan kısımlar olursa satır altına alınır: استحکام تحجر تخنخ مستحصل

Böyle yapılırsa satırlara sıralanan kelimelere iyi bir istif verilmiş olur ki, yazının manzara güzelliği için bu bir esastır.

Bunların dışında, el yazısı harflerinin daha bazı özellikleri görülmektedir:

a) Kitap yazısında ﺑ ﺗ ﺛ ve benzerlerinde ikiden fazlası yanyana geldiği zaman, bir tanesinin başı (ki bunlara diş "dendan„ deniliyordu) ortada olarak ötekilerden daha dik bırakıldığı olur: تبیلر، انتباه، تبل. Bunların el yazısında hep düz kaldığı da olur.

b) Kelime veya küme başındaki (قونسون) ﺑ ﺗ ﺛ ﻧ ﻳ ve (ووقال) ﺑ ﻳ şekilleri, kendilerinden birine veya kendilerinden sonra ا د ذ ر ز ژ ب پ ت ث ن ye bitiştikleri zaman, nesihde az veya çok kalkık olan başları rik'ada giderek düz kalır:

سونه به نه تنه نز تر بر ابدی ایرکی دنیا تیه (اوبا اوبا آنا آنا ایب باب)

Bunlar ق ف و harflerinden evel gelirlerse, her iki yazıda da dik başlı kalırlar; سابق، تف، بو; (ء) lilerde de böyledir: سائق

c) ﺳ ﺷ şekilleri, rik'ada dişlerini kaybederek düz çizgi halinde yazılır; ve bu şekillerden ikisi yanyana geldiği zaman aralarına az kalkık bir diş verilir: کلمشسه تجسس سس

d) ن ق ض ش ث şekilleri, noktasız olarak (ﻧﻪ ﻗﻪ ﺻﻪ ﺳﻪ ﺳﻪ) şekilleriyle de yazıldığı olur: دونه جوته فائضه آسه آبه

e) ح ج چ خ ayrışık, ve ﺣ ﺟ ﭼ ﺧ başta bitişik şekilleri, el yazısında başları halkalı olarak kullanılır: آج اوج اوخ اجرا اوجوقه حب خارماده

f) د ذ ayrışık şekilleri, baştan bitişik oldukları zaman kalkık başları hafif bir diş gibi kalır: آلدی، دیدی

g) Küme veya kelime sonu bitişik ﻪ şekli, el yazısında ~ gibi yazılır: جکه، اجله، تنبیه، سویلدی

i) El yazısında çok kullanılan ده ، دن harf kümeleri yerine başka şekiller kullanılabilir; ده kendisinden evvelki harfe bitişmediği zaman ده şekliyle de yazıldığı olur: اوده. Kendisinden evvelki harfe bitiştiği zaman ده şekliyle de yazıldığı olur: بنده. دن ise kendisinden evvelki şekle bitiştiği zaman دن şekliyle de yazıldığı olur: بندن.

h) Matbaa yazısında gözleri açık yazılan başta ف ق şekilleri, el yazısında gözleri kapalı yazılır: اوفق، اقامت.

Türkler islâmiyete girmeden evvel umumiyetle uygur alfabesini kullanıyorlardı. İranlılar arapların dini ve siyasi hakimliği altında arap alfabesini habul etmişler; ve kendilerinden sonra islâm arap aleminin istilâsına uğrayan şark türkleri de, aynı yolu tutmuşlardı. Esasen türklerin kendi malları olmayan uygur alfabesi, araplardan aldıkları 28 şekilli alfabeye göre yarı yarıya fakir bir alfabe idi; bunda yakın mahreçli bir takım harf kümeleri tek şekille idare ediliyor, ve daha o zamanlar sesçe zengin bir dil olan türkçeyi bu alfabe eda etmekten çok uzak bulunuyordu.

İlk müslüman türk münevverlerinin yazdıkları eserlerde. ibareler arasında geçen ayet ve hadisleri, uygur yazısının yetersizliği yüzünden yanlış yazıp okutmaktan çekinerek aynen arap yazısiyle naklettikleri görülür. Sonra sonra, islamın nüfuz ve tesiri yayıldığı nisbette, uygur alfabesi büsbütün unutulmamakla beraber geri pilâna kalmış; arap alfabesi herkes tarafından en mükemmel yazıp okuma vasıtası diye kabul edilmiştir.

Bununla beraber uygur yazısına nisbetle çok gelişmiş sayılan arap alfabesi de, asıl türkçenin bünyesine göre kurulmuş elverişli bir alfabe değildi. Sağdan sola yazılması, noktalı noktasız olması, ayrışık ve bitişik şekilleri bulunması bakımından uygur alfabesini andıran bu arap alfabesinin, türk seslerine benzemeyen bir takım sesleri gösterir fazla harfleri olduğu halde, türk seslerinin bazısını edaya kifayet edememek gibi eksik tarafları da vardı.

Arap-Türk alfabesi, sonraları gördüğü ihtiyaç dolayısiyle, arap alfabesinde bulamadığı (پ ژ گ) yi, farsça'nın daha evvel duyduğu lüzum üzerine kabul ettiği şekiller içinde bulup almış, onda da bulunmayan ve sırf kendi dilinin ihtiyacı olan صاغر كاف için ise, ڭ şeklini ortaya çıkarmıştır (ki osmanlıca'da bu, sonradan ڭ şekliyle kullanılmıştır).

Yukarıda gösterdiğimiz kök şekiller ve bu şekillerden türeme olan ana şekiller, önceleri hiçbir ayırd işareti almadan yani noktasız olarak kullanılır, ve tabiatiyle karine ile okunurdu. Sonra konuşmada söylendiği halde yazıda gösterilmiyen vokal mahiyetinde işaretler (harekeler) de bulun-

madığından, bu karineye olan ihtiyaç daha fazlalaşmış oluyor; ve yalnız uzun vokal mahiyetindeki med harfleri ا و ی, bazı hecelerin uzun da olsa okunmasını kolaylaştırmış bulunuyordu.

Her nekadar Kur'anın yanlışsız olarak okunmasını sağlamak için (nokta, hareke, med, şedde, sükûn = cezim) gibi işaretler konulmuş bulunuyor idiyse de, bunlar sadece Kur'ana mahsus sayılarak, onun dışındaki arapça yazılarda en zaruri görülen noktadan madası tutunamamıştır; çünki zaten noktalar yazıda lâzım gelen el akışına engel olduğu için çok zaman sarfına sebep oluyor; ve bir de böyle hurda işaretlerin konuluşunda da birçok karışıklıklardan kaçınılamayordu.

Bununla beraber bütün bu hareke işaretleriyle yazılmış türkçe bazı eserlere osmanlı yazısında da epiyce rastlamak mümkündür.

Okuyuşa ait olan bu işaretler, türkçede de (hareke, uzun vokal, tenvin, sükûn, med, şedde, vurgu) dan ibarettir:

Hareke. Konsondan saydıkları için مد حرفلری denilen ا و ی, Arap yazısında uzun vokal değerindedir ki, bu yazıda sadece konsonlar yazıldığı için, bunlar da konson sayılarak yazılır. Bir de Arabın, konsonları harekete getirip okutan fetha (üstün) kesre (esre) zamme (ötrü) dedikleri kısa vokalleri (harekeleri) de vardır ki, bunlar içinde *o ö* suretindeki mebsut zamme (yaygın ötrü) [2] olmadığı için altıdan (ve bir bakıma *ü* de olmadığı için beşten) ibarettir: Arapçanın kaba (tumturaklı) harfleriyle [3] bunlar kalın ve öbürleriyle ince olarak söylenir olup, ـَ ـِ ـُ şekilleri onları eda için bilhassa Kur'ana mahsus olarak konulmuştur. Halbuki bunlar, evelce de söylediğimiz gibi, başka arapça ibarelerde ve hele türkçe kelimelerde de söylenir oldukları halde, umumiyetle yazılmazdı; ve arapça ile farsça'yi taklid eden türkçe yazılarda konsonların bu üç harekeden hangisiyle okunacağı ancak karineye ve dil yapısının daha evvelden bilinmesine bağlı olduğu için, yanlış okunup yanlış söylemelerden hiçbir zaman kurtulunamamıştır.

Arap Fars kelimelerini de içine alan türkçede ا و ی li olanlar da bulunduğu için, daha sonra türkçe kelimelerde bunlar (harfî hareke ve imlâ harfleri) adiyle kısa vokal *a u* (*ü*) *ı* (*i*) yerinde kullanmak cihetine gidilmiş ise de, arapça farsça kelimelerde uzun, türkçe kelimelerde kısa vokal

[1] Fatih devrinde bile, uygur harfleriyle yazan bir *Malik Bahşi* den behsedilmektedir.

[2] ح خ ص ض ط ظ ع غ ق (ظلمت صرف طلب) gibi.. ه zamiri de kalın okutur: بعده = ba'dehu .. bk. § 27.

[3] Bununla beraber arapça'nın bazı kelimelerindeki *u ü* vokalleri türkçe'de *o ö* ye çevrilmiş olarak söylenir. *osman* (= *usman*), *ömer* (= *umar*), *sohbet* (= *suhbet*), *şöhret* (= *şuhret*) vs. bk. § 27.

karşılığı olan bu işaretleri yerinde kullanmak için, yine kelimelerin türk arap fars menşelerinden olup olmadıklarını evvelden bilmek lâzım geliyordu ki, bunun imkânsızlığı yüzünden bir çok güçlükler ve yanlışlıklar doğuyordu.

Uzun vokalleri ا و ی ile arap fars kelimelerinde, kısaları da ـَ ـِ ـُ harekeleriyle gerek Arapça Farsça ve gerek türkçe kelimelerde kullanmak cihetine gidilse, zaten sayılı ana şekillerin altlarına üstlerine verilen noktalarla, ve sonra keşidelerle yüklü olan o zamanki konsonlarımız, her konson başında bu hareke işaretleri yükiyle de büsbütün ezilmiş olacağından, tabii bu yola da hiç gidilememiş; hasılı hareke yazıda var farzediiip söylenen okunan fakat şekli bulunmayan boşuna işaretler olarak kalmıştır [1].

Sükûn. Bir konsonun kendisinden sonra bir harekesi olmamak halidir: (گل=gel) deki *l* de sükûn var; o konson sükûnludur, yani harekesizdir; kendisinden sonra gelenle değil, ancak kendisinden evvel gelen bir hareke ile okunur; ve buna işaret olsun diye sükûnlu olan ل harfinin üzerine (ْ), yani (cezim) işareti konurdu (yani sözde konur, yazıda yine var farzedilirdi).

Med. Arapça ve Farsça kelimelerin başında ince üstünle söylenen hemze, ا şekliyle kalır: ادب ، ارکان .. kalın üstünle söylendiği zaman üzerine med yani uzatma işareti verilir آداب ، آیت .. kelime ortalarında ve sonlarında görülen med harfleri, esasen uzunluk için olduklarından onların üzerine konmaz. Fakat bu işaret türkçe kelimelerin başındaki ا şeklindeki hemzeyi *e* okunmaktan kurtarıp kısa *a* okutmak için de konulurdu ki, bunda (med = uzatma) vazifesi yoktur: آرار ، آری gibi. Şu halde hangisinin uzatma, hangisinin *a* suretinde kısa okutma kastiyle getirilmiş olduğunu kestirmek için, bunların konduğu kelimelerin Arap Fars kelimesi mi yoksa türkçe bir kelime mi olduğunu evvelden bilmek lâzımdı.

Şedde. Buna teşdid alâmeti ّ de derler. Arapça kelimelerde evvelkisi sükûnlu ikincisi harekeli veya her ikisi sükûnlu olarak tekrarlı söylenen harflerin üzerine konur: حقّ ، جادّه . Türkçe'deki böyle kelimelerde çok defa bu işaret de var farzedilip yazıda gösterilmezdi.

Vurgu. Vaktiyle (savti şedde) diye adlandırdıkları bu sesin, türkçe kelimelere mahsus olanları için bir işareti yoktur. Esasen türkçe kelimelerin vurgusu, çok zaman son hece vokalinde, bazan da baş veya orta hecelerin vokalinde yapılan bir ses çarpısınıdan ibarettir [2].

---

[1] Hele son zamanlarda baştaki (ا) leri (ء) ile yazmak, ve bütün türkçe kelmelerdeki hecelere vokal koymak tecrübeleri sökmemiş; bu yüzden birçok şekil birliklerine ayrılan heceler kelimelerin şahsiyetlerini bozarak onların okunmazlığını artırdığı için bu usul çabuk bırakılmıştır.

[2] Müellif, eserinde bazı vurgu yerlerini göstermek ihtiyacını duyduğu zaman bizim eski cezim işaretine benzer (ْ) gibi bir işaret veya aksantegü (ʹ) işareti kullanmıştır.

Bunlardan başka bir de mana vurgusu vardır ki bu, cümle içinde en ziyade ehemmiyet verilmek istenen bir kelimeyi belirtmek, asıl ona ehemmiyet verildiğini bildirmek içindir; ve işte kelimede yeri gösterilmiyen bu ses çarpısı için de bir işaret gerektir. Yine meselâ: *Kardeşim nerdesin?* deki *kar· deşim* kelimesinin ilk hecesindeki vokalde işitilen ses de, hitap manasında bir nida edatı rolünde olup, böyle bir işarete muhtaçtır.

Başkaca isim-i cinsleri ismi has diye kullandığımız zaman da ilk hece vokaline böyle bir vurgu işareti gerekli görünür: *Fe°ner'den geliyorum, Ka°rtal'a gideceğim.*

Tenvin. Bu, sadece arapça kelimelere mahsus olup, isimlerin sonunda bir hareke ile sükûnlu bir nun halinde okunur ikizli şekillerdir: ـًـٍـٌ جداً ، بحقٍ ، فنونٌ (الجنون). Bunlar hecesinin kalın ve ince olduğuna göre: *an, en — ın, in — un, ün* diye söylenir.

Uzun vokaller. Türkçe ve yabancı (arapça, farsça) kelimelerde kısa vokallerden başka uzun vokaller de vardır. Evelce de söylediğimiz gibi Arap ve fars, kısa vokallerini yazıda göstermez. Uzun vokallerini konson sayarak bunlara med (uzatma) harfleri der ki, *ā* (elif), *ū* (vav), *ī* (ya) gibi ikisi kalın biri ince üç uzun vokalden ibarettir.

Türk dilinin kuruluşunda sekiz, ve bir bakıma göre *i* ile *e* arası bir vokal ziyadesiyle hep kısa olarak söylenen dokuz vokali dışında uzun vokal görülmüyor. Ancak (eski Türkçe'lerde de olsa gerek), bilhassa Osmanlı türkçesinde kısa vokalden sonra duruş (sükûn), halinde bulunan *g* (ك ، غ) lar, *ğ* yani hemze merhalesinden sonra sıfır değerinde kaldıktan başka, kendinden evvelki kısa vokallere kendi söyleniş süresini katmış olarak bileşik şekilli uzun vokaller de meydana getirmiş bulunuyor; ve bu yüzden dilimiz sekiz kısa vokaline karşılık sekiz uzun vokal de kazanmış olarak, bu sahada uzun vokal çeşitleri bakımından Arap ve Farstan da daha zengin bir varlık gösteriyor.

Bu arada "*entonasyon*„ icaplariyle kısa vokallerimizi uzatma *(baaşüstüne, sāhii, doğruu, güzeel,* vs.*)*; veya uzun vokallerimizi biraz daha uzatma *(mālūum, sefīil, ālāa* v.s.*)* yollariyle yapılan uzatmaları da düşünürsek dilimizin, konsonlarını çeşitledikten başka vokallerini de uzunluk cihetinden ne kadar geliştirmiş olduğu anlaşılır [1]:

---

[1] Bu itibarla "türkçemizde uzun vokaller yoktur, ve bunun içindir ki dilimiz aruz vezaine müsait değildir„ gibi hükümler fikrimizce doğru ve haklı olamaz. Fikret'in, Akif'in, Yahya Kemal'in ve daha başkalarının aruzla yazılmış Türkçe şiirleri de buna şahittir.

UZUN VOKALLER

Düz		Yuvarlak	
Alçak	Yüksek	Alçak	Yüksek
... [1] ...	iğ, iy ç.*iğ*, el.*iy*.le	üğ ç.*üğ* - d.*üğ*.me	öğ *öğ*, b.*öğ*.rülce
ağ d.*ağ*, b.*ağ*.la	ığ s.*ığ*, ç.*ığ*.lık	uğ y.*uğ*, *uğ*.raş	oğ boğ, d.*oğ*.du

[1] Arapça'dan gelmiş kelimelerde *eğ* sesini kullanıyoruz: M.*eğ*.mur, M.*eğ*.med.

1047

EKLENTİ II.

(Çeviren tarafından.)

Tembih — Aşağıda satır başlarında görülen rakamlar eserdeki sahife numaralarını, ve yalnız sağdan tek kere içine alınmış olanlar da o sahifenin satır numaralarını gösterir; çift kerreler içindeki rakamlar veya işaretler ise, eserde her eklentinin hangi kelimeden sonra başladığına işarettir.

SH. ST.

XV. 23) bulurum [1]

[Sayıfa altı numara] Bunu kitabın sonunda ek olarak vermek istiyorduk; fakat bu tercüme eserin de basılması aslının uğradığı talihe uyarak uzun yıllar sürmüş; bu arada ikinci dünya harbinde ve onun sonrasında Asya'nın Türk illerinde toplu sürgünler ve öldürüşler, büyük mikyasta göçürümler yüzünden meydana gelen geniş değişiklikler olduğu düşünülerek, bu cihetin şimdilik olduğu gibi kalması uygun görülmüştür.

63. Bk. s. 1048. * *

77. 18) kullanıyorlar.

(Nasıl ki elif ا altına konulan hemze ء yi, esre olarak kullanıyorlar: إسلام gibi).

81 37) halķ . . . . . [1]

(En eski Türk yazıtları [s. 31] de [matemciler, ağlayıcılar şarktan, gün doğusundan ormanlarda çöllerde oturan kavimlerden . . .] [Thomsen *yoġ* kelimesini *yug* okuyor. Biz bu kelimeyi başka lehçelerde bizim (ağlamak) karşılığı olarak *y)ıg.la-* ve hatta yine bu yazılardaki *s)ığ.ta-* kelimelerinde görülen *y)ıg*, *s)ıg*, *ag* maddelerinin bir çeşidi gibi görüyoruz ki, bu bakımdan okunuşu *y)ug* veya *y)og* olabilir. Bu yazılarda

[runic characters] şeklinde olan bu kelimenin ortadaki harfi hem (u) hem (o) için konmuştur. Thomsen başka lehçelerde *ui.la-*, *ug.la-*, *ıg.la-* çeşitlerini veriyor (bk. İnscr. de l'Orkhon, s. 141, n 9). Ykş. *ag.ıt-maķ* "*aķıtmaķ*", *ag.ıt* lehçemizde ölüye ağlama, göz yaşı akıtma? manalariyle mersiye). Bütün bunlardan başka kelime, mahvolmuş, (mün'adim) manasına olan *yoķ* dan da *yog* suretini alınış olabilir: (*joqad-*"yok etmek„ anéantir 1510 *joq* dan, Thomsen, s. 146).

s. 63 de bazı haneleri birbirine karıştırılmış olarak yanlış tertip edilen bu cetveli, mutalâalarımızla birlikte tashihli olarak yeniden veriyoruz.

80. TURKÇE KONSONLAR LEVHASI [1]

KONSONLAR		Dudaklılar.		Dişliler.		Boğazlılar. *)		Gırtlaklıl[ar]
		Çift dudaklılar	Dudaklı-dişliler	Asıl dişliler	Damaklaşık dişliler	Damak önlüler	Damak artlılar	
Süreksizler	Boğuk	p (پ)	....	t (ت ، ط)	ç (چ)	k (ك)	ḳ (ق)	
	Çınlak	b (ب)	....	d (د ، ط)	c (ج)	g (گ)	ġ (غ)	
Sürekliler	Boğuk	....	f (ف)	s (س ، ص)	ş (ش)	....	**) ḫ (خ)	
	Çınlak	....	v (و) = غ ، گ bazan	z (ز)	[j (ژ)]	....	ğ = (غ)	h (ه)
Ünlekler	Yarı-vokal ..	....	....	....	y (ی , گ)	Damakönü	Damakardı	
	Titrek	....	....	r (ر)		l (ل)	ł (ل)	
	Genizli	m (م)	....	n (ن , ڭ)				
		Hem ön sınıftan, hem art sınıftan kelimelerde				Yalnız [2] ön sınıftan kelimelerde	Yalnız art sınıftan kelimelerde [3]	

*) Fikrimizce boğazlıların damakartlılar hanesine « rert » sözünü katmalı.. Damakönlüler hanesini ise ikiye bölüp altalta ol[arak] « g,k » nın hanesi hizasına yukarıdan « sert » sözünü, ve yine onun bir çizgi ile ayrılan sol tarafına altalta gelmek üzere « g', k' » yi verip, hanesi yukarısına da « gevrek » sözünü ilâve etmeli.

**) Buraya, alttaki yumuşak hemze mahiyetindeki / ğ ' / şekillerinin karşılığı olarak sert hemze mahiyetindeki ' konson işar[e]tini getirmeli; genizli hizasına da damakardı ve damakönü ل ların herbiri altına gelmek üzere übir / nğ / koymalı di[ye] düşünüyoruz A. U. E.

Thomsen yukarıda adı geçen kitabında metinlerin asıl yazısı olan Orhon harfli ibareleri almıyarak, sadece bunların transkripsiyon ve tercümelerini veriyor. Biz bütün bu yazıları, asılları Société Finno-Ougrienne tarafından Helsingfors'da (Finlandiya baş şehrinde) bastırılıp neşredilen İNSCRIPTİON de l' ORKHON da yerlerini bulup kelime kelime, cümle cümle olarak kendi okuyuşumuzla karşılaştırmış bulunuyoruz. Esasen gerek Thomsen'deki ve gerek başka yerlerdeki bütün bu yazıları türkçemize frenkçelerinden mealen çevirme suretiyle değil, dediğimiz gibi kelimesi kelimesine uymak ve esasen iki ayrı türk lehçesinde aynı olan nahiv tertibinin bozulmamasına dikkat etmek gayretiyle dilimize çevirmiş bulunuyoruz.

82 39) gönderdi, vs. [1]

("de chez le kagan de Chinois j'ai fait venir des sculpteurs; Thomsen, Insc. de l' Orkhon, s. 119.„ = Çin hakanından heykeltraşlar getirttim).

84 44) katıştırılır. [1]

Bk. § 73, not 4 ilâvesi, ve s. 881, not 1 ilâvesi. [2]
Öztürkçe kelimelerde görülen iki sükûnlu konson kümeleri yanında bir de yabancı dillerden gelmiş kelimelerde başı bir kaypak olmak üzere üç sükûnlu olanlar da vardır: Isfe*nks* gibi ki, bu da sadece kelime içinde ve sonunda bulunup, kelime başlarında hiç görülmez. Türkçemizde yabancı dilden gelen böyle kelimeler ya küme başına veya iki konson arasına ve bazan küme sonuna bir vokal koyarak söylenebilir.

Esasen Türk dilinde böylelerinin söylenebilmesi için küme konsonlarından ilkinin ya kaypak (r l n, bazan m) lerden biri, veya ıslıklı (s "z„ ş) den biri bulunması şarttır.

Bunların dışında yabancı kelimelerde başka konsolardan olan ikinci harfleri de türk ağzında birden söylenmeğe müsait ise birden söylenebilir; değilse yine aralarına veya sonlarına bir vokal getirerek heceyi ikiye bölmek gerekir. (Başta: *slave* > *i)slav.*, (ortada): *fötr* > *föt(ü)r..* (sonda): *lirisme* > *lirizm* (*i*) *den..* *resm* > *res* (*i*) *mle..* *lüks* (luxe) > *lük(ü)s.*

Kaşgarlı'nın (D.L.T,III. 304) "Cem'i beynessakineyn„ yani iki sükûnlu nun bir arada söylenmesi suretiyle anlattığı ve eski gramercilerin (İctimai sakineyn) dediği bu konson kümeleri, türkçe kelime başlarında bulunamadığına göre onların, kelime içinde veya sonunda bir fonetik hâdise yüzünden doğmuş oldukları düşünülebilir.

Bu hadise ise, yukarıda saydığımız kaypak veya ıslıklılardan biri ardınca gelen çok zaman yuvarlak ve bazan düz bir vokalin, (kelime kuruluşunda esasen var olduğu halde) bu kaypak veya ıslıklılar tesiriyle söylenişten düşmesi, ve o zaman iki konsonun birden söylenir bir küme teşkil etmesidir ki, bunun neticesinde kelime heceleri ikiden bire, üçten ikiye vs. düşer.

Meselâ *türk* kelimesinin aslı *türük* (Şimal türkle-

rince halâ böyle söylenir) o vakit de *türük* diye söylenir olacak. Orhon yazılarında son şekil çok zaman *ük* karşılığıdır.) *Türkçe, türklük, türkler* gibi hallerde *rk* konson kümesi, kendinden sonra bir konson geldiği için kümeliğini muhafaza eder; fakat *tür/kü, tür/ke, tür/kün* gibi hareketli hallerde *rk* kümesi, bölünüp *r* si ilk hece sonuna, *k* si ikinci hece başına düşmüş olarak çözülmüş ve küme halinden çıkmış bulunur.

İki sükûnlu küme teşekkülleri hadisesinde söylenişten düşen vokal, çok zaman yuvarlak bazan da düz olur demiştik :

kepe*nk* = kepen(e)k (kapanak ?), gibi.

Sonra bu hadise ayni durumda olan her kelimeye şamil umumî bir kaide olmayıp, falan filân kelimede olduğu halde, aynı durumdaki başkalarında görülmeyebilir :

Meselâ : türük > türk ve börük > börk olur da, çürük > çürk, körük > körk olmaz ; alup (almış, açmış ? manasiyle) alp (Fatih ?) olabilir de, dolup > dolp olmaz ; yine sürütmek > sürtmek olur da, yürütmek > yürtmek, kırıtmak > kırtmak olmaz, vs.

Bir de bu iki sükûnlu kümeden sonra gelen konsonlardan bazısının tesiriyle (ancak bazı sükûn hallerinde) kümenin ikinci konsonu söylenişten düşmekle küme bozulur: serbes(.) lik, apdes(.) lik ; fakat *abdest/lı* veya *dost/luk* daki gibi başka konsonlar yanında küme hali yine devam eder (eğer *t* ler kalıyorsa).

Öz türkçe kelimelerde yalnız bir konson kümesi olur ; dilimize yabancı dillerden giren kelimelerde ise iki ve bazan üç küme de görülebilir. *fr*.öy la.*yn*., *fr.ank*.|fo *rt*.

Öz türkçe kelimede konson kümesinin aslında küme olmadığı halde yuvarlak veya düz bir vokal düşmesi yüzünden sonra sonra meydana gelmiş olduğuna bakarak, çok defa kelimenin aslını bulup yeniden kurmak için o düşen vokali yerine getirmek gerektir :

k*art* : kar(ı)t (karımış, geçkinleşmiş) ;
ka*lk*/mak : kal (ı) k/mak, veya (kalk (ı) / mak?); (hareket etmek) ;
ala*ng* : alan(ı)g (açılmış, açık) = alan (D.L.T. 1.121).

Bazan kümenin ikinci konsonundan sonraki vokal, daha sonra gelen kaypak nevinden başka bir konsonun tesiriyle de düşer ki, o zaman o vokalin üst yanında sükûnlu bir konson kümesi hasıl olur :

ka*lk*/mak : kalg(ı)mak (ı nin tesiriyle).

Bu hadise yüzünden küme konsonlarından birinin çıkanakça başka bir yakiniyle değiştiği de görülür :

sevi*nç* : sevin(i)ş ; usa*nc* : usan(ı)ş daki ş > ç değişimi ve yukarıki misallerde k > g değişimi gibi.

Fakat iki sükûnlu konson kümelerinden *ng* kümesinde bu tesir, ötekilerde olduğu gibi değildir. Onlarda kümenin her iki konsonu bir-

den söylenirken sesleri, ayrı ayrı söylenişteki durumlarını değiştirmez. Bunlar ise birden söylenirken *n* de, *g* de ayrı ayrı söylenişlerindeki bütünlüklerinden birer kısmını kaybedip, ikisi bir tek hususî söyleniş halini alarak, karma sesli müstakil bir konson vücuda getirir. İşte bizim (sağır kâf, nun kâfı, nef) diye adlandırdığımız bu genizli (gunneli) *n* mürekkep sesi, iki sükûnlu konson kümelerinin ayrı karakterli biricik muhasalasıdır; (halk dilinde tek veya tekrarli hàlde red ve inkâr nidası roliyle çok kullanılan *tsö* deki *ts* kümesi de, iki dişlinin birden söylenmesiyle doğan bir konson kümesi ise de, o bunlar gibi muayyen konson durumlarından vücut bulmuş değildir ve bu, alt yanında pek duyulmaz bir *ö* veya *e* vokaliyle birden söylenmektedir.)

Kâşgarlı, *kâf-ül-gunne* yani genizli kâf dediği bu karma konson için: "nun ile gayın ve nun ile kâf arasında doğan bu harfin söylenişi türkten gayrisi için pek zordur„ (D.L.T. I, 8) diyor. (Eserin aslında bir istinsah yanlışı olacak: "asıl metinde gayın ile kâf ve nun ile kaf arasında doğan„ deniyor. Sonra bu kâf dediği de, arapça'da olmıyan bir rekik (rahve) kâf: *g* olacak).

Yine (II, 262) de gunneyi biri kâflı, biri cimli olmak üzere (*sevinc* deki *nc* gibi) ikiye ayırıyor, ve her ikisinin de kelime ortasında veya sonunda olmak üzere iki kısmı olduğunu söylüyor. Ancak *nc* lileri biz, *ng* liler dısındaki ötekilerle beraber sayıyoruz. Çünki asıl genizli, *ng* lilerdir. (Bununla beraber o zamanki söylenişte *nc* kümesinin genizli olması da mümkündür, ona şimdiden kesin bir hüküm verilemez.)

Lehçemizde bunlar ya temamiyle alelade *n* olarak söylenir, veya bazan kümenin birinci veya ikinci konsonu düşerek söylenir.

1. (İstanbul): de (.) ğ/işmek

2. (Taşra) : den (.) /işmek ki, ikisi de (adîl, misil) mânasındaki *deng* den olsa gerek.

Yine onun ifadesine göre (III, 288): "ya*n*galduruk gibi gunnelilerin altılı (südasi) babında ve bütün öteki baplarında iki sükûnlu konson kümesi teşkil edileceği zaman söylenişlerini kolaylaştırmak için zülâka (yukarıda saydığımız kaypak A.U.E.) harflerinden biri beraber bulunur, çünki gunne ağır olduğu için söylenmesi güç olur„.

Her çeşitten bütün sükûnlu kümelerin ortada veya sonda olanlarında ise şöyle olur: ikinci konsonlar birinciden sonra o kelimeye eklenmiş bir lâhikanın ya başındaki vokali düşmüş olan: sür-(ü)t/mek gibi bir kalıntısından, veya hiç bir şeyi düşmemiş bütün bir ekten ibarettir ve *ng* de de hâl böyledir:

yalın/gus (III, 97, 264) > yal(.)n/guz yalın, yalın-dak, (yani çıplak) (III. 39): yaln/ız, mücerret;

toğun/guz ? > to (..) n/guz (II 276, I,255 III 268): domuz (*ğ* düşümü, *m* > *n* değişimiyle, çok doğuran?);

te*ng* (denk, muvazene) te*ng*/giz > te*ng*.iz: deniz (muvazeneli?), veya ti*ng* yükseklik, tinğmek (III. 289 yükselmek, kabarmak ti*ng*/giz >

deniz), veya ta*ng* kabartı, ta*ng*ızmak ? (III. 291) şişip kabarmak (denizin hali) tang/ız > teng/iz.?).

ç)i*ng* inanılır, gerçek : çing tolu (III. 264) gerçekten dolu, topdolu ; çin sabah (subhu sadık); çing/giz > emin, sadık I, 86 (timoçin ??) ;

an/*g*aru (ona karşı, ona doğru) anğar > anğa (.), ona ;

mu*ng*ar : pınar, kaynak (D. L. T. III. 208 ve başka yerlerde) > bun/gar (Rumelide : bunar) kaynıyan, fışkıran ; bk. bulgurmak (Tuhfetüzzekiye) ki aslı : bungurmak (n > değişimli) olacak ; Anadolu lehçelerinde büngü/mek ve büngürmek = yerden kaynamak.

töring (III. 273) > tarin (i) k : (suyu) kendince derilmiş, derlenmiş, suyun çok toplu olanı, derin. (bk. tärilmek II, 101, tärinmek II, 115).

otu*ng* (I, 120) > otun(u)k, ateşlenen (şey), od/un vs. vs.

Kaşgarlı'da ve Anadolu türkçesi dışındaki Arap harfleriyle yazılı hemen bütün eski yeni Türk lehçelerinde kelime ister kalın ister ince ahenkli olsun, bu genizli harf, *ng* [= ڭ ، نك] suretinde yazılıdır. Eski osmanlı yazısında ise bu, ڭ suretinde gösterilirdi (halbuki aynı şekil başka eski lehçelerde gevşek گ g yi, sert ك k den ayırd etmek için de kullanılırdı).

Bu harf uygur yazısında da (ك + ن) karşılığı olan bir şekilledir. Orhon yazılarında ise şekliyle karşılanırdı ki, gerek bu ve gerek öteki yazıların ince ve kalın hecelerinde hep bir şekil muhafaza ediyorlardı.

Ancak öteki sükûnlularda olduğu gibi, her sükûnlu *n* den sonra gelen *g* nin o *n* ile genizden söylenmesi gerekli olmadığına göre, bunlar içinde hangilerinin müstakil söylendikleri, şekil birliği yüzünden çok zaman ayırd edilemiyor ; bazı kalın ve ince ahenklilerde meselâ *anga* (D.L.T. I, 114 aşağılık), *çeng* (III, 264 farsça), *yungak* (III, 33 yıkanacak şey, çöğen) gibilerinde genizli olmayanların Kaşgarlı, da ayrı gösterildikleri de varsa da, böyleleri pek azdır. Bugün onları birbirinden ayırdetmek için genizli kümeyi *nğ* ve küme olmıyanı da *ng* suretinde göstermek uygun olur: da*ng*alak, ze*ng*in.. a*nğ*ladı, di*nğ*le gibi.

97 18) (*irilmekke?* ○ *irilmek* yerinde).

aklını oynatmak manasına gelen *iri-l-mek* ve bunun kalın ahenklisi olan *ırı-ḻ-maḵ* mastarı, esasen (yerinden oynamak, "zeval ve iftirak") manasındadır : *ırıḻ-ma* ayrılma "müferekat" : *ırı-maḵ* = ıraklaştırmak ; *ıraḵ* = uzaklaşan, uzak.

35) ayrılmaz

(Et tırnak gibi birbirinin çok yakın hısım olanlar ayrılmaz) ;

36) *yan(m)pürü* [1] vs.

Belki aslı (yana bükülü) manasiyle *yan(a) büğrü* : buğürü = bükülü? (eğri = eğili ?).

142 14) *tandır* kelimesi arapça (تنور = tennür) den gelmiş ise, *nn* dan ikincisi dilimize geçerken *d* ye çevrilmiş demektir.

Arapça, *fenn* kelimesinde de böyledir: (kadının) *fenn*. i > (kadının) *fend*. i.

Buna mukabil dilimizdeki *musandara* kelimesi (baş tarafa getirilen, yüksek yapılan şey? sadır = sedir) manasında arapçanın (مصدره = musaddare?) kelimesinden bozma ise, aslındaki *dd* den birincisi bu defa lehçemizde *n* olmuş demektir.

O halde, aslı Arapca olan bazı kelimelerdeki *nn* li konsunlardan ikincisi değişip (*d* olup) birincisi haliyle kalıyor; ve yine arapça aslından bazı kelimelerdeki *nn* den gayrı çift konsonlardan birincisi değişip (*n* olup) ikincisi haliyle kalıyor olmalı.

152 2) gösteriyor. [1] numaralı haşiyenin üzerine ve çizginin altına (*·

3. *r* : ķar(.)n-ı ; bur(.)n-um ;
4. *l* : al(.)n-ım ; gön(.)l-ü ;
5. *n* : ben(.)z-iñiz ; gen( )ziñ ;
6. *y* : ķoy(.)n-u ; boy(.)n-um ;
7. *ğ* : oğ(.)r-uu (da) : göğ(.)s-üñüz, vs.

Bu hadise bu gibi isimlere münhasır kalmayıp, fiilden türeme kelimelerde de görülür:

yay (.) *l-ım*, *oy* (.) *l-um*, *bük* (.) *l-üm*, vs.

167 39) muhatap zamiri [1]

Müfret muhatap *ev-iñ/in*, veya müfret gaip *ev-in/in* gibi izafetin tasrifli hallerinden birincideki *iñ*, ve ikincideki *in* şekillerinde olan zamir

168 3) basma kalıp [1]

Belki aslı: *bas-a ķalıp* (*çala ķalem* = kalem çalarak ve emsali gibi: kalıp basarak).

169 10) *alıp* [1]

*) Mülkiyet ekinin müfred gaibi şekliyle sağlanan karşılıklı aidlik hakkında müellifin verdiği (*oğlu babasına uymaz*) misalindeki (oğlu × babası) sozlerinde iki aidlik terkibi vardır: 1. oğl.u = babanın oğlu; 2. *baba.sı* = oğlunun babası, demektir. Ancak bu misalden sonra verilen daha dört misâl buraya uygun değildir: *İkdam gazetesi bir mekalesinde diyordu ki* misâlinde (İkdam gazetesi) terkibi, (diyordu) fiilinin faili olup, ayni zamanda (makalesi) terkibinin merciidir; bunda karşılıklı aitlik yoktur; hele daha sonraki *sırrım*, *şemşiyem*, *çantam*, *elim* terkipleri birinci müfret şahıslara izafet (aitlik) şekilleri olup, mülkiyet ekinin müfred gaipleri misâllerine uygun olmadığı için, yerleri burası olmamak gerektir.

oğlu babasına uymaz gibileri, bısımlıkla veya buna benzer başka bağlarla birbirine karşılıklı bağlı olanlardır: *karısı kocasını görünce*; *ablası kardeşini çok sever*; *hastası doktorunu arıyor*; *hocası talebesine bakar*; *âşıkı mâşukuna can verir*, vs.

Bazan karşılıklı bağlaşık izafetlerden biri muhatap veya gaib durumunda olup, öteki hazif ve takdir (ellypse) olunur:

1. Annesi! buna (= oğlun veya kızın olan bu çocuğa) çarşıdan ne alacaksın?

2. Amcası, buna (= yeğeni olan bu çocuğa) İstanbul'dan neler getirecek bakalım, gibi (evvelki misâldeki muhatap, ikinci misâldeki gaip durumundadır).

170 7) kelimesi [1]

(نه ذکا و سعی ایدرلرسه آنک دفعیسنه امکان یوق)

23) geliyor.

(بلغراده داخل اولدوغی کونک ایرتسی کون)

181 30) fikrindeyiz: [1]

Ozaman:

1. Burası *ev-iñ* (sana ait ev) dir;

2. Burası *ev-in* (eve ait) dir;

ve

1. Burası *ev-iñ/in* (sana ait olan eve mahsus) dir;

2. Burası *ev-inin* (ona ait olan eve mahsus) dir,

gibi iltibaslara hiç olmazsa yazıda meydan verilmemiş olur.

202 40) Hâmit [1]

Bu *-cek* ekini, zaman manasındaki *çag* aslından gelmiş saymak da hatıra gelir:

saptı-cağ-ın (*saptık*)-*çağ-ın*) yani sapmak zamanında (olarak).

203 40) değildir [1]

Bundan başka şu cihet te dikkati çekmektedir: başka münasebetle de söylediğimiz üzere, Antakya'da halk dilinde *o* manasiyle bir *ken* zamiri vardır (bk. § 343) ki, bu yalnız insırafıı halleriyle söylenmekte ve müfret ve cemi mücerret şekilleri olan *ken, kenler* kullanılmamaktadır:

ken (ken-ler)	-i	:	getir ken-i, (kenler-i) = onu (onları);
	-e	:	söyle ken-e = (ona); bin belea vere ken-e = bin belâ versin ona;
	-de	:	ken-de gördüm = onda;
	-den	:	ken-den aldım = ondan;
	-in	:	ken-in defterinden aldım = onun.

Diğer cihetten Yakut sözlüğünde (s. 523) *o* manasına *kini* ve *onlar* manasına *kiniler* suretindeki gaib zamirlerinin varlığı, bunun *kendi* kelimesiyle mi, (belirsiz kimse mânasındaki) *o* demek olan müphem zamir *kim* (*m* > *n* değişimli?) ile mi, veya bu yakutça zamirle mi, yoksa yine ayni mana ve söylenişteki yunanca zamirle mi ilgili olduğu hakkında tereddütler veriyor; ve sonra yakutça ve yunancanın ayni gaip zamirinde lâfız ve mana bakımından birleşmeleri meselesi de, ayrıca dikkate değer bir şeydir.

208 11) (*her kim*); [1].

eyde kelimesi belki *ayıda* (= sora, sorsun) olacak; ve cümlenin

Fransızca'sı da şöyle olmalı diye düşünüyoruz: "quiconque demandera: sur quoi, ou dans quoi, ou à côté de quoi demeure Dieu, celui-là est un infidèle„.

232 5) *çıplak* [1].

Bunun bir çeşidi de *çır-ıl* dır ki *çır* önekinin *-ıl* sonekiyle uzatılmışıdır. Yklş. *sap(a) sağlam*; *düp(e) düz*

243 28) *küfe-ki* (küfe? mensup)

Bizce bu kelime *gevşek, gevrek* kelimeleriyle ilgili (kaba ve hafif) manasında *geveke* (Ankara, Balâ)kelimesiyle de, (yumşak ve hafif taş) mânasına *kefek, kefeke, kefeki* kelimeleriyle de ayni menşeden görünüyor.

255 27, 31) uncu satırlar arasına:

لكن ، لقن *lik-in, lük-ün .. lık-ın, luk-un* (D.L.T., II. 74). Bu mürekkep edat arapçanın ilsak (ب *b*) si yerinde olup (مع , *ma'a*) yani *ile* manasındadır: *Bilig-in* (bilig-likin olacak) *uluğlukka tegdim = ilimle ululuğa eriştim*;

ed'gü-lükün gel; isiz-likin kelmä = İyilikle gel, kötülükle gelme.

Leçemizde bu mürekkep ekin karşılığı olarak yine -lık(luk)la, lik(lük)le mürekkep ekleri kullanılır: böyle/*likle*, şöyle/*likle*, öyle/*likle*, kolay/*lıkla*, zor/*lukla*, vs.

Hiç böyleliğin? görmemişiz faslı baharın gibi bir mısradaki *böyleli ğin* kelimesi ise, *böyleliğini* kelimesinin sondaki *i* si düşmüş şeklidir; vurgusu da aynı hecede değildir.

257 22) idi [2]

Biz *öyle (eyle)* kelimesinin menşe'ini *kay, kay* la değil, (gibi) manasında olan *i)ley* kelimesiyle ilgili görüyoruz. Eski lehçelerde bu *i)ley* in bir çeşidi de *c)iley, c)ılay* olsa gerek ki, bunlar *-ın* ekini alarak *c)iley-in c)ılay-ın* şekillerine de girmiş bulunuyorlar: ben, (sen) ciley-in=benim, (senin) gibi; *adam-cılay-ın* = adam gibi, vs. Bk. buna dair daha ilerideki notlarımıza.

258 23) gizlenik.

(Tahtında müstetir, yani altında gizlenmiş yerine olup, bunun karşılığı "mezkûr, melfuz„ yani *söylenik* dir.)

34) égalemeut„ [2]

Eski osmanlıca'da cümlesinin başında bulunarak kendinden evvelki cümlenin mefhumuna (bir de, hem) manalariyle yeni bir fikir katmak roliyle kullanılırdı (dâhi=dahi): *ve dahi mağlûm ol-a ki...*; *dâhi ol-ma-ya ki.. vs.*

Bu kelime bir de, yine kendinden doğmuş olan *daha* manasiyle eski osmanlıca'da kullanılırdı; *sadr-ı sânî-de yâhod dahi* (= daha) *sonra zuhûr eyle-ye* (*Haci Kalfa*) Bk. s 258 sat. 34 ve yine bk. § 621.

Lehçemizde bu manasiyle yalnız şu tabirde yaşamaktadır:

gitti, gider, dâhi (= daha) *gider*.

265 3) § 226. [1]

Bizce *eme, ime* (ki bir çeşidi de *y)eme* dir) gibi çeşitleri olan kelime ile hısım görünüyor; *hem* kelimesi de öyledir. Yklş. yakutça'da

eme = biraz, bir mikdar: *haytah eme* = nasıl da, hem nasıl; yine Yklş. yakutça'da *emie* ve *imie* = 1. Ufak bir zam, ilâve, 2. Daha, ...dan maada, ve, keza, yeniden: *emie da* = hem de, ve daha.

48) s. 68). [2]

Yine bu *me* (= kırgızca'da *bō*. yklş. lehçemizde bazı tekrarlı isimlerde *be*: gün be gün, ay be ay, sene be sene vs.-bunları rū *be* rū = yüz yüze, zānū *be* zānū = diz dize.. gibi farsça'da kullanılanlarla karıştırmamalı) dir ki, türkçemizde iki ayni sıfat arasında bulunarak bu tekidleme (intensif) mânasını verir: güzel mi güzel, aptal mı aptal.

267 15 § 396). [2]

Zaman katmacı (zarfı) rolündeki *hemen* kelimesinin dilimizde bir manadaşı da *şıp* kelimesidir ki, bazan *zıp* [*ş* > *z* degişimi; belki aslı *s*)ıp. yklş. *iv*-: acele etmek: p > v değişimi?] suretinde de görülür: *şıp* sevdi (hemen seven, âşık olan); *şıpşak* (hemen, derhal) *şıp-padak* (acele olarak, derhal); *şıp-ıtık* (acele ile); *şıp*-ın (acele olarak: şıpın işi terlik).

zıp çıktı (hemen ve birdenbire ortaya çıkan); *zıp*-ır (acele acele hareket eden, deli dolu).

Ayni kelime (*ş* > *ç* değişmili ve vokalı değişik olarak) *çap*. şekliyle *çap-mak* (acele etmek, koşmak) mastarını ve bu mastardan *çab-uk* (tezlenmiş) sıfat ve zarfını vermiştir (ki bu sıfat farsca'ya da aynı mana ile *çāpik* suretine (*çāpik-suvar*) geçmiş görünüyor. Eski Lehçelerde *şab* çeşiydile de görülür:

D. L. T 1, 9 (Uygur yazısı bitişik harfler örnegi)

NADARAY	NAKISTAY	ASTIYA
Yaradan	(bir hali) yamanlaşan (ı)	arayıp sorsa
BÜLÄK/BAŞ	NARURAB	PONÜK
gelip hemen	varırım	binip

Satırlar sağdan sola okunur (Arap yazısı gibi).

İkinci satırlardaki kelimelerin harfleri de sağdan sola okunmalı. (İbare «inversion lu, = devrik» dir: yaradan bir hali yamanlaşmışı arayıp sorsa, istese [kendim] hemen gelip biner giderim.)

Bu ibare Kaşgarlı'nın eserinde Uygur yazısiyle biricik türkçe ifadesi olarak görünür.

268 37) olur [1]

Kaldı ki bu kelimenin aslı da yine bu mana ile görünüyor: *an-ça(k* (= O çağ, o miktar, okadar). Muk. *oraya-çak* (oraya kadar); *bun-ça*

(ğ) *bun-ca* = bu miktar, bu kadar); ni-çe, ni-ce (ni-ça(ğ) = ne miktar, ne kadar).

çağ (*çak*) kelimesi (*miktar*) manasından başka («uzak» mesafe) mânasiyle *ta* karşılığı olarak Rumeli'de söylenir; çak oraya gittim.

Bundan başka (zaman) manasiyle de görülür: al-ı-cak, belki (al. gu çağ) almak çağı, alma zamanı.

269 22) (§418) [3]

Aslı «geri dönmek» manasındaki *yan-mak* mastarının haliye siygası olan *yan-a* (geri dönerek). bk. D. L. T. III, 19. *yan-ku*: geri dönen, aks eden ses

270 35) gelmemiş [1]

Bu itibarla bu gibi yerlerde *yine* (=gene) kelimesi *rağmen* manasına gelir.

Ölürüm, *yine* (=ölmem ihtimaline rağmen) söylemem.. öl, *yine* (=ölmek ihtimaline rağmen) baygınlık gösterme.. İdamımı ferman buyursanız. sürgün etseniz *gene* (= bunları yapmanız ihtimaline rağmen) ben bu pencereyi kaparım — Falih Rıfkı.

Bu manadaki (yine, gene) yerinde aynı mana ile *de* de kullanılır. Bk. § 964.

277 12) *hiç* edatı [1]

Anadolu'da yer yer *h*)*eç* (ondan başka Lehçelerde de öyle), diye söylenen bu kelimeyi, müellif Farsça olarak işaret etmiş ise de, bu menşe bizce şüpheli görünüyor. Yklş. Yakutça aynı manadaki *eçi*, *eçe* kelimelerini: *eçi suoh* = hiç (= katiyen) yok (Yakut dili sözlüğü s. 274).

278 5) *helâ* dir [1]

Teşvik, tahrik, tembih manalı *helâ* ki, Arapça'sı aynı manada *hellâ*dır.

Halk ağzında yine bu manada olarak *ille* suretinde kullanıldığı olur: hepsi iyi, hepsi güzel, *ille* mavili.. Bk. § 476 3°a.

285 12) toi». [1]

Bu manadaki *ille* sözü *hele* söziyle müşterek olup, onun yerinde kullanılan bir çeşidi haline gelmiş görünüyor.

286 38) kullanılır. [1]

Yklş. Altayca'da *önce* mânasındaki *paya*, *pıya* kelimesini, lehçemizin aynı *öncelik*, *peşin* mânasındaki *pey* kelimesine: *pey akçesi*; *pey vermek*. Bunu, mânâca zıddı olan *ard*, *arka mânalı* Farsça *pey* (pey-rov = ardınca giden; pey-der-pey = ardarda; *pey-â-pey* = biribiri ardından «gelerek») kelimesiyle karıştırmamalı.

288 5) [1]

5° Mütekellimin kendi sorduğu şeyin sebebi, mahiyeti hakkında kendisinin de şüpheli bulunması mânasiyle «acaba».

10) ainsi ?» [2]

Sanki Kızıl Sultan dedikleri Abdülhamid'in mabeyni, hattâ haremi içinde bile tenkit ve muhalefet yok mu idi ? - Falih Rıfkı.

301 11) çıkamaz [1]

Biz bunu sadece *kırk* olarak biliriz; hattâ mastarını da yaparak *kırḳla-mak* («belirli bir hâdise günü başlangıç olarak» kırk günü doldurmak) derler.

304 21) (otuz), vs. [1]

Buna daha çok kullanılmış olan: *erba'-īn* (40), *ḫams-īn* (50), *sitt-īn* (60) kelimelerini de katmalı: sittin sene, erbea'in yıl (= 60 + 40) yıl gelmez olsun; hamsin rüzgârları, vs.

305 17) ancak.

Yek-pare, dü-cihan, seh-pa, cihar-yar, (penç-ab), şeş-hane, (heft-kalem) = yedi yazı nevi: [sülüs, muhakkak, tevki', reyhanî, rika', nesih, ta'lik], (hişt bihişt), (nüh-felek), sad-berk, hezār-fen, sad hezār āferin) gibi münferid.

18) kullanılır. [1]

Üstte görünen sayı durumlarına göre:

yek (1), *dü* (2), *se* (3), *cıhār* = *çār* (cār) (4), *penc* (5), *şeş* (6).

Bunların içinde, hattâ bazıları türkçe sayı adlariyle karıştırılarak kullanılan farsça mürekkepler de var:

1 *dü şeş* (6 + 6); *şeş beş* (6 + 5: *şeş-ü penç* yerine); *şeş cıhar* (6 + 4); *şeş-ü se* (6 + 3); *şeş-ü dü* (6 + 2); *şeş-ü yek* (6 + 1); *şeş sāde* 6 + 0)..

2. *dü beş* (5 + 5: *dü penc* yerine); *beş dört* (5 + 4: *penc-ü cihar* yerine); *penc-ü se* (5 + 3); *penc-ü dü* (5 + 2); *penc-ü yek* (5 + 1); *penc sāde* (5 + 0)..

3. *dört cıhar* (4 + 4: *dü çıhar* yerine); *cıhar (cār)-ü se* (4 + 3); *cār-ü dü* (4 + 2); *cıhār - ü yek* (4+1) = *çār yek* = dilimizde «cörtte bir» mânasiyle «*çeyrek*» şeklini almıştır; *cıhar sāde* (4 + 0).

4. *dü-s-se* (3 + 3: *dü se* yerine); *se bā dü* (3 + 2 = 3 le 2); *se yek* (3 + 1); *se sāde* (3 + 0).

5. *dü bāra* (2 + 2 = *dü bāre* yani: iki kere «2»); *iki bir* (2 + 1: *dü* [*bā*] *yek* yerine); *dü sāde* (2 + 0)..

6. *hep sāde* (0 + 0: *heme sāde*, yerine)..

306 8) «tout ouvert» [1]

Küçükleme ve azlama «diminutif» mânasında olunca, tercümesi «légèrement ouvert» olmak gerekti.

307 12) «petit chevreau» [1]

Bu misaldeki de öyledir: altım toprak, üstüm yaprak, yastıcağım taş idi «Ey gaziler» türküsünde.

309 22) hecededir [1]

li - li sıfatlardan sonra gelen - *ce* eki, o kelimeye tahsis mânası da verir ki, böylelerini - *lice* suretinde mürekkep ek saymak da mümkündür. Bunlar çoğu zaman has isimler vücuda getirir:

Çam-lıca, Kanlı (kağnılı?) -ca, Taş-lıca, Küp-lüce, Süt-lüce, (yer isimleri.. Bunlarda vurgu ilk hecededir).

Cins isimlerinde de aynı ekle görünenler ve bazılarını sıfat da yapanlar vardır ki, vurgu bunlarda son hecededir: *kap-lıca°*;

Süt-lü-cê (az sütlü) bir kahve; taş-lı-câ (az taşlı) bir pirinç vs (sıfat.. Bunlarda vurgu son hecededir).

314 29) kastediyor. [1]

Belki *koz(g)a-mak* (Karayım metinleri: harekete getirmek) ten; yklş. *kozga-l-mak*, *kozgu-n-mak* (Çağ: harekete gelmek, hareketlenlenmek, dalgalanmak); yine ykls. *kozgun*: dalgalanma (Kuzgun denizi «Hazer denizi?». Şu halde *közemen* (Belki aslı: *kozaman*) «başa geçip sürüyü» harekete getiren? (*Mirat-ül-lûgat*, Mehmet Rifat), aynı mânada saydığı *kösem* için: sürünün önünde giden koyun, «kāid» yani yedekçi diyor.

316 17) *elbise-lik*

البسه *elbise* kelimesinin kısa *i* vokali lehçemizde uzun söylenir. Yine aynı mânadaki اثواب *esvab* kelimesinin *v* si de halk ağzında bazan *p* söylenir.

326 39) görünmüyor: [1]

Buradaki misal ötekilere uygun değildir. Ötekilerin iki haddi arasına başka kelimeler giremez: onlar birbirinden ayrılmaz «inséparable» olarak kurulmuşlardır. Halbuki bu öylesi değildir. Bunda aynı kelimenin yan yana gelmesi kuruluştan değil, sonradan ve ârızidir; kullanışları da bir değildir: (kalemi olan kimse kalemini...) suretinde evvelkisi cümlenin faili, ikincisi mefulü rolündedir.

327 35) inci satıra:

yär-lü ve *su-lu* kelimeleri (yeri nerede ise o yeri, ve suyu nerede ise o suyu) mânalarında görünüyor.

333 17) - *dırlar* [2]

Müellif *dır-lar*, *dir-ler* de vurguyu - *lar*, - *ler* hecesinde göstermiş ise de, vurgu bu mürekkep eklerden evvelki hecede olur: *okumâştur-lar*, *biz-dê-dirler*. Bk. § 550.

335 26) - *ler* (- *dir*) [4]

Bu mürekkep ek, bu tertipte (çünkü *dir-ler* tertibi de var) olduğu zaman vurgu, - *ler* (-*lar*) daki vokale gelir: *çiçek-lêr-dir*.

336 24) yerine). [2]

Bizce buradaki - *lar*, - *ler* eki, isimlerde olduğu gibi kendilerine çokluk mânası getiren âlelâde bir cemi eki değil, «fiili yapan çok kim-

seler» yani çoğul halinde fail yerini tutan üçüncü şahıs zamiri rolündeki *onlar* (Azerce: *o-ḷar*) dır ki bu, fikrimizce kelimenin ilk hecesi aşınmış şekli olup, fiilin kendisiyle değil, yapanlariyle ilgilidir.

337 34) zaman) [1]

1. *Çocuk hasta imiş* (= Şimdi hastadır da haberim yok; veya kendi ifadesine göre şimdi hastadır.)

2. *Ben daha İstanbul'da iken çocuk hasta imiş.* (benim İstanbulda bulunduğuma rastlıyan geçmiş bir zamanda hasta idi de benim haberim yoktu. Veya, kendisinin veya başkasının ifadesine göre o zaman hasta idi.)

348 29) olmaz.

Bir başka *değmek* de (varmak, ulaşmak, dokunmak) mânalarını verir: *savuşun, değ - me - sin; akşama değin.*

354 8) § 483 var. [1]

Bu ekin aslı - *il*, *in* - olsa gerek; baştaki vokal düşmüş görünüyor: *yav - (u) ḷ . un / du.. yay - (ı) ḷ . ın / dı.*

358 34) rastlamaktadır [1]

Ancak müellifin verdiği son üç misalden *gür - ele / mek, tır - ma - ḷa / maḳ* hariç, ötekisi bu sıraya girmemek gerekti; *ır - gaḷa / maḳ* ise Altayca *gıḷa*-lı takımın bir çeşidi olup, *-ḳaḷa* - (- *kele* -) liler sırasına girebilir.

362 17) Müellife göre *anler* [1]

Ki, bu yalnız eski Osmanlı dilinde Tanzimata kadar devam eden ve yalnız kitap dilinde görünen zorlanmış bir şekil gibi dir, *anḷar* dan bozma olacak:

anḷer ki verir lâf ile dünyaya nizamat (Ziya Paşa).

17) [2] «zamirler cedveli» nin çeviren tarafından verilmiş tadilli ve izaâlısı.

364 38) vardır

Bununla beraber *gidelim* gibi iltizami siygasının çoğul üçüncü şahsında, failin kendisinin de beraber olacağı bir işde (meselâ *gitmek* işinde) başkalarını teşvik, tergip, tahrik durumunda, ve bazı hallerde sadece bir *istek* ten daha kuvvetli olan bir emir verme halinde bulunacağı düşünülürse, bunu da emir siygası içine almak yalnış olmaz.

41) verilmiştir

Ve belki müellif bunu bir fiil tabanı saymadığı için buraya almamıştır. Halbuki *h;ayda / maḳ* kelimesi (harekete getirmek, sevketmek) mânasında olduğuna göre [bk. aynı mânada: *h)ayla / maḳ* söz derleme dergisi ve: Arabayı çeken lâgar mandaları bir/nefer kalın bir değnekle *hayladı*. Ahmed Hikmet,] bu kelimenin, aslında *h)ayda*-tabanından *h) aydi/ñ* suretinde yapılmış tekil ikinci şahsa ait bir emir siygası olduğu anlaşılır

365 7) *diñle* [1]

Bunlar asıl şöyle olmak gereken hazif ve takdirli bir durumdadır, Hep siz söyle / (yiñ), hep ben dinle / (yim) ... Onlar değirmen gibi öğüt, / öğüt/ (= boyuna ağızlarının değirmenine lâf koyup habire öğütürler (= çene çalarlar.) Bu misâllerde müellifin ısrar ve devam dediği, birincisinde tekrar edilen *hep* kelimelerinin mânasından, ikincisinde ise *öğüt* sözünün tekrarından çıkıyor. Bunların birincisinde emrin tekrarı olmadığına göre, orada ilk ikinci şahsa emir siygası *siz* le mutabakat etmeyip *söyle/yin* yerinde, ve ikinci muhataba emir siygası da iltizami tekil birinci şahıs yerindedir; sonraki misalde tekrarlı muhataba emir siygası ise, muzari çoğul üçüncü şahıs yerinde bulunuyor ki, bütün bunlarda bir şahsın başka bir şahıs veya bir siyganın başka bir siyga yerine kullanılması hâdisesi vardır.

366 45)

295) NÂÇÂ SÖZLÂ . MÂ / SIG İRİN - ÇÜ - LÜG 296) SÖZ SÖYLÂ / YÜR-BİZoo
nekadar söylenmiyecek günahlı söz söyleriz

NÂÇÂ 297) IŞLA . N . MÂ / SIG IŞ IŞLÂ / YÜR - BİZ (HUASTUANİFT'ten).
nekadar işlenmiyecek iş işleriz

375 24 ايديسرم [1]

Müellif bunda yanılıyor: Vurgu - [*i*] *yor* temesinin başındaki [i] vokalindedir.

377 24) benzeşim [1]

Müellifin buna benzeşirlik demesi *i*, *ı* nev'inden yarı vokal olan *y* nin tesiriyle *e*, *a* ların *i*, *ı* ya çevrilip kendisine benzemesi dolayısiyle olacak. Halbüki beri taraftan *ag[a - a*, *söyle*-e kelimelerindeki iki *a*, iki *e* den biri (ı, i) olmak suretiyle, bunların arasında başkaca bir benzeşmezlik doğmuyor mu?

378 7) *sevmekte - dirler* [1]

Müellif, - *dirler* deki - *ler* hecesine ikinci bir vurgu işareti vermiştir ki, doğru değildir.

380 30) - *dirler*. [2]

Müsnet olan olumlu bir *fiil* veya bir haber sonuna-*dırLar (çalışkan*-

dır - lar, sev - miş° - dirler) geldiği zaman, vurgu bu mürekkep ekten evvelki hecenin vokalinde olur.

384 16) *sev - meli° - dir - ler* [1]

Müellif (380 de de olduğu gibi) sondaki *- ler* hecesine de haklı olmıyarak ikinci bir vurgu işareti vermiştir.

385 28) verre [1]

Müellif Fransızca'ya yaptığı tercümede yanlış olarak «sırçadan evde oturan komşulara.. taş atmamak gerek» manasını veriyor ki, metinde *oturan* kelimesinden sonra virgül konulmaması, onun bu yanlışlığına meydan vermiştir. Halbuki ata sözünde «kendisi sırçadan bir evde oturan kimse, komşularına taş atmamalı (çünkü onlarda karşılık olarak ona taş atarlarsa oturduğu sırçadan ev kendisinin başına yıkılır» denilmek isteniyor ki, mecaz manasiyle (kendisi kusurlu olduğu için başkalarına karşı zayıf bir durumda olan kimse, o başkalarının kusuru için dil uzatmamalı) demektir.

Şu halde bunun Fransızça'ya tercümesi şöyle olmalı idi : «(celui) qui habite une maison en verres, ne doit pas jeter de pierres à ses voisins».

387 21) söylence) [1]

Susturmak için değil, bayatlamış fikirlere, çürük iddialara karşı «aklıña (veya, aklına) şaşayım» gibi bir istihfaf manasiyle muhataba veya gaibe söylenir.

34) 10°, *b* [2]

Bazı yerlerde müzari siygası yerine kullanıldığı görülür : *aklıña* veya (*aklına*) *şaşayım* (= *şaşarım*) ; *eskiler alayım* (*alırım*), vs.

390 27) § 645). [1]

Hala Bursa'da *gel-se-z, al-sa-z* şekilleri kullanılır ki, bu *se-z, -sa-z* lar, eski *- se - vüz, - sa - vaz* (= *- se, biz - sa biz*) şeklinin bir bozulmuşu olacak.

391 6) § 1323) [1]

آلسغا «*al-sa-ga*» : Neden almıyor, muhakkak al-sın, al-sın ya «il faut bien qu'il (le) prenne ».

392 4) «dit-on» [1]

Bunlardan başka yine her basit siygadan yapılmış 1. hikâye, 2. rivayet mürekep siygalarının ayrıca her birine *ise* katılmakla yapılan katmerli mürekkepleri var ki, müellif bunları kayıdetmemiş bulunuyor ; bk. s. 409, haşiye.

409 28) (*besli-yor-muş*) [1]

Böylelerinde şart unsurunu hikâye unsurundan öne alarak kullanmak, şivesizlik olur :

(Bu ilacı alan kimsenin başı ağrıyor *saydı* (*duysa* = ağrıyor-idi-iyse, yerine?) baş ağrısı kayb oluyordu (Günlük bir gazeteden, 1950).

38) *sev-miş* { (i) dim , (i) dik / (i) diñ , (i) diñiz / (i) di , (i) diler } (i) se [1]

Evvelce de temas ettiğimiz üzere, yanyana gelen iki kelimeden birincinin sonunda, ikincinin başında çeşitli vokallerden ikisi bu u bilir ki, bu durum *koşa* «hiatus» dediğimizdir.

1. İki vokal, isim nevinden iki ayrı kelimede olur ;
2. Evvelkisi isim nevinden, ikincisi fiil şekillerinden biri olan iki kelimede olur ;
3. İkisi de fiil olan iki kelimede olur.

1. İsim nevinden iki kelimede olduğu zaman, a) ilki tek heceli ise bazan vokal düşer : *n'asıl* (= ne asıl); *n' için* (= ne için) ;

b) İlki çok heceli ikincisi tek heceli ise, çok zaman aralarına bir *y* girer : *söylese y)a, almadı y) a* (= *söylese a, almadı a*. Mak. olabilir a, sevmez a..)

2. Evvelkisi isim nevinden biri, ikincisi fiil şekillerinden biri olan iki kelimede ise, 1. maddesindeki a) da olduğu gibi ilki tek heceli olduğu zaman bazan vokal düşer, (çok zaman lehçelerde:) *n'ola* (=*ne ola*); *n'eylersin* (= *ne eylersin*), *n'ittin* (=*ne ittin*) vs. Bu gibilerinde birinci hecenin kalan tek konsonu ikinci kelime ile kaynaşıyor.

3. Ikisi de fiil olan kelimelerdeki koşa durumuna gelince :

(i)di + *(i)se* arasındaki koşa durumunda iki *i* den ikincisi ya uzar, veya *y* ye çevrilir

haberiniz var (*idi ise*) > *idise, idiyse*.. *bul* / (*du ise* > dīse, diyse, duysa) ; bilmiyor / (*du ise*) > *duysa* veya *dise, diyse*, gibi. Daha doğrusu *y* ye çevrilmek meselesi bizce şöyle olmaktadır : ilkin iki *i* arasında bir *y* sesi doğuyor : *idi* (*y*) *ise* ; sonradan böylelerindeki *y* ler kaypak-konsonlardan olduğu için, alt yandaki vokali düşürüyor : idi *y* (.) se [Bu hâdise *yay* (*ı*) *lım*, *oy* (*u*) *lum* gibilerindeki *y* lerin alt yanlarındaki *ı, u* ları düşürmesi gibidir : *yay* (.) *lım*, *oy* (.) *lum*...]

Bunların kendilerinde koşa durumu olmıyan öteki şahıslarında ise, *ise* nin *i* si muhakkak düşer :

O zaman çalışkan değil [*idim* (*i*)*se*] = idim ...;

Siz o zaman bize gelecek [*idiniz* (*i*) *se*] = idinizse ....

Aynı durumlardaki (*i*) *di*, (*i*)*miş* kelimelerinin başındaki *i* ler de bu hükme uyarlar :

taleb(*e i*)di (= talebe *y*di.; görmes*e i*)di(= görmese *y*di) ; maksat bu *i*miş (= bu *y*muş) ; öyle şey olur m(*u i*miş (= mu *y*muş). vs. (Sonu vokalli kelmelerden sonra gelen (*imiş*'lerin baştaki vokalini koşa dolayısiyle hazfederek meselâ : /*bu-muş, olsa-mış*/ gibi bir söyleyiş tarzı az dahi olsa bazı çocuk ağızlarından işitilmektedir.)

Haber rolünde bir isimden veya basit bir siygadan sonra gelen hikâye- şart *idim* + *se* şekli, (*dim* + *se*) suretinde başları *i* siz kullanılamaz:

Rahatsız *idi* + (*i*)*se* (di+se ??); bunu vaktiyle böyle yazmış *idim*+*se* (dım + (i) se ??).

Kendilerinde (*i*)*di*, (*i*)*miş*, (*i*)*se*, şekillerinden biri bulunanlarda veya ikisi yanyana gelmiş olanlarda baştaki *i* lerin biri, veya her ikisi söylenişte hafiflik sağlamak maksadiyle de düşürülür:

Gelir + ise (= gelir + se); okuduñ + ise (= okuduñ + sa), biliyor idiñ + ise (= biliyor + duñ ise, duñ sa); bilmiyor + idiñ + ise) (= bilmiyor + duñ + ise.. (bilmiyor + dun + sa) gibi.

412 30) anlaşılır.

İsim cümlelerinde görüldüğü üzere, müsnet «prédicat» ismiyle cevher fiili arasına giren aynı unsurların yani *mi, gibi, değil* kelimelerininin *yazmış* temesiyle *im* sonluğu «terminaison» arasına niçin girebildikleri bundan da anlaşılabilir.

424 1) *yap-ma-sı ḳolay* [1]

Bunun yapma-sı terkibi, bunun (yani bu işin) yapılması yerinde olup fiilin malûm şekline rağmen, meçhul mânadadır. Şu halde meçhul şekilli muadili olan bu *yapma* kelimesi, ait yanındaki mülkiyet(izafet)gaip zamiri olan -(*s*)*i* ye aittir ki, o da bu *yapılma* kelimesinin fail naibi olup, *iş* kelimesinin yerini tutmaktadır. Halbuki *işin yapılması*,(meçhul bir kimse bir işi yapma) değerinde olduğu için, evvelce fail naibi dediğimiz *iş* kelimesi, hakikatte *yapılma* kelimesinin mantıki mefulü demektir.

21) yeri var. [2]

Halbuki bunda isimcil mahiyetten ziyade fiilcil mahiyet var gibi görünüyor.

427 25) *alâmeti dir* [2]

Yani açıkçası, faili olan şahsın yerini tutan izafet zamiridir ki, bu takdirde o şahıs kim ise, bu zamirin mercii olur.

429 20) yoktur [4]

Müellifin yukarı (§ 718) dan beri gelen bütün mülkiyet lâhikalı hades isimleri hakkındaki hareket noktası, bunların alelâde izafet terkibi "rapport d'annexion„ olmaları esasına ilkinden dayansaydı, bütün buna dair olan izahlar tek cepheden yapılmak suretiyle daha kolay olurdu diye düşünüyoruz.

432 3) olabilir. [1]

«Bazan» kaydı bizce lüzumsuzdur: Böyle yabancı hades isimleri türkçe'nin (etmek, eylemek, kılmak) gibi yardımcı mastarlariyle kullanıldıkları zaman, kendilerine ait olan mefulleri, o yardımcı mastarların hazif ve takdir edildiği her yerde tabiî olarak ayniyle muhafaza ediyorlar: kaleyi *teslim* (etmek)den ise...; mektubu bulunduğu köye kadar *irsal* (eylemek) maksadiyle...; bu arzusunu *temin* (kılmak) yolunda, vs.

Bunların izafetli hallerinde de yardımcı fiiller hazif ve takdir edilmiş durumda kullanılabilir: kalenin teslim (edilmesi) nden vazgeçtiler.

433 9) (§ 865). [1]

Lehçemizde ancak birden fazla heceli kelimelerde görülen -*ken*,-*ḳan* eki, katıldığı fiile mübalâğa (= tekid, şiddet, tekrar, devam gibi şeyler) mânası verir: *çalış - ḳan*; *aḷın - gan*.. *dövüş - ken*, *çekin - gen*. (Bunların dışında (*i - ken*, *gel - ken* gibi birkaç eskiden kalma müstesnalar için, bk. § 865); Bu ekin tek hecelilere katılarak kullanılmasına lehçemizin tecvidi müsaid görünmüyor: *yat-kan*, *oḷ-gan*.. *pişken*, *gez-gen*) denilemeyip, böylelerinde -*eğen*, *ağan* gibi mübalâğa eklerinin başka bir çeşidi kullanılabiliyor: *yat - ağan*, *oḷ - ağan*, *piş-eğen*, *gez-ağen*. Ancak bu da muttarit olmayıp her fiil kökünden yapılamıyor. Meselâ al-ağan, gül-eğen, iç-eğen, yaz-ağan, vs. olmuyor. (Fakat terimler için böylelerine cevaz vermek iyi olur)

Mübalâğasız fail ismi eki olan-*y)an*,-*y)en* ise, tek veya çok hecelilerin hepsinde kullanılır: *bil-en*, *çalı-şan*, vs.

436 23) qui brûle» [4]

-*y)en*, -*y)an*lı olanlar hal ve mazi zamanlarına delalet ederler; - *mak*, (-*mek*) *de olmak* (*bulunmak*) mastarından yapılanları da, bu arada söylemek gerekti; - (*ma*) *makta*, - (*me*) *mekte* olan (bulunan) suretindekilere misâl:

Binayı yık - makta olan ameleler, yık - ıl - makta bulunan evler, vs. Yardımcı (olmak, bulunmak) dışındaki fiillerle yapılan aynı şekiller, bu hükme girmez:

Söylememekte (söylememek işinde) inad eden çocuk; ağzına bir şey koymamakta (koymamak hususunda) devam eden hasta, vs.

437 26) 133:

«à (celle) qu'on n'a pas entré = duhul olunmaduga» misalinde kaldırılmış olan mevsufu yerine isim olarak kullanılmış. A.U.E.

28) § 753). [4]

Bu fiilcil sıfatlar malûm fiilden yapıldıkları zaman belirtikleri (mevsufları) o fiilin faili.. meçhul fiilden yapıldıkları zaman ise, o fiilin fail naibi. (fail vekili yani mantıkî mefulü) olurlar.

438 25) l'imagination». [1]

Başka bir misal (Divan Edebiyatından):

Dilber olurduñ kulaklar görmedik, göz duymadık,
Sürme çeksem gûşuña (= kulağıña), mengûş (= küpe) taksam çeşmiñe (= gözüñe)..

439 19) bildirir. [2]

Şöyle izah edelim: *okuduğu* kelimesi ya mastar, ya sıfat, veya mevsufu yerinde sıfat (= isim) durumunda olur: (Nitekim gelecek zamanlı *y) ecek* li kelimeler de böyledir.)

1. Onun bu kitabı okuduğ-u (= geçmiş veya şimdiki zamanda okuması) anlaşıldı.

2. Onun *okuduğ-u* (sıfat) kitap, bir romanmış.

3. Ve sonra her sıfat, mevsufu yerinde kullanıldığı gibi, bu da mevsufsuz sıfat yani isim rolünde bulunur:

Onun okuduğu (.), bir romanmış.

Bu haliyle kelime, 1. numaradaki mastar manalı kullanışla iltibas

edebilirse de, bunun hangi rolde kullanıldığı, ibarenin gelişinden gidişinden belli olur.

Bu *dık*-lıların müteaddi mânalı olanları, *kır-ık, dö-kük* gibi *-ık, -ik* li, ve *tut-kun, üz-gün* gibi *-kun, -kün* lü sıfatlarda nasıl «kırılmış, dökülmüş, çok tutulmuş, çok üzülmüş» yerinde meçhul mânalarla kullanılmış ise, bunlar da öyledir: *tıl - dik* (= bilinmiş, bilinen), *bul - duk* (bulunmuş, bulunan).

sıy - dik kelimesi, (işenti) mânasında olarak bunlardan sayılabilirse de, mastarı lâzım olan bir teşekkül görünüyor ki, böyleleri müteaddî ve lâzım mânaları düşünülmeyen âlelâde isimlerden sayılabilir.

Meselâ *bil - diğ - im - i* (=mazide veya hal..e bilmek işimi) anladı (Mastar mânalı).. *bil - diğ - in* (= mazide veya halde kendilerini bilmek işi sana ait olan - insanlar (sıfat manalı).. *o senin bildiğin değil* (= mazide veya halde bilmek işi sana ait olan kimse veya şey) değil, (mevsufu yerinde isim gibi kullanılan sıfat).. *bir bildik bulsak da sorsak* (= bilinen, tanınan kimse, biliş), (âlelâde isim). Bütün bunları birbirine karıştırmamaya dikkat etmeli.

24) görülecektir. [3]

- Dığım, - diğim li olup mazi veya hal zamanına delalet edenler, sadece hal zamanını bildirmek için aynı yapılışa uyarlar: almakta olduğum mektuplar, gezmekte bulunduğunuz yerler. vs.

442 6) 1.680; [1]

çak kelimesini zaman ve mesafe manasiyle belki *çakrım* kelimesinde de bulmak mümkündür.

443 33) à manger? [2]

Okuyacak kitap, gidecek yer, oturacak ev misallerindeki ortaç sıygalarını müellif. meçhul manalı olarak «okunacak, gidilecek, oturulacak» diye sayıyorsa da, bizce mesele şöyle olsa gerek: «niyet, arzu ve temenni» manalı istikbal şeklindeki ortacın bu manalarından başka «lâyık, müstahak, elverişli, yarar, uygun, müsait, münasip, mümkün, gerekli, vs.» gibi ayrı manaları da vardır:

O kör olacak (= kör olası, kör olmaya mustahak) herif karşıma çıkmasın;

Kanı içine akacak (= akası, akması gerekli) bir zalim o;

Bu adı batacak (= batası, batması arzu ve temenni edilen) hastalık gene mi ortaya çıktı:

Okuyacak (=okumaya elverişli) kitap arıyorum;

Gidecek (=gitmek için münasip, uygun) bir yer kalmadı;

Köyün içecek (=içmeye yarar) suyu yokmuş;

Oturacak (=oturmaya elverişli) ev bulmak bu zamanda pek zor oldu;

Onlarla uğraşacak (= uğraşmaya yeter) vaktim yok;

Hastanın yataktan kalkacak(=kalkmaya müsait) hali mi var, vs..

Görülüyor ki, bütün bu misaller içinde meselâ (kör olacak, adı batacak) gibi hiç de kör olunacak, adı batılacak? gibi meçhul manasına elverişli olmıyanlar var.

Bu -*y) acak* lı siyganın mevsufları hazf edilip isim yerinde kullanılanları da var:

Geleceği (=gelme niyeti) varsa göreceği (görecek bir karşılığı) da var;

Daha çok çekecekleri (zahmet) var; alacağın (iyi veya kötü göreceğin bir karşılık) olsun; bk § 779.

Bunlardan başka bu siyga, *olmak* yardımcı fiiliyle mürekkep halinde istikbal zamanı manasından sıyrılarak «bulunduğu meslek ve mevkie yakışır bir durumda veya harekette bulunmıyan manasiyle veya bulunduğu meslek ve mevkide kusuru olmayıp sadece kendisini istihfaf maksadiyle: *akrabam olacak* o zatı şerifin? bana etmediği kalmadı; *komşum olacak* o efendiye söyleyin, bir daha çocuğumu dövmesin: *kaptan olacak* o hayduda söyle, oğlumu gemisinden bıraksın vs yollu bir sıfat rolünde bulunuyor:

Marangoz *olacak* o adam güzelim dolabımızı berbat etti;

Kocan olacak o kumarbazı evde gören kim?

Bu gibi yerlerde mürekkep fiil halindeki meselâ «marangoz olacak» gibi teşekküllerden evvel (sözde) kelimesi hazif ve takdir edilmiş olmalı.

Yine bunun eski bir çeşidi olduğu anlaşılan (bak. 369.45, 'SÖZLÄMÄ/SIG, IŞLÄMÄ/SIG) = - *yla.* sı da da (§ 792) hal böyledir.

Bir de karşıya bakasım (=bakma arzum, bakacağım) geldi;

Çocukları çok gör-esim (=görme iştiyakım, isteğim, göreceğim) geldi.

Bak § 794, ve yukarıki ilk misallere.

456 39) şekli olan - *si* dir. [1]

İzah edelim;

Fiil köküne katılan -gü, -kü eki eski türkçe'de (-mek, -mak) gibi mastar alâmetidir de; (bak Mu'in-ül-mürid, müteaddit yerlerinde)... Lehçemizde de (bil / gi, gör / gü, say / gı, duy / gu) gibi kelimeler, bu eski mastar şeklinin kalıntılarıdır.

Yine fiil köküne katılan -*ıg*, -*ig* de eski türkçe'de (-mek,-mak) gibi bir mastar alâmetidir (Bk. D. L. T., 1 s. 25. 26); nitekim lehçemizde *iliş / ik* (yani ilgililik, münasebet) gibi kalıntılar bu eski mastar şekilleridir.

- *sı*, - *si* veya - *sa*, - *se* ekine gelince, bunun çeşitli mânaları vardır:

1. Aslı olan - *sıg*. - *sig* (D. L. T, III. s. 93), isimlerin sonuna teşbih için getirilir: *kul, - sıg er* = kulsu, kölemsi adam; *oğlan - sıg*=oğlansı, *bek - sig* = beysi, beyimsi; *er - sig* = erimsi, erkeksi.

Bunda asıl teşbih edatı olan kısım - *sı* olup, *g*, (*k*) sadece faillik bildiren kısım olduğuna göre, bu - *sıg*, - *sig* eki mürekkeptir; bundaki s konsonu *c* ile değişerek zamanla lehçemizin tasgir edatı olan -*cık*, - *cik* ekini vermiş görünüyor; sondaki *g*, *k* konsonları düşmüş, bir taraftan da «bir şeye meyl veya mensubluk» mânasını almış olarak lehçemizin -*ci* - (-*cı*) (-*çi-çı*. - *çü-çu*) ekini veren de bu -*sı* (aslı: -*sig*) eki olsa gerek: *kitap-cı*, *felsefe-ci*, *mektep - ci*, *mektup - cu*, vs.

Bunun -*se* şeklinde olanı da yine *c* değişimiyle «mensupluk, lâyiklık» mânasında - *ca*, - *ce* ekimizi vermiş bulunuyor: *insan - ca*: insana lâyık; *türk - çe* türke ait (dil) gibi.

Yklş. sürünseme > surünceme : s > c değişimiyle.

Bahsı geçen *-sig* ekinin eski *-gü* lü veya *- ig* li mastarlara katılmasiyle meselâ *tilä / gü- sig.. kül / üg - sig* suretinde sıfatlar vücuda gelmiş ki, zamanla bunların orta ve sonlardaki boğazlıları iki vokal arasında ise *y* ye çevrilerek, değilse düşerek ve *s* leri de *c* olarak ve sonra vokalce de değişerek: *t (d) ile / ye . cek.. t (d) ile / yi . ci.; t (d)ile - ye - si ; k (g) ül / ü - cü.. k (g) ül / e . si* şekillerini doğurmuş görünüyor.

Şu halde *- g) i-sig* (= *- gü . si . g*) şekli *y) esi, - y) ici, - y) ecek* şekillerinin anası oluyor :

Bu *- sıķ, -sıg* (ve ahenge uyarak çeşitlenmiş öteki) şekillerinin daha eski metinlerde doğrudan fiil köküne getirildiği de görülmektedir. (HUASTUANIFT) den:

222)	POŞI - I zekât	ARIG temiz	NOMĶA dine	ANÇULA/SIK hürmetle verilecek
223)	TÖRÜ ayin	BAR var	ÄR/TI-I idi	oo
246)	VOS (U) NTI - I boş olarak	OLUR/SUĶ oturacak	TÖRO ayin	BAR var
247)	ÄR/TI - I idi	oo		
295)	oo NÄÇÄ ne kadar	SÖZLÄMÄ/SIG söylenmiyecek		IRİNÇOLÜG çirkefli
	SÖZ söz (ler)	SÖZLÄ/YÜR BİZ söyleriz	oo	NAÇÄ ne kadar
297)	IŞLÄMÄ/SIG işlenmiyecek	IŞ iş (ler)		IŞLÄ/YÜR BİZ işleriz
310)	ALKAN/SIĞ dua edilecek	TÖRÜ ayin	BAR var	ÄR/TI - I oo idi

Lehçemizde aynı *- sig* ekinin vokal değiştirmiş ve boğazlısını düşürmüş çeşidi olan *- si* eki, zamanla (arzu, talep, iştiha, şehvet) mânalarını da almış ki, lehçemizde şöyle mastarlar görüyoruz:

su . sa/maķ = (canı) su istemek ; *pogur . sı/maķ*=(dişi deve) pogur dedikleri deve aygırına iştahlanmak; *düğe . si/mek* = (boğa) düğe dedikleri doğurmamış ineğe şehvetlenmek ; *gül . üm . se /* mek = gülmeye meylet- mek, güler gibi yapmak.. *sürün . se /* me,> (sürün . ce / me)= sürünmeye meyletme.

Fiil köküne eklenme halinde gördüğümüz (arzu, istek) mânalı mürekkep *- y) esi* (= gü . si) ekli kelimeler, ayrıca izafet (mülkiyet) zamirleriyle meselâ :

gör / esi - { m.. miz / ñ.. ñiz / (si).. leri }

şeklini alır ki, (bana, sana ona ait görme arzusu) demektir ; yalnız gaibe izafetli zamiri *s)i* eki, kendinden evvelki (arzu, istek) mânalı

-si i e yan yana gelince biri hazfedildiği için, aynı şekil hem izafetsiz, hem izafet i mücerret rolünü görmektedir:

gör esi 1 görme arzusu, 2. ilânın görme arzusu. (*gör-esi-si* yerine)

-gü, -kü lü masdar şekilleri ise, bu izafet zamirlerini doğrudan alır:

tilä/gü- (§ 793)	*m.. müz* / *ñ.. ñüz* / *si.. leri*	*ye/gi-* (§ 798)	*m.. miz* / *ñ.. ñiz* / *s) i.. leri.*
yıgl.a/gu- (§ 798)	*m.. muz* / *ñ.. ñuz* / *sı.. ları*		

Şu halde buradaki *-si*, (arzu ve talep) mânalı olan değil, bunların gaibe (üçüncü şahsa) izafet zamiri olan (ve müzafün ileyh rolünde bulunan)-s) *i* dir:

tilägü si turur = dilemesidir.

Müellifin bunda gördüğü arzu ve talep mânası, aynı mânayı veren mastar *tilägü* (= dilemek) ten geliyor. Halbuki:
yıglagu.sı käl. üp (ağlaması gelip),
yigi-m kılä.di (yemem geldi)
cümlelerinde alt yanlarındaki (gelmek) masdarının delâletiyle (ağlama, yeme) mastarları, (ağlama hali, yeme hali) mânasından aşarak (arzu) mânasını cümlenin mefhmumundan alıyor.

458 27) "comme si l'on donnait,,) [1]

ver-esi (aslı: *bir-esi*) kelimesi (ileride geri vermek istenilen şey) mânasiyle *borc* dediğimizdir ki, bu *borc* kelimesi dahi ya *biresi* («Kaz.» IV. Rad.) den, veya *ber. iş* (Rad. IV. «Ta.») ten bozma gibi görünüyor. (Muk. Rad IV. «Alt., Tel.» *Pur-u*; yine muk. D.L.T I, 75 *bir. im*; I, 427 *bir. gü.*)

Otto Donner'in Sibirya'nın Minusinsk müzesinde olduğunu söylediği ve Çin parası diye bahs ettiği asıl bir Türk parası üzerinde yazılı olup, kendi okuyuşumuza göre burada verdiğimiz şu ibarede de bu kelime borc mânasiyle anlaşılıyor. (Satırlar ve harfleri soldan sağa okumalı)

ꓘ ↑ ꕯ Y	⅃ Γ ᚺ	ǀ ꓘ Ч ✶
Bⁱ Rᵉ S İ	ªLᵘPªN	SªBᵘR Mª
Borc	alıp da	savurma

(İkinci kelime sonundaki ᚺ, kalını olan), ve üçüncü kelimedeki ꓘ, kalını olan ◡ şekli yerinde kullanılmış; ve üçüncü kelimedeki son konsondan sonra vokal verilmemiş ise de, bütün bun-

lar Yenisei yazılarında, hattâ nisbeten az da olsa, Orhon yazılarında da görülen şeylerdendir.

460 46) anlaşılıyor.

Bak, bu eserde verilen Orhon yazılarından ve D.L.T. den alınmış misallerdeki böyle siygalara; yine bak. 456 ncı sahifemiz haşiyesinde verilen HUASTUANİFT'ten misaller içindeki SÖZLÄ/YÖR BIZ (296) ve IŞLÄ/YÖR BIZ (297) kelimelerine.

466 2) *sevmiş oļmak* [1]

-miş oļmaķ şeklinin *buļunmak* filiyle *- miş buļunmak* suretinde kullanılanı da olmakla beraber, aralarında mâna farkları vardır:

Buraya gelmekle sizi de gör / *müş oļdum* (= «her ne kadar sizi görmek ciheti hesapta yani tasavvurda yok idiyse de» buraya gelmek neticesinde o da oldu);

Bu kira evinden hoşnud değilim, fakat ne yapayım bir kere içine gir/*miş* buluudum (= evi tutup içine girmiş olmam «öyle» bir olup bitti teşkil etti «ki, artık geri dönmenin bence imkânı yok»).

4) *sevmekte oļmaķ* [2]

-mekte oļmak şeklinin *buļunmak* yardımcı fiiliyle *-mekte buļunmaķ* suretinde kullanılanı da varsa da, bunların aralarında hiç fark yoktur. Bundaki *buļunmak* fiili, *oļmak* rolünde yardımcı bir fiildir. Halbuki *-miş buļunmaķ* taki *buļunmak* fiili yardımcı değil, *kaļmaķ* gibi müstakil mânalı bir durumda mastardır: girmiş bulundum (= girmiş bir durumda kaldım).

467 25) [1]

Her zaman ve her ortacla değil, Bk. s. 466, haşiye [1] ve [2].

470 22) (§ 593) [2]

Yardımcı *bil-mek* kökünden sonraki *-y)a -y)e*, ve eski şekliyle *-y)u -y)ü*, ve daha eski *-gu, -gü* mastar ekinin boğazlısı düşmüş şeklidir. Şu halde aslının mânası: *sevme bilmek* olacak.

471 10) pas?» [2]

Ötekisinde olduğu gibi bundaki *-y)a, -y)e* ve eskisi olan *-y)u, y)ü*, daha eski bir mastar eki olan *- gu, -gü* nün kalıntısı olsa gerek. Şu halde *açı ver-mek* (= *aç-gu bir-mek*) açma(ya) razı olmak demek olur.. (mk. *bir-mek* yani vermek, ve *bıraķmaķ*) = teslim ve rıza göstermek.

472 14) III, 6) [1]

Böylelerinde de ilk unsur eski bir mastar eki olan *- gu, - gü* nün *-yu, -yü* şekline çevrilmiş kalıntısıdır: düşe (*düşkü* > *düş-ü*) = düşmek «de») yazdı (eksiklik, hata etti).. (Fransızca'nın: «il a failli de tomber» ifadesi gibi.)

32) § 827, [2]

Böylelerinde de durum aynıdır: Okuya (= *okı-ga* > oku-ya > oku-ya = okumak «da») dur («devam ve sebat et)..

476 3) olanlara veriyoruz.

Mürekkep mastar (ve fiil) ler bizce yalnız yardımcılarla yapılanlardan ibaret olmayıp, şöyle bir takım teşkillere dayanır:

A. Yardımcı olanlarla yapılanlar:

(Birinci had): öz türkçe veya şark ve garp aslından yabancı (alem, sıfat, mastar, zarf nevinden insiraflı, insirafsız, izafetli) bir veya bir kaç kelime olur.

(İkinci had): öz türkçenin lâzım veya müteaddi yardımcı mastar ve fiillerinden biri olur ki, şunlardan ibarettir:

1 Lâzım yardımcılar,

Olmak, bulunmak (1. mevcut olmak, 2. bir yerde hazır olmak, 3. keşif ve icad edilmek mânalarından ayrı) mastar ve fiilleri:

Bunu size bir *yardım olmak* üzere yapmış.. ona bir *yardımda bulunmak* lâzımdır.. Bu paranın ona bir *yardımı olacağını* düşündük. *Hasta olmak* ne fena.. Böylesi daha *mükemmel olur* ..

Satrançta *mat olan* kim.. *orada eşi dosta olduğundan* bahsediyor.. bu kitap *senin olsun.*

[Bunların bir de ayrıca: olunmak, bulunulmak, bulundurmak, bulundurulmak, vs gibi kullanılır olan özgeleyenli şekkilleri de vardır ki, içlerinde lâzım ve müteaddi olanlar da görülür:

Hastanın yanında bir *doktor bulundurulsa* iyi olur.. Eşyalar gümrükte *muayene olunacak*.. saat ikide orada *hazır bulunulsa* fena olmaz.. cebinde çok bir *para bulundurmaz*. kendisine öyle bir *nasihatta bulunulmuş.*

2. Kendisi kullanılmıyan *imek* mastarından türeme *idi, imiş, ise, iken* fiilleri:

Bu hal, kendisi için büyük bir kazanç *idi*.. Çocuklarla konuşan adam bir öğretmen *imiş*.. kendisi dokto*rsa* gelip bu yaralıya baksın.. biz İzmir'de *iken* o burada *imiş.*

Müteaddi yardımcılar:

Etmek.. (mastarı yerinde olarak sadece muhatap ve gaibte kullanılan ve failine saygı manasını veren) buyurmak. (ötekilere nazaran daha az kullanılan) kılmak.. (birinci hadle bildirilen mefhuma mastarlık manası veren) yapmak. (yine etmek mastarı yerinde olarak sadece yazı dilinde ve *etmek* ten daha az kullanılan) eylemek.. (*eylemek* halk dilinde evveline [n'] gelmiş olarak) mahdut birkaç fiil şahsında kullanılır. N'eyleyim. n'eylemeli, n'eylersin, n'eyleye: öyle parayı n'eyleyim, n'eylersin.

yap. mak da, yardımcı fiil olarak yabancı dilden tercümelerle gittikçe yerleşir görünüyor.

Sizi *rahatsız etmek* istemem. Odanın her tarafını *altüst etmişler. Af buyurun,* ziyaretinize gelemedik. Kendisini *memnun kılacak bir* haber getirdim.. *Kopye yapmaya* çalışan talebeler kendilerine güveni olmıyan talihsizlerdir.. Bunu böyle *mutalâa eylemek* yerindedir.

Eylemek matarından mādasında bunların bir de *edilmek, ettirilmek, edinmek.. buyurulmak.. kıldırmak, kıldırılmak, kılınmak.. yaptırmak, yaptırılmak, yapınmak, yapılmak,* ve müşareket şekilleri hariç, özgeleyenli türlü şekilleri de vardır ki, içlerinde lâzım ve müteaddi olanlar da görülür:

Hasta *muagene ettirildi..* Bu yıl yeni okullar açılmasına *gayret ediliyor..* Bu işi kendisine *vazife edinmiş..* Mektebe *teşrif buyurulursa* çocuğu kaydederler.

Abdestsız *namaz kılınmaz.. kıldırılmaz.. namazı kıldıran* kimdi. O bir yeni *elbise yapınmış,* gördünüz mü.. İmtihanlarda *kopye yaptırılmamaya* dikkat edilir

B. Yardımcı olmıyanlarla yapılanlar:

Bunlar iki türlüdür:

1. Kendilerini teşkil eden hadlerden her ikisinin aslî mânalariyle kullanıldığı mürekkepler:

Kendisini odaya *dar attı* .. O vakitler büyük bir kıtlık *baş gösterdi* ...

2. Kendilerini teşkil eden hadlerden yalnız birisinin veya her ikisinin aslî mânalarından gayri bir mâna ile kullanıldığı mürekkepler (ki böyleleri asıl *deyim* dediklerimizdir):

Bu iş ona *güç geldi..,* o söz *gücüne gitmiş...* keşki ümitleri *boşa çıkmasa* .. bunu *anlamazlıktan geliyor...* siz ona *göz kulak olun...* *Topu atmak* sırasını bulmuş... *canına tak demiş* . kimseye *kavuk sallamaz..* hiç birinin *burnu kanamadı...* artık o dükkânı *gözden çıkarmış...* hemen *yelkenleri suya indirdi..* biraz daha söylersen *küplere biner.*

Bütün bu mürekkepleri vücuda getiren hadlerden birincisi, ikinci had olan mastar veya fiilin:

1. (Fiil cümlelerinde ise) faili olur: kan oturmak, gözü ısırmak, leke basmak, göz *göre (rek),* allah vere *(versin).*

2 Mefulü olur: koz koparmak, toz kondurmak, dua etmek, ah etmek, haber almak, taş atmak, kin gütmek, namaz kılmak, tüğ dikmek, yarasına tuz biber ekmek, baştan çıkarmak, hoşa gitmek, kan *(kanlı yaşla)* ağlamak..

3. (Bir muzafünileyhiu) tasrifsiz veya tasrifli muzaf halinde faili eya mefulü olur. *Yüzü gülsün, başı ağrıyor... adı çıkmış... gözü kalır* insanın (tasrifsiz)

aklı başından gitti..., gözünü budaktan esirgemez... içi içine sığmıyor .. saçını başını yolmuş ... sağına soluna bakmaz.
(tasrifli)

4. Zarfı olur: bu bana *güç geldi.. tek durar mu* elinde çiftesi var.. adam, *boş ver..* (?) herkesi *memnun etmek* kabil mi.. Kaç gündür hasta *dışarı çıkmıyor.*

5. (İsim cümlelerinde) müpteda olur. *bülbül olsam* kona(da)bilsem dallara.. *zaman olur* ki hayali cihan değer.. *gün olur* ağzına bir lokma birşey koymaz.. daha *neler olsun* istiyorsunuz.

Siz *ne oluyor*.. bunu *kim* r..

Haber olur:

Kardeşiniz *öğretmen imiş*.. ger ben *ben isem* nesin sen ey yar?.. (A. Hamid) o *yüzbaşı iken* amcası *haber aldı*.. o gün ben *hasta idim*... sizi tekrar gördüğüm için çok *memnun oldum*.. herşey herşey *sizin olsun*, bana kitaplarım yeter.

***

Mürekkep mastar ve fiillerin bir takımı ayrılır «séparable» bir takımı ayrılmaz «inséparable» yapılışta olur. Ayrılmaz olanlar hadleri arasına başka kelime unsurları giremeyip daima yanyana kullanılanlardır ki, yardımcı fiillerle olanlar böyleleridir:

Siz ona çok *yardım etmişsiniz* (meselâ: yardım *çok* etmişsiniz, denmez).. o vakit mektepten izinsiz ayrılmak şiddetle yasak edilmişti. (Meselâ: yasak *şiddetle* edilmişti, olmaz).

Yardımcı mürekkepler dışında kalanların kimi ayrılmaz kimi ayrılır nevinden olur:

Ayrılmaz «yalın halinde»: Anlamazlıktan gelmek, yaşını başını almak, traş olmak, sakal koyvermek, baştan çıkarmak, akla hizmet etmek, vs.

Ayrılır) Zora dayanmak, aklına uymak, içini dökmek, içi açılmak, işi yoluna koymak vs.

(Bütün bunların haricinde olarak esasen zarfı rolündeki kelimelerle yanıbaşlarındaki mastar veya fiillerin arasına girememek ciheti ayrı bir meseledir).

Yukarıda bahsi geçen ayrılır ve ayrılmaz mürekkeplerin bu durumlarını sözlüklerde ayrıca kaydetmek lüzumlu ve faydalıdır.

Lehçemiz yeni mefhumlar için muayyen fiil köklerinden türeme kelimeler yapmaktan geri durmamakla beraber, onlarla elde edemediği mefhumları daha çok böyle mürekkep mastarlar ve fiillerle eda etmek yoluna gitmiştir. Esasen bu vadi kendisinde olmıyan mefhumlar için lehçemizin müracaat ettiği yabancı dillerin tek hadli kelimeleri yerini de tutabilecek derecede geniş ve verimlidir. Yeter ki bu mürekkeplerin gelişmesine çalışılarak daha başkalarını ve yenilerini elde etmek yolunun daima açık olduğu gözönünden uzak tutulmasın.

Bütün bunlar yapılmakla beraber eldeki yabancı (bilhassa Arap) aslından gelen birinci hadlerin dilde yerleşmiş olanları için (isim, sıfat, mastar) gibi muhtelif şekilli türemelerinden mümkün olan yerlerde yalnız birini almalı; ayrılmaz mürekkeplerde birinci haddi vücuda getiren kelimelerden zarf olanlar ikinci had olan mastar ve fiilde prefiks yerini tutabilir.

Yabancı kelime aileleri teşkil edenlerine imkân nispetinde yer vermemek dilimizin kolaylığı ve güzelliği adına çok arzu edilen bir meseledir. (Derhatır etmek, tahattur etmek, ihtar etmek) yerine (hatıra gelmek, hatırlamak, hatırlatmak gibi.

489 37) edilmektedir [2]

Bizce (niyetli) istikbal: - y) *acak* ekinin ana şekli bu olabilir.

490 29) 1462). [1]

Fikrimizce bu ve bundan evvelki siyganın aslı, mastarlara *-si* eki getirilerek yapılan fiil tabanına failiyet eki *-gen*, *-gan* ilâvesiyle doğmuş ismi faillerdir ki, yukariki mânaları: kara-mak. sı/gan (=*görmek* gibi yapan); *eşit-pāk. si/gen* (*işitmek* gibi yapan) (mak. pāk, eski mastar eki çeşidi = -māk) suretindeki asıl mânalardan çıkmış olsa gerek.

492 21) *art-a-mak.* [1]

Bunlardan bazılarının şöyle olmaları da mümkündür:
teb.si-, *tebe.si-*, *çak.ra-*, *kağ.şa-*, *ar ta-*.

31) [1]

ımız-ga-n-mak = (kendine gevşeklik, rahavet gelmek)-asli mânasından) şöyle hafifce uyumak, uyuklar gibi olmak): Yklş. lehçelerde *ım-s(y)ık* ve yine *ım-ı-s(ş)ık* = gevşek, yumuşak, mülâyim, tembel.

498 18) sesada [1]

ıñ kelimesi (ses) mânasındaki *ün* kelimesinin bir çeşidi olduğuna göre bu, sesad olmasa gerek.

499 17) s. 974); [1]

Bizce bu kökün de (ses) mânasına olan *ün* le ilgisi var.

500 1) "braire" [1]

Bu kelimelerin asılları da (ses) mânasındaki *ün* le ilgili olsa gerek.

10) *mak*-tır, [2]

Yklş.: *vaf*, *vaf* (Kit. Dede Korkud).

17) yankılamak, «résonner» [3]

(geri dönmek, aksetmek) mânasına *yan-mak* dan Bk. D.L.T.

8) s. 209). [1]

Bütün bu misaller içinde aslen sesad hissini vermiyenler olduğu sezilmekte, ve yine içlerinde bir kısmının da sesad olup olmadıkları daha sıkı bir surette incelenmeğe muhtaç olduğu anlaşılmaktadır.

501 19) *hal-sız-ra-* [2]

Yklş. Orhon yazıtları: *kagan-sır-at-mak*, *il-sir-et-mek*.
Bunlardaki *sı-r-* (*r* > *z* değişimli) lehçemizin *-sı-z* ekinin aynıdır.

503 31) (linge)" *ütüle-mek*'ten [5]

Bu misalin yeri burası değildir. Aşağıda *-le* eki ile yapılan isimden fiil tabanları arasında gösterilmeli idi.

504 18) 372); [1]

Fikrimizce bu, *-ig* li masdar olan *köm-üg* ile *-lig* ekinden meselâ *köm-mek-li* gibi yapılmış bir siyga olup, meçhul mânasını bundan almış bulunuyor. Müellifin dediği gibi olsa *gömülmüş-lü*? mânasında olması gerekirdi.

23) (=bağlı). [2]

Bu misal sahife başındakiler arasında geçmiş bulunuyor ki, asıl yeri de orasıdır.

28) Dormants). [3]

bağ-lak-lık kelimesi belki *baglıklık* olacak.

508 41) mânasındadır. [1]

(Yıldırım) ise Fransızca'da «foudre» dır; Fransızca'daki «tonnerre» ise Türkçe'mizin (gök gürlemesi) karşılığı olacak.

512 15) dolu «rempli» [2]

tutaş kelimesinde bu mânayı bulamadık. Bunun (1. bitişik komşu, 2. evlenmemiş kız: yklş. *tutu>dudu*) gibi mânaları var.

522 41, 44) [1, 1]

Yklş. h)ın. kır-mak Rumeli'de: burnua şiddetli bir boşaltma hareketi vererek sümkürmek. Yklş; ıngıldatmak (Haymana) = hareket ettirmek). Bundaki *h) ın* kökünü *y) ın* [D. L. T, I, III; 50, 4], ve *y) ıng*, [D. L. T, II, 263] = sümük ile yaklaştırmak da mümkündür:

yingdegü (D. L. T, III, 287). = sümüklü,. y) *ingitmek*., (D. L. T, II, 263) = sümkürmek. Yklş., *yem* (D L.T, III, 4) göz çapağı.

526 37) (*gırt*, hırıltı "râle" dan);

Belki (ses, hareket) mânasına *ır* kelimesinin bir çeşidi olan *h) ır* kelimesinden, *h* > *g* değişimiyle: *g) ır.t.lak*. Yklş. *g) ır g) ır* etmek *gur-ul-damak, h) ır gür, h) ır.ıltı* v. s.

527 24) «rouler» [1]

Esasen *tek.er* (mk. araba tekeri) kelimesi (*tek.re*) gibi daire mânasında olup *tek.er.le.mek* (devrettirmek) masdarından *tek.er.lek* kelimesi (dairelenmiş, müdevver) mânasiyle ve yine evvelkisiyle mânadaş olarak kullanılıyor; Yklş. *tek.ir-men* (devreden) değirmen.

528 31, 32) (sesad) [1, 1]

Bunların sesad oldukları bizce şüpheli görünüyor. (D.L.T, I, 275) *okra-mak* ve yine (D. L. T, III, 280) *ç)okramak* ve lehçemizde *çağırmak* gibi kelimeler ki de /ag, ok/, ses ve gürültü fikrini veriyor. *c) ırlayık* ise ır = ses, şarkı) ile ilgili olsa gerek. Böyle *guk>yuk* lu teşekküllere gelince: bunlara *hala-yık* da katılabilir. Belki aslında kula-yık ki daha eski şekli «*kulaguk, kulavuk*» olacak (= kul edilmiş olan).. Yklş. *dalkavuk* (belki fitne karıştırmak, ziyankârlık etmek» mânâsına olan *talkı-mak*: D. L. T..) dan fitneci ve ziyankâr ki *talkaz* da bu mânadadır.

529 20) *todγuruγlı ol* [1]

Müellif bunu *tud'γrıγlı* diye kaydediyor ki bu manasiyle doğru olmasa gerek.

531 24) *iv-gen*); [*]

Bunlar içinde bundan ve *ergen, çöz-gen* den başka *i-ken, u(o)-gan; çev-gen, don-gan* gibi eski veya yeni tek hecelilerin de bulunduğuna dikkat edilmeli.

533 8) kuluçka [5]

Himaye ve yardım etmek mânasına *koldamak* ve arayıp gözlemek mânasına *kollamak* mastarlarının kökiyle ilgili görünüyor.

534 10) ruine» [*]

Müteaddi olduğu halde lâzımlar arasına geçecek.

535 34) brusque»; [5]

Şefak sökmek? veya birşey çorap söküğü gibi birbiri ardınca gelmek.

538 14) *üzen-gi* [1]

Belki aslı *uzan-gı* hayvana her binen kimsenin bacaklarının uzuluğuna göre ayar ederek, ayaklarını koyduğu askılı basamak ki koşum takımı parçalarından biridir.

21) meçhul»; [2]

(İleri uzatmak) manasına *su-n-maḳ* (*bk. boğun su-maḳ* D.L.T. III) 185 *den, ileri uzatılan şey?*

539 42) s. 83.

veya belki *çok yemek* manasına *bük-mek* (D.L.T. II, 17) den ki, (bir tepsi böreği bükdü «silip süpürdü» gibi kullanılır. yklş. *bekri* (belki aslı *bükrü*) çok içen. Bunun kalın bir çeşidi olarak lehçemizde *bıḳ-maḳ* («çok yediği için, artık yiyemez olmak, ve daha sonra usanmak, gına gelmek)., veya gemilerde demir halka manasına *bakla* dan; o şekilde kesilmiş olan?

542 13) yakındır [1]

Bk. ş. 489 not 2; istikbal sıygamız hakkında:

543 7) «voisiner»; [*]

veya (bir yere beraber konmak) manâsiyle ḳon-uş-maḳ dan. Bu mana, daha uygun görünüyor. Çünkü lehçemizde görüşmek diye de kullandığımız (konuşmak) kelimesinin aslı (müşavere etmek) demek olan *kengeş-mek* (bk. D.L.T. II. 291) aslından olsa gerek.

556 12) venue». [*]

-avı, -evi ekleri, *-agu, egü (?)* eklerinin *ğ > v, ğ > y* değişimli şekilleri olsa gerek:

tum-ağu (nezle, damlayan); küd'-eğu (gözleyen, müntazır, müterekkib yklş: güveyi); eğ-eğü (eğilen, ege kemiği), ög-eğü (analaşan, üveyi ana; ?); büt-eğü (bitevi, bütünleşmiş, tam). vs.

560 10) 1451). [1]

Bu, ancak yazıda yani görünüşte böyle; yoksa söylenişte *veçh-ile* suretindedir.

Belki aslı *tu-ga-n-ak*. (tu. ķa [tı-ka] - mak,) dan ; bk. D.L.T III, 187 *tu-maķ* = kapamak, tıkamak.

570 12) *täg* [1]

daķ, dağ, taķ, tağ (HUASTUANİFT) ten:

225) H° ROŞ - T°G	P°DVAH-T°G	TÂNGRİ-I
kurç (demir) gibi	budak gibi	tanrı (lar)

572 36) gerektir (*

Esasen *egle* kelimesi de *o* + *tleg*(= o gibi) mânasında olsa gerek. Bk. (s. 574), not 1) *iley* = gibi; *c)ileyin* = gibi olarak: ben. *cileyin* = benim gibi olarak.

585 21) kullanılır. [2]

Bu kelime (taraf) mânasındaki *saru* kelimesinin bir çeşidi gibi görünüyor, ki o da belki *s)ara* kelimesinden gelmiş olacak. yklş. lehçemizde itba' (hendiaduoin: yunanca = iki kelimeyle bir tek şey) halindeki *arą s)ıra* (آرچ صيرا) Bk. § 902 2°.

588 34) l. 357); [2]

Osmanlıca'nın eski طوغرى ، طغرى = *togrı* ve sonraları *doğru* kelimesi bundan doğmuş görünüyor.

590 37) Bunlar (*Bu kelimeden başlayıp «olsa gerek» kelimeleriyle biten satırlar yerine şunlar gelecek*):

Bunlar (D. L. T., II, 83) de bizim şimdi *karşı* dediğimiz kelimenin bir çeşidi olan ve sonraki lehçelerde *karşılık, cevap* yerine de kullanılan *ķaru* (ki bunun ahenge uyan incesi *kerü* olacak:

M°DR°K	ŞİRİK	URAK	IG°Y
kurdum	yay	(a) karşı	düşman

(Aslı Arap yazısiyle olduğu için satır ve harfler sağdan sola).

(D.L.T., III, 251):

RÄTÖ	NIGB°T	ÖR°K	İRGN°T	B°L°B	ADN°
öder	ibadetini	(ya) karşı	tanrı	olarak	orada

Başka misaller:

taş-ķara = dışa karşı (= tışarı, dışarı);

yoķ-(ķ)aru = yükseğe karşı (= yukarı: iki *ķ* dan biri düşmüştür);

iç-kerü = içe karşı (= içeri);

ilk-(k)erü ilke karşı (= ileri: iki *k* den biri düşmüştür), v s.

ang-karu = yüze karşı, an-aru(ı,): Uygurca: *ang* = yüz. Yklş. angar (u = ona karşı, oraya; (bu kelimenin sonundaki *u* aşınarak o şekliyle bu mânada Orhun yazılarında ve Divan-ı Lûgat-üt Türk'te yer yer görülür.)

Bunun zıddı olan (بڭرى *bun-garı* = buna karşı, buraya) kelimsei de

(Bak, aynı sahifede *muñar-ça* (= buna, buraya kadar) ki, bunun da aslı *mun-gar(u)-ça* olsa gerek.

591 23) geliyor. (*

Lehçemizdeki mef'ulünileyh edatı *-a* nın anası olan ve ilkin mef'ulünfih edatı olarak kullanılan *ḳa*, esasen (zarf, kap) demek olan *ḳaḳ > kag > kağ* isminin sonundaki boğazlısı yumşayıp düşmüş bir şekli olsa gerek. Bu isim eskiden (kab kaçak) mânasında (D.L.T. III, 158) *ḳa ḳaça* suretinde sonu boğazlısız olarak da görülür.

-ḳa nın bir başka eski şekli de *-gar* dır ki bu, (karşı) demek olan *k(g)aru* nın sondaki vokali düşmüş şeklidir; yklş. yok-ar (=*yoḳ ḳaru*).

Müellifin -rı edatı dediği de bu *karu* kelimesinin son hecesidir. Bk. Bu kelimeler hakkında: 590 (37.

592 6) kullanılmaktadır (*
s) *ar(u* = ırak, uzak (taraf) = *arı*.

34) dökülür.

Belki [*barun-gar* = *barun-gar(u* = evvele karşı ilke, doğru] karşılığı olan *son-gar* = *son-gar(u* = sona karşı, doğru,

597 40) türetilmiştir *

599 39) yklş. *parun-gar* s. 591 sonları.
* *beri* kelimesi için bk. HUASTUANİFT :

96) TÄNGRİM tanrım	SUYDA suç(yolun)dan	BªRU-U giderek	SAḲINÇIN fikirle	97) SÖZÜN sözle
ḲILINÇIN fiil ile	oo ON on	98) SUY-Y suç	YAZUḲ günah	ḲILTIMIZ kıldık	ÄRSÄR ise

157) ARIG pak	NOMUG dini	BİLTÜKÜMÜZDÄ bildiğimizde(n)	158) BªRU-U oo beri(=vararak)
192) ÇAḤŞAP - iyi bellenmiş	IT hareket	TUTDUḲUMUZDA tuttuğumuzda(n)	BARU beri (=vararak)

600 15) «au delà»; [1]

Bir yandan başka yana gitmek, geçmek (mürur, ubur) mânasına olan *öt-mäk* (D.L.T. I. 149), mastarından (bulunulan yerden geçilecek taraf) mânasiyle.

602 6) *yañ-a-sın*

Bunlardan sonra gelen *yana-dan* kelimeleri insıraflı görünmekle beraber *(yanak)-yana* (yan) mânasına isimdir.

604 19) gösteriyor (*
1. *yanga* = *ya(.)ga*=*yaḳa*,
2. = *yan(.)a* = *yana*.
Yklş. : *deng-iş-mek*.

1. = *de*(.) *ğ. iş-mek*,
2. = *den*(.). *iş mek*.

605 39) sınğar [2]

Yklş. *sın-gar* kelimesini (*anğ-ar* = yana) kelimesine: *anğ-ar* : (s > s)*ıng-ar* (uygurca *ang* = yan, yüz.)

42) demektir.

Bk. § 267, not 1. (ms. Bibl. Nat. A. F. T. 394, fol. 59 r°). *Başka* (müstakil olarak, başlı başına): Başka, bula-maç yi-mek.den il-ler ile pilâv yi-mek yeğ-dir (Atasözü).

609 17) (§ 509). [4]

Bunlar *-sa-k, -se-k* çeşidi olarak eklenmiş olduğu isme «aid olan» manasındadır: (kola aid olan, kolluk), ele aid olan, ellik) demektir.

615 31) demektir.

Veya bunu «la prière, après l'aurore» dan akabince namaz gibi okumak (cümlenin aşağısına yukarısına uygun geliyorsa) mümkündür.

618 37,38) bilmiyoruz.) (*

Bizce ikinci şık: «yeter miktar» manalarında olanı doğru görünüyor.

621 35) olabilir.

Nasıl ki (rastlanan) manasındaki bu *taş* (dost, eş dost) manasiyle de (bk. daha evvellerdeki misallere) kullanılmıştır.

623 6) okunacak. (*

Yklş. *basa*: ardı basa = akabinde, ardınca.

14) § 278. (**

Müellifin yakarıki ihtarlardan birinde anlattığı üzere ayrı görevli kelimelerin birbiri yerinde kullanılışı (enallage) bütün hâletlerde olan bir şeydir. *-ka, -ke* [ki lehçemizde olduğu gibi Orhun yazılarında dahi bogazlısı düşmüş çeşidi *-a(-e)* suretinde de kullanıldığı vardır] ilkin (kab, zarf) mânası yardımiyle mef'ulünfih rolünde kullanılmış iken aynı yazılarda ve daha sonraki lehçelerde mef'ulün fih rolünü de görür ve başka mef'ullerde de aynı hâl görülür:

IE 9: ḲA/KE: = mef'ulün fih:

I D Ç U EK i M R i G i Y İ T Y A K L I Y Y O K N i G İ T L Ö K
uçtu 17= yirmide yedi yılında koyun tigin köl

IE 14: A/E: = Mef'ulün fih

NAGa K Za B A Ya R I Y S i M Re I Ga Y Nu D O B: Ça G Be T E Yi Re B
kağan Baz ırakta imiş düşman milleti çin beride

5) İN 11. KA/KE: = mef'ulüniileyh

N•M	R Ü R İ B	GⁱÇ Ü K	Gⁱ Ş İ	AK/N•G•K	EN
um	veriyor	emeğ(im) i	gayret (im)i	hakana	ne (gibi)

IE 37. TA/TE, DA/DE : = Mef'ulüniileyh (veya mef'ulün anh)

R•SⁱL•K	T_ıG I S	ET/L^sGNÖK	A D/N^ıT	R•SⁱL•K	Ş•Y	E D/Z Ö K
gelecek(idi)	ağlama (lar)	gönl/e	ruh/a	gelecek	yaş(lar)	göze

İN 2. TA/TE, DA/DE : = mef'ulüniileyh

İ T L• K	AÇ• ROB	AÇTO:	A D/ÜÇ LOB	İ SÜ S	N•G•K
geldi	bora gibi	ateş gibi	Bolçu/ya	askeri	hakan

Fikrimizce lehçemizin mef'ulun fih edatı olan-*da/ta*, bize *takı* ve *dahi* kelimelerini vermiş olan tak-mak (= ilâve etmek, komak) masdarının (belki eski bir isim olan) tak maddesinden *k* nin k > g > ğ merhalelerinden geçip düşmesiyle hasıl olmuşa benziyor :

Ocak ta (ocağa ilâve edilmiş - konulmuş) gibi . . .

Eskiden bunun, mef'ulün anh *tan/dan* yerinde kullanılmış olması yukarıdakiler gibi becayiş yoliyle olsa gerek. Asıl mef'ulün anh edatı olan *tan/dan* a gelince: bunun eski şekli *olan tın* (meselâ *uçmak. tın* = cennetten), tağlamak (ayırmak, dağıtmak) masdarının yine eski bir isim olması lâzım gelen *tağ* maddesine haliyet eki - *ın* ilâvesiyle meydana gelmiş *tağ - ın* siygasının bozuntusu görünüyor: darma dağın (= dağan) *ocak - tın* (ocak + ayrılarak) = ocakdan.

Müellifin yukarıki *ihtar*dan beri anlattığı üzere, bu haletlerin bir biri yerinde kullanılması «enellage», bütün haletlerde olan bir şeydir. - *ka* - *ke* (ki lehçemizde olduğu gibi orhun yazılarında dahi boğazlısı düşmüş çeşidini - *a* (- *e*) suretinde de kullanıldığı vardır), ilkin (kab, zarf) manası yardımiyle mef'ul fih rolüude kullanılmış iken ayni yazılarda ve daha sonraki lehçelerde mef'ulün ileyh rolünü de görür ve mef'ullerde de ayni hal görülür.

634 35) *Kemal*

(Dünya halkının gidişi kötü idi; bunu gördüm, onlardan ayrıldım ve hepsinin aksine olarak kendi yolumda tek başıma kaldım.)

635 30) *uc-ın-dan* (**

Şaşkınlığım senin misk gibi kokan zülfün yüzündendir.

636 19) Moins». [4]

tek tük **de bu mânadadır : *tek* + *tük* (= çok). *dük ming* (D. L. T I. 334). = *çok bin* (belki tü-men kelmesinin aslı budur) ; yklş. *tük-el* = cümle, bütün, mecmu'.**

Şu halde tek tük = az çok.. oldukça.

639 30) değildir.

Müellif verdiği misale nazaran daha sarih olmak için burada şöyle deseydi :

***De* bağlacı, düzendeş hale koyduğu bir kelâmın uzuvları arasında yer alır ise de, nazımda bazan yer değiştirdiği de olur.**

641 21) (*

/*Tek yalnız gelsin*/cümlesindeki تك = *tek* kelimesi, tâ başa getirilmeli.

30) getirsinler

gibi *ki* yerinde olanları da vardır.

642 9) bahs edilmiştir.

DA/ DE edatının 960, 961, 962, 963, 964, 966 ıncı bendlerde gösterilen vazifelerine ait olmak üzere topluca şöyle düşünüyoruz.

Bu edat kelâmda ya tekralı veya tek olarak bağlaç rolünde, veya sadece tek olarak üst yanındaki fiilie birlikte ulağımsılar «*quasi*-gérondifs» rolünde bulunur.

1. Bağlaç

a) Tekrarlı :

1. Cümle içinde sayılıp dökülme halindeki unsurlardan sonra (hem, ve) mânalariyle : sen de, o da bir şey yapamadınız ;

O çocuğu ürkütmek de, dövmek de kâr etmez ;

Okumakla da yazmakla da iş bitmiyor ;

Kardeşim okuyor da yazıyor da ;

O adam doğuştan öyle : işitmez de, söylemez de ;

Ahmet de Mehmet de Mustafa da burada ;

Anası da, oğlu da, kızı da çalışırlar.

2. Biri olumlu öteki olumsuz olarak birbiri urdınca gelen aynı kökten fiil veya ortac sıygalarından sonra *gerek* mânasiyle :

Gelse de (gerek gelse) gelmese de (gerek gelmese) bu iş olacak ; İstanbul'a gitmiyeceksen de (gerek gitmiyeceksen), gideceksen de (gerek gideceksen) kimseye şimdilik birşey söyleme ;

Bilenler de (gerek bilenler), bilmeyenler de (gerek bilmeyenler) bir tutulur mu ;

O adamın kazandıkları da (gerek kazandıkları), kazanmadıkları da (gerek kazanmadıkları) kimseyi ilgilendirmez.

b) Tek :

I. 1. Sıfatların veya fiillerin zarflarından sonra onları mübalâgalandırmak mânasiyle..

Amma da.. (= ne kadar da) tuhaf söylüyorsun. (982 § bk.)

Yavrucuk annesini pek de (pek ziyade) özlemiş;

O öğretmenin ne kadar da (ne kadar çok) tatlı konuşması var;

Çocuk babasına nasıl da (nasıl çok) yalvarıyor;

Hatip çok da (pek çok) güzel söylüyor;

2. Fiiller veya ulaklardan sonra (hem, -ce, bir de, ayrıca, başkaca ama, nasıl) mânalariyle:

Küçük çocuklar uyurken de (hem uyurken) gülerler;

O mektebe gitmeden evvel de (hem gitmeden evvel) böyle idi.

Kâtip parayı alamadığından da (ayrıca alamadığından) sıkılmış;

O sizi gördüği için de (bir de gördiği için) sevindi;

Ne de olsa (başkaca ne olsa) anadır o (ne de olsa = ne olsa da, yerine tâbir);

Niçin şimdi değil de (ve niçin) sonra (olur);

oldu da (ve) bitti.

— Ya muazallah bir nöbet gelir de selâmlıkta kullarınız görmezlerse. Falih Rıfkı.

3. Çoğu zaman düzendeş cümlelerin sonuncusundaki fiil ardınca (bir de, üstelik) mânalariyle: çocuğun başı ağrıyor, içi bulanıyor, konuşamıyor da (üstelik konuşamıyor);

Kardeşim İngilizce'yi okur, yazar, konuşur da (bir de konuşur),

— Nazımda bu mânadaki *da* lar vezin gerekliğiyle yer değiştirebilir:

Üsküdara gider iken aldı da bir (= aldı bir de) yağmur.

4. Birinci cümle ile bildirilen işin ikinci cümledeki failde veya mef'ulde ayniyle tekrarlandığını bildirmek üzere fail veya mef'ulden sonra (onun gibi, öylece) mânasiyle:

Babam geldi annem de (onun gibi) gelecek;

Ne olursa olsun tek beş on para da (öylece) benim cebime girsin;

Kardeşiniz burada okudu, Avrupada da (buradaki gibi) okuyacak mı?

Bir Amerikalı profesör İstanbul'u görmüş, Ankara'yı da (İstanbul gibi) görmek istiyormuş.

5. İsimlerden sonra (dahi, ise) manasına: Bizim başlıca kaygumuz/da bunu önlemeğe uğraşmaktır. Falih Rıfkı.

II. Ulagımsı (quasi-gérondif).

Sıraları nasıl olursa olsun biri aslı obiri talî (her ikisi olumlu veya olumsuz, biri olumlu öteki olumsuz) veya ikisi de düzendeş iki cümleden birincinin fiili sonunda çeşitli manalar alır:

1. Bahar gelse/de (ki, ta ki) bağa nakletsek;

Söyle/de (ki, ta ki) çocuğu getirsinler;

Gel/de (ki, ta ki) görüşelim.

2. Vur/da (ve neticede) gör (karşılığını);

Gidip/de (neticede) gelmemek var, gelip/de (neticede) görmemek var.

3. Tek yanıma gelsin/de (isterse, velevki) yalnız gelsin;

Tek gelsin/de (isterse, velev ki) geç gelsin;

4. Rağmen mânasındaki (yine, bile) yerinde:

Ölürüm de (yine) söylemem; (ölmem ihtimaline rağmen), Falih Rıfkı.

Uçsan da (bile) kuş değilsin;

Hasımdan sakın karınca ise de (bile).

5. Doktor gelse de (bile) artık faydası yok..

Tek parti sisteminin de, bu kadar sıkı değilse de (bile) darlığı genişliği tefsir edenin anlayışına bağlı bir ölçüsü olmuştur. Falih Rıfkı.

Amerikaya gitsek/de (bile) fazla bir şey göremeyeceksiniz.

Ben ayakların altında şimdi can veririm de bu olmaz. Falih Rıfkı.

6. - Üp/de: Su verip de (karşılığına) bağ alsan zarar mı edersin. (vererek yerinde);

Aç kalıp/da (kalındığı halde) bir şey bulamamak ne fena;

Onu böyle bol harcar görüp de (görerek, görmek suretiyle) paralı bir adam zannetmeyiniz.

7. Sen doğru düşünüp/de (düşündüğün halde) söylemediğin için iki defa kabahatlisin. Falih Rıfkı.

8. (fiil) / de: Çalışma/da (çalışmadığın halde) gez (sonrasını sen bilirsin);

Ya öyledir/de (öyle olduğu halde) niçin müracaat etmezsiniz;

Alacağımı istedim/de (istediğim halde) vermediler.

12) *ise de:*

Aslında *dahi* kelimesinin kısaltığı olan *de* lerin burada sayılan ve bunların dışında daha başkaları da bulunması muhtemel olan çeşitli mânalar göstermesi, bilhassa tanzimattan sonraki dilin umumi gelişme safhasına ait görünüyor.

Sepetin üstü müntazam ise de içi dışı gibi değildir (olmakla beraber)

Her nekadar gözü bende idise de, (olmakla beraber, her ne kadar), zihni başka şeylerle meşgul idi

Bu saydıklarımızın çoğu ulaklar gibi kendi mânalarını yalnız başlarına veremeyip, sonradan gelen cümle kısmının yardımiyle tamamlıyabilirler ki, bu bakımdan tam olarak sayılamayıp ulağımsı tabirler vücude getirirler.

Bu itibarla müellif, 961 inci bendde "*de* bağlacı ilk mânası olan *ferilik* den tamamiyle kurtulmuş olmadığı için yalnız düzendeşlik bildiren *ve* bağlacından umumiyetle daha mânidardır. Bunun neticesi olarak bu her zaman *ve* nin kâfi bir muadili olamaz ve Fransızca'ya da hep *et* ile tercüme edilemez.».. ve 962 inci bendde de «Türkçede *de* bağlacı ile yapılan kelâmların Fransızca karşılıkları düzendeş olacak yerde birisi uyruk olan iki hadli cümlelerden ibaret olur.» demekle, fikrimizi teyit etmektedir. Ancak bu edatı «çoğu zaman tehdit, arzu, ısrar bildiren kelâmlarda görüyoruz.» diye verilen şümullü bir hükme biz iştirak edemiyoruz. Çünkü misallerimizde görüleceği üzere bu gibi mânalar ulağımsıların kendilerinden değil, içinde yer aldıkları bazı cümlelerin örülüş tarzları bu mânaya göre olmasından ileri gelmektedir.

654 18) «mais» [2]

Türkçe'de aslı olan arabça'sından büsbütün başka manalarla da kullanılır:

1. Sıfat olarak: mevsufu olan ismin medlûlüni (ya çoğumsama, ya garip bulma veya çok beğenme yahut hiç beğenmeme) manalarını almış olan bir (nasıl da) kelimesiyle manadaş olur:
Amma gürültü; amma insan, amma ses; amma okuyuş; amma yalan.. vs.

2. Zarf olarak: sıfatı veya fiili çoğumsama manasındaki *ne kadar* (çok) kelimesiyle manadaş olur:

a) Amma obur adam; amma tuhaf şey; amma kalabalık dükkân, vs.

b) Amma atıyor; çocuğu amma döğdü; hamam amma kızmış, vs.

Bu kelimeleri *de* katarak mübalagalandırmak mümkün olduğu gibi, daha ziyada bir kuvvet vermek için *amma* dan sonraki isim (veya sıfat) veya fiilden sonra *ha* kelimesi de katılabilir:

1. Amma gürültü: amma gürültü ha 2. amma obur: amma obur ha; Ammada gürültü: ammada gürültü ha; amma da obur: amma da obur ha.

3. Amma kızmış: amma kızmış ha;
Amma da kızmış: amma da kızmış ha.

Bu sonuncular arasında *amma (da) yaptın ha* cümlesi kalıplaşmış bir tabirdir ki, mütekellim muhataba karşı onun söylediği bir fikir veya yaptığı bir hareket, bir iş hakkındaki (çoğumsama, garip bulma) hislerini ifade için kullanılır.

674 10) Yap. 47) [1]

[1] Bu zaman bağlaçları arasına halk dilinde çok yaygın olan *derken, derdemez* kelimelerini de ilâve etmek yerinde olur:

Derken = tam bu sırada:

— (Bankalar) bin bir çeşit hediyeler dağıtıyorlar, para ikramiyeleri veriyorlar. *derken* efendim, günlük siyasî gazeteler arasında da piyango yarışı başladı. Cemal Refik.

— Bu yorgunluk üzerine kendinden geçmiş, aynı manadaki gözlerim kapanıp uyur kalmışım; *derken* kapının zili acı acı ötünce ben fırladım.

İhtar — Bu bağlaç olan *derken* kelimesini... (*y*) *eyim* = *y*)*elim derken* ulağiyle karıştırmamalı: ben çocuğu kurtar/ayım derken (tam kurtaracağım sırada) ayağımın kaymasiyle yere yuvarlanmam bir oldu.

Derdemez = tam bu sıralarda, hemen o sıralarda, hemen o aralık:
Ben nefes nefese iskeleye geldim. Derdemez vapur da kalkıverdi.

İhtar — Bu manada alak durumiyle şuhudi mazinin birinci olumlu olumsuz şahısları ardarda getirilir.

Ben vapurdan indim inmedim, karşıma o çıktı. Biz atlarımıza bindik binmedik (biner binmez) köylüler yetişti.

[2] *ki* ile teşkil edilen bağlaclardan sonra bunları da söylemek yerinde olur:

Halbu (şu) ki = *oysa ki* (= ... diği halde, aksine olarak) manalariyle hükümleri birbirinden ayrı olmakla beraber aralarında ilgi bulunan iki cümleyi bağlar:

Ona durumunun ne kadar nazik olduğunu anlatmaya çalıştım, *halbuki* o söylediklerimin hiç birine ehemmiyet vermiş görünmüyordu.

Demek (*ki*): (=o (şu) halde, o (bu) takdirde, öyle ise):

İkinci cümlenin başında bulunup, birinci cümle hükmünü kastederek (bundan şu çıkar, şu anlaşılır ki) manasiyle ikisini birbirine bağlar: düşünüyorum, *demek* (*ki*) varım.

Veya muhatabın önce söylediklerini kastederek ve bunları mahzuf ve mukadder bir cümle sayarak kendi cümlesini, başına geçirdiği bu bağlacla ona bağlar:

Maaşallah, demek bir çırakla yetiştiremiyorsun. Halid Ziya.

Demek kararınız kat'î; yarın hareket ediyorsunuz.

Kendinden evvel gelen birinci cümle hükmünü kastederek (madem ki böyledir, böyle olduğuna bakarak) manalariyle ikisini birbirine bağlar. Birinci cümle muhataba ait olarak mahzuf ve mukadder de olabilir. (yarın gideceğim diyorsunuz) öyle ise ben hemen hazırlanayım.

675 13) (acayib?.)

Müellif bundan evvelki kelimenin çift ç li olmasına şaşıyor; halbukı bunun emsali çoktur. Çünkü Türkçe'de mübalâğa mânasiyle konsonlar teşdit, ve kısa vokaller imale, uzun vokaler daha çok imale edilir ki, bu da teşdit demektir:

*vff*acık, mi*nna*cık, yazzık, vs.

kū (= uu) zum, cāhi (ii) l, adī (=iii), huysū (= uuu) z, vs.

Buna dair daha tafsilâtlı notlarımız için, bak kitabın baş taraflarına.

676 14) bulunurlar. [3]

Bunların birçoğu cümlenin başında olduğu kadar sonunda da bulunabilir:

Ay, başım ağrıyor! = Başım ağrıyor, ay!

Kardeşim! Bu böyle mi olacaktı? = Bu böyle mi olacaktı, kardeşim!

690 38) (hayvan).

Bu itibarla «yürüyelim» demek olan Fransızca «allons» kelimesine mânaca da karşılık olur.

699 27) *ihtar*. [2]

Bütün bunların içinde çağrılı nidalardan sayılamıyacaklar da vardır.

701 27) haşiye);

Ve isim olarak *eyvahlar olsunn* (=çok yazık) suretinde mürekkep bir nida.

703 38) çeşididir

ki *ḥ* düşmesiyle *o* sesi, ifade sahibinin dileğine göre az veya çok uzatılmış olarak kullanılır.

705 27) beyandır.

Yani yanlarındaki bir kelimeyi beyan etmek için onlara koşulan kelimelerdir.

709 18) *nesne* [2]

Burada *nesne* kelimesini Fransızca «régime» = yönetik olan kelime mânasında alıyoruz.

714 8) "indéfini„ (*

«Défini» olacak.

13) Gelen adam ***)

Vâsıf diye karşıladığımız *épithète* kelimesi de Yunanca aslından olup, lûgat mânasiyle o da (katılmış kelime, katkın) demektir.

Vâsıf olan katkın *adj. épithète*, haber olan katkın *adj. attribut* kelimesinin zıddı olarak kullanılır. *Birincisi*, bir zatın (= canlı, cansız varlık) sırf kendisine ait olan bir vasfını bildirmek ve onu belirtmek üzere o zatı gösteren kelimenin fasılasız olarak yanında bulunur:

İyi *adam* gibi.. *İkincisi* fiilden ibaret bir koşacın belirttiği isimle birleşmiş bulunur: bu adam /iyi/ dir.

Bu itibarle / çok tuz, az şeker, bunca zahmet / deki zatların katkınları olan/çok, az, bunca/gibi kelimeler haber olan katkına nisbetle birer vasıf rolü oynamakla beraber, o zatların gerçek vasıfları olmadığına göre asıl manasiyle vasıf değil itibarî vâsıflar olur.

Larousse'a göre edebiyat bakımından iki türlü vasıf vardır: hal ve kâr vâsıfı *epit. de circonstance*'ki bir zata, şu veya bu maddî veya manevî bir hali dolayisile verilen (bâdis) bir vasfını gösterir; 2. doğuştan vâsıf *épit. de nature* ki bir zatın maddî veya manevî fakat daimî ve aslî olan (sâbit) bir vasfını bildirir.

Katkın, bulunması zarurî olup fikri hudutlayan, çerçiveleyen bir kelimedir: /*Âkil* bir insan zencire vurulmuş da olsa hürdür / cümlesinden *âkil*, kaldırılsa kaldırılmadığı zaman verdiği manayı anlatamaz. Vâsıf ise bulunması sadace faydalı olandır: *sarı benizli ölü, karanlık* gece gibi (sarı benizli ve karanlık) vasıflarını kaldırsak da fikir bozulmuş olmaz.

14) Misalde (**

717 10) yapabilir. (*

Miktarlık bir tabir olmasa da izafet terkipleri kendilerinden sonra gelen bir ismin belirtken (sıfat) ı olabilir:
cam göbeği bir elbise, *gözüm nuru* Turgud'um, *yavrum* evlâdım, *kardeşiniz* Turhan, *canım* efendim. vs.

719 35) lakabı) [1]

Demirbaş kelimesinin başka bir mânası da (bir yerde kullanılmak üzere esas mal sayılarak bulundurulan belli başlı göçer eşya) dır. buradaki *demir* kelimesi mal mânasına *davar* (Uygurca: dabar II. Radloff)dan bozma görünüyor.

Demirbaş (= davarbaş) = malbaşı; (davarbaş «baba anne» gibi eski izafett kaidesiyle); yani malın esası, başlıcası.

720 25) gibi

(Nitekim bunu vaktiyle: «1910» de İstanbul Darülmuallimînine mülhak Tatbikat Mektebi hocası bulunduğum sırada Darülmuallimin tarafından çıkarılan «Tedrisat-ı İptidaiye mecmua» larında neşrettiğim bir sıra gramer ders nümulerinde ne yazık ki kendim de yapmıştım).

723 11) § 356) (*

Mânaca biribirine bağlı birtakım izafet terkiplerini ve hattâ ayrı sıfat terkiplerini de içine alan bu terkip karması (=katmerli karmaşık ki vaktiyle «tetabüî izafat» yani ardınlama izafetler denilirdi) şu unsurlardan ibarettir:

1. Zatın cismi (izafet 1). 2. Cismin tarafı (izafet 2), 3. Yukarı taraf (sıfat terkibi), 4. Zatın yukarı tarafı (izafet 3), + zatın bacakları (izafet 4) ından uzun cisim (mukayeseli sıfat terkibi 2).

729 30) rolündedir:

Müellifin birinci had saydığı *ben-im* deki *-im* in aslı ise (*n* > *m* değişimli) *-in* olup, bu, *oda/m* daki *-m* zamirinin mercii olan, ve kendi mânasını pekiştirmeğe yarıyan *ben* zamirini izafet terkibine bağlıyan tahsis ve aidiyet ekidir, (mülkiyet yani izafet zamiri değildir.)

740 22) *kı[ık]-ı*

yolunda, gibi, v.s. kelimelerle de böyledir.

741 3) «la santé». (*

Bunun fransızca'sı *«la santé»* değil *«le repos»* olmalı: uyumak üzere olanlara veya bu maksatla bulundukları meclisten ayrılanlara «istirahat etmesi» temennisiyle söylenir.

742 11) Mütemmimdir. [1]

Dolaysız mütemmim ile *-i* haletini ve ayni roldeki meselâ: *çorba*(.) *içtim* cümlesindeki (.) haletini kastediyoruz; ve bunlardan gayri haletlerde bulunanlara *dolaylı mütemmim* diyoruz.

Fransızlar ise mütemmim eki almadan o rolde bulunanlara meselâ *j'ai donné la reponse* (= cevab [.] verdim) cümlesinde *cevap* [.] demek olan *la reponse* kelimesi bizim misalimizdeki *çorba* (.) kelimesi gibi ek delâleti olmadan (yani doğrudan doğrnya) mef'ul bulunduğuna göre *«comp. direct»* yani (dolaysız mütemmim), ve mütemmim eki alanlarına *«comp. indirect»* (yani doğrudan doğruya olmayan = dolayisiyle olan) manasında (dolaylı mütemmin) derler.

745 29) sayılmıştır (1)

Müellifin teşkilci unsur dediği, asıl muzafün ileyh rolünde olan izafet zamiri dediğimizdir ki, isme eklenmekle gaibe izafet terkibi teşkil eden bu, gaip muzafün ileyh zamiridir. Bunlardan daha evvelce de bahsedilmişti.

746 11) olup (*

Bk. § 1095, not 2.

750 32) eri.
Sırasiyle (üçüncü, ikinci, birinci ve dördüncü, ikinci, birinci) sıfatları, alt yanlarındaki isimlerle sıfat terkipleri teşkil ederler.

753 3) Dieu »); (*
juste.

25) « économe.»; (**
Yklş *der* - (.) - *sa'âdet.*

758 34) olacak
— Misallerdeki *hümāyūn* kelimesini *şah-āne*, *sulṭani*, kelimeleri gibi hep (padişaha mensup) manasına almalı.

764 39) derler.
Bk. § 267, not. 1: باشقه *Baş, ḳa* = bir başına, yalnız başına, müstakil olarak.

766 5) père (*»
ve «Monsieur (mon) père».

6) frère » (**»
ve «Monsieur (mon) frère».

767 24) görünüyor (*
Rumeli'de sevgileme (tahbib) için: *ago. ş.*

26) gerek (**
(D. L. T, I, 61) *ur - ug*: 1. üreyen şey, mahsul 2. hısım, akraba. Yklş. *üre - n* nesil: (*üre - mek* = nesillenmek); *ur - gaçı* (nesilleyici, manasiyle? kadın.

770 17) söylenir. (*
Gerçekten babası olmadığı halde baba yerinde olanlara söylenir:
— *Baba*, dedim, maşallah dişlerin pek sağlam (Hüseyin Cahit).. (bu yerde «babalık» da derler) baba gibi şefkatli ve hayır sever manasında da kullanılır: Ahmet bey ne baba adamdır değil mi?

24) Mestüre? (**
Bk. Orhon kitabeleri, Thomsen, IS 12, II N 15 de.

İ GĀ T	A GN I T u T	A GN I NA L G O	Ḳu N O
değin	yaşlı nine (ler) ine	çocuk (lar) ına	aziz

GNi L İ B	Ü R Ö K	I N U B
bilin	görüp	bunu

Thomsen, bu kelimeyi şüpheli olarak (descendant ?) yani «bir karı ile kocadan türeme kimse» diye karşılayıp *tatı* suretinde okuyor, Biz bunu halâ *dudu* dediğimiz eski *tutı* suretinde okuyoruz. Çağ: توتى *tutı* = 1. nine, büyükanne 2. Ece, teyze, hala «lehçelerde: *tete* = teyze, *teta* = hala» 3. nine, ana yerinde olan: آی توتى, *ay tutı* = ay nine (bizim, *ay dede* dediğimiz) kelimesinin eski bir şekli olarak *tata* diye de düşünülebilir. Thomsen'un okuduğu gibi *tatı* okunuşu, lehçemizde *dudu* nun başka bir çeşidi gibi düşünülmesi mümkün olan *dadı* kelimesinin eski aslı olsa bile metnine göre şimdiki manasiyle uzak görünmektedir.

771 3) Hoca (*

Bu kelime türkçe'de (1. İhtiyar 2. büyük) manasına *ḳoca* (mk. *ḳoca/maḳ*) farsça'ya da (*ḳ* > *ḥ* değişimiyle) geçmiş olabilir:

1, Koca başı = ihtiyar (lar hey'etinin) başı; koca (= büyük) dağ gibi delikanlıdır.

4) «chiaoux (**»

Bu kelime / *sav*, *çav*, *çavır* gibi (haber) manasına olan bir kelimeden «erlere haber, emir ulaştıran haberci» manasiyle yapılmış görünüyor: Yklş. savcı «haberci, nebi; çavcı = haberci, tellal. Mk. *çag. ır-maḳ* haber vermek, seslemek... *çav-la-n-maḳ* haber yayılmak (kitabı Dede Korkud s. 87): ... *yıgit-lüg-üm Rum-a Şam-a gid-e çav-la-n-a* dir-di..

779 19) denilir. [1]

1 — *Mışım*, — *yorum*, — *mekteyim*, (*-mek üzereyim*), — *eceğim*, — *meliyim* li fiil siygalarının gaiblerinde görülen-*dır* eki (eskiden: *t* (*d*) *ur-ur*), bu siygaların yalnız gaiplerine munhasır olmayıp hepsinin her şahsından sonra fiilin manasını pekiştirmek roliyle getirilir: görmüşüm /dür; görüyorsun/dur; görmekteyiz/dir; görmek üzeresiniz/dir; göreceksiniz/der; görmeliyim / dir; (şuhudi mazi, muzari, şart, emir siygaları bunların dışındadır).

Bu takdirde bunlar esasen koşac değildir. Eski bir *ol sökül ol* (= o hastadır) misalindeki gaip zamiri olan ikinci *ol*, şimdiki lehcemizde düşmüş olup, bu gün onun yerine getirilmiş gibi sayılan -*dır*, hakikatte *ol* gibi bir zamir değil, mütekellim ve gaip şahıslarında da ayniyle getirilen pekiştirme edatıdır.

Yine ayni edattır ki, yalnız fiil cümlesinin fail, fail naibi, mef'ul durumundaki bir ismi görünürleyerek ona ehemmiyet verildiğini bildirmek için pekiştirme roliyle kullanılıyor:

Bir gürültü *dür* gidiyor (fail); bir iş *dir* oldu (fail); bir hata *dır* işlendi (fail naibi); bir adım *dır* attık (mef'ul).

İsim ve fiil cümlelerinin gaiblerinde meselâ :/ annem hasta (.), çoçuk mektepte (.), bey efendi evdeler (.) mi; bayrak dalgalanıyor (.) / gibi cümlelerde o zamirlerine ihtiyaç görülmez: *hasta*, *mektepte* gibi haber rolündeki kelimelerde yok olan koşac rolünü son hece vurgusu, ve *evdeler mi* gibi haber rolünde olan kelimelerde ise *mi* den evvelki

hecede bulunan vurgu görmektedir. Fiil cümlelerinde gaip fiil siygalarının sonunda yine zamir yoktur: mütekellim, ve muhatablar da var olan zamirler yanında gaip zamirinin olmaması dahi onda takdir edilen bir gaip zamiri bulunduğuna alâmettir: Her kes sokaklara dökülmüş (.); hava açacak (.); bayrak dalgalanıyor (.). Gaib şahıslı olan bu cümlelerde usulen fail, hazf edilen ,o lardır ki, cümle başına getirilen *herkes, hava, bayrak* kelimeleri (o zamirlerin sadece mercileri olmak yüzünden) failidirler. Çünkü bilindiği üzere, isim ve fiil cümlelerinde asıl fail rolünü oynayanlar zamirler olup, bunlar haberden veya fiilden sonra ve ona bitişik olarak bulunurlar.

781 30) buluyoruz.

Yüklenik de denilebilir.

31) (hayvan: mahmil)

Katar katar develerim sana *yüklet* olsun (Kitab Dede Korkud).

784 28) demin [1]

Müellifin de daha yukarılarda başka bir vesile ile işaret ettiği üzere yüklet (= yüklenik), burada fiilin sonundaki bitişik *im*-zamiridir; ve bütün fiillerin sonlarındaki (müfret veya cemi') mütekellim, muhatap zamirleri asıl fail olan zatın yerini tuttuğu (onun vekili olduğu için) kendi fiilinin ve cümlesinin failidir. Gaip zamiri de öyle.. Yalnız zikredilmeyip var sayılan bu gaip zamiri, mütekellim ve muhatap gibi mecliste bulunmamak yüzünden kim olduğu bilinemeyeceği için merci'lerinin muhakkak söylenmesi gerekir ki bu merci, cümlede fiilden evvel getirilir. *Öğretmen* yarın size kitabı gönderecek (.), *öğretmenler* yarın size kitabı gönderecekler (.) gibi [bk. 779. 19)].

Müellifin kendi misalinde yüklet (mesnedünileyh = fail, fail naibi, müpteda) diye verdiği *ben* kelimesine gelince bu, fiile bitişik olan ayni roldeki *im*-zamirinin şeklen mercii olup* ikisinin de asıl mercii olan kimse, mütekallim olan zat kim ise o dur. Şu halde mâna bakımından buradaki *ben* zamirine ihtiyaç yoktur. Bu olsa olsa mütekellim fail zamiri olan *im*-bitişik zamirini, dikkati onun üzerine çekerek pekiştirmek mânası kast edildiği zaman getirilir.

785 35) Söylenilmişti.

Bunu burada daha açık gösterelim:

788 34) taraflarına. J. D. (alt satırdan):

Bu, yalnız bu gaip siygasına mahsus değildir: *var olmak* mastarı, («bir yerde» *bulunmak*) mânasiyle hal ve mazi siygalarının bütün şahıslarında kullanılır.

Ferah ferah otuz yaşında var / ım (ız).. var / sın (sınız).. var / (.) [dır - dırlar].

O vakıt otuz yaşında var / dım; o zaman evde kim var / dı, mecliste kimler var / mış.

Teşvik, tahrik ve meydan okuma mânasında (hazır mısın, isteğin veya cesaretin var mı?) yollu soru ile birlikte alınan *var* kelimesinde de böyle kullanışlar görülür:

Fail (1)	Mefuller (2)	Mefuller (3)	zarf (4)	Fiil (5)
	— 1 —			
Öğretmen	kitabı	size		
Öğretmen (1)	size (3)	kitabı (2)	yarın (başka zaman değil)	GÖNDERECEK
Kitabı (2)	öğretmen (1)	size (3)		
Kitabı (2)	size (3)	öğretmen (1)		
Size (3)	öğretmen (1)	kitabı (2)		
Size (3)	kitabı (2)	öğretmen (1)		
	— 2 —			
Öğretmen	yarın	kitabı	size (başkasına değil)	
Öğretmen	kitabı	yarın		
Yarın	öğretmen	kitabı		
Yarın	kitabı	öğretmen		
Kitabı	öğretmen	yarın		
Kitabı	yarın	öğretmen		
	— 3 —			
Öğretmen	yarın	size	kitabı (başka bir şeyi değil)	
Öğretmen	size	yarın		
Yarın	öğretmen	size		
Yarın	size	öğretmen		
Size	öğretmen	yarın		
Size	yarın	öğretmen		
	— 4 —			
Yarın	kitabı	size	öğretmen (başka bir kimse değil)	
Yarın	size	kitabı		
Kitabı	yarın	size		
Kitabı	size	yarın		
Size	kitabı	yarın		
Size	yarın	kitabı		

Çok hadli cümlelerdeki tümce «Proposition» lerde mefuller gibi yer değiştirebilir:

C ü m l e

FER'İ TÜMCELER			Asli tümce
1	2	3	
Buraya geldiğimden beri kardeşimi bulmak için	kardeşimi bulmak için buraya geldiğimden beri	araştırmalar yaparak	her tarafı dolaştım.
	(2)		
Buraya geldiğimden beri araştırmalar yaparak	araştırmalar yaparak buraya geldiğimden beri	kardeşimi bulmak için	
	(3)		
kardeşimi bulmak için araştırmalar yaparak	araştırmalar yaparak kardeşimi bulmak için	buraya geldiğimden beri	

Var mısın seninle iki parti oynayalım? Söyle kendilerine, *varmıdırlar* bu gece balığa çıkalım; *varmısınız* yarın sizinle bir maç yapalım? vs.

Var karşılığı olan *yok* kelimesi de (var olmamak, bir yerde bulunmamak) mânasiyle böyle kullanılır (*ben bu işte yoğum*: istikbal zamanı mânasiyle:

Ben mi? otuzumda *yok/um*; onlar dün evde *yoklular* (= yoklardı), *yokmuş*lar (yoklarmış), *yok/ken*, *yok/larsa*, vs.

Yok mu kelimesi (*var/ya*,? *hani/ya* ... var) mânasına bir yeri tarif ederek sağlık verirken kullanılır. Köşe başında yeni açılmış, mavi boyalı bir berber salonu *yok mu*, işte apartıman tam onun karşısında... (= ... *haniya* mavi boyalı bir berber salonu *var*; mavi boyalı bir berber salonu *var ya*).

Yok ise ye muadil olan *yoksa* kelimesi, (bulunmayorsa) gibi bir siyga rolünde ve mânasında: (evde kimse yoksa dönüp bize gelirsin) kullanıldığı gibi, bağlaç olarak başka mânalarla beraber (aksi takdirde) mânasiyle de kullanılır: Yaramazlık etme, yoksa bir daha seni gezmeğe götürmem.

790 22) chemin») (*

Bu benddeki (1, 4, 5) inci misallerde olanlar (var olmak, mevcut olmak), ikinci misalde olanı (bulunmak), üçüncü misalde olanı (bulunmamak, gıyap halinde olmak) mânasındadır.

791 8) varlık]). (*

Bu benddeki (olmak, olmamak) mastarları (var olmak, var olmamak) gibi bir mânada olup, *var* kelimesi hepsinde hazif ve takdir edilmiş olsa gerek..

794 35) (le bir) dir. (*

Çünki ben başlı başına efkârı umumiye yerini tutuyorum.

795 27) şekli idi. [1]

Bk. 1 — **1210** daki notlara.

Müellifin bu fikrine biz de katılıyoruz. Bizce de meselâ (käç-sä) gibi şimdi şart siygası rolünde görülen siyga, esasen (geçmeğe meyledici olan) mânasındaki *käç-sä-r* veya *käç-sä-k* sıfatının sonraları cümledeki mevsufsuz durumiyle (geçmeğe meyledici olarak veya olmakla) suretinde yeni bir rol (ulak rolû) almasından meydana gelmiş olacak; mk.: Çocuk bahçeden yorgun (= yorgun olarak) geldi.

Yine Mk. eski Orhun yazılarında:

IS 3:

MIDÄM GÄT	GIÇ İK	A Ķ YULAT
erişmedim	geçikmiş (olmakla)	okyanusa

IS 8:

NUDUB KÜRÜT R·SR·B ÜR·GRIY LO

milleti Türk var(ır)sa(n yer(ler)e o

NIS İÇ·T LÖ

IS 3: sün ölücü

bar-sa-r : varmağa meyledici (olursan).

ÄTRIY Gİ RÖ I K·T ·ÇN· RäSRİ G·DNUB

yere yüce de öyle olunca böyle

RÄS R İ

erince

804 15) görünüyor [2]

Bu hal daha önce Orhun yazılarında da vardı: II S 9:

AÇLOB KOY N·PıR G· MUL GO GULU

ol(un)ca yok hastalanarak oğlum büyük

Belki *bol.sa > bol.ça (s > ç* değişimiyle*)* Yklş. aynı değişimli *bolsun>bolzun>bol.çun.*: *budun bolçun teyin* = Millet olsun diye. («IE»):

805 10) *cevap* (3) [15 ve 16 satırlar arasına].

Buradaki "*cevap*" kelimesi «karşılık» mânasiyledir.

808 35) s. 96). (*

Fiil köklerine katılan - *üp* eki, fiile - *miş* eki mânasiyle katılıp onu mazi zamanlı bir sıfat yapıyordu ki *satıb män* = satmışım, *gelüp dür* = gelmiştir gibi, cümlelerde haber rolünde bulunarak âdeta şühudi mazi mânalı bir fiil vücuda getirmişti. Ancak buna mevsufiyle beraber bir sıfat (terkibi) halinde rastlıyamadık. Belki: *al(.)p er*=(almış, feth etmiş «fatih» adam.

810 31) mezar (**, gömmek (**

kür-kä-mäk (=gürlemek, mezare girmek); mk. kür > kül (r > l değişimli) *kül-l-mäk* D. L. T.III, 203)=gömmek. Yklş. *ar.* (*ka*) *mak*/(D. L. T. I. 352) = arkasına düşmek, aramak.

811 35) avant» [4]

Bu misallerdeki *gerek* kelimeleri ve daha bu durumda olanlar, hep (gereğinde, lüzumunda ve zorunda) mânasiyle olup, bunların yerine kullanılmış bulunuyor.

37) müellif) (*

(kelimesiyle başlayıp *idi* kelimesiyle biten ibarenin yerine şu yazılar gelecek):

Aslında yine *olmak* mastarı var; fakat burada hazif ve takdir edilmiş durumda görünüyor. 812 inci sahife başındaki (çünkü topraktır kişinin aslı, pes alçak gerek) misalinde de (alçak) kelmesinden sonra *olmak* mastarı hazif ve takdir halindedir.

Bir de (ihtar 2) de: Osmanlıca'da *gerek* kelmesinin faili olarak şart siygası yerine mastar da kullanılırdı, deniliyor, ve (o vakit gasledip namaz kılmak gerek) misali veriliyor; böylece *kılmak* mastarının, /kılsa gerek/teki şart siygası olan *kılsa* yerine getirilmiş olacağı anlatılmak isteniyor. Bize kalırsa bundaki şart siygası /kılsın gerektir/ yerindedir ki, hâlâ bu durumdaki emir siygasının bir izafetli mastar şekli olan *kılması* yerinde kullanılanları Rumeli ağzında yaşıyor: (Hasan artık büyüdü böyle şeyleri «bilsin lâzım») yani (bilmesi gerek)... Şu halde (...se gerek) suretinde görülen böyle şart siygalarının aslı bu izafetli mastar şekilleri olmaları mümkündür.

Kaldı ki esasen gaibe emir siygası, evelce de söylediğimiz üzere, meselâ *kılsa* gibi bir dilek siygasının üçüncü şahsına, gaip zamiri olan eski *ol* un bir çeşidi *on* kelimesinin katılmasiyle (*kıls-un* +> *kılsa*+*on*) mürekkep şeklini almış görünüyor. (*on* zamiri, lehçemizde *on*/lar, *on*/ca, *on*/dan, *on*/suz vs. de yaşamaktadır.) Zaten emir siygası da mâna itibariyle bir talep siygasından ibarettir. Demek ki zamirler bir taraftan *kalsa* (.) suretini, bir tarafan dilek siygasının üçüncü şahsını verdiği gibi bir taraftan da zamirli *kalsa*+(*on*) sureti, emir siygasının üçüncü şahsını teşkil etmiş bulunuyor diye düşünüyoruz. Bk. 816 ıncı sahifede [1] numaralı notumuza.

812 6) *kısmen* (*

Müellifin ifadesine göre (*gerek* kelimesinin faili «supin» denilen bir fiil siygası olabilir, mastar olamaz; bu misalde görüldüğü üzere, mastarın fail rolünde bulunması onun, vaktiyle bir fiil siygası olmasından dır. Şu halde mastarı *gerek* kelimesinin faili olarak görmek, kısmen doğrudur.)

Bize kalırsa *gerek* kelimesinin faili hep mastardır. Bu mastar ya söylenik «énoncé» veya gizlenik «ellyptique» olabilir. Hattâ müellifin fail diye itimat ederek getirdiği misalde de kılg*alı* (=kılmak üzere) suretindeki fiil siygası fail değildir; kendisinden sonra aslında var olduğu halde söylenmeyip gizlenik bırakılan *olmak* mastarı faildir. Nasıl ki daha aşağıda verilen /n'ät - gü gäräk/ (= ne etmek

gerek) cümlesindeki *n'ütgü* kelimesi de, fail rolünde bir mastardır. *kıl-galı* fiil siygasına gelince, bu esasen bir sıfat olup *kıl-ga(ğ)-lı* (= kılmaklı = kılmak niyetinde veya kılmak üzere olan) mânasında ve lehçemizdeki *kıl-ma-lı* suretinde bir teşekkül görünüyor (Yklş. misallerdeki /*alçak gerek, mestüre gerek*/ gibi mastarları hazif ve takdir edilmiş sıfatları).

18) *g'erek* (***

Bu da yukarıki misal gibidir; bunda yalnız - *dır ki* kelimesi gizlenik (hazifli) dir.

19) s. 96 [1]

(D. L. T, III, 156): çu (çü) edatı müspet ve menfi emir sıgalarının sonuna o emirleri pekiştirme (tekit) roliyle getirilir: *kel-çü* = gelsen/e, *varma-çu* = varmasan/a,, gitmesen/e... bu edatlar yalnız muhataba emir siygasında kullanılır.

816 17) İhtar [1]

olsa olsa versen versen, *okusam okusam* gibi aynı kökten olan şart siygasının her hangi bir şahsı tekrarlı halleriyle, bir şeyin değeri ve miktarı kastedilen cümlelerde (en çok, en büyük = âzamî ve en son «nihayetün nihaye = tout au plus») mânalarına gelir.

Bu ev *olsa olsa* yedi sekiz bin lira eder; onlara yardım için *versen versen* elli lira verirsin; bir saat içinde *okusam okusam* kırk elli sahife okuyabilirim. vs.

Gaip şahısla tekrarlı kullanılan şart siygaları yerine yine gaip şahıslı tekrarlı emir siygaları da aynı mâna ile kullanılabilir:

Bu arsanın arşını *olsun olsun* yedi lira olsun; bu kitap *etsin etsin* beş lira etsin, gibi. (Görülüyor ki buradaki emir siygaları da dilek şart siygaları yerindedir. (Bk. 811 sahifede [1] numarada verdiğimiz notlara.)

23) ediyordu. [2]

Bilhassa İran eserlerinden tercümeler yaparken (meselâ, bk. Kābūs Nāme tercümesi, Mercümek Ahmed).

28) olmuştur. [3]

Şu da var ki, Farsça'nın asırlarca evvel açtığı ve zamanla derinleştirdiği geniş yol olmasaydı, bu tesir bu derece olmazdı; yani demek istiyoruz ki, Fransızca'nın sonradan gelip katılan tesiri Farsça'nın hemen aynı mahiyette olan eski tesirleri üzerine taze bir aşı getirmiş olmaktan ibarettir. Bk. § 1248.

820 19) daima (*

Daima değil; çünkü bunların içinde belirtkeni başta olanlar da var.

30) sıfatıdır

Bu cümle (sahib-i makale dört senedenberi İttihad ve Terakki'nin hiçbir şey yapamadığı «meselesi» ne nakl-i kelâm ediyor ki onu «o meseleyi» ehemiyetine göre ayrı bir makalede tetkik edeceğiz) veya

(sahib-i mekale dört seneden beri İttihad ve Terakki'nin - ehemmiyetine göre ayrı bir mekale de tetkik edeceğimiz - hiçbir şey yapamadığı «meselesi»ne nakl-i kelâm ediyor) yerindedir. Bu iki çeşit cümlede «mesele» kelimesi fer'î cümle fiilî olan «tetkik edeceğiz» ve «tetkik edeceğimiz» siygalarının mefulidir: Tetkik edeceğimiz mesele = (bir) mesele ki onu (o meseleyi) tetkik edeceğiz.

821 32) meful *)

Müellif kendi dilinde alâmeti olmıyan meful hakkında kullandıkları tabiri Türkçe'nin *güz-mek bil-ir mi-sin* cümlesindeki *güz-mek (.) (yani yüzmeğ-i)* için de kullanıyor.

s. 845 not 2 başında:

Evelce de bir az bahsettiğimiz üzere, fiil köküne - *y) up* katılarak yapılan bu kelimenin aslında - *ikle* yapılanlar gibi ve belki onların bir çeşidi olarak meselâ (gel-ik, gel-ip = gelen, gelmiş) manasında bir sıfat olduğu görünüyor.

BAKHTİAR NÂMEH tercümesinden (AR. L. DAV. Gram, türke s. 177).

NIDAD	KILDA	İHAD	RİB	NUSGAB	BÂLKRÖK	INUTAH	İDRÂ'RAB
Dadın	adlı	da	bir	füsûnkâr (büyüleyici)	güzel olan	karısı	var idi

(s. 179).

İDRÖK	MİK	RİB	BELKRÖK	ZIK	ZAMAN	RULIK	İDRÂ'
gördü	ki	bir	güzel (olan)	kız	namaz	kılar	idi

(s. 178).

(Bütün bu transkripsiyon harfleriyle tertiplenmiş misallerde metindeki arap harfli kelimelerde olduğu gibi harfler sağdan sola olmak üzere sıralanmıştır).

Bu-*y)up* eki de mürekkep olup esas, ekin (b, p) den ibaret bulunduğu anlaşılıyor:

KİLÂM	AGNAS	DÂMİT'İ	PULIK	ÂDVÂ'	PUG/YOK	IDRAB
padişah	sana	itimad	kılarak	evde	bırakıp	gitti

Bu-*gu, p* ekindeki *g*, kendinden evvel gelen fiil kökünün son harfi vokal olduğu zaman iki vokal arasında kalmış olacağından, lehçemizde -*y* ye çevrilmiş görünüyor: söyle- (ğ>y) üp. Bu eski lehçelerde ise bu durumda *gu* hecesi birden düşüyor. *körk. le-p* gibi.

Eski ve yeni lehçelerde sonu vukalli olmayanlarda sadece *g* düşer. *al/ıp, gör/*üp gibi.

Bu-*g)up* >(*y)up* ek vokalinin yuvarlak oluşu kendinden evvelki -*gu*, -*gü* hecesinin daima bu yuvarlak şekilde olmasından ileri gelmiş görünüyor.

833 11) § 701) (*

Bunun boğazlısı düşmüş şekli, lehçemizde ancak intihaiyye siygası dediğimiz ulakta kalmış görünüyor: Ben gelen/e (= benim gelmeme) kadar sen çocuğun yanında kal.

837 6) *istifhamlı* (*

Evvelce de söylediğimiz gibi, buna bu tâbiri vermek doğru değildir. Çünkü böylelerinin yerine göre bildirdikleri 1. ibham (belirsizlik), 2.

istifham (soru), 3. şümul ve istiğrak (yaygınlık ve kaplam) manaları içinde istifham yalnız bir tanesidir; ve esasen buradaki o da değil, sadece ibham manasıdır.

838 40) ihtar). (2)

Bu cümlelerde asli fiillerin faili olan *-mak* lı mastarlar, o mastarların ayrı faili olan / *kişi, mevcudat, medeniyet, isti'dad-ı terakki* / isimleriyle birer izafet terkibi vücude getirirler ki, bu takdirde o mastarlar (*bilmesi, ne olması, mü'dat olması, meydana çıkamaması*) yerindedir.

843 27) *dur-up* (1): [1] numaralı haşiyeler yerine:

Bu tekrarlı kelimeler, *durmak* mastarının *kalkmak* mânasiyle kullanılmış olup, *kalkıp kalkıp* (yâni: def'alarla kalkışıp) yerindedir. Bu bakımdan kullanış yüzünden değil, mânası yüzünden bir hususiliği olabilir.

845 44) gerek.

Bunun *yadır-ga-mak, esir-ge-mek* gibi mastarlarda görülen *-ga, -ge* neviden bir ekle *verib. (g)i -mek* (yâni vermiş durumda olmak) suretinde teşekkül etmiş olması mümkündür (bk. aşağıdaki notlarımıza).

847 32) 86 V°] [2]

aluban, gelüben siygaları *alub-an, gelüb-en* suretinde teşekkül etmiş ise bunlardaki *-an, -en* ekleri ya bir uzantıdan ibarettir (lehçemizdeki meselâ *bilerek-ten* kelimesindeki *ten* gibi), veya *gaz-ın, dönüş-ün* gibi teşekküllerdeki (zarf, hal, âlet, vasıta) gibi bir takım mânalar veren *-ın, -in -un -ün* eklerinin *-an -en* li çeşididir. (Arapçanın meselâ *vazıh-an, esas-en* kelimelerindeki tenvinli ekleri gibi ki, bunların *-in* lileri de oluyor: *bi-hakk-in.. li-sebeb-in* gibi). Eğer bunlar aslen /*gelüb-(g)en,alub-(g)an*/ gibi bir teşekkül olup sonraları boğazlıları düşmüş bir hâle gelmişse (almış olan, gelmiş olan) gibi mânalarla cümle içinde her sıfat gibi hâliye mânasını dolayısiyle almış demektir; (fakat bu teşekkül görülmemiş bir şey olacağı için bizce uzaktır)

40) gerektir. (**

(Kitabı Dede Korkud) da imlâsı پشورتدوردم suretinde olup, müellif bunu (geceden bir kuzu pişirttirdim) mânasiyle fransızca'ya çeviriyor. Halbuki bu mânaya uygun olması için fiilin /یشورتدوردم/ olması iktiza eder ki, hakikatte de bu böyle olmak gerektir; ve besbelli bu Arap harfli eseri istinsah eden kimse /ت/noktaları yerine ayni harf bünyesi altına bir nokta koyarak (ب)şeklini vermekle *(t)* yi *(b)* ye çevirmiştir. Yoksa /*piş-ir-üb dur-dum*/ olsa mânası vak'anın cereyan tarzına uygun gelmez.

(قزان ایدر: اغول چوبان قارنم آجدر هیچ اسنك وارمیدر یسکه دیدی . چوبان ایدر
بلی اغام قزان کیجه‌دن بر قوزی پشورتدوردم کل بو آغاج دیبنده اینه‌لوم یسالم دیدی .
اینه‌لر چوبان طغرجغی چاوردی یدیلر .)

(Ḳazan eydür: Ogul çoban karnum aç dur hiç nesneñ var mu dur yimege, didi. Çoban eydür: beli, agam Ḳazan, giceden bir ḳuzı pişürtdürdüm gel bu agaç dibinde inelüm yiyelüm didi. indiler çoban tagarcuğı çıḳardı yidiler).

İbaresine göre, acıkan bir adama muzari şeklinde istikbale matuf bir zamanda (kuzu bişürübdürürüm) yani (pişiririm) gibi bir sözün de yeri olamaz. Kuzu giceden (mazide) pişmiş hazır olacak ki, hemen oturup yemiş olmaları da bunu gösteriyor. Fransızca tercümesi de tam buna göre olup yanlış değildir.

Kaldı ki bu siyga ötekiler biçiminde teşkil edilmiş olmadığına göre, evvelce geçen misaller sırasına girmemek gerektir.

848 17) l'ancre». 2)

Bu *-mekle*li siyga, her zaman bu mânada kullanılmaz; onun şöyle mânaları var.

1. *ada-maḳla* (adamak suretiyle) mal tükenmez; ateş *de-mekle* (demek suretiyle) ağız yanmaz;

2. Tembel tembel *oturmaḳla* (oturmak sebebiyle) vücut ağırlaşır.

3. *bil-me-mekle* (bilmemek ve: bağlaç rolünde) bilmek bir olur mu gibi.

852 22) 129). (*

Bu misalin de şahitliğine dayanarak denilebilir ki bu siyga müellifin dediği üzere hâliye *-y)e* veya *-y)i* ekine, üstünlük (tafdil) eki olan *-raḳ*, *-rek* katılmakla yapılmış olmayıp, asıl *-y)ıp* siygasına bunların katılmasiyle yapılmıştır; ve bunlardaki *p*, sonradan düşmüş olabilir: *bilüp)-rek* = en çok bilmiş (olarak); kaldı ki *-y)e* veya *y)i* ekinin esasen *p* si düşmüş *-y)ip*, *-y)üp* ekinden ibaret olması da pek mümkündür. (Bk. M. Smirnof s. 856, haşiye 2).

855 36) bulunuyor. [2]

Bizce bütün bütün öyle değil. Çünkü hazır biçilmiş olanlar dışında iki ayrı mastardan (hattâ aralarında başka kelimeler girip onları biribirinden ayırmak suretiyle) yapılmış siygalar, vaktiyle az olmakla beraber şimdi yeni baştan kullanılmaktadır:

Deniz geriledikçe bizler ilerliyorduk..

O kaç/a, biz yaklaş/a, biz yürüy/e, o gid/e

Bıraktık dünya değer ülkeleri geride..

FARUK NAFİZ— *AKIN*

Nesirde de bu böyle olabiliyor. (Eski Osmanlıca'da olduğu gibi. Bk. s. 861, ihtar 3).

856 4) 1324).

Aynı bendin sonuna ait haşiyemize bakınız.

12) görülebilir (**

Bugünkü İstanbul dilinde kullanılan sadece -*y)e* lisidir./üst-ün kör-ü/ (= üstten, satıhtan görerek); götür-ü (toptan götürmek suretiyle) gibi tabirlerde gördüklerimiz ise eski dilin kalıntılarıdır.

861 36) Rumeli'de (*

İsim alarak kullanılan bu fiil kökleri de onların aslından isim olduklarına şehadet eder.

Bu sözni işitüb barça vücudum *titr-e* başla-dı. Gr. Türke), ART. LUM. DAVIDS (s. 179).

Evelki haşiyelerimizde söylediğimiz üzere hâlâ Anadolu'nun garp illerindeki bazı yerlerde böyle kullanıldığı işidilmektedir. (bu sözü işidince bütün vücudum titre«meğe» başladı.)

872 32) *nisbet-i-gä* (*

Arap harflisindeki ػ ya bakarak bu heceyi *ga* okumamalı, fikrimizce bu ġ, e ile ince okunan ګ *g* nin ön damaklısıdır.

875 25) olacak. *)

Çünkü /*Baba eski*/ kelimesi bir sıfat terkibi değildir, sıfat terkibi olmak için *eski baba* olması lâzımdı: Eski kelimesi *es(i)k-i* suretinde bir kelime olsa gerek: *s* ıslıklı konsonu alt yanındaki *i* vokalini düşürmekle *eski* şekli meydana gelmiş oluyor, Şu halde *baba eski* (=baba esiki) = baba vadisi, baba münhat arazisi) suretinde bir izafet terkibi demektir. *esik* (= aşağı, batık, çukur, münhat vadi).. Yklş. Aynı mânada *esnek*, *eslenti*, ve *eşik*.

Bu terkibi de eski münşilerimiz öz Türkçe olduğu için kaba saydıklarından (onu bu halinden kurtarıp kibarlaştırmak maksadiyle böyle yapmışlardır: eski erzak pusulalarında (ekmek) yerine *nanı aziz*, (zeytinyağı) yerine *ruganı zeyt*, (sadeyağı) yerine *ruganı sade*, (ingiliz pirinci) yerine *erzi ingiliz*, (pilavlık pirinç) yerine *erzi pilavlık*, (koyun eti) yerine *küştü ganem*, (kuzu eti) yerine *küştü kuzu*, (sığır eti) yerine *küştü bakar*, (kırmızı biber) yerine *buberi ahmer*, (çamaşır odunu) yerine *hatabı çamaşır* gibi kendimizden olanlar hep böyle hakir görülmüştür, yazık). Yine meselâ (küçük çekmece yerinde «Çekmecei sagir» de olduğu gibi) sıfat terkibi zanniyle (eski baba) mânasında (babay-i atik) kılığına sokmuşlar... Hele bunun (babay-i atik) ten tekrar Türkçeye çevrilirken sözde tashih edilip kaideye uydurulmak istenilen (eski baba) şekli, bildiğimiz kasabanın yeni ismi olursa asıl vasfındaki mâna ve sebep kayb olacagından çok yanlış ve gülünç bir şey olur.

30) miel», (**

Sadece *deme* menfi emir (=nehiy) siygâsı, söylenilen bir söze şaşıldığını, verilen bir haberden teessür, dehşet veya nefret duyuldu-

şunu bildirmek için muhataba nida diye kullanılır. — Duydunuz mu, tiren yoldan çıkmış, bir çok yaralı varmış — deme (= deme Allahı seversen, aman deme!)

881 8) olacak (*

Bu *kay* kelimesinin aslı *ḳaḳ* olsa gerek: sonundaki boğazlı ḳ, türlü merhalelerden (ḥ veya g > ğ > y) geçerek ḳay olduğu gibi, çok kere ğ merhalesinde bu ğ düşerek kelime /ḳa/ şeklinde kalabiliyor.

Biz bu merhaledeki *ḳa* kelimesini, *ḳa-la-maḳ* ve, *ḳa-maḳ*, (D. L. T. III. 188) (1. etrafını çevirmek, ihata, muhasara etmek 2. istif etmek, birbiri üzerine koymak 3. hazırlamak, vs..) mastarı yine Radloff II. ye göre (Kır., Çg.) lehçelerinde (ihtiyar ve iltizam etmek, intihap ve tercih etmek, beğenmek) demektir; yklş. *ḳola-maḳ* reca, temenni, talep etmek..

Ayrıca bir başka *-ka(-ke)* de 1. isimden fiil yapmaya yarar: *yaş. (k) a-mak* = yaşamak (ḳ düşmesiyle); *ar-(ḳ) a-mak* = aramak (ḳ düşmesiyle) vs.

2. Katıldığı fiil maddelerinin manalarını mübalâğalandırmağa yarar: *çal.-ḳa-mak* defalarca çalmak, vurmak; *yu-ḳa-maḳ* defalarla yumak, yani *yıkamak* dediğimiz; *tep-(k)ele-mek* = tepelemek = tekrar tekrar ve şiddetle tepip dövmek; silk-ele-mek = devamlı silkmek; *tuḳa-maḳ*=iyice kapamak, tıkamak (D.L.T. III, 247 *tumaḳ* kapamak; yklş. *tu-n-maḳ* gurup etmek, kapanmak; *tunuḳ* kapalı, *tu-yuk* manaca kapalı (nükteli) nazım, *du-vak* yüzü kapayan, örten, vs..)

Müellifin bir nevi (temenni ve tereccı, iltizami = optatif) dediği ve genel olarak «précatif impersonnel» yani (şahıssız talebiye) ile ifade etmek istediği siyganın hâkim mânası olan (temenni, talep, istek), bu *ḳa*-maḳ = ḳa *l,a*- maḳ daki *ḳa* (aslı: *ḳay*) dan gelmiş görünüyor ki, lehçemizde *y/e* suretindeki talep ve temenni (istek) siygası olan iltizaminin şeması da bu asıldan görünüyor; bunlardaki ilk boğazlıda fiil maddesinin sonu konsonlu olduğu zaman eskiden *ḳa, ga* şekilleriyle de görünmüş, ve lehçemizde böyle *g* ler düşmüş.. Fiil maddesinin sonu vokalli olduğu zaman ise, iki vokal arasında kalan *g, y* ye çevrilince *y)e* şeması hasıl olmuş olsa gerek:

al-gay > *al-ga* > *al-(.)a..* söyle-gey > söyle-ge > söyle-ye.

İki vokal arasında kalan *g* lerin *ğ* merhalesinden sonra düşerek *y* ye çevrildikleri düşünülebilir. Bu itibarla gramerlerimizde görüldüğü üzere böyle *y* leri sonradan vikaye için veya koşa (hiatus) dolayısiyle getirilmiş saymak tarihi gramere göre yanlış olur.

882 40) gösteriyor.

Bununla beraber bunun esası şöyle olsa gerek:

(D.L.T, III, 160) «*lä*, Oguzlarca kullanılan bir edattır ki, fiilin gerçekten olup bittiğini ve tamamlandığını bildirmek mânasiyle fiil sonlarına getirilir. «ol bardı *lä*» o gitti muhakkak; «ol keldi *lä*» o geldi muhakkak..

Muhatap fiilin olup bitiğini pek bilmediği için biraz inkâr eder durumda bulunduğu zaman söylenir ki, bunu Türk (adındaki aşiret) bilmez.

Yaktuca'da bu edat, *ile* suretinde ve yine fiilin zarfı olarak (muhakkak, hakikaten, apaşikâr) gibi hemen aynı mânalarla kullanılır:

isit ile = gerçekten işitmek;

kistien da ile da = gizli (olarak) da, aşikâr (olarak) da.. (bk. Yakut sözlüğü) ykl. lehçemizde ille = muhakkak: *ille geleceğim diyor* (Arapça, başka mânalı *illâ* ile karıştırmamalı).

D. L. T tercümesinde de *lä* nin daima bu şekliyle (yâni ahenge uymadan) orta ve bilhassa batı Anadolu'da fiilin vukuunda şüphe gösterilmesine karşı; o vukuu gerçeklemek kasdiyle kullanıldığı söyleniyor.

885 10) kalmayalım. (*

Aslı olan *-ḳalı* nın boğazlı *ḳ* sı düşmüş şekli olan *-alı* ve bunun menfi şekli olan *ma-yalı*, (*a.*) daki mânasiyle lehçemizde iltizami siygasının cemi mütekellimini vücude getiren biricik kalıntıdır (bk. s. 891 -[*ä*]*lin*:)

yaz-alı-m, *yaz-ma-yalı-m* [*yaz-a-y*)*ız* = *yaz-ma-ya-g*]*ız* yerine ki, eskiden bunlar *yaz-a-vuz* = *yaz-ma-ya-vuz* suretlerinde kullanılırdı; daha eskiden de: *yaz-gay biz*, *yaz-ma-gay biz*).

901 5) touche,

آنِ *-an-ı* kelimesi اَلِ *el-i* «la main du jardinier» olacak; yoksa *degmek* mastarı آنا *an-a* suretinde mefulünileyh haletini almak gerekti.

24) noyer»;

«il m'a sauvé d'être noyé» mânasiyle olacak, yoksa müellifin tercümesine göre olursa yeri burası değildir.

902 34) C. 8.

Yine bk. *suḳ turaglı* = sessiz duruşlu, sâmıt, sükût, eden (Kur'an tercümesi, İstanbul), T. D. deki kelimesinin şahit olduğu üzere.

903 9 [2] kelimesinin tasdik ettiği üzere,

905 13) vardır (*

ḳobad ayı, yklş. *ḳaba dayı*?

26) haleti); (**

Mk. § **1349** not 1, ikinci misali.

909 4) *özä*

üze olacak.

5) *nävdän-tın* (**

oluktan.

35) (Atasözü) [2]

Bu ata sözünün aslı şöyledir: Sütten ağzı yanan yoğurdu üfliyerek yer.

910 26) douanier„

Bu cümlenin tercümesi, türkça'sine göre şöyle olsa gerek:

«Pendant qu'il regardait par la fenêtre, mon frère l'a vu manger chez le douanier.»

913 41) görünüyor.

Bk. evvelki sahifede not 4.

917 24) vardır ki *kendi* kelimesi münasebetiyle daha evvelce de söylenmişti.

918 26) *nä-gü(n)* [2]

Yklş: *nā gûne* = ne türlü, nasıl? (Farsça: gûn = 1. renk, 2. nevi: *gûnā gûn* = türlü türlü; *diger gûn* = başka türlü).

932 35) değildir;

«dans le temps où ils viennent aux mains» demektir.

935 33) bulunmaktadır (1)

Bu, edebiyat ve halk dilinde fiil maddesine katılmış (- *dikten sonra*) ile ifade edilir:

— Baba, dedim, maşallah dişlerin pek sağlam!

— N'eyleyim, dedi, yiyecek bir şey bulama-*dıktan sonra*! (Hüseyin Cahit)

Hadi (= tutalım ki) eseri baştan başa okumuş olsun, zevkine varama/dıktan sonra niye yarar?

937 29) *artıyor* (*

Ermeni ağziyle Türkçe.

949 41) *Yezdan*

(*insan* kelimesine kafiye).

44)) dür.

— Bundan evvelki misal de aynı neviden olduğu için bu arada gösterilmeli idi.

950 32) - *y)ecek*, - *y)icek* + *gez*

KASEM BEK'in bu fikrine biz de iştirak edemeyiz. Çünkü kelimenin aslı *bulıcag* = *gez* ise zaten *bul(g)u çağ* kelimesi *bul-u* × *çağ* yanı bulma çağı olduğuna göre ona (defa, vakıt) gibi *çağ* ile hemen aynı mânada olan bu *gez* kelimesinin katılması bizce uzak görünüyor. Fikrimizce bu sonundaki hece /ok, ök/ (D.L.T., I, 68) kelimeleri gibi (bizzat, asıl, tam «justement») mânalariyle kullanılan *öz* kelimesinin bir çeşidi olan - uz (- üz) olup sonraları - az (-ez) suretini almış olabilir.

Başka misaller (YUNUS EMRE'den):

* İlle ömr-ü ķāṣır-ļug-un *an-ıcag-az* benz-i soļ-ar

* Ecel *gel-içeg ez* gitme-z

Bunlardaki *anıcagaz* = tam anınca: *geliceğez* = tamam gelince..
Yklş. *alınca)z*, *gelince)z* gibi teşekküllerdeki-*caz* -cez (s.

Bu münasebetle şunu da söyliyelim ki, lehçemizde /*anne-ciğ-im*, *baba-cığ-ım*/daki sevgileme edatı olan -*cık* -*cik* eki *sev-di(k)-ceğim* (yklş. *Mehmed-cık* = sevgili Mehmed = Türk eri)

sevdik deki *k* düşer) kelimesinde, (tam, asıl, bizzat) mânasiyle (asıl sevdiğim, tam sevdiğim) demek olduğu gibi, Azerce (§ 1393) de *men-cig-ez* kelimesi de *-cik*, ekinin aynı mânasiyle (bizzat ben) demektir. Buna bakarak yukariki *-cig-ez* ekinin örneksemo yoliyle böyle bir şekil olması ihtimali, bunların devirleri ayrı olmak itibariyle de düşünülemez.

952 4) s. 112 [1]

sonu *-cas* (*-ces*)le biten siygalara çoğu zaman Ermeni ağzı Türkçesinde raslanmaktadır.

953 37) (yürü ger?

belki *yürü gil* (y)igit

958 20, 21)

y)igit gibi bir kelime görünüyorsa da bu (sabip, malik) mânasındaki *iget* (Çg., Dede Korkud) kelimesinin bir çeşidi *y)iget* olsa gerek.

959 37) dangereux vil «ain» (homme) [3]

Tehlükeli alçak adam„. Müellif bunu dangereux avare = tehlükeli hasis diye tercüme ediyor.

960 7) gideceğiz

(= gidici yiz).

26) konsonu? (1)

Nasıl olur? Bunlar hep sonu konsonlu olanlardır. Burada bir yanlışlık olacak.

Bu yolda başka bir teşekkül daha vardir ki, o da yalnız maziye ait olan ve çok zaman mütekellim ve gaip şahıslariyle kullanılan

... dı-, .. madı- { m .. k / n .. nız / (.) .. lar } *

siygalarıdır. Bunlar mânaca ötekilerden az çok farklıdır.

Mazide daha tamam olmadan, henüz tamam olmak üzere bulunan bir fiil ile, aynı zamanda başka bir fiilin yapıldığını bildirir; ancak böylelerinin kullanılışı her yerde her fiil ile mümkün olmayıp, mânaca müsait olanlarından teşkil edilir.

* Annem kapıdan içeri *girdi girmedi* bir feryattır koptu; henüz odamıza ayak *attık atmadık* kapının zili acı acı öttü.

* Tirenden *indim inmedim* karşıma yine o gazeteci çıktı.

Bunu esasen bu mânanın kendisinden çıkmış olduğu muhayyerlik mânasındaki aynı şekillerle karıştırmamalı.

Geldiniz gelmediniz (= geldiniz veya gelmediniz) onun ne vazifesi. Borcunu *verdi vermedi* (verdi veya vermedi) kendisinin bileceği şey, vs.

Bunda tâli cümle faili, aslî cümlenin failinden ayrı olur. Eğer failler aynı olursa bâzan ardıncalık mânası verir: yüzüme baktı bakmadı, işi anlayıverdi.

963 32) (31) de verilecek çizgi altından:

[1] Bundan evvelki sahifenin [1] inci haşiyesinde bulunan *cing* ve *çink-e*'de de aynı düşüm hâdisesi olsa gerek.

967 38) O [2].

Bizce alelâde mastarların veya izafet zamiri almış mastarların sonuna getirilen *(i)le* eki, müellifin *birle* karşılığı diye bahsettiği bir ilgeç (postposition) olmayıp, *iley* > *(i)ley* > *ley* suretlerindeki zaman mânalı eklere *in* getirilmekle yapılan mürekkep bir ekin bozuntusu gerünüyor (bk. § 890, 4°, ihtar). Halk ağzında bu mürekkep ek, *-le(n)* suretinde kullanılır: sizin imza etmenizle (n) [siz imza etmek le] bu iş kat'ileşti (bk. § **1425** haşiye).

970 39) *aγ-ar ak̦-pa-s*. O *aγ-ar ak̦-pa-s* [2].

Lehçemizin menfi eki olan *ma*, bu lehçede *m* > *p* (belki aslında p>m) değişimiyle *pa* dır.

Yine bu lehçede *ak-* fiil kökünün *k̦* sı hareket halinde *g* oluyor: *og-ar* (= akar); aynı *k̦* sükûn halinde değişmeden öyle kalıyor: *ak̦-pa-s* (= akmaz).

Bir de lehçemizin muzari menfi eki *z*, bu lehçede *s* dir: *ak̦-pa-s* (= ak̦-ma-z); bu hal daha başka şimal ve şark Türk lehçelerinde de görülür.

973 34) uğraşırdı O uğraşırdı (*

(Cümlenin başında veya münasip bir yerinde böyle fiillerden evvel yerine göre (*hele bir*, *bir kere*) kelimelerinden biri de getirilir).

45) şirindir). O şirindir (**

46) sıfat { *aptal mı aptal* (bir adam)
47) { *zeki mi zeki* (bir çocuk): vs.

974 37) vokalindedir.

Burada ve daha başka yerlerde görüldüğü üzere, vurgunun sintaks bakımından oynadığı rolleri ayrıca vurgu bahsinde toplayıp göstermek ve bunu yerlerinde belirtmek için meselâ (') gibi, (ʻ) gibi hususi bir işaret bulup koymak gerektir:

1. bağırmasıʻ üzerine 2. bağırması üzerineʻ (bu işareti noktalı olan vokallerin üstüne koymak mümkün değilse alt yanına vermek de mümkündür).

975 1) tiryak̦ (*

Mütercim Âsım'a göre: bu kelime Yunanca (böcek dalamasına faydalı şey) mânasındaki (terya) ile (içilen zehirli maddelere faydalı şey) mânasındaki (اقا) kelimelerinin birleşmelerinden meydana gelerek arapçalaştırılmıştır.

nen *-li* ile birleşerek *gän+li* (= mek. li) eki halini aldıktan sonra, bunda evvelkisi sükûnlu ikincisi hareketli olmak üzere yanyana gelen *n+l* den bazan *n* düşerek *-gä(.)+li* bazan *l* aşınarak *-gän+(.)i* suretinde iki çeşitli fakat aynı rolde mürekkep ekler vücuda gelmiştir: Geçen misallerdeki *kil.gä(.)+li, kel, gän+(.)i* gibi.

[*nl* bitişik konsanlarında görülen bu hâdise, *deng* kelimesinden doğan taşranın *den (.) işmek* ve İstanbul'un *de ( )gişmek* kelimelerinde *ng* kümesinden, birinci misalde olduğu üzere *g* nin, ikinci misalde olduğu üzere *n* nin düşmesi gibidir.]

-gäli, -gäni nin bir başka çeşidi olan *-gelli* ise, *gän-li* deki *n* nin dip komşusu *l* ile benzeşmesinden ibaret görünüyor. Bu itibarla Pröhle'nin haklı olduğu ve burada müellifin bir ihtimal diye düşündüğü üzere *l* nin alelâde bir ikizlenme meselesi blunmadığı anlaşılıyor.

[*nl* bitişik konsonlarında bu hadisenin aksi olarak *l* nin *n* ile benzeştiği daha çok vakidir.

be+ne. n (= len) gel; *ur. na n (= lan) şeker; an. na (= an la) şıldı.* vs. gibi]

982 15) A. U. E. (*

Daha doğrusu, buradaki *turur* (= kaim olur) kelimesi sonraları edatlaşıp ahenge uyarak *dürür* şeklini alan eski bir muzari müfret gaip siygasıdır ki, daha sonraları tekrarlı hecelerinden sonuncusunu kaybederek *dür* olduktan sonra lehçemizde çeşitli ahenk durumlarında *dür, dir, dır* da olmuştur. Şu halde *käl-ip turur män* cümlesi kelime kelime (= gelmiş dir ben) yani (gelmişimdir) yerindedir.

40) Haziran 927 (**

Bunun aslı *keri* olup, sonradan *r>l* değişimiyle *keli* ve *l* nin mübalâğa mânasiyle teşdit edilmesiyle de (yazık: > yazzık gibi) *kelli* olması da mümkündür bk. § 985 da 2° numaranın misaline.

41) [2] (*Öyle olsa*) kelimelerinden (*olmalıydı*) kelimelisine kadar olan cümle kalkarak şunlar gelecek:

993 28) kullanılmaktadır.

Bunların hepsi de aynı menşeden görünüyor:

'uğur > 'uğ (.) r . .

s)uğur > s)uğ (.) r > s)u (..) r

y)uğur > y)uğ (.) r > y)u (..) r.

l(', *s*, *y*) değişimleriyle, 2. *ğ* kaypak konsonundan sonraki vokallerin döşümiyle 3. *uğ* suretindeki uzun vokalin kısalmasiyle; (yklş: bağır > bağr > bar; bar bar bağırmak, vs.

995 47) derlediğim)

Yine izafet zamirleri almamış veya almış başka mastarlara eklenen ve bu mânayı veren *-le(n)* eki de, bu *-ley-in* mürekkep ekinden bozma görünüyor:

(Çocuk birdenbire ayağı *kaymaklla(n)* yere düştü veya (birdenbire ayağı *kaymasiyl(len)* (=*kaymasın-na.n*) yere düştü.

İkinci misalcıklere bazan *beraber* kelimesinin de katılması ondaki *-le* yi vaktiyle mefulünmaa dedikleri *ile*: [*birle* > *bi(.)le* > (.)*ile*] kelimesiyle karıştırmamızdan ileri gelmiş olsa gerek. bk. § 1399. Böylelerinin sebepiik mânasını da almış oldukları görülüyor. bk. 1426.

996 10) olur O olabilir (1)

Müellifin buna verdiği bütün misallerde mastarla fiilin failleri hep ayrıdır. Bir olana misal : Babam eve geç *gel-mek/le* çaya yetişemedi.

Hem bunlar sadece *-mek* li mastarlara değil izafet zamirleri almış *-me* li mastarlara *le* katılmakla da kullanılabilir :

Yangın ansızın *zuhur etmesiyle*.. söz öyle bir hal ve tarzda *söylenmiş olmasiyle*... kendisi ol canibe *revane olmasiyle*... (eski), vs.

Bizce buradaki (sebep) mânası, bağlaç olan (*i le* kelimesindeki (yüzünden, yönünden) mânasından aşarak gelmiş olsa gerek. Her halde gerek (sebep) ve gerek (yüzünden, yönünden) mânalarını havi olanlar hep aynı şekilde olup bunlar, içinde bulundukları cümlenin gelişinden gidişinden ayırt edilebilir.

997 20) race». [2]

Hafif mastarların izafet zamiri almış olanları da bu mânâ ile kullanılır :

İnsanın el etek *öpmesiyle* ağzı aşınmaz... Kulağının *kesilmesiyle* merkepten gülieylân olmaz, vs. Mastarla fiilin failleri böyle ayrı olunca bunlarda (yüzünden, cihetinden) gibi bir mâna beliriyor. Bunlardaki *-le* ler, *ile* bağlaçlarıdır ki, bunlar 1426 da yine aynı durumda kullanılanlarla aynı mânada değildir : onlardaki *-le* sebep mânasını almış olan aynı ektir.

Mastarla fiilin faili bir olanlardaki *-makla beraber*, *-mesiyle beraber* gibi teşekküller bunların dışında sayılmalı.

1005 29) kullanılırdı.

(Şimdi bunun yerinde (ağız, can, nüfus) kelimeleri kullanılıyor: Başında beş can (nüfus) var. Evinde kaç ağız besliyor, sordun mu?

1006 8) sayılıyor. (*

Yalnız *idügi*, *idükleri* şekilleri (ne idıği belirsiz kimseler) gibi belirli bazı yerlerde kullanılır.

12) kul-konak. (**

Kul konak tâbiri yerine *kar konak* da kullanılır ki (kar) kelimesi burada (köşk) mânasında göründüğüne göre bu tâbir *köşk konak* demek olacak : bk. (D.L.T. I, 354/*kar-şı* = köşk, saray).

1016 35) içindedir.

Sonra aynı cümlede *kara* kelimesi ayrı ayrı (قرا قره) imlâlariyle görünüyor ki, bu belki başka başka mânaları olmak yüzünden olsa gerek. Hakikaten bu kelimenin lehçemizde (siyah) ve suyun zıddı olan (kuru yer) mânalarından ayrı olarak şu mânaları da görülüyor :

1. Sık, kalabalık, kesif: *kara* cümle (cem ameliyesi), *kara* budun, *kara* kamug, *kara* kulluk [bk s. 1023, haşiye misal 2].

2. Şiddetli, zorlu: *Kara* yel, *kara* kış, *kara* cahil, *kara* belâ (=şiddetli), *kara* abdal (zorlu derviş),

3. Bereketli, bol, çok? (Bak D. L. T., tıpkı basım 525, karmak «taşmak, bir şeyin içinden yükselip dışarı çıkarak bol bol akmak, «feyezan» yani feyizli, bereketli olmak):

[Karavana = belki kara bana (k), aslı başkaca yabancı bir kelime değilse ??] [yklş. banmak, bandırma, büñet=havuz, büngümek, büngürmek=fışkırıp taşmak, (feveran, feyezan)]

36) şekli; O, şekli *(y)är-di-m)*;

37) olması lâzım.

Bu misaldeki *sartn* kelimesi, lehçemizdeki karşılığı olan *şarkı* kelimesiyle aynı kökten görünüyor:

s)ar-tn > ş)ar-kı ki, bunlarda kökü teşkil eden *ar* maddesi (ses, gürültü, şarkı) mânalariyle ve türlü çeşitlerle birtakım kelimelerde bulunmaktadır:

ır>y)ır (D.L.T, III, 3) = şarkı; *ur-lamak* (D L.T. I, 164). Bağırmak, ses çıkarmak (Rumelide: Irlamak, yırlamak = şarkı söylemek); *ar-ı* (D.L.T. III, 273) bağırıp çağırma. Lehçemizde *ür-mek* (havlamak), *hır) gür*, hırıltı, *h) or-lamak h) or h)or* su; yklş.), h)urr-a ve yine *ş) arıltı, ş)ır-ıltı, z)ır-ıltı, c)ırlak, c)ur-cun-a*, vs.

1017 27) gerekir. (*

— İsimlerin sonuna da getirilen bu *-ça(-çe)* eki (gibi, kadar) mânasiyle bir kıyaslama edatı olarak eski Osmanlıca'da *ce (-ca)* suretinde kullanılırdı:

Hangi gül berk-i leb i la'l-i där-efşän-ın-ca var-Fuzūli

(= Hangi gül var ki senin inciler saçan la'l dudağının yaprağı derecesindedir?)

İnsanca (insan gibi) muamele; dostça (dosta yakışır olan) bir hareket, vs....

FİHRİST.

ESERDE KULLANILAN, MUTALAA VEYA TARİF EDİLEN İLMÎ ISTILAHLAR, EDATLAR VE LÂHİKALAR ÜZERİNE.

Her rakam, yanında bulunduğu maddenin eser içinde yer aldığı paragrafını bildirir, ancak rakamın başında S harfi varsa o zaman madde etrafında verilen malûmatın bulunduğu sahifeyi gösterir.

Fihristin iki kısmı var: Biri (fransızca olanlarla birlikte transkripsiyonlu edatlar veya lâhikalar suretindeki türkçe kelimelerden ibaret olan) lâtin harfliler, öbürü de (umumiyetle birinci kısma bakılmasını bildiren) Arap harfliler.

Lâhikalar lâtin harfli iseler sol taraflarındaki, ve Arap harfli iseler sağ taraflarındaki ulama çizgisiyle belirtilmiş bulunuyor: *-lik-*, لك - . Fiil tabanı türeme veya değşikleme, muk. § 130 ve aşağısi, § 569 ve aşağısi) lâhikaları ise iki ulama çizgisi arasına alınmıştır: - dir -, - در - gibi.

Bütün morfemler ön veya tarafsız vokallerle (muk. § 39) yani kullanış kolaylığı için *e* (ve osmanlıca'dan başka öteki dillerde *ä*, ve bir de *ı* (muk. 155) gibi iki vokalle gösterilmiştir. Bunun içindir ki cemi (lâhikası - *ḷar* - ile değil) sadece - *ler* le ve génitif lâhikası (*üñ* - veya *ıñ* -, *uñ* - ile değil) hep de yalnız bir tanesi *iñ* - ile kayıt ve işaret edilmiş bulunuyor. Ancak kendisinde boğazlı bir konson bulunan lâhikalar müstesna tutulmuştur: Bunlar fihrist içinde türlü türlü manzaralarla görünür.

Nitekim mastar bunda - *maḳ*, - *mek* lâhikalariyle ayrı gösteriliyor. Nasıl ki yine burada - *k'en* den başka olarak ayrıca - *gen*, - *ḳan*, - *gan*, - *ġan*, کن -, قان -, غان - suretleri de bulunuyor.

Aynı kelime birçok yerlerde bulunduğu takdirde ve onlara bakılması için sağlık verileceği zaman içlerinden en ehemmiyetlisi başa geçirilir.

(Parantezsiz olan ve sağda bulunan) tek veya çift yıldız işareti tekse o kelimenin arapça, çiftse farsça olduğuna işarettir.

Transkripsiyonlu kelimelerin bünyesi içindeki kanca işaretlerinin ve parantezlerin neyi işaret ettiklerini bilmek için bakınız § 182 ve § 183.

I. LÂTİN HARFLİ FİHRİST.

Transkripsiyon harflerinin alfabe sırası (Mk. § 14). - Eserin aslında *ç ğ ş* harfleri bağımsız sayılıyor, ve bu sıra güdülerek her birinin yeri *c g s* harflerinden sonra geliyor. Bunun aksine olarak *a ā* ve *α* nın hepsi aynı olan tek bir harfi gösteriyormuş gibi birlikte öbeklendirilmiş bulunuyor. Şu aşağıki harf öbeklerinde de durum yine ayniyledir: *g*, *g'*, *g*, *ġ* (= *ğ*) ; - *h*, *ḥ*, - *i*, *ı* ; - *ḳ*, *k* ; - *l*, *ḷ* (= *l'*) ; *n*. *ñ*; - *o*, *ō*; - u, *ū* ; - *x*, *x*, - *y*, *ẏ*.

(Kitabın fransızca aslına göre yapılan fihristte tercümelerimizin alfabece sırası esas tutularak yanlarına çok kere fransızca'ları da verilmesi faydalı görülmüş, aslında ve tercümesinde aynı olan paragraf rakamlarından başka, gereken yerlerde aslının sayfa numaraları da tarafımızdan ilâve edilmiştir. Bundan başka harflerin alfabe sıralarında kendimize göre bazı tadiller de yapılmıştır. A.U.E.)

b:

D:

h:

L, l:

n, ñ :

O, Ö:

P:

Ş):

U, Ü:

V:

Z:

II. ARAP HARFLERİ FİHRİSTİ.

صورتا , bk. *sūretā.*
صورتده , bk. *sūret - de.*
صوك , bk. *soñ.*
صوك درجه‌ده , bk. *soñ derece - de.*
صوكره , bk. *soñra.*
صيرا , صيره , bk. *sıra.*
صيق , صيقجه , صيقى , bk. *sıḳ. sıḳca, sıḳı.*

ض *, bk. *dad, d, z.*
ضد *, bk. *zıdd.*
ضمن *, bk. *zımn.*
ضمه *, bk. *zamme.*
ضمير *, bk. *zamir.*

ط, bk. *tı, t.*
طاقم, bk. *birtakım.*
طايى, bk. *dayı.*
طبق *, bk. *tıbḳı.*
طبيعى *, bk. *tabi'i.*
طرف , bk. *taraf.*
طشره , bk. *taşra.*
طوتمق , bk. *tut - maḳ.*
طوته , bk. *tut - a.*
طورمق , bk. *dur - maḳ.*
طورمقسزين , bk. *dur - maḳ - sızın.*
طوغرى , طوغرو , bk. *doğru.*
طولانى , bk. *dolanı.*
طولايى , bk. *dolayı.*
طولو , bk. *dol - u.*
طيش , bk. *dış.*
طيشارى , bk. *dışarı.*

ظ *, bk. *zı, z.*
ظاهر *, bk. *zāhir.*

ع *, bk. *'ayn.*
عادتا *, bk. *ādetā.*
عجبا *, bk. *acabā.*
عشرات *, bk. *aşerāt.*
عظيم *, 488 rem. (488 ihtar).
عكس *, bk. *aks.*
علاقه‌سيله , bk. *al'āka - sı - ile.*
على الخصوص *, bk. *al'ā - l - ḫusūs.*
على الدوام *, bk. *al'ā - d - devam.*
على السحر *, bk. *al'ā - s - seḫer.*
على الصباح *, *al'ā - s - sabaḫ.*

على الفور *, bk. *al'ā - l - fevr.*
عليه *, bk. *aleyh.*
عمدا *, bk. *amden.*
عموم *, bk. *amūm.*
عن قريب *, bk. *'an ḳarib.*
عناد *, bk. *inād.*
عند *, bk. *ind.*
عورت , bk. *avrat.*

غ , bk. *gayn, g, ğ.*
غاج - , bk. *- k'ec.*
غالبا *, bk *gālibā.*
غان - , bk. *- ken.*
غايت *, bk. *gāyet.*
غج *, bk. *- kic.*
غل - , bk. *- gil.*
غو - , bk. *- ki.*
غوج - , bk. *- kic.*
غون - , bk. *- kin.*
غه , bk. *- g'e.*
غى - , bk. *- ki.*
غيج - , bk. *- kic.*
غيرى , غيريسى , bk. *gayrı, gayrı - sı.*
غين - , bk. *- kin.*

ف , bk. *fe, f.*
فتحه *, bk. *fetha.*
فرداسى , bk. *ferdāsı.*
فرضا *, bk. *farazā.*
فضله *, bk. *fazla.*
فعل اقتدارى *, bk. *fi'l - i - iḳtidāri.*
فعل تعجيل *, bk. *fi'l - i - ta'cil.*
فعل مقاربه *, bk. *fi'l - i - muḳārebe.*
فقط *, bk. *faḳat.*
فنا *, bk *fenā.*
فوق العاده *, bk. *fevḳ - al' - āde.*
فيمابعد *, bk. *fi - mā - ba'ad.*

ق , bk. *ḳāf, q (- ḳ).*
ق - , bk. *- ḳ.*
قات , bk. *ḳat*
قاتى , bk. *ḳatı.*
قاج - , bk. *- kec.*
قاچان , bk. *ḳaçan.*
قارشى , bk. *ḳarşı.*
قارى , bk. *ḳarı.*
قاش , bk. *ḳaş.*
قاطبه *, bk. 347.

قالای , p 599, l. 1. (s 574, ihtar).
قالفه , bk. *kalfa.*
قالق , bk. *kal - mak.*
قان - , bk. *kan.*
قانجه , bk. *kanca.*
قانده , bk. *kanda.*
قانی , bk. *hani.*
قباق , bk. *gabah.*
قپودان , bk. *kapudan.*
قت , bk. *kat* veya *kıt.*
قتی , bk. *katı.*
قج - , bk. - *kic.*
قچان , bk. *kaçan.*
قدر , bk *kadar.*
قدم , bk. قدم اقدم ...
قدین , bk. *kadın.*
قریبا * , bk. *karīben.*
قصداً * , bk. *kasden.*
قطعا * , *kat'ā*
قلم , 13.
قمو , bk. *kamu.*
قنجه , bk. *kanca.*
قندن , bk. *kandan.*
قنده , bk. *handa.*
قنی , bk. *hani.*
قو - , bk. - *ki.*
قوج - , bk. - *kiç.*
قوشلق وقتی , bk. *kuşluk vakti.*
قومق , bk. *koy - mak.*
قون - , bk. - *kin.*
قویمق , bk. *koy - mak.*
قویورمك , bk. *koyver - mek.*
ق - , bk. - *ki.*
قیاساً * , bk. *kıyāsen.*
قیت , bk. *kıt.*
قیج - * , bk. - *kic.*
قیرمه , p. 22. (s. 18).
قیشین , bk. *kış - ın.*
قیلمق , bk. *kıl - mak*
قین , bk. - *kın.*

ك , bk. *k'ef, k', g, ġ, ñ (sağır nun).*
ك - , bk. - [*i*] *ñ*, - (*n*) *in*, - *ñ*, - *k*, *ek*, (*y*) *im.*
كاج , كاش , كاشكه , كاشكی , bk. *k'āşki* (= Keşki, keşke, A.U.E.).
كأن , كأنه , bk. *k'een, k'eennehu.*
كاكه , 347.
كاه , bk. *g'āh.*

كاهیجه , bk. *g'āhīce.* (g'āhī, A.U.E.).
كبی , bk. *gibi.*
كچ , bk. *g'ec.*
كج - , - *k'ec,* - *kic.*
كچن , bk. *g'eçen.*
كچه , bk. *g'eç - e.*
كذا * , bk. *k'ezā.*
كذلك * , bk. *k'ezālik.*
كر , bk. اگر
كرچك , bk. *g'erçek.*
كرچه , bk. *eyerçi.*
كرك , bk. *g'erek.*
كری , bk. *g'eri.*
كز - , bk. [*i*] *ñiz*, (*y*) *iñiz*, - *ñiz.*
كسره * , bk. *k'esre.*
كل - , bk. - *kil*, - *gil.*
كلك , bk. *g'el - mek.*
كلنجه , bk. *g'el - ince.*
كله , bk. *rast g'el - e.*
كلهجك , bk. *g'el - ecek.*
كم , bk. *k'em, kim*
كمی , bk. *kimi.*
كن - , bk. *k'en.*
كندی , bk. *k'endi.*
كنه , bk. *yine.* (gene, gine, A.U.E.).
كو - , bk. *ki.*
كوتوری , كوتوره , bk. *g'ötür - ü.*
كوج - , bk. - *kic.*
كورمك , bk. *g'ör - mek.*
كوری , كوره , bk. *g'ör - e.*
كوزل , bk. *güzel.*
كوزون , bk. *güz - ün.*
كوك , p. 22. (s. 18).
كون , bk. *gün.*
كون - , bk. - *kin.*
كوندوز , bk *gündüz.*
كويا , bk. *g'öyā.*
كه , bk. *g'eh, keh.*
كه , bk. *g'e.*
كهی , bk. *gehī.*
كی , bk. *g'ey.*
كی - , bk. - *ki.*
كیتمك , bk. *git - mek.*
كیج - , bk. - *kic.*
كیجه , bk. *g'ece.*
كیت كیت , كیت كیده , كیده كیده , bk. *git git, git gid - e, gid - e gid - e.*
كیدهرك , bk. *gid - erek.*

کیرو , bk. کری .
کیفیت *, 194.
کیم , bk. *kim*.
کیمسه , bk *kimse*.
کیمی , bk. *kim - i*, *kim - i*.
کیمیسی , bk. *kim - i - si*.
کین - , bk. *kin*.

ل , bk. *l'ām*, *l*, *ḷ*.
- ل - , ا - , bk - *il*.
لا , p. 21. (s. 16).
لایقطع *, bk. *l'ā yenḳati*.
لاق - , bk. - *lek*.
لاین - , bk. - *leyin*.
لر - , bk. - *ler*.
لری - , bk. - *leri*.
لق - , bk. - *lik*.
لك - , bk. - *lik*. - *lek*.
لكن , bk. *l'ākin*.
لو , bk. ولو .
لو - , bk. - *lü*.
له *, bk. *leh*
لی - , bk. - *li*.
لیك , لیكن , bk. *lik*, *likin*.
لین - , bk. - *leyin*.

م , bk. *mīm*, *m*.
م - , bk. - (*y*) *im*, - *m*, - [*i*] *m*.
ـه - , - ما - , bk. - *me* - .
ما - , bk. - *me*.
مابین *, bk. *mā beyn*.
مادامكه , bk. *mādām ki*. (mādem ki A.U.E.)
ماشالله *, bk. *mā - şā - llah*.
ماعدا *, bk. *mā adā*.
ماج - , bk. - *mec*.
مادن * - , bk. - *meden*.
ماضی شهودی , bk. *māzi - i - şuhūdi*.
ماضی نقلی , bk. *māzi - i - naḳli*.
مالی - , bk. - *meli*.
مان - , bk. - *men*.
مبنی *, bk. *mebni*.
مترك - , مترق - , bk. - [*i*] *mtrek* - [*ı*] *mtraḳ* A.U.E.)
متعاقباً *, bk *müt-āḳiben*.
متمادیاً *, bk *mütemādiyen*.
متوجهاً *, bk. *müteveccihen*.
مثلی , مثلاو , bk. *müsüllü*. (*misilli* : *misillü* olacak A.U.E.)
محضا *, bk. *maḫzā*.
مخصوص *, bk. *maḫsūs*.
مد *, bk. حروف مد (*d* د ler şeddeli olacak A.U.E.).
مدن - , bk. - *meden*, - *medin*.
مراراً *, bk. *mirāren*.
مز - , bk. - [*i*] *miz*, *mez*.
مستقبل *, bk. *müstaḳbel*
مسند *, bk. *müsned*.
مسند الیه *, bk *müsnedün ileyh*.
مسی - , bk. - [*i*] *msi*.
مش - , bk. - *miş*.
مضارع *, bk. *muzāri'*.
مطلقا *, bk. *maṭlaḳ'ā*.
معنا *, bk. *ma'nā*
مك - , bk. - *mek*.
مفعول الیه (به , عنه , فیه) , 243.
مق - , bk. - *mek*.
مقابل *, bk. *muḳābil*.
مقاربه *, bk. *ḟil - i - muḳarebe*.
مقدما *, bk *muḳaddemā*.
مقدمجه , bk. *muḳaddemce*.
مقسزین - , bk. *meksizin*.
مقلق - , bk. *meklik*.
مك - , bk. *mek*.
مگر **, bk. *meğer*.
- مكسزین , bk. - *meksizin*.
مكلك - , bk. - *meklik*. *
مكمل *, bk. *mük'emmel*.
ملاعبه سیله , bk. *mül'ābese - si - ile*.
ملی , bk. *meli*.
من , bk. *men*.
مناسبتیله , bk *münāsebet - i - ile*.
مو , bk. *mi*.
مؤخراً *, bk. *müeḫḫeren* (*mu'aḫḫaren* olacak A.U.E.)
مورده , موری , bk. *more*, *mori*.
مولی , bk. *molla*.
مولداق , مولداغ , p. 595 (s. 570).
مه - , bk. - *me*.
- مه - , bk. - *me* - .
مهدن - , bk. - *meden*.
می , bk. *mi*.
میان , bk. *miyān*.

ن , bk *nun*, *n*.
ن - , - ك - , bk. [*i*] *n* - , - [*i*] *n* - (*y*) *in*.
نا , bk. *na*.

ناشی * , bk. *nāşī.*
(كه) ناصل , bk. *nasıl (ki).*
نتاسی , bk. *nitesi.*
نتك , bk. *nitek, netek.*
(كم) نته , نتاكم , نتكم , bk. *nite (kim).*
نته كه , bk. *nite ki.*
- نتی , bk. - [i] *nti.*
نتيلكم , bk. *nitek, netek, nite kim.*
نتيجۀ كلام , bk. *netīce - i - k'el'ām.*
- نج , bk. - *inc.*
(كم) نجا , نجه , bk. *nice (kim).*
- نجه , bk. - *(y) ince*
- نجی , bk. - *(y) inci.*
نجوك , bk. *neçük.*
نچه , p. 603 (s. 580).
نرده , نره , bk. *nere.*
نرده ايسه , bk. *nerede ise*
نزد ** , bk. *nezd.*
نسبةً * , bk. *nisbeten.*
نسبت * , bk. *nisbet*
نسخ * , p. 22 (s. 18).
نشكل , bk. *ne şekil.*
نظراً , bk. *nazaren.*
نقدر , bk. *ne ḳadar.*
- (ن) ڭ , bk. *(n) iñ.*
نه , bk. *ne.*
نه دكلو , bk. *deñlü (ne).*
نه شكل , bk. *ne şekil.*
نه قدر , bk. *ne ḳadar.*
نه . . . نه . . . *ne . . . ne . . .*
نه وقت كه , bk *ne vaḳıt ki.*
نهايت , bk. *nihāyet.*
(كم) نيته , bk. *nite (kim).*
نيجه , bk. *nice.*
نيچون , bk. *niçün.*

و , bk. *vav, ve, u, ü, o, ö.*
ولو , bk. *ve lev.*
وار , bk. *var.*
وارده , bk. *varda.*
وارنجه , bk. *var - ınca.*
واقعا * , bk. *vāḳı'ā.*
واه , bk. *vah.*
- وب , bk. - *(y) ip.*
- ود - , bk. - *it* - .
- وج , bk. - [i] *c.*
وجوبی * , bk. *vücūbī.*
وجه اوزره , bk *vech üzre.*
وجهله , bk. *vechile.*
- ور - , - ور , bk. [i] *r*, - [i] *r* - .
ورا * , bk *verā.*
وره , bk. *vre.*
- وش , bk. - *(y) iş.*
- وش - , bk. - [i] *ş* - .
- وق , bk - [i] *k.*
وقت , bk *vaḳıt.*
وقتا كه , وقتیكه , bk *vaḳtā ki.*
وقتيله , bk. *vaḳt - ı - ile.*
- وك , bk. - [i] *k.*
- [و] لی , bk. - [i] *li.*
- وم , bk. - [i] *m.*
- ون , bk. - [i] *n.*
- ونج , bk. - *inc.*
- ونجی , bk. - [i] *nci.*
وهلةً * , bk. *vehleten.*
وهلۀ اولاده , bk. *vehle - i - ūl'ā - da.*
ويرمك , bk. *ver - mek.*

ه , bk. *he, h.*
ه . bk. *e, h, hā - i - resmiye.*
- ه , ه , ه (t) bk. - *e*.
ها , bk. *ha!*
هاچان , bk. *ḳaçan.*
هانده , bk. *handa.*
هانكی , bk. *hangi.*
هانكيسی , bk. *hangi - si.*
هانی , bk. *hani.*
هانيا , bk. *haniyā.*
هاه , bk. *hah!*
های , bk. *hay!*
هايده , هايدی , bk. *hayde.*
هجا , bk. حروف هجا .
هر , bk. *her.*
هر آن , bk. *her ān.*
هر بر , هر بری , bk. *her bīr, her bir - i.*
هر دائم , bk. *her dāyim.*
هر دم , هر وقت , bk. *her dem, her vaḳıt.*
هركز , bk. *hergiz*
هفته , bk. *hafta.*
هله , هلا , bk. *hele.*
هم ** , bk. *hem.*
هم . . . هم . . . , bk. *hem. . . hem. . .*
همان , bk. *hemen.*
همانا , bk. *hemānā.*
همانكی , همانكه , همانكم , bk. *hemānki.* (*hemen ki* olacak A.U.E.)

همین , bk. *hemīn.*
هنوز , bk. *henüz.*
هو , bk. *hū !,*
هه , bk. *he !.*
هی , bk. *hey !.*
هیچ **, bk. *hiç.*
هیچ بری , bk. *hiç bir - i.*
هیهات *, bk. *heyhāt.*

ی , bk. *ye, y. i, ı.* (a, ī, A.U.E.).
ی - , bk. *- i, - (y) i, - (s) i.*
یا , bk. *yā !.*
یاتسی نمازی , bk. *yatsı namaz - ı.*
یاتلو , bk. *yat - ḷu.*
یاتمق , bk. *yat - maḳ.*
یاخود **, bk. *yāhud.*
یادلی , bk. *yat - ḷu.*
یارم , bk. *yarım.*
یاری , یارم , bk. *yarı (m).*
یارین , bk. *yārın.*
یاز , bk. *yaz.*
یازمق , bk. *yaz - maḳ.*
یازیق , bk. *yaz - ıḳ.*
یاساق , 1060.
یاقین , bk. *yaḳın.*
یاکا , bk. *yaña.*
- یاما - , bk. *- (y) eme - .*
یامان , bk. *yaman.*
یان , bk. *yan.*
ان (ی) , bk. *(y) en.*
یانکا , یانه , bk. *yaña.*
یاهو , bk. *yāhū.*
یاهی , bk. *yā hey.*
یت **, 104. (başta ی şeddelidir A.U.E.).
- یت - , bk. *- it - .*
یتلو , bk. *yat - ḷu.*
یج - , bk. *-* [*i*] *c.*
یجی - , bk. *(y) ici.*
یخشی , bk. *yaxşı.*
- یر - bk. *- ir, -* [*i*] *r, - ir - .*

یرده , bk. *gerde.*
یز - , bk. *- (y) iz.*
یسر - , bk. *- (y) iser.*
- یش - , bk. *-* [*i*] *ş.*
ش (ی) - , bk. *- (y) iş.*
لك (ی) - , bk. *- (y) iñ.*
یك - , bk. *-* [*i*] *k.*
یکا , bk. *yaña.*
یکز - , bk. *- (y) ıñız.*
یکی , bk. *yeñi.*
لی(ی) , bk. *-* [*i*] *li.*
یم - , bk. *-* [*i*] *m, - (y) im.*
ن(ی) - , bk. *-* [*i*] *n, - (y) en.*
ینا , bk. , *yaña.*
ینج - , bk. *- inc.*
نجه(ی) - , bk. *- (y) ince.*
نجه‌یه قدر(ی) - , bk. *- (y) ince - ye ḳadar.*
نتی(ی) - , bk. *-* [*i*] *ntı.*
ینه , bk. *yine.*
وب(ی) , bk. *- (y) ip.*
وجی(ی) , bk. *- (y) ici.*
یور - , bk. *-* [*i*] *yor.*
یوز , bk. *yüz.*
وش(ی) - , bk. *- (y) iş.*
یوف , bk. *yaf !.*
یوق , bk. *yoḳ.*
یوقاری , bk. *yuḳarı.*
یوقسه , bk. *yoḳsa.*
یولق , bk. *yavḷaḳ.*
یومی , یومیه , bk. *yevmī (ye).*
یوها , bk. *yuha !.*
ه(ی) - , bk. *- (y) e.*
یه , bk. *e !.*
... (ی)هجك , (ی)هجق , (ی)هجاك - , bk. *- (y) ecek.*
(ی)هرق - (ی)هرك , bk. *(y) erek.*
(ی)هسی - , bk. *- (y) esi.*
(ی)هلم - , bk. *- (y) elim.*
(ی)هلی , bk. *(y) eli.*
- (ی)همه - (ی)هیه - , bk. *- (g) eme - .*
ی(ی) - , bk. *- (y) i.*
یش(ی) - , bk. *- (y) iş.*
ییل , bk. *yıl.*

YANLIŞ — DOĞRU CEDVELİ [*]

VII. 30) traducter || traducteur

X. 38) . » || . » J. D.

XI. 4) kerede || kere de 12) bırakmka || bırakmak 15) birleştırme, || birleştirme 35) ihtiyatan || ihtiyaten.

XII. 19) beyon || beyan 28) düşündüklerim || düşündüklerim. 29) hakkında || hakkımda

XV. 37) halı hazır.. || hali hazır mefhumu :

III. 28) gibi, müellif || gibi, yine o müellif

VI. 6) (تورکجه غرامر) || (Türkçe gıramer) 7) AbOUCHKa AbUŞKa || *Abouchka Abuşka* 10) 1309 da Mustafa || 1309 da (RADOVİŞTA'lı : A. U. E) Mustafa

10) neşredilen || neşredildi || 11) 326 - 335 || 326 - 33 de 11) Cl. Huart, || Cl. Huart'ın 12) t. III; || t. III de 14) ABOULGAZİ || ABOULGHAZİ

14) Behadür || Bahadür 22) ADOSSİDES || ADOSSİDÈS 22) Σlοιxεῖα || Σlοιxεῖα 31) ettik. A. U. E || ettik. A. U. E

VII. 1) Bürhan i - || Bürhan-ı- 3, 9) *tārihi* || *Tārīḫi* 15) RUĆİZKA OSTOİS || RUĆİZKA OSTOIĆ. 23) 1882 || 1889

VIII. 9) Bābar-Nāma || Bābar-Nāma 15) Z. D. M. G. || *Z. D. M. G.* 20) IASIGIAN YAZICIYAN || IASICIAN. 29) CASTRÈN. || CASTRÉN 33) Dichtets || Dichter

IX. 1) (CENAP) ŞEHĀB'ED-DİN || (CENAB) ŞEHĀB-ED-DİN 6) KAŞGARĪ. || KACHGARİ

8) morfoloji || morfoloji malûmatı 11) Ebü-z-Żıyā || Ebü-ż-Żiyā 18) AḪUNDOF Bak. AḪOUNDOF || AḪUNDOF. Bak AKHOUNDOF. 18) Τεροσδάσης γιανῖ || Τεροσδάθης νιανι 27) Materialen || Materialien

X. 4) Z sidzyllatöw || Zsidzyllatów 15) ḤADJI (Ḥacı) BEKOF. || HACI (ḤACI) BEKOF 15) *mal alan* || *mal alan* 18) ḤAKİM ATA || ḤAKİM — ATA 20) Meḥmed || Meḥmed 33) Z. D. M. G. || *Z. D. M. G.*

---

[*] Bütün bu cedvellerde tashihleri yapılan yanlışların hepsini matbaamızın kusuru gibi görmek doğru değildir. Yıllarca uzayan bir basım dolayısiyle uzun fasılalar arasında evvelce ne yapıldığı, ne söylendiği unutulmak veya dikkat edilememek yüzünden bizim de büyük mikdarda hatamız olduğunu hak adına söylemek yerinde olur : A.U.E

XI. 6) (Maḥmud (Ḥüsseïn Moḥammed ‖ Maḥmud-el Ḥusseïn Moḥammed-el) 14) "Aṣḥabı ‖ aṣḥabı 16) muhtıraları *(Zapiski)*, ‖ muhtıraları 34) Korkut ‖ Korkud

XII. 3) Suleiman ‖ Suleimân 18) Materialen .. Rumelichen ‖ Materialen Rumelischen 28) Λογατναμέ ‖ Λογατναμέ

XIII. 4) Ḥalviyyāt-i Şâhî) ‖ Ḥulviyyât-ı Şâhî) 4) şartı 77 ‖ şartı üzerine 77 17) Melcemei Danıyal peygamberin ‖ = Melcemei Daniyal Daniyal peygamberin 28) 1382-23 ‖ 1383-23 30) Ḥikâyet-i ‖ Ḥikâyet-i 31) kerreme-l-lāhu ‖ kerrem-allāhu 31) Yusuf ‖ Yūsuf

XIV. 13) Umur Beya ‖ Umur (Paşa ?) Beye 13) harekelenmiş; ‖ Harekelenmiş güzel bir nesihle yazılı; 19) El-İznīkī, Ḥacı Ḥalīfe ‖ El-İznīkī'nin, Ḥacı Ḥalīfe 20) folio da ‖ folio lu 32) ṢALĀḪĪ ‖ SALĀḪĪ 35) MELAS. ‖ MELAS 36) Τεροσδάθης ‖ Τεροσλάξης

XV. 6) in 4. ‖ in-4°. 17) - Nāme Bak. ‖ Nāme (Miradj-Nāmeh) 25) Ḥüseyn ‖ Ḥuseyin 26) tabğı, ‖ tab'ı

XVI. 6, 7) Z. D. M. G. ‖ *Z. D. M. G.* 32) ül-muḥīt ‖ ül-muḥit

XVII. 9) 120, ‖ 122, 29) MEḪMED ‖ MEḪMED 30) Müntehabât-ı ‖ Müntaḫabât ı 31) Mehmed ben ‖ Mehmed bin

XVIII. 3) RUCIZKA - OSTOIK. ‖ RUĆIZKA - OSTOIĆ 6) ṢALĀḪĪ ‖ SALĀḪĪ 6) MEḪMED SALĀḪĪ. ‖ MEḪMED SALĀḪĪ. 7) ЛЕГЕНД АПРО ‖ ЛЕГЕНДА ПРО 10) *Ḳāmūs i* ‖ *Ḳāmūs-ı* 12) (Yedi Uyorlar) ‖ (Yedi Uyurlar = Mağaralılar) 27) Tambūrī ‖ (Tambūrī) 32) *Durūb-ı* ‖ *Durub-u*

XIX. 12) (Çağatay-türkçe lûgati) ‖ Çağatay-türkçe lûgatı 16) in-8° ‖ in-8°.

XX. 7) FUAT ‖ FUAD 12) Helsingfors ‖ Helsingfors, 13) almancalariyle türkçe ‖ almancalariyle gösterilen türkçe

XXI. 3) γραικικοτοιρχική ‖ γραικοτοιρχική 4) γραικικου. πγραικικον. 14) 1908; 425 ‖ 1907; 476 23) unsurları) Paris ‖ unsurları.) 2 ci tabı, Paris.

---

1. 6) DİLİ ‖ DİLLERİ 7) lehçe ‖ dil 27) lehçesi ‖ lehçeleri 28) türkçeye (türk dili) ‖ türkçeye mesela (türk dili) 29) mümkündür ‖ mümkündür. A.U.E

2. 35) Kızıl karaba ‖ Kizil Baraba

3. 14) Kavimler hep ‖ kavimlerin hepsi de 16) bakınız) kavimlerin ‖ bakınız) bu kavimlerin 17) N. Troiçki ‖ N. Troitsky 23) Kuzneçkiye tatarları ‖ kuzneçkiye "kouznetskiye„ tatarları

4. 5) 216, 682 ‖ 215, 682

5. 6) AVRUPA || IV. AVRUPA 27) 29, 490, 352 || 29, 409, 352

6. 14) serde dilen || serdedilen 19) *bina* (yapı) || *teşkilci* 20) bina || teşkil.

7. 1) (kök) manayı || (kök) asıl manayı 11) bina || teşkil 27) özellikleri] bölenekleri 28) kız erlik || kızerlik mabaadi).

8. 18) ydi || ydi "n'avait-il pu être rettaché 24) ve mabaadi. || ve

9. 25) yayılmalarından || dağılmalarından

10. 3) *gel-dim gel-iyor-um* || *gel-iyor-um gel-di-m* 15) özelikler || bölenekleri

11. 7) harfin başta, ileride, sonda || harfin kelime başında, içinde, sonunda

12. 40) müm)kündür || mümkündür J. D.

13. 1) (göçürme) || (köçürme yazı) 26 ayrıdır. || ayrıdır. A.U.E 27) kitabın || kitabın

14. 21) ḥ telâffuzu || ḫ telâffuzu 22) *ḫ telaffuzu* || ḥ telâffuzu 2 ?) (muk.) rumuzu || (muk., mk.) rumuzları 28) vokaller ā, ī, ū || vokaller icap ettikçe ā, ī, ū 29) (v), icap ettikçe (w)] (v), (w)

15. 20) yazılır (bk. § 73) || yazılır 22) yazılır : ݣ (bk. § 73). || yazılır : ݣ (üç noktalı A.U.E) (§ 73) 23) bazan ݣ || bazan ݣ (kol çizgisi alttan olur)

16. 4) 16, 25 || 16 ve 25) 6) (14, 26). || (bk. 14 ve 26) 25) harf sayarlar || harf şekli sayarlar.

17 19) varzyetialmağa || vaziyeti almağa 23) birçok *hat* || birçok خط* *hat* 24) veya *neshî* || veya نسخى* neshî 27) *Sulüs* || ثلث* *Sulüs* 32) *eski kûfî* || eski كوفى* kûfi 35) *Rik'a* (arapça'da) || رقعه* *Rik'a* (arapça'da 35) istimali || isti'mali

18. 4) olan *tâlik* || olan تعليق* *tâlik* 5) *kırma, siyāḳat, icazet, reyḥānī* || قرمه *ḳırma*, سياقت* *siyāḳat*, اجازت* *icāzet*, ريحانى* *reyḥānī* 28) Hakkı || Hakkı (Baltacıoğlu)

20 7) tasavvut, sesleşme. || (tasavvut, 14) Heceleşme, articulation, *tehecci* || Heceleme (*tehecci*, articulation).

21. 6) bir tınneti || bir ses rengi (timbre)ni 18) «brouyard || «brouillard 26) (Lehçe || Lehlice

22. 9) ا و ه ى || ا و ى ه

23. 24) cezirde || cezirde A.U.E. 25) lâhikalarda || lâhiḳalarda. A.U.E.

24. 26) kayde delim || kaydedelim

25. 23) *v* || و

26. 29) hiçbulun- || hiç bulun-

27. 34) göuteriyor || gösteriyor J. D.

28. 6) *bā'dehu* || *ba'dehu* (ـه üstünde 8) veya (ـَا ـِى ـُو) || veya (اَـ ، ىِـ ، وُـ)

10) (büyükler); || (büyükler); ا den önce bir üstün 11) (büyük); || (büyük); ـِ den önce bir esre 12) (kocakarı). || (kacakarı). || (kocakarı). ـُو den önce bir ötrü 23) *islām* || islâm 24) آمّ || آمْ 33) kullanılır || kullanılır J. D.

29. 7) kullnılıyor || kullanılıyor 33) olurdu || olurdu J. D.

30. 19) ةَ ـَ ۃٔ ـَ (ätün) || ةٔ ـَ, ۃٔ ـَ (ătun)

31. 26) olacaktır. || olacaktır. J. D.

36. 20) (— onomatopées) || (sesadlar-onomatopées)

41. 7) ip || *ip*

43. 7) gibileşmezlik || benzeşmezlik

45. 8) resçanın III si, || rusça'nın III, 16) *c, j* || *c* ise *j* 19) gibileşmezlik || benzeşmezlik

47. 19) *ẏ* || (=*y* söylenişli *ğ*).

48. 27) söylenir || söylenir: *yeydir Allah, yeydir gey* 36) olanlarda || olanlarında

49. 31) harfini, hem || harfini, belki hem 32) sayıyor. || sayıyor olmalı.

53. 33) > *ta* > || > tay

54. 30) $\frac{(\dot{y})}{\breve{g}}$ · 2] || $\frac{(\dot{y})}{(\breve{g})}$ 2]veya (*v*)

55. 15) ḫal'i ḳal'ı || ḫalı 33) حل ayarında || aynı ayarda 34) bunu ||. 34) *ḫ*, x yerine || *ḫ* yı x yerindeki

56. 38) > *r* || *l* > *r*

58. 24) verdiklerini çukur || verdiklerini alıyor, 24) ve (*l*) yi de düz için || *ḷ* yi 45) . || Bk. s. 881, 1 ilâvesi A. U. E

59. 32) gibileşmezlik || benzeşmezlik

60. 8) *yeyorum* [1]. || yiyorum [1] «je mange». 11) *ayak* || *ayak* «pieds» 11) *adım*; || *adım* «pas»; 12) *yaya* || *yaya* «à pieds» 13) (= *giy*) *mek*. || (= giy- mek «revêtir». 16) *yaka*, muk. || *yaka* «bord, collet», muk. 17) carım, vs. || *carım* «moitié».

61. 41) gibi sesleme || gibi birkaç sesleme

64. 8) lehçelerindeki boğazlı || lehçelerindeki ön ve art vokallerle kullanılan boğazlı 10) sesleri || sert sesleri 10) söylenmekte || ön vokallerle de söylenmekte

66. 15) *bāzār*;. || *bāzār*'dan 16) *brillante* (— italyanca) || italyanca'dan 17) *but* || *but*'den 18) rüzgârı). || rüzgârı'dan 34) başka = || başka (.) =

67. 41) dolayı-siyledir || siyledir A. U. E.

71. 17) *iflās* || iflās 21) al'l'ah || aḷḷah

72. 30) (غ) . *lup meblâğ* || (غ) lūp meblağ 34) *iş'gāl* vs || iş.gāl. vs

73. 7) ta'līm || (=taglīm: A. U. E) 9) *fe'ğāl* || *feğğāl* veva *fe''āl*

78. 31) (آلب قارث) || (آلپ ، قارت)

79. 28) *güller* || *gül-ler* 34) kıs.sır || kıs.sa *kıs.sır kıs.sa*

80. 12) azdızdır || azdır

81. 37) halk... || halk... [1]

82. 35) sakınmadı || düşünmedi 39) saraydaki || enderundaki

83. 24) *gibileşme* || *benzeşme* 25) *kav(ü?)m kav(i?)m*

84. 37) . || *ğ* : de (*ng*), *re* (*ng*);

85. 13) kullanır || kullanılır 26) ve u yo o || ve uyu, o

88. 4) *o(l')tar-mak* || *o(l)turmak* (=aşağıda durmak? A. U. E.) 37) musahabet || beraberlik

91. 30) görünüyor ki || görünüyor ki.

92. 21) *değişir* || *değişimli* 22) değişmez || *değişimsiz*

94. 36) *salt* || *salt(ık)* 42) || ce)lenik (görelik «relatif») A. U. E.

95. 25) gibileşmesi || benzeşmesi

96. 5) GİBİLEŞMESİ || BENZEŞMESİ. 7) gibileşme (|| benzeşme (20)

97. 17) *iyirmekke?* || *iyrinmek?* 18) (*irilmekke*) || (*irilmek* yerinde) 35) esrelidir.. || esrelidir... || Bu arap harfli misalde 2, 5, 8, 11 inci kelimeler harekelidir; son kelimenin *m* si teşditlidir ki, bu teşdit yerine belki cezim işareti gelecekti A. U. E.

37) *iyirmekke* = || *iyrinmek* 38) ayrılmağa) || ayrılmak.)

98. 17) *ut-mak* || utmak (oyunda yenmek) 22) *buğu. Çocuk* || *buğu.* (satır başına gelmek üzere) *Çocuk*

99. 23) el-bürde || el-bürde (yklş. perde ve el-burku برقع (yklş. bürgü) 36) "dikkat" || "vakit"

100. 12) eşinden || çeşidinden 33) oldukları || oldukları (rüniforme)

101. 24) defa da || defada 31) buraya || bu araya

103. 18) mahiyet || ses rengi 27) mahiyetli || ses renkli

105. 2) (ki böylele- || (böylece- 13) vokalli eklik unsurlar || *vokalli eklik unsurlar*

106. 20) "izafet" eki, || "izafet",

108. 17) ; fiillerde || ; tabanlar hariç (sav. uş), fiil tasriflerinde 20) kelimesi tek || kelimesi gibi **tek tük** 20) müstesnadır || müstesna [var dır; 45, 45) vokale || vokaline

111. 11) (gibileşirliği) || (benzeşirliği) 12, 13) mahiyetini || ses rengini 14, 16,) 16, 23) gibileşme || benzeşme 20) gibileşirlik || benzeşirlik 29) *y* nin sag || (*y*) nin tesirlerile kiminde sağ 30) (dissimilation) || (dissimilation) ihtiyacı 30) gerektir. *Y* || gerektir. Bazısında ise (*y*) nin sol tarafındaki vokallerde benzeşirlik ihtiyaciyle değişiklik oluyor. y

112. 11. | *y* | or. || (yeni satırdan başlamak üzere): bunlardan yalnız (çıkma > çıkımı .. iste > isti) gibilerinde benzeşirlik vardır. (: *ı a* > *ı ı* lerde, ve *i e* > *i i* lerde A.U.E) 28) > *d* (*i*); *y* (*i*) || > *d* (*i*) | *y* (*ı*) |

30) vaziyetlerde zaten benzeşmez olanlar hariç, bedzeşir 30) olanlarında bir || olanlarında'da bir

31) *okşa* | *okşa* | : benzeşmezler.
32) *sögle* | *söyle* |
34) *ḳazı* | *ḳozı* | 36) *ḳuru*, 39) *koru* 41) | ḳo benzeşirler
35) *eri* | *eri* | 37) *bürü*; 40) *yörü*; 42) |

113. 22) (solidarité) || (dayanışma "solidarité„) 25) *dilde* || *dildeki* 26) *dilinde* || *dilindeki*

115. 18) tap u kelimesi || *tap-u* gibi birkaç kelime

118. 28) *ḥalt* || *ḥalt*

119. 5) [!] l. || [!] Sondaki boğazlı'lar ise l. 36) (ق : ك ; || (ḳ k ق ك) 40) merhale olamayıp || merhale birden olmayıp

121. 35) süsleyiş || söyleyiş 37) söyleyiş İstanbul || Söyleyiş yine İstanbul

122. 39) *ḳab* || *kab (p*

125. 12) ت , hem ت hem د (د) || ت *t*, hem ت *t*, hem د *d* ve yalnız د *d* 13) aslı (د) || aslı د *d* 20) د ت || د *d*, ت *t* 21) (د ت) || د *d* ت *t* 20) *sapıtmaḳ*, unutmak gibi) || *sapıtmaḳ, unutmaḳ* gibi)

129. 35) aslı, *bed'iz* (s) || aslı belki *bed'iz* (s

131. 20) z || *z*

137. 12) sigaların || siygalarının

138. 9, 10, 11) arızı || ârizi

139. 9) arızî || ârizî

140. 21) IV. Gıbileşirlik (benzeşirlik, assimilation) || IV. BENZEŞİRLİK "asimilation„. 22, 25. 27, 35) gibileşme || benzeşme

141. 6, 10, 11, 14, 22, 27, 32) gibileşmeler || benzeşmeler

142. 1) V. Gibileşmezlik (benzeşmezlik, dissimilation). || V. BENZEŞMEZLİK "dissimilation„. 7, 9, 16) gibileşmezlik || benzeşmezlik 11) (teşditli, geminé) || *teşditli*, "geminé„ 31) geçmiş bahislerde || geçmiş § 108 haşiye (s. 79, 80. 81, 82) bahislerde

144. 2) KELİME KISIMLARI || KELİME NEVİLERİ 4) GIRAMER KATEGORİ || GIRAMER BÖLENEK "KATEGORİ„ 5) kategoriler || bölenekler 6) kategorileri || bölenekleri 7, 8) kısımlarını || nevilerini 12) kısmının || nev'inin

146. 36) kalmış aynı || kalmış olup ayni

147. 4) mütealalarımız || mutalaalarımız 14) sözün muhtelif || sözün (kelâmın) muhtelif 15) kısımlarını söyle || nevilerini (kelime çeşitlerini) söyle

151. 1) (*l'astiy ım*) || (*lâstiğ-im*)

152. 1) *(analogie)* || (örnekseme «analogie») 14) *göyün, gönül* || *göyün* ise, *gönül*

154. 33) *ev i'n* A. U. E. *evi'n* -Müellif bizim buradaki (°) işareti yerine vokallerin üstlerine (´) aksangırav işaretini koyor. A. U. E.

155. 10) mübalağa ‖ mübalâğa 22) *ge-mi-yor-sun* ‖ (Bu misal buraya uygun değildir A. U. E.) 21) [1] ‖. 30) (muhtarlar) da (=muḫ- ‖ (Muhtarlar) da (=Mouh-.

156. 24) olmak, kel ‖ olmak, sadece kul

158. 28) *ḫavâtin ḫâtın* ‖ *ḫavâtin ḫâtûn*

159. 1) II. MÜLKİYET EKİ ‖ MÜLKİYET (İZAFET) EKİ 46) من كلدى من ‖ من كلدى من men keldi men 46) بز كلدك (= كلديز) ‖ بز كلدى بز (= كلديز) biz keldi biz (= keldimiz)

160. 16) (ى) ى ‖ ى (ى)

161. 35) gidişin ‖ gidişinden

162. 33) *ğ* . mizdir ‖ bir çeşit *ğ* mizdir 34) vardır A. U. E ‖ vardır ki asıl ona işarettir A. U. E.

166. 37) terkibinde ‖ terkibinin

167. 36) cümlesinde haber ‖ cümlesinde na't «épithète» dan haber 37) *ben* ‖ *ben-in,* 39) değildir, ve ‖ değil dir, sonlardaki dir 40) olamaz A.U.E ‖ olamaz bk. § 243 haşiye. A. U. E.

168. 15, 18) mütalea ‖ mutâ'âğa 26) *i* ni ‖ *in* i.

169. 10) *alıp* ‖ *alıp.* * 17) Yine § 323, 1124... ‖ Yine 323; 1124... 25) ardınlama izafet ‖ ardınlama (tetabu'lu) izafet

173. 31) (olarak.) A. U. E ‖ (olarak) Bk. § 267, haşiye 2 31) (1) numaradaki ‖ Haşiyemizin evvelki sayfadaki (1) numaralı 34) misalde ‖ misalinde 37) Çünkü (2) inci ‖ Çünkü bu (2) inci 38) bu asıl ‖ bu ya sıfat veya asıl 38) sıfattır ‖ kelimedir 39) aidiyet eki ‖ aidiyet «génitif» eki 42) değiştir-miyoruz ‖ değiştir-miyoruz Bk. § 253, haşiye 3 A. U. E.

174. 7) mütalea ‖ mütalâğa

175. 33) bu kelimede ‖ bu ve bundan evvelki kelimede

181. 1, 2) mü-tekellim ve muhataba ‖ muhateb 2) muhataba ait ‖ muhatab ve gaibe ait 8) ekli *baş ı* ‖ ekli باشى *baş ı* ‖ 8) bibi *ba-şı-mı* ‖ bibi *baş-ın-ı* 9) *baş-ın* [2] ‖ باشن *baş-ın* [2]. 24) mütalea ‖ mutâlâğa 32) kullanılırdı A. U. E. ‖ kullanılırdı (*işten baş olamıyor*) gibi A. U. E.

182. 29) kelimesinin tam ‖ kelimesinin («regime» şöyle böyle) tam

187. 38) *başka* ‖ *başḳa* (= başlı başına, mustakil olarak A. U. E)

188. 35) «sabres», ‖ par les armes!

191. 34) = ben miyim ‖ = . . . mi y) im

192. 24) Muk. § 234) ‖ Muk. § 254) 27, 28, 29, 30, 31) e ait iki, baştan sağdakilerin yüzü sağa dönecek A. U E

194. 8) terkiplerde (tabir, || tabirler (location) de

195. 31) bulunana mensup || bulunan, eve mensup 32) bulunana mensup || bulunan başına mensup || 33) gelene, yapılana mensup) || gelen, yapılan sokağa mensup) 39) ıskaraya mensup || ıskarada pişirilen, ona mensup

198. 12) (söylevci) (dinleyici) || (söyleyici) (dinleyici)

199. 18) mütalea || mutalâğa 21) (amplif || ampli -

200. 1) kullanılmaıs || kullanılması

203. 9) *boy*) || *boy*) (ve *boy bos* A. U. E)

206. 13) *bek-ma* || *bak-ma*

208. 4) (qui?); || qui ?); (*

210. 12) *nap-mak n(e-y) apmak* (Rumelide: *şāparsın*: (ne) ş (ey.y) ap.ar-sın A. U. E) 16) *neylemek neynemek* || *n'eyle-mek, n'eyne-mek*: l > n değişimi 17, 17) *neyner* || *n'ey-ner* (=n'eyler) 37) -çıfıt. A. U. E. çıfıt suretine giren kelime A. U. E

211. 9) (ulamaç || katmac 15) bazan: || bazen müfred gaibi hariç: 24, 25, 25, 26) şun.. bun (u, a, dan, u, un || *şun.. (bun.. u, a, dan u, un)* 27, 27) öteberi || *öteberi* 28, 28) öteki beriki (ne,nin) || *öteki beriki (ne, nin)* 32) = servet || mal, servet 37) Hep || *Hep* 38) hep || *hep* 39) hep hep || *hep hep* 41) bütün || bütün, hepisi

215. 8) mutalea || mutalağa 26) ismin evveline || isme 30) üç adam, şu çocuk || *üç* adam, *şu* çocuk 31) bazı defa || *bazı* defa 32) ana kuş, baba hindi, gümüş bilezik || *ana* kuş, *baba* hindi, *gümüş* bilezik

216. 13) *ʿavret* | *ʿavrat* (bir düzenbaz kadın A.U.E) 35) mimlemeç || mimleyen

222. 17) tayin, détermination) || tayin, manayı sınırlayış "détermination„ 34) (de atmalı) || (de vermeli)

223. 37) ismin evveline || isme

224. 7) Çitişik [2] || Çitişik (karmaşık) [2] 35) ve mercii || mercii

225. 36) sanırız. || sanırız. A.U.E.

226. 27) *kırmızı ev*: || *kırmızı* (veya: *görünen*, veya: *çökmüş*) *ev*;

228. 3) rolü çiğneyip geçmiş || role ayak basmış 11) "d'entre, parmi„ || "parmi, d'entre„ 11) kelimeleri || kelimelerini

230. 29) meilleur || *meilleur* 29) moindre || *moindre* 29) pire || *pire* 30) pis || *pis* 36) koymaktır || uermektir 37) alır || alır A.U.E

231 27) *r s m p* || *p m s r* 28) konsonu || konson ve 29) *u-p uzun* || *u-p uzun*; *te-miz*: *te-r temiz* 32) hangisinin || sonra hangisinin 39, 43) ön ek || önek 40) son ok || sonek

232. 8) (e) f ğ (a) l || (e) f ğ (a, e) l = (ا) ف غ (ا) ل (soldan sağa)

233. 20) buular || bunlar bizce

234. 14) fiilden ve sıfattan evvel || fiil ve sıfata 15) kelimenin evveline || kelimeye 41) sevgilerin || sevgiler

236. 33) (ayın) || *ayın*

238. 1) üstün 338 || 238

239. 34) harfler yalnız || harfler teşditlî sayılıp yalnız

241. 38) fih, anh || fih, anh, vs,

243. 21) *ahı* || *ahı* 23) (kan) || (kân, hane) 24) mekâne || (ne gibi) mekâna 27) (*a-ki*) || (*a-ki* ve bazen *e-ki*) 29) (şala mensup) || (şala mensup; *zor-aki* (zora mensup) *som-aki* (som olana mensup, *lâhur-aki*, eskiden Lâhur şehrine mensup âdi yünlü bir kumaş; *pamuk-aki* beyaz veya renkli pamuğa mensup (= moulinet); *kopan-aki*?=hazır kalınca bir dantelâ; *küf-eki* (küfe mensup? belki aslı gev-eki, gevşek veya içi boş, kof olana mensup,);

244. 32, 32) üstten || üst haliyle

245. 23) [1] hakikatte || yer yer açıklamaya çalıştığımız üzere hakikatte

247. 24) az da || azda

249. 23) geceleyin || *geceleyin*

250. 27) olmuştur || olmuştur A.U.E.

255. 10) *sabah-l'ayın* || *sabah-layın* (sabah-leyin A.U.E) 17) yine sadece || kendinden evvel *bir-lik* ile *(y)in* birleşmiş *(y)in* 26, 27, 28) (bu satırlar kalkacak 29) müyor. Bu gibi || Bu gibi 31) süzünlü-gün || süzün-lügün 32) yäklär-lügün || *yäklär-lügün* 34) şeytanlılarla || şeytanlara karşı 35) şeytanlara ait olan(lar)la || şeytanla 36) şeytana mensup (olanlar) ile || şeytan ile 36) oldu || oldu A.U.E. 37, 38, 39, 40) (bu satırlar kaldırılacak)

257. 17) ايله *eyle* || ايله (harekeledir A.U.E.) *eyle* 20) ايلق || ايلق (harekelidir A.U.E.)

261. 10) *bende ben-de* || *be°nde* 26) *dahi* || دخى *dahi* 33) bu ikinci || bu 34) bunda da || bunda da ("translitération„ ciheti hariç)

262. 21) bir *kuşak* || قوشاق بر *bir kuşak*

264. 3) kullaulmıştır || kullanılmıştır. (Mk. § 407, ihtar 2 A.U.E) 4) küçük || *küçük* "plus petit„ (* 7) يا || يا (harekeli A.U.E.)

266. 8) ğel-me-di || *g'el-me-di*

267. 6) tek yeterki || (topu topu) 34) [1] Buraya şu || Buraya 3° (tek, yeter ki, elverir ki) manasıyle şu

270. 9) تونی كمال || KEMAL BEY.

271. 29) ada-l'ar-ı ‖ *ada-lar-ı* 22) (*kül e*) ‖ (Yüzüne) gülse (bir) kişi, atma ona yanar (*kül ha*) 23) kişi, atma ona yanar kül ha); (Yü- 39) lehçelerde ahenge ‖ lehçelerde (hatta şimdiki lehçemizde : *gelsen-e, alsan-a*) ahenge.

275. 10) şeyler hakkında ‖ şeyleri ki bu arada 32) ve bu ‖ ve bu belki 33) *dog ol* ‖ dağ *ol*, (= degül, değil) 38) (*sig*) ise ‖ bu (*sig*) edatı ise

278. 25) «voyons, un peu, tout de même ‖ «tout de même, un peu, voyons»

279. 34) *versin* de ‖ *versin* veya sadece «*bereket*»

280. 14) (barbarisme) leri ‖ (barbarisme) çeşitleri 22) il viendra demain ‖ il viendra, il doit venir A.U.E) demain

281. 38) düşmüş ‖ düşmüş, boşanmış 39) (yiğitlik ‖ (daha evel boşanma hususundaki) yiğitlik

282. 3) kendince elli ‖ kendisine ancak elli 10) müezzinnin ‖ (vaktin yaklaştığını görerek) müezzininin» okumak ‖ okumağa hazırlık

287. 15) itibar et ki . ‖ öyle say ki .

289. 24) Pacha ‖ pacha 27) (یرینه ‖ (yerine

290. 23) KAÇLIK ‖ KAÇLIK (MIKDAR)

291. 37) denilir. A.U.E. ‖ denilirdi A.U.E.

292. 20) «becoup, trop ‖ «trop, beaucoup»

293. 37) vardır A.U.E ‖ vardır. Yklş. *bol-ta* [*bol-da* D. L. T. III. 421], *böl-mek* : *r* > *l* değişimi A.U.E

296. 18) *alann-ır* ‖ *aldan-ır* 35) kelimesikul lanılırdı ‖ kelimesi kullanılırdı

298. 38) şişe ‖ şişe, kırk paralık

299. 1) yüze ‖ yüz (içinde)-de

300. 1) dedikleri ‖ dedikleri (gümüş) 21) Seneleri (2] ‖ Seneleri söylemekte 32) [2] ay, gün, hafta gibi bütün zaman isimlerinde de böyledir : ‖ Hazfu takdir ay, gün isimlerinde de olabilir 34) (de)yi almazlar. ‖ (de)yi de almazlar ;

301. 7) *meclis-i* ‖ *meclis i* (sulh konferansının) 8) tasavvuf türbesi ‖ *tasavvufunun* türbe alemi 9) «les Quarantes» dan ‖ «les Quarantes» gibi adı anılanlar

303. 30) yeyorsun vs ‖ yiyorsun

305. 18) zar atışında ‖ zarlar atılınca

306. 7) 123) «petit os» ; ‖ 123) küçük kemik «petit os»

308. 35) (hemen binerek) ‖ (keli. keli hemen binmekle = biner binmez)

309. 15) Hisar, Börklü-ce Mustafa; Ak-ça Koca ‖ Hisar, Ak-ça Koca 35) yaşça ‖ yaş-ça da

311. 12) ... ‖ ... (harekelidir A.U.E.) 12) ... ‖ ... (harekelidir A.U.E) 19) Ahteri-i Kebir ‖ Ahteri-i Kebirde ise 19) maddesi : ‖ maddesi şöyle diyor :

312. 36) anlaşılıyor || düşünülebilir 36) beyazım+trak || *beyazın-turak ?*

313. 2) Cher || Şor 37) çıkarılabilir || çıkarılabilir A.U.E.

314. 32) demektir || demektir A.U.E. (Menüm, ve ondan sonraki satır kaldırılacak)

315. 19) akk. Feth. || Feth. Aḫ 36) aslı, || aslı, belki 40) il. || *il-e* 44) ilişilen || (ilişik

317. 43) (tarik ricaline || tarik (meslek) ricaline

318. 18) *ol-arak* tabiri || *ol-araḳ* «une (seule) fois» tabiri 19) manadadır «une (seule) fois». || manadadır.

319. 32) . || yeni manasıyle: (mütekā'id «qui est en retraite A.U.E)

320. 25) fazilet-li (lü) || fazīlet-li (lu); مكرمتلو mekremet-li (lü) A.U.E. 28) üzere bir || üzere

321. 7) *beç-li*) || : *beç-li*) (*Beç-evi*, Beç-evi edebî dilde) 20) quartier» || quartier» (ve mahalle halkı 30) اهلاق || اهلق

323. 5) (Maraş) || (Maraş) || (=bizi bütün bütün bıraktın, görünmüyorsun A. U. E) 19) büyük || büyük, gen'ş, veya çok veya kuvvetli 22) zarar verebilen || söz geçirebilen

324. 37) bu *bu* = *bu*

326. 1) hadli || hadleri olan 23) yerindedir || yerindedir. *yaşlı maşlı* 28) maruf *başlı* || *maruf, ve başlı* 24) (yeri olan, kendi yerinde; || yeri nerde ise orda 35) Boyu olan boyu miktarınca || Boyu ne miktarsa o miktarca 38) Evi olan evine || Evi nerde ise oraya 38) Adı olan kendi adiyle || adı ne ise öylece (fransızca tercümesi de buna göre olmalı A. U. E.) 40) mâna *her bir* kelimesinden doğuyor, kendilerinde

327. 6) *rum-l'u* || *rūmī-ü* 33) görünmüyor A. U. E || (Kaldı ki *rumlu* kelimesi *rūmīlü* olacak A. U. E) 42) olup Rus || olup eski bir Rus

328. 11) *fāide* || *f* terstir 19) kelimelerden || kelimeler

329. 19) «aéronaute». || «aéronaute»,

330. 17) es-tu? || es-tu?» (* aba-cı kebe-ci sen ne-ci?

332. 17) bildiren || bildirici 34) *geveze* > *kepese* || *kepese* > *geveze*

333. 17) olup || olup (§ 551), 19) ise || ise (bilhassa müfred haliyle) 21) son *r* sini || son *ur* hecesini 24) Bu hal aiygası || Bu muzari siyası 26) *r z* ye *r* konsonunu *z* ye

334. 34) onlardadır || onlardadır J. D. 35) buralarda verdiği *cesur-dır cesur-dır-lar, cesur-dir-ler* || buralarda verdiği cesur-dırlar 36) misaller || misal 36) oldukları || olduğu 37) verilmiştir A U. E. || verilmiştir Bk. § 449 A. U. E

335 26) etmekteyiz., Çünkü || etmekteyiz; nitekim müellif te bu tuttuğu yolda her zaman devam etmiş değildir. Kaldı ki 28) pek büyük || biz büyük 32) mas-

tarıdır A. U. E || mastarıdır J. D. 33) cesurdur, cesur-dur-lar || *cesurdur* 35) 35) edilebilir || edilebiliir J. D. 40) 35 inci satırla başlayan [1], [2], [3] numaralı haşiyeler sayfanın aşağısındaki çizgi altına aktarılacak; oradaki [1] numaralı satır kaldırılıp yerine şu gelecek A. U. E

337. 34) Bir nevi || Mazi ile hali kavrayan bir nevi 38) göstermeli idi || göstermeli idi A. U. E.

338. 7) *imiş* || *imiş*, 34) Ulağın || Bu misalde ulağın

340. 31) *batul' dugın* || batıkdugın ; (bu iki kelime [ve gerekdügin] metinde harekelidir A. U. E)

341. 13) *aynaşımcı*-morphologique) || morphologique) 20) *özgelemec* || *özgeleyen*

342. 16, 21, 24) fiilden || fiillik 16) (=aynaşım, morphologie) || morphologie) 20) özgelemecin || özgeleyenin 27, 30) özgelemeçli, özgeleyenli || özgelenik 28) *modifiée*= || modifiée, yani özgeleyenleri olan taban 35) İhtar). olduruşçu || ihtar) olduruşçu

343. 3) *özgelemeçler* || *özgeleyenler* 5) **özgelemeçler** || **özgeleyenler** 7, 13, 18, 21, 21, 26) *özgelemeç* || *özgeleyen* 17) denilir || denilir olmuştur.) 26) fiilden || fiillik

344. 1, 6, 11) özgelemeç || özgeleyen 25) TEKSİNLİK || TEKSERLİK

345. 32) teksin (infiratlı) || tekser (infirat) lı

346. 14) «voir || se voir 20) doğmek, || döğmek, (*dövmek* de ödeşirlik A. U. E) 27) çok kişi || birden ziyade kişi

347. 29) (teksinlik || (tekserlik

350. 10) *-küz-kiz* || *-kaz, kız* 13) *dur-dur-mak* || *duruşturmak ; dur-dur-mak* 19) *-şur-* (*-şır-*) || *-şır-* (*-şür-*)

351. 6) geçmiyerek || geçilmiyerek 23) ki bu (hakkından geldirmek || ki bu حقندن کلدرمك 26) *alındığı* || aldığı

352. 24) süpürün» || süpür» 33) *-t-*, *-t-* || *-t-*, ve *-t-*

353. 36) (=*ye-n-mek*), || (|| *ye-n-mek*) ve 326) (=*ye-n-il-mek*) || (*-ye-n-il-mek*) ve

354. 7) *guv-l'un-du* || *guv-lun-dı* 24) *özgelemeç* || *özgeleyen*

355. 8) müşareketidir ; || müşareketidir (mutavaatidir. A.U.E) 18) özgelmeç || özgeleyen 30) notlarımıza) || notlarımıza § 161, not). 35) *-mu* || *-mı(mu)*

357. 2) کوزلرمدم [1] || کوزلریمدم 24) özgelmeç || özgeleyen 35) [1] || (Bu kısım kaldırılacaktır A.U.E)

358. 8, 18) *özgelemeç* || *özgeleyen*

360. 43) kelâm (kelime) kısımlarının || kelam kısımlarının (kelime nevilerinin)

361. 9, 13) özgelemec || özgeleyen 33) (morphologie - şekliyat) || (şekliyat, morphologie)

362. 4) (Eski Osm. : || (Bir de Eski Osm. :

363. 32) *sev-eli°m* || *sev-eli°-m* [1] (müellif *sevelim* kelimesindeki vurguyu yanlış olarak ikinci e ye vurmuştur. A.U.E)

364. 15) -nazik || nezaketli 21) *gil* lâhikası || *gil*, gıl lâhikası 22) غل *gıl* rolünde || rolünde 24) lâhikası : || lahikasını :

365. 22) mefhumunu, || fikrini, 23) mefhumunu bildirir). || fikrini verir).

366. 33) Al'ı-yor-ır A.U.E || *al-ı-yor-ır* (arap harflisi harekelidir) A.U.E 42) yıgl'ayu || *yıgl,ayu* C. 3. S. 194

367. 21) = 31) ını || = 31) ini 28) al'ıyor || *alıyor* 34) olmuştur, (bk. Çağ. Lugati) || olmuştur A U.E.

368. 30) *er-er* || *er-ir*

369. 10) şeklinde olduğu || olduğu

370. 12) bunda || bu 12) mazi || mazide

373. 16) (*ız*), k || (*ız*) ve *ķ* 16) (*iz*), k || (*iz*) ve *k* 46) *çül-ük* || *çül, ük* (bundan sonra daha üç dört maslar dizilmeyip müsvedde üzerinde kalmıştır. A.U.E)

374. 33) bazıları başa || bazıları (o asıllara göre) başka

375. 14) ابدأسرم || ابدأسرم (arap harfli bu mısraın ilk iki kelimesi harekelidir A.U.E.) 18) ni ciel» || ni ciel (onun ardınca gelen ve (Anadoluda) kelimesiyle başlayıp § 1223 ile biten dört satırlık ibare, [mk. 156, zeyil] kelimeleriyle nihayetlenen ibarenin altına gelecek A.U.E) 25) جيع انبيا كفقلندلر || جيع انبيا كفقلندلر (bu ibarenin 3, 4, 5, 6, 11 inci kelimeleri harekelidir. A.U.E) 32) مهري (*mehr-i* || مهري (3) *Mehr-i* (Bu arap harfli cümle bütün harekelidir A.U.E)

379. 3) bien || lien 26) yerine *sev-me-z-im* || (*sev-me-z-im* yerine) 26) *sev-me-yiz* yerine || *sev-me-yiz* (*sev-me-z-iz* yerine)

380. 4) *sev-e°me-z-ler* || *sev-e°me-z-ler* (Müellif sadece baştan iki misali vermiş olup aşağısı tarafımızdan tamamlanmıştı A.U E 14) *olmasın* || *yapılamaz* 19) *sev-me-k* şekilleri || *sev-mek* (*sevmezuk* yerine A.U E)

381. 6) nakli arasında || nakli mazi arasında 37) kullanır A U.E || kullanır

382. 2) kullanırlar : sonda zeyil || kullanırlar : *sev-ig-im, sev-ig-sin sev.ig* yklş. zeyil 2) zeyil § 860 yklş. || zeyil § 860 sonunda 3) *sev-ig-sin, sev-ig-im, sev-ig* de mutalâğa || mutalağa 29) edildiğinden || edilen

384. 1) manasında -*(y)ici* || manasında orada -*(y)ici* 20) eklemi || eklenimi 34) aynidir || ayni olsa gerek

385. 9) (Grammaire d'Abd-ur-rahman Efendi). || Abdurrahman Efendi grameri)

386. 30, 31) (Buradaki iki satır kaldırılacak A.U.E.

387. 35) (tabi) oluşu || (tabi « subjençtif ») oluşu

388. 14-15) Faik Rechad || Faik Reşad

390. 5) Abou || Abu

394. 26) arta kalan bahiste || nahiv babsinde

395. 39) ·u luların İstanbul || a luların hiç olmazsa İstanbul

396. 34) zamanlarındaki *i* || zamanlarındaki

397. 1,2) (Arap harfli iki satırın yerine || سویور ایمشم ویا سویورمشم *seviyor-imişim (mişim)* [1] (5) (مشلر) سویور ایمشلر *seviyor imişler* || seviyor imişler (= seviyorlar-mış A. U. E) 22) Sever idim (severdim) || سور ایدم ویا سوردم *sever idim (dim)* 26) severler (i)di || severler(i)di (veya: sever (i) diler A. U. E) 27) *uyur idim (uyurdum)* || اویور ایدم ویا اویوردم *uyur idim (dum)* 32) veya *seviyor-muşum* (-muşsun, -muş -muşuz, *-muşsunuz, -muşlar -larmış.* A. U. E)

398. 16) *Uyur isem (uyursam)* || اویور ایسهم ویا اویورسهم *uyur isem (-sam)* 28) *sever-imişim-muşum* || *sever-mişim (severmişim)* 31) *zannedersem* siygaları || *zannedersem* müfred mütekellim siygaları 31) gibi iseler || gibi ve kendi manalarında 31) iseler de || iseler de, bazen 32) olmadığından mânaca bunlardan değildir || olmayarak kullanılır 32) bunlar sadece *sanırım ki* || Bunlar o vakit sadece *sanırım, sanıyorum ki*, 33) *zannederim ki* || *zannederim (ediyorum) ki* 33) muzarilerdir || muzari veya hallerdir.

399. 32) s dece *yenge* || sadece ینگه *yenge*

401. 4) *sevmiş idim, sevmiştim* || *sevmiş idim, sevmiştim* || سومش ایدم سومشدم *sevmiş (i) dim*

402. 19) اویومش ایمشم *uyumuş imişim* || اویومش ایمشم اویومشمشم *uyumuş imişim (-muşum)* 22) اولمش ایمشم، اولمشم *olmuş imişim* || اولمش ایمشم، اولمشمشم ölmüş imişim, (*-müşüm*) 27) DÖRDÜNCÜ TEME || 672. DÖRDÜNCÜ TEME 29) *sevecek (i) dim, sevecekdim* || سوهجك ایدم، سوهجكدم *sevecek(i)dim*

403. 17) *Sevecek isem = seveceksem* || سوهجك ایسهم، سوهجكسهم *sevecek (i) sem*

405. 33) olur || görülür

407. 15) *sevdi isem* || *sevdi-isem sevdi-isem, sevdiysem* 16) *uyudu isem* || uyuduysam 29) Metinde || Fransızcası «le septième thème n'a pas de forme dubitative» olmak gerektir. Metinde

408. 28) sahifedeki || sahifenin || 28) haşiyede haşiyenin 30) geldiği || getirildiği

409. 30) olur). || olur]: *-dum-duk.. -dañ, -duñuz. -du(y), -dular* sa 40) *idi, idiler (i) di (y), (i)diler (i)se*

410. 17, 18. 19) idi) ile ayni || (i) di (i)se ile ayni 37) *-(i)miş-(i)se onun* || -(i)miş-(i)se (veya: uyuyor muşsa

411. 4) veya || *uyurmuş sañ, sak.* 5) *sañ, sañız* 6) *sa, salar* 17, 18, 19) veya || *uyuyormuş sañ sak.. sañ, sañız.. sa, salar* 21) *al-acak (i)miş (i)se* || *al-acak (i)miş(i)se* veya: *al-acak-mış-sa* 26, 27, 28) veya || *yazmalıymış sam, sak.. sañ, sañız. sa, salar* 39) (yalın) mürekkep || (birli) mürekkep

412. 26) (kimse) im || (kimse) y.im - (Bundan da) kelimeleri ile başlayıp (anlaşıldı) kelimesiyle biten cümlenin yerine şunlar gelecek:

415. 5) aimé». || aimé, (c'est à peu près comme si je [l'] ai aimé A. U. E) 10) (özgelemec «modificateur» || özgeleyen «modificateur» 18) cümlenin || cümlenin meselâ bir 19) sözlere misal || (sözler) kelimesine misal 23) (dir)ler. = (ler gibidir). || (dir)ler. 30) gibi || gibi sözler, vs.

416. (Cedvel) BASİT SİYGA || 1. BASİT SİYGA × HİKÂYE × RİVAYET || 3. RİVAYET × ŞARTİYE × (8. ŞART altındaki) - سه -, *se* || - سه -, - *se* - × (Şart rivayeti hanesinde) [6] sev-sem (i) miş × [4] || *sevsen (i) miş* × [2] numaralı haşiyede) olarak bir şart || olarak basit bir şart × HİKÂYENİN ŞARTİYESİ || 5. HİKÂYE(NİN) ŞARTİYESİ × (aynı kısmın ikinci hanesinde) *sev-iyor-idi-ysem* || sev-iyor(i) di(y)-sem(-du(y)-sam) × (aynı kısmın yedinci hanesinde) (سوه ایسه‌م ایدم ==) || (yerine: سوه ایسه ایدم) .. سوه ایسه ایدی = || (yerine سوه ایسم ایدی) × (ayni kısmın sonlarında) yoktur || yoktur [4] × RİVAYETİN ŞARTİYESİ || 6. RİVAYET(İN) ŞARTİYESİ × (ayni kısmın ikinci hanesinde) *sev-iyor (i) miş (i) sem* || *sev-iyor (i) miş -(i) sem(-muşsam)* × (ayni kısmın yedinci hanesinde) سوه ایسه ایمشم = } || (yerine سوه ایسه ایمشم) × (ayni kısmın sonuncu hanesinde) yuktur [6] || yoktur [4] × (5 5 numaralı haşiyenin üçüncü satırı 1. *sev e-yimişim* || *sev-e(y)imişim* 2. *sev-se-yimişim* || *sev-se-(y)imişim* × (6 numaralı haşieynin birinci satırı) 8 numaralı şart sütunu || 8 numaralı *-se-* suretindeki şart sütunu

418. 19) *değişmez* || *değişimsiz*

419. 1, 2) görülen ele yatarlığını || görülen yoğruluş ve şekillenişin

320. 11) ortaçlar || ortaç 11) «participe» le || «participe» lerle 20) ortaçlarını || ortaçlar 24) ok at-ma-m || ok at-dığ-ım

421. 4, 5) almamakla || almadıkları cihetle 10) sergileyişte || sergilemede 40) bu okunuşu || mahreçlerine göre de bu okunuşu

422. 5) dönmek || dönecek 6) bol-dı «il || bol-dı (ava gidecek oldu) «il 36) cümle || cümlenin

423. 10) -me lahikasiyle || ـه - *-me* lâhikaşiyle 10) *-ma* söylemiyle) || *-ma* ard söylemiyle) 10) ل ve || ل imlasiyle ve 16) « aimer, sevmek » || sevmek, «aimer» 17) «dormir uyumak» || uyumak «dormir» 18) asıl *hades* ismi kavramlı olur ki, || asıl hades ismi olur ki 18) (o'ur ki) kelimesinden sonra devam eden ve (birlikte bulunur) kelimeleriyle biten ibare yerine || Bu, kendisinden sonra gelip onu mantıki failine irca etmek vazifesini gören bir mülkiyet lâhikası ile beraber bulunur. Mesela: *sevme-m* kelimesindeki *sevme* suretindeki hades ismi kendisinden sonraki *m* mülkiyet (= izafet) lâhikasiyle beraber bulunur ki, bu *-m* eki *sevme* hades ismini faili olan mütekellim şahıs kim ise ona irca etmek rolündedir, A.U.E 26) *Mücerret manalı fiilcil isim kavramı olur ki* || *Mücerret manalı fiilcil isim olur ki* 26) (olur ki) kelimesinden sonra devam eden ve (birlikte bulunur) kelimesiyle biten ibare yerine || Bu, kendisinden sonra gelen ve kendisinin mantıki mef'ule aid olduğunu bildirmek vazifesini gören bir mülkiyet (izafet) lâhikasiyle beraber bulunur.

YANLIŞ — DOĞRU CEDVELİ [*]

VII. 30) traducter || traducteur

X. 38) . » || . » J. D.

XI. 4) kerede || kere de 12) bırakmka || bırakmak 15) birleştırme, || birleştirme 35) ihtiyatan || ihtiyaten.

XII. 19) beyon || beyan 28) düşündüklerim || düşündüklerim. 29) hakkında || hakkımda

XV. 37) halı hazır.. || hali hazır mefhumu :

III. 28) gibi, müellif || gibi, yine o müellif

VI. 6) (توركجه غرامر) || (Türkçe gıramer) 7) AbOUCHKa AbUŞKa || *Abouchka Abuşka* 10) 1309 da Mustafa || 1309 da (RADOVİŞTA'lı : A. U. E) Mustafa

10) neşredilen || neşredildi || 11) 326 - 335 || 326 - 33 de 11) Cl. Huart, || Cl. Huart'ın 12) t. III ; || t. III de 14) ABOULGAZİ || ABOULGHAZİ

14) Behadür || Bahadür 22) ADOSSİDES || ADOSSİDÈS 22) *Σlοιxεῖα* || Σlοιxεῖα 31) ettik. A. U. E || ettik. A. U. E

VII. 1) Bürhan i - || Bürhan-ı- 3, 9) *tārihi* || *Tārihi* 15) RUĆİZKA OSTOİS || RUĆİZKA OSTOIĆ. 23) 1882 || 1889

VIII. 9) Bābar-Nāma || Bābar-Nāma 15) Z. D. M. G. || *Z. D. M. G.* 20) IASIGIAN YAZICIYAN || IASICIAN. 29) CASTRÈN. || CASTRÉN 33) Dichtets || Dichter

IX. 1) (CENAP) ŞEHĀB'ED-DİN || (CENAB) ŞEHĀB-ED-DİN 6) KAŞGARĪ. || KACHGARİ

8) morfoloji || morfoloji malûmatı 11) Ebü-z-Żıyā || Ebü-ż-Żiyā 18) AḪUNDOF Bak. AḪOUNDOF || AḪUNDOF. Bak AKHOUNDOF. 18) Τεϱοσδάοης γιανῖ || Τεϱοσδάθης νιανι 27) Materialen || Materialien

X. 4) Z sidzyllatöw || Zsidzyllatów 15) ḤADJI (Ḥacı) BEKOF. || HACI (ḤACI) BEKOF 15) *mal alan* || *mal alan* 18) ḤAKİM ATA || ḤAKİM — ATA 20) Meḥmed || Meḥmed 33) Z. D. M. G. || *Z. D. M. G.*

---

[*] Bütün bu cedvellerde tashihleri yapılan yanlışların hepsini matbaamızın kusuru gibi görmek doğru değildir. Yıllarca uzayan bir basım dolayısiyle uzun fasılalar arasında evvelce ne yapıldığı, ne söylendiği unutulmak veya dikkat edilememek yüzünden bizim de büyük mikdarda hatamız olduğunu hak adına söylemek yerinde olur : A.U.E

XI. 6) (Maḫmud (Ḫüsseïn Moḫammed || Maḫmud-el Ḫusseïn Moḫammed-el) 14) "Aṣḫabı || aṣḫabı 16) muhtıraları *(Zapiski)*, || muhtıraları 34) Korkut || Korkud

XII. 3) Suleiman || Suleimân 18) Materialen .. Rumelichen || Materialen Rumelischen 28) Λογατναμέ || Λογατναμέ

XIII. 4) Ḫalviyyāt-i Şâhi) || Ḫulviyyât-ı Şâhī) 4) şartı 77 || şartı üzerine 77 17) Melcemei Danıyal peygamberin || = Melcemei Daniyal Daniyal peygamberin 28) 1382-23 || 1383-23 30) Ḫikâyet-i || Ḫikâyet-i 31) kerreme-l-lāhu || kerrem-allāhu 31) Yusuf || Yūsuf

XIV. 13) Umur Beya || Umur (Paşa ?) Beye 13) harekelenmiş; || Harekelenmiş güzel bir nesihle yazılı; 19) El-İznīkī, Ḫacı Ḫalîfe || El-İznīkī'nin, Ḫacı Ḫalîfe 20) folio da || folio lu 32) ṢALĀḪĪ || SALĀḪĪ 35) MELAS. || MELAS 36) Τεροσδάθης || Τεροσλάξης

XV. 6) in 4. || in-4°. 17) - Nāme Bak. || Nāme (Miradj-Nāmeh) 25) Ḫüseyn || Ḫuseyin 26) tabğı, || tab'ı

XVI. 6, 7) Z. D. M. G. || *Z. D. M. G.* 32) ül-muḫīt || ül-muḫit

XVII. 9) 120, || 122, 29) MEḪMED || MEḪMED 30) Müntehabât-ı || Müntaḫabât ı 31) Mehmed ben || Mehmed bin

XVIII. 3) RUCIZKA - OSTOIK. || RUĆIZKA - OSTOIĆ 6) ṢALĀḪĪ || SALĀḪĪ 6) MEḪMED SALĀḪĪ. || MEḪMED SALĀḪĪ. 7) легенд aпро || легенда про 10) *Kāmūs i* || *Kāmūs-u* 12) (Yedi Uyurlar) || (Yedi Uyurlar = Mağaralılar) 27) Tambūrī || (Tambūrī) 32) *Durūb-ı* || *Durub-u*

XIX. 12) (Çağatay-türkçe lûgati) || Çağatay-türkçe lûgatı 16) in-8° || in-8°.

XX. 7) FUAT || FUAD 12) Helsingfors || Helsingfors, 13) almancalariyle türkçe || almancalariyle gösterilen türkçe

XXI. 3) γραιχιχοτοιρχιχή || γραιχοτοιρχιχή 4) γραιχιχου. πγραιχιχον. 14) 1908; 425 || 1907; 476 23) unsurları) Paris || unsurları.) 2 ci tabı, Paris.

---

1. 6) DİLİ || DİLLERİ 7) lehçe || dil 27) lehçesi || lehçeleri 28) türkçeye (türk dili) || türkçeye mesela (türk dili) 29) mümkündür || mümkündür. A.U.E

2. 35) Kızıl karaba || Kizil Baraba

3. 14) Kavimler hep || kavimlerin hepsi de 16) bakınız) kavimlerin || bakınız) bu kavimlerin 17) N. Troiçki || N. Troitsky 23) Kuzneçkiye tatarları || kuzneçkiye "kounznetskiye„ tatarları

4. 5) 216, 682 || 215, 682

5. 6) AVRUPA || IV. AVRUPA 27) 29, 490, 352 || 29, 409, 352

6. 14) serde dilen || serdedilen 19) *bina* (yapı) || *teşkilci* 20) bina || teşkil.

7. 1) (kök) manayı || (kök) asıl manayı 11) bina || teşkil 27) özellikleri] bölenekleri 28) kız erlik || kızerlik mabaadi).

8. 18) ydi || ydi "n'avait-il pu être rettaché 24) ve mabaadi. || ve

9. 25) yayılmalarından || dağılmalarından

10. 3) *gel-dim gel-iyor-um* || *gel-iyor-um gel-di-m* 15) özellikler || bölenekleri

11. 7) harfin başta, ileride, sonda || harfin kelime başında, içinde, sonunda

12. 40) müm)kündür || mümkündür J. D.

13. 1) (göçürme) || (köçürme yazı) 26) ayrıdır. || ayrıdır. A.U.E 27) kitabın || kitabın

14. 21) *ḥ* telâffuzu || *ḫ* telâffuzu 22) *ḫ telaffuzu* || *ḥ* telâffuzu 2?) (muk.) rumuzu || (muk., mk.) rumuzları 28) vokaller ā, ī, ū || vokaller icap ettikçe ā, ī, ū 29) (v), icap ettikçe (w)] (v), (w)

15. 20) yazılır (bk. § 73) || yazılır 22) yazılır : ݣ (bk. § 73). || yazılır : ݣ (üç noktalı A.U.E) (§ 73) 23) bazan ݣ || bazan ݣ (kol çizgisi alttan olur)

16. 4) 16, 25 || 16 ve 25) 6) (14, 26). || (bk. 14 ve 26) 25) harf sayarlar || harf şekli sayarlar.

17 19) vazzyetialmağa || vaziyeti almağa 23) birçok *hat* || birçok خط* *hat* 24) veya *neshî* || veya نسخ* neshî 27) *Sulüs* || ثلث* *Sulüs* 32) *eski kûfî* || eski كوفي* kûfi 35) *Rik'a* (arapça'da) || رقعه* *Rik'a* (arapça'da 35) istimali || isti'mali

18. 4) olan *tâlik* || olan تعليق* *tâlik* 5) *kırma, siyākat, icazet, reyhānî* || قرمه* *kırma,* سياقت* *siyākat,* اجازت* *icāzet,* ريحاني* *reyhānî* 28) Hakkı || Hakkı (Baltacıoğlu)

20 7) tasavvut, sesleşme. || (tasavvut, 14) Heceleşme, articulation, *tehecci* || Heceleme (*tehecci*, articulation).

21. 6) bir tınneti || bir ses rengi (timbre)ni 18) «brouyard || «brouillard 26) (Lehçe || Lehlice

22. 9) ا و ه ى || ا و ى ه

23. 24) cezirde || cezirde A.U.E. 25) lâhikalarda || lâhiḳalarda. A.U.E.

24. 26) kayde delim || kaydedelim

25. 23) ν || و

26. 29) hiçbulun- || hiç bulun-

27. 34) göşteriyor || gösteriyor J. D.

28. 6) *bā'dehu* || *ba'dehu* (ء üstünde 8) veya (ــَا ــِى ــُو) || veya (ــَا ، ــِى ، ــُو)

10) (büyükler); || (büyükler); ا den önce bir üstün 11) (büyük); || (büyük); ـِ den önce bir esre 12) (kocakarı). || (kacakarı) . || (kocakarı).

ـُ den önce bir ötrü 23) *islām* || islâm 24) آم || أمّ 33) kullanılır || kullanılır J. D.

29. 7) kullnılıyor || kullanılıyor 33) olurdu || olurdu J. D.

30. 19) ـَـ ـَـ (ätün) || ـَـ , ـَـ (ătun)

31. 26) olacaktır. || olacaktır. J. D.

36. 20) (— onomatopées) || (sesadlar-onomatopées)

41. 7) ip || *ip*

43. 7) gibileşmezlik || benzeşmezlik

45. 8) reaçanın III si, || rusça'nın III, 16) *c, j* || *c* ise *j* 19) gibileşmezlik || benzeşmezlik

47. 19) *ẏ* || (=*y* söylenişli *ğ*).

48. 27) söylenir || söylenir: *yeydir Allah, yeydir gey* 36) olanlarda || olanlarında

49. 31) harfini, hem || harfini, belki hem 32) sayıyor. || sayıyor olmalı.

53. 33) > *ta* > || > tay

54. 30) (ẏ)/ğ · 2] || (ẏ)/(ğ) 2] veya (*v*)

55. 15) ḫal'i ḳal'ı || ḫalı 33) خ ḫ ayarında || aynı ayarda 34) bunu ||. 34) *ḫ*, x yerine || *ḫ* yı x yerindeki

56. 38) > *r* || *l* > *r*

58. 24) verdiklerini çukur || verdiklerini alıyor, 24) ve (*l*) yi de düz için || *ł* yi 45) . || Bk. s. 881, 1 ilâvesi A. U. E

59. 32) gibileşmezlik || benzeşmezlik

60. 8) *yeyorum* [1]. || yiyorum [1] «je mange». 11) *ayak* || *ayak* «pieds» 11) *adım*; || *adım* «pas»; 12) *yaya* || *yaya* «à pieds» 13) (= *giy*) *mek.* || (= giy- mek «revêtir». 16) *yaka,* muk. || *yaka* «bord, collet», muk. 17) carım, vs. || *carım* «moitié».

61. 41) gibi sesleme || gibi birkaç sesleme

64. 8) lehçelerindeki boğazlı || lehçelerindeki ön ve art vokallerle kullanılan boğazlı 10) sesleri || sert sesleri 10) söylenmekte || ön vokallerle de söylenmekte

66. 15) *bāzār*;. || *bāzār*'dan 16) *brillante* (— italyanca) || italyanca'dan 17) *but* || *but*'den 18) rüzgârı). || rüzgârı'dan 34) başka = || başka (.) =

67. 41) dolayı-siyledir || siyledir A. U. E.

71. 17) *iflās* || iflās 21) al'l'ah || alḻah

72. 30) (غ) . *lup mebláğ* || (غ) lūp meblağ 34) *iş'gāl* vs || iş.gāl. vs

73. 7) ta'līm || (=tağlīm: A. U. E) 9) *fe'ğāl* || *feğğāl* veva *fe''āl*

78. 31) (آلب قارت) || (آلپ ، قارت)

79. 28) *güller* || *gül-ler* 34) kıs.sır || kıs.sa *kıs.sır* *kıs.sa*

80. 12) azdızdır || azdır

81. 37) halk... || halk... [1]

82. 35) sakınmadı || düşünmedi 39) saraydaki || enderundaki

83. 24) *gibileşme* || *benzeşme* 25) *kav(ü?)m kav(i?)m*

84. 37) . || *ğ* : de (*ng*), *re* (*ng*);

85. 13) kullanır || kullanılır 26) ve u yo o || ve uyu, o

88. 4) *o(l')tur-mak* || *o(l)turmak* (=aşağıda durmak? A. U. E.) 37) musahabet || beraberlik

91. 30) görünüyor ki || görünüyor ki.

92. 21) *değişir* || *değişimli* 22) değişmez || *değişimsiz*

94. 36) *salt* || *salt(ık)* 42) || ce)lenik (görelik «relatif») A. U. E.

95. 25) gibileşmesi || benzeşmesi

96. 5) GİBİLEŞMESİ || BENZEŞMESİ. 7) gibileşme (|| benzeşme (20)

97. 17) *iyirmekke?* || *iyrinmek?* 18) (*irilmekke*) || (*irilmek* yerinde) 35) esrelidir.. || esrelidir... || Bu arap harfli misalde 2, 5, 8, 11 inci kelimeler harekelidir; son kelimenin *m* si teşditlidir ki, bu teşdit yerine belki cezim işareti gelecekti A. U. E.

37) *iyirmekke* = || *iyrinmek* 38) ayrılmağa) || ayrılmak.)

98. 17) *ut-mak* || utmak (oyunda yenmek) 22) *buğu. Çocuk* || *buğu.* (satır başına gelmek üzere) *Çocuk*

99. 23) el-bürde || el-bürde (yklş. perde ve el-burku برقع (yklş. bürgü) 36) "dikkat" || "vakit"

100. 12) eşinden || çeşidinden 33) oldukları || oldukları (rüniforme)

101. 24) defa da || defada 31) buraya || bu araya

103. 18) mahiyet || ses rengi 27) mahiyetli || ses renkli

105. 2) (ki böylele- || (böylece- 13) vokalli eklik unsurlar || *vokalli eklik unsurlar*

106. 20) "izafet" eki, || "izafet",

108. 17) ; fiillerde || ; tabanlar hariç (sav.uş), fiil tasriflerinde 20) kelimesi tek || kelimesi gibi **tek tük** 20) müstesnadır || müstesna [var dır; 45, 45) vokale || vokaline

111. 11) (gibileşirliği) || (benzeşirliği) 12, 13) mahiyetini || ses rengini 14, 16,) 16, 23) gibileşme || benzeşme 20) gibileşirlik || benzeşirlik 29) *y* nin sag || (*y*) nin tesirlerile kiminde sağ 30) (dissimilation) || (dissimilation) ihtiyacı 30) gerektir. *Y* || gerektir. Bazısında ise (*y*) nin sol tarafındaki vokallerde benzeşirlik ihtiyaciyle değişiklik oluyor. y

112. 11. | *y* | or. || (yeni satırdan başlamak üzere): bunlardan yalnız (çıkma > çıkımı .. iste > isti) gibilerinde benzeşirlik vardır. (: *ı a* > *ı ı* lerde, ve *i e* > *i i* lerde A.U.E) 28) > *d* (*i*); *y* (*i*) || > *d* (*i*) |
y (*i*) |

30) vaziyetlerde zaten benzeşmez olanlar hariç, bedzeşir 30) olanlarında bir || olanlarında'da bir

31) *okşa* | *okşa* | : benzeşmezler.
32) *sögle* | *söyle* |
34) *kazı* | *kazı* | 36) *kuru*, 39) *koru* 41) | ko benzeşirler
35) *eri* | *eri* | 37) *bürü*; 40) *görü*; 42) |

113. 22) (solidarité) || (dayanışma "solidarité„) 25) *dilde* || *dildeki* 26) *dilinde* || *dilindeki*

115. 18) tap u kelimesi || *tap-u* gibi birkaç kelime

118. 28) *halt* || *halt*

119. 5) [ı] ı. || [ı] Sondaki boğazlılar ise ı. 36) (ق : ك) || (k k ق ك) 40) merhale olamayıp || merhale birden olmayıp

121. 35) süsleyiş || söyleyiş 37) söyleyiş İstanbul || Söyleyiş yine İstanbul

122. 39) *kab* || *kab* (*p*)

125. 12) ت, hem ت hem د (د) || ت *t*, hem ت *t*, hem د *d* ve yalnız د *d* 13) aslı (د) || aslı د *d* 20) د ت || د *d*, ت *t* 21) (د ت) || د *d* ت *t* 20) *sapıtmak*, unutmak gibi) || *sapıtmak, unutmak* gibi)

129. 35) aslı, *bed'iz* (s) || aslı belki *bed'iz* (s

131. 20) z || *z*

137. 12) sigaların || siygalarının

138. 9, 10, 11) arızı || ârizi

139. 9) arızî || ârizî

140. 21) IV. Gıbileşirlik (benzeşirlik, assimilation) || IV. BENZEŞİRLİK "asimilation„. 22, 25, 27, 35) gibileşme || benzeşme

141. 6, 10, 11, 14, 22, 27, 32) gibileşmeler || benzeşmeler

142. 1) V. Gibileşmezlik (benzeşmezlik, dissimilation). || V. BENZEŞMEZLİK "dissimilation„. 7, 9, 16) gibileşmezlik || benzeşmezlik 11) (teşditli, geminé) || *teşditli*, "geminé„ 31) geçmiş bahislerde || geçmiş § 108 haşiye (s. 79, 80, 81, 82) bahislerde

144. 2) KELİME KISIMLARI || KELİME NEVİLERİ 4) GIRAMER KATEGORİ || GIRAMER BÖLENEK "KATEGORİ„ 5) kategoriler || bölenekler 6) kategorileri || bölenekleri 7, 8) kısımlarını || nevilerini 12) kısmının || nev'inin

146. 36) kalmış aynı || kalmış olup ayni

147. 4) mütaalalarımız || mutalaalarımız 14) sözün muhtelif || sözün (kelâmın) muhtelif 15) kısımlarını söyle || nevilerini (kelime çeşitlerini) söyle

151. 1) (*l'astiy ım*) || (*lâstiğ-im*)

152. 1) *(analogie)* || (örnekseme «analogie») 14) *göyün, gönül* || *göyün* ise, *gönül*

154. 33) *ev i'n* A. U. E. *evi'n* Müellif bizim buradaki (°) işareti yerine vokallerin üstlerine (`) aksangrav işaretini koyor. A. U. E.

155. 10) mübalağa || mübalâğa 22) *ye-mi-yor-sun* || (Bu misal buraya uygun değildir A. U. E.) 21) [1] || . 30) (muhtarlar) da (=muḫ- || (Muhtarlar) da (=Mouh-.

156. 24) olmak, kul || olmak, sadece kul

158. 28) *ḫavâtin ḫâtun* || *ḫavâtin ḫâtûn*

159. 1) II. MÜLKİYET EKİ || MÜLKİYET (İZAFET) EKİ 46) من كلدى من || من كلدى من men keldi men 46) بز كلدى بز (= كلديمز) || بز كلدى بز (= كلديمز) biz keldi biz (= keldimiz)

160. 16) (ى) ى || ى (ى)

161. 35) gidişin || gidişinden

162. 33) *ğ* . mizdir || bir çeşit *ğ* mizdir 34) vardır A. U. E || vardır ki asıl ona işarettir A. U. E.

166. 37) terkibinde || terkibinin

167. 36) cümlesinde haber || cümlesinde na't «épithète» dan haber 37) *ben* || *ben-in,* 39) değildir, ve || değil dir, sonlardaki dir 40) olamaz A.U.E || olamaz bk. § 243 haşiye. A. U. E.

168. 15, 18) mütalea || mutâ'âğa 26) *i ni* || *in* i.

169. 10) *alıp* || *alıp.* 17) Yine § 323, 1124... || Yine 323; 1124... 25) ardınlama izafet || ardınlama (tetabu'lu) izafet

173. 31) (olarak.) A. U. E || (olarak) Bk. § 267, haşiye 2 31) (1) numaradaki || Haşiyemizin evvelki sayfadaki (1) numaralı 34) misalde || misalinde 37) Çünkü (2) inci || Çünkü bu (2) inci 38) bu asıl || bu ya sıfat veya asıl 38) sıfattır || kelimedir 39) aidiyet eki || aidiyet «génitif» eki 42) değiştir-miyoruz || değiştir-miyoruz Bk. § 283, haşiye 3 A. U. E.

174. 7) mütalea || mütalâğa

175. 33) bu kelimede || bu ve bundan evvelki kelimede

181. 1, 2) mü-tekellim ve muhataba || muhateb 2) muhataba ait || muhatab ve gaibe ait 8) ekli *baş ı* || ekli باشى *baş ı* || 8) bibi *baş-ı-m* || bibi *baş-ın-ı* 9) *baş-ın* [2] || باشن *baş-ın* [2]. 24) mütalea || mutâlâğa 32) kullanılırdı A. U. E. || kullanılırdı (*işten baş alamıyor*) gibi A. U. E.

182. 29) kelimesinin tam || kelimesinin («regime» şöyle böyle) tam

187. 38) *başka* || *başka* (= başlı başına, mustakil olarak A. U. E)

188. 35) «sabres», || par les armes!

191. 34) = ben miyim || = . . . mi y) im

192. 24) Muk. § 234) || Muk. § 254) 27, 28, 29, 30, 31) e ait iki, baştan sağdakilerin yüzü sağa dönecek A. U. E

194. 8) terkiplerde (tabir, || tabirler (location) de

195. 31) bulunana mensup || bulunan, eve mensup 32) bulunana mensup || **bulunan** başına mensup || 33) gelene, yapılana mensup) || gelen, yapılan **sokağa** mensup) 39) ıskaraya mensup || ıskarada **pişirilen**, ona mensup

198. 12) (söylevci) (dinleyici) || (söyleyici) (dinleyici)

199. 18) mütalea || mutalâğa 21) (amplif || ampli -

200. 1) kullanılmaıs || kullanılması

203. 9) *boy*) || *boy*) (ve *boy bos* A. U. E)

206. 13) *bek-ma* || *bak-ma*

208. 4) (qui?); || qui ?); (*

210. 12) *nap-mak n(e-y) apmak* (Rumelide: *şāparsın*: (ne) ş (ey.y) ap.ar-sın A. U. E) 16) *neylemek neynemek* || *n'eyle-mek, n'eyne-mek*: l > n değişimi 17, 17) *neyner* || *n'ey-ner* (=n'eyler) 37) -çıfıt, A. U. E. çıfıt suretine giren kelime A. U E

211. 9) (ulamaç || katmac 15) bazan: || bazen müfred gaibi haric: 24, 25, 25, 26) şun.. bun (u, a. dan, u, un || *şun.. (bun.. u, a, dan u, un)* 27, 27) öteberi || *öteberi* 28, 28) öteki beriki (ne,nin) || *öteki beriki (ne, nin)* 32) = servet || mal, servet 37) Hep || *Hep* 38) hep || *hep* 39) hep hep || *hep hep* 41) bütün || bütün, hepisi

215. 8) mutalea || mutalağa 26) ismin evveline || isme 30) üç adam, şu çocuk || *üç* adam, *şu* çocuk 31) bazı defa || *bazı* defa 32) ana kuş, baba hindi, gümüş bilezik || *ana* kuş, *baba* hindi, *gümüş* bilezik

216. 13) *ʿavret* | *ʿavrat* (bir düzenbaz kadın A.U.E) 35) mimlemeç || mimleyen

222. 17) tayin, détermination) || tayin, manayı sınırlayış "détermination„ 34) (de atmalı) || (de vermeli)

223. 37) ismin evveline || isme

224. 7) Çitişik [2] || Çitişik (karmaşık) [2] 35) ve mercii || mercii

225. 36) sanırız. || sanırız. A.U.E.

226. 27) *kırmızı ev*: || *kırmızı* (veya: *görünen*, veya: *çökmüş*) *ev*;

228. 3) rolü çiğneyip geçmiş || role ayak basmış 11) "d'entre, parmi„ || "parmi, d'entre„ 11) kelimeleri || kelimelerini

230. 29) meilleur || *meilleur* 29) moindre || *moindre* 29) pire || *pire* 30) pis || *pis* 36) koymaktır || uermektir 37) alır || alır A.U.E

231 27) *r s m p* || *p m s r* 28) konsonu || konson ve 29) *u-p uzun* || *u-p uzun; te-miz: te-r temiz* 32) hangisinin || sonra hangisinin 39, 43) ön ek || önek 40) son ok || sonek

232. 8) (e) f ğ (a) l || (e) f ğ (a, e) l = (ا) ف غ (ا) ل (soldan sağa)

233. 20) buular || bunlar bizce

234. 14) fiilden ve sıfattan evvel || fiil ve sıfata 15) kelimenin evveline || kelimeye 41) sevgilerin || sevgiler

236. 33) (ayın) || *ayın*

238. 1) üstün 338 || 238

239. 34) harfler yalnız || harfler teşditli sayılıp yalnız

241. 38) fih, anh || fih, anh, vs.

243. 21) *aḫı* || *aḫı* 23) (kan) || (kân, hane) 24) mekâne || (ne gibi) mekâna 27) (*a-ki*) || (*a-ki* ve bazen *e-ki*) 29) (şala mensup) || (şala mensup; *zor-aki* (zora mensup) *som-aki* (som olana mensup, *lâhur-aki*, eskiden Lâhur şehrine mensup âdi yünlü bir kumaş; *pamuk-aki* beyaz veya renkli pamuğa mensup (= moulinet); *kopan-aki?*=hazır kalınca bir dantelâ; *küf-eki* (küfe mensup? belki aslı gev-eki, gevşek veya içi boş, kof olana mensup,);

244. 32, 32) üstten || üst haliyle

245. 23) [1] hakikatte || yer yer açıklamaya çalıştığımız üzere hakikatte

247. 24) az da || azda

249. 23) geceleyin || *geceleyin*

250. 27) olmuştur || olmuştur A.U.E.

255. 10) *sabah-l'ayın* || *sabaḫ-layın* (sabaḫ-leyin A.U.E) 17) yine sadece || kendinden evvel *bir-lik* ile *(y)in* birleşmiş *(y)in* 26, 27, 28) (bu satırlar kalkacak 29) müyor. Bu gibi || Bu gibi 31) süzünlü-gün || süzün-lüğün 32) yäklär-lügün || *yäklär-lügün* 34) şeytanlılarla || şeytanlara karşı 35) şeytanlara ait olan(lar)la || şeytanla 36) şeytana mensup (olanlar) ile || şeytan ile 36) oldu || oldu A.U.E. 37, 38, 39, 40) (bu satırlar kaldırılacak)

257. 17) ایله *eyle* || ایله (harekeledir A.U.E.) *eyle* 20) ایلق || ایلق (harekelidir A.U.E.)

261. 10) *bende ben-de* || *be*°*nde* 26) *dahi* || دخی *dahi* 33) bu ikinci || bu 34) bunda da || bunda da ("translitération" ciheti hariç)

262. 21) bir *kuşak* || قوشاق بر *bir kuşak*

264. 3) kullanılmıştır || kullanılmıştır. (Mk. § 407, ihtar 2 A.U.E) 4) küçük || *küçük* "plus petit" (* 7) كا || كا (harekeli A.U.E.)

266. 8) ğel-me-di || *g'el-me-di*

267. 6) tek yeterki || (topu topu) 34) [1] Buraya şu || Buraya 3° (tek, yeter ki, elverir ki) manasıyle şu

270. 9) كمال بك || KEMAL BEY.

271. 29) ada-l'ar-ı || *ada-lar-ı* 22) (*kül e*) || (Yüzüne) gülse (bir) kişi, atma ona yanar (*kül ha*) 23) kişi, atma ona yanar kül ha); (Yü- 39) lehçelerde ahenge || lehçelerde (hatta şimdiki lehçemizde : *gelsen-e, alsan-a*) ahenge.

275. 10) şeyler hakkında || şeyleri ki bu arada 32) ve bu || ve bu belki 33) *dog ol* || dağ *ol,* (= degül, değil) 38) (*sig*) ise || bu (*sig*) edatı ise

278. 25) «voyons, un peu, tout de même || «tout de même, un peu, voyons»

279. 34) *versin* de || *versin* veya sadece «*bereket*»

280. 14) (barbarisme) leri || (barbarisme) çeşitleri 22) il viendra demain || il viendra, il doit venir A U.E) demain

281. 38) düşmüş || düşmüş, boşanmış 39) (yiğitlik || (daha evel boşanma hususundaki) yiğitlik

282. 3) kendince elli || kendisine ancak elli 10) müezzinnin || (vaktin yaklaştığını görerek) müezzininin» okumak || okumağa hazırlık

287. 15) itibar et ki. . || öyle say ki .

289. 24) Pacha || pacha 27) ([illegible] || (yerine

290. 23) KAÇLIK || KAÇLIK (MIKDAR)

291. 37) denilir. A.U.E. || denilirdi A U.E.

292. 20) «becoup, trop || «trop, beaucoup»

293. 37) vardır A.U.E || vardır. Yklş. *bal-ta* [*bal-du* D. L. T. III. 421], *böl-mek* : *r* > *l* değişimi A.U.E

296. 18) *alann-ır* || *aldan-ır* 35) kelimesikul lanılırdı || kelimesi kullanılırdı

298. 38) şişe || şişe, kırk paralık

299. 1) yüze || yüz (içinde)-de

300. 1) dedikleri || dedikleri (gümüş) 21) Seneleri (2) || Seneleri söylemekte 32) [2] ay, gün, hafta gibi bütün zaman isimlerinde de böyledir : || Hazfu takdir ay, gün isimlerinde de olabilir 34) (de)yi almazlar. || (de)yi de almazlar ;

301. 7) *meclis-i* || *meclis i* (sulh konferansının) 8) tasavvuf türbesi || *tasavvufunun* türbe alemi 9) «les Quarantes» dan || «les Quarantes» gibi adı anılanlar

303. 30) yeyorsun vs || yiyorsun

305. 18) zar atışında || zarlar atılınca

306. 7) 123) «petit os» ; || 123) küçük kemik «petit os»

308. 35) (hemen binerek) || (keli. keli hemen binmekle = biner binmez)

309. 15) Hisar, Börklü-ce Mustafa ; Ak-ça Koca || Hisar, Ak-ça Koca 35) yaşça || yaş-ça da

311. 12) [illegible] || [illegible] (harekelidir A.U.E.) 12) [illegible] || [illegible] (harekelidir A.U.E) 19) Ahteri-i Kebir || Ahteri-i Kebirde ise 19) maddesi : || maddesi şöyle diyor ;

312. 36) anlaşılıyor || düşünülebilir 36) beyazım+trak || *beyazın-turak?*

313. 2) Cher || Şor 37) çıkarılabilir || çıkarılabilir A.U.E.

314. 32) demektir || demektir A.U.E. (Menüm, ve ondan sonraki satır kaldırılacak)

315. 19) akk. Feth. || Feth. Aḫ 36) aslı, || aslı, belki 40) il. || *il-e* 44) ilişilen || (ilişik

317. 43) (tarik ricaline || tarik (meslek) ricaline

318. 18) *ol-arak* tabiri || *ol-araḳ* «une (seule) fois» tabiri 19) manadadır «une (seule) fois». || manadadır.

319. 32) . || yeni manasıyle: (müteḳā'id «qui est en retraite A.U.E)

320. 25) fazilet-li (lü) || fazîlet-li (lu); مكرمتلو mekremet-li (lü) A.U.E. 28) üzere bir || üzere

321. 7) *beç-li*) || : *beç-li*) (*Beç-evi*, Beç-evi edebî dilde) 20) quartier» || quartier» (ve mahalle halkı 30) الاقلق || الاقق

323. 5) (Maraş) || (Maraş) || (=bizi bütün bütün bıraktın, görünmüyorsun A. U. E) 19) büyük || büyük, genış, veya çok veya kuvvetli 22) zarar verebilen || söz geçirebilen

324. 37) bu *bu* = *bu*

326. 1) hadli || hadleri olan 23) yerindedir || yerindedir. *yaşlı maşlı* 28) maruf *başlı* || *maruf, ve başlı* 24) (yeri olan, kendi yerinde; || yeri nerde ise orda 35) Boyu olan boyu miktarınca || Boyu ne miktarsa o miktarca 38) Evi olan evine || Evi nerde ise oraya 38) Adı olan kendi adiyle || adı ne ise öylece (fransızca tercümesi de buna göre olmalı A. U. E.) 40) mâna *her bir* kelimesinden doğuyor, kendilerinde

327. 6) *rum-l'u* || *rūmî-ü* 33) görünmüyor A. U. E || (Kaldı ki *rumlu* kelimesi *rūmīlü* olacak A. U. E) 42) olup Rus || olup eski bir Rus

328. 11) *fāide* || *f* terstir 19) kelimelerden || kelimeler

329. 19) «aéronaute». || «aéronaute»,

330. 17) es-tu? || es-tu?» (* aba-cı kebe-ci sen ne-ci?

332. 17) bildiren || bildirici 34) *geveze* > *kepese* || *kepese* > *geveze*

333. 17) olup || olup (§ 551), 19) ise || ise (bilhassa müfred haliyle) 21) son *r* sini || son *ur* hecesini 24) Bu hal aıygası || Bu muzari siyası 26) *r z* ye *r* konsonunu *z* ye

334. 34) onlardadır || onlardadır J. D. 35) buralarda verdiği *cesur-dır cesur-dır-lar, cesur-dir-ler* || buralarda verdiği cesur-dırlar 36) misaller || misal 36) oldukları || olduğu 37) verilmiştir A U. E. || verilmiştir Bk. § 449 A. U. E

335 26) etmekteyiz., Çünkü || etmekteyiz; nitekim müellif te bu tuttuğu yolda her zaman devam etmiş değildir. Kaldı ki 28) pek büyük || biz büyük 32) mas-

tarıdır A. U. E || mastarıdır J. D. 33) cesurdur, cesur-dur-lar || *cesurdur* 35) 35) edilebilir || edilebiliir J. D. 40) 35 inci satırla başlayan [1], [2], [3] numaralı haşiyeler sayfanın aşağısındaki çizgi altına aktarılacak; oradaki [1] numaralı satır kaldırılıp yerine şu gelecek A. U. E

337. 34) Bir nevi || Mazi ile hali kavrayan bir nevi 38) göstermeli idi || göstermeli idi A. U. E.

338. 7) *imiş* || *imiş*, 34) Ulağın || Bu misalde ulağın

340. 31) *batul' dugın* || batıkdugın ; (bu iki kelime [ve gerekdügin] metinde harekelidir A. U. E)

341. 13) *aynaşımcı*-morphologique) || morphologique) 20) *özgelemec* || *özgeleyen*

342. 16, 21, 24) fiilden || fiillik 16) (=aynaşım, morphologie) || morphologie) 20) özgelemecin || özgeleyenin 27, 30) özgelemeçli, özgeleyenli || özgelenik 28) *modifiée*= || modifiée, yani özgeleyenleri olan taban 35) İhtar). olduruşçu || ihtar) olduruşçu

343. 3) *özgelemeçler* || *özgeleyenler* 5) **özgelemeçler** || **özgeleyenler** 7, 13, 18, 21, 21, 26) *özgelemeç* || *özgeleyen* 17) denilir || denilir olmuştur.) 26) fiilden || fiillik

344. 1, 6, 11) özgelemeç || özgeleyen 25) TEKSİNLİK || TEKSERLİK

345. 32) teksin (infiratlı) || tekser (infirat) lı

346. 14) «voir || se voir 20) doğmek, || döğmek, (*dövmek* de ödeşirlik A. U. E) 27) çok kişi || birden ziyade kişi

347. 29) (teksinlik || (tekserlik

350. 10) *-küz-kiz* || *-kaz, kız* 13) *dur-dur-mak* || *duruşturmak ; dur-dur-mak* 19) *-şur-* *(-şır-)* || *-şır- (-şür-)*

351. 6) geçmiyerek || geçilmiyerek 23) ki bu (hakkından geldirmek || ki bu حقندن كلديرمك 26) *alındığı* || aldığı

352. 24) süpürün» || süpür» 33) *-t-*, *-t-* || *-t-*, ve *-t-*

353. 36) (=*ye-n-mek*), || (|| *ye-n-mek*) ve 326) (=*ye-n-il-mek*) || (*-ye-n-il-mek*) ve

354. 7) *yuv-l'un-du* || *yuv-lun-dı* 24) *özgelemeç* || *özgeleyen*

355. 8) müşareketidir ; || müşareketidir (mutavaatidir. A.U.E) 18) özgelmeç || özgeleyen 30) notlarımıza) || notlarımıza § 161, not). 35) *-mu* || *-mı(mu)*

357. 2) كوزلیوردم [1] || كوزلیوردم 24) özgelmeç || özgeleyen 35) [1] || (Bu kısım kaldırılacaktır A.U.E)

358. 8, 18) *özgelemeç* || *özgeleyen*

360. 43) kelâm (kelime) kısımlarının || kelam kısımlarının (kelime nevilerinin)

361. 9, 13) özgelemec || özgeleyen 33) (morphologie - şekliyat) || (şekliyat, morphologie)

362. 4) (Eski Osm. : || (Bir de Eski Osm. :

363. 32) *sev-eli^{o}m* || *sev-eli^{c}-m* [1] (müellif *sevelim* kelimesindeki vurguyu yanlış olarak ikinci e ye vurmuştur. A.U.E)

364. 15) -nazik || nezaketli 21) *gil* lâhikası || *gil*, gıl lâhikası 22) غل *gıl* rolünde || rolünde 24) lâhikası : || lahikasını :

365. 22) mefhumunu, || fikrini, 23) mefhumunu bildirir). || fikrini verir).

366. 33) Al'ı-yor-ır A.U.E || *al-ı-yor-ır* (arap harflisi harekelidir) A.U.E 42) yıgl'ayu || *yıgl̡ayu* C. 3. S. 194

367. 21) = 31) ını || = 31) ini 28) al'ıyor || *al̡ıyor* 34) olmuştur, (bk. Çağ. Lugati) || olmuştur A U.E.

368. 30) *er-er* || *er-ir*

369. 10) şeklinde olduğu || olduğu

370. 12) bunda || bu 12) mazi || mazide

373. 16) (*ız*), k || (*ız*) ve *ḳ* 16) (*iz*), k || (*iz*) ve *k* 46) *çül-ük* || *çül*, *ük* (bundan sonra daha üç dört maslar dizilmeyip müsvedde üzerinde kalmıştır. A.U.E)

374. 33) bazıları başa || bazıları (o asıllara göre) başka

375. 14) ایلچسرم || ایلچسرم (arap harfli bu mısraın ilk iki kelimesi harekelidir A.U.E.) 18) ni ciel» || ni ciel (onun ardınca gelen ve (Anadoluda) kelimesiyle başlayıp § 1223 ile biten dört satırlık ibare, [mk. 156, zeyil] kelimeleriyle nihayetlenen ibarenin altına gelecek A.U.E) 25) جمیع انبیا گرفتلدر || جمیع انبیا گرفتلدر (bu ibarenin 3, 4, 5, 6, 11 inci kelimeleri harekelidir. A.U.E) 32) مهری (*mehr-i* || مهری (3) *Mehr-i* (Bu arap harfli cümle bütün harekelidir A.U.E)

379. 3) bien || lien 26) yerine *sev-me-z-im* || (*sev-me-z-im* yerine) 26) *sev-me-yiz* yerine || *sev-me-yiz* (*sev-me-z-iz* yerine)

380. 4) *sev-e^{o}me-z-ler* || *sev-e^{o}me-z-ler* (Müellif sadece baştan iki misali vermiş olup aşağısı tarafımızdan tamamlanmıştı A.U.E 14) *olmasın* || *yapılamaz* 19) *sev-me-k* şekilleri || *sev-mek* (*sevmezuk* yerine A.U.E)

381. 6) nakli arasında || nakli mazi arasında 37) kullanır A U.E || kullanır

382. 2) kullanırlar: sonda zeyil || kullanırlar: *sev-ig-im*, *sev-ig-sin sev.ig* yklş. zeyil 2) zeyil § 860 yklş. || zeyil § 860 sonunda 3) *sev-ig-sin*, *sev-ig-im*, *sev-ig* de mutalâğa || mutalağa 29) edildiğinden || edilen

384. 1) manasında -*(y)ici* || manasında orada -*(y)ici* 20) eklemi || eklenimi 34) aynidir || ayni olsa gerek

385. 9) (Grammaire d'Abd-ur-rahman Efendi). || Abdurrahman Efendi grameri)

386. 30, 31) (Buradaki iki satır kaldırılacak A.U.E.

387. 35) (tabi) oluşu || (tabi «subjençtif») oluşu

388. 14-15) Faik Rechad || Faik Reşad

390. 5) Abou ‖ Abu

394. 26) arta kalan bahiste ‖ nahiv babsinde

395. 39) ·u luların İstanbul ‖ u luların hiç olmazsa İstanbul

396. 34) zamanlarındaki *i* ‖ zamanlarındaki

397. 1, 2) (Arap harfli iki satırın yerine ‖ سوییور ایمشم ویا سوییورمشم *seviyor-imişim (mişim)* [1] (5) (مشلر) سوییور ایمشلر *seviyor imişler* ‖ seviyor imişler (= seviyorlar-mış A. U. E) 22) Sever idim (severdim) ‖ سور ایدم ویا سوردم *sever idim (dim)* 26) severler (i)di ‖ severler(i)di (veya: sever (i) diler A. U. E) 27) *uyur idim (uyurdum)* ‖ اویور ایدم ویا اویوردم *uyur idim (dum)* 32) veya *seviyor-muşum* (-muşsun, -muş -muşuz, *-muşsunuz, -muşlar -larmış.* A. U. E)

398. 16) *Uyur isem (uyursam)* ‖ اویور ایسهم ویا اویورسهم *uyur isem (-sam)* 28) *sever-imişim-muşum* ‖ *sever-mişim (severmişim)* 31) *zannedersem* siygaları ‖ *zannedersem* müfred mütekellim siygaları 31) gibi iseler ‖ gibi ve kendi manalarında 31) iseler de ‖ iseler de, bazen 32) olmadığından mânaca bunlardan değildir ‖ olmayarak kullanılır 32) bunlar sadece *sanırım ki* ‖ Bunlar o vakit sadece *sanırım, sanıyorum ki*, 33) *zannederim ki* ‖ *zannederim (ediyorum) ki* 33) muzarilerdir ‖ muzari veya hallerdir.

399. 32) s dece *yenge* ‖ sadece ینکه *yenge*

401. 4) *sevmiş idim, sevmiştim* ‖ *sevmiş idim, sevmiştim* ‖ سومش ایدم سومشدم *sevmiş (i) dim*

402. 19) اویومش ایمشم *uyumuş imişim* ‖ اویومش ایمشم اویومشمشم *uyumuş imişim (-muşum)* 22) اولمش ایمشم، اولمشم *olmuş imişim* ‖ اولمش ایمشم، اولمشمشم ölmüş imişim, (*-müşüm*) 27) DÖRDÜNCÜ TEME ‖ 672. DÖRDÜNCÜ TEME 29) *sevecek (i) dim, sevecekdim* ‖ سوهجك ایدم، سوهجكدم *sevecek(i)dim*

403. 17) *Sevecek isem = seveceksem* ‖ سوهجك ایسهم، سوهجكسهم *sevecek (i) sem*

405. 33) olur ‖ görülür

407. 15) *sevdi isem* ‖ *sevdi-isem sevdi-isem, sevdiysem* 16) *uyudu isem* ‖ uyuduysam 29) Metinde ‖ Fransızcası «le septième thème n'a pas de forme dubitative» olmak gerektir. Metinde

408. 28) sahifedeki ‖ sahifenin ‖ 28) haşiyede haşiyenin 30) geldiği ‖ getirildiği

409. 30) olur). ‖ olur]: *-dum-duķ.. - dañ, -duñuz . -du(y), -duķar* sa 40) *idi, idiler (i) di (y), (i)diler (i)se*

410. 17, 18. 19) idi) ile ayni ‖ (i) di (i)se ile ayni 37) *-(i)miş-(i)se onun* ‖ -(i)miş-(i)se (veya: uyuyor muşsa

411. 4) veya ‖ *uyurmuş sañ, saķ.* 5) *sañ, sañız* 6) *sa, salar* 17, 18, 19) veya ‖ *uyuyormuş sañ saķ.. sañ, sañız.. sa, salar* 21) *al-acak (i)miş (i)se* ‖ *al-acaķ (i)miş(i)se* veya: *al-acaķ-mış-sa* 26, 27, 28) veya ‖ *yazmalıymış sam, saķ.. sañ, sañız. sa, salar* 39) (yalın) mürekkep ‖ (birli) mürekkep

412. 26) (kimse) im || (kimse) y.im - (Bundan da) kelimeleri ile başlayıp (anlaşıldı) kelimesiyle biten cümlenin yerine şunlar gelecek:

415. 5) aimé». || aimé, (c'est à peu près comme si je [l'] ai aimé A. U. E) 10) (özgelemec «modificateur» || özgeleyen «modificateur» 18) cümlenin || cümlenin meselâ bir 19) sözlere misal || (sözler) kelimesine misal 23) (dir)ler. = (ler gibidir). || (dir)ler. 30) gibi || gibi sözler, vs.

416. (Cedvel) BASİT SİYGA || 1. BASİT SİYGA × HİKÂYE × RİVAYET || 3. RİVAYET × ŞARTİYE × (8. ŞART altındaki) - سه -, *se* || - سه -, *-se-* × (Şart rivayeti hanesinde) [6] sev-sem (i) miş × [4] || *sevsen (i) miş* × [2] numaralı haşiyede) olarak bir şart || olarak basit bir şart × HİKÂYENİN ŞARTİYESİ || 5. HİKÂYE(NİN) ŞARTİYESİ × (aynı kısmın ikinci hanesinde) *sev-iyor-idi-ysem* || sev-iyor(i) di(y)-sem(-du(y)-sam) × (aynı kısmın yedinci hanesinde) (سوه ایسه‌م ایدم =) || (yerine: سوه ایسه ایدم) .. سوه ایسه ایدی = || (yerine سوه ایسه‌م ایدی) × (ayni kısmın sonlarında) yoktur || yoktur [4] × RİVAYETİN ŞARTİYESİ || 6. RİVAYET(İN) ŞARTİYESİ × (ayni kısmın ikinci hanesinde) *sev-iyor (i) miş (i) sem* || *sev-iyor (i) miş -(i) sem(-muşsam)* × (ayni kısmın yedinci hanesinde) سوه ایسه ایمشم =) || (yerine سوه ایمسه ایمشم) × (ayni kısmın sonuncu hanesinde) yuktur [6] || yoktur [4] × (5 5 numaralı haşiyenin üçüncü satırı 1. *sev e-yimişim* || *sev-e(y)imişim* 2. *sev-se-yimişim* || *sev-se-(y)imişim* × (6 numaralı haşieynin birinci satırı) 8 numaralı şart sütunu || 8 numaralı *-se-* suretindeki şart sütunu

418. 19) *değişmez* || *değişimsiz*

419. 1, 2) görülen ele yatarlığını || görülen yoğruluş ve şekillenişin

320. 11) ortaçlar || ortaç 11) «participe» le || «participe»lerle 20) ortaçlarını || ortaçlar 24) ok at-ma-m || ok at-dığ-ım

421. 4, 5) almamakla || almadıkları cihetle 10) sergileyişte || sergilemede 40) bu okunuşu || mahreçlerine göre de bu okunuşu

422. 5) dönmek || dönecek 6) bol-dı «il || bol-dı (ava gidecek oldu) «il 36) cümle || cümlenin

423. 10) -me lahikasiyle || ـه - *-me* lâhikaşiyle 10) *-ma* söylemiyle) || *-ma* ard söylemiyle) 10) ـا ve || ـا imlasiyle ve 16) « aimer, sevmek » || sevmek, «aimer» 17) «dormir uyumak» || uyumak «dormir» 18) asıl *hades* ismi kavramlı olur ki, || asıl hades ismi olur ki 18) (o'ur ki) kelimesinden sonra devam eden ve (birlikte bulunur) kelimeleriyle biten ibare yerine || Bu, kendisinden sonra gelip onu mantıki failine irca etmek vazifesini gören bir mülkiyet lâhikası ile beraber bulunur. Mesela: *sevme-m* kelimesindeki *sevme* suretindeki hades ismi kendisinden sonraki *m* mülkiyet (= izafet) lâhikasiyle beraber bulunur ki, bu *-m* eki *sevme* hades ismini faili olan mütekellim şahıs kim ise ona irca etmek rolündedir, A.U.E 26) *Mücerret manalı fiilcil isim kavramı olur ki* || *Mücerret manalı fiilcil isim olur ki* 26) (olur ki) kelimesinden sonra devam eden ve (birlikte bulunur) kelimesiyle biten ibare yerine || Bu, kendisinden sonra gelen ve kendisinin mantıki mef'ule aid olduğunu bildirmek vazifesini gören bir mülkiyet (izafet) lâhikasiyle beraber bulunur.

424. 6) kavramlı olur ki || olur ki 8) türembilimcil || işflkakça

425. 1) (tarafsız) || (düz

426. 32) patlamlı || patlayışlı

427. 25) *failin* || *failine*

431. 4) *ev-le-n-meyi* || *ev-le-n-me-yi* (*evlenme-yi*) 13, 14) böylesi, izafet || böylesi bir izafet

434. 10) kelâmda || kelâm (cümle) de 16) doğmacalara || doğuntulara

437. 26) fol. 133 : || fol. 133 : « à (celle) qu'on n'a pas entrée = (*dahal-ol-un-ma-dağ-a*) misalinde kaldırılmış olan mevsufu «dişi kimse» yerine isim olarak kullanılmıştır. A.U.E

439. 31, 35) sarih || dolaysız 31, 32, 37) gayrisarih || dolaylı

440. 4) sarflık || sarf 11) sarih || dolaysız 11) gayrisarih || dolaylı

443. 15) özgelemecini || özgeleyenini

444. 2) özgelemeci || *özgeleyen* 3) özgelemecli || özgeleyenli 5) tasavvur edilen || tasavvur ve niyet edilen

445. 40) duyulan mahasında || duyulan «original» manasında

446. 23) haldeki || halin müsait olduğu 24) prauvre || pauvre 27) (nattaki fiil) kelimesinden sonra devam edip (gibi bir) kelimesi ile biten ibare çıkarılıp yerine şunlar gelecek ||: aracı bir B (meselâ: *dam-ı*) mefhumiyle bildirilen varlığın yaptığı (meselâ: *yanan*) veya uğradığı (meselâ: *yaptığım*) kelimeleri 41) § 746 || § 764

448. 33) . || bu ikinci mâna doğrudur. A.U.E

449. 9) çeküp || *çeküp* A.U.E

451. 30) *resmî* || *şekli*

452. 26) ulağına || ulağının kendine

456. 39, 39) şeklidir || şekli olan -*(s)* i dir

457. 5) *giy-esi* le || *giy-esi* le ki

458. 27) «comme i'en donnait»» || «comme si l'on donnait») [1] 34) *muzārebe* || *mudārebe* olacak A. U. E

359. 23) acıktı || açıktı A. U. E

460. 13) Fakat, bizde || Fakat daha evvelce de söylediğimiz üzere

461. 36) : état tel=un état tel.

465. 4) ise, iki veya daha çok 29) olduğunu kabul || olduğunu aslı öyle olmadığını evvelce söylemiş olmakla beraber şimdiki durumuna göre kabul

467. 18) *özgele meçli* || *özgeleyenli*

469. 19) olsun || olsun, mânasına 21) olsaydım || olsaydım mânasına 32) (= *var* mastar || (*var* yani *git* mastar 35) bu müsbet karmaşık fiil || bu karmaşık fiilin müsbeti 42) çevrilmiş bulunuyor || çevrilmiş uymaca bir ek halinde

472. 39) (istihale) sidir A. U. E || (istihale) sidir veya az müddet mânasınadır.

473. 23) طرردوكز || طرردوكز (bu kelimeler metinde harekelidir) 26) طروطرك || طروطرك (bu kelimeler metinde harekelidir A.U.E) 30) كلهم مصرك || كلهم بته مصرك

474. 14) آردنجه قورا كيتديلر || (3) كيتديلر (3) آردنجه قورا (1, 1.. 2.. 3, 3) numaralı kelimeler metinde harekelidir. A. U. E 19) cercueil (Bu, fransızca) kelimeleriyle başlayıp (sanıyorum) kelimesiyle biten cümle yerine A. U. E 40) . || (4) (bu cümlenin bütün kelimeleri metinde harekelidir A U.E)

475. 1) يغلبوقدى || يغلبوقدى (Bu cümlenin son dört kelimesi metinde harekelidir A. U. E) 3) كزليوقورمز || كزليوقورمز (Bu cümlenin son iki kelimesi metinde harekelidir. A. U. E) 17) يلدريو دشر || يلدريو دشر (Bu iki kelime metinde harekelidir A. U. E) 35) ازرنا چاغرى صيلميا || (5) صيلميا چاغرى (5) ازرنا (Bu kelimeler metinde harekelidir A. U. E

476. 21) βαπτισμα, *vaftisis* || βάπτισμα, yeni *vaftisis* 30) ve ki bar asri || ana dilini hor görerek kibar ve asri

481. 17) *(par*, ses, ışık || (par, ışık 21) 198 V°); || 198 v° (صقجلر); (bu kelime metinde harekelidir A.U.E)

482. 6) özgelemeçler || özgeleyenler 21, 24, 25, 26) özgelemeçli || özgeleyenli

483. 3) delâlet || hizmet 29) lâhikası || lâhikasını 35) چوقلمق || چوقلمق (harekelidir A. U. E)

484. 4) şualardır || vardır - 40) يرتلمك || يرتلمك (harekelidir)

485. 16) dan): || dan, yk. *kan.lı*=kağnı); سركلك || سركلك (harehelidir A. U. E) 29) صينقمق || صينقمق (harekelidir A.U.E)

487. 11) tükenmek || hasretten tükenmek 21) چوقسنب || چوقسنب (harekelidir A. U. E) 31) كرهسنمك || كرهسنمك (harekelidir A. U. E) 32) زحتسنديلر || زحتسنديلر (harekelidir) A. U. E) 34) seçmek || seçmek kelimeleri 43) kelimesi || olsa gerek

488. 11) آيرقسندى || آيرقسندى (harekelidir A. U. E) 12) آيروقسى || آيروقسى (harekelidir A. U. E) 19) كلسندى || كلسندى (harekelidir A. U. E)

489. 25) takdir || takrip 43) söylüyor da || söylüyorsa da

490. 1) tahmin || tahayyül 4) açıntı || açıklama 43) biz ise || biz

491. 28) meçhul olmasa || şöyle olsa

492. 10) *oğur* «tesadüf», || «tesadüf» 11) *yoldan* || *yol* manalı *oğur* 37) 109). || 109) J. D.

493. 7) varış || . varmak 29) özgelemeçli || özgeleyenli

494. 8) özgelemeçli || özgeleyenli 41) 635. 635. || J. D.

495. 13) özgelemeçli || özgeleyenli 37) أنده اولمه (A. U. E) || . . . أنده اولمه 38) *ol-ma-z* || *ol-ma-z* A. U. E

497. 15) İHTAR I. - Şu aşağıdaki türemle kendilerinden || : 1. İHTAR 1. - Kendilerinden 16) beraber || beraber, şu aşağıdaki türemler

498. 20) özgelemeçler || özgeleyenler 27) (inci satır || altındaki satıra devam 30) (*El.Kam.* || (*Kam.*

499. 5, 6) [*El-Kam* || [. *Kam*

500. 17) «resonner, yankılamak || yankılamak «resonner»

501. 15) yoksunum || yoksunluk 38) بلجدر || بلجدر (arap harfli bu son iki kelime metinde harekelidir. A.U.E) 4) الشدرجين || الشدرجين (bu arap harfli yazılarda قرەشلرکا ، الشدرجين ، کتروجين ، اخر ، دجال (şeddelidir A.U.E) ، اندرجين ، الدرب kelimeleri harekelidir) 42) *yādkāş* || *yād-kāş* «hatırda tutan»

502. 21) عشر دريچيلر || عشر دريچيلر (bu arap harfli kelimeler metinde harekelidir A.U.E) 22) اری ادجلر || اری ادجلر (bu arap harfi kelimeler metinde harekelidir)

503. 31) «repassé (linge) || «repassé (linge) *ütü-le-mek* ten

505. 30) dışında, *yaz-ıl-ı*(ķ) dışında olmamakla beraber bu günkü görünüşüne göre *yaz-ıl-ı*(ķ) 31) özgelemeçli || özgeleyenli söylenebilir 42) vs. || Bu son dört misaldeki (ات ، تقالك ، ارا ، يا) kelimelerinden maadası, metinde harekelidir A.U.E)

506. 8) avie || a vu

507. 7) سردلر سرطلر || سردلر سرطلر (bunlar metinde harekelidir A.U.E) 13) ير ور ve || ير ve 26) d'œril || d'œil 33) kaydediyor. || kaydediyor A.U.E

509. 40, 41, 42). || (bk, kelimksinden «didi» kelimesine kadar olan srtırlar kalkacak; yerine: bk. § 520 haşiye

510. 44) dökmek) || dökmek) A.U.E

511. 16) § 861 zeyl || § 861

512. 24) (seviş) || (sevgileme) 40) *Rukiye* = *Rukuş* || *Rukiye* - *Rukaş*, *Abdurrahman* - *Abduş* (Rumeli'de)

513. 16 ve 17 arası) || kör = körüş, kel = keleş 40, 41) gerektir verdiğimiz || gerektir. Baştanberi verdiğimiz

514. 12) kuşa-ntı «tereke» || kuşantı «défroque, tereke» 42) || harekelidir A.U E

515. 7) yuvarlaklık || kabarıklık

516. 18) *hırıl-tı* || *vırıl-tı*

518. 12, 13) özgelemeç || özgeleyen

519. 10) olak «coirrier || «courrier» 11) «de contrebande; fuyard» || fuyard; de contrebande» 13) *yed-ek* || *yed-ek* (at)

520. 10) de *sanç-mak* ‖ , *sanç-mak* 11) ficher»); ‖ ficher») tau;

523. 26) يقرز ‖ يقرز (3, 5, 8, 11, 12 inci kelimeler metinde harekelidir A.U.E) 42) III, 51; çiriş ‖ III, 51; yelim: çiriş

524. 1) يورى ‖ يورى (metinde harekelidir A.U.E) 2) تنك ‖ تنك (metinde harekelidir A.U.E) 4, 6) كر ‖ كر (metinde harekelidir A.U.E) 25) masdarlarla ilişkenlik ‖ masdarlarla karşımlılık «correspondence»

525. 4) ilginleri ‖ karşımlıları 26) ilginlerin ‖ karşımlıların

526. 9) ilginlerde ‖ karışımlılarda 22) ilginlik ‖ karşımlılık 24) ilginlerin ‖ karşımlıların 25) ilginin ‖ karşımlının

527. 15) ilişkinlik ‖ karşımlılık 18) suretinde ‖ sefil ve berbad olan «miséreux» suretinde 33) *şarkısından* ‖ türküsünden

528. 11) bir testiden ‖ testiden 24) *ışķırļak* ‖ *ışķırļaķ* 39) mastarının dangal-mak ‖ mastarının belki *dangaļ-maķ*

529. 32) [1] *Kâşgarlı*'nın ‖ Belki Kâşgarlı'nın

533. 23) la ‖ les

535. 15, 16) . ‖ *sal-gın*

537. 8) . ‖ *küs-kü* = ateş ķarıştıracak demir çubuk A.U.E

538. 38) koyup ve ‖ koyup içinde

539. 41) *buklağu* ‖ *buķļa-gu*, bükülüp, dilinip

541. 31) yaptırdı bütün ‖ yaptırdı hazırlattı bütün

543. 40) *çökeri* ‖ çökeri, *görevi*, *çektiri*

546. 20) gibileşim ‖ benzeşirlik, benzeşim 22) *dön-en-beç* ‖ *dön-en(em)-bec*

547. 39) *babac* ‖ *ana-ç*, *baba-ç*

548. 4) gelişimi ‖ gelişim 9) . ‖ *çitlen-mik* (= *çit-le-n-bik*: $m > b$ değişimi?) 20) Şunu ‖ Şu-*amak*lıları 41) vermiştir ‖ vermemiştir 42) *dagan-aķ*, *ķar nak* ‖ *ķarnaķ*

549. 6) ruminants ‖ (belki: baka[= bağa]laşan?) A.U.E 28) damat). ‖ damat) A.U.E.

550. 41 *ķ)uma-ļa* A.U.E ‖ *ķum-la*, *ziv-le*? A.U.E

552. 7) كسر ماك ‖ كسر ماك (harekelidir A.U.E).

553. 30) *çok* ‖ *çoķ-el*

554. 31) *yañ-az*; ‖ . 35) *bay-ır*; ‖ *bay-ır*, *ķıs-ır*

558. 17, 18) nâzım lık ‖ nâzımlık 36) taki ‖ takı (haliyet sonluğu = («désinence casuelle»).

559. 3) isme || ismine

560. 12) şekillerini || şekilleri

562. 8) *ile iki* || *ile (-la) iki* 15, 24) *uymukluk* || uyrukluk 34) bu, *iv-mek* || bu, belki de *iv-mek*

563. 16) یارمنسز || یارضمسز (metinde harekelidir A. U. E) 24) آنسوز || آنسوز (metinde harekelidir. A. U. E)

564. 15) görülmektedir || görülmektedir, bk. s. 611 sonları

565. 40) «dispersé» || (dağılmış «dispersé» 41) mânası olsa gerek || (bundan sonra noktaya kadar olan kelimeler kaldırılacak)

568. 4) bir söylence ki, kalabalık || söylence ki, yan yana duran kalabalık 16) (orenb. کبلك || orenb. کبلك (metinde harekeli A. U. E) 16) کبی || کبی (metinde harekeli A. U E) 20) کوب || کوب (metinde harekeli A.U E) 22) 2° El-mesel-i ve-l-şi ıh) || 2° (المثل والشبه) 23) بوار || بوار (metinde harekeli A. U. E) 29) نم بکی کشنك || نم بکی کشنك (metinde bu cümle harekelidir A. U. E)

569. 19) بونك کبیه || بونك کبیه (metinde harekelidir A. U. E)

570. 7) katmerli || birkaç kere kaynatılmış 8) candi» || candi.= bouilli plusieurs fois 25) (gibileşim) || (benzeşim, benzeşirlik 28) تنك netik, تناك || تناك

572. 35) olan-ın || olan- *ın* 36) lâhikasını || *lâhikasını* 47) olması da || olması, - daha

573. 14) اغرلين || اغرلين (metinde harekelidir A. U. E)

575. 21) ارسلن ليو کرکم || ارسلن ليو کرکم (metinde bu cümle harekelidir A. U E)

578. 34) (arapça) kelimesinden (mutlak) kelimesine kadar olan kelimeler kalkacak A. U. E 35) mef'ulün fih || mefulün fih ve 36) suretiyle-de || suretiyle teşkil edilen arapça'nın *kadar* kelimesiyle manadaş *mıkdar* «quantité» kelimesiyle de

579. 34) ölçü tarifçileri || ölçü belirtkenlenleri (tarifçileri)

580 21) *k ga* || *koğa* 38) bu || işbu

583. 6) حرامدر || حرامدر (bu cümlede 1, 5 inci kelimelerden maadası harekelidir A.U.E) 17) اوزره || اوزره (metinde yalnız bu kelime harekelidir A. U. E). 39) terbiyesi || *terbiye-si*

585. 3) Bunun aksi || Aksi 3) (§ 912) şimdiki || (§ 912) bu, şimdiki 29) ilgiçlerdir ki || ilgiçler ki, || ilgiçler ki,

587. 17) «provincialisme» || (taşra ağzı «provincialisme») 28) درلسەلر || درلسەلر (bu kelime metinde harekelidir. A. U. E) 38) قرضدر || قرضدر (bu cümlede 2, 8, 17, 20 inci kelimeler harekelidir. A. U. E)

591. «sayfa üstü» EİLİMEK || KELİME 3) *beri* || beri (bk. s 590. A. U. E) 3) یکری || یکری (bu kelime metinde üç noktalı kefle dir A. U. E) 8) *käsrä* || *käsrä* (*kısrä* olacak A.U.E) 17) . || satır devam edecek

594. 13) الور || الور (bu misalde اولكى ، لتب ، قرشو ، ادر ، اول kelimeleri harekelidir A. U. E) 20) تلدی || تلدی (bu misalde طتب، كردن، دفعده ، harekelidir A.U.E) 25) دوار || دوار (bu misalde دوار ، اوزه ، بربری ، ادوز ، دخ kelimeleri metinde harekelidir. A.U.E) 32) الا || الا (bu misalde الا، جرزه، علوك، ورركه، يردوا kelimeleri metinde harekelidir A. U. E) 40) belki aslı || (ki aslı

595. 4) (düşmanlık || düşmanlık fikri 28) . || رغماً * rağmen, (. . . a bilâfına, zıddına: «malgré» (mk. § 878); A. U. E)

596. 4) 5° ayrıksılık || ayrıksılık, ayrıcalık 21) kullanılır tabiri || kullanılır olan

597. 32) önüne || öne 38) ev vel || evvel

599. 12) satır devam edecek

601. 14) اوزو || اوزرو (bu kelime metinde harekelidir. A.U.E)

602. 32) Bizce (kabir) || (kabir) 33) (*sonra*) kelimesinden (o *yolda*) kelimelerine kadar olan ibare yerine şunlar gelecek || takdir ettiği bir *olan* sıfatına mevsuf sayarak

603. 4) دكيا || دكيا (metinde harekelidir A.U.E)

605. 33) ayrıksalık || ayrıcalık, müstesnalık

606. 30) μεϱοσλ || τεϱοσl

608. 31) تنغل || تنغل (bu cümle metinde harekelidir A.U.E) 32) اوغل || اوغل (bu cümle metinde harekelidir. A.U.E)

609. 6) saymaca || sayılmaca (itibari)

611. 42) görülür || görülüyor; bk. s. 365 not 2

612. 14) tarifçi || (belirtken, tarifçi

614. 21) edebilirdi || edebiliyordu 27) yapılan || kurulan

615. 25) التميز || metinde التميز 29) lâzımdı || lâzım

616. 14) *buraca* || *buraca* yerine 29) tarafından || tarafından, fr. par».

617. 16) umumluk || umumluk, hep birliktelik, herkeslik

618. 32) suffisant» kelimesinden sonraki yunanca kelimeler baş aşağı gelmiştir, düzeltilecek A.U.E.

620. 1) 930 dan çizgi: - ye kadar olan satırın kelimeleri talik yazısiyle olacak A.U.E. 39) fransızcaya || faraziyeye 40) *(ş < (c) ç* || *(c (ç) > ş*

621. 34) karşılaşmak || karşılaşmak, raslamak

622. 15, 18) pekişlerimci || pekiştirici 36) mefulünfih || (mefulünfihten başka

624. 23) halet || haletini 30) tomber, monter» || monter, tomber»

625. 7) anhle || anhla

631. 27) قت ، قات || قات ، اث 29) تنده || تنده (bu kelime metinde harekelidir A.U.E 29) قری || قری (bu kelime metinde harekelidir)

634. 37) یونکی دندر || یونکی دندر (metinde harekelidir A.U.E)

635. 8) حسرتد || حسرتد (bu cümlede ایشی kelimesinden maadası harekelidir A.U.E) 30) اجندن || اجندن (yalnız bu kelime harekelidir A.U.E)

636. 21) (quasi- || (cümlemsi, quasi 26) ve hemen || olup hemen

637. 2) onun bir || bir 37) ibarelerindeki || مؤلفا kelimesi harekeli olduğu gibi bütün

639. 4) و || و (metinde harekelidir A.U.E) 9) ظفر نصرت || ظفر نصرت (metinde zaferü nusret okunmak üzere harekelidir A.U.E) 10) تن جان || تن جان (metinde ten-ü can okunmak üzere harekelidir. A.U.E) 16) bazı || birtakım 29) unsur || uzuv 31) için || ye diye 31) nesir alacak || nesir «prose»

640. 2) pouvais || pouvais (aussi) 4) daha || umumiyetle daha 29) yerde || yerde biri 38) değil de || değil se || *halde*

641. 27) ler, *ki* yerinde olup || lerin 30) getirsinler), vs || getirsinler 42) [4, 4] || [4] 42) *tek* ler || *tek*

648. 31) bebebeğini || bebeğini

650. 25, 25) herifin || şebircinin

651. 1) lerinin || larının 1) olduğu || bulunduğu 2) sayılı) || sayılı) karşılıklı bağlaşık şart 2) çümlelerle || cümleleriyle 2) kelamlardır || olmalarıdır 3) *sıhhat-i* || *sıhhat-ı*

652. 7) *ol-sun* || *ol-sun, genç ol-sun, bak-an yiğit* (delikanlı A.U.E)* *ol-sun koca* (ihtiyar) ol-sun

655. 13) ایله || ایله (metinde harekalidir A.U.E)

656. 10) ardınca olumsuz ayni bir fiil || ardınca ayni fiilin bir olumsuzu 10, 13) yalnız || (yalnız) 29) حسدکورزدن || حسدکورزدیدر (bu kelimelerdeki ک harfi metinde üç noktalıdır A.U.E)

658. 37) ve yersiz gibidir || dur

659. 28) *tekidci* || *artık olarak*

660. 5) *hazifli* || hazif ve takdirli

663. 12) *kay-um* || *koy-am*

664. 17) زیاده || زیاده (bu kelimelerden sonraki arap harfli kelimeler metinde harekelidir. A.U.E) 17) *dahi* || *dahi* (daha) 20) قرلیدی || قرلیدی (bu cümledeki bütün arap harfli kelimeler metinde harekelidir. A.U.E).

665. 28) *türk çift* || *türk* (köylü manasına A.U.E).

666. 4) hemen hemen || (hemen hemen 4) kaldı ki || kaldı ki) 35) *(ne "ni" tek kim)* || *(ne "ni" tek kim)* = ne gibi ki A U.E) 37) [4] numarada (سندنی ، کدمرسن ؛ الدخ ، اولسر) kelimeleri ve [5] numarada (دیرسن) kelimesi harekelidir A.U.E)

668. 4) artık || bir artık 4, 4) artık bir pekiştirici || bir artık

671. 41) bazıları || bazıları : (الا ادخ الا) + (کر هستکله ، الب ، ورسلر) kelimeleri

672. 35) ورطه‌سنه یرینه || (= ورطه‌سنه)

673. 9) kullanılmaktadır || kullanılışdadır 10) kullanılır || kullanılır şeyler 21) iki kelime || iki kelime (دن ، التکز) 21) dört kelime || dört kelime (اکر کو بعضوانابه) 32) şundan || şundan (işte ondan) 35) ikisi || ikisi (

682. 5) (mütekellimin) (sujet parlant) || mütekellim «sujet parlant» in

683. 27) (ha yürümek) || ha yürüyün)

688. 3) *ol-a-yi-di-ler* || *ol-a-yı-dı-lar* 30) değil || değil, münasebetsiz ve tatsız şeyler söyleyen ve hafif meşrepli

690. 36) *h)ay-da-mak* || *h)ay-da-mak* (= isim: başı boş yürüyüp gezen serseri) 38) kalkan || kalkarak,

692. 20) (= arap || (yani Arap

698. 19) *haydindi haydi* || *haydindi allı* 19) *güzel!* || *güzel! fistanı dallı güzel*

699. 32) Varda, hişt || Varda, hişt, abu 33) pisi pisi, hoşt, bili bili, geh geh, dih, çuş, oha! || *pisi pisi, bili bili, geh geh, oha, hoşt, dih, çüş*

700. 1) DOKUNCALI || DOKUNAKLI 9) uğrayış) || uğrayış, rastlayış) 19) *vay ḥāl-vay ḥāl-* || *vay ḥal vay ḥal-*

705. 26) cümle || cümlenin fiili 36) en vie || en vie, vive 37) «dokuncalı || «dokunaklı 41) . || Bu satır devam ederek 42 inci satıra ulaşacak.

707. 1) SYNTAXE || SİNTAKS «syntaxe, nahiv»

709. 13) belirtkin || belirtkin, belirtik 15) 2° Yanaşmalık || Yanaşma 28) beyanlı tümleci || beyan *nesnesi* 29) «régime = düzen || «régime» 30) mef'ul || hâliyet 30) kelime yani «mef'ul || kelime 33) «régime direct» dir || yani «régime direct» 34) *nesne* || *nesne* veya 35) indirect» dedikleri ise || indirect

710. 8) Bu öbekler || Bu türlü öbekler 15) «propositions» || «tümceler, propositions» 26) belirtkinden || belirtikden 32) (yüklenge || (yüklet

711. 2, 23) sonuculuk || sonluk 9) yanaşmalık || yanaşma 14) belirtkin || belirtik 24) sonuçlarını || sonluklarını

713. 13, 29, 30, 31) belirtkin || belirtik 31) buna || bunun 33) belirtkini || belirtiği

714. 4) sonuncu || sonluğu 30) değiştirmesi || değiştirmesi (birinci misaldekiler hariç)

715. 9) BAŞKA || BAŞKA OLARAK

716. 7) mühim || müphem

717. 5) *kât* [1] || [1] *kāt* 31) Azercede || Azerce'de bir de 32) (gürcüce) || (*gürcūce* kelime)

718. 2) dane || دانه

719. 14, 15) *(yıl)* || *(yaş)*

723. 10) *uzun* || *uzun* (bir zat A. U. E) 10) girmiş || girmiş başka 12) İzafet ilgisi || *izafet ilgisi* «rapport d'annexion» 30) göre || göre, bilhassa türkçe'de zamirle isimden ibaret

725. 5) sonucunu || sonluğunu

726. 32, 33) yerin || zamirinin 34, 39) *(evi)* || *(ev-i)* 42) misallerindeki || misallerindeki aidlik rolünde

728. 8) irca || irca (merci) 37) o halde || o halde müellifin bahsettiği

729. 6) sonucunun || sonluğunun

732. 23) olup || olup *ki* gelmesiyle 23) olan *ü* || olan *ü* düşer

734. 9) hizmetini) || hizmeti 30) lûtuf || lûtuf (yumuşaklık)

736. 13) muayyen) bir || mue;yyen) 24) kaideye || kaideye (fransızcaya tercümesi halinde A. U. E)

737. 37) çeşnisiyle || meneviş «nuance» yle (hāre karşılığı olan meneviş kelimesini «nuance» mânasiyle de kullanıyoruz.

740. 1) misallerde || misallerdeki 41) cümlelerden || cümleler «discours direct» den

741. 25) bulunuyorsa || bulunuyorlarsa 26) alırlar || alıyorlar

742. 30) hazfedilir (bk. § 1098 3°)

744. 18) olarak da || olarak

745. 28) beraberlik A. U. E ağası || beraberlik ağası

747. 32) büyüklüğe || büyüklüğün

750. 6) belirtkin || belirtik 14) morfoloji || morfoloji «morphologie»

751. 28) haphazır || hazır

761. 24) appositionoiel || appositionnel» 27) bu || bunun ardınca bir

764. 32) vs. || vs. - Daha çok *biz osmanlılar* denilir. 35) aslında || belki aslında

765. 18) gerek || gerek Yklş. *baş bug* = baş bey? serdar?

767. 26) *ur* || *ur*, ür

769. 32) تر ر || تر ر (metinde harekelidir A. U. E)

770. 34) اراغت || اراغت (Bu kelime metinde harekelidir A. U. E)

771. 29) kökünden || kükünden : *eli uz* 38) görünüyor || görünüyer Yklş. s) *ay.mak* = hareket etmek

772 4) müsnedi || müsnedün

773. 8) «proposition» || tümce, «proposition» 10) *uyruk* || *uyruk* veya *uyramlu* 19) «quasi - proposition» || tümcemsi, yarı tümce «quasi-proposition» 25) yükletme || onun yükletme 11) Cümlenin || Cümlenin=(tümcenin)

774. 1) CÜMLE || Cümle (tümce «proposition»)

775. 1) CÜMLENİN || TÜMCENİN) 19, 23) cümle || tümce 27) bildik || bildikde 27) okunacağına || okunabileceğine 27) olmalı || olur.

776. 1) İsim cümleleri || İsim cümleri «prop. nominales»

779. 10, 15, 16) sonuçları || sonlukları

780. 17) Fiil cümleleri || Fiil cümleleri «prop. verbales»

781. 31) (hayvan) || (hayvan : mahmul)

782. 5, 16) sonucu || sonluğu

783. 25) -reğimes || -régimes : yönetik 31) naks || nakz

785. 34) ilk hecesi : || hecesi

786. 24) ورب || ورب (metinde harekelidir A. U. E) 35) اماشار || الشار

793. 15) *tahta* || *tahta*

794. 37) bu söz || bu söz de

795. 18) KARŞILIKLI BAĞLI || BAĞLAŞIK

802. 14) *zaman* || *zamanlık* 43) . || (کورسالاری olacak A. U. E) 44) . || (*kör.sä-lär ki* olacak A. U. E)

803. 28) *ahvāl* || *aḫvāl.i* 30, 31) (*güldüğü zaman veya gülerse* || (güldüğü zaman veya gülerse) 31, 32) (*baktığı zaman veya baksa*) || (baktığı zaman veya baksa) 32) (*cimen*) || (Çimen) 32) (*taradığı zaman veya tarasa*) || (taradığı zaman veya tarasa) 33) (*tükürdüğü zaman veya tükürüse*) || (tükürdüğü zaman veya tükürürse) 33) (*peyda olurdu*) || (peyda olurdu) 39) sonra da || sonra da (*kiceirse, diyüp irse*)

804. 4) *ss* > *şs* 13) (یرنده ، یریلی) || (yerinde یریلی) 32) درشمه || درشمه (metinde harekelidir A.U.E) 33) يتشمه || يتشمه (metinde harekelidir A.U.E) 34) işareti var || işareti var (مشمه ، مه ، سا) kelimeleri metinde harekelidir A.U.E)

805. 4) (*ayıt-dı*) || (*ayıt-dı, eyit-di*) 29) *mıssa* || *misse* 42) ~ || ~ (metinde terstir A.U.E)

809. 43, 44) (buradaki iki satır 22 inci satırın altına gelecek A.U.E

810. 10) دوراوب || دراوب (metinde harekelidir A.U.E) 34) ÄÇNİZÖ || ÄÇNİZÖ (sağdan sola: *özinçä*)

812. 5) bu takdirde || yoksa 37) lehçesinden || lehçesinden

816. 18) bilinir || biliniyor 18) bidayette || bu daha bidayette 26) birleşmesinde || yeniden kurulmasında 26) veya || veya eski

817. 22) tümleç-meful || tümleç-meful, yönetik 42) *sañ* (ki) || *sañ* (.)

820. 38) ([4] Bu misalin) kelimeleriyle başlayan ve (gerektir) kelimeleriyle biten cümle kalkacak) 28) Çünki || Burada

821. 14) manzarasında || manzarasiyle 18) arasında || arasında da 23) 1171 || **1171** 26) quelquonque || quelconque

822. 2) *katkın* || *katkın* siygası

823. 5) belirtici || belirtici (satır başına alınacak)

824. 15) ortacımsı || bir ortacımsı 15) yerinedir || yerini almıştır

825. 14) annection || annexion

826. 13) 1253 || **1253**

827. 16, 22) tümlek || tümleyen 29) *yapılma sıfatlar* || sıfatlar

828. 8) kavaf || kavaf, kunduracı 40) bir ortaç || ortaç

829. 9) (haydut) || (serseri, haydut)

830. 7) sonucu || sonluğu 9) dahil, || dahil (§ **714**),

832. 32) (sakalı || (= uzayan sakalı 32) etmemek) || etmemek, tıraş etmek 33) geliyorki || geliyor (*ki* ve aşağısında olan kelimeler kaldırılacak)

833. 28) (= *dedikleri, denilen* || (= vaktivle dedikleri, denilen 30) *de-r-ler* || *de-r-ler* (= vaktiyle dedikleri) 32) (= *elan dedikleri, hālā denilen*) || (el'an dedikleri, hālā denilen) 35) (= *vaktiyle dedikleri, vaktiyle denilen*) || (vaktiyle dedikleri, vaktiyle denilen) 40) (= *dedikleri «adam»*) || (= dedikleri «adam»)

835. 15) den 12) || den 12 (1) 28) confirmation) || [1]: confirmation»).

837. 2, 4) nihayetleyen || nihayetlendiren

839) 33) misallerinde || misalinde 34) cümlemsiler || cümlemsi 34) failleri || fāilleri 40) bulunurlar || dir

840. 7) «liaison» || «bağlam, liaison»

941. 17) karsantı || karıntı

842. 29) halü vakti || vaktü hāli 38) nasıl oldu da ...»: || ayrıca «nasıl oldu da..»

843. 12) [1] bir || gibi bir 25) *dur-up dur-ur-ken* || *dur-up dur-ur-ken*, (kendi halinde, kimseye zarar vermeden devam ederken A.U.E

845. 18) menevişini || meneviş «nüance» ini 42) bazısı || (اخدیب، ایتدی).

846. 2) üzüm || üçüm hiç 2) görmüş müsün || görmüş bulunuyor musun 4) götürdün || götürmüş bulunuyor musun 9) *(ol-up dur-ur-du)* || *ol-up dur-ur-du*=olmuş bulunuyordu) 11) *dur-ur-um* || *dur-du-m* 36) *dur-mak* || *tur(dur)-maķ*

847. 27) قاغوری || قاغوری (metinde arekelidir A. U E)

848. 10) bir metninden || metinlerinden

851. 36) sonuciyle || sonluğiyle

852. 27) tapacak || tapılacak 33) Bu || bu son iki

854. 39) «comme étant» || (*diye* karşılığı A. U. E)

855. 12) olur || olur (. . . dan ibaret olan A. U. E) 25) olmaķ üz(e)re || bu mânadaki A. U. E) *ol-maķ üz(e)re*

858. 39) kırışmak || *ķırşamaķ* 39) tutmak || tutmak, *ķurşamak* ve *ķursamak* gibi

862. 27) *ed-ici* || *ed-ici*-ey(i)ḍ-ici yani söyleyici

863. 11) gitmek || gitmek, geçmek 36) اسرا || اسرا (metinde harekelidir A. U. E) 37) ال اتدن اسرا ال || ال اتدن اسرا ال (اتدن kelimesinden maadası metinde harekelidir A. U. E)

865. 2) kamus || *Ķam-Tür.*

869. 14) چقاك طولوا || چقاك طولوا (bu iki kelime metinde harekelidir A. U. E) 31) nombreux || nombreux,

870. 1) اکوز، طلمی || اکوز، طلمی (bu iki kelime metinde harekelidir A. U. E). || 4) lieu». || lieu» (bk. s. 879,3° ķattay A. U. E) 11) kullanılmıştır || kullanılmıştır) *g* nin arap alfabesindeki şekil üç noktalıdır.) 41) bunun *ķatı kolay* || *ķatı kolay* (= pek kolay) 41) şeklince değişmiş olanı || buna yakın olanı

872. 41) veriyor || veriyor (buradaki arap harfli misalde 1, 5, 8 inci kelimeler harekelidir A. U. E)

873. 33) (-Buradaki) kelimesinden başlayıp (harekelidir) kelimesi ile biten cümle kaldırılacak A.U.E) 40) oguz, Tapgaç || (Oguz, tabgaçgaru)

875. 23) çabuķ || çabuķ bk. s. 267, haşiye 2

876. 13) s. 28) || s. 38 (satır devam edecek 33) KRÜT || KÜRÜT (= sağdan sola okunacak : *türük*) 34) Türk || Türk A.U.E

877. 17) sıolam || yapılık 26) *çah* || *çah* (kuyu)

878. 31) olarak || olarak «puits» yerine

879. 32) (etrafa koyuş) || (uzatış)

881. 20) yoksa || değilse 46) . || (Bk. genizliler hakkında § 73, ve s. 84, haşiye 1 A.U.E

882. 34) kelimeler || kelimeler: 28 inci satırda her iki misaldekiler bütün, 30 uncu satırdakide ال, 31 inci satırdaki برقای ال ve 32 inci satırdaki برقان kelimeleri.

883. 2) ortaçlanık || ortacımsı 34) olabilir A.U.E || olabilir [Yklş. ḳsl̥ḳa (Rad. II, kır. Kaç.) = müdafaa; ḳal̥ga (Rad. II. Osm.) = levazım muhafızı, müdürü A.U.E)

884. 6) bu || burası 35) atlanmaya) hazırlık || atlanma hazırlığı 37) baştan dört tanesinin || . 37) harfli olanlar || harfli türkçe olanlar 37) harekelidir || harekelidir: birincide hepsi, ikincide 2 inci kelimesi, üçüncüde 2 inci kelimesinden maadası, dördüncüde 1 inci kelimesi, beşincide 1, 3 üncü kelimeler.

885. 7) kalmayalı (m = sen-ben) A.U.E (|| kalmıyalı (21) ipliğini geçirmek için || aralarından geçirmek için = geçirecek

886. 10) yemeklik || yemek üzere

888. 13) برغلق || برغلی (metinde harekelidir A.U.E) 31) Bu da meselâ || Bunun çok sonralık bir teşekkül halindeki meselâ osmanlıca'nın *çal-ḳal̥a-maḳ* gibi «fréquentatif» bir mastarına benzeyen 31) suretinde || suretinde muhtemel 32) sonradan bu manayı almış biç ortacı mı diye düşünmemeli 36) manası || manasını

889. 1) kayıt ve işaret || varlığiyle teyid 23) halde) || haliyle)

890. 32) kilerinde || gibilerinde 32) ve bunu da || ileri geliyor, hem || bu tercümeyi 38) verilmesine || verildiği 39) کلاجکر || کلاجکار (metinde harekelidir A.U.E) 40) yapılmasından || yapıyor 41) gerçekten ayni || gerçekten kelime ayni 43) tercüme ediyor» || tercümesidir

892. 15) hadisede || hadiseyi 16) uluğa aid || olağın 16) gelişmesini || gelişmesi diye 17) kullanılışının || kullanılışından başka 17) yaşarlığını || yaşarlık 18) kabul diye kabul 26, 27) (salmak için) || (salmak için) 29) (*gezip görmek üzere*) || (gezip görmek üzere) 29) *ayak* || ayak 30) = *gitti* || gitti 37) soulever» ; || (belki: je ne puis A.U.E) soulever».

893. 5) bu || bu hadise 34) Orkhon'dan || Orkhon 34) delillerdendir || delillerdir

895. 28) harfli || harfli üç misalde

896. 5) morfemler daha || daha morfemler 6) Ve böylelikle || Nitekim 7) oluyor || bulunuyor 8) birleşiklerin || birleşilerin hadlerinde 10) getirilemez || getirilemez *gibi* görünüyor

899. 30) usuge || usage 33) lâhikalarını || lâhikarı.

900. 9) karışabilir || karışık olabilir 9) olabilir || ḳalabilir 33) Bir de || Bir de lehçemizde 36) meyil ve heves || meyil 37) Bir şeye || Sonra, bir şeye

901. 3) *dik-mek* || *deg-mek* 5) que le || que le (la main du A.U.E) 5) (le plante olacak, || آنى kelimesi, ال *el-i* «la main du jardinier» olacak; 7) *-in* ||i ||

Karaman lehçesinde A.U.E) -in || 21) böyle || [illegible]
|| KÜRÜT (= *türük* : sağdan sola) 35) olacak || (son kelimenin taranskripsiyonlu olanında C harfi G olacak.

903. 8) en eski || en eski diye bilinen 8) kaydedildiği üzere || kaydedilen 22, 23) çıkarılan || dolayı çıkarılan 28) I GN I NAGAK || N I GN I NAGAK (kaganının: sağdan sola.)

904. 19) (*yük.le.t*)»; || (*yükle-t* = kendisine bir şey yükletilen şahıs)»; 37) «migration || «migration».

906. 1) (LEHCELİK) || (LEHÇELİK)

907. 10) (*iyor* || *sev-iyor* 25) geliyor || geliyor diye de düşünülebilir 33) sakınmadan || düşünmeden (bak. 37 inci satır.)

908. 12) سزديكن || بو سزديكن 14) سزديكن || سَزدیکن (metinde harekelidir A.U.E)

909. 12) kendisine || kendisiyle 17) İki || Bu, iki 30) [3] [1.1].

910. 19) كيدورز || كيدورز

912. 2) bağlaşıklık || uyarlaşırlık «concordance» 19) قاچاركن || قاچاركن 34) gibi || gibi bir 41) . || - mek. de 41) . || = mek. de-ler

913. 8) *arka* || (2 42) . || lehçemizde: *arkası sıra* A.U.E)

915. 36) misaldeki || üç satırda 36) metinde || aslında

917. 7) altında || altında (وهو ينوب مناب الاستفهام) ibaresi harekesizdir A.U.E 18) *-ki, iki* || *iki, -ki*

918. 4) بلى بارمكى || بلى بارمكى (بلى kelimesi metinde harekelidir A.U.E) 24) dursun, *-ken* || *-ken*

926. 18) 1825 = şimdiki osmanlıca'da; *ürü-yen*), || 1825);

927. 32) (en sonunda, ahir, nihâyet) || (en son, âhir 33) zarf || sıfat (son yer: mezar?) 34, 35) anlayamadık || (anlayamadık) kelimesinden (A.U.E) ye kadar olan kelimeler yerine: Acaba bir yazılış yanlışlığı mı var? Yklş. *K*) *äy-län* § 1343, s. 882.

929. 37) yok || yok. -Ml. den buraya kadar olan yazılar daha büyük puntoda olacaktır.

937. 21) assez || assez bien 21) «passablement, bien» || «passablement» 23) assez joli || assez bien»

938. 23) ilgiç || ardılgı

943. 35) yani elle || yani topuzunun elle

944. 31) hareketidir || harekelidir (1 numarada برى, 2 numarada سنى، برك, 6 numarada ٧، اول، بيلار kelimeleri müstesna 33) faire || lui faire

945. 40) s. || s. 49

946. 12) *yerine* || *başkasının yerine* 14, 15) ***kendine nikâhlayacağına, nikahlayacak yerde)*** || (kendiñe nikâhlıyacağıña, nikâhlıyacak yerde) 15) (***müennes olan***» *filan=herhangi*) || («müennes olan, filan = herhangi) 16) (***müşrik bir hür kadın***) || (müşrik bir hür kadın) 16) (***olur***) || (olur) 19) (***kılacağına***) || (kılacağına) 20) (*= çözüp*) || (= çözüp) 20) (***olur***) || (olur) 21) (***vereceğine***) (vereceğime) 22) (***lâzım gelir***) || (lâzım gelir) 24) (***adamın***) || (adamın) 25) (*sızacağına*) || (sızacağına) 25) (*yey = daha iyi*) || (yey — daha iyi) 26) hades || müstakbel hades 21) *täġär + iäx* || *-iäx + täġär* 40) (*= dünġäda* || (= dünyada) 40, 41) (*olacoğına*) || (olacağına)

947. 4) kelamlar asli bir hadesin || kelâmlar 5) yapılmadığını || asli bir hadesin yapılmadığını 38, 39) kurmaz) || kurmaz konuk 42) (*ilinc*) || (iliṅç 43) (*gelmem*) || (gelmem)

948. 13) وراق || وراق (metinde harekelidir A.U.E) 39) (*gögsünün açıldığını*) || (göğsünün açıldığını)

949. 7) mecburi || cebri 26) *bil-in-me-yecek* || *bil-in-me-yicek* (= bilinmeyince)

950. 2) isteyiş || arayış 2) les pieds || les pieds (de l'homme A.U.E) 5) «à l'homme» || = bütün beytin manası : 6) d'elle même || d'elle même (par ses propres pieds A.U.E 29) de uymuyor || da zor uyuyor 30) kullanmış || kullanmış : — ◡ — — . . — ◡ — — . . — ◡ — (= fäilätün . . fäilätün . . fäilün) 32) (*-y)ecek + gez-(y)icek* veya || *-y)ecek-y)icek + gez* 43) bulursun ?) || bul

952. 39) [1] || [2] 39, 40) harekelidir || harekelidir; (bunların harekeleri 1 inci kelimede *r* 3 üncü kelimede *d* konsonlatına ait olacakken ihmal ile biraz sonraki *ñ* ve *s* konsonlarına uerilmiş görünüyor A.U.E)

953. 25) من كلكنجه من منده درغل || من كلكنجه من منده درغل (bu cümledeki منده ، كلكنجه kelimeleri metinde harekelidir A.U.E)

954. 29) *resm-i* || *resm-i* (= âdeti) 32) garçon || garçon || (à l'enfant)

955. 16) -(*y*)*cek* || -y)ecek 21) (*demeye değer*) || (demeye değin) 24) -(*y*)*ecek* || -y)*yecek*

957. 14) § 437) || § 437 25) (l. 4 || (s. 14) 25) yerine || yerine تیکیجی 33) şekli || şeklini

959. 20) miktar || ölçü 21) *zaḥmıdar* || *zaḥmdar* 31) (سلطان ؟ سالطان : سلطان ؟) || (سالطان : سلطان ؟ 36) cimridir || alçak dır

960. 7) gideceğiz || gideceğiz (= gidici yiz)

961. 3) işitince hızla || işit-ince ılgar ederek hızla 12) *ḳılurlar* fiilde || *ḳılurlar* yani o fiilde 34) akıbetli || ta'akuplu

962. 9) *dik(g)äç* şeklini || dik(g)äç «jusqu'à» şeklini 44) böyle durumlarda || böyle teşdidli durumlarda

963. 29) körünüyor. Bunun || görünüyor. Kendisi 31) . ||

964. 22) mikdarlama || ölçüleme

966. 21) ابدغتلين [1] || [1] ابدغتلين   31) اتكلين [2] || [2] اتكلين ||

968. 27) fiili müzariin (tasrifsiz) || fiili (tasrifsiz) müzariin (yani 3 üncü müfret şahıs halindeki A.U.E.) 28) fiilin menfi || fiilin (ayni şahsının A.U.E) menfi 32) etmekte || eder 34) bu hal || evvelce de bahsettiğimiz gibi bu hal 38) gerektir A.U.E.) || gerekiyor. Herhalde bir yanlışlık var A.U.E

970. 37) eseri olacak, veya bu : || eseri diye düşünülür ise de bu :

972. 8) *muhavere* «prologue» || eserdeki vak'alar öncesi «prologue»

973. 44) sıfat || zarf

974. 6) yedişlediği = yedişlediği (= çekişlediği)

976. 33) kelimeler || kelime de 33) teşdid işaretli *v* || üç noktalı *k* 42) gibi, || üzere 43) gibi || gibi iki veya üç nokta, çizgi ve medden ibaret

977. 37) le bras ; || le bras (la main) ;

978. 20) سويلر || سويلدر

979. 38) veya || veya daha iyisi

981. 45) . || (5) Bu Arap harfli mısraın 2 inci, 5 inci kelimeleri harekelidir A.U.E

982. 3) «supin» || ortacımsı, «supin» 38) *(kil-kâli?)* || .

983. 32) belki. || de acaba 33) leh'tir ki || leh'mi dir ki 33) onlar dan || onlar da benzeşerek *n* 36) ilgiç || ardılgı

985. 21) substance sèche || substance (un peu A.U.E)

986. 9) *et-mek (it-mek?)* || *it-mek (ek-mek)*

988. 4) lehçesinde || lehçelerinde 22) Öncelik || Öncelik (öndenlik). 24) sonralık || sonralık (sonracalık)

989. 1) *- me* 2) *- me - z* | *- den + (evvel)* [I] دن + اول | مه مه ما / مز ماز ||

دن + اول | مه ، مه ، ما *- me* / مز ، ماز *- me-z* | *- den + (evvel)* [I]

990. 15) sırların || sırlarının (38) [4] Bu numara ve bununla başlayıp (A.U.E) ile biten satır kaldırılacak.

991. 1) gelen) || gelmiyen) 7) *sonları.* || *sonlarını* 39) değiştirilir || çeşitlendirilir.

992. 31) i' mar || i' mar (=inşâ A.U.E)

993. 15) *[a] r* || ve *[a] r.*

995. 36) [1] || [2] 39) geçmiş bulunabilir || geçilmiş bulunabilir || geçilmiş bulunulabilir 40, 41) lehçelerde || lehçelerde bir mânasiyle zaman ve zamanda 41) *(i) ley*

997. 10) 1472. Bu tabirlerin kendilerine || 1472 kendilerine 14 . . . . mek vasıtasiyle || . . . mek yüzünden, yönünden 28) b. *Ardınca*-ile || *b. Ardınca*. ile.

998. 4) taraf || taraf, yön 14) سلطان سليم || (سلطان سليم) 20) اقامت ايليه‌رك || اقامت ايليه‌رك 20) (سپاهيلرك) . . . || (سپاهيلرك) 28) prolonger (limiter. A.U.E)

1001. 22) *-dik-li* ve. *-yecek-li* || (*-dik-izafet zamiri*, ve *ecek-izafet zamirinden* yapılma A.U.E)

1003. 15) *veya* || veya

1004. 1) *gapılan* || yapılan ulaklık

1005. 23) tramvaylarda || tramvaylarda ve sairede *dolmuş* gelimesi 23) «complet kelimesi || « complet » yani 25) *başı* ya || *başı* 25) manasına || manasınadır 25) veya || burada 25, 26) manasına || manasına olacak

1008. 22) *Väys* || *Väys-ni* 22) *Vays*) || : *vays-ni* 31) idaresi || sahipliği 25) padişahlıktan) || padişahlıktan) geçemediğinden

1010. 1) (copule) || (koşaç, copule)

1011. 26) demesini || demesini, evvelce de söylediğimiz üzere

1012. 40) *ol-duğ-u* || *ol-dağ-u*

1016. 31) şu yukarıda || yukarıda 33) (Kara Mustafa || (Oğuz Kara Ḥan, Kara Mustafa

1017. 29) giden ?. giden? Bk. *ala* = yavaş (D. L. T. I, 85) : ala kil = yavaş gel 29) Yklş. *ala* || Yklş. lehçemizde *ala*

1019. 10) misalde benzerlik || misalde yapma benzerlik

1020. 9) «detirminant» || «déterminant» 22) *cāniyāne* || *cāniyāne* (cānice gaflet) 22) *ihtikār* || *ihtikār* (kazıkçılık) 34) (garp = || (garp yani

1021. 26) harekelidir. || harekelidir, *m* harfi de teşdidlidir 28) arasında || arasında daha evvel de

1022. 1) *gör-me-me-z-lik* || *gör-me-mez-lik* (asıl : görmez olana mahsus hal A.U.E) 35) yapmak || yapmak hareketi 40) vs. || vs. suretinde kullanılması daha iyi

1023. 5) verememezlik || verici olmamazlık 16) se fachera-t-il || se fâchera-til jamais A.U.E) 23) *göster-lik* || *gösterir-lik* eki 35) kalabalık || (kalabalık kesif

1024. 4) karşılığında || karşılığındaki

Ḫ İLE OLMASI GEREKEN Ḥ VEYA H LİLER:

VI/4 RAḤMAN VI/6 RAḤMAN VI/6 ḤAYYAN

VII/1, 2, 5, 6,11 AḤMED VII/30 Ḥikmet

VIII/24 Aḥmed

IX/1 *ḥarb* IX/1 sulḥ IX/3 AḤMED IX/15 FĀLIḤ RIFKI.

X/10 Maḥmud X/12 (ḤACI) X/14 biḥār

X/15 ḤADJI (ḤACI) BEKOF X/17 ḤĀFIẒ X/18 ḤAKIM-ATA X/20 Meḥmed X/24 ḤİKMET.

XI/1, 5 ḤÜSEYİN XI/1 *naḥiv* XI/2 ḤÜSEYİN RAḤMİ XI/6 (Maḥmud-el Ḥusseïn Moḥammed-el) XI/14 asḥabı

XII/4 Ervaḥ XII/31 Raḥman XII/33 MAḤMUD

XIII/5 Abul-Ḥasan

XIV/9 Muḥammad XIV/27, 28, 32, 34 MEḤMED

XV/25 Ḥüseyin

XV/31 Muḥakemet-ül-lügateyn

XVI/8 Ervāḥ. XVI/32 ül-muḥīt XVI/33 el-Muḥīt

XVII/25 AḤMED XVII/31 Meḥmed bin

XVIII/4 Ḥamza XVIII/6 SALĀḤĪ XVIII/6 MEḤMED SALĀḤĪ. XVIII/13 Muḥammed Sāliḥ XVIII/25 Muṣaḥḥaḥ

XIX/7 kadar. (XI ci XIX/12 XX/3,5 AḤMED XX/3 *naḥv* XX/15 ḤÜSEYİN

XX/17 MEḤMED XX/17 *Ḥāce-i... Osmānī* XX/19 SĀLIḤ İḤSAN. *ʿOsmanlı* XX/20 TĀHİR XX/21 *ilāveli sarf* ve *naḥv*

XXI/29 Raḥman XXI/30 Ḥāfız XXI/30 Ḥüseyin

12/21 ḥac-le

16/25 *ḥ*

28/2 *saḥḥa*

42/29 Memdūḥ

52/10 *ḥ*

56/12 *ḥ*

70/4 *ḥarf* 70/6 *sulḥ*

72/4, 5, 22, *ḥ* 72/11 *ḥakīm*

73/31 *naḥv naḥ(ī)v* 73/31 *semāḥat*

74/24 *baḥs* 74 33 *sulḥ sulḥ*

76/21 *ḥālā* 76/27 *maḥżā* 76/38 *ḥammāl* 76/38 *ḥamal*,

83/26 *ḥav(u)z*

84/15 *ḥazʼm* 84/25 *ḥa(rk)*

96/25 *daḥi*

97/17*muḥkem*

117/8 *ḥāṣıla* 117/8 *muḥaṣṣala* 117/20 *ḥaṣlet* 117/26 *vasl*.,

124/28 med(*t*) *ḥi* 124/40 *ḥid-det*

126/13 ḥal

128/18 *ḥarik-c(ç)i* 128/20 *sabaḥ-c(ç)ı* 128/29 *maḥallebi*

129/23, 23 *ḥars ḥırs*

139/35 sıḥatle

156/15 *aḥbab*

158/4 *ḥissiyāt ḥiss* 158/29 *ḥayādīd ḥaydud*

166/8*muḥibb*

189/26 *ḥayvan* 189/28 *ḥabb* 189/38 *ḥāl-in-den*

190/33 *ḥal-de*

192/12 *Aḥmed-iñ*

194/12 *muḥarebeye*

202/11 *kabaḥat*

211/6 *Muḥammed*

235/38 *islāḥ*

236/28 *Ḥasan*

237/6 *ḥattā* 237/15 *saḥi(ḥ)* 237/15 *saḥi-den*

248/7 *ḥal-de* 248/10 el-ḥāletü

250/8 *sabaḥ* 250/17 *ʿale-s-seḥer* 250/17 *ʿales-s-sabaḥ*

251/4 *sabaḥ* 251/32 *daḥve* 251/34 *duḥa* 251/34 *daḥā*

252/9, 10 *ḥāl*

253/1 *ḥālā*

254/19 *aḥyānen* 254/39 *sabaḥ-ın*

256/4 *sabaḥ*

257/15 «nasıl, +

259/37 *muḥarrir*

260/15 *ḥazır mı*

267/1 *hemen*
271/10 *ḫasbiḫāl*
272/20 *ḫattā* 272/28, 30, 32, 34, 38, 39 *ḫattā*
273/2, 6 *ḫattā* 273/16 *sabāḫ-a* 273/18 *bidāyet-i ḫarb-* 273/30 *be-sabaḫ*
276/12 *ḳabâhat-ı* 276/31 *ḫazerāt*
279/23 *iḫtimal ki*
280/4 *aḫibbā* 280/5 *terciḫ* 280/11 *müstaḫıḳḳ-im* 280/21 *sabaḫ*
282/9, 17, 26 *ḫazır* 282/21 *ḫazır*
283/1 *ḫancı* 283/20 *iḫtiyar*
287/23, 26, 30 *ḫāşā* 287/28 *ḫāşā*
289/4 *ḫāşā ḫuzur-dan* 289/6 *ḫāşā* 289/14 *ḫal-bu-ki* 289/22 *Mehmed*
290/9 *ḫāsıl,—(ḫāsıl-i), el-ḫāsıl* 290/10 *ḫāsıl-ı kelām* 290/13 *muḫassal*
293/3 *raḫatsız*
294/18 *ḫadd*
296/17 *ḫāl*
303/5 *ḫam(m)al*
304/13 *eḫad vāḫid* 304/31 *ḫādī* 304/34 *el-ḫādī*
318/25 *muḫafakâr*
320/21 *ḫamiyet-lu*
321/20 *maḫalle-li*
325/31 *ḫaḳḳ-um*
328/13, 14, 21 *ḫaḳḳ* 328/18 Raḫmi
329/14 *arzuḫal*
330/21 *ittiḫad*
331/10 *ḫal-daş* 331/10 *ḳadeḫ-daş*
375/16 *Muḫammed*
378/11 *ḫal-muzari*
388/21 *aḫmaḳ*
396/20 *ḫāl* 396/20 *ḫāl*
429/15 ḫāl
157/44 Maḫmud
561/3 Maḫz. Mīr. Ḫaydar
576/35 aḫmer 576/41 *aḫvāl-i*
578/5 RAḪMİ
580/22 *ḫulviyat*
581/27 *Ḫakîm*-Ata
588/4 *ḫulvīyat*
598/31 RYḪMİ
600/10 ḪÜS.
634/6 *şehādet*
635/37 *aḫmaḳ*
673/15 sabaḫ
691/12 ḪUS.
695/31 ABDÜLḪAḲ 695/33 *faḫāl*
696/12 *Ḫulviyat*
697/30 *Ḫamza*
733/36 *Aḫmedin kitabı*
737/14 *maḫkemesi* 737/15 *maḫkeme*
740/14 AḪMED
764/27 *Salāḫi*
777/30 RAḪMİ
832/8 AḪMED, 832/26 *ḫāl*
838/35 *ḫāl-in-de*
846 7 *ḫavālīsi*
864/42 *ḫis*
866 21 *muḫīt-i*
870/5 *muḫtac* 870/37 *maḫabat*
891/27 *soḫbat*
898/26 *ḫāl* 898/35 AḪMED
901/23 *gül-me-deᶜn* 901/31 ülkesizlenmiş
904/11 ḪACI BEKOF
922/9 ḪÜSEYİN
928/10 MEḪMED 928/11 *ḫarb-e*
929/5 (AḪMED
930/14 RAḪMAN 930/16 maḫal
935/25 *Meḫmed*
1016/34 Aḫmet
1024/13 *öz ḫal*

Ḥ VEYA H İLE OLMASI GEREKEN Ḫ LILAR :

VI/4 *tārīḫ* VI/20 *Tārīḫ*
VII/3,9 *tārīḫī* VII/9 Maḫmud VII/15 Ḫamza VII/16 AḪUNDOF VII/29 Müntaḫabat
VIII/7 tevārīḫ
IX/18 AḪUNDOF IX/33 ḪOCa (bu şekilde olan a harfi metinde yanındakilerle aynı puntodadır A.U.E).
X/14 Tuḫfet- X/31 *Husrev-ū*
XI/28 *Tārīḫī*
XII/30 LUTFĪ (*tārīḫī*)
XIII/26 Ḫusrev-ü
XIV/2 *tevārīḫī* XIV/10 Ḫilāfiyāt XIV/19 Eliznīḳī'nin, Ḫacı Ḫalīfe XIV/20 Ḫaḳīḳī, XIV/21 Tevārīḫi fütūḫāt-ı ḫusūn-ı ḫasīn XIV/25 (Ḫudāvendigâr XIV/32 SALĀḪI
XV/25 *tārīḫī* XV/25 Ḫülāṣāt-ı aḫbār-i-l ḫafakeyn
XVI/4 Tārīḫī

40/26 *ḫ* 40/27 *ḫangi*
44/6 daḫīl
50/16 (= *ḫ*)
51/21,38 (= *ḫ*)
52/1 *ḫalīfe*
54/23 *ḫ*
55/7, 14 *ḫ*
55/15 *ḫalı* 55/16 خوطوز *ḫotoz* 55/17 ḫangi
55/19 *ḫ* - *ḫ*
56/4 ḫangi
71/7 *ḫırḳa*
72/3 *ḫ* 72/10 *ḫafif*
73/32 ḫavf ḫav(i)f
83/42 *torpaḫ*
84/22 *ḫa(rç)*
91/26 *baḫatur* 91/32 (*balḫ, belḫ*
97/17 *daḫı*
99/1 *ḫotoz*
119/30> *ḫ* vs.
124/36 *ḫid-met*
126/31, 32 *ḫınc (ç)* 126/37 *ḫarc (ç)* 126/37 (: *ḫarçlıḳ*)
128/28 *ḫan*
129/20 *ḫāne ḫavlı*
131/8 *ḫız-lı*
152/7 *ḫatır* 152/8 *ḫat(.)rızım-da-dır* 152/13 *ḫās*
156/23 *ḫalayıḳ* 156/14 *ḫalīḳa* 156/23 *ḳ>ḫ*
157/4, 14 *iḫrā(cāt)*
158/28 *ḫavātīn ḫātūn*
166/5 *ḫāyır*
190/31 *ḫatır*
192/14 *kütüpḫāne*
194/10 *fesḫ-i*
199/26 *ḫasta-dır*
200/4 *ḫasta-dır*
203/8 *Uranḫa* 206/9 *ḫasta*
206/12 *tohaf*
212/41 *daḫi*
222/10 *ḫafiyye*
235/8, 12, 16 *ḫoş*
236/30, 36 *ḫayır* 236/31 *ḫayr*
237/24 *ḫatır-ım-a*
252/35 *Uranḫa*
253/15 *aḫīren* 253/16 *bi'l-āḫire* 253/18 *muaḫḫaren*
256/21 *ḫoş*
258/22, 27, 32 *daḫi*
261/25 *daḫi* 261/33 yanılıyor : (*ben daḫi*)
262/5 *ḫaber* 262/32 *daḫi*
264/9 *daḫi*
266/35 *ḫālī*
269/4 *tārīḫ-i*
270/21 *ḫātır* 270/33 *ḫoros*
271/5 *ḫār* 271/10 *tārīḫ-i*
275/8 *ḫasta*
276/33 *taḫsin* 276/33 *taḫayyür*
278/9, 9 ḫusūs
279/3 *ḫatā*
289/16, 22, 31 *ḫod* 289/26 *tārīḫ-i* 289/28 *ḫod*

Ḷ İLE OLMASI GEREKEN L' VEYA L LİLER:

VII/7 *Mektupḷarı*
IX/32 Meraḳḷı
X/15 maḷ aḷan
XI/5 *çamaşırḷar*
XIII/31 kerrem-aḷḷāhu
XVIII/28 sakın aḷdanma

4/24 kuḷca
8/12 *ḷar*
26/22 ḳonsoḷos
32/40 *kıḷıç*
41/28 *yaḷvar yaḷbar*
42/14 *ovaḷa* 42/16 *kovaḷa-maḳ* 42/21 *ḳuḷaguz* (ḳuḷavuz, ḳıḷavuz); 42/23 yavuḳ-ḷu
45/30 *jagıḷamaḳ* 45/30 *çagıḷamaḳ* 45/31 çağḷamaḳ
47/4 rasḷanamaz.
53/32 *çağḷayıḳ>çayḷayıḳ* 53/35 *bağḷamaḳ> bayḷamaḳ*
54/4 *ağḷa-maḳ*
55/15 ḫaḷı
56/15 *hav)ḷa-maḳ*
57/4 (creux) *ḷ* 57/14 *buḷmaḳ* 57/22 (*l*, *ḷ*)
59/18 *añḷa-maḳ*
61/21 *ır)ḷ-a*; 61/22 *ḫ)ır.ḷa-*; 61/22 y)ır . ḷa- ; *ş)ır.ḷa-*; 61/22 z)ır.ḷa- ; 61/22 c)ır.ḷa-maḳ
64/6 çukur *ḷ*
66/6 *ḳaḷaba-ḷıḳ* 66/8 *Gaḷata>ḳaḷata* 66/16 pırḷanta-
67/12 *avḷı avḷı* 67/19 yıḷan, ıḷan, *yıḷdırım* 67/20 *ıḷdırım* 67/22 ağḷa-, *yığḷa-*
68/2 *ḷ, ḷ* 68/18 *aḷub-an*
71/19 *ḷ* 71/20 *ʿaḳıḷ* 71/21 Aḷḷah 71/21 *ḷ*
73/44 sabırḷı 73/45 ḳastḷar
74/35 *ḷ* 74/36 *dıḷ'=dıḷ ı, dıḷ(ı)ḷar*
76/19 *asḷā* 76/28 *muṭḷaḳā* 76/38 *ḫamaḷ*
78/14 *ḳaḷ*
80/37 *boḷdı* 80/39 *ḳıḳraḷım*
81/9 *ḳıraḷ* 81/11 *yavḷaḳ tıḷ.ḷıg yaḷıngus tuḷ-* 81/24 *ḳıḷar* 81/25 *aḷdım* 81/29 *Xaḷıt(t)ı* 81/30 ḳul(ḷ)ug. 81/31 *y(a)rḷ(ı)(g) ḳadı* 81/31 *y(a)rḷ.g-gadı* 81/32 *yarḷıgḳamadı* 81/32 *yuḷu(g)ḳa*
83/15 *pırḷanta*, «brillante» 83/6 *pırnaḷ* 83/6 çalı meşe 83/11 *aḳ(ı)ḷ* 83/35 *ogrıḷayın × oğurḷayın* 83/36 *burguḷ × buḷgur* 83/42 *parṭaḷ paḷtar*
84/20 *a(rs)ḷan* 84/29 *a(ḷp)*, *ḳu(ḷp)* 84/30 *ḳaḷ(ḳ)sın* 84/35 *zo(nḳ)ḷadı*
87/3 *yanıḷmak* 87/3 *yanıḷ-ış yanḷ-ış* 87/17 *ḳokuḷa-maḳ > ḳoḳḷa-maḳ* 87/33 *yumurta-ḷamaḳ > yumurt-ḷa-maḳ* 87/39 *sızı-ḷa-maḳ > sız-ḷa-mak* 88/5 *o(ḷ)tuz* 88/17 *kışḷa-kışḷaḳ* 88/19 *tuz-ḷa(ḳ) taz-ḷaḳ*
89/8 *bıḷdır yıḷdır* 89/10 ḳahvaḷtı ḳahve-aḷtı 89/18 *baḷdırı baḷdır oğaḷ baḷdır* 89/20, 21, 22, 23 *baḷdır* 89/34 Pangaḷtı: banḳa aḷtı ?
91/19 *baḷıḳ ḳuḷak-* 91/19 ḳuḷ baḷ 91/32 *bağḷıḳ>baḷık baḷḳ* 91/32 *boḷ-uḳ* 91/33 *baḷıḳ*
91/35 *poḷ-uḳ* 91/35 *poḷcoḳ* 91/36 *parṭaḷ* 91/38 *ḳuḷaḳ* 91/41 *ḳugḷaḳ*
93/34 *ḷa* 93/34 *ağḷa-an-ḷa* 93/35 *taş-ḷa* 93/36 *ağḷa . t-, anḷa ş-, taş-ḷa.n-*
96/20 aḷın
99/32 *kıncıḷos*
122/35,36 - ḳuḷp
132/5 *buḷut-un*
149/26 *ḳaḷaḳ, ḳuḷağ-ın*
150/8 *baḷıḳ-maḳ*
152/6 *oğ(.)ḷ-um*
156/3 *şırt-ḷar* 156/16 *budaḷa*
177/8 paḷto
178/6 (*-ḷar*) 178/10, 20, 21, 22, 23, 29, 25, 26, 27, 27, 27 *ḷar*
180/13 *saç-ḷar-ı*
182/1 *kıḷıc* 182/23, 24, 25 *aḷdım*
183/7 *çaḷ-maḳ* 183/11 *aḷdım* 183/15 *aḷ-maḳ* 183/26 *bıraḳ-ar-ḷar mı* 183/37 *bıraḳ-ır-ḷar mı*
184/1 *çaḷ-dı-ḷar*
185/18 (sağ) *oḷ-maḳ* 185/15 (sol) aḷ-dıñ ?

185/17 (sol) *ayrıl-* 185/34 (sol) *kar-tal* 185/37 (sol) *abdal* 185/42 *bak-malı*
186/20 (sağ) *başla-mak* 186/29 (sağ) *İstanbul* 186/20 (sol) *açlık* 186/21 (sol) *tatlı* 186/27 (sol) *İstanbul* 187/10 *aldınız*
187/21 *baş-lı* 187/29 *soluk soluğ-a* 187/29 *soluğa soluğuna* 187/39 *bala-maç*
188/10 *at-la-n-an at-la-n-an-a* 188/12 *mektup-lar-ı* 188/13 *olacak* 188/22 *arılar bal toplar* 188/27 *saç-lar* 188/33 *atlamak* 188/35 *kılıç* 188/38 *kulp-u* 188/38 *yaka-la-mak*
189/20 *çalgı-cı-lık ol-an* 189/22 *ata-lar kal-*
190/3 *akl-ım* 190/4 *anla-ma-m* 190/11 *men ol-un-an*
191/5 *uzun-luğ-u*
192/14 *kitap-lar* 192/21 *karşı-ki dağ-lar*
193/9 *onlar-ın-ki*
194/22 *olan* 194/28 *sol-da-ki*
195/5 *usta-ları*
197/3 *on-an(lar)* 197/35 *bun-lar (şun-lar)*:
198/2 *bu-lar, şu-lar, o-lar* 198/3 *on-lar*
198/23 *on-lar, an-lar* 198/24, 25, 26, 27, 28 *on-lar (-ın, ı, a, dan, da)*
199/27 *al-dı-m*
200/3 *aldım*
202/1 *çocuk-lar* 202/1 *san-dal-dan* 202/15 *ol-dum*
204/25 *banlar şunlar*
205/16 *kolay* 205/22 *şun-lar-a*
206/3 *bura-lar-ını* 206/3 *anlat-malı* 206/11 *kolay*
208/12 *ol*
209/12 *ol-a* quel- 209/20 *oğl-u* 209/27 *nasıl* 209/28 *nola* 209/29 *ola* 209/29 + *ola* 209/33 *akıl-lı* 209/34, 34 *mal'ı* 209/34 *akıl-sız*
210/1 *neyapa-lım* 210/34 *ol-duğ-u*
211/30 *oğul* 211/32 *bolup* 211/34 *dolaştı*
212/1 *bun-lar* 212/3 *dolaş-dı*
213/15 *dolap* 213/15 *kapak-lar* 213/15 *ara-lık* 213/20, 25 *falan*
214/1 *falan* 214/21 *yala-mağ* 214/21 *ol-ma-z*
216/24, 26 *ol*
217/22 *vakit-lar* 217/31 *bul-ama-dık* 218/32 *anla-mı-yor* 217/35 *bulamadı*
218/4 *kadın-lar*
219/2 *nasıl*
222/33 *koldaçıga*
226/30 *alay-ı* 226/31 *falan*
227/16 *baldır-ı*
228/7 *adam-lar* 228/16 *doğru-ları*
229/5, 5 *bun-lar-ın* 229/14 *sultan-lar-dan*
229/16 *bun-lar-dan*
231/1 *çorbacı-lar* 231/21 *al-ı al* 231/37 *yalnız*
232/5 *çıplak* 232/29 *kul-u*
233/11 *fādıl-ter*
235/1, 2 *usul usulla usulcacık* 235/10 *çal-mak* 235/16 *bul-duk* 235/20, 21 *durum-larına* 235/27, 28 *yad-lı -yat-lu* 235/35 *yavlak*
236/28 *ol*
237/18 *ol-ur* 237/33 *kal-mak*
238/18 *kal-mak*
240/13 *adam-ları* 240/19 *mal-ı-dır*
242/1 *oğl-u* 242/9 *ol-duğ-u* 242/14 *ol-sa* 242/22 *başla-yacak*
243/7 *alt* 243/18 *aşkıladur* 243/19 *Bunlar* 243/21 *banlara*
244/3 *kaldır-mak* 244/7, 8 *sol* 244/14 *sola*
245/9 *alt-ı* 245/17 *aç-ıl-dı*
246/7 *yokarı-lar* 246/8 *yakın-lar* 246/9 *uzak-lar* 246/10 *ora-lar* 246/11 *Anadola*
247/1 *yakın-lar*
248/25 *bıldır* 248/25, 34 *bir yıldır*
249/5 *sonra-ları* 249/28 *hak* 249/30 *son-la(k)* 249/30 *taş-lak*
250/18, 32 *kuş-luk* 250/31 *koyaş-lık*
251/1 *yarı-ları* 251/15 *yıl* 251/33, 34 *kuş-luk*
251/35, 35, 37, 38 *kuş-luk* 251/36 *koyaş-lık*
252/30 *ol*
253/19 *zaman-lar* 253/37 *bilā fasıla* 253/39 *aslā*
254/5 *def'at-la* 254/7 *çok-luk* 254/18 *ara-lık ara-lık* 254/39 *kuşluğ-ın*
255/8 *(lay-ın)* 255/16 *tañ-la* 255/19 *(lik, lük-lık, luk)* 255/23 *akşam-lıyın* 255/24 *akşam-layın* 255/33 *balıg başlıg*
256/6 *sabah-ları akşam-ları* 256/18 *nasıl*
257/10, 13 *nazlı* 257/13 *nasıl* 257/14 *kalı* 257/28 *kundura-lar* 357/29 *olamaz* 257/33 *al-dı*
258/1 *olursak*
261/10 *uyurlar*
263/31, 33 *altı*
268/27 *çuval*
270/20 *hatırla* 270/24 *yaz-malı*
271/26 *bolsun*

272/7 *çalgı-cı* 272/14 *Allah*
273/5 *kumandanlar*
276/12 *kullan-ırsa* 276/13 *kullan-an-a*
277/7 *kal-dı*
279/33 *kıl-ın-a*
281/18 *hastalık* 281/35 *çocuklar*
282/6 *peştemal-a pahā* 282/17 *pul*
283/25 *başla-dı* 283/26 *u ğra-malı* 283/33 *illallah*
284/20 *ol-duk*
286/8 *Battal*
287/39, 39, 39 *tutalım*
289/28 *ol*
290/13 *mā-hasal*
291/25 *kuş lar*
293/19, 19 *çalışkan* 293/35 *pır-tıl par-tal pılı* 293/35*parala-mak*
297/15 *ortak-lar-ı*
301/8 *kırklar* 301/10 *kırklar*
306/2 *sagl-cak* 306/2 *sag-lık*
307/12 *oğla-cık*
311/28 *al-ak* 311/29 *kız-alak* 311/30 *dang-alak*
312/20 *abdal*
313/3 - *semal* 313/4 *sıl* 313/7 *kızıl* 313/17 *gagılı(md)ık* 313/19 *yaş-ı(mt)al* 313/19 *kıgı(ld)ım* 313/20, 31 *kızgı(lt)*, 313/20 *sargı(lt)* 313/31 *kızgıl-dam* 313/31 *kızıl*
315/39 *kal-ka*
319/29 *la*
320/3 *rif'at(la)*
321/33 *Bulgar*
322/3 *alay-lı*
323/40, 41 *dal-lı budak-lı* 323/41 *yol-lu* 323/41 *yaş-lı*
325/20, 21 *aşa-gı-lı*
326/8 *... bog-la* 326/21 *bulmuyoruz* 326/22 *yaş-lı baş-lı*
332/10 - *cıl* 332/29 *cıl, çıl*
333/15 *dir-ler, -dur-lar* 333/19 *(ol. ollar)*
333/25, 26 sıygasında
334/21 *(onlar)*
335/23,23 *on-lar* 335/23,24 *cesur-dur-lar* 338/25 *sağlam*
339/6 *olduğum halde*
340|29,30 *bol-mak*
341/1 *ol-mak* 341/1 *bul-un-mak* 341/25 *kal*

345/13 *molla-yāne*
346/1, 3, 34 *ol*
347/5 *ula-ş(-mak)* 347/6 *bula (bıla)-ş-ma* 347/9 *çal-ış* 347/11 *kalk-ış* 347/15 *dola-* 347/15 *dola* 347/26 *sol-uş*
349/2 *afal-t(-mak)* 349/3 *ağla-t(-mak)*
351/8 *çal-dır-mak* 351/18 *sal-dır(-mak)*
352/1 *bul(-mak)* 352/2 *bul-un(-mak)* 352/ *bul-un dur(-mak)* 353/5 *anla* 453/6 *anla*
353/7 *anla-t-dır* 353/20 *sar-ıl* 353/21 *sat-ıl* 353/25 *al-ın* 353/30 *ara-n-ıl*
354/3 *kıl-ıl-dı* 354/6 *yaz-lın-dı* 354/7 *yu-lan-dı* 354/28 *dol((-mak)* 354/29 *dol-du* *(-mak)* 354/30 *dol-dur-ul(-mak)* 354/3 *dol-dur-ul-du* 354/33 *daldurulmak*
355/1 *(dol-mak)* 355/2 *(dol-dur-ul-mak)* 355/9 *bul-un-dur ul(-mak)* 355/33 *al* 355/3 *dol bul*
357/8 *umatılar* 357/10 *al-mak* 357/31*(-ala-* 357/34 *kov-ala-mak* 351/34 *ov-ala-ma*
358/2 *tırmala-mak* 358/2 *ırgala-mak* 358/ *-gıla-* 358/30 *-ala-* 358/31 *-kala-* 358/3 *dır-ala-mak* 358/33 *çal-kala-mak*
360/5 *ol-mak* 360/11 *ol-acak-sın*
362/15 *onlar* 362/16 *anlar*
363/13 *ol-mak*
364/4 *uya-y.alım* 364/7 *uyu-sun-lar* 364/ *ol-mak* 364/10 *ol* 364/11 *ol-sun* 364/1 *kalk-ma-ñ* 364/19 *kalk-ma-yıñ* 364/2 *kıl-mak* 364/27 *gıl*
365/10 *onlar* 365/40 *ol* 365/40 *dol* 365/40 *bul*
366/6 *ol-uyor*
867/6 *alışılmış* 367/26 *alı yorur*
368/17 *bul-ur*
369/24 *anla-r*
370/23 *ald(a)t*
373/27 *kol-gır* 373/31 *bul-duk*
385/12 *ol-mak*
441/7 *ol-an*
830/28,30, 30 *kolay*
889/31 alıçı;
936/10 *altın*
980/39 *harab*
1012/33 *ol-dağ-u*
1013/2 *avropa-lı-lar* 1013/25 *bun-lar-ı*

L İLE OLMASI GEREKEN L VEYA L' LİLER :

VII/16 *temsilāt*
XV/25 ḥülāsāt
XVIII/6 SALĀḤI XVIII/6 MEḤMED SALĀḤĪ
28/23 'islâm
29/4 ('islām)
56/29 (*plat*) *l*
57/2 böl-mek 57/24 *l* 57/26 *aylar, çaylak, ḥuylu* 57/27 *fasalya, balyoz, fulya, Napolyon, madalya, ḳalyon*
66/16 *brillante*
70/11 *lôkma*
72/15 *mağlūb mubālağa*
73/31 melāḥat 73/40 *l rol mal*
74/30 l 74/32, 33 ẓulm = *ẓül(ü)m* 74/34 *ṭal' = ṭal'i*
76/3 *ḳalbün ḳalb* 76/18 *meselā* 76/2 *ḥālā*
81/6 *Islavca'dan*)
82/31 il(l)(e) dük

88/18 yayla(ḳ) yay.laḳ
186/10 (sağ) *pilâv*
187/39 *pilâv*
190/11 *selâm*
194/12 *i'lân*
201/23 *evlād-ın-ı*
209/34 *evlād-ıñ*
217/23 *şey-ler*
237/12 *a'lā*
253/11 *ālā-da*
273/5 azl
283/31 *ill-il ill*
290/10 *ḥulāsa* 290/11 *ḥulāsa-i-kelām*
304/36 (اولا) *ūlā*
313/11 [*i*]*mtil*
566/15 *kelām*
660/28 *laḳırdı*

BUNLARDAN BAŞKA YALNIZ TEK HARFİ VEYA TEK RAKAMI YANLIŞ OLANLARIN TASHİHLİLERİ:

XV/18 *yoḳsa*
XVII/28 ḳanma
2/35 Baraba
3/19 Aristov'un 3/28 Uranha 3/40 vadettiğini
4/24 Kul̡ca
5/21 Penza Tambov 5/22 Novgorod 5/22 Torid
6/36 tasrifler
7/36 (acception) 136 J. Deny
8/27 (keşiklenişler
11/30 olmamıştı
17/26 (= kopye 17/28 büyüklüğü 17/30 bırakılmamıya
18/8 nevilerinin
31/9 *ḳara*
43/23 tālih
45/21 tekâmülü
46/8 ĕ -k'e
48/38 hemzeleşerek
53/36 *aylamzra-maḳ*
55/16 خرطوز
65/6 *ḳoc-mak*
68/36 göğüs
71/8 *fırḳa* 71/28 *mepğē/ē)s*
73/34 *ferāgat*
75/14 k'üşe
77/17 yenimser
78/4 *ḳal*, 78/6 konsonu
79/34 ufacıḳ 79/34 yazıḳ
80/9 yetişkinleri 80/11 olduğu 80/31 gelince 80/39 içip 80/40 *ad'aḳ*
81/36 önde
82/29 IIE6 da 82/32 IIE10 da
84/13 *ḳıs(ı)m* 84/16 [1] 84/31 *ilk* 84/35 *zanḳ) ḳadı*
88/30 *açıḳ* 88/36 *az-ıcıḳ*
89/36 *ḳağuk ḳav ḳab ḳağ-nı* 89/32 ḳadîmi
91/11 *ğ* 91/36 pırtıḳ 91/42 *ıḳ*
93/37 *ḳara. r. t*

100/5, 6 Run
106/34 *kac*
119/30 lehçelerinde
121/7 *g* (ک)
125/10 *tirid(t)*.
126/19 bulunabileceği
129/30 *değiş*
140/29 *aḳşam*
146/10 *ye*
153/18 désinentiels)
155/23 muk. Mübālâğa
158/10, 33 siygaları(ndan)
162/3 mütalağa
180/23, 30, 31 *ev-i-n-iñ*
182/23 lettre
186/1 (sağ) *uymuyor* 186/7 (sağ) *lâzım*
187/10 boulamadj
189/18 *ocaḳ* 189/31 gömlek
190/38 dans
191/22 ilgic
192/32 *oranıñ-ki*
194/7 ilgic
195/3 les autres
196/15 2°
199/6 nous
210/33 *kim-iñ*
223/39 karışık
224/1, 18 rouge
227/28 «les mauvais
228/25 «*çoban(ıñ) armağan-ı* 228/30 çobanıñ 228/31 (*ñ*) (*ñ*)
232/25 kullanılmıyor
233/22 içinde
234/42 güzel
238/30, 30 اکرو 238/32 اکری بکری (bunlardaki arap ک leri üç noktalıdır A.U.E)
240/34 lehçesinde
248/5 «istikbal
251/37 Arapça
253/3 *evvel-leri*

263/4 *daha*
264/10 *ḳamuynu* 264/22/22 *ava* 264/22 *baxa*
268/23 کیندک
271/34 *Āsiz*
276/20 *deyil* 276/24 *başḳa* 276/30 آسیسانی 276/32 *te'sīsāt-ı*
280/20, 24 *ṣāyet* 280/21 *mutlaḳā*
282/20 *k'en* 282/31 aḳıbet
284/22 où
285/21 *yoḳsa*
291/9 petite 291/29 *ḳadar ḳolay*
294/18 «excéssivement»
301/17 trois
302/1 8,70
303/32 «collectivité»
308/31 *fcıḳ*
315/43 *il-mek*
318/12 Vambéry 318/16 «travail»
320/27 «relatif»
321/32 *Sırp-lı* 321/34 *Bosna-lı* 321/36 *Kafḳas-lı*
322/5 élève
323 sayfa numarası 323/25 même
324/4 چیفت
325/10 tous» 325/30 *yoḳ-dur*
327/24 خیل
328/35 meçhul
329/3 *ḳahve* 329/10 *lôkanta*
331/36 lehçe
339/24 diñ 340/3 *du-ḳ*
346/6 *-ūş*
350/5 lehçe 350/25,40 *örneksenim*
351/5 görülüp
357/34 tep-ela-mek [2] 357/36 [1] 357/38 [2] 357/38 almamalı
364/16 *haydi*
373/3 uyruk 373/21 olanlardır
375/17 Mevlûd
380/20 yoliyle
385/16 aimer
389/8 *şuhūdī*
390/3 lehçelerinde
392/23 *imişim*
393/9 *sever-imiş-im*
394/13 déplaisant 394/25 (şartiye)
395/10 سویردم
408/19 armée
431/21 *çuḳa* 431/21 *ādi*
448/17 visible [1]
449/9 *kölek*
452/21 uyruk
457/5 *giyecek*
464, (Cedvel) 15) *-di*; mk. 3
563/18 ادی
567/10 *şerāit*
570/5 meçbuldür 527/27 ? kaydağ
571/20 *yağ-ımsı*
572/15 *ağır-şaḳ* 572/31 *q* suretinde
573/12 nous
574/20 *nemiş-ning*
575/3 Uyruk 576/28 chanvre
580/32 *käsrä*
582/13 نفت
584/1 d'ouvrages
586/34 hades
587/14 بر آیه 587/37 فرضه
588/19 *maşrıḳ-dan* 588/24 تیکینچی
597/17 *ileri*
599/5 *-din*
600/26 *müsellem*
601/9 یعنی
602/16 *ammā*
603/33 trouvent
605/0 *yan-a*
609/6 *-çañ* 609/34 müyor
611/16 یره
613/1 *fransı'z-ca*
616/26 hümāyun
618/30 Γεροσλάθης
624/26 «se
635/7 *yag* 635/30 *uc-ın-dan* 635/41 kâgül
637/32 بولقا
639/17 *w*
640/38 *değil-de*
641/24 *tek gel-sin-de*
645/5 ou
656/2 *vaḳt ü*
658/4 duram
662/21 *eskimserlik* 662/36 rāh
667/1 قریدی 667/20 غرغریه
674/3 *oğlancuḳ* 674/4 meme-dür
688/21 viendrons
691/4 vous
692/11 «conjonctif»

699/22 *lôkum* 699/24 طورولدق
703/15 *püf*
704/38 (Biz de
705/8 dokunmasın
710/29 duramlık
719/35 lâkabı);
720/6 Mk.
724/21 bunların
725/14 *kitab-ı'ñ*
743/7 *ev-iñ-de*
751 /? zèle
764/35 *baş-ka* 764/38 *kıçına*
765/8 *Eflâk*
767/31 Mogollar
770/26 lehçemizde
771/34 etmek'den ?
780/13 «les troncs
783/1 inutile
804/22 [3]
801/14 HUSEYİN
802/12 (*var i miş-se*
804/11 kāḳı-sa: kāḳa 804/16 [3] 804/17 helāk 804/18 [4] 804/22 [3] 804/26 [4]
806/15 *kaptan-ında* 806/31 *ol-sa*
812/37 Tarançı 812/37 lehçesinde 812/38 *(kör-gös-sän)*
820 pas un
824/39 J. D.
825/30 takdir
828/11 *yi-yecek* 828/28 arriva
830/35 meçhul
831/16 aux 831/20 auprès
834/39 î
837/27 ekini
840/7 780 *gid-ip*
846/8, 9 alentours d'
862/25 *mikdar*
865/8 REFİK 865/36 «en la
868/32 bir
870/41 ayrı
875/8 ورزنه 875/11 صالديردى
877/25 *müstakil*
878/19 «nuit
879/18 *bar-a*
886/19 *Jarkendi*
889/10 lehçesinde
890/1, 10 eskimser 890/13 (çıx - ga - men 890/25 FETH
894/30 qui 894/38 *tut-ar*
896/6 ile
907/29 olan 907/40 olacak
909/6 abondamment
910/12 mettait
911/30 *favk-al-'āda*
912/26 *evlen-miş*
913/12 HÜSEYİN RAHMİ
914/1 تيلكيتك 914/20 suretlerinde
915/20 MELIORANSKI
927/1 (NEVAÎ 927/3 چنكر
932/31 gerektir ki
934/25 ŞEHĀB-
938/19 altaïque 938/27 *aynı*
941/24 (premières)».
944/7 *lahzalık*
946/2 türkçemizde 946/24 سوزمسه
949/7 «du moment 949/11 ايله 949/26 يلنمدى
951/27 § 509),
952/15 [2] 952/27 *akıbetli* 952/39 [2]
954/10 *dey-in*
955/22 NEVAÏ
956/15 (kereñd 956/20 *işkă* 956/20 *idi* 956/33 NEVAÎ
957/1 *kılk(γ)ançа* 957/1 *şafakat-lıγ* 957/6 *ta'ala-ka* 957/7 *kafır-ka* 957/11 ceux
958/11, 14 maître 958/35 *Mir* 958/54 (s 40, I, 10),
959/9 Zer 959/30 *varak* 959/30 نى-
960/15 *bil-geçe* 961/31 gicede
962/41 *i-käç* 862/43 *dik-käç*
663/12 lâhikasının
964/4 (yanlamasına sahifede) ÇaÑ 964/22 kiçä 964/24 [-güçä]
966/14 Λϊσωπος 966/14 κιπή 966/14 εττή 966/21 ايت
967/8 ιεαβαιξηνήν 967/8 Ἀριστείδης 967/8 δλτηγηνή 967/8 έσιττι 967/8 ιεοαχαχ
968/14 arapçanın
970/39 imlâsı
975/35 296.
976/1 يكاون (1) 976 /2 سنوك 976/3 *id-üb* 976/5 *sen-üñ* 976/6 *kelb-üñ* 976/6 *tut-ub* 976/32 [1, 1]
978/30 *değil*
981/44 2
983/9 SOÑRA
985/16 ايچيه

986/12 ایلدیکمدامسکره
989/3 *madan*
991/8 ταχά 991/8 διουλάρ 991/8 άτεσ 991/8 τεφά 991/27 ثباتى
992/17 χονονσ 992/17 μεσρια 992/21-*mädän*
993/1 يوروں
994/2 duram 994/2 duram
995/25 *bin - di(k) - çeğ-in* 995/29 كورونبيور 995/38 *bak-dı(k)-çağ-ın*
996/26 [3] ملك
998/33 belge
1003/32 sited-i
1004/15 (§ 1441)
1006/3 Κροισοσΐαν 1006/3 ιζττάτ 1006/3 ολτήγηνταν 1006/6 ايدركيلدن
1007/36 Χουτξνξσίκ 1007/36 όλτουγοσύ 1007/36 ετζιλτὲν
1010/2 *mäşgul*
1011/13 mutalâa
1012 Bākī 1012/14 Nābī 1012/14 à l'orée
1013/34 *-diğ-im*
1016/11 ارالرىندا قاره 1016/23 § 1393

TEK HARFİ VEYA TEK RAKAMI EKSİK VEYA ZİYADE OLANLARIN TASHİHLİLERİ :

4/29 Malof
6/9 (=agglutinant) 6/25 (bu kelime, 6/28 «kag.uk» 6/36 sıygalanması
7/21 siygasının 7/22 Sona ekleme 7/24, 25 öne ekleme
14/10 içerisinde): *a*
15/12 *ğ*, ' bazen 15/14 *ḳ*=(q) (bk. § 58 92).
17/37 hazfedilmiştir
19/8 yeleşme
24/23 Mélioranski
26/2 [كوش]
29/16 kelimede
34/15 [veya ا ا]
53/33 > tay
77/8 علماء
80/32 arap
82/28 olur
104/34 çeşide
135/19 aidiyet
138/12 itibara 138/14 izafet
139/16 ben bu
146/16 *münir*
153/1 siygasında
155/33 ileyhin
157/12, 17, 34 siyga(lar)
159/44 siygalarının
166/16 mensūbun ileyh
172/25 (locatif), 172/25 [1]
185/13 (sol) (descendre) 185/22 (sol) *ıraḳ*
190/7 amoureux» sünde
193/32 [1, 1] 193/33 [2, 2]
194/19 siygası
195/31 var olan
197/11 siygası
198/17 *on-un*
199/22 fication 199/25 siygası(nın)
206/7 siygalı
211/40 farklıdır
228/19 siygaları
245/25 birlikte
247/24 soit...
261/39 talebemden
277/13 *«jamais, aucunement, rien»*
294/17 *hadd*
305/2 • ٩ (.*e*)
315/20 آجلوتندان اوغورلوقا
316/17 البسه
317/ 3, 4, 5, 6 البسه
318/42 oturuş 318/42 bulunmuş
327/10 § 844 (* 327/42 edilmişti
330/11 *safsata*
346/5-[*i*] *ş*
351/15 d'ouvrir». 351/21 *g'el(-mek)*
354/1 benzeşmezlik
368/28 kaypak
371/8 belkilik
375/10 faraziyeden 375/25 كفللسرن جمع
378/16 siyga
379/19 *gelir* 379/29 tasrifi
380/13 *olmaz*
387/20 n'exhaleras 387/34 10° b (2)
388/32 deuxième
390/5 *dük-ler*
391/34 faraziye
399/7, 17, 21 ايچمز
400/10 اويمازسهم
407/3 *sevdi (y)* 407/7 *sevdi(y)- idi+m* 407/21 *sevdi(y)+ise+m*
411/10, 11, 12 (i) se de ile aynı 411/17, 18, 19 (i) se ile aynı 411/26, 27, 28 (i) se ile aynı 411/33, 34, 35 (i) se ile aynı
422/20 (yiyecek
424/1 *yap-ma-sı(1)kolay*
440/14 okumak
449/16 quelques
452/27 ulakları
464/ (Cedvel) 3. Mülkiyet
576/27 *ḳınnab*

577/8 berzber
624/34 اوزونه 624/34 اوزونه‌ين
634/17 eci-i-içün
635/43 (sebebiyle)
658/17 au
663/ نكي
681/18 hal, hatır
688/ «aisément»
711/6 sintaks
716/5 bir de 716/5 nece
720/2 soie»;
733 - i
745/8 aynı yer
746/18 ferdi 746/22 parmi 746/26 *kavm-ın*
758/30 *ḫān-ı Sālis*
762/12 l'empereur
769/37 lehçesinde
770/4 Kerestedjian
772/15 şerif
782/32 اوزر
797/24 teindre
798/27 *gerçek*
820/36 siyganın
821/12, 17, 18, 30) siyga 821/22 «substantif»
822/12, 17 siyga
823/4 siygalar 823/6, 8, 11, 13) siygaları
824/18, 20, 23, 27, 30, 31, 33) siyga
825/5, 6, 7, 8, 10 siyga 825/14 siygasiyle
825/16, 23, 33 32 siyga
826/9 complexes» 826/11, 31 siyga 826/16 şekliyle
827/2 ayniyle 827/21 tabiriyle 827/24 ismiyle 827/26 siyga 827/27 münasebetiyle
828/ (Tezkere'i - 828/12 siyga 828/13 sıfatiyle
829/17, 20, 20 siyga 829/29, 30 ismiyle
830/1 lâhikasiyle 830/4 yüklemiyle 830/11, 18 şartiyle
831/3,5 siyga 831/28 sırasiyle
832/31 barbe
838/23 ise
839/10 HÜSEYİN
847/21 haliyle
857/33 ḤÜSEYİN RAḤMİ
858/39 altlığı
864/39 *ed*
865/34 daha
884/33 yeri 884/34 imkânı
886/4 *adal*
890/4 ileride 890/43 fiilinin
900/19 maître
902/32 [2, 2]
910/24 *pencere'den*,
912/5 commettes
916/16 chansons
917/1 NEVAÎ
923/4 mu'avenet-imiz-
925/37 3, 4 üncü
930/39 *où*
935/26 raisonnable
939/32 gibi
940/14 l'examen
947/7 manasiyle
952/27 dillerinde
953/ اولتوروب
954/1 دكيشه
956/16 şerbet)
957/3 s. 245 957/20 race». (2)
1012/8 vulgaire
1013/22 *ol-ma-yacağ-ı*
1017/4 «consécutif»
1018/6 كوسترر
1021/8 şekliyle
1023/10 fiiliyle
1024/14 eyiliğini

---

* Kitapta birçok da noktalama yanlışları varsa da bu kısmı daha fazla uzatmamak için onları buraya almaktan vazgeçtik.